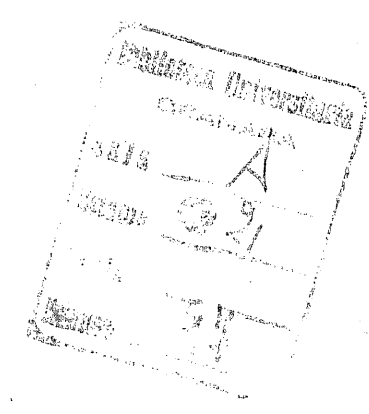
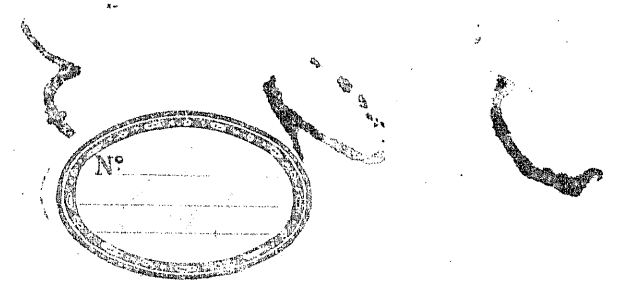

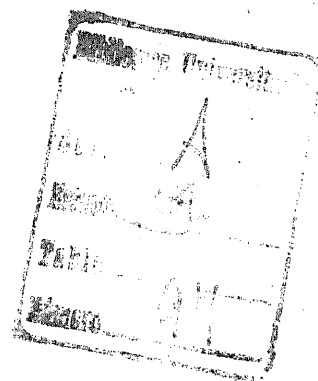
21. 150 R. Feder 5. 1. 1907

13 a 3-3.

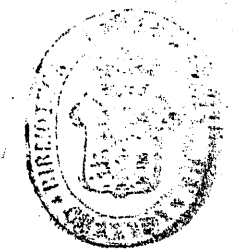

7 400 40 **Sarta** MADE IN SPAIN

R. P. IOSEPHI
GIBALINI.
È SOCIETATE IESV
THEOLOGI,
DE VNIVERSA RERVM
HVMANARVM NEGOTIATIONE.

De Collegio de la Compagnie de Jesus de Paris B.

R. P. IOSEPHI
GIBALINI,
E SOCIETATE IESU
THEOLOGI,
DE VNIVERSA RERVM
HVMANARVM NEGOTIATIONE,
TRACTATIO SCIENTIFICA,
Vtrique foro perutilis.

EX IVRE NATVRALI, ECCLESIASTICO,
Ciuii, Romano, & Gallico.

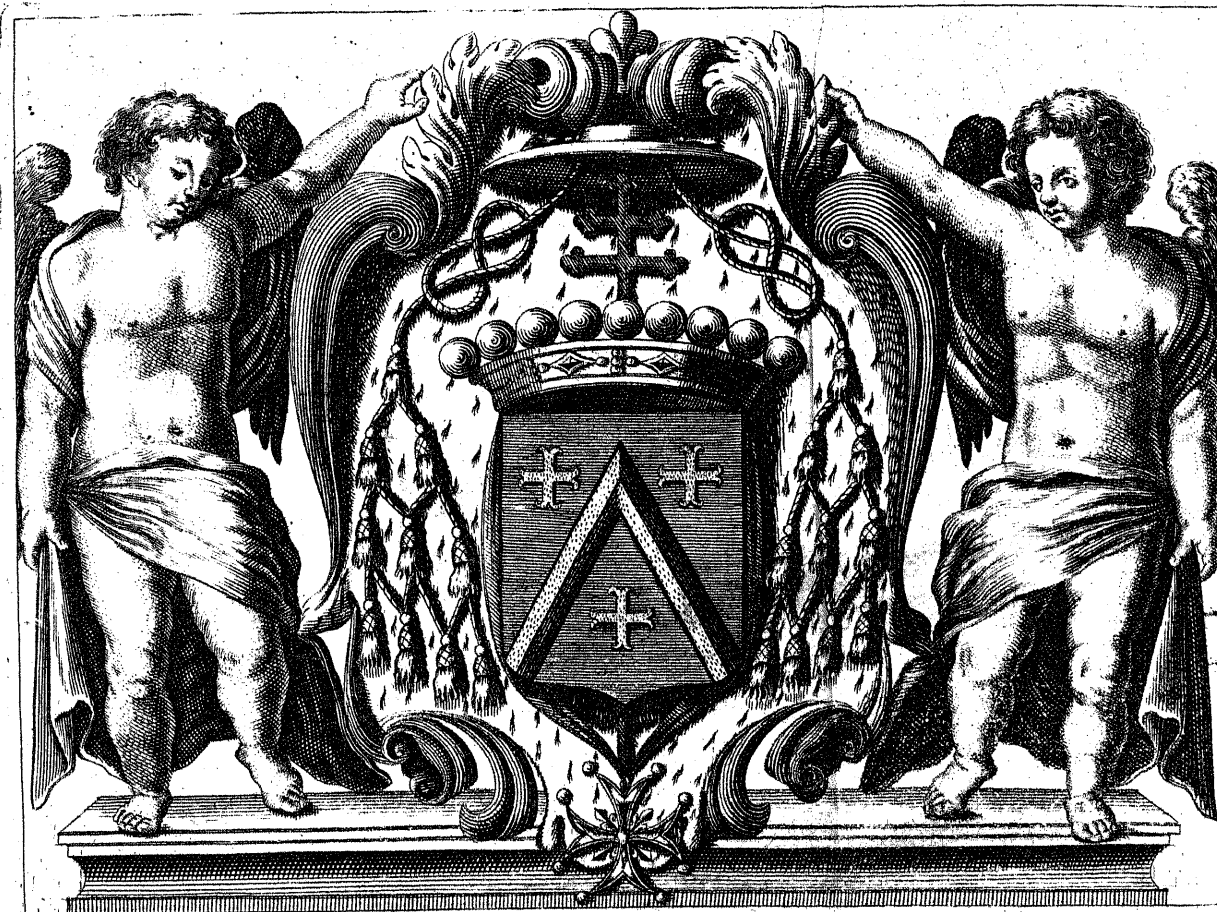
*IN QVA NEGOTIORVM HVMANORVM ÆQVITAS
per omnes negotiationis causas, materias, formas vniuersales ac singulares
contractuum, commerciorum, atque συναλλαγών diuersa genera, ex iisque
ortas obligationes, scientificè & solide explicatur, humanarum scientiarum
& artium rectus ac prauus vsus demonstratur singulorum statuum, officiorum
ac munerum rationes, atque adeo vniuersa Oeconomica & Politica traduntur.*

TOMVS PRIMVS.

LVGDVNI,
Imptib. PHILIPPI BORDE, LAVRENTII ARNAVD,
PETRI BORDE, & GVILIELMI BARBIER.

M. DC. LXIII.
CVM PRIVILEGIO REGIS.

ILLVSTRISSIMO , REVERENDISS.^{QVB} D.

DOMINO CAMILLO
DE NEVFVILLE,
ARCHIEPISCOPO,
ET COMITI LVGDVNENSI,
Galliarum Primati, Regionum Ordinum
Commendatori , Lugdunensium,
Segusianorum, ac Bellojocensium
Proregi, &c.

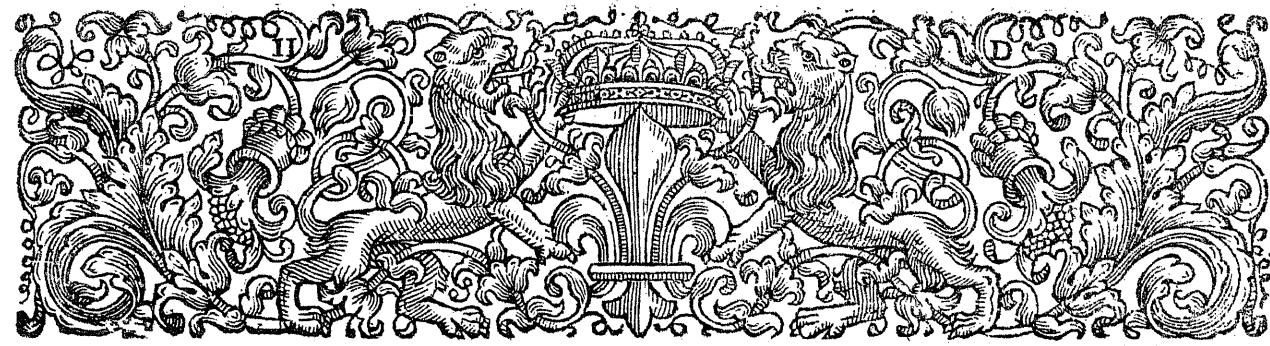
*TRI*QUE foro perutilem humana rei
Scientiam Tuae Amplitudini, PRÆSVL
ILLVSTRISSIME, idemque
PROREX POTENTISSIME,
eò libentius confesco, quòd præter debitum
pridem, ac deuotum animi mei obsequium,
in eo positus es munere, quòd vtriusque fori
te facit arbitrum. Tuum est, inquam, mea
censere scripta, authoritatis quâ polles virgulâ. Siue enim natura
iura aggrediar; cui se magis totam illa indulset quàm Tibi, cui
splendorem

splendorem natalium, claritatem generis, nobilitatem sanguinis, acumen ingenij, & in rebus agendis solertiam subtilem concessit adeo, itaque providam, ut quem gemino destinabat muneri, instar Iani veteris bifrontem fecisse videatur in te tranquillitatis publicae Authorem, ac vindicem, unoque in corpore animum geminum possuisse. Si rerum sacrarum Interpres Ecclesia canones, Patrum Sancta, & Romanorum Imperatorum edicta commentationibus illustrare studeam, tot inter sacra vererem esse sacrilegus, nisi Galliae Patrum Primario, elucubrations hasce meas traderem, in nullo meliori lumine collocandas. Sed Civilibus tandem immixtus negotiis, fori contentiones pacare studeo, tui iuris est auctoritatem Regiam legum arbitram, & vindicem in administratione publica sustinere. Si denique Romanis institutis Galliae nostra statuta immisceam, quem alium consilij mei favorem seligam, quam eum, qui Roma natus, vni vivit Galliae, & in Heroum educatus incunabulis; Camillo altero longè felicior, quam ille cladibus affixit Galliam, hic erigit.

Macte ergo, Romanae gentis gloria, simul & Galliae, opus istud, quod totum tum est, eà fove benignitate, qua Authorem ipsum complecteris. Totus ille pridem tuus, & est amplitudini tuae

Auctissimus

I. GIBALINVS.

VNIVERSA DESCRIPTIO
OPERVM R. PATRIS
IOSEPHI GIBALINI
è Societate IESV Theologi.

DE REPV M HV MANARVM AEQVITATE,
& Sacrarum, atque Diuinarum scientia.

GRANDE opus molior, & in omnia quibus mortalium vita exercetur, negotia siue facta, siue profana, diffusum. Quid enim in singulis prauum, vel rectum; quid æquum vel iniquum; quid sacrum, profanumve sit, noua & scientifica methodo explicandum aggredior. Neque vnam dumtaxat materiam, vnum commercij genus, vnam artem aut scientiam, vnumque statum & officium, vnam Religionis, aut politicae partem attingo, sed omnia, singulaque complector. Hocque, non aliis quam immensis humanarum cogitationum & operationum spatiis definitum opus, ambitioso, sed verò nomine *Totius humanae vitae, vel rerum humanarum, & diuinarum scientiam*, licuerit appellare.

Partior enim omnia mortalium negotia in duo summa genera humana; & sacra, siue Religiosa. Humana nominò quæ in communi consuetudine siue à singulis priuatim, & veluti solitariè, siue cum aliis agitantur; cuiusmodi sunt commercia, contactus, conuentiones, pacta, foedera, bella, defensiones, societates, quæ tum inter singulos, tum inter populos, Reges externos, & nationes tractantur. Omnia denique *συνθηματὰ*, siue *ἐκδοτὰ*, siue *αἰθέσια*, vt illa partitur Aristot.^a existant; quæ omnia & singula regit, aut emendat æquitas atque iustitia, quam idcirco Philosophus triplicem facit *σωφροσύνην*, *ἐπιπορευτικήν*, & *διανεμητικήν*. Quia verò eiusmodi æquitas sæpius obscura est, vel variis hominum affectibus, & prauis opinionibus corrumpitur, eam tum in vniuersum, tum in pluribus negotiis singularibus præscribit ius quod inter homines intercedit, siue à natura profectum sit, siue diuinis constitutum legibus, siue moribus, & tacito pacto introductum, siue denique ciuitatum, & populorum sapienti voluntate sancitum.

Alterum negotiorum genus sacra, & Religiosa comprehendit, quæ tum dignitate, propter quam extra humanum commercium collocantur, tum necessitate cæteris omnibus humanis præstant. Abiecta enim Religione vitam pecudum institui & hominis abiecti, demonstrat Lactantius. ^b Philo verò non magis à pietate

^a Lib. 5. Ethicor. cap. 5.

^b Lib. 3. Instit. cap. 10. & lib. de ira Dei cap. 7.

pietate cæteras virtutes, quàm umbram à corpore separari posse, illaque auulsa, vitia omnia suboriri. ^A Et denique Trismegistus. ^B Ex diuina religione percepta, medelam vitiorum omnium obtineri. Et sicut blandior, illustriorque pulchritudo corporis in oculis residet. Ita totius animi species & forma vna ^{εὐσεβεία} continetur, ex Isidoro Pelusiota. ^C Humanam itaque vitam duobus veluti summis præsidibus, *æquitate*, & *Religione* regi necesse est. Nam sine religione non modo impia; sed etiam effera, iniqua, & omnium vitiorum colluione fordida, atque omnino belluina foret, sine æquitate crudelis, & iniusta, atque etiam sacrilega existeret, vt quæ præcipuam quam Deo debet æquitatis partem, summo scelere violaret. *Vani sunt omnes homines* (inquit Salomon) ^D *in quibus non subest scientia Dei, & de his que videntur bona noluerunt intelligere eum qui est, neque operibus attendentes, agnouerunt quis esset artifex? Vani μάταιοι* infani dicuntur: quæ enim maior insania, quàm vel verum Numen quod omnia prædicant non agnoscere, vel agnitum non colere. Cum hac in re, *cogente natura etiam ab inuitis peccatoribus veritas erumpat*; inquit Lactantius. ^E Et totum hocce vniuersum τῶν φυσικῶν λογικῶν διδασκαλείον, καὶ τῆς θεογνωσίας παιδευτερείον nominet Basiliius. ^F Et sanè si orbem quàm immensus est, perlustres, plures vrbes mœnibus, theatris, gymnasiis, illustribus operibus, Literis, Regibus, amplis & magnificis ædibus, opibus denique destitutas reperies; nullam tamen templis, sacrificiis, precibus, oraculis, aliisque eiusmodi ad sacra & Religionem pertinentibus, vacuum, vt obseruauit Plutarchus, ^G qui idcirco existimat faciliùs ciuitatem sine solo condi, quàm opinione de Diis, & Religione sublata, coire, & constare posse: qua de causa in legibus quibus temperatæ sunt ciuitates, principem semper locum obtinuit de Diis opinio, ipforumque cultus. Sic Lycurgus Lacedæmonios, Numa Romanos, Ion antiquos Athenienses, Deucalion Græcos, cæterique Legumlatores alios populos, votis, sacramentis, vaticiniis, sacrificiis, & variis aliis ritibus consecrauerunt. Existimarunt siquidem humanam societatem coire, & diutius sine Religione constare non posse, licet aliunde sapientissimis, & æquissimis legibus instituta videatur, cum non possint non esse iniquissimæ, & insipientissimæ illæ leges, quæ numinis maiestatem violarent, & hominem ad vitam pecudum, vt dicebamus, sublata Religione abijcerent. Adde Religionem, & homines Deo per cultum debitum, & inter sese, per eiusdem Numinis communionem religare, quod ipsummet nomen sonat. ^H Est igitur Religio vinculum omnis humanæ societatis, quæ neque sine illa constare aut coalescere; neque sine eius cognitione regi & institui potest. Non debuimus itaque tractationem de rerum & negotiorum humanorum æquitate, quam moliebamur, à factorum explicatione seiungere, & hominem Religionis vel æquitatis cognitione destitutum relinquere, ne vel aduersus cæteros homines iniquum; vel aduersus Deum, impium faceremus. A vera porrò Religione ^{θεογνωσία & εὐσεβεία}, receditur, tum defectu qui est Numinis contemptus, & ignoratio, tum excessu, qui est quidem Dei cultus, sed superfluo quodam vitiatus, dum impietate, vel superstitione peccatur. Verè enim dixit Clem. Alexand. ^I αὐθόρητες ἀμαθίας ἀθεοπάτης, καὶ δεισιδαιμονίας, & quidem alij in δεισιδαιμονίας incurrunt, alij in ἀθεοπάτη, tanquam in κρημνὸν præcipites eunt, vt obseruat Plutarch. ^K Ea que duo extrema vitia, ne in religionem peccetur, vitanda prorsus sunt. Vt igitur vitæ humanæ, quam molimur hoc opere, institutio suis omnibus numeris perfecta sit, tum Religionem sacrorum, tum rerum communium ac commerciorum, civilisque consuetudinis, siue politiæ æquitatem tradere nos oportet. Ea que fuit Iustiniani. *l. 1. de Iustit. & Iure.* & Vlpiani *l. 10. D. eodem mens;* dum

^A Lib. de Charit. cap. 8. Asclepij.
^C Lib. 3. Epist. 268.
^D Sap. 13. vers. 1.
^E Lib. 1. cap. 2.
^F In He-xabem.
^G Aduers. Colorem.
^H Lactant. lib. 4. c. 28. Hieron. in cap. 9. Amos. August. lib. 10. de Ciuit. Dei cap. 4. S. Thom. opusc. 19. cap. 1.
^I In protopico.
^K Lib. de Iside & Osirid.

dum definiunt Iurisprudenciam *diuinarum, atque humanarum rerum notitiam, iusti atque iniusti scientiam.* Res humanas vocant quæstiones de republica, de legibus instituendis, de bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de iure Ciuium: per res diuinas intelligunt quæstiones de Religione, pietate, sanctitate, ceremoniis, fide, iureiurando, templis, delubris, sacrificiis solemnibus, auspiciis, auguriis. Itaque primis illis Reipublicæ temporibus ad Iurisconsultos de omnibus diuinis & humanis rebus referebatur, vt de P. Crasso. T. Coruncanio, & Scipione testatur Cicero, *lib. 3. de Orator.* Vtrumque ius diuinum & humanum vnus Pontificibus tributum erat, penes quos legum omnium interpretandarum scientia esse credebatur, & ex Pontificibus quoquo anno constituebatur, quis præfesset priuatis, id est quis iuridicundo præfesset, ait Pompon. *l. 2. §. 1. D. de origine iuris.* Ita Scæuola dicitur à Valerio, *a* diu ac bene iura ciuium, ac cæremomas ordinasse. Et ab eodem, *b* Titus Manlius Torquatus, iuris ciuilis, & sacrorum Pontificalium peritus. A Tacito *lib. 3.* Ateius Capito, humani diuinique iuris sciens. Et à Macrobio *c* Pontificij iuris inter primos peritus. Ex quibus, *b* aliisve constat, iurisprudenciam quæ de rerum humanarum æquitate iudicat, de diuinis quoque & sacris pronuntiare oportere si perfecta sit, neque abolutum fore Iurisconsultum, qui Ius Canonicum & Pontificium ignorarit, vt ostendit Ant. Faber. *d* Vnde infert hæreticum, bonum Iurisconsultum esse non posse, cum & Ius Pontificium, quod totam ferè Theologiam continet, ignoret. Et qui tot sanctissimas leges, quæ in Codice & Nouellis continentur de fide, & hæreticis, de Ecclesiis, Clericis, & Episcopis, de summa Trinitate, & aliis Religionis Christianæ mysteriis, vel non intelligat, vel contemnat. Nos igitur qui humanam & Christianam vitam hoc opere omni ex parte instituiamus, de æquitate rerum humanarum, iusti ac iniusti notitia; deque sacrarum & diuinarum scientia iure meritò disputandum suscipimus. Ideoque de humanarum rerum æquitate, sacrarum & diuinarum scientia inscribimus nostrum opus. Immensam verò & confusam amplissimi argumenti molem sic digerere placuit.

Ordior à rebus & negotiis humanis quorum æquitatem imprimis per omnes negotiationis causas, materias, vniuersales ac singulares formas contractuum, commerciorum atque ^{παραλλαγῶν} diuersa genera, ex iisque ortas obligationes solidè & scientificè explico.

Deinde humanarum scientiarum omnium, & artium originem, causas, naturam, & rectum ac prauum vsum demonstro. Et

Denique singulorum statuum, officiorum, & munerum rationes, atque adeo vniuersam œconomiam, & politiam trado.

Secundo loco res sacras & religiosas in *scientia canonica* pridem à nobis promissa doceo, in ea siquidem de personis, actionibus, & rebus sacris; Ecclesiastica hierarchia, & Religiosa politia, iure Pontificio, atque Religione vniuersa disputo.

Quamuis autem ex doctrina per certa, & vniuersalia principia scientifica methodo quam in nostris operibus consecramur, tradita, facile fuerit viris eruditis singulares materias explicare, & controuersias ad praxim & particulares casus pertinentes dirimere, quod & nos per varia consecraria sæpius præstitimus, visum tamen sapientibus fuit operæ pretium nos facturos, si præcipuas & singulares aliquot quæstiones (per omnes enim ire, infinitæ foret operæ) ex immensa illa rerum sylua seligeremus, & seorsim, & veluti in exemplum, & faciliorem vsum definiremus.

^a Lib. 8. cap. 8.
^b Lib. 5. cap. 8.
^c Lib. 7. cap. 13.
^d In Iurisprud. Papinian. Tit. 1. princip. 3. Illustr. 1.

Qua

Qua de causa aliquot opuscula canonica seorsim dabimus, & præterea consultationum moralium volumen, hoc est singularium quæstionum circa mores, de quibus vel SS. Patres, vel ipsi Pontifices, vel Concilia, vel docti denique Theologi olim consulti responderunt, quorum mentem & responsa expendemus, atque interpretabimur, licueritque hoc opus *Disciplinam moralem SS. Patrum*, vel, *Dogmata moralia SS. Patrum* nominare, exemplo eruditissimi Petauij, qui nobis insigne opus de dogmatibus Theologicis SS. Patrum, pridem dedit.

Denique toti huic operi fastigium & veluti coronidem imponemus, rerum diuinarum explicatam cognitionem, quæ cæteras omnes notitias mortales, humanas, & obscuras suis radiis illustret, & rerum humanarum æquitatem ab ipsa diuina mente hauriat, veramque Religionem, & cultum summi Numinis maiestati debitum facillè demonstrat. Hanc verò diuinam scientiam tradimus in Theologia Areopagitica, & Paulina, in quibus Diui Pauli, & S. Dionysij sublimiorem Theologiam noua methodo & illustri Commentario enucleamus.

Quatuor igitur hisce veluti principibus tractatibus totum hoc opus absoluiimus; continetur nimirum *scientia de rerum & negotiorum humanorum æquitate*, quæ de omnibus humanis negotiis, commerciis, scientiis, artibus, statibus, & officiis, vniuersaque œconomia, & politia disputat. *Scientia Canonica*, quæ omnia sacra & Religiosa comprehendit. *Disciplina moralis SS. Patrum*, quæ ipsorum pronuntiata & oracula de singularibus morum controuersis quondam ipsis propositis interpretatur. Et denique *Theologia Areopagitica, & Paulina*, quæ rerum diuinarum enucleatam notitiam tradit.

Habes itaque (Erudite Lector) exploratum animi nostri sensum & suscepti operis institutum, quod licet viribus nostris impar, æqui bonique consulas velim, grandioribus ausis faueas, næuos, qui in tam ingenti corpore non deerunt, pro tua eruditione & humanitate, polias & emendes. Atque sæpius in tam vasto & difficili opere fatiscentis ingenij vicem miseratus, doleas. Plerique homines non sese satis explorant, & metiuntur; auida semper, & ambitiosa mortalitas maiora destinat animo, quàm assequatur: illustria rerum simulacra fingit, quæ opere nequit exprimere: inanibus sibi cogitatis blanditur, vix vnamquam meditata extundit, & torpente vel errante manu, quæ molitur animus plerumque non præstat. Neque ego ita mihi blandior, vt quam mente illustrem huius operis idæam fingo, me omnibus rationibus perfectam, & exsculptam præstiturum recipiam, aut etiam sperem: satis mihi fuerit præiuisse aliis, qui & meliora meditabuntur, & cumulatiùs perficient; mihi tamen ipse non deero, improbo labori non parcam; neque nobili & fastidioso operi in hac de uexa ætate suscepto immori molestum fuerit; non solent nostri sodales scamma deferere, nisi vincant, vel in ipsa lucta, deficiente spiritu, vitam relinquunt. Annuet (vt spero) aliqua saltem ex parte, votis Deus, Tuque Illustrissime Camille, cui nostra ista dicamus solito fauore humillimo Clienti animos facies, & languentem excitabis. Non diutius te morabor in hoc aditu, (Mi Lector) *Abi; & faue.*

SYNOPSIS

SYNOPSIS
SINGVLORVM OPERVM
R. PATRIS
IOSEPHI GIBALINI,
è Societate IESV Theologi.

DE RERVM HVMANARVM ÆQVITATE,
& Sacrarum, atque Diuinarum scientia.

EXPLICATO nostri Operis instituto, quod in plures tractatus partiri cogimur, eorum singulorum distinctam synopsis tibi tradimus, qui ita vnum opus conficiunt, & corpus componunt, vt & ab inuicem, & ab ipso toto auelli nullo damno, aut iactura reliquorum possint, cum etiam auulsa, perfecta quædam tota, & opera distincta maneant, & per sese efficiant: licet cum reliquis vnum quoque totum componere facillè videantur, vt in pluribus aliis contingit, quæ vniuersitatem conficiunt, aut vnum per ordinationem, & relationem, siue vinculum ordinis, & connexionis constituunt.

TOMVS PRIMVS.

Tractatio scientifica de vniuersa rerum humanarum negotiatione. Cuius æquitatem per omnes eius causas explicat. Et hic quidem primus Tomus humanæ negotiationis naturam, causam finalem, & effectiuam, materiam, eiusque vniuersales formas, præcipuum instrumentum rem numariam, atque diuersa rerum omnium maximè vernalium onera complectitur.

TOMVS SECVNDVS.

Explicat singulares humana negotia agendi modos per contractus, conuentiones, & diuersa commerciorum genera, atque ex illis, & variis delictis ortas obligationes.

TOMVS TERTIVS.

Agit de vsuris, & singularibus quibusdam commerciis, atque æquitate, & vsu fori Lugdunensis, & priori quidem parte de vsuris sceneratiis, eo quod interest, vsuris simulatis, atque aliorum contractuum mentita specie vestitis, nempe commodati, precarij, depositi, pignoris, locationis; quorum omnium doctrina fusiùs traditur.

TOMVS QVARTVS.

Est posterior pars operis de vsuris, & prosequitur cæteros contractus quibus occultari solet vsura, nempe emphyteusim, libellum, precariam, feuda, laudimia, census, contractum dotalem, montes pietatis, cambia, & societates, & denique vsus fori, siue vt loquuntur, plateæ Lugdunensis, vsurariæ labis immunem esse demonstrat.

TOMVS

TOMVS QVINTVS.

Omnium humanarum scientiarum, & artium originem, naturam, causas, effectus, prauum & rectum vsum demonstrat.

TOMVS SEXTVS.

Singulorum statuum, officiorum, & munerum rationes, ac debita expendit, vniuersamque oeconomiam, & politiam accuratè tractat.

TOMVS SEPTIMVS.

Est *Scientia Canonica*, siue totius Iuris Ecclesiastici scientifica expositio. Cuius prior pars docet *Scientia Canonica* existentiam, essentiam, obiectum, Iuris Canonici naturam, principia vniuersalia, locos argumentorum, & analysim.

TOMVS OCTAVVS.

Est *II. Scientia Canonica*. Itaque disputat de personis, actionibus & rebus sacris; continetque totam hierarchiam & politiam Ecclesiasticam, quibus addimus notas in omnes difficiliore canones.

TOMVS NONVS.

Continet quaedam singularia opuscula canonica. I. De clausula regulari. II. De vniuersa simonia. III. De iure patronatus, & praesentatione ad beneficia. IV. De electionibus. V. De nominatione Regia. VI. De optione canonica. VII. De distributionibus quotidianis. VIII. De pensionibus. IX. De decimis. X. De mutatione conditionum beneficiis impostarum à fundatoribus. XI. De natura iustitiae commutativae, & distributivae. XII. De dominio & seruitutibus. XIII. De appellacionibus. XIV. De Iudicibus arbitris, conseruatoribus, & Regularibus. XV. De poenis.

TOMVS DECIMVS.

Disquisitiones Canonicae, & Theologicae, de censuris, & liber singularis de irregularitatibus, atque impedimentis canonicis, sacrorum Ordinum susceptionem, & vsum prohibentibus.

TOMVS VNDECIMVS.

Disciplina moralis SS. Patrum. Siue illustriores quaestiones morales de quibus SS. PP. Pontifices, & Concilia, illustriorisque Theologi quondam responderunt, quorum responsa interpretamur.

TOMVS DVODECIMVS.

Consilia circa delectum & κελρον opinionum, de quaestionibus diuersis aetatibus, hodièque agitatis.

TOMVS DECIMVSTERTIVS.

Theologia Areopagitica, & fusiores Commentarij, quibus S. Dionysij triplicem Theologiam interpretamur, *Ἀποδεικτικὴν*, *συμβολικὴν* & *μυστικὴν*, & primò quidem demonstratiuam, *Ἀποδεικτικὴν*, quam iterum triplicem facimus, nimirum, *θεολογίαν*, *θεσσαλαστίαν*, & *ἑσπερίαν ἱεραρχίαν*.

TOMVS DECIMVS QVARTVS.

EST II. Theologiae Areopagiticae, & explicat *θεολογίαν συμβολικὴν*, & *μυστικὴν*, quam ex demonstratiuae principis confirmat & illustrat.

TOMVS DECIMVS QVINTVS.

Theologia Paulina, in qua S. Pauli doctrinam dogmaticam de lege, & Euangelio, fide, & operibus, vocatione gentium, & reprobatione Iudaeorum, praedestinatione & gratia, Christi redemptione & Sacerdotio, Ecclesia, & eius ministris, atque alia plura illustramus.

Horum verò tractatum aliqui iam editi sunt, alij ferè aff. et propediem edentur, quamuis non eadem serie, qua recensiti sunt. Ordinem enim à *Scientia Canonica*, vt fidem pridem obstrictam liberemus.

SERIES

Erudito Lectori monitum.

CONSILIVM & institutum nostrum perspicuè explicatum habes in programmate totius operis, quare in hoc aditu non aliud te monitum volo quàm de operum huius editionis ositantia, vel impericia, cui vni plurium errorum causas tribuere debes: eorum indicem diligentius accuratiusque texere non placuit, cum saepissimè inutiliter textatur. Tria dumtaxat in vniuersum errorum genera committi aduerto, primum est circa Authorum qui adducuntur nomina nonnulla prorsus deformata, quae nostrae incitiae tibi dolerem, quasi ex aliena fide, & errore mihi non cognita nomina reulerim, & Authores nequidè de nomine satis notos allegarim; sanctè enim profiteor iniuria me hac in parte, vel ositantiae, vel imperitiae argui, & errati alieni ac Typographici veniam à te iure deoseo. Sanè si eruditus es, atque in voluendis Authoribus versatus, deformationem nominis facile agnosces; Si vero rudis, & peregrinus in ea lectione, nequidem errorem suspicaberis, sed tu ipse aliquando in similem errorem impinges: quare neque mihi huius errati veniam dabis, neque me illius insimulabis. Quod igitur leges pagina 14. *Honor. & Theodos. Aët.* emenda. *A. A.* pag. 17. *Const. & Augustin.* lege, *Constans & Constant. A. A.* pag. 23. *Rebuff.* pro *Rebuff.* & ibid. *litteris de committimis*, lege, *de committimis*, sic enim vulgò loquimur, ibid. *Demothenes in Leptinea.* pro *Leptinea*, pag. 25. *Vismbach.* pro, *Vismbach.* pag. 45. *Gracchamum.* pro, *Gracchamum.* pag. 46. *Dionysius Habicara,* pro *Hallicarnass.* pag. 51. *Hemlogenia,* pro, *Hermogen.* pag. 58. *Salmali.* pro, *Salmal.* pagina 59. *Salom.* pro, *Salonim.* pag. 69. *Agnita,* pro, *Agineta.* pag. 70. *Benodans,* pro, *Renodans,* & ibid. *Paresnius,* pro *Parthenius.* pag. 71. *Palyb.* pro, *Polybio.* pag. 74. *Solm.* pro, *Solinus.* pag. 75. *Serar. in medic.* pro, *Serar. in Indic.* pag. 77. *Ierm.* pro, *Ierem.* pag. 79. *Amb. in Heram.* pro, *hexahem.* ibid. *Alexand. Senerius.* pro, *Senerius.* pag. 90. *Conaru. in regul. de peccatis,* pro, *peccatum.* pag. 113. *dicentius,* pro, *licentius.* pag. 122. *Alcimus Anitus,* pro, *Anitus.* pag. 124. *E.* pro *z.* ibid. *Camdenus.* pro, *Camdenus.* pag. 126. *Marechius.* pro *Marechmis.* pag. 135. *Rhemii,* pro, *Rbeni.* pag. 155. *Iliad. vers.* pro, *↓* pag. 161. *Plaut. in Meneom.* pro, *in Marechm.* pag. 187. *Agelli.* pro, *Agell.* pag. 190. *Vospifus.* pro, *Vopifcus.* Ibid. *Hermenoo,* pro, *Hermenopol.* pag. 207. *Tolis lib. 1.* pro, *Tolet.* pag. 227. *Meroie,* pro, *Meroe.* pag. 234. *ligna Thyrina,* pro, *Thyina.* pag. 242. *Speradum,* pro, *Sporadum.* pag. 266. *victoriam Atticam,* pro, *Aëtiacam.* pag. 294. *Scelanorum,* pro, *Sclauorum.* pag. 305. *Benibus,* pro, *Bembus,* ibid. *Alixius,* pro, *Alexius.* pag. 319. *celerem manum* pro, *mannum.* pag. 300. *multos,* pro, *mulos.* Hæc pauca notasse ex prioribus huius Tomi foliis sufficiat, vt ex iis quid in aliis erratum sit pro tua eruditione emendes, & miseram scriptorum vicem doleas, neque illis quam non admisere culpam adscribas.

Alterum errorum genus contingit circa voces Græcas, quibus quamuis quantum licuit abstine- rim, in eis tamen frequentius offenderunt Typographi, quorum hallucinationes si hoc loco emendare vellem, necesse foret plura sanè, quae ex Græcis excerpti, iterum hoc loco adducere, & singulas saepius litteras notare. Tu ipse, si huius linguæ peritus es, facile dignosces, & emendabis.

Quod idem dico de tertio genere errorum circa Typographiam, quae nemo non aduertet, qui & verba Latina capiet, & sententiam quam ex serie contextus non operosè colliget. Vale mi Lector, & nostra non libratorum duntaxat errata, vel condona, vel vbi meliora occurrent, corrige.

FACULTAS R. P. PROVINCIALIS
Societatis IESV in Prouincia Lugdunensi.

GVILLELMVS DE L'ANGE Prouincialis Societatis IESV in Prouincia Lugdunensi, iuxta Priuilegium eiusdem Societatis à Regibus Christianissimis Henrico III. 10. Maij 1583. Henrico IV. 20. Decembris 1606. Ludouico XIII. 14. Februarij 1611. & Ludouico XIV. nunc regnante 23. Decembris 1650. concessum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur ne libros ab eiusdem Societatis hominibus compositos absque Superiorum permissione imprimant, Permitto Philippo Borde, & Laurentio Arnaud, vt librum cui inscriptio est *R. P. Iosephi Gibalini de Societate IESV Theologi, de vniuersa rerum humanarum negotiatione, Tractatio scientifica, vtrique foro perutilis, in qua omnes & singula obligationes, ex humanis negotiis, commerciis, contractibus & delictis, atque vniuerso genere συναλλαγμάτων ortæ scientificè & solidè explicantur. Ex Iure naturali, Ecclesiastico, Ciuili, Gallico, & Romano, tomis duobus, ad sex proximos annos imprimere ac liberè diuendere possint.* Datum Lugduni, die 19. Decembr. 1662.

GVILLELMVS DE LANGE.

Approbatio Doctoris Facultatis Parisiensis.

Ingenij subtilitas, rationum pondus, doctrinæ, in omnibus & fidei Catholicæ, & probis moribus consonæ, soliditas, tam præclare dimicant in opere inscripto. *R. P. Iosephi Gibalini de vniuersa rerum humanarum negotiatione Tractatio scientifica*, duplicem Thomum complectens: vt scilicet ignoretur, cui victoriæ palma tribuenda sit. Quapropter non solum Ciuitas Lugdunensis, variis per totum terrarum orbem negotiationibus perillustris; verum & vniuersa Europa illud in sinum suum excipere gratulabunda festinet, eiusque Authorem, quasi suum peculiare oraculum, vbi difficultates in suis negotiationibus conscientiam spectantes occurrerint, omni cum fiducia consulat. Ita Censeo ego infra scriptus Facultatis Parisiensis Doctor Theologus; Lugduni die 3. Nouembris anno à Christo nato 1663.

F. CYRILLVS MOREL Carmeli Lugd. Prior.

Approbatio Vicarij Generalis.

EX ipso nomine Authoris iam à multis aliis ab eodem eruditè conscriptis operibus celeberrimi fati constat quanti facienda sit hæc *Tractatio scientifica R. P. Iosephi Gibalini, de vniuersa rerum humanarum negotiatione*, & idcirco visa superiori approbatione nos quoque hunc secundum Thomum æquè ac priorem dignissimum censemus qui in lucem prodeat, cum non dubitemus quin vterque plurimum lucis afferat his subobscuris difficultatibus ad conscientiam pertinentibus, quæ quotidie circa varias hominum negotiationes oboriri solent: Lugduni die quarta Nouembris 1663.

DENEVFFVILLE Abbas S^{ci} Iusti, Vic. Generalis.

C O N S E N S V S.

Vis Superioribus Approbationibus, librum hunc *De vniuersa rerum humanarum negotiatione, Tractatio scientifica*, Typis mandari, & in lucem edi Sumptibus Philippi Borde, & Laurentij Arnaud, Bibliopolarum Lugdunensium, Ego Regis Consiliarius & Aduocatus in Lugdunensi Præfectura non impedio: Lugduni 4. Nouemb. 1663.

BOLLIOVD MERMET.

P E R M I S S I O.

Viso Aduocati Regij consensu, fiat vt petitur, & ne quis ultra concessam facultatem, denuo excudat hunc librum prohibemus. Darum Lugduni die 5. Nouemb. 1663.

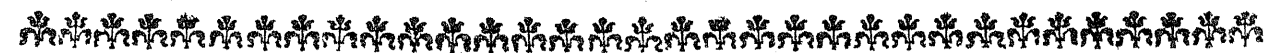
CHARRIER,

SERIES CAPITVM,
ARTICVLORVM, ET CONSECTARIORVM,
Quæ in hoc priori Tomo de vniuersa
negotiatione reperiuntur.

Argumentum & partitio operis.

pag. 1

LIBER PRIMVS.

De natura & causis negotiationis.

pag. 5

CAPVT PRIMVM.

De natura negotiationis. ibid.

- ARTIC. I. **V**id sit negotiatio, quid mercatura. *ibid.*
II. **Q**uotuplex sit negotiatio. *p. 8*
III. An negotiatio honesta, & licita sit. *11*
IV. De vtilitate & nobilitate negotiationis. *p. 13*

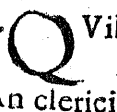
CAPVT II.

De causa finali negotiationis. p. 15

- ARTICVL. **Q**uis sit negotiationis finis. *ibid.*
VNICVS.

CAPVT III.

De causa efficiente negotiationis, siue de personis negotiantibus. p. 16

- ART. I. **Q**uibusnam licitum sit negotiari. *ibid.*
II. An clericis prohibearur negotiatio. *p. 18*
III. De mercatoribus. *22*
IV. De proxenetis. *24*
V. De institoribus, siue factoribus. *25*
VI. De negotiorum gestoribus. *28*
VII. De mandatariis. *30*
VIII. De procuratoribus. *35*
IX. Consectaria ex tribus proximis articulis. *37*

- Consectarium j.* Differentia inter vulgare mandatum, & procuratorium, ac negotium gestum. *ibid.*
ij. An mandans soluere, qui non soluit, sed debitori se soluturum promissit, mandatum impleuerit. *38*
iij. Casus singulares circa procuratores ad accipiendam pecuniam. *39*
i v. De mandato transmittendi merces certa quædam nauis, aut illam cui impositæ fuerunt, non mutandi. *41*
v. De procuratore ad merces, & solutionem. *ibid.*
v j. An gesta per falsum procuratorem posint à Domino post laram sententiam rata haberi in suum fauorem. *42*
vij. LL. aliquot emendantur, & illustrantur. *ibid.*
ART. X. De rationalibus & arcanis. *44*

CAPVT IV.

De materia negotiationis, & mercibus. 53

- ART. I. **Q**uibusnam sit materia commerciorum & negotiationis. *ibid.*
II. De mercibus. *60*
III. Consectaria ex duobus proximis articulis. *62*
Consectarium j. Casus singulares circa negotiationem ex re aliena. *ibid.*
ij. An homo liber possit esse materia commerciorum & negotiationis. *64*
iij. De commercio & venditione mancipiorum. *67*
i v. De negotiatione & commercio Sanctorum. *67*

Index Capitum,

exactoribus, redemptoribus, ac publicanis. 360
XVI. De poenis frustrantium vectigalia. 371

CAPVT III.

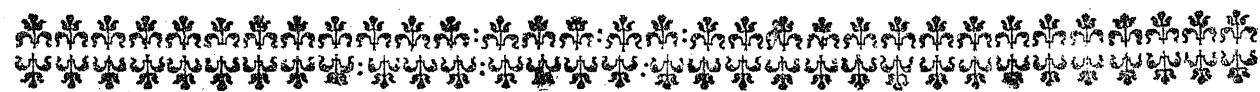
De foro & nundinis. 372

ART. I. **D**E foro. ibid.
II. **D**E nundinis. 378

CAPVT IV.

De re nummaria vniuersali negotiationis instrumento. 382

ART. I. **Q**uid & quotuplex sit nummus. 383
II. De origine & materia nummi. 386
III. De forma nummi. 392
IV. De nummi pondere. 395

LIBER TERTIVS.

[DE FORMA HVMANÆ NEGOTIATIONIS: SIVE,

De variis negotiandi modis. 453

CAPVT PRIMVM.

De Pactis & contractibus. 453

ART. I. **Q**uid sit pactum, quid contractus, & quotuplex. ibid.
II. De causa efficiente pactorum & contractuum. 459
III. Confectaria de personis paciscentibus. 460
Confectarium j. An pueri & impuberes contrahere possint. ibid.
ij. An filii familias contrahere possint. 461
iij. An & quando minores contrahere possint. 462
iv. Quomodo & quando Religiosi obligentur suo contractu. 467
v. An prodigi & furiosi contrahere possint. 470
ART. IV. De materia & forma contractuum. 474

V. De æstimatione, & valore nummi. 396
VI. De veterum nummis æreis. 403
VII. De veterum nummis argenteis. 407
VIII. De nummis aureis veterum. 415
IX. Confectaria. 421
Confectarium j. De veterum rationibus arariis & nummariis. ibid.
ij. De variis loquendi modis & formulis. 424
iij. Quid sit libra occidua, quid septimana. 426
iv. De centesimis & aliis Romanorum atque Græcorum vsuris. 427
v. Illustrantur aliquot leges. 432
ART. X. De nummis Gallicis. 435
XI. De collatione nummorum inter se. 437
XII. De conflatione nummorum. 438
XIII. De mutatione monetæ. 443
XIV. Cuius lucro aut damno contingat mutatio monetæ, debitoris an creditoris. 447
XV. De falsis & adulterinis monetis. ibid.

V. De effectu contractus, obligatione & actione. ibid.
VI. Regulæ vniuersales de pactorum & contractuum obligatione. 477
Regula i. De pacti nudi obligatione. 478
ii. De pactis personalibus. 484
iii. De pactis in rem. ibid.
iv. Quomodo pactum de re extendatur ad aliam. 486
v. De pactis contra ius & bonos mores initis. 489
vi. De pactis quæ turpem causam continent. 493
vii. De pactis posterioribus, an priora elidant. 499
ART. VII. Confectaria & legum aliquot illustratio ex proximis Regulis. 496
Confectarium j. Quanam pacta tacita æquiualeant pactis expressis de non petendo & remissioni obligationis. ibid.
ij. De pactis hæredum cum legatariis, vel creditoribus hæreditariis. 498
iij. Re

Articulorum, & Confectariorum.

iiij. Reliqua confectionaria remissiuè. 500
ART. VIII. De tempore, loco, atque pactorum & contractuum obligationibus. ibid.

CAPVT II.

De præcipuis pactorum & contractuum qualitibus. 503

ART. I. **D**E pactis & contractibus puris siue absolutis. ibid.
II. De pactis & contractibus conditionatis. 505
QVÆSTIO I. Quid operentur conditiones de presenti, vel de præterito, dispositioni alicui adiectæ. 507
III. Quid operetur conditio de futuro, contractibus & dispositionibus adiectæ. 509
IV. De conditionibus tacitis, & quæ insunt contractibus ac pactis. 511
V. De conditionibus impossibilibus, & substantiæ actus contrariis. 513
VI. De conditionibus turpibus. 515
VII. De quibusdam conditionibus particularibus turpæne sint, an honestæ. ibid.
VIII. Qualis sit obligatio contractus & pacti conditionati. 524
IX. De impletione conditionis. 527
Regula i. De conditionibus implendis secundum formam specificam. 529
ii. De conditionibus implendis per æquipollentiam. 532
iii. De conditionibus impossibilibus tantum per accidens. 536
iv. De conditionibus impossibilibus in specie. ibid.
QVÆST. X. An contractus conditionales indigeant nouo consensu post conditionis euentum. 545
XI. Confectionaria circa singulares quosdam contractus conditionatos. 553
Confectarium j. De sponsalibus conditionatis. ibid.
ij. An matrimonium conditionatum adueniente conditione indigeat nouo consensu ad sui perfectionem & validitatem. 554
iij. Singulares casus circa matrimonium conditionale cum duabus aut simul, aut successiuè contractum. 558
iij. Quomodo & quando votum conditionale obliget. ibid.
v. De religiosa professione conditionata. 562
QVÆST. XII. Aliquæ leges illustrantur &

emendantur. 563
ART. III. De pactis & contractibus sub modo. 565
IV. De pactis & contractibus in diem. 567
V. De pactis & contractibus alternatiuis. 571
VI. De pactis & contractibus annuis. 572
VII. De pactis & contractibus indiuiduis. 574
Regula i. An contractus circa quantitatem sint diuidui, vel indiuidui. 576
ii. An contractus circa res particulares corporales sint diuidui, an indiuidui. 577
iii. An contractus circa res incorporales, & intellectuales & seruitutes, sint diuidui, & quomodo. 579
iv. An contractus circa factum aliquod & operam præstandam sint diuidui, vel indiuidui. 581
ART. VII. De pactibus & contractibus incertis. 582

CAPVT III.

De pactibus & contractibus inualidis, eorumque validatione, siue confirmatione. 545

ART. I. **Q**uomodo contractus inualidus confirmetur iuramento. 586
Regula i. De confirmatione contractus naturaliter inualidi. 590
ii. De confirmatione contractus ciuilitate irriti. 591
ART. II. Confectionaria & singularium difficultatum explicatio. 603
Confectarium j. Discrimen inter iuramentum promissorium, confirmatorium, & solum obligatorium. ibid.
ij. An sit aliquod discrimen inter iuramentum appositum contractibus irritis propter vtilitatem publicam, & inualidis propter vtilitatem priuatam. 605
iij. An posterius iuramentum obliget, & confirmet pactum, & contractum factum contra prius iuramentum. 608
iv. Examinantur regulæ quibus dignoscamus an iuramentum confirmet contractum cui adijcitur, vel saltem sit obligatorium. 610
v. Casus singulares ex hæctenus disputatis. 613
vj. Explicatur Authentica *Sacramenta puerorum*, C. si aduersus venditionem. 615
vij. Illustrantur aliquot capita iuris Canonici.

Index Caputum, Artic. & Consect.

nonici. 618
 ART. III. De confirmatione contractus per
 ratihibitionem. 620

CAPVT IV.

*De dissolutione pactorum & contra-
 ctuum.* 625

ART. I. **Q**uomodo pacta dissoluantur
 per irrationem à Prætere. 626

II. **Q**uomodo pacta dissoluantur noua-
 tione & delegatione. 627

III. De dissolutione contractuum per re-
 stitutionem in integrum. 630

§. 1. De personis quibus indulgetur resti-
 tutio in integrum, & primò de minoribus
 ibid.

2. In quibus contractibus concedatur
 minori restitutio. 635

3. In quibus casibus negetur minori resti-
 tutio. 635

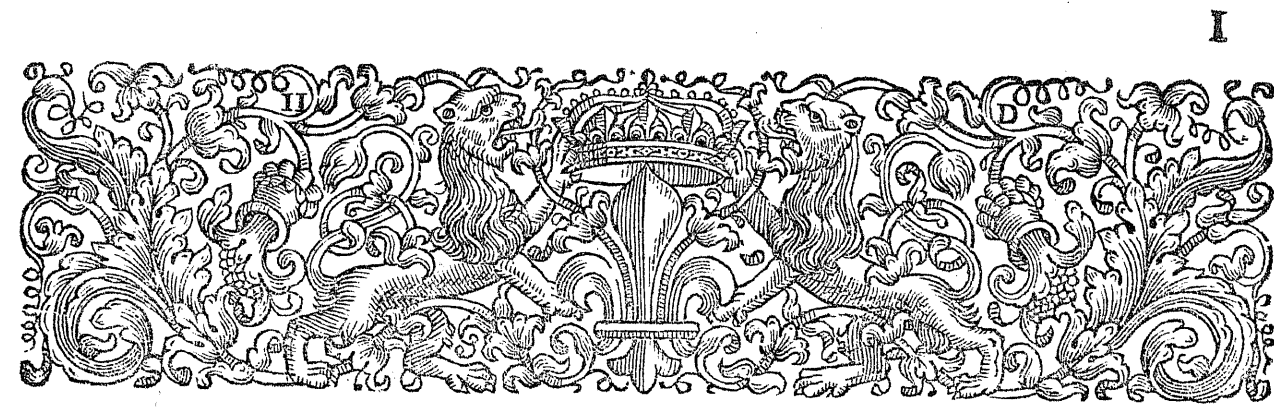
4. De aliis personis quibus conceditur re-
 stitutio in integrum. 636

5. De modo petendæ & obtinendæ in in-
 tegrum restitutionis. 663

6. De effectibus restitutionis in in-
 tegrum. 665

R. P.

R. P. IOSEPHI GIBALINI E SOCIETATE IESV

THEOLOGI,

DE VNIVERSA RERVM HVMANARVM NEGOTIATIONE, TRACTATIO SCIENTIFICA vtrique Foro perutilis.

*EX IVRE NATVRALI, ECCLESIASTICO,
 Civili, Gallico, & Romano.*

ARGVMENTVM ET PARTITIO OPERIS.

NEGOTIOSAM hanc mortalium vitam, eaque de causa molestissimam tum Christiani, tum externi scriptores dixere sapius. *Aspicio genus humanum*, inquit Bernard. serm. de Quinque Negotiationib. *ab ortu solis vsque ad occasum, huius mundi nuditas perambulare; alios diuitias querere, alios honoribus inhiare, alios fauorabilis aure suauitate raptari.* Pergit deinde quam improbo labore negotiationes istæ peragantur, ostendere: Et de diuitiis quidem: *Transis maria, & alium tibi aperis orbem nauigando secundum Sapientiam, tribus digitis distans à morte: Patriam fugis, relinquis parentes, diuelleris ab uxore, filios nescis, & omnium necessitudinum*

R. P. Gibal. De Negotiat. A oblitus

oblitus, quæris ut acquiras, & acquiris ut perdas, perdis ut doleas. Neque minus importunam esse nundinationem honorum, & gloriæ, subinde demonstrat. Præiuerat Eucher. in Parænesi ad Valerian. qui idcirco vitam hanc *Molestissimam*, atque incertis fatigationibus inquietam vocat, indèque ad eius contemptum Valerianum incitat. *Abrumpatur illa interminabilis secularium negotiorum Catena*, & ille de necessitatibus multis vnus per vitam labor & dirumpamus inanum curarum vincula, quorum succedentibus sibi nexibus implicamur, in quibus semper occupatio nostra quasi incipit: remoueantur illæ tam vacuæ, quàm coherentes sibi causæ, in quibus, quoad uiuitur, studium mortalium, dum subinde negotijs inchoatur, nunquam finitur. Hac de causa plurimi sunt Patres, ut mortalium curas ad aliam, eamque quætuosissimam negotiationem auocent, exemplo ipsius Dei, & Christi; Verbi enim Incarnationem, & totam Incarnati vitam fuisse negotiationem ostendit Augustin. *serm. 34. ex quatuor nouiss. & in Psalm. 30. Conc. 1. Leo serm. 3. de Passion. Damian. serm. 59. Hildebertus, Epistol. 5. Bernard. serm. de Quinque Negotiation. Optimam quoque Negotiationem esse Eleemosynam in qua D E V M fœneratorem habemus, & pro terrenis facultatibus Cælum acquirimus, ostendunt Chrysostom. Homil. 33. ad popul. Augustin. serm. 43. de diuers. cap. 10. Paulin. Epistol. 12. & Epistol. 43. Negotiationem præterea nostræ salutis necessariò faciendam pluribus explicat Bernard. sermon. citato de quinque Negotiation. Et Paulin. Epistol. 4. ubi & eam cum Nauigatione Salomonica componit. Quia verò faciliùs in Religione (quam negotiorum celestium apothecam, in qua videlicet illarum mercium summa reconditur, quibus terre uiuentium possessio comparatur, dixit Damian. Opusc. 11. cap. 19. hæc negotiatio geritur); idcirco ad eam amplectendam, abiecta sæculi Negotiatione frequentius adhortantur Eucher. in Parænesi. Bernard. serm. cit. Damian. Opusc. laudato. & opusc. 50. Vbi Blancam ex Comitissa Monialem laudat tanquam peritam Negotiatricem nundinis intentam uenalibus, quæ mundum proiecerit, ut acquireret Cælum. Quia tamen pauci ad hanc Negotiationem Religiosam vocantur, cæteri mortales negotijs sæculi implicati, cuiuscumque tandem dignitatis sint, negotiatores, si verè loquamur, sunt; quandoquidem causa acquirendi est necessitas negotiandi, ut aiebat Tertullian. libro de Idololatria, capite vndecimo. Omnes verò acquirendis diuitiis, honoribus, & gloriæ, quod obseruabat Bernard. student, atque ad eò suo more negotiantur. Neque ipsos excipimus Reges qui tam multis opibus egent, & ad eas comparandas tot negotia gerunt: Ipse potentissimus Salomon non alia de causa nauigationem instituit, quàm ut eo commercio immensas sibi diuitias acquireret; illa sanè vicissitudo copie, vel inopie, qua, ut loquitur Paulin. Epistol. 12. humanum genus temperatur, ostendit consilium communis authoris fuisse, ut mutuis commerciis vnus indigentia alterius diuitiis emendaretur: Neque enim vllus ita sibi sufficiens, & locuples est, ut nulla alterius re habeat opus. Ipso itaque nascente orbe, naturali quadam lege, & communi gentium omnium consensu, ac iure inductæ sunt mutuæ rerum permutationes, quæ cum perincommodæ sapiùs forent, neque faciliè ad æqualitatem reducerentur, exco-gitato tandem nummo suffectæ sunt emptiones, & venditiones, aliæque contractus,*

contractus, & *συναλλαγæ*, quibus omnia mortalium negotia geruntur, quibusque iustitiam præesse oportet, quam idcirco totius, atque vniuersi inter Deos, & homines communionem continere dixit Theages Pythagoræus lib. de virtute apud Stobæum. serm. 9. Porphyr lib. 3. de abstinent. *Virtutum omnium obsonum*, condimentum videlicet, quod saporem, & gratiam cæteris virtutibus, & negotiis conciliat. Ambros. lib. 1. Officior. cap. 28. & serm. 16. in Psalm. 118. Vers. 1. virtutem, quæ aliis potius nata, quam sibi, communitatem; & societatem nostram adiuuat. Et in Orat. de obitu Satyri, sub fin. *Sibi parior læsitia*, fors tota est, & quidquid habet, quadam inclementia sui, dum rapitur amore communi, transfundit in proximos. Curam enim suam impendit omnem, ut in gerendis negotiis, quibus vniuersa ciuiliis societas continetur, cuiusque ius tueatur, & æqualitatem constituat, quæ sæpè in contrapasso, & reponendo talione propter personarum disparitatem reperiri nequit, uti contra Pythagoræos disputat Aristoteles. lib. 5. Ethic. cap. 55. & lib. 1. Magnor. Morali. capit. 35. & fusissimè Abulen. in Exod. capit. 21. quæst. 26. Non immeritò igitur vitam omnem mortalium negotiosam nominatam esse diximus, resque omnes humanas perpetuis negotiationibus agitari. Quia verò licet sit aliqua iustitia quæstus secura de cupiditatis, & mendacij obseruatione, ut loquitur Tertullian. citato lib. de Idololat. cap. 11. plurimæ tamen negotiationes tum immoderata cupiditate omnium malorum radice, tum periuriis, & mendaciis, quod significat Tertullian. tum aliis ex causis, ad quas eadem impellit lucri cupiditas, quod exprobrat Gentilibus Tertullian. lib. de Patient. capit. 17. iniquissimæ redduntur, dum rem pecuniariam animæ anteponunt. Nam cum lucri cupiditatibus quætuosa pericula mercimoniorum in mari exercent, cum pecuniæ causâ etiam in foro nihil damnationi timendum aggredi dubitant; cum demique ludo, & castris sese locant, cum per viam in morem bestiarum latrocinantur. Quidni de pluribus Christianis exoptulare licet, cum, salutis æternæ dispendio, insana auri cupiditate excæcati negotiantur aliquando. Visum est itaque factum me operæ pretium, si, quomodo coercenda sit ista cupiditas, & omnis rerum humanarum negotiatio dirigenda, paulò fusius per omnia commerciorum, & synallagmatum genera docerem, ne quod querebatur Eucher. in Parænesi. *Opes sint materia contumeliarum, & pignora iniuriæ*: Et in loco iudicij, impietas, in loco iustitiæ, iniquitas sedeat. Quo sensu verba Eccles. cap. 3. vers. 16. interpretatur Caietan. ne in tabernis opificum, & mercatorum, in quibus opera, & merces venditantur, sint loca exercendæ iniustitiæ, atque iniquitatis sordibus inquinentur; sed potius sint sapientiæ quæstus, ac mercimonia. *Si diuitiæ appetantur in vita, quid sapientia locupletius, qua operatur omnia*: Sap. 8. vers. 5. Vbi vox *ἐργασία* & *ἐργασία*, operam quæstuariam, & quam nos dicimus negotiosam, significat: quod obseruat Pineda in Salomone præuio lib. 4. capit. 2. Quæ negotiatio ex Sapientiæ dictatis, non potest non esse æqua, & quætuosa, qualem intendimus in hoc opere, quo diuinæ, humanæque Sapientiæ Regulas, & Instituta circa mortalium negotia tradere molimur.

Quantquam hoc labore magnam partem in Opere de Vfuris, & Com-

merciis, deque Vsu, & Æquitate Fori Lugdunensis, nuper à nobis edito, defuncti sumus: ibi enim iniustitias, & fraudes vsurarum, aliorumque commerciorum, tum apertas, tum latentes, & simulatas deteximus. In præsentiarum tamen totam ipsam Negotiationem, eiusque naturam, causas, ac modos omnes, & species scientifica methodo explicare aggredimur; neque solis mercatoribus, quos restricta communi huius vocis significatione, Negotiatores nominant, sed cæteris etiam omnibus, qui res humanas tractant, laboramus, cum & ipsi negotium aliquod gerant, cuius æquitatem ad nostras istas Regulas expendere omnino oportebit.

LIBER

LIBER PRIMVS De Natura, & Causis Negotiationis.

QVAMVIS bene multi varios Negotiationum modos, & formas suis Commentarijs pertractarint, vix tamen vnus hæc principia vniuersaliora edisserenda paulò accuratius suscepit, quod tamen necessarium omnino videbatur ad certiozem, facilioremque cognitionem singularum Negotiationum, & ad consulendum breuitati, atque Lectoris otio, qui in singulis diuersarum Negotiationum tractatibus sæpius eadem repetita, non sine fastidio legere cogitur. Nos itaque hoc priori & secundo libro omnia, quæ ad negotiationem tum forensem, tum aliam spectant, in vniuersum trademus. Tertio diuersas eius formas ac modos in vniuersum explicabimus. Quarto de singularibus negotiationibus. Quinto denique ac postremo de implenda obligatione ex varijs humanis commercijs orta, per solutionem & restitutionem, disputabimus, plurimæque alia ad æquitatem commerciorum pertractabimus.

CAPVT PRIMVM.

De Natura Negotiationis.

- ART. I. Quid sit Negotiatio, quid Mercatura.
II. Quotuplex sit Negotiatio.
III. De honestate Negotiationis.
IV. De vtilitate, & nobilitate Negotiationis.

ESSENTIAM Negotiationis, eiusque præcipuas proprietates primo Capite inuestigamus, vt constet, qua de re, & quo compendio fuerit instituta tota ista Disputatio.

ARTICVLVS PRIMVS.

Quid sit Negotiatio, quid Mercatura.

- Quid sit negotium, num. 1.
Vnde & quid sit negotiatio. 2. 3. 4.
Quid mercatura. 4. & 5.
Quid sit commercium, quid συνάλλαγμα. 6.
Emendatur l. 40. D. de legatis. ibid.

EGOTIUM, si vim vocis spectemus, opus quoddam significat, & quasi orti negotiationem, atque ἀρχήν, vnde fit vt ad varia trahatur hæc vox, & tum diuersas exercitationes, occupationes, ac munera; tum res ipsas circa quas aliquid geritur, apud peritos iuris, atque in ipso communi, vulgarique sermo-

ne significet, sic dicitur negotium, rerum administratio, curatio, gestio: & passim in iure negotium alienum, suum, priuatum, publicum, voluntarium, hæreditarium, proprium, peregrinum, diffusum, negotiorum gestor, qui se vtrò negotiis alienis immiscet, & vt interpretatur vetus glossarium ἐπράγματα χειρῶν ἀλλότρια ἢ ἑαυτοῦ δικαίον διαφίλιον μόνον. negotiorum gestorum teneri, negotiorum gestorum actio ἢ ἐπὶ διαπραγμάτευσιν ἀλλότριων πραγμάτων περὶ γνησίων διαπραγμάτων. Hinc denique varij loquendi modi: accedere ad negotia, illis se immiscere, interuenire, offerre, implicare, negotia explicare, inchoare, intermittere, trahere, finire, deserere, admouere aliquem negotiis, & ab illis remouere, negotium dare, mandare, id est, imperare, siue imponere aliquid oneris, aut operis. Liu. lib. 41. Consuli Senatus negotium dedit, vt seditionem comprimeret. Estque frequens apud Liu. ea phrasis, in lib. 2. lib. 5. lib. 9. atque alibi: & Cic. 1. Ferrin. Prætores quibus erat negotium datum, vt noctu vigiliis agerent. Quia verò opus aliquandò molestum est, viurpata quoque est ea locutio pro creanda alicui molestia ac labore, vt negotium, & molestiam facessere alicui. l. 1. D. de calumnia. l. 5. D. de obsequiis parent. leg. 6. Cod. de restibus. Quintil. lib. 5. cap. 12. Tull. 4. Ferrin. atque alibi. E contrario verò dicitur quis nullo negotio, id est, facillè, nullo labore, & absque molestia quidpiam præstare: Cic. ad Attic. lib. 4. Cato Siciliam nullo negotio tenere potuit. Et lib. 8. Iurabat ad summum, quod nullo negotio faceret, amicissimum mihi Cæsarem esse debere. Secundo accipitur negotium pro contractu, siue tractatu vtrò citroque habito, quem Græci συνάλλαγμα vocant; in quo nempe quid datur, vicissimque accipitur: cum enim quis suum tantum accipit, non dicitur negotium, neque συνάλλαγμα. sic obseruat Vlpian. l. 7. D. de pactis. Quare opponitur nudæ conuentioni, à Iulian. leg. 5. D. de præsc. verb. conuentio ista non est nuda, sed habet aliquid negotij. Solemnisque est ille loquendi

loquendi modus in iure. *Negotium contrahere*, pro contractum de aliqua re inire l. 5. *D. de diuers. regul. In negotiis contrahendis alia causa habita est furiosorum, alia eorum qui dari possunt, quamuis actum rei non intelligerent: nam furiosus nullum negotium contrahere potest: pupillus omnia tutore auctore agere potest. & l. 50. D. de iure dot. negotio contracto conuenit. l. 5. §. tutela. D. de obligat. & action. nullum negotium inter tutorem, & pupillum contrahitur. Atque alibi saepius. l. 32. *D. de reb. credit. l. 49. D. de donat. inter vir. & uxor. l. 35. D. locati. l. 57. D. de obligat. & action. l. 2. D. de condiction. indeb. & l. 33. D. eod. l. 14. D. de precario.* Tertio Negotium sumitur pro ipsa quaestione, & controuersia, quae de re aliqua mouetur, aut pro ipsa re, de qua disceptatur: hinc mouere negotium, habere cum aliquo negotium. Cic. lib. 7. *ad Attic. video mihi cum homine audacissimo, paratissimoque negotium esse.* Et Caelius scribens Cicero lib. 8. *epistolae. ut existimarent homines, Pompeio cum Caesare esse negotium* Neque aliter Iuriconsulti loquuntur. l. 16. *D. de legationibus. Ante susceptam legationem si cui negotium moueatur, etiam absens defendi debet. & l. 34. D. de iure fisci. ut hi, quibus negotia fiscalia mouentur, ad defensionem causa, bona fide ueniant.**

A negotio deriuatur negotiatio, immo & pro ipsa negotiatione non semel usurpatur negotium. l. 3. & 5. *D. de infortioria actione.* Infortior dicitur, quia negotio gerendo instat, aut praepositus est. Negotium mentis l. 77. §. mensa. *D. de legatis 2.* Negotium tabernae l. 19. §. taberna. *D. de infortioria actio.* Negotium exercere l. 88. §. quisquis. *D. de legat. 2. l. 8. D. de oper. libert. l. 47. §. altero. & l. 58. D. de administrat. & peric. l. 19. §. 1. D. de infortior. l. 4. §. 1. de his qui notant infam. & l. 69. §. seruus. D. de legat. 1.* Eodem sensu dicitur forus scientie domino peculiari merce negotiari: *lege prima, & lege tercia, §. 1. de infortior. qui uentilibus negotiantur l. 12. D. de decurionib.* Negotiari ex uino leg. 21. §. cum per, *D. de action. empt.* Negotiari ex pecunia leg. 16. *D. de usu, & habitat.* Pluribus locis ex quo negotiari. leg. 5. *D. ad municipal.* quare quaerit Paul. in l. 32. §. 4. *D. de auro, & argent. an, cum testatrix filiae suae, omne suum ornamentum muliebri, una cum auro legasset, legato cederet non modo argentum, quod in domo, vel intra horreum uisibus eius fuit, sed etiam quod in basilica fuit muliebri, (nomine basilicae intelligit tabernam, quae est ueluti fori basilica) immo & uocem tabernae restituendam esse pro basilica suspicatur Gothofred. in notis: uerum quidquid sit de ea lectione, respondet Paul. etiam si testatrix illa, negotiatrix foret, si tamen habuit proprium argentum, ad usum proprium paratum, non uideri argentum id legatum, quod negotiandi causa uenale proponi solet, nisi aliunde ea testatrix mens fuisse probaretur. Vlpian. in l. 18. *D. de iure patron.* quaerit, an libertus prohiberi possit a patrono, in eadem colonia, in qua ipse negotiatur, idem negotij genus exercere, & refert Scaeuolam respondisse, id prohiberi non posse. Vides igitur negotium cum negotiatione, a Latinis Authoribus saepius confundi, easque uoces promiscue usurpari, sicut & negotiari, & negotiationem exercere. Rationem huius locutionis reddere licet cum Soto lib. 6. *de iustitia, quaest. 2. art. 2.* quia haec ars tam multis implicata est curis & uariis occupationibus, atque adeo ab otio alienissima, per quandam antonomasiam dicta fuit negotiatio, siue otij quaedam negatio, eiusque occupationes, negotia nominata sunt.*

Non absimili ratione Graeci ἀγορίαν pro quaerit occupatione, cura, studio, impedimento usurpant, atque etiam pro molestia, quam quis alicui procurat aut creat; eum uidelicet occupatione aliqua, labore, aut cura molesta, & importuna detinendo. Sic quoque ἔργον illis significat opus factum, rem, negotium, officium, & functionem, ἔργον ἰατρικὸν munus medendi, & ἔργον ἰδμεῖν id mei muneris est, apud Ilocratem, ἔργασια opificium, occupatio, actio, exercitatio, negotiatio: nam ἔργασια τῆς τραπεζῆς exercitationem mentis, dixit Demosthen. & ἔργον δανείων τῶν ἔργασιαν. & Arist. lib. 8. *Ethic. ἔργασια τῶν κρημάτων* quae profectio negotio est, eademque uerbi ἔργασια acceptio est: licet enim quidpiam operari, aut efficere communi notione significet; Aristoteli tamen in economicis est uendere, & rem, seu pecuniam facere. Et Plutarch. in Timoleon. scorta meritoria, siue prostibula uocat ἀφ' ὧν ἔργασίαι γυναικῶν. Atque ut plura in hanc rem mittam, Matth. 25. ψ. 16. ἔργασίαι est negotiari, ἃ πέντε τάλαντα λαβὼν ἐργάσατο ἐν αὐτοῖς: quae operatio alia sanè non fuit, quam negotiatio, siue exercitatio traditae pecuniae ad lucrum & quantum faciendum. Similia obseruat Grammatici circa uocem ἔργασια, quae & quodlibet opus, officium, munus, negotium, atque molestiam significat: ac denique negotiationem siue forensem & ciuilem, siue meritoriam mercatorum. Vnde Chrysostr. agens de iis, qui uenaliu rerum pretia augent, captantque lucrum cum proximorum inopia, τῶ τῶν ὀνίων τιμῶν ἐπιτείνοντων ἢ τῶν πλεόνων παραματενομένων, id est, qui proximos negotiantur, & habent quaestuarios. Quomodo loquitur Plin. lib. 29. *cap. 1. de medicis, qui nouas quotidie mendendi rationes excogitant aegrorum periculo. Nec dubium est omnes istos famam nouitate aliqua aucupantes, animas statim nostras negotiari:* hoc est anima nostra, & uita ad quantum, & quandam negotiationem abuti: unde addit, *Palam est, ut quisque inter istos loquendo polleat, imperatorem illicō uita nostra, necisque fieri.*

Videamus itaque quid sit negotiatio, quam a negotio deriuari, & cum illo saepius confundi docuimus haec tenens, quia cum, ut obseruat Syllu. *uerb. negotium. num. 1.* commutationes ad lucrum ordinatae maximam sollicitudinem requirunt, & ualde operosum negotium, idcirco earum actus negotiatio dicuntur. Posset igitur in uniuersum definiti negotiatio, alicuius rei comparatio, aut distractio ad lucrandum. Quae negotiationis usurpatio uniuersalior profectio est, & plures actiones continet, quae uulgo eo nomine non comprehenduntur: & omnes homines dici poterunt negotiatores, ut obicitur apud author. Imperfecti operis in Matth. *Hom. 38. ad illud eiiciebat ementes, & uendentes de templo.* Nam qui arat, comparat boues, ut spicas uendat: qui operatur lignum, ut uentilia uendat: & linteonarius comparat linteamina, ut uendat & ostendat: & scenerator mutat pecuniam, ut tollat usuras. Quae, aliaque enumerat ille author, in quibus ex uulgi sensu non est negotiatio; neque qui talia praestant negotiatores, nisi abusiue, & improprie dicuntur. Quare idem author negotiatores dicit, qui rem comparat, ut eam immutatam, & integram lucranda causa uendat: qui uero rem acquirit, ut ex ea quodpiam opus faciat, negat esse negotiatorem, sed artificem potius, etiam si deinde opus illud uendat; quia pretium illius rei non augetur nisi ratione artis, ex qua proinde totum

tum lucrum, quod in augmento pretij consistit, deriuatur. Atque ita negotiatio erit comparatio, & acquisitio rei alicuius, siue per emptionem, siue per commutationem, alioue quodam modo, ut ex ea immutata, & integra, alteri reuendita, aliaue ratione tradita, lucrum fiat: uerum tunc negotiatio idem erit quod mercatura; & negotiator, atque mercator erunt synonyma. Mercaturam enim uulgo definiunt comparationem mercis, ut denuo uendatur quaestus faciendi causa. Passim tamen DD. negotiationem a mercatura distinguunt, illos dabit Straccha *part. 1. de mercat. num. 5.* ex quibus aliqui faciunt nomen negotiationis generalius, quam mercatura, ut ibid. Straccha, & Scaccia *de commerc. §. 1. q. 1. n. 10.* E contrario uero Gab. in 4. *dist. 15. quaest. 10. art. 1. notab. 1.* mercaturam dicit esse quidpiam uniuersalius, quae contingit etiam quando quis rem, & mercem emit, ut ea utatur tanquam sibi necessaria, uel ut instrumento sui laboris, non ut eam immutatam uendat: quando enim hoc postremum intendit, non est simplex mercatura, sed negotiatio. Sanè cum tota ista uocum acceptio ex communi usu, & sensu pendeat, atque in istis moralibus difficillimum sit accuratas definitiones tradere, quae aliis dissimilibus rebus non conueniant; existimari adharendum esse communi DD. sensui, & negotiationem quidpiam uniuersalius esse, quae & mercaturam, & quodlibet aliud commercij quaestuosum, siue lucratiu genus complectatur. Neque sanè omnes negotiatores dicuntur mercatores, cum alia plura sint quaestuosae negotia praeter mercaturam, ut contingit in artificibus, qui ex sua arte reuera negotiantur. Ipsi etiam mercatores, qui merces empras curant aliena opera elaborari, & perfici, ut eas uel ibidem euendat, uel aliud transmittendas curent, sunt in eo negotio mercatores: quod fatetur Straccha *1. p. de mercat. num. 20.* & Scaccia *de comm. §. 3. q. 1. n. 13.* Igitur non est perpetua illa mercatoris, & negotiatoris, quam ipsimet afferebat, distinctio, quod mercator ex re à se comparata, immutata, & integra lucrum captet, non uero negotiator. Verius dicit idem Scaccia *num. 10.* discrimen esse, quod mercator dicatur a merce, & in solis mercantiis reperitur mercatura: neque omnes res uenales dicuntur proprie merces, ut serui, & qui illos uendunt, non dicuntur mercatores, sed uenaliarii, ut iterum monebimus inferius. Obseruat quoque Hotman. *in comment. uerb. iuris,* apud Romanos non eisdem fuisse negotiatores, qui mercatores: dicebantur enim negotiatores ciues Romani, qui in prouinciis sedem, ac domicilium fortunarum suarum habebant. Neque Romani ferè nisi census tempore, hoc est quinto quoque anno, ueniebant: mercatores uero cum Romae domicilium, familiamque suam habebant, interdum ad aliquot menses in prouincias excurrebant, mercium importandarum, exportandarumque causa. Ex negotiatoribus autem in prouinciis conuentus constabant, quia cum Praetores, ac Proconsules forum habebant, ac ius dicebant, in priuatis quidem causis recuperatores ex eo numero dare solebant: in capitalium uero rerum quaestionibus, eos in consilium adhibebant, & si cui patronus dandus esset, ex eodem numero rogatum aliquem dabant: quae omnia collegisse se ait Hotman. *ex 4. Ciceronis Verrin.*

Negotiatio igitur, est quaelibet lucratiui commercij, & negotij exercitatio, & negotiator, quisquis ex aliquo negotio lucrum captat, quamquam neque tam ampla fuit huius uocis acceptio apud

Romanos, apud quos *Publicani*, hoc est qui publica populi Rom. uectigalia conducebant, siue qui quidpiam a fisco conducebant. leg. 1. *D. de public. & uectigal. & leg. 16. D. de uerb. signific.* ex caue conductione lucrum captabant, ut etiam hodie fit, distinguebantur a negotiatoribus: quod manifestum sit ex Ciceron. *Epistola 1. ad Q. Fratrem. Confat Asia ex eo genere ciuium, qui aut quod publicani sunt, nos summa necessitudine adtingunt, aut quod ita negotiantur, ut locupletes sint.* Et in Manliana. *Nam & publicani suis rationes, & copias in illam prouinciam contulerunt: deinde ceteris ex ordinibus homines gnari, & industrii partim in Asia negotiantur, partim suas & suorum in ea prouincia magnas pecunias collocatas habent.* Et sanè constat tum ex oratione, tum ex illa pro Fonteio, negotiatores dici praesertim aratores, & pecuarios: publicanos uero fuisse, qui ab aratoribus decimas, a pecuariis scripturam, a mercatoribus autem portorium exigebant. In orat. uero pro Fonteio, manifestè argentarios, & sceneratores negotiatoribus annumerat Tullius: quare uides negotiatoris nomen modo uniuersalius, modo strictius usurpatum fuisse. Nos hoc loco uniuersaliorem illam acceptionem sequimur, ut a mercatura, quae singularis quaedam negotiatio est, illam distinguamus.

Est igitur mercatura negotiatio ex mercibus, & mercatores, qui mercibus negotiantur, uti aperte colligitur ex leg. 207. *D. de uerb. signific.* quare qui aliis ex rebus negotiantur, aliis nominibus appellantur. Ut qui ex hominum, & feruorum uenditione, aut commutatione negotiantur, mangones, uel uenaliarii dicuntur, non mercatores, quia homines mercis nomine non continentur: siue autem merces immutatae denuo uendantur, siue mutatae, & laboratae, si tamen uerè sint merces, mercaturam, & mercatorem denominabunt, quamuis in strictiori quadam significatione, eaque Romanis nota, mercatores solum dicerentur qui importandas, exportandasque mercibus uacabant, eaque etiam de causa in prouincias excurrebant, licet domicilium Romae haberent, uti monuimus. Qui uero merces comparant, ut deinde mutatas, & elaboratas uendant, dicuntur artifices; quod ita intelligendum est, ut ipsimet eas merces immutent, & in varia opera laborent: nam si eas emant, aut illas artificibus ad diuersa artefacta fabricanda dent, ex illisque diuenditis lucrum captent, sunt reipla, & proprie mercatores. Quod nuper monebat Straccha, qui etiam aduertit *prima illa parte de mercat. num. 4.* mercatorem esse qui negotiationis cuiuscumque exercenda causa merces emit, aut permutat, ut eadem, non mutata per se forma, distrahatur. Nos in hoc tractatu mercatorem, & negotiatorem in latissima sua, & uniuersali, propria tamen significatione usurpamus, quamuis disputatio magnam partem suua sit de negotiatione ex mercibus, ac proinde mercatura, & mercimoniis, siue de commercijs.

Est porro *commercium emendi, uendendique ius inuicem* Vlpiano *titul. 20. regula.* Theophil. §. 1. *instit. de inutilib. stipulat.* nominat τὸ δυνάσθαι πωρῆσαι καὶ ἢ ἀγορᾶσαι ἕξωθεν. Liu. lib. 34. & 38. *mutuum usum.* Hermogenian. in leg. 5. *D. de iustit. & iure,* mutuum rerum commutationem, quae per contractus, negotiationesque explicatur: quare pro permutatione accipit Accurs. in l. 5. *proxime citatam.* Hinc quaedam dicuntur *commercij iure uendita.* leg. 6. *D. de captiuis: commercio redempta.* leg. 10. 11. 12. & 13. *c. de postlimin. reuers. commercio in-*

verdicti. leg. 24. §. 1. D. de minorib. earum verò rerum commercium non esse dicitur, quæ hominum vñibus, dominioque subiecti, & in obligationem deduci, alienarique, & adquiri non possunt. leg. 34. §. ult. D. de legat. l. 6. D. de contrab. empt. atque alibi sæpius. Idcirco disputant Iuriconsulti in l. 49. §. Labeo, D. de legat. 2. An ager, cuius commercium non habes, legari tibi possit. Trebatius, & Priscus Fulcinius contraria sentiunt: Paul. verò in leg. 62. D. de acquir. rerum domin. existimat, rem cuius aliquis commercium non habet, et si legari non possit, tamen cum vniuersalitate transire, & heredem institutum, eius dominum fieri. Si stipuler rem cuius commercium non habeo, inutile esse stipulationem pronunciat Vlpian. in l. 34. D. de verb. obligat. Idem verò Iuriconsult. in l. 40. D. de legat. 1. si res aliena, cuius commercium legatarius non habet, ei cui ius possidendi est, per fideicommissum relinquatur, vult estimationem deberi. De cuius pronuntiati veritate notum non est hoc loco disputare. Monco duntaxat diuersam esse lectionem, nam vulgata habet negationem, ei, cui ius possidendi non est. Quam lectionem tuetur Robert. lib. 3. animad. 11. Gothofred. in natis, & alij. Eam verò negationem tollit Brisson. in comm. de verb. signific. Cuiac. in l. 34. de verb. oblig. & Anton. Mercat. lib. 3. notat. 11. quæ lectionis varietas nostro instituto nihil officit. Contendimus enim duntaxat, commercium esse ius vendendi, emendique inuicem, vti definebat Vlpian. vel mutuum, ac proinde non esse nisi in iis rebus, quarum quis Dominium habet, aut potestatem de illis disponendi; per contractum nempe, vel negotiationem, veluti emptionem, venditionem, locationem, conductionem, societatem: atque vocari à Græcis συναλλάγμα, quod Budæus in comment. linguæ Græcæ συμβόλαιον interpretatur, & pacta, ac conuentiones significat, ἢ συναλλάγη, vnde & συναλλάξια, & συναλλάγη, quæ κωνονίαν, ἑμιλίαν, ἀμοιβήν, & συμβίβασιν significat: atque etiam Hysichio συναξίν. Porro συναλλάγματα duorum generum facit Aristoteles lib. 5. Ethic. cap. 5. nempe ἐκείσα voluntaria, & ἀκείσα inuoluntaria. Prioris generis sunt emptio, venditio, mutatio, scenus, & eiusmodi alia. Inuoluntariorum ἀκείσων verò quedam sunt λαβραία clandestina, vt κλοπή, μοιχεία, φαρμακεία, δουλοπαίτια, δουλοφονία, ψευδομαρτυρία: alia sunt violenta βία, quæ vi adhibita inferuntur, vt flagellatio, mutilatio, mors, rapina, & eiusdem modi plurima. Denique vt vno verbo dicam, omnia συναλλάγματα quæ iniuriola sunt proximo, inuoluntaria & ἀκείσα dicuntur Aristoteli: omnes verò contractus qui inuoluntaria cum alio dicuntur ἐκείσα συναλλάγματα, quia inquit Aristoteles principium horum συναλλάγμάτων voluntarium est, vtrique nimirum contrahentium; quod non contingit in aliis quæ iniuriola sunt proximo: licet enim voluntaria sint iniuriam facienti, adulterium v.g. committenti, aut homicidium, vel furtum; non tamen voluntaria sunt iniuriam patienti, vti sapienter respondet S. Thom. lect. 4. in 5. Ethic. vide plura apud Comitol. 3. part. de contrab. lib. cap. 2. ex his tamen colligit Budæus vocem Latinam commercij, non esse Græcorum συναλλάγμα: nam licet furtum, homicidium, veneficium sint συναλλάγματα, eaque ἀκείσα, non sunt tamen commercia, quæ ius emendandi, vendendique inuicem definebat Vlpian. Ideoque quod Aristoteles loco citato dixit, alteram speciem iustitiæ particularis versari ἐν τοῖς συναλλάγμασι, inuoluntaria, malè reddidit interpres: & cum

ibidem Philosophus diuidit συναλλάγματα in ἐκείσα, & ἀκείσα, non satis aptè interpretatur commercia: nam hæc vox significat tantum ea συναλλάγματα, quæ, vt idem ait primo Rethoricor. continentur pactis, & conuentionibus παράληται κατὰ συνθήκας, suntque ἐκείσα. Quare Philosophus vno συναλλάγμάτων nomine, commercia, conuentiones omnes, & contractus, atque etiam omnia delicta complectitur; quod non facit Latina vox commercij, quæ sola mercium commutationes, venditiones, & emptiones ex prima sui origine significat; neque amplitudinem vocis Græcæ συναλλάγματι adæquat: quod vt faceret Caius Iuriconsultus in summa iuris diuisione, ἀδείσιον appellauit, vt vniuersalem nominis Græci significationem æque vniuersali nomine Latino redderet. Dicendum igitur συναλλάγμα primò mutuum commerciorum vsum, quæ sola olim permutatione exercebantur, significasse, eamque primariam, & & maximè naturam esse illius nominis notionem, indeque omnium generum commercij esse communicationem, ita vt contractus, conuentiones, & pacta omnia cõtineat. Quod ipsum fatetur Labeo qui l. 19. D. de verb. signific. contractum, quem vltro citroque obligationem definit, vocari ait à Græcis συναλλάγμα. Denique ad omnia delicta, quæ à commercij separantur, productum est hoc nomen. Qua simili ratione Latinis commercium non modo commutationes, aut mutuum vsum mercium significat, sed in ampliori quoque significatione omnes conuentiones, & contractus: quod Accursius, & Alciat. in leg. ex hoc iure. D. de inst. obseruarunt.

Nos amplitudinem illam commerciorum exequimur hoc opere, nam plerisque contractus in opere de vsuris explicuimus; cæteras verò conuentiones, quæ ad emptiones, venditiones, permutationes, & alias negotiationes pertinent, quasque ex primaria notione designat commercij vox, explicabimus hoc tractatu: quinimmo quæ ad delicta pertinent, & ad ἀκείσα συναλλάγματα, quantum nostri instituti ratio feret, libro vltimo exponemus.

ARTICVLVS II.

Quotuplex sit Negotiatio.

Varij modi acquirendi, & questus faciendi ex Aristotele, eorumque diuisionum. 1. 2. 3.

Quid sit καπηλεία, & κάπηλος: ἐμπορία, ἐμπορεῖα. 3. 4.

Quid sint cociones. 5.

Quid cauponaria. 6.

Varia negotiationis diuisiones. 7. 8. 9. 10.

Negotiationis variæ diuisiones ferè sunt materiales à subiecta materia, loco, personis, aliisque circumstantiis, quæ diuersitatem specificam, & formalem vix vnquam afferunt, maximè in his moralibus desumptæ: verum ad doctrinæ methodum, & intelligentiam, satis est notabiliter inter se distingui, quamuis specifica, & formalis distinctio non sit, cum aut eiusmodi non reperiantur, aut nos lateat: quare in ea diligentius inuestiganda non laborant DD.

Aristote

Aristoteles 1. Politic. cap. 7. varias τῆς κτήσεως acquisitionis species à natura, & ab arte deducit. Primas dat agriculturæ, & pecuariae: & hunc quæstuum maximè naturalem, & economicum allecit, τὴν ἐκείσῃ τῷ χρηματιστικῷ domesticissimum quæstum; illi subiungit commutatricem ἢ μεταβλητικὴν, quam geminam facit: vnam, quæ continet acquisitionem rerum necessariorum, & vtilium, quæ desunt, vti non quæstus gratiæ: quam economicam mercaturam vocat, & ait esse secundum naturam: & ideo cap. 6. ait esse ἐν ἀναπλήσει τῆς κατὰ φύσιν ἀνταρκείας in supplementum insufficientiæ, quam natura desiderat: quare huic speciei commutatricis conuenit illud encomium ἀναρχικῆς ἢ ἰσωνυμῆος necessitatis, & laudabilis. Alteram speciem μεταβλητικῆς commutatricis, dicit τὸ κάπηλον, siue καπηλικήν, cuius finis non est vltus sed quæstus; eamque vituperat, & μετὰ βλητικὴν ψευδοφύσιν dicit, quia non est secundum naturam, sed arte excogitata, ad augendas opes sine modo in aliorum damnum. Negat autem esse à natura, non quod sit ἀπ' ἀλλήλων, sed quia fines naturæ excedit, & sufficientiam naturalem nam ibidem fatetur τὸ μεταβλητικὸν à natura profectum esse. Vides igitur, Aristotelem κτητικὴν, & χρηματιστικὴν diuidere in δικαιοτάτην quæ per agriculturam, & pecuariam exercetur, & μεταβλητικὴν quæ per commercia, & commutationes fit, nempe rem, aut mercem, cum re, & merce: aut cum nummo commutando: inde dicti sunt μετὰβολοί, siue μεταβολεῖς negotiatores, πωράσται, & παραπραπύλα. Huius verò commutatricis, & μεταβλητικῆς duas species iterum facit: vnam maximè naturalem, quæ nomen generale retinet; quæ non tam quæstus, quam vltus gratiæ incipitur, estque ad supplementum sufficientiæ naturalis. Alteram καπηλικὴν dicit, & improbat, quæ est solius lucri causâ, & fines naturæ excedit; itaque καπηλικὴν confandit cum μετὰβλητικῇ, quam tamen alibi opponit. Ita implicauit Aristotelis textum explicat Mokinaus quest. 69. de vsur. n. 440. quare.

Diuiditur 2: μεταβλητικὴ in καπηλείαν & ἐμπορίαν: & quamuis hæc posteriore vox sumatur sæpius pro quacumque negotiatione, sicut & mercatura; vnde apud Demosthen. ἐμπορικὰ δίκαια actiones promercales, siue mercatorie. Et apud Polluc. lib. 8. cap. 10. ἐμπορικὰ τέλη vestigalia, quæ collectioibus quinquagesimæ soluebantur; ἐμπορικὴ τέχνη Platoni ars mercatoria, ἐμπορεῖον forum, siue locus, in quo mercatus agitur, siue δικὸν ἐμπορίαν, vt dicitur Ioan. 2. 16. si tamen proprie loquamur ἐμπορία, ea negotiatio, aut mercatura est, quæ per vrbes vagatur, aut nauigat; siue est negotiatio vaga (vt ita dicam) cum καπηλεία sit stataria, vt statim exponam. Quare ἐμπορίας, & ἐμπορεῖον nominant; qui conducta vehuntur nauis, quos & ἐπιβάτας, appellant, ἢ τὸ πῆρον, quod iter mari confectum significat: siue vt obseruat Suidas, πῆρον κυρίως ἐπὶ ὕδατων proprie de hūmidis dicitur. Hinc ἐμπορος significat diuitem, qui semper affluentem Plutonium habet ἢ ἔχον ἀειτὸν ἰσπρήνοντα πλοῦτον; ducta videlicet metaphora ab aqueo canali, siue meatu ἢ τῷ ὕδατι πῆρον: nihilominus hæc vox ad quamlibet negotiationem importandarum, exportandarumque mercium significandam ampliata est, vt iam monui; eius tres partes constituit Aristoteles 1. Politic. cap. 1. 1. ναυκληρίαν, φορτηγίαν, πωροσασίαν; navigationem, venditionem onerariam, & demum negotiationem, quam aliqui explicant statariam, ac vilem; qua re-

tionem complectetur ἐμπορία ipsam καπηλείαν, & totam μεταβλητικὴν, cuius tamen partem duntaxat ἐμπορίαν facit eo loco Aristoteles. Malim igitur existinare Philosophum eo loco explicare quibus partibus, siue actionibus continetur ἐμπορία, & vaga illa negotiatio, nempe navigatione, demeritione mercium, earumque deinde exhibitione, siue representatione, ad vendendum, commutandum, aliisque modis negotiandum: hoc enim fert ipsa vox πωροσασίαν. Igitur Aristoteli ἐμπορος est mercator, qui importandis, exportandisque mercibus vacat, à quo deinde alij emunt, ad distrahendum, qui vocantur κάπηλοι μεταπράται, quasi re-

renditores. Καπηλεία, καπηλική, & τὸ καπηλικὸν vniuersaliū: aliquandò sumitur ab Aristotele, quod iam monuimus, pro quacumque negotiatione; & nundinandi ac merces mutandi ratione, quæ in emendo, vendendoque versatur, & totam μεταβλητικὴν complectitur: victus enim querendi natiuos modos, qui ex terræ prouentibus parantur, discernit ab illis, qui permutatione constant, in quibus est pecuaria, & mercatura, siue negotiatio χρηματιστικὴ, & καπηλεία lib. 1. Eudem. c. 4. omnem rei querendæ rationem eodem nomine complectitur, & quæstuaris artes, in venditionibus, emptionibusque consistere vult, χρηματιστικῆς δὲ τὰς πρὸς ἀρράσεις ἢ πωροσείας καπηλικῆς. Quare omnis χρηματιστικὴ, quæ circa ἀρράσεις, & πωροσείας versatur, dicitur Aristoteli καπηλική, igitur κάπηλος idem erit qui μετὰβολος; & μετὰβλεψύς. Sanè etymologicon magnum κάπηλον interpretatur μετὰβολον ἰσοπωλῶν, Deinde addit aliud esse ἰσοπωλείον, aliud καπηλείον, & in vniuersum qui quidlibet venderent κάπηλος dictos fuisse; qui frumentum, & triticum vendunt ἰσοκαπηλοί, & πῆροκαπηλοί à Polluce nominantur mangones, qui homines vendunt, pari ratione καπηλείον de quocumque genere venditionis accipitur.

2. Καπηλεία, siue καπηλική est stataria quedam negotiatio eorum, qui in vrbeb. circum fora resident, vt coëmant, quæ aliunde venalia in vrbem importantur; aut quæ fellularij artifices operantur, & eiusmodi propolæ κάπηλοι vocantur: qui verò vltro citroque commeant, & mare nauigant importandis, exportandisque mercibus, dicuntur proprio nomine ἐμποροί. Ita disertè tradit Plato lib. 2. de republ. vbi docet quam necessarij sint benè constitutis ciuitatibus eiusmodi κάπηλοι, qui in foro resident, vt agricolos, aliòsve venalia in vrbem importantes onere liberent, & expeditos rus; ad suauē negotia remittant. In Sophista verò idem Philosophus ἀρρασιακὴν diuidit in ἀποπωλικὴν, & μεταβλητικὴν: dicuntur verò ἀποπωλοὶ qui de suo vendunt, quæ nempe suo labore, aut manibus, confecerunt: agricolæ nimirum, & artifices omnes μετὰβολοί sunt, qui ab aliis præstant; quod aliis vendant. Rursus μεταβλητικὴ quæ aliena emit, vt vendat, duplex est, καπηλικὴ & ἐμπορικὴ, inter quas discrimen à nobis iam allatum constituit Plato: quod etiam agnoscit Xenophon, qui ἐμπορίας, καπηλείας, & τοισμὸς aperte distinguit. Hinc Salmaf. lib. de vsuris cap. 12. mendum esse iure contendit, vbi agit de sodalibus, qui conueniunt ἢ ἐπὶ λαίον διαχρίσει, ἢ ἐν ἐμπορίαν ad prædam, & mercaturam. Quis enim ferat societates vnquam ad prædam iure bono cõ: e potuisse? quare aliqui legi vident ἐπὶ λαίον ad frumentum, sed non docent λαίον frumentum esse: quare legendum esse ἐν καπηλείᾳ coniectit

coniicit non malè Salmafius, fodalitatè nempe contractam fuisse ad utramque illam negotiationis speciem, quam hæcenus explicuimus. Fauèitque nobis Pollux lib. 1. cap. 5. ἐμπόριος, & καπήλιος eodem modo distinguens, quos omnes continent μεταβόλοι, quamquam aliqui velint μεταβόλους esse reuenditores, qui μεταπράται dicuntur, & ab ipfis καπήλοις emebant, vt eodem modo reuenderent. Et sanè Osiander quæstuariam ad hæc tria genera lumina reducit in Stragetico τῶν ὀβολοστατῶν, τῶν μεταβόλων, & τῶν ἐμπόρων. Dicit quoque sunt isti reuenditores παλιγκάπηλοι, & ἐποκαπήλοι.

4 Hi porro omnes statarij mercatores in suis tabernis, & foro residentes ἀγοραῖσι nominantur ab Aristotele 3. œconom. eosque ab ἐμποροῖς diuersos facit; ideoque cum καπήλοις confundi pluribus docet cap. 12. citato Salmaf. Quare quod Herodot. lib. 2. dixit de Ægyptiis, apud quos γυναικὶς ἀγοραῖσσι & καπηλείωσι, vendi debet, mulieres in foro versantur, & negotiantur; vbi sine dubio loquitur de negotiatione, siue mercatura stataria, quæ in foro exercetur, & non de ἐμπορίῃ, & vaga, quam fœminæ non tractabant: neque enim aut nauigabant, aut huc, illucque importandis, exportandisque mercibus discurrebant. Hinc etiam explicabis legem Thebanorum, cuius meminit Aristoteles lib. 3. Politic. cap. 5. qua qui foro, & negotiationibus non abstinent per decemniū, ab honoribus reipublicæ arcebantur, μὴ ἀποκερδύων τῆς ἀγορᾶς: vbi negotiatio non debet accipi, nisi de ea, quæ in foro, vt diximus, exercebatur, diuersaque erat ab ἐμπορίῃ. Quærit enim eo capite Aristoteles, an opifices, & serui ciues esse possint, & proinde ad dignitates promoueri; atque in quibuldam ciuitatibus viles etiam artifices admitti ad magistratus, quia id ex sensu iudicant. Deinde subiungit hanc legem Thebanorum, qui opifices, qui in foro suas habebant officinas, & sua vendebant opera, nisi ab ea negotiatione, atque adeo vili opificio decemnio abstinent, arcebant à magistratu. Omnes igitur mercatores, qui in foro habitabant, aut in forum quæ habebant venalia, siue merces, siue propria, siue aliena opificia deferebant, quæ vel ipsi venderent ciuibus, vel aliis propolis, quos καπήλους nominatos docuimus, dicebantur ἀγοραῖοι, Latini foraneos appellarunt, quia ad emendum, vendendumve totos dies in foro sedebant: quod testatur Plato 2. de repub. vbi καπήλος πρὸς ἀγῶν τῆς πρᾶσιν ἰδρυμένος ἐν ἀγορᾷ dixit: fuit tamen aliquod apud Latinos discrimen inter opifices, & eiusdem artis negotiatores, diuersisque nominibus designabantur. Nam Linteo erat, qui lintea conficiebat; Lintearius qui ea vendebat: Vestifex confector vestium, Vestiaris earum venditor: Vestifex confector vestium, Vestiaris earum venditor. Quare in veteribus inscriptionibus leguntur negotiatores artis linteariæ, cretariæ, macellaris, profariæ: erant verò prole pexæ tunicæ. De eiusmodi rei vestiaris negotiatoribus adi Plinium libro 28. cap. 25. καπήλος igitur, siue vt aliquandò nominant Plato, & Aristoteles μεταβόλος, & ab ἐμποροῖς distinxerunt veteres: Xenophon μεταβόλους ἐν ἀγορᾷ, & alij ἀγοραῖοι, Latini cociones dixerunt, & καπηλείαν, siue μεταβληπικὴν, vt ab ἐμπορίῃ differt, cociatuam, aut vt alij cociatiam, vt in veteri glossario videbis. Neque ea vox ignota fuit Petronio, neque ipsi Plauto in Afinaria, apud quem lena vult vendere præsentem pecunia, non numerato, mercem suam; ait sibi esse manus oculatas, nihil credere, nisi quod vident, assertque

trium, & vulgare diuerbium nihil cocio est, qui nempe credit, & rem suam vendit credito, & non numerata pecunia, aut saltem accepto pignore. Festus existimat dictos cociones, quasi cociones, à cunctatione, quod in emendis, vendendis que mercibus tardè perueniant ad iusti pretij finem. Hinc Quintilian. in declamation. pro ciuibus, Vendidit quantum voluit, quanto voluit, & vt hoc ad nostras accederet moras, aut cocionatus est, omnis enim siue persoluta pecunia est: vbi ineptè a quibusdam legi, diu concionatus est, obseruat Salmaf. καπηλίαν, igitur cocionaria est, vel cocionatoria.

Nihilominus strictiori quadam significatione κάπηλοι fuisse iidem qui εἰσπώλωι, qui vinum vendebant, siue caupones; & καπηλεία est cauponaria. Pollux lib. 7. cap. 33. αἱ καπήλιος non dici solum μεταβόλους mercatores, sed vini mixtores ἕνον κεραιμαῖες, adducitque Platonem, qui dum Strabonem laudat ab εἰσπώρωι, ipsum κάπηλον nominat: indeque tabernam καπηλείον dixerunt legum doctores, & Sophocles in Phineo cuiusdā palpebrā appellat καπηλείον θύρας tabernæ fores. Hermippus dixit credito & sine pecunia. ex taberna bibere ἐκ καπηλείου προδίδει πίνειν. Denique addit κοτυλίξην propriè dici de caupone, & καπήλω qui minimis menluris, & cyathis, quæ κοτύλωι dicuntur, & sunt propria menlura liquidorum, potum vendit, quamquam abusuè quoque κοτυλίξην vsurpetur de his omnibus, quæ non simul, & per auerfionem; sed per partes venduntur. Qua eadem ratione καπηλείον de omni venditione dicitur; cum tamen sit proprium vini venditorum ἕνον σπιρασκόντων: sic quoque notaen tabernæ, quod omnibus opificibus & negotiatoribus commune est, & ἐργασίον significat, de caupona propriè ex communi vsu, quem apud Horatium non semel deprehendis, vsurpatur. Cauponam verò à Græco κάπη, quæ stabulum significat, deducit Salmaf. & de discrimine inter cauponas, & diuersoria, siue καπηλεία, & πανδοχία piui bus agit. Quia verò sæpius isti caupones solent vinum aqua corrumpere, atque decipere, sit vt καπηλεία, καπηλείων pro deceptione accipiantur: ita fœminæ quæ furo faciem ad decipiendum adulterant, dicuntur καπηλείαν ὄσκειν προσώπων, & à Nazianzeno, qui animo, & cogitatione decipit, & cauponatur καπηλίδος ἢ δλιανισαν, Æschin. artes ludicras vocat κάπηλα τεχνήματα. Atque hæcenus de variis negotiationis diuisionibus apud Græcos, quæ vt vides potius ad eruditionem & morum antiquorum notitiam, quam ad specificum discrimen pertinent: quod neque etiam reperitur in aliis, quas cæteri deinceps atulere partitionibus; quare eas potius enumerare, quam expendere placet.

7 Facit itaque Molinæ. q. 69. de commerc. duplicem negotiationem, quarum altera est rerum absolutè, siue dominij, & proprietatis rerum acquirendarum, vel transferendarum: altera non rerum absolutè, sed vsus, vel fructuionis ipsarum rerum. Ad primam spectant omnes contractus propriè commutatiui, vt permutationes, & venditiones propriè, absolutè sumptæ, quæ etiam facilioris commutationis gratiâ nummo fabricata inueniuntur, leg. 1. D. de contrah. empr. & Aristot. lib. 1. politic. c. 5. & lib. 5. Ethic. Ad secundam spectant contractus, quos à suo effectu successiuos vocat Molin. ad habendum, & compensandum vsum, seu fructuionem rei alienæ, nullo modo commutatæ, vel alienatæ, vel non in totum, aut non perpetuò alienatæ, ex quibus oriuntur obligationes non momentaneæ tantum, vt in priore specie,

specie, sed successiuæ, vt contingit in locationibus, emphiteusibus & eiusmodi aliis. Hæc autem posterior species duplex est, nam aliquandò nobis comparamus vsum fundi v.g. equi, aut alterius rei alienæ, cuius salua substantia manet in dominio, & possessione prioris domini, siue concedentis, & vtrique oritur obligatio successiuæ, & vt plurimum dicitur locatio, & conductio: aliàs comparamus nobis vsum rei alienæ, cuius dominium, & possessio non manent penes priorem dominum, sed abeunt in creditum, & debitor obligatur ad aliquid equipollens, siue ad tantundem restituendum, & aliquid amplius dandum pro interusurio, vt contingit in fœneratio mutuo; as enim alienum tranfit in dominium mutuatarij, qui tantundem restituere debet, & aliquid amplius pro vsu. Hæc est negotiatio fœneratoria, quam Arist. lib. 1. politic. cap. 7. ὀβολοστατικὴν vocat, & pluribus damnat.

8 Diuiditur itaque secundò negotiatio in eam, in qua merx emitur, vt deinde profus immutata cū aliquo lucro distrahatur, quam esse propriè dictam mercaturam passim docent; & in eam qua emitur quidpiam, vt ex illo opus, aut quidpiam aliud fiat, quod deinde lucri faciendi causa diuenditur, vt cum ex ferro fit gladius, ex cedro mensa, ex argento vas, ex lana pannus, ex panno vestis, & quæ omnia deinde venduntur. Etque ea negotiatio opificum, vt monebamus superiori articulo; ad eam etiam refertur negotiatio pecuariorum, qui emunt pecora vt vbi ea nutrienda, & educant, non sine prouentu vendant.

9 Diuiditur terciò negotiatio à Medina Cod. de restitut. q. 30. in œconomicam, politicam, & lucratiuam, & prior ad sui, familiaris que sustentationem necessaria emit: politica idem facit, ad politicæ, siue ciuitatis necessitates; lucratiua denique aliquid emit, vt illud deinde siue immutatam, siue melioratam carius vendat; quæ diuisio quam sit parum accurata statim vides: sanè Rebell. 2. p. lib. 9. quæst. vltima, sect. 1. n. 2. eam negotiationem dici vult à S. Thoma, & Aristotele, naturalem, & politicam, quæ emanant necessaria ad sustentationem, aut res quæ deinde elaboratæ, carius vendantur: lucratiuam autem, quæ propriè negotiatio est, in qua pecunia cum pecuniis, aut res cum pecuniis, vel inter sese permutantur, non ad vitæ necessitatem, sed ad lucrum. Habes igitur aliam, & quartam negotiationis diuisionem à Rebell. in naturalem, & lucratiuam, modo explicato.

10 Diuiditur quintò à Maior. in 4. distinct. 15. q. 40. initio, vsurpat enim eam primò pro quocumque actu lucratiuo temporalium, siue sit artificis, siue quælibet alia sæcularis occupatio: estque ealior negotiationis acceptio. Secundò pro quocumque contractu lucratiuo, siue sit emptio, siue locatio, siue mutuum vsurarium. Denique propriè pro emptione qua quædam emuntur, vt deinde carius vendantur: vocaturque ea negotiatio Lucratiua.

Hæc omnes porro diuisiones, vt iam monui, materiales duntaxat sunt, & vel augeri, vel minui facile possunt, non magno sanè compendio, aut dispendio. Nos de sola negotiatione lucratiua disputamus, quamuis quæ de illa docebimus, aliis quoque speciebus aptari facile possint, vbi & illæ eodem contractus, ac pacta, de quibus tractaturi sumus, celebrabunt.

ARTICVLVS III.

An Negotiatio honesta, & licita sit.

Obiecta contra negotiationem lucratiuam. num. 1. 2. 3. Negotiatio est honesta. 4. Periculosa nihilominus. 5.

Lucratiuam negotiationem, de qua vna disputamus, dānauit auctor operis imperfecti in Matt. explicans factum Christi eiicientis è templo negotiatores: quare nullum christianum debere esse negotiatorem pronunciat, aut si velit esse, ex Dei Ecclesia proiciendum. Qui locus etiam refertur can. eiiciens, dist. 88. Afferunt & illud Davidis Psal. 70. vers. 15. & 16. quoniam non cognoui litteraturam, introibo in potentias domini. Nam pro litteratura tum hic auctor, tum Augustin. Arnob. & Cassiodor. legunt negotiationem, ipsèque Appollinar. in paraphrasi sic interpretatur ἐμπορίας ἀδιδουσι & ἰαν negotiationis nescius existens; fortassis antiqui illi non γραμματείας, sed πραγματείας legerunt: & sanè Augustin. in illum locum obseruat, negotiationem tum Græca, tum Latina voce dici ab actu, quod de Latina voce quæ negationē otij dicit, vt initio primi art. monuimus, manifestum est. De Græca voce etiam constat, cum πραγματεία ἀπὸ τῆς πράξιματ' deriuetur. Quare πραγματείας legisse Augustinum oportuit, quamquam & nomen γραμματείας negotiationem significare potuit, cum & litteras, & numerum, siue numerationem designet, in eaque magnam partem negotiatio ista versetur: præterquam quod libri, & codicilli rationum, atque litteræ, quibus sæpius negotiatio conficitur, illa ipsa Græca voce exprimi possunt. Quidquid verò sit de vera lectione γραμματείας, aut πραγματείας, certum est negotiationem apud Latinos benè multos legi eo loco, siue lxx. Interpretes, apud quos correctiori editione legitur πραγματείας, sequuti fuerint, siue vocem γραμματείας ita intellexerint: indeque sumptere occasionem negotiationis pluribus improbandæ.

Huic illustri auctoritati gemina eaque valida accedit ratio. Prima petitur à natura huius negotiationis, quæ vnam intendit lucram; emit enim, vt carius inde vendat, qui finis sanè minus honestus est, & cupiditatis fomes. Sapienterque dixit Ambros. lib. 3. offic. cap. 6. pretiorum captare incrementa non simpliciter, sed versutia esse. Atque S. Thom. 2. 2. q. 77. art. 4. ad 1. & in corp. lucrum licitum quidem esse, quandò ad aliquem finem, honestū vt sustentationem suæ familiæ, commodum reipublicæ, pauperum subleuationem, aliosque eiusmodi fines destinatur: at verò quando in eo sinitur, ipseque est vltimus finis, hoc est, vt ego interpretor, in illo terminatur tota intentio, & series actionis, omninò malus est: quod Rebell. lib. 9. q. vlt. n. 3. alii passim concedunt, in eoque sine culpam, & turpitudinem saltem venialem agnoscunt. Nam si in eo lucro operans suum vltimum constitueret finem, peccatum fore mortale nullus dubitat: verum hic finis erit operantis, & non ipsius operis, de quo nos hoc loco agimus, dicimusque huius negotiationis intrinsecum finem esse lucrum, quod ex se vel turpe est, vel sapit turpitudinem, vt aliqui DD. loquuntur, & cupiditatem ex sese accendit. Adde

Adde ex Aristotele *lib. 1. politicor. cap. 9.* idcirco pecuniariam quaesturam non esse secundum naturam, quia in infinitum crescit, nullusque est finis diuitiarum, ut dicebat Solon: media vero, quae sunt diuitiarum respectu familiae, aut ciuitatis, infinita esse non possunt. Atqui negotiatio cum ex natura sua lucrum caperet, neque habeat certos terminos sibi praescriptos, infinita sane cuiusdam cupiditatis est, neque proinde aliqua turpitudine caret.

3 Altera ratio ducitur ex periculis peccandi, quibus tota negotiatio exposita est, & quae vitare prudentis, ac Christiani hominis est. Tyrus principis, cuius casum describit Ezech. *cap. 28.* crimina ex negotiatione proditiisse idem propheta significat *vers. 16. In multitudine negotiationis tua repleta sunt interiora tua iniquitate, & peccasti, & eiecisti te de monte Dei, & perdidisti de Cherub, protegens de medio lapidum ignitorum.* Et infra, *Iniquitate negotiationis tuae polluisisti sanctificationem tuam. Zachar. cap. 14. Non erit mercator ultra in domo domini exercituum.* Eccl. *1. 1. vers. 10. Fili ne in multis sint actus tui, & si diues fueris non eris immunis a delicto.* Et quamuis videatur Syracides damnare duntaxat *πολοπραγμοσύνην*, siue vitium animi studium, cum multarum rerum cura coniunctum; illa enim varietas, & multitudo negotiorum obruit animum, & in pluribus delinquere facit, pressius tamen de immensa diuitiarum cupiditate, & coacervatione illarum intelligendus est: vnde dicitur Graece *ἐν πολλοῖς*, si multiplicaueris, vel multiplicatus fueris, rerum, & diuitiarum copia abundaueris. Immo suspicantur aliqui apud Cornel. in hunc locum, pro *πολλῶν* legendum esse *πολυτῆτος diues fias.* *cap. verò 26. vers. 28.* idem peccandi periculum esse in negotiatione, manifeste traditur, *Dua species difficiles, & periculosa mihi appaerunt: difficile exiit negotians a negligentia, & non iustificabitur caupo a peccatis laborum.* *ἐμπορὸς ἰγὶτὺρ* vix vitare potest delictum: nam Graecum *πλημῆλεια*, quod hoc loco vulgatus vertit, negligentiam, in Leuitico interpretatur delictum, forte quia est negligentia sui aut salutis. *καπιλὸς* verò non vacabit culpa, siue non iustificabitur a culpa *ὁ δικαιώθησεται ὑπο ἀμαρτίας*, quod peccatum laborum, siue linguae exponit vulgatus hoc loco, quia negotiatores, & maxime *καπιλοι*, qui coactiones, & caupones sunt, eiusmodi falso loquii obnoxij sunt, quia multa loqui coguntur: ideoque Mercurium facultiae praesidem, mercimoniis quoque; praesse voluerunt veteres, & Mercurium quasi mercatorum *κύριον* dominum nominarunt. Quod obseruauit Hugo Victorin. *lib. 2. Erud. Didasc. cap. 24.* Vides igitur omnem negotiationem siue *ἐμπορικὴν*, siue *καπιλικὴν*, utramque enim exprimit Syracides, periculosè, ob facilem in varia crimina lapsum, exerceri. Addit *cap. seq. propter inopiam multi deliquerunt, & qui quærit locupletari, auertit oculum suum.* Exponunt aliqui de inopia cordis, ac mentis, qua laborant, qui propter diuitias conlectandas delinquant: alij quia ad fugiendam inopiam, & obtinendas diuitias plurima peccari solent. Quidam legunt *χάριν ἀδαφόρη* propter indifferens, diuitias nempe, quae despici tanquam *ἀδαφόρα* deberent, plurimi peccant *πολλοὶ ἡμαρτον*, sed sequentibus verbis clarius explicat. Qui quærit locupletari *πληθύνει* abundare, congerendo immensa quadam cupiditate diuitias, auertit oculum suum, animum quippe ab æquitate, & iustitia deflectit, sicut in medio compaginis lapidum palus figitur, sic & inter medium emptionis angustabitur peccatum. Quia cupiditas nisi timore Dei comprimatur emptioni-

bus, ac venditionibus peccatum, quasi clauum inferit: alij accipiunt de palo, ad quem tyrones sese exercebant, & in quem spicula iaciebant: alij de palo ex quo varia suspenduntur. *Isa. 22. vers. 22.* Sed hæc omnia, ut videbis apud Cornel. in hunc Ecclesiastici locum, eandem sententiam habent, nempe difficultatem vitandi peccatum in illo diuitiarum, & negotiationis studio; quia ut ait Caliodor. in *Psal. 70. per immoderate pecunia ambitum polluit merces suas plus iniuriis, quam pretiis.* Quare *lib. 6. capitul. Francor. Regum cap. 228.* vult de periculo moneri negotiatores: & *lib. 7. cap. 44.* negat peccatis conuenire negotiationem, quia *difficile est, inter ementis, vendentisque commercium, non interuenire peccatum.* Eaque de causa aduersus negotiationem iniquiores esse videntur PP. ut Clem. Alexand. *lib. 3. Pada. cap. 11.* August. in *Psal. 70. Leo Epist. 92. cap. 9. Chrysoft. hom. 19. in Matth.* Ipsique etiam Ethnici hoc vitæ genus damnant, ut Apollonius apud Philostrat. *lib. 4. eius vite.* & *lib. 8.* Vbi etiam de mercatura nauigante, & de *ἐμπορικῇ* loquitur. Anacharis apud Laërtium dicebat, forum esse locum ad fallendum, & ad cumulandas sic diuitias *τὴν ἀγορὰν ὁρισμένον τόπον εἶναι τῶν ἀλλήλων ἀπατηνῶν καὶ πλεονέκτησιν*, sanè Mercurium furibus, & mercatoribus praesidem fecere; ideoque illum Suidas *κλέπτης*, & *κλέπτην*, & Phurnutus vocant. Verum plurima de fraudibus, periuriis, & aliis mercatorum peccatis dabit Luc. Penna in *leg. nec ipse. C. de incol. & in Rubric. C. negotiat. ne milit.* Denique non minus damnandi videntur mercatores, quam feneratores, cum utriusque pauperes opprimant: quod enim emerunt viginti nummis, vendent aliquando quadragenis; & sanè inter negotiationis species numerant DD. quaesturiam nullo discrimine cum mercatura. Et aequè Christus *Matth. 21.* negotiatores eiecit è templo, atque nummularios, quorum mentas euerit.

4 Dicendum nihilominus est primò negotiationem ex sese, & obiecto suo spectatam, licitam, & honestam esse: quod tradunt passim Theologi in *4. dist. 15. & 22. q. 77. art. 4.* vbi S. Thom. ait, lucrum, quod est negotiationis finis, etsi in sui ratione non importet aliquid honestum, vel necessarium, nihil tamen importare de sui ratione vitiosum, vel virtuti contrarium, indeque fieri ut lucrum ordinari queat ad aliquem finem honestum, aut necessarium; atque adeò negotiatio licita reddi. Quibus verbis euidenter ostendit negotiationem ex natura, atque suo obiecto, & sine proximo, esse quidpiam indifferens: atque idcirco licitam, & honestam esse posse, nisi ex aliquo prauo fine, aut alia quapiam circumstantia, inhonesta, & illicita reddatur. Quæ tamen pugnare videntur cum iis, quæ ibidem affirmat S. D. negotiationem, de qua disputamus, iuste vituperari, quia quantum est de se deseruit cupiditati lucri, quæ terminum nescit, sed in infinitum tendit; & ideo negotiatio secundum se considerata quandam turpitudinem habet, in quantum non importat de sui ratione finem honestum, vel necessarium. Si autem negotiatio de se, id est ex natura sua, quandam turpitudinem habet, nulla ratione poterit fieri licita: quod tamen fieri posse affirmabat S. D. & ex ipsius ratiocinatione necessariò colligitur. Cum enim tota honestas, aut turpitudine actum desumat ex obiecto, ac sine proximo, si finis & obiectum negotiationis est aliquid, quod de sui ratione nihil importat aut vitiosum, aut honestum, sed indifferens, quod ad honestum, vel turpe ordinari potest; atque

atque ita honestatem, vel turpitudinem induere: sequitur ipsam quoque negotiationem esse quidpiam indifferens ad honestatem, & turpitudinem; ac proinde non esse ex se turpem, & malam: quod tamen videbatur affirmasse S. D. ut dixi. Idcirco ad intelligendam S. Doctoris mentem in eo articulo, sapienter aduertit Caietan. distinguendum esse inter affirmationem boni, & negationem mali. De negotiatione igitur propter lucrum, non affirmatur malum, sed negatur bonum, quia si esset secundum se mala, nulla intentione fieri licita posset: non est etiam secundum se bona, quia non ordinatur necessariò ad finem honestum, sed habet potius quandam speciem mali, ut ibidem dicitur, ad tertium, & ob eam rationem dicitur iuste vituperari propter lucrum terrenum, quod intendit, & frequentia peccata, quæ sæpius incurunt negotiatores. Quia tamen illud lucrum ad vltiorem finem honestum ordinari potest, licita sit negotiatio; illicita verò quando lucrum ut finem vltimum intendit: quod rariùs contingit, eaque est communis DD. mens, ut videbis apud Rebell. *leg. 9. q. vlt. sect. 1.* Et alioquin lucrum illud iustum est ob mercatorum industriam, mercium asportationem, varietatem temporum, ac locorum, ex quibus pretium variatur; ipsiusque etiam pretij, cuius æquitas non consistit in indiuisibili, ut dicitur lib. sequenti, diuersitatem.

5 Dicendum est secundò negotiationem multis peccandi periculis expositam plerumque esse, & ex variis circumstantiis illicitam reddi posse. Hoc ipsum probant quæ initio aduersus negotiationem adduximus: neque aliud sanè efficiunt quæ ex Ecclesiastico referebamus, & vulgatum illud ex *Psal. 70. quoniam non noni literaturam*: longè alias habet explanationes, siue de numero beneficiorum Dei, quæ ipse numerare nesciat Dauid, & ideo velle se tota die ea annuntiare, *os meum annuntiabit iustitiam, tota die salutare tuum*, ut latifaciat illi infinito numero, quia enim illum non nouit, illi semper prædicanda erunt eiusmodi beneficia. Vide alia apud interpretes. Quæ autem bonâ reddunt negotiationem, explicat Aug. quòd Dauid non sibi ipsi suorum operum, & negotiorum meritum, sed diuinæ potentiae tribueret. Denique PP. insectantur quidam negotiationes, quæ ex obiecto suo malæ erant, aut ex quibusdam adiunctis, ut Leo *cap. 9. citato, qualitas lucri negotiantem, aut excusat, aut arguit.* Tertullian. *lib. 11. de idololat. cap. 11.* de iis qui vendebant ea, quæ ad cultum idolorum faciebant: sic qui homines vendebant, quos Latini *venalitiarios*, Græci *σωματεμπόρους*, qui meretrices *πορνισσοκλήτες*, & alij eiusmodi, de quibus alibi. Alij verò PP. alias circumstantias, ex quibus inficitur negotiatio, non proprio, sed negotiantium vitio, & maxime ex efficiendi congerendi pecunias cupiditate, quæ sæpius præcipites agit homines, insectantur. Verum hæc omnia vitia iisdem de causis in cæteras omnes artes deriuari possunt, ut fusius apud August. in *Psal. 70.* dixerit Negotiator: & in frumenta congerentibus, ut temporæ annonæ cariùs ea distrahant, arguit Ambros. *lib. 3. offic. cap. 6.* ratione etiam loci, cuius sanctitatem prophana negotia violant, damnantur aliquando mercimonia, qua de causa eos, qui etiam ad sacrificia necessaria vendebant, Christus è templo eiecit: quod autem Christus quaeritur eiusmodi negotiatione domum suam fieri *σπίλωνον* *χρησὶν* latronum speluncam, damnat vitia, quæ solent comitari negotiationem, ut iam diximus. S. R. P. Gibal. De Negotiat.

nè nihil tam sanctum est, quo quis abuti non possit, ut ostendit Nazianz. *orat. 20. n. 19.* August. *lib. de vera relig. cap. 20.* Et alij: neque aliud quam eiusmodi abutium in negotiatione damnant PP. & si quidpiam amplius docuisse visi sunt, explicandi erunt de ea negotiatione, quæ in lucro finem suum vltimum constituit, quomodo S. Thom. *2. 2. quest. 77. art. 4.* Authorem operis imperfecti intellexit, quamquam in eo authore multi alij naui deprehensi sunt; neque in hoc singulari extergendo laborandum nobis est. Comparatio verò illa mercatorum, & feneratorum nihil officit, cum enim licitæ forent vsuræ apud gentes illas, quid mirum, si inter negotiationis species numerarentur feneratoriam cum mercatura *πορισμὸν ἐμπορικῶν, & κεραιῶν*, & ita diuiserint *μεταβλητικὴν*. Monendi duntaxat erunt negotiatores, ut sapienter ista salutis pericula caueant, tenendumque illud Tertulliani, qui licet *lib. de idololat. cap. 11.* dixerit negotiandi quæstus causâ, iustitiam parum securam esse de cupiditatis, & mendacij obseruatione; negat tamen inde omnibus negotiationibus controuersiam fieri debere, sed pro magnitudine periculi diligentiam obseruationis adhibendam esse. Addo & eius aliud monitum *lib. de patient. cap. 7. Gentilium est, omnibus detrimentis impatientiam habere, qui rem pecuniariam forsas animæ anteponant, nam & faciunt cum lucri cupiditatibus quaestiuosa mercimonia pericula in mari exercent, cum pecunia causâ etiam in foro nihil damnationi timendum aggredi dubitant: cum denique ludo, & castris sese locant, cum per viam in mores bestiarum latrocinantur. Nos verò secundum diuersitatem, qua cum illis sumus, non animam pro pecunia, sed pecuniam pro anima deponere conuenit, seu sponte in largiendo, seu patienter in amittendo.*

ARTICVLVS IV.

De vtilitate, & nobilitate Negotiationis.

Vtilitas negotiationis. num. 1.
Quid sentiant DD. de nobilitate negotiationis. 2. 3. 4.
Nostra sententia. 5.

Vtilitatem, ac comoda negotiationis nemò vnus ignorat, ideoque ciuitatibus, & rebus publicis necessariam esse dixit Plato *lib. 2. de repub.* cuius verba reulit quoque Callistrat. celeberrimus Iurisconsult. in *leg. 2. D. de nundin.* & sanè Romani tanti fecere mercaturam, ut collegium mercatorum in vrbe instituerint, teste Liu. negotiatio enim diuitias importat vrbibus, exteriorum necessitudines fouet, inopia plurimarum rerum, qua ferè singulæ regiones laborant, succurrit: vnde Bald. in *consil. 348. 1. volumine.* Mercatorum & camporum massam, summum bonum, & quintum elementum vocabat. Vide alia plura in hanc rem apud Straccham *2. p. de mercat. n. 16.* vbi de necessitate mercaturæ plurima in utramque partem disputat.

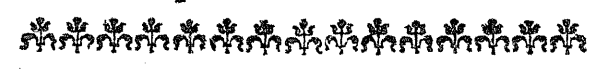
2 Maior est difficultas circa nobilitatem negotiationis, nam præcipuam ipsam eius speciè, & *ἐμπορικῶν* inter artes fordidas numerant, & nobilitati derogare censent Alciat. in *leg. mercis, D. de verb. signific. & tractat. de presumption.* Straccha de mercat. B

cat. secunda par. num. 17. Bald. in leg. nobiliores, C. de comm. & mercat. Capola in tract. de imperat. militum diligendo, in materia nobilit. in 18. opinion. Ioan. Fab. in l. falso, C. de dinerf. refcrip. Vbi ait amitti priuilegium nobilitatis per mercaturam exercitum. Guido Papæ, dec. 196. qui alios Iurisperitos dabunt. Probantque tum ex Aristotele, qui lib. 7. politic. cap. 9. negotiationem numerat inter sordidas artes, & Plato idem iam censuerat: tum ex veteribus moribus, nam ut refert lib. 3. politic. c. 3. Thebani arcebant à Magistratibus, & dignitatibus publicis, qui toto decennio foro non abstinerant. Lex Clodia Quæstores Romanos, negotiationem exercere prohibebat: quare Sueton. de Domit. cap. 9. sic scribit. Scribas quæstorios negotiantes ex consuetudine, sed contra Clodiam legem, uania in præteritum donauit. Fuit & alia lex Clodia, quam tulit D. Claudius Trib. pleb. P. Cornelio, T. Sempronio Coss. an. V. C. D. XXXV. ne quis Senator quive Senatoris pater fuisset, maritimam nauem, que plus quàm trecentarum amphorarum esset, haberet. id satis habitum ad fructus ex agris uectandos: quæstus omnis patribus indecorus uisus est. Ita Liu. lib. 21. & Tull. Ferr. VII. Quare uides ipsam etiam ἐμποσίαν inter sordidas artes numeratam; & sanè Tarquinio Prisco obiectum est patre mercatore genitum fuisse, teste Valerio Maxim. lib. 3. cap. 3. Denique Honor. & Theodof. Act. nobiliores natalibus, & honorum luce conspicuos, & patrimonio ditiores, perniciosum urbibus mercimoniis exercere prohibent, ut inter plebeios, & negotiatores facilius sit emendi, uendendisque commercium. In nobiliores 3. C. de comm. & mercat. Idem iam olim constituerant Constant. & Constan. l. nequis 6. C. de dignitat. ne quis ex ultimis negotiatoribus, monetarijs, abiectione officijs, &c. aliqua frui dignitate pertentaret. vbi Synopf. Basilic. habet ἐμποσίαν. Denique sancit iustinian. ne negotiatores militarent, aut negotiationem accepta militia desererent. l. unica. C. negotiat. ne militent.

3 Alij tamen, negotiationem, & mercaturam nihil officere nobilitati contendunt: nam Callistrat. celeberrimus Iuriscultus, in leg. eos qui 12. D. de decurionib. negat, eos, qui etiam utensilia negotiantur, esse uiles personas, & decurionatu petendo in sua patria prohibendos, maxime si ditiores sint, ideoque illam dignitatem sustinere queant. Et sanè tanti fecere mercaturam Romanij, ut mercatorum collegium in vrbe constituerint: quod obseruat Liuius: quare clarissimi uiri mercaturam exercuerunt; neque suæ dignitati inde detractum esse existimauerunt: de Solone, Thalete, Hypocrate, Platone, & Catone, Platarch. testatur, & alij: de Zenone Laert. de Vespasiano Sueton. qui illum etiam ad mangonicos quæstus descendisse ait: de Pertinace Capitolon. de Tarquinio Prisco Dionys. Halic. lib. 3. Quare Aristot. lib. 4. politic. cap. 3. aperte mercaturam à uilioribus artibus seiuinxit, immò Mercurius Rex, & Philolophus, & tandem inter deos letatus mercaturam exercuit, & in hominum mores induxit.

4 Denique uolunt alij, negotiatores ditiores ex more regionis, maxime si non per sese, sed per alios negotiationem exerceant, inter nobiles censeri posse, non uerò καπλίς, qui, ut dicebamus, in tabernis minutatim uendunt, quæ ab alijs emerunt: sunt enim sordidæ, & uiles eiusmodi negotiationes. Vide Stracc. l. c. Tiraq. cap. 27. de nobilit. n. 7. & Alciat. tract. de presump. regula 1. presump. 48. num. 10. & lib. 2. de uerb. significat.

Nobis non uidetur operæ pretium, singulas istas sententias, earumque momenta diligentius expendere, quâdo iure Gallico negotiatio nobilitati derogat; quod Regiæ Constitutiones, maiorum auctoritas, & perpetuus, constanque regni usus demonstrant: quoad cæteras uerò gentes, ipsarum quoque mores attendendos esse existimo; neque sanè quidquam est in maiori illa negotiatione, quod ita essentialiter pugnet cum nobilitate, ut peculiari quorundam iure coniungi non poterint, maxime quando per alios exercetur, ut dicebat tertia sententia. Neque alia sanè ratione negotiationem coluerunt uiri illi nobiles, ipsique Imperatores, quos inter negotiatores recensebat secunda sententia. Neque prior illa, quæ negotiationem artibus sordidis annumerabat, de omni negotiatione loquitur, sed de cocionaria, quam καπηλείαν proprie dictam ostendimus. Quamuis enim authores, quos adducit, utantur aliquando uoce ἐμποσίαν, & ἐμποσίαν, eam tamen uocem læpius in uniuersaliori significatione usurpari, & pro quacumque negotiatione, etiam καπηλεία, proprie dicta docuimus, sicut & καπηλείαν in ampliori quadam notione ipsam ἐμποσίαν comprehendere. Aristot. 1. Ethic. ad Eudem. cap. 4. omnes artes diuidit in τὰς φορηκὰς, τὰς βαναύτους, & τὰς χρηματιστικὰς: φορηκὰς autem nominat τὰς πρὸς δόξαν πραγµατευοµένας µόνον, eas artes, quæ ad opinionem, & gloriam inanem hominum captandam comparantur; ideoque fastuosæ, graues, & importunæ alijs sunt, id enim sonat φορηκὰς, interpres reddidit odiosas artes βαναύτοι, & βαναυσικὰ τέχνη, sunt artes sordidæ & illiberales, siue mechanicæ. Nam βαναυσία, uel Polluci βαναυσουργία est ars, quæ ignis auxilio exercetur, indeque tractatum est illud nomen ad omnes artes infimæ notæ: quod indicat Hieron. lib. 1. aduersus Pelag. Vbi quos Græci βαναύτους uocant, ad opera manuum pertinentes reddit. Nam Possidonius apud Senec. epist. 88. Artes uulgares, & sordidas appellat, qua manu constant, & ad instruendam uitam occupata sunt, in quibus nulla decoris, nulla honesti simulatio est. Quare βαναυσὸς τεχνίτης est mechanicus, & sordidus artifex. Aristot. igitur loco citato βαναύτους τέχνας, ait esse τὰς ἰδρωτάς, ἢ µιδωρνικὰς, sellularias, & mercenarias. Denique χρηματιστικὰς ait τὰς πρὸς ἀγορὰς ἢ ἀπέσεις καπηλικὰς: uides igitur philolophum, ne ipsam quidem καπηλείαν inter βαναύτους τέχνας sordidas aude numerasse. Illum æmulatus Tull. lib. 1. de officijs, discrimine inter mercaturam, & artes sordidas constituit, Illiberales, inquit, & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum opera, non quorum artes emuntur, est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. Sordidi enim putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim uendans carius: ecce tibi καπηλείαν, nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec uerò quidquam est turpis uanitate: opificesque omnes in sordida arte versantur, nec enim quidquam ingenium habere potest officina, minimèque artes hæc probandæ, quæ ministra sunt uoluptatum, &c. mercatura autem si tenuis est, sordida putanda est, si magna, copiosa, multa, undique apportans, multique sine uanitate impariens, non est admodum uituperanda; atque etiam si satiatæ quæstus, uel contenta potius, ut sepe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agras, possessionesque consulit, uidetur iure optimo posse laudari.

CAPVT II.

De causa finali Negotiationis.

EXPLICATA natura negotiationis uenio ad eius causas, ordiorque ab externis, quarum prima est finalis, de qua pauca admodum dicenda sunt, quæ unico articulo perstringam.

ARTICVLVS VNICVS.

Quis sit Negotiationis finis.

Triplex finis negotiationis. num. 1. Quid, & quale sit turpe lucrum. 2.

TRIPlicem negotiationis finem constitnere possumus: propriae familiae sustentationem, comparando ea, quæ defunt, & distrahendo superflua, aut minùs necessaria: deinde ciuitatum commoda, quibus importandis, exportandisque mercibus consulitur, commercia, & communio cum alijs gentibus fouetur, & inopia eorum, quibus singulæ ciuitates carent, aliarum communicatione lubleuatur, diuitiarumque, quas commercia inuehant, congerie potentes, atque illustres euadunt: denique lucrum, & quæstum, quem affert mercatura, quæ idcirco præcipua est inter χρηματιστικὰς; neque in his finibus explicandis, qui per sese satis manifesti uunt, inhærendum uideatur, cum omnes ad lucrum, quod per se intendit negotiatio, reducantur, nisi uauis ipsum lucrum ad alios duos, nempe rei domesticæ augendæ procurationem, familiaræque iplendorem, atque amplitudinem comparandam, seruandamque, & ciuitatum quoque commoda, atque opulentiam, referre. Nam cum lucrum, siue diuitiæ, quæ illo acquiruntur, sint bona uilia, atque proinde media quædam; in illis non potest constitui finis. Propter quam rationem negant in diuitijs constitui posse summum bonum Paulin. Epist. 5. ad Senecum, Theodoret. serm. 6. de prouident. Chrylost. hom. 50. in Matth. ipseque Plato in Erixia. ait χρηµατα esse sua natura χρησιµα uilia ad aliud. Verum quæ media sunt, & uilia, in aliqua tamen serie actionum possunt esse finis, quamuis deinde tota illa series, aliò referatur uiteriùs, suntque illi fines intermedij, ut diximus in physicis, 1. 2. assignantes discrimen inter electionem puram, & non puram. Lucrum igitur per negotiationem comparatum, siue ipsamet negotiatio ad alium finem honestum referri debet: quod uerum est in omni arte quæstuaria, quæ saltem ad uitæ, & familiaræ sustentationem, alioque eiusmodi fines dirigitur. Quare nihil peculiare est hoc loco circa negotiationem, quàm quod in uniuersum spectat ad diuitias, & eas acquirendi rationem, eum omiſſis fraudibus, & alijs eiusmodi peccatis, quæ ab improbis negotiatoribus committi solent, & de quibus hoc tractatu disputabimus, nullam labem affingere liceat negotiationi, nisi ratione diuitiarum, quibus congerendis intendit. Quare si quæ sint proba diuitiarum, ea in negotiationem deriuantur, ut quod à uirtute plerumque prohibeant, & ad uicia impellant, iisque materiam, & occasionem suppeditent. Quod argumentum copiosius tum nostri, tum exteri sapientes non ferunt. R. P. Gibal. De Negotiat.

mel uerfarunt: Sen. Epist. 36. & lib. 6. de beneficijs cap. 9. & epist. 80. & epist. 92. Teiel. opere De paupertatis, & diuitiarum comparatione; Stobæ. serm. 5. Dio. orat. 79. alique, Lactant. lib. 7. instit. cap. 1. Isidor. Pelusiota lib. 2. epist. 146. Pseudo Sixtus lib. de diuitijs. Theodoret. serm. 6. de prouid. Aster. homil. de auaritia. Basil. homil. 7. in diuit. auaros. Ambros. lib. de Nabuthe. Chrylost. homil. 17. in 1. ad Timoth. hom. 7. in ad Coloss. homil. 4. in Matth. homil. 13. & 14. in ad Roman. in Psalm. 33. homil. 12. in 2. ad Corinth. atque alibi passim, ubi infinita congerunt contra diuitiarum cupiditatem, earumque inanitatem, & incommoda describunt. Verum hæc omnia contra diuitiarum abusus, immoderatam earum cupiditatem, & probrosas, atque iniustas, & turpes rationes eas acquirendi dicuntur: quæ nos etiam omnia damnamus in negotiatore, quem idcirco ut ab iis omnibus caueat, hoc toto opere erudimus, uolumusque ab eo abesse omnem ἀίχροκερδέαν. Est uerò ἀίχροκερδέη; interpretare Theophylacto, qui nullum recutat lucrum undecumque proneniat. Pollux uerò definit eum, qui accipit a quibus non oportet, & non dat quibus, & ad quæ oportet, ὁ λαμβάνων ἀπ' ἄν ἢ δέη, ἢ μὴ δέησ δις ἢ εἰς ἄ δέη. Denique τὸ ἀίχρον Græcis quatuor significat, τὸ δολόν, τὸ ἀνοσίδηρον, τὸ ἀμορφόν. Verum ἀίχροκερδέηα maxime comprehendit quid iniustum: lucrum enim turpe maxime iniustum est. Vnde Aristoteles omnibus artibus quæstuarijs, quibus lucrum pro fine est ἀίχροκερδέαν cõmunem facit; & quia illæ artes magis eiusmodi uitio sunt obnoxia, pro sordidis, & inhonestis quodammodo habentur. Idcirco Celsus apud Origen. lib. aduers. ipsium, obiiciebat Apostolos fuisse ἐπιρρήτους, καὶ πονηροτάτους, καὶ ὑπὲρ πάντων ἀνομίαν ἀνομιώτερος, allegabatque Barnabam in Epistola Catholica, ubi Christum aiebat elegisse sibi peccatores, nempe quia acieuerat Telonarios, Publicanos, Nautas, & alios huiusmodi, qui artium, quas profitebantur, infamia laborabant; & uitijs magis erant ea de causa obnoxij. Verum sicut lucrum moderatum, atque ex iusto fine licitum est: ita in negotiatione intendi, & quæri potest. Neque obiciat intendi à negotiatione incrementum pretij, uix enim carius uendere, quàm emerit, alioquin nihil lucraretur: nam illud incrementum pretij uarijs ex causis iustum esse potest. Primò in compensationem laboris, & industriae, atque periculi, quod in tranſuactione mercium incurritur: Deinde variantur pretia rerum plures ob causas, ut dicemus lib. 2. & denique quia pretij æquitas non consistit in indiuisibili, sed latitudinem quamdam habet: quæ omnia l. c. distinctius explicabuntur. Caueat duplex fraudes, & uicia, quæ in negotiationem facile irrepunt, prudens negotiator, audiaturque Deum apud Iaiam cap. 58. uers. 6. ex interpretatione 70. λύε πάντα σύνδεσµον ἀδικίας διάλυε σραγαλιὰς βιαίων συναλλαγµάτων ἀπόσειλε τὸ θραµιάδης ἐν ἀπίσει, καὶ πᾶσαν συγγραφήν ἀδικῶν διασσα, solue omnes obligationes, siue omne uinculū iniquitatis; dissolue omnes obligationes uolentorum contractuum; dimitte contractos in remissionem, & omnem iniquam scripturam conscinde. Quæ, de contractibus per iniqua commercia celebratis, accipienda omnino sunt, neque ab eo sensu uulgatus interpret abiit. Dissolue, inquit, colligationes impietatis, solue fasciculos comprimentes, dimitte eos, qui contracti sunt liberos, & omne onus dirumpæ. Eodem recidunt omnes aliæ uersiones apud Maluend. Expressissima est illa S. Cypr. lib. ad Quirin. c. 1. Dissol-

ne omnem nodum iniustitia, resoluere suffocationes impotentium commerciorum. Et S. Ambrosius lib. de Nabushe capit. 10. Solue omnem colligationem iniustitia, dissolue obligationes violentarum commutationum, dimitte contractus in remissionem, conscriptionem iniquam dirumpere. Hæc igitur sibi dicta negotiator existimet, & caueat.

CAPVT III.

De causa efficiente Negotiationis, siue de Personis negotiantibus.

ARTICVLVS I. Quibusnam liceat negotiari.

I. An Clericis liceat negotiari.

III. De mercatoribus.

IV. De proxenetis.

V. De institutoribus.

VI. De negotiorum gestoribus.

VII. De mandatarijs.

VIII. De procuratoribus, & administratoribus.

IX. De rationalibus.

X. Confectaria ex tribus superioribus articularibus.

On aliam sanè causam efficientem assignare possumus negotiationi, quam ipsomet negotiatores, quorum alij sunt veluti causæ principales, alij instrumentales, aut adiuvantes, quia negotiationi, quæ plurimum operosa est, subseruiunt, cum vnus omnia præstare nequeat. Præter ipsos igitur mercatores, quorum nomine, & sumptibus exercetur negotiatio, sunt institores, negotiorum gestores, administratores, procuratores, proxenetæ, mandatarij, quos commissarios dicunt, rationarij, qui rationes seruant, de quibus omnibus pauca quædam pro instituto explicanda erunt.

ARTICVLVS PRIMVS.

Quibusnam licitum sit negotiari.

Suarum rerum liber administrator potest negotiari. num. 1.

An militibus liceat negotiari. 2.

An nobilibus. 3.

An palatinis. 4.

An Rectoribus prouinciarum. 5.

An minoribus. 6.

An filiisfamilias. 7.

An in panam possit prohiberi negotiatio. 8.

Quid sint Dardaniarj, & pantapola. ibid.

Dicendum est, omnes, qui suarum rerum liberam administrationem habent, posse

negotiari, nisi peculiari aliquo iure prohibeantur. Vniuersalis ista assertio certissima est, neque iure negari potest: cum enim negotiatio sit, quidpiam sibi comparare, vt deinde siue mutatum, siue immutatum carius distrahatur, vndenam attento solum iure naturæ impeditur, qui de suis bonis liberè disponere potest, partem aliquam suorum honorum impendere in acquirenda re, ex cuius deinde distractione quidpiam lucratur, siue ex illa quodpiam opus officij curet, siue eum immutatum prorsus, quæ est vera negotiatio, distrahatur, indeque aliquod lucrum faciat. Suppono verò rem illam esse negotiationis idoneam materiam, modumque illam aut acquirendi, aut distrahendi licitum esse, & lucrum etiam iustum: nam non diffiteor ex aliquo eiusmodi capite illicitam reddi posse negotiationem. Verum ista non oriuntur ex persona negotiante, & cui prohibetur sit negotiatio, quod modò querimus: quia nullus omnino in assignatis circumstantiis negotiari potest, cum hæc circumstantiæ reddant negotiationem essentialiter malam, si vel eius materia, inidonea sit, vt res spiritualis, vel modus negotiandi turpis, vel lucrum, aut pretium iniquum. His itaque defectibus essentialibus seclusis, qui se tenent ex parte singularis alicuius negotiationis, ea de causa malæ, contendo in persona negotiante nullam aliam conditionem postulari, quàm vt habeat liberam, & omnimodam suorum bonorum dispositionem, & nullo peculiari iure ab hoc negotio prohibeatur. Quare tota difficultas est in perquirendis legibus, quæ prohibeant certis quibusdam personis exercitium negotiationis, & maximè huius, quam lucratiuam appellant, eo quod ex sola merce, non ex arte, quæ illam immutauit, & meliorem reddidit, lucrum facere studeat.

Igitur armatæ militiæ milites negotiari prohibentur à Iustiniano. *l. vn. C. negotiatores ne militent.* Permittit quidem illis, relicta negotiatione militare, verum si deinde ad negotiationem redeant, illos omni militia excidere vult. Idem dixit Leo Augustus *l. milites 12. C. de re militari. Milites qui à republica armantur, & aluntur, solis debent publicis utilitatibus occupari, nec agrorum cultui, & custodia animalium, nec mercimoniorum questui.* Et sanè ne priuatis quidem negotiis occupari permittebantur milites, vt piscatui, & venatui: vi disertè habet *lex, officium 12. §. paternus. D. de re militari.* Quare milites negotiatores carent privilegio fori, & si in causa negotiationis conueniantur coram Iudice ordinario, aut Consule mercaturæ, ab illo prouocare, aut, vt loquuntur, declinare nequeunt ad Iudicem suum, qui est magister militiæ: sic *in l. magisteria 6. C. de iurisdictione omn. iudic.* sancit Honor. & Theodos. eamque esse communem sententiam docet Straccha *3. parte de mercatura num. 12.* Verum de negotiatione prohibita militibus vide alia apud Forner. *lib. 2. select. cap. 3.* Lælium Fannensem *in lib. de militibus.* Sidon. *lib. 1. Epist.* Loquimur verò de militia armata duntaxat, non ciuili, & vrbana, de qua *leg. 14. C. de aduocatis, & leg. 3. Cod. de numerariis.* Ad hanc enim militiam siue palatinam esset, eorum scilicet qui in Principis palatio præstiebantur alicui muneris; siue comitatensis, eorum, qui in eiusdem erant comitatu: siue denique prouincialis, eorum, qui prouinciarum præfectis apparebant. Ad hanc inquam triplicem militiam aditus patebat mercatoribus, & negotiatoribus, nisi fordido aliquo officio

opificio occuparentur, vt fabri, alique omnes, qui in officinis, & ergasterijs exercentur, aut qui merces venales quotidie quæstus causâ prostituunt, quales sunt cociones, & κάρηλοι, de quibus capit. 1. disputabimus. Audi enim Theodos. & Valentinian. *Cunctos qui diuersarum rerum negotiationibus detinentur, trapezistas scilicet, vel gemmarum, argentiqve, vestiumve venditores, apothecarios etiam, caterosque institores, aliarum mercium quibuscumque ergasterijs adhaerentes, iubemus à prouincialibus officiis remoueri, vt omnis honor, atque militia à contagione huiusmodi segregetur. leg. 12. C. de cohortalibus.* Hos apothecarios Cuiac. *lib. 2. obseruat. cap. 40.* nomine stationariorum exprimi existimat, *in leg. ne quis 6. C. de dignitat.* esseque eos, qui vilissimarum mercium apothecas secum deferentes, certis in locis aliquandò consistunt, emptorem operientes: Græci tamen tum in hoc loco, tum alibi τραπεζισται legunt, tuncque publicani. Alij verò de apparitoribus interpretantur, qui per vrbes, & prouincias certis locis dispositi, magistratibus, quæ gerantur denuntiant, vt *in leg. 1. D. de offic. pref. urb. & alibi.* Quidquid verò sit de hac voce, omnes viles negotiatores, atque opifices ab omni militia etiam vrbana, & ciuili reiciunt Imperatores, Constant. & Augustin. in proximè citata Constitutione: *Ne quis ex vltimis negotiatoribus, vel monetariis, omnique officiorum facie, diuersisque partibus turpibus lucris, aliqua frui dignitate pertinet: sed & si quis meruerit, repellatur, repulsos autem etiam propriis reddi consortiis oportebit.*

3. Vetantur nobiliores mercimonia, & negotia exercere, ne sua excidant nobilitate, maximè in Gallia: qua de re nuper egimus *cap. 1. artic. 4. rationem reddit Honorij & Theodos. leg. nobiliores 3. C. de commerc. & mercator.* vt facilius sit emendi, vendendique commercium, quod difficilius foret plebeio cum nobili; ideoque tribus hominum generibus prohibebatur, nobilioribus, magistratu fungentibus (vt statim iterum monebo) & ditioribus; id tamen deinde contrario vsu sublatum fuit: nam apud Hermenopol. *lib. 2. tit. 5. §. 19. ὅτι πάντες δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κίβητες*, omnibus commercia exercendi potestas est.

4. Aliqui apud Straccham *3. parte de mercatura,* prohibent palatinis à negotiatione, quia *leg. vltim. C. de rescind. vendition.* prohibetur palatinis aliquid emere ex rebus priuatis Principis, quarum sunt sub comite administratores. Sed ex hoc casu singulari malè colligunt negotiationem prohiberi palatinis, alioquin idem de omnibus tutoribus, quibus prohibuitur est res pupilli citra auctionem publicam emere, dicendum foret: potiori verò iure reiciendi sunt, qui apud eundem Straccham, eandem inhibitionem ad omnes Consiliarios Principum extendunt. Si enim ex antiquis palatinis ad hos Consiliarios argumentum aliquid dicere liceat; illis prohibebitur vilis illa negotiatio, & deformia officia, quibus aditus ad omnem militiam etiam vrbana, siue palatinam, siue comitatensem, siue prouincialem, occludebatur: vti iam diximus *num. 2.*

5. *Principibus constitutionibus cauetur, ne hi, qui prouinciam regunt, quive circa eos sunt, negotientur, mutuumve pecuniam dent, fœnisve exercent, inquit Modestin. in leg. principalibus 33. D. de reb. creditis.* Prouinciarum itaque Præf. R. P. Gibal. De Negotiat.

dibus, eorumque adfessoribus, & domesticis tria prohibebantur, nempe negotiatio, mutuum, & fœnus, siue ἀράγμαται, δανίζεν, quod deinde de fœnore iterum sanxiuit, quamvis læpius iam rescriptum fuisse dicat Gordian. *in leg. 5. Cod. si certum petat.* Vbi eos qui officia administrant, neque per se, neque per suppositas personas tempore officij sui in prouincia fœnus agitare posse læpius rescriptum ait. Græci legunt δ ἀρχὴν ἢ ὁ φίλιον ἐν ἐπαρχίᾳ ἀρχῶν, vbi vides tum de præsidibus, tum de aliis officialibus ipsis subiectis loqui Gordian. vbi etiam agitari huiusmodi fœnus per intermedias personas δὲ μέσων ἀρροσίων prohibet: Officiales tamen præsidis παρῶνται si perpetui forent, vti aliquandò erant (ex Nouell. 95. capit. 1. §. 2.) fœnebrema exercere poterant. Harum Constitutionum æquissima ratio erat, ne præsides, eorumque domestici, ac palatini, negotiationis prætextu prouincias expilarent. An verò eiusmodi legibus nostræ quoque teneantur magistratus, pluribus disputant consulti iuris *in allatam leg. principalibus.* In Gallia nobis controuersia esse nequit, cum Regij Magistratus eius dignitatis sint, quæ negotiatione vilesceret, & plerique vel nobiles existant, vel nobilitatem conferant, quæ cum negotiatione consistere nequit, ex nobilissimi Imperij constantibus, sanctissimisque legibus, ac moribus: & non modò nobilibus, sed & omnibus magistratibus, & officialibus regijs, etiam infimis quibusque prohibetur negotiatio, Ioann. Regis *constitut. Artic. 6.* quam commentatus est Rebuff. quæ fuit etiam S. Ludouic. ann. 1268. & posteriorum deinde Regum Caroli VI. anno 1402. artic. 67. Caroli VII. anno 1435. artic. 279. & ann. 1452. artic. 305. & altera eod. ann. artic. 220. Ludouic. XII. ann. 1508. artic. 42. Francisc. I. ann. 1515. artic. 84. & ann. 1517. art. 39. & ann. 1535. art. 11. & ann. 1512. artic. 25. & ann. 1540. artic. 3. 28. dec. & alia eod. ann. 4. Aprilis. Henric. II. ann. 1557. artic. 2. vbi maximè agit de rei nummatia Regiæ singulis officialibus, quos ne quidem indirectam societatem cum aliquo patrio, aut externo negotiatore habere patitur. Immo Henric. III. ann. 1579. Blesis, & ann. 1584. artic. 40. voluit hac lege comprehendi quoscumque Regiarum erogationum administratores, & pensionum siue castrensium, siue aliarum quarumcumque curatores, aut quæstores.

6. Quibus suarum rerum administratio prohibita est, negotiatio quoque simul prohibetur: quod ex vniuersali nostra propositione initio constabilita necessariò sequitur. Eiusmodi sunt furiosi, dementes, frenetici, lunatici, minores & pupilli, obseruat tamen Stracc. *3. parte de mercat. num. 26.* minores in matricula, & albo mercatorum recensitos, si in sua negotiatione lædantur, non posse beneficio ætatis petere restitutionem in integrum: secus verò si in illud album nondum relati fuerint, quia ex publica illa approbatione præsumitur sufficiens industria & capacitas ad negotiandum. Vnde querit Straccha *leg. c. num. 29.* An si minor approbatus mercator, & in eorum albo recensitus inter contrahendum bona sua immobilia pignori, & hypothece subiciat absque Prætoris decreto, valeat huiusmodi hypothece, quæ etiã qui beneficium, & veniam ætatis impetrarunt, nequeunt validè absque auctoritate Prætoris supponere hypothece sua immobilia *leg. omnes, & l. eos, qui.*

qui, C. de his, qui ven. aratis imp. Aliunde cum negotiatores soleant ex recepto more suis contractibus, & instrumentis eiusmodi hypothecas saltem generales apponere, ille iam approbatus mercator, non nisi ex recepto mercatorum vlu contrahit; itaque omnino existimant alij, qui cum ipso tanquam cum mercatore agunt, immo & solent exprimere, se tanquam maiores obligare, quare id existimat probabilius Straccha.

7 Filiusfamilias ex omnibus causis obligatur tanquam paterfamilias ex certo iure, l. filiusfamilias. D. de action. & obligat. quia si mutuo acceperit mercaturæ causâ, non iuuabitur exceptione S. C. Macedoniani: quod obseruauimus in opere de vstris lib. 1. cap. 5. an verò eiusmodi filiusfamilias mercator capi possit, & in solidum conueniri, an lucrum, quod facit cum aliis fratribus communicari, dicetur alibi commodius.

8 Pœnæ loco potest aliquis à Iudice prohiberi à mercatura, & negotiatione, ad exercendas fraudes, calliditates, & stellationatus: quare l.annonam 6. de extror. dmar. criminib. Dardanarij, qui annonam adtemperant & vexant, & vt loquitur Varro, incendunt, & excandesciunt: Lamprid. vastant: Plin. & Martial. flagellant, & denique supprimunt, vt deinde carius vendant, variis pœnis multantur, atque ab ipsa etiam prohibentur negotiatione. Sunt verò Dardanarij, quos Pollux ἀναπρασόνοιας, & ἀναπρασώνας nominat: Nazianz. in orat. funebri Magni Basilij ἀτόνας, & σιτοκαπήλαι, & in oratione ad patrem his nominibus adicit τῆντες τὰς τῶν χρησῶν διακοιλίας παντοπόλας dicti sunt ab insigni Mago Dardano, eo quod eiusmodi suppressiones annonæ etiam incantationibus fieri existimarent Veteres, vide Turneb. lib. 9. aduersa, cap. 17. Sed de hoc vitio aliàs: moneo tantum Dardanarium esse Festo, cociatorem & ariblatorem. Hoc igitur crimen puniebatur prohibitione negotiationis, quæ eadem pœna aliis quoque criminibus imponi poterat. Alij etiam in certis locis vebantur negotiari, aut circa certam aliquam mercem: de quibus omnibus inferius. Moneo duntaxat, hos pantapolas, olim eiectos vrbe, demum in ipsam renocatos fuisse à Valentinian. Nov. 3. in qua videtur significare, istos pãtapolas, Græcos negotiatores fuisse, quod durum videtur Samueli Perito commentar. in ll. Atticas, lib. 5. tit. 5. quasi Romæ soli Græci παντοπολῶν instituerint; quandoquidem Romæ erant corpora negotiatorum, ex variis prouinciis: itaque vulè Valentiniani verbis murari interpunctionem, ita vt dicat Augustus se ad quietem, & abundantiam vrbis Græcos consulere, in quorum vrribus erant pantapolæ, Vt quieti eius, & abundantia consulamus. Græcos itaque negotiatores, quos pantopolas dicunt, vltierius non patimur sacre vrbis habitatione secludi. Cum vulgata lectio punctum adhibeat post consulamus, addat deinde, Græcos itaque negotiatores. Quæ interpunctio facilior est, & accommodatior verbis, ac phrasi Valentiniani; vrbis Romæ in tantum nos cura non defecit, vt quieti eius, & abundantia modis omnibus consulamus. Eaque de causa Græcos negotiatores, & pantapolas, quorum maxima sit in emendis, vendendisque mercibus diligentia, non patitur vltierius sacra vrbis habitatione secludi. Quæ verborum coherencia natia omnino est: non verò illa, quam inducit Petitus, vrbi Romæ in tantum nos cura non defecit, vt quieti eius, & abundantia modis omnibus consulamus Græcos. Quid hoc enim est, abundantia, & quieti vrbis modis omnibus consulere Græcos? Neque

quidquam facit, quod vix credi possit, solos Græcos pantopolas fuisse Romæ: satis enim est si eiusmodi homines primùm è Græcia Romam venerint; deinde si plerique eorum Græci essent, vnde & Græcum nomen retinerent, itaque nominarentur, quod, vt ait Pollux lib. 7. cap. 3. omnia venderent, δι ἀπὸ τῆς, πολλῶν/ες, παντοπόλων: locus verò, siue forum, in quo vendebant παντοπολῶν nominabant, quamquam & isti omnia vendentes ἀπὸ τῆς ἀπὸ τῶν vocarentur vulgò, ἀπὸ δὲ κῆ, & ἀπὸ δὲ κῆ καυοναρίη, & cauponariæ, locus eorum ἀπὸ δὲ κῆ, res ipsa ἀπὸ δὲ κῆ, & ἀπὸ δὲ κῆ.

Denique neque fœminis prohiberi negotiationem, neque etiam seruis, si illorum domini negotiari possint, ostendit Straccha 3. parte citata. num. 38. res obuia est, neque longiori disputatione indiget.

ARTICVLVS II.

An Clericis prohibeatur negotiatio.

Negotiatio merè lucretiua prohibita clericis, & quibus. num. 1.

Pœna clericorum negotiantium. 2.

Quale sit peccatum clerici negotiantis. 3. 4.

An necessitas excuset. 5.

Negotiatio non lucretiua licita est. 6.

Quanam opera licita clericis. 7. 8. 9.

Nobilissimam controuersiam dirimere, & doctorum dissidia componere, distinctione sæpius allata duplicis negotiationis, non erit operosum.

Dicendū igitur est primò, negotiationem lucretiuiam, qua quidpiam emitur, vt nullatenus mutatum carius deinde lucri faciendi causa vendatur, vetitum esse, tum clericis sacro aliquo ordine initiatis, vel beneficiatis, tum religiosis: ita passim Theologi, in 4. dist. 15. & in 2. 2. quest. 77. art. 4. cum S. Thom. ibid. Rebell. 2. part. de iustit. lib. 9. quest. vltim. sect. 2. Molin. tract. 2. disp. 342. Syluest. & omnes Summistæ, verb. clericis. Canonistas, & alios peritos iuris dabunt Straccha 3. part. de mercat. De Grassis tract. de effectib. clericatus, effectū 6. num. 1. Neque attinet Doctores singulos recensere, vbi omnes in eandem prorsus sententiam conspirant: & sanè manifesta est in iure eiusmodi prohibitio. Primus S. Syluester legem tulit, vt sacriati homines à mercaturis, emptionibus, & venditionibus abstinerent, teste Metaphraste. Deinde Gelaf. 1. epist. 9. ad Episcop. Lucania, cap. 17. grauiter in negotiatores clericos commotus, illos ab omni cuiuslibet negotiationis ingenio, vel cupiditate cessare iubet, aut in quocumque gradu sint positi, mox à clericalibus officiis abstinere cogantur. Hoc Gælaf. decretum referunt PP. Aquigranensis Concilij sub Ludouico capit. 93. & in sua compilatione Gratian. capit. conseqnens 88. dist. Alexander III. in Concil. Lateran. part. 27. cap. 3. interminat anathemate prohibet ne monachi, vel clerici, causa lucri negotientur, & ne monachi à clericis, vel laicis fermas habeant, id est ne prædia colenda redimant, quod aliquando

do à monachis factitatum constat ex Theodoro Studita catechesi 9. Ait ponè Alexander, se id prohibere secundum instituta predecessorum suorum. Rationem ferè vnam afferunt Pontifices, quod nefas sit, vt ait Paul. 2. ad Timoth. 2. militentem Deo implicare se negotiis secularibus: aut vt legit Cyprian. Epist. 66. obligare se molestiis secularibus. Et quod Christus eiecerit è templo negotiatores, ne domum orationis facerent speluncam latronum. Sanè cum negotiatio dicta fuerit à negotio, quod monebamus cap. 1. quia illa maxime negotiosa est, illi minimè le obligare, aut implicare debet, qui Deo militat. Adde periculum peccandi, cui obnoxiam esse negotiationem ostendimus cap. 7. art. 3. cui periculo se obicere non debet clericus. Quæ omnia vrgent vehementius PP. dum clericos negotiatores damnant, & à sacris hominibus secularium negotiorum implicamenta remouent, Paulin. Epist. 2. ad Senerin. Cyprian. Epist. 66. August. serm. 19. de verb. Dom. & in 99. veteris, ac noui Testamenti cap. 127. Si tamen illarum author est Augustin. & non potius Hilarius Diaconus. Chrylostom. serm. de militia spirit. Ambros. lib. 2. de officiis cap. 21. vbi vocat fordida negotiationis aucupia. Et lib. 3. de virgin. nequitias fori rerum venalium, & negotiationis in hac rema explicat: Epiphani. heres. vltima. Hieronym. Epist. ad Nepotian. Gregor. hom. 17. in Euang. Philippus Abbas lib. de dignitate clericor. cap. 4. Petrus Blefensis Epist. 17. Et in religiosos quoque negotiatores Theodoro Studita serm. 9. catechesi & serm. 13. Petrus Cluniac. lib. 1. Epist. 20. ad Giselhartum, aliique passim, qui omnes queruntur per negotiationem, similiaque secularia negotia, animum qui Deo vni ratione status clericalis, & religio ad hæzere deberet, in multa distrahi, atque in eosementem bonarum, diuinarumque cogitationum velui suffocari. Basil. in Psal. 45. ad illa verba, vacate & videte quoniam ego sum Deus. Dextrum oculum erui, vt factum Iabebitis à Naas Ammonita dixit Damian. lib. 6. Epist. 5. & lib. 2. Epist. 5. & lib. 5. Epist. 8. & alij.

2 Quare non modò negotiatione sapientissimè clericis, & religiosis prohibet Ecclesia, sed etiam qui secus faxint grauissimis pœnis multat. Nam primò excommunicatur clericus negotiator c. 2. ne clericis, vel monachi, & cap. conseqnens, dist. 88. & cap. pen. 91. dist. quas tamen pœnas non esse late sententia, sed faciendæ duntaxat, obseruauit Molin. disp. 342. n. 2. tract. 2. & ex ipso cõtextu satis euidenter colligitur. Secundò clericus tertio monitus ab Episcopo, vt à negotiatione desistat, si nihilominus in illa pergat, amittit priuilegium clericale. cap. contingit 45. de sentent. excommunic. & cap. fin. de vita. & honest. clericor. Clem. 1. cod. tit. Hoc priuilegium, quo excidunt clerici negotiantes, interpretatur Molin. disp. 342. citata, de priuilegio immunitatis à gabellis, & tributis, quæ ratione negotiationis debentur. Itaque etiam sententiæ Rebell. sect. 2. nuper citata, Suar. tomo. 5. in 3. par. disp. 22. sect. 1. n. 17. & alij cum Sala de emprion. dub. 2. n. 4. Turrian. de iustitia disp. 59. dub. 2. n. 6. Sanch. lib. 2. consil. cap. 4. dub. 51. qui sequuntur Glossam in Clem. 1. citatam. Et sanè videtur fauere huic opinioni Pontifex, nam clericos fordida quædam officia exercentes, atque negotiantes priuat priuilegio clericali, si ter moniti non desistant, sed cum aliqua moderatione: nam si sint coniugati, prorsus priuantur priuilegio clericali, siue ferant habitum, & tonsuram, siue non; itaque si quis illis violentas

intulerit manus, non incurreret Canonis censuram. Si verò non sint coniugati exercentes talia officia, & dimittunt habitum, quo casu priuantur omnino priuilegio clericali, vel retinent habitum, & tunc solum excidunt priuilegio clericali in rebus suis, hoc est, immunitate gabellarum minimè gaudent. Nauarr. tamen cap. 27. num. 80. Syll. verb. excommunic. 6. n. 6. in 5. dicto. vbi allegat summam Pisanelle Archidiacon. Host. & alios, volunt hos clericos excidere beneficio Canonis, etiam quoad suas personas: alij relinquunt illis priuilegium Canonis, sed non fori. Mihi probatur aliata nuper distinctio, vt si isti clerici dimisso habitu negotiantur, neque ter moniti desistant, amittant priuilegium clericale, etiam Canonis, sed non fori, vt etiam diximus aliàs tractatu de centuris, in ipsarum synopsis, verb. negotiatio: docetque Thelaurus in praxi poenitent. 2. part. verb. negotiatio. Si verò retineat habitum, perdat immunitatem quoad omnia bona sua, & non solum quoad ea, de quibus negotiatur: nam ad hoc postremum non requiritur monitio, vt desistat à negotiatione, vt ostendit Sanch. loco allato. Denique si clericus abstineat à negotiatione & habitum reassumat, priuilegia, quibus exciderat, recuperabit, vt discretè habet allata Clement. 1. de vita, & honestat. clericorum.

Quarta pœna clericorum negotiantium est, quod non possint testamento disponere de acquisitis per negotiationem, & mercaturam: sunt enim eo ipso Camera Apostolicæ applicata, neque illis suffragatur potestas testandi à Pontifice facta, ex Constitutione Pij IV. & Pij V. de quibus Nauarr. de spoliis §. 8. n. 8. Redoan. de spoliis q. 2. n. 3. Azor. 3. part. lib. 8. cap. 2. q. 1. & Filluc. tract. 43. cap. 4. Poterunt tamen isti clerici negotiantes de eiusmodi disponere donatione inter viuos, quod ex ipsis verbis Pij IV. sibi colligere videntur Azor. & Filluc. qui iidem addunt, hæredes, & legatarios huiusmodi luorum, teneri ea restituere Camera Apostolicæ ante omnem sententiam, cum verè acceperint quod erat Camera acquisitum, & de quo testator disponere nequibat; quod probabilis negat. Molin. tract. 2. disp. 147. n. 10. quia cum hæc applicatio bonorum ex negotiatione partorum fiat Camera Apostolicæ, in pœnam criminis à Clerico negotiante facti, ea pœna non obligat ante sententiam, vt in aliis pœnis contingit. Ex quibus potiori iure reicias eos, qui apud Carolum de Grassis de effectib. clericatus, effectū 6. n. 16. contendebant, contractus à clerico negotiante, circa suam negotiationem initos, nullos esse, & inualidos; cum nulla causa eius inualiditatis afferatur: neque enim sola prohibitio inualidat actum.

Ex harum porò pœnarum grauitate, criminis, & culpæ grauitatem colligunt, damnantque P. M. passim doctores, quos dabit Diana 1. par. tract. de contractib. resolut. 72. quibus adde Lugo de iustit. disp. 26. n. 24. contra Caietan. in sum. verb. clericus. & Eman. Rodriq. in sum. vers. negotiatio, num. 2. qui solum venialem culpam agnoscunt, si absit scandalum, & contemptus: neque aliunde id negotiationis genus turpe sit. Verum olim tractat. de censuris docuimus fuisse, solum culpam mortalem esse materiam excommunicationis maioris, suspensionis, & depositionis, atque aliarum eiusmodi pœnarum, quamuis sint tantum ferendæ sententiæ, & non late, ac proinde non incurrantur ipso facto, quod malè negabat Caietan. Fateor tamen cum Lessio lib. 2. cap. 21. n. 4. & Sala dub. 2. citat. num. 4.

Turrian. *disp. 59. dub. 2. num. 4.* Filluc. *tract. 35. c. 1. q. 8. n. 10.* & Lugo, ac Dian. citatis, clericum, qui semel tantum, aut iterum negotiabitur, non peccare mortaliter, quia ea materia censetur leuis. Neque quis ex vno, aut altero actu dici poterit negotiator, aut mercator, vel vacare negotiationibus, vti ex communi omnium consensu docet Straccha 1. *part. de mercat. n. 6.* hoc tamen vnum prohibet, & punit Pontifex.

4 Nomine porro clericorum intelligo tum initiatos Sacris, tum beneficiatos, quia alij, cum ad secularia redire possunt, non prohibentur tractatione negotiorum secularium. Itaque censent Molin. *tract. 2. disp. 342.* Silu. *verb. clericus 3. q. 3.* Rebel. & alij laudati, ex quibus tamen aliqui damnant peccati venialis. Verum sapienter Salas *dub. 2. cit. num. 5.* eximit omni culpa, quando quidem nulla illis est facta prohibitio, nullam ipsi legem violant, vti facerent, si vel ordinibus sacris initiati, vel aliquo beneficio aucti forent. Quod postremum addidi, quia vt ait Sa *verb. cleric. num. 2.* cum quid precipitur, aut prohibetur clericis, eo nomine designantur tum sacri homines, tum beneficiati: & sane illi maxime clericatum, vt ita dicam, palam, & publice gerunt, & additi maxime sunt ministeriis, atque officiis, quibus vacare debent. Quae additio, & opera impendenda ex suscepto munere rebus sacris, praecipua causa huius prohibitionis fuit, ne scilicet dum se implicent negotiis saeculi, Deo militare non possint. Confirmat de Lugo *num. 26.* quia spolia beneficiarii mortui capiuntur ex bonis eius, etiam per negotiationem prohibitam, & illicitam acquisitis. Igitur supponunt illae Apostolicae Constitutiones, eiusmodi beneficiariis vetitum fuisse negotiationem: si tamen tunc foret eiusmodi beneficium, a grauiori culpa excusat Lessius, & Emanuël Rodriq. sicut eiusmodi clericum alij eximunt obligatione recitandi horas canonicas: verum ea tunc exculatio petetur a necessitate beneficiati, qui absque negotiatione, ex necessitate eiusmodi nequeat emergere. Quo tamen casu exigit Lessius, vt ea negotiatio neque publica, neque sordida, & dignitati clericali aduersaria existat: sed de eiusmodi necessitate statim.

Clericorum nomine complector etiam religiosos, quod omnes aequae fatentur, immo illos esse grauius puniendos, quoties se eiusmodi secularibus immiscerent, affirmat Alexander I I I. in *Concilio Lateran.* & refertur *cap. sed nec 4. ne clerici vel monachi*: & sane omnia, quae aduersus clericos affertur hoc loco possunt, validiora sunt aduersus religiosos, quorum status remotior esse debet ab iis, quae mentem a diuinis, & sacris exercitationibus auocare possunt. Nomine denique religiosorum, ipsorum laicos, & conuersos comprehendit monet Silu. *verb. clericus 3. q. 3.* allegans Petrum de Palude, Reginald. *lib. 25. num. 325.* & alios: immo & ad nouitios Turrian. *dub. 2. citato. num. 6.* extendit, quod non satis probat de Lugo, quia in odiosis nouitij non comprehenduntur nomine religiosorum.

5 Ab hac porro lege clericos, & religiosos eximit grauis necessitas: quod fatentur Nauarr. *cap. 25. num. 110.* Molin. *tract. 2. disp. 342.* Salas *dub. 2. cit. num. 7.* Sa *verb. clericus. num. 23.* de Grassis loco citato, *num. 24.* Redoan. *tract. de spoliis. q. 2. n. 16. 46. & 64.* Straccha 3. *part. de mercat. n. 6.* Silu. *verb. clericus 3. num. 1.* & alij, traditurque *cap. 1. ne clerici, vel monachi*, vbi glossa id disertè habet. Eodem trahunt aliqui *cap. 19. conc. Elibertani*, quod videtur

concedere Episcopis facultatem negotiandi intra suam prouinciam: sed nihil est quod nos cogat hoc caput de vera, & propria ista negotiatione interpretari.

Ratio porro huius exceptionis manifesta est, cum enim negotiatio lucratiua prohibeatur clericis solo iure Ecclesiastico, noluit Ecclesia in adeo graui necessitate hanc suam legem obligare: si enim absque simili negotiatione, commode sese sustentare nequit clericus, cogetur aut mendicare, aut aliquod aliud officium vile suscipere, quod aequè dedecerebit statum clericalem. Vitandum tamen erit, quantum fieri poterit, scandalum omne, & ne genus illud negotiationis ex sese turpe sit, aut vitiosum; absit etiam omnis fraus, & simulatio; neque praetaxatur necessitas, quae re ipsa non existat. Vnde qui in extremas oras disseminandi Euangelij causa nauigant, neque ibi sese sustentare possunt, nisi perionam gerant mercatorum, atque aliquod mercionium exercent; non erunt Rei violatae huius Ecclesiasticae legis. Quod verius est in illis Euangelicis operariis, qui in Brasilia, aut in aliis extremis oris merces, quarum ibi copia est, vili pretio comparant, quas deinde in Europam mittunt, vt ex earum pretio habeant vnde in eiusmodi distitis locis sese sustentent: hos enim omnis culpae immunes iure merito pronunciat Molina *tract. 2. disp. 342.*

Ad extremum moneo quae haecenus aduersus Clericos allata sunt, intelligenda esse de negotiatione per ipsummet Clericum exercitata, non per alium quempiam, modò tamen iste non negotietur nomine Clerici, & sit tantum eius minister; sed reuera sit causa principalis, quamuis vel ex pecuniis Clerici negotietur, vel illum in partem lucri vocet: ita Sa *verb. Clericus n. 2.* Medina *C. de restitution. quest. 30.* Valent. *2. 2. disp. 5. q. 20. punct. 5.* Salas *dub. 2. num. 8.* qui alios dabit, sicut & Dian. *tract. de contract. resolut. 72.* & fufius de Lugo *disp. 26. cit. num. 36.* de Clericis, aut Religiosis, qui dant pecunias mercatori, ex quibus simul cum suis negotietur: contra Gutier. *de gabellis q. 93. num. 30.* qui & alios affert. Ratio est, quia eiusmodi negotiatio caret omnibus vitiis, & indecentia, aliisque defectibus, quos in Sacris hominibus cauere voluit Ecclesia sua lege, quae tantum prohibet negotiationem Clericis, quam reuera tunc ipsi non exercent, sed exercere faciunt, quamuis materiam vnde exercentur suppeditent.

6 Dicendum secundò est, aliam omnem negotiationem praeter lucratiuam haecenus explicatam, licitam esse Sacris personis, sicut & lucrum ex propriis operibus collectum, nisi ratione materiae, aliarumve circumstantiarum, aliqua eiusmodi negotiatio, vel ars turpis, aut sordida existat. Haec assertio sequitur ex superiori, quae solam negotiationem lucratiuam, in qua aliquid emittitur, vt deinde non mutatum carius vendatur, cuiusmodi non est illa, de qua loquimur, prohibet. Itaque docent periti iuris apud Stracch. 3. *part. de mercat. num. 5.* Roderic. *rom. 3. qq. regular. quest. 74. art. 8. concl. 1.* & alij passim, quos in singularibus casibus statim afferemus. Et sane quod dixi de lucro ex aliquibus artibus operibus captando, permittitur à Conc. Carthagin. IV. ex eius enim capite 51. & sequentibus. constat Gratian. *cap. 3. & 4. disp. 91.* Ratio est, quia eiusmodi negotiatio neque magnam distractionem spiritus, neque indecentiam continet, propter quam iure naturali, vel iure Ecclesiastico prohibeatur sacris hominibus: nam vbi aliqua eiusmodi

modi indecentia, aut magna euagatio reperiretur, ab illa abstinere deberent.

7 Poterant igitur primò Clerici, & Religiosi omnia opera, & artes exercere, quae cum negotiatione coniunctae non sunt, quia non suscipiuntur vt vendantur, & ex illis quaestus fiat, sed vt vel suae necessitati consulant, vel vt otium vitent. Sic Cistercienses suos ipsi agros colebant, metebantque, non vt quaestum per earum frugum mercimonia colligerent, sed vt ex iis quae superfluisent, tenuiorum paupertatem subleuant. Quae de causa ipsos commendat Stephan. Tornacensis *ep. 1.* quamquam in eiusmodi operibus videndum erit, ne nimio labore tum spiritus suffocetur, tum corpus opprimatur, quae sine dubio fuerit ratio, propter quam Petrus Cluniac. *epist. ad Sanctum Bernard. quaest. 28. lib. 1. epist. S. Bernard.* damnat hoc opus agriculturam in Cisterciensibus, & solum horri, ororumque culturam Monachis assignari: agrorum vero ad seruos ablegari S. Isidor. *cap. 5.* quam tamen S. Basil. *q. 38. fuf. disputat. seculi nimia sollicitudine,* & labore, vt iam monimus, approbavit. Et sane laborem, siue opus manuum ad vitandum otium, vetus Monachorum disciplina perpetuò commendauit Hieron. *epistol. ad Rustic. de monachi institut.* & refertur *cap. nunquam 33. de consecrat. dist. 5.* Cassian. *lib. 10. c. 24.* vbi de Paulo Monacho Basil. *in regul. fufius quest. 37.* Benedict. *cap. 39.* alia 48. *regula,* & ibidem commentator à Turcremata *tract. 113.* August. vel si quis alius auctor *serm. 17. ad fratres in Eremito.* atque alij passim. Vitandus tamen est error tum Vicleffi damnantis Monachos ad laborem manuum, vt ex eo, & non mendicato viuere: tum Messalianorum, quae negabant haec opera licita esse Monachis. Vicleffum impugnat Valden. *lib. 4. doctrin. fid. cap. 3. & 4.* & damnat Conc. Constant. *sess. 8.* vnde Alphons. Acast. *aduersus haereses, verb. mendicitar:* Messalianos confutat August. *lib. de haeresib. haeresi. 57. & lib. de opere Monach.*

8 Secundò possunt Clerici, & Monachi licite officia sua vendere, exque suo labore, & opere negotiari, vt inde victum sibi parent, aut aliis subueniant: quod Concil. Moguntin. I. Leone II I. Pontifice celebratum, imperante Carolo, permittit, affertque & exemplum Apostolorum, & regulam S. Benedicti, qui praecipit, vt videant Praepositi, per quorum manus negotium Monasterij geritur, ne quid in fraudes fiat, hoc est, vt habeatur *cap. 57.* vbi aliquid ex operibus artificum venundandum erit, videant quibus ea cura mandabitur, ne qua fraus committatur. Quoad Apostolorum exemplum, habemus Paulum suis manibus laborantem, cum esset artis scenofactoriae *Act. 18.* Deinde nuper afferebamus *cap. 3. & 4. disp. 91.* vbi conceditur Clericis ex artificioso viuere, idque passim vsurpatum ab antiquis monachis, videre est in Palladio *c. 39.* *Lausiac.* de Aptonij monachis. Cassian. *collat. 18. cap. 7.* de Palaeomone, & *lib. 5. de instit. c. 38.* de Archebio, qui suo labore centum solidos, quos mater debebat, dissoluit: de S. Vitale Abbate, Arsenio, Hilarione, & aliis, eorum acta testantur. Idque probant Basil. *in regul. fufior. 37. quest. 2. & in breuio 285.* Aug. *de opere monachor. cap. 22. & 25.* qui, alique hanc negotiationem ex artefactis probarunt; & qui damnasse videntur, vt Damian. *lib. 6. ep. 12.* & Cassian. *lib. 7. c. 10.* non nisi singulares abusus quorundam, qui haec modica, & licita aliunde luca vertebant in cladem pietatis, reprehendunt. Quare hanc nostram sententiam,

de negotiatione ex variis artibus licita clericis, & religiosis, communem esse tradit Nauarr. *cap. 17. n. 128.* & pluribus adductis ostendit Gutier. *de gabell. q. 93. n. 47.*

9 Videndum nihilominus est, ne haec officia, & negotiatio, quae ex illis fit, sordida existat, statum clericalem dedecens, & nimium distrahatur ab cultura spiritus, & denique ne obnoxia sit peccandi periculis, fraudibus, atque cupiditati: & vt ait Hieron. *quasi ars sit sancta, non vita, quidquid vendiderint, carioris est pretij*: ex quibus etiam facile fama ordinis minuat, aut omnino vilescat. Quae omnia sapienter monet Basil. *cap. 6. monastic. constitut. & in regul. fuf. disput. 38.* quae de causa viri aliqui sancti, omnem hanc negotiationem quantum alioquin licitam, suis prohibuerunt: quod de S. Martino testatur Sulpit. *in eius vita, cap. 7.* Non possunt igitur exercere clerici artem, ex qua sequatur officij diuini neglectus; neque locare suas operas, vt sint famuli aliorum in rebus secularibus: nam si eorum opera praecipua esset in diuinis, nihil prohiberet quominus illam alteri commodarent. Ars macelliariorum, carnificum, tabernariorum, & cauponum, mundandi cloacas, preparandi coria, & pelles, non decent, sicut nec locare operas ad fodienda aliena praedia, aut fabrilis exercere: quia haec omnes artes sunt sordidae, & viles, & in depreiationem sacri status veniunt. Ita omnes in *Clem. 1. de vita, & honestat. cleric.* An verò per suos famulos, eiusmodi viles artes exercere queant, diffident DD. Possunt illi quidem Locare suas domos ad eiusmodi officia, non tamen ita famulis suis exercenda tradere, vt ipsimet habeantur authores eiusmodi operum, dicanturque tabernarij, aut caupones; quia tunc tota ratio, propter quam haec sordidae artes prohibentur, clericis manet. Prohibentur etiam esse redemptores aliorum praediorum *cap. 1. & 3. 21. q. 3.* quamuis necessitate urgente id illis permittant Molina, & Salas. Vetantur ambulare in mundanis tanquam mercatores, aut etiam proxenetae *cap. clericus, 91. dist. fucus,* & pigmenta, quibus se foeminae pingunt, confici, aut vendi à clericis damnat Ancharan. *in rubric. ne clerici, vel monachi, n. 3.* Moniales quoque non debent ea officia, quae vel ad vsus merè profanos deseruiunt, vel cum damno, aut scandalo laicorum suscipiuntur, perficere, indeque, vel fugere otium, vel quaestum captare. Quamuis verò illa sint in singulari, sapientis Praelati fuerit expensis variis circumstantiis definire, & tum spiritus religiosi conseruationem, tum exteriorum offensionem, aliaque eiusmodi attendere.

Primò possunt emere animo vendendi sine lucro aliis, vt amicis. Secundò fructus ex suis agris, quos ipsimet colunt, aut per suos famulos, vendere cum lucro. Tertio emere animalia, & greges, quos suis pascuis saginent, indeque carius vendant, quia hoc est suorum pascuorum fructus vendere. Quarto possunt lac, lanam, foetusque suorum gregum vendere, non tamen conducere greges alienos, vt fructus eorum vendant, sicut neque alienos agros, aut syluas, vt inde lucrentur, vendendo; quia iam diximus, eiusmodi redemptiones esse illis prohibitas, licet in illis non sit propria negotiatio. Quintò possunt ex propria ferri minera per operas conductas ferrum emere, vendere, & ad id mineram sibi emere, siue vna cum praedio, in quo est, siue solam. Sextò fructus proprii agri carius vendere, ad comparandum alios, viliori pretio licet: quae, & alia eiusmodi Molina, Lessius,

sius, & de Lugo prosequuntur. Septimò licet plura, quàm necessaria sint ad domus sustentationem emere, & deinde si opus videatur, illa superflua vendere. Octauò poterit Lugduni emere merces, quas mitti curet Romam, vt ex earum distractione comparet pecuniam, quia indiget ibidem, & quam nequit Romam Lugduno sine magna iactura transmittere, propter diuersitatem valoris, & cambiorum detrimenta: neque opus est distinctione quam adhibet de Lugo num. 33. quia tunc iste intendit tantum se indemnem seruare. Alia vide apud Authores.

ARTICVLVS III.

De Mercatoribus.

Vnde dicatur mercator, & quid sit. num. 1.

2. 5.

An omnis negotiator sit mercator. 3. 4.

Quanta debeat esse mercatorum fides. 6.

Mercatorem alij à mercando, alij à merce veteris denominant. Definit Cuiac. in parat. C. de comm. & mercat. Eum qui tabernam, aut negotiationem exercet, plerumque per institores amplam, & copiosam, non emens, aut vendens per cotulas, vel lagenas, vel amphoras, sed quasi auersione mercium magnam copiam: quod voluit Horat. illo versu, non satis est cara pisces auertere mensa, vbi glossa veteres interpretantur auertere, emere: nempe non singulatim & ordine plura emere, sed vniuersa simul vno pretio, quod fiebat in auctionibus, habemusque eiusmodi venditionis per auersionem, plurima vestigia apud veteres Iuriconsultos, vt vini per auersionem venditi Vlpian. l. 4. §. 1. D. de peric. & comm. & in l. 1. §. 1. C. cod. & Modestini. l. 6. 2. §. 2. D. de contrab. empt. res in auersione empti, si non dolo venditoris factum sit, ad periculum emptoris pertinet. Meminit & Vlpian. l. 1. §. 1. D. de exercit. action. conductionis nauis per auersionem, quod aliàs monuimus cap. 8. art. 7. lib. 3. operis de usuris, id est non in certam partem, vt certum onerum numerum imponeret, sed vniuersè: quod aperte significat Paul. in l. ult. §. fin. D. de leg. Rhodia. Si conduxisti nauim amphorarum duo millium, & ibi amphoras portasti, pro duobus millibus amphorarum pretium debes. Paulus. Imò si auersione nauis conducta est, pro duobus millibus debetur merces: si pro numero impositarum amphorarum merces constituta est, contra se habet, nam pro tot amphoris pretium debes, quot portasti. Vbi vides Paul. opponere conductionem nauis per auersionem, conductioni ad certum numerum onerum. Simili ratione locatio operis per auersionem, & locatio per certas mesuras, opponuntur l. 36. D. locati. Opus quod auersione locatum est, donec adprobetur, conductoris periculo est: quod verò ita conductum sit, vt in pedes, mensurasque praestetur, eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit. Auersione igitur vendere, est quod Graeci dicunt ἐν ὅμας in vniuerso, ὅμας alea. Valentin. in Non. de reuatis possessionibus in aggere. Plutarch. in Isocrate ἀθρόα πᾶσι πᾶσι πᾶσι, cui opponitur κοτίζεν & πιαχίζεν. Denique quasi auerso vultu τῷ ἀποσώπῃ διαπραχθέν, quod scilicet quasi auersi negotium contrahamus, re omni neque perfecta, ne-

que bene explorata: cum enim singulis rebus singulatim pretium statuitur, aut res in suas partes, veluti dissecatur, vt fundus in sua ingera, aut pedes, res empta non confusè perspicitur, sed diligenter exploratur. Mercatores igitur dici, eos, qui per auersionem vendunt, aut emunt, probat Cuiac. ex l. 4. item si quis solutus: vbi Sabinus videtur distingere mercatores ab his, qui cellam vini, & olei vendunt, scilicet minutatim. Budæ. in annotat. ad Tit. de offic. Quæst. vocat solidarios negotiatores, quia vt interpretatur Rebuff. tract. de mercat. num. 19. solidas, & integras merces vendunt. Ex quibus omnibus vides mercatores distinguere à καπηλοῖς, vti pluribus cap. 1. artic. 2. differuimus. Verum illud discrimen modò non attendimus, accipimusque mercatores pro iis, qui in mercibus negotiantur quæstus causâ, illis permutandis, emendis, vendendis, importandis, exportandisque: quod verò per auersionem, aut minutatim vendant, videtur esse discrimen valde materiale, & quod ad hanc tractationem vix quidpiam conferat. Volo duntaxat hoc loco, mercatorem esse illum, qui totæ negotiationis mercium præest, vel cuius nomine ea exercetur, siue qui est causa principalis negotiationis, cum reliqui qui operas suas in eam conferunt, sint causæ duntaxat adiuvantes, & ministrantes. Neque enim necesse est, vt ipsemet negotiator emat, aut vendat, sufficit si institorum, aut seruorum opera, qui eius nomine agant, vtatur, ipseque rationes repetat, & expendat, vti tradit Alciat. in l. mercis, D. de verb. signific.

Non censetur porro mercator, qui semel, aut iterum duntaxat hanc mercium negotiationem exercuerit, vti pluribus relatis docuit Straccha part. 1. de mercat. n. 6. eo quod ex Bart. nomina verbalia alicuius officij significativa, quod quis sua auctoritate, & arbitrio sumit, non conuincantur, siue vti loquuntur, verificentur vnicò actu: neque sanè quis hospitem ex statu, & conditione siue munere dixerit eum, qui alium suæ domi aliquoties excepit. Ita neque, mercatorem nominabimus, qui merces aliquot emit, vendiditque quæstus causâ, quod tamen ita intelligendum monet ibid. Straccha num. 9. vt ille hanc negotiationem non profiteatur, aut in mercatorum album nondum relatus sit, alioquin vnicò actu mercatoris nomen acquireret, quia nomina à professione dicta, proficiendo acquiruntur: nomina verò ab usu, & consuetudine, sine actuum generalitate data, nõ acquiruntur vnicò actu, sed vltu longiori, & exercitatione. Esse verò alicubi matriculam mercatorum, in quam referri debeant, qui illud officium exercere volunt, certum est: in Gallia tamen non esse illius vllum vsum monet Rebuff. tract. de mercat. gloss. 1. n. 4. vbi verò fuerit huiusmodi matricula, vt quis in ipsa scribatur, oportebit tunc instrumentum præstare. De quo vide Alciat. tract. de præsumption. regul. 3. Hæc tamen omnia non sufficient, vt quis fruatur priuilegiis mercatorum, nisi reipla mercaturam exercet: quia aliquam artem non exercentis, artis priuilegiis non gaudent. Quæ de causa Anastasius Imperator constituit scrinarios magistrorum militiæ, licet horum nomina in matriculis militaribus referri videantur, non frui iure militari in conficiendo testamento, leg. scrinarios 6. C. de testam. milit. nempe quia sola matricula non facit militem: idem qui militum effectu carent, & munere non funguntur, carent & priuilegio. Et lib. 2. feud. tit. 21. miles qui monachus fuerat effectus, amittit feudum militare, quod habebat,

debat, quia beneficium non pertinet ad eum, qui non debet gerere officium. Officium porro illud feudale erat militare, & bellicum, quod monacho non competeat; ideoque feudum illius militis ad agnatum redire iudicatum fuit: in quo tamen Hotman. in comm. vitium feudisticum agnoscit, vt qui feudum non habeat, qui seruire feudum non potest. ex lib. 1. tit. 36. & tit. 30. cum tamen multis locis mulieribus, & impuberibus feudi ius concedatur. Verum quidquid sit de feudo retinendo ab eo, qui illud seruire non potest, de quo aliqui diximus in Opere de Usuris lib. 3. Rebuff. tractat. de mercator. glossa. 1. n. 5. refert decretum Curie an. 1521. die 7. Iannar. quo aduocatus excidit litteris de cõmillimis, quas impretrauerat, quia nõ exercebat amplius aduocationem. Constat itaq; priuilegia artis nõ concedi non exercentibus illam artem; ac proinde mercatorem, qui non exercet mercaturam, quam tamen profiteri se dicit, ideoque in matricula mercatorum scriptus est, non frui immunitatibus eiusmodi muneris concessis, nisi tamen contraria foret gentis consuetudo, quæ passim haberet pro mercatoribus, eos, qui in matricula censiti essent, siue in mercaturæ exercitatione pergerent, siue non: standum enim esset illi consuetudini, atque secundum eam interpretari legem municipalem, & Statutum, quod de mercatore loqueretur: quod pluribus ostendit Straccha 1. part. à n. 13. monetque n. 15. in questione forensi probandum esse, illum loquendi vsum consuetum fuisse, quo tempore lex municipalis condita fuit: idem etiam dico cum quis mercaturam exercere definit, etiam si nomen eius in matricula detineatur. Vide Straccham. 7. parte.

Dixi porro mercatorem illum esse, qui mercium negotiationi incumbit, & præest: quid verò mercis nomine significetur, fusius explicabimus cap. 4. dum de materia negotiationis disputabimus; ex quibus colliges, omnes illos, qui in alia quapiam re negotiantur, quam in mercibus, non esse propriè mercatores, licet aliquando per abusum ita vocentur, vti eo loco monebimus, constituta vera, & propria natura mercis. Simili ratione monebamus cap. 1. art. 1. artifices, licet sua opera vendant, quæ ex materia à se empta elaborantur, non esse propriè negotiatores, & nihilominus dicentur mercatores, quamuis opus artefactum merx fortassis nominari nequeat; quia in illa negotiatione ipsi magis attendunt suam industriam, quam mercem, ex qua prius empta suum illud opus elaborarunt: & sanè in communi hominum vtu, nequaquam artifices appellantur mercatores, quamuis qui illa artefacta solent emere, & deinde distrahere, & negotiatores, & mercatores omninò vocentur. Ex eadem mercis appellatione desinimus, an vlturarij, & sceneratores, mercatores dici queant, quamuis iniqui, & iniusti: nam si pecunia merx sit, quod disputabimus cap. 4. & 5. sceneratores erunt mercatores, iniusti quidem, vti iam monui, quia vendunt pecuniam maiori pretio quam valeat. Quod idem dicendum de vlturariis, qui in venditione propria, & veræ mercis mutuum aliquod implicant, ratione cuius pretium auget, vti facile contingit in dilatione solutionis, & dum creditò merces venduntur: qua de re lib. sequenti disputabimus. Si tamen queramus, an isti vlturarij, & sceneratores, mercatorum immunitatibus, & priuilegiis gaudeant; atque adeo in Statutis, & legibus municipalibus, mercatorum nomine intelligantur; existimo neque vlturarios,

neque sceneratores, immò neque locatores eorum, neque prædiorum conductores, & colonos, neque alios redemptores comprehendere. De quibus omnibus disputat illa part. 1. de mercat. num. 38. & 48. Straccha.

Difficilius fortassis fuerit definire, an camplores, mercatores dici valeant: qua de re Straccha 1. part. n. 67. & Raphaël à Turri, de camb. disp. 2. q. 17. n. 25. qui id negant. Et quidem apud veteres, argentarij, de quibus latè diximus in Opere de usuris lib. 4. cap. art. non erant propriè mercatores; quia argentariorum munus publicam causam habebat. l. argentarius 10. D. de edendo: & qui argentariorum fidei credebatur, sequutus fidem publicam dicebatur. l. si ventri 24. §. in bonis, D. de reb. auctoritate iudicis, &c. vti loco citato diximus. Atqui mercatores publicam causam non habebant, neque ad mercaturam exercendam fuit opus auctoritate publica, sicut ad argentariam: quod eo loco notauimus. Deinde negotiatoribus quæcumque militia prohibebatur, non verò argentariis. l. vnic. C. negotiat. ne milit. Quare si camplores nostri idem sunt cum antiquis argentariis, (quod aliàs disputatum fuit) non erunt mercatores: nam pluribus in locis opus est auctoritate publica, ad exercendam camplorem, siue habendam mensam, & bancam, à qua bancarij nominantur; vt de Hetruria refert Raphaël q. citat. num. 38. de Francia Guido Papæ q. 87. sub fin. de Hispania Conarr. in collation. veterum munifmatum cap. 7. n. 4. Sanè sunt aliqua banca publica, vt Genuæ S. Georgij, Romæ S. Spiritus, Neapoli Sanctissimæ Annuntiatæ, & alia alibi. Alia ferè sunt alibi banca priuata, quæ ex Principum quidem permissione, & auctoritate ad priuatam vtilitatem, à priuatis quoque instituantur; atque hi bancarij ferè camplores nostri sunt, aut cambialium (vt ita dicam) pecuniarum depositarij, vti diximus Opere de usuris lib. 5. c. 1. de cambiis, & art. 13. Sed leuis admodum mihi videtur ista quæstio de discrimine inter camplores, & mercatores, cum ferè omnes camplores, simul mercatores, siue negotiatores sint: inde enim fit, vt cum commercia in distitis etiam locis exerceant, ibidem etiam cambia valeant agitare: quia tamen pecunia non semper sumitur in eiusmodi cambiis, loco mercis, non dici solent mercatores.

Verum ad doctrinam, quam tradimus hoc loco, lenioris momenti sunt hæc omnes controuersis, quæ diutius nos morari non debent; sicut neque illa, An vt quis dicatur mercator, & priuilegiis mercatorum gaudeat, maiorem suarum facultatum partem in mercimoniis, & negotiationibus habeat: & Vtrum iuuenes, qui mercatori ministrant, & negotiationis intereà rudimentum ponunt, censentur & ipsi mercatores. Quæ omnia disputat Straccha, non magno sanè compendio in rem nostram; nam quoad immunitates, & priuilegia consulendus erit vltus regionis, quæ suis legibus illa statuit, atque ex eo communi vtu statuta municipalia interpretanda erunt: quod ab initio monui.

In mercatoribus requiri diligentiam, fidem, & æquitatē nemo est, qui ambigat: & quidē quoad fidē, ita voluerūt Athenienses, sine dolo malo negotiatores agere, vt tulerint legem, quæ vetabat in foro mentiri κατὰ τὴν ἀγορὰν ἀψευδῶν in foro ne mentiantur, & maximè in venalibus ἐπιδησίαν. Hanc legem laudat Hyperides apud Harpocratiōnem, & Demosthen. in Leptinea. Quare Agoranomi, ad quos rerum venalium pertinebat cura, videbant

vt eiusmodi lex feruaretur, ne videlicet siue venditores, siue emptores cuiquam quidquam impo- nerent, aut fraudem facerent, siue in ipsis rebus venalibus, siue in falsis communiendis: nam aliquando contingebat σιτώνια, siue frumentorum comparandorum curatores, vt annonam impunitius flagellent, falsa quadam comminisci, & in vulgus spargere. Voluerunt igitur Athenienses, ne qua falsitas esset in commerciis: quare re non- dum emptori tradita, sed arra tantum à vendito- re accepta, si venditor à contractu recedere vellet, competeat emptori aduersus illum actio βιβαιώ- σεως, inde abiit in prouerbium Fides Attica Αττική πίστις, quamquam vix tradebant res venales sine præfenti pecunia. Vnde Plautus in Afinar. Græca mercari fide, & Theophrastus in caractere αὐτὸς ἀπίστος. Postremo is, qui cum ab ipso aliquid sum- pserint, dicunt illi, refer in rationes: immò (inquit) depone: non enim vacat mittere flagitatum.

ARTICVLVS IV.

De Proxenetis.

Quid sit proxeneta, vel pararius. n. 1. Ad quid teneatur. 2. De eius Stipendio. 3. 4.

Προξενότης, siue vt nominat Seneca lib. 2. de be- nefic. pararius, ille est, qui in versuris, atque vsuris, cæterisque negotiis contrahendis conciliato- rem, interpretem, & internuntium agit, siue faci- enda sint nomina (vt habet eo loco Senec.) siue contrahendæ nuptiæ, siue amicitia, siue emendæ, vendendæq; merces, siue quidpiã aliud inter duos gerendum. Sunt itaque proxenetæ conciliatores, & interuentores, qualique conglutinatores homi- num inter sese stipulantium, & spondentium, aut quemuis contractum, conuentumque ineuntium, inquit Budæ. in comm. græc. ἀπὸ τῆς προξενότητος. Erant & in oppidis Græciæ πρόξενοι, quibus incumberebat hospitio publico excipere Senatores, Magistratus, Legatos, aliosque, quibus ius societatis cum ciui- tate intercesserat: de quo publico hospitio plura Budæ. annotat in Pandect. de captiuit. & postlimin. reuerf. illudque munus προξενία nominabatur, sicut & priuatum hospitium ιδιωτεία, quamquam & prior illa vox deinde ad priuatam quoque amicitiam, & ius, ac necessitudinem hospitij quamcum- que derinata est, & πρόξενος vsurpatur de priuato quoque hospite, & conciliatore. Vnde Gregor. dixit μυστηριον λαμπρότητος & πρόξενος splendoris, & dignitatis conciliatorum: & Chrylotoom. σωτηρίας καὶ ζωῆς αἰωνίης πρόξενος, ἢ προσευχῆ oratio salu- tis, & æternæ vitæ conciliatrix. Dæmones quoque, qui nos ad malum impellunt, nominantur à Na- zianzeno πρόξενοι ἡμῶν κακίας: Dionys. capit. 13. celest. hierarch. sub fin. vocat Angelos, diuini verbi interpretes, & conciliatores προξενόντας, & ided S. Maxim. in schol. colligit Angelos esse pro nobis velut legatos αἰεὶ ὑπὲρ ἡμῶν προσθένοντες, quia ver- bum à Deo nobis datum πρόξενος interpretantur: & Pachimer. ait in paraphraf. Deum quidem dare verbum euangelizantibus virtute multa, sed con- ciliantibus tamen, & intercedentibus diuinis An- gelis προξενόντων καὶ μεσιτεύοντων τῶν θεῶν Ἀγγέλων, quia per illos omnis illustratio ad nos tradu-

citur δι' αὐτῶν ἑλλαμψίς εἰς ἡμᾶς διαπορεύεται. Verum quamuis cuiuslibet negotij conciliatores πρόξενοι dicantur, qui contractus, & negotia in commerciis conciliant, & veluti sequestri sunt, proxenetæ præcipuè nominati sunt, & maximè cir- ca pecuniarum versuras: quare Demosten. qui se omnium Heraclensium negotiorum proxenetam dicebat, quærit à Trapezitana, sibi rationes suæ mensæ exhibeat, vt sciat quantum pecuniarum apud illum depositarum habeat: & alibi opponit pignori cænicularias ædes, sedecim minarum no- mine, quas ipsi Pambotades suppeditaui, isto in- terprete versuræ faciendæ; ita vt pecunia illa pa- reret singulis mensibus octonos obolos fœnoris, hoc est drachmam, & trientē drachmæ in minam. Vides igitur nostros collocandæ pecuniæ in foro, & cambio proxenetæ, à Demosthere describi; quos iam olim in hoc foro Lugdunensi & in ple- riisque aliis vocant Courretiers, quod circumque ad concilianda negotia, & corrogandam pecuniam cursitent. Apud Polluc. lib. 7. cap. 2. πρόξενος & προ- πέρτης ex Dinarcho, & Isæa. Ibidem verò Aristi- phanes, vel vt alij legi volunt, Aristoteles vocat eundem προσάλων, & Plato προσάλογοι anteuen- ditorem: quia nempe prius agit de pretio mercis, & de conditionibus contractus, ac commerciis, & non suo, sed alieno nomine pacificatur, atque ita venditionem conciliat; quamquam & πρόπολα, quem cum proxeneta confundit Pollux, dicatur aliquandò ille, qui primus merces vendit, quas in porta primus anticipat, & vt ait Persius, primus tollit piper à sitiente camelo. Hinc & Lucilius: Sicuti cum sions primus propola recentes Attulit, & pretio ingenti dat primitiu paucos. Cicero dum L. Pilonis Sordes describit: pistor do- mi nullus, nulla cella, panis, & vinum à propola, & cupa. vbi tamen Turneb. lib. 1. aduers. cap. 1. propo- la legi mauult, eumque interpretatur, qui merces pro palam, velut ante palam, aut de palo penden- tes vendit: qui sanè differt à nostro proxeneta, & nundinationis, ac commerciorum conciliatore. Proxenetam porro Plato lib. 12. de legib. non minùs quam venditorem ipsum de euictione tene- ri voluit: verum hoc iure non vitmur; teneatur tamen dolum malum præstare, & vt ait Vlpian. in l. 2. D. de proxenetis. Si dolo, & calliditate cre- ditorem circumuenerit, de dolo actione tenebitur. Quare non tenebitur nisi de lata culpa, cum dolum malum requirat Iurisconsultus: quo sanè casu & peccabit, & damnum, quod sua fraude, & dolo intulerit, reparare debet. Vbi verò dolo abe- rit, quamuis aut leuissimam, aut leuem culpam ad- miserit, ad nihil tenebitur: neque enim ex culpa veniali, qualis est, quam Iurisconsulti leuem, aut leuissimam dicunt, damnum illatum reparare quis obligatur, saltem sub mortali, vt iam monuimus in Opere de vsuris, lib. 1. cap. 3. art. 2. de malitia vsuræ disputantes, & amplius lib. ult. explicabitur. Voluerunt quidem aliqui, proxenetam vbi sti- pendium accepit, si res non successerit, teneri actione ex locato conducto, quasi locatum non præstiterit: quod sapienter reiecit Vlpian. l. 2. ci- tata: est que aperta ratio, ipse enim tenerè operam, quam locauerat, exhibuit, quamuis nihil efficere potuerit: neque enim receperat negotium omni- nò perfecturum, sed quantum posset acturum. Alij saltem voluerunt proxenetam faciendi nominis, quasi mandatorum teneri, quos æquè reiecit Vlpian. l. 1. D. eod. quia hic monstrat magis nomen, quam mandat, tamen si laudet nomen.

Stipen

3 Stipendium his proxenetis dabatur, quod & προξενικόν dicebatur, & philanthropum: Vlpian. in l. 2. D. de proxenet. si aliquid philanthropi nomine acce- perit. Bud. in Pand. Alciat. lib. 8. parerg. cap. 21. & Hotman. in comm. verbo iuris, legi volunt philantro- pia nomine, quia φιλανθρωπία benignitatem signifi- cat & φιλανθρώπειμα facinus benignitatis plenum, aut etiam benignè datum, φιλανθρωπείον ad benignitatem, comitatemque compositus: itaque philanthropia nomine aliquid accipere, est munulcu- lum accipere, vel mercedem, quæ benignitatis magis, quam obligationis sit. Retinendam tamen esse vulgatam lectionem philanthropi contendit Cuiac. lib. 1. obseruat. cap. 18. nam glossæ veteres inter- pretantur salarium, siue salarium εραποπικόν φιλάν- θρωπο, & Diodor. Sicul. lib. 4. ἐπαθλον φιλάνθρωπον, & lib. 14. ξένια ἢ τ' ἄλλα φιλάνθρωπα, & 2. Μαα- cab. c. 4. V. 11. φιλάνθρωπα βασιλικά. 4 Proxenetis porro nullus modus cetera lege de- finitus erat, quare Præses de illo cognoscebat pro modo quantitatis, & negotij, in quo opecula ista de- functi erant proxenetæ, & ministerium quale quale accommodauerant, inquit Vlpian. in l. 3. D. de proxe- neticis: vbi & proxeneticon sordidum vocat, quia of- ferri potuè, quam peti debebat: facilius tamen de præmio eorum, qui nuptiarum contrahendarum, amicitia, & pacis lequestris, & interpretes sūt, ius dicebat Præses, quia hæc vix facile nisi per inter- pretes expediri possunt. Vlpian. l. vult. D. de sponsa- lib. ferè plerumque condiciones (nuptiarum icilicet) interpositis personis expediuntur: quæ interpositæ personæ alia non sunt quam interpretes, concilia- tores, & proxenetæ. De eorum itaque proxenetarum nuptialium præmio Præsidem ins dicturum, sapienter monebat Vlpian. l. 3. cit. vbi præmium il- lud nominatum fuisse monet ἐπιμνηστικόν, quasi in- terpretatiuum, & pararium æs. Habemus, & Rubricam lib. 5. C. tit. 1. de sponsalibus, & arris sponsalitiis, & proxeneticis: vbi mendum esse suspicatur Alciat. lib. 1. dispuet. c. 22. legendumque proxeneticiis. Erat verò proxenetria nuptiarum conciliatrix, quæ & προξενίτεια dicebatur apud Aristophan. in nubib. Sæphiades imprecatur mortem filio Promnestriæ, quæ iuauerat, vt eius matrem duceret in vxorem. Agitur itaque in illa rubrica de arris sponsalitiis, quæ dabantur sponsis, & proxeneticiis; & deponen- tur scilicet apud eiusmodi proxenetrias, & concilia- trices nuptiarum: de quibus arris plura diximus opere de vsuris lib. 4. cap. 3. art. 2. vt verò ad proxene- ticon, & ἐπιμνηστικόν propter conciliatas ab aliquo nuptias redeamus; illud tandem fuit Basilij Impe- ratoris constitutione, quæ ex Basilicis refert Cuiac. & ex parte Hermenopol. lib. 4. tit. 3. definitum, vt ne plus vicefima parte dotis, & donationis propter nuptias, proxeneta nuptiarum sibi cauere possit; ita tamen vt si vicefima excedat X. libras auri, X. tan- tum libras sibi caueat. Itaque si fuerit dos CC. li- brarum auri, X. sibi rectè cauebit, si CCC. æquè X. non XV. sibi rectè cauebit. Quia verò in hoc celeberrimo Lugdunensi foro, & aliis, proxene- tarum opera in emptionibus, venditionibus, com- merciis, contractibus, & nominibus faciendis ne- cessaria ferè est; neque ea leuis existimatur, cer- tum illis assignatur stipendium, ex communi lege fore.

R.P. Gibal. De Negotiat.

ARTICVLVS V.

De Institoribus, siue Factoribus.

Institor quis sit. num. 1. A quo præponatur institor, & quando. 2. 3. Quando cesset eius munus. 4. Ad quid obligetur institor. 5. 6. Quid sit actio institoria. 7.

Institor est, qui negotiationi, vel tabernæ, vel leuicumque negotio præponitur, quia, vt ait Vlpian. l. 3. D. de institor. action. negotio, & negotia- tionis institi, quamuis aliunde eius ethymon dedu- cat Alciat. lib. 2. parerg. cap. 20. Nos vniuersò Factor. m. barbarè nominamus, vt obseruat quoque decisio 14. Genues. m. 43. quamquam ea vox aliud in iure signifi- ficet: sunt enim factores, qui ipsi scelus admittunt. l. 6. §. qui prepositum, D. de re milit. & l. solem. 7. D. de custod. & exhibit. reor. Dixi verò præponi cuiuslibet negotio, putà infulæ faciendæ, ædificio con- struendo, frumento coemendo, pecuniis fœnerandis, agris colendis, mercaturis, redempturis, mensæ, vestibus, linteis circumferendis, fulloniæ, mulis, fardiendis vestibus, stabulo, mercibus emendis, li- bitinæ, panibus, & eiusmodi aliis: quæ omnia ha- bentur in l. 5. D. de institor. action. Græci dixerunt ἐργαστηριόπων tabernæ, & officinæ cuiuspiam præpo- situm. Neque tamen interest, an tabernæ, vel ali- cui certo loco, ad emendum, vendendam, vel aliã quamlibet negotiationem præpositus sit, vel nulli certo loco affixus; sed solum ad aliquod negotium, nullo certo loco, in quo illud gerendum sit, designa- to: vt habetur disertè l. 2. D. de institor. action. Ni- hil præterea refert quis sit institor, liber, an seruus proprius, aut alienus, vir, aut femina, filia fami- lias, aut ancilla, pupillus, puer, puella, leg. 7. D. de institor. action. Differt à procuratore, quia institor negotiationi quæstuaris, procurator negotio po- tius non quæstuario præponitur, l. 5. §. 3. D. de insti- tor. action.

Non præponitur institor, nisi à domino negotij, 2 cui perficiendo præponitur, siue dominus ille sit vir, siue mulier: in l. 7. §. 1. D. de institor. action. idcir- cò Visinib. in econom. iuris lib. 14. digestor. definit institorem, tabernæ, aut negotiationi dominicæ præ- positum: & sanè cum institor remoteri possit pro arbitrio à præponente, vt habetur in l. sed et si pu- pillus 11. D. eod. immò fateantur passim DD. non posse ita constitui institorem, vt non liceat illum ad libitum reuocare: necesse omninò est, præpo- nentem esse dominum totius illius negotij, quod geri vult per hunc aut per alium pro arbitrio. Quod si plures fuerint domini eiusdem negotij, debent communi consensu institorem constituere, expressè, & non ab vno solo, argumetp leg. si tamen 4. D. de exercitor. action. & sane cum pro institore possint singuli isti domini pro nego- tio, cui illum præposuerunt, conueniri in soli- dum; absurdum esset pro parte socij mei, dari aduersus me actionem in solidum absque meo consensu: neque enim possum ego præponere nisi parti meæ, non autem parti tuæ; aut alie- næ, etiam si simus socij, nisi ex tuo, aliorum- ve sociorum consensu, à quo habeo vt socie- tatis nomine contraham, eodemque instito- rem præponam. Ex quibus colligunt aliqui, socios

focios non fieri etiam tacite aliorum infitores, alioquin semper esset eiusmodi; quare ad id requiritur mandatum: idcirco dicitur infitor, qui alienae negotiationi praeponitur: quis enim dicat praeponi aliquid proprio suo negotio: à quo enim praeponere, à seipso, an ab alio, qui ipsi mandaret, ut se suis negotiis praeponeret? Hoc modo praeponere te tuis rebus: aut quia pateretur te tuas res agere, illis te tacite praeponeret? Atque ita omnes esse infitores. Quare cum pars socij sit mihi aliena, nunquam datur praepositio infitoris respectu alienarum partium, nisi de consensu expellio aliorum sociorum, aut de eorum mandato. Vnde nata est inter DD. ea disputatio, An socius habeat tacitum mandatum ab altero socio: quae disputatio inanis profecto esset, si socius censeretur alterius infitor: sic enim tacite mandatū haberet, ab altero, à quo praepositus fuisset negotio pro sua parte, & illum (vt dicemus statim) in solidū obligaret. Verum quomodo vnus socius alterum obligare possit, diximus in opere *vsurus lib. 4. c. ult.* nam vbi negotium aliquod pro parte expediri nequit, quin totum, & pro omnibus expeditur, (vt aliqui contingere volūt in locatione) locius, qui non potuit rem suam agere, quin & aliorum ageret, & propter partem necesse habuit rem totā agere, validè egit, sed communi diuidendo tenebitur is, in cuius utilitatem gestum est. Vide Cuiac. *tract. 8. ad African. in l. eius, qui, in prouinc.* Maneat itaque infitorem praeponendum esse à domino negotij, siue vno, siue pluribus, si plures sint.

Hæc porro praepositio duplex est, expressa vna, tacita altera. Prior illa fit, quando dominus negotij dicit, vel scribit, se facere Titium infitorem suum, aut praeponere huic suæ negotiationi: est enim expressum, quod verbis exprimitur. Quod pluribus probat Tiraquell. in *l. commub. gloss. 7. n. 8. 1.* Tacita praepositio est, cum quis publicè se gerit pro infitore alicuius, & pro tali publicè habetur, domino negotiationis sciente, & patiente. Requiritur igitur primò, vt se quis gerat pro infitore certi alicuius, putà Titij, vel Sempronij, tanquam hoc ipse praeponitus: cum enim infitor sit nomen relatiuum ad illum, cuius negotiationi praeponitur quis est, nō potest intelligi infitor, nisi simul intelligatur cuius infitor sit, & cuius negotij; quare in suis cautionibus infitor explicat cuiusnam domini rem gerat. Exemplum habemus in *l. ult. D. de infitor. action.* vbi libertus Lucij Titij, ab illo praeponitur mensam munitur, quam exercebat; in hæc verba, Caio Seio canit. *Ostauis Terminalis rem agens Ostauij Follicis, Domitio Folio saluem. Habes penes mensam patroni mei denarios mille, quos denarios vobis numerare debeo, pridie Kalendas maias.* Debebit igitur infitor profiteri, se non nomine suo, sed alterius agere, & contrahere, si se infitorem gerere velit, atque vt talis contrahere. Requiritur præterea scientia, & patientia domini; nouerit videlicet, Titium se pro suo infitore gerere, quod tamē ipse non impedit, sed sciens, & volens ab illo fieri patitur. Hæc verò scientia, & patientia domini talis esse debet, vt ex aliquo actu, & effectu, domini consensus colligatur: quid enim si constaret, illum non nisi inuitum tolerare, Titium se pro suo infitore gerere? & sanè ex nuda tolerantia, aut dissimulatione actus, non dicitur quis illum probare, aut illi se auctorem facere, præstando consensum, qui ad eius validitatem necessarius est, cum sæpe plura patiamur inuiti. Vide gloss. in *l. filiusfam. §. inuitus, D. de procur. & Tiraq. de retractu, §. 36. gloss. 2. num. 30. & alios relatos in decision. 14. Genu. n. 74.* Immo cum quis videt, & scit aliquid fieri, & tamen illi non

præstat aliter consensum qui necessarius foret, nisi silendo, & ferendo; testatur potius se dissentire, quam consentire: cur enim si ex animo consentiat, non testatur aliquo facto suum illum consensum, quandoquidem rem illam publicè, & palam in omnium oculis, ac luce geri videt. Opus igitur erit aliquo facto, ex quo colligamus, dominum negotiationis consentire, vt Titius illi praeponatur, & infitorem se gerat, vt illum facere nouit. v. g. si accepit merces, quas hic infitor comparauit, aut eius domum detulit, si eius litteras subscripsit, aut acceptauit; quæstum ab illo factum tanquam suum sibi sumpsit, rationes exegit, aut obsignauit, infitorem Titium vidit suæ officinæ præfesse, in illa residere, merces vendere, aut emere: neque dicas *l. 1. §. magistrum, D. de exercitor. & l. ult. D. quid cum eo, & c.* quoties parior aliquem negotij nomine meo videri illum me tali negotio praeponuisse, ideòque ex eius contractu, & actu obligari. Respondeo enim cum glossa in *l. fin. citat.* id intelligendum de negotiatione quæ per me cepta fuit, & in iis, quæ per me fieri consueuerunt, alioquin ex sola scientia, & patientia non teneor ex facto alterius, nisi præterea ea contigerint, & acta fuerint inter nos, quæ aliter intelligi nequeant, & necessariò quæntur illum consentum, qui necessarius est ad eum actum inducendum, de quo quæritur.

Cessat infitorum munus primò prohibitione, si palam proscriptum fuerit, ne cum eo contrahatur, alioquin qui praeponit, tenebitur infitoria actione, nisi prohibuerit cum infitore à se praeposito contrahi, publicè, & palam proscribendo. Ita Vlpian. in *l. u. D. de infitor. action.* vbi deinde explicat quid sit palam proscribere, nempe *Clarissimis litteris, vnde de plano rectè legi possit, ante tabernam, vel locum, in quo negotiatio exercetur, non in loco remoto, sed euidenti: litteris latinis, aut Græcis, pro loci consuetudine: ita vt nemo ignorantiam prætereire iure possit: nam nullus præsumitur id proscriptum esse, ignorare, quod eo loco propositum est, vbi contrahit, quodque ibidem multi legerunt.* Delcribit hoc loco Vlpian. antiquam proscribendi leges formulam, quæ ipsa verba continet, vt obseruat Cuiac. *lib. 7. cap. 29. obseruat.* vbi refert ex bibliotheca Regia fragmentum antiquæ legis are incisæ. *Apud forum palam, vnde de plano rectè legi possit proscriptum habuerint.* Et Ioseph *lib. 19. Antiquit.* de quadam Constitutione Claudij Cæsaris *ἐδωκεν ἐπιτάχην κατὰ τὸν ἀναγνώστου δὲ τῶν ἀποστόλων.* Est verò *ἐπιτάχην* de plano: quod in *l. 13. D. de excusat.* dicitur *χαρισθῆν*: in ea verò Claudij Constitutione definiuntur dies 30. quibus proscripta maneat, vnde de plano legi possit. Sueton. ait, Caium Cæsarem *cap. 40.* cum plurima per ignorantiam scripturæ committerentur aduersus turpia quædam eius edicta, *proposuisse quidem legem, sed & minutissimis litteris, & angustissimo loco, vti ne cui describere liceret: contra videlicet receptum morem, quo in celeberrimis locis, & grandioribus litteris, vt ab omnibus legi possent, edicta proponebantur.* Vnde Anson. in *actione gratiar. ad Imp. Gratian.* *Has ego litteras tuas, in omnibus pilis, atque porticibus, vnde de plano legi possint, in scriptis edictis pendere mandauero.* Hinc solemnnes istæ notæ, V. D. P. R. L. P. vnde de plano rectè legi possit. Vult igitur Vlpianus, prohibitionem, ne cum infitore contrahatur, proscribi palam à Domino, ne quis ignorantiam excusetur; ipseque deinde dominus infitoris facto teneatur. Pergit deinde in *ead. l. 11.* alias huius proscriptio conditiones tradere; debet enim esse perpetua, siue semper proposita, & lectu facilis: proinde si vetustate, vel pluuia, vel

qua aliare, fumo scilicet, ac puluere fuerit obscurata, vel ab ipso praeposito sublata, si cum ipso quis contraxerit, minime doli particeps, actionem habebit aduersus eos, qui praeponere. Deinde si praeponitus mei decipiendi causâ scripturam detraxit, aut illiterauit, eaque de causa cum ipso contraxerim, dolus ipseus, cuius ego minime particeps sum, mihi non nocebit, sed praeponenti. Tertio non debet esse continua variatio in proscriptio: vt si quis hodie venterit de vino contrahere, cras de oleo, atque ita deinceps, vel si quopiam alio modo interdum cum infitore contrahi permittit, interdum prohibet, continua variatio, vt dicebam, & variatio; tenebitur infitoria actione qui praeponit, & obligabitur facto infitoris, quia facillimum est, eiuusmodi continua variatio decipi contrahentes, cui deceptioni causâ dar dominus, & praeponens, sua illa incōstantiâ, ac leuitate. Quarto si plures habeat quis infitores, poterit denunciare ne cum vno certo eis illis contrahatur; poterit quoque & certâ personam prohibere contrahere, vel certū genus hominum, vel negotiatorum, vel certis hominibus: hæc enim omnia in eius debent esse arbitrio, neque tunc tenebitur infitoria actione, modò prohibitio facta fuerit cū iis conditionibus, quas descripsimus. Sexto si dominus in totum prohibuit cū infitore, & praeposito contrahi, iam ipse non est praeponitus, licet in eadē taberna maneat, aut loco negotiationis, sed instar custodis. Quare neq; merces, neque modicum quid ex taberna vendere potest. Quæ omnia habentur in ea lege vndecima.

Cessat secundò infitoris munus, si fugiat, & decoquat, vt & definit societas: sed de hac re fusius *lib. 3. seq. interim ad Straccham tract. de decoctorib.*

Obligatur infitor, primò seruare conditiones praeponitionis, si certa lege, vel interuentu cuiusdam personæ, vel sub pignore, vel non nisi certa quadâ conditione dominus voluerit cum ipso contrahi: *Aquissimum erit* (inquit Vlpian. *citara l. 1. §. 5. id seruari, in quo praeponitus est.* nempe tum ab ipso infitore, tum ab alijs, qui cum illo contrahunt; alioquin si secus fiat, totus ille contractus, & negotiatio non nocebit domino praeponenti, vt iterum monebimus inferius.

Secundò praeponitus negotiationi tenetur de negligentia, & culpa leuissima: quod ex communi Bartoli, & aliorum doctorum sensu docet decisio Genuensis 172. Existimo tamē infitorem non teneri nisi ex dolo, lata, & leui culpa, non autē leuissima, nisi fuerit aliter conuentum, vt dicebamus in opere de *vsu is*, disputantes de locatione *art. 7.* non aliter tum locatorem, tum conductorem teneri, cum non sit alia ratio istorum, & infitoris, qui suas operas domino, qui illum negotiationi praeponit, locat, pacta mercede, & stipendio. Quare vide quæ eo loco dicta à nobis sunt.

Tertio tenetur infitor reddere rationem suæ administrationis: quod commune est iis omnibus, qui alienæ rei administrationem suscipiunt; nisi volens eam rationem reddat, condemnabitur, vt habet Genuens. decisio 24. n. 6. Quare si ordinè à domino (vt loquuntur) acceperit, & nō obseruauerit, tenebitur ad interesse, siue quantum interfuerit domino, qui infitori commendauerit, illius culpâ non fuisse seruatum.

Quarto expensæ factæ per infitorem, debent per dominū, cui laborat, solui: ex Bart. in *l. filiusfam. n. 7. D. de donation. nisi* nempe praeponitus aliter conuentum, & ea de causa maius stipendium illi assignatū fuerit, aut lucri certa pars, ad ferendum expensarum onus: cum enim dominus, qui ipsum negotia-

tionem praeponit, lucretur, æquum profecto non est, vt suis expensis, ac sumptibus, suoque damno id præstat, nisi aliunde compensetur.

Infitor obligat dominū in iis, in quibus ab illo fuit institutus, siue praeponitus; quare ex infitoris facto dominus eius obligatur. Quod traditur *totō tit. D. & C. de infitoria actione, & s. eadem ratione, infit. quod cum eo.* Prætori enim, qui hanc actionem dedit, æquū visum est, sicuti commoda sentimus ex actu infitorū, ita obligari nos ex contractibus ipsorum, & conueniri. *l. 1. D. de infitor. action.* & perinde est, ac si cum ipso domino principaliter negotium gestum esset: *§. ult. inf. quod cum eo. & l. prator ait 4. §. sed si seruus, D. de edendo.* Si autem plures exerceant negotiationem per vnum infitorem, & ministrum, omnes tenentur in solidum, obligatione indiuisibiliter deriuata, & formata in vnus infitoris persona. Ratio manifesta est, quia contractantes cum illo infitore & praeposito, sequuntur fidem illorum, qui praeponuerunt, & perinde est ac si cum ipsis contraxissent: vt iam monuimus.

Debet tamen infitor in eam causam, cui praeponitus est, contrahere: v. g. pecuniam mutuo, aut cambio, aut cum fenore ad negotiationem, cui incumbit, accipere, vel dare: neque refert si pecuniam acceptam infitor deinde in eam rem non impendat, sed in proprios vitus conuertat, & fallat dominum, quia nihilominus tenebitur dominus, & praeponens. Æquum enim est, vt dolus, & fraus ab infitore commissa, noceat potius praeponenti, quam creditoribus, qui ministro, & infitori bona fide credunt, quolque iniquum foret decipi: vt colligitur ex *l. sed si pupillus 1. §. de quo, D. de infitor. act.* quod idem dicitur de mutuo accepto ab exercitore. *l. 1. §. quod si mutuum, D. de exercitoria actione.* Verum de exercitore, cuius eadem ferè est ratio cum infitore, dicemus alibi commodiori loco.

Potest denique infitor obligare dominum quoad negotium, cui praeponitus fuit, ad penam, quæ sequitur ex natura contractus, quem in illa negotiatione celebrauit; non verò si sit aliqua pena extra naturam talis contractus apposta: ita Baldus de *Vbaldis in tractatu de constituto, n. 5.*

Actio infitoria, vt illam definit Hotman. in *7 epitom. D. de infitor. action.* est Actio personalis, prætoriam, extraordinariam, quæ datur ei, qui cum infitore de rebus ad ipsius institutionem, ac negotiationem pertinentibus contraxit, aduersus dominū, vel patrem, qui praeponit, vt quod infitorem illo nomine dare facere oporteret, si cum eo ciuilitate ageretur, tanti damnetur. Est *personalis*, quia conceditur aduersus dominum, quasi ipse contraxisset, & quasi infitorem praeponendo, vt cum eo contraheretur, vt iam diximus, & constat ex *l. 7. §. inter dūm, D. ad S. C. Macedon.* Est *prætoriam*, quia cōceditur à Prætorē *l. 1. D. de infitor. act.* nam et si iure ciuili, nemo ex negotio per extraneam personam gesto teneatur; æquum tamen visum est Prætori, eum, ad quem alicuius negotiationis emolumentū peruenit, ex contractibus eius causâ gestis obligari: præsertim quia qui contraxerunt, eorum potius, qui praeponuerunt, fidem, quam qui praeponiti fuerunt, sequuti sunt. Datur porro optio iis, qui contraxerint, an aduersus dominum praeponentem, aut aduersus infitorem, si liber sit, experiri velint. *§. ult. infit. quod cum eo. & leg. 7. §. inter dūm, D. ad S. C. Macedon.* Datur denique aduersus dominum, vel patrem, quia licet filius familias pecunia mutuo accepta Macedoniani exceptione inuenerit; pater tamen hac infitoria actione tenetur in solidum, ex proximè citata *l. 7.* non tenetur tamen dominus ex

serui inſtitoris contractu, niſi ad negotiationem ei iniunctam pertineat: vti iam monuimus ex l. 1. §. non tamen, D. de inſtit. actio. Quatenus verò in rem domini verſum eſt, de in rem verſo, aliàs de peculio actio, hoc eſt quatenus in peculio eſt, tenetur, §. 4. inſtit. quod cum eo. Actio verò de in rem verſo à Pratore, contra ius ciuile ex æquo, & bono introducta eſt: nam iure ciuili nemo ex alterius contractu, etiam ſi quid in rem ſuam verſum eſt, ei, cum quo contractum eſt, obligatur: l. nemo 11. C. de obligat. & actio.

Datur & quaſi inſitoria, ſive indirecta inſitoria, vel inſitoria vtilis, cum quis mandatum alterius ſequutus, cum altero contraxit: veluti ſi pecuniam credidit: l. 10. §. 4. D. mandati. l. liberto 31. D. de negot. geſt. ſi rem aliquam vendidit l. Iulianus 13. §. ſi procurator 21. D. de act. empt. vtilis ei, qui domini voluntate, cum ipſius ſeruo contraxit, quamuis inſitor non fuerit l. 6. C. de inſitor. Reliqua de hac actioe pertinent ad forū externū, quamquā ex his, quæ compendio tradidimus hoc loco, facilè fuerit quæ traduntur D. & C. de inſt. act. intelligere.

ARTICVLVS VI.

De negotiorum Geſtoribus.

Negotium geſtum quid ſit. n. 1.
Negotiorum geſtoris obligatio. 2.
Obligatio eius, cuius negotium geſtum eſt. 3. 4.
Actio negotiorum geſtorum. 5.

Quamuis in aliis negotiis, quàm negotiatione frequentius circa negotiationem ſolent reperiri, idcirco de his agimus.

Negotium geſtum dicitur, cum abſque formali, aut virtuali mandato, negotium alterius geritur, & qui ita gerit eiulmodi negotium, nominatur negotiorum geſtor. Non debet igitur negotiorum geſtor, ex aliqua priori obligatione teneri ad ſuſcipiendam alterius negotia, v. g. mandati, vel officij, nempe tutoris, curatoris, cuſtodis, procuratoris: non enim diceretur negotiorum geſtor, neque actioe de negotiis geſtis haberet. Idcirco l. 39. D. de negotiis geſtis: ſi quis patris teſtamento tutor poſthumo datus fuit, & interea tutelam adminiſtrauit, nato poſthumo, erit tutelæ actio, eo verò non nato, negotiorum geſtorum. Et ſi duorum quis negotia, quia ſimul implicata erant, vtiliter geſſit, ex mandato tamen alterius, habebit duplicem actionem; vnam mandati aduerſus mandantem, alteram negotiorum geſtorum aduerſus alium. Mariti, v. g. mandato, tum mariti, tum vxoris negotia geſſit vtiliter: contra maritum ager actione mandati, contra vxorem verò actione negotiorum geſtorum, l. ſi mandatum 14. C. de negot. geſtis. Authoritatem porò gerendi negotia aliena, accipit aliquis non à lege, mandato, aut officio aliquo, vt dixi, ſed à natura ipla, & æquitate, quæ non patitur abſentium negotia deſeri. Quare iſte differt à tutore, curatore, mandatario, & procuratore, quia licet hi omnes gerant aliena negotia, id tamen faciunt vel neceſſitate compulſi ratione officij, vt de tutore, & Maximi dicitur l. tutori 20. C. de negot. geſt. vel ratione mandati, vt in mandatario, & procuratore, cuius diſcrimen à negotiorum geſtore fuſius proſequitur Hotman. in epitom. D. de negot. geſt. n. 4. §. 5. & 6.

2 Obligatur negotiorum geſtor primò ex dolo, & culpa lata, ex Attica lege, cuius meminit Demofth.

in oratione πρὸς ἀφροβὸν φενδομαρτυριῶν qui mala fide adminiſtravit bona alterius, ea ipſe præſtito. Idè affirmat l. 3. §. interdum, D. de negot. geſt. Vbi tamen Labeo dicit teneri tantum ex dolo, & culpæ non meminit, quod Molina tract. 2. diſp. 553. n. 6. intelligit de eo, qui negotia omninò deſerta, & quæ nemo alius erat ſuſcepturus, gerit. Verum quamuis Labeo ſolius doli meminerit, non tamen excludit culpam: & tanè qui alterius negotia, ſponte licet, ſuſcipit; cenſetur induſtriam tuam, & diligentiam promittere: quare diligentiam ſaltem ordinariam exhibere debet, alioquin latam ſaltem culpam admittit, immò & leuem, quamquā vbi ſola affectioe operatur, vt loquitur Vlpian. & omninò gratis, nullaq; mercede expectata, aut ſperata; ex dolo ſolum, & lata culpa obligati voluit ſapienter Rebell. lib. 17. q. vnic. de negotiorum geſtore, num. 8. & 9. maxime vbi negotia deſerta erant: quare.

Secundò tenetur ex leui, quoties ex ſperato ſtudio agit, & communia negotia, ſive non omninò deſerta ſuſcipit: atque ita interpretatur l. tutori 20. C. de negot. geſt. vbi Imperatores volunt præſtari dolum, & omnè culpam latam, & leuem, quia exactam diligentiam in eiulmodi gerendis negotiis cõferre debet, præter bonam fidem; atque vt loquitur Theophil. §. 1. inſtit. de obligation. quæ ex quaſi contractu. ἀχρεΐας τὴν ἐπιπράξαντες, ὅταν μὴ εἴαν exactiſſimam, & pene modum excedentem, atque maiorem, quàm in ſuis rebus præſtare ſoleat, & quàm alius diligentior adhiberet. Denique quando negotium eſt non ſolum in vtilitate eius, cuius eſt, ſed etiam eius, qui gerit; ex leui culpa tenetur qui illud gerit: quod contingit quandò agit ex ſtudio, & mercede, vti ſit in procuratoribus, & adminiſtratoribus. Non tenebitur verò de leuiſſima culpa, vt ait Molin. diſp. 553. Rebell. q. citata. Filluc. tract. 39. c. 3. n. 39. Azor. 3. part. lib. 11. de quaſi contractibus. c. 1. dub. 2. ex gloſſa, quam allegat, quia non tenetur ex ea diligentia, quæ omnem culpam, adeoque leuiſſimam excluderet: nam licet alius etiã diligentiffimus fuiſſet idè negotium ſuſcepturus, ille tamè nõ tenetur ex culpa leuiſſima, ſeclulo mandato.

Tertiò non tenetur præſtare caſus fortuitos. l. 22. D. de negot. geſt. & l. ſi negotium 22. C. de negot. geſt. Negotium gerentes alienum, non interueniente ſpeciali pacto, caſum fortuitum præſtare non compelluntur. Id ipſum dixit l. 37. §. 1. D. de negot. geſtis. Si pecunia quis negotium gerat, vſuras quoque præſtare cogitur, & periculum eorum nominum, quæ ipſe contraxit; niſi fortuitis caſibus debitores, ſi a ſuis fortunis amiſerint, vt tempore litis conſtituta ſoluendo non ſint: quæ Tribonianus retulit ex Paul. lib. 1. ſentent. tit. 4. §. 3. ſed mendosè ſuo more, quibuldam additis, aliis detractis: nam Paul. non meminit caſus fortuiti, quem eo æno, qui pecuniæ negotiũ geſſerat, præſtabat omninò, vt ex eius verbis conſtat: ſi pecunia negotiũ quis gerat, vſuras quoque totius temporis præſtare cogitur, & periculum eorum nominum, quibus collocavit, agnoscere, ſi litis tempore ſoluendo non ſint. Vbi non meminit caſus fortuiti, ſed omninò vult geſtorem negotij pecuniæ, agnoscere periculum nominũ, quibus collocavit, ſi ſoluendo non ſunt: ideòque voluit, eundem vſuras totius temporis præſtare. Erat verò Tribonian. illa verba, totius temporis, quia eius æno ex Conſtitutione Diocletiani, & Maximiani, nuper relata, iſti negotiorum geſtores non præſtabant caſum fortuitũ, niſi pacto interueniſſet, vt diximus: ex mente tamè veterũ Iuriſconſultorũ præſtabant illũ caſum, vt affirmabat nuper Paul. vt ait Labeo ex eoque Vlpian. in leg. 3. §. 9. D. de negot. geſt. ſi adfectione coactus, ne bona mea diſtrahantur negotiis

negotiis te meis obtuleris, aequiſſimum eſſe, dolum diſtinxat te præſtare. Sapienter verò aliter de caſu fortuito conſtituerunt laudati AA. quia cum caſus fortuitus ſit à maiori vi, quæ à nobis nequeat impediri, illum præſtare non tenemur, niſi ex aliqua particulari cauſa ad id aliunde obligemur. v. g. ſi dominus admonuiſſet Titium, ne ſe abſente ſua negotia gereret, niſi vellet de caſu fortuito teneri; tunc Titius ſi negotium ſuſciperet, ea conditione, & veluti pacto obſtingeretur, vti haberetur citata l. ſi negotium. 2. ſi eius vitio, aut propter moram culpabilem reſtituendi ſuam rem ei, cuius geſſit negotia, illa interea pereat: tunc enim culpa negotij geſtoris præceſſit caſum, & illi quodammodo expoſuit. Quod diſerte traditur à Caio in l. ſine hæreditaria 12. D. de negot. geſt. vbi ait, qui alicuius negotia gerens, rem quampiam neceſſarii emerit, v. g. fumentum, aut vinum familiæ comparauerit, poſſe quod impenderit, iudicio negotiorum geſtorum conſequi, licet rei illa caſu aliquo interierit, puta incendio, aut ruina: ſed ita ſcilicet hoc dici poterit, ſi ruina, vel incendium, ſine vitio eius acciderit. Obſerua tamen, quod pauci aduerterunt, Caium eo loco agere de actione, quæ competit negotiorum geſtori, adueſus eũ, cuius negotiũ geſſit: ille enim repetere poteſt quæ alterius cauſa emerit, etiam ſi caſu fortuito, vt incendio, & ruina periſſent, ſi tamen hæc ſine ipſius vitio, & culpa acciderint. Et rationem reddit optimam: Nam cum propter ipſam ruinam, aut incendium damnandus ſit, absurdum eſt, eum iſtarum rerum nomine, quæ ita conſumptæ ſunt, quidquã conſequi. Quod verò diceba de mora, traditur ab Vlpian. in l. cum rei 47. §. vlt. D. de legat. 1. vbi agit de culpa præſtanda ab hærede, qui in dando legaio moratur. Si fundus chafmate perierit, Labeo ait, æſtimationem non deberi: quod ita verum eſt, ſi non poſt moram factam id euenerit, potuit enim eum acceptum legatarius vendere. Poſt moram igitur hæres præſtat interitũ rei legare, quia ſi res ipla legatario præſtita fuiſſet, potuiſſet non apud eũ, ſed apud alium mori: ita adueſus moram admittentes ſtrictam interpretationem, inſuque ſtrictum, ſequimur. Vide quæ de mora pluribus diſputauimus in opere de vſuris, lib. 2. Tertiò ſi negotiorum geſtor inſolita aggreſſus eſt, quæ dominus, ſi præſens fuiſſet, neque ſuſcepſiſſet, neque ab aliis, atque ab hoc ipſo ſuſcipi poſſuiſſet, caſu fortuito tenebitur: leg. ſi negotia 11. D. de negotiis geſt. Vbi ait Proculus, ſi quod damnum ſequatur in illis fuerit, ſequi negotiorum geſtorem; lucrum verò dominum abſentem: quod ſi in quibuldam damnum, in quibuldam lucrum, abſens penſare lucrum cum damno debebit. Noua igitur negotia inchoare geſtori non licet: inſolita verò ne quidem tentanda ab illo ſunt. Exemplum porò aſſert in ea leg. Proculus, de eo, qui venales nouitios coemerit; ſunt verò nouitij, ſerui recentes, qui opponuntur veteratoribus, ſive veteranis, & inneteratis. Vlpian. l. 37. D. de adilitio edict. Praecipuum adiles, ne veterator pro nouitio veniat, vt fallaciis venditorum occurreret: ſolebant enim aliqui mancipia quaſi nouitia diſtrahere, vt pluris venderent: exiſtimabant enim ea mancipia quæ rudia ſunt, ſimpliciora eſſe, & ad miniſteria aptiora, & dociliora: trita verò mancipia, & veterana difficile eſt reformare. Venuleius tamen l. vlt. D. eod. veteratorem ſeruum exiſtimat eſſe, qui turpi alicui, ac fordido miniſterio, quamuis recens, addiſtus eſt: nouitium verò, qui vel nulli, vel nobili alicui & liberali homine dignæ arti,

R. P. Gibal. De Negotiat.

veluti picturæ, medicinæ, muſicæ addiſtus eſt, quamuis multò ante Græcis redunt, cui opponitur δ ἢ δὴ δελύων. Si igitur quis abſentis negotia gerens nouitios coemerit, quos ille empturus non erat, indeque damnum eueniat abſenti, illud præſtabit negotiorum geſtor.

Quartò incipiens gerere negotium alterius, & deinde ab illo deſiſtens, illudque imperfectum relinquens, tenetur de damno, inde, eaque de cauſa ſubſequuto: quia vbi quis ſemel abſentis negotia ſuſcepit, inicitur quidam veluti contractus de eo negotio gerendo, & perficiendo inter vtrūque. Ita Molin. diſp. 553. n. 8. Filluc. tract. 39. c. 2. 4. 2. ex L. nam & Seruinus 21. §. ſi vino, D. de negot. geſtis. Vbi dicitur, ſi vino Titio, negotia eius adminiſtrare ceperit, intermittere mortuo eo non debeo: ſicuti accidit cum alter ex focis obiit: inchoata enim negotia perfici debent. Si ex multis negotiis gerendis vnum quis tantum gerat, reliquis omiſſis, non tenebitur de damno ſequuto ex non geſtione aliorum, quia liberum ipſi fuit, vel nullum genere, & omninò omittere, vel quod liberet ſuſcipere, niſi fortaiſſis illa ſimul ita implicata eſſet, vt vnũ abique alio perfici nõ poſſet, aut ſi cauſa fuit cur alius, qui ea ſuſcepturus erat, nõ ſuſcepit: quia v. g. volebat omnia adminiſtrare, aut nullũ; tunc enim aut ſuſcipere oportuit illud quod nõ ſuſcepit, aut permittere debebat alteri, aut omnia ſimul ſuſcipere, ſicut ille alter facturus erat: ita Molina n. 8. cit. Filluc. n. 41. & aperte traditur l. ſi pupilli. §. videamus 11. D. de negot. geſt.

Quinò obligatur negotiorum geſtor ad reddendam rationem eorum, quæ geſſit, atque ad reſtituendum ſi quid ad ipſum peruenit ex negotio geſto, ſive ſint fructus rei recuperatæ, abſentis nomine, ſive quid aliud, vt pecunia ab eius debitoribus ſoluta, aliaque eiulmodi, l. 2. D. de negot. geſtis. Sequitur obligatio eius cuius negotia geſta ſunt.

Is igitur cuius negotia vtiliter geſta ſunt, obligatur primò ad refundendas expenſas in gerendis eius negotiis factas: l. 2. D. de negot. geſt. quod intelligendum eſt de eo, cuius verè negotium geſtum eſt, etiam ſi qui negotium geſſit, exiſtimarit ſe rem alterius agere. l. 5. §. 1. & l. liberto 31. §. 1. D. de negot. geſt. ſufficit quoque negotium fuiſſe vtiliter geſtũ ab initio, etiam ſi deinde caſu quodam deterius euenerit, vt ſi domus, quæ coeperat reſici, incendio abſumpta eſt, l. ſed an vltro 10. §. 1. D. de negot. geſt. vbi Vlpian. aſſert exemplum eius, qui inſulam fuiſit, vel ſeruum agrum curauit; etiam ſi inſula exulta eſt, vel ſeruus obiit: ridetque cum Celſo obiectionem Proculi, qui negauit in his caſibus dari ſæper actionem ſumptuum, quos feciſſet negotiorum geſtor; potuit enim fuiſſe inſulam, quam dominus ſumptui impar, vel ſibi minimè neceſſariam reliquerat: nam ille non vtiliter negotia gerit, qui rem non neceſſariam, vel quæ oneratura eſt patremfamilias, aggreſſitur. Addit tamen Vlpianus, illum, qui putauit ſe vtiliter alterius negotium facere, eſtque deceptus; illud enim domino non expediebat, aut oneroſum erat: non poſſe repetere ſumptus à ſe factos: Vt enim euentum (negotij ſcilicet) nõ præſtemus, debet vtiliter eſſe ceptum. Sibi itaque impuret hoc damnum, qui impudenter, & temerariò, ſponteque ſua negotium alienum ſuſcepit. Non tenetur quoque dominus ad expenſas, quæ negotij geſti vtiliter ſuperant: quod ſequitur ex dictis: ſi enim non tenetur ad iſtas expenſas niſi ratione negotij vtiliter ſaltem inchoati; reuera non obligabitur niſi pro menſura illius vtilitatis, cui admetiendæ erant expenſæ, aliàs grauius damnum pareretur, cum

cum eius negotia gererentur ab illo, qui non inuitatus se vltro illis implicuit, quam si omnino derelicta & infecta mansissent: læpiusque isti negotiorum alienorum gestores in magnas auultias dominos redigerent.

Secundò, quando quis negotia absentis domini suscipit, quæ dominus ipse neque gerere consuevit, neque ipsa gessisset, si præsens adfuisset: v.g. Caius emit Titio seruos, aut equos ad negotiationem, cum tamen non soleat negotiari, liberum erit Titio negotium illud ratum habere, aut non habere. Si primum, tenebitur ad impenfas: si secundum, Caius & seruos, & equos sibi seruabit, suumque, non Titij negotium gesserit.

Tertio si quis plura negotia alterius gessit, & ex quibusdam commodum, ex aliis incommodum sequuntur, si omnia vtiliter cepta sunt, debet omnia rata habere, & ad eorum impenfas tenetur: si verò quæ fuerint non vtiliter suscepta, poterit ea reiicere, & pro illis nihil debebit. Quod iam monuimus ex l. si negotia 1. D. de negot. gest.

Quarto inanes præterea, & superfluas impenfas sibi negotiorum gestor imputare debet.

Quinto, qui animo liberali ex pietate, aut misericordia expensas in alium fecit, nequit eas ab ipso repetere actione negotiorum gestorum; neque deinde animum mutare, si verè donauit: si autem non habuit animum donandi, idque variis indicis significauit, poterit suas illas expensas repetere: immò si animum donandi, quem initio habuerat, subinde mutauit, poterit à momento mutati animi sumptus à se factos exigere. Quæ omnia quoad forum externum, ex variis circumstantiis, & coniecturis pensanda erunt. Quoad forum internum consulendus erit animus negotiorum gestor, qui candidè, quamquam sua, in tota illa negotiorum gestione mens fuerit, aperiat. Ita passim omnes in l. 1. & l. alimenta 1. C. de negot. gestis. Molina tract. 1. disp. 54. n. 6. Layman. lib. 3. tract. 4. cap. 27. num. 3. Quare si quid liberali donatione in curacionem ægri famuli impendisti, non licebit tibi illud repetere minuendo eius stipendium. Mater, atque auia, quæ filiis, aut nepotibus præbent alimenta, censentur ea ex affectione materna donare, sine animo repetendi: l. Neseinius 34. D. de negotiis gest. & leg. alimenta 1. C. eod. nisi aut aliud protestentur, aut contrarium fuisse illis animo aliunde colligatur: vt, quia liberi aliunde abundant bonis, & maiores fuerunt illarum expensarum, quam ferant matris, aut auia facultates: si bona liberorum, aut nepotum apud se habeant, ex illis enim, non ex propriis, alimenta, aliosque similes sumptus suppeditare censentur. Vitricus non præsumitur in dubio suppeditare gratis alimenta, & expensas priuigno, præsertim si ipse bona propria habeat. l. si paterno 1. 5. C. de negot. gest. Quare pertinebit ad priuignum probare illa alimenta sibi gratis à vitrico subministrata fuisse, & in eo dubio cogi posse vitricum à iudice iurare existimauit Molina. disp. 54. sub fin. Glossa verò in l. si paterno, vers. repetimus: vult non posse hæc alimenta repeti à vitrico, si priuignus in eius seruitio fuerit.

Ex his colligit Rebell. lib. 1. 7. q. vnic. de negotior. gest. num. 1. 3. dominum teneri ad solvendas vsuras negotiorum gestori, qui pecunias sub vsuris accipit ad eius negotia; aut si ex pecunia, quam in alterius negotia impendit, legitimas vsuras percepisset: quod affirmat Paul. in l. atquin 1. 9. §. non tantum 4. D. de negot. gest.

Secundò tenetur is, cuius negotia vtiliter gesta

sunt, ad stipendium laboris, & industriæ eius, qui illa gessit, quia non tenebatur illi gratis laborare, illaque opera digna est suo præmio, modò tamen non prædandi animo accesserit, quia tunc suum commodum, non absentis domini quæsuisset, & proprium non alienum gessisset negotium, vt dicitur l. si pupilli 6. §. sed & si quis 3. D. de negot. gest. Vnde & pro inuentione rerum alienarum, quando deinde ad proprium dominum deferuntur, debetur præmium, maxime si ea de causa conquirantur, & ad id fiant aliqua impenfas, quia tunc vtiliter geritur alienum negotium: vide Rebell. & Layman. loco citat. Sanè l. solenn. 1. 5. D. de præscriptis verb. qui vt fugitios seruos dominis indicent, mercedem accipiunt, non timent conditionem, quia ob causam, eamque non improbam, accipiunt: quod si pacto propter inuentionem accesserit, ex illo pacto oriatur actio. Indicia igitur licito iure repetuntur, & quondam eiusmodi indicia comprehendendi furis, vel fugitiui, vel rei futuri, vel per præconem, vel per libellum publicè propositum promittebantur, vt ex Curtio Fortunatiano antiquissimo Iuriconsulto obseruat Cuiac. lib. 1. 1. obseruat. cap. 1. 8. Vnde Apulei. lib. 6. metamor. Nihil superest, quam tuo præconio inuestigationis publicitus edicere: hoc autem præconium deinde subiicit his verbis: Si quis à fuga retrahere, vel occultam demonstrare poterit fugitiuum illius filiam, illius ancillam, nomine illo, conueniat illo loco illum predicatorem, accepturus tot in dicij nomine. Similia præstat Venus apud Moschum quærens suum Cupidinem, estque etiam hodie pluribus in locis perulgatus ille mos.

Actio negotiorum gestorum duplex est, vna directa, altera contraria. Directa est actio civilis personalis, quæ datur ei, cuius quis sua sponte, ac sine mandato negotia gessit, vt quod eius vel non bona fide, vel negligenter gessit, quantum illum eo nomine ex bono, & æquo facere oportebit, id est quanti eius interest, tanti damnetur: l. actio 47. D. de negot. gest. Dixi civilis: nam est in Prætoris editum relata est, l. 3. D. eod. tamen cum vtilitatis, id est æquitatis causâ instituta dicitur. l. 1. D. eod. & l. 5. D. de obligat. & action. probabile est, eam legibus antiquis præteritam, à Iuriconsultorum disputationibus introductam fuisse.

Contraria negotiorum gestorum actio datur ei, qui sua sponte alterius negotia gessit aduersus dominum, vt quod illo nomine illi abest, absurdumve est, recuperare: l. 2. & l. 3. D. de negot. gest. quæ definitiones ex hæcenus disputatis satis explicatæ manent, cætera ad forum externum pertinent, quando nimirum hæc actiones dentur.

ARTICVLVS VII.

De Mandatariis.

Mandatum quid. n. 1. 2.

Quotuplex sit mandatum. 3.

Quanam mandare, & mandatum accipere possunt. 4.

Materia mandati. 5.

Effectus mandati, par mandatarij, & mandantis potestas, & quomodo. 6.

Mandatarij acquirit mandanti. 7.

Recipro

Reciproca mandantis, & mandatarij obligatio. 8.

Actio mandati. 9. 10.

Solutio mandati. 11.

Quia sæpius exercetur negotiatio inter absentes, aut interpositis aliis personis, sæpius quoque circa illam dantur mandata, quare disputatio de mandatariis opportunissima, immò & necessaria est hoc loco: quod obseruat quoque Straccha tract. de mercatura, in titulo mandati, ipso initio. Et sanè ex doctrina vniuersali hoc loco tradenda, plurimas difficultates libro tertio licebit explicare, circa solutiones, quæ plerumque inter mercatores solent fieri per litteras, quibus aliis mandant, vt certam summam persoluant: quod solemne, & constans est in cambio per litteras.

Mandatum est conuentio, & contractus de alieno negotio, gratis, & absque vlla mercede, bona fide, mandatarij periculo, suscipiendo: siue vt alij breuius definiunt, gratuita susceptio negotij, quod alius vel formaliter, vel virtute imperat. Appellatur contractum, & conuentionem, aut (vt alij malunt,) quasi contractum, eo quod non requirit prærium pactum, & expressam contrahentium voluntatem: sufficit enim quod vnus imperet quidpiam, & alter illud aggrediatur: quod idem contingit in aliis quibusdam obligationibus, quæ ex aliquo officio publico, vel factolico, & honesto, nullo præmio pacto nascuntur, & quasi contractus vocari solent, in quibus obligatio restituendi, non tam pronenit ex formali, & expressa contrahentium voluntate, quam ex iustis legibus receptave consuetudine: ita tamen vt vnus verum ius iustitiæ commutatiuæ aduersus alterum acquirat: quod obseruat Rebell. 4. part. lib. 7. quæst. vnic. de mandat. In his quasi contractibus numerantur negotiorum gestio, stipulatio, acceptilatio, procuratio, mandatum, & alia nonnullæ conuentiones. Hæc porro mandati conuentio nuda dicitur, quia solo consensu conficitur, & supponitur dicitur inquit Synops. Basilic. Quare neque negotiorum gestio, neque factum vllum, neque præsentiam, neque certa verba, neque scripturam requirit, sed sola fide vtriusque data, aut veriùs, consensu perficitur. l. 1. D. mandati, & l. 2. §. 1. D. de obligat. & action. quæ de causa inter absentes contrahitur. l. 2. citata. atque aded inter muros. Nominauit quoque conuentionem, quia voluntatem mandatum recipientis, siue mandatarij liberè conuenire cum mandante oportet: quare qui non libera, sed quasi seruiliter necessitate mandatum obit, non obligatur mandato: l. aquum 1. 9. §. 2. D. de negotiis gestis. Si libero homini, qui bona fide mihi seruebat, mandem, vt aliquid agat, non fore cum eo mandati actionem, Labeo ait, quia non libera voluntate exequitur rem sibi mandaram, sed quasi ex seruiliter. Erit igitur negotiorum gestorum actio: quia gerendi mihi habuit affectionem, & is fuit, quem obligare possem. Quomodo hæc Latægonis sententia cum Pomponij responso in leg. 1. 3. §. si libera, D. commodati: consentiat viderint Iurisperiti. Sanè Hotman. in D. mandati, n. 2. hunc nodum soluere noluit: sed omittis eiusmodi ambagibus, quæ sæpius in iure occurrunt, certum est, mandatum potius æstimari ex parte eius, qui illud accepit, nam licet nihil gesserit, ex sola tamen conuentione eo quod mandatum receperit, obligatur. leg. 6. §. 1. D. mandati. & sanè mandatum Isidoro dicitur, quod alter alteri manum det, nempè pro-

mittendo: itaque fortassis dabantur mandata præsentibus, apud Plaut. in Captiv. vbi Tyndarus Philocrati mandata dedit.

Hæc per dextram tuam, te dextra retinens manu Obsecro, infidelior, mihi ne sis, quam ego sum tibi. ——— mandanti satis.

Philocrat.

Sarin habes mandata, que sunt facta, si refero.

Nulla quoque certa verba requirit mandatum, siue rogo, siue volo, siue mando, quis dicat: hæc enim verba rogo, & recipio, citra stipulationem mandatum perficiunt. l. 1. D. mandati. l. quidam, D. de hered. instit. l. 1. §. excepti. D. quærum rerum actio non det. l. si negotium. l. si serui mei. D. de negot. gest. Mando quoque verbum precarium est; vnde Virgil. idem orans mandata dabat. Mandamus libero homini, imperamus villico, vel seruo. Tull. lib. 1. de orator. Si mandandum aliquid procuratori de agricultura, vel imperandum villico sit. quare cum is, qui quid rogatur, id se recipit gratitudinaturum, facturumve, mandatum est. Fit quoque mandatum per nuntiam, & litteras, inter absentes. l. 1. D. mandati: quod in aliis quoque quibusdam contractibus contingit, vt societate; l. 4. D. pro socio. locatione & conductione. l. si inter 2. 1. D. de pignorib. in emptione, & venditione. l. 1. §. vltim. D. de contrah. emption. Hæc verò litteræ non debent continere verba tantum commendatitia, aut exhortatoria, aut consilij: hæc enim mandatum non perficiunt. l. 2. §. 1. 2. D. mandati. quia vt loquitur eo loco Vlpian. ea epistola commendandi magis hominis, quam mandandi causâ scripta est. Neque qui ita scribit, præstat factum, & negotium illud. Itaque familiares Epistolæ, quibus plerumque absentes commendantur, ad pecuniam illis credendam, ad mandatum pertinere negat Imperator leg. vltim. C. quod cum eo, qui in aliena perest. atque ex communi DD. doctrina in dubio non præsumuntur emissæ animo obligandi, sed commendandi tantum: idque veriùs erit in literis (vti vocant) creditiæ generalibus, quibus fidem haberi alicui volumus: quod enim obscuræ & generales sint, non obligant, nisi scribens voluerit suo periculo credi litteras deferenti, vel generalitas illa, laxitasque litterarum quibusdam circumstantiis ad certam aliquam speciem restringatur; veluti si institor ipse litteras deferat, tunc enim scribens præsumitur facultatem ei dedisse in ea merce negotiandi.

Gratuita quoque est mandati conuentio, ideoque differt à locatione, & conductione, in qua mandans de mercede paciscitur, & operas alterius compenfat: mandatum tamen non excludit spem donationis remuneratoriæ, immò neque promissionem remunerandi, vitandique ingratitude. Obligatio verò inde nata in mandante alia non est, quam gratitudinis, quæ sub mortali non obligat, nullaque acquiritur obligatio iustitiæ quoad hanc mercedem: quare sapienter monet Molina disputat. 548. num. 5. tract. 1. nefas esse, vt hoc loco occulta compensatione. Quod autem dicitur leg. 1. C. mandati. de salario apud Præsidentem provincie conuentionem esse, verum est, quia tunc salarium non petitur per mandati actionem, sed extra ordinem, Prætoris, aut Præsidis cognitione: eoque pertinet l. 7. D. mandati. vbi Papinian. expendi vult, an procuratori pro labore salarium dare voluerint, quia mandatum gratuitum esse debet; neque sibi contrarius est, in l. qui nuntium 56. §. 3. D. eod. Salarium incerta pollicitationis, neque extra ordinem rectè petitur, neque iudicio mandati, vt salarium tibi

constituit; quia ibi agit de salario incerta pollicitationis, cum scilicet mandator neque definit, neque certa quantitate salarium promittit, sed generaliter tantum pollicitus est, se non ingratum fore, sed honestum aliquod salarium præbiturum: tunc enim neque in iudicio ordinario, neque apud Prætores peti potest, ut etiam edicunt Imperatores *l. salarium 17. C. mandati*. Neque repugnat Ulpian. in *l. 6. D. eod.* dum ait, *si remunerandi gratia honor interuenierit, erit mandati actio*. ibi enim honorem interuenisse, non significat honorarij pollicitationem interuenisse, ut Latine linguæ peritiores facile agnoscunt. Honor sanè interuenisse dicitur, quando honorarium ipsam traditum est: tunc verò sapienter ait Ulpian. non competere conducti actionem, quasi merces interuenisset, sed mandati; quoniam aliud est merces, aliud honor, siue honorarium: *l. 1. D. de extraord. cognit.* & salarium, siue honorarium aliquando datur in antecedentem. *leg. idemque 10. §. idem Labeo, D. mandati*.

Dixi denique periculo mandatoris suscipi negotium à mandatario: hinc enim solemnitas illa in mandando formula: *Periculo meo credo*, benè credis. *l. si verò 12. §. si quis mandauerit 13. C. seq. 14. D. mandat.* & *l. 22. §. 2. D. eod. l. Lucius 24. D. de fideiussorib. l. 1. §. 14. D. de deposit.* sanè stultitia quadam foret, res alienas tuo periculo gerere, ut dicebat Sallust. in Inguatha.

Hinc non difficile intelliges quàm inter mandatum, commendationem, & consilium intersit: Si quidem mandans negotium imponit, eique gerendi se auctorem probat, eius in se euentum, & periculum recipit. Qui commendat, magis personam, quam negotium commendat, & ne illius quidem factum præstat, uti nuper monuimus. Qui consilium dat non respondet de suo, sed de alieno negotio: quique consilium accipit, non alteri, sed sibi negotium gerit, aut illius qui consilium petit. *l. quintus 48. §. 1. D. mandati*. Deinde neque qui consilium dat de euentu, & periculo, neque qui consilium accipit, de negligentia, & fraude obligatur. *l. 2. §. 6. sub fin. D. mandati.* & *l. 1. §. idem Pomponius 14. D. de deposit.* Quare qui alicuius suavis negotium alterius suscipit, qui ita suavis, mandati non obligatur, neque obligat: *l. idemque 10. §. si quis ea 7. D. mandati.* & pater, qui matris consilio filiorum tutelam accepit; si eam malè gessit, non liberatur, neque in matrem refunditur mala administratio: *l. 5. §. Papinianus. D. de administrat.*

Diuiditur mandatum primò in expressum, & tacitum: Illud plerumque fit his verbis: *volo, rogo, mando*, siue per nuntium, siue per litteras, *l. 1. D. mandati*. Tacitum est, quod solo iuris intellectu constituitur: v. g. quando ex aliquo nostro facto, aut omissione alicuius, quod faciendum erat ad impediendum mandatum, intelligitur nos mandare: v. g. si quis altero pro se interueniente, aut fideiubente tacet, & non contradicit, atque aded quod pro se absente gestum est, mandasse intelligitur: *l. 6. §. si passus. l. qui patitur 18. l. qui fide 53. l. si pro te 40. l. si is qui 50. D. mandati*. Immo si quis ratum habuerit quid suo nomine gestum, obstringitur (ut diximus) mandati; etiam si falsò, qui gessit, mandatum sibi adscripserit: quod vltimum addit glossa in *l. si mater, §. hoc iure, D. de execut. rei indicat* quam deinde sequenti sunt magno consensu DD. Præterea si quis eiusmodi litteras scripserit, rogare se ut cuiuscumque traderentur; mutuo pecuniam, eas deferenti daret; mandati ex his litteris

obligari poterit, tametsi ignoraret cui traderentur: ita Bartol. in *l. si pupilli, §. 1. D. de negot. gestis.* & alij deinceps. Temporis diurnitate mandatum fuisse non probatur, nisi aliquod aliud signum ex enumeratis accesserit: Felin. in *cap. sicut 18. §. 6. aduerte, de re iudic.*

Diuiditur secundò mandatum in generale, de rebus negotiisque omnibus, & speciale, de certo, & determinato aliquo negotio duntaxat. *l. 1. D. de procurator. l. solutum 11. §. vltim. & l. sequi, D. de pignorat. action. l. 7. §. 1. D. quib. mod. pignor. solu. l. si quis mihi 25. §. 3. D. de adquir. hered.* Deinde vel hoc speciale mandatum datur ad lites prosequendas, quod est propriè mandatum procuratorium; aut ad aliud quoduis negotium.

Tertiò aliud est mandatum absolutum, aliud conditionatum, aliud in diem designatum differitur. *l. 1. §. 1. D. mandati*. Mandatum igitur diem, & conditionem recipit.

Quartò mandatum appellatur in procuratore negotiorum, in fideiussore, atque mandatore. Procurator ille est, qui cuiusvis negotij præter lites gerendi mandatum recipit, uti iam monebimus de illo, *Art. seq.* Fideiussor, qui pro alio fideiubet, quamvis sine mandato expresso; si tamen eo patiente, & non contradicente fideiubeat, tacito ipsius mandatu negotium illius gessisse dicitur: sed de fideiussoribus libro 3. dicemus. Denique mandator is est, cuius mandatu, & suavis aliquis ad credendam alteri pecuniam inductus est. Itaque aliud est mandatum procuratorium, aliud fideiussorium, aliud quod simplex, seu vulgare mandatum nominari potest.

Quintò diuiditur mandatum à Caio, in *l. 9. D. mandati*. in illud, quod contrahitur primò gratià tantum mandantis: secundò alterius causà: tertio gratià mandantis, & alterius cuiuspiam simul: quartò mandantis, & mandatarij: quintò mandatarij, & alterius cuiuspiam: sextò denique solius mandatarij causà. Sempronius mandat Caio, ut sua negotia gerat, sibi illum fundum emat, aut pro se fideiubeat: tunc solius Sempronij mandantis causà agit: aliàs mandat eidem Caio, ut Titij negotia gerat, illi fundum emat, vel pro illo fideiubeat: quo casu non Sempronij mandantis, sed solius Titij res geritur. Aliquando mandat, ut sua simul, & Titij gerat negotia: quod mandatum, & Sempronij mandantem, & Titium respicit: aliàs ei mandat, ut sub vsuris credat illi, qui rem ipsius mandantis mutabitur: & tunc tum mandantis negotium est, tum ipsius mandatarij, qui ex mutuo data pecunia capiet vsuras. Quod si mandet Caio, ut Titio sub vsuris credat, mandatarij simul, & amici Titij commodum intendit: nam si mandasset tantum, ut Titio pecuniam crederet, & sine vsuris; Titij gratià duntaxat mandaret, neque inde Caius mandatarius proficeret. Denique si mandet Sempronius Caio, ut suas ipsiusmet proprias pecunias in emptiones prædiorum, potius quam in fœnora impendat; solius Caij mandatarij gratià fit eiusmodi mandatum: sed illud potius consilium, quam mandatum est, & ob id non est obligatorium.

Venio ad personas, quæ mandatum dare, & accipere possunt: atque in primis omnis, & solus, qui se ipse negotium aliquod gerendo obligare potest, de illo quoque mandatum dare valet, quia cum, qui mandat auctor negotij fiat; euentusque in se periculum recipiat, debet posse ipse se obligare, alioquin solus mandatarius euentum, & periculum præstaret, quod iniquissimum foret: cum enim

(ut diximus) mandatum fit gratuitum, summæ stultitiæ foret, aliena negotia tuo periculo gratis suscipere: quod ex Salustio monebamus. Ex hoc certa, vniuersali que regula colliges, quinam mandatum dare possint: furiosus enim nequit *l. 2. de procurat.* cæcus autem, mutus, & surdus mandare potest, non modò præsens, sed & absens *l. 1. D. mandati*. non modò negotij dominus, sed & imple-mandatarius, qui mandatum recepit *l. 8. §. si quis, D. eod.* Deinde paterfamilias, & filiusfamilias, imple-que aded seruus de rebus domini sui gerendis, vel de rebus suis peculiaribus mandans, mandati actionem vel domino, vel in dominum parit. *l. 1. C. de furtis. l. seruum; 3. D. de procurat. l. 3. §. Iulianus, D. de pecl. l. si seruus 66. D. de fideiussor.* mulier si suum negotium gerit, mandati obligari potest, *l. idemque 10. §. & Papinianus, D. mandati. l. si mulieri 22. C. l. Paulus 31. D. ad Velleian.* at pro alio intercedendo non potest; v. g. nequit mandare alicui, ut alteri pecuniam credat, idcirco eius mandatum irritum appellatur *l. 7. D. ad Velleian.* Denique pupillus, si sine tutoris auctoritate mandet, obligabitur, si eo mandato fiat locupletior. *l. est quis 14. §. 15. D. de religiof.*

Mandatarij esse possunt, & recipiendo mandato obligari paterfamilias, & filiusfamilias, *l. si verò 12. §. si filio. l. pen. D. mandati. l. mandasti 46. D. de negot. gest.* in seruum mandatum non cadit, etiam bona fide seruientem: quod nuper obseruasse me memini ex *l. atquin 19. §. libero, D. de negot. gest.* manumissus ex ante gestis, si modò etiam manumissus gessit, tenetur, *l. cum actum 17. D. eod.* Aliud verò est, seruum ex iussu Domini agere, aut contrahere; aliud ex mandato. *l. 1. §. 1. D. quod iussu: & l. 3. C. quod cum eo.* nam iussus necessitatem imponit: mandatum verò liberum seruo arbitrium relinquit: & qui mandatu patris, dominive contrahit, tanquam procurator, & extraneus contrahit: in mandato siquidem (v. statim dicebamus) requiritur libera voluntas, non seruilis necessitas: qui verò iussu contrahit, ex domini persona contrahit. Quare in causa restitutionis in integrum dispicitur, an filiusfamilias iussu, vel mandatu patris negotium gesserit: nam si mandatu, non restituitur, *l. 3. §. vlt. D. de negot. gest. & l. 4. l. cum mandato 23. l. patri 27. D. de minor.* Præterea Pars, quæ iussu domini cum seruo contrahit, suam rem gerit: qui mandatu, mandatoris negotium gerit, & periculo eius contrahit; & mandati que illum obligatum teneri oportet, *l. 1. §. idem Pomponius, D. de deposit.* Differunt igitur mandatum, & iussus, siue imperium: quod etiam obseruare licet in *l. si seruus 23. D. de precar. l. si mandati 9. C. quod cum eo, &c.* & seruus capax est iussus, non mandati. Mulieres verò aliena negotia, præter lites, ex dominorum mandatu gerere possunt. *l. 10. §. & Papinianus, D. mandati. l. 3. D. de negot. gest. l. 7. §. 1. D. de infort. action.* Denique quando plures mandatarij simul mandatum acceperunt, singuli in solidum obligantur; ita tamen ut vnus solutione reliqui liberentur.

Materia mandati in primis est alienum negotium mandatario, quia non sibi, sed alteri negotium gerit, *l. Quintus 48. §. 2. D. mandati.* & quamvis negotium mandatum sit aliquando commune mandatario, & mandanti, vel alteri, cuius causà fit mandatum; non geritur tamen ex mandato, nisi quatenus alienum est mandatario: nam prout eius proprium est, agit mandatarius ex consilio, potius quam ex mandato, vti explicauimus ex *l. 2. D. mandati.* eius autem geri negotium dicitur, cuius id

fieri interest, & ad quem negotio gesto, pertinet emolumentum, & non gesto, damnum. *l. cum mandatu 21. l. Quintus 48. §. 1. D. mandati.* Siue igitur solius mandatoris, siue solius alicuius alterius terrij, siue communiter ipsorum, aut communiter mandatarij, & mandatoris; aut mandatarij, & terrij intersit, quatenus non agitur de vitare mandatarij, eatenus mandati obligatio contrahitur.

Secundò rei turpis, aut iniustæ, siue contra bonos mores, aut contra ius scriptum, mandatum nullum est, *l. 6. §. rei turpis, D. mandati.* Ut si quis luxuriosus mandarit alicui, ut meretrici pecuniam crederet, aut pro ea fideiuberet. *l. si verò 12. §. adulescens, D. eod.* si ut furtum faceret, *§. 3. institut. mandati,* si homicidium, aut sacrilegium, *l. si mandauero 22. §. adem, D. eod.* si ut fugitium seruum vendat: quod S. C. prohibetur, *l. quod sepe 35. §. si quis, D. de contrah. empt.* In his mandans non obligatur mandati, & mandatarius punietur, si ista exequatur, neque aduersus mandantem actionem habebit, quinimò mandatarius tenebitur in conscientia restituere quæ pro eo iniquo mandato exequendo acceperit, nisi mandato impleto, in sui laboris, & operæ stipendium ea retineret: qua etiam in compensatione seruanda erit æqualitas. Præterea si quod damnum ea de causa alteri intulit, restituenda sunt primò, & principaliter à mandante; in eius tamen defectum à mandatario reddenda erunt, ad idque in vtroque foro obligatur.

Effectus mandati est in primis par, eademque in negotio mandato gerendo, quatenus mandatum est, mandatarij potestas, quæ mandatoris fuit: est enim (vbi de procuratore dicebat Cicero) mandatarius quasi quidam dominus, & alieni iuris vicarius. Vnde fit, ut cum quid alicui nostro mandato traditum est, nobis traditum videatur *l. si procurator 13. D. de adquir. rerum dom.* qui per alium gessit, ipsemet gessisse videtur, *l. 5. §. 1. D. de administrat.* qui per alium damnum dat, ipse dedisse intelligitur, *l. 15. damnum. 69. de regul. iur.* qui per alium aliquid corrumpi mandauit, ipse suis manibus corrupisse videtur, *l. si quis id quod 15. D. de iurisdict.* cuius mandatu quis deiecit, qui mandauit deiecit videtur, *l. 1. §. ait prætor, D. unde vi.* cui mandatu alterius rei custodia traditur, is ipse custodire videtur, *l. quarumdam 51. D. de adquir. possess.* si cui nostro nomine solutum est, nobis solutum intelligitur, *l. solutum 49. l. qui hominem 34. §. si Titium, D. de solutionib.* Quæ omnia aliaque similia diligenter collegit Hotman. in *Epitom. D. mandati, num. 16.* hanc tamen mandatarij potestatem restrinxi illis verbis, *quatenus mandatum est*: quia non habet mandatarius potestatem, nisi circa rem mandatum, & secundum formam, atque fines mandati præscriptos à mandatore: si enim certam formam aliquem actum seruari voluerit mandans, eamque mandatarius non serauerit, siue præter eam, siue contra eam agendo, non nocebit mandanti, sed ad damnum quod inde caperet, tenebitur mandatarius; quare mandans poterit rem suam vindicare, si mandatarius eam vendidit præter formam præscriptam, aut minori pretio, & tenebitur mandatarius de euictione, ex *l. cum mandanti 12. C. mandati: & l. si quis pro eo 46. D. eod.* quia qui certo pretio rem suam vendi mandat, non intelligitur alienandi, & vendendi potestatem, nisi eo constituto pretio, permisisse: nihilominus emolumentum ex formæ mandati transgressione subsecutum debetur mandanti: ut si equum quis iussit

rat vendi centum, mandatarius vendidit centum & decem: mandauerat vestem Ticius emi C. mandatarius verò emit XC. mandanti competet actio mandati, pro illo interesse recuperando, quia rem mandantis egit mandatarius, & non suam, neque emolumentum ex re aliena capere potest, neque fines mandati transiliendo, nocere mandanti.

7 Alter mandati effectus est, quod mandatarius non sibi, sed mandanti acquirat, proinde totius rei periculum, si ex culpa mandatarij proueniat, præstat, uti nuper monuimus. Hinc verò grauis oritur difficultas, quænam per procuratorem, aut mandatarium alieno nomine geri, aut adquiri possint, eo quod solemnitas regula iuris sit per extaneam personam nihil adquiri posse, §. ult. instit. per quas pers. l. 3. D. quod vi, aut clam. l. si quis solutioni. 24. §. 2. D. de iur. l. cum vnus 12. D. de reb. auct. iud. possid. Denique Paul. generalem regulam tradidit, in l. quæcumque 11. D. de oblig. & act. ion. geri negotium ab altero, ut ex eo contractu alteri cõpetat actio, non posse: ideoque neque stipulari, neque emere, vendere, aliõve modo contrahere, ut alteri obligatio queratur, licere. Denique fuit hæc iuris ciuilibus subtilitas, ut actione vni quæsitæ, vti alter sine cessione non possit: E contrario verò alia regula, eaque vniuersalis est, ut quæ obligationes nuda conuentione contrahuntur, eæ omnes etiam inter abentes contrahi per nuntium possint, l. 2. de obligation. & act. ion. Deinde cuius nomine quæque res emittitur, & emi dicitur, l. 1. & passim, C. si quis alteri, vel sibi. Hanc controuersiam pluribus agit Hotman. in D. mandati, à num. 16. & varias, diffidentisque petitorum iuris sententias refert, atque conciliare conatur. Nostrium non est, hanc antinomiam dirimere, quæ ferè ad forum externum spectat: nam quoad internum, cum mandatarius alieno nomine & sumptibus, alienum quoque negotium, non suum gerat, certum nobis esse debet, illum non sibi, sed mandanti laborare, & acquirere.

8 Tertius effectus mandati, est reciproca mandantis, & mandatarij obligatio: & mandatarius quidem tenetur de dolo, & lata culpa, non autem de leuissima, quoties mandatum in solius mandantis vtilitatem, & gratiãd suscipitur: quod ordinariè, & communiter contingit; qua de causa deposito comparatur, l. si seruus 61. §. quod verò, D. de furtis. iam verò pridem nobis constat in iis, quæ alterius tantum causâ suscipiuntur, non nisi dolum, & latum culpam præstari à gerente illa, l. 5. §. 2. D. commodati: l. si seruus 108. §. cum quid, D. de legatis 1. Itaque in deposito negligentia non coërcetur, l. 1. §. 2. D. de oblig. & act. ion. Similia sæpius toto opere de iuris, in variis contractibus obseruauimus: & sanè qui negligentiam amico suum negotium credit, de se ipse vno queri debet. Quando verò mandatum in vtilitatem quoque mandatarij cadit, vti aliquando contingere, nuper monebamus, tenebitur de culpa leui, quia exactam diligentiam debet, non tamen leuissimam culpam præstabit, & multò minus casum fortuitum, nisi aliter conuentum, & pactum fuerit: quod fieri posse traditur l. & Ariston. 39. D. mandati. Præterea l. 5. §. ult. D. de præsc. verb. dicitur licere in mandato, contractus naturam per pactum excedere, si conuenerit ut mandatarius custodiam præstet: nomine verò custodiæ, periculum, & fortuiti casus illo loco intelliguntur, ut alibi sæpius l. 2. in fin. D. de peric. & commod. leg. si gratuitam 17. §. pen. D. de præsc. verb. Cum verò leg. procuratorem 11. C. mandati. dicitur, procuratorem

præstare dolum, & culpam, & in l. à procuratore 13. C. eod. additur omnem culpam; de eo qui stipendia accipit, aut in sui quoque vtilitatem aliena negotia gerit, explicandum erit: vel dic non satisfecisse inter veteres, vtrum culpa leuis, an etiam leuissima in mandato præstaretur, cum diuersa fuerint eorum placita: quod non difficitur Hotman. in l. 11. & 13. C. mandati: neque in epitom. D. eiusdem. n. 20: controuersiam definire voluit. Dico præterea, veteres illos existimasse doli quandam speciem esse, minorem in alienis, quam in suis rebus diligentiam adhibere, l. quod Nerua 32. D. depositi. Idcirco cum culpam præstari volunt à mandatario, eam intelligunt, quæ fortassis leuis sit in se spectata; ratione tamen fidei, quidam veluti dolum aestimant. Eoque refero, quod de eiusmodi crimine habet Tull. orat. pro Sexto Roscio Amerin.

Secundò tenetur fines mandati seruare: quare si sua culpa non seruauit, tenebitur, quanti mandatoris interfuerit, l. ad comparandas, C. mandati. & l. 5. l. si quis præco 46. D. eod. quia qui mandati fines egreditur, non quod sibi mandatum est, sed aliud quid gerit: laudaturque ab Agell. lib. 1. cap. 13. P. Crassus, qui cum Leucas oppidum Proconsul oppugnaret, mandassetque Architecto Atheniensi, ut ex duobus malis, quos ibi viderat, maiorem ad se mitteret, faciendo arietem ad muros quatendos, illèque minorem, quem iudicasset magis idoneum huic operi misisset, eum ad se vocatum virgis cædi iussit.

Mandator verò tenetur primò rem suo mandatu gestam probare, atque ratam habere, nisi mandatum violari, v. g. rem suo mandatu emptam recipere, alioquin pretium, & viuras debebit, l. si verò, §. si mihi, D. mandati. Deinde sumptus à mandatario factos in mandato conficiendo, suppeditare, l. 1. C. mandati: l. idemque 10. §. idem Labeo, D. eod. Neque interest quod ipse mandans, si summum negotium gessisset, minores fecisset impensas, l. si quis 27. §. pen. D. eod. neque quod mandatarius conficere negotium, & ad exitum perducere minime poterit, l. qui mutuum 56. §. ult. D. mandati. Denique licet pecuniam ad mandatum exequendũ, siue ab ipso mandante datam, siue ab alio quopiam mutuo acceptam, sine culpa perdidit, veluti naufragio, incendio, latrocinio, aliõve casu fortuito, illam tamen debebit præstare mandator, l. seruus 17. D. de in rem verso: l. siue hereditaria 22. D. de negot. gest. l. que fortuitis 5. C. de pignorat. act. ion. l. à procuratore 13. C. mandati. l. 10. D. eod. quinimmodò eo nomine mandatarius viuras consequitur, quarum quantitas ex æquo, & bono definitur à iudice, l. si verò 11. §. si mihi, D. eod.

Tenetur quoque mandator ex aliqua nonnunquam leui culpa, ut si seruus eius mandato emptus furtum fecerit mandatario: nam siue id sciuerit, siue nesciuerit, detracta noxæ deditio in solidum, damnum præstabit, leg. inter causas 26. §. sed cum seruus, D. mandati: l. si seruus 61. §. quod verò, D. de furt. postulat enim æquitas, ne mandatario officium suum detrimento sit.

Tertius effectus, est actio mandati, quæ ex obligatione nascitur vltro citroque, ut quod eum, qui gessit vicissimque cuius negotium gestum est, ex æquo & bono præstare oportet, inuicem præstent, l. 2. & l. 5. D. de oblig. & act. ion. idcirco duplex est eiusmodi actio: directa scilicet, & contraria.

Directa actio mandati est ciuilibus, & personalis, daturque mandanti aduersus mandatarium, qui recepit

recepit mandatum, negotiumque sibi demandatum suscipit: ut si, quod vel non bona fide, vel negligenter gesserit, quanti mandantis interest, eo nomine damnatur, l. si quis alicui 27. §. 2. D. mandati. Mandanti (inquam) concessit, quia nisi mandatum recipi præcesserit vel tacite, vel expresse, modo nuper explicato: etiam si falsa mandati opinione negotium gestum sit, non dabitur actio ex mandato, sed alia quæpiam. lex mandato 20. D. mandati. Si quis igitur rogatus rem emere, vel eam non emit, vel emptam restituere nolit, tenebitur hac actione, l. 8. §. ult. D. eod. Si quis rogatus excutere vires hereditatis, eam velut exilem, & tenuem vilius à me emerit, aut in facultates eius, qui tantum rogabat, inquirere eum tanquam idoneum mihi renuntiavit, eadem actione tenetur, l. si mandauero 42. D. mandati. Quod idem fit si Seianam domum emere iussus, Titianam emerit, l. 5. D. eod. si mandati fines excessit, si contra mandati reuocationem, & denuntiationem fecerit, l. si hominum 30. D. mandati. In iis, alijsque similibus, in quibus vel dolo, vel negligentia peccauerit mandatarius, actione mandati tenebitur, & quanti intererit mandantis damnabitur, quia nunquam hæc directa mandati actio datur, nisi quatenus interest actoris, l. 8. §. mandati. l. seruus 49. D. eod. præterquam in tutela, & pupillorum negotiis: nam qui contutorum mandato aliquid non gessit, quamuis neque pupilli, neque mandantium interfit, mandati tamen tenetur, cit. l. 8. §. si tutores: eius autem quod interest nomine veniunt etiam vsuræ: his adde, damnatum hac actione, infamia notari, l. 1. D. de his, qui not. infam. & l. 21. C. eod.

10 Altera actio mandati est contraria, daturque ei, qui alterius mandato negotium aliquod gessit, aduersus eum, qui mandauit, ut quod eo nomine illi abest, recuperet. l. si verò 12. §. contruario, D. mandati: l. si mandatum 14. C. de negot. gestis. Dixi eo nomine, quia eatenus tantum hæc actio competit, quatenus alienum negotium gestum est: nam etiam si quis in suo fundo ædificauit mandatu alterius, eatenus actionem habebit, quatenus eius cau: à plus impendit, leg. si quis mihi 16. D. mandati. Si quid autem mandatario in conficiendo mandato contigerit, non ex mandati causa, sed aliunde, ut ex morbo, naufragio, latrocinio, illud in hanc actionem non veniet, l. inter causas 26. §. non omnia. D. mandati: quod tamen ita molendum est, ut ea dāna non contigerint directè propter mandati executionem. Grauis porò difficultas est, an hæc actio contraria competat mandatario, qui mandanti fines excessit, ut si fundum emere iussus C. aureis, emerit CXXX. nam Sabiniani summum ius sequuti negabant: Proculiani verò ex æquo, & bono concedebant, quatenus id quod mandatum fuit, gestum est, & non secundum excessum: quæ sententia in foro interno sequenda omnimò erit: in externo verò illud, in quo mandatarius fines mandati excessit, non repetit quidem actione mandati, sed negotiorum gestorum, quatenus vtile fuit domino: sed hæc sententia sunt.

11 Mandatum soluitur primò reuocatione, vel (ut loquuntur) poenitentia mandantis, qui denuntiat per sese, vel per alium mandatario, ne mandatum exequatur, l. si verò 12. §. pen. l. si mandauero 22. §. ult. l. si hominem 30. D. mandati. Si tamen mandatarius nesciens mandatum esse reuocatum defectu renuntiationis sibi factæ, mandatum exequatur, mandatorem obligabit; l. si mandassem 15. D. eod. l.

si seruus 32. D. de solution. l. 4. D. de manum. vind. Quare qui mandatum ignorans reuocatum esse, soluit, liberatur, l. si verò 12. citata, & l. si quis seruo 18. D. de solut. quorum ratio est, quia vti obseruabamus disquis. §. de censur. quest. 1. num. 7. cum mandatum sit tantum intimatio voluntatis mandantis, mutata illa voluntate, & intimata, atque significata mandatario, iam sufficienter tollitur mandatum, & cessat omnis influxus, & motio in actionem; quam si nihilominus pergat exequi mandatarius, iam agit ex propria voluntate, & non mandantis, cui proinde negotium prius mandatum non poterit tribui, cum ab illo reuera non prodierit sed mandatario, qui iam suo nomine, non mandantis agit. Ad hanc verò validam reuocationem debet res mandata esse adhuc integra, poteritque eodem modo mandatarius & reuolare mandatum, vel iam acceptum etiam obicere, modò res adhuc sit integra, & tempore moneat mandatorem; quia cum hæc omnia gratuita sint, & pendeant à libera voluntate, pro arbitrio fieri possunt, quamdiu non erit damnum tertij, quod vitare tenearis: immò Azor 3. part. lib. 9. de mandato, cap. 7. negat, pactum de non renocando mandato, fieri posse, quinimmodò si quis iuret se non reuocaturum, si deinde reuocet, validam fore reuocationem, quamuis ille per iurium committat. Secundò mandatum reuocatum intelligitur, vbi inter mandantem, & mandatarium exortæ sunt capitales inimicitiz. l. Janè 23. D. mandati.

Soluitur denique mandatum morte mandantis, aut mandatarij, re integra, id est si nondum obiectum sit, l. mandatum 15. C. mandati: l. inter causas 26. & l. 57. D. eod. nisi tamen mandatum fuerit de re post mortem faciendum, ut si quis mandauit Titio, ut post mortem sibi quidpiam fieri curaret, hæres poterit mandati agere, ut perficiatur, l. si verò, §. ult. D. mandati. Alios similes casus adducit Azor cap. 7. citato. quem consule.

ARTICVLVS VIII.

De Procuratoribus.

Procurator quis. numero 1.

Quotuplex procurator. 2.

Quinam procuratores constituere possunt. 3.

Quinam constitui. 4.

Obligatio procuratoris. 5. 6.

Actio inde nata. 7.

Cessatio procuratoris. 8.

Constitutio procuratoris est veluti pars subiectina mandati, & procurator mandatarij: quare quæ de mandatario fusiùs disputata sunt, valent quoque in procuratore, de quo tamen pauca singillatim explicanda videntur.

Est igitur procurator, qui alteri, in eius negotiis gerendis, vicariam præstat operam de ipsius mandato. Græcis dicitur διοικητής quasi actor, administrator, dispensator, defensor, & tractator: hæc enim omnia significat διοικητής. Vnde Ifoerat. dixit τιπτενός βίονδιοικητήν humiliter vitam suam disponere, & instituerè: Plato verò τὰ πολιτικά διοικητήν τὴν πόλιν διοικητήν Rempubliam administrare, ciuitatem moderari. Definitur procurator in synopsis Basilic. lib. 8. tit. 2. διοικητής ὁ ἑπιτακτοῦ διοικητήν τὰ

τὸ ἀπὸ τοῦ ἀρχιμαγίστρου ἄτορ siue mandatarius, cui demandata est negotiorum absentis administratio, quique tam agit nomine negotiorum absentis, quorum facit administrationem, siue quæ gerit ἐν ἀπόου, ἢ ἐν ἀρχιμαγίστρου ὑπὲρ τῶν ἀπόντων παραγμάτων ἢ ἐν τῷ δικαστηρίῳ ποιεῖται: dicitur etiam defensor, mandatarius, & aduocatus δικαστηρίου, ἢ ἐν πολέῳ καὶ σὺν ἡμῶν. Statim verò apparet quàm sit necessarius Reipublicæ procuratorum vsus, ne qui rebus suis præterentes esse volunt, vel non possunt, possint saltem per alios agere, vel conueniri, vt habetur l. 1. *D. de negot. gest.* & vt loquitur Syrop. Basilic. ne absentium tanquam indefensorum ὡς ἀδικαστηρίων res vel possideantur, vel vendantur, vel pœnæ committendæ actionem patiantur, aut alia quauibet iniuria res suas amittant defectu defensoris.

Procurator alius est ad lites, nempe qui mandatum sibi negotium litis exercendæ gratis accepit, per quem actionem acquirimus, retinemus, & exercemus, l. 8. §. 1. *D. mandati: l. procuratorem 72. D. de procuratorib.* Dixi gratis accipi mandatum procuratorium, quia constat ex artic. superiori, mandatum gratuitum esse oportere: & lanè si pacta mercede procurator constitueretur, locator potius diceretur. Quod tam sanctè à veteribus obseruatum fuit, vt si quid vel principaliter, & directò, vel extrinsecus, & per accidens ex lite esset consequutus, illud restituere teneretur, l. qui proprio 46. §. procurator, *D. de procuratorib.* Solebat tamen ipsis aliquid gratitudinis causâ in remunerationem dari, quod & salarium, & honorarium dicebatur; quod si certum erat, peti poterat per Præsidentem, si incertum, non poterat: vt diximus nuper de mandato. ex l. 7. l. qui muniam 56. §. ult. *D. mandati: l. salarium 17. C. eod. l. 1. §. in honorarij, D. de extr. cognit.* Hodie isti procuratores ad lites locant suam operam, suntque in Iudicum Tribunalibus ad illud officium destinati, principis auctoritate, habentque sibi definita salaria. Est verò procurator tã Actoris, quàm Rei, cum ab alterutro mandatum habet, l. 1. *C. de satisdat. & §. ult. in fine. de his, per quos agere.* Defensor verò dicitur solius Rei, cuius nomine, sua sponte, ac sine mandato iudicium suscipit, sequeque liti alienæ obtulit, l. minor 51. *D. de procurator. l. si cum procurator 23. D. de re ind. l. iusurandum 32. §. 2. D. de iureiur.* Vnde habemus rubricam de procuratoribus, & defensoribus. Deinde alius est procurator absentis, alius præsentis, quem propriè dici volunt cognitorem: ideo rubricam de procuratoribus, & cognitoribus legimus apud Paul. lib. 1. *sentent. & in C. Theodos. lib. 2.*

Alius est procurator ad alia negotia, quàm ad lites, qui aliquando simul & ad lites, & ad alia negotia destinatur, nonnunquam ad certas lites, aut certa negotia, aliàs ad omnes lites, aut ad omnia negotia, & denique ad omnes lites, & omnia negotia simul, qui dicitur procurator vniuersorum bonorum, l. 7. *D. de calum. & l. 12. de solutionib.*

Secundò diuiditur procurator in mandatarium, & voluntarium. Mandatarius, qui & verus, & propriè dictus procurator est, is est, cui vel agendæ litis, vel gerendorum negotiorum mandatum factum est, l. 1. *de solution. §. 1.* Procurator verò voluntarius, qui sua sponte negotium alienum suscipit, & quidem si litem suscipiat, defensor (vt nuper monuimus) si alia negotia, propriè negotiorum gestor dicitur, quamuis & sæpius procurator quoque nominetur, l. si sine 22. §. quod si. l. vltim. *D. rem rat. hab. l. si quis. l. 58. D. de solution.* Nonnunquam

quoque falsus procurator appellatur, l. 3. §. ult. & l. 1. in fine, *D. quod iussu. l. 43. & 44. D. de furt.* nihilominus per domini rati habitionem procurator euadit, l. licet 56. *D. de ind.* Hoc tamen nomine voluntarij procuratoris non censetur, qui suam operam inuito, & repugnanti importunè obtrudit, nam potius suspectus habetur, l. qua omnia 25. *D. de procurator.*

Tertio quidam procurator est rei alienæ, quidam est in rem suam, & denique quidam particeps, siue intermedius nominatur. Primus ille, qui rem, aut litem alienam alieno mandato agit, proprius, & verus procurator est: alter ex alieno mandato litem suam agit, quia sibi cessas, & mandatas ab alio actiones prosequitur, in rem atque vtilitatem suam, l. 4. *C. de procurator. l. 6. §. ult. D. mandati: v. g. qui alterius nomen, vel debium, aut hereditatem emit, l. 1. C. de contrario iudicio tuela, & l. 34. D. de procurator.* is verò domini loco habetur, l. sed si tantum 13. *D. de pactis:* ad eum quippe euentus damni, aut emolumentum pertinebit, l. 1. §. in propria, *D. quando appellandum sit:* ac proinde vtilem actionem habet, dominoque cui directæ competit, præfertur, l. procuratores 55. *D. de procurator.* Procurator particeps, siue intermedius est, qui partim proprio, partim alieno nomine litigat, l. 1. *quando appell.*

Omnes qui suo nomine actionem habent, procuratorem dare possunt, nisi aliqua lege prohibeantur: nam quod quilibet suo nomine facere prohibetur, vix vnquam per alium facere permittitur: quare filiusfamilias in actionibus quæ ipsi competunt, procuratorem dabit, l. 8. *D. de procurator.* neque seruus ad lites, leg. seruum 33. *D. eod.* neque qui in hostium potestate est captiuus, aut seruus, l. 14. & 15. *D. ex quib. caus. minor.* Minor, & pupillus sine tutoris, aut curatoris auctoritate, dant procuratorem, leg. neque 11. *C. de de procurat.* Immo neque ipse quidem curator ante litem contestatam dicitur, l. 8. §. 2. *D. mandati. & l. 8. 11. & 23. C. de procuratorib.* Mucus, surdus, & cæcus dare possunt, leg. mucus 33. *D. eod.* denique infames procuratorem constituere nequebant iurè antiquo, l. 1. §. 4. & 7. *D. de postul. & Quintill. lib. 3. cap. 6. & lib. 7. cap. 5.*

Non omnes tamen passim constitui procuratores possunt: nam ad id munus legitimam ætatem exigat Imperator, l. 12. *C. de procurator.* quam ætatem 25. annorum vulgò dicunt Interpretes. Horman. verò in *D. de procurator. num. 7.* requirit duntaxat decem & octo annos inchoatos, quia ad postulandum ea ætas duntaxat requiritur. §. ult. *in fine. quibus ex causis manumit. non licet, & l. 1. §. 3. D. de postul.* qua ætate fertur Nerna filius publicè de iure responsitasse. Cum igitur ex ætate forum attingere, & postulare liceret, cur non & procuratorem agere? non aliam igitur exigit Imperator in illa l. 12. in qua poscit legitimam ætatem, ne quis ab officio procuratoris repellatur, quia legitima ætas in iure intelligenda est secundum ea, de quibus hoc loco agitur. Alij vt hoc dissidium componant, ætatem 17. annorum requirunt in procuratore ad negotia: at verò in procuratore ad lites XXV. annos: cap. qui generaliter 5. *de procuratorib. in 6.* Fœminæ in exercendis litibus procuratores agere non possunt, nisi in rem suam, & proprium lucrum mandata sint illis actiones, l. 4. *C. de procuratorib.* quamquam ex quadam æquitate pro parentibus, marito, & liberis causa cognita, & si nullus adsit alius defensor, ipsis agere permittitur, l. 41. *D. eod.*

D. eod. ad cætera verò negotia procurationem accipere possunt. Serui procuratores esse nequeunt, neque qui Reipublicæ causâ diuitijs abfuturi sunt, neque qui morbo perpetuo tenentur, neque infames, milites, magistratum iniuri, potentiores, & iniuri procuratores dari queunt, ad lites scilicet. Quæ singula ex *D. & C. de procuratoribus,* passim obseruant Interpretes: sed ea pertinent potius ad forum externum, quàm ad nostrum institutum, sicut & illa alia qualisio, in quibus causis, & actionibus possint dari procuratores, de qua quadam singularia obseruat Cuiac. lib. 15. cap. 16. quamquã fortassis aliquid in consecrarijs artic. proximo, ad tollendam aliquam antimoniã, perstringemus.

Obligatur procurator primo contractu mandati domino, l. 8. §. 1. *D. mandati.* modò procurator mandatum tantum habeat, l. 2. *D. de procur.* Nam si non consenserit, non obligatur, quamuis non contradixerit, l. 8. §. 1. *D. eod.* Secundò obligatur, vt rectè (hoc est boni viri arbitratu) causam agat, l. seruum 33. §. ait prator. l. pen. & l. vlt. *D. eod.* Tertio cogitur à pratore iudicium accipere: si dominus pro eo satisdederit, etiam domino ante litem contestatam mortuo, l. 8. §. prator. l. si defunctus 15. *D. de procurator.* quamquam Paulus existimet iuris esse, si ex stipulatu ob rem non defensionem agatur: & in eam sententiam Sabinum adducit l. non cogendum 45. §. 1. *D. eod.* Quartò obligatur bona fide rationem reddere, l. qui pro proprio 46. §. 4. *D. eod.* Quintò tenetur de dolo l. qui pro proprio, cit. Quare si per allusionem procuratoris abiolutus fuerit aduersarius, tenebitur actione procuratoris, siue mandati, l. 8. §. 1. *D. de procurat. & l. 9. C. eod.* Sextò instrumenta litis restituat oportet, l. si procuratorem, *D. mandati.* Septimò ex negligentia, & lata culpa, vt si non mandatum, sed aliud gesserit, v. g. pecuniam petere iussus, iusurandum detulerit. l. si itaque 19. *D. de iureiur.* Octauò ex culpa etiam leui, l. procuratorem 11. l. à procuratore 13. l. in re mandata 21. *C. mandati.* Quia licet in hoc casu solius mandantis vtilitas agatur, idèoque ex generali regula teneri debeat ex sola culpa lata; in contractu mandati, singulari iure receptum est, vt queuis etiam negligentia præsteur, vt diximus articulo superiori, tum propter bonam fidem, & amicitiam, quæ in hoc negotio dominatur, tum ob aliquam artis professionem, cuius ratio habetur, quoties minor diligentia, minùsve studium adhibetur, quàm ab eius ordinis, siue professionis hominibus adhiberi soleat, l. 9. §. Celsus, *D. locati. l. 6. §. sicuti, D. de offic. præs. d.* Quæ omnia veriora erunt quandò procuratio non erit gratuita, sed pacta mercede, vt ferunt nostri mores; atque non solius domini, sed ipsius quoque procuratoris vtilitatem spectabit.

Obligatur dominus ad sumptus, quos probabili ratione fecit procurator, quamuis litem perdidit, l. 4. *C. mandati:* aut quamuis litem ad exitum perducere non potuerit, l. qui mutuum 56. §. ult. *D. mandati.* Defensor tamen, qui sine mandato litem suscepit, sumptus suos non repetit, nisi vicerit, quia tunc inutiliter gessit, l. 5. §. in hac. *D. iudicatum solui.*

Hinc oritur duplex actio. Prima directæ, domini in procuratorem, vt quod non bona fide gesserit, vel neglexerit, quanti domini intererit temperet. Altera est actio contraria procuratoris in dominum, cuius litem exercuit, vt quod eo nomine illi abest, recuperet, l. qui proprio 46. *D. de procurator.* quibus similes explicuimus in negotiis gestis, & mandato.

Inhibetur procurator, Primò si dominus re inter-

gra mandatum reuocauit, l. 7. §. ult. *D. mandati.* Secundò, si dominus re integra; & ante litem contestatam moritur, l. si defunctus 15. *D. mandati. l. nulla 23. Cod. eod.* Tertio si dominus alium procuratorem dederit, l. si quis 31. §. ult. *D. de procurator.* Quarto si capitales inter eos inimicitie exortæ sint, l. 8. §. ult. l. si post 14. *D. de procurator.* Quintò si ad finitas prior dirempta sit. Sextò si longius abiturus, & diù abfuturus. Septimò si dignitatem adeptus. Octauò si causa Reipublicæ abfuturus. Denique si quæpiam alia iusta causa impedit, quæ à Pratore cognoscenda erit.

Cætera, quæ de procuratoribus habentur in *D. & C.* atque iure Pontifico, forensia duntaxat sunt, vti monui, quia illa rubrica est tantum de procuratoribus ad lites, atque aberrant à nostro instituto. Hæc igitur libasse sufficiat.

ARTICVLVS IX.

Consecraria ex tribus proximis Articulis.

CONSECTARVM I. *Discrimen inter vulgare mandatum & procuratorium, ac negotium gestum.*

I. *An mandatus soluere, qui non soluit, sed debitori promissit soluere, mandatum impleuerit.*

III. *Casus singulares circa procuratores ad accipiendam pecuniam.*

IV. *De mandato transferendæ merces certa quadam nani, aut illam cui imposita fuerint, non mutandâ.*

V. *De procuratore ad merces & solutionem.*

VI. *An gesta per falsum procuratorem possint à domino rata haberi in suum fauorem post latam sententiam.*

VII. *LL. aliquot emendantur & illustrantur.*

EX his quæ superioribus articulis tradidimus, plura colligere licebit, & definire, quorum aliqua obseruabimus hoc loco. Cætera, quia grauiores quasdam difficultates alibi commodius explicandas cõtinent, in aliâ disputatione recipiemus.

CONSECTARIVM I.

Discrimen inter vulgare mandatum, & procuratorium, ac negotium gestum.

Communio inter vtrumque mandatum. 1.

Dissimilitudo inter illa. 2.

Similitudo inter mandatum, & negotiũ gestũ. 3.

MAGNAM omninò, inter duo ista mandata cõmunionem esse facillè constat ex art. 7. & 8. nam vtrumque ex amicitia, & officio proficiscitur, vtrumque gratuitum est, nuda conuentione, etiam inter absentes, per nũtium, aut epistolam, expressè, vel tacitè contrahitur: in vtroque bona fides, & diligentia requiritur, dolus, & culpa non modò lata, sed etiam leuis ferè semper præstat: ex vtroque nascitur duplex actio mandati, directæ nempe aduersus mandatarium, & procuratorem: contraria mandatarij, & procuratoris aduersus dominum, vt

D fuit

fuit explicatum. Vtrumque renuntiatione, aut morte finitur, siue renocatur: ex vtroque filius, familias & obligare, & obligari potest: neutrum in seruilem conditionem cadit: vtrumque mandatoris periculo geritur, & est generale, vel speciale tantum, procuratorium videlicet omnium litium, aut certæ cuiusdam duntaxat: mandatum vniuersale omnium negotiorum, aut vnius, vel alterius certi designati duntaxat: ex vtroque mandatarius, & procurator si damnetur, infamiam incurrunt. Rationem reddidit Cicero orat. pro Sexto Roscio Amerino. *In priuatis rebus, si quis rem mandatam non modo maliciosius gessisset, sui quaestus, aut commodi causa, verum etiam negligentius, eum Maiores, summum admisisse dedecus existimabant. Itaque mandati constitutum est iudicium, non minus turpe, quam furti: Credo propterea, quod quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in his opera nostra vicaria fides amicorum supponitur, quam qui ledit, oppugnat omnium commune presidium, & quantum in ipso est, disturbat vita societatem: non enim possumus omnino per nos agere, alius alia in re est magis vitis, idcirco amicitia comparatur, ut commune commodum mutuis officiis gubernetur, &c.* multa siquidem alia pergit in huius criminis atrocitatem disputare.

Differt nihilominus primò materiã, quia procuratori licium prosecutio, alteri cæterorum negotiorum non forensium administratio mandatur. Secundò personis, quia seruus litis exercendæ mādaturum habere non potest, aliarum rerum potest. Mulier procuratorē suo nomine dare potest, mādaturum alterius causã dare non potest: præterea ipsa procuratrix esse nequit, & tamen aliorum negotiorum, quæ vitia non sunt, mādaturum recipere potest. Minores ante decimum octauum annum procuratores esse nequeunt, aliarum rerum mandatarij esse possunt. Denique manus, & surdus procuratores esse non possunt, cæterorum negotiorum gestores esse possunt, *l. minus 4. §. D. de procuratorib.* Tertio differunt iure, quia procurator ante litem contestatam alium procuratorem dare non potest: mādaturarius quouis tempore, negotium sibi demandatum & à se receptum alteri mandare potest. Quarto denique obligationibus, quia à procuratoribus satisfactiones certis de causis exiguntur quæ ab alijs mandatarijs nulla de causa exiguntur.

Mandatum, & negotium gestum conueniunt, quia in vtroque bona fides requiritur, dolus, culpa lata, & leuis præstatur, non autem casus fortuitus, nisi ex speciali pacto: vtrumque per denuntiationem cessat, & tum mandatarius, tum negotiorum gestor administratione prohibetur: ex vtroque nascitur duplex actio, vna principalis, & directa, altera contraria mandati quidem, *ex l. XII. tabular.* negotiorum gestorum ex æquitate, quæ utilitas appellatur *in l. 5. D. de obligat. & act.* estque forensi Iurisconsultorum disputatione inducta, & à Prætorē recepta, *l. 3. D. de negot. gest.* Differunt verò mandatum, & negotium gestum, quia illud est contractus, istud quasi contractus. Deinde mandati obligatio nuda conuentione contrahitur, quamuis nihil dum negotij gestum sit; obligatio verò & actio negotiorum gestorum nascitur ex præsumpta tantum conuentione, quamuis nulla expressa fuerit, sed accedere debet realis negotiorum gestio. Tertio mandatum recipitur domini rogatu; in negotiorum gestione sponte negotium alterius geritur, sæpè ignorantis, cum mandatarius semper scientis res administrat. Quarto qui pecuniam mandatario, vel procuratori alterius, ad ipsius ne-

gotia mutuo dat, vtrumque obligatū habet, procuratorem scilicet, & dominum: in negotijs autem gestis, habet solum obligatum illum, cuius negotia geruntur, *l. 6. §. 1. D. de negot. gest.* Quinto qui ex mandato alterius negotia procurat, non nisi omnibus expletis mandati partibus liberatur: secus in negotiorum gestore, sufficit enim si vel in paucis amici labore, alicui consilatur, vti loquitur Papinian. *in leg. tutores 39. §. 2. D. de admin. tutor. & leg. tutor. 20. C. de negot. gest.* Sexto actio mandati infamiam affert damnato, non verò negotiorum gestorum, *l. 1. D. de his, qui not. infam.* Actio denique contraria competit ei, qui bona fide, quamuis non vtiliter, negotium mandantis administrat; non verò negotiorum gestori, nisi vtiliter gesserit, *l. 2. D. de negot. gest.* quæ omnia diligenter obseruauit Hotman. *in D. mandati. n. 34. & 35.* quæ hoc loco non inutiliter, (vt existimo) reddere placuit.

CONSECTARIUM II.

An mandatus soluere, qui non soluit, sed debitori se soluturum promisit, mandatum impleuerit.

Mandati Sempronio, vt centum, quæ mihi debet, soluat Caio, cui tantundem debeo; Sempronius non soluit quidem, sed Caio centum se debere stipulatus est. Quæritur, Num Sempronius mandati fines, quos diligenter seruandos esse monuimus *art. 7.* impleuerit, & num aduersus illū actionem mandati habeam; non enim mādaturā vt promitteret, aut stipularetur, sed vt solueret. Deinde nunquid potero inhibere Sempronio ne soluat, quia postum reuocare mādaturum te integra, vti omnino est hoc loco, quamuis promissio, & stipulatio accesserit, quia non fuerat mandata promissio, sed solutio. Inde vterius sequitur, Sempronio foro cedente, & decoquente, Caium creditorem meum iure aduersum me agere posse, quia non est facta delegatio.

Respondetur, Si Caius creditor meus Sempronium, cui solutionem mandaueram, mei loco debitorem acceperit, contentusque fuerit promissione sibi à Sempronio facta vice solutionis mandata, mandatum tunc impletum fuisse, quia eo casu promissio comparatur solutioni, vt in simili dicitur *in l. fin. C. ad l. falcidiam.* Deinde solum videtur, quocumque modo creditori satisfiat: sapienter enim Vlpian. *l. si rem 9. §. omnis. D. de pignor. actio.* dixit *Satisfactum autem accipimus quemadmodum voluit creditor, licet non sit solutum.* Vide & *leg. solutum 11. §. solutam, D. eod.* Sum igitur ego liberatus illa promissione, & stipulatione Sempronij, quam Caius creditor meus loco solutionis accepit: quare nequeo renocare mādaturum factum Sempronio, quia non modò res non est integra, sed reuera completum est mandatum. Neque Caius aduersum me amplius agere potest, quia iam Sempronium in debitorem accepit, estque nouatio facta: quare si Sempronius decoquat, aut foro cedat, sibi ipsi tri-buat Caius, qui vice mea Sempronium debitorem acceperit, & promissione loco solutionis contentus fuerit: non est quidem facta delegatio illa in mei præiudicium, neque potest Sempronius obicere, se fuisse à me liberatum. Oportet tamen in his omnibus Sempronium significasse Caio creditori meo, se habere in mandatis à me numerandi ipsi centum,

centum, quæ debeo, ipseque Caius mandatum ratum habeat, & Sempronium in debitorem mei loco recipiat: sufficit autem si ex eius libris constet, illud mandatum ipsi fuisse significatum, & ab illo approbatum. Solent tamen creditores ita accipere hæc mandata, vt semper sibi reseruent ius, & actionem in primarium creditorem: sed de his lib. 3. vbi de solutionibus.

CONSECTARIUM III.

Casus singulares, circa procuratores ad accipiendam pecuniam.

Primus. Petrus constituit Nicolaum suum procuratorem ipeccatim ad emendum cuiusvis generis merces ad quinque millia scutorum, quod tamen suum mandatum procuratorium validum esse vult, dummodò Alexander, & Cæsar eundem Nicolaum procuratorem quoque constituerint, ad eandem causam, eundemque effectum; cum quibus idem Petrus voluit pro rata polle conueniri, vi obligationis, quam Nicolaus procurator contraxerit cum quibusvis personis, non aliter, neque alio modo. Alexander igitur, & Cæsar procuratorem Nicolaum ad eundem effectum constituerunt, addideruntque præterea, vt posset singulos illos obligare in solidum pro integra summa quinque millium scutorum: & sanè Nicolaus instrumendo suo, in quo se dicit procuratorem Alexandri, & Cæsaris, atque etiam Petri, prædictos omnes, & singulos dominos, siue constituentes in solidum obligauit Mæuius, ex causa mercium emptarum, & traditarum ad quinque millia scutorum. Quæritur, An reuera Petrus obligetur: ipse enim in suo mandato voluerat tantum obligari pro rata cum Alexandro, & Cæsare, à quibus suum mandatum probari, & eundem procuratorem, ad eandem causam, effectumque constitui voluit: quod verò isti addiderunt in suo mandato, quo Nicolaum constituerunt suum in eadem causa procuratorem, facultatem illos singulos obligandi in solidum, & pro tota summa; non potest dare facultatem huic procuratori obligandi quoque Petrum in solidum, qui in suo mandato procuratorio cauit, ne posset conueniri cum alijs, à quibus volebat suum mandatum approbari, & procuratorem suum ad eandem causam constitui, nisi pro rata proportionem, vi eiusmodi obligationis. Forma igitur mandati seruata non fuit, ac proinde nihil validè fuit actum vi illius mandati, cuius forma omnino tenenda erat, maxime propter adiectam illam clausulam, *non aliter, nec alio modo*: quæ verba in suo mandato Petrus appoluerat, quibus sine dubio significabat, se non consentire obligationi aliter factæ, quam fuisset expressum in mandato, cum ea sit vis eiusmodi particulae, & aliudè explorati iuris existat, quæ contra formam gesta sunt, nullius momenti esse, *l. cum hi 8. §. si Prætor 17. D. de transactio. & caput. cum dilecta. de testibus.* vbi vide Felin. *num. 36.* & alios, quos eam in rem adducit Straccha, *de mercat. titulo mandati, à numero 8.* Quare iudicatum fuit à quopiam, nullam esse Petri obligationem, vt potè contractam à procuratore ipsius, contra formam mandati sibi facti. Respondet tamen in hac quaestione Straccha. *eod. loco à n. 10.* Petrum manere obligatum in solidum pro sua rata, iuxta sui mandati tenorem, cuius meminit in obligatione procurator Nicolaus, in

R. P. Gibal. De Negotiat.

qua se & Petri procuratorem nominat, & ex illius mandato agere. Alij verò duo constituentes, obligantur in solidum quoque ad totam summam; iuxta sui mandati formam. Itaque illa vox *in solidum* diuersa respicit in illa obligatione, respectu diuersorum constituentium eundem procuratorem, quamuis ad eandem causam, propter diuersam formam mandatorum ipsorum: quod minime videri absurdum ostendit eo loco Straccha *n. 12.* Dicendum itaque est, procuratorem hoc casu fines mandati non excessisse, & Petrum tantum manere obligatum pro rata, quamuis in solidum; cæteros autē in solidum quoque obligari, sed pro tota summa.

Secundus. Conueuerunt negotiatores generaliter procuratores constituere: quo casu dubitatur, an eiusmodi procuratores possint pecunias accipere ad cambia. Respondetur cum Straccha. *loco citato, num. 19.* & Romano, *consil. 114.* quem sequitur Decius, *consil. 441. numero 9. apud eundem Straccha.* in generali mandato comprehendendi ea, quæ mandantes, & constituentes facere solent in *leg. vel vniuersorum 12.* conceditur procuratori pignori dare, si vel pignori dare mandatum ei fuerit, *vel vniuersorum bonorum administratio ei permisa est, ab eo, qui sub pignoribus solebat mutuas pecunias accipere*: eodem vniuersali mandato continentur, quo ex consuetudine loci fiunt. Si igitur negotiator generali mandato constituens procuratorem, solitus sit ad cambia accipere, itaque fieri solent ex quadam recepta consuetudine, in loco, vbi procurator constitutus negotiant, si accipiat ad cambia, suum dominum & constitutum obligabit ad illa cambia vi mandati generalis, quod accepit, aut taciti mandati ad cambia: si enim nolisset suum procuratorem accipere ad cambia, debebat vel illud excipere in suo mandato, vel non dare mandatum generale ad negotiationem, quandoquidem ex recepto more facultas accipiendi pecunias ab cambia, intelligitur communiter in eo loco comprehendendi eiusmodi mandato generali.

Tertius. Simili ratione, soluenda est huic affinis quaestio, An quando debitor, qui soluendo non est, vult tamen indemnem seruare suum creditorem, illi permittit pecunias accipere ad cambia: de quo casu disputauimus *in opere de usuris lib. 5.* ea facultas solum intelligenda sit ad prima cambia, an verò ad recambia, donec ipsi fuerit satisfactum. Mercatorum enim vsus, & communis praxis consulenda erit, alioquin spectata sola forma verborum vniuersalium, facultas accipiendi ad cambia, etiam recambia continet: quod in simili casu respondisse Decium, refert Straccha. *n. 20.*

Quartus. Titius procurator constitutus, ad accipiendas mutuo pecunias, suo chirographo, & apocha fatetur, se eiusmodi pecunias accepisse, cum tamen nondum re ipsa acceperit: Quæritur, an dominus illo chirographo sui procuratoris obligetur, quandoquidem mandati fines excessisse videretur. Dissident in hac controuersia DD. plerimi enim volunt Dominum obligari, cum Sarmiento *lib. 3. selectar. interpretat. capit. 11.* quia ex procuratoris confessione, & chirographo constat, pecuniam illi creditam, & numeratam fuisse: quod probant *ex leg. pecunia 14. Cod. de solutionib. leg. Lucius 46. §. tutela. D. de administrat. tutor. leg. 2. §. ultimo, Cod. de quadrienn. præscrip.* cum ex illa igitur confessione constet de numeratione, constabit quoque de forma mandati seruata, ac proinde obligatur dominus. Neque sanè

D 2 veris

verisimile est, procuratorem acceptam tulisse pecuniam illi, à quo reuera nondum accepit, & saltem elapso biennio non competet amplius domino exceptio non numeratæ pecuniæ: ex qua etiam exceptione, quæ dicitur competere mandatori, leg. tam mandatori 12. C. de non num. pecun. sapienter argumentatur Sarmient. obligari mandatorum ex confessione mandatarij, alioquin illi non fuisset necessaria eiusmodi exceptio. Alciat. tamen in l. 2. §. ultim. D. si certum petat. totam istam controuersiam iudicis arbitrio permittit, utpotè nondum iure certo definitam: neque id multum improbat Tiraquell. statim afferend. distinguunt alij, atque iure canonico negant dominum obligari, quia ex eo iure semper competit exceptio non numeratæ pecuniæ: ex rigore verò iuris civilis dominum conueniri non posse, nisi post elapsum biennium, post quod cessat exceptio numeratæ pecuniæ, non verò ante illud; immò nunquam conuenietur principaliter, sed solum in subsidium procuratoris, illoque primùm exculso.

Verius tamen censent Felin. in cap. cum olim 1. num. 3. de offic. delegat. & in cap. si cautio, n. 16. de fide instrum. Tiraquell. de retract. conuent. §. 4. gloss. 6. numero 23. Fachina. lib. 2. controu. cap. 56. Stracc. de mercat. titulo mandati, num. 4. qui alios dabunt; dominum hoc casu non obligari ex sola confessione mandatarij, siue procuratoris sui: nam ut dominus ex facto procuratoris obligetur, constare debet, illum mandatum expleuisse, neque sibi positos fines transgressum fuisse, ut sapius monuimus art. 7. & 8. quod non satis constat hoc casu, cum inter confessionem acceptæ pecuniæ, & numerationem plurimum intersit, neque hæc posterior necessariò sequatur ex illa priori, uti supponitur leg. si ex cautione 13. C. de non num. pecunia. & ex toto illo titulo passim. Quod verò dicitur aliquandò ex confessione probari numerationem, id intelligendum est contra ipsum contententem, qui etiam habet exceptionem, non contra aliquem alium tertium, sicque intelligenda est lex pecuniæ 14. C. de solutionib. vbi agit de creditore, qui se accepisse pecuniam instrum. fatebatur: quæ confessio maiorem probationem afferre dicitur, quam si chirographum acceptæ pecuniæ fuisset redditum. Non dicit itaque constitutio professionem acceptæ pecuniæ esse probationem omnimodam, cuique nihil opponi possit, sed esse maiorem alia, quæ sit reddendo chirographum acceptæ pecuniæ. in leg. Lucius, nuper adducta, agit de tutore, cuius confessio nocet pupillo; tutoris siquidem facta, & contractu pupillus obligatur, cum tutor generalem administrationem rerum pupilli obineat. Denique in l. 2. C. de quadrienn. prescription. aliquid speciale statuitur circa fisci procuratorem, à quo qui apocham habet recepitæ pecuniæ, plenissimam securitatem consequitur; quod in alijs constat esse falsum, ratioque videtur esse, quia fisci procurator habet generalem procuratorem reipsum ipsius; nos autem agimus de procuratore speciali ad aliquid certum. Denique cum in alijs, quæ afferuntur, dicatur, exceptionem non numeratæ pecuniæ conuenire mandatori, certum est, illum non obligari ex sola illa confessione sui procuratoris, quoties probabiliter existimabit, pecuniam non fuisse numeratam: quod verum erit in vtroque foro. Idemque dicendum est de procuratore ad accipiendam solutionem debitæ pecuniæ mandatori,

est siquidem par vtrobique ratio.

Neque obstat quod procuratoris confessio fuerit coram iudice facta, quo casu, illam domino præiudicare censuit Iason in l. 2. §. ult. D. si certum petat. id enim bene negat Fachina. lib. 2. controu. cap. 57. quia licet iudicis decretum efficiat, ut ea, quæ coram ipso facta sunt, præsumantur omnia solemniter acta, dolumque ab illis abfuisse; nulla tamen lex est, aut ratio, quæ dicat præsumi numerationem, ex professione coram iudice facta.

Non nocet quoque domino in hoc casu iuramentum, quo se obstrinxit, ratum se habiturum quidquid à procuratore gestum fuerit; inde enim non obligatur ex confessione procuratoris, uti capit. citato Fachina. docet, contra Alciat. in l. 2. §. ultim. D. si certum petat. quia clausula ratificationis tacite inest mandato procuratori dato: ex glossa in leg. si procuratorem, verb. ratum, D. de procurator. idèque iuramentum de ea ratificatione facienda appositum nihil aliud facit, quam exprimere conditionem, quæ inerat mandato, & ad illius obseruationem noua obligatione religionis obstringit: verum non operatur ultra iurantis intentionem, leg. ultim. Cod. de non numer. pecun. intentio porò ipsius est, ut nou obligetur, nisi pecunia re ipsa suo procuratori numeretur.

Denique non nocet, quòd in mandato dicat dominus, se constituere procuratorem ad accipiendam mutuo pecuniam, & ad confitendum se recepisse, quia mens mandantis non est, ut procurator fateatur pecuniam se accepisse, si reuera non accepit, ex eaque confessione dominum obliget, sed vbi eam accepit, explicet, atque suo chirographo testetur eiusmodi receptionem, ad securitatem creditoris, à quo illam accepit.

Quintus casus. Qui accepit mandatum ad vendendum, aut locandum, habet etiam ad accipiendum pretium rei locatæ, vel venditæ, nisi in eo mandato excepta fuisset exactio huius pretij: ita Stracc. de mercat. tit. mandati, n. 23. & Fachina. lib. 2. contr. c. 93. contra Ludou. Roman. singular. 23. & consil. 461. manifestò enim id habet l. quod seruus 35. D. de solution. Sed & si quis pecuniam dominicam feneratus esset à seruo, si permisso Domini seruus dominicum negotium gessisset, idem iuris est: videtur enim voluntate eius, quis cum seruo contrahere, & ab eo accipere, & ei soluere. Vbi vides, seruum peculiari negotiationi pecuniam fenerandi præpositum posse, & pecuniam dare, & accipere. Dixi tamen videndum esse, ne in mandato sit aliqua exceptio, ut in l. 1. §. igitur præpositio, D. de exercitor. vbi seruus præpositus erat ad locandum tantum, non ad exigendum; quare rectè dicitur, eiusmodi seruum præpositum à magistro nauis, ad locandam nauem, non posse exigere vecturas. Neque bene obicitur leg. hoc iure 86. D. de solution. vbi negat Paul. litis procuratori rectè solui: nam rationem optimam reddit ipse Paul. quia eiusmodi procurator non habet actionem iudicati: Absurdum verò est, cui indicati actio non datur, & ante rem iudicatam solui posse.

Sextus qui accepit mandatum ad vendendum, poterit vendere habita fide de pretio, nisi aliud mandatum expresserit: quia enim eiusmodi venditiones fieri frequentius solent, non poterit aut negligentia, aut malæ fidei, siue violari mandati

mandati procurator accusari, si credita pecuniâ vendidit: ita plures Consulti iuris apud Stracc. tit. mandati, n. 26.

Septimus. Procurator ad recipiendam pecuniam ad certam causam in mandato expressam, si se eam accepisse dicat in apocha, aut simpliciter affirmet ad causam mandati se accepisse, quamuis mentiat, quia ad quidpiam aliud accepit, obligat dominum: neque enim laborat creditor, an qui pecuniam accipit in causam mandato expressam, mentiat, aut vera loquatur, l. 1. §. non autem, D. de exercitor. ita Stracc. & alij apud ipsum num. 17. n. verò 28. refert ex Baldo, mercatorem, qui vendidit Abbati pannum ad vestiendos monachos, obligate omnino monasterium, licet Abbas mentitus fuerit, aut mutata deinde voluntate pannum in alios vsus conuerterit.

Octauus. Mercatores Antuerpienses litteras per Titium tabellarium mittunt mercatoribus Lugdunensibus, in quibus litteris aliquid continetur in fauorem huius Titij tabellarij agendum. Negant Lugdunenses, illum esse Titium illum, cuius meminere litteræ. Vel si maus, Titius constitutus est procurator ad negociandum, aut quidpiam aliud agendum, desert ille suum mandatum iis, quibuscum agere debet, qui negant, illum esse verum procuratorem eiusmodi mandato constitutum: cur enim fieri non potest, ut iste hoc instrumentum mandati, furto subtraxerit? hoc casu qui negant, Titium esse illum, de quo litteræ loquuntur, aut esse verum procuratorem, probare id debent: ita Stracc. & ab eo adducti n. 30. An verò si fuerit solutum ei, qui interceptis literis finxit se esse illum, de quo agebant litteræ, liberetur debitor, dicam alibi. Adi interim Scacciam de camb. §. 2. gloss. 5. q. 12.

Nonus. Qui mandatum accepit, ut pecuniarum certam summam sub vsuris acciperet, & cum damno, provt melius videretur, & suo creditori eam summam solueret, vbi hoc præfiterit, tenetur ex quadam æquitate nominare personas, à quibus sub vsuris accepit, ut pluribus disputat Stracc. à n. 31. ut occurratur vsurariæ prauitati: in qua ratione, & definitione expendenda non moreris, cum vsuram omnem excludamus, & de eo casu disputamus opere vsuris.

CONSECTARIUM IV.

De mandato transmittendi mercem certam quadam navi, aut illam cui impositæ fuerint non mutandi.

13 Mercatores Anconitani mandarunt Neapolitanis, ut sibi certas merces emerent, & Anconam mari transmitterent, quærerentque assecutores, qui periculum in se susciperent; quod fieri posse putabant solito assecurationis pretio septem scutorum in singula centena: denique solita cū clausula de non transferendis mercibus ex nauis, in qua semel fuissent impositæ, in aliam. Neapolitanis emerunt quidem merces, quibus nauim onerarunt, acceptis fideiusoribus, siue qui securitatem, & periculum præstarent, quibus tamen non dixere legem de non transferendis mercibus ex vna nauis in aliam, quia dicebant se non inuenisse assecutores cum ea clausula, nisi quindecim pro quolibet centenariò soluerent: merces igitur ab vna nauis in aliam translatae fuere, & vna R. P. Gibal. De Negotiat.

cum ipsa periere. Quæritur, An Neapolitanis mandati fines exceßerint, & de damno, ac culpa teneantur Anconitatis? agit pluribus hanc controuersiam Straceha titulo mandati, à numero 39. contra Decium, qui Neapolitanos excusabat, & reiciebat in Anconitanos onus probandi culpam à Neapolitanis admittam fuisse, eo quod potuerint reperire assecutores, cum solita illa clausula pro pretio communi, & consueto septem scutorum; neque potuisse cogitare Anconitanos vel le tam insuetum, & grande pretium quindecim in singula centenaria expendere. Contrarium sapienter omnino contendit Stracc. & Neapolitanos esse reos violati mandati, quòd plura capita complectebatur, nempe mercium emptionem, earundem traiectionem mari, assecutores, qui periculum præstarent cum solita clausula, ne merces ex vna nauis in aliam transferrent: quod vltimum non præfiterant Neque enim assecutores cum ea conditione, & lege acceperunt, uti expressè illis mandatum fuerat: violarunt igitur mandatum. Sicut si mandem tibi, ut mittas meas merces in nauis Ioannis, si quia id non potuisti, mittas eas in nauis Pauli: si eæ perierint, sine dubio teneris de damno, aut de pœna, si quæ fuit imposita. In culpa igitur sunt Neapolitanis; neque Anconitanis incumbit ius probandi potuisse Neapoli reperiri assecutores, cum solita clausula, & solito pretio: in quam rem adducit l. item queritur 13. §. si nauicularius, D. locati. Si nauicularius onus Minturnas vehendum conduxerit, & cum flumen Minturnese nauis ea subire non possit, in aliam nauem merces transtulerit, eaque nauis in ostio fluminis perierit; teneris primus nauicularius. Labeo, si culpa caret, non teneris ait. Caterum si vel inuito domino fecit, vel quo non debuit tempore, aut si minus idonea nauis imposuit, tunc ex locato agendum. Sanè non potuit Vlpianus clariùs nostram sententiam explicare. Eodem pertinet l. ult. §. si ea conditione, D. ad l. Rhodian. de iactu. Stracc. accessit Scaccia de comm. §. 2. gloss. 5. n. 370.

CONSECTARIUM V.

De Procuratore ad merces, & solutionem.

14 PRImò, procurator ad vendendum, licet habeat plenissimam licentiam, nequit sibi ipsi vendere, neque esse simul venditor, & emptor: ita Rota Gennens. decis. 4. n. 3. & Scaccia de comm. & camb. §. 1. q. 7. part. 1. n. 15. Sicut creditor habens facultatem à debitore vendendi pignus, non potest sibi ipsi vendere: quod docet Negulan. de pignorib. memb. 1. 6. part. n. 26: & Menoch. consil. 296. n. 20. quod ego quidem verum esse existimo, in foro externo ob præsumptionem fraudis, quam vitare intendit: verum si fraus omnis prorsus absit, & valida, & iusta erit ea venditio in foro interno, cum nulla iniuria fiat mandanti.

Secundò, procurator ad emendum, si emat nomine proprio, cum teneatur emere nomine alièno, fidem frangit, & tenetur de dolo. Qua etiam de causa mandatarius emendo seruum nomine proprio, efficitur quidem serui dominus, tenetur tamen crimine stellationatus, efficiturque infamis, uti ex Bald. in l. felicissima, C. de his, qui à non dom. manum. docet Scaccia de comm. §. 2. glossa 5. quæst. 14. num. 380.

Tertid, procurator ad transfectionem mercium, debet

debet modum transfectionis sibi præscriptum servare, videlicet ne ab vna naui in aliam transmittantur, ne alia naui, aliòve nauiculario, quàm designato vehantur, alioquin mandati fines excedit, vti diximus *consectar. 4.*

³⁷ Quarto mandatarius ad soluendum, qui est simul creditor mandantis, non potest pecunias, quas mandans ei remittit, cum aliquo ordine accipere pro suo credito, contra ordinem mandantis, & in reliquis debet servare ordinem, alioquin tenetur actione mandati, quod violat: ita Scacc. *de comm. §. 2. gloss. §. n. 376.* Crediderim tamen, si mandatarius iste, qui simul est creditor mandantis, non possit aliter recuperare summam sibi debitam, quàm retinendo eam, quam alteri solvere iustus est, posse sibi providere, & absque iniustitia vti veluti quadam compensatione.

Alia plura queruntur circa solutiones per literas cambij, quibus continentur mandata de solutionibus: sed de his agemus commodius libro tertio.

CONSECTARIUM VI.

An gesta per falsum procuratorem possint à domino, post latam sententiam, rata haberi in suum favorem.

¹⁸ Vlpian. *in leg. licet 56. D. de iudic.* ait, quod si quis, cum procurator non esset, litem sit contestatus, deinde ratum dominus habuerit, videtur retrò res in iudicium retrò deducta. Potest igitur dominus pendente iudicio, quæ falsus procurator gesserit, rata habere: quod etiam poterit in sui præiudicium post latam sententiam ex l. 3. §. falsus, *D. rem ratam habere.* An verò eo casu, id etiam in sui commodum valeat, quærimus: ita enim affirmat glossa in l. si mater, §. hoc iure, *D. de exception. rei iud.* Galliar. lib. 1. *observat. 47.* & alij; quia ratificatio mandato æquiparatur, & retrahitur, l. ult. *C. ad Macedon.* Quare cum iudicium hoc loco fuerit nullum, ob consensum domini non præstitum, vbi ille accesserit, validabitur iudicium: verius tamen negat Fachinæ. lib. 8. *contro. cap. 6.* cum alijs, quos adducit, quia ratificatio fieri debet tempore, quo actus celebrari potest, l. bonorum 24. *D. rem ratam haberi:* post sententiam autem latam actus iudicialis fieri non possunt, iam enim facti sunt: igitur neque per ratihabitionem validari. Deinde fraudes foverentur hac ratione, & iniuria fieret adversario victori: quilibet enim exitum iudicij expectaret, qui si ei commodior esset, falsi procuratoris gesta probaret, sin minus reiceret, inutilisque esset sententia, & victoria adversario: nam si contra falsum procuratorem lata foret sententia, dominus exciperet falsam procuratorem; si verò vicisset procurator, illius gesta rata haberet dominus. Quæ foret magna inæqualitas inter litigantes, ut vides.

An verò contumacia procuratoris in appellando noceat domino, consule Fachinæ. lib. 10. *contr. cap. 97.* quæstio merè forensis est, & aliquid de ea dicemus lib. 3.

CONSECTARIUM VII.

LL. aliquot illustrantur, & emendantur.

¹⁹ PRIMò in l. 2. *C. mandati.* Severus, & Antoninus AA. sic edicunt. *Cum ex causa fideiussionis, pecuniam patrem tuum exolvisse proponas, habes mandati actionem, qua non solum pecuniam, se etiam pignora in obligationem deducta potes consequi.* In hac Constitutione, vocem mandati alieno loco positam esse, & aut delendam, aut alibi collocandam sapienter advertit Hotman. lib. 6. *observat. cap. 3.* thema siquidem huius Constitutionis tale est. Marcellini pater mandata Titij pro eo fideiusserat, cui ipse quoque Titius pignoribus, siue potius hypothecis cauerat: deinde post paulò Titio non solvente, fideiussor Marcellinus pecuniam fideiussionis, hoc est eam ad quam se per fideiussionem obligarat, exolvit, quæsitum postea fuit, quomodo Marcellinus fideiussor ad suum pervenire posset, siue quod sibi eo nomine aberat, recuperare. Respondet Imperator, tum in hac l. tum in l. si tibi 8. *C. eod.* multò dilucidius duplicem Marcellino competere actionem; Vnam personalem, nimirum contrariam mandati, per quam pecuniam à se solutam exigit, ut diximus *art. 7. ex l. 6. C. mandati: l. idemque 10. §. fideiussores, D. eod. l. mandati 14. C. de fideiuss.* Alteram realem, & hypothecariam, per quam rei sibi obligatæ possessionem reuocabit, etiam ab ipso Titio, si eam possideat. l. si quis seruum 36. *D. de noxal. actio. l. si inter 21. §. ult. D. de pignorib.* At in vulgari littera Constitutionis, dicitur fideiussor Marcellinus, per mandati actionem ius pignoris consequi posse: quod absurdum, & falsum esse nemo non videt. Cum enim mandati actio personalis sit, non rei possessionem, sed obligatam personam persequitur, l. actiones 25. *D. de oblig. & act.* inde factum est, ut tum glossa, tum DD. dum depravatam litteram retinere conantur, varias interpretationes excuderint, sed parùm omnino feliciter. Itaque vel delenda omnino est vox mandati, vel initio constitutionis collocanda sic: *cum ex causa mandati fideiussionis, pecuniam patrem tuum exolvisse proponas, &c.* Illa verò posteriora verba, habes actionem, qua non solum pecuniam, sic accipienda sunt, quasi scriptura esset, habes duplicem actionem; vnam, qua pecuniam; alteram, qua pignus consequaris. Si verò Titius debitor non Marcellino fideiussori, sed suo creditori pignora obligasset, non potuisset Marcellinus vti hypothecaria, quam solutio sola non acquirit fideiussori; opus itaque fuisset Titium Marcellino cedere suam actionem hypothecariam, l. mandati 14. *C. de fideiuss.*

Secundò l. 6. §. si tibi mandauero, *D. mandati:* sic habet, *Si tibi mandauero, quod mea non intererat, veluti ut Titio credas, erit tibi tecum mandati actio, & ego tibi obligatus.* Quæ lectio omnino mendosa est: nam mandati actio non datur, nisi cum mandatoris interest, & eatenus competit tantum, quatenus interest, l. si procuratorem 8. §. mandati: l. seruum 49. *D. mandati.* Possit verò mandatoris interesse, ut Titio pecunia credatur, patet ex l. Quintus 48. §. 1. *D. eod.* Delenda igitur est particula negativa non, ut pridem monuit Accursius, & nuper ostendit Hotmann. lib. 5. *observat. cap. 10.* & Synops. Basil. hoc tit. caret eiusmodi negatione καὶ ἐμὸν διαφέρει, si mea interfit.

Tertio

²¹ Tertio in eod. l. 6. §. Marini, *D. mandati.* sic habet Vlpian. *Videbatur autem mihi indicatum solui fideiussisse, & quasi redemptor litis exiitisset.* Hæc lectio mendosa omnino est: thema est, necio quem pro Daphnide fideiussisse pacta mercede, & præterea eventum litis suo periculo præstitisse, qua de causa sibi de aliqua parte litis cauerat. Erat itaque ibi duplex actio, vna mercedis pro fideiussione: altera de quota litis, pro præstando eius periculo, quæ dicebatur redemptio litis, aut iudicij, l. item 15. *C. de procuratorib. & l. si contra 20. C. mandati:* Vnde illud Cicero. 2. *Verin. Ut primum è provincia rediit, redemptio est huius iudicij facta grandi pecunia:* quod sic interpretatur Pedianus. *Artifices corruptorum iudiciorum pacti sunt cum Verre, & redemerunt omnem procuratorem iudicij corruptendi suo periculo, absolutionisque præstanda.* Advocati igitur, & procuratores, alique potentiores, qui litis eventum suo periculo præstabant, assignata sibi aliqua parte litis, dicebantur redemptores iudicij aut litis. Ea porò pactio tanquam iniqua, aut fraudibus obnoxia prohibebatur iure civili, l. si contra 20. *C. mandati,* quæ negat, pactam pro ea redemptione mercedem, & conventionem peti posse: vnde in Synops. Basilic. lib. 14. *titul. de redempt.* qui alienam litem redemit ἐπὶ πλάστῃ τῆς ἀλλοτρίαν, malè petit impleri promissionem in hac causa κατὸς ἀπειτὴν ἀπρωσθῆται τὰ ὑποχρεῖντα ἐν τῆς τῆ ἀπίας, non enim habet mandati actionem, & in titulo definit redemptorem, qui pecuniam præstitit, ut alienæ actionis, ac litis cessionem haberet. De his redemptoribus, & tota ἐπὶ πλάστῃ vide Cuiac. lib. 8. *observat. cap. 31.* Quærebatur igitur in themate huius legis, quam illustramus, an ille fideiussor, qui damnatus fuerat, consequi possit à Daphnide contrario iudicio. Vlpianus, si vulgarem, & mendosam lectionem retineamus, respondet, ita tibi videri, quod & fideiussisset, & redemptor litis fuisset: quæ responsio indigna prorsus Vlpiani nomine, & absurda existit, cum illa pactio redemptionis damnetur iure civili, vti ostendimus. Legi itaque vult Hotman. lib. 5. *observat. cap. 20.* *Videbatur autem mihi quasi, vel quia indicatum fideiusserat, non quasi redemptor litis exiitisset.* Ex fideiussione igitur actionem mandati concedit, non ex causa redemptionis, quia nimirum illa interdicta erat, neque ratione illius quidpiam promissum polcere poterat.

²² Quarto in l. qui negotia 34. *D. mandati.* quaritur, An si conuenerit, ut mandatarius pecunia, quam vi mandati exegit, vtatur tanquam credita, vlturque perfoluat, teneatur conditione mutui, & vsuras debeat. Huic geminæ quæstioni responderet Africanus, primam quidem manere obligationem, & actionem mandati, neque mutari in obligationem mutui: quia nempe mutuum non nuda pactio, sed re, & numeratione contrahitur, l. 1. *D. de obligat. & actio. & creditum nuda ratione contrahi negatur, l. 4. §. non solum, §. ult. D. de peculio.* In hac tamen specie Vlpianus, cõtra Africani mentem, verum esse mutuum, & conditionem mutui existimat in l. 9. §. vult. *D. de rebus credit.* vbi in hanc rem laudat Nernam, Proculum, & Marcellum, rationemque affert, quia hic procurator, & mandatarius accipere intelligitur ab ipso domino nummos, quos ab ipsius debitore accepit, quosque eiusdem domini permisso sibi vtendos tanquam creditos retinet. Eadem habet ibidem Vlpian. l. singularia 15. *D. eod.* quæ ratio pluribus alijs ex iure exemplis confirmari possit: nam & epistola tuò tabel-

lario tradita, tibi per manus tradita esse dicitur. l. pen. *D. de acquir. rerum dom. & l. cum, qui 14. §. ult. D. de furtis.* in hac igitur quæstione Vlpian. & Africanus, manifestò diuersa sentiunt; viderint interpretes qua ratione illud dissidium componant. Quod ad alteram quæstionem, An ille mandatarius, qui pecunia domini ab eius debitore accepta, tanquam credita vtitur, vsuras debeat: rationem dubitandi proponit ipse Africanus. videri non debet, quia nummi illi, periculo procuratoris, & mandatarij sunt: quæ res, mandati terminos excedit. Respondet nihilominus Africanus, deberi vsuras, de quibus conuenerit. Ratio esse potest, quia receptum est, ut in bonæ fidei contractibus, vlturæ debeantur ex pacto, l. Lucius 24. l. publicia 26. §. 1. *de poss. l. 2. C. de vsur. l. 5. C. de pact. int. emptor.* cui responsioni, iam diximus Vlpian. aperte non aduersari. Idcirco ad hanc antinomiam tollendam existimabat Hotman. lib. 12. *observat. cap. 27.* inferendam esse negationem verbis Africani, legendumque, *tamen vsuras, de quibus conuenerit, præstare non debeat.* Et sanè nunquam debentur vlturæ ex pacto modo, sed tantum per stipulationem, l. Titius, 4. *D. de præc. verb. l. idemque 10. §. 3. D. mandati.* vbi Vlpian. hanc opinionem Africani non minus, quàm alibi improbat. Vide alia circa hoc dissidium, apud Goroched. in notis ad l. 34. *D. mandati.* qui tandem ait, Africani iuristi iuris, vlpianum æqui religiosiorem esse: qua etiam ratione Anton. Faber lib. 3. *coniectur. cap. 19. n. 34.* vtitur, vbi tamen nominat inexplicabilem ἀντινομίαν. Vide & Cuiac. lib. 8. *observat. c. 8.* de hoc eodem Africani, & Vlpiani dissidio.

Quintò in l. inter causas 26. §. sed cum seruus, *D. mandati.* quaritur, An si seruus, quem mandatu meo emisti, furtum tibi fecerit, habeas aduersus me noxalem duntaxat actionem furti, an contrariam mandati, in omne id, quod tua interest: & quidem si culpa mea, dolove factum sit, ut damnatum passus sis, quia v.g. talem seruum emi mandauerim, de cuius moribus prius mihi notis non te monuerim, certum est me tibi in solidum teneri. *leg. si seruus communis 61. §. quod verò, D. de furtis.* ac verò si nulla mea culpa sit, æquius est te mandati actione aliud non consequi, quam vt tibi seruus noxæ dedatur, ut sapienter habet illa *inter causas, §. sed cum seruus.* Difficultatem tamen facit exceptio in eodem. §. adiecta, *si tamen sine culpa tua id acciderit:* ergo si culpa tua seruus meus furtum tibi fecerit, nequidem noxali actione experiri poteris: quare cum vix vnquam sine culpa tua furtum tibi fiat. l. cum duobus 52. §. damnum, *D. pro socio,* vix aliquandò noxali poteris agere: iniquissimum tamen foret ex culpa, & negligentia tua permitti seruo, ut furtum tibi faciat. Denique quamuis mandatarius sit in culpa, etiam lata, si lubet, furtum tamen non fuisset passus, si mei gratiâ, mandatum de seruo mihi emendo non suscepisses, & executioni mandasses. Neque sanè quaritur in eo §. An mandatarius ob serui furtum noxaliter agere possit aduersus mandantem; id enim certum est: sed an noxali actione contentus esse cogatur, an verò mandati iudicio, in solidum agere possit. Ratio dubitandi est, quia æquum videtur, ne cui per seruum plus damni eteniat, quàm quanti seruus sit, ac proinde dominus serui ipsius & noxæ conditione liberetur: aliunde tamen non minus, immò magis postulare videtur æquitas, ut nemini damnosum sit officium suum, quod non sui commodi, sed eius, quorum contraxit, causâ suscepit: quare cum mandatarius causâ solius mandantis

D 4 seruum

seruum ipsi emerit, non debet ex illo suo officio gratis exhibito, damnnum aliquod pati, sed aduersus mandatorum ad illud recuperandum agere posse. Verum cum nulla mandantis culpa fuerit, postulat sane ratio, vt noxæ deditio liberetur: si verò eum seruum sibi reposceret, mandatariū indemnem præstare debet, *l. si seruus Titij 70. D. de delegat. 1.* in hac itaque controuersia respondet Paul. ex Neratij mente, mandatario noxalem duntaxat, & non in solidum actionem competere: *si tamen* (inquit) *sine culpa tua id acciderit.* An ergo dicemus quoties mandatarij culpâ furtum istud factum fuerit, ipsi non noxalem duntaxat, sed in solidum quoque actionem deberi: quæ consequentia manifesta quidem, & necessaria videtur ex positis: absurdissima tamen est, cum mandatario existenti in culpa, ampliorem, grauioremque actionem tribuat, quam si culpa careret. Quare Accursius culpam illam mandatarij interpretatur de culpa in emendo commissa, contra apertissimam Pauli mentem, qui loquitur de culpa mandatarij, ex qua commissum est furtum. Deinde neque ea explicatio tollit difficultatem allatam: nam semper sequitur mandatario, qui nullam in emendo seruo culpam admiserit, licere noxali tantum agere, si verò alicuius culpæ in emendo reus fuerit, non noxali duntaxat, sed in solidum agere posse: quod nemo negabit absurdissimum esse. Itaque Anton. Faber *lib. 3. coniecturar. cap. 5. n. 5.* tandem concludit emendam esse vulgatam lectionem; & pro *rua* legendum esse *mea, si tamen sine culpa mea id acciderit*, eritque tunc perspicua Pauli veraque sententia, nempe noxalem duntaxat actionem tibi competere, non contrariam mandati, nisi culpa mea furtum acciderit: idcirco addit, *Quod si ego scissem talem esse seruum, nec predixissem, ut possis cauere, tunc quanti tua intersit, tantum tibi præstari oportet*, quia nempe culpa mea furtum accidisse, dicere quis poterit, quamuis dolus absurerit. Neque hæc emendatio singularis, & insolita est hoc loco; similis enim faciunda est in *l. si mandatu 45. §. ult. D. mandati*, vbi scriptum esse *tuam* loco *meam* docet idem Fab. *ibid.*

24 Sexto Vlpian. in *l. si fideiussor 29. D. mandati*, quærit, An actio mandati danda sit fideiussori, qui siue sciens, siue ignorans soluerit pro reo, vel non vitiliter, vel efficaciter obligato, vel iam liberato; vbi allatis variis casibus distinguit, atque non esse audiendum, *si vel sciens, vel ignorans iuris soluerit*, nisi forte debitor conuerteretur de omnia exceptione, quæ de apicibus iuris potius fuerit, quam ex bona fide, si verò ignorans probabili ignorantia facti soluit, repetitionem habere debet actione mandati contra eum, pro quo fideiussit. His omnibus Tribonianus affuit totum, penultimum, quem nullo modo esse Vlpiani, pluribus eruditè, & solide demonstrat Anton. Faber *lib. 18. coniecturar. c. 20.* ex ipsa phrasi, contextu, & subiecta materia. Vlpianus enim tota ea lege non agit, nisi de actione mandati, & de repetitione, quam fideiussor contra reum habere debet, per illam actionem mandati; non de conditione soluti, siue quod idem est, de repetitione aduersus creditorem ipsum danda, vel deneganda, de qua parum idoneo loco, & inutiliter in suo illo additamento disputat Tribonianus.

25 Septimo in *l. idemque 10. §. si procurator, D. mandati*, traiectionem manifestam esse horum verborum, quæ legitimo modo in regionibus frequentantur, contendit Cuiac. *lib. 13. obs. cap. 15.* quem adi: ne-

que enim nobis in his apicibus, quamuis eruditus immorandum videtur.

Octauo *l. si defunctus 15. D. de procuratorib. totam esse Triboniani, pluribus contendit Anton. Faber coniectur. lib. 12. cap. 16.* tum ex inepta loquutione, qua vtitur, tum ex ipsa sententia constitutionis, quæ cum manifesto iure, cumque Vlpiano, cui tribuitur, ac denique cum se ipsa pugnat: quæ omnia solide demonstrat Faber. Hoc vnum nobis sufficiat. Vult ea constitutio, vt defuncto ante litem contestatam domino, qui pro procuratore præsentem, aut sciente iudicatum solui satisdederat, cogatur procurator iudicium accipere: cum tamen certum sit, procuratorem non nisi post litem contestatam fieri dominum litis, *l. ab executore, §. ult. D. de appellat. & l. nulla 23. C. de procurator.* certum præterea est, morte mandatoris ante litem contestatam re integra, nondumque effecto domino procuratore, finiti mandatum, *l. si precedente 18. C. mandati.* Cur igitur cogetur ille, qui amplius procurator non est, accipere, iudicium procuratorio nomine, quæ, aliaque in eam à Triboniano excogitatam legem obiicit Faber, quem etiam adeas velim *eod. lib. 12. cap. 10.* circa explicationem, & emendationem *l. seruum 33. §. ult. & l. si quis in rem suam 34. D. de procuratorib.* de quibus aliquid fortassis dicemus lib. sequenti, vbi de cessionibus disputabimus. Præterea *l. pomponius 9. de negot. gest.* quæ torfit interpretum ingenia, explicatur, & illustratur ab eodem Fabro *lib. 4. coniect. cap. 10.* & nos, vbi de rati habitatione *lib. seq.* disputabimus, afferemus; sicut & de *l. Seruius 21. & l. ex factis 30. D. eod.* dicemus *lib. 3.* vbi de correis interim adi Fab. *lib. 11. coniecturar. cap. 7.*

27 *L. actio 47. D. de negot. gest.* manum Triboniani passa est, & eius assuitamento corrupta. *Actio negotiorum gestorum illi datur, cuius interest hoc iudicio experiri; nec refert directa quis, an vtili actione agat* (quia in extraordinariis iudiciis, vbi conceptio formularum non obseruatur, hæc subtilitas superuacua est) maxime cum vtraque actio eiusdem potestatis est, eundemque habet effectum. Omnia verba, quæ inclausa sunt parenthesi, adiecta à Triboniano iniuste fuisse, existimat Anton. Faber *lib. 4. coniecturar. cap. 7.* cum actio negotiorum gestorum, iudicium extraordinarium non sit, sed ordinarium: neque qui vt falsatam non esse legem ostendant, pro voce *quia* reponunt *plane*, quidquam perficiunt, vt ibidem ostendit Faber. Quare quod ex hac lege Reuard. *lib. de autoritate prudent. cap. 3.* colligit, actionem negotiorum gestorum, non esse bonæ fidei, quod ei formula æquius, melius non adiceretur, reiciendum est, supponit enim, legem illam Pauli non fuisse vitiatam à Triboniano.

ARTICVLVS X.

De Rationalibus, & Arcariis.

Rationalis apud negotiatores quid sit. 1.
Tria genera rationum. 2.
Quid ararium, quid quaestores. ibid.
Rationales principis, & fisci. 3. 4.
Rationalis rei priuatæ. 5. 6.
Arcarij quinam. 7.
Susceptores quinam. 8.

Numerarij. 9.

Tabularij. 10.

Rationes quomodo conficiendæ. 11. 12.

Quomodo reddendæ. 13.

Obligatio reddentis rationes. 14. 15. 16. 17.

1 **R**ationales negotiationis nomine, qui totius negotiationis rationes gerunt, administrant, & conficiunt, tabulæque accepti, & expensi conscribunt, quos nostri Lugdunenses tenere dicunt codicem rationum, & computi, siue rationarium, vt loquitur Sueton. in *Augusto capitulo 28.* vbi ait, Augustum de reddenda Republica cogitasse, cum etiam Magistratibus, ac Senatui domum accitis rationarium imperij tradidit, quod sua manu perscripserat, vt significat Tacitus *lib. 1. anal.* neque vox rationalis in iure insolita est: rationalem enim Cæsaris habemus in Rubric. *D. de officio procuratoris Cæsaris, vel rationalis*, cuius munus erat conquirere, & exigere, quæ Cæsari, eiusque filio debebantur, eorum rationes conficere; & denique rationibus fiscalibus ius dicere. Erat præterea eidem Cæsari, siue principi procurator priuatæ rationis, *l. 7. C. de edendo*, qui & rationalis priuatæ rationis dicitur, *l. vn. C. de annon. rationalis priuatæ rei l. 7. C. de bonis præscript. & l. 4. C. de Episc. & Cleric.* rationales, qui sunt adhuc ratiociniis obnoxij, ad clerum transire prohibentur: qui in aliqua potestate, curationeque fuerunt, rerum à se gestarum rationem prius referre, ex constitutione Constantini debebant. Hoc exemplum priuatis singulorum aliorum rationibus præfectos, rationales dicere licuit, quos & ratiocinatores appellant: nam *l. 5. §. 16. D. de tributor.* ratiocinator tabernæ dicitur, qui rationes tabernæ administrat, & gerit, atque conficit: & hanc vocem pro calculatore, & perito rationis subducendæ vsurpanit Colum. *lib. 3. cap. vt diligens ratiocinator posito calculo videt, id genus agriculturalionis maxime rei familiaris conducere*: & Cicero *lib. 1. ad Attic. ep. 11.* queritur de quodam Hilario liberto suo nequam homine ratiocinatore, qui sanè eo officio domi suæ fungebatur: & eleganter *lib. 1. de offic. Hæc igitur, & talia circumspicienda sunt in omni officio, & consuetudo, exercitatioque capiendæ, vt boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & in addendo, deducendoque videre, qua reliqui summa sit, ex quo quantum cuique debeatur intelligas.* De his igitur rationalibus, siue ratiocinatoribus negotiationis nobis agendum est: nam & Labeo teste Vlpian. in *l. 6. §. rationem, D. de edendo.* rationem negotiationem esse dixit. *Rationem autem esse, Labeo ait, vltro citroque dandi, accipiendi, credendi, obligandi, soluendi sua causa negotiationem; nec vllam rationem à nuda duntaxat solutione debiti incipere.* Placet verò de omnibus istis, aliisque, qui rationibus reddendis obnoxij sunt, agere, & quanta sit eorum obligatio explicare, vbi aliquid ex antiquo iure, & moribus circa diuersos istos rationales obseruauerimus.

2 Tria igitur genera rationum fuisse reperio, alia enim erant publicæ, siue publicæ ararij: alia fisci, siue principis, vel Cæsaris: alia denique priuatæ tum ipsius Cæsaris, tum aliorum.

Ararium erat publica populi Romani pecunia ex tributis, & vectigalibus constata, siue potius locus, in quo eiusmodi pecunia seruabatur, à Valerio Publicola, in æde Saturni designatus, teste Plutarch. in eius vita: iniquam enim esse existimabat, in priuatam domum, publicam inferri pecuniam:

cur verò potissimum Saturni ædem elegerit, varias causas affert Plutarch. eam potissimum esse censet Macrob. *lib. 1. Saturnal. cap. 8.* quod regnante in Italia Saturno, nullam furtum commissum fuisset, & nihil esset cuiusquam priuatum: quod describit Virgil. *lib. 1. Georgic.*

Ante louem nulli subigebant arua coloni,

Hoc signare solum, aut partiri limise campum

Fas erat, in medium quarebant.

Apud Athenienses, ararium cella erat, pone ædem Minervæ, & idcirco dicitur *ἀρισθῆσιν* apud Demosth. *ἀρισθῆσιν*. Arario præerat quaestores, dicti ab eo quod inquirendæ, & conseruandæ pecuniæ causa creati erant, vt ait Caius *D. de origine iuris, §. 23.* quod idem ethymon Vlpian. in *l. vn. D. de officio quaestor.* affert ex Iunio, Trebatio, & Fenestella, quem Corraius in *comm.* negat esse illum, cuius hodie commentarius erroribus scatenus, mentito tam illustri nomine circumfertur: sed antiqui illius, qui & Luitio, & Ouidio coætaneus fuit, atque historiam magistratum, aliaque complura elegantissimè scripsit. Imperantibus Regibus fuisse Romuli quaestores, atque ad eum ipsum Romulum, & Numam binos habuisse populi suffragio creatos, refert Vlpian. *l. c. ex Iunio Gracchano lib. 7. de potestatis.* Hunc Gracchamum Pseudofenestella Gratianum nominat: Corraius neutrum nomen probat, vultque esse Iulium Africanum, nobilissimum sui aui scriptorem, quique ad Origenem epistolas aliquot scripsit. Sed quidquid de ea controuersia statuas, monet Vlpian, crebriorem apud veteres opinionem esse, Tullium Hostilium primùm quaestores in Rempublicam induxisse. Controuersiam, opinor, componit, aut dirimit Tacit. *lib. 11. Annal. Quaestores*, inquit, *Regibus etiam tum imperantibus institui sunt, mansitque Consulibus potestas deligendi, donec cum quoque honorem populus mandaret; creatique primùm Valerius Posthumus, & Emilius Mamercus an. LXXIII. post Tarquinius exactos, vt rem militarem comiterentur: deinde gliscitibus negotiis, duo additi, qui Roma curarent: mox iam Italia, & accedentibus prouinciis veltigalibus, post legem Scyllæ, viginti creati supplendo Senatui, cui iudicia tradiderat. Addit grauitud tributa fuisse illam dignitatē, donec sententia Dolabellæ velut venundaretur. Fuerunt igitur varij generis quaestores. Primùm militares, siue militaris rei, Imperatori exercitus comitando creati, quos Vlpian. *l. vn. D. de officio quaestor.* ait prouincias fortiri solitos. Mittebantur cum Populi Romani Imperatoribus, ad administrandam rem pecuniariam, & prædam, ac manubias in rationes publicas referendas, quod sæpè testatur Luitius: veltigalia quoque Populi Romani in prouincia exigebant, stipendia soluebant militibus, singula demum accepta, & expensa publicis rationibus inferebant, quæ omnia vt facilius cum imperio, & potestate præstarent, lictores, vestem, cæteraque magistratus insignia in prouinciis habebant; vnde Cicero ait, le à Plancio quaestore Sciciliæ dimissis licitoribus, insignibus abiectis, veste mutata, abiecta quaestoria persona, comitibus assumpta, exceptū fuisse. Hinc porro fiebat, vt his quaestoribus militaribus summa cum Imperatoribus suis communio esset, & necessitudo; dixitque Cicero in diuinatione, maiores voluisse, Prætorum quaestori suo parentis loco esse oportere, nullam neque grauiorem, neque iustiorum causam necessitudinis posse reperiri, quam conjunctionem sortis, quam prouinciarum, quam officij, quam publicam muneris societatem*

cietatē: vt verò in castris erat pratorii tabernaculū; sic & quæstoris quæstorium. *Liui. lib. 10. & Cicero pro Plancio.* Quæstores porò vrbanī, qui & ærarij, ærarium curabant, eiusque pecunias expensas, & acceptas in publicas tabulas referebant, ad illos ipsi Imperatores exercituum ex provinciis decedentes, rationes suas ad ærarium referebant, vt habes apud Ciceronem in *Pisonem*. vbi Pisonem ipsum è Macedonia, quam expilatam, redeuntem, sic loquentem per ironiam inducit. *Rationes ad ærarium retuli continuo (Cæsar) sicut lex tua iubebat, neque alia in re legi tue parui: quas rationes si cognovis, intelliges nemini, plusquam mihi litteras profuisse: ita enim sunt præscripta scitè, & litteratè, vt scriba ad ærarium, qui eas retulit, præscriptis rationibus secum ipse caput manu sinistra perfricans commurmuratus sit. Ratio quidem herculè apparet: Argentum Oecbe- ra.* ita enim legitur hodie, vt primus restituit Budæ. mendosè enim legebatur, *argentum, & ductum rethecha*: nullo sensu, cum hic apertus sit, ratio quidem comparet, sed reliqua non extant; argentum *ἄχρηστος* abiit; excessit, non extat. Imitatus est Tull. Plautum in *Trinummio act. Scen. 4.* Valer. *lib. 4. cap. 3.* ait, legem à L. Mario, & M. Catone Tribb. pleb. latam, quæ minatur poenam Imperatoribus, qui aut hostium occidit in prælio, aut amissorum civium fallum numerum litteris Senatui ausi essent referre, iubetque, eos, cum primum vibem intrassent, apud quæstores vrbanos iurare de vtroque numero, verè abs se fuisse præscriptum ad Senatorem. Augustus postmodum voluit curam ærarij à Quæstoribus ad Prætores, Prætoriosque transire: ita Sueton. *cap. 36. in Augusto*: quod etiam Nero ad Præfectos transtulit. Vnde Tacit. *lib. 13. annal.* de immutata sæpius eius forma; apud quem etiam Piso designatus Consul censuit, ne multam à Tribunis dictam, quæstores ærarij in publicas tabulas referrent ante quatuor menses, vt medio temporis contradicere liceret, deque eo Consules stauerent. Erant & Tribuni ærarij, qui prærant dum pecunia ex ærario promenda erat: immò vt significat Cicero *orat. pro L. Flacco*, Prætores quinque, tres quæstores, & quatuor mensarios, præsentem esse oportebat, priusquam vllus ex ærario moueri posset nummus. Scipionè scribit *Liui. lib. 38.* à quæstoribus, qui contra legè quidquam ex ærario promere non audebant, clausa poposcisse, ærariumque aperturum se dixisse, qui vt clauderetur effecisset: eratque quoddam sanctius ærarium, ex quo nihil promi licebat, nisi ob extremas necessitates: eius meminit Cicero *lib. 7. ad Attic.* & aurum illic repositum, dicebatur aurum vicefimarium, quod ex vicefimis collectum foret, ex *Liui. lib. 7. & 27.* Constituit quoque Augustus ex nouis vectigalibus ærarium militare, ex quo nempe pecunia solis militibus distribuenda promebatur, ne ipsi stipendia deessent. Sueton. *in Aug. cap. 49.* & Zonaras, Agrippæ posthumi damnati bona in ærarium militare relata ait, propriique fuerunt huic ærario præfecti. Hinc lapis in Samnio sic inscriptus. L. NERATIO. C. F. VOL. PROCVLO PRÆF. ÆRARIJ MIITARI. s. Appian. *lib. 3.* meminit & alterius cuiusdam ærarij, in quo pecunia ad Gallicum bellum destinata asseruabatur. Atheniensibus quoque fuit & sanctius quoddam ærarium, in quo seponabant annis singulis mille talenta non impendenda, nisi hostis in Atticam impulsus, eam inuaderet: si quis ad alios vsus eam impendendam decerneret, & populum rogaret, capite luebat. Ita Androceides, qui

id inductum ait in ita cum Lacedæmoniis pace. Thucydidi. verò *lib. 2.* refert ad initia belli Peloponnesiaci. Erat & theorica pecunia *θεωρική χρηματία*, quæ ex ærario publico viritum plebi distribuebatur ad ludos, & spectacula, vt haberet vnde theatri redemptoribus lucra penderet, auctore Pericle. Lege deinde cautum fuit, vt ex ea pecunia, ingruente bello, militibus stipendia penderentur; quam tamen legem deinde populus refixit rogante Eubulo, & ex ea pecunia militum stipendia solui sub poena capitis vetuit. Ærarij publici pecuniæ cogendæ incumberebant coactores, à Græcis nominati *ἐπιδησια* susceptores, hinc coactiones argentariæ, quas factitasse Flauium Vespasiani aum, scribit Sueton. Porro rationes omnium istorum cum reddendæ erant, aut constituendæ, obseruabant antigrapharij, *ἀντιγραφεῖς* à Græcis dicebantur; & eorum libri *ἀντιγραφα*, quasi contra scripta. Hinc Demosth. contra Andrat. *ἐκαρσθη ἀντιγραφῶν τῶν ἐισπρακτικῶν*, vniuersi que antigrapheus eorum, quæ in publicum conferebantur, adueriæ rationes rationum. Cicero *orat. pro lege Agraria, contra Rull. & de reditu suo*, custodes appellat. Vlpian. *in l. 3. §. si patens. D. de admittor.* horum officium describit, dum agit de tutoribus honorariis, quos vel testator, vel prætor voluit tutorum tutelam gerere: quamuis enim ipsi non administrarent, excussis tamen prius facultatibus eius, qui gessit, conueniri possunt, & debent, cum sint dati quasi obseruatores actus eius, & custodes, imputabiturque eis quandoque, cur si male eum conuersari videbant, suspectum eum non fecerunt? Sic igitur isti, qui publicas rationes obseruare debent, & fidem eorum, qui eas faciunt explorare, & aduersarum rationum commentarium conficere, quos nos *Comptrolens* vocamus, excussis quæstorum, & ratiocinatorum bonis, conueniri possunt, si suo officio sancti negligenter fuerint, & ipsos rationales, aut quæstores suspectos non fecerint. Horum custodum alienæ fidei necessitatem iam pridem vidit Aristoteles *in politic.* ne pecuniæ publicæ interuertantur: ideo, que voluit *ἀντιγραφα* fieri, *κατὰ φρατρίδας ἢ φιλίας*, per phatrias, & tribus singulas, siue phatriadim, tribumque. Phatrias autem interpretatur Budæ. *in Rubric. de offic. quæstor.* conuenticula, contubernia, & sodalitates, & quasi pagos, qui propria sacra, peculiariaque communiter habebant: dicebantur autem phatriæ, quòd communi puteo vterentur, qui græcè *φρατρία* dicitur, & *φρατρίδας* *ἢ φιλίας* *καλοῖ ἢ ὄφρῶνες*, apud Polluc. Eiusdem phatriæ & tribus sanè populus Atheniensis diuisus erat in duodecim tribus, & singulæ trib. in tres *φρατρίδας*: ita tamen reddidit græcè curias Dionys. *Habicara lib. 6.* Plutarch. *in Romulo*, dixit singulas tribus *φύλας* habuisse decem phatrias *ἑκα φρατρίδας*. Valerius Publicola Vindicium manumissum ciuitate donauit, permisitque in qua vellet *φρατρία* suffragium ferre, teste Plutarch. in eius vita. Existimauit igitur Aristoteles, antigrapha, siue commentarium aduersarum rationum, in singulis tribubus palmam præscribendum, quo publicæ pecuniæ administratores, tabulæ, & rationes explorarentur, & rationalium publicorum fides exigeretur.

Alij erant rationales Cæsaris, siue principis, & filci, qui administrabant publica iura principis, qui & procuratores, atque rationales filci nominabantur: hinc *in C. rubric. de officio procuratoris Cæsaris, vel rationalis*, Iulius Capitolin. in Maximin. *Erat filci procurator in Lybia, qui omnes Maximini studio*

studio spoliauerat: hic per rufficam plebem interemptus, sed per eos, qui rationalem in honore Maximi defendebant, viderunt auctores cedis esse. Filci igitur procurator, & rationalis idem est Iulio Capitolino, sicut & Lampridio in Alexand. Senero, *Vbi* (inquit) *aliquos voluisset vel rectores prouincias dare, vel præpositos facere procuratores, id est rationales ordinare, nomina eorum proponebat, hortans populum, vt si quis criminis quid haberet, manifestis rebus probaret.*

Fiscus verò pecuniam principis, illiusque patrimonium, quod nos domanium nominamus, continebat: ærarium verò publicam populi pecuniam, Plin. in panegy. *At fortasse non eadem seruitate fiscum, qua ærarium cohibes, immò tanto maiore, quanto plus tibi licere de tuo, quam de publico credis.* Spartian. de Adriano: *Damnatorem bona in fiscum priuatum redigi vetuit, omni summa in ærario publico recepta*: alibi vocat priuatum ærarium, de Antonino agens: *Quæ in priuatum ærarium congeri noluit, quare Senatu precipiente in ærarium publicum sunt relata*, Vlpian. *l. 1. §. hoc institutum, D. ne quis in loco publico.* res fiscales quasi proprias, & priuatas principis interpretatur, & ibidem vocat filci patrimonium: quare mirum videtur, Asconesium Pædian. *in Verrin.* fiscum pro publico thesauro ærarij videri passè. Sunt verò filci, fiscinæ, fiscellæ, ipartea, & vtenilia ad maioris summæ pecunias capiendas. Cicero *act. 1. in Verrin. Reperiebant filcos quamplures cum pecunia Sciciliensium, a quodam Senatore, ad æquitatem Romanam esse translatos: ex his quasi decem filcos ad Senatorem illum relictos esse comitorum nomine.* Idcirco publica illa pecunia, quæ principi ad tuendam suam dignitatem tribuebatur, in filcos relata, fiscus dicebatur: quod eodem nomine omnes fundi, & iura, quæ principi, & Cæsari eadem de causa attributa fuerunt, filci dicta sunt; indeque res fiscales, & confiscatæ, quæ multæ nomine filco sunt adiudicatæ: cuius vocis meminit Sueton. *in Aug. capit. 15. & in Tyberio cap. 49.* succedentibus tandem ætatibus, omnia publica, nimirum canones, oblationes, indictiones, cœperunt principes in suum transferre fiscum; indeque confusum sensim est publicum ærarium, cum filco, seu centu principali: quare Vlpian. *leg. inter publica l. 7. §. 1. D. de verb. sign. filco tribuit publica vectigalia portuum, venalium rerum, salinarum, & metallorum, atque piscariarum*, idem ex toto titulo de iure filci facillè colliges. Et primus Octavianus Cæsar ærario abusus est, & verbo, non re ærarium à filco distinxit, quod annotauit Dion. *lib. 3.* eius exemplum sequutus est, qui ipsi in Imperio successit, Tiberius, qui plurimis ciuitatibus ademittit ius metallorum, & vectigalium, sibi que attribuit, teste Sueton. *in ipso cap. 49.* Sanè contra vetitum omnium politiarum morem, ærarium à filco, fiscalique canone minimè distinguimus: filcum enim, vt dixi, vt à publica populi pecunia distinguerent, rem vel rationem priuatum principis nominant, vnde erat rationalis, rei, aut rationis priuatæ principis, vt initio monuimus, qui erat quoque filci rationalis. Lamprid. de Alexandro, *Rationales citò mutabat, ita vt nemo nisi annum completeret, eosque si boni essent, oderat, malum necessarium vocans*: de horum enim rationalium, & procuratorum (vt appellabant) fraudibus, & quantum ipsorum nequitia principes abuterentur, ad corrigendas pecunias, frequentes sunt veterum querelæ: audi enim Sueton. de Vespasiano *cap. 16. Creditur etiam procuratorum rapacissimum quemque ad*

amplissima officia solius promouere, quo locupletiores mox condemnarent; quibus quidem vulgo pro spongiis dicebatur vii, quod quasi & siccos madefaceret, & exprimeret humentes. Traianus improbas etiam modi exactiones, & calumnias, de quibus ab vxore Pompeia Plotina monitus fuerat, damnanans, fiscum dixit esse lienem; sicut enim crescente illa, reliquæ corporis partes tabescunt: ita turgente principis filco, cætera Reipublicæ membra iubilant, & marcescunt. Eundem Traianum commendabat Plin. quod maiore seueritate filcum, quam ærarium cohiberet: additque, *quæ præcipua tua gloria est, sepius vincitur fiscus, cuius mala causa est nunquam, nisi sub bono Principe.*

Palphurius, & Armillatus primi fuere, qui per calumnias plurima filco vindicarunt: vnde *lunænal. satyr. 4.*

Si quid Palphurio, si credimus Armillato:

Quidquid conspicuum, pulchrumque ex aquore natat,

Res filci est, ubicumque natat, donabitur ergo, Ne pereat.

Hic porò rationalis, vel procurator filci, & Cæsaris, non modò rationes filci administrabat, sed iudicabat quoque de rebus ad fiscum pertinentibus. *l. ad fiscum, C. vbi caus. filci. & l. 1. D. de offic. proc. Cæsar. vel rational.* eiusque acta, & gesta æque comprobati dixit Vlpian. atque si à Cæsare gesta essent: quod confirmat Tacit. *lib. 12. de Claudio.* voluisse parem vim rerum habendam à procuratoribus suis indicatarum, ac si ipse stantisset, idque Senatus quoque consulto voluit, plenius quam antea, & vberius: quæ tamen Sueton. precibus impetrasse dixit. Aliquando hic idem procurator vice præsidis prouinciæ fungebatur, ac proinde de rebus omnibus, tunc quasi præses cognoscebat, *l. ex consensu 23. §. 2. D. de appellation. l. 3. C. vbi caus. filci. l. 4. C. ad l. fab. de plag.*

Erat rationalis summæ rei, sic enim inscribitur *4* constituto Constantini ad *Buleforum rationalem rei, in l. 7. C. vbi caus. filci. & in C. Theod. l. 7. de iure filci. verecundo rationali summarum*: & in notitia Imperij reperiuntur aliqui rationales summarum, per prouincias constituti, qui nimirum summam ad ærarium, & fiscum pertinentes colligebant: ita interpretatur Budæ.

Præter publicum illud Cæsaris, & Principis patrimonium, quod alibi à Republica ad tuendam dignitatem tribuitur, quod fiscale, vel imperiale, & nostro more, coronæ domanium dicitur, aliud priuatum fuit, quod & Cæsaris dicitur: vtriusque huius patrimonij meminit Vlpian. *in l. cum seruus 39. §. 8. & 10. D. de legat. 1.* vbi distinguit prædia Cæsaris, quæ in formam patrimonij reducta, sub procuratore patrimonij essent, ab aliis hortis, & fundis, qui principalibus vsibus deferuissent, & Augusti forent: additque furiosi hominis esse hortos Augusti, aut rem principis vsibus seruientem legare, quia non sunt in commercio. Alia verò, quæ in formam patrimonij reducta sunt, non sunt sine iussu Principis, etiam in commercio; quæ distinctio obseruanda est: quedam enim bona Principis non sunt absolutè in commercio, quia vt nos hodiè loquimur, sunt bona coronæ, quæ alienari non possunt, & semper rectorari possunt. Alia verò sunt in commercio libero Principis, quia priora illa fructuario tantum iure, hæc verò mancipio possident, & libero iure, dicunturque in formam patrimonij reducta, quia inquit Gotfred. patrimonio Cæsaris, veluti cuidam corpori

corpori iungebantur. Procuratorem patrimonij, qui & rei priuatae dicitur, cuiusque meminit Capitolin. in *Macr.* institutum fuisse primum à Suetonio, Albino victo, testatur Spartian. nam antea rei familiaris principis, liberti plerumque, nonnumquam equites sine aliqua muneris, & administrationis forma, duo pluresve praeficiebantur, ex *Tacito lib. 3. Ann.* deinde procurator rei dominicae appellari coepit, & deinde comes rerum priuatarum: sed redeo ad duplicis patrimonij, fiscalis scilicet, & Caesaris discrimen. Callistrat. in *l. 3. §. 10. D. de iure fisci.* thesauri in locis fiscalibus, vel publicis, religiosive reperi mediam partem fisco ait vindicari. *Item si in Caesaris possessione reperi fuerit, dimidiam aequae partem fisco vindicari:* ubi vides loca fiscalia, & publica, à possessione Caesaris distingui, quia non omnis illius possessio fiscalis est, & sacri patrimonij: & *Ulpian. in l. fisci 6. §. 1. D. eod. quodcumque privilegium fisco competit, hoc idem, & Caesaris ratio, & Augusta habere solet.* Aliae sunt igitur rationes fiscales, aliae Caesaris. *Scuola in l. Titius ultim. §. 1. D. qui potior in pignor.* meminit conductoris horreorum Caesaris, & ait procuratorem exactioni praepositum, qui ob pensiones ab conductore non solutas, volebat sibi retinere quaedam illius marmora, in quae credita habebat expressam hypothecam, non potuisse ea marmora sibi vindicare, sed creditorem hypothecarium illi praefendum fuisse. Denique *Herennius Modestinus l. 5. in §. 1. D. locat.* distinguit praedia Caesaris à praediis fisci *χρῆμα Κεῖρατος ἀπὸ τῶ χροῖσιν, τῶ παρῆσι.* Laudat Capitolin. Antonin. pium, quod admodum moderatè, reuerenterque sacras imperij opes tractaret, ut priuatum patrimonium duntaxat in filiam contulerit, & cum superfluas modò species imperatorias, & praedia vendidisset, ipse in propriis vixerit fundis. Denique posterior atas haec duo bonorum, & facultatum principis genera distinxit accuratius, & priuatas facultates, ac bona vocarunt, quae priuato iure sanguinis, ac priorum hereditate, emptionibus, donationibus, aliove singulari, & priuato titulo, non sceptrorum iure quaesita forent. Principalia verò, & dominica bona, ac fiscalia dixerunt, quae sceptri, & coronae titulo comparata fuere: quae omnia non modò in Romano imperio, sed in omnibus ferè gentibus, sed maximè in nostra Gallia constanter obseruata fuisse fuscè & eruditè demonstrat *Chopin. lib. 1. de doman. Gallico.* His omnibus facultatibus priuatis Caesaris inuigilabat procurator, & rationalis, qui à procuratore & rationali fisci, bonorumque principum munere differebat: vnde posteriore aetate erant curatores dominicae domus, comites sacrarum largitionum, & rei priuatae, priuati ariarum, sacri patrimonij, de quibus modò dicere, & religiosius illorum munera distinguere nihil attinet.

Erant & priuatis quibusque sui rationales: nam vnusquisque paterfamilias diligenter suas tabulas singulis diebus conficiebat, ut docuimus *opere de usuris lib. 1. cap. 3. A. 1. n. 13.* ubi de aduersariis codicibus rationum, tabulis, & Calendariis: praeterea in amplioribus familiis erant procuratores domestici, & ratiocinatores, ut de se fatebatur *Tull. initio relatus:* quis enim familiam maxime amplam alere queat, nisi codicem accepti, & expensi conficiat? Idque verò negotioribus in primis necessarium est, ab illisque perpetuò vsurpatum fuit, ut rationalem quandam haberent, aut ipsi suas rationes conficerent, & tabulas accepti, expensique praescriberent.

Præter rationales, siue ratiocinatores, erant olim, suntque hodiè Arcarii, susceptores numerarij, & tabularij, de quibus singulis pauca indicanda sunt.

Arcarius est seruus praepositus arcae, in qua domini pecunia reposita erat, qui idem actor, & dispensator: vnde *Catull. cui neque seruus, neque arca:* & *Scuola l. Thebis 41. D. de fideicom. libertat. Stichus arcarius probante domino nomina fecit, & rationes à domino scriptas exhibet, nec postea nomen vllum fecit.* Quia verò in prouincijs, alia in fisci rationes, alia in quaestorum, alia in praefectorum praetorio domum inferebantur, idcirco diuersae erant arcae. Quæstoriae meminit *Symmach. lib. 1. ep. 19. ex arca quaestoria, itemque ex formarum conditis:* arca fiscalis *l. in prouincijs 4. C. de numerar.* in singulis prouincijs collocari iubentur duo numerarij: vnus ad fiscalis arcae ratiocinium: alter ad largitionales titulos. In eam arcam tributa inferebantur: quod significat *Nov. 128. erat & arca praefecti praetorio leparata à fiscali, ut colligitur ex l. 13. C. de susceptorib. & arcar. l. 3. C. de canon. largit. tit.* Hanc arcam praefecti praetorio vocabant etiam mensam *τράπεζαν*, de qua *in l. 6. C. de exactionib. tribut. Maiorian.* Imperator rescribens ad *Basilius PP. Sancimus vniuersorum fiscalium titulorum vel ad arcam magnificentia tua, vel ad vtrumque ararium pertinentium, reliqua à possessoribus non petenda, habemus lib. 10. C. Rubricam, de susceptorib. & arcariis.* *Cassiodor. lib. 1. arcarii praefectorum dixit.* His arcariis deputata pondera & mensuras *Sidon. ut & l. pen. C. de defensorib. ciuitat.* Erat denique arca Pontificum & Arcarius Pontificalis, quod colligimus ex veteri monumento relato ab eo qui notat scriptis in *Cassiodor. lib. 1. variar. epist. 10. Caius Calphurnius, & Septimia Ammias coniux comparauerunt sibi duas memorias, & Calphurnio Ammiano Equiti Rom. filio suo, & libertis libertabusque, posterisque eorum: armarium dislegum cum taberna & horulo. Si quis hoc armarium vendere voluerit, tunc inferet arca Pontificum.* *H. S. L. M. I. N.*

Negotiatoribus porò sunt sui arcarij quos & caplarios dicunt, qui arcae, siue capsae, in qua negotialis pecunia reconditur, custodes sunt, quamquam veteribus Iuriconsultis caplarij erant, qui in balneis vestimenta lauantium pacta mercede seruabant: ex *Paulo l. 3. §. fin. D. de officio praef. vigil.* quod etiam significat *Epiphani. in Panar. lib. 2. pefsimos Adamitarum mores describens, qui cum conuentus nudis corporibus in hypocaustis haberent, aderant ad fores, qui eorum vestimenta seruarent.* *ἰατροπόλαιος caplariorum instar πρὸς τῶν θέρμας δίκην καμψαρίων ἐπ' αὐτῶν ἐπιτεταγμένοι:* pars autem balnei in qua constitutebantur caplarij *ἐπιδοτήριον* dicebatur. Dicuntur & caplarij, qui euntibus in scholas pueris libros portant, *l. 13. D. de man. vind. vide Iuuenal. satyr. 10.*

Quisquis adhuc vno partem colit asse Mineruam, quem sequitur custos angusta vernacula capsae.

Et *Sueton. in Neron. cap. 36. ait,* cum paedagogis & caplariis damnatorum liberos necatos fuisse: quinam verò forent illi caplarij, quos *Paternus l. fin. D. de iure immu.* numerat inter illos, quibus grauiorum munerum vacatio tribuitur, & accensec mensuris, medicis, optionibus, aliisque eiusmodi; disputant interpretes, sicut & de optionibus: quidquid sit, caplarij nominantur, à capsae: quare & eos, qui capsam numariam apud negotiatores seruant, caplarij non malè à nostratibus nominantur.

Suscepto

8 Susceptores, quos hodiè receptores nominamus, erant qui quae Principis arario debebantur, ad illudque deferebantur, suscipiebant, iubebanturque modum iugationis, possessionum, & species singulas, quae fisco inferrebantur, vel earum quantitatem, & numerum praescribere praefectibus ciuitatum defensoribus, qui erant quasi quidam Tribunalis plebis, *l. 4. & l. 10. C. de susceptorib. & singulis annis mutabantur, nisi vel mos ciuitatis, vel hominum raritas, in biennium creari cogeret, l. 4. citata: ne si perpetui ex actores essent, tenerentur in continuata vexandorum prouincialium potestate, vel concussionem dominatione.* Illi verò non tantum noui, & praesentis anni, quo creabantur, debita recipiebant, sed etiam reliqua anni praeteriti. *l. 3. C. eod.* ubi *Cuiac.* illud, quod in vulgata lectione habetur, *species, quas ex reliquis inferunt, quia nouae sunt, ad crescentes, suscipiant,* emendat ex *Cod. Theosian. ac recentes:* quae lectio sine dubio magis sibi cohaeret. Tenebantur porò hi publici susceptores abique omnimoda sulcipere, ne quis per hanc occasionem sumptus facere cogeretur: quare si per susceptores mora fieret, de eo publicè contestationem collator faciebat, *l. 4. C. de collation. fundor. patrimon.* Inde fiebat, ut collator non incideret in commissum, cum per ipsum non staret, quominus fisco fundorum suorum nomine, aurum exoluere, immò & liberabatur, ipsique dabatur apocha, perinde ac si reuera soluisset. Damnum verò fisco susceptore relatae, si in duplum iudice imminente, vel ipse iudex, si in susceptore exigendo negligens fuisset. Hi omnes obnoxij erant reddendis rationibus, & si aliquid in eo munere praetermissis, aut decoxisse conuincerentur, idem postea replere nequebant, *l. 12. C. de susceptorib.* atque ex inueteratis legibus susceptores horreorum, fide, & periculo nominatorum, creabantur: neque nominator ex nominati bonis emere poterat per se, vel per alium, *l. 1. C. eod.* Erant autem varij susceptores auri, argenti, horreorum, vini, pro varietate rerum, quae vtrique arario inferri debebant.

9 Numerarij, à numerando, & supputando dicti sunt: *August. lib. 2. de lib. arbit.* illos numeratores nominat, quod *summo, atque mirabiliter computarent.* Aderant Praefectis praetorio, Praefectis vrbi, Praefidibus, Ducibus, illis chartas publicas administrabant, *l. C. Theodosian. de numerar.* eodemque prorsus fungebantur munere, quo tabularij in ciuitatibus, & curijs; immò numerariorum nomen de tabularijs rectorum prouinciarum vsurpatum olim fuisse colliges ex *l. 13. C. de susceptorib. praepositor. & l. 4. C. de numerar.*

10 Tabularij ciuitatum, & prouinciarum, chartas, ac rationes tractabant, atque supputabant; praeter publico tabulario, in quo non modò publica instrumenta, sed etiam priuatorum aliquandò seruabantur, ut debitorum obnoxia: pecunia: adhibebantur quoque in rebus priuatorum, ut pro imperitis scribendi, ipsi scriberent, & stipularantur; initio quidem serui publici fuerant ex *l. ult. C. de seru. republic.* & Capitolino in *Gordiani:* deinde sanxiuerunt *Arcad. & Honor.* ut nulli seruo ad illud officium aditus pateret. Erant praeterea conditionales, id est eiusmodi conditioni ita addicti, & mancipati, ut ad aliam dignitatem, vel militiam aspirare non possent: numerarij verò conditionales non erant, nisi qui Praefidibus, & Consularibus aderant, quibus eam ob causam conditionale tabulariorum nomen imponitur, *l. 2. C. de numerar.* Vide haec, aliisque apud *Cuiac. in l. 13. C. de susceptorib.* De tabularijs *R. P. Gibal. De Negotiar.*

lis verò, & tabulario diximus *lib. 1. cap. 3. art. 1. operis de usuris.*

Haecenus de variis personis, quae rationi reddendae obnoxiae fuerunt, apud veteres occasione rationalium antiquorum, & ratiocinij negotiationis: nunc de ipsis rationibus agimus.

Rationes igitur primò conficiendae sunt illarum autem duae partes existunt, prior accepti, posterior expensinos vulgò recepta, & impensam dicimus. Itaque duae sunt paginae, vel tabulae, quia, ut alibi monui, in tabulas ligneas primò referebantur. Acceptum igitur referre, est scribere se accepisse, siue in paginam acceptorū referre. *Sueton. in Tiberio c. 15.* laudat eius Principis exquisitam diligentiam, qua singula peculia referret accepta, id est in peculium adscriberet: *Cicero ait,* se amplius festertium ducentis acceptum hereditatibus reuulisse. Altera pagina, siue tabula, est expensi: expensum autem ferre, est scribere, se summam quandam expensisse. *Cicero lib. 2. ad Attic. ep. 4. Fecisti mihi pergratum, quod Serapionis librum ad me misisti, pro eo tibi presentem pecuniam solui imperavi, netu expensum muneribus ferres, id est ne te mihi donasse existimas.* *Plaut. in Mostellar. Act. 1. Scen. 3.*

Bene igitur ratio accepti, atque expensi inter nos conuenit,

Tu me amas, ego te amo: merito id fieri vterque existimat.

Hinc eleganter *Plin. lib. 2. c. 7.* de numine Fortuna. *Toto quippe mundo, & locis omnibus omnibusque horis, omnium vocibus fortuna sola inuocatur, una nominatur, una agitur, una cogitur, una laudatur, sola arguitur, & cum comitiis colitur: huic omnia expensa, huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mortalium sola vtramque paginam facit.* Quia quidquid lucri, aut damni, quali expensi, & accepti mortales faciunt, omnia fortunae adscribunt. Vt verò fideliter omnia rationibus referantur, sunt aduersaria, in quibus scribuntur tumultuariò singula, quae vel accipiuntur, vel expenduntur; inde ordine quoque in codice rationum, vel rationario, vel tabulis, digesta reponuntur per singula capita, quae nominat *Cicero,* nos articulos dicimus: deinde solent fieri breuiaria, quae continent ea, in quibus pecuniae expensae sunt. *Sueton. in August. cap. ult. ait,* illum vno volumine complexum esse *Breuiarium totius imperij, quantum militum sub signis ubique esset, quantum pecuniae in arario, & fisco, & veltigaliorum residuis.* Breuiarium *Seneca* dixit summarium, & rationarium: implet *Sueton.* ut iam monuimus. Hoc porò breuiarium imperij interpretatur *Budæ. annotat. in rub. de officio quaestor.* volumen, seu libellum, quem statum generalem vocitamus, quo Princeps singulis annis tam de ararij pecunia, quam de fiscali statuit quid eo anno fieri velit, quam summam ministerio, & instrumento aulico attribui, quam rei militari, quam stipendiis, quam venatico apparatus, quam antiio, equitioque, quam largitionibus, quam in varios euentus, & casus incertos, ut legationes, legatorum externorum munera, & lautias, seponebam. In eo etiam breuiario princeps annuaria constituit, stipendia quaedam augeri, quaedam circumcidi, quaedam expungi, eradique iubet: vnde *Plinius* in panegyrico, et alos nominat, quos nos extra statum positos dicimus. Ex his rursus secundaria quaedam breuiaria faciunt ararij Praefecti, quae coactoribus suae prouinciae praebent, in quibus pecunias prouinciae suae attributas, variis nominibus expensant, ex quibus veluti subbreuiariis sunt rursus pittacia, breuiariaque dicuntur, E &

& breues, vulgò nominant borderellos, hoc est commentarios summam rerum continentes. Pitraciorum meminit *lex Aetuarij 5. Cod. de erogat. annon. militar.* quæ sunt rationes, & commentarij annonæ militaris: ea pittacia si aetuarij celauerint, nec tradiderint expleo XXX. dierum spactio, atque ita fraudauerint, milites annonis de suo damno sarcire cogebantur *ex l. citata*. Aetuarij totius numeri rationes tractant, & à Græcis appellantur *ἑπομνημαῖο-φύλακες*, dicuntur *ἰδέ πικτὰς ἢ πικτὰ, ἢ πικτὶζεν*, quod est *ἀσφαλτῆς δαμ, ἢ συγκλῆσθαι*.

12 Ex hoc modo conficiendi rationes publicas ararij, aut filci, vides modum rationum priuatarum: omnis enim administrator tenetur rationarium conficere, cum & rationem reddere, & reliqua soluere, vt iterum monebimus inferius, debeat. Ita de tutore habemus *in l. 1. §. officio, & §. de rationibus. D. de tutel. & rationib. distrabend. de curatore l. aduersus 2. l. rationes 14. C. de admin. tutor. in hospitalario, vel orphanotrophio l. orphanotroph. 1. C. de Episcop. & cleric. & Clem. 2. §. vt autem de religiof. domib. de executore testamenti l. nulli 28. C. de Epif. & cleric. & c. tua nos, cap. Ioann. de testament. de procuratore sine ad lites, siue ad negotia l. qui proprio 46. §. procurat. D. de procurator. de simplici gestore negotiorum, l. 2. D. de negot. gestis. Denique siue voluntarius, siue necessarius, siue à lege, siue à iudice, testatore, parte commissus, siue sine mandato administrator alienæ rei, eius rationem reddere, & rationarium proinde conficere debet: ita Alciat. *in l. fin. C. de edendo, & alij passim*, quorum bene multos dabit Commentator *consuetud. Paris. tit. 1. §. 9. gloss. 6. num. 15.* qui tamen bene excipit administratorem rei, quæ neque reditus, neque impensas habet, & si quando vtilius, & commodius sit ei, cuius res administrantur, neque inuentarium, neque rationarium, neque tabulas conficere, vt aliquando poterit contingere; tunc sanè non erit opus vlllo codice rationum. Verum ad has rationum tabulas maximè tenentur negotiatores, quorum occasione ad hæc digressi sumus, qui nisi accepti, & expensæ rationes accuratè digerant, magnam rerum suarum perturbationem, & negotiationis damnum patientur. Debent igitur in primis omnia sigillatim, & explicatè, ac dilucidè describi, alioqui vix poterit reddi ratio, neque cognosci, vtrum omnia, & singula verè, an falsò relata sint, siue expensa siue accepta: quare non sufficiet in genere tantùm complecti acceptum & impensum; neque talis ratio foret admissibilis: explicare enim, & notare oportet à quo quidpiam acceptum sit, cui datum, & expensum: quantum, & qua causa, & qua die, vt passim DD. colligunt *ex l. comperimus 4. C. de nauicularijs. l. apparitores 5. C. de exactor. tributor. l. neminem 4. Cod. de susceptorib. & cap. leg. siue ex pratoriano 3. Cod. de executor. exactor.* quod tamen de annotandæ diximus, intelligendum est, quando sine ea nota difficilè intelligitur, quid certò expensum, quid acceptum fuerit: quare in *l. comperimus, iam allata*, iubentur nauicularij notare diem illationis mercium in nauim, cum enim continuò alias, atque alias species inferant, & exportent; neque illatio, neque quod illatum fuerit, cognosci, die illationis non expressa, facile poterit: quando autem ex omissione diei, nulla nascitur incertitudo, satis fuerit designare mensẽ, aut certum aliquod tempus accepti, & expensæ, vt vindemiarum, aut messium tempestatem, eo quod ratio æquè benè dispungi possit: quia ratio, quæ nequit intelligi, non videtur*

reddi, vt habet *l. argentarius 10. §. edi. D. de edendo*.

Dixi præterea annotandam esse in rationibus earum causam, quod pluribus tradit Straccha *de mercat. 2. part. n. 60.* hoc est, ex qua causa quidpiam latum, sit acceptum, aut expensum: hinc illud Pomponij in *l. nuda ratio 26. D. de donation. Nuda ratio non facit aliquem debitorem, vt putà, quod donare libero homini volumus, licet referamus in rationes nostras debere nos, tamen nulla donatio intelligitur.* Non sufficit igitur scribere in rationibus, nos debere quidpiam Titio, nisi causam, propter quam eiusmodi debitum contractum sit, exprimamus; neque ea aut incerta, aut obscura esse debet, quia idẽ foret causam non addere, aut incertam, & incongnitã afferre, ideoque DD. requirunt causam *apertam, potentem, & coherentem*: causa tamen coniecturalis, proderit ad probationem, & confirmationem scripturæ, quæ sine scriptura non sufficeret, tunc enim oporteret veram causam probare.

Volunt alij apud Stracc. *2. p. citata. num. 61.* adscribi, vt quondam Consulem, hodie Principem imperantem in ea ditione: quod mihi necessarium non videtur, si dies ipsa, annus, & mensis designentur. Vult quoque *n. 53.* codicem mercatorum, nomen, & inscriptionem præferre: v. g. hic codex est Sempronij, & Titij, & Caij, quia ex eiusmodi inscriptione, sumitur argumentum plurium rerum, maximè negotiationis communiter gestæ ab his, quorum nomẽ præfert inscriptio rationarij. Et sanè Socinas acutissimi vir ingenij, cum ageretur de extincta quadam societate, propter alterum socium defunctum, probauit societatem renouatam esse, & perseverare ex titulo, & præfatione codicis. Paul. Castrenf. cum quaereretur de vitiatò codice, eo quod inscriptio ex aliqua parte deleta esset, erat enim huiusmodi: *hic codex Titij, & Sociorum.* et aliaque fuerat *Sociorum*: ex ipsis rationibus collegit, reuerã *Sociorum* nomen reponendum esse, quod & Titius fieri permisit, ne alioquin eius rationario fides negaretur.

Moneo verò cum Commentatore Parisiensi *l. c. num. 19.* clarã istam, & distinctam, atque explicatam rationem, qualem descripsimus, non esse adedò religiosè obseruandam inter consanguineos, maximè nobiles, sufficereque si exprimat quantum verosimile sit, & probabile expensum fuisse in alenda familia, cultura agrorum, custodia ditionis, & territorij, absque minuta, & fastidiosa specificatione, expressioneve singularum, & minimarum rerum: quæ fuit etiam Panormitan. mens *libro 1. consil. 12. in 6. dub.* modò tamen non sit vehemens aliqua præsumptio aduersus illud generale capitulum, ex qualitate rei, impensarum, personarum, temporis, & cæterorum eiusmodi, ex quibus facilis coniectura duci queat, & ne administratio credita fuerit cum onere strictioris rationis reddendæ. Deinde quando constet de opere aliquo, & impensa in illud facta, quamvis difficilè fuerit, illam per minuta quæque capita aut explicare, aut obseruasse, satis fuerit dicere, in tale ædificium, v. g. eam summam insumptam fuisse, quam per inspectionem operis, & peritorum æstimationẽ probare licebit. Denique hæc scrupulosa per omnia singularia, & minima specificatio & ratio exigenda non erit ab eo, cui in testamento legata, vel prælegata fuerit liberatio, à reddenda ratione, quia licet nihilominus obligetur rationum codicẽs edere, & restituere, sicut & reliqua ex alijs, quæ apud se retinet, atque compensare damna quorum vel dolo, vel ex lata culpa, causa fuit, ac proinde

proinde necessariò de his omnibus rationem reddere, testamento, vel legato nihil obstant, vt ex communi DD. quos allegat, & varijs iuribus ostendit idem Commentator, *num. 21.* Quare tutores, quos testator *ἀνεκλογιστὸς* esse voluerat, nisi bonam fidem in administratione præstiterint, damnari debere, respondit Iulian. *l. 5. §. Iulianus, D. de admin. tutor.* ne voluntas testatoris inuicilis sit, & violetur, legatque, vel testamenti clausula velut superflua habeatur, nihilque omninò operetur; non poterit ab hoc scrupulosa specificatio, & probatio exigi, nec ratione negligentia, siue leuis culpæ damnari: quod idem dicendum erit, si quis iurasset non petere rationem administrationis suæ rei, sed sicuturum dictis, & sententiæ certi alicuius arbitrarij.

13 Habemus confectas, scriptasque rationum tabulas, sequitur de iis reddendis agamus: Et quidem aliud est rationes edere, aliud reddere: nam edere iustus, facultatem illas inspiciendi præbere debet, non autem reliquum soluere cogitur, *l. bones 89. D. de verbor. significat.* at verò rationes reddere, est rationes ostendere primùm legendas, deinde computandas, vt explorari queat probè, an improbè referantur accepta, & expensa, *l. cum seruis 82. D. de conditionib. & demonstrat.* Itaque & libros rationum, cautiones, & omnia instrumenta actus sui exhibeat oportet, vt omnia subducantur diligenter, & ratio putetur: veteribus enim Latinis rationem putare, erat summam puram facere ex Varr. *lib. 5. de lingua Latin.* vel vt ait Non. Marcell. ex ea si quid fraudis, mendacij, aut iniqui inerat, separare, & expungere: veteres enim dixerunt putare, auctore Agell. *lib. 6. cap. 5.* vacantia ex qua re, ac non necessaria, aut etiam obstantia, & aliena auferre, & excidere, atque quod vile, & sine vitio est, relinquere: hinc Cato *de re rustica, cap. 5. rationem cum domino crebro putet.* & Plaur. *in Adular. ratio putatur cum argentario.* Græci dicunt *ἰκαθάρσαι λόγον*: unde vides, non esse idem rationes reddere, & rationes referre: hoc enim postremum significat impensum, & acceptum præscribere; dicitur etiam referre rationibus, quod est rationibus ascribere, siue in rationibus notare. Sueton. de Vespasiano. cap. 22. *Expugnatus à quodã quasi amore sui deperiret, cum perducta pro concubitu sestertij quadringenta donasset, admonente dispensatore, quemadmodum summam rationibus referri vellet: Vespasiano (inquit) Adamato.* R. eferre in rationes, in ararium, in publicas tabulas, est quod vulgò dicunt, registrare; quo sensu dicuntur quoque quæstores, & alij rationes ad ararium referre: dispungere rationes, est examinare, siue vt ait Vlpian. *in l. cognoscere 56. conferre accepta, & data, l. si statu libero 6. §. 7. examinandas rationes, & dispungendas, atque excutiendas dixit.* Et *l. cum plures 15. D. de statu liber.* querit, vtrum semel, an etiam sæpius recognitio, & dispunctio creditoribus concedenda sit. Græci in synopsis dispungere dicunt, *ἀνασῆσαι*: Tertullian. *apolog. cap. 13.* de reformando orbe, & iudicio loquens; *Suscitatis omnibus ab initio defunctis, & reformatis, & recensitis ad vtriusque meriti dispunctionem.* Et *cap. 4. de testimon. anime.* *Afirmamus, te manere post vira dispunctionem, & expectare diem iudicij:* vbi dispunctionem mortem nominat, quia in ea fit separatio. Et in *carm. de Sodoma*, agens de vxore Lothi in statuam versa.

Dicitur & viuens alio iam corpore sexus. Munificos solito dispungere sanguine menscs.
Lib. 4. adu. Marcion. cap. 2. Tradidit igitur pater R. P. Gibal. De Negotiat.

filio discipulos novos, ostensis prius cum illo Moysè, & Halia in claritate prerogatiua, atque ita demissis, quasi iam & honore, & officio dispunctis lib. 5. au. eund. Marc. cap. 12. interpretatus illud Pauli *2. ad Cor. 5. Oportet nos manifestari ante tribunal Christi,* sic ait, *Et tribunal autem nominando, & dispunctio-nem boni, ac mali operis, vtriusque sententiæ iudicem ostendit.* Qui omnes loquendi modi sumpti sunt à rationibus dispungendis: solebant enim rationibus puncta præfigere, quæ deinde in dati, & accepti subductione, & computatione, subtraherentur, dicebantur dispungi: fuitque ille antiquus mos, vt iis, quæ sibi constabant, puncta ascriberent. Sic milites præscriptis punctis in albo signabantur; sic suffragatores candidatis, quibus fauebant, puncta præfigebant: hinc quoque Horatianum illud.

Omne tulit punctum, qui miscuit vile dulci.

Dum verò aliquid è rationibus tollebant, puncta illa debebant, & ex codice eo modo eximebantur in Kalendaris quoque verso Stylo expungebant nomina, seu debita dissoluta: quare expunctæ rationes sunt, vbi calculo, & dispunctio-ni finis impositus fuit, & perfecta subductio. Herniogenian. *in l. in omnibus 13. D. de diuers. temp. præscription. Reipublica rationes subducta, & expuncta, aduersus eum quidem, qui administrauerit, ultra XX. aduersus verò heredem ultra X. annos retrahari non possunt.* Græci vocant *ἀεργαίους*, & *οβελίους*. Expunctus miles nominatur, qui exauthoratus, ex albo & numeris erasus, Plaut. *in Curcul. act. 4. sc. 4.* miles pulchrè centuriatus es, *ex puncto in manipulo.* Pers. *Satyr. 2.*

— pupillum vnam, quem proximus heres

Impello, expungam.

E vita scilicet, aut ex tabulis, testamentarijs: hinc sæpius Tertullian. expungere vsurpat, pro perficere, complere: in *Apologet. cap. 2. Debito pena nocens, expungendus est, non eximendus: & cap. 15. In templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipsis plerumque aditiorum, & sacerdotum tabernaculis, sub iisdem vitis, & apicibus, & purpuris thure fragrante libidinem expungi.* Vbi libidinem expungi dicit, exprimi, & compleri, quod minutius libido defungitur. Et Plaut. in *Amphitruo; Vt mero ne vitis hostibus dispartitam expungat gloriam.* Tertull. *eiusd. Apolog. capit. 10. Vnum tempus est diuinationi futura præstanti apud homines, si fortè distinguitur, dum expungitur, id est completur, & aduers. Iuda. cap. 4. Circumfionis carnalis, & legis veteris abolitio, expuncta suis temporibus demonstratur, id est perfecta renuntiat. Sic lib. de patient. Omnem patientia speciem expunxit.* Plura alia similia concessit ex eodem Tertullian. Pamel. in *notis ad lib. Tertull. aduers. Iuda. cap. 4. n. 15. & in epistol. 38. Cyprian. n. 5.* vbi Cyprian. *Cumque ego vos, pro me vicarios miserim, vt expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumptibus.* Sed redeamus in viam. Expunctæ sunt rationes, vbi subductæ sunt, & perfectæ: quadrare verò dicuntur, siue summa quadrans, in qua nihil excutrit, in qua nulla sunt reliqua, quia æqualis est summa accepti, & expensæ. Cic. *3. Verrin. Expensa Chryfogono sermo sestertia sexcenta milia, accepta pupillo Malleolo reulit: quomodo igitur sexcenta eodem modo quadrarint, vt illa Cn. Carbonis, reliqua sestertia sexcenta facta, vos assimabitis.* dicebantur & paria facere, cum quantum erat in pagina accepti, tantum quo

quoque in paginam expensum relatum fuerat. Columell. lib. 1. c. 8. loquens de villico. *Nene negotietur sibi, pecuniamque domini aut animalibus, aut rebus aliis promerulis occupet: hoc enim negotiatio curam domini auocat, nec nunquam patitur, eum cum rationibus domini paria facere, sed ubi numeratio exigetur, rem pro nummis ostendet.* Eodem loquendi modo vtitur Scauola l. 40. §. 5. *D. de statu liber.* & Callistratus l. 1. §. 10. *D. de iure immunit.* Vlpian. verò l. 1. §. 1. *D. de manum.* pariare dixit. Pariatio scriptura est, qua cauetur pares esse, siue quadrate rationes: adscribitur enim id in parationibus. Scauola l. ult. §. 3. *D. de condit. indebit.* Denique pariator, qui paria facit, opponitur reliquatori. Paul. l. 81. *D. de condit. & demonstrat.*

Ad subducendas verò, & dispungendas rationes, solebant adhibere peritos calculatores, siue à Partibus eligerentur, siue à Iudice darentur: qua de re vide Straccham 2. p. de mercatura, n. 67. & 8. erant verò calculatores, qui suam operam in eam rem locabant, quorum meminit Vlpian. l. 7. §. 2. *D. de operib. libtor.* eosque librariis, & nomenclatoribus adiungit. Rationatores vocari dixit Modestinus l. 25. *D. de excusat. tutor.* καλλυδάτορας ἢ διαψηφιστάς λίγροβυ, eosque sicut & librarios, negat habere immunitatem, ἐκιν ἀλειτρησιάν: inter eos autem erant aliqui impostores, quos Græci ψηφολόγος, & ψηφοπαίκτης appellant, quibusque similes dicitabat Aristoteles dialecticos, quod ut illi fallaci ratiocinatione scitè, & lepidè hominibus imponunt: ita dialectici falsa colligendo suis cauillationibus in errorem inducant. Hos impostores Budæus *am. in pandectis.* designari existimat ab Vlpian. l. 7. *D. de extraordinar. criminib.* per faccularios, *quis veritas in sacculo artes exercentes partem subducunt, partem subtrahunt.* Verum fallitur Budæus. hi enim lacuarij, fures erant, ex faccis furantes, ut est in Synopsi Græca διὰ τὸ σάκκον κλέπτειν: quod vel faciebant quibusdam præstigijs, ut ille Euthalias, cuius meminit Synæf. in epistol. & βαλλάνια nominat, qui miro artificio sacculum, in quo erant nummi ærei, pro aureis supponebat: vel sunt ij, qui ex alienis sacculis, per vetitas artes, id est magicas, subducebant pecunias, uti interpretatur Cuiac. lib. 10. *observat. cap. 27.* dicuntur & ij lacellarij, sicut & sacellus βαλλάνιον in glossis: & Marcellus de medicamentis, *in sacello lineo suspendes.*

14 Subductis igitur, expunctisque rationibus, etiam à perito ratiocinatore, & calculatore, obligatur, qui rationes gessit, & reddidit, probare veritatem eorum, quæ in rationario continentur: si aliquod dubium, aut difficultas de illis excitetur, l. qui sub conditione 3. *D. de condit. & demonstrat. qui sub conditione rationum reddendarum liber esse iussus est, debet docere, constare fidem omnibus, que gessit, &c.* Quis verò in ea lite, & contentione dicatur actor? quis reus: maximè in Prætorio Parisiensi disputat Commentator consuetud. Paris. tit. 1. §. 9. gloss. 6. n. 2. & 23. quæ controuersia nostri instituti non est: hæc autem probatio fit, non modò per testes, & instrumenta authentica, sed etiam per priuatas syngraphas, per rei, & operis prouidentias, atque varias coniecturas; de quarum aptitudine Index arbitrabitur, quia, ut idem refert Commentator ex Friderico de Senis: *lura nolunt angaria-re probationes, sed contentantur his, que conuenienter secundum materiam subiectam haberi possunt.* Quæ maximè vera sunt in materia negotiationis, in qua & syngraphæ, & apochæ priuatæ fidem faciunt:

quare quamuis dominus, cui redditur ratio, admittat receptum, si tamen aliqua capita expensum negat, debet administrator ea probare; neque obici potest, non posse ditidi confessionem, quia id falsum est in factò, siue in capitulo separato ex intervallo factò, quamuis opinio illa communis, fortassis falsa fuit, uti existimat Commentator: debuit tamen ille administrator, ut appareret de contentis in suis rebus satisfacere; neque si veritas rationum constet in vno articulo, eo ipso constat in cæteris omnibus: esset enim magna confusio, si onus probandi expensum, incumberet domino, qui suæ rei, & administrationis datæ rationem exigit: quare tenetur hic administrator instrumenta, & apochas nominum à se solutorum, apud se retinere, & deinde redditis rationibus, domino reddere. Quod si quis tantum sui ipsius causâ, & ad sui instructionem rationes conficiat, ut sæpè contingit mercatoribus, & non quia administrat rem alienam; non erit opus his omnibus cautionibus: sibi enim ipse probat sufficienter quid impenderit, aut acceperit, immò & contra illum probabit. Vide eundem Commentator. consuetud. Paris. tit. 1. §. 8. n. 20. neque sufficit rationes in pluribus capitibus constare, verasque probari: nam si vel vnico capitulo impensæ alicuius sit dubium, probanda erit ea impensæ reddenti rationes; quod necessario consequitur ex dictis, quamuis ex constanti veritate cæterorum articulorum, præsumere liceat de veritate vnus, aut alterius, de quo disceptatur, maximè si sint exiguæ alicuius quantitatis, & valoris: & ad probationem tunc, saltem iuramentum reddentis rationes sufficeret, ex communi DD. sententia, quos refert, & sequitur nominatus author in consuetud. Paris. tit. 1. §. 9. n. 27. ubi explicat paruas, & minutas impensas, eas, de quibus vix commode possunt parari instrumenta probationum, quia in illis maiores fierent sumptus, quam sint impensæ ipsæ probandæ: cuiusmodi esset quinque solidorum inquit Bald. eam tamen quantitatem sapientius Iudicis arbitrio destinendam permisit, ex rei, actus, & personæ qualitatibus, aliisque circumstantiis, in quibus etiam, qui diligentiores sunt, solent, aut non solent sibi parare probationes, aut cautiones. Debebunt tamen illæ impensæ quamuis minutæ in codice rationum scriptæ extare; nempe cui, quam ob causam, & quantum datum fuerit: quæ omnia singula affirmata erunt, & iuramento asserta, ne detur occasio deceptionis, si sufficiat iuramentum absque vlla specificatione: sicut magni Papalardi volunt, inquit Ioan. And. in add. ad Specul. de instr. ed. §. nunc verò aliquo, vers. 2. 1. *quid si executor.* refertque, nescio quem, voluisse sibi credi, se expendisse duo millia numerorum in minutis distributionibus.

Secundò aduersus eum, qui vel non exhibet, vel non confecit librum rationum, iuratur in litè l. 1. §. officio, *D. de tutel. & ration. distrab.* licet enim loquatur de tutore, habet tamen locum in omni administratore, ex communi DD. & de mercatore, qui negat, se conficere rationes, ostendit Straccha 2. part. de mercat. n. 69. & ex eo conuincitur de dolo, atque propter difficultatem probationis damnabitur ad omne, quod interest declarandum, per iuramentum in litem veritatis, quod aduersario defertur per Iudicem, præmissa taxatione, pro personarum, & negotij qualitate, secundum ea, quæ notantur in l. in actionib. *D. de in litè iurand. in l. si quando. C. unde vi, cap. final. de his, qui met. caus. in l. tutor. qui repertorij, in princ. D. de admin. tutor.* inquit laudatus Comment. n. 34. numero verò 35. obseruat idè continge

contingere in eo, qui rationes confecit, sed ita obcuras, & implicatas, ut neque de quantitate rerum, neque de valore accepti, & expensum constare possit, atque rationes dispungi nequeant: perinde enim se habet, atque si nullas rationes confecisset.

15 Tertio tenetur administrator rationum de dolo malo, atque etiam lata culpa, l. qui plures 42. & l. 5. §. 7. *D. de administrat. tutor. l. non solum 8. §. si heres, & l. fin. §. inter cetera, D. de liberatione legata.* quibus locis agitur quidem de tutore, sed inde ad omnes, qui rerum alienarum administrationem habent, atque ea de causa rationem reddere tenentur, iure merito DD. argumentantur, cum in his omnibus sit identitas rationis, & fraus, ac dolus nemini debeat patrocinari: quod idem tum in tutoribus, tum in procuratoribus, mandatariis, & negotiorum gestoribus ostenditur, quia nemo sua culpabili negligentia damnè alteri inferre debet impunè. Circa culpam leuem maior videbitur esse difficultas, cum tamen isti serui à rationibus, eas accepta mercede, & stipendis gerant, & conficiant, ex culpa leui obligantur; non tamen ex leuissima; neque ad casus fortuitos, ex vniuersali regula, quæ toto opere de usuris atque hoc ipso capite pluribus articulis prolequuti sumus, in omni contractu, aut quasi contractu, in vtriuoque contrahentis vtilitatem celebrato, obligationem esse ex leui culpa, cum debeant eam adhibere diligentiam quam quilibet diligens in suis negotiis adhiberet, si diligens haberi vellet.

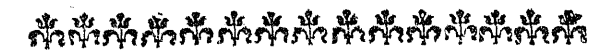
16 Obligatur hic administrator rationum, ad reliqua. Scauola l. 24. *D. ad municip.* atque alibi sæpius. De reliquorum vlturis, quas debet aliqui volunt, alij in quibusdam causis negant: certum nobis est ex citato opere, non deberi, nisi ratione eius, quod interest, non verò ex eo quod seruari reliqua permittantur reliquatori: in eo enim est mutuum implicatum, ac proinde vera vltura fecerantia, diuino, humanoque iure perscripita.

17 Denique administrator rationum obligatur damnum, quod sua culpa, aut fraude atulit, reparare: quod ipsa naturalis æquitas postulat, alioquin redditio rationum non seruaret indemnem illum, cuius res malè gestæ sunt culpâ gerentis, & administratoris. Certè vique aded religio si fuerit Græci in exigendis rationibus, etiam ab ipsis magistratibus, ut voluerint illos intra triginta dies ab abdicato magistratu rationem reddere gestorum apud Scribam & Logistas. De Logistis, plurima Samuel Petitus in ll. *Atticas, lib. 3. tit. 2.* & hunc modum reddendi rationes præscribebant. *Hoc de publico accepi, hoc expendi; vel nihil de publico accepi, nihil expendi, & donec reddidissent rationes, non licebat illis quidquam diis consecrare, aut appendere, aut testamentum facere, quia tunc ea, quæ consecrarent, appenderent, aut testamento darent, erant oppignerata Reipublicæ, donec rationes retulissent: non poterant etiam adoptari ab alijs, quia adoptione in alienam transferebant familiam, & fierent alieni iuris, quod in fraudem Reipublicæ venteretur: qua etiam de causa nefas illis fuit peregrè, & extra fines Atticæ proficisci, ne conuassatis, aut interceptis publicis pecunijs, reque malè gestâ diffugerent. Denique neque ad nouum magistratum promoueri, neque ob rem benè gestam corona donari, nondum expunctis rationibus poterant: quæ omnia eruditè comprobant, & illustrat Petitus loco allato. Simile quid statuit Ecclesia, de non promouendis, ad ordines, obligatos ex aliquo officio publico ad ratiocinia, nisi*

R. P. Gibal. De Negotiat.

excusso illo munere, & redditis rationibus: qua de re fusius disputauimus lib. singulari de irregularitate cap. 3. quest. 5. à n. 10.

Porro hæc omnia valent circa Arcarios, qui rationem quoque pecuniarum, quas in arcam retulerunt, aut ex ea eduxerunt, reddere debent, tenenturque ex dolo, lata, & leui culpa; cum apud illos deponatur pecunia, etiam in ipsorum commodum, & omnia, quæ de custodibus, & depositariis diximus opere de usuris lib. 3. cap. 6. ad hos quoque Arcarios pertineant; neque aliud addendum occurrat. Qui à rationibus reddendis soluti, & liberi erant, dicebantur ἀνελογιστοί ab Vlpian. l. 5. §. 5. *D. de adm. tutor.* à Scauola verò l. 23. §. D. de pecul. legat. ἀνελογιστοί, & ab alijs ἀνεπίθυμοι.

CAPVT IV.

De materia Negotiationis, & mercibus.

ARTICVLVS I. Quam sit materia commerciorum, & negotiationis.

I I. De mercibus.

III. Consecraria ex superioribus articulis.

EXPLICATIS externis negotiationis causis, sine scilicet, & efficiente, venio ad causas internas, materiam, & formam; de hac sequentibus libris acturus, materiam reliquo isto persequar: nam in hac materia, siue rebus, circa quas negotiatio, & commercia exercentur, plurima consideranda sunt, ut pondera, & mensuræ, signa, ac notæ, mercium asportationes, & vecturæ, tributa, siue onera rebus venalibus, & mercibus imposita, & denique instrumenta, quibus omnia ista perficiuntur, aut exercentur commercia, nempe pecunia; de quibus singulis instituentur disputationes sequentibus capitibus.

ARTICVLVS I.

Quam sit materia commerciorum, & negotiationis.

Omnis, & sola res pretio æstimabilis, est materia negotiationis. n. 1. 2.

Res sacra subducta commerciis. 2.

Dij à Romanis venditi. ibid.

Quomodo materia negotiationis debeat existere. 3. 4. 5.

De iactura vetis. 4.

Quomodo materia negotiat. est certa. 6. 7.

Materia negotiationis debet esse propria, & non aliena. 8.

An defectus idonea materia reddat inuvalidam negotiationem. 9. 10.

Gemina huius rei regula. 10. 11.

Quamuis singulis commerciis, & negotiationibus sua sit certa materia, quæ inter se differant

rant, etiā in iure, ac proinde illa potius assignanda esset, dum de singulis disputabimus; nihilominus quia tota ea distinctio negotiationum penes solam materiam specifica, & formalis non est, sed materialis duntaxat, quæ vix vlla explanatione à nobis indigeat, cum de ea potius consulendi sint ipsi aut artifices, aut negotiatores, quàm DD. maxime ij, qui vnum forum internum spectant; pauca quædam de commerciorum materia in vniuersum dicere visum est hoc loco: si quæ enim peculiare sint difficultates in quorundam commerciorum materiis; ea commodius explicabuntur, dum de eiusmodi commerciis singillatim agemus, maxime vbi de emptione, venditioneque tractabitur. Hoc igitur loco vniuersalem duntaxat doctrinam paucis propositionibus complectar.

Dicendum est primò omnia, & sola pretio æstimabilia, materiam commerciorum humanorum, & negotiationis esse posse, nisi aliquo peculiari iure negotiationi aliunde subtrahantur.

Hæc assertio à nemine vno negari potest, & prima quidem pars, ex ipsis terminis evidens sit: cum enim hæc negotiatio lucrativa sit, & per varios contractus commerciorum fiat, non potest habere materiam, nisi pretio æstimabilem, cum in omni commercio humano, vel pecunia pro re, vel res pro alia re detur, aut commutetur, vti dicebamus *cap. 1. art. 1. & 2.* & in eiusmodi commutationibus, ac commerciis vna res detur in compensationem, vel pretium alterius, ac proinde vt seruetur æqualitas, vtriusque rei valor ac pretium comparanda, ac commenfuranda sunt, quod fieri nequit, si altera ex his rebus non sit pretio æstimabilis, eaque de causa disputat. de simonia q. 2. *consecr. 3.* diximus cum Suarez *tract. 2. de relig. lib. 4. cap. 4. n. 7.* Lessio *lib. 2. cap. 35. n. 162.* Layman *lib. 4. tract. 20. cap. 8. n. 35.* Soto *lib. 9. quest. 5. art. 1.* Valent. *tom. 3. disp. 6. punct. 4.* Ferdin. Acastro *tract. 17. disp. 3. punct. 1. num. 6.* Fillic. *tract. 45. cap. 1. num. 19.* Bonac. *disputat. de simon. q. 3.* simoniam continere iniustitiam, quoties in ea res spiritalis, vt spiritalis est, siue præcisè ratione spiritalitatis, & non ratione alicuius temporalis illi annexi venditur; quia res spiritalis vt sic, pretio humano inæstimabilis, & inuendibilis est, gratiæque ex voluntate eius, qui eius dominus est, & non solum dispensator, donanda, & alij habent ius ad illam gratis accipiendam. Fit igitur iniuria ementi, dum illi venditur, quod vendi nequit: & quia fuis loco citato questionem istam expendi, hæreo in præsentiarum in sola inæstimabilitate pretio humano, & æstimatione: ea enim inæstimabilitas rem spiritalis vt sic, subducit humanis commerciis & negotiationi. Addidi humano pretio inæstimabilem, quia quædam sunt bona superioris ordinis, quæ per bona inferioris ordinis compensari vix possunt, vt pudicitia, vita, fama; ea tamen bona ex communi hominum sensu, & æstimatione suum aliquod pretium habent, quo compensari aliqua ratione censentur, vti sæpius diximus, & iterum explicabimus *lib. ult.* vbi agemus de reparatione iniuriarum circa eiusmodi bona illatarum. Hoc vnum modò contendo, quæ æstimatione humana inæstimabilia sunt, non posse cadere in humana commercia: è contrario verò quæ æstimabilia sunt, negotiationis materia esse possunt, quamuis sæpius turpis, & illicitæ, vt statim dicam.

Alterata pars affectionis erat, nonnulla peculiari aliquo iure siue naturali, siue positivo subtrahi humanis commerciis. Et quidem iure naturali, quo-

ties ratione mate. i. e. m. mercia aliqua turpia, vel iniusta sunt in talibus circumstantiis, non erunt idonea materia negotiationis, vt contingit in prostibulis, & infamienorum nundinatione, de qua aliquid. *art. 3.* & in emptionis sicariis. Iure verò ciuili plurima commercia fiunt exuta, vt loquitur Paul. *in l. 34. §. 1. D. de contrahenda empt.* & eorum nullam esse emptionem dicit. Eiusmodi sunt in primis res sacræ, sanctæ, & religiosæ, quarum nulla est emptio, nisi profanæ fiant, *l. 6. l. 2. 2. & l. 34. D. de contrah. empt.* quamuis Deos, Lares, & Penates vendere, & oppignerare ius esset apud Romanos: quod illis exprobrat Tertullian. *cap. 13. Apolog. Domesticos Deos, quos Lares dicitis, domesticos potestate tractatis, pignerando, venditendo.* De diis verò publicis addit: *Publicos aque publico iure fœdatis, quos in hastario vestigales habetis: si Capitolium, si Olitorium forum petitur, sub eadem voce præconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione questoris, diuinitas addicta conducitur. Sed enim agri tributo onesti, viliores: hominum capita stipendio censa, ignobiliora. Nam hæ sunt nota captiuitatis. Dij vero, qui magis tributarij, magis sancti, maiestas quaestuariorum efficitur. Circum cauponas religio mendicans, exigitis mercedem pro solo templo, pro aditu sacri. Non licet Deos nosse gratis, venales sunt.* Lacerda in notis aliter verba Tertulliani interpungit. *Publicos aque publico iure fœdatis. Quot in hastario vestigales habetis.* Ita vt duo genera Deorum constituat, priuatos, & publicos, qui eodem iure tractabantur, & fœdabantur, venditionibus, & oppignerationibus, & ab hostibus inter manubias relatos, qui in hastario, non in templo collocabantur, vt sub hasta, & voce præconis addicti venderentur: vnde Iulius Firmicus. *capit. 16. Vendebatur Deus, vt prodesse emptori, & emptor suppliciter adorabat quidquid paulò ante viderat subhastatum.* Dicebatur autem à Tertulliano, *publico iure fœdari*, per eiusmodi autiones, quæ fœdæ habebantur: vnde Prudent. *in Lauren-*

Addicta aorum prædia. Fœdis sub autionibus.

Venales, & tributarij dicuntur quoque isti Dij à Tertulliano. quia pendebant veluti tributum suis sacerdotibus, qui ipsorum nomine mercedem, & stipem exigebant. Itaque *cauponas circumbar religio:* quo sensu apud Themisti. *orat. 5.* auaritia cauponæ facit καυπηριαν φιλοχρηματια ποισι. Et de his ipsis Nazianz. *orat. 1.* vt aliquid lucrarentur ex cauponæ ωσε αυτοις τι παρακερδαίνεν εν τῆς καυπηρίας, modum describit Apulei. *lib. 8. Deam Syriam circumferentes mendicare compellunt.* quod habet quoque Halicanass. *lib. 2.* & Minut. *in Octauio. mendicantes vicatim Deos ducunt.* Vide apud Clem. Alexand. *in protreptic.* Deum quendam *υπαρτιον* nominatum, quod singulis mensibus stipem posceret, aut afferret: quare quamuis res sacræ, ex legibus nuper allatis extra humana commercia fierent, turpi tamen, vt vides, nundinationi apud Romanos subiiciebantur.

Præter religiosas res, illæ etiam, quæ vsibus publicis perpetuò fuerant attributæ, vt fora, theatra, basilicæ, viæ publicæ, vendi non poterant, *l. 6. l. p. l. l. a. commenta 72. §. 1. l. libera § 1. D. de contrah. empt. l. continuis 137. §. cum quis. D. de verbor. obligat.* Erant & aliæ quædam, quarum venditio prohibita fuerat, ac proinde alia omnis negotiatio, per quam in alium, quam eorum dominum transeferretur: de quibus aliquid dicemus *art. 3. in consecr. & libro tertio sequenti, vbi de emptione.*

Dicen

Dicendum est secundo materiam negotiationis debere esse rem aliqua ratione existentem, & certam, atque in potestate illius, qui ex ea negotiatur.

Hæc assertio, sola ferè explanatione indiget. Requiritur igitur primò rem, quæ est materia commerciorum, aliquo modo in rerum natura existere, hoc est vel in sese, vel in aliqua parte sui, aut saltem in spe: quæ si quidem neque existunt, neque existere posse intelliguntur, vt chymara, & hircocerus, in commercium sani hominis venire non possunt: in his numerant hæreditatem videntis, quia impossibile est intelligere hæreditatem hominis adhuc videntis, quare eius venditio nulla est, *l. 1. D. de heredit. vel action. vendit.* neque dicas vendi hæreditatem nondum delatam quidem, sed deferendam, quæ existit saltem in spe. Nam dico, id ipsum prohiberi *l. cit.* eamque venditionem nullam pronuntiari, quia quamuis aliqua ratione in spe existere censeretur, & eius saltem spes, sicut & aliorum quorundam, vt statim dicemus, vendi possit, ac proinde venditio eiusmodi nulla non sit defectu materię existentis, vel impossibilis; quia tamen esset contra bonos mores, & periculum creari posset illi, cuius hæreditas venditur, sapienter omnino reiecta est ea venditio, tanquam nulla, & inualida: immò venditor, vbi ad illum delata fuerit, ea priuabitur, & sicco addicetur, *l. 1. D. de his quibus vt indignis. & l. quidam in iure 29. §. vltim. D. de donation.* Donationes bonorum videntis ab alio, quam ipso factæ, nullæ sunt. Neque obicias *l. 3. §. cum specialiter; & l. si societatem, D. pro socio:* iniri posse societatem de hæreditatibus sociis deferendis: nam loquuntur illæ leges de hæreditatibus incertis, & in vniuersum, si quæ deferentur; non de vna aliqua hæreditate determinata certi alienius videntis: si tamen ille, de cuius hæreditate agitur, conscius foret illius, aut venditionis, aut donationis, & in eadem nihilominus voluntate persisteret, valida foret ea vel venditio, vel donatio, aliaque negotiatio, *l. vlt. C. de pactis, & l. ex eo. D. de inutilib. stipulation.*

Alia quædam in re quidem non existunt, sed in spe, id est præfari nondum possunt, sed vt possint, speratur, veluti fructus fundi, partus ancillæ, fœtus pecorum, alea in venatione, aut piscatione. Horum omnium spes, negotiationis materia est, illaque spes vendi potest, *l. 8. D. de contrah. empt. l. 7. & l. 11. D. de heredit. vel action. vendit.* adeò vt etiam captus piscium, auium, missilium vendi possit, & quamuis nihil capiatur, nihilominus pretium deberetur, *l. ex empto. 11. §. qui autem, D. de action. empt.* Vulgò tamen nisi aliud exprimat in venditione fructum ex agris, fœtum ex pecoribus, & aliorum eiusmodi, censentur vendi fructus ipsi, non autem sola spes ipsorum; quare si deinde fructus non existant, nulla est emptio, quia non spes fructuum, sed ipsi tantum fructus futuri empti sunt; neque proinde si nulli existant, debetur pretium, *l. nec emptio. §. D. de contrah. empt.* & si venditor sciret frustrandam esse illam spem, aut causa esset ne obtineretur, quod sperabatur, teneretur emptori quantum inde sperabatur, atque ad omnia damna inde consequuta, *l. nec emptio, citata, & l. si iactum. 12. D. de action. empt.* vbi Celsus ait, *quod si piscator retem iactare noluit; incertum eius rei æstimandum est:* neque quantum venrosimiliter capi potuisset: quod colligitur ex consuetudine piscatoris: quare viti boni arbitrio æstimandum relinquerem.

Quares, an, si vi ventorum impacti nauis in aliam nauim piscatoriam, ex illa, nisi præcisè finibus explicare se potuerint, ob eamque causam nulli pisces capti fuerint, piscium non captorum habenda sit ratio.

Resp. non habendam, *ex l. 19. §. 3. D. ad l. Aquil.* vbi Labeo, & Proculus idem dicunt circa retia, in quæ nauis piscatorum incidat, quando iactus retis emitur, siue aliquid capiatur, siue nihil, pretium conuentum reddendum est, vti iam monui, quod idem dicendum est, si quis *indaginem plagis impostis à venatore, vel pauheram, ab aucupe emeriti nam etiamsi nihil caperit, nihilominus emptor pretium prestare necesse habebit,* inquit Vlpian. *l. emptorem 12. §. vlt. D. de action. empt.* est verò *αδρθηρα*, vt interpretatur Alciat. *lib. 1. parerg. cap. 42.* vniuersa venatio: alij intelligunt *rete*, quo vniuersæ auiculæ capi possunt, & neutro genere accipiunt, *αδρθηρα*, exemplo *τῶ ἀναδρθηρα* piscatorij, quod tanquam Latinis, Græcisque ignotum hæctenus reicit Alciatus.

Ambigui verò iuris est, an qui emit iactum retis, captum omnium rerum, quæcumque illæ sint, sibi comparat: an verò pisces duntaxat, si qui prehensi fuerint. Iam olim hanc quæstionem disputatam fuisse narrat Sueton. *lib. de claris Rehoribus*, in causa quorundam adolescentium, qui cum Ostiam venissent, litus ingressi iactum retis à piscatoribus emerint, in quo non pisces, sed spota auri obscura apparuerat: quid verò in ea causa indicatum fuerit, Suetonius non aperuit: & sanè antiquior fuerat illa conuersione apud Coos, cum Iouici adolescentes iactum quoque retis emisissent, extracta est magni ponderis mensa aurea, siue tripus, quam tum adolescentes, tum piscatores sibi vindicabant; Cui verò ad Miletum Ionium Metropolitim negotium reiecerunt. Milefis cum non occurreret, quid ex animi sententia indicarent, placuit Apollinem Delphicum consulere, qui neutri parti litigantium, sed ei, qui in tota Græcia, sapientiâ præstaret, auream illam tripodem dandam esse respondit; quorum omnium consensu ad Thaletem delata est, qui Bianti cessit, Bias Pittaco, hic aliis: sic vt tandem per septem Sapientes delata ad Salonem perueniret, qui solum Deum sapientem esse affirmans, illam Apollini consecrauit. Anceps verò hoc iudicium reddebant vtriusque partis momenta: piscatores enim afferebant, le captum piscium, non omnium rerum indefinitè vendidisse, neque aliud emptores, dum ad mare, & ad piscatores accesserunt, cogitasse; neque ipsi auri fuerint affirmare, se de aliis omnibus rebus, quàm de piscibus cogitasse, non etiam de tripode: & quamuis id daremus, cum tamen piscatores non nisi de piscibus, quorum captui vacabant, sensisse affirmant, imperfecta sanè fuerit venditio, cum in eandem rem venditam emptores, venditoresque non cõsenserint, immò neque de illa tripode consentire potuerint: Vnde enim de illa cogitare potuerint? An casus ita fortuiti, & prorsus insolentes intelligendi in vulgaribus conuentionibus, quæ habent sibi determinatam materiam ordinariam, & vulgaratam: & sanè exiguum pretium, de quo conueniunt, euidenter ostendit, quàm longè ab aliis omnibus rebus, quàm à piscibus abfuerit ipsorum cogitatio; alioquin piscatores iactare rete noluisse, cum incertum æstimandum esset, vti nuper monebamus. An æstimationem summæ infinitæ, & pretij cuiusdam incredibilis fecissent Indices? quia potuit mensa aurea, extrahi, vti reuera contigit:

tigit: sanè non fuisset ab æquis Iudicibus alia facta æstimatio, quàm piscium, quos ex consuetudine capi potuisse conicerent. Opponebant verò emptores, se quidem de piscibus nihil egisse, sed iactum rectis, omnemque aleam, spem omnem, & fortunæ euentum emisse; neque insolens esse, vt qui in mari piscantur, quodlibet aliud, quàm pisces educant: quare cum id frequenter accidat, tam de omni re, quæ in retia poterat incidere, quàm de piscibus cogitasse dici potest, qui aleam capturæ, & iactum retis in mari emerit. Vnde etiam discrimen apparet inter iactum rectis in flumine, & in mari; quia vix vnquam accidit, vt in flumine res alia pretiosæ, præter pisces, retibus educantur, idè de illis cogitasse iure merito non censetur ij, qui iactum retis emerunt. At verò quia in mari similia multa accidunt, de illis quoque, & non de solis piscibus cogitasse existimantur; ideoque quicquid & mari fuerit extractum, debetur emptoribus capturæ, non verò quicquid extractum fuerit è flumine, simili emptione debetur. Constat enim ex eo quod insula nata in mari sit occupantis, quia id raro accidit: in flumine verò sit habitantis iuxta ripam, & littus vicinior, quia id frequenter contingit. Deinde si quis missilia emerit, licet aues, vestes, aut alia quæpiam, quàm nummi, iacta fuerint, ea sibi postulat, quia in illis aliarum rerum, quàm solius pecuniæ spes, & expectatio est. Cur igitur cum in mari plura alia quàm pisces educi soleant, qui capturam emerit, omnia, & singula, quæ capta fuerint, sibi non vindicabit? Denique si pisciculus in rete incidisset, in eoque occiso gemma ingentis pretij reperta foret, si quis indaginem plagis impositis emisit à venatore, aut pantheram ab aucupe; & collo, aut pedibus feræ, vel anis, quidpiam magni pretij appentum fuisset, an illud emptores sibi repeterent? Cur Pirrhias, qui apud Panfaniam, senem captum à latronibus emerat cum pice, in qua aurum absconditum reperit, seni illi tanquam benefactori suo bonem immolauit, si auri illius repetitio emptoribus non competeat? neque res hæc pretio diiudicanda est, quia minus pretium imponitur, quò magis res, quæ capietur, eiusque æstimatio incerta est. Hæc, aliaque pluribus in vtramque disputat Ærodius lib. 4. rerum iudicatar. tit. 7. cap. 1. neque quidquam definit. Quare & nos iudicium nostrum sustinebimus modo, lib. 2. capit. 8. art. 1. iterum aliquid dicturi.

Atque hæc omnia, de quibus disputauimus, licet in se nondum existant, futura tamen sunt, & in spe existunt quodammodo, idè quæ ratione illius in commercia humana veniunt: quædam verò alia sunt, quæ licet aliquando extiterint, neque nunc amplius existunt, neque exitura sperari vnquam possunt vi naturæ, & humano modo, vt homo mortuus, domus combusta, arbores tempestate disiectæ: hæc enim omnia nunquam eadem numero, & indiuiduo reponuntur. His annuero partium ancillæ, v. g. 50. annorum, l. si sterilis 21. D. de action. empti. de istis quæritur, An sint materia negotiationis, venditionis v. g. distinguendum porro est: nam vel vterque contrahens peremptam, & destructam esse rem ignorauit, vel vterque sciuit, vel alteruter duntaxat. Si vterque ignorauit, nullus est contractus, nulla negotiatio, nulla venditio, quæ sine re non consistit, l. 8. l. es si 15. l. in lege 77. D. de contrah. empti. quod idem de maiore rei parte iudicandum erit, ex illa enim res æstimanda est: si autem vtriusque media, vel minor tantum pars

rei perempta sit, valebit contractus, & venditio, quamquam Iudicis erit, pretium ratione eiusmodi defectus minuere, l. domum 57. & l. 58. D. de contrah. empti. Si vterque contrahens sciuit rem peremptam esse, aut totam, aut ex parte, nihil agitur, & contractus negotiationis non valet, quia cum ex vtraque parte dolus intercesserit, actio, quæ bonæ fidei est, neutra ex parte competit, quin etiam doli inter illos compensatio fit, l. si ambo 10. D. de compensat. l. viro 39. D. soluto matrim. in foro verò conscientia vterque obligatur dolum à se commissum emendare: qui autem amplius læsus est, poterit à contractu si velit resilire; si autem equalis læsio, & iniuria fuerit, poterunt singuli contenti esse ea compensatione: qua de re plura dicemus lib. 3. proximo. vbi de circumuentione in emptionibus: & aliqua diximus Opere de iuris lib. 3. cap. 2. art. 3. vbi de contractibus per fraudem, aut dolum celebratis. Dum autem alteruter contrahentium, rem, de qua contrahitur, peremptam esse sciuit, aut ignorauit, distinguendum est: nam si venditor sciuit, & emptor ignorauit totam rem esse peremptam, venditio est nulla; si autem pars aliqua siue minor, siue maior superfit, valida quidem est emptio, sed venditor propter dolum, in id quod interest emptoris, tenetur, leg. domum 57. D. de contrahend. empti. & leg. 9. D. de peric. & comm. rei vend. Quod si è contrahens emptor sciuit, & venditor ignorauit, & tota res perempta fuit, venditio est nulla; si vel minima superfit, valet venditio, cogiturque emptor propter dolum commissum implere contractum, ex citata l. domum, & sibi ipsi imputare debet, quod rem emerit, quam peremptam sciebat, & neque se deceptum esse excipere potest, cum ipse potius alterum contrahentem deceperit. Atque hæc de existentia requisita in materia negotiationis.

Maior difficultas est in eius certitudine, quam in altera parte assertionis exigebam. Certum appellat Caius id, cuius qualitas, & quantitas apparet, l. stipulationum 74. D. de verb. obligat. Certum autem corpus vocant Iurisperiti, quod Logici indiuiduum: & incertum iisdem genus est, neque aliter ista inter se opponuntur, quàm vt genus, & indiuiduum. Certus locus est, cuius quantitas, & qualitas definita est, vt fundus Tusculanus, aut fundi Tusculani tria iugera, leg. ita stipulatus 115. D. de verb. obligat. l. 4. D. pro emptore: l. 1. D. de euitio. l. 6. D. de seruit. Incertus fundus est, cuius neque quantitas, neque qualitas apparet, l. cum post 69. §. gener. D. de iure dotium. veluti qui pro indiuiduo dicitur, qui propterea certo opponitur, in leg. 1. §. hoc interdictum, D. vii possidetis. l. 1. D. de euitio. l. placet 25. D. quibus modis usufructus amitt. & l. si quis, cui 94. D. de solutione. Certus homo, cuius qualitas designatur, vel nomine, vt Stichus, Pamphilus, Caius: vel demonstratione, vt si digito notetur, si dicatur, hunc hominem meum esse aio: vel natione, vt Syrus, Phrix, Lydus, Romanus; vel aliqua nota, vt filius Ciceronis, filius Arescufæ, l. Quintus, D. de auro, & argento legato. l. planè 34. §. 2. l. cum 27. & 47. §. 1. l. sed si 51. l. si seruus 108. §. qui quinque, D. de legatis 1. Incertus homo, qui ex nulla superiore nota designatur, sed in genere tantum, vt si testator dicat, hominem, cui do, lego; neque enim qualis significetur, intelligitur, leg. vbi autem 75. D. de verb. obligat. l. cum incertus 13. D. de legat. l. 1. l. heredes 25. §. si incerto, D. familia Eriscund. Certa dies, cuius numerus definitus est, vt Kalendæ Ianuariæ centesimæ. Incerta, cuius tem-

pus

pus est incertum, vt cum pubes fuerit, cum nupsit, cum magistratum obtinuerit, aut gesserit, l. si dies 21. D. quando dies legat. Certum vinum, aut frumentum, cuius qualitas, & quantitas apparet. Incertum cum neutra, aut alterutra tantum definita est, vt vini amphoræ centum, aut vini campani amphoræ centum: quæ postrema loquutio quantitatem exprimit quidem, non qualitatem, cum vini campani plura sint genera, quare incertum dicit: quod si adiciat, optimi, tunc qualitatem exprimit, non verò si dicat boni, bono enim est aliud melius, aliquando tamè vnica nota sufficienter demonstratur, certa que est res, absque alia expressione qualitatis, & quantitatis: v. g. Lego frumentum, quod est in tali meo horreo: vinum, quod illo meo vase, aut apotheca continetur: vestem, quæ in illa arca seruatur; idem enim est, ac si diceret, quale, quantumque est vinum, aut frumentum, quod in eo horreo, aut apotheca seruatur: quæ omnia traduntur l. 74. l. 75. & l. 94. D. de verb. obligat. l. cum res 47. §. 1. D. de legat. 1. Certa denique pecunia dicitur, cum eius qualitas, quantitasque designatur, vt Ludouiceorum decem millia, centum millia librarum Turonicarum, aut pecunia, quæ in illa arca, aut crumena continetur: significat enim qualem, quantumque in arca clauditur, l. 7. §. pen. & l. ult. D. de contrah. empti. incerta pecunia est, cuius qualitas, aut quantitas non exprimitur: v. g. spondes dare nummos? spondeo: nummorum decem millia dabis? cum enim sint innumera nummorum genera, nihil ex ea loquutione certi cognoscitur. Eo pertinet l. cum post 69. §. gener. D. de iure dotium. l. planè 34. §. 2. l. sed si 51. leg. si seruus 108. §. qui quinque, D. de legat. 1. Dixi igitur in assertione, materiam negotiationis debere esse certam, nempe consistere quid, quale, & quantum sit, de quo negotiatores inter se agitant, alioquin temerario, & impudenter agunt; neque certam alteri obligationem imponere, aut in se suscipere circa rem incertam possunt, absque periculo temeritatis, aut iniustitiæ. Magna tamen est, quam certitudo sufficiat, aut exigatur ad firmitatem contractus, an nempe satis sit de corpore, an verò etiam de qualitate constare oporteat. Qualitatem appellant in animalibus naturalem; nimirum sexum, vtrum mas, an femina vendatur: non autem extrinsecus accidentia, veluti ætatem, si senex pro iuvene vendatur, si mulier pro virgine, l. alioquin 11. D. de contrah. empti. in agris qualitatem dicunt, vt aliud sit pratum, aliud aruum, aliud vinea, l. si in qualitate 22. D. de action. empti. in vasibus, aliisque operibus qualitatem appellant materiam: v. g. si syphus sit aureus, aut æneus, l. quid tamen 14. D. de contrah. empti. l. si sterilis 21. §. quamuis, D. de action. empti. quamquam alibi modò materia, modò substantia dicatur, vt l. 9. D. de contrah. empti. De corpore quidem fatetur Iurisperiti constare debere, si enim venditor vendat Danum, & emptor existimet se emere Stichum, reuera non consentiunt in idem obiectum venditionis. De substantia verò disputant magna contentione, v. g. si venditor putet se vendere vas æneum, emptor aureum emere, cum tamen æneum sit: tunc enim isti negotiatores consentiunt in corpus, non verò in materiam, siue substantiam, aut, vt alij nominant, qualitatem illius vasis, cum alter eorum erret, neque quidquam magis consensui contrarium sit, quàm error. Et quidem Marcellus l. 9. & l. Labeo 45. D. de contrah. empti. contendit, errorem in materia non vitare emptionem, vt si acetum pro

vino, æs pro auro, plumbum pro argento vendatur. Quia in corpus consentum est, etiam si in materia sit erratum. Idem existimauit Paul. l. si sterilis 21. §. quamuis, D. de action. empti. diximus, inquit, cum in corpore consentiamus, de qualitate autem dissentiamus, emptionem esse. Ita enim legit Hotman. in Epit. D. de contrah. empti. num. 11. Cuiacius tamen lib. 2. obseru. capit. 5. negationem reponendam esse contendit, & legit, emptionem non esse: & illud supra diximus, non esse referendum ad Pauli libros, seu ad l. in venditionibus 9. & l. quid tamen 14. D. de contrah. empti. Atque ad eundem modum verba, nõ esse Pauli, sed Tribonianiatque ita Paul. dissentiet à Marcello, ex lectione Cuiacij, aut cum illo consentiet, si vulgatâ lectione Florentinâ retineamus, vt retinendam esse contendit Hotmann. eo quod Paul. addat, venditorem teneri quanti interest emptorem non esse deceptum. Dabitur igitur actio ex empto, quæ intelligi nequit, nisi constiterit emptum. Id ipsum statuit de stipulationibus idem Paul. leg. id quod 22. D. de verb. obligat. verum quidquid sit de mente Pauli, sanè à Marcello dissentit Vlpian. leg. 9. D. de contrah. empti. & errorem in materia vitare emptionem, ac nullam reddere contendit: & in omnibus illis exemplis, quæ Marcellus attulerat de aceto vendito pro vino, distinguit, An ab initio tale fuerit, tunc enim aliud pro vino venditum fuit, & erratum in materia: si verò vinum fuit, quod nunc acorem illum induit, cum eadem ferè sit vini, & aceti virtus, non fuerit in illa erratum. Itaque vt habetur in Synop. Basilic. lib. 19. tit. 1. cap. 7. & ibid. in scholiis, aliud est acetum ex vino factum, & aliud est acetum ex omphacio, & vis immaturis σκίνας οὐ ἔξ ἀρχῆς ἔξ τῶν ὑμῶνων σαφύλων. Vlpian. hoc acetum fieri ait, embammate, & instinctu: tum illa l. 9. citata, tum etiam l. 9. de tritico, vino legat. quod idem esse embamma apud Nicandrum, obseruat Cuiac. lib. 15. obseruati. cap. 27. Idem tamen Vlpian. l. 14. D. de contrah. empti. cum inauratum pro auro venditur, valere emptionem dicit, & viriolar, quæ aurea dicebatur, cum tamen magna ex parte area inuenta esset, venditionem constare: ibi tamen erratum fuit in materia, vt vides. Secum igitur pugnat Vlpian. qui contra Marcellum, errorem in materia vitare emptionem contendebat, cuiusmodi contrarium assumat in viriolar, magna ex parte area, quæ tamen pro aurea, ingenti pretio vni hæreditum vendita fuerat. A Iuliano quoque discessit Vlpian. nam l. 41. D. de contrah. empti. ait Iulian. mensam argento cooperatam mihi ignorantem pro solida vendidisti imprudens, nulla est venditio, pecuniaque eo nomine data condicetur. Verum quidquid sit de hoc dissidio veterum Iurisperitorum, fusè ostendimus opere de iuris lib. 3. cap. 2. art. 3. dolum, & errorem substantialem inuadere contractum, & Vlpiani locum retulimus, atque Cuiacij, (cui deinde aduertimus Gotoffredum, & Hotmannum adhæsisse) conciliationem reieciimus. Viderint alij, quomodo eam dissentionem Iurisperiti, cum se ipso, & aliis execusent, neque hoc loco addendum quidpiam videtur iis, quæ de errore, & ignorantia circa materiam siue rem, de qua contrahitur, disputauimus: moneo duntaxat, ne quid prætermisisse videamur, viriolar, seu virias esse armillas manuum, quæ ἑλάσια, κλάνια, περικεϊρία, βραχιόνια, ζυγικόν dicuntur, & numerantur inter ornamenta muliebria. Ambros. lib. 1. de Abraham. cap. 9. agens de Rebecca donata inauribus & viriis à seruo Abrahami: ideo accepit

pit inanes aureas, & virias, quas misit *Abraham*, & mox, *inaures habebat, qua non grauaurent aurem, sed demulcerent; virias, qua manuum non materiali auro onerarent, sed spiritali actu lenarent.* Tertullian. *cap. 4. de pallio. vestigia castu in viriis occupauit*, aut, vt alij, *viria occupauit.* Salmal. in notis legi vellet, *vestigia castuum virus occupauit*, & virus positum pro birus, quia cum hic Tertull. agat de Cleomacho Cinædo, *qui de masculo fluxisset*, de viro factus fœmina, non potuit illi exprobrare virias, siue viriolas, quæ erant armillæ, viris militibus virtutis ergo donatæ. Deinde vestigia castuum, quæ occupari dixit à viria, non alia esse possunt, quàm cicatrices vulnerum à castibus relicta. Hæc verò vulnera non in manibus, quibus religabantur castus, sed in capite erant: eam enim corporis partem cedere, & tundere fatigabant in pugillatu: vnde *ἀποκαταξίδης*, & *ἀποκαταξίδης* dicti sunt pugiles. Quomodo igitur viria, vestigia castuum, quæ in capite relicta erant, occupare poterat: at verò virus, siue birus *σπόδς* erat lacerna cucullata, & aliquando capitur pro caputio, & cucullo, sicut pallium, aut palliolum pro integumento capitis. Vnde Fulgentius ait, rutulum esse pallium, quo sacerdotes caput utabant: & Petronius *adrasum pallio incluserat caput.* Quæ, aliaque congerit Salmal. Cleomachus igitur effeminatorum, & Cinædorum more, cucullo, aut mitra tectum habebat caput, vt vestigia, & cicatrices castuum, quæ capiti inerant, velaret. Verum obtusior est hæc Salmalij coniectura: habemus enim, virias, siue viriolas ornamentum esse muliebri, ipseque tandem fateatur Salmal. Deinde viriam in viris, & virus in biris, aut birum, vel berum transformat infœliciter Salmal. Et denique facile intelligimus vestigia castuum in manibus, quibus fortius religati castus aliqua sine dubio vestigia relinquunt. Estque elegans Tertulliani oratio de Cleomacho, qui ex gladiatore, Cinædus factus, & fœmina, cum de masculo fluxisset, vice castuum, manus viris, mulieris instar ornat: sed hæc *ἀπέργως* dicta sunt. vide Alciat. *lib. 4. parerg. cap. 18.*

Hæc porro certitudo, quam in materia negotiationis postulabam, non impedit, quominus res vniuersales, siue rerum aliqua vniuersitas, eiusmodi materia esse possit: nam res singulares vendi possunt, vt cum bona debitoris damnati auctione venduntur, quæ bonorum emptio dicebatur; §. 1. *instit. de successibus sublati.* & qui emebat, bonorum emptor. *l. Fufidius 29. D. de rebus auctoritate iudicis possidentis.* qua de re *lib. seq.* vbi de auctioibus: sufficit modò, res illas certas, variis caracteribus designari, atque ab aliis distingui.

8 Tertia conditio, quam in materia negotiationis postulabam erat, vt in dominio, & libera potestate illius, qui de ea negotiatur, existat: vno verbo, non sit aliena. Res autem dicitur aliena vel actu, vel potentia, vt obseruat Rebell. *1. part. lib. 1. qu. 7. num. 1.* actu aliena est, in quam aliquis nullum ius, aut dominium habet. Potentia res aliena est, quæ licet vni adhuc propria sit, tamen alteri debetur, illique tradenda est, qua ratione fiet aliena actu. Ita debitor etsi verum dominium habeat in sua bona, quia tamen aliqua illorum tradere debet suis creditoribus, aut illis fortassis vinculo hypothecæ sunt obligata, ea dicuntur esse aliena debitoris, non actu, cum verè adhuc sint in eius iure, ac dominio, sed in potentia, quia ad exoluenda debita, aliqua illorum alienari necesse est. De his rebus

alienis quaeritur, an possit fieri negotiatio, & veri contractus celebrari: verum de alienis in potentia agemus, vbi de solutionibus quaeremus, an debitor possit sua alienare in fraudem creditorum. De rebus itaque alienis actu duntaxat disputamus, in vniuersum tamen, an sint materia idonea negotiationis; de singulis deinde in diuersis negotiationis speciebus acturi sic.

Primo igitur aio. Res aliena, quam venditor, siue eam tradens, scit esse alienam, potest esse materia valida venditionis, & alterius contractus onerosi, cuiusmodi est omnis negotiatio. Valida inquam, non omni quidem, & absoluta validitate, siue quoad omnem effectum, sed aliquem duntaxat, obligationem nimirum venditoris, ad euictionem, & reparandam interesse emptoris; non autem ad dominij translationem. Non acquirit igitur dominium emptor illius rei, quæ & ab eo auferri potest; tenetur tamen venditor euictionis nomine, vt si res euincatur, quanti emptoris interfuerit, præstet. *l. ex emptio 11. D. de action. empt. tantisper autem dum emptori habere licet, non potest eo nomine agere aduersus venditorem, l. 1. D. de rerum permutat. l. 3. C. de euiction.* Quando igitur solus venditor scit, rem esse alienam, venditio valida erit, modò explicato, *l. rem alienam 28. D. de contrah. empt. rem alienam distrabere, quem posse, nulla dubitatio est, nam emptio est, & venditio: sed res emptori auferri potest.* Quianempe in illum nequit transferri dominium ab eo, qui rei, quam tradit, dominus non est, ideoque ea ratione inualida est alienatio: quia tamen illi, vt dixi, venditor de euictione tenetur, atque ad totum inzeresse, vti fufius explicat Conrad. *q. 7. de contrah. ex ea parte valida est venditio: & præterea, quia venditor prærij accepti dominium comparat. Nam l. qui vas 46. in fine, D. de furtis Vlpian. id aperte significat. Cum fur rem furtiuam vendidisset, eique nummos pretij, dominus rei per vim extorsit, furtum eum nummorum fecisse, rectè responsum est. Idem enim vi bonorum raptorum actione tenebitur: quod enim ex re furtiua redigitur, furtiuum non esse, nemini dubium est. Nummus ergo hic qui redactus est ex pretio rei furtiuae non est furtiuus. Ratio est, quia aliud est res, aliud pretium rei, *l. 28. de nouat. l. 42. §. 1. D. de usufruct. l. 82. D. de verb. obligat.* quare pretium regulariter, loco rei non fungitur: excipe *l. 22. in fin. D. de hered. petition.* ideoque meum statim non est, quod ex mea pecunia comparatum est, *l. 1. C. si quis sibi, vel alteri.* nisi sim miles, *l. 8. C. de rei vindicat.* est tamen quaestio, an id valeat, quando pupilli, vel minoris pecuniâ res comparata fuit: qua de re *lege § 1. vers. planè, D. de peculio. l. 88. D. de solut. l. 3. C. arbitrium iudicis. l. 2. C. ex facto tutor.* quid si Ecclesiæ pecuniâ res empta sit? *l. 32. C. de Episcop. quid, si pecuniâ vxoris? l. 12. C. de iure dot. leg. vlt. C. de seruo pignori dato manum. l. 44. D. de iure dotium.* quid, si pecuniam apud mensam argëtarj, vel mensularij fide publica depolui, & ex ea pecunia rem tibi emeris? *l. 24. §. 2. D. de rebus auctor. iudic.* in cæteris omnibus rei loco non fungitur pecunia, vt dixi; ideoque pecunia ex rei mobilis venditione redacta, non erit mobilis, non erit viri, non vxoris, non patrimonialis; nec semper verum est, subrogatam pecuniam, in locum rei subrogatæ succedere, sicut res empta non succedit in conditionem pecuniæ, ex qua res empta est; ideoque res non sit mea, vel patrimonialis, *l. 6. C. de rei vindic. vel dotalis, l. 12. C. de iure dotium.* nisi fortassis in quibusdam particularibus, ex iure singulari nu-*

per

per allatis. Qua de re vide Socin. *regula 302.* Igitur pretium rei furtiuae, non idcirco furtiuum est, illiusque dominium sibi comparare potest, qui rem alienam aut etiam furtiuam vendit, sed de euictione obligabitur, vt dixi.

Neque dicas, emptorem nõ tradere venditori dominium rei venditæ, ad quod acquirendum abdicat se dominio suæ pecuniæ: quare cum in ea venditione rei alienæ non tradatur dominium illius emptori, neque emptor suæ pecuniæ dominium transfert in venditorem: nam fallum est, hanc venditionem esse conditionatam, aut emptorem eam conditionem apponere pretio, quod dat; sed solum vt illa res sibi vendatur, præterquam quòd illi satis consultum est, cum venditor illi de euictione obligetur, atque ad totale interesse.

Secundò quoties emptor conciscus fuerit, rem, quam emit, non esse vendentis, sed alienam, siue id venditor sciat, siue non, tunc venditio inualida erit, quia venditor eo casu non obligatur de euictione, neque damna inde consequuta restituere debet. *l. si fundi res, C. de euict. & l. si in emptione 34. D. de contrah. empt.* quia emptor conciscus huius vitij rei emptæ, totum illud periculum in se suscipit, nisi contrarium, in pactum expressum, deductum fuerit. Quæ omnia docent communiter Anton. Gomez *tom. 2. cap. 2. num. 8.* Molin. *tract. 1. disp. 27. conc. 2.* Lessius. *lib. 1. cap. 20. n. 162.* Rebell. *2. part. lib. 1. quest. 7. n. 5.* Layman. *lib. 3. tract. 4. cap. 17. num. 21.* De Lugo *disp. 25. de iustit. num. 25.* Ferdinand. Acastro *disp. 1. de iustit. punct. 13.* Ex quibus tamen aliqui, id quod diximus, venditionem rei alienæ inualidam esse, quando emptor conciscus est, quia cum omne periculum in se suscepisse videatur, venditor non illi tenebitur de euictione; restringunt ad alienationem, & venditionem rei furtiuae. Glossa in *l. si in emptione. §. siem si emptor, D. de contrah. empt.* Molin. Rebell. & alij: cum enim iura nuper allata, venditionem rei alienæ validam esse modo allato pronuntiarint, & neque distinxerint, an emptor sit ignarus, aut conciscus illius vitij, & sola furtiuae rei venditio excipiat ab ea communi regula, in *l. si in emptione. citata.* in reliquis alienationibus rei alienæ, communis regula tenenda erit: & in alienatione rei furtiuae facta emptori conciscio, tenebitur alienator de euictione, non poterit tamen venditor rem ab emptore alienatam reperere, oblato ei pretio, si ipse nolit: quod obseruat Salas *de usuris, dub. 40. sub fin.*

Tertiò dubitans, rem alienam esse, poterit illam ab alio accipere contractu lucratiuo, vel oneroso, modò promittat veritatem inquirere, & deinde vero domino comperto restituere, cum sic nulla ipsi fiat iniuria: ita Couarr. *in regul. peccatum, 3. p. initio, num. 4.* Medin. *C. de restitut. quest. 10.* Rebell. *2. p. lib. 1. q. 7. n. 7.*

Quartò rem alienam vsu consumptibilem potest aliquis siue sciens, siue dubitans esse alienam, ab alio accipere, quolibet contractu lucratiuo, aut oneroso, modò probabiliter existimet, eum, à quo illam accipit, non fieri inde impotentem, ad satisfaciendum domino, & reipia satisfacturum per aliam eiusdem speciei, ac bonitatis, atque omninò æquipollentem, vti fieri facillimè potest in eiusmodi rebus; & dominus nullum ex mora solutionis, damnum, aut molestiam incurrat; obligatur tamen in conscientia, si non reddatur vero domino suo tempore, illam in defectum principalis debitoris

illi reddere, sine soluere, & dum contrahit de eiusmodi re aliena, illum animum habere, alioquin contrahendo peccabit. Estque ea obligatio quasi ex contractu, quia sub affirmata conditione res aliena tunc accipitur, atque ex æquitate naturali, vera ista sunt. Nam in foro externo, & iudiciali, si res furtiua sit, ne quidem hoc modo distrahi potest, *ex l. 34. §. item, D. de contrah. empr.* vbi cuiusvis rei furtiuae venditio irrita esse decernitur: quæ omnia tradit Couarr. *in regul. peccatum, 3. part. init. num. 2.* vnde colligit nullius rei furtiuae, aut alienæ dominium in recipientem transferri, nisi cum bona fide consumatur: quod etiam tam obfirmatè docuit Molin. *tract. 2. disp. 330.* vt contrariam sententiam de translatione dominij in hoc casu, circa eiusmodi res vsu consumptibiles, quæ functionem accipiunt in suo genere, falsam & singularem dixerit: cum tamen eam doceant plures Theologi *in 2. 2. quest. 78. art. 3.* vt Bann. & Aragon. & Salom. *controu. 7.* Caietan. *tom. 2. opusc. 8. quest. 4.* Soto *lib. 6. de iustit. quest. 1. art. 4.* Valent. *tom. 3. disp. 5. q. 21. punct. 3. n. 265.* Cordub. *quest. 232. & 233.* & qui alios dabit Salas *de usur. dub. 40. num. 3.* atque omnium nouissimè Ferdinand. Acastro *disp. 1. de iustitia, punct. 13. num. 9.* qui tamen omnes, hanc dominij translationem fieri dicunt, solum ex præsumpta domini voluntate, quia cum nullum damnum, aut incommodum patiatur ex ea rei suæ alienatione, in eam consentire præsumitur, illèque consensus præsumptus, est causa transferens dominium lequuta rei traditione: quare non benè obijciunt Couarruu. & Molin. dominium transferri à non domino, nam reuera dominus rei, eius dominium hoc casu transfert præiumpso suo consensu, & voluntate.

Dicendum est tertio defectum materiæ idoneæ negotiationi, aliquando reddere negotiationem, & contractum nullum, atque inualidum, aliàs illicitum, & iniustum duntaxat: quo casu emendandus erit contractus, & tollenda inæqualitas, si quæ posita fuerit.

Hæc propositio probatione non indiget: iam enim sæpius toto opere de vsuris, præsertim *lib. 3. cap. 2.* docuimus, contractus iniustos, & illicitos, non semper esse nullos, & inualidos: quod etiam constat ex iis, quæ de valida alienatione, & venditione rei alienæ, & communi DD. nuper statuebamus. Et sanè quoties rei venditæ pretium excedit eius valorem, venditio iniusta est, non tamen inualida, estque reducenda ad æqualitatem illa inæqualitas: qui vendit res, vendi prohibitas, illicite vendit, valide tamen, & nisi alicui creetur damnum, & iniuria, nulla erit reparanda inæqualitas, sed sola multa violatæ legis, vbi imponetur, luenda.

Tota difficultas est, in assignanda regula, ex qua certò dignosci possit, quandonam ex vitio materiæ, contractus, & negotiatio sit inualida, non tantum irritanda, aut illicita, & iniusta: quod in singulis verè contractibus inquirendum est; gemina tamen in vniuersum tradi potest.

Prima est, quando vitium illud materiæ impedit, ne eius dominium in alium transferatur; siue quia eius translationem ius naturale impedit, vt in venditione rei alienæ, aut spiritualis contingit: siue quia ius posituum talem contractum irritat, & inualidum reddit, & non tantum irritandum esse dicit: tunc enim contractus, & negotiatio circa illam nulla necessarid est, cum neque vnus illam sibi comparare, neque alter sua traditione illius eum

eum dominium facere queat. Expendenda igitur erunt verba, & mens legis prohibentis certam aliquam negotiationem, siue ratione rei, siue ratione personarum, & præscribens certam aliquam formam, aut modum illius; an sint verba irritantia, an prohibentia duntaxat: an actum irritum, & pro infecto habendum, an irritandum, siue annullandum, & nullum declarandum esse præcipiant: an forma, quam præscribunt actui, & contractui sit substantialis, an verò solum accidentalis. Quæ omnia monuimus illo *cap. 2. lib. 3.* vbi verò omnibus istis expensis non satis constabit de mente legis, & de validitate, aut invaliditate illius contractus, & negotij, consulenda erit praxis, & usus sapientum, an videlicet soleant eiusmodi contractus sustineri, emendata illorum iniquitate, si quæ fuerit: an verò soleant haberi pro inuaidis, talesque declarari à foro externo. Non possumus enim meliorem habere legum interpretem, quam sapientum usum, aut fori externi iudicium, cui possumus nos, & debemus aptare; nisi manifestò appareret iniustitia sententiæ, aut iudicij, aut sola præsumptione duceretur, nobisque contraria veritas certò comperta foret.

Altera regula est, ut inspiciamus, an contractus negotiationis illius: sit inuaidus circa omnes effectus, an verò validus circa aliquos: siue an nullos omninò effectus, an verò aliquos habeat. Si primum, erit prorsus inuaidus: si secundum, dicitur validus, vti ostendebamus in venditione rei alienæ, quam Iuriconsulti, eosque lequuti Theologi, validam esse concedunt, non quidem quoad translationem dominij in emptorem, qui est tamen eius præcipuus effectus; sed quoad obligationem venditoris, à eundem, & ad reparandum intereile emptoris, à quo tamen repetere non poterit venditor rem à se venditam, quamuis mala fide: nisi emptor concius fraudis, totum periculum euictionis, & damnorum consequentium in sese suscepisset, tunc enim ad nihil obligaretur venditor emptori, vt diximus. Quoties igitur contractus habebit aliquos effectus, licet non habeat omnes, quos habere deberet, validus erit, & non omninò nullus.

ARTICVLVS II.

De Mercibus.

Merx quid. 1. 2.

Quid sint venales, quid venalitas. 2.

An pecunia sit merx. 3.

An dos sit merx. ibid.

An legatum. ibid.

An in generali hypotheca comprehendantur merces. 4.

Promercales res. 5.

Præcipua negotiationis materia merx est: ab illa enim dictos esse mercatores, qui præcipui sunt inter negotiatores, monuimus *cap. 3. art. 3.*

Mercis appellatio, inquit Vlpian. *l. 66. D. de verbor. signific. ad res tantum mobiles pertinet*: ideoque Alexand. *consil. 36.* respondit absurdum non esse, si legem municipalem, quæ à socio initum mercatum ratum habere mandat, de re tantum mobili

intelligeremus, quandoquidem mercatus à merce deducitur: quare vbi merx non est, neque mercatus erit. Quod displicet Alciatio *comm. in eam l. eò* quod mercatum potius à mercari, quam à merce deriuari existimet. Et *in l. 207. D. eod. idem* Alciat. definit mercatorem, qui negotiationis exercende, quæstusque faciendi causâ merces emit, vt vendat. Ideoque, cum quis conducit, & locat possessiones, mercator non est, quia eæ merces non sunt: neque qui vinum, oleum, triticum, & alias fruges in suis agris collectas vendit, quia non emit vt vendat.

Non tamen omnes res mobiles, quamuis venales mercis nomine continentur: nam homines, & seruos eo nomine non designari refert ex Mela African. *in l. 207. D. de verbor. signific.* Ideoque mangones non mercatores, sed venalities appellari: venalities verò sunt, qui quæstus causâ venalitarum rerum negotiationem exercent, inquit Alciat. *in illam l. 207.* sunt autem venalities res, quæ in usum indigentium propositæ, venales sunt: quapropter, qui ipsas à mercatoribus minutatim emunt, vt rursus vedant, venalities sunt, quos nos *καπηλούς cap. 1. art. 2.* nominabamus, & ab *μπαροίς* distinguebamus: sic & propolæ, & annonarij, quæ à rusticis esculenta emunt, vt deinde vendant, venalities sunt. Verum quamquam venalium nomen commune sit omnibus rebus, quæ mercis numero, aut pro merce habentur, in iure tamen absolutè positum restringitur ad seruos nouitios: sic Pompon. *in l. 11. D. de negot. gestis*, dixit, *venales nouitios coemere*, & Venulei. *in l. vlt. D. de adilitio edicto. Quicumque ex venalities nouitiorum emptus, alicui ministerio prepositus sit, statim eum veteratorum numero esse: nouitium siquidem seruum veteratori opponere, quod aliàs monuisse me memin. Plin. lib. 35. cap. 17.* agens de creta: *Est & vilissima, quæ circum præducere ad victoria notam, pedesque venalium trans mare aduektorum denotare instruerint maiores.* Solebant enim mancipiorum pedes creta signare: vnde Iuuenal.

Nuper in hanc urbem pedibus, qui venerat albis.
Tibullus idcirco gypsatos pedes vocat, & Ouid. in amoribus.

Nec tu si quis erit capitis mercede redemptus
Despice gypsati nomen inane pedis.

Hos itaque seruos Plin. vt vides nominat absolutè venales, & Quintil. *declamat. 338. cum fortè videret puerum venalibus interpositum, & cognouit, & agnitus est.* Sueton. *lib. de claris Rethorib. Venalities cum Brundusij gregem venalium è navi educentes, formoso, & pretioso puero, quod portitores verebantur, bullam, & prætexitatam rogam imposuere: facile fallaciam celauerunt: Romam venitur, res cognita est, petitur puer, quod domini voluntate fuerit, in libertatem.* Inde venalities familia, quæ venalis est, *l. sed si 31. §. fin. D. de donat. inter vir. & vxor.* & Sueton. *in Aug. cap. 42. Magna quondam sterilitate, ac difficili remedio, cum venalities familias, & lanistarum familias urbe expulisset.* Venalities quoque pro mancipiis eiusmodi vsurpantur. Vlpian. *l. 5. §. fin. D. de iure delib. qui possit etiam ea, quæ nimium sumptuosa sint, velut iumenta, aut venalities; item ea, quæ mora deteriora fiant, vendere.* Qui seruorum, & venalium negotiationem exercebant, venalities dicebantur, vt diximus ex African. *l. 207. D. de verbor. signific.* aut vitam venalitiã exercere, ab Vlp. *l. 1. §. 1. D. de tribut. aut venalities. l. vlt. D. de adilit. edict.* Cicero orat. pro Cornel. Balb. *Neque diuitia me mouent, quibus omnes Africanos, & Latinos multi*

multi venalities, mercatoresque superarunt. vbi vides venalities à mercatoribus distingui. Græci *συναγογισται*, & peculiari quòque voce mangones. Sen. *lib. 4. de beneficiis. cap. 13. mercator urbibus prodest, medicus agris, mango venalibus.* Sueton. Augusti libidines enarrans *cap. 59. Condiciones quæstus per amicos, qui matres familias & adultas ætate virgines vendebant, atque perspicerent, tanquam Thovario mangone vendente.* Solebant enim, ne quæ vitia corporis laterent, venalibus vestimenta detrahi, dum emebantur, vt ait Seneca: dicitur & aliquando mango venalities, qui seruos venales expositos emere præoccupat, vt cariùs vendat: ita verò appellatos existimat Alciat. quod homines agant in manum, id est in potestatem, quamquam eã vox non pertinet ad solos venalities, sed ad aliarum quoque mercium negotiatores: vnde illud Senecæ. *Mangones si quod est, quod displicet, lenocinio abscondunt.* Plin. *lib. 37. cap. vlt.* mangones gemmarum dixit, & *lib. 24. cap. 6.* mangones terebintina resina corporum gracilitatem emendare, & *lib. 21. cap. 26. hyacinthus in Gallia eximie prouenit, radix est bulbacea, mangonicis venalities pulchre nota, quæ è vino dulci illita pubertatem coerces, & non patitur erumpere.* *lib. 30. cap. 5.* eosdem mangones ait, vti sanguine, & testiculis agnotum, qui castrantur, vt lanugo tardior sit pubescentium. *lib. 32. cap. 10.* meminit cuiusdam Salpe obstetricis, quæ variis medicamentis, quæ ibidem innumerat, pueros mangonizant, id est pueros pubescere negavit mangonio. Solebant enim mangones, quò pueros cariùs pertenderent, ne tam citò pubescerent impedire, aut etiam illos castrate: vnde Martial.

Non puer auari sectus arte mangonis

Milia pro puera centum me mango poposcit.

Vlpian. *l. 17. §. D. ad l. Aquilian. Et si quis puerum castrauerit, & pretiosorem fecerit, Vianian scribit cessare Aquilian.* Id porro factum etiam à mangonibus significat Quintilian. *lib. 5. cap. 12. Mancipiorum negotiatores forma pueroꝝ excisa virilitate lenocinantur, &c. Sed mihi naturam intuenti, nemo non vir, spadone formosior erit; nec tam aduersa vnam videbitur ab opere suo prouidentia, vt debilitas inter optima inuenta sit: nec id ferro speciosum fieri putabo, quod si nasceretur, monstrum erat, libidinem inuet, ipsum effeminati sexus mendacium, &c. Quare id fieri, malus etiam Princeps Domitianus inhibuit, de quo Sueton. *cap. 7. castrari mares vetuit, spadonum, qui residui apud mangones erant, pretia moderatus est.* Vnde Stat. *Sylu. 4.**

Qui castæ Cerei diu negata

Reddit iugera, sobriasque terras,

Qui fortem verat interire sexum.

Et Martial. *lib. 6. Epigram. 2.*

Lusus erat sacre connubia fallere tædæ,

Lusus & immeritos excussisse mares.

Vtraque tu prohibes Caesar, populisque futuris
Succurris, nasci quos sine fraude iubes.

Et

Plus debet tibi Roma, quod pudica est.

Vide & Xiphilin. *in Domitian.* Ammian. *Marcel. libro 18.* & Iustin. *apolog. 2.* ab hac igitur mangonum arte, qua pueris, puellisque, quo faciliùs vendi possent, colorem fucò inducebant, & robur inani sagina mentiebantur, atque eunuchismum procurabant, mangones dicti sunt mercium interpolatores, qui & equos mangonizant, eos mangones Græci *επιποδούς* dicunt, & qui corpora arte eiusmodi colore quodam fucò

R. P. Gibal. De Negotiat.

induant, mangonizare dicuntur. Plin. *lib. 23. cap. 2. Succutus radice vitis nigre, cum eruo, latiore quodam colore, & cutis reueritate mangonizant corpora.* Hinc & mangonici quæstus, qui eiusmodi artificij, & fraudibus parantur: Sueton. *Necessarioque ad mangonicos quæstus sustinenda dignitatis causâ descendit.* Hinc denique mangonium artificium quod ad merces faciliùs vendendas, & ad illudendum emptori adhibetur. Plin. *lib. 10. cap. 50. nec tamen in hoc mangonio quidquam totum placet.* Ex quibus tandem omnibus colliges, mercis nomine non designari in iure res omnes venales, etiam mobiles, quamuis in latiori significatione vulgari istæ voces vix accuratius distinguantur, sed omnia, quæ mercis locum habere possunt, & materiam negotiationi suppeditare, mercem nominemus.

Quæritur tamen primò an pecunia eo nomine aliquandò designetur: posse enim pecuniam in quibuldam contractibus, mercis, & non pretij tantum vicem subire, fusiùs ostendimus *lib. 3. c. 4. art. 5. num. 3. opere de usuris.* & quidem Bald. *in l. cum proponas. C. de nautico faenor. num. 3.* existimat, quoties nauis proficitur ratione illicitarum mercium, proficisci quoque pecuniam in ea contentam, quia in casu illius legis, erat pecunia mutuatæ, quæ tamen fuit proficispta cum mercibus: negat tamen idem Bald. legem municipalem, quoties de mercibus loquitur, ad pecuniam extendendam: sed hanc distinctionem reiicit Straccha *l. par. de mercatur. num. 75.* quia nulla ratio est, propter quam nomen mercis alio modo sumi debeat in iure communi, quam in municipali, in hocque sit strictior mercis significatio, quam in iure communi. Ideoque existimat idem Straccha *num. 76.* mercis quoque nomine pecuniam contineri, quandoquidem habemus ex constanti iure mercem de mobilibus dici, & pecuniam inter mobilia numerari æquè certum sit: quod probat pluribus ex Decio. Nam *in l. si chorus 79. §. 1. D. de legat. 3.* legati mobilibus, nummi repositi, qui muno dandi erant, non continentur: ergo alij omnes nummi legati censentur: & ibidem additur, nummos præsidij causâ repositos, intelligi legatos, eamque esse omnium opinionem. Hoc tamen argumentum, quod Straccha fortissimum appellat, mihi infirmum videtur: nam licet pecunia inter res mobiles censeri debeat, & merces sola mobilia designet, non tamen omnia mobilia, immò neque omnes res venales, mercis nomine perpetuò designantur, vti nuper ostendimus. Itaque quærendum vltèriùs restat, an inter ea mobilia, quæ mercis nomine propriè significantur, numeranda sit pecunia, quandoquidem licet mobilia mercis nomine appellentur, non tamen omnia & quidem cum voces in frequentiori significatione accipiendæ sint, & passim in iure pecunia non designetur nomine mercis; neque etiam in statutis municipalibus designabitur, nisi aliunde ampliandam esse mercis significationem, & ad pecuniam extendendam, variis ex coniecturis colligatur: neque quidquam iurat Straccham *l. si chorus*, nuper allata, ex illa enim colligitur duntaxat, pecuniam contineri nomine mobilium, quia vox illa absolutè posita, mobilia omnia complectitur, inter quæ numerari pecuniam nemo negat, quamquam si diligentius eam legem expendamus, videmus in quæstione positum esse, an mobilium legato nummi continerentur, ideoque id fuit explicandum, & confirmandum adhibita distinctione nummorum, qui repositi erant

F præsi

præsidij tantū causā, ad obuias videlicet necessitates: & qui mutuo dandi, repositi erant, priores enim legari dixit lex, non istos; cuius discriminis rationē non adeo facile, nisi fallor, assignabunt interpretes, cum hi omnes nummi essent in dominio testatoris, & inter mobilia cenleantur: cur igitur legatum æquē omnes non comprehendit, quandoquidem testator nullos excepit, & verba legati æquē omnes designent? quod enim dici posset, nummos scenori, aut mutationi destinatos, iam fuisse quodammodo in dominio mutuatarij, ineptum est; destinati quidem erant, vt alterius domini fierent, nondum tamen illius facti erant: vnde tam legato mobilia significabantur, quā mercēs, aut alia mobilia, quæ destinata testator alicui donare, aut vendere. Verū quidquid sit de discrimine horum nummorum ex variis causis repositorum, vt legato mobilium contineri, aut excludi dicantur; vnde non probatur aliud ea lege, quā pecuniam in mobilibus cenleri, non tamen nomine mercis, idcirco necessariō designari siue in iure communi, siue in statuto municipali; quare consulendus erit communis vsus, & frequentior eiusmodi vocum acceptio.

Secundō quærit Straccha 1. part. citata, num. 78. an dos mercantia diceretur in lege municipali: quod sapienter negat ex Bartol. quia dos non est contractus quæstuaris sicut mercantia; neque pecunia dotalis merx est: quod tamen non probat Straccha. Cur enim si pecunia merx sit, pecunia quoque dotalis merx non erit, sed dotalis? num enim in dotem merces dari possunt, sicut & nomina, aliāve mobilia? quare dixerim idēd pecuniam dotalem mercem non esse, quia in eo contractu est potius pretium: dicebantur enim coēmi uxores, vbi fufius ostendimus opere de usuris, lib. 4. cap.

Tertiō legatum non contineri statuto, quod iubet ex qualibet mercantia, & negotiatione quodpiam vectigal solui, probat fufius idem Straccha citata parte 1. à num. 80. ex Barthol. contra Iafonem, qui subdubitabat, quando in statuto adhibebatur particula *qualibet mercantia*, quia eiusmodi vox videretur comprehendere omnes, & quoscumque modos, etiam minū proprios mercantiæ. Verum nullus numeravit legata inter mercantias, etiam minū proprias, nisi per summam vocum abusionem, alioqui omnes rei cuiuscumque dispositiones, mercantiæ saltem minū propriæ dici possent, & ex omnibus illis vectigal deberetur, vbi aliquod eiusmodi statutum de qualibet mercantia haberetur.

Quartō an in generali bonorum omnium hypotheca merces quoque, & venalia cætera veniant, disputat Stracch. post titulum mandati, & venire contendit, cum hæc quoque omnia si rogatus esset, obligaturus fuisset, qui obligat omnia sua bona, & nulla sit ratio, quæ eximat ab eiusmodi generali hypotheca merces, sicut neque cætera mobilia: de quibus vide quæ disputauimus opere de usuris lib. 3. cap. 7. de hypothecis.

His omnibus addendum est, à merce deduci mercimonium, quod & negotiationem, siue contractum, qui fit in illa, significat: vnde dicitur impia mercatio, siue infame mercimonium; & aliquando ipsam mercem, vnde Plaut. in *Amphytr.* *ut nos in vestris volis mercimonis emundis, vendundis que me latum lucris efficere.*

Promercales res interpretatur Angel. Politian. res simpliciter venales: vnde dixit promerciale im-

perium; quam significationem reicit Alciat. lib. 1. prætermittor. cum ait non generaliter venale significare, sed quod præter suos vsus, venale patet familias habet, allegatque Catonem, & Columell. alioquin cum Paulus l. 10. D. de impens. in res dotal. fact. scripsit, si in re promercali impensa facta sit, non voluptarias, sed viles esse: omnes imperie viles essent, quæ in aliquam rem factæ essent naturæ suæ vendibilem: idem existimat Bud. & Tiraq. de vtroque retract. §. 1. gloss. 7. n. 10. vbi de auro promercali.

ARTICVLVS III.

Confectaria ex duobus proximis articulis.

CONSECTARIUM I. *Casus singulares circa negotiationem ex re aliena.*

I. *An homo liber possit esse materia commerciorum, & negotiationis.*

III. *De commercio, & negotiatione mancipiorum.*

IV. *De negotiatione, & commercio sanctorum cadauerum.*

V. *De nundinatione humanorum cadauerum ad medicamenta.*

VI. *De negotiatione humanarum carniū ad cibos.*

VII. *De nundinatione cadauerum ad sepulturam.*

VIII. *Nundinatio carniū, & aliarum partium viuientis.*

IX. *De negotiatione per eunuchismum.*

X. *De negotiatione ex rebus illicitis.*

XI. *Casus singulares ex superiori consecratario.*

XII. *De negotiatione lenonum, & lupanariū.*

XIII. *An lucrum ex negotiatione cum damone partum, retineri possit.*

EX his, quæ paucis de materia negotiationis in vniuersum explicuimus, nonnulla colligamus hoc loco: cætera ex singulis deinde tractationibus illaturi.

CONSECTARIUM I.

Casus singulares circa negotiationem ex re aliena.

Cuius sit lucrum partum ex re furtiua. numero 1. 2.

Lucrum ex adulterata sessera quale. 3.

An venditor rei aliena teneatur restituere pretium. 5. 6.

Diximus artic. 1. conc. 2. in tertia conditione, quam requirebamus in materia, vt negotiationē idonea foret, venditionem, & distractionem rei alienæ non esse validam quoad translationem dominij in eum, qui rem eiusmodi sibi comparat: vbi tamen venditor solus conscius est, aut saltem vbi emptor ignarus est illius vitij, venditionem illam

illam esse validam quoad obligationem euictionis, & totius interesse emptoris, quam subit venditor, qui etiam nequit aduersus emptorem agere, & ab illo rem repetere. Et præterea pretium rei alienæ ista distractæ acquiri venditori, neque in ea re committi inæqualitatem, quandoquidem pro eo pretio venditor obligatur emptori de euictione, vt diximus eo loco, & opere de vsuris lib. 1. cap. vbi quæreremus de bonis per vsuram acquisitis; ex quibus has singulares difficultates dissolues.

Primo igitur, si fur, aut quis alius iniustus possessor, ex alienis pecuniis, aut ex re aliena à se vendita comparatis negotietur, & quidpiam lucretur, totum illud lucrum eius erit, quia illud non est fructus rei, aut pecuniæ alienæ, sed industriæ ex illa negotiatione, qui tamen personaliter obligatur, tum ei, à quo rem illam, aut pecunias abstulit, vt totum damnum, atque interesse resarcire conetur: tum aliis v. g. emptoribus, aut campforibus, si ab illis pecuniæ illæ, & res euincantur. Ita S. Thom. 2. 2. quest. 78. art. 3. Adrian. de restitutione. vbi de vsura, in 3. dub. Richard. in 4. dist. 15. art. 5. q. 6. Paludan. in ead. dist. q. 2. art. 5. & Scot. ibid. Couarr. lib. 3. resolution. cap. 3. num. 6. Molin. tract. 2. disp. 3. 27. concl. 2. & disp. 7. 19. & 720. n. 2. Less. lib. 2. cap. 1. 2. num. 111. Layman. lib. 3. tract. 2. cap. 3. num. 3. & tract. 4. cap. 17. n. 22. & alij, quos adduximus citato opere lib. 1. vbi de restitutione vsurarius; & iterum obseruabimus inferius in appendicibus. Vbi de restitutione fructuum rei alienæ.

Secundō cum quis falsa, & adulterina, vel corrupta alex tissera vsus lucrum facit, cuius partem socio fraudis quidem conscio, ad illam tamen non cooperanti donauit, non tenetur ille socius ad restitutionem, si ille lusor pecunias per fraudem comparatas, cum suis miscuerit: ita Medin. q. 10. de restitutione. & Layman. lib. 3. tract. 4. cap. 17. num. 22. eo quod illa mixtione pecuniarum totius illius cumuli dominium acquisierat: verum de eo dominio per mixtionem, & confusionem acquisito fufius diximus opere citato lib. 1. cap. vbi de dominio vsurario. Itaque ratio nostri consecratij hoc loco est, quod cum qui accepit dono pecunias, quas lusor ille per fraudem acquisierat, & cum suis miscuerat, non possit distinguere, an pecuniæ sibi donatæ, essent illæ ipsæ, quæ fraude comparatæ fuerant, an illæ, cum quibus commixtæ erant, non potest obligari ad illas ipsas, quas accipit restituendas, neque etiam ad alias, quia donator potest fraudem, quam fecit, & damnum, quod intulit reparare: & donatarius certus non est, se habere rem alienam, quamuis aliquid dono accepit ex eo cumulo pecuniarum, in quo erant aliquæ, quæ non erant donatoris.

Tertiō Titius centum ludoniceis furtiuis equū à Sempronio furti ignaro emit, quod vbi illius pecuniæ dominus comperit, pretium equi, siue centum illos nummos sibi subductos à fure, repetit à Sempronio: qui si illos aut consumpsit, aut cum suis miscuit, non tenetur ipsos restituere: ex Medina quest. 10. de restitutione. Sanch. lib. 2. in decalogo. cap. 23. num. 15. Petr. Nauarr. lib. 4. de restit. cap. 1. n. 7. Sair. lib. 10. clavis, tract. 2. cap. 3. n. 13. Vasq. de restit. cap. 9. §. 2. dub. ult. Layman. l. c. n. 23. quia cum bona fide processerit, non obligatur ratione iniustæ acceptionis, neque ratione rei acceptæ, quam non possidet, cum ipsam consumperit, aut eius per confusionem cum suis rebus dominij accepit, aut saltem à suis se iungere nequeat, ne-

R. P. Gibal. De Negotiat.

que inde factus fuerit locupletior: suppono enim, equum iusto pretio venditum esse, ac proinde per illam venditionem equi non est factus ditior Sempronius. Neque obiciat cum Lessio lib. 2. cap. 20. dub. 18. n. 157. & l. Marcellus, §. Pomponius, D. de rei vindic. & §. si duorum, insti. de rerum diuision. vbi duorum dominorum materiæ confusæ ita fuerint, vt separari nequeant, vtrique vindicationem pro parte sua competere: nam præter ea, quæ circa eam legem loco citato diximus, Respondeo cum Layman. aliquid singulare in hac parte reperiri statutum circa pecunias: cum enim illæ perpetuò ab vno in alium transeant, perpetuò dubitemus, an nostræ pecuniæ simus veri domini, & an aliæ quæ fortassis alienæ sint.

Quartō qui bona fide rem alienam etiam furtiuam vendidit, neque inde factus est ditior, non tenetur deinde domino, vbi comparuerit, pretium restituere, cum neque obligetur ratione rei acceptæ, quæ neque ipsa, neque vllum ex ea emolumentum apud ipsum extet, neque etiam ex iniusta acceptione, cum in ea nullam iniustitiam, aut iniuriam commiserit: sic Caietan. verb. restitutio, negat illum, qui iniuratus ad cenam bona fide de alieno viuulo comedit, æqualem sumpsum domi suæ facturus, teneri ad restitutionem: si autem hic alienæ rei venditor, ea venditione locupletior euaserit, totum illud lucrum domino restituere debet, vice ipsius rei, cuius eiusmodi lucrum fructus aliquis est; neque enim ex re aliena ditescere debemus: si tamen lucrum ex industria vendentis potius quam ex ipsa re prouenisset, quia v. g. in alium locum vbi rarior erat, detulit, aut quidpiam circa illam præstitit, vnde carius vendidit; illum excessum, quo ditior fuit factus, tanquam suæ industriæ fructum seruare sibi poterit.

Quintō vbi venditor comperit rem à se bona fide venditam, alienam esse, non tenetur monere emptorem, vt eam domino restituat, quia non obligatur cum pari suo damno curare vt alteri restituatur, quod sine sua culpa fuit alienatum, teneri tamen emptori de euictione, si res euincatur, aut domino restituatur, existimat Less. lib. 2. cap. 21. num. 133. quod postremum negat Caietan. verb. restitutio. Nauarr. verò cap. 7. n. 7. & 8. exigit tantum, vt venditor cedat emptori actionem de euictione aduersus primum venditorem, iuxta l. in creditore, D. de euictione; quod aliqui intelligunt modò ea actio possit esse vtilis emptori, secus verò si futura sit omninò inutilis, quia aut primus venditor decessit, aut soluendo non est, aut non comperitur. Communior, veriorque est sententia Lessij, quam ipse fufius confirmat cap. 14. dub. 5. quia emptorem indemnem seruare tenetur venditor, vt si vitrum à fure pro gemma emptum, alteri eodem pretio vendidisset, reuerà de damno teneretur emptori. Neque satisfacit Nauarr. dum respondet, in eo casu vitium esse intinsecum rei venditæ, de quo venditor tenetur: at verò rem venditam esse alienam, pertinere ad vitium extrinsecum, de quo non obligetur venditor. Nam vnde oriatur emptorem esse rationabiliter inuitum, & pati damnum, atque iniuriam, atque propter fraudis ignorantiam inuoluntariè contrahere, inualidum omninò erit pactum, & restituito pretio rescindendum, aliāve ratione prouidendum emptoris indemnitati, quoties ex ea emptione damnum patitur, vt dixi: nam si accepta re non ampliùs compareat, in Indiam v. g. nauiget, ibique re aliena nuper empta, tanquam propria vtatur, ad nihil ipsi tenebitur venditor,

F 2 sicut

sicut neque si bona fide pretium consumpsit, neque ditior euasit, ut iam monti. Immo si emptor domino proprio restituat antequam venditori rem exhibuerit, non teneri ad pretium reddendum, existimat Less. *cap. 14. cit.* maxime si venditor, vti ferè contingit, damnum inde incurrat, quia v. g. pretium non poterit recuperare à domino, vti facere potuisset, si rem sibi ab ultimo redditam, ipsemet domino restituisset. Verum de hac questione, & aliis circa emptorem, & venditorem rei alienæ, quæ ferè ad obligationem restituendi pretij, aut rei pertinent, commodius agemus in *Appendicibus*, vbi de restitutione: interiam adi Sanch. *lib. 2. in decalog. cap. 23. n. 15.* Laym. *lib. 3. tract. 4. cap. 17. num. 24.*

CONSECTARIUM I.

An homo liber possit esse materia commerciorum, & negotiationis.

Homo sui iuris alteri se vendere potest. n. 1.

An parentibus liceat vendere liberos. 2.

Causa huius venditionis. 3. 4.

An matri liceat liberos vendere. ibid.

An Respublica possit aliquem hosti reddere seruum. 5.

Alij quidam vendi soliti à P. R. 6. 7.

Certi iuris est vnum hominem sibi alterius dominium comparare posse, quod ex legitima seruitute iure gentium inducta, de qua commodiori loco hoc ipso opere disputabimus, manifestum fit. Hinc verò necessariò colligitur hominem posse commerciorum, & negotiationis idoneam esse materiam, quandoquidem illius dominium ab vno in alium venditione, aliòve contractu sine gratuito, siue oneroso, & lucratio, sicut ceterarum rerum, & mercium, aut quasi mercium, transferri iure potest; quia tamen circa hanc negotiationem aliquæ controuersæ solent excitari, eas hoc loco definire placet.

Et primò quidem qui sui iuris est, se alteri in seruum vendere potest, quod Hebræis permittit Deus *Leuit. 25. vers. 36.* propter paupertatem: & quamuis anno Iubilæi finiretur illa venditio, sicut & reliquorum omnium, si tamen eiusmodi seruus vxorem à domino accepisset, ex eaque liberos suscepisset, tum vxor, tum liberi durante seruitute suscepti, serui remanebant, solusque parens libertati restituatur, ideòque si captus coniugis, & liberorum amore, ne illos desereret, libertatem recusaret, vbi coram Iudicibus suam mentem testatus fuerat, perforatis ad ostium domus subula auribus, seruus perpetuò remanebat. *Exod. 22.* Germani vbi ludo omnia perdidissent, nonissimo iactu de libertate, & de corpore contendebant, victique voluntariam seruitutem adibant, vt Tacitus *lib. de morib. Germanorum*, narrat. De veteri more oppignerandi corpora, & libertatem fusillimè disputauimus *opere de vsuris lib. 3. cap. 7. art. 3. à num. 7.* quibus adde eundem morem apud Gallos viguisse. Sic enim habet *Cæsar lib. 6. de bello Gallico. Plerique cum aut ere alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuriâ potentiorum premantur, se in seruitutem dicant, nobilibus in eos eadem omnium sunt iura, qua dominis in seruos.* Denique iu-

re ciuili licere cuique seipsum vendere aliis constat ex *l. 1. D. quibus ad libert. proclamari non licet: l. libertis. D. de liberali causa: l. & seruorum, D. de statu hominum, & §. serui autem, instit. de iure personarum.* Ratio est, quia cum quis sit dominus suæ libertatis, poterit illam abicere, & cum re alia commutare eiusdem valoris, v. g. cum vita, quæ auferri poterat, aut periclitabatur aliunde, vt dum quis captus ab hostibus occidi poterat, & mulctatur sola libertate, & seruatur, vnde serui nomen deduci volunt. Deinde qui inopiâ pressus nequit aliter suam vitam sustentare, & seruare, quàm ad dicta libertatem seruanti. Denique à priori probat *Delugo disp. 6. de instit. num. 14.* quia seruitus aliud non est, quàm obligatio, omnes suas operas, & obsequia alteri in omnem, & totam vitam impendendi: sicuti igitur potest se aliquis anticipata mercede obligare ad seruendum per annum, quod deinde facere ex contractu, atque ad eam iustitia tenebitur: ita poterit se obligare ad eadem obsequia, eademque operas per longius tempus, atque ad eam in totam vitam. Hæc tamen ratio non videtur efficax, ex ea enim sequitur quidem, aliquem posse suas operas, & obsequia vendere in totam vitam, non tamen in seruitutem: alia enim erant iura dominis in seruos, alia in famulos, vt constat; idcirco Deus etiam probabat, permittēbatque eam seruitutem inter Hebræos, eam tamen molliēbat, cum prohibebat *Leuit. 25.* seruos eiusmodi affligi per potentiam. *Non affliges eum, inquit, per potentiam:* aut vt alij vertunt, *Non dominaberis in eum cum duritia: non comprimes eum ad extenuationem: non subiugabis eum in fractione:* hoc est ne rigido illo seruorum iure tractarentur. Vera igitur ratio est, quia cum quis est dominus suæ libertatis, ex duobus malis pœnæ, minus eligere sapienter potest, vt diximus. Ne tamen plures sua ista libertate abuterentur, nonnullas conditiones sapienter præscripserunt leges, siue quibus eiusmodi venditio non subsisteret; nempe, vt qui venditur sciat se esse liberum: sit maior viginti annis: non seipsum quidem vendat, sed ab alio vendi permittat ad participandum de pretio, illudque re ipsa participet, & qui illum vendit, sciat esse liberum, qui verò emit, putet esse seruum: vbi tamen ius Cæsareum non obligat, venditio eiusmodi, conditionum defectu non erit inualida: ita *Delugo disput. 6. de instit. num. 14. Less. lib. 2. cap. 5. dub. 4. num. 5. Rebell. lib. 1. quest. 9. n. 9. Molin. tract. 2. disput. 3; Ferdinand. Acastro disput. vnic. de instit. punct. 9. num. 5. Sylu. verb. seruitus, quest. 3. Angel. verb. eod.* Quare non tenebitur dominus etiam oblato pretio seruitutem eiusmodi seruo restituere.

Secundò, iam olim apud Romanos licuit patribus vendere filios: quod *Tull. lib. 1. de orator. testatur* iis verbis. *Memoria enim proditum est, quem pater suus, aut populus vendidisset, ei nullum esse postliminium.* Et orat. pro *Cacina. Quid quem pater patratu dedit, aut suus pater vendidit, quo is iure amittit ciuitatem? vt religione ciuitas tollatur, ciuis Rom. traditur, qui cum est acceptus, est eorum, quibus est deditus, &c. si pater vendit eum, quem in suam potestatem susceperat, ex potestate dimittit.* In hoc tamen iure patriæ potestatis nonnunquam variatum est: & initio quidem Romulus patri permisit omnem potestatem animaduertendi in filium, si quid pœnæ dignum commisisset, ita vt illi occidere, aut vendere posset: & quod ad hoc postremum maior fuit patris in filium, quàm domini in seruū potestas, Seruus enim

enim venditus, deinde à nouo domino libertatem adeptus, sui iuris fiebat: filius verò à patre venditus, si liber fieret, rursus in patris potestatem recidebat, & post tertiam demum venditionem eximebatur à potestate: ita *Dionys. Halic. lib. 1.* qui non satis explicat, an legem Romulus ea de re tulerit, an verò id moribus vsurpari permiserit: quod postremum verosimilius est: scribit enim *Pomponius l. 2. de origin. Populum Romanum sine certa lege, sine iure certo primùm agere instituisse, omniaque manu à Regibus gubernata fuisse.* Verum siue constitutione Romuli, siue moribus duntaxat inductum esset hoc ius patriæ potestatis circa filiorum venditionem, illud abrogauit sua Sanctione Numa, vcutique parentibus filios suo consensu connubio iunctos vendere: quod idem *Dionys. testatur*, additque eum deinde antiquum liberos vendendi morem à Decemuiris in *l. XII. tabular.* relatum fuisse: sic enim habet. *Patri Endo liberis iustus vita, necisque, vendundaque potestas, si pater filium ter venundauit, filius à patre liber esto.* Verum magnam facit difficultatem Constitutio *Constantini Cod. de Patria potest.* Vbi affirmat, libertati à maioribus tantum impensum esse, vt patribus, quibus ius vitæ in liberos, necisque potestas olim permitta erat, ius non esset libertatem iis eripere: quare suspicantur aliqui, ius illud nequidem sub Regibus viguisse, & *l. XII. tabular.* de emancipatione per imaginariam venditionem interpretantur: sed quid ad *Tullium* respondebunt, qui disertè asserit, patres vendidisse liberos, eisque nullum fuisse postliminium. Quare dicunt alij *Constantinum* duntaxat significare, non licuisse patribus filios suos in suam seruitutem redigere, quod coactum omnino est: negat enim *Constantinus* licuisse patribus libertatem filiis eripere, siue sua, siue alterius causa.

Tertiò itaque respondet *Rænard. ad l. XII. tab. cap. 3.* libertatem à *Constantino* pro ingenuitate vsurpatam fuisse, quia ita filij à patribus vendi, & seruituti addici poterant, vt tamen salua ipsis maneret ingenuitatis prerogatiua: & deinde manumissi inter ingenuos, non autem inter libertinos conferentur. Quod ipsum affirmat *Paul. lib. 1. sentent. tit. 1. Qui, inquit, contemplatione extrema necessitatis, aut alimentorum gratiâ filios suos vendiderint, statui ingenuitatis eorum non præiudicant: homo enim liber nullo pretio estimatur.* Verum *Paulus* ad posteriorem *Cæsarem* ætatem, à quibus istud institutum fuisse nemo ignorat, alludit: quare dicendum est cum *Hotman. comm. in hanc l. XII. tabular. lib. 3. antiq. Roman.* trinam illam venditionem, cuius meminit *l. illa XII. tab.* pertinere ad emancipationem, quæ per trinam venditionem imaginariam fiebat: quod disertè affirmat *Vlpian. titul. regul. X. liberi parentum potestate liberantur emancipatione, id est, si posteaquam mancipati fuerint, manumissi sunt: sed filius quidem ter mancipatus, ter manumissus sui iuris sit: id enim l. XII. tabularum iubet his verbis. Si pater filium ter venundauit, filius à patre liber esto: ceteri autem filij præter filium, tam masculi, quam feminae, vna mancipatione, manumissioneque sui iuris fiunt.* Non potuit clariùs suam mentem explicare *Iurisconsultus* circa intelligentiam huius legis, & trinæ illius venditionis. Quod ipsum disertius explicat, & modum illius tradit *Caius lib. 1. institution. tit. 6. Filius masculus tribus emancipationibus de potestate patris exit, & sui iuris efficitur: emancipatio autem, hoc est manus traditio, quadam similitudo venditionis est; quia & in*

emancipationibus præter illum, hoc est certum patrem, alius pater adhibetur, qui fiduciarius nominatur. Ergo iste naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat, hoc est manu tradit, à quo fiduciario patre, naturalis pater, vnum, aut duos nummos, quasi similitudinem pretij accipit, & iterum eum acceptis nummis fiduciario patri mancipat, & tradit. Hæc secundò, & tertio fit, & sic de patris potestate exit. Ad dit hanc emancipationem, quæ quòdam ante præsidem fiebat, sua ætate ante *Curiam* fieri, præsentibus quinque ciuibus Romanis testibus, & ab his duobus, qui vice libripendentis, & testati fungantur, sintque ad eam septem testes: *Vbi autem tertio mancipatus fuerit filius à patre naturali, fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, vt ei à fiduciario patre remancipetur, & à naturali patre manumittatur, vt si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius pater succedat.* *Feminae* verò, vel nepotes masculi ex filio, vna emancipatione de patris, & aui exeunt potestate: quod in *ea l. XII. tabular.* contineri, neque *Vlpian.* neque *Caius* significant: vnde verò deriuatum id fuerit, non constat. Ex his tadem omnibus colliges, verè dixisse *Constantinum* maiorum ætate parentibus fuisse ius in vitam filiorum, non in libertatem, cum illis temporibus venditio ipsorum realis non esset, sed imaginaria, quàm & *Decemuiris, in l. XII. tabular.* retinuerint, & diutius communis vsus obseruauerit, vt ostendimus ex *Cicerone.*

Eiusque venditionis causam idoneam fuisse, vt parentes suæ succurrerent inopia, omnes æque consentiunt: quod apud Hebræos vsurpatum quoque fuisse constat ex *Nehemia, siue lib. 1. Esdra.* vbi populus fame oppressus ita queritur. *Filij nostri, & filia nostra multa sunt nimis, accipiamus pro pretio eorum frumentum, & comedamus, & viuamus.* Sanè in antiquis fabulis huius commercij vestigia habemus: nam apud *Quid. 8. Meram.* *Eriothon* post dilapidatas opes filium tandem vendidit.

— Et tandem demisso in viscera consu,

Filiare stabat, non illo digna parente,

Hanc quoque vendit inops.

Huic deinde venditioni modum aliquem posuerunt Imperatores: nam *Constantin. in l. 2. c. de patrib. qui filios distrax.* permittit parentibus egestatis causâ liberos sanguinolentos vendere: sic enim omnino legendum est cum *Tiraq. lib. de retract. generit. §. 26. n. 16.* *Alciat. lib. 2. de verb. signif. & Hotman. non verò vt Accurs. aliique complures; neque improbat Couarr. lib. 3. variar. cap. 14. n. 4. sanguinolentus:* quasi pater, qui vendit liberos sit sanguinolentus, hoc est, vt interpretantur, sanguine, & capite puniendus. Alij alia comminiscuntur parum appositè: at verò si legamus infantes sanguinolentos, perspicuus erit sensus, sunt enim sanguinolenti infantes recens nati, vt colligitur ex *C. Theodos. lib. 5. tit. 7. de exposit. l. 1. & lib. 3. tit. 8. de his, qui sanguinolentos emptos, vel nutriendos acceperint.* & ὁ δὲ ἴσως τῶν νεοττοῶν infantes à sanguine, & vt ait *Iuuenal. sat. 7.*

— modò primos incipientes

Edere vagitus, & adhuc à matre rubentes.

Græci ἀπρησῶς, & ἀπρησῶς vocant: *Donat. in Andriam.* à matre sanguinolentos dixit. Hinc *Capitolin. in Albino. Exemptus utero,* quod contra consuetudinem puerorum, qui nascuntur, & solent rubere, esset candidus, *Albinus dictus est.* Referunt aliqui veterem collectionis formulam apud *Ecclesiam S. Martini. Nos in Dei nomine matricularij S. Martini, dum mane ad ostia ipsius Ecclesie obseruam*

obseruanda conuenissemus, ibi infantulum sanguinolentum inuenimus, & per triduum, an quisquam suum esse diceret perquisuimus; nullo inuento, Caio nutriendum eum dedimus, ut eum in suo seruitio iuxta legis ordinem retineat, pro quo pretium accepimus solidorum decem. Vides, non modò parentes, sed etiam alios, qui infantem expositum sanguinolentum reperissent, ubi de eius Patre fruitrà per triduum inquisissent, potuisse illum vendere alteri in seruum. Ex hac porò Constantini constitutione colligunt aliqui, non licuisse parentibus liberos adultos vendere propter egestatem, sed solum sanguinolentos: verum cum eadem reperitur ratio, utique licebit etiam adultos vendere, uti argumentatur Couarruu. *loc. cit.* quod certum est, si solum ius naturale spectemus, idque docent Sor. *lib. 4. de iustit. quest. 2. artic. 2.* Tiraq. *de retract. gentil. §. 26. num. 17.* Azor *3. part. lib. 8. de emptio. ne, cap. 6. quest. 1.* quia filij obligantur suam libertatem parentum vitæ postponere. Et sanè ann. 450. imperante Valentiniano III. tam dira fames vniuersam Italianam vexauit, ut parentes liberos venderent ad emendos cibos: quare idem Valentinian. constitutionem edidit anno sequenti, mense Ianuario, qua permittebat parentibus filios redimere, adiectione quinta, hoc est, ut quinto solido vnus adderetur, decem duo, similiter crescente numero, quamcumque summam venditio facta designaret: veniitque barbaris vendi, aut ad transfarinam duci, qui sechis faceret, sex auri uncias fisco penderet. Huiusmodi verò pueros redemptos ingenuitatem retinere præcepit. Refertur post Cod. Theodosian. in lib. 2. Nouell. At verò controversia est de lege Constantini, quæ solam infantium sanguinolentorum venditionem permittere videtur, neque absque causa, quia liberi iam adulti possunt suis operis, & labore parentum inopiam subleuare, neque ad hoc vendi debent: quod si nihil suis operis promouere possent, inutiles forent domino, qui proinde illos vix emeret. Sanguinolentus autem infans nequit aliter succurrere suis parentibus: communior tamen sententia negat hanc Constitutionem constantinianam, patriam potestatem ad infantium duntaxat sanguinolentorum venditionem restringere.

Deinde ius Cæsareum hanc potestatem facit soli patri, non matri, in cuius potestate non sunt liberi, & ad subleuandam duntaxat egestatem: at verò ius naturale id etiam permittit matri: neque solam egestatem requirit, sed quamlibet aliam causam æqualem: ita Molina *disput. 33. num. 21. tract. 2.* Lessius *lib. 2. cap. 5. num. 17.* Couarruu. *citato loco.* Rebell. tamen *1. part. lib. 1. quest. 9.* & Ferdin. Acastro *de iustitia, disp. vnic. p. 9. num. 6.* negant patres posse distrahere liberos in seruos propriè dictos, sed solum in famulos: cum enim pater non habeat ius dominij in liberos, sed solius iurisdictionis, ius, quod non habet, alteri concedere nequit. Quòd verò dicunt Molin. & Lessi. filios esse fructus parentum, à quibus vitam acceperunt, ac proinde posse illis frui, & vti sicut ipsimet filij, qui cum se in seruos vendere possint, poterunt & eos parentes vendere in similem seruitutem. Hæc inquam argumentatio non vrget, quia possunt vti parentes ad suam sustentandam vitam, filiorum operà, & laboribus, etiam si illos in seruos vendere nequeant, sed solum in famulos. Deinde etiam filios emancipatos possent sic vendere: quod tamen leges prohibent, ut statim dicam. Denique

quia inde non ostenditur, parentes esse dominos libertatis liberorum, quare mirum non est, quod filius possit se vltro seruum alterius facere; & tamen pater eidem seruituti filium addicere nequeat: quare si quid potest pater circa hanc seruitutem, id non potest, nisi ex iure positio, quod patriam potestatem ampliavit, vel ex filiorum consensu.

Neque permittunt leges hanc potestatem patri, nisi circa filios, qui sunt in eius potestate: vbi enim vel sunt emancipati, vel eorum libertas cum aliis ita implicita est, ut sine eorum damno tolli nequeat, nihil circa ipsam poterit pater, v.g. circa filium vxoratum, aut clericum, eius enim seruitus & vxori damno esset, & Ordinem clericalem maximè dedeceret. Denique filius à patre ex eiusmodi legitima causa venditus, poterit, vbi ad feliciorum fortunam venerit, cogere, ut seipsum redimat: quod iidem DD. fatentur, & Felin. in *cap. cum dilecta, de rescriptis in octaua fallentia.* Ipse etiam filius se redimere potest, & quilibet alius iustum pretium offerendo, vel aliud mancipium: & filius ita redemptus redibit ad ingenuitatem, uti edicit *l. 2. C. de patrib. qui suos filios distraxer.* vide plura apud DD. nuper allatos, & Sanch. *lib. 1. consil. cap. 1. dub. 3. à n. 2.* Cæterum diu perfeueravit hic mos: viguisse enim tempore Maximini refert Euseb. *lib. 9. histor. cap. 8.*

Licuit etiam Reipublicæ, aliquem in seruum hostibus dedere: quod monebamus nuper ex Tull. *orat. pro Cinna. Quid quem pater parratus dedit, aut suus pater vendidit, quo is iure amittit ciuitatem, & c. dedebatur autem hostibus, qui cum eis pacem fecerant, quam Populus Romanus ratam habere nollet: eam deditioem pater parratus ferialium princeps patrabat, eique nullum erat postliminiū, etiam si illam hostes non recepissent, ut ait Cic. *lib. 1. de oratore,* agens de hostilio Mancino, de quo fuit magna ea de causa controuersia, cuius meminit idem Cic. *lib. 3. de offic. & in topicis.* atque Pomponius in *l. vltim. D. de legationib.* Plutarch. in *Gracchorum vita:* Liu. *lib. 5. §. 36.* Valer. *lib. 1. capit. 6.* habes etiam de Veturio & Sp. Posthumio, qui à Samnitibus dediti, repudiati sunt, apud Liu. *lib. 9.* An verò homo obles dediti possit, & in seruum, si pacta non seruentur, vide Felin. in *cap. ex rescripto, de iureiurando, num. 6. 7. & 8.**

Moris fuit apud Romanos, ut qui conscripto exercitu citatus non respondebat, vnà cum bonis suis omnibus venderetur: apud Valer. Maxim. *lib. 6. c. 6.* Vatienuus qui sibi sinistra manus digitos, ne bello Italico militare cogere, absciderat, publicatis bonis in perpetua vincula damnatus est. Meminit & alterius, quem M. Curius consul vnà cum omnibus eius bonis vendidit: de quo etiam agit Florus *lib. 14.* Sueton. in *Augusto cap. 23.* ait, ipsum plurima in re militari ad antiquum morem reuocasse. *Equitem Romanum quod duobus filijs adolescentibus causâ detrectandis sacramenti pollices amputasset, ipsum, bonaque subiecit hasta, quem tamen, quod imminere emptioni publicanos videbat, liberto suo addixit, ut relegatum in agro, pro libero esse sineret.* Fuisse autem illū morem, ut qui militiâ detrectarent, debilitato aliquo membro, ipsi se inhabiles redderent: atque ita sæpius parentes filios debilitabant, ut eos militia subtraherent, quos parentes deportari iussit Traianus, uti testatur Arrius Menander I. C. in *l. 4. §. 1. 1. & 1. 2. D. de re militari.* Fortunatianus Rethor refert, decem milites tempore

pore belli pollices sibi amputasse, & læse Reipublicæ reos esse. Marcellinus de Gallorum moribus loquens negat, quemquam illorum sibi pollicem præcidisse, ut munus Martium in Italia caueret, eoique apud ipsos vocari ioculariter Murecos. Augustum porò, qui Equitem Romanum eo quòd filios ita debilitasset ad vitandam militiam, hæc vnà cum suis bonis subiecit, veterem morem sequi. um fuisse constat ex his, quæ iam retulimus, & ex *l. 4. mox. citata.* Dionys. Halic. *lib. 8.* & denique Tull. pro Cæcinnâ. *Iam populus cum eum vendidit, qui miles factus non est, et non admittit libertatem, sed iudicat non esse eum liberum, qui ut liber sit, adire periculum noluit.* Vide & quid simile apud Francos seruatum, *lib. 4. legum Francie, cap. 71.* adi & Duaten. *lib. 1. disp. 4.* domus enim similiam, & villæ diruebantur. Denique apud Græcos eadem pœna punitum fuisse detrectantem militiam obseruauit vetus scriptor apud Suidam: quòd verò Augustus illum Equitem suo liberto addiderit, eò quòd videret Publicanos imminere emptioni, causa fuit, quòd cum Publicani essent ex Ordine Equestri, illique Equiti fauerent, eum emere volebant, ut statim dimitterent: quod vlt caueret Augustus, addidit suo liberto, qui illum relegatum in agros pro libero esse sineret, quæ relegatio pœna seruorum, qui dominum offenderent, erat, teste Vlpian. in *l. 35. §. 3. D. de heredib. instituerat. si seruus missus fuerit in villam, interim illic futurus, quia dominum offenderat, quasi ad tempus relegatus, reponsum est, eum ad villam legatum non pertinere.* Liuiâ apud Dion. inter leuiore pœnas, quibus ciues ab Octauio puniri voluit, non prætermisit, κατὰλειον ἐν ἀγρῷ.

Incenii quoque vendebantur à Republica. Dionys. Halicar. *lib. 4.* ait tantum illos virgines cæcos fuisse, bonis primùm publicatis: Verum Vlpian. in titulis id disertè affirmat. *Maxima, inquit, capitum diminitio est, per quam ciuitas, & libertas amittitur, veluti cum incensus aliquis venierit.* Et Tull. pro Cæcinnâ. *Cum autem incensum vendidit, hoc iudicat. cum is, qui in seruitute iusta fuerit, censu liberetur, eum, qui liber esset, censeri noluerit, ipsum sibi libertate abdicasse.* Est enim incensus, qui censu suum non est profectus, eo enim ipso videtur sibi libertatem abdicasse, ut ait Cicero, quandoquidem ipsi serui dum voluntate domini censebantur, libertatem consequebantur. Vnde illa apud eund. Cicero. *lib. 1. de orator.* controuersia. *Quid de libertate, quo iudicium grauius esse nullum potest, nonne ex iure civili potest esse contentio, cum quaritur, is, qui dominus voluntate census sit, si iustum non sit conditum, sine liber?*

Ciues Romani, qui capitale crimen admisissent, verberibus cæsi, deinde si Romæ essent, trans Tyberim venundabantur: qui autem flagris cædebantur sub præcone, aut si remiges effug, sub portifculo, seu καλεῖται: vnde Hortat.

Sæctus flagellis hic triumphalibus Praconis ad fastidium.

Atque ex his ferè causis homines liberi vendebantur: de oppigneratione verò diximus opere de usuris, vti initio monui.

CONSECTARIVM III.

De commercio, & venditione mancipiorum.

Licit a mancipiorum venditio. 1.

An oblato pretio, à morte, aut mutilatione liberatus possit in seruum retineri. 2.

De commercio mancipiorum Brasilorum, & Æthiopum. 3.

An Christiani serui esse possint infidelium. 4.

Nemo dubitat, mancipiorum, & seruorum, qui legitimam, & iustam seruitutem seruiunt, negotiationem licitam esse, nisi quidpiam aliud, vti in cæteris negotiationibus, contingit, officiat. Neque hæc communem, certamque sententiam, cuiusque vestigia in toto iure canonico, & civili vbique leguntur, amplius confirmare necesse est: & si quæ sint circa venditionem aliquam peculiarum difficultates, aliunde quàm ex ratione seruitutis, & vendibilitatis petuntur, & ad alias materias pertinent, ad quas digredi ineptum foret: pauca tamen hoc loco annotanda veniunt.

Et primò quidem quaritur, An eum, quem oblato pretio, à morte, aut graui mutilatione imminente redemisti, possis tibi in seruum perpetuum alferere. Respondet Molina *tract. 2. disp. 33.* id posse. Primò quoties ille iustè morte, aut mutilatione mulctandus erat, quia ea commutatio in perpetuam seruitutem, pietatis quoddam genus erit. Secundo quoties per iniuriam mutilandi, aut maculandi sunt, si possis eos abique pretio liberare, ad id obligaris; neque propter præstitum illud officium pietatis, potes illius libertatem tibi vindicare, immò si liceat huic misero pretium suæ liberationis mutuo dare, non debes illo libertatem ipsius emere, quandoquidem proximi defensio, cum minima eius iactura exerceri debet. Si denique pretium liberationis dari mutuo minimè potest, quia non affulget vlla spes futuræ aliquando solutionis, ob inopiam redimendi, aut magnitudinis pretij; expendi vult Molina, an spectato communi valore rerum, & mercium aliarum, in eo loco pretium illud attingat valorem perpetuæ seruitutis: non licebit enim aliam ab illo seruitutem exigere, quàm eam, cuius valor sufficienter compensabitur illo pretio: si enim æquiualeat seruituti perpetuæ, illa exigi poterit; si verò tantum æquale sit temporali seruituti, illa duntaxat erit postulanda. Quod idem docuit Nanar. *cap. 23. n. 95.* idque probare videtur aperta ratio: cum enim eo calu non obligeris cum miserum redimere tuis expensis, poteris iure postulare, ut in compensationem pretij à te suppeditati, tot tibi præstet officia, quot valet illud pretium. Atqui illud adæquat perpetuam seruitutem: ergo sub conditione illius dari poterit, siue illo emere licebit perpetuam seruitutem, alioquin non licuisset quondam parentibus liberos in seruos vendere, propter inopiam, qua premebantur, tum quia eo calu ipse emptor tenebatur gratis succurrere, tum quia illa alimenta non adæquassent valorem libertatis, aut seruitutis perpetuæ, quæ illis emebatur. Denique cum obligatio misericordiæ sit solum ex charitate, non ex iustitia, non peccabis contra iustitiam, neque iniuriam facies illi, cuius libertatem pretio tibi redimes, esto pecces fortassis contra charitatem, quæ tunc te obligabat, ut eius miseriam succurreres. Existimat nihilominus Ferdinand. Acastro *di. p. vnic. de iustit. punct. 9. num. 8.* non posse miseros eiusmodi homines, etiam si pretium, quo à morte aut mutilatione imminente redimuntur, adæquetur perpetuæ seruituti, in eam seruitutem emi, sed

quandoquidem nulla est spes futuræ vnquam solutionis, gratis pretium illud ipsi concedendum est: quia tunc sunt in extrema necessitate, & cui tenemur, quæ ad eam vitandam necessaria sunt, non ex charitate modò, sed etiam ex iustitia suppeditare, quandoquidem prima rerum diuisio facta non est, nisi sub ea conditione implicita, vt extremè indigenti applicarentur. Inuitus igitur est, qui propter pretium alicui debitum illi libertatem eripit; si tamen labore suo, & operâ ipsum non dedecente, pretium compensare potest, tenetur ad eam compensationem, sicut etiam si ad pinguiorem fortunam deneniter: at verò seruitus & obsequia ex illa debita ingenuum dedecent, quare nequis sub obligatione seruitutis, & seruilium obsequiorum, redemptionis pretium illi concedere: neque illi eam conditionem, vt potè duriorem, quam postulet æquitas, tenentur acceptare. Ideoq; parentibus extremè indigentibus, eaque de cauta liberos vendentibus, neque habentibus vnde pretium illud aliunde compensarent, teneris gratis subuenire, neque filios emere posses. Constitutio verò Constantiniana, & antiquiores etiam leges eam venditionem permiserunt patribus in grauissima, non in extrema tamen necessitate constitutis, alioquin illis etiam titulo iustitiæ succurrendum esset. De externa, & graui necessitate vide quæ diximus *disquisit. 2. de clausura regulari, c. 2. à num. 36.*

3 Quæritur secundò, an licitum sit commercium mancipiorum, quæ ex Brasilia, Æthiopia, & Indiis tum orientalibus, tum occidentalibus Hispani, & Lusitani in Europam transfuehant. De hac quæstione fufissimè disputant Molin. *tract. de iustit. disput. 34. 35. & 36. Rebell. 1. p. lib. 1. q. 10. Azor 3. p. lib. 8. de emption. cap. 6. q. 5. Sanch. lib. 1. consil. cap. 1. dub. 4. Nauar. cap. 23. n. 96. Fagund. de iustitia lib. 2. cap. 1. 2. 3. & 4. aliiq; DD. Hispani, quos consulas, qui ferè damnant eam emptionem à mercatoribus in Æthiopia, Brasilia, aliisque eiusmodi locis factam, cum ferè illi iniuste facti fuerint serui: qui verò aliquem iam in Europam deuectum emunt, cum probabiliter existiment à primis mercatoribus legitime emptionem fuisse, pro ratione illius probabilitatis peccant, aut non peccant: at verò qui ex Iaponiis, Sinis, aliisque eiusmodi locis, in quibus vix est vltus eiusmodi seruitutis, emunt in seruos, peccant ferè semper, cum iniusta seruitute plerumque detineantur. Ita distinguunt allati DD. quibus adhaesit Ferdin. Acastro *citata disp. vnic. de iustit. punct. 9. num. 11.* Nobis huic toti explicandæ controuersie diutius immorari non placet, cum infame illud commercium iamdiù à nostra Gallia exculet, cum etiam serui vbi Galliam attigerint, libertatem consequantur: quod fatetur ipse Rebell. *lib. 1. quæst. 13. num. 7.* cuius tamen parum aptam rationem reddit, ne scilicet *pauperibus indigenis, quibus regnum abundat, desint heri, à quibus sustententur, si aliunde serui conquirantur.* Quod idem ex ipso retulit, adeoque probauit Ferdinand. Acastro *disp. vnic. citata, p. 11. sub fin. & Delugo disp. 6. n. 39.* quasi verò soli Gallicani opima, & fertilis gleba non sufficiat tum indigenis pauperibus, tum seruis alimade comportatis alendis, cum suo etiam frumento, ita Hispaniæ, & Lusitaniæ inopiam, & infertilitatem sustentent, vt si Gallica desit annona, inopia laborent.*

4 Quæritur Tertio an serui christiani seruire possint infidelibus, aut hæreticis, vel Iudæis. Responderetur, non posse, & vindicandos: sic definit Conc.

Aurelian. III. cap. 10. & Conc. IV. cap. 8. & Matifcon. I. cap. 10. Toletan. I V. c. 64. vide Siman. *de iustit. catholic. tit. 6. n. 10. Bann. 2. 2. q. 40. dub. 1.* & alios passim: idque sapienter institutum est ob periculum peruerfionis quod erit in famulis, quare de eo agemus commodius alibi. Cum enim seruitus illa non sit in vsu in Gallia, neque ferè in Europa, nisi in Hispania, & Lusitania, illis eam controuersiam agitandam lubentes relinquimus.

CONSECTARIUM IV.

De negotiatione, & commercio Sanctorum cadauerum.

An ossa sacra sint materia simonia. n. 1. Reliquiarum venditio prohibita. 2. 3.

Solent humana cadauera vendi tribus de causis. Primò ad sacrum cultum, & venerationem. Secundò ad medicamenta morborum, vel cibos. Tertio ad sepulturam: quæritur itaque, an istud commercium licitum sit.

Et quod attinet ad Sanctorum ossa, & cineres, quibus venerationem, & cultum sacrum exhibemus, & quas eam ob rem magno sæpius studio comparamus, illa constituunt materiam simoniæ, vt diximus *tract. de simonia, q. 12. consil. 4.* quando non accipiunt aliunde suam æstimationem, quam ex relatione ad animam sanctam, & idcirco habent connexionem antecedentem cum rebus spiritualibus, vt eo loco fuit expositum: possunt tamen vendi ratione capfarum, quibus includuntur, modò non pluri æstimentur, quòd huius, aut illius Sancti partes sint, tunc enim foret manifesta simonia: quæ omnia loco citato sunt explicata. Vide Sanch. *lib. 2. in decalog. cap. 42. n. 22.* Fagund. *lib. 1. in Eccles. prac. cap. 4. n. 27. Suar. tract. 2. de relig. lib. 4. capit. 14. num. 24. & tom. 1. in 3. p. disp. 55. sect. 2. Aug. Triumph. de potestat. Eccles. q. 17. art. 6.* Azor, Filluc. Reginald. & alios, quos dabit Diana *4. p. resolut. 223. Redoan. tom. 15. tract. DD. c. 4. de simonia mentali,* & alios. Quare non immeritò damnandi sunt, qui, vt suæ seruire cupiditati, turpi nundinatione Sanctorum reliquias furto subreptas distraxerunt, qui & sæpius deprehensi, puniti sunt, aut etiam diuinitus aliquandò castigati. Narrat. Folcard. Abbas in vita S. Berthulphi *c. 24. 25. 26. & 27. apud Suri. tom. 5. vita SS.* quomodò quidam Britannus, nomine Electus, ossa S. Berthulphi subripuerit, & aliorum SS. reliquias, vt eas Adelstano Anglorum Regi ingenti pretio diuenderet; qui tamen ab Arnulpho Marchione deprehensus, & multatus fuit. Refert quoque Æginardus Lunifonem quemdam acceptis quatuor nummis, & quinis argenti solidis, capfam B. Martellini, nebuloni cuidam præbitero Heduinii Abbatis dedisse, Romam conquirendi reliquias causâ misso, vt ex illa capfa quid vellet auferret. Habet & Matthæus Paris. in *Histor. Angl. edit. Paris. pag. 307.* de quodam Anglo clerico lacelli Balduni Imperat. Constantin. qui Imperatore mortuo aufugit cum plurimis reliquiis, quas magno pretio in Anglia distraxit. S. quoque Andoenus in *vita S. Elegij lib. 2. cap. 56.* refert quemdam clericum Nouiomensem, qui concessas à Nouiomensibus quasdam S. Eligij reliquias ciuibus vendidit ad ornandam Basilicam, quam eidem Sancto euexerant, & noluit nisi accepto pretio auferri; quod

vbi

vbi in sinum coniecit, repentino incendio correptus, non nisi oleo ab monumentum S. Elegij liberatus est. Quod idcirco accidisse, ait S. Andoen. *loco cit. Vt pudesiat, & reprimatur similia improba cupiditas, qui non venient exacta pecuniâ, Sanctorum reliquias venditare.* Quinimodò eò processit mangonum quorundam improbitas, & audacia, vt impia nundinatione supposititias reliquias pro veris ingenti pretio diuenderent. De supposititio S. Augustini, ab eius corporis custode Ticini, dato cuidam nobili viro Senensi, narrat Ioseph Pamphilus Episcopus Segniensis, in *chronic. FF. Eremit. S. Augustini, ad an. 1477.* & Iordan. de Saxon. *serm. 59. & 64. de S. August. translac.* De alio quodam eiusmodi lycophanta, & falsarum reliquiarum propala agit Baron. ad an. Christi 1227. Vvillielm. *lib. 2. de gestis Anglor. c. 11.* & fufissimè Glaber. *lib. 4. cap. 2.* de alio lycophanta Bodegalef. Gregor. Turon. *lib. 9. histor. Franc. cap. 6.* De Adileberto, qui suos etiam capillos, & vngulas pro sacris reliquiis dabat, scribit S. Bonifac. ad Zachariam Rom. Pont. apud Sirmiond. *tom. 1. concil. Gallic. pag. 553.* Monachorum abominandas fraudes in hac parte refert Gregor. *lib. 3. Registri, ep. 12. & 30.* & aliorum quoque monachorum similes mangonias detestatur S. Auguf. *lib. de opere monachor. cap. 28.* de subdolo sacerdote, qui frenum equi S. Thomæ Cantuariensis supposititium, militi cuidam magno vendidit. Meminit Manriq. in *annal. Cisterci. ad ann. 1173.* ex Cælaro Heisterbac. Vide & Neubrigenf. *lib. 5. cap. 20. & 21.* de scario quodam ad furcam acto, ab insana plebecula Londoniensi tanquam martyre culto, eiusque reliquiis venerationis causâ distractis. Denique de quorundam Sacerdotum hac in parte auaritia vide Ioan. Lucium *lib. 3. tit. 3. placit. Curie,* de Dominica Cruce subrepta ex adytis Palatini Sacelli Parisiensis, an. 1576. Consule Chopin. *lib. 3. de sacra Politia, sub fin.*

2 In hac mangonia, & insana cupiditate, quam omnes iure merito detestatur coerceda plurimum laborauit Ecclesia: in primis enim quarumcumque reliquiarum venditione prohibuit Innoc. III. in *Conc. Lateran. & refertur. cap. final. de reliquiis.* quod ipsum statuit Trident. *sess. 24. decreto de venerat. & inuocat. Sanct.* quod olim sancierunt Imperatores. *Humanum corpus,* inquit Theodos. *nemo ad alterum locum transferat, nemo martyrem distrahat, nemo mercetur. l. vlt. de sepulcr. violat. in C. Theodos. & in C. Iustino de sacros. Eccl. l. 3. nemo martyr. distrahat. nemo mercetur.* Deinde solliciti fuere in inquirenda veritate, & aperendis fraudibus: vt vides factum à S. Gregorio Romæ, atque eius mandato ab Augustino monacho in Anglia, quò illum miserat. *Epist. ad August. interrogat. 9. Synodo Turon. an. 1583.* habita. Conc. African. cap. 30. Conc. Carthagin. I V. c. 42. Synod. Franc. Præfide Bonifacio sub Zacharia R. P. apud Sirm. *tom. 1. Conc. Gall.* Ideoque non nisi probatas ab Ecclesia, & Episcopo reliquias coli, sæpius ab illis, aliisque vetitum, & nondum vindicatorum sacra obseruantia reiecta fuit. Vide quam ferè prohibeat Anselm. *lib. 3. ep. 51.* virginibus Rumenfibus interminata cessatione à diuinis, ne exhibeant cultum mortuo cuidam, quem ipsæ pro sancto haberi volebant, iubetque mortuum illum à villa propelli: & tamen si Ioanni Picard. in scholasticis ad illam epistolam credimus, erat ille Valdeofus, vel Veldeofus, Valtheofus nobilissimus Comes ob leuissimam suspicionem coniura-

tionis iussu Guillelmi Nothi capite damnatus, & miraculis clarus, quod ex Anglicanis scriptoribus demonstrat: Verum cum nondum vindicatus ille esset, neque quæ circumferebantur miracula ab Ecclesia comprobata, iure merito sacrum eius cultum prohibuit Anselm. cuius menti consentit decretum Synodi Londonensis, ann. 1202. vt refert *ibid.* Picard. *Ne quis temeraria nouitate corporibus mortuorum, aut fontibus, aut aliis rebus, quod contigisse nouimus, sine Episcopali auctoritate reuerentiam sanctitatis exhibeat.* De sagacitate S. Marrini in detegenda eiusmodi fraude, habet Sulpit. in *eius vita, cap. 8.* Denique sancitum est, vt omnis quæstus in exponendis Sanctorum reliquiis cauere-tur à Trid. *l. c.*

Quod tamen minimè impedit, ne gratitudinis ergo quidpiam impendi possit illas donantibus, quomodò interpretor factum Canuti magni Angliæ, & Damæ Regis, qui Româ rediens brachium S. Augustini centum talentis argenti, & vno talento auri Papiæ sibi comparauit. Licebit quoque ab hostibus redimere, maximè ab infidelibus, qua in re commendatur à Paulo Diacono *lib. 6. de gestis Longobard. cap. 48.* Luitprandi Regis pietas, qui vattata Sardinia, ingenti pretio S. Augustini corpus redemit, & Ticinum transtulit. Quantus verò fuerit Principum, & procerum nostrorum in conquirendis, & redimendis sacris illis, eximiis in expeditionibus ad Palestinâ, & Orientē susceptis ardor, fufissimè habet Mathæ. Paris. in *histor. Anglic. ad ann. 1191.* & nostri quoque passim annales: huius ardoris initium videtur ferre Rupert. *lib. 14. comm. in Ioann. ad milites Christi Cracæ custodientes, qui sortiti sunt illius vestimenta, eo quod possent illa magno lucro diuendere diuitibus aliquot Christi discipulis.* Verum hæc tenus de venditione humanorum cadauerum ad sacrum cultum, siue de venditione, & nundinatione sacrarum reliquiarum: vide Ferrandum erudito opere disquisitionis reliquiarum *lib. 1. cap. 10.*

CONSECTARIUM V.

De nundinatione humanorum cadauerum ad medicamenta.

Medicamenta varia ex humano corpore. 1. Quid sit mumia. ibid.

An vendi queant cadauera ad medicamenta. 2.

Abusus ad magica. 3.

Secunda nundinatio humanorum cadauerum fit propter vltum medicamentorum, aut ciborum: plurima enim ex hominis corpore duci medicamenta, iam olim sibi homines persualere. Tritum illud ad Epilepsim, calidum sanguinem ex vulnere gladiatoris hauriendum. Qua de re vide Lipsi. in *Saturn. lib. 2. cap. 22.* & Plinium, qui alia permulta ex hominis corpore alcita remedia prosequitur *lib. 28. c. 1.* & simul monstruosam, fœdamque, ac crudelem medendi rationem detestatur. Plurimam quoque vim medicam in cadaueribus quibusdam asseruatis agnoscunt Dioscorid. *lib. 1. cap. 83.* Galen. *lib. 7. de medicam. facultat.* & Paul. Ægnita *lib. 7.* vnde verò ea vis iis corporibus accidat, disputant Medici: eaque est illa, quam deinde Arabes mumiam dixerunt. Et licet Mathiol

in

in Dioscoridis lib. 1. cap. 83. Scalig. exercit. 104. n. 9. Philand. ad lib. 8. Virru. cap. 3. & fusè Liban. 3. par. singul. lib. 7. c. 18. mumiam dixerint esse pissaphaltum, id tamen ex eo facile reicitur, quod pissaphaltum sit quidpiam à natura progenitum, & non factitium: mumia verò mixturam aliquam, & condituram habeat. Itaque nihil aliud illam esse, quàm cadauera ab Ægyptiis plurimo aromate, atque aliis exsiccantibus condita, vincta, & inferta, atque exsiccata, & imputribilia reddita, & quasi ænea, quæ gabbaras vocant, teste Augustino serm. 120. de diuers. cap. 12. existimauit Belloni. lib. de funere medicato, reiectis omnibus aliorum opinionibus. Modum verò, quo fieret ista conditura apud Ægyptios, fusius describit Herodot. in Euerpe. Diodor. lib. 2. bibl. cap. 5. atque ex illis, aliisque eruditè suo more Theophil. Raynaud. tract. de incorruptis. cadauer. cap. 6. à n. 33. Tantam verò vim medicam mumiz inesse dixerunt aliqui, vt illam de grauissimorum Medicorum sententia perpetuò circumferret Franc. I. christianissimus. Aliqui distingunt cum Scaligero landata exercit. & Ludou. Guionio lib. 1. variar. lectio. cap. 5. duplicem mumiam, vnam, quæ est apud Ægyptios, Syros, & Arabes, constatque ex mirra, & aloë, atque corporum ex iis conditorum materia, atque hanc mumiam vix ad nos defetri dicunt iidem authores, eo quod non habeatur, nisi ex nobilium sepulchris, quæ isti efflores vix sine capitis periculo violare possunt. Alia verò mumia est, quam ad nos passim deferunt: illam existimat Scaliger esse plebeiorum corporum ex alaphato condimentum, cui etiam inmiscere solent aliquid ex corpore medicato, variis aromatis farto, vt existimat Bellonius, & alij nuper laudati: verum quidquid statuatur de natura mumiz, quam omnes conueniunt ex cadauere humano partim constare.

Aio, cadauera humana, eorumque partes, si in vsum medicamentorum prosint (de mumia negant Guion. l. c. & Benodæus lib. 3. de materia medicam. cap. 2.) vendi posse, quia eiusmodi medicamentorum vltus licitus est, etiam si illis humanæ carnes immisceantur: quod docent Valent. 2. 2. disp. 9. q. 3. punct. 1. vers. Neque obstat. Sanch. lib. 1. in Decal. cap. 18. n. 14. debent tamen abesse illæ circumstantiæ, quæ nundinationem illam per sese licitam inficere, & malam reddere possunt: nimirum mangonia, & fraudes, quæ frequentes sunt in hac parte. Deinde ne ea de causa fiant cædes, vt Erius c. 2. adu. Indeos. narrat fieri à Iudæis, vt suis puerperis consulant, quæ sine sanguine christiano partum eniti nequeunt: infantes enim aut abactos à parentibus, aut à lamiis magno pretio coemptos, venis excisis, aut confixo corpore, aut prælo subactos torquent, vt sanguinem exprimant, quem hauriunt puerperæ, & aliquando duratum mittunt ad loca, in quibus christiani non degunt, vt ibi in puluerem redactum puerperæ hauriant.

Secundo deinde omnes abusus, quorum primus est ad effrænatam quandam libidinem, quam in cadauere fœmineo inaudita obscenitate aliqui exsaturant: quod de Perandro Laërtius, de Dimoete Parrhenius in Eroticis cap. 31. de quodam vespilone Vratillanensi circa cadauer virginis peste defunctæ, Libanius tract. de cruentatione cadaueris, thesi 245. de alio quodam sentiente Iue Theophil. cap. 6. citato, n. 33. de Sigismundo Malatesta, Pontan. lib. de imman. cap. 1. narrant, memineruntque acta Simeonis Stilitz cap. 20. Diuinæ in huiusmodi spurciam vindictæ, & de tam in-

fandi criminis poena disputant Iulius Clarus §. fornicatio, num. 28. Paulus Fuscus singulari 25. list. Q. Nicol. Boër. decis. 316. à n. 20. Lelius de Zanchis de privileg. Eccles. in 135. n. 38. Lessi. lib. 4. cap. 3. n. 10. Ferdin. Acastro Palao tract. 2. disp. 2. punct. 13. n. 5. & alij statim adducendi. Sanè apud Ægyptios viatorum cadauera illic à morte condiebantur: mulierum verò maximè illustrium, & formosarum, non nisi quarto ab obitu die, ne eiusmodi effræni intemperantiæ daretur occasio.

Est & alius aliquandò abusus circa humani corporis partes ad magica opera; neque id mirum: magiam enim primum & medicina natam affirmat ex omnium consensu Plin. lib. 30. cap. 1. ac specie saluari irrepisse, velut aliorè sanctioremque, quàm medicinam: ita blandissimis, desideratissimisque promissis addidisse vires religionis, ad quas maximè etiamnum caligat humanum genus. Sanè Apulei. lib. 3. metamorphos. describens officinam Thessalæ veneficæ: Omne genus ignorabiliter lamina litterate, infelicium nauium durantes clauis, defletorum, & sepulorum cadauerum exposita multa ad medicum membra, hinc naues, & digiti, illic carnosus clauis pendentiun, siue suspensio necatorum, alibi trucidatorum seruatus cruor, & extorta dentibus ferarum trunca caluaria. Et libro secundo Milesior. Nam nec mortuorum quidem sepulchra tuta dicuntur (à Lamiis nempe, & veneficis) sed & bustis rogis reliquia quadam, & cadauerum præsegrina, ad exitiales viuentium fortunas petuntur, & cantarices anus in ipso momento choragij funebris præpeti celeritate alienam sepulchram anteverunt. Pergit deinde pluribus, & quàm cautè seruentur in Thessalia cadauera mortuorum, ne eiusmodi iniuriæ pateant. Nam illic saga mulieres ora mortuorum passim demorsant, eaque sunt illis artis magica supplementa. atque ea de causa ipsæ veneficæ pueros, aliofque occidebant. Vide Horat. de Canidia lib. Epod. 17. at verò Epod. 5. describit infanticidium ab illa, & duabus aliis veneficis paratum.

Abacta nulla Vicia conscientia

Ligoniibus duris humum

Exhauriebat ingemens laboribus,

Quo possit infossus puer:

Longo die bis, terve mutata dapis

Inemori spectaculo,

Cum promineret ore, quantum extant aqua

Suspensa mento corpora.

Deinde subdit de malefico Philtrico ex infantis illius occisi medulla, & iecore.

Exsucta vti medulla, & aridum iecur

Amoris esset poculum,

Interminato cum semel fixa cibo

Intabuisse pupule.

Quibus similia fusissimè describit Lucan. lib. 6. Phursilic. de Eriçtho maga primi nominis, & omnis carminis sepulchralis magistra, vt similem veneficam Pamphileum vocat Apuleius lib. 2. metamorphos. eam consuluerat Sextus Pompeius Magni filius, vt euentum belli præsciret. Vide alia apud Grilland. q. 3. n. 17. & Delrio lib. 3. disquisit. magic. part. 1. q. 3. sect. 2. Hi igitur abusus fœdi, & impij humanorum cadauerum, nundinationem illorum, per sese alioquin licitam ad medicamenta, sceleratam faciunt. Facinus enim est (vt ait Quintilian. de declam. 14.) tumulos, bustaque scrutari, & amputatis cadaueribus ipsas in scelera armare manus. Quibus verbis aliud caput attingit Quintilian. ex quo eiusmodi negotiatio mala fiat; nempe effosio, & violatio alieni sepulchri, atque manium inquietatio:

quietatio: verum de hoc scelere alibi commodiùs disputabimus. Per accidens enim cum cadauerum nundinatione coniungitur: possunt enim aut inhumata esse, aut sine violatione casu, vel ruina, aut incendio exhumari. Nam & in arenis quibusdam condita corpora, deinde procella ventorum reueta, mumiam conficere aliqui eiusmodi cadauerum propolæ contendunt, quos Bellon. lib. de funere medicato: & Cardan. lib. 18. de subtilitate, confutant quoad naturam mumiz. Aliò igitur pertinet violatio, & effosio sepulchrorum, quàm ad nundinationem cadauerum, est cum illa aliquando reperitur, sed non semper, cum vel ad thesauros, qui simul infodi solebant, vel ob alias huiusmodi causas violati monumenta soleant, vti suo tempore dicemus.

CONSECTARIVM VI.

De negotiatione humanarum carniū ab cibos.

Cibi ex humanis carniibus. 1.

Venditio humana carnis extra extremam necessitatem illicita. 2.

An comestio humanarum carniū sit intrinsecus mala. 3. 4.

Non tamen etiam extrema necessitas ad illam obligat. 5.

An nundinatio humanarum carniū sit licita. 6.

Monui nuper, non ad medicamenta duntaxat, & remedia siue naturalia, siue magica, distrahi humana cadauera, sed etiam ad cibos, & alimenta: vnde humanarum carniū aliquandò sunt institutæ negotiationes. Carnis verò nomine Latini veteres, carnes mortuas intellexerunt: vnde Donat. in Terent. ait dictam carnem, quod careat anima, & carnifex dicitur, quia carnes ex homine facit. Notæ sunt cenæ Thyestæ, atque apud Gnosticos humanæ infantium viscerationes, de quibus Iustin. Apolog. ad Anton. Pium. Athenagor. in Apolog. Theophil. lib. 3. ad Autolyt. Origen. lib. 6. & 7. contra Cels. Euseb. lib. 5. hislor. cap. 1. Epiphani. heresi 26. Minut. in Octauio. Tertuli. Apolog. cap. 7. nam impurorum istorum nebulonum obscœnitates tribuebantur christianis. Dicimur sceleratissimi de Sacramentis infanticidij, & pabula, inquit Tertull. & mox: Quis vnquam saliter vagienti infanti superuenit? quis cruenta, vt inuenerat Cyclosum, & Sirenum ora iudici referant? Erant hæc igitur Gnosticorum ferina, & impia conuiuia, in quibus nefanda sua sacra obscœnis conuentibus celebrabant. Verum absque eiusmodi sacrilega impietate, aliquos carniibus humanis alitos esse, nemo dabit: Plin. enim lib. 6. cap. 30. circa occidentalem Nilis plagam, memorat quosdam populos Antropophagos humana carne vescentes: & cap. 17. de quodam Scytarum genere, quos ait esse Antropophagos Scytas humanis corporibus vescentes. Ideo, inquit, iuxta vastæ solitudines, ferarumque multitudo, hand dissimilem hominum immunitatem obsidens. Eadem de istis Scytis lib. 7. cap. 2. refert, de quibus idem etiam habet Tertull. in Apolog. cap. 9. & Sorin. cap. 55. De Messagetis idem Tertullian. lib. 1. adu. Marcion. & Hieronym.

lib. 2. ad Iouin. Thodoret. sermon. 9. Strabo lib. 2. De Canadensibus, Brasiliis, & pluribus Americæ populis res notissima est; immò & in quibusdam Æthiopiæ pagis venales extare in communi macello humanas carnes produunt Historici: Porphyr. lib. 4. de abstinent. ait Messagetas & Derbices censere eos omnium miserimos, qui sponte suo fato morerentur, ideoque amicos senio confectos sacrificant, & epulantur. Refert Petron. in satyr. sub fin. gentium quarundam legem esse, vt defuncti conlumantur à propinquis, ideoque obiurgantur ægri, quod carnem suam peiorem faciant. Aristot. lib. 7. Ethic. cap. 6. narrat, aliquas circa Pontum gentes, eiusmodi ferinis cibis oblectari, aliofque humanis velci carniibus, alios sibi inuicem infantes ad epulandum mutuo concedere: addit & de quadam muliere, quæ grauidas distecare, & foetus inde abstractos comedere conuenerat: de alio quodam, qui matrem macauit, & comedit, atque conserui iecur: quod totum tribuit morbo, & infania. Denique addit de Phalaride, quod amplius explicat apud Athenæ. lib. 9. Clearch. ait enim illum pueros recens naros deuorare solitum: Hieronym. lib. 2. in Iouin. testatur Scotos pastos humanis carniibus, & dum venantur per iytuas intactis pecudum, & suum gregibus, & pecorum armentis, pastorum nates, & fœminatam mammam in ciborū delicias abscondere; idque urgente durissima fame factitatum ab humanissimis licet Europæ populis, dolent Annales: quod in obsidione Hierosolimitana imperate Vespasiano anno Christi 72. contigisse testatur Ioseph lib. 6. de bello Iudaico. cap. 25. vbi & de nobili, & prædiuite matre Maria nomine, quæ lactantem filium occiderit, & exerit, comesturā narrat. Romæ an. 410. post Alarici obsidionem tam grauis fames defauit, vt Zo-zim. lib. 6. affirmet populum in Circensibus spectaculis rogasse Attalum, qui imperium inuaserat, vt pretium humanæ carni imponeret: & sanè plures humanos cibos gustasse suspicio fuerit, teste Sozomeno lib. 9. c. 8. & apertius explicat Hieronym. ep. 16. ad princip. de illa ipsa clade loquens. Capitur urbs, quæ totum caput orbem, immò fame perit antequam gladio, & vix pauci, qui caperentur, inuenti sunt. Ad nefandos cibos erupit esurientium rabies, & sua inuicem membra dilaniarunt, dum mater non parit lactenti infantie, & suo recipit vtero, quem paulò ante effuderat. Anno denique 539. Siluero Romano. Pontifice, à Iustiano tunc imperante in Insulam Palmariam re-legato: & belli Gothici anno quarto immensa fames vniuersam Italiam ita vexauit, vt homines alterni se esitarent, duæ fœminæ diuertentes ad se peregrinos septendecim, diuersis diebus dormientes occiderint, comederintque, donec decimus octauus, qui apud illas & ipse diuenterat, dum euigilans vidit sibi necem intentari, vtramque obruncavit. In Liguria verò plurimæ matres infœlicium natorum membris vescabantur: quæ pluribus habet Procop. de bello Gothico lib. 2. & Theophanes in Miscella, de Seguntinis ab Annibale oppressis: de Petaniis urgente fame: de Numantinis obsidente Scipione, apud quos inuentæ sunt matres, quæ adhuc sinu reconderent semelâ liberorum corpora testatur Petron. l. c. & eleganter describit Fab. de clamar. 12. Petanij illi, de quibus meminit Petron. sunt Petilij, de quibus Liui. lib. 23. Palyb. lib. 7. Valer. lib. 6. neque dissimilia alibi quandoque contigisse leguntur, quæ apud Historicos facile obseruabis.

Quæritur itaque, an nundinatio carnis humanae in cibos sit licita, quandoquidem iis aliqua gentes vescuntur, & saltem urgente fame, non suppetentibus aliis cibis.

Respondetur, & dico primò eiusmodi nundinationem, saltem extra casum extremæ necessitatis, esse illicitam: quia antropophagia inter ferinos habitus *θηρώδεις*, numeratur ab Aristotele, loco citato, & non nisi extremæ cuiusdam barbariei est, atque, ut loquitur Martin. & Caietan. statim afferendi, bestialitatis, à qua natura humana abhorret, omnesque gentes, quæ pecudum more non viuunt: pugnat quoque cum naturali pietate defunctorum cadaueribus exhibita, instituitque perpetuò natura, ut alimentum consuetum sit ignobilius alito, ut constat ex plantis, animalibus, & ipso homine: plantæ enim succo terræ aluntur, animalia plantis, homo plantis, & animalibus quibusdam; immò ipsamet animalia, quæ alia vorant, crudeliora existimantur, maximè si eiusdem speciei comedant, quod rarò contingit, & non nisi urgente fame. Quis dicat igitur, hominem, siue humanam carnem, esse conuictum, & à natura institutum hominis cibum? alioquin liceret impunè, & absque religione homines mactare, & carnes deinde humanas, sicut & bubulas, aut veruecinas in macello vendere, sicut à quibusdam Barbaris factum dicebamus; atque ad eundem venari eam in causam homines, sicut & feras, quod & eadem gentes faciunt. Verùm apage mihi ferinam istam nundinationem, & ferale, atque immane macellum: vnde reicias crudelem Zenonis, & Diogenis Philosophiam apud Theophil. Antiochen. *lib. 3. sub initium*. Zeno enim, Diogenes, & Cleanthes probabant morem vescendi carnibus humanis, ita ut patres à filiis affati, & denorari dicant: & si quis reiciat deestandum illum cibum, & membrum oblatum recuset, fas esse cæteris ipsum mactare, & edere. Diogenes verò magis impiè docet, liberos in sacrificiis cedere parentes, & eorum carnibus conuiuari. Herodotus refert, Cambisem Harpago filios necasse, & coctos patri apposuisse: & apud Indos passim parentes à filiis comedi. Sextus verò Empyricus *lib. 3. hypotypos. cap. 23.* ait, Chrysippum in libris de politia, humanarum carni-um esum inducere, & si ex viuientibus abscindatur aliqua pars ad esum utilis, eam consummi à nobis vult, ut ex nostris alia pars fiat: & ex libris *περί τῆ καθήκει* de officio, dum de parentum disputat sepulturis, partes viles in alimentum conuer-
ueri mandat, inutiles defodi, aut comburi, aut proici: quare iure merito Sextus, hanc esse Cyclo-
pium, aut Læstrigonum philosophiam, & politiam dixit.

3 Dico secundò nunquam quacunque urgente fame fas esse hominem innocentem occidere, ut eius carnibus vescaris: ita omnes, quia nunquam licet directè, & per se innocentem occidere. Neque homo destinatus est in cibum alterius hominis, ut cætera animalia, quæ idcirco in esum cedere licet: idque etiam concedunt, qui aliquo casu volunt licitum esse esum carnis humanae. Quare tota difficultas hoc loco est, an comestio carnis humanae sit ex natura sua, & per se mala, ideoque nullo casu urgente extremae necessitatis, & famis usurpari absque peccato possit. Ità enim sentit Victor. *relectio. de temperant. n. 6. Azor 1. part. lib. 7. cap. 33. q. 4. ex S. Thom. 2. 2. q. 142. art. 4. ad 3.* dum inter intemperantias, quæ modum humane nature excedunt, & maximè exprobrabiles sunt, nu-

merat delectationem in comestione carni-um humana-
rum, in coitu bestiarum, & masculorum. Quæ duo postrema crimina nullo vnquam casu honestari certum est: ergo neque prius illud. Et sanè natura illi admodum repugnat, ut ex quodam horrore omnibus aduersus ferinam illam comestionem indico colligitur: quare eiusmodi comestionem urgente licet fame vlti sunt ipsi etiam crudelissimi hostes. Refert enim Porphy. *lib. 2. de abstinent.* Amilcarum ducem Carthaginensem, milites, qui urgente obsidione primùm in pugna casos, deinde captiuos, tum domesticos, & demùm se inuicem comederant, in suam tandem potestatem redactos omnes elephantibus conculcandos dedisse, indignos eos iudicans in ceterum cum hominibus mactari, qui scelus tam impium commississent: idè neque eius filius Annibal, cum exercitum in Italiam duxisset, audire sibi quendam consulentem voluit, ut suos milites assuesceret carni-um humanarum esui, ne comestio necessitateurgeretur. Id tamen licitum foret, si comestio carni-um humanarum non esset intrinsecè mala.

4 Dico nihilominus tertio urgente extrema necessitate, carni-um humanarum comestionem absque peccato usurpari posse, ac proinde non esse ex natura sua malam: ita Nauarr. *cap. 23. n. 122.* Sà *verb. comedere, num. 1. editio. Complur. & Rom. Caietan. 2. 2. q. 148. art. 2. ad 2. argum. Martini. Tolet. de peccatis mortalib. cap. 60. Lecti. lib. 4. dub. 2. n. 10. Sanch. lib. 1. in decalog. cap. 18. num. 12. Bonacina disp. 2. de peccat. q. 8. p. 2. n. 13. Layman. lib. 3. sect. 4. n. 3. Ferdinand. Acaitro tract. 2. p. 13. n. 5. Abulenti in 4. Reg. cap. 6. q. 3. 2. n. 122.* quia seclusis omnibus circumstantiis, quæ possent hanc comestionem corrumpere, tota eius in sese spectata malitia consistit in eo horrore, quem nobis natura ingenerauit, in indecentia, & inordinatione cibi, quem in alimentum hominis natura non destinauit: verùm horrorem illum vincit ipsius mortis horror, qui etiam ad fecidissima quæque, & obscæna voranda cogit, & ad cibos, qui nullo modo ad alimentum humanum sunt destinati. Quod confirmatur ex eo quod concedant aduersarij carnem humanam in medicamentum præparatam, & conditam, ut in numia contingit, comedi posse: at verò condimentum illud non mutat naturam huius cibi, sed salubriorem, atque suauiore absterlo illo horrore, & sceditate reddit. Et sanè si Rei cadauer feris lanandum proicere licet aduersus pietatem defunctis debitam, cur non licebit ex ea carne vesci urgente fame extrema, aduersus horrorem naturalem? Quis neget, ut sapienter obseruat Layman, plurima, quæ videntur à natura hominis aliena, & inclinationi naturali repugnantia, grauissima urgente necessitate sine peccato usurpari: ut inebriatio, siue priuatio rationis, ad breue aliquod tempus per narcotica, aut etiam vinum, & abscissio brachij ad propriam vitam conseruandam: quod passim omnes admittunt, quorum ratio est, quia in his nulla sit vlli iniuria, & grauius damnum præponitur minori, quod postulat ratio; ideoque non inhonoratur natura (ut loquuntur.) Cur igitur in nostro casu inhonorabitur, cum caro mortui hominis sumatur ad tuendam vitam hominis viuientis? Neque repugnat S. Thom. nuper allatus, qui cum expressis verbis agit de delectatione in comestione carnis humanae, & delectatione coitus bestialis, & sodomitici, non loquitur de casu necessitatis, in quo etiam non poterat fieri comparatio, quia necessitas extrema tuendæ vitæ urgente potest

potest ad comestionem carnis humanae, non verò ad spurcicias bestialitatis, & Sodomiticas, cum illæ obscæritates & ex natura sua malæ sint, & nunquam sint media conseruandæ, sed solum conseruandæ vitæ. Deinde quamuis tria illa, quæ eo loco adducit S. Thom. sint contra naturam, non tamen eodem modo cum illa pugnant, neque ea in re ipsa inter se comparat S. D. sed solum ea adducit in exemplum eorum, quæ excedunt modum nature, nulla prorsus instituta comparatione. Ex his omnibus colligunt laudati DD. urgente tyranno ad comestionem carnis humanae, modò non id faciat in odium illius abstinentiæ, ad improbandam nostram consuetudinem, ex alioque prauo sine, licitam fore eam comestionem.

5 Dico quartò neminem tamen teneri ad vitandam præsentem mortem, vesci carnibus humanis, sed posse ab illis abstinere: quod laudati DD. tradunt, quia non tenemur quibuscumque modis, etiam licitis vitam seruare, cum illam & negligere, & periculo exponere virtutis causâ fas sit, ut pluribus exemplis ostendunt Viet. Lessi. & Bonac. *locis cit.* non enim teneor vesci canibus, felibus, muribus, quibuslibet, & aliis obscænis cibis in obsidione; neque pretiosissimis pharmacis in morbo lethali; neque aut solum mutare, aut balneas adire, seculo superioris imperio: non obligor inuadentem lædere, aut occidere: possum lue contactus ministrare, quamuis mea opera non sit illis necessaria: & denique Carthusianus extrema necessitate potest abstinere à carnibus, & virtutem præferre vitæ.

6 Ex his omnibus soluitur controuersia initio proposita, An nundinatio humanarum carni-um sit licita: Si enim de publica aliqua, & continua nundinatione, sicut de aliarum rerum nundinatione loquamur, ferina illa est, & illicita, quandoquidem communis, & consueta illa comestio, absque extrema necessitate, mala omnino est, ut ostendimus. Si verò quæras, vitum urgente eiusmodi, quam descripsimus fame, possit aliquis carnem humanam, quam habet, alteri vendere; si nihil aliud spectemus, absolute loquendo poterit, quia & ipse, & ille alter potest eo casu illa carne vesci, modò absint cædes, aliaque, quæ impiam eiusmodi comestionem, aut venditionem redderent.

Adde nihilominus, vix vnquam fieri posse, ut etiam in extrema illa necessitate, carnis humanae esus, nisi impotentia mentis, ad quam dira rabies redegit aliquem excuset, licitus sit, quia illo esu non seruabitur, sed potius peribit vita: cum enim, ut diximus, non liceat mactare hominem, ut eo vescamur: & solus esus carni-um hominis suo fato defuncti, aut iure occisi, licitus sit, carnes hominis morbo extincti nociuæ, & vitio morbi corruptæ erunt, cum etiam cæteorum animalium sic extinctorum carnes mandi sine periculo non soleant: rerum verò corpora vel nulla tunc sunt, vel antequam subdaci possint, corrupta. Nihil igitur ferè aliud excusat tunc hanc comestionem, quam insaniam quædam, quæ nundinationem vendentis carnem non excusabit: & sicut venditio aliorum ciborum noxiorum illicita est, ita ferè semper nundinatio carnis humanae, etiam urgente grauissima fame, illicita erit, & vix immunis à culpa reddi poterit.

CONSECTARIUM VII.

De nundinatione cadauerum ad sepulturam.

Postrema nundinatio humanorum cadauerum erat, ut tumulo componantur, aut in loco certo, maiori securitate, aut solatio asseruentur: quod in more positum fuisse Aegyptiis docet Silu. *lib. 13.*

— *Aegyptia tellus*

Claudis odorato post funus stantia succo Corpora, & à mensis exanguem hand separant umbram.

De hoc more adhibendi ad mensam eiusmodi cadauera, vide Biscoliæ *tom. 2. subsec. lib. 6. cap. 8. à num. 12.* sanè etiam defunctos amicos à conuiuiis suis abesse non patiebantur. Cum verò apud omnes gentes magna semper fuerit religio componendi tumulo cadauera, aut cineres; ideoque fuerint gentilia, aut domestica sepulchra, quibus suos gentiles, & cognatos inferri cupiebant, è remotioribus aliquandò locis in illa deferri iuebant, atque si apud hostes defungebantur, ab illis vindicabant: quod etiam hodie factitari videmus, neque in re tam certa confirmanda ex veterum monumentis, uti facile fieri posset, & nos diximus aliqua tract. de simonia, diutiùs immorarij placet, ne longius ab instituta disputatione aberremus. In hoc porò causa licebit cadauera emere in hunc finem, atque etiam vendere, si qui illa detinent, sicut possent viuientes captos iure detinere, ut in bello iusto, & liberationis pretium capere: & qui demortui suppellestem sibi retinere posset, poterit & cadauer; neque illud nisi accepto pretio reddere reposcenti tenebitur; suntque vitæ eiusmodi cadauerum eorum, qui bello casu sunt, redemptiones.

CONSECTARIUM VIII.

Nundinatio carni-um, & aliarum partium viuientis hominis.

Viuientis hominis partes veniunt in commercium. n. 1. 2.

Capilli, & corporis præsegmina vendi possunt in bonum finem. 3.

Quando alia partes hominis viuientis vendi possint. 4.

Quanam vendi nequeant. 5.

Non modò cadauerum humanorum membra, & partes, sed etiam viuientium in commercium venire possunt: nam & Absalonis capillitium puellæ Solymitanæ emebant ducetis siclis pondere publico, *lib. 2. Reg. c. 14. p. 16.* Philistæi à Dalila Samsonis amasia, mille & centum argenteis eiusdem Samsonis emerunt cæsariem, quam inuicti crinis ornatum, & prærogatiam virtutis nominat Ambros. *lib. 3. offic. c. 26. atq;* in fabulis Scylla patris sui Nisi Megarorū Regis comâ, à qua eius regnû, & vita pendebat, emit Minois tunc Megaram obfidentis amores, & nuptias, quas deperibat: itaque patri dormienti comam abscidit, & Minoi parricidale flagitij pretium obtulit. Apollodor. *lib. 3. biblioth. Paulan. in Atticis. Seru. in schol. ad primum Georgic. Ouid. lib. 8. metamorph.* qui de fatali Nisi comâ sic cecinit.

— cui splendidus offro

Inter honoratos medio de vertice canos

Crimis inharebat magni fiducia regni.

Describit deinde Scyllam cinem patris dormientis abscindentem, & ad castra Minois fugientem, illique *Spolium*, vti loquitur, *sceleris* tradentem.

Fere secum spolium sceleris, progressaque porta, per medios hostes (meriti fiducia tanta est)

Pervenit ad Regem, quem sic affata pauentem est.

Suasit amor facinus, proles ego Regia Nisi Scylla tibi erado, patriamque, meosque penates;

Pramia nulla peto, nisi te, cape pignus amoris Purpureum crinem, nec me tunc tradere crimen,

Sed patrium tibi crede caput, scelerataque dextra

Munera porrexit.

Tam impium facinus Minos auerfatus, munus, & sceleratam prolem, tanquam monstrum reiecit, illi dita quæque imprecatus.

Dij te summonceant ô nostri infamia sacri

Orbe suo, tellusque tibi, pontusque negetur.

In Niso Samsonem, in Scylla Dalilam agnoscit *lib. 5. singular. capit. 7.* de Roa; fabulæque illius inuentorem existimavit Serar. *in capit. 16. Iudic. quæst. 16.* Cadmum, qui è Palæstina, & Phœnicia in Atticam, & Peloponnesum profectus est, & sicut litterarum ibi fuit inuentor, ex *Plin. lib. 7. cap. 56.* ita & plurium fabularum auctor. Neque inter se dissentire Cadmi, Nisi, Minois, & Herculis ætatem, & chronologiam docet ibidem Serar. Simile quidpiam tradit Apollodor. *lib. 2. de Cometha Perelæi filia, quæ, ubi Amphyrionis amore inflammata est, aureum de patris capite capillum profecit, & mortuus quidem est Perelæus, omnesque insulas subegit Amphyrion, sed non idè salacern, crudelemque illam uxorem accepit, quin verò provi dignissimum erat, interfecit.* Thomas Farnabius in scholiis ad locum Ouidij citat. non absimilem historiam de Romilda Forouiliensi narrari dicit à Georgio Sapino.

2. Neque sola coma hominum, mulierumve quæritur, & yentalis habetur, sed etiam aliæ quædam hominis partes nonnunquam à gravidis foeminis pica laborantibus in alimentum sumuntur. Narrat Langius *lib. 2. ep. 12.* propè Anderuacum in agro Colonienfi, mulierem eo morbo vexatam maritum occidisse, vt eius carnibus vesceretur, & reliquum salitum seposuisse: sed quod magis in rem nostram facit, quandam aliam Sacerdotis è balneo exeuntis Lambergi talum momordisse, frustumque sibi mandendum abscidisse. Aliam verò humero pistoris nudati, dum panes in furnum mitteret, vesci appetuisse, eiusque maritum tres mortuus cum illo pistoris pactum fuisse, quorum duos ille sustinuit, tertium recusasse, vnde mulier tres pueros enixa est, duos viuos, tertium mortuum. Notum illud Turcæ Imperatoris iudicium, cum Iudæus Constantinopoli mutuo pecuniâ dedisset Christiano, pactus in vsum librâ carnis ipsius, quam reddita sorte, soluere detrectabar Christianus, quem tamen ad implendum contractum dampnavit Turca, sed ea lege, vt si Iudæus errante manu aliquid supra librâ, aut illa minus abscidisset, & debito careret, & capite lueret, quam conditionem Iudæus accipere noluit, & crudeli illa

vfsura cedere coactus est. Quæritur itaque, an ista viuentis hominis partium nundinatio licita existat.

Respond. & aio primò capillos, & alia corporis prælegmina ad vsum aliquem bonum, & honestum vendi posse; neque damnat venditionem comæ Abfalonis Scriptura: & sanè magno pretio habiti sunt capilli, quos magno apparatu Diis consecrabant, & consecratos seruabant sollicitè: quod fusiùs ostendit Bonfret. *in Leuit. ad cap. 19. vers. 27. Victoriùs variar. lectio. lib. 6.* Antonius Hotman. *lib. de barba, & coma, & Critici passim.* Audi Tertullian. *lib. de anima. Quis non exinde aut totum filij caput reatui deuouet, aut aliquem accipit crinem, aut tota nauacula profecat, aut sacrificio obligat, aut sacro obfignat pro publica, aut priuata deuotione.* Sueton. *in Nerone cap. 12. Gymnico, quod in septis edebat, inter Burijs apparatus, barbam primam posuit, conditamque in auream pixidem, & pretiosissimis margaritis adornatam loui Capitolino consecrarunt.* Vides igitur, quàm solemnè apparatu barbam suam consecrauit Nero; describit ludos gymnicos, & sacram mastrationem bouum; id enim sonat *βουβόια*, quæ bouicidia dixit Sotin. & Varro. de ll. fordicidia à fordeis, siue bubus cædendis: forda enim est bos quæ fert in ventre. Ea autè die immobilabantur boues prægnantes *εορδεις*, sic dicta sunt *ταυροβόλια* tauricidia, & bouicidia: indeque turibolum matris Deum, quod tauri in eius sacro cædebantur. Aureæ verò pixidis, in qua Nero suum crinem recondidit, meminit quoque Dio, dum eandem consecrationem narrat: & simile quid habet Petron. *capit. 29. Satyric.* describens ædes Trimalchionis. *Venerisque signum marmoreum, & pixis aurea non pusilla, in qua barbam ipsius conditam esse dicebant.* Erat verò barba illa ipsius Veneris. Macrobi. *siquidem lib. 3. capit. 8.* Veneris barbata meminit. *Signum, inquit, Veneris est Cypri barbarum corpore, veste muliebris cum scepro, ac statura viri, & purant, eandem marem, & feminam esse.* Et vt constat, quàm pretiosi habentur capilli, Romæ è regione conditorij Ciceronis, cadaver muliebre, quod ex inscriptione conicitur esse Tulliolæ, integrum propter condituram aromatum reperitum est; in eo visabantur capilli aureo impliciti reticulo: quod refert Rodigin. *lib. 3. capit. 24.* vt videas qua cura etiam in cædenere sint habiti capilli, quandoquidem pretium capillis positum fuit: Cur igitur vendere non licebit, sicut & refecare? de capillamento autem ascititio, ad quod maximè componendum vendi, & emi solent capilli, plura disputauimus *opere de vfuris lib. 1. cap. 9. art. 5. n. 82. & 83.*

Aio 2. licitam esse venditionem aliarum partium hominis, ad honestum finem, modò sine mutilatione, atque periculo vitæ, aut peccato ex aliqua alia circumstantia abscindi possint. Quare licebit permittere, vt quis ad medicamentum, sanguinem ex vena ferro ea de causa exigat, & lac ex foemina, vti docet Layman. *lib. 3. sect. 4. num. 3.* neque vllus opinor negabit. Ratio est, quia licet bona substantialia hominis, in quibus est vita ipsa, non subdantur dominio, & libertati hominis, cum antecedant ipsam libertatem, quæ est proximum dominij fundamentum; bona tamen accidentaria, & quæ non sunt necessariò connexa cum ipso esse hominis, eius dominio subdantur; quare illa sibi retinere, aut abicere poterit, modò aliunde non peccet, quamuis ex eorum abiectione damnum aliquod

aliquod patiat, cuius compensationem poscere poterit. Cuius argumentationis consequentia certissima est: qui enim dominus est rei alicuius, potest illam pro arbitrio destruere, aut conseruare, & pro vt libuerit de ea disponere. Si igitur homo dominus eiusmodi partium sui corporis est, illas conseruare, aut abicere poterit: si verò non magis illarum, quàm sui ipsius dominus est, non magis illas, quàm seipsum destruere valebit: tota itaque difficultas est in explicando isto dominio, quod faciemus *lib. ultimo, ubi de iniuriis*; & quæruimus, an homo sit dominus suæ vitæ, & membrorum. Interea vide Molin. *tract. 3. disp. 1. & 9. Laym. lib. 3. part. 3. tract. 3. cap. 1. de Lugo disput. 10. sect. 1.* & alios de dominio, & iniuriis disputantes, ex quorum, & caterorum omnium communi, certaque sententia supponimus hoc loco, hominem neque suæ vitæ, neque suorum membrorum dominum, sed solum vsum, & administrationem habere: vnde neque se vita priuare, & interficere potest absque iniustitia, vt eo loco demonstrabimus: quod ipsi quoque quondam Philosophis placuit, vt ostendit Serar. *in iudic. cap. 16. quæst. 31.* neque membris se mutilare potest, poterit tamen & vitam exponere periculo ex honesta causa, & mutilatione membri vnus, totum corpus seruare, vt eo loco per vana coniectaria demonstrabimus. Ex quibus omnibus perspicua manet nostra assertio; nempe quoties ex sine aliquo honesto poterit sibi aliquid decerpere, absque cæde, aut mutilatione, aut peccato aliunde proneniente, quàm ex sola excisione, id licite faciet, & damnum, quod inde patietur pretio aliquo sibi oblato compensare, quia nulli tunc iniuria facit, vtique iure, quod habet in vsum, & administrationem suorum membrorum; neque amplius peccat, quàm cum accepto stipendio suam operam in labore difficili, immò, & periculoso locat, aut cum militia nomen dat, & pugnat. Poterit igitur primò pati sectionem venæ, vt fluentem, & calidum sanguinem aliquis Epilepticus hauriat. Secundo, foemina mammas alicui phitisi laboranti, aut fame peurenti, vt illa laudatissima filia parenti ad famem & inedia damnato fecit, sugendas præbere potest, vt fatetur Laym. *libro 3. sect. 4. numer. 3.* quia ista sunt vel corpori superflua, vel non ita necessaria ad tuendam vitam, vt iis carere aliquis non possit; exigua, aut nulla prorùs iactura. Non possit tamen quis tantam copiam sanguinis præbere pluribus Epilepticis, aut vni alicui, vt inde interitum incurreret; poterit tamen copiosorem missionem sanguinis pati, si non inde debilitandus foret: sicut & nutrix, quæ alendo infanti sæpiùs debilior euadit. Tertio poterit morsum aliquem carnis, ad grandæ foemine picam sedandam, & ne inde foetus, quem vtero gerit, discrimen incurrat, pacisci, quia ex refecatione illius particulæ carneæ non mutilabitur, neque magnum incurret damnum: non poterit tamen ab inuito refecari illa particula, cum non sit in alterius dominio quoad corpus, & sua membra, nisi vbi nocens, & puniendus est à Iudice: quare reo commerito pœna æqualis isti carneæ particulæ abscissioni poterit imperari, vt eam patiat; sicut aliquandò plectitur mutilatione membri, quo peccauit, vt abscissione manus. Non tenetur etiam quis volens, eam mortificationem à foemina grauidæ ferre, vt eius morbo succurrat: quare non pec-

R. P. Gibal. De Negotiat.

cavit ille pistor, qui noluit tertium morsum, quæntem pactus erat pati, verùm à mercede promissa abstinerere. Ratio est, quia non periclitatur certò vitæ foetus, ob quam vnam seruandam, videri possit lege charitatis, eiusmodi mortificationes teneri permittere, cum neque semper foetus ex negatione rei, quam parens grauida appetebat, extinguatur; neque ineptis eiusmodi, & sæpiùs noxiis ægrorum appetitibus obsequendum sit, alioquin si grauida digitum alicuius mandere vellet, abscindendus esset: quia illa abscissio, aut exigua mutilatio, non videretur vitæ foetus comparanda. Et sanè si hostis minitaretur se caput Caio amputaturum, nisi tu tibi brachium, aut manum abscindi patereris, non tenereris ad eam ferendam mutilationem, quia mors Caij non sequetur ex non abscissione tuæ manus, sed ex scelere, & malitia hostis illius, quam tuo tanto damno impedire non teneris, nisi sit ille casus, & ea circumstantia, in quibus obligeris tuo capite vitam alterius ueri, verbi gratia, si ageretur de seruanda vita Principis, aut de salute totius Reipublicæ, & aliis similibus euentis, de quibus alio loco disputandum est.

Iudæus verò ille, qui in vsum mutuo datæ pecuniæ, libram carnis mutuaritij christiani pactus erat, peccarat crudelitate, & iniustitia: christianus verò si vngente grauissima necessitate, & cum aliis conditionibus æquioribus, pecuniam, etiam quocumque alio grauissimo fœnore oblato reperire non potuerat, non peccarat promittens in vsum, suæ carnis frustum, quia seruabat vitam, & fortunam particulam carnis tradendo, cum membrum potuisset dare, ad tuendum totum corpus, si id necesse fuisset.

Denique quæ sine scelere nequeunt ab homine distrahi, illa in negotiationem venire non possunt: non ago tantum de scelere cædis, aut mutilatione, vt in iis, qui medullas crurum, aut cerebrum infantium ad medicinam quærunt, teste Plinio *lib. 28. e. 1.* de iis enim hætenus egimus. Loquimur itaque de alio quocumque scelere, quod in eiusmodi abscissione necessariò reperitur: illud enim totam negotiationem illicitam faciet, vt patet: verbi gratia, semen humanum, quod sine mutilatione excerni potest, non tamen sine pollutione voluntaria, quæ intrinsecè mala est, vt suppono ex communi sententia apud Sanch. *lib. 9. disput. 17. num. 13.* Basil. Ponc. *lib. 10. de matrim. capit. 12. num. 8.* & alios passim. Si aliquis igitur semine humano ad medicamenta, aut impia aliqua sacra, vt Gnostici, vt vellet, non possit illi vendi non tantum ob malum finem, in quem illud petit, sed quia nequit illud absque scelere excerni.

CONSECTARIUM IX.

De negotiatione per eunuchificationem.

Eunuchorum nundinatio veteribus vsitata,

eaque pretiosa. 1.

Causa eunuchisandi. 2. 3. 4. 5. 6.

Duo eunuchorum genera. 7.

Quandonam est licita eunuchisatio. 8.

Quandonam sit illicita exsectio. 9.

G 2

Ratiocin.

Reiciuntur causa, que suadebant licitam esse eunuchisationem. 10. 11. 12. Nequidem ob suavitatem vocis 13. 14. Regula vniuersalis. 15.

1. Frequentem iam olim, & quatuor fuisse eunuchorum mundinationem patet ex Panonio Chio, qui apud Herodot. lib. 8. ex illo quatuor impurissimo & p' ep'ov & viciat' r'ov vitam sustentabat: quos enim pueros forma præditos cæmerat, eos excidebat, vt Sardem, aut Ephesim ductos ingenti pecunia venderet, quomodo Hermotinum à se emptum excecuit, magno illius b' mo, suoque damno. Nam Hermotinus Sardibus Regi oblatu, magno in honore apud Xerxem habitus, & cæteris eunuchis præfatus est: & tandem Panonium in pœnam acceptæ iniuriæ, iussit quatuor suos liberos excindere, ab illisque abscindit. Queritur sanè Lactant. lib. de opific. Dei, cap. 13, quod ita homines plerique ad infames quæstus abutantur. Meminit & Quintilian. lib. 5. instit. capit. 12. mangonum, & venalitorum istorum, qui formæ pueroꝝ excisa virilitate lenocinabantur. Eunuchos apud Persas, pretiosiores fuisse, quam non excisos testatur Herod. lib. 7. In ipso imp'io Romano tam pettiola erat ista mangonia, eoque creuerant spadonum pretia, vt Domitianus examinuere, aut moderati coactus fuerit, teste Suetonio capit. 7. spadonum, qui apud mangones reserui erant, pretia moderatus est. Idemque itauisse Aurelianium, & numerum ipsorum matronis famulantium definiisse, tradit Vopiscus. Eunuchorum modum, inquit, pro senatoris præfationibus statuere, idcirco quod ad ingentia peruenisset. Similia de Alexandro habet Lamprid. Ceterum Heliogabalus mancipium eunuchorum fuisse, ad certum numerum eos uidegit. Neque fuisse pueros à mangonibus excisos, nisi vt illos pretiosiores facerent, testatur Marcial, qui idcirco sectorem auarum nominat.

Non puer auari seclis arte mangonis.

Et Claudian. lib. 1. in Eutrop.

— rapit eunuchos ab ipso
Vberes, sic capitur matris post viscera p' ora.
Adulat Armerius, certo mucrone recisus
Edoctus mollire mares, damnoque nefariorum
Aucturus pretium.

Vlpian. l. 27. §. 1. ff. D. ad leg. Aquil. Si puer unusquis castrauerit, & pretiosorem fecerit, Vinianus scribit cessare Aquiliam, sed iniuriam tunc agendum aut ex adicto adilium. Iustinian. pluris æstimat seruos eunuchos, quam alios. l. 3. C. communi de leg. §. leg. 1. Cod. de communi seru. mar. §. 6. Constantia. permittit l. 2. C. de eunuch. eunuchos Barbaræ gentis extra Romanū impem factos, quibuscumque negotiationibus, & commercis vendendi, & emendi facultatem, in rebus tamen vegetalibus namerantur. l. 1. §. species 7. D. de public. & velt. §. 1. lib.

Pretiosiores potè erant eunuchi, & qui pueros eunuchabat, aut vt maualt Varro eunuchifabat, illum pretiosorem faciebat, vt loquitur Synops. Basil. δ' ἰονων ἡσυχίας καὶ ἀσείας, ἢ πρὸς ἡσυχίας τὰ μὲν ἔργα, variis ex causis.

2. Prima erat forma, & species, que diutius florebat: quare dicebat Quirtilian mangones formæ pueroꝝ excisa virilitate lenocinari. Dio Chryf. orat. 21. probat, Persas amare pulchritudinem, ὅτι καλλίους ἐὺνυχίουσιν. Testatur Herodotus lib. 6. ipsos formosiores excidisse. Athenæ, lib. 21. ait

ex Clearcho Solensi, Medis causam castrandi fuisse τὸν τροπὸν delitias, & mollium: & sanè eunuchorum habitus totus in femineum degenerat, quod facies globra, vox acuta, pinguedo flaccida, & totius corporis reliquos habitus, atque animi affectus satis superque ostendunt. Et confirmat ex Hypocrat. & Galeno Mercurial. ex quibus Theophil. Raynaudus Heriberti nomine lib. de eunuchismo cap. 3. §. 2. n. 14. id eruditè demonstrat.

Secunda causa huius æstimationis esse potuit, quod aptiores essent ad opera, quibus admouebantur, quam cætera mancipia: quia carent pluribus corporis incommodis, quibus cæteri sunt obnoxij: nam primò sunt à lepra, & elephantiali immunnes; neque prodium vnquam esse aliquem eunuchum elephantiacam fuisse, immò quidam iam lepra correpti se curarunt, ne malum gl' ret, vt ait Aëtius lib. 13. cap. 125. cuius rei rationem reddit eo loco, quam ablonam esse ostendit Mercurial. lib. 3. variar. capit. 20. aliamque petit ex eo quod lepra ex caliditate, & siccitate iccoris, & vniuersi corporis oriatur, ideoque fit Ægypto familiaris. Eunuchi verò sunt frigidi, & humidii, quare mirum non est, ipsos lepra, & cuius alteri morbo ex calore, & siccitate genito minùs obnoxios esse, idcirco ipsos à varicis immunnes præstat Aristot. sect. 10. problem. q. 37. Sunt autem varicæ venæ laxiores, & crassiores in coxis, & cruribus, ex crasso, & melancholico sanguine: quare cum eunuchi temperamento pueros, & mulieres referant, eo incommodo cum illis quouere carent: quod de mulieribus tradit idem Aristot. lib. 3. de histor. animal. capit. 19. & lib. 1. de gener. animal. cap. item 19. Et si quibusdam id accidat, ante mensuri profui tempus accidere, cum eo enim præuus ille humor, qui varices causaret, eiicitur. Carere præterea eunuchos podagra pluribus confirmat Tiraq. ad l. 15. connub. num. 45. & docet Aristot. sect. 10. problem. quæst. 37. & sanè mulieres ætate Hypocrat'is vix podagra laborabant, quod deinceps tamen in aliquibus compertum est, sicut & in eunuchis. Vide Paræum lib. 8. cap. 12. aculeant aliqui ingluuiem, & venerem. Non caluescunt etiam eunuchi; ex Hypocr. lib. 6. Aphorif. & lib. de natura pueri. Aristot. lib. 3. histor. anim. capit. 11. & sect. 10. problem. q. 56. Plin. lib. 11. cap. 37. quia sunt frigidioris temperamenti, & caluities oritur ex capitis exsiccatione, quam etiam affert vsus veneris: & Romani coluere Venerem Caluam, teste Lactant. lib. 1. cap. 20. & Augustin. ep. 44. quia Venus intemperans caluos facit. Capitolin. tamen sub finem vitæ Maiorinor. & Veges. lib. 4. hunc Caluæ Venetis cultum repetunt à feminis Aquilensibus vtro decaluatis, cū deessent viris nerui ad sagittas intorquendas. Non læduntur Eunuchi à virulentia halitus venefici, & pestiferi: ita Scaliger exercit. 277. ex Dione Cassio in Traian. Denique eunuchos longæuios esse tradit Albert. Magn. tract. de morte, & vita, cap. 8. & Franciscus Le Roy tract. de axiomatis Aristot'is, verb. castrati.

Tertia causa pretij eunuchorum esse poterat, quòd iis tutius, quam aliis quædam munia crederentur. Primum munus erat, quorumdam Deorum cultus: nam apud Ægyptios Sacerdotes excisos fuisse tradit Athenæ. lib. 7. c. 13. ex Anaxádride: Heliopolitanos Herod. lib. 2. Ephesim Dianæ Strabo lib. 14. Hierophantus. Atheniensum cicutæ sorbitione se curatæ ait Hierony. lib. 1. in Ionian.

Ionian. de Rheæ, siue Cybeles matris Deum sacrificulis res est peruulgatissima. Vide Arnob. libro 5. & 8. Lucian. leg. de Dea Syria. Deque furore sese execantium in illis sacris Apulei. lib. 9. milesior. Hierony. epist. 18. Audi Iuuenal. satyr. 6.

— ecce furentis
Bellona, matrisque Deum, chorus, intrat, & ingens
Semivir obsceno facies reuerenda minori,
Mollia qui rupta secuit genitalia testa,
Iampridè cui rauca cohors, cui tympana cedunt
Plebeia, & Phrygia vestitur bucca tiara.

Claudian. lib. 1. in Eutrop.
Vel si sacra placent, habes pro Marte Cybelem,
Rauca Celeneos ad tympana disce furores,
Cymbala ferre licet, pectusque illidere pium
Inguinis, & reliquæ Phrygiis abscindere cultris.
Prudent. hym. 10. S. Romani.

Sunt sacra, quando vosmetipsi exciditis,
Votinus & cum membra detrunctat dolor
Cultrum in lacertos exerit sanaticus,
Sectisque matrem brachiis, placat Deum
Funere, ac rotari ius patitur mysticum,
Parca ad secundum dextera ferrur impia,
Cælum meretur vulnerum crudelitas:
Ast hic metrenda dedicat genitalia,
Numen reciso mitigans ab inguine,
Offert pudendum semivir donum Dea,
Illam, reuulsa masculini geminis
Vena effluenti pascit actum sanguine.
Vterque sexus sanctitati displicet.
Medium retentat inter alterum genas,
Mas esse cessat ille, nec fit femina,
Felix Deorum mater imberbes sibi
Parat ministros lenibus nouaculis.

Hi verò nebulones, quamuis in sacris castimoniam sua exfectione præferrent, erant tamen etiam inter illa sacra spurcissimi, vnde infanda eiusmodi mysteria acrius infectantur PP. Arnob. lib. 5. Iul. Firmic. lib. 3. de error. profan. Augustin. lib. 2. de ciuit. cap. 7. lib. 6. cap. 8. lib. 7. cap. 24. & 26. Lactant. lib. 5. cap. 9. & libro 1. cap. 21. Quinimmo tam propudiosa obscenitatis puduit ipsos Ethnicos, qui idcirco hanc exfectionem in honorem Cybeles ad sensus quosdam mysticos ineptè traducere tentarunt, vt videbis apud Iul. Firmic. cap. 3. citat. Augustin. lib. 7. de ciuit. capit. 24. Euseb. lib. 3. de preparat. & Isidor. lib. 8. cap. ult. Iulian. orat. 5.

Secundum munus, quod eunuchis solis mandabatur, erat cura Gynecæi, vt qui tunc, & sine suspitione possent cum feminis conuersari, quare eunuchum aliqui deriuant ab ἔυν, id est cubile, & ἔξω, quod Hesiodo est custodire, quasi eunuchus sit lecti custos, idcirco in Gynæconitide (de qua ædium partem vide Vitruu. lib. 1. cap. 10.) diù, notatque versatos esse spadones testatur Philostrat. lib. 1. de vita Apollon. quia aberant à zelotopia, vt ait Heliod. lib. 9. histor. Æthiop. Clem. Alexand. lib. 3. pedag. capit. 4. & Lucian. in eunuchos scribit, quendam adulteri postulatam, abolutum esse, quòd Iudices non crederent hoc crimen in eiusmodi personam cadere posse: quare mirabatur Phauotinus apud Philostrat. lib. 1. de vitis Sophist. se, cum eunuchus esset, adulteri acculari potuisse: illum aliqui hermaphroditum fuisse dixerunt. Reginis famulatos esse eunuchos, habes in Curtio lib. 4. & Esther capit. 4. vnde Terentius eunuchos ait. 1. se. 1. eunuchum dixisti vellem te, quia solahis videntur Regine. Sanè Semiramidem Reginam omnia R. P. Gibal. De Negotiat.

nium primam marescastrasse dixit Ammian. lib. 14. vbi & stipatas eunuchis matronas Romanas describit. Hieronym. epist. de custodiend. virginie. ait abs se vifam primariam matronam cum hoc comitatu ad S. Petri Basilicam. Plantianus filia suæ Plautilla, que postea Antonino nupsit, centum eunuchos assignauit Romanos, quorum aliquibus erant vxores, & liberi, quos iam excisos se vidisse ait Dio Nicæus in Senecio. Eunuchos vectasse matronas, & lecticas demille significat Clem. lib. 3. pedag. cap. 4. & de Paula quondam succollantibus eunuchis vecta, testis est Hieronym. in eius Epitaphio.

Tertiò munera au lica illis credebantur, non tantum domestica ianitorum, cubiculariorum, à respicijs, & poculis, cæteraque eiusmodi, vt videre est apud Xenoph. lib. 7. Cyropæd. Diodor. Sicul. lib. 11. in lib. quoque. Esther. cap. 2. Alian. lib. 2. histor. variar. cap. 10. vbi Magos custodiam Ochi mandasse eunuchis narrat, meminitque Ctesias de Pharnacia eunuchos cubiculario Xerxis: de Vagao Holofernis cubiculo, præfecto Iudith, capit. 12. Id eorum etiam curæ committebantur pueri Regij educandi; quod docet Plato lib. 3. de legib. Dio Chrystom. orat. 31. & Bagoas apud Lucian. in eunuchos. Denique Regum cadauera, donec humo conderentur, asserebant. Quare Heraclius iussit, suum sepulchrum ornibus triduo patere custodibus eunuchis: quod scribit Nicephorus Constantinop. in historia. Non modò autem hæc domestica ministeria, sed primæ illis dignitates, atque ipsa Reipublicæ cura mandabatur, & quidem æratio, siue gazis, & thesauris Regum præfuisse, habes ex capit. 8. act. Idcirco Lyfimumacus vocatus à Demetrio Gazophilax, probro duxit, quasi illum spadonem existimasset, vt obseruauit Plutarch. in Demetrio. Militiæ præfectos fuisse colliges ex Ierm. 2. De Archieunuchos ciuitati Præfecto meminit Gregor. lib. 6. Septem illi qui Assuero astabant, eius erant consiliarij, Esther capit. 1. inter autæ Dauidicæ præcipuos ministros numerantur eunuchi, 1. Paralip. capit. 18. eosque verè curatos fuisse exiit mar Pineda lib. 1. de Salomone, cap. 11. num. 3. Omnia potuisse apud Ochum Persarum Regem eunuchum Bagoan, tradit Diodor. libro 16. eadem gratiâ valuit apud Xerxem Hermotimus; apud Ptolemæum Photinus: apud Sirañacem Parthum Aldus ademptæ virilitatis, ex Tacit. lib. 6. ann. Apud Constantium omnia potuisse eunuchos, queitur Athanas. epist. ad solitarios. In his gratiosissimus erat Eusebius cubiculo præfectus, quem deinde Iulian. qui omnes has sordes ex aula eiecit, capite puniuit, teste Sozom. lib. 5. cap. 5. Imperante Arcadio Eutropius eunuchus seruilis sortis in Consulem euectus est: quod notant Socrates lib. 6. capit. 6. Sozomen. lib. 8. capit. 2. & queritur Claudian. quo tempore tanta erat eunuchorum potentia, & gratia, vt plurimi per exfectionem dignitates ambiarent, & ex vulnere occumberent, vt refert Suidas verb. ἀδύνη. Flautius quoque Antiochus patriciarum, & consularum adeptus est imperante Theodosio Iuniorè Arcadij filio. Denique summi hororum apices illi patebant, excepta purpura, vt ait Euagrius agens de Amantio eunuchos lib. 4. c. 1. Heliogabalus mancipium eunuchorum vocatur à Lampridio in Alexandro. Quis Narsetis, Chrysa-phii, & eiusmodi aliorum potentiam ignorat? fure & consiliarij Reginarum: de Cleopatra enim sic cecinit Hora. lib. 1. od. 37.

— dum capitolio
Regina dementes ruinas
Funus, & imperio parabat
Contaminato cum grege, tarpium
Morbo virorum, quilibet impotens
Sperare, fortunaeque dulci
Ebria.

Causa verò, propter quam ad eas dignitates euehebantur à Principibus, erat peruulgata opinio eorum fidelitatis, vt ait Xenoph. lib. 7. *Cyropad.* & eam ob rem pretiosiores fuisse eunuchos apud Persas scribit Herodot. lib. 6. & Corippus lib. 3. ipsos ex summa fide commendat.

Quarta causa, quæ pretium faciebat eunuchis, erant obsecræ Principum, aliorumve delicæ, & Pæderastia, quam fuisse primam eunuchationis originem dixit Lucian. in dialogo amor. & de Persis eam ob causam pueros emasculantibus ad longiorem patientiam impudicitia, vt loquitur Senec. *controu. lib. 10. controu. 4.* aut vt Hieronym. lib. 1. in Iouinian. in longam, securamque libidinem, significat Herodot. lib. 1. 6. & 8. ideoque tantum formosos exsecabant: quod obseruat quoque Dio orat. 21. & omnino affirmat Clem. lib. 3. *pedag. c. 4.* Iuuenal. *satyr. 10.*

— nullus Ephebum
Deformem seu castravit in arce tyrannus,
Nec prætectatum rapuit Nero Loripedem, vel
Strumofum, atque utero paritor, gibboque eunuchem.

Petron. *Satyr. cap. 76.*

Heu pudet effari, perituraque prodere fata,
Persarum ritu malè pubescentibus annis.
Subripuere viros, exsectaque viscera ferro
In Venerem frogere, atque vt fuga mobilis eui
Circumscripta mora properantes differat annos
Quærit se natura, nec inuenit.

Senec. lib. 1. de ira, sub fin. ed creuisse libidinem queritur. Quintilian. lib. 5. *instit. c. 12.* & Libani. in *apologia pro patre*, qui filium occiderat, ne à Tyranno captus, & exsectus scortum feret: atque ob eandem libidinis securitatem fuisse in deliciis eunuchos sceminis peruulgatum est; neque alia de causa hanc detestationem, vt loquitur Apuleius, Semiramidem excogitasse Ammian. alique tradunt. Audi Claudia. lib. 1. in Eutrop.

— seu prima Semiramis actu
Assyrius mentita virum, ne vocis acuta
Mollities, lenesque gena se prodere possent,
Hos sibi coniunxit similes, seu Persica ferro
Luxuries vetuit nasci. lanuginis umbram,
Seruatoque diu puerili flore coëgit
Arte retardatam Veneri seruire inuentam.

Claudat aculeata, & iusta Cypriani querela *epist. 2. ad Donatum.* Quæ alimenta vitiorum histrionis gestis inquinari videre contra fœdus, inique nascendi patientiam incestu turpitudinis elaboratam. Euirantur mares, omnis honos, & vigor sexus euirati corporis de decore emollitur, plusque illic placet, quisquis magis virum in fœminam frogerit.

Postrema denique pretij eunuchorum causa, est suauitas vocis ad concentus musicos: acuta enim est, & inauis, sicut & puerorum, ac sceminarum. Quod obseruat Aristot. *sect. 11. problem. 9. 16. 34. & 65.* Ludonic. Cœlius lib. 19. *cap. 12.* Macrobi. lib. 6. *Saturnal. cap. 10.* vbi ait sapius ignorari, an mulier, an eunuchus loquatur. Cuius rei causam ex superflui humoris abundantia, atque ex frigiditate eo loco explicat Disarius.

Cum igitur tam pretiosi essent, possintque etiam hodie esse variis ex causis eunuchi, quaeritur, An eorum nundinatio vsque aded quaestiuosa, licita quoque existat.

Obseruanda est, quod fusiùs diximus lib. de 7 *irregularit. cap. 3. q. 2. sect. 4.* duo esse genera eunuchorum, natos nempe, & factitios: quamuis enim pauci omnino nascantur cum hoc defectu, vt obseruat apud Aug. *ambros. 99. ex utroque testam. quaest. 116.* sunt tamen aliqui eiusmodi à natura, siue quod careant eo membro, siue quod ex conformatione, aliòve defectu, vt frigiditate, inhables sint coniugio. Alij verò arte hominum fiunt tales, siue attritione, & contusione, siue excisione, siue medicamentis: vnde variae eunuchorum species, & varij eunuchandi modi, de quibus omnibus quantum nostro instituto satis erat, ex Paul. Aegineta lib. 6. *cap. 68.* diximus. Vide Vales. *cap. 24. sacre philosophia.* Nancelium libro 7. *microcosmi, cap. 10. problem. 6.* Paulum Zachiam. lib. 2. *tit. 3. quaest. 7. num. 6.* Abulens. in *cap. 19. Math. 9. 89.* & Heribertum, siue Theophil. Raynaudum de eunuch. *cap. 2. §. 2. n. 2.* & toto illo opere.

Aio igitur primò excisionem virilitatis, siue per detestationem, vt loquitur Apulei. & amputationem prolium, siue quo alio modo fiat, licitam esse in iis omnibus casibus, in quibus alicuius alterius membri mutilatio, aut debilitatio licita foret; nempe in iustam poenam à Iudice, vel multam ab hoste, & ad totius corporis conseruationem.

Hæc assertio docetur ab iis omnibus, qui eunuchificationem aliquo casu licitam esse volunt, quos statim afferemus. Neque sanè si aliquando licita potest esse, vniuersalior, aut certior regula tradi potest illà, quam attulimus, vt eo casu licita sit, quo permissa erit alterius alicuius membri amputatio, aut debilitatio, cum non magis homo sit dominus aliorum membrorum, quam istius; quare vbi par erit causa, æquè istud demerit (vt loquitur Arnob.) aut debilitari, inutileque reddi poterit atque aliud. Itaque sicut hostis victor potest iusto bello captos aut vita priuare, aut libertate, vel naso, oculis, aliòve membro mulctare: ita & virilitate. Sic Phocas tyrannus ab Heraclio victore truncari pudendis, tum capite minui iustus est: quod habet S. Nicephorus Constant. in *historia.* Debet tamen seruari æquitas ea in re, vt culpa sit proportionata tam immani poenæ, quæ etiam ipsi noxio, & reo inferri debet, non aliis, vt eius liberis aliunde innoxiiis. Quare truculentia fuit Leonis Armeni, qui filios Michaëlis Theophilaetum, & Ignatium euirari curauit: neque benè audiit Darius, qui penè lones omnes excisione mulctauit, apud Herodot. lib. 6.

Deinde poterit hæc detestatio in poenam à Iudice imponi, si crimen ita postulet: contra quam velit Alciat. lib. 7. *parerg. cap. 23.* & Benedictus ad *capit. Raynutius, de testament. vers. qui cum alia. num. 16.* & 17. Sanè lex Salica iubet seruum, qui quadraginta denarios subripuerat, castrari, *titul. 13. de furto seruorum, §. 2.* & seruus, qui cum aliena ancilla mœcatus fuerat, ea mortua castrabatur, *titul. 29. de adult. ancilla, §. 6.* Iustinian. quosdam Bizantinos Pæderastas virilitate priuauit, & vltimo supplicio affecti, sicut & Philippus Pulcher corruptorem Regiæ nurus eadem ratione puniuit.

Denique vbi fas erit excisione vitæ conseruare proles computandas permittere chiturgo, sicut & brachium,

brachium, aliudve membrum, licebit: ita Sylu. *vers. corpore vitati, num. 3.* Tolet. lib. 1. *cap. 6. 1. neque interest, quænam pars labore morbo, vt licita sit eiusmodi detestatio, contra quam aliqui velint; nimirum vt si pudenda corrumpantur, secari possint, non verò si aliqua alia pars, vt ob lepram grassantem, immò potest & quis secandi peritus, hoc casu se ipsum demerere, sicut & pedem abscindere, si certæ morti ea ratione subducere se possit, aut si tyrannus mandaret alicui, vt si vitam saluam vellet, manum sibi abscinderet: id absque culpa facturum docent Molin. *tract. 3. disp. 10.* Tolet. lib. 5. *cap. 6. Less. lib. 2. cap. 9. num. 101.* Filluc. *tract. 29. num. 79.* Bonac. *disp. 2. de restitution. q. ult. sect. 1. p. 6.* contra Turrian. *tom. 2. disp. 29. dub. 1. num. 5.* qui Sor. Bann. & Salonium sequutus est. Quæ omnia confirmantur, quia qui ita seipsum abiecit, aut abicindi volens passus est, ad vitæ conseruationem, aut qui inuitus à Iudice, aut hoste passus est, etiam si suo scelere causam illi morbo, vel poenæ dederit, non est tamen irregularis; quod solidè, & fusiùs ostendimus *consectar. 4. citato.**

Aio secundò nullo alio casu licitam esse excisionem virilitatis: eam enim iura omnia sacra, profanaque damnant, & grauibus poenâs plectunt. Adrian. seruo spadonem facienti, & ei, qui castrandum exhibuerit, ipsique medico, qui exsecuerit, capitale esse vult, vt refertur in *l. 4. D. ad l. Corneliam, de sicariis.* Domitianus apud Sueton. *cap. 7.* castrari mares vetuit, ideoque sapius à Martiale commendatus, vt obseruauit Biuciola *tom. 1. subseciu. lib. 1. cap. 2. & ab Statio lib. 3. Syluar. carmine de cona Eurini: & lib. 4. Syluar. carmine de via Domitiana.* Aliò verò spectat quod Apollonius apud Philostrat. lib. 6. *vite, cap. 7.* dicebat, eundem Domitianum fecisse terram eunucham, quia veterat in Asia plantari vites, & vt ait Sueton. nequis in Italia nouellaret, ne videlicet cultura frumenti negligenter. Domitiani legem in excisionem confirmauit Nero apud Dionem: sub Antonino solus Præfectus Augustalis facultatem excisionis facere poterat, vt colligitur ex S. Iustino, in *apologia,* apud quem adolescens Christianus, vt doceret falsum esse, quod de promissa Venere Christianorum in sacris ferebatur, libellum obtulit Felici Alexandrino Præsidi, vt liceret se medico excidendum præbere, quod ille recusauit. Constantin. *l. 4. C. de Eunuchis:* qui eunuchos facerent in orbe Romano, capite puniuit, mancipium, & locum, in quo quid tale fuerat commissam domino diffimulante, sisco addidit: alias Principum Constitutiones dabit Balsamon ad *Can. 24. Apostolorum.* & plura alia Gregor. lib. 7. *synag. cap. 2. & lib. 36. cap. 16.* Denique Iustinian. *Novella 142.* castratores castrari iussit, ex qua sectione in gypsum mitti perpetuò voluit: mulieres verò, quæ id attentarint, mitti in exilium, confiscatis bonis; quas poenas ad mandantes, locum, & personas præbentes, offerentibus extendit. Leo verò Imperat. Constit. 60. *περί τῆς τῶν εὐνοχῶν τιμωρίας* probauit, excepto talione mutilationis. Non enim, (inquit) quia is, qui castravit, quasi resingere creaturam Dei iustus est, in contumeliam Creatoris continuo vindicem, id imitari, & pariter resingere æquum est. Vide Gregor. loco citato.

Ius Ecclesiasticum irregulares facit, tum qui excidit, tum qui se excidendi volentes patiuntur, vti fusiùs ostendimus *consectar. 4.* nuper citato, ex

Can. 21. 22. 23. & 24. Apostol. ex Can. 1. Nica. & aliis. Idcirco Ambros. lib. de *viduis.* dixit esse statuta maiorum contra abicidentes seiplos. Laxata tamen ea fuit disciplina apud Græcos, qui istos eunuchos Pontificali etiam dignitate ornarunt: vnde data occasio veri, aut falsi rumoris, sceminam in eam Sedem inuectam fuisse. Qua de re consule epistolam S. Leonis IX. ad Michaëlem Cernulanum, ac Leonem Acridanum *cap. 3.* vide & Erodium lib. 1. *rerum indicatar. tit. 4. cap. 14.* Baronius in obitu Leonis IV. Pontificis Romani, Florimund. Reimundus, *tract. de Ioann. Papisia.* Possent hoc loco adduci Patrum in hanc carnificinam iudicia, quorum aliqua loco laudato de irregularitate adduximus. Plura dabit Heribertus, siue Raynaud. in citato opere de eunuch. præsertim *cap. 4. §. 7.* vnus Cyrill. apud Suidam *verb. εὐνοχῶν,* omnia huius criminis probra complectitur. Addunt & aliqui ius diuinum *Leuit. 22. num. 24.* vbi animal emasculatum sibi offerri prohibet Deus. Ideoque Ioseph. lib. 4. *antiq. cap. 8.* negat licuisse Iudæis vel vllum animal castrare, & fugiendum esse vult commercium eunuchorum, quibus cum sit anima effœminata, id ad corpus transferunt. Et *Deut. 23.* sic edicit: non intrabit eunuchus attritis, aut amputatis testiculis, & abscisso veretro Ecclesiam Domini. Vide Interpretes, qui vario modo ingressum illum in Ecclesiam exponunt, siue de coniugio cum Israëlitate, siue de coaptatione in præfectos populi, siue de iure ciuitatis, siue de iplo in atrium templi ingressu. Quidquid enim cenfeas, inde colliges, quàm abominandum esset id genus hominum Deo, immò ferè omnibus gentibus, si Persas, & Assyrios excipias, qui & ipsi non nisi ex impotentis libidine ipsos probarunt: ipseque spurcillimus Terentius in *eunuch. act. 4. sc. 4.* eunuchum monstrum hominis vocitat.

Quod ipsa naturalis ratio docet: hæc enim exsecutio & Deo, & naturæ, quam immutat, & corrumpit, iniuriosa est. Quod eleganter explicat Ambros. lib. 5. in *Herab. cap. 3. sub fin. Tollis homini quod natus est, & virum de viro exuis, abscissaque corporis parte sexum negas, spadonem efficis, vt quod negauit natura in hominibus, implet audacia.* Similia habet Zonaras in *can. 2. Apost.* ostendens hos euitatos, & vt loquitur, exmares factos, neque viros, neque mulieres esse, sed prodigiosam quandam naturam. Et Alexander Seuerus apud Lamprid. tertium genus hominum appellabat eunuchum, quia nempe nec vir, nec mulier est: quod dixit etiam Lactant. lib. 2. *cap. 21.* Epiphani. in *heresi Palestorum.* Nazianz. *orat. de Athanas.* Prudent. *hymn. 10. de S. Roman.* Lucian. in *eunuch.* & alij. Quare eleganter Mamertin. in panegyri. Iuliam *Quos quasi à consortio humani generis extorres, ab utroque sexu, aut natura origo, aut clades corporis separauit.* Varro ait in lege Mænia scriptum, qui se eunuchisat in parte patriam, & parentem excinguit. Denique cum homo non sit dominus suorum membrorum, illa amputare pro libito fieri nequit, & sine grauissima, atque iustissima causa, vt supponimus ex disputatione de dominio, sub finem huius operis.

Aio tertio ex causis nuper allatis, quæ pretium 10 quondam faciebant eunuchismo, nullam prorsus esse, quæ licitam, & honestam reddat eunuchificationem, & ne ipsam quidem vocis ad sacros concentus suauitatem, illam à culpa immunem facere.

Huius assertionis prior pars ostenditur expensione

sione castrarum eunuchismi, quas initio recensimus, cum alia obscenae prorsus sint, alia prorsus inanes: nam formae, & iuvenae flos ad Principum, Reginarumque delicias turpitudinem, & nequitiam continet, & falsa praetera est, cum euitati illi & olidi, & luridi, ac deformes euadant, vt Cyrill. *apud Suid.* Ammian. *lib. 14.* & alij sapienter obiciunt; ipsaque probat experientia. Vide Adrian. *Iun. lib. de coma cap. 2.* ideoque eorum occursum inaspicatum, & horridulum fuisse pluribus ostendit Brodæus *lib. 4. Miscella. cap. 1.* & de Roa. *tom. 2. singular. cap. 1.* Hieronym. *epist. ad Eustochi. de castod. virginis.* facies eunuchinas ridet, & pro turpissimis habet: & Horat. *epod. 9.* indignatur Romanum militem seruire Cleopatraz, eiusque eunuchis.

Romanus (heu posteri negabitis)

Emancipatus femina

Fert vallum, & arma miles, & spadonibus

Seruire rugosis potest.

Interque signa, turpe militaria

Sol aspiciet Conopaeum.

11 Altera causa, quae petebatur ex minoribus corporis incommodis, inepta est, nam eadem ratione constitutionem, & habitum femineum, quem imitatur eunuchismus, praepone re posses virili, cum illae quorundam affectuum, quos mares patiuntur, sint immunes, molliores sunt eunuchi, & franguntur in foeminam: vnde Apuleius *lib. 7. milesio.* volentibus asinum praestigiolum, & ferocientem occidere, suadet emasculare. *Possunt, inquit, petitis e domo ferramentis huic preparatis, truceam amatorem istum, atque insuauem distitit femoribus emasculare, & quouis veruice mansuetiorem facere.* Quanta verò ex eunuchismo incommoda proueniant, ostendit Galen. *lib. 1. de femine, cap. 7.* Aretæus *lib. 1. cap. 5.* atque ex ipsis Laurentius *lib. 7. anatom. cap. 7. quæst. 1.* ex quibus Galen. colligit, membris omnibus esse nobiliores proles. Denique in excisione graue periculum vitæ incurritur: quosdam enim ex ea interisse narrat Acastro *verb. eunuchis:* & can. Apostolorum *2. 23. & 24.* eum, qui ita se excuecit, sui homicidam, vitæ suæ insidiatorem nominant. Vide Balthasar Gomefium Amexcua *lib. 1. de potestate in seipsum, cap. 9. n. 12.*

12 Tertia causa, de maiori ad quædam munia aptitudine, æque insulsa est: nam & à sacris arcentur christianis, suntque irregulares, vt fufius olim ostendimus; neque apparet quid ad veri numinis cultum excisio conferre possit, & quo iure in eum finem illam vsurpare liceat; contra quam aliqui voluerint, quos castigat Couarru. *in Clemen. si furiosus, initio num. 6.* Neque verè dixit Maiol. *lib. 1. de Megala cap. 15. num. 3.* aliquem zelo fidei posse sibi amputare virilitatem: quo iure ista detestatio ad zelum fidei pertinebit? An licebit ex eo zelo aliud membrum amputare? Nam licet flagellationes, aliaque carnis tormenta poenitentiae zelo cum laude suscipiantur, non tamen membrorum abscissiones, in ipsique etiam carnis cruciatibus moderatio seruanda est: quod de flagellationibus ostendit Gretser. *lib. 2. de disciplinis, cap. 11.* & Theophil. Raynaud. *in erudito opere Heteroclitorum pietatis, part. 1. sect. 2. num. 18.* Sanè ne ad continentiam quidem, quæ maximè sacros ministros decet, seruandam probanda est hæc excisio: quod olim circa Origenis factum docui *lib. de irregularis.* & sanè Patres improbarunt: sicut & in valesis hæreticis, vt retulimus ex Epiphani. *heresi 58.* Factum Origenis excusat à culpa Petrus Alloix *lib. 1. Ori-*

gen. defens. cap. 6. & lib. 4. quæst. 3. §. 1. cum nondum extaret canon Nicænus: canones verò Apostolorum ipsum laterent, & amor virtutis illud excusaret, sicut & alios quosdam, qui tendæ castitatis causa se mutilarunt. Iuuenis quidam apud S. Hieronym. linguam in scortum expuit: Eba cum suis puellis se denasauit: Apud Baron. ann. 870. familia complura dabit Spinell. *tract. de virginibus. numero 46.* & Bernardinus *lib. 7. de perseverant. cap. 7.* Verum quidquid sit de culpa Origenis, quam bene multi veteres agnoverunt; certum est, immunitatem à carnis tentationibus non bene quæri per eam excisionem, cum non membra, sed voluntas perniciem afferat: qua de re vide Gerson. *2. part. dialog. de cœlibatu, art. 3.* Idcirco Less. *lib. 2. cap. 9. num. 98.* Et sanè hæc excisio tacitam quamdam blasphemiam arguit, quasi Deum malè naturam instituisse velint; estque furor, & infania est, vt ait Basil. *lib. de vera virginit.* arbitrari non alitet causam peccati auferri posse, quam abscissione membrorum. In quam rem discessit etiam Chryloltom. *homil. 64. in Matth. & Ambrosi. sub fin. lib. de viduis.* Neque virginum quarundam, quæ se deformarunt, exempla rectè adducuntur: nam vis externa afferebatur earum pudicitiae, quam alia ratione tueri non poterant, quare istam singulari numinis impulsu amplexæ sunt. Sanè quod olim monimus, ipsa experientia docet, eunuchos factitios esse salaciores: quare ait Arnob. *lib. 5.* ætunatum esse in conciliis Deorum, quomodo Athydis libido, & intractabilis feritas domari posset, & tandè statutum, vt vino madidaretur, & virilibus spoliaretur abscissis. *Quasi verò, inquit, affecti, corporibus his damnis fiant languidioris audacia, & non quotidie videamus eos, qui sibi demeruerint has partes, maioris petulantia fieri, atque omnibus postpositis pudoris, & verecundia frans, in obscenam prorumpere virilitatem, flagitiorum confessione vulgata.* Idem queritur eunuchus apud Libam. *tom. 2. serm. 20.* & docet ratione, atque experimentis Basil. *lib. de vera virginit.* Cyrill. apud Suidam sepius citatus. Aug. *lib. 6. in Iulian. cap. 14.* Epiet. apud Arrian. *lib. 2. cap. 20.* ex quibus videas, quam incautè spadonibus cura Gynece imandaretur, quod plurius eiusmodi custodum infania, & spurcicia docuit sepius, & Leontium, aliosque qui, vt sine suspitione cum foeminis versari possent, hoc remedio vsi sunt, fucum fecisse, vt suam libidinem occultis, securitque experient. Alia quadam nos attulimus lib. de irregul. Plura dabit Heribertus *opere de eunuch. cap. 4. §. 3.* Denique quam inepti sint ad aulica ministeria eunuchi, eorum staccida, & mollis insoles, atque improbitas ostendunt: & sanè pessimè, vbi apud Principes gratiæ valuerunt Republicam administrasse certum est: quare plures Principes illos ex aula eiecerunt, quibus eorum perfidia innotuit; cum tamen, quod summæ fidei haberentur, in aulam fuissent acciti, magno damno Principum, qui se suaque temerariè illis crediderunt. Quæ omnia exemplis passim obuiis confirmare non placet: moneo duntaxat plerosque, qui Republicas administrarunt, dicunturque eunuchi, non fuisse reuera emasculatos, idque nomen muneris cuiusdam aliquando fuisse: quod pridem obseruauit Elias Cretensis *in orat. 3. Nazianzeni.* Perer. *in cap. 37. Genes. disp. 9.* Castro *in Ierem. cap. 29.* Maldonat. *in Ierem. cap. 38.* Sanctius Prolegom. *1. in Daniel. Lorin. in cap. 8. actor. Apostol. n. 27.* & alij.

Vltima denique causa, quæ honestare potest excisionem

excisionem virilitatis, esset suauitas vocis ad concertus sacros, quibus ipsi euitati passim adhibentur: quam caulam probat Salon. *2. 2. q. 6. 5. controu. 2.* Trull. *lib. 5. in decalog. cap. 3. dub. 4. num. 4.* nec abesse videntur Sayr. *lib. 7. claus. cap. 9. n. 38.* & Mendoza *in 1. Reg. cap. 8. vers. 15. num. 9.* acriter verò illam defendit Pasqualigus *decisio. 498. & in 99. canon. cent. 1. q. 109.* duo tamen hanc honestatem euitationis exigunt. Primum est, vt pueri, qui exciscantur, sui iuris sint, & polleant vsu rationis, atque commoda incommodave, quæ inde consequentur, percipiant, & suæ excisioni consentiant: cum enim neque sacris admoueri sine dispensatione, neque ex Constitutione Sixti V. coniugio illegitimi queant, æquam non esset, illos inuitos tam grauibus incommodis vexari. Alterum, quod exigunt, est vt sine periculo fiat excisio, quod in tanta Chirurgoꝝ, & sectorum peritia non fuerit difficile. Ita explicatam hanc sententiam probant, quia potest quilibet disponere de suis membris, vt necesse fuerit ad totius perfectionem, & conseruationem: dum igitur ageretur de conseruando homine per honestam sustentationem, qua omninò carebit, amissa suauitate vocis, & qua retenta vitam quoque honestam traducet; cur non poterit in eum finem de membro minus nobili, & necessario disponere, illudque abicere, aut ita debilitate medicamentis, vt viui non sit, & vocis illam suauitatem vnicum ipsi vitæ sustentandæ subsidium retinere, & carere illis commodis, quæ ex eo membro sequerentur, quandoquidem eiusmodi carentiam multò minus malum esse existimat, quam mendicitatem, quia & libenter coniugio carebit, & sacrorum veniam facile impetrabit.

14 Nihilominus contrariam sententiam verius docent Turcremat. *in c. si quis à medicis d. 5. 5. Prescript. ibidem, num. 1.* Geminian. *num. 2.* quos allegat, & sequitur Barbof. *in collect. ad c. si quis absciderit d. 5. n. 1.* Tanner. *2. 2. disp. 4. quæst. 8. dub. 5. num. 101.* Layman. *lib. 3. tract. 3. part. 3. cap. 1. n. 2.* Bonac. *disp. 7. de cens. quæst. 2. punct. num. 34.* Lugo *disp. 10. num. 21.* Thomas Hurtado *tom. 2. resolut. 38. moral. tract. 1. 2. num. 758.* Megala *tom. 2. promptuar. verb. eunuchus, num. 2.* Bellet. *disquisit. cleric. p. 1. titul. de disciplina clericor. §. 7. num. 12.* Diana *3. part. tract. 5. resolut. 38. & part. 6. tract. 8. resolut. 6.* Thefant. *in praxi panit. vers. membrorum mutilatio.* Lezana *tom. 3. qq. regular. verb. homicidium. num. 4. & verb. irregularitas. num. 75.* & qui alios dabit Heribertus *de eunuchis cap. 4. §. 5.* Rangol. *in lib. 1. Regum cap. 8. ad vers. 16.* Probatur in primis, quia isti castrati habentur irregulares, & contrarium probabile esse falsò dixit Ferdinand. Acastro *disp. 6. de censuris, punct. 12. num. 4.* fatenturque ipsi aduersarij, ipsos indigere dispensatione; quæ irregularitas non est ex defectu, vt patet, alioquin qui nascuntur eunuchi, aut qui per vim abscissionem passi sunt, forent quoque irregulares, cum eodem defectu laborent, quod tamen falsum esse docuimus. Deinde si ad captandum commodum aliquod temporale, & vitandum inopiam liceret sibi virilitatem adimere, cur non ad seruandam continentiam, & grane damnium spirituale fugiendum idem licuisset? quod tamen damnant PP. in Origene, & vidimus: Cur non honesta fuit excisio ad captanda munera aulica, curam Gynece, & summos honores, atque immensas opes? quod tamen ipsimet Echnici acris sunt insectati. Adde omnia illa, quæ probant excisionem malam esse, reperiri in illa, quæ fit ad vocis teneri-

tudinem, vt patet. Neque benè adducitur Balsamon *can. 4. in Trullanum,* qui refert suo tempore totum ferè chorum cantorum ex eunuchis constitisse. Quia nuper monuimus apud ipsos ea atate laxatam fuisse disciplinam ea in parte, & *lib. de irregularitate* id etiam expendimus: sanè non poruit gratissima esse illa musica, quæ tota ex vocibus eunuchinis acutis conficeretur. Denique inania sunt, quæ Pasqualigus adducit, cum non agatur de totius corporis conseruatione, sed solius vocis, neque ea abscissio sit vnicum remedium: certitudo verò comparandi ea ratione diuitias, non satis firma est, cum possit aliis de causis vox interire, aut ablona reddi, & vt dicebam, licita ex illa ipsa causa fuisset olim excisio, ad captandum introitum in aulam; neque etiam fiet ablonus concertus musicorum, cum pueri in quibus est illa teneritudo vocis, possint sibi inuicem succedere: & denique conuetudo, quam afferunt aliud non probat, quam euitatos applicari choris musicis, non verò eam ob causam esse castrandos.

15 Aio quartò negotiationem eunuchorum aliquandò illicitam, & turpem esse, aliquandò verò licitam, & honestam. Nunquam enim licet negotiandi causâ quemquam eunuchare siue ferro, siue medicamentis, vt hæctenus demonstrauimus; quare damnanda est illa veterum venalitorum nundinatio, qui vt mancipia pretiosiora facerent, illorum formæ abscissa virilitate lenocinabantur. Neque hanc negotiationem per eunuchificationem finis vilis poterit honestare: qui tamen puerum ea de causa eunuchatum à se, vel suo iussu venderet, validè venderet; nam in ea venditione iniustitia non committeretur, quamuis in eunuchificatione commissa fuisset, maxime si quis inuitus illam fuisset passus. Non apparet etiam vlla alia ratio inualiditatis in eo contractu: quare & dominus illius serui suo imperio abicisti dominium illius in emptorem transferret, & pretium suum faceret, si nihil aliud quam abscissio impediret.

Licitam verò, & aliquandò honestam eunuchorum nundinationem, quæ erat secunda pars nostræ assertionis, inde liquet, quod eunuchus fieri potest aliquis sine culpa cuiusquam, si vel talis natus sit, vel in pœnam ab hoste, aut Iudice, vel ob necessitatem totius corporis conseruationem, sicut docuimus. Quamuis enim reus sua culpa dederit causam eunuchificationi, aut etiam qui eunuchauit, peccauerit; cum tamen venaliticus illam neque fecerit, neque curarit ad negotiandum, sed talem quacumque de causa factum, vel natum inuenierit, aut emerit, poterit eundem distrahere; atque si excisio eum pretiosiorum fecerit, maiori pretio diuendere, quam si non esset eunuchus, quia reuera tunc in communi hominum æstimatione pretiosior est, neque venaliticus ipsum, vt pretiosiorum faceret, abicidit. Vnde etiam sequitur eunuchum ipsum, qui suauitatem vocis habet, aut ad alia munera aptus est, posse ea de causa maiorem suæ operæ, aut obsequij mercedem postulare, modo ea obsequia honesta sint; vt suppono: si enim inhonestata forent, idem sententiam foret hac in parte, quod de venditione reus indifferendum, quibus tamen emptor abusus creditur, vt diximus opere de vsuris, *lib. 1. cap. 1. art. 1. num. 1.* In hæsimus porro in hac nostra assertionem Constitutioni Constantini *l. 2. C. de eunuchis.* qui Romanos eunuchos vbiuis terrarum fieri, & factos distrahi, & vendi sub grauissimis pœnis prohibuit: Barbaros verò eunuchos extra Romanum imperium

imperium factos cunctis negotiationibus vendendi, emendave, ubi voluerint facultatem facit.

CONSECTARIUM X.

Status questionis. num. 1.

Duplex conventio turpis. 2.

Regula prima. 3.

Pretium acceptum ob turpem operam præstitam retineri potest. 4.

Reiciuntur alij modi dicendi. 5. 6.

Exigi potest pacta merces operis iniqui. 7. 8.

An votum de re turpi obliget. 9.

Secunda regula, Conventio de re turpi est inualida ante executionem. 10. 11.

Tertia regula, Quando nam conventio de re turpi, etiam iure positivo inualida sit. 12.

Pronuntiata uniuersalia. 13.

Certum quidem est, negotiationem, omnemque conventionem de re turpi, & illicitam, turpem quoque, & illicitam esse. Verum quia nuper art. 1. diximus materiam illicitam, non facere semper negotiationem circa illam inualidam, & iniustam; neque impedire quominus aliqua obligatio ex illa nascatur: Querimus hoc loco, an omnis negotiatio turpis, & illicita, quia est de re quadam turpi & mala, sit etiam inualida, ac proinde, an lucrum, quod ex illa sequitur, valide, immo & licite accipiatur, atque retineatur: v. g. pretium meretrici datum, vel homicidæ, vel alicui alteri suam operam ad aliquod maleficium præstanti, retineri ab illo possit, an verò restituere debeat, & si nondum pretium pactum accepit, illud accipere, immo & exigere possit, & promissor tradere obligetur, siue ius naturale tantum, & forum internum; siue ius civile, & forum quoque externum spectemus. Qua in re dissident sanè inter se DD. in plures partium factiones, vt ex eorum responsis circa singulares casus, & difficultates constat: vix enim controuersiam in vniuersum, aut in sese spectatam, & à casibus singularibus abstractam definiunt, (quod nos facere conamur) sed ad aliquam materiam singularem, meretricium, simoniam, sententiam iniustam, & alia eiusmodi, determinatam spectant: Nos verò regulas uniuersales ex eorum dictis colligemus nostro more, ex quibus deinde singulares difficultates sequenti conspectario explicabimus.

Obserua verò cum Hotman. in *D. de conditione ob turpem causam*, num. 1. conventionum alias natura, alias civiliter turpes haberi, *l. probrum* 42. *D. de verborum signif.* Natura turpes sunt, quibus de eo, quod natura probrum est, conuenit, veluti de adulterio, homicidio, furto, vt in *l. citat.* habet Vlpian. Item de nouerca, priuigni, nurus, & soceri nuptiis, *l. vltim. D. de condit. sine causa.* Sunt enim incestus illæ nuptiæ, non matrimonium iure gentium, inquit eo loco Papinian. Civiliter turpes sunt, quæ Romani iuris instituto flagitiosæ sunt, cum apud alias quasdam gentes fortassis probæ habeantur, veluti vt foror in matrimonio habeatur, *l. si stipulor. 35. D. de verb. obligat.* Audi Æmilium Probum, *Cimonis*, inquit, non fuit turpe Athenien-

sum summo viro sororem germanam habere in matrimonio: quippe cum ciues eius, eodem vterentur instituto. At id quidem nostris moribus nefas habetur. Quod idem de auitæ, materteræ, auunculi, aut patris nuptiis dicendum est, ex *l. vlt. D. de condit. sine causa.* Cum tamen incestus licitus foret apud Persas, teste Catullo, Augustin. in *Leniz. cap. 18.* quod ipsum Mirra testatur apud Ouid. 1. *metam.* vt sese ad flagitium incitet. Qua ratione furum quoque, quod apud Ægyptios permittebatur, & apud Lacedæmonios laudi erat, non natura, sed civiliter tantum probrosam dici deberet. Et sanè aliqui verba Vlpiani in *l. 42. de verb. signif.* iam allata, ita interpungunt apud Alciat. in *comm. vt furum civile tantum probrum esse significet. Probra quadam*, inquit, *natura turpia sunt, quadam civiliter, & quasi more ciuitatis, vt puta furum, adulterium ex natura turpe, quod nempe vbique gentium probrum est, corrumpere alienum matrimonium, etiam communis gentium more damnatur, inquit Lactant. in Epitome cap. 6.* Denique addit Vlpian. illud natura probrum non esse, quod potest etiam in hominem idoneum incidere; v. g. *zute-la damnari, non natura probrum est, sed more ciuitatis.* Simili ratione aliquid dicitur esse contra bonos mores, quia vel aliquid natura malum continet, vel pugnat cum moribus in ciuitate receptis: & pacta, atque stipulationes contra bonos mores sæpius Iuriconsulti nominant, non tantum quæ præbent occasionem aliquid turpiter, & iniquè agendi, vt committendi adulterium, vel homicidium, sed etiam quæ simul mores, quos in Republica seruari æquum est, violant, siue illi æquè cum naturali honestate pugnent, siue non. Sic appellat aduersus bonos mores factam iniuriam *l. 15. §. item nit. D. de iniuriis.* Quia aduersus bonos mores ciuitatis facta est, quia æni mores cuiusque ciuitatis boni præsumuntur. Aduersus bonos mores peccat, qui aduersus bonos mores ciuitatis, in qua viuunt, quidpiam commisit. Simili ratione Paul. in *l. 4. D. de conditionibus Institutionum*: conditiones contra bonos mores numerat cum iis, quæ vel contra edicta Imperatorum, vel leges scriptæ sunt, aut derisoris sunt. Papinian. in *l. 21. D. de verb. obligat.* stipulationem, qua mulier ab eo, in cuius matrimonium conueniebat, stipulata fuerat ducenta, si concubina tempore matrimonij consuetudinem repetisset, & bonis moribus conceptam fuisse respondit; ideoque nihil esse causæ cur mulier impleta conditione, pecuniam adsequi non possit: vnde colligunt contra bonos mores Romæ quoque receptos fuisse, si maritus vxori concubinam adiungens, & quod inde necessariò sequitur, constitutionem *l. c. de concubinis*, quæ Constantino tribuitur, non primùm ab illo editam fuisse, cum multò ante moribus Romanis seruaretur, vt constat ex hoc Papiniani responso, & *l. vlt. sub fin. D. de diuortijs.* & Paul. *lib. 2. sentent. iur. 20. §. fin.* Agitur verò hoc loco de negotiatione, & lucro ob turpem, & illicitam causam, siue ea natura turpis sit, siue civiliter, quamquam semper ferè contingat, turpem esse naturam, quando civiliter turpis est, quia aut boni mores ciuitatis damnant quod natura turpe est, aut quod natura sua malum non est, aut turpe, sed dum moribus, aut legibus prohibetur, iam malum, & turpe est, & vix violantur illæ leges, & mores absque culpa, etiam theologica, vt loquuntur: quia tamen quæ natura probrosa, & turpia sunt, non semper habentur talia civiliter, quia tolerantur à legibus, neque puniuntur, neque ratione illorum

illorum datur actio; idcirco sæpius vsus est in pactationibus ista distinctio, eorum, quæ naturam, vel civiliter probrosa, & turpia sunt, vt aduertit Alciat. in *com. l. 42. D. de verbor. significat.* maxime ad conventionis validitatem, & obligationem in vtroque foro diiudicandam, quod hoc loco præstare tentamus.

Regula Prima.

Quamuis negotiatio, & conventio de re turpi, & illicita, turpis, & illicita sit, non ita tamen iure naturali inualida est, vt opere prauo commisso, & re turpi posita, pretium illius conuentum accipere, retinere, atque ad eò exigere nefas sit.

Huius propositionis vniuersalissima sensus perspicuus fiet ex subiectis exemplis. Pactus es pretium meretrici, vt sui copiam faceret: propolæ, vt tibi venenum venderet, aut rem aliam, quam se non venditurum voverat: sicario, vt hominem occideret: Iudici vt sententiam iniustam ferret: fagæ, vt veneficium faceret. Et meretricem se comprimi passus est: propolæ venenum tradidit: sicarius hominem interfecit: Iudex tulit sententiam iniquam: faga veneficium meditarum, & promissum perfecit, tuque iis omnibus pactum pretium exhibuisti. Valet tota ea negotiatio, quamuis eam faciendo, & exequendo peccatum sit; neque tunc pretium à te datum, & promissum vi conuentionis repetere vales, neque qui illud post exhibitam tibi operam, quam promiserant, acceperunt, restituere tenentur: immò si isti omnes fecerunt, quod se perfecturos promiserant; nempe vsuram corporis, venenum, eadem, iniquam sententiam, aliaque eiusmodi crimina ex pacto conuentionis commiserunt, vel tecum, vel tui causà, vt fuerat pactum; pretium à te promissum exigere possunt, tuque dare obligaris, atque ita pacti conuentionem implere, quia id potes sine peccato præstare: dando enim pretium promissum non peccabis, quamuis promittendo peccaueris, & illi cum quibus pactus es.

Aio igitur in primis, eum, qui operam in opere turpi præstitit, pretium pacto conuentionis promissum accipere posse, & retinere: suppono enim qui promissit, & alterius conduxit operam, promittere potuisse, & dare quod dedit; seclodo quoque legem omnem positiuam irritantem eiusmodi pacta: attendo solam æquitatem naturalem. Ita sentiunt Lessius *lib. 2. cap. 14. dub. 8.* Molina *tract. 2. disp. 94.* Valq. *de restitutione. cap. 7. dub. 1.* & Homobon. *in exam. Eccles. part. 2. tract. 9. cap. 9. q. 24.* Azot. *3. p. lib. 4. cap. 21. q. 2.* Sayrus *in clauis lib. 10. tract. 5. cap. 3. n. 34.* Villalob. *tom. 2. tract. 11. disp. 6. n. 8.* Malder. *in 2. 2. tract. 1. cap. 9. dub. 7.* Turrian. *in 2. 2. tom. 2. disp. 14. dub. 1.* Rebell. *2. p. lib. 18. q. 1. num. 9.* Ferdinand. Acastro *de iustit. disp. 2. p. 9. num. 4. & 5.* Sà *verb. promissio, n. 3.* Sanch. *lib. 1. de matrim. disp. 14. n. 5.* Salom. *in 2. 2. q. 62. art. 5. contr. 4. concl. 1. & 2.* Sylu. *2. 2. q. 3. art. 7. concl. 3.* Dian. *tract. 16. siue 2. Miscellan. 2. part. resolut. 28.* Lugo *disp. 18. num. 54.* Fagund. *de iustit. lib. 3. cap. 6. num. 3.* S. Thom. *2. 2. q. 32. art. 7.* expresse de pretio meretricis. & ibid. eius Comment. Caietan. & Aragon. Bann. *ibid. in art. 5.* Antonin. *2. part. tit. 2. cap. 5.* Angel. *verb. restitutio, & verb. turpe lucrum, §. 1.* Armilla *verb. restitutio, §. 19.* Sylui. *ead. verb. restitutio 2. §. 2. & verb. restitutio 4. §. 2. &*

verb. elemosyna, q. 4. Nauarr. *cap. 17. n. 31.* Layman. *lib. 3. tract. 4. cap. 6. n. 8.* Petrus à Naua *lib. 4. cap. 2. n. 114.* Couarru. *in reg. peccatum, 1. part. §. 2. n. 2.* atque alij passim. Non pauci tamen, neque ignobiles DD. nobis repugnant: nam primò Comitoli. *lib. 3. respons. q. 6.* in vniuersum negat aliquid pro peccato facto accipi posse, quod & alij DD. sentiunt apud Couarru. *in regul. peccatum, 2. part. §. 2. num. 9.* quam sententiam probabilem quoque censent Lessius, Diana, Fagund. & alij quidam, licet nostram probabiliozem iudicent. Secundò Medina *Codic. de restitut. quest. 20.* negat, quidquam pro opere peccaminoso ratione sui accipi posse per modum pretij, sed solum ratione donationis gratuitæ, quæ sæpè interuenire solet; secus verò si opus sit solum illicitum ratione circumstantiæ cuiusdam extrinsecæ, vt loci, temporis, scandali iuramenti, quia opus illud seposita illa circumstantiâ bonum esset. Tertio Couarru. *in regul. peccatum, 2. part. §. 2. num. 7.* fatetur quidem accipi, & retineri posse pretium criminis naturam suam æstimabilis propter industriam, aut operam præstitam: v. g. si quis contra leges ædificet, labore die festo, homini occidendo locet suam operam: in aliis verò, in quibus neque labor impenditur, neque malitia est æstimabilis, nihil pretij, aut mercedis vice capi, vel retineri poterit. Quarto Paludan. *in 4. dist. 15. quest. 3. artic. 5. concl. 3. & 4.* lucrum ex turpi causa neque acquiri, neque retineri posse vult, quando est turpitudine ex vtraque parte tum accipientis, tum dantis: quam sententiam communem esse dicunt Nauarrus, & Couarru. Quintò Sotus *lib. 4. de iustit. quest. 7. art. 1.* & Corduba *lib. 1. questio. q. 31.* & in summa Hispanica *q. 66. & 67.* voluit, pro peccatis contra iustitiam nihil accipi, aut retineri posse, secus verò pro peccatis contra quampiam aliam virtutem. Sextò Gabriel. *in 4. dist. 15. q. 6. art. 1. notab. 4. & art. 2. concl. 4. & art. 3. dub. 5.* & Adrian. *in 4. de restitutione, q. qua incipit, Restat inquirere, an extoria:* restringunt illam sententiam ad peccata concussionis verò contingere dicunt quoties aliquis officij sui bene gerendi prætextu, quidpiam indebitum extorquet, & ultra stipendium assignatum. Quare Aduocatus pro iniquo patrocinio, Iudex pro iniqua sententia quidpiam accipiens, illud restituere debent, non verò quod datum fuerit pro homicidio, aut aliis contra iustitiam sceleribus: ideoque differt hæc sententia à priori illa, quam docuerant Sotus, & Corduba. Alij denique excipiunt crimina, quæ in foro externo puniuntur: nam pacta de illis faciendis, vbi patra sunt, non debere seruari, neque quod promissum fuit accipi, aut seruari posse dixit Couarru. *§. 2. citat. num. 7.* Less. *lib. 2. cap. 18. & 20.* Sà *verb. promissio, num. 3.* Gutierrez *de iuram. cap. 6. à num. 3.* Verum his omnibus reiectis dixi cum communiori sententia, pretium pactum pro turpi, & criminoso opere patra, capi & retineri iuste posse, seclodo omni iure positivo, de quo agemus postrema regula: quod euidenter demonstro. Nulla in ea acceptione, aut retentione committitur iniquitas: igitur licita est hæc acceptio, & retentio. Quæ consequentia certissima est, non enim illicita esse potest rei alicuius acceptio, & retentio, nisi aliquid peccetur vel in acceptione, vel in retentione. Antecedens verò manifestum est: vel enim peccatur contra virtutem, quam violauit opus peccaminosum, pro quo committendo promissum fuerat hoc pretium, quod nunc pro commisso reipla datur; vel

vel violatur iustitia, quia aliquid indebitum accipitur, aut alia quapiam ratione læditur ius alterius illa acceptione mercedis promissæ; neque sanè vlla alia turpitudine fingi potest in acceptione, de qua agimus. Atqui neutra ex istis iniquitas committitur in eiusmodi acceptione. Et primò quidem non peccatur contra virtutem, quæ per opus, cuius pretium modò accipitur, violata fuit, quia ista donatio, & acceptio pretij promissæ, non est approbatio, aut complacentia criminis iam admitti, aut noua ad illud incitatio, sed executio promissionis & compensatio operæ præstitæ: & licet tum dantem, tum accipientem pœniteat præteriti sceleris, statuerintque deinceps ab illo abstinere, vult tamen alter, quod promissit, & cuius se debitorem constituit conducendo operam, aut emendo, rem alterius præstare, & alter pactum sibi stipendium, aut pretium recipere, quandoquidem id faciendo non peccat illo peccato, quod iam admittit. Deinde non peccatur contra iustitiam, quia qui donat illud pretium, eius dominus est, vt suppono; & res, aut opera, quam compensat eo pretio digna erat, & vendibilis; cum & vtilitas, & voluptas, aliaque, quæ in ea re, aut opere reperiuntur æstimabilia, & iusto pretio compensabilia sint, quare licet ratione malitiæ neque vendi, neque permutari licet possint; ideòque peccatur in ea venditione, non tamen committitur iniustitia; neque ius alterius, quod reparandum sit, læditur; pretium, & quod rependitur, æquale est rei venditæ, vt Valq. *cap. 7. citato dub. 1.* Lessius, Delugo, & Conarru. explicant. Neque peccatum, quod in venditione alicuius rei committitur, quodque facit eiusmodi venditionem illicitam, & peccaminosam, reddit illam necessariò inuvalidam, & impedit quominus subsistat, obijeturque emptor pretium rei emptæ, & acceptæ, soluere venditori, qui etiam rei iuræ pretium validè accipit, & retinet, vt infinitis exemplis constat. Vt, si vendisti rem in loco sacro violata religione: si venenum occisuro inimicum, aut abortum procuranti: si gladium, si cibos prohibitos die ieiunij, si militem in bello iniusto habuisti, si scalas ad furtum nocturnum: an verò istorum omnium pretium non accipient, qui hæc omnia vendiderunt? Quamuis meretrix corporis sui abusu pati non possit sine peccato, neque ad illum pacto conuento, pretioque se obligare; pretium tamen pro eo iam præstito, accipere potuit, & sicarius stipendium locatæ operæ ad homicidium; neque ea acceptione iustitiam violant, vt vides. Quorum omnium ratio est, quia potes aliquandò validè vendere rem, & pretium eius retinere, quam tamen sine peccato vendere nequis, ratione scandali, voti religionis, charitatis, aut castitatis, aut alicuius alterius virtutis, quam ea venditiõ violat, quia ad valorem venditionis sufficit si vendas rem condigno pretio, quamuis eam non possis licetè, neque fortassis iuste à te abicere: v.g. meretrix non potest licetè corpus suum vendere, vxor verò neque iuste, neque licetè id potest, cum ius mariti lædat; ac proinde ea venditio sit contra iustitiam ratione mariti. Validè tamen vendit suum corpus, quia in cõmuni hominum existimatione illa corporis sui copia æstimatur aliquo pretio, & omne opus quatenus alteri aut vtile, aut delectabile est, æstimabile quoque est, atque ex natura sua vendibile, & quamuis propter aliquam circumstantiam etiam huic operi singulari, & in individuo intrinsecam, in ea venditione peccetur contra aliquam virtu-

tem, non tamen peccatur contra iustitiam respectu emptoris, cui venditur, quamuis fortassis peccetur cõtra ius alterius alicuius, atque ratione illius sit iniusta venditio, vt in adulterio, in quo læditur ius alterius coniugis, & illi fit iniuria, non tamen committitur iniustitia aduersus adulterum; ideòque nequit ratione illius iniustitiæ inuvalidari ea conuentio, ita vt peracto adulterio non possit ab adultera capi pretium conuentum: ex quibus vltterius sequitur conuentionem, cuius opus iam exhibitum est, validam esse ratione pretij pacti, & exhibiti, quandoquidem illa pretij acceptio non est contra iustitiam aduersus dantem, cui nulla fit iniuria, neque vllum ipsius ius læditur. Ergo subsistit ea acceptio, neque rescindenda est restituto pretio. Non est etiam illicita quamuis illicita fuerit promissio, & conuentio, quia in ea nullum (vt ostendi) admittitur peccatum, sed iam commissum fuit causa obtinendi illius pretij commissi: vnde vulgare illud dictum. *Turpiter promitti, sed parato iniquo opere licetè solum promissum.* Addit Delugo *disp. 18. num. 48.* satis esse ad valorem venditionis, eiusque iustitiam, quod venditor conuento pretio se priuet aliquo bono, quod poterat sine emptoris iniustitia retinere: quare siue licetè, siue illicitè se illo bono priuet, patitur in gratiam emptoris aliquod damnum pretio dignum, quod damnum pati non debet: eius igitur pretium, & compensationem capere poterit: quare cum vulgò dicitur non posse validè vendi rem ab eo, qui eius liberam administrationem, & dominium non habet, id intelligendum est, vt non possit vendi ab eo, qui rem illam sine iniustitia aduersus emptorem retinere non potest, cui rem illam sine venditione dare potest, si illi dare velit. Id porro, quod venditur à meretrice, & vxore adultera, & ab alio, qui ex pretio pacto turpe quid præstat, est carentia illius honestatis, ac rectitudinis, quam sibi iuste retinere poterat absque cuiusquam iniuria, maxime emptoris, in cuius tamen gratiam illa se priuat, illicita quidem venditione, sed validè tamen.

In hac subtiliori ratiocinatione displicet quòd Delugo velit rem, quæ in istis turpibus pactis, & negotiationibus venditur, esse ipsam honestatem, & rectitudinem castitatis, religionis, & illius alterius virtutis in quam peccatur opere prauo, de quo isti scelerati negotiatores pacifcuntur: nam vel venditur carentia honestatis, quam sibi quis retinere poterat, & debebat, eaque de causa est illicita venditio, vt videtur sentire Delugo; vel ipsamet honestas, quæ se priuat. Primum dici nequit: neque enim carentia mercis venditur, sed ipsa merx, quænis venditionem necessariò consequatur carentia mercis illius in venditore, cum vi venditionis illa à se abicere, & emptori tradere debeat, & si venditio perfecta sit, iam tradiderit; neque ante eam traditionem debeat illi pretium, nisi conuentum sit ex legitima causa de anticipata solutione. Deinde carentia, cum sit non ens, vendi nequit nisi ratione alicuius entis, quod ens venditur, cuique annexa est carentia per quandam necessariam consequutionem. Et sanè in exemplo allato à Delugo in adulterio, & meretricio non venditur carentia castitatis, & iustitiæ seruandæ marito, sed vsus corporis, cui annexa est carentia illarum virtutum, immodò venditur actus positivus contra eas honestates, quod in aliis operibus prauis, de quibus sunt ista pacta, contingit. Et sanè carentia virtutis æstimabilis non est, sed res vilis, vel delectabilis, quam eiusmodi

eiusmodi carentia consequitur, vt abusus corporis, & actus veneres, cædes, furtum, quæ non emuntur, nisi propter vilitatem, aut delectationem, quam ex illis percipere cupiunt, non verò propter carentiam honestatis. Neque etiam dici potest, in venditione operis turpis vendi ipsamet honestatem quæ se priuat qui ita turpiter operatur; quia quod venditur fit emptoris, illique traditur; neque emptor hoc loco querit illam honestatem, in quam ipsemet sua conuentione peccat, & deinde in illius executione accipit à venditore reuera rem turpem, non honestam; copiam corporis alieni, operam ad cædem, ac furtum: quæ omnia sunt æstimabilia, quamuis habeant aliunde adiunctam malitiam, siue qua emptori tradi nequeunt, sed vbi tradita sunt, non reddunt iniquam, & inuvalidam acceptionem pretij, quod pro ipsis promissum, aut datum fuerit. Quæ est communis DD. nostra sententiæ, firmaque ratiocinatio.

Ex quibus omnibus relictis primò quod aiebat Medina, non posse capi pro opere turpi, nisi quod gratiò donatur, non verò per modum pretij, cum peccatum non sit venabile quid, aut æstimabile. Nam ostendimus peccatum quidem vendibile non esse, neque vendi, sed opus peccaminosum, non ratione peccati quod isti negotiatores abesse velint, sed ratione vilitatis, & delectationis, quam in illo opere, illicitè tamen querunt, vt demonstrauimus. Vnde etiam habes contra Couarru. non modo id verum esse in opere cuius materia æstimabilis est, vt ædificatio, & labor, atque opera; sed etiam in aïo, in quo est sola delectatio; quamquam vix ea ita solitaria est, vt plurima æstimacione digna non adiungantur, vt in venere. Et sanè siue actio quæ emittitur sit iaberiola, siue non, modò sit vtilis, & grata danti pretium, æstimabilis erit. Paludani verò & plurium aliorum sententia, non posse capi pretium prauis operis, quoties turpitudine est ex parte dantis, & accipientis, quia quod turpiter accipitur, turpiter quoque retinetur, supponit euidenter falsum, & id ipsam, de quo instituitur disputatio, nempe acceptionem pretij prauis operis esse turpem. Et iam ostendimus illam cum sequitur peccatum iam commissum, esse licitam, sicut & donationem, neque turpis appellatur eiusmodi donatio, neque turpis appellatur eiusmodi donatio, nisi quia fit ex causa turpi: quod si donatio & acceptio præcesserit peccatum, fuit quidem turpis, quia ob turpem causam, & ad illam obtinendam facta fuit, factò tamen peccato, eius retentio licita erit, quia iam cessauit turpitudine, quæ fuerat in acceptione, & donatione, nempe propositum peccandi, & obligatio ad illud. Neque sanè quidquid turpiter accipitur, necessariò turpiter retinetur: potest enim ex mutatione circumstantiarum turpitudine, quæ fuit in acceptione cessare, & proinde retentionem non inficere. Si enim tibi scienti Sempronius rem alienam vendidit, peccasti illam accipiendo, vt diximus *art. 2.* Si tamen deinde Sempronius illam sibi iure comparauit, transactione v.g. facta cum Caio, cuius erat, potes illam retinere, neque teneris restituere, quia licet peccaris contra iustitiam, rem alienam sciens emendo, non tamen illam retinendo peccabis, vbi iam facta est venditio.

Non sunt etiam à communi, & nostra sententia excipienda peccata contra iustitiam, vt volebant Sotus, Corduba, Gabriel, & Adrian. quia eadem plane ratione opus prauum prauitate iniustitiæ æstimabile est, & vendibile; atque prauum prauitate intemperantiæ, aut irreligionis, vt vides comparando inter sese peccatum intemperantiæ, adulterij, homici-

R. P. Gibal. De Negotiat.

cidij, furti, & sacrilegij. Neque dicas quod accipitur peccando contra iustitiam, iniuste recipi, iniustam verò acceptionem nullam, & inuvalidam esse, atque ad eò obnoxiam restitutioni, quia iniustitia, quæ reddit inuvalidam acceptionem est ea, quæ committitur aduersus dantem, non aduersus aliquem alterum, cui quidem si fiat iniuria, & damnum irrogetur, satisfaciendum erit, quod non fiet necessariò per restitutionem rei acceptæ, & pretij pro iniuria illi irrogata; quod vides in adulterio, & homicidio; adulter enim fecit iniuriam marito, non aduetero suo, à quo sui criminis stipendium accepit: homicida fecit iniuriam homini quem occidit, atque aliis, quorum intereat ipsum viuere; non commisit autem iniustitiam aduersus illum in cuius gratiam illam cædem admisit, & à quo mercedem tanti facinoris habuit. Quare reparanda quidem est iniuria ab adultera, & homicida facta: quæ reparatio non fiet per restitutionem stipendij horum criminum, quia neq; impediuntur cum iam commissa sint, neque damnū compensabunt, immodò si adultera, & homicida pretium suæ turpitudinis retineant, erunt potentiores ad reparandum aliqua ratione damnum illatum; quod autem afferunt ex August. *ep. 54.* tangit aliam difficultatem sequenti consuetario explicandam. Denique quod peccatum pro quo commissio datur pretium promissum, puniatur in foro externo, non facit vt iure naturali duntaxat spectato non sit æque æstimabile, atque si non puniretur, ac proinde non sit æque vendibile: an verò ex ea punitione sequatur, ius civile irritare istas conuentiones, & incapaces reddere istas pacifcentes quidpiam vi illarum, vbi executioni mandata sunt, acquirendi, definimus tertia Regula.

Aïo secundò admissi sceleris pactam mercedem non modo retineri, sed etiam exigi posse. Hæc assertio sequitur ex superiori. Si enim merces illa licite accipitur, cur non etiam retinebitur; nam quænam turpitudine noua aut iniustitia fingi potest in retentione, quæ non fuerit in acceptione. Neque enim in illa retentione potius probatur aut fouetur peccatum commissum quàm in acceptione, neque noua iniustitia aduersus dantem committitur, neque aduersus alium quempiam, si in ipsa acceptione commissio non fuerit. Nam si damnum & iniuria in committendo facinore illata sunt, illa quidem reparanda sunt, verum neque de nouo inferuntur acceptione, neque retentione mercedis pro ea iniustitia patrata, neque non acceptione eiusmodi mercedis, aut eius non retentione, vel restitutione reparabitur, vt nuper euicimus; neque aduersarij consentiunt de eo cui facienda erit restitutio, si fiat enim pauperibus, aut qui dedit, quod aliqui volunt, aut filico, non reparabit damnum illatum Tertio per opus prauum quod ea mercede compensatum fuerat. Itaque omnes eadem ratione philosophantur de retentione huius mercedis, atque de acceptione, & vtramque vel simul damnant vel simul probant.

Quod vero attinet ad petitionem huius mercedis quam dixi licitam esse, docent Less. *lib. 2. cap. 18. num. 18.* Layman. *lib. 3. tract. 4. cap. 6. num. 8.* & alij qui accipi posse fatebantur: quia promissio in hoc casu obligat promissorem ad rem promissam soluendam, v.g. mercedem operæ præstitæ, quamuis ad rem turpem. Ita Less. & Laym. *locis citatis.* Valq. *de restitut. cap. 7. dub. 11.* Caietan. *2. 2. quest. 32. artic. 7.* & alij qui priorem nostram assertionem docuerunt. Tu enim promissisti titulo oneroso & ex contractu veluti locationis, aut emptionis, aut

H

cuilpiani

cuiuspiam innominati: si igitur inquit Lessius opera præstita tantum valet, quantum res aut merces promissa, nascitur obligatio iustitiae in promissore; quando enim contractus impletus est ab una parte, debet ab altera ex æquitate & iustitia naturali impleri, si id facere possit absque peccato, quod fufius ostendimus *opere de usuris lib. 3. cap. ... art. ... n. ...* atque ex his.

Colligitur ratio à priori, quia promissio obligat promissorem quoties sine peccato poni potest, etiã dum facta fuit, esset illicita: sed posito peccato de quo patrandum conuentum erat, potest deinde solui pretium promissum, vti hætenus euicimus. Obligat igitur promissio de illo facta. Et sane ad dignoscendam obligationem promissionis, non debet attendi an res illicitè promittatur, & an res illa secundum se illicita sit, sed an posita tali promissione ad huc illicita maneat, & sine peccato poni non possit; tunc enim promissio nõ obligabit. At verò si posita promissione illicitè facta, res tamen promissa potest licitè dari, aut poni, reuera obligabit, nisi aliunde lege positua irriteretur; quia illud quod obligatione impediatur, erat malitia promissionis & executionis ipsius. Atqui nulla est malitia in eiusmodi executione ex dictis, ergo illa nõ impedit obligationem exequendi promissionem, licet peccatum fuerit in promittendo, quia promittebatur propter turpem causam, & ad committendum peccatum, ad quod proinde terminabatur tota promissio, nunc verò terminatur ad solutionem rei promissæ quæ quidpiam licita est. Vt enim obseruat Valq. *dubij citati. n. 96. & seqq.* promissio ista ob turpem causam impleri potest vel propter peccatum, quod fieri intenditur, aut iam factum compensatur & approbatur, quod illicitum omnino est, & tunc nulla erit ea donatio: vel impletur promissio non ex motiuo, peccati, sed vt impleat promissor id ad quod ex fidelitate & iustitia, post acceptationem promissionis obligatur, in quo motiuo nulla est, quod alias monui, peccati preteriti approbatio, sed laboris, quamuis in re mala præstiti compensatio, quatenus ille labor propter vtilitatem aut delectationem quam ex illo percepi, & de qua pactus fueram, æstimabilis est. Addit Valq. causam propter quam impletur promissio non esse necessariam circumstantiam ipsius impletionis, quæ fidelitatem aut iustitiam tamquã propriũ obiectũ formale respicit, & potest ex fine malo, aut bono impleri. Debetque abstinere à fine malo promissor implendo suam promissionem, vti abstinere potest: quod si nolit, & finem prauũ sibi proponat in illa impletione, approbatione v.g. turpitudinis preteritæ, peccat quidem, non tamen idcirco eximitur obligatione implendæ promissionis, sed tenetur implere quod promissit ex bono fine, atque abstinere ab illo prauo fine, quem promittendo sibi fixerat, vti reuera abstinere potest; alioquin vbi quis sibi malũ aliquem finem destinaret in implenda promissione etiã licita, non obligaretur promissionem suam implere, immo neque quemlibet alium actũ, ad quẽ aliunde obligaretur, vbi motiuum illius peruersũ pro suo arbitrio sumpisset, v.g. quis debet puellæ mille nummos, quos illi bono animo promiserat in dotem, aut ex quopiam contractu iusto, & vult illos soluere ad sibi demerendã illã, etãndã que eius pudicitia; si cum tali fine eos soluat, peccat; non tamen eximitur obligatione illos soluendi. Qui quidpiã Deo vouit poterit illud ex malo quopiam fine implere, an propterea liberabitur obligatione voti? non sanè, & malũ eiusmodi finem abicere illi oportebit, atque aliũ bonum assumere, quod est in eius arbitrio. Ratio à priori istorũ omnium est, quia vbi res aut actus ex obiecto suo malus non est, immo potius

ad virtutem aliquam pertinet, licet ex prauo fine infici & vitari possit, id tamen necessariũ non est, cum ille finis ipsi extrinsecus sit, & non essentialis, qui proinde poni & remoueri potest, immutato eius obiecto & fine essentiali; quare si sit obligatio ponendi illum actum, ea obligatio non tollitur per finem eiusmodi prauum extrinsecũ, quem operas sibi asciscit, & quo corrumpit actum ex sese & natura sua bonũ, sed tenetur illam turpis finis circumstantiã à suo actu remouere eadem facilitate, qua sibi illam fixit. In impletione igitur promissionis videndum est, an res quæ ex certo quodam fine & motiuo promissa est, debeat necessariò ex illo eodem impleri, eo quod talis finis sit intrinsecus & essentialis illius obiecto; an vero alio quopiam fine quã quo promissa est, possit impleri, eo quod finis ille sit tantum extrinsecus, & operantis duntaxat, & non ipsius actus. In primo casu quando finis promissionis prauus fuit, rei quoque promissæ positio, siue impletio mala erit, quia tendit in finem prauũ eius obiecto essentialẽ, à quo proinde tolli nequit; & quãuis alius quispiã externus accedere posset, ille tamen nõ tolleret prauitatem finis interni, siue obiectiua, à qua necessariò malitia formalis in illum actum & malitiã impletionis, siue rei promissæ deriuabitur, vt in furto ad dãdam elemosinã facto: contra quam fiat quãdo finis obiectiua actus est bonus; corrumpi enim potest à fine prauo, quamuis tantum extrinsecus, neque potest fieri actus bonus ob finem prauũ, oratio v.g. ad mortem inimico oprandam; cuius discriminis rationem reddidimus 1. 2. & in scietia canonica: satis modo sit operantem tendere in illud obiectũ non præcisè secundum solam honestatẽ obiectiua quam habet, sed vt in effectum ex illis circumstantiis, illoque maximè fine quem sibi præscribit, qui in illo actu est ratio formalis sub qua, & ratio essentialis obiecti; siue ratio formalis quæ, eamque totam respicit prout subest illi fini, licet extrinsecus, in quem collimar operans, & ad quem totum suum actum dirigit. Quando igitur actus aut res quæpiam promissa habet necessariò illum eundem actum quando ponitur, quem habuit quando promissa fuit, ac proinde promissio eiuque impletio ex eodem fine & motiuo necessariò ponuntur, si promissio fuit praua, erit quoque praua eius impletio, quemcumque finem extrinsecum sibi assumat promissor, dum suam promissionem implet, & rem promissam ponet, quia illa impletio siue rei promissæ positio ex sua natura & fine intrinsecus, atque obiectiua mala est. At verò quando promissio & eius impletio non habent necessariò eundem finem, neque res promissa ex suo obiecto mala est, potestque ad malum aut bonum finem ex arbitrio promittentis assumi, necesse non est, vt si promissio mala fuit, impletio ipsius etiã mala sit, quia idcirco promissio mala fuit quia promittens illã pro sua voluntate ad prauum finem destinauit. Neque enim prauus ille finis essentialis & intrinsecus est rei promissæ. Impletio itaque ex alio quopiam fine fieri potest, qui si bonus sit, bona quoque erit illa impletio, obligaturque promittens ex alio fine implere, quam quo promiserat; cum sit in eius potestate, & finem quem habuerat promittendo possit deponere, immo & illius suscepti pœnitere, atque adeo tenetur promissionem licet illicitè susceptã implere, cum id licitè & sine culpa possit, si lubeat. Quod totũ facile est explicare in hac turpi negotiatione, de qua agimus. Titius promittit certam pecuniã Cornelie, illa vicissim sui corporis copiã: vtraque promissio turpis est & illicita. Sed promissio Cornelie est naturã sua, & ex fine intrinsecus turpis, quia

quia res promissã, nempe vsus corporis extra legitimum matrimonium, turpis & malus est. Promissio Titij illicita quoque est, sed ex fine promittentis, atque extrinsecus rei promissæ, quæ est pecunia, cuius datio non habet ex natura sua finem aliquẽ intrinsecum malum, alioquin nunquam posset bene & licitè dari. Quare quando fit ob turpem causam, turpis, quando ob bonam, bona est. Porro in arbitrio illam dantis aut promittentis est, quem sibi vulerit finem constituere. Inde sequitur vt impletio promissionis quam sui corporis fecit Cornelia, sit æque mala atque viciosa ipsa promissio, neque absque peccato poni possit, quia ex fine intrinsecus mala est, id eoque promissio non modo illicita fuit, sed etiam inualida, cum ad sui executionem obligare non possit, alioquin obligaret ad committendum peccatum, vt statim monebimus. At vero promissio Titij dandæ pecuniæ pro copula Cornelie obtinenda, illicita fuit, sed ex fine tantum extrinsecus, ad quẽ donatio pecuniæ, quã promissit Titius, ab ipso relata & ordinata fuit, neque ante obtentũ illum finem obligare potuit, quia obligasset ad peccatum, vt dixi. Obtenta tamen illa copulã, datio pecuniæ promissæ poterit alium finem habere, quã copulam obtentam, quandoquidem eiusmodi finis erat illi extrinsecus, qui proinde remoueri potest, & assumi finis alius bonus, nempe fidelitatis & iustitiæ quæ ipsum obligat implere promissionem onerosam, quando sine culpa potest impleri. Quare tandem Valq. n. 99. & 100. ait causam ob quam fuit facta promissio, neque esse finem, neque causã impulsivã ipsius executionis hoc loco; ad id enim deberet allicere voluntatẽ per sui complacentiam in eo actu, quod nequit facere hoc casu, alioquin voluntas sibi complaceret in peccato commisso, ad quod committendũ facta fuerat promissio, immo potest & debet dolere voluntas de eo peccato. Quãuis igitur nõ fuisset mandata executioni promissio, nisi mala actio præcessisset, quia tunc non fuisset obligatoria, nõ tamen propter illã tanquã propter finem sit ipsa executionis, sed quia vult se liberare obligatione qua tenebatur, quãuis illicitè & per actũ prauũ fuisset suscepta; alioquin omnes contractus illiciti, & peccaminosi, essent quoque inualidi, si obligaret ad peccatũ committendum, & aliter impleri nõ possent; quia si fuerunt illiciti, peccatũ commissum est in eorũ celebratione, & tamẽ si aliunde nõ irritetur, obligat sine dubio, quoties obligatio per illos malè suscepta, potest tamẽ sine peccato impleri. Confirmatur quia quoties potest quis licitè retinere acceptũ, tenetur qui promissit, illud dare ratione fidelitatis, quãcũque ob causã siue turpẽ, siue honestã promiserit. Quid enim amabõ illũ ab obligatione tunc liberabit?

9

Dices inde sequi votũ Deo factũ ad obtinendã rem turpem, vt amicã copulã, inimici cadẽ, obligare, & iis rebus obtentis esse implendum; quia post eã rem obtentã, turpẽ licet, impleri deinde sine culpa poterit, sicut dicebamus de promissione humana, quæ posita peccato, & causã turpi, propter quã facta fuerat, impleri potest sine peccato, ac proinde obligat.

Resp. votũ fieri posse cum conditione turpi pluribus modis. Primo in odium turpitudinis, v.g. si ludã, si peierẽ, si fornicer, erogabo centũ aureos pauperibus, visitabo limina Apostolorũ, ieiunabo, siam religiosus. Quod votũ licitũ & validũ est: quia qui ita vouet, promittit se quidpiã acturũ vt turpitudinẽ impediatur, nõ vt illam committat, eamque committam peccat eo voto quod obligat tum ad turpitudinem euitandã, tũ ad eam castigandã, si commissa fuerit. Quare nihil agit omnino, vnde turpitudinis deriuetur

R. P. Gibal. De Negotiat.

in illud votũ, & ipsũ inualidũ reddat. Quod sapiẽter aduertit Durand. in 3. d. 39. q. 5. & Caietan. 2. 2. q. 88. art. 2. Suar. lib. 2. de voto c. 5. n. 4. & Valq. de restruct. c. 7. n. 103. Secũdo fieri potest votũ ad impetrandam rem malam & turpẽ, siue ad auxilium pro malo & turpi facto, siue ad gratiarũ actionẽ pro re turpi intentã, v.g. ad obtinendã inimici cadẽ, vel copiã formiã impetrandã; hoc votũ impiũ, sacrilegũ & prorsus inualidũ est. Ita Caiet. verb. votũ, & 2. 2. q. 88. art. 2. Sylu. verb. votũ 2. q. 2. Nauar. c. 12. n. 30. & 43. Suar. lib. 2. de voto c. 5. n. 7. Sanch. lib. 4. in decalog. c. 6. n. 13, qui alios dabit: quia facit Deũ auctore mali quod ab illo eiusmodi voto impetrare vult. Eiusque etiã executio mala est, quia cũ fiat in compensationem illius rei turpis obtentæ, Deum quoque auctorem mali facit, aut fateatur, quod omninò impium est. Et sane cum iste non vouerit nisi cũ respectu ad illũ actum turpẽ, atque ad illũ obtinendum, neque deinde exequitur rem promissam, nisi in ordine ad eandem turpitudinẽ, cuius agnoscit Deum datorẽ aut auxiliatorẽ, seque ea de causa illi obstrictum fateatur, necessariò dicendum est ex intentione operantis totum illud votũ ad eiusmodi prauũ finem dirigi. Neque enim promittitur v.g. elemosyna, aut deinde datur, nisi sub ratione mercedis, & veluti stipendij pro auxilio ad turpẽ actũ, vel rẽ dato. Quare tota materia voti reuera quadã turpitudine inficitur, ac proinde votũ ipsũ reddit nullũ & sacrilegũ, cum ab illo nequeat separari turpitudinis, aut intentio obtinendi illam mediante re promissã.

Dices nihil postulari à Deo per eiusmodi votum, quod facere nõ possit, ac reipia interdũ faciat, v.g. victoriã in bello iniusto, quia tunc non petitur vt Deus sit auctor iniustitiæ, sed quod sapius ipse faciat, ita illã actionẽ materialẽ dirigat, vt quãuis ego in illa faciẽda peccem, nihilominus victor euadã. Siue peto vt mihi Deus victoriã concedat eo modo quo mihi illã iuste, & sanctè cõcedere potest. Neque sanè intendo facere Deũ auctorem peccati, vt malè supponere videtur Caiet. Immo id in meã intentione excludo, cum solũ intendã à Deo eo modo, quo (vt dixi) illã dare sanctè potest, licet ego in illa petenda, procuranda, & intendenda peccem propter iniustitiam, quam in illo bello quod suscipio, vel gero aut fateor, committo. Sicut si dicerem, licet iniquus sim, & iniquè bellum geram, scio te posse facere, vt hac iniqua actione obtineam, quod quero, neque tu idcirco iniquus eris, hoc igitur mihi concede, quod si feceris, reum me voti talis habebis. Quidnam amabõ, in toto illo voto reperitur quod Deum mali faciat auctorem?

Resp. cum Suar. cap. 5. citato, n. 14. votũ eiusmodi iniquũ, & sacrilegũ esse, quia in eo vouens ordinat totã Dei actionẽ ac permissionem quã postulat, ad prauũ finem, & iniustã victoriã, quod per se malũ est. Neque enim bonũ aut procurare, aut facere, aut ab aliis fieri velle propter malũ finem possumus absque culpa, quẽ in hoc casu grauem iniuriã Deo infligit, cum eius actionẽ sanctissimã, in turpẽ finem nobis vsui esse queramus, & velimus Deũ suã cooperationẽ & auxiliũ ordinare ad fauendum nostræ impiæ voluntati & petitioni. Neque præcisiones quas hoc casu Caiet. fingit reipia poni aut solent aut possunt ab operante, & reuera tota illa petitio rẽdit in finem, prauũ cõcupitũ, & res quæ promittitur ad illũ obtinendũ ordinatur, & ideo, ab eo necessariò inficitur.

Dices hinc sequi non licere in bello aut duello iniusto aliquid vouere pro propria incolumitate: v.g. si incolumis euadã, Religionem; cuius tamen contrarium affirmat. Caietan. Nauar. & alij, quos

H 2

adducit

adducit & sequitur Suar. *cap. 5. cit. n. 16.* probatur consequentia, quia nostra illa incolumitas quam hoc casu petimus, ordinatur ad iniustam victoriam, immo ipsius magna pars est, neque duo ista separari in ipsa intentione possunt.

Respondetur discrimen esse, quia in isto exemplo, neque malum intenditur, neque etiam bonum quaeritur per turpe medium; sicut in priori, in quo iniusta victoria quaerebatur per Dei actionem, quae tanquam medium ordinabatur ad ipsam obtinendam. Hic vero quod quaeritur est propria incolumitas, quae per votum postulatur à Deo, eo quod sit in gravi periculo in bello, neque ordinatur illa conservatio nostrae vitae tanquam medium ad iniustam victoriam, sed ad suae naturae commodum, quod totum bonum est. Neque etiam iniusta victoria ordinatur ad propriam incolumitatem tanquam medium, cum bellum & duellum sint potius medium ad destruendam vitam, quam ad illam conservandam. Itaque si ista omnia in sua intentione separaret vouens, votum illud bonum erit & obligabit. Similiter si fur vouet ne in furto deprehendatur, obligatur suo voto ex Armilla *verb. votum. n. 3.* & captus in bello iusto, aut à Prætoribus, vouet si poenam euaserit, voto suo tenetur ex Azor *lib. 11. cap. 15. quaest. 3. Sanch. lib. 4. & in decal. cap. 6. num. 23.*

Tertio fieri potest votum in gratiarum actionem alicuius rei turpis obtentae, v.g. victoriae iniustae, expugnati pudoris, & eiusmodi aliorum: quod votum vel est pure gratificatiuum, vel etiam simul impetratiuum. Primum non suscipitur nisi re omnino obtenta, ita ut & promissio ipsa, & rei promissae executio existant post finem illum prauum iam obtentum; v.g. post victoriam iniustam vouetur peregrinatio, & fit in gratiarum actionem. Alias vero votum quoad promissionem fit ante victoriam, & eius deinde executio victoriam obtentam consequitur in gratiarum actionem, quod votum simul gratificatiuum & impetratiuum est. Postremum hoc votum inualidum est, & quoad promissionem, & quoad ipsam executionem, quoad promissionem quidem quia ipsa est impetratiua illius prauae finis, & ad illum ordinat auxilium quod à Deo postulat, facitque sui sceleris auctorem, & cooperatorem, ut diximus. Quoad executionem quoque iniquum est tale votum, quia ut disputat Suar. *n. 20.* sic profitemur Deum auctorem fuisse illius iniustae victoriae, aut turpis alterius rei, pro cuius obtentione illi gratias agis, soluisque pretium Deo, iniquo pacto cum illo facto comparatum, quod quam iniuriosum Deo sit, nemo non videt. Quare censetur Suar. ut qui actionem illam primam sine peccato facere voluerit, illam omnino à voto praescindat, & ab impetratione separet. Ponat videlicet illam sponte absque intuitu voti, & absque obligatione vi illius contracta; sed lubens in gratiarum actionem boni cuiusdam effectus, ex causa tamen mala consequenti, atque ita malitiam quam effectus à sua causa accipiebat, praescindat.

Votum autem pure gratificatiuum, siue pura gratiarum actio, & quoad promissionem, & quoad executionem, quod proinde non nisi effectu consequuto suscipitur, validum & bonum erit, si effectus per actionem iniquam consequutus bonus sit, & omnis malitiae actionis per quam comparatus fuit, expers, alioquin si malitia causae in eo quodammodo perseveret, malus erit, ut patet. Ita Suar. *cap. 5. cit. n. 19.* Ferdin. Acastro *disp. 1. de voto puncto 8. §. 3. n. 4.* contra Sanch. *lib. 4. in decalog. cap. 6. n. 13.* Less. *lib. 1. cap. 40. n. 37.* Layman. *lib. 4. cap. 7. n. 2.* quia in hoc casu separatur bonitas effectus à malitia causae. Neque enim aguntur Deo gratias pro peccato commissio, aut pro iniustitia victoriae, aut Dei actio in malum sine refertur; sed

pro tali effectu bono, & ut fuit à Deo, à quo non potuit non bene fieri. Quare magnum discrimen est inter hanc gratiarum actionem puram, & non puram, siue cum impetratione coniunctam, & vi illius positam, quia cum impetratione refertur ipsam actionem, & auxilium Dei, atque illud bonum effectus ad finem malum, malitia nequit ab illa separari, quam etiam deinde in ipsamet executione deriuat: quod non contingit in pura actione gratiarum, nisi malitia in effectu aliquo modo perseveret, ut qui gratias agit pro ciuitate, aut fundo bello iniusto, aut lite iniusta obtentis. Si adhuc fundum aut ciuitatem illam sibi retineat, peccat, & inique vouet, quia gratias agit Deo pro retentione iniusta, & illam nouum beneficium existimat, estque in ea actione gratiarum virtualis quaedam petitio retentionis illius, & confirmatio propositi retinendi quod iniuste comparatum est. At vero quando malitia actionis non perseverat in eius effectu aliunde bono, potest pro eo effectu pura gratiarum actio institui, ut pro filio ex illicita venere suscepto. Potest enim quis & detestari turpem venerem, & prolem tamen ex illa susceptam sibi gratulari, non tamen vt ex tali venere suscepta fuit. Vide eundem Suar. *num. 4.*

Quarto denique potest fieri votum sub conditione turpi, quae rationem habeat purae omnino conditionis, & nullo modo finis, quod votum obligatorium est. Ita Nauarr. & Caietan. citati. Vasq. de *restitu. c. 7. n. 103.* Sanch. *c. 6. citato n. 17.* Suar. *c. 5. n. ult.* Caiet. *2. 2. q. 88. art. 1. dub. 4.* & *verb. votum, cap. 2.* Tabien. *verb. votum, 2.* Valent. *2. 2. disp. 6. q. 6. punct. 2.* Neque alij negant, nisi quia existimant esse impossibile, vt votum fiat cum aliqua conditione ita pura, vt nullo modo induat vicem finis, eorumque omnia argumenta idem supponunt. Ita Abulen. *in c. 30. n. 92.* Sylu. *verb. votum 2. q. 2. dicto 3.* & alij. Et sane vix id contingere posse existimant Caiet. & Val. sed male, quia si Dux pugnant contra Turcas voueat religionem si Turca vicerit, sane non intendit suo voto victoriam Turcarum. Si quis idem vouerit, si vxor adulterium admittat, si soror fornicetur; & in eiusmodi alijs fingi potest, quamuis vouentes vix soleant distinguere finem à conditione sub qua vouent, nisi vbi deinde à perito interrogantur singillatim, quid vouerint, & sepius etiam interrogati vix certi quidpiam de sua illa intentione pronuntiare possint. Nostra tamen assertio constans est, quia pura conditio voti cum finis non sit, non potest impedire validitatem voti, quod & bonum est, & ad malum non dirigitur, quamuis non nisi posita aliqua mera conditione turpi obligaturum sit; quae conditione neque ipsi ponimus, neque ab alijs poni volumus, neque vt ponatur vouemus.

Ex his porro omnibus facile fuerit offerre discrimen inter votum & promissionem humanam. Cur nempe quando est pro opere turpi obtinendo, post illius executionem promissio humana implenda sit, siue res promissa ponenda sit, quia poni potest sine turpitudine, & votum impleri non debeat in illo casu, quia sine culpa impleri nequit. Quia tunc solum votum impleri nequit, quando est vel impetratiuum, vel simul etiam gratificatiuum de re turpi obtenta. Ne videlicet Deum faciamus auctorem illius turpitudinis, siue promittendo quidpiam pro illa obtinenda, siue gratias agendo pro obtenta, quoties ea gratiarum actio non est pura, pro effectu bono ex actione mala consequuto, siue vlla tamen relatione ad actionem malam. At vero in humana promissione facta pro re turpi obtinenda ab aliquo, licet promissio turpis fuerit, executio deinde rei promissae quae aliunde ex se

sele bona est, non est necessarium turpis, quia etsi per illam agnoscamus hominem auctorem au cooperatorem turpitudinis commissa, illi tamen nullam iniuriam facimus: & aliunde eius operam & laborem aestimabilem compensamus ex iustitia; quandoquidem ad illam compensationem nos obligauimus. Quae obligatio fuit quidem illicita, non tamen inualida, vt haecenus ostendimus. Eodem modo, quo si quis à Sempronio petiisset gemmam ad expugnandam Fuluae pudicitiam, quae gemmam eiusmodi deperibat, promitteretque duplex pretium, si optatis potiretur, vt perfecta ad illud pretium duplicandum teneretur; quid enim turpitudinis in illa solutione pretij reperitur?

Secunda Regula.

Conuentio & negotiatio de re turpi inualida est iure naturali ante eius executionem inchoatam, & licet ab vno inchoata sit, si tamen ab altero sine turpitudine perfici & completi non poterit, complenda non erit.

Haec regula ab omnibus conceditur, & ex superiori necessario consequitur, in qua ostendimus posita re aut actione turpi, rem pro illa promissam, accipi, exigi & retineri posse, quoties sine turpitudine accipi potest. Vti eo casu posse demonstrauimus, quia tota ratio implendae aut non implendae promissionis eiusmodi, est turpitudine quae in illius impletionem reperitur, aut non reperitur.

Dixi igitur primo eiusmodi turpem negotiationem, quamdiu mandata non est executioni ab vlla parte, non obligare, & implendam non esse. Pepegisti cum meretrice, cum sicario, saga, & alijs similibus, neque adhuc crimen admissum est, neque tu pecuniam & pretium numerasti: resque vt loquuntur integra existit, sine dubio dissolendus est contractus, aut potius non seruandus, cum inualidus profusus existat, alioquin ad peccatum obligaret, quandoquidem sine crimine mandari executioni non potest.

Dixi secundo quamuis huius negotiationis, & conuentionis executio iam incepta sit ab vno contrahente, si tamen ab altero sine culpa perfici nequit, omittenda omnino erit. Numerasti pretium pactum meretricis, sicario, veneficae, sed meretrix sui vsum nodum praebuit, neque sicarius eadem, aut saga veneficium commisit, non debet promissionem cum eiusmodi scelere complere, neque ad id obligari potest, vt constat. Quare pretium restituere debet ei qui illud dederat, nisi peculiari aliquo iure in poenam pacti criminis illo priuatur; & illud vel filio, vel pauperibus addicatur. Vnde vides casum istum longe diuersum esse ab illo, quem in posteriori parte superioris regulae posueramus: in illo siquidem supponebamus totum crimen iam commissum fuisse, copulam v.g. illicitam, eadem, veneficium, & quod deerat ad complendam totam executionem huius conuentionis, adhiberi sine crimine posse: v.g. solutionem & acceptionem pretij pacti pro opere turpi, quod iam paratum est, vti suffraganeum fuit expositum. At vero in casu huius regulae, complementum quod deest, est ipsum crimen, de quo paratum fuerat facta conuentio; quare ab illo profusus abstinendum erit, vt patet.

Tertia Regula.

Vs posituum aliquando eiusmodi conuentione turpem inualidat, redditque incapacem contrahentem pro turpi opere committendo, quidquam

R. P. Gibal. De Negotiat.

acquirendi, aliis crimen commissum priuatione stipendij & conuentae mercedis puniri mandat, aut per iudicem re ipsa puniri, aliis denique denegat tantum actionem ad pretium pactum postulandum. In priori casu inualida est tota negotiatio, neque vi illius quidpiam accipi, exigi, aut retineri potest, etiam in foro interno. In vtroque autem posteriori casu totum illud pretium & accipi, & exigi, & retineri poterit, in foro interno, donec per sententiam salté declaratoriam criminis, illo excidisse pronuncietur.

Huius vniuersalissimae regulae sensus perspicuus est, & dissidentes DD. sententias atque diuersa & pugnantia iura amice componit. Neque vltiori probatione indigere videtur. Certum enim est ex opere de *usuris lib. 3. cap. 2.* legem humanam posse irritare contractus, & reddere personas incapaces ad contrahendum, & quidpiam acquirendum vi contractus, quem irritum & inualidum esse vult; ac proinde vi illius nullum comparari tunc dominium. Certum secundo est omnem legem prohibentem, non esse semper & necessarium irritantem. Certum est tertio contractum saepius in iure dici nullum & irritum, quia annullari & irritari debet, aut potest à Iudice, qui quamdiu talem actum non pronuntiabit esse nullum, & irritatum, iustitiam & obligabit, donec re ipsa irritetur. Denique aliquando contractus, aliusve actus, neque irritatur à lege, neque irritari madatur, quamuis ad illum sustinendum non concedatur actio in foro externo, in quo actor non audietur, sed repellatur vbi agere volet: in quibus omnibus casibus certum est vim inesse contractui, & quidquid per illum promissum fuerit, aut acquisitum, suum valorem aequè obtinebit, atque si leges de illo siluissent, donec Praetor de illo statuerit, vel vi legis quae iubet, vt actum irritet, vel ex iplo suo officio, puniendo contrahentes, dum rebus per eiusmodi iniquum contractum acquisitis hos priuat. Nam si solus actio denegatur, nulla fiet mutatio circa naturam & valorem contractus. Quae omnia constant, tum ex loco citato, tum ex nostra scientia canonica. Ex quibus explicata & demonstrata manet nostra Regula. Nam quoties lex humana siue civilis siue canonica turpe aliqua conuentionem irritam & nullam esse vult, & incapaces faciet contrahentes aliquid per illam ob turpitudinem ipsius, acquirendi, nihil sane tunc iure acquirat, & si quid acquirerint retinere non poterunt, illudque restituere debent, propter inualiditatem contractus, non ex natura rei, sed lege humana inducta. Quando autem lex solum irritari mandabit eiusmodi turpem negotiationem per Praetorem in poenam admissi criminis; opus erit sententia iudicis ad indicendam illam nullitatem, & quamdiu Praetor nihil pronuntiabit, persistat validus contractus, & quod vi illius debitum erit, aut acquisitum, & accipi, & retineri poterit, modo nuper explicato in duabus prioribus Regulis. Quod verius multo erit quoties lex solum actionem denegabit. Quae omnia ex principijs vniuersalissimis certa sunt, & in omnibus alijs negotiationibus valent, quoad forum externum. Attendendum enim semper est, an ius illis assistat, probando illos & dando actionem, an resistat irritando, an irritet inibendo, vel prohibendo, aut puniendo, an denique non assistat denegando actionem. Atque in his omnibus nemo difficultate mouet, sed laborant vt definiant quomodo circa singulas conuentiones de quibus disputatur, ius posituum se habeat. An illis assistat, an resistat, an tantum non assistat. Quod de conuentionibus ob turpem causam quaerunt Iurisconsulti in *D. & C. de*

H 3

conditioe

condictione ob turpem causam. Et vix vniuersalem doctrinam tradunt: sed circa singulares quasdam pactiones & causas: neque nostrum fuerit tantas lites aestimare. Quare nostro instituto sufficere quaedam pronuntiata, quae sapienter tradidit Couarr. in *regul. peccatum 2. part. §. 2. n. 6.* referre.

13 Primò apud Iudicem nemini licet agere ad mercedem, vel pretium eius operis quod habet crimen ab eodem Iudice puniendum externa poenitentia. Quod euidenter ostendit *l. mercalem §. C. de condition. ob turpem causam.* Vbi qui vxoris suae mercalis mercedem exigebat, repellitur, quia eo ipso crimen & turpitudinem lenocinij fatebatur.

Secundò in pari turpitudinis causa lex humana denegat actionem, & repetitionem eius quod propter aliquod scelus committendum datum fuerit; *ex l. 4. in princ. D. de conditione ob turpem causam.*

Tertiò quamuis lege humana denegata sit repetitio eius quod ob crimen & maleficium datum fuerit, non idcirco qui accepit, tutus erit in conscientia, si alioquin ex iure naturali, vel propter materiam inualiditatem, vel aliqua alia de causa, tenebatur ad restitutionem eius quod acceperat, quia inualidè acceperat. Quia lex denegans danti repetitionem, non idcirco dat ius accipienti, si aliunde non habeat. Itaque res tota examinanda fuerit, eodem prorsus modo, atque si lex humana nihil ea in parte omnino statuisset. Quare exigemus totam illam obligationem ad duas proximè à nobis traditas Regulas, in quibus istam controuersiam ex sola aequitate iuris naturalis definimus.

Quartò etiam si quoties propter parem turpitudinis causam datio, & receptio illicita est, minimè conueniat dari repetitionem, vbi tamen receptio licita est, non tantum negatur repetitio, sed & retentio accepti iustissima est; *ex l. 4. §. sed quod. D. de condit. ob turpem causam.* quod ipsum plurimum ostendimus in prima Regula. 2. & 3. p.

Hinc colligunt an dari ob turpem causam restitutio facienda sit, & cui. Verum vbi licitè & validè acceptum fuit, id minimè restituendum esse iam constat ex priori nostra Regula. Quando verò validè acceptum non fuit propter causas in secunda regula allatas, statim constat illud restituendum esse, cum retineri nequeat, cui verò, quando, & quomodo restituendum sit, pendet ex communibus aliis principiis de restitutione, de qua disputabimus in appendicibus.

CONSECTARIUM XI.

Causae singulares ex superiori Consectario.

Faemina licitè mercedem sui corporis accipit, & promissam exigit. 1.

Pretium ab illa acceptum cum pacto abusus corporis retineri nequit. 2.

Qui prodigè promissit, peccato patrato tenetur dare promissum. 3.

Conuentio ut quis faciat aut omittat, quod facere aut omittere tenetur, est turpis & inualida. 4. §.

An Index capere possit pretium pro sententia iusta ferenda. 6. 7.

Quid de aliis Officialibus. 8. 9.

Quid de alijs ex iustitia obligatis. 10.

An liceat accipere pretium ut fiat aut omittatur quod quis ex charitate, aliove virtute, & non ex iustitia facere, aut omittere tenetur. 11. 12.

Causae singulares. 13.

Quid statuat in hac re ius posituum. 14.

EX ista vniuersali & constanti doctrina facile fuerit quid de singularibus quibusdam turpibus negotiationibus statuendum sit, demonstrare.

Primò igitur faemina licet copiam sui faciendo peccarit, licitè tamen eam ob causam sibi datum accipit, & retinet, atque si promissum fuerit exigit. Ita S. Thom. 2. 2. q. 62. art. 5. ad 2. Valq. de restitut. cap. 7. dub. 1. Less. lib. 2. cap. 14. dub. 8. Molin. tract. 2. disp. 94. Layman. lib. 3. tract. 4. cap. 6. n. 8. Turrian. tom. 1. disp. 14. dub. 1. Lugo disp. 18. n. 45. Ferdinand. Acastro disp. 2. de iust. part. 9. n. 4. Sanch. lib. 3. in decalog. cap. 9. n. 28. & alij quos magno numero dabit Diana 2. part. tract. 2. Miscell. resolut. 40. Fagund. lib. 3. de iust. cap. 6. n. 3. Iuris vero Canonici & Civilis DD. refert & sequitur Couarr. in *regul. de peccatis. 2. p. §. 2. n. 1. & 2.* quibus adde Anton. Gomez in l. 53. Tauri, n. 68. & l. 62. n. 3. Guier. de iurament. cap. 6. n. 2. & alios, qui etiam fatentur posse pretium conuentu peti in iudicio à meretrice, eo quod Marcellus & Labeo dicunt in l. 4. §. sed & quod meretrici. D. de condit. ob turpem causam. quod datum fuit meretrici, ab ea repeti non posse. Vnde tamen non ducitur, vt vides, firmum argumentum, cum propter turpitudinem dantis, aequè atque accipientis negata fuerit repetitio dati, & illa negatio actionis ad repetendum, nullum, vt monuimus, det nouum ius, aut retinendi, aut accipiendi, si illud prius non habebat. Quare non modò istam in iudicio pretij conuenti petitionem meretrici negant plures alij prudentes Iuris cum ipsa glossa, quos adducit Couarr. n. 1. sed etiam acceptorem ipsam illicitam fuisse, & nullam contendent. Idcirco idem Couarr. n. 2. probat efficacius ex l. affectionis §. D. de donation. vbi Vlpian. negat prohiberi donationes affectionis gratia factas, siue honestis personis, vt Amicis, siue inhonestis, vt meretrici. Et in Synopsi Graeca l. 47. tit. 1. cap. 1. ἀστυ & ἀρεσὴ ἕρρωται, ὅταν εἰς ἀστυ. In honesta donatio valet, veluti circa meretricem; quem valorem communis DD. interpretantur, nò tantum quoad exceptionem, sed etiam quoad actionem. Et Papiasian. negat in l. 31. D. eod. donationes in concubinam collatas renouari posse. Deinde cum certis personis prohibeantur eiusmodi donationes, optimè colligitur aliis licitas esse; vt quid enim opus foret quibusdam peculiari lege prohibere, quod omnibus communi iure & lege prohibitum est. Sic militi prohibetur donare focariae suae, l. 2. cap. de donation. est verò focaria quae focum colit & custodit. Vide Turneb. lib. 8. aduers. cap. 9. & ne quidem testamento aliquid ipsi relinquere, l. miles ita 41. §. 1. D. de testamento militari: quod aliqui ad sacros milites siue clericos extendunt: sunt & aliae quaedam personae quibus sunt eiusmodi prohibitiones, de quibus omnibus agemus inferiùs, vbi de donationibus, & testamentis ex iure tum Romano, tum Gallico. Vide interea Papon. in notar. lib. 5. tit. de donationib. quod etiam loco quaeremus, an ea prohibitio sit illorum donationum irritatio. Inde tamen nihil aduersus nostram assertionem colligitur, qua contendimus donationem meretrici factam validam fuisse, atque ab ea post abusu sui corporis

corporis cõcessum retineri & exigi potuisse, quod prima nostra Regula probauimus: nisi peculiari lege & iure similis donatio alicui prohibita fuerit, eaq; lex vigeat, vt factum in milite videmus: ad quod tamen requiritur deinde sententiam iudicis Less. cap. cit. n. 58. & Sotus lib. 4. q. 7. art. 1. ad 2. eam constitutionem interpretatur de donatione prodiga militis, quae conuictum stipendium meretricium multum excederet.

Non placet autem quod Cynus, Angelus & alij apud Couarr. atque etiam Abbas in cap. Quia plerique, de immun. Eccl. num. 14. distinguunt inter meretrices publicas, & alias quae occultius peccant, & honestae habentur, siue maritatae sint, siue non, siue sacrae, siue profanae, quas negant posse accipere aut retinere turpitudinis commissae pretium. Nam quamuis aliquae istarum grauius peccent, non idcirco lege aliqua redduntur incapaces turpis illius lucri & quamuis lex non agat nisi de meretrice, à qua dicit non posse repeti pretium datum, non idcirco tamen caeteras faeminas incapaces reddit alicuius dominij circa turpe sui corporis lucrum, neque iuri naturali derogat ea in parte.

2. Secundò pretium pro abusu corporis datum faeminae, & acceptum ante abusum illum corporis cum pacto explicito, vel implicito, retineri ab ipsa nequit, quia vel vult pactum seruare, & sui copiam facere, atque adeo peccat contra castitatem, vel illum animum, vt debuit, abiicit, & peccat contra iustitiam retinendo pretium cum voluntate non dandi aut faciendi illud pro quo tale pretium ex pacto conueno datum fuit.

Quod si quidpiam faeminae gratuitò datum fuerit ad expugnandam eiusmodi munere eius pudicitiam, nullo tamen pacto explicito; aut implicito, immò faemina significante, quam longè ablit ab earum moribus, quae eiusmodi donis se illici patiuntur, poterit tale quid faemina retinere. Ita Molin. tract. 2. disp. 73. n. 3. Rebell. 1. part. lib. 3. q. 7. n. 6. Valer. in different. verb. restitutio. diff. 34. Dian. 2. p. tract. 2. Miscell. resolut. 40. & Lugo disp. 18. numer. 4. vbi consuluit nobili faeminae torquem aureum ingentis pretij sibi datum retinere. Quia ista gratis dantur absque vlla, vt diximus, explicita aut implicita conuentione, sed ad alliciendum duntaxat animum. Non peccatur igitur contra iustitiam, quamuis munerator ille sua spe fraudetur, neque obtineat quod sperabat; quia sperabat illicitè, & quod sine vtriusque peccato obtinere non poterat, & quod iure merito illi denegatur. Non peccatur etiam contra castitatem quae illibata manet, immò & contra tot illecebras magna animi constantia seruatur. Sic qui munus spe obtinendae dignitatis aut beneficij datum accipit, & retinet, non peccat contra iustitiam, licet speratam dignitatem non conferat, si nullum pactum formale aut virtuale praecesserit. Neque dicas faeminam retentione muneris, turpi intentione donati cooperari peccato donantis ex prauo animo, & fouere spem turpem quam habet. Nam peccatum donationis non continuatur à faemina, cum iam donatio praeterita fuerit, & eius continuatio non pendet amplius à voluntate donantis, qui rem donatam à se abalienauit. Quare licet perseveret in mala voluntate propter quam donauit, non tamen pergit donare quod amplius in sua potestate non est, neque repetere potest. Ac proinde, qui rem donatam retinet, non idcirco sua retentione dici potest cooperari peccato in donatione iam praeterita commissò; non fouet etiam turpem spem donantis

faemina, immò ipsam destruit & inanem reddit, dum rem speratam libere & palam denegat. Potius verò peccabit faemina in acceptatione eiusmodi munerum, quando scit ea offerri turpi intentione. Et sanè non solent honestae faeminae talia munera capere, ne ipsae illis capiantur, & licet non peccent contra iustitiam, quia eiusmodi acceptio muneris non continet vllam promissionem dandi rem speratam, & consentiendi turpitudini donantis, sed affert duntaxat obligationem gratitudinis in rebus honestis & licitis; peccant tamen ordinariè peccato scandali & contra charitatem, quia fouent illa acceptatione turpem spem donantis, & inducunt ad tentanda alia media, & si sciret non acceptanda fuisse sua munera, illa non dedisset; aut si dum oblata sunt, recusata fuissent, omnem animum de re obtinenda prorsus abiecerit. Immo tali acceptatione, iam ex parte animum faeminae expugnatum esse sibi persuadet, vnde & audentior fit: quando tamen neque animum donantis ipsa munera significant, neque ex circumstantiis colligitur, immò non possunt recusari nisi significetur turpitudine donantis, eo quod sint aliae causae honestae quas illis muneribus obtendit, & in iis circumstantiis vix pudicissimae etiam faeminae illa recusare solent, poterunt à faemina acceptari, quamuis de prauo animo donantis quidpiam suspicetur, immò & sciat, non tamen ab ipso qui suum sensum significarit, sed aliunde, modò se scire omnino dissimulet, ne inde ille in spem veniat potiendi optatis: immò & ea faciat, dicatque faemina, quae spem omnem turpem donantis inanem fore ostendant, ipsaque moraliter certa sit, se talibus muneribus non cessuram.

Tertiò qui promissit prodigè quidpiam pro peccato patrando, illo deinde pacto tenetur dare id totum quod promissit, quamuis consuetum illius operis pretium excedat, modo frans omnis & vis ex parte promissarij abfuerit, v. g. promissit quis meretrici centum aureos, cui multo pauciores in pretium corporis dari solent, tenetur tamen ad dandum id totum quod promissit. Volo autem fraudem omnem abesse. Quia cum hi contractus sine quaedam veluti locationes aut emptiones, in quibus pretium ex variis circumstantiis crescit aut minuitur, si fraus intercedat, nò solum in excessu pretij committitur prodigalitas, sed etià iniustitia, quare ad aequalitatem omnino reducendus est contractus sublato pretij excessu, ratione cuius iniustitia, & non solum prodigalitas commissa fuerat. V. g. faemina quae de suo corpore pacificetur, fingit se hactenus honestam fuisse, & non vulgari corpore, aut se alijs solitam tantum illud vendere, cum tamen viliori pretio vendat. Sanè sua fraude excedit iustum valorem rei, ideòque illum valorem restituere debet, ipseque emptor vbi id rescit non tenetur ad illum excessum dandum, cum in ea promissione ad quam per fraudem ductus est, iniuriam passus sit, quoad totum illum excessum. Secus contingit in honesta faemina, quae poterit quodlibet pretium exigere, cum id quod vendit valeat quantum aestimatur, ided si exigat matrimonium cum viro nobiliori aut ditiori, illudque ex animo promissum sit à defloratore, tenebitur implere suam promissionem, quamuis tale matrimonium videatur multum excedere in communi aestimatione corpus talis faeminae. Ipsa tamen potuit aestimare quantum voluit, & non vendere nisi illo pretio, cum liberè vendiderit, & alter conditionem illam acceperit, atque pretium promiserit nulla

nulla fraude circumuentus. Volo igitur ab hac pactione de qua agimus, fraudem omnem abesse, & dico id totum quod promissum fuit, licet excedere pretium consuetum videatur, deberi parato iam crimine, pro quo promissum fuerat. Ita Molin. *tract. 2. disp. 271. De Lugo disp. 18. num. 60.* contra plures DD. quos refert & sequitur Sanch. *lib. 3. in decal. cap. 9. num. 27. & Suar. lib. 2. de iuram. c. 28.* Ratio à priori est, quia licet promissio ratione illius excessus pretij prodiga fuerit, ac proinde illicita, eius tamen exequutio sine donatio rei donatæ prodiga non est, ac proinde inde non fiet illicita: non est autem prodiga ista donatio, quia datio illa prodiga est, quæ gratis & sine causa sufficienti fit. Atqui ista datio neque gratis, neque sine grauissima causa fit; cum fiat ex obligatione promissionis prioris quæ obligat, quandoquidem res promissa poni potest sine peccato, ut videmus in eo qui promissit coniugium puellæ inferioris fortis, tenetur enim illam ducere, quod verius etiam erit si sub ea spe, aut promissione illam deflorarit. Quod fufius ostendimus in opere de *usu-ria lib. 3. cap. 4.*

Quartò conuentio de certo pretio vt aliquis faciat aut omitat illud, quod ex iustitia facere aut omittere tenebatur, est negotiatio turpis, atque inualida. Quare neq; qui pretiū pactus est obligatur illud dare, neque alter accipere & retinere potest, sed omnino restituere debet. Ita Cordub. *lib. 1. question. 9. 3. 2. Lessius lib. 2. cap. 14. num. 93. Medina C. de restitut. q. 25. Valq. de restit. c. 7. dub. 5. n. 3. 2. Couarru. in regul. peccat. 2. part. 5. 3. num. 1. Molin. tract. 2. disp. 92. Valen. 2. 2. di. p. 5. q. 6. p. 5. §. 2. q. 94. Rebell. 2. part. lib. 10. q. 20. Nau. cap. 17. n. 96. Sait. in clauis lib. 10. tract. 5. cap. 3. n. 12. Petrus Nauarr. lib. 4. de restitut. cap. 2. n. 94. Layman. lib. 3. tract. 4. cap. 6. num. 9. Lugo disp. 18. num. 63. Egerdin. Acastro disp. 2. de iustit. punct. 10. num. 3. alique palmi omnes.*

Dixi pretium esse restituendum, non præmium, aut munus quod & offerre, & oblatum accipere & retinere licebit, cum fas sit quemlibet ad virtutum actus, & ad suum officium præstandum præmiis excitare. Itaque docent Petrus Nau. n. 98. Rebell. Valq. & Ferdinand. Acastro laudati, quod tamen intelligendum est ex natura rei, & nisi quibusdam personis prohibeant leges hanc munerum acceptationem, illamque irritam faciant. Quod expendimus alibi, vbi de Iudicibus. Nunc verò disputamus de pretio conuento pro iis quæ ex iustitia debentur, dicimusque eiusmodi conuentionem nõ obligare, & vi illius non posse pretium eiusmodi accipi, & retineri, neque qui illud promissit, ad illud dandum teneri. Ratio est, quia qui pretium accipit pro eo quod alteri ex iustitia debet, vendit quod non est suum: immo quod est illius, cui vendit; pro illo igitur pretium exigere, aut capere non potest: quod enim ex iustitia mihi debetur, idem est ac si iam meum esset. Vendis igitur mihi meam rem, quare iniuste pretium meæ rei capis, eademque iniustitia retines. Nam si Caius deberet centum Sempronio, à quo ex pacto vt soluat debitum accipit viginti, sane Caius non soluit centum quæ debebat, sed octoginta dumtaxat, detractis sibi viginti in pretium solutionis, & tamen obligabatur ex iustitia dare centum Sempronio, eaque integra & absque vlllo onere. Quare pretium illud solutionis detrahitur ex eo quod ex iustitia solui debeat, ac proinde iniustitia manifestè committitur. Confirmatur. Qui pro opere ex iustitia debito

pretium ex pacto conuento accipit, nullum prorsus titulum habet & causam capiendi aut retinendi, cum pactum istud gratuitum non sit, vt patet, quod enim vi illius datur, datur vt pretium; non est etiam onerosum, quia ex pacto oneroso nasci debet in paciscentibus noua obligatio, quod hic non fit, quia ille iam obligabatur ex iustitia facere, aut omittere id de quo paciscitur, & non facere aut omittere, quod facere, & omittere tenebatur, nisi iniuriam introgare & facere iniustitiam vellet.

Dices aliquando pretium operis alicui ex iustitia debiti non dari ab eo cui ex iustitia debes, sed ab alio tertio, cui obsequium ea in re præstas, quod illi non debebas; eius igitur obsequij & obligationis quam aduersus illum tertium contrahis, pretium capere nihil prohibebit. Debes ex iustitia Caio centum quæ soluere hæcenus omisisti, Sempronius Caij amicus vt te obliget ad numeranda illa centum Caio; tibi viginti promittit. Cur illa viginti non poteris accipere à Sempronio, cui nihil ex iustitia debebas. Neque videtur dissentire Sotus.

Respondet Lessi. vbi res vendi nequit, neque affectum erga illam vendi posse, alioquin viuaris qui in mei gratiam tibi mutuo dat, posset aliquid supra forte accipere, non pro mutuo quidem quod tibi dat, sed quia in mei gratia tibi dat, neq; obligabatur illud officium mihi præstare. Vt iam tamen nemo negabit illo casu committi: quia quod dabitur supra forte, reuera dabitur pro mutuo, & pro illo affectu, quem aduersum me habet mutuator, cum tibi in gratiam mei mutuator.

Quare Valq. n. 47. & Lugo n. 64. Layman. c. 4. cit. n. 11 sub finem, sapienter responderunt tertium illud, qui tibi quidpiam promittit, vt facias quod ex iustitia facere te oportebat, vel illud promittere in gratiam eius, cui ex iustitia debebas, ne damnum aut iniuriam à te pariat, dum ipsi negas quod ex iustitia præstare debebas: vel promittit in tui ipsius gratiam, ne tua obstinatione committas iniustitiam, indeque tibi aut infamiam, aut malum quodpiam aliud accersas, aut ne in Deum & conscientiam pecces. Si primo modo promissit, non potes promissum illud capere, aut retinere: secus verò si secundo modo, in tui ipsius solius gratiam promissit. Quia primo modo dat pretium rei, quam tu gratis, Caio v. g. dare debebas, & hic amicus Caij, qui ipsius partes hac in causa, & negotium gerit, emit à te, quod illi vendere nequis, cum gratis ex iustitia illud ipsum Caio debeas. In secundo verò casu cum non spectet in demeritatem Caij, neque eius vicem aut personam sustineat, ideoque non det pretium pro illius damno auertendo, aut amolienda iniuria, sed solum intendat, & procuret tuum bonum siue spirituale, siue temporale, ad quod ius nullum habet ex iustitia; immò neque tu ipse, cuius iste promissor causam agere videtur, illud tibi ex iustitia debeas, cum non detur iustitia eiusdem ad seipsum, ternerà non promittit aut dat pretium pro re quam tu debeas ex iustitia illi vel alteri, cuius vices sustinet, dare. Quare nihil est vnde obligeris ad eiusmodi pretium restituendum. Si enim offerres Titio expensas omnes ad vitam sustinendam necessarias, ne latrociniis alere se pergat; reuera & beneficium tunc accipere, & sibi retinere iure posset. Itaque quoties pretium ad faciendum opus ad quod aliquis ex iustitia tenetur, accipitur ab eo cui tale opus non debetur, videndum erit quo animo promittat

mittat, & det pretium talis operis, vt definitur, an capi & retineri queat. Atque ex hac vniuersalissima doctrina, plures singulares casus explicantur.

6 Nam primò Iudex qui pretium accepit pro sententia iusta ferenda, ad illius restitutionem obligatur, vt euincit ratio allata, & aperte tradit Ang. Epist. 54. ad Macedon. & refertur cap. non sane 14. q. 5. Adde cap. cum ab omni, de vita & honestat. Clericorum. vbi hoc genus commutationis iniquissimum dicitur. Vide c. qui restit. 11. q. 3. Lex XII. Tabular. Iudicem qui ob rem iudicandam pecuniam accepisset, capite plecti inbebat teste Gellio *lib. 20. c. 1.* At verò l. 7. D. ad l. Iuliam Repetundar. qui ob iudicem arbitriumve dandum, mutandum, iubendumve vt iudicet, neque quis ob hominem condemnandum, absoluedumve, neque ob litem æstimandam, iudiciumve capitis, pecuniæ faciendum vel non faciendum aliqui accepit, tenetur illa lege Iulia. Primus qui Athenis Iudicibus pecuniam contulit, dicitur fuisse Anytus Anchenionis filius, cum circa exitum belli Peloponnesiaci prodicionis Pyli causam diceret. Vlpian. verò l. 2. D. de condic. ob turpem caus. sic habet. *Sed si dedi vt secundum me in bona causa iudex pronuntiaret, est quidem relatum, conditioni locum esse, sed hic quoque crimen contrahit, iudicem enim corrumpere videtur, & non ita pridem Imperator noster constituit, litem eum perdere.* Qui igitur iudici pecuniam dat, vt iuste in eius causa sententiam dicat, turpiter agit, & crimen contrahit, propter quod causam, quamuis iustissimam perdit. An verò illi etiam negetur repetitio dati, neque enim id necessarium ex verbis Iurisconsulti sequitur; disputat Couarru. §. 3. citato n. 1. Verum quidquid iuris Interpretes de actione ad repetitionem dati concedenda danti pecuniam Iudici, vt iudicet, definiant; certum nobis est, quod etiam concedit *ibid.* Couarru. datum Iudici, absque crimine corruptionis, vt iudicium pronuntiet, esse restituendum danti, qui passus est iniuriam à Iudice, qui illi vendit quæ ex iustitia dare debebat, vti explicuimus in nostra propositione.

Si tamen pecunia Iudici detur vt absque mora sententiam dicat, tunc, inquit Couarru. nec causa amittitur, nec repetitio tanti negatur. Et sanè seclusa prohibitione legis, quoties Iudex laborem extraordinarium subibit, & diligentiam, ad quam ex iustitia non tenebatur, afferat; sine aliorum tamen litigantium damno, si in eius arbitrio sit, ex pluribus causis, quam lubuerit primo loco indicare absque aliarum iniuria, poterit horum omnium causâ pretium aliquod ex pacto suscipere, vt ait Layman. l. c. quia nouam obligationem expedienda citius causa suscipit, quæ obligatio pretio æstimabilis est. Vbi tamen sapienter monet cum Molin. *tract. 2. disp. 88.* cauendum omnino esse ne in his alteri damnum afferat, & scandalum vitetur.

7 Secundo Iudex qui munera accepit, modo propter illa nõ minus rectè iudicet, nõ peccat, seclusa lege prohibente eiusmodi acceptationem, vt iã monuimus. Neque illa restituere debet ea donanti, quamuis causam perdiderit: quia licet intenderit suis muneribus conciliare sibi animum Iudicis, atque adeo victoriam litis obtinere, ea tamen non fuit conditio sine qua non, neque mens Iudicis acceptantis. Quare non peccauit accipiendo, neque retinendo contra æquitatem naturalem. Et si quæ lex illam acceptationem munerum prohibuerit, non tamen obligat ad ipsorum restitutionem, nisi de-

claret non modo illicitam, sed inualidam quoque fuisse talem acceptationem. Sicuti dicitur de legato Papæ in cap. statutum, §. si quid, de rescriptis in 6. & de Ecclesiarum Vilitatoribus cap. 2. de censibus in 6. in quibus tamen excipiuntur esculenta & poculenta ex mera liberalitate oblata, citato cap. statutum, §. insuper, & cap. falicis, de censibus in 6. Sed de his aliis. Interim adi Syl. verb. Index 148. Rebell. lib. 18. q. vlt. Molin. *tract. 2. disp. 85.* Mysinger. cent. 2. obseruat. 15.

Tertio idem de Tabellione, sigillorum Custode, Aduocato & aliis Officialibus, qui quidpiam ex iustitia debent. Si enim non nisi pacto pretio, aut dato munere absque pacto, præstare velint quod ex iustitia præstare tenentur, vt instrumentum conficere, sigillum apponere, causam agere, non diutius protrahere, reuera faciunt iniuriam, & iniuste vexant; neque illius vexationis pretium retinere possunt. In quibus tamen omnibus videndum est, an ita omnia ex iustitia facere debeant; & ad id stipendia seu salaria publica, eaque sufficientia habeant, & quænam illa sint, quæ singula alibi exponenda sunt.

Quarto hæc omnia valent in publicis Officialibus, vt Medicis, Professoribus, aliisque eiusmodi, qui à Republica conducti sunt, & stipendiis instructi, vt hæc munera gratis exhibeant obuiis, aut non nisi certa mercede definita, à singulis exigenda: quoties enim suæ operæ ex iustitia debite pretia accipient, peccabunt, & ad restitutionem obligabuntur: nisi, vti iam monui propter extraordinarium, & non debitum laborem, quem alicui impendunt. Quoad munera verò videndum erit, quid leges & consuetudo ferant.

Quinto qui testimonium ferre tenetur ex iustitia, pretium sui testimonij capere nequit, neque etiam cum testimonium dicit, vt verum dicat. Si tamen in testimonio illo ferendo aliquas ipsum expensas ferre oportet, illarum compensationem iure postulat.

Sextò Depositarius, pretium, vt restituat depositum, nequit exigere: quia ex iustitia ad id obligatur; nisi pro custodia quid fuerit promissum, aut aliquid in seruando deposito expenderit, in eoque reddendo expensus sit, quæ omnia opere de *usu-ria lib. 3. cap. 3.* explicuimus.

Septimò qui tenetur ex testamento dare centum in dotem alicui puellæ, non potest aliquid accipere ab ea quam potius eligit quam aliam: quia cum ex iustitia debeat dare alicui centum, si ab hac quam eligit accipiat viginti, non dabit nisi octoginta, cum tamen ex iustitia debeat centum. Quod si illa puella, vt se gratam exhibeat illi absque vlllo pacto, munus aliquod offerat, capere poterit. Verum in his & scandalum, & fraus cauenda sunt, sincerusque animus habendus, neque id vnquam consulendum, cum in eo facilis omnino lapsus sit.

Octauò qui rem alienam inuenit non potest accipere, aut exigere pretium aliquod, vt illam domino suo restituat; quia ad id ex iustitia tenetur. Si tamen in ea recuperanda, vel seruanda, vel restituenda factæ sint, faciendæve fuerint aliqua expensæ, eas exigit, quidquid etiam gratitudinis ergo oblatum fuerit, iure capiet, & retinebit. Ita Couarru. §. 3. citato num. 3. & nos aliis.

Vltimò conuentio, vt pacto pretio fiat aut omitatur opus ab eo qui illud facere, aut omittere, tenetur ex charitate, vel qualibet alia virtute præter-

quam ex iustitia, licet sit aliquando turpis, non tamen est inualida, neque ex ea nascitur obligatio restituendi pretij ex iustitia; sed neque ex alia virtute, nisi quando ea acceptio pretij facit vt præceptum non impleatur, hoc est vt opus ex illa virtute debitum non ponatur, quod & quale præceptum est, quando præceptum viget.

Hæc vniuersalissima Regula diffidia DD. qui in plures sententias abierunt, vt videbis apud Valq. *de restitut. cap. 7. dub. 5. Dian. 3. p. tract. 5. miscellan. resolut. 55. Lugo disp. 18. m. 66. Layman. lib. 3. tract. 4. cap. 4. n. 10. & alios*, componit.

Obserua igitur primò præceptum alicuius virtutis non impleri, quoties opus quod imperat, non ponitur secundum substantiam, & secundum modum atque qualitates secundum quas poni imperatur. Et contrario verò tunc impletur præceptum, quando fit opus ab illo imperatum, & secundum qualitates sub quibus, & cum quibus præcipitur. Quare quidquid impedit ne opus fiat tale quale tunc præcipitur, impedit etiam præcepti obseruationem, quam non tollit quidquid non pugnat cum opere imperato; siue non facit, quin opus positum sit tale quale præcipitur ab illa virtute. Et si tunc præceptum illius virtutis vigeat, obligabit ad ponendum opus imperatum secundum substantiam & modum sub quo præcipitur, atque adeo ad tollendam tunc quidquid impedit ne opus tunc ex præcepto ponendum re ipsa ponatur.

Obserua secundò quisquis paciscitur de præstando quopiam opere, nisi illud ipsum opus præster, non posse pretium pactum conuentum accipere, aut retinere; quia reuera non dat quod vendiderat, & accipit pretium rei de qua non conuenit, neque præstat id cuius præstandi pretium accipit. Debet igitur vel opus illud præstare, vel eius pretium non accipere, aut non retinere tanquam illi debitum, quia reuera non illi debetur.

Obserua tertio aliquando pretij acceptionem impedire, ne ponatur opus ex quopiam virtute tuac debitum, vel secundum substantiam, vel secundum qualitates vi illius præcepti debitas, vnde fit vt tunc virtus quæ ob obligat ad tale opus, obliget quoque ad non acceptionem pretij pro illo opere, aut ad eius restitutionem, quatenus est indimentum ne opus tunc præceptum ponatur: aliàs verò pretij acceptio, aut retentio pro opere imperato ponendo, non impedit quominus ponatur tale, quale ab illa virtute præcipitur. Quare ea virtus tunc non obligat ad non acceptionem aut restitutionem pretij pro eo opere debito, quia posito illo pretio conuento, æquæ bene seruatur præceptum virtutis tunc obligantis, siue pretium pro opere debito accipatur, siue non accipatur, siue retineatur, siue restituatur. Quia totum opus debitum reuera ponitur & secundum substantiam, & secundum qualitates debitas, & tota illa conuentio de pretio per accidens omnino se habet ad obligationem talis virtutis: quæ omnia manifesta sient exemplis. Debes ex voto calicem centum aureorum certæ cuidam Ecclesiæ, si vt illi obligationi religionis satisfacias, accipias in pretium viginti: non satisfacis obligationi illi, quia religio tunc te obligat ad calicem centum aureorum donandum, quod non facis, sed partim donas, partim vendis pretio quod ab Ecclesia, vel ab alio quopiam accipis. E contrario verò si ex præcepto temperantiæ tenearis ad hodiernum ieiunium, licet ad implendam eam temperantiæ obligationem pretium ab aliquo accipias, ponis tamen

totum ieiunium imperatum, & præceptum implet: quia acceptio pretij non facit vt illud ieiunium non sit illud ipsum quod imperatum est, sed merè per accidens & concomitantur se habet ad opus ieiunij imperatum; quod idem est, siue ad illud ponendum te sola obligatio temperantiæ, siue pactum conuentum vigeat. Quod idem de auditione Missæ, & aliis similibus dicendum est: in iis enim omnibus acceptio, aut non acceptio pretij, non facit vt non ponatur opus, quale ab aliqua virtute tunc præcipitur.

Hicque obseruatis facile est nostam assertio-nem vniuersalem stabilire.

Aio in primis nunquam pretium pro aliquo opere ex alia virtute quam ex iustitia debito, restituendum esse ex debito iustitiæ, quia ea obligatio proficisceretur vel ex re accepta, vel ex iniusta acceptione; non ex re accepta, quæ tua per translationem dominij ab eo, in cuius libero dominio erat, facta est, neque vllam ea in parte iniuriam ipsi fecisti; quamuis enim idcirco pretium illud dederit, quia non sperabat se aliter à te obtenturum illud opus sibi ex alia virtute debitum, non tamen inuitus propterea transtulit dominium: nam ad id sufficit voluntarium mixtum, siue ex metu, siue ex spe. Neque metus reddit inualidum contractum, nisi fuerit iniuste incussus.

Aio secundò quoties acceptio & retentio pretij, facit ne opus ex aliqua virtute debitum, ponatur, quale secundum substantiam & qualitates debetur; turpis est & inualida conuentio, ideòque neque illud pretium capi, neque retineri potest: quia vt iam ostendi in notatis, non ponitur reuera opus præceptum, neque ipsum præceptum impletur. Virtus igitur, quæ tunc obligat ad ponendum tale opus, obligat quoque ad tollendam impedimentum illius, quod tunc est acceptio & retentio pretij pro illo opere debito dati. Ergo vel non fuerat accipiendum pretium, vel si acceptum fuit, restituendum est: alioquin non impletur obligatio virtutis tunc vrgentis.

Aio tertio quoties opus ex aliqua virtute debitum poni potest, quale & secundum substantiam, & secundum qualitates debitum est, quamuis pro eo faciendum pretium promittatur, non erit restituendum pretium acceptum. Quæ assertio manifesta fit ex superiori, vt vides, & ex regula contrariorum.

Aio quartò hanc conuentionem dandi pretij pro opere ex alia virtute, quam ex iustitia debito, non esse necessariò turpem; quia possum te promissis allicere vt fungaris tuo officio. Promittere puellæ dotem, si castè vixerit: vxori si rei familiaris curam gesserit; & Caio dare centum si iuramentum obseruet, si audiat Missam, in quibus aliis-ve conuentionibus nullus opinor turpitudinem agnoscit.

Ex quibus singulas difficultates dissolues.

Nam primò neque iniusta, neque inualida est acceptio pretij pro opere debito soli operanti, vt ne inebrietur, ne castitatem violet; quia pretium illud non impedit quominus ponatur totum opus debitum, & quale debitum est, vt dixi: præterquam quod amicus qui emit rem illam tibi vilem, sibi quoque vilem existimat, cum tuum bonum, suum quodammodo faciat: quare non vendis quod emptori non est vile, atque adeò non vendibile, vt aliqui obiiciunt.

Secundò licet opus debitum pro quo tibi datur pretium, non sit laboriosum, neque expensas

te requirat; poteris pretium retinere, modo illud, vt dixi, non mutet substantiam aut qualitates operis debiti: contra Lessium *lib. 2. cap. 14. num. 69.* qui exemplum affert in eo qui accipit pretium ne oderit alterum: verumetiam in eo non est leuis labor, vt disputat Tanner. *2. 2. disp. 4. quest. 6. dub. 10. num. 191.* qua omiſsa controuersia, iusticiæ si res pro qua datur pretium sit illo digna, nam si extet improprio illa ex parte committeretur iniustitia, & ille excessus emendandus foret.

Tertio cum Superior dat aliquid subdito vt faciat id ad quod ex obedientia tenetur, non ex iustitia, v. g. sumat Euchariſtiam, seruet regulam, fiat Christianus, baptizetur: non tenetur ad restitutionem, quia non peccat contra iustitiam, & illa Superioris munificencia non impedit quominus totum opus debitum ponatur. Non disputo autem vtrum in aliquo ex illis casibus omittatur aliqua alia turpitudine, v. g. simoniæ, eo quod vendatur aliquid spirituale; contendo solum etiam posita simoniâ non reddi eam venditionem iure naturæ inualidam, & iniustam, quia venditur res maioris valoris quam sit pretium. Quamquam inde oriatur iniuria religionis, pretium à simoniaco acceptum restitui non debet, nisi in simonia beneficiâ, ingressus in religionem, & susceptionis sacrorum ordinum, quod monet quoque Valq. *cap. 7. citato. numero 44. Sanch. lib. 2. consilior. cap. 3. dub. 3. & dub. 113.* & nos fusissimè tractat de Simonia.

Quartò qui ex voto debet Ecclesiæ alicui quingenta, aut ex religione superflua sua, vel elemosynam pauperibus, aut ex obedientia certam summam largiri, si pretium aliquod accipiat, vt suo voto, religioni & obedientiæ satisfaciat, debet illud restituere; quia pretij pro eo opere debito acceptione aut retentione non ponitur opus debitum, & tota summa debita ex voto, religione, & obedientia, vt patet, cum ex illa detrahatur pars quæ pretio accepto respondet, illa siquidem pro eo pretio vendita est, & non donata, cum tamen illam deberes ex voto, religione, vel obedientia.

Quintò qui tenetur ieiunare, audire missam, confiteri, licet pretium accipiat pro illo debito opere faciendo, illud restituere non tenetur; quia ponit totum opus debitum, neque pretium quod pro illo paciscitur, impedit quominus præceptum virtutis tunc obligantis impleatur: quare nihil assignari potest propter quod ea virtus illo casu obliget ad pretij accepti restitutionem.

Sextò charitas non semper obligat restituere pretium pro opere proximis ex eadem charitate exhibendum, aliquando verò ad eam restitutionem obligat; quia nonnunquam pretij acceptio impedit ne ponatur opus proximo debitum, aliquando non impedit. Quare id ex nostra regula vniuersali perpetuò expendendum erit. V. g. si obligaris proximo extremè laboranti succurrere, si id facere nolis nisi accepto pretio, ipsum non teneberis restituere; quia tunc iustitia non obligabat ad subueniendum proximo, vt supponimus, ergo multò minus ad subueniendum sine pretio, siue ad non accipiendum pretium, neque ad acceptum restituendum obligabit. Itaque restabit sola obligatio charitatis, illa verò impleta est per subuentionem exhibitam. Si verò charitas tunc obligabat ad subueniendum proximo gratis, obligabat ad non accipiendum pretium, & ad illud acceptum restituendum; quia per illam acceptionem & retentionem pretij, impedita est obseruatio præcepti charitatis tunc vrgentis; cum non fuerit positum

opus imperatum, nempe subuentione gratuita proximi, qualis non est quando pro ea pretium accipitur, & quamdiu retinetur: toto enim illo tempore non satisfacit præcepto subueniendi gratis, ei qui per se, vel per alium potest soluere pretium eiusmodi subuentionis. Sic diximus aliàs cum communi sententia, non teneri nos dare indigenti qui potest mutuo accipere, aut emere. Ita vix vnquam pretium acceptum, pro opere ex sola charitate debito proximis erit restituendum.

Septimò licet aliquando lex obligans ad quodpiam opus, obliget simul ad non accipiendum pro eo pretium, quia tunc non ponitur opus præceptum, vt iam monuimus; non obligabit tamen postea ad pretium acceptum restituendum; quia toto consequenti tempore præceptum illius virtutis ad tale opus ponendum, & restitutio pretij per accidens se habebit ad præcepti impletionem, quare nisi aliunde sit obligatio ad eiusmodi restitutionem, nulla omnino erit; cum virtus, cuius præceptum acceptione pretij violatum est, amplius ad illud opus non obliget. Quod ferè contingit quando est obligatio in diem certum, cui quodammodo alligata est, & extra illum cessat. V. g. obligaris hac sexta feriâ ex voto pascere gratis tres pauperes, exacto isto die non amplius voto tuo satisfacere teneris, neque potes. Si igitur accepisti pretium vt tuum votum impleres & pasceres illos pauperes, peccasti contra votum, quia non paucisti gratis vt obligaberis. Cum tamen tuum votum non amplius obliget ad illam passionem gratuitam, non te obligabit etiam ad pretij restituendum; quia ea restitutio nõ faciet, vt opus quod debebatur fuerit impletum, neque vt nunc impleatur vi præcepti Religionis, aut voti, quod amplius non obligat. Simili ratione peccasti contra charitatem accipiendo pretium pro subuentione, aut defensione, quam proximo in tali necessitate exhibere gratuitò debebas; transacta verò illa necessitate non teneris pretium illicitè acceptum restituere: quia præceptum subueniendi gratuitò proximo non te amplius obligat. Et sanè qui vrgente necessitate proximi, illum subleuare tenetur, peccat, si id non faciat, non tamen exacta illa necessitate, tenetur aut illi amplius subuenire, aut quod tunc non conuulit, vt ex charitate debebat, modo conferre. Peccasti contra Religionem vendendo rem spiritualementem quam gratis tradere debebas, verum nisi simul peccaueris contra iustitiam, quod tract. de Simonia fusius disputauimus, non obligaberis ad restitutionem iure naturæ, quia iam non potes rem illam spiritualementem amplius gratis dare, vt postulabat Religio, & restitutio pretij malè accepti non impedit irreuerentiam quæ in rem spiritualementem commissa est. At verò si pretium accepisti vt satisfaceres voto dandi quingenta Ecclesiæ, debes pretium eiusmodi restituere, quia potes adhuc tuo voto satisfacere; nam reddendo pretium Ecclesiæ, censeris illa redditione completere summam debitam ex voto, quam imminueras accepto illo pretio; partem siquidem illi correspondentem vendideras, cum tamen gratis dare deberes, aut ex tota summa debita partem aliquam in pretium tibi seruaras. Non igitur integram quæ debita erat dederas, quare restituenda est.

Hactenus in iis omnibus spectauimus dumtaxat ius naturæ, nam de iure positivo magna lis est, propter *l. 3. 6 & 7. C. de cõdit. ob turp. caus. & l. 4. D. cod. l. 1. §. si vt maleficium, D. de pactis. l. 1. D. de calumniar.* Aliqui enim volunt præcipi pretij turpiter accepti restitutionem, quos affert & sequitur Valq.

Vasq. de restitut. cap. 7. num. 37. Alij tamen eas omnes leges interpretantur, de pretiis propter opera ex iustitia debita. Alij dicunt negari tantum actionem ad exigenda turpiter promissa, aliquando quoque dari repetitionem illorum in iudicio quando non fuit turpitudine ex parte dantis, sed solum ex parte accipientis. Quæ singulæ sententiæ propter DD. auctoritatem, cui in interpretando iure dubio, aut obscuro plurimum tribuendum esse cenfeo, aut obscuro plurimum obtinent. Moneo tamen non esse obligationem restituendi huius pretij ante sententiam saltem declaratoriam, nisi præsupponatur obligatio ex iure naturæ, aut leges reddant incapaces ita turpiter pacificentes, quidpiam acquirendi per huiusmodi turpia pacta quæ irritant & inualidant, & non tantum illicita faciunt, aut puniunt.

CONSECTARIUM XII.

De negotiatione lenonum & lupanarium, An permittenda sit in Republica.

- Prima opinio, lupanaria publica non esse ferenda in ciuitate. 1.
- Excluse à Indæis meretrices. 2. 3. 4.
- Patrum suffragia. 5.
- Prohiberi lupanaria publica Iure Ecclesiastico & Patribus. 6.
- A plerisque Gentibus prohibita lupanaria. 7.
- Quis sit Leno. 8.
- Iustiniani constitutio de Lenonibus arcentis. 9.
- Aliorum Principum edicta. 10.
- Sensus eorum qui permisissent lupanaria, & ut ab illis damnata varijs modis fuerint meretrices. 11. 12.
- Permissio publica lupanarium impugnetur. 13.
- Lupanaria fontes omnium vitiorum in ciuitates, & primo quidem illas opibus exhauriunt. 14.
- Publica luxuries quantum malum sit. 15.
- Inde omnia alia vitia. 16.
- Ineprisudo ad grandiores ausus. 17.
- Qui negant lupanaria non posse sine peccato permitti. 18.
- Prima obiectio ex Augustino soluitur. 19.
- Secunda obiectio ex usu quarundam gentium. 20.
- Tertia obiectio à Iure Romano antiquo. 21.
- Quarta obiectio ex vitiatione maioris mali. 22.
- An liceat locare, domum meretrici. 23.
- An meretrici & lenoni vestigal imponi queat. 24.
- De marito uxori sue lenocinante. 25.

Hanc negotiationem turpem esse nemo vnus qui pudorem amet, dubitabit, an verò valida sit, constat ex iis quæ diximus nuper duobus

proximis consecrariis; vbi enim exhibitum fuerit opus de quo conuentum erat, quamuis turpe, soluenda erit pacta merces. Quare tota difficultas est, an eiusmodi fœda negotiatio in Republica ferenda & permittenda sit.

Et quidem lupas istas, popularium libidinum mundinas, vt loquitur Tertull. lib. de pallio cap. 4. & lib. de spectacul. cap. 17. prostitutas publicæ libidinis hostias: Arnob. lib. 1. in vulgarem libidinem prostitutas. Zeno Veronens. publicanas mulieres in Republica ferendas non esse, lupanaria omnia, & vt vocat Tertullian. in exhort. ad martyr. cap. 3. loca libidinum publicarum: & Cyprian. lib. de spectaculis, publica obcanitatis magisteria, omnes fornicæ, iustria, & iustriales cellulas è bene morata ciuitate amandanda esse plura suadere videntur.

Primum enim ne apud Iudæos quidem publicum eiusmodi meretricium passus est Deus. Sic enim edicit Deut. 23. vers. 17. Non erit meretrix de filiabus Israël, nec scortator de filiis Israël. Quod mare Chaldaeus reddidit: Non erit mulier de filiabus Israël uxor viro seruo, neque accipiat vir de filiis Israël uxorem ancillam. Quod pugnat cum verborum Hebræorum proprietate; neque enim ille cum seruis vel ancillis connubialis contractus, quamuis illicitus esset, meretricius dicitur, quare ceteri omnes verba illa de turpi cum meretrice & fornicaria commercio sunt interpretati. Nam πόρνη, & Kedeschrach, & Zonah, atque etiam latinum meretrix perpetuò in sacris litteris pro prostituta & fornicaria, atque demum pro muliere turpis & malæ famæ capi pluribus adductis locis sacris ostendit Serrar. in cap. 2. Iosue quest. 3. Vide etiam Lorin. in Leuit. cap. 21. vers. 7. & in cap. 25. Num. vers. 6. Sane πόρνηία fornicatio comprehendit etiam ipsam μοιχεία, estque πόρνη quæ copore suo meret, πόρνη & scortator, seu vt alij malunt Cynædum, palhicum puerum meritorium, & scortum malculum significat. πορνείων & πορνείων de alienæ libidinis victimis siue fœminis, siue maribus dicitur. De iis vocibus plura dabit Salmaf. lib. 1. de fenore trapezitic.

Ex hoc igitur loco Augustin. quest. 17. alique colligunt omnem fornicationem & meretricium Israëlitis prohiberi. Neque recte sentiunt quidam meretricium in ea Republica toleratum fuisse, modo non esset Israëlitarum: nam cum, & meretricem Israëlitem, & scortatorem Israëlitam prohibeat Deus, non patitur Gentilia prostituta, nam ad ea non accederent Israëlita ex hac lege, neque opinor Gentiles lupas suas in chananitide quærent. Et sanè meretricium omne à gente Iudæa hac lege proscriptum fuisse testatur Origen. lib. 4. contra Cels. ante medium. & lib. 5. sub fin. Clem. Alexand. lib. 3. Stromat. Ioseph lib. 4. cap. 8. vbi negat meretrici ius fuisse nuptiarum. Philo lib. de specialib. legib. ait capitale fuisse in eo populo quæstum corpore facere.

Dices constare ex ipsa scriptura meretrices quoque fuisse apud Iudæos; vt quid enim Leuit. 21. vers. 7. prohibentur sacerdotes ducere in uxorem Scortum & vile prostitulum, nisi aliqua eiusmodi prostituta inibi essent? Immo aliqui cum Abulenſi in illum locum quest. 11. dicunt hanc legem non obligare Lenitas, sed solos sacerdotes. Cur eodem cap. 21. vers. 9. filia sacerdotis in stupro deprehensa Flamini exuri iubetur? nisi quia vt ait Abulenſi. quest. 15. alijs nulli adhuc desponsatis nulla imposta poena erat. Cur denique vers. 14. Pontifex prohibebatur viduam, repudiatam & sordidam, atque meretricem

meretricem duceret, sed solum puellam de populo suo? Per sordidam & meretricem intelligit, quòd antea dixerat scortum, & vile prostitulum, nempe publicè prostitutam, & quæ se etiam occultè pro mercede cognoscendam præbeat. Cur inquam ista prohibentur nisi in populo de quo iubetur puellam sibi legere, sint etiam sordidæ & meretrices, sicut & viduæ atque repudiatæ, à quarum omnium nuptiis abstinere iubetur. Deinde Genes. 18. Iudas cõgreditur cum Thamar, quam existimabat esse meretricem. Et Iudic. 11. Iephte ex meretrice natus est; idèoque à fratris uxore legitima vxore susceptus domo pulsus, & paterna hereditate ex-turbatus. Eius autem mater dicitur ibi vers. 1. Zonari, & à LXX. πόρνη, quas voces scortum significare monuimus: & vers. 2. εταίρα, quia nequidum fuit pellex & concubina, quæ erat apud Hebræos quoad solum thorū, & non quoad dignitatē vxoris viro iunctæ, vt ostendit Serar. in c. 8. Iudic. q. 17. & c. 9. q. 1. sed reuerà meretrici atque adeo ex illegitimo Thoro natus fuerit Iephte, imò ex adulterio; quod probat Serar. in c. 11. Iudic. q. 1. ex Iosepho qui non solū dixit illū εὐ δαμόνητρον καὶ ξένον πρὸς τὴν μητέρα, sed etiam ipsam ait fuisse εὐ εραπικὴν ἐτισυμμίαν ἐπαχθίαν αὐτοῖς (ἐδελφοῖς) ἐπὶ τὸ πατρὸς. 3. Regum, c. 3. duæ meretrices contendunt coram Salomone. Et denique cum ipse Iosephus, vt referrebat, negat ex Moſis lege meretrici ius esse nuptiarum, reuerè supponit ea in gente meretrices aliquot fuisse. Quare illa Deuteronomij lege, quæ verſamur, non videtur prohiberi omne meretricium, sed certum aliquod, nempe quod sacrum erat, quia quæ illud exercebat fœminæ Diis Deabus consecratæ erant, & illa sui corporis prostitutione sua colebant Numina. Quod de Comanis vrbis Pontica, in qua eiusmodi plures erant Lunæ dicatæ fœminæ, tradit Strabo lib. 2. & ibid. de alteris Comanis Cappadocia, & de Corintho, in qua meretrices ἀι τῆς Ἀφροδίτης ἵσαν ἱερὰ, easque vocat lib. 8. ἱεροδύλας. De iisdem plura Athenæ. lib. 13. vbi de Aphroditis sacris ab eiusmodi prostitulis celebratis. Vide & Herodot. lib. 1. sub fin. Iustin. lib. 21. & Dion. Chrysol. in sua Corinthiaca. Quin immò Serar. in c. 2. Iosue. q. 5. suspicatur Rahabâ meretricem, quæ excepit exploratores Israëlitas, sacrarum eiusmodi meretricum vnam aliquam fuisse, eoque corporis sui infami quæstu Lunâ coluisse. Hoc igitur meretricium cum impietate coniunctum, & apud Ethnicos vsurparum ferri & tolerati in gente Hebræa prohibuit Deus; non verò simplex meretricium, quod licet turpe esset, non tamè auctoritate publica vindicabatur, nisi in certis casibus, aut nisi cum adulterio coniunctum fuisset.

Confirmatur ex iis quæ addunt eo loco LXX. ἢ ἔσαι τελεσφόρη ἀπὸ θυγατέραν ἰσραὴλ ἢ ἢ ἔσαι τελεσφόρη ἀπὸ ἡν ἰσραὴλ: non erit ferens teletas de filiabus Israël, non erit initiatus de filiis Israël. Quæ ab Hebræo & vulgata Latina, neque ab August. q. 38. referuntur. Lecta tamen sunt à Cyrillo, Theodoro, & Procopio. Cyril. lib. 15. de adoratione. τελεσφόρη interpretatur quasi ex necessitate tributum alijs pendentes φόρος τὴν ἕως, & mercedes ex impudicitia ab emptoribus colligetes τὰ ἐκ τῆς ἀσπλαγείας μισθώματα τοῖς περιωρῆνις, συνέροντες. Procopius quoque exponit de tributo, quod à meretricibus penditur lenonibus. Et sane τὰς tributum est, & τὰ ἄλλων tributum pendere: vnde voces τελεσφόρη, & τελεσφόρη deducit Procopius. Theodoretus verò q. 28. in Deuteronom. R. P. Gibal. De Negotiat.

vbi quærit quid sit τελεσφόρη, τελεσφόρη, καὶ τελεσφόρη, deriuat à τελεῖν quod est initiare, & τελεῖτη initiatio. Ideoque de quadam impia infandaque initiatione, quæ in dæmonum sacris fiebat explicat. Sicut enim, inquit, fideles πιστοὶ vocamus eos qui diuinis mysterijs participant θεῶν μυστηρίων μισθὸν τὰς ἰτα gentes vocabant τελεσφομένους eos, qui quorundam dæmonum mysteria docebantur, τὰς δαιμόνων πῶν διδασκαλείας. At verò τελεσφόρον eum qui mysterijs iniciat, τὸν μυστηρίων. Et denique τελεσφόρον eum qui mysterijs iniciat τὸν μυστηρίων. Hieronym. quoque illud Osee, vers. cum effeminatis; vbi LXX. legunt initiatis, ad mulieres Priapo iniciatas Sacerdotes refert. Ibi vero habent LXX. τετελεσμένους. Aquila legit ἐνηλασμένους mutatos, quia in alterum sexum frangebantur: Symmach. εταίρας. Theod. denique εταίρας à populo separatos, per consecrationem scilicet & initiationem, quam tamē ad fœminas refert Hieronym. quæ in eiusmodi sacris ceteros iniciabant. Et sane Heb. est Kadalots, quod est fœmineum, & Symmac. vt monui vertit εταίρας. Prohibet igitur Deus ne Israëlita more gentili se idolis consecrēt, aut Deo per meretricium quæstum viros quos admittent, initiare & consecrare se existiment, & inde tributum ipsi templo pendere in honorem veteri Numinis posse cogitent. Quemadmodum factitatum ab Assyrijs & Babilonijs post paulò monebitur. Ideoque statim addit: Non offeres mercedem prostituli in domo Dei tui: quemadmodum vsurpabatur à Gentilibus; nam ex meretricio quæstu donaria idolis, victimas, aliaque necessaria in templi sumptus, ipsasque statuas conficiebant, vt de Samaritanis queritur Michæ. capit. 1. vers. 7. Omnia sculptilia eius concidentur, & omnes mercedes eius comburentur in igne, & omnia idola eius ponam in perditionem, quia de mercedibus meretricis congregata sunt, & vsque ad mercedem meretricis reuertentur: quia nempe quidquid sacræ istæ meretricis, venali pudore lucrì comparabant, aut in templorum execrabiles sumptus, aut in conflanda, vel ornanda Deorum simulachta conferrent, vt de Babilonijs Herodot. lib. 1. de Phœnicis August. lib. 4. de ciuit. cap. 10. de alijs alij. Et Deus ipse id videtur innuere Baruch. 6. vers. 9. Coronas aureas habent super capita sua Dij eorum, vnde subtrahunt Sacerdotes ab iis aurum & argentum, & erogant illud in semetipsos. Dant autem, & ex ipso prostitutas, & meretrices ornant, & iterum cum receperint illud à meretricibus, ornant Deos suos. Nempe solebant Sacerdotes in illis delubris cum meretricibus agere, quasi opus religiosum exercerent, illisque in mercedem dabant aurum argentumve, quod ex ipsis Deorum suorum coronis iuducebant, quam deinde ex nefario illo concubitu in delubris Deorum collectam sacram esse persuadebant, neque nisi in sacros vsus expendi posse, ac proinde ab ipsis reperebant, quæ paulo ante in pretium prostituti pudoris dederant. Addit deinde vers. 42. de prostitutione fœminarum Babiloniarum in honorem sui numinis. Mulieres circumdatæ funibus in visis sedent succedentes ossa oliuarum, quum autem aliqua ex ipsis attatha ab aliquo transiente dormierit cum eo, proxima sua exprobrat, quod ea non sit digna habita, sicut ipsa, neque funis eius diruptus sit. De quo loco sanè implicato, fusiùs disputat de Roa lib. 3. singul. à c. 9. describit Baruch, quam impura essent sacra Babiloniorum ex sacrificiorum & votorum obcanitate. Mulieres enim quæ venalem habebant pudicitia vt meretricio quæstu Deorum suorum

fuorum ornarent simulchra, in viis aut ante delubra prostabant, in veneris diuerticulis, siue tentoriis, quæ funibus oblepiebant; & quo prætereuntem oculos ad concubitum allicerent, non modo iis se corollis, & vittis ornabant, sed etiam olearum nucleos, quod amatorij veneficij genus erat, forulis imponebant, & superstitiose comburebant, & secum feliciter actum arbitrabantur; eoque sibi gratulabantur nomine, si rupto fune intra illa septa, & tentoria, adulter aut peregrinus amator irrupisset, & alias quæ in eodem erant studio, ac quæstu procaci exagitabant conuicio, quod non fuissent natae hominem ex cuius congressu pretium comparassent, quo à conciliato Deo gratiam inirent. Quæ omnia lucem accipient ab Herodoto *lib. 1.* vbi de Babyloniorum venere. Hunc itaque venalem pudorem in speciem Religionis vertit Deus *Deuteronom. 23.* neque lucellum inde comparatum in suum templum inferri voluit. Omne quoque masculum scortum ibidem sustulit. Quod tamen parum fideliter obseruatum esse sequentibus ætariis constat ex *lib. 3. Reg. c. 15. vers. 12.* Maacham mater Alæ Regis Iudæ dicitur fuisse Princeps in sacris Priapi. Immo in ipso templo publicas prostituisse meretrices, habes *lib. 2. Machab. c. 6. vers. 4.* neque etiã defuisse prostitutos pueros excitato ab Ialone gymnasio Epheborum *eod. lib. cap. 4. vers. 22.* traditur. Nihil igitur est vnde certò colligamus omnia lupanaria & fornices à Republica Iudæa ablegata, & nulla ratione tolerata.

Respond. nihilominus hæc omnia non conuellece communem veramque sententiam nuper stabilitam; atque vt ab hoc postremo ordiar, non dubitarim has sordes maximè à diuino templo ablegatas esse, ne lupanarum quoddam esset instar fanorū Gentilium, quæ idcirco in lucis ædificari solebant, quod significatur *Deut. 12.* & alibi sæpius, quia ibi commodiora præbebant diuerticula libidinum. Eamque ob causam obseruat Philo *lib. 2. de Monarch. nullo* fuisse lucos in templo, ne essent latebræ maleficiis & infidiis opportuna, vitæ nimirum & pudori violando. Cùm Deorum templa prostibula quadam & meretricios fornices fuisse ostendat Iuuenalis *sat. 9.* vbi describit hominem prostigatæ libinis, qui illius explendæ gratiã Deorum templa quasi publica lupanaria obite consueuerat.

Nuper enim, vt repeto sanum Isidis & Ganymedem

*Pacis, & adducta secreta palatia matris
Cererem, nam quo non prostat fœmina templo?
Notior Ausidio Mocchio celebrare solebas.*

Noluit sanè Deus religionis specie impiari suum cultum & templum, neque ex turpi sordidoque meretricum & exoletorum quæstu ditari. Verum inde non colligitur legem vniuersalem quam eo Deuteronomij loco tulit, & quæ *πορνείαν* & meretricium ab illa sua gente ablegauit; ad has tantum sacras, vt vocabantur, meretrices ita restringi, vt alias omnes impunè tolerari vellet, cùm in ea lege nullo omnino sit verbum quod ad eam limitationem nos cogat, & verborum propria significatio, atque communis in legibus ferendis interpretandisque retinenda sit, nisi grauissimæ rationes aliam fuisse Legislatoris mentem euincant. Et sane non potuit efficacius Deus sordes meretricias à templo remouere, quam si nullum meretricium impunè permitti iuberet, & si quando aliquæ fœminæ ea in parte peccarent, nullum ex eo turpi quæstu mu-

nus in templum inferri patitur, ne nimirum sibi blandiantur, & criminis veniam, aut facilem reconciliationem, expiationemve, vel dissimulationem, atque impunitatem obtinere se existiment suis muneribus, & mercedibus, quarum partem facerent sacram ædem: cum æquè minus illud Deus, abominetur atque canis pretium. *Non offeres mercedem prostibuli, nec pretium canis in domo Dei tui, quidquid illud est, quod voveris, quia abominatio est vtrumque apud Dominum Deum tuum.* Mendosè verò irrepsit in aliquos codices *carnis*, quasi meretrix sit ob corruptionem carnis dumtaxat. Atque ita pars hæc posterior versus priorum explicet. Verùm retinenda est communis lectio *canis*, nam & Græci habent *ἀλλοτριῶν κύνων*. Pretium itaque canis Lyran. Abulen. Caietan. & August. in Deuteronom. à quibus vix abest Lorin. accipiunt de pretio primogeniti canis, quod nisi Deus hic prohiberet, redimendum erat. Hanc expositionem iure merito reiecit Bonfrerius *comm. in hunc locum.* Vnde enim habent hi DD. lege primogenitorum redimendorum contineri canes, cur non æquè dicam eadem contineri feles & simias? Cur enim illa excipiant ab vniuersali lege. Immo lex de redimendis primogenitis pretio siclorum quinque, *Num. 18. vers. 16.* ad solum hominem non ad cætera animalia pertinebat. Iumentorum verò primogenita commutabantur oue, non redimebantur, *Exodi 13.* de aliis animalibus filer lex. Quare alij exponunt de pretio venditi canis, quod tamen non inferebatur templo, eo quod vile quid esset canis, & animal immundum. Ita Vatablus, Oleaster, Sà, & Martin. de Roa *lib. 3. singular. c. 13.* Verum idem de simia & fele dicendum foret. Ioseph. *lib. 4. antiq. cap. 8.* intellexit de pretio pro admittura canis venatici ac pastoralis. Neque improbat Bonfrerius, quia hic indicatur aliquid turpe, & indecorum Deo. Deinde quis credat Iosephum Sacerdotem huius legis, quæ omnino ad Sacerdotes pertinebat, mentem non percepisse: eadem tamen turpitudine existit in admitturis aliorum animalium, quorum etiam pretia offerri non potuissent templo. Cur enim de admittura canis præcipua sancietur lex. Quare nomine *canis* aut cynicum, aut effranem & effrontem quandam libidinem capere licet. Citat Lorin. catenam M S C. in qua ex Cyrillo Alexand. canis explicatur expositus ad immunditiam & ἀκατοποίητον. Itaque per mercedem prostibuli significatur meretricis etiam occultæ; per pretium canis significatur pretium datum impudenti & publicæ prostanti scorto in fornice & lupanari, quæ merces neque poterat Deo offerri, neque victima, neque aliud quidpiam ex eo turpi pretio comparatum. Id enim ferunt illa verba. *Quidquid illud est quod voveris.* Quod additione græca significatur *πρὸς πᾶσαν ἐνζήτην*. Neque leuis fuit ea pœna reiciendi meretricum & scortorum dona, nam expulsionem quandam à sacris, & excommunicationem à sacrificiis, aliisque diuinis rebus continebat. Vnde etiam hodie oblationes excommunicationi reiciuntur, vti fufius ostendimus *opere de censuris. disquis. 7. §. 5. confessorio 5. & in synopsi censurarum verb. oblatio.* Ex quibus sequitur non fuisse in ea Republica dissimulatum meretricium quandoquidem grauissima excommunicationis siue repulsionis à sacris pœna placebatur.

Quæ verò nuper afferebatur, vt ostēderetur fuisse meretrices apud Iudæos, non admodum vrgent; nã Thamar *Genes. 38.* deprehensa ex intumescēte vtero fornicata

fornicata, iubetur à Iuda comburi, qui tamen à se quamuis nescio vitiatam agnouit, sententiam retractauit, vnde potius colliges punitum fuisse apud Hæbræos meretricium; & quæ illo loco significatur meretrices Chananitides erant, non Iudææ, præterquam quod nondum lata lex erat quæ omne meretricium à Iudæis semouit. Deinde quod *Leuit. 21. vers. 7.* prohibentur Sacerdotes ducere scortum & vile prostibulum, non atquit fuisse permissas prostibulas. Primò quia L X X. vetunt *ἑβραίων*, profanam, pollutam, vitiatam, violatam. Itaque licet non meretrix, si tamen corrupta aliquando esset, non poterat nubere Sacerdoti. Deinde cùm nulla alia pœna lata fuisset in eiusmodi scorta, nisi reiectio oblationum ipsarum à templo; potuisset facile aliquis persuadere expiato crimine, & peracta pœna, atque mutata vitæ conditione, eius oblationes repellere non posse, cùm reuerà neque illa amplius esset meretrix, neque illa oblatio esset merces aut pretium scortationis, atque adeo posse tunc ambire nuptias etiam Sacerdotum. Quod tamen lex prohibet, quæcumque pœnitentia, & vitæ mutatio præcesserit. Ita eam explicat Philo *lib. 2. de Monarch. & Ioseph lib. 3. antiq. cap. 10.* Eadem ratione exponendum est *eodem cap. 21.* simile mandatum, quo iubetur Pontifex neque viduam, neque sordidam, aut meretricem, aut repudiatam ducere, sed virginem & puellam de populo suo, quæ postrema verba vtrum ad genus Leuiticum restringenda sint, an verò ad totum genus Iudaicum, disputat fufius Bonfrer. *in comment.* Sanè in eodem libro Leuitico *cap. 19. vers. 29.* manifestissimis verbis prohibetur meretricatio. *Ne prostituas filiam tuam ne contamineur terra, & impleatur piaculo.* Non diffitemur spurium fuisse Iepthem, fatemur quoque fœminas, quæ coram Salomone diceptarunt, meretrices fuisse, non cauponarias dumtaxat, quamuis plurimi, iique eruditi id negent. Inde tamen nihil aliud efficitur quàm in petulca gente, & ad omnem libidinem prona Leges istas de meretricio, aliquando violatas fuisse vitio temporum, quod posteriori ætate frequentius fuit, vti ex *lib. 2. Machabeorum cap. 7.* & ex Euangelio colligitur, sicut & multæ aliæ prauitates inoleuerunt. Nam imperante Iosia *4. Reg. 27. vers. 27.* scorta mascula Hierosolimæ erant, quæ ille sustulit eueris domunculis in quibus propè templum habitabant. Vnde si quis confirmet (inquit Mariana, statim adducendus) eam turpitudinem Iudæis concessam fuisse, rem ineptissimam faciet: multa enim vitiantur quotidie, aut vecordia populi, aut negligentia magistratum.

Respond. denique lege Deuteronomij prohiberi publicanas mulieres & meretricum professas, vt loquitur Plautus, & de Vistilia & testatur Tacit. *ann. lib. 2.* siue prohiberi publica lupanaria magistratus auctoritate, vel constituta, vel permissa, de quibus dumtaxat agimus; occultata aliqua ascorta, quæ palam non prostarent ita tolerata esse, vt tamen ipsorum oblationes in templum non inferrentur. Neque aliquid amplius probant, quæ nuper allata sunt, vt ostenderetur aliquas apud Hæbræos repertas esse meretrices, sicut & alia vitia obseruata. Confirmantur hæc omnia ex eo quod Deus exprobrans synagogæ idololatriam, eam fornicationis nomine designat, vt eius criminis atrocitatem explicet; comparat enim publicis & vulgatis scortis quæ se omnibus passim prostituunt,

R. P. Gibal. De Negotiat.

& in tota Iudæa vbique publica lupanaria, id est, salforum Deorum cultui dicata loca excitari queritur Ezechiel *capit. 16. vers. 15.* *Exposuisti fornicationem tuam omni transeunti, vt eius fieres, & sumens de vestimentis tuis fecisti tibi excelsa hinc inde confusa, & fornicata es super eis.* Et *vers. 24.* *Et edificasti tibi lupanar, & fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis. Ad omne opus via edificasti signum prostitutionis tuæ, & abominabilem fecisti decorem tuum, & diuisti pedes tuos omni transeunti.* Vbi quoque Hierony. *Edificasti tibi lupanar. L X X. habitaculum fornicationis* ἀκαθάρτου τῆς πορνείας, ἀκαθάρτου θήματα πορνικῶν καὶ ἐποίνους σατανῆ ἐθεθεῖο ἐν πᾶσι πλατείαις ὁδοῖς: quia in omnib. triniis, aut quadriuiis exstruxerat sibi quandam arã, omniumque Deorum quotquot sese offerebant simulachra. Quàm exola igitur Iudæis, & non permissa lupanaria, quandoquidem non potuit Deus, quàm esset idololatriæ scelus execrandum persuadere nisi comparatione criminis quod in constituendis lupanaribus publicis commississent.

Secundò suffragantur PP. & antiqui scriptores, nam Philo *lib. de Ioseph.* illum inducit sic procaci dominæ respondentem. *Apud nostrates nulla est meretrix, capitali supplicio proposito ralem quæstum exercentibus.* Quæ eadem habet *lib. de specialibus legibus.* Origen. *lib. 4. & 5. aduersus Celsum,* miratur & commendat Rempublicam, quæ tam diu steterit sine publica eiusmodi libidine. Nam sapienter *Hom. 8. in Ezech. cap. 16.* distinguit inter eas quæ cum aliqua verecundia crimen occultant, & eas quæ nullo pudore contegunt, & cum omni procacitate se prostituunt. Clemens Alexand. *lib. 3. Strom.* idem censet. Sanè Augustin. *lib. 2. de ciuit. cap. 20.* pessimam ac flagitiosissimam Rempublicam describens, inter eius iniquissimas leges hanc refert. *Abundent publica scorta, vel propter omnes, quibus frui placuerit, vel propter eos maximè qui priuata habere non possunt.* De pluribus aliis eiusdem generis allatis subiicit. *Quis hanc Rempublicam non dicam Romano imperio, sed domui Sardanapali comparauerit.* Et libro *14. cap. 18.* de vsu scortorum ait, *Quàm terrena ciuitas licitam turpitudinem facit.* Vnde explicabis quæ iunior scripserat idem Augustin. libro *2. de Ordine,* quibus has sordes ferendas quamuis ab inuitis velle videbatur.

Iuri Diuino Mosaico subiicit Ecclesiasticum. *6* Nam Synodus Trullana *can. 86.* iubet eos qui meretrices in vnum cogunt, & alunt *πόρνους ἐπισημαζόμενους, & ἐκτρέφοντας* ad impurum nimirum quæstum, & in animarum perniciem, vt ibidem dicitur, deponi *καθαρῶν* si Clerici sint; si verò laici ἀποπέσειν, segregari siue excommunicari. De earum vocum notione plura diximus *opere de censuris.* Qua lenonum grauissima pœna significat Synodus quantopere lupanaria in orbe Christiano permitti non velit; & quamuis priorum Synodorum decreta non habeamus, inde colligere non licet, eos existimasse eiusmodi libidinis publicæ lustra & ganeas dissimulanda, ferendaque esse in Republica Christiana, sed potius vel pauca illa fuisse, vel nō inter Christianos neq; eorū auctoritate permissa, sed Ethnicorū magistratū legibus, quibus ipsi obistere nō poterant. Deinde cū in omnè libidinem maxime publicā inueherentur, vti ex illorū scriptis constat, quis dicat huic publicæ pudoris veditationi pepercisse? vt quid Ethnicis

tam vehementi frequentique oratione obscenitates publicas exprobrassent, si & ipsi hæc luxuria publica, vt loquitur Sen. *Ep.* 14. gurgustia apud Christianos dissimulabant? quorum tamen contentia gloriabantur, & quos volebant ab iis omnibus abstinere, quæ suspicionem aliquam communicandi cum Gentiliū lasciuia præbere poterant. Atque ne à nostro instituto longius abeamus, Christianorum ne quidem ianuæ corollis ornari sustinebant, quia lupanaria lauris coronabantur & corollis. Vnde Propert. *lib.* 1. *Eleg.* 16. prostibuli ianuam quæ ad montem Tarpeium erat sic loquentem indicit.

*Et mihi non desunt turpes pendere corolla
Semper, & exclusi signa iacere faces.*

Et Apulei. *lib.* 4. eiusmodi domum totam lauris obstitam describit, idcirco ne in solemnitate quidem publica, in qua vt ait Tertull. *loco statim allegando. Quam recentissimis & vniuersissimis laureis postes præstruebant, quam etatissimis & clarissimis lucernis vestibula enubilabant?* Et tamen ne in ea quidem publica latitatio domos suas sic ornari patiebantur Christiani, quamuis inde Cæsarum, & Romanorū hostes haberentur & læsæ maiestatis Rei, teste Tertullian. *lib.* *Apologet.* c. 3. *Cur die lato non laureis postes obumbramus? nec lucernis diem infringimus? Honestas est solemnitate publica exigente, induere domui tuæ habitum alicuius noui lupanaris.* Et *lib.* 2. *ad vxor.* c. 6. de Christiana quæ Gentili nupsit. *Et procedit de domo laureata, & lucernata, vt de nouo consistorio libidinum publicarum.* Quæ de causa queritur *lib.* de *Idololat.* cap. 5. *At nunc luceant taberna, & ianua nostra, plures iam inuenies Ethnicorum fores sine lucernis & laureis, quam Christianorum.* Et *lib.* de *Idololat.* cap. 13. *Ceterum à seculo coronantur & lupanaria, &c. At enim Christianus nec ianuam suam laureis infamabit.* An ambò Tertullian. alitque eius æui tulissent apud Christianos lupanaria, & luxuriam publicam in ea disciplinæ feueritate. Audi eundem Tertull. *lib.* de *spectaculis* c. 17. *Similiter impudicitiam omnem amoliri iubemur. Hoc igitur modo etiam à theatro separamus quod est priuatum consistorium impudicitia, ubi nihil probatur, quam quod alibi non probatur, ita summa gratia eius de spurcicia plurimum continuata est, &c. Ipsa etiam prostibula publica libidinis hostia in scena proferuntur plus misera in præsentia fornicarum, quibus solis latebant, perque omnis ætatis, omnis dignitatis ora transducuntur, locus, stipes, elogium, etiam quibus opus non est predicatur, &c. Erubescat Senatus, erubescant Ordines omnes. Ipsa illa pudoris sui interemptrices de gestibus suis ad lucem & populum expansecentem semel anno erubescunt. Quod si nobis omnis impudicitia prohibetur, cur liceat audire, qua loqui non licet? &c. Cur æquè liceat videre quæ facere flagitium est? hunc Tertull. locum disertis verbis imitantur Cypr. *ep.* 2. & *lib.* de *spectac.* cap. 5. Lactant. *lib.* 6. *institution.* c. 20. August. *lib.* 2. *de ciuit.* c. 4. ad 14. An isti PP. qui omnem impudicitiam amoliri iubent Christianis, illis impune permittant lupanaris spurcicias? An qui nolunt illos spectatores theatri sedere, fornicæ subire patientur? & in illis gerere, quæ in theatro spectantur? Quid his Christianorum querelis reposuissent Ethnici? Nunquid obiectentibus theatra, obiectissent & ipsa publica lupanaria apud ipsos permittit? Quod igitur ibidem ait Tertull. *habes theatri interdictionem, de interdictione impudicitia, dicendum de interdictione lupanarium, quæ non magis permittenda sunt Christianis quam publica**

luxuries, & theatri obscenitas. An ea ætate procaci dissimulatione tulisset Ecclesia theatra apud Christianos? quis ergo credat dissimulasse lupanaria? cum lusorium & agonisticam scenam damnant in Ethnicis Tertull. *ibid.* cap. 18. *Quod tragedia & comedia scelerum & libidinum aucatrices, cruenta & lasciuia, impia & prodiga, nullus rei, aut atrocis aut vilis commemoratio utilior est; quod in factis reuicitur etiam in dicto non est recipiendum.* Christianorum verò disciplina in publica libidinum officina fieri patere tur impune, quæ audiri non permitteret in theatro? quis si sapiat, ita sentiat? De amphiteatro adiecti cap. 19. *Si saniam, si impietatem, si feritatem permittam nobis concedere possumus, eamus in amphiteatrum. Quidni & nos in hac re illud idem usurpemus? Si impudicitiam, si publicam spurciciam, si corticionem, si obscenitatem petuissimam nobis concedere possumus, eamus in lupanaria, quod cum titulo omnibus prostrat, & quod nullo metu feuerioris disciplinæ, siuæ Secularis, siue Ecclesiasticæ penetrare fas fuerit. Cum omnia quæ exhibentur in theatro re ipsa fiant in lupanari. Neque ab similia habet Cyprian. *lib.* de *spectaculis*, vbi & lupanaria cum theatro coniungit, & ab illis ad ista viam esse ostendit. *Quem, Christianum scilicet, si rursus perrogent, quo ad illud spectaculum itinere peruenit, confitebitur, per lupanarium, per prostitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum, per vulgarem lasciuiam, per commanem omnium contumeliam, &c. Ausus secum Spiritum Sanctum in lupanarium ducere, si potuisset, qui festinans ad spectaculum, dimissus, à Missa scilicet, & adhuc gerens secum, vt assolet, Eucharistiam inter corpora obscena meretricum tulit; plus damnationis de spectaculo voluptate. Quare damnant maximè hi Patres spectacula & theatra, quod sunt viæ ad lupanaria, & quia in illis docetur & repræsentatur, quod deinde occultè geritur in ipso lupanario, inter theatrum & lupanaria. Concurrunt in illud pudoris publici lupanarium, ad obscenitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur, quam quod in publico discitur, &c. Quid inter hæc Christianus fidelis facit, cui vitia nec licet cogitare? Quid oblectatur simulacris libidinis, vt in ipsis deposita verè recundiã, audacior fiat ad crimina: discit facere, quod consuecit videre. Illas tamen quas infelicitas sua in seruitutem prostituit, libinis publica occultat locus, & dedecus suum de latebris consolantur, erubescunt videri etiam que pudorem vendiderunt. Quis igitur dicat feueriorem illam disciplinam non permittit Christianis impune spectare theatri turpitudines, & passim tamen esse illos habere prostibula publica, & libidinis publicæ loca, vt loquitur Cyprian. in quibus pudor prostitutarum vendatur, & crimen quod in theatro docetur, nullo metu exercetur. Adde eisdem PP. ex eo læpius capite Ethnicorum sacra fuisse insectatos, quod in illis plurima obscena fierent, essentq; sacra quædam, eoque magis scelerata & prodigiosa lupanaria, vt in Arnob. Tertull. Cyprian. Octauio, cæterisque passim leges, quod iure merito facere non potuissent, si & Christiani lupanaria publica, licet non in ædibus sacris habuissent. Denique quænam fuerit prima illa ætate Christianorum disciplina, accipe ab Origene *lib.* 3. *contra Celsum. Iam erga peccantes, quam seuera disciplina, præcipue contaminatos libidine, quos è sua Republica reuicitur nostri, &c.* Quare mirum videri non debet si Patres prioris illius æui, nihil ferè de lupanariis apud Christianis**

Christianos prohibendis edixerint aut scripserint, cum quæ aduersum Ethnicos ea in causa disputabant, dum illis lenonum, theatri, & lupanarium obscenitates exprobrabant, satis Christianos erudirent, quibus nequidem spectare theatra impune permittebant, à quibus, omnem, vt loquebatur Tertull. *impudicitiam amoliebantur*: & apud quos eiusmodi libidinum publicarum ganeæ & lustra nulla profus erant: quare ex hoc veterum PP. circa prohibitionem lupanarium publicorum silentio illa potiori iure non fuisse apud Christianos colligimus, quam permittit & tolerata à sacro Magistratu, & hoc loco valet, quod Cyprian. *lib.* de *spectaculis*, & Tertull. *simili tractatu cap.* 20. circa prohibitionem spectaculorum & theatri scribunt, quam *suauiludij* quidam, vt loquitur Tertull. non reperiri in scripturis ineptè obiciebant, indeque desperata argumentatione tergiversationem admittendæ voluptatis obtendebant. Quæ simili defensione tolerantiam publicorum lupanarium parum sapienter aliqui suscipiunt, quod illa neque veteres Ecclesiæ leges, neque Patres feuerius prohibuerint. Audiant illi Cyprianum loco laudato. *Prescribat istis pudor, etiamsi non possunt sancta littera. Quodam enim scriptura magis promidet, non præcipiendū: verècundiam passa plus interdixit, quia tacuit. Veritas si ad hæc usque descenderet, pessimè de fidelibus suis sensisset; nam & plerumque in præceptis quædam utilius tacentur: admonent sape dum interdiciuntur: ita etiam tacentur dum in litteris scripta sunt: & præceptorum loco feueritas loquitur, & ratio loquitur quæ scriptura contigit: secum tantum vnusquisque deliberet, & cum persona professionis suæ loquitur, nihil vnquam indecorum geret: plus enim ponderis habebit sententia, quæ nulli se alteri debebit, quam sibi. Non opus verò est ætatum consequentium Patres adducere, qui in has spurcicias vique eò inuehantur. Audi vnum Chryl. Hom. 29. in Matth. τὸν πορνῶν τὸ κατὰ νόμον πολλοὶ τῆς δουλείας γέμονοι, πολλοὶ τῆς ἐπιπέδου.*

7 Venio ad ius seculare, quod has fornicæ è Rebus publicis exulare feuerè mandat. Nam pleraque gentes lenones & lupanaria non permiserunt, & illæ ipsæ quæ permiserunt, pœna aliqua aut infamia damnarunt. Nam Philarchus apud Athenæ. *lib.* 13. *cap.* 32. testatur in Cronum ciuitatis amicæ non fuisse permittas. Periander Rex Corinthiorum, quæ pudorem prostituissent submergi iussit. Ita Heraclides de *politici*, in *politia Corinthiorum*. Apud Athenienses, qui non modo puerum ingenuum, aut liberum, sed etiam sceminam produxisset, dica illi scribebatur, & conuictus morte luebat, quam legem ex Æschine & Demosthene collegit Samuel Petrus. in *lib.* *Atticas*, libro 6. *rit.* 5. vbi totius illius iudicij rationem & modum ex iisdem Auctoribus explicat. Apud eosdem, qui corpus suum prostituert eoque quaestum fecerat, maxima capitis minutione notabantur, id est omnibus ciuitatis iuribus, sacris & profanis exciderant, cum liberis posterisque. Quod si quis τὸν ἰταίρηκτον, pœnam insuper haberet, capite luebat ex lege eodem loco adducit Petrus. Cavit quoque Solon neminem pro mœcho haberi in domo meretricis, siue cum meretrice, quæ in lupanari vel publicè prostrat. Hæc enim impudica prostibula, etiam semorum patere debent iniuriæ, vbi vt vides dum lupanaria permittit, eadem punit, dum iubet eiusmodi prostitutas, quoslibet etiam seruos & viles excipere, eo-

R. P. Gibal. De Negotiat.

rumque iniuriæ subiicit. Et sanè meretrices erant ferè aut peregrinæ, aut ancillæ, & pecunia emptæ, etiam apud Romanos. Vnde Hieronym. in *epitaph. Fabiola*: per lupanaria atque ancillulas libido permittitur. Entymachus quod puellâ Olympiam prostituisset, capite luit. Ita Diuarch. contra Demosth. Cleomenes Methymneorum Tyrannus tres quatuorve lenas, quæ mulieres liberas prostituere sacris inclulas, demergi iussit: Athen. *libro* 10. *capit.* 14. Cum Decius Mundus Paulinam castissimam Saturnini vxorem expugnare non potuisset, à Sacerdotibus Isis Idæ, libertæ opera vsus, sibi proficitat corruptus; sinxerunt enim illi Deum Anubim ipsam ad cœnam & amplexum inuitare, & numinis obscenissimi speciem Decius repræsentauit. Tiberius Sacerdotes illos & Idam cruci affixit, templum Isis euertit, statuam Diuæ in Tiberim profluentem deiecit, & Decium quem ætas & amor aliqua ratione excusabant, relegauit. Sane apud Romanos quamuis fornicæ & lupanaria permiserint, lenonum nomen odibile fuit, vt ait Iustinian. *Novell.* 14. inferius afferenda. Nam inter capita Iulie legis de adulteriis, lenocinij accusatio est. Quare ea lex non tantum Stuprum vel adulterium inferentem, sed etiam suadentem constringit. Quod affirmat Vlpian. *l.* 12. *D. ad l. Iuliam de adulter.* Eadem pœna punitur tanquam lenocinij reus, si quis de adulterio suæ vxoris quid acceperit, *leg.* 2. *§. lenocinij.* *D. eod.* Hinc fit vt de adulterio transigi nequeat, quia transactio non fit nullo dato, vel retento. Habetur quoque pro lenone, qui vxorem adulterij damnatam sciens duxerit, & qui patitur vxorem suam delinquere, atque iura matrimonium contemnit, nec contaminatione indignatur, si ob quaestum id faciat; non tamen si ex ignavia, negligentia & nimia credulitate. Quæ omnia ex iure demonstrat Gregor. *libro* 36. *synagmar.* cap. 11.

Lenones porro & lenas dicimus qui mulieres quaestuaris prostituunt, qui & infames sunt, siue illi lupanarium magistræ, & vt loquitur Tertull. *de pallio* cap. 4. latrinatum antistites sint, siue domi suæ aut in caupona habeant illa prostibula. Nam palam quaestum facere dicimus, non tantum eam, quæ in lupanario se prostituunt, verum etiam si qua, vt assolet, in taberna cauponis pudori suo non parcat, inquit Vlpian. *leg.* 43. *D. de ritu nuptiar.* & *leg.* 27. *D. de petit. hereditat.* ait in multorum honestorum virorum prædiis lupanaria exerceri. Quare dum cauetur *l.* 8. & 10. *D. ad l. Iuliam de adulteriis*, eum qui sciens dolo malo domum suam præbuerat ad stuprum vel adulterium, lege Iulia teneri; domus accipitur pro qualibet habitatione, etiamsi non sit propria habitatio, ex *l.* 22. *D. eod.* leno igitur est & lenocinium facit, qui quaestuaris mancipia habuerit, & qui in liberis hunc quaestum exercet, siue principaliter hoc negotium gerat, siue aliter negotiationis accessione utatur, vt puta si caupo fuit, vel stabularius, vel balneator. Ita definit Vlpian. *l.* 4. *§. ait prator.* *D. de bis qui not. infam.* Quæ simili ratione lenâ descripsit idē Iurisc. *l.* 43. *§. lenocin.* *D. de ritu nuptiar.* Ex quibus Glossographus vetus suam & ipse descriptionem concinnauit, Vlpianum enim excerpisse videtur. Cum lenonum igitur nomen odibile fuerit antiquis legibus & Principibus, vt affirmabat Iustinianus; non potuit lupanaris quoque nomen exosum non fuisse. Paul. *l.* 1. *§. si qui puero.* *D. de extraordinar. criminib.* puero-rū, puellarum, mulierum lenones, deportatione vel

capite pro ratione criminis puniendos existimat. Qui puero stuprum, abducto ab eo vel corrupto comite, persuaserit, aut mulierem puellamve interpellarit, quidve impudicitia gratia fecerit, domum præbuerit, pretiumve quo id persuaderet, dederit, perfecto flagitio puniuntur capite, imperfecto in insulam deportantur, corrupti comites summo supplicio afficiuntur: quia nimirum isti comites de lenocinio suspecti sunt. Quare lenones duntaxat mancipiorum ancillarumve earum, quæ apud ædiles, uti dicemus inferius, nullum analem habitum, & nomen deposuissent, impunitos reliquerunt, quamvis & hos quoque infamia notarent, neque alia lupanaria permiserunt. Constantin. aduersus puellarum veluti lenas, quæ illas lenocinis & blanditiis deprauant, sic edixit, *Ut quia parentum custodia* (circa puellas) *nutricum fabulis, & prauis suasionibus sepe deluduntur, his primum quarum detestabile ministerium fuisse arguetur, redemptique discursus, pœna imminet, ut eis meatus oris & faucium qui nefaria hortamenta protrulerint, liquentis plumbi ingestione claudatur. l. 1. de raptu virginum in C. Theodos. lib. 9. tit. 1.* Et quâuis ea constitutione Constantinus agat de raptu virginum, quia tamen delusam puellam suspicatur lenocinante custodia, cuius suasionibus rapi se pollicit, &c. idcirco grauissimo illo supplicio perfruant eam custodiam punit. Sed habemus eiusdem Augusti sanctionem expressiorem aduersus lenonem l. 1. de lenonibus in C. Theodos. lib. 15. tit. 8. qua venit ancillas Christianas tradi lenonibus, eademque redimi permittit ann. Christi 3015. *Siquis feminas qua se dedicasse venerationi Christiana legis sanctissima dignoscuntur, Indibriis quibusdam subiicere voluerit, ac lupanariibus venditas faciat vile ministerium prostituti corporis explere, nemo alter eadem coemendi habeat facultatem, nisi aut ij qui Ecclesiastici esse noscuntur, aut Christiani homines demonstrantur, competentis pretio persoluto.* Solitienim erant Ethnici furentes persecutione Christianis fœminis ita illudere, ut testatur Tertull. in Apologetic. Basil. lib. de virginibus. Acta SS. martyrii Nico-medientium Indes eunuchi, & Domnæ virginis, Prudent. Hym. 14. de S. Agnete. Acta S. Lucie, Euseb. lib. 8. histor. cap. 15. Ambros. lib. 3. de virginibus. Pallad. in Lausia cap. 53. Acta Agapes, Chionæ & Irenes sororum apud Sur. Kal. April. & alij. Meminit quoque Hieronym. lib. 2. in Isai. in cap. 2. & Sozomen. lib. 1. c. 8. edicti quo carnosas fordissimarum libidinum cloacas obstruxit, cum in fornicibus spectaculorum inter scorta starent pueri publicæ libidini expositi, Theodos. & Valentin. patribus & dominis qui filiarum ancillarumve suarum lenones fuerint, omne ius & patriam potestatem ac dominium sustulit. l. 6. cap. de spectaculis. & l. 2. de lenonibus in C. Theodos. *Lenones patres ac dominos qui filiis vel ancillis peccandi necessitatem dant, nec iure frui domini, nec tanti criminis patimur libertate gaudere. Igitur tali placet hanc indignatione subdaci, ne potestatis iure frui valeant, neve quid eis ita possit acquiri, sed ancillis, filiabusque, si velint, conductisve pro paupertate personis, quas fors damnauit humilior, Episcoporum liceat, iudicum etiam, defensorumve implorato suffragio, omni miseriarum necessitate absolui, ita ut si insistentium eis lenones esse crediderint, vel peccandi ingerant necessitatem iniuriam, amittant non solum eam quam habuerunt potestatem, sed proscripti pœna mancipentur exilij, metallis adascendi publicis, quæ minor pœna est, quam si procepto Lenonis cogatur quisquam coitionis sordes ferre, quas nolit.* Et ite quis dicat hac constitutione

illos duntaxat lenones coerceri qui inuitas prostituebant, & de solis patribus ac dominis qui filias & ancillas suas aliorum libidini subiiciebant, qui verò lupanaria habebant in quibus admitterent eas quæ sponte lupabantur, hac lege non teneris accipere aliam constitutionem quæ priori subiicitur, C. de spectaculis, quæque vniuersalissima est, & omne lenocinium ac proinde lupanar prohibet & plectit. *Ne quis deinceps lenocinium exercent in dicitur, & nullus reditus inde largitionibus inferatur, nullus ancillam ingenuamve prostituat. Alioquin humilior, qui id fecerit coercetur exilij & metalli pœna damnabitur: honestior bona & militiam ac dignitatem amittet. His quoque abstineant Thy-melici. Quod si ancilla prostituta sit, ut gratuito vindicetur ab omnibus viris, aut fœminis, Clericis aut Monachis, & vii hac obseruent Magistratus tam minores quam maiores & officia eorum, corporis & viginii librarum imminente pœna.*

Tandem Iustinian. Constantinopolim atque orbem Romanum omnibus istis spurciis purgavit, edita severissima Sanctione quæ est Nouell. 14. Kalendis Decembris ann. 535. meretricem fo-dalitia sustulit, & ad illas quæ ad meliorem frugem recipere se vellent alendas, domum suam Theodora Augustæ ædificauit, magnisque prouentibus dotauit teste Procop. l. 1. de ædificiis Iustinian. Commendata igitur castitate, quæ sola Deo animas exhibere potest, prohibet lenocinium exercere porroboσκόν, & domi habere mulieres, vel publice prostituere libidinis causâ ἢ δημοσίῳ προίῳ ἐν ἀσελγείῳ, & quasi negotiationis vice talia in commercium adducere ἀλλῶν τινῶν παραμαίῳς τὸ τοιαῦτα ἐμπορεύεσθαι, neque synographas neque cautiones eo nomine accipere, neque eam in re ornamenta, vestimenta aut alimenta dare. Omnem cautionem quæ ea de causa sumperint ab his infœlicibus lenones reddere vult, neque quod iis dederint repetere poterunt, sed exulare debent & vrbe discedere mandat tanquam perniciosos & communes pudicitie hostes. ὅς ἄλλοίς, ἢ κοινῶς λυμένους τῆς σωφροσύνης. Qui itaque deinceps ex eiusmodi prostituti fœminis quantum faciet, et Prætoribus populi comprehensus omnia nouissima sustinebit, id est vltima supplicia. Quo sensu Nou. 6. cap. 2. dicitur nouissima sententia, id est definitiua, & apud Varon. lib. 5. nona verba. apud Virgil. 4. Æneid. nouissima verba. Deinde lenoni domum suam locans, aut in ea patiens lenocinium committi, decem auri libris multatur, & de ipsa habitatione periclitatur. Denique exilium & supplicium in corpore patiuntur lenones. Huc referri putat Gotofred. in notis, quod legimus puniri eum qui domum suam ad stuprum faciendum cum muliere, aut masculo præbuit l. 8. & 9. D. adulter. vel ad parasynaxes & conuenticula tam diurna quam nocturna, l. 8. §. 3. C. de heretic. Nouell. 123. Quid quod aleæ & aleatorum susceptorem verberare impune licuit, eique damnum dare, & res auferre? l. 1. D. de aleatoribus. Huc etiam refert titulum de rectoribus. Adde Nouell. 43. §. vlt. Nouell. 58. §. 2. Hinc etiam colligi potest meretricem domus conductricem, vel ante tempus locationis finitum migrare cogi posse. Nam si lenonem quis sciens, non impune ius in ædibus habitare patitur, ut edicit ista constitutione Iustinian. nec meretricem in ipsis habitare merito pati debebit. Vide Papon. lib. 2. Arrest. 9. & Arrest. 14. Peccat enim grauius, aut certe non leuius hic, quam leno. l. 43. §. 6. D. de ritu nuptiar. quod si vterque potest ante tempus locationis expelli,

pellit, multo minus ad conductionem admittendus est. Denique vetitum fuit exitum antiquo iure lupanar, maxime in vrbibus extruere. *ἡ δὲ τῶν ἰστέρας δυνάμεις ὕβρις*, ait Harmenop. lib. 2. tit. 4. ne qua vicinæ domui fiat iniuria. Quod autem Iustinian. Prætoribus populi de lenonibus cognitionem dat, Cuiac. in Nouell. 13. Præfectus vigilum interpretatur. Qui enim olim Romæ Præfectus vigilum dicebatur, & in prouinciis νυκτοερατῆρς, leg. vltim. §. legati, D. de mun. & hon. & in Ægypto Straboni νυκτερινὸς ερατῆρς, Constantinopoli νυκτεπάρης, coepit deinceps Prætor plebis Constantinopoli appellari, quæ appellatio etiam post Iustinian. persequerant. Nam in §. legati citato, & l. 2. de fern. fugit. & tit. de officio præfecti vigil. qui appellatur præfectus vigilum, siue Νύκτοερατῆρς, dicitur in libris Βασιλικῶν, Prætor plebis. Augustus Romæ incendiis arcendis & excubiis agendis constituit septem cohortes vigilum ex libertinis, Vigilibus præpositi Tribunos, & super omnes Præfectum vigilum, l. 3. D. de officio præfecti vigil. quem Dio affirmat solum pro tempore constitutum fuisse, idcirco extra ordinem constitutus dicitur, l. 2. D. de origi. iur. Constituerat prius Vicomagistros, quos Dio vocat ενοπόρους, qui diutius Romæ & Constantinopoli durarunt. Eadem verò fuisse Præfecti vigilum & Prætoris publici munia longiori enumeratione demonstrat Cuiac. in Nouell. 13. citat. in qua de prætoribus agitur. Cæterum Imperator æquissimam illam suam constitutionem de lenonibus arcendis sapientissimè concludit his verbis. *Credimus enim in domino Deo etiam hoc nostro circa castitatem studio, magnum fieri nostra Reipublica incrementum, Deo nobis omnia prospera, per talia opera conferente.* Theophil. Imperator meretricibus & lupanariibus exturbatis domum eam Xenonem peregrinis hospitio excipiendis fecit insigni amplitudine & pulchritudine. Cedreno auctore Alphonsus quoque Aragonicus lupanaria prohibuit, sicut & Bohemi apud Pium II. Denique ipsi barbari capite puniunt in insula Palmaria violatam ante coniugium castitatem, ut narrat Petrus Martyr. in lib. de nouo orbe & insulis nuper peritis.

10 Sed omnium semper hac in parte religiosissimi fuere Reges nostri Christianissimi. Nam omnes ganæ, lustra & fornices prohibuerunt, & meretricis atque publicanas mulieres perpetuo damnarunt, quod de S. Ludouico testantur Gaguin. lib. 7. Annal. Gall. & Paul. Emil. lib. item. 7. constitutione 1254. edita. *Expellantur publica meretrices tam de de campis quam de villis, & factis monitionibus & prohibitionibus, earum bona per locorum Iudices capiuntur, vel eorum auctoritate à quolibet capiuntur, etiam vsque ad tunicam & pellicem. Qui vero domum publica meretrici scienter locauerit, volumus, quod ipsa domus incidat in commissum.* Quia verò sanctissima instituta vitio hominum corrumpuntur, sæpius hoc edictum subsequentiibus ætatibus innouarunt posteriores Reges. Quare Carolus IX. in comitiis Blesensibus Art. 101. omnia lupanaria proseripit, & deinceps ann. 1565. 1. Ianuar. litteras dedit ad huius edicti exequutionem, obseruationemque vindgam. Decreto Senatû Parisiensis 4. Decemb. ann. 1508. lustra omnia & gurgustia atque ganæ vetantur: *Bordel, maquerelage ou clavier public.* Quod etiam sanctum fuit decreto Curie vacationum 15. Octob. an. 1588. quo indicitur etiam multa pecuniaria locanti domum meretrici. Vide constit. Aurelian. art. 101. & similia

decreta apud Papon. loco nuper laudato. Non vna tamen fuit & constans harum sanctionum praxis: refert enim in suis aduersariis P. le Maistre ann. 1519. 4. Februar. damnatam fuisse propugiosam mulierem etiam nuptam ex propriis & non conductis adibus intra dies octo migrare, quibus exactis nisi migraret cogi posse, & in carcerem detrudi, nihil morante intercessionum & appellationum auxilio, post annum tamen emendatoris vitæ reuerti posse. Anno tamen 1598. vlt. Februar. infamis vidua cui tota vicinia dicam impeggerat, eaque de causa domo sua decedere iussa erat à Præfecto Parisiensis, cum Senatû appellasset Præfecti iudicium infirmatum est, & domum suam propriam incolere permissa est adiecta graui comminatione, nisi à libidinosa vita discederet. Vide Mornacium in leg. Ancillarum 27. D. de petit. hereditat. Neque id mirum, cum nemisdem ebrietatem impunitam reliquerint sapientissimi Princeps, uti constat ex lib. 1. capitular. cap. 167. lib. 3. cap. 38. & cap. 72. lib. 5. cap. 96. Quare maiorum vestigiis insistens Franciscus eo nomine primus, edixit ann. 1436. ut qui ebrius deprehensus fuerit carceri mancipetur pane & aqua macerandus, quod si secundo in idem crimen incidat, flagellationem adici prioris pœnæ mandat, quæ si non coërceat hoc vitium; ebriosus qui tertio deprehendatur, flagris publicè vapulet. Et denique si neque his pœnis emendetur, amputatis auriculis infamis perpetuo exulet. Iubet præterea ne ebrietas quempiam excuset à delicto, si quod eo tempore committat, subeatque pœnam flagitio debitam, quæ sanctissima instituta si ea qua par foret cura & diligentia seruantur, nulla fœlicior Respublica foret.

Placet verò his sanctissimorum Principum 11 exemplis & legibus addere illarum ipsarum ciuitatum & Rerumpublicarum quæ infandas istas turpitudines permiserunt, facta & sensum. Nam non omnino impunita reliquerunt hæc flagitia, quæ summopere horrebant, dum illa permitterent. Athenienses teste Plutarcho in Solone, ut criminis atrocitatem nominibus minuerent, meretricias he-tairas, focias, & amicas appellarunt, lupanaria dixerunt Romani ganea. *ἀπὸ τῆς γὰς τὸ ἴσιν τῆς γῆς.* ut obseruat Donat. in Adelph. actu & scena 3. quod in terra non ut cœnacula in superiori domus parte essent. *Denitat enim publicum permissa & impunita libido conspectum, & verecundia naturalis, habent etiam prosum lupanaria secretum,* ait August. lib. 14. de ciuit. cap. 18. *faciliusque potuit impudicitia non habere vincula prohibitionis, quam impudentia remonere latibula illius fœditatis. Sed hanc etiam ipsi turpes turpitudinem vocant: cuius licet sint amatores, ostentatores esse non audent.* Chryssippus Philosophus in Ilagogico de bonis & malis apud Origen. lib. 4. contra Celsum. *Primum extra vrbes, & personata meretrices prostituiebant se libidini præstrennium, deinceps vna cum pudore deposuerunt personas, foris tamen manserunt, arcantibus legibus: postremum de-pranatiore in dies disciplina intra vrbes penetrare auso sunt.* Subdit deinceps Origen. *Erant aliquando qui vocabantur amphiboli prostantes ad proferendum stuprum, vel inferendum, & seruientes libidini ad se intrantium, exacti sunt ab adilibus.* Vides igitur non nisi corruptissima disciplina meretrices quæ, ut ait Arnob. lib. 2. *venalia prostituere corpora,* ciuitates penetrasse, submotas ab illis fuisse, deinceps non nisi in fornicibus habitasse, & vilia fere mancipia fuisse, atque ad fornices sedisse operas. Quæ omnia

nia facile foret ex antiquis Auctoribus comprobare. Nam apud ipsos Palaestinos, prostant in semitis, vti ex facto Thamaris colligitur, vnde Semitariae dictae sunt. Catul. ep. 38. ad Contubernales, vocat semitarios machos qui in semitis scortilla subigunt. Horat. lib. 2. ode 11. denium scortum, quod non est in proptulo libidini expositum, *Quis denium scortum eliciet domo.* Deinde habitasse in fornicibus, quae erant loca subterranea, Senec. lib. 1. controuers. 2. *Redoles adhuc nigri fornicis fuliginem.* Lupanar Graeci dixerunt *βήμων* foueam, specum profundam; quin exerrabant circa tumulos & sepulchra, quod trahit Turneb. lib. 13. c. 19. illud Martialis lib. 3. ep. 92. *Admittor inter bustuarias moechas*: atque lib. 1. ep. 35. *admittunt spurcas & monumenta lupas.* Plautus eas vocat proledas, pistorum amicas, reliquias alicarias. Vnde & vulgares illi versus quos ex Plaut. affert Varro lib. 6. de lingua Latina, quibus istorum scortillorum vilitatem, & despectum explicat, quosque Scalig. in coniecturis suis ad Varronem, sic digerendos censet.

*Non quasi ut haec summis limaces limidae,
Diabolares, schenicole, miracula,
Cum extritis talis, cum crotilis crusculis,
Capillo scisso, atque excisissatis auribus.*

Quanam amabo ista turpitudine, quae prurientem etiam & effraenem libidinem castigare vel adspicere possit. Expendamus amabo ista conuitia.

Primo igitur *limaces* dicuntur vel à limace quae plantarum arrodit folia. Ita meretrices suos amantes *καταφάγναι*. vel à limando, sic *Θηρών* parasitus quidam apud Menandrum *ἰσὺν ἀνθρώπους φάνημι ἀντὶς ἐκείνους εἶναι*, habebat nempe homines tanquam praesepium quod limabat & arroderebat dentibus, qua simili loquutione vsus est Plaut. de suo parasito. *Recepit se in praesepim suam.*

Secundo *Diabolares*, à duobus obolis quibus pudorem vendunt. Plaut. in Pænolo.

Sernorum sordidolorum scorta diabolaria.
Et Pacuuius.

*non ego ita fui
Vti nunc sunt meretrices diabolares, suam
Que nummi causa parispidunt gratiam.*

Tertio dicebantur quoque *βλατάδες*, *nugataria mulieres*, vt vocat Festus. *Blitum* Plinio lib. 20. cap. 22. *iners videtur ac absque sapore, aut acrimonia vlla, vnde conuitium foeminae apud Menandrum faciunt mariti.* Plaut. *Lictea blisera meretrix.* Catull. non assis facit blitum lupanar: vocat meretricem ipsam lupanar, blitum fatuum vile: *Blitea & lutea est meretrix nisi qua in vino sapit, ad rem suam.* Lutea contemptissima, nullius pretij è luto facta. *βλάζ* stolidus, ineptus, insullus, *βλατάς γυνώ*, Suidae iners, stupida fatua: *βλατόμεναι* Aristophani, stolidus more puellorum, vnde Gallica fortassis vox *Belitre*. Perge ad alias prostibularum vilissimarum contumelias.

Quarto itaque *Schenicole* ab *Schæno*, inquit Varro, *nugatio*, vel vt reposuit Victorius, *nugatorio*, id est futilli, *ἡ καταφορήτης* nugatorias mulieres vocat Festus *τὰς ἐντελαῖς ἢ ἐνοκαπρορήτους*. Sane toti *χλιδῖνες* muliebres, quae iocalia nominamus, *nugæ* muliebres veteribus dicebantur. Quare Pollux lib. 5. cap. 16. vbi nomina mundi muliebris recensuit, addit difficile esse eorum formas describere, quia nondum liquet an illis ioco vel serio vtantur.

Quinto *miracula*, à *mirris* inquit Varro, *id est monstris, à quo actius personas distortas oribus, deformes miriones dixit.* Festus author est, *miracula*, quae nunc digna admiratione dicimus, antiquos de re-

bis turpibus vsurpasse, quod praeter sui turpitudine, & deformitate mirabilitatem concitarent, sicuti monstrata faciunt. Vnde Catull. *Sed tu Copone omnia monstra facis.*

Sexto *extritis talis* interpretatur Scaliger qui ab Athen. dicebantur *λαϊσώδεια* altero pedum putrido, aut qui habebant, *δρεπανώδεις πόδες* falcatos pedes, quos falcones olim nominatos testatur Festus, quia sicut inter mulierum laudes *καλλιπλάγμυθῆ καλλιφόρε*, sic inter vitia compernis valga, vara. Lucil. lib. 17. *Satyr.*

*Nim censes καλλιπλάγμων καλλιφόρον vllam,
Non licitum esse vterum, aequè etiam inguina tan-
gere mammis.*

*Compernem aut varā fuisse Amphitruonis ἀκοίτων Alcimenā, atque Alaeas, Ἥλενα ἰψαμ denique nolo
Dicere, sicut vide, atque dissyllabon elige quoduis
τῶν εὐ πείσαν aliquam rem insignem habuisse,
Verrucam, nauum pictum, dentem eminulum
vnum.*

Septimo *cum crotilis crusculis*, exilibus & tenuibus cruculis potius quam cruribus.

Octauo *Scrancia* vel *scratia* ab excreando inquit Varro. *Scracer* olim τὸ χρεῖσθῆδαι, quod olim nos *chracher*: despicabiles & disputabiles istae prostibulae. Non. & Festus dicunt *scratæ*. Hinc Titianus Prilla.

*Rectius Meacastor piculeta postuma
Lectum hodie stratum vidi, scrapta mulieris.*

Est etiam *scrantia* quae rulliendo & excreando exhausta aut sicca est. Plaut. in Curculione. *Ta qui scrantii sicca semisoma adfers potionem.* Et in Epigrammate: *Quae succo caret, vt putrisque pumex nemo viderit haec vt excreantem, quam profanguine puluerem scobemque in venis medici putant habere.* Plaut. vult scortum factum succidum in milite, id est succi plenum, & non sputans: & de causis repudij Iunenal.

*Iam grauis est nobis nimiumque emungeris, exi.
Et apud Afranium quaedam repudij causas à se reitit. Vigilans ac solers, sicca, sana, sobria, virosa non sum, & si sum non desunt mihi, qui vltro dent, aetas integra est, forma satis.*

Nono *Scrupeda*, Varro varias deriuationes affert. Significat illas quae aegre incedunt, quasi per lapillos & scrupos: quae ita consisterent veteres dixerunt petreias. Suspiciatur Scaliger Plautum à quo ista desumpsit Varro, cui ex Graeco ista transferret, Graeca etiam vocabula retinuisse, & *scrupedas* quasi *crupedas* dixisse. *κρύπεδα* & *κρύπτα* graecè vocantur, quas nos sculponeas dicimus; sculponeae portae sunt calcei ex lana confecti. Plaut. in Casin. *Qui queso potius, quam sculponeas quibus batuatur tibi or:* & Cato de re rustica cap. 68. *sculponeas bonas alternis annis dari oportet familiae rusticanae, scribit.* Homines duris pedibus & ligneis *κρύπεδοι* & *κρυπέζοι*, quia inquit Hesich. *κρύπεδοι βάρβαρα καὶ ἐπερὴμαλα ζῶλινα μεθ' ὧν τὰς ἐκαίαι παύσι.* Deinde *τῆς κρυπέδης* interpretaris *θέλει οὐδ' ἀλλοῦ τῆς τραχέως πεδῶς ἔχογτας.* *Istribabile* à stitillando inquit Varro: & stitrate ab eo qui sistit aegre. Quod ob vitiosos nempe pedes aegre consistant. Variant tamen codices; quidam legunt *stictipella*, quae nimirum stringunt cutem, & rugas in facie extendunt: Ad id vtantur Tentipellio, quod Dioscorides vocat *τετίνδορον*

*— tentipellium.
Inducis, ruga in ore extendantur tuae.*
Alij legunt *stictinella*, quae vox non est incognita Nonio; sunt verò quae pfilochro, punice & volfellis crebro

crebro vtantur ad cilia castiganda, & caeteros pilos euellendos, quae nimio calamistrorum vsu pellem adurunt. Quae idcirco dicebantur incoctae mulieres. Quare qui vibrant ferro capillos, homines molles, & effeminatos, Strabo lib. 14. vocat *καυσεῖς*.

Decimo *Scauripeda*. Scauri sunt homines prauis fuiti male talis. Quod nuper dicebamus, extritis talis. His igitur laudibus onerant ipsi procacissimi Poetae haec publica scortilla, vt videas quam in corruptissima quoque ciuitate despicabilia essent, & quo iure apud Christianos impunè ea ferre fas sit; cum non prostant in fornicibus Romanis, Graecisque, nisi vilissima & turpia mancipia. Fas quidem fuit cuilibet foeminae vulgare corpus, sed id apud aediles profiteri ipsam oportebat, atque ita cedere omni dignitate & omni iure matronali, atque ornamentis, censerique inter togatas. Tacitus lib. 2. *ann. sub fin.* *Vstilia licentia stupri apud aediles vulgauerat, more inter veteres recepto, qui satis poenarum aduersus impudicas in ipsa professione credebant.* In quem locum vide notas Ludouici Aurelianensis: quanam etiam matronae dicerentur ad Agellum lib. 8. cap. 6. & Cuiac. lib. 3. *observat. cap. 18.* & simul oblerua non impunita omnino fuisse haec scorta publica, sed damnata ignominia turpissimae professionis, quam satis esse ad castigandam effionem illam libidinem existimarent Romani. Quia tamen aliqua etiam primi & secundi ordinis matronae in quarum stupra ad seruandum publici decus semper grauius est animaduersum, vt impotenti suae libidini indulgerent, lenocinium aut stuprum apud aediles procaciter profitebantur, atque ita amisso iure matronali impunè deinceps peccabant idcirco imperante Tiberio Senatus decretum cautum fuit, ne cui illa apud aediles vulgarit corporis professio suffragaretur. Eodem anno, inquit Tacitus, *grauius Senatus decretis libido foeminarum coercita, cautumque ne questum corpore faceret cui auus, aut pater, aut maritus Eques Romanus fuisset.* Cui decreto Vstiliae facinus causam dedisse significat, quae & in insulam Seriphon abdita est. Idem habet Sueton. in Tiberio cap. 35. *foeminae famose vt ad euitandas legum poenas iure ac dignitate matronali exoluerentur, lenocinium profiteri ceperant, &c. eas ne quod refugium in tali fraude cuiquam esset, exilio affectis.* Ea itaque professio ex noua lege nihil deinceps ad vitandas stupri aut adulterij poenas profuit. Vnde Papiinian. l. 10. D. ad leg. Iuliam de adulteriis, *Mulier qua euitanda poena adulterij gratia lenocinium fecit, aut operas suas scenae locauit, adulterij accusari damnarique senatusconsulto potest.* Profitebantur porro apud aediles, quia illi curam habebant fornicum & popinarum, ac proinde personarum quae in iis versabantur. Vnde Seneca, *Immenies voluptatem circa balnea, sudatoria, ac loca adilem metuentia.* Instin. lib. 21. scribit Dionysium apud aediles aduersus lenones iurgari solitum. Aediles igitur scorta publica curabant, & si quam vulgenter corpus extra eum numerum coeperent, multabant. Luc. lib. 10. narrat P. Fabium Gurgitem aedilem aliquot matronas stupri apud populum damnatas, pecunia multasse. Et lib. 25. à Vilio Tapullo & M. Fundanio aedilibus plebeis idem factum fuisse, & ab illis matronas aliquot in exilium actas. Deque eo etiam crimine viros ipsos iudicabant, quod ex eodem Lino lib. 8. colligitur. Eodem refert Lipsius in notis ad 2. Ann. Taciti, verba Laberij apud A. Gellium lib. 26. quae ita emendauit. *Duas uxores hoc hercle plus negotij*

est, inquit cocio, sed adiles viderint. Ex quibus tandem habes non nisi vilissimis mulierculis ita permissum fuisse meretricium & lenocinium Romae, vt illud palam profiteri apud aediles cogerentur; & si quae matronae essent, aut honesti ordinis foeminae, ea se professione exuerent dignitate, ac iure matronali, quod iam ostendimus; atque etiam stolam & caetera ornamenta matronarum abiicerent. Vnde illae Tertull. lib. de cultu foeminarum cap. 12. quarelae. *Quanto autem blasphemabile est, si quae sacerdotes pudicitiae dicimini, impudicarum ritum procedatis culta aut expicta? aut quid minus habent infelicissima illa publicarum libidinum victima? quas si quae leges à matronis & matronalibus decoramentis coerebant, iam certo saeculi improbitas quotidie insurgens, honestissimis quibusque foeminis vsque ad errorem dignoscendi coaquauit: quamquam lenocinia forma nunquam non prostituto corpori coniuncta & debita scriptura significent.* Et in Apologet. cap. 6. docet variis exemplis quantum à maiorum consuetudine Romani descuerint & exorbitarint, & necessaria atque aptissima quaeque disciplinae oblitterauerint. *Quoniam illae leges? &c. quae theatra suprandis moribus orientia statim destruebant? quae dignitatum & honestorum natalium insignia, non temere nec impunè usurpari sinebant? &c. Video & inter matronas, atque prostibulas, nullum de habitu discrimen relictum.* Et fusius de pallio cap. 4. *Conuertere & ad foeminas, habes spectare quod Caecinna Seuerus grauius Senatui impressit, matrona sine stola in publico. Denique Lentuli Augurii consulis, quae ita se exauctorasset, pro stupro eras. Quoniam quidem iudices, custodesque dignitatis habitus, vt lenocinij factitandi impedimenta, sedulo quadam desuefecerant.* Ait Tertull. sua aetate palam videri, quod olim Caecinna grauius & alie imprefferat Senatui siue alie & impreffe dixerat, dum in corruptos mores inueheretur. Matronas nimirum in publicum prodire sine stola. Quod tamen ex Lentuli consulis erat obnoxium poenae stupri, quae siquidem foemina stolam abiiciebat, videbatur sese dignitate matrimonali exauctorare, ideoque tanquam stupri rea plecti poterat: habitus enim dignitatis matrimonialis iudices & custodes erant, ac fuit quaedam facilitate lenocinij impedimenta, quae tamen aetate Caecinnae & Lentuli ex inhabita quadam & turpi consuetudine, nonnullae matronae abiicere audebant. Quam corruptelam multo maiorem esse suo tempore queritur idem Tertull. *At nunc, inquit, lenocinando in semepipsas quo planitus adcantur, & stolam, & supparum, & crepidulum, & calendrum, ipsas quoque iam lecticas, & fellas quae in publico quoque, domesticè ac secretè habebantur, eiecerunt.* Haec erant matronalia ornamenta, quibus & venerationem sibi conciliabant, ne facile & inuerecundè adirentur, atque de plano prohibebant, & dum prodirent in publicum lecticis aut fellis gestatae, & que secretae erant à turba, & omnibus obuiis, atque si domi sese continerent: hinc Horat. lib. 1. Sat. 2.

*Matrona prater faciem nihil cernere possis,
Caetera (ni Latia est) demissa veste regentis,
Si interdista petes; vallo circumdata (nam te
Hoc facit insanum) multa tibi tum officium res;
Custodes, lectica, ciniflones, parafira,
Ad talos stola demissa, & circumdata palla.*
Stola matronalis vestis erat ad talos demissa, quam instita ambebat. Horat. 1. serm. 2.

*— sunt qui nolunt tetegisse nisi illis,
Quarum subsuta talos tegit insita veste.*
Supparum

Supparum est vestimentum puellarum lineum, internum, siue subucula. Lucan. lib. 2.

*Colla monile decens, humerisque herentia pronis
Suppara, nudatos cingunt angusta lacertos.*

Crepidulum siue vt habet Festus crepitulum ornamentum capitis, quod in ipsius motu crepitum faciat ita dictum; calicendum quoque quod caput operit, estque altius. Vnde Horat. lib. 2. Satyr. 2.

*Alcum saganum calicendum
Excidere.*

Arnob. lib. 2. inter gestamina deorum numerat falciculas, clauas, calicendra, fomites, talaria de lecticis & sellis, quibus tegebantur matronæ. Vide etiam Mercurial. lib. 3. de gymn. arte cap. 11. Illa non permittebantur meretricibus. Dionys. lib. 58. Senec. de remediis fortunæ. Apuleius in Asino Sueton. in Domitiano, cap. 8. Hinc frequens vltus lecticanorum Romæ l. 99. §. 4. D. de legat. 3. Vide Brisson. lib. 2. selectar. cap. 4. Pergit Tertull. nouarum matronarum habitum, quem lupæ ipsæ affectent, describere. Subdit enim allatis nuper verbis. *Adspice lupas popularium libidinum nundinas, ipsas quoque frictices, & si praestas oculos abducere ab eiusmodi propudiis occisæ in publico cæsitatis, adspice tamen vel sublimis. Iam matronas videbis cum latrinarum antistes sericum ventilat, & immundiorum loco cernicem monilibus consolatur, & armillis, quas ex virorum fortium donis ipsæ quoque matrona temerè usurpassent, omnium pudendorum manus conscias inserit, impuro cruri purum, aut mulleolum induit calceum.* Quamuis inquit, præstaret abducere & auertere oculos ab eiusmodi propudiis occisæ castitatis, & vt loquitur Apulei. lib. 5. interfectæ virginitatis, eas tamen dignare, vel limis oculis, & quasi per transfennam, & iam matronas eas videbis, nempe matronarum habitu ornatas. Videns vt latrinarum antistes, id est vt passim interpretantur, leno, adest lauandis, tergendis, polie disque meretriculis, ipsas vestit, ornat, fingit, & calciat: ita vt latrinæ ponantur à Tertull. pro lauatinis, aut lauationibus, aut potius vt exponit Salmat. in notis ad Tertull. antistes latrinarum est Antistita veneria siue latrinarum & cloacinæ veneris sacerdos. Nam de legnitiu flexu vocem Antistes usurpauit alibi Tertull. in lib. de pudicitia. Eius templi aditus, & antistes est pudicitia, qua nihil immundum & profanum inferri sinat. Huius igitur lenæ habitum describit Tertull. non quem illa alias lupas induat, quamuis ex hac antistita reliquarum ornatum satis aspectari significet. *Sericum ventilat, id est iacet & gerit, siue laxa fluxaque veste serica ventulum excitat. Quo sensu superius de Alexand. Macedonè dixerat. Pectus squammarum signaculis disculpsitum textu pellucido tegendo nudavit anhelum adhuc ab opere belli, & vt mollis ventilante serico extinxit. Non erat satis animi tumens Macedo, nisi illumetiam vestis inflator, delectasset.* Hæc igitur antistes latrinarum leticis, tunicisque fluentibus auris excipit, vt loquitur Ouidius. Pergit Tertull. *Immundiorum loco, id est latrinis, cernicem monilibus consolatur.* Eodem sensu Plautus in milite, cernicem meretriciam ipsa lenonis domo immundiorum dicit. Hunc tamen in aliquod solatium monilibus ornat armillis, quas ex virorum fortium donis ipsæ quoque matronæ temerè usurpassent, conscias omnium pudendorum manus inserit. Vnde vides armillas matronarum fuisse ornamentum. Denique *impuro cruri purum & mulleolum calceum induit*, puros vocat albos, mulleos autem à rubro nulli colore nomina-

tur purpureos: ita Turneb. lib. 19. cap. 24. Larcerd. in cap. 4. Tertull. de pallio: quamuis Salmatius aliquid aliud in mulleis calceis velit. Hos vero calceos scemininos fuisse & matronales hinc colligo. Apulei. lib. 7. *calceis scemininis albis illis & tenuibus indutus.* Et Vospiscus in Aureliano, *calceos mulleos & cereos, & hederaceos, viris omnibus abstulit, mulieribus reliquit.* Ex quibus omnibus vides habitum meretricum apud Romanos, atque etiam Athenienses apud Suidam *ῥόμιον ἄθρησι τὰς ἑταίρας ἔθρησι πορρεῖν.* floridas nimirum vestes induebant. Vide Artemid. lib. 2. cap. 3. & Clem. lib. 3. Padag. cap. 3. Idem suis locrensibus statuit Zaleucus, teste Diodoro Siculo. Eadem lege vsi sunt Syracusani, quod scribit Philarchus apud Athenæum lib. 12. Imo Athenienses non patiebantur ornatam prodire in publicum. Vnde illa lex apud Hermogenem: *ἡμετέρας ἑταίρας χρυσία ἐι φοροῖν, δημοσία ἔσω, meretricem quæ aurum gestauerit debere esse publicam, nempe permittebam ingeniorum & seriorum passim libidini, eiusmodi sunt ἑταίρας πορρεῖν ἄθρησι.* Si autem scribas *δημοσία*, sensus erit, aurum quo ornata fuerit meretrix publicum fieri, & in ætatum referri. En tibi igitur castigatum meretricium; quidquid sit, vestibus & mundo volebant distingui meretrices à pudicis. Hermogenes ibidem *μηδὲ ἄθρησι ἐταίρας ἐταίρας ἑταίρας ἑταίρας.* Sed redeo ad Romanos, apud quos, vt iam monui, vbi aliqua ingenue lupari volebant, institam, stolam, vittas, & reliquum cultum matronalem ponebant, & togam meretriciam fumebant, quod post professionem apud ædiles factam, alterum ipsorum probrum lenocinij & meretricij pœna fuit. Quam etiam personam fumebant, quoties in lupanar conferre se quæpiam audebant. Audi Iuuenalem Satyra 6. de impudica Messalina Claudij Imperatoris vxore, quæ vt suam fatiaret libidinem se in lupanari prostituat.

Quid priuata domus, quid fecerit Hippia curas?

*Respice riuales diuorum: Claudius audi
Quæ tulerit. Dormire virum cum senserat
Vxor,*

*Ausa palatino rogetem præferre cubili,
Sumere nocturnos meretrix Augustæ cucullos,
Linguebat, comite ancilla non amplius vna,
Et nigrum flauo crimen abscondente galero.*

Nempe meretricio galero & crine flauo qui meretricum color erat, factitio, & adfictio, nigrum crinem nempe matronalem abscondente, vt publica meretrix videretur. Mæchos etiam oblecto capite cucullo per lupanaria noctu vagari solitos notum est: sapienter enim Ambrosius lib. 2. *Solent erubescere qui lupanar intrauerint.* Ipsasque meretrices obnuptas fuisse, Arnob. lib. 2. *Stant in lupanaribus promptæ, in fornicibus obuinctæ.* Et Tertull. lib. de cultu sceminarum. cap. 22. *Thamar illa quia se expinxerat & ornauerat, idcirco Iudæ suspicioni visa est quæstui sedere, adeo quia sub velamento latebat, habitus qualitate quæstuarum mentiente, & fecit vt quæstuarum; & voluit, & compellavit, & pactus est.* Non significat Tertullian. Thamar habitum fuisse pro meretrice ex velata facie, velum enim pudoris signum erat. *Genes. 24. vers. 65.* sed ex theristro siue pallio, & ornatu, vnde LXX. *ἡ βαλλοπίστια.* Idior. lib. 9. cap. 25. meretriciæ vestis signum ait fuisse pallium lineum, quo & matronæ adulterij damnatæ induebantur, stolâ enim deposita togam induebant: vnde toga pro ornamento meretricis, togata pro meretrice, teste Acrone in Horatium

ratium *serm. 2. Inuen. Satyr. 2. Martial. 1. & 10. Epigr. & matronis togatæ opponitur, cū matronalis esset stola & palla.* Nonius c. 14. Festus, Vlpian. l. 23. §. 2. *D. de auro, &c.* Denique Hieron. aduersus Heluidium, mulieres impudicæ apud Romanos flauo crine, veste variegata, eaque subductiore cæteris mulieribus discriminabantur. *Ingressuntur expolite libidinum victima, & tenuitate vestium nuda impudicis oculis ingeruntur.* Toga quidem apud Romanos fuit communis habitus virorum, sceminarum, puertorum, puellarum; & vt loquitur Varro commune fuit vestimentum diurnum, nocturnum, muliebri, virile. Erat tamen aliqua toga meretricia, quia minime ipsæ ferè erant in sola toga breuiori, atque adstricta, & ferè sine manicis; pura & nullo cultu variegata; cū matronalis picta & ferè semper purpurea, vnde & prætexta dicebatur. Denique meretricia saepe ita tenuis, & pellucida vt oculos transmitteret. Vnde Iuuenal. Satyr. 2. vers. 67. dum carpit tenuem vestem qua criticus indutus perorabat, qualem ne meretrix quidem indueret.

Sed quid

*Non facient alij, ciam tu multitia sumas
Critice, & hanc vestem populo mirante perores.
Damnetur etiam si vis Corfinia, talem
Non sumet damnata togam.*

Et Martial. lib. 2. epigram. 39.

*Coccina formosa donas & ianthinam acha
Vis dare qua meruit munera? mitte togam.*

Ideoque Horat.

Quid inter

Est in matrona, ancilla peccæne togata.

Martial. lib. 10. epist. 52.

Thelim viderat in toga spadonem,

Damnatam Numa dixit esse mæcham.

Vittis quoque crines suos honestæ mulieres coërcebant, contra quàm meretrices, quod affirmat Seru. in 7. *Eneid.* Ouid. lib. 1. *de arte amandi.*

Esse procul vitia tenues insignis pudoris,

Quaque regis medios instrita longa pedes.

Scripsimus hæc illis quorum non vitia pudicos

Constringit crines, nec stola longa pedes.

Præterea fascia pectoralis qua sub tunicas pectus & mammillas tegebant erat matronis, & virginibus propria, dicebatur strophium. Nonius, strophium fascia brevis est, qua virgineale tumorem cohibet papillarum, adducitque Curpilli verius.

Me miseram quod inter vias epistola excidit mihi,

Infelix inter tuniculam & strophium collocauerit.

De illa fascia Isai. cap. 3. vers. 24. & Ierem. cap. 2. vers. 32. Quod nuper de pellucida veste dicebam, confirmatur ex Thamaris theristro, quod pellucidum fuisse, indeque visam illam Iudæ meretricam existimat Sopranus *de re vestiarum Hebræor. disput. 3. cap. 1. §. 6.* de tota hac differentia cultus matronalis & luparum vide Brisson. cap. 4. *selector. ex antiquo iure. & lib. singul. de iure connubior.* Et quia qualis quisque extrinsecus videtur, talis iudicari potest, l. 50. *D. locati.* qui virginem aut matronam ancillari veste, aut meretricia veste, certe non matronali habitu vestitam sceminam appellat, id est blanda oratione eius pudicitiam ardentat, aut impudicè amatit, iniuriarum non tenetur, l. 15. §. 15. *D. de iniuriis.* quia sceminam sibi ipsi imputare debet, si veste ancillari, vel meretricia induta impudicè ametur tanquam ancilla, & meretrix.

Tertio Matronæ & virgines nunquam siue comite prodibant in publicum, vnde qui illis comi-

tem abducebant, iniuriarum tenebantur, cū & comitem ab eis abducere nefas esset. Vlpian. l. 15. §. 15. & 16. *D. de iniuriis.* De his comitibus Plaut. in *Amphitrione*, vbi Almenam sic loquentem inducit actu 3. *serm. 2.*

*Valeas, tibi habeas res tuas, reddas meas,
Iubent ire mihi comitem: Iup. Savares? Alcum.
Si non iubes,*

Ibo egomet, comitem mihi pudicitiam duxero.

Quare qualis debet esse iste virginum viduarumque comitatus sapienter præscribit Hieronym. *Noli ad publicum subinde procedere, & spadonum exercitum præeunte viduarum circumferri libertate.* Et mox: *Nec procurator calami stratus, nec formosus collectaneus, nec candidulus, & rubricundus affecla adhareat lateri tuo.* Et Epist. ad Lætam de institutione filiarum. *Placeat ei cornes non compta, nec formosa, atque lasciuas, qua liquido gutture carmen dulce moduletur, sed grauis, pallens, sordidata, subtristis.* Et epist. ad Demetiam. *Graves scæmine & maxime vidua ac virginis tibi comites eligantur, quarum probata est conuersatio, sermo moderatus, sancta verecundia.* Rationem subdit. *Mores enim & studia dominarum, pleurumque ex ancillarum & comitum moribus inducantur.*

Quarto infames erant hæc lupæ: quare Cuiac. 12 in l. *Iuliam de adulteriis*, ait illâ non teneri infames sceminas aut quæ lenocinium fecerunt, aut faciunt, quæ ex edicto Prætoris notantur infamia. Sed si vitio consulta operâ in fraudem legis Iuliar, ad euitandam pœnam adulterij quæ erant matrefamilias lenocinium facere cœperunt, adulterij accusari & damnari poterunt, ex l. 10. §. vlt. *D. ad leg. Iuliam de adulteriis*, atque ex Senatufconsulto nuper relato, cuius pars est l. 14. §. 1. *D. eod.* Infames potè sceminæ etiam si similibus nuptæ adulterij accusari, & damnari non possunt, quasi indignæ hac censura, quæ matrumfamilias honestatem & nomen amiserunt propter infamiam. Neque pugnat nobiscum l. *si vxor* 13. §. *sed & in ea. D. eod.* vbi Vlpian. dicit in vxore quæ vulgaris fuerit posse maritum adulterium vindicare: & sanè secum ipse pugnat Vlpian. qui illius legis initio dixit, quamuis maritus iure accusare non possit adulterij eam, quæ vxor non fuit, sed concubina, posse tamen eam accusationem extraneos instituire. *Modo ea sit, qua in concubinato se dando matrona nomen non amisit, vt putat, qua patrum concubina fuit.* Nam liberta patroni concubinarum matronæ nomen nõ amittebat, l. 16. *D. de sponsalib. l. 41. D. de ritu nuptiar. lib. 1. & l. 3. D. de concubinis.* Alterius verò quàm patroni concubinarum matrona esse definebat. Dum itaque Vlpian. affirmat adulterium in vxore vulgari vindicari à marito, non vult infamem & exutam dignitate matronali posse accusari adulterij, cū id paulò ante in concubina, quæ matronæ nomen amisit, negarit; obseruandum autem est non omnem vulgantem alicui corpus, & in libidinem prostitutam, etiam si contempta religione matrimonij sui vsum multis præbeat, infamem esse nisi vel in adulterio deprehensa sit, vel damnata, aut propalam quæstiuola, & alat corpus corpore, quæ denique licentiam stupri, aut lenocinij præco more professa sit apud ædiles; hæc enim ipso iure infamis est, l. 3. §. *lege. D. de testibus. & l. palam* 43. *D. de ritu nuptiar.* diciturque illa meretrix, inquit Cuiac. quod mercatur capturam: atque hæc, vt dicebamus, adulterij accusari nequit quasi indigna censurâ propter infamiam; quæ verò prostituit se sine pretio libidinis causâ, & necdum dam-

nata & deprehensa est, & quæ nondum matrisfamilias nomen amisit, accusari à marito poterit adulterij, & de ea loquitur Vlpian. *in illa l. 14.* cum ait maritum vindicare posse adulterium *in vxore vulgari.*

Quintò hinc fiebat, vt à sacris publica illa & infamia prostibula arcerentur. Vnde apud Senec. elegans illa controuersia 2. lib. 1. *Cum in lupanar veneris iam tibi omnia templa preclusa sunt.*

Sextò hinc factum vt lenones nihil testamento capere possint, & si velint lege agere, non admittantur, sintque ob turpitudinem intestabiles: quod docet Aetod. lib. 5. *rerum iudicat. tit. 10. cap. 2.* Quidam, inquit, veterum lenonem hæredem instituerat: is cum P. Metellum Prætorum vrbs adisset, bonorum possessionem secundum tabulas non impetrauit. Vt enim in lupanari probi, honestique viri non admittuntur; sic turpes atque intestabiles personas recipi in iure non debere. Præterea nec factum testatoris comprobandum, neque eas tabulas pro iustis haberi posse, quibus veluti in stabulum contaminatum fortunas suas proiecerit, effuderit. Inte resse Reipublicæ, vt honestæ personæ, & verbis honestis vocentur ad hæreditates: abique iniuria ius ei denegari posse, qui se ab omni honesto vitæ genere segregauit; quique in iis quos constituit, iniuriam vendidit.

Septimò iniuriæ etiam seruorum exponebantur istæ lupæ, licet ipsæ vim vi repellere possent, quod in causa Manuliæ meretricis quæ à suis ædibus Hostilium Marocinum ædilem curulem, vi irumpentem lapidibus summouerat, iudicatum fuisse narrat Aetod. lib. 6. *rerum iudicat. tit. 5. cap. 8. leg. item apud Labeonem 1. 5. §. Si quis virginem. D. de iniuriis.* Non datur meretrici actio iniuriarum aduersus eum, qui illam causâ libidinis interpellarit, l. *verum. 39. D. de furtis.* Non tenetur actioe furti, qui fores domus meretricis, causâ libidinis fregerit, etiam si ex ea fractione furtum ab aliis fuerit commissum, l. *unica C. de raptu virginum, & §. item lex Iulia. Instit. de public. iudic.* Raptus & vis illata meretrici non punitur pœnis à iure aduersus raptores decretis. Ex quibus tamen omnibus sapienter obseruauit Couarruu. lib. 3. *var. capit. 1. 3. n. 2.* malè colligere Decium in l. *innitus. D. de regul. iuris.* cogi posse meretricem in lupanari prostitutam, quemcumque data iusta mercede admittente. Neque enim potest quis ad flagitium cogi; immo neque inuitari, quantumuis ad illud committendum paratus sit. Neque sane nos hoc contendimus hoc loco, sed illud vnum, quàm infames habitæ sint hæ prostibulæ, quæ omnium iniurias perpeti cogentur, neque de illis queri iure possint. Atque vt tandem hoc caput concludam, vides quàm non omnino impunita fuerint etiam moribus corruptissimis vitiata Romana Republica, lenocinia, meretricia & lupanaria, cum & infamia & aliis pœnis à nobis recensitis castigata fuerint, & permixta dumtaxat vilissimis permixtis personis, quibus liceret esse obscænis. Quæ impunitas pœna quædam fuit, cum tot probra & incommoda secum afferret. Qua ratione cum Chij spartam obambulantes in Curia Ephorum crapula vomuissent, in eius contumeliæ vltionem iusserunt Ephori præconem per urbem proclamare. *Chis spurcis obscænisque esse, ius fasque esto.* Quod idem ipsos eosdem Ephoros in causa Clazomeniorum, qui per lasciuam illorum tribunalia fuligine resperferant, præstitisse narrat Aelian. mandato hoc publico præconio. *Indecorè agere. Clazome-*

nys ius esto. Illud idem fecerunt Romani dum Iustria, fornices & ganeas nulla corporis aut pecunie pœnâ sancita permiserunt: neptè mancipijs & infantibus, lenonibus atque scortis obscænis esse licere. Quare liceat in re non absumili Tertulliani lib. *de spectac. cap. 22.* verba usurpare. *Quid mirum de iniqua ista hominum miscenium & commutantium statum boni & mali per inconstantiam sensus & iudicij, varietate, &c. quibus quanta perversitas? Amant, quos mulctant, depretiant, quos probant: artem magnificam, artificem notant; quale iudicium est, vt ob ea quis offuscetur, per qua promeretur? Immo quanta confessio est mala rei, quarum auctores, quum acceptissimi sunt, sine mora non sunt. Quum igitur humana recordatio etiam obsepente gratia, voluptatis damnandos eos censet ademptis bonis dignitatum in quemdam scopulum famositatis: quanto magis diuina iustitia in eiusmodi artifices animaduertit?*

Huic tam illustri aduersus impunem lenonum & lupanarium publicorum promissionem atque tolerantiam authoritati hæctenus allatæ adiciio rationem potentissimam, quæ persuasit rerum publicarum conditoribus aut moderatoribus, eiusmodi publicas turpitudines seuerius prohibere & castigare, vt demonstrauimus. Neque sanè alia illa causa fuit quam quod ex luxuria publica corrupti mores, & omnia, in Rempublicam vitia atque mala deriuarentur. Neque iniuriâ Plantinus Lydus in *Bacchidib.* dixit domum meretricis Oræianam, rapidumque fluium, vbi tutè transiri non possit, vbi aculeata omnia, & quæ animam fodiant, bona dissimulant facta, & famam sauciant. Et Salomon qui suo damno expertus fuerat mala quæ cauenda monet *Prouerb. 5.* vbi pluribus monuit; ne quis foribus domus meretriciæ appropinquet: *cap. deinde 7. vers. 27.* addit *Via inferi domus meretricis penetrantes in interiora mortis.* Lactant. lib. 6. *cap. 2. 3.* Diabolo tribuit lupanarium inuentionem. *Ac ne quis esset, qui pœnarum metu abstineret alieno, lupanaria quoque constituit, & pudorem infelicium mulierum publicauit, vt ludibrio haberet, tam eos, qui faciunt, quam quas pati necesse est. Num. cap. 2. 5. vers. 8.* vbi de Phinee qui Zanibri ingressum in lupanar vnâ cum scorto Madiantico simul gladio confodit. LXX. pro lupanari habent *καμίνον* fornacem. Et Procopius *καμίνον*, Simmach. *τὸ πύρον*, inflammata enim ibi libido totam deinde ciuitatem corripit, & incensam in cineres redigit: sunt ea castra luxuriæ vt illa vocat Tullius in Verrem, quæ olim ad ripas fluminum collocabantur, vt obseruat Cerda in 1. *Aeneid. ad vers. 16 17. notat. 6.* & indicat ipse Tull. disputans de luxuria Verris qui tabernaculis positis castra luxuriæ collocaret, & in acta cum mulierculis iacebat ebrius. Sic enim legendum esse, non autem *noctū* sapienter obseruauit Cuiac. lib. 8. *obserrat. cap. 1.* Remouebant enim, vt nuper monebam hæc luxuriæ publicæ loca à ciuitatibus, ne illis certam perniciem afferrent. Verum vt ad aliqua singularia vitia quæ ex hac promissione lupanarium consequuntur magno ciuitatum damno & ruina, veniam: Certum in primis est, inde euerti fundatissimarum familiarum opes & facultates, cum adolescentes incautos hæc postibula ad turpem egestatem adigant. Ideoque à volacitate dictæ sunt lupæ. Laurentia enim Faustuli pastoris vxor, quæ Romulum & Remum à parte Amulio propter stuprum filiarum expositos nutriuit, non idcirco lupa dicta fuit, quia vt scribit Cedren-

in compendio hist. nutrices omnes infantium expositorum in filius eo nomine vocabantur, eo quod in montibus & syluis degerent inter lupos; rectè enim obicit Delrio in *Senec. Herc. vers. 9 2 1.* maritos & filios, qui magis assidui circa greges erant, lupos potius dicendos fuisse. Lupa itaque Laurentia dicta fuit, quod inter pastores vulgari fuerit corporis, vt ait Lactant. lib. 1. *cap. 20.* atque ita facultates pastorum lupæ instar voraret, cumque illa honoribus est affecta diuinis, eius simulachrum lupæ figura expressum fuit, non corporis quidem, sed mentis ac morum. A lupa verò dictum lupanar, addit Lactantius, cum apud Athenienses meretrix quædam nomine Læna Tyrannum occidisset, neque fas esset in templum inferre meretricis statuum, lænæ animalis cuius nomen gerebat, collocare. Monebam nuper dictas meretriculas fuisse limaces, à limando & rodendo; quòd adolescentes vsque ad ossa corrodant apud Terentium in *Adelphis acti 2. scena 1.* Sic Sannio leno meritis seipsum laudibus ornat.

Leno sum, fateor, pernicis communis adolescentium, periturus, pestis.

Illum auarum nominat Ouid lib. 1. *Amor. & Eleg. 8.* describit Lænam quæ puellam instruit quomodo munera extorqueat ab amasio. Infidiolum, lenonem vocat Horat. Improbissimum, Cicero. Denique vendunt pudorem istæ lupæ, ideoque quæstuaræ aut quæstuaræ dicuntur: Plaut. in *milit. Dummodo eam des, que sit quæstiosa, que corpus alas corpore:* ipsæ voces *πύρον & πρακτική, πύρον meretrix, πύρον σκίον & πύρον* lupanar, *πύροβοσκύν* lenocinari, *πύροβοσκός* leno, & *πύροβοσκία* lenocinia ars, *πύροβία* scortatio siue fornicatio *πύροβίον* meretricari, & pudicitiam prostituere; perpetuò quæstum significant adungi & queri, nimirum à verbo *πύροβίον* quod est vendere. Quare Cyrill. in *cap. 3. Osee*, sic describit meretricem, non prolis causâ, *ἀλλὰ τὰς τῶν περὸς ἡμῶν ἡδύνασθας πωλοῦσα ὄραν;* sed ad accedendum ad se libidini formam vendens. Theodoret. lib. 1. *hist. cap. 1.* *γυαλίον ἰταλικὸν τῶν ὄραν ἢ περὸς αὐτῶν.* Similia habet Chryf. *Hom. 2. 1. ad populum, de occurfu virginis & meretricis.* Tibull. lib. 1. *Eleg. 4.*

Lam tna qui venerem docuisti vendere primus quisquis es, infelix urgeat ossa lapis.

Hinc frequens est apud comicos & alios Poëtas blanditias vendere, amore, amicam mercari, vendere. Homer. *odys. 14.* *ὄνητι πωλλὰ κίς,* venalis pellex: & Horat. emere scorta: & Terullian. lib. *de patient. cap. 5.* *Quod si pretio in feminis cogitur venditio illa pudicitia, vti que impatientia contemnendi lucri ordinatur.* Nemo gratis ad ista flagitia committenda descendit; pretio quæstiuæ, qui, quæque hanc meretriciam vitam instituunt, ad eam se conferunt. Vnde Comicus.

Sed postquam amans accessit pretium pollicens vnus, & item alter, ita vt est ingenium omnium

Hominum à labore procliuæ ad libidinem.

Accepit conditionem, dein quæstum accipit.

Quare libido & auaritia meretricem facit ἢ *αὐτὴ λημία, ἢ πλεονέξια.* Neque aliud refertur cura illa ornatus, & mundi ambitio; quare Petron. *cap. 86.* *Quo enim spectant flexa pectine coma? quo facies medicamine attrita, & oculorum quoque mobilis petulantia, quò incessus tuæ compositis, & ne vestigia quidem pedum extra mensuram aberrantia, nisi quod formam prostituitis vt vendas.* Hinc denique apud Plaut. in *Menach. seruus Messenio. Acti 2. scen. 1.*

R. P. Gibal. de Negotiat.

Non ita est hac hominum ratio, hic Epidamias, Voluptuarij atque posatores maximi In vrbe hac habitant: iam meretricis mulieres Nusquam perhibentur blandiores gentium, Propterea huic vrbi nomen Epidamio datum, Quia nemo ferme hic sine damno diuertitur.

Et scen. 3.

Non ita sunt hic meretricis, illecebra argentaria.

Quantum verò suæ merci pretium, & quam pœnitendum emptori, pleraque eiusmodi *πυροβία* olim fecerint, hodieque faciant, ignotum est nobis. Notum illud *Ἀδελφίον* famosi scorti, quæ talentum magnum vnus copulæ pretium petebat. Aristophan. dicit quosdam scortari *ἀργυρίῳ χάειν,* argenti gratiâ. Qui honestiores videri volebant, quos vocabant *χρηστῆς,* non argentum petebant pro pretio prostituti corporis, sed *ἔμπεδον ἰππων ἀμῶν, ὅς κούας θηροφυκίας,* equos ille bonos, ille canes venaticos. Quanta verò ex hac profusa in scorta & lenones largitione importetur honestissimis familiis, atque ciuitatibus clades, nemo non nouit. Vnde *Prouerb. 23. vers. 27.* *Fovea enim profunda est meretrix, & puteus angustus alienus, insidiatur in via quasi latro, & quos incautos videris, interficiet.* Vbi LXX. *Dolium perforatum est aliena domus, & puteus angustus alienus, hic enim breui peribit, & omnis iniquus absumentur.* Nepe domus meretricis; & potiori iure fornix dolium pertusum æmulatur, quamlibet pecuniarum vim infuderis, breui dilabitur & perit, nam meretricis auiditas nunquam expletur, perpetuò fuit. August. *serm. 50. de tempore.* *Sæpe perdit luxuria quod congregauit auaritia.* Idcirco monuerat idem Sapiens *cap. 5. vers. 10.* cauere à meretrice. *Ne forte impleantur extranei viribus tuis, & labores tui sint in domo aliena.* Ne videlicet opes quas tibi magno labore & sudore comparasti, quæque sunt robur tuum, vt dicitur *Osee 7. vers. 9. Isai. 3. vers. 1. Job. 3. vers. 24.* transeant in domum alienam, vbi patrimonium libidine decoxeris. Quod de adolescente illo prodigo qui substantiam suam consumpsit viuendo luxuriosè cum meretricibus, proditum est, in quam sententiam Chryf. *hom. 86. in Ioan.* *Qui meretricibus dat, ridiculus & infamis est, & multos sibi inimicos parat, & breuem voluptatem, vel nullam potius: quæcumque illis dat, ex his nulla gratia habebitur; vas enim pertusum est domus aliena. Præterea muliebri genus temerarium est, eius assimilatur cupiditas: tunc cessat cum omnibus rebus amantem spolianeris; immo ne tunc quidem, sed magis conuitiatur, & insultat iacenti, cumque maiorem in modum ridet, & tot eum malis circumuenit quæ nullo modo narrari possunt.* Quæ eadem habet *Homil. 63. ad popul.* vbi addit meretricis esse patrimoniorum syrtes & scopulas appellandas, ex quibus qui in illos inciderit, pereat vnâ cum suis facultatibus omnibus necesse est: eoque pertinet Scyllæ & Charildis fabula; in ea enim meretricum expressam imaginem agnoscit Fulgent. in *mythologia.* Huc quoque facit quod addebat Salomon *cap. 23. citato vers. 28.* *Insidiatur in via quasi latro.* Alludit ad veterem morem quo scorta ista publica palliis contexta ad vias & semitas prætolari mæchos solebant, illæ enim victores per insidias inuadunt, nummos emungunt, & animas ac sæpe corpora, vt statim dicemus, neci dant. Chald. transtulit. *Sicut fera rapiens oculis insidiatur.* Nec vnâ certam feram designauit, vt significaret in vnâ meretrice plures eiusmodi stabulari feras. Lupam quidem, vt nuper monebamus, habetque Augustin. *libro 28. de ciuitate cap. 11.*

K De

De leone & dracone tradit Chrysof. *hom. 15. de varijs in Mattheum locis*. De canibus impudentissimis, Nazianz. Infidiatur porro oculis, quia non modo obleruat oculis acutissimis, quomodo capiat infidiis quas struxit, sed etiam ipsis oculis prædas agit, & dilaniat, neque vnguibus aut dentibus opus habet, quibus laceret, quibus infidiatur, sed suauibus oculis incautos & volentes decipit. *Prouerb. 29. vers. 3. Qui nutrit scorta perdet substantiam*. LXX. *Qui pascit meretrices disperdet diuitias*. Cuius profusionis & disperditionis infamiam è pluribus describit Chrysof. *serm. de filio prodigo*. De prodigalitate consule Aristot. *lib. 4. Ethic. cap. 1.* qui illud maxime obleruat decoctione patrimonij mortem sibi quemque consciscere, quia patrimonio ac facultatibus viuunt. Eratque illa sollemnis formula apud Brisson. quâ prodigo interdabatur bonorum suorum administrationi. *Quâdo bona tibi paterna, auitâque tua nequitia disperdis, liberoque tuos; ad egestatem perducis ob eam rem, tibi ea re commercio interdico*. Illa porro nequitia per quam sua bona disperdit aliquis est potissimum luxuries, ideoque ei qui luxurioso dat pecunias, non est ius illas repetendi, quia sciens cum volens homini certissimè perdituro illas donat: *L. 12. §. si adolecens. D. mandati*. Tiberius Senatori cuidam luxuriosè viuenti curatorem assignauit, quasi pupillam esset, vt inquit Dio Cass. *lib. 57. Prouerb. 31. vers. 3. Ne dederis substantiam tuam mulieribus*. Hebr. *Robur tuum*. Chald. *Fortitudinem tuam*. LXX. *Diuitias tuas*. Subdit vulgatus, & *diuitias tuas ad delendos Reges*. Hebr. *Vias tuas*. Chald. *Vias tuas filiabus Regum*. LXX. *Mentem tuam & vitam in seram consilij mutationem, èis vsqueposulauit*. Theodotion. *èis vsqueposulauit* in pœnitentiam. Sensus est: Ne dederis opus & facultates tuas regias mulieribus; quamlibet enim regæ sint & immensæ, citò deficient, néve intemperanti & immodica libidine corpus conficias, & vires labefactes, vt inferius iterum monebimus: *Et diuitias tuas ad delendos Reges*, ne thesauros impendas ad debellandos finitimos Reges: quæ expositio non cohæret superiori sententiæ. Hæc aptior est, ne libidine & mulierum amore colliquetas, ne simul tuo exemplo trahas tecum Reges, id est, eos qui tecum Rempublicam administrant, & veluti partito tecum imperio imperant: vel potius ne mulierum amorem secteris, & sic ea præstes, eoque induas mores, quibus Reges & regna pessum ire solent. Nam libido eos ignauos, inertes & stupidos reddit, atque à rerum publicarum fastidiosa & operosa administratione aduertit. Quod Hercules, Sardanapalus, Heliogabalus, Nero, alique suo exemplo cõprobauerunt: qui exhaustis in omnem libidinem diuitiis, postquam homines, & Reges exuerunt, pitiuati quoque regno & sua vita sunt. Inde tibi fera erit pœnitentia, & consilij mutatio, quod LXX. in sua versione volebat. An igitur sapiens erit ille Reipublicæ moderator qui dum publicas fornices & lupanaria permiserit, & gurgitem aut infamem voraginem in quam ingentes familiarum opes æternum perituræ, cum domorum ipsiusque ciuitatis certissima pernicie deiiciantur, effoderit.

Alterum malum quod ex publico meretricio in Rempublicam bacchatur, est ipsamet publica luxuries: ea siquidem licentia & impunitas omnes ætates & conditiones corrumpit, ipsi pueri, ea oportunitate adducti, vel propria sponte, vel aliorum inuitatu lupanaria procaciter frequentant, atque inflammata semel cupiditate magis in dies in-

temperantes euadunt. Eaque labes in omnem deinde ætatem peruagatur. Non enim libidinis flamma copiâ aut licentiâ voluptatum extinguitur, sed accenditur, difficiliusque est illicitum voluptatem non experiri, quàm semel degustatam non iterum regulare, & difficilius ipsi coniuges venere abstinent, quàm cœlibes: & viduæ quàm virgines, in quibus gratia potius quàm virtus coronatur, vt pluribus edisserit Tertullian. *lib. 1. ad Vxor.* Quis ignem oleo & combustibili mixta materiâ extingui existimet? quid libidine semel correptus animus, non aggreditur? nulla fingi potest turpitudine, quam refugiat. Immo ne in tanta quidem morum licentia, & voluptatum vbique occurrentium occasione continentissimus quisque sibi temperare poterit, & qui magnam ætatis partem cum summa laude & honestate duxerant, in tam publica & procaci proteruita, fornicarumque blanditiis, & hominum turpitudine, repente & ipsi improbiissimi, ad omnemque libidinem proiecti facti sunt. Quis impudentibus prostibulis, quæ tot blanditiis & illecebriis minus cautos irretiunt, sese satis feliciter expedit? Sanè si ad tuendam castitatem ipsi etiam Ethnici suadent visum & aspectum continere; cum procaci oculo facile quis ad scelus pertrahatur, eaque de causa vno eodemque nomine pupillam siue pupulam & virginem designantur, siquidem virgines & pupillæ sunt. Quare Demosth. apud Plutarch. *opuscul. de malo pudore*, dixit impudentem gerere in oculis scorta, non Kôpas virgines. Vide in eam oculorum custodiam plura apud Hlidor. *Pelusiol. lib. 3. epist. 66*. Hac maxime de causa quamuis virginibus vt sponfos sibi quærent, aperto ingredi capite permitteret Cherillus Philoiphus apud Plutarch. *in laconicis*. vbi tamen desponsatæ erant, obnubebantur velo, vnde & nuptæ vocatæ iunt: quod notant quoque Ambros. *lib. 1. de Abrab. cap. 9*. Ideoque Rebecca vbi occurrentem sibi Isaacum sponsum prospexit, suo se velo cooperuit, vt se quod erat profiteretur, vt exponit Tertull. *lib. de corona milit. cap. 4. & lib. de veland. virginib. cap. 2*. Et *Genes. 20*. Rex Geraræ, Sara quæ se & virginem & Abrahæ sororem profitebatur, ideoque inuelata procedebat, contulit mille argenteos ad velamen oculorum coemendum, quo nupta agnosceretur, & ne suo illo mentito habitu alicui imponeret, vt sibi imposuerat. Eundem apud Perfas vsum fuisse testatur Ioseph. *lib. 2. antiq. cap. 9*. & de Romanis Valer. Maxim. *lib. 6. cap. 3*. apud quem Caius Sulpitius vxorem dimittit, quod aperto capite incederet. *Lex tibi*, inquit, *meos tantum præfinit oculos, quibus & formam tuam approbes & placere desideres. Pterior tui conspectus, superuacua irritatione accersis in suspitione, & crimine hæreat necesse est*. Arabes foeminae ita totam faciem tegebant, vt vno oculo liberato contentæ essent, dimidia potius fuit luce, quam totam faciem prostituere, inquit Tertullian. *lib. extremo de velandis virginibus*. vbi etiam contendit virgines ex quo acerbe esse desierunt, id est, sunt iam mature viro, velari quoque debere. *Sed enim*, inquit, *cap. 15. vera & tota & pura virginitas, nihil magis timet, quam semetipsam etiam fornicarum oculos pati non vult, alios ipsa oculos habet: confugit ad velamen capitis quasi ad galeam, quasi ad clypeum, qui bonum suum protegat aduersus istas temptationum, aduersus iacula scandalorum, aduersus suspensiones & susurros & amulationem, ipsum quoque linorem*. Deinde *cap. 17*. arguit nuptas quæ à disciplina velaminis exolecebant, vt quia illam reicere non poterant

poterant, alio modo destruerent, neque testæ, neque nudæ incedentes capite. Quam præterea necessaria sit custodia castimonie in vsu familiari & consuetudine cum feminis etiam piis, & quantum inde periculum propter perpetuas earum blanditias, monent sapius PP. & erudito de hac materia opere Theophil. Rainaudus. Quam amabdo ratione in obuiio vbique meretricum lenocinantium occurru, & licentia peccandi seruabitur pudicitia. Cum & ipse habitus meretricius & forma, & procacitas etiam inuitum commoueat. Vide Helior. *libro 2.* cuiusdam meretricis ornatum describentem, quæ ex oculis inuitabile falcinum emittebat. Quid illa omnibus simulacris emendatior, quam describit Petron. *Crines ingenio suo flexi, per totos sese humeros effuderant, frons minima, & que radices capillorum retro flexerat, supercilia vsque ad malarum stricturam currentia, & rursus confinio luminum permixta, oculi clariore stellis extra lunam fulgentibus, nares paululum inflexæ, & osculum quale Praxiteles habere Dianam credidit*. Osculum hoc loco non est osculum, sed *scudatior*, vel *squior*, parum os, & vt Apulei. *buccula*. *Iam mentum, iam cernix, iam manus, iam pedum candor, intra auri gracile vinculum positum paruum marmor exvruerat*. Adde totum alium meretricium ornatum, & ad alliciendum compositum. Nunquid iure merito dices cum Chrysof. *lib. 6. de Sacerdotio*, *Oris decor & motuum exquisita mollities & incessus, affectatum studium, & vocis confricatio, & oculorum & malarum pigmenta, & cinnorum compositiones, & capillitij iunctura, & vestium sumptuosarum auratarumque diuersitas, & gemmarum pulchritudo, & vnguentorum fragrantia, & cetera omnia qua muliere genus affectare solent, talia sunt, que animam commouere possunt, nisi is castitate occalluerit*. Ea de causa feuerioris disciplina vir Tertullian. *lib. de cultu femini. c. 2.* ne ipsas quidem virgines Christianas ornari vult, ne imprudentes concupiscentiæ præbeant occasiones. *Non de integra conscientia venit studium placendi per decorem quem naturaliter inuitatorem libidinis scimus*. Et vbi in eam rem plura disputauit, concludit. *Cum igitur & nostra, & aliorum causa versetur in studio periculosissimi decoris, iam non tantum consulat, & elaborat libidinis suggestum recusandam à vobis sciatis, sed etiam naturalis speciositatis obliterandam dissimulatione & incuria, vt proinde oculorum incurisibus molestum. Nam etsi accusandus decor non est, vt felicitas corporis, vt Diuina Plastics accessio, vt anime aliqua vestis urbana, simendum tamen est, vel propter iniuriam, & violentiam spectatorum, qua etiam pater Abraham in vxoris sua species pertimuit, & sororem mentitus Saram salutem contumeliâ redemit: & plura alia addit in hunc sensum. Concinit Prosper *lib. 2. de promiss.* *Quarum forma ornatusque ferrum virtutemque molliret*. Et Antiochus *Hom. 17. Aspectus mulieris telum est veneno lethali litum*. Quid verò dicemus de procaci meretricula, quæ, vt loquitur Tertullian. & datam extendit, & non datam conquirat, & omnia ornamenta & cultum omnem sollicitè affectat ad lenocinandum, & pudorem prostituentium vendendumque componit, ipsaque vltro ad flagitium inuitat quod impune licebit admittere, quæ nihil non mouet ad blandiendum, & omnes suauitates mentitur, qualem describit Salomon *Prouerb. cap. 7*. Quid dicam de productricibus, conciliatricibus, lenis, stupri & flagitij sequestris, quæ alienum nudinant corpus, & cortis suis amplexus querant.*

R. P. Gibal. De Negotiat.

— Plant. in *Menach. Act. 2. scen. 2.*
— *Morem hunc meretrices habent,*
Ad portum mittunt seruulos, ancillulas,
Si qua peregrina nauis in portum aduenit
Rogant cuius sit, quid ei nomen fiet:
Post ille ex templo se applicant, agglutinant,
Si pellexerunt, perditam admittunt domum.

Et Ouidius sic Paridi scribentē Helenam inducit.
Nec tamen ipse negas, & nobis omnia de te
Quæres si ne scis maxima cura fuit.

Et Horat. *lib. 4. sermon. satyr. 6.* ait, qui studio teneatur adulterandi, curam inquirendi dandam esse puellis quæ omnia cognoscent & referent.

Ve si quis agrotet, quo morbo Barrus, haberi
Et cupiat formosus, eat quacumque puellis
Iniciat curam querendi singula, quali
Sit facie, supra quali, pede, dente, capillo.

In tam effusa igitur luxuriæ licentia, & sordidissimum voluptatum profantibus exedris, in illa inuitatione ac petulantia ad omnem obscenitatem impudenti libertate, quis amabdo continentiam in protitura ciuitate, quæ tota lupanar est, seruabit? Quis eiusmodi veneficiis non dementabitur? Neque sanè absque causa apud Quidium, Propertium, Tibullum, Horatium, lenæ omnes, sagæ, veneficæ & quædam sunt. Lucilius apud Nonium.

Etatem & faciem vt saga & bona conciliatrix.
Ipse verò Noni. *Sage mulieres dicuntur femina ad libidinem virorum indagatrices, vnde & sagaces dicuntur ferarum & animalium quæstiores*. Glossæ *Saga* *quisquis* *quæstiosus*: idque voluisse Tertull. *de pallio cap. 4.* suspicatur Salmastus. *Aspice lupas popularium libidinum nudinas, ipsas quoque frictices, & si præstat oculos abducere ab eiusmodi propudiis occise in publico castitatis, aspice tamen, vel sublimis, iam matronas videbis*. Sic enim legendum & interpretandum esse contendit Salmastus. Communis lectio habet, *ipsas quoque frictices*, quas interpretantur *τρίβιδες* publicas, quæ secum & inter se libidinem exercent, siue subant. Inde frictus. Iuuenal. *satyr. 6.*

Ipsa Medullina frictum Crissantis adorat.
Fictrix verò Salmastio lena est, quæ & saga à simulacris cereis aliisque magicarum artium figmentis, dicebantur & simulatrices. Festus, *Piatrix dicebatur Sacerdos, qua expiare erat solita, quam quidam simulatricem, alij sagam, alij expiaticem vocant*. Et Valerius. *Atæo simulatrix listore Circe: & poposipia*. Suis igitur philtis & veneficiis etiam inuitos ad libidinem pertrahunt lenæ, vt passim in veteribus legere est. Eò pertinet illa Chrysis, vt in amorem Circes dominæ suæ Polyænum adducat apud Petron. *cap. 9. 1.* De sinu licium protulit varij coloris filis intortum, ceruicemque Polyæni vinxit, mox turbatum sputo puluerem medio sustulit digito, frontemque repugnantis signauit, hoc peracto carmine, ter illum iussit expuere, terque lapillos conicere in sinum, quos ipsa præcantatos purpurâ inuoluerat. Ex quibus Martin. de Roa *lib. 3. singular. cap. 20.* explicat illud *Baruch. 6.* de Babyloniis meretricibus. *Mulieres autem circumdantur funibus in viis sedent succedentes ossa oliuarum: de amatoriis veneficiis, vt prætereuntium amorem sibi conciliarent: solebant enim in veneficiorum sacris neçti vincula altari, atque licia hominibus circumdari, quæ licia soluebantur, cum se aut alium amore vellent expedire*. Apud Virgil. *Dido*.

Vnum exuta pedem vinclis, in veste retincta.
Et *Ecloga 8.* Daphnidis imago tribus licis triplici colore circumdatur. De his filis Delrio *lib. 3. disq. magic.*

magic. part. 1. q. 3. sect. 2. vbi & de amatorio veneficio, & magico incantamento per incensionem officio olivarum, cuius meminit *ibid* Baruch, & nos initio huius cōsecratiōis quidpiam diximus, disputat, & de aliis philtis amatoriis, quæ sine dubio tum lenis, tum meretricibus in vſu frequentia sunt. Quid igitur erit permittere lenas palam in publico castitatem occidere, vt loquitur Teruill. nisi ferre sagas quæ suis veneficiis ad libidinem passim iuvenes promouent, quam in lupanaribus palā & sine metu fatient? Numquid tor flabris vendita luxuries tanquam orcina flamma ciuitatem depascetur? *Iob cap. 31. vers. 12.* de scortatione & adulterio agens: *Ignis est vsque ad perditionem deorans, & omnia eradicans genimina. Est ignis,* inquit Philipp. Abb. *incentiuus libidinis, omnia virtute deorans, atque vniuersa in homine sanctarum rerum incrementa consumens.* Similia dabit Gregor. in 1. *Regum cap. 15.* & Basil. *lib. de vera virginit.* qui libidinem igni comparant. Ipseque Ecclesiast. *cap. 9.* Libidinem igitur publicam fouere, & non extinguere, est incendium excitare, & ciuitatem; vti quondam Romanus Nero, impuris flammis ardentem spectare. Quid amabō aliud ista lupanarium tolerantia est, quam Ammodæi regnum stabilire? Ammodæi enim, qui super omnes filios luxuriæ Rex est, Hebræi nominantur volunt ab *Asham* peccatum, & *dai* abundantia, quod sit peccatū abundans, siue peccatū abundantia. Alij ad *Schamad* vastare, quod sit vastator truculentissimus, ab Elch, ignis, & modach, metiri, ille enim ignem concupiscentiæ meritur & succendit, aut quod esset ignis Mediæ, quia in illa tota libidinem inflābat, quæ omnia dabit Serar. in *cap. 3. Tob. q. 8.* vbi & reddit rationem quare potissimum vastator dicatur, quod hoc genere peccati immensam vastitatem omni hominum generi impottet: cuius sine dubio partes iuuant, qui libidini opportunitatem & occasionem suppeditant.

Sanè ex profusa & bacchante publica luxurie omnia alia vitia in ciuitatem importari, maximamque illi creati vastitatem vitis lapientibus perpetuò persuasum fuit, quæ est tertia ratio propter quā non esse permittenda lupanaria contendimus. Neque abs re Ammodæus dæmonium malum dicitur, *Tob. 3.* non ad discrimen bonorum dæmonum, quos Pfellus, Plotin. & Porphyrius agnouerunt: quo sensu Homerus ad Dionysio *δαίμωνι ὠπτατ* & vocatus fuit; vti obseruat Ludouic. Coëluſ. *lib. 2. cap. 2.* in Scriptura tamen insolens est ista distinctio, neque ipsa vnquam nomen Dæmonis nisi in malum vsurpat; quod monet quoque Augustin. *lib. 8. de ciuit. cap. 14. & lib. 9. cap. 19.* Immo & eundem fuisse sensum profanis Scriptoribus quando dæmonis nomen absolute vsurpant, notauit Eugub. *lib. 8. de perenni phil. cap. 35.* Dæmonium igitur malum dicitur Ammodæus ab exquisita quadam & insigni præ cæteris dæmonibus malitia & improbitate. Commune quidem illi est quod cæteris dæmonibus tribuit Trismegist. *lib. de Dei bonitate, ferre in hominum animis sementem propriæ actionis τὸς ἰδίας τὸ πάρεμ.* Nempe *μοικίας, φόνος, πατροκτοίας, ἑεροσυλίας, ἀσεβείας, ἀρχόντας, κατὰ ἀρμυρῶν καταφορῆς, ἢ ἀλλὰ πάλια,* adulteria, cædes, parricidia, sacrilegia, impietates, strangulationes, per præcipitia deiectiones, quæ omnia quidem sunt dæmonum opera *ὅσα δαίμωνων ἔργα.* Sed maxime pertinent ad Ammodæum, cum ex libidine sæpius oriantur. Chaldæus apud Pfell. vocat dæmones terrestres feras. Aſclep. apud Trismegist.

ἀγγέλιος ποταμὸς. Empedocles detestabiles.

— quos in pontum deiecit ather,
Pontus at in terram pellit, sed terra remittit
Ad solem rapidum, iis vbi sit conuersio calis
Ex alioque alius fugat, execrantur & omnes.

Quænam fera terrestrior amabō quam Ammodæus, qui perpetuò volutatur aut incendio orcino incendit, quem omnes execrari quidem debent; at eius infidis blanditiis deliniti fouent, eiusque imperium stabilunt, qui maxime illud delere debent. Dicitur idcirco *δαίμωνιον τὸ ποταμὸν*: atque vt habet Prosp. *lib. de promiss. cap. 39.* Dæmonum nequissimus. Rex est omnium dæmoniorum Melech scedim: Vched verò prædemon, & vastatorem significat. Vide Serar. *loco citato q. 4. 5. 6. & 7.* de hoc eius imperio. Quæ autem vitia, quæue calamitates per luxuriam in homines importentur, luculenter describit Bernard. in *Psalm. qui habitat. serm. 13.* vbi Pharaonicam luxuriam scribit, quem tegas velim. Et sanè quid boni expectes ab homine inſano, & qui hominem ipsū exiit, feramque induit. Contemplatiui hominis amor diuinus, actiui humanus, voluptuosi ferinus est, inquit Marci. Ficin. in *Comment. Platon. de conuiu.* Immo in plures feras hominem immutat. Libido verò cæstrum est quo cæteræ feræ & turbulentæ animi passionēs incitantur, & debacchantur, vt ait Basil. *hom. 2. in Hexhamer.* Ipseque Arist. *lib. 3. Ethic. cap. 10. & sect. 28. problem. q. 7.* dixit eas voluptates esse ferinas, & hominem è statu mentis deicere. Quas tragedias nō excitat pestifer ille zelus quo amat, quilibet carnaliter amat, quique & scortatores & scorta, ad insaniam adurit. Quod monet Augustin. in *Psalm. 83.* De his feris in corde scorti & scortatoris stabulantibus nuper monuimus ex Chryſ. *hom. 15. in loca Matthæi.* Sed audi eundem *hom. 2. in 1. ad Corinth.* *Quomodo latrones & marmorum efflores quando volūt aliquod pretiosum capere, lucerna extincta hoc faciunt, ita etiam in nobis facit libido. Est enim in nobis perpetuò ardens lumen rationis, ille igitur spiritus nequitia, magno impetu irruens flammam illam exstinguit, & protinus diripit, spoliatque omnia quæ sunt recondita.* Neque dissimilia habet Clem. *Alex. 2. Strom. cap. 9.* de habitibus qui è cæno voluptatum euaporant, & mentem obnubilant, & Cupidinem ea de causa exoculatum fingit Oribas. *lib. 1. cap. 21.* Et res ipsa venerem oculis incommodare notant Arist. *sect. 4. problem. q. 2. 3. & 32.* Galen. *lib. 4. de locis, cap. 8.* Plato in *Philebo,* hominem intemperantem, nullius intelligentiæ compotem & puerum dixit, ideòque illi peieranti Deos facile parceret. Luxuriæ ruinam eloquentiæ tribuit Senec. in *præfat. lib. controuerſ.* Iſidor. *Pelusiō lib. 3. ep. 266.* obseruat *σπεροσώβη* nominari *παρὰ τὸ σάϊας ἔχει τὸς ὀφείας,* quod saluam & incolumen habeat mentem. Sic verò appellatur castitas. Denique furorē ex hoc vitio atque insaniam existere docet Hieron. *lib. 2. in Iouinian.* De igne luxuriæ consumente omnia genimina virtutum ex Philipp. & Gregorio hætenus egimus. Neque opus est ire per singula, Ciuitas igitur in qua bacchabitur luxuria, vitiorum & scelerum omnium cloaca erit.

His omnibus incommodis accedit postremò illud quo molles & effeminati homines inepti ad omnia grandia & generosa suscipienda redduntur. Quod experientia ipsa certum est, neque in his quæ sunt adeo perspicua immorandum amplius videtur. Sufficiat illud Stobæi *serm. 6. qui scortatur, dormiunt ad negotia, ciuitates negligunt, non verentur leges, parefaciunt*

parefaciunt publica consilia, & vnus muliercula cantata iudicio, vel temeritate potius administrant. Ideòque Maxim. *serm. 10.* icorta regum, reginas esse dixit, quia nempe regibus imperitant. Quod in Salomone alitque mulierosis principibus magno Reipublicæ damno comprobatum est. Quare Athenienses scortatores à publicis muneribus & magistratibus arcebant: quod Demosthen. contra Andro. & Ribanius in simili argumento testantur. Sapienter enim Cassiodor. *lib. 4. variar. epist. 12.* *Magistratus esse debet innocentia templum, temperantia sacrarium, ara iustitiæ. Absit à iudiciarijs mentibus aliquid profanum: pio principi sub quodam sacerdotio seruiatur.* Dio *orat. 8.* docet ex Diogene Circem quandam esse voluptatem, quæ suis pharmacis hominem in suum aut lupum immutat, immò & in serpentes. Denique quantum immergetur huic cæno animus deiciatur, & prematur pudenda seruitute, neque ad aliquid altius erigere se queat, veteres exprimūt dum Dominam voluptatem eiusque imperium importunum describunt. Et de illa inflexione aut agglutinatione, animi cum carne per fornicationē disputans August. in *concione ad illud Pauli. Qui fornicatur in corpus suum peccat.* Quid igitur à Republica, quæ per magnā partem insanis & molibus eiusmodi hominibus propter permissam publicam luxuriam constabit, sperandum est?

Quid dicam de ipsis etiam corporis incommodis, qua de causa meretrix fouea dicitur, & velut sepulchrum in quo libidini dediti computrescunt? Immoderata libido vires frangit, corpus emernat, & senectutem immaturā adducit, & canos adoleſcētī aspergit. Qua de causa Venerē canam, caluamque, eandemque iuuenē veteres finxisse tradit Lactant. *lib. 1. cap. 20.* Quam pudendi verò morbi ex meretricia consuetudine contrahantur, iam ante vidit Chryſost. *hom. de muliere, & pulchritudine.* quod ex ipsis philtis & poculis amatois quæ propinant, atque veneficiis, de quibus aliquid monebamur, nuper, probat. Eiusmodi fuit illud poculum plenum immunditia & fornicationē *βδελυγμῶν* quod Babilonia meretrix *Apoc. 17.* vniuersæ terræ propinabat. Verum lues venerea, qua postrema hac hæc ætate Deus hoc infandum scelus castigauit, manifestum facit quantum malo permittantur publica lupanaria; cum ea contagio integras aliquando familias inficiat, ex eaque alij populares & contagiosus morbi sæpius nascantur. Sed nostrum non est ire adeò statutam Medicorum placitis, ex eius infandi morbi natura deductis fusiùs persequi. Quæuis verò illa incognita esset veteribus; quantum tamen libido robur corporis frangat sæpius monuerunt. In primisque Basil. *hom. 23. & Clem. Alexand. lib. 2. Pedagog. cap. 10.* Ipseque Artemidor. *lib. 1. cap. 8.* qui lupanar idcirco sepulchro comparat: probabat verò Basil. exemplo Athletarum, qui *vi robori adificiōdo vacent:* quomodo loquitur Tert. *lib. ad marryr. cap. 3. cōtinentur luxuria.* Quod monet quoque Chryſost. *hom. 23. in 1. ad Cor. Clem. Alex. lib. 2. Stromat. cap. 5. Cassian. lib. 7. inſtitut. cap. 7. Paulin. epist. 2. ad Senec. Placo lib. 8. de legib. Et qui bene multa in eam rē collegit Faber lib. 3. Agonost. cap. 4. & Mercurial. lib. 1. gymnist. cap. vlt.* Atque de enervatione corporis per venerem ex Philoſophorum & Medicorum mente infinita cōgessit Tiraq. *ad l. 25. connub. à n. 6.* & ex illo Biscrola *lib. 20. subſecin. cap. 3.* Eos porò Medicos qui venerem dicunt quibusdam morbis prodesse apud Ambros. *ep. 66.* quibusque adhæret Septal. in *sect. 4. Problemat. q. 17.* acriter cofutat Scalliger *exercitat. 269. & lib. 2. de plantis.* Vides itaque R. P. Gibal. De Negotiat.

quantum ciuitatibus incommodet publica luxuria. Atque ex his tandem omnibus non posse abique graui religione conscientiæ permitti, tolerarique publica lupanaria, & meretricium, existimant Nauarr. *cap. 17. manual. n. 196.* vbi licet initio videatur tantum improbare illam permissionem quando fit cum participatione lucri; deinde tamen dicto 5. absolute damnat. *Turpe id, inquit, & hand scio. an idem. quod greges furum, & turbas homicidarū publicè ferre. Certè cum ab eodem illo Deo opt. max. homicida & furta, & scortationes prohibeantur, magis meo quidem iudicio expediret, illa non permittere.* Hanc Nauarr. sententiam pluribus tuetur Espence. *lib. 3. de continent. cap. 4.* Ioan. Mariana, *de spectacul. cap. 16.* Adam. Goml. *lib. 3. politic. cap. 12. §. 14. & 17.* Neque sanè quæ obiciunt aduersarij cum Petro Gregor. *lib. 14. de Republic. cap. 1. n. 1.* Camillo Borell. *lib. 3. de magistrat. cap. 13.* aliisque, quos ibidem allegat, difficile fuerit reicere. Afferunt igitur primo illud August. *lib. 2. de ordine, cap. 4. Aufer meretrices de rebus humanis, turbaueris omnia libidinibus:* quæ adducuntur à S. Th. *2. 2. q. 10. art. 11.* qui in ea etiam sententia est *lib. 4. de regim. princip. cap. 13.* videturque eadem esse mens Saluiani *lib. 7. de prouid.* vbi ait minoris esse criminis lupanar quam adulterium, adeoque ad hoc euitandum illud permitti posse non negare. Respond. in primis Augustinum aliud citatis à nobis initio locis aperte sensisse. Hoc verò adducto loco, nihil aliud voluisse quam ostendere nihil esse in rerum natura, quod non aliquo ordine fiat, etiamsi nobis non statim appareat, quo ordine constituatur, & potius agit de ordine quem Deus in rebus omnibus seruat, de cuius æquitate non disputamus. Deinde licetius qui ista apud Augustinum dixerit, hoc exemplum de lupanaribus ex quodam vulgi sensu, aut inducto vsu sumpsit, neque eius æquitatem eo loco expendit. Quod alibi fecit Augustin. in *lib. de ciuitate:* vbi aperte suam mentem explicauit, & inter terrena & impia ciuitatis sordes, illam numerauit. Secundò S. Thom. adduxit quidem 2. 2. Augustini verba *ex lib. de ordine,* sed illa non examinauit. Neque eo loco de hac tolerantia libidinum publicarum agebat, sed in vniuersum vt ostenderet aliquando permitti & tolerari posse aliqua mala à Repub. vulgare illud Augustini attulit, vnde quænam fuerit S. D. mens, colligere non licet, cum inter disputandum plurima afferantur ex vulgi opinione & moribus, quæ ad illustrandam aut confirmandam tunc sententiam quam tuemur, faciunt. Neque idcirco cum vulgo consentire, illiusque opinionē docere dicimur. Quare Caietan. in *comm. ad illum art. 11.* nihil aliud inde ostendi ait, quam permissionem mali non esse ex natura sua malam, quod & nos fatemur, ideòque ex rationabili causa fieri posse, modo non sit admixta cum participatione criminis. Quod fusiùs docuimus opere de vsuris *lib. 1. cap. 1. a...* Saluianus porò nobis minime aduersatur: ibi enim ostendit minus esse peccatum meretricis, quam adulterium, quod optimè probat ex iniustitia, quæ in adulterio sceditati adiuncta est, & in nudo meretricio non reperitur, inde tamen non colligit Saluian. permittenda esse publica lupanaria, & communem impunitamque luxuriam, ne committantur adulteria. Quin immò illo ipso loco commendat Vandalos, quod lupanaria è sua Gente sustulerint. An amabō illa probasset in Catholica ciuitate?

Afferunt vsum & morem plurimarum civitatum, iam olim inductum; verum nuper ostendimus vsum illum ex corruptissimis moribus ortum esse, atque à plurimis gentibus sublatum, ab aliis æquè admissum, aut non nisi ab illis apud quas impurissima sacra Diis obcænisimè fiebāt, neque mirum videri debere in illis excitata esse loca publicarum libidinum, & magisteria obcænitatis, quandoquidem se illis, suis numinibus litare credebant. Deinde nequidem apud illas gentes fuisse prorsus impunita publica eiusmodi meretricia, vti ex infamia, & aliis quibusdam pœnis quibus Romæ vrbe tunc corruptissima, castigabantur, ostendimus.

Afferunt tertio plura ex antiquo Iure Romano ad ostendendam meretricum impunitatem, inuoluntate omnino, cum ex illo ipso iure docuerimus pœnam saltem infamiae vulgari illi libidini, lenonibus atque meretricibus fuisse irrogatam; deinde iniquo illi iuri sanctius nos Ius Christianum opponemus, quod omnem libidinem damnat, quam Romanum nisi in stupro & adulterio non vindicabat. Quare mirum non erat, si quam libidinem non damnabant, neque malam esse existimabant, sed licitam, eandem publicam esse permitterent; quamvis nequidem in hac parte totam rationis naturalis & honestatis amorem extinguere poterint, vt ignominia, quam illis prostitutionibus inuoluntate, satis ostendit. Denique Respondet Hieronymus *epist. 30. ad Oceanum. Aliæ sunt leges Cesarum, alia Christi: Aliud Papinianus, aliud Paulus noster precipit. Apud illos viris impudicitia frana laxantur, & solo stupro atque adulterio condemnato, passim per lupanaria, & ancillulas libido permittitur: quasi culpam faciat dignitas, non voluntas, &c.* Denique sapientissimorum Imperatorum & Regum atque Rerumpubliarum leges quibus hæc publica carpitudo profligatur, adduximus. Quare in eo capite nihil admodum præsidij reperient aduersarij.

22 Quartò argumentantur ex licita permissione minoris mali ad maius vitandum, quam nemo negat. Vt igitur grauiora adulteriorum, & *paidesias*, & quæ inde consequuntur, necessaria vitia atque calamitates auertantur, lupanaria & publicæ meretrices permitti iure poterunt: atque hoc est vnicum huiusce sententiæ fulcimentum.

Respond. permissionem quidem mali non esse ex sua natura malam, atque adeo ex rationabili causa posse fieri, vt monebamus nuper ex Caietano, & nos ipsi loco ibidem notato, atque in scientia canonica disputantes de legibus permissiuis, tradidimus. Ad hoc autem duo requiruntur. Primum est causa rationalis permittendi illud peccatum, quæ duplex dumtaxat fingi potest: nempe acquisitio alicuius boni, quod sine eiusmodi permissione comparari non posset: altera est euitatio grauioris alterius mali impendentis, quod non nisi per permissionem minoris illius auerti potest. Requiritur secundò vt permittens malum aliquod, non obligetur illud impedire, aut saltem non possit impedire. Quæ omnia locis indicatis fusiùs explicata sunt, & communi omnium sensu certè habentur. Hæc verò in casu de quo agimus non inueniri, facile fuerit docere, atque vt ab eo quod postremo loco atuli, aggrediar: Cur quod Iustinianus in amplissima vrbe Constantinopolitana, totoque eius Imperio, quod S. Ludouicus alique christianissimi Reges, maxima omnium commendatione præstituerunt, cæteri hodie Principum in-

uis Ditionibus exequi non poterunt? An facilius erat apud Iudæos gentem salacissimam, atque apud Constantinopolitanos, in tanta morum corruptione lupas omnes eiicere, & lupanaria, atque omnia libidinum publicarum loca diruere, quàm hodie in ciuitatibus bene Christianis, neque sine dubio vsque adeo corruptis? Cur possunt Principes homicidia, furta, aliæque crimina vindicare, solum meretricum, & lenocinium plectere non poterunt? Cur vt argumentabatur Nauarr. prædonum & homicidarum cohortes impunè vagari & latrocinari non permittunt, & lupari scortilla impunè & publice patiuntur? Possunt etiam armatas prædonum turmas disperdere & punire, non poterunt inermes scortillorum greges, & impurorum lenonum pauca propudia coercere, & aliò ni pareant, amadare, aliique pœnis ac publicis flagitijs deterere? Possunt ad certam vrbis partem omnes istas victimas publicarum libidinum, tanquam in nundinas occisæ castitatis cogere, & certas illis assignare sedes, leges illis præscribere, quarum exemplar refert Marian. *lib. citato cap. 17.* quibus magistris lupanaris (sic enim loquuntur) munus & cura describitur in admittendis dimittendisve meretricibus, in eis alendis, sanandis sit ægrotent, quantum ab illis exigere queat, tempus quo patere debeat aut claudi lupanar, vestes quibus vtantur meretrices, & cætera huiusmodi constituuntur; cur non æque poterunt si velint omnia lupanaria destruire, & lupas omnes abigere? Certum igitur est Principes posse si libeat, has omnes pestes à sua Republica amoliri, neque vi armata, aut conscriptis exercitibus opus est, sed sola vigilantis Magistratum cura. Neque timendum inde factionibus aut seditionibus, quarum metu nonnunquam boni pique Principes coguntur ferre, quæ longius à suo Imperio amandata vellent, ne si id suscipiant, exorta rebellione, grauius vulnus indignant Republicæ, quàm sit illud, cui mederi voluerant, vt sapius contigisse, videmus. Possunt igitur hæc publica crimina luxuriæ impedire, & has libidinum nundinas non pati principes, si serid & ex animo id velint. Neque id fortassis negabunt aduersarij, ne suos Principes plus nimio imbecilles faciant.

Quare excipient potius, Principes ad id minime obligari. Neque enim tenemur omnia exequi, quæ sunt in nostra potestate, aut impedire omnia mala, quæ impedire possemus, nisi aliqua aliunde obligatione vel charitatis vel iustitiæ vrgeamur: quarum virtutum præcepta cum sint affirmatiua non semper, nec perpetuò & vbique obligant. Respondetur tamen eadem obligatione, & lege, qua tenentur principes non permittere publica homicidia, sacrilegia & latrocinia, si illa possint impedire, teneri quoque coercere & prohibere publicas libidines, quas non magis sua auctoritate & patrocínio tueri aut non amoliri possunt, quàm illa publica crimina, si æque facile illa omnia possunt proscribere, vt posse iam ostendimus. Est enim vna eademque causa obligationis in omnibus istis casibus cuncta ea publica crimina prohibendi, si prohiberi valeant, nempe charitas, quam patriæ, & Republicæ debent, cuiusque bonum querere, & malū auertere tenentur, id postulat. Deinde obligantur ratione sui muneris ex quodam quasi contractu inter ipsos & Rempublicam inito, quæ est obligatio iustitiæ commutatiuæ; ea siquidem lege & conditione sese Principi regendam Rempubli- ca credidit, vt eam incolupem omni opè seruaret, tum bona quibus ad felicitatem politicam indi-

get

get procurando, tum mala quæ ipsi multum incommodarent, pro viribus amolendo. Et quia scelerata impunita plurimum officium felici Reipublicæ statui, idcirco quantum potest illa tum pœnis, tum modis aliis omnibus amandare debet à ciuitate Princeps. At verò quàm graues in vniuersam Rempublicam calamitates affert publica & impunis libido; atque lupanarium publicorum permissio, fusè docuimus hæctenus. Eas igitur Reipublicæ pestes auertere omni conatu debet, neque permittere potest, nisi simul vastitatem Reipublicæ, quam tamen arcere valeret, permittat. Quod sine Numinis religione, & violati muneris conscientia pio Principi fas esse, ne ipsi quidem aduersarij fateri audebunt; nisi afferant rationabilem aliquam causam quæ in hoc singulari casu Principes ab ea quam diximus obligatione, eximat, vt in quibusdam aliis nonnunquam contingit; quod erat alterum caput, illudque vnicum honestandæ huius permissionis publicarum obcænitatum & nundinarum occidentæ pudicitia, & consistit in alicuius boni comparatione, quod eiusmodi permissione queritur, aut prohibitione impendentis mali quod timetur. Exigitur verò vt neque illud bonum comparari, neque malum euitari vilo alio medio commode possit, quàm illa tolerantia & impunitate publicorum flagitiorum; quorum omnium nihil in nostro casu prorsus reperitur. Quare Iustinian. *Novell. 14.* testabatur nihil se salubrius Reipublicæ, quodque magis ipsi commodaret, constituere potuisse, prohibitione lupanarum. Neque profecto vllum bonum afferre possunt aduersarij; non sola ista permissione lupanarum possit acquiri; non diuitiarum quæ his propudijs exhauriuntur: non honoris & gloriæ, quæ hac ignominia delentur: non militiae & armorum, ad quæ tractanda ineptos reddidit effaminatorum morum lasciuia mollities: non finium & Imperij dilalandi gloria, cum lasciuia computrescentes, & voluptuaria cæno scientiæ animi, sua ægrè parua tueri valeant: non scientiarum decus, cum sapientiæ laboriosa & indefessa conquisitio malè cum delicata, & cupiditatibus enurita indole consentiat: non populi frequentia, cum nuptiis, & propagandæ soboli effrænis & immoderata venus parum opportuna existat. Quid igitur boni hac propudiosa immensorum flagitiorum permissione sibi sperare possunt, qui inertis quadam oscitantia Reipublicæ vastationem pati, quàm generoso animo, vt facile possent prohibere, malunt. Bonum igitur quod hac permissione queritur, aliud fingi nequit quàm vitatio maioris mali, quæ vitatio bonum quoddam est, vt diximus *lib. 1. de vsuris cap. ... art. ...* Neque sane aliud suis argumentis conficiunt aduersarij, quàm permissione publici meretricij, vitari adulteria, *paidesias*, aliaque mala multo grauiora: quod quàm falsum existat, facile fuerit cum Nauarro, & aliis nuper allatis Doctoribus, ostendere. Quare lubet ire per singula. Primò quidem non minuitur inde libidinis incendium, vt parum sapienter existimabat Solon, qui prius meretrices adolescentibus prostituit, & Veneris Pandemæ templum edificauit, vt adolescentes primum illum libidinis ardorem satietate quadam compefcerent, & deinceps castius viderent. Quod libidinis remedium ridet Dio *orat. 17. sub fin.* nam & libido magis exercitio accenditur, & flabellis continuo ventilata flamma maior fit, & prona inclinatio ad voluptates actibus repetitis roboratur, atque magis ac magis cæno immersus animus, ex

eo sese vix vnquam educere potest. Deinde pueri facili illa occasione ab ipsis pubertatis annis peccare incipiunt, magno animi atque imbecilliorum adhuc verum dispendio. Neque inter media frandæ impotentis libidinis, vllus vnquam Christianus, aut moralis Philosophus proteruam & liberam lasciuendi licentiam numerauit, experientiaque compertum est adolescentes, qui ex regionibus in quibus castigatur eiusmodi licentia, commigrant in alias, in quibus lasciuia bacchatur, & in locis publica auctoritate eius obcænitati destinatis exultat, breui illam integritatem & modestiam quam seruauerant hæctenus, abiectis, & corruptissimos euasit, ingenti animi detrimento, & corporis damno, rei familiaris dilapidatione, & parentum merore. Cùm nihil aliud ex externa peregrinatione quam ad litteras & decus comparandum susceperant, quàm vitia, eorumque turpia vestigia domum tetulerint.

Aiunt secundò vitari hac permissione supra & adulteria, cum homines non querant tanta sollicitudine, quæ obuia habent: quasi verò, vt obseruauit Dio; contempto vili prostibulo, iam asuati libidini, non querant incitatus nobiliores, quibus maiori cum voluptate perfrui se posse tandem aliquando sperant. An adulteria vllibi frequentiora fuerit, quàm vbi erat prostituta pudicitia, cum ipse etiam matronæ dormienti marito se subducerent, vt in lupanari, plurium libidini se subiicerent. Quod in Messalina & aliis notarunt Satyrici. Idem dico de pæderastia, quæ apud Persas, Babylonios, Romanos, aliasque gentes, quibus non modo publica, sed etiam per summam impietatem sacra erant lupanaria, frequentissima fuit, facileque id foret ostendere, sed iam tædet eiusmodi sordibus stylum immergere. Deinde qui virgines aut maritatas sollicitant, sæpius ij ferme sunt viri copiis abundantes, qui vix iustria & fornice subeunt; soli ferè infimæ plebi parent lupanaria, atque adeo illis à quibus leuiores & pauciores alienis thoris parantur insidiæ. Denique si hæc aduersariorum ratio quidquam obtineret, vt ad continendam maritorum virorumque vagam & effrænam lasciuiam permittendæ sint publicæ meretrices & lupanaria, vt eam inflammatam extinguant; ad sceminarum quoque libidinem satandam publicè proponendi erunt masculi, quod ne in perditissimis quidem gentibus factitatum fuit: cum tamen muliebris libido impotentior & concitator esse soleat. Denique quis fingere sibi & persuadere poterit flammam extingui flamma, & libidinem libidine minui, perpetuam intemperantiã, eaque liberã fieri temperantem. Quod igitur aduersarij ex deprauato vulgi sensu in remedium libidinis, certissima est temperantiæ labes: si prohibitio publicæ luxuriæ, ipsam in priuatas & furtiuas voluptates, atque occulta stupra, & adulteria concitet, laudandus erit Alexander Setterus qui exoleros prohibere non est ausus. *Verritus*, (inquit Lamprid.) *ne prohibens publicum dedecus in priuatas cupiditates conuerteret. Cùm homines illicita magis possant, prohibitiuæque furorè prosequantur.* Non probabunt opinor tam impudens Alexandri consilium aduersarij, neque tam leni de causa tantam spurciciam induci in ciuitates Christianas paterentur: ipsi verò aliam nullam afferunt, vt sordes meretricij publici permittendas esse contendant: quare aut Alexandri factum laudare, aut suum, cum eadem ex causa suscipiatur, damnare necessariò debent. His omnibus adde ex

K 4

meretri

meretricibus flore ætatis tranſaſto lenas exiſtere, quæ mille nocendi artibus inſtructæ adoleſcentes in omne ſcelus peccabant, vnde etiam vitia noua propagantur. Quare neque adulteria vitantur, neque maſcula lib. do. aliaque inſandæ obſcenitates conceſſis lupanaribus, ſed voluptate ſemel corruptus animus maiori impetu, & impudenti procacitate ad ſædiſſima quæque concitatur, atque exæſtuante, & ventilata libidinis face, cupiditas omnia depaſcitur, ſcelerbis & vitiis ciuitates inſeſtat, & innumeras in illas calamitates importat: hocque tamen inſano remedio, malum recrudescit, atque dum crimina quædam vitare volunt, in alia incidunt, & accidit quod queritur Gregor. lib. 3. 2. cap. 18. de implicatis neruis teſticularum Leuiathan. *Nerui teſticularum eius ſunt peſtifera argumenta machinationum: per ipſa quippe calliditatis ſua vires exerit, & fluxa mortalium corda corrumpit. Teſticularum enim ſunt ſuggeſtiones prauæ, quibus in mentis corruptione ſerueſcit, atque in conſtrata anima iniqui operis prolem gignit; ſed horum teſticularum nerui perplexi ſunt: quia ſuggeſtionum illius argumenta implicatis inuentioibus illicantur: ut plerofque ita peccare faciant, quatenus ſi forte peccatum fugere appetant, hoc ſine alio peccati laqueo non euadant, & culpam faciunt dum vitant, ac nequaquam ſe ab una valeant ſoluere, niſi in alia conſentiant ligari.* Et ſub fine capitis ſequentis. *Quia deinde Behemoth iſte ita inexplicabilibus modis ligat, ut plerumque mens in dubium adducta, vnde ſe à culpa ſoluere nititur, inde in culpa artius aſtringatur rectè dicitur, nerui teſticularum eius perplexi ſunt: Argumenta namque machinationum eius quaſi quò laxantur, ut relinquunt, eo magis implicantur ut teneant.* Quod ſane in re de qua diſputamus contingit, dum enim permiſſione lupanarium adulteria, ſtupra, & maſculam libidinem vitare intendunt, ab illa ipſa viam faciliorem manunt, concitatioque impellunt, & alia quamplurima non minus ſæda incurrun. Quare non illis fauet Gregor. dum capite proximo ſubdit. *Eſt tamen quod ad deſtruedas eius verſutias viliter fiat, ut dum inter minora & maxima peccata conſtringitur, ſi omnino nullus ſine peccato euadendi aditus patet, minora ſemper eligantur, quia & qui murorum undique ambitu, ne fugiat claudatur, ibi ſe precipitat, ubi breuior murus inuenitur.* Hæc inquam non fauent permiſſioni lupanarium. Primò quia Gregor. ſupponit mentem ita inter minora, & maxima peccata conſtringi, ut omnino nullus euadendi aditus pateat, & tunc minora eligenda eſſe dicit, quod in noſtro caſu non reperitur, quia nullus conſtringitur aut lupanar aut ſtuprum permittere, cum vtrumque prohibere valeat, ut oſtendimus, factumque eſſe à ſapientiſſimis Principibus vidimus. Deinde illa minora quæ in illo caſu perplexitatis amplecti permittit Gregor. ut maiora vitentur, vel peccata non ſunt, ſed ſolum opera minoris cuiuſdam perfectionis, aut ſi peccata ſunt, leuiſſima exiſtunt, quod apparet ex exemplis, quæ ſubiicit *ibid.* Gregor. cuiuſmodi eſt quod Paulus concedat habere vxorem propter fornicationem vitandam, etiam ſi illa non vitatur ſolius ſuſcipiendæ proliſ cauſa. ſed vitandi fornicationem, in quo via coniugij lenem aliquam culpam agnoſcit Gregor. & alij quidam, cum ſit minus ordinatus ille vſus. Deinde vult Gregor. animum laborare dubio, neque in alteram partem ſeſe flectere poſſe: tunc enim quod minus malum apparebit, ſequi debebit. *Sed cum in dubiis inquit, conſtringimur, vtiliter minimis ſubdimur, ne in magnis ſine venia peccemus. Itaque plerumque nerno-*

rum Behemoth iſtus perplexitas ſoluitur, dum ad virtutes maximas per comiſſa minora tranſiunt. Quibus poſtremis verbis ſuum ſenſum aperit, & longè diuerſum eſſe caſum ab eo quæ agitamus. Clauſam hanc diſputationem Tertulliani verbis *lib. de ſpectaculis, cap. 19.* voce dumtaxat theatri, & iactantia in vocem lupanaris & libidinis mutata. *Si libidinem, ſi impietatem, ſi feritatem permiſſam nobis contendere poſſumus, eamus in lupanar, ſi tales ſumus quales dicimur, deleſtemur publica libidine.*

Duæ porò ſupererant hoc loco quaſtiones, prima quidem, An domum meretricis locare liceat. Verum id iure Nouellarum, & Gallico prohibitu eſſe nuper monuimus. De iure vero naturali explicuimus. *lib. 1. de vſuris, cap. 19. art. 5. n. 4. 8.*

Altera quaſtio, An meretricibus & lenonibus ſine lupanarium, ut vocant, magiſtris veſtigal aliquod imponi poſſit? Id ceſſiſſe impuriſſimum Caligulam reſert Sueton. *cap. 41. Ac ne quodam manubiarum genus experiretur, lupanar in palaio conſtituit* quod idem de Meſſalina, Dio, de Anito, Xiphilinus, de Heliogabalo, Lampridius addiderunt diſtinctiſque & inſtrictiſſis pro loci dignitate compluribus cellis in vibus matrona, in genuis ſtarent; miſt circum fora & baſilis nomenclatores ad inuitandos in libidinem inuenes, ſeneſque: præbita auenientibus pecunia, appoſitiſque, qui nomina palam ſubnotarent, quaſi adiuantium Caſaris reditus. Quod deinde veſtigal Alexander Severus prohibuit inſerri in ſacrum ærarium, ſed ſumptibus publicis ad Circi & Amphiteatri inſtaurationem deſtinauit, uti teſtatur Lampridius: vnde Baron. *an. 330.* Zoſimi calumniam arguit, qui impudenter mentitur eiſmodi veſtigal, quod ipſe chryſargyrum nominat, ſed de chryſargyro plura inferius. Hoc certe à Caligula primum poſitum fuit, & diutius perſeruit, illudque Conſtantine, ſaltem quoad exoletos immittit, & tandem omnino ſuſtulit Anaſtaſius Imperator: ut aiunt Euagr. *lib. 3. cap. 39.* qui illud miſerabile veſtigal Deo exolum, ipſis barbaris indignum vocat; & Nicephor. *lib. 16. c. 40.* Simile quid factitari Bononia reſert Elpenca. *lib. 3. de contin. cap. 4.* ex Beroaldo, qui cum Bononienſis eſſet ſua ciuitatis res per bene nouerat, & teſtatur proſtitutas meretrices tributum menſtruum Magiſtratibus, qui vulgo Præfecti buſſetarum dicuntur, pendere. Ioan. Mariana *lib. de ſpectaculis, cap. 17.* eiſdem veſtigalis ſpeciem quandam retineri in Hiſpania queritur. *Cum per verbes & oppida lupanaris magiſter domum eam triplo, aut quadruplo etiam amplius quam valeat, conducatur, quod lucrum in ſumptibus publicis ciuitatibus impendatur, aut alicui priuato cedat, cui ius lupanaris conſtituendi Regis dono datum eſt. In quo multipliciter peccatur, non minus quam ſi veſtigal à meretricibus exigere, qui enim magno conduxit, ad eam pecuniam conſtruedam, nouas artes excogitet neceſſe eſt; mulieres maiori numero, quam opus eſſet, conquirat, excellenti forme dignitate, allucindis emungendiſque inuenibus, pramio etiam agaloniſis propoſito, ut illas conquirant, & vebant (quod commercij genus impudè exerceri ſcimus): aduectis ſæminis, qua ad cultum & viciuſum neceſſaria ſunt, cariffimè vendat, aut locet duplo amplius quam in foro venali, cuius pecunia conquirenda neceſſitate, quam ſapienter omnino faceret, peccare cõpelletur. Mutuas pecunias dent, quod libèter illi faciant, in ere alieno granata, ut ſi velant maximè inde recedere, aut ceſſare, quaſi alieno ere vinceta non poſſint. Multa, alia præterea illicita perpetrant lucrì cupiditate, & pecunia colligenda neceſſitate. Quibus diebus*

& horis interdicitum eſt, viros admittunt, lenones contra leges regni eſſe patiuntur aut diſſimulant. (cum nempe ut aliquis ſit magiſter lupanaris, id auctoritate publica obtinere debeat, & alia ſeruare quæ in lege Philippi II. quam *ibid.* addunt Mariana, contineantur.) *Choræ & cantus obſceniffimos excogitant, & inſtituunt, quoad libidinem aſtantes inflammantur.* Scimus etiam honeſta conditione viris & adoleſcentibus admittendis, quos coram puderet peccare, ſingulis cellulis meretricum ſecretos aditus per poſticum eſſe in quibusdam urbibus patefactos. *Quæ artes an rebus communibus commodum aliquod afferant, an non potius pernicioſam; per ſe quiſque conſideret.* Placuit ipſiſſima magni viri verba ex fide reſerre, ne quid nos aſſiſſiſſe quiſpiam ſuſpicaretur, & illius ſenſum haberemus in dammando propudioſo illo veſtigali; quod & Nauarr. atque Elpenca. locis citatis fecerunt, ſequenti Caietan. 2. 2. q. 10. art. 11. qui in vniuerſum pronunciat, nullam peccati permiſſionem eſſe licitam cum participatione lucrì ex peccato permiſſo prouenientis; quia in his omnibus eſt participatio quædam ipſiusmet peccati, & conſenſus illius, quia non permittitur niſi ut ex illo lucrum quærat, quod medium quærendi lucrì ſtatim apparet illicitum eſſe. Cæterum de lupanaribus vide Argent. *ad conſuet. Ar. mor. art. 179.* & Fornerium *lib. 3. cap. 21. ſelect.*

Ex his omnibus colliges multo potiori inre dammandam eſſe illam negotiationem, quam ſpurci quidam mariti ex ſuarum vxorum quibus lenocinantur, proſtitutione exercent, & mercales habent vxores, ut loquitur *l. 5. C. de condi. ob turp. cauſ.* Quam turpitudinem Ethnicis exprobrat Tertull. in *Apolog.* qui non ſolum amicorum matrimonia vſurparent, ſed & ſua amicis patientiſſime ſubminiſtrant. Horum verò maritalium lenocinium veſtigia paſſim apud Græcos & Romanos leges. Horat. *lib. 3. ode 6.* vbi docet cladem Reipublicæ ex corruptis moribus ortam, deſcribit in primis virginem quæ à teneris impudicas ſaltationes, & inceſtos amores meditatur, deinde illam ipſam maritatum, quæ palam vidente & conſentiente marito ab adultero euocatur, ipſeque tamquam leuo pretium concubitus accipit.

*Morus doceri gaudet Iuicis
Matura virgo, & ſingitur artibus
Iam nunc & inceſtos amores
De tenero mediatur unguis
Mox iuniores querit adulteros
Inter mariti vna, neque eligit
Cui donec impermiſſa rapim
Gaudia luminibus remotis:
Sed inſſa coram non ſine conſcio
Surgit marito, ſeu vocat inſitor,
Seu nauis Hiſpana magiſter
Dedecorum pretioſus emptor.*

Et illud Martial.

Vxorem ſed habes candide cum populo.

Iuuenal. *ſatyr. 6.* eiſmodi maritos vxorum lenones curruca vocat.

Tunc tibi in curruca places.

Eſt vero curruca auis in cuius nido cuculus parit oua, quæ ipſa deinde fonet, excludit atque educat ex *Ariſt. lib. 6. de natura Animal.* ita iſti mariti liberos non ſuos educant. Vlpian. in *l. mariti, §. qui quaſtum. D. de adult. maritum plecti* vult qui quaſtum ex adulterio vxoris ſuæ quaſſerit, cum lenocinium & in vxore exercuerit. In *l. tamen. 4. C. de condi. ob turpem cauſam:* denegatur dumtaxat actio illi marito qui eiſmodi turpem mercedem

poſtulabat; quod merito miratur Mornac. in *notis:* An verò urgente graui neceſſitate maritus poſſit vxoris adulterium permittere, uti factum Conſtantinopoli ſua ætate narrat Auguſtin. de que eius acuitate facti dubitare videtur *lib. 1. de ſermonibus Domini cap. 29.* diſputabimus commodius inferius in appendice de Reſtitutione.

CONSECTARIUM XIII.

An lucrum ex negotiatione cum dæmone partum, retineri poſſit.

AVri & diuitiarum fames tam inſana aliquando eſt, ut nonnulli dæmonum aut magorum ope inſami nundinatione, ea ſibi comparare non vereantur, eaſque cum ipſa ſua anima commutare; ſive cum ipſis dæmonibus, ſive cum magis agant aliqui, ut ab ipſis nummos accipiant, aut locum rationemve intuenti theſauri quaerant, aut operam implorent ad lucrum ex ludo, aut aliis artibus captandum, aut ſeras arcæve aperendas, atque ſine periculo ſubducendas; quorum omnium exempla facile foret afferre, ſi longius digredi liberet, & quamvis ferè ſemper iſti nebulones meritis deludantur à dæmone, cum vix vnquam theſauros deſignatos inueniant, in eiſque effodiendis ſæpe pereant; neque vnquam ſe vidiffe, audiſſe, aut legiſſe vllum qui arte dæmoniaca verum theſaurum inueniret, teſtetur homo in iſtis veratiſſimus Paulus Grillandus *lib. de ſortileg. q. 3. num. 13.* ſæpiſſimè etiam loco nummorum quos ſe accepiſſe reſertur, folia, aut ſtercora, aliâque nugæ ſe comparaffe reperiant; fieri tamen poſſet ut aliquando theſaurum competirent, neque enim illa inuentio poteſtatem dæmoniicam ſuperat. Poſſet etiam veros nummos dæmon ſi vellet ſuppeditare, ſive aliunde ſubtrahendo, ſive eudendo & conſtando. Et reuera patulos nummos tribaſſe quibusdam obſeruat Delrio ex aliis *lib. 2. diſquiſ. Magic. q. 12. num. 10.* Nonnullos ope dæmonum in ludo aut in aliis commerciis fortunatos fuiſſe fertur. Hanc omnem nundinationem nemo non ſummæ impietatis damnat. Sed quaerimus, an ſi quod lucrum ex ea partum ſit, retinere poſſit. Et quidem ſi inuentus foret aliquis theſaurus, eodem modo quoad eius retentionem iuſta an iniuſta ſit, exiſtimo definiendum; quo ſi ſine vlla dæmonis ope inuentus fuiſſet; An videlicet ſit inuenientis, andomini fundi vel loci in quo eſt inuentus, aliâque ſunt expendenda, uti dicemus *vbi de reſtitutione inuentorum agemus;* quia modus inueniendi nihil facit ad licitam aut illicitam eius retentionem, niſi in illo committatur iniuſticia, & irrogetur alteri iniuria, quæ reparari debeat reſtitutione rei, per magiam, aliâque illicitum modum inuentæ. Idem dico de lucto ex commerciis, ſi in illis ſit commiſſa iniuſticia, lucrum enim per illam comparatum, iniuſtum erit, ac proinde reſtituendum. Sed hæc omnia definiuntur dum diſputabimus de reſtitutione ex delicto, cum nihil hic ſingulare occurrat. Tota itaque difficultas erit de nummiſ veris & probis, quos quis vel ab ipſomet dæmone, vel à mago dæmonis operâ acceperit.

Reſpond. hos nummos, gemmas, veſtes & eiſmodi alia, quæ à dæmone alicui in cuius vero dominio erant, ſubducta ſunt, & alteri data, reſtituenda eſſe illi cuius reuera erant, ſi hoc reſciri poſſet; quia reuera res illa eſt aliena, ex qua neque ma-

gus, neque alius quispiam ditescere potest. Neque dæmonius habuit illa à vero domino tollendi, & in alium transferendi, alioquin posset pro libito mutare dominia, & tota administratio humana ab Angelis aut Dæmonibus penderet, vt ratiocinatur de Lugo *disp. 3. sect. 1. n. 9.* Sanè non habent Angeli aut dæmones dominium rerum corporearum, quod homini datum fuit, & ex natura rei quodammodo debitum; & licet Angeli possint sine iniustitia vsurpare res communes, quæ non sunt adhuc in peculiari vllius dominio, quia tunc nulli faciunt iniuriam, sicut neque faceret homo aliquis, qui illas vsurparet, nequeunt tamen induta semel rerum diuisione, quod cuiusque proprium est, sine illius, cuius proprium est iniuria aut accipere, aut consumere, aut de eo disponere. Quare neque dominium, neque ius vllum in illud, ad alium transferre. Quare quæ accipit magus à dæmone non sibi iure acquirit, tenebiturque ad restitutionem, si rescat dominum à quo dæmon illa subripuit, sicut si ab homine quodam fure illa accepisset. Quia verò vix vnquam dominum rerum à dæmone acceptatum cognoscit, & quia dæmon tum thesauros qui nullius sunt expilare, tum pecuniam ipsam cudere potest, non obligatur extimare, sibi à dæmone donata, alicui clam subtracta fuisse, neque anxius inquirere de illorum restitutione facienda: quod verius foret in Angelo, qui vt Dei minister poterit ab vno in alium dominia transferre.

CAPVT V.

De Notis & signis mercium.

ARTICVLVS I. De variis notis & signis rebus impressis.

I I. Quæstiones de notis mercium.

I II. An licet alienum signum suis mercibus & rebus, & suam notam, alienis apponere.

V I A regia constitutiones in Gallia quædam constituunt de notandis mercibus tum exoticis, tum aliis, & non exiguæ aliquando controuersie ratione eiusmodi notarum excitantur, visum fuit operæ pretium pauca quædam de signis, & notis istis obseruare.

ARTICVLVS I.

De Variis rerum notis & signis.

- Quid sit & quotuplex sit nota. 1.
- Nota genitiua. 2.
- Nota naturales ibid.
- Nota artificiales. 3.
- Nota diuina quanam. ibid. & 4.
- Nota dæmoniaca. ibid.
- Nota humana. 5.

- Animalia notata. 6.
- In singulari partibus corporis fuisse impressas notas. 6.
- Qualis esset illarum notarum forma & figura. 7.
- Modus imprimendi has notas. 8.
- Quibus instrumentis impressæ. 9.
- Quales notæ essent bullæ. 10.
- Diuersus finis istarum notarum. 11.
- Notarum vsus ad scribendum. 12.
- Nota ad custodiam. 13.
- De notis mercium. 14.

Nota est id quo quidpiam dignoscitur, & ab aliis distinguitur, aut separatur; quod signum, indicium, tellera, symbolum, alii que eiusmodi nominibus pro varietate rerum quæ notantur, dici solet: Græcis σημεῖον, σημάδιον, σύμβολον, χαρακτήρ, χάρωνμα. Diuiditur nota primò ratione causæ efficientis, in eas quæ naturâ vel arte fiunt, vel tum arte, tum naturâ. Secundò ratione subiecti tum totalis, tum partialis, siue rerum quæ notantur, & partis in qua notantur. Tertio ratione formæ & figuræ, quam diuersam habent. Quarto ratione modi quo fiunt, picturâ, impressione, inuisione, & externi alicuius appositione. Quintò denique ratione finis ad quem imprimuntur, siue eius ad quod significandum affuntur, qui finis multiplex omnino est. Religio, patria, conditio & status custodia, dominium, fanitas, virtus agendi, & alij eiusmodi quas diuisiones paucis percurrere fuerit operæ pretium.

Diuiduntur igitur primò notæ ratione causæ effectiua, in naturales & artificiales, & partim naturales, partim artificiales. Notæ naturales quæ à natura nulla externa arte adhibita nascuntur, duplicis sunt generis; quædam natiuæ, quædam post ortum enaræ, quas simpliciter naturales nominare licebit.

Notæ natiuæ sunt quæ factui adnascuntur, & genitiuæ nominantur à Suetonio, qui eiusmodi notas in Augusto describit *cap. 80. Corpore traditur maculoso, dispersis per pectus atque alium genitinis notis, in modum & ordinem ac numerum stellarum caelestis vrsæ.* Iulius Firmic. *lib. 6. Astronom.* scribit hominem genitum cum Luna, Saturnus, & Mars fuerint in signis æquinoctialibus, habiturum corpus maculis distinctum. De variis notis rerum quas grauida parens vel appetierit, vel vehementius apprehenderit peruulgata infinitaque exempla existunt. Vide Laurent. *lib. 1. de curat. strumar. cap. 7.* Idem in aliis animantibus contingere æquè certum est, vt de columbis variegatis, & equis variis notis pictis tradit Oppian. *lib. 1. Cyneget. vers. 350.* Hæc verò notæ genitiuæ aliquando sunt vni alicui singulari propriæ, neque in posteros & familiam propagantur, licet ab eiusmodi nota qua princeps generis fuit insignitus, familiæ totius cognomen deriuatum fuerit; vti ex aliquo illustri nonnunquam factum videmus sumpta fuisse nobiliorum, aut insignia gentilitia, aut cognomina: Quæ de re conlule Sigon. *lib. de cognominib. Roman. cap. 5.* Alias verò istæ notæ genitiuæ sunt quoque gentilia, quæ in omnes eiusdem gentis, quasi certa quædam hereditas transcribuntur. Thiesii posteris cancrum, Lentulis lentem, Ciceronibus cicer innatum fuisse tradit Laurent. *lib. 1. de*

de curat. strum. *cap. 4.* Lepidis quoque membranula oculum dextrum tegens fuit nota gentilitia. Omnes Conzanorum Reges, eorumque familie Aquilâ nigra in humero notabantur, auctore Marco Veneto in *Itinerar.* De Chariclæa quæ iussu patris propter suspectum adulterium vxoris, extorris facta, cognita est ex nota gentilitia, nempe orbiculo nigro instar lapidis hebeni brachio impresso; narrat aut fingit Heliodor. *lib. 10.* De harmo Ebumeo Pelopidam nota, Poetæ sapius loquuntur, insèque Nazianz. *Ep. ad Themistium:* vbi & meminit lanceæ Spartiarum: quod etiam habet Plutarch. *lib. de Sera Num. vind.* & Dio Pruseus *orat. de regno.* Illud tamen Thebanis tribuit Aristoteles *lib. 1. poëtics.* De eo dissidio videas Victor. *lib. 8. variar. lect. cap. 17.* De anchora Seleucidarum femori impressa vulgata res est apud Iustin. *lib. 15.* & Aulon. *lib. de claris vrbib. 2.* vbi componens Alexandriam cum Antiochia.

Magus Alexander se condidit: illa Seleucum Nuncupat ingenium cuius fuit anchora signum, Qualis iusta solet, generis nota certa per omnem

Nam sobolis seriem, natina cucurrit imago.

Ingenium signum vocat, inquit Scaliger *lib. lection. Ausoniar. cap. 23. ἀνπόνο:* vel vt Aristoteles in poëtica *σημείον σύμφορον:* sic dicitur alibi: Vtque sub ingenis agitata fontibus vnda.

Ingenios fontes vocat τὰς μὴ κερροποιήτους. Ingenium siquidem est natura ipsa. Næuius in Lycurgo.

Ite actum frondiferos lucos vbi

Ingenio arbuta nata sunt, non obfusa.

Ingenia arbuta sunt non manu aut arte facta: quænam verò sit istarum natiuarum notarum causa, an matris imaginatio, an quidpiam aliud, disputant Philosophi & Medici; sed fortassis non satis feliciter, crescitque difficultas ex notis gentilitiis, quæ à parente in filium omnique posteror transcribuntur, & aliquando interrupta veluti serie non apparent in filiis, & reperiuntur in nepotibus: exempla dabit Aristoteles *lib. 7. de histor. anim.* Plutarch. *lib. de sera num. vind.* Plin. *lib. 7. cap. 11. & 12.* nostri instituti modo non est in has controuersias digredi.

Aliæ notæ naturales sunt eæ quæ non in fetu, sed post ortum ex aliquo morbo, aliòve casu nascuntur, suntque perpetuæ, cuiusmodi exitit illa quæ in Actia matre Augusti visa est apud Sueton. *Aug. cap. 94.* ex Asclepiadis Mendetis θεολογικῶν, libris. Narrat enim Actiam cum solemnni Apollinis sacro vnà cum cæteris Matronis adesset, & posita in templo lecticâ obdormisset, à dracone fuisse compressam, & expergefactam quasi à concubiu mariti se purificasset, & statim in corpore eius existisse maculam veluti depicti draconis, nec potuisse vnquam eximi, adeo vt mox publicis balneis perpetuo abstineret. Inde Augustus decimo mense natus filium se Apollinis dici voluit. Asclepiades porò ille, vti obseruat Causabon. Aegyptius fuit ex Mendetia regione, vel præfectura, quæ ab vrbe præcipua Mendete denominabatur. Tam spurca porò fuit Mendetionum religio, vt hirci, (quem pro numine colebant) libidini formosissimas mulieres substernerent, & castantem bestiam instigarent: quod Herodotus, Pindar. Strabo, Plutarch. in Gryllo, Aristides alii que testantur. Vt hanc igitur scditatem defenderet Asclepiad. dixit non esse reiciendam eam ἀθέμιτον μίθον, cum ex ea magni aliquando viri nati fuerint, inter quos nu-

merat Augustum; & narrat quod ex ipso deinde reculit Sueton. Suos autem libros inscripsit Mendetis θεολογικῶν: quasi de Diis qui Mendete coluntur, & eorum religionis ritibus ac causis. Verùm hæc Actiæ nota ex congressu cum dracone potius ad dæmoniaca, quàm ad natiuam notam referri posset, ad quam verius pertineret illa alia quam in Augusti quoque corpore obseruauit idem Sueton. *cap. 80. De callis quibusdam ex prurigine corporis, assidueque & vehementi strigilis vsu, plurifariam concretis, ab impetiginis formam.* Ad has quoque notas referas punctiunculas quæ visuntur in febrî quadam lenticulari, quam idcirco Schenkus *lib. 6. obseruat. medec.* nominat febrem stigmati-cam, & fufius describit ex Fracastor. *lib. 2. de morbis contagios. cap. 6. & 7. & lib. 3. cap. 6.* Verùm cum notæ illæ, vt ita dicam, morbolæ, perpetuæ non sint, neque ad dignoscendam distinguendamque rem ab aliis fiant, inter notas de quibus agimus numerari non debent, nisi omnia exanthemata, quæ in morbis generantur illis accensere velimus. Mallem omnes monstrifitates, & quidquid in conformatione patrium singulare atque extra consuetum naturæ contingit ordinem, inter natiuas notas collocare: ex illis enim sumitur certissima distinctio & notitia: vt de cornu in fronte nato, quod de scemina Monspelienfi à se visa narrat Dalechamp. *ad lib. 2. Plinij c. 36.* de rustico Cænomono Renodat. *lib. 3. de materia medica c. 21.* de Liguro Scaliger *exercit. 199. n. 5.* de altero quodam Hildati *centur. 4. obs. 31.* & Zacurus *lib. 3. de praxi admir. obseruat. 9.*

Ex notis quæ arte fiunt aliæ sunt diuinæ, aliæ dæmoniæ, aliæ humanæ, quæ omnes imprimuntur ad significandum quidpiam, siue ad rei alicuius notitiam ingenerandam, qui est maxime proprius notarum vtus & finis.

Et quidem diuinæ esse aliquas eiusmodi notas, quæ à Deo, vel eius iussu sunt positæ ad quidpiam nobis designandum, certissimum existit ex scripturis. Nam Genes. *cap. 4. Posuit dominus Cain signum, vt non interficeret eum, omnis qui inuenisset eum.* Siue illud signum tremor quidam fuerit, vti fert communior opinio, quam tamen eruditè suo more reicit Theophil. Raynaudus *opere de stigmatismo, sect. 1. cap. 1.* siue aliud quidpiam quo & Caini peccatum, & prohibitio eum occidendi dignoscetur. Sane quidquid fuerit, naturaliter aduenire non potuit, neque vi morbi, neque vitiatæ temperiei, neque alia quapiam ex causa mere naturali, & fortuito casu naturæ vel errantis, vel quodammodo ludentis, sed præter naturam à Deo imprimi necesse fuit, vt constaret omnibus Deum Caini eadem prohibuisse, neque impunitam relicturum. Alterum signum auctore Deo, quamuis ab iplo homine impressum fuit, circumcisio Genes. *17. signum nempe fœderis inter Deum & Abrahamum initi.* Quod Claudius Marius Victor *lib. 3. Genes. stigma vocauit,* vocauit, & Guilielem. Paris. *cap. 3. de legib. stigma inseparabile,* ipsèque Paul. *ad Roman. 4. signaculum iustitiæ fidei quæ est in preputio.* De toto hoc signo per omnes eius causas accuratissimè disputat Theophil. *laudato opere, sect. 1. cap. 2.* Nobis sufficiat quod sapienter explicat hoc signum institutum fuisse à Deo, vt Abraham genus ex quo Christus originem trahere deberet, ab alijs omnibus dignoscetur, & cum Gentibus non commisceretur, eaque sine dubio fuit mens omnium Patrum. Irenæ. *lib. 4. cap. 30.* Tertullian. *lib. contra Iudaos cap. 3.* Chrysoftom. *homil. 27. 39. &*

40. in *Genes. & hom. 7. in Epist. ad Roman.* Hieron. in *Epist. ad Galat. & Anastal. 9. 28. in scriptur.* qui sapienter aduertit non fuisse per 40. annos in deserto commorante Israël usurpatam hanc notam, quia ab aliis omnibus tunc semotus Israël erat, sed vbi subeunda fuit Cananitis, & cum illius populis commiscendus, reuocata fuit circumcisio, & impressa tessera distinctionis à ceteris omnibus non Hebræis. Fuit & alia nota Dei iussu *Exodi 21. & Deut. 15.* seruis & ancillis Hebræis, vbi exacto seruitutis sexennio, in ea tamen, amore domini perseuerare vellent, impressa, nempe Jacobum auris perforatio coram Diis, id est Iudicibus populi: deinceps enim ad annum vsque Iubilæi serui manebant, vt habetur *Leuit. 25.* De modo quo fiebat hæc seruilis auris perforatio, Raynaud. in citato opere, vbi & de aliis diuinis Sanctorum quorundam stigmatibus fuisse differit, usque iure merito annumerat sacras vulnerum Christi cicatrices, & illustria sine vestigia, siue stigmata in corpore rediuiuo asseruata varios ob fines, in quibus explicandis multi sunt PP. quorum eo loco Pancarpium dabit Theophilus.

His quoque diuinis notis annumerarem eas, quæ licet naturæ & genitiuæ sint, diuina tamen virtute impressæ fœturi videntur, tum quia illarum nulla caula naturalis assignari potest, tum maxime quia ad effectum quemdam vires naturæ superantem producendum, imprimuntur. Vt de septimo masculo nulla interiecta fœmina, certissima experientia constat. Nascitur enim liliatus, siue habet in aliqua corporis parte natium liliū, & strumas suo tactu persanandi virtutem simul accipit, atque communionem quandam illius ipsius virtutis, quam in Christianissimis nostris Regibus iam pridem orbis miratur. Sed de harum notarum virtute aliquid dicemus inferius.

Notæ dæmoniæ sunt, quæ vel ab ipso dæmone, vel eius suauis imprimuntur, in quibus principem locum obtinent illæ quibus magi & fortiarum sapius notantur, de quibus cetera & constans experientia dubitare non sinit, quare eas notas magno consensu agnoscunt, qui de sagis & maleficis accuratius scripserunt. Nider. *lib. 5. fornicarij*, Nicol. Remigius *lib. 1. Demonolat. cap. 5.* Delr. *lib. 2. disquis. magic. 9. 4. §. 10. Corporis.* Henticus Boquet. *de fortiarum cap. 4. 4.* Lelochier. *lib. 7. de spectris. cap. 3.* Petrus ab Ancora siue Ancoran. *lib. 2. de inconstancia demonum, discursu 2.* & alij quorum bene multos adducit & sequitur Theophil. Raynaud. *de stigmatismo, sect. 3. cap. 1.* contra Vuerum & paucos alios fere Heterodoxos. Neque sanè industria aut instrumenta desunt dæmoni quibus hæc vti voluerit signa, vel imprimat, vel inurat absque periculo, aut etiam aliquando dolore, applicando res naturales, quarum omnium vires distinctè cognoscit.

Notas humanas appello, quæ ab hominibus imprimuntur, vt seruis, militibus, facinorosis, aliisque rebus, de quibus agemus reliquo isto articulo. Denique tum arte tum naturâ producuntur notæ quædam, quando ex aliquo hominis factu, consequuntur deinde vi naturæ notæ quædam, quæ neque ab homine intentæ, neque ad aliquid significandum destinata fuerunt. Eiusmodi existunt vibices flagellorum, cicatrices vulnerum, quæ aliquando perpetuò manent. Sed de his notis vix sermo esse solet hoc loco, cum aliud nihil fore designent nisi actionem præteritam, nisi intentæ fuerint & volitæ illæ notæ.

Illustria tamen sunt ista vestigia, notæ, & stigmata, vt de facris vulneribus Christi, & Martyrum dicebamus: cum ipse Eunapius in *Aedesio*, de Christianis Monachis, qui reliquias sacras circumferebant, maxime Martyrum, ait hos martyres *Cicatrice scelerum, & nequitie vestigia corporibus prætulisse.* Ita impius fidem Christianam appellabat. Gregor. presbyter in *orat. de rebus Nicæna Synodi*: dum Sanctissimus Episcopus Confessores, qui in eam Synodum conuenerant describit, ait in his fuisse qui Christi stigmata in suis corporibus circumferrent: nempe Jacobum Nibenum, Paulum Euphratesiæ Neocæsareæ, Paphnagum Ægyptium, & alios. Addit Constantin. Imp. eorum suppliciorum reliquias, & Athletarum cicatrices adorauisse; osculatum effulsozorum oculorum cavitates, manus ferro ambustas suis admouisse oculis, quæ eadem habet historia de rebus Synodi apud Metaphrast. Prudent. in hymno de S. Vincentio scribit, ipso è carcere educto, vt ad grauiora tormenta seruetur, idem officium à Christianis præstitum fuisse, facta vulnera osculantis.

*Coire toto ex oppido
Turbam fidem cerneret,
Mollire presulum torum,
Siccare cruda vulnera:
Ille vngularum duplices
Sulcos pererrat oculis,
Hic purpurantem corporis
Gaudet crovorem lambere;
Plerique vestem lineam
Stillante tingunt sanguine,
Tutamen vt sacrum suis
Domi referuens potesteris.*

Subiectum harum notarum duplex statui potest, vnum totale, alterum parziale, primum illud est homo, animal, aut res alia quæpiam; secundum est pars quæ notam in sese recipit. Et quidem quoad subiectum totale illud esse hominem patet in seruis, militibus damnatis, & aliis de quibus dicemus toto isto articulo. De animantibus æquè certum est. Illud veteres appellabant *dignorare*, Festus *Dignorant, signa imponunt, vt fieri solet in pecoribus.* Signati equi dicuntur Aristophani *αυμφόροι*, Luciano *καπποφόροι*, & *κενταυρίσται*, Helychio *καππατίας*, Straboni *καλοφόροι*, pro variis signis. De omnibus. Virg. 1. *Georgic.*

Aut pecori signum, aut numeros impressit acervis.

Calpurn. in *Bucolicis.*

*Impressurus qui tua nomina, nam tibi lites
Aufert, igenti lectus possessor in aruo.*

Pecudibus inuississe veteres Christianos crucem, vt ab eis luem auerterent constat ex carmine Seueri Endelechij Christiani poetæ laudati à S. Paul. *ep. 9.* & à Baronio an. 376. Inducit enim pastorem Ethnicum quærentem à Christiano cur eius oues lue tactæ non fuerint, qui responderet.

*Hoc signum mediis frontibus addidit cunctarum
pecudum certa salus fuit.*

De bobus apud Sibas Indorum gentes notatis, post paulò dicemus ex Titio. Cæteras quoque res fuisse notatas, dubitare non sinit frequens annulorum signatoriorum vsus, quibus omnia domestica obsignabantur, ad custodiam nempe. Quæ de re queritur Plin. *lib. 33. cap. 1.* *Quæ fuit illa Piscorum visa, qualis innocentia, in quam nihil signabatur?*
At nunc cibi quoque ac potus annulo vindicantur à rapina.

rapina. Hoc profecere mancipiorum legiones, & in domo turba externa, ac seruorum quoque causâ nomenclator adhibendus. Neque cibi dumtaxat, sed omnis quoque domestica luppelia notabatur, & obsignabatur. Subiectum parziale non semper idem fuit, neque vna eademque pars perpetuò notata: nulla tamen fuit aliquando immunis. Et primo notum Caini signum, si non fuit tremor quidam totius corporis & artuum insolitus, in fronte vel facie positum fuisse videtur, siue id fuerit scriptura aliqua in fronte exarata, siue quidpiam aliud, quod significaret diuinum imperium de non occidendo Caino, quod fieri potuit duobus modis. Primum per scripturam aut præconium significando omnibus Cainum cuius in fronte aut facie tale signum conspiceretur, ex diuino iussu minime lædendum esse. Secundò si Deus ad illud signum intuentibus ingereret notitiam suæ prohibitionis, quomodo aliàs per Vrim, & Thunium responderet solitus erat. Sed in re tam incerta vix vlli certiori coniecturæ locus relinquatur. Certius est quod de S. Huberti clauis traditur, illa enim vbi vulnus hominis aut animalis ab alio rabioso demorsis non patet, imprimitur fronti, per stigmatizationem, cui deinde inscilla frustillum ex stola, quam quondam S. Hubertus à Deipara accepisse fertur, includitur, stupendo sanè miraculo, cum ea stola in tot minutas particulas sæpius dissecta inconsumpta perduret. Vide Ioann. Robert. in *actis S. Huberti, in notation.* Qui mithræ initiabantur, accipiebant vt ait Nazianz. *orat. 1. in Iulian. num. 29.* *καυσις τὰς ποσειδῆς*, & signabantur in fronte, vt ait Tertull. *lib. de prescript. cap. 40.* Idem factitatum esse à Basilidianis suspicari licet, cum enim illi Abraxam colerent, teste Epiphano *heresi 24.* & Abraxam eundem cum mithræ faciat Hieronym. *lib. 2. in Amos.* Eodem sanè modo illi qui mithræ fuerint initiati, Iacobitæ à Iacobo Syro hæretico cognominati, inustam fronti candenti ferro crucem circumferebant: vt ait Ioachim Abbas in *appendice Nationum Christianarum.* Illos baptisasse inustis ferro frontibus tradit Præteolus *vers. Iacobitæ*, propter illa verba: *Ille vos baptisabit Spiritu Sancto, & igni.* Seleuciani & Hermiani spreto aquæ baptismo contenti erant baptismo ignis, & idè fortassis aliquid simile cum Iacobitis vsurpabant. Vide Acastro *verb. baptisamus, heresi 1.* Iapones crucem ferro candenti Christianorum frontibus inusserunt: in Gallia quoque frontem quibusdam reis inustam suo tempore narrat Petr. Gregor. *libro 31. syntag. cap. 35.* qua ratione Lucian. in *piscatore* vult multandum esse Pharam hypocritam. De frontibus seruatorum inustis res obuia est, & inferius sæpius indicabimus.

Secundò notabatur etiam facies spurina. Iuuenis Hetruseus, ne qua fœmina eum adamare posset, stigmatibus inaruit vultum suum, quod Tullius, Valer. *lib. 4.* & Mamertin. in *panygerico* testantur. Ambros. in *exhortatione ad virg.* illius factum atque stigmata cum vibicibus quibus Soteris virginis facies exarata etiam est, comparat. *Vultum inquit, aperuit, soli inuelata atque inacta martyria: & volens iniuria occurrir, vultum offerens, vbi ibi martyri feret sacrificium, vbi solet esse tentamentum pudoris. Gauderet enim dispendio pulchritudinis, periculum integritatis auferri. Sed illi potuerunt quidem vultum eius vulnerum vibicibus exarare, faciem tamen virtutis eius, & gratiam decoris interni nequaquam exarare potuerunt. Dein-*
R. P. Gibal. De Negotiat.

de agit de Iuvene illo Hetruso: atque ita concludit. *Ille tamen sola excepit vulnera, ne noceret hæc triumphales retulit martyri cicatrices, vt imaginem Dei quam acceperat referuaret.* Theophylus Iconomachus faciem, SS. Theodori ac Theophanis fratrum, duodecim iambis ferro candente inscribi iussit. Ita eorum acta apud Metaphr. *26. Decemb.* Thraces fœminas in argumentum nobilitatis & pulchritudinis faciem notis & stigmatibus compunctam habuisse narrat Herodor. *libro 5.* de pueris Thracum. Idem narrat Artemidor *libro 1.* *Onirocrit.* Threiciarum quoque notarum meminit Tullius *libro 3. officior.* dum ait Alexandrum Pheræum adentem vxorem inuisse præire stricto gladio Barbarum, & Threiciis distinctum notis, quem deinde stigmaticum vocat. Fueritne ille seruus vt contendit Alciat. *libro 1. pareg. capitulo 26.* an nobilis aliquis domesticus, cuius quoque nobilitatem eæ notæ proderent, quod docet Francisc. Connan. *libro 2. comment. numero 4.* dubium est. De Gelonis idem tradit Claudian. *libro 1. in Rufin.* & alij. De facie atque ore toto scripto ad sanguinem vsque in luctu, testis est Varro, & nos monebimus iterum. Venerat olim Constantinus hanc principem hominis partem etiam in reis stigmatibus, dilaceratione, notisve aliis ita dehonestari, edictum extat *libro 11. Cod. Theodosian. de pœnis.*

Tertiò tempora notata aliquando. Nam victorinus ac Fulcianus martyres transfixa habuere tempora clauis igneis, quod referunt eorum acta.

Quartò caput notatum, tripode ferro candenti coronatum, quo pacto, punctos rebellantes Parisienses Iacobo quodam Bonhomme Duce, à quo *Iacqueti* nominabantur; iussu Delphici referat, qui vitas Pontificum qui in Gallia sederunt, scripsit.

Quintò aurium permissio subula apud Hebræos, vbi seruus exacto sexennio seruitutis à domino recedere noller, & in libertatem asseri, superius est allata. Huc quoque refero perfolionem aurium, illarum stigmata, ex quibus aurum gemmæ, & eleuchi siue vniones penderent: de Indis id tradunt Curc. *libro 8.* & Arrian. *libro item 8. de gestis Alexandri.* De Atheniensibus Apuleius *libro de dogmate Platonis.* De Persis Briffon. *libro 2. de regno Persar.* & fusè Tiraquell. *sub finem lib. de nobilitat.* De Arabibus Isidor. *lib. 19. origin. de Parthis* Tertull. *libro de cultu fœmin. cap. 10.* Denique de hoc vsu perforandi aures, & ex illis baccas suspendendi maxime in Oriente, vnde ad Romanos deriuatus est, vide Serar. in *capitulo 8. Iudic. quest. 14.* de Roa *tom. 2. singular. libro 1. cap. 7.* Plin. *lib. 11. cap. 32.* quam profusionem ridet & exagitant Poëtæ alique. Iuuenal. *Satyr. 6.*

*Nil non permittis mulier sibi, turpe putas
nil,
Cum virides gemmas collo circumdedit, &
cum,
Auribus extentis, magnos commisit eleuchos.*
Horat. *lib. 2. Satyr. 3.*
*Filius Asopi detraçam ex aure metella,
Scilicet vt decies solidum exerberet aceto,
Diluit insignem baccam.*

Et *Epod. ode 8.*

*Nec sit maritata quæ rotundioribus.
Onusta baccis ambulet.*

L Seneca

Seneca lib. de vita beata. cap. 17. & lib. de benefic. 7. cap. 9. Tertull. lib. de habitu mulieb. cap. 9. Graciles aurium cutes Kalendarium expediunt. Cyprian. lib. de bono pudicitia. Hieron. epist. 8. Puellis autem ab infantia binæ aures perforari solebant, pueris tantum dextra, ex Isidoro lib. 19. origin. cap. 1. quod alij videntur negare, & viris perforatas aures absolute tribuunt Macrob. lib. 7. c. 3. Iuven. sat. 11. 1.

Cur timeam dubitè me locum descendere, quannuis Natus ad Euphratem, molli quod in aure fenestra Arguerint.

Sanè communior vsus ferebat vt vna tantum aures perforaretur viris, vnde Barnabas Monachus suspicatus est Babylam monacham fœminam esse ex ambarū aurium perforatione, vt reuera erat matrona nomine, quæ Barnabæ suspicionē eludit ex teneriore matris in ipsam amore, quæ vtramque ipsi aurem perforasset. Quod habent eius acta apud Metaphrastē 8. Nouemb. Quidquid verò de hac controversia status, hanc vnionem & gemmarum corpori infossionem, aurium cruciatu ac catenas tident Plin. lib. 12. in prefat. Clement. Alex. lib. 3. pæd. c. 11. Tertull. lib. citato de habitu mulieb. c. 6. Cyprian. lib. de discipl. & habitu virginum. Ambros. lib. de Nabob. cap. 5. Alcimus Anitus ad Fusciam fororem, & alij. Ad aurium quoque notas pertinent in aures quæ notatæ erant aliquo symbolo aut imagine Deorum, ad quorum etiam cultum pertinebant: itaque exponit Augustin. quæst. 111. in Genes. illud Genes. 35. Dederunt ergo ei omnes Deos alienos quos habebant, & in aures quæ erant in auribus eorum. Vide ibi interpretes Gnostici, Signabant cauteriantes suos discipulos in posterioribus partibus extantia dextra auris (inquit Irenæus) quod ipsum tribuit Carpocratianis Epiphani. heres. 27.

Sextò neque ipse natus abiit aliquando sine nota: nam Isai. 3. 21. gemma in fronte pendentes, dicuntur hebraicè monilia nasi. Et Ezechiel. 16. 12. In aurem super os, heb. super nasum. Et ibidem diuersa alia aurium ornamenta numerantur. Et circulos auribus suis. Pindada itaque in cap. 4. 2. Iob. vers. 11. num. 11. existimauit hoc ornamentum fuisse vt vulgatus interpres reddit, gemmas à fronte in nasum vsque dependentes. Quod etiam LXX. dixerunt τὰ ἐνώμα: & apud Ezechiel. LXX. ἐνώμα τὰ ἐπὶ τὸν μωκὶν τὸν οὐχὶ qui sine dubio interpretatur quod Hebræus vtrique habet circulos naris, obleruatque S. Hieronymus in Ezechiel. omnes excepto Symmacho qui ἐπιπίνον reddidit, super nasum, vocem Hebræam Nezen, exposuisse in aurem, additque sua etiam ætate inter ornamenta mulierum ceteri circulos aureos, qui ex fronte in os pendebant, imminebantque naribus, illis verò circulis gemmam aliquam alligatam fuisse existimant, alioquin importunissimum fuisset hoc ornamentum, & incommodum purgandis naribus. Oleaster tamen ad 15. Genes. vult orientales illas fœminas in extremis naribus perforatis applicuisse eiusmodi in aures siue circulos, è quibus margaritæ penderent. Vatablus verò in cap. illud 3. Isai. Ab auribus mulierum orientalium: ornamenta quadam dependebant, aurea & argentea, aut gemmea, ita etiam è naribus. Neque abest Theodoret. qui in cap. 16. Ezechiel. naso fœmineo hunc circulum insigi censuit sicut bubalis, vt velut equi fræno circumducuntur. Eoque alludit Isai. 37. vbi Deus ad Sennacheribum Ponam circulum in naribus tuis. Et ab Hebræis ad Africanas puellas morem deriuatum esse ferendi circulos aureos, vel lunulas naso applicitas, sicut hodie perspicillia naso imponuntur, sed

hoc modo, neque nota, neque stigma naso inuretur, nullaque foret extremæ naris perforatio, quæ tamen etiam hodie apud Barbaros non est insolens. Martin. à Rod. tom. 2. singul. lib. 1. c. 7. ait abs se visos Æthiops pertusa narium cartilagine ad monilia suspendenda. Idem de quibusdam aliis regionibus vltra Oceanum affirmat Sanc. in c. 16. Ezechiel. vers. 12. Regem Mezianum Tioric insignem smaragdum è naribus pertusis appensam gestasse narrat Ioseph Acofta libro 7. histor. capitulo 17.

Septimò Labia fœminis Æthiopum circulo aureo inserto notabantur, ex Diodor. lib. 4. c. 1. idem de Brasiliis refert Massæ. lib. 2. histor. habere nimirum insertos iam inde à primæ ætate deliciarum causâ, quosdam quidem in inferiore duntaxat labro, quosdam etiam facie tota, prælongos nullius pretij lapillos tetro sanè spectaculo. S. Ludouicus in Gallia insitit blasphemus cauterisari in labiis ferro candenti in peccati sui memoriam sempiternam, & ad aliorum exemplum. Ita scribit Gouffridus à Belloloco, eius Confessarius, in eius vita, quam Gregorij X. imperio edidit, & Iouillaus in actis quæ & ipse conscripsit cap. 83.

Octauò Lingua tribus clauis confixa & stigmatata, imperante Artaxerxe, nescio cui, qui se illi duos hostes adducturum sponderat, neque fidem præstiterat. Ita Plutarch. in Artaxerxe.

Nondò Collum & cernix similes notas acceperunt. Refert enim Nider. l. 1. formic. cap. 10. abs se visum quemdam Religiosum qui torquem ferream, appensam ex eadem minera campanularum nodis, è collo pendente, & nudæ carni applicitam gestaret. Solent Troquenses in Canada victis torquem ex igneis securibus collo imponere. Syros omnes in ceruice, aut vola manus stigmata habuisse testatur Lucian. l. de Syria Dea, sub fin. Seruis fugitiuis iniecta fuisse collaria habet Laurent. Pignorius l. de seruis. & eorum inscriptionem refert. Tene me quia fugi, & reuoca me domino meo, Bonifacio Linnario. Lucius l. 29. and Nigium.

Cum mancis, catulo, collarique vt fugitiuum Deportent.

Idque collare, quid seruale & ignominiosum habitum est vt habes apud Metaphrastem in actis SS. Martyr. Carpi, Papili, Agathodori, & Agathonice.

Decimò Brachia inusta sæpius certum est. Procop. in cap. 4. 4. Isai. ait saeuiente persecutione plebsque Christi nomen, vel crucis signum curasse sibi inuri in brachiis aut palmis. Milites Abyssinorum Imperatoris inuruntur brachio admoto ferro candenti & impresso signo crucis. Extat constitutio Arcadij & Honorij A. A. l. 3. c. de Fabricensibus, qua iubent stigmata, hoc est, notas publicas Fabricensium brachiis ad instar Tyronum infligi. Erant porro Fabricenses, qui in publicis fabricis arma publica fabricabant de quibus est Nonell. 85. vbi consule Cuiac.

Vndecimò Manus frequentius signabantur; quod in primis in omnibus illis qui cruci clauis confixi fuerunt, certum est, quorum aliqua meminit Euseb. lib. 8. histor. cap. 8 & 24. Christianos passim sibi manibus inuisse Christi nomen existimat Sanc. in capit. 44. Isai. numero 15. itaque illud interpretatur. Hic scribet manu sua Dominus. Simile quid nuper referebamus ex Procopio. Infularum Fortunatarum incolas, Arabes & Saracenos habere brachia inustis notis inscripta restat

tur Oleaster ad illud Levitici capit. 19. Neque figurat aliquas, aut stigmata facietis vobis. Milites manu contignatos fuisse demonstrat illa Mauritij Imperatoris lex quam refert Sanctus Gregor. libro 2. Epist. 61. & 64. Vt nulli qui in manu signatus est conuerri liceat: id est nullus miles fieri Monachus possit. Et de hac manus militaris obfignatione vide Lipsium libro 1. de milit. Roman. dial. 9. Valtrin. libro 2. de re milit. capitulo 7. & alios passim. Habdala Princeps Saracenorum anno 32. imperij Constantini Copronymi, cum Hierosolymam profectus esset, iussit omnes Christianos & Hebræos inscribi in manibus. Ita Paul. Diacon. leg. 22. Rerum Roman. Antichristus omnes faciet habere characterem in dextra manu sua, aut in frontibus suis Apoc. cap. 13. vers. 16. & 17.

Duodecimo Henricus Suso vir pœvratissimæ Sanctitatis ferreo graphio pectori læsv nomen inscripsit; & paucis post diebus auream crucem vnionibus pretiosissimis distinctam Sanctissimo læsv nomine inscriptam reperit.

Decimotertiò, doriò quoque impostæ aliquando notæ, nam Apulei. libro 2. Miles. ait iuum equum notæ dorsualis cognitione ad se reductum fuisse. Neque est aliquid quod nos cogat notam illam narium interpretari, quid enim non dicamus appositam, siue inuita illa esset, siue alio quopiam modo imposta: humeri sane reis in Gallia læsvi potè flagellationem libio inuruntur, ad criminis æternam notam.

Decimoquartò de femoribus accipe illud Tertull. in Apologet. cap. 9. Hodie istic Bellona sacratus sanguis de femore proficisso, in palmulam exceptus suis datur signatis. Hunericus Vandalus, cum Manichæus ipse Arrianus grauiter persequeretur, inter ipsos plures presbyteros & diaconos suæ sectæ, id est Arrianos inuenit, ex quibus vnus Clemetianus Monachus, scriptum habebat in femore Manichæus discipulus Christi IESV. Ita Victor. Vitens. lib. 1. Vandal. Equi in coxis notabantur, vt nuper ex Anacreoto retulimus.

Decimoquintò gentia quoque incidi solita in in planctu suspicantur aliqui ex Lucian. l. de luctu. & Plutarch. in consolat. ad Apolon. eoque trahunt illud Prouerb. 26. vers. 6. Claudus pedibus & iniquitatem habens, qui mittit verba per nuntium stultum. Claudus pedibus Heb. incidens pedes. quod in grauib. necessitatibus fieri solitum erat.

Decimosexto Mexicani Popæ vbi media nocte thus numini suo adolerent, subulis, aut lanceolis, & nouaculis tibiarum pulpam pertundunt, plurimumque sanguinem eliciunt, indeque abluuntur in lacu, cui nomen Aqua sanguinaria: subulas illas deinde asseruant, neque illis iterato vtuntur, sed magno numero populo ostentant. Ioseph Acofta lib. 15. histor. Indic. cap. 16. & 17.

Decimoseptimò signatos in pedibus seruos existimat Scaliger ad illud Propertij lib. 4. eleg. 15.

Aut quorum titulus per barbara colla pependit Calati medio cum saliere foro.

Agit de seruis qui prostabant venales, qui dicuntur cœlati, id est signati pedes creta. Heri quidem sigillo, si priuati hominis essent, at vero si forent publica mancipia, signo Reipublicæ notabantur.

Decimo octauò ad extremum tori corpori inflixas fuisse notas constat tum ex S. Pauli stigmatibus, quæ non vni tantum parti inflicta fuisse satis ipse significat, tum ex vibicibus flagellorum quibus dilaniati sunt martyres, variis flagrorum generibus, de quibus aliquid attingemus, & denique R. P. Gibal. De Negotiat.

que ex varia totius corporis laceratione, horrendis instrumentis, quibus eam carnificinam exercebant. Constat etiam ex variis nationibus quæ variis notis corpora sua aut pingebant aut inurebant, vt de Britannis, Gelonis, aliisque tritum est, de Lybiis, Herodot. lib. 4. de Parthis, Tertull. lib. de cultu fœminarum cap. 10. aliique de aliis testantur.

Explicato notarū diuersarum subiecto, tū totali, tū partiali: venio ad formam harum notarum, quæ consistit in figura quam referebant, quæ sane diuersa erat; ad tria capita reuocare placet. Primum continet expressas quorundam animalium effigies. Secundum res quidam alias omnis ferè generis. Tertium litteras & scripturam.

Et primum quidem caput de variis animantium figuris certum omnino est. Nam à Gelonis, ac Sarmatis corpori impressam fuisse serpentis effigiem colligunt aliqui ex Herodoto lib. 4. vbi horum populorum ex Hercule & matre Anguipede, siue serpentinis pedibus prædita, describit origines. Simiam vel vulpem insculpi fronti Philosophi hypocritæ volebat Lucianus in Piscatore. Apud Syracusios seruis equi effigie notabatur, teste Plutarcho in Nicia. Samij si quem Atheniensem cœpissent seruituti addictum, noctua fronti inusta signabant. Equis ipsis prope Phasidem inustam fuisse Phasianam auem scribit Suidas. Bucephalon Alexandri equum ab insigni taurini capitis armo impressi nominatum voluit aliqui apud Plin. lib. 8. cap. 42. Suidas verò ab inscriptione bouini nominis. Britannis per artifices plagarum figuras iam inde à pueris varia animalium effigies incorporantur, inscriptisque visceribus hominis incremento pigmenti nota crescent, inquit Solin. cap. 23. Artifices plagarum figuras nominat Solinus, arte factas, quos tenfu dixit inferius artifex plagæ temperamentum. Et Pers. Artificemque tuo duxi sub pollice vultum.

Et Macrob. artifex nodus, artificio factus, hoc pigmentum ex vitio herba, quæ eadem sit cum gualto Plinij lib. 22. cap. 1. pluribus docet Salmast. in exercitation. ad illud Solini caput. Idem de variis istis animalium formis affirmat Herodian. lib. 3.

Secundò variarum aliarum rerum figuras suis illis notis imprimebant veteres. Plutarch. lib. de Amic. & adul. in Ptolomæi Regis Ægyptiorum corpore lilliorum & tympanorum notas impressas memorat. Simile sine dubio quidpiam fuerit in quadraginta illis satyris minio, aliisque coloribus corpore depictis, quos in eiusdem Regis pompa describit Athenæ. lib. 5. De liliato Caluini dorso, ob eius nefandas spurcitas testatissima res est. Ptolomæ. Philopator desertores suæ legis Iudæos libero patri initiauit per candens hæderæ foliū. Ita author lib. 3. Machab. c. 2. qui licet nō habeat auctoritatem Canonicam & diuinam, in historia tamen narratione rejici prorsus non debet, maximè cum similia alibi factitata esse legantur. Athenienses captiuos Samios punctis Samænam referentibus notabant in facie, ex Herodot. lib. 4. Samænam vero nauigij genus fuisse Samiorum proprium tradit Ælian. lib. 2. histor. cap. 9. De cruce inscripta diximus superius, atque in ipsis militibus Regum Abyssinorum. De Parthis grana & lapillos perforatis corporibus includentibus testis est Tertull. libro de cultu fœminar. cap. 10. De Brasiliis idem ex Massæo nuper referebamus: sicut & clauam bubus à Sibus Indorum gente ex Titio lib. 7. locor. cap. 20.

Tertiò frequentiores notæ erant litteræ vel singulæ quidpiam significantes, vel coniunctæ scripturam scribentes: Suidas narrat Silyphum

quemdam singulas litteras vngulis suorum animalium inscripisse. Athenæ. libro 11. quibusdam equis. E. aliis K. inscriptum fuisset, & priores συμφορας, posteriores κοπιλλας dictos, quod negat Scaliger qui in animadversionibus ad Euseb. digressione de litteris Ionicis, nominatos dicit equos συμφορας vel συμφορας à nota illis inscripta, quæ πογента significaret. κοπιλλας verd à κοπιλλαι illis inscripto, non autem à κάππα; cum tamen vetus Aristophanis in nubibus scholiastes equos κάππαλλας dicat esse κάππας δις ἐν κρηναράται το κ σαιχόν, in quibus elementum K inustum & sigillatum est. Καμφορας vero τὸς ἐν κρηναράται τὸ C. Calpurn. in Bucolic. monet qui imprimenda sua nomina, & Virgil. lib. 3. Georgic. nomina gentis, quod iterum monebimus, sicut de numero aceruis impresso, de patria & anno vini amphoris. Imperatoris nomen manus tironis militis inde docet Lipsius libro 1. de militia Rom. dialog. 9. Turneb. lib. 24. aduers. capit. 12. Valtrin. libro 2. de re milit. cap. 7. & insinuat Amb. orat. de obitu Valentini. Serui ab inustis litteris litterati passim dicti apud Plaut. in Casina. Si hic litteratus me sinat. Claudian. lib. 2. in Eutrop. queritur seruos admotos fuisse Reipublicæ.

— Pars compe de faras,
Cruaque signati nigro linentia ferro,
Inra regunt, facies quamuis inscripta repugnet.
Seque suo prodat titulo.

De Histæo qui capite sui serui integram epistolam inscripsit, & Renato deinde capillo ad Aristogoram misit, & ut ipsum detonderet monuit, Herodot. libro 5. & Agell. libro 17. capitulo 9. De eadem seruili inscriptione vide Aulon. Epigrammat. 15. & 16. Restio seruum fugitiuum inexcipibili litterarum nota per summam oris contumeliam inussit, inquit Valer. maxim. libro 6. capit. 8. qui eius serui fidem erga Dominum à quo tam malè habitus fuerat commendat, quod etiam præfiterentur Macrobi. libro 2. Saturnal. capit. 11. Apian. lib. 4. Senec. lib. 3. de benefic. capit. 23. & Martialis lib. 3. Epig. 21.

Proscriptum famulus seruauit fronte notatiss,
Non fuit hac domini vita, sed inuidia.

Apud Apulei. libro 9. Miles, describuntur serui frontes litterati & capillum semirasi, & pedes annulati. Apud Athenæ. libro 6. Diphilus profcindit conuictis aliquem qui promissâ coma seruilem frontem notis inustam tegebat. Et Martialis libro 2. epigram. 29. describit eiusmodi alium, qui seruilem suum quondam statum mentiebatur superbo cultu, cum iam ad orchestram prima subfella teneret.

Et numerosa linunt stellantem splenia, frontem
Ignoras quid sit? Splenia, tolle leges.

Sublato nimirum emplastro, quo frontem tegit tamquam ad dolorem capitis & oculorum lenandum, leges litteras seruilem fronti inscriptas. Petron. capit. 63. Impleuit Eumolpus frontes utriusque ingentibus litteris, & notam fugitiuorum epigramma per totam faciem liberalimans duxit. Vide Vlpian. in fragmentis, titul. 1. vbi de lege Ælia sentit, Cui vestigia, vel ut alij legunt, sigmata scripta fuerunt. Cuiac. libro 7. obseruat. capit. 13. de

fugitiuorum epigrammate. Littera K. calumniatoris fronti imprimebatur, ut monebimus inferius. In frontibus furum hoc epigramma Cane à fure. Apud Anglos verd littera T. homicidis verd littera M. quod scribit Polydorus Virgil. libro 26. histor. Anglor. de frontibus martirum quibus plures iambi fuerunt inscripti, meminimus nuper.

Octauo, modus quo imprimantur hæ notæ non vnus fuit, quatuor præcipuos obseruo; picturam, impressionem, inustionem, & alticius externæ rei appositionem. Pictura duplex erat, vna simplex ex succo herbarum, quo corpora aut faciem aliquæ gentes illinebant, quod maxime fœminis tribuit Plin. lib. 22. cap. 1. vbi de Britannis sic loquitur. Simile plantaginis gualtum in Gallia vocatur, quo Britannorum conuices, nrisque toto corpore obliæ, quibusdam in sacris nude incedunt, Æthiopum colorem imitantes. Cæsar. lib. 5. de bello Gallico. affirmat Britannos omnes gualto se inficere, quo horribiliores aspectu sunt in pugna; quibus omnibus locis gualtum repono pro gualto cum salmasio loco nuper citato. Vide & Philand. ad lib. 7. Virg. cap. 10. Cum vox glæti præcis latinis incognita fuerit, sitque gualtum vox gallica vt ipse Plinius significat; malè verd pro gualto luteum reposuit Victor. libro 19. variat. cap. 3. Idem porro de Britannis scripsit Herodian. lib. 3. Britanni, inquit, ipsa notant corpora picturâ varia, & omnifariam formis animalium, quocirca nec induuntur quidem, videlicet picturam corporis ne adoperiant. Martialis lib. 11. epig. 54.

Claudia calureis cum sit Ruffina Britannis
Edita? cur Latia pectora plebis habet?
Et lib. 14. Epig. 99.

Barbara de piclis veni bascauda Britannis,
Sed me iam manus dicere Roma suam.

Bascauda vas erat escarium primum è Britannia allatum, mox & Romæ factum. Ab hac pictura nominatos esse Britannos putat Canidenus quia Britis lingua patria depictum & coloratum significat. Oppian. vocat Britannos δεικνόντας picctos humeris. Similis color Belgis tribuitur. De Brasiliis dixit Maffæ. lib. 2. histor. Ænea ipsi aceto, atro insuper succo gempapi totum subinde corpus inficiunt. Eodem refero creatos seruorum venalium pedes, & heri, aut Reipublicæ sigillo notatos, de quibus nuper ex Scaligero diximus. De Lybiæ populis Herodot. lib. 4. τὸ ὄμμα μίτρο χροία, corpus minio tingunt. De Agathyrhis Solinus cap. 15. Gelonis Agathyrsi collimitantur caruleo piccti colore, fucatis in corulium crinibus. Neque hoc sine differentia, nam quanto quis alteri prestat, tanto propensiore nota pingitur, vt sit indicium humilitatis, minus pingi. Idem habet Mela. Verum non de notis, quibus compuncti essent, sed quod essent cyanea coma interpretatur Seru. ad illud Virgil. Cretesque Dryopesque fremunt, picctique Agathyrsi. Quod & Salmal. in exercit. probat ex Plinio & aliis; nempe picturâ sibi crinem caruleum, aut cyaneum comparabant. Vide eum locum. Æthiopiump proceres minio pingi, huncque ibi Deorum simulachris colorem esse dixit Plin. lib. 33. cap. 7.

Erat porro alia quædam pictura encaustica quæ non solâ infectione perficiebatur, sed præterea incisione: nam ferro incidebatur curis primum, deinde sulcis illis infundebatur picturæ succus. Quare de Gelonis Claudian. lib. 1. in Ruffin. Membraque

braque qui ferro gaudet pinxisse Gelonis. Quod idem tradit Seruus ad illud Æneid. 4. Πικτοί τευ Gelonos. Quæ & inscriptione fieri eiusmodi notæ atque picturas indicat Plin. libro 22. capit. 1. vbi enim dixit barbaras fœminas illineere faciem herbarum succis, addit, Muresque apud Dacos & Sarmatas corpora sua inscribunt. Voluit fortassis distinguere picturam quæ inficiebant suas facies mulieres, illinendo videlicet, herbarum succis, à pictura vitorum quæ præterea sua inficiebant corpora, cui deinde inscriptioni colorem addiderint ex eiusmodi herbaceo succo. Neque id insolens causticis sulcis colorem infundere; sic enim à Theophrilo Iconoclasta circa SS. Theophanem & Theodorum, quorum vultus pluribus iam bis exarant, vt nuper retulimus, factitatum testatur Zonar. libro 3. annal. atque hæc erat ars caustica siue vstoria per quam cera omnis coloris liquefacta in strias infunditur inter pingendum. Quæ artem vocat Calixenus apud Athenæ. libro 5. κροχρηλα. Plin. lib. 35. cap. 11. encaustica picturæ primos auctores diligenter suum more inquirunt, aitque Pausanias Sicyonium primum in eo genere nobilem fuisse. Fuit verd vt obseruauit ibidem Plin. & ex illo Rader. libro 4. Martialis. epig. 36. libro 6. cap. 1. triplex hoc encausto pingendi genus. Primum cera. Hinc Quintilian. libro 6. cap. 2. Ceris cadauer attuleram infusum: quam lectionem contra ineptam quorundam emendatorum licentiam retinendam contendit Turneb. libro 29. aduers. capit. 19. Senis siquidem cadauer maiori cera expressum significat Fabius; quod enim infusum ceris est, id in cera solum intelligitur & expressum. Apulei. Apolog. 1. Enim verd quod luto fictum, vel are infusum, vel lapide infusum, vel cera inustum, vel pigmento illitum. Vbi vides inustionem in cera, distingui à simplici picturæ illitione. Vocant verd inustionem quia incisæ ceræ, & vt aliqui dicunt striatæ colorem & picturam calidam infundebant. Modum explicat Varro libro 3. de re rustica capit. 17. Nam vt Pausias & ceteri pictores eiusdem generis sumulatas magnas habent arculas, vbi discoloris sunt ceræ. Et Seneca. Pictor colores quos ad reddendam similitudinem multos variisque ante se posuit, celerime denotat, & inter ceram opusque facili vultu ac manu commat. Et Ouid. tabulasque coloribus oris. Quare Martian. in leg. item pictores 17. D. de instrum. vel instrum. legat. in instrumento pictoris numerat cauteria, quæ Turneb. libro 8. adu. cap. 9. ait esse ea quibus olim pictores ceris pingentes picturam tabulatum inurebant. Non existimo tamen encausto pictum perpetuo fuisse per eiusmodi inustionem, sed solo colore purpureo aut conchylio. Nam in l. 9. Cod. de agricol. & censuris; mentio fit de libris publicis & ciuitatum aut prouinciæ encausticis: vbi Cuiac. Encauste scriptura genus est, vel pictura, à quo monumenta ciuitatum encausta vel encaustica. Leo Imperator leg. 9. Cod. de rescript. vetat valere rescripta que non sūt subscripta encausto sacro, manu Principis. Quod verd esset encaustum, & quomodo conficeretur ibidem docet Leo. Sacri affatus quocumque nostro mansuetudinis in quacumque parte paginarum scripserit auctoritas, nullo alio vultu penitus aut colore, nisi purpurea tantum inscriptione lustrentur: scilicet vt cocti muricis & triti conchylij ardore signentur, &c. Hanc autem sacri encausti confectio nem nulli sit licitum aut concessum habere, aut à quocumque sperare. Secus facienti, bonorum pro-

scriptionem, & pœnam capitis infligi mandat, eo quod id sit aggressus tyrannico spiritu; affecta rit videlicet imperium, sitque reus læsæ Maiestatis ob vindicatam subscriptionem, quæ solius Imperatoris erat. Holoander quidem & communis editio legiit Sacri Encausti; Cuiacius tamen restituit Encausti, quia in omnibus locis scriptum inuenit, atque etiam in glossis encaustum ἐν καυμένον. In Cod. Theodosian. lib. 11. titulo 16. de extraordinar. leg. 4. iubetur, Vt Rectores prouinciarum extraordinariorum munerum distributionem ipsi celebrent, propriaque manu perscribant, atque encausto nomina adnectant. De encausti meminit quoque lex 1. §. 1. Cod. de Collegiat. Græci appellant σεβαστήρια χερία, σεβαστήριος ἢ σεβαστήριος χερίας, in his omnibus nullo cauterio, nulla vstione vsus fuit, sed certo quodam colore & pictura, quæ licet encaustum nominetur, non tamen vstione applicabatur, & ex murice, cocto & tritio conchylio conficiebatur; aliquando tamen cinnabaris adhibebatur dumtaxa. Nam Alexius Comnenus lib. 1. iuris Oriental. prohibet fidem haberi epistolæ imperatoris ablucenti Clericum à suo Episcopo, etiam si per cinnabarim ἐποστομασκήν subsignata sit. Vides igitur colorem proprium subsignationis imperatoris, fuisse quid factitium, vt vidimus ex eius confectioe descripta à Leone: nam Plin. lib. 33. cap. 7. ait minium dici cinnabarium, Indicum verd cinnabarium esse saniam draconis elisi Elephantorum morientium pondere, permixto vtriusque animalis sanguine. Falli tamen Plinium dicunt nonnulli, & verum cinnabarium esse, quem nos vocamus sanguinem draconis, qui est arboris in Canariis siue Insulis fortunatis lachryma. Cadmustus lib. 4. sua nauigationis, describit eas arbores quæ certo anni tempore incisæ, deinde sequenti anno perpluant lachrymas, eas arbores ab incolis nominari Syluam draconum. Et iam olim Arrianus in Periplus obseruauit Cinnabarium Indicum τὸν τῶν δένδρων ἐς δάκρυα συναχθέντων. Quiddid vero statuas de natura cinnabaris; sane Accursus ingenio quàm eruditione maior; verba Leonis Imperatoris nuper adducta purpurea inscriptione lustrentur, glossauit cinnabarium. Denique posteriores historici scriptum cinnabari subsignatum vocant ἐρυθροσηματόν. Ita Nicetas libro 1. de vita Manuel. Iustinian. in Synodo Trullana sic subscripsit. Rex per cinnabarium Flauinus Iustinian. &c. Meminit & alterius scripti Nicet. quod ἐρυθροσηματόν, & ἐρυθροσηματόν vocat, & significat potius totum purpureum, quàm solum purpura signatum. Tandem ex his omnibus habemus, neque omnes notas quæ per picturam encausticam fiebant, incisione & inustione factas fuisse, quandoquidem encaustica non semper cauterium requirebat, nisi encausticam ab encaustica distinguamus, vt videtur velle Cuiacius: nam certo ostendimus encausticam in cera, igne & incisione fuisse factam: fuit & aliud encausto pingendi genus antiquius, inquit Plin. libro 35. cap. 11. in ebore cestro, id est vitriculo, nempe igni calefacto, ad quod genus referunt aliqui quod aurifices vocant damasquiner. Addit tertium genus Plin. resolutis igni ceris penicillo vtendi, quæ pictura nec sole, nec sale ventisque corrumpitur.

Alter modus imprimendi notas fuit per incisionem, lacerationem, perforationem, aut punctio-

in Mostellaria actu 1. Scena 1. vnus seruus conseruo conuiciatus: O carnicum cribrum quod credo fore, ita te forabunt passibulatum per vias. Stimulus si huc veniat senex. Et in Menæchinis actu 1. At ego te pendentem fodiam stimulis triginta dies. Laceratione per scorpiones arque vngulas ferreas, inscriptione vultus aliquando geminata, quæ modo profundior, modo leuior fuit. De SS. martyribus Theodor. ac Theophane diximus. Hos S. Melhodijs sic solatus est.

Quorum libris scripta sunt in caelestibus Nomina, piaque frontes compuncta notis. Denique per impressionem sigilli, siue ceræ, siue durius materia.

Tectius imodus fuit vltio per ferrum candens, qua ratione sæpius sunt serui stigmatifati. Quartus modus erat per appositionem alicuius rei, vt annuli obfignationem, vestis aut alterius rei cuiuspiam adiectionem, per expressionem alicuius figuræ, vel textili opere, vel phrygio, vel laminæ plumbeæ aut cupræ certâ figurâ insignitæ appositionem, aut notatâ adiectionem, quæ hodiè vlturpantur passim.

Ex his colliges quibusnam instrumentis impressæ fuerint hæ notæ, penicillo nimirum picturæ; lacerationes verò virgis palmeis, scorpionibus, vngulis ferreis, fiduculis; punctiones subulis, stimulis, terebris, stylis, calamis, clavis: scriptiones graphiis, acubus, stimulis: vltiones ignito ferro, clauæ candenti S. Huberti, caractere & caute, calida forcipe; nam rei rusticæ auctoribus instrumentum quo perurunt pecora vt ea notent, dicitur character; Titionibus vel accensis vel sopitis, vt Alcylto, apud Petronium factum est; stridulis, Prudent. hymn. 10. de Sancto Romano.

Credas cremari stridulis canteribus. Et hymno 5. de S. Vincentio. Serrata lectum regula Dente in frequentis exasperat, Cui multa carbonum strues Vnum vaporat halitum Subter crepante aspergine; Scintillat excussus cinis, Punctisque feruens stridulis Passim per artus figitur; Arnina post hac igneum Impressa cauterem lauit, Vis vnde roris fumidi In membra sensim linquitur.

Denique instrumentum quo equi signabantur τροσίπαιον dicebatur, nota χαρακτήρ, χαραγμα, signare χαρατῆεν χαρακτῆρίζεν. Perpetuæ porro erant hæ notæ, atque inexpiabiles, vt loquitur Valer. Maxim. libro 6. capit. 8. vnde quæsitæ plures artes quibus eæ tegeantur, vt promissis comis, emplastris, & spleniis. Vnde illud Martialis à nobis nuper relatum.

Et numerosa linunt stellantem splenia frontem, Ignoras quid sit, splenia, tolle leges. Ad hanc artem alludit idem Martialis lib. 6. epigram. 64. At si qui nostra tibi bilis inusserit ardor; Vinet, & hærebit totoque legetur in orbe, Stigmata nec vasa debet Cinnamus arte. Erat verò Cinnamus tonfor, vt habet lib. 7. epigram. 63. idem alibi tribuit Eros. Tristia seruorum stigmata delet Eros. Sed præter hanc Planorum artem aut mangoniam

existunt varia ex herbarum succis remedia ad hæc stigmata delenda. Colum. lib. 10.

Ponitur & lactis gustum, quæ condiat herba Deletura quidem fronti data signa fugarum, Vique suo id circo proficitur nomine Graio. Scribon. Largus cap. 231. provt refert & emendat Lipsius lib. 2. elector. cap. 15. meminit similis alicuius medicamenti. Quædam acinum & exulceratorum medicamentorum habita est mentio, ponemus quo signata tolluntur indignis. Etenim multis bac calamitas ex trauerso accidit, vt dispensatori Sabini Caluicij nanfragio in ergastulo deprehensio: quem Tryphon multis delusum, & ne casu quidem notas confusas habentem, vno medicamento liberavit.

Inter notas & signa, quæ apponebantur exterius maximè in epistolis & rescriptis erant bullæ siue ceræ siue metallicæ. Bulla quidè aurea fuit quondâ puerorum prætextarum insigne, quod pectori appendebatur dicta à βύλη consilio, quod ea ætas alterius consilio regenda foret, aut quia contingeret eam corporis partem in qua maximè consilium residet. Ita Festus. Meminit quoquæ Plutarch. in Romulo. His bullis inscripta aut incisâ, aut inclusa erant periapta, & idolorum tum nomina, tum effigies. Fuit & triumphantium insigne, cum illam triumphantis præ se ferrent, in eaque inclusa remedia contra inuidiam, vt rebantur, potentissima. Primus bullâ aurea donatus & simul toga prætextata fuit Tarquinij prisci filius, quod se viriditer in bello gessisset. Inde obseruauit Alconius infantibus ingenius è collo suspendi solitam bullam auream, libertinis scorteam, quasi ad munimentum corporis. Erat, inquit Macrob. rotunda in cordis figuram. Ab hac opinor figura subinde Imperatorum & Pontificum bullæ dictæ sunt. Erant verò illa sigilla ab annulis signatoriis distincta. P. Diaconus; Imperator bullâ signauit Patriarcham, & hunc exilio relegauit. Anna lib. 2. Alexiad. διὰ χρυσόβυλον λόγον ἀναγράφου, per aureæ bullæ scripta rem definire. Et lib. 3. τὸ τῷ χρυσοβύτῳ γραφῶν, scriptum aurea bulla. Idem lib. 3. & lib. 8. χρυσοβύλον λόγον ἀναγράφου διὰ χρυσοβύτου, per scriptum aureæ bullæ signatum cinnabari, vt moris est. Codin. in Constantinopoli aureæ bullæ sæpius meminit. Fuerunt verò bullæ aureæ, argentæ, plumbeæ, & ceræ. De aureis iam diximus, & meminit etiam Phranzes lib. 3. cap. 10. Luitprand. in legat. Plumbeæ Codin. sicut & ceræ; & initio quidem Imperatores annulis obfignabant; deinde litteris σφουρηλαῖσι, quasi solidis, & ex malleo ductis. Themistius serm. 4. σφουρηλαῖσι & χρυσοῖσι aureæ litteræ. Sub Constantino magno, & Iuliano aurum additum, encaustum denique ex murice, & pupura, demum senescente Imperio cinnabaris. Erat igitur & subfignatio miniata ab Imperatore, & præterea aurea bulla: aliquando solius bullæ meminere auctores, aliàs etiam subfignationem cum encausto adiungunt; aliàs denique solius subfignationis. Fortassis in litteris sola subfignatione utebantur, in rescriptis autem aurea bulla. Codin. in Constantinopoli, per auream bullam & edictorum & Andronici aui & iunioris διὰ χρυσοβύλον; & maiestas mea definit præsentem hanc auream bullam dimittens ἀπολύουσα χρυσοβύλον λόγον. Zonatas δὲ ἐγγράφῳ χρυσοβύλου, per scriptum aureo sigillo signatum. Gregorius dialog. ep. ad Leon. Isaur. γράμματα τῷ βασιλικαῖσι σφραγῆσι ἐσφραγισθῆναι ἀσφαλῆσι, litteræ regis sigillis obfirmatæ firmiter: καὶ ἐπὶ τῶν ἀσφαλῆσι ὑπογραφαῖσι διὰ χρυσοβύλου ἰδιοχειριστοῖσι, & intrinsecus firmæ inscriptiones

ones per cinnabarim manu tua propria. Vbi vides & subscriptionem, & sigillum siue bullam. Idem obseruabis in consit. Alexij Commeni, etsi fuerit cinnabari signata, καὶ διὰ κινναβάρους ὑποσημασθῆναι τοῦ χαλκῆ, aut sigillum ceræ bullæ ferat, καὶ τῷ κινναβάρους σφραγῆσι οἰοῖται. Denique solius subfignationis meminere Anna lib. 1. Alexiadas. dum ait Alexium Comenum communicasse Constantino Porphyrogenito τῆς ἐν γράμμασι ἐρυθρῆς ἀποσημασίας κοινωσῆσαι in rubris litteris subfignationem, & Manalles Theodosius rubris litteris chartam signabat ἐρυθροῖσι δὲ γράμμασι χαλκῆ τῷ ἐπιμαῖστο, & calamus statim in manibus Imperatoris, & penna purpura tincta chartam firmabat. σφραγῆσαι τῷ χαλκῆ, τῷ χαλκῆ τῷ ἐπιμαῖστο. Solebat Imperator tres cruces in fronte bullæ purpura exprimere manu sua. Phranzes lib. 3. cap. 4. Imperator manu sua eo vidente, tres cruces, cinnabari in fronte bullæ ad confirmationem pro consuetudine exprimit, bullamque auream legato in manus tradit. Filo appendebatur bulla litteris & rescriptis, Nicetas filo nexo ac religato. Cera circumformata annulo signatorio Imperatoris obfignatur, καὶ τῆς περιπλαθῆσι τῷ βασιλέως σφραγισθῆναι ἐσημαίνεται διὰ χρυσοῖσι. Ex quibus etiam colligis discrimen inter bullam ceræ, & metallicam, quod in ista litteræ solidæ essent & malleo ductæ, quæ continebant & nomen Imperatoris & sigillum ipsi proprium, diuersa enim diuersis fuere. Nonnulla enumerat Bulenger. lib. 2. de Imper. Rom. cap. 10. sub initium. In bulla verò ceræ sigillum imprimebatur annulo signatorio, Phranzes lib. 2. cap. 10. Accubitor palæ, annulo & pala Regis accepta signat per ceram. Sigillo verò aut bullæ adiungebatur semper subscriptio in litteris & rescriptis manu Imperatoris ex purpura, non tamen eiusmodi subfignationi appendebatur perpetuò bulla, vt ostendimus. Nicetas lib. 1. vocat ἡρώδῳ δαυειδῶν γραφῶν, subfignationem rubricatam: quæ subscriptio & aurea bulla signum fuit Imperatoriæ maiestatis. Bulla porro aurea siue sigillum aureum magna cura asseruabatur. Vt enim habet Nicetas lib. 3. rubricata in aureo & gemato vase seruabatur. Erat illi curæ præfectus, vnde narrat ibid. Nicetas Logothetam offensum fuisse quod illa curâ demandata fuisset Stupiotæ: aurea bulla utebatur Imperator, quod iam ostendi, quomodo interpretor quod Vippo in vita Chuonrado rescripsit. Aureas enim litteras dixit propter auream bullam ipsas appensam; non tamen Imperator in omnibus suis litteris aurea bulla utebatur, sed tantum ad reges & subditos Toparchas scribens. Quare Codin. ait magnum Logothetam disponere mandata & chryfobulla, quæ ad eos quos nominari principes mittebantur. χρυσοβύλλα ἀποσάλλομεθα. Iisdem quoque in negotiis vium bullæ argentæ fuisse significat Luitprand, in legat. Tulerunt autem, inquit, & alias litteras argento signatas. Et Phranzes lib. 2. cap. 10. vbi vocat litteras argento insignitas. Cera bulla ad Dominam matrem, dominam vxorem, & regem filium scribebat. Denique ad despotas, Patriarchas, & reliquos Magistratus per plumbeam bullam διὰ χρυσοβύλου βύλλῃσι, aureæ & argentæ bullæ obfignatio fuit, quod nuper significauimus, magni Logothetæ. Cera utebatur accubitor fundæ, Codin. ὁ σφραγιστοῖσι τῆς μεγάλης σφενδῆνης: est vero σφενδῆνη funda & palla annuli qua litteræ obfignabantur in cera, quæ vel viridis, vel rubra erat: quod di-

κῆρον quasi duplicem ceram vocat Balsani. lib. de priuileg. Patriarchar. Deficiente tamen imperio, despotæ qui imminuta imperatoria maiestate plura sibi arrogabant, bullam quoque auream vsurparunt, vt colliges ex Phranze lib. 3. cap. 1. & cap. 5. Patriarchæ sigillum fuit ceræ, καὶ τῷ σφραγῆσι σφραγῆσι ceræum, viride sigillum; quod ex constitutione Manuelis Patriarchæ Methymnæi liquet. Codin. ipsi quoque Constantinopolitano Patriarchæ tribuit obfignationem ex cinnabari.

Circa istas porro notas & sigilla restat finis propter quem tum homines, tum animantia, tum ceteræ denique res variis eiusmodi notis notantur, qui finis multiplex fuit. Primò quidem ad designandam patriam & gentem. Virgil. lib. 3. Georgic. vers. 158.

Continuòque notas & nomina gentis inuunt. Quanti verò interfit stirpes & patriam in equis notare, ostendit Varro lib. 2. de re Rustica cap. 7. Patriam quoque suam ac gentem Thraces, Gebni, Agathirsi, Britanni, alique populi de quibus nuper egimus, variis notis ostentabant. Secundò aliàs utebantur eiusmodi notis ad cultum diuinum siue verum, siue superstitiosum testandum; sic nuper retulimus ex Procopia ad illud Isai. cap. 44. Hic scribet in manu sua Domino. Plures Christianos faciente persecutione sibi in brachijs aut palmis Christi nomen vel crucem inuississe τὸ δὲ τῆ χειρῶν, διὰ τὸ εἶχεν ἴσως πολλὰς ἐπὶ καρπῶν ἢ βραχιόνων, ἢ τῷ σαρπὶ τὸ σημεῖον ἢ τῷ χειρῶν προσσηρίων. Cæcilius apud Minutium in Octauio obiicit Christianis. Quod se notis & insignibus noscant, & amant mutuo pene antequam nouerint. Cui respondet Minutius. Nos non notaculo corporis vt putatis, sed innocentia ac modestia signo facile dignoscimus. Vnde vides vsurpatas esse notas ad distinguendas varias professiones & cultus. Sane Philo lib. 1. de Monarch. exprobat Iudæis quod eorum aliqui qui se falsis numinibus manciparant, seruitutem suam perpetuam fore testantur litteris non in charta scriptis, sed mancipiorum mote inuictis in corpus ferro ignito, ne deleri queant. Refertque Abulens. in cap. 19. Deueteron. quosdam Iudæos laminam auream nomine idoli cælatam, ignitamque sibi impressisse, vt iniustum eiusdem idoli nomen gestarent. Similiaque aliqua stigmata in caduere Iochimi inuenta fuisse ait Hieronym. in tradition. ad Paralipp. libros, sub finem. Plura alia obuia sunt quæ maxime à Sacerdotibus, & Poppis illis obseruabantur, qui & ipsi eo facto sibi plebis gratiam & laudem conciliabant. Mortuorum enim membra quæ eiusmodi notis deformata fuerant, variis modis ornabantur, quod Prudent. in hymno 10. de S. Romano ridet, eam impiam initiationem describens.

Quid cum sacrandus accipit Sphragitidas? Acus minutas ingerunt fornacibus, His membra pergunt urere, vtque ignuerint; Quamcumque partem corporis feruens nota Stigmare, hanc sic consecratam predicant. Functum deinde cum reliquit Spiritus, Et ad sepulchrum pompa fertur funeris, Partes per ipsas imprimuntur bractea Insignis auri lamina, obdunt cutem, Tegitur metallo quod perustum est ignibus.

Similia multa vide apud Raynaud. de stigmatifmo scilicet. 2. cap. 6. Obseruo dumtaxat dæmonem voluisse æmulari hõnorem quem Ecclesia exhibet sacris martyrum exuvijs, maxime partium illarum in quibus aliquid insigniter passi sunt, quas etiam

in caelis triumphales vulnerum cicatrices in re-
dimiis corporibus seruaturus vltro fatemur, de
quibus fusc & eruditè suo more Raynaudus eodem
opere sect. 1. cap. 16.

Tertiò vsurpabantur aliqua religiofa notæ ad
aliquid impetrandum à Deo, vt ad auertendam
luem per impressionem crucis ouibus, vti nuper
reulimus; & de simili nota frontibus impressa à
Turcis ad simile malum amoliendum refert Bar-
ron. anno Christi 591. num. 1 de clauè S. Huberti
nuper egimus, & latè de ea Raynaud. sect. 1. c. 10.
sectiõne verò 2. cap. 4. de quibusdam qui propter
signa genitiua dicunt se habere virtutem sanandi
quosdam morbos, & alicubi saluatores nominan-
tur, fuisse in vtramque partem disputat: ne-
que vacat in eam modo contromerfiam digredi.
Nobis certum est mares septimos, vti appellat,
quod nulla interiecta fuerit in ea serie puella, &
lilio notari, & strumas curare, eadem qua Re-
ges Christianissimi virtute supernaturali, quod ex-
perientia facit testatissimum. Vide Andr. Laurentium
in opere de strumis, & alios.

Quartò his notis statum & conditionem defi-
gnabant, v. g. militiam, quod iam diximus ex Ve-
get. lib. 2. cap. 5. & lib. 1. cap. 8. Liplio de militia
Romana lib. 1. dialog. 9. & aliis. Ad seruitutem
quoque refertandam, vnde seruus notis compunctus
εργαλλίας. Cic. in lib. 2. officior. Stigmatibus Plinio
epist. 5. cicatrice stigmosus. Plauto literatus. Mar-
tiali inscriptus. Vide Lipl. lib. 2. electo. cap. 15. Rader.
ad Martial. lib. 2. epig. 25. & lib. 8. epig. 70. aliof-
que de seruis disputantes, quorum aliqui obseruant
sticti, nomen fuisse commune seruis παρα τὸ σι-
ζειν. Inde videtur Vlpian. l. 15. de iniur. pessimum
seruum vocasse extrema nota: ex quo etiam loco
Vlpiani manifeste colligi existimo non omnes
seruos, sed aut reos, aut fugitiuos fuisse inscriptos,
quod fufius disputat Raynaud. sect. 2. cap. 2. operis
sepim laudat.

Quintò infami aliqua nota & criminis admissi
pudendo indice dehonestabantur Rei. De seruis
nemo dubitat, ideoque Augustin. exposit. in epi-
stol. ad Galat. sub fin. Stigmata vocat notas poenarum
seruilium. Blasphemis, ex edicto S. Ludouici la-
bia & linguam ignito ferro ambusta fuisse monui-
mus. Philippus Macedo militem ingratum, qui
suum hospitem bonis per fraudem extruserat, ins-
culpi & inscribi iussit, vti eleganter explicat Se-
neca lib. 4. de benefic. cap. 37. Constantinus Irenes
filius exercitum Armeniacum, qui Alexium scda
proditiõne ad Imperium euehere tentarat, inscri-
ptione faciei puniuit, his litteris in fronte plurium
exaratis Armeniacus insidiator. Thebanos qui à
Græcis ad Xerxem defecerant, compunctos fuisse
notis Regiis scribit Herodot. lib. 7. Constantinus,
Iudæos rebellantes auribus amputatis, ac rebelli-
onis signo illorum corpori impresso tanquam fugi-
tiua mancipia circumferebat, inquit Chryf. Hom. 2.
contra Iudæos. Theodoricus Gothus prætextu at-
tentatæ defectiõnis, Opilioni & Gaudentio viris
clarissimis frontium inscriptionem comminatus
est, teste Boëtio lib. 1. de consolat. prosa 4. Calum-
niatoribus frons punctis notata; quod tamen illi ri-
debant, eam poenam in exilium commutauit Tra-
ianus eam ob causam commendatus à Plinio in pa-
negyrico. M. Antoninus calumniis quadruplato-
rum intercessit, appõsa falsis delatoribus notâ,
eam fuisse vel K. vel K. C. calumniæ causâ monui-
mus superiùs, vbi etiam de furibus tum apud Ro-
manos, tum apud Anglos. De homicidis & falsa-

riis clericis diximus.

Sextò assumptæ ad luctum testandum insignes
aliquæ notæ, quod facere vetuit Iudæis Deus, &
ea in re gentium ritum æmulari, Lewis. 19. vers. 28.
Super mortuo non incidetis carnem vestram, neque fi-
guras aliquas aut stigmata facietis. cap. 21. Non ra-
dens caput nec barbam, neque in carnibus suis facient
incisuras. Et Dent. 14. Non vos incidetis nec facie-
tis caluitium super mortuo; quoniam populus Sanctus
es Domino Deo tuo. Ierem. cap. 16. vers. 6. Non se
incidit neque caluitium fiet pro eis. De hac in fle-
ctu incisione plurima dabit Ioannes Kirchmanus
in opere de funeribus Romanorum, vbi inter alia
numerat ερενοτυπιαν lacerationes genarum & la-
certorum, plurimaque ex sacris & profanis addu-
cit, atque Solonis legem vetantem τὸ ἀπακτον, &
ἀλόλαστον. Cicero Tuscul. 3. vocat varia & detesta-
bilia genera lugentium, lacerationes genarum, pe-
ctoris & capitis percussiones: Phalaris epist. 3.
ἐπισημασμένων σωμάτων, flagellationes, verbera, afflictiones
corporum. Venio ad scripturam Leuit. 21. Neque
in carnibus vestris facietis incisuras. ἢ κατατεμῶσιν
ἐν τοῖς μέσσοις. Paulus ad Philip. 3. vers. 2. vocat κα-
τατεμῶσιν concisionem veluti oppositam περιτομῆν
circumcisioni. Sunt verò ἐν τοῖς μέσσοις incisuræ, idem
quod ξυρμαί ex Etychiõ Lexicographo; & apud
Suidam lituræ ac rasuræ, & fragmenta exigua fru-
stulaque carnis preferunt in facie ἐκτεμῶμενα, idem
quod ἀμυχαί, & ἐχαραξίς lacerationes, inci-
suræ, & scarificationes se cadentium, vlcuscula,
tubercula, & insculpturæ, quæ vel vnguibus, vel
cultris, vel lanceolis fiebant, dicunt Græci ἀμυχαί
κὺρπεδαί, ἀμύσσειν παρείας ἢ πρόσσωπον, καὶ δρῶσειν
καὶ ἔχειν τοῖς ὄνυξι, ἔχειν ἀμυδρυφαίς παρείας,
καὶ ἠλλοίμενας, ἀμύσσειν βραχίονας, χαραξίδρας ποιεῖν
κατὰ τὸν πορείων. Latini autem. Lacerare genas,
ungue notare, vnguibus ora sedare, faciem vngu-
ibus secltam habere, scissum limatumque vultum, ge-
nas radere vel carpere. An verò veteri lege omnis
propriæ carnis concisio, siue flagellis, siue alia ra-
tione prohibita fuerit, an verò ea dumtaxat quæ
ob præuim finem & maximè superstitiosum, dispu-
tant Gretser. Apologia pro disciplinis, lib. 2. cap. 4.
Et Lorin. in cap. 19. Leuit. vers. 28. Nam Ierem. 41.
vers. 5. octoginta viri de Sichem Silo & Samaria
scissis vestibus, barba rasa & squallentes profici-
unt, veniunt in domum Domini vt thus & mu-
neta offerant. Squallentes verò, Hebraica voce
significantur quam reddunt incisæ, lacerati, compun-
cti, laniati in cute sua, facie lacera, vel morsæ. Græ-
cè κοπόμενοι. Neque dicuntur in legem peccasse,
quia id non ex ritu gentilitio, sed ad exprimen-
dum suum dolorem vsurparunt. Colligit præterea
Gretserus ex verbo κῦρπειν, seu κῦρπεδαί, & ex no-
mine κοπετῶ pluribus in diuinæ scripturæ locis
plantum ab Hebræis cum tonsione & dilaniatione,
absque culpa tamen vsurparum fuisse. Eodem
refert vaticinium Zachariæ 12. vers. 10. Adspicient
ad me quem confixerunt, & plangent cum plantu
quasi super vnigenitum (χόλονται κοπετῶν) & dolo-
bunt super eum vt doleri solet in morte primogeniti,
in illa die erit plantus magnus in Ierusalem (ἢ κοπε-
τῶς) sicut plantus Adadremmon in campo Mageda-
don. (ὁς κοπετῶς ῥοδῶν & πεδῖφ ἢ κοπετῶν) sicut
plantus malgranati, quod in campo succiditur:
hoc est sicut plangi solet cum locus malgranatis
constitit succis arboribus vastatur. Et plangent ter-
ra familia, & familia seorsum. καὶ κόψεται ἡ γῆ κα-
τὰ φυλὰς φυλὰς. Negat tamen Lorinus ex voci-
bus istis necessariò colligi hanc lacerationem &
dilania

dilaniationem, quod pluribus exemplis ostendit,
sed solum mæroris magnitudinem, & acerbiteriam;
quidquid verò sentias hac in parte, certum tamen
existit nonnunquam eas notas in luctum ad eius
demonstrationem vsurpatis fuisse, quod vnum
contendebamus hoc loco.

Septimò frequentissimus fuit notarum vsus ad
scribendum, triplici siquidem ratione scribebant
Romani. Primò quidem plenè & integris litteris
ac syllabis, qui est communis scribendi modus.
Secundò singulis litteris seorsim ac solitariè sum-
ptis. Tertiò notis. Qui litteris integris scribebant
καλλιγράφοι, & βιβλιογράφοι dicti sunt Latinis An-
tiquarij. Vnde apud Augustin. ferm. 45. Qui videt
in codice scripto, & non nouit legere, laudat quidem
Antiquarij manum, admirans apicum pulcritudi-
nem. Librarij quoque passim nominati sunt, quam-
quam Iiodor. lib. 6. origin. existimat Antiquarios
vetera tantum scripsisse, Librarios autem tum ve-
tera, tum noua. Vetus glossar. Antiquarius ἀρχαι-
ογράφος, καλλιγράφος, ἑὶς καὶ βιβλίος γράφων. Libra-
rius ex glossis βιβλιογράφος, βιβλιοπώλης libellio.
Librarij libros scribebant, & scriptos vendebant;
quare in veteri inscriptione scribæ dicuntur libra-
rij. Horatij verus interpres in arte Poëtica Scripserat,
Librarius, Bibliopola. Sueton. Grammatistam li-
brarium, id est scribendū magistrum vocat. Hiero-
nim. Epist. ad Lætam satis significat librariorum
munus esse literarum initia tradere; illi denique
maximè nominabantur librarij, qui ab aliis dictata
perscribebant, aut iam litteris exarata transcribe-
bant, quos exscriptores & copistas vocamus. Cic.
orat. contra Rullum. Concurrunt iussu meo plures vno
tempore librarij, descriptam legem ad me afferunt. Et
in epist. famil. Sed peto à te vt quam celerimè mihi
librarium mittatur, maximè quidem Græcus, qui mihi
exscribat hypomnemata. Et ad Attic. legi literas non
tuas sed librarij tui. Scæuola I. C. l. 9. 2. D. de Regul.
iur. Si librarius in transcribendis stipulationis verbis
errasset. Sueton. Claudij timiditatem & diffiden-
tiam describens cap. 5. qui neminem ad se accede-
re permitteret nisi exploratum & excussum à scri-
uatoribus acerbissimis. Et vix remisit ne librario ca-
lamaria, aut graphiaria theca adimeretur: ne nimi-
um graphiis peteretur, & confoderetur. Cum &
Cæsar Cassij brachium graphio traiecisset, & car-
tis Senatorem in Curia graphiis confodi curasset.
Erat verò graphium stylus ferreus ab vna parte
acutus, qua exarabantur in cera litteræ; ab altera
parte planus, qua inducebatur quod perpetu-
am exaratum fuerat: & rutilum complanabatur
cera, inde apud Horatium & alios stylum vertere.
Erat præterea librariis scalprum sine γλυφαίον quo
temperabantur calami, quibus in charta aut mem-
brana scribebant. Nos Canniuum nominamus à
canna vel calamo; arundine siquidem veteres non
penna vt nos, scribebant. Iure igitur Sueton. li-
brariis tribuit calamariam aut graphiariam thecam,
cum & in cera graphiis scriberent, & in membra-
nis calamo, indigerentque idcirco & graphiis
siue stylis ferreis quibus ceræ litteras exararent, &
scalpellis calamariis quibus calamos ad scribendum
aptarent, à quibus omnibus sibi timebat Clau-
dus. Librariorum igitur idem fuit munus quod
antiquarium, quos Hieronym. epist. ad Florent.
dixit antiquaria arti seruietes. Et Gregor. lib. 1.
dialog. cap. 4. antiquarios scribentes.

Alterâ scribendi ratio erat singulis litteris, ne-
que inter se nexis, & vt loquitur Agell. lib. 17. si-
ne coagmentis syllabarum; singulæ enim litteræ

vocem integram significant vt S. P. Q. R. Sena-
tus populusque Romanus. Dicebantur sigla, vel
singla ἐν συκοπιῇ, quasi singula, sic vincla, & cla.
Immo & viglas pro vigiliis quosdam vsurpasse
obseruauit Cuiac. lib. 2. obseruat. cap. 40. ab hac
scribendi ratione nominati sunt, qui ea utebantur
singularij.

Tertiò scribebant per notas: erant verò notæ
non litteræ, sed puncta, signa, & compendia plu-
rium literarum, vnum integrarum, atque vt lo-
quitur Plutarch. in Catone, σημεῖα ἐν μικροῖς & βρα-
χέσι τύποι πολλῶν γραμμάτων ἔχοντα δὴ ὡραμιν, &
alibi σημεῖα γραμμάτων πρὸς τὰ χεῖρ ἔξυρθεῖντα.
Iul. Firmic. lib. 3. cap. 12. vocat difficiles & abicon-
fas literas. Aulon. Epig. 13. notas præpetes.

Puer notarum præpetum
Soters minister aduola
Bipatens pugillar expedit.

Ennodius in Epiphan. Notarum in scribendo com-
pendia & figuras varias, verborum multitudinem
comprehendentes. Symmach. lib. 3. ep. 17. Signa ver-
borum. Hieron. ep. de vitando suspecto contubernio;
Furia & signa verborum, & Ep. ad Principiam. Si-
gnorum compendia. Iustinian. C. de veteri iure enu-
cleando l. 1. Signorum captiones & compendiosa enig-
mata. Sen. ep. 90. Verborum notas quibus quædam
citata excipitur oratio, & celeritatem lingue manus
sequitur. Sidon. lib. 5. epist. 11. Saluosa compendia,
quæ comprehendebant signis, quod litteris non tenebant.
Prudent. in S. Cassiano. Puncta & ficta signa, notas
breues, puncta præpetia.

Verba notis breuibus comprehendere cuncta peritum,
Raptumque punctis dicta præpetibus sequi.
Et alibi.

Fictis notare verba signis imbuens.
Ex quibus omnibus vides quam verè obseruauerit
Cuiac. cap. 40. citato. notas non esse literas, sed
signa quædam & figuras excogitatas à notariis pro
arbitrio, & aliis plerisque sæpius ignotas, atque
plurimum differre à siglis aut singulis, quæ erant
litteræ Romanæ, & vsitate, licet singulæ vocem
integram significarent. Notæ verò erant figuræ
quædam & alia signa, quæ literas vocesque aut
orationem aliquandò integram significabant.
Quod discrimen aduertit quoque Manilius lib. 4.
Nam ait litteram esse verbum. Et notis lenibus
pendentia verba: atque vtroque illo modo longas
voces per noua compendia excipi.

Hic & scriptor erit felix cui litera verbum,
Quique notis linguam superet, cursumque loquētis
Excipiens, longas noua per compendia voces
Nouerit, atque notis lenibus pendentia verba.

Ex eo verò quod eiusmodi notæ ad arbitriū notarij
inuenirentur, vnde Manilius vocabat noua compen-
dia, quod non fiebat in siglis, quæ erant vsitate li-
teræ, sed singulæ, colligit Cuiac. inani labore
quæri, cur maiores nostri Digesta siue Pandectas
hac nota ff. expresserint, cum notarum notarum
inuentio nullam plerumque rationem, aut causam
haberet præter libidinem inuentoris: per plura
porrò harum notarum exempla profert eo loco
Cuiac. ex antiquissimo Codice notarum iuris. Vide
& Isidor. lib. 1. Ethym. cap. 21.

Harum notarum inuentionem tribuit Dio Mæ-
cenati πρῶτος σημεῖα τινὰ γραμμάτων πρὸς τὰ χεῖρ
ἔξυρθεῖν. Quædam signa literarum ad celeritatem
primus inuenit & per Aquilam libertum suum
alios docuit, Plutarch. in Catone tribuit Ciceroni,
qui primus σημειογράφος repererit. Sane ipse Cicero
se

se ad Atticum scripsisse aliquando *διὰ σημείων* fateatur. E. *leb. in chronico* adscribit Tyronei Ciceronis liberto: *Isidor. lib. 1. Ethym. cap. 2. 2.* Ennio. Verum alius repetunt hanc originem nonnulli; nam Diogen. Laërtius ait Xenophontem primum notis scripsisse. Ægyptij iam olim notis & figuris vsi sunt. Strabo *lib. 9.* narrat deuectum esse Romam ex Ægypto obeliscum Sesostridis insignitum notis, & ut loquitur Ammianus *scriptibilibus effigiarum elementis, quæ rerum naturalia innuebant*: aliquos ex istis obeliscis qui etiam hodie visuntur, explicare nuper aggressus est improbo & erudito labore Athanasius Kirker, tribus tomis iam editis. Iulius Cæsar secretiores epistolas notis scripsit, ut testatur Sueton. *cap. 56.* Verum siglis potius, quam notis vsus fuisse videtur Cæsar; nam rarerè litteris scribebat, sed ut ait Sueton. *Sic stricto ordine ut nullum verbum effici posset*, & quartam litteram elementorum D. pro A. & deinde reliquas commutare oportebat. Et Agell. *lib. 17. cap. 9.* dixit fuisse literas singularias, sine coagmentis syllabarum, refertque Probi Grammat. commentarium de occulta literarum significatione Epistolarum Caij Cælaris. Consule quoque de his Dionem *lib. 40. & 51.* Non erant igitur notæ, sed literæ vulgares: nam notæ vel non dicebantur literæ, vel non nisi occultæ, absconscæ, & ut loquitur Apuleius *lib. 11.* ignorabiles; vbi earum initiationem à Mithra sacerdote describit. *De operis adyris*, inquit, *prefert quosdam libros literis ignorabilibus prænatos, partim figuris, cuiuscumque animalium concepti sermonis compendiosa verba suggerentes, partim nodosis & in modum rote tortuosus capreolatimque condensis apicibus à curiositate profanorum lectioe munita.* Inueniendi porro eiusmodi litteras duplex causa fuit, vna occultatio eorum quæ proderet nefas erat, ut in Iulio obseruat Sueton. & Apuleius modò significabat, ipseque inuentor Tullius fatetur. Quare Agell. *vocebat scribendi latebram*, alij *furtiuas literas, furtina scripta*. Altera causa fuit ad scribendi celeritatem *σφδς τὰχθ*, & qui ita scribebant dicti sunt *ταχυγράφοι* ab Euleb. *lib. 6. histor. cap. 21.* vbi de Origene cui sapius dictanti aderant septem è numero eiusmodi *ταχυγράφοι* sibi inuicem succedentes, præter *βιβλιογράφους* librarios: cum puellis doctis pulchre scribere *καλλιγράφων*. Philostr. *lib. 1. de vita Apoll.* hæc duo opponit *εἰς τὰχθ γράφων*, & *εἰς καλλθ*. Et Plato *lib. 7. de legib.* ait quosdam studuisse vt eleganter, vel celeriter scriberent, *σφδς καλλθ ἢ τὰχθ*: & in *Charinde γραμματικῆς* siue litteratores vocat qui celeriter scribunt & celeriter legunt *εἰ ταχέως γράφουσιν καὶ ταχέως ἀναγιγνώσκουσιν*. Et sanè mira fuit ista in scribendo celeritas, Martial. *lib. 14.*

Currant verbalicet, manus est velocior illis, Nondum lingua suum, dextra peregit opus. Hieronym. ad Iulian. *epist. 137.* *Apposito notario cogebat loqui, quæ velociter edita velox consequeretur manus, & lingua celeritatem prenderent signa verborum.* Et *Ep. 47.* de vitando suspecto contubernio. *Extremopalis est dictatio, & tanta ad lumen lucernula facilitate profusa, ut notariorum manus linguam præcurreret, & signa ac furti verborum volubilitas sermonis obtineret.* Tanta itaque erat in scribendis notis celeritas; vt non modo dictantem assequerentur, sed præuenterent quodammodo; ita vt Hieronym. suam facilitatem in profundenda dictatione commendat, quod manus notariorum linguam præcurreret. Imo Aulon. ait eos nondum explicata sentia præuenisse, *Epigram. 137. ad suum notarium.*

Tu senta nostri pectoris Vix dicta iam ceris tenes, Sentire tam velox mihi Vellem dedisset mens mea, Quam præpetis dextra fuga.

Et mox

Quis queso quis me prodidit? Quis ista iam dixit tibi Quæ cogitabam dicere, Quæ furta corde in intimo Exerceat ales dextera? Quis ordo rerum tam nouus, Veniat in aures ut tuas Quod lingua nondum absoluerit?

Ab his notis nominati sunt notarii qui dictata notis excipiebant, & deinde explicatè perscribebant. Philo. de institutendò magistratu vocat *δὲτυγράφοις*. Et Galenus per notas celeriter scribere exercitatum, *σφδς τῶν ἰδίων βιβλίων διὰ σημείων εἰς τὰχθ ἢ σφδς ἰσχυρότερον γράφειν*. Qui verò pueros hanc scribendi legendique rationem docebant *σφδς διδασκαλοὶ* nominati sunt notarij. Eiusmodi erant S. Cassian. martyr apud Prudent. Meminit & Balsam. *in can. 62. Concil. 6.* ridicula quæ fiebant à notariis pueros docentibus, in festo S. S. Notariorum, à sancta Synodo prohibita fuisse. Denique hoc nomen ad secretarios Principum derivatum est, vt videbis apud Lamprid. Vopisc. & alios, extatque titulus in codice de primicerio notario. Sed de his vide Buelenger. *lib. 4. de Imperio Roman. cap. 5.*

His notis pleni erant veterum Iuriconsultorum libri; idcirco Iustinian. *constitut. de veteri iure enucleando, & constit. de compositione Digestorum*, prohibuit in iure deinceps quidquam scribi per siglorum captiones, & captiosa anigmata quæ multas per se, & per suum vitium antinomias induxerunt.

In foro quoque frequenter vsurpatæ sunt istæ notæ; causam reddit Horman. *disp. de prescriptis verbis, cap. 1.* quia cum propositis XII I. tabul. legibus Iuriconsulti veteres certas solemneseque actionum formulas certis conceptas verbis compoluisissent, quibus ciues inter se disceptarent, ne populus arbitrato suo, imperitè scilicet, & inscienter eas conciperet *l. 2. §. 2. D. de origine iur.* & successu temporis illæ peruulgatæ, tritæ & notæ in vulgus essent, iis præsertim qui in foro versabantur, tandem factum est, vt non præscriptis, id est plenè & literis omnibus conscriptis verbis proponerentur, sed notis & syllabis dumtaxat, quæ de causa Cicero *pro Murana* carpit Iuriconsultos, *Verris*, inquit, *ne sine sua opera lege posset agi, notis quasdam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi intererent.* Quæ de causa edixit Constantin. *l. 1. C. de formul. sublat. Iuris formulæ aucupatione syllabarum insidiantes cunctorum actibus radicitus amputentur.* & Manilius in *Astronom.*

Hic etiam legum tabulas & condita iura Non erit, atque notis leuibus pendentiæ verba. Harum notarum reliquæ aliquot extant in libris Pauli Diaconi, & Valentij Probi, *de notis antiquis*, vbi hæc actionis personalis formula profertur. A. T. M. D. O. *Aio te mihi dare oportere.* De notis porro iuridicis vide Isidor. *lib. 1. Ethym. cap. 2.* Ex quibus conicit Hotman. *disp. cit. num. 18.* actiones ciuiles, & in factum, quæ perscriptis verbis, non vt vulgò præscriptis dicuntur, ita appellari, quia cum veteres illæ peruulgatæ, solemnese & legitimæ, notis tantum vt iam motu designarentur, hæc plenè & integris verbis perscribebantur, atque vt loquitur Iustian. *l. 1. §. eandem autem, C. de veteri*

veteri iure enucleando, per consequentiam literarum non per signa, signorum captiones, & compendiosa anigmata; sed disertè, plenè, dilucidè, & vt ait Theophil. *δυσμαρκῶς* factum, id est, conuentionem, negotium, rem gestam exponebant, quales sunt hæc quibus hodie gentes omnes vtuntur: has explicatas orationes, sermones vocat Varro, & opponit notis, vt refert Sétu. in illud Virgilianum: *Folij tantum ne carmina manda, vt Varro dicit*, inquit, *in folijs palme, interdum notis, interdum scribebant sermonibus.* Denique sapius in iure veteres Iuriconsulti notis scribere, & perscriptis verbis scribere comparant, & inter se opponunt. Paul. *in l. Lucius 40. D. de testam. mili. Titius miles notario suo testamentum scribendum notis distant, & antequam literis scriberetur vita functus est.* Sueton. in *Galba cap. 5.* obseruauit ante omnes *Liuiam Augustam, cuius & vna gratia plurimum valuit, & mortua testamentum plenè dictum est H. S. Namque quingentes, cum præcipuum inter legatarios habuisset, quia notata, non præscripta erat summa, herede Tiberio ad quingenta reuocante, ne hæc quidem accepit.* Vides summam notatam, id est notis tantum designatam, & perscriptam, siue plenè literis explicatam differre, indeque natam fuisse ambiguitatem in testamento Liuiæ, cuius causa Tiberius ingentem summam, quam nota illa indicare videbatur, multum imminuerit; & H. T. S. quinquagies, sic enim emendandum censet Casaubon. ne vni Galbæ Liuiæ plus legauerit quam Augustus & Tiberius populo Romano, cui non nisi quadringentes legauerunt. Ad quinquagies igitur H. S. id est aureorum coronatorum centum vigintique millia, & quingentos reduxit ex Casaubon. computatione. Alia dabit Hotman. *numero 19.* vt ostendat hanc inter notas & perscripta verba distinctionem & oppositionem. Ad hunc ipsum notarum vsum refero eam notarum apud Iuriconsultos significationem, pro quibusdam animaduersionibus, quibus veterum scripta carpebant, illisque locis signa quædam & notas apponebant, quibus ea configerent. *l. 2. C. de veteri iure enucleand. l. 10. D. de castrens. pecul. l. unic. C. de respons. prud.* Hinc sapius legimus in Pædectarum libris ex notis Pauli ad Neratium, Marcelli ad Iulian. &c. Quare notæ sunt annotationes, siue animaduersiones & castigationes libralicuius, aut reprehensiones, atque adeo notare sapius est reprehendere, arguere, infamare. Hinc nota infamia est: sic notæ causâ facta ex hæredatio *l. 18. D. de liber. & posthu.* quo sensu explicabis illud Tullij *lib. 4. de Republ. Censoris iudicium nihil aliud ferè damnato affert præter ruborem*: quia nempe censoriæ animaduersionis notæ non iudicia, sed præiudicia erant, quare qui notabantur à censore, deinde vocabantur ad iudicium. Neque nota est id ipsum quod infamia, neque notati iidem qui infames. *l. 2. C. de dignitatib.* Infames sunt quibus lex irrogat infamiam. Notati qui neque ipso iure infames sunt, neque adhuc in iudicio damnati, illis tamen aliqua hæret macula, & inter requirendos, aut accusandos vel damnandos adnotati sunt. *l. 3. §. lege, D. de testib.* Quo sensu quoque notoriæ sunt informationes ad iudicia. Gordian. *l. 1. C. de accus. Verum si falsis notoriis insimularis est.* Et Paul. *in l. accusatiōne. §. nuntiatores. D. ad Turp. Nuntiatores qui notoria iudicia produunt, notoriis suis assistere iubentur.* Augustin. *ep. 159. & 160.* sapius eodem sensu hanc vocem vsurpat. Apulei. *lib. 7. Sed ille qui commodum falsam notoriam pertulerat.*

Octauò denique notis vtuntur, veterum exemplo, ad rerum custodiam, dominium & proprietatem, quod ex antiquis annulis signatoris siue sigillariciis, qui habeant *καρπῆρα*, constat. Parthi Vononem Regem Roma accitum, Romanisque imbutum moribus, cum minus gratum haberent, illi inter alios Romanos mores obiciebāt *vilissimam vrensium annulo clausa*: apud Tacit. *lib. 2. Annal. initio.* Vopiscus in Aureliano *uxori & Filie annulum sigillaricium quasi priuatus inscripsit.* More enim Romano supellex, penusque omnis annulo signabatur. Plin. *lib. 33. cap. 1.* *At nunc cibi quoque ac potus annulo vindicantur à rapina*; quæ nuper realitè me memini. Hinc illa mater familias apud Plant.

Obsignate cellas, referte annulum ad me, Ego huc transeo, in proximum ad meam vicinam. Et serui cuiusdam querelæ. *Isti parcipromi qui salinum seruis obsignant cum sale.*

Clem. *lib. 3. pedag.* Christianis fœminis aureum annulum dat non ad ornatum, sed ad signanda ea quæ domi custodienda sunt. Lipsius *in lib. 2. an. Tacit.* refert effigium annulorum in Batavia erutorum adiuncta clauis, ad vsum videlicet signandi, aperientique. Plin. *l. c.* Iliacis temporibus nullum fuisse annulorum vsum docet, nam apud Homerum conditæ artis vestes, & vasa aurea argenteaque colligati nodi, non annuli nota sunt, quæ Plinij verba sic exponit Cuiac. *lib. 12. obseruat. cap. 57.* vt no- luerit Homerus vasa inuicem colligata fuisse significare, sed arcam in qua erant vestes & vasaposito operculo fuisse colligatam firmissimo nodo, ne quis ex ea quid subriperet.

Neque tantum ad custodiam notas imprimebant, rebus quas seruari à rapina volebant, sed maxime ad testandum dominium & proprietatem illorum, & dum quis videret cuius essent, aut ea non subriperet, aut vt subrepta dominus recuperare posset, & tanquam sua ab iniquo possessore vindicare, & idcirco singuli suas sibi notas proprias habebant, eoque pertinebat illa obsignatio & sigillatio: eò refero illud Martial. *lib. 9. Epigram. 88.*

Septem post calices Opimiani Denso cum iaceam riente Blasus Adfers nescio quas mihi tabellas Et dicit, modo liberum esse iussi Zenam, (seruulus est mihi paternus) Signa: cras melius Luperte fiet, Nunc signat meus annulus lagenam.

Quam sibi nempe propriam & seruari volebat, & omiffa in præsens cura de signandis manumissionis tabellis, cum iam crebris poculis & denso riente Blasus iaceret, & vix litteras omnes posset ritè exprimere ex graui capite, ex vino enim grauedo, *νῆσο ἰξ ὄρου καρπῆρα*. Sanè notæ quas seruis maxime fugitiuis impressas fuisse diximus, non aliò pertinebant, quam vt dominus illos repetere posset, & vt ad ipsum quoque ab aliis reducerentur. Neque in re vsque adeo perspicua, & omnibus retro sæculis vsurpata hærendum diutius est; debuit enim perpetuò cuiusque rei dominus illam ab aliis certa nota intermofcere. Atque hætenus de variis notis & ipsarum apud veteres vsu, non iniuncta fortassis aberratione disputauimus. Redeo in viam, & de mercium notis, quarum causâ suscepta erat disputatio, pauca quædam obseruo.

Atque in primis merces & res venales fuisse consignatas certis notis, constat ex mancipiis venalibus

nalibus, quorum pedes cretatos fuisse iam monimus. Cum ferui pileati venibant, eorum nomine venditor nihil præstabat. Quare eo signo, quodnam esset mancipiorum genus, & quæ lex venditionis, emptores intelligebant. Simili ratione mancipia bello capta coronis induta veniebant, & idcirco dicebantur sub coronis venire: vt ea itaque corona signum erat captiuorum venalium, ita pileus impositus demonstrabat eiusmodi seruos venditari, quorum nomine venditor emptori nihil præstaret: ita Agell. lib. 7. cap. 4. Et de notis ac signis rusticis, tum pecori, tum aceruis impressis diximus: Nam 1. *Georgic. Aut pecori signum, aut numeros impressit aceruis.* Vini quoque amphoras notatas fuisse docet Iuuen. *Satyr. 5.*

— *Cuius patriam titulumque senectus*

Deleuit multa veteris fuligine teste.

Nempe gyplatis, picatque amphoris affixa erant pittacia cum inscriptione, vbi natum sit vinum, & quo Consule conditum. Ibid. Iuuen.

Ipsæ capillato diffusum Consule potas.

Horat. lib. 3. *Carm. Ode 28.*

— *parcis diripere horreo*

Cessantem Bibuli Consulis amphoram.

Horreum dicit, quia in locis editioribus collocabantur vini apothecæ, & in eis testæ & amphoræ seruabantur fortassis vt facilius fumum biberent, & vinum inueterasceret. Quod docet Colum. lib. 1. cap. 9. ipseque Horat. eod. lib. 3. *Carm. Ode 8.*

Hic dies anno redeunte festus

Corticem adstructum pice demonebit

Amphora fumum bibere instituta.

Consule Tullo.

Et Tibull. lib. 2.

Nunc mihi fumosos veteris proferte falernos

Consulis, & Chio soluite vincla cado.

Denique Horat. lib. 3. *carm. Ode 21.*

Quocumque lectum nomine Massilicum

Seruas moueri digna bono die,

Descende Coruino inbente

Promere languidiora vina.

Et alibi.

Nec Lestrygonia Bacchus in amphora

Languescit mihi.

Cicero ad Brutum. *Vt si quis falerno vino delectatur, sed eo nec ita nouo vt proximis Coss. natum velit, nec ita vetere vt Opimum, aut Auirum Consequerat. Atqui hæc nota sunt optima? Credo. Sed nimia verustas, nec habet eam, quam quærimus suauitatem, nec est iam sanè tolerabilis.* Itaque notabatur vinum in cauponis & tabernis, ex quibus à vilioribus peti solebat, quare sibi ipsi detraxit Claudius apud Sueton. cap. 40. cum se olim id fecisse dicebat. Et Plutarch. in Timoleonte miratur fortunam Dionysij, qui è Tiranno Siculo Corinthi apud Oploaetricem commoratus, vinum è taberna petere cogebatur. In cellis quoque propriis amphoræ vinariæ, vt ostendi, notabantur. Quod idem de aliis rebus venalibus dicendum est, ad designandum patriam vel ætatem, numerum, mensuram, pondus, opificem, pretium & similia quæ in emendis, vendendisque mercibus obseruari solent, & quæ vix cognosci etiam à peritis possunt, nisi denotentur, interestque publicæ rei atque etiam priuatæ dominorum ad vitandas fraudes & tuendam integritatem commerciorum. Quare Franc. I. anno 1539. edixit vt vbi mercēs externæ, & exoticæ Lugdunum peruenirent, inibi obsignentur sigillo lilio, & sigillo Lugdunensis Ciuitatis. Idem circa pannos ex aureo aut argenteo filo textos edi-

xit an. 1542. Art. 36. & Carol. IX. an. 1564. 23. Februar. siue texantur in regno, & inde aliud alportentur, siue ex exteris regionibus in regnum inuehantur. Ipsaque constat experientia mercēs notari aliquo signo quo vel patria, vel opifex, vel pretium, vel mensura, vel denique dominus siue communis, siue singularis designentur. Suntque eæ notæ diuersi generis, & eæ ferè omnes quas nuper singillatim numerauimus. Aliæ siquidem sunt figuræ acn textæ in ipsa re, aliæ cereæ, aliæ plumbeæ, aliæ papiracæ, affixæ vel appensæ, continentque vel chiftras, vel singulares litteras, vel insignia, vel quædam alias figuras, quæ vix nota sunt aliis quàm ipsismet mercatoribus, qui etiam ex iis signis si quando subripiantur, sibi illas vindicare possunt. Quæ omnia non indigent alia confirmatione. De his pauca quædam quærenda sunt.

ARTICVLVS II.

Quæstiones de notis mercium, signis artificum, & symbolis gentilibus quæ variis rebus imponuntur.

An signum alicuius merci impositum arguat illum esse mercis illius dominum. 1.

Casus quidam singulares. 2.

Cuiusnam sint mercēs qua societatis signo notantur. 3.

An signum emptoris appositum rei venditæ illius traditionem possessionemque arguat. 4.

Quæritur primò an signum alicuius merci appositum, arguat ipsum esse mercis illius dominum? Ita affirmat Penna in l. *stigmata* 3. C. de Fabricensibus. num. 8. Si quis, inquit, agit pro bone vel equo mercato mercis gregis sui, seu armenti, licet non probet dominium eiusdem bonis vel equi: sufficit tamen probare, quod illo suo mercatui sic reperitur. Et alij apud Chastanæ. in catal. prima parte, conclus. 35. quia signum ostendit signatum, neque alia de causa mercatores habent signa & merca; sic falces & bale dicuntur esse illius cuius mercis sunt impressæ; stigmata demonstrant esse militem; signum appositum, arbores esse venditas, insignia denique & vexilla, dominum nauis: eaque de causa non licet neque sua propria sigilla & merca rebus alienis apponere, neque aliena suis. Probat præterea Penna ex citata l. *stigmata*; vbi Fabricenses ex stigmatibus brachio inuito dignoscuntur. & l. pen. §. vlt. C. de aqua ductu; Aquarij siue aquarum custodes hydrophyllacæ, nomine Imperatoris in manu signabantur, vt eo signo agniti ad alios vsus non ducerentur, neque agrariarum aut operum nomine tenerentur: assert & l. 1. sub fin. D. de seru. fugitiuis; illorum enim nomina & notæ diligenter inspiciuntur, vt ex illis dominus ipsorum inquiratur. Denique Paul. in l. quod si neque 14. D. de pericul. & commod. rei venditæ. ait, *Videri trabes traditas quas emptor signasset*; quia trabes nequeunt ad alium finem signari.

Placet nihilominus cum Strac. de mercat. par. 2. num. 9.

num. 9. & pluribus quos ibidem adducit, quibus postmodum adhæsit Malcard. de probat. conclus. 105 2. n. 9. ex eiusmodi signis & notis non duci nisi coniecturam & præsumptionem, non verò plenam probationem ex qua possit sibi mercator falces mercium, ipsaque mercēs vindicare, nisi accedat alia coniecturæ, & circumstantiæ quæ probationem angeant, & illam plenam aut semiplenam efficiant, vnde possit à Iudice cõcedi aut negari iuramentum in supplementum; alioquin infinitis fraudibus daretur occasio, facile enim foret eiusmodi signa & notas corrumpere, vel imitari, & rebus non suis apponere aut ab alienis auellere. Solentque interdum ipsi mercatores ex mutuo consensu commutare sua signa in mercibus distrahendis, & vnus aliquando sub nomine alterius bene volentis suas mercēs occultat. Denique cum aliquando integros falces mercium suo signo notatos distrahant mercatores, & emptores illos non resignatos aliò mittant, possent longo post intervallo primi venditores sibi eiusmodi falces vindicare ex suo signo, neque exceptione repelli possent: idque maxime in equis illutris aliqua nota insignibus facilius contingere possent. Quis verò dicat probatione tot passim fraudibus obnoxiam, firmam esse? Quæ verò affert ex iure Penna, nihil prorsus efficiunt. Nam stigmata illa inusta Fabricensibus & Aquariis, signa publica erant, quæ maiorem vim habent. Notæ verò seruatorum sole non probabant serui dominum, nisi alia quædam adiungerentur: quæ diligenter à Præfecto vigilum, vel à Præfide, ad quos fugitiua ista mancipia deducebantur, nquiri vult V pian. in illa citata l. 1. de seru. fugitiuis. Et denique potest esse aliquod discrimen inter notas personis & rebus impressas, quoad significationem & demonstrationem aliquam, vt statim monebimus. Denique Pauli dictum de trabibus signatis, quæ eo ipso traditæ videantur, supponit iam perfectam fuisse venditionem, solaque quæstio erat an ex signo appposito traditio & possessio colligeretur, quod fatetur Iurifconsultus, quia non potuerunt alia de causa istæ trabes signari signo emptoris, quàm vt demonstraret suas iam esse factas, & sibi traditas fuisse, non verò simpliciter, quia signum eius gerebant. Nam si ante venditionem eas signasset, vt eas ab aliis simul venalibus sibi emendas seponeret, an amabò ex suo signo illis appposito se illarum possessorem, aut dominum demonstraret? Et sanè sola signatio rei & mercis non significari eam traditam esse emptori, manifestè traditur illo ipso D. de peric. & comm. rei venditæ, l. 1. §. 2. vbi sic habet Vlpian. *Si dolium signatum sit ab emptore Trebatium ait traditum id videri. Labeo contra, quod & verum est. Magis enim ne summuretur, signari solere, quam vt tradere tum videatur.* Poterit igitur merx aliqua signari, alia de causa, quàm demonstranda traditionis aut possessionis, quæ proinde ex sola signatione certò nequit vendicari, vt vides in dolio signato ne summuretur, id est vnum pro alio supponatur. Atque ex his.

Colliges primò Sempronium mercatorem qui reperit mercēs repertas apud Caium mercatorem, eiusdem Caij signo notatas cum aliis ipsius mercibus, nihil obtenturus aduersus Caium, quamuis vnico teste probet mercēs suas sibi vindicare, suas esse, quia præsumptio vrgens fauet Caio, neque poterit deserti iuramentum in supplementum, quia vbi est præsumptio contra probantem, cessat iuramentum. Quare in hoc casu validæ probationes exiguntur contra Caium mercatorem suarum mercium, R. P. Gibal. De Negotiat.

suoque signo notatarum possessorem, vt ex sua illa possessione deiiciatur propter vehementem præsumptionem, quæ ipsi fauet.

Secundò Caius habet mercēs apud se proprio signo signatas, & simul signo Lucij, qui illas sibi vindicat, siue quia ipsi vtuntur eodem signo, siue quia simul signatæ fuerunt signo Actoris & Rei, vt aliquando fieri solet. Quid iuris eo casu? Respondet sapienter Straccha 2. parte citata, num. 83. & 84. fauere possessionem Caio, cuiusque meliorem esse conditionem, & vnã præsumptionem alteram elidere. Quare non poterit Lucius aduersus Caium agere publiciana actione, quæ non conceditur aduersus eum qui titulo possidet, vt DD. in D. de publiciana, fatentur; quia quando quis titulo possidet, duo habet, titulum nimirum & possessionem. Nihil igitur mirum est, si agentem publiciana, qui solum titulum habet, excludat; si verò vterque & titulum & possessionem habeat, vtriusque par causa erit. Quare aliunde quàm ex signatione proprio signo, definiendum erit à sapiente arbitro.

Terò Caius probat mercēs suo signo signatas esse, seque ipsamet signasse; neque quidquam amplius docet, sed ex ea signatione agit ad sibi illas vindicandas. At verò Titius licet signum negare nequeat, contendit tamen se legitimo titulo eas possidere, emptione nimirum, permutatione aliòve simili. Pronunciat Straccha aliis adductis num. 85. quia bona causa Titij ex titulo præsumitur: quod si Titius reus nihil aliud probarit quàm se eas possidere, neque etiam Caius actor quidpiam aliud assertit quam suo signo à se signatas illas olim fuisse; non idcirco tamen Titius sua possessione spoliari poterit, cum Caius actor nondum sufficienter euerit vindicare se posse eiusmodi mercēs, & sibi possessionem illarum adiudicandum esse. Debet itaque Index amplius inquirere, atque Rei & Actoris conditionem, ingenium, mores, mercium valorem, qualitates locorum, & mercimoniorum rationem, aliaque similia adiuncta sapienter expendere, & videre, an iuramentum in supplementum deferre, aut non deferre, causa genus & æquitas patiatur.

Quæritur secundò, An ex communi societatis signo merci appposito liceat colligere eam mercem & societatis esse, & singulorum, omniumque sociorum, secundum leges societatis inter se inita. Consueuerunt enim mercatores, vbi inter se societatem coeunt titulum illi & veluti formam quandam, aut potius nomen dare, quo in omnibus contractibus atque rationum libris, apochis, literis, aliisve vtuntur: verbi gratia Societas Ioannis & Pauli, & subscribunt litteras *Ioannes & Paulus*. Sumunt præterea signum aliquod ex communi consensu, quo & in libris suis & inscriptionibus, atque in obsignandis mercibus vtuntur. Quæritur igitur, an illa sigilli communis appositio perpetuò totam societatem, & singulos omnes socios obliget: Verbi gratia tres mercatores coeunt societatem emendi, transferendique Venetias quantam possent croci quantitatem; & singuli duas sarcinas coemere, quas omnes numero sex, vnus ex illis nauis imposuit Venetias transferendas: sed direpta à pyratis nauis, amissæ sunt omnes istæ sarcinæ, quarum deinde quatuor recuperatæ sunt, & illæ duæ quæ fuerant vectoris desideratæ sunt. Quærebatur igitur an amissarum sarcinarum damnnum & periculum tribus sociis commune sit, supponimus

M enim

enim nullam fuisse culpam vectoris amissarum fascium domini. Respondet sapienter Baldus ea de re consultus, *consil. 416 in 1. volum.* inquirendum esse an societas inita fuerit in croco, siue croci fascibus; ita ut illa croci quantitas facta fuerit communis ad lucrum inde per commercium capiendum; an verò sit facta solum societas pro lucro ex ea croci quantitate redigendo; pra rata scilicet quantitatis croci, quam quisque colligeret: hoc enim postremo casu non erant communicatae croci sarcinae, neque factae erant communes omnibus sociis, sed manebant suae singulis propriae, quamuis lucrum ex eis proueniens commune foret. Cuiusmodi societates sapienter fieri ostendimus *opere de usuris lib. 5.* quo etiam casu perissent ex sarcinae vectori illarum domino. An verò fuerit facta societas ista ad lucrum dumtaxat, an verò crocus communis redditus, ac proinde ad societatem eius periculum pertineat: si aliunde constare nequeat colligendum erit crocum communicatum fuisse ex signo communi societatis, omnibus & singulis sarcinis appposito; ex adiectione enim signi omnibus communis mutua possessio tradita cenetur.

Quaeritur tertio an signum emptoris ab ipso rei venditae sciente, & patiente venditore appositum, possessionem iam captam esse annuat: v. g. nauis quis à se emptor sua appendit insignia, an illius possessionem eo facto cepit: ita plurimi docent: alij negant. Et sanè videntur Vlpian. *in l. 14. D. de peric. & commodo rei venditae*, & Paul. *in l. 14. D. eod.* sibi contradicere, ut iam diximus. Distinguendum igitur est; vel enim signum appositum fuit ante perfectam emptionem, vel illa perfecta. Si primum, non acquiritur possessio per illam signationem, sed solum notatur, quod emendum est. Si secundum, vel solius traditionis causa potuit apponi signum, vel aliquo alio fine, ut dicebat Vlpian. in doliis, quae notantur, ne facile mutentur. Primaria signatio arguet traditionem, non verò secunda; quo modo facile duorum Iurisperitorum diffidia componuntur. Debet autem illa signatio fieri, sciente & patiente venditore, qui aliter non censetur tradere rem venditam, ut patet.

ARTICVLVS III.

An liceat suis mercibus ac rebus alienum signum, & proprium symbolum alienis apponere.

Quid sit Gentilitia tessera. 1.

Eius tessera & scuti partes. ibid.

Varia genera tesserae scutariae. 2. 3.

De tesserae scutariae nobilibus. 3.

Plura genera tesserae. 4.

Origo gentilitia tesserae. 5. 6.

Quando liceat suam tesserae scutariae operi publico apponere. 7. 8.

Emptor rei emptor sua symbola iure apponit. 9.

Idem licet proprietario, cum prerogativa tamen scuti Dominici. 10.

Non licet symbola aliena dignitatis assumere. 11.

Neque etiam aliena familiae. 12.

Nemo impediri potest ne sua rei symbolum apponat. 13.

An id liceat in re litigiosa. 14.

Non licet aliena symbola sumere. 15.

Quomodo gentilitia symbola in extraneum transire possint. 16.

Quomodo alienis rebus sua symbola quis imprimat, & aliena suis. 17.

Quid de notis & merchis mercatorum sit sentiendum. 18.

Quid de signis artificum. 19.

Quid de signis societatis mercatorum, aut artificum. 20.

Hæc quaestio fusiùs patet; nam de quibuscumque rebus & non solis mercibus, neque de signis quibusdam & notis dumtaxat, sed de ipsis quoque gentilitiis symbolis institui potest. Quare Bartol. tractatum de insignibus & armis edidit, Chassanæ. *in 1. p. catal. à conc. 106.* & alij Consulti iuris varias hac in parte quaestiones excitant, quas commodiori loco vix liceat explicare. Paucis itaque quae ipsi fusiùs disputant, nostro more & methodo complectemur: originem porò gentilitiæ tesserae ex Gallica formula, eiusque vsu gemino tractatu Philibertus Monetus noster, veteribus Romanis incognitam materiam latissimè scripsit, quam alij barbarè expresserunt. Itaque eius maxime verbis utemur, & circa naturam, partes & varia genera scuti tesserae eum ferè exscribemus, ne & nos ipsi barbari esse cogamur. Atque ut à definitione ordiamur; gentis symbolum siue tessera est absolutum corpus hieroglyphicæ iconis ex colorato vel sculpto solo, atque ex symbolica imagine, substrato solo appicta constare. Alias definitiones dabit author verè Artis, *cap. 4.* Nobis non vacat illas expendere. Porò non ex omni generis iconibus, omnique metallo aut colore conficiuntur hæc symbola scutaria, sunt enim tantum quini colores. Metalla duo, vellera item duo. Colorum quidem genera sunt purpureum, seu molochinum, miniatum, seu rubrum, cyaneum, seu caeruleum, prasinum, seu viride, furnum, seu pullum aut atrum. Metalla duo aurum & argentum, aut cum hæc defuerint ipsorum loco croceum & candidum. Vellera verò siue dyphthere, pelles, alictæ scutarij laterculi sunt Ponticum & petasites. Ponticum vellus est muris Pontici exuuium candidi villi furis maculis plani muscarij specie aspersi. Petasites seu Cymbalites, dyphthere est factitium vellus ex perpetuis petasis, vel cymbalis celsioris & æqualis tubi, ac breuioris oræ depictum. Ex variis istis coloribus & metallis ac vellerebus constatur scutum & Icon Hieroglyphica, quæ in eius solo depingitur, sculpturæ, cuius in schemate posita est maxime ratio & natura totius gentilitiæ tesserae: quare parmae solum siue scutarius laterculus, membranam exprimit singularis cuiuspiam commentationis stylo aut prælo consignandæ. Icon verò hieroglyphica sub oculis subicit characteres ipsos aut ex characteribus expressam commentationem. Itaque sic depictum scutum refert Aegyptiaci vsus hieroglyphicum mysticumque codicè, cuius coloribus ac figuris abdita lateat illustris quæpiam sententia, ideoque superficialia scuti area, merum est ipsius corpus exanime: Icon

verò

verò hieroglyphica eiusdem est genuina anima, & germana vita. Sunt porò eiusmodi symbolicae imagines sapienter instituta, ut eis ante oculos positis, Gallicæ nobilitatis animus ad cella perpetuè cogitanda, & audenda intendatur, heroicisque perpetranda facinoribus, ipsis continenter exerceatur. Junior equidem nobilitas quoties coniecit oculos in gentilitias parmas per illustres imagines ab Maioribus suis insigni virtute quæsitae, atque ipsorum aliquando Regum exceptas manibus, non potest non toto animo commoueri, & vehementius exacui, ad eadem illa concipienda facinora, quæ tam claris magnificisque præmiis fuerint honestata. Et sanè hæc symbola scutaria per Gentis capita ad posteros hæreditario iure transcribuntur. Vnde multa schematum varietate viurpantur peculiaribus suis cuique attributis, uti eiusdem aut diuersæ stirpis familiaræ nobiles interdistinguantur. Quare dicantur gentilitia symbola, scuta, parmae gentilitiæ, auita insignia, alitque eiusmodi nominibus, quibus familiae & gentis alicuius proprium esse illud scutum, aut symbolum siue tessera, significetur. Francico vocabulo nominantur *Armes*, *Arma*, quod perquam varias notiones, multiplicisque vsus secum inuehit. Frequentius autem pro hieroglyphico ac proprio nobilis familiae insigni. Oportet verò hieroglyphicam eiusmodi iconem vel natura sua vel ipso vsu, vel viroque ex capite pulchra, probæ, ac insignis rei significationem præferre, uti cum eo sine apte consentiat, quem hieroglypho scutario proprium esse diximus. Quare connectarium est, scutarium imaginem non nisi ab egregie perito naturæ, artis, morum & rerum in experientia positarum, rectè excogitari posse, ac constitui, aut ab eo certè cui addit multus vsus rei scutarie. Vnde sit ut sculptores, pictores phrygiones, & huius generis artifices alij iustarum proportionum, & affectionum ignari quotidie admitterent non mediocriter complurum familiarum illustriū scutarie imagines, uti monet Philibert. Monetus. *tract. de vsu gentilitiæ tesserae ex Gallica formula, cap. 13. & 30.* ex quo nos hoc loco proficimus. Id verò duobus illustribus exemplis demonstrat: nã veterim à Gallia Scriptorum quidam parum circumspecti, & rei gentilitiæ tesserae ignari, cum primorum Galliarum Regum aurea lilia perperam depicta casu obseruassent, ea pro totidem bufonibus lumpsērunt, & scripto prodiderunt, qua edenda fabula magnam vim hominum in errorem induxerunt, in medio scilicet floris folio bufonis caput & corporis truncum, in reliquis duobus foliis minutioribus ac pendulis anteriora bufonis erura; posteriora vero in bifido libræpede productius inflexo sibi comminiscentes. Sed considerati homines & historici periti vanū id commentum præcū amandare. Sanè veteres illi hoc dumtaxat argumenti afferunt ut suum illud commentum de bufonibus probent, in Rhemenibus parietinis quibusdam ab se obseruatis scutarie Regum tesserae appictos esse bufones, sed minime malorum hominum oculos parum acutos, etiam vehementius hebetebat multa inscitia disciplinæ tesserae. Cur enim pari studio non coniecerunt eosdem oculos in primorum Regum sepulchrales effigies, & attentius inspexere liliis perspersos amictus Regios, & in iis Clotarij I. liliatos etiam ipsos calceos, ad Beati Medardi Successionensis ac in eadem, æde descriptam liliis tunicam Sigiberti Mediomariensium Regis, vnus ex Clotarij filiis: Lutetiae ad sancti Germani liliis expressum sceptrum Chilperici, alterius ex Clotarij filiis? Quidni præterea aduerterunt exadificatas à primoribus illis Regibus sacras ædes, au-

R. P. Gibal. De Negotiat.

licasque basilicas, & inaugurandorum Regum vetustissimos codices rituales, quorum omnium notitia ipsorum animos omni allucinatione abluisset. Immo isti bufonum præclari diuinatores, densam luminum suorum caliginem vel sponte proficentur, cum adiciunt primoribus nostris Regibus tesserae etiam icones, fuisse, vel tria diademata, vel aras totidem, atque propius fit nihil, quin admittant vltro eorum, quæ de his tesserae commenti sunt, omnino nihil fuisse, sed nihil aliud quidpiam, quod nequiuertunt despiciere, ut quæcumque de hoc argumento prodiderunt, temerè diuinare visi sunt, non certis rationibus colligere. Sanè Regum diadema in ouatam figuram modicam inflexum, & ad imum latus vtrumque fluctantes corymbi, ab negligenter expressa lilij specie parum discedit, ideoque rudibus in symbolica disciplina oculis, erroris causam facile potuit suggerere, quibus item procliuè fuit, ut imponeret auitæ imago quæpiam non vulgaris, vtraque autem, & diadematis & arulae figura inani bufonum commento locum in historia eodem allucinationis genere preparauit. Neque cogit ea ratio, quam qui in hac controuersia stant à bufonibus, ut congruentissimam afferunt, quod Franci Principes ad Khemi ostia & Batauos palustrem incolentes plagam, quadrantia maxime natali solo scutaria symbola sibi legenda duxerint. Verum bufonicum hoc gentilitiæ parmae emblemata, haud ineptè quadrauerit assiduo ranarum piscatori, & lymacum legulo, cum ex eis in foro venalibus aliquid pecuniolæ coegerit: nihil verò indignus, nihil intolerabilius fingi, dicere potest, quam ut foedæ eiusmodi tesserae iummis & bellicosissimis Principibus adtribuantur. Equinam Aegyptiorum, equi Gymnophitarum, equi reliquorum toto orbe sapientium & eruditorum in bufone hieroglyphon obseruauerunt, quo designetur virtus quæpiam digna Regio nomine, atque fatigio. Cæ eamus itaque stuporis longè minus nostris in Regibus fuisse, quam ut tam intulit & foedæ parmae symbola sibi alacerint, atque prius quam è cælo eis mitterentur lilia, quidnis aliud à bufonibus in scuto prætulisse. Ita eleganter Monetus *cap. 30.* non dissimile in re scutarie deceptionis exemplū affert eorum qui quatuor B. G. ætas illas Orientis Imperatoribus in tesserae emblemate solemnes litteras nobis iactauerunt, etiamnumque iactant pro totidem vel ocularis conspiciunt, vel chalybeis ignariis, cū quodlibet quaternorum Beta B. præferret Græcum verbū, è quibus omnibus constabat elogium de Imperatorū cuiusque potentia hoc verborum contextu *Rex Regum, & dominus Principum in alios dominantium.*

Diuersi verò generis sunt hæc scutaria symbola siue tessera scutaria. Nam primò quædam est vetus aut gentilis & auita, quædam recens & aduenticia, paucarumque ætatum & stirpium in gente quæpiam ex instituto certam ob causam assumpta, quædam nunc primum ab aliquo adscita. Secundò quædam sunt à Principe datae gentilitiæ tesserae; quædam à singulis variis de causis assumptæ; mos enim & vsus bellicæ virtutis inclytorum pugnarum remunerandæ is fuit in Gallia maiorum ætate, uti post pugnatas celeberrimas pugnas, qui bellatorum se claris facinoribus maxime conspicuos perstitissent, ij ab ipsis Regibus aut integro nouo scuto symbolico, aut per insigni, certè aliqua imagine familiae scuto vetusto inferenda, virtutis ergo & ad rectè factorum memoriam honestarentur, cuius antiqui moris illustria exempla hæc affert Monetus *cap. 13. citati operis.*

M 2

Arnau

Arnaldus Comenianus Conferanorum Vicecomes, auratam parmam tulit puniceo limbo præcinctam, qua tessera ipsius maiores cohonestarat Carolus Magnus, in testem scilicet auerit ipsi Regi constantis, & illustri operæ militaris aduersum Saracenos in Hispania, ut Ionuillus refert in historia. Petrus Saluagnus Boëssicus Toparches auream scuti aream fabulari aquila bicipiti depictam, liliatoque Regij hieroglyphi limbo præcinctam tulit, quo margine Francico eum suo merito donauit Rex Philippus, ut principem auctorem transcribendæ Delphinatis prouinciæ ad Regnum Franciæ maximos natu liberos. Ioannes Aurelianicus Ludouici Aureliani notus, ob singularia bellicæ virtutis facinora, incensuræque in tuendo orandoque regno studium, Caroli VII. Regis decreto, post depulso Aurelianorum obsidione Britannos, eodemque sæpius victos, argentæam lineolam ab dextro per Francicæ lilia traductam posuit pro fabulari linea spurij natalis nota. Ioanna virgo Aurelianiensis, quod cum Ioanne Aureliano fortissimè ac fidelissimè pro Gallia in Britannos depugnauerat, eodem Carolo Agonetheta ac munerario accepit in Cæsariæ parmæ area auream in apice coronam, stricto & in palum stante gladio argenteo eum muniente ad copulum decusse aurea suffultam, gladij latera cingente singulo lilio aureo. Albertus Dynastes ex Froëllardo Francicis liliis obfitam aream ab Carolo VII. tessera munus accepit, qui Dynastes fuisse videtur Carolus Albertus Druidensium Comes, Francicæ militiæ Magister sub eodem illo Rege, qui quadripartitum scutum tulit ex binis quadrantibus Francica forma liliatis, & reliquis duobus puniceis. Cleromontani Dynastæ apud Delphinates coccineam parmam argenteis clauibus duabus murò decussatis insignem præferunt, & quidem munere Pontificum Romanorum compendant huiusce familiaris singularia studia, & opportuna subsidia Ecclesiæ collata. Neque enim ad memoriam configuandæ, numerandæque solius bellicæ virtutis, sed alterius, cuiuslibet insignioris conferebantur à Principe hæc symbola scutaria, hodieque conceduntur. Carolus IV. Imp. concessit Bartolo, ut ipse met testatur in tract. de insignib. & armis, parmam auream cui appictus esset leo animatus bifida cauda. Præter hæc scutaria symbola à Principe concessa, sunt & alia quæ sibi quisque ex aliquo illustri factò, aut casu sumpsit, aut communi consensu & voluntate accepit, quæ deinde ipso vsu ab omnibus atque ipsis Principibus probata fuerunt cuiusmodi erant plurimæ tesserae symboliæ quas suis scutis, sagis, gladiis Milites & Duces impulerunt, quorum exempla passim prostant. Est verò magnum discrimen inter istas gentiles tesseras in monumentum virtutis à Principe concessas, & alias sponte, aut aliunde quàm à principe sumptas. Priores enim illæ præcipuis quibusdam iuribus gaudent, quæ dabit Bartol. tract. citato, & Chassan. in catal. 1. part. conc. 36. sunt enim in primis maioris dignitatis, ut patet in testamento à Principe factò. Deinde à nullo prohiberi potest illorum insignium vsus, modo tamen ea symbola scutaria non sint alicuius alterius stirpis aut familiaris, nulli enim intendunt officere Principes, neque iuri alterius derogare, quocumque erga alium se liberales exhibent. Si plures habeant eadem prorsus scutaria symbola, neque de ipsorum prioritate aut antiquitate constet, qui præferit à

Principe donatus scutario suo symbolo præferri in omnibus debeat, si cætera paria sint, æqualis v. g. dignitatis existant: si duo Aduocati haberent similia aut dissimilia scutaria symbola, quorum vnus à Rege accepisset, alter sibi suum sumpsisset, prior ille præferendus foret. Si verò Regni Cancellarius suam sibi parmam tesseraariam fingeret, præferendus nihilominus paritè, aut alteri inferioris dignitatis qui à Rege accepisset.

Tertio diuiduntur scuta tesseraaria in nobilia & ignobilia siue plebeia, atque inter nobilia plurima sunt discrimina, pro nobilitatis gradu, dignitate & ordine. Sic tesseraarium fastigium, siue cymation, coronamentum, & hyperaspis, est vel certa nota insignis dignitatis, vel germanæ & vetustæ nobilitatis symbolum, & ea propter plebeis omnibus sanctiõne Mulotæ interdictum. Vniuersarum verò hyperaspidum augustissima est corona, simulque illustrius inter Dynastarum honorum index. Et quidem summi Pontificis tesseraarium scutum triplex ex auro tyaras perpetuò integrit & exornat: Cæsarium autem Regum, Principum, Ducum, reliquorumque Dynastarum symbolum clypeum obuehat vel corona, vel galea, vel vtraque pro ipsorum arbitrio. Et galeata quidem hyperaspis, hyperaspidum omnium gentili scuto maxime affinis & communis est; uti quæ clarum Equestris laude nobilitatem graphicè depingit: tamen aurea corona Dynastica dignitatis longè plus habet, & galeatum quidem fastigium, quo pluribus foratum est luminibus, hoc nobilissimum est, & augustius, plura verò pauciorave lumina æstimantur ex ratione ac modo imperij quod quisque nactus sit in obnoxios sibi homines. Nam plura eiusmodi lumina aut oscilla potiore dignitate indicant, pauciora inferiorem conditionem arguunt. Quare vnde deciforis galea fastigiaria Imperatorum & Regum est singulariter propria, ut quibus longe sit latius imperium quam cæteris, & plus iuris in alienas actiones adiudicandas. Nouemforis supremo iure Principibus, Ducibusque destinatur, heptaphylos galea tesseraaria Marchionibus, Comitibus & eiusmodi Sarrapis adscribitur. Quinqueforis Regij ordinis torquatis Equitibus & Baronibus assignatur. Triforis nobilitate auita claris hominibus. Denique cæca galea coronaria & fastigiaria peculiaris est nudæ parmæ, & pinnati vexilli nobilibus viris, Equestris iuris, tituliue inter nobiles exortibus, ut quibus in neminem competat iurisdicctio & Dynasticum Imperium. Quare plebeia ac obscura notæ homines plerique tota Gallia, qui posito è saxo plusquam dimidiati toreninatis locant insculpendas sibi fastigiarias cassidas, & quidem non paucioribus luminibus quàm ipsas Principum galeas coronarias, grauius omnino peccant, neque tam insolentis iuris ac moris multorum annorum vsu exultatione obtédere possunt, quasi præscriptiõne quadam possessionem fastigiata Principum ritu galeæ sibi vindicatum opinentur. Metuendumque illis est ne tandem Principes sui iuris vindices accertimi insanis hisce toreninatis & acroteris ventrem facientes, parietes eradi & penitus complanari iubeant. Interest quoque an galeasit obuersa an obliqua: qua verò ratione discrimen est inter galeas fastigiarias scutorum, ita & inter coronaria cymatia; quamuis enim in tesseraarij clypei & fastigiariis emblematis augustissima sit corona, illa tamen minime quadrat in omnes quibus sit ius fastigiandæ parmæ symboliæ, nisi ex stirpis aut dignitatis claritudine habeant quoque ius coronam imponendi parmæ symboliæ.

Tunc

Tunc vero vel solitariam nudo scuto adhibent, vel aduentitiam & lociam iniunctæ alpeo cassidæ imponunt, & sicut in fastigiariis cassidis luminum numerus gradum dignitatis inter eos distinguit, qui eo genere scutarij vtendi prærogatiuam habent; ita varia magnitudo, figura & ornatus coronæ diuersas eorum describit conditiones, quibus est ius coronandi ad fastigium gentilitij clypei. Nam Cæsariæ Parmæ corona est oblongæ conicæ, ab summo disclusæ in miram figuræ, ex diremptorum quadrantium hiatus cuspidem emittens auro infessam globo; aurea item fastigato cruce. Francicæ scutarij fastigij corona ex auro solida est supernè clusa, cameratis quatuor circuli quadrantibus in communem globulum coëuntibus aperta, frequentibus illuminata gemmis, vulgarij flosculorum vice tredecim conuicta liliis, singulis eorum ad imos circuli quadantes, binis ad singula quadrantium interualla, decimo tertio tetragono & cæteris ampliori ad summum coronæ apicem conspicuo. Regio stemmate Francorum Principum fastigiaria corona supernè aperta, liliis ad angustiore callum perspergitur, & celsioribus in flosculis describitur. Principum & Ducum supremo iure vtentium celsioribus florum seruis est intermixta. Marchionum depressionibus quatuor distincta in orbem floribus ternis, ad singula eorum interualla extantibus cuspidibus, eminentiore qualibet trium medio, grandius margaritarum cunctis in apice perferentibus. Comitum orbe aureo conitatur breuibus echinis præfixo, magni modi margaritas gerentibus. Baronum est traiecta linea inferarum margaritarum spiræ. Prouincialium Rectorum recentis moris ac vltus fastigiaria corona ab Ducum corona modico discrimine discedit, quod huic aureus inditur flosculus, illi argenteus, ilque implicatus. Mulieres coronario scuto fastigio eodem quo mariti vtuntur, quare Regiæ Francorum fastigiariam coronam eadem effigie, qua ipsi Reges, sed modi minoris adhibent. Ecclesiastici quoque Ordinis viris sua sunt scutaria fastigia. Pontificis quidem Romani est triplex tyara aurea decussatis binis clauibus aureis insidens, cæruleo colligatis vinculo. Cardinalium est ipsamet purpurea causa Cardinalitia, senis vtrumque pendentes lororum muscariis. Archiepiscoporum est ipsorum cruce ac mitra in transuersam faciem iacentibus constat. Episcoporum ex ipsorum pedo & mitra aduersa frontis collocatis. Mitratum Abbatum ex ipsorum mitra in alterum latus obliquata. Abbatum vero mitra exortium, ex eorum simplici lituo componitur.

Verum præter duo illa clypearia fastigia, galeatum nimirum & coronarium, accedit aliquando illius fastigij aliud quoque fastigium siue cimati acrostolion, aut acroterion. Francorum Reges acroterij eiusmodi & coronidis vtuntur tetragono lilio. Regio sati sanguine Princeps diogono lilio, neque fas est nothis Principibus, licet natalium vitio absolutis, gentili acrostolio scutarium fastigium coronare; ideoque Ioannis Burgundorum Ducis spurij liberi nouum aliud sibi sumpserunt, auream scilicet arborem, qua clypeate fastigium coronarent. Scotorum Reges gentilis parmæ cymatia leone assidente fastigiant. Lusitani orbium caelestium sphaera, alij Principes capris, vris, paridis, gyphibibus, lupis, draconibus aut eiusmodi animalibus. Est præterea scutarij fastigij panicula, seu muscarij, diuerso tamen modo: nam alij

R.P. Gibal. De Negotiat.

pinnatam paniculam solam, alij solitarij acroterion: alij vtrumque scutario fastigio imponunt. Ipsum corpus muscarij siue paniculi fastigarij ex metallis & coloribus areæ scutariæ componitur; eius tamen extremæ fimbriæ symboliarum iconum metalla & colores expriment, sed fimbriis & alij colores, & alia metalla non infrequenter adhibentur. Germani & Belgæ, aliaque ad Septentrionem sitæ Gentes addunt alas & ptera siue peromata fastigiaria, alij pterygia & corymbos plumatiles: alij laqueatas vittas & vincula. Sunt præterea scuti atlantes, telamones & herma. Galliciani quidem bini Angeli, Scotici, duo monocerotes, Anglici pardus & draco, Neapolitani geminæ sirenes. Denique omnitemendum non est symboliæ parmæ conopæon; quod siue solidum, siue aliqua parte minutum, angustiore scutis affert dignitatem, & euehit supra vulgares parmæ tesseras ea prærogatiua destitutas. Et quidem quando umbella & sipariis instructum & absolutum est, Cæsarium ac Regum summi Ordinis dignatione ac iure proprium existit, cæteris eius prærogatiua exclusis Principibus, ac Ducibus, quibus permittitur dumtaxat palliolum siue clamys & penula, hoc est tabernaculi siue conopæi scutarij solitarij petasus, aut eiusdem solitaria siparia; quæ ex peculiari formula rei scutariæ palliolum, clamys, penula propriè appellantur, *Mantelet*, *non pavillon entier*. Habent & fœminæ laqueatos cinctus suarum parmarum. Verum inter vulgaris notæ matronas nobiles, & multò minus plebeias inter mulierculas hoc gentilis parmæ tesseraarium cingulum profanari non debet.

Diuiditur quartò scutarium symbolum in germanum legitimumque, & adulterinum ac neutiquam legitimum. Illud est quod apud nationem quamlibet illis constat imaginibus, coloribus & metallis, quæ peritorum sententia & vsus comprobant. Adulterinum quod imaginum genere, genuinis iconibus repugnantè constat, cuiusmodi foret in Gallia, si vel eius solo superficiario, vel eius imagini alia metalla, vellera, pigmenta, quàm quæ admittit mos & vsus Gallicus, adhiberentur; aut si eadem vicissim copularentur diuersis ab Gallici vsus ac moris commissionibus. Quamquam interdum singularis cuiusdam virtutis extraordinaria & perillustria facinora metallis in in metalla, & coloribus in colores inductis, & inculcatis, expressas gentiles tesseras Heroum quorundam eximunt, & absoluunt adulteratè imaginis scutariæ nota, & vitio. Nam Gotofredus Bullionius gentilis tessera auream crucem patibulatam & grandiore in argenteo solo tulit: Gens verò Montmorantia ante Mattheum Montmorantium, eius nominis secundum, in laterculo aureo gessit decumanam crucem argenteam; vtræque autem illæ scutariæ imagines sinceri ac legitimi schematis, nulla ex parte adulterati existimatae sunt.

Quintò diuiditur scutaria tessera in postulatitiam siue postulariam, & in non postulatitiam; quæ quia vulgaris & communis nullam dat causam inquirendi de extraordinaria icone, & inusitata commissione, uti facit tessera postulatitia, eo quod aliquid extraordinarium contineat, ut dicebamus de tessera gentili Gotofredi Bullionij, & Gentis Montmorantia; postulatitiam enim vnde illa inusitata & præter communes leges pigmentorum & metallorum in scutaria icone commissio.

M 3

Sextò

Sexto diuiditur symbolica parma in puram, nudam, planam, & in eam quæ aduentitiis figuris inuista, & infracta, atque primoris integritatis & puritatis ornatu minuta. Et quidem integræ, planæ, puræque icones scutarie nullam figuram nec notam extimæ fronti impressam habent: sed inuista ac infracta minuti schematis quidpiam appictum, affictumque gerunt, veluti alperlam maculam qua vitietur & lædatur prioris & planæ puræque tessere integritas, puritasque. V. g. Regum Fræcorum tessera scutarie integri, puri, planique omnino sunt schematis constantis ternis liliis aureis in triquetram speciem cyaneo laterculo impressis. At verò Principum Regij stemmatis pura plana que non sunt liliata symbola scutaria, sed clabulæ diagonio ductu infracta, quæ clabula infractioni clarus exprimentæ liliis ipsis olim obliquè incumberebat. Est porro hæc symbolicarum imaginum infractio inducta distinguendis & dignatione minuendis, seu minorum fratrum, seu spuriorum tesseras ab maiorum fratrum & ingenuorum potioribus symbolis, quod ad tuendum familiarum statum, & vnus eiuſdemque stirpis diuersas familias necessarium esse visum fuit. Peruadit enim ea infractio minorum fratrum posteros vniuersos, nec definit, quoad legitimæ successione explicatum ius decessoris proximum adipiscendæ hæreditatis maximè idoneum, capitis ac stirpis in tota cognatione prærogatiuo titulo instruxerit, ac planæ, puræque auorum tessere dignum ac potentem præstiterit. Violatur verò figura tessera infractio, & coactio. Infractio exercetur adiciendis minutis in tessere superficiem iconculis, integritati & puritati symbolorum leuiter officientibus: coactio fit adicitio typo aucta imagine scutaria, quæ idcirco dicitur ouusta, & coacta: & quamuis scutarie iconis coactio, & infractio eundem vsum, atque effectum habeant, & vtraque primiginie simplicitatem & integritatem detrahat, qua eius continetur vera naturæque nobilitatis ratio; in iuncta tamen coactio impresso typo non adeò scutarie imaginis insitam nobilitatem atque infractio violat. Porro omnium mundissimæ, minimè compositæ & simplicissimæ tessere scutarie, eadem quoque sunt omnium germanissimæ ac nobilissimæ, vtique ex ipsis naturæ ingenio, ad genuinam effigiem veritatis fictæ. V. g. puniceus leo in argentea atea: aurea fascia in Molochino solo, & eiusmodi aliæ pernobiles tessere. Nouarum autem iconum additamenta in scuti aream, aut aduentitij adiectio in prioris imaginis superficie, temerè, ac extra rem interposita, & puritatem & nobilitatem gentium symbolorum adulterat: quod si huiusmodi accessionis symbolice causa quæpiam grauior intercedat, cuiusmodi fuerit bellicæ fortitudinis luculentum aliquod facinus: cumulatius quidem & dicitur euadet gentile symbolum, non autem splendidius ac nobilius, quin etiam inde fuscabitur non nihil genuina ipsius puritas, simplicitasque, in quibus est positus tessere nobilitatis splendor. Quibus de causis Gallicæ omnes clara stirpe familie primoris originis scutarie symbola gestare simplicissima; & earum pleræque ad tesseram imaginem nihil omnino admiserunt. Quod Regum nostrorum confirmat auctoritas, nam per tot sæcula, tamque illustres incomparabili fortitudine quæsitæ palmas, tessereis & nudis liliis nihil vnquam symbolice accessionis attexerunt: rati videlicet, vel tenuissimum corollarium magnopere effecturum

luminibus Regij illius symboli, ac sua simplici & natua puritate longe absolutissimi. Ex eadem causa Garcias Ximenesios Cantabrorum Regum primus, & eius successores aliquot sæculis vsi sunt simplici ac pura area gentilis parme punicæ, nullis appictis iconibus: quam tesseram studiosè retinuerunt Albretij Dynastæ oriundi Cantabrics Regibus vsque ad Carolum V I. qui alterius quadrantibus Francico lilio confitis, & illis auorum miniatis, eam quadripartitus est.

Septimo diuiditur scuta tessera, in vocalia & loquacia suo auctori cognomina, quæ scilicet patronomiam duorum nominum interponunt, & in non vocalia. Priores illæ scutarie tessere neutiquam legitimæ sunt, sed redolent ridicula & insulsa Picardici ritus emblemata, atque plebeij & rusticani ingenij commentationem sapient. Et quamuis illustrium quarundam Gallie familiarum primores sui stipitis eiusmodi patronymæ tessere scuta gentilitia sibi quondam sumptuerunt, siue quod id tessere non intelligerent, siue quod eo cognito delectarentur: ex ea tamen vel opinionis vel consilij probitate ac innocentia, non desinunt eiusmodi tessere icones esse vitiosæ, quamuis aliunde multa commendatione dignissimæ existant illustres illæ familie, quod maiorum suorum iudicio & lectioe eo vsque detulerint, eorumque icones tessere ad hunc diem conseruauerint, neque ipsarum nobilitati quidquam ex eo vsu deperit, quam nempe ex sua, auorumque virtute & præclaris factis, non ex gentilibus symbolis accedunt, & possident, quamquam & facile accedere potuit vt ex aliquo egregio facto, aut insolito casu, ex quo nomen ad æternam memoriam sumptuerunt, tessere quoque scutarie asciuerint: vt posteri & ipso nomine, & symbolo gentilitio ad virtutem auorum excitarentur. Neque tunc adhuc esset tam exquisita ista symbolorum scutorum disciplina, aut præscriptæ illæ formulæ, à quibus hodie discedere religio existat. Quare vt de vocalium eiusmodi tesserarum nobilitate, aut popularitate pronuncietur, consulendam esse existimarem earum antiquitatem, obseruandumque tempus, quo primum in eam familiam inductæ sunt, & maximè omnium inquirendam esse causam, propter quam sibi & illud nomen, & eam scutarie tessere asciuerint.

Omissis verò plerisque aliis minoribus diuisionibus quæ fingi possent hoc loco.

Octauo scuta tessera alia sunt gentilitia, siue toti stirpi & genti propria, quæ in posteros & totam familiam transmissa sunt & transmittentur deinceps: alia cuiusque propria, & veluti singularia ac priuata, quæ ad familie & gentis reliquos non pertinent, vt in antiquorum Heroum, & Equitum quos nominamus, erroneis factis obseruare licet.

Atque ex hoc discrimine fas erit nobilem illam controuersiam dirimere de gentilitie tessere origine, quam aliqui à prælicis temporibus repetunt. Ex illo Davidis *Psalm. 48. vers. 11. Vocauerunt nomina sua in terris suis.* Quod aliqui explicant apud Chrysolom. nominantes in nominibus suis terras *ὀνομασάντες ἐπὶ τῶν ἐδάμασιν αὐτῶν τὰς γαῖας.* Aquila verò *ἐκάλειον ἐπὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαίων αὐτῶν.* Quorum omnium versum sensus est, vt fame celebritati studerent, nomen suum domibus, Basilicis, arcibus, obeliscis, pyramidibus, aliisque eiusmodi monumentis inscripsisse

inscripsisse; quæ tamen vnà cum ipsis ædificiis temporis edacitate perierint; quia vt ait Apollinarius in *ῥῆσις ὀνομασίων, ὅθεν ἐτίκτο τοὺ δαμῶνες.* De terra nomen habuerant, vnde gignebantur domiti. Inde verò ortum vt loco nominum & inscriptionum tessere quædam & symbola inculperentur inscriberenturque; alij recurrunt ad primas Hebræorum acies dum *Ægypto* excederent; singulæ enim Tribus sua geroglypha vexillis appicta aut insita, quæ auctorem Tribus designarent, essentque omnino gentilitia, gestabant, quæ elegantissimis verbis Antonius Millius expressit, quos in celeberrimi & omnium virtutum, disciplinarumque laude cumulatiſſimi viri, charam memoriam referre non pigebit hoc loco, & veluti emblemate nostrum hoc opus exornare. Sic igitur *lib. 7. Moysis viatoris* cecinit suauissimus, & qui veteribus omnibus non nisi ætate posterior existit Poëta.

— *Et detra in fronte Nabasson
Fulgentemque auri radiis, minioque Leonem
Adentem, parij præfert insignia regni.
Consequitur clypeata phalanx: iunguntur utrimque
Zabuli Issacharisque manus, queis propria pendens
Suppara, & insignes pro auito stemmate sortes.
Anchora fluctifono Zabuli in litore puppim
Alligat, argenti turgent vada carula spumis.
Issachar inuictum questu lactante laborem
Suppositis oneri costis testatur Aselli,
Fertilibus patiens vltro pecus accubat arnis,
Cui medio geminus stans auro terminus heret.
Lanam aciem ducit Princeps Rubenos Elisur
Mandragoris humana procul simulantibus ora
Insignit vexilla cohors, medianque coronat
Humano vultu faciem, quo callida philtro
Amula vota Lia illusti mercata maritum.
Rubeni accedunt Simeon & Gaddus in armis,
Et commota locant sociis tentoria castris,
Fulgentem argento Simeon suspenderat ense
Pro signo, quantum, quo lydera terret Orion,
Fulgurat, & velo ludentes verberat auras.
Ferreus & toto cataphractus corpore miles
Gaddiatum labarum grauat, vt duo protegat vnus.
Tertia Ephremæis acies viget incluta turmis;
Elysamas pubem ducit, niueique iuueneci
Taurinam attollit speciem, qui vomere forti
Niliacas vertit glebas; hunc copia pomis
Obvris, & frugum sertis armona coronat.
Cognata hunc propior sequitur legio Manasses
Rhinoceros tenens cornu; placidosque labores
Taurorum armata stimulat protegit ira.
It comes ille rapax fratri lupus, acer & ipse
Irarum stimulis, quamquam languente senecta
Editus, obtinuit materno funere vitam.
Stat spoliis prædo in medijs, ebuloque cruentum
Faucibus & victu velum lupus haurit hiansi;
Inde lupi legio galeas de pellibus aptat.
Daraadum iam quarta acies vicina locatur
In medijs, laterique hæret conclusa sinistro.
Extrulit immanem telo volante Ceraſtam,
Purpureis cui terga hærent lincientia squamis:
Senu apex capiti assurgit, nunc astra laceſſit
Assultu, nunc depositum caput orbita condit,
Vt pedum plantis, vt clam insidietur equorum
Calcibus, excussosque equites vorat ore trilingui,
Iam cupit extremo mundi dare vulnera telo;
Collectamque fouet rabiem sub dentibus atris
Mordebit coluber, postremaque toxica sparget
Regulus heu! ima Danos de face creatus;
Va populis, quibus hoc spumabant felle venena.*

*Nephtalida iuxta pugnant, ceruumque tuentur
Emisum maculis, campoque patente volantem.
Necdum fata sciunt patriis olim edita fastis.
Ille dabit campis strages, pugnaeque timorem
Excurret pressus canibus, sanguine lastrati
Ad Cissonis aquas Sisaram fuso agmine uertet,
Eripietque suos. Ceruo dux femina belli;
Femina diuino fundens mera mella lepore.
Denique triticeis Aser clarissima libis
Signa mouet, puro suspendens farre maniplos,
Hinc & purpureis mensis accedere Reges
Optabant, ad delicias suauissima liba.*

Vides graphicè descripta gentilitia symbola & vexillorum hieroglypha, à quibus cur nostra deriuata esse negemus? maximè cū deinde hic mos apud Hebræorum Ducum posteros perseuerauerit, vt videbamus in Dauide, & ex *lib. 1. Machab. c. 13.* manifestè constar. Nam Simon *Ædificauit super sepulchrum patris sui & fratrum suorum adificium altum visu, lapide polito retro & ante, & statuit septem pyramidas, vnã contra vnã, patri & matri, & quatuor fratribus, & his circumposuit columnas magnas, & super columnas arma ad memoriam æternam, & iuxta arma nauis sculptas, quæ videntur ab omnibus nauigantibus.* Ecce tibi monumento siue mausælo, quod æternæ parentum fratrumque memoriæ erexerat Simon, inculpta hieroglypha nauium, & arma quibus egregiè pugnarunt appensa: quod enim aliqui periti viri hæc arma exponunt de tessere scutarie quas Gallicè nominamus *Armes*, insulse faciunt. Malunt alij accedere hanc originem ab imaginibus quas anaglypho, vel diagrapho opere prælici Heroes in clypeis gestare soliti erant, vii frequenter obseruabis apud veteres historicos ac Poëtas, Græcos Latinoſque, Aristophanem, Æschylum, Euripidem, Herodotum, Diodorum Siculum, Virgilium, Senecam, Ouidium, Claudianum, & cæteros. Sanè Xenophon & Philostratus aiunt auream Aquilam anaglypho opere clypeis bellatorum incisam fuisse *ἑστῆκεν ἐν κλεῖν.* Alij recurrunt ad maiorum imagines, quas Græci Bellatores in gladiatorum capulis vel scutis vnà cum tralatiis quibusdam symbolis graphicè incisas, tanquam iudicium sui & generis præulerunt. Qua ratione Theseus ex diuturna peregrinatione rediit à parente cognitus est, apud Ouidium *lib. 7. Metam. fab. 22.*

*Cum pater in capulo gladij cognouit eburno
Signa sui generis.*

Cicadam capulo inculptam aliqui coniciunt, quam Athenienses vertice vel fronte gestarent, vt se *ἀνδροχόνας* ostenderent. Eodem signo ipsemet Theseus Hippolytum filium quem Phædra nouerca tentati sui pudoris infimulabat, agnouit, apud Senec in *Hippolyti. vers. 895.*

*Quod facinus, heu me, cerno! quod monstrum
intior*

*Regale paruis asperum signis ebur,
Capulo refulget gentis Aëtæ decus.*

Ecce tibi gentilitium symbolum.

Staius *lib. 4. Thebaid.* Polyuicis armaturam ita depingit vt illis appingat typica familie & gentis insignia.

— *Theuſtesus implet.*

*Terga Leo, & gemino lucent hastilia ferro:
Aspera vulnifico subter latus ense riget sphinx.*

Alij dicunt Romanis gentilitia symbola fuisse cereas imagines quibus Patriciorum maiores, genuinis vultuum lineamentis exprimebantur, quæ & stemmata vocabantur. Adde eisdem maiorum vul-

tus diagrapho, anaglyphovæ opere expressos fuisse in elegantibus scutis; quod aliis quoque gentibus non fuit insolitum. Alij non improbabiler afferre videntur numismata typica, quæ instituta fuerunt, vt præclarum aliquod facinus mytico iconis typo sub oculos subiicerent, quibus etiam signatorij annuli vice diutius vsi sunt: Alij veteres Romanorumque Græcorumque castrenses clypeos inducant. Alij denique scutaria gentis symbola ab Augusto primum excogitata contendunt, cui sententiæ confirmandæ pluribus insitit Monetis. Quæ omnia diffidia, distinctione nuper allata non difficile componuntur. Si enim agamus de clypearibus typis & symbolis quæ scuti areæ inscribuntur inculpuntur, ve certo colorum & metallorum genere, quæque sunt non temporarij cuiusdam vsus arbitraria insignia, sed gentium symbola ob præclara quædam facinora maxime bellica à Principe concessa, nulla sanè ante Octavianum Augusti tempora reperire est in veterum monumentis. Si verò loquamur de notis & symbolis quæ quisque pro ingenio assumebat, vt ex his in prælio, siue extra prælium ab aliis internosceretur, ad eum fere modum quo Equestrij sagorum colores varij, & excurrentes eorum teniæ, Equitum globos turiales ab aliis alios dirimunt ac distinguunt, ea antiquis vsurpata fuere, licet à paucis quibusdã adhibita fuerint aliqua symbola exprimendi generis, & auitæ virtutis aperiendæ gratiã. Quod vnum ostendunt quæ ex antiquiori ætate variæ illæ sententiæ afferebant. Nam præterquam quod Poëtarum ingenia in commendandis fabulosis Heroibus, & in eiusmodi ipsorum fingendis clypeis, nullum in exornanda illa descriptione scutariæ areæ, aut insculpti symboli colorem, metallumve appellant, aut aliam aliquam gentis scuti germanam notam interponunt, sed toti sunt in enunciandis describendisve belluarum, aliarumve rerum nudis imaginibus, æri, ferro, calybi incisis; quod aduertes in Æschilo, qui vnus plura quàm ceteri omnes (scriptores de scutariis bellatorum typis recenset: alij verò insignia & notas quibus suos Heroes ornant, vsurpant pro communibus omnino signis quibus Duces, ceterique bellatores, vt ab aliis se eximerent pro suo arbitrio se quisque ornate solebat; quod singillatim in Virgilio expensis variis illius locis demonstrat Monetis, qui etiam sapienter obseruat solemnem illum morem tum Poëtarum, tum aliorum aliquot Scriptorum, qui vt de antiquissimis populis & hominibus agant, certarum rerum ex anticipato vsu illis attribuunt, quarum tamen inuentio propria est sui temporis, aut certe recentissima, ac prisca temporibus incognita. Qua ratione Milliaris versibus à nobis recitatis vexilla Ducum Indarum ad nostrum morem omnino describebat, ipsèque Virgilius quod viderat ab Augusto Cæsare excogitatum vsurpatumque vt Legionaria scuta symbolis, ac typis metallicis pigmentariisque insignirentur, vt nouitium illud inuentum à multa antiquitate commendaret illustrius, ipsum ab vetustissimis Græcorum & Troianorum retro accersit de industria, ad eundem modum quo Æneam & eius socios fingit Circensia & Amphitheatrica exercentes multis ante sæculis quàm fuissent inuenta, & vsu inducta. Neque hac libertate antecurandarum rerum adhuc minimè inuentarum se abstinere interdum historici, quamuis in narrando Poëtis religiosiores: frequenter siquidem inter commemorandos flumines, montes, homines, vrbes, maria,

regiones, cæteraque huiusmodi, eis nominibus renunciant, quæ quingentis etiam annis post eam ætatem, de qua agunt, eis indita fuerint: quæ scribendi & appellandi ratio parum intelligentes nonnullos, & in legendo minus consideratos, haud leuibus in historia erroribus implicat. Quæ de numismatibus typis, & annulis signatoriis afferebantur, nõ aliã ostendunt, quã quibusque fuisse propriam notam, non verò aut gentilitiã, aut ea ratione, qua nostratia gentilitia symbola in scutis appinguntur, aut inferuntur. Immo neque vnquam ostendunt illa typica numismata fuisse impressa scutis, sed solũ annulis, fuisseque sigillorum loco duntaxat. Iam verò illa ceræ & famosæ maiorum imagines, atque etiam ea quæ in elegantibus scutis anaglypho opere exprimebantur, & ætatis qua quisque vixisset ordine in ærio & pinacotheca digerebantur, insulse ad gentilitas scutarias tesseras traducuntur; cum nihil omnino Hieroglyphi habuerint, & longè eiusmodi imagines ab istis typis gentilitiis abferunt: alioquin quælibet Patriciorum gens locupletissima gentium symbolorum fuisset, & singulis annis, atque aliquando mensibus scutariam tesseram variare posset. Erantque quidem eæ imagines monumentum gentilijs stemmatis ad perpetuandam maiorum & totius gentis memoriam, notiamque in posteris: stemmata enim sunt orbiculati in corollam voluuli genealogicarum tabularum & gentilitiarum ex cera imaginum, quibus cognationum singuli gradus distinguuntur; quod pluribus explicat Cornutus Persij interpres ad illum versum Satyræ 3.

Stemmata quod rusco ramum millefimo ducis.

Sic verò appellantur hi ramusculi, quibus partimur cognationum gradus in arbore gentilitia *παρὰ τὸ εἶδος*, quasi furculo inflexo coronentur singuli cognationum gradus. Quare parum omnino prudenter stemmata quorum frequens est in Latinis authoribus inuentio, pro symbolis gentilitiis vsurpantur. Neque dicas aliquando istas maiorum imagines scutis bellicis incisas fuisse: inde enim non fuere gentilitia symbola, nisi velis Phidiæ vultum graphicè expressum in Palladis clypeo, fuisse gentilitiam tesseram ipsius Palladis; idemque de Gorgonis capite affirmes: atque de Gallis, Carthaginensibus, & cæteris populis qui pro more insciã suas imagines in æreis, argenteis, & aureis scutorum laminis gestabant. Annè enim illas icones pro familiaritæ gentilibus hieroglyphis habuerunt? Denique vt caput istud concludam; certissimum est ab ipso Reipublicæ Romanæ principio ad Cæsarem Dictatorem perpetuum, inter frequentissimam omnis generis scutorum, & armaturæ, & quidem nobilis ac eximie commemorationem nunquam ab Scriptoribus designari veram vllam imaginem germani, & nostræ formulæ, symboli scutarij. Ex quo perpetuo silentio rectè colligitur tota ea ætate nulla à Romanis vsurpata in suis scutis & cæteris armis gentilitia hieroglyphica; quod idem, & de Græcis quorumuis sæculorum oportet esse perũsum.

Iam verò germanum vsum gentilijs scutorum ac tesserarum sub Octauiano Cæsare Augusto initium habuisse ostendit Monetis; ille enim primus in scutis solemnibus Legionarium Romanorum eum vsum induxit, qui deinde perseverauit, & auctus est sub Imperatoribus Augusti successoribus: posteaque ad absolutam perfectionem ex cultus est, tam in Gallia quàm in cæteris Europæ Regionibus post extinctum Romanum Imperium,

rium, Legionemque suppressas. Atque in primis Augustum tradit Isidor. *lib. 18. Etym. cap. 3. Piam in signo constituisse propter nationes cunctas in orbe sibi subiectas, vt eas magis figura orbis ostenderet.* Vides igitur Augustum, hieroglyphicum vexillum suis Legionibus, cum vnus rerum potiri capisset, adhibuisse, cuius pars princeps & imago esset globus myticus, qui geographicè depictas ederet vniuersas regiones, ac prouincias terrestres globi Romano Imperio subiectas. Idem quoque Augustus in suis numismatibus symbolicis frequenter vsurpatit eam sphaeram vexillariam nunc Capricornio, nunc nauali gubernaculo impostam, vt ipsa quæ etiam nunc videntur numismata, & antiquitatis Romanæ Auctores testantur. In reliquorum deinde Cæsarium Legionariis scutis frequenter fuerunt cippi & gubernaculi symbola, iniunctum sibi globum subuehencia. Ostendit deinde benè multis Monetis eisdem prorsus colores, eadem metalla, eadem inquam numero, ac genere, nec plura, nec pauciora, quàm quibus in quouis gentilijs symbolo vtitur, vsurpata quondam fuisse, & quidem ex germana ratione gentilijs symbolorum in scutis Legionariorum, Auxiliariarum, Equitumque Romani exercitus; atque ex ipsa Principis formula, & auctoritate in vniuersis copiis militaribus ac toto orbe Romano Imperium obtinentis. Ex qua assertionem manifestè sequitur picta symbola in Legionariorum scutis fuisse omnino gentilitia hieroglyphica, & eiusdem rationis ac naturæ atque nostræ Gallica: & hæc ex illis ad nos traducta, vel Romanis sua communicantibus, vel Gallis Romana mutuantibus, vt ex eis exemplis quæ benè multa congerit in medium, facile cuique constabit; vbi sapienter monet idem Auctor, quod si in eorum exemplorum quibusdam ea desiderabitur legitima gentilijs typorum formula, quam solemnem hodiè obseruamus, meminimus & symbolicas clypeorum leges non adeo religiosè per ea tempora increbuisse, & Principem eis solvere legibus quæcumque collibuerit scuta potuisse. Vehemens omnino huius nostræ assertionis argumentum est in ducentis & septuaginta quatuor eius rationis scutis, quorum extant icones typicæ coloribus & metallis illustratæ, in manuscriptis, & excusis notitiæ vtriusque Imperij codicibus, nec colorum, nec metallorum vllum aliud esse vestigium, quàm quorum etiam hodie vtitur. Atque inde videor mihi necessario colligere, non posse nos cum ratione originem & vsum gentilitiorum symbolorum Gallicæ consuetudinis ad aliud prototypum referre, quàm ad Romani Peditatus, & Equitatus scutarias tesseras ab Octauiano Cæsare institutas, atque ab eius successoribus Imperatoribus propagatas, & ex cultas. Quibus adde harum gentilijs parmarum areas, ex transuerso diremptas, ab summo diuisas, ab dextro angulo dissectas, ab læuo angulo intersectas, quadruparitas, ac quibuscumque aliis segmentis dissolutas; & ipsas plerorumque de nostris symbolis scutariis figuras præter colores ac metalla, solemnem vsum pridem sortitas esse in Romano exercituum Cæsarianis scutis, ex quibus eas nobis adsciimus, nostrumque in vsum transfulimus, quæ omnia innumeris illustrat exemplis eo tractari Monetis. Fateor quidem nostri scuti tesserarum formam & figuram nequaquam delineatam esse ad exemplar & prototypum vllius scuti Romani, Græci, Asiatici, Gallici, Germanici, Hispaniensis, aut cuiusdam alterius, sed expressam

omnino ex archetypo, ac germana specie vexillorum Gallicæ formulæ. Qua etiam in parte primam illam originem gentilis scuti ex vexillis militariibus Romanis, quibus primam diximus fuisse appictos istos tesserariorum typos, imitari dubio procul Maiores nostri voluerunt, eo etiam consilio vt area & sedes æque nobilis & illustris pararetur gentilibus tesseras, atque ipsamet sunt tessera; signum autem seu vexillum perpetuè & apud omnes gentes certissimum fuit excellentiæ ac principatus hieroglyphon, cuiusmodi scutum nec fuit vnquam, nec esse potuit. Quare Symbolicum Clypeum veteres Galli non ad formam scuti Romanis aut alterius vllius expresserunt, sed ad formam Gallici vexilli; vnde in hemicyclum flexum, & lateribus quadratum esse voluerunt, quia vexillum nobilius apud ipsos semper fuit quadratæ figuræ. Quæ vexilli nobilitas & dignitas Gallicis quondam proceribus iustissima causa visa est, cur & vexillum & ius obtinendi in sua familia vexilli germanæ, eximiaque nobilitas is legitimam notam censuerint, proptereaque summa cura hunc morem perpetuo obseruauerunt, vt vexillares nobiles, hoc est nobilijs proceres, qui bellicæ rei clarissimis facinoribus Equestris dignationis ac tituli ius fuerant adepti, germano quadratæ figuræ vexillo, vt proprio semper & soli vterentur: Scutarij verò seu vulgaris notæ nobiles pinnato & longioris lacinie ignobiliore vexillo instructi ad castra procederent. Quod vexillorum discrimen inter distincta illa nobilitatis genera conceptis verbis expressum in Gallica historia, & prouincialibus vii constitutis Gallia legibus habemus. Ex quibus hoc vnum ex Pictonicarum consuetudinum libro primo, sectione prima caput refertur libet; quod Latinis verbis in hunc modum expressit Monetis. *Omnis omnino Dynastes, cui sit ex Comitibus, Vicecomitibus, Baronis nomine appellata satrapia, ex prouinciali consuetudine potestatem nactus est habendi, fruentisque castelli, ac castellana ditionis: suprema, item mediæ, infimæ iurisdictionis exercenda: Comes autem, Vicecomes & Baro, quæ eiusmodi est, iure suo potest quaternis stylis erigere paribula, quibus Rei capitibus afficiantur supplicio: ac eo demum iure est, vti vexillum habeat, geratque, hoc est in exercitu Romano, & quadrato vexillo utatur, & gentilitia symbola in quadrata figura laterculo picta, sculpturæ adhibeat. Quo iure non utitur Castellanus nobilis, cui oblonge lacinie, pinnatique vexilli duntaxat est facultas.* His plura alia addit Monetis de vexilli & scuti formæ & pictorum, insculptorumque insciã, qui formam scuti, iamdiu corruerunt, quamuis illustres aliquot familiarum singulis in prouincijs antiquam legitimamque figuram religiosè retineant: & denique tessellatam aream scuti fœminei, quam colus, fufus, clausus, & macula reticuli consiciunt, ex laneario, lintearioque opificio, quorum laude floruerunt Romanæ matronæ, desumptam esse pluribus demonstrat. Quæ omnia ita retulimus, vt non illi scutariæ tessera; origini obstinatè hæreamus; placet enim quod Auctor artis scutariæ, eam à solis Francis repetit, verum in hanc disputationem digredi non licet, tu illum adi.

His paulò fufius explicariis venio ad quæstionem initio positam: An sua symbola gentilitia alienis rebus, an suis aliena symbola liceat apponere, aut pro libito quam libuerit hieroglypham sibi sumere: quod hisce assertionibus distinctius breuiusque explico.

Aio igitur primo illum cuius expensis aliquod opus

opus excitatur, etiam publicum, V. g. Templum, Aedes, Scola, Xenotrophia, Muri, Arces, Propugnacula, Insula, Pons, Statuæ, Imagines, cæteraque eiusmodi opera siue priuata, siue publica, illis & nomen suum inscribere, & sua scutaria symbola, tesseraeque gentilitias appingere aut insculpere iure possessita Chassanæ. 1. part. catalogi conc. 13. vbi adducit Alberic. in l. legatum. D. de administrat. rerum ad ciuit. pertinent. Et sanè in ea lege permittitur vt in opere ex legata pecunia facta, munificentia eius qui legauit inscriptione notetur. Idem habetur l. 2. D. de operib. public. vbi etiam prohibetur eo nomine craso aliorum inscribi nomina. Ne eius nomine cuius liberalitate opus extinctum est, craso, aliorum nomina inscribantur, & propterea reuocentur similes ciuium in patrias liberalitates, Præses Prouinciæ auctoritatem suam interponat. Statuis quoque eius cuius munificentia excitabantur, nomen inscribatur; quod constat ex Statio lib. 5. Syluar. carm. Cui Index Absconsij pietas. vbi Poëta partem testamenti Priscillæ interuit: damnarat illa moriens maritum vt statuam Cæsaris in Capitolio collocandam curaret auri pondo centum: vnde cecinit Statio ex emendatione Lipsij lib. 1. Elector. cap. 9.

*Irrequietus ama, nunc quod cupis ipse inberi
De Capitolinis æternum sedibus aurum,
Quo nitent sacri, cemento ponere vulnus
Cæsaris, & propria signet cultricis amorem.*

Moris illius adulationisque, vt ex testamento mandarentur poni statuæ Cæsari, nomenque testatoris in inscriptione poneretur, duo exempla illustria refert Lipsius eo loco. Quod verò in inscribendo nomine, quidni fas fuerit in symbolis gentilibus quoque apponendis? Cum ea & auctorem designent, & ciues ad similes liberalitates excitent, & posteris honori atque incitamento sint: idque Chassanæ valere vult, quamuis aliquis non suppeditarit omnes expensas, & sumptus in faciendi illo opere necessarias, sed partem duntaxat aliquam eximiam. Idemque obseruat compensari duntaxat liberalitatem donatoris, quare si non sponte, sed coactus, V. g. damnatus, aut multatus ea summâ, aut ad eam extructionem esset, neque suum nomen inscribere, neque sua symbola opponere iure poterit.

Displicet porò quod addit Chassanæ, eum qui sacris ædibus aut ornamentis sua symbola scutaria adhibet perdere meritum & laudem, refertque Geminian. & de Landriano. Displicet, inquam, quia hæc appositio propriæ tesserae scutarie finem honestum & laude dignum habere potest, neque minuit laudem quæ operi aliunde illustri debetur. Sed ea de re consule Menoch. lib. 1. institut. æconom. cap. 22. Basilium Poncium q. 7. Scolastic. & Theophil. Raynaud. libro 6. de virtutibus sct. 2. cap. 16.

Ex his porro definit illam controuersiam, an patronus & conditor alicuius ædis sacræ possit in illis tesseraum zophorum instituere, aut gentilem parmam collocare, quamuis ipse neque Dynastes & Castellanus, neque Princeps illius territorij aut paræciæ existat; quidam enim sacrarum ædium patronis vsque adeò fauent in hac ratione tesseraum perizonij, vt ex quadâ prærogatiua quousque toparchas etiam vitæ ac necis potestatem adeptos, dignatione ac gradu superare velint: sed necij Dynastis, nec Gallia consuetudinum, & ea in re iudiciorum consultis, sine Curiaë decisionibus suam vnquam opinionem probabunt. Quare Mo-

net. sub fin. praxis tesserae gentilitiæ, sic totam controuersiam his propositionibus definit. Et primò quidem Dynastes Castellanus suo iure potest interdictionem interponere, ne clientum suorum quispiam in sui territorij sacris ædibus aut balteum tesseraum instituere, aut gentile scutum collocare velit, ne quid eo pacto ipsius prærogatiuæ detrahatur. Secundò nobilis cliens Castellani Dynastæ, conditor sacræ ædis, quæ nec princeps sit Castellani soli paræcia, nec suis finibus castellanam basilicam aut primarias aedes Dynastæ contineat, iure poterit & intra & extra templum eiusmodi scutorum perizonium in parietibus vsurpare, ac in eo perizonio gentilem parmam seu fastigiatam, seu non fastigiatam appendere, appensamque, quoad volet, habere. Tertio Castellani toparchæ nobilis cliens, si principis paræciæ templum suis sumptibus ædificauit, qua paræcia Castellani Dynastæ vel Prætorium, vel domus primaria contineatur, ex illius ædificationis iure poterit interioris templi parietibus, sed non exterioribus scutarium balteum statuere, ac ex eo pensilem gentis parmam habere. Quarto Dynastes Castellanus ea etiam in æde, quæ ab eius cliente fuerit extructa, iure suo prærogatiuo in omnibus vitur, suamque parmam symbolicam gentili paræciæ sui clientis in eius tesseraum zophoro superiorem collocat. Quinò Barones, Comites, Marchiones & eius dignationis satrapæ reliqui, cum de symbolico perizonio eius generis templorum agitur, pro ratione sui gradus eadem prærogatiua singuli erga suos clientes & inferiores cæteros vtuntur, atque Dynastes Castellanus aduersum suæ clientelæ homines. Sextò in nonnullis Galliaë prouinciis paræciæ titulo templa exædificare solius est satrapæ nati potestatem vitæ, & necis, quibus in regionibus Dynastâ inter & clientes, nec concursus in eredit, nec contentio de prærogatiua tesseraum baltei: quibusdam verò aliis locis vetusti moris obtinuit ratio, vt non eodem hieroglypho zophoro, neque illius etiam superiore regione Dynastâ parma gentilis appenderetur, quo eius clientis, aut inferioris alterius scutum affigatur: sed alio sublimiore ac proprio balteo, eodemque materia solido, & extra muri superficiem extante: clientis contra depresso, ac in superficiem pigmentis expresso papyraceis duntaxat ex eo pensilibus tesserais. Sanè in his omnibus vetusti mores seruandi sunt.

Aio secundò non licere symbola gentilitia alicuius operi publico eius in pensis ædificatio abradere, & alterius qui illud exornat, aut amplificat, aut etiam reficit, apponere, nisi ita reficiat, vt antiquo penitus destructo hoc opus nouum omnino penitus censetur. Prima pars communis est & probatur euidenter ex l. fin. §. si quis. C. de operib. public. Confirmatur ex l. si quando 16. C. eod. quæ refertur etiam in Cod. Theodos. l. 44. eod. titulo. Si quando vsus exegerit, vel porticus, vel quælibet aedatis senio, seu fortuitis concussas casibus reparari, liceat etiam inconsulta clementia nostra sui imaginem deponere, vel retro Principum, reportatamque post refecta adificia loco proprio collocare. Quod igitur ibi edicitur de imagine Principis retinenda atque reponenda adificio refecto, si ad eius refectioem, restorationemque amouenda fuerat, valet in symbolis & inscriptione nominis illius qui quondam eius fuerat author, nam reponi quoque debebunt in opere refecto, & restaurato, quamuis & ipse restaurator suum quoque nomen inscribere, simul & sua scutaria symbola poterit apponere: quare ad reponen-

reponenda seruandaque; antiqua illa symbola, & veteres inscriptiones cogi poterit per Iudicem: quod affirmat Barthol. ex iuribus citatis; vbi etiã damnat eos qui defunctorum patronorum capellas abstraxis ipsorum gentilibus tesserais, nouis alius concedunt, refertque Chassanæ. 1. part. cat. conc. 21. n. 8. ita iudicatum in causa quadam Heduenfi, fuisseque damnatum nouum capellæ ædificatorem antiqua scuta gentilitia reponere.

Addidi tamen in secunda parte assertionis, quoties opus dirutum ita reficitur, vt nouum profus sit, nihilque alterius superfit, neque rudera, neque cements, neque lapides & ligna ex quibus sit reparatum, non teneri antiqua insignia primi ædificatoris reponere, si nolit. Quæ ratione compono diffidia DD. Et sanè LL. in prima parte assertionis allatæ supponunt adificia de quibus agunt minari duntaxat ruinam, & concussa fuisse, vt loquuntur, aut si iam dissecta sunt, non nisi secundum aliquam partem dissecta fuisse, quandoquidem volunt veteres Principum imagines deponi, vbi id ad refectioem necesse fuerit, & iterum deinde in proprio loco collocari. Nos verò in hac nostra secunda assertionis parte, volumus nouum omnino, omnique ex parte opus excitari, quod etiam fortassis à prioris forma aberit, neque antiquam omnino exprimet, quo casu negamus cogi posse nouum ædificatorem antiqua insignia prioris auctoris vnâ cum suis reponere. Quæ omnia confirmantur ex iis quæ in opere de beneficiis diximus de iure patronatus per reedificationem Ecclesiæ, vel Capellæ acquisitis, quod aliquando antiquum primi constructoris extinguit, aliàs non extinguit, sed ipsi adiicitur pro conditione reedificationis vel integre vel totalis, vel partialis tantum, vt eo loco fufus fuit explicatum. Denique quaerendū & quatenus arma gentilitia Capellæ conseruari debeant, & an alterius insignia adiici possint disputat fufus Rondonatus tom. 1. quest. ad cons. 2. quem consulas Velim.

9 Aio tertio in re priuata empta fas esse emptori sua symbola scutaria apponere, & venditoris amouere, nisi aliter conuentum fuerit, quia cum ea insignia gentilitia in signum dominij apponantur, mutato domino, mutari quoque possunt, alioquin is cuius symbola adhuc perseverant, videtur aliquid adhuc ius in eam rem sibi seruasse, & retinere, si autem reuera nihil dominij aut iuris sibi retinuit, quæ non debet si eius symbola tollantur, atque ita passim fieri videmus.

10 Aio quarto Regis, aut Principis, Dominive alterius tesseraia scuta alicui rei & operi siue priuato, siue publico in notam subiectionis applicate quidem licet, non tamen semel posita tollere, hoc enim esset subiectionem quodammodo euertere. Fas quoque erit proprietario sua etiam symbola insculpere aut appingere, sed ita vt illis Domini & Principis insignia emineant. ita Chassanæ. 1. part. citata conc. 16. Nam l. 3. D. de operib. public. nouo operi publico & nomen Principis, & eius cuius pecuniâ factum est inscribere permittit. Ex nomine verò ad symbola gentilitia, quæ nominis vicem subeunt, argumentamur. Fas quoque esse suis ædificiis priuatis nomen quoque & insignia sui Principis ac Domini affigere, quo nostram subiectionem testentur, nomen negabit. Prohibuerunt quidem Imperatores l. si qui Iudices 10. C. de operib. public. Iudices operi publicis pecuniis perfecto, nomen suum sine Principis venia inscribere, & si lecus fecerint, obnoxios Maiestatis teneri vo-

luerunt. Obtinuit tamen in Gallia consuetudo vt tum in publicis operibus, tum etiam in priuatis non modo Regis liliata symbola, sed & Rectorum prouinciarum, tum nomina, tum scuta hieroglyphica inscribantur, vt & Regi subiectionem, vt iam monui testentur, & honorem prouinciæ Rectori, cuius curis eiusmodi ferè opera promota sunt, & sub cuius patrocinio latent, honorem & grati animi affectum testentur. Ita porò omnia ista scutaria hieroglyphica tum Principis, tum inferioris Domini, tum Rectoris prouinciæ, tam ciuitatis, tum proprietarij in priuatis operibus solent collocari, vt ex ipso situ, atque positione & Principis Maiestas emineat, & cæterorum seruetur dignitas. Quod ostendit Chassanæ. 1. part. cat. conc. 25. & 26. & consulendam esse consuetudinem plerique moment.

Aio quinto symbola alicuius dignitatis nemini illius dignitatis experti licebit assumere: V. g. ei qui neque Rex, neque Imperator est, nefas erit illorum fastigium scutarium, siue clypeatum, siue coronarium, suo scuto gentili imponere, sicut neque quamlibet aliam hyperaspidem notam certæ dignitatis, aut nobilitatis iure deferre poterit is, qui ea dignitate & nobilitate caret. Atque ita non licet plebeio symbola nobilium sibi adiscere, aut infimæ nobilitatis viro illa quæ solam illustrem cum laude nobilitatem arguunt, gestare; & possunt per Iudicem aut alios quibus in hanc rem inquirendus est, puniri. Ita Bartol. tract. de insignib. & armis. Chassan. conc. 14. vbi allegat gloss. in vers. dignitatum, in cap. vt Apostolica, de priuileg. in 6. Ibi enim ne derogetur dignitati Episcopali prohibet Clemens I V. ne Abbates quibus ius mithræ concessum est, illas pretiosiores quam Episcopi ferant; & definit qua ex materia confici, & quibus, ornamentis illuminari debeant. Estque euidentis ratio; sicut enim nemo potest sibi alienam dignitatem assumere, ita neque eius insignia, quæ non nisi ab ornandam eiusmodi dignitatem excogitata sunt. Quæ omnia idem ostendunt de plebeio symbola nobilium, qualia descripsimus, assumente cum galeato v. g. fastigio, aut scuto quadrato, aliisque eiusmodi: committique ea in re crimen falsi, eiusque pœnis obnoxium esse pluribus ostendit ex Bartholo & aliis Chassan. conc. 23. Possit verò plebeios & ignobiles sibi aliqua Hieroglyphica etiam gentilitia sumere, sicut & alia quædam signa, idem probat conc. 28. neque ad id requiri veniam aut auctoritatem Principis potiusquam ad diuersa assumenda nomina, aut varia signa, ac characteres, quibus à cæteris distinguantur, & sua dignoscant.

Aio sexto nemini fas esse certa quædam insignia singularis dignitatis maximè supræmæ gestare: v. g. scutum Franciæ liliatum, Aquilam tesseraiam Imperij, & cæterarum Dynastarum symbola; & si in ipsorum ditone fiat, violatur eiusmodi Principis maiestas. Quod postremum docet Chassan. conc. 17. quia in eo facta quædam principatus affectatio reperitur: Prior verò pars assertionis ex dictis constat & confirmatur ex l. eos qui 27. §. fin. D. de fufis. Qui se pro milite gessit, vel illicitis insignibus est vsus, vel falso diplomate vias commouit, pro admissi qualitate grauissimè puniendus est. Vides igitur alienorum insignium vsurpationem, & falsi damnari, & iisdem pœnis quibus alia grauissima fallorum crimina subici, & comparari cum illo qui falso diplomate cursum publicum obtinuit. Diplomatis meminit Tull. lib. 10. epist. ad Attic. ep. pen.

pen. Confule Simonem in animadu. ad illum lib. 10. epist. ad Attic. Erant verò diplomata, tractoriæ siue litteræ quæ dabantur missis, vel euocatis à Principe, vt cursu publico vti possent, adscriptis etiam locis & mansionibus, siue statiis, quibus sumptu publico ali debent. De his extat titulus in Cod. Theod. & Cod. Iustinian. in quam postremum locum plura habet Cuiac. vbi & refert tractoriæ formulam ex lib. 1. Marculphi Monachi, quam fideliozem edidit Bignon. in ipso integro Marculphi opere, neque ille in notis in vfu tractoriarum satis cum Cuiacio conuenit, sed de his dicemus inferius, vbi de gabellis & variis contumeliis disputabimus, interim adi Gorphredum in notis ad citatã l. 27. D. de fals. Et obserua quod monuit quoque Cuiac. vbi ea in l. habetur falso diplomate vias comenit. in Basilicis legi πλάσι συνθήματα, & Interpretẽ reddidisse cõbinas, fortassis, quia vitra tridnũ nullo loco mansionẽ villa esse non licebat iis qui tractorias habent. Qui itaque illicita insignia Principis sibi sumit, comparatur cum illo qui litteras tractorias Principis & diplomata falsat. Quod crimen & maximum est, & graui pœna puniendum. Addit Chassan. conc. 18. non minus peccare istum asciscensẽ sibi Principis scutaria hieroglyphica, quam si statuam aut imaginem Principis violasset, eo quod antiquarum imaginum vicem suppleant hæc symbola gentilia, vt ex aliquorũ mente initio monebam; & subrogatum imitetur naturam eius, cuius loco subrogatur; quod passim DD. ab eo relati tradunt.

Aio septimò ei qui non est alicuius agnationis aut familiæ nefas esse illius familiæ hieroglyphica gentilia vsurpare. Neque etiam omnibus qui eiusdem agnationis sunt licebit clypei purum hieroglyphum, & parmam puram plenamque aream gestare. Eiusmodi enim puri schematis scutarium hieroglyphum soli capiti & principi gentis conuenit. Inducta enim est scutarij symboli infractio aut coactio, vt inter propinquos, minores maiorisque fratres, liberos legitimos, & spurios, ac denique eiusdem familiæ varias stirpes discrimen, & nota haberetur, licet consortes sint eiusdem clypeariæ telleræ. Quare ea distinctio moribus inducta seruanda est, quod nuper monebam, poteritque is qui ius scuti habet aliis litem intentare, quia iniuriam & damnum ea in re patitur. Ita Chassan. conc. 21. 22. 24. & 26. & 37. & seqq. vbi de horum gentilium symbolorum ad alios transmissio ad posteros. An verò liceat duellum pro vindicanda sua parma gentili quam alius assumpsit. Vide fusè Chassan. conc. 49. vbi & plures casus affert in quibus eam ob causam neque duellum, neque bellum, neque actio iudici potest. Duellum sanè cum facto & profano siue civili iure sit prohibitum, in hac causa licitum esse nequit, de belli iustitia alibi disputandum erit. Sanè quoties ex ea insignium symbolicorum assumptione sequeretur regni ipsius aut ditionis vsurpatio, eadem erit causa vindicandi hæc insignia atque vindicandi sui iuris in eam ditionem. De actione quæ intentabitur, iudicium erit arbitrari, neque seclusis fraudibus, damno, & iniuriæ alterius, quidpiam aliud spectandum erit. Quare in istis amplius immorandum non videtur.

13 Aio octauò. Qui impeditur ne suum scutum tellerarium apponat rei suæ, vel loco, quod tamen iure facere potest, patitur iniuriam, ideoque ex illa actione agere potest aduersus impediẽtem, maximè si iam posita sint ea symbola, & anellan-

tur. Quod postremum addo, quia existimant aliqui non teneri iniuriarum cum qui solum impedit ne alter sua symbola applicet alicui rei aut loco, quia qui prohibet quominus alicui decernatur honor debitus, v. g. statuta, triumphus, dignitasve alia, non tenetur actione iniuriarum. l. iniur. 15. §. 4. D. de iniuriis: ex mente Labeonis. Verum longè dilpar est ratio in nostro casu: quia cui decernendus est honor ob præclara merita, & in Republicam gesta, nondum habet ius in illum honorem, sed meritum dumtaxat illius, aut alterius similis qui poterit decerni, vnde non reuerà patitur propriè iniuriam, sed solum contumeliam. At verò dum quis impeditur insculpere sua symbola scutaria in re in qua ius habet illa insculpendi, per iniuriam impeditur. Sicut etiam quando symbolum gentile iam positum amouetur, quando iam habuit illud ponendi, alioquin si absque iure, & potestate illud posuit, qui inhibere poterat ne apponeretur, illa abraderet ac delere poterit, sicut poterat initio eorum appositionem impedire. Quare.

Aio nonò nefas esse in re litigiola, aut suam, aut alienum symbolum quo aduersarius terreatur, ponere, nondum lite definita, alioquin licebit cuique illa abraderet; cum enim controuersia discutitur, non licet Iudicis sententiam præuenire. Ago igitur de re litigiola, de qua videlicet actio iam mota sit, & nego pendente lite fas esse litigantii sua insculpere rei controuersæ symbola, vel alicuius alterius, atque ea ratione sibi ipsam vindicare: quam in rem afferunt aliqui Theodosij & Valent. constitutionem in l. 2. Cod. vt nemo priuatus titulus prædij suis, vel alieni impon. prohibent enim ne quis rebus alienis sua auctoritate vel à Regia suspendere, aut titulos imponere audeat, licet iniuste à possessore detineantur res illæ, & qui secus faxit vltimo supplicio damnetur, si plebeius fuerit, si verò honestior, maxima capitis diminutione plectendus erit. Et denique permittunt tabulas titulosve istos impunè deleri & frangi à quolibet quantumuis nomine Principis inscriptos. Inde tamen malè colligunt, neque licere suos titulos & symbola familiæ imponere rebus, quas alius iniuste possidet, quasque nos lite intentata reperimus. Nam hi tituli Regij rem cui apponebantur fisco vindicabant, & Principi consecrabant, atque rei dominicæ incorporabant; ea enim voce vitur lex si quando 3. Cod. de bonis vacantib. quod Marcellin. lib. 16. dixit accorporare. Tituli inquit l. 3. citata, quoru adiectione prædia nostris sunt consecranda substantiis, non nisi publica restificatione proponantur. Theodoric. apud Cassiodorum. Casus eius appositis titulis fisci nostri in rebus vindicabis. Et alibi, fixis titulis publico debes applicare. Quia verò mittebantur plurimæ fraudes à Regijs Officialibus, & fisci ministris, qui eiusmodi affixione titulorum priuatas res deprædabantur, atque earum deinde publicationem impediabant; vti pluribus explicat Tiberius in sua Nouella constitutione de sacris domibus, queriturque Gregor. lib. 4. epist. ad Constantium Augustum de quodã Stephano Chartulario, qui nomine fisci loca singulorum inuaderet, & titulos imponeret indicta causâ: idcirco sæpius fanciuerunt Imperatores vt à fisco solo atque Iudicibus, publicis personis præsentibus, & solemnii iuris ordine seruato, eiusmodi tituli Regij imponerentur; ne ea ratione fieret alicui iniuria prætextu Maiestatis Imperatoriæ non violandæ. Vnde nihil omnino efficitur in rem nostram de non apponendo proprio symbolo gentilitio in re quæ litigiola

litigiola est, pendente lite. Quod vnum hoc buarebamus. Erant porò hi tituli cum vela quæ Regias imagines ac characteres continebant; tum tabulæ quadam lignæ, quibus nomen Imperatoris intercriptum erat: Tiber. Nouella citata vocat ἐκόντας & χαρακτήρας βροσίων. Vide Nouell. 17. capitulo 15. Sed de his titulis ac velis Regijs, quas cortinas nominat Ambros. lib. 3. ep. 33. fusius alibi: commodius verò ad controuersiam de qua disceptamus pertinet alia constitutio quæ refertur c. de his qui potentiorum nomine titulos, &c. damantur enim rei, qui potentiorum nomine, aut titulo adiuncto actores terrent: & rem cuius nomine conueniuntur, simulat alterius potentioris esse: vnde Augustin. in Psal. 21. Ne domum ipsius petat aliquis, ponit ibi titulos potentis, titulos mendaces, ipse vult esse possessor, & frontem domus sue de alieno titulo mutari, vt cum titulus lectus fuerit, conterritus quis potentia nominis abstineat a petitione. Horum pœna si iniustam causam habuerint est, vt affecti plumbo perpetuis metallorum supplicij deputentur. Synops. Basilic. lib. 7. tit. 10. lib. 1. ἵνα μολίβδω παντάχῃσιν περισηργόμενοι, τῆς ἐπιλοιπορίας ἢ παραβατικῆς μολίβδου, ἀπὸ τῆς ἐπιλοιπορίας ἢ ἐπιλοιπορίας. Hoc est, vt vndique plumbo constricti, siue metallum gestantes, vel plumbati in metallum perpetuo dentur. Quod si iustam ille causam habuerit, illa omnino cadet, neque actionem repetere poterit, quænis probabiles eius allegationes habeat. Διαίας ἐχει πᾶς ἐν τῷ πράγματι τῆς δικαιοσύνης: & continuò tum possessione, tum actu rei ipsam cadere, nisi κτήσας αὐτὸν καὶ δικαιοσύνης ἐπίστηται iubet constitutio. Neque etiam sine titulo licebit potentioris nomen in litibus ementiri, & pretendere, quod est ἐπισημῆσεν. Potens verò qui hæc omnia fieri scit & patitur ipso iure & αυτοματίως, vt loquuntur Græci, notatur infamia quasi redemptor calumniæ ἐργολάβος σκολοφαντίας. Ad hunc sine dubio morem alludit Augustin. In ipsi de precationibus suis, titulum Christi, Heretici posuerunt, vt prædia ipsorum defenderentur per titulum potentis. Quid facit Christus? eiicit prædatorem, titulum non deponit, sed possidet domum, quia ibi inuenit titulum suum. Hos porò titulos hoc loco Græci vocant σημαντῆα, δειγμάτα, & Synops. Basilic. τίτλους καὶ σημαντῆα, quibus absque dubio scutariæ, & gentiles telleræ succedunt, quas proinde rebus litigiolis de quibus conuenimur, non licet apponere, vt illis actorem potentia eius, cuius symbolum gentile apposuimus, terreamus, & à persequendo, vel obtinenda actione prohibeamus. Nefas quoque esse proprios titulos & symbola rei mobili, vel immobili quam alius detinet, quamque ipse suam vel sibi debitam aut obligatam esse contendit, ante sententiam imprimere, traditur leg. 1. & 2. Cod. vt nemini liceat sine iudicis auctoritate signa rebus imponere alienis. Id est quas alius detinet, nisi velit suis omnibus quasi publicatis titulos fiscales apponi, quæ est pœna Nouell. 17. Immo & extremum supplicium Nouell. 164. post sententiam si vicerit, licet cuique rei suum titulum, vel signum imponere. Titulus præfert nomen domini, signum, characterem siue apostrophatissima annuli signatorij. Ita Cuiac. Ex quibus quid de symbolis gentilibus, aliiue notis ac signis cuique propriis, sentiendam sit, necessariò colligitur, cum sit vna eademque ratio.

R. P. Gibal. De Negotiat.

Aio decimò nefas esse alterius symbola scutaria sibi sumere, quare qui id faciet prohiberi poterit à Iudice quoties illius intererit, cuius insignia gentilitia, aut alio modo propria vsurpantur, vt passim interesse solet: debent tamen illa symbola prorsus immutata assumi: Nam si vel minima sit mutatio, iam non sunt eadem; neque relinquitur locus quærelæ. Deinde si sint symbola iam antiquata, aut eorum quorum nulla extat nisi in fabulis memoria, vt eorum quos Galli nominant Equites, & Heroes, & erones, aut rotundæ mensæ, à quolibet assumi poterunt, nisi defectu nobilitatis alteriusve conditionis necessariæ ab eius naturæ telleris asciscendis iure prohibeantur. Addit quoque Chassan. conc. citata, quando familia cuius erat gentile illud symbolum, prorsus extincta est, licere alteri cuiquam modo explicato illud vsurpare, cum nemini tunc fiat iniuria. Immo potius gentis extinctæ nomen quodammodo sulcitur. Videndum tamen erit ne quod inde damnium vel publico, vel cæteris creetur, quia verbi gratia, existimabitur qui ea gerit leuca telleraria, esse eiusdem stirpis, & eius eximii quibusdam iuribus ac prærogatiuis gaudere vult, aut permittetur, non sine aliorum iniuria. Neque sanè ille qui suæ originis probè conscius est, quamuis à cæteris in alienam familiam ascitus vulgo existimetur, poterit eius familiæ alienæ bona & ditiones eo prætextu recuperare, aut repetere, aut privilegiis questuosius gaudere, & cum alicuius alterius damno frui; iecus verò existimatum, si illa iura & prærogatiua sint tantum honorifica, & nemini noceant, verbi gratia, quod habeatur talis profapia, ac proinde nobilis in conuentum nobilitatis admittatur, eorumque dignitate in cæteris fruatur, nuptias nobilium ambire possit. Si enim vera eius origo à cæteris omnibus ignoretur, & passim nobilis habeatur, cur obligabitur suam humiliorem & plebeiam originem publicare, & cum nemini noceat bona, vt loquuntur, sua sorte, ac fortuna non vti: nam neque fraude, neque malis vllis artibus in eam familiam irrepsisse, aut ille se quodammodo inseruisse suppono, atque totam omnino gentem & stirpem reipla peritisse, quamuis ex vulgi errore in hoc veluti Stolone seruatum esse credatur. Atque ita in simili prorsus facto consultus respondi, meamque responsum peritioris deinde quos tunc consulere non licuit, magno consensu probantur.

Aio vndecimò symbola gentilitia in extraneum, hoc est non eius gentis, transire possunt donatione, venditione, & alienatione, sed in quibusdam dumtaxat casibus, quos singillatim explicare oportet.

Atque in primis fidei commissarius non succedit in testatoris auita symbola, sed hæres directus. Ita G. Benedicti in capitulo Raynuius, versiculo, Si absque liberis, num. 204. & 205. Chassan. 1. parte catal. conclusionem 43. quia reuerà ille fideicommissarius non repræsentat testatorem in iis quæ quodammodo affixa sunt personæ ipsius.

Secundò Princeps supremus symbola suæ dignitatis propria alteri donare & concedere nequit pura, plana & integra, nulla infractione, aut coactione vitata, quamuis aliquam sui Re-

N gij

gij symboli partem honoris ac dignitatis causâ permittere valeat. Ne videlicet ea puri hieroglyphi supremâ suâ dignitatis concessione, videatur aliquem suâ dignitatis contortem facere, aut perturbationem confusionemque in Republicam inducere. Atque ita compono dissidentes sententias, quas fuisse refert & expendit singulorum momentis adductis Chassan. *conclusiones* 44. Sanè sicut nequit bona coronâ alienare donatione, venditione, aliâve vlla ratione, ita neque hæc iura regalia, & supremâ suâ dignitatis insignia. Quamvis enim cum ea symbolorum Regiorum concessione, illa tamen sibi retineat, quod non facit bonorum aut iurium aliorum alienatione, quæ non amplius retinet vbi ipsa in alium transfert, sed solum in communionem quandam, vt. ita dicam, eiusmodi symbolorum asciscit, sicut & aliorum quorundam iurium, quæ eximio favore ad cohonestandos subditos illis communicat: ea tamen communicatio circa hieroglyphica scuti Regij videtur multo magis dedecere Regiam Maiestatem quæ in re adeo sibi singulari contortem asciscat, neque vlla ratio afferri potest quæ Principi illam communionem persuadere possit, aut debeat.

Tertio nemo potest suâ dignitatis & officij aut suâ familiæ antiqua symbola, aut etiam sibi & familiæ, siue stirpi ac cognationi à Principe concessa alienare, & in externum transferre, quia id fieret cum damno & iniuria cognationis; sicut nequit feudum cognationi concessum externo vendere, immo neque cognato, qui non sit in gradu successione, quando per illos successio fieri debet: multo minus poterit quis ita alienare hæc familiaria hieroglyphica, vt prohibeat illis ea deterre ob translationem ipsorum in externum aliquem factam. Si vero agamus de symbolis quæ quis sua auctoritate sibi sumpsit, aut alia ratione sibi comparavit, neque auita aut gentilitia sunt, ac proinde agnatis minime debita, sed illi soli propria, poterit donatione, venditione, vel alia qualibet ratione alienare, & in alium extra suam stirpem conferre. Neque aliud tandem probant quæ ex variis auctoribus & similibus quibusdam casibus ex iure congerit Chassan. *conc.* 45.

Quarto hinc fit vt qui nullos certos habet qui iure proprio debeant succedere in bona sua, aut symbola scutaria, quamvis auita & antiquæ familiæ, possit ea alteri cui libuerit relinquere, sicut & ipsa bona: immo si bona illi leget poterit apponere onus, vel conditionem gestandi sua auita hieroglyphica, & nomen domus ac familiæ assumendi, ad quod omnino tenebitur, si bona sibi relicta capere voluerit. Guido Pap. *decision.* 51. Quare ea bonorum donatio non erit gratuita, sed onerosa siue compensatoria, voluit enim donator remunerari onus quod imponit donatario gestandi sua insignia gentilitia, & suæ stirpis nomen, vel cognomen, idcirco non indigebit insinuatione; quod obseruauit quoque G. Bened. *xi in capitulo Raynuius vers. Ram. de Clera, n. 44. & 50. de testamentis.* Fauet. *lex facta 63. D. ad SC. Trebellian.* ibi enim §. 7. *si sub conditione:* Caius vult ab hærede implendas esse conditiones, quas testator iussit, & eo modo quo iussit, modo neque turpes, neque impossibiles sint, cuiusmodi non est illa, de qua loquimur gestandi symbola gentilitia, ac nomen testatoris. Qua-

re addit Caius *ibidem* §. 10. idem iuris esse si hæredi adscripta conditio sit ferendi nominis, siue honestum illud sit, siue turpe. Etsi enim inter conditiones honesti & turpis nominis ferendi hoc interest, quod hanc statim ab initio Prætor remittit, illam verò non aliter quam si hæres nomen ferre recuset, propterea quod nihil mali est honesti hominis nomen assumere, neque idem pauperior, aut ignobilior sit, qui assumit. Reculante tamen hærede nomen sumere nulla iure ciuili adenda hæreditatis ratio superest, sed necessitatio recurrendum est ad remedium & beneficium bonorum possessionis secundum tabulas. Vide Fabrum *libro 6. coniecturar. capit. 11.* Monet præterea sapienter Chassan. *conc.* 46. hanc conditionem gestandi donatoris vel testatoris auita hieroglyphica, intelligendam esse de symbolis, quæ quis abique probio aut damno ferre poterit, vt si quis gesserit aliqua insignia & ornamenta quæ prohibebatur, vt fastigia coronaria, cum tamen nullum ius ad fastigia similia haberet, eo quod inferioris nobilitatis esset, neque vlla aut dignitate, aut prærogatiua quæ conferret id iuris, gauderet, non possit suum donatarium, aut hæredem ad illa eadem symbolorum gentilium ornamenta ferenda obligare, quia ab illis iure prohiberi posset, neque donator aut testator potuit conferre ius, quo ipsemet carebat.

Quinto cum vniuersitate bonorum symbola quæ illis propria erant etiam alienantur: Verbi gratia, si vendatur Comitatus, vnâ cum illo datur ementi ius coronarij fastigij in symbolis, quæ si certa quedam sint illius Comitatus, aut Ditionis, vt aliquando contingit, ius illa ferendi acquirunt vnâ cum Comitatu, aut Ditione vel Satrapia.

Sexto in quibus casibus hieroglyphica scutaria & gentilitia possunt alienari, possunt etiam præscribi, modo illorum ferendorum capax sit qui ius illud præscribit, si enim ea requirerent quandam conditionem, aut dignitatem, qua caret qui præscribere vult, non præscriberet, nisi simul præscriberet eandem conditionem & dignitatem.

Aio duodecimò posse quemlibet rebus omnibus suis cuiuscumque naturæ sint, sua symbola & signa imprimere, non verò aliorum, nisi vel in signum subiectionis, vel patrociniij in quo est, aut de voluntate eius cuius ea sunt, modo absint omnes fraudes. Rebus denique alienis neque suum nomen, neque suum characterem aut tesseram gentilem affigere posse, ne illas sibi vindicare videatur, nisi volente rei domino, qui interdum id non modo permittit sed postulat, vel ad defendendam suam rem prætenso aliquo illustri nomine, vel ad eximendam, ab aliquo onere, cui alioquin obnoxia foret. Sed in his omnibus fraus & iniuria, atque damnum alterius vitandum prorsus est, alioquin grauitur peccatur, & damnum illa fraude atque mendacio illatum alteri compensandum erit. Quæ omnia ex dictis manifesta sunt.

Venio nunc ad signa, sigilla, characteres, & notas, siue vt loquuntur, merchas mercatorum, quorum causâ tota ista disputatio fuerat instituta. Et primò quidem cuique mercatori atque artificij fas esse signum & notam sibi propriam assumere, quibus suas merces, suaque opera designet, nemo ambigit, & ipso initio huius articuli diximus

ex eiusmodi notis præsumi merces & opera esse alicuius.

Secundò poterit quilibet sua signa & notas mutare pro arbitrio, modo ea mutatio neque captiosa, neque iniuriosa, neque nocua alteri sit, sicut licet aliquando nomen mutare, vt permittitur *l. vnic. C. de mutatione nominis.* Ad legis quidem Cornelie de falsis pœnam redigitur is qui dolo malo se ipsum adoptat, & nouum sibi nomen imponit, quo quid alienum intencipiat, vt ait Paul. *in sent. tit. ad l. Cornel. & l. falsi. D. eod.* Si dolus malus absit vnicuique libero homini, liberum est quodcumque volet sibi nomen assumere, nec ex eo solo, quod sibi nouum nomen assumpserit, vlla actione teneatur, sed ita demum si alium ea re in fraudem induxerit. Dixi autem libero homini id fas esse: quia ferri nomen in domini potestate est, non ferri, quia de causâ libero homini in seruitutem redacto, dominus mutat nomen, vt sæpius factum nouimus; quidni igitur & signa sua mutare non licebit, quâ inde nec priuatis, neque publico nocebunt? Quare notarius neque nomen neque signum mutare poterit, neque notarius alius eius signum assumere, vt pluribus DD. adductis ostendit Chassan. *conc.* 33. alioquin pœnas falsi incurrent, quia intencipiat Reipublicæ vt vitentur fraudes, quæ facile contingere possent ex eiusmodi nominis & signi mutatione à notario facta, aut si liceret vni notario signum alterius assumere, idcirco id illi prohiberi potest.

Idem omninò dici debet quoad vsurpationem alieni signi & notæ à qua quis prohiberi potest, cum sæpe id noccat tum illi cuius signum apponitur, tum etiam cæteris qui illa nota decipiuntur suo damno, quod contingit maximè in artificum signis & characteribus, atque in notis mercium, quæ vel regionem vel fabricatorem demonstrant: alie siquidem venduntur pro alijs, & opera inferioris artificij pro operibus nobilioris, cuius iste ignobilior sibi signum sumpsit, capiuntur. Itaque intentari poterit actio assumentis signum alienum, siueque vel mercibus, vel operibus imponenti, quod sæpius factum exemplis ostendit Chassan. *conc.* 32. & 34. quo loco ex Baldo & alijs docet vnum mercatorem non posse signum alterius suis mercibus apponere, aut falsibus. Fauet constitutio Arcadij & Honorij *l. 1. C. de nauib. non excusandis:* permittunt enim Imperatores priuatis naues maritimas habere, quæ exigente necessitate transuehendæ annonæ publicæ causâ angariari possint, sed si quæ affixis potentiorum titulis, se excusauerint, hiso addicuntur. Vnde quoque colligit Chassan. eum qui rei suæ alienum signum apponit, illâ multandum esse, adducitque Lucam de Penna *in leg. signata. C. de Fabricijs.*

Tertio vbi sunt signa alicuius artificij designantia locum in quo exercetur, ex quodam privilegio remanere debent apud eum, apud quem remanet ille locus, neque prohiberi potest vt tali signo. Quod de insignibus alicuius officij idem dicendum est, nam ad eum pertinebit, qui tale officium conduxerit quâdiu durabit officij in illo, alioquin ipso vti & frui non possit. Quod si plures artifices simul maneant, & artificij quod exercent, dignoscatur quoad bonitatem ex aliquo proprio signo, omnes & singuli qui inibi illud artificium excolunt, illo ipso signo vti poterunt, quod si deinde discedant ab inuicem, relicta ea statione, signum erit penes illum qui in ea statione remanebit. Quod si omnes eum locum relinquunt, neque alius suc-

R. P. Gibal. De Negotiat.

cedat in illum, sed singuli seorsum laborent; existimarem singulos quoque posse illud antiquum signum, cuiusque artis proprium retinere, apposita tamen peculiari sua notâ, qua inter se distinguantur. Vide Chassan. *conc.* 51. 2. 3. & 4.

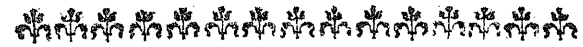
Quarto possunt ex mutuo consensu sua signa mercatores & artifices inuicem vsurpare, modo fraus omnis & damnum alterius vitetur. Quod si duo mercatores de nota siue *merco* contendant, actorem lite pendente illo vt non posse tradit Bald. *in l. vnic. C. vt ne liceat sine Indic. auctor. & c.* & Petrus de Vbaldis *tract. de duobus fratribus part. 11. num. 77.*

Quartitur quarto quid de signis societatis mercatorum, aut artificum statuendum sit finita societate. Et quidem nemo dubitat eiusmodi societates sæpius assumere commune quoddam signum quod societatis existat, quodque ostendit rem signatam pertinere ad societatem, & non ad aliquem vnum ex sociis: quod *initio 9. 2.* monuimus; & quid in controuersia de re & merce notâ societatis notata, quam tamen vnus socius sibi vni vindicat, iudicandum sit; docuimus ibid. Nunc querimus quid de illo signo extincta societate fieri debeat, & an apud aliquem socium remanere debeat. Quod disputant Bartol. *tract. de Insignijs & Armis n. 12.* De Vbald. *tract. citat. q. 11. n. 68.* & Stracca. *de mercatura part. 2. à n. 97.* quæ controuersia vix in vniuersum definiti potest. Quare singuli casus distinctè percurrendi sunt.

Nam aliquando signum societatis assumptum communi consensu; est signum vnus ex sociis, ob eius vel dignitatem, vel famam, & celebritatem, qui plurimum res societatis promouere poterat. Dissoluta itaque societate, socius ille sigillum suum retinebit; cur enim eo quod illud societati commodarit, amittet? Immo ipsum tanquam à se collatum in societate recipere debent, ea ratione quæ cæteri socij à se collata recipiunt. Ita de Vbald. *n. 72.* & alij, qui tamen nihil mihi videntur colligere hanc in rem, ex quibusdam LL. quas adducunt, vti facile expendenti constabit.

Secundò, si nouum omnino signum in coeunda societate sumptum sit; apud eum manere vult Bartol. *locis allatis ab Stracca num. 99.* qui cæteros dignitate præibat, & veluti caput societatis erat, aut qui erat maiori ex parte socius, hoc est, vt ego interpretor, qui plura in societatem contulerat, quod si omnes pares sint, sorte controuersia dirimenda erit. De Vbaldis verò ait aut dissolui signum dissoluta societate, tanquam aliquid illi accessorium, aut si commodum aliquod ex eo signo nascitur æquis portionibus diuidendum esse, quia verò plerumque indiuisibile est, æstimationem eius faciendam esse ratione lucri commodi, & valoris, arbitrio boni viri. Verùm probabilius Stracca censet allegato Baldo, signum illud sublata societate omnino extinguatur: idque & sociorum omnium atque publici interest, ne eiusmodi signo quod amplius iam extinctæ societatis non est, deludamur.

* * *

CAPVT VI.

De mensuris & ponderibus mercium.

ARTICVLVS I. Quid sit pondus & mensura, & quotuplex.

I I. De Romanis ponderibus.

I I I. De Græcorum, Hebræorum & aliarum Gentium ponderibus.

I V. De mensuris liquidorum & aridorum apud Romanos.

V. De mensuris liquidorum & aridorum apud Græcos & Hebræos.

VI. De mensuris dimensionum & magnitudinum.

VII. De legitimo ponderum & mensurarum vsu in commerciis seruando.

VIII. Quæstiones consuetudinæ.

N omni hominum societate & commercio necessarium esse pondus & mensuram vltimum nemo sapiens negabit. Ideoque vbi primum homines in vnam ciuitatem conuenerunt, Cæsum qui ciuitatem illam extruxerat, mensuras & pondera excogitasse tradidit Ioseph lib. 1. antiquit. quamuis eam laudem Palamede tribuant Agellio, Phidoni, Argiuo, Strabo lib. 5. Plin. lib. 7. & Isidor. lib. 16. origin. c. 24. Pythagoræ Diogen. Laërt. lib. 9. Et denique Mosis idem Isidor. atque alij alij, qui varias Respublicas & ciuitates vel condidere, vel institutis suis temperarunt. Sapienter enim monuit Aristoteles lib. 9. Metaph. ad ciuitatum moderatores, pondus & mensuram publicam definitionem pertinere. Non potuimus itaque in hac de commercijs humanis tractatione ad pondus & mensuram explicatione prorsus abstinere, quamquam animus non sit omni ex parte accuratam tractationem tradere, cum & illa implicatissima sit, & nobilia ingenia exercuerit hæcenus propter sui obsecritatem, & veterum monumenta non satis inter sese consentientia, atque Scriptorum sine pugnas, sine ueros, in quibus explicandis & emendandis diutius laborandum foret, atque ad plura alia à suscepto instituto non parum aliena digrediendum; Rudem itaque dumtaxat notitiam & delineationem ad instituendum nostrum negotiorum spondemus.

ARTICVLVS I.

Quid pondus, quid mensura, & quotuplex sit.

Quot sunt mensurarum genera. 1.

Illorum inter se connexio. 2.

Prima inuentio quando & à quo facta. 3.

Rerum omnium corporearum pretium ex earum fere momentis & magnitudine ducitur: quamuis enim ex ipsa rei natura, & substantia primum oriatur, ex eius tamen varia quantitate crescit aut minuitur; quantitate uero collocamus vel in eius momentis, grauitate scilicet & leuitate, vel in magnitudine; quam iterum colligimus tum ex interuallis & longitudinibus, ut in iugis, ædificijs, vestibus, cæterisque eiusmodi, tum ex mole, & ut aliqui loquuntur, capacitate; ut in frumento, oleo,

cæterisque rebus tum aridis, tum liquidis. Momenta corporum nempe grauitatem & leuitatem, pondus, siue librâ, & statim examinamus. Molem uariis uasibus certæ & definitæ capacitatis metimur, uel amphora, culeo, modio, quorum aliqua liquidis, alia uero aridis capiendis apta sunt. Longitudinè, denique & interualla rerum pede, cubito, calamo, uelna, alijsue certis & determinatis lineis aut longitudinibus. Quare in uenerum tria sunt mensurarum genera, quibus corporum momenta uel magnitudinem dignoscimus. Nempe pondus, mensura, & regula siue linea: quæ designari illis uerbis Leuit. 19. vers. 35. Nolite facere iniquum in iudicio, in regula, in pondere, in mensura, exillimauit Villalpand. in apparatu lib. 2. disp. 1. c. 2. Regulam interpretantur mensuram qua interualla rerum & longitudines dimetitur, & sane uocem Hebræam Oleaster accipit de mensura pannorum R. Salom. & Vatabl. de mensura agrorum. Vox Chaldaica eo loco mesciaetha מֶסְכֵּיָהוּ longitudinum mensuras propriè significat, ab eaque uoce Rabini, Geometram, & fundorum mensuram denominant. Latina uox regula, quæ normam qua lineæ diriguntur, & baculum quo aliquid rectum tenetur designat, non nisi metiendis pannis, ædificijs, prædijs, uel uerbis, & uariis interuallis vsui esse potest. Pondus significat id quo examinantur aurum, æs, & alia ponderantia, unde Græcè habetur ἄμυδος statera. Mensura denique est id quo quælibet aliæ res mensurantur, siue aridæ sint, ut amphora, modius, siue ephi, & hinc quæ uulgatus reddidit modium, & sextarium.

Hæc uero tria mensurarum genera ita connexa sunt inuicem, ut si lineam & regulam teneas facillimè pondera & reliquas mensuras consequaris: agnito quoque pondere, & interualla & capacitate ac magnitudinem intelligas: aliquam uero ex his mensuris incognita, cæteras quoque ignores necesse est. Et ut ait Villalpand. disp. 1. cit. c. 3. pendet potius à mensura mensura componitur regula; atque ipsa mensura facillimè, sicut à pondere ducitur regula. Et si quid de regula longitudine subtractum fuerit, facillimè mensura permanens prodet, & si quid his subtractum dolo malo fuerit, id pondus ipsum ac libra demonstrare poterit. Et sanè ex proportione Romanæ amphoræ, cognito latere cuiusuis cubi, cognosci posse, quantum aquæ capiat ille cubus, & è conuerso ex quantitate aquæ, quæ capit cubus, cognosci posse illius lateris longitudinem demonstrat Alcazar. inuestigat. de sacris ponderib. & mensur. propos. 4. Quare si cubi lateris duos habeat pedes Romanos, cubus ipse octo amphoras Romanas capit, si lateris habeat tres pedes, cubus capit amphoras 27. si quatuor pedes habeat, amphoras capit 64. si sit quinque pedum, amphoras 125. capiet, si sex pedum capiet 216 amphoras, si decem pedum, capit mille amphoras. Deinde easdem proportiones obseruabis minuendo lateris cubi longitudinem. Nā si habeat semipedem cubus continebit congiū, si pedē cum semisse congiōs 27. & sic de cæteris. Quare cognito latere cuiusuis cubi, cognosci poterit quantum aqua contineat ille cubus. E conuerso uero ex aqua quam cubus capit, elici facile potest, quot pedes Romanos siue digitos habeat cubi lateris; quamuis quod ad praxim attinet sapientes monent ibidem Alcaz. sapientis nimias numerorum minutias inutiles esse, quare non uideri prudentis nimis exiliter illas ad calculos reuocare. Dixit autem propos. 3. cubum Romani pedis capere uncias 960. eamque esse Romanam amphoram, fuisseque politicæ prudentiæ seruare convenientiam, & proportionem inter mensuras longitudi-

nis, & capacitatis; ideoque Romanos unde mensuram amphoræ acceperant, mensuram pedis accepisse; sumptæ autem amphoram ex talento Ægyptio, quod teste Varrone & Plin. lib. 3. c. 3. pendebat uncias 960. In Ægypto quoque mensuræ capacitatis, & longitudinis conformes erant; quare Serapis capiti impositum gerebat non modo modium, quod tradunt Ruffin. lib. 2. histor. c. 13. & Iulius Firmic. lib. de errorib. c. 14. sed etiam cubitum, teste Suida, cuius sunt ea uerba. Modium in capite, & cubitum, uidelicet aqua mensuram. Modius autem ad mensuram frumenti, & cubitus ad incrementum aquæ Nili erat, ex quo colligebatur frumenti futura copia, ut tradunt Plin. lib. 5. cap. 9. & lib. 18. cap. 18. Solin. cap. 35. alique passim. Verosimile porro est eum modium & cubitum qui imponebatur capiti Serapidis fuisse primas formas mensurarum Ægyptiarum, ac proinde illum cubitum signatum fuisse, atque distinctum diuisionum notis, palmorum nempe, ac digitorum. Denique nihil magis apud auctores obuium est, quam uncias fuisse, tum ponderabiles, tum mensurabiles.

Ex quibus omnibus euidenter conficitur, quod initio affirmaueram, ita notitiam ponderum, & quarumcumque mensurarum inter se connexionem esse, ut uix intelligentiâ separari queant, & una seorsim ab alia comparari. Quare Villalpand. disp. 1. cit. cap. 3. Cæsum primum ponderum & mensurarum inuentorem hoc modo processisse describit. Primo quidem palmo suæ manus, ab extremo maximi ad extremum minimi digiti, quæ longitudo dimidio cubito æqualis est; uas quadratum omni ex parte, quod cubum geometræ dicunt fieri curauit. Idque bath nā dictum fuit, quo fruges, & liquida pariter metiretur. Deinde uas illud hordeo plenum ponderauit, illudque pondus omnium maximum & legitimum constituit: Villalpandus ait nominatum fuisse chichar כִּיכָר & talentum dici posse. Denique Cæsum hordei & tritici seruata proportione, tantumdem ponderis è tritico appensum uas aliud constituit, quod & Bath quoque nuncupauit; Bathum uero minorem distinctionis gratiâ nominat Villalpand. estque priore minor sublelqui altera proportione, quoniam sublelqui altera proportione potèret superari à tritico hordeum. Neque tantum hi duo Bathi hordeo atque frumento pleni, talento Hebræorum, pondere exæquantur, uerumetiam hic minor Bathus grauiori uino rubro Palestinae habentis talentum pendet. Quæ omnia probat Villalpand. Atque in primis duplicem fuisse Bathum ex Mari Æneo, quod lib. 3. Reg. cap. 7. vers. 27. bis mille bathos capere dicitur; in lib. uero 2. Paralipom. cap. 4. vers. 6. ter mille bathos, quod uulgatus dixit, tria millia metretas, qua de translatione & re rota alibi. Nobis in præsentiarum sufficit idem uas duplici, & distincta omnino mensura commensuratum fuisse, cum unus tria millia, alter duo millia caperet, ac proinde maiorem fuisse minoris sesquialteram, tantumdem enim ternarius numerus binarius superat, quantum maior bathus minorem superabat. Maiorem autem ex his mensuris fuisse semicubiti, uel palmi cubici, ex eo constat, quod Ænei Maris forma, eiusque longitudo, latitudo, altitudo, & circuitus cubitis commensurata describuntur in sacris litteris. Ex quo fit, ut rationes geometricas sequamur, facillimè inueniamus bathi maioris capacitatem æqualem omnino fuisse semicubito cubico, quod alibi se de-

R. P. Gibal. De Negotiat.

monstratum recipit Villalpand. & deinde præstat lib. 3. cap. 18. His omnibus adde liquorum & frugum mensuras æquales fuisse, & utraque ad iustam ponderis rationem exactas; quod euidenter ostendit Ezechiel capit. 45. vers. 10. de quo loco plura inferius. Statera iusta & ephi iustum, & bathus iustus erit uobis: Ephi, & bathus æqualia, & unus mensura erunt, ut capiat decimam partem cori bathus, & decimam partem cori ephi: iuxta mensuram cori, erit aqua libratio. Ephi autem aridorum, Bathum liquidorum mensuram fuisse constabit inferius. Erant uero eorum mensura & capacitas æqualis ait Ezech. Pondus autem æquale indicant ea uerba: Iuxta mensuram cori erit aqua libratio eorum. Vox autem Hebræa Thochen, significat mensurando expendere, pensum mensurare, mensuram pensitare: hinc 4. Reg. 12. vers. 11. dabunt eam iuxta numerum atque mensuram. Hebræicè pondere mensuratum, siue in numero ac pondere. Quare sapienter uulgatus dixit, erit aqua libratio eorum. Nam pondere examinabatur Bathus an legalis esset, ac iustæ mensuræ: appenso uidelicet uino, & frumento quo bathus completeretur. Qua etiam ratione talenti pondus examinabatur. Cum igitur tantam inter sese connexionem habeant pondera & mensuræ, de illis simul agemus hoc loco quantum ad commercia fuerit opus. Quia uero ea omnia diuersa apud diuersas gentes fuerunt olim, hodieque sunt, de iis singulis seorsim in primis tractabimus. Et deinde inuicem conferemus: ex ea siquidem collatione commerciorum damna aut lucra maxime pendunt.

ARTICVLVS II.

De Romanis ponderibus.

Multiplex libra acceptio. 1.

Quotuplex sit libra & pondus. ibid.

Quid pondus. 2.

As quid. 3.

Libra & assis diuisio. 4.

Omne totum dictum fuit as, atque eodem modo diuisum. 5.

Ea diuisio in re agraria seruata. 5. 6.

Quid sit subcesium. 7.

Romanorum omnium ponderum certa & determinata mensura fuit libra, quæ & pondus & as dicta fuit. Non accipimus autem libram pro instrumento, quo duabus lancibus utriusque æqualibus constitutis, examinantur rerum omnium momenta & pondera, cum uel altera deprimitur, uel utrinque in æquilibrio consistunt. Ex qua libratione sine dubio libræ uox dicta fuit, quæ etiam pro libramento vsurpatur à Plinio lib. 16. cap. 36. Nullus sagittis aprior calamus, quam in Rheno Bononiensi amne, cui plurima inest medulla, pondusque uolucris, contra statum quoque pernicax libra. Et lib. 33. agens de arte quarumdam animum, in occultandis, transferendisque suis onis. Hoc in his auibus, quarum digiti non sunt accommodati complectendis transferendisque onis, miro traditur modo. Namque surculo super bina onia imposito, ac ferruminato alui

N 3

glutino,

glutino, subdita ceruice media, aquę utrinque libra deportant aliud. Hinc fit vt instrumentam quo altitudines aquarum explorantur, & libratur aquę, libra, atque etiam libella nominetur à Colum. lib. 8. cap. 17. de piscinis extruendis, & aperiendis in illis meatibus, quibus facile vetus submoueat- tur vnda. *Hos autem*, inquit, *meatus fieri consenu per imam consēpti partem, si loci situs ita competat, vt in solo piscina postualibella septem pedibus sublimius esse maris aquor ostendat, nam piscibus stagni hac in altitudinem mensura abunde est.* Et mox. *Si autem locus ubi vinarium construere consenu pari libra cum aquore maris est, in pedes nouem defodiatur piscina, &c. Quoniam modus ille aque iacentis infra libram maris, non aliter exprimitur, quam si maior recentis freti vis inceserit.* Ex quibus vides libram non modo esse instrumentum examinandis ponderibus, sed etiam interuallis rerum & altitudinibus, ac demum pro ipsa æqualitate rerum, quarum aut pondera, aut altitudines inquiruntur, eleganter vturpato. Verum in ea notione libram non capimus hoc loco, sed pro certo quodam pondere, siue mensura omnium ponderum, cum ad eam omnia sua pondera exigerent Romani. Immo & alias omnes mensuras, quas ad hoc tandem pondus reducebant: vnde duplicem libram faciebant, mensuralem vnam, quam etiam libram mensuram vocabant, ponderalem, alteram quam libram pondo nominabant, vt statim dicam, quę vtraque libra vt pauld post videbimus, in duodecim partes æquales siue vncias diuidebatur; quamuis vti obseruat Galen. lib. 6. de composit. cap. 18. duodecim vncie mensurales æquales erant decem vnciis ponderalibus, quod te experimento in oleo comprobasse idem Author testatur. Qui etiã significat libram mensuralem fuisse corneum vas distinctum, interfectumque lineis quibusdam ipsum in duodecim partes æquales, siue vncias diuidentibus, quę tamen si deinde appenderentur, non nisi decem vncias ponderales æquabant; quod in oleo ostendit Galenus. Atque eiusmodi corneis mensuris oleum diuendi solitum fuisse testatur, quę vasa ipse vocat *χάλυα λίστραία* cornua libralia, quamquam & aliqua erant bilibria. Vnde Horat. lib. 2. *serm. satyr. 2. de Auidiendi fordibus.*

Cuius odorem olei nequeas perferre [licebit Ille repotia, natales, aliosue dierum Festos albatos celebret] cornu ipse bilibri Caulibus infillat, veteris non parum aceti.

2 Verum de libra mensurali non agimus hoc loco, sed de ponderali, quę & dicitur, vt monui libra, pondo, aut pondo absolute, quę vox siue cum libra coniungatur, siue seorsum ponatur, indeclinabilis est. Quintilian. lib. 6. cap. 4. *Torquem aureum centum pondo dixit. Et Liu. lib. 22. Bina pondo & se- libras.* Cato *Adipis pondo duo*, casei libram. Plin. lib. 18. c. 7. de vario frumentorum pondere agens: *Quibusdam generibus per se pondus, sicut Balearico, quod modio tritici panis pondo XXX. reddit. Quibusdam in binis mistis, vt Cyprio & Alexandrino X. prope libras non excedentibus.* Aliã cum libra eiusque partibus iungitur. Liu. lib. 4. scribit coronam auream librę pondo Ioui dicatam fuisse. Colum. lib. 12. cap. 20. *Myrrbæ quincunx, calami pondo libra, casie selibra, anomii pondo quadrans, croci quincunx, &c.* Plaut. in *Alinar. Act. 3. scen. 3. Neque piscium ullam vnciam hodie capi.* Verum de voce pondo fustissime disputat Gronou. lib. 1. de pecunia veteri, c. 6. 7. & 8. Quærunt verò Grammatici, an libra ducta sit à voce Græca *λίτρα*, an verò ip-

sa vox Græca à Latina *Libra*, desumpta. Pollux quidem existimat *λίτραν* vocem esse iam olim à vetustissimis Græcis vturpatam, quam Romani per *β*. scribunt, & libram vocant. Galenus lib. 1. de *comp. medic.* ait libram, sextarium, vnciam esse nomina patria, *ἐπιχώρα δόματα*. Agit autem eo loco de ponderibus atque mensuris Romanis, sed ista mittamus Grammaticis.

As siue assis, quasi *æs* inquit Varro lib. 4. de *ling. latin.* idem fuit quod libra, quia vt ait Plin. lib. 33. cap. 3. cum Populus Romanus ante deuictum Pyrrhum non vteretur argento signato, & Seruius Rex primus signatis *æs*. libralis appendebatur assis ex are, quę etiam libella dicebatur, & dipondius, quando erat grauior & durarum librarum; atque ita As pro libra fuit vturpatum, cum eiuſdem cum libra ponderis esset; quod probat Plinius ex variis loquendi modis, qui ex illa *æris* & assis appensione deriuati sunt. Inde enim *grauis æris pæna dicta fuit, & in rationibus expensæ ad huc dicuntur, item impendia & dependere, quin & militum stipendiorum, hoc est stipis ponderanda pensatores, libripentes dicuntur, quæ consuetudine in his empirionibus, quæ mancipij sunt, etiam nunc libra interponitur.* As igitur dicitur, quasi *æs* subintelligendo librale; ideoque vnam libram Assẽ dicebant, reliquas verò dupondium, tripondium, centumpondium, &c. Plaut. in *Asin. Act. 2. scen. 32.*

Ad pedes quando alligatum est centumpondium, Vel manus manica complexæ sunt, atque adducta ad trabem,

Neque dependis, neque propendis, quin malus nequaquam sis.

Assẽm porro & libram in duodecim partes æquales secuerunt Romani, quas vncias dixerunt, quasi ab vno, vt ait Varro lib. 4. de *lingua latina*; quem tamẽ falli putat Scaliger in *coniectur.* eo quod Aristoteles dicit apud Polluc. lib. 9. *λίτραν* esse nomen Siculum. Verum quidquid sit de eo ethymo pergit Varro: *Vncia ab vno, sextans ab eo quod sexta pars assis, sicut quadrans ab eo quod quarta, & triens tertia pars, semissis quasi semi as, id est dimidium assis, septunx à septem & vncia conclusum: (vel vt alij legunt collisum) reliqua obscuriora quoad diminutionem, & ea quæ diminiuntur, (alij quæ demuntur) ita sunt, vt extremas syllabas habeant, vt à duodecim vna dempta vncia deunx, dextans dempto sextante, dodrans dempto quadrante, bes, vt olim des, dempto triente.*

Eadem habet Fannius Palæmon.

Nunc dicam solida quæ sit diuisio libræ

Siue assis, nam sic legum dixere periti,

Vncia nam libræ si deest dixere deuncem,

At si sextantem retrahas, erit illa decuncis,

Sed nullum reliquo nomen semuncia certum

Dempta dabis, nec enim est huius sextunxia triplex.

Dodrante reliquum vocitant quadrante retracto;

Cumque triens desit, bessem dixere priores:

Idem septuncem, dempto quincunx vocarunt,

Post hæc semissis solidi, pars maxima fertur.

Nam quæ dimidium superat, pars esse negatur,

Vt docuit tenui scribens in pulvere Musa.

Igitur prima pars assis est vncia: duę vnciæ sunt sextans assis, tres vnciæ quadrans assis; quatuor vnciæ triens; quinque vnciæ quincunx; sex vnciæ semis; septem vnciæ septunx; octo vnciæ bes; nomen vnciæ dodrans: decem vnciæ decunx, seu dextans: vndecim vnciæ deunx: duodecim vnciæ, ipse as, seu libella in duodecim vncias scissis. Vncia & dimidia vocatur sciscuntia, vel sciscuntia

quincia, sciscuntia & sciscuntia & sciscuntia; illa enim particula *sciscuntia*, in compositione significat dimidio maius, & semioliam rationem habet, siue sciscuntiam, quod pluribus ostendit Budæ. *initio primi libri de Assẽ.* Sic dicitur sciscuntia, sciscuntia, sciscuntia, sciscuntia, & apud Cæsarem sapius sciscuntia tigna, hoc est pedis vnus & dimidiati crassi udine, apud Horat. sciscuntia pedalia verba, sic sciscuntia, mensis & dimidium mensis. Hęc porro particula *sciscuntia*, componitur cum quocumque vocabulo mensuram numeri, vel temporis, vel modi, & aliud quoduis significantur. Columella & Plaut. *sciscuntia operam* dixerunt; sic enim iste in *captiuis acti 3. scen. 5.*

ducite

Vbi ponderosas crassas capiat pedes,

Inde ibis porro in Latomias lapidarias,

Ibi quum alij octonos lapides effodiunt,

Nisi quotidianum sciscuntia confeceris,

Sextentopago nomen indetur tibi.

Tacit. lib. 15. de Vejano Nigro, qui Neronis iussu ceruicem Flauio Tribuno abscidit. *Et ille multum tremens cum vix duobus ictibus caput amputauisset, sentiam apud Neronem iactauit, sciscuntia interfectum à se dicendo.* Denique Sciscuntiam ex Varrone dixit Plin. in *su operis prefat.* id est hominem eximie affectum, quod Gallicè diceremus, *vn Pylse & demi.* Græci non exprimunt vna voce, neque enim dicunt sciscuntia, sed tres semiminas; *τρία ημιμινα*, & pro Sciscuntia *τρία ημιμινα*. Sic & *τρισκηνον* sciscuntia, *πενδηνον* duo pedes & semis, hoc est quinque semisses.

Obseruat præterea Varro ab assẽ dictum assipondium: assarium quoque sapius dixit Plutarch. Visitata quoque in ratione numerandi hęc nomina, tressis, quadressis, nonullis & decussis, pro tribus, quatuor, nouem & decem assibus, deinde pro binis decussibus bicesis, & tricesis pro tribus, hoc est tricenis assibus, & centussis pro denis decussibus. Hinc Persi. *Et centum Græcos curto centussis licet.* Neque maius aris vocabulum apud antiquos fuit. Nam *ducenti*, inquit Varro, *in proportione cum dicuntur, non magis as, quam denarij aliorum res significancur.*

Præter assis partes æquales quas vncias dicimus, fuere & alia in quas ipsa vncia diuiditur. Continet enim scrupulos, seu scrupula viginti quatuor, sextulas verò sex. Est igitur scrupulus pars assis 288. sextula verò est assis portio 72. Est & duella, siliqua, obolus, sicilicus. Est porro sicilicus 4^a. vnciæ pars, assis 40. duella tertia vnciæ pars, assis trigesima sexta: drachma vnciæ pars octaua, & assis nonagesima sexta; drachma vnciæ pars octaua, & assis nonagesima sexta: obolus quadragesima octaua pars vnciæ; assis quingentesima septuagesima sexta: siliqua vnciæ pars 144^a, assis 1728^a. lens vnciæ pars 192^a. assis 1304. Quare duella continet lentes 64. siliquas 48. obolos 16. scrupulos 8. drachmas 2⁷. sextulas 2. sicilicos 9. Sicilicus continet lentes 48. siliquas 36. obolos 12. scrupulos 6. drachmas 2. sextulas 1⁷. Sextula continet lentes 32. siliquas 24. obolos 8. scrupulos 4. drachmas 1⁷. Drachma continet lentes 24. siliquas 18. obolos 6. scrupulos 3. Scrupulus habet lentes 8. siliquas 6. obolos 2. Obolus continet lentes 6. siliquas 1⁷. Siliqua habet lentes 4. Itaque minimum omnium ponderum fuit lens.

Ab hac porro librę & assis diuisione factum est vt apud Romanos illud omne, quod sub partitio-

nem caderet, As appellaretur. Quare hæreditatis vniuersæ summam assis nomine designabant, vnde sunt apud Scriptores frequentes illæ loquendi formulæ. Hæres esse ex assẽ, ex quadrante, ex triente, ex sextante, ex vncia, ex sextula. Cic. *orat. pro Cæcin. §. 17. Testamento facto mulier moritur, facit heredem ex deunce, & semuncia Cæcinam, ex duobus sextulis Marcum Fulcinium, Ebulio sextulam aspergit.* Hoc est, vxor Cæcinam ipsum heredem scribit ex vndecim partibus cum dimidia. Legat verò Fulcinio duas 72. partes, & Ebulio vnam 72. Et lib. 13. *ad Attic. ep. 46. Mortuus Babullius Cæsar opinor ex vncia, etsi nihil adhuc, sed Lepa ex triente.* Et lib. 13. *ep. 29. Testamento quod Antistius Roma fecerat, heres ex parte dimidia & tertia est Capito: in sextante sunt, quorum pars sine vlla querela publica potest esse, ea est ad sextarium trecenta millia.* Hęc verò formula Iuriconsultis frequens & solemnis est. l. 1. *D. de interreat. in iure faciend. §. 2. Qui ex quadrante heres responderit, si heredem ex assẽ, in assẽ instituta actione conueniatur.* Et §. 3. *Si cum esset quis ex semisse heres, dixerit se ex quadrante, mendacij hanc poenam feret, quod in solidum conuenietur.* Et §. 6. *Si interrogatus quis an ex assẽ heres esset, responderit ex parte, si ex dimidia esset, nihil ei nocere responsum.* Eiusmodi alia passim obseruabis in *l. seruum. D. de hered. instit. l. 13. D. qui satisfare cogantur. l. 4. D. de legat. & fideicommiss. l. 9. D. quibus modis hypothec. solui. l. 1. D. in legat. seu fideicommiss. causa cau.*

In re quoque agraria assis nomen eiusque partes frequentius ab antiquis Auctoribus vturpantur. Ingerum enim assis nomine significant, & vniuersas ingeri portiones iisdem planè appellationibus, quibus assis partes, designant. Varro lib. 1. de *re rustica cap. 10. Ingerum habet scrupula ducenta octoginta octo, quantum habet as antiquus noster, ante bellum Punicum pendebat bina ingera, quod à Romulo primum diuisa dicebantur vntim, quæ quod heredem sequerentur, heredium appellarunt. Hęc postea à centum centuria dicta.* Persequitur deinde dimensiones centuriæ. Et pauld superius singillatius ingeri mensuram paucis explicat. *Ingeri pars minima dicitur scrupulum, id est decem pedes in longitudinem, & latitudinem quadratum: ab hoc principio maiores nonnunquam dicunt in subscessum esse vnciam agri aut sextantem, aut quid aliud, cum ad ingerum peruenerunt.* Quæ verba sic interpretatur Budæ. lib. 1. de *Assẽ.* vt vncia agri sit duodecima pars ingeri, vnciæ autem quarta, & vigesima pars sit scrupulus, vt iam monuimus, quæ ratione fit, vt ducenta octoginta octo scrupula sint in iugero, sicut & in assẽ; quæ si centenario multiplicantur, hoc est denis quoque rursus pedibus, ex Varrone, duodequadraginta pedum quadratorum millia, & octoginti pedes fient, quæ est mensura ingeri. Vult itaque Varro in hac dimensione ingeri, nos ab vncia agri, descendere ad vltimam minutiam, quam vult esse scrupulum, hoc est ducentessimam, & octogessimam octauam partem ingeri, & ingerum ducentessimam partem centuriæ. Rursusque ab scrupulo quasi metiendi initio ad vnciam progredi oportet, inde ad sextantem & alia maiorum mensurarum vocabula.

Quod autem Varro monet nonnunquam dicere in *subscessum esse aut esse* vnciam agri, aut sextantem, significat aliquando menforese reicere & veluti scindere vnciam, aut sextantem agri tanquam incapacẽ, vt ingeri aut centuriæ æqua portio sit, eo quod vel minor, vel deterior sit. Est enim subscessus, vel

subcisius agrariae dimensionis peculiare verbum, quo exprimitur vel minor, vel deterior agri portio, quam ut iustum eius membrum possit explere. Siculus Flacc. de cond. agr. Quamvis minus agri sit, quam centuria modus esse debet, subcisius vocatur. Frontinas lib. de agror. limitib. cap. de Agror. qualitate. Subcisius est quod ab subcidente linea nomen accepit, modus scilicet agri quo in extremis assignatoris finis centuria expleri non potuit. Et mox Subcisius item est, id agit, quod in medijs assignationibus & integris centurijs interuenit. Aggenus Urbicus lib. de limitib. agrorum, pag. 57. Subcisius quod in extremis finium centuriam explere non potuit, inuenitur quinquaginta & sexaginta iugeribus. Et pag. 58. Subcisius manus certium iugera dictum est minus quinquaginta iugera nuncupatum. Et pag. 71. Auctor agrariae divisionis aut sibi referuauit subcisiua aut populo Romano, aut priuatis concessit. Et eodem loco. Domitians per totam Italiam subcisiua possidentibus donauit, editoque uinoris nomen fecit. Hygen. lib. de limitibus constituendis pag. 96. In alia perfectura sunt aliter comersa limitis, ut habeat in inscriptionibus inter limitem nouum & ueterem, iugera forte septuaginta: & hac sunt alterius partis subcisiua. Et pag. 134. Subcisius omnium libram facere debemus, ut quando uoluerit Imperator, sciat quot in eum locum homines deduci possunt. Et sequenti pagina 135. Totum agrum totius Periciae, in hunc modum ordinare debemus, ut omnes mensura adae limitis, & subcisiuorum lineas ostendamus. Haec porro subcisiui vox ab reiectaneis fundis agrariae rei traducitur ad quauis ueluti succisa ex solido corpore minutiora membra: ut ad horas, dies, operas, tempora, quae reliqua nobis sunt ab serijs negotiis, & otij suppeditant quidpiam, ad minus seria. Cic. lib. 1. de legib. §. 9. Subcisiua quaedam tempora incutunt quae ego, perire non patior. Et lib. 2. de orat. §. 364. Quae ego sero, quae cursum arripui, quae subcisiuis operis, ut aiunt. Et Philyp. 2. §. 20. Nec amici uirquam defui, & tamen perfecti operis subcisiuis, ut mea littera nomini Romano laudis aliquid offerrent. Verum reddeamus in uiam a qua paulo defleximus, & quod ex Varrone assis partes frequenter in re agraria usurpari ostendimus, ex Columella quoque probare pergamus. Is igitur lib. 5. cap. 1. sic agrum dimeditur. Iugerum habet quadratum pedum viginti octo millia, & octingentos, qui pedes efficiunt scrupula cclxxxviii. Vt autem a minima, id est ab dimidio scrupulo incipiam: Pars quingentesima septuagesima sexta pedes efficit quinquaginta, id est iugeri dimidium scrupulum: pars ducentesima octogesima octaua pedes centum, hoc est scrupulum: Pars cxlii. pedes cc. hoc est scrupula duo: Pars septuagesima secunda pedes cccc. hoc est sextula, in qua sunt scrupula quatuor. Pars quadragesima octaua pedes DC. hoc est scilicet, in quo sunt scrupula sex. Pars vigesima quarta pedes mille ducentos, hoc est femuncia, in qua sunt scrupula xiiij. Pars duodecima duo millia, & quadringentos, hoc est uncia, in qua sunt scrupula xxiiij. Pars sexta pedes quatuor millia & octingentos, hoc est sextans, in quo sunt scrupula xliiij. Pars quarta pedes septem millia & ducentos, hoc est quadrans, in quo sunt scrupula lxxij. Pars tertia pedes nouem illia & sexcentos, hoc est triens in quo sunt scrupula xcviij. Pars tertia & una duodecima pedes duodecim millia, hoc est quincunx, in quo sunt scrupula cxx. Pars dimidia pedes quatuordecim millia, & quadringentos, hoc est semis, in quo sunt scrupula cxlii. Pars dimidia & una duodecima pedes sexdecim millia & octingentos, hoc est septunx, in quo

sunt scrupula clxvii. Partes duae tertiae pedes decem nouem millia, & ducentos, hoc est bes in quo sunt scrupula cxcij. Partes tres quarta pedes unum & viginti millia sexcentos, hoc est dodrans in quo sunt scrupula ccxvi. Pars dimidia & tertia pedes viginti quatuor millia, hoc est dextrans, in quo sunt scrupula ccxl. Partes duae tertiae, & una quarta, pedes viginti sex millia, & quadringentos, hoc est denax, in quo sunt scrupula cclxii. Iugerum pedes viginti octo millia & octingentos, hoc est as, in quo sunt scrupula cclxxxviii. Ex quibus uides assis & partium eius nomina, non modo ab agrariae rei mensuris usurpari, sed etiam ab alijs, & pedem Romanum in eadem quoque partes diuidi, quod manifestius fit ex Vitru. lib. 7. cap. 4. ubi beffales laterculos habet, hoc est octo unciarum. De quibus uide Gronou. lib. 3. de pecun. veteri cap. 11. Idem Vitru. graduum templi crassitudines ita finiri uult, ut ne crassiores sint dextante, neque tenuiores dodrante. Dextantem autem accipit pro decem, dodrantem pro nouem pedis Romani uncia. Colum. lib. 4. cap. 1. agens de scribibus uincaticis seminibus parandis: Adiecto dodrante super altitudinem bipedaneam. Et infra. Deprimantur semina in regebro, quod est fermentatum plus dupondio semisse. Et denique. Sed non est dupondij, & dodrans altitudo, qua insud effigere possit. Accipit Columella dupondium pro duobus pedibus, quasi pedes assis ponderales essent. Eodem loquendi modo non semel utitur Plin. lib. 13. cap. 15. agens de mensis citrini uitorum, uti appellat, in lania. Magnitudo amplissima adhuc fuit, unius composita ex orbibus dimidiatis duobus, quatuor pedum & semipedis per ambitum, crassitudine quadrantalibus. Subdit, Tiberio principi mensam quatuor pedes sextariae, & scilicet excedentem, tota uero crassitudine sex uncia, operimeto lamina uesitam fuisse. Aliam denique eiusmodi mensam fuisse Dionio Tiberij Caesaris liberto, Tribus scilicet infra quatuor pedes, euidemque infra semipedem crassitudinis. lib. 27. c. 5. Hemiunion esse folijs Thymaliibus multis. Et cap. 11. ait lythospermon esse herbam quinquencialem ferè folijs duplo maioribus quam rutae. Itaque quinquencialem Herbam appellat Plinius maiorem selquipede, & septenorum ferme digitorum, uti interpretatur Buda. lib. 1. de Assis. De lapidibus sic idem Plini. loquitur lib. 33. cap. 8. Sunt autem modici, quaternae unciae longitudinis, binasque latitudinis non excedentes. Praeterea significabant aliquando Romani assis nomine unum in numero. Columell. lib. 5. cap. 3. Tunc quintam partem longitudinis, sunt ducenti quadraginta, & quintam partem latitudinis, hoc est viginti quatuor: his uisusque summis singulis assis adicio, qui efficiunt extremos ordines, quos uocant argulares. Vide & Vitru. lib. 7. cap. 4. De quo loco plura Villalpand. lib. 2. Appar. disp. 2. cap. 6. Sextarius assis etiam nomine significatur a ueteribus, & cum sextarius duodecim cyathos caperet, cyathi ipsi unciae sextarij uocabantur, legimusque apud Martial. calices sextantes, quadrantes, trientes, deunces; hoc est duorum, trium, quatuor, uidecim cyathorum. Denique dies & hora interdum ita appellantur. Plin. lib. 26. 14. ait, Lunam lucere dodrantes femuncias horarum, ab secunda adiciendo usque ad plenam orbem, detrahentemque in diminutionem. Quae sic interpretatur Buda. de Assis lib. 1. Lunam cum a coetu emergit, quod fit secunda die, lucere primum tres partes unius horae nocturnae, & in super quartam & uicesimam horae parte, seu uicenis uideciginti uicesimas quatuor

ras horae, a secunda deinceps ad plenilunium, die qualibet tantumdem incrementi lucendo adiacere, & rursus a plenilunio, eadem ratione, eodemque modo decrementi lucere. Et lib. 18. cap. 32. eandem lunarem rationem sic describit idem Plin. Supra terras autem erit, quando & Sol interlunio & prima tota die: secunda hora noctis unius dextrantem scilicet: ac deinde tertia, usque ad quintam decimam multiplicatis horarum isdem portionibus: quiddecima tota supra terras noctu erit, eodemque sub terris tota die: decima sexta ad prima hora nocturna dextrantem scilicet sub terra aget, eademque portionem horarum per singulos dies adiacet, usque ad interlunium. Quae partim consentire iis quae ex lib. 20. pauld ante retulimus, existimat Budaus. Nobis in praesentiarum satis est ut probemus dodrantes, dextantes, femuncias, scilicet, & ceteras assis ac librae partes, etiam de diebus & horis a ueteribus fuisse usurpatis. Atque haecenus de Assis & Libra Romana eiusque partibus, quibus, examinabantur omnia pondera, atque etiam mensurae liquidorum & aridorum: ex pondere enim liquoris aut frumenti, v.g. quod sextario, aut alia quapiam mensura capiebatur, eius capacitate metiebantur, ut iam diximus, & sapius repetere cogemur. Maximum autem pondus ueterum Romanorum libra erat, eaque multiplicata quaecumque pondera maiora explicabant, quod iam monuisse me memini.

ARTICVLVS III.

De Graecorum & Hebraeorum ponderibus.

- Pondera & numismata cognomina. 1. De drachma & holce. 2. Drachma & oboli diuisio. 2. Mina Attica. 3. 4. De talento. 5. De siclo. 6. Eius pondus. 7. Eius partes. 8. Mina Hebraea. 9. 10. Talentum Hebraeum. 11.

Observandum in primis quaedam tum pondera, tum numismata, iisdem nominibus a Romanis, Graecis, Hebraisque exprimi, ea fortassis de causa, quod eiusmodi numismata illius ponderis essent. Ita as & libella tum nummum, tum certum pondus significant, quod idem de drachma, mina, talento, & siclo dicendum est. Nam & certa quaedam numismata his uocibus designantur, & simul certa quaedam pondera. Nos hoc loco agimus duntaxat de ponderibus. Itaque asses considerauimus ut libram & pondus, non ut nummum. Simili quoque ratione drachmam ut pondus, non ut nummum explicamus, quod idem in mina, talento, & siclo faciemus.

Observandum praeterea est tum Romanos a Graecis, tum Graecos a Romanis pondera quaedam mutatos esse, atque etiam numismata iisdem nominibus designata, nam & ἀσάριον & ὑντλον Graeci a Romanis acceperunt, & Romani uicissim ab illis drachmam, obolum, minam, talento, quae etiam

pondera Hebrais uisitata fuisse; quod de drachma luculenter probat ex lib. 2. Esdra. cap. 7. vers. 70. & 71. Villalpand. lib. 2. appar. cap. 16. De mina cap. 32. quamquam & ea uox a radice Hebraea deriuari possit, ut ita dicemus. Et denique de talento cap. 33. de quibus & nos statim.

Drachma igitur fuit proprium Graecorum pondus & numisma, atque ut ait Fannius octaua uinciae pars: Vicia sit drachmis bis quatuor. Unde uides libram siue assis conitare drachmis sex, & nonaginta; octies enim duodecim fiunt nonaginta sex, quibus si quatuor addas facies centum; quot nempe drachmas continet mina, ut statim dicam, quod significat suis uerbis Fannius.

Accipe praeterea paruo quae nomine Graij Anan uocant, nostrisque minam dicere prius: Centum haec sunt drachmae, quod si decerpseris illis Quatuor, efficiet haec nostram denique libram.

Libra igitur habet nonaginta sex drachmas, scrupula ducenta octoginta octo: uncia drachmas octo, scrupula viginti quatuor, quae eadem habet Cleopatra lib. de munditijs, Dioscorid. lib. de ponderib. Galen. lib. 6. de composit. medicam. secund. generis. Ex quibus omnibus colligit sapienter Villalpand. lib. 2. app. cap. 7. apud Graecos nullam aliam fuisse unciam praeter eam quam re & nomine a Romanis fuerant mutati; sicut neque ullam aliam drachmam cognitam fuisse Latinis quam eam ipsam, quam a Graecis acceperunt, quandoqui dem Romana uncia octo drachmis Graecis constabat, & octo drachmae Graecae aequales profus erant unciae Romanae. Drachma dicta quoque est δραχὴ holce. Unde Fann.

Holceque a drachmaton re sed nomine differt. Dicitur uero δραχὴ ab ἄλκω id est traho: inde ἄλκων τὸ ζῆλον exereere, & trahere e vagina gladii. Dicitur quoque de ponderibus quae bilanci in alteram partem sua grauitate trahunt, atque ut interpretatur Buda. pendere faciunt. Quare sicut a pendeo pondus, ita ab ἄλκων dicitur δραχὴ pondus. Hinc apud Lucian. δραχὴ τῶ δυντλονίς, δραχὴ δὲ ὀβολῶν ε. quinque obolorum pondus. Nicaner in theia-cis ἀπορον ἄλκων. 1. ἴσον βάρος, ἢ ἰσὸν ἄλκων, par & aequale pondus. Hoc uero nomen genericè pondus, drachmae tributum fuit, fortassis quod inter minuta pondera quae bilanci frequentius imponuntur, praecipuum esset, nam in uulgaribus commercijs ubi ab uncia discesseris, commentus pondus est drachma, nam reliqua inferiora in iuniora sunt. Quidquid uero sit de ipso ethymo δραχμὴ dicta fuit, quod sit ueluti manipulus quidam paruae pecuniae; nam δράχμα est manipulus. Unde Plutarch. in publico. nuper fuerat aduersum, iacentibus adhuc manipulis, ἀπὸ χειρῶν τῶ δραχμῶν. δραχμὴ quoque est pugillus & manipulus, quantum uidelicet manu prehendi potest: δρᾶν πομαί carpo, rapio, prehendo, pugnum impleo. Hinc Paul. ep. 1. ad Cor. 3. δρᾶν ὀβολῶν τὸς σοφῶς ἐν τῇ παντοφίᾳ αὐτῶν, comprehendes sapientes in astutia ipsoium. Et Nazianz. δρᾶν ἐξ τῆς χρις τῆ παδ εἰς. Unde denique δραχμὴ capiens sex obolos. Plin. lib. 20. cap. ult. Suidas autem δραχμὴ ἐξ ὀβολῶν, quos minores fuisse obolis Hebraici sicli dicunt, quia cum siclus aequalis esset drachmis quatuor, & in viginti obolos diuidebatur, sequitur drachmam quinque obolos duntaxat continere, quare Hebraicus obolus articulum su perabit quinta parte.

Obolus diuiditur in duos semiobolos, & continet ex diuisione Cleopatrae thermum unum semis, filiquas tres, chalcos octo: Suidas uero tribuit sex

sex dumtaxat. χαλκός autem Suidas diuidit in λεπτά septem, id est minuta: minutum uero vel ut habet Seneca minutium, non diuiditur ulterius, indeque nomen accipit. Illius meminit Christus loquens de uidua, quæ duo minuta δύο λεπτά area in gazophilacium miserat, quæ duo minuta Marc. cap. 12. vers. 42. dixit esse quadrantem. *Misist duo minuta, quod est quadrans.* ἑβραῖος λεπτά δύο, ὅ ἐστι κοδράντης. Interpretatur Villalpand. quartam oboli partem, indeque colligit Hebræos obolum quem à Græcis acceperant in octo æra minuta partitos esse, quæ erat commodior diuisio, quippe quæ poterat in plures octauas partes diuidi, septenas autem partes, in nullas alias, quam septenas æquas partes poteris secare. Denique ita computat Villalp. ut illa duo minuta area constituant centesimam quadragesimam vnius drachmæ partem; sunt enim minuta in chalcō 8. chalci in obolo 6. minuta in obolo 48. oboli in drachma 6. minuta in drachma 288. Viduæ donum erit centesima quadragesima quarta drachmæ pars. Quod si cum Cleopatra chalcos octo in obolo fatamur, erunt in drachma trecenta octoginta quatuor minuta: & viduæ donum centesima nonagesima secunda drachmæ pars, quod ex hac supputatione capies.

Minuta in chalcō.	8.
Chalci in obolo.	8.
Minuta in obolo.	64.
Oboli in drachma.	6.
Minuta in drachma.	384.
Viduæ donum.	192.

Erant & alia minuitiora pondera, ac proinde numismata, quæ recenset Alcazar. *lib. de ponderib.* in quibus explicandis non videtur esse magnum operæ pretium; cum illorum vix vitus sit, vbi ad minima & lentes aut grammata descensum est.

Venio itaque ad aliud solemne Græcis pondus, nempe minam, quod etiam ab illis Latini acceperunt, μίαν dicunt Græci. Plato in *Apolog.* μίαν ἀργυρίαν. Hermola. existimauit μίαν λίτραν, & ὀλίγη Græcis idem esse, sicut Latinis minam, libram; & pondo, quod quam fallum sit, ostendit Budæ. Dicitur quoque μέγα, vnde Herodot. μέγας ἕκασον viginti minas. Deriuant aliqui à μέγα maneo, quasi omnibus aliis distractis maneat & conseruetur, quamuis per plurium manus deferatur, quodque omnibus numismatibus commune est, huic fuerit attributum singulari quodam iure. Verum non ago, ut iam monui, de mina numismate, sed pondere: fuere uero plures apud varias gentes minæ diuersi ponderis & æstimationis. Attica mina centum drachmas Atticas pendebat, quod Suidas, Diodor. & Plin. *lib. 21. cap. ult.* testantur, & singularitatem explicat Cleopatra. *Attica mina,* inquit, *uncia habet duodecim & dimidiam, drachmas centum, scrupula trecenta, obolos sexcentos, lupinos noningentos, siliquas mille octingentos, areola tria millia sexcenta.* Fannius tamen in suis versibus duplicem minam facit: Vnam ter quinis, terque vicenis drachmis, hoc est septuaginta quinque constantem. Alteram centum drachmarum, cum qua tum Romanam libram, tum etiam Atticam minam confert, aitque libram à mina superari drachmis quatuor, ab eadem uero alteram minam Atticam quarta sui parte superari. Quod Fannij dictum litem inter Alciat. Agricola & alios non leuem excitauit. Dicendum est cum Mariana *lib. de ponderib. cap. 7.* Villalpand. *lib. 2. apparat. cap. 17.* & aliis, duplicem fuisse Atheniensibus minam, maiorem vnam centum drachmarum, minorem alteram septua-

ginta quinque, uti apertè tradit Fann. Priscian, alique, siue simul in vñ fuerit, siue vna successe- rit alteri, maior videlicet minori, uti existimauit Agricola, qui tamen id non satis probat ex Plutar- cho narrante monetarum augmentum factum à Solone, qui minam quæ fuerat septuaginta trium, fecit esse centum drachmarum. Significat enim Plutarch. ita fuisse immutatam monetæ æstimationem Solone, ut eodem drachmæ, aut minæ pondere manente, eodémque pristinarum drachmarum numero, æstimatio tantum cresceret, & mina quæ prius tres & septuaginta drachmas æstimabatur, deinceps centum æstimaretur, ac valeret.

Fuerunt & aliæ minæ diuersi ponderis. Galen. *lib. de ponderib.* quem Latinum fecit Alciat. ait minam Ægyptiam habere vncias 16. minam Romanam vncias 20. Cleopatra quoque in fragmento ab eodem Alciato relato diuersas minas enumerat. *Mina nomen ponderis habet vncias 16. drachmas 118. scrupulos 384. obolos 368. thermos, seu quod idem est lupinos 1152. siliquas 2304. chalcos 6144. Atticam mina habet vncias 12. semis, drachmas 100. scrupulos 300. obolos 600. thermos seu lupinos 900. siliquas 1800. Ptolemaica mina habet vncias 18. drachmas 144. scrupulos 432. obolos 864. thermos 1296. siliquas 2592. chalcos 6912.* Dioscorid. *lib. de ponderib.* apud eundem Alciat. tres alias minas diuersi etiam ponderis refert, Medicam, Italicam, Alexandrinam. Sic enim habet. *Mina secundum Medicorum usum habet vncias 16. quod est drachmas 128. Italicam autem vncias 18. hoc est libram vnam semis, drachmas 144. Alexandrina mina habet vncias 20. hoc est drachmas 160.* Itaque ex Dioscoride mina Medica 16. vnciarum, fuit ea quam Ægyptiam dixit Galen. Et Alexandrina 20. vnciarum, dicta est Romana à Galeno. Italicam uero quam 18. vnciarum facit Dioscorides, eadem erit cum Ptolemaica quam 18. quoque vnciarum esse dicebat Cleopatra. Galenus denique *lib. 5. de compos. medicam.* fatetur dissidium circa minæ pondus fuisse inter eos qui de ponderibus & mensuris scripserunt: cum alij 16. vnciarum, alij 20. fuisse dicant. Alij distinguant inter Alexandrinam quæ 20. fuerit, & alteram quæ 16. dumtaxat. Villalp. triplicem minam fuisse in vñ existimat: Atticam minimam drachmarum quinque, & septuaginta, hoc est vnciarum nouem cum drachmis tribus: Mediam drachmarum centum, vnciarum duodecim & semis: Maximam drachmarum centum viginti octo, siue vnciarum sexdecim. Præter quam fuit Ptolemaica, quam diximus continere vncias 18. & drachmas centum quadraginta quatuor, quam scilicet Romanam liceret appellare, quæque fortassis ea est, quam Italicam nominauit Dioscorides. Omnium maxima fuit Alexandrina viginti vnciarum, quam etiam Epiphan. *lib. de mensur.* Italicam nominauit, quæ est quadraginta staterum, siue vnciarum viginti, nempe libræ vnius & duarum tertiarum partium libræ, & ut loquitur Epiphan. libra cum besse. Libra autem Romana uti diximus habet vncias xij. cuius bes viij. sunt vnciæ. Vnciæ uero x. minam faciunt Italicam, quæ drachmas colligit cix. Aliud est igitur libra Italicam, aliud mina. Herod. facit Italicam minam ἰσοδωμάρον ἢ ἰσοστάσον ἢ ἰταλική, μίαν στήσαν γὰρ ἐστὶ κέ, ἢ δὲ ἰταλική λίτρα στήσαν κέ. Italicam igitur libram à mina separat, & illi stateres xxiv. huic xxv. imputat. Nicandri interpretes ἢ δὲ ἰταλική μίαν, λίτραν μίαν ἢ μιστν: quod ita Scaliger explicat, ut libra Italicam sit drachmarum lxiv. id est vnius libræ & dimidiæ, hoc est drachmarum xxxij. quæ xci. drach-

mas in Italicam minam constituunt. Atqui hoc modo vnciæ singulæ drachmas sibi vindicabant 57. quod cum Epiphanio non potest: maior enim est Italicæ apud illum libræ modus & ratio: Ita Petauus in *anmaduerfion. ad Epiphan.*

Sequitur talentum quod mensurarum omnium quibus pondera metimur maximum esse inquit Epiphan. *lib. de ponderib.* τὸ ὑπερβαλλὸν σαθροῦ μέρους. Verum de Iudaico talento agit, nam apud Græcos à quibus illud tum Romani, tum Hebræi mutuari sunt, incerti & indefiniti ponderis fuit, quod tum Aristoteles *lib. 2.* fatetur, tum Eustathius in Homerum, dum agit de duobus aui talentis Achilli oblati, & de datis in exequiis ac ludis funeralibus Patrocli, *Iliad. vers. Vltima premia fuerunt duo talenta.* Quod minimum fuisse pondus ex eo colliges, quod primo victori bos dumtaxat fuit propositus, ac proinde talentum quod minus premium fuit, botum non æquabat. Comprobat hoc talenti diuersum pondus Eustath. ex Diphilo, cuius ea verba refert ἄρρυριον ἑραχὺ τὶ πάλαιον, argenti exiguum quiddam talentum. Atque Atticum completi sex millia staterum. Macedonicum fuisse tres χρεῖσους aureos. Pollux *lib. 9.* talentum Atticum facit sex milliū drachmarum Atticarum, Babylonium septem millium, Ægeium decem millium, Syrium mille & quingentarum secundum Atticæ drachmæ rationem; quemadmodum & Articas minas Atticum talentum habuit sexaginta, Babylonium septuaginta, Ægeium centum. Festus porro. *Talentorum non vnum genus. Atticum est sex millium denarium, Rhodum & Cistophorum quatuor millium quingentorum denarium, Alexandrinum duodecim millium denarium, Neapolitanum sex denarium, Syracusanum trium denarium, Rheginum vltoriarum.* Quem locum ita mendosum esse, ut emendationem non patiar, dixit, qui notas in Festum scripsit. Quod autem Pollux voluit Babylonium esse septem millium drachmarum, *Ælian. lib. 1. cap. 22. varia historia,* ait esse septuaginta duarum minarum Atticarum, quæ continent septem mille & ducentas drachmas. Quid vero in istis verius sit non ita facile diuinabis. Ratio huius tam diuersi ponderis in talento, ex eo mihi nata videtur, quod vox τάλαντον trutinam quæ pondera libratur, examinanturque, & simul pondus quod libra appenditur & libratur, significet. Prior significatio obuia est apud Lexicographos. Helych. τάλαντα, ζύρα, σαθροὶ synonyma sunt. πρὸς τὸ τάλαντον τὸ βάρῃ. Inde dixit Homer. *Iliad. θ καὶ τότῃ δὴ χρεῖσθα πατήρ ἐπίτανε πάλαινα.* Tum uero pater aureos extendit lances; quod Virgil. eleganter.

Iupiter ipse duas æquato examine lances. Hinc deriuatur τάλαντον, & τάλαντιον, ζύρῳ ἢ σαθροῦ, libro, appendo: τάλαντιονα libror æquan examine in neutram partem propensus. Apud Lucian. γῆ τάλαντιονα terra suis librata ponderibus. Nazianz. νέματι τάλαντιων τῷ σαθροῦ, nutu salutem librans. Altera τάλαντι significatio pro pondere ipso quod appenditur, non minus frequens est, uti obseruat Eustath. quod in libra quoque & asse notabis apud Latinos. Immo sic talenti vox usurpari hoc loco: quo sensu Iosephus dixit τάλαντιους λίβας, ingentes & talenti ponderis lapides. Et *cap. 16. Aros. τάλαντινα χαλκῶζα,* grandæ talenti ponderis. Nonius ex Sifena dixit talentarias balistas; quæ nimirum lapides talenti pondus iacularentur. Denique quia, ut iam monui, talentum Atticum magni ponderis erat, uti statim constabit, quicquid erat magni ponderis aut molis

τάλαντιον dicebatur; quomodo Alcæus apud Pol- luc. dixit τὸς ἡμέρων τάλαντιον. Ex hac propria vocis significatione factum arbitror, ut omne pondus quod lance & libra appenderetur, talentum vocatum fuerit, & cum certum pondus ad quod cætera examinarentur apud varias gentes institutum est, talentum nominatum fuit, illud uero diuersum fuit apud varias nationes, uti iam diximus. Immo apud vnum eundemque populum immutatam aliquando est, aut potius multiplex fuit. Nam & apud Athenienses geminum quidam fuisse suspicantur. Vnum (quod passim omnes fatentur) continuasse sex millia drachmarum Atticarum, ex quibus octo complebant vnciam Romanam. Sex millia uero drachmarum conficiebant minas sexaginta, quoniam Attico talento vulgo tribuunt, quamuis de drachma Attica non consentiat Marfil. Cognatus *lib. 4. obseruat. cap. 6.* fufius ostendere conatur drachmam Atticam minorem fuisse quam ut octauam vnciæ partem æquaret; vultque esse duos obolos, vnum paruum Atticum, & alterum maiorem Ægeium, cuius vtriusque meminerit Hypococrates. Alterum talentum etiam Atticum, quod maius octoginta minarum fuisse dicunt, quale aliquod eiusmodi extitisse negari nequit, vel illud nequaquam fuisse Atticum. Qua de re vide Ciacon. *lib. de ponderib. & mensur.* Georgium Agricol. *lib. 5. eiusd. tractat. Budæ. de Asse.* Villalp. *lib. 2. apparat. cap. 19.* Marian. *de ponderib. cap. 7.* in istis enim omnibus coniecturis, non certa scientia progredi cogimur. Hoc vnum certo licet cum Fannio affirmare nihil obolo minus, maiusve talento.

Venio ad pondera Hebraica, quæ quattuor præcipua fuere: siclus, obolus, mina & talentum, quæ etiam voces significabant numismata eiusdem nominis, ac sine dubio ponderis, quod alias monuimus. Et apud Romanos ac Græcos similem synonymiam obseruauimus. Nos de solo pondere inquirimus hoc loco.

Et quidem siclus Hebræis sechel ἡψὶ à radice sachal ἡψὶ quæ librare & ponderare significant. *Iob 6. vers. 2.* quia uero quondam nummi pondere potius, quam numero examinabantur, probabanturque, vnde frequens ille loquendi modus in scriptura, *appedi argenteos, aut nummos;* siue autem aut argentum, ut *2. Reg. 18. vers. 12.* *Esdæ 1. cap. 8. vers. 25. & 26.* inde factum opinor ut sechel, siue siclus pro pondere, & pro numismate quoque acciperetur, eiusque natua significatio est ponderis, & librationis, atque librationis. Non modo autem Latini vocem sicli usurparunt, sed & Græci eandem retinuerunt, σικλῶ; aut ut existimauit Villalp. *lib. 2. apparat.* aliquando mutato κ in γ σικλῶ. Sic Xenoph. *lib. 2. Cyropæd. σικλῶ δὴνεται ἐπὶ ὀβολῶς ἢ ἡμισόβλιον ἄπικῶς.* Et Helych. Σίχλον νέμισμα σίροικον δωάρημον ἐκτὸ ὀβολῶς ἄπικῶς. Serar. tamen in *cap. 7. Iosue 9. 5. n. 13.* ex diuersi sigli & sicli ind. catura existimauit esse diuersos. Cum siclus Atticos obolos 24. habeat, ut statim dicam, & siclo 7. dumtaxat cum dimidio tribuat Xenoph. 8. uero Helychi. qui & addit esse Persicum & Sardinianum; LXX. Interpretes omisso sicli nomine illi staterem substituunt, σάτηρ autem à verbo σάτηναι, quod ponderare significat, deducitur, estque nummus idem qui siclus, communis apud Persas & Macedonas, æqualis omnino ponderis; nempe quatuor drachmarum Atticarum, uti statim ostendemus. Siclum autem usurpari pro pondere nemo negat, obuiumque est in scripturis, uti fufius de-

monstrat

monstrat Villalpand. *lib.2. apparatus. cap.28.* Exod. 38. *vers. 29.* vbi dicuntur ad constructionem valorum tabernaculi oblata fuisse *Aris talenta septuaginta duo millia, & quadringenti supra scli.* Quo loco sicut talentum non accipitur pro nummo, hinc pro aestimatione & pretio aeris oblari, sed pro eius pondere, ita & vox scli pro pondere quoque accipienda est. Si enim tantum esset oblatum aeris, quantum bis mille septuaginta talentis argenti comparari posset, tantum fuisset, vt ex illo solum factumque tabernaculi instrumentum ab vna Caathitarum familia portari non posset, quod tamen fieri mandauit Moses. Confirmatur haec acceptio scli pro pondere ex *Ios. cap.7. vers. 21.* vbi Achan fatetur se ex Anathemate Iericuntino furatum esse *Regulam auream quinquaginta siclorum.* Vox Hebraea linguam sonat, & in Graeco legitur *γλάσσε*, quam Rabi Eliezer, apud Serar. fuisse vult Idoli cuiusdam, cui etiam stola illa, siue pallium, atque 200. scli, quos Achanus subripuit, oblari fuissent. An vero fuerit illa lingua ex ore Idoli auulsa ab Achano, an verò inter alia donaria ab illo reperta, non explicat: fuerit fortassis dicata tanquam eloquentiae Praesidi, aut quod foelicia & prospera oracula funderet. Masius existimat fuisse gladium quo suum Deum armarant Iericuntini, cum Nauius apud Agell. *lib.10. cap.25.* gladium linguam vocet. Villalp. *cap. 23.* vult Acinalem cultum fuisse ab Iericuntinis, sicut quondam à Scythis & Sarmatis ex Eudoxo & Irenio testatur Clemens. Alexand. *in protreptico.* Et de Scythis quoque Lucian. *in hospite, & dialogo de amicis* confirmat; quod tamen non ostendit idem fuisse factitatum ab Iericuntinis. Ioseph. *lib.5. cap. primo* vertit *μαζαν*, quae est ossa farina, oleo & aqua comminuta, vel polenta; quod ita explicat Serar. *in cap. 7. Iosue quæst. 6.* vt fuerit auri frustum & massa, instar polentæ & massæ panis, aut durioris pulsus efformata: solum enim erat Orientalibus auri argenti-que massas quasdam iis nominibus appellare, quibus certam panis pondus & figura nominabatur. Quare. *1. Regum cap. 2. vers. 3. 6. & cap. 10. vers. 4. 1. Paralipom. cap. 16. vers. 3. Ierem. 37. 20.* vbi vulgaris vertit tortam panis, in Hebræo est *chicar.* Et Iudic. 8. *vers. 5.* panes in Hebræo dicuntur *cicheyor.* Dicebatur igitur aliquando talentum massa aliqua auri, aeris, argenti-que pani alicui similis. Vatablus habet auri laminam, vulgatus regulam. Verum quidquid statuas ea de re, lamina illa, vel regula, aut regula quinquaginta siclorum, non aestimatione sed pondere fuit. Vnde in Hebræo, *Quinquaginta scli pondus eius.* Plura alia loca adducit Villalpand. *eo cap. 23.* vt ostendat scli frequentem pro certo pondere sumi, praesertim ex *cap. 7. Num.* vbi recensentur oblationes duodecim Principum in Dedicatione altaris oblatae, quarum pondus per scli distentè exprimitur.

7 Tota difficultas est in assignanda quantitate ponderis scli: & quidem Ioseph. *lib. 3. antiq. cap. 9. & lib. 7.* Hieronym. *in cap. 4. Ezech.* & deinceps omnes recentiores aiunt scli fuisse *πεντάδραχμον*, & pondere quatuor drachmarum Atticarum, quarum octo cõficiant vnciam Romanam, ac proinde scli fuisse semiunciam, quod idem pondus tribuunt passim stateri, quem scli loco substitutum fuisse monuimus. Difficultatem tamen nondum satis foeliciter explicatam faciunt lxx. Interpretes, qui perpetuò *διδραχμον* pro scli vertunt. Loca dabunt Villalpand. Alcazar, & alij, qui ista diligentius persequuntur, nobis enim aliò properantibus

diutius immorari non licet huic nodo soluendo. Duplicem scli inuenerunt aliqui; nempe sacrum, & ciuilem, quorum prior dicitur scli, siue pondus Sanctuarij, sitque *διδραχμον*. Ciuilis verò quo in commercijs passim omnes vterentur, fuerit *πεντάδραχμον*. Hanc scli sacri & profani distinctionem pluribus reiciunt Villalpand. *App. lib. 2. cap. 28.* Alcazar. *de ponderib. proposit. 19.* Serar. *in cap. 6. Iosue q. 5. num. 10. & 12.* aliique permulti. Neque lanè pluribus opus est, quam ipsamet lxx. auctoritate, qua vnà persuasi in hanc duplicis scli distinctionem abierunt aduersarij. Nam semper etiam vbi agitur de scli sanctuarij, vt *Exod. 30.* faciunt etiam illum didrachmum. Neque locutio illa *Pondere Sanctuarij*, qua vitur scriptura *Exod. 30. vers. 13. Leuit. 8. vers. 15. & cap. 27. vers. 3.* atque alibi, aliud sonat, quam iusto pondere: in Hebræo est *in scli sanctitatis*, qui nempe sanctitati aut sanctuario conueniat, ideòque integer & probatus sit. Addunt aliqui in sanctuario asseruatum fuisse scli, ad quem alij omnes examinarentur, an legitimi forent, quo de more etiam apud alias gentes nonnulla obseruabimus instituta. *Pondere igitur Sanctuarij* significatur pòdus iustum & legitimum, quod pondere sanctuarij probari possit. Omissio igitur illo duplici scli, cuius nulla apud veteres extant vestigia, vt susius profequitur Villalpand & Alcazar, additis etiam exemplis plurium siclorum, qui omnes quatuor drachmarum inuenti sunt & semiunciales, quod Arias Montan. refert ex Gerundenis Rabino, & sua quoque experientia comprobat, quamuis non nihil detritum venustate, è pondere videretur aliquod ad semiunciam deesse scli antiquissimo, quem appendit, vt fusissimè narrat: omisso inquam illo duplici scli restat grauis illa difficultas de scli didrachmo, qualem perpetuò faciunt lxx. contra quorum auctoritatem nemo dicat ceteros voluisse pugnare. Quare vt disensionem illam tollamus non videtur alia commodior ratio, quam vt scli multiplicem faciamus; vnum duarum drachmarum, alium quatuor. Siue alterum ex his sacrum, alterum ciuilem; siue dicas in sacris atque etiam ciuilibus commercijs vtrumque in vsu fuisse: quæ esset magna omnino confusio in assignandis varijs ponderibus, & eorum quantitate explicanda in sacris litteris; dubitaretur enim perpetuò de quo scli, an de didrachmo, an de tetradrachmo loqueretur. Multi tamen vt monui, duplicem scli, maiorem & minorem, sacrum & ciuilem volunt, quamuis non satis consentiant, quem ex illis didrachmum potius faciant. Ita Pagnin. *in Lexico vers. Sechal.* Masi. *in cap. 7. Iosue.* Pereri. *in cap. 20. Genes. vers. 14.* Ribera *in Amos cap. 8.* Couarruu. *de veterum numismat. collat. cap. 2. num. 9.* Atque è nouatoribus Iun. *Genes. 2. 3. & Exod. 20.* Besa *in Matth. cap. 17.* Agricola *lib. 2. de ponderib.* Molinæ. *de commerc. q. 100. num. 795.* Verum eorum ratio atque opinio iam à nobis reiecta est, neque illi amplius insistendum videtur. Cur enim lxx. tam obstinatè & constanter reddiderunt in omnibus planè locis, nomine excepto *διδραχμον*, & ne semel quidè *πεντάδραχμον*. Arias Montan. & Masi. lapsum aliquè in his interpretibus videntur agnoscere; quod audacius dictum sanè est, cum de eorum incertia & probitate dubitare nefas sit. Respondet Serar. *quæst. 5. citata, v. 12.* mendum fuisse librariorum, scripserant enim lxx. *διδραχμον*, vel *διδραχμὸν*, quod idem est quod *πεντάδραχμον*. Nam *διδραχμὸν* ex numerica ratione sunt quatuor drachmæ: librarius verò inter-

iecto. fecit *διδραχμον*, qui lapsus perfacilis fuit. Indeperò conicitur quod Ioseph qui lxx. adhaeret perpetuò, nunquam tamen *διδραχμον*, pro scli poluit, sed *πεντάδραχμον*, vt *lib. 3. de fame* agens dixit Allatonem venisse *ὡς τεσσάρων δραχμῶν*. Respondet secundò ibidem Serar. lxx. scripsisse eo tempore & loco in quo vna drachma par erat duabus Atticis, atque ita apud ipsos *διδραχμον* idem esse, atque *πεντάδραχμον*: hoc responsum pluribus deinde illustrat Alcazar *citata proposit. 19.* & Alexandrinam drachmam, quam vnã intelligunt sine dubio lxx. qui Alexandriae scripserunt, fuisse duplicem Atticam, ac proinde scli didrachmum siue duarum drachmarum Alexandrinarum æquiuale re tetradrachmo continenti quatuor drachmas Atticas, de quo loquuntur Ioseph, Hieron. & alij, qui constanter faciunt scli semiunciam, siue quatuor drachmarum Atticarum, quorū quatuor faciūt Romanam vnciam. Fuisseque discrimen inter varias drachmas, obseruat *ibid.* pluribus Alcazar, & nos iam ex Polluce *lib. 9.* monuimus. Non distitemur tamen cum Mariana *cap. 6.* aliquando cuius fuisse maiores & minores scli, sicut hodiè eudimus Ludouiceos, & Philippicos duplices & simplices; fuisse quoque semiunciales, sicut & nunc semiludouiceos tum argenteos, tum aureos: atque quod Hispanos semiphilippicos, & maiores ac minores Regales. Et sane vnciam scli siue vnciam dictam esse scli tradit Hieronym. in qq. Hebraic. ex eoque Beda & Isidor. quod Alcaz. confutat, & vel Hieronymi locum vitiatum esse à librariis, vel memoriæ lapsu cæspitasse Doctorem asserit, atque semiunciam pro vnciam reponendum esse, quod etiam notauit Anton. Augustin. *lib. 2. emendation. iur. cap. 8.* Scli duplicis mentionem haberi in Thalmud. *tract. de votis cap. 43. & de Angulo cap. 8. & de decima secunda cap. 2.* refert. Serar. *quæst. 7. cit. num. 12.* Denique Alcazar scli aliquem vnius drachmæ agnouit. In re tam incerta, & tanta viro- rum doctorum contentione nostrum non est arbitari.

8 De scli partibus sic habet Serar. minimam fuisse Gerah, quarum 20. complectebatur scli: *Exod. 30. 13. Leuit. 27. num. 3. 47. Ezechiel. 45. vers. 12. & vers. 25.* vbi lxx. & vulgatus vertunt *obolos*: sed hi accipiendi sunt Hebræi non Græci, quia horum 48. faciunt vnciam, ideoque 24. cõficiunt semiunciam siue scli. Quare obolus Hebræus erat maior Attico quinta parte. A gerah, porò deducit Arias Montan. Arabicum *cerah*; quod tamen Serar. existimat deriuari posse à Græcis Medicis, apud quos est *κεράσιον*, & *κεράσιον*. Scli pars altera maior, erat quadrans scli. *1. Reg. cap. 9. vers. 8.* Rebah schechel caeph: scli argenti quadrans, nempe vna drachma; quales drachmales scli obseruauerat Alcazar. Tertia pars, eaque etiam maior priori, erat triens siue tertia pars scli. *Nehem. 10. vers. 12.* Schelischit haffechekel. Quarta denique pars fuit dimidium scli. *Exod. 30. vers. 13. & 15.* Machaelstith haffechekel. Sanè Rabin. Gerundenis narrat apud Ariam Montanum sibi Ancone ostentum fuisse nummum eiusdem prorsus cū scli figuræ, sed ponderis dimidiato minoris, qui non schechel sed chafsi schechel inscriberetur, ac proinde esset dimidiatus scli: sed de semisiclio plura Villalp. *cap. 31.* Eius meminit scriptura *Genes. 24. vers. 22.* vbi Eliezer Abrahami seruus dedit Rebecca *inaures aureas appendentes scli duos.* Hebraeus textus *dimidium scli pondus eius. lxx. δύο ἑνδράχμων.* R.P. Gibal. De Negotiat.

παχρῶν δύο δραχμῶν ἀκμῆς, duas in aures pendentes singulas drachmam: & quamuis in Sixtiano codice non legatur *δύο*, habetur tamen in Complutensi, neque alia est vulgati mens: singulari illa in aures pendebant semiunciam. Verum nihil dubitare nos sinit *Exod. 30. vers. 11.* vbi tribuū loco Deo pendendi à singulis Israëlitis, media pars scli assignabatur, qui scli ibidem habere dicitur viginti obolos: Quare Ioseph *lib. 18. cap. 12.* appellat *Sacerum didrachma*, quod Deo offerre solebant. Titus verò debellata Hierosolyma, illud idem tributum duarum drachmarum deserti voluit singulis annis in Capitolium, quod testatur idem Ioseph. *lib. 7. belli, cap. 27.* Hoc tamen tributum videtur prius exegisse Augustus, à quo se deinde Iudæi rebellando exemerant, vt ait Maldonat. *in cap. 17. Matth. vers. 23.* Sanè ex eo constat Romanos Cæsaris nomine tributum exegisse à Iudæis, quod ibi vocant didrachma, & à Christo non fuisse solum queruntur Publicani: ipseque Christus iubet Petrum dare illis staterem in ore piscis repertum, tum pro se ipso, tum pro Christo: stater autem scli erat, vt diximus. Neque obiciat Christo roganti numisma census, oblatum esse denarium, denarium verò Romanum æqualem fuisse drachmæ, & non didrachmo, aut semisicli. Obseruat enim Baron. *ann. Christi 34. ex Lampridio*, Imperatores Romanos solitos fuisse cudere numismata pro ratione tributi imperati, cuius idem semper valor & vsus esset, donec mutato censu, mutaretur quoque eius numisma; quamquam neque ad hanc responsum confugere cogimur. Cum enim tributum Romana monerā penderetur, facile semisicli solui poterat, denariis Romanis multiplicatis pro valore tributi.

9 Minæ vix certum vnum pondus, & aestimationem dari posse monet Villalpand. *cap. 3. lib. 2. apparatus.* ob multiplicem eius vium & acceptionem. Deducitur à voce Hebraea quæ numerare & supputare significat, quare vult Villalpand. significare certum aliquem numerum, aut destinatum pondus, vel pretium rei, & quæ pars alicui certa destinatur in aliquo numero, aut diuisione, mina dicitur. Qua ratione interpretatur parabolam de distributione minarum facta apud Luc. *cap. 19.* quam eandem esse contendit cum parabola talentorum *Matth. 25.* quæ minæ diuerse erant, & certum numerum pecuniarum cuique destinatum significabant. Verum de his parabolis alibi est disputandi locus. Nunc pondus minæ definiendum nobis est, non aliunde sanè quam ex Ezechiel. 45. *vers. 12.* qui singillatim illud exprimit, & simul seruandum Iudæis præscribit. *Viginti scli & viginti quinque scli, & quindecim scli minam faciunt:* qui numeri 60. scli cõficiunt, quibus constabat mina Hebraica, quod & ibi Hieron. & Ioseph. *lib. 14. cap. 13.* affirmant, & minam esse duas libras & semis, siue xxx. drachmarum Atticarum. Constabat igitur mina, quod ex citato Ezechielis loco colligit Alcaz. *prop. xx.* tribus distinctis ponderibus, quorum vnum pendebat xv. scli, id est vncias $7\frac{1}{2}$. aliud xx. scli, aliud xxv. quæ diuisio commoda erat, vt illis ponderati possent duodecima pars minæ, nec non sexta, tertia, quarta, & cæteræ deinceps vsque ad $\frac{1}{12}$. vt addito pondusculo quinque siclorum, ponderarentur partes omnes singulatiim ab vna vsque ad duodecim. Præterea ex tribus illis ponderibus celebres Romanorum, Græcorum, & Alexandrinorum mensuras originem traxisse existimauit Alcaz. quia mina Attica

Attica pendet xxv. siclos Hebraicos, hoc est centum drachmas Atticas. Cotyla verò sine hemina Alexandrinorum in aquæ aut vini mensura adæquat xx. siclorum pondus; quod est vnciarum decem, quæ est quoque mensura Romani sextarij. Cotyla Attica apud Dioscorid. *lib. de ponderibus*, in mensura aquæ & vini est proflus pondere siclorum xv. Denique cotyla sine hemina Attica in oleo continet pondus vnciarum septem & semis. apud Galen. *lib. de ponderib.* atque ita mensuræ Hebræorum, Romanorum & Græcorum consentiunt cum aliquo ex tribus illis minæ Hebræicæ ponderibus.

10 Observandum præterea summopere est ad plura Scriptorum loca concilianda minæ nomen non modo illi lx. siclorum ponderi, sed etiam singulis illius partibus, tribusque illis ponderibus tribui. Quare & xx. siclorum pondus mina dicebatur, ut & pondus xxv. atque pondus xv. siclorum. Neque id profectò mirum, cum etiam apud nos in eisdem Regni provinciis libra sit plurimum, aut pauciorum vnciarum. Hebræis itaque erat diversa mina, & inæqualis ponderis. De mina 60. siclorum, hoc est vnciarum xxx. siue duarum librarum & semis, habemus ex Ezechiele citato & Ioseph. *lib. 14. cap. 13.* Idem tamen *lib. 7. cap. 8.* agens de Absolonis coma, quæ appendebat cc. siclos ex *2. Reg. cap. 14. vers. 16.* ait cc. siclorum pondus fecisse v. minas. Non tribuit igitur singulis minis nisi 40. siclos, non verò 60. quot habet mina communis. *libro verò... cap. 10.* agens de candelabro à Mose factò, quod pendebat ter mille siclos, siue vncias mille & quingentas, ait pondus esse talenti, quod est centum minarum, ac proinde singulis minis tribuit quindecim vncias & siclos triginta. Fuit itaque multiplex mina Hebræorum, eaque est quadruplex ex Ezechiel. nempe vna siclorum xv. altera xx. tertia xxv. & quarta lx. quæ tres alias continet, estque mina magna, uti ibidem explicat Chaldaeus. *Tertia pars minæ*, inquit, *viginti siclos habet: mina argentea viginti quinque siclos. Quarta pars minæ viginti siclos habet; omnes sexaginta sunt mina pars.* Habent verò minores minæ & tria pondera eandem inter se proportionem quam numeri 3. 4. 5. Hinc etiam fit ut mina Hebræa in duodecim partes æquales dividi queat, quarum singulæ sint quinque siclorum, efficiunt enim sexaginta. Vnde suspicatur Alcazar Romanos mutuatos fuisse divisionem suæ libræ in duodecim partes æquales, quas vncias appellavit. Quinque igitur sicli quibus primogeniti redimebantur, erant pars duodecime minæ. De trecentis verò minis, quæ vnam pallam vestiebant *3. Reg. cap. 10. vers. 17.* an locus sit corruptus, an sint legendæ tres minæ, uti Mariana, alique contendunt, longa lis est, de qua consule Villalpand. & Alcazar locis citatis, atque Interpretes. Nobis aliò properantibus ad eiusmodi controversias venire non licet. Sufficiat docuisse minam Hebræicam maiorem pependisse vncias 30. siue siclos 60. & quartam quoque illius partem, eodem nomine minæ donatam fuisse; quod in legenda scriptura, & antiquorum commentariis omnino observandum est.

11 Restat ex Hebræis ponderibus maximum omnium talentum, dicebat Epiphian. super adductus; fuit enim vnciarum mille quingentarum, hoc est minarum Hebræicarum maiorem quinquaginta, & siclorum trium millium, drachmarum duodecim millium, minarum Atticarum centum

viginti, librarum Romanarum centum viginti-quinque, quæ singulæ summæ facile colliguntur ex hæcenus dictis, si semel constet talentum istud trium millium siclorum: cum enim sicli essent semiunciales & tetradrachmi, tria millia siclorum semiuncialium conficiunt mille quingentas vncias, & duodecim mille drachmas, si singuli sicli sunt quatuor drachmarum. Et cum mina Attica constaret centum drachmis, duodecim millia drachmarum constabant centum viginti minas Atticas. Et si diuidas mille quingentas vncias in duodecim libras Romanas vncias, inuenies centum viginti quinque libras Romanas. Tota itaque difficultas consistit ut doceamus talentum istud fuisse trium millium siclorum; quod Villalpand. *cap. 33. lib. 2. apparat.* Alcazar de ponderib. *proposit. 21.* Mariana *cap. 6.* & alij probant contra quosdam recentiores, qui plura eaque diuersi ponderis talenta induxerunt contra apertissimum Scriptorum sensum, Exod. *cap. 38. vers. 23.* ubi cum sexcenti tres mille homines & quingenti quinquaginta soluerunt singuli viritum & per capita dimidium siclum, redacta sunt centum talenta argenti, & præterea sicli mille septingenti septuaginta quinque; uti habetur in Hebræo, Græco Chaldaeo, & vulgato. Igitur ex sex citatis millibus hominibus collecta sunt centum talenta, ex minori autem numero nempe ter mille quingentis quinquaginta hominibus, siclorum ille numerus mille septingentorum septuaginta quinque. Quod si sexcenta hominum millia centum talenta soluerunt, singula sex hominum millia talentum vnum obtulerunt, ergo talentum Hebræicum pendebat duodecim millia drachmarum, siue ter mille siclos, cum sex mille homines soluerint singuli dimidium siclum, ex eaque summa conseruit talentum. Idem talenti pondus probat Mariana ex Dionysio Halicarn. Vitruvio, Epiphiano, qui omnes si diligentius legantur in eandem summam consentiunt. Displicet tamen quod ipse Mariana ex Eupolemo apud Euseb. *lib. 9. de preparat. cap. 4.* duo talenta inducat. Primum illud magnum de quo agimus duodecim millium drachmarum, aliud quatuor duntaxat drachmarum, siue siclum, quem talenti nomine donatum esse aliquando contendit. Budæ. verò *lib. 4. de Asse*, negat iniri posse certam rationem diuitiarum Hebræicarum propter diuersitatem ponderis talentorum. Rabini apud Lyran. *in cap. 8. Exod.* faciunt talentum Sanctuarij, & talentum Cōgregationis. Prius illud est 12000. drachmarum, posterius 6000. ac proinde prioris tantum dimidium. Mariana mallet talentum Congregat. esse 12000. drachmarum, Sanctuarij verò 24000. propter aliqua Iosephi verba. Alij alia uti initio monui inducunt. Verum quamuis non diffiteamur apud Romanos & Græcos talenta fuisse diuersi ponderis, quod hoc ipso capite ostendimus; Hebræum nihilominus talentum in scriptura quod perpetuò *Chicor* appellatur, vnum tantum fuisse pōderis trium mille siclorum siue 1200. drachmarum videtur certius, uti pluribus probant Villalp. & Alcazar. Vnum est aduersarij argumentum petitum ex immensa vi auri & argenti, quæ in templo extruendo insumpta esset, & à Davide & Salomone suppeditata, si talenta quæ in scriptura numerantur essent trium mille siclorum singula, siue 1200. drachmarum Atticarum, vel 125. librarum Romanarum: quod idem incommōdum oriatur ex donis à Regina Saba factis Salomoni, atque ex alijs locis, in quibus pluriū talentorum scriptura meminit. Neque credibile est exiguum Israëliticum regnū, plus auri habuisse, quam tota Europā colligere

colligere multis annis non liceret. Verum hic nodus de Danidis & Hebræi diuitiis longiorem disputationem exigeret. Vide Villalp. & Alcaz. qui plurimum in ea summa colligenda diffident. Nos fortassis aliquid indicabimus hoc ipso lib. sub fin. de re nummaria disputantes.

ARTICVLVS IV.

De mensuris liquidorum, & aridorum apud Romanos.

- Amphora.* 1.
Vna. 2.
Congius. 3.
Sextarius. 4.
Cotyla & hemina. 5.
Cyathus. 6.
Acetabulum. 7.
Cochlear. 8. & 9.
Dolium. 10.
Seria & cippa. 11.
Computatio harum mensurarum. 12.
Medimnus. 13.
Modius. 14.
Demensum. 15.
Plebiscitum vetus de mensuris. 16.

Explicatis veterum ponderibus venio ad mensuras, quarum quoque quantitas ex pondere examinatur: sunt porò aliæ aridorum, aliæ liquidorum, aliæ quæ vtriusque deferuntur.

Amphora Romanis vas fuit liquidis, aridisque continendis & mensurandis, atque cæterarum eiusmodi mensurarum norma. De vino in ea condito frequens vbiq; mentio. Horat. *lib. 3. carm. ode 16. nec Læstrigonia Bacchus in amphora languescit mihi.* Læstrigonia interpretor Formianam, ex *Iliad.* 10. Nam Læstrigones Populi immanissimi ea in parte Capaniæ fuere; vbi & Hormiæ, postea Formiæ dictæ. Vinum autem Formianum commendat idem Horat. *lib. 1. Ode 20.* Et apud Iuriconsultos sapius amphoræ vini leguntur toto titulo de tritico, vino, & oleo legato. *L. 2.* Pomponius ait eum cui centum amphoræ, quas vellet, legatæ sunt; posse agere ex testamento ut ipsi liceat degustare, aut ad exhibendum agere, quanti interfuerit licere degustare, Gustus siquidem prodest, ut eligere liceat. *L. 3.* Vlpian. agit de vino centum amphorarum legato, & refert ex Celfo, amphoras quoque censi legatas, quia credibile est testatorem voluisse amphoras accessioni esse vino. Quod probat ex communi loquendi modo, nos habere amphoras mille, ad mensuram vini referentes. *L. 5.* Iulian. agit de certo numero amphorarum vini legato; *ex eo quod in fundo Semproniano natum esset, si minus natum est, non amplius deberi;* quia taxationis vicem obtinent ea verba. *Quod natum est. L. 6.* Proculus. *Cui vinum heres dare damnatus est, quod in amphoris & cadis diffusum est, dari debet, etiamsi vasorum mentio facta non est.* Cic. pro Fonteio scribit, Titurium Tolosæ quaternos denarios in singulas vini amphoras nomine exgisse. Et in *Verr.* meminit de amphoris mellis. Varro *lib. 1. cap. 11.* tricennarias vites appellari dicit in agro Faentino, quod iuge *R. P. Gibal. De Negotiat.*

rum tricenas amphoras reddat. Amphora verò aliud quam vinum atque liquorem excipi solere, inde colliges, quod Iulian. in *L. 206. D. de verbor. significat.* dicat inter vasa vinaria & seria numerari, cum sine vino esse desierint. *Quoniam ad alium usum transferri possunt, veluti si frumentum in his abdatur.* Et statim subiungit. *Eandem causam amphorarum esse, ut cum vinum habeant tum in vasis vinariis, cum inanes sunt; tum extra numerum vinariorum sint, quia aliud in his abdi possit.* Isidor. *lib. 26. origin. cap. 25.* *Recipit vini vel aqua pedem quadratum, frumenti vero modios Italicos sex.* Amphoras tritici dixit Cic. Dicta fuit amphora quod ansis vtrimque ferretur ab ἀμφὶ ἑφέρα; ideoque dicta fuit. Horat. *lib. 1. carmin. Ode 9.*

*Deprome quadrum Sabina
O Taliarche merum diota.*

Quod habeat duas aures, vnde à Græcis à quibus ἀμφορεύς, vel ἀμφορεύς appellatur, sic describitur ἀγείον κρημεύων ἀμφορεύων φερέσθων, ἢ ἐστὶ δ' ἄτων; vas fictile quod vtrimque portatur, duas aures habes. Cato *c. 118. de Re Rust.* vbi cōficiendi vini modum docet, anasarum amphoræ meminit. *Amphoras nolite implere nimium ausarum insimarum sui.* Figura fuit ferè in cylindri modum, quam exhibet Villalpand. in *Apparat. lib. 3. cap. 3.* infernè acuminatæ erant, ut inferiore parte terræ infixæ immotæ persistarent; quia ut Villalpand. obseruat, in illis sicut & in vris cineres asseruabantur.

Materia varia fuit. Amphora Capitolina, siue quæ in Capitolio asseruabatur, ænea fuit, cæteræ plerūq; fictiles, uti iam monebam. Horat. de Arte.

Amphora capit

Institui corrente rota; cur vrcens exit?

Plin. *lib. 35. cap. 12.* de figlinis agens. *Hæ quoque per maria terrasque vltro citroque portantur insignibus rota officinis Erythris: hodieque in templo ostenduntur amphoræ dua propter tenuitatem consecrata, discipuli, magistrique certamine, uter tenuiorem humum duceret.* Et *lib. 36. c. 7.* narrat ex Cornelio Nepote, magno fuisse miraculo, cum *P. Lentulus Spintēr amphoras ex (Orniche) Chiorum magnitudine vasorum ostendisset.* Et *lib. 37. cap. 2.* de vasis chrystallinis. *Idem Xenocrates auctor est vas amphorale visum, & aliqui ex India chrystallum sextariorum quatuor.*

Capacitas amphoræ fuit cubi pedalis, siue ut ait Isidor. pedis quadrati; cuius figuram & conficiendi modum describit Fannius Polemo in vulgato carmine de mensuris.

Pes longo spatio, latoque notetur in anglo.

Angulus ut par sit, quem claudit linea triplex.

Quatuor ex quadris, medium cingatur inane,

Amphora sit cubus, quam ne violare liceret

Sacrauere Ioui Tarpeio in monte Quirites.

Qui versus licet perspicui videantur, egregio commentario illustrantur à Villalp. *lib. 3. apparat. cap. 1.* vbi & modum cubum istum exactè describendi tradit. Ab hac quadrata figura *Quadrantal* dicta fuit, ut obseruat Festus; vbi & illud Catonis contra Opium allegat. *Vinum redemisti, prædici pro vini quadrantalibus sexaginta in publicum dedisti, vinum non dedisti.* Et illud Plauti in *Curcul. Act. 1. Scen. 2.*

Sitit hæc anus, quantillum sitit? modica est,

Capit quadrantal.

Plin. *lib. 14. cap. 14.* *P. Licinius Crassus, & L. Iulius Caesar Censores anno urbis condita c. 1. c. lxxv. edixerunt ne quis vinum Græcum Ammineumque ostionis aris singula quadrantalia venderet.* Et sanè vides quadrantalia dixerunt Latini, teste Agellio

lib. 1. cap. 20. qualia sunt quadrata undique quos cubos illi; nos quadrantalia dicimus. Cubos enim est figura ex omni latere quadrata, quales sunt, (inquit M. Varro) tessera quibus in aluculo luditur, ex eo quoque ipsa appellata cubos. In numeris etiam cubos dicitur cum omne latus eiusdem numeri aequaliter in se voluitur, sicut fit cum ter terna ducuntur, atque idem ipse numerus triplicatur. Huius porro quadrantalibus ex pede quadrato capacitatem ita describit Volucian. lib. de mensur. Quadrantal quod nunc plerique amphoram vocant, habet urnas duas, modios tres, semodios sex, congios octo, sextarios 28, heminas 96, quartarios 192, cyathos 576. Martiano Festus, Fannius, alique consentiunt, eaque ratione inferiores mensuras, quae in amphora continentur assignant, ipsiusque divisionem in suas partes describunt, quod etiam accuratius tum Geometricè tum Arithmetice præstitit Villalpand. lib. 3. citato cap. 2. Ex hac porro amphoræ capacitate cognoscere nautium quoque capacitatem, quæ ex multitudine amphorarum, quas capiunt, describi solet à nautis non ignoto veteribus more. Nam Labeo in l. finali, D. de l. Rhodia. meminit nautis duarum millium amphorarum. Et Cic. ep. ad Lentulum, scribit naues onerarias, quarum minor nulla erat duarum millium amphorarum, contractas in Lycia ab eius classe obsideri. Aliæ sunt in constitutione Theodosij l. Iubemus, C. de sacros. Eccles. & l. 2. c. de navi. non excusandis. duorum millium modiorum capaces. Scauola autem meminit l. Columnus 61. §. 1. D. locati. naus quam aliquis conduxit, vt de provincia Cyrenensi Aquileiam nauigare, olei metretis tribus millibus impositis, & frumenti modis octo millibus.

2 Venio ad mensuras minores amphoræ contentas. Vrna est media pars amphoræ in qua bis continetur. Fannius. Huius dimidium fert vrna, vt ipsa medimni. Vrnæ appellatam dixit Varro lib. 4. de lingua Latin. quod urinet in aqua haurienda, vt urinator: urinare est mergi in aquam. Erant igitur vrnæ vasa fictilia hauriendæ & continendæ aquæ, vnde idem Varro ait vrnarium fuisse mensuræ genus quadratæ in culina repositum, in quo vrnas cum aqua positas habebant; ad quem Varronis locum illustrandum affert Ioseph Scalig. in suis coniecturis, & illum alium ex eodem Varrone τὰ φη Μεινάρη. Sed quæ necessitas te iubet aquam effundere domi tuæ? Si vasa habes pertusa; plumbum non habes? Ad quam rem nobis consiliuim? Ad quam vrnarium? In pavimento non audes facere lacunam, at humi facis calceos elixos. Antiqui nostri domibus lateritiis, paulatim modo lapidibus suffundatis, vt humorem effugerent, habitabant. Non vides in magnis perystiliis qui cryptas domi non habent, sabulum iacere à pariete, aut xistis ubi habitare possint? Non vides in publica nostra taberna, qua populus ambulando, perinde vt in arato, purcas reddit. Porcæ apud Festum sunt rari sulci aquæ deriuandæ gratiâ ducti; porciant, idest, prohibent aquam frumentis nocere. Crebriores sulci limi dicuntur; quæ omnia illustrantur ex Vitruuio lib. 6. cap. 4. Palladio lib. 1. cap. 9. sub fin. vrnæ vero non aquæ tantum capiendæ, sed & vino, aliisque liquoribus, ipsisque mortuorum cineribus, atque etiam versandis fortibus obuium est. Et de fortibus illustris locus Estheris cap. 3. vers. 7. & cap. 9. vers. 24. De vino & oleo testis est Cato cap. 140. qui recensens loca in quibus optima utensilia venderentur; hama, inquit, vrnæ olearia, vrcei aquarij, vrnæ vinaria, alia vasa abenea Capua. Neque fuisse tantum vas quoddam liquoribus continendis vrnæ, sed certum quoddam mensuræ genus, quod contendimus hoc

loco; præter Fannium iam allatum, significat Colum. lib. 12. cap. 20. vbi de sapa & de fructo coquendis. Ego tamen si humida fuerit vindemia vrientem, si sicca quadrantem medicaminis in binas amphoras miscere solitus sum; ita vt quatuor vrnarum esset misti modus. Vrna autem quatuor & viginti sextariorum. cap. seq. atque alibi sæpius, vrnæ pro certa quadam mensura, quæ sit dimidium amphoræ vsurpat: inde quoque vrnalia vasa, l. tabernæ 13. D. de instrum. legat. Sed videndum ne inter instrumentum tabernæ caupone, & instrumentum caupone sit discrimen; vt tabernæ non nisi loci instrumenta sint, vt dolia, vasa, ancones, & calices, & trulle, quæ circa cœnam solent trajci, itum vrnæ eræ & congiaria, sextaria & similia. Caupona autem, cum negotiationis nomen sit, etiam in fiteos.

Congius octaua amphoræ pars est, & vrnæ quarta; capit sextarios sex, vt tum Galen. tum incertus alius Auctor apud Alcian. lib. de mensuris, testantur. Formatur ex dimidio pede Romano omni ex parte quadrato. Eius figuram delineauit Villalp. ex æreo congio Romano in Capitolio asseruato, eiusque omnes partes, diuisiones & mensuras explicuit, quia ad illum cæteræ aliæ mensuræ exigebantur. Fuisse porro tum vini, tum olei mensuram constat. Liu. lib. 25. meminit congij olei in vicos singulos dati. Plin. lib. 14. cap. 16. de quodam factitio vino quod fit ex milij semine maturo cum ipsa stipula, libra & quadrante in congios duos misti macerato, & post septimum mensem transfuso. Congiaria vasa inter cauponæ tabernæ instrumenta nuper à Paulo numerabantur. Erat congiarium munus populo datum ab Imperatore. Nominis rationem reddit Fab. Quintilian. lib. 6. cap. 4. Nam congiarium, inquit, cum sit commune liberalitatis, atque mensuræ, à mensura dicta est immunitio rerum. Glossæ veteres vti obseruat Ciuiac. lib. 10. cap. 36. congiaria appellant ἐπιδοσιον ἐπὶ τῶν νόμων διατάξων. l. Paronius 35. D. de legat. 3. Scauola vocat principales liberalitates, quod Ciuiac. lib. 7. obseruat. cap. 14. annonas tesseras frumentarias, liberalitates Principis; ad quam refert veterem hanc inscriptionem. Traiano Aug. Germanico, Dacico, Pont. Max. trib. pot. vj. Imp. IV. C. v. PP. tribus xxxv. quod liberalitate optimi Principis commoda earum, etiam locorum adiectione amplificauit. Porro ab hoc mensuræ nomine Nouellum Torquatium Mediolanensem tricongium cognominatum fuisse, quod tres congios vno impetu spectante miraculi gratiâ Tiberio Principe hausisset, narrat Plin. lib. 4. cap. 22. Rara gloria non labasse sermone, ut lenarum vomitione, non altera corporis parte dum biberet: matutinas obiisse vigilias, plurimum hausisse vno potu: plurimum præterea aliis minoribus addidisse: optima fide non respirasse in hauriendo; neque expuisse, nihilque ad elidendum in pavimentis sonum ex vino reliquisse, diligenti scito legum contra bibendi fallacias. Pergit Plin. dicere de Cicerone Marci filio, binos congios simul haurire solito, à quo temulento M. Agrypæ scyphus fuerit impactus. Sic Diotimum Atheniensem χῶρα vocarunt, quoniam infundibulo ori appposito vinum affusum perpetuò biberet. Xenocratem Rhodium, Metretem appellant: de eiusmodi bibacibus bicongiis & tricongiis vide Rhodigin. lib. 1. cap. 17. & 29. Marfil. Cognat. & alios.

Sextarius sexta congij pars est, vnde & nomen accepit. Fannius.

A quo sextarij nomen fecisse priores, Crediderim, quod eos capiat sex congios vnus. Itaque amphora continet 48. sextarios. Eo Romani liquida & arida metiebantur. De liquidis Cic. 2. offic.

2. offic. Sextarium aquæ mina emere. Horat. lib. 1. serm. satyr. 1. meminit vini sextarij. Cato cap. 15. inter olearia cella instrumenta requirit vnum olearium sextarium. Colum. lib. 12. cap. 25. de aqua salsa, & munita condienda: hæc omnia complectitur. Adiciuntur in aqua dulcis sextarios quinquaginta, sales sextarius & vini optimi vnus sextarius. Vbi vides salem atque adco sicca mensurari sextario; quod etiam tradit lib. 11. cap. ult. de Napo & Rapo disserens. Ingerunt agri quatuor sextarios seminis eorum polci. Plin. lib. 14. cap. 17. de millio ex India recens in Italiam inuecto: Ex vno grano terni sextarij gignuntur. De bibace muliere Iuuenal. satyr. 6.

Tandem illa venit rubicundula totum Oenophorum sitiens plena quod tenditur vrna Admotum pedibus, de quo sextarius alter Ducitur, ante cibum, rabidam facturus Oream, Dum redit, & terram lato ferit intestino. Sextarius diuiditur in binas heminas siue cotylas. Fannius.

At cotylas, quas si placeat dixisse licebit Heminas, recipit geminas sextarius vnus. Cotyla est apud Laertium concaui vasis genus, quo Diogenes utebatur priusquam aduertisset puerum concaua manus vola bibentem. Dicuntur & cotylæ siue cotyledones in ossibus caua quadam acetabula, quibus aliorum ossium inseruntur capita. Vas igitur fuit concauum cotyla continens sextarium dimidium; vnde & hemina dicitur ab ἡμισο, dimidio. Agell. lib. 3. cap. 10. Si à sextario hemina fusa est, dimidium non dimidiatum sextarium fustum dicendum est. Heminarium dixerunt, quod heminae mensuram habet. Quintilian. lib. 6. cap. 4. congiaria quæ Augustus dabat, heminaria, id est exigua & tenuia modicæ videlicet mensuræ; vocant & Græci ἡμισιον semifextarium: cotyla sex cyathos continebat: cyathus verò est duodecima pars sextarij. Fann.

At cotyla cyathos bis ternos vna recepat, Sextarij cyathus pars est, quæ est uncia libra. Ex his porro Fannij verbis sapienter colligit Villalpand. lib. 3. apparat. cap. 5. sextarium à Romanis non minus quam assem aut libram in duodecim partes tributum esse, quas cyathos nominarunt à voce χύειν fundere; quia cyathis hauriendo vino in conuiuiis utebantur. Audi Varron. lib. 4. de ling. Lat. Quo vinum dabant vt minutatim funderent à guttis guttum appellarunt: & quo sumebant ministratum, à sumendo simpulum nominauerunt, in huiusce locum in conuiuiis, & Græcia successit epichysis, & cyathus, in sacrificiis remansit guttum & simpulum. Sumere hoc loco apud Varronem est bibere, sicut & apud Ciceron. si sumperit meracius: idque rectius coniiicit Scaliger in eum locum quàm simpulum esse vocem Syriacam à sempel; nam ineptè eam Varro à sumendo deduceret, & quid amabò cõmercij antiquissimis Romanis cum Syris, vt illorũ lingua vterentur. Epichysim genus esse coquinarj vasis apud Aristophanem, & poculi apud Menædram, ostendit Scaliger. Nobis auctoritas Varronis sufficit, qui cõiungit eũ cyatho, & poculi genus facit. Iuuenal. satyr. 5.

Cardiaco nunquam cyathum missurus auico. Potum itaque cyathis metiebantur, & iidem nominibus, quibus libræ partes, nominabant calices, qui consimilem numerum cyathorum continebant, atque illum vnciarum nomine appellabant, sextantè v. g. appellabant calicem duos cyathos capientem, vel iplos binos cyathos: quadrantem tres, trientem quatuor, quincuncem quinque, semifsem sex, sept. R. P. Gibal. De Negotiat.

tuncem septem, bessem octo, dodrantem nouem, dextantem decem, deuncem vndecim, sextarium duodecim: quod nuper in diuisione assis obscurabamus, & obuium est apud Martial. potare deuncem, quadrantem, sextantem, & ita deinceps. Sueton. cap. 77. ait Augustum cum largissimè biberet fenos sextantes non excessisse. Plura in hanc rem de mensura potus pro varia corporis habitudine & natura eius quod potatur, colligit ex Cellio & Plin. Budæ. lib. 5. de Assè. Eadem de causa cyathus dictus quoque fuit à Græcis ἀνταπτή, ἀρυσή, ἀρύσιχθ, & δυοχθ. Pueri qui cyathos ministrabant, illisque potum conuiuarum quodammodo metiebantur, dicebantur stare à cyathis. Sueton. in Cesare, cap. ... C. Memnus etiam ad cyathum & vinum Nicomedi stetit obicit. Iuuenal. satyr. 13.

Nec puer Iliacus, formosa nec Hercules vxor Ad cyathos. Plaut. in Meneone, cyathiflare dixit. Non scis quis ego sim? qui tibi sapsissimè cyathiflato. Vocem Græcam κυαθίζειν Latinam fecit Plaut. est verò κυαθίζειν ex Athenæ. κυαθον δυοχθών, cyatho vinum bibendum admetriticisimodi ministris nominarunt δυοχθών, Apuleius pocillatores; pincerinas alij, quod tamen vocabulum an probum sit dubitat Budæ. ducitur à Græcis quod soleant conuiuæ interdum dicere σίβειν κρινα misce vinum: honestum illud munus fuisse apud Græcos, Romanosque qui illi nobilissimos Iuuenes maxime in conuiuiis lacris præficiabant, testatur Athenæ. lib. 10.

Hemina quam dimidium esse sextarij dicebamus, diuiditur in duos quartarios, ita dictos, quod quartarius sit sextarij pars quarta, qui & quadrans nominari posset, constatque tribus cyathis. Rutilius diuiditur quartarius in bina acetabula, est verò acetabulum sextarij pars octaua, selquicyathum capiens, ab accipiendo nominari vult Hermolaus, Isidor. lib. 20. Ethym. cap. 4. ab aceto, quasi acetiferum, quod acetum ferat. Græcis est ἔξυκαρθ & ἔξυκαρθον ἔξυκαρθον, ἔξυκαρθον ἔξυκαρθον acetum capiens. Sæpius scriptura meminit acetabuli inter vasa & instrumenta templi. Et vocat Kamhharah. Græcè τρυκαίων, quas voces varij variè exponunt. Vide Villalpand. lib. 4. apparat. cap. & qui plures ex Passeratio, aliisque collegit. Lorin. in cap. 7. Num. vers. 13. & 14. Huius mensuræ sæpius meminit Plin. vt lib. 24. cap. ult. de fœno Græco agens. Diocles difficile parientibus semen eius dedit acetabuli mensura, tritum in nouem cyathis sapa, vt cum tertias partes biberint calida lauarentur: & in balneo sudantibus dimidium ex relicto iterum dedit, mox à balneo reliquum pro summo auxilio. & infra. Damion fœni Græci semen acetabuli dimidia mensura cum sapa & aqua nouem cyathis ad menses ciendos dedit potu. Atque alibi sæpius, quare mensuram medicis familiarem fuisse existimauit Villalpand.

Cochlear siue ligula, mensurarum omnium minima dicitur, quamquam de ea diffideant Fannius & Colum. Sic habet Fannius.

At mystrum cyathi quarta est, ac tertia mystri, Quam vocant cyanem, capit hæc cochlearia bina. Deinde comparans mensuras ponderibus.

Cochlear extremum est, scripuli que imitabitur instar. Cum igitur Fannius superius dixisset scripulum siue gramma quater & vigesies vncia contineri, toties in cyatho cochlear contineri fateatur necessè est, à quibus plurimum abest Colum. lib. 12. cap. 21. Ex eo (fœno Græco) molito post salituram musti cochlear cummulatum, vel simile genus poculi eius, qui est quarta pars cyathi, adicitur in binas vrnas,

Et pauld superius. *Coadiicitur in binas urnas ligula cumlata, seu mensura semuncia, bene plena salis coeli & triti.* Quæ mensura longè diuersa est ab ea quam Fann. adsignarat. Hoc diffidium componit Robert. Cœnal. *lib. de mensur. & pond. rat.* Ex eoque Villapand. ait duplicem mensuram eodem nomine cochlearis atque etiam ligulæ significatam fuisse, maiorem quæ esset quarta cyathi pars, cuius meminit Colum. minorem quæ sit tantum vigesima quarta eiusdem cyathi, quam Fannius explicat; quæ vtraque mensura vocatur tum cochlear à forma cochleæ, tum ligula à linguæ quoque forma. Quæ de causa linguam dicendam contendentibus alicui Grammatici, quos videt Martial.

Quamvis me ligulam dicant Equitesque, Patresque, Dicor ab indoctis lingua Grammaticis.

Vbi primam syllabam corripit Martialis sicut & Iuuenal. satyr. 5.

Et ligulas dimittere sollicitus, ne

Rota salutaris iam turba peregerit orbem.

Sed idem Martialis eandem syllabam produxit *lib. 1.*

Non extrema sedet lunata ligula planta.

Meminit eiusmodi mensuræ Plin. *lib. 20. cap. 5.* de radice filis. *Opisthotonicis, & iocinerum vitis, & torminibus, & strangurie duarum au trium ligularum mensura prodest.* De cochlearis quoque mensura *lib. 21. cap. 27. Chama, Daphne arida iusa hydro-picis datur in aqua cochleari mensura, celerimèque reddunt aquam.*

Culleus fuit Romanis omnium mensurarum maxima, quippe viginti amphoras capiens. Fann.

Est & his decies quam conficit amphora nostris

Culleus, hac nulla maior mensura liquoris.

Colum. *lib. 3. cap. 3.* assignat 40. urnas, quæ sanè conficiunt, vt constat, viginti amphoras. Fiebat ex coriæ, erat mensura vinaria simul & frumentaria, vt colligit ex Vlpian. *l. quasitum D. de fund. instrum.* Scæuola *l. legatum D. de ann. legat.* & aliis passim.

Sesquiculare dolium est triginta amphorarum. Sanè magna debuit eius esse capacitas quando in eo patricida vnà cum cane, simia, gallo & serpente includebantur, & in mare proiciebantur.

Dolium mensuræ genus non est, sed vas variæ amplitudinis, vt etiam sericæ & cuppæ; nam quod Plinius ait *lib. 9. cap. 30.* Polyphi caput dolij magnitudine, amphorarum quindecim capax; non significat eam dolij definitam esse mensuram, sed magnitudinem Polyphi ostendit, vt obseruat Anton. August. *lib. 2. emendation. cap. 11.* Est igitur dolium vas cuiusvis materiæ & mensuræ, rei præter ea cuiusvis capax. Nam Iulian. *l. 206. D. de verb. signif.* ait dolia tamdiu in vasis vinaris haberi quamdiu vinum habent, cum sine vino esse definiunt, non haberi. Idem *l. 26. D. de instr. & instrum. legat. Dolia fictilia, item plumbea, quibus terra adgesta est, & in his viridiaria posita, adium esse Labeo & Trebatius putant.* Ex quibus colligit primò dolia fuisse diuersæ materiæ fictilia, plumbea. Secundò defossa quoque fuisse in aggesta terra ne mouerentur. Vlpian. *l. 3. D. de tritic. vin.* depressa in cella vinaria, aut quæ per magnitudinem difficilè moueantur. Et *l. 8. D. de instr. & instrum. leg. de fossa in cella vinaria, dixit.* Tertio in dolijs viridiaria sine viridia poni consueuisse. Sunt autem viridia aut viridiaria, vel etiam viridaria loca quædam virentibus herbis, graminibus & arbutis confita, vt ex iure, Sueton. Lamprid. Veg. Vitruu. Seneca, & Plinio obseruat Gotofred. *in notis ad l. 26. D. de instr. & instrum. legat.* Non excipiendo autem vino

& aliis liquoribus duntaxat dolia fuisse parata, iam ostendimus, & constat ex Paulo *l. 76. D. de contrah. empr.* vbi ait dolia in horreis defossa, si non sint nominatim in venditione excepta, horreorum venditioni cessisse videri. Doliarium non est locus vbi dolia seruantur, sed vas quoddam amplissimum & capacissimum apud Caium *l. 35. §. 6. D. de contrah. emptio. Sed si ex doliaro pars vini venierit, veluti metreta centum, verissimum est, antequam admetriatur, omne periculum ad venditorem pertinere.* Doliare vinum est illud quod in dolio adhuc reconditur, necdum diffusum, cuius vendendi legem Cato *lib. de re rustica, cap. 148. aliàs cap. 153.* exponit. Vlpian. *l. 1. §. ult. D. de peric. & comm. Si doliare vinum emeris nec de tradendo quidquam conuenierit, id videri actum, vt ante euacuarentur, quam ad vindemiam opera eorum futura sit necessaria. Quod si non sint euacuata, faciendum quod veteres putauerunt, per corbem venditorem mensuram suaserunt, si quanta mensura esset, non appareat, videlicet vt appareat, quantum emptori perierit.* Ex quibus vides Vlpian. vsurpasse vinum doliare, pro vino in dolijs contento. Existimat verò Budæus vinum doliare emi, cum in dolijs emitur sine mensuratione, ad differentiam vini pendentis, quod adhuc in vuis est. Sed sic vinum doliare diceretur id omne quod ex vuis expressum est: siue dolio, siue amphora, siue quolibet alio vase contineretur. Cum tamen debeat esse discrimen aliquod inter vinum doliare, & aliud vinum non doliare, licet iam expressum ex vuis; nam ante & quamdiu pendens est, vt loquitur Budæus, vinum non appellatur. Sicut neque vnæ vinum dicuntur, nisi improprie & poetice, quo modo locutus est Plaut. in Trinum. *Tum vinum priusquam coactum est pendet putendum.* Neque fortassis abest Cato *de Re Rust. cap. 147. vel 152.* Et sanè e vinum amphorarum legitimis apud Procul. vt *l. ult. §. ult. D. de tritic. vino & oleo legat.* quod verò illud sit, & quare diffusum dicatur, & à doliaro differat, manifestè explicat *leg. vinum 15. D. eod.* idem Procul. *Ego, etsi dolia in vasis vinaris non sunt, tamen non concederem Trebatio, vinum quod in dolijs esset, id est quod in vasis non esset. Nam esse legatum, illud verum esse puto, cum vinum in vasis legatum erit; ei amphoras, cados, in quibus vina diffusa seruamus, legatos esse: vinum enim amphoras & cados hac mente diffundimus, vt in his sit donec vsus causa probetur, & scilicet id vendimus cum his amphoris & cadis: in dolia autem alia mente conijcimus, scilicet vt ex his postea vel in amphoras & cados diffundamus, vel sine ipsis dolijs veniant.* Vinum igitur doliare, & amphorarium, vt vocabat Proculus, aut vasarium, vt loquitur Cuiac. *lib. 2. obseruat. cap. 36.* differunt, quòd vasarium in amphoras & cados diffusum sit ex dolijs ad bibendum, aut vendendum. Vnde colligit Turneb. *lib. 2. aduersa. cap. 1.* vinum doliare fuisse vinum reiceps, quod quia neque maturitatem neque suauitatem haberet, quæ diffusio queritur, idcirco vilioris erat pretij. Vinum de dolio appellat Cicero in Bruto. *Num igitur qui hoc sentiat vinum de dolio sibi hauriendum puer?* & in Pison. vinum de cuppa. *Panis & vinum à propolis.* [vt legit Turneb. aut vt alij à propola] & de cuppa. Plutarch. *Isto veteri & mis vino reiecto, durum & immitte de dolio bibimus, culleum turba perstrepsens.* Plin. *lib. 14. cap. 14.* Apothecas fuisse & diffusis solita vina anno ccccxxxii. vrbis apparet indubitate optimiani vini argumento. Horat. *lib. 1. Ep. 5.*

Vina

Vina bibes iterum Tauro diffusa.

Iuuen. Sat.

Ipsè capillato diffusum Consule potas.

Quia amphoræ & cadi, in quos vinum diffundebatur, signabantur, & annis etiam Consulibus notabantur. Diffundi itaque vina apud Plinium, vt annotauit, qui in eum notas scripsit, est colari, facitari *duxi & dxi*, transfari ex cuppa in qua per aliquot dies ferbuit, in dolia & cados transfundi, in quibus conditum seruabatur, ac vnde cenophoris haustum in crateres & pocula fundebatur bibituris. *θηρα* Theophrast. *capit. 24. lib. 6. causs.* quasi *θηραμένη* vocat. Quomodo verò Vlpian. & Proculus in legibus allatis conueniant, & quænam sit ipsorum mens, exponit Cuiac. *lib. 2. obseruat. cap. 36.* Vno legato aut vendito debentur amphoræ & cadi, vtres aut cullei non debentur, quia non condendo sed deferendo vino parati sunt. Dolia quoque non debentur, quoniam ad perpetuum vsu in cella defodiuntur, & deprimentur, nec vt amphoræ & cadi, idè habentur vt expectentur; idemque plerique cupparum vsus est, & ideo hæ quoque non debentur, quamobrem is qui doliare num vendidit, nisi in tempore vinum tollatur, id potest effundere: atque vt ciatur vino ad mensuram vendito, quantum emptori perierit, qui pro eo quo admenlum fuerit pretium debet, mensuram, vt veteres Iurisconsulti tradiderunt, facere ad, vel per corbem potest, inquit Vlpian. *citata l. 1. §. ultim. D. de peric. & comm. rei vendita.* quod faceret à veteribus dictum videretur, ac si per cribrum dixissent, vt sic quod ex dolio effunditur, quasi in vas aliquod influat, & statim effundatur. Vix enim est, vt corbis liquorem contineat, cum fiat ex viminibus, vt Varro *lib. 1. de re rustica. c. 22.* scribit, & proprie cogendis fructibus comparatur. *l. in instrumento. D. de instr. vel instrum. legat.* & c. vt maxime ita possit corbis contentè contextèque fieri, vt vinum contineat; nam & ex viminibus naues ita fieri Cæsar, Plini. Lucan. auctores sunt, corbis tamen mensuræ genus non est. At sicut vino doliaro vendito, non ita vino legato, potest vinum hæres effundere, licet per exceptionem, quanti sua interest, habuisse dolia inania, sibi seruare possit: Hinc existit quæstio si quis vina cum vasis legauerit, an & vina doliarum debeantur. Nam etsi reuerà dolia sint vasa vinaria, vulgus tamen in valorum numero, ea proprie tantum reponit quæ exportantur, quæ non hærent prædio, quæ ad perpetuum vsu non referantur, vt puta cados & amphoras. Ideoque Trebatius dicebat ex defuncti sententia non deberi vina doliarum, quòd ea tantum legasse videretur, quæ in vasis, id est amphoris & cadis essent. Vinum autem quod est in dolijs, vulgus in vasis esse non putat. Ex verbis tamen testatoris Trebatius ait vina etiam doliarum deberi. *Ceterum, inquit, dolia in vinaris vasis non essent: id est alioquin dolia non essent vasa vinaria, quod est absurdum. Merito tamen Trebatius à Proculo reprehenditur in l. penultima citata. Concedamus, inquit, dolia non esse in vasis vinaris, non tamen legato vino cum vasis, id quod in vasis non est, id est, quod est in dolijs, ideo minus debetur.* Tam ergo doliare quam vasarium debetur. Sicut seruis cum peculio legatis, tam non peculiatum serui debentur quam peculiatum *l. 6. D. de tritic. vino, & oleo legat.* Ex quibus omnibus tandem vides dolium non esse mensuram, sed capacitatem aliquam capiendam vino, aut frugibus, siue proprie siue improprie vas vinarium appellari queat.

Idem dicendum est de seruis & cuppis. Seriarum meminit *l. vinaria 206. D. de verb. significat.* quas Basilica interpretantur *βείται* nono vocabulo, inquit Cuiac. *lib. 9. obseruat. cap. 26.* Nicetas dixit *βυτίζια*, & interpretatur *βύων δοχία*: veteres glossæ dogas exponunt *βείται*. Dogæ autem videntur deriuari à Græcis, quibus *δοχία*, vel *δύνα* sunt quæ capacitati alicui paratæ sunt, vel ipsæ capacitates & mensuræ: sic in Aureliano Vopilci *facta est ratio dogæ, cupparum, nauium.* Quare dogæ non vas, sed capacitatem significat. Butas quoque & Buticellas recenseri inter mobilia in veteri quodam scripto membraneo epochæ cuiusquam, quæ exarata est imperante Iustiniano, & in Regia Bibliotheca asseruatur, refert Cuiac. *l. citata.* Denique Buttarum nomine in tractu quodam Gallia pro dolijs vinaris vtuntur. Denique cuppas veteres glossæ exponunt *βείται μέρ, & λαβ.*

Vt verò quæ de liquidorum Romanis mensuris hæctenus explicata sunt in vnum coniiciam, cape hunc indicem ex Mariana.

Culeus continet amphoras 20. urnas 40. congios 160. sextarios 960. heminas 1920. quartarios 3840. acetabula 7680. cyathos 11520. ligulas 46080.

Amphora continet urnas 2. congios 8. sextarios 48. heminas 96. quartarios 196. acetabula 384. cyathos 768. ligulas 2304.

Vina congios habet 4. sextarios 24. heminas 48. quartarios 96. acetabula 1920. cyathos 288. ligulas 1152.

Congius sextarios 6. heminas 12. quartarios 24. acetabula 48. cyathos 72. ligulas 288.

Sextarius heminas 2. quartarios 4. acetabula 8. cyathos 12. ligulas 48.

Hemina quartarios duos, acetabula 4. cyathos 6. ligulas 24.

Quartarius acetabula 2. cyathos 3. ligulas 12. Acetabulum cyathum 1 $\frac{1}{2}$; ligulas 6.

Cyathus ligulas 4. Ligula minima Romanis limesura quidorum.

Venio ad mensuras aridorum duntaxat, quæ non nisi duæ fuerunt, Romanis, Medimnus & Modius; vtriusque meminit Fannius.

Huius dimidium fert urna, vt & ipsa medimni Amphora, terque capit modium, sextarius istum

Sex decies haurit, quot soluitur in digitos pes.

Medimnus Græcorum mensura fuit, quod ipsum nomen indicat, sed illum sibi Romani ita vsurparunt, vt propriam fecerint. Conficitur ex duobus pedibus cubicis, quod geometricè demonstrat Villalpand. *lib. 3. apparat. cap. 4.* Continet ex Fannio duas amphoras & sex modios, quia vt ibidem ait Fann. amphora ternos modios capit, medimnus autem amphoræ duplum est. Eandem capacitatem medimno cæteri tribuunt. Suidas vbi dixit medimnum esse mensuram aridorum, vt frumenti, hordei, subdit medimnum habere modios sex, sextarios septuaginta duos, libras centum & octo. Ex quibus sequitur modium habere sextarios sexdecim, libras octodecim, sextarium verò pendere libram & semis. Cornelius Nepos in vita Pomponij Attici, dum agit de ipsius liberalitate, qui vniuersos Athenienses frumento donauit, ita vt singulis sex modij tritici darentur. *Qui modus mensura, inquit, medimnus Athenis appellatur.* Auson. in Grippo.

Hinc Bromij quadrantal, & hinc Sicana medimna: Hoc tribus, hac geminis tribus explicat vsus agendi.

Quadrantal igitur siue amphora vini tres modios capit, Sicula medimna binos tres capiunt. Accedit locuples Ciceronis testimonium *Adlion. 3. in Verr. Agri enim*, inquit, *Leontini decuma anno tertio venerunt medimnis triginta sex millibus, hoc est tritici modis ducentis sexdecim millibus*. Ex quibus facile colliges medimnum capere sex modios, cum prior numerus fenario multiplicatus posteriori efficiat. Addit deinde Cicero *Professio est agri Leontini ad ingerum triginta millia: hac sunt ad tritici medimnum nonaginta millia, id est tritici modium quingenta quadraginta millia*. De quo loco plura Budæ. *lib. 5. de Affe*. Respondent aliqui Suidam agere de Medimnis Atticis, & Ciceronem de Siculis, quæ maiora fuerint Romanis. Verum hoc postremum non docent, & Romani atque Siculi hanc mensuram hauserant à Græcis, neque est quod vltro fingamus illam immutasse, nisi ex evidenti aliquo indicio, ita coniecere cogamur, cum certum habeamus Fannij testimonium, cui Mariana opponit ex Iosepho, Medimnum Siculum maiorem esse Attico quarta parte, sed id reicitur à Villalpand. qui demonstrat Iosephi locum corruptum. Neque adeo certi quidquam ex illo colligi posse, donec suæ integritati ex antiquo & emendato quodam codice restituatur & emaculetur. Idem dico de Epiphonio, qui medimno tribuit sex modios.

14 Modius ita dictus Romanis à modo, quo frumenta dispensantur. Quare nescio vnde Epiphon. & Isidor. acceperint eam vocem à voce Hebræa deriuari. Sanè antiquis Scriptoribus frequens fuit. Cato *de Re rustica cap. 65.* vbi præscribit familiæ cibaria. *Qui opus facient per hyemem tritici modios quatuor, per æstatem modios quatuor semis.* Varro *lib. 1. de R. R. cap. 44. Seruantur faba modij IV. in ingero; tritici V. oraei VI. farris X. sed nonnullis locis paulo amplius aut minus, si enim locus crassus, plus, si macer minus.* Et *lib. 3. cap. 6. Itaque senis iis (paonibus) dat in menses singulos ordet singulos modios, ita ut in futura det oberius, & antequam salire incipiant.* Vides itaque modium certam Latinis fuisse mensuram, quæ vti diximus ex Fannio est tertia pars Amphoræ & sexta medimni, capit autem sextarios sexdecim. *Plin. lib. 18. cap. 7.* ait modium leuissimi frumenti non excedere viginti libras. Ex quibus colliges quantum esset pondus quod ferebat ille quem Hieronym. in vita Hilarion. scribit, quindecim frumenti modios diu longèque portasse, & hanc habuisse palmâ fortitudinis suæ, si asinos vinceret, efficiebant enim illi quindecim modij libras minimum trecentas, quod pondus asinus vix, diu longèque portet. Modij lignei erant. Cato enim inter instrumenta modij vnum præferratum, & semodium vnam requirit, muniebantur siquidem modiorum ora ferro, ne vsu attrita mensuram minorem redderent. Vides etiam ex Catone fuisse semodium siue medium modium: *Se enim valet dimidium*, inquit Varro *lib. 4. de ll. vi in semuncia. selibra, semodio.*

15 Demensum aliqui pro certa mensura vsurparunt. Erat enim quod singulis mensibus in cibum dabatur seruis. Plaut. in Stichio.

Vos meministis quot Kalendis petere demensum, Qui minus meministis, quod opus sit factio facere In adibus.

Terent. in Phorni. *Quod ille vnciatim vix de demenso suo suum defraudans genium comparis miser.* In quem locum Donatus scribit, demensum seruorum fuisse quatuor modiorum in mensem. Iam vidimus ex Catone quodnam foret demensum in

cibaria familiæ rusticæ. Ælius Spartian. *in Adriano* ait illum Senatoribus, qui non vitio suo decoxerant patrimonium, pro liberorum modo & Senatoria dignitate demensum dedisse. Quare demensum certum mensuræ genus nequaquam fuisse existimandum est. Cum aut maius, aut minus esset pro varietate personarum quibus assignabatur.

Lubet hoc de mensuris & ponderibus Romanis caput claudere plebiscito, quod duo Sillij P. & M. Tribuni pleb. rogarunt, vti refert Festus *vers. pulcra pondera*. Habe illud emendatum & interpunctione distinctum à Iosepho Scaligero.

Ex ponderibus. publice. quibus. hac tempestate. populus. Oetier. solet. vtei. coæquetur. se. dolo. M. Quadrantal. vinei. octoginta. pesiet. congius. vinei. decem. p. fiet. sex. sextari. congius. sici. vinei. duodoquadraginta. sextarij. Quadrantal. fiet. vinei. sextarius. aquus. cum. librario. sici. sex. de. quin. libræ. in. modio. seen.

Si. quis. magistratus. aduersus. hæc. D. M. pondera. modio. que. vasa. que. publica. modjca. minoræ. maioræ. faxit. iussit. fieri. dolum. ve. addunt. Quo. ea. fiant. Eum. quis. nolet. magistratus. mulctare. vtei. dum. minore. patris. familias. taxat. liceto. Sine. Quis. im. Sacrom. iudicare. voluerit. liceto.

ARTICVLVS V.

De liquidorum & aridorum mensuris apud Græcos & Hebræos.

- Amphora. 1.*
- Cadus. 2.*
- Ceramium. 3.*
- Amphoreus. 4.*
- Chus. 5.*
- Minores mensuræ. 6.*
- Index mensurarum Græcarum. 7.*
- Aridorum mensura. 8.*
- Artaba. 9.*
- Hebræorum mensura vti illas explicarunt. LXX. Interpr. 10.*
- Corus. 11.*
- Batus. 12. 16. 17. 18.*
- Satum. 13.*
- Gomor. 14.*
- Cabus. 15.*
- Log. 19.*

EX iis quæ de Romanis mensuris diximus, lucem aliquam accipient quæ de Græcis & Hebræis subiiciemus.

Liquidorum mensura Græcis in primis Amphora Attica teste Fannio, qui eius capacitatem describit.

Attica præterea dicenda est amphora nobis, Sen cadus, hanc facies, nostra si adieceris vnam. Continet igitur amphora Attica urnas tres, & Romanâ quas. Cum igitur urna capiat quatuor congios & sextarios 24. Amphora Attica habebit urnas tres, Congios duodecim, & septuaginta duos sextarios. Ex quibus apparet Amphoram Atticam

ean

eandem esse cum metreta, quæ sic appellatur quasi prima aliarum ac tui; esse enim peculiarem quandam & certam mensuram manifestè colligitur ex Aristotele *lib. 2. econom.* dum refert Timothei Ducis Atheniensis factum in curanda anno castorum, voluit enim ne quis caperet partem vllam vini & aliorum liquorum minorem ea mensura quæ propriè metreta vocatur. Huius quoque meminit Cato *capit. 107. Oleum si in metretam novam inditurus eris, amurcâ ita, vti cruda prius coluito, agitatoque diu, vt bene combibat, id si feceris metreta oleum non bibet, & oleum melius faciet, & ipsa metreta firmiter erit.* Colum. *lib. 1. 2. cap. 22. picis liquida Nemerica metretam adde in labrum aut in aluenum, & in eodem infundito cineris lixiuæ congius duos.* Quibus verbis tam metretam pro certa mensura accipit, quam congium. Et *ead. lib. cap. 4.* tradens modum quo lora optima fiat. *Quantum vini vno die feceris, eius partem decimam quot metretas efficiat considerato, & totidem metretas aqua dulcis in vineas, sed quibus vnus diei vinum expressum erit, addito.* Est verò metreta eiusdem capacitatis cum amphora Attica, quam cadum nominavit Fann. vti statim dicemus. Atqui vbi Dioscorid. metretas dixit, Plinius perpetuò reddidit cadum. Deinde Nicandri interpres, Cleopatra, & Epiphanius metretæ concedunt choas decem, & sextarios septuaginta duos, quot amphoræ Atticæ paulò ante tribuebamus. An verò isti sint sextarij Romani, an Attici, disputant: sed optimè ostendit Villalpand. *cap. lib. 4. apparat.* sextarios Romanos & Atticos pares æqualesque fuisse. Quod autem Dioscorides metretæ tribuat choas decem, ex quo loco Fannium reicit Budæus, suspicantur Agricola, Villalpand. & Mariana numerum Dioscoridis vitio librariorum corruptum fuisse. Cum enim scripsisset *ἑστὶ δὲ ὁ ματρῆτης χούβη*, deletum est β, quod omninò reponendum erit.

1 Dixit initio Fannius Amphoram Atticam quæ eadem est cum metreta, nominari cadum; quo nomine vtuntur Latini Auctores passim; est tamen vox Græca. Magnum etymologicum deducit. *καδὸς σὴν ἢ παρὰ τὸ καδῶν καδῆσω ὁ δὴ καδὸς τὸ χούβη ἡματικὸν ὄνομα καδῶν καδῶν τὸ χούβη τὸν ἀγγεῖον.* Quamuis autem Athenæus aliquando accipiat pro minore quadam mensura & vasculo, v. g. ciatho, vt cum scribit *lib. 11.* Passiolem de luce in noctem & de nocte in lucem quadringentis cadis bibisse; certam tamen fuisse mensuram eamque maiorem habemus expressim à Fannio, & amphoram ipsam Atticam Villalp. putat deriuari ab Hebræo καθ, quia vbi in Hebræo vox illa legitur, vulgatus reddidit hydriam, vt *Genes. cap. 24. vers. 15. & 17. & lib. 3. Reg. cap. 18. vers. 34. & 35.* Vbi & hydriæ nomen à vulgato & metretæ à LXX. vsurpatur; quæ tamen hydriæ non tantum liquoribus, sed etiam aliis, vt farinæ capiendæ vsui erant, quod constat ex *lib. 3. Reg. cap. 17. Hydria farina non deficiet.*

Hesichio καδῶν dicitur *καδῶν*: ab eodem definitur *τὸ τῆ ὄνον καδὸς καδῶν*. Galen. *lib. de ponderib.* amphoram Romanam vocavit ceramium Italicum, quòd habeat choas octo; Chus autè habet chestos siue sextarios sex. Atqui sexies octo, vel octies sex efficiunt planè sextarios quadraginta octo, quibus si addas vnam qua metreta, siue amphora Attica, vel ceramium Græcum superat amphoram Romanam, siue ceramium Italicum, quæ urna capit sextarios viginti quatuor, metreta sextarij. erunt septuaginta duo.

4 Amphoreus ἀμφορεύς fuit minor mensura; quæ bis in metreta continebatur: eius mentio est apud Aristophan. *ὁ δ' ἀμφορεύς ὄνη μέλαν ὀ θυροσμίον*: amphorei vini nigri & odorati pleni scilicet. Et Herodot. *lib. 1.* meminit crateris argentei Delphos à Crælo missi, qui caperet amphoreos sexcentos. Crater, inquit, erat in angulo vestibuli templi positus *χούβη ἀμφορέας ἑξακοσίους*. Ibidem quoque narrat craterem æneum à Lacedæmoniis donatum fuisse, qui caperet amphoreos trecentos *μεγίστην τετρακοσίους ἀμφορέας χούβησιν*. Eius autem mensuræ capacitatem explicat Nicandri Interpres, ait enim capere sextarios triginta sex, metretam autem septuaginta duos, quod id ipsum affirmat Cleopatra, itaque se inuenisse in Georgicis. Vnde vides amphorem esse dimidiam metretam, & in illa bis contineri, ideòque metreta prima diuisione diuiditur in duos amphoreos, quorum singuli habent sex congios, sextarios verò triginta sex.

5 Chus est μέτρον ὑγρῶν, humidorum mensura, inquit Hesychius, eius capacitatem describit Fannius agens de sextario, eoque Romano.

Qui quater assumptus sit Graio nomine chœnix, Adde duos chus sit, vulgo qui est congius idem. Atque chus Græcis idem est qui congius Romanis, quod idem Cleopatra, Dioscorides, & Galenus tradunt, facit tamen difficultatem quod Suidas faciat chus duorum sextariorum, & chœnum sex. Galenus quoque *lib. de ponderib.* tribuit chus sextarios octo, chœnicas duos. Cleopatra in Georgicis ait inuenisse choam nouem sextariorum, cotylarum duodecim. Vulgatus interpres *Lenit. 19. vers. 36.* vbi in Hebræo legebatur *Hin, & LXX.* chus, sextarium reddidit. Denique Hieronym. *ad c. 48. Ezechiel.* ait hin continere duos choas, Atticos, quos nos sextarios dicere possumus. Hæc dissidia Scriptorum vexant eos, qui ista paulò diligentius pertractant. Mariana de variis diuersorum sextariis, qui vt inæquales essent in antiquis Scriptoribus, agi existimat, si enim agamus de sextariis Atticis octo continebat chus, Hebræicos nouem, Romanos sex, quod sufficiebat Fannio. Villalp. contendit Atticos & Romanos sextarios eosdem fuisse, & loca contraria veterum explicare conatur. Mihi res incerta quidem videtur, sed non tanti momenti, cum certam habeamus eius mensuræ capacitatem ex eius cum Romanis mensuris comparatione, quandoquidem sex Romanos sextarios continebat teste Fannio Romano, eoque erudito Scriptori, qui accuratè de mensuris scripsit. De sextario verò Attico fusiùs Mariana, qui in assignando certo eius pondere & capacitare plurimum laborat: sed accuratè omnino Alcazar *propos. 1. de mensuris.*

6 Reliquæ mensuræ liquidorum sunt minores iis quas iam tradidimus, & earum veluti partes. Cottle cuius vocis ethymon non à Græcis modo, sed & ab Hebræis deducit Villalpand. *capit. 7. lib. 4. Apparat.* fuit tum liquidorum, tum aridorum mensura. Thucydid. cottle aquæ & cottle frumenti dixit. Sanè Romani tum sextario, tum cæteris mensuris illo minoribus tum liquida, tum arida metiebantur, quem morem à Græcis fortasse sumperunt. Est igitur cottle Græcis idem quod Romanis hemina, dimidium nempe sextarij, siue semifextarij, quod Heraclitus & Diodorus apud Athenæum *lib. 11.* affirmant, Interpresque Aristophanis *ἡμισέρον*. vocat. Fann.

At cottle, quas si placeat dixisse licebit Heminas, recepit geminas sextarius vnus.

Et

Et mox.

At cotyle cyathos bis ternos una recepat.

Diximus verò aliàs sextario capi duodecim cyathos : quare cum Fannius cotylæ sex solum tribuat, sanè illam semifextariam facit. Eadem mensura dicitur etiam *τρυβλιον* : illud enim eiusdem capacitatis esse cum cotyle & continere sex cyathos diserte affirmat Cleopatra.

Hemicotylum est quarta sextarij pars, & media cotyle, quam Latini quartarium dicunt, quarta nimirum sextarij pars.

Oxibaphum, vel Oxibaphus est sesquicyathus, siue octavi sextarij pars, sicut cyathus est duodecim. Capit enim vti diximus aliàs sextarius duodecim cyathos, quæ & vnciæ nominantur sextarij.

Concha semicyathus est. Mystrum cyathi quadrans. Cheme cyathi quinta. Cochlear paruum cyathi pars decima.

Omnium igitur mensurarum Atticarum circa liquida huc indicè habe ex Marjan. c. 1. *de mensur.*

7 Amphora Attica seu metreta continet amphoreos duos, choas siue congios 12. sextarios Romanos 72. Atticos 96. cotylas Atticas 192. quartarios 384. oxybapha 768. cyathos 1152. conchas 2304. mystra 4608. chemes 5760. cochlearia 11520.

Amphoreus choas 6. sextarios Romanos 36. Atticos 48. cotylas 96. semicotylas 192. oxibapha 384. cyathos 576. conchas 192. chemes 480. cochlearia 960.

Sextarius Atticus cotylas 2. semicotylas 4. oxibapha 8. cyathos 12. conchas 24. chemes 60. cochlearia 120.

Cotyle semicotylas duas, oxibapha 4. cyathos 6. conchas 12. mystra 24. chemes 30. cochlearia 60.

Oxibaphum cyathum vnum & $\frac{1}{2}$. conchas 3. mystra 6. chemes 7. & $\frac{1}{4}$. cochlearia 15.

Cyathus conchas 2. mystra 4. chemes 5. cochlearia 10.

Concha mystra 2. chemes 1. & $\frac{1}{2}$. cochlearia 5.

Mystrum chemes 1. & $\frac{1}{4}$. cochlearia 2 $\frac{1}{2}$.

Cheme cochlearia 2.

Cochlear minima liquidorum mensura.

Quamuis plurimæ ex his mensuræ arida quoque mensurent, vti iam monuimus, erant tamen quedam ipsorum propriæ. Omnium maxima fuit cypsele, quæ sex medimnos continet, de illa Aristophan. *in pace. Meam iniecto lapide cypselem sex medimnos capientem fregervnt.* Suidas *κοψέλη ἐξυμειδίων*, *ἢ ἐξ υμειδίων χωρῶσα*, cypsele sex medimnorum, sex medimnos capiens.

Medimnus Atticus de quo nuper, qui capit senos modios, aliqui, quod eo loco monuimus, faciunt medimnum Siculum quarta parte maiorem Attico, sicut & modios Siculos atque Cyprios maiores Atticis, ita vt quinque modij Siculi medimnum Atticum explerent, quod existimavit Mariana *cap. 11.* sed id cum Villalpando reiecitimus.

Medimnum porro in plures partes Pollux dividit, quæ singulæ mensuræ etiam sunt : *τριπύς* tertia pars medimni continet chœnices 16. *ἑκτὸς* sexta pars nimirum, octo chœnices : *δεδίξ* octava pars medimni sex chœnices. *ἡμίκελον* hemiectum, quasi semifextum duodecima pars medimni. Quæ omnes mensuræ explicata chœnice facile capiuntur.

Chœnix igitur nominatissima est Græcorum mensura, in cuius tamen magnitudine definienda differunt Scriptores: nam Pollux assignat illi tres cotylas, quod faciunt quoque Cleopatra, & Dio-

corides. Verùm sibi ipsi non consentit Pollux qui medimno tribuit chœnices 48. ac proinde chœnici duos sextarios concedit. Nam cum medimnus sit amphoræ duplex, vt diximus, & contineat 46. sextarios : chœnix igitur erit duorum sextariorum, quod & voluit Galen. cum tamen cotylæ quas dabit chœnici Pollux cum Cleopatra & Diocoride, faciant tantum sesquifextarium. In Suida ita omnia perturbata esse aduertit Villalpand. vt vix quidquam certi ex eo colligi posse videatur. Quare ipse Villalpand. *cap. 7.* Fannium sequitur, qui vbi de sextario loquitur, sic habet. *Qui quater assumptus sit Graio nomine chœnix.* Conueniunt omnes chœnicem fuisse diurnum hominis cibum, vnde Pythagoricum illud, *Super chœnicem ne sedens.* Verùm quamnam esset mensura diurna cibi, quæri adhuc posset : inde tamen Fannij sententiam confirmat Villalpand. cui & inter tanta diffidia potius videtur adherendum.

Cypsele itaque continet medimnos sex, hemiecta 48. chœnices 192. Medimnus hemiecta 12. chœnices 48. Chœnix minima inter Græcos aridorum mensura continet ex communiore veriorique sententia sextarios Romanos duos ponderis in vino aut aqua vnciarum Romanarum 40.

Artaba, Barbara mensura fuit, non Græca. Triplex porro fuit. Persica omnium maxima, medimni & chœnicum trium capax. Medica qua utebantur Medi, par Attico medimno, & denique Ægyptia omnium minima, de qua sæpius meminuit scriptura, in eiusque describenda magnitudine dissentiant Scriptores : illi tres modios cum triente tribuit Fann.

Est etiam terris quas aduena Nilus inundat

Artaba, cui superat modij pars tertia post tres,

Namque decem modis explebitur artaba triplex.

Continebit igitur Romanos sextarios quinquaginta tres cum triente. Illi tamen Epiphanius, adhibita prius multa & diligenti inquisitione, duos & septuaginta sextarios concedit, ac proinde facit illam metretæ æqualem. Alij cum Galen. tribuunt illi modios quinque, nimirum sextarios octoginta; idque sequuti videntur LXX. *Isai. 5. vers. 10.* vbi pro coro id est triginta modijs sex artabas substituunt, nimirum singulis artabis dantes modios quinque, siue sextarios octoginta; in eum tamen locum Hieronym. si eius verba benè expendantur & interpungantur, ait sex artabas efficere modios viginti. Quare singulis artabis tribuit modios tres cum triente, quæ erat ipsissima Fannij sententia. In his diffidiis componendis laborat Villalp. *lib. 3. cap. 11.* Mariana *cap. 15.* non alium exitum reperiri existimat quàm ex varietate sextarij Romani, Attici, & Hebræi. Et tandem colligit artabam Ægyptiam, quamuis eius partes præcisè non assignentur, continere tamen amphoreos 1 $\frac{1}{2}$ ferè; choas 9. ferè. sextarios Romanos 53 $\frac{1}{2}$. Atticos 71. circiter, cotylas 142. semicotylas 284. oxibapha 568. cyathos 852. conchas 1704. mystra 3408. chemes 4270. cochlearia 8520.

Pollux *lib. 4. cap. 23.* ait *καπίθον* apud Xenoph. & *ἀρτάβην* apud Herodot. quinque chœnices capere : numerat & alias qualdam mensuras, quæ sunt *δεδίξ μέτρον ἐξαχμικόν, μάρης δὲ ἐξαπόλυον, κοτύλη δὲ τὸ τρίτον τῆς χόινικου*. De cotyle diximus superius. Fuit & cophinus mēsurā Bœoticā, quæ liquida & arida mensuraret apud Polluc. loc. citato. Strattis in Cynesia ait farinæ cophinum tribus drachmis vilidatum fuisse: capiebat vini tres choas: ait

ait *κῦτρον* dictum fuisse ab *Αλοζο*, & *ἡμίμυρον* ab Hipponacte.

10 Restant mensuræ Hebrææ, de quibus grandis sermo, & longæ ambages apud sacrorum codicum interpretes. Nobis tantum orij non est vt eas examinare liceat, neque fuscipiti instituti ratio id postulat, qui non commentatores agimus, sed mercatorem institutumus. Quare pauca quedam obseruasse contenti erimus.

Atque in primis obseruatum LXX. tum vulgatum interpretem non multum laborasse in explicanda æqualitate & proportione mensurarum Hebraicarum, & vulgarium gentis, quibus sacros codices interpretabantur, sed ablegata voce Hebraica, quam sæpius retinere non placuit, contentos fuisse vnam mensuram alteri substituere, licet illi fortassis non ita accuratè responderet. Vnde non firmum argumentum de capacitate mensuræ Hebraicæ ducitur ex illa Græca, aut Latina, quam LXX. vel vulgatus expresserunt Hebraicæ loco.

Vnum tantum colligitur, eam fuisse mensuram aridorum, vel liquidorum, cui similem mensuram Græcam aut Romanam subiiciunt. Quæ omnia infinitis exemplis demonstrare licebit. *lib. 3. Reg. cap. 7. vers. 16. de mari: Duo millia batos capiebat.* Hebræam mensuram retinuit vulgatus. At verò LXX. in Complutenſi Regio codice *δύο κιλιάδες χόεις ἐχάρει*, choos. Chus autem non est eadem mensura quæ batus, aliàs verò Hebræam vocem retinent. 2. *Esdra cap. 7. vers. 22. Vsq̄ue ad vini batos centum, & vsq̄ue ad batos olei centum.* In Sixtiano codice *ἑὸς ἐλαίου βάτων ἑκατὸν*. Eodem tamen loco bato substituit metretam. *ἢ ὄινου μετρητῶν ἑκατὸν*. Qua etiam metretæ voce loco bati vtiur vulgat. 2. *Paralip. 5. vers. 5. Capiebat tria millia metretas.* cum in Hebræo legatur tres mille batos. *Exod. 25. vers. 14.* In domo tua non erit ephi & ephi Hebræice : Latinus reddidit, non erit modius & modius. Cum tamen ephi & modius non sint æquales mensuræ. Neque sanè id opus est ad sententiam illius edicti quo eo loco prohibet Deus ne sint fallaces & iniquæ mensuræ, vna iusta, alia minor; quod æquè exprimitur in modio duplici & inæquali atque in ephi; idcirco LXX. solius mensuræ commune nomen adhibuerunt, *μέτρον ἢ μέτρον*, non erit mensura, & mensura; alibi quæ sæpius *μέτρον* pro ephi vsurpant. *Exod. 16. vers. 36. Isai. 5. vers. 10. Zachar. 5. vers. 16.* Quo postremo loco Hieronym. pro ephi amphoram expressit. qua voce, vt optime notauit Ribera, amphora non denotat certam mensuram, sed pro quavis mensura in vniuersum ponitur. Per multa familia alibi fuerit obseruare. Vnde colligas non perpetuè colligaturam & capacitatem mensuræ Hebraicæ ex natura mensuræ Græcæ ac Latine, quæ ipsi in versione Græca aut Latina substituta fuit, cum necessariò sibi ad æqualitatem non respondeant. His annotatis.

Ordior ab aridorum mensuris, quorum maxima corus, qui quoque adhibebatur. *lib. 3. Reg. c. 5. vers. 11. Salomon autē prebebat Hiram viginti millia coros tritici in cibum domus eius, & viginti coros purissimi olei.* Ezech. 1. *cap. 45. vers. 5. Batus olei decima pars cori est* : atque alibi sæpius. Quare Agricola. *lib. 7. de extern.* malè negat corum fuisse liquidorum mensuram. De vocis Hebrææ *cor* ἴθ ethymo plura Villalpand. *lib. 3. apparat. cap. 9.* Græci dixerunt *κῦτρον οἴνου, ἢ ἄλδιον*. Vocatur etiam Hebraicè *Homor*, siue *Comor*. *חומר*, quam vocem aliqui interpretantur aceruum siue cumulum, quia

illa mensurâ frumentum metiebantur. Inde asinus dictus est chamor *חומר* ab acernis cumuliisque portandis. Capacitas autem cori variè assignatur ab Auctoribus, difficilique est quamnam potior sit sententia arbitrarî. Ioseph. *lib. 15. cap. 12.* ipsi tribuit medimnos Atticos decem. Cum autem medimnus contineat sex modios Romanos, vti fuit expostum, corus capiet modios sexaginta; Hieronymus tamen illi tantum tribuit modios triginta, Ezech. 45. ad illud *Statzra iusta*. Et in *Leuit. c. 27. vers. 11.* Et *Isai. 5. vers. 10.* Atque in commentariis pro coro substituit triginta modios. Quod & affirmat Epiphanius. vbi etiam ait corum esse cameli onus, & *leleth* esse dimidium cori, & capere quindecim modios, quantum iuuenis lenare potest, & asinus portare. Camelorum autem pondus est siue dubio duplo maius, nullus verò est tanta laterum firmitate qui 30. modios lenare & asino ferendos imponere possit, quin & asinus sub pondere fatiscaret, sexaginta verò modios ne camelus quidem ferat. Quare Diodor. *lib. 3. cap. 12.* pro miraculo refert in Arabia quosdam camelos reperiri qui decem medimnos ferant. Nempe quia commune ipsorum onus multò leuius est, & dimidio minus, scilicet triginta modiorum, qui faciunt medimnos Atticos quinque, vt constat ex superiori articulo : Atque huic sententiæ adhæsit Alcazar. in Synopsi mensurarum, sicut & Mariana, qui ad Iosephum respondet, eius textum sæpius in numeris vitiatum esse. Nam *lib. 3. extremo* ait coros farinæ septuaginta efficere medimnos Siculos 31. Atticos 41. quod quis credat. Addit Mariana, sicut pondera erant duplicis generis, quedam publica & communia ad commercia, alia Sanctuarij, quæ erant duplo maiora communibus, sic & fuisse duplicis generis mensuras publicas & Sanctuarij, quæ & ipsæ duplo maiores cæteris essent. Et Iosephum cum attribuit coro medimnos Atticos decem, locutum fuisse de coro sanctuarij; Hieronymum verò, qui triginta modios coro assignat, & duplo minorem facit quàm Iosephus, agere de coro communi & publico. Verùm istam publicæ & sacri ponderis distinctionem reiecitimus alibi, neque hoc loco in mensuris admittenda videretur, quod fufius ostendit Alcazar *proposit. 11.* Villalp. autem *c. 10.* quamuis neget maiores mensuras Sanctuario, minores autem plebi fuisse deputatas; concedit tamen duplicem fuisse corum : maiorem vnum, minorem alterum, cum geminus fuerit batus, vt post paulò dicemus. Nam cum batus foret decima pars cori, corus qui denos batos maiores continebit, sesquialter erit minoris cori, totidem batos minores continentis, quoniam hæc est bati ad batum proportio. Idcirco *cap. 9. lib. 3. apparat.* coro tribuebat Romanos modios quinque & quadraginta, Græcas metretas decem, Romanas amphoras quindecim. Quia certum est ephi esse decimam partem cori, sicut & batum : Ephi autem continet quatuor modios cum dimidio, estque æqualis bato minori, quod si faceremus ephi æqualem maiori bato, erit corus & ephi sesquialtera proportione maior, ita vt corus vini aut olei contineat amphoras viginti duas cum dimidio, vnas videlicet quinque & quadraginta, frumenti verò corus modios sexaginta septem cum dimidio, medimnos vndecim cum quarta insuper medimni parte. Tota itaque difficultas est in assignanda capacitate Ephi & Bati, cum vterque sit decima pars, cori, vt sæpius monuimus ex Ezech. 45. *vers. 11. Ephi & Batus æqualia & vnius mensura erunt : vt capiat decimam*

cimam partem cori batus, & decimam partem cori ephi; iuxta mensuram eorum erit aequalis libratio eorum.

12 Ephi igitur est mensura aridorum, sicut & Batus liquidorum, est decima pars cori, continet ex communi opinione modios tres Romanos, sextarios quadraginta octo. Nam Isai. 5. *vers.* 10. Hebraicè legitur *Corus sementis faciet ephi*. Vulgatus reddidit triginta modij facient modios tres: quod ipsum affirmat Alcazar. Erit igitur ephi aequalis amphoræ Romanæ, quæ tres modios capit. Verùm istos tres modios in ephi contentos interpretatur Villalpand. *cap.* 10. de modijs Hebraicis, quæ facta dicuntur, quorum quodlibet modium vnum Italicum continet cum dimidio; ideoque ephi continebit Romanos modios quatuor cum dimidio. Corus verò Romanos modios quadraginta quinque, Hebræos autem triginta, sicut ephi tres modios Hebræicos, siue tria sata. Quare si quando ephi dicatur amphora, uti Zachar. *cap.* 5. *vers.* 13. *Amphora egrediens*. Hebraicè *ephad* fit propter similitudinem quandam, quia sicut ad dimetiendas fruges amphora diuiditur in tres modios, ita & ephi in tria sata. Eadem ratione modios triginta, quos cori tribuunt Hierony. & Epiphanius. nuper allati, de modijs Hebraicis, siue de satis, exponit. Et sanè diuersum modium à Romano atque etiam sato Hebraico, Epiphanium agnouisse constat ex eo quod meminere alicuius modij viginti duos sextarios habentis. Et neque in illa aliue mensuris cum Iosepho contentis, quare vel Epiphanius aliarum Gentium mensuras Hebræis tamen nominibus recentet, vel in numeros librarum vitio mendum irreplet.

13 Satum mensura quoque certa fuit, cuius meminit Scriptura *Genes.* 18. *vers.* 6. *Num.* c. 5. *vers.* 1. *Regum.* *cap.* 25. *vers.* 18. 2. *Paralip.* *cap.* 2. *vers.* 10. Vbi cum dicitur olei sata viginti milia, vides satum non aridorum modo, sed liquidorum quoque mensuram fuisse. *Matth.* c. 13. *vers.* 33. vox *sati*, vel Hebræa, vel Syria est; quam passim Hieron. reddidit modium, non quod satum & modius aequalis forent capacitatis; sed quia sicut Romani modijs, ita Hebræi satis ferme omnia metiebantur, aut ad eam mensuram passim alias, vel multiplicando, vel minuendo redigebant. Cæterum non eandem fuisse sati & modij capacitatem aperte affirmat Hieronymus. *lib.* 2. *comm. in Matth. ad illius caput.* XIII. *Satum*, inquit, *genus est mensuræ iuxta morem prouincie Palestine, vnum & dimidium modium capiens*. Ioseph autem *lib.* 9. *cap.* 2. eadem affirmat. Cùm igitur modius Romanus constet 16. sextariis, satum quatuor & viginti sextarios habebit, quot nimirum sunt in vrna Romana, atque adeò satum & vrna aequalis erunt mensuræ. Et ephi tria sata continens, tres quoque vrnas continebit, sextarios duos & septuaginta, quot nimirum in Græca metreta esse docuimus. Mariana non improbat communem sententiam, satum cum modio Italico coæquantem, eo quod non modo vulgatus modium sato substituat; sed Hebræi passim affirmant satum continere sex cabos: cabus autem continet Hebræicos sextarios quatuor, qui cum Romanis comparantur proportionem sesquialtera. Quare 24. sextarij Hebræici, siue sex cabi continebunt quantum sextarij Romani sexdecim, qui efficiunt præcisè modium Italicum. Alcazar quoque non abest ab hac sententia. Vide alia apud Lorin. *in cap.* 5. *Num.* *vers.* 15.

14 Gomor cuius in Exodo frequens est mentio, est decima pars ephi, uti disertè traditur *Exod.* 16.

vers. 36. ideoque nominabatur passim *Ghasaron*, hoc est decima. Et Ioseph passim *Assaronem* dicit. Et *Leuit.* *cap.* 24. *vers.* 5. de panibus propositionis. *Accipies quoque similitam, & coques ex ea duodecim panes, qui singuli habeant duas decimas*. Hebraicè duorum vel duorum assaron. Chaldæa. duorum decimarum erit placenta vna. Si igitur ephi, uti continebat Villalpand. continet quatuor modios Romanos cum dimidio, qui efficiunt septuaginta duos sextarios; gomor qui est ephi decima pars continebit sextarios septem cum quinta insuper sextarij parte. Quod si cum alia communiori opinione ephi tribuamus tantum tres modios Romanos, siue sextarios quadraginta octo; gomor continebit sextarios quatuor, & quatuor quintas insuper sextarij. Hinc colliges quanta esset magnitudo panum propositionis, cùm singuli haberent duo gomor: hoc est, ex Villalp. quatuordecim sextarios cum duabus quintis vnius sextarij. Ex communi autem sententia octo sextarios, & aliquid amplius. Cibus verò diurnus fuit manna gomor.

Cabus est minima aridorum mensura, eius mentio fit *libro.* 4. *Regum capitul.* 6. *vers.* 25. vbi de fame Samaritana, in qua vendebatur quarta pars cibi stercoreis columbarum quinque argenteis. Ioseph *lib.* 9. *antig.* *cap.* 2. interpretatur quinque argenteis sextarium huius columbarum emptum fuisse pro sale. Cabus igitur constabat quatuor sextariis, & cùm satum quatuor & viginti sextarios contineat, sex cabos omnino continebit. Sanè Atias Montanus lib. de sato, ait quartam cabi partem vocatam *Robagli*, ut diceret quartum & aequalè fuisse *Logum* siue *Logh*, de quo mox. Difficultas est est an Iosephus de sextariis Romanis vel Hebræis loquatur; nam Romanus sesquialtera proportionem comparatur cum Hebræo, illum enim & semissem capit. Si itaque de sextario Hebræo agatur, uti probabilius putat Mariana, cabus capiet quatuor sextarios Hebræicos, duos verò Romanos, & dodrantem sextarij, nempe tres quartas. Alij volunt quatuor sextarios etiam Romanos contineri cabo: contendunt Hebræi hac mensura capi quantum homini cibi sufficit in diem; & frumenti cibum feri in cubitis decem quoquo versis. Summam igitur mensurarum aridorum subiicio ex Mariana.

Corus continet ephi 10. sata 30. gomor 100. cabos 180.

Ephi continet sata 3. gomor 10. cabos 18.

Satum gomor $\frac{3}{7}$. cabos 6.

Gomor continet cabos 1 $\frac{2}{3}$.

Cabus minima aridorum mensura continet quatuor loghum siue, sextarios.

Restant liquidorum mensuræ, in quibus prima ac cæterarum norma est batus siue badus, cuius meminit Ezechiel *cap.* 45. *vers.* 11. *lib.* 1. *Esdra.* c. 7. *vers.* 22. & *lib.* 3. *Regum.* *cap.* 7. *vers.* 26. Decima fuit pars cori, uti ait Ezech. atque adeò aequalis mensuræ cum ephi, quod erat eundem cori decima, & eius cum bato aequalitatem disertè tradit Ezechiel. Communis Interpretum sensus bato tribuit sextarios septuaginta duos. Consentit Epiphanius *lib.* de mensur. atque Ioseph. *lib.* 8. *cap.* 2. Vulgatus quoque *lib.* 2. *Paralipom.* *cap.* 4. *vers.* 5. pro ter mille batis, uti habet Hebræus textus, reddidit ter mille metretas: constat verò metretam capere 72. sextarios. Verùm manet grauis omnino difficultas quia cùm ephi & batus aequales inter se sint, & vterque decima pars cori existat, & Iosephus, uti nuper monebamus, cori tribuerit de cem medimnos Atticos; ephi necessariò continet sex modios Italicos,

Italicos, sextarios Romanos nonaginta sex: quod si ephi demus tantum tres modios Italicos, continebit sextarios quadraginta octo: si verò cum Villalpand demus tres modios Hebræicos, hoc est tria sata, capiet quatuor modios cum dimidio, & tunc capiet sextarios septuaginta duos. Verùm batus non erit eo casu aequalis amphoræ Romanæ, quæ capit dumtaxat 48. sextarios. Exponenda igitur erit communis opinio de sextariis Hebraicis, qui, uti iam monui, comparantur cum Hebraicis proportione sesquialtera. Quare 48. Romani efficiunt 72. Hebraicos. An verò de illis loquatur Ioseph & alij, qui batum Romanæ Amphoræ æqualem faciunt, lis est, cùm sextarios Romanos potius, aut Atticos videantur significare; Græcis enim & Romanis scribunt, illique mensuras Hebraicas explicant. Deinde grauis difficultas oritur ex eo quod 3. *Reg.* 7. *vers.* 26. Mare Æneum dicitur continere duo millia batos. At verò 2. *Paralipom.* *cap.* 2. *vers.* 5. ter mille Batos Hebraicè, Lxx. reddunt tria millia metretas. Atque in priori illo loco Lxx. in Codice Complutensi, habet *δύο χιλιάδας χοίς ἐξάρη*, in Sextino autem, cum Latino, tum Græco codice hæc omittuntur, nihilque de de Maris Ænei capacitate definitur. Verùm cùm vtroque loco Hebræus textus batos habeat duos, quomodo mille bati dicuntur implere capacitatem Maris Ænei, quod alibi ter mille capere dicitur *χοῦσα μετρητάς τριχίλις*. Deinde metreta tantumdem capit quod batus, id est congios duodecim, sextarios verò 72. Secum igitur pugnant Auctor libri *Regum* & *Paralipomenon*, cùm vnus duo mille batos assignet Mari Æneo, alter ter mille metretas, quarum linguae bato æquivalent, & 72. sextarios continent, quot nempe Ioseph communiquè opinio bato tribuit. Quare male omnino responderet Vatablus libros *Paralipomenon* suppletæ quæ in libris *Regum* fuerant omissa. Nam hoc loco non modo numerus ab Auctore libri *Regum* omisus ponitur, sed contrarius asseritur. Quomodo enim impleri poterit vas bis mille mensuris certis, si ter mille illis æquales capiat? Caietanus duplicem impletionem Maris Ænei fingit, vnam vsque ad summum labrum, quæ requireret ter mille batos; & minorem quæ non implebat totam omnino capacitatem ad summum vsque labrum, & non nisi duo mille batos requirebat, quia Hebraicè legitur *fortificare faciens tres mille batos capiebat*. Id est uti exponit Ribera, qui Caietano adhaeret. *lib.* 2. *de Templo.* *cap.* 16. si quis illud fortificaret, & tantum infunderet, quantum capere cupiebat. Quæ expositio iure merito reicitur à Villalpando *cap.* 8. *lib.* 3. *apparat.* quia cùm capacitatis vasis alicuius explicatur in communi & proprio sermone, diciturque continere certam aliquam mensuram, de eo impleto loquimur, quare idem Villalpand. *Lyran.* & *Abulen.* faciunt duplicem batum, minorem vnum æqualem metretæ, maiorem alterum, qui minorem sesquialtera proportione superaret, & metretam atque dimidam contineret; atque adeo bis mille bati tres mille metretas continebant, ideoque non pugnant inuicem libri *Regum*, & *Paralipomenon*, verumque est Mare illud Æneum cepisse bis mille batos, & tres mille metretas, siue batos minores, qui æquivalent bis mille batis maioribus. Iosephus verò, & cæteri qui bato tribuunt septuaginta duos sextarios, loquuntur de minori bato, qui metretæ aequalis est. Vnde colliges quoque capacitatem bati maioris qui minorè sesquialtera proportione, uti diximus, superabat. Cùm igitur batus minor, siue metreta habuerit sextarios 72. & illi batus maior me-

R. P. Gibal. De Negotiat.

dietate superaret, addendi sunt 36. sextarij, qui cum 72. efficiunt ceterum octo sextarios; ex illis quos amphora habuit 48. quæ fuit mensura bati maioris: Quare tres illæ mensuræ Amphora, Batus maior, & Batus minor habent inter se proportionem, quam hi tres numeri 108. 72. 48. qui si ad minores terminos reducuntur iuxta Arithmetice regulas, dabunt hos: 9. 6. 4. Sūt & alij qui decimam bati partem, batum quoque in scriptura nominari volunt, atque ita 40. batos quos luterus capiebant, esse tantum 4. ex maioribus illis quorum duo millia Mare Æneū capiebat. Itaque vides tria genera batorum inæqualis omnino magnitudinis. Maior qui contineat sextarios 108. siue metretam cū dimidia, & proportione sesquialtera minorè superat. Minor verò continet sextarios 72. estque æqualis metretæ, & denique minimus batus, qui sit tantum decima pars bati, quod postremū probatur ex Iosepho *lib.* 2. *antig.* c. 2. ait enim Salomonem misisse singulis annis Hitamo Tyrio Regi bis mille batos olei, & tot dem vini. Et tamen *lib.* 2. *Paralipom.* c. 2. *vers.* 10. dicitur misisse vni viginti milia metretas olei quoque sata viginti milia. In Hebræo verò batus, loco lati & metretæ ponitur: misit igitur Salomō vini batos viginti milia & totidem olei. Vel igitur Ioseph cū Scriptura pugnat; vel bati nomē in eo loco scriptura pro decima parte bati maioris usurpauit. Verùm hæc ratio ab Alcazar, Mariana, Villalpand. & cæteris sæpius reicitur, cùm non sit faciendæ vis Scripturæ, aut nouæ mensuræ excogitandæ, vel veteres multiplicandæ, ut Iosephum aliòve Auctores cum illa conciliemus, maximè cùm nihil aliud vrget, quam eiusmodi Auctorum, qui in sua opinione singulares sunt, dissentio, & quam sæpè Ioseph cæspitarit, atque à Scriptura aberrauerit frequenter obseruat Salian. in suis annalibus. In numeris autem vitiatum fuisse eius textum nos quoque aliquando monuimus. Atque in hoc ipso loco in quo disputat de muneribus à Salomone missis Hiramō, demonstrat Alcazar *proposit.* 13. *de mensur.* Sanè Ioseph ait mensuram batorum vini & olei, quos misit Salomō, fuisse sextarios 72. Non possunt igitur illi bati de quibus agitur *lib.* 2. *Paralipom.* c. 2. *vers.* 10. citato, fuisse decima pars batorum, quorum duo millia capiebat Mare Æneum.

Alcazar triplicem quidem batum inæqualis capacitatis admittit, sed longè alia ratione. Primum, & maiorem quem adæquat amphoræ Romanæ capienti 960. vncias aquæ. Eiusmodi batos quadraginta capiebant Templi Luterus. Minor batus continet aquæ vncias 100. & bis mille eiusmodi batos capiebat Mare Æneum. Denique minimi omnium bati continebant 66. vncias, & ter mille ipsorum replebat Mare Æneū, ut dicitur *lib.* 2. *Paralipom.* quæ omnia singulatim hoc modo demonstrat Alcazar.

In primis enim *proposit.* 12. cōstituit Mare Æneū fuisse perfectum hemisphærium; id enim & Ioseph *lib.* 8. c. 2. asserit, & scriptura indicat 3. *Reg.* c. 7. *vers.* 23; dum ait esse rotundum in circuitu, quod de perfecti hemisphærij figura passim commentatores explicant: Neque labium lilij repandi eiusmodi figuram impediatur, quia vel ea curuatio lilij erat in externa tantum facie, illæsa interiori figura hemisphærij, vel si ea cumatura ab interna facie incipiebat, illa molliter assurgebat, ut nulla appareret sensibilis figuræ hemisphærij oblatio, nõ obstat etiam resticula triginta cubitorum, quæ Mare Æneū cingebat. Quamuis enim diameter Maris Ænei ex parte concava esset decem cubitorum, cui si addatur hinc & inde palmus, quæ est crassitudo Maris Ænei, necessariò diameter à parte cōuexa futurus sit cubitorum

P

cubitorum decem & semis, diametro vero cubitorum decem & semis respondeat circumferentia triginta trium cubitorum ex Archimedis regula: quia tamen illa resticula non cingebat ipsum labium, sed sub ipsum ducebatur quasi quidam limbus, non constabat necessarium amplius triginta cubitis. Unde etiam colligitur hoc vas non fuisse cylindrum, cylindri enim latitudo non minuitur paulatim decorsum, sicut latitudo hemisphaerij. Villalpand. existimat resticulam fuisse quidem 33. cubitorum, sed scripturam maiorem dumtaxat numerum 30. minori trium qui supererant, relicto, notalle: hinc autem sequeretur interiorum diametrum non fuisse praecise decem cubitorum; praeterquam quod ea responsio minoris numeri non expressi viam facilem aperit, scripturam pro arbitrio corumpendi. Quare satius multo fuerit triginta cubitos quos scriptura exprimit dumtaxat retinere, quod commodè fieri si illam resticulam aliquantulum deprimas, ut dixi.

Statuit 2. Alcazar ead. *proposit. littera D.* luterres fuisse perfectos cylindros, ostenditque eam fuisse Iosephi mentem dum hos luterres vocat *σφαιρικός χυθροκύβητος*. Eorum vero latitudo, & altitudo erat quatuor cubitorum; ait enim *ιστρηρα lib. 3. Reg. cap. 7. vers. 38. Erantque quatuor cubitorum*. Quae verba non potius ad altitudinem, quam ad latitudinem referuntur. Quare sapienter Ioseph utramque illam dimensionem expressit, & tum altitudinem, tum latitudinem quatuor cubitorum esse dixit.

Ex hac vero cylindri figura quatuor cubitorum in altitudinem, & totidem in latitudinem, quam tribuit luteribus, colligit Alcazar. batos, quorum 40. singuli luterres capiebant, non fuisse eisdem mensurae cum batis, quorum duo millia Mare Aeneum capiebat, sed multo maioris, quod deinde demonstrat *proposit. 1. 4.* quia cum Mare Aeneum foret hemisphaerium, eiusque diameter esset decem cubitorum, necessarium continebat 500. sphaeras vnus cubiti: nam sphaera 10. cubitorum tantum capit, quantum capiunt mille sphaerae vnus cubiti. Vnde sequitur hemisphaerium capere 500. Simili ratione ostenditur cylindrum cubitorum 4. in altitudinem, & totidem in latitudinem capere iustas sphaeras 96. cubus enim quaternarius est 64. Igitur eiusmodi cylindrus continebit eandem aquae mensuram quam caperent 64. cylindri vnus cubiti. Rursus Archimedes demonstrat cylindrum esse sesquialterum ad sphaeram sibi inscriptam, atque adeo 64. cylindri idè omnino & tantumdem capient quantum sphaerae 96. Cum igitur Mare Aeneum contineat 500. sphaeras vnus cubiti, & singuli luterres 96. sequitur sicut 500. ad 96. ita Maris Aenei capacitatem se habere ad singulos luterres. Quare si sphaerae 500. Maris Aenei capiunt bis mille batos; sphaerae etiam 96. cuiuscumque luteris complebunt 384. batos eisdem mensurae. Si autem hi bati 384. ad numerum 40. maioris mensurae reducantur, quilibet ex batis illis 40. maioribus continebit ex minoribus $9\frac{2}{3}$. ex regula partitionis. Et sicut $9\frac{2}{3}$. ad 1. ita 48. ad 5. Atque adeo evidens est singulos luterum batos habere se ad eos ex quibus Mare Aeneum capiebat duo millia, sicut 48. ad 5. Praeterea singuli bati ex 40. quos quilibet luter capiebat, se habebunt ad singulos batos, quorum tria millia Mare Aeneum capiebat, sicut 48. ad $3\frac{1}{3}$. Nam 5. ad $3\frac{1}{3}$. perinde sunt ut 3. ad 2. & sicut 48. ad $3\frac{1}{3}$. ita 72. ad 5. Denique ex illis omnibus constat Mare Aeneum paulo plus capere quam quinque luterres; quippe Mare Aeneum capit tantum 500. sphaeras vnus cubiti, & quilibet luter capit sphae-

ras 96. ac proinde quinque luterres continent sphaeras vnus cubiti 480. Quare excessus Maris Aenei ad quinque luterres est solum viginti sphaerarum vnus cubiti. His positis de multiplici bato.

Probat Alcazar. *proposit. 14.* maiorem batum & ephi fuisse aequales mensuras, & eisdem cum Romana amphora capacitatis vnciarum aquae 960. Atque in primis reuocet illorum opinionem qui batum componebant cum metreta Syriaca, cuius Cleopatra, & Nicandri interpretes meminere, quae contineret sextarios Italicos 120. id est aquae vncias 2400. Villalp. tamen emendat vulgarem Cleopatrae lectionem, & legit sextarios Italicos 108. qui continent aquae vncias 2160. Ideoque proportio bati ad metretam Graecam erit veluti binarij numeri ad ternarium. Atque ita explicat quomodo duo millia batorum Maris Aenei dicantur in alio loco ter mille metretae; Fannius enim tribuit Graecae metretae sextarios Italicos 72. hoc est vncias 1440. Et sicut 3. ad 2. ita 2160. ad 1440. Facile autem fuit mendam in Cleopatrae textum irrepere, inter 20. & 8. cum eorum characteres Graeci simillimi sint α , & η . Aliqui igitur Bato tribuunt vncias 2400. alij 2160. sed neutra harum opinionum si modo nititur argumento, cum non constet, Syram metretam, cuius meminit Cleopatra, esse Hebraicum batum, nisi aliunde probetur, & aperte constat ea quae de bati capacitare grauioribus Auctores tradunt, cum iis quae de illa mensura Syriaca habet Cleopatra, consentire. Quod autem de metreta Graeca ait Villalp. non ostenditur nisi ex eo quod bis mille bati dicantur in *lib. Paralipom.* esse ter mille metretas. Verum cum iam docuerit Alcazar. illos bis mille batos non fuisse ex maioribus, quales erant illi quorum 40. singuli luterres capiebant, sed solum decimas, aut paulo plus quam decimas maiorum batorum partes; non potest nomen metretae pro Graeca amphora, & certa mensura usurpari cum Mari Aeneo tribuuntur tria millia metretarum, sed pro mensura in vniuersum, non exprimitendo & definiendo vnam aliquam determinatam; quod non esse insolens LXX. ipsique vulgato initio monimus. Ait igitur Alcazar ephi & batum quae inter se aequalia esse constat ex Ezechiele, eandem habere capacitatem cum amphora Romana, quae praecise continet 960. vncias aquae, siue tres modios Romanos. Modius autem capit aquae vncias 320. quare tres modij capiunt vncias 960. eaque est Epiphanius, Hieronymi aliorumque mensura, qui bato tres modios concedunt, quibus adhaesit Mariana c. 16. *de mensura*. uti nuper referebamus. Accedit Arias Montan. qui ex antiqua traditione Hebraeorum bato tribuit 432. oua, nimirum gallinaceae; deprehenditque Mariana experientia nouem ouis contineri aquae vncias 20. Igitur per regulam trium, si nouem oua capiunt 20. vncias, oua 432. capiunt vncias aquae 960. Deinde tamen antiqua illa traditio apud Ariam, tum ipse Ioseph *lib. 8. cap. 2.* tribuit bato 72. logh, qui sunt sextarij Hebraici; eademque traditio singulis logh tribuit oua sex. Si autem nouem oua continent vncias aquae 20. sex oua, inquit Mariana, eisdem magnitudinis efficient pondus iustissimum tredecim vnciarum, & tertiae insuper partis vnciae, quae duella dicitur Latinis. Atque numerus $1\frac{2}{3}$. bis & septuagies repetitus, complebit vncias 960. Plura alia in hanc sententiam adducit Alcazar. Neque obicit pro 40. batis quos capiebant singuli luterres LXX. reddere choas, alij autem congios, *εποίνος δεικα χυθροκύβητος χαλλαι ποσαρηνοντα χοίης χαρηντα τον ένα χυθροκύβητος μετρησει τεσσαρον πηχων*. Aliqui habent *χυθροκύβητος*: *Fecit decem chythrocantlos aeneos, quadraginta choas capient*

capientem unum chythrocantlum mensura quatuor cubitorum. Atque *χέως*, siue choe & chus est pars 12. Graecae amphorae, vel 8. Romanae, & tamè facimus istos luterum batos Romanae amphorae aequales. Verum vox illa *χέως* aliquando significat determinatam illam mensuram, quae est octava pars Romanae amphorae, siue quae sex sextarios & 12. cotylas capit: & denique congruus aliis sumitur pro vase valde capaci, à verbo *χέω*, vel *χέωω*. Cum vero ingens fuerit luterum capacitas, ut ex 4. cubitorum in latitudinem & altitudinem constat; non potest nomen *χέως* in his batis accipi pro congio, qui tantum sex Atticos sextarios capit. Sed ut hos batos manos esse significarent LXX. *χέως* dixerunt, hoc est capaces, quasi significarent singulos luterres cepisse 40. ingentes mensuras. Neque id mirum videri poterit in voce *χέως*, si consideres idem contigisse in voce sextarij, qui est sexta congij pars. Cleopatra nihilominus agens de metreta Syra, illi tribuit sex sextarios Syros, qui tamè comprehendunt Italicos 120. Quare sextarius qui est sexta pars metretae Syrae, continet 20. sextarios Romanos. Mirum igitur non est maiori bato dari nomen congij, aut choae, licet 8. congios Romanos, siue choas contineat. Ex his omnibus tandem concludit Alcazar *proposit. 14.* maiorem batum aequale esse Romanae amphorae capienti 960. vncias aquae. Cum vero maior batus luterum se habeat cum ea mensura, quae Mari Aeneo tribuit bis mille batos, sicut 48. ad 5. uti fuit ostensum, ex his manifeste sequitur singulos batos ex illis quorum duo millia capit Mare Aeneum, continere vncias 100. Nam sicut 48. ad 5. ita 960. ad 100. Denique cum ostensum fuerit ter mille batos, quos vulgatus metretas nuncupauit in *lib. 2. Paralipom.* se habere ad batos maiores sicut 5. ad 72. sequitur eorum singulis inesse vncias aquae $66\frac{2}{3}$. nam sicut 72. ad 5. ita 960. ad $66\frac{2}{3}$. Ad extremum concludit Alcazar ex ea computatione Mare Aeneum capere dumtaxat vncias aquae ducenta millia, quae complent Romanas amphoras 4500. quibus adiecit aquae vncias plures quam 205000. qua ratione singulis bobus ferendae sunt amphorae Romanae 392. & amplius. In tanta opinionum diuersitate tuum erit quam liberit amplecti, modò illi caetera deinde apte cohaereant. Pergo ad alias mensuras.

18 Hin cuius meminit *Exod. c. 29. vers. 40. & c. 30. vers. 24. & Leuit. 19. vers. 36.* Hebraice Hin, LXX. *χέως*, vulgatus sextarium posuit. Capit hin duos choas Atticos ex Ioseph *lib. 3. antiq. cap. 10.* Hieronym. ad Ezechiel. cap. 4. & alij; hoc est duos congios. Fannius enim de sextario loquens ait.

Qui quater assumptus fit Graio nomine chonix,

Adde duos, chus fit vulgò qui congruus idem.

Consentiunt Cleopatra Galen. Diolcorid. qui choe Attico tribuit sex sextarios, cotylas duodecim. Quare si hin duos choas capiat, sextarios duodecim continebit, siue ut loquuntur Hebraei duodecim loghin. Duodecim autè sextarij Hebraei siue loghin 8. Romanos exequantur. Epiphani. ait hin magnum, esse sextariorum octodecim; sanctum vero sextariorum nouem, quod se minimè intelligere fateetur Mariana, perstandumque in eo existimat, ut duodecim sextarij Hebraici tribuantur hinc octo Romanis; qui enim duos choas siue congios continere dixerunt, sextariorum numerum, non modum, & eorum apud diuersos diuersam capacitatem attenderant.

19 Log de quo meminit *Leuit. c. 14. vers. 10. & 12. 15. 21. & 24.* ubi vulgatus reddit olei sextarium, LXX. *λοτύων*, Hebraice habentur log. Est vero cotyla sextarij dimidium. Nomine porro sextarij Mariana Hebraicam intelligit, qui minor est Latino *R. P. Gibal. De Negotiat.*

proportione sesquialtera, quod probat ex communi Hebraeorum sensu, qui dicunt log tantum capere quantum sex oua; illa autem uti experimento comprobauit ipse Mariana, & nuper nos ipsi ex eo referebamus, capiunt aquae, aut vini pondus vnciarum tredecim, & tertiae insuper partis vnciae, id est sextarium Hebraicum. Nouem autè oua eisdem magnitudinis efficient pondus iustissimum viginti vnciarum, quod est Romani sextarij pondus. Volunt itaque Hebraei quod Oleaster & Lorin. in illud *Leuitici* locum referunt log, esse 24. partem fati, fatum vero tertiam partem ephi, quorum decem conficiuntur corum; atque ita log esse minimam mensuram, quae ut dixi, sex oua contineat, quae multiplicata per 24. constituent fatum, nimirum oua 144. Si fatum multiplicetur per trias, fiet mensura ephi, quae capit oua 432. qui numerus si decies multiplicetur, existant oua 4320. quae corum efficient. Villalp. tamè *lib. 3. c. 14.* exaequat logum Romano sextario, fatumque Romanum ait constare 24. logis, siue sextariis, & in ephi, siue in bato esse logos 72. & sic falli Hebraeos in allata mensurarum ratione & adaequatione. Cum enim sint diuersae magnitudinis, definienda prius foret constituedaq; certa quantitas, ut ex ea deinde mensurarum capacitas certo constaret, & eadem atque inuariata maneret. Onu quidem fuisse genus minutae mensurae aequalis duobus cyathis Romanis, quae nomen à figura oui iumpserunt, constat. Itaque in hin comprehenduntur logi siue sextarij duodecim; ac proinde oua 72. Hin autem est vna dimidium, amphorae quarta pars, metretae siue bati minoris sexta, maioris bati nona, Romani culei octogesima, Hebraei cori sexagesima. Quarta pars hin sunt tres logi siue sextarij, teria quatuor, mediū eius sex, sexta pars duo. Ita quidem ex computatione Villalpandi. Quod vero attinet ad cotylam qua pro logo LXX. substituerunt, quae aequalis est femi sextario, & heminae correspondet, uti alibi diximus, hic, ut iam monui, pro sextario usurpatur, atque ut mensuras Hebraicas compendio reddam.

Batus continet sex hin, logos 72. oua 432.

Hin continet logos 12. oua 72.

Log continet oua 6.

ARTICVLVS VI.

De mensuris linearum, siue interuallorum.

Mensura sumpta ex humano corpore. 1.

Romanus pes. 2.

Diuisio pedis. 3.

Palmus. ibid.

Cubitus. 4.

Gressus, passus, stadium & alia quadam mensurae longitudinum. 5.

Gracorum mensura. 6.

Hebraeorum mensura. 7. 8. 9.

1. Obseruandum in primis est omnes interuallorum vel linearum mensuras sumptas esse ex proportione, quam habent inter se humani corporis mensurae, & partes, ab iisque denominari, idque omnibus gentibus commune fuit, quod ostendit Villalp. *lib. 3. appar. c. 15. & c. 16.* agnouitque Vitru. *lib. 3. c. 1.* Vnde contendit Villalp. c. 17. apud omnes nationes eandem fuisse pedis, palmi, & cubiti, quae sunt praecipuae mensurae, rationem, & proportionem inter se; cuius contrarium existimat Alcazar. *de mensurae proposit. 8.* Quia cum non omnes gentes eandem humanam staturam mensuram sumpserint, sed alia maiorem,

iolem, alia minorem, in eius quoque partibus designandis necessario dissentire debuerunt. Pedem v.g. quem faciunt humanae staturae sextam partem, non eiusdem mensurae Latini & Graeci, sicut neque Hebraei, sed inaequalis omnino constituunt. Quod idem in digito, palmo & cubito accidat necesse est, ubi in pedis mensura variarum est: appellant siquidem Architecti, ut Pollux, Hezichius, Suidas, Vitruvius, aliique doceant, palmum quartam pedis partem, & digitum, quartam palmi: cubitum vero quartam staturae humanae partem, quod est sesquidem cubito tribuere: quandoquidem pes est sexta pars humanae staturae. Quamuis hanc mensuram cum humanae staturae partibus proportionem minus exactam esse, minusque cohaerere fusius ostendat idem Alcazar, & nomen cubiti potius quam pedis sextae humani corporis parti tribuendum esse, quod voluerunt quoque Hypocrates, Aristoteles, Galenus, Medici, passimque Anatomistae, atque ipse fortassis Homerus. Nobis vero ista expendere non vacat; quibus communis usus loquendi retinendus omnino est. An vero diuersae nationes in his mensuris quibus omnes utuntur, definiendis dissideant, apparebit percurrendo singularum varias mensuras.

2. Ordior à Romanis, qui omnes mensuras ad pedem reuocant. Vnde Iulius Frontinus. *de limitibus agrorum. Mensura est, ut pes per uncias, per pedem decempeda, per decempedam actus, per actum passus, per passus stadium, per stadium miliarium. Minima harum mensurarum pars est digitus. Si quid enim intra digitum metiamur, partibus respondemus, ut dimidiam aut tertiam partem digiti.* Colum. *lib. 5. c. 1. Modus omnis area pedali mensura comprehenditur, qui digitorum est XVI. Pes multiplicatus in passus, & actus, & climata, & ingera, & stadia, centuriasque, mox etiam in maiora spatia procedit.* Quae omnia de areis dicta, ad longitudines posse traduci sapienter monet Mariana *c. 20. de mensura.* eo tamen discrimine, quod in areis pede quadrato, in longitudinibus pede simplici utimur. Itaque tota difficultas harum mensurarum consistit in definienda certa Romani pedis magnitudine. Triplicem enim refert Marianus *c. 5.* minimam, mediocrem, & maximam ita inter se comparatas, ut maxima mediocrem superet ferme sicilico, id est 24. parte pedis: mediocrem 48. Pes mediocrem minimam superet sextula plus minus, hoc est parte pedis minoris 75. sic pes maximam minimam superat duella, hoc est minimi parte 36. Maximam pedem Philand. *in Vitruv. lib. 3. c. 3.* deprehendisse se ait Romae ex columna Porphyretica, illumque pro vero pede Romano plures eruditi habuerunt. Mediocre Leonardus Portius primus induxit ex marmorea basi antiqui sepulchri, quae cum in hortis Angelij Colotij Romae esset, Colotianus pes vulgo vocatur. Denique minimam pedem inuexit Pætus *lib. 1. de ponder. & mensur. ex trib. pedibus areis à se obseruatis:* quis vero trium istorum pedum verus pes Romanus fuerit ad mensuras tamquam certa regula adhibitus, non ita est exploratum. Mariana minimum illum pedem à Pæto inuectum ex eo reiecit, quod cum Romana amphora fiat ex pede Romano quadrato, ideoque quadrantal dicta sit, uti monuimus aliam, & capiat sextarios XLVIII. quorum singuli pendeant XX. uncias in aqua & vino; ex illo pede minimo quadrato, non fiet amphora quae capiat XLVIII. sextarios illius ponderis, siue quorum singuli pendeant vel capiant viginti aquae uncias: fabricatis deinde duobus congiis, vno ad mensuram pedis Colotiani, altero ad semipedem Porphyreticum, deprehendit Porphyreticum siue maximam esse verum pedem Romanum, quia congius est octava pars amphorae, & continet praecise sex

sextarios Romanos, sitque ex semisse pedis Romani quoquoersus. Atqui congius factus ex semisse pedis Colotiani continebat quidem sex Romanos sextarios vnciarum decem & octo, drachmarum seu octauarum sex. Alter congius maior factus ex semisse pedis Porphyretici, capiebat sex Romanos sextarios vnciarum communium viginti singulos, atque ita amphora ex eo pede quadrato habet XLVIII. sextarios, vnciarum etiam viginti singulos. Villalp. exhibuit pedem, & semipedem Romanum signatum in congio, & semicongio Farnesiano, estque tantillum maior Colotiano, & eo quae Pætus assignat, minorque tantillum Porphyretico. Quare inter Marianam & Villalp. exigua omnino est differentia, quod aduertit Alcazar. *de mens. propos. 2.* Frontin. loco nuper allato, triplicem quoque facit pedem, portectum, conftratū, & quadratum. *In pede portecto,* inquit, *semipedes duo, in pede conftrato, semipedes quatuor, in pede quadrato, semipedes octo.* quod ita interpretatur Villalp. *c. 16. lib. 3. appar. ut pes portectus continet duos semipedes: si linea eadem sic diuisa, in seipsum ducatur, fiatque quadrata superficies, continebit quadratos semipedes quatuor, meritoque dicitur pes conftrato, utpote pedalis linea quae continet duos semipedes: si linea eadem sic diuisa, in seipsum ducatur, fiatque quadrata superficies, continebit quadratos semipedes quatuor, meritoque dicitur pes conftrato, utpote quae latitudinem longitudini superaddit: denique si ille pes quadratus cubicetur, continebit semipedes cubicos octo. Quae omnia ex ipsius compositione demonstrantur, cum fiat ex duplici ductu ipsius in seipsum. Quare cum ex lineari pede bifariam diuiso bini fiant semipedes, ex binarij in seipsum ductu fit quaternarius, qui iterum in binarium ductus fit octonarius. Hic autem numerus cubus vero dicitur, utpote quadratus, cuius latitudo, altitudo, & profunditas quadrata sunt.*

Pes diuitur in XII. uncias, XVI. digitos, palmos; IV. Digitus itaque est XVI. pars pedis. Est vero duplex digitus, rotundus & quadratus. Verum rotundus minor est trib. quartis decimis suis quadrato. Pollex autem est uncia pedis, hoc est pars duodecima pedis: vnciales litterae erant pollicis magnitudine, sicut & bestiales quae duas tertias pedis longitudine aequat.

Palmum faciunt quatuor digiti. Diuiditur in tres uncias, siquae est vulgaris palmus; est enim maior quidam qui continet duodecim digitos; quantum uterque digitus pollex & minimus maximè extenditur: hic palmum saepius dodrantem appellat Plinius, quia nepe habet uncias nouem, & digitos duodecim. Sic *lib. 7. c. 2.* refert Spithameos, Pygmaeos, ternas spithamas longitudine, hoc est ternos dodrantes non excedentes. Quod Plinius annotator exponit XXIX. pollices, nimirum pedes duos ac quinque pollices. Inl. Front. *Palmus habet digitos quatuor, uncias tres; quae eadem dodrants appellatur, habet palmos tres, uncias nouem, digitos duodecim.* Cur vero dodrantem & sextantem pro eadem mensura Frontinus usurpet, cum re & nomine diuersae sint, se non assequi fateatur Villalp. *c. 16. cit.*

Cubitus ex sex palmis constat, digitus 24. Ita Vitruv. *lib. 3. cap. 1.* addit demptis è cubito duobus palmis, relinquit pedem quatuor palmorum. Cum vero palmus habeat quatuor digitos, efficiat pes habeat sexdecim digitos. Latini sesquipedem dixerunt; inde tale sesquipedales apud Colum. *lib. 3. cap. 1.* sesquipedalia verba apud Horat. *de arte. Pinguis aqualiculus propenso sesquipede extans:* apud Pers. *satyra 5.* quamquam & cubiti quoque nomen usurparint. Vnde Sueton. *de Tiberio cap. 38.* *Cum prope quatuor annis profectioem praepararet, & non excederet tamen urbe; ut vulgo iam per iocum Callipedes vocaretur, quem cursitare ac ne cubiti quidem mensuram praegradi proserbio Graco notatum est.* Ex Cic. *lib. 14. ad Atticum. Biennium praerit*

terit cum ille uadimonius assiduo cursu nullum cubitum processerit.

5. Gressus est duorum pedum, & semissis. Passus à passibus siue diductis pedibus, ut ait Colum. *lib. 5. cap. 4.* quinque pedes habet. Vna vero ex Vitruuio *lib. 3. c. 1.* maiori longitudine vno pede, & c. nimirum quantum utraque extenditur manus, ait Seru. *in Eclog. 3.*

Stadium passus 125. pedes 625. efficit, inquit Plin. *lib. 2. cap. 23.* Milliare siue milliarius ex octo stadiis, passibus mille constat, pedibus 5000. Lapidibus & columnis notabantur à Romanis, inuentore Caio Graccho, apud Plutarch. *in eius vita.* Illae vero columnae numerum milliarium impressum habebant.

Actus certus agri modus, ita dictus, quod in eo boues agerentur cum aratro impetu iusto, inquit Plin. *lib. 18. cap. 3.* duplex erat: primus minimus latitudine pedes 4. longitudine 120. Alter erat actus maximus, siue actus vndique quadratus, finitur pedibus 120. Duo actus iugerum efficiunt longitudine pedum ducentorum, quadraginta latitudine, quae utraque summam inter se multiplicatae quadratorum pedum faciunt viginti octo millia & octingentos. Ita Colum. *lib. 5. c. 1.* sequitur Varro. *lib. 4. de ll. & lib. 1. de re Rust. c. 10.* indeque dictum iugerum voluit iidem Auctores, quod duos actus iungeret. Plinius tamen *loc. cit.* nominatum manuit ex eo quod vno iugo bouum in die exarari possent. Sed Varro quod Plinius iugerum appellat, iugerum dicit; iugerum vero quod duos actus quadratos habeat, hoc est iungat. Actum porò Bœotici Agnā vocant, uti monet Colum. Varro autem *lib. 1. de re Rust. cap. 10.* ait hunc agri modum vocari Latine Acnuam. Galli ex Colum. citato, semiugerum siue actum, Arpennem dicunt. Quod testatur quoque Gregorius Turon. *lib. 5. histor. Franc. cap. 28.* non dubito tamen fuisse tunc in Gallia multae varietatis arpennes, sicut & hodie sunt, quorum aliqui cum actu Romano conuenirent. Vocem Gallicam Arpennis aliqui deriuant ab Aruipendiis; sic enim funes quibus Barbari agros metiebantur, nominabant Romani. Glossarij vetus exponit *ἄρπεννης ὄχθης.* Arpennis igitur, siue arpenniū, quasi aruipendiū, vel potius aruipennium, nam n. pro d. aliquando ponebatur, sic Plaut. *in milite,* dixit, *dispennite pro dispendite;* male vero aliqui actum, qui est semiugerum, ut dixi, confundunt cum actuario, qui est alius agri modus longè diuersus, nempe actuum decem, & quinque iugerum. Quare siue dubio error in Siculo Flaccum *de conditionibus agrorum cap. de quaestoriis agris,* irrepit, dum ait laterculum quinquaginta iugerum effici ab decem agri actibus, seu semiugeribus, pro decem actuariis, qui reuera explent sicut centum actus, ita & quinquaginta iugera. Ex quibus vides quanta fuerit magnitudo iugeri quos actus contineret; essetque longum 240. pedes, latum pedes 120. & pedes quadratos contineret viginti octo millia octingentos, uti referebamus ex Colum. qui *lib. 2. c. 9.* addit, iugerum argi pinguis plerumque modios tritici quatuor, mediocris quinque postulare. *Et seq. cap.* iugerum agri non amplius quatuor sextariis naporum ferendum esse.

Centuria centenum iugerum, nec plurimum fuit ante diuisum agrum Romanum à Romulo, quae ex diuisione facta est ducentaria, id est ducenta iugera, ex quo Romulus agri Romani ducenta iugera ex aequo diuisit, centum quibusque Romanis ciuib. eorum cuiuslibet binis iugerb. assignatis; retinuit tamen

R. P. Gibal. De Negotiat.

centuriae nomen. Ita Varro *lib. 4. de ll. & lib. 1. de re rust. c. 10.* & Colum. *lib. 5. c. 1.* Subinde centuriis modum, secundum agri amplitudinem quosdam dedisse obleruat Hygen. *lib. de limitibus. constit. sub initium.* Et nominatim Cremonae Triumviri agris diuisi ducenta & decem iugera cuiuslibet centuriae assignarunt. Quare Siculus Flacc. *lib. de condit. agrorum* ait in centuriis, quae amplius habent, quam ducenta & quadraginta iugera, esse oportere per decumam, ab lapide ad lapidem actus viginti quatuor, per cardinem actus viginti, qui inter se multiplicati faciunt actus quadringentos octoginta. Augustum apud Emeritam cuique centuriae quadraginta iugera attribuisse refert laudatus Hygen.

Saltus continet quatuor centurias. Varro *lib. 1. de re rust. c. 10.* centuria quadrata seu quatuor centuriae in utramque partem binas, appellantur publicae ac priuatae diuisis in agris, saltus: quae singulae quadratae centuriae octingentorum in summam iugerum, non singulis ciuium aut militum capitibus solidae assignatae sunt, sed certo numero capitum aequis portionibus diuisae. Est & alius saltus viginti quinque centuriarum, minoris sextuplus, vno insuper excurrēte minoris quadrante: eius meminit Siculus Flacc. *lib. de conditionibus agrorum cap. de assignatis & diuisis.*

Verum dixit *lib. 1. de re Rust. c. 10.* Varro. quadratum in centum quoquoerium pedes. Porcā, Colum. *lib. 5. c. 1.* dixit triginta pedum latitudinē, & centum octoginta longitudinē. Clim. vero quoquoerium pedum 60.

Quia vero pertica, & funiculo agros dimetiabantur Romani, factum est ut agros coloniis assignatos nuncuparent perticas. Quare ea vox in re agraria non significat certum aliquem agri modum, & certae ac constantis mensurae, sed agros dimensos, & certis coloniis attributos. Quare Frontin. *lib. de limitibus agrorum.* solū quodcumque coloniae est assignatum, id vniuersim pertica appellatur. Similia habet Sicut. Flacc. *de conditionibus agrorum cap. de quaestoriis agris.*

Præfecturae erant agrorum militibus assignatorum, residuae, quae aliis assignabantur. Ita Flacc. & Front.

Scamnium quadrata in longum agri plaga, altero in ortum, altero in occasum obuerso capite instar decumani limitis, cuius scamni frequens usus est in dimensione agrorum, & in castris metatione, sicut & striga, quorum discrimen sic assignat Frontin. *de agrorum qualitate. Ager per scamna & strigas diuisus & assignatus est more antiquo.* Quia similitudine in prouinciis arua publica coluntur. Quidquid autem hac conditione in latitudinem est descriptum, per strigas appellatur: quidquid per longitudinem, per scamna dicitur. Inde scamnatus, & strigatus ager, in scamna & strigas diuisus. Strigatus quidem qui in latitudinem ab Septentrione versus Meridianum decurrit: scamnatus qui ab Occidente in Orientem ductis scamnis excrefcit.

Subcessinum vel subcessium est agri certa portio interiectis quatuor lineis succilla ab caetero & solido territorij corpore, ac variis quidem ex causis, uti alias monuimus.

Ex quibus tandem omnibus video vniuersas mensuras ad pedem à Romanis reuocatas fuisse, uti initio praefati sumus. Quod in maioribus quoque agrorum dimensionibus ostendere placuit; Nam ea notitia etiam negotiatori quae instruimus, non parū proderit.

Graecis eadem ferè fuere mensurae, quae Latinis, uti ex Polluce, Suida, Hesychio, & aliis facile colligebat. *ἄκτυλον* igitur minima est omnium mensura. Deinde *παλαίσην* siue *παλαίσην*, mensura quatuor digitorum, uti definit Hesych *τὸ τεσσάρων δακτύλων μέτρον*, cui similis est apud Polluc. *δωμήν*, est enim

enim, vt ipse ait συγκεδιντες δι τισσρες δακτυλοι. Ex vtraque illa voce Græci componunt δακτυλο-δρχμν; quæ idem quod δρχμν significat, nempe palmum minorem quatuor digitorum, qui si Romani sunt, tribus quoque Romanis vnciis pares existunt. Est enim alius apud ipsos palmus maior, quem επιθαμνν dicunt, duodecim digitorum, vt obseruat Philand. lib. 3. in Vitru. cap. 1. additque Plinium lib. 21. cap. 7. επιθαμνν reddidisse palmum, & Græcos sæpius παλαιω & επιθαμνν confunderere, atque vnam vocem pro altera vsurpare. Dixerunt & δῶρον palmum, & δῶρα munera, quia manu dantur inquit Plinius lib. 35. cap. 14. Ergo à quatuor aut quinque palmis prout sunt, nominantur didoron, tetradoron, pentadoron. Genera laterū de quibus eo loco distulit Plin. cornua habentia sexdecim palmos dixit Polluc. lib. 2. c. 32. κερεικαθεκα δῶρα τῶς ἐκασι δὲκα παλαιω δὲκα δὲκα δὲκα decem: siue longitudo inter pollicem & indicem extensos, quæ & κερει dicitur. Ορθῶδες digiti vnde decem: longitudo palmæ hominis à carpo seu iunctura ad summum digiti medium. επιθαμνν maior vt dixi palmus duodecim digitorum. Pes autem Græcus est palmorum quatuor, digitorum 16. maior pede Romano semuncia.

Πυγὴ digiti octodecim, nempe à curuatura brachij ad digitorum radices, aut potius cubiti mensura, digitis tamen contractis: est & πυγὴ digitorum viginti cubitus, πυγὴ maior, neque iustus tamen, longitudo à curuatura ad digitos complicatos; neque contractus tamen prorsus, sed ad mediam iuncturam medij digiti: vocat palmi pedem Mariana, vtprope ex pede & palmo constantem. πῦχος qui est cubitus integer à curuatura ad summum vique digitos protēditur sesquipedis longitudo, digitorum 24. Suidas habet nescio quem cubitum digitorum sexdecim; duorum pedum. Verum quid sibi voluerit nemo assequitur.

Ὀργυὰ erit, inquit Pollux, si extendas vtraque manus, vt etiam pedes his commensuretur. Alij dicunt esse pedes 6. cubitos 4. Alij vnam, quæ etiam ἄλεον dicitur, quamuis Pollux ἄλεον cubitum esse velit, siue πῦχος.

Πλῆθρον est sexta stadij pars continens centum pedes. Suidas facit stadium 68. cubitorum, & addit totum stadium habere quadringentos, aut omni ex parte pedes triginta octo; quod quomodo cohereret quis explicet. Certum est stadium habere passus siue orgyas centum, cubitos quadringentos, pedes sexcentos. Herodot. in Euterpe. Centum, inquit, iusti passus stadium, stadium vnum sex plethorum; passus nimirum sex pedum siue quatuor cubitorum. Pedes sunt quatuor palmorum, & cubitus sex palmorum. Dialulus sunt stadia duo. Hippicon stadia quatuor. Plutarch. in Solone ἱππικὸν στάδιον τεσσάρων ἰσάδιων. Μίλιον siue milliare continet octo stadia, quamuis sit Romana potius mensura quam Græca. Habet pedes Græcos 5400. Romanos 6000.

Δάλιχθ est sesquimilliare continens stadia 12: illi tamen Suidas tribuit 24. ac proinde efficiet tria milliaria. Parafanga apud Herodot. in Euterpe habet stadia 30. χερειν autem stadia 60. Plinius lib. 12. cap. 14. schæno tribuit ex Eratosthene stadia 40. ex alijs 32. Schænus, inquit, parer Eratosthenis ratione stadia XL. hoc est pass. quinque M. Aliqui XXXII. stadia singulis schænis dedere. lib. 5. cap. 10. schænum dicit esse stadia triginta. Xenoph. libro 5. Cyreped. scribit sexcentas parafangas continere decem & octo milla & 20. stadia, qua ratio-

ne singula parafangæ continebunt fere stadia 29, quod si illum 20. numerum dicas in Xenophonte superfluum esse additum 18000. singula parafangæ habebunt 30. stadia, vt initio monebamus; & 600. parafangæ efficiunt 18000. stadia, vt dicebat Xenophon. Similem alium locum in eodem Xenophonte postremo opere emendat Mariana.

Restant Hebraicæ mensuræ intervallorum, Omnium minima est Ezbagh, quem Hebræi tam latum faciunt, quam sunt lex grana hordei, qua parte sunt crassissima. Cum ex Philand. in Vitru. libro 5. cap. 10. Romanus digitus non superet quatuor hordei grana; digitus Hebræus comparabitur cum Romano proportionem sesquialtera, eritque sesqui digitus Romanus, qua proportione necessariò cateræ mensuræ Hebraicæ, vt pes, palmus, cubitus, Romanas similes superabunt; quod omnino obseruandum est. Digitum tamen in scriptura non reperiri pro mensura monent Rabiini apud Ariam Montan. quod quàm falsum sit ostendit Villalpand. lib. 3. apparat. cap. 16. Nam Ierem. 52. vers. 21. vbi agitur de columnis aëris, digito dicitur porid grossitudo eius. Arbagh est bag hoc, δακτύλον τεσσάρων digitorum quatuor. Neque satisfaciunt Rabiini, dum aiunt eo loco pollicem significari; neque enim quatuor digiti faciunt pollicem, sed palmum.

Palmus minor Tophach constat quatuor digitis Hebraicis, siue quinque Romanis & triente, si vt dixi digitus Hebraicus est sesquioromanus: quod semel pro alijs omnibus mensuris monuisse sufficiat. Vulgatus igitur palmum pro tophach substituit. Exod. 37. vers. 12. Ezech. 4. vers. 5. lib. 2. Paralipom. c. 4. vers. 5. Et tamen lib. 3. Reg. cap. 7. vers. 36. vbi de labro Maris aënei agit, pro palmo quem in lib. Paralipomenon citato vsurpauerat, tres vncias substituit, quia nimirum quatuor digiti quibus palmus constat sunt tres vnciæ, siue tres pollices sui cuiusque pedis. Hinc intelliges illud Psalmi 38. vers. 6. Mensurabiles posuisti dies meos. Heb. Tephacoth. Græci παλαιω δὲκα palmares: quod R. David. breues vt mensura quatuor digitorum, siue, qui quamuis longissimi videantur, pugno tamen comprehendere & mensurari possunt. Vnde aliqui reddunt breues, & cito transeuntes. Alij, Veteres, qui nimirum diu duraturi non sunt, veluti vestes veteres vsu contrite. Thren. 2. vers. 20. Ergo ne comedent mulieres fructum suum, paruulos ad mensuram palma. Describit ditam famem quæ cogerebatur infantes paruulos, qui vix altitudine, palmum siue palmam manus æquarent, vorare.

Est & alius palmus maior, quem Hebræi vocant Zereth, & Græci επιθαμνν, qui est semicubitus, siue digitorum duodecim, atque ita continet palmos minores. Quoties enim illa vox & mensura reperitur in scriptura Hieron. palmū reddit, & LXX. επιθαμνν, vt Exod. c. 28. vers. 17. & cap. 39. vers. 9. lib. 1. Reg. cap. 17. vers. 4. Isai. cap. 40. vers. 12. Ezechiel. cap. 23. vers. 13. Atque hanc Hieronymi, uersionem aduersus Agricola calumnias acriter tueri Villalpand. 2 p. Apparat. lib. 3. cap. 17.

Pedem quem Hebræi Paghani dicunt, negat Mariana cap. 18. vsurpari pro certa mensura in diuinis libris, immò neque in Rabinis, cum tamen minimè dubium videatur, ea quoque mensurâ sicut & cæteras gentes, vfos fuisse Hebræos. Ezechiel c. 4. vers. 6. vbi de mensura templi. Latera autem latera ad latera, bis triginta tria. Hebræus habet. Et latera latera ad latera triginta trium pagham. quâ vocem R. Kimchi Pedem interpretatur.

Sed de eo loco difficillimo ad Sanctiunt in commentarijs: nostri instituti non est, omnes hoc loco mensuras templi inter se componere, sed cõmuniorum mensurarum Hebraicarum modum indicare.

Cubitus mensura est in sacris litteris frequentissima, & varijs vocibus significatur. In primis enim dicitur Amah, quam vocem Rabiini aliqui medium interpretantur; sicque vocari cubitum, quia est ea pars, quæ ex medio brachio ad extremum vique medium digiti protenditur, & quia etiam curuatur cubitus in alteram partem. Qua de causa in Arca fabricanda sic Deus præcepit Noëm. Et in cubito consummabis summam eius: hoc est falgitium eius ita consummabis, itaque operies mediam eius latitudinem vt cubiti flexuram imitetur, possintque hinc inde aquæ deflueret. Et Ezechiel. cap. 21. vers. 21. Stetit Rex Babylonis in bivio in capite duarum viarum. Sicut enim in cubito brachium flectitur, sic in bivio via à rectitudine recedit. Dicitur etiam Azilah. Ezechiel. 41. vers. 8. id est axilla à medio ad cubitum; quatuor enim cubitis vna constat, staturaque hominis. Tertio dicitur Gomed. Iudic. 3. vers. 16. vbi agitur de gladio quem A hod ad transfodiendum Eglonem Moabitatum Regem sibi comparauerat, aut fuisse longitudine palmæ manus. Hebraicè, longitudine Gomed. Sic πυγὴν Ezechiel. 27. dicuntur Gomedum, cubitales. Neque Latinus qui palmarem facit hunc gladium dissentit ab Hebræo, qui cubitalem dixit, quia inquit Serar. in comm. Latinus loquitur de palmo maiori, qui est digitorum duodecim, qui palmo maiori consentit. Ex quibus vides geminos cubitos, vnum maiorem sex palmorum, 24. digitorum, alium minorem, duodecim digitorum, trium palmorum, vt aiebat Serar. Communior autem aliorum sensus aliter duos istos cubitos distinguit. Maiorem quidem sex palmorum, 24. digitorum concedit, quem & sacrum siue legalem appellant: minorem alterum quinque palmorum, digitorum viginti, quem communem nominant: eius mentio est Deuterom. cap. 3. vers. 11. dum lectus ferreus Og Regis Basan describitur, longus cubitos nouem, & latus quatuor, Ad mensuram cubiti virilis manus: id est quanta longitudo cubiti communis, quæ à cubito, siue medio brachio ad extremos digitos protenditur, quæ non superat quinque palmos digitis 20. LXX. legunt in cubito viri & πῦχος ἀνδρῶν. Et Apocal. 21. vers. 17. de Angelo meriente nouam Hierosolimam. Et mensura est murum eius centum quadraginta quatuor cubitorum, mensura hominis, quæ est Angeli. Mensura, inquit Ribera, qua vti solent homines metiendo, quæ vltus est Angelus, siue vt alij, Angelus humana forma metiebatur proprio suo cubito. Confirmat hanc suam sententiam de cubito minori quinque palmorum ex Ezech. 43. vers. 13. Ista autem mensura altaris in cubito verissimo, qui habebat cubitum & palmum. Et cap. 40. vers. 5. dixerat, In manu viri calamus mensura sex cubitorum & palmo. Hebraicè, Et in manu viri calamus sex cubitorum in cubito & palmo. Quibus verbis nõ significatur palmum vnum sex cubitis adiectum, sed quemuis sex cubitis cubito & palmo constare. Fuit igitur Hebræis vnus cubitus quinque palmorum, alius sex, nimirum cubitus legalis & sacer, quo in templi & factorum vasorum mensuris utebatur Angelus, qui vulgari & communi cubito quinque palmorum adiciebat vnum palmum. Villalpand. cap. 17. cit. exponit de cubito cõmuni Babylonijs, apud quos scribebat Ezech, qui

minor vno palmo erat cubito illo Hebræo, quo in metiendo templo quondam vti fu erant: idque monet Ezechiel, ne similitudine nominum decipiantur Hebræi, & profanum illum atque minorem Babyloniõrum pro verissimo & antiquissimo ipsorumque proprio cubito vsurpent. Sanè Herodotus meminuit Regij cubiti qui mediocrem superaret tribus digitis, ac proinde triplicem facit cubitum; maximum siue Regium, mediocrem, & minimum. Ceterum cubitus Hebræus vnus idemque fuit sex cubitorum, digitorum viginti quatuor, ex certa communique sententia, quæ illum facit quartam humanæ staturæ partem. Pluribus tamen concludit Alcazar propof. 9. de mensuris, cubitum Hebræum non fuisse nisi sextam humanæ staturæ partem; vnde plurima corollaria elicit circa templi mensuras, quas multò minores facit quàm Villalpand. quæ controuersia implicatior est, quàm vt in hoc breui indice possit definiri.

Hinc fit vt vix constare possit modus mensuræ calami; continebat enim sex cubitos, sed cum non satis cõstet de magnitudine cubiti, eadem erit dissentio in definiendo calamo, qui sex cubitis constat. Alias quaedam mensuras Hebraicas enumerat Mariana Zaghad, passus. 2. Reg. 6. vers. 13. Zemed, iugerum. 1. Reg. 14. vers. 14. Berak, milliare. Genes. 35. vers. 16. 2. Reg. 15. vers. 19. Quænam tamen sit harum mensurarum definitio ex collatione cum similibus aliarum gentium mensuris, aliquid coniecere licebit. Apud Rabinos etiam istæ mensuræ leguntur Zith, digitus minimus. Cith, longitudo palmæ à carpo ad digitorum radicem paulò amplius quàm digitos 4. Salib, calamus. Kumah, statura hominis. Rus continet 70. calamos, cubitos 420. Parlah, milliare magnum quatuor millibus 6000 sit ms.

ARTICVLVS VII.

De Collatione veterum ponderum, ac mensurarum inter se, & cum Nostratibus.

Mensura ponderibus, & pondera mensuris cognoscuntur. 1. 2. Omnia ad certum pondus & certam mensuram reuocanda sunt. 3.

Ingenus effect operæ exquisitam comparisonem ponderum variorum & mensurarum veterum inter sese, & cum nostris instituire. Accuratè & diligenter id præstitit Villalpandus, alijque. Mihi satis fuerit certa quædam veluti principia ac regulas, ex quibus commodè fiat ista comparatio, tradere, quamuis ea non instituantur ad accuratissimum rigorem Mathematicum, quem tum Villalpand. tum Alcazar, alijque prosequuntur.

In primis igitur moneo tum mensuras pondere, tum pondera mensuris inquiri, quod ostendimus art. 1. & demonstrat Villalp. cap. 19. lib. 3. Eumque fuisse veterum omnium vsum id ipsum probat plebiscitum nuper à nobis ex Festo relatum. Vnde veteres liquorum, aliorumve pondera varia inquisierunt, vt ex illis amplitudinem vasis aut mensuræ, quæ illa capiebat, inquirerent. Sufficiat illud Fannij.

*Illud prætereà tecum cohibere memento
Finitum pondus varios seruare liquores,
Nam libra ut memorant bestem sextarius addet,
Seu puros pendas latices, seu dona Lyai.
Adiunt semissem libræ labentis oliui,
Selibramque ferunt mellis, superesse bilibri.*

Idem æquè videbis apud Galen. *lib. de ponderibus*, apud Alciat. ubi ceramij Italici, chois, congij, & sextarij atque aliarum mensurarum capacitatem per pondera liquorum quos capiunt, definit, quod iterum præstat *lib. de compos. medic.* Fusius porro Villalp. *cap. 21.* Ex mensuris verò colligi pondera, certum æquè esse debet, vnde ex cubo Romani pedis amphoram Romanam capere vncias 960. demonstrabat Alcaz. *propof. 3.* Simileque alias collationes ibidem habet per multa corollaria quæ consulas.

2. Moneo 2. Negotiatori expendendam esse proportionem ponderum quæ est inter varias fruges, liquores & alia quæ ponderantur: vt illis ponderibus metiatur mensuras, atque ex mensuris pondera: quod si non præstet cum exquisita diligentia Mathematicorum, vique ad minutissimas partes, saltem id fiat secundum proportionem aliquam sensibilem.

3. Moneo 3. sumendum esse certum aliquod minus pondus, & certam mensuram, ad quam omnia pondera, atque mensuræ reducantur. In ponderibus habemus vnciam, quam eandem fuisse apud veteres cum nostra, immo & apud omnes gentes, omnes ferè consentiunt, ipsoque experimento se comprobasse docet Villalpand. & Mariana, alique. Ad illam itaque facile fuerit omnia nostra & externa pondera, siue antiqua, siue recentia exigere. Cùm v.g. libræ alicubi sint vnciarum 12. alibi 16. alibi 20. aut 30. quam omnes istæ libræ proportionem habeant, facile fuerit subducta ratione definire, atque quid compendij aut damni in emendis, distrahendisque mercibus in iis locis, in quibus variæ sunt libræ, cæteraque pondera, fieri possit, colligere. Hinc quoque quæ apud antiquos legimus circa diuersarum rerum pondera, definimus, vbi semel certum vnum pondus statuerimus; quod, vt dixi, debet esse minimum, quia & illud ferè certius est, & sui multiplicatione cætera deinde omnia maiora adæquabit, neque in toto illo processu & ratiocinio vllus fere error committi poterit. Inter mensuras liquidorum aut aridorum vna quoque statuenda est, vt sextarius, aut alia etiam minor, nam maiores sui multiplicatione, vt dicebam de ponderibus, adæquabit. Difficultas itaque tota erit in ea mensura constituenda, ex eius enim cognitione aliarum cum qua comparabitur, certa quoque notitia obtinebitur. Denique in mensuris linearum & interuallorum idem continget; reuocabuntur enim ad pedem aliquem certum, Romanum v.g. qui est duodecim vnciarum, 16. digitorum, palmorum quatuor. Ex proportione itaque quam habebit pes Hæbræus, aut Græcus, aut noster Regius, aut alius quispiam ad Romanum, siue illum aliqua superet parte, siue ab ipso superetur, omnes mensuras Romanas cum aliis omnis generis comparabis, & modum illarum defines per calculos. Sane videmus in Scriptura omnes mensuras ad cubitum ferè reuocari, & omnia pondera ad siclos, vnde pro magnitudine cubiti omnes mensuræ templi & vasorum eius colliguntur, & prout in definiendo cubito variatur, in aliis mensuris variatur, & Mare Aenèi grandius aut minus capax facimus. Omnes aridorum & liquidorum

mensuræ ad batum & ephi reuocantur, Auctore iptomet Deo. Et denique omnia pondera ad siclum, & deinde ad talentum. Vnde tanta est contentio Docto rumin illorum pondere certo constituendo, quandoquidem ex illo cæterorum omnium cognitio pendet. Vbi igitur mercator certum palmum v.g. habuerit, ad illum omnes vinas reducet, quæ cum inæquales sint, plures aut pauciores palmos continent. Palmus verò cum sit quarta pars pedis, certus esse debet; communis est 4. digitorum, trium vnciarum, alius est maior duodecim digitorum, vti nuper dicebamus; inde enim dignoscetur qua proportione superetur ab alio, aut ab illo excedatur. Vnde tandem fiet tota computatio, & statim apparebit quo excessu pretij vna v.g. Parisiensis superet Lugdunensem eiusdem omnino panni, quæ omnia diligenter ab industriis negotiatoribus expenduntur, in comparandis, distrahendisque mercibus. Neque plura de hoc argumento institui nostri ratio postulat; qui plura volet adeat Villalpand. alioque à nobis laudatos.

ARTICVLVS VIII.

De legitimo ponderum & mensurarum vfu in commerciis seruando.

Damnantur fraudes mensurarum. n. 1.

Eiusmodi fraudes punitæ. 2.

Seruata Archetypa mensuræ in locis sacris & publicis. ibid.

Cura Principum in procuranda mensurarum æquitate. 3.

EX hoc legitimo ponderum & mensurarum vfu vniuersam ferè commerciorum æquitatem pendere persuasum negotiatoribus esse debet. Quare aduersus fraudes quæ hac in parte committuntur, sæpius inuehitur Deus. *Leuit. 19. vers. 35. Nolite facere iniquum aliquid in iudicio, in regula, in pondere, in mensura. Quib. v. bis vniuersa mensuræ genera comprehendimus. Statera iusta, & aqua sint pondera: iustus modus, æquusque sextarius. Ego dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Aegypti.* Ex quibus postremis verbis quanti momenti duxerit Deus hanc legem aliqui non malè colligunt. *Deut. 25. vers. 13.* aperit & damnat fraudes quæ committi in hac re solebant. *Non habebis in sacculo diuersa pondera maius & minus, non erit in domo tua modus maior & minor: pondus habebis iustum, & verum; & modus æqualis & verus erit tibi: vt multo vinas tempore super terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi: abominatur enim Dominus inuicem qui facit hac, & auersatur omnem in iustitiam.* Salomon verò idem attestatur *Proverb. 20. vers. 10. Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrumque est abominabile apud Deum.* Quod denuò repetit *vers. 23.* Similia iubet *Ezech. cap. 45. vers. 10. Statera iusta, & ephi iustum, & batum erit vobis.* Statera ponderantur rerum momenta, ephi mensurantur arida, bato liquida, vt alias monuimus. Vt verò Israëlitarum crimina & iniquitates explicet, illis exprobrat, quod Chanaanæos imitantur calumniis & fraudibus. *Chanaan in manu eius statera dolosa calumniam dilexit. Osee 12. vers. 7.* Erant enim Chanaanæi calumniis & fraudibus in-

fames, atque mercimoniis addicti; vnde illud *Proverb. vlt. vers. 24. Sindonem fecit, & vendidit, & cingulum tradidit Chanaanæo.* Has eisdem Israëlitarum fraudes reteggit Deus, *Amos 8. vers. 5.* dum illos ita loquentes inducit. *Quando transibit mensis & venundabimus merces, & sabbatum, & aperiemus frumentum, vt imminuamus mensuram, & augeamus siclum, & supponamus stateras dolosas, vt possideamus in argento egenos, & pauperes pro calcamentis, & quisquilias frumenti vendamus.* Oprobant igitur impij veteratores primum mensis diem siue Kalendas & Neomenias, quia illis diebus solebat pecunia scenori dari, atque etiam scenus vna cum forte proximis Kalendis mutuo data exigi. Quod *lib. 1. de vsuris*, docuimus ex Horatio, apud quem Alfius fenerator ponit Kalendis suam pecuniam. *Epod. Ode 2.*

Hæc vbi locutus est fenerator Alfius

Iamiam futurus rusticus

Omnem relegit adibus pecuniam,

Querit Kalendis ponere.

De exactione vlturatum eo ipso etiam die testatur idem Horat. *lib. 1. Satyr. 3.*

Fugis in Drusonem debitor aris

Qui nisi cum tristis misero venere Kalenda,

Mercedem aut nummos, vnde vnde extricat.

Apud Aristophan. *in nubibus*, Strephiades quidam debitor optat Thesalam veneticam, quæ suis carminibus Lunam moretur, ne vnquam exoriatur, atque ita ipse onere soluendi vlturas liberetur. Queritur Plutarch. *lib. de non feneratoro.* Kalendas & Neomenias quæ sūt facerrimæ dies, nefastas, tristes, atque horridas à feneratoribus reddi. Suspiciantur & aliqui apud Hæbræos, solutiones in diem sabbathi dilatas fuisse, cum vix aliis diebus possent commodè rustici curas agrestes relinquere, & in ciuitatem venire, vt cum suis creditoribus agerent, & pecunias numerarent. Quare optabant illum diem maximopere impij negotiatores, non modo ad collocandas scenori pecunias, & debitum iam scenus repetendum, sed etiam ad vendendas suas merces, & aperienda horrea. *Quando transibit mensis, & venundabimus merces, & sabbatum, & aperiemus frumentum.* Quia inclinante iam Republica, & corruptis moribus, effreni libidinis & auaritia, illi diebus quamuis religiosissimis aperiabant sua horrea & apothecas, vt conuenienti in vrbe numerosa plebi suas merces & fruges diuenderent; aut veriùs, quia cum sabbathis & neomeniis negotiari non liceret, optabant isti infani negotiatores eiusmodi dies in quibus cessandum erat ex religione, vel nullos existere, vel propteranter dilabi & effluere, vt tandem horrea aperire & merces exponere liceret. Denique Cyrillus hoc sabbatum exponit de anno sabbathico siue remissionis, in quo non licebat exigere debita, quod sabbatum effluxisse vellent acerbis isti creditores. Posset etiam cum Aria Montano intelligi mensis messis, & annus sabbathicus, quibus temporibus licebat ex diuina lege pauperibus quidquid inculta tellus promulisset sibi colligere. Hæc tempora præterlabi cupiebant, vt sua deinde horrea magno pretio vendere possent. Modus verò quo impia sua mercimonia exercebant erat triplex. Imminuebant nempe mensuram, & consequenter merces, augebant earum pretium, & pondus sicli, denique falsas stateras supponebant, atque ita cum siclis pretium mercis penderetur pro more illo, potiusquam numeraretur, facile erat pondus immutare, atque vendentes decipere. His porro artibus & va-

fris consiliis, non modo pauperum qui soluendo non erant, bona & fortunas vili pretio sibi ipsis acquirebant, sed etiam ipsosmet sibi in seruos perpetuo nexu obligabant, etiam pro rebus vilissimis, quas illis carè vendebant. *Vt possideamus in argento egenos, & pauperes pro calcamentis.* Morem eum oppignerandi ipsa corpora, vendendique ipsos debitores, pluribus ostendimus *opere de vsuris lib. 3.* & permittitur in *Exod. cap. 22. vers. 3.* moremque explicat *lib. 4. Reg. mulier quædam Elisæo.* Denique aliam fraudem vsurpabant, fœcces & eiectionem pro puris mercibus vendendo. *Et quisquilias frumenti vendamus*, inquitur, quæ Græci vocant *πρόσηματα* & *ἀπρόσηματα* *σπυροῦς*. Addo & illam Dei aduersus. has fraudes acerrimam comminationem apud Michæ. *cap. 6. vers. 10. Adhuc ignis in domo impij, thesauri iniquitatis, & mensura minor, ira plena. Nunquid iustificabo stateram impiam, & sacelli pondera dolosa?* &c. *Quandiu enim clauduntur domi diuitiæ quas fraude congregarunt, tamdiu in mediis penetralibus ignis est, qui domos iniquas, & scelorum officinas depascatur.* Mensura minor iræ plena est, quia tantum additur diuini furoris, quantum iustæ quantitatis mensuræ detrahitur. Pœnas alias intentat propter stateram impiam & pondera dolosa. Quare Hæbræi ex eo loco affirmant hoc crimine Dei Maiestatem, & præsentiam violari, quæ iustæ & sanctæ ponderationi aderat.

Neque hæc crimina leges humanæ impunita præterierunt. Nam *l. 37. in Dardanarios, D. de pœnis.* Dardanarij propter falsum mensurarum modum, extra ordinem vindicantur. Quid verò essent Dardanarij, diximus *cap. 3. arr. 1. num. 8.* Iustinianus verò iubet hos iusti ponderis ac mensuræ præuariatores verberari *ἰσχυρῶς ὡς ἀσέλγους, Fortior tanquam impios.* Concil. Moguntin. sicut refertur *c. 2. de emptio. & venditione. Si quis iustas mensuras & iusta pondera causâ lucri mutare presumpserit, triginta dies in pane & aqua pœniteat.* Quare ne qua fraus fieri posset, solebant in locis sacris mensuræ asseruari, ad quas cæteræ omnes exigi deberent, & efformari. Vnde Fannius.

Amphora sit cubus, quam ne violare liceret

Sacrauere loci Tarpeio in monte Quirites.

Edixit Iustinian. *Novell. 128.* pondera & mensuras in sanctissimis vniscuiusque ciuitatis Ecclesiis seruari, vt secundum ea de aliis iudicaretur. Valentin. Theodof. & Arcad. *l. modios 9. C. de susceptorib.* sic sanciant. *Modios aeneos vel lapideos cum sextariis atque ponderibus, per mansiones, singulasque ciuitates iustissimum collocari, vt vnusquisque tributarius sub oculis constitutis rerum omnium modis, sciat quid debeat susceptoribus dare. Ita vt si quis susceptorum conditorum modiorum, sextariorumque, vel ponderum normam putauerit excedendam, se sciat pœnam competentem esse subiturum.* Erant susceptores, qui annonis & tributis vtriusque ærarij recipiendis occupabantur. *l. Cuius possess. 5. D. de censibus.* Synopsis Basilic. *lib. 56. tit. 11.* ait fieri *μοδίου καλῶς & λιθίου*, vt vnusquisque tributarius *συνταξῆς* securè ἀπολαῖς κατὰ βῆλιν soluat. Manfionnes in quibus singulis, sicut & in ciuitatibus iubent Imperatores mensuras collocari, quarum fit mentio *l. 8. C. de annon. & tribut. l. 2. C. de conditiis in public. horreis. l. 1. C. de lucris aduocator. & l. 9. C. Theodof. de annon. & l. Claudiopoli. C. Theodof. de decurion.* sunt ἀλλοτρίαι manus, & diuersiora militum, vel sacri comitatus ab oppidis sepatata, quæ annonis & pabulis instruebantur ex collatione vici-

cinorum, & non eorum qui procul disuncti. Galli nostri vocant *Estappes*.

Sed redeamus ad primariam illam mensuram quam seruati in sacris locis, aut publicis diximus, quod idem Deus ipse edixisse videtur *Leuit. c. 27. vers. 25. Omnis aestimatio sicut Sanctuarij ponderabitur*. Iam enim nuper reiecit duplicem sicut, sacrum & publicum, siue communem; dicebatur tamen Sanctuarij, quia in illo asseruabatur, vt esset iusta omnium ponderum norma. Neque contenti fuerunt sapientissimi Legumlatores, his rationibus fraudes mensurarum & ponderum amoliri. Præfecerunt præterea Magistratus, qui his dolis inuigilarent. Nam Athenienses constituerunt quindecim *μετρονόμους* in Pyæo, & nouem in vrbe, qui curabant vt venditores iustus mensuris vterentur, ex Suida verb. *μετρονόμοι*. Apud Romanos Præfecti prouinciæ hæc cura fuit, sicut & ædilium curialium, aut cerealium frangere iniquas mensuras, ne possessores à susceptoribus plus æquo grauerentur. *Noell. 128. cap. 15. l. fin. C. de susceptorib. l. item queritur 13. §. 8. D. locati*. Idem quoque imperarunt Honor. & Theodol. ciuitatum defensoribus, *L. subemus 6. C. de defensor. ciuit.* Et iure merito, quãdoquidem illi prouidebant commerciis, vt constet ex formula defensoris apud Cassiodor. *lib. 7. variarum. Epist. 11. Commercia ciuibus secundum temporum qualitatem, equali moderatione disponere, quia non est labor vendendi summas includere, nisi statuta pretia castissima custodieris*. Erant quoque corpora mensuram *l. 10. §. 1. D. de vacation. muner.* qui Præfecto vrbis parebant. Denique ædiles etiam in suis oppidis & municipiis impediabant ne quis malas merces venderet, aut falsis mensuris vteretur.

Plaut. in *Rudens. act. 2. scena. 3.*

Quamuis fastidiosus

Ædilis est, si qua improba sunt merces, inætat omnes.

Petius *satyr. 1.*

Frægerit heminas Aretis ædilis iniquas.

Iuuenal. *satyr. 10.*

Et de mensurâ dicere, vasa minorâ

Frangere paruosus vacuis ædilis vlabris.

In hac portò parte non minus quàm in reliqua pollicita solliciti fuere Reges Christianissimi. Nam in primis iustitiam hac in parte omnibus commendarunt. *Lib. 1. cap. c. 74.* sic edicitur. *Vt æquales mensuras & rectas, & pondera iusta & equalia omnes habeant, siue in ciuitatibus, siue in monasteriis, siue ad dandum in illis, siue ad accipiendum, &c.* Mirum deinde quanta sollicitudine cæteri deinceps Reges huic rei inuigilarint. Nam primò præscripserunt modum & formam mensurarum ac ponderum, quam eandem esse toto Regno voluerunt, & ferè ad normam Parisiensium mensurarum & ponderum. Ita Francisc. I. constitutione edita ann. 1540. A. 1. Henric. II. apud S. Germanum mensè Octobri, ann. 1557. quam constitutionem sua deinde confirmauit & explicauit Carolus IX. apud S. Germanum 29. Ianuarij, ann. 1561. & altera deinde sanctione edita Lugduni ann. 1564. 28. Iunij, & Henric. III. Parisijs ann. 1575. Iunij 14. Volunt igitur vnam quã panni & aliarum eiusmodi rerum longitudinem exigimus, vnam vbique esse, eamque Parisiensem, quæ continet tres pedes, octo pollices, & octo lineas. Ita Francisc. I. quod amplius explicat Henric. II. facit enim vnam trium pedum Regionum cum dimidiò, & vnus pollicis, octoque linearum. Singuli verò

pedes contineant 12. pollices, & quilibet pollex 12. linearum existat. Orgyam, siue perticam, aut vnam, quã vel agros, vel ædificia metimur, nominamusque *Toise*. 6. pedum esse iubent, pedes verò singulos 12. pollices continere. Agrariorum verò mensuram perticam 22. pedum esse voluerunt, Iugerum autem, vel arpennem eiusmodi centum perticas complecti, quamuis ista agrariæ dimensionis pertica non vbique sit 22. pedum; nam in varijs prouincijs variæ sunt nouem, decem & octo, viginti, viginti vnus, viginti quatuor, viginti quinque pedum aliquando. Deinde aridorum, liquidorumque mensuras statuunt, & omnes ferè ad modium magnum tandem referuntur, alia enim sunt eius partes, quas cum Romanis & Græcis mensuris fusiùs comparat Monetus in Inuentario Latinæ & Gallicæ linguæ, *verb. muy*. Quod etiam Budæus præstitit *lib. de assè*. Pondera quoque statuerunt, voluntque libram pendere duos marchos, quos idcirco qui Latiniùs loquuntur, selibras Francicas, siue besles Romanos appellant: quælibet selibra siue *Marc* pendit octo vncias, vncia octo grossos, siue semisilicilos, grossus aut semisilicilus tres denariolos, denariolus grana viginti quatuor, granum totidem carolos. Sunt & *selimi* & *esterlius*, *oboles*, de quibus singulis dicere non est animus, cum in prouincijs in quibus vlui sunt, cognita sint, & negotiatores qui apud eiusmodi prouincias commercia exercent, singulas eas mensuras nosse, & aliarum prouinciarum in quas merces distrahunt, mensuris illis aptare debeant. Secundò præscripserunt Principes nostri suis illis constitutionibus modum dimensionis agrariæ, & ædificiorum, deinde pannorum, eiusmodique aliarum rerum, quarum dimensionem fieri volunt mutuo coëntibus vna extremis, siue capitibus, pollicis exclusa intercapedine. Denique trutinæ & stateræ formam, quale debeat esse illius iugum, & quomodo compingi, singillatim explicant. Tertio denique mensuram Archetypam siue ferream, siue æneam seruari in domibus ciuicis iubent, vt ad illam cæteræ mensuræ exigantur, quarum etiam extrema vel Regis ipsius, vel ciuitatum, vel Dynastiarum loci insignibus, ne adulterari possint, notari debeant. Hæc verò omnis sollicitudo ad fraudes amolendas necessaria fuit.

ARTICVLVS IX.

Quæstiones Consectariæ.

CONSECTARIVM I. *Quale peccatum sit pondera & mensuras corrumpere.*

II. *An liceat augere aut minuere mensuram seruata pretij æquitate.*

III. *Quomodo intelligenda sit venditio aliave alienatio ad mensuram vel numerum, & quid illa operetur.*

IV. *Casus singulares & legum aliquot intellectus.*

EX hac tam anxia Principum cura, & exacta diligentia in constituendis certis & constantibus mensuris facile colliges, quanti momenti existimant in hac re publicæ rei consulere; ex eoque

que sapientissimorum virorum communi sensu plurimas quæstiones non fuerit operosum dirimere.

CONSECTARIVM I.

Quale peccatum sit pondera & mensuras corrumpere.

CERTUM est hanc fraudem circa mensuras & pondera commissam violare iustitiam commutatiuam: quia qui ita fraudat socium, plus habet quam debeat habere, & locus minus habet, quam debeat habere, atque ita illi fit iniuria, & simul damnum irrogatur. Crimen præterea falsarij incurrit, violando fidem publicam, quæ in mensuris seruanda est. Ita Gabr. in 4. dist. 15. q. 9. art. 2. conc. 6. Anton. 2. part. tit. 1. cap. 18 §. 7. Tabienna *verb. falsarius*, §. 10. Sylu. *verb. eod. n. 11. Rebell. lib. 9. q. 10. n. 6.* Quoad grauitatem vero criminis, petenda quidem est illa ex maiori, aut minori damno & iniuria qua locus violatur. Verùm difficultas est ex eo quod non solet singulis graue damnum afferri iniuria istis ponderibus & mensuris, sed leue aliquid singulis, idcirco non videntur committi nisi leuia peccata sæpius repetita quæ non faciunt peccatum aliquod mortale, cum simul non coëant in vnum: neque etiam retentio totius illius summa minus eiusmodi fraudationibus collecta, mortalis erit, cum non retineat nisi leue quidpiam singulis, eaque minuat summam non magis coëant in vnam summam retinendo, quam primam accipiendo. Hinc etiam non apparet vnde & quænam oriatur obligatio restituendi, cuique faciendâ sit ea restitutio, cum iniuria propemodum defraudati fuerint, neque constet quænam, quinâ, & quanti læsi fuerint. Hæc gemina difficultas in omnibus leuibus furtis (subductis à pluribus excitatur. Nos primam illam de grauitate, aut leuitate minorum eiusmodi furtorum, maximè aduersus plures admissorum definitiuimus in opere de *vsuris lib. 1. c. 1. art. 1.* vbi de foculionibus & minimis foeneratoribus fusè disputauimus; vbi etiam aliquid diximus de obligatione restituendi, quod iterum pertractabimus in *appendice*, vbi de tota restitutione disputabimus, cum nulla sit singularis in nostro casu difficultas. Immo illum fere omnes DD. in constituendo controuersie themate ponere soleant. Neque hoc loco amplius aliquid adiciere placeat.

CONSECTARIVM II.

An liceat minuere vel augere mensuram seruata pretij æqualitate.

Illâ minutione violatur iustitia. 1.

Quid, quando pretium definitum est minus æquum. 2.

CERTUM quidem est quoties pretium rei lege definitum est ratione certi ponderis, aut mensuræ, si minuat pondus aut mensuram, quamuis emens illum defectum norit, & nihilominus emat,

peccare venditorem, & teneri restituere quantum defuerat ponderis aut mensuræ, siue pretium, quod illi parti, quæ per imminutionem ponderis, aut mensuræ defuit, respondebat. Immo tunc ementi dari actionem in foro externo existimauit Molina *tract. 2. disp. 353. n. 31.* Quia cum pretium quod ratione certi auctius ponderis, & mensuræ, siue vt vno verbo dicam, quantitatis, publica lege & auctoritate fuit definitum, contitatur in indiuisibili, quantum de pondere & mensura, siue de quantitate detrahatur, tantum de pretij quoque quantitate detrahi debet; atque non violatur iustitia commutatiua, & accipitur integrum pretium pro re substantiauer imminuta, & quæ non æquiualeat toti pretio quod accipitur, nisi d. cas. preuum illud in æquale esse toti rei, siue quantitati illius rei quæ emitur. Erat itaque obligatio ad restitutionem, neque scientia ementis, qui proinde contenti videntur in eam fraudem, & volens decipitur, ac proinde illum excessum pretij iubens condonare ceteri possit, excusat venditorem hoc casu: neque enim eiusmodi contentus voluntarius simpliciter fuit, sed ex parte inuoluntarius. Quia nõ poterat aliter emere, neque suis querelis quidpiam profecisset, ideoque satis illis abstinendum esse iudicauit.

Maior difficultas est quando pretium definitum minus æquum est, an tunc liceat abique peccato immutare pondus aut mensuram, minuendo vel augendo, seruata tamen iusti naturalis æquitate, quod est thema quæstionis positæ: modius v. g. frumentij, aut vini, libra panis triticeij aliarumque mercium, certo pretio definita est à Magistratu, quod pretium venditor excedere non audeat, cum tamen reuera minus æquum sit aliqua parte. Quare venditor vt se indemnem seruet, callidè mensuram vel pondus minuit, quod idem contingit in emente. Cum enim pretium taxatum maius sit quàm par sit, vt se indemnem quoque præstet emens, & iniquum illum pretij definiti excessum vitet, pondus & mensuram consuetam auget. Queritur itaque an peccet, & ad restitutionem obligetur? Idem contingit quoties emptor, vel venditor aduertit circa aliquam mercem esse monopolium, conuentione si quidem & conspiratione quadam siue expressa, siue tacita mercatores nolunt nisi certo quodam pretio emere aut vendere. Neque illud pretium satis æquum reuera existit, cumque aliter venditor, emptorve nequeant huic conspirationi occurrere, neque mercem illam vendere aut emere tali pretio sine suo damno, ad illud vitandum pondus vel mensuram immutant, retenta tamen æquitate pretij. Communis sententia excusat istos à peccato. Quare Sylu. *verb. emptio. q. 19. num. 20.* allegans Archid. damnat quidem Tabernarios dantes mensuram vini diminutam, quia decipiunt & damnificant emptores; Et contrariam consuetudinem corruptelam iure nominat. Excusat tamen quando id faciunt ad suam indemnitate, & lucrum moderatum, quia si plenas mensuras exhiberent, deberent pretium augere, quod non licet, vel quia statuto definitum est, vel quia paucos, aut nullos emptores inuenirent. Addit de muliere dante *ad flandum*: si enim det XIII. vncias, & tamen non soluat nisi pretium libræ, quæ est XII. vnciarum; si ita fert consuetudo non peccat, quia licet eiusmodi consuetudo turpis existat, in eam tamè consentit quæ pro eo pretio laborat. Verùm consuetudo non potest reddere iustum, quod naturaliter iniustum est. Itaque intelligendi sunt Archidiacon. & Sylu. de pretio quod nõ est euidenter iniustum, & quod æque

æque consuetudine, atque ipsa lege definiti poterit. Quidni etiam sicut pondera medica & communia inæqualia sunt, poterit similis quædam inæqualitas inter artium quarundam pondera lege vel consuetudine induci, ita ut quarundam aut mercium, aut materiarum quæ elaborantur, libra sit plurium, vel pauciorum vnciarum, eiusdemque libræ pretium definiti. Soto *lib. 6. de iustit. quest. 3. art. 2.* minui posse mensuras & pondera in casu nostræ quæstionis fatetur. Sicut & Medina *quest. 34. de restitu.* qui in vniuersum pronunciat defectum mercis in quantitate posse à venditore occultari, seruita æqualitate pretij, ut se seruet indemnem. Consentit Conrad. de contractibus *quest. 54. corollar. 4.* vbi quod Sylu. de more patriæ fultius explicat, licitamque esse aut eam imminutionem ponderum ac mensurarum vel consuetudine vel auctoritate Magistratus, vel ab ipsa communitate passim inductam. A ddit & de panno, qui vbi tonsus & madefactus fuit, deinde contrahitur, ita ut aliquando tres vlnæ coarcentur ad duas cum dimidia, quia illa diminutio ex se inest merci, & emptor scire facile potest. Si maiori pretio vendat, quam si mensura non esset diminuta, non peccabit occultando. Alia similia exempla affert. Quare quoties descenditur in pretio, ut ipsi loquuntur, defectus iste quantitatis aperiri non debet à venditore. Denique hanc eandem sententiam docent plures alij quos affert & sequitur Salas *de emptione, dubio 35. numer. 4.* Ratio est quia cum in his omnibus seruetur æqualitas, non committitur vlla iniustitia. Huic tamen communi opinioni ita adhærent periti recentiores, ut plures conditiones requirant, ne viam fraudibus aperiat. Periculosam & damnandam dixit Rebell. *lib. 9. quest. 10. num. 8.* nisi præter illam causam seruandæ propriæ indemnitate, & positam pretij æqualitatem, adsit aliqua necessitas, qua vel ab aliquo iniuste cogaris eiusmodi mercem vendere, vel tua ars Reipublicæ sit necessaria, neque alio modo possit exerceri, neque damnum alicui tertio inferatur, vti contingit in pistoriis, qui panem minoris ponderis quam statutum sit, conficiunt, & qui alioquin suo debito stipendio, & lucro carerent, cum iustum non sit illos suo damno tam necessariam Reipublicæ artem exercere. Idem contingit in cenopola, qui iniusto pretio vinum vendere cogitur: poterit enim fraudatis mensuris damnum eiusmodi compensare. Molina verò *disp. 353. num. 32.* monet Confessarios diligenter excutere conscientias horum qui causantur iniustum esse pretium frumenti, vini, aliarumve eiusmodi rerum definitum, & attentis omnibus diligenter circumstantiis rem definire, neque laxandas conscientias habenas, sed adducendas potius esse. Denique Ferdinand. Acastro Palao *de iustit. disp. 5. punct. 22. num. 5.* negat facile præsumendas esse iniquitates in Magistratu, aut in communitate definiente pretium, & quantitatem simul rerum venalium, sed cupiditatem potius venditoris, pondus & mensuram minuentis.

CONSECTARIUM III.

Quomodo intelligenda sit venditio, aliave alienatio ad mensuram, vel numerum, & quid illa operetur.

Quid sit venditio in genere; quid in specie. 1.

Quid venditio ad corpus; quid ad mensuram. 2. 3.

Illarum venditionum discrimina. 4. 5.

An mutandum sit pretium quando in re vendita ad corpus, non reperitur expressa quantitas. 6.

Quid in gratuitis dispositionibus. 7.

Vnde cognoscatur quomodo sit apposta quantitas. 8.

Et an ad corpus, an ad mensuram sit facta venditio. 9.

Hæc quæstio pluribus enodandis difficultatibus circa rerum mensurabilium & ponderabilium dispositiones necessaria omnino est. An vltra præscriptam mensuram, aut infra eam actus, contractus, aliave dispositio obtineat, vel rescindi possit. An supplenda sit mensura quæ deest, vel detrahenda quæ superfluit. An augendum pretium, vel minuendum. An res tota censetur vendita, vel donata aut legata, etiam si plures mensuræ reperiantur, quam fuerint initio designatæ; si res sit emptæ ante traditionem pereat vel tota, vel ex parte, quia minuitur & decrescit, vel è contrario crescat. Cuiusnam periculo minuatur, vel crescat, aliave eiusmodi, quæ iuris ambigui esse solent.

Obserua verò quod venditur, donatur, legatur, aut alia ratione, & contractu siue oneroso, siue lucratiuo alienatur, vel esse aliquid determinatum in indiuiduo, aut corpus, ut hoc mancipium, hæc domus, hoc prædium, hic equus, hic grex, hoc vini dolium: vel aliquid indeterminatum, ut decem amphoræ vini, viginti modij tritici, decem oues, non determinandum in indiuiduo, quas vendat aut donet, quam venditionem, aliavve dispositionem Iurisperiti dicunt fieri in genere, sicut & priorem illam in specie. Iam enim aliàs in opere de *usufructu lib. 1. c. 1.* atque alibi sæpius mominus Iuriscôultos appellare speciem & genus, quod Logici nominant indiuiduū, & speciem. Hæc autem venditio rei in genere, v. g. decem vini amphorarum, vel modiorum tritici, fieri poterit duobus modis. Primò designando quidpiam vnde res vendita desumenda sit, v. g. talè aceruum tritici, vel triticum Campanum, Tusculanum, vinum ex tali vinea, tali, dolio. Secundò nihil prorsus apponitur quoad certum aliquod genus designetur. Estque magnum discrimen inter istas duas venditiones: Nam cum res determinata in indiuiduo vendita est, & ante traditionem perit absque vlla venditoris culpa, damno emptoris perit, & non venditoris, §. cum emptorem, iuncta gloss. *Inst. de emptio. & vend. l. quod sapè 35. §. si res. D. de contrab. empt. l. necessario 8. D. de periculo & com. rei vendita.* Atque alibi. Quando verò res indeterminata vendita est, aut donata ab-

solent

solent absque vlla restrictione aut ordine ad certum aliquod corpus, aut certam multitudinem siue numerum, si res pereat, venditori peribit. V. g. vendit quis decem oues absolute nulla facta designatione, etiam si omnes ipsius oues pereant, nõ liberabitur venditor: sicut etiã si vendat tres vini amphoras, aut modios tritici optimi, nulla facta alia designatione, quæ ad certum aliquod corpus aut multitudinem restringeret, etiam si omnia eius dolia effluant, & triticum totum corrumpatur, rem tamen venditam præstare tenebitur, quia emptor non acquisiuit ius ad vllam rem in singulari, estque in arbitrio venditoris tradere ipsi aliquam indefinitè talis speciei, & qualitatis. Ideoque quæcumque res pereat apud venditorem, non potest dici periisse illam, quæ emptoris fieri debebat, aut ad quam emptor ius acquisiuerat, ac proinde nihil ipsi prorsus perit; non quidem res illa determinata, quia eius nondum facta erat, manebatque ad huc in domicilio venditoris, non perit etiam ius ad illam, quia emptor non habebat ius ad illam in singulari, sed ad aliquam indefinitè. Ius enim emptoris respondet obligationi venditoris, atque venditor non obligatur nisi indefinitè ad aliquam tradendam, igitur neque emptor acquisiuerat ius, nisi ad aliquam indefinitè comparandam, quod ius emptoris, & illi reciproca venditoris obligatio manent, quamdiu res aliqua indefinita manet, quibuscumque singularibus pereantibus. Quæ de causa dicunt Iur. consulti genus perire non posse: semper enim manet in aliqua specie aut indiuiduo, quocumque alio destructo. Atque aded ius ad genus, quodque respicit tantum aliquod indefinitum & indeterminatum indiuiduum, siue potius quodcumque indiuiduum æque primo attingit, æque perpetuò manet atque ipsum ius. Quod totum probat Anton. Gomez. *tom. 2. variar. Resolut. capit. 1. num. 32. ex leg. incendium 11. Cod. si certum petatur.* Vbi dicitur incendium non liberare debitorem ære alieno: causam afferunt DD. quia debitor mutui, genus debet, quod nunquam perit, & quod in genere debetur, perire non potest, §. 2. *vers. & is quidam. Inst. quibus modis res. l. 1. §. 4. D. de obligat.* Addunt genus non esse aliquid materiale, sed spirituale, quod neque passionem, neque interitum patitur, quod ita intelligendum est, ut illud genus quod debetur non sit tantum illa natura vniuersalis à suis omnibus indiuiduis per operationem intellectus abstracta & spoliata, sed quia non est affixum alicui certo indiuiduo, & omnia, vti dicebã, æque primo respicit sicut natura ipsa per intellectum abstracta.

Quando res vendita est determinata ad aliquod corpus, aut rerum multitudinem, ut Vendo tibi tres amphoras ex meo dolio, tres modios ex meo acervo, ex meo tali armento tres vaccas. Quamdiu supererunt tres amphoræ in dolio, modij in horreo, & vaccæ in armento, licet reliquæ perierit, debebuntur à venditore; si verò totum dolium effluerit, acervus tritici corruptus fuerit, & totum armentum interierit, dissoluetur contractus, & pretium emptori restituendum fuerit, quod non contingit in priori casu, in quo venditor non liberatur ab implendo contractu, etiam si illa omnia quæ tradere decreuerat, prorsus perierint, & magno suo damno cogatur aliunde comparare ut emptori satisfaciat, id enim suo infortunio tribuendum est. Ita ex communi sententia Molina *tract. 2. disp. 366. num. 4.* & Layman. *lib. 3. tract. 4. cap. 17. n. 13.*

R. P. Gibal. De Negotiat.

Obserua secundò res mensurabiles, ponderabiles, & numerabiles duplici modo vendi, & quæpiam alia dispositione aut contractu alienari posse; nimirum ad corpus vel ad mensuram, quo nomine comprehendunt numerum & pondus. Primo igitur res venditur ad corpus, quando non fit mentio quantitatis rei venditæ, non nisi demonstrationis causa, ut sit nota, & signum quo ab aliis distinguatur. *Vendo tibi, vel lego meum prædium Tusculanum: fructus mei fundi suburbani: vinum mea vinea transuarina: vel Vendo tibi meum prædium decem iugerum, aut quod est decem iugerum: vinum mea vinea decem amphorarum, aut culeorum.* Hæc quantitas apposta est venditioni, aut legato & donationi tanquam nota & demonstratio rei venditæ, aut legatæ; & non tanquam restrictio quædam legati, venditionis, alteriue contractus, qui ad explicatam quantitatem ita restringatur, ut si res legata, donata aut vendita maioris aut minoris quantitatis reperatur, eiusmodi quantitas supplenda aut minuenda sit à venditore, hærede & aliis. Denique venditio fit ad corpus, quando ad perficiendam venditionem quantitas non refertur ad mensurationem aut aliud quidpiam eiusmodi nisi ad signum & demonstrationem sensibilem. Secundò res venditur, aut legatur ad mensuram, quando quantitas expressa non est demonstratio dantaxat rei venditæ, legatæ, & quæcumque alia emptione alienatæ, sed est restrictio ipsius alienationis, ita ut non alienetur nisi quantitas designata, aut res ipsa secundum illam quantitatem, & non aliter. Quare si habeat quantitatem maiorem, quam fuerit assignata, ille excessus non intelligitur venditus. Verbi gratia, *Vendo tibi ex meo agro Tusculano decem iugera: ex meo dolio decem amphoras.*

Obserua tertio quantitatem non tantum apponi venditioni, aliivve contractibus per modum restrictionis, vti iam explicuimus, sed etiam tanquam rei modum, cuius venditor vel formaliter & expresse, vel virtualiter & implicite, certum facit emptorem, ad illumque se attingit. Ut *Vendo tibi meum prædium centum iugerum: hoc est cuius modus est centum iugerum, quod ita esse affirmo, & illius modi prædij asseueratio causam dat contractui, alioquin Titius non emisset meum prædium, vel non eo pretio.* Atque hac ratione modum vsurpauit Paul. *leg. si seruum 4. §. si modus. D. de actione empt. Si modus agri minor inuenitur pro numero iugerum, auctor (id est venditor) est obligatus.* Atque hanc rationem apponendi quantitatem vix aduertere Iurisperiti, indeque ægrè ex quibusdam Molina *disp. 167. n. 3.*

Plurimum verò interest, vtrum venditio fiat ad corpus, aut ad mensuram. Nam primò quando aliquid venditur ad mensuram, siue illud determinatum sit, siue indeterminatum, ex aliquo tamen determinato, periculum rei venditæ antequam tradatur, numeretur, ponderetur, aut mensuretur, pertinet ad venditorem: facta autem traditione, vel ponderatione, pertinet ad emptorem. V. g. *Vendo tibi ex meo illo grege onium viginti: ex acervo tritici decem modios: ex dolio octo vini amphoras: vel Vendo tibi hoc dolium vnâ libella Francica in singulas amphoras: hunc acervum tritici duabus libellis Francicis in singulos modios: gregem meum, prædium meum hoc certo pro singulis pecorū capitibus & iugeris pretio.* Si antequam pecora numerentur, mensurentur

ampho

amphoræ, aut modij, vel iugera; aut ante traditionem dolij, prædij, acerui, aliquod ex illis peccat, siue mea culpa, siue alterius, siue casu fortuito, aut quidpiam deterius fiat, id totum præstare teneor, totumque damnum in me recidit. Secus verò si iam rei venditæ traditio, vel numeratio, aut mensuratio facta sit, totum enim rei illius decrementum & incrementum damno vel commo- modo emptoris erit. Ita Couarru. *qq. practico. cap. 3. num. 5. 6. & 7.* Molina *tract. 2. disput. 366. num. 5. & 6.* Layman. *lib. 3. tract. 4. cap. 17. num. 13.* Rebell. *2. part. lib. 9. quest. 17. num. 6.* & alij passim, quod probant ex manifesto iure *l. quod sepe 35. §. sed si ex dolario. D. de contrahenda emptio. Sed si ex dolario pars vini venerit, veluti metreta centum, verissimum est, quod & constare videtur, antequam admetratur, omne periculum ad venditorum pertinere, nec interest unum pretium omnium metretarum, an semel dictum sit, an in singulas. §. verò In his: aperte significat post mensurationem & numerationem factam, quamvis res vendita adhuc apud venditorem remaneat, totum illius periculum ad emptorem spectare. Rationem reddit Caius ex Sabino, & Cassio prudentissimis Iuriconsultis, quos refert. Quia in priori illo casu nondum facta mensuratione, nondum quoque venditio perfecta est: includit enim tacitam conditionem, quæ nondum posita est, venduntur singulæ amphoræ, singuli modij, & singula pecora ac iugera, aut pondera; si nempè mensuratio, ponderatio, aut numeratio sit. Atqui quamdiu futura conditio sub qua contractus aliquis celebratus est, non ponitur, contractus quoque nõ perficitur. Dum verò rerum ad mensuram aut pondus venditarum mensuratio, & ponderatio facta fuit, venditio omni ex parte facta est, relique ad emptorem pertinet, illique aut perit, aut manet. Quod enim ipsam apud venditorem reliquerit, nihil obest perfectioni venditionis, cum illam iam per eiusmodi mensurationem sibi vindicavit. Et hæc traditio hoc loco non est tantum naturalis datio, vel de manu in manum translatio, sed civilis possessionis translatio, id est, ut & qui tradit domini animum deponat, & qui accipit sumat. Quod fit hoc casu per eam mensurationem, licet deinde emptor rem suam apud venditorem adhuc manere velit. Quando verò quidpiam venditur ad corpus, & non ad mensuram, aut sub alia conditione quapiam pendente, ut *hoc mancipium, hæc domus, hic ager, hoc vini dolium, hic aceruus tritici.* Eo ipso quod celebrata est venditio, perfecta quoque censetur, & periculum, sicut & commodum rei venditæ statim ad emptorem pertinet. Ita Molina, Gomes, Couarru. alique nuper laudati; habenturque in allata lege, *quod sepe 35. §. in iis. D. de contrah. emptio. leg. 1. & 2. D. de peric. & comm. rei vendite, & leg. 1. ac sequent. Cod. eod.* Cuius rei rationem malè ducit Sylu. *verb. emptio, quest. 2. dicto 4.* eo quod emptor iam dominus fuerit illius rei etiam ante traditionem; quam enim id falsum fuerit docebimus *libra 2.* Necessaria enim est ad eam translationem dominij aliqua traditio, quæ variis modis fit: causam igitur discriminis inter venditionem factam ad corpus & ad mensuram, quoad effectum de quo agimus, affert Molina *disp. 366. num. 11.* quod id ita iura constituerint summa sanè æquitate. Cum enim perfecta eiusmodi venditione ad corpus, venditor constituatur debitor dumtaxat rei alicuius determinatæ & singularis, ad eamque solam emptor ius acquisierit, iure meri-*

to voluerunt Sapientes ut totum illius rei commodum, aut damnum ad emptorem spectet, atque aded si vel melior, vel deterior res illa euadat, id cedat in beneficium, aut dispendium emptoris, non venditoris, qui illius debitor est. Obserua verò cum eodem Molina *disp. citata 366. n. 19.* venditionem tribus modis dici perfectam. Primò quia contractus ita celebratus est, ut ab eo nequeant recedere contrahentes. Secundò ut periculum rei emptæ pertineat ad emptorem. Tertio ut dominium etiam translatum sit, quæ est vltima perfectio & complementum venditionis: & non est semper necessarium ut rei periculum ad commodum ad emptorem pertineat. Hoc porò discrimen eorum quæ ad corpus, & quæ ad mensuram venduntur totum explicuit Caius in citata lege *Quod sepe 35. §. in iis. D. de contrah. empt.* quam idcirco referre placet. *In his quæ pondere, numero, mensurave consistunt, veluti frumento, vino, oleo, argento, modò ea seruantur, que in cæteris, ut simul atque de pretio conuenienter, videatur perfecta venditio: modò, ut etiam si de pretio conueniat, non tamen aliter videatur perfecta venditio, quam si ad mensuram, appensa, numeratave sint.* In quibus verbis vides duos venditionis modos harum rerum, quædam enim absolute venduntur, & eadem ratione quæ cætera quæ mensurabilia non sunt, quædam verò venduntur ad mensuram. In priori illo casu statim atque de pretio conuenienter est, perficitur venditio, non verò in posteriori; pendet enim à futura mensuratione, quam includit tanquam conditionem. Itaque donec res ad mensuram, appensa, numeratave fuerit, non censetur perfecta venditio. Pergit deinde Caius explicare quandomam res veneat tota, siue ad corpus vel ad mensuram, quod inferius excutiemus.

Alterum discrimen inter duplicem illam venditionem ad corpus, & ad mensuram, est quod in venditione ad corpus tota res, cuius est expressa aliqua quantitas, vendita, donata, aut legata censetur, etiam quoad incrementum, si quod deinde illi accesserit, aut si maior quantitas in ea reperitur, quam quæ fuerat expressa; tota tamen eiusmodi quantitas vendita reuera est. Neque potest venditor iure illud incrementum siue excessum maioris quantitatis sibi retinere, aut de eo in gratiam alterius quapiam ratione disponere. Quando autem venditio facta fuit ad mensuram, res tota non venditur, sed secundum quantitatem expressam dumtaxat. Quare si quid amplius reperitur, illud sibi seruare poterit venditor, deque ipso pro arbitrio disponere, quamvis emptor offerat pretium illius excessus & incrementi. Ita laudati nuper DD. magno consensu, & habetur *l. qui fundum 45. D. de euictionib.* vbi Alphen. ait, eum qui fundum quem dicebat esse centum iugerum, vendidit, teneri de euictione partis illius emptori, etiam si quod relinquatur, euicta illa parte sit ad huc centum iugerum. *Qui fundum tradiderat iugerum centum, & fines multò ampliores emptori demonstrauerat, si quid ex his finibus euinceretur, pro bonitate eius emptori præstandum ait, quamvis id quod relinqueretur centum iugera haberet.* Non potest autem venditor obligari ad præstandam emptori partem euictam, nisi quia illa simul cum reliquis vendita fuerat. Ratioque euidentis est, quia cum facta fuisset venditio ad corpus fundi illius, totus fundus erat venditus, ac pròinde venditor tenebatur de euictione cuiuscumque illius partis. Hæc verò non contingunt in venditione ad mensuram, quia singulæ mensuræ,

aut pondus, aut numerus exprimuntur, illæque dumtaxat venduntur centum amphoræ, modij centum, centum pondo, quinquaginta pecudes, qui numerus capitum, & mensuratum, ac pondo venditur, & non alius. Quare si plura reperiantur, manent venditori, si pauciora ab ipso sufficiens erant, ut mensuræ, & numerus atque pondus quæ expresse vendita fuerant, compleantur. Quod æquitas ipsa naturalis statim demonstrat.

6. Grauis porò difficultas existit, an quoties in venditione facta ad corpus, in qua res, ut diximus, tota venditur, non reperitur eadem quantitas expressa, quia vel maior vel minor est; mutandum sit pretium initio constitutum, augendum nimirum secundum excessum, qui reperitur, & minuendum secundum defectum. Certum quidem est quoties ea venditio non fit vnico pretio pro tota re quanta, sed distincto pro singulis mensuris, augendum esse pretium, si plures mensuræ reperiantur; aut detrahendum, si pauciores existant. Verbi gratia, vendo tibi prædium quod est centum iugerum tribus aureis pro quolibet iugere, quia tunc est venditio ad mensuram, & non ad corpus. Quod aperte dixit Caius in allata lege, *Quod sepe 35. §. in iis: vbi ait plurimum interesse, an omne vinum vel oleum, vel frumentum, vel argentum quamcumque esset, vno pretio venierit; an verò ut in singulas amphoras, in singulas metretas, in singulos modios, in singulas libras certum pretium diceretur. Nam in primo casu statim perficitur venditio, non in secundo, nisi post mensurationem, appensionem & numerationem, à quibus tanquam à conditione pendet, quia ista singula venduntur, & non tantum corpus: ideo cum singulis respondeat suum pretium, quot erunt res venditæ, tot erunt multiplicanda pretia. Sic enim definiuit Paul. *leg. qui fundum 40. §. qui agrum. D. de contrah. empt.* *Qui agrum vendebat, dixit, fundi iugera decem & octo esse, & quod eius ad mensuram erit, ad singula iugera certum pretium stipulatus erat: viginti iugera sunt, pro viginti deberi pecuniam respondit.* Tota itaque difficultas est de vera venditione ad corpus, in qua, ut dixi tota res venditur vnico pretio, non distinctis, quæ in singulas eius partes cadant, tunc enim esset, ut monui, venditio ad mensuram, vel tot venditiones, quot ibi sunt partes rei venditæ. Quando autem & tota res vendita est venditione ad corpus vnico pretio, & quantitas fuit expressa per modum demonstrationis, & non restrictionis; queritur, An teneatur emptor pretium augere si maior quantitas reperitur, quam fuerat expressa, aut si minor existat, minuire debeat pretium venditor. An verò quod ab initio constitutum fuit, seruandum. Ita enim affirmant Anton. Gomez *tom. 2. cap. 2. num. 16. & 32.* neque abest Rebell. *lib. 9. quest. 17. sect. 2.* quia quantitatis expressio in eo casu non restringit venditionem, sed rem venditam demonstrat. Falsa autem demonstratio non vitiat venditionem, donationem, aut legatum, *leg. demonstratio 17. D. de conditionib.* Totum itaque incrementum, aut decrementum, si quod sit, cedet emptori. Molina verò *disp. 367. ait minuendum, augendumve esse perpetuò pretium pro augmento, aut decremento quantitatis expressæ, quia alioquin vel emptor, vel venditor deciperetur. Neque enim emptor emisset, aut venditor vendidisset, si sciuisset aliquid deesse quantitatis expressæ, vel illam excedere. Quare expressio**

quantitatis non est demonstratio dumtaxat, sed modus rei, quod non satis aduerterunt plerique; & propter eum modum rem emit emptor, qui illam vel empturus non erat, vel non eo pretio. Quod idem dico de venditore, qui vel non vendidisset rem suam, vel non ea ratione. Quidam alij mediam viam insunt, & vbi incrementum, vel decrementum leuia sunt, negant mutandum esse pretium, secus si excessus, aut defectus ab expressa quantitate momenti alicuius existant, quia tunc contrahentes inuiti sine dubio existunt; in eo tamen casu fauent emptori potius quam venditori, qui rei suæ quantitatem scire debuit, & non illam temerariò exprimere, atque ita emptorem allicere simulque decipere.

Placet distinctio inter excessum & defectum hoc loco; propter excessum enim non debet augere pretium venditor, cum verò reperitur defectus ab expressa quantitate, tenerur in conscientia foro minuere pretium, ad idque in foro externo compelli poterit actione minoris. Ita Couarru. *qq. practico. cap. 3. num. 2.* vbi plures alios adducit Fachinæ *lib. 2. controu. cap. 21.* Ferdinand. à Castro *de iustit. disp. 5. punct. 21.* Neque tandem dissentit Rebell. Et prima quidem pars facile ostenditur. Cum enim venditor reuera voluerit rem illam, cuius quantitatem expressit, vendere, venditio neque intalida, neque rescindenda fuit eo quod seipsum deceperit in eiusmodi expressione, & multò minus si quantitatem nouerat, & sciens deceperit. Quia cum tota illa expressio facta fuerit ut emptorem efficacius incitaret ad emendum, quod & obtinuit, cur sua fraus illi patrocineretur, & cur damno erit ipsi decepto potiusquam decipienti illi enim dupliciter grauaretur, cum & inuitus rem illam emerit, & deinde pretium augere cogatur: facillime via fraudibus in commerciis aperiretur. Eaque est Celsi mens in *l. si venditor 38. D. de action. empt. Si venditor hominis dixit peculium eum habere decem, nec quemquam adempturum, etsi plus habet, totum præstet, nisi hoc actum est, ut dumtaxat decem præstaret, si minus est, præstet esse decem, & talem seruum esse, ut tantum peculij habeat.* Et Paul. *l. si duorum 42. D. eod.* *Si duorum fundorum venditor, separatim de modo cuiusque pronunciauerit, & ita vtrumque uno pretio tradiderit, & alteri aliquid desit, quamvis in altero exsuperet, forte si dixit unum centum iugera, alterum ducenta habere, non proderit ei, quod in altero ducenta & decem inueniantur, si in altero decem desint.* Laudatque in hanc rem Labeonem auctorem, qui duo clarissimi Iuriconsulti obligant venditorem præstare totum id quod expressit. Si igitur non præstet, pretium totum capere non poterit. Neque inæqualitas est in eo quod venditor defectum expressæ quantitatis præstare debeat, & emptor excessum sibi retinere iure possit, quia venditor sibi ipsi deceptionem debet imputare, & illa occultatione sicut & defectu in qualitate, venditionem corrumpit, & emptori fecit iniuriam. At verò emptor ea quantitate motus est ad emendum, proque illa pepigit, quod si maior reperitur, imprudentiæ suæ tribuat venditor, totum enim vendidit, cum ad corpus vendidit, & non ad mensuram, uti facile poterat.

Consentiant nihilominus omnes in donationibus, legatis, & aliis eiusmodi gratuitis, & non onerosis alienationibus, & dispositionibus, si donator aut testator falsò expresserit quantitatem rei donatæ, aut legatæ, non idcirco donationem vel legatum

tura vitari, aut mutandum esse: neque à donatore, aut testatore supplendum esse quod deerit, cum neque inde iniuriam patitur donatarius, & legatarius, qui ad illam rem nullum ius habet. Neque existimandum sit donatorem aut testatorem voluisse se obligare ad supplendum defectam quantitatis expressæ. Vide Rebell. *questione citata*.

8 Superest nihilominus quærendum qua ratione dignoscere possimus, vtrum expressio quantitatis facta fuerit, demonstrandi solum causâ, aut restringendi venditionem, aliâve alienationem; deinde quomodo dignoscemus an venditio facta fuerit ad corpus, aut ad mensuram. Et quidem quoad primam quæstionem sapienter respondet Molina *disp. 367. num. 3.* nunquam existimandum esse quantitatem exponi solius demonstrationis causâ, nisi certis coniecturis id constet, neque appareat emptorem inde incitatum esse ad emendum illo pretio quo emit, sed fuisse modum rei, quo inductus est ad eius emptionem emptor, quique ob causam adhibitus est. Quare cum quoties falsus est ille modus, fuerit in fraudem actus emptor à venditore, inde diiudicabitur, an rescindi possit venditio, & si perseveret, an augendum, minuendumve fuerit pretium pro defectu, vel excessu quantitatis expressæ.

9 Circa alteram verò controuersiam solent duæ tradi regulæ, quarum prima est. Quando venditio incipit à corpore, cuius deinde additur vel mensura, vel quantitas illius, venditio est ad corpus. *Vendo tibi meum prædium quod est centum iugerum. Dolium quod est decem amphorarum.* Neque interest vtrum prædij confinia expriman- tur ante aut post appositam quantitatem. Necesse etiam est vt vnico pretio vendatur tota illa quantitas, & non distinctis, quorum singula singulis partibus illius quantitatis respondeant. *Vendo tibi mille aureis nummis prædium meum quod est decem iugerum.*

Secunda regula: Venditio fit ad mensuram, quando incipitur à quantitate cui additur deinde res. Vt, *Vendo tibi triginta iugera mei agri, aut totidem modios tritici, amphoras vini, olei metretas, libras sacchari.* Neque tunc tota res censetur vendita, sed solum secundum quantitatem expressam, & mensuram, numerum, aut pondus assignatum. Quod idem contingit, quando venditio incipit quidem à corpore, sed sunt distincta pretia, pro singulis quantitatis expressæ partibus. *Vendo tibi meum prædium decem nummis in singula iugera. Vendo dolium vini singulis nummis in singulas amphoras.* Atque hæc gemina regula valet quoque in venditione rei accessoria. Nam si incipiatur à re accessoria, deinde quantitas, vnicumque pretium assignetur, & non distincta modo explicato, venditio fit ad corpus, & tota illa accessio vendita censetur. *Vendo tibi prædium meum Tusculanum cum doliis in eo existentibus, quæ sunt triginta.* Si enim plura reperiuntur, v. g. 36. omnia simul ea venditione vendita censentur. Quod si incipiatur à quantitate rei accessoria, venditio fiet ad mensuram. *Vendo tibi prædium Tusculanum cum octoginta doliis ibi existentibus.* Si enim plura dolia reperiuntur, venditoris erunt, qui ea tradere non tenebitur emptori, etiam iustum eorum pretium offerenti. Ita *leg. penult. §. si dolia. D. de actionib. empt.* Monet verò Molin. *disp. 367. num. 4.* non esse attendendam verborum collocationem aliquando transpositam & inuersam, sed sensum

quem efficiunt, & vtrum consonent primæ Regulæ, an secundæ. Inde enim an existat venditio ad corpus vel ad mensuram facile dignoscemus. Quod si propter eiusmodi collocationem sensus dubius existat, coniecturis agendum erit, ex quibus mentem contrahentium quantum licuerit, colligamus, & potius existimandum est, venditionem ad mensuram factam, quam ad corpus voluisse, maximè quando alioquin iniquum foret pretium, siue per excessum, siue per defectum.

CONSECTARIUM IV.

Casus singulares & Legum aliquot intellectus.

Varia venditionum formula. 1.

L. Iulianus. 13. §. 14. D. de action. empt. 2.

L. si in venditione 19. §. 1. D. de peric. & commod. rei vendita. 3.

Mensura conuenta inducit rationem conditionis. 4.

An vna mensura prohibita alia quoque mensura censeatur prohibita. 5.

Quomodo fiat mensura interuallorum 6.

EX doctrina hæcenus tradita plures singulares difficultates explicabis, quas idcirco ferè dumtaxat recenseo.

Primò dum venditor ait, *Vendo tibi dolium hoc, quod est amphorarum centum, vno nummo in singulas amphoras:* si plures reperiuntur, poterit illas emptor sibi velle, oblato pretio æquante illas amphoras. Si autem dicat, *Vendo tibi centum amphoras vini ex eo dolio:* non tenetur nisi centum dare venditor, quamuis plures in eo dolio reperiuntur; quia in priori casu vendidit totum dolium, in secundo vendidit centum dumtaxat amphoras. Ita Molina *disp. 367. n. 5.*

Secundò, *Vendo tibi fundum meum Tusculanum his finibus circumscriptum, qui est decem iugerum:* vel *Vendo tibi fundum Tusculanum decem iugerum, his finibus conscriptum.* Venditio est ad corpus, nec venditio, donatio, aut legatum sic expressa restringuntur ex apposita mensura: sed totum id quod intra limites præscriptos continetur, venditum est, licet decem iugerum mensuram excedat. Azor. 3. part. lib. 8. de empt. cap. 20. Couarru. cap. 3. §. 99. practicar. num. 2. plures alios adducens contra Gloss. in *leg. qui fundum. D. de emption. perperam* Iurisconsulti mentem interpretantem. Nihil quoque opus est fines fundi designari, licet enim omittantur, non variatur modus venditionis, quia fines non apponuntur, nisi vt constet de corpore, quare vbi de illo constabit, nihil eorum omnissio faciet ad naturam venditionis.

Tertiò, *Vendo tibi decem iugera fundi Semproniani his limitibus circumsepti.* Nihil venditur in hac formula præter decem iugera, licet plura reperiuntur. *Cap. per suas, de donationib.* Neque quidquam interest siue ante, siue post mensuram fundi limites designentur. Ratio est quia non venditur fundus, sed fundi pars secundum illam mensuram.

Ex his intelliges *L. Iulianus 13. §. si Titius 14. D. de*

Cap. VI. De mens. & pond. merc. A. IX. 185

de actionib. empt. Si Titius fundum in quo nonaginta iugera erant, vendiderit, & in lege emptoris dictum est, in fundo centum esse iugera, & antequam modus manifestetur decem iugera alluione adcreuerint: placet mihi Neratij sententia, existimantis, vt si quidem sciens vendidit, ex empto actio competat aduersus eum, quamuis decem iugera adcreuerint: quia dolo fecit, nec dolum purgatur. Si verò ignorans vendidit, ex empto actionem non competere. In hoc Vlpiani exemplo volunt Nobilissimi DD. venditionem illius fundi factam fuisse ad mensuram, certo pretio pro qualibet mensura conuento, & idcirco, quidquid post venditionem fundo per alluionem, aliâve ratione adcreuerit, venditoris esse, non emptoris. Sed præterquam quod nihil est vnde colligatur, ex Vlpiani verbis venditionem illam fuisse ad mensuram, sapienter obiicit Couarru. *c. 3. citato. n. 9. ex l. fundum 7. D. de action. empt.* vbi mendacium venditoris quod nullo incommodo afficit emptorem, nocet etiam venditori, neque venditionem efficit vberiorum, aut ampliorum. Igitur si in dicto. *§. si Titius*, periculum & commodum ad venditorem pertinebat, iugera illa, quæ ante mensuram adcreuerunt fundo, ipsius venditoris essent, etiam si per mendacium, sciens fundum non habere centum iugera, dixisset eadem habere: siquidem nullum damnum ex hoc mendacio contingit emptori, cui centum iugera integra tempore mensuræ traduntur, & tamen in *d. §. si Titius*, contrarium affirmatur. Quare alij quibus consentit Couarru. verius existimant in eo casu venditionem factam fuisse ad corpus, & à venditore dictum fuisse certum fundi modum iuxta quem oporteat conuentionem factam seruare. Quod autem per alluionem adcreuit, emptoris fit, quia ad ipsum periculum & commodum rei vendita spectat. Deinde illud incrementum prodest venditori fortassis ad purgandam culpam, non autem ad excusationem doli quem admittit. Et sanè in toto illo *§.* dicitur tantum certum fundum, qui dicebatur habere centum iugera, venditum fuisse; non dicitur autem distributum fuisse pro quolibet iugere, quod tamen necesse foret ad venditionem ad mensuram. Actio autem quanti minoris non obtinet, quia emptor habet per alluionem ea iugera, quæ eodem pretio emisisset.

3 Vlpian. in *l. si in venditione 10. §. 1. D. de peric. & commod. rei vendita*, hæc habet ex Scæuola. *Fundus nomine emptor agere non potest, cum priusquam mensura fieret, inundatione aquarum aut crismate, aliove quo casu pars fundi interierit.* Bartol. existimat hic agi de venditione ad mensuram, quam negat esse perfectam, siue in mobilibus, siue in immobilibus antequam fiat mensuratio; additque venditorem tene-ri, licet per alluionem pars fundi interierit post venditionem, si venditio non fuit facta ad mensuram, sed ad corpus; quod reicit Couarru. *c. cit. n. 10.* quia certo iure constat ex superiori consectario, quoties venditio facta fuit ad mensuram, periculum post eam contingere esse emptoris. At verò est venditoris, si mensuratio nondum facta fuerit, quia nõdum perfecta erat venditio, quando pars illa fundi peritit alluione in casu proposito. Quare non poterit emptor agere aduersus venditorem ad esse, sed solum ad restitutionem pretij pro ea parte quæ peritit. Non improbat Couarru. quod placuerat Fulgoso, quem adducit, venditionem in eo casu fuisse ad corpus, licet venditor dixisset modum fundi esse centum iugerum: tenetur autem venditor verum efficere modum fundi, quem dixit, & quantitatem illam certam reddere, ac emptori præstare, *l. in em-*

R. P. Gibal. De Negotiat.

prion. D. de action. empt. nisi pars quæ deficit, perierit absque eius culpa, tunc enim nequidem ad restitutionem pretij pro parte percipita tenetur; quia ea peritit periculo emptoris, quandoquidem perfecta iam erat venditio, vt nuper monuimus.

Mensura conuenta fieri in venditione, solutione, & alio quolibet contractu, quamdiu non fit, pendet contractus quasi sub conditione, inquit Bartol. *consil. 121. in princip. lib. 1. & Alexand. consil. 176. lib. 6.* qui ait *lib. 5. consil. 59. n. 7.* mensuram expressam tot iugerum excludere maiorem numerum, maximè quando plures mensuræ exprimentur, quia tunc causâ dispositionis, & non solius demonstrationis ponuntur. Quod verius est quando additur, *Quod ultra non comprehendatur*, inquit, *v. g. 56. bubalca in distis 200. bubalcis*; tunc enim limitatio est. Quare *petra terra quæ est ultra numerum mensura expressæ, non potest includi in inuestitura concessa tot tornaturarum*, quando illa superabundaret, maximè si is qui concedit, confirmat bonis concessis. Quæ verba diligenter aduertenda sunt pro fundis beneficiariis, quoties easim illorum mensura exprimitur, portio fundi quæ iuperat quantitatem fundi expressam, beneficiaria non est: Quare neque vt beneficium extorqueri poterit quasi concessa, neque qui illam prius possidebat, tanquam beneficium vnâ cum reliquo fundo sibi collatum agnoscere, atque non nisi fiduciario iure deinceps possidere tenetur.

Quæritur verò, an vna mensura prohibita, aliæ quoque prohibeantur. Ita existimat Bald. *consil. 196. lib. 2.* Quare statutum vtendi certis minoribus mensuris dum minutatim venditur, & soluendi certum veltigal, siue, vt loquitur Bald. *Datum*, violatur, si quis dum minutatim venditur, vendat ad aliam mensuram, & non soluit datum. Neque vitabit pœnam, quia vna mensura prohibita, aliæ quoque prohibentur. Negat tamen Bart. *lib. 2. consil. 12.* quia si quis vendat vinum ad salmas & barrillis, faciendo pretium ad rationem salma & barrillis, licet emptor miserit ad recipiendum in flaskis; non incurret pœnam, quia in eo casu mensuræ maiores non sunt prohibita, licet reducantur ad minores, aliudque est mensura, aliud mensuratio, & vinum venditum est ad maiorem mensuram, licet deinde cum eo vitetur, minoribus mensuris metiamur, vt sextariis, aut etiam cyathis. Malcard. *litt. M. consil. 202.* præfert opinionem Baldi, vbi timetur ne fiat fraus legi. Mihi non videntur isti DD. dissentire; nam in casu Bartoli, non venditur vinum in mensura prohibita; venditur enim simul totum dolium eontinens tot amphoras, tot sextarios, tot cyathos: quando deinde hauritur è dolio, licet sextariis, aut alia quapiam minore mensura excipiat, nihil omnino facit ad venditionem, & reuerà ad maiorem mensuram venditum fuit, licet deinde mensuretur minoribus mensuris. Baldus verò loquitur de venditione quæ fit ad mensuram similem prohibita, & quæ illud ipsum quod prohibet, efficit. Tunc enim vtraque illa mensura debuit prohiberi, alioquin facile illuderetur legi.

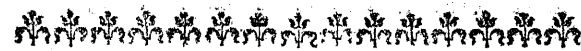
Quæritur deinde an mensuratio interuallorum in fundis v. g. & itineribus, aut locorum aliis differentis, fieri debeat per lineas rectas, aut obliquas aliquando. V. g. citatur aliquis vt sistat se Iudici vel Principi intra certum aliquod tempus, quod definitur pro ratione itineris ac viæ, quæ illi conficienda est, & breuior est, si recta sit, & si à locis quibusdam frequentibus diuertat: prohibetur ne excitetur molestinum intra centum perticas, quæ si

recta linea mensurentur, & non per obliquam, quam cursus fluminis describit, multo minus distabunt: prohibetur ne constituentur Officiales Gabellarum nisi ad decem millaria.

Respondeo primò, quoties agitur de dietis, siue etiam diebus alicui ad se in quopiam loco sistendum concessis, non esse admetiendam iter recta linea, sed communi & usuali per frequentia oppida, quam insistere solent vulgò qui inter illa loca commeant, neque tenetur, qui euocatur ab illa via communi & frequenti diuertere, & aliam quamuis breuiorem, licet securam, & aequè commodam insistere. Quare via communi, paulò licet longiori, admetiendum erit tempus concessum ad iter. Ita Alexand. consil. 22. in lib. 4. ubi ait mensuram non fieri per aërem, sed per terram, & per vias frequentatas, adducitque eos in fin. D. de solutionib. & si interiecta sint stagna atq; paludes, aut montes, aliave impedimenta, quæ viam illam communem longiorem reddunt, illa attendenda erunt. Non appareret enim vnde oriatur obligatio deferendi viam frequentem & Regiam, seclandique compendia.

Secundò, quando agitur dumtaxat de interuallo locorum & mensura veluti Mathematica, & Geographica, vt sciatur quantum vnus distet ab alio, quæ sit longitudo, aut latitudo, illa fit per aërem, vt loquuntur, siue per terram recto tramite, omnia computando.

Tertiò in aliis casibus, tum vsus communis, tum mès & finis de mensuris conuenientium, aut quidpiam ita uentium attendenda est, vt de molendino intra centum perticas excitando. Nam fluiuis licet obliquus attendendus erit, non linea recta, sic enim minus sese impediunt, & aqua vnus non exiabit in alium, quæ fuit ratio prohibitionis. De hoc tamen casu vide eundem Alex. rot. consil. 32. lib. 4. Millaria quoque secundum communem viam accipienda erunt in Officialibus; certis quibusdam interuallis constituendis.

CAPVT VII.

De inuectione & euectione mercium.

ARTICVLVS I. De interdicti commeatibus mercibus.

II. De legibus mercium euectionem, aut inuectionem prohibentibus.

III. Consectariæ questiones.

IV. De Vectoribus.

Mercatores domiciliũ Romæ habuisse, interdum tamen exportandarũ vel importandarum mercium causã in prouincias ad aliquod tempus excurrere monuimus iam pridem cap. 3. ut... quod tempus vt longissimum definit esse annum l. 4. de pœnu legat. De ea igitur importatione exportationeue mercium nobis agendum est, & sanè negotiatio consistere absque illa non potest. Neque vtilitates & diuitiæ, quas in ciuitates inuehant commercia, comparari possunt aliter, quam transehendis, inuehendisque mercibus; sic enim & quod alicubi deest, adducitur, & quod abundat aliis communicatur.

ARTICVLVS I.

De variis interdicti commeatibus mercibus.

Quarum mercium sint interdicta commercia. 1.

Noxiarum rerum commercium interdictum. 2. 3.

Aliquarum mercium inuectio prohibita. 4.

Exportatio quarundam mercium prohibita. 5. 6. 7.

Res Principi seruata non sunt in communi commercio. 8. 10.

De purpura commercio. 8.

De serici commercio. 9.

Quamuis omnes gentes commercia tanquam Reipublicæ conseruandæ necessaria perpetuò coluerint, non tamen cuiuscumque rei, aut mercis commeatum, hoc est inuectionem, euectionemve permiserunt, sed plurima aut ad se importari, aut extra fines suos exportari prohibuerunt, prout rationes Reipublicæ postulabant, hodieque pluribus in Regnis sunt eiusmodi leges aliquæ, quibus interdictum commeatibus mercium: quæ si contra eiusmodi interdictionem inuehantur, euehanturve, Principi vel Fisco committuntur. Nos appellamus Marchandises de contrebade, veritæ inuectionis aut euectionis merces: de quibus hoc in vniuersum statui potest: Merces omnes quarũ vnus prohibitus est, vetiti etiam commercij esse, si enim ipsarum prohibeatur vsus, aduectio quoque prohibenda fuit, tum ne daretur occasio earum vsui, tum quia inutiliter & magno damno adueherentur. Exportatio verò extra fines Imperij aut Prouincie, mercium & rerum illarum vetatur, quibus indiget Prouincia, neque illis carere sine magno suo incommodo potest. Vt verò singillatim de his agamus.

Obserua tria esse genera rerum illiciti commercij, & interdicti commeatibus. Primum est earum rerum quæ vix vsui esse possunt absque damno, & quarum idcirco commercium atque adeo inuectio prohibetur. Secundum genus est earum rerum, quas propter bonam communem totius Reipublicæ non licet aut in eam inuehere, aut ab illa exportare. Tertium denique est earum quarum commercium ipsi soli Principi præcipuo quodam iure attributum est.

In primo illo genere numero in prius venena, quibus vis nocendi adempta non fuerit: ita Caius l. quod saepe 35. §. veneni. D. de contrab. emptio. rationem reddit, quia nec societas, nec mandatum flagitiosæ rei villas vires habet, quia nempe non obligant, & dissoluenda sunt. Addit autem Caius se loqui dumtaxat de his quæ nullo modo adiectione alterius materia vsu nobis esse possunt. De his verò quæ mixta aliis materiis, adeo nocendi naturam deponunt, vix ex his antidota, & alia quedam salubria medicamenta conficiantur, aliud dici potest. Qua de causa monet idem Caius in l. 236. D. de verb. signific. Qui venenum dicit, adiectione debet, vitrum malum, aut bonum: Nam & medicamenta venena sunt: quia eo nomine

nomine omne continetur, quod adhibitur, naturam eius cui adhibetur esset, mutat, sicut id quod nos venenum appellamus Græci φάρμακον dicunt: apud illos quoque, iam medicamenta, quæ nocent hoc nomine continentur, unde adiectione alterius, nomine distinctio fit. Admonet nos apud eos summus Poëtarum Homerus. Nam sic ait.

Φάρμακα πολλὰ μὲν ἔσθλα μεμυγμένα, πολλὰ δὲ λυγρὰ.

Venena multa quidem bona, multa autem mala.

Idecirco Marcian. in l. 3. §. 2. D. ad l. Cornel. de sicariis, ait veneni nomen medium esse, quia tam id quod ad sanandum, quàm id quod ad occidendum paratum est, continet. Qua de causa lex Cornelia de sicariis & veneficis cap. 5. sic habet. Qui venenum necandi hominis causâ fecerit, vel vendiderit, vel habuerit, punitur, capite scilicet. Agit de veneno necandi hominis causâ, quod venenum malum est, cum sit & quoddam aliud non malum. Nominum media interpretatur Agell. lib. 12. cap. 9. communia & ancipitia, vt significare & capessere possunt duas inter sese res contrarias, vt tempestas, valetudo, facinus, dolus, gratia, industria, periculum etiam, & venenum, & contagium. De veneno quoque idem monuit Synops. Basilic. lib. 2. tit. 2. cap. 236. τὸν μέγαν ἐστὶ τὸ ὄνομα τῶ φαρμάκου, καὶ δὲ τὸ προσέδωξ, καὶ λὸν ἢ κικόν. Cum igitur omnia fere venena, de posita nocendi vi, vilia esse possint, & vendi & inuehi poterunt tanquam medium indifferens, vt de veneno amatorio de iuuante conceptionem dicitur in cit. leg. 3. D. de sicariis, & nos etiam lib. singulari de irregularitate cap. 4. quæst. 2. consecrar. 5. Quando nam verò res ex se indifferentes & mediæ, quæ malo vsui esse possunt, & ignotus est animus ementis, vendi possunt, diximus spece de vsuris & commercis lib. 1. cap. 1. art. 1. Itaque omnia venena non sunt interdictæ inuectionibus, quandoquidem vim noxiam deponere possunt, immò esse salutaria, vt apparet in stibio, quod antimonium nominant.

Ad hoc primum caput interdicti commercij quarundam rerum propter illius turpitudinem aut damnum quod inde timetur aliis priuatis, refero venditionem seruorum criminolorum, & fugitiuorum. Nam criminolos, ne ad pugnandum quidem cum bestiis vendere licuit, l. Domini 42. D. de contrab. emptio. Est enim nimis inhumana illa, feræque adiectio; turpis autem conditio, vel modus non debet adieci venditioni. Serui autem qui in fuga sunt, vendi nequeunt, vnde illa nata apud Caium quæstio in l. quod saepe 35. §. si quis. D. de contrab. emptio. An si quis amico peregrinè eunti mandauerit, vt fugitiuum suum quærat, & si inuenierit, vendat, peccet contra Senatufconsultum, quod nempe illam venditionem prohibet. Respondetque non peccare, quia ipse non vendidit, neque amicum eius peccare, qui præsentem & iam à fuga retractum vendit: ipse denique emptor qui præsentem emit, rectè intelligitur negotium gerere: Illud porò Senatufconsultum cuius meminit Caius, glossa ait fuisse Libonianum, quod anno v. c. 880. Libone Consule sub Adriano latum existimauit Hotmann. Alij referunt ad an. vr. bis 768. Lucio Scribonio Consule, Principe Claudio Tiberio, à quo fuerit Claudianum appellatum; Libonianum à Libone Consule, illud iussu Principis ad Senatuf referent. Solebant enim edicta à Principe ad Senatuf mitti, vt eius decreto approbarentur, vt ostendit P. Faber lib. 1. semestr. cap. ultimo. A Claudio tamè Nerone perfectum edictum

de quo agimus, existimauit Cuiac. ad rabric. de falsis. Non extat tamen vllibi hoc SC. Libonianum, sed siue illud, siue aliud quodpiam fuerit, certum est legem Fabiã, aut Fauiam, vel Flauiam, vt aliqui volunt, prohibuisse serui fugitiui emptio-nem. Eius verba referuntur l. 6. & 7. U. de plagiaris. Vlpian. autem l. 7. D. eod. negat illam legem pertinere ad eos, qui cum absentes seruos haberent, eos vendiderunt; aliud est enim abesse, aliud in fuga esse. Qui fugitiuum vendit, plagij tenetur, qui à suo domino absentem, non tenetur. Vid. l. in fuga 6. C. de plagiaris.

Ad easdem fraudes vitandas non licebat res litigiosas vendere, quamuis enim eiu. modi venditio per se & ex natura sua, atque iplo iure valeret, per exceptionem tamen iure prætorio non valebat, l. 17. & l. 18. D. de rei vindic. & l. 1. D. de litigios. Quod si vterque iuribus, fisco in rei estimationem tenetur, l. 1. D. de iure fisco. 2. D. de litigios. si autem emptor ignorauit, venditor tenetur fisco tantum in simplum, emptori autem in simplum & tertiam partem pretij, l. vltim. C. de litigios.

Alterum genus rerum interdicti commeatibus, est earum quarum commercium propter bonam communem totius Reipublicæ vitium est; quare illas vel in ciuitatem & regionem inuehere, vel ab illa extrahere minimè licet.

Atque in primis aliquæ spectant ad libertatem & ingenuitatem ciuium tuendam, qua de causa liberi hominis commercium in ead. citum est. Qua de quæstione fufius disputauimus nuper hoc eod. lib. cap. 4. art. 3. consecrar. 2. & de mancipiorum quoque negotiatione consecrar. 3. & denique de eunuchis consecrar. 10. illos enim si Romanæ gentis esset, siue in solo Romano, siue Barbarico factos, ad alicuius dominium transferri prohibuerat Constantia: grauiissima pœna interminata, ipsi etiam Tabellioni, qui emptio-nis instrumentum confecerit, & illi qui octauam vel quidpiam aliud vectigalis nomine acceperat. Eunuchos autem Barbaros extra Romanam ditionem factos in commercium & negotiationem venire permittebat l. 2. C. de eunuchis, de qua fufius diximus consecrar. 10. citato. Voluit enim sapientissimus Imperator has hominum spurcicias ab orbe Romano auertere.

Secundò prohibentur quædam exotica ad mimos & superfluos cultus vitandos, luxumque à Republica reiciendum, importari, vt pluribus Regum nostrorum sanctionibus panni argenti, auroque intexti, aliæque eiusmodi, quamquam non diu vigeat eiusmodi legum obseruatio, omnia siquidem effrenis, & immoderata cupiditas repagula perrumpit.

Tertiò quædam externæ merces inuehi vetantur, vt domesticæ, distrahantur; qua de causa Francisc. 1. 12. Ianuar. an. 1538. insitens vestigiis Caroli VIII. & Ludouici XII. prohibuit sic panni Castellani, Catalaunenses, Perpinianenses in Occitaniam conterminam importentur, vt proprij panni facilius distrahi possint. Similia alibi statuta memorat Stracch. part. 4. de mercat. 1. 9. vt Tergestinum, ne quis vinum inferat in ciuitatem post festum Omnium Sanctorum.

Quartò ne quæ ciuitati aut exercitui à Principe sunt destinata distrahantur. Quare frumentum publici Canonis, siue annonæ popularis, id est, panes ciuiles, quos Princeps Pop. R. largiebatur, frumentum atque obsonia, quibus exercitum alebat, distrahi in publicis littoribus, vt fiebat, Valentin. & Theodof. AA. prohibuerunt sancta nobilitatibus

bus omnium bonorum proscriptio, ignobilioribus vero & vilioribus personis, capitali poena, l. 3. & 4. C. queres ven. possint: vt in publicam fraudem commercia contracta damnarent, & ne munus Principii in praedam lucrumq; verteretur.

Quintò rerum quarundam negotiatio etiam intra ipsius Prouinciæ ac Ditionis terminos fieri vetatur, vt annonæ prouideatur. Meminit Straccha 4. part. cit. cuiusdam decreti, ne quis vendendi negotiandive causâ frumentum emere audeat, vt nempe occurratur penuriæ, quæ inde aliquando nascitur, quòd aliqui frumentum vndique sibi colligant, vt deinde quo liberit pretio distrahant. Decretum verò eiusmodi validum esse & æquum ostendit Straccha, posseque iure suo annonæ præfectos ita tuere, qualiter, quo ordine, quantumve frumenti vendi possit, quolibet die vel mense. Vide Corf. in singul. suis, verb. frumentum. Legem quoque municipalem vetantem quemquam frumentum in foro coemere, nisi victus causâ, affert & probat idem Straccha num. 35.

Sextò denique ad ornatum ciuitatis seruandum quorundam commercium prohibitum fuit, qua de causa Alexand. August. in l. 2. C. de edificiis priuatis, testatur negotiandi causâ, adificia demoliri, & marmora detrudere, edito diui Vespasiani & SC. veniunt esse. Hoc SC. contius putat factum fuisse anno 5. Imperij Adriani, Aniola & Panfa Consulibus, ex l. 4. §. 1. D. de legat. 1. Cuiacius verò lib. 5. obseru. cap. 26. existimat aliud fuisse edictum, aliud, quod edictum Adriani subsecutum sit. Mauult tamen errorem esse in nomine Imperatoris, eo magis quòd huius legis sententia Adriano tribuatur ab Spartiano. Huius SC. rationem affert Alexand. Ne integris adificiis depositis, publicus deformeretur aspectus. Quam causam distinctius explicat, & priora in hanc rem edicta interpretatur Constantin. l. 6. C. eod. Si quis post hanc legem ciuitate spoliata, ornatum, hoc est marmora, non columnas ad rura transfulerit, priuetur ea possessione, quam ita ornauerit. Si quis autem ex alia in aliam ciuitatem labentium parietum marmora, vel columnas de propriis domibus in proprias transferre voluerit, quoniam vtrouique hoc esse publicum decus est, licenter hoc faciat. Data similiter facultate etiam de possessione ornatum huiusmodi ad possessionem aliam transferendi, quamuis per viros, vel etiam per mediam ciuitatem ea transferri necesse sit, ita vt ea solummodo qua illata fuerint ciuitatibus, exportentur. Ex qua constitutione, quam integram referre placuit, vt antiquos mores facilius intelligeremus, liquet non licuisse quidem adificium totum, aut partem eius demoliri, materiæ in eandem vel aliam urbem transferendæ causâ; non tamen vetitum fuisse quædam, veluti ornatus quosdam adificiorum, hoc est marmora, columnas, statuas ex domo nostra transferre in aliam domum æquè nostram, in l. cetera 40. §. item quar. 3. D. de legat. 1. non tantum intra urbem eandem, sed etiam ex vna vrbe in aliam urbem, velut ex rure & villa nostra in rus aliud, villamque nostram, quod manifestò permittit hæc constitutio Constantini; cui tamen aduersatur constitutio Iuliani in l. 7. C. eod. Vetat enim ex alia vel eadem prouincia columnas, statuâque auferi vel moueri. Hanc antinomiam plurimi conciliare conati sunt, vt videbis apud Cuiac. lib. 19. obseruat. cap. 19. quidam enim volunt constitutione Constantini permitti dumtaxat translationem ornatus parietum labentium. Verum licet illud exemplum referatur in ea lege, aliæ tamen causæ, quæ ad similem

translationem impellere possunt, non excluduntur, maximè si vbique maneat publicum decus, quod vnum spectant omnes istæ leges. Alij dicunt prohiberi dumtaxat translationem pro mercimoniis, non ornandorum aliorum adificiorum causâ. Verum lex prohibet columnas & statuas auferi & moueri: auferuntur autem quæ detrudentur, vt ex vno adificio in aliud transferantur, mouentur autem quæ eruntur ex officinis. Quis verò dicat prohiberi ne quas emi à fabro vel sculptore columnas aut statuas, loco moueam. Itaque Cuiac. ait in primis hanc Iuliani constitutionem non referri integram in l. 7. cit. quod probat ex l. 1. C. Theodos. de indulgent. debitor. Et l. 2. C. Theodos. de itinere muniendo. Et denique l. 15. C. Theodos. de cursu publico In quibus omnibus locis alia capita huius Iulianæ constitutionis referuntur. Eandem enim in omnibus illis locis constitutionem adduci patet ex eadem & constanti inscriptione ad Anticianum vicarium Africae. Vnde etiam emendabis inscriptionem legis septimæ quam versamus, quæ habet ad Visianum. Porro illa leg. 15. de cursu publico, prohibet Iulianus ne ad transferenda marmora priuatorum in ciuitates, vehicula aut iumenta prouincialium ad canalium commoueantur, ne otiosis adium cultibus, prouincialium patrimonia, fortunæque lacerentur. Canalem appellat viam publicam, quod alijs obseruasse me memini. Synod. Sardic. in suis capitulis h. uasalia. Apulei. lib. 6. Iam canale directè è pergis ad ipsam Orci Regiam, Et lib. 9. Propellor ad incurua spacia flexuosæ canalis. Permittit igitur Iulianus priuatis transferre marmora, & prohibet dumtaxat ne publicis prouincialium vehiculis eiusmodi translatio fiat. Nominè porro marmorum non rudem tantum & infectam materiã intellexisse Iulianum, sed columnas, statuas, aliaque marmorea opera ad adium ornatum, nemo opinor dubitabit. Cum itaque in l. 7. Cod. de adificiis priuatis, vetat moueri & auferi marmora, non aduersatur constitutioni Constantini, qui aliquam translationem permittebat: sed modum dumtaxat illius translationis præscribit, ne fiat inuentis & vehiculis publicis. Non possum non probare eruditissimi viri interpretationem, suspicarer tamen Iuliani constitutionem plura complexam esse capita, quorum vnum erat de priuatorum adificiorum ornatus, ad quæ transferri posse marmora permittebat Constantinus, quod etiam concedit Iulianus, cum vetet tantum adhiberi ad eam translationem vehicula publica, quod potentiores quidem obtinebant à Proconsulibus. Neque distinguit Iulianus an ea marmora essent ab alijs antiquis adificiis ablata, aut recens elaborata, sed dumtaxat negat illi translationi vehicula publica. Aliud caput eiusdem constitutionis erat de adificiis publicis. Cum enim piissimus Constantinus sacra templa vero Numini adificasset, tum Romæ, tum Constantinopoli, tum alibi ex sanorum ruinis, quorum columnas, aliaque ornamenta in sacras ædes transtulerat, cuius piissimi Imperatoris exemplo pluribus in locis idem factitatum erat: Iulianus qui Ethnicismum instaurare, & sana Deorum restituere tentabat, prohibuit ne aut illa disicerentur, aut eorum ornamenta aliò auherentur. Itaque illo capite suæ sanctionis, quod refertur in cit. leg. 7. columnas, & statuas cuiuscumque materiæ auferre aut mouere, etiam ex alia prouincia in aliam, seuerè prohibuit, & si quæ foret Constantini, aliorumve Imperatorum contraria lex, abrogauit.

Hæ

Hæ omnes causæ quæ inuentionem rerum & mercium quarundam in ciuitates aut prouincias verabant, similibus exportationem impedire solebant. Primò enim vitandæ inopiæ & annonæ causâ prohibetur exportatio frugum domesticarum. Non licebat Athenis tæ vinum aliò importare. Fuitque celebris illa lex, Athenis aliò fœcus ne exportaret. Αθηναίων μὴ ἐξάγειν ἄλλο σὲ πὲ σὺ κα. Tullique Solon, vt legebatur in primo eius. Axone. Meminereque Plutarch. in eius vita: Oleum Athenis exportato, ceteros prouentus non item: qui exportat eum Archondiris deuoneto, aut centum drachmis multato. Neque tam licebat cuius alio importare oleum, sed ei tantum qui Panatheuæa vicisset, ille enim oleum quod præmij vice accepisset alio impunè portari curabat. Quod obseruauit Græcus interpres Pindar. ad Od. 10. Nemeor: vbi de oleæ fructu, id est oliuo testâ incluso loquitur. Eodem quoque pertinet illa alia Atheniensium eorumdem lex, ne quis Atheniensis mercator, aut nauclerus aliò quam Athenas frumentum importet ἀλλοθίην σιταροχρήσει ἢ Ἀθηνῶν. Alioquin iudicabatur & puniebatur. Meminit eiusmodi legis Demosthenes in Timocrate. Actio adueritius eiusmodi nauclerum quæ sit dicebatur apud Polluc. lib. 8. Qui verò quæ sit scribebat, & nomen naucleri siue mercatoris violatæ legis deferebat, damnato nauclero bonorum indicatorum semifsem ex lege accipiebat: cetera Naucleri, siue mercatoris bona in ararium publicum inferebantur, præter grauem aliam poenam quæ ipsi ab Archonte inferebatur, & fortassis capitis; quantum ex Demosthene de Theocrine licet colligere: vnde quoque habebis eam legem non tantum ciuibus Atheniensibus, sed & inquilinis scriptam esse. Vt autem sine periculo frumentum mercatores ex Helleponto Athenas importarent, habebant nouem naues ad Hellepontum, quæ onerarijs præsidio essent aduersus hostes & piratas, & præterea in præmij erant eiusmodi mercatores aut naucleri, belli immunes καὶ τὸν ἐισαγορῶν. Quod notauit ex Euphronio Græcus Aristophanis interpres in Plutum. Neque tamen totum frumentum Athenas importabant, sed duos tantum trientes; trientem autem qui supererat in Piræum. Qui falsò mercatorem aut nauclerum detulerat, accusaueratve, abducebatur, & in illum animaduertebatur. Lege quoque cautum erat, ne coemertant, qui in vrbe erant, frumenti plus quinqueingenta phormis, πλεῖον σίτον πενήντα φαρμῶν ὀνομάζει. Quænam autem mensura esset phormis, non liquet; eandem cum cophino, aut non multum distantem suspicantur aliqui. Sic enim ex Herodoto referunt Grammatici φαρμὴ πλεῖον ἢ κόφινος. Quid porro cophinus cap. superiori diximus. Qui secus fecisset morte mulctabatur. Quare non modo erant σιτοπόλαι, sed illis præerant σιτοφύλακες numero quindecim, nempe in Piræo quinque, decem in vrbe, qui si muneri suo deessent, capite luebant, quæ omnia ex Lyfia colliges, ονατ. κατὰ σιτοπόλων. Denique erant μετρονόμοι, qui ne falsò mensurarum modo vterentur, prouidebant. Neque dumtaxat rei annonariæ his legibus de frumento sibi consulebant Athenienses, sed etiam alijs haud dissimilibus, patriæ tuitioni & Imperij Maiestati. Nam erat illa alia apud ipsos lex percelebris: Μὴ ἐξάγειν ἐὸ λα καὶ πίτταν, ligna & picem ne exportaret. Vide Græcum Scholiasten in Aristophani. Equitibus: vt nempe haberent vnde naues onerarias & frumentarias, atque etiam bellicas adificarent. Nam

Senatus quingentorum debebat quotannis ποικίλῃς πρεΐεως καυὰς. Hac eadem ratione impediabant ne hostes numerum nauium sibi comparare possent; ipsique partum maris Imperium tuerentur, quandoquidem Græcorum, hoc est Atheniensium, & Lacedæmoniorum Imperium erat θαλάσσιος ἐπικρασία. Sapienter igitur vetuerant exportare Athenis πᾶσαν τὴν ναυπηγῆσιμον ὕλην, omnem nauium fabricandatum materiã, vt sunt abies, piceus, picca, cupressus, platanus; huius siquidem materiæ non fuit magna copia in Atheniensium agro.

Altera ratio interdicens rerum quarundam exportationem, eaque constans apud omnes fuit, quam modo referebamus, ne nostros hostes inuenimus. Quare Barbaris & Imperij Romani hostibus nefas fuit arma deferre. Immo ne induciarum quidem tempore, aut venientibus in Imperium quocumque prætextu, etiam legationis, loricas, arcus, sagittas, scuta, spathas, gladios, aliaque eiusmodi vendere, aut aliquid ferri facti, vel infecti, sub poena capitis & bonorum omnium additione, ex Constitutione Martiani l. 2. C. quæ res exportari non debent. Rationem reddit: Perniciozum namque Romano Imperio, & præditiiani proximum est, Barbaros, quos indigere conuenit, telis eos, vt validiores reddantur, insituere. Atque vt omnis occasio viciandæ legis tolleretur non licebat priuatis arma facere, vendere, vel transferre; sed solis Fabricensibus, de quibus habetur lib. 11. Cod. Titulus. & Nouella Iustiniani 85. eorum erat schola & militia certa, iique soli in publicis fabricis arma bellica fabricabant, vnde dicebantur ὀπλοποιοί, suberant Magistro officiorum. Priuatis verò nequidem licuit ferrariam habere, l. vltima, §. magnus, D. de public. neque arma emere, alioquin illis auferebantur non reddito pretio. Vbi verò Fabricenses noua arma fabricabant, ea in publico atmentario reponebant. Armorem porro appellatione comprehendit Iustiniani sua illa Nouella, arcus, sagittas, cantos, lanceas, scuta, cassides, spathas, gladios, quos quia femori accinguntur παραμυρία vocant. Vnde Cedren. τῶ παραμυρίῳ, τὴν κρηλὸν αὐτῶ ἐξέτεμε. Vetus Interpres, vt & Vegetius lib. 2. semipathas dixit, sicut & semifecias Tullius lib. 3. de legibus. Runis & semifecias, quas ipse se proiecisse in forum dixit. Ita enim legit & emendat Cuiac. in Nou. 85. lectionem veterem emittit. Est enim Runa teli genus latiore habens cuspidem. Runatus, runa armatus. Ennius, Runata recedis. Addit Iustinian. ξάβας, quas loricas interpretantur. Vide Suidam verb. γαβαρέων: nominat & Ἰβήνας missilia, hoc est venabulorum genera. Ennius Sibinas Apolon. 2. Argon. σιγήνοιο; vnde σιγήνοιο gens Scythiar. Paruæ tantum machæræ priuatis permittebantur, quia illis in bello vsus non erat. Atque ita omnis occasio exportandi ad Barbaros arma; quibus potentiores redderentur, prorsus tollebat.

ad

ad suos usus deferre impune se posse existimarent. Pro liquamine habent Basilica γάρου, garum. l. 3. §. 1. D. de pen. legat. oleum, muriam & mel nurnerat inter ea in quibus esse solemus, & quae sui, potni- que non sunt: nempe ea nos non esse, sed per ea tan- tum nos esse, ut ibidem loquitur §. 3. hoc est non esse esculenta & poculenta, sed eorum veluti condimenta. Garum dixit Caelius Aurelian. 11. Chronic. appellari liquamen ex pisce Siluro confe- ctum. Calliodor. in calce Geoponico, τὸ λευκόμενον λι- γνάμιν. Vopiscus in Aureliano memorat liqua- minis sextarium unum. Oxygarum Caelius Apitius liquamen acetosum interpretatur. Duplex faciunt, aliud primum, aliud secundum. Quae omnia ob- seruat Cuiac. lib. 9. cap. 9. Garum autem dictum est à garo pisce, ex quo primum fieri ceptum, licet deinde fieret ex infinito genere piscium, qui in falsamento soluti eundem humorem liquarent, unde & dictum est liquamen, & falsugo. Vide Isidor. lib. 20. cap. 3. Hinc γάρους apud Hermenod. lib. 2. tit. 4. §. 33. fallamentarius. Ad Forcatulum cap. 1. penult. Acron. apud Cuiac. l. c. ait liquamen antiquis dictum fuisse muriam, & Sirorum lingua sic dici. Distinguitur tamen ista tanquam diuersa tum in citata l. 3. de pen. legat., tum in Synopsi Bas- silic. lib. 44. tit. 1. 2. cap. unico; ubi habet ἑλαίον γάρου ἀλμυρὸν, μέλι: oleum, garum, muriam, & mel tan- quam omnino diuersa. Muriā Lacertas conditi di- xit l. 3. citata, §. 3. & Celsus lib. 2. oliuas albas, eam- que copia salis, & calore solis spissari. Consulte Mercurial. lib. 2. variar. cap. 16. Muriā componen- dationem dabit Columell. lib. 1. 2. Muries apud Festum est in pila tunsum, & in ollam fistilem coniectum, atque deinde in furno percoctum, quo dehinc in aquam immisso Vestales Virgines ute- bantur in sacrificiis. Quidquid porro sit de gari & muriā differentia, ipsorumque natura, vides non licuisse hęc falsamenta, & gulæ imitamenta ad Barbaros deferre, ne excitato gustu ad similia com- paranda fines Romanos pertrumperent, tantum po- test irritata gula.

Prohibuit quoque Senatus aurum deferri Bar- baris. Quare l. 2. C. de comm. & mercator. iubet ne- gotiatores pro mercibus quas emunt, in τῶν βαρβα- ρικῶν, non persolvere aurum, sed alias species red- dere, qui locus faxit plecti, & iudicem qui id fa- cientem non punierit, tanquam concium crimi- nis puniri: quippe Barbaris aurum non solum non præbendum, sed etiam quidquid apud eos auri est, subtili ingenio auferendum.

7 Ex his omnibus vides quam sapienter tum ab Ecclesia, tum à Principibus prohibita sint com- mercia cum Turcis, Sarracenis, aliisque fidei chris- tianæ hostibus, quibus neque arma, neque naues, neque comnearum deferre liceat. cap. Ita quorundam, & cap. Quod olim, & cap. Ad de- liberandum de Iudæis. In extrau. Multa de Iu- dæis. Et denique in Bulla cæna Art. 7. Quoad ex- portationem autem annonæ, plurimæ sunt Con- stitutiones Pontificiæ aduersus eos qui vel anno- næ iniectionem Romam impediunt, aut illam ex Statu Ecclesiastico extrahunt; & qui obstant ne victualia ad Romanam Curiam deferantur, de qui- bus omnibus egimus in nostra synopsi censurarum, verb. annona.

His omnibus accedunt plurimæ leges Municipales circa extrahendam annonam, ac temporaria Principum edicta, prohibitiones quoque Magi- stratum, & Pragmaticæ, vti appellant, pro diuer- sitate temporum quædam commercia prohibem-

tes, aut permittentes, maximè ubi inter Principes bellum geritur, ne ea exportatione aut ditiones suas debiliores reddant, aut hostes validiores, quæ interdita ubi proferuntur, seruanda erunt: atque examinandum quid iubeant, verentur.

Tertium genus rerum quarum comnearum, & commercium interdicitur, est earum quæ præcipuo quodam & eximio iure Principi referuntur. In his fuit olim purpura. Vel in serico, vel in lana, qua blatta, vel oxiblatta, atque hyacinthina dicitur. Cuius di- strahendæ vel fucandæ facultatem nullus priuatus habebat. Nam si suprascripti muricis vellus vendi- disse, fortunarium suarum & capitis discrimen sub- bibat, l. 1. C. Quæ res venire non poss. Nihil atinet hoc loco ad varias purpuræ species digredi, satis fuerit annotasse Plinium purpuram à conchylio separare lib. 9. cap. 37. & purpuram ab omnibus ex- peti propter insignem & eximium eius colorem: conchyliam nec pretiosa esse, nec gratum colorem habere, & malè olere. Differunt tamen solo tin- gendi modo, de quo idem Plin. cap. 3. §. 39. In purpura color abundantissimus & saturatus, in conchylio dilutus & pallidus ad cæruleum magis accedens, quam ad purpureum. Et purpura quæ in ista constitutione habetur eximia, est blatta & oxiblatta, atque ianthina. Blattæ Calliodor memi- nit lib. 1. variar. Cum blatta, quam singulis annis no- stro cubiculo dare consueuisti. Et Lamprid, in Helio- gab. Paraueras funes blatta & serico, & coccointex- tos. Egnat. in Nerone. Retibus auratis piscabatur, quæ blattæis funibus extraheret. Hinc Blattæarj l. 2. C. Theod. de excusat. artific. lib. 13. tit. 4. Et blatta se- rica l. vlt. C. Theod. de murilegis, lib. 10. tit. 20. Quo- niam trecentas pene libras blatta serica clandestina fucatione non sine læsa maiestatis crimine coloratas, & adertatum conchylij non minimum pondus patefactum est, questione pendente. Præcipitur l. 10. C. de mu- rilegis; sericoblatta & metaxæ species elotas, mundas, & puras sacris largitionibus inferri ad ves- tes Principi conficiendas, multâ propofita cano- nicariis & primoribus officiorum, qui hac in re peccarint. Legunt aliqui sericoblatta, id est serici tincti τῶν τῶν βαρβαρῶν tingere. Verum retinendam esse lectionem nostram ostendit Alciatus, signifi- catque sericum purpureum. Oxiblatta vel oxoblat- ta purpurea lana est siue lana blatta rubro tincta. & enim Suidæ est ἡ λῆτον ἐπὶ τῶν φουλιῶν. Ianthi- na, non vt perperam legitur, hyacinthina, est pur- pura violacei coloris, sic enim accipitur apud Plin. lib. 20. cap. 6. & apud Pers. Saryr. 1. Ianthina lana. Et l. si cni lana 70. §. fin. D. de legat. 3. Denique mu- ricis vellus purpura est cruore muricis tincta at- que infecta. Quam omnem purpuram fucari aut distrahi à priuatis vetitum erat constitutione illa quam exponimus, quæ est l. 1. C. quæ res venire non possunt. Erat itaque texturum Imperatorum Baphium, & Gynecium. Nam l. 2. C. de murileg. nominantur procuratores rei priuatæ, per quos læ- pe priuatæ nostræ substantia, (inquit, Imperator) remanent. Illis adiungit procuratores baphij & gy- necij; per istos species gyneciis confecta sæpè corrup- tuntur. Species interpretatur Cuiacius, vestes l. 4. C. de vestibus holoser. & l. vlt. C. de militarib. vestib. Procuratores baphij erant per quos baphijs admi- sta temeratio vim adducit inquinatæ alluuiõis. De procuratore baphij agit Euseb. lib. 17. cap. 32. Hi procuratores administracionem quamdam, vt vi- des, habebant; idcirco negat constitutio l. 2. C. de Murileg. suffragiis, id est pretio & parrocinio esse creandos. Quia nempe pecuniâ comparata ad- ministratio

ministratio vix vnquam fordibus caret. Erant præ- terea Baphei & Gyneciarj, quorum nulla erat ad- ministratio, sed conditio & seruitus publica. Gy- neciarj additi erant contexendis conficiendisque vestibus Imperialibus, vt ait Constant. apud Euseb. lib. 11. Quia verò inquit Alciat. hęc munera propria mulierum erant, & in Gyneceo exercebantur, idcirco qui viri illis operam nauabant, Gyneciarj diceban- tur. Iosephus lib. 1. de bello, ait Ionatam hominem nequissimum fuisse Gyneciarium arte. Denique Gynecium texturum est conficiendis vestibus Im- peratoriis, in C. Theodof. & notitiâ Imp. Rom. Ba- phei bapheis tingendæ purpuræ Imperatorum pro- prie vacabant. De gyneciariis seruis plurima illò C. de murileg. præcipiuntur. In primis si ingenua mulieri, quæ se ad gyneciarium applicauit, de- nunciauerit fiscus, vt ea conditione abstineat, nec paruerit, gyneciaria efficiunt. leg. 3. Occultator gyneciarij multabatur auri libris quinque l. 5. Oc- cultator serui & mancipij texturæ deputati mul- ctantur libris tribus auri leg. 6. quæ priori derogat, nisi dicas illam de vestiario, hanc de lamince agere. Erant & Murileguli, & Conchilioleguli picatores conchyliorum, quorum sanguine lanæ sacris vestibus deputatæ inficiebantur. Eorum con- chyliorum piurima sunt nomina, purpura, marex, buccinum, cerex. Huic porro muneris originis & conditionis iure addicebantur, aded vt non possent ad dignitatem villam vel militiam aspirare, vel si ad eam aspirauissent, reuocabantur redditus bonis, si quæ eiuſdem originis & conditionis homi- nes aliquo titulo possiderent. Quod si ea exteri possiderent, maluissentque eidem conditioni se subicere, quam ea bona restituerent, audiebantur, ita vt in futurum eiten murileguli, & in præteri- tum reliqua publico Canonis fisco persoluerent. Quæ omnia traduntur Cod. de murileguli.

9 Ex constitutione Gratiani non licuit Romanis sericum à Barbaris comparare; & emere sine co- mite commerciorum, leg. 2. Cod. quæ res venire non poss. & vt nuper referebamus sericoblattæ, metaxæ species puras & mundas sacris largitionibus in- ferri præcipiebatur, leg. 10. C. de murileg. Et quidem, vt monebamus, sericoblatta, est se- ricum in purpuram tinctum & coloratum; metaxa verò est sericum rude, & ἀυτόθους, nondum ne- que tinctum, neque in fila diductum, & ided se- paratur à nemate serico: dicunt & μεταξωτόν. Eius meminit l. vlt. §. 7. D. de publican. Et Moscopulus τὸ δὲ σκῆλητὸν τῶν μεταξῶν ἐργάζομενος ἀφ' ἑσθρικῶν ἡμάτιν τὰ μεταξωτά. Et Zonar in 2. cap. Nicæ. ἐκ μεταξῆς ἐδωῆτας πεποικιλίμενας αὐτὰ γὰρ αἱ σθ- ρικῶν. Suidas. Σῆρες ἔθνος ἐνθα ἡ μεταξῶ γίνεται ἐξ ἑσθρικῶν τὰ ἐκ μεταξῆς ὑφααμένα λεγοῦνται. Isidor lib. 2. Et hym. cap. 29. metaxam dici vult à circuitu florum, aut quod transferatur, ἀπὸ τῶν μεταξωτῶν. Inde dicti metaxarij l. vlt. Cod. de pignorib. Omne igitur sericum, siue coloratum; siue rude, priua- torum commercijs subducebatur, quibus neque flud vendere, neque etiam Barbaris demere sine comite commerciorum licebat. Atque ex hac serici à Barbaris comparandi interdictione colliges nondum imperante Gratiano, cuius est ea consti- tutio, serici conficiendi rationem Romanis aut cognitam, aut usurpatam fuisse, ideoque tam pretiosum erat sericum vt auro contrauenderetur. Et Vopiscus in Aureliano ait libram auri, libram serici fuisse: & lex Rhodia ἐλοσθηρικῶν ἕτοιμα τῶν χρυσοῦν. L. emptori 37. §. 1. D. de emptionib. inter res pretiosas numeratur vestis serica; pretiosa verò

dicebantur pro quibus aurum dependebatur ad sa- coma, siue pretiosum quod aurum contrauenit, aut aurum supra. Quare paragaudas vestes auratas, vel sericas auro intextas Phrygio, vel Barbarico opere, quas pro numero intextorum florum Vo- piscus vocat in Aureliano, monolores, dilores, tri- lores & pentelores, quia vel fila vel intexturam ipsam tota nominabant, priuatis vsibus, atque ali- bi quam in gyneciis siue texturinis Imperatoriis contexere non licebat, l. 1. & 2. Cod. de vestibus holoser. Nicetas βλάττια διβόλια, & τριβόλια τῆ- μάτα χρυσοῦν, Ammian. eo quod auro graues essent, eiuſmodi vestes dixit onera, quod obserua- uit Faber lib. 2. semestr. cap. 16.

Ex quibus etiam vides quid essent paragaudæ, quod pures quarunt. Turneb. lib. 9. aduers. cap. 1. sapientissimè suspicatur fuisse facias vel aureas, vel sericas auro ornatas, quæ vestibus inextentur, & non vt infl. æ aduerentur; idque omnidò vide- tur significare lex 2. Cod. de vestib. holoser. Nemo auratas habeat aut in tunics, aut in lineis paraga- das. At verò lex 1. Cod. eod. nunt paragaudas ruit- se vestes ipsas, quæ ita nominarentur, quod à pa- ragaudis distinctæ forent. Auratas & sericas para- gaudas auro intextas priuatis vsibus comexere, conficereque prohib. emus. Et sane pro vestibus vee in illam vlurpat Vopiscus in Probo Interuas paraga- das duas. Et in Aureliano. Paragaudas vestis esse priuatis militibus dedit, cum ante non nisi vestes pur- puras accepissent. Vbi vides paragauda vesti purpu- ram intextam; quæ nec prætexta, nec eleuata erat, opponi. Debit igitur vesti paragauda prætextura quedam intexta fuisse, illa autem erat vel aurea vel serica aurata: quamquam Trebell. in Claud. Habet albam subsericam paragaudem vniam. Dedu- cunt aliqui à Græco γαυδάϊ, quod Hesichius in- terpretatur; quod qui iis vestibus uterentur, sole- rent splendide sese ostentare, & παρ. γαυδάϊ Tur- neb. ex Latino & Græco verbo componit; quod sit quoddam ornamentum, & veluti gaudium ves- tis, aut paragauda, quasi para caudam, iuxta cau- dam & extremitatem vestis, cui nempe paragauda intexebatur. Quidquid in re ista statuas, certum est has paragaudas in solis Texturinis Imperatoriis confici, quia serica erant, serici verò commercium & opera ex illo elaborata ad solum Imperatorem iure quoddam eximio pertinebant, & cæteris prohibe- bantur priuatis. Vide Cod. de vestib. holoser. tot. ubi tum de sericis, tum de purpureis vestibus agitur.

Sunt & alia quædam iam olim variis in locis iō Principibus referuata pro more gentis, vt salina- rum commercium in Gallia; metallorum fodinæ, in cæduas sylvarum arbores iura quædam. Verum quia ista pertinent potius ad gabellas, siue onera imposita commerciis, ex quibus vestigal Prin- cept sibi sumit, de iis omnibus, quantum suscep- ti instituti ratio postulat, agemus commodius cap. 9.

ARTICVLVS II.

De legibus mercium quarundam inuectio- nem & euectionem prohibentibus.

Leges prohibentes aliqua mercimonia iustè sunt. 1.

Princeps

*Princeps potest sibi vni aliqua commercia re-
seruare. 2.*

An illa leges sint tantum penales. 3.4.

Definitur Quæstio. 5.

Quandam incurrat eorum pena. 6.7.

Dicendum est primo leges & statuta quibus aliqua extrahi, aut inferri prohibentur, vt priuatorum damna vitentur, & ciuitatis annonæ copiam, atque defensionem prouideatur, iustas & æquas esse

¹ Hæc assertio communi omnium gentium perpetuo & constanti vsu, atque sapientum omnium sensu comprobatur. Et sanè quoties commercium aliquod Reipublicæ nocet, quia eius copias exhaustit, aut necessaria tuitione ipoliat, hostelque illius audacioris potètioreque reddit, sapientissimè prohibetur ne priuati, qui illud gerunt, dânis & iniuriis Reipublicæ crecant. Et quæ ratio patitur Rempublicam ite aduersus hostes tueri, illos aggredi, eorumque fines inuadere & fortunas, potular, ne tua bona ad ipsos deferri & à suis ciuibus & subditis suppeditari permittat: Cur igitur prohibere non poterit, ne ad illos annonam, arma & cætera eiusmodi, quibus in seie eos armabit, sui subditi deportent? Cur vi suæ inopiæ occurrat non licebit rerum necessariorum extractionem arcere, aut illarum inuentionem imperare? Vbi quoque agitur de priuatorum damno, nullo alio communi Reipublicæ commodo, cui priuata emolumenta & damna posthaberi deberent; iure optimo commercia eiusmodi vetantur, vt in exemplis nuper adductis de venenis, quæ vel nocendi vim non deponerunt, vel deponere nequeunt, de emptione ferri criminosi ad supplicia, aut fugitiui, quamdiu in fuga est, de emptione litium, aliisque eiusmodi, in quibus fraudes lapsus solent contingere, factum videmus. Hæc enim omnia commercia periculosa, quamuis aliquando innoxia esse soleant, quia tamen plerumque noxia sunt, sapienter prohiberi possunt, immò & aliquando debent.

² Dicendum est secundo posse Principem sibi vni quarundam rerum commercia reseruare, ita vt non liceat priuaris sine illius venia, aut alio modo, quam ipse præscriperit, eiusmodi rerum negotiationes celebrare.

Hanc assertionem minus certam esse quam superiorem, ex eo existimant aliqui, quod ea ratione omnia sibi vindicare Fiscus possit, quod tamen nemo vnus dixerit, vt optime explicat Seneca *lib. 7. de benefic.* omnesque in Fusiidum conclamant, qui omnia fisci esse dicebat. Sanè Rex omnia possidet imperio, tutelarique patrociniò, & singulari dominio. Deinde possit omnia ferè maiora commercia ad sese vocare, & vnus omnia compendia sibi parare. Vbi enim ingentis alicuius lucri affulgebit spes, commercium illud exerceri absque sua venia canebit, & vel ipse per suos institores ipsum curabit, vel iis solùm qui magnò rediment, eiusmodi negotiationis facultatem dabit. Quod tandem in Reipublica, ipsiusque Principis concideret. Sic enim omnis negotiatio concideret, cum eam viri industrij non exerceant, nisi spe lucri, quod vbi aut nullum, aut exiguum videbunt, neque se tam sibi, quam Principi ditando laborare, animum negociandi abiciunt. Deinde rerum illarum aut penuria, aut maxima caritas erit, quia isti Principis institores, & veluti redemptores, quibus solis erit talis commer-

cij venia, carò res illas distrahent; quia rariores erunt, & quia quam lucri partem conferunt Principi, compensare volent, forum omne frigebit, atque etiam cum exteris erunt infrequentia commercia; cum pauci aliqui cum ipsis negotientur, & inops omnino erit ipsa Reipublica, cum ratio illa vulgaris acquirendi ad paucos quosdam reuocata sit, qui soli distelcent, cæteri verò solita inopâ labo.abunt, & cum subueniendum erit graubus publicæ rei difficultatibus, id etià maxime vetunt, præ inopia sua non poterunt. Neque subsidia ista suppeditabunt Regij Institores, qui & gratia, & auctoritate apud Principem vaicbunt, & sic pauca lucrari mentientur, cum totum iucram Principi cedat. Quæ & eiusmodi alia incommoda demonstrent parum æquas fore illas leges, quibus Principes ius subditis rerum quarundam commercij, maxime quæstuosis, interdiciunt, sibi-que solis illa reseruabunt: cum neque bonum commune Reipublicæ, neque priuatorum, eiusmodi prohibitionem eo tempore persuadeant, sed solum lucri & auri cupiditas Principem mouere queat.

Aio nihilominus Principes posse aliqua sibi commercia reseruare, ita vt vel ipsi soli ea per suos ministros celebrent, vel non nisi cum sua venia cæteri; quod non modò sapientissimorum Principum vsus *Articulo superiori* relatus ostendit, sed ipsa etiam ratio demonstrat; possunt siquidem esse utilissimæ causæ huius prohibitionis. In primis quia non decet magnam eiusmodi rerum copiam in Prouinciam aut Regnum inuehi, vt luxus & expensæ quibus eueruntur illustres aliquando, & distissimæ familiæ, impediatur, contineanturque singuli in suo officio ac conditione. Vti contingit in legibus quibus purpura & serici commercium permissi passim volebant Imperatores, & sibi illud vindicabant. Deinde hæc negotiationes aliquando exerceri nequeunt nisi agendo cum quibusdam Nationibus, quæ & adeantur à nobis, & quas nos adire liceat, cum quibus tamen non expedit Reipublicæ habere quidquam commune; possunt enim nostra rimari, res prode, felicitatem inuidere, turbas ciere, animos allicere. Quare non licebat priuato sericum à Barbaris emere sine comite mercatorum, qui scilicet inuigilabat, vt sine imperij detrimento cum Barbaris ageretur: ne dum ista minus necessaria quarantur negotiatione, & in urbem inducuntur, mores simul Barbari inuehantur, & vis ingens pecuniarum, aut rerum nobis necessariorum, quibus ipsi carent, vndeque redduntur debiliores, ad eos deuehantur, nostro maiori damno, quam compendio. Denique ne aliæ negotiationes, atque artes vtiliores, magisque necessariae spe maioris lucri dimittantur. Quæ omnia incommoda vitantur vbi eiusmodi commercia non permittuntur passim, sed cum venia dumtaxat Principis, aut cum ille sibi vnus illa vindicat. Sic enim neque Respublica omnino caret peregrinis istis ornamentis, deliciis & deliciis, neque illis plus æquo abundat, & à veteri disciplina, castisque maiorum moribus discedit, & Barbaricum luxum induit. His omnibus adde alteram causam, eamque æquissimam, nempe eam prohibitionem & reseruationem esse, instar tributis & vectigalis, quod Princeps minore subditorum incommodo colligit. Nemo enim nisi lubens hæc commercia celebrat, ad idque veniam à Principe redimit, aut eas merces ab illo, eiusque ministris comparat. Vnde tamen non leuem & paucam

paucam pecuniam colligit Princeps, quam molestiore quodam vectigalis genere cotiaderet. Ex-peditque omnino Reipublicæ ditissimum habere Principem, ne à subditis perpetuò stipem corrogare importunis continuilque exactionibus cogatur. In his tamen omnibus seruandus erit æquitatis modus, ne aut omnia sibi commercia Princeps arroget, aut plus æquo facultatem illa exercendi diuendat, ipsaque deinde merces carius distrahat subditis, ne negotiationem corrumpat, & immoderata atque effreni cupidine lucris inhæreat, plurimæque alia contra iustitiam à suis ministris admittantur. Denique sunt aliquæ eiusmodi causæ, quæ mercium quarundam inuentionem, aut euectionem prohibendam esse persuadent. Neque dandæ erunt hæc leges vbi ferentur, cum facile liceat existimare iustas subesse illarum causas, quamuis eæ fortassis non ita nobis manifestæ sint. Neque sanè Princeps eas perpetuò tenetur manifestare.

³ Maior difficultas est an eiusmodi leges vetantes mercium quarundam commætu importationis, vel exportationis, sint pœnales dumtaxat, & ad solam pœnam obligent violationis reum, vbi deprehendatur, an etiam obligent simul ad culpam, quæ deinde illa pœnâ castigetur. Nam vulgò inter leges purè pœnales recentur istas non ferendi arma, non extrahendi frumenta, aliaque similes, Layman. *lib. 1. tract. 4. cap. 15. num. 2. de non viendo aliquo genere vestium.* Azor. *1. p. lib. 5. cap. 6. quæst. 4.* Deinde cum communior sententia doceat esse aliquas leges merè pœnales, quæ non obligent ad ponendum actum præceptum, aut vitandum prohibitum, sed dumtaxat ad pœnam, si secus fiat, quam indicitur, non apparet cur istæ leges, de quibus modo agimus, non sint eiusmodi: aliunde tamen videtur non esse purè pœnales, sed mixtæ, quæ simul & ad pœnam & ad culpam obligent. Quod de legibus vetantibus exportationem mercium extra Regnum affirmat Gutier. *lib. 4. ciuil. 99. quæst. 37. num. 32.* In primis quia feruntur vt verbis præceptiuis v. g. *Mandamus, Præcipimus, Prohibemus,* ex quibus colligunt obligationem ad peccatum. Valq. *1. 2. disp. 159. Azor. 1. p. lib. 5. cap. 6. quæst. 4. & alij passim.* Denique aliquæ ex his legibus ferunt grauissimam pœnam excommunicationis, etiam late sententiæ. Quod constat ex variis Constitutionibus Pontificiis circa Annonam Romanæ Curie, & Arma non deferenda Saracenis, quas reulimus in Synopsi nostra censuratur *verb. Annona, & verb. Arma.* In ipso autem tractatu fusiis demonstrauimus nullam maiorem excommunicationem, aliãque grauiorem censuram siue late, siue ferendæ certæ sententiæ existat, ferri posse, nisi propter culpam mortalem, cum Valq. *1. 2. disp. 159. & aliis passim contra Caietanum.* Denique quoties pœna mortis apponitur, signum est esse obligationem ad culpam, eamque mortalem, quod idem Valq. affirmat. Inter leges autem vetiti commercij à nobis nuper recentitas, aliquæ capitalem pœnam infigunt facientibus quod ipsæ prohibent; ergo illæ obligant ad culpam, & tamen non videtur quænam ratio eam obligationem porius requirat circa istas leges, quam circa alias. Hæc difficultas petit naturam & vim legis pœnalis, quam pluribus explicauimus in Scientia Canonica, neque ad illam digredi modo videtur operæ pretium, duo quædam dumtaxat tanquam certa, eoque loco demonstrata supponenda sunt.

In primis quædam esse leges pœnales mixtas, quæ simul & ad imperata faciendâ sub peccato, &

R. P. Gibal. De Negotiat.

ad pœnam pro ea culpa sub. undam obligent. Cum enim leges humanae sub culpa possint obligare, vt cum communi DD. contra Gerionem, Almai, & paucos alios eo loco ostendimus; pœna per legem inflicta non tollit eiusmodi obligationem ad culpam, neque cum ea pugnat, quod magno consensu contra Natarr. Caietanum & cæteros docent Theologi. Sunt tamen aliquando leges pœnales, purè pœnales, quæ ad solam pœnam obligant violatores legis; cuiusmodi fere sunt quæ feruntur aliis verbis quam præceptiuis, vt, *Si quis merces extraxerit, luet. centum.* Qui arma noctu gestauerit pecuniâ multabitur. Vnde infert Valq. has leges pœnales non esse propriè leges, cum non ferantur per modum præcepti, sed simplicis cuiusdam ordinationis. Azor. *verd. 2. part. lib. 5. c. 6. quæst. 4. & Pefantius tract. de legib. disp. 6. conc. 2.* appellat leges conuentionales, quod est additum minuens; datur enim quædam veluti optio subditis, vt eligant quod maluerint, exterâ merces v. g. importent, aut non; ea tamen conditione & veluti pacto, ac conuentione, vt si quis eas inuehat merces, illis priuerur, aut pecuniarum multam subeat. Vbi vides non prohiberi simpliciter absolute inuentionem exoticarum mercium, sed sub conditione ferendi talem pœnam, si eas merces inuehat. Quare non obligatur absolute subditus non inuehere tales merces, & si id faciat non peccabit, obligabitur tamen ad ferendam, luendamque pœnam sibi per Iudicem imponendam. Sic qui vouet se daturum elemosynæ nomine Ludouiceum aureum, si ludat alea; non vouet simpliciter se non lusurum: sed se daturum elemosynam, si ludat alea. Quare non tenetur simpliciter vi voti non ludere, & si ludat, non peccabit, tenetur tamen si ludat, nummum promissum erogare pauperibus, & nisi faciat, peccabit contra votum: hæc tamen ordinationes pœnales, & veluti conuentiones, dicuntur nihilominus leges, quia licet non obligent, vt iam monui, subditum vt abstineat & re prohibita metu peccati, sed solius pœnæ, adstringunt tamen eundem etiam in conscientia pœnam infligendam à Iudice, ad mentem legis luere: pecuniæ v. g. summam numerare, atque ipsum Iudicem eam pœnam imponere. Ex quibus conficit Suar. *lib. 3. de legib. cap. 22. & lib. 5. cap. 4.* omnem legem humanam tandem in aliquam conscientiæ obligationem resolui, saltem ratione alicuius quod includit.

Suppono 2. esse in arbitrio Legislatoris imperantis, aut prohibentis quidpiã, quod nulla alia lege naturali aut positua præceptum est; iubere aut vetare obligãdo ad culpam, aut ad solam pœnam; siue præcipiendo, prohibendoque simpliciter actum, & secus facienti pœnam imponendo, vel non præcipiendo, aut prohibendo absolute quempiam actum, sed iubendo vt si a quopiam vel fiat, vel omittatur, ille quidpiam deinde præstet: potest v. g. exoticarum mercium commætu vetare, & deinde locus facientem, atque violati imperij reum castigare certa pœnâ; vel statuerè, vt si quis inferat merces exoticas, illis priuetur, aut certam multam pecuniarum luat. Idem dico de certis vestibus gestandis. Tota itaque difficultas in eo consistit, vt videamus quinquam in sancientibus eiusmodi legibus fuerit Principis illas ferentis animus, an ad solam pœnam voluerit obligare, an verò etiam ad culpam. Quod ferè nunquam voluisse præsumimus, nisi aliud ex certis indicij colligamus, quia vix aliud quam externam politiam in eiusmodi legibus at-

R

tenent

tendunt Principes, & commoda quedam quæ facile assequuntur statuendo pœnam secus facientibus, quamvis aliunde non peccent.

Indicia porro quibus mentē Legislatoris inuestigamus, ubi illa ipse nō expressit, hæc præcipua sunt. Nimirum modus ferendi legem, siue verba quibus sancitur, an præceptiua sint, an verò tantum constitutiua, ut iam monui. V. g. prohibemus exoticas merces inferri in Regnum, & eum, qui nostram legem hanc violarit, mercium amissione & summâ pecuniaria multatam esse volumus: vel, si quis merces exoticas in Regnum inferat, illis ipsis multetur, & centum nummos luat: quæ verba nō prohibent inuectionem illam mercium, sed inuectorem illis priuant, & multant; & reuerà illi duo loquendi modi synonymi non sunt, diuersamque omninò sententiam subiectam habent.

Secundum indicium est materia quæ præcipitur; quoties enim illa ius alterius attingit, aut per legem ponitur in aliqua materia virtutis distinctæ ab obedientia, obligat ad culpam: secus verò quando vel solam obedientiam debitam præcipienti superiori, vel externam politiam merè respicit, non obligabit ad culpam, nisi id expressè, aut æquiualeuter lex ipsa significet. Hoc indicium certissimum esse mihi videtur, atque vniuersale, si bene explicetur, uti explicuimus in Scientia Canonica. Obserua igitur id quod sancitur lege solum humana, vel est actus alicuius virtutis, quæ tamen tunc non obligaret, seclusa hac lege, ut ieiunium, auditio Sacri, obseruantia in Principem certa quædam exhibitio, aliudve simile ad temperantiam, religionem, pietatem, aliãve singularem virtutem ex seipse pertinet: vel ipsa lege in materia alicuius eiusmodi virtutis ponitur, ex sine nimirum, quem sibi proponit Legislator, qui tali constitutione virtutem ad procurandum illum finem: verbi gratia, ad tuendum alicuius ius, ad seruandam æqualitatem, ad retinendam impetij maiestatem, & similia; qua de causa prohibet quædam in signum maiestatis ex more gentium, aut lege concessa Principi, à priuato quopiam usurpari; alia quædam fieri, ne alterius iuri aut priuilegiis concessis officiat. Qui verbi, gratia, obtinuerit ob egregia in Reipublicam merita præcipuum quemdam honorem, aut ius certi commercij, aut dignitatis, si ad retinendum illud ius quædam imperet, aut præcipiat; ea ad materiam virtutis iustitiæ reducuntur. Quod idem affirmo de definitione pretij frumenti, vini, aut mercium, ne carius quàm par esset contra æquitatem vendantur: si ad ornandum Dei cultum, aut tuendam religionem aliquid imperet, reducitur præsertim ad virtutem religionis. Aliquando denique solam politiam, cuiusque commodum, aut ordinationem, & compositionem spectat Princeps prohibendo quædam ex seipse indifferentia, quæ proinde neque ad peculiarem illam virtutem ex natura sua, neque ex legis impositione, aut Principis designatione reducuntur: solamque iustitiam legalem, aut obedientiam respiciunt. Priora illa ita ferè præcipiuntur, ut ad culpam obligent, siue in ipsa lege secus facientibus pœna infligatur, siue non. Quare nisi Legislator significet se non velle obligare ad culpam conscientias subditorum; reuerà eo modo obligare sentiendum erit, cum certæ & singularis virtutis exercendæ obligationem imponat subdito, quam pœna apposita non tollit, sed potius virget. Quæ

verò ad solam externam politiam, eiusve ordinem, & compositionem constituuntur à Legislatore, neque ad ullam aliam virtutem, quàm obedientiam, aut iustitiam legalem reducuntur, per eiusmodi constitutiones pœnales non præsumuntur imperari sub culpa, sed solum sub pœna intentâ, nisi Legislator aliam esse suam mentem exprimat, aut ex natura & grauitate pœnæ impostæ id colligatur. Quia absque ea duplici obligatione finem suum assequitur princeps, nam & obtinetur ordo ille politia, quem intendit, cum vel seruetur, vel non violetur impunè, atque ea ratione subditi contineantur in officio, quod vnum intendit Princeps. Deinde nullius virtutis peculiaris honestas & obligatio violatur à non seruantibus constitutionem Principis, pœnam tamen sancitam ferentibus. Nam obedientia non infringitur, quia uti monuimus, non præcipitur aut prohibetur simpliciter & absolute actus aliquis, sed sub conditione, & veluti conuentione, ut si fiat aliter, quàm constitutum est, pœna illa luatur. Si igitur illam luat reus, satisfacit præcepto, & obedientiam seruat. Iustitia verò legalis ad Principem spectat, non ad subditos, si concedamus illam esse peculiarem quandam & singularem virtutem. Non negamus tamen hæc omnia præcipi aut prohiberi posse sub culpa & pœna simul secundum capacitatem materiæ imperatæ. His ita obseruatis.

Dicendum est tertio leges, mercium, aliarumve rerum commeatum, aut negotiationem sub aliqua pœna prohibentes, aliquando merè & absolute pœnales esse, alias verò mixtas ad culpam & pœnam simul, si violentur, obligantes. Quod ex grauitate pœnæ quæ infligitur, sine qui intenditur, & virtute ad quam spectat res imperata, verbis quibus præscribitur, ubi dubia fuerit mens Legislatoris, diiudicandum erit. Itaque leges quæ annonam, aut arma deferri hostibus prohibent, aut exportari à Prouincia vel vrbe, vel ad illam deferri imperant interminata censurâ, aut pœnâ capitis, exilij, & omnium bonorum, quæ sunt pœnæ grauissimæ; obligant ad culpam simul, nisi aliquid excuset, uti in pœna flagri rei infrigentibus carcerem imposta; licet enim à culpa excusentur propter amorem vitæ tuendæ, & mortis euadendæ, grauius tamen puniuntur, quia iudiciorum ordo, quamvis inculpabiliter, violatur, pertinetque ad bonum commune Reipublicæ eiusmodi ordinem seruari, & non impunè lædi. Deinde quædam leges pertinent ad æquitatem commerciorum, & ius alterius seruandum, ad tuendam Maiestatem Principis, quæ alioquin lædi videtur, quales erant leges de purpura & vestibus quibusdam Principi, tanquam eius quædam insignia reseruat. Sunt quoque leges mixtæ, & ad aliquam virtutem, atque honestatem spectant, cuius obligationem intendit imponere Legislator. Ex qua vniuersali doctrina facile fuerit, quid sentiendum sit in singularibus casibus, æstimare.

Dicendum est quartò ad incurrendam pœnam, imò & culpam, committendo quidpiam aduersus eiusmodi leges verantes inuectionem mercium, aut euectionem, considerandam esse materiæ leuitatem aut grauitatem: deinde varias causas tum legis ferendæ, tum ab eius obseruatione excusantes, si quæpiam existant: tertio verba legis, quæ cum odiosa sit, in stricta & propria significatione capienda sunt. Denique eius finem, qui ea violatione legis, multum, vel parum impeditur.

Ad

Ad extremum moneo non incurri pœnam in his omnibus ante sententiam saltem declaratoriam criminis, nisi in pœnis censuratum, quæ cum sint late sententiæ, trahunt suam executionem, neque ullam aliam actionem positiuam exigunt, cum consistant in priuatione, ad quam nulla opus est, aut positiuam ablatione & spoliatione rei, quæ aufertur, aut alio impedimento illius positino. Quæ omnia ex principiis vniuersalibus de lege pœnali traditis in Scientia Canonica, & ex tractatu de censuris nuper à nobis edito, supponenda sunt, ne hoc loco ad aliena digrediamur.

ARTICVLVS III.

Quæstiones Consectariæ.

CONSECTARIVM I. *An imminente annona possit Princeps vel Magistratus cogere ciues vt frumentum sibi superfluum certo pretio pauperibus vendant, illudque ab illis in hunc finem tollere.*

II. *An cui interdictum est alicuius rei, vel mercis commercio; si illud tamen occultò exerceat, peccet, teneaturque ad restitutionem.*

III. *An Domini quicumque Iurisdictiones temporales habentes in aliqua Ditione, possint interdicerè aliqua commercia, aliave imperare, v. g. coctionem & molituram in assignatis à se clibanis, & moletrinis, & in aliis prohibere.*

IV. *An deprehensus vnà cum mercibus alijsve rebus extrahi vetitis, puniri debeat panis extractioni impostis.*

V. *An saccus quo extrahitur frumentum contra prohibitionem, addicatur vnà cum frumento.*

VI. *An externi teneantur legibus, rerum aliquarum commeatum & commercium prohibentibus.*

VII. *Casus singulares.*

VIII. *An urgente penuria & sterilitate debitores hordei, & frumenti, aut obligati ad eleemosynam panis vel frumenti suppeditare, an verò possint hoc suum debitum pecuniâ pro ratione pretij & taxa panis ac frumenti, solvere.*

EX disputatis proximè duobus superioribus Articulis plurimas quotidianas difficultates circa vetitum mercium quarundam commeatum, atque etiam commercium, rerumque aliarum vsum facile dissolues.

R. P. Cibal. De Negotiat.

CONSECTARIVM I.

An imminente annona possit Princeps vel Magistratus cogere ciues, vt frumentum sibi superfluum certo pretio pauperibus vendant, aut illud ab his in hunc finem tollere.

VRgetur Civitas vel Prouincia annonæ caritate, plures tamen habent aliquam copiam frumenti, quam magno pretio, diuitibus, aut exteris vendunt: quod quia pauperes suppeditare non possunt, fame pereunt: potestne Magistratus vt illi inopiæ subueniat, cogere istos, qui frumento abundant, certo pretio vendere pauperibus, incolis, aut ciuibus, non autem ditioribus, aut exteris, etiam si maius pretium offerant: quod si parere reculent, potestne frumentum illud auferre, & in foro ad vendendum exponere.

Respondeo vtrumque istud iure fieri à Magistratu. Ita Gutierrez. lib. 1. quæst. civil. quæst. 13. quia cum agitur de bono communi & Reipublicæ laborantis necessitate grauissima, illi etiam suo incommodo tenentur priuati subuenire, multò magis quando id facere possunt sine vilo damno, quamvis cum minori lucro: quare dum hanc opem & subuentionem Princeps à priuatis ciuibus exigit, nullum nouum onus imponit, nullamque nouam obligationem qua non tenerentur, etiam seclusa noua sanctione in his rerum momentis. Et sanè tunc iure potest Respublica prohibere ne annona exportetur, potest & pretium definire, sicut & alia tempestate, & prohibere ne oblato eo pretio cuiquam vendere reculent: & præterea ne quis plus quàm suæ familiæ sustentandæ necessarium fuerit, comparet, ne avari quidam ditiores copiam sibi infesto illo pretio comparant, quam deinde urgente grauiori inopia distrahant; atque interea pauperes in maximam pereundi necessitatem coniciant. Quare poterit Respublica singulis familiis pro ipsarum amplitudine & personarum numero definire quam copiam frumenti sibi sumere aut retinere debeant: & cogere vt quod supererit, definito pretio distrahant. In quibus omnibus præceptis nihil quod cum æquitate & ratione pugnet, apparet: modo hæc conditiones quarum aliquas attingit Gutierrez. seruentur. Prima, vt sit vera & non ficta necessitas, aut eius saltem imminens & probabilissimum periculum. Secunda, non possit alia via commodiori & minus molesta singulis ciuibus prouideri, quia fieret iniuria frumento abundantibus, si à legitimo lucro, quod facere poterant, impedirentur, absque iusta & graui causa, cuiusmodi alia esse non potest quàm communis illa & grauis necessitas, cui aliter occurrere nequit. Tertia vt definiatur iustum pretium, quod tunc sine dubio maius esse debet, quàm alia tempestate, quandoquidem raras mercium illas pretiosiores facit, sicut copia viliores. Quarta, non plures mensuras distrahere cogantur quàm sint necessariæ ad subleuandam eam publicam necessitatem. Quinta, hoc grauamen & onus æqualiter omnes qui frumento abundant premari neque vnus aut alter suam annonam vendere, & horreum

R. 2

horreum

horrenum aperire cogatur omnibus obuiis, dum ceteri sua interim claudunt, & in maius deinde lucrum afferant. Sexta vt cessante publica necessitate, cesset quoque ista lex. Septima vt cuique relinquatur quantum suae familiae sustentandae fuerit opus, ne qui tam liberaliter annonam suam distribuit, egere deinde cogatur, & ab aliis magno comparare, quod ipse viliori multo pretio vendiderat. Sanè his omnibus positis conditionibus aequissima erit illa lex, & qui illi parere noluerint, non modo puniri poenis à lege inflictis poterunt; sed etiam effractis horreis frumento suo priuari. Quod tamen verè & sine fraude impendatur in subsidium inopiae publicae, & auertendae communi egestati, & fami, & non simulatae dumtaxat, alioquin fieret illi priuato iniuria & damnum, quod quis intulerit, tenebitur reparare.

Addo huiusmodi legem obligare tunc etiam sub culpa, quatenus quisque tenetur iure naturae in his circumstantiis succurrere proximo laboranti, maximè cum id, vt dixi, queat sine damno, quamuis cum minori lucro. Deinde quia lex ponit tunc rem imperatam in materia iustitiae, & denique quia videtur ea tunc esse mens praecipientis, alioquin non magnam vim haberet ea lex, facile enim variis artibus eluderetur. Quod confirmatur ex eo, quod in eo casu id imperari possit sub excommunicatione, & reuerà sub graui poena aliquando à Magistratu laico iuberi. Non tamen tenebitur aliquis aut suum frumentum in forum mittere, aut publicae venditioni exponere, sed pauperi emptori non denegare.

Quæres vtrum à diuite maius pretium desinito; iustum tamen, exigi queat absque culpa?

Respondeo modo id non noceat pauperi, & necessitatem publicam minimè augeat, id posse, diuitem tamen non teneri ad aliud, quam quod publica lege definitum est, quodque iustum est dare, neque venditorem posse iustum & taxatum pretium offerenti diuiti recusare, nisi lex ita lata fuisset, vt pretium pro solis pauperibus definitum, quod fieri non solet. Tunc enim nullam faceret iniuriam diuiti, & necessitati publicae, atque pauperibus prouideret. Diuites enim qui defectum annonae facile fingere possent, aut in familiam numerosiorem, vt vili pretio compararent, maximam copiam inferre, dum sibi pretium augeri videbunt, ab eiusmodi fraudibus abstinere cogentur.

Monet denique Gutierrez *ea questione* 13. hac etiam lege Clericos teneri, & horum frumentum ex decimis, aliisque prouentibus Ecclesiasticis collectum, hanc in necessitatem à laica potestate sequestrari posse, neque id pugnare cum

Bulla cenae *cap. 12.* quia inibi agitur de iniqua usurpatione & subductione bonorum & prouentuum

Ecclesiasticorum, qualis hic non est, seruatis conditionibus à nobis allatis.

CONSECTARIUM II.

An cui interdictum est alicuius rei, & mercis commercium, si illud tamen occultè exerceat, & rem illam aut per se, aut per suppositas personas vendat iusto, & communi pretio, peccet, teneaturque ad restitutionem.

Status controuersia. 1.

An exercentes vetitam sibi artem, peccent. 2. 3.

An eiusmodi artifices obligentur ad restitutionem. 4.

Commercium aliquarum rerum, nonnullam vni tantum hominum generi permittitur, aliis omnibus prohibetur, qua ratione dicebamus nuper fuscationem purpuræ, & sericarum vestium contextum solis Imperatoribus, eorumque texturis & gynecæis quondam permissam fuisse; id verò læpius contingit in artificibus, quorum opera inter mercem, impraesentiarum, quamuis fortassis minus propriè annuero; quandoquidem non elaborantur ab illis, nisi vt distrahantur. Quasdam verò artes in bene temperatis ciuitatibus nemo palam exercere potest; nisi in collegium & matriculam eiusmodi artificum allectus & relatus fuerit praestito iuramento, vbi à præcipuis illius collegij solemnè more fuerit examinatus, & probatus, edito etiam aliquo insigni artis specimine. Sæpius etiam accidit vt aliqui insigniores artifices gaudeant priuilegio certum quoddam opus elaborandi, & mercatores aliqui certam mercem distrahendi. Quibusdam in locis aut nullam aut aliquam artem profiteri licet, absque venia Principis, aut Reipublicae, suntque certo numero definiti illi artifices. Quæritur itaque an cui rei alicuius commercium interdictum est, & cuiuspiam artis exercitium, si nihilominus contra eiusmodi prohibitionem illa omnia praestet, merces illas distrahat, & comparet; artem exerceat, & opera artis illius sibi vetitæ, per se, aut suppositas personas vendat; æquo tamen & communi pretio, peccet, atque etiam ad aliquam restitutionem obligetur. Difficultas est quia hæc leges, videntur esse penales dumtaxat, aut certè in præsumptione fundatæ: suspicantur nempe hos artifices non esse satis suarum artium peritos, quoties illis sese immiscerent absque præuio examine, & diligenti probatione à peritis eiusdem artis palam & publicè facta. Quare si quis suæ peritiæ conscius eam artem priuatim exerceat, non peccat in legem, quæ etiam non vetat nisi publicam eius artis professionem certis quibusdam conditionibus. Immo non videtur prohiberi posse exercitium priuatum alicuius artis cui aliquis se addixerit. Quidni & poterit illa sua deinde opera amicis, aliisve priuatim vendere.

Duplex hic quaestio poterit institui. Prima est, an vel artem vel commercium prohibitum exercens, peccet. Secunda an ad aliquam restitutionem teneatur. Et quidem illum qui aliquam artem contra prohibitionem à lege factam proficitur, peccare mortaliter

mortaliter existimat Gutierrez *lib. 2. quest. civil. quest. 182.* agens de eo cui prohibitum est panificium profiteri: quia violat legem publicam Principis, & ob bonum publicum latam in re graui. Qui itaque medicinam Lugduni non allectus in collegij Medicorum facultaret, aut aliam quamdam artem ex iis quæ collegia habent, quibus artifices debent inscribi præuio probationibus, peccabunt mortaliter, ex Gutierrez. Quod plerisque aliis etiam Theologis non ita probatur, cum plerumque non appareat quanam hoc casu honestas virtutis lædatur præter Politiam externam, quæ retinetur quoties non seruatur impunè, prout monebamus articulo proximo.

Mihi distinguendum videtur, & causæ prohibitionis consulendæ plures sunt. Primò enim prohibentur alicui hominum generi nonnullæ artes, quæ illos dedecent, vt viles artes clericis, de quibus *cap. 3. egimus, art...* Sanè si eiusmodi publicè & palam profiteantur, peccant contra sui status dignitatem, & legem prohibentem, quæ collocat rem vetitam in materia Religionis. Secundò conceditur aliquibus priuilegium & ius exercendi alicuius officij quod cæteris prohibetur, qui proinde illud non sine peccato exercent, quia violant ius quod habet alter, ne quis alius eiusmodi opus faceret. Tertio non nisi certis personis permittitur aliqua ars exerceri, & plurimum idcirco interest Reipublicæ non omnibus illius facultatem facere: quo casu eiusmodi lex obligat ad culpam, neque licebit eam violare sine peccato. Quarto quando instituta sunt collegia artificum, nequeunt sine culpa, eorum opera palam facitari ab iis, qui eiusmodi collegijs incorporati non sunt. Quia cum illa collegia plurimum conferant ad bonum Reipublicæ, ideoque & instituta, & variis prærogatiuis instructa fuerint, contra eorum iura facit, qui illorum artes exerceat; & totam eorum institutionem inuitem redderet eiusmodi licentia, quam idcirco leges passim coercerent. Peccabit itaque contra iustitiam qui horum collegiorum iura læserit in hoc casu. Quintò quando examen subeundum est, faciendæ probatio, & specimen operis edendum, & denique præstandum iuramentum ad licitum alicuius artis exercitium: qui omnibus illis omissis, eiusmodi proficitur artificum, peccat; quia & legem violat, & plebi illud, quæ existimat se agere cum homine, cuius peritia legitime probata sit, quod verius erit, si conscius suæ tenuitatis, & veritus repulsam, examini, & cæteris solitis probationibus sese subduxerit.

Addo tamen hæc omnia intelligenda esse de publica professione alicuius artis, quæ sola vetatur eiusmodi legibus, non verò clancularia & occulta, quod interdum quodpiam artis illius aliquis opus edat, sui aut amicorum causâ, aut etiam cupiditate lucri. Neque sanè videretur satis æqua eiusmodi lex, quæ priuatam industriam, & operam prohiberet. Atque ita interpretatur talia edicta communis vsus, quia agunt de professione artis, quæ quidpiam publicum sonat, & frequentiam actuum, aut exercitium continuum, non vnum aliquod opus, quod quis domi suæ elaborabit: neque enim tunc violat ius alterius, quod in eo solum consistit, ne alius eiusmodi artem profiteatur, nisi cum tali conditione. Quod si nonnunquam prohibeat omnia & singula artefacta ab alio quam à tali artifice designata, & quæ eius nota impressa sint, vendi, solam venditionem, distractionem & com-

R.P. Gibal. De Negotiat.

mercium eiusmodi artefactorum prohibebit, non eorum priuatam, clandestinamve factionem, & aliquam distractionem, quæ tamen commercium dici nequeat, & artificum legitimorum commercio minime noceat, vt ferè non nocet; ad id siquidem opus foret frequenti venditione operum, & exercitio artis, quod facile aduerteret oculos artificum legitimorum, qui iure agerent aduersus eum clandestinum artificem.

Hæc porò omnia simili ratione dicenda sunt circa vetita commercia quarundam rerum. Vbi enim dubia fuerit mens legis quoad obligationem ad culpam, & non ad solam poenam, seruanda erit vniuersalis Regula nuper tradita, & considerandæ causæ interdictionis, atque potissimum finis, vt videamus an res præcepta pertineat ad honestatem alicuius virtutis singularis, aut saltem ad eius materiam per legem reeducatur, eo quod intendat Legislator per suam illam legem virtutis illius honestatem in subditos inducere, illamque imperate, tunc enim violando legem, alioquin poenalem, lædatur simul honestas illius virtutis, ac proinde aduersus eam peccabitur. Si verò solum ordinem externæ politiae, ac decoris cuiusdam attenderit lex, in qua non includitur alia peculiaris honestas quam obedientiæ, aut iustitiæ legalis, quandoquidem subeundo poenam propter positum actum prohibitum seruatur adhuc obedientia, & iustitia legalis, vt ostendimus *art. superiori*, non committitur culpa Theologica. Secundò si commercium vni alicui permittitur, aliisve prohibetur, ex quodam priuilegio ipsi vel in compensationem meritorum facto, vel pretio etiam à Principe redempto, qui commercio illo vtetur, peccabit, quia violabit ius alterius ipsi à legitima potestate facti, ne quis tale mercimonium exerceat. Tertio si ex illo commercio redditum & censum aliquem capiat Princeps, aut Respublica, ideoque prohibuerit cæteris, qui prohibitionem violabit, peccabit contra iustitiam, & ius regiosum quod alter habet, ne quis alius eiusmodi commercio se immisceat, quodque ipsi non gratis, sed graui onere concessum est. Quarto si passim omnibus commercium tale est interdictum; vbi dubia erit obligatio ad culpam, præsumenda erit obligatio ad solam poenam, modo nuper explicatio. Supponimus autem has omnes interdictiones commerciorum, artificiorum, atque priuilegia quibusdam concessa, non sine aliorum damno, qui ea exerceant, legitima & æqua esse; non fraudibus, monopolis, aut vi à Principe extorta, aut per summam cupiditatem à Ministris Regiis concessa, ad pecuniam corrogandam magno ciuium damno, & grauamine: in ea enim manifesta iniquitate priuilegiorum & prohibitionum, locus amplius quaestioni nostræ non esset, & ex generalibus principiis definienda foret.

Alteræ quaestio erat de obligatione ad restitutionem, An qui artem, aut commercium sibi prohibitum exercuit, in eoque naturalem æquitatem seruauit, neque pretium iustum & commune excessit, ad aliquam restitutionem teneatur. Negat Gutierrez *citata quaest. 182. lib. 2. quest. civil.* in eo cui panificium interdictum est, vendit tamen occulte panes coctos communi, & iusto pretio. Quod idem omnino in similibus aliis casibus affirmare cogetur. Mihi distinguendum videtur. Nam ea restitutio vel faciendæ erit emptoribus; vel illis quorum ius læsum fuit, eo quod illis solis eiusmodi artes & commercia

R 3

permissa

permissa essent; vel denique ipsi Principi qui prohibuerat ea commercia & artes; vel absolute omnibus, vel aliquibus tantum, & quibus ipse veniam non fecisset. Atque in his omnibus videndum est, an aliquod damnum fuerit illatum, siue positivum aliquid auferendo, siue negativum impediendo, ne lucrum facerent, quod siue dubio servata lege fecissent; damni siquidem illati reparatio facienda erit, quod si nullum fuerit damnum, quamvis iniuria fuerit commissa, nihil erit restituendum, cum nihil fuerit acceptum, ut ex principiis vniuersalibus de restitutione, sub finem huius operis explicandis, supponimus.

Et quidem quod attinet ad emptores harum mercium, & artefactorum, aut artificum operarum conductores; si communis pretij aequitas servata fuerit, nihil plane ipsis restituendum erit, cum nullum damnum irrogatum sit, neque quidquam, quod dare non deberent, ab illis acceptum. Immo saepius pretium commune in istis clanculariis negotiationibus minus solet, alioquin mallent emptores a publicis negotiatoribus & artificibus haec omnia emere sine periculo, si enim deprehendantur, ipsi quoque cum furtivis istis negotiatoribus & artificibus punientur. Quod vero attinet ad eos quibus solis permessa erant ista commercia, & artificia, atque ad ipsum Principem qui concesserat privilegia eiusmodi imposito censu aliquo, aut vectigali, aut praesenti pecunia vendiderat: supposita omnium istorum aequitate maior videtur esse difficultas, quia damnum inde sentiunt tum Princeps ipse, tum isti privilegiati negotiatores & artifices: isti enim minus sine dubio lucrabuntur, quam lucrarentur si nulla essent furtiva commercia, caque de causa maiori multo pretio rediment eam facultatem a Principe, in cuius tandem dispendium violatio legis hoc casu recidit. Compensandum itaque erit duplex illud damnum, Principis nempe & privilegiatorum negotiatorum, vel artificum.

Respondeo in primis non esse locum huius controversiae, quando omnibus absolute commercia aliqua, aut artis cuiuspiam exercitium interdictum est. Tunc enim nulli damnum, de quo agimus, inferitur, cum pretij aequitas in illa violatione interdictionis constat. Deinde in nostro casu est illa ipsa difficultas communis circa fraudantes gabellas, videntur enim nocere tum ipsis publicanis, & redemptoribus, tum ipsi Principi, cuius vectigalia, ea clancularia subductione minuuntur. Quod igitur de ea communi controversia statuemus c. 9. huius nostrae aptandum erit. Tertio denique si quod exiguum damnum contingat hoc loco privilegiantis, illud plus compensatur iure quod habent multandi clancularios istos negotiatores, & artifices, quorum opera & merces ipsis addicuntur, praeter multam pecuniariam non leuem, cuius etiam pars aliquando fisco addicitur, indeque minutio redemptionum, si quae foret, reparatur. Quamquam vix unquam fiat ea imminutio, cum & publicani suo periculo praesent eos eventus; quos ita sua diligentia cavent, ut pauci omnino sint, quos non deprehendant, & quos fraudatores non magno luant. Immo aliquando ea privilegia, aut vectigalia ingenti pretio comparant, spe lacti, quod ex deprehensis fraudibus, & ipsarum multa facient, potius quam ob utilitatem ipsius commercij, aut artificij. Quare vix unquam ratione istarum fraudum damnum vlliam patiuntur.

Dices damnum quod ab aliquo inferitur debere

ab illo ipso reparari, non ab alio, qui simile, aut etiam maius damnum intulit, cuius poena & multa vtrumque damnum aequat, aut superat; multa siquidem, aut compensatio vnius non liberat alium ab obligatione restituendi, in cuius gratiam eiusmodi compensatio facta non fuit.

Respondeo id verum esse quando illud damnum non censetur condonatum ex pacto quodam virtuali, & concessione cuiusdam in illius compensationem. Idcirco enim imponitur grauis multa, & mercium omnium pretiosorum additio, quia vix possibile est, omnes fraudes deprehendi, & ut damnum quod pluribus illis inferitur, vna tandem deprehensa compensetur. Videntur quoque isti omnes remittere fraudes, quas non deprehenderunt, neque eiusmodi restitutiones expectant, quod cum sciant & ipsi Principes, videntur cum illis ita pacisci. Neque intendunt hos clancularios cogere ad restitutionem, si non deprehendantur, eo pacto & conditione, ut si fraus aperiantur, non leuem poenam quae vna omnes alias fraudes compenset, luant. Sed de his plura cap. 9.

CONSECTARIUM III.

An Domini quicumque habentes iurisdictionem temporalem in aliqua ditione, possint interdiciere aliqua commercia, aliave imperare; v. g. subditis suis coctionem, & molituram in assignatis a se clibanis & molerinis imperare, & in aliis prohibere.

Statu controuersie. 1.

Quid possit supremo iure Princeps. 2.

Quid inferiores Domini. 3.

Quid Ciuitates. 4.

Quid de prohibitione indirecta. 5.

An inferioribus Dominis illud ius Princeps possit concedere. 6.

An illud ius acquiri valeat praescriptione. 7.

Quid de permissione extruendi noua molendina. 8.

AGO maxime de hoc singulari casu clibanarum & molerinarum indictione coctionis, & moliturae, quia ille frequentior & ferè quotidianus est, & ad eundem referuntur indictio certi fori in quo frumentum, frugisue aliae, & non alibi vspiam venduntur. Hoc interdictum variis modis fieri potest. Primo absolute indicendo ut omnes, & singuli eant ad talem furnum, aut molendinum. Secundò ut qui aliud adierint certam summam soluant. Tertio ut qui tali via, quae ducit ad alia molendina transferint, certum quid soluant. Quarto ut qui egressi fuerint ciuitate, quod necessarium est, alia quaequam molendina adeant; deinde pro farina quam reportabunt, aut aliam ob causam in ingressu ciuitatis, quam repetunt, certum quidpiam soluant. Quintò ut qui in certo molendino moluerint, vectigal aliquod soluant; aut qui illud adierint quibusdam oneribus eximantur, aut beneficia accipiant. In primo casu indicitur absolute, directe, & simpliciter coctio, vel

vel molitura fieri in certo quodam clibano, aut molendino, & prohibetur in aliis fieri. In omnibus aliis modis enumeratis neque directe indicitur coctura, & molitura in certo furno & molendino, neque prohibetur alia adire; indirectè tamen haec omnia fiunt, quia cum homines ab his clibanis & furnis auertantur spe commodorum, quae percipient, aut onerum quibus eximentur, si vnum quemdam clibanum, aut molendinum designatum frequentent, sine dubio dimissis omnibus aliis, illud adibunt, ut eiusmodi privilegij gaudeant; quae etiam non alio animo conceduntur, quam ut homines ad illum furnum vel molerinarum, ceteris dimissis inuenerint. V. g. cum omnibus panes quolibet in clibano coquentibus, & in quocumque molentibus molendino imposita sit praestatio cuiusdam vectigalis, quod pluribus in locis laudam nominant, quae est quoddam vectigal ex obnoxio indictione cocturae, aut moliturae, praeter quod soluere etiam debent furnace operæ mercedem, quam Domini clibanorum molendinorumque gratis praestare non debent; quodque *furn agij ius*, vel potius pretium appellant; si omnibus qui ciuitatis; aut Principis clibanum, molendinumve oberunt merces cocturae & moliturae condonetur, solamque, laudam, sine furnaceum vectigal praestare debeant, absque dubio ab omnibus aliis furnis & molendinis auocantur homines, eaque arte ad publicum inuocantur, & quodammodo coguntur.

Dicendum est primò, optimo & supremo iure Principem posse prohibere quarumdam rerum commercia, aut loca in quibus solis exerceantur designare, cogereque subditos, ut ad furnos a se designatos, & molendina frumentum deferant, & panes coquendos; & non ad alia molendina aut furnos diuertant: Immo aliorum omnium adificationem & vium prohibere. Haec assertio tam constans est, ut ne quidem de illa dubitauerit, aut controuersiam circa illam vllus Doctor excitauerit. Ratioque euidentis est. Cum enim supremus Dominus possit iustis ex causis alia onera etiam grauiora subditis imponere, cur istud quod leuius fortassis fuerit, imponere non poterit, ut inde tributum ac vectigal capiat, quod ex aliis rebus colligere ipsi fas esset.

Dicendum secundò est. Dominos inferiores, superioris alicuius beneficiarios, non posse haec onera subditis imponere, & prohibere ne ad alia molendina & furnos quam a se constitutos accedant, victualia alibi, quam vbi ipsi indixerint vendant, aliaque similia inhibere. Ita Couarr. in regul. possessor. 2. part. §. 4. num. 7. plures allegans. Ancharan. in cap. Canonum statuta, de constitutione. quest. 11. Ripa lib. 1. responsor. cap. 11. Boer. decision. 126. Gutier. lib. 4. qq. ciuil. q. 32. num. 9. & sequent. vbi alios dicit, & fulissime probat Rodriguez in summa 1. tom. cap. 188. num. 6. Quia eiusmodi Domini non possunt suis edictis iuri communi derogare, & quae sunt meræ voluntatis, libertatisque tollere in praedictum subditorum, vis enim illa foret, & alij qui vel furnos, vel pistrina habent, vel construere vellent, pro arbitrio graue damnum inde sentirent. Eiusmodi itaque edictum contra libertatem, quae cuique concessa est, iure communi iniuriam censetur, rescindendumque erit, aut ab eo appellandum inquit Couarr. ex l. 1. §. 1. de quando appell. sit. & l. qui se grauatos. Cod. de censib. fatenturque passim DD. eiusmodi Dominos posse quidem Edicta condere, non tamen Pragmata

tas sanctiones edere contra dispositionem iuris communis; quod monet quoque Gutier. 2. 1.

Dicendum est tertio neque communitatem aut Rempubicam carentem supremo iure posse eiusmodi statuta prohibitoria condere, & ciues obligare coquere, aut molere in clibanis & pistrinis ciuitatis dumtaxat, quamuis totum lucrum inde proueniens in publicam utilitatem, non priuata Domini, aut Magistratus ipsius cedat; quia ex eo necessitatibus publicis occurrunt. Ita Couarr. 4. citato. num. 7. contra quosdam, qui ea probabant edicta, modo fierent in publicam communitatis utilitatem, cui cederet totum lucrum. Verum ea publica utilitas non facit ut lex ex sese iniuriam, ut pote contra ius commune, in praedictum ciuium exterorumque lata iniuriam non sit, quandoquidem publicis necessitatibus aliter quam iniuris legibus prouideri potest, & debet. Quamquam non distentur Couarr. posse tantam esse aliquando necessitatem, ut illi prouideri possit aliquo statuto, quod implicat ex quadam necessaria consequentione similem prohibitionem; sed remotè tantum, ut statim dicam. Neque aliud probant quae ab illis Authoribus afferuntur.

Dicendum est quartò neque Dominos non supremos, neque ciuitates & Respublicas posse condere statuta, quibus etiam indirectè prohibeantur commercia iure communi omnibus concessa, ut ad propria Dominiomum vel Respublicae molendina & furnos compellantur variis illis modis quos initio huius questionis recensuimus. Ita Gutier. quest. 33. num. 6. Couarr. loc. cit. Ancharan. consil. 208. vbi improbat statutum Dacianum, quo cauebatur, ut qui irent ad molendinum & valcheries communitatis, immunes essent a gabellis quas soluebant qui ad molendina & valcheries priuatorum accedebant, & soluere tenebantur. Meminit & statuti Spoletani, quo eantes ad molendinum communitatis eximebantur in exitu ciuitatis a gabellis, quam qui alia molendina adibant, tenebantur praestare. Quae omnia statuta iniuriam & rescindenda esse docet Ancharan. quia sunt in praedictum aliorum. Et idem omnino operantur, quod edicta prohibentia directe cocturam & molituram in aliis clibanis & furnis, quam publicis, aut dominicis, neque alia de causa feruntur, quam ad augendos Principis, aut ciuitatis prouentus cum dispendio priuatorum, in illis quae ipsis iure communi permessa sunt, quia quamuis Respublica potestatem habeat statuendi, quae ad politicam administrationem pertinent, nequit tamen quidpiam contra ius commune, atque libertatem ab illo factam constitutere.

Neque dicas in istis statutis intendi primò & per se publicam utilitatem, ex qua si sequatur aliquod priuatorum damnum aut praedictum, illud attendendum minimè erit, quod per accidens, & tantum in quodam consequentiam veniat, argumento l. 1. D. de auctor. tutor. Et sanè communis regula est, propter publicam necessitatem a propria & priuata utilitate recedendum esse. Nam in istis casibus non praedictum priuatis tantum per accidens, & per quendam dumtaxat consequentiam, sed per se, quamuis indirectè; per accidens enim & indirectè idem omnino non sunt, & quod indirectè fit, intenditur etiam per se; ac proinde idem omnino operatur, atque quod directe fit, ut in hoc casu, in quo per se intenditur prohibitio aliorum furnorum & molendinorum, per illas artes quibus coguntur singuli ab omnibus furnis & molen

molendinis recedere, atque ad designatum accedere, quamvis directe & formaliter non indicetur coactura aut molitura in aliquo faciendâ, & prohibeatur in aliis fieri formaliter & expressè, sed solum æquivalenter & indirectè. Neque sanè unquam licet alteri nocere, & ius quod habet tollere, etiam indirectè, alioquin aperiretur via patens iniustitiæ; quisque enim diceret se agere rem suam, propriam utilitatem querere, vti iure suo, quamvis ex eo consequatur alterius iniuriâ & damnum necessariò. Priuata quidem utilitas necessitati publicæ cedere debet, non tamen decretum fieri in damnum priuatorum, ob solam utilitatem publicam, alioquin omnia liceret communitati in priuatos, quod nullus, opinor, affirmabit. Debet igitur eiusmodi esse necessitas, cui omnes & singuli etiam suo dispendio succurrere debeant; tunc enim si ad auertendam illam necessitatem quidpiam decernatur quod in alicuius dispendium cadat, ferendum erit; quod non accidit quando solum augenda est utilitas, aut quæstus publicus. Et præterea in priori illo casu urgentis necessitatis subleuandæ, is modus tenendus erit, vt singuli pro æquitate iustitiæ distributiæ aliquid conferant, non vt totum onus paucis tantum, aut certo hominum generi incumbat. Facetur tamen Couarru. *sub finem citati* §. 4. fieri posse statutum, vigente ciuitatem graui annonæ inopia, ne triticum ipsius ciuitatis ad exteros deferatur, & ne quis triticum molendum extra urbem deferat, nisi duodecima pars tritici, quæ molendi ratione dari solet, in exitu ciuitatis soluatur pro molendinis quæ extra urbem Respublica habet, ad quæ deferendum est triticum vt inibi molatur. Et denique vt hoc statutum non fiat ad augendos prouentus ciuitatis, sed ad communem omnibus necessitatem auertendam; quod statutum existimat Couarru. tunc ligare ipsos etiam Ecclesiasticos, qua de re vide Gutier. *q. 38. & 39. lib. 4. cit.*

6 Dicendum est quinto, supremo iure Principem posse concedere inferioribus Dominis & ciuitatibus, aut rebus publicis ius & facultatem indicendi hæc onera, & similes prohibitiones, interdictiones, seu faciendi. Id affirmant maximo consensu DD. in *cap. significante. de appellatione*. Hostiens. Innoc. Andreas Panormitan. Guido Papa. *quæst. 298. Gutier. qq. civil. lib. 4. quæst. 34. num. 1.* qui de furno & molendino indicius agunt. Ratio manifesta est; si enim Princeps potest has interdictiones, & interdictiones pro suo iure facere, quidni per alios quibus eam facultatem concedet, idem præstare poterit? Causam tamen eiusmodi concessionis, aut priuilegij iustam omnino esse oportet, & in publicam utilitatem tendere, neque enim pro arbitrio possunt Principes in gratiam vnius, aliis officere, eosque iure suæ libertatis atque vsus rerum suarum priuare: inde enim magna oriretur publicæ rei perturbatio, & subditorum æquissimæ quærelæ, vt monet Gutier. *num. 2.* Deinde in facultate extruendi furnos, aut molendina, non intelligitur necessariò concessa potestas prohibendi coacturam & molituram in aliis clibanis & moletrinis, vt ostendit Surdus *consil. 127.* quia vna facultas non est necessariò connexa cum alia, sed seorsum consistere possunt, & cum eiusmodi priuilegia sint odiosa, non debent ampliari, sed restringi, atque ita non extendenda sunt ad id quod expressum non est, nisi quod expressum est inutile sit sine isto tacito, quod subintelligi volumus. Quare dominus loci qui alicui molendinum concesserat, poterit

post eam concessionem aliud sibi ædificare, quia non se priuauit ea facultate per primam concessionem, quod ex Baldo obseruat Gutier. *q. 34. citata, num. 6.*

Dicendum est sexto præscriptione temporis immemorialis, acquiri ius vt alij adeant tua molendinaria & furnos: modo ad alia molendina accedere prohibiti sunt, & eiusmodi prohibitioni acquiescerint, quod vltimum requiro, quia ex communi certa que regula, ea quæ ex mera cuiusque voluntate proficiuntur, præscriptione acquiri non possunt: quia ex actibus merè voluntariis quasi possessio acquiri nequit, *l. Proculus 26. D. de damno infer. leg. 1. §. denique Marcellus, l. si in meo 21. D. de aqua pluuiæ arc.* Atqui sine possessione, aut quasi possessione non præscribitur: nam qui diutius alicuius excepterit hospitio, non propterea cogi potest inuitus illum excipere, & quætores qui diutius nomine alicuius Ecclesiæ, aut confraternitatis eieci molynas corrogarunt, non possunt aliis prohibere ne & ipsi conquirant stipes. Qui igitur licet diuturno tempore alicuius furnum aut molendinum adiuit, non idcirco ad id cogi poterit, & prohiberi ne alia molendina adeat. Exigebam itaque ad præscriptionem non modo vsum & frequentationem immemoriam, sed etiam actus aliquot prohibitionum alia molendina adeundi, vbi id tentant; cui prohibitioni ipsi acquiescerint. Ita Couarru. *releat. in regul. possessor. 2. part. §. 4. num. 6.* vbi innumeros allegat, & communem omnino sententiam esse dicit. Ita Glossa aduertit in *l. qui luminibus. D. de seruitutib. vrb. prædior.* vbi ait *l. 1. C. de seruitut. & aqua.* Vide commentatorem consuetudinum Parisiens. *§. 1. glossa 4. num. 11.* Confirmatur ex *l. hæc autem 6. D. de seruitut. vrb. prædior.* vbi Caius ostendit vrbanas seruitutes omnimodo non vtendo non perire, sed hoc amplius exigi, vt qui mihi seruitutem debet, libertatem vltimè perierit ædificio posito. Quare seruitute non tollendi, aut luminibus meis non officendi, non liberaberis hoc solo quod meas fenestras obtinui, vel occlusi, hoc amplius tibi necesse est, vt ea seruitute libereris, vt per idem tempus ædes tuas, altius sublatas habueris. Pari omnino ratione, vt mihi debeas seruitutem frequentandi meum molendinum, non sufficit vt illud diutius & per tempus, cuius non extet memoria, frequenter uisus, nisi aliquando, cum illud deserere voluisti, fueris prohibitus, atque prohibitioni pariteris, hoc enim si ita factum esse probauero, simul probauero quasi possessionem huius iuris, eaque ratione à die saltem prohibitionis incipit atque procedit præscriptio. Et sanè qui negant necessarium esse probari, fuisse aliquando eiusmodi prohibitionem, sufficereque vsum accedendi ad mea molendina per tempus immemoriam, non idcirco id affirmant, quod existiment in actibus voluntariis solo vsu & tempore præscribi, sed quia opinantur ex eo tempore præsumi quasi possessionem legitime obtentam eo modo ac forma, quæ iure necessaria est, alioquin vsus immemorialis vim præscriptionis nequaquam obtineret, itaque existimauit Felinus in *cap. cum M. Ferrariensis. num. 7. de constitutionib.* quam opinionem ita temperat Couarru. vt non sit necesse in nostro casu prohibitionem tam antiquam fuisse, vt ipsa immemorialis quasi possessio ab ipsa processerit, sed sufficere probationem aliquot prohibitionum, quæ motâ litè 30. 40. aut 50. annis præcesserint: inde enim præsumemus immemoriam quasi possessionem à prohibitione processisse. Adde

Adde cum eodem Couarru. hunc immemorialem vsum allegari posse, non in vim præscriptionis quidem, sed in vim tituli, quem Actor affirmat se habere ad hoc ius accipiendum & retinendum; quia titulus probatur ex vsu immemoriali, qui vim habet constituti, & priuilegij, *l. hoc iure. §. ductus aquæ. D. de aqua quotid. & astina. Cod. super quibusdam. de verb. significat. & cap. 1. de præscription. in 6.* Qua de re consule eundem Couarr. *lib. 1. variar. cap. 17. n. 5.* & tandem distinguendum est hoc loco, inter acquisitionem iuris alicuius positiui, & iuris merè & simpliciter negatiui; ad illud enim prius sufficit vsus immemorialis ad probandum titulum, aut præsumendum; ad ius autem purè & simpliciter negatiuum, nisi probetur prohibitio, non potest acquiri ius negatiuum, quod incipit tantum à die prohibitionis. Exemplum affert Accurs. in *l. qui luminibus, D. de seruitutib. vrb. prædior.* vbi ait quod si vicinus domum habens aut aream propriam per centum annos, aut denique per mille, altius eam non ædificauerit, minimè ego possu afferere mihi esse quæstum ius seruitutis alicui non tollendi contra vicinum meum. Immo ipse poterit liberè altius tollere. Quare etiam si quis per centum annos meum molendinum, aut furnum frequentarit, non acquiri ius seruitutis aduersus illum, ne aliud si libuerit, diuerat. Quando autem actus implicet contrarium vsum, vide Commentatorem consuetudin. Parisiens. *loc. cit. §. 1. glossa 4. num. 12.* & de tota ista peculiari quæstione Gutier. *lib. 4. ciuiliu. qq. q. 34. & 35.* & nos item, vbi de præscriptione aliquid dicemus.

Dicendum denique, posse Dynastas in aliquo tractu Iurisdictionis permittere excitari noua molendina, & in aliqua ripa fluminis non nauigabilis; neque qui antiqua habent molendina, aut furnos, licet ex eorum multiplicatione minora lucra faciant, iure conueniri poterunt, nisi gauderent aliunde priuilegio, illa noua ædificia prohibendi. Hoc enim iure vtitur in Gallia, itaque censuit Senatus Parisiensis suo decreto in fauorem Domini Baronis de Cornillon, vt in sua collectione retulit sapientissimus Iurisconsultus D. de Henry. *lib. 3. quæst. 34. & 35.*

CONSECTARIUM IV.

An repertus in via cum mercibus, aliiſue rebus extrahi vetitis, puniri debeat pœnis extractioni impostis.

Plurima de hac controuersia dabit Ripa *tract. de remed. ad conseruand. vbertat. à n. 71.* Cæpola in *l. si fugitini, à n. 66. C. de seruis fugitinis.* Ex quibus aliiſue cum Gutier. *lib. 4. ciuiliu. qq. q. 37.* atque omillis variis distinctionibus & casibus; duo mihi statuenda videntur.

Primum est, vbi certò constat, ita deprehensum voluisse exportare res vetitas, & reipsa exportasse, quamvis quia deprehensus est, & prohibitus fuit, accepta perficere non potuerit, puniri omnino debet pœna statutaria, id est ab statuto imposta. Ita Ripa *n. 75.* vbi refert & sequitur Albert. de Rosate in *l. si fugitini. C. de seruis fugitinis.* & Bertach. *de gabellis q. 14.* Ipsis adhæsit Gutier. *q. 37. n. 4.* & alij passim. Cum enim constet de crimine ipsaque exportatione, nihil est, quod hunc reum exulet à pœna tali exportationi imposta.

Secundum, aliquando dubium est an qui ita deprehensus est, vellet vetita illa exportare, quod ipse negat, aliamque causam suæ viæ affert, aut mentitur. Arque de isto casu dumtaxat potest excitari difficultas, in qua communis sensus est attendi oportere verba statuti prohibentis, & pœnam indicentis, an videlicet requirant actum consummatum, an inchoatum dumtaxat. Nam si loquatur per verba præteriti perfecti, aut plusquam imperfecti, *Si quis extraxerit*: repertus in via non poterit puniri pœna statuti, quod actum perfectum postulat, *l. 1. §. hæc autem. D. quod quisque iuris in alium, &c.* qui autem in via tantum reperitur, nondum exportauit, neque exportauisse dici poterit. Quando autem statutum vtitur verbis futuri indicatiui, *Si quis exportabit*: vel præteriti subiunctiui, *Si quis exportet*: qui verba illam rem tantum cœptam significant, *l. cum fidei, & l. qui testamento. D. de fideicommiss. libert.* repertus in via puniri debet pœna statuti, non tamen tota, sed minori; quia cum pœna illa fuerit constituta actui consummato; minorque sit culpa in actu inchoato dumtaxat; non videtur tota ea pœna puniendus, sed minori, ad arbitrium iudicis. Alij mediam assignant: hæc tamen communis doctrina, & distinctio non videtur reipsa obseruari; cum ita deprehensi totam statuti pœnam luant, quod in aliis quoque criminibus contingit; quia fallam monetæ aggressus est, illamque inchoauit, punietur tota illa pœna, qua fallæ monetæ fabricatores puniuntur. Quare communè eiusmodi distinctionem reiecit Iulius Clarus *q. 82. §. finali*, quia sic nunquam isti rei deprehenderentur in flagranti delicto: quia antequam exirent è finibus, non punirentur; vbi verò fines præscriptos exceſſerint, & iam extra illos rem deportauerint, non possunt à custodiis cõprehendi; nihilominus retinenda videtur communis distinctio. Vbi enim res dubia manebit, si grauibus coniecturis vtgeatur reus, puniendus erit, sed minori pœna, quia qui incipit delinquere, non est sine crimine, licet nondum illud compleuerit. Coniecturas verò congerit Ripa *num 59.* & ex illo Gutier. Prima est, ex loco in quo quis reperitur cum vetitis mercibus, vt quia seſatur inuia absque alia causa, non egreditur per solita ostia, aut ingreditur, vt fallat custodum oculos. Quod intelligendum nihilominus est, modo via recta secuta existat. Nam si infesta hostibus, si stagnantibus aquis incommoda, nullam criminis coniecturam daret. Secundò si reperitur in ipso confinio provincie in quam transuehere prohibitum fuit, si in aliquo tugurio latitans. Tertio si antea dixerit se velle exportare, si dum interrogatur, pugnantia loquatur. Quarto conditio personæ, si solius fuerit exportare. Quintò qualitas & quantitas rerum, quæ exportantur. Sextò denique modus, & ordo quo deferuntur, vt locis amotis.

Denique si reipsa exportauerit puniri poterit, & ab Officialibus accusari, licet aliud sensisse nuper videatur Iulius Clarus, quamvis ille captus non fuerit, neque personaliter deprehensus. Et Bart. in *l. si barbatorem 13. C. de fideiussorib.* dicit statutum puniens inuentum deferre arma, punire dumtaxat illum qui cum armis inuentus est; & pluribus idem ostendit Ripa *loco citato, n. 104.* quia satis fuerit vel corporaliter apprehensum, vel testibus comprobatum fuisse, quod in hoc ipso casu de exportante frumentum, aliæve eiusmodi contra prohibitionem, fatentur Ripa *citata, n. 104.* & alij quos sequitur & adducit Gutier. *q. 37. citata, n. 37.*

CONSECTARIUM V.

An faccus quo exportatur frumentum contra prohibitionem addicatur vnâ cum frumento.

Idem omnino quæritur de scapha, nauis oneraria, plaustris, iumentis, vaginis armorum, & aliis eiusmodi. Quod intelligendum est quando lex non meminit istorum in pena confiscationis, sed solum frumenti, vini, merciumve aliarum, armorum, nummorum; non addicit etiâ fisco omnia rei bona, aut ea quæ simul deuehet. In his enim casibus certum est, omnia simul addici fisco, & amitti. Quæstio igitur est quando lex dumtaxat prohibet sub pena amissionis, & confiscatione mercis, aut rei vetitæ, quæ exportatur, neque quidquam aliud adiicit, aut exprimit. Affirmant quidam Castillo, Bobadilla, & alij quidam DD. Hispani dum LL. Tauri commentariis illustrant, aut de Hispana Politia disputant, quos affert Gutierrez. *lib. 4. ciuitium qq. quest. 40.* quia ista sunt accessorium quoddam frumenti, & alterius mercis vetitæ; accessorium autem naturam principalis sequitur. Verior tamen eaque communior sententia negat, Bertachin. *de Gabellis q. 12.* Ripa *de remediis ad seruandam vbertat. n. 131.* Gutierrez. *citata quest. 40.* quia cum in poenis interpretatione strictiori vti nos oporteat, res quæ sine corruptione subiecti possunt separari à re confiscata, non debent comprehendi in ipsa confiscatione. Et cum in pena legata non veniant vasa, vt habetur *l. nam quod liquidè. D. de penul. legata*, licet tota ea dispositio fauorabilis sit, multò minus in confiscatione, quæ odiosa est, confiscato frumento aut vino, vasa quoque & dolia confiscari censenda erunt, vbi lex nihil statuerit. Quoad vaginas armorum distinguunt aliqui. Nam vel arma confiscantur ratione portationis vetitæ, vel ratione alicuius admitti delicti. Si primum, cum arma non soleant gestari nuda, vnâ cum ense eius quoque vagina confiscabitur, quia quando res prohibita gestari nequit sine re permittâ, vtraque confiscatur. Si verò propter admittum crimen arma prohibentur, nuda & sine vaginis prohiberi existimandum est. Verùm hæc distinctio subtilior videtur, neque illam communis vsus probat, & vbi arma confiscantur, eorum quoque vaginæ confiscantur. Quare aliter distinguerem. Nempe si prohibentur exportari extra Prouinciam aut Regnum arma, si quis solas illorum thecas & vaginas exportaret, illum non commissurum in legem, si illa nihil aliud exprimat, neque quidquam habeat, vnde necessariò colligamus eam prohibitionem ad ipsas quoque vaginas seorsim ab armis exportatas, comprehendendi.

Quod attinet ad merces permitti commercij, si reperiantur cum iis, quæ interdixit sunt, an simul confiscentur, his est. Et quidem si ita permixtæ sunt, vt separari nequeant, aut non nisi cum summa difficultate, simul confiscari certum est, ob illam confusionem: loquimur autem vbi statutum nihil agit de confiscatione licitarum mercium, & distinguit Boet. *q. 178.* & non improbat Straccha de mercat. *part. 4. n. 28.* si asportantis sint, simul omnes confiscari. Si verò alterius; vel ille scitit deferri cum illicitis, vel nescitit. Si primum omnes simul confiscantur, non verò si ignorauit. Dicendum potius est eo casu non amitti nisi illicitas merces; cum

enim statutum eas solas addicat, & ab aliis separari possint, cur volumus licitas simul confiscari. Atque hanc esse communem sententiam fatetur & sequitur Gutierrez. *q. 40. citata n. 9.*

CONSECTARIUM VI.

An externi ligentur legibus, rerum aliarum commerciarum & commercium prohibentibus.

Stutum aliquando prohibet frumentum extrahere alicuius ciuitatis territorio exportari. Accidit verò Agricultores externos in illo territorio frumentum aliquod collegisse, & illud deinde domum suam exportare. Quæritur an illi committantur contra statutum. Negat Gutierrez. *q. 42. n. 1.* quia cum statutum illud conditum fuerit ad conseruandam vbertatem in ciuitate, id facilius obtinebitur, si ciuitas permittat iis qui eius agros coluerint, partem suam domum asportare alendæ familiæ causâ, alioquin *panci forenses*, inquit, hanc culturam suscipiant. Si verò ciues partem aliquam frumenti vendidissent eiusmodi agricolis, quamuis externis, nefas illis esset frumentum illud inde extrahere, vt ait Ripa *de remediis ad seruandam vbertat. num. 107.* quia extraherent frumentum vetitum, neque ex fine, & intentione legis excusarentur, vt in priori casu.

Quoad alios externos, reuerà iis legibus obligantur, neque possunt inferre aut euehere ex Prouincia, ea quorum inuectio, & euectio illius legibus prohibentur; quia licet habeant commercium cum ea gente aut Prouincia, non tamen nisi quatenus illa permiserit, & secundum leges quas iis commercij dedit. Quare aut ea commercia deserant, quod ipsis integrum est, aut sancita seruent. Denique possunt ciuitates, aut Principes quæ voluerint conditionem imponere, *leg. 1. C. de contrab. empirion. & toto C. quæ res exportari prohib. l. eorum ferro. D. de public. & vectigalib. c. à nobis, de sententia excommunicat. & cap. 1. de constitut. in 6.* alioquin omnes istæ leges interdicti commercij iniuriales forent. Nam externi importarent, aut exportarent, quæ importari, vel exportari prohibita essent. Itaque incommodis, quæ cauere voluit Princeps, non occurrerent. Iure igitur merces etiam ab externis inuectas, aut extractas eodem iure addicet fisco Princeps, quo à subditis inuectas & extractas. Excusare tamen poterit extraneos legum illarum municipalium, non iuris communis ignorantia, quæ in dubio præsumitur, nisi vel ille in eo loco, moram aliquam traxerit, aut in eo sæpius versatus fuerit, & negotiatus, vel illi loco vicinus existat. Quinimò leges communes alicuius regni habere vim iuris communis, cuius ignorantia vix vnquam præsumitur, ostendit pluribus adductis Gutierrez. *q. 41.* vbi etiam minores excusari ab his legibus apud Hispanos docet.

CONSECTARIUM VII.

Casus singulares.

Primus. Qui hostium metu compulsus fugit extra regni & Prouinciæ fines, & extra illos bla-dum siue frumentum, aliqdve eiusmodi asportat contra prohibitionem, excusatur à poenis latis. Ita aliis adductis Gutierrez. *q. 43. n. 1. ex l. qui sit fugi-*

simus. & l. quod ita 16. D. de edilit. edicto. Non video tamen cur eam in rem illa lex afferatur. Ratio tamen huius casus aperta est, quia lex illa non videtur cum tanto discrimine obligare, & tunc illius violatio necessaria potius, quam voluntaria est. Idem affirmant alij de fugiente pestilentiam.

Secundus. Excusatur qui frumentum vel panem, & aliam mercem interdixtam asportat, per modum transitus, quia per eam regionem, vt se in suam ciuitatem aut domum recipiat, transit. Ita passim DD. in *l. cetera. §. sed si quis. D. de legat. 1.* eos dabit Ripa. *tract. de remediis ad seruandam vbertat. n. 119.* Iulius Clarus, & alij allati à Gutierrez. *q. 43. n. 3. Boet. decision. 178. Rebuff. tom. 2. in constitut. Gallic. tit. de pane mercat. art. 2.* Peregrin. *de iure fisci lib. 6. tit. 5. n. 30.* Si quis v. g. Sciciliam cum equis & armis appulerit, poterit per illud Regnum iter suum instituere, & domum suam cum omnibus illis, quæ secum deuexit, repetere absque alia facultate, quamuis ex lege Regni nefas sit arma & equos ex eo extrahere.

Tertius. Quamuis prohibita fuerit vini exportatio, licet tamen vini metretam, vel gustus, vel vltus rui causâ secum vehere, quia tunc legis finis & ratio cessat. Neque fuit mens Principis prohibendi, quæ ad vium necessaria sunt. Neque prohibitio se ad illum casum extendit, sed ad arcendam acquirendi cupiditatem, & commoda ciuitatis curanda. Ita Felin. in *cap. ita quorumdam. n. 2. de iudiciis.* Straccha *de mercat. 4. part. num. 26.* Alciat. *lib. 4. dispunct. cap. 11.* Ripa. *tract. citat. n. 109.* vbi communem esse asserit. Gutierrez. *q. 43. citata num. 4.* Fauct. *l. vniuersi. §. C. de vectigalibus. Vniuersi Prouinciales pro his rebus, quas ad vsum proprium, vel ad fiscum inferunt, vel excoctis ruris gratis reuehant, nullam vectigal a stationariis exgatur.* Neque huic cõstitutioni aduertatur *l. 16. §. 3. & §. 9. D. eod. & l. 203. D. de verb. significat.* vbi dicitur nos eiusmodi res profiteri oportere, quia aliud est profiteri ea, quæ vectigal non pendunt, vt dicimus inferius, cum igitur ista quæ ad proprium vsum asportantur, non debeant vectigal, non videntur etiam comprehendi lege eorum exportationem prohibente, & puniente, vti laudati DD. non male argumentantur. Vnde vterius colligit Ripa *n. 112.* illum qui vltus sui causâ frumentum asportat; si deinde mutato consilio illud vendiderit, non incidere in poenam statuti. Sed sanè constare debet de priori proposito vtendi, alioquin præsumetur asportatum fuisse venditionis causâ. In his potè omnibus attendenda erunt verba statuti, & vtrum solam venditionem, aut reuentionem prohibeat; an verò quamcumque exportationem.

Quartus. Qui à Gabellariis custodibus, alijsve eiusmodi Officialibus habet licentiam asportandi res vetitas, non excusatur à poena. Ita DD. in *l. 1. C. de comestatu*, quia facultas illa fieri nequit ab Officialibus illis, qui idcirco & puniuntur deprehensi, debentque omnino restituere damnnum, quod sua illa licentiâ creauerunt.

Quintus. Qui legitimam licentiam obtinuit certas aliquas res vetitas extrahendi: si tempus illius facultatis finitum fuerit, antequam omnes extraxerit, poterit nihilominus quod supererit extrahere, quod aliis allatis docet Gutierrez. *q. 43. citata. n. 4.* Vereor tamen vt talis sit vltus, qui in omnibus consulendus est.

Sextus. Licet farina non sit propriè frumentum, & in legibus poenalibus, atque odiosis verba sint

in maximè propria significatione vsurpanda; nihilominus statutum prohibens extrahi frumentum, ad farinam quoque extendendum est, ex mente Legislatoris, alioquin enim facile fraus legi fieret, neque legis finis obtineretur: nempe annonæ per exportationem frumenti penaria amolienda; quia exportatione farinæ eiusmodi penuria æquè facile contingeret, atque exportatione frumenti; quod idem dicendum est de exportatione panis cocti. Ita Iulius Clar. in *practica. §. fin. quest. 82. statuto 7.* Ripa *tractat. de remediis ad seruandam vbertat. n. 43.* Rebuff. in *leg. frugem 77. D. de verbor. significat.* Menoch. *lib. 4. præsumpt. 151. n. 5. Boet. decision. 177. n. 5.* Gutierrez. *lib. 4. ciuil. qq. q. 44. n. 2.* & alij contra Alberic. *2. parte statutor. quest. 5.* In omnibus istis attenditur finis legis, ne inutilis & nugatoria reddatur, quod alibi sæpius monuimus.

Septimus. An vigente annonâ possint Ciuitates, ipsarumque Magistratus, vel Concilia, absque vlla aha Principis facultate prohibere ne frumentum, aliaque victualia extrahantur: atque etiam cogere eos, qui frumento abundant, illud potius ciuibus & oppidanis, quam exteris eodem saltem pretio absque vlla fraude vendere, & assignare tempus, post quod licebit aliis quàm ciuibus & oppidanis vendere. An verò ad hæc omnia sancienda; etiam vigente grani ea necessitate, opus sit Edicto Regio, cuius imploranda auctoritas; fusius disputat Gutierrez. *lib. 4. qq. ciuil. q. 48. 49. & 50.* Consulendi mihi videntur mores, & vltus, ipsaque Regia Edicta, quæ si non obstant, id singulis Ciuitatibus iure quodam naturali permittum esse videntur, vt sese in ea penuria conseruent: quia tamen inde plures tumultus possent oriri, & dum vna Ciuitas teruatur, alia periret, solet in Gallia ad Praetores & alios Regios Magistratus, qui vnâ cum Ciuitatum Consulibus, alijsque Officialibus de tota re & modo statuant, referri, atque ita vitantur plurima incommoda.

CONSECTARIUM VIII.

An vigente penuriâ & sterilitate, debitores hordei & frumenti, aut obligati ad eleemosynam panis vel frumenti, teneantur debitum tritum, vel panem suppeditare: an verò possint hoc suum debitum pecuniâ pro ratione pretij & taxæ panis & frumenti soluere.

Ratio difficultatis est, quia non licet inuito creditore aliud pro alio soluere, *l. 2. D. si certum petar. & nos fusè diximus aliâ, & iterum lib. 3. sequenti* explicabimus. Quare debitor frumenti, aut alterius speciei, non liberatur debito, soluendo eius estimationem, debetque dare ipsam speciem: aliunde tamen quando species debita non potest reperiri, vel non nisi cum summa difficultate, aut quodam immoderato pretio, creditor cogitur recipere eius estimationem, *l. in re fortuna 8. D. de condit. furtina, & leg. non dubium 14. §. 2. D. de legat. 3.*

Respondeo in his omnibus casibus distinguendum esse. Nam vel frumentum, aliave eiusmodi res, quæ debetur, ad certam speciem determinata est, vel ad certum tantum genus, loquimur autem more Iuriconsultorum, & speciem nominamus, quod Logici indiuiduum; genus quod idem speciem

ciem dicunt, quod sepius me monuisse memini. Si hoc secundo modo frumentum, aut aliud simile quidpiam debeatur, quocumque tandem titulo debeatur, existimo non posse cogi creditorem iniuriam, ut pecunia contentus sit, vel pretio. Ita cum cōmuniōri Gurierr. lib. 4. cit. q. 51. contra Mexiam quem allegat. Quia obligatio omnis tum dati, tum facti implenda profus est, quando complementum est in potestate debitoris & obligati, quod in omnibus obligationibus in vniuersum verum esse demonstrat Corraf. lib. 2. miscell. iuris cap. 3. Et sanè alioquin omnes pactiones, & debita facillè eluderentur. Atqui complementum huius obligationis est in potestate debitoris, nam frumentum & panes reperiuntur, quamuis maiori pretio solito. Neque enim genus perire potest: cur igitur cogetur creditor iniurus accipere pecuniam pro re sibi debita, quæ adhuc extat.

Si verò res debita determinata esset in specie, & vt loquuntur Logici in individuo, vt Stichus, Bucephalus; frumentum ex hoc fundo, vinum ex vite, oleum ex hac oliua determinata; si res vel periret, vel non extet, vel non nisi maximo incommodo comparari potest; tenebitur creditor contentus esse eius æstimatione. Immo aliquando debitor liberabitur illa vice omni debito. Et neque rem, quæ non extat, tradere, neque eius pretium dare tenebitur, eo quod tota obligatio ad vnam certam speciem sit definita, & restricta. Neque vi promissionis legati, alteriusve dispositionis debitor ad aliud tenetur propter verba ipsius dispositionis formaliter, vel æquialenter taxatiua. Idcirco sapienter Iulianus pronunciauit in leg. si debitor 39. D. de contrah. emptio. Verisimile est eum qui fructum oliuæ pendens vendidisset, decem pondo olei, quod natum esset, pretium constituisse ex eo quod natum esset, vsque ad decem pondo olei, idcirco solis quinque collectis, non amplius emptor petere potest, quam quinque

pondo olei, quæ collecta essent. Et Paulus in leg. inter stipulatorem 83. §. sacram. D. de verbor. obligat. Si stipulatus fuero ex fundo centum amphoras vini, expectare debeo donec nascatur, & si natum, sine culpa promissoris, consumptum sit, rursus expectare debeam, donec iterum nascatur & dari possit, & per eas vitæ cessaturam, aut valuituram stipulationem. Qui igitur frumentum, vel hordeum, aliudue simile debet, aut publico aut priuato alicui, vel nomine elemosynæ, vel legati, alioue titulo, vel debet in certa specie, vt frumenti ex tali fundo sex modios, quatuor vini amphoras ex tali vinea, vel dumtaxat in genere sex modios frumenti optimi, & totidem vini amphoras. Si primum liberatur omni debito quo anno absque sua culpa fundus frumentum non tulit, neque vitis vinum. Si verò debitum sit quidpiam in genere, illud soluere debet, quamuis grandiori pretio sit comparandum. Neque iniuriam creditori obtrudere pecuniam poterit. Vide quæ dixi opere de usuris lib. 4. de Canone emphyteusis præstando.

ARTICVLVS IV.

De Vecturis.

Quia vecturæ sunt in primis, navigationibus, difficultates quæ circa vecturas, & obligationem vectorum excitari plurimæ possent, commodius proximo capite explicabuntur, & magnam partem ex iis quæ opere de usuris dicta sunt, vbi de locatione facillimè colliguntur. Vectores enim suas operas, & iumenta, aut nauigia transfuehendis mercibus locant: quod monendam fuit hoc loco, ne solemnem doctrinæ methodum perturbaremus.

LIBER SECVNDVS

De commerciis maritimis, mercium oneribus & re nummaria, vniuersoque Negotiationis instrumento.

ACTENVS causam finalem, materialem, & effectiuam humana negotiationis exposuimus; superest vt priusquam ad formam negotiationis & varios eius modos deueniamus, de quibusdam singularibus commerciis agamus, & de mercium oneribus: ac demum de vniuersali totius negotiationis instrumento & re nummaria disputemus: horum enim cognitio ad necessaria negotiationis adiuncta pertinet.

CAPVT I.

De Commerciis, & Negotiationibus maritimis.

- ART. I. An sit aliquod maris, & fluminum dominium.
 II. Quale sit illud dominium, & quinam eius effectus.
 III. De navigatione.
 IV. De nauibus, & rei nauticae administratoribus.
 V. Leges nauticae.
 VI. De obligationibus nauis vehentis merces.
 VII. De obligationibus conducentis transfuentionem suarum mercium.
 VIII. Quæstiones consuetariae.
 IX. De naufragiis.
 X. De Actione Exercitoria.

VAM in feno animo navigationem oderunt diuites Agricola, tam incenso studio eam, vtpote comparandis diuitiis, atque exercendis commerciis commodam amplectuntur, negotiatores, vt etiam tempestate iactati, laceris relictis ratibus sapius sese infido committant mari. Quod miratur Horat. lib. 1. ode. 1.

*Illum si proprio condidit horreo
 Quidquid de Lybicis vertitur arcis
 Gaudentem patrio findere sarculo
 Agros: Attalicis conditionibus
 Nunquam demoneas, vt trabe Cypria
 Myrtonum pauidus nauis secet mare,
 Luctantem Icaris fluctibus Africum,
 Mercator metuens, orium, & oppidi
 R.P. Gibal. De Negotiat.*

*Laudat rura sui: mox reficit rates
 Quassas, indocilis pauperiem pati.*

Immo illam pauperiem longinquis in diffita quæque loca institutis navigationibus vitare contendit. Idem lib. 1. ep. 1.

Impiger extremos currit mercator ad Indos.

Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.

Quod assequitur peregrinarum, & exoticarum mercium aduectione, & cum aliis permutatione, quare in omnes mundi plagas percurrit. Horat. lib. 1. sat. 4.

*Hic mutat merces surgente à sole ad eum quo
 Vespertina tepet regio, quin per mala præcepit
 Fertur, vti puluis collectus turbine, ne quid
 Summâ deperdat, metuens, aut ampliet vt rem.*

Quare Græcis veteribus, vt Homero *odys. β. & ω. ἐμποροῦ*, non mercatorem, sed vectorem significat, ideòque aiunt Grammatici, *ἐμποροῦ παρ' ἑμῆρα τῆς ἀλλοτρίας τοῦ ἐπιβάτης*: qui pacta nimium mercede, aliena nauis vehitur aliquod traiciendus. Et Hesych. *ἐμποροῦ παραματινῆς, καὶ ὁ ἐπ' ἀλλοτρίας νέως πλείων μισθὸς ἐπιβάτης*, affertque Homeri versum *odys. ω.*

Ἡ ἐμποροῦ ἐπὶ λιμένας

Ναὺς ἐπ' ἀλλοτρίης.

Vt videas quàm propria sit navigatio mercatoribus, & commerciis, quorum maximè maritima commendantur à Chrylost. *Hom. 34. in ep. 1. ad Cor. & Origen. in Philocal. cap. 19.* Non potuimus itaque hanc de commerciis, quæ navigationibus exerceatur, disputationem, & quæ circa eiusmodi mercium transfuentionem controuersia excitari solent, præterire.

ARTICVLVS I.

An sit aliquod maris, & fluminum Dominium.

Prima opinio, nullum esse maris Dominium, ostenditur. 1.

S

Contra

LIBER

Contraria opinio profertur. 2.
Obiecta diluuntur. 3. 6.

Quomodo differant commune, & publicum. 4.

Quot modis res dicantur esse nullius. 5.
Vlpianus illustratus. 7.

Recentiorum mores, & affectatum maris Imperium. 8.

PRæmittenda omnino fuit hæc quæstio ad maritimorum commerciorum libertatem, & onera explicanda, si enim commune sit mare, nulliusque priuato dominio subiciatur, libera erunt singulis commercia, neque quisquam à portu, & littore, & multò minus à navigatione repellere poterit, atque adeò iniqua erunt omnia onera, quæ nautantibus, aut in portum inuehenti bus imponuntur. Quamuis enim possint prohibere domini, ne merces quædam in suas Ditiones quisquam importet, non tamen ne aut nauiget, aut littora legat, aut portum, & stationem aliquamdiu teneat, nisi grauis aliqua occasio ad hoc ipsum incitet, sui tuendi causa.

Maris igitur dominium nullum esse, sed omnibus sicut ipsum aërem commune esse, acriter contendit Fernand. Valquius, *Illustr. controuersiar. lib. 2. capit. 5. & 6.* Hugo Grotius, *maris liberi capit. 5. & 6.* quibus ex parte adhæsit Morisfolus. *lib. 2. orbis maritimi. cap. 19.* & Alphonf. Acastro. *lib. 2. de lege panali. cap. 14.* & alij quidam, qui nulli concedunt priuatum, & veluti proprietarium maris dominium, idque probant in primis ex communi gentium omnium sensu, quæ semper voluerunt libera esse commercia, & commercium, siue transitum, ac navigationem; qua exterius quoque prohiberi iure non possunt, immò neque portu, nisi vis ab illis timeatur, eaque de causa suscepta bella iusta esse existimarunt, ad repellendam nimirum iniuriam, quam dum portubus, & littore excluderentur, aut à navigatione impedirentur, accepisse se querebantur. Neque aliter belli aduersus Occidentales Indos ab Hispanis moti æquitatem tuerentur Victoria relect. *2. de Indiis. §. 2. 3. 4.* Ioannes Solorzanus de *Indiarum iure. lib. 2. capit. 10. §. 34.* & cæteri ferè Hispani DD. Quæ eadem iniuriæ defensio Megarenses in Athenienses concitauit teste Thucyd. *lib. 1.* & Diodor. *lib. 2.* atque etiam Bononienses in Venetos armauit apud Sigon. *lib. 20. de Regno Italia.* Iniqua tamen fuerunt illa bella, si maritimo eo commercio æquè ac terrestri possit Princeps exteros prohibere, & æquè impedire ne suum mare pernaugent, atque ne Ditionem suam penetrent. Quæ fuit sociorum Ænæ, cum iactati tempestate ad Punicum littus appulissent, ab eoque prohiberentur, querela, *Æneid. 1.*

Quod genus hoc hominum? quæue hunc tam barbaram morem

Permittit patria? hospitio prohibemur arena,
Bella cient, & primâ vetant consistere terra.

His accedit natura ipsa maris, quæ fluxilis; perpetuèque mutabilis est, nullisque finibus claudi, aut certis terminis diuidi potest. Vnde Ambros. *libro 5. Hexhaem. capit. 10.* dixit, nullum adhuc Thalassometram auditum esse, quamvis Geometras agnoscamus; quia nempe terram in suas mensuras, & ditiones diuidere, ac partiti licet, non

mare, vt sua cuique priuato Domino obtin-gat. Isque fuit omnium sensus, nam vbi rerum omnium communium facta diuisio fuit, & domini-um, quæ prius consula fuerant, distinctio siue occupatione, siue fortitione, siue quodam veluti consilio, non legimus à quoquam occupatum fuisse mare, eiusque dominium vindicatum, quò deinde cæteri submouerentur, eaque semper perstitit persuasio, Aquam, & Aërem communia omnibus, & singulis perleuerare. Quare apud Ouidium *lib. 6. Metam. fabula. 5.* expostulat Laona cum agresti turba, quæ illam ab hauriendis aquis arcebat.

Quid prohibetis aquas? usus communis aquarum est,

Nec solem proprium natura, nec aëra fecit,
Nec tenues undas: In publica munera veni.

Idem habent ab Ænea ad Latinum missi Oratores. *Æneid. 7.*

Diis sedem exiguum Patriis, littusque rogamus
Innocuum, & cunctis undamque, auramque paten-tem.

Neque Poëtarum, aut vulgi solius fuit hæc opinio, sed sapientissimorum consultorum Iuris, nam Marcian. *in l. 2. D. de diuisione rerum. Quædam naturali iure communia sunt omnium, quædam vniuersitatis, quædam nullius, pleraque singulorum, quæ variis ex causis cuique acquiruntur. Et quidem naturali iure omnium communia sunt illa, Aër, Aqua profluens, & Mare, & per hoc littora maris. Quod rursum apertius explicat idem Marcian. in leg. 4. D. eod. Nemo igitur ad littus maris accedere prohibetur piscandi causa, dum tamen viliis, & edificis, & monumentis absteatur, quia non sunt Iuris gentium, sicut & mare; idque & Diuus Pius piscatoribus Formianis, & Capanatis rescriptis, Sed flumina per eò omnia, & portus publica sunt. Vlpian. in l. venditor 13. D. communia prædiorum; agens de lege quam quis venditioni sui fundi posuerat, ne contra eum, quem sibi retinebat piscatio Thyennaria exerceretur, ait bonam fidem poscere, vt lex contractus feruetur. Quamuis, inquit, mari, quod natura omnibus patet, seruius imponi priuata lege non potest. Idem quærit, an detur iniuriarum actio ei qui piscari in mari, vel enericulum ducere prohibetur in l. 13. §. 7. D. de iniuriis: refertque Pomponium, & plerisque alios illi eiusmodi actionem concedere. Et similem huic esse eum, qui in publicum lauare, vel in caua publica sedere, vel in quo alio loco agere, sedere, conuersari non patitur, aut si quis re mea uti me non permittat. Deinde ipsemet Vlpian. ex suamete mente respondet his verbis. Et quidem mare commune omnium est, & littora, sicut aër, & est sapientissimè rescriptum, non posse quem piscari, prohiberi, sed nec aucupari, nisi quod ingredi quis alienum agrum prohiberi potest. Denique usurpatum tamen esse, sed nullo iure, vt quis ante aëdes meas, & prætorium piscari prohibeatur, & adhuc illi actionem iniuriarum competere. Et lex 24. D. de damno infecto. ait fluminum publicorum communem esse vsum, sicuti viarum publicarum, & littorum; vnde concludit, in his licere cuiilibet ædificare, & destruere publicè, modò id sine cuiusquam incommodo fiat. Celsus ait in l. 3. D. ne quid in publico loco, maris communem vsum omnibus hominibus, vt aëris, iactaque in id pilas, eius esse qui iecerit. Sed id concedendum non esse, si deterior littoris, marisve vsum eo modo futurus sit. Refert quoque Selden. in mari clauso*

clauso, capitul. 2. libro 1. Michaëlem Attaliam, qui in Pragmatic. tit. 2. eodem sensu dixit, aërem, aquam proluentem, mare, littus maris, & flumius communis vsum esse. Basilicor. synopsis lib. 50. tit. 1. cap. 13. *ὅτι ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παλίας ἐξουσίας ἐστὶν.* Littora in omnium potestate sunt. Vnde concludit: Itaque dominus eorum sum, quæ in eis ædifico, sicut & illarum ferarum, quæ à me captæ sunt: quod si corrumpat ædificium, rursum publicum litus sit. Qui in fluminis ripa ædificat, non suum facit. Quin & ipsi Imperatores, quamvis sui Iuris retinentissimi, & ambitiosissimi, istud maris dominium abiecerunt. Nam & Antoninus se Mundi quidem, & Orbis Dominum esse dixit, maris autem negauit in l. 9. D. ad l. Rhodiam. Et Iustinianus, maris sicut & aëris communem vsum esse agnouit iidem verbis quæ nuper ex Marciano adducebamus, quæque in Institution. de rerum diuisione, §. 1. relata sunt. Illustrius porò maris Imperium ineptè sibi mortalem quempiam vindicare egregio factò docuit Canutus Damæ, Angliæ Rex potentissimus, vt Aulicorum propudiolam adulationem, qui illum terræ marisque Dominum dicebant, castigaret: cellà ad littus maris posita illi imperauit, sed quando in eius ditione, & dominio dicebatur esse, mandata sua exciperet, ne videlicet in terram efflueret, ne suam aut vestem, aut sedem contingeret; sed cum non pareret mare, & me egregium, & præpotentem Regem, inquit Canutus, qui ne pauculas quidem maris guttas castigare possum, ne me attingant. Vnus est Deus maris, & telluris dominus: ex eoque die coronam auream nunquam gestare iustituit, sed illam Christo in Cruce pendente consecrauit. Ita Guilielm. Cambden. in sua Britannia, pag. 189. Henricus Huntindom. in chronico. lib. 6. & Florilegus anno 1035. a. que ex ipsis Selden. maris clausi. lib. 2. cap. 12. & Isaac Pontan. dissertation. historiar. lib. 2. cap. 14. Quæ omnia confirmantur ex eo, quòd in communi illa terrarum distributione, siue diuisione, siue occupatione facta non legamus vllam habitam esse maris partitionem, quod alicui cesserit tanquam pars, sed duntaxat eius mentio fit tanquam limitis cuiusdam portionis assignatas claudentis. Sic Africanus apud Eusebium in chronico, ditionem Chamidorum extendi ait, à Rhinocoruris Ægypti vique ad Africanum Oceanum, & Cananaea Regio protendi dicitur à magno fluuio Ægypti ad mare nouissimum, Deut. 34. vers. 3. similitaque ratione alibi sapius Palestinae fines mari terminantur, quod est obuium Num. 34. vers. 6. 7. & 12. Iosue c. 15. P. sal. 72. vers. 8. Ecclesiastici. cap. 44. Denique maris Imperium tanquam eximio quodam iure soli Deo tribuendum eadem scriptura docet P. sal. 88. vers. 10. Tu dominaris potestati maris, & motum fluctuum eius tu mitigas. I. sal. 94. vers. 5. Quoniam ipsius est mare, & ipse fecit illud. Ipseque Deus idem sibi tribuit apud Iob. cap. 38. vers. 8.

2. Communior nihilominus sententia aliquod maris dominium acquiri posse, & re ipsa possideri contendit. Ita de Mari Pontificio passim Bullæ Cænæ interpretes. Fillius. num. 72. Duard. lib. 2. can. 3. 9. 3. Vgolin. in eadem. cap. 3. §. 2. Tolif. lib. 1. c. 2. Suar. disp. 21. de censur. sect. 2. num. 18. Graff. 1. part. decision. lib. 4. cap. 18. num. 67. Bonac. de censur. in eadem Bulla. disp. 1. punct. 2. & 4. Deinde maria dominio esse subiecta, & vt loquuntur Ap. patronata, docuit Marta. de Iuris. par. 1. cap. 33. num. 35. Bonius de censibus, artic. 16. num. 4. Canon. R. P. Gibal. De Negotiat.

nistæ passim. in cap. vbi periculum. §. porò, de election. in 6. Bartol. in l. 1. Cod. de class. Bald. in rubric. D. de rerum diuisione. Angel. in leg. Insula. D. de iudic. Cæpola de seruiturib. rusticor. prædior. cap. 26. num. 6. Bossius. tit. de aquis, & fluminibus. Vt omitam eos, qui varios dominij effectus in ipsum mare agnoscunt, de quibus dicemus art. sequenti. Et sane de hoc dominio in varia maria excitari quotidie controuersiam inter Principes videmus, cum alij alia sibi tribuant. Qua de causa disputationem istà accuratius retractarunt Seldenus in mari clauso, Iulius Pacius de dominio Maris Adriatici, Petrus Baptista Burgus, de dominio Gemensium in Mari Ligustico. Probantque hanc communem assertionem in primis ex communi, & peruulgata apud omnes nationes sententia, quæ idcirco tam acriter de maris Imperio diutius decertarunt. Singularia egregia facta, & res hac in parte præclare gestas, ac bella, fuisse, & eruditè prolecurus est Morisfolus 100 lib. 1. atque secundo orbis maritimi, attinguntque Seldenus, & Burgus. Neque atinet nos in re adeò perspicua, & constanti memoranda diutius detineri; nimirum fuit iam omnium rerum publicarum moderatoribus persuasum, vix abique maris imperio terrestre imperaturam, quæ mari dominaretur. Ita Ilocrates in Panathe. Alcibiades apud Thucyd. lib. 8. Themistocles apud Plutarch. in ipso, & Herodot. in Polymnia. Quare Cicero libro 10. ad Attic. Ep. 7. Pompeij consilium planè Themistoclem esse dicit: Putat enim qui mari potitur, eum rerum potiri. Itaque qui nunquam egit, vt Hispania pro se teneretur, naualis apparatus ei semper antiquissima cura fuit. Et sane læpissimè vno prælio nauali debellatum esse, totamque hostium ditionem Victori cessione proditum est; Hinc apud Historicos Græcos frequenter occurrunt θαλασσοκρατείν, θαλασσοκράτης αρχή τῆς θαλάσσης. Id primum Minoi, & Cretenibus tribuunt. Vnde Thucyd. libro 1. de illo τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλείστον ἐκράτισεν. Nempe Græci Maris partem maximam tanquam dominus obtinuit. Vnde Selden. non malè emendat corruptum locum in Hieronymi chronico ex Eusebio translato. Minoi, inquit, mare obtinuit, & Cretenibus leges dedit, vt Paradus memorat, quod Plato falsum esse conuincit. Hanc lectionem mendosam, & vitiatam esse statim apparet. Nam Plato neque Minoem Cretenibus leges dedisse, neque maris imperio possum fuisse, negare potuit. Non primum de legibus ab Minoë datis, cum id fuerit argumentum ipsimet Platoni scribendi de legibus, vt testatur libro 1. Dominium quoque maris Minoi tributum esse, refellere non potuit contra veterum omnium assertionem, quamquam Minoi historiam plura fabulosa complecti, nemo prudens negarit. Deinde vnde prodit iste hæctenus inauditus Author Paradus, quem Eusebio allegat? Itaque scioli inepti manum, qui quod non intellexit, corruptit in Hieronymi versione, licet agnoscere: dixit enim Eusebio. Minoi θαλασσοκράται mare obtinuit; & Cretenibus παρά θῆς, id est, à Ioue leges dedit, quas tulit ex antro, vbi noueennis secessit. Retinuerat igitur Hieronymi vocem παρά θῆς, ex qua sciolus quispiam Paradium Authorem, vel Scriptorem conflauit. Quod autem dixerat Eusebius ὁ παρ ὁ πλάτων ἐν τῆς νόμοις ἐλεγχῆν: quod Plato in legibus confirmat, reddidit idem Censor, falsum esse conuincit, & Ioseph. Scaliger refellit.

refellit, cum vel id omiserit Hieronym, vel si adiecit, non refellit, sed confirmat, si reddiderit, cum ea vox Græca Eusebij utramque significationem ferat, quod ille emendator, aut potius corruptor Hieronymi non satis attendit, aut etiam ignoravit. Sed redeamus ad maris imperium, quod perpetuò, qui aliis dominari voluerunt, magnis curis affectarunt. Ipsaque scriptura Tyri potentiam, & diuitias ex illo dominio maris passim explicat. Ezechiel. 26. 16. & cap. 27. & Mai. 23. 4. De Alexandria, Nahum. cap. 3. 9. Reges Tharsis, & Insularum, id est, maris memorantur. Psal. 72. 10. Ipsique Davidi imperium maris promittit Deus Psal. 59. 15. *Et ponam manum eius in mari, & dexteram eius in fluminibus.* Moles Denver. 33. 23. idem prælagit Nephthali. *Nephthali perfruetur, & plenus erit benedictionibus Domini, mare, & meridianus possidebit.* Vbi omnino malè Rupertus legit, *mare, & meridem.* Assuerum non modò terram, sed & cunctas insulas fecisse tributarias, dicitur Esther cap. 10. 1. Vbi Græci Codices habent *ἐξ-παρὰ τῆς θάλασσας ἐπὶ τῶν βασιλείων τῆς τῆς γῆς, καὶ τῆς θαλάσσης.* Scripsit autem Rex ad regnum terræ & maris. Quod itaque afferebant aduersarij ex facris litteris, terminum Imperij Iudaici ipsum mare designatum fuisse à Deo, non ita intelligendum est, vt mare extra imperium illud esset, vt facillè ex ipso loquendi modo, atque ex tota subiecta sententia colligere licet, quod fusiùs ostendit plurima etiam ex Rabinis congerens Selden. lib. 1. *maris clausi, cap. 6.* ad quæ expendenda modò digredi non vacat. Satis nobis fuerit nihil esse in scripturis quod cum dominio maris pugnet, immò & plurima esse quæ illi faueant; parum enim appositè afferuntur, quæ de supremo Dei in maria dominio dicuntur. Nam & eadem affirmantur de eius in cælos, tellurem, & vniuersa creata dominio; deinde agitur de illo imperio, quo solo nutu creaturis imperat, quod mirabilius est in mari, quod nullius alterius mandatis obedit, & cuius intumescences fluctus nullus alius coercere potest, aut exundanti obicere obicere. Quod Iobus commendat; & Hierem. cap. 5. inde timendum esse Deum arguit. Neque aliud voluit David verbis nuper allatis: *Tu dominaris potestate maris, motum autem fluctuum eius tu mitigas.* Potestatis enim vocem ex Hebræo reddunt, elationem, tumorem, superbiam; vnde Hieronym. *Tu dominaris superbia maris.* Chald. tu potestatem habes in elationibus maris. Arias Montan.

*Tu maris fluctus cohibes,
Temperasque vndis.*

Quod imperium maris nemo sibi, opinor, arrogat, & non ridet Xerxis insaniam, qui mare flagellis cædi, & catenis vinciri iubebat, eamque demeritiam suo facto sapienter castigauit Kanutus, vt nuper referebamus. De eodem supremo imperio exponendum quoque fuerit illud Psal. 94. *Quoniam spiritus est mare, & aridam fundauerunt manus eius.* Et alibi sapius idem in vniuersa creata summum, optimumque ius, ac dominium, nullis conscriptum terminis celebratur frequentius, Psal. 23. 1. Psal. 88. 12. Psal. 49. 11. à quo sanè diuino dominio cuncta creata imperia deriuantur, illique subiciuntur, non tamen impediuntur.

Quæ porò ab aduersariis allata sunt contra priuatum istud maris dominium, magnam vim non afferunt. Nam in primis libertas illa commerciorum, quam hoc priuato dominio subruunt dicunt, non multum vrget, tum quia non

est necesse, vbique omnia, & quæcumque commercia libera esse, vt ostendimus cap. superiori: tum quia simili argumento æquè impugnaretur dominium priuatum terrestre, & maxime Insularum, & fluminum, ac lacuum, quod tamen admittunt aduersarij. Sed de hoc iure commerciorum, & piscatus dicemus art. seq. quod postremum duntaxat voluit commune esse, qui nobis aduersarij videntur Iuriconsulti. Ad illud de natura fluxilis maris, quod neque terminis claudi, neque possideri possit, respondetur, possideri mare eo modo quo possideri potest, sicut de fontibus dici debet, cum eorum aquæ perpetuò fluant, & mutantur, eæ tamen vbi in alicuius regione sunt, ab eius Domino, aut Principe possideri dicuntur, quæ de re amplius art. sequenti. Tertium illud de communitate aquæ sicut & ipsius aëris, qua comparatione crebrius vntur non Poëtæ modò, sed ipsi etiam Iuriconsulti, quodque videri poterat hæc priuata dominia fortius impugnare; nihil tamen aliud conficit, quàm hæc omnia publici iuris facta esse, & nullius vibus, aut iuri singillatim à natura fuisse attributa, id tamen non impedit, quominus ab aliquibus occupari possint, à quo deinde auferri non possunt; vt contingit in omnibus, quæ publici iuris esse dicuntur, de quibus aliquid dicemus lib. postremo. Atque vt hoc quod de aëre, & aqua assertur, exponam; nunquid inde colligis, licere cuique quemcumque aërem, & vbi libuerit, respirare; non posse igitur prohiberi quin & viuere vbique, & ibi communem haurire aërem valeat, sicut & aquam è tuo fonte, à quo illum arcere non posses, aut à via publica summo- uere; hæc enim omnia publici iuris sunt: an non propterea iusto titulo vni alicui vindicari possunt, an quæ in loco communi ab alio capta sunt, repetere poteris tanquam tua, quia illa omnia, atque ipse locus publici, & communis iuris sunt. Hinc oritur illa apud Comicum in Rudente, inter Grippum piscatorem, & Trachalionem seruum de vidulo è mari extracto controuersia, illum enim sibi communem esse debere tanquam è communi mari eductum contendebat Trachalio. *Act. 4. scen. 4. Gripp.*

*Ecquem esse dices in mari piscem meum?
Quos cum capis, si quidem cepi, mei sunt, habeo pro meis,
Nec manus afferuntur, nec illius partem quisquam postulat,
Commune quidem certò est omnibus.*

Trachal.

Adsentio

Qui minus hunc communem, quæso, oportet mihi esse vidulum:

In mari inuentum est, commune est.

Gripp.

Ne impudenter impudens.

Nam si istuc ius sit quod memoras, piscatores perierint,

Quippe cum exemplo in macellum pisces prolati sient,

Nemo emat, suam quisque partem piscium poscat sibi,

Dicat in mari communi captos.

Ex mox.

In manu non est mea,

Vbi demisi rete, atque hamum, quidquid habet, extrahat: Meum, quod rete, atque hamum nacti sunt, meum porissimum est.

Vides itaque

que quod commune est, id est nulli singulari attributum, & quod in loco communi captum, alicuius proprium occupatione fieri posse; quidni & mare alicuius etià fieri poterit, ea ipsa ratione, qua reliqua primùm communia, priuata deinde, & singularis alicuius sunt, à quo sine iniuria nequeant auferri. Et sanè flumina, ac lacus publici iuris esse dicuntur; & tamen fatentur aduersarij, posse habere proprios dominos, quidni in mari idem continget? quod enim eius natura sit fluxilis, non magis impedit singulare dominium, quàm aqua riuui perennis pratum alicuius irrigantis, quem nemo aut aliò deriuare, aut obstruendo fonte sistere poterit aduicque alicui prati iniuria. Nunquid & labilis, fluxilisque aër est, atque ad eò omnibus animantibus communis, & tamen in seruitute altius attolendi mihi quodammodo eripitur, quamuis nequeam omnem ipsius usum adinere, promittendo videlicet, proiciendoque in eius aedes tecto. Non deerunt etiam termini, quibus partem maris, quam quisque occupauerit, sibi que propriam fecerit, circumscribas, vt dicam art. proximo.

Denique vt quæ ex Iuriconsultis, alijsve de communi maris dominio adducta sunt, faciliùs intelligantur, obserua, aliud esse, quidpiam commune esse, aliud verò esse publicum, siue publici iuris. Nam publica nominantur, quorum usus in commune omnibus patet, & expositus est, quasi *populicæ* proprietatis verò non æque, vt aperte traditur l. 5. §. *flumina.* & §. *riparum.* D. de rerum diuisione. institutus. eod. tit. l. 30. D. de acquir. rer. domin. Veluti forum, Campus Martius, theatrum, Basilicæ, stadium, viæ, itinera publica. Communia verò sunt, quorum usus communis est, sicut & proprietates, quæ tamen occupanti cedit, sitque illius. Deinde alia publica sunt iure gentium, alia populi Romani, quamuis in eius quodammodo patrimonio & pecunià existat. Hinc agri publici Populi Romani. Denique bona ciuitatis P. R. publica dicuntur à Caio, & Vlpian. l. 15. §. 17. D. de verbor. significat. & l. 1. §. 1. de iust. & iure. Et à Thoph. instit. de rerum diuisione. Communia quoque quedam sunt naturali iure quia omnibus patent ad usum, & nulli sunt quoad proprietatem applicata ex natura sua, vt iam monui. Deinde distinguunt aliqui communia à publicis, quod illorum usum omnibus non hominibus modò, sed animantibus quoque patet, vt aqua, aër; hæc verò duntaxat hominum vibus inserviant. Eorum, quæ communia sunt, quedam nullius vnquam fieri possunt, alia sunt primi occupantis, vt obseruat Faber in Iurisp. præd. Papinian. lib. 1. tit. 2. princ. 4. Itaque non modò re communi quisque vti potest, sed etiam illam, nisi eiusmodi sit vt ex natura sua nullius esse possit, sibi occupare poterit tanquam suæ industriæ præmium, quod non contingit in iis, quæ publica quidem sunt, sed non communia, iis siquidem iure vtetur, non tamen illa occupabit, sibi que proprietatem ipsorum vsurpabit. Navigabit verbi gratia, & piscabitur in flumine, cuius usus publicus est; non tamen in illo ædificabit, spectabit in teatro, supplicabit in Basilica, incedet per viam publicam, decurret stadium; in illis tamen nihil tanquam suum vindicabit. In communi autem solo, quod nullius adhuc est, neque vniuersitatis, neque ciuitatis, neque singulorum, partem sibi capiet, & provt libuerit, ipso toto vtetur quamdiu ab alio occupatum non fuerit; in mari communi navigabit, piscabitur, ædificabit, & eius non modò usum habebit, sed & plagam aliorum. R. P. Gibal. De Negotiis.

quam sibi vel ædificiis extractis, vel alia ratione facere propriam poterit. Confunduntur porò in iure sapius publicum, & commune, & promiscuè vnum pro alio ponitur. Nam Iustinian. instit. de rerum diuisione. §. 1. littus commune dicit. Cicero verò in Topicis: *Littora, inquit, omnia publica esse vultis.* Cui Neratius subscribit in l. quod in littor. 14. D. de acquir. rerum domin. Flumen publicum Iustinian. eod. loco appellat, itemque Marcian. in leg. 4. in fin. D. eod. titulo. Vlpianus autem in l. flumina 24. D. de damno infecto. commune; nam cum ait, vium fluminis communem esse, perinde est ac si diceret, flumen ipsum. Aquam profluentem Iustinianus primùm communem vocat. Paulò post, flumen cuius illa pars est, publicum. Portum publicum idè in principio appellat: & in l. 4. citata. D. de rerum diuisione. eius usus communis dicitur. Denique idem Iustinianus littorum vltim publicum appellat, Vlpianus autem communem leg. 3. ne quid in publicis loc. Ex quibus vides res communes pleraque, publicas appellari. Quin & publica modo strictius, modò generalius accipiuntur; nam publica dicuntur, quæ natura omnibus patent, l. venditor. 13. D. comm. præd. Alibi verò publica definiuntur, quibus populus vtitur, l. ergo. §. 1. D. de acquir. rer. dom. Et denique alibi, quæ iure gentium omnibus vacant, leg. littora. §. 1. D. de contrab. emptio.

Obserua secundò in iure res dici nullius esse quatuor modis: nam quedam res omnino nullius sunt, hoc est, neque populi, neque priuati, quales sunt res sanctæ, sacræ, & religiose, l. 6. §. 2. D. de rer. diuis. & §. sanctæ. instit. eod. tit. Secundò quedam nullius priuati sunt, sed populi, aut ciuitatis, veluti littora, cæteraque loca publica, quæ interdum dicuntur esse nullius, l. littora. §. 1. D. de contrab. emptio. l. 1. D. de rerum diuis. & instit. eod. tit. l. quod si. 14. D. de acq. rer. dom. Interdum verò eadem dicuntur esse alicuius, putà ciuitatis, l. 1. D. de interd. Præterea hæc publicæ res sunt duorum generum, quedam enim populi totius vibus deseruiunt, vt forum, theatrum; §. 1. instit. de inutilibus stipulat. leg. 3. §. 3. D. de verbor. oblig. Quedam verò primatorum vsui subiecta sunt, vt tabernæ in loco publico positæ, leg. qui tabernæ. 3. 2. D. de contrab. emptio. Quinimò generaliter omnia loca priuatorum vsui deseruire dicuntur. leg. 2. D. ne quid in publicis loc. Tertio quedam ita nullius sunt, vt nullius esse possint, vt aër. Quarto denique quedam in præsentia nullius quidem sunt, sed alicuius esse possunt, ea nempe, quorum occupatio iure naturali patet omnibus, veluti lapilli, & gemmæ in littore repetæ, insula in mari nata, feræ, bestia, l. 7. §. 3. D. de acq. rer. dom. Item quæ pro derelictis habentur. l. 1. D. pro derelict. cuiusmodi quedam sunt iure etiam ciuili, vt hæreditas iacens, l. 1. D. de rerum diuis. Glossa verò in l. 1. vers. nullius. D. de rerum diuis. & in §. fera. instit. eod. tit. ait, res esse nullius primò naturæ, vt feræ, pisces, volucres, & cætera eiusmodi, quæ sunt primi occupantis. Secundò pacto, vt quæ pro derelictis habentur. Tertio temporis diuturnitate, vt thesauri. Quarto censurâ hominum, siue destinatione hominum, qui ea extra patrimonium constituunt, cuiusmodi sunt res sacræ. An verò in dubio res præsumatur esse alicuius, aut nullius, & si res profana sit, præsumi debet esse alicuius, quilibet enim scire debet, quod suum non est, ad alium spectare. l. fin. Cod. vnde vi.

Ex quibus omnibus facillè fuerit ostendere ex quibus modis loquendi veteri Iuriconsultorem, qui mare commune

comme esse dicunt, aut omnium, siue nullius esse, nihil certò colligi posse aduersus maris dominium; nam ut aduertit Burg. in cap. 14. lib. 1. de domini. in mari Ligustico, & Selden. lib. 1. maris clausi. capit. etiam 14. commune vsurpant pro publico, quod licet omnium vsibus subiceretur, erat tamen dominij populi Romani. Publicum enim *δημόσιον* quod est populi nominant Græci Iuriconsulti in gloissar. veter. iuris verb. *δημόσιον*; quibus etiam mare accenset. Et Aristot. in l. 10. D. de rer. diuision. ait quod mari occupatum est sit publicum; transit nempe in populi Romani Patrimonium, quo sensu dicuntur littora publica, quæ & populi. Sed omnibus fatetur initio adductus Celsus l. 3. D. ne quid in loc. public. quod verò addit maris commune vsus esse omnibus, ut aeris, iactasque in id pilas eius esse qui iecerit; quæ verba pro cõmuniõne maris nobis obiici passim solent, explicantur ex iis, quæ ibidem Celsus addidit. Sed id concedendum non esse, si deterior littoris maris vsus eo modo futurus sit. Quæ sanè minus rectè cohærebunt cum superioribus, si illa agant de cõmuniõne illa maris, quæ alterius cuiuscumque dominium excludat; nam si illud ita sit occupantis, ut nullius alterius dominij aut iuris læsio vlla fiat, quia nullum tale erat aut dominium, aut ius, cur non licebit ei, qui eiusmodi vacuum, ut ita dicam, litus, aut mare occupabit, eius vsus in sui commodum facere deterior: sicut licet ei qui agrum nondum à quoquam occupatum infederit, ipsum pro arbitrio diuidere, aut cingere, etiã in incommodum aliorum, qui illud deinde occupare, vel illo uti vellent. Vult igitur Celsus ita mare, & littora esse populi Romani, ut publicis tamen, & cõmuniõne omnium ciuium vsibus seruire voluerit ex proprio ciuitatis iure, & Prætorij edictis. Quare nequit à quoquam priuato, mari aut littore vtente, conditio littoris respectu cæterorum, quibus similem vsus Populus Romanus permittit, deterior, & minus commoda fieri. Quo eodem sensu in sequenti l. 4. dixit Scaenola, licere iure gentium in littore edificare, nisi vsus publicus impediret. Non licet enim mihi ita uti publico, ut alium cui similis vsus permissus est, prohibeam, quod tamen non pugnat cum dominio, in quo res illa publica est. Quia verò Vlpianus videtur maxime maris cõmuniõnem inter veteres Iuriconsultos adstruere verbis initio allatis ea diligentius expendenda sunt, ut tantæ auctoritatis virum aduersarij eripiamus. Ille igitur l. 13. §. si quis. D. de iniuriis. ait ex Pomponio, posse me in iudicio iniuriatam conuenire eum, qui me in mari piscari, aut verticulum ducere prohibuerit: sicut si in publicum lanare, vel in cauea publica sedere, vel in quo alio loco re mea vi non permittat. Igitur ex mente Vlpiani mare quod à Pop. Romano occupatum fuerat, inter publica censebatur, sicut balnea publica, theatra, caueæ, & cætera eiusmodi, quæ Romani Populi propria, & priuata fuisse, quamuis omnium, & singulorum ciuium vsibus exposita, nemo negabit. Addit Vlpian. Conductor autem veteres interdictionem dederunt si forte publice hoc conduxit. Nam vis ei prohibenda est, quominus sua conductione fruatur. Quorum, amabò, est ista conductione publica, nisi maris alicuius partis à Pop. Romano facta conductione; potuitne verò parte maris locare Pop. Romanus, aut quis ab illo conducere, si nullius erat, sed omnium? An quod alterius est, locabis, aut conduces quod tuum est? Quia verò publica loca priuatorum vsibus ex iure ciuitatis concessa erant l. 2. D. ne quid in loc. public. iure merito Pomponius, alique Iuricon-

sulti censuerunt eum qui ab eiusmodi vsu prohiberetur, iniuriatum agere posse. Porro Edictum Prætoris hoc erat. Ne quid in loco publico facias, in loco immittas, quæ ex re quid illi damni datur. leg. 2. D. ne quid in loc. publ. vbi Vlpian. sic commentatur. §. 8. & 9. Aduersus eum, qui molem in mare proiecit, interdictionem vtile competit ei, cui forte hac res nocitura sit: Si autem nemo damnus sentit, tuendus est is qui in littore adificat, vel molem in mare iacit. Si quis in mari piscari, aut nauigare prohibetur, non habebit interdictionem: quemadmodum nec is qui in campo publico ludere, nec in publico balneo lauare, aut theatro spectare arceatur. Sed omnibus his casibus iniuriatum actione vtendum est. Vides itaque interdictione prohibitoria vtendum fuisse ex mente Vlpiani aduersus eum, qui molem in mare cum alterius loco iecerat, eadem ratione quæ circa damnus loco publico, balneo v. gr. theatro, foro, Circo illatum. Inter publica igitur non cõmuniõne cõmuniõne dominij numeratur mare ex mente Vlpiani.

Verum quæcunque tandem Vlpiani de cõmuniõne maris, cui veteres Iuriconsulti Orientis diuitius, & ferè ad Leonem vsque circa annum 800. adhaeruerunt, fuerit mens, recentiorum fuisse alios constat sensus, & diuersos consequentium adducit mores, qui, ut loquitur Cuiac. lib. 4. obseruat. cap. 2. ius gentium passim subegerunt. Quanquam cum Romani etiam ante Vlpianum maris dominium, & imperium sibi venditarent, dici nequit ipsum Vlpianum à mente veterum omnium discessisse, & aliam quam ipsi cõmuniõnem maris induxisse, nisi eum singulare in sua præfata tæda sententia fuisse fateamur; maxime cum homo aulæ assentionibus, assuetus videret Imperatores iuris illius, ac dominij retinentissimos esse, tantum abest, ut illud à se abiecerint, quod falsò dicebatur aduersarij, malèq; colligebatur ex Antonij Pij responsò, quod pluribus exposuimus l. 1. de vsur. cap. art. Sanè Cassandra apud Lycophontem Romanis prædicit, & tribuit *ἡ θάλασσα ἀνήκει τῷ βασιλεὺς μοναρχίας*. Vbi itaque C. Duill. Carthaginem in ipso ferè mari deleuit, imperium quoque maris illi abstulit. Pudebat, inquit Florus lib. 2. cap. 6. nobilem popululum, ablato mari, raptis insulis, dare tributa, quæ inbere consueuerat. Quare deinde Carthaginensibus leges dixerunt circa classes, & navigationes lib. 30. & 48. & 49. sicut & Antioch. apud Polybiũ in excerptis legation. c. 35. Halycarnass. lib. 1. Romam vniuersi maris nauigabilis dominam nominat, & Appian. in præfat. Dominium Maris Mediterranei. Hoc illi Imperium exactis prædonibus restituisse Pompeium affirmat Plin. lib. 7. cap. 26. Mare zonæ instar Romanorum Imperio circumfundi laudat Aristides in Encom. Rom. Sueton. narrat Augustum classem ad tutelam superi, & inferi maris paratam habuisse c. 49. de quo eodem Imperatore cecinit Virgil. libro 1. Georgic.

An Deus immersi venias mais, ac tua nanta Numina sola colant, tibi seruiat ultima Thule, Teque sibi generum Teiby's emat omnibus vndis. Et de Antonino Imperat. Oppianus Hæleutic. lib. 3. *Ἐἰς τὴν θάλασσαν ἢ πρὸς τὴν ἡπείρου θάλασσαν Ἐλευταιὸν ἢ πρὸς τὴν ποσειδωνίου ἐναύλων.* Suis sibi sceptris mare voluitur, & piscium turba per mare disposita.

Neque minori studio hoc maris Imperium Græci Imperatores sibi quæsiuerunt. Nã Themist. orat. 5. Theodosium seniore regem vocat vniuersæ telluris, & maris. Procopius lib. de adificiis. In fin. cap. de

de Augustis; describit figuram Imperatoris orbem læua tenentis, ut significaretur illi tellurem vniuersam æquè, ac mare deferuere *ὅτι γὰρ πᾶσι δὲ ἡ θάλασσα ἀνήκει τῷ βασιλεὺς*. In Concilio Chalcedon. part. 3. Leo Augustus dicitur à Varadato, terræ marisque dominus. Quo eodem titulo insignitur Constantinus Monomachus Imperator, à Ioanne Episcopo Eucharteni, in iambicis. In Constantini Porphyrogeniti thematibus lib. 1. them. 17. pelagus Ægeũ in tria themata, siue Prouincias diuiditur, & Hælespontus Ægei maris Præfecto adscribitur cū adiacentibus territoriis. In notitia dignitarum Imperij Orientis sub Proconsule Asiæ tres Prouinciæ recensentur: Asia, Insulæ Hælespontus. In l. vnica. C. de officio Comitum sacri Patrimonij, habemus officium Hælespontu Consularis, & Vicarij, siquidem Asia potestate in Proconsulis Asiæ transferunt. Nouella 20. Hælespontus cum Ponto Polemoniaco Prouinciæ, seu Præfecturæ nomine coniungitur, & quamuis viri eruditi illis locis Hælespontum pro maritima Asiæ regione capiant cum Guido Panciuro ad noticiam orient. c. 100. sed non ad mentem illius Auctoris, neque enim ratio vlla apparet, cur tantula pars Asiæ ab ipsa distinguatur tanquam Prouincia quædam, quod obseruat. Selden. cap. 14. citato, vbi & alia ad id confirmandum adducit. Quæ omnia, aliquod maris dominium haberi posse, atque aded habitum esse apud omnes omnino gentes omnino persuadent. An verò illud à cæterarum rerum dominio differat, inquirendum est.

ARTICVLVS II.

Quale sit maris dominium, quæque eius effectus.

- Status controuersie. 1.
- Duplex rei vsus. 2.
- Multiplex vsus maris. 3.
- Dominium iurisdictionis in mare. 4.
- Dominium proprietatis in maria, & fluminibus. 5. 6.
- Varro explicatus, & emendatus. 6.
- Varia genera fluminum. 7.
- Dominium priuatum fluminum, & aliarum. 8. 9.
- Aquarum seruitus. 9. 10. 11. 12. 13.
- Vsus maris communis iure gentium, & Romanorum. 14.
- Novi, & Gallici mores circa eum vsus communem maris, & fluminum. 15.
- An Nauigatio cuique libera sit, an prohiberi valeat. ibid.
- An Commercia maritima libera sint. 16.
- Ab piscatio in mari cuique libera sit. 17.
- Non est libera aquarum deriuatio. 18. 19.
- An liceat in mari liberè adificare. 20.
- Alia iura ex mari. 21. 22. 23.

Huius Quæstionis explicatio proximè superiorum illustrabit, & dissidentes circa illam sententias aliqua tandem ratione componet.

Statuendum in primis est, non agitari quæstionem de dominio ipsius substantiæ, & veluti corporis maris, aeris, aut fluminis, siue vtrum publicum, an priuatum sit aeris, aut fluminis corpus, inuicilis enim foret ea quæstio de ipso elementi corpore. Controuersia igitur tota est de vsu, an ille in alicuius dominio esse valeat, qui illum vsus sibi vindicare, & aliis prohibere ex iure possit. Deinde cum multiplex itarum rerum vsus existat, an omnem quis sibi vsurpare queat, an vnum aliquem duntaxat, eò quod non possit iure cæteros ab omnino vltimo iuuuocare: tã an totius maris, aut fluminis, aut aeris, aut littoris, vel riparum vsus ille in aliquo domino esse queat, aut reuera existat, an verò tantum certæ alicuius partis, quæ suos terminos assignatos habeat. Demum an vbi quisque sibi alicuius partis maris, aut fluminis, vel littoris vsus omnem, aut vnum saltem aliquem occupauerit, distici ab eo inuitis valeat absque iniuria, & quandoam suum ius retinendi vsus iam captum, & aliquamdiu retentum deicere censeatur, ut ab alio abique ipsius iniuria tanquam vacuum capi posse dicamus. Nam prout amplius, aut strictius erit hoc vtendi ius, maius aut minus erit dominium: illud siquidem aliud non est, quam libera facultas, & ius disponendi de sua re ad omnem vsus, cuius capax erit, nisi superiori aliqua lege facultas illa cohibeatur: neque ad dominium necesse est, ut quis rei, cuius est dominus, substantiam destrueret queat; quamuis enim passim Iuriconsulti vsus nomine in cõmuni, & allata definitione dominij, intelligant ipsum etiam ab usum, nempe alienationem, alterationem, consumptionemque, hæc tamen consumptio pro natura rei, de qua agitur, explicanda est, si enim res illa destrui nequeat, ut mare, flumen ingens, aut quid eiusmodi, illa rei perennitas non impediet eius dominium, poteritque adhuc eius aliquis abusus dari per alienationem, eam à se abiciendo, & in alium transferendo ius, ratione cuius illa nobis subest, & nostra sit, & præterea per quandam alterationem aliquatenus, viuationem, diminutionem, corruptionem, prout eius natura capax fuerit.

Repetendum præterea est, quod nuper obseruauimus, vsus rei alicuius posse esse publicum, & cõmuniõnem, quamuis res ipsa alicuius priuati domini existat, ut ostendebamus in foro, theatro, via publica, & aliis eiusmodi. Deinde vsus iste publicus, & cõmuniõne esse potest, vel iure primæuo naturali, vel iure gentium, quod cū naturali confundit Iurisperiti, vel iure ciuili. Et quidem vsus cõmuniõne iure naturali primæuo est ferè eartum rerum, quæ in nullius sūt dominio, fiuntque occupantis, cuiusmodi sunt feræ, ipsaque tellus in prima cõditiõne, & nondum incolis frequens. Res verò quarum vsus communis & publicus est iure gentium, aut ciuili, possunt esse in alicuius dominio, siue vniuersitatis, siue ciuitatis, siue singulorum, uti nuper docuimus. Et licet fortassis in nullius dominio esse dicantur aliquo ex illis modis superiori articulo adductis, in alicuius tamen dominium venire possunt. Harum igitur rerum vsus communis est, & publicus iure gentium, quia vna quadam veluti conspiratione censuerunt omnes homines ad tuendam hominum vitam, & societatem, rerum eiusmodi vsus liberum esse omnibus debere, quamuis dominium illarum cõmuniõne non esset, ut transitum per viam publicam, navigationem, aquationem, venationem ferarum, & cætera eiusmodi; nisi enim essent itinera quædam cõmuniõne

munia tum terra, tum mari, quomodo gentium communio, & commercia fouerentur? Earum denique rerum vsus publicus est iure Ciuitatis, quas ciuitas earum domina promiscuis suorum ciuium vsibus exponere voluit, vt Circus, theatra, plateæ, fontes, publicæ aedes, & alia quædam, sine quorum vsu vix consistere ciuitas posset. Est tamen magnum discrimen inter vsum aliquarum rerum communem ex iure naturali primæuo, & communem duntaxat ex iure gentium, aut ciuitatis; quia communis vsus ex primæuo iure naturali à nemine impediri iure potest, quamdiu res ille communes manent, & non sunt alicuius privati, siue communitatis, siue singularis, quia donec res communis est illa communitate iuris primæui naturalis, in communi non tantum vsu, sed etiam dominio existit. At verò vsus communis tantum vel iure gentium, quod naturale quoque Iurisconsulti appellant, vti iam monui, vel iure ciuitatis, potest quandoque iure prohiberi; quandoquidem res quarum est ille vsus, subiiciuntur alicuius privati dominio, qui eiusmodi vsum concessit pro iure suo: quod non dicitur commune omnium gentium, nisi quia eodem iure omnes gentes ex quadam veluti consensione vruntur, & singularis eiusmodi res voluere publicis & communibus vsibus exponi ad publicam generis humani societatem fouendam; quæ eadem ratione ciuitas quæ est rerum publicarum domina, eas publici iuris fecit, mutæ communionis, & charitatis ciuium causâ. Sicut igitur domini omnium istarum rerum gramibus ex causis vsus illarum communem & publicum fecerunt, ita illum, dum æqua ratio postulat, impedire, aut restringere, aut non nisi sub aliqua conditione, lege, & modo concedere poterunt, neque cuiquam iniuriam facient; quod non modò verum est in dominio, vti loquuntur, proprietario, sed etiam in dominio Iurisdictionis maxime supremæ, nam & leges quæ ab illa Iurisdictione promanant, licet non tollant dominiū inferiorū dominorū proprietatis, & substantiæ rerū, ligant tamē illius vsus, siue potius impediunt, ne exeat in actum, ideòque bona, quæ appellantur vinculata, quæ v.g. substituuntur nepotibus defectu legitimæ prolis, non possunt distrahi ab eo qui illa possidet, quamuis illorum verus dominus existat.

3 Observa denique vsus maris, & fluminum posse esse multiplicem, navigationem nempe, & transitum, & deuotionem mercium, aliarumve rerum ad commercia, piscatum, vectigalia, & alia quædam iura maritima. His obseruatis.

4 Aio in primis, dominium Iurisdictionis haberi in maria particularia, & flumina publica, quod ad Principem, cui reliqua ditio subiacet, pertinet. Hanc assertionem concedunt etiam illi, qui maris dominium simpliciter negare videbantur, vt videbis apud Grot. *de iure belli. lib. 2. cap. 3. n. 11.* & Pacium, *de domin. maris Adriatici*. Dominium verò Iurisdictionis appellant, quod Imperium propriè dicitur à Senec. *de benefic. lib. 7. cap. 4.* & Gryphand. *de Insulis. cap. 14. n. 10.* Nihilque aliud est quam superioritas, quam habet in ditionem sibi subiectam supremo iure Princeps, qui nulli alteri beneficiarius est, & in bona propria subditorum, vnde ius illis dicere potest, atque imperare. Ratione porro huiusce alti, vt vocant, domini, siue Iurisdictionis potest tueri mare, & à Pyratibus infestantibus securum præstare, capere & punire in eo delinquentes, prohibere piscatum, & navigationem, atque aded cætera omnia, quæ in reliquam

suam ditionē terrestre potest. Quæ omnia constare ex *art. super.* & ex sequentibus assertionibus confirmabuntur: an verò hoc dominiū Iurisdictionis sit cū proprietate coniunctū, quod contendit Burgus *lib. 1. de dominio Genuesi. cap. 16.* Quæstio est de nomine: sanè cū vsusfructus coniunctus simul cum proprietate faciant plenum dominium, & aduersarij agnoscant in isto suo dominio maris, non modò Iurisdictionem, sed etiam vsusfructum; nam dicunt posse ab eo domino imponi vectigalia, impediri navigationem, & piscatum, debent quoque fateri proprietatem, ex qua nascitur ius non modò vtendi, fruendi, sed etiam ceteros à simili vsu remouendi: nihil itaque deesse videtur ad plenum, & perfectum dominium; immò ex eo dominio pleno, & perfecto oritur Iurisdictionis in Principe, quia in Regalibus proprietatibus, & Iurisdictionis ferè concurrunt, vti ostendit Burgus. Verum quidquid sit de hac quæstione, an dominium istud Iurisdictionis in mare sit simul cum dominio perfecto, modò non disputo, sicut neque quoties dominium Iurisdictionis habet coniunctum vsus, vti hoc loco fatentur aduersarij contingere, suum illud dominium explicando. Satis mihi est dominium aliquod Iurisdictionis in mare acquiri posse, & reipsa obtineri à Principe, qui æque ius in isto, atque in terrestri ditione dicere potest. Hoc dominium quidam ex Iurisdictione in personis nauigantium, & tutela constant, & quodammodo dominium per particulam dimiuentem vocant, vide citatum Pacium, & Alberic. Gentil. *de iure belli. cap. 19. lib. 1.* Rodericum Suarezium *de vsu maris*. Angelum Mathæucium *de via, & ratione artificiosa iuris vniuersi. lib. 1. cap. 36.* Hoc porro dominium maris restrinxi ad maria particularia, quia vix fieri potest, vt quis dominium eiusmodi vniuersum, & quæ patet immensum mare obtineat, quod vnum probant quæ adducit Isaac Pontan. *diffusio. historiar. lib. 2. cap. 2. & 3.* Nam & maria, quæ in aliquorum dominio quondam fuerunt, hodieque existunt, quorum perplura numerantur à Seldeno. *lib. 1. cap. 9. & 10.* maris immensi partes quædam fuere duntaxat, neque vllum vniuerso, infinitoque mari imperitasse, sicut neque toti telluri, aut continenti, legimus vnquam. Quare insana est ambitio vniuersæ Monarchiæ, quam neque vnus sibi comparare, neque si quo casu comparasset, retinere potest. Et sanè diuturna, aut perpetua amplissima Imperia non sunt, licet enim plura sæcula Assyriorum Regno tribuamus, habuit illud suos natales, sua incrementa, & vt Romanum sua tandem mole laborans, & fatiscens concidit. Atque huc pertinent quæ afferit Grotius *lib. 2. de iure pacis, ac belli. cap. 11. §. 3.* occupationem non procedere nisi in re terminata. Vnde Thucydides terram vacuum vocat *ἀόριστον* interminatam, & Isocrates terram ab Atheniensibus occupatam, ab ipsi *ἀόριστον* terminis finitam. Liquida verò quia per se nõ terminantur *τὸ ὄριον ἀόριστον* *ὄριον*, inquit Aristoteles, idcirco occupari nequeunt nisi vt contenta in re alia, quomodo lacus & stagna occupata sunt, item flumina, quia ripis tenentur, mare verò terra non cõtinetur pariter, aut terra maius, vnde terra mari contineri aiunt tanquam in cingulo quodam & vinculo, ac si tota terra esset, velut vnica Insula mari circumclusa. Quam in rem plurima veterum adducit testimonia Grot. vt Cicero. *in somnium Scipionis*. Ioan. Philopon. *de mundi creatione. lib. 4. cap. 5.* & aliorum. Ex quibus tamen omnibus malè quidem colligit idem

Grotius,

Grotius, mare occupari non posse, atque ea ratione in cuiuspiam dominium venire, nisi loquatur de mari vniuerso, & in omnem regionem diffusio, quod totam tellurem instat, vt ille dicebat, cinguli ambitu: Nam licet dici posset cum Scaligero *exercitat. 17. in Cardan.* æquè mare à terra contineri, atque tellurem à mari, Deusque ipse dicat, se mari terminos & fines posuisse *Job. 38. 10. Prouerb. 8. vers. 29.* & denique inter se aded mare, & tellus non se iunguntur, quin vicissim tum subeant, tum abcedant, sicutque vnus globus; illi tamen fines dissipati diffusique aded existunt, vt ab vno nequeat occupari, nisi tota ipsam tellurem, quæ mari vastissimo, sicut & mare telluri siue cingulū, siue vinculum quoddam est, occupet, & sub sua ditione teneat; quod neque hæcenus accidit, neque moraliter loquendo fieri valet. At verò immensi illius maris partes etiam diffusas terminari facile posse, ac proinde occupari, atque sub aliquo dominio privato, præsertim Iurisdictionis, & Imperij, facile est ostendere, cum Scopulos eminentes, aduersa inuicem Promontoria, & Inulas hinc inde sparsas habeamus, ex quibus linearum rigores, versure, coxæ, & gammata sumantur ad regionem marium terminandam, eodem modo quo telluris territorij terminatur, & diuiditur. Neque profectò veteres aliter orbis maria diuersa, quam oppida, flumina, Insulas, montes nominarunt. Non alid pertinet illa multitudo diuersorum marium, quæ ab Historicis ponuntur, cum sint Oceani, immensique maris varietate duntaxat portiones suis finibus, & limitibus distinctæ, ac terminatæ, in quas diuersi Principes ius habent, eadem ratione, quæ in diuersas Provincias absque confusione, & permixtione iurium vicinorum Principum, & Dominorum; quod à veteribus quoque egregie obseruatum videmus. Nam in fædere Romanorum inter & Antiochum Syriæ Regem inito circa dominium marinum, Sarpedon & Calycadnus Siciliae promontoria assignantur tanquam termini vtriusque Imperij, ex Polyb. *in Eclog. de legat. cap. 35.* & Liu. *decade 4. lib. 8.* & in fædere Attico cum Perfarum Rege factò, Cyanea, & Chelidoniae Inulæ termini constituantur: quinimò vbi in diffuso mari eiusmodi Promontorium, & Insularum, Inularum, aut litorum termini non faciliè occurrunt; distinguuntur tamen diuersæ veluti maris regiones ope paxidis nauticæ ex graduum cœlestium longitudine, ac latitudine, & doctrina triangulorum; vti etiam fit in terra ipsa: nam Coloniae in Americam deductæ non alios habent ditionum, quas occupare sibi possunt, terminos, quam longitudinis, & latitudinis gradus, qui æquè in mari, atque in terra haberi possunt. Et in fædere inter Ordines Belgicos, & Austriacos Principes anni 1608. termini assignati sunt Tropicus Cancræ, & Æquator. In fædere inter Hispaniarum, & Britanniarum Reges anno 1630. *art. 2.* terminus in mari est Æquator. Denique in Vulgatissima Bulla Alexandri VI. qua Lusitanorum, & Castellanos diffidia composuit diuisis inter illos regionibus, quæ in Oriente, Occidentè fuerant recens comperte, ducta est linea à Polo Arctico ad Antarcticum quæ distaret à qualibet insularum, quæ vulgariter nuncupantur *de los Azores y Cabo Verde*, centum leucis versus Occidentem, & Meridiem. Quare dixit Hierony. de Monte *tractatu de finib. regund. cap. 7.* terminos illius diuisionis in cælo, & aère positos fuisse. Graeci quoque ex Geometriæ principiis tellurem, & mare æquè partiti sunt, quare Proclus *in lib. Euclid.*

commendat inde Geometriam, quoddam locorum situs cognitos fecit, mensuris item itinerum tam per mare, quam per terram *μέτρα τε ὑψηλοῦ τε τῆς γῆς πῶν κατὰ τὴν ἕδραν, τὰ δὲ πῶν κατὰ θαλάσσαν.* Tzetzes, *chiliad. 13. capitulo 457.* ait veteres habuisse ex Archimedis doctrina machinas quibus grauias traherentur, & instrumenta mensurando marino itinere *θαλασσοδόμετρας*. Neque dicas Ambrosium negare, auditum vnquam fuisse Thalassometram, sed Geometram duntaxat, agit enim vir eloquentissimus de variis cubilibus, antris, & regionibus diuerso piscium generi in Oceano descriptis à Deo abique vilo Thalassometra. Sic enim *cap. 10. lib. 5. Hexahem.* habet. *An verò sine quadam dote natura manere piscibus etiam illam putamus gratiam, quod vnumquodque genus piscium prescripta sibi domicilia habet, quæ sui generis nullus excedat, non incurset alienus. Quis Geometra illis diuisi habitacula, nullis rumpenda temporibus. Sed Geometram audimus, Thalassometram nunquam audimus, & tamen pisces mensuram suam norunt, non muris urbium portisque prescriptam, non adificiis domorum, non agrorum finibus limitatam, sed mensuram eius quod oporteat.* Et mox: *Hoc genus piscium in illo senu alitur, & gignitur, illud in alio. Denique non reperies confusa genera piscium, sed quod hic abundat, alibi deest.* Et iterum: *Ille senu maris cephalos alit, lupos ille, ille saxatiles, locustas alius, non est libera vagandi potestas, nec tamen interclusa montibus copia, aut fluuiis interlabentibus transitus impeditur, sed vsus natura impressus tanquam patria finibus vnumquemque se retinere, & vltra incolas prodire suspensum.* Vides itaque Ambrosium negare, mensuras poni in mari sicut in terra, quod istæ quibusdam fixis terminis, & repagulis constituantur, atque aded & facile dignosci queant, & violari non possint. Quod non contingit in mari propter naturam eius fluxilem, vnde non assignantur loca, & cubilia piscibus, ex quibus exire obiectis impeditis, & munitionibus nequeant, vti contingit in terra, quod non impedit quominus designari aliqui fines valeant, quos aliqui ratione domini Iurisdictionis extendunt ad centum milliaria à littore, alij ad sexaginta duntaxat, quod iure quodam omnium gentium receptum esse dixit Bodin. *de Repub. lib. 1. cap. 10.*

Aio secundò dominium non modò Iurisdictionis, sed etiam proprietatis acquiri posse in maria, & flumina, quod volebat secunda, eaque communitatis sententia superiori articulo, in primis quia nihil est quod prohibeat æquè mare secundum aliquam sui partem, atque tellurem occupari, & ius priuatum illius vtendi comparari, aliis omnibus exclusis, quod neque reipsa negant aduersarij, vti nuper argumentabamur, concedunt enim Principi dominium Iurisdictionis, siue imperium habenti, ius interdicendi aliis vsibus maris, quod sine dubio verum dominium supponit. Deinde qui Prothyrum, & Epochas in mari ædificauit, de quibus diximus opere de vsuris & commerc. lib. ... cap. ... & statim iterum agemus, potest omnes alios à piscatione in illo loco maris arcere, igitur æquè illius dominus fit, atque nemoris quod muro cinxit, & ferarum quas ibidem inclusit. Neque aduersus hoc dominium proprietatis quidquam articulo proximo fuit obiectum, quod ibidem dilatum non fuerit, & non æquè impugnet dominium Iurisdictionis, quod tamen admittunt aduersarij. Adde dominium littoris, & telluris sæpius absque mari no consistere non posse, vnde in varietate illa sententiarum

ventiarum in constituendis finibus, ad quos in vastissimo mari se extendit hoc imperium, cum ad ipsum totum quæ immensum est, non pertineat; existimatum ubi certi, & fixi limites constituti nondum sunt, quales esse diximus promontoria, Insulas, aliæque eiusmodi, tantum esse protendendos, quantum postulat ditionis circumfusæ securitas, & commoditas.

6 Quod addidi de dominio fluminum, æquè certum esse debet. Distinguo autem duo genera fluminum, quædam privata, alia publica. Privatium flumen, inquit Vlpian. l. 1. §. 4. *D. de fluminib.* nihil differt à cæteris locis privatis, atqui res privatae earum sunt, quæ & singulorum dicuntur l. 1. §. 2. *D. de rerum divisione.* sunt in nostro patrimonio, à privatis acquiri, & alienari possunt; denique in privatorum iure, & dominio existunt. Flumen pro idè privatium definit Iason in l. *quominus, num. 37. D. de fluminib.* quod in fundo alicuius oritur, & discurrit per sua prædia. Hoc itaque flumen in dominio esse alicuius nemo dubitabit; & sanè in agri assignati modum sapienti cedebant flumina tanquam eius partes. Siculus Flaccus *de conditione agrorum: In quibusdam regionibus fluminum modus assignatione cessit; in quibusdam vero tantum successivus factus est, aliis autem exceptis, inscriptumque flumini illi tantum.* Similia habet Aggenus Urbicus in *Commentar. ad Iul. Frontin. de limitibus agrorum.*

Flumina publica dicuntur à Cælio, neque improbat Celsus in l. 1. §. 3. *D. de fluminib.* quæ perennia sunt; ex qua definitione, cum omnia ferè flumina perpetuò fluant, omnia penè publica erant. Quod dixit etiam Marcian. in l. 4. *D. de divisione rerum.* Quare aliquid illi Cælianæ definitioni addendum est, ut nempe perenniter fluat, & in loco publico; perennitas quidem fluxus ostendit esse flumen, nam flumen à fluendo deducit Varr. lib. 4. *de l. à quo leg. prædior. urbanor.* ita scribitur. *Stillicidia, fluminaque, ut ita fluant, cadantque, inter hæc interest, quod stillicidium dicitur eò quod stillatim cadat, flumen quod fluat continuo.* Venerunt tamen suspicatur Scaliger in prioribus illis legis à Varrone relatæ verbis; quare ita reponit. *Stillicidia, flumina, aquæ uti fluant, cadantque:* ex Senatusconsulto quod extat apud Frontinum. *Quominus ea aqua ire, fluere, &c.* Vnde caduæ aquæ, quæ ex diuidiis seu castellis, & fistularum manationibus fluébant. A fluxu igitur differt fluuius, siue flumen, tum à stillicidiis, tum multò magis à stativis aquis, de quibus idem Varr. lib. *de admirandis, ad Fundanium socerum. Secundò de stativis aquis, ut sunt lacus, & stagna, & putei, & maria.* Et Plin. eodem sensu accipiendus est lib. 2. cap. 82. *In eadem & oppidum haustum, profundo, atòque motu terra stativas emeruisse.* Sic enim legendum esse monuit, qui notas marginales Plinio adscripsit, & Scaliger in hunc Varronis locum, cum lectio vulgata habeat *stagnum*, alij verò *stativas* reposuerint, ex eo fortassis quòd Statius dixerit alicubi *stativas renatas esse.* Quæ si erat Plinij mens, nobis Insulam in ipsa campi planitie natam obruisset. *Stativas* igitur dicebant veteres sicut calidas, frigiditas, baianas, albulas, subintelligendo aquas. Differebant verò, ut iam monui, à manantibus, fluentibus, & perennibus, erantque uti enumerabat Varr. *lacus, & stagna, & putei, & maria.* Lacus, inquit Varr. eod. lib. 4. *est lacuna magna ubi aqua contineri potest.* Quare non effluit, ut vides. Illud Vlpian. in interpretatione edicti prætorij, l. *unic. D. ut in flum. public.* & l. *unica D. de ripa muni.* separat à stagno, de quo statim, quòd aquam perpe-

tiam habeat; stagnum autem temporalem stagnam temp. idcirco lacus dicitur perpetuus, l. 23. §. 1. *D. de servitut. rusticor.* Neque ea perpetuitas tollitur, quamvis aliquando æstate arefcat. l. 12. *D. de adquir. rer. dom. l. 24. D. de aqua, & aqua pluvi. l. 28. D. de servit. urban.* Legimus & lacum vini apud Vlpian. in l. 27. §. *ult. D. ad l. Aquiliam. Si textori locaveris lacum vino plenum, curandum, & ille cum perdidit, ut vinum sit effusum, Labeo scribit in factum agendum.* Quem lacum Budæus interpretatur excipulum multi è torculari defluentis. & Victor. refert, protextori. Vtrumque non satis appositè, quod obseruat Cuiac. l. 9. c. 10. *observat.* Lacus enim ille, vini cisterna vocatur, l. *vulgaris 21. §. sed si de nani. D. de furtis.* quam in terra defossam textorio inducere, & incrustare intus, forsiquæ solebant, quod ex Suida, & Xenophonte probat Cuiac. qui vietorem, quoque malè pro textore inductum fuisse à Budæo demonstrat, quia in Basilicis *novius textor*, & Græcis *novioma* est textorium. Deinde non viere lacus solebant. Vietorem quoque non dicebant veteres Latini, sed vietorem etiam à viendo, ut videm obseruat Agell. lib. 12. cap. 3. ubi vulgata lectio à *Vincendo, victor*, mendosa omninò est; docet enim eo loco, pleraque vocabula dicta esse productis, quæ prius corripiebantur, vocabulis, ut licetorem à ligando, licetorem à legendo, tuorem à tuendo, struictorem à struendo, addit & vietorem à vincendo, vel ut aliqui legunt à viuendo. Quod exemplum sic acceptum ineptissimè affertur, non enim ostendit, quod intendebat Agellius, verbum derivatum habere primam syllabam productam, cum id à quo derivatur, habeat breuem, nam & in viuendo, & vincendo, atque inde derivato victore prima syllaba producit. Debet itaque legi à viendo victor, sic enim probavit Agell. quod proposuerat. Et sanè Varr. lib. 4. *de ling. lat.* ait viere esse vincere, affertque illud Ennii in *Asoto*, ut emendat Scaliger in *Sotadico*: nam *Asotum* scripsit Cæcilius, non Ennius. *Ibant malam viere veteriam corollam.* Scaliger legit malacum, non malam. Victoriam verò ait Varr. quòd superari vinciantur, coronam, & palmam præfert, quòd corona vinculum capitis, & ipsa à vincitura dicitur; palmam dicitur, quòd ex utraque parte natura vincita habeat paria folia. Venus victa, non quòd vincere velit, sed vincere, & vinciri ipsa. Victor igitur apud Vlpian. non victor, quamvis ea voce Plautus in *Rudente* fuerit vsus, legendum foret. Sed retinenda omninò est vulgaria lectio Textoris, estque aperta Iurisci. consulti mens in *allato* §. teneri textore actione in factum locatori, si lacum, quem curandum conduxerat, pertuderit, vinumque effuderit, quia imperitia culpæ adnumeratur. Atque hæcenus de lacu, quem primo loco inter stativas aquas numerabat Varr. nuper allatus. A lacu non multum discrepat palus, nisi quòd paululum aquæ in altitudine, & palam latius diffusæ contineat. Secundo loco recenset Varr. stagna, in libro autem 4. *de l. l. Stagnum*, inquit, quod Græcè *σάων*, quod nomen habet primum. In quibus verbis vitium sapienter aduertit Scaliger, legendum enim est *πρόσάων, σάων*, quòd ita contineat aquam, ut manare non possit, quòd obseruat quoque Festus. Illud verò, *Quod nomen habet primum*, aut ut alij legunt, primam, sic emendabis, *Quod non habuit primam*, Græci enim appellant *σάων*, quòd minimum timosum est, & fideliter continet, cui contrarium est latium fictile; quare cohærenter addit Varr.

Varr. *Hinc ad villas rotunda stagna, quod rotundum facillimè continet, anguli maxime laborant.* Tertio loco in aquis stativis putea posuit Varr. in putei autem ethymo ab illo adducto lib. 4. *de ling. lat.* plurima corrupta emendat Scaliger, quem consule, in istis enim tricis Grammaticis hæere diuini non placet. Quartò denique maria in aquis stativis, & à fluentibus distinctis potuerat Varr. & sanè Strabo lib. 1. *αλιεύς* siue immobile mare dixit. Et Eustath. *ad Iliad.* ait mare ab Homero *τῆς λίμνης* nomine donatum fuisse, quia non fluxu fertur, ut fluuij, *δὴ τὸ μὴ ἀπορρῆεν κατὰ ποταμὸς*, sed perquam stabile est, *ἀλλὰ λὶὸν μένει.* Sen. *suasor.* 1. immotum, & quasi naturæ in suo sine deficientis pigram molem vocat, & lacus ipsi, ac paludes vocantur maria in scriptura, ut de Alphalitie constat. Mæotidem paludem subcaucasum appellari ab incolis mare testatur Aristoteles lib. 1. *meteorolog. cap. 13.* illudque nomen Iustiniani ævo fuisse ipsi commune testatur Agatias *histor. lib. 3.* & Festus Auenus ad Probum,

Interrogasti, si tenes, Mæotici Satus qui esset aquoriv.

Septem Eridani paludes septem maria vocari monuit Plin. lib. 3. cap. 16. Herodianus lib. 8. Adduum fluuium in Larinum Galliæ Cisalpinæ lacu deuolui tanquam in proprium mare dixit Calliodor. lib. 11. *variar. form.* 14. Helychio denique, & Suidæ *λίμνη, & ποταμὸς* lacus, & fluuius est ipse Oceanus ex Iptomet Homero. Lucan. *pharsalic.* 2. Oceanum Britannicum nominat *incertis stagna profundis.* Paludes alicubi nominantur maritici, tanquam maria quædam diminutiua, quòd obseruat Salmast. in *Plin. exercit. ad Solin.* Vide & plura alia in hanc rem apud Drulum lib. 9. *observat. cap. 20. & ad difficil. loc. numero. cap. 133.* Alberic. Gentil. in *lectionib. Virgilian. cap. 17.* Rhodigin. lib. 20. cap. 14. Ex quibus omnibus constat, neque perennitatem, neque fluxum facere flumen publicum, quandoquidem riuus, & fontes perennes sunt, & publici nonnunquam; maria verò, & lacus, & stagna, & paludes læpe publica etiam sunt, & tamen non numerantur inter flumina, quia non fluunt. Ea igitur dicenda erunt flumina publica, quæ perenniter in loco publico fluunt, & non in aliquo fundo, aut prædio privato: quoad perennitatem autem ea non tollitur, quamvis aliqua causa insolita superueniente exaruerit fluuius, qui solèbat perenniter fluere; sicut neque dicitur perenne flumen, quòd cum non nisi hyeme fluere soleret, æstate tamen aliqua fluxit. l. 1. *D. de flumin.* atque ea ratione differt flumen à torrente, flumen est *εὐραός*, torrens δὲ *χειμαρρῆς*, quòd hyeme subitis imbris crescat, & æstate exarescat; quanquam & ipsa aqua quæ fluit flumen dici queat ex Agell. lib. 2. Festus etiam ex vulgi consuetudine tum torrentem, tum perenne flumen dici posse flumen annotauit. Latinis dicitur torrens, quia eius aqua siccitate torrescit, hinc Pacuuius. *Flammeo vapore torrens torretur.* Tribus constant flumina, aqua, alueo, & ripa. Hæc naturali cursu fluminis definitur, licet imbris, vel mari, vel qua alia ratione quandoque extra illas crenerit. Neque enim Nilus, dum Ægyptum inundat, dicitur ripas suas mutare, aut ampliare, quæ sunt illæ, quibus ubi ad solitam mensuram redierit, continetur, l. 1. §. 5. & 6. *D. de flumin. & in Synopsi Basilic. lib. 58. tit. 16. cap. vn.*

8 Fluminum publicorum, quæ hæcenus descripsimus, duo sunt genera, quædam Regalia nominantur, alia Bannalia, siue proscripta. Prima illa

sunt nauigabilia, & ex quibus fiunt nauigabilia, portus, ripatica, uti habetur lib. 2. *feud. tit. qua sunt Regalia*, eiusmodique sunt maiora ferè flumina, ut in Gallia ea de quibus meminit Tibull. lib. 1. *Eleg. 7.*

Mitis Arar, Rhodanusque celer, magnisque Garumna,

Carnoti & Flauis carula lympha Liger.

Nominantur verò Regalia, quia sunt in dominio, & patrimonio Principis, in cuius Ditione fluunt; eadem ratione qua agri adiacentes quoad imperium, & præcipuo iure quoad vectigalia. Auton. *Epigram. 4. de Danubio ad Augustos.*

Danudius penitus caput occultratus in oris

Totus sub vestra iam ditione suo.

Et qua diues aquis Scythico soluo ostia ponto,

Omnia sub vestrum flumina mitto iugum.

Hocque Principis in eiusmodi flumina ius, & dominium in Gallia certissimum est. Quare cum Ducis Allobrogici Magistratus de aliqua Rhodani fluminis parte ius dicere tentarent in perniciem Regij Imperij, multæ irrogatione coerciti fuerunt à Iuridico Lugdunensi, ut scribit Papius *de decision. Gratianop.* 577. Filici Procurator aduersus Archiepiscopum Auenionensem, & S. Sedis Officialis in Senatu Tholosano contendit Insulas Rhodani ad Regem spectare, tanquam Francici Sceptri patrimoniales, & Tholosani Patres secundum Procuratorem Filici vindicatio iudicio pronuntiarunt, eique Insulas uti Dominicas adiudicarunt ann. 1493. die 8. Mart. Egrot quoque Fiscalis Cognitor in Curia Parisiensi, lege dominij reuocatoria Insularum Rhodani & Araris fluminum, molæ cuiuscunque frumentariæ, piscariarum, & aliorum id genus, aduersus Archiepiscopum, & Clerum Lugdunensem. Voluit tamen amplissimus ordo ea de re ampliùs inquiri, & deliberari, & intereò Regiam ab illis fundis manum tolli debere arrepto Kaiend. Octob. An. 1536. Karolus IX. rescripsit, fluminum Insulas diademati competere dominica lege, & in priuatis sibi eas vsurpantes iussit inquiri, *Touchant les Isles, Ianeaux, alterrisseus, & asablissement, estans és ruières nauigables, & fleuues publics de ce Royaume, & pour informer des entreprises faictes sur icelles.* Quod rescriptum Senatus reulit in publica monumenta N. nis Iulij an. 1572. Longobardiæ quoque, atque Italiæ Ciuitates hæc Regalia iura in territoriis suis, & flumina quæ illa interfluunt, quæ fluere, eaque cesserunt Longobardi Friderico in pace Constantiæ, uti ex variis sunt consultis obseruat Chopin. lib. 1. *de dominio, tit. ultimo num. 5.* Sunt quoque lacus publici, & regales, qui ad dominica bona, æquè atque flumina regalia pertinent.

Alia flumina publica Bannalia, siue benè litteratis Proscripta dicuntur, eaque sunt, quæ beneficis dominis confinium prædiorum acquisita sunt, aut longi temporis præscriptione, aut regio permissu, aliòve iusto titulo, inquit Chopin. lib. 1. *de dominio, tit. ultimo, num. 6.* qualia dicit esse hodie non pauca, factaque priuata, quæ naturæ publica erant. Quare & illi Dynastæ horum fluminum vsum aliquem permittere, aut prohibere possunt, ut statim dicam. Omnia igitur flumina, & aquæ tum stativæ, tum profluentes in alicuius priuari dominio existunt, siue Principis, siue vniuersitatis, siue Ciuitatis, siue singulorum, quòd hæcenus demonstrauimus tum in mari, tum in fluminibus, siue priuata, siue publica sint, ex quibus ad riuos, fontes, aquasque stativas, lacus, paludes, & stagna licet

licet argumentari, cum horum omnium eadem quoad eiuſmodi dominium ſit ratio, & differant ſolum quoad manationem, & fluxu, aut non decurſum, & vel in fundis priuatorum, vel in publicis locis fluant, vel ſiſtant. Verum de fluminibus publicis, & priuatis ad Cepolam. *tractatuſ ruflicor. pradior. cap. 3. 1. 3. 2.*

9 Aio tertio priuatorum fluminum, riuorum, fontium, puteorum, lacuum, ſtagnorum, & paludum vſum eſſe quoque priuatum illius, in cuius dominio ſunt illæ aquæ. Hæc aſſertio ſequitur ex ſuperiori, & à nemine negari poteſt. Si enim illæ omnes aquæ priuatae ſunt, nulla ratione à cæteris locis, aut rebus priuatis differunt, vti de priuato flumine dicebat Vlpian. l. 1. §. 4. *D. de fluminibus*, Vbi & ait interdictum Prætoris prohibitorium, ne quid in flumine publico, ripaue fiat, quo peius nauigetur, locum non habere in flumine priuato, quod eiuſdem omnino iuris eſt cum cæteris locis priuatis.

10 Hinc primo conſtituitur aquaria ſeruitus, quæ quadruplex eſt, Aquæductus, Aquæ iter, Aquæ-hauſtus, Pecoris ad aquam appuſus. Aquæductus eſt ius aquæ per fundum alienum ducendæ; alienum dixi, quia per publicum locum ſine Principis permiſſu duci nequit, l. *ſeruitutes* 14. *D. de ſeruitut. & l. ſi in publico* 18. §. vlt. *D. de aqua pluuiæ*; & amplius ſtatim explicabitur. In hac verò ſeruitute conſtituenda domini voluntas ad eam neceſſaria eſt l. 4. *C. de ſeruitutibus*. vti aquæductus aliter conſtitutus interſcinditur, atque interrumpi ab agri domino impune poſſit, l. *quemadmodum* 29. §. 1. *D. ad l. Aquiliam*. Quinimo ſi plures ſint fontis domini, voluntas, & conſenſus omnium exquiritur, ad quos vſus aquæ pertinet. l. *in concedendo* 8. *D. de aqua pluuiæ*. Rem explicat Vlpian. *In concedendo iure aquæ ducendæ non tantum eorum, in quorum loco aqua oritur, verum eorum etiam ad quos eius aqua vſus pertinet, voluntas exquiritur, id eſt, eorum quibus ſeruitus aquæ debeatur: nec immerito, cum enim minuitur ius eorum, conſequens ſuit exquiri, vt conſentiant, & generaliter ſine in corpore, ſine in iure loci vbi aqua oritur, vel in ipſa aqua habeat quis ius, voluntati eius eſſe ſpectandam placet.* Deinde l. 10. addit plerum dominorum conſenſum neceſſarium eſſe. Scæuola tamè in l. vlt. *de aqua pluuiæ*. tuetur aquæductus, quibus auctoritatem veteraſ daret, tamen ſi ius non probaretur. & Pomponius in l. 3. §. dicitur. *D. de aqua pluuiæ*. ait ductum aquæ cuius origo memoriam exceſſit, iure conſtituti loco haberi. Denique Veruſtas in hoc genere pro lege habetur l. 2. *D. de aqua pluuiæ*. Eſt verò duplex aquæductus, vnus qui fundo, & prædio, non domino debetur, ideòque eſt ſeruitus prædialis, & cum prædiis ambulat, ſequiturque emptorem prædij, ſicut & ipſæ ſiſtulæ per quas aqua ducitur. l. *ſi aqua* 47. *D. de contrahenda empir.* Alter aquæductus eſt perſonalis, qui quocumque emptori placuerit, deduci poteſt, l. 1. §. *præterea*. *D. de aqua quotid.* ideòque cum ipſa perſona extinguitur, vt cit. l. §. *penult.* Dubitarunt veteres Iuriſconſulti, an ex ipſo fonte ducenda ſit aqua, an ex riuo, vel caſtello per ſiſtulas conſtitui poſſit, & tandem viſum eſt ex ipſo capite ducendam, vt perpetuam cauſam habeat, qualem debent habere omnes ſeruitutes prædiorum, ideòque neque ex lactu, neque ex ſtagno aquæductum concedi poſſe ait Paul. l. *foramen* 28. *D. de ſeruitut. prædiorum urban.* ſi tamen pactum interuenierit, exceptionem, & ex ſtipulatu actionem pariet, leg. 9. 24. & leg. 33. *D. de ſeruitut. ruflicor.*

Aquæ iter, quod Græci ἰσθαλάζιον, Latini Aquæ-gium dicere, Quintus Mucius in l. 15. *D. de ſeruitut. ruflicor.* ſcribit eſſe ius aquæ ducendæ per alienum prædium, quo, factò riuo, aut plerumque ſiſtulis poſitis vtitur. Iter ſiquidem aquæ, riuus eſt, l. 1. *D. de riuis* l. 3. *is qui*. & l. 17. §. 1. *D. de aqua quotid.* & l. 15. *D. de ſeruitut. ruflic.* Differt verò hæc ſeruitus itineris aquæ ab aquæductu, quia qui habet aquæductum, habet etiam iter aquæ, ſive ius conſtituendi riuo in alieno fundo, l. *damni* 30. *D. de damno infect.* At non ſi quis iter aquæ habet, continend aquæductum habet, quoniam aquæductus ab ipſo capite conſtituitur, eſtque ius aquæ non modò per alueum, ſed etiam ex alueo ducendi. Hæc ſeruitute totus fundus afficitur, niſi in conſtitutione ſeruitutis pars aliqua certa fuerit deſignata. l. *ſi mihi* 21. *D. de ſeruitut. ruflic.* & l. vlt. *de aqua quotid.* poteſt autem aquæ iter aut fundi eſſe, aut leparatum à fundo perſonæ debitum, vti dicebamus de aquæductu, l. *arbor* 29. §. *aquarum*. *D. comm. diuiſ.*

Aquæhauſtus eſt ius aquæ in alieno haurienda, l. vlt. §. 1. *D. de font.* non eſt ſeruitus hominis, ſed prædij, l. *ſi mihi* 20. §. vlt. *D. de ſeruitut. ruflicor.* & ſicut è fonte aquæductus, ita ex puteo, & cifterna aquæ hauſtus conſtituitur, & de iis aquis, quæ duci non poſſunt, intelligendus eſt. l. 1. §. *loquitur*. *D. de aqua quotid.* & l. vlt. *D. de fonte*. Cui aquæhauſtus debetur, aditus quoque, tranſitus, iter, ſive potiùs accellus ad puteum, & cifternam debetur. l. 1. *D. de ſeruit. ruflic.* & l. *Gaurus* 10. *D. de ſeruit. urb.* Qui autem habet aquæductum, non idcirco habet iterius ius, niſi reſciendi riuo cauſa, l. *reſcizio* 11. *D. comm. prædior.* Denique via publica, aquæ loco publico interueniente, hæc hauſtus aquæ ſeruitus conſtitui poteſt. l. *ſi prius* 17. §. *via publica*. *D. de aqua pluuiæ*. l. 4. *D. de ſeruit.* Hauritur aqua ſeruiliis vris, vrcis, organis, & machinis, veluti tympanis, & cochleis, vti habet Vitruu. lib. 10. cap. 9. & 11. Communiter verò rotis, de quibus l. *qui fundum* 40. §. vlt. *D. de contrah. empir.* & l. 2. *comm. præd.*

Pecoris appuſus eſt ius ſui pecoris in alieno prædio adaquandi, quod ius prædiale eſt, l. 1. *D. de ſeruit. ruflic.* Niſi verò domini voluntate conſtitutum fuerit, aut ſi maior numerus, quàm conſeſſum fuerit, appellat, impune pecus arceri poterit, l. 1. §. *Trebatius*. *D. de aqua quotid.*

Eit aliquando & alia aquaria ſeruitus nauigandi, nempe cum lacus perpetuus eſt in alieno fundo vicini, qui eam nauigationem pati cogitur. l. *via* 23. §. 1. *de ſeruitut. ruflic.* Vbi Paul. *ſi lacus perpetuus in fundo tuo eſt, nauigandi quoque ſeruitus, vt perueniatur ad fundum vicinum imponi poteſt.* Lacum perpetuum appellat, qui perpetuam cauſam habet, fontem v. gr.

An piſcandi ſeruitus imponi poſſit, diſputant Iuriſconſulti, qua de re commodius alibi, ſicut & de venatione, an feræ videlicet, inter quas numerantur piſces, in alieno ſaltu, aut ſtagno capere ſiant capientis, aut domini ſaltus & ſtagni: Nam ſi capientis ſiant, nihil opus erit imponere venationis, aut piſcatûs ſeruitutem, quandoquidem inuito domino lacus, & nemoris ſunt capientis, ſive occupantis. Quidquid verò ſtatuas in ea controuerſia, certum eſt poſſe dominum lacus, ſtagni, & viuarij, atque etiam fluminis priuati extraneum ab aditu ſui fundi arcere, illique concedi actionem iniuriarum aduerſus eum, qui ipſo inuito fuerit ingreſſus. l. 3. *D. de acquir. rer. dom. & iniuriarum.*

13.

13 §. vlt. *D. de iniur.* Que omnia tandem oſtendunt fluminum priuatorum, lacuum, ſtagnorum, & eiuſmodi aliarum aquarum ſive ſtatarum, ſive fluentium vſum ſicut & dominium priuatum eſſe, & non neceſſariò commune & publicum, neque niſi de domini licentia cõpetere, vel nouo aliquo iure, vel ſeruitutis, vel cõceſſionis, aliòve cõparatus ſit alteri.

15 Aio 4. vſu maris, & publicorum fluminum cõmunè, & publicè eſſe iure gentiũ, & Ciuili Romano. Quod vnũ probat, quæ articulo ſuperiori adducebant aduerſarij ex Vlpian. & cæteris Cõſultis ad adſtruedũ cõmunè maris dominium; nam ſaltè vſum cõmunè, & publicũ oſtendunt, vti etiã explicauimus initio huius articuli, eodẽmq; pertinet l. adeo. 7. §. *Quod ſi vno*. *D. de acquir. rer. dom. & l. fluminũ* 24. *D. de damno infect.* & deniq; tituli plures. lib. 43. *D. nepe XII. de fluminib. XIII. Ne quid in flumine publico fiat. XIV. Vt in flumine publico nauigare liceat. & XV. de ripa nauiganda*, in quibus explicatur aliqua prætoris edicta cum prohibitoria, tum reſtitutoria circa hũc publicum fluminũ vſum; & titulo quidẽ XII. prohibet prætor, *Ne quid in flumine publico, ripaue eiuſ facias, quo ſtatio itere nauigij deterius fiat.* Alterum edictũ reſtitutoriũ eſt eiuſmodi. *Quod in flumine, ripaue eiuſ factũ, immiſiſſumve habeas, quo ſtatio, itere, neque eiuſ deterius fiat, reſtituas.* Quia verò ex flumine nauigabili aqua duci poteſt. l. *quominus* 2. *illius tituli.* Idcirco ne deriuationibus, molium conſtructione, aliũve eiuſmodi operibus flumina exareſcant, aut curſus eorum mutetur, depreſſior, vel altior fiat in detrimentũ vel publicæ rei, vel vicinorũ accoletiũ, de ea quoque re dupliciter Prætor ſic interdicit *ſeruenti tituli. XIII. In flumine publico, ripaue facere, aut in id flumen, ripaue eiuſ immittere, quo aliter aqua fluat, quàm priore æſtate fluxit, veto.* Hoc interdicit etiam in flumine nauigabili locũ habet. Idcirco verò prætorẽ aiũt æſtate cõ prehe ndiſſe, quia ſemper æſtate fluminũ curſus certior eſt quã hyeme propter hybernas eluuiõnes. Deinde iterum ſic interdicit. *Quod in flumine publico, ripaue eiuſ factũ, ſive quod in flumen, ripaue eiuſ immiſiſſi habeas, ſi ob id aqua aliter fluat, atq; priore æſtate fluxit, reſtituas.* Quoad vſum nauigationis & fluminis publici tit. *XIV.* hunc in modũ interdicit. *Quominus illi in flumine nauem, ratem agere, quòve minus in ripa onerare, exonerare liceat, vim fieri veto. Item vt per lacũ, foſſã, ſtagnum publicè nauigare liceat, interdicit.* Prohibet quoque ne cui viſ fiat quominus pecus ad flumen publicum, ripaue eiuſ fluminis publici appellat. Denique tit. *XV.* circa ripas fluminum publicorũ. *Quominus illi in flumine publico, ripaue eiuſ facere, ripa, agrive, qui circa ripa eſt, tuẽdi cauſa liceat, dum ne ob id nauigatio deterius fiat. Si tibi damni infecti in annos decem boni viri arbitrati vel cauſi, vel ſatisfactũ eſt, aut per illũ non fiat, quominus boni viri arbitrati caueatur, aut ſatisfactũ vim fieri veto.* Hæc porò Prætoris edicta non conſtituunt nouũ ius, ſed naturale, & gentiũ, & Romanorũ ius explicat, cum enim ex illo iure fluminũ, eiuſmodi cõmunis, & publicus vſus exiſtat, nihil à quoquam fieri debet, quo ab eodem vſu cæteri impediantur, illis alioquin iniuriarum facit. Hinc quoque ſequitur, vt alueus, quẽ fluius de nouo occupat, fiat publicus, is autem quem reliquerit diuidendus erit ex rigore iuris, ex æquitate tamen ſit illius, in cuius fundo ſit nouus alueus; ager qui totus inundatione repletur, manet prioris domini.

16 Aio 5. Hodiernos, & maximè Gallicos mores iuri Romano, & gentiũ detaxiſſe circa hũc cõmunè vſum maris, ac fluminũ publicorũ, quem certis legibus cõtinentur, & ad certum modũ reſtrinxere, R. P. Gibal. De Negotiis at.

quod iure facere Principibus licuit, quorũ dominio hæc omnia vindicata ſunt, & patrimonio, idque etiam aliqua ex parte fecerant ipſi Romani, aliique, qui quorũdam marium, & fluminum ſibi quoque dominiũ ſive occupatione, ſive vſu, ſive bello, ſive quo alio iure quaſierant, quod percurrendo præcipuos iſtos vſus, qui cõmunes, & publici maximè eſſe debuerunt, non fuerit oſeroſum oſtendere.

Præcipui itaque maris, & publicorum fluminum vſus, & prouentus ſunt nauigatio, cõmercia, eorumq; cauſa ad ſtationes, & portus appuſus. Piſcatio, aquarum deriuatio, ædificiorum aliquorum extructio, Inſulæ recens natæ, vectigalia, tutela maris, ac fluminum, ipſorumque præfectura.

Nauigationem verò exteris, atque etiam incolis non niſi certa lege permiſſam, etiã olim conſtat ex Romanorum cum Antiocho federe, cuius nuper memini, & quod Liuius *de cad. 4. lib. 8.* ſic reſert. *Tradito Antiochus naues longas, armamẽtũque earũ, neque plures quàm decem naues æſtuaras, nulla quarũ plus quàm triginta remis agatur, habeto; neque nauem ex belli cauſa, quod ipſe illatũrus erit, neque nauigato citra Calycadnum, neque Sarpedonem promotoria, extra quam ſi qua nauis pecuniam, ſtipendiũ, obſides, aut legatos portabit.* Polyb. in *Except. legat. cap. 35.* nullam habeto triginta remis æſtam nauem. Caſtigatus aliquãdo eſt Senatus Carthagenenſiũ, quod contra fœdus exercitũ, & nauales materias haberet. Vide *Epitom. Liuij lib. 48. & 49.* Similiaq; perplura, fœdera etiã hodierna liceret afferre, neque bene reſpondet Grotius lib. 2. *de iure belli, ac pacis. c. 3. §. 15.* Hinc colligit dũtaxat, eiuſmodi populos de iure ſuo, quod in rem cõmunẽ illis cõpetebat, ſpõte, & pacto inuito in aliorum gratiã deceſſiſſe: nam cum hæc fœdera ita fuerint inita, vt ius ſibi quaſitũ ſive occupatione, ſive armis ſeruarent, non poteſt dici fuiſſe amicam dũtaxat cõpoſitionem, qua vnus in gratiã alterius ſibi debito iure cederet, quanquã ſi hoc daremus, inde maris imperiũ, & dominiũ benè cõcluderemus; poſt ceſſionẽ enim iuris, quod quis habet in rem cõmunẽ, totũ ius cõpetit illi, cui ceſſum eſt, neque reuocari, aut reſumi denud poteſt ab eo, qui ipſum ceſſerat: nauigationẽ in mari Adriatico, & freto, quod Gulfum vocant tũ Ianuenſibus, tum aliis prohibitam, & impeditam à Venetis p̄bõ arbitrari fuiſſe, teſtantur Angel. de Vbaldis *conſil. 290. & in l. 13. D. de iniuriis.* Idque iure fieri probat, quia poſſeſſione longiſſimi tẽporis ius illud, & fretũ ipſius dominiũ occuparunt: cõpararuntque. Idem aſſerunt Stracch. *de nauigat. §. 1.* Peregrinus. *lib. 8. de iure ſiſci. §. 14.* Marta. *lib. 1. de Iuriſdict. c. 33. §. 25. 26.* Pacius *lib. de domin. maris Adriatici.* Franciſcus de Ingeniis *Epist. de Venetorum iure.* Selden. *lib. 1. de mari claſſo. cap. 16.* qui omnes afferent exempla Principum, qui licentiam nauigandi in ipſo freto à Venetis petierunt, & diplomata quibus ipſi cõceſſerunt, certis quibuſdã conditionibus, ac legibus Luſitani Reges nauigationẽ in mari Indico abſq; ſua venia prohibent omnibus. *lib. 5. ordinat. tit. 112.* & ſe dominos nauigationis, commerciorum, atque negotiationis dicit, de quo titulo vide Valdeſium. *lib. de dignitate Regum Hiſpan. cap. 12.* Armotici Principes cũ proſpicerent ſcopuloſo, & importuſo littore crebra fieri naufragia, edicto cauerunt, ne iniuſſu ſuo freto excedere liberum eſſet. Quare nauigaturis veniã teſſerã breuiculo dabant: cõmeatũ hunc ſpernentũ, nauis & armamenta publico cõmittebantur, naufragio etiam factò mercium indiãta publicatio: venia facta periculum nullum rebus à ſiſco, naufragium item colligere licebat. Eiuſmodi breuicula, [brefs de conuente,] hand exi-

T

gui

qui nunc sunt proventus, uti aliis, & inter ceteros filci reditus mancipibus vectigalium elocantur: Ita Argent in Consuet. Britan. art. 56. §. 4. & ex illo Chöpin. lib. 1. de doman. tit. ult. §. 10. Denique navigatione non omnibus permissam esse contendunt hodie, olimque voluerunt populi, & Principes, qui vicini maris dominium sibi perpetuo arrogarunt, ut in re aded perspicua amplius comprobanda immorandum non sit. Denique navigationi leges dixerit, de quibus agemus art. 5.

17 Atque ex his omnibus vides, nequaquam ita libera fuisse commercia, ut impune liceret cuius ad portus appellere, & in eos merces quascunque importare, aut ex illis exportare; cum non esset libera navigatio, neque etiam fuerint commercia maritima, quorum maxime causa navigatio, citra belli tempus instituitur. Et sane author est Aristoteles, legibus definiendum, quibuscum liceat civibus commercia cum exteris agitare, illosque tanquam hospites admittere, & cum illis foedus inire, siue inde periculum timeat, siue non timeat, nisi singulari aliquo iure vel antiquo foederis, vel gravissimae necessitatis obligetur. Quare alias causas aequitatis huius belli Hispanici ceteri DD. quaerunt, & afferunt; mihi in illis tuendis laborandum non est.

18 Tertius maris, & publicorum fluminum proventus est piscatio, quam omnibus communem, & publicam iure gentium esse constat, eam tamen Principibus, dominis, vel ex illorum etiam venia, atque ex consuetis moribus, privatim quibusdam vindicata fuisse, vix liceat hodie dubitare. Sapienter enim Cuiac. lib. 4. observat. cap. 2. cum dixisset ferat, & pisces eo quod in nullis sunt dominio, in capiendes trāsire, etiam in Titij agro, vel stagno capiantur, quia ille aper, aut piscis in Titij dominio non erat, antequam ab illo caperetur, addit. Haec Romani prudentes, qui ius gentium propriis subsequuti sunt, ita censuerunt, mores tamen ubique passim ius gentium subegerunt, adeo ut ne in flumine quidem publico piscari, neque in agris liberè venari, aut aucupari liceat. Verum hi mores & antiqui, & iam diu servati sunt, piscatione enim in certa fluminis aut maris parte, & pacto constitui, & continenti multorum annorum vñu quaeri posse constat. Vnde Vlpian. nuper à nobis relatus in l. venditor. 1. 3. D. comm. praedior. Venditor fundi Geroniani, fundo Botriano, quem retinebat, legem dederat, ne adversus eum piscatio Thymnaria exerceretur. Quamvis maris, quod omnibus patet, servitium imponi nequeat privatorum cautione, quia tamen fides contractuum legem servari vèditionis exposcit, persona possidentium aut in ius eorum succedentium, per stipulationem, aut venditionis legem obligantur. Thymnariam verò piscationem Budæus interpretatur à thymnis piscibus praegrandibus, à quibus Thymnoicopi dicti homines, qui è littore editiore Thymnos speculati soliti, retia piscatorum subeuntes. Neque diffidet ab Vlp. Marcianus clarissimus & ipse l. C. dū ait potiores amnisaccolas, si pluribus annis piscati sint soli, ceteros pari iure uti vetare. l. si quisquam 7. D. de dinerf. & temporal. praescript. & quamvis Vlp. dicat. l. iniuriarum. 1. 3. §. 7. de iniuriis. Vltipatum esse nullo iure ut quis prohiberi possit ante meas aedes, aut praetorium piscari. Ad dit tamē in lacu, qui dominij mei est piscati aliqū

prohibere me posse, utique ex iure Romano ex quo loquitur Vlp. quod non videtur advertisse Cuiac. loco citato. Si igitur pars aliqua maris, aut fluminis publici dominij mei fiat, potero alios piscari prohibere ex Vlp. & iure proinde Romano. Ius autem maris proprium posse ad aliquem pertinere fatetur Paul. in l. sane 14. D. eod. idcirco ait interdictū, Nisi possideis ei cōpetere, si prohibeatur ius suū exercere, quoniam ad privatam iam causam pertinet, non ad publicam hęc res. Inter Filci Romani vetera vectigalia piscarias numerat Guido Pancirol. lib. 3. variarum lectio. veriusque iuris. cap. 31. ex Vlpiano. l. 17. D. de verbor. significat. quamvis Cuiac. ad lib. 5. de feudis. tit. de Regalib. emendet Piscariarum, & nō vt habebat communis lectio Piscariarum. Piscariae verò sunt, è quibus effoditur pix, nam & picē fossilem inveniri scribit Plin. lib. 16. cap. 12. Similis error contigit in Bruto Ciceronis, ubi malè Sebast. Contrada legit Pecunarias pro piscarias. Concludit verò Cuiac. Igitur usurpatione tantum defendi potest piscus, qui sibi vindicat piscarias, ut privati. Ut quid igitur si ita vera sunt, ipsemet Vlpian. in censibus numerat lacus piscatorios, si cuilibet piscari in illis liberum fuit. l. 4. §. 6. D. de Censibus. Verum quid sit de antiquiori illo Romanorum iure, recentius diuersum omnino fuit; legitimus enim Imperij Orientalis fiscum immensos proventus ex vectigalibus piscationum collegisse, nam Andronicus Palæologus abdicato imperio retinuit sibi proventus piscationis ante Bizantium pendi solitam vsque ad aureorum decē millia, ut refert Nicephorus Gregoras lib. 9. dicebatur id vectigal Topiatium, Topiçū, Topiçē, & piscinica. De quo vide Cātacuzen, Historiar. lib. 2. c. 1. & lib. 4. cap. 4. 2. Ioann. Meursii, in glossario. v. τοπιζον. & Bullenger. de Imperio Romano. lib. 9. c. 7. 2. Nosque fortassis aliquid dicemus Cap. proximo; & multo iam ante, veterem illā Vlpiani opinionē de maris comunione, & libera piscatione, à qua prepeditus iniuriarū agere possit, quæ diu etiā in Oriente inualuerat, ut videre est in Synopsi Basilic. lib. 3. tit. 6. πεισιζωον, abrogavit sua Constitut. Leo in Non. 56. qui circa 900. annis imperitabat Orienti, quia contraria lex non aqua statuere visa est, & dicitur in τρεῖς τοπιζωον. Iubet itaque ut deinceps quilibet vectibula sua marina possideat, eorumque sit dominus, & alios qui eorum emolumento frui velent, repellat. De his vectibulis quæ erant epochæ ad continēdos pisces statim iterū dictā, sufficit nostro instituto, quod licet illa parte maris occupatē, in ipsis tamē nō esset omnibus liberū piscari. Quod ad aliarū gentiū mores attinet, certū est non vbiqū, neque omnibus licitam esse piscationē, sed certis legibus definitam. In Gallia quidā nemo vno excepto Rege, aut ex eius venia, & privilegio potest piscationē in fluminibus regalibus, & navigabilibus prohibere, neque aliud voluit Ioan. Faber cū scripsit in §. fluminum. In sit. de rer. divisio. Franciscis Magnatibus nō licere ius piscandi in flumine privatis interdiceret, id tamē & Rex potest, & alij quib⁹ vel cōsuetudo, vel Rex ius illud tribuerit. Quare Guid. Pap. decis. 414. negat Delphinatū Baronibus ius esse quæquā prohibere piscari, nisi cōsuetudo amplius ius illis attribuit, & sanè plurimis Dynastis in omnib. Gallican. Prōvinciis ius illud esse constat. Apud Moschos quicūq; ex lacubus & fluminis pisces capiuntur, potissimā partē princeps habet, veluti è sylvis pelles pretiosiores; istæ quidē ad dona, & venditionē, illi verò siccati ad praesidia & cibū adierunt. Quæcūq; ex illis distrahuntur ad principem spectantia aliis praferuntur, nec quilibet sua potest diuēdere, antequā ea quæ principis sunt veniant.

veniant. De piscatione Halecum in mari Anglicano, & venia Regia qua externi piscatores indigent, plura dabit Selden. lib. 2. maris clausi cap. 2. 1. Denique de tota ista piscationis nō liberæ controversia consule Sebastian. Medicen tract. de venatione; Edicta, & consuetudines de aquis, & forestis Galliarum collecta per Sanctiouiium, Andr. Gaill. Prædic. observat. lib. 2. obs. 67. Mathæ. Stephan. de iurisdic. lib. 2. p. 1. c. 7. §. 4. 3. 2. qui de venatione, cuius eadem est cum piscatione ratio, disputant.

19 Numerabam quarto loco inter maris, & fluminum cōmunes, & publicos vsus aquarū derivationē. Veteres è mari ad piscinas in prædia ducebant, quod luculenter affirmat Varro lib. 3. de re rustica cap. 17. Vbi duo piscinarū genera memorat, dulciū, & salutarū, alterū apud piebē, & sine fructu, ubi lymphae aquam piscinis nostris villaticis mimitant; illæ autem maritimæ piscinæ nobilium, quibus Neptunus ut aqua, ita & pisces ministrat, magis ad oculos pertinent, quàm ad vesicam, & potius maris lupiū domini exinaniant, quàm implent. Primū enim edificatur magno, secundo implentur magno, tertio aluntur magno. Quæ omnia singillatim ostendit in Hirij, Hortensis, & Luculli piscinis. Colum lib. 8. c. 16. affirmat veterē illā Romulū, & Numæ rusticā progeniē dulcibus aquis marinos pisces clausisse, quin immo quos rerum natura lacus fecerat, conuectis marinis semitibus replebant, mox istā curā, inquit sequens ætas aboluit, & lauticiæ locupletū maria ipsa clausurunt. Quod testimoniis, & exēplis ostendit, & damnat. Addit tamen. Sed quoniam sic mores occalluēre, nō vt hæc vñtata, venim vt maximè laudabilia, & honesta iudicarentur: nos quoq; ne videamur tot iam sæculorū feri castigatores, hunc etiā quaestū villaticū patrifamilias demonstrabimus. Docet igitur in primis naturam loci contēplari, in quo piscinas facere cōstituerit, non enim omnibus littoribus omne genus pisciū haberi potest. Deinde c. 17. modum cōstruendā stagni ad excipiendā aquā marinā, & pisces tradit, illudque stagnū ceteri optimū, quod sic positū est, ut insequens maris vnda priorē submoueat, nec intra cōseptum sinat remanere veterē, namque id simillimū est pelago, quod agitatū ventis assidue renouatur, quoniā gelidū ab imo fluctum reuoluit in partē superiorē. Celebres maximè fuēre piscinæ Hortensis, de quibus Varro, & Luculli, qui perfollo sub Neapoli mari Euripi, & maria admisit, vnde à magno Pompeio Togatus Xerxes dictus fuit, uti referūt Plutarch. in ipso. Patercul. lib. 2. Plin. lib. 9. c. 54. Sallust. in coniuratione Catiline. Apollinaris quoq; piscinā in littore Formiano constructā cecinit Martial. lib. 10. Epigr. 30.

Hic summa leni stringitur Thetis vento,
Nec languet aquor: vina sed quies Ponti
Piscum Phasalem, adiuvante fert aura.
Sicut puella non amantis astatem
Mota salubre purpura venit frigus,
Nec seta longo quarit in mari pradam,
Sed à cubili, lectuloque iactatam
Spectatus alit lineam trahit pisces.
Si quando Neveus sentit Aëoli regnum,
Ridens procellas rursus de sua mensa
Piscina Rhombum pascit, & lapsos vernos;
Natat ad magistrum delicata murena,
Nomenclator mugilem citat notum,
Et adesse iussi prodeunt senes multi.

Hanc luxuriæ intemperantiam insectatur Ambros. lib. 5. Hexæm. c. 10. Rursus pro singulorum libidine inciditur terra, mare infunditur, ut insulas faciant, ut possideant freta, spatia maris sibi vindicant iure mancipij, pisciumque iura sicut vernaculorum conditione R. P. Gibal. De Negotiat.

sibi servitij subiecta cōmemorant. Atque Petron. c. 30. Expelluntur aqua saxis, mare nascitur arvis, Et permutata rerum statione rebellant.

Erant verò aliæ piscinæ non in littore coniuncto mari, sed in ipsomet mari coniectis molibus extructæ, quod fecisse Caiū Sergiū Oratani, narrat Valer. lib. 9. cap. 30. Ne gulā Neptuni arbitrio subiectā haberet, peculiaria sibi maria excogitavit, æstuariis interceptiōdo fluctus, pisciumque diversos greges separatim molibus includēdo, ut nulla tam saeva tempestas incidere, qua non aurata mense varietate ferculorum abundarent. Idipsum innuit Ambrosius loco nuper allato, cum ait nonnullos sibi varios in mari sinus vindicare, & apothecas ostrearum habere. Horat. lib. 3. Ode 1.

Contracta pisces aquora sentiunt
Lactis in altum molibus. Hæc frequens
Camenta demittit redemptor
Cum famulis, dominisque terra
Fastidiosus.

Nominabant Græci πρῶτα τὰ θαλάττια, vectibula marina, quæ Leo volebat à singulis dominis inconculso iure possideri, Not. 36. nuper allata. Vide & Harmenop. lib. 2. tit. 1. Vocabant quoque Epochas, & τρεῖς Græci recentiores: quilibet distabat ab alia trecentis sexaginta quinque vñis, annuus inde proventus capiebatur veluti ex villa maritima, dicebaturque κέρδι & πρῶτον ἐ ἐ mari lucrū, & πρῶτα πῶν, siue locatiū, sicut merces quam cōductor stabuli, tabernæ & fundi soluebat, locatiū Latinis dictum est ex Varone. Ex his Topiatibus, siue locariis pendebant & vectigal Principi, quod & topiatium nominabant. De his prothyris, & epochis Vide Cuiac. lib. 14. obseru. c. 1. Ex quo nos lib. 4. de vsu. c. 8. a. 12. n. 8. profecimus. Ex his vides aquarum è mari derivationes ad piscinas salas, ut aiebat Varro, & in ipso mari æstuaria molibus iniectis non fuisse ita in arbitrio, & vsu publico, ut venia non esset habenda, aut vectigal ex illis pendendū, deinde cauendum erat, ne littori nocerent.

Quod verò pertinet ad flumina publica, licet quidem cuique aquam ex illis haurire; non tamen ducere, & derivare, ne aut arescant, aut aqua nimis depressa peiūs navigentur. Qua de causa Themistocles, teste Plutarcho, fluminū partitioni, & curatori Præfectus Athenis, eos qui in ea re peccauisēt, gravissima multa cohibuit, nullūque possessioni, & longo vsui ad iura illa circumscribenda locum esse voluit. Romæ M. Portius Caro, & P. Valerius Cæsores, omnem aquam publicam fontium, aquæductuum, ac fluminū publicorū in priuatorū aedes, aut agros profluentem ademerunt, & quæ publicis in locis constructa fuerat Castella intra triginta dies demolieda curarunt. Ita Plutarch. in Caton. Cōcedebatur tamē aliquādo ius aquæ privatis rescripto Principis, modò citra incōmodū publicū id fieret; qua de re plura edixerunt Imperatores. C. de Aquæductu. atque in primis ut is per cuius prædium trāsfit publicus aquæductus, vectigal præstet formatū aquæ abluendarum causa, ideoque excusatur à cæteris oneribus superinductis, & extraordinariis: cōsistebatur tamen prædia per quæ trāsibat aquæductus, si in eo purgando cessarent possessores. Arborea noxiæ, quæ ruinā fabricis inferrent, radicibus officialiū iudicis causa amputandæ erant, nec circū aquæductus aliter haberetur, quam intermissis pedibus quindecim. Ita l. 1. factūque ea de re S. C. Aetio Tuberone, & Fabio Maximo Coss. testatur Iulius Frontinus. lib. de aqueductibus. Deinde l. 2. confiscatur fundus, in quem dominus aquam derivavit ex aquæductu publico, sine permisso Principis.

cipis. Illam autem aquam beneficio Principis priuatis datam duci debere ex Castellis, vel ex ipsis formis, non ex fistulis matricibus, ex quibus alia crescunt, vel ex ipso aqueductu constituitur *lex I. I.* Ratio est ne riuus ipsi, & fistulae corrumpantur, nam & ipso usu atteri, atque lacerari ex ipso SC. refert Frontinus. Formas autem appellat Constitutio quaelibet conceptacula quibus distinguitur aqueductus, quod Graeci hoc loco vocant *ἀρχαία*. Et quamuis lex sine Constitut. IV. velit singulis ciuibus manere usum aquae veterem, longoque dominio constitutum, non tamen nisi quoad quantitatem eam quam ex veteri licentia singuli percipiunt. Quare qui ad irrigationes agrorum, vel hororum delicias, furtiuus aquarum meatibus abutuntur, peccati sunt, poena nimirum, quam aduersus usurpatores istos *l. 2.* definitur. Quare ne qua fraus fieret, iubet V. Constitutio, ut qui impetrauit ius aquae, rescriptum, & caelestes apices insinuet Praefecto praetorio, & non praesidibus, imposita grani multa quinquaginta librarum auri iis, qui secus fecerint, & vniuersis administratoribus, qui rescriptum per subreptionem elicitum susceperint, ut nimirum Praefectus Praetorio quid thermis publicis, quid Nymphaeis, quid priuatis beneficio Principis ex aqua publica largiendum foret, disponderet, ita enim faciunt Imperatores *l. sine Constitutio V.* Nymphaeae quidem erant aedes publicae capaces celebrandis choris, in quibus celebrabant nuptias, qui aedibus carebant, ut interpretatur in Commentario Cuiacii. ex Zonara in Leone. Inde *ὑπομνηστικὰ* explicat Suidas *τὰ εἰς γὰρ αὐτοῖς ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀπὸ κρήνης λαμβανόμενα*. Vniuersaliter tamen Nymphaeae in hac, & sequenti lege vocantur hydriae, quod probat Cuiacii, ex Socrate. *lib. 4. cap. 8.* & hic separatur à balneis calidis. Alciat. putat esse balnea, in quibus mulieres lauare essent solitae; viris tamen fuere quoque sua Nymphaeae, quae utraque erant balnea siue lauacra tepidioris aquae non valentudinis, sed voluptatis causa, probat ex Strabone, & Pindaro. *22. Olymp. Forcatulus. 2. Cupidinis.* Sed de balneis Romanis quoque visitatis alibi commodius. Obseruo duntaxat Virruuium *lib. 5. cap. 10.* in balneis tria loca constituta, caldarium, tepidarium, frigidarium. Ad haec igitur publica Nymphaeae, & thermas aquam corruiare debebat aqueductus publici, unde videndum erat Praefecto praetorio, ne ex corruiatione priuatorum, etiam ex licentia Principis, minus aquae ad publica Nymphaeae, & thermas duceretur quam par foret. Qua de causa sancit Theodosius ad Cyrum Praefectum Praetorio Orientis rescribens, ne Constantinopoli aqueductus quidam Adriani priuatorum usus seruiret, etiam ex rescripto Principis: sed Palatio, thermis, nymphaeisque publicis seruiant. Thermarum Achillearum meminit Cedrenus, qui sic nominatas dicit, quod vicina forent altari Achillis. Alij quoddam Theris filium Achille aqua stygia praeter talum abluisset. De iisdem thermis Socr. *lib. 2.* & Cassiodorus aliquid habet. Aqueductum publicorum cura maxima erat idcirco ad refectionem aqueductus Constantinopoleos destinatum Imperatores omnia vectigalia, quae ex vniuersis calculis illius inclytae urbis, & ex operariis Cizyceniis colligebantur. Nemo tamen in alterius incommodum, v. g. si quis habet molendinum in superiori parte licite, vel ex praescriptione, vel facultate Principis, vel alio legitimo iure aedificatum, nequit alius ex inferiori parte aedificare, & illi lucrum tollere: quod si prior ille aedificasset illicite, non posset hunc

posteriorem impedire ab aedificatione; in flumine autem priuato, nisi quid aliud obstat, ut praescriptio, poterit quisque aedificare, modò alteri commodum naturale non tollat, aquam v. g. quae utriusque molendino non sufficiat: commodum autem liberum, & ab aliena voluntate dependens, cuiusmodi est concursus molentium, qui minor existeret nouo molendino aedificato, tollere poterit absque iniuria, alioquin nullus nouus artifex suam artem exercere posset in loco, in quo prior alius existeret, neque nouam cauponam antiquae vicinam instituire, atque hanc communem opinionem explicat Schnerduinus in *S. flumina. Instit. de rerum diuisione. n. 10. & 11. & in S. summa diuisione. n. 54. & seq. Instit. de interdictionibus.* Gaill. *lib. 2. obseruat. 62. n. 27.* Craucta *lib. 4. de antiq. tempor. Coepol. tract. vrbano. pradior.* qui quaerunt quamnam hac in parte praescriptio sufficiat, & qui tractatum integrum de Molendinis edidit Heringius.

De Insulis in mari natis, aut fluminibus alius erit dicendi locus, ex Romano iure erant olim primi occupantis si in mari nascerentur, si in fluminibus pro ratione circumiacentium accolarum, uti nuper obseruabam. In Gallia omnes, quae in fluminibus nascuntur, dominicae sunt ex edicto Caroli IX. Vectigalia, quae mari, aut fluminibus imponuntur, euidenter ostendunt usum tum maris, tum fluminum ita publicum esse, ut tamè à dominio Principis alicuius pendeat, qui pro illo vectigal indicat. Sed de his *cap. sequenti* dicemus.

Quod idem faciunt iura maritima, de quibus quoad Constantinopolim volumen integrum scripsit Ioannes Neocæsariensis Episcopus, ex quibus aliqua concessit Emanuel Comnenus Cænobitis, uti scribit Balsamon in *scholiis ad can. 4. c. Chalced.*

Denique maris, & fluminum praefectura, quale sit hoc dominium, euincunt, Neptunum summum marium praefectum fuisse, sicut & deinde Cn. Pompeianus tradit Lactantius *lib. de falsa religio. cap. 11.* de antiquis Thalassarchis, & nostris Admirallibus, atque syluarum, aquarumve praefectis notissima res est. Neque eorum iura placet hoc loco explicare, ne longius euagetur, aliquid indicabimus *4. 4. & 5.*

rum. 14.

Colonia Phanicum, qui ipsi Chananai sunt, omnium antiquissima. *ibid.*

Occasio ducendarum Coloniarum à Chanaanais, siue Phanicibus. *15.*

Secundus finis navigationis Imperij, progaatio. *16.*

Tertius finis navigationis, negotiatio. *17.*

Commercia maritima Salomonis. *18.*

Ambrosius lib. 3. Hexaem. cap. 5. pulchritudinem, & bonitatem, siue utilitatem maris eleganter commendat; pulchram quidem eius speciem, *Vel cum surgentibus albescit cumulis, ac verticibus undarum, & cautes niveae rotant aspergine, vel cum equore crispanti clementioribus auris, & blanda serena tranquillitatis purpurascens praefert colorè, qui autem eminens spectantibus frequenter offunditur, quando non violentis fluctibus vicina ruidis littora, sed velut pacificis ambit, & saluat amplexibus, quam dulcis sonus, quam incandens fragor, quam grata, & consona resolutio.* Praecipuum tamen eius decorem quem cum bonitate confundit ex operatione, & utilitate commendatum esse à Creatore sapienter existimat. *Ego tamè, inquit, non oculis aestimari Creatura decorè arbitror, sed secundum rationem operationis iudicio operatoris conuenire, & congruere, definitum.* Has deinde operationes, & utilitates enumerat. *Bonum igitur mare primum quia terras necessario suffulcit humore, quibus per venas quasdam oculis succum quendam vitalem subministrat. Bonum mare tanquam hospitium fluminum, fons imbrum, derivatio alluionum, inuentio commeatuum, quo sibi distantes populi copulantur, quo praetiorum remouentur pericula, quo barbaricus furor claudatur, subsidium in necessitatibus, refugium in periculis, gratia in voluptatibus, salubritas valetudinibus, separatorum coniunctio, itineris compendium, transfugium laborantium, subsidium vectigalium, sterilitatis alimentum.* Pergit deinde alia maris comoda percensere, quae fere beneficio navigationis comparantur, cuius causa commendat inter magnifica Dei opera mare David *Psal. 103. vers. 25.* *Hoc mare magnum, & spatiosum manibus, & c. illic naues pertransibunt.* Amplissimum, lateque diffusum est mare locis, littoribus, spatiis, & regionibus, & ut reddunt *LXX. ὑπερχωρον*, quod enim aliqui legunt *spatiosum nauibus*, corruptè, & incicenter legunt; plura quidem psalteria apud veteres, ut & apud *LXX.* omittunt manibus; sed ex Hebraeo vulgata lectio confirmatur, ab aliisque retinetur, quia vox *manus* apud Hebraeos, eo quod sit extrema pars corporis, significat terminum, ripam, finem, litus, locum *Num. 13. v. per fluuina Iordanis*, id est, iuxta ripam, vel terminum, Hebraicè *iuxta manum. lib. 2. Regum. c. 14. 30.* iuxta agrum meum, Hebraicè, *iuxta manum meam, vel ad manum meam.* Et *ibid. c. 15. 2.* iuxta introitum portae in via, Hebraicè, *iuxta manum viae portae.* *Iudic. c. 18. 10.* intrabimus in regionem latissimam. Hebr. *Terram latam manibus.* *Abac. c. 3. vers. 10.* altitudo manus suas leuauit. Quamquam Sanctius, alique de diuisione maris rubri, atque Iordanis, quae suo more in illo miraculo, diuinis imperiis obediendo, diuinam quoque potentiam laudant, veluti intenta voce, & elatis in caelum manibus, in ea siquidem significatione leuatio manuum saepius usurpatur in scripturis, ut in *Psi. 33. & 62. & 97.* Alij tamen ita interpretantur, ut in illa diuisione Iordanis, transeunte arca aquae Iordanis hinc inde extarent immodè arca superiores, ac proinde altitudo illa, siue cumulus

ARTICVLVS III.

De Navigationibus.

Commendatur mare maximè ob navigationem. *1.*

Quis fuerit navigationis author. *2. 3.*

An fuerit aliquis nauium vsus ante diluuium. *4.*

Noëmus primus docuit grandiora nauigia. *5.*

Vbi nò Noëmica nauis, & arca subsisterit. *ib.*

Vnde, & quò profecti Naufragi ex arca Noëmica egressi. *6.*

Dispersio Noëmicorum in varias terras quando facta. *7. 8.*

Nauigiis facta maximè. *9.*

Hec omnia fabulis corrupta à Gracis. *10.*

Noëmus Saturnus Gracis. *Ibid.*

Cham Iupiter. *11.*

Iaphet Neptunus, & Sem Pluto. *12.*

Primus navigationis ortus. *13.*

Primus navigationis finis, deductio coloniarum.

P. R. Gibal. De Negotiis.

Ius quæ & arcæ, & populo transeunti eminebat, sustulerit suos terminos, ripas, littora, & margines, quibus seu quibusdam brachiis, aut manibus contrectabat, complectebaturque terras. Spatio sum igitur manibus mare, quia diffusum est, & suis manibus, ac brachiis totum complectitur orbem, & sanè minora maria, veluti quædam sunt immensi Oceani brachia. Vnde Ouid. lib. 1. Metamorph. dixit brachia longo margine terrarum porrigere. Et Virgil. Magnas obeuntia terras maria. Seneca in œdipo. Act. 2. Oceanus clausum dum fluctibus ambit orbem. Et Ouid. Ep. ad Deian. Quæ latum Nerens cerulus ambit Eurum: περιέβρανε γαίαν ἀπασαν, percurrit terram vniuersam. Hinc illa vastitas, & immensitas maris, vnde à Græcis dicitur, ἐνυπέρθευ ἐνυπέρθευ πολυπύρακι & περιέβρανε ἐνυπέρθευ ἀπασαν. Hanc autem vastitatem mari tributam esse ad nauigandum censent Haimo, Aignan. Bruno, Bedæ; & Remig. qui idcirco spatiosum manibus dicunt, quod manibus remigum plurimorum exerceatur, siue in eo plures nauigare possint, sed ne in excutienda illa interpretatione laboremus. Ipsæmet David post laudatam maris amplitudinem, in quo tot animalia pusilla, & magna gignerentur, vult statim proximo commendat ex eo, quod patiens esset tot nauium onerariarum, maximarumque, quibus tot, ac tam vasta spatia percurrunt magna celeritate, ita vt qui locus piscibus attributus erat, hominum etiam fieri locus posset, atque pisces sub eorum redigerentur imperium, illic nauis pertransibunt, siue vt Hieron. pertransient, Græci, διαπέρουσιν. Aquila verò περιπατεῖ πλοῖα.

Eandem commendationem maris, & diuinorum operum ex navigatione habet David Ps. 106. v. 23. Qui descendit mare in nauibus facientes operationes in aquis multis ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia eius in profundo. Circa quæ verba disputant aliqui, an mare sit altius, aut depressius terra, ad quam quæstionem digrediendum modò non est, sufficit nostro instituto, eos qui nauigant magno labore mirabilia Dei opera in mari cognoscere, & ipsis quodammodo videre, atque haurire oculis, quæ alij ne mente quidem assequi possunt, non modo enim mirabiles elationes maris, & mirabilè in altis Dominum experiuntur, tot insulas, promontoria, scopulos, pisces omnis generis, margaritas, æstus reciprocos, sed maximè mirabilem & prouidam Dei curam in regenda navi, & sapientiam in ea excogitanda vident, quæ duo laudat in hanc rem Salomon Sapient. 14. vbi agens de idololatra, qui nauigaturus implorat opè idoli lignei, quod fragilius est ligno nauis qua vehitur, sic ait v. 3. Tua autem pater prouidentia gubernat, quoniam dedisti, & in mari via, & inter quæctus semitam firmissimam ostendens, quoniam patens es ex omnibus saluare, etiam si sine arte aliquis adeat mare. Quia nempe nautica ars minimè sufficit ad tutò percurrendum mare inuium, sed Dei Patris amantissimi prouidentia, qua cuncta gubernat, præstare potest securum iter, & firmissimam semitam ἀσφαλίαν, etiam sine arte, & sine rate, vt olim fecit transmisso medio rubro mari Hebræis Exod. 14. de quo hoc ipso libro egerat Salomon c. 10. v. 18. quod & in Petro deinceps præstitum, qui ambulauit supra mare, & de Mauro Abbate Gregori. lib. 2. dialog. c. 7. atq; de Charitine Virgine, & Martyre prodit Metaphrastes, & de aliis alij: atque in his elucet diuina potentia, dum sulcantes mare etiam aliquando sine naui liberauit: sapientiam autem ostendit, dum docuit rationem ædificandæ, ac regendæ nauis, vt depositò metu homines mari se

committere audeant; quare addit Salomon, Sed vt non essent vacua sapientia tue opera, propter hoc etiam & exiguo ligno credunt homines animas suas, & transeunt mare per ratem liberati sunt. Quia ergo Deus non vult sapientia suæ opera esse otiosa, μη ἀργὰ εἶναι τὰ τῆς σοφίας ἔργα: idcirco nauigationem docuit, frustra siquidem viderentur existere maria, littora, insulæ, nisi quis ea adiret: & res conditæ frustrarentur suo fine, neque vitæ humanæ deseruerent, nisi nauigatione huc illucque deferrentur, & vsu ipso nauigandi homines inertiam abiicerent dum nauibus fabricandis, scientia nauigandi, obseruationi syderum, aliisque eiusmodi occupationibus incumbunt. Tam verò sapiens est hoc artificium quo ligna in nauem compinguntur, & nauigandi ratio, vt diuina prorsus industria excogitata sit, & homines audeant deinceps exiguo, & minimo ligno ἐλαχίστην ξύλον vitam, ac salutem committere, & animas suas πισυθην credere; quod temerarium aliquin videretur, cum vt aiebat Anacharsis apud Laërtium solius nauis crassitudine à morte nauigantes absint. Iuuenal. satyr. 12.

Innum, & ventis animam committe dolato Confusus ligno, digitis à morte remotus Quatuor, aut septem si sit latissima rada. Et Seneca. in Med. act. 2. in choro. Audax nimium qui freta primus Rate iam fragili perfrida rupit, Terræque suas post terga videns Animam leuibus credidit auris, Dubioque secans aquora cursu Potuit tenui fidere ligno Ipsæ vitæ mortisque vias Nimio gracili limite ducto.

In eo periculo describendo plurimi sunt veteres, & recentiores, nulliūque elegantius expressit ipso Dauide Psal. 106. vers. 6. 7. & 8. atque verbis allatis Salomon, transeunt mare ἀλθόλεις, κλύθοντα tempestatem, procellam, mare procellolam per ratem χεῖρῃ, quali ἐκ τῆς χεῖρὸς, καὶ ἐργὸς αὐτῶν ἔστιν, lumptram ex propinquo tempore, siue tumultuariè factam, vel per ratem, quæ ante perfectarum nauium vsum constabat tantum quadam trabium compage, vel quia etiam naufragio factò, & disrupta naue quæsitâ sit salus rate duntaxat ex dissolutione nauis collecta, tam fidenter vt aliqui terrestre iter maritimo postponant; quæ de re disputat Kekermann. in problematis nauicis 1. par. problem. 3. Quare Dei solius sapientia hanc audaciam fecit hominibus, & nauium fabricandarum rationem illis docuit.

Inutiliter itaque laboramus in quærendo primo nauium inuatore. Iasoni, cæterisque argonautis tribuit Manil. lib. 1. Danæo qui primus longam nauem ex Ægypto adduxerit, Diodor. lib. 5. & Plin. lib. 7. c. 96. alij Prometheus, quidam Saturno, Neptuno, Minoi, Atlanti Erythræ, Misus, Troianis, phænicibus, Cretensibus, & aliis, de quibus Polydorus, cæterisque plures disputant, verum quæ afferuntur in hac parte de prima illa inuentione, obscura ferè sunt, & fabulosa, quamuis in istis poetarum fere figmentis aliquam veritatis lucem intueri nonnulli sibi videantur. Quod fufus prosequitur Morisfolus. lib. 1. orbis maritimi. cap. 1. & 2. & omnium fufissimè Bochar. 1. par. Geographia sacra, siue in Phaleg. lib. 1. & tota 2. par. ex quo maximè aliqua nostrò instituto conuenientiora adducemus.

Pono in primis non constare nobis, vtrum ante Noëticum diluuium fuerit aliquis nauigationis vsus ad varia commercia, & insulas habitandas, quod

quod non displicet Lorin. in cap. 14. sapient. vers. 2. id tamen non benè probat Fulgol. lib. 1. cap. 6. ex eo quod Bernæ oppido Heluetiorum reposita sit nauis ad centum brachia defossa cum anchora ferrea, velis ex tela, & ossibus quadraginta hominum, quæ omnia simul in tractus mediterraneos deferri non poterunt, nisi ingenti aliqua eluione maris eò fuerint eiecta, qualis sine dubio fingi alia non potuit, quàm diluuij Noëticij, quod orbem vniuersum ipsòque montes altissimos demersit. Quare mirum non fuit subsidentibus, & decrescentibus aquis ingentia quædam onera, quæ supernatant, in ipsis montibus, aut locis mediterraneis substituisse, atque deinde aggestione terræ post plura sæcula altius defossa fuisse. Fuerint igitur Noëticæ naues, quibus aliqui diluuium euadere sperabant, quæ immensis illis exhaustæ aquis, ipsis deinde recedentibus solo affixæ remanserint. Neque benè obiicit Maiol. colloq. 23. diurnum canicul. eius ætatis homines non fuisse videretur, Noëticum fabricantem nauem, si eius fuisset aliquis vsus, nam ridebant illi minas vniuersalis diluuij, & insani, vt videbatur, capitis institutum, qui vellent totum orbem vna arca, & naue seruare, atque immensam illam aquarum vim vniuersam orbem inundantem superare, quò enim fugiturus erat, & in quem appullurus portum, si nulli restagnante in immensum Oceano futuri erant; easque impiorum voces eleganter expressit Nobilissimus poeta noster Millæus. libro 12. Mosi.

Quæ tam longa, senex, te ratem insania fecit? Quis modus hic, aut forma ratis? Nec remigis alas Nyda super tabulata ferunt: nec cornua malo Vlla tremunt, nec vela tument; non clauus in alta Puppæ, nec aduerso quæ pendeat anchora rostro. Quo molem hanc feretri immanem? quævis fluctibus arcam Obiicit, vt clausus tenebris, & mole sepulchri Exspectes mortem medijs rumulatis in vndis? Iam morere, aut vnum feretro compone cadauer, Et tibi iam Canesius carmen ferale sepulcro: Floribus at nos interea, vinoque fruemur, Voluemusque hilares, tua circum busta choreas.

Vndecumque verò delatum fuerit hoc nauigium Helueticum, ex illo non nisi leuis coniectura duci potest, ante Noëticum nauigiorum vsum fuisse: forsassis aliqui Noëmi exemplo & ipsi nauigia præsertim grandiora in omnem euentum sibi struxerunt; Nam exiguas rates aut lembos contis potius quàm remis actos, quibus fluuios traicerent, aut eorum littus legerent, tunc in vsu fuisse non diffiteor quæ Lorino; grandiores verò naues vix adducor vt concedam, nam primos illos homines circa Babylonem, & Assyriam habitasse, neque in longinqua terrarum spatia ante diluuium sparsos fuisse, ac proinde neque grandioribus eguiffe nauigijs, quibus se mari committerent, vel ad quærendas nonas sedes, vel ad bella gerenda, vel denique ad celebranda commercia, iustrandumque orbem, qui sunt nauigationis fines, quis sibi facile persuadeat in tam alto scripturæ silentio? quomodo longo intervallo distitis populis Noëticis penitentiam prædicasset, & diluuium prædixisset, minatusque diuturna illa, & obstinata arcæ constructione? Existimarem itaque tunc temporis Assyriam, & regionem circa Babylonem cultam duntaxat, & ab incolis celebratam fuisse, quod plurimi ex paradisi situ, ex quo pulsi homines è regione ipsius habitauerunt, sibi iure merito colli-

gere videntur. Idemque ex loco in quo Noëmus fabricauit, ostendit Bochartus. lib. 1. Phaleg. c. 4. fuit autem ille locus circa Babylonem & Assyriam. Cum enim afferret Moses Arcam substituisse in montibus Ararat, hoc est, Goridæis prope Assyriam, vt docuerat idem Bochart. cap. 3. verosimile est in loco non longè distito illam fabricatam fuisse; neque vllus dixerit, machinam tantæ molis, & nauis vndique operatam, vnde, vt statim dicam, nomen arcæ desumpsit, neque velis, neque remis actam, neque ad motum satis idoneam ob formam quadrangularem, in finitibus præterea animalibus, & cibarijs ad illorum omnium pastum annum granem longius iter emensam fuisse, sed attollentibus eam aquis provt ipsæ crescebant, tanquam victricem regente diuina manu supernatasse, atque vt canebat laudatus Poëta.

Attollunt molem fluctus, natat alta carina, Quodque ferè mundi superest onus, aqore librat, Vndarum tumulos circum latera ardua frangunt, Vinci indignantes sine clauo, & remige fluctus.

Deinde cum probabile sit, breue illud iter ab Arca confectum ita fuisse, vt in Septentrionem tenderet, quia Oceanus, cuius eluione Assyria, & Gorydæa demersæ sūt, ingrueret à meridie, & proinde in Septentrionem arcā propellebat, quam & Auster, Notusque venti promouebant: atque Goridææ Assyria ad Austrum proxima est. Berofus, Abydenus, Polihistor inferius adducendi, qui Xifuthum, vel Sifuthum pro Noëmo substituerunt, eum ex Assyria in Armeniam nauigasse dicunt, probantque ex publicis instrumentis Heliopoli depositis in Sipparis. Ptolemæus simpliciter vocat σιππάρηα sypphara, aitque esse urbem Mesopotamiæ ad Euphratem in ora Babylonis inter Naarden, & Seleuciam. Nomen autem Siphara factum putat Bochart. ex Hebræo Sipharia, id est, libris siue monumentis, quæ inibi afferbantur, sicut in Cananæa vocant Hebræi Kiziat sepher, urbem librorum, & Chaldæi Kiziat, Arche, urbem Archiuorum. Iosue cap. 13. 16. Iudic. cap. 1. 11. & 12. vbi consule Serrarium. Si igitur Xifuthus, siue Noëmus ex Assyria nauigauit in Armeniam, in Assyria sine dubio nauim conscendit, ibique eam ædificauit. Addit & non contemnendam coniecturam Bochart. quod Noë iussus fuerit arcam ex lignis Gopher fabricare. Genes. 6. 14. Gopher autem cupressus est, vt ostendit Fullerus Miscellaneorum nauicorum lib. 4. cap. 5. quod & indicat ipsam nomen κωράριω. Nam κωραρ, & Gopher sola terminatione differunt. Neque sanè alia aptior erat materia ad eam arcam, cuius fabricatio centum annos tenere debebat, & aquis innatate per annum, quàm cupressus, quæ cariem & tineas non sentit, & vt cecinit Martial. lib. 6. Epigram. 49. vbi eam viuam vocat.

Quæ nec secula centies peracta Nec longa cariem timet senectæ.

Quæ sine dubio de caula Athenienses, eorum, qui in bello pro patria ceciderant, cacadeuera arcis cupressinis condebant, ex Thucydide. lib. 2. vt ipsis quandam velut immortalitatem donarent, quod indicat Scholiastes Thucydidis ἀπὸ τῶν ἀσπίδων ἕνεκα. E contratio verò Pythagoræi sepulchro cupressino abstinabant, quia Iouis sceptrum ex ea arbore constat, vt ait Hermippus apud Laërti. lib. 8. Iouis scilicet regnum æternum est. Neque alia ad astruendam cupressi imputredinem afferre necesse est, cum ipsa experientia id docet; nam valus Ephesini templi per quatuor sæcula incorruptæ erant,

vti affirmant Theophrast. de Plantis. lib. 5. q. 5. & Plini. lib. 16. cap. 20. Rationē reddit Vitruui. lib. 2. cap. 9. quia liquor qui penitus in eius corpore est, habet amarum saporem, qui propter acritudinem non patitur penetrare cariem, neque eas bestiolas, quæ sunt nocentes. Cùm igitur Arca reliquæ diuitiis perduraret, vt plurimi scriptores testantur, ex eiusmodi aliqua materia imputribili compactam fuisse necesse est, nempe ex lignis Gopher, siue Cupressinis: & sane naues ex cupresso fuisse constructas habes apud Plutarch. lib. 1. Sympos. problem. 2. Vegeti. lib. 4. cap. 34. Calliodor. lib. 5. variar. epist. 16. Diodor. lib. 19. Theophan. in vita Anastasij apud Baroni. ann. 714. Denique à Platone. lib. 4. legum, inter arbores viles τοῖς ναυπηγῶσιs numeratur κυσσῶς. In Assyria verò plurima est cupressus, imò in ea vix alia materies fabricandis nauibus reperitur, ideòque ingens classis quam Babylone Alexander construxit, ex tota cupresso constabat, quod alia inibi materia non iupperet, inquit Arrian. in Alexand. lib. 7. & Strabo. lib. 16. Sulpicari etiam licet Gopher esse loci cuiusdā nomen à Cupressis ita appellati, quod frequens est in scriptura, nam à quercubus Elon, à moris Bacca, à spinis Arabicis Sittin, vel setin, a palmis Tamar, à malis Punicis Rimmon nominata sunt. Ligna igitur Gopher erunt ligna Cupresseti τῷ κυσσῶσι: atqui Strabo numerat locum ita dictum in Assyria in Adiabene circa Capri traiectum non procul ab Ostro, vbi vna portarum, de quibus Nahum. 2. versiculo 7. inquit Bochart. Ex quibus omnibus tandem habes primos homines fere circa Babylonem habitasse in Assyria, & inibi Noëticam arcam constructam fuisse, quo loco neque magnis nauibus indigebant, cùm solum Euphratem, aliosque minores fluitios navigarent, neque longius procederent, mari verò se non crederent.

Noëmus igitur primus grandius illud nauigium auctore Deo construxit, quod Orbis vniuersi reliquias, & semen conseruaret; nauis quidem illa fuit, cùm tamen vndique clausa foret, & neque ventis, neque remis ageretur, Deoque solum gubernatore, arca potius quam nauis nominata fuit; quod obseruauit Augustin. lib. 15. de Ciuit. cap. 27. & Chrylost. hom. 21. in Genes. alioquin ratem appellat Sapient. cap. 14. vers. 6. sed & ab initio cumperirent superbi gigantes, spes orbis terrarum ad terram confugiens, remisit seculo semen nauitatis, qua manu tua erat gubernata. Quam igitur cap. 10. vers. 4. contemptibile lignum ἐν τῶν ἐξ ὄλων dixerat, hic nominat ratem ἡ δὲ ἴα. Sublidientibus aquis diluuij Arcam in montibus Ararat substituisse narrat Moses; Montem verò Ararat Sybilla quæ se Noëmi nrum iactat, in Phrygia collocat ad fontes Marfyæ fluij, nimirum circa Celænas, quo fere loco Mæander exoritur, vt testatur Xenophon. li. 1. Arrabas Cyri regiam Celænis extructam describens. Liui. lib. 28. Tyrius, serm. 38. Cuius. lib. 3. Plini. lib. 31. cap. 2. illum fluiuium vocat Herodot. lib. 7. κατὰ τὴν ἰνδον, Cataracten. Cum itaque ex Sybilla mons ille fuerit Celænis proximus, merito emendandæ videntur Sybillæ verba, ἐπὶ ἀπείρῳ ἡ ἀπείρῳ, & iustituendum κελαινῶν. Fuerit igitur mons Ararat in Phrygia Celæna.

Verùm ficticia videntur, & supposititia ista oracula, quod vel ex hoc vno loco coniectamus, nam Mons, in quo arca 17. die 7. mensis substituit, altissimus fuerit oportet, cum nondum ceteri montes, decrefcentibus licet aquis, comparerent, ne-

que apparuerit nisi decimo mense, Genes. 8. 4. 5. locus ille tamen ex quo exoritur fluiuius Marfyas, collis tantum est & tumulus, non editissimus aliquis mons λέβηθ, id est, ἀνέστηκα, apex terræ, illum igitur falso Sybilla describit ἡλίβατον τὸν ὑψηλὸν ὄρηθ, montem arduum, & excelsum. Denique iter è Phrygia in Babylonem est ab occasu in ortum, cùm tamen, qui ex arca excefferunt, profecti dicantur ab Oriente in terram Sennahar, siue Babyloniam Genes. 11. 2. Causam erroris suspicatur Bochartus quod ad fontes Marfyæ ædificata fuerit ab Antiocho Sotere Apamia ab Apamea matre, in quam veteres Celæna migrarunt, vnde vtramque illam urbem eandem esse dicunt Strabo. lib. 12. Liui. lib. 38. Plin. lib. 5. cap. 29. Solinus cap. 40. & alij passim.

Apamia autem, vt iidem auctores obseruant, dicta est κιβωτὸς arca, ex quo nomine qui suppositus Sybillina oracula, finxit ita vocatam fuisse hanc urbem, quod ad eam Arca Noëtica substituit, cùm tamen aliæ possint esse huius nomenclaturæ causæ, vt quod tribus fluiuis ambientibus clauderetur in arcæ modum, qua ratione Alexandrinus portus dictus quoque fuit κιβωτὸς ab ambiente sinu. Potuit & Arca dici quod esset commune Græciæ, & Italiæ ὑπερδύχαιον, & Emporium, ac veluti arca diuitiarum. Alij montem Ararat à caucasis portis in Iberiæ, & Armeniæ confiniis vsque ad Alanos potitigi volunt cum Iosepho Gorionide. Communis sententia Ararat Armeniam exponit, quod ita reddat Vulgatus Genes. 8. 4. Ierem. 51. 27. Isaiæ 37. 38. 4. Regum. 19. 37. ita Abadenus de Xiluthro diluuium effugiente dixit in Armeniam nauigasse apud Euseb. lib. 9. de preparat. Berofus apud Ioseph. Eustath. Antiochen. in Hexaem. Chrylost. orat. de perfecta charitate. Isidor. lib. 14. Origin. cap. 8. alijque passim in Armenia stetit arcam sentiunt, de loco tamen Armeniæ dissident. Nam Hieronym. ait Ararat esse regionem campestrum in Armenia, per quam fluit Araxes, ad radices Tauri montis, atque ad montes Tauri altissimos, qui Ararat campis imminent, reledisse arcam. Confirmat Bochartus ex Guilielmo de Rubruquen, c. 49. Itinerarij Tartaria, quam mandato S. Ludouici ante 400. annos peragravit, Araxi, & Naxuanæ urbi imminere duos altissimos montes, Marfis nomine, in quibus arca relederit, ibique conditum oppidum ab illis octo, qui ex arca exiuerit, quod ab eo numero Cemanum dicitur ab Hebræo semen, octo. Altera sententia vult Arcam in montibus Gordyæorum, qui & Carduchi, Cardici, Cordæi, Cordueni, Gordi, Gordæi, Cordæi, Curdi nominantur, substituisse, quam sententiam ex vetustis auctoribus, & pluribus rationibus fusè confirmat Bochart. cap. 3. lib. 1. inibique eius reliquias diuitiis visas scriptores nonnulli produunt: Iosephi quoque mentem ita explicat, vt ab hac sententia non dissideat; sicut neque Nicolaus Damascenus, qui ad montem Barim super Minyadem stetit arcam, ibique eius reliquias diu seruatas; suspicatur siquidem Bochartus Minyadem esse regionem Minni, cuius meminit Ierem. 51. 27. vbi de Babylone, Conuocate contra eam regna Ararat, Minni, & Ascenaz. Chald. habet Armeniam, & vox Armenia videtur conflata ex Har, id est, Mons, & Mini, quasi Harmini, siue montana Minyadis, quod & Amos 4. 3. confirmat. Et deportabant eam ultra montes Armenia. Mons verò ille Armeniæ dictus est βάρηθ, siue quia βάρηθ est Nauigij barbari genus, siue quia Armeni Deam eo nomine coluerunt ex Strabo

Strabo. lib. 11. siue ab Hebræo Berith, fædere, quod ibi Deus cum Noë, & posteris sanxit, siue quia Armenij, & circumuicini populi ἐπιχθῆσιοι locum illum ἀπὸ βατῆριον exitum, vel egressum nominabant, vt ait Ioseph, & Eustathius Antiochen. Armenis verò Baris, siue Bariz est exitus: volunt & alij Imborim vel Niborum montem in Armenia collocari à Strabone, & eundem esse cum Lubari, cuius meminit Epiphani. quod postremum falsum esse demonstrat situs horum montium. Quidquid verò tandem statatur de singulari illo loco Armeniæ, & montium Ararat, in quo constitit arca, certum est eos esse, vt dixi, in Armenia, atque ex illis naufragos homines, vbi ex tanto periculo se receperunt, & respirarunt, profectos de Oriente venisse in terram Sennaar, in eiusque campestribus habitasse Genes. 11. 2. quam terram esse circa Babylonem omnes consentiunt, & Histæus Milesius Phænicarum rerum vetustus scriptor apud Ioseph. lib. 1. cap. 5. & Eusebi. lib. 9. de preparat. meminit Σενναάρ τῆς Βαβυλωνίας. Naar est excutere. Iob. 38. 13. & Sennaar terra quæ excutit, quia eius incolæ iusto Dei iudicio inde excussi, & in omnes terras dispersi sunt.

Superest tamen grauis difficultas, quomodo isti naufragi ex Oriente ex Kedem dicantur profecti Babyloniam versus, cui montes Ararat, & Gordiæi sunt ad Aquilonem, quod enim aliqui ab Oriente interpretati sunt ἀπὸ ἀρχῆθ ab initio, nugæ sunt: quidam volunt primum progressos in Assyriæ, & Sufianæ campos, atque inde demum ab Babylonem in occasum venisse: alij substituisse in regione illa, quæ diu post dicta fuit Kedem à Kedema nouissimo Israël filio, & vbi paululum hæserunt, venerunt in terram Sennaar: alij denique loqui Mosem more apud Assyrios vsitato, qui imperij sui partes trans Tigrim sitas, Orientales vocabant, Occidentales quæ cis Tigrim erant: montes igitur Ararat, qui erant in parte Transfigitana, dicebantur pertinere ad Orientem: isti traiecto Tigri ad Sennaar, siue Babyloniam in regione Cistigritana sitam venerunt. Porro in agro Babylónico Euphrates in diuersos alueos scindebatur, quorum quinque præcipui, vnusque eorum in Tigrim infinebat, alij in varios lacus exonerabantur; inde Psal. 137. 1. flumina Babylonis, quorum ripæ salicibus confite erant, ideo Babylonia vallis salicum nominata Esaiæ. 15. 7. vbi Moabiturum opes dicuntur in vallem salicum deportandæ, id est in Babyloniam; ipsam denique urbem Babylonem ab his postea naufragis ædificatam. In hac porro intra duos fluiuos Tigrim, & Euphratem regione diuitiis habitarent noui illi mortales relictis Armeniæ montibus (cuius regionis, & agri Babylonicifertilitatem Herodot. lib. 1. Strabo. lib. 16. Plin. lib. 6. cap. 26. fusè describunt) vsque ad diuisionem linguarum, & ipsorum in varias Orbis partes dispersionem, quam anno 275. post diluuium contigisse contendit Sallianus anno mundi 1631. Noëmi. 875. Quia verò Moses Genes. 10. 25. ait Phaleg Heberis primogenitum natum esse in diebus quibus diuisa est terra, indeque nomen Phaleg sortium esse: Natus autem est Phaleg an. 100. post diluuium, vt plures existimant, at ex ipsius Salliani Chronologia anno diluuij 131. aut ex aded linguarum confusio, eiusque occasione hominum in varias partes dispersio, quæ anno diluuij 275. contigerit, cadet in annum 144. sub medium vitæ eius, non primum ortum, vt constituit ipse Sallianus. Idcirco qui isti adhæserunt opinioni, du-

plicem faciunt terræ diuisionem, primam in ortu Phaleg, cuius diserte meminit Moses. illo cap. 10. Genes. diuino vel instinctu, vel iussu ab ipomet Noëmo inter filios factam, qua singulis filiis, eorumque familiis, & posteris certas regiones (vt fufius refert Ioseph. lib. 5. antiq. cap. 67.) distribuit. Hæc tamen distributio non nisi diu post occasione confularum linguarum in rem deducta est, & habuit eam in executione cunctationem, & tergiversationem, quæ plurimos annos absumpsit, cùm plurima viderentur migrationem in nouas regiones, & discessionem ab intucem dissuadere, nimium communis vitæ inter affines, & cognatos consuetudo, atque commercium; horror ignotarum, & longinquarum regionum, timor nauigationis, & naufragiorum, amor natalis soli, aliaque id genus. Cæperunt tamen sensim ex Armenia migrare, & in Babylonia moras per otium trahere, atque etiam inibi Ciuitates, & castella ædificare, immemores coloniarum quod ducendarum. Cùm igitur Noë moras tam diuturnas argueret, & constanter vrgeret suos ad profectiōem in terras singulis destinatas, atque etiam forte assignatas, vt Epiphani placet, qui ad Rhinocorurum sortitionem factam esse ex eo conicit, quod illius incolæ vocent ea Neel, hoc est, sortem, hæreditatem, & torrentem Harefi. 66. & in Ancora. Cùm præterea locorum angulus excluderentur, & infinita in dies multitudine sobolescente, laxiora spatia quarere cogentur, tandem in animum induxerunt, parentis optimi monitis, & diuinis imperiis obsequi; antequam tamen ita dispergerentur, placuit communi consilio illustre aliquod nominis sui monumentum posteris relinquere, cæperuntque amplissimam urbem cum ipsius acropoli, siue turrim in ea cellissimam ædificare, quæ ædificatio duos & viginti annos tenuit ex Salliano, cæpitque anno diluuij 253. quia Thare, quem natum esse eo anno existimat, natus est in ædificatione turris, ex Epiphani, neque mirum esse debet tam immensum opus paucos illos annos tenuisse. Noëmus, reliquique familiarum principes in id consilium consentire bona sanè mente; eius tamen præcipuus auctor fuit Nemrodus, qui quod ceteris potentia, & viribus emineret, imperium quoque in illos affectabat. Itaque communi opera, specioso, & honesto titulo, locum sibi ad id idoneum excauit, idque tandem probauit euentus: nam Moses c. 10. vers. 10. ait hanc urbem fuisse principium regni ipsius. Disiecta porro est hæc insana ædificatio, & linguæ confusæ antequam perficeretur, atque ita necessitate compulsi mortales distributionem iam factam exequi cæperunt. Ratio verò, quæ mouit per plures ad hanc duplicem diuisionem terrarum inducendam, quarum vna fuerit assignatio duntaxat, altera verò illius exequutio, & regionum assignatarum occupatio, est, quia intelligi satis non potest, quomodo illa diuisio terræ in ortu Phaleg potuerit esse illa ipsa dispersio, quæ vnà cum confusione linguarum contigit. Cum enim ex c. 10. Genes. 25. Phaleg fuerit primogenitus Heber, habueritque fratrem minorem Iectanum, & ex c. 11. 16. natus fuerit Phaleg anno 34. patris sui Heber, atque in diuisione linguarum Iectan parens esset 13. liberorum, qui iam essent capita familiarum, in quas etiam linguæ diuiderentur; oportuit intra 34. annos hæc omnia contigisse, & 13. liberos à Iectane eo spatio susceptos adolere, & familiarum Principes euadere, quod quis credat?

Alij tamen vnam tantum admittunt diuisionem, 8 quæ

quæ in confusione linguarum, & in ortu Phaleg acciderit anno centesimo primo post diluuium, quod colligunt ex c. 11. *Genes. a vers. 10. ad 16.* quo toto spatio annorum à diluuiio ad dissipatas dispersasque gentes fuit illud aureum sæculum, de quo loquuntur Poëta, regnante Saturno, quem eundem cum Noëmo fuisse post pauld dicitur. Ad hanc porrò turris insanam molitionem, cuius occasione linguarum confusio inducta est, & subiecta in varias terras dispersio, neque Phaleg, qui nondum natus erat, neque 13. filij Iectanis, qui postea geniti sunt, quidquam contulerunt: Immo neque Noëmus, Semus, Arphaxad, Heber, Salas, aliique viti principes pietate inclyti, memores fæderis cum Deo initi, nam Moses ipse ait *cap. 11. Deum descendisse ut videret turrim, quam aedificabant filij hominum*, siue filij Adam, qui in scriptura solent opponi filiis Dei, hoc est, piis, quod ex ipso euentu videtur comprobari; nam omnes Abrahamæ proavi ab ipso vsque Noëmo, immunes fuerunt à poena, quam istis aedificatoribus infixit Deus dispersione videlicet in prouincias varias, & linguarum confusione, quia isti suam pristinam, & antiquissimam linguam in Heberis posteris, à quibus Hebræa dicta est, retinuerunt, aliis diuisis confusisque: iisdemque cæteris in diuersas oras descendentes nunquam à pristinis sedibus receperunt; nam & vrbs Chaldæorum, in qua Maiores Abrahamæ diutius habitauerunt, non procul distita erat à Corduena, in qua substitit Arca, nempe circa Nisibim, Tigri propior, & Corduena, duabus nimirum stationibus. Nemrod quoque ex turris conditoribus minimè fuit, quia vel tunc nondum natus erat, vel puer admodum existeret, alioquin fuisset illi cum aliis migrandum, neque ipse tunc in vrbe nondum extructa, immò & diuina vi dum aedificaretur, destructa, sedè regni, quod affectabat, constituit, videturque probabilis multò post eiusmodi funestam cladem, totam illam terram Sennaar aliquamdiu desolatam remansisse, & ab ea clade, & excussione nomen sumpsisse, quod nuper monuimus, timuisseque homines in illa aut habitare, aut eam reperare: Quod tamen deinde Nemrodus homo audax, & temerarius aggredi non pertimuit, in eaque vrbe, ex qua genus humanum in varias regiones dispersum fuerat, imperij sui arcem constituere voluit, & in Babylonia, siue in terrâ Sennaar, alias quoque vrbes ipsum aedificasse narrat Moses *Genes. 10. vers. 10.* in iisque Chalane, eaque est Ctesiphon ad Tigrim, in qua & turris aedificata fuisse videntur velle LXX. in Isai. 10. 9. vbi enim vulgata habet, *Nunquid non ut Charchamis, sic Chalano*, hoc est, nunquid sicut Charchamis expugnata fuit viribus meis, ita & Chalano. LXX. reddunt *ὡς ἐλάβον τὴν χώραν τὴν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας, ἢ καλάνης ἢ ἐπὶ τῆς ὁμοδομίας*. Nonne cepi regionem, quæ est supra Babylonem, vbi turris aedificata est. Quare Basili. Cyrill. Hieronym. in illum locum idem existimauerunt, sicut & Nazianzen. *orat. 26.* & Constantin. Manasses in *synopsi historica*. Neque dicas hinc videri, Nemrodum inter turris conditores numerandum esse, quod negabamus, nam nihil aliud inde conficitur, quam Nemrodum in eo ipso loco, in quo fuerat olim extructa turris, deinde vrberem Chalanem aedificasse; quod tamen de loco turris non est certum, quam cæteri omnes in ipsa vrbe Babylone, cuius fuerit acropolis, collocant. Quare non ineptè dicitur LXX. vocem, sicut Charchamis, interpretatos, vti sonat, in ea munitio fuit. Quod deinde de turri

illa celebratissima cæteri acceperunt: qua similitudine Hebræi quidam eius turris locum non Babylone, sed Borsippæ collocarunt, quia Chaldæum Borsiph, & Hebræum Borsaphe, significat cisternam euacuatam; ac siquidem loci illius induxit obliuionem omnium, ita vt linguæ propriæ fuerint obliti. Alij pro Borsiph legunt Bolsiph, quia ibi Deus Balal-sephat confudit linguam totius orbis. Ita refert Buxtorfius in lexico Talmudico: sanè Borsiph, vt appellat Berofus, & βόρσιπ Strabo. *lib. 16.* Stephanus τὰ βόρσιπια, fuit vrbs in Babylonia, in qua Cyrus regem Nabonidum cepit, vix ex Berofio. refert Ioseph. *lib. 1. contra Apion.* clara fuit ianificio, & vespertilionibus solito maioribus, qui ad etum condiebantur. Confusis igitur linguis ob insanam molitionem illius turris, & ea vi diuina destructa, facta est moralium omnium in varias orbis partes dispersio, & familiæ quæ vnus erant linguæ, ab aliis secesserunt in regiones ad quas non fortuito quidem, sed diuino quodam instinctu profectæ sunt, quamuis illæ non certo consilio sibi illas elegerint. Vnde Histæus Milesius rerum Phænicarum vetustus scriptor, ait dispersos πολυγλωσσῶν vbiuis habitasse, & vnumquemque occupasse terram in quam incidit.

Toto autem illo spatio, quod inter diluuium, & hanc dispersionem incidit, non dubitamus ipsos vros nauigijs, vt & Tigrim, & Euphratem, aliasque Babyloniæ, & Mesopotamiæ flumina traicerent, atque etiam nauigarent: quin immò Berofus Annij Viterbiens. inducit nauigationem Noëmi cum filiis, multique colonis mare mediterraneum circumlustrantibus, nempe vt cuique suas veluti sedes metaretur, quod commentum eum nulla probabilis ratione firmetur, viris sapientibus vix probabitur. Certum tamen mihi videtur, Noëmum, eiusque filios, ac nepotes eo tempore nauticam artem coluisse: nam si demus, Noëmum diuino iussu orbem inter filios diuisisse, ad eamque diuisionem hortatum esse per plures annos, quis dubitet eos, dum illi se accingunt, præparasse ea omnia, quæ ad eiusmodi migrationem necessaria erant, & nauigiorum rudem aliquam artem, quæ plerisque aliò migrantibus necessaria futura erat, coluisse, quam à Noëmo facile discere poterant; deinde cum ipsi satis peruiderent, sobolescente in diem multitudine, quærendas sibi aliquando nouas terras fore, eaque de causa, & flumina, & mediterranei saltem maris partem aliquam nauigandam aliquando esse, nauigandi artem sibi vsui esse non dubitabant. Denique vbi confusis linguis, & destructa turri cogi se ad migrandum aliò viderunt, non statim eo ipso momento veluti volucres aliò temerariè auolarunt, sed conuatis sarcinulis cum integris familiis, omnibusque impedimentis, quotquot vnus, eiusdemque familiæ erant, communi consilio, duce genis, & stirpis principe, quò fors ferret, vel sibi fortassis fixum esset animo, si quid prælagire, vel hortante Noëmo, vel qua alia ratione potuerunt, simul commigrasse tum itinere terrestri, tum maritimo provt magis congruum erat: & quamuis ipsum Oceanum tunc fortassis non nauigarunt, eius tamen oras, & maximè maris mediterranei sine dubio legere debuerunt; neque vbi opus fuit, committere se aquis timuerunt, cum enim hæc omnia diuina prouidentia fierent, aliò gubernatore malè compactæ naues non egerunt, vt destinatortus portus tenerent. Atque hoc sine dubio fuit artis nauticæ rudimentum, hæcque longioris nauigationis initia, quam deinde Phænicæ, aliique populi

populi excoluerunt, hodieque celeberrima, & exquisitissima est.

Hæc omnia mendacibus fabulis Græci obscurarunt, in quibus tamen antiquæ veritatis vestigia liceat obseruare, nam Noëmum Saturnum fecere, vt ex vtriusque notis facillè deprehendes, cum vterque omnium hominum, & Orbis parens dicitur, iustitiam homines docuerit, aureo sæculo vixerit, quod nempe à diluuiio ad diuisionem gentium intercessisse nuper monebamus, & tunc eadem lingua communis omnibus foret, quod ad ipsas quoque bestias Saturni etate extendit Plato in *politico*, sed hæc leuiora sunt. Noë vir terræ dicitur *Genes. 9. vers. 20.* id est agricola, sicut alibi vir sanguinis dicitur homicida, vir pecoris opilio. *Gen. 46. 32.* vir brachij pro robusto. *Iob. 22. 8.* vir verborum, disertus. *Exod. 40. 20.* vir laborum, multiloquus. *Iob. 1. 2.* vir linguæ maledicis. *Pf. 140. 12.* istud tamen Noëmi epithetum, vir terræ, sumpsere Mythologi pro marito, quasi terram, siue tellurem Deam duxisset in vxorem, ideoque tellus siue Rhea Saturni vxor habitata fuit, & sicut Noëmus, & agricola, & vinitor fuit, qui primus vineam potauit, idem omninò Saturno tribuerunt. Aureli. Victor *lib. de origine gentis Romanae*. ait ipsum primum docuisse agriculturam; & Plutarch. in *Rom. 99. q. 42.* ideòque illi falcem datam esse; vini autem vium, & vitis cultum eundem docuisse Icarum testatur idem Plutarch. in *Parallel.* Macrobi. *lib. 1. Saturn. cap. 6.* Serui. in 8. *Æneid.* & alij. Noë vino inebriatus, Saturnus ebrietati præest, vt ipse apud Lucian. fatetur, & in Saturnalibus Romani feruorum ministeria obibant, quod Babylone quoque factum prodi Athenæ. ex Berofio. Ita enim maledictionem Noëmi in Chamum, cuius posterij seruituri erant, in rem ludicram conuertebant. Chamum execratus est Noëmus, quod viderat Patris nudati proteruè conspexisset, quò referas legem à Saturno latam, ne quis Deos nudos impunè contempleretur, qua ratione in hymnis Callymachi se excusat Minerua, quod Tirefiæ, qui eam se lauantes insepserat, obcecasset, & esse eam legem à Krono. Quod verò proprius ad rem nostram facit, & ad institutam de nauigationum origine disputationem, Saturnus, & vxor eius Rhea, & qui cum illis fuerunt ex Oceano, & Thetide nati dicuntur, vbi vides Noëmum cum vxore, & filiis ex diluuij aquis velut ex matrice emergentem, ideòque nauim Saturno effingebant, quod illa aduentus esset in Latium, indeque factum, vt nummi signarentur nauis, vt habet Ouidi. *lib. 1. fastor.* quod à Iano institutum fuisse docet Macrobi. Aureli. Victor. Plutarch. in *Romanis 99.* aliique, vbi vides expressam arcam, & nauim Noëticam: quanquam Assyrij dixerint, Saturnum prædixisse duntaxat Xisuthro eorum Regi fabricandam illi esse arcam, in qua cum iumentis, volucribus, & reptilibus esset nauigandum, idque eum fecisse, atque in Armeniam nauigasse, & deinde vbi remississet tempestas, aues emisisse, vt probaret an aquæ diluuij recessissent, quæ aliaque habet Polyhistor. apud Cyrill. *lib. 1. contra Iulian.* in quibus quis Noëmum non videat? Confuderint Assyrij aliquam inundationem Euphratis & Tigris in Babylonia regnante Xisuthro cum diluuiio Noëtico, & diluuium deinde Deucalioneum in Thesalia quidam alij, nam & Deucalioneum ex arca euasisse, & ex ea columbam emisisse tradit Plutarch. in *lib. vitrum animalia*, &c. cæteri que Græci scriptores.

Denique Saturnus deuorauerat omnes suos liberos exceptis tribus, quibus orbem terrarum diuisit, Ioue nimirum, Plutone, & Neptuno; Noëmus qui damnauit orbem terrarum *Hebræ. 11. 7.* tres duntaxat liberos, Chamum, Semum, & Iaphetum seruauit in arca; & Cham quidem, siue Ham in Africa steriles arenas ablegatus, inibi per multa sæcula nomine Iouis Ammonis cultus est; Iouem enim Ammonem Ægyptij sua lingua dicebant, inquit Herodot. in *Eusebio Ἀμμων*. Et Plutarch. in *Iside*, inde Hammonem dixere Græci: de hoc nomine plura dabit Bochartus. *lib. 1. Phæleg. cap. 1.* illud non oratitandum videtur Ierem. *46. vers. 25.* *Visitabit Deus Amon de No.* Ezech. *30. 25.* *Succidam Hamon No.* Nahum. *3. 8.* *An tu melior No Amon.* Quibus locis vulgaris reddit tumultum Alexandria, Alexandriam populorum, alij verò multitudinem, turbam, populum. Alexandria quidem nondum fuerat aedificata, per prolepsin tamen profanis quoque scriptoribus vsitata, vrberem tunc dictam *No Amon*, aut *Amon de No*, in qua fuit deinde Alexandria aedificata, Alexandriam quoque vocauit interpres: illi verò solenne est, vt obseruauit Sancti. in *cap. 3. Nabum. vers. 8.* in nominibus compositis alteram interdum partem latinè reddere, aliam verò in suo originali relinque; sic filius Isaiæ qui dicebatur *Sear Isaiub*. Isaiæ. *7.* vocatur *derelictus Isaiub*, quia *Sear* derelictum sonat. Cum esset igitur Ciuitas quæ *Amon No*, aut *de No*, aut *No Amon* diceretur voce composita: *Amon* tumultum, populum vertit, & *No* siue Alexandria, quæ eius loco aedificata fuit, retinuit, quasi diceret populum *No*, vel Alexandria. Vetius tamen est fuisse Amonis ciuitatem, cuius meminere isti Prophetæ: esto vulgaris significationem Amonis suo more reddiderit, quod sonat: sanè LXX. in laudato Ezechiel. loco reddunt *ἐν Διοσπόλει ἔρα ἱερῆμα*. In Diopolis erit scissio in vrbe Iouis, Hamonis No. In Ægypto cultus Chamus Hamonis, qui ipsis Iupiter fuit nomine, & ab ipso eodem Chamia, vel Chemia, vel terra Cham, quo postremo nomine vritur Psaltes. *78. 5. 1. Psal. 105. 25. 27. Ps. 116. 22.* Prius illud nomē Plutarch. in *Iside Ægyptium esse* dicit à nigredine ductum, vt nigrum quod est in oculo *πύμαλον τὸ ὄφθαλμόν*, quia eius solū nigrū est *μελάγγρον*. Sed sanè Chemiā à Chamopotius nominatā apparet. Stephan. de *Vrbib. Ἀγυπτῶν* dicitur *ἑρμοχύμιος*, & in ea sunt pagi vel vrbes similis denominationis *χέμιος*, *φοχέμιος*, *Ἀπὸχέμιος*, & alij denique copti, hodieque Ægyptum vocant Chemi, vt habet Kircherus in *Prodromo pag. 293.* In Chamia igitur siue Ægypto Cham, siue Ham, Ammonis Iouis nomine cultus fuit in Arabia, & in Africa claruit quoque hoc nomen non aliunde quàm ab Hamo, aut Chamo. In Arabia quidem fluius Amon apud Plini. *lib. 6. cap. 28.* Ammonium promontorium, Ptolem. *lib. 6. cap. 7.* Ammonij populi, Plin. loco allato: In Africa frequens Ammonis vrbs ad Cyniphum fluium, Ptolemæ. *lib. 4. cap. 3.* In Insula Merore delubrum Ammonis, Plini. *lib. 6. cap. 29.* In Marmorica Ammonia vrbs, quæ vulgo Parætonium. Strabo. *lib. 27.* Ammonica regio in qua Ammonis oraculum toto orbe celeberrimum, Ptolem. *lib. 4. cap. 5.* quin & vniuersa Ἀμμωνία ab Ammone dicta est teste, Alexandro Polyhistoro apud Stephan. de *Vrbib.* Quare Lucan. *lib. 6.*

Quamuis Æthiopum populis, Arabumque beatis Gentibus, atque Indis vnus sit Iupiter Ammon.
Ex his igitur constare videtur, ex tribus Noëmi, quem

quem Saturnum fuisse dixerunt, filius Chamum esse Ioué & ex ipsius nomine Ham, factum Ægyptium Ammon, & Africum Ammon, vel Hammam, quæ nemo nescit esse Iouis nomina. Deinde Ham feruidum à radice Hamam feruere, & incallescere significat. Zōis à feruore quoque ducit Etymologium. Cham minimus liberorum Noëmi. Genes. 9.24. Iupiter quoque Saturni apud Callimach. in hymno; Chamo obtigit Africa, cuius maxima pars sita est inter Tropicos, solemque, & reliquos Planetas supra verticem habet, ideoque dicitur Cælo proxima. Lucan. lib. 9.

Terrarum primam Lybiam (nam proxima celo est, Et probat ipse calor) reuiguit.

Iupiter Cæli dominus. Vnus Patrem Saturnum execuit, & Chamus eius verenda nudauit, quod Iouem admisisse in Corcyra Phæacum Insula fingunt; alluserunt ad nomen Corcyræorum montium, in quibus substitit Arca, & Corcyrææ regionis, in qua hæsisse aliquamdiu Noëm, ibique à Chamo delinnum fuisse, verosimile est.

Atque hætenus de Ioue; Neptunum verò dixerunt Iaphet, quia ipsi obuenerunt ferè maria omnia cum Insulis, & peninsulis, Inuitæ nimirum Britannia, Hibernia, Thule, Creta Scicilia, Sardinia, Corsica, Bæares, & reliquæ. Peninsulæ verò Hispania, Italia, Græcia, Asia minor, Thaurica, Chersonesus, & Cimbrica, Scandia, & aliæ; atque ab hac sortitione Neptunum dominum maris existimatum fuisse tradit antiquissimus Historicus Euhemerus, qui historiam Iouis, & cæterorum ex titulis, & inscriptionibus sacris, quæ in antiquissimis templis habebantur, collegit apud Lactant. lib. 2. de falsa Relig. cap. 11.

Iaphet à dilataione dicitur, ad illudque alludit Noë Genes. 9.27. Nomen autem Neptuni fuit ποσειδών, quod nomen Græcum non est, sed Africum, ut testatur Herodotus in Euterpe, ubi ait Posidonius ποσειδών nomen nullo vnquam vsurpasse, nisi Lybies, qui hunc Deum perpetuò coluerunt; est igitur ποσειδών, siue ποσειδών Punicum nomen Posidonum, quod latum, & expansum sonat, radix est pefar dilatate, & expandere. Phœnicio Neptunus dicitur, lato pectore ευρύς ερις ob maris latitudinem, ερ ευρύω νότα θαλάσσης per lata dorsa maris. Dicitur quoque ευρυκρήων, ε ευρύω late imperans, & late sonans.

Semus, cum pietati constanter adhæserit, & reliquis fuerit inuisus vnà cum Noëmo, idcirco Deum quidem illum fecerunt, sed vnà cum Saturno tenebrosa in tartara missum, & Plutonis, atque Adonis nomine donarunt: sem, vel semania, vel samma vastitatem, & desolationem significat, quæ est etiam Adonis, vel Adonis. Quæ & alia dabit Bochart. cap. 1. lib. 1. cap. verò 2. docet Chanaan fuisse Mercurium, Nimrodum verò Bacchum, & Magog Prometheum, ut ex familia Hami siue Iouis Apollinem Pythium.

Verum ut eò redeamus vnde iam diu aberramus, quamuis fortassis neque inuicundè neque inutiliter habes primos navigationis ortus, & auctores in Noëmo, eiusque filiis, ac nepotibus, quos Græci Saturni, Neptuni, Promethei, Bacchi nominibus obsecrarunt, quibusque vti nuper referebamus, nauticæ artis inuentionem tribuerunt: Verum cum sensim exulta sit illa ars, sicut & cæteræ, provt aliqui insignes in ea fuere, aut circa ipsam aliqui excogitarunt, & aliquæ gentes eam impensius coluerunt, eiusque ope famam sibi quaesierunt; illius auctores celebrati sunt; indeque na-

ta est illa sententiarum in assignanda prima origine diuersitas, quarum tamen singulæ veri quidpiam continent, vti constabit.

Certum porò est, tres præcipuos esse fines excogitandæ, vsurpandæque navigationis. Primus quidem ad quaerendas notas sedes, ducendæque Colonias, quod iam ostendimus in prima illa filiorum Noë ad varias terras inhabitandas dissipatione. Neque enim in sedes sibi siue sorte, siue partitione assignatas deferri, illasque occupare poterunt absque aliquo nauigiorum viù, quæ facile sibi concinnate potuerunt eo tempore, quo se profectioi præpararunt, atremque à Noëmo discere, quæ ipsis proflus ignota non erat, cum iam minoribus ratibus vsi fuissent, habebantque ea in regione, in qua vixerant hætenus, mutam, & aptam materiam, neque indigebant illa exquisitissima scientia, quæ hodie viget, cum aut littora tantum legerent, aut stellarum cognitione, vti ante pixidem magneticam inuentam fieri solebat, ducerentur: Neque sanè crediderim in animo fuisse primis illis nautis totum circumlustrare orbem, aut Oceanum, cum fere diutius hæserint in iis, quas primò occuparant, sedibus; quidni & afflantem diuinam auram, atque singulari providentia puppes illas malè compactas licet, ac materiatis, neque omnibus auiamentis instructas regentem agnoscamus.

Post eam verò in vniuersum orbem hominum dissipationem, quam magna ex parte navigatione confectam esse constat, omnium deinceps, quarum aliqua extent monumenta, antiquissima, celeberrimæque navigationes fuerunt Chananæorum, siue Phænicum, qui penè vniuersum lustrarunt Orbem ductis coloniis, & illustrata sui vestigia monumentaque impressa reliquerunt. Dixi verò Chananæos, siue Phænicos, hos enim inter se confundo, nam Chananæi expulsi ex patria illa sua regione, Phænicos deinde nominati fuerunt, eoque nomine deinceps inclyti, & celebres eualerunt, quod non difficile fuerit ostendere.

Primò quia LXX. promissum vsurpant Chananæorum, & Phænicum nomen, nam Genes. 46. vers. 10. Saül filius Chananitidis dicitur, χαναανίτιδ. Exod. verò 6. 15. ille idem Σαουλ δ εκ της Φοινίκης, licet in vulgato, & Hebræo legatur Chananitidis. Exod. 16. vers. 35. Hebræicè, Man comederunt donec venirent ad extremitatem terræ Chanaan. Vulgatus. Hoc cibo aliti sunt vsquequo tangerent fines terræ Chanaan. LXX. το μαν έφωρον έως παραγωγής εις μέσος της Φοινίκης. Iosue cap. 5. vers. 1. Cuncti reges terræ Chanaan. Vulgatus & Hebræ. LXX. πάντες οι βασιλεις της Φοινίκης, & ibidem vers. 12. Vulgatus & Hebræ. comederunt de frugibus præsentis anni terræ Chanaan. LXX. έκαρπισαν δε την χραν των Φοινίκων. Iobi. 40. 25. Hebr. diuidunt illum Chananæi. Vulgatus. Negotiatores: agit de capto Leviatan. LXX. περιτρίονται α υδην φοινικων γέν. Proverb. vs. 24. Σινδωνας έποινασε, ε εστδοτο τοις Φοινίξι, ε περιζύμαται τοις Χαναανίσι. Quamuis non malè suspicentur aliqui τοις Φοινίξι ex margine in textum irrepisse. Hinc vides, cur mulierem, quam Matthæus cap. 5. 22. Chananæam appellauerat, Marc. 7. 25. Syrophænisissam dixerit, quia nempe Chananæa Phænicia Syriæ erat, & Chananæi, Phænicos, atque è contrario. Neque placet quod Origenes hom. 6. in Iosue, & Augustin. 83. in Exodum, terram Chananæam Φοινίκης, & χροαν των Φοινίκων, dictam velint à palmis quibus confusa est, cum, vt statim dicam, inde Phæ-

nica gentis nomen minimè ducatur. Ratio itaque vera est, quia à Chananæis orti Phænicos, cuius originis veltigium aliquod obseruare licet in Eupolemo. lib. de Iudæorum Assyria, quem allegat Polyhistor, & ex ipso Euseb. lib. 9. de præparat. Ait igitur Eupolemus ex Saturno ortum fuisse Belum, & Chanaan. Τύτον δε Κανααν γενήσθαι τον πατέρα των Φοινίκων. Et apud eundem Euseb. ibid. li. 1. ex Philone Byblio Sanchoniatis Phænicij scriptoris antiquissimi interprete, habetur quidam Chna, qui primus Phænicis nomine fuit insignitus Χ Ν Α τὸ πρώτον μετονομασθέν Φοινικ. Quis autem non videat Chna à Chanaan contractum fuisse. Apud Stephanum Byzantium, lib. de Tribub. Phænicia vocatur Chna, & Phænicos Chnai; quæ omnia confirmari etiam possent ex eo quod plurima tribuerunt Mercurio, quæ Chanaanæ gentis Chananæorum, & Phænicum autho-ri, ipsique genti conueniunt, vt non dubites Chananum Mercurij nomine indigitatum fuisse, eundemque Phænicum parentem. Nam Mercurium Iouis filium faciunt. Fuit verò Chanaan Hami siue, vt nuper ostendebamus Hamonis, aut Ammonis Iouis filius. Mercuribus præfuit Mercurius, Chanaan vero Mercatorem Hebræicè sonat, qua laude floruisse Phænicos constabit statim. Mercurius ferulibus ministeriis addictum se fuisse queritur apud Lucian. ideoque à Pœnis Sumes, Minister, ab Etruscis Camillus dictus est, quæ fuit Chami, ac posterorum eius maximè Chanaan maledictio vt fratribus suis ferirent. Præficitur viis Mercurius, quia orti ab eo Chananæi, Phænicosque primi ausi sunt in remotissimas terras nauigare; alæ eius sunt vela nauium, furacitas ipsius commendat Phænicum in commerciis vastitatem. Eloquencia præest, quia, vt ait citatus Sanchoniaton, inuenit την των πρώτων σοχηών γραφήν. Phænicos autem litteras in Græciam inuexisse notum est; qua simili de causa cum Phænicos Syderum inspectione, & Astronomiæ peritia suas navigationes dirigerent, vt ait Strabo. lib. 16. Mercurium Astronomiæ inuentorem dixere, quæ causa commendatur à Manilio. Denique Mercurij lasciuia Ministerium amorumque pararium faciunt, & illi mel & lac libabant, quia Chanaan vnà cum Chamo Patris Noëmi verenda inspexerat, & regionem lacte, & melle manantem sortitus fuerat.

Vides itaque Mercurio, & Phænicibus plurima tribui, quæ Chanaanæ gentis auctori propria maxime sunt. Fauent nostræ opinioni de Chananæis Phænicibus, qui istos fuisse rubri maris accolæ dicunt, indeque terræ motu vexatos Assyrium stagnum primò, deinde maris mediterranei litus incoluisse, & à punice colore rubri maris fuisse denominatos. Ita Herodot. in Clio. Iustin. lib. 18. Dio. dor. lib. 16. Strabo. lib. 1. sumplerunt illi nomine Phænicum Iudæos omnes, qui in Chananitide, vnde Phænicos, habitauerunt, qui ex Ægypto progressi mare rubrum transierant, & in Chananitidem se contulerant: ex qua egressi Phænicos nouas sibi sedes, vti statim dicam, quaesierunt. Herodotus autem nomine Phænicum censere Iudæos sapienter colligit Ioseph. libro 8. Antiq. cap. 4. & lib. 1. contra Apion. quod scribat in Euterpe cap. 104. in Palestina circumcidi quosdam Phænicum, solos tamen Iudæos inibi circumcisos fuisse constat. Apparet autem laudatos auctores ex fama tantum transmissi maris rubri à Iudæis Chananæam occupantibus, ex qua Phænicos prodierant, totam illam suam narrationem R. P. Gibal. De Negotias.

de origine, & nomine Phænicam finxisse, cum constet mare rubrum non ita nominatum fuisse à colore puniceo, sed ab Erythra Rege, qui Hebræis est Edom, cuius posterio fuere Idumæi, siue Erythraei, non verò Phænicos. His accedit Phænicij, & Chananæi idiomatis affinitas, aut identitas potius, quod vt ostendatur, supponendum in primis est, Hebræum, & Chananæum sermonem eundem fuisse, quamuis fortassis in quibusdam dialecto differrent. Id totum ostendit Bochartus 2. p. sacra Geograp. lib. 2. c. 1. In primis quia loca Chananitidis nominibus Hebræicis etiam antequam ad illa migrarent Hebræi ex Ægypto, donabantur; neque ea illi recenter imposuerunt, cum hoc singulare obseruet in Rubenitis Moses Num. 31. 38. vt oppidis à se instauratis noua imposuerint nomina: quæ singularis obseruatio inutilis omnino foret, si idem à reliquis Tribubus in locis sibi assignatis, & à se occupatis factitarum esset.

Secundo constat ex scriptura cæteras gentes Hebræis circumfusulas fuisse ετερογενήσους, atque interprete eguisse; quare Ægyptij P sal. 113. vocantur populus Barbarus. Ioseph. Genes. 42. 23. Ægyptium se simulans agit cum fratribus per interpretem, ipsique liberius inter se colloquantur existimantes suos sermones non capi. Isaia. 36. 11. serui Ezechia rogant Rasacem, vt Syro sermone loquatur; ne à Iudæis adstantibus capiatur. Babylonij dicitur peregrino sermone loqui. Isaia. 28. 11. & linguam Iudæis ignotam. Ierem. 5. 15. Iudæos quoque ex matribus Ammonitis, Moabitibus, vel Azotiis natos sermonem Hebræum corrupisse queritur Nehemias cap. 13. 23. Denique Ioseph Antiq. lib. 5. cap. 8. Amalecitas, Madiantitas, & Arabes à Iudæis τη γλώσση διαφωρίσθη. Scribit. At verò non modò quidpiam eiusmodi de Chananæis & Iudæis, non legimus. Immo verò Rahab Hiericunthina mulier cum Hebræis exploratoribus sine interprete loquitur, & agit tanquam cum hominibus eiusdem omnino sermonis. Atqui Phænicus, & Hebræus sermo non differunt, nisi quapiam aliquando dialecto; igitur sermo Phænicus idem fuerit cum Chanzæ, qui merus Hebræus erat. Ex qua identitate sermonis natiui colligi quoque identitatem originis, nemo negabit opinor: consensionem verò Phænicij, & Hebræi idiomatis probat reliquo illo libro Bochart. & Punica, atque Phænicia vocabula, quæ apud antiquos scriptores leguntur, comparanti manifestum fiet. Hanc præterea vtriusque linguæ Punicæ, & Hebrææ cognationem agnouit Augustin. in questionib. in Iudicos. cap. 16. & lib. 2. contra litteras Petilian. cap. 104. & tract. 15. in Ioann. & serm. 35. de verbis Domini. & libro 1. locution. vt mirum sit, eum alibi dicere, se non nosse linguam Hebræam, quam tamen cum Pænus esset, ignorare vix poterat, si tanta inter ipsas affinitas foret; id tamen habet. libro 11. Confess. cap. 5. & Epist. 119. & 131. fortassis quia alij tunc erant characteres, & quia propter dialectos videbatur magna diuersitas illi, qui Hebræicis non vacauerat, quod nondum fecerat Augustin. Sanè Hieronymus, qui in vtraque lingua versatissimus erat, ipsarum similitudinem agnouit, libro quinto in Ierem. capitulo 25. in Isai. libro tertio, capitulo 7. & questionibus in Genesim. At verò Prefat. in libr. 2. ad Galat. ait Afros Phænicum linguam aliqua ex parte mutasse.

Vltimò denique hæc Phænicum à Chananæis V naris

næis origo demonstratur ex ipsis Phœnicum historicis, in his antiquissimus fuit Sanchoniathon & ipse Phœnix, qui gentis suæ historiam Patrio sermone scripsit *φιλαιθίως* verè, & syncere, inquit Euseb. *libro primo & decimo de præparat.* Theodoretus ex Porphyrio eius nomen interpretatur *φιλαίθιον* amicum veritatis, nam Sanchoneatho, Hebræis est lex, zelus eius, & San decurtatum ex Sanna, idem fuit Phœnicibus quod Arabibus Sunna, lex, doctrina, ius, ideoque eadem Phœnicia vrbs modò dicitur Kiriat-lepher, vrbs litterarum, modo Kiriat-haana, vrbs doctrinæ, siue legis. Chaldeus reddit *Kiriath-arche*, urbem Archiuorum, Græci *πύλη γραμμάτων*. Apud Artkenæum *libro tertio* dicitur Sunathon, sed mendosè. Eius historiam octo libris, vt ait Porphyr. *libro secundo* *περὶ ἀποχρῆς*, aut vt Euseb. nouem comprehensam Philo Byblius ex Phœnicio sermone *Σ* am fecit. Fuit, vt ait idem Philo, *πολυμαθὴς, ἔχων πολυγράμματα*, & maximè curiosus scire, ex quibus principiis omnia constarent. Plurimum profecerat ex Taanti *Ταάντι* libris, quos maxima cura *πολυφροντιστικῶς* euoluerat, quia sciebat Taantum eorum omnium, qui sub sole erant, primum litterarum vsum reperisse, ideoque ipso statim initio fatetur, quæ de rerum creatione scripturæ esset, legisse se *ἐν τῇ καταγωγῇ Ταάντι*. Fuit porro Taautus idem qui Græcis Hermes, cuius librorum indicem habet Clem. Alexandr. *libro sexto Stromat.* idcirco Suidas ait Sanchoniathonem scripsisse *περὶ τῶν ἑρμῶν φυσιολογίαν, & ἀργυρτικὴν θεολογίαν*. Nam verò Phœnicum historiam desumpsit, inquit Porphyrius, ex vrbium singularum commentariis, & temporum monumentis. Habuit & commentaria ab Ierombale Sacerdote Dei Iao Iap. Sic enim nomen Dei *Ἀνεκώνητον* perpetuò efferunt. Gnostici apud Irenæi. *libro 1. capitulo 34.* inter Dei nomina recensent Iao, & apud Epiphani. *Har. 26.* Phibionitæ. Hoc idem nomen leges apud Hieronymum in *Psal. 8.* & Theodoret. *questione 15. in Exod.* Hic porro Dei Iao Sacerdos Ierombalus, cuius commentaria habuit Sanchoniathon, non alius esse videtur, quàm Gedeon, qui Ierubaal, siue Ierobaal dictus est *Iudic. 7. 1. & capitulo 8. 35.* quod nomen à patre ipsius impositum fuit. *Iudic. 6. versiculo 32.* dixerat enim Ioa Pater Gedeonis: *Ulciscatur se de eo Baal, qui suffodit aram eius*: id est, si Baal Deus est, interimat sacrilegum aræ suæ euertentem, & ita suam iniuriam ulciscatur, & contra Gedeonem contendat. Inde vulgò factum est illi nomen Ierubaal. Nugatur verò Georgius Syncellus, dum ait, Ierobaalem fuisse fratrem Gedeonis, cum sit ipsemet Gedeon, quod pridem animaduertit Scaliger in *Euseb. & Serrar. in cap. 6. Iudic. quest. 1.* dicitur etiam *2. Reg. 11. versiculo 2.* idem Ierubesech, aut Ierubescher eadem significatione qua Ierubaal, inquit citatus Serrar. nisi quod Baal per contemptum nominatur Besecher, confusio, pudor, & idem ostendit similia nomina dari Diis à scriptura. Est igitur Ierobaal Gedeon, & ille ipse Ierombalus Dei Iao Sacerdos, ex cuius commentariis Sanchoniathon profecisse se dicit: illum appellat Sacerdotem, licet enim esset ex Tribu Manassés, non Leuitica, cum tamen ipse fecisset Ephod, & aram Baalis destruxisset, & sacrificium obru-

lisset, potuit homo Ethnicus ipsum suspicari fuisse Sacerdotem: quinimò Gedeon, & Sanchoniathon potuissent esse *σὺγχρονοί*, cum enim Eusebius dicat fuisse antiquissimum, & priorem Troianis temporibus, idemque affirmet Porphyrius, & ad Mosis ætatem prope accessisse, quod ex Phœnicum Regum successione probat, neque benè contrarium sensit Scaliger, vti ostendit Bochart. *lib. 2. part. 2. Geographia sacra, cap. 17.* potuit facillè coætaneus, aut suppar esse Gedeonis, qui Madianitarum iugum excussit fere 83. annis ante Troiæ excidium, & obiit circa Priami Regis initia; Moses verò annis 183. præcesserat; quare dicebat Porphyr. propius à Mosis ætate abfuisse Sanchoniathonem. Cur verò hic Phœnicarum rerum scriptor Gedeonis commentariis in sua conscribenda historia vsum se dicit, si Chananæi, quorum Rempubl. aliquandiu Gedeon administravit, nihil ad Phœnicæ pertinebant: sanè cum eadem esset vtraque illa gens, non poterat Sanchoniathon verustiores Phœnicum res perscribere, nisi simul Chananææ gentis, à qua ipsi prodierant, commentarios resciret. Sed vt clarior constet hæc Phœnicum Chananæorumque cognatio, percurrere lubet pauca Sanchoniathonis historici fragmenta, quæ apud Eusebium referuntur, atque apud Porphyrium, in iis aliqua leguntur de nominibus Dei Saddai, Cabir, Eliou, El, Elohim, quæ Hebræa esse quis neget? de Dagone, Belo, Astarte, Berich, & aliis Diis in Phœnicæ cultis, de fundatione vrbium, inuentione artium, de Chna, id est, Chanaan Phœnicum parte, de Circumcisione, & sacrificio Abrahamæ, quem Saturnum *Κρόνον* vocat, Porphyrius Israëlẽm, Vxorem eius nomine Hebræico Anobret, id est, quæ concepit ex gratia. Quæ & alia interpretatur Bochart. *cap. 2. lib. citati.* In quibus videas Mosis historiam, sed fabulis nonnullis corruptam, quæ tamen omnia, vt & hæctenus adducta sufficiunt ad probandum, quod susceperamus, Phœnicæ Chananæorum sobolem fuisse, qui deserta Patria in alias oras nauigarunt.

Vbi enim à Iosue deuicta fuit Chananitis, eiusque incolæ suis pulsi sedibus, cum vix ora maritima genti populosissimæ relicta esset, pars maxima mari se commiserunt alias quæsturi sedes, quod ipsis non fuit operosum exequi, cum abundarent omnibus ad nauigationem necessariis, aperto mari, portubus commodis, plurimè ex libano materie fabricandis nauibus aptissima, numerosa denique, & audaci iuuentute, atque non exigua iam nauigandi pericia, quam sibi vni compararant, & deinceps mirum in modum auxerunt. Cœperunt igitur mare mediterraneum percurrere, atque in mtris Asia, Europæ, & Africa locis sedes ponere. Procopius in Vandalicis narrat in Africa Tingitana reperiri columnas erectas cum Phœnicia inscriptione hoc sensu *ἡμεῖς ἐσμεν οἱ αὐχροντες ἀπὸ προσώπου Ἰήσου τοῦ ἀβραάμ υἱοῦ Νάου. Nos ij sumus, qui fugerunt à facie Iosue latronis filij Nauæ.* Euseb. in *Chronica* agens de Chananæis ait eos fugisse à facie filiarum Israël, & Africa Tripolim habitasse; & præterea sub Iosue, & Othomele vixisse Cadmum, & Phœnicem, vel fratres, vel filios Agenoris Regis Phœnicæ; & Cadmum quidem primum in Bœotia, & deinde in Illyrica fixisse sedem; Phœnicem verò in Tracia, & Bithynia: Ex illa verò Cadmi, & Phœnicis gente

gente plurimos populos arcessunt Mythologi, qui variis in regionibus imperarunt, quos hoc loco percurrere non vacat: immo si Eusebij verba attentius expendamus, etiam ante occupatam à Iosue suam regionem, Phœnicæ in alias excurrisse, & colonias duxisse, vt iam significaueram, licebit absque temeritate affirmare. Nam in *Cronico numero 442.* ait. Herculem superasse Antæum in Lybia, nimirum extrema circa Zilin, & Tingrin, vbi regnabat Antæus, atque *numero 498.* ait, Herculem cognomento Diodam, Hieronymus verò reddit Desanaum, in Phœnicæ clarum fuisse; qui ille ipse videtur à quo Antæum superatum esse dixit. Eo igitur tempore Africa frequentari cœperat à Phœnicibus. Aristoteles in libro mirabilium narrat Phœnicæ condidisse Vitæam annis 287. ante conditam Carthaginem. Appianus autem ait conditam Carthaginem 50. annis ante Troiam excisam, & apud Eusebium Troiæ excidium refertur ad numerum 835. Vitæam igitur conditio præcessit excidium Troianum 337. annis, & incidit in annum 498. numeri Eusebiani, qui præcisè annus est quo à Phœnicia Herculem celebem euasisse notauerat idem Eusebius; quare suspicatur Bochart. *in præfat. 2. part. sacra Geographia.* illo ipso anno Vitæam fuisse conditam ab Hercule iam sene, in illis ipsis terris, in quibus Antæum deuicerat, atque ea ratione Imperium Phœnicum in Africa stabilitum fuisse, quod magnum Herculi nomen apud eos populos pepert, qui in antris, aut mapalibus viuere assuerat ad nouæ vrbis fundamenta obstupuerunt. His omnibus de antiquis Phœnicum nauigationibus addo, apud ipsos indigitatos fuisse, qui primi se pelago committere ausi sunt, in quibus fuere Saturnus & Astarte, quos Sanchoniaton describit orbem circum lustrantes. Hercules quoque Antæo in Africa deuictò Gadibus obiisse creditur, vt videatur hoc vnicum genti studium innatum fuisse, in omnes orbis partes vela facere, & Colonias deducere. Omnium tamen celeberrima fuit illa nauigatio, quam non tantum vel gloriæ cupiditas, vel Imperij amplificandi studium, vel inanis rerum nouarum curiositas, aut lucri immensa auiditas suaserunt, sed ipsa necessitas inuitis extorsit, cum patrio solo pulsi, & ab inuictissimo Iosue, ad vnum penè delecti, gentis, vt ita dicam, reliquias aliò transferre inuiti coacti sunt, aliudque solum, & patriam sibi quærere, ac denique vniuersa gente vel deleta, vel longius migrante, natiuum regionem nouis hospitiis, & victoribus vacuam deserere: Vnde factum opinor, vt mutatis antiquis sedibus, nomen quoque Chananæorum mutarint, quod illos puderet eo nomine extores, & patriis sedibus pullos vagari, atque victorum gloriam, suamque ignominiam circumferre, & timerent nè Israëlita victicia sua arma aliò quoque deferrent, eosque quantum id nomen retinerent, tanquam hostes vrbium locorum persequerentur, & affligerent. Itaque pro Chananæis Syri, Assyrij, Sidonij, Phœnicæ, vel Syrophœnicæ dici maluerunt: quamuis enim Sytorum nomen circumfusis gentibus commune fuerit, Phœnicum tamen aliquando proprium fuisse videtur, vt pote derivatum à Tyro Phœnicia Metropoli, eam Hebræi Sor, vel Sur nominant, & eius incolæ Sorim, R. P. Gibal. De Negotiat.

vel Surim, qui sunt ipsimet *Ἐσσοί*; si verò huic nomini præfigas articulum, vt *Paralip. 22. 4. Nebem. 13. 16.* fiet Hassorim, vel Hassurim, id est, Assyrij, eo enim nomine designari Phœnicæ indicat Macrobi. *libro 1. Saturn. capitulo 2.* cum ait, apud Assyricos, siue Phœnicæ lugens inducitur Dea. Virgil. *lib. 2. Georg.*

Alba nec Assyrio fucatur lana veneno.

Vbi agit de purpura Tyria. Nonn. in descriptione Beroës. *libro 40. Dionysiac.* vocat *Ἀσσύριον λίβανον*. Hi verò Assyrij plurimum distant ab Assyriis trans Euphratem, & Tigrim, ab Assuræ prognatis; & Hebræa quoque vox aliter scribitur, Tyrij enim Hassorim scribuntur per Hets, & Thade. At verò alij per Aleph, & Samech, ideoque perperam à Græcis duo illi populi tanta locorum intercapedine distiti in vnum conflantur. Quia verò Sidon cum Tyro de primatu contendebat, nam & Tyro antiquior, & Pœtis notior fuit; sicut à Tyro, quæ Sur est Hebræis, Phœnicæ, & Chananæi isti profugi dicti sunt *Ἐσσοί*; ita & à Sidone Sidonij, quare Helych. *Sidonius* interpretatur *Φοινίκας*, & LXX. *Deut. 3. 9.* Phœnicæ pro Sidoniis reddunt, & pro Sidone Phœnicem. *Isai. 23. 2.* Ex quibus intelliges Iacobi vaticinium. *Genes. 49. 13. Zabulon in littore maris habitabit, & in statione nauium, perringens vsque ad Sidonem.* Certum tamen est Zabulonios Carmelum non superasse, qui distat minimum quadraginta milibus à Sidone vrbe: itaque Sidonem sumit Iacob non pro vrbe, sed pro regione Phœnicia, quam Zabulonij attingere. Maior est difficultas de Phœnicum nomine, quod & communius fuit & notius, quodque perpetuò deserta Chananitide retinuerunt, aliqui enim ducunt *ὄνομα τῶν φοινίκων* à Palmis quibus abundabat Phœnicia, alij à colore rubri maris, ex quo ad Syriæ littora primi nauigarunt, alij à purpuræ, cuius ferax Tyrus, colore, alij *παρὰ τὸ φοῖν*, à cædibus quibus dediti erant, aut quia in Chananitide cædibus penè omnes delecti sunt: quæ nomenclaturæ, & pluribus vitis singularæ, & illo communi omnes laborant, quod à Græcis vocibus deriuantur; neque verosimile est vniuersam gentem, quæ vix dum Græciam attingerat, ab illa suum nomen accepisse; quare alij hanc vocem Hebræam esse volunt, & à Pinchas; vel Panex deriuant, nullo authore, & ratione ducti, quod ostendit Bochartus *secunda part. sacra Geograph. libro primo, capitulo 1.* cuius in tanta rerum obscuritate coniecturæ non displicent, Hebræam esse vocem, sed à Græcis sic effictam, vt apud ipsos nata videatur, quod in plerisque aliis vrbium, fluminum, & locorum nominibus præstituerunt, & ex Hebræis vocibus appellarunt: sic ex Moph fecere Memphim, ex Borza Byssam, ex Pibesech Bubastum, ex Raphues Daphnidem, ex Giblys Biblios, ex Philistæis Allophylos, ex Horais Heroum vrbem, ex Az Moabitum Azeopolim, ex torrente Iabok Iobacchum, ex torrentibus Kedron, & Kison, torrentes *τῶν κάρδων*, & *τῶν κισσῶν*, Cedrorum, & Picarum, ex Dia-socotora, Insula Socotora Insulam Dioscotidis. Infinita alia proferre licet exempla. Phœnicæ igitur relicto Chananæorum inuiso, infaustoque nomine dici voluerunt, Phene-anax, filij Anax, siue Anacæi. V 2 Neque

Neque obiciat, dicendum esse Bene-anak. Nam Græci Beth Hebræum passim molliunt per φ. Sic Ioseph. *libro. 1. antiq. cap. 5. & lib. 8. cap. 2.* dixit Sophenē pro Soba parte Syriæ: sic ex Hebræorum beer dicit Græci φέρει, & φεράνας balanæ ex Syro Baale-nun, piscium domini. Apud Helychium ζρω pro Hebræo, Ataba, arrhabo. Alia dabit Bochartus loco citato. Illud obserua ex Athenæo à Syris dici πιδάκια, à Nicandro φιδάκια, à Possidonio βιδάκια. Ex Bene-anak igitur, vel contracto Beanak, Græci primum fecere Pheanak, & deinde more suo Phœnicem: dici autem voluisse filios Anacæorum Phœnices, colentes ex Plauto in *Penulo. Act. 5. scena. 2.* Vbi Carthago vocatur Chadre-Anak, sedes Anacæorum; illa autem à Phœnicibus condita fuit. Anacæoruth autem familia nobilissima fuit in Chananitide, cuius Princeps fuerat Arba; ab hac igitur principe familia nomen sortitos fuisse Phœnices, vbi solum patrium deseruerunt illud nunquam repetituri, non longius abesse videtur à vero. Vides itaque Phœnicum navigationes ad deducendas Colonias, omnium antiquissimas fuisse, quandoquidem illæ Græcorum, aliorumve, quorum extant monumenta, multò fuere posteriores; nam Argonautarum in Colchidem expeditio posterior est plusquam trecentis annis Phœnicij Herculis pugna, qui Antæum deuicit. Deinde ipsi Græci fatentur Phineum apud quem Argonautæ sunt diuersati, regnasse in Bithynia septimum à Phœnice; Phœnix autem, & Cadmus vix Hercule Antæi victore iuniores sunt, qui primi è Græcia in Cyprum nauigarunt, ab eius rege simul, & Phœnicia Cynira excepti sunt. Est autem Κινύρα cythara, à voce Hebræa Cinor, vel Cinoz; ex Myra filia genuit Adonin Veneris Amasium: Myra Hebræicè Mor Adonis, Adoni; in illam igitur Insulam Phœnices ante Græcos, & Troiana tempora nauigarant, nam à Cynira thorace donatus est Agamemnon apud Homer. *Iliad. λ.* & alios reges Cypru regnantes Phœnicas fuisse, & nomina ex Hebræo deducta habuisse fufus profertur Bochart. *lib. 1. citato. cap. 3.* Thucydides ait Phœnices omnem Siciliam occupatis extremis ad mare partibus, & adiacentibus Insulis tenuisse, cum primum illam Græci inuaserunt. Idem de Sardinia dicendum est, nam licet Thespiensis, & Iolau ex Attica terra in eam ante Troiana tempora appulerint, Pausanias ait primos in eam Insulam transmigrasse Lybies, hoc est, Pœnos, siue Phœnices. Iam verò ipsius Libyæ ne situm quidem nouerant Græci ante Bærum, qui Cyreneti condidit nongentis ferme annis post Herculem primum Phœnicium, de quo nuper: consule Herodorum, qui rem gestam narrat in Melpomene, simulque docet vsque ad ea tempora terram illam incognitam fuisse Græciæ, ait enim Theætos Delphicum Apollinem consuluisse, in solique fuisse à Pythia urbem in Libya condere, cum neque scirent, vbinam terrarum Libya, neque Coloniam in incertum mittere auderent, post septennium tandem nactos esse in Creta Corobium Purpurarium, quem venti in Libyam inuitum impulerant, à quo docti, & ducti sunt: quo simili casu Amij quidam dum in Ægyptum nauigant tempestate abrepti vltra Columnas Herculis Tartessum appulerunt, deducente eos numine, inquit ibid. Herodotus θείη αποκλή χρεώμενοι: eaque occasione Oceanus adhuc illis incognitus,

patere cæpit, ita tamen vt eius tantum littus legerint, nam existimabant vltra columnas illas Oceanum inaccessum prorsus esse, & nihil præter chaos, & tenebras occurrere, solem præter Gædemque occumbentem videri Centuplo maiorem, in Oceani abyssum maximo fragore demergi, eodemque momento noctem densissimam fieri, demerito nimirum, & extincto sole; quas nugas habent Pindaris, atque etiam Possidonius, & Artemidorus apud Strabonem, refertque Cleomedes. *libro secundo ex Epicuro. Herodot. libro secundo & quarto.* negat vllum esse Oceanum, & falli Geographos, qui terram ab illo ambitu ineptè affiunt; idemque fatetur alibi, se nihil de externis Europæ partibus compertum habere, atque ignorare, quibus ex locis electrum, & stannum deferatur, itaque neque Germaniam, neque Britanniam nouerat. Aristoteles illis posterior suspicabatur Indiæ coherere loca que sunt circa Columnas Herculis συνάπτεν τὰ περι τὰς Ηρακλείους σήλας τόσα φ τῶ περι τὴν Ἰνδιάν, Lycophron. Auroræ cubilia collocat in Insula Cerne; quæ est ad occasum Africæ. Neque magis inuenerat Græcis ortus, quam occasus; nam mare Persicum, & Rubrum clausa illis fuere vsque ad Alexandri tempora. Itaque Æschylus in Prometheus, Colchidem appellat γὰρ ἔχρατον πόντος, terrarum vltimum tractum. Neque Plato in Phædone terminos Orbis latius extendit, quam à Phæside ad Columnas Herculis. Alexandri milites voluerunt Caucasum esse Paropamisum in Indiæ finibus, apud Arrian. *lib. 5.* & Diodor. *lib. 17.* ipsemet Alexander teste eodem Arrian. *lib. 6.* scripsit ad Olympiadem matrem, se in India Nili fontes reperisse, cum enim in Indo amne Crocodilos vidisset, & fabas circa ripas Ægypti similes, existimauit Indum in Ægyptum ferri, eundemque esse cum Nilo. Ex eadem ignorantia commentum de Nylæ vrbe Indiæ Baccho lacu natum est, cum tamen Nylæ sit Arabiæ mons, qua parte Ægyptum respicit. Sic enim cecinerat Homerus in hymno Bacchi, Nylam esse montem Ægypto propiorem, & à Phœnice magis remotum. Et sanè Mons Nylæ, vel Nylæ Arabia mons est prope Ægyptum, in quo erat exarata inscriptio à Mose: *Iebona nissi*, Deus vexillum meum. Vnde Phœnices Deum Nylæum, Græci θίνωνον fecerunt, & quia illum montem pro Arabico quidam Indicum dixerant, Alexandri milites illum se in India reperisse existimarunt. Vides itaque Græcos ante Alexandrum ignorasse remotiores Asiæ partes, & neque in occasum, neque in ortum longius excursisse, cum iam pluribus sæculis Phœnices vtrumque lustrassent, atque in remotioribus locis colonias haberent, & plerisque locis nomina indidissent, quæ omnia fufissimè demonstrantur à Bocharto *toto libro 1. secunda partis sacre Geographia.* vbi de singulis eorum Colonis disputat, & in Oceanum Occidentalem, atque Septentrionalem nauigasse ostendit, quod & de Orientali certum facit, immò ab illis Græcos, litteras, & alia permulta instituta accepisse, quæ omnia persequi nostri instituti non est. Obseruo duntaxat reiciendos esse eos qui Phœnices in nouum orbem, & Americam nauigasse volunt, vtrumque enim falsum est, neque de pixide magnetica vllus id cogitavit præter Fullerum. *libro quarto Miscell. capitulo 19.* nulla prorsus ratione nixum, quomodo

modo enim tam multis sæculis latuisset illa ars, cuius beneficio Pœnices tam immensa maris spacia nauigassent, & quæ passim omnibus ætate communis erat? An non aliquod eius vestigium in veterum monumentis extaret? Quod enim de Plauti verioria afferunt, aliò pertinet, vt explicat eruditè Turnebus. *lib. 10. cap. 4. Adversarior.* est enim finis quo vertitur velum, vt ex ipsa lectione Plauti facile constabit. Vide Pinedam in *Salomone primo*, & Ioseph. à Costa, *de natura noui orbis. lib. 1. cap. 17.* Alterum verò de lustrata à Phœnicibus America, probant aliqui ex amœnissima Insula in mari Atlantico, plurimum à Lybia distante, quam Carthaginenses sæpius adirent, quod tradit Aristoteles, siue quis alius author libri de mirabilibus; & Diodor. *lib. 5.* eam porò Insulam esse aut Brasiliam, aut partem noui orbis, quam littoribus nondum bene cognitis existimauerint esse Insulam. Magna tamen superest difficultas, qua ratione in illa dispersione gentium post diluuium, aut deinceps nauigationem primum fuerit in nouum orbem, ad illum iacolandum, vnde animalia ediuertent; neque enim ex nihilo creata esse dices, postquam vniuersali diluio perierant. Hanc quaestionem versat pluribus Ioseph à Costa *toto lib. 1. citato*, & tandem concludit homines vi tempestatis edelatos videri, aut quod probabilius existimat, terrestri itinere edperuenisse, ed quod vel coherere aliqua sui parte antiquo orbi, vel non multum distideat, cuius rei coniecturas non leues affert.

Atque hactenus de primario sine institutarum longiorum nauigationum, ad nouas quaerendas sedes, & colonias deducendas. Alter finis, qui non multum ab isto distat, fuit prorogandi Imperij, & belli gerendi occasio, quod ipsum ostendunt Phœnicum nauigationes, non enim collocarunt familias nisi in illis locis, quæ sibi subiecerant armis, quibusque imperabant: quare suis victoriis æquè atque nauigis totum ferè orbem lustrasse dicendi. Vnde factum vt suum illis sermone communicarent, & locis nomina inderent, quod accurate ostendit in singulis illorum colonis Bochartus laudatus. Romani ante primum bellum Punicum, non solum nullam armatam nauim habebant, sed neque paulò longiorem, nec lembum vllum, cum Appius Claudius, qui Caudex à caudicibus, quibus naues compinguntur, cognominatus est, primum Messanam copias traducere tentaret; ideòque Tarentinorum, Neapolitanorum, & Locrensiu nauibus vsus exercitum in Sciliam transportauit, Romanis omni nauigiorum genere exarmatis. Erant verò tunc temporis circa fretum Sciliæ plurima Carthaginensium nauigia, ex iis vna quinqueremis, cum longius à cæteris vagaretur, ad manus Romanorum venit: Ad eius speciem quinqueremes edificatæ, dum classis paratur multitudo omnis ad remigium exercebatur ad hunc modum. Subsellis in arena per ordinem dispositis, remiges insidentes ad vocem præcipientis, qui in medio eorum erat, omnes protendere brachia, ac reducere, remosque per arenam mouere pariter docebantur: ad illius vocem simul omnes incipiebant, simul desinebant. Per hunc modum nauigandi artem edocti, perfectis nauibus mare ingressi, post paucos dies circa Italianam nauigantes, verum in vndis periculum fecerunt. Romani igitur non nisi belli gerendi causâ nauigandi artem primum didicere. Quot verò prælia maritima tum ipsi, tum aliæ nobiliores gen-

R. P. Gibal. De Negotias.

tes confecerint, magna cura, & diligenti studio collegit Morilotius. *libro 1. orbis marisimi.* Neque alia ad hoc nauigationis commodum demonstrandum, quantumque ad imperium tutandum valeat, afferre vacat.

Tertius itaque, isque non exiguus nauigationis instituentæ finis est negotiatio, & commercia cum exteris gentibus, aut Prouinciis, vt ex illis exportare quæ nobis non suppetunt, & quibus carent, importare liceat: ideòque Salomon *Sapient. cap. 14. vers. 2.* *Illud enim* (nimirum lignum, siue nauem) *cupiditas acquirendi excogitauit, & artifex sapientia fabricauit sua: ὄρεξις ποριζῶν, lucrorum cupiditas, aut victus quaeritandi.* Quare vetustus Poëta Furius apud Agell. *lib. 18. cap. 11.*

*Sicut fulca leuis volitat super aquora classis,
Spiritus eorum virides cum purpuris undas,
Quò magis in patriis possint opulescere campis.*

Propert. *lib. 3. de Peti naufragio.*

*Ergo sollicita tu causa pecunia vite es,
Per te immaturum mortis adimus iter.*

Quare nauam audium vocat Seneca in *Med. Act. 2. in Chor.*

*Cum iam totos.
Auidus nimium nauita flatu
Operat.*

Hoc ipsum docent Phœnices, quos nauigationi cupiditate commerciorum incubuisse certum est. Itaque Lucianus in *Toxari* ait nullos esse ditiores mercatores θεοτίμους ἐμπόρους, cum non tantum in Pontum, & Bolphorum nauigent, sed Græcum, & Barbarum mare quaqua verum percurrant: πάντα γὰρ τῆς ἑλληνικῆς, ἢ βαρβαρικῆς θαλάσσης: & omne litus percurtati extremo tandem Autumno in patriam redeant. Augustin. *lib. 2. de adulter. coniug. capit. 11.* id mirum in modum auget. *Syra quarum maris negotiandi quælibet occupati inuenes adolescentulas deserunt, & vix aliquando senes ad auiculas reuertuntur.* Hieron. *in capit. 27. Ezech.* *Vsq; hodie permanet in Syris ingenitus negotiatio ardor, qui per totum mundum lucri cupiditate discurrunt.* Fuitque illa commerciorum, & negotiatio auiditas in Phœnicibus antequam Chananitide pellerentur, & deinceps in Chananeis, qui superferunt, in ipsisque multò magis Phœnicibus perseuerant; quare passim in scripturis Chananeis pro mercatoribus vsurpantur: ideòque à Davidis, & Salomonis temporibus, plus sexcentis annis ante Alexandrum cæperunt per Mare Rubrum Asiæ littora lustrare, & Indiam vsque commercij causâ nauigare, deductis Ælana Colonis, quod Arabici sinus emporium est, & ad Tyrum, & Aradum Persici sinus Insulas Phœnicis cognomines; indeque in extrema Asiæ penetrarunt ad Orientalem Oceanum, & Mare Pacificum, cuius naturam à Phœnicibus absque dubio didicere Græci, qui vti nuper monebamus, nondum ed penetrauerant. Hinc Homerus de sole Oriente, ex Oceano Pacifico.

*Ἐξ ἀκαλλιῶν το βαυβύρου ἀκωνίτο
Qui placide finis Oceani de gurgite vasto.*

Mare enim Pacificum Asiam alluit ab ortu, ab eius verò leuitate vocatur Oceanus ἀκαλλιῶν. Et Helych. *Ἀκαλλιῶν το ἀκωνίτου, πρώτος ῥέοντος.*

Illustre quoque commerciorum maritimum exemplum habemus in classe, quam Salomon, inita cum Hiramo Tyrionum Rege, ac proinde Phœnice societate, singulis triennis mittebat in Ophiram. Instruebatur illa in Ælanis, & Alliongabere, singulis, vt credidimus, annis, & tertio demum anno redibat, educebat ebur, aurum, lapides pretiosos, ligna Thyria, Almugim, vel Alumin, simias, paunos. lib. 3. Reg. cap. 9. vers. 26. & cap. 10. vers. 11. lib. 2. Paralipom. capit. 8. vers. 17. & cap. 10. vers. 10. de qua navigatione plurima quaerantur; præcipua difficultas est in assignanda regione ista Ophiræ. Vide Gasparem Varetium Lusitanum dissertatione de hac re. Pinedam in prævio Salomone. Ioseph. à Costa. lib. 2. de natura novi Orbis. cap. 13. & 14. Samuelem Bochartum. lib. 1. 2. part. 2. sacra Geographia. cap. 46. & alios. Quidam volunt esse Peruvium, non solliciti, quod inibi nullum reperitur aurum. Alij Regnum Pegu in Oriente. Quidam auream Chersonesum, hodie Malacam. Alij Cephalâ, vel Sophala in Africa. Sic Chaldæus in Ophir profecturum vocat nauem Africanam. Et Origenes. Job. 22. 24. refert ex quorundam interpretum mente Sophir, siue Ophir esse Africanam. Alij esse Taprobanam Insulam, quam nonnulli dicunt esse Sumatram, quidam verò Zeilam. Alij Hispaniolam, & denique Tartelum in Hispania. Quorum omnium sententiarum rationes, & argumenta leges apud allatos Authores. Dicendum est duplicem esse terram Ophir; vnam in Arabia, alteram in India. Ophir autem lingua Arabica dicitur Auphar. Est autem Arabibus, vti ostendit Bochartus. lib. 1. Phaleg. cap. 27. Vvaphura, abundare. Vvaphir, vel Vvaphura, copia, opulentia. Vvaphir, diues, abundans; inde factum vt locus auro affluens dicatur Arabibus Auphar, nempe opulentissimus, vberissimus: in fœminino Vvphre. Itaque ardh vvphre est terra ditissima: & Gezirat h vvphre, Insula ditissima. Eupolemus apud Eusebium. lib. 9. de preparat. ait Dauidem naues fabricasse ἐν Αἰθίοπις, sic enim legendum est, non Ἀραβίαις, vrbe Arabiæ, & misisse metallicos in Insulam Vvphre, καὶ πρὸς αὐτὰς ἀπὸ τῆν ἰσραήλ νησόν. Sic enim lego, non ἐξ ἰσραήλ: in Mari Rubro sitam metallis auri fecundam; & inde Metallicos aurum in Indiam deuexisse; Dauidi tribuit Eupolemus, quod Salomoni scriptura. Est itaque Ophir in Arabia prope Sabæos, in Cassanitis Ptolemæi, & Stephani, quos Diodorus, Cassandes, Agatharcides, Cassandres vocat, à Verbo Chasân, quod est possidere, recondere; inde Chosên, thesaurus. Arabes dicunt chasân, vnde gaza, & machazan, in plurali machazin, & nostrum Magazin locus in quo reconduntur opes. Quæ omnia probat Bochart. cap. 17. citato. Sicut igitur locus dicebatur Ophir, vel Auphar ab opulentia, ita Incolæ vocati sunt Cassaniti, vel Cassandæ, à chasan, à gaza, & thesauris, quos possidebant, & recondabant. Erat verò tanta auri copia, vt teste Diodoro, & Agatharclide reperiretur in latis, & naturalibus terræ cuniculis ἐν τοῖς παρακλάσι τοῖς χάραις ὑποκόμοις, & ἐν τοῖς οὐσικοῖς ὑποκόμοις τῆς γῆς, quasi terra sponte dehiscens aurum retereget metallaris effodiētibz, qui proinde illud mira facilitate eruerent, colligerent. Erat verò illud aded probum, & purum, vt nulla purgatione, & defecatione per coctionem egeret; vnde Agatharcides dixit nominatum à Græcis ἀπυρον. Artemidor. apud Strabonem explicat auri glebas multa purgatione non egentis βολάρια χρυσὸν κα-

θάραις ἐ πολλῆς θεομένῃ. Isaiæ 13. 12. pro auro pax. Græci gabent ἀπυρον. Quod ibidem Basilus interpretatur τὸ μηδὲν ἀμφοβολίαν ὕλης ἀλλὰ τρεῖς ἔχον, nullam alienæ materiæ ambiguitatem habens, καὶ ἀμύγῃ χαλκῷ ἢ τίνῃ ἄλλῃς ὑπερβολῆς, ab omni æris, & alieni metalli mixtione purum, Theodoretus aurum, quod etiam sine igne purum apparet, estque ἀπυρον, quod plures nominant ἐπυρον, quod scilicet tam purum eruitur, vt nulla coctione expurgari indigeat. Quare ἀπυρον, & ἀπυρον idem sunt. Aliud verò ἐπυρον, vel ἔπυρον, quod nempe sæpius despumauit, & excoctum est. Nam βρίζον, βρῖον, ὄβριζον dicitur de illis, quæ spumam effereuiscendo eiciunt; quare obrulla Latinis est experimentum auri quod igne sumitur, quod notauit Salmal. in Solim. Et male aliqui existimant aurum obryzum dici pro ophirizo. In Psal. 45. 10. pro auro ophir, Chaldæus habet obryzum, quod est ex Ophir. Isai. 13. 12. Hebræi, ophir, Vulgatus obryzum, quia nempe aurum ophir optimum, & purum erat æquè atque aurum obryzum, quod iam coctione despumauit, & purgatum est. In hac itaque Ophira Arabica purissimum erat aurum, quod vix coctione egeret, & tanta copia, vt fatiscētibz sponte sua cuniculis nullo labore erueretur, sed colligerentur glebæ, quarum minimæ nucleum æquabant maximæ nucis Brasilicæ, ex Diodoro; Strabo, & Agatharcides medias Mespillo comparauerunt. Cassaniti verò tam diuitis soli incola, cum ferè ad armillas, & torques illo vterentur, illud cum vicinis, populis Minatis, Hebanitis, & Sabæis, ære, & ferro, tanquam magis ad vsum necessariis permixtabant, non modò pari pondere, vti ait Diodor. immò æri triplum, & ferro duplum auri rependebant, si Agatharctidi credimus: Erant enim Cassaniti ita omnium rerum rudes, & imperiti, vt soli sui diuitis, & fertilitate, quæ maxima erat, contenti, culturam agrorum negligerent; sola piscatione victitantes, vti describunt Diodor. Agatharctides, & Strabo. Et tanè cum aurum tractare nescirent, vile omninò illud habuere. Inde factum, vt ipsi vicini, & confines populi, auri quod ab illis capiebant, copia plurimum abundarent, nam apud illos nullæ leguntur fuisse auri fodinæ, & tamen aurum Sabæum, vel Sabæum frequens est in scriptura. Psal. 72. 15. Isai. 60. 6. Eschiel. 27. 22. lib. 3. Reg. 10. 2. Dicitur & aurum, ophir. Job. 22. 24. ea enim ætate vix credibile est Indicam Ophir vsque adeo distitam cognitam fuisse. Dauid. lib. 1. Paralip. cap. 29. 4. mille talenta auri Ophir obtulit, cum nondum instituta fuisset navigatio in remotiorem illam Ophiram, quam primus deinde Salomon ope Hirami Tyrionum Regis instituit; nisi dicas vocari illis locis aurum ophir per Prolepsin, quod de Iobo quis credit. Nominè igitur ophir significatur aliqua regio Indæ vicinior, quæ alia commodior assignari nequit, quam in vicina Arabia; non longe à littore Maris Rubri. Et cum Ophir fuerit è stirpe Iectan, & reliqui eius, filij, siue fratres Ophir in ea Arabiæ parte conlederint, non debemus Ophir ipsum aliò longius ablegare: neque aurum ophir alibi quam in ea Ophira, in qua tã præstans, tanta facilitate, tãque vili pretio colligebatur, quaerere. Alibi quidem in Arabia repertum quoque fuit aurum, nam Plini. lib. 1. c. 26. describit ex tuba litus Hamæum in sinu Persico, vbi essent auri metalla. Meminere quoque Diodorus, Agatharcides, & Strabo flumij, qui ἰσραήλ χρυσὸν καταφέρων, qui ta-

menta auri deferens per Debas flueret, indeque dicti Deba, quia Deheb Arabicè est aurum. Verum nullibi in tota Arabia tanta copia lectum, aut effolium est aurum, quàm in Ophir apud Cassanitas. Altera fuit Ophira multò remotior, ad quam Salomonis naues nauigabant, quæ sanè diuersa longè fuit ab Arabica, quæ vicinior erat, quàm vt ad eam adeundam triennium esset consumendum. Deinde neque ebur, neque alia quæ à Classe Salomonica deferebantur, poterant ex Arabia adduci. Indica igitur fuit, atque in id consentiunt ferè omnes, quamuis in assignanda illi sede plurimum dissentiant, vti iam monui. Propenderem ego in opinionem Bocharti, qui locis allatis Tapobronam Insulam assignat, quæ eamdem esse cum Insula Seilan fusissimè ostendit cap. vlt. lib. 1. 2. part. 2. sacra Geographia. immò & nomen ipsum Tapobronum, Hebræum, & Phœnicum esse, quamuis alia inflexione variatum, ostendit. Sed iam diu aberrauimus; neque ad ostendenda commercia maritima, siue vsum navigationum ad commercia, plura placet adicere, cum & commerciorum Tyrionum, & Sidoniorum meminere sæpius scriptura, & Verbum illarum immensas diuitias navigationibus partas significet; & classes frumentariæ, atque annonariæ Romanorum, & recentium Lusitanorum, Hispanorum, aliarumque omnium ferè gentium susceptam navigationem, rem aded competam, & manifestam quotidie confirmet, potuissentque nulla iactura longiori ista digressionem abstinere, nisi placuisset fastidiosum Lectorem in amariore regione diuerticulo recreare.

ARTICVLVS IV.

De nauibus, & rei nauticæ Administratoibus.

- Nauis quid. num. 1.
Eius partes. Ibid.
Exercitoris munus. 2.
Magister nauis. 3.
Turba nauarum, & remigum. 4.
Nauiculariorum corpus. 5.

Non licet nobis esse tam otiosis, vt longam de nauibus, earum materia, forma, extractione, aliisque eiusmodi disputatione institere velimus, atque singula nauarum, aliorumque qui rei nauticæ seruiunt, ministeria singillatim percerere; sed pauca quædam, quod doctrinæ methodus, & consequentes quæstiones postulant, leuiter attingere. Qui plura volet, adeat Giraldum commentario de Nauigijs. Snellium de Typhi Banaico. Morizotum lib. 2. orbis maritimi à c. 45. Muræum. lib. 1. variar. cap. 12. Basilium de re nauali. Vegeti. lib. 4. cap. 44. & 46. Iulium Polluc. lib. 1. Polydor. Virgil. lib. 3. de inuentione rerum. cap. 14. & 15. Prometheus scitè apud Æschylum naues vocat Mariagos cum lineis alis nauarum currus, quos se primùm reperisse ait θαλασσοπλοῦντα λιπώσιρ' εὐρε νεντίλον ὀρήματα. Sanè mirabile fuit inuentum eiusmodi currum volatiliū, quibus iniuium mare sulcatur, cuius proinde Authores

tanquam Deos indigitarunt antiqui, neque vni duntaxat totam inuentionem tribuerunt, sed vni vnam partem, alteri alteram, vnus vnam nauim excogitauit, alter aliam alterius formæ, atque alij alias partes adiecerunt prout experientia quidpiam addendum esse suasisit, tanquam aut necessarium, aut vile: indeque factum opinior, vt vt tam multi primi nauium inuectores, adeoque diuersi ferantur diuersis in regionibus; sicut & instrumenta fabricandæ nauis necessaria, nimirum, Ascia, Serra, Perpendicularum, Circinus, Clausus, Rota, & cætera eiusmodi, quæ singula suos dicuntur habere Authores, vti videbis apud laudatos Scriptores, quanquam antiquiora multò sint ea instrumenta, cum fabricandæ arcæ necessaria Noëmo fuerint. Quoad nauis partes ex etiam gloriantur singularibus, celeberrimisque inuectoribus. Nam Isidi vela tribuit Theodoricus Rex ad Abundantium rescribès apud Cassiodor. lib. 5. Variar. Ep. 17. Nunc prædictis rebus armamenta procura, vela præcipue, alas nauium facientia, lini volatiles, quidam spiritus currentium carinarum, prænantia mercium, auxilia quieta nauarum, quorum beneficio consueunt otiosi, quod à celerrimis auibus vix probatur impleri. Hac Isis rati prima suspendit, cum per maria Apoozem filium suum audaci femina pietate perquireret: ita dum materna charitas officium suum festinat implere, mundi visa est ignota referare. Dædalo tamen alij vela referunt accepta, iuxta Pisæo, anchoram Tyrenis, antennis & malum Dædalo, harpagonas Anacharsi, adminicula gubernaculi Typhi, aliisque alia.

Exemplum duxisse dicunt à Pisce nautico, cuius concham nauis perfectæ formam referre contendunt. Diuersas nauis partes singillatim enumerat, & explicat Morizotus, sicut & formas nauium tum veterum, tum recentiorum, adhibitis etiam figuris; de materia quoque, & tempore quo cædenda est, disputat: quæ omnia nostri instituti non sunt, ideoque illis minimè immorandum videtur, sicut neque in instruendo gubernatore nauis, vt & ventos cognoscat, & tempestates præfagiat, & altitudinè mariū, cursum, ac fluxum eius, promontoria, ac fyrtes, fluxum atque refluxum, siue æstum reciprocum, & eiusmodi, quæ ad scientiam nauticam pertinent; nos enim hoc loco non agimus de nauibus, ac nautis, nisi quatenus conuehendis mercibus vsui sunt, & commerciis maritimis celebrandis, quarum leges statim adiciemus. Quare neque omnia quæ spectant ad ministeria nauarum, siue eorum, qui navigationi præstant, vel ministrant, diligentius prosequemur, nisi quatenus legibus nauticis intelligendis commoda esse possunt; quæ enim tum florente Republica, tum sub Imperatoribus ad Constantinum vsque, & ab illo ad Carolum in Occidente, atque Oriente, ac demum ab eius ætate ad nostra vsque tempora constituta, nouataque sæpius sunt circa naualia, stationes, classes, Præfectos, Duumuiros, Comites, qui rei nauticæ, classibus, portibus, aliisque præerant, diligenter collegit Morizotus suo opere de Orbe maritimo, & præcipue quæ nostrorum Admiralliorum iura respiciunt, ex Argent. Bernard. Gerard. de statu, & successionem rerum Gall. Chopin. li. 1. de dominio, cōgressit in c. 9. lib. 2. quæ curiosus Lector adibit, nos enim hoc loco non scribimus tractatum de re maritima, sed de conuehendis mari mercibus, disputamus.

Ad commercia igitur quæ consideramus hoc loco tres duntaxat personæ attendendæ sunt; Exer-

citor nimirum, Magister naui, & Seruus *νευμακο-
λός*. Exercitor is est, ad quem quæstus omnis,
qui in exercenda naui fit, pertinet, siue is sit do-
minus naui, siue à domino nauem per auerfio-
nem, id est vniuersè recepto in se omni lucro, &
periculo conduxerit, vel ad tempus, vel in perpetu-
um, l. 1. §. exercitores. *D. de exercitor. actio.* & §. 2.
Instit. quod cum eo qui. Neque refert, an qui
exercet masculus sit, aut mulier, paterfamilias, aut
filiusfamilias, an seruus, aut liber: si tamen pupil-
lus nauem exercet, exigitur tutoris auctoritas, quia
in eius persona nihil aliud præter quæstum ex na-
uis exercitio attenditur, quare cuiusque illa ob-
ueniat, dicitur exercitor. Et reuera nauim ille per
magistrum, quem proponit, exercet, quæ etiam
vox lucrum facere significat, atque alia quamplu-
rima pro nominibus ipsi adiunctis; quod enim di-
cimus, exercere nauem hoc loco, alibi dicitur ar-
gentariam exercere, & exercitores argentariae
mentis l. 4. *D. de edendo.* Exercere pecunias. l. 3. §.
D. de hered. insti. Exercere fœnus. l. 49. *D. de ad-
ministr. tutor.* Exercere vectigalia, l. 6. §. *decurio. D.
de decurionib. l. fin. D. de vi publica.* Et Cicero in
Manniana. *Quo tandem an. n. existimatis aut eos,
qui vobis vectigalia persolunt, aut exercent, atque
exigunt.* Exercere cauponam, tabernam, stabulum,
frequens est in iure, l. 5. *in fin. de obligat. & actio.*
l. 1. §. *cauponas. D. de nau. camp. stabul.* Exercere fe-
ras, id est, agitare, l. 26. §. 1. *D. de usufructu.* Exer-
cere possessiones, l. 12. *D. de instruit. & instrum.
legat. Varro. lib. 2. de re rustica,* fundum videlicet
colere, & capere eiusmodi exercere dicimur, vt
figinas arenarias, argenti fodinas, pistrinum, li-
team, prouentionem, actionem, quæstionem. Qui
igitur lucrum ex naui, quam exercendam suscipit,
sibi querit, exercitor naui dicitur, sicut cauponæ,
tabernæ, mentis argentariæ, & aliarum eiusmodi
rerum: aliis tamen nominibus aliquando exercitor
iste appellatur, v. g. nauta, in Edicto. Nautæ.
Caupon. Stabul. Nauticularius. l. 1. §. 2. *D. de exerci-
tor. actio.* l. 2. §. *D. de mun. & honor.* l. 13. §. 1. & 2.
D. locati. Nauticus, l. 1. l. 2. & l. 3. *C. de nauic.* Na-
uachus, l. vn. *de bon. possess. ex testamen. milit.*

Magister naui est, qui ab exercitore naui exer-
cenda præponitur, hoc est, navigationi admini-
strandæ, naui educendæ, adpellendæ, subducendæ,
sed præsertim instruendæ, armandæ, picandæ,
reficiendæ, mercedibus nautarum, ac remigum per-
soluendis, nautis & vecturis exigendis, l. 1. §. 1. &
§. non autem. *D. de exercitoria actio.* l. 1. §. 1. *D.
naut. caupon.* Cæsar lib. 2. *de bello civili. cap. vlt. Ma-
gistris imperat nauium, vt primo vesperi scaphas ad
litus appulsas habeant.* Interdum etiam mercibus
vendendis, aut emendis præponebatur l. 1. §. 1. *D.
de exercitor. actio.* erantque veluti institor ipsius
exercitoris: Græcis dicebatur *πισικὸς τῶ πλοῦ.* In
Synops. Basilic. lib. 5. tit. 1. cap. 16. Harmenop.
lib. 2. §. 7. & lib. 6. tit. 3. §. 15. Ad magistrum quo-
que pertinet omnium mercium naui impostarum
cura, & ratio, ideoque ex indice, & inuentario
suscipit, ne qua fraus fiat, & si aduersus illum aga-
tur aliquid subductum esse, inde fides fiat. Vocan-
tur hi indices, *Lettres de charte partie, de cargai-
son, & de conuissement:* conficiunturque tria
exemplaria, vnum in naui: alterum apud acta In-
ridictionis Admiralis, quæ in portu, vnde solui-
tur, existit, deponitur: tertium mittitur ad merca-
tores, qui de suis mercibus euehendis fidem ma-
gistris sequuntur. Hi porro magistris erant serui
exercitorum ipsorum, vt toto titulo de exercitoria

actione passim habetur, & §. 2. *Instit. quod cum eo
qui.* Quoniam tamen interdum accidebat, vt libe-
rorum hominum operis vterentur, idcirco Prætor
edictum scripsit non modo ad seruos, aut filiosfa-
milias, verum etiam ad liberos homines accommo-
datum, Vlpian. *litem quaritur* 13. §. 2. *D. locati.*
Erat & Promagister, ille nimirum quem Magister
sui magistris vicarium præfecit, id enim poterat
siue consentiente, siue ignorante ipso exercitore,
nisi id fieri prohibuisset, l. 2. §. *magistrum. D. de
exercitor. actio.* Nauem porro accipere debemus
siue marinam; siue fluuiatlem, siue in aliquo sta-
gno nauiget, siue schedia sit, inquit Vlpian. l. 1.
citat. §. 6. Schedia porro festo est genus nauigij in-
conditum, trabibus tantum inter se connexis fa-
ctum, vnde mala poemata schedia appellantur.

Præter exercitorem, & magistrum nauis, reliqua
turba nautarum, & remigum non pertinet ad no-
stram hanc considerationem de commerciis mari-
timis, & venditionis mercium. Vnus tantum est ser-
uus *νευμακολός*, qui vt pecuniam traiectionem,
atque merces comitaretur, & vnâ nauigaret, daba-
tur exercitori, vel magistro nauis à fereratore
pecuniam traiectionis, vel ab eo, cuius merces trai-
ciebatur. Pro cuius operis certam summam
cum magistro nauis stipulabatur. De eo diximus
opere de usuris. lib. 2. cap. 4. art. 3. n. 11. neque quid-
piam addendum occurrat.

Erat verò in vrbe, nauiculariorum corpus, vt
constat ex l. 1. §. 1. *D. quod cuius que vniuersitatis,*
l. 5. §. *licet. & §. vltim. D. de iure vniuersitatis.* & l. 1. *C.
de hered.* Ex his aliqui annonæ vrbs seruiebant,
alij lignis ad lauacra, alij aliis necessitatibus publi-
cis. De lignariis in l. 10. *C. Theodos. eod. tit.* & Sym-
mach. *epist. 1. Nauicularios lignorum obnoxios fun-
ctioni.* Fuit & in prouinciis simile corpus, quod in-
dicat Zonaras in Nicephoro *ἡδ' ὅσον κων.* Illi habe-
bant immunitatem cæterorum munerum, & illi
duntaxat functioni nauiculariæ obnoxij erant, tam
ipsi, quam eorum prædia. Annonam verò vrbs
transuehentes nec detineri vlla ratione, nec exa-
ctionem vllam pati possunt, vt constituitur l. 1. *C.
de nauiculariis,* & c. quæ huic facinori indicit mul-
ctam decem librarum. Eodem spectat l. 1. *C. de lit-
tor. & inuer. custo.* & l. 5. & 17. *C. Theodos. de nauicu-
lariis.* Erant præterea prædia, & fundi quidam na-
uiculariorum obnoxij nauiculariæ functioni, de
quibus habetur *tit. C. de prædiis, & omnib. reb. nauicu-
lariis.* Nauicularij autem iuris fundum, aut domum
emens non fit quidè idcirco nauicularius, sed ca-
nonè nauiculariū pro modo fundi tenetur agnos-
cere; quare onus illi fundo impositū sequitur em-
ptorem, neque ea emptio sine eo onere fieri potest.
Idque vsque aded verum est, vt etiam in Principe
ementem locum habeat, qui tunc vitur iure priuati.
Qui tamen emit domos eiusdem conditionis tan-
tum præstat Canonis Nauarchici nomine, quan-
tum illæ solebant locari venditionis tempore. Sic
enim illa verba legis 2. *C. citat. Cum pecunia muta-
rentur,* explicat Curac. Non habebitur itaque ratio
temporis postea sequenti, quò fortè plus locari
& æstimari cœperunt, neque iuri, quo emens na-
uiculariæ functionis fundum, eius onus in se sus-
cipiebat, poterat vllis pactis, aut conditionibus
in venditione appositis derogari; putà quod ven-
ditor, non emptor functionem nauiculariam agnos-
ceret; si tamen emptor soluendo Canonis non el-
set, onus illud nauicularium ad venditorem recu-
rebat, siue ita inter se conuenissent, siue non con-
uenissent.

ARTICV

ARTICVLVS V.

Leges Nauticæ.

Duplex lex Nautica, Romana, & Rhodia.
num. 1.

Origo Rhodia. num. 2.
Iura maritima. n. 3.

Alie Romæ fuerunt, alie Rhodiæ, vt testa-
tur Antonin. l. 9. *D. de l. Rhodiæ* ait enim ex
præscripto Augusti decessoris sui omnia nautica
iudicanda, & definienda esse ex lege Rhodia, vbi
tamen illis leges Romanæ minime aduersantur.
Ostendit igitur aliquas fuisse Romanas leges de
rebus nauticis, quæ etiam nonnunquam Rhodiis
aduersantur. Quare non video cur aliqui leges
omnes, & constitutiones Imperatoris de rebus nau-
ticis aliquid definiens allegent tanquã Rhodias;
vbi itaque nulla ipsarum mentio sit, nos eas vt Ro-
manas duntaxat afferemus, quas verò tanquam
Rhodias citatas comperimus, eodem quoque no-
mine adducemus; quæ enim fuerint leges Rho-
diæ, non constat nisi per quædam fragmenta, ca-
pitulum supercriptiones, & edicta aliquot Tiberij,
Adriani, Antonini, Pertinacis, & Septimij Seueri
Augustorum, quæ in Iure Ciuili sparsim allegan-
tur. Volafius quidem Merianus librum de l. Rhod-
ia scripserat, ex eoque desumpta est l. 9. *D. ad l.
Rhodiam.* Verum nunquam extat liber ille, neque
vllum aliud eius fragmentum præter legem illam
nonam adductam, qua responsum Antonini con-
tinetur, quod fufius explicauimus *opere de usuris,*
lib. 2. cap. 4. a. 3. Primus quidem Tiberius eas om-
nes leges Rhodias in vnum corpus collegit, tradi-
ditque Antonino Clarissimo Consuli, ille Lauro,
& Agrippino Consulibus, iste Vespasiano. Inde
Trajanus vnâ cum Senatu eas edicto lanciuit, quem
sequenti deinceps sunt cæteri Imperatores. Earum
denique indicem collegerunt diligenter aliqui,
immò & ipsas leges ex bibliotheca Pythoei pri-
mus edidit Antonius Augustin. & deinde adiecit
Marquardus Freherus ad calcem Iuris Græcoro-
mani; vnde quoque Morizotus, lib. 1. *orbis mari-
timi. cap. 30.* descripsit. Pleraque tamen illa capita,
quæ circumferuntur, suspecta, immò & adulterina
sibi videri dixit Houmann. in *D. ad l. Rhod.* Quare
nisi à probatis Auctoribus relata reperiantur, non
magni faciendæ erunt. Cicero lib. 2. *de Inuent.*
vnam profert, vt si qua rostata in portu nauis de-
prehenfa sit, publicetur. Habet & istud Strabo.
lib. 14. vt qui naualium arcana quædam inspexerit,
morte mulctetur. Omnium nauticarum legum
Rhodias vetustissimas esse testatur Harmenopol.
lib. 2. tit. 23. Strabo lib. 4. de Rhodo, Imperium
maris diu obtinuit, & pyratas sustulit *ἰθαλασοκρα-
τισεν πορὸν ἡρόνον, ἢ τὰ νησιέια κερδύλει.* Quare
lib. 14. omnibus maritimis vrbibus præfert, & lau-
dat in maritimis legibus *ἰουροίαν, καὶ ἐπιμέλειαν.*
Cum Massiliensibus, & Cyzicenis comparat. Cla-
rum dixit Horatius, quodd soli exposita, & nun-
quam tam nubilo celo obducatur, vt aliqua diei
hora solem lucentem non videat, vt testatur Plin.
lib. 2. cap. 6. 2. Fuit quoque nobilis Rhodus ob stu-
dia, & celebres Professores litterarum, in quibus
fuit Apollonius clarissimus dicendi Magister, cu-

ius Auditores Iulius Cæsar, & Cicero fuere, teste
Plutarcho, & Suetonio. Nulla tamen res eam
ad ed commendauit, quam naualis disciplina, &
gloria, qua factum est vt cæteri omnes ab ipsa le-
ges nauticas delumerent. Vnde Tertullian. lib. 3.
*aduersus Marcion. cap. 6. Siquidem nauclero illi, non
quidem Rhodia lex sed Pontica cauerat, errare In-
daos in Christum suum non licere.* Carpit Marcio-
nem, qui nauclerus erat, illum non ex lege Rho-
dia nauali, quæ iam Romana erat, sed ex Pontica,
& Barbara, *vti lib. 1.* initio descripsit, agere. Cæ-
terum Rhodus vna fuit è Cycladibus, ipsarumque
caput, quare & eius nomine *Nou. 41.* Cyclades
intelliguntur.

Ex quibus videas falli eos qui Rhodum volunt
conditam, & nominatam ab vno è filiis Lauas,
quem Vulgata, & textus Hebræus Dodanim qui-
dem appellat. LXX. legunt *ῥόδοι.* Nihilominus 1.
Paralipom. cap. 1. v. 7. habent *ῥόδοινα.* Suspicantur
aliqui præcam lectionem fuisse Rhodanum:
verum quidquid sit de ea lectione, quamuis eam
admitteremus, inde tamen non esse ductum Rho-
di nomen, facile fuerit ostendere cum Samuele
Bocharto in *Phaleg. lib. 1. cap. 6.* in primis quia
Rhodi nomen Moie recentius multò est, & pri-
mum vocata est Ophiula, Asteria, Æthraea, Tri-
nactria, Corymbia, Pœcella, Aabyria ab Rege, dein-
de Macris, & Oloofla, inquit Plin. lib. 5. cap. 3. 1.
Quæ eadem habent Strabo lib. 4. Stephan. Eusta-
thius, Ophiula, nempe à multitudine serpentum,
quos ed tempestate delatus Phorbas filius Triobæ
occidit. Asteria ab aëtri figura. Æthraea à sereni-
tate, quia illic nunquam tantæ nubes, vt aliquando
de die sol non cernatur. Trinactria à tribus oppi-
dis eminentibus. Corymbia à specie corymbo-
rum hederæ. Pœcella ab herbido virore, vt anno-
tat Adrian. lun. cap. 157. Macris, siue Macaria, vt
ait Pompon. Mela; vel ab agrorum fertilitate, siue
quod Rex Macar illas Insulas occupauerit, hanc-
que de suo nomine dixerit. Straboni quoque vo-
cata est Stadia, & Telchinia. Pontiam vocat Pin-
darus, vt Pelagiam Marcellin. lib. 17. Eius vrbs
quondam Iulius, deinde totius Insulæ nomen re-
tinuit, & Rhodus vocata ex Plinio *cap. citato.* Qua-
re Pindarus scribit aureo imbre perfusam fuisse à
Diis propter summas diuitias, & opes. Recentius
itaque extitit Rhodi nomen, siue à Rhodo puella,
ex Diodor. lib. 5. siue à rosis, earumque copia; &
vt ait Scholiastes Pindari in *Olymp. 7. ἡδ' ἂν ἄν-
δρα ἔχον ῥόδοι.* Vide Isidor. lib. 14. *Origin. cap. 6.*
Sic vicina illi altera Insula dicta fuit Cynorrhod-
dusa à syluestri rosa. Deinde diu latuit Rhodus
Insula, idcirco illam è mari emerfisse tradunt Am-
mian. lib. 17. Plin. l. c. vbi idem de Delo affirmat.
Heraclides ait olim sub mari occultatam *κεκρύφθαι
ὑπὸ τῆς θαλάσσης,* & postea arefactam comparuisse
ἀναφανῆναι δὲ ὕστερον ζήρανθεϊσαν. Sed audi Pinda-
rum *Olymp. 7.* vbi illam vocat *παῖδ' Ἀφροδίτης
Ἀελιαί τε νύμφαν,* filiam Veneris, & Solis spon-
sam ait ex antiqua memoria, & sermonibus, prius-
quam Iupiter, Diisque immortalem terram diuide-
rent, nondum Rhodum Insulam in profundo ma-
ris manifestam fuisse, sed in falsis profunditati-
bus delituisse.

Θαυρή δ' ἀνθρώπων παλαιά
Ρήσιες, ἔπω ὅτι
Χθόνα φητέ ἴσο Ζεὺς τε καὶ ἄθανατος
Φανεράν εἰς πελάγαι
Ῥόδοι ἔμμεν ποσσῶ
Ἀ λμυροῖς δ' ἐν βεῦθεσι γάσσον κερδύθαι.

Quid

Quid illa amabò, diuisio terrarum facta à Ioue, & cæteris Diis, antequam Rhodus Insula è mari emergerit, nisi illa diuisio à Noëmo, & filiis eius facta, quam suis fabulis obscurarunt, vti monti. Addunt & hanc Rhodi Insulam minorem fuisse, vt vni filiorum Iauan sufficeret, quibus magna Europa pars obrigerat. Denique Diodor. lib. 5. refert ex Zenone primos Rhodi incolas floruisse circa tempora Cecropis, qui fuit ferè Mofi σύγχρονος. Quis igitur dicat Mosen nomine Rhodianitarum à Rhodanin filio Iauan intellexisse Rhodios, qui vix sua ætate Rhodum habitare cœperant, immò quàm verius est, nondum eam appellationem sortitam esse, immò neque fortassis è mari, in qua delitescerat, enatam fuisse. Itaque verius existimat Bochart. Rhodanin, siue Rhodianitas in Galliam appulisse circa ostia Rhodani, quem de suo nomine nuncupauerunt: Rhodum verò, vti deinceps vocata est, cum vicinis insulis in Elisi alterius filij Iauan potestatem cecidisse.

Dices Rhodanum non à Rhodanin, sed à Rhoda oppido dici, quod à Rhodiis conditum, deinde Massiliensium fuit, quod manifestò tradit Plin. lib. 3. cap. 4. *Agatha quondam Massiliensium, & Regio P'olcarum Telesagum, atque vbi Rhoda Rhodiorum fuit, vnde dicitur multò Galliarum feracissimus (alias fortissimus) Rhodanus amnis, ex Alpibus se rapiens per Lemannum lacum, segnemque deferens Avarim.* Idipsum de Rhoda à Rhodiis condita, & Rhodani nomine inde ducto, habet Hieronymus *Prefat. in Ep. de Galat.* quæ tamen non improbaliter reicit Bochart, quia qui nomen Rhodani ab illa Rhodiorum Colonia deriuant, debent antiquum illius nomen prodere, neque enim nobilissimum Europæ flumen, cuius vetustissimi Scriptores meminere, fuit absque nomine, quod non aliud ipsi Euripides, Æschilus, antiquissimi tribuunt, quàm Rhodani. Deinde Rhoda illa, quam Rhodij ædificauerunt, & à qua Rhodani nomen deriuant, longius ab eius fluminis ostiis distat, & non in Gallia, sed in Hispania sita est, eamque deinde Massilienses occuparunt. Ita disertè scribit Strabo. lib. 14. Pomponius Mela. lib. 2. cap. 6. illam in Hispania quoque collocat, & ad illam Thicis flumen, non autem Rhodanum. Ptolomæus describens Hispaniam Tarraconensem, Indigetorum, inquit, est Ρ'ωδιπολις, aut vt emendatiora habet exemplaria Ρ'ωδι πόλις, Rhode vrbs. Stephan. Ρ'ωδι πόλις Ἰβηρίας. Sed apertissimè Liuius lib. 34. *Inde Rhodam ventum, & præsidium Hispanorum, &c. Ab Rhoda Emporia peruentum, &c.* Iam tum Emporiæ duo oppida erant muro diuisa, vnum Græci habebant à Phocæa, vnde & Massilienses oriundi, alterum Hispani. Rhoda igitur, quam Primi Rhodij condidère, & deinde Massilienses occuparunt, in Hispania erat trans Pyrenæos, quam hodiè incolæ in Catalaunia Ρ'ωδός, id est, Rolas dicunt: quid illi, amabò, cum nostro Rhodano. Causam errori fecit eius vrbs à Massiliensibus occupatio; illis enim vicinam fuisse crediderunt, atque deinde ex similitudine nominis Rhodano impostam, & eam cum Rhodansia confuderunt, quam in Massiliensi tractu collocat Marcianus Heracleota, & Stephanus. Eius quoque meminit Sidonius Apollinaris lib. 1. *Epist. 5. Egresso mihi Rhodansia nostra manibus, vbi Lugdunum significare videtur, sicut & carmine 5. versu 598.* Et sanè tractus ille Lugdunensis, Regio Rhodansia, & incolæ dicti sunt Rhodanenses apud Itonæ. lib. 1. cap. 9. & Epiphani. bar. 34.

dicti quoque sunt Rhodaniti. Verius itaque est à Rhodanin filio Iauan dictum fuisse Rhodanum, & Rhodumna Segusianorum vrbs Roanne, & Rhedones, atque Rueni Gallia Populi; quorum Metropoles sunt Renes, & Rhodes. Cum igitur Rhodani, siue Rhodanini ex Iauane oriundi in illam ipsam Gallia oram, quam pluribus post sæculis Massilienses occuparunt, feliciter appulissent, fluum, ad cuius ripas substitissent, Rhodanum, & adiacentem regionem, Rhodansiam dixerunt. Vult etiam Bochartus veteri Gallorum lingua, quæ semihæbræa fuit, Rhodani, idipsum fuisse quod Arabibus, Rhadini, hoc est, Flauini, quem colorem Galli & amabant tanquam sibi natuum, & arte etiam augebant, vt ibidem ostendit pluribus Bochart. Verùm de Rhodiis, ipsorumque origine plus satis, nobis sufficit eorum disciplinam naualem, & leges nauticas toto orbe Romano celeberrimas fuisse, quare ex earum, quæ superiunt, fragmentis, plures controuersias proximis articulis definiemus, continent enim quæ ad obligationem nautarum, & mercatorum pertinent, & quas circa iactum mercium, atque naufragium, & cætera eiusmodi difficultates oriri solent. Sunt & aliæ leges singularibus gentibus, quas non omittimus. Rhodios imitati Massilienses, leges & ipsi sibi nauticas scripserant, quæ omninò nobis perirent. Extat libellus Petri Gasia, vbi Olerensium leges enumerat, sicut & liber Consularis, qui ætate S. Ludouici conscriptus fuit, quòque etiam Hieronymus Normannicæ artic. 194. *de Varech.* Ius enim eiecitæ nauis ad littus nominant Normanni, *Droit de Varech.* Solet verò Senatus Parisiensis, quoties occurrit quæstio, de qua Edictis nauticis ambiguè cautum est, rei decisionem ad mercatores marinis negotiis assuetos sapientissimè remittere.

Iura quoque maritima ad leges nauticas pertinere videntur, & quæ Constantinopolis erant τῆς πόλεως θαλάσσια, de quibus commentariam scripsit Ioannes Metropolitanus Neocæsariensis, teste Balsamone in *Concilio Chalcedon. can. 4. & in 7. Synod. can. 12.* Emmanuel. Comnenus Imperator pluribus Cænobitis concessit θαλάσσια δικαίωμα, eodem Balsamone Auctore. Verùm ea videntur quædam obventiones, vel tributorum exactiones, quæ maris, aut littorum Dominis debebantur, de quibus commodiùs agemus cap. proximo, dum de vestigialibus differemus.

ARTICVLVS VI.

Obligaciones nautarum.

Duo sunt genera nauium, alia deuehendis mercibus, alia deuehendis hominibus comparata. 1.

Prima obligatio. Nauta rem sibi commissam saluam fore recipere debent. 2.

Quinam sint Diatarij. 2.

Quid nomine receptarij mercium veniat. 3.

Quid sit recipere merces. 4.

Quid sit conuentio que fit inter Mercatores, & nautas. 5.

Quid

Qualis & quoruplex oriatur actio ex hac conuentione. 6.

Secunda obligatio. Exercitor aurum, & argentum apud ipsum depositum per mercatoris iurum prestare debet. 7.

Tertia obligatio. Nautis non licet auertere onus, neque distrahere. 8.

Quarta obligatio. Nauicularij ex annonæ negotiari vetantur. 9.

Quinta obligatio. Tenetur Nauicularius tempore conuento nauigare. 10.

Sexta obligatio. Nauta tenentur de dolo mercatoribus, & vectoribus. 11.

Nauta propriè est qui nauis nauigandæ causâ in nauis est, inquit Vlpian. l. 1. §. 2. *D. nauæ, caupones. & l. 1. §. 1. D. de exercitor. actio.* Nomen enim intelligo Exercitorem, Magistrum nauis, atque eos etiam qui nauibus custodiae gratia præponuntur, ναυπηγους, & præterea diatarij qui annonam nauis administrant, ac denique eos omnes qui à Magistro nauis alicui officio præponuntur; sed maxime, vti iam monui, exercitorem, quem præcipuè designauit Prætor in suo edicto nauæ appellatione, vt interpretatur Petron. cap. 6. ait. *Vnum nauiam stationis perpetua iacere in scapha, nec posse inde custodem nisi aut eade expelle, aut præcipuari viribus.* Vlpianus l. 1. §. 2. & 3. *D. nauia, caupones.* qui sequenti. §. 4. monet ex Labeone, Prætoris edictum ad exercitores ratum, & lyncharios extendendum esse, quamuis nihil de ipsis cauerit Prætor. De horum igitur obligationibus, sed in primis Exercitoris, & Magistri nauis nobis aliqua dicenda sunt.

Obserua verò, duò in vniuersum esse genera nauium, aliæ enim sunt oneratiæ, deuehendis mercibus, aliisque grauioribus oneribus comparatæ, aliæ verò deuehendis tantum hominibus destinantur, eæque ferendis oneribus plerumque inuitiles sunt, dicunturque l. 1. §. 12. *vers. sed est. D. de exercitoria, & l. 1. §. 1. id est, vti interpretatur Alciat. lib. 1. Parerg. cap. 44.* Conscensoriæ & transportandorum hominum causâ factæ, & τὸ ἐπιβατικόν, ea ratione qua Anabatis ascensor, Iulio Pollicii ἀναβάται Admissarij, seu Tauri, refertque Platonem vsurpasse ἀναβάτας pro iis qui ab aliis appellantur ναυπηγῶται, Milites ex cursu pugnantibus apud Homerum, vnde prouerbium, clausis oculis Anabatarum iure certare, qui cum ad metam curerent, omnem inspicendi vsum ad ἵπλοχον aurigam, quem secum habebant in curru, referebant, qui etiam sæpiùs puluere excitato impeditus vix oculos aperire poterat. Quare Nestor apud Homer. *Iliad. 4.* filium monet diligenter metam obseruet, sic enim aurigam aurigæ præstare. Legunt tamen alij Emphractum, Amphractæ, Bud. ἐπιβάται, Scansiles. Florentina lectio, quam probat Anton. Augustin. lib. 4. emendat. cap. 16. ad quam correctæ est lectio communis ἐπιβατικοί, vectorum ductrices, & τὸ ἀγειν τοὺς ἐπιβάτας: qua ratione naues ἑύληγῶς lignorum ductrices appellari dixit idem Vlpian. l. ligni. §. 5. *§. lignorum. D. de legat. 3.* fit quoque mentio ἐπιβάτων. l. ult. §. 2. *D. nauæ, caupones, &c.* Vbi eos qui operam suam in remigando præstant pro nauulo, & vectoræ pretio ναυπηγῶτας appellari vulgò dicit, quasi naues inscendentes, nimirum vt nau-

tarum, & remigum officio fungantur, ἐπιβαίνο enim est inscendo, sicutque nauulæ & nauæ, & vectores, aut etiam mercatores. Legunt aliqui nauobatas, & eos interpretantur, qui per funes nauium inscendunt, quos reicit Alciat. lib. 3. *dispunct. cap. ult. sub fin.* Existimantur aliqui μεσοναυται esse quos dicebamus ναυπηγῶτας, quos iure reiciunt Alciat. lib. 1. *Parerg. cap. 43.* & Cuiac. lib. 27. *obserrat.* 31. qui mesonauam dicit eum qui in medio remos agit; sunt enim tres remigum gradus θαλαμῶται, θρανῖται, ζυγῆται, vel ζυγῆται, & hi remos in medio agunt, ac sunt mesonauæ ex Cuiacio. Quare cum Pomponius ait, exercitorem non debere per mesonauam, au remigem obligari, subiicit speciem, aut superiori, & inferiori remigi adiungit etiam medium. Alij verius cum Gothfredo volunt mesonauam medium locum tenere inter nautas summos, & imos, summos, vt proretas, & gubernatores, imos vt remiges: qui denique aliis remigandi signum præbet, Plauto, hortator, Festo, & Nonio, portisculus, seu hortator remigum, qui pericam tenet, quæ portisculus dicitur, quæ excurtum, & hortamenta moderatur, qualis quidam Poris apud Liuium. lib. 40. sed de mesonauis vide Alciat. lib. 3. *dispunct. c. 21.* Budæ Boërium *decisio. 56.*

In nauis igitur sunt vel nauæ, vel vectores, siue viatores, & mercatores, quamquam & aliqui sunt, vti diximus, ναυπηγῶται, qui pro vectura remos agunt, ac proinde sunt simul nauæ, & vectores, siue ἐπιβάται, qui tamen non sunt necessariò vectores; quare ἐπιβάτην separat Vlpian. à mercatore, & in l. Rhodia. cap. 11. ἔμποροι separantur τῶν ἐπιβατῶν. Ex generibus autem mercatorum, siue venditorum, quæ sunt quinque, ἀυπωλής, κάπηλος, ἔμπορος, πωλητάπηλος, μεταχειρῆς, propriè dicitur ἔμπορος, qui peregrinè, & mari facit mercaturam, aliena, vt est apud Homerum, læpè vectus nauis, & τὸ πῶρος, τὸ ἔστι τῆς πορείας. Quo nomine iter maritimum significatur. De nauatarum igitur, & mercatorum obligationibus reciprocis disputamus, & quidem de nautis hoc articulo, de mercatoribus proximè sequenti.

Primo igitur Prætor suo edicto ait iudicium sedaturum in nautas, caupones, & stabularios, nisi rem, vel mercem, quam ab his, quos in nauem, vel cauponam, vel stabulum accipiunt, nauadvæque saluam fore receperint, hoc est, ab omni furto, & damno custodiendam restituunt, nempe vt damnentur actoribus, quanti ea res est. Hoc edictum interpretatur Vlpian. lib. 4. *ad edictum,* vti habetur *D. nauæ, caupones.* Et quidem quod attinet ad nauas, de quibus modò agimus, hoc iudicio in primis nauicularius, qui & exercitor, & nauta per excellentiam dici solet, tenetur ex suo nimirum contractu, aut etiam ex contractu Magistri nauis, vti dicemus art. vltimo, atque etiam ex contractu eorum omnium, qui quidpiam saluum fore receperunt, si solent in nauis præponi custodiae causa: quales sunt diatarij, sub quorum cura sunt cubicula, & coenationes, in quibus arcæ, & merces deponuntur; hæc enim in nauis non minus, quàm in domo diatæ vocantur, vti ex Athenæo monet Cuiac. quamquam eam vocem pro iis qui annonam nauis administrant, nonnulli, vti nuper monebamur vsurpent, sed & illi ipsi curam habent diatarum, in quibus tum annonæ, tum aliæ res deponuntur. Et Vlpian. l. 1. *D. nauæ, caupones. §. 3.* numerat cum custodibus nauis, quos dicunt ναυπηγῶτας, qui Suidæ sunt ἀρχοντες ἐπὶ τῆς ναῶν ἐυλακῆς.

plum, sicut & actio furti, cui ista vel proxima est, vel eadem omnino, cum nihil speciale ab ea habeat, ita ut vix videatur necessaria fuisse tanquam ab actione furti distincta, nisi ut constaret legibus hoc genus improbitatis coerceri, idcirco præter actionem furti concesserunt actionem oneris auersi, quamuis, ut dixi, minimè necessariam. Capite verò damnabatur nauicularius, qui annonam vrbis aliò auertendo distrahit, recta navigatione contempta & litiora deuia sectatus. *l. 5. Cod. de nauicular. publicis species.* Vide & Nouell. Leonis 62.

Nauicularij, qui annonam publicam transferebant, cuiusmodi esse aliquos huic muneri addictos monebamus *a. 4.* ex ea annona negotiari ventantur, & intra annum susceptam, eam publicè inferre iubentur, acceptis securitatibus, id est, apochis, quæ & relatorix dicuntur. *l. 8. C. Theodos. de nauic.* quas intra annum referre debent iis à quibus annonam susceperunt, ut apud eos constet suscepti oneris ratio, & nauiculariorum fides, ac diligentia, *l. 2. C. de nauicular. publicis species.* Ut verò eorum securitati prouideatur, quod iam ex parte fecisse videbatur lex *l. eod. titul.* lex deinde III. iubet, ut qui quid nauicularis eiusmodi diripuerint, rem eis, & indemnitate præstent præter quadrupli pœnam. Unde colligit Cuiac. hanc actionem non esse vi bonorum raptorum, in qua non datur quadruplum extra rem. Est itaque propria quedam actio in eos qui rapinam nauiculariorum faciunt. Isti porò nauicularij annonarij habebant suas diceceses, & prouincias assignatas, ex quibus annonam Constantinopolim deferrent. Vbi nauicularij alicuius deficiebant, id ab alterius prouinciæ nauarchis præstatur, tributa ipsi aliqua tributorum immunitate mercedis vice. Idcirco *l. 4. Cod. de nauicular. public. spec.* laudatur ab Imperatoribus Honorio, & Theodosio factum Anthemij PP. Orientis. Cum enim nauicularios diceceseos Orientis plus nimio occupatos in conquirendis nauibus, nec suo tempore, ut solebant ex Alexandria annonam allaturos præuidisset, procurauit per Præfectū Augustalem, sub quo erat Egypti Dicecesis, ut à nauiculariis vrbis Alexandria, & per Præsidem Insularum, Cycladum scilicet, & Speradum, quæ sunt in Abana Dicecesi, ut à nauiculariis Carpathiæ Insulæ transferebatur, pactus illis in mercedem immunitatem tributorum, eius maximè quod dicebatur, *φιλανδρ*, siue amicale, quia amice dabatur. Atque ut, quoad fieri posset, publicè annonæ fanerent Imperatores, ita permiserunt priuatis habere naues maritimas, ut tamen exigente necessitate, transferebantur annonæ publicæ causâ possent angariari, & si quæ affixis potentiorum titulis se excusarent, confiscarentur, & neque Ecclesiarum, neque personarum in dignitate positarum naues amplius duorum millium modiorum capaces excusari à transfectione annonæ publicæ valerent, & quæ ab eo onere aliqua ratione subductæ fuissent, publicari iubebantur. Neque contra eam Constitutionem valebant ipsa etiam Principum rescripta, siue illa *caeleste oraculum* continerent, siue *diuinam pragmaticam*, quia nullius haberi momenti debent rescripta, quæ pugnant cum utilitate, & iure publico. Ita *Cod. de nauibus non excusandis.* Vide & Nouellam Theodosij de nauibus ultra duorum millium capacitatem non excusandis. Denique qui nauis annona publica onusta priuatum onus imponit,

non tantum indemnitate fisco præstat, si ea re nauis, annonave pereat, sed & publicè coercetur, id est, civiliter, & criminaliter tenetur, *l. vnica, C. ne quid oneri publico imponatur.*

Tenetur nauicularius tempore conuento nauigare, & clausi, atque aperti maris tempestates seruare, vitare portus, quos vitari volunt mercatores, atque non appellere quod prohibuerint, aut merces ex vna nauis in aliam transferre, si ita constitutum fuerit; de quibus omnibus diximus *Opere de vris. lib. 2. cap. artic. vbi* fufius egimus de fœnore nautico. Quare si nauis in locum prædonibus infestum, contra quam obiecta fuissent vectores, applicuerit, amissa & dirpta præstabit: quod si vectores eò appellerent compulerint, damni accepti nomine ipsi mercedem tenebuntur, ut ait lex Rhodia, quæ etiam iubet exercitorem, qui vnâ cum nauis sibi credita, atque mercibus, & auro, nauis consentientibus aliò aufugerit, bonis omnibus vnâ cum nauis spoliari, quæ si estimationem iacturæ non aquabunt, ipse exercitor, & nauis locabuntur ad præstandas operas.

Denique nauis tenentur de dolo, lata, & leui culpa mercatoribus, ac vectoribus, quibus vehendis, eorumque sarcinulis, & mercibus suas locarunt operas, non tenentur tamen ex leuissima culpa, aut ex casu fortuito, quæ omnia sunt demonstrata opere de vris. *lib. 3. cap. ultimo, artic. vbi* de obligatione ex locato, ex quo tenetur nauis vectoribus, & mercatoribus, vti statim iterum dicam. Subdubitat tamen Straccha. *traçt. de nauis 2. part. num. 4.* num Magister nauis, ipsæque nauis, qui domino nauis suas locauit operas mercede constituta, culpam leuissimam in ducenta nauis præstare debeat, adducitque Paulum Castrensem *consil. 471.* idque sibi periuadet *ex leg. si merces 25. §. qui columnam. D. locati.* Vbi requiritur in transportanda columna diligentia quam diligentissimus quisque adhibere solet; sed hunc §. disputantes de locatione explicuimus loco citato, neque aliud sentiendum videtur modo. Obiemo duntaxat cum nauis non teneatur ex casu fortuito, cuiusmodi insolitus ventorum turbo, & elationes maris mirabiles, satis fuerit Magistris nauis, & nauis probare casum eiusmodi aliquem accidisse, qui verò contendunt culpâ talem casum contigisse, culpam ipsos probare oportet, quædam enim sunt, quæ facile, & frequenter eueniunt sine culpa, vt vis hostium, imperus aquarum, tempestas, typhones, & in illis satis est casum probare; qui verò culpæ alterius tribuit, illam probare debet. Quædam autem alia sunt, quæ vix vnquam eueniunt, aut euenire præsumunt sine culpa alicuius, vt furtum, incendium. In istis igitur casibus, qui ferè culpam admixtam habent; qui casum afferit, aut fatetur, debet simul aliquid afferre, quo excludatur culpa. Ita Straccha *2. part. de nauis, num. 6.* ex Saliceto & Bartolo, probatque *ex leg. 2. Cod. de naufrag.* Quædonam autem culpâ nauicleris, aut nauitarum naufragium, aut aliud damnus accidat, disquiram *art. 9.* Obserua interim cum Straccha. *de nauis & nauigat. 4. part.* multis aliis adductis; vbi in agendo, vel excipiendo alicui culpa obicitur, vagandum non esse, siue non esse obiciendam culpam in communi, sed certam aliquam in specie designandam esse. *l. Prætor 7. in princip. D. de iniuriis, & cap. ut circa. de election. in 6.* Et sanè videtur æquissimum illud Prætoris edi-

Quam

ctum, quod lege citata refert Vlpian. *Qui agit iniuriarum, certum dicat, quid iniuria factum sit.* Rationem reddit *ibid.* Iuriconsultus. *Quia qui famosam actionem intendit, non debet vagari cum discrimine alienæ existimationis, sed designare, & certum specialiter dicere, quam se iniuriam passum contendit.* Neque id satis, opus enim præterea est docere culpam illam ad casum illum, de quo disputatur, & qui illi attribuitur fuisse siue dispositam, siue vt loquuntur ordinatam, ita vt nisi culpa illa posita fuisset, casus ille non euenisset. Ratio est, quia culpa debet dedisse causam casui qui illi imputatur, quod non continget, si etiam non posita illa culpâ casus euenisset, aut saltem ex illa non processit, sed aliunde. Quod pertinet illud Pauli in *l. non omne 38. D. de statuliber. Non omne ab heredis persona interueniens impedimentum statulibero pro expleta conditione cedit, sed id duntaxat, quod impedienda libertatis factum est.*

ARTICVLVS VII.

De obligationibus vectorum & mercatorum.

Quis propriè sit locator, quis conductor. 1.
An si nauis conducta sit pro certo numero amphorarum, aut modiorum, & eorum vel capax non sit, vel non sint tot impositæ, tota merces conuenta debeatur. 2.

Si nauis certa determinata capacitatis conducitur certo, & determinato pretio simpliciter, & absolutè, debetur pactum pretium. 3.

Si consuetudo ferat, vel certa quadam vectura secundum magnitudinem nauis solvatur, debetur tota vectura. 4.

An quando conducitur nauis ad vehendam familiam, aut mancipia, & antequam nauis appellat, pereant aliqua animalia, vel mancipia, debeatur tota vectura. 5.

An vectura debeatur pro iis omnibus, quæ vehuntur in nauis, siue nauis sciat illa esse in nauis, siue nesciat. 6.

An nauis, qui suam locauit nauis, quia nauis, eam amisit, aut ob casum alium absque sua culpa munere vehendi functus non est, possit petere vecturam pactam. 7.

An locanti alienam conductorem debeat pactam mercedem, an nauis domino. 8.

Res illata in nauis conductam obligatam manent pro pacta transfectionis mercede. 9.

Rependendum est quod pluribus explicuimus opere de vris. *lib. 3. cap. ultimo.* de locatione, & conductione disputantes; voces illas aliquando R. P. Gibal. De Negotiis.

non satis distingui, & locatores nonnunquam appellari, qui reipia conductores sunt, aut è contrario nominari conductores, qui potius locatores existunt. Unde in assequenda Doctorum mente non parum laboramus. Nos eo loco monuimus, locatorem appellamus eum, qui rem suam, vel operam alteri vtendam dat pro certa mercede, conductorem verò qui mercedem dat vt alterius opera, vel re vtatur. Itaque nauiclerus, & nauis, qui vel personas, vel res aliquas nauis sua traiciendes aliquò suscipiunt pacta mercede, locatores sunt, suamque operam, atque industriam, ac nauis, siue illarum vltum vectoribus, alijve quibus laborant, suaque nauis vrilis est, locant. Vectores verò mercatores alijs, qui pro illarum operarum, & nauis sibi laborantium vsu paciscuntur, & stipendium, siue mercedem exhibent, iunt reipsa conductores, conducunt enim alienam operam, & rem in suum aliquem vltum. Quæ omnia sunt obseruanda, inde enim fit, vt eodem modo de contractu in vectores, vel mercatores, & nauis iudicandum sit, atque de contractu locationis, de quo fufius in nostro opere disseruisse nos iam monui. Quare idem de obligationibus reciprocis nauarum, & vectorum siue mercatorum, quod de obligationibus locatoris, & conductoris sentiendum erit, & quæ hoc loco suboriri possent difficultates ex vniuersali doctrina inibi tradita facile fuerit definire; pauca tamen aliqua placet singillatim annotare.

Præcipua itaque, & ferè vnica obligatio vectorum, & mercatorum est circa pactam mercedem, & leges ex conuentione locationi isti appositæ, quæ si iniquæ non sint, seruandæ omnino erunt, sicut & in cæteris contractibus, quos vulgò dicunt Iuriconsulti ex conuentione partium pendere. Quomodo verò pacta merces operarum soluenda sit, diximus fufius citato capite de locatione: Hic tamen aliqua singularia dubia solent excitari.

Primum est, an si nauis conducta sit pro certo numero amphorarum, aut modiorum, v. gr. duorum millium, & eorum vel capax non sit, vel non sint tot impositæ, tota merces conuenta debeatur, *leg. fin. §. fin. D. ad l. Rhodiam de iactu.* distinctione soluitur quæstio. Si, inquit, *conduxisti nauem amphorarum duo millium, & ibi amphoras portasti; pro duobus millibus pretium* (id est mercedem) *debes: Immo si auersione nauis conducta est, pro duobus millibus debetur merces.* Hoc est, vt exponit Cuiacius, merces de qua conueneneris, integra debebitur, etiam si parum, aut nihil conductor in nauem immiserit. Si pro numero impositarum amphorarum merces constituta est, contra se habet, nam pro tot amphoris pretium debes, quot portasti. Tota difficultas esse videtur in secundo membro huius distinctionis. Nam si auersione nauis conducta est, quantitate non expressa, & non omnes amphoras, quarum capax erat, quis non imposuerit, tota vectura debebitur, quia per conductorem duntaxat stetit, quominus totam capacitatem nauis impleteret. Et sanè solent naues pro varia capacitatem minori, aut maiori pretio conduci; at verò quando non est expressa quantitas, cuius tamen non est capax nauis, dubitatur, an tota vectura debeatur, sicut etiam quando simpliciter est conducta nauis, debeatur vectura pro numero amphorarum, quarum est capax, etiam si non omnes imponantur. Diuersas DD. opinioniones prosequitur Straccha. *traçt.*

X 2

de nauib. 3. part. à n. 5. Res tota mihi explicanda videtur ex his quæ tradidimus hoc ipso libro cap. 7. art. 9. consuet. 3. de venditione ad corpus, vel ad mensuram, & de notis quibus dignoscatur quando venditio referatur ad corpus, & quando determinetur ad mensuram, deque illa vulgari regula quando præmittitur rei, vel corpori mensura adiecta, vel postponitur, quam etiam affert Straccha ex Oldrado, quem Legum Patrem appellat: perspicuitatis tamen causâ plures in hoc facto, & locatione casus distinguere placet.

3 Primò enim aliquando nauis certæ, & determinatæ capacitatis, verbi gratia, duorum millium amphorarum auersione conducitur, certo, atque determinato pretio, verbi gratia, mille Ludouiceis, simpliciter, & absolute conducitur; quo casu debentur mille Ludouiceis, siue nauis capax, siue incapax tot amphorarum existat, siue tot in illam immittantur, siue non immittantur, quia conuentum est simpliciter, & absolute de illo pretio. Neque vi conuentionis cautum est, vt minueretur, aut aueretur pretium pro ratione amphorarum, & numero; quanquam si nauta locator conscius erat capacitatis nauis, eamque auerit ad augendum pretium, quod alioquin conductor non dedisset, teneatur ad restitutionem illius excessus, cum sciens iniustitiam, & inæqualitatem commiserit, conductoremque deceperit. Quod si pretium non excedat valorem locationis nauis, quamuis sit minoris capacitatis, quam aufererit nauta locator, qui quòd videret sibi vilius, atque adeò iniustum sibi pretium offerri, ideoque mendacio de iusto pretio sibi prouidit, peccauit quidem, & iniuriam irrogauit, damnum tamen ex eo non dedit, ac proinde nihil restituere ex eo capite debet, nisi aliunde conductor nocuerit, quia coëgit eum, nauem aliam ad reliquas sarcinas, & merces, quarum prior illa non fuit capax, magno suo incommodo, & grandiori pretio urgente necessitate conducere, aut earum transuersionem in aliud tempus propter defectum nauigij differre, non sine damno: quorum omnium causâ, cum sciens locator nauis fuerit, ea tenebitur reparare: quæ omnia prudens arbiter expendet.

4 Secundò conducitur nauis duorum millium amphorarum auersione, neque certa merces, aut vectura conuenta fuit, consuetudo tamen, & vsus inibi est, vt certa quædam vectura secundum magnitudinem nauis soluatur; atque in illum locum, & portum, in quem destinatur pro singulis sarcinulis, centum, aut ducentorum pondus, tale determinatum pretium, verbi gratia vnus aut duo Ludouiceis; debetur omnino tota illa vectura, quia contractus à consuetudine tum contrahentium, tum loci, legem, & interpretationem accipiunt. Et sapienter Vlpian. in l. quod si nolit. 31. §. quia assidua. 20. D. de adilit. Edict. Que sunt moris, & consuetudinis in bona fidei iudiciis debent venire. & l. si fundus. 53. D. de emptionib. & denique l. semper in stipulationib. 34. de regul. iur. vbi fulsissime Decius, atque etiam Felin. in cap. cum At. num. 8. de constitution. Atque vt aliquid magis in rem nostram afferamus, constat ex l. exceptio. 18. Cod. locat. si quis fundum, aut domum conduxerit mercedem, seu pensionem certa non constituta, illam debere præstare, quæ pro fundo, aut domo præstari consuevit, quia pensio debetur secundum præteritam consuetudinem, si certè dicta sit conductionis tempore.

Tertio conducitur nauis duorum millium am-

phorarum, estque constituta merces pro numero amphorarum, debetur merces pro eo amphorarum numero, quem nauti imposuerunt, quod ipsum affirmabat lex Rhodia initio allata.

Quartò conducta fuit nauis pro vectura mille amphorarum, & in lege locationis dictum est: locator illam esse duorum millium, eam capacitatem locator præstare tenetur, si quidpiam illi de sit. l. tenetur. 6. §. si vas. de action. empt.

Quintò conducitur nauis, & in locatione adicitur numerus amphorarum, quantum est capax, pro numero illo debetur vectura.

Sextò expressa quidem est certa vectura, sed rata ad nauim ipsam, & non ad amphoras, siue ad mensuram; debetur integra vectura, neque nauis capacitas est admetianda, quia, vt diximus aliàs, locatio facta est ad corpus, non ad mensuram. Nam quando ad amphoras, siue sarcinas, siue ad mensuram fuit rata locatio, siue vectura, vt pro qualibet sarcina conueniatur de certa mercede, non debetur vectura nisi pro amphoris, quæ re ipsa imponantur, vt fuit aliàs loco citato explicat.

Alterum dubium est, an quando conducitur nauis ad vehendam familiam, aut mancipia, aut animalia, & antequam nauis appellat, periant aliqua vel animalia, vel mancipia, vel aliqui ex familia, debeatur tota vectura etiam pro mortuis. Respondet Straccha. tractat. de nauibus. part. 3. n. 7. & distinguit, vel enim pacta est merces pro constitutis in nauim mancipiis v. gr. & tunc licet aliqua decesserint, debetur pacta merces, quia impleuit legem contractus nauis. Neque eius culpa fuit, quod operas non præstiterit ad ipsum vsque portum, sed casu fortuito, vt maiore, aut ipsiusmet decesserint conductoris alteriusve culpâ: vel vectura fuit constituta pro singulis ad certum locum deportandis, & non debetur pro mortuis antequam eò perueniant, quia reuera tunc non fuit impleta lex, & conditio conuentionis, censetur enim tota illa pactio conditionalis, si nempe mancipia deportata fuerint: vel non constat, quam fuerit conuentio mercedis, an pro impostis nauis, an pro deportatis; & in eo dubio tota vectura debetur, quia non stetit per nauam: seruanda est vniuersalis regula, quæ vult deberi totam mercedem locanti suas operas, quando per eum minimè stetit, quominus illis tuo commodo vteretur, aut tibi vtilis, & proficua fuerint. l. qui operas 38. & l. sed adde 19. §. cum quidam. D. locat. vbi §. si quis mulierem, Iurisconsultus controuersiam illam dirimit, an pro infante in nauim qua mater transuehitur, nato debeatur vectura, respondetque non deberi, quia & vectura eius leuis est, & non vitur his omnibus, quæ ad nauigantium vsum parantur.

Dubitarur tertio an vectura debeatur pro iis omnibus, quæ vehuntur in nauim, siue nauta sciat illa esse in nauim, adeoque portari patiatur, siue nesciat, & præter animum illa exportarit; quo secundo casu existimant aliqui non posse peti à nauis vecturam promissam, quia de ea non conuenit. Vnde & oritur illa quæstio, vtrum nauta, qui recepit de Titium in nauim sua positurum, & deinde certo quodam loco expositurum, si Titius in nauim repertus sit, & non ibi à nauis positus, vbi deinde fuerit expositus eo destinato loco, nauis pactam mercedem repetere valeat. Nam aliqui negant, quia non impleuit conditionem, neque posuit Titium in nauim; quæ est mera cauillatio, neque enim promittebat nauta, se Titium suis humeris

ris in nauem importaturum, sed excepturum nauim sua, & deinde in portu designato expositurum. Itaque si nauta promisit aliquem ponere, vt vulgè loquuntur, aut excipere in nauim, sufficit ad integram vecturam petendam, vt illum in destinato loco exponat, fuit enim ipso sciante in nauim, vt iam diximus, quare & ab eo exceptus fuisse iure præsumitur. Quod idem dico de rebus, & mercibus, quas nauta vehere promisit, quæ tamen ab alio vel in nauim immisæ, vel nauim, quam primus nauta illi dedit sciens, delatæ sunt, vectura siquidem illi debetur, quia re ipsa per alium pacta conuenta adimpleuit; si verò ignorante nauis merces in nauim admisæ sunt, & illa transuectæ, nullam vecturam poterit nauta petere iure contractus, aut conuentionis, quæ nulla profus fuit. Ex æquitate tamen illi debetur ob operam vectori, aut mercatori præstitam, & illius negotium vtiliter gestum. Quod si non constat, an res posita fuerint à nauiculario, vel eo sciante, aut ignorante, præsumitur tamen præcessisse conuentio, aut promissio, poteritque agi ad vecturam, quia ex quo factum aliquod reperitur, præsumitur ex præcedenti causa positum, neque lanè vlla ratio persuadet nauam debere hoc casu merces illas suis expensis portare.

7 Dubitarur quartò an nauta, qui suam locauit nauim, quia tamen eam amisit, aut ob casum alium absque sua culpa, munere vehendi neque functus est, neque fungi potuit, possit petere nihilominus vecturam pactam. Resp. si nullam omnino transuersionem præstitit, non modò nequit vecturam poscere, sed si quam accepit, restituere debet, quia reuera nullam præstitit operam, nam si aliquamdiu detinuit, atque ita partem operæ locatæ exhibuit, pro portione itineris confecti, & operæ impensæ merces ex quadam æquitate exhibenda erit: si verò conductoris culpâ fuisset detenta nauis, aut impedita, vel tardata nauigatio, vel quia merces imponendas non habebat, vel quia illicitas merces intulerat, quæ fuerunt tollendæ, aut quapiam alia de causa à conductore posita; poterit nauta suam vecturam exigere, quod nemo iure negabit; postulat enim æquitas, vt culpa solius conductoris ipsi etiam soli noceat, non locatori, qui damnum absque sua culpa, & ex culpa conductoris sentiret.

8 Dubitarur quinto an locanti alienam nauim conductor debeat pactam mercedem, an nauis domino, v. gr. prædo nauim tibi locauit, quam deprædatu erat, tæque, tuasque merces tranfluxit, deinde verus dominus illius nauis nauulum, & transuersionis pretium à te petit, quod iam dedisti prædoni. Certum est, dominum agere quidem posse in prædonem, non autem, in conductorem, qui legitime prædoni, cuius industria fuit vsus, soluit, neque debet domino nauis, cuius industria vsus non est, & lucrum sine præmio industria, & non nauis dumtaxat est. Si autem conductor nauis sibi ab eius domino locatæ soluit prædoni, non liberatur, & debet domino cui promiserat, cuiusque nauis vectus erat, non prædoni, in quem habebat actionem ex conditione indebiti; si illi soluerit.

9 Ad extremum obseruandum est, res illatas in nauim conductam obligatas manere pro mercede pacta transuersionis, etiam cum priuilegio prælationis aduersus omnes alios creditores, licet anteriores, quod certi iuris esse affirmat Straccha 3. part. citat. n. 29. quasi ea merces pro conseruatione earundem rerum debita sit. Quare Negusan. de pignori. 4. memb. 2. part. princip. n. 169. monet id R. P. Gibal. de Negotiat.

diligenter notandum esse in locis maritimis, vbi frequentius ista accidunt. Eadem prælatio tribuitur iuppeditantibus sumptus, vt cibaria nauarum, armamenta, & refectionem nauis, quod obseruat quoque laudatus Straccha. n. 30. Vide quæ nos fufius disputauimus opere de vsuris lib. 3. cap. 7. art. 10. vbi de iure prælationis creditorum fufius disputauimus, & n. 7. huic ipsum casum attulimus.

ARTICVLVS VIII.

Quæstiones consecrariæ ex proximis articulis.

Conse. I. Ad quid obligetur nauta, si merces quas vehit, commissa sunt propter non solutum portorium, publicanis illud accipere iniuste recusantibus.

II. An nauta cogi possit nauigare.

III. An nauis in nauis ministerio laborantibus tacita in nauim pro præstitis operis detur hypotheca.

IV. Casus alij singulares.

EX iis quæ de obligationibus tum nauarum, tum vectorum, siue mercatorum disputata sunt, plures quotidianæ difficultates explicabuntur.

CONSECTARIVM I.

Ad quid obligetur nauta, si merces quas vehit, commissa sunt propter non solutum portorium, publicanis illud accipere iniuste recusantibus.

Caus nauigat onusta mercibus nauim, appellensque Genuam offert publicanis solitum portorium pro ratione ponderis alibi æstimatarum mercium, recusant publicani, præterduntque esse maioris ponderis, quam ferat Schedion loci, in quo fuerunt appensæ. Nauta ne prosperiorem auram perderet, solutis anchoris pandit vela, exceditque è portu, quem insecuti publicani merces incidisse in commissum contendunt, easque sibi vindicant. Duo hic quærentur, primum an re ipsa illæ merces commissæ sint; secundum, an de commissis illis mercibus nauta domino teneatur, culpa enim nauis fuit, quod non soluto portorio excesserit è portu.

Respondet Straccha de nauis 5. part. q. 1. allegans Raphaëlem, merces illas non fuisse iure commissas, quia nauta professus erat, & obulerat soluere, & illum magno suo damno, atque iniuria publicani in portu detinebant. Deinde quia quando ex facto nauis res aliquæ in commissum cadunt, id verum est quoad res ipsiusmet nauis, non domini rerum illarum absentis, qui cum iuris præsumptione ignorans censetur, non debet ob alterius culpam nulla à se commissa fraude dominio rerum suarum priuari. Quare neque statutum, aut lex, quo caueretur, vt res cuiuscumque essent, certo quodam casu committerentur, noceret externis illius statuti nesciis, nisi idem statutum, aut consuetudo communiter etiam alibi vigeret, ita vt ignorantia in illo prætendi, & præsumi non posset. Denique cum nauta non sit soluendo, neque earum mercium

valorem domino restituere posset, qui magis quam nauta puniretur, reuera dominus soluto publicanis vectigali, suas merces recuperare debet, quod pluribus allatis iuribus à Bartolo ostendit ibidem Straccha, quæ non vacat singillatim expendere.

Hinc soluitur secunda Quæstio, ad quid obligetur nauta mercatori, cuius in eo casu merces commissæ fuerunt. Resp. enim primò quoad merces commissas ad nihil teneri, quia non eius culpa, sed scelere publicanorum commissæ sunt, habetque ille vindicationem, & actionem aduersus publicanos ad recuperationem suarum mercium, quæ etiam ante sententiam Iudicis, & in foro interno sunt restituendæ, & damnum illatum reparandum, quandoquidem per iniustitiam illatum fuit, ut ostendimus, & durum esset omninò nautam obligare ad mercium sibi iniuste ablatarum, & sine sua culpa restitutionem.

Secundò quod attinet ad vectigal, si illud ex pactis conuentis soluere debuit nauta, & illud non soluit eo quod non fuerit acceptatum, ipsum deinde mercator ad recuperandas suas merces, cum præstiterit id quod nauta præstare tenebatur, ab ipso repetet; quod si soluerit aliquid amplius, quam iure soluere tenebatur nauta, qui iustum & sufficiens portorium obtulerat, aut soluerat, quo tamen contenti non fuerunt publicani, illudque auctarium dare coactus fuit mercator ad merces, iniuste licet commissas recipiendas, non poterit eiusmodi excessum à nauta repetere, quia illud ipse dare non tenebatur, sed iustum duntaxat, & solitum vectigal. Excessus verò ille extortus per iniuriam fuit à publicanis, quorum culpam nauta nec lere, nec præstare obligatur; quare ab ipsismet publicanis, qui iniuste auctarium exegerunt, repellere debet mercator, non à nauta.

CONSECTARIUM II.

An nauta cogi possit navigare.

Non agimus de nauta cum quo iam pactus es, qui iam tuas sarcinas in nauim immisit, aut ad certam diem soluere è portu se obligauit, neque resistentem, sed fauentem ventum habet, aliudve impedimentum legitimum, sed sponte sua moratur; constat enim illum ex contractu cogi posse ad nauigandum, & si quod sua illa mora damnum afferat vectoribus, aut mercatoribus, ex illo dubio-procul teneri, ut dicemus sequenti articulo. Quærimus itaque de nauta, qui huic ministerio additus est, & te in naui sua excipere, aut mouere se è portu non vult, an illum oblato iusto nauo cogere iure possis, ut nauiget. Ratio dubitandi petitur ex eo quod perpetuò in iure nautæ, caupones, & stabularij comparentur, iisdemque legibus iudicentur, ut vides in *D. nauta, caupones, stabularij*, & *D. furti aduersus nautas, caupones*. Quo vltimo loco, *l. vnic.* disertè pronuntiat Iurisconsultus, cauponem vel stabularium non posse repellere iter agentes, & hospites à sua caupona, vel stabulo. Neque igitur poterit nauta vectores, vel mercatores à sua naui repellere, neque sit maior iniuria in eo casu nautæ, quam cauponi, quia licet fuerit illis liberum huic ministerio se addicere, vel non addicere, liberumque etiam hodie illud retinere, & exercere, aut desistere,

quamdiu tamen illud exercent, neque hospites à caupona, neque vectores à naui repellere iure poterunt. Itaque sentit Paris de Puteo *tractatu de syndicato. verb. aduocati*, & refertur *tom. 14. tractat.* Illi adhæsit Straccha. *tract. de naut. 5. part. quest. 4.* Vbi tamen sapienter aduertit, Paridem minus bene probare suam sententiam ex *l. nauarchorum. Cod. de nautis*. Ibi enim, ut nuper ostendimus, agitur de nauarchis annonariis, siue qui annonam Reipublicæ deuehere tenebantur, & tempore quoque præscripto, immò neque priuati poterant excusare suas naues, id est, ne illas, vbi necessitas vigeret, publicis eiusmodi transuentionibus commodarent. De nautis autem priuatis quoad istam nauigandi obligationem, vbi à vectoribus, & mercatoribus inuitarentur, nihil vspiciam habetur. Neque sanè ij sunt mores, nisi, ut dicebam, præcesserit aliqua inter eos conuentio, quid sit de cauponibus, qui vix tenentur quolibet obuios hospites recipere, maximè vbi sunt plures caupona. Sapienter verò monet Straccha, tutum non esse inuitis nautis nauigare, cum etiam volentibus vix ab eorum fraudibus tuta vniquam sit longior nauigatio.

CONSECTARIUM III.

An nauis in nauis ministerio laborantibus tacita in naui pro præstitis operis detur hypotheca.

Ratio dubitandi est, quia nuper monebamur dari tacitam hypothecam iis qui conferunt necessaria ad armandam, & reficiendam nauim, aut ad cibaria necessaria nautarum, quia sine his nauis conseruari, & nauigatio institui non possit, idque velle *l. interdum. D. qui potior in pign.* Resp. Nihilominus cum Straccha *5. part. citata, sub fin.* non esse concedendam hanc tacitam in eo casu hypothecam, quia vti disputantes de hypothecis, *Opere de usuris, lib. 3. cap. 7. art. 1.* diximus, tacita hypotheca conceditur à lege in certis casibus, quos illa exprimit, neque extra illos fingi à nobis potest, quod enim non conceditur nisi à iure, & non ab homine, exprimi necesse est in iure, & vbi expresse non reperitur, nequit ab vllò Doctore, aliòve concedi, alioquin non concederetur à iure, sed ab homine. Itaque nisi ille qui concedit, condat nouum ius, non poterit ea concessio fieri à iure; atqui inter casus, in quibus ius concedit tacitam hypothecam, iste de quo agimus, non numeratur in iure. Neque sanè à Negulano, Merlinò, aliòve qui diligentius materiam hanc pignorum, & hypothecarum persequuti sunt, recensentur vnquam est. Nos igitur illum agnoscere non debemus. Neque in *l. interdum. allagata* traditur regula ita vniuersalis, ut quisquis quidpiam contrahit ad conseruationem alicuius rei, illam rem statim sibi habeat hypothecatam, sed solam in quibusdam casibus ibidem expressis, quia in illis iuratur in creditum, estque mutuarum pecunia, cuius securitati illa sua lege voluit ius prouidere, ut facilius in illis casibus eiusmodi rerum conseruationi prouideretur, quod non fieret, si qui credito tradit suam pecuniam, illius periculum se incurere existimaret.

CONSECTARIUM IV.

Casus alij singulares.

Primò sint duo domini eiusdem nauis, vnus opportuno tempore illam nauigare vult, alter verò otiosam in portu detinere. Ex his prioris illius potiores sunt partes, & poterit inuito socio nauigare, quia potest quis re ad vsum parata vti velle, & vtiliter agere recusante socio, & nauis non est nisi ad nauigandum. Itaque hanc sententiam sequitur, & pluribus ostendit Straccha, *tract. de nauib. 2. part. n. 6.* quia quando negotium est tale, ut ex parte expediri non possit, poterit socius, si vtiliter agit, inuito altero re communi vti ad communem vtilitatem.

Secundò, dum nauis domini dissentiant in præponendo Magistro nauis, si velint, singuli suum præponere, poterunt, sed tenebuntur illorum factò, quia vterque eos præfecit, aut præfici passus est, *l. 1. D. de exercitor.* Si vnum tantum magistrum nauis velint, & in eo eligendo dissentiant, præferendus erit, qui peritorem, & magis idoneum destinarit, quia quisque dominus illius, ut dixi, factò tenebitur, neque aut magistri imperitiam, aut improbitatem poterit obtendere, sibi enim ipsi tribuere debet, qui talem magistrum præfecerit, aut præfici permisit.

Tertiò, quoties nauis refectioe indiget, si vnus dominus communem nauem, quæ vitium aut fecerat, aut minabatur, communi nomine refecerit, altero domino cessante, aut negligente, debet illi socius nummos sui causâ expensis intra quatuor menses vnâ cum certis vlturis restituere, alioquin socius, qui refecit, potest illam ex solido sibi vindicare, & obtinere, nisi malit, quod impendit, consequi, quàm dominium illud comparare. Ita de refectioe Insulæ ab vno socio factæ, cæteris cessantibus, in *l. si fratres*, quæ comprehenditur in *l. 52. D. pro socio*, pronuntiat Papinianus ex oratione Diui Marci. Idem subinde circa refectioem ædificij ab vno socio, altero cessante, constitutum est, *l. si ut proponis. C. de adificijs priuatis*. quæ intra quatuor menses nummos pro socio expensos ab illo restitui, & centesimas quoque vlturas solui mandat, alioquin socius qui impendit ius domini pro solido, vindicare poterit vlturas centesimas, quas multat causâ imperari existimo, alioquin enim lex Principis permittere nequit, nisi ex aliquo legitimo titulo debeat esse supponantur, vti monuimus *lib. 1. operis de usuris*. Certum igitur est socium cessantem, dum alter rem communem reficit, debere impensas suo nomine factas restituere cum vlturis, nisi partem suam velit amittere, quod dicendum est in refectioe nauis communis, in qua hæc constitutio à D. Marco, & consequentibus Imperatoribus lata, eò sanctius seruari debet, quò facilius naues incurrit, & defectu necessariæ alicuius reparationis sæpissimè pereunt, magno deinde vtriusque domini damno, quod diligentior cura, & refectio impedire potuisset. An verò nauis reparata, maximè ex iisdem tabulis, eadem, aut noua dicenda sit, disputant Iurisconsulti. Sanè si profusus dissoluta fuerit, quamuis deinde iisdem tabulis repararetur, noua erit, ut ait Paul. *l. inter stipulantem. 83. §. sacram. D. de verb. obligat.* Si verò per partes reficiatur, & sensim, siue iisdem siue nouis tabulis; eadem perseverare censetur;

quare si nauta illam prius promiserat, non tenebitur aliam deinde præstare vi conventionis prioris.

Quartò empta nauis cum suis instrumentis non intelligitur empta scapha, scribit Sæuola *l. fin. D. de instrum. legat.* contra Paulum, quia illa non est instrumentum nauis, à qua sola magnitudine differt, & non genere; est liquidem parua nauis, siue nauicula. *Instrumentum autem cuiusque rei necesse est alterius generis esse, atque ea quæque sit.* Et hanc responsonem placuisse Pomponio affirmat. Placuit quoque Alpheno in *l. Scapham. 44. D. de emption.* vbi ait scapham neque aliquid nauis esse, neque quidpiam cum ea coniunctum, sed per se paruum nauiculatam: coniuncta enim naui dicimus, quæ sunt quasi eius membra, ut gubernaculum, malus, antennæ, velum. Denique *l. Marcellus. 3. D. de rei vindicatione.* armamenta nauis singula dicuntur esse vindicanda, & scapha quoque separatim vindicabitur, idcoque proscripta, & publicata nauis, scapha non censetur publicata. Inde quoque illa controuersia, cuius meminit Cicero. *lib. de inuent.* hoc modo. Lex est; Qui in aduersa tempestate nauim reliquerunt, omnia amittunt, eorum nauis, & onera sunt, qui in naui remanserunt. Duo quidam cum iam in alto nauigarent, & cum eorum alterius nauis onus esset, naufragam quandam natantem, & manus ad se tendentem animaduertuerunt: miseriam commoti nauim ad eum applicuerunt, hominem ad se sustulerunt; post aliquantò ipsos quoque tempestas vehementius iactare cepit vsque adeò ut dominus nauis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret, & inde funiculo, quia puppi religatus, scapham annexam trahebat, nauim quoad posset moderaretur: ille autem, cuius merces erant, in gladium ibidem in naui incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui quoad potuit est opitulatus: sedatis autem fluctibus, & tempestate iam commutata, nauis in portum prouehitur: ille autem qui in gladium incubuerat, leuiter saucius, facile est ex vulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium suam quisque esse dicit; hic omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis viciatur controuersia. Nam & relinquere nauim, quæ remanere in naui, denique nauis ipsa, quid sit, definitionibus queritur, an videlicet qui in scapha erat, & inde nauim regebat funiculo, nauim reliquisse dicendus esset.

Quintò querit Boër. *q. 177. an vendita nauis laudemium Regi debeatur*, quod omninò affirmat Boër. Negat verò fufius Straccha *tract. de nauib. 2. part. num. 31.* qui non vult vnquam deberi laudemium ex re mobili, qualem omninò esse nauim pluribus contendit cum Tiraq. *de vtroque retracitu. §. 1. num. 88.* & aliis bene multis, quos allegat. Et habemus ex *l. 1. D. de vi, & vi armat. & l. vim facit. §. pen. D. quod vi aut clam.* Et sanè quid mobilis nauis, quam venti impellunt, quemadmodum virtutes fortuna, inquit Tyr. *serm. 24. n. de vultu d'p'xetai ac vultu d'p'xetai o'p'ma, ta de vultu ta d'p'p'p' ai talis d'p'p'p' n' t'p'p'.* Augustini, *lib. 2. de ordine, cap. 6.* ut doceat mentem sapientis manere immobilem, licet corpus huc, atque illuc vegetur. *Isto enim modo*, inquit, potes dicere, cum mouetur nauis, homines qui in ea sunt non moueri, quamuis ab ipsis eam possideri, gubernarique fatamur. Vide Chopin. *ad consuetud. Parisiens. lib. 1. tit. 1. n. 14.* Verum iam nobis certum est opere de *usuris lib. 4. cap. 4. art. 11. n. 2.* immobilitatem non esse

esse essentialem rei censuræ, siue censum spectata tantum rei natura, & seclusa omni lege positiva constitui posse in re mobili: nihilominus ex lege Pontificia Pij. V. constitui non posse, ut ostendimus n. 7. lexque illa irritans est, & non solum prohibens contractum secus factum; quare ubi illa Pontificia Constitutio viget, ut in Italia, & maxime in Ditione Pontificia, in qua scribebat Straccha Cuius Anconitanus, census super re mobili constitutus nullus omnino est. In Gallia verò ubi non obligat eiusmodi sanctio, mobilitas rei non impedit, quin censui temporali subiici queat, atque adeo super navi creari poterit, nisi quidpiam aliud obstat. Quare si quis eiusmodi censualis Canon imponatur navi, atque seruetur aequalitas, & ceteræ conditiones contractui censuali essentialis, validus omnino erit. Placet verò quod addit Straccha, non deberi Regi censum ex navibus, quamvis concederetur inter mobilia numerari, sed aliis quorum naues essent; nisi enim naues sint Regiæ, non poterit super illis Rex censum constituere magis, quam super aliis priuatorum rebas: poterit quidem vestigal aliquod nauigantibus, aut singulis navibus è portu soluentibus, aut in portum inuectis indicare; qua de re cap. proximo, sed ille Canon non erit verus, & proprius contractus censualis.

Sextò, qui conuenit se Kalendis Maij Massilia Constantinopolim nauigaturum, satisfecit conuentioni, modò, dùm incipit nauigare, sit satis temporis ad perficiendam nauigationem intra tempus constitutum, & terminum toti nauigationi assignatum. Idcirco sapienter Straccha. tractat. de nauigat. num. 13. monet mercatores ut claris, & perspicuis verbis suas conuentiones, atque mentem explicant, nam illa verba allata ferè ambigua sunt, ut ex DD. diffidiis eo loco colligitur.

Septimò, qui Romam Massilia nauigare obligatur, licet aliquandiu hæreat Genuæ, aut Liburni, non violat conuentionem, neque interrumpere dicitur nauigationem, aut multiplicem facit; nam itus, & reditus vnam nauigationem faciunt, ut contendit *ibid.* Straccha, n. 16. Quamquam verius existimari, consulendam tum consuetudinem, tum conuentionem, vna, an duplex sit, & finis ad quem nauigatur, aliquando enim postulat solum itam, & non reditum, v.g. delatio mercium Romam, ubi enim eò delatæ fuerint merces, liberum est nauatæ vel Massiliam redire, vel aliò quò voluerit nauigare. Itaque appulsus Romam est tota nauigatio, eaque vnica, nihilque habet connexionis cum reditu Massiliam vi conuentionis iniat; alias verò nauigatio necessariò includit reditum, v.gr. pacificatur mercator cum nauata, ut Massilia nauiget Constantinopolim, indeque certas merces Massiliam uebat. Certum est, nauigationem non perfici, nisi ubi nauis Massiliam redierit, neque esse duplicem nauigationem, sed vnam, ex quibus deinde plurimæ difficultates explicantur.

Octauò, Callimachus, Cornelius, & Lúcas conueniunt, ut duo postremi cum tribus triremibus in Britanniam proficiscantur ea lege, ut si non reperiant merces, quas à mercatoribus accipere debent, quæ triremibus onerandis sufficerent, earum vice lanas, & alia quædam emerent, eamque in rem pecunias à Leonardo mercatore acciperent ex litteris, quas ad illum Callimachus totius negotij, & nauigationis administrator scriberet. Nauigant igitur Cornelius, & Lucas, & neque merces, quas quærebant à mercatoribus, accipiunt,

neque lanas sibi comparant, quia Leonardus Callimachi litteras reculat, negatque se ab eo monitum ea de re fuisse: redeunt igitur vacuis triremibus, & aduersus Callimachum pro interesse, & damno, quod ex otiosa, sterilique nauigatione passi sunt, agunt. Consultus Alexander consilio. 52. damnat Callimachum, neque existimat teneri Cornelium, & Lucam probare, Callimachum scripsisse litteras inanes, & se non reperisse merces, quibus onerarent triremes, quas vacuas reuexerunt.

Nondò, pepigit cuius quidam Florentinus, frumentum Siculum emit ab Arnaldo mercatore Barcinonensi ea lege, ut suo periculo illum ad certum vsque portum deportaret, præstaretque omnes casus etiam fortuitos, præterquam naufragij ex tempestate, aut capturæ à maiori vi. Dum nauigat Arnaldus inbetur ab Archionis Rege sub pœna æris, & capitis frumentum illud Archionem deuehat; quod præstitit. Consultus est Baldus, an Arnaldus propter non impletam conditionem conuentionis teneatur pœna conuentionali, ut vigebat Florentinus. Respondit Baldus diuersis locis diuersa, & Arnaldum modò absoluit, modo damnauit, quæ pugna Baldi cum se ipso stomachum mouit Stracchæ tractat. de nauigat. num. 21. qui verius Arnaldum excusat, cum in culpa non fuerit, & conuentionalis illa pœna Iudicis autoritate emendanda sit, & ex quadam æquitate innocenti Arnaldo succurrendum, ut ex quibusdam aliis non multum dissimilibus ostendit. Adderem & ego, vim illi factam ab eo Rege æquialere illi, qua nauis caperetur, quam vim ex conuentionis lege præstare non cogebatur, quandoquidem excepta erat, sicut & naufragium.

Ad extremum fubicio regulam vniuersalem, quam attulit ipse quoque Straccha. n. 24. In nauicis consulendam esse legem vel Rhodiam, vel Romanam, aliamve, si quæ sit aut ciuili, aut municipalis, siue statuta maritimarum ciuitatum. Vbi deficit lex, attendenda erit, ut in omnibus aliis, recepta consuetudo, modo ea rationalis sit, hoc est, neque æquitati naturali, neque receptæ, & vrgenti legi aduersetur, quod si lex, & consuetudo fileant, consulendi erunt rerum nauicarum bene periti, atque in iis causis versati, ex eorumque siue sententia, siue arbitrio, quæ suborietur controuersia definienda omnino erit, quod perito viro non fuerit difficile.

ARTICVLVS IX.

De Naufragio, iactu mercium, & iis quæ extrahuntur è mari.

Ille ferre debet naufragium, cuius graui culpa contigit. In princip.

Tempestas naucleri culpa tribuitur, si vetita, aut minus idonea tempestate nauigari, eiusque præfracta temeritate vel naufragium, vel mercium iactus acciderit. 1.

Reus est nauata si intra pactum tempus non nauiget. 2.

In culpa est nauata, si neglecta commoda tempestate

pestate in portu sine graui causa subsistat. 3.

Nauta, qui solita nauigatione contempta, & dimisso recto itinere littora deuia sectatur, damnum resarcire tenetur. 4.

Reus est nauata, cuius culpa periere merces, quod ipsas ex vna nauis in aliam deteriorem transtulerit. 5.

Reus est nauata, qui minus idoneos ministros nauis regenda adhibuit. 6.

Nauta culpâ non caret, qui nanim plus æquo oneravit, si ob id mercium iactura facta fuerit. 7.

Idem nauata culpâ non vacat, si per loca manifeste periculosa, & non tutâ nauigauerit. 8.

Nauta tenetur mercatoribus, qui, quod illicitas merces in nauim immiserit, causa fuit ut cetera merces publicata fuerint. 9.

Si culpa nauata nauis capta fuerit, & merces direpta, tenetur nauata illis mercatoribus. 10.

Nauta non caret culpâ, si nauis, aut merces perierint ex eo quod nauigium non instruxerit armamentiis necessariis. 11.

His omnibus incommodis sapienter cauit lex Rhodia. 12.

Nauta non tenentur præstare damnum, si naufragium contingat diuina tempestate. 13.

Nulli licet res ex Naufragio extractas apprehendere, ne fisco quidem. 14.

Res in mari ablata, aut deperdita, solis mercatoribus restitui debent ex lege Alphonsi Regis Hispania. 15.

Explicatur l. Rhodia de iactu mercium. 16.

Damnum, quod ex iactu mercium, & leuata nauis fit, omnium contributione sarcientum est. 17.

Omnes, quorum interfuit iacturam fieri, conferre debent ad resarciendum damnum. 18.

Contribuentium portio pro damno resarciendo fieri debet pro æstimatione rerum, qua salua facta sunt. 19.

NAUFRAGIUM aliquando culpâ hominis contingit, aliquando fortuito casu, quem nullus neque præuidere potest, neque proinde præstare tenetur, siue sit ille, diuina tempestas, ut loquuntur, quæ prospici, aut præueniri non potuit, siue quod aliud infortunium, & calamitas. Sæpissimè etiam ad auertendum, quod timetur imminens naufragium, & leuandam suo onere nauim iactantur merces in mare, factò verò naufragio, maxime si portus, aut littus non longius distet, propelluntur ad litus, & eiiciuntur, aut extrahuntur, quæ submersa fuerant, de quibus omnibus plurimæ excitari solent controuersiæ, quas definiemus hoc loco, & simul *D. de l. Rhodia de iactu,*

atque *Cod. de naufragiis*, explicabimus.

Certum verò in primis esse debet, illi ferendum esse naufragium, cuius culpa contigerit, siue is nauata, siue mercator existat, qui enim non est causa culpabilis damni illari, illud reparare non debet; qui verò culpa sua damnum fecit, illud resarcire tenetur. Ea porò culpa grauis, & Theologica esse debet, ut diximus *opere de Vsuris. lib. 1. c. 3. art. 3.* & fufius iterum confirmabimus *lib. 4. in Appendice de restitutione*, & hoc loco supponimus.

Tota igitur difficultas modò est, ut videamus, quis, & quandonam aliquis sua culpa det causam naufragio.

Primò igitur culpæ naucleri tribuitur, si vetita, aut minus idonea tempestate nauigari, eiusque præfracta temeritate, vel naufragium, vel mercium iactus acciderit, idcirco designata erant tempora, quibus maria claudi, vel aperiri dicebantur, & apud Romanos quidem à Kalendis Aprilis ad Kalendas Octobris nauigabatur, hyeme verò, quia maxime procellosum est mare, claudebatur. Vide *Vege. lib. 4. cap. 39.* Verum eadem ubique tempestate s commoda, aut incommoda non sunt nauigationi, neque singula maria simul aperiri, aut claudi solent, immò neque possunt, & quo tempore vnum clauditur, alterum aperitur, ut ex Lusitanorum, aliorumve in Orientem, Occidentemve longioribus nauigationibus constat, ipsorumque historici passim obseruant. Qui igitur nauata nauigabit clauso mari, causam sua culpa dedisse naufragio, aut mercium iactui iure merito præsumitur. Quare *Paul. l. vtrique. 16. D. de rei vindicatione*, negat culpam intelligi (nempe nauatæ) si nauem petitam tempore nauigationis trans mare misit. E contrario verò *Caius in l. qui petitorio. 36. §. culpa. D. eod.* reum culpæ esse ait eum, qui nauem à se petitam aduerso tempore nauigatum misit, si ea naufragio perempta est. Si quo igitur non debuit tempore, ut loquitur *Vlpian. l. Item quaritur. 13. §. 1. D. locati*, nauiget nauicularius, in culpa omnino est.

Secundò reus est nauata, qui intra certum tempus conuentum nauigare promisit, & non nisi post illud nauigat, tunc enim cum non stet pactæ conuentioni, suo periculo nauigat, siue, pecuniæ traiectionis periculum ad ipsum pertinebit. Idque traditur *l. qui Roma. 122. §. Callimachus. D. de verbor. obligation.* quem §. fufissimè expoluimus *opere de Vsuris. lib. 2. cap. 4. art. 3. n. 5.*

Tertio, nauata, qui neglecta commoda tempestate, & prosperiore aura in portu sine graui causa subsistit, vnde sit, ut vel merces iam in nauem immissa pereant, aut deteriores fiant, aut deinde ubi nauigat reflante vento, vel naufragium, vel iactum mercium patitur, in culpa est, & damnum resarcire tenetur, quod probat *Stracchæ tractat. de nauis. 3. part. n. 5. ex l. fin. C. de nauiculariis.* Iubet enim, ut si nauicularij prætextu hyemis immorentur in portibus cum onustis nauigijs, dum superior status inuitat, tam Iudices, quam municipes, & corporati, qui id fieri permiserint, confiscentur, nauicularij autem deportentur. Corporatos autem vocat suarios, boarios, pecuarios, & alios eiusmodi negotiatores. Denique rem totam mihi definire videtur *Vlpian. l. 2. §. si quis rament. D. si quis cautionibus. Si quis ramentum cum posset non incidere in tempestatem, vel in fluminis vim, si ante profectus esset, vel tempore opportuno nauigasset, ipse se arctauerit; nunquid exceptio ei minime proficit.* Nimirum exceptio sistendi se Iudici, de qua eo loco disputat Iurisc.

Iurisconsultus. Respondetque huic quaestioni. Quod quidem causa cognita, erit statuendum, nam neque sic arctandus sit, ut possit ei dici, cur non multo ante profectus est, quam dies promissionis veniret, neque iterum permittendum ei, si quid sit quod ei imputetur, causari tempestatem, vel vim fluminis. Hæc Iurisconsulti regula circa excusationem sistendi se iudicio, uti quis promiserit, qui deinde excipit aut tempestatem, aut vim fluminis, idonea mihi videtur in hac controversia. Neque enim ita arctandus est nauicularius, ut ipso momento assignati temporis soluat è portu, aut vbi primum aura commodior spirare inceperit: nam poterit aliquamdiu spectare, vtrum duratura sit ea prosperior aura, neque etiam permittendum est ita prohibito subsistere, & deinde si quid triste accidat in subortam tempestatem, quam superare non potuit, referre, atque ita se omni damno, vel pœna eximere. Debet igitur assignata die navigare nisi graui aliqua, & legitima causa impediatur, vt morbo, tempestate, similibus alio impedimento detentus, siue dolo & culpa moretur.

4. Quarto, quoties solita navigatione contèpta, & dimisso recto itinere littora deuia sectatur, si mercies idcirco perierint, quia vel à pyratis captæ sunt, vel coorta procella in mare iactatæ sunt, de illis tenebitur nauta, quia sua culpa causam dedit huic damno. Ita pluribus adductis Boer. *decisio. 178.* & ex illo, aliique Straccha tractat. *de nau. 3. part. num. 6.* probant ex *l. qui fiscales. 5. C. de nauicular.* vbi capite plectitur nauicularius, qui species fiscales deportandas suscipiens, recta navigatione contèpta littora deuia sectatur. Verum non imponitur ea pœna, nisi quia species illas auerterat, atque vt auertere posset, rectam navigationem tenere noluerat, fueratque littora deuia sectatus, vt facilius onus auertere posset. Oneris igitur suscepti, & publici auersio, & non exerratio à communi via capite punitur ea constitutione, in qua nulla fit mentio aut tempestatis, aut amissionis mercium. Melius itaque probatur ex *l. cum proponas 3. Cod. de nauico fauor.* vbi damnatur debitor ad casus, qui eius culpa acciderant, fuerantque causa, quominus creditor suam traiectionem pecuniam, eiusque scenus minimè recepisset; ipse enim solius maris periculum susceperat, neque ob illud perierat illi sua pecunia, & amissa fuerant mercies, sed quia nequidem nauigij tempus seruatum fuerat, & quia illicitis mercibus nauem onerarat, quas fiscus occupauerat. Cum igitur *amissarum mercium detrimentum non ex maris discrimine, sed ex præcepti auaritia, & inciuili debitoris audacia accidisse constaret,* non fuit creditori ascribendum, sed debitori, qui eius causa fuerat. In casu verò nostro idem contingit; nauæ enim audacia, vel auaritia, vel imperitia, deuia sectantis, dimisso recto itinere, & cursu fuit causa amissarum mercium, quas idcirco præstare tenetur. Requiro verò culpam in ea exerratione à communi navigatione. Nam si grauis, & iusta causa illam persuasit, vel coegit, ad nihil eo ex capite tenebitur, quidquid exinde fuerit confectum: v. g. necessarior nauis quassata, aut vitium faciens in vicino portu, quamuis extra viam posito reficienda fuit, aut quærenda annona, quæ aut defecerat, aut corrupta fuerat; vel imminente tempestate, aut vigenibus piratis ed confugiendum fuit, vel vis ventorum ed inuitos inuexit; in omnibus istis casibus exerrationem licitam esse, neque culpæ nauicularij tribui iure posse contendit cum pluribus adductis Doctoribus sa-

pienter Straccha, additque *num. 8.* quoties nauicularius ad vitandam iniuriam, & damnum sibi iniuste inferendum vitæ communem cursum, aliumque per deuia tenet, non esse reum si quod infortunium exinde præter mentem suam consequatur, quod maximè verum erit, si omnem aliam prudentiam in tenendo illo cursu adhibeat, qui aliunde ita procellosus, aut periculo expositus, aut insolens non est, quin & ab aliquibus iniri, & sine periculo percurrì à nonnullis soleat. Affert Straccha exemplum eius, qui vt vitaret iniustum vectigal, quod ab ipso exigendum erat, commune litus præteruectus est, aut dimisit, aliamque instituit viam. Princeps v. g. vnũ grossũ in singulas sarcinulas indixit, & publicanus duosexigit, qua in re & iuri, & nautis facit iniuriam, quam nauta, nequit aliter coercere, aut à se amoliri, quam inimicum illum portum fugiendo. Sapienter igitur aliam instituit viam, in qua si quod infortunium accidat, non poterit mercator aduersus nautam agere, quod à communi, & recta via deflexerit; id enim ex iusta, & rationabili causa fecit, atque hanc esse Bartoli mentem monet Straccha, indèque sæpius excusari nautas. Idem dicendum erit, si diutius in portu subsistat ad tractandum de vectigali cum publicanis, illudque, si possit, minuendum. Nam si insolitum, & minimè debitum portorium exigant, atque ad eam repellendam iniuriam subsistere cogatur, & deinde vbi tandem soluit, mutata aura, & tempestate naufragium patiat, illius reus non erit: secus verò si substitit duntaxat, vt sua importunitate, aut precibus vectigal solutum, & debitum minuendum curaret; si enim illa mora causa fuit sequuti naufragij, non excusabitur, quia non potuit ad aliquod lucellum duntaxat, & non ad iniustum damnum vitandum aliis quibus obligatur operam præstare, tam ingens damnum creare.

Quintò reus peragitur nauta, qui mercies ex nauis, quæ ad illas portandas conduxerat, in aliã deteriore transulit, cum sciret te id nolle, & nulla necessitate cogere, periereque mercies vnã cum nauis, ex locato conducto aduersus illum ages, *l. vltima. §. si ea. D. ad l. Rhod. de iactu.* quod tamen ita intelligendum esse monet eo §. Paul. vt deterior illa nauis, in quam translatae sunt mercies, perierit. Nam si vtraque perit sine dolo, & culpa nautarum, ad nihil prior nauta tenebitur; æquè enim periturae erant mercies tuæ, etiamsi in deteriore nauem coniectæ non fuissent: nullum igitur tibi damnum nauta, tuas mercies in aliam nauem transferendo intulit, quandoquidem in priori nauis erant periturae, *l. si aliam 7. §. est & alia. D. quod vi auis clam.*

Idem omninò dicendum esse, eodemque iure vitandum monet ibidem Paul. cum nauta publicè retentus navigare cum tuis mercibus prohibitus fuit, ideoque vel tuas mercies non deportauit, vel cù ipse nõ esset nauigaturus propter prohibitionem illi à publica auctoritate, & Magistratu factã, tuas mercies in aliam nauem licet deteriore, aliquantò transulit; vt illa deucherentur, quæ tamen deinde perit, eo enim casu neque dolus, neque culpa nauis fuit, illa enim præsumi nequit in eo, qui iussu Magistratus quidpiam facit, aut ab aliqua re facienda abstinet, quandoquidem parère necesse est, *l. non videntur. 167. §. 1. l. is damnum dat. 169. in princ. D. de regul. iur.* quinimò nequit dolo careere, qui imperio Magistratus non paruit, *l. non paruit. 199. D. eod.* Non fuit quoque vel dolus, vel culpa in ea translatione mercium in aliam nauem, qui

quia licet deterior esset priore, eiusmodi tamen erat, vt commodè nauigatura, & merces deportatura à peritis crederetur, & ipse neque meliorem neque commodiorem reperire tunc posset, alioquin te inuito id facere non potuisset, nisi eadem auctoritate, qua nauigare prohibitus fuit, tuas quoque merces in illam ipsam nauem conicere iussus esset. Quæ omnia complexus erat, opinor Labeo, quem impugnat Paul. illa vna voce *nulla necessitate coactus nauta in nauem deteriore transulit.* Nam necessitatis nomine comprehendit omne iustum impedimentum, quod habuit nauigandi, & tuas merces deportandi, qualis fuit publica prohibitio, aut retentio, tunc enim, vt ibidem addit Paul. etiamsi ita conuenisses cum nauta, vt nisi intra constitutum tempus tuas merces ed loci exposuisset, quò deportandas conduceret, certam pœnam præstaret, illeque cum prohibitum se videret nauigare, rogasset, vt ei pœnam conuentam remitteret, ipse enim, vbi Reipublicæ satisfecisset, tuas merces in aliam nauem deportandas coniecit tuo periculo non suo, cum id necessitate coactus fecerit, & tibi ipsi imputare debes, qui pœnam conuentam remittere nolueris, quamuis scires illum tunc nauigare non posse, vt pote publica retentum auctoritate. Quare neque dolus, neque culpa illi tribui iure potest; vtrumque enim iniecta illi necessitate emendat. Ita Anton. Faber, quamuis Cuiac. *lib. 4. obseruat. cap. 2.* quidpiam aliud innuat.

Addit Paulus idem obseruandum esse in eodem genere conditionis; sic enim emendat Faber vulgatam lectionem *cogitationem, vel cognitionis,* nullo sensu; quando probatur nauem morbo impeditum esse nauigare. Nam licet conductio facta fuerit cum eadem conditione pœnæ præstandæ, nisi merces ad diem deportatæ, & expolitæ essent, cumque pœnam remittere nolueris, aut expectare vt conualesceret, & nauigaret, non tenebitur ex locato, quamuis tuas merces vel non deuexeris, vel alteri deportandas dederis, neque pœnam rei impossibilis præstare tenebitur, quia impossibilitas excusat tum à pœna, tum à culpa. Neque enim deberi potest pœna, quoties id, quo non facta, pœna promissa est, fieri nullo modo potest, *l. si homo mortuus 69. D. de verb. obligat.* Impossibile autem est, vt nauiget, qui valetudine impeditur ne nauigare possit. Denique cum nauis sine dolo, & culpa nauis vitium facit, poterit aliam sibi nauem, & nauem substituire, eum sine nauis refectione nauigare ipse nequeat, & eius refectione ipsum detineat, quominus tuas merces die dicta possit exponere ed loci, ad quem deportandas sub pœna conuentæ conduxisti. Eaque est vltima clausula, & Pauli mens in eo §.

6. Sextò reus erit nauta, qui minus idoneos ministris nauis regendæ, & navigationi adhibuerit, quare si eorum imperitia nauis perierit, aut merces, aduersus illum agere poterunt vectores; quam culpam disertè agnoscit Paul. *in l. vltimè. 16. D. de rei vindicat.* Et sanè teneri dominum de culpa serui, quem in idoneum præposuit, constat ex *l. si seruus 27. §. si fornacarius. D. ad l. Aquilianam.* Si enim seruus fornacarius, non fornicarius (vt malè olim legebatur) custodiae fornacis præpositus obdormuit, indeque villa exusta fuit, datur actio non modò in illum, sed etiam in dominum, si in eligendis ministris negligens fuerit. Vide & §. *Proculus, ibid.* Exemplum dabit Festus. *verb. Salinum,* de figulino in Esquilina regione, qui proximè fornacem incensam, & vasa coquentem, post largam

potationem somno cum suis conuiuis oppressus, cum quidam præteriens petulanter ex mensa salinum acceptum coniecisset in fornacem, excitato incendio, figulus cum suis concrematas est. Vnde figulis religio habetur salinum in mensa cum sale ponere. Hoc casu in culpa erat hic figulus, & qui eum custodiae habuerit, si eius intemperantiam & negligentiam perfectam habuit, aut in ea perspicua negligentia negligens fuit. Vlpian. *l. quod finolit 3. 1. §. si mancipium. D. de adilitio edictis,* scribit quoties mancipium quod redhiberi debet, culpa emptoris, aut eius familiæ, vel procuratoris mortuum est, pro viuo habendum esse, & præstanda ea omnia, quæ præstarentur si viveret. Et *in l. videamus 1. 1. initio. D. locati.* in vniuersum pronuntiat, Dominum præstare culpam seruorum quos induxit, si in illis inducendis culpam admisit, allegatque in eam rem Pomponium. Et *l. Item querit. 13. §. si magister nauis. D. eod. Si magister nauis sine gubernatore in flumen nauem immiserit, & tempestate orta temperare non potuerit, & nauem perdidit, vectores habebunt aduersus eum ex locato actionem.* Denique Paul. *l. nam & seruus 27. §. fin. D. de negotijs gestis. Mandatis tuo negotia mea Lucius Titus gessit, quod is non rectè gessit, tu mihi actione negotiorum gestorum teneris, non in hoc tantum, vt actiones tuas præstes, sed etiam quod imprudenter eum elegeris, vt quidquid detrimenti negligentia eius fecit, tu mihi præstes.* Ratio est, quia alienæ negligentia pœnam nemo pati debeat, nec si socius sit, *l. cum duobus, aliis l. si fratres. 52. §. vltimo. l. si igitur. 55. & sequent. D. pro socio.* tenetur tamen ob suam imprudentiam, quòd elegerit seruum, aliumve, qui male, & negligenter egerit, vt in exemplo allato. Idem dicendum est, si non adhibuerit omnes ministris, qui navigationi necessarii erant, indèque factum, vt nauis periret, qui est casus nuper allatæ legis, *Item queritur. §. si magister. D. locati.* Si verò nauta ministrorum, quos adhibuit, imperitiam, & negligentiam præstare debet, potiori iure suam propriam luere debebit, si ipse sua imperitia in vada, & syrtes impegerit; neque enim artem ad ed periculosam exercere debet cum ingenti aliorum damno, si etiam ipse imperitus sit: quod pluribus ostendit Straccha, sed in re ad ed perspicua non videtur immorandum. Monuerim duntaxat id intelligendum esse de eo, qui volens, & sciens gubernandam nauem suscipit, si enim inuitus & suam imperitiam excusans cogere, quia non occurrit illo melior, & vectores omninò nauigare volunt, & nisi opem suam præstet, minantur aliquid graue, sibi ipsis tribuere debebunt vectores, qui sibi imperitum nauarchum etiam renitentem elegerunt. Ad hæc vitanda incommoda edixit Carol. IX. Constitutione sua an. 1561. *art. 86.* vt magistrj nauis peritia exploraretur coram duobus antiquioribus nauarchis, duobus decurionibus, siue scabinis, & aliis, quos Almyralius elegerit.

Septimò, si nauim plus æquo onerati, indèque 7 vel naufragium contigerit, vel oneris leuandi causa iactus mercium, quo periere, vel deteriores ob compressionem factæ sunt; culpa non caret; debuit enim præuidere, quid damni ex prægravata nauis posset accidere, quod tamen quaestus auditate improba non fecit. Ita passim omnes in *l. unica. C. ne quid oneri publ.* Eadem enim ratio valet in nauibus, quæ priuatorum res portant, si ex immòdico onere pereant, atque in nauibus publicis, quæ ex eadem causa periclitantur, & pereunt, cum nauta æquè priuato, cui suam nauim, & operas locauit,

cavit ad transfuehdas suas merces, obligetur, atque Reipublicæ, cuius annonam defert; quare cum in vtroque illo casu reperitur eadem obligatio, idem damnus, & eadem culpa, eadem quoque erit ratio.

8 Octauo, culpa quoque nauæ manifesta erit, si per loca manifestè periculosa, & non tuta, abque graui necessitate navigare temerariò, & imprudenter voluerit: v. gr. per maria piratis infesta, aut naufragiis infamia, vel syrtibus, aliisque navigationum impedimentis fugienda. Ita cum Bald. aliisque adductis Straccha 3. part. de nautis. n. 15. Nam leg. qui petitorio 36. D. de rei vindicat. *Culpa reus est possessor, qui per insidiosa loca seruum misit.* Erit ergo prudentis nauæ inquirere, an reuera iter illud infestent piratæ, an periculum declinare queat aliqua ratione, quænam sint eorum vires, in quibus locis lateant, & insidias tendant. Vbi enim omnia illa explorarit, si prudenter iudicet, vel abesse periculù, vel illud superari posse, culpam omnem, si quid deinde acciderit, à se amolietur. Idem dicendum erit de eo, qui, cum littus legere possit, committit se alto mari, & tutiori via relicta minus tutam eligit.

Non erit tamen culpa nauæ tribuendum, si noctu lumine piscatorum deceptus, dum in portum inuhere nauim existimat, incidit in vada, aut scopulos, & naufragium facit, quia difficillimum erat conuicere, lumen illud non portum, sed piscationem demonstrare; ideòque l. ne piscatores 10. de incendio; Præsides prouincie religiosa constantia efficiere debent, ne piscatores nocte lumine offenso fallant navigantes, quasi in portum aliquem delaturi, eòque modo in periculum naues, & qui in eis sunt, deducant. Qua arte sibi aliquando piscatores exercendam prædam parabant. Quod dicebam de vitandis locis, quæ piratis famola sunt; dedit locum controuersie nobilissimæ, An naua, qui cum aduertisset piraticam nauim in vada incidisse, opem in extrema calamitate in clamantibus tulisset, & missa cui hominibus scapha tandem è periculo eripuisset; verùm pirata specie gratitudinis, & continuandi homines retinuit, atque scapham, cum nauem sui liberatoris hominibus vacuum, & scapha destitutam aggressus illam cepit, & diripuit, imprudentem nauam teneri mercatoribus, quorum merces direpta fuerant ad damnus illud faciendum; damnauit pluribus adductis Straccha n. 29. ob suam inciuilem audaciam.

9 Nono, naua, qui illicitas merces in nauim immissit, unde factum ut cæteræ publicatæ sint, tenentur mercatoribus, quibus publicatæ sunt merces sua sine dubio culpa. Nam l. cum proponas 3. C. de nautico fœnor. amissarum mercium detrimentum, quod non ex marino discrimine, se ex præcipiti auaritia, & inciuili audacia debitoris, qui idem naua erat, quique illicitas merces intulerat, propter quas fiscus nauim occupauit, creditori ferendum non est. An verò merces licitæ possint publicari vnà cum illicitis, disputabimus alibi. Interim adi Mornac. in l. cum proponas, citatam: si tamen re ipsa confiscentur illæ merces propter temerariam nauæ cupiditatem, qui illicitas deuexit, damnus eiusmodi mercium, quod culpabiliter causauit, præstare ipsum oportebit. Huc pertinere vult Straccha 3. p. citata. n. 23. vñm illicitorum insignium, quibus aliquando nauæ muniant suas naues dum nauigant in mari sibi prohibitio, aut ad hostiles portus appellunt, deprehensi enim, & nauis, & mercibus multantur; cum igitur inciuili audacia

cia nauæ damnus mercium causet, de illo tenetur.

Decimo, si culpa nauæ nauis capta fuit, & merces direpta, tenetur naua de illis, mercatoribus, id verò tripliciter solet contingere. Primum quidem propter inimicitias, quas aliqui gerunt cum naua, à quo fuerit alias offensus, siue quia ille quodam piraticam exercuit, siue quapiam alia ratione ipsos violauit. Itaque cum eum minus armatum viderunt, & se potentiores esse viribus, eum aggressi vnà cum nauis ceperunt. Secundò quia illum in portu detinuerunt, multaruntque sua nauis, & onere, quòd prohibita ipsi littora legeret. Tertio à piratis captus denique est sua culpa, quia cum se inferiorem viribus videret, eos, uti poterat, non vitauit; si enim vitare non potuit, illique maiori vi expugnarunt, ad nihil tenetur, & maxime si ante initiam pugnam, aut deditionem, consuluit vectores, quid eo casu, & periculo faciendam esset.

Vndecimò queritur etiam, an si aqua pluuiarum merces corruptæ, aut à muribus arrolæ fuerint, quidpiam præstare teneatur naua; quæ omnia, alaque similia definienda erunt pro ratione culpæ à naua, aut ministris, quos adhibuit, admissæ; & vtrum fecerint quod in eiusmodi casibus fieri solitum est, & ipsi facere debent.

Duodecimò denique culpa nauæ contingere potest ex eo, quòd nauim non instruxerit armamentis necessariis, aut minus bonis: armamenta autem sunt, ut diximus alias, velum, gubernaculum, antenna, malus, rudentes, anchoræ, arma, & cætera eiusmodi, quorum aliqua si vel desint, vel non idonea, sed iam corrupta, & vitata adhibeantur, indèque accidat naufragium, culpa nauarchi tribuetur, debuit enim nauim instructam, & sufficienter armatam locare, neque sanè aliam conduxere mercatores, & vectores. Quinimò lex Rhodia II. in tom. 2. Iuris Greco-Romani, iubet mercatoribus, ut ab aliis diligenter inquirent, an nauigium cui suas merces imponere volunt, optimum sit, ipsique videant, an omnibus suis armamentis sit instructum, alioquin seiplos perdunt.

Ex hac vniuersali doctrina culpa præstandæ à nauis, & dandi aduersus eos actionem damni iniuriæ, quod creantur, explicabis elegans Proculi, & Labeonis responsum, quod refert, & probat Vlpianus in l. quem admodum. 29. §. si nauis. D. ad leg. Aquiliam. Si nauis tua impacta in meam scapham damnus mihi dedit, quæsum est, quæ actio mihi competeret; & ait Proculus: Si in potestate nauarum fuit, ne id accideret, & culpa eorum factum sit, lege Aquilia cum nauis agendum, quia parui refert, nauim immittendo, aut seruaculum ad nauem ducendo, aut tua manu damnus dederis, quia omnibus hiis modis, per te damnus afficior. Sed si fune rupto, aut cum à nullo regeretur nauis, incurrisset, cum domino agendum non esse. Item Labeo scribit, si cum vi ventorum nauis impulsæ esset in funes anchorarum alterius, & naua funes præcidissent, si nullo alio modo, nisi præcisus funibus explicare se potuit, nullam actionem dandam. Itemque Labeo, & Proculus, & circa retia piscatorum, in qua nauis piscatorum incidit, astimarunt. Planè si culpa nauarum id factum esset, lege Aquilia agendum. Sed ubi damni iniuria agitur ob retia, non piscium, qui idè capti non sunt fieri estimationem, cum incertum fuerit, an caperentur, &c. Si nauem alteram contra se venientem obruisset, aut in gubernatorem, aut in ducatorem, aut omnem competere damni iniuria Alfennus ait. Sed si tanta vis nauis facta

facta sit, qua temperari non possit; nullam in domino dandam actionem: si autem culpa nauarum id factum sit, puto Aquilia sufficere. Placuit ista referre, ut ex illis singularibus casibus, quos afferunt veteres illi Iuriconsulti, cæteros nos ipsi definiamus ex illa vniuersali regula, ad quam suam, ut vides, decisionem exigunt. Nimirum an culpa nauarum damnus acciderit, an casu inculpabili, aut maiori vi, quam ipsi impedire non potuerunt, & cuius proinde accusari nullo iure possunt: qua distinctione vides, perpetuo vi prudentes istos Iuris in quætionibus, quas hoc loco proponunt, definiendis. Quod priuquam ostendam, aliquid circa voces obseruandum est, non enim satis constat, quid sit seruaculum ad nauem ducere; quare aliqui legunt Ferriculum, quod Greci κέρυλον, alij Serraculum, aut Gubernaculum. Nam glossæ veteres, teste Cuiacio. lib. 14. obs. 13. sic habent: κέρυλον, gubernaculum, clauum, ferriculum. Anton. Augustin. in notis ad Festum. verb. foraculum, legi vult apud Vlpian. Sarraculum, vel Sarraculum, quæ vox veteribus incognita non fuit. Plautus in Persa. Librorum enim ecce illum plenum sarracum habeo. Quem locum attulerat Festus. Quintilianus, lib. 8. c. 3. refert Ciceronem scripsisse in Pisonem. Cum tibi tota cognatio in sarraco aduehatur. Vitruui. lib. 10. cap. 1. Portationes eorum non essent nisi plaustrorum, aut sarracorum per terram nauicularum, per aquam inuenta essent machinationes. Iuuenal. satyr. 3.

— Longa coruscet.

Sarraco veniente abies, atque altera pinum
Plaustra vehunt.

Et satyr. 5.

Frigida circum agunt pigri sarraca Boota.

Verùm cum sarracum, teste Festo, sit id, quo portantur ornamenta Scænicorum, & sarracum plaustrum quoddam genus ex Plauto, Quintiliano, Cicerone, Vitruuio, & Iuuenale modò allatis; non video quid illud faciat ad immisionem vnius nauis in alterius scapham, quæ ea impulsione vel perit, vel aliud damnus accipit; de quo casu disputat eo loco Vlpian. Neque melius alij reponunt Ferriculum, sed quid illud ad nauem? Alij Reuerculum, & explicant ferrum in leonis speciem desinens, quo impelleretur, aut siteretur nauis; alij denique Remunculum. Omnium optimè videtur sentire Turneb. lib. 27. Aduersus cap. 31. retinendum esse Seruaculum, quod interpretatur scapham, quæ seruaculum dicitur, ea forma qua receptaculum, quia interdum vectores, & naua læuente procella, relicta nauis, scaphæ se seruandos committunt, ut habes apud Lucam capit. 27. Actus. aut quia in scapha seruantur aliquando pisces, eamque scaphæ partem Greci χέτυλον, Nicandri Interpretes reddunt Vuarium. Scapha itaque seruaculum dici potuit à rebus quibusdam in ea seruari solitis; eritque perspicuus Iuriconsulti sensus, agit enim de damnus allato scaphæ ab occursu nauis, quod bene intelligitur fieri vel immittendo nauim in scapham, vel seruaculum, hoc est, ipsam scapham ad nauem ducendo, & attrahendo; quidni enim in scaphæ ad nauem adductione, & applicatione, atque vtriusque occursu, & collisione, possit scapha damnus pati, præsertim si validiori vento nauis ad scapham, aut scapha ad nauim impellatur, & prudens gubernator vel nauim, vel scapham non regat, & validiorem impetum non moderetur, nam dubio procul collidentur inter se, maiori scaphæ, quam nauis, quæ & grauior, & R. P. Gibal. De Negoriat.

firmiter est, damnus. Quoties igitur ex immisione nauis in scapham, aut retia piscatorum, aut quidpiam aliud damnus fiet, expendendum erit, an culpa nauarum id contigerit, an lecus. Nam in primo casu aduersus nauas agi poterit lege Aquilia, in posteriori agendum non erit; quod in casibus singularibus ostendit. Nam primò si nauim immittis in scapham, aut scapham ad nauem ducis, in eoque occursu collidentur, & scapha damnus accipiat, culpa tua est, qui damnus ex ea immisione nauis, aut deductione scaphæ non præuideris, aut immisionem nauis, vel scaphæ deductionem non prudenter rexeris. Itaque lege Aquilia tenèris. Quod si nauis à nullo regeretur, & vi ventorum, aut aquarum impetu, rupto fune, in scapham incurrit, aduersum te non dabitur actio, quia nulla tua culpa fuit. Supponit autem Iuriconsultus funem fuisse validum, quo retineri poterat nauis, nisi vis aliqua, aut casus inopinatus illum rupisset. Neque alium sensum habere potest communis, & recepta lectio, quam tamen emendandam esse sapienter conicit Anton. Faber. libro quinto coniectur. capit. 17. tollendamque esse negationem eo modo. Sed si fune rupto, aut cum à nullo regeretur, nauis incurrisset, cum domino agendum esse. Estque aperta huius emendationis ratio, eo enim casu cum nauis, quorum culpa nulla fuit, agi quidem non potest. At verò cum domino, siue nauarcho agendum omnino erit, eius enim culpa fuit, quod nauis ruptis funibus, aut cum à nullo regeretur, incurrisset, & damnus dederit; debuit enim prospicere, ut & nauis ab aliquo regeretur, & validis funibus esset instructa, sicut & cæteris armamentis necessariis; quare à domino nauis damnus factum videtur, ipsius siquidem culpa contigit. Neque enim satis probabiliter dici potest cum communi sententia, casu fortuito fieri, ut fune rupto, aut cum à nullo regeretur nauis, incurrat, & damnus faciat, sed potius manifesta culpa nauarchi; qui non prospexit ut potuit, & debuit, futurum esse, ut nauis debilibus funibus alligata, aut cum à nullo regeretur, incurreret in aliam, & damnus faceret. Eamque fuisse Vlpiani mentem euidenter ipse contextus declarat, distinguit enim in proposita quæstione, de damnus dato, an nauarum culpa damnus acciderit, an non. In priori casu dicit, cum nauis agendum esse, in posteriori autem non debuit dicere vniuersaliter, actionem nullam superesse, sed nullam esse aduersus nauas, sed cum domino agendum esse, alioqui scribere debuerat, Sed & si fune rupto, non autem, uti scripsit aduersariuè, Sed si fune rupto. Vide & Cuiacium obseruat. libro 29. capit. 9. Duos alios casus affert Vlpianus, qui sine culpa nauarum, aut ex ea accidere possunt. Si enim nauis ventorum vi impulsæ sit in funes anchorarum, quos nauæ præciderint, cum nulla alia ratione explicare se possent, non tenentur actione damni, quod ex præcisus eiusmodi anchorarum funibus, anchoræ illæ submersæ sint, & naues, quas retinebant, aliò delatæ. Verùm nulla fuit eorum culpa qui non potuerunt se aliter explicare, neque tenebantur ipsi perire, ut funes tuos, aut anchoras, vel nauim seruarent. Quod idem dicendum erit, si nauis in retia piscatorum incurrit, quæ etiam nauæ, ut se expedirent, diffringere coacti sunt. Si autem alia ratione quam in præcisus funibus, aut retibus se explicare potuerint nauæ, aduersum illos dabitur actio. Denique quoties

ta est, poenis adficiēdos. Eos autē, qui quid ex miferima naufragorū fortuna rapuissent, lucrative fuissent dolo malo, in inquantū Edictō Prætoris actio daretur, tantum & filco dare debere. Quæ duo Senatusconsulta refert Vlpian. in l. 2. sub fin. D. de incend. ruina & naufr. Quod verò dicitur in posteriori Senatusconsulto de Edictō Prætoris, eiusmodi illud erat: *In eum qui ex incendio, ruina, naufragio, rade, naue expugnata quid rapuisse, recepisse dolo malo, damniue quid in his rebus dedisse dicitur, in quadruplum in anno, quo primum de ea re experiendi potestas fuerit, post annum in simplum iudicium dabo. Item in seruum, & in familiam iudicium dabo.* Quod æquissimum Edictum adducit, & explicat Vlpian. in citato titulo. Atque in primis incidere in hoc Edictum, qui quid rapuerit eo tempore, & loco, quo naufragium fit, vel factum est: qui verò rem iacentem in littore, postquam naufragium factum est, abstulit, videtur potius fur, sicut qui quod de vehiculo excidit, tulit. Idem asserit Caus l. si quis. D. eod. Secundò reus Edicti est, qui è naui expugnata, hoc est, nauem expugnando, & aggrediendo, veluti in prælio quidpiam rapit, allegatque Labeonem, qui ait non minùs in mari, quam in terra, nos aliquando inquietari. Tertio tenetur Edictò, non modò qui rapuit, sed etiam qui recepit, quia non minus damnum asserunt, minusque sæpè peccant receptatores, quàm aggressores. Quarto debet ille dolo malo recepisse, potuit enim ex optimo fine recepisse, quia vel ignarus, quid si vt custodiret, quid si vt comperto domino restitueret, recepit. Quintò, qui vel rapuit, vel abstulit, vel amonit, recepit, & damnum dedit: Rapi quidpiam sine vi nequit, potest autem amoveri. Sextò, damnum quoque datum esse debuit dolo malo, nam si dolus malus abfuerit, cessabit Edictum in iis omnibus casibus, vt si defendendarum mearum ædium causà, orto incendio, vicini ædificium diruerim, quo exemplo vitur Labeo, quia alteri non inferit iniuriam, qui se meliorem suam conditionem facere, vel in præiudicium alterius, dum tamen id non fiat animo nocendi, aut lædendi, sed sui defendendi, proprii periculi necessitate coactus, quod aliter amoliri nequit nisi cum aliquo alterius damno, quod vtrum reparare teneatur, æqui Iudicis fuerit arbitrari. Atque hanc in rem vide l. 2. D. de Infamia. l. 19. §. 30 de negot. l. 29. §. 1. & 3. D. ad l. Aquilam. l. 2. in fin. D. de action. empt. l. 42. D. de acquir. hered. l. 77. §. 31. D. de legat. 1. l. 30. D. de bonis libert. l. 5. §. 2. de doli exception. l. 26. D. de damno. Sextò poena inflicta à Prætorē est quadruplum, si intra primum annum Iudices fuerint interpellati: Deinceps verò damnandi tantum erant in simplum. Fuit tamen aliquando poena mortis his prædonibus inflicta, quæ poena durior visa fuit Leoni, qui idcirco eam sustulit; voluitque duntaxat pro re detenta quadruplum dependi Constitutione sua 64. Ratio verò propter quam coercitæ sunt legibus eiusmodi bonorum naufragorum prædæ, non modò à calamitate naufragij, quam exacerbare inhumanissimum est, sed etiam ab iniustitia illius facinoris peri debet; neque enim naufragio amittunt rerum demeritarum dominium antiqui domini, & quæ per naufragium amissa sunt, non sunt derelicta, siue sunt in deperdito, non in derelicto, vt loquitur Iuolenus in l. interdum 21. §. 1. D. de adquir. possession. cum in iis amittendis nullum do-

mini factum interuenerit, quod vtique necessarium est, vt res pro derelicto habita dici possit, pen. instit. de rerum diuisione. l. si id quod. §. 1. D. pro derelict. nec enim dominium nuda voluntate amitti vnquam potest, l. si quis vi. 17. §. differentia. D. de acquir. possess. Eadem bonorum subreptorum restitutio imperatur à Frederico II. l. nauigia, quæ in C. de furtis inserta est, secus facientes bonorum omnium publicatione multantur. Quin immò veterē Vlpiani responso admonetur inuentor eiusmodi rerum, vt libellum proponat inuenisse, & redditurum ei, qui desiderauerit, l. falsus. 43. §. qui alienum. D. de furtis; loquitur autem de iis, qui alienam rem acceperint, quæ videatur habita fuisse pro derelicto.

Atque ex antiquo iure, & moribus hæcenus disputauimus; nunc aliis vtitur moribus, ex Codice Alphonfi Regis I X. Hispaniæ leges volumus in mari ablata, aut deperditæ solis mercatoribus restitui, non iis qui voluptatis causà nauigant tempore belli, quam Constitutionem diutorem merito nominauit Chopin. lib. 1. de dominio Franc. tit. vlt. n. 6. In Sicilia, Anglia, & littoribus Italicis, naufragiorum compendium Regalibus adnumeratur, quod ait Lucas Penna, & Plateanus ad l. 1. Cod. de naufragiis, & Afflict. in Neapolitan. Constit. §. 9. lib. 1. Idem ius Britonum Duci referuatum est Andegauensi fædere, quo à Rege Ducatus inuestituram accepit an. 1231. quod ius fracturæ, siue lacerationis Bris dicitur in lib. Arrestorum Senatus Rhedonenfis in Britannia, quæ collegit Natalis du Failh, in eodem Senatu Consiliario; leguntur literæ patentes datæ 26. Octob. an. 1573. *Que pour Bris de nauire sera baillé seulement salaire, si ledit Bris n'auoit esté fait en pleine mer, ou la nauire abandonnée des mariniers.* Pro quassata nauis rebus inuentis deberi solum salarium, nisi quassatio contigisset in alto mari, & remotius à littore, aut nauis à nauis derelicta. Duces quoque breuicula dabant nauigaturis, qui illis carebant, nauis, & armamenta publicabantur, atque etiam factò naufragio merces: qui verò hanc veniam obtinuisset, nullum suis rebus à filco periculum metuebant, illique naufragium colligere licebat. Atque ex his breuiculis non exigui prouentus hodie colliguntur à filco, & cum aliis vectigalibus elocantur. Plura de hoc maritimo iure Britannia dabit Chopin. lib. 1. de legibus Andium, cap. 40. art. 10. Denique Regia constitutione lata an. 1517. & 1543. cauetur tunc omnium, quæ è pelago extrahuntur, ad Regem pertinere. Alterum ad matris Præfectum cum decima hostilis prædæ maritimæ. Tertium ad Classarios repertores, quod si prior dominus intra annum persequetur rerum suarum iacturam, eas recuperat sumptibus *τὸ ἐπιπέτα* nomine restituit. De euetico autē, siue mercede eorum, qui res eiusmodi repererint, restituerintve, sicut & nauarum, aliorumve plura capita extat in lege Rhodia, quæ citumfertur, quæ quia non sunt hodierni iuris, à nobis prætermittuntur. Tu si lubet, ad eas. Nofq; hodie hoc iure vtitur. Ludouici XII. & Henrici. III. constitutio duos tantum menses desinebat, intra quos domini persequantur, vel quod proiectum est, vt nauis leuetur, vel quod cum ipsa nauis perierit. Atque hunc vsum de diuisione rerum demeritarum in tres partes æquales, quarum vna Regi, vna Dynasti, in quorum sinibus extracta fuerint, altera Admirallo, tertia vrinatoribus cedat, si modò intra annum, & diē à naufragio repetitæ nõ fuerint, siã olim seruatum in Gallia monet Terrienus, veteris Normanicæ consuetudinipis interpret. lib. 5. c. 11. &

& quidem pars illa, quæ vrinatoribus datur in præmium laboris vtilissimi, & periculosissimi datur. Ita nominantur qua subter aquam natantes in illa spiritum aliquanto tempore continent, & in ea vrinantur, & emergunt, inquit Varro lib. 4. de ling. lat. in quem locum vide Scaligeri coniectanea. Eorum meminit Iocopus l. nauis onustæ 4. §. sed si nauis. D. ad l. Rhodiam. de iactu. Illos Statius lib. 1. sylu. 3. vocat merlos pelagi scrutatores. Et Manil. lib. 5.

Æquoris exportat prædas, & raptâ profundo Naufragia maris, auidi scrutantur arenas.

Ore, inquit Plini. lib. ... cap. ... spargunt oleum, quoniam mitiget naturam asperam, lucemque deportet. Quo verò periculo scrutentur profunda maris, in eaque se demergant, docet quod in Zenone Iauro refert Cedrenus de pectine pisce, vnionem, siue margaritam ingentis supra naturam magnitudinis, & insoliti, ac fulgurantis splendoris *μαργαρίτην ὑπερβύει, καὶ λαμπρότατον* in seipso habentem; quo splendore inuitatus canis marinus, illum perpetuò alleccebatur, quod τὸ Ζέρον piscator quidam intuitus, statuit omni arte pectinem deprædari *ἀποσπῆσαι*, sed cane pectinem in profunda abducente id non potuit, cumque rem totam Perlarum Regi retulisset, ille dedit qui in hac piscatione adiuuarent, cumque per aliquot dies ad mare obferuallent, vident pectinem sine cane affecta, vrinator profilit in mare, & pectinem cum vnione arripit, atque enatus vnionem manu exerta spectantibus portigit, sed antequam se in lembum reciperet, ab inséquente cane marino laceratus, voratusque est, fides sit penes Auctorem. Neque hæc fabula est ad vrinatorum, natantiumque periculum maximè in mari ostendendum; quando enim aliud non esset, sæpè lassati, aut victi fluminis vi pereunt, vt loquitur Vlpian. l. 7. §. sed & si quis. D. ad l. Aquil. Sanè peritissimi nauæ & natatores consentiunt ad quinque, aut sex miliaria in fluminibus natando confici posse; in mari autem placido etiam ad decem miliaria, quia aquæ marinæ sunt longe dulcibus corpulentiores, & magis inuecta sustinent, quod obseruant quoque Aristoteles *lib. 23. problem.* Plinius lib. 2. cap. 103. & Plutarch. *tract. de causis naturalib.* Sed tandem fatiscunt vicibus pereunt, præterquam quod, vt iam monui, occurrunt sæpius dentata monstra, à quibus lacerantur. Quamuis non distiteamur natandi vsum aliquando commodum esse maximè militibus, quod ostendit Veget. lib. 1. cap. 10. de re militar. vbi ait æstiuis mensibus omnes tyrones milites equaliter natandi vsum didicisse, ideòque à Romanis campum Martium fuisse delectum vicinum Tyberi. Excellerunt hac arte Galli, vn-de Ammian. Merell. lib. 25. de illis scribit. *Affueri natate Galli, primi omnium annè ingrediuntur.* Cæterum quæ è mari extrahuntur ad vrinatoribus, aut ad litus eiciuntur, Gallis dicuntur, *sparices, varesques, barbaries, bris, & choses du flo à terre.*

De excommunicatione lata aduersus eos, qui bona naufragantium Christianorum subripiunt, & retinent, diximus in nostro tractatu de censuris, in synopsis, *littera N.* vide quoque aduersus eos, qui bona naufragantium rapiunt, epistolam honorij Pontificis ad Hildebertum Cenomanensem, inter eius epist. 67. Cassiod. lib. 4. Ep. 7. & Dio. or. 7.

Restat iactus mercium leuandæ nauis, & vitando naufragio aliquando necessarius, de quo habebimus lib. 14. D. tit. 2. ad l. Rhodiam de iactu; quem titulum paucis explicandum suscipimus hoc loco. Quare semel allegasse sufficiat. Vniuersam

R. P. Gibal. De Negotiis.

verò hanc disputationem ad tria capita reuoco. Primum est iactus ipse mercium, quando, & quomodo proiciendæ sunt. Secundum contributio pro damno mercium, quarum iacturâ nauis leuata fuit, & periculum euasit, quomodo, & à quibus facienda sit. Tertium est multiplex actio, quæ inde oriri potest. Hoc porò tertium caput, exequar *art. sequenti.* Vbi de variis actionibus in navigatione, aut ex navigatione natis disputabo. Hoc verò loco duo priora capita paucis exequar.

Et quidem quod attinet ad iactum mercium, illum aliquando faciendum esse nemo vnus dubitat. Gubernator nauis, inquit Curtius. lib. 5. vbi naufragium timeret, iacturâ quidquid potest, redimit. Iubet verò lex Rhodia edita cap. 9. vt si tempestas postulare videatur iactum fieri, nauclerus ad vectores referat, & eorum sententias exquirat, neque si imprudenter dissentiant, & periculum vrgeat, debet abstinere à iactu. Itaque ferunt antiqui mores Gallici, sic enim legimus apud Garciam in libello nuper edito, quem inscripsit, Magnum itinerarium, siue Magnum viæ maritimæ Indicem, Codicem, vel Cōmentarium viarum. *Le grand Routier. Lors le maistre doit dire, Seigneurs, il conuient setter hors vne partie de cette marchandise pour sauuer la nef, & s'il n'ont agreable ledict iect, & contredisent, pourtant le Maistre ne doit point laisser qu'il se iette tant qu'il verra que le bien sera, iurans luy, & le tiers de ses compagnons sur les Saints Euangiles, que ce qu'il a fait est pour sauuer le corps de la nef, & les autres denrées, qui encores y sont.* Itaque quoad necessitatem iactus defertur iuramento naucleri, & nauarum. Porò ab iis quæ superflua, & minimi precij erant, iacturæ initium fiebat. Sallust. de Rep. ordin. L. Posthumus, & M. Fauonius mihi videntur quasi magna nauis supernacua onera esse, vbi salui peruenire visi sunt, si quid aduersi coortum est, de illis potissimum iactura fit, quia precij minimi sunt.

Iactus mercibus pro omnium salute, & leuata nauis, damnum quod pro omnibus factum, omnium contributione sarcindum est, & quod pro omnibus abiectum *πισος*, omnibus imputandum erit ex l. Rhodia. Quo etiam iure nos vtitur, vt post paulò referam ex Garcia. Quod idem contingit, quoties aliquid pro omnium salute, à paucis tamen faciendum est, maximè si communicato consilio id fiat, verbi gratia, vrbs obsidione liberanda est, auertendus pago exercitus, aut quid eiusmodi, ad quod ocuus agendum, sublatæque omni mora, pecuniæ summa aliqua numeratur à paucis, ad illam sanè reliqui omnes pro quorum salute numerata fuit pecunia illa contribuere pro virili sua parte singuli debent. Atque ita decidit subsidiorum Curia aduersus Connicanos, quorum alij, omnium consensu, aut maioris partis, pecunias prerogarunt Duci cohortis militum transeuntium, vt ne in vicum, vel in minus clausum oppidum diuerterent. Vide Louet. *list. R. numero 27.* idque fert perpetua æquitas. Cum igitur mercium iactus fiat ad omnium vectorum salutem, & mercium reliquarum conseruationem, damnum quod inde necessariò sequitur, commune quoque omnibus esse debet. Quod si vnus duntaxat salus ageretur, quia vel totam nauim conduxit, vel eius omnes merces sunt, prudenter quidem ille faceret, si vt exiret periculo, merces suas proiiceret, ipse tamen vnus damnū ferret, cum sui solius causà illud subiisset. Idque ita fieri à mercatoribus passim obseruat Æschil. Interpres, congesta enim ingen

ingenti diuitiarum mole turgentes, totius deinde oneris iactum faciunt fluctibus agitati, naufragium patientes.

Dices vectores, & mercium dominos voluisse merces proicere, & perdere, eoque veluti pretio periclitantem salutem redimere, & tanti habuisse mercibus illis carere, ut in l. 4. §. 4. D. de alien. indic. mutat. caus. Fecere quidem coacti, id tamen malere, vt in l. si patre cogente. 2. 2. D. de ritu nuptiar. Et sane coacta voluntas, voluntas tamen est, l. si mulier. 21. §. ult. D. quod metus causa. & l. si patre cogente, cit. Et sane metus, vt aliis docuimus, non tollit voluntarium, etsi minuat liberum, quod tamen non prorsus impedit. Sibi igitur vectores isti projectionem mercium impudent, quam bene voluerunt, quamuis non nisi ex suppositione periculi; nullam igitur reliquis faciunt iniuriam, l. in diem. 9. §. 1. D. de aqua, & aqua pluui. arc. & si quo damno afficiantur, illud iniuria non est, neque ab aliis illatum. Quare neque illud, neque maiorem vim ex viam prestare debent, l. si merces. §. vis maior. l. ex conducto 15. §. si vis tempestatis. D. locati, l. contractus. 23. in fin. l. quod quis. 203. D. de regul. iuris. Res merces iactas fuisse conseruanda omnium saluti, quare vel nauis demersa est, vnaque merces perire; vel ea projectione leuata nauis est, & seruata. Si primum, cessat difficultas, tunc enim omnium damnum commune est, & leuanda naui nihil profuit iactus. Si secundum dicas commune omnium bonum illa projectione curatum, & comparatum est, quod sane vnius, aut alterius damno duntaxat comparari non debuit, ideoque omnibus commune reddi debet, quod fiet contributione, quam non Rhodia modo, & Gallica lex, sed perpetua, constansque naturalis aequitas imperauit, fuitque etiam illa omnium vectorum, atque mercatorum mens, & conspiratio. Non enim id primò egerunt, vt magno suo damno merces suas proicerent & perderent, aut pro derelicto haberent, vt iterum ostendat inferius; sed vt communi omnium saluti hac ratione cum nulla alia in tanto discrimine suppeteret commodior, prospicerent; & vexatam fluctibus nauim leni iactura defenderent, vt loquitur l. 4. C. Theodos. hoc titulo. An Magister nauis, aliqui vectores permittere debuerunt, nauim potius perire, quam merces proicere, ne ipsis deinde querela fieret, & commissi gratioris ea in te criminis damnarentur. Aequissimè igitur lex Rhodia prouidit, vt leuata nauis, & communi periculo superato commune damnium ea contributione subleuaretur.

19 Omnes itaque quorum interfuit iacturam fieri, conferre oportere respondit Paul. l. si laborante 2. §. 2. hoc tit. Itaque illi etiam, qui non nisi gemmas, & margaritas nauim imposuissent, licet eam minimè onerare viderentur, immò & ipse dominus nauis conseruata per iactum obligabuntur ad contributionem, quia omnium istorum reuera interfuit, nauem aliarum mercium iactu leuari, si enim ea periisset, eorum quoque gemma, immò & ipsum perissent. Quare ratio id ipsum ostendit de ipso nauta, cui nauis alioquin periisset, indeque maius damnum passus esset, quam ex leui aliqua contributione. Denique iis omnibus commune fuit periculum, & communis quoque hodie salus, commune etiam sit damnium oportet.

Quo casu verò faciendâ sit contributio, ampliùs explicant DD. Nam primò quando conseruatis mercibus deterior facta fuit nauis, aut si exarmata, nulla est faciendâ collatio, inquit Paul. l. 2. §. 1.

tamque absurdum esse dicit, detrimenta nauis que tempestate vexata est, sarciri à vectoribus, quam si faber id ab eo exigeret, cui, dum ferrum in incude, conducta opera verberat, malleum fregerit. Neque sanè fieri potest, vt instrumenta artis vsu ipso, & in faciendo opere non deterantur. Neque ea detrimenta à conductore operæ prestari solent, ad id enim ipsius operæ merces datur. Idem contingit in nauis, quæ vsu ipso deterior fit, quare sine vi fulminis, siue impingendo in scopulos, siue quo alio casu exarmata fuerit, damnium illud solius naucleri erit. Sapienter tamen Paul. monet, quoties voluntate vectorum, aut propter aliquem metum impendentis periculi factum fuerit detrimentum, damnium datum sarciri collatione oportere, quod ipsum l. 3. proxima, Papinianus, ait, & Her. mogian. l. 5. §. arbore casâ; quia tunc nauis deterior facta est ex illa ipsa causa, ex qua fit iactus mercium, nempe ad amoliendum commune periculum. Debet igitur aequè in vno casu, atque in altero fieri collatio; hique etiam sunt nostri mores. Audi Petrum Gasiam nuper adductum. S'il aduient que le maître coupe son mas pour force de gros temps, il doit appeller les Marchands, qui ont les denrées en la nef; si aucuns en y a, & leur dire, Seigneurs, il convient couper ce mas, pour sauuer la nef; & les denrées, cest chose conuenable pour loian-té. Et plusieurs fois aduient, que l'on coupe cables, & funins, & laisse l'on cables, & ancres pour sauuer la nef; & les denrées, & toutes les choses sont cotées, liure à liure comme icel. Huc etiam pertinet responsio Iuliani l. 6. de nauis, quæ tempestate depressa & ictu fulminis deustis armamentis, arbore, & antenna, Hipponem Augustini Episcopatui nobilem delata est, ibique tumultuariis armamentis ad praesens comparatis Hostiam nauigauit, onulque integrum pertulit. Volebat autem nauta reparari damnium istud collatione ab iis, quorum onus fuerat; negauitque Iulianus locum esse contributioni, quia ille sumptus instrueda nauis, & seruanda nauis mercium causa factus fuerat: quamuis enim instructa, & armata nauis merces quoque conferuentur, sumptus tamen, qui tit primò, & per se ad nauem armandam, instruendamque, à nauclero suppeditari debuit. Nam vectores nauem instructam, & armatam conducunt. Et l. Rhodia non vult contributionem fieri nisi ad sumptus, qui mercium conseruandarum causâ primò, & per se fiunt; atque id omnino affirmatur in Synopli Basilic. lib. 3. tit. 3. c. 12. & Harmenop. lib. 2. tit. 11. §. 13. Quare quod habetur in ead. l. Rhodia, cap. 44. §. 45. Si nauis tempestate correpta, & iactu mercium factis, antennarum cornua, malus, gubernacula, anchora, scapha fracta fuerint, hac omnia in tributum sine contributione veniant, vna cum nauis, & mercium conseruatarum pretio, ἀματῆς τιμῆς τῶν πρῶτον & τῶν σωζομένων φορτίων: intelligendum est, quando hæc omnia conseruandæ salutis, & mercium causâ facta sunt.

Secundo si nauis à piratis redempta fit, ad eam redemptionem omnes contribuere debent ex sententia Senij, Oflij, & Labeonis, quos refert, & sequitur Paul. hoc tit. l. 2. aequè atque si merces nauis leuandæ causâ proiectæ in mare fuissent, cum parum interfuit, an nauis piratarum incursum; aut naufragio pereat, & tã illa redemptio, quam mercium iactus salutis communis causâ facta fuit, immò maiore compedio sit redemptio, quam iactus in quo & sepries merces pereunt, quæ deinde recuperari non possunt, & nauis fluctibus, atque tempestate iactata

iactata non nisi lacera, & aliquando inuitis conseruatur, cum in redemptione & tota salua sit, & aliquando etiam integra merces conseruentur. Denique in vtroque casu de communi salute, atque mercium conseruatione agitur. Sapienter igitur Iuris illi prudentes legem P. hodiernam de communi contributione propter iactum, ad hanc causam de redemptione à piratis ampliarunt.

Tertiò cum piratæ merces aliquas abstulerint, peribunt dominis suis, neque si eas redemerint, petere possunt, vt alij in eam redemptionem conferant. Ita definitur laudati Iuriconsulti in §. 3. citato. Neque sanè æquum est, mercium à prædonibus ablatarum damnium sarciri ab iis, quorum merces saluæ sunt, quia isti non habent suas merces, eò quod alij suas perdidissent, sed quia nauis redempta fuit: redemptionis autem illius pretium non fuerunt merces ablatæ, quæ etiam redemptionem non sunt. Licet igitur omnes ad nauis redemptionem, eiusque pretium contribuere debeant, non tamen ad damnium prædæ, & expoliationis factum, atque ablatarum mercium, nisi illa merces datæ, vt dixi, in pretium redemptionis fuissent. Earum damnium itaque ferendum erit dominis, à quibus ablatæ fuerint, nulli enim iustius res perit, quam domino suo, l. quæ fortuitis. 6. l. pigmus. 9. C. de pignor. actio. l. contractus. 32. in fin. D. de regul. iur. Vnde plurimum differt hic casus de prædationis mercium, ab illarum iactu, quia iactus factus est, vt reliqui suas merces saluas haberent; inique nascitur aequitas contributionis; at verò neque de prædatione quarumdam mercium, neque illarum amissio, aut etiam à prædonibus redemptionem quidquam conferat ad reliquarum conseruationem. Quare in eo casu nihil reperitur, quod aequitatem collationis inducat; quæ tamen neganda non est in nauis ipsius redemptione; ex ea liquidem sequitur & nauis, & mercium, atque vectorum salus; atque idcirco ad illam singuli conferere debent. Atque ita conueniisse Senatum in causa Maconianorum mercatorum, cum nauis sacro Maderano, & mercibus exoticis onusta à Canariis Insulis directa fuisset à piratis, nullam siquidem collationi locum esse pronuntiauit, & quidquid mercium prædones abstulissent, solis earum dominis perire, an. 1615. 8. Aprilis. Ita refert Mornac. in notis ad §. 3. quem explicamus. Vbi etiam obseruat ann. 1600. 4. Februarij, post multam contentionem definitum esse, actiones piraticas annales esse, neque extra illud spatium prorogadas esse. Caroli porro IX. edicto, an. 1562. art. 64. piratæ damnantur in solidum ad restitutionem omnium, quæ rapuerint, fide facta à magistro nauis ex solis rationum suarum commentariis. Et præterea punitur nauis naufragio, siue rotæ supplicio, omni appellatione summota, dummodò patroni tredecim, alique rogati iudicio interfuerint. Hoc tamen caput circa appellationem vsu contrario quodammodo abrogatum fuit, cum quotidie appellationes etiam circa famosissimos piratas admittantur. Crurifragium porro videri non debet crudelius tam atrocis criminis supplicium, omnia siquidem commercia peruertunt, & dum infestum habent mare, prædæque agunt, innumera damnata communitati, tum priuatis personis important; non nauigant enim, vt obseruat Eufstat. circa initium lib. 3. odyss. ἡ κατά πρῆξιν, sed ἐπὶ κινδῶ, non negotiandi animo, sed malo, & vt inquit ibid. Homer.

Ἐργάσι παρθέμενοι, κινδὸν ἀλλοδαποῖσι φέροντες

Animis in discrimen coniectis, malum aliis ferentes.

Illos quoque κινδύρας ὑπὲρ ἄλλα, latrones per mare errantes: Hefichius autem θουρηλάς ἐν ὕδασι, venatores in aquis nominauit. Piratæ dicuntur quasi παράνομοι pererrantes, vel à πείρα, sine dolo, vt dedit Scholiastes Sophoclis in Aiace: πείρα δὲ ἄδικος δόλος, & τέχνη. ὄθεν & πειράται, δι κινδὸν θάλασσαν κινουργοί.

Quartò quoties nauis, quæ cum onere suo portum, vel flumen subire nequit, ideoque ad auertendum periculum leuatur aliqua parte oneris, quod in scapham reicitur, illaque submergitur, eadem ratione fieri debet contributio, atque si iactus factus fuisset. E contrario verò si scapha cum illa parte mercium salua facta est, & nauis perit, non debet haberi ratio eorum, qui in nauis perdidissent, quia iactus in tributum nauis salua venit. Ita Sabinus, quem authorem laudat Callistratus l. 4. Et quidem aequitas huius responsi quoad primum casum manifesta fit ex eo, quod nauis salua facta fuerit propter amissas merces, quæ in scapha perierunt, eodem modo atque si iactu in mare perditæ fuissent, quia cum illis nauis sine periculo flumen, vel portum intrare nequibat, leuandaque necessitati fuit, proiciendæque merces vel in mare, vel in scapham, in qua etiam perieret; quæ igitur aequitas postulat contributionem fieri in iactu salua nauis, eadem in hoc casu projectionis mercium in scapham, cum qua perierunt, eandem quoque contributionem exigit.

Quod verò salua scapha, & nauis periculate non teneantur domini earum mercium, quæ in scapham traicte sunt ad contributionem, aequè facile ostenditur, cum enim iactus non veniat in tributum ex l. Rhodia, nisi cum nauis salua sit, & in hoc casu nauis perierit, nihil est cur de contributione agatur. Et sanè nauis non perit ob merces in scapham coniectas, cum potius inde facilius portum tenere possit, & salua fieri. Non magis igitur, qui suas merces in scapham proiectas receperunt, pereunte nauis contribuere debent ad damnium naufragij præstandum, quam si ex naufragio, & mari, in quod proiectæ fuerunt, extraxissent; quo casu ad nihil tenerentur, vt statim dicemus. Quare hunc casum seruata scapha cum suis mercibus pereunte nauis, diuersam omnino esse ab illo, quo salua nauis perit scapha, in quam merces leuandæ nauis causâ coniectæ fuerant; atque in vno casu locum esse contributioni, non in altero. Moneo porro cum Gothofredo, scapham nauiculam esse, quæ deportantur ad littus, quæ è nauis educuntur βάλλα, & κούρελας dicitur Harmenopul. lib. 2. tit. 21. §. 9. Barcæ meminit Isidor. lib. 19. Ethymol. cap. 1.

Quintò cum propter iactas in mare merces, vnius leuata fuit nauis, & seruata, si postmodum alio loco coorta noua tempestate, nouoque casu perierit, non minus haberi rationem oportet earum mercium, quæ iactæ sunt, quam si nauis non periisset, quoniam ad inducendam contributionis aequitatem sufficit, vt iactus semel nauem saluam fecerit, nec illud exigimus, inquit Anton. Faber in hunc §. 1. l. 4. vt siue in eadem, siue in alia nauigatione nauis non pereat ampliùs. Illud quidem iniquum esset, vt qui noua tempestate, tandemque submersa nauis suas merces amiserunt, in damni prioris partem facti communicatione venissent, cum ipsi quoque suam mercium iacturam licet alio casu, aliòve loco fecerint. Quare vocandi sunt illi

illi soli, ut de suo conferant, quorum res saluæ factæ; quod si amissarum rerum domini illas per vrinatores recuperarunt, in eadem planè causa sunt, atque si naufragium non fecissent, quo casu tenerentur ad collationem, ut patet. Eius tamen mercedis, quam vrinatoribus dederunt, habenda erit ratio in ineunda æstimatione mercium extractarum, & tanto minus ex suis mercibus saluum fecisse dicendum est, quantum est quod vrinatoribus dedit; idèoque eò minus conferet iis, quorum merces leuandæ nauis causa iactæ sunt, & propter quem iactum seruata fuit nauis cum reliquis mercibus, quæque etiam vnà cum nauis saluæ receptæ fuissent, nisi noua alio loco tempestas naufragium attulisset. Inspiciendum enim est, quid tum fuerit, & non quid postea superuenerit. Ita commentatur hunc §. Faber, cuius sententiam expresserat Paul. lib. 2. *sentent. titul. 7. §. 2. Iactu nauis leuata si perierit, extractis aliorum per vrinatorem mercibus, eius quoque rationem haberi placuit, qui merces salua nauis iactauit.* Addit verò in cit. §. Callistratus, licet ij, quorum res naufragio amissæ per vrinatores recuperatæ, incidant in communionem damni, quod passus est, ille, qui autem prioris naufragij suas in mare proiecit, quarumque iactu tunc leuata nauis naufragium euasit; hic tamen non debet contribuere ad recuperationem damni quod deinde senserunt reliqui ex sequenti naufragio alibi factò, quamuis res suas omnes per vrinatores recuperare non potuit, quia vel nullæ, vel earum tantum aliquæ extractæ sunt. Causa discriminis manifesta est, quia alia est ratio rerum iactarum, ne primum naufragium fieret, alia rerum sequenti naufragio amissarum, & non extractarum; quæ enim iactæ sunt saluam fecerunt nauem, atque reliquas merces, licet deinde alio loco, & alio casu tum nauis, tum merces illæ perierint. At verò quæ naufragio amissæ sunt, neque extractæ, perierunt quidem, non tamen nauis seruandæ causâ, quæ vnà cum ipsis perierit. Quare nulla causa est, propter quam ob earum iacturam vectores, & alij mercatores, quorum merces extractæ sunt, contribuere quidpiam debeant: at verò quæ iactæ sunt, perierunt nauis, & reliquarum mercium seruandarum causa, easque re ipsa tunc saluarunt, licet deinde alio quodam casu, & alibi perierint. Qui igitur tunc salutem acceperunt, & nauem, atque suas merces seruauerunt alterius damno, & iactura, eam refarcire debent contributione aliqua, ut iam diximus. Mendum in vltima parte §. suspicatur Faber, & negationem reponendam sic, *Si quadam ex his mercibus per vrinatores extractæ non sunt.* Aut illud, *quadam taxatiuè intelligendum esse hoc sensu, Quadam dumtaxat, & tunc æquiualebit non omnes.*

Sextò cum iactu factò res alicuius, quæ in mare remanserunt, sed deteriores factæ sunt, quia inandata, & aspergine maris vitiatæ, & corruptæ, cuius causas exquirat Plutarch. lib. de *causis naturalibus*; is, inquam, si eius merces ex alia causa quapiam, quam ex iactu deteriores euaserint, contribuere debet cum aliis; si verò iactu siue propter iactum eius merces deterioratæ sunt, non modò nihil conferre debet, sed ipsi pro æstimatione deteriorationis conferri oportet. Atque est vera sententia Callistrati in l. 4. *citata*. §. 2. Vbi & Papirium Frontonem allegat. In verbis porrò Callistrati, quæ plurimùm implicita videntur, Tribonianisimùm agnoscit, & euidenter demonstrat Faber in commentariis; facillimè autem ostenditur distin-

ctionis adductæ ratio. Nam res quæ per iactum saluæ factæ sunt, quamuis deteriores euaserint, non minùs ob illam deteriorationem dici debent esse factæ per iactum, quam si non essent deteriores, & commodiùs multò est, habere rem deteriorem, quam nullam. Cum igitur æquitas contributionis obliget omnes, quorum res per iactum factæ saluæ sunt, vti initio docuimus, hunc quoque obligabit, cuius reuerà res seruatae sunt per iactum, quamuis deteriores euaserint. Contributio tamen, quod monet Callistratus, non fiet nisi, *pro parte pretio*, id est, æstimationis rebus, quæ factæ sunt deteriores, quanti hodie sunt, non quanti erant cum in nauis imponerentur; quare non afficitur duplici damno, quod aliqui verebantur, nimirum collationis, & deteriorationis; nam nihil conferet nisi detracto pretio deteriorationis, quæ & ipsa suum pretium habet, quod sumitur ex comparatione temporis in quo res melior fuit. Exemplum affert Callistratus: Duo enim merces per iactum seruatae sunt, & singulæ, dum imponerentur nauis, fuerunt vicennum; vnus autem integræ remanserunt, alterius deterioratæ, & non sunt nisi decem; prior ille pro viginti conferet, hic autem pro decem duntaxat. Altera pars nostræ distinctionis erat, illum, cuius merces per iactum, & propter iactum deteriores factæ sunt, non teneri conferre, sed illi quoque pro ea deterioratione conferri oportet, quia non refert nisi secundum magis, aut minus, quod res meas propter iactum amiserim, aut illas deteriores habuerim: sicut igitur ei qui res suas amisit, subuenitur, ita ei subueniri debet, qui res sua ob iactum deteriores habet. Quare sapienter respondit Papirius Fronto, non minus deteriorationis, quæ ob iactum contigit, quam amissionis ex eodem iactu damnum communi contributione sarciri oportere. Huc pertinet cap. 34. & 39. legis Rhodiæ, vult enim, ut si nauis linthea vehat, aut vestes, exercitorem comparare *διπλόπας κάρτας*, pellicea integumenta, cilicæque commoda, ne merces inundatæ corrumpantur. Item si nauis sentina nimis impleuerit, monendos statim esse ab exercitore dominos, ut castram mutent, aliàs teneri ipsam, & nautas de damno, si non monuerint. Secus si tempestas damni causam dederit; si igitur æstuante, & procelloso mari aliqua ex istis causis vitiatæ sint alicuius merces, nihil pro damno eiusmodi deteriorationis confertur ipsi debetur, immò neque excusabitur, quominus iacturam mercium, quarum projectione leuata fuit, & salua nauis vnà cum mercibus reliquis compensare sua contributione teneatur. Quod si propter iactum ea vitiatio, & deterioratio mercium contigerit, quia verbi gratia, mercium integumenta, aut arca, quibus asservabantur, aut tabulata, quibus erant impositæ, in mare proiecta sunt ad leuandam nauim, vnde factum est, ut vndatæ merces, aut in sentinam delapsæ, aut procellæ, & fluctus iniquioris iniuriis deteriores euaserint; illa deterioratio sicut & iactus mercium communi contributione compensanda erit; vti hæcenus euicimus.

Septimò amissæ nauis damnum non sarcitur collatione per eos, qui merces suas ex naufragijs liberarunt. Ita l. 7. *hoc titulo*, quia idcirco iactus damnus sarcitur, salua nauis, quia eius salutis causa fuit iactus; atqui submersio non seruauit merces, sed potius eas perdidit, & qui eas recuperarunt ex naufragio, incurrerunt ipsam naufragium, non vitarunt, quamuis deinde ex illo emergerint.

Octauò

Octauò depressa, aut deiecta nauis, quod quisque suum ex illa seruauit, sibi seruare respondit Paul. l. 7. *hoc tit.* Cur enim aliis seruarent, aut illos in communionem vocare debebant, qui nullum vnquã in eas res ius habuerunt: immò si quis alius eas rapuisset, furti damnaretur, vti nuper monuimus. Et sicut ex incendio domus suæ dominus res suas subducere potest, quidni & ex nauis depressa poterit; quo exemplo vtitur ipse Paul. Monuimus quoque nuper ex l. vlt. D. de *incend. ruin. & naufr.* licere vnicuique naufragium suum colligere, quod falsum esset, si quod colligisset, aliis communicare deberet, illius siquidem parte puniretur. Denique quod naufragio expulsum est, pro perditio tantum, & non pro derelicto habetur, ex Iauoleno. l. *interdum*. 21. §. 1. D. de *acquir. possess.* Vnde non sunt occupantis tanquam derelicta, sed eiusdem domini sunt, si quando recuperentur, quæ omnia diximus nuper. Igitur cum ab ipsomet domino colligentur, eius manebunt absque obligatione eas cæteris naufragijs communicandi.

Denique res iacta domini manet, quia pro derelicta non habetur, idcirco non fit apprehendens. l. 2. §. 8. & l. 8. *hoc titulo*, neque enim eiicitur eo animo, ut quis illam amplius habere nolit, sed ut periculum maris ipse effugiat, speratque fieri etiã posse, ut extrahantur, vel recuperentur, vti aliquando contingit, & perinde se habent isti tempestate iactati, atque illi qui onere ipsi partem aliquam deponunt in via, mox reuersuri ut illud auferant. Denique quod recuperatum fuit, tandiū nostrum manet, quamdiū recuperari potest, licet eius ferè spes omnis abscessit sit. l. *Pomponius*. 43. D. de *acquir. rerum domin.* est tamen hoc loco conciliandus Vlpianus, cum contraria, & pugnantia scripserit hac in parte. Nam in l. *Pomponius, citata* probat ipsius Pomponij sententiam, quod naufragio amissum est, non statim desinere esse nostrum, idèoque quadruplo teneri, qui illud rapuerit; & tamen in l. *falsus creditor*. 43. §. *penult.* D. de *furiis*, credendum esse ista iactata plerumque animo derelinquendi, cum sciant peritura, qui iactant. Hanc antinomiam soluit variis modis Faber. Et sanè ipse Vlpian. ait, damnandum furti qui rapuerit, nisi ea derelinquendi animo iacta sint; quod præsumit vult. Itaque neque cum Pomponio, neque cum seipso pugnat Vlpian. sed solum in eo minus probandus videtur, quod existimet ista iactata animo habendi ea pro derelictis, quod ego non crediderim.

Restat modus huius contributionis, & primò quidem ita fieri debet, ut cuiusque contribuentium portio pro æstimatione rerum quæ saluæ sunt, & earum quæ amissæ sunt, præstari debeat. l. 2. §. 4. *hoc tit.* æstimantur autem res amissæ non quanti sunt eo tempore quo amissæ iam sunt, cum post amissionem nullius amplius æstimationis sint, sed quanti emptæ probantur, ad differentiam earum, quæ saluæ factæ sunt, quas æstimare oportet, quanti venire possunt.

Dices; maiorem ponderis, quam æstimationis mercium nauis impositarum rationem habendam videri, quia quæ fuerunt maioris ponderis, magis nauem onerant, & maius submersiois periculum creantur, atque leuandæ nauis, & iactus faciendi necessitatem attulerunt.

Resp. teneri omnium, qui merces habebant, iactum fieri, cõius proinde damnum sarcire debet ea proportione, qua ipsorum interfuit, tantum verò interfuit quanti sunt merces, quæ illo iactu seruatae sũt, & quod pretiosiores, licet minoris pretij existat,

& maius fuit interesse dominorum, illas non amittere, sed seruare, qui etiam lucrum facient ex eo, quod aliis amissis istæ pluris fortasse vendentur.

Secundò inde sequitur, pro liberis capitibus nihil conferri posse, etiam si illa salua æquè fuerint atque ipsæ merces iactu aliarum, quia cum collatio non debeat fieri nisi pro pretio, & æstimatione rerum, quæ in naue fuerunt, siue amissæ sint, siue saluæ remaneant, vti explicuimus, & liberorum corporum nulla fieri queat æstimatio, l. 1. §. *si cum liber.* & l. vlt. D. de *his qui effud. vel deiec.* Nihil igitur pro istorum salute, quæ inæstimabilis est, conferri oportet. Ita §. 2. l. 4. *hoc tit.*

Tertiò seruorum quoque, qui in mari æuiente tempestate perierunt, non magis æstimatio faciendâ est, quam si ægri in naue decesserint, aut aliqui sese præcipitauerint. Ita in eadem lege §. 5. Idcirco siquidem mercium amissarum æstimatio faciendâ est, quia amissæ sunt, & in mare proiectæ leuandæ nauis gratiâ: atqui serui, qui perierunt in mari nauis fluctibus agitata, non perierunt, quod leuandæ nauis causa in mare iacti sint, neque idcirco nauis, & merces saluæ factæ sunt eò quod serui perierint, immò quo magis laborabat nauis, eò vtilior erat ipsorum opera ad conseruandam nauem; nulla igitur ratio est propter quam fiat aliqua eorum æstimatio, non magis quam si morbo periissent, aut aliqui ex ipsis sese in fluctus præcipites dedissent.

Quartò vestimentorum quoque, & annulorum gestatorum, aliorumque eiusmodi fieri debet æstimatio in hac contributione ex l. 2. §. 2. *hoc titulo*, quia ex vniuersali regula collatio, & contributio fieri debet pro proportione æstimationis omnium rerum, quæ in naue fuerunt, siue amissæ, siue saluæ sint, modò commodam æstimationem capere possint: atqui annuli, vestimenta quamuis videantur accessiones tantum, & ornamenta corporum, æstimari facillè possunt, ut patet, quamuis ipsamet corpora libera in æstimationem non veniant.

Quintò quæ tamen consumendi causâ nauis imposita fuerant omnium bono, v. gr. cibaria, in æstimationem & collationem non veniunt ex §. 2. *citato*; quia si in nauigatione defecissent, debent singuli, si quid proprium haberent, in commune conferre. Quare domini, quorum merces in mare iactæ sunt, & amissæ, queri non possunt, quod ipsorum merces potius, quam cibaria leuandæ nauis causa proiectæ fuerunt. Denique collationi obnoxia non debent esse illæ res, quæ si deessent, communi omnium contributione reparandæ forent.

Sextò cum res, quæ iactæ fuerunt, apparuerint, siue recuperatæ fuerint, exoneratur collatio §. 7. l. 1. *citata*; quia tunc non videntur amissæ amplius esse, & qui eas accepit, restituere debet domino, alioquin furti tenebitur, & dominus nequit rerum quas iam recuperauit, compensationem exigere, nisi quatenus eo iactu, & deperditione temporis alicuius deteriores euaserint, in eo enim damnum duntaxat pro communi aliorum bono patitur.

Septimò quoties res iactatæ post contributionem apparuerint, qui pro illis tanquam amissis soluerunt, agent ex locato cum Magistro nauis, ut is ex conducto experiatur cum eo qui exegerit, ut quod exegerit, reddat. Ita §. 5. *citato*. Quod mirum videri poterit, nihil enim imputari potest Magistro propter quod cum eo agatur, & æquius appareat,

appareat, rectam dari actionem iis, qui soluerunt, siue contribuerunt aduersus dominum mercium recuperatarum, qui & suas merces habet, & simul solutionem pro iis tanquam deperditis accepit; cur enim inquietatur Magister, qui nihil promisit, neque accepit. Id tamen totum fit non ad molestiam creandam magistro nauis, sed vt seruato aliquo ordine, consulatur; teneri autem dominum, qui accepit solutionem siue a magistro nauis, siue ab iis, qui soluerunt, vt conueniatur, id totum quod exegit, restituere, æquitas omnino persuadet, daretur enim aliena iniuria, & vt iam monui, & merces suas, & earum pretium simul retineret. Conditione igitur indebiti conueniri poterit, quia pretium illud modò indebitum est, quãuis quamdiu amissæ merces erant, & quando solutio facta fuit, debitum foret.

Octauò denique, si quis ex vectoribus soluendo non sit, neque contribuere valeat, detrimentum magistri esse non debet, sed commune eorum omnium, qui in contributionem vocantur. Neque enim magister aut vadem se præstitit, aut peccauit, quòd isti soluendo non sunt, cum minimè teneatur suorum vectorum fortunas excutere. Ita §. 6. l. 2. hoc titulo.

Ad extremum moneo, nos eodem iure, iisdemque moribus in faciendâ collatione & contributione regi. Audi enim Garsiam in laudato opere. *Quand DIE V donne, que la nef est venue à sa droiſte decharge, & sauueté, les Marchands doiuent parer leurs aduenants sans delay, an vendre, gagner argent, tout auant que les darrées soient mises hors de lanef, & s'il les a alloüé, & le Maistre y demeurast pour raison de leur debat, & y voit collusion, le Maistre ne doit point partyr, ains doit auoir son fret, ainsi comme si les tonneaux fussent peris. Quæ consentiunt capiti 9. legis Rhodiæ.* Si exercitor de iactu consuluerit, vectores interroget, quibus in mari pecuniæ sunt, id vbi factum erit, calculum inuenit, & in contributionem pecuniæ quoque veniant. Stragulorum verò, & vestium, & instrumenti fiat æstimatio. Quod si iactum fecerint, exercitori, & vectoribus non vltra libram vnâ, clauum tenenti, & prorætæ non vltra dimidiam libram, nauæ scrupuli tres assignantur. Tu cætera lege ibidem.

ARTICVLVS X.

De exercitoria, & alijs actionibus aduersus nauas.

Hæc disputatio forum spectat, quare paucis perstringam; habemus de ea titulum. lib. 1. 4. D. cuius Commentatores consulat, qui plura vollet. Quisnam verò sit exercitor, diximus art. 4. ab eo denominatur actio, quæ à Prætore aduersus illum datur. Definuitur autem ab Hotmano, actio personalis, prætoriana, extraordinaria, quæ datur ei qui cum magistro, vel pro magistro nauis, de rebus ad ipsius curam, & magistrum pertinentibus contraxit aduersus exercitorem, vt quod Magistrum illo nomine dare facere oporteret; si cum eo ciuilitè ageretur, tanti damnetur. Dicitur personalis, quia licet actio personalis detur proprie aduersus eum, qui contraxit, §. 1. instit. de action. qui tamen per ferni, alteriusve ministerium contrahit, ipsemet etiam iure ciuili contrahere intelligitur; &

idcirco Prætor voluit ex hoc contractu quasi cum exercitore gesto, ipsummet exercitorem obligari, atque aduersus ipsum actionem dedit, qua etiam de causa dicitur honoraria obligatio; l. 1. §. pen. D. de exercitor. actio. Est prætoriana, & extraordinaria, l. 1. §. quanguam. l. 5. §. pen. hoc tit. Est siquidem veluti redundans, & accessoria, nam Magister, si sui iuris, & liber erat, poterat iure ciuili, directâ, principali, & ciuili actione cum eo agi, quia cum eo directè, & principaliter tunc contractum erat; l. si tibi. 8. C. mandati. l. procurator. 67. l. 1. §. Idem f. om. p. 10. D. de positi. quia tamen, qui cum eiusmodi Magistro contrahunt, eorum potius, qui præposuerunt, quam ipsius Magistrum præpositi fidem sequi solent, idcirco fuit Prætoris hanc actionem concedere, vt illis qui contraxerint, liceat vel aduersus exercitorem, pro vt libuerit, experiri; l. 1. §. est autem; & l. 5. §. Idem si; hoc tit. Præterquam quod postulat æquitas, vt qui ex alicuius operis commodum percipit, eius quoque factum in opere cui ipsum præposuit, præstet. Denique quando quis siue liber, siue seruus, siue filius, siue quis alius negotium alterius nomine gerit, is qui cum illo contrahit, magis eius, qui iussit, quam eius cum quo contrahit, personam attendere intelligitur, l. vlt. D. pro socio. Quare ex hac vniuersali regula poterat aduersus exercitorem agi, Prætor tamen voluit hoc casu quam accessoriam actionem concedere, cum aliquo, vt videtur, singulari iure. Nam qui in hoc genere contrahit, licet ignoret eius, cum quo contrahit, conditionem, acquirat tamen obligationem, l. 1. hoc tit. Immo licet Magister illum, cum quo contrahitur, ignoret, æque etiam inuito exercitore præposuerit, obligatio nihilominus acquiritur, l. 1. §. vlt. Et quamuis exercitor in alicuius existat potestate, in solidum tamen, & non pro peculio tantum obligatur; l. 1. §. licet. Denique hæc actio non annua tantum est, sed perpetua, l. 4. §. vlt. Non datur verò hæc actio nisi de rebus ab magistrum pertinentibus, siue de rebus, quibus est præpositus, nam cæterarum nomine exercitorem obligari non patere æquitas; l. 1. §. non autem. Quod si cum ipso exercitore contrahatur, ilque sit in alterius siue domini siue patris potestate, dominus, & pater eadem actione tenetur; l. 1. §. penult. si autem exercitor magistrum non præposuisset, sed ipsius exercitoris procurator, tutor, aut curator, nihilominus aduersus ipsummet exercitorem dabitur actio, non aduersus illum, qui ipsius vices obiuit, & Magistrum nauis præposuit. Neque exercitor damnabitur quatenus in peculio, sed in solidum, vt iam monui.

Non datur autem contraria actio exercitori aduersus eos, qui cum magistro contraxerunt, quia actione ciuili locati aduersus magistrum, aut eos, qui cum ipso contraxerunt, sufficienter cautum fuit. l. 1. §. est autem. hoc tit.

Secundò præter hanc actionem datur & alia quadruplex, prima ex locato datur iis, quorum merces iactæ sunt, aduersus Magistrum nauis, vt agat ex conducto aduersus eos, quorum peculiariter interfuit saluam esse nauim, & illos ad damnum pro proportionem sustinendam compellat. l. 2. D. ad l. Rhod. de iactu.

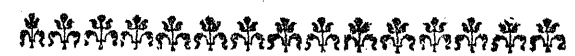
Secunda actio ex conducto datur Magistro nauis aduersus eos, quorum interfuit saluam esse nauim, vt eos ad damnum illud pro sua portione sustinendum compellat; l. 2. citata. Vectores qui sine mercibus, & sarcinis nauigant, hac actione non tenentur, nisi vestimentorum, & annulorum nomi

nomine, vt art. superiori explicuimus, sicut & ad proportionem seruandam æstimatione facta mercium amissarum, & seruatarum, vt quas ratio fuerit mercium seruatarum ad proiectas, eadem sit contributionis ad damni communionem: v. g. primus habuit merces 14. aureorum, quæ proiectæ sunt; secundus 28. tertius 56. quæ saluæ sunt. Primus sustinebit damnum duorum aureorum, secundus quatuor, tertius octo: similiter si primi merces fuerint 28. secundi 56. tertij 112. primus sustinebit damnum quatuor, secundus octo, tertius 16. Quæ & alia exempla dabit Hotman. D. ad l. Rhodiam. n. 4.

Tertia actio est locati, daturque iis, qui damnum relacerunt, iacturam passi ex iactu, si res quæ iactæ fuerant, appareant, aduersus Magistrum, vt per actionem ex conducto compellat reddere, quod iacturam passus pro suis mercibus iactis exegerat. l. 2. §. penult. D. ad l. Rhod. sicuti fuit à nobis explicatum.

Quarta est actio ex conducto, quam habet, vt dicebamus, Magister aduersus damnum passam, vt restituat quod exegit, vbi suas merces recaperauit.

De modo autem instituendi actionem, & conficiendi libelli vide Straccham. tract. de nauib. vlt. parietota. Res enim hæc solos Pragmaticos spectat, & à nostro instituto est aliena.

CAPVT II.

De gabellis, & vectigalibus.

- ARTIC. I. Quid & quotuplex sit vectigal.
- I. De causa efficiente, siue indiciente vectigalia.
 - III. De causa finali vectigalium.
 - IV. De forma vectigalium, siue modo illa imponendi.
 - V. De personis quibus indicuntur vectigalia.
 - VI. De vectigali personali, capitatione, & operis vectigalibus.
 - VII. De tributo census, siue in solum, vel in agros.
 - VIII. De alia materia vectigalium, siue rebus super quibus imponuntur.
 - IX. Quid & quantum imponatur.
 - X. Qualis & quanta sit obligatio soluendi vectigalia.
 - XI. Confectaria ex doctrina superiori.
 - XII. Quibusnam, quando, & quo loco debeant solui vectigalia.
 - XIII. Confectaria ex quibus contractibus vectigal debeatur.
 - XIV. De indulgentia & immunitate vectigalium.
 - XV. De præfectis vectigalium, & ipsorum exactoribus, redemptoribus, ac publicanis.
 - XVI. De penis fundantium vectigalia.

VM vectigal, quod ipsum nomen præfert, pro inuentione vel euectione mercium solueretur, ideòque illud ἐξαγωγή vocat Iustinianus in edicto de Alexandrin. & Strabo lib. 17. duplicia ait fuisse Alexandria vectigalia, nempe ἐξαγωγή, & εἰσαγωγή, non potuimus in opere de negotiatione, quæ maximè circa merces versatur, disputationem de vectigalibus & portorii prætermittere, cuius occasione vna eademque operâ vniuersam de tributis & vectigalibus materiam paucis nostro more complectemur.

ARTICVLVS I.

Quid & quotuplex sit vectigal.

- Quid vectigal, tributum, stipendium, gabella. 1.
 Quotuplex tributum. 2.
 Oblatio quid. 3.
 Vbi de auro coronario. ibid.
 Indictio quid. 4.
 Tributum annona. 5.
 Tributa certa & incerta. 6.

VOcem vectigalis non accipimus hoc loco pro strictiori illa notione, qua significat id quod pro inuentione, aut euectione Principi, vel Reipublicæ penditur, sed in communiore & ampliori, qua non solum ἐξαγωγή & εἰσαγωγή, aut portorium ἐπιπέδιον denotat, sed quidquid à subditis Principi ad sustentandam dignitatem, & bonum commune procurandū, aut etiam in notam subiectionis confertur; siue ex mercibus importandis exportandisque, siue ex portibus, & pontibus, siue ex venditionibus & emptionibus, siue ex aliis quibuscumque rebus colligatur, & quocumque tandem nomine vocetur; varia enim illa sunt pro diuersitate causarum propter quas penditur, aut rerum ex quibus capitur, vel modi quo colligitur; æque omnes voces duplicem notionem habere possunt, pressiore vnâ, qua à reliquis præstationibus distinguuntur ex aliqua finis, materiæ, aut modi peculiari, vt iam monuimus, circumstantia. Alteram communiorem, & vniuersaliorem, quamuis propriam, qua omnes cuiusvis generis pensionationes factas Principi, ad suam rei publicæ dignitatem, ac rem tuendam, & in supremi dominij notam complectitur: & in vtraque illa significatione promiscuè usurpantur hæ voces ab Authoribus; itaque vectigal non tantum capitur pro eo quod ex mercibus importandis, exportandisque, & pro itinere l. si quis 21. D. de donation. inter vir. & vxor. ex primaria sua significatione soluitur; sed etiam pro eo omni quod capit fiscus, quale est vectigal portus, vel vernalium rerum, vel salinarum, & metallorum, & picariarum, vt habet Vlpian. in l. 17. D. de verbor. signific. & Gaius l. 13. D. de public. agit de vectigali cuiusdam municipij conducto. Quinimò veteres aliquando ea voce vsi sunt in priuatorum prouentibus, & pro compendio quod ex illis habebatur. Paul. l. 59. de usufruct. Casa harundinis, vel pali compendii, si in eo quoque fundi vectigal esse consuevit, ad fructuarium pertinet. Et Cicero in P. radoxio. Ex meo quoque tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit.

Tributum, vel tributus, ea pecunia, quæ populo imperabatur, appellata quondam est, ut ait Varr. *lib. 4. de ling. lat.* quia tributum, sive per Tribus à singulis proportionem centis exigebatur; indeque pecunia assignata, ut aliis nempe solueretur, ad tributum, aut pecunia ad tributa dicta fuit. Græci dicunt *πρὸς τὰ τίθεται τὰ κρήματα*. Festus maualt tributum appellari, quia ex privato in publicum tribuitur. Vlpian. derivat ab in tributione, & ex eo quod militibus tribuebatur. *l. Ager 27. D. de verb. signific.*

Tributum tamen ferè caput tangebatur, eratque illud æs quod quisque pro capite suo pendebat. Festus ait duo esse tributorum genera, alia in capite, alia in censu. Et sanè Paul. tum tributum, tum stipendium agnoscit esse onera fructuum, in *l. 13. D. de impens. in res dotal.* quia nimirum capitatio fiebat pro ratione census, & vocabatur stipendium; quia inquit Vlpian. *l. ager, citata*, per stipes; & modica æra colligebatur. Tertullian. in *Apologet. cap. Hominum capita stipendio censa ignobiliora*. Iliodor. *lib. 16. cap. 17.* à stipe pendenda deducit. Hinc Plin. *lib. 33. cap. 3.* *Quin & militum stipendiorum, hoc est stipes ponderanda pensatores, libripentes dicuntur.* Sanè stipes æs idcirco nominatum veteribus observat Varr. *lib. 4.* quia asses libræ pondere erant, & qui acceperant maiorem numerum, non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant, id est componebant, quo minus loci occuparent, à stipando stipem dicere ceperunt. Inde Diis cum thesauris asses dant, stipem dicunt; quod alludit Seneca. *Colitur autem non taurorum opimis corporibus contrucidatis, vel auro argentoque suspenso, nec in thesauro, stipe infusa, sed pia & recta voluntate.* Dicitur quoque qui pecuniam alligat, stipulari, & restipulari. Hanc pecuniam sic repositam in cella Festus ait vocatam impenfam, quia nondum expensa erat; sed tantum stipata. Vnde factum quoque cenitit Scaliger, ut quævis stipatio, & factura, impenfa diceretur; quod sæpius usurpavit Apertius *Vides impenfam præscriptam*, id est facturam. Arnob. *lib. 7. Impensam varietate conditis*. Pallad. *lib. 1. Impensa pumicea farciri muros*; id est stipari acerato ex pumice tuso. Stipendium igitur fuit æs quod militibus impendebatur: tributum, *πρὸς*, quod agris indicebatur; quod significat Mecænas apud Dion. *lib. 52.* & etiam indicat Phaurinus in eoque distinguit à vectigali; quod istud penderetur pro negotiatione mercium *πρὸς κρημάτων τὸ ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐσθόμενον γῆς: τὰ δὲ ὑπὲρ τῆς ἐμπορίας συντίλητα*. Alij existimant tributum & stipendium seu *πρὸς* fuisse ex censu, ut sæpius innuit Cicero in Verrem: *τὸ δὲ* autem siue vectigal fuisse portorium, quod à publicanis pro inuentione mercium exigebatur. Tributum denique capitatio nem esse. Erant & agri quidam vectigales, in quibus erant Publicani, Decumani, Scriptuarij, de quibus dicemus inferius: alia erant prædia tributaria, in quibus nulli publicani, alia stipendiaria. Nam *l. 13. D. de imp. in re dot. fac.* negat virum exigere posse ab vxore stipendium & tributum obfundum dotalem præstita, quia hæc onera sunt impendia fructuum. *l. 46. §. ut debitoribus. D. de iure fisci.* causa tributaria & stipendiaria distinguntur. Fuerunt denique Provinciae omnes extra Italiam vectigales, sed quarum aliquæ erant stipendiariae populo assignatae, alia vero tributariae Cæsari, de quibus inferius. Sufficiat modò inde colligi discrimen fuisse aliquod constitutum inter stipendium, tributum, & vectigal, quod fortassis

aliquid commune erat stipendio, & tributo. Sanè Festus, *Vectigal as dicitur, quod ob tributum, & stipendium, & equestre, & ordinarium populo datur.* Vetus gloss. *τὸ δὲ ἐπίστοις πρὸς βασιλευσὶ δίδει* *μεν & πρὸς*: vectigal est tributum annuum, quod Regibus penditur; atque adeò differt à portorio *ἐπιλιμνῶν*, quod veter. glossæ, interpretantur *πρὸς ἐν λιμνῶν*, vectigal in portu, & portorium *πρὸς τῶν λιμνῶν*, vectigal portæ, mercium scilicet quæ per portas in vrbes importabantur, aut exportabantur. Quare Hesich. *ἐπιση λίστιον τήρημα ἐισόδου, ἢ τῶν*, affirmationem ingressus, aut vectigal vocat. Vetus gloss. portorium, & portorium: *τὸ δὲ*, & *τὸ δὲ* *πρὸς*. Hoc eodem nomine communi vectigalis & tributi complectimur singula, quæ ex rebus quibus imponuntur, denominata sunt, quæ hoc loco per censere nihil atinet, de singulis enim agemus in decursu.

Moneo dumtaxat, quod de tributi & vectigali nominibus dixi, idem de voce gabellarum accipiendum esse, quæ Italis omnem indictionem, & præstationem pro mercibus & rebus se mouentibus significat; Gallis vero pressius vectigal, & tributum salarium, ex vernali nempe sale. Vocem hanc deducit Villalpand. ex Hebræo. Non enim tamen religiosiores in usurpandis istis nominibus modò in strictiori, modò in ampliori significatione, cum animus sit vniuersam istam materiam pertractare, & quidquid Principi ad sustinendam dignitatem, curandum bonum commune, & recognoscendum supremum illius Dominum, penditur à subditis, nomine vectigalis completi. In enim est tributi siue vectigalis definitio ipso initio allata, quæ ex tota disputatione licet accipiet, explicatis omnibus eius causis; neque amplius in ea immorandum est.

Diuisio tributi multiplex fingi potest; sed quæ ferè materialis est, & parum ad scientiam idonea, cum, uti nuper monebam, sumatur vel ex re super qua imponitur vectigal, vel à Principe, qui imponit, vel ex occasione, aut causa propter quam imponitur, vel ex loco, vel ex tempore, & cuiusmodi aliis, quæ discrimen specificum afferre nequeunt: vulgares tamen aliquæ diuisiones panis attingendæ vix sunt. Primò igitur Festus ait tributum collationem aliam esse in capite, aliam in censu, prior erat capitatio, altera erat vel in solum, vel in agros, eorumque census indicta. Secundò fuit quoddam tributum, ut vocat Festus, temerarium, quod nulla habitatorum personarum ratione, si res grauior incidere, indicebatur, cuiusmodi post vrhem à Gallis captam collatum est, quia proximis quindecim annis alius census non erat. Item bello Punico II. M. Val. Læuino, & M. Claud. Marcell. Coss. cum & Senatus & P. R. in ararium, quod habuit, detulit, apud Liuium *lib. 26.* hoc sine dubio temerario tributo, matronarum aurum, & ornamenta sua contulerunt, viduarum & pupillorum bona in ararium collecta, quæ bello confecto tribus pensionibus redderentur. Hinc temerario tributo opponebatur tributum certum, & personis ac bonis distinctè & prudenter impostum. Tertio fuit aliud tributum ordinarium, quod in capita, atque in solum quotannis imponebatur; alterum extraordinarium imperatum lege aut S. C. ob nouam aliquam necessitatem, imponebantur v. g. naues, milites, aut annonæ provinciarum. Quarto diuiditur in canonem, oblationem, & indictionem; sic enim Alcon. *ad lib. 4. in Verrem*, partitur omne genus pensationum. Canon est

est vectigal & tributum ordinarium immutabili forma, & eodem tenore, quod inferri ærario debebat, & nunquam imminuebatur, uti colliges ex *l. fin. C. de canone largition.* quamquam canon est proprie pensio quæ ab emphyteuta domino præstat. *C. de canone largition.* Sic dicitur quia est certa & statuta regula, quam & in eiusmodi præstationibus, & maxime in tributis, & indictionibus seruari oportet, ut certus vini, frumenti, argenti, & rerum aliarum modus pendatur, ne sit infinita illatio, *l. modius. C. de susceptorib. & arcar. & C. de canon. frument. verb. Rom.* Quare canonica illatio pro omni iusta & legitima indictione sumitur. *l. 3. C. quæ res vend. & canonicarj canonis exactores sunt.* *Authent. de collation.* Vide alia apud Baleng. *lib. de vectigal. Pop. Rom. cap. 6.*

Oblatio est voluntarium quoddam tributum, cuiusmodi erant ea, quæ sponte, & gratulandi animo provinciarum offerrebat Imperatori, v. g. strenæ & stipes, quas pro salute Augusti quotannis mittebant in Lacum Curtium. Sueton. in *Aug. cap. 57.* *Omnes ordines in Lacum Curtij quotannis ex voto pro salute eius stipem iaciebant.* Item Kalendis Ianuarij strenam in Capitolio abfenti: ex qua summa pretiosissima Deorum simulacra mercatus vicatim dedicabat, ut Apollinem Sodalium, & Iouem Tiageum, & aliaque. De votis ad lacus & fontes eorumque culta res obuia est. Paulianus in Atticis, de fonte apud Oropios, in quem argentum, aurumve iaciebant. Plin. *lib. 8. Epist. 8.* de Clitumno fonte puro & vitreo, ut numerate iactas stipes & reuolentes calculos possis. De strenarum munere Imperatoribus oblato, vide Symmach. *lib. 10. Ep. 28.* ibi enim strenarum vsum reperit ab ortu penè vrbs Martia, hoc est Romæ, Tullio Rege, qui verbenas felicias arboris ex luco strenæ, scilicet anni auspices primus accepit. Addit nomen indicio esse strenis viris hæc conuenire ob virtutem. *Sumite igitur, inquit, defensores publicæ salutis, solemniter auro ducta munuscula, non quia diuitis metalli honore gaudetis, sed ut nostræ deuotio felicitatis seculi restetur opulentiam. Bonis Principibus bene parta libamus. Suscipite à Iudicibus aperta obsequia, qui pretia occulta damnatis. Meritis vobis solemniter pateras, cum quinque solidis, ut numeris integritatis offerimus, quibus nec vester pudor, nec noster census oneretur.* Caius Caligula edixit, teste Sueton. *cap. 42.* *strenas inuente anno se recepturum, stetit que in vestibulo aditum Kalend. Ianuarij ad captandus stipes, quas plenis ante eum manibus, ac sinu, omnis generis turba fundebat.* Eodem pertinent vota solemnia quæ se pro incoluntate Principis, qua salus publica continetur, soluisse Plinius scribit Traiano, *lib. 10. ep. 44.* Hæc tamen oblationes ita erant voluntariæ, ut omitti impunè non possent, alioquin indicerentur, uti videmus in auro coronario, quod initio quidem sponte offerrebat, idcircoque illud Strabo nominat *φιλικὴν λειτουργίαν*, amicabile sacrificium. Deinde etiam indicabatur: nam & illud Alexand. tenuit, teste Lampridio: quod idem fecisse Iulianum ait Ammian. *l. vnic. C. de auro coronario.* neminem ad collationem auri coronarij cogendum esse vult, absque consuetudine, itaque ubi erat consuetudo, indicabatur. Et sanè Suidas *σεφανικὸν τὸ τέλος*, Græci Iuriconsulti *σεφανικὸν κανὼνα* vocant. Eratque aurum quod in coronis aureis Decuriones Principibus offerrebat amore proprio, ut loquitur *l. 4. C. Theodos. de auro coronar.* vel indulgentiarum læticia, vel rebus prosperè gestis, vel alia ex causa. Capitolinus

R. P. Gibal. De Negotiat.

scribit Pio oblatum fuisse adoptionis causâ. Item Satrapæ *l. vlt. C. Theod. de auro coron.* Originè repetit Suidas à Rhodiis, qui cum sui iuris essent, exiguum aliquid singulis annis Romam mittebant honoris causâ *ἐπὶ πρῶν*, non ut tributum dominis suis, sed ut ramum, aut coronam amicis dantes *ὄρε φέρον ἡγάμοι, ἀλλὰ θαλλὸν ἢ σέφανον φίλοι δίδοντες.* Nam Gallogræci Ancyrani coronam vocat quidquid per speciè amicitia datur *σεφανικὸν λέγουσι τὸ εὐχάειτο λόγῳ δίδεμενον.* Missæ quoque sunt victoribus, & triumphantibus coronæ aureæ, quæ in triumpo deferrebantur. Liui. *lib. 38. & 39.* Plin. *lib. 3. cap. 3.* Apian. in *Cæsar.* Vide Baleng. *de triumpo c. 29.* Verùm postea pecunia pro coronis data est, & aurum coronarij præscriptione triumpi oblatum, demum exactum est. Vide Athenæum *lib. 12.* Imponebant illud Imperatores propter cõcessam vitam. Poly. in *fragmētis.* Solebant Iudæi quotannis illud Patriarchis Hierosolymitanis offerre, vnde Cicerio pro Flacco. *Cum aurum Iudæorum nomine quotannis ex Italia, ex omnibus vestris provinciis Hierosolymâ exportari solet.* Illud deinde Imperatores sibi vindicauerunt. *l. Iudæorum 17. C. de Iudæis.* Iubentur Iudæorum Primates suo periculo annueriali canonem de synagogis omnibus exigere, ad eam formam, quam Patriarchæ quondam coronarij auri nomine postulabat, & Principis largitionibus inferre. Dum ineunte anno vota cõmunia fiebant pro salute Principum, illis libra auri ex solidis obrizatis offerrebat; quam deuotionem & cõsuetudinem seruari, & illud aurum semper inferri Imperatores edicunt, *l. vnic. C. de oblation. votorum.* Honorarij quoque frumentum, quod olim in Sicilia Prætoribus dabatur, oblationibus adscribunt aliqui, quod tamen munus omitti non poterat. Theod. & Arcad. *l. 1. C. Theod. de præd. senar.* remittunt Senatui oblationem prompta liberalitate promissam; aurum tamen oblatitium persolui deinde iusserunt. Vide de eiusmodi oblationibus Baleng. qui plura ex Symmacho cõgerit *lib. 9. de Imp. Rom. c. 67. & 68.* Vides itaque oblationes quæ initio voluntariæ erant, & sponte susceptæ, necessarias deinceps euasisse, & vera tributa, eaque constantia ac ordinaria fuisse, quævis nomen oblationum retinuerint: quod ferè in pluribus quoque aliis tributis ac vectigalibus contigisse reor; quæ primùm cõmuni plebi voluntate, grati animi aut affectus in Principem propensam causam exhibita sunt; & deinde poscentibus vrgentibusque ipsi sine Principibus cõtinuata. Vnde factum quoque reor, ut aliquando munera sint appellata: non onus aut tributum. Symmach. *lib. 9. Epist. 10.* *Sed principibus Tabularijs liberum est alios à dispendio vindicare, alijs indebitum munus imponere.* Tabularij de quibus habemus titulum in *C. Iustin. lib. 10. tit. 69.* & in *C. Theod. lib. 8. tit. 1.* chartas publicas administrabat, *l. pen. C. de Tabul.* & rationes eorum quæ publico inferuntur, & debentur conficiebant, *l. 2. C. de iure fisci, & l. vlt. D. si mens. fals. mod. l. 1. l. missi, C. de exact. tributor. l. 2. C. de numer. l. 1. C. de immunitate nemini conced. l. 1. C. de censib.* Ammian. Marcell. *lib. 28.* *Nec si fieri fuisset necesse, instructiones ex ipsis Tabularijs suppeterent. & eod. lib. Obscurissime natus est patre Tabulario præsidialis officij.* Erant enim quondam serui. Sen. *Epist. 89.* *Cuius patrimonium Tabularij lassat.* Poterant igitur facillè principales Tabularij, qui Principis, & publicas rationes conficiebant, alios à dispendio vindicare, alijs munus indebitum imponere, id est tributum ab alijs exigere ut ait Symmach. inde dicebantur munifici, sicut à tributo tributarij. Symmach. *lib. 5. Ep. 85.* *Grane est enim nos quidem pro agris nostris, functionibus publicis*

Z

blicis esse munificos. Et l.6. C. Theodos. de Scaenicis. Vnius auri libra condemnatione multatus, largitionibus nostris cogatur esse munificus. Et l.4. C. eod. de excusation. artificum. Pisturae professores, si modo ingenui sunt, placuit, neque sui capitis censione, neque uxorum, aut etiam liberorum nomine tributi esse munificos. Et denique C. eod. de indulgentis debitorum, l.9. & 16. Ius municipium pro iure tributario usurpatur. Simili ratione quae munera olim sponte clientes patronis offerebant, & serui dominis; in tributa necessaria & coacta commutata sunt. Iuuenal. Satyr. 3.

Præstare tributa clientes cogimur.

Quare de iis muneribus modò necessariis queritur Saluian. lib.6. Insuper etiam ridiculos ipsi nos facimus: aurum quod pendimus, munera vocamus: dicimus donum esse, quod pretium est, & quidem pretium conditionis dura & miserrima.

4 Tertium tributi genus ex Cicerone, & Alconio erat indictio, quod tamen nomen variè usurpatur; aliqui enim volunt esse monitionem, vt subditi se ad solutionem tributi compararent, antequam collecta exigeretur; id enim in more positum fuisse constat ex l. ult. C. de indictioib. & nos dicemus inferius. Alij volunt esse collectam, solum, & quod Pollux lib.8. cap. ult. dixit ἐργασίον, de quo plura opes de vris obseruauimus. Denique indictio propriè est annonaria, & tributaria functio, rebus non personis indicta, siue imposita. Quare cum indictiones essent annuæ, inde coeperunt anni per indictiones numerari, eas vocant Græci ἰνδικτίωνες, earum tamen numerus non excedebat XV. sed idem semper reuoluebatur. Cœpisse hunc morem anno 15. Augusti Imperatoris, & post victoriam Atticam existimant Cedrenus; indeque nominis rationem petit, vt indictio sit, quasi in Actio, seu victoria in Actium. Καλεῖται δὲ ἰνδικτίων, τῆς ἐν ἰνδικτίων, ἢ καὶ τὸ ἄκρον νίκην. A libi verò reuocat ad Aug. annum secundum, & significare circulum annuæ, quo indicebantur singulis tributa pro copia, & modo fructuum, siue vbertatis, aut fertilitatis anni; renouatum autem illum morem à Theodosio magno. Verum Onuphrius refert ad Constantini ætatem, ex quibusdam fastis Græcis, in quibus Constantino I. & Licinio II. Coll. sic legitur: Ἰνδικτίων Κοσταντινιῶν ἐπιπέδεν ἀρχῆν. Incepisse à mense Septembri ostendit l. ult. C. de ann. & tribut. lib. 1. C. de milit. vest. & Nouell. 128. quam Græci ponunt ad l. 13. D. de iuris. d. omn. iud. Hæc porò tria sunt paria, Anno quinto, Indictione quinta, Fusione quinta, in l.6. C. Theodos. de indulgentis debitorum. Meminit sapius indictionis primæ, secundæ, & tertiæ Cassiodor. lib. 3. Ep. 25. Siliquatici tributum, quem fide dominicatus iure dederamus, discussione indictionis primæ, secundæ, vel tertiæ, per prouinciam Dalmaticam, ordinatio tibi nostra committit. Et lib. 5. Epist. 31. de eiusdem Siliquatici titulo, indictionum octauæ, nonæ, vndecimæ, primæ secundæ, & quintæ decimæ conductione querelam habet. Erant porò indictiones quædam canonice, atque ex lege factæ; aliæ extraordinariæ, & veluti ex improviso decernebantur, & superindictio, vel potius superindictum dicebatur, l. 1. C. de indiction. & C. de superindictio. Græci ὑπερκαθίστα. l. 4. C. Theodosian. de colar. fundor. patrimonial. meminit Domini augmenti, & superindictiij. Marcell. lib. 27. Indictionale augmentum. Athalaricus Rex IX. Quod à nobis augmenti nomine quærebatur, illustrem virum comitem patrimonij nostri, nunc in sumus remouere. Et

alibi. Quicquid supra consuetudinariam functionem augmenti nomine petebatur. Cassiod. lib. 5. ep. 14. superindictio onera. Erat igitur munus extraordinarium à quo plures exculabantur; quia verò nomen illud vectigalis superinducti graue, & odiosum erat, illud tollitur, & pro eo canon introducit à quo nemo eximatur, l. 1. C. de indictionib. tum l. vnic. C. de superindictio, constituitur, ne quid Præfectus prætorio iniussu Principis indicat, vel superindicat; Princeps autem emitit delegationem, tum ea insinuat apud acta Præfecto Prætorio, deinde mittitur Præsidibus vt exigant. Nou. 128. Eundem Principis consensum, siue iudicium, & dominicam præceptionem, vt Rectores prouinciarum superindictum imponant, exigit l. vnic. C. Theod. de superindictio, ibique Amian. Zonaras scribit Alexium Commenum notis nominibus nona tributa excogitasse, quæ dixit ὑπερκαθίστα, & ὑπερκαθίστα. Diacon. lib. 21. Leonem Thraciæ parti Siciliæ & Calabriae superimpoluisse tributa; & quæ pendebantur Principum Apostolorum Ecclesiis, publicæ rationi persolui præcepisse. Claudian. in panegyrico laudat Honorium, quod illa superindicta sustulisset.

Impia conuui cessant augmenta tributi, Non infelices tabula, non basta reflexas Vendit opes, anida scetor non voce citatur, Nec tua priuatis crescent araria damnis.

Habemus hæc tria tributorum genera in Gallia, quædam enim sunt tributa, siue vectigalia, quæ prædijs & possessionibus pro cuiuscumque censu, aut rebus alijs imposita sunt, siue subsidia, tallia, gabellæ, siue quo alio nomine vocentur, de quibus inferius. Alterum est quod concessio, siue Otini dicitur, quod postulantibus Regibus indulgetur. Nam & Aymon. lib. 4. cap. 116. & 117. narrat magnum Carolum oblata sibi annua dona more solemni in publicis conuentibus suscepisse; quem vltum ab Augusto usurpatum, nuper monimus. Eodem refero mutationes, emprunt. Cum muui nomine ac titulo Rex à subditis quidpiam exigit, nec sine magno fenore, quo Regum ararium lapsus exhaerit. Tertium est superindictum, cuius, cum supra statutum, ac legitimum tributum ordinarij modum aliquid indicitur. Atque ad hæc tria tributorum genera facillè fuerit singula, quæ in Gallia vigent, tanquam ad summa capita reuocare.

Diuidebant quindò Romani tributa in annonas & tributa, vnde est tit. de annon. & tributis, lib. 10. Cod. Annoxæ consistebant in speciebus, veluti frumento, vino, oleo, pane, carne, sale, & in sumptum familiæ Dominicæ ministrabantur. Erant & pabula, scenum, palæ, quæ vnà cum annonis Magistratibus, aliisque officiis ad iumenta suppeditabantur, de quibus l.9. C. de iure fisci. Pabula dicebantur capita; Marcellin. lib. 22. Pabula iumentorum, quæ vulgo distitant capita. Cassiodor. Equos capitum definitum. Helych. καπητὸν περὶ βλητικῶν ἀλόγων. Edict. Iustinian. 15. cap. 3. τὸ καπητὸν καπητῶν [ἢ ἐστὶν ἰδίων] ἰσαλοῦς τὸς ἰππους ἐν ἀπῆσι. Tributa erant in corporibus, veluti auro, argento, arte, vestibus, equis, quæ & intrubutiones, & contributiones dicuntur, suntque duplicia, soli, & capitis leg. vltim. D. de censib. Tributum capitis aliqui vocant stipendium, vt iam monui ex illo Tertullian. in Apologetico. Si agri tributo onusti viliiores, hominū capita stipendio censa ignobiliora. Annonam porò & tributa soli conferunt possessores, id

id est domini prædiorum prouincialium quotannis, vel ipsi prædiorum conductores; qui verò agrum, aut prædium non habebat, neque annonam, neque tributum soli pendere tenebatur. Alteri tamen pensioni capitis omnes erant obnoxij, siue pauperes, siue diuites; & qui nihil in censu habebant, inuenire tamen cogebantur vnde illam pensionem tributi capitalis soluerent. Hinc capies Plinium libr. 16. cap. 8. de cocco loquentem. Pensionem alteram tributi pauperibus Hispania donat. Nimirum quia pauperes in Hispania passim coccum nascentibus fruticibus decerpebant, atque inde corradabant, vnde alterum tributum ipsis impositum, nempe capitale soluerent. Et herbas hortorum pensionem esse pauperum, quia ex eo redditu extrudebant vnde centum exolerent, significat idem Plin. lib. 19. cap. 4. Isaque hercule macelli vectigal manus fuit Roma, clamore plebis incusantis apud omnes Principes, donec remissum est portorium mercis huius, compertumque, non aliter questuosius censum haberi, aut tutius, ac minore fortuna iure, cum credatur pensio ea pauperum. Is in solo sponsor est, & sub Dio reditus, superficiesque celo quocumque gaudens.

7 Sextò denique quoddam fuit vectigal certum, quoddam incertum: prius illud erat certa, atque definita siue tributum, siue stipendij summa, qui illud pendebant, dicebantur tributarij, vel stipendiarij. Cæsar libro primo de bello Gallic. Cic. in Verr. & lib. 3. de legib. his vtuntur nominibus. Incertum vectigal ex agris ab hostibus ereptis, vt dicemus inferius. Quia verò pro anni copia vberius, vel angustius exigebatur, incertum dicebatur.

Mito lubens omnes alias diuisiones, quæ excogitari possent, cum nequidem à nobis allata, ad scientificam methodum vsui sint, & ad solam materiam, alioquin confusæ, & perturbatæ distinctionem aliquam faciant. Satis fuerit monere apud Iuriconsultos & censum, collectam, indictum, indictionem, publicam functionem, collationem, munus pro tributo accipi, l. 18. D. de verbor. significat. & ibid. l. munus, munus propriè est quod necessariò subimus, lege, more, imperio eius qui iubendi habet potestatem. A voce autem ὄρος dicitur agri quidem ὑπόφοροι tributarij, ἄγροι ἀφορολόγητοι agri non tributarij, vel è contrario, ὀρολόγητοι ὑποτελέως λειτουργοί, vectigales, tributarij, munifices.

ARTICVLVS II.

De causa efficiente, siue indicente vectigalia.

- Antiqua vectigalium origo. 1. Suprema potestatis est ea indicere. 2. Quid circa ea possint fiduciarj Dynastæ. 3. 4. 5. 6. Alia Dynastarum iura. 7. Quid possint ciuitates. 8. Quid consuetudo. 9. 10.

R.P. Gibal. De Negotiat.

Nata esse cum Regibus vectigalia nemo dubitat, cum ex omni retro memoria, constanti, perpetuòque more, illis pensa sint. Nam & ab Ægyptiis quinta pars fructuum soluebatur. Genes. 47. & lib. 3. Regum cap. 5. Regis esse tributa exigendi contestatur Samuel Israelitas, qui sibi Regem præfici aliarum gentium more postulabant. Decimas exactas à Romanis Regibus ait Liui. lib. 1. Iudic. Quartam fructuum quorannis suis quoque Regibus offerebant. Diodor. lib. 1. cap. 10. Cappadoces annua quinquaginta ouium millia Periarum Regi præstabant, mille quingentos equos, ac duo mulorum millia: neque atinere innumera alia recensere exempla. Rationem reddit Aristoteles lib. 1. politic. cap. 11. & lib. 8. cap. 8. quòd cum absque pecuniis & facultatibus, belli, pacisque munera sustineri nequeant à suprema potestate, cui onus illud incumbit, omninò oportet ipsam Rempublicam sumptus in eam rem necessarios, communi intrubutione conferre, quæ minimo fieri poterit singulorum, totiusque ciuitatis dispendio, quod in forma & modo indictionis cauendum esse monebimus iterum articulo proximo.

Atque ex hac ratione, & prima tributorum origine atque institutione statim apparet pertinere ad supremam summamque potestatem indicere tributa, cum illius sit bonum commune curare, & promouere. Non exigo autem consensum populi, cum tota potestas sit in Principem deriuata, nisi in ipsa Regnorum institutione excepta & apposta fuerit aliqua conditio cõtraria, quod ex perpetuo vsu facillè dignoscetur. Laborat plurimum Suar. lib. 5. de legib. cap. 17. vt eam absolutam potestatem absque populi consensu afferat Hispaniarum Regibus, cum constans vsus alius fuerit, vltique ad nouissimos Reges, & leges ipsæ nouæ recompilationis id expressè habeant. Idque fateatur Sanch. lib. 2. consilior. cap. 4. dub. 2. numero 5. Quoad noua tributa vide Molin. disput. 661. & sequentib. Gutier. q. 2. de Gabell. nostrum non est iura Principum arbitrari. Quod atinet ad nostros Reges contenti illi fuere, quamdiu licuit, tum priuato patrimonio, tum fisci & ararij publici prouentibus; vbi tamen ingruentia bella, aliæque necessitates postularunt, indictionibus vt coacti sunt, quod primùm factum voluit à Ludouico in minore sub ann. 1167. quem imitati sunt consequentes, crescentibusque publicis incommodis, tributa quoque augere inuiti compulsi sunt; quamuis & ipsi subditi sponte sua sæpius aliqua Principi ad sustentanda noua onera obtulerint, vt de Carolo Magno tradit Aymoni. lib. 4. cap. 116. & 117. vnde malè aliqui colligebant non licere has indictiones Regibus nostris absque populi consensu: nam & idem inferrent ex pecunia mutuatitia, quam subinde accipiunt etiam cum fenore à subditis. Sanè si causæ indicendi tributi iustæ & necessariæ sunt, possunt ipsi suprema sua autoritate, tributa indicere; hæctenus enim habita fuit παντελής Francica μοναρχία, vt loquitur Nicetas. Neque illud Taciti obiciat. In Germania & Gallia tum Reges erant autoritate suadendis, non iubendi potestate. Nam neque Gallorum politicæ satis peritus fuit Tacitus, vt facillè foret ostendere; neque vidit id temporis pleraque Galliarum prouincias Respublicas potius esse, quæ vnam conflarent, quam regna distincta, vnde communibus ferè consilijs, & conuentibus publicis agebant. Neque instituta adhuc suprema illa Monarchia, quam pulsus Romanis Franci in antiquam patriam reduces,

reduces, auspice numine condiderunt. Plura de hac Regia Francorum potestate dabit Bohic. in capit. cum re, de re iudic. Salicet. in lege prima. Cod. noua vectig. imp. non posse, & in ead. l. Iacob. Fab. & alij à Chailanço laudati in consuetud. Burgund. Rub. 1. §. 4. n. 23. Verum redeamus ad potestatem instituti tributa, quam in summis potestatibus nemo non agnoscat.

3. Difficultas verò est, an in aliis dominis, qui ciuitates & prouincias moderantur, quamuis non summo, sed fudiciario iure, similis aliqua auctoritas resideat; quandoquidem eadem causâ quæ tribuunt eam facultatem summis Principibus, illam quoque inferioribus istis Dynastis videantur vindicare. Quamuis enim non summo iure gubernent, gubernant tamen, tenenturque bonum commune curare, debentque ea pollere potestate, quæ ad eiusmodi gubernationem necessaria est, qualis est ista dum virget occasio indicendi tributi. Nam concedunt omnes eiusmodi Dynastam, vbi aut ciuitatis, aut ditionis bonum postulat ad ingens periculum amoliedum, etiam priuatorum res sumere, eosque compellere ad succurrendum ciuitati posse: quid igitur poterit singulis leue quid indicere, eandem ob causam? Cur obligabitur ad summum dominum prouocare; eaque dilatione ciuitatem, aut ditionem perdere? Cur ipsamet ciuitas non poterit sese tueri, & eam ob rem indicere quidpiam ciuibus, vt communibus sumptibus, communi periculo prouideatur. Adde & hunc Dynastam tuam aliquam dignitatem sustinere debere, & laborum stipendia capere, quæ neque habet, aut non nisi exigua à Principe, neque ex suis bonis colligit; igitur à ciuitate, aut prouincia exigere poterit, quæ sanè non obtinebit, nisi per aliquam contributionem. Quare fatetur Delugo *disput. 36. de iustitia, sectio. 1. num. 6.* ex natura rei eiusmodi potestatem inferiori Dynastæ competere, eaque vti posse, nisi à supremo prohibeatur, vti semper prohibere, sibi que vni tale ius vindicare præsumitur, nisi distinctis verbis exprimat: neque enim generalia verba concessionis cuiusdam generalis vniuersalisque sufficere censent Sanch. *lib. 2. consilior. cap. 4. dub. 3.* & alij quos allegat. Caietan. verò *vers. vectigal. iniqua*, concedit ciuitatibus absque alia Principis venia facultatem imponendi contributiones ad publicas necessitates, verbi gratia ad reparanda mœnia, itinera, pontes & cætera similia, modò id fiat consensu maioris partis ciuium, & peregrinis non imponantur. Idem voluit Lessius *libro secundo, capit. 33. numero 15.* & Vasquez *opuscul. de restitut. capit. 6. §. 1. dub. 1. num. 5.*

4. Dicendum nihilominus est primò, iure positio solam summam potestatem hac auctoritate polle- re, vnde narrat Sozomen. *lib. 2.* Athanasium accusatum fuisse, quasi Ægyptiis tributum lineæ vestis indixisset: *ὅς ἡπρωτίων διπλῶν ὄψεων ἐπιθεῖς.* l. 10. D. de public. vectigalib. & comm. Vectigalia sine Imperatoris præcepto, neque præsidis, neque curatori, neque curia constituere, nec præcedentia reformare, vel his addere, vel diminueri licet. Similia habentur in l. 3. Cod. vectigalia noua instat. & l. vnic. D. ad leg. Iuliam ambitus. Alexander III. in Concil. Lateran. cap. 22. & refertur cap. Inno- centius 10. de censib. & in 1. compilat. cap. 2. de treuga & pace. Nec quisquam alicubi novas pedagiorum exactiones sine auctoritate & consensu Regum, & Principum statueri aliquo modo præsumat. Si quis

autem contra hoc fecerit, & communis non desite- rit, donec satisfaciatur, communionem careat Chri- stiana: & Innocent. III. cap. sepe quibusdam 26. de verbor. significat. ait illa esse pedagia, qui- dagia, & salinaria interdita, quæ non apparet, Imperatorum, vel Regum, vel Lateranensis Con- ciliij largitione concessa, vel immemoriali consue- tudine introducta: qua de causa Comitem Tholo- sanum Legatum Apostolicum à nouis tributis impo- nendis coercuerat, & leudam, quam Comes in- stituerat, vectigal in singulas merces duriusculum prohibuerat, vt ibidem refertur. Galeatus quo- que primus, Vicecomes Mediolanensis damnatus est lætæ maiestatis ab Imperatore, quòd eius iniul- tu vectigalia indixisset. Idem prohibuit fuisse Daci Burgundia, refert ex registro Curie Lebre. *lib. 3. de summa Regum potestate, capit. 7.* Nota sunt in eadem rem edicta Sancti Ludouici. Item eiusdem nominis XII. & Francisci II.

Aio secundò posse inferiorum Dynastam pri- uilegiario Principis obtento diplomate, vectigalia exigere. Ita multis adductis Gutier. *quest. 4. de gabellis*, estque communior illa sententia. Hoc priuilegio plerique Gallici Magnates fruuntur, in eorumque causa plura Curie decreta secundum Baronem Memorantium, Pontificem Bellouacorum, Cænobitas Dni Genouicæ, & alios refert Iohann. Gallus *quest. 108. 204. & 384.* vbi nominatim agitur de iure prehensionis piscium venalium, pretio ipsorum mercatori transueni oblato; quod onus vectigal quoddam est simile illi quod Miris Ægyptiorum Rex ex omnibus flu- uiorum piscibus concesserat vxori in vltim vnguentorum, ex Diodoro. *libro secundo*, quinimòd priuatis idem beneficium fieri posse constat ex donatione facta Cænobitis S. Vincentij, & Ger- mani ad Lutetiam à Carolo magno, quam refert Aymoni. *libro quinto, capitulo secundo. Portum do- namus, qui est inter pagum Senonicum, & Mildu- nensem, ita vt nullus alius ibi portum habeat, ne- que telonium, aut rotatum, seu vullaticum, seu pi- staticum, ripaticum, vel saluaticum.* Debent au- tem, qui eiusmodi priuilegium capiendi vectigalia obtinent non modò diplomata principalia exhibere, quæ Curie probata fuerint, & in eius acta relata; sed etiam si antiqua fuerint, eorum per- petuum vltim & possessionem; qua de causa pronuntiatum est à Senatu die 2. Augusti ann. 1564. & 11. Mart. 1567. aduersus Baronem de Trene- sia, de Treues, apud Andes ad ripam Ligeris, qui portorium exigebat, quod suo diplomate Caro- lus septimus, Roberto Massonio eiusdem loci Baroni & Franciæ Cancellario concesserat: iudi- cavit enim Senatus priuilegium illud potius factum fuisse Cancellario, quam concessum Baro- nis fundo, ac proinde in consequentes Baronie Dominos, absque nouo principali rescripto propa- gari non posse. Simile quid in magna Curie ex- tra iudicatum est die 23. Decembr. 1587. in no- uum pedagium flumiatile par eam, exactum à Iohanne de l'Enis, Domino de Rochefort, & de la Possouiniere: illi enim negatum est, saluis & retentis aquis. Nam illam immemorialem vecti- galium possessionem admisit sapius Curia, & eius fidem testibus ac tabulis decreuit arresto interlo- cutorio die 25. Martij, anno 1554. pro Canonicis sancti Martini Turonensis aduersus mercatores, qui mercium Ligeri deuecturam immunitatem à Rege impetrarant. Præterea qui ius illud vecti- galium aut portorium ex venia Principis sibi arrogat

Cap. II. De gabell. & vectig. Art. I. 269

arrogat terrestres ac fluminis vias reficere tenen- tur, & si quid factum sit in fluminis alteo, ripa- ve, quo deterior statio, aut navigatio reddatur, aut iter terrestre impeditum, quominus securâ, aut facilis fiat vectatio, tollere, purgare, reparare: *Baillizer, & netoier la riniere.* Ita decreuit Curia Kalend. Decemb. ann. 1528. aduersus Canonicos Sancti Martini Turenfis, & in alia simili causa 25. Ianuar. eod. ann. & 23. Iunij ann. 1560. & tan- dem ita sancitum est Edicto Aurelianensi an. 1560. Artic. 107. Articulo verò 138. & Edicto Blesens. Artic. 282. vt qui asserunt sibi tale ius ex mer- cium vectura per suum territorium, palam pro- scribant tabellam & indicem vectigalis à Iuri- dico loci, aut bino Notario obsignatam, ne per ignorantiam scripturæ multa committantur quod curabat Caligula, qui noua vectigalia proponi vetabat, vt pluribus commissis locus fieret præi- nerat edicto Senatusconsultum celeberrimum die 11. Martij, ann. 1539.

In hac porò concessione exigendi tributa fa- cta inferioribus Dynastis à summo Principe, ni- hil apparet contra iustitiam; cum neque Prin- cept suo summo iure & imperio excidat; neque inde magis oneretur subditis, si qui tributa solu- ebant Principi, ea deinde soluant Dynastæ. Ex his tamen sequitur non posse eiusmodi Dynastam exigere alia vectigalia, quam quæ exigebantur à Rege, eo tempore quo illa in ipsum transfuit; quod sapienter monuit Vasquez *capit. illo 6. §. 1. numero 15.* vbi etiam benè infert hæc tributa non modo donari; sed etiam vendi posse ius ea exi- gendi. Neque ea in re sit iniuria subditis, quia licet ea tributa debeantur tantum ad sustinendam dignitatem Principis, & curanda publica com- moda, quibus visibus non deseruiunt amplius, vbi in alium ver priuatum transfata sunt: illorum ta- men pretium Regi deseruit, & ab ipso in alterum ex istis finibus impensum est. Atque ea translatio iuris exigendi vectigalia siue liberali dona- tione, siue remuneratoria, siue venditione aliòve contractu oneroso fiat, tandè in aliquem ex finibus propofitis confert, quia ad dignitatem quoque Principis pertinet habere sibi subditos Dynastas potentiores, qui suis præcipuis iuribus eundem dumtaxat beneficio fruuntur. Deinde liberat Prin- cept aliis muneribus, quæ in obsequiorum gra- tiam reddere tenerentur. Et cum ferè quidpiam in commutationem accipiat, illud totum Reipubli- cæ bono cedit. Denique in Gallia qui gaudent hoc portorium, & vectigalium iure, ad reparati- onem viarum, pontium, aliaque eiusmodi obli- gantur ex Iure Gallico, atque etiam ex quodam veluti contractu, cum Rex ipse qui ea indixerat vec- tigalia, ad similia onera obligaretur, vti constabit *artic. sequenti.* Illo igitur onere se liberat prin- cept concessione illa tributorum alteri facta, ac proinde æquè in commodum publicum exiguntur vectigalia ab inferiore dynasta ex venia Prin- cipis, atque si ab ipsomet Principe exigeren- tur.

6. Tota itaque difficultas est in iure imponendi noua tributa, & antiqua augendi, an vel concedi, vel vendi possit à supremo Principe alicui inferiori & subdito absque immiunitione summæ suæ potestatis, cuius partem videtur se abdicare. Neque ex facultate exigendi hæctenus imposta necessariò colligitur illa altera facultas noua indicendi, vel augendi vetera. Quare.

Aio tertio attento iure naturali dumtaxat posse R. P. Gibal. De Negotiis.

supremum Principem concedere inferiori Domi- no ius imponendi suis subditis noua tributa in il- lis casibus, & propter eas necessitates propter quas ipse summus Princeps illa indicere posset, si vel- let; quia non ex eo minuit suam Maiestatem, quandoquidem tota illa indictio fit auctoritate summi Principis, cuius minister dumtaxat est ea in re Dynasta inferior, quia non agit nisi potesta- te à Principe communicata, & non pro arbitrio; sed in iis tantum casibus in quibus Princeps id posset propter cõmunes necessitates quæ illam in- dictionem virgerent. Neque quidquam ad suos sumptus, aut ad suam dignitatem tuandam de nouo poterit indicere, nisi illa vsque aded bono com- muni esset necessaria, vt in eo casu debeat & pos- sit Rex ad illam dignitatem & familiam huius Dynastæ eiusmodi tributa noua imperare, quod raro admodum contingeret.

Aio quartò non posse Regem potestatem indi- cendi tributa ita inferiori communicare, vt ipse seipsum eadem potestate priuet, & nequeat vel il- lam facultatem coercere, vel si peccauerit, emen- dare, atque vbi publica necessitates ita postula- bunt alia tributa superinducere, quia cum facul- tate exigendi, edicendique tributa noua, & anti- qua augendi non abdicet se, summa potestate, aut iurisdictione, eamque ditionem tamquam sibi summo iure subiectam regat & moderetur, te- neaturque illam vt partem suæ coronæ, & corporis, cuius ipse caput est, membrum tueri & foue- re; vbi eius bonum ad vitandas publicas necessi- tates, & pericula, vt amoliedum bellum, susti- nendum hostem, propugnandam ciuitatem, de- fendendos limites, cæteraque similia necessarium videbitur, poterit constituere noua vectigalia, aut iam olim imposita innouare & augere: neque aliud fortasse voluit, qui negant hanc potestatem indi- cendi noua tributa communicari posse à supremo Rege inferioribus Dominis sibi subiectis.

Aio quintò cum Sanchez *cap. 4. lib. 2. consilior. dub. 14.* qui hanc exigendi tributa facultatem obtinuisse à Rege, licet non possint illa augere su- pra id quod à Rege impositam esset, & exigeba- tur à Rege quo tempore tale ius ipsis concessum est, vti monuimus, intra illum tamen terminum posse pro libito vel augere, vel minuere, quamuis Rex in cæteris prouinciis illa neque augeat, ne- que minuat. Quare si ministri cessent aliquid exi- gere, aut non nisi partem solemnem vectigalis, alia parte cõdonata, immò quæuis Rex simile vectigal remittat, non tenebuntur isti remittere, vel partem, vel totum illud quod suis ditionibus fuit olim im- positum, quodque exigendum acceperunt à summa potestate contractu gratuito, vel oneroso; quia re- uerè ius accepit ad totum illud vectigal, ipsum igitur poterit exigere absque iniuria vllius, eius quoque partem sibi debitam, si lubeat condona- bit, sicut aliis suis iuribus cedere posset. Neque iniuriam facit aut Regi qui ius illud concessit, aut subditis quibus ea condonatione fauet. Adderem ego consulendum esse concessionis tenorem, si enim Princeps dedisset facultatem indicendi tri- buta, quæ ipse reliquo regno indiceret, deberet omnino illa hic cessionarius minuere, quando Rex ea alibi minueret, nõ tamen eadem augere teneretur, quando similia Rex alibi auget; quia in pri- mo casu excederet facultatè sibi factam imponedi tributa, quæ ad certam quantitatem limitata est, & maius tributum exigeret, quam Rex, cum tamen ex iure sibi cõcesso possit tantum capere æquale, quod

non faceret. Nam nunc post imminutionem factam à Rege, æquale non est, sed maius, licet prius æquale esset; quando verò Rex augetur sua vectigalia reliquo Regno, quæ etiam in illa ditione eodem iure possit, & reuera augetur, nisi ius ea indicendi illa concessisset, poterit iste Dynasta eodem incremento augere sua, cum habeat ius indicendi eadem in casibus, in quibus ipse Rex illa possit indicere.

7 Ex his colligit de Lugo disp. 36. de iust. n. 13. non ita facile obligari posse vassallos istorum Dominorum ad soluenda noua tributa Regi, recentique ab eo imposita, sicut cæteri vassalli obligarentur; quia cum Dominus horum Vassallorum obtinuerit ius exigendi antiqua vectigalia absque obligatione imminuendi ipsa, quamuis in cæteris prouinciis ea imminuerit; vti dicebamus, nisi illud fuerit in tabulis & diplomate concessio- nis expressum; dum noua tributa indicet Rex toti Regno, atque aded huic ditioni cuius dominus vetera vectigalia exigit, neque ea potestate se Rex abdicauit, aut abdicare potuit, retento summo principatu, vti etiam ostendimus, isti subditi maiori onere grauaentur, quam reliqui vassalli, qui mi- nora tributa soluebant, & qui pro libito Regis poterunt veteribus tributis liberari, vel quoad totum, vel quoad partem. Maior igitur aliqua causa neces- saria erit, vt nouum tributum eiusmodi vassallis imperetur à Rege.

Poterit tamen ea contingere causa & casus, vt Rex possit obligare inferiorem illum Dynastam minuendi, siue vt loquuntur, mitigandi suis vassal- lis vetus illud tributum, quod ipse ex concessio- sibi iure percipit, quo facilius Rex illis nouum tri- butum imponat, sicut & aliis, quodque vix ægrè ferre possent, si vetus integrum suo immediato do- mino persoluerent. Ratio est quia Rex ex summa sua potestate possit illum Dynastam in casu tantæ necessitatis ad onus aliquod obligare, legendi v. g. aliquot milites, annonam, aut arma suppeditandi, summam pecuniæ mutuo dandi, & eiusmodi alia; poterit igitur illum æquè obligare ad remittendam partem vectigalis, quod ex sua concessione & ven- dia percipit, vt nouum tributum ex nouis & vr- gentibus causis indicendum soluere valeant. Neque poterit hic Dynasta de iniuria sibi facta expostu- lare, cum ipse quoque in tanta Reipublicæ neces- sitate de suo quidquam contribuere debeat. Ne- que totum onus in vassallos, qui illi ferendo im- pares sunt, reiciendum est. Sapienter tamen mo- net *ibid.* de Lugo non censeret Regem noua indi- ctione tributorum obligare Dominos, vt vassallo- rum præstationes sibi debitas imminuant, quia non vult illos obligare ad tantam contributionem, quanta esset ea præstationum sibi debitarum im- minutio. Addo ego, Dynastas & Dominos eo ca- su potius nouum vectigal quam eorum vassallos soluturos, quia isti quod conferrent Regi, nega- rent Dominis, neque nouum vllum onus sentirent. Si enim ex vna parte cresceret, ex alia minueretur; Domini verò soli immutationem & dispen- dium suarum facultatum, & reddituum ex vecti- galibus sibi iure debitorum sentirent; cum tamen illi ex privilegio nobilitatis, & aliis ex causis ha- ctenus immunes eiusmodi onerum sint: quod po- tiori iure dicendum erit, si illud ius exigendi tri- butum emerint à Rege, quo deinde priuari sine iusta causa nequeunt; denique eadem de causa co- gi possent ad minuenda cætera iura, quæ ipsis ra- tione dominij directi, & iurisdictionis, siue ex le-

gibus municipalibus, siue ex receptis iuribus, siue ex prima dominij institutione, siue ex privilegiis, & obsequiorum remuneratione, siue qua alia ex causa comparata essent, vt noua grauioraque vecti- galia indici ipsorum vassallis possent; quæ esset summa iniuria per quam & sua dignitate exancto- rarentur, & in statum plebeium deicerentur, at- que vectigalibus æquè atque ipsorum vassalli fie- rent obnoxij. Non possunt igitur ad huius iuris indicendi vel exigendi vectigalia imminutionem cogi, quò grauiora summus Princeps, & noua im- ponat; nisi in illa extrema necessitate in qua & ipsi propter periculum grauisimum toti regno im- minens, obligari iure possent ad eam contributio- nem, quæ æquivaleret illi imminutioni suorum ve- ctigalium, aliorumque iurium, & quæ contribu- tio aliunde non competeret. Nam si aut mili- tent, aut quam aliam præstent operam, quæ æqui- ualeat contributioni, ad quam in tanta regni af- flicti calamitate obligari iure possent; non pote- runt inuiti cogi ad hanc suorum vectigalium im- minutionem, alioquin duplo plus quam deberent contribuere compellerentur, quod iniquum profe- ctò foret.

Colligit secundò Molina disp. 674. num. 11. eum cui Rex donauit aut vendidit gabellam, quæ tunc non exigebatur integra, quia iustè tanta exigi ne- quibat licet deinde Rex possit illam nouis causis vrgentibus integram exigere à suis subditis, non tamen posse illum inferiorem Dominum à suis vassallis eandem tunc capere, quia non potest il- lam exigere, nisi iuxta mensuram secundum quam illam à Rege comparauit, quia accipiendo facul- tatem exigendi gabellam indicendam, non accipit simul facultatem, aut illam augendi, aut nouam indicendi, quod tamen faceret in hoc casu.

Aio sexò potestatem indicendi tributa, quam in vno dumtaxat summo iure Principe agnosci- mus, non impedire quin inferioribus Dynastis competat certa quædam alia iura, & seruitutes, atque præstationes, quibus eorum vassalli obnoxij sunt; & quin in quibusdam casibus aliquid indi- cere possint, vel ex lege municipali, vel ex pecu- liari privilegio talis dominij, vel ex immemoriali consuetudine, quæ iura, certæ præstationes, obse- quia, seruitutes, sunt veluti quædam vectigalia & onera, etiam in dominij agnitionem instituta; quia sicut inferius istud dominium non minuit sum- mam Principum potestatem, ita neque hæc iura Dominorum, & subditorum obligationes non pu- gnant cum potestate indicendi tributa, vbi fuerit opus, quam in solo summo Principe residere fate- mur. Deinde quia hæc iura Dominorum, & illæ correlatiuæ subditorum obligationes initio ferè dominiorum constituta sunt, siue ex contractu, aut quasi contractu inter dominos & subditos, siue ex quodam mutuo & communi omnium consensu, siue iure à Principe concessio, siue quo alio titulo, vnde ea præcipua Dominorum inferiorum iura perpetuò illæsa manent, quamuis Princeps illis ipsis vassallis istorum, tributa communia imponat. Neque existimatur vnquam illis priuatorum iuri- bus derogare, cum id absque iniuria nequeat, nisi in eo vrgentissima necessitatis casu in quo Domi- nus ad succurrendum regno tenebitur suis se re- bus; facultatibus, ac iuribus spoliare, quod vel nunquam, vel rarissimè accidit, cum plura alia, eaque commodiora sint remedia, calamitatibus publicis occurrendi, quare neque vnquam id fa- ctum legitur; quinimò iniquis eiusmodi rem- poribus

poribus aucta potius quam diminuta sunt Dyna- starum iura & privilegia, vt in officio contineren- tur, maioribus animis labanti Regno, cuius ipsi sunt præcipua columna; succurrerent, grandia facinora susciperent, plebes coercerent, fidem de- nique suam Regi præstarent; malueruntque no- stri Reges, aliquid ex sua Maiestate detrudere, & in quandam veluti Imperij communionem bene- ficiarios Dominos, illæsa tamen suprema Maiesta- te, sibi asciscere, quam eorum iuribus iam longo vsu firmatis derogare. Quare intestinis maxime dissidiis, & factionibus Regnum vexantibus plu- rima beneficia & præcipua iura in obsequiorum & fidei seruatiæ ac præstitæ compensationem à Rege obtinuerunt. Tantum abest vt antiquo spoliati sint, nisi in pœnam rebellionis aliquando multata fuerint. De his verò privilegiis ac iuribus, & ipsis correspondentibus obligationibus, quia quan- dam similitudinem habere videntur cum vectiga- libus, non nihil dicemus inferius. Quando verò lis est de illis iuribus, an modum excedant, aut insolita videantur, subditorum querelas audit Rex, & quod æquum bonumque videtur, summa au- thoritate decernit, siue emendanda, siue tollenda, siue probanda sint. Neque attinet in hanc rem infinita & quotidiana supreamur Curiarum de- creta referre hoc loco in re aded constanti, & obuia.

9 Aio septimò communitates & ciuitates non pos- se vlla tributa ciuibus imponere, etiam ad com- munes necessitates, absque summa potestatis con- sensu, & venia, quod illa ipsa ratio, quæ negat in- ferioribus Dynastis & omnibus non summo iure Dominis similè potestatem, euincit. Possunt quidè de eiusdè collegij, ac vniuersitatis collatiua dome- sticatum, ac inuicem pecuniâ esse iuuare, vti anno- tauit Faber; non autem aliquid per modum tri- buti indicere. Vidit Papius q. 144. & Chaffa- næus in consuetud. Burg. Rubric. 13. §. 6. vers. De poete, excipiunt casum in quo de puteo vicinali rescindendo, de muris instaurandis, & similibus agitur. Verum exponendi sunt de collatiua & li- berali atque emendicata domesticatum pecunia, aut alij tunc erant quam hodierni motes; siqui- dem opus est diplomate Regio ad indicendas illas collectas, exigendasque, nisi illa exactio sit infra quinquaginta libellas Francicas. Opus quoque au- thoritate *Electorum Iudicium*, vt vocant: ne quid malè exigatur in populum. Si quidpiam etiam prouinciarum Gubernatores ac Proreges in subito motu & repentina occasione cogantur indicere, & exigere, quamprimùm Regem monere debent, ab eoque literas, quibus indicationem ratam ha- beat, & confirmari obtinere, alioquin rependa- rum, coactæ iniuriâ pecuniæ, & læsa maiestatis damnabuntur.

10 Restat illa altera quæstio, an consuetudine præ- scribi possit ius istud vectigalia indicendi, exigen- diue contra ipsummet Regem. Ratio difficultatis petitur ex cap. *super quibusdam*, §. *præterea*, de ver- bor. significat. vbi Innoc. III. Raymundo Comiti Theolosano exactorem tributorum quæ indixe- rat, iure prohibitam fuisse à Legato Apostolico contendit. *Duximus*, inquit, *declarandum illa esse pedagia, salinaria, quidam interdicta, quæ non ap- parent, Imperatorum, vel Regum, vel Lateranensis Concilij largitione concessa, vel ex aliqua consuetudi- ne à tempore, cuius non extat memoria, introducta.* Quibus verbis videtur Innoc. agnoscere potesta- tem indicendi tributa posse acquiri consuetudine

immemoriali. Quare tributa, vi illius consuetu- dinis introducta, iusta esse censet Medina de restit. q. 13. & Panormitan. c. *Innouamus, de censibus*, hoc ius à subditis præscribi posse sentit, quod & alij plures docent, quos sequitur & allegat Lugo disp. 36. num. 14. in iisque Molin. Sanch. Valq. Turrian. & alios quibus adhæsit quoque Berta- chin. de gabell. 1. part. in pr. num. 28. alique Hispani iuriconsulti apud Gutier. de gabell. q. 5. Cur enim non æquè hoc ius, atque pleraque alia, quæ soli Principi suprema seruata sunt, præscribi poterit? atque in hoc ipso negotio ius exigendi vetera tributa acquiritur eiusmodi consuetudine immemoriali, vt perspicuè tradit nuper allatum cap. *Super quibusdam*; quamuis enim consuetudo exigen- di tributum iam impositum, non sit idem cum con- suetudine noua tributa imponendi, & illa deinde exigendi, sicut etiam ius imponendi, & exigendi sunt diuersa iura, quorum illud prius amplius est, & ad plures actus extenditur, nempe diuersas im- positiones, includitque quandam dominatiuam potestatem, posterius autem est ius particulare lu- crandi pensionem iam impositam; vnde fit vt ex hoc posteriori iure non necessariò colligatur prius; hinc tamen efficaciter haberi videtur, quod vnua- modò intendo, sicut consuetudine præscribi po- test ius exigendi tributum, quod est soli suprema Principi seruatum, ita eadem quoque consuetu- dine præscribi posse ius imponendi noua; neque enim in vna præscriptione magis læditur Maiestas Principis, quam alia, maxime cum regula illa tra- datur à Iuristis; præscriptionem immemorialem equiparari privilegio concessio à Principe ex certa scientia. Neque bene colligit à Castro lib. 1. de lege pœnali. cap. 10. ex cap. *Super quibusdam citato*, con- suetudinem immemorialem non dare hoc ius, quamuis enim daremus Innocentium eo loco age- re tantum de veteribus tributis, non de nouis im- ponendis, idque omninò probabilius est; hinc ta- men non eruitur, nisi argumentum negatiuum, non dari scilicet per illum textum auctoritatem impo- nendi noua tributa, consuetudini licet immemo- riali, id tamen non ibi negatur; quod idem argu- mentum negatiuum, & æquè inutile deducit idem à Castro. ex cap. *Innouamus, de censibus.*

Dicendum nihilominus est eam eodem à Castro *La. & Suar. lib. 5. de legibus cap. 14. n. 14.* consuetu- dinem non dare auctoritatem de qua agimus, quia id non habet ex iure naturali, aut gentium, vt per se constat; neque ex iure Ciuili & Canonico, cum nihil ex illis afferatur quod contrariæ sententiæ faueat, immò potius quæ ex cap. *Super quibusdam*, & cap. *Innouamus*, atque ex l. 10. *D. de public. ve- ctigal. l. vnica*, *D. ad l. Iuliam de ambitu*, & l. 3. *Cod. vectigalia noua*, adduximus, nostræ huic sententiæ conformiora sunt, & plurima iura particula- ria eam præscriptionem prohibent, vt de His- pano fustissimè ostendit Gutier. de Gabell. quæstion. 5. maxime quoad Alcaualas & Gabellas; & de Gallicis iuribus euidenter constat. Deinde quæ sunt intrinseca & tenacissimè infixæ sceptris ac su- preme iurisdictioni, nunquam à subditis præscribi possunt, vti docebimus lib. postremo, vbi etiam reiciemus distinctionem quam video quoque pla- cuiisse Suar. cap. citato, n. 15. posse præscribi iura su- preme potestatis ab inferiore Dynasta retinendo subiectionem, sed non posse præscribi ipsam su- premam potestatem, & exemptionem à subiectione, quod dixit etiam Lessi. lib. 2. cap. 33. n. 14. qui- bus præiuerat Barbosa de præscriptionib. Reicio inquam

inquam hanc distinctionem, quia implicat iura supremæ potestatis præscribi à subiecto, qui subiectus maneat, neque fuit unquam ea mens Auctorum dum quarerent an iura supremi dominij præscribantur à subditis, sed an possint præscriptione se eximere à Domini supremo iure, & sibi supremam potestatem, aut aliquam eius partem comparare, quod validè fieri posse negamus: quare ostendendum dumtaxat est ius indicendi tributa independentè ab alio, & non ex alterius concessione, aut consensu, sed pro sua potestate, esse ius supremi dominij; quod facit Suarez; quia tributa debentur Regi, ut stipendium, & propter obligationem quam habet tuendi & defendendi Regnum, ut dicitur 23. q. 8. cap. 8. cap. tributum; hæc autem obligatio ex natura rei nulli incumbit, nisi supremo Principi. Et sanè si inferior dominus summo iure posset suis subditis imponere tributa, vel supremus dominus adhuc id ipsum posset, vel non posset; si primum dicas nulla fuit præscriptio, cum Princeps totum suum ius retineat. Si non possit amplius suo illo iure uti, igitur præscriptione partem aliquam suæ potestatis amisit, & in impositione tributorum subditi subducti sunt ab eius supremo imperio. Magnum igitur discrimen est, inter consuetudinem exigendi tributum, & illud imponendi, prior enim nihil derogat Maiestati summæ, cum potius illi faueat, quatenus inde constat subditos hæcenus soluisse tributum, ac proinde fuisse verè subditos. Deinde quia in eo casu tantum est concessio quædam à Principe percipiendi utilitatem tributorum. At verò consuetudo præscribens ius imponendi tributa aduersus Principem supremum, eius summæ potestati quidpiam detrahit, cum Princeps vel eo iure tunc careat, vel dominum inferiorem impedire possit, quamuis ius eiusmodi obtinuerit independentè ab ipso, atque adeò independentè quoque exerceat: qua postrema distinctione tota controversia mihi componi facile videtur. Sicut enim supremus Princeps facultatem facere potest inferiori Dynastæ, ac domino exigendi tributa, & imponendi, retenta tamen eius subiectione, & illæsa Maiestate Domini, uti nuper ostendebamus; neque ea concessio dicitur aliqua esse imminutio supremæ potestatis, sed eius quoddam beneficium, quod non facit beneficiarium à supremo domino independentem: ita similis quædam potestas præscribi poterit, ita ut ius sic acquisitum maneat semper obnoxium summæ potestati; quæ sicut nequit seipsam destruere, ita non potest periri à subditis, inuadendo eius iura, atque ea retinendo, ipsa deinde inuita, quamuis initio eiusmodi usurpationem passa sit, aut dissimularit, aduersus igitur illam simile aliquod ius præscribi non potest.

11 Quæ omnia non impediunt quin plurimum tribuendum sit immemoriali consuetudini in exigendis, imponendisque tributis, quia inde certò dignoscitur quale hæcenus ius illud extiterit; quamuis enim sapienter moneat Cassiodor. lib. 7. formula 2. Non putetur omnis consuetudo probabilis, ubi tamen iusta est, retineri debet, & lib. 1. epist. 10. iubet arbitrium Aræ, Regiæ nimirum habere iustas consuetudines, in exigendis quippe erogandisque pecuniis. lib. 3. ep. 23. remoueri mandat consuetudines abominanter innotitas, consuetudines intelligit quod pendi solet: solemnia vectigalia vocat l. 1. D. de muneribus & honorib. Iustinian. ras ἀριστέρας συνθηκας, Nouell. 123. & 128. Vide & Non. 43. & de seruanda consuetudine tributo-

rum habemus legem Francicam à Car. Magno lib. 3. capit. 12. Placet nobis ut antiqua & iusta tholonea à mercatoribus exigantur, tam de pontibus quamque de nauigijs, seu mercatis; noua verò seu iniusta, &c. non exigantur. & lib. 4. cap. 31. Ut ubi tempore nostri domini Pipini consuetudo fuit tholoneum dare, ibi & in futurum detur. Nam ubi nouiter inceptum est, ulterius non agatur. Quibus congruit l. 15. C. Theodof. de exactor. l. 4. & l. 9. D. de publicanis. l. vnic. c. de auro coronario. Iulian. in Misopogone. ἡ ἀριστέρας συνθηκας παρασίων consuetorum vectigalium quinta, & epist. vlt. ἐπιστολῆς κατὰ τὸ ἔθ.

ARTICVLVS III.

De causa finali propter quam iusta vectigalia indici possunt.

- Finis vectigalium, bonum commune. 1.
Quo d. continet has causas, quarum prima est, agnitio summæ potestatis. 2.
Secunda, Regiæ familia sustentatio. 3.
Tertia, militia sumptus. ibid.
Quanam essent prouincia tributaria, qua stipendiaria. 4.
Quarta causa, publica onera, ut viarum & pontium reparatio ac tutela. 5.
Publica annonæ & frumentationis cura, & quæ ad illam pertinebant. 6. 7. 8. 9. 10.
Viarum cura publicarum. 11.
Alia publica opera. 12.
Contractus inter Principem & populum. 13.
Pæna & multa. 14.
Qualis debeat esse proportio inter causam tributis & ipsum tributum. 15. 16.
Confectaria ex ea proportione. 17. 18.
Causæ propter quas inferiores aliqui Dynasta quidpiam subditis indicere possunt. 19.

Æquitatem tributis ex æquitate causæ quæ mouet Principem ad illud indicendū colligendam esse omnes consentiunt. Cùm enim Princeps non sit dominus proprietatis bonorum subditorum, illa sibi sumere, aut expendere pro arbitrio nequit, debetque esse aliqua causa quæ obliget subditos ad conferendam eam suarum facultatum partem, quam Princeps indicabit necessariam ad bonum commune curandum. Hanc verò causam in tributis antiquis quorum origo & indictio superat omnem memoriam, reperiri iure præsumitur, ut significat Innocent. in cap. Super quibusdam, de verb. significat. Immo ipsa temporis diuturnitas & consuetudo ius illa exigendi confert ex proximè dictis. Dum autem noua indicenda sunt, necessitas aliqua & finis iustus debet ad id Principem mouere, qui finis in vniuersum loquendo, alius non est, quam bonum publicum, quod aliter commode curari nequit, ad quod tamen obligantur Princeps. Eo siquidem casu priuati suo etiam dispendio & incommodo debent publicæ rei succurrere, quandoquidem illa priuata iactura compensatur ad æqualitatem illo bono communi, quod obinetur,

obinetur, aut augetur, vel conseruatur aliqua singulorum contributione. Hoc autem commune bonum plura complectitur, ob quæ singula indici possunt tributa.

2 Primū est professio subiectionis, & summæ potestatis in Principe publica agnitio; sicut enim necessaria est aliqua summa in Republica potestas; ita eius agnitio & clientelaris obsequij, siue subiectionis aduersus illam publica professio necessaria est: alioquin Respublica stare non potest. Eam ob causam nos tributa præstare affirmat Paul. ad Rom. 13. vers. 6. cùm dicat nos idcirco Regibus præstare tributa, quia Dei ministri sunt, & ab illo potestatem suam detiuant. Huc referunt aurum coronarium, oblationes, munera, vota publica pro Principis salute suscepta, de quibus omnibus egimus art. 1. idcircoque ea munera, quæ deinde uti ostendimus eo loco, in vicem tributi collecta & exacta sunt, initio principatus mittebantur. Tripolitani teste Anmiano miserunt Valentiniano legatos v. c. taurium, aurea simulachra, initio principatus oblaturos. Eodē spectant oblationes quæ in decemnalibus Imperatorū fiebāt. Symmach. li. 10. ep. scribit se Summates Romanos ad secretarium condixisse faciendæ oblationis gratiā. Et lib. eod. ep. 43. vocat oblativas functiones, quæ initio anni, vna aut libra, in qua solidi septuagintaduobryziaci continebantur. l. 2. Cod. Theodof. de oblat. votor. At verò l. dudum, C. Theod. lib. 6. tit. 2. Dudum præcipimus, ut aurum oblatiuum Senatores qui in sacrificiis: urbe degunt, in urbe complerent, & verò qui in prouincijs Latere fouerent, per Censualium officia in prouincijs soluerent. Nempè cùm iuriam illam auctoritatem a summo Principe caperent, eam eiusmodi oblatione testabantur.

3 Secundum caput indicendi tributis est Regiæ dignitatis ac familiæ sustentatio honorifica, ratione muneris quo defungitur, id enim redundat in commodum Reipublicæ, quam administrat, cuiusque dignitatem iustinet & exhibet; quæ proinde illi sumptus in eam rem suppeditare tenetur, non quidem quantum eius cupiditas, aut rapacitas, corruptique mores exuperent, sed quantum eius labores, & statum decet. Datur enim hoc tributum in stipendium quoddam, tum in signum subiectionis, ut monti. Quare in omnibus ferè Regnis ab ipso fundato principatu sunt eam in rem assignata certa bona, quæ ad Augustum Canonem & patrimonium Principis pertinere dicuntur, siue bona coronæ, & dominiū Regium appellantur. Neque huius tributis iustitia, & æquitas pendet ex bono aut malo vsu ipsius: quomodocumque enim illud expendat Princeps, modò non desit suo muneri, & Republicam curet, ac tueatur, tributum eiusmodi iuste percipiet. Si verò non incumbat suo muneri, iniuste stipendium exigit, quod si ararium aut patrimonium Princeps sua culpa decoxerit, tenebitur Respublica quantum necessarium erit ad personam ipsius Principis, & ad publicas rationes suppeditare. Atque eam ob causam tributum nouum indicere poterit Princeps, si nulla alia viâ sibi consulere possit, illam enim querere & ipsi insistere debet, ne sua culpa damnum subditis creet. Immo ubi ad pinguiorem fortunam redierit, debet damnum subditis sua culpa illatum refarcire. Ita S. Thom. epist. ad Ducissam Brabantia. Medin. C. de restitut. q. 13. Lessi. lib. 2. capit. 33. n. 48. Molin. disp. 661. Sanch. cap. 4. cit. dub. 2. n. 8. Lugo disp. 36. n. 19. Vasq. opuscul. de restitut. c. 6. §. 1. dub. 2. n. 23. Qui verò negare videntur imponi

posse tributum sublenandæ inopiæ, quam Princeps sua culpa incurrit, loquuntur eo casu, quo poterit ea inopia ab ipsomet Principe quibudam aliis medijs subleuari, & quia manet obligatio, damna quæ culpabiliter inferi reparandi: quare sapienter monet Molin. n. 5. Principem peccare peccato iniustitiæ, quando iniquis sumptibus & temerarijs profusionibus exponit se periculo vexandi subditos nouis & extraordinarijs indictionibus. Sanchez autem inde colligit, debitā ciuitatum contracta ex imprudenti Rectorum administratione, si aliter solu nequeant, neque Rectorum facultates ad id sufficiant, indictionibus nouis diluenda esse, ex venia Regis, qui attentis omnibus alijs medijs illam viam non negabit. Interest enim ciuitatis omnia sua bona non esse consumpta, & posse necessitatibus occurrentibus satisfacere. Neque debent creditores suorum bonorum, quæ mutuo dederunt publica fide, iacturam facere, quæ etiam in damnum ciuitatis cederet, nullus enim quidquam laboranti licet aliqua difficultate, mutuo dare vellet, ne malum nomen faceret. Ad hanc causam reduco illa tributa, quæ ipsi domui Regiæ, aut familiæ, in eiusque vsum quondam dabatur: v. g. in cibaria, in equos, & suppellectiles. Quare in vniuersum dixit Iustinian. Nouell. 39. nulla alia de causa esse vectigalia: τὰ δὲ τῶν δημοσίων τῶν τε βασιλικῶν ἢ ἐνοχλαστῶν ἀγέμενα: ob publicum Regem ac Regnum.

Tertia eaque publica causa indicendi tributis, est militia, siue bellum, nempe ad conscribendos milites, alendos, munerandos, instruendos armis, ædificanda mania, construendas, reparandas, & muniendas arces, tuendos limites, repellendos, vel inuadendos hostes, amoliendas iniurias, sua repetenda, & cætera similia; quæ nomine militia comprehendit, & quæ non nisi ingentibus sumptibus conficiuntur, quibus prouinciarum, regionumque facultates exhauriuntur. Ad hoc tributum præstamus, inquit Augustin. lib. 22. contra Faust. ut propter necessaria militi stipendium præbeatur. Tacitus verò, Neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendijs, sine tributis haberi queunt. Atque hæc ferè prima origo vectigalium fuit in Gallia. Nam S. Ludouicus ut facto bello incumbere posset, primus tributum, quod Taliam vocarunt, plebi indixit. Deinde Carolus VII. duos milliones libellarum Francicarum ad bellum Anglicanum pendi iussit; quæ tributaria functio diu persenerat, cùm illud bellum diu quoque Galliam affligerit, & accedente nouo bello contra Burgundos, Ludouicus XI. illam auxit ad quatuor milliones & amplius. Ludouicus XII. aliquantulum imminuit seruata eadem tributaria pensionis forma. Denud Franciscus I. Franc. II. Carolus IX. restituerunt & superindixerunt, quod & cæteri deinceps bellis subinde subortis præstare coacti sunt. Alcaualas in Hispania ab Alphonso IX. institutas fuisse occasione belli Maurici pluribus ostendit Gutier. q. 2. de gabellis. Verum ut antiquiora repetamus, cùm primum Senatus imperauit ut milites stipendium de publico acciperent, an. v. c. 345. coacti sunt omnes tributum ex censu quotannis in stipendium inferre, ut ait Lini. lib. 4. itaque provt bellicæ rei ratio postulauit tributum creuit, aut minutum est. Neque ante denicatum Perseum Macedonem à Paulo Emilio, tributo liberatus est populus Romanus ex Val. Max. lib. 4. cap. 3. tanta enim tunc vis auri, argentique in urbem illata est, vt tributum pendere desierit vsque ad Hirtium, &

& Panlam Coll. quod idem affirmant Plutarch. in Emilio, & Plini. lib. 3. cap. 3. Vide & Cic. ep. ad Cornificum, & ep. ad Brutum. Augustus primus militare ararium, vt perpetuo ac sine difficultate ad tuendos milites, prosequendosque suppeteret, instituit cum vectigalibus nouis, vt ait Sueton. c. 49. quod factum an. v. c. 752. innuit Dio lib. 55. Fuit hoc vectigal illa rerum venalium centesima in auctione, quam Tiberius tollere noluit: Centesimam rerum venalium, inquit Tacit. lib. 1. ann. post bella ciuilia institutam deprecante populo, edixit Tiberius militare ararium eo subsidio niti. Ait tamen Tacit. lib. 2. an. eundem Tiberium Archelai Capadociae Regis Regnum in provinciam redegit; Frustrum eius leuari posse centesimam vectigal profusus Caesar, ducentesimam in posterum statuit. Sueton. in Caligul. cap. 16. Ducentesimam auctiorem Italia remisit. vbi Turneb. emendat centesimam. Quare dicendum est Tiberium quasi poenitentia beneficii centesimam iterum instituisse ducentesimam inducta. Dio lib. 58. post Seiani mortem & μετὰ τὸ τοῦ Σειανῆος θάνατον ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὴν ἑκατοστὴν ἕξαι.

4 Huc quoque pertinet celebris diuisio prouinciarum in tributarias & stipendiarias facta ab Augusto. Brissonius existimat stipendiarias fuisse illas quae Caesari ad belli subsidia relictae essent, tributarias autem quae bello victa tributa populo penderent. Contrarium affirmat Theophil. lib. 2. instit. tit. 2. nam stipendiarias dicit, quae populo erant referuatae, dictasque stipendiarias, ἑστὴν ἀναρῆσθαι quia stipis est argenti, & aliarum rerum minutatim facta collectio: ἑστὴν δὲ συλλογὴ κατὰ μικρὸν γενομένη: & prouincia illa pauca quaedam ex suis rebus mittebant populo, vt ea in luas voluptates impenderet. Prouincia verò Imperatori referuata, tributariae nominabantur, quoniam tributum est graue vectigal τὸ βαρὺ τέλος, quod Imperator suis prouincialibus indiceret, vt qui multa in milites infunderet ὡς πολλὰ δαπανῶν περὶ τῶν στρατιωτῶν ἀποσπορώ. Vult itaque Theophil. lenius onus prouinciis stipendiariis, quam tributariis, siue proconsularibus quam praesidialibus impostum fuisse; cum tamen Tacitus lib. 1. scribat Achaiam & Macedoniae onera deprecantes leuatas fuisse proconsulari officio, traditaque Caesari. Verum obferua ex Strab. lib. 17. & Dione lib. 53. Augustum prouincias pacatas tribuisse populo, voluissèque Reges proconsulari imperio; Proconsules autem populi suffragiis χάρῃ lectos fuisse, ideoque illos ἀρχόντας ἀναρῆσθαι Dio vocat. Feroces verò prouincias quae impacatae erant, & armis ac milite continendae, sibi retinuit, in easque Praesides & Legatos à quibus regebantur mittebat, quos Dio nominat ἀρχόντας ἀναρῆσθαι. Plura inter has prouincias per Proconsules & Praesides, vel Legatos gubernatas discrimina notauit Lipsi. in 1. lib. ann. Taciti, n. 207. quibus ego hoc vnum addo; Proconsulares publicanorum grauationes & vexationes patiebantur, quibus liberae erant prouinciae Caesaris per Praesides & Legatos administratae, in iis siquidem nulli erant publicani, cum tributa in caput & censum penderent. Non igitur mirum si quaedam prouinciae proconsulares vt Achaia & Macedonia, teste Tacito, vt grauiori onere lenarentur, ex Proconsularibus factae sunt Praesidiales, & Caesari attributae, quia ea ratione publicanorum iniuriis subductae sunt. Et idem Dio scribit lib. 42. Iulium Caesarem deuictò Pompeio Asiam illustrasse, ex caque publicanos, qui acerbissimi fuerant, remouisse, & in tributum collationem id quod ex vectigalibus re-

dibat commutasse. Ex his tamen omnibus constat haec stipendia, siue tributa militiae, & belli causa indicta prouinciis maximè Praesidialibus, & quae Caesaris erant, imposta fuisse. Thucyd. nauales copias quae ἠεροσίδας sustentatas fuisse scribit lib. 1. Denique plurima habemus in iure fuisse plebi indicta ad militum annonam, vestem, metatum, & similia, quae indictiones vera tributa fuisse quis neget? Nam l. 6. C. de annonis & tributis, iubet transtuehenda ad limites & conferenda annonae militaris opus proximis possessoribus imponi. Idem habetur l. 4. C. de erogat. militaris ann. & l. 15. Cod. Theod. eod. vbi proximi possessores sustinent omnes conferenda limitaneis militibus annonae. Milites tamen in veteranis castris [C. Theod. Vtonoris Graecè ἑστρωμένῃς, vnde suspicatur Cuiac. esse propriam quorundam castrorum appellationem] duas annonarum partes de conditiis sumunt, tertiam sibi conuehunt. Condita specierum erant in limitibus. Iul. Capitolin. Nulla erat ciuitas limitanea potior quae totius anni in aceto, frumento, & larido, atque hordeo & paleis condita non haberet. l. 2. C. de erogat. militaris ann. iubetur in viginti quaque milia passuum, capitum, siue paleas militibus à prouincialibus praestari. Lex 3. prohibet prouincialibus conferre canatica, quod quasi pro coena, nomen nomen expilandarum prouinciarum causa excoGITANT, lapassade. Nouell. 130. cap. 1. quae introitorum nomine ἰντροϊτῶν capiebantur, ipsumque vocabulum omnino perimit, nihil nomine ἰντροϊτῶν sumi vult. Nouell. 134. nihil etià adarationis nomine, id est ne pretia pro annonis, & speciebus quas ipsis debent prouinciae suppeditare, accipiantur. l. 7. C. de erogat. milit. ann. Nouell. 130. vocat ἀπαρρησισμὸν adarationem, quia specierum illarum pretium in aere dabatur. Eam adarationem fieri praeterquam in foro rerum venalium prohibet quoque l. 28. C. Theod. de erogat. milit. ann. & ibid. l. 32. de hac eadem adaratione differitur. Ab ea nominatos esse opinatores l. opinatores 1. & l. excellentia 9. C. de erogat. milit. ann. hoc est militaris annonae exactores, existimant Alciat. lib. 8. p. 12. cap. 12. hi enim exigebant species, & deinde ad milites deportari curabant: opinabantur autem, id est arbitrabantur, quanti eiusmodi species adarandae siue existimandae essent, id enim priuilegium militum erat, vt viliori pretio annona ipsis impertaretur; ac proinde illa imminutio pretij quoddam onus prouincialium erat, vt vides. Dicebatur eiusmodi annonae militaris tessera frumentaria, stellatura, vt constat ex l. 12. C. de erogat. milit. ann. Quare Pescennius Niger apud Spartian. duos Tribunos lapidibus obrui iussit, qui militum suorum stellaturas acceperant. Idem de Alexandro scribit Lepidius, Tribunos enim qui de stellaturis militibus aliquid tulissent, capite puniunt. Nomen dicitur Alciat. in citat. l. 12. ab stellis. Sic enim appellat Plin. lib. 6. columnas seu pilas, in quibus foedera scribebantur. Capuntur quoque pro quocumque signo etiam militari. Ammian. lib. 19. de sedili regali loquens, Stella Regalis cum auro puluinarum nullo vetante direpra est. Fortè an emendandum est sella, pro stella, quod coniciit ipse etiam Alciatus, qui potius stellam hoc loco à mittendo dicta suspicatur. Alciatū probat Cuiac. in candid. Capita id est scenu & paleas militibus praestari à prouincialibus modo à Valentiniano praescripro, non tamen ad eos deferri mandat l. 8. C. de erogat. milit. ann. Mansiones praeterea siue diuersoria militibus excipiendis instruebantur pabulis, & annonis ex-

colla

collatione vicinorum, non eorum qui procul distanti erant, l. 8. C. de ann. & tribut. Sunt autem mansiones hic & l. 9. C. Theod. eod. tit. & l. 2. C. de conditiis in pub. horr. l. 9. C. de susceptorib. l. 2. C. de lucris aduocat. l. Claudiopoli. C. Theod. de decur. Graecis ἀλλογαί, mansus siue diuersoria militum, vel sacri comitatus ab oppidis separata, quae pabulis & annonis ex collatione vicinorum instruebantur. Galli dicunt Estappes, quod tamen verbum alij reddunt castris commeatu apothecam rerum, & militarem annonam, & mansionem quoque significare videtur. Praestabant etiam prouinciales militibus metata, siue hospitia, vnde habemus lib. 12. Cit. 40. de metatis & epidemeticis. Metatores erant vt ibid. significatur l. 1. qui postibus nomen hospitarij mitterent, aut similibus adscribebant, qui & mensores dicitur l. 2. Ante venturos milites mitti solitos ait Optatus lib. 3. Suidas μετατορὸν προαποσολόμενον ἀγγελοῦ τῆς ἀρχῆς. Qui horum manum & scripturam debebat tenebatur lege Cornel. de falsis, l. 2. C. de metatis. Epidimeticis sunt pretia quibus se redimebant onere hospitiorum, quae epidimeticis abrogauit Nouella 129. & 134. & l. vlt. C. de metatis. Ita Cuiac. neque improbat Alciat. hanc rubric. Caeterum militibus petentibus metata, tertia pars domus tantum debebatur, saluis officinis, nisi stabulo tertia pars careret. Illustribus viris dimidia, l. 2. Eximebantur hoc onere metatorum primò Praetoria Praesidium, si praesentes sint, & alij superueniant, l. 3. Secundò Fabricensium domus, l. 4. De Fabricensibus autem Orientis aegre hanc constitutionem constat ex C. Theod. Tertio praedia in agris non sustinent metatorum onus, sicut in ciuitatibus domus, sed per praedia tantum celeriter transeundi ius est militibus, aut praesidibus, neque annona neque capito vllò à possessoribus exacto. l. 5. Quarto Constantinopoli in pedepanis turrium noui muri milites ex prociactu redeunt, aut proficiscentes habitare poterant. l. 7. Graeci in metaphrasi habent εἰς τὸς τυρῆς τῆς κατὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἐν τοῖς ἐπιπέδοις κατὰ μίλιον. Quintò eximebantur Archiatri sacri Palacij, & Vrbs Romae, Artium liberalium professores, γραμματέων διδάσκαλοι, & pictores ingenij, l. 8. Vide Hieronym. Mercurial. lib. 4. v. 1. cap. 1. de his Archiatri. Sextò metatum in alienis domibus sub praetextu militiae vindicare nemo cuiuslibet gradus, aut conditionis potest, siue in vrbe Constantinopoli, siue in prouinciis; quia illustres exculationem à metatis non habent; ἑτεροῖς εἰσὶν, εἴτε ἀξίωσι, siue cum cingulo, siue extra cingulum existant; ac sic ille qui priuilegium à metatis impetrauerit, priuilegio priuatus centum auri libras sacris largitionibus inferre cogitur, l. 9. quam integram Theodosij Nouellam constitutionem Pithœus edidit. Denique quaedam in vrbe dignitates à metatis excusarentur, & quot earum domus, quaque ratione eorum haeredes hoc priuilegio gauderent, fufius explicat l. 10. Caeterum in metatis tollitur à l. 6. infamata hospitilatis petitio, vt si ab hospitibus petantur scorta, vel vti interpretantur Graeci, vt hospites strigillent equos, vel portent σύβαλα. Tollitur quoque balinei petitio: pro balineo l. 12. c. Theod. habet, Nec priuatum quisque à domino adiuu postulet. Tribonianus pro priuato balineum supposuit, an eodem sensu, non docet Cuiac. Non poterant etiam salgami aliquid nomine à suis hospitibus postulare, C. de salgama hospitibus non praebendo. Illius enim obtentu milites transeuntes exigebant culcitra,

ligna, oleum, quod eod. Cod. vetatur: salgamm enim significat esculentia quae ad condiendum valent. Cuiacius verò ait esse herbas conditas, veluti Enulam, Brassicam, Betam, quae etiam hodie à Turcis conditi solent. Salgami meminit Auloni. Salgama non hoc sunt, quod balsama: cedite odores. Et Columella. Tempore non alio, vili quoque salgama merce. Praeter haec omnia tributa militiae causa imposta, erat & aliud de veste militari suppeditanda, de qua habemus lib. 12. C. titulum 39. & in Cod. Theod. vbi & tempus quo canon vestium militarium inferri debeat, & quod earum adarationem aliqua prouincia praesent in auro, quod idcirco comparatitium dicebatur, & quomodo adaratio illa largitionibus sacris inferretur, explicatur. Verum haec de tributis ratione militiae. Quarta causa tributorum fuit obligatio ad quaedam onera publica, quae Princeps ratione sui muneris, & ex quodam veluti cum Republica contractu subire cogebatur: quale erat in primis, portuum, viarum & itinerum publicorum defensionem & reparationem, atque securitatem praestare, quod quia sine impensis fieri non poterat instituta sunt portoria, pedagia, quidagia, & alia eiusmodi vectigalia. Ex quibus magni prouentus colligebantur florente etiam Republica. Nam apud Liu. lib. 32. Africanus & Pœtus portoria rerum venalium Capuae Pureolisque item portorium castrorum fruendum locarant. Erant verò portuum custodes qui portuum obseruabant, quos Aristoteles lib. 6. politicor. vocat λιμενάρχας, & λιμενοφύλακας, de quibus ait l. 4. D. de fugitiuis: horum enim custodum erat fugitiuos deprehensos in custodia detinere, vt habet ea Lex, quae agit maximè de senis qui crebrius etiam in exteris regiones fugiebant, ad quod illos tum miseria, tum supplicia compellebant, vt deinde questus est Saluian. lib. 4. de Gubernat. Dei. Vt eam verò fugam impedirent Domini illos amputato pede debilitabant aliquando, vt colliges ex l. 3. tit. 1. lib. 6. Cod. & pluribus illustrat Fornetius lib. 3. cap. 27. selectar. lectio. Quia igitur plurimum interesse Reipublicae existimabatur vt senus fugitiuus retraheretur, & nexus qui tantum domino redderetur, limenarchae, siue praefecti portuum, & limitum, qui fines Imperij tuebantur, si quem eiusmodi seruum sui furtum fecisse in portu deprehenderent, impediabant ne transfretaret, & vinculum ad Magistratus municipales, qui deinde dominis redderent, dimittebant. Neque horum limenarcharum quos Cicero ad Atticum nominat orae maritimae ἐπιπέδοις, erat illud vnum officium, sed vt praeterea attenderent qui ex Imperio, aut in Imperium nauigarent; quae res exportarentur, & importarentur, quid in tractu extero ageretur, cuius Princeps, aut Respublica moneri deberet. Quare in l. 2. §. 2. Cod. de officio praef. praetor. Afric. Iustinianus iubet ad Septam constitui Praefectum, qui fretum quod hodie de Gibraltar nominamus, seruet, & quid in finibus Hispaniae & Galliae siue Francorum agatur, exploret, atque renuntiare curet, ad idque expeditos dromones, id est, cursorias, & celeres naues habeat. Praeterea isti limenarchae siue τῶν λιμένων ἀρχοῦντες piratas in portu infectabantur, & inhibebant eos, qui oleum, vinum, liquamina, ferrum ad hostes deferrent, l. 1. & 2. Cod. qua res exportar. Erant olim portitores, qui merces euectas, & inuectas inspicerent. Deinde Imperatores ad sar-

ta,

ta, tecta & phari curam Comites portus instituerunt, qui à Tarracinenfibus & Tulcis calcem conuehendam ad portum muniendum curarent. Erat Comes portus Romæ, & alter Rauennæ, hunc laudat Theodoricus apud Caffiodor. *lib. 7. variar. formula 14.* quod celeritate nauigiorum mandata fua curaret impleri. *Summa gratificatione locus tuus habendus est, qui fuis neceffitatibus probatur adimere noftris ordinationibus tarditatem. Quis enim nefciat, quantam copiam nauium leniter procures admodum? A dignitatibus palatii noftri vix in electionibus scribitur, & iam à te summa celeritate completur. Nam inter dimifforum feftinationes anxias, vix fufficit alter aduertere, quod te viuaciter contingit implere.* Portus verò Romani comoda & vtilitates, immò & voluptates ex multitudine nauigiorum, & peregrinarum mercium copia commendat *eod. lib. 7. form. 9.* *Deliciofa magis quam laboriofa militia est, in portu Romano comitiuum gerere dignitatem. Illic enim copiofus nauium proffortatur aduentus. Illic enim veligerum mare peregrinos populos, cum diuerfarum prouinciarum merce tranfmittit, & inter tot fpectacula dulcium rerum, commodum tuum est, venientes enafiffe periculum. His primum faucibus Romana delicia sentiuntur, & vndis Tyberinis quafi per aluicum vadunt, quæ ad commercia ciuitatis afcendunt, &c.* Non mirum igitur fi portuum curam haberi veluerunt Principes. Præfectus vbi mittebat interdum apparitorẽ ad portum, vt videret, fi quid noui operis in portu molendum effet, quod indicat Amb. *ep. 33.* Ad has igitur impensas exigebatur portorium, quod initio non videtur definitum fuiffe. Nam Theodoricus commendat Comiti Romani portus & Rauennatis, vt in illo exigendo fint moderati. Et quidem *form. 9. cit.* *Tu copiam facis, dum ingredientibus iufte tractaueris. Auara manus portum claudit, & quum digitos attrahit, nauium vela concludit. Merito enim illa mercatores cuncti effugiunt, quæ fibi difpendia effe cognofcunt: quapropter aduerfus ibi venus eft immoderata præfumptio. Nam placidum mare damnat, qui vndas cupiditatis exaggerat. Nunquifque pro folentate comonitus offerat voluntarium munus. Xenia funt ifta, non debita; à paucis accipit, qui nimium querit: & fibi ipfi mittit vira munera, qui moderatur oblata. Sed quæ prius munera & xenia, deinde certa fuere vectigalia; quare inftituti funt portitores & Rationales qui fubducerent rationes portitorum per vrbes *ἐλογίσεων τὰ κατὰ τὰς πόλεις*, inquit Eufeb. *lib. 19. hiftor.* Verum portuum & itinerum cura vt dicebam compenfabatur eiuſmodi portorio; qua de caufa Carol. Magn. *lib. 2. capit. capit. 12.* vbi edixit antiqua telonea *ſine de pontibus, ſine de nauigijs, ſine de mercatis*, folui, addit: *Noua ſen iniuſta, vbi vel funes tenduntur, vel cum nauibus ſub pontibus tranſitur, ſeu his ſimilia, in quibus nullum adiutorium itinerantibus præſtatur, vt non exigantur.* Quia nempe telonium non niſi propter operam itineranti impenſam præſtatur. Retulimus nuper Curie decretum, quo cœnobitæ ſancti Martini Turonenſis damnantur ad quædam portoria ſoluenda, ſed illorum portuum domini ad refectionem itinerariam portuum, & riparum obligantur.*

Alterum onus publicum quod curabat Princeps, & ob quod iure indicebat tributa, erat cura publicæ annonæ, ac frumentationis, quæ vario modo fiebat. Annonæ nomen in ampliori ſignificatione non ſolum rem frumentariam, ſed omnia eſculenta comprehendit. Vnde Liu. *lib. 23. an*

nonam ſalariam dixit. Cicero *libro 2. de dinina.* ſcribit annonam cariorem futuram in macello. Et Sueton. *in Tiberio.* annonam macelli Senatus arbitratu temperandam cenſuit. Annonam aliqui à nonis deriuant, quod nonis cuiuſque menſis teſſeræ frumentariæ Romanæ plebi darentur, alij à nona hora, poſt quam veteres cibum ſumere ſoliti erant, ex Mart. *lib. 4. epift. 8.*

Imperat extructos frangere nona thoros.

Alij deducunt ab anno quaſi anni copiam, alij ex Græca & Latina voce conſtant, ab anno ſcilicet & ἀννω, emo: ἀνν ἀγορῆ, Suidæ ἀννα πρῶσιμα ἀγορῆς. Quia verò annonæ defectu ſolent maxime plebes tumultuari, quod ſæpius experientia comprobauit, & habent Ammian. *lib. 26. Victor. in Antonino Pio.* Sueton. *in Claudio cap. 18.* Oroſi. *lib. 7. cap. 7.* Narratque Marcellinus Comes Theodoſium ingruente penuria procedentem à populo lapidibus petiit. Sodon. *lib. 1. ep. 10. Vereor ne frumentum populi Romani theatriſis cauea fragor inſumet, & infortunio meo publica deputetur eſurries.* Symmach. *lib. 4. epift. 4. In metu ſumus ne obſt commearibus annonaſis medijs temporis mora, & perturbatio plebis oriatur.* & *epift. 18.* de iſdem querelis ad Principem miſſis. *Interea laborantium murmur eſt, ſtrepit ciuitas, libro 2. epift. 6.* quo in metu eſſet propter annonæ defectum. Et *epift. 18.* periculolum eſſe patriam defectu alimentorum grauiter laborantem inhabitare, impium & crudele deſerere. Terull. *aduerſ. Pſychicos. Cum ſuperet colum, & aret annus, nudipedalia denuntiant, Magiſtratus purpuras ponunt, faſces retrouertunt, preces indigent, hoſtiam inſtant.* Idcirco Annonæ cura ſemper magna vbique fuit. Græci habebant ſuos ἀγορανόμους, annonæ curatores, & ἐπιτοκοπέτας τὰ τῶν πόλεων ἀννα, qui res venales in vrbibus inſpicerent: τὸς τὰ κατὰ τὴν ἀγορῆν ἀννα διοικῶντας ἀρχοντας, magiſtratus qui in foro venalia inſpicerent. Atheniſes erant δολομοι qui moderarentur quæ ad obſonia pertinerent. Erant ibidem vt ait Suidas σιτοφύλακες, qui curabant vt iuſto pretio frumentum veniret, & farina & panes, quorum quindecim erant in vrbe, quinque in Piræo. *Iliad. 2. legitur σιτόνους ἀποροσῶς τὸ δαμοσῶς εἶπε*, præfectus frumenti publici apud Phyalenſes σιτορχας, vt habet Athenæ. *lib. 4. vide & Aritoteſt. lib. 4. politic. c. 15.* Romæ initio, ea cura penes Ædiles fuit. Plaut. *in captiuis.*

Euge editiones adilitias hic habet quidem, Mirumque adeo eſt, vt hunc fecere ſibi Ætoli Agoranomou.

Neque fuit peculiatis annonæ præfectus, ordinarius Magiſtratus, ſed extra ordinem, vbi vrgebat neceſſitas, quod tradit Pompon. *leg. 2. §. 33. De origine iuris*, qui & idcirco negat eam præfecturam magiſtratum eſſe, quia nempe non creabatur quolibet anno, ſed repentino aliquo caſu alioquin pugnaret cum Liuij qui *lib. 4.* narrat L. Minutium creatum eſſe annonæ præfectum, qui tanta gloria rem geſſit, vt boue aurato extra portam Tereminam donatus ſit, additque in libros linteos relatũ eſſe illius præfecturæ nomen inter magiſtratus. Quidam volunt ante Minutium anno decimo quinto ab exactis Regibus fuiſſe aliam annonæ præfecturam creatam. Auguſtin. *lib. 3. de ciuit. capit. 17.* narrat tunc primũ creatum eiuſmodi præfectum cum Spurius Metius qui frumenta populo diuiferat, occiſus eſt. Zonaras dicit primũ fuiſſe

Minu

Minutium Augurium. Sanè eam deinde præfecturam exercuit Cnei Pompeius, qui cum è Sicilia magna frumenti copia, leuanda vrbis cauſa ſolueret ſaniente pelago, repugnarentque nauæ, reſpondit: *Nauigare nobis neceſſe eſt, viuere non eſt neceſſe.* Subinde Iulius Cæſar, Imperium adeptus, duos Prætores, & duos Ædiles qui frumento præſentent, inſtituit, vt teſtatur idem Caius *l. 2. citata.*

Eam porò præfecturam viri nobiliſſimi geſſerunt; Auguſtus poſſimum amicorum, primũ quoque rei Frumentariæ fecit C. Turranium, teſte Tacito *libro 11. annal.* cuius Turranijs meminit Senec. ad Paulin. In Pætarum albo numerat Quid.

Muſaque Turrani tragicijs ſubnixæ cothurnis.

Plinius quoque in indice Doctorem reponit. Subinde hic Magiſtratus ordinarius fuit, & ius dixit, nam Seuerus & Antoninus reſcripſerunt mulierem propter publicam vtilitatem ad annonam pertinentem audiri à Præfecto annonæ deferentem; quod affirmat Marcian. *in leg. 13. D. de accuſatione.* Ius dixit piſtoribus *leg. 12. & 15. Cod. Theodof. de piſtoribus.* Conſtantinopolim & Romæ fuit ſub præfecto vrbis, de cauſis annonarijs cognouit, *l. 18. D. quod cum eo qui in aliena poteſtat.* Fuit & cum iure gladij ex Caffiodor. *lib. 6. form. 8.* Immo illam iſtam curam ſibi ſumebat Imperatores. Auguſtum geſſiſſe eam præfecturam & ſibi C. Turranium ſuffeciſſe iam monuimus. Dio *lib. 54.* narrat à plebe rogatum Diectorem fieri *καὶ ἐπιμετῶ τὸ σῖτον*, & curatorem frumenti, quod neceſſitate compulſus ſuſcepit, & duos viros ante quinquennium præfectura ſunctos frumento diuidendo ſuffragijs eligi iuſſit. Ipſe quoque horrea inueſtebat vt annonæ conſulereſt. Quare tridui frumento in horreis viſo, ſtatuit veneno mori, ſi è prouincijs claſſes intoreà non veniſſent, vt ait Sueton. Claudius Oſtiam itabat, vt frumẽta quæ deuehebantur inſpiceret, eaque de cauſa Oſtiam portum extruxit. Ita Dio *libro 58.* & paucis Sueton. *cap. 20.* Portum Oſtiam extruxit circumducto dextra finiſtraque brachio, & ad introitum profundo iam ſalo mole obiecta, quam, quò ſtabilius fundaret, nauem ante demerſit, quæ magnus Obeliſcus ex Ægypto fuerat aduectus, coniunctiſque pilis ſuperpoſuit altiſſimam turrim in exemplum Alexandrinæ phari, vt ad nocturnos ignes curſum nauigia dirigerent. De illa Statius *libro tertio Syluar.*

Tollebantque domos repidis vbi dulcia nautis Lumina nocturna, tollit pharus amula Luna. Et Iuuenal. *ſaty. 12.*

Tyrrenamque pharum, porreſtaque brachia ruſu.

De Theodoſio dum horrea inueſeret lapidibus petito ob frumenti inopiam diximus ex Marcellin. Themiftius *ſerm. 6.* ait non eſſe indignum Imperatore inſpicere eiuſmodi theſauros *ὅδ' ἀπαξίται βασιλεύς ἀνοπότης γίνεσθαι τῶν θησαυρῶν*; alijs quidem ararium cuſtodendum permiſſit, ipſe frumenta, & horrea per ſe luſtrat: *τὰ μὲν τὸ χρυσοῦ τὰ μετὰ ἐτέροις φιλᾶζειν ἐπιτρέσσει, τὰ σιτοφυλακεία δὲ αὐτὸς περιεργεῖται.* Et Sanè ex toto *lib. 1. Codic.* euidenter conſtat, quàm impenſa fuerit Principum cura in annona prouidenda. Præfectum annonæ codicillis Imperatoris creabant. Arrian. *lib. diſſert. σιτονομῶν* cura pertinebat ad eum cui mandari Imperat. *Nou. 30.* eum vbique apparitores ſequēbantur, *l. 1. Cod. Theodof. de conditijs in public. horr. l. 4.*

R. P. Gibal. De Negotiat.

C. Theodof. de canone frument. Neque apparitores Præfecti vrbis illi ſe officio inferere poterant *leg. 1. C. de apparit. præfect.* In eo verò conſiſtebat in primis hæc cura, vt magna ſemper copia frumenti, aliamve vt vocabant ſpecierum foret: ideoque prouidebant vt aliunde in vrbem adueherentur ex Ægypto, Africa, Sicilia, Sardinia. Prudent. *adu. Symmach.*

Reſpiſce nunc, Lybici deſiſat ruris arator

Frumentis onerare rates, & ad oſtia Tibris.

Lucan. *lib. 7.* de Sardinia & Sicilia idem affirmat, eas horrea ſicalia nominari docet Iuſtin. *lib. 44. Valer. lib. 7. capit. 6. Benigniſſimas Roma nurrices.* Florus *lib. 4. capit. 2. Annona pignora.* Saluian. *lib. 6. Ficalia horrea, & vitales portas.* Claſſis tamen Alexandrina iam inde ab Auguſto primũ Puteolos appellebat ex Sueton. *capit. 98. & Senec. ep. 77.* vbi earum nauium aduentum ornate deſcribit, vt & Statius *lib. 3. Syluar.* Vectores & nauæ vbi Puteolos appuliſſent candidati & coronati thura libabant ex Sueton. *l. c. Tacit. lib. 25. ann.* Nero frumentum plebis vetuſtate corruptum in Tiberim iecit quo ſecuritatem annonæ ſitentaret, cuius pretio nihil additum eſt; quamvis ducentas ferme naues portu in ipſo, violentia tempeſtatis, & centum alias Tiberi ſubuectas, fortuitus ignis abſumpſit. Sitentaret legit Lipſius quòd antiquiſſis ſiſtentare uſurparetur pro oſtentare, Plaut.

Tu verò Cluuium pecus adueniſti huc Siſtentatum cum exornatis oſſibus.

Alibi aſtentatum. Vt igitur Nero oſtentaret copiam frumenti corruptum proiecit in Tiberim, aut vt ſiſtentaret opinionem de immenſa copia conceptã, nihilque paſſus eſt addi pretio, quamvis trecentæ naues in portu, vel violentia tempeſtatis, vel fortuito igne periſſent. Conſtantinopolim quoque deuecta fuiſſe frumenta ex Alexandria, & ex Oriẽte conſtat ex Themift. *ſerm. 4. & 6.* atque ex toto *C. de nauicularijs*, vbi frumenta Africæ deerant Romæ, petebantur è Macedonia. Symmachus *lib. 3. ep. 82. Pater Patriæ Macedonicis commeatibus Africae damna penſauit, quem nunc omnes vt altorem generis humani Deum diligunt: nihil enim paſſus eſt Auſtris contumacibus aduerſus Romam licere.* Ergo de agri mei ſpecula peregrinarum nauium numero tranſcurſu.

Vt verò ſtatis temporibus deueheretur annona 7 inſtitutæ ſunt claſſes frumentariæ. Symmach. *lib. 10. ep. 31.* vocat frumentariam com meatu inuectione alimentariã *lib. 4. ep. 54.* Sicut igitur inſtitutæ erant claſſes militares, quæ erant ſub Magiſtro militum, quatuor erant in Italia, quatuor in Gallia, atque alia alibi, ita & claſſes frumentariæ quæ erant ſub Præfecti Prætorio cura. *Triticeas quidem copias*, inquit Caffiod. *lib. 6. variar. form. 18. præfectura prætoriana procurat.* In his celebris erat Alexandrina, quæ ſiquando defeciſſet, Commodus illi in ſubſidium inſtituit Africanam, vt narrat Lamprid. Sanè Lybia ſæpe Romæ ſaluti fuit; eſt enim vt vocat Pindar. *πυρίφου*: & Horat. *lib. 1. od. 1. Quid quid de Lybiciſ verritur areis.* Ideoque qui in Africa meſſes incendiſſent, grauius quàm alibi puniebantur. *l. aut facta, ſ. ult. D. de pœnis.* Curabant autem Iudices Prouinciales vt annona Romam perferretur, ideoque ad illos ſpectare alimentariam inuectionem dixit Symmach. *lib. 4. ep. 54. & lib. 10. ep. 31. Iudices Africanos, & Notarium cui aſermitas veſtra mandauit frumentarios com meatu ſeueriora ſcripta deſtimulent.* In eos itaque quorum incurſia

A a

classis in portu morata plus æquo esset, animaduvertebatur. l. 3. C. Theod. de nauicul. & l. 6. Cod. de mureg. Mamertin. in panegy. In media expedienda annonæ trepidatione nuntius venit, plurimas naues Africano tritico graues litus Achaicum prætereas Constantinopolim peruolasse permoti omnes, & aduersus eos qui oram maritimam tuebantur irati: Venimus ad Principem desidia iudicum tantum perisse frumenti, certatim pro se quisque congerimur. Illi Iudices Præfecto Prætorio iuberant, & illos hac de re ipse monere debebat: ideoque Theodoric. mandat Fausto Præposito, sine Præfecto Prætorio commoneat eos, qui curam litorum habent, ne naues externæ prius frumento onerentur, quàm ciuium annonæ consultum fuerit. Apud Cassiod. li. 7. ep. 24. tum ep. 25. queritur Theodoric. de mora classis. Et ideo frumenta publica quæ de Calabro, atque Apulo litoribus per Cancellarium vestram astutis tempore consuenerunt distinari, nec autumno uenisse modis omnibus permouemur. Tum querit an Echeneis, an cõcha Indici maris naues allegarit, an nautarum manu torpedinis tactu torpuerint. Tum, sed Echeneis illis impeditiosa uenalis est. Concharum morsus insatiata cupiditas: Torpedo fraudulenta dissimulatio: ipsi enim studio prauo faciunt moras ut occasiones incurere uideantur aduersas. Nempe ut vel in portibus cariis venderent, vel ubi in urbem appulissent, uigente annonæ caritate frumentum, ceteraque ab ipsis delata grandiori quoque pretio uenirent; quas fraudes emendari mandat Theodoricus, & iam olim fuisse seuerius castigatas monuimus. Nauiculariorum cõca de causâ institutum corpus qui delegatas species annonarias Constantinopolim transferent, quorum & immunitas magna erat, de quibus Cod. de nauicular. & nos capit. superiori nonnulla diximus.

Classis frumentaria, & annonaria magnâ pompâ effuso in littus populo, atque illustribus etiam uiris, ipsoque Senatu excipiebatur. Syn. lib. 10. epist. 22. Mittetis etiam Regiam classem quæ annonariis copiis angeat deuote plebis alimoniam. Hanc ergo in Tiberinis ostiis mixtus populo Senatus excipiet. Venerabimur tanquam sacras pupes, quæ sollicita onera Egyptia frugis inuexerint. Nempe quia salutem secum ueherent: quare Fabius declamat. 2. 2. Salutem publicam uebis, spiritum populi tui reponas, omnium nostrum in ista classe nauigant anime, quid spem publicam ad anchoras alligas? De hac porro classis annonariæ triumphali inuentione Rutilius in itinera.

Interea Latius consurgunt horrea sulcis
Pinguique Hesperio necare prala stant.
Ipse triumphali redimitus Arundine Tiberis
Romuleis famulas classibus aptat aquas.

Vide Senec. ep. 78. de effuso in littus Puteolanum populo, quod primum appellebant Alexandria naues: quarum aduentum gratulatur. Naui deinde Romam appulla debebat Præfectus annonæ inspicere an commeatibus delatus aliquid haberet uitij. Debebant & nauicularij apud Præfides, & Daumuros prouinciarum, & quibus aduehebatur commeatibus, de eius à se suscepti integritate testari leg. 1. Cod. de canon. frum. urb. Romæ. Quia uero ille canon tum populi Romani, tum Constantinopolitani, maximè ex Alexandria aduehebatur, constituit lex 1. Cod. de frument. Alexand. ut frumentum quod ex tota Ægypto Alexandriam conuehitur, excutiat, &

æstimetur, & admediatur in Alexandria, ne quid naucleri illi Romam subuehentes ex eo uoluerent, uel ne quid ex eo subeant discrimini, dum forte uel non tale frumentum, uel ampliorum modum suscepisse insimulantur. Qui porro Alexandria frumento suscipiendo, & excutiendo præfectus erat χερουλόγος, qui admetiendo ζυγοστάτης dicitur. Huic muneri præfici uolunt imperatores, quem Anthemius Præfectus Prætorio, ad quem rescribunt, probant, & ordinant. Quia uero non classis dumtaxat publica deuehebatur annonam, sed aliqui etiam priuati plurima ad portum conuehebant, ea omnia iussu Præfecti urbis comportabantur per faccarios, id est baiulos ferendis saccis destinatos: æque species iusta æstimatione taxabantur, ex l. uinc. C. Theod. de faccaris urb. Romæ.

Reponebatur annonæ in horreis publicis, quæ fuerunt uinaria, olearia, frumentaria, quæ & fura dicta. Erant uero alia sublimia in eminentiore domus aut uilla parte, quare tabularum uocantur. C. Colum. lib. 1. cap. 6. & sublimata Vitruu. libro 6. capit. 9. alia tubercanca, Plini. libro 18. cap. 30. Varro lib. 1. de re rustica capit. 57. qui duo illa horreorum genera probant, & ut constituta sint describit. Quod & præstitit Philo libro 2. χαρῶν, & Vitruu. lib. 5. capit. 9. Quam multa porro essent populi Romani in ipsa urbe horrea, docebit Publius Victor. Frumenta in horreis condita, simpliciter condita dicebantur, Cod. de conditis in horreis public. Spartian. in Hadriano. Condita militaria, quæ Hadrian. diligenter agnosceret. Capitolin. in Gordiano Iunior. Quæ totius anni in aceto, frumento, & larido, atque hordeis, & paleis condita non haberet. Hæc itaque horrea quæ Græcis dicuntur ἀποθήκας, & σιτοβολωνάς, τὸ φοινικεῖον, σιτοθήκη, σιτοφυλάκεια, erant tum Romæ, tum Constantinopoli, tum in prouinciis, aliaque erant publica populi, alia fisci, in quibus non nisi fisci frumenta inferebantur, leg. 16. Cod. Theod. de susceptorib. & arcar. & leg. 1. Cod. Theod. de equis cur. In prouinciarum capitibus & locis munitissimis seruari solita frumenta & annona æque certum est, & habet Ammian. de Palæstina Iauria; & Procop. lib. 2. de Nisibi in Publico ἀποθῆκη, alimenta seruabantur. Erant & in castris, ubi præfecturæ limitaneorum; nam castra loca quædam munitissima, & burgi erant. Aulon. de Moetiia.

Maniaque antiquis te prospertantia miris
Adam præsidis dubiarum condita rerum,
Sed modo securis non castra, sed horrea Belgii.

Cassiodor. lib. 3. ep. 41. Tritici speciem quam ob exercitiales expensas, nostra prouidentia de Italia destinauit, ne fatigata prouincia huius præbitione laderetur, ad castella supra Druentiam constituta, de Messiliensibus horreis constat esse portanda. Iter faciendi Imperatori totius annonæ militaris ratio exponebatur, atque illi ἀποθηκῶν indicia, & ut appellabant, proba subiiciebantur, ut ait Marcellin. lib. 21. de Iouiniano loquens: quæ militibus diuidebantur, dicuntur præbendæ à Cassiodor. ep. 4. cit. Lili. lib. 2. Punici belli secundi. Agell. libro 15. cap. 4. Plaut. in Persa. Ediles præbendæ locauerunt. Atque ita legi apud Vlpianum in leg. 19. D. de testib. Exercitii præbendæ conduxerit: non ut communis lectio habet: præbendum uult Alciat. libro primo parerg. capit. 35. aduersus quem, lectionem uulgatam retinendam esse contendit Cuiac. libro 2. obseruat. capitulo 23. debebat autem Præfex ubi prouin

prouinciam lustrabat, horrea inspicere, ut depurata & incorrupta species militibus præberentur, leg. 2. Cod. de conditis in public. horr. pro depurata omnes libri ueteres habent desforata. Græci ἀβηγῶν ἡδὲ ἀνάφορα ἔδην. Denique erant horrea portuentia in portibus, leg. 1. Cod. Theod. de patron. horreorum portuent. Horreorum erant curatores alij comites, alij præpositi, ut de portuentibus modo dicebamus, quorum annua erat præpositura. In illis horreis portuentibus erant quoque mensores, ex leg. 1. Cod. Theod. de can. frument. urb. Romæ. Cæterum in horreis publicis pignora & res alie deponebantur, leg. 9. Cod. de pignorat. action. Quare horreorum effractions puniuntur, quæstioque haberi debet de seruis custodiibus, licet & in illis ipsius portio esset à præfecto uigilum, leg. 3. D. de officio præfect. uigil. ubi dicitur in horreis pretiosissimam partem fortunarum suarum reponere. In portibus quoque fuerunt annonæ urbiæ causâ mensores portuentis, conuacti cum caudicariis frumentariis, qui leuioribus pretiis vendere cogebantur, leg. 1. Cod. Theod. de canon. frumentar. urb. Romæ. Qui temeratores horreorum extitisset, aut horreaticas species contigisset, & sibi aliquid ex his usurpare ausus esset, puniebatur publicatione omnium bonorum, & deportatione, leg. 3. Cod. de condit. in public. horr. Erant autem Caudicarij nauicularij, à nauibus Caudicariis, quarum usus erat in omnibus, appellati. Senec. libro de breuit. uita, capitulo 13. Plurium tabularum coniectus caudex Antiquis dicebatur; unde publica tabulæ caudices, & naues quæ ex antiqua consuetudine per Tiberim commeatibus subuehunt, caudicariæ dicuntur. Refert Cuiac. in leg. 1. Cod. de conditis in public. & Bullengentius lib. 6. de Imperio Rom. capit. 5. ueterem hanc inscriptionem: Quinque mensores nos portuentis, quibus uetus fuit, cum caudicariis diuturnumque certamen. Nempe ubi è naui educebatur frumentum & illud admeriebantur mensores, sæpius litigabant. Dabantur mensores à Præfecto urbi leg. 1. cit. & vacationem habebant munerum personalium lege his oneribus. §. 1. D. de uocat. muner. & l. mensores. D. de excus.

9 Vbi frumentum, & annona aduecta, & horreis condita fuerat, munus Præfecti fuit illi pretium ponere, diuidere, atque certam eius quantitatem gratis populo distribuere, quam gratuitam collationem, frumentationem nominant. Hæc omnia, aliaque tribuit Cassiod. lib. 6. variar. form. 18. Præfecto annonæ; nempe curate ut redderent panis copia, per pistorum officinas discutere, pensum, & munditiam panis exigere, pistorum iuribus, ac suariorum præesse, dispensationem probabilem frumenti facere, ut est abundantia, atque eâ in re æquare dignitatem Prætoris Urbani, qui copias triticeas curat, quem idcirco comparat Cerei, quæ frumenta dicitur inuenisse: Præfectam autem annonæ Pani, qui primus consperfas fruges coxisse perhibetur, quare & nomine eius panis est appellatus. Caueat ne quid quis de populo furetur, nempe annona ipsi destinata in fraudulentos distingat, scilicet iudicium, & gladium, panis pondera æquis examinatore intendat, sollicitius autem pensetur unde à Quiritibus uiuitur. Quia gratior nobis est læticia fauentis populi Romani, quàm copia preciosissimi metalli. Hæc ferè uerbis ipsius Cassiodori officium Præfecti annonæ describentis. Eius tamen tria illa quæ ipse ait

R. P. Gibal. De Negotiat.

tigi præcipua erant munera. In primis ut pretium poneret annonæ, & uilius quidem illud erat: ita ut neque sub Nerone etiam amissa classe annonaria, cariis ueniret, uti nuper obseruabamus ex Tacito. Qui etiam lib. 15. ait frumenti pretium minutum uique ad ternos nummos. Vnditum fuisse porro frumentum annonarium, & non semper gratuitum significat idem Tacit. ibid. cum ait de eodem Nerone. Addiditque militibus sine pretio frumentum, quo antea ex modo annonæ uehebatur: quod ipsum affirmat Sueton. cap. 10. & de Seuero Herodian. nam augmentum illud annonæ Prætorianorum militum, quod fecisse scribit Herodianus, gratuitum omnino fuisse debuit.

Dispensatam quoque fuisse annonam à Præfecto annonæ patet in primis ex Cassiod. libro 6. variar. form. 6. ubi de Magistris dignitate, & munere. Per equatores uictualium rerum in urbe Regia propria uoluntate constituit, & tam necessaria rei iudicem facit. Ex mox: quando tales uiros copia publica præficit, ut plebs querula seditionem non debeat habere satiata. Neque uidetur alia fuisse illa Magisteria dignitas, quàm Præfectura annonæ, si bene expendatur form. 38. eiusdem libri 6. Deinde canonem qui ad officium suum pertinebat exigere debebat per cõpulsos suos, & nisi canonem impleset, cum officio suo obnoxius tenebatur, l. 2. C. de apparitorib. præfect. am. Iubet l. 1. C. de conditis in public. horr. dari frumenta pistoribus ex publicis horreis, ex quibus illi populo panes parent. Cauetur quoque eadem lege, ut expendantur uetera primum, deinde noua, & si forte uetera corrupta sint, nonorum admixtione id uitium corrigatur. Et quamuis id rescriptum ad Volusianum Præfectum urbi dirigatur, cum illi subisset Præfectus annonæ, ad eum quoque dirigebatur, cui suberant pistores uti describebamus ex Cassiodoro.

Restat collatio gratuita frumenti, & aliarum specierum annonariarum quæ populo fiebat, quam frumentationem dicebant, Græci σιτοπέριον. Adiles quandoque assè modium frumenti dederunt plebi, quod de Manio Martio Adili, & aliis refert Plinius lib. 18. cap. ... Tribuni deinde ad emerendam plebem leges tulere, ut non incerta, sed perpetua statera frumentatio esset. Prima lex fuit C. Gracchi qua frumentum plebi è publico datum est infimo pretio. Tum lex M. Catonis frumentaria, cuius meminit Plutarch. Successit lex P. Clodij de qua Alcon. in Milonia. Iulius Cæsar numerum eorum qui frumentum è publico accipiebant auxit. Augustus immiuit, Traianus quinque millibus pueros, & puellarum alimenta indulgit. Plin. in panegy. Idem fecit Nerua per Italia oppida, ex Victore. Pertinax alimentaria compendia, quæ nouem annorum ex instituto Traiani debebantur, obdurata uerecundia sustulit apud Capitolin. Tetricus omnis annonariæ curationis corrector fuit in Italia apud Trebell. Numeram pueros, puellarumque quibus præbebantur alimenta auxit Aurelian. apud Vopisc. Nerua, cum tessera frumentariæ præfati desissent, quingentis millibus aureoram agrum emit ad pauperes alendos, inquit Dio. Adrianus constituerat ut pueri usque ad 18. puellæ ad 14. ann. alerentur l. 14. §. 1. D. de alim. & cibar. Oleum perpetuum Seuerus Imp. R. P. dedit. Illud deinde immiuit Hellogabal. & Alexander in integrum restituit, quod testatur Lamprid. in Alex. Aurelianus primus carnem diuisit, statuerat quoque uinum gratuitum dare ex Volpico, neque Romæ tantum Constantinus magnus octoginta millia frumenti in singulos dies præbuit

A a 2

præbuit

præbuit Constantinopoli, ex qua summa 40. millia detraxit filius eius Constantinus propter occisum Hermogenem. Vide Iocrat. lib. 2. c. 3. & Euagrium lib. 3. Idem magnus Constantin. Alexandria instituit *σπερσίον* ad alendos pauperes apud Socrat. lib. 2. *επι*. indulgit quoque in hac parte Iulian. Antiochenis, quod ipsis exprobrat in Misopog. Theodosius annonis urbis Constantinopolis adiecit medios 120. diurnos, nomine periteumatis, idest tesseræ nomine, quæ *πετός* appellatur, & *πίτευμα*, & *παρπίτευμα*. Alciat. legi mauult *περσίονμα* & quasi donatiui & congiarij nomine: *περσίονμα* enim id dici potest, quod abundantiam significat: & *περσίονμα* copiam rerum significare: sicut autem Roma vetus & noua, siue Constantinopolis, habuere proprium canonem frumentarium; ita & Alexandria, quem auxit quoque Theodosius centum & decem modis diurnis, voluitque perissochoregiæ nomen penitus amputari, hoc est, hoc augmentum non dari supererogationis vice, neque sic appellari; sed tanquam ordinariæ tesseræ, ut quare & de suo nomine tesseræ Theodosianas dici. Græci *περσίονμα* supererogationem vocant; quare non placet Alciat. in notis ad illam l. ubi ait perissochoregiam esse nomen Magistratus, qui foret curator annonæ *ἀπὸ τῆς περσίονμας ἢ χορηγία*: quod est abundantiam & fertilitatem suppeditare; quæ expositio contra mentem Theodosij pugnat, quam verba ipsa vti exposuimus, significant. Neque solam Alexandria cuius fuerit multa præcipua iura, proprium canonem tribuere Imperatores propter insignem eius & vtilitatem & dignitatem, eam siquidem Procopius Sophista *τῆς δικαίτης βασιλευσίν* appellauit: & Strabo *τῆς δικαίτης μεγίστης ἐμπορείου* vocauit: sed etiam minoribus quibusdam ciuitatibus. Consule Symmach. lib. 10. *epist.* 3. de controuersia Puteolanorum & Terracinesium. Puteolanis enim Constantinus 150. millia modiorum frumenti quotannis dedit, quæ summa deinde à Constante media parte mutilata est: post quem Constantinus annonam Puteolani populi 25. millium modiorum adiectione cumulauit. Imperante deinde Iuliano Lupus consulari iure Campaniæ prædens V I I I. D C C C. mod. Puteolanis municipibus derogatos, Terracinesium vsui deputauit, ne commoda P. R. ciuitas, quæ lauacris publicis ligna, & calcem reparandis mœnibus subministrat, defectu subito exhausta succumberet. Mamertinus Præfectus prætorio disposita roborauit, consuluit tamen imperiale solum. Verum Iuliano, bello Persico occupato, ibidemque extincto nihil responsi tulit. Denique Gratianus restitui imperavit omnibus frumenti numerum quem Cerealis ex multis urbibus Populi Romani vindicarat. Inde nata controuersia inter Puteolanos & Terracineses, de qua Theodosium consulit Symmachus. Vides itaque, hanc Imperatoriam largitionem annonæ non ad præcipuas dumtaxat vrbes, Romam, Constantinopolim, Antiochiam, & Alexandriam; sed ad alias quoque propter commoda quæ ex illis Imperium capiebat, pertinuisse. Immo libera Republica, dum plebs inopia laboraret, Senatores aliqui hac annonæ erogatione vsi sunt, & ita sibi populum demeruerunt. De Iulio Cæsare Lucan. lib. 2.

*Quoque modo vanos populi concitet amores
Gnarum, & irarum causas, & summa fauoris
Annona momenta trahit. Namque afferit vrbes
Sola famæ, emitturque metus, cum segne potentes
Fulgus alunt.*

Quibusnam aut em darentur annonæ, & quomodo fieret distributio, & à quibus, plura leges apud Lips. & Buleng. lib. 6. de Imperio Romano, ubi etiam de panibus qui loco frumenti diuidebantur c. 15. Nobis restat illud vnum explicandum propter quod hæc annonaria digressio suscepta fuit, nempe ad illam fuisse instituta vectigalia, quod facile fuerit ostendere. Nam in primis Dio ait Caracallam addidisse frumentationi aliam dimidiam partem ex publicis vectigalibus: *προσθήσα τῷ σιτηροσφίῳ ἄλλο τῶν τελεμῶν ἡμισυ*. Aurelianus quoque præfectus annonæ urbis panibus vnciam de Ægyptio vectigali addidit. Tacit. in *Agricol.* d. mitam à se Britanniam his artibus compescuisse tradit; *Frumenti & tributorum aedificationem equitate munerum mollire, circumcisit qua in questum reuera, ipso tributo grauius tolerabantur. Namque per ludibrium assidere clausis horreis, & emere vitro frumenta, ac vendere precio cogebantur. Denuntia itinerum, & longinquitas regionum indiciebatur, ut ciuitates à proximis hibernis in remota, & auia deferrent, donec quod omnibus in promptu erat, paucis lucrosum fieret.* Quod tamen Tacitus eo loco in Britannos ad venditionem frumentorum, & subuectionem, peccatum queritur, & ab Agricola emendatum ait: fuisse passim viurpatum constat ex ipomet Tacito libro 13. *annal.* ubi à Nerone circa publicanorum & vectigalium rationes constituta recenset. *Temperata apud transmarinas provincias frumenti subuectio, & ne censibus negotiorum nauis adscriberentur, tributumque pro illis penderent, constitutum.* Ne videlicet proniuitiæ, quæ frumentum subuehere tenebantur, grauius vexarentur. Immo vt ne illi ipsi, qui negotiationis causâ subuehebant, tributis premerentur, illos esse immunes voluit. Sanè de hac specierum annonarum coemptione ad vsus publici, aut exercitus necessitates etiam ab iniuitis provincialibus titulum 27. habemus lib. 10. *Cod.* cogebantur enim tunc silco vendere, dicebaturque ea publica specierum comparatio, vel potius eius cura *συνώνη*, vel *συνώνη* ex *τῆς συνῶν καὶ ἀνῶν*, leg. 1. *Cod. Theod. de public. comparat.* Latine coemptio, leg. 2. *Cod. de frum. urb. Constant.* leg. 1. & 2. *Cod. quibus muner. vel præstat. nem. liceat se excus.* Calliodor. libro 12. *Laridi*, inquit, atque *critici species, nullis temporibus coemptionis nomine inde decernimus postulari.* Cura autem emendatum eiusmodi specierum dicitur à Iustinian. *Nou. 30. εἰσπρατικῶν* cura. Quare sitinia, vel sitonicum legitur *titul. 27. libro 10. Cod.* Vide Suidam *verb. συνώνη*. Quia verò plurimæ fraudes committebantur, & sæpè provinciales grauibantur in ea coemptione specierum annonariarum, idcirco illam impediabant viri potentes, vt de sese affirmat Boët. libro 1. *de consolat.* *Cum acerba famis tempore, gratis atque inexplicabilis indicta coemptio, profugata inopia Campaniam videretur; certamen aduersum Præfectum Prætorij, communis commodi ratione suscepti, Rege cognoscente contendit, & ne coemptio exigereur enici. Quare edixit Anastasius Imperator leg. 1. *Cod. ut nemini liceat in coemptionem specierum, &c.* vt indicto, vrgente aliqua necessitate exercitus subleuandi, sythotico, nemo ab eo onere excusetur, sed cogantur omnes species suas silco vendere, etiam actores & procuratores diuinatum domuunt; & alia constitutione quam refert lib. 9. *Basilic.* cauetur ne coemptio fiat nisi auctoritate Principis, præterquam si quæ*

man

mancia annonæ caritate laborent. Secundò præter specierum venditarum reputentur in collationem silco inferendam, sicut & de sumptibus factis in transitu militum constituitur *Nou. 129.* vel etiam statim adnumerentur. Tertio coemptio exigatur pro numero iugorum & capitum *πρὸς τῶν ἀναλογίαν τῶν ζευγῶν ἢ τοῖς ζευγαροφολῶν*, vt in *Nou. 17.* Sunt qui iugationem tantum præstant; sunt qui *ζευγαροφολία*, iugationem & capitationem. Altera constitutione quæ ibidem refertur, sitonæ, siue frumentum exigentis creatio, arbitrio possessorum ciuitatis & Episcopi, non ex quibuslibet, sed ex cohortalibus permittitur; & indemnes sitonæ seruantur; quod autem dixi neminem excusari à sitonico, ne ipsam quidem Ecclesiam, colleges ex Gregorio lib. 10. *ep. 38. ad Ciritan.* cui cura sitonici mandata fuerat, præceptumque vt omnis tritici quantitas, quæ in horreis Ecclesiæ suscepta fuerat, ipsi tradi deberet, quod in ipsas species præparari curauit Gregorius, quamuis id ipsum durum omnino esset. Hinc Canon publicus dictus est annuerfaria pensitatio, functio, collatio, prælatio, quæ à Provincialibus populo Romano, Constantinopolitano, Alexandrino, quotannis gratis & siue pretio pendebatur, qui canon annonariis speciebus constabat, frumento, vino, carne, oleo. *leg. fin. Cod. de collat. fundi parim. l. 2. Cod. de præbend. Tamiacis. l. fin. Cod. de diuers. præd. leg. 1. Cod. de indict. leg. 1. Cod. de collat. donat. leg. 3. Cod. quæ res vendi non possent.* Vnius anni canonem frumentarium P. R. Heliogabalus iusserat dari Meretricibus, Lenonibus & Exoletis, Intramuranis, Extramuranis, alio promisso; cum eo tempore iuxta proniuitionem Seueri & Traiani septem annorum canon frumentarius Romæ esset, inquit Lamprid. in *Heliogabalo.* De Seuero autem qui vita excedens septem annorum canonem reliquerat, testatur quoque Spartian. Neque opinor quilibet dubitabit hunc canonem annonarium à provincialibus præstitum fuisse in annonam Populi Romani, Constantinopolitani, & Alexandrini.

Tertium opus ad quod perficiendum indiciebatur vectigalia, erat cura itinerum publicorum & viarum; quæ quàm sollicita fuerit constat ex eo quòd illis etiam Deos præesse vellent, quos Semitates & Viales nominabant. De Mercurio Viali Heliod. libro quinto *histor.* De Hecate Orpheus: Arnobius quoque Biuiam Deam commemorat. Augustus viarum Romæ curator electus fuit, vt ait Dio *προσάτης* *περὶ τῶν Ῥώμης ὁδῶν ἀρσενῆς*. Plutarch. Cæsarem curatorem viarum Appiæ dixit. Cicero Thernium viarum Flaminia. Dicebatur Vicomagister, *συνσάρχης*. Viocurus, Varroni, maniceps qui vias publicas reficiendas questus sui causâ redimebat. Vnde Hyginus: *Via publica curatores recipiunt, & per redemptores mununtur.* Tacitus libro 3. *annal.* *Corbula plurima per Italiam itinera, fraude mancipum & incuria magistratuum interrupta, & imperiua, clamitando executionem eius negotij libens suscepit.* In quem locum Lipsius veterem lapidem Romanum in hortis Carpensibus refert. *Cn. Cornelio, Cn. F. Sab. mancipi via Appiæ.* Initio quidem Cenfores vrbes templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuebantur ex Cicerone de *legibus*. Deinde Quatuoruiri qui curam viarum gererent constituti, inquit Pompon. *D. de origine iuris*, iisque non sufficientibus additi duo sunt, factique Seniri ex Dione lib. 54. iâ tamen munus neque perpetuum neque

R. P. Gibal. De Negotiis.

certum fuit. Vtrumque fecit Augustus, itaque intelligendus Sueton. dum ait *cap...* curatores viarum ipsum constituisse, quod fallum videtur, cum iam olim Quatuoruiri constituti in eam rem fuissent. Verum Quatuoruiris reliquit vias vrbanas, duobus aliis vias extra urbem commisit, idque omnino significat Dio, cum ait ab Augusto lemotos fuisse Seniris duos *τῆς ἑξῆς τῆς ὁδοῦ ἐρχομένης*, qui vias curarent extra muros, iique dicti sunt curatores viarum, à quibus mancipes redimebantur, quorum negligentiam culpabat Tacitus adductus; dignioresque isti erant Quatuoruiris; cum ipse his grandes viæ in quibus & maior moles, & plures sumptus commendarentur. Quare Nobilissimi quique eiusmodi munus non dedignabantur, vt de Cæsare & de Augusto vidimus. Plin. libro quinto. *Ep.* amico suo Terrullio gratulatur, quòd viarum Æmiliæ curam suscepisset, & Statius Plotinum eadem de causa commendat libro 4. *Syluar.*

*Te Germanicus arbitrum sequenti
Annona dedit, omniumque late
Præfecit regionibus viarum.*

Denique inter illustres titulos in veteribus inscriptionibus curatoris viarum frequens reperitur. Sternebantur autem viæ glareæ extra urbem, & silice in vrbe; marginabanturque ex Liuii libro 41. Verum deinde etiam extra urbem quadrato lapide. Vnde commendat opus viæ Appiæ Procop. lib. 1. *Gothic.* Strabo libro 15. & alij, sed omnium elegantissimè Stat. libro 3. *Syluar.*

*Quis duris silicis, grauisque ferri
Immanis sonus, equori propinquum
Saxosa latus Appiæ repleuit.*

*Nonaque
Iniectu solidat graues arenas.
Hic primus labor inchoare sulcos,
Et rescindere limites, & alto
Egestu penitus cauare terras;
Mox haustas aliter replere fossas,
Et summo gremium parare dorso
Ne nutent sola, ne maligna sedes,
Et pressis dubium cubile saxis,
Tunc umbonibus hinc & hinc coactis,
Et crebris iter alligare gomphis:
Hi ferro scopulos, trabesque cadunt,
Illi saxa ligant, opusque texunt
Cocto puluere sordidoque topno.*

Pergit describere modum quo sternentur viæ, vnde dicta sunt strata viarum, & aggeres, quod exaggerarentur, vt aquæ hinc defluerent: eminentia viarum dextra sinistraque, dicebantur crepidines semitarum à Petronio. Paulin. lib. 4. *de vita S. Martini.*

*Carpebat prægressus iter, qua publicus agger
Porrigit erectam per plana iacentia molem,
Vt via constratis solidata, atque edita saxis
Vergeret effusus in concaua subdita nimbo,
Et grauis in duro non sideret orbita colle,
Mersaque ne luteum sorberent plaustra profundum,*

*Sed summa vix dorso via vertigo rotarum
Raderet, hand villo signans vestigia sulco.*
Sidoni. lib. 1. *Ep. 5.* dixit aggerem, calcabili silice constratum. Festus strata dilapidata. Colum. lib. 1. *capit. 6.* pauitum solum. Capitolin. in Gordian. *litostratum.* Plutarchus in *Graccho*, Caio hoc studium strandi & complanandi vias tribuit, addidit

A a 3 disse

disse, & columellas, quibus spatia signarentur, atque alios etiam lapides, utrimque minimum a via distantes, ut facile ex iis equites sine statore in equum insilire possent. Sidon. *in caminib. sub fin.*

*Antiquus tibi nec teratur agger,
Cuius per spatium satis vetustis
Nomen Casareum vivet columnis.*

Idem rus *lib. 15. origin.* existimat Pœnos omnium primos vias lapidibus stravitisse; quod Salomoni tribuere videntur Ioseph, dum ait illum ad maiestatem opum ostentandam lapide nigro viam quæ Hierosolymam duceret constravitisse. Ad hanc autem viarum refectionem & conservationem, aut etiam constructionem fuisse indicta vectigalia, patet ex eo quod ait Hyginus id factum pecunia collatitia à finitimis. *Via publica Auctorum nomina obtinent, & curatores accipiunt, & per redemptores mununtur. Nam & quarundam tutela à possessoribus per tempora, certa summa exigitur.* Tacit. *libro 3. annal.* de Corbilone, qui publica viarum itinera mancipium incuria interrupta reficienda acceperat, addit, *quod haud perinde publicè usui habitum, quam exitiosum multis, quorum in pecuniam, atque famam damnationibus, & hasta saniebat.* Nempè vicinorum agrorum possessores, qui ad eiusmodi refectionem quidpiam contribuere debebant, vexabat, quod etiam hodie nonnunquam fit.

12 Non dissimile opus est cura Tiberis, ut eius inundationes coercerentur, qua de re actum Tiberio imperante, in Senatu refert Tacit. *lib. 1. ann.* quæsitumque, an ob moderandas eius inundationes verterentur flumina, & lacus per quos angescit. Sed auditis municipiorum, & coloniarum legationibus, quibus accesserunt interamnates, id sine ipsorum gravissimo damno suscipi non posse, in sententiam Pisonis itum est, nihil esse mutandum. Sanè fuerunt olim curatores riparum & alvei Tiberis. Cura quoque cloacarum vrbis, quam prodigiosam structuram eleganter describit Cassiodor. *libro 3. variar. epist. 30.* vectigalium indictionem effecit. Eam curam censoribus tribuit Dionys. Halicarn. *libro 3.* Vrbicam procuratorem vocat Vlpian. *leg. verum. §. ex facto. D. de munerib.* Similia de formarum, id est aquæductuum publicorum, & castellorum de quibus aliquid diximus *capit. superior.* & plura videbis apud Bullenger. congesta *libro 5. de Imperio Rom. capit. 20. & 21.* Dicenda forent hoc loco. Formarum prodigiosum opus describit Cassiodor. *lib. 7. variar. form. 6.* fuisse; ad hæc verò omnia fuisse imposita tributa satis colligitur ex his quæ habentur de aquarum derivatione. Erat Comes formarum, tenebanturque possessores per quorum fines formarum meatus transirent, à sordibus mundare, quod formarum repurgium vocabatur. Vide quæ diximus *superiori capite.* Sanè cum hæc opera omnium usui communia essent, ad illa quoque omnes contribuere æquum fuit.

His omnibus annuero cursum publicum ad quem angariæ & parangariæ subministrabantur à provincialibus: sed de his omnibus dicemus, ubi de hoc genere tributi & cæteris disputabimus. Fuit & alia indicendi tributi causa ordinaria largitiones & munera faciendâ à Principe: quare ad Comitum sacrarum largitionum pertinebant omnia vectigalia, quæ in illam largitionum sacrarum gazam & thesaurum inferebantur, quæque à Comite qui eiusmodi largitionibus præ-

erat, insu deinde Principis distribuebantur, tum statis quibusdam temporibus, tum ubi extra ordinem id edicebat Imperator. Sed de his omnibus aliquid pro instituto dicemus inferius, ubi de exactione tributorum.

Superfunt duæ aliæ causæ indicendi tributi, æque vulgares. Nempè contractus quidam inter Principem & populum, cum in compensationem, & veluti in pretium eius quod accipit à Principe populus, aliquid in commune ipsi contribuit. Verbi gratia, cedit Princeps vsu alicuius iuris sibi proprii populo, & quidpiam remittit, quod exigere poterat, populus verò, aliquid in pretium expendit, aut redimit vno anno aut vna vice, quod vel per plures annos, vel perpetuo petere poterat Princeps. Aut cum aliquod subsidium pecuniæ postulat Princeps ut urgenti necessitati occurrat, quam pecuniam, cum magno scœnore à priuatis ciuibus mutuo accipere cogitur, ne damnum suarum formarum incurran; permittit Princeps civitati, portoria, vectigaliaque iudicari, aut olim indicta auget, & colligat: aut Regii patrimonij fundos, & dominia quædam, uti appellat, emat presenti pecunia, quam nequit sine imposito aliquo vectigali ex venia Principis re-presentare. Isti, alique eiusmodi contractus frequentes sunt, & legitimi quoad vectigalium indictionem, nisi aliunde violetur æqualitas, & iniustitia committatur. Huius exemplum habes in Iosepho, qui cum omnes agros & prædia Ægyptiorum emisset Pharaoni Regi, eis deinde restituit, aut potius reuendit, quinta parte fructuum referata Regi, ut aliàs ostendimus opere de vrbis *lib. 4. capit. art. 1.* Itaque eiusmodi prædiis emittuntur fructuum partem in omnes annos consequentes, de cuius contractus æquitate disputauimus eo loco.

Vitima denique causa imponendi tributa, est iniustitia & pœna. Et quidem de iustis provinciis & hostibus imponi sapissime tributa, nemini dubium est. Neque atinet in hanc rem exempla congerere, quæ passim, & vbique prostant. Et sanè si bellum iustum fuit, licuitque provinciam hostilem sua ditione, & prædiis multare, cui non licuerit, ipsam potius, cuiusque agrum vectigalem facere, uti sæpius vsurpatum fuisse à Romanis dicemus inferius.

Maiores difficultates est circa subditos, quorum crimina maximè seditionem & rebellionem, nouis indictionibus & tributis aliquando multantur Principes; quod aliqui iuste fieri posse dubitant, maximè quando eiusmodi tributa perpetua sunt, ne grauis ea pœna ita crescat sua diuturnitate ut culpam iamdiu commissam & condonatum perpetuo puniat, eamque proinde multum excedat. Statuendum nihilominus est eiusmodi tributa, iusta & legitima esse, nisi sua grauitate aliunde, quam ex diuturnitate crimen commissum superent. Ita Victoria *relektion. 4. de iure belli. numero 57.* Lelius *capit. 33. lib. 1. sub. 6. num. 49.* Lugo *de iustitia disp. 36. num. 22.* Estque evidens ratio; cum enim propter grauiam illa crimina possit Princeps subditos rebelles, bonis & vitâ aliquando spoliare; cui non poterit aliquam singulis annis libere partem? Deinde cum sæpius subditi suis factionibus & rebellionibus maxima damna non Principi modo, sed toti regno crearent, opus enim fuit conscribere exercitus, auxilia euocare, aliasque ingentes expensas facere, non ad continendos modo rebelles subditos, sed ad repellendos etiam hostes, qui

qui captata ea occasione, aut à rebellibus etiam subditis euocati, regno infesti imminebant; ad quæ alique incommoda auertenda, necesse aliquando fuit nouis indictionibus cæteros in fide persistentes subditos premere; eorum omnium damnorum compensationem debent ex iustitiâ subditi rebelles, qui sua culpa illa creauerunt. Cur igitur in eam compensationem aliquod tributum indici ipsis non poterit? Neque excessus pœnæ supra culpam ex sola diuturnitate pœnæ petendus est, alioquin nunquam liceret reum bonis multare, quæ in perpetuum amittit. Immo neque vita priuare, quam ita amittit ut nunquam nisi diuina virtute sit illam recuperaturus. Hostes quoque nefas esset honorum aut iustitiæ priuatione punire, quia si in omnibus istis casibus sumatur perpetua illius pœnæ duratio, & cumulus illarum rerum quibus singulis annis reus priuabitur, infinitus quodammodo excessus illius pœnæ videbitur. Hoc tamen argumentum calculatorium, neque hoc loco, neque in pluribus aliis similibus materiis quidpiam probat, uti ostendimus in opere de vrbis *lib. 4. capit. art. 1.* eo enim aliqui vtebantur ut constitutionem sine venditionem census consignatiui impugnant, & iniustitiæ atque inæqualitatis damnarent, eo quod cumulus omnium pensionum, quarum singulæ singulis annis exiguntur, excedat quodammodo in infinitum summam qua emittitur ille census, sine eis ad singulas illas pensiones diutissime, immò & perpetuo percipiendas, quamdiu ius illud non redimetur prima summa restituta. Docuimus autem etiam hoc ius non esse infiniti valoris, sed certi pretij, & æstimationis, quæ iudicio prudentum constituitur, atque ad eum in eiusmodi venditionibus seruatur æqualitas, uti videbis eo loco.

15 Atque hæc sunt præcipuæ & communiores cause propter quas iudici iure tributa possunt; ad eorum tamen iustitiam requiritur proportio inter illam finalem causam, & tributum indictum, ita ut non plus exigatur quam sit necessarium ad obtinendum finem propter quem imponitur; alioquin non seruabitur iustitiæ æqualitas. Hanc autem proportionem sapienter explicat Lugo *num. 21.* ut non sit maius malum, quod populus patitur contribuendo, quam illud ad quod auertendum contribuit.

Hanc itaque æqualitatem & proportionem accuratè expendere debet Princeps, eiusque Consiliarij, & si qui alij ius suffragij habent ad eam indictionem, quam suo consensu, aut dissensu probate, vel impedire possunt, uti contingit, in quibusdam ditionibus, in quibus Princeps ad hanc indictionem tenetur ex more & lege regni, subditorum consensum exquirere, vel in consiliis publicis, vel in conuentibus singularum ciuitatum, quæ suos Decuriones aut Procuratores deinde mittunt, ut vna cum alijs de impositione tributi faciendâ deliberent; illudque suo nomine probent, aut reiciant pro varijs provincialium legibus, & pro vt summa potestas magis vel minus absoluta est; alioquin neque bonum commune procurant, neque abstinent ab aliorum iniuria, quos sine causa iusta, nouis oneribus premunt, & damnis afficiunt. Neque in hac vniuersali doctrina difficultas esse potest; quæritur tamen quid istis Procuratoribus aut Consiliarijs agendum sit, quando ipsis de iustitia tributi non liquet, immò & aliquando eius iniustitia probabilior apparet. Nam si de iniustitia profus constaret, suffragio illud probare non

possent, & nomine suarum ciuitatum acceptare, sed quantum reuerentia & obsequium Principi debitum paterentur, reluctari tenerentur. Quæritur tamen an eo casu possit iste suffragator comitia, aut conuentum, consensumque, in quo de hac indictione, quam existimat iniustam, faciendâ disceptabitur, subterfugere, & quæsitio prætextu abesse, ne aut iniustæ indictioni consentire, aut frustra reluctari, & Principis odium incurere cogatur. Et quidem si existimet posse se impedire definitionem iniusti tributi, quia v. g. stare nequit nisi omnibus & singulis consentientibus, & præterea videt se absente, indictionem quamuis iniustam probandam fore; tenetur ex munere suo, & obligatione ipsi imposita à ciuitate vel provincia curandi boni communis assistere consensui, & iniustum illud damnum impedire; quia licet non semper obligetur Decurio, aut Magistratus conuentibus publicis interesse, ubi tamen agitur de re grauiissimi momenti, & de damno amolendo à Republica, omnino in ea necessitate suam operam illi negare iure non potest, ut plures tradunt relati à Diana *1. part. tract. 3. de parlamento. resolut. 19.* Quod si videat se nihil sua præsentia profuturum, neque impediturum impendens damnatum, sed potius omnium & Principis in primis odium, iramque nullo compendio prouocaturum, poterit se consensui subducere absque peccato, vltimè ad restituendum damnatum ex eo consensu sequenturum obligatione. Ita Valer. *in different. vtriusque fori. verb. suffragium, different. 2.* Garcias *de benefic. 2. part. cap. 2. num. 542.* Diana *tract. citato. resolut. 18.* de Lugo *disp. 36. num. 19.* & alij; quia nemo tenetur hoc onus subire sine vlla publica vtilitate, quam licet aliquando cum proprio dispendio procurare debeamus; non tamen dispendium illud subire, ubi nullam ex eo neque priuatam neque publicam vtilitatem capies.

Tota igitur quæstio est, quando momenti omnibus expensis non liquet tibi de iustitia tributi: quia necessitas illius non apparet, aut non certè tanta, ut ad eam euitandam leuius appareat tributum incommodum; quare vel in vtramque partem dubius pendet animus, vel ita adhæret vni parti, ut opposita ipsi probabilior videatur; ex qua implexa dubitatione non satis se expediet consulendo Theologum peritissimum licet, ille enim neque Regni vires, neque Regias facultates, neque necessitates publicas satis nouit, neque expendere per se potest. Quare nihil aliud respondebit, quam hæc omnia inter se diligentur componenda esse, & demum si appareat tantam esse communem eam necessitatem, ut illi Regiæ facultates occurrere nequeant, & Regnum quæ opportuna erunt suppeditare non possit, pro iustitia indictionis pronuntiandum esse, & pro proportione eius necessitatis, & virium Regni esse commensurandum. Quo responso manet dubius consulentis animus, qui istis omnibus iam expensis in neutram partem fluctare se nequit, aut alteram probabiliorum omnino videt.

Aio igitur in primis, ubi non liquet clarè de iniustitia tributi, quamuis eius quoque iustitia sit obscura, posse fidem haberi Principi huiusmodi necessitati, & impotentia aliter non posse occurrere quam noua indictione, affirmanti. Ita plures Iurisconsulti relati à Diana *tract. citato, de parlamento. resolut. 11.* qui volunt credendum esse Principi de facto proprio attestanti, cum perpetuo præsumatur

in eo iustitia, nisi contrarium aperte constet. Neque ille tenetur semper rationes quibus ad aliquid faciendum, imperadumue ducitur, aperire.

Aio secundò, quando probabilis est iustitia tributi, quamvis & iniustitia sit æquè probabilis, tenetur quis tributo consentire, cum nullam habeat rationem dissentendi potius, quam consentiendi, & aliunde Principis auctoritas faueat iudicium. Immo cum possit certò indicare legem ferentem iudicium, esse iustam, quia certum est Principem sequentem probabilem opinionem iuste imperare: atqui iudicat hoc casu Principem habere probabilem rationem indicendi tributi, ergo iudicat illud iuste indicere, quæ est ratio Suar. *lib. 5. de legib. cap. 18. num. 19.* circa subditos quibus est probabilis iustitia tributi, quod proinde solvere tenentur; de quo casu agemus inferius. Impræsentiarum enim agimus de iis qui iure suffragij gaudent circa illam iudicium, qui si probabilem eius iustitiam existimant, æquè suffragari possunt, atque ipse Princeps eadem probabilitate usus, illam ferre.

Aio tertio suffragatorem cui probabilior apparerit iniustitia tributi, posse tamen illi suffragari si eius iustitiam probabilem iudicet. Non ago de ipso Principe ferente legem: quæ existimant multi teneri probabiliorem sequi opinionem, ut & Iudicem in ferenda sententia; quia alioquin non satis prouiderent bono communi. Verum ut ab ea quaestione fusiis in nostra scientia Canonica pertractata abstinemus hoc loco, cum & Princeps, & eius Consiliarij iudicent probabile esse periculum auertendum, illudque non posse aliter amoueri, quam iudicium tributi, præueniantur, cuius damnum leuius esse malo auertendo iudicant quæ probabiliter: quamvis alij iudicent esse probabilius illud malum non imminere, vel aliter impediri posse, vel leuius esse tributo imponendo; Princeps tamen & Consiliarij sequentes suam illam opinionem probabilem & tributum indicentes, bono communi re ipsa prouident; quia periculum probabiliter imminens idoneo remedio amoliuntur; prudenterque omnino operantur. Quæ omnia certiora multò erunt quoad istos suffragatores: siue Consiliarios, quando ex negatione tributi præuidentur scindala, rixas, Principis indignationem, aliaque eiusmodi, nullo sanè fructu; quia vel alij consentient tributo, vel noua sollicitatione aut etiam vi adhibita, Princeps illud impetrabit, aut summa potestate imperabit, quod sibi persuadeat esse necessitate imperabit, quod sibi persuadeat esse necessitate imperabit, ut omnes alia nimium grauentur, aut è contrario; debet enim seruari proportio iustitiæ distributiæ in istis omnibus, ut Articulo sequenti explicabimus. Quarto videant ut modus exactiois sit quoque minus incommodus. Quintò ut tempus iudicium definitur. Sextò impetret aliqua alia privilegia, & fauores, quibus hoc grauumen aliqua ratione pensetur.

nullo fructu afferat, quia tandem obtinebitur, licet illud concedere. Neque peccabitur contra bonum commune, cui prouidetur per medium probabile, licet non probabilissimum.

Ideòque sapienter consultit Lugo *disp. 36. n. 35.* ministri Regio cui mandatum erat cogere subditos ad acceptandam iudicium, & soluendam, si sponte, ut rogabantur non offerrent, aut in eam non consentirent; posse credere Principi qui dixerat, se summa potestate exacturum, seque habere iustas causas in ea rerum necessitate cogendi subditos ad contribuendum. Ratio est, quia cum aliquando reperiri re ipsa possint eiusmodi causæ, easque eo rerum momento adesse dicat Princeps, illi, nisi contrarium constet, fidem habere potest, immò & debet eius minister. Procuratores verò ciuitatum & prouinciarum qui eorum nomine suffragari, aut refragari debent; prouident quoque facient, si consentiant: quia & ipsæ ciuitates tunc consentirent potius, quam vim paterentur, aut extrema quædam alia remedia, quæ toto regno periculosa essent, inirent. Adde consultius fore consentire iudicium, quam vim & coactionem expectare, ne inde vel Princeps, vel ministri eius sumant exemplum, aut causam deinde cogendi ad nouas iudicium, non rogato subditorum consensu, quod multò esset perniciosius Reipublicæ, quam in tributum minus necessarium, non tamen omnino iniustum, sed probabiliter iustum consentire, & acceptare. Addit tamen Lugo *num. 37.* istos populi procuratores debere in omnibus bonum commune, & eorum quorum causam gerunt, commodum spectare, non priuatum, ne ipse lucri, aut conciliandi sibi Principis gratiam, præueniantur, & publicam causam prodant. Quare si consentiendum est iudicium nouæ propter varias circumstantias allatas, quamvis iis sublati probabilis videretur esse dissentendum propter non ita liquidam & certam iudicium æquitatem; consentiant quidem, sed quam minime poterit fieri incommodum ciuitatum, quarum sustinent vices. Primum itaque conentur minuire aded eam summam iudicium, ut de eius iustitia liquidius constet. Secundò conentur impetrare à Principe, ut quædam alia tributa saltem minora tollat, ut aliqua ex parte nouæ iudicium onus subleuetur. Tertio materiam tributi conentur in aliam commutare, quæ minus incommoda erit subditis, & vel nihil, vel parum omnino detrahat de summa iudicium; id tamen ita præstare debent, ne ratione huius materię, ita quædam ciuitas subleuetur, ut omnes alia nimium grauentur, aut è contrario; debet enim seruari proportio iustitiæ distributiæ in istis omnibus, ut Articulo sequenti explicabimus. Quarto videant ut modus exactiois sit quoque minus incommodus. Quintò ut tempus iudicium definitur. Sextò impetret aliqua alia privilegia, & fauores, quibus hoc grauumen aliqua ratione pensetur.

Ad extremum moneo cum Vasq. *opusc. de restitution. cap. 6. §. 3. dub. 1. num. 7.* pleraque tributa, quæ præsentem dumtaxat statum attendentibus iniusta videntur, ut scilicet nihilominus esse, quia iis debet prouideri futuris necessitatibus, & conseruandæ paci, atque scilicet statui rerum, ne si aut bellum, aut quid eiusmodi ingruat, ita debile regnum reperiatur, ut hostibus cedere cogatur; qua ratione excusat Principem, qui ut bellum quod in aliqua prouincia gerit, aut ut illius commodis prouideat, iudicet tributum aliis prouincijs plurimum distis, &

& quæ nullam aliam habent cum ea communione, quam quod vni & eidem Principi pareant; quia si Princeps affligatur in aliquo Regno, aut prouincia, ad alias quoque distas tuendas, regeudasque debiliore euadet; quare cum hæ prouinciæ distat, ad alterius alicuius bonum & necessitates contribuant, & sua commoda eiusmodi contributione procurant. Vide Turrian. *2. 2. tom. 2. disp. 46. dub. 1. n. 5. & 6.* & Dian. *1. tom. tract. 3. de parlem. resolut. 3.*

17 Ex his omnibus quæ hæcenus de causa iusta tributi dicta sunt, colliges cum Caietan. *verb. vectigalia*, expendendum esse tributum in vsus, propter quos fuit impositum, alioquin committitur frans & iniustitia, quamquam ea iniustitia potius sentia sit in retentione tributi, quam in eius impositione, quæ potuit esse iusta, quamvis deinde illius vsus fuerit iniquus, cum ad aliud expendatur summa collecta, quam ad id ad quod fuerat collecta, & iudicium, & Princeps non sit absolutè dominus talis tributi, sed dispensator; quod ita tamen intelligendum est, ut si ratio postulet, possit illud in aliud Regni commodum, quam ad illud propter quod fuerat impositum, dispensare, quia si posset nouum tributum ad istud aliud Regni bonum imponere, multò magis poterit vetus iam impositum occurrenti nouæ necessitati publicæ applicare, quia habet supremam præstationem eiusmodi administrationem, & dispositionem, quamvis non dominium absolutum, ut dicebamus, atque hæc vsus tributi iam impositi commutatio, multò facilius, gratior & commodior erit, quam noui alicuius impositio. An verò subditi excusentur à solutione tributi, quod vident non expendi in vsus ad quos fuit impositum, aut in alios æquè necessarios, disquiram inferius. Interim adi Lugo *disp. 36. num. 57.*

18 Colliges secundò cessante causa & sine imponendi tributum, id quoque & obligationem eius cessare, quod innumeris tradunt, ut videbis apud Sanch. *lib. 2. consil. cap. 4. dub. 8. num. 2.* Vasq. *de restitu. cap. 6. §. 3. dub. 5.* quia causa illa faciebat tributum iudicium iustam; causa ergo remota, iniusta est iudicium. Deinde cessante causa, plus exigitur, quam sit necessarium, ergo cessat æquitas tributi, quod debet esse proportiois causa illud exigendi. Quod ita tamen intelligendum est, ut causa cesset etiam formaliter, & non tantum materialiter. Si enim vbi fuit occursum vni necessitati publicæ; altera æquè grauis & impedita superueniat, poterit continuari tributum, quia de nouo posset exigere. Deinde causa non semper consistit in vno actu, sed est permanens, v. g. securitas itinerum, defensio litorum, portuum & maris propter quam sunt instituta portoria, limitum regni tutio, & legionum eam in rem stipendia, semper durare sententur, etsi non fuerint per aliquot annos infesta prædonibus itinera, aut pyratibus maria, aut perrupti limites, ob pacem cum finitimis populis initam. Cum enim horum omnium occasio, au periculum pro rerum humanarum viciissitudine perpetuò maneat, manet quoque causa tributi impositi; scilicet sentiendum erit, quando causa in vno veluti actu consistit; v. g. in reficienda aut construenda arce, ripa, flumine, ponte, certo quodā bello conficiendo, & aliis eiusmodi. His addit Medin. *quæst. 13. C. de restitution.* etiam si cessauerit causa tributi impositi, idque etiam constet, posse nihilominus consuetudine & vsu præscribi à Principe ius continuo exigendi tale tribu-

tum, quia est in bona fide; quam sententiam passim impugnant Sanch. & Vasq. *locis citatis*; vbi & alios adducunt; quibus adde à Nauarr. *lib. 3. de restitu. cap. 1. part. 3. dub. 11.* & Turrian. *tom. 2. de restitu. disp. 46. dub. 5. n. 4.* Et sanè Medinæ ratiocinatio falla proflus est; nam quamdiu causa tributi durat non præscribitur ius exigendi illud, alioquin id contingeret in omnibus tributis, quæ habent causam quamvis temporalem, diuturniorem tamen, præscribi enim posset ius ad illa perpetuò exigenda cum immenso subditorum grauiamine. Incipit igitur tantum currere præscriptio, quando cessante causa, continuatur tamen exactio tributi per tempus sufficiens ad præscriptionem, atque ita consuetudine & vsu acquiritur hoc ius. Atqui vbi constat cessasse causam neque aliam æquivalentem ipsi successisse, continuatio & exactiois consuetudo fit cum mala fide, non valebit ergo præscriptio; quia mala fides nunquam præscribit. Atque ea ratio potior & facilius est ea quam aduersus Medinam Vasq. alique afferunt, quamque latius expendit Lugo *disp. 36. à num. 55.* Non nego tamen absolutè sententiam Medinæ; si enim propter longam consuetudinem præsumatur primæ causæ impositionem, quam cessasse constat, durare aut illi aliam æquè iustam subrogatam fuisse, licet ignoretur quænam ea fuerit; reuerà præscriptum fuit huius tributi ius; quia continuata sufficienter fuit possessio cum bona fide, aut si quis fuerit defectus, quia nos latet, ea longa possessione purgatur. Si autem dum adhuc currit præscriptio, neque legitimum eius tempus adhuc lapsum est, Princeps resciat legitimam tributi causam defuisse, neque aliam illi subrogatam fuisse, incipit esse in mala fide, quæ præscriptionem interruptit. Nam iustitia causæ debet probabiliter saltem innotescere Principi imponenti tributum, aut illud continuanti, ut diximus, quod non fiet, si sit conscius cessationis omnis causæ, neque propter diuturnam consuetudinem præsumere valeat aliquam, licet sibi ignotam, subesse.

His omnibus addendum aliquid est de causis 19 propter quas inferiores domini Iuridici, aut Dynastæ solent alicubi vel ex consuetudine, & receptis moribus, vel ex legibus municipalibus, vel ex contractu veluti feudistico indicere genus aliquod tributi, quod collectam, subsidium, munus, donatum, aliaque nominibus appellant, *Taille, aide, queste, don*; quas causas, & supremæ in Gallia Curia, & ipsæ regni leges probant. Et quidem Dynastæ aliqui ius sibi arrogant indicendi collectam subditis, vbi visum fuerit vrgente aliqua necessitate, vbi tamen de noua iudicium, & extra casus communiter vsurpatos queruntur subditi, audiuntur à summis Curis, quæ ea in re arbitrantur, & ius illud temperant, est enim omnino odiosum, ac proinde restringendum.

Causæ verò iam ab institutione feudorum, aut Dynastarum, & dominiorum ob quas subditi, & homines debuerunt ex suis fortunis, & fundis ac prædijs, quæ domini Iuridicium subiacent, ipsi domino subuenire, fuere initio tres dumtaxat. Primum fuit ad redimendum dominum ab hostibus captum, quia cum subditi & vassali deberent se pro domino obsides, & vades dare, illa obligatio personalis in contributionem pecuniarum commutata deinde fuit. Initio dicebatur Vassallus, *Homme de pieure*; qui tenetur se pro domino dare, ut dixi obsidem, quia *pleiger, & plenuir*, in antiquis nostris consuetudinibus nihil est aliud quam spondere,

dere, promittere, adpromittere, prædem se dare. Hinc *sille pleunie*, quæ viro promissa iam est: *pleigere, pluine*, cautio, sponso, expromissio. Sic Angli contribuerunt ad Regem Richardum à Duce Austriaco interceptum redimendum an. 1192. Scoti autem omnes ordines ad Iacobum Regem ab Anglis captum an. 1422. Aquitanæ mulieres sua quoque monilia ad Ianum Regem ab Anglis abductum an. 1356. à Belgis collatum ad redimendum Ioannem Niuernensium Comitem, filium Philippi Burgundi à Turcis captum ad Nicopolim, tradit Froissart. *lib. 4. cap. 85.*

Alterca causa fuit noua domini militia, dum videlicet Dominus ad nouum & summum militiae gradum euehitur, siue ad equestrem dignitatem, aut ipsius etiam filius. Chopin. *lib. 3. de dominio, tit. 4. num. 7.* ex vetustis ratiociniorum titulis hunc refert. *Compositio subsidij impositi pro militia Regis Ludouici, an. 1313.* Habet *num. 9.* celeberrimum Francicum Senatusconsultum in parlamento Pentecostes an. 1285, aduersus hos qui similibus oneribus immunes esse contendebant: verba decreti sunt. *Quod dicta charta non defendent eos, quin domino Regi teneantur soluere auxilium pro militia primogeniti sui, quemadmodum nobiles de partibus illis tenent à suis subditis.* Philippus Burgundus grande æs corrasit à Belgis, quod Ianus eius filius ad equestrem dignitatem esset promotus. Ita Froissart. *volum. 4. cap. 17.* quinimodò Frideric. I. I. sua constitutione canit vt idem seruaretur, dum patroni frater inter equites cooptaretur.

Tertiò quando vel ipse Dominus ducit vxorem, vel filiam suam matrimonio collocat, in signum lætitiæ & propagatæ gentis, qui mos repetitus est ab antiquo Romanorum vsu, nam clientes, liberti & serui patronis & dominis offerebant munera nuptialia & natalitia, illa quidem nuptiarum die, de quibus *l. 1. §. sed si munus. D. de tutel. & ration. distrah. tutor secundum. D. de administ. tutor.* Harmenop. *lib. 4. tit. 7.* dabant & munera ad dotem filiaæ patroni quæ nubebat, ampliandam ex instituto Romuli teste Halicarn. *lib. 2.* Caligula collationes in dotem filiaæ recipiebat. Sueton. *cap. 42. in seipso.* Natalitia verò die natali domini vel patroni, aut die parentis dominæ. Plaut. in *Curcul.*

Annulus hic est, quem ego tibi misi natali die. Vnde Martialis in *Clyturo.*

*Vt possas Clyte munus, exigasque
Pro nasceris octies in anno.*

De simili munere gratias agit Symmach. *lib. 6. ep. 48.* & ipse mittit in natali filiaæ suæ, dominæ eod. *lib. 6. ep. 79. & 80.* De munere parienti dominæ à seruis oblato non sine peculij incommodo, Terent. in *phormione.* Porro autem alio ferietur munere, ubi vera pepererit. Immodò etiam ablatationis die, quem initiationem dicebant, eadem natalitia munera re petebantur, quod innuit idem Terentius. Porro autem alio, ubi puero erit natalis dies, ubi initiabunt, omne hoc mater auferet. Quod Scholiastes ita interpretatur. *Initiari autem pueri dicuntur Edulia, Potica, & Ciba, Diuis edendi, porandi, & enbandi, ubi primum à lacte, & à cunis transferant.* Ex hoc igitur antiquo more factum vt vassalli Domino quidpiam offerrent, dum ipsi vxorem ducerent, aut filias matrimonio collocarent. Et sanè obseruauit Glossa in *l. placet, C. de sacros. Eccles.* Principem vxore ducta, aut filio nato præcipere subditis vt aliquid inferant, & collectam faciant. Quod autem diximus de contributione ad dotem

filiaæ ex præcis Gallia institutis obium est. Nam de puella Regia nuptiis ita sancitum fuisse in Parlamento Purification. B. Viginis an. 1270. refert Chopin. *tit. 5. cit. num. 7.* Anno deinde 1399. pronuntiauit Senatus aduersus Neustria Clerum, qui nummariam intributionem ad Regia filiaæ Izabellæ, quæ Britanno Regi nubebat, recufabat, nullum ordinem ab ea pensatione immunem esse. Hos etiam titulos computorum veterum adducit quoque Chopin. *Compositio subsidij nuper impositi, pro maritaggio Ducissa Burgundia filia Regis Philippi Magni an. 1319. Compositio subsidij pro maritaggio Regina Anglia Domina Izabella an. 1309.* Matrimonium autem illo æuo dotem significabat. Hoc tamen se iure immunes esse contestati sunt Rhomagenses, quod priuilegium confirmauit Philippus Pulcher illo anno 1309. mense octobri, in Sicilia autem Guilelmus Rex etiam ad sororis patroni dotem hoc ius ampliauit, quod Scotis & Anglis incognitum est. Quæsitum vero est, an etiam pro secunda Principis filia, aut Domini iuridici, populis sit simili intributione onerandus. Vide Chopin. *lib. 2. de legib. And. tit. de extraordinaria feudor. emolument. artic. 1. & seq.* Vide Papium *de cision. Gratianopol. q. 57.* Ad sororem quoque patroni extendit Alexand. *volum. 2. consil. 35.* & ad coniugium monasticæ professionis filiaæ, Benedicte, in *cap. Raynuitus, vers. dotem. n. 6. de testam. Negat Chassan. in consuet. Burgund. Rubr. 1. §. 4. vers. marriage.* Vide Felin. in *cap. S. Maria, de consuet. Id olim quoque factitatum à Flandris, postulabat enim hoc subsidium dotis filiaæ Comitissæ à publico consilio; quod subinde fieri vetuit Carol. V. an. 1522. & an. 1531. An verò id verum etiam sit in filia sparia, disputat Chassan. *l. c. à n. 5.**

Quarta causa huius indictionis erat Domini ad bellum cum Rege profectio; tunc enim Domino aliquid in apparatus bellici sumptus inferre debebant vassalli, idque Feudistæ *Hostenditias* nominarunt *lib. 4. feud. tit. 49. & lib. 2. tit. 40. §. 2. Hostenditias* itaque sunt adiutorium quod faciunt Dominis Vassalli Romam cum Rege in hostem petentibus, v.g. in Lombardia dimidia; in Theuonia terra, tertia pars fructuum eius anni quo hostem faciunt. Itaque Vassalli qui vocati non proficiscerentur cum Rege, eiusmodi hostenditias debebant; fictum vocabulum ab hoste, quod castra & exercitum sonat etiam hodie lingua Gallica *l'host; lib. 1. feud. tit. 7. Tunc possunt diuerti nisi fecerint hostem Romæ.* Et *lib. 4. legum Francie. de non cogendo bibere in hoste.* Quod deinde lex ipsa de exercitu explicat. Et Aymon. *lib. 25. cap. 28. Vnde hostem quam maxime potuit, cum Carolomanno direxit.* Confundunt aliqui hostenditias cum herelictio, cum in vtroque sit punitio desertæ militiæ. Hotmanus tamen distinctas esse pœnas ostendit, cum in herelictio esset pœna capitis, in hostenditiis multa pecuniaria, quæ enim summam Domino in bellum cum Rege proficiscenti debebant Vassalli: ipsi Domini si militiam deseruissent, neque Regem vocati sequuti fuissent, soluere tenebantur ipsi Regi, vt ego interpretor. Verum quidquid sit de ea controuersia, vides occasione huius militiæ Dominos vassallis collectâ aliquam præcepisse; ac proinde militiam quidem domini fuisse causam indictionis: sed non omnem tamen, sed eam duntaxat in qua à Rege euocati cum illo proficiscerentur, & ex antiquo more *hostem* cum illo faciebant. Hinc passim in antiquis Historicis Gallicis: *Seruire de l'host, aide de l'host.* Botelerius in

in summa rurali: *Le vassal doit le service de l'host en arme & cheuaux selon la condition de son fief.* Quondam in defectum bonorum Principis bellum gerentis cogi poterant subditi ad mutuandas ei pecunias, postea restituebas. Guido Pap. *quest. 551. Bened. in cap. Raynut. vers. & vxorem, num. 556. de testam.* Vetur tamen S. Ludouicus in posterum talia mutua exigi, & in dominio incorporari, ordinatione quam Austerius refert titulo *de Tallis & exactionibus*, in libro stili Parlamenti. Sanè pro sacra militia licitas fuisse istas collectas obuam est. Rupellanis duplicatum censum quem causa belli sacri exigebat Alphonsus Comes Pictonum remisit, vt veteres tabulæ referunt apud Chop. Atque hanc indicendæ collectæ causam à primatis eiusmodi dominis probasse solemni decreto Senatuum Tholosanum anno 1493. Iunij 28. refert Oliua *lib. 2. qq. Iuris cap. 6.* De his vulgaribus casibus collectæ domine in Gallia vide Mauger. in *praxi tit. 38. Boëri. decisio. 120. Chassan. in consuetud. Burgund. in Rubric. 1. §. 4.* vbi plures quaestiones decidit. Sunt autem quidam Domini qui ad insolitos quosdam alios casus, collectas indicere se posse contendunt, qui si diurnam possessionem, a quæ antiquas tabulas proferant, in iure gaudere permittuntur, vt ostendit Oliua *cap. 6. citato.* Eiusmodi sunt ex Guilelmi Regis Siculi constitutione; si nouas possessiones emat Dominus: si eius exercitus in sacram expeditionem eat, si Dominus Episcopus inauguretur, aut si a Rom. Pont. in consilium, aut conuentum Ecclesiasticum euocetur. *Tit. 20. Neapolitan. constituit.*

Quoad quantitatem verò huius indictionis distentium aliqui; qui vocant duplicem talliam, vel duplicem censum, volunt eo anno duplicandum esse censum Domino debitum; alij verò definiendum à Curia, si ad eam pronocetur. Nam moderatum hoc onus esse decet. Vide Oliuam *cap. 6. tit. 2. & Fab. in §. aquæ institut. de actionib. & alios.* Mihi videtur consulendum esse cuiusque gentis receptos mores, & antiquam domini possessionem, si aliunde nihil liqueat, & denique in dubio fauendum esse vassallis & subditis. Cum onus illud extraordinarium, & odiosum sit, ac proinde strictius interpretandum, & satis onerentur ordinario censu, aliisque præstationibus subditi.

ARTICVLVS IV.

De forma & modo indicendi tributi.

Triplex proportio in tributo spectanda. num. unico.

Formam, vectigalium & tributorum sapienter constituit Caietan. *verb. vectigalia*, proportio nem in eius indictione seruandam. Triplex verò proportio considerari potest hoc loco. Prima est inter causam quæ cogit ad indicendum tributum, & ipsum tributum indictum, ne videlicet maior sit indictio, quam necessitas, cui per illam occurrendum est, postulet, vt fuit explicatum; alioquin committeretur inæqualitas, & subditi plus nimio grauabuntur, tenebunturque Princeps ad restitutionem quoad illum excessum, quem sine causa atque adeò iniuste exigit. Altera proportio attendenda est in-

ter tributum impositum, & Rempubicam, siue communitatem cui imponitur; si enim vires illius non ferunt tantum onus, minuendum erit, alioquin iniuste premuntur subditi, nullo etiam Principis ipsius compendio, immò magno damno; sic enim in extremas angustias adiguntur subditi, qui omnibus bonis spoliati, vitam miserissimam ducunt, & vel sepius solum aliò vertunt, aut desperatione acti, vel rebellant, vel agrè parent, vel nouas res moliantur, vel diris denouent, aliaque suscipiant quæ Rempubicam perdunt, non subleuant. Atque sepius malum quod temeraria illa & iniusta, immoderate indictio creat, maius multò est illo, quod per eam amoliri voluerat Princeps. Ad hanc proportionem reuocare illam aliam quæ seruati debet inter onus impositum, & rem super qua imponitur; si enim pronentus agrè, aut vineæ super qua imponitur tributum, minores illo sunt, aut æquales, aut non multum excedant, ita vt soluto tributo, aut nihil omnino, aut ferè nihil relinquatur possessoribus & dominis, vnde sese familiamque sustentent, immò & defectum eorum prouentuum suppleri debeant. suis operis lapus inutiliter, quamuis & parcissimè viuant, aqua & pane solo contenti; grauis illis fiet iniuria. Tertia denique proportio est inter personas contribuentes seruanda; vt qua proportione participant bona communia, eadem ferant onera communia, quæ proportio est geometrica, quam obseruat iustitia distributiva, ad quam pertinet indictio tributorum. Neque enim illius virtutis est, bona duntaxat communia diuidere ciuibus, sed ipsa etiam grauamina, quibus propter bonum commune premere ciues interdum Princeps cogitur, vt differit S. Thomas *lect. 4. in lib. 5. Ethic.* eiusmodi onera sunt maximè tributa & vectigalia. Non est quidem ius in ciuibus ad illa grauamina subeunda; est tamen ius in Principe ad illa imponenda, & in ciuibus obligatio ea ferendi, quod ius Principis est quidem commutatum, habet tamen pro obiecto distributionem ex proportione geometrica faciendam, vt minus grauetur, qui minus grauari dignus est; nam ius Principis nascitur ex quodam veluti contractu inter ipsam & Rempubicam, & idcirco commutatum est, vt monti. Proportio quoque tributi, & causæ propter quam exigitur est æqualitas rei ad rem, ac proinde in ea ponenda est proportio arithmetica. Distributio tamen eorum grauaminum inter ipsos subditos, & eorum bona, quatenus sunt Rempubica partes intendit necessariò & per se ponere æqualitatem geometricam, ac proinde pertinet ad iustitiam distributivam, habentque singuli ciues ius, ne grauentur nisi pro ratione aliorum ciuium collatis rationibus propter quas tenentur ad tributa. Quare tantopere eam tributorum æqualitatem commendat Theodoric. apud Cassiodor. *lib. 5. ep. 14.* Saluian. verò *lib. 4. de prouidentia.* vehemens omnino est in castiganda eiusmodi tributorum inæqualitate, qua diuites eximuntur, pauperes vexantur; quod pauperes ho-

mines tributa diuitum premant, & infirmiores ferant sarcinas fortium: nec alia causa est, quod sustinere non possunt, nisi quia maior est miserorum sarcina, quam facultas. Vide magnum virum, Romanos & nostros fortassis alicubi mores acrius castigantem.

ARTICVLVS V.

De personis quibus tributum imponitur.

- Multiplex causa materialis tributi. 1.*
Solis subditis indicuntur directe vectigalia. 2.
Quomodo Christiani teneantur vectigalibus ab infideli Principe indictis. 3.

Superest ex causis tributorum & vectigalium sola materialis, quam licet veluti geminam facere. Vna est subiectiua, nempe subiectum cui veluti affigitur tributum & inhæret; estque vel persona, vel res aliqua ratione cuius indicitur personæ tributum, & cui ipsum tributum adhaeret, & idcirco ad quemcumque transit, cum suo illo onere transit, nisi fortassis propter dignitatem personæ ex beneficentia Principis liberetur. Itaque vel ipsæ personæ, vel res sunt vectigales & tributariæ, & aliquando tum ipsa persona, tum res quam possidet sunt simul tributariæ, quod aliqui vocant tributariam mixtum. Præter subiectum tributi considero etiam materiam quam appello rem quæ indicitur, & exigitur, tum quoad suam substantiam, tum quoad valorem, & quantitatem. Vtramque igitur istam causam tum subiectiuam, tum materiam, hoc, & sequentibus articulis explicandam suscipimus. Initio tamen quaerendum est, quibusnam personis imponi possit, ac soleat tributum. Deinde quaeremus quale sit illud, an personale, an reale, an mixtum.

Nemo quidem dubitat omnibus subditis impostum censeri tributum, nisi aut iure communi, aut priuato, ex Principis beneficentia, vel receptis moribus, vel in ipsa indictione excipiantur; quinam verò aliquo ex his capitibus excusentur, nostrum non est modò inquirere, qui se à præstatione excusant, suum ius & titulum non ignorant, & quid ea in re forum externum indicet, attendendum erit.

Quod autem dixi de subditis, intelligendum est de impositione primaria tributi, quæ subditis dumtaxat fieri potest; non autem de quadam indirecta, vt dicam, indictione, quatenus illa quæ per se cadit in subditos, implicat quoque necessaria quadam consequentione, etiam non subditos externos, clericos, & cuiusvis status ac conditionis homines, quibus idcirco aliqui dicunt imponi vectigal per accidens: v. g. dum exigitur gabella ab inuehenti in urbem aut prouinciam merces, eiusmodi exactio onerat primò subditos ementes; quia carius multò emunt eas merces, quam sublato vectigali, vt explicat Molin. *disp. 669*. Deinde vbi certis rebus impostum est vectigal, illud omnibus generis homines implicat, qui secundum consuetum morem, aut definitum pretium, & omnes alias conditiones præscriptas emere debent, siue exteri, siue incolæ, siue Laici, siue Clerici sint, inquit Syll. *verb. immunitas* 1. & Molina laudatus. Quando denique pro euectione mercium imponitur vectigal, illud incolas afficit primò, quia vilius ea de causa merces suas vendunt, in earum enim pretio numerant quoque gabellam, & quia curant illam euectionem, vt exteri commercium habere possint, dicuntur primò, & per se tribu-

tum ferre; respectu autem exterorum non habet rationem tributi, sed compenlandæ facultatis commercia agitando in ea regione, & obligationis quam ea de causa subit Dominus reficiendi pontes, & vias, præstandique securitatem, vt docent Syll. *verb. gabella* 3. num. 18. 19. Armilla *verb. eod. num.* 12. Mynsinger. *cent. 5. obseru.* 70. Layman. *lib. 4. tract. 3. cap. 3. num. 4.* Alij verò distinguunt inter gabellam & collectam, siue, vt loquimur, *Talliam*: hæc enim solis subditis indicitur occurrente publica necessitate, qua etiam sublata, tollitur; gabella verò ab exteris etiam exigitur, & plerumque ordinariam, atque perseverantem causam habet, quia cum super rebus vendibilibus siue mercibus, aut earum inuectione, & euectione imponatur; ab omnibus, qui aut emunt, aut euehunt, aut inuehunt merces, soluitur. Ita Less. *lib. 2. cap. 33. dub. 2. num. 15.* & Summistæ *verb. gabella. Sa num. 3.* Syll. *num. 16.* Armilla *num. 11.* Denique communi ferè gentium consensu receptum est, vt vectigalia pro inuectione, atque euectione mercium etiam ab exteris exigantur, vt videmus in portoriis, pedagijs, & alijs; immò cum maiora vectigalia super mercibus exoticis imponi soleant, ea in externos refundi necesse omnino est.

Ex quibus explicabis communem aliam quaestionem. An Christiani teneantur Principi inuiceli, ad cuius ditionem appellunt, aut per eam transeunt negotiationis, alteriusve rei causâ; quod alij aliter quaerunt, an Princeps infidelis possit imponere tributum & vectigal Christianis. Dissidia Doctorum quæ refert Sanch. *lib. 2. consil. cap. 4. dub. 5.* facile conciliabis hac distinctione. Nam Principes illi, vel legitimo iure regna illa & ditiones obtinent, vel iniuste ea occuparunt, & Christianis abstulerunt: Si primum æquè Christiani atque alij vectigalia ab ipsis iure imposta solvere tenentur, siue eorum subditi existant, siue cum ipsis commercium habeant, ea planè ratione qua Galli in Hispania, & Hispani in Gallia portoria, aliæque vectigalia pro exportandis, importandisque mercibus, & similia solvere tenentur, quia cum isti infideles sint verè Domini & legitimi Principes, vtuntur iure suo, neque illo priuari à Christianis possunt. Si verò ditiones illas iniuste detineant, cum non sint illarum legitimi Domini ac possessores, sed tyranni quidam, & usurpatores; sicut per iniuriam Principatum detinent, ita per eandem iniuriam, Principum iuribus usurpant, nulla igitur sit illis iniuria, si ipsis defraudentur. Quare gabellas à tyrannis, aut alijs non habentibus potestatem impostas, minime soluendas esse sapienter dixit Driedo. *lib. 2. de liberr. Christian. cap. 5.* & Armil. *verb. gabella, m. 2.* Si tamen vel pactum de soluendis gabellis initum fuisset cum eiusmodi Principibus, vel ipsi met cum Principibus quorum ditiones occupassent, pepigissent de mutuo inter subditos commercio, & soluendis gabellis ab vtriusque indictis, vel denique ex negotiatione gabellæ, scandala rixarum vexationes Christianorum, aliaque graua incommoda iure merito timenda forent, in istis omnibus casibus, etiam tyranno & usurpatori tributa soluenda essent. Vide Sanch. *l. c. & Lugo disp. 36. num. 16. & 17.*

ARTICVLVS VI.

De tributo personali, capitatione, operis vectigalibus, siue seruitiis personalibus.

- Capitatio quid. 1.*
Temonaria functio quid. ibid.
Vnde capitationis origo. 2.
Quibusnam imponeretur capitatio. 3. 4.
Huius tributi grauitas. 4.
Capitatio animalium & prædiorum quid. 5.
Tributum personale operarium, quas corneas dicimus. 6.
Quid coruata, vnde dicta, eius diuisio. ibid.
Vbinam earum vsus. 7.
Coruearum origo, vnde. 8.
Casus & pagenses quinam: inde pueri honorarij quos pages dicimus. 9.
Quomodo professio clientelæ, & opera clientelaris differant. 10.
An coruata Domini subditibus præstada sint. 11.
An Dominus coruatas alijs cedere possit. 12.
An coruæ possint reliquari. 13.
Quomodo obligatio coruearum transeat ad heredes. 14.
Quandonam & quo numero debeantur coruæ. 15.
An ius coruearum censeatur in dominij & prædij prouentibus. 16.
De iure excubiæ. 17.

Partiebamur initio huiusce disputationis cum Festo tributum, in tributum capitis, & census, quod vtrumque explicandum deinceps suscipimus. Prius illud hoc loco, quod capitatio *l. fin. §. pen. D. de munerib. & honor. l. Sacrosancta 8. C. de sacrosanct. Eccles. l. quisquis C. de Episcop. cleric. l. 1. & 2. C. Theod. de immunit. conc.* atque alibi sæpius in iure nominatur, estque indictio & tributum personale, impostum scilicet personæ, vel capiti potius quam rebus, aut facultatibus. Quare ab iis qui nullum censum habent, nullaque prædia possident, exigebatur. Dicitur ab Appiano in Syriacis *φόρος τῶν σωμάτων*. Et in Libycis distinguit *φόρος ἐπὶ τῇ γῆ, & ἐπὶ τοῖς σώμασι*. Et Demosthen. in Timocratem, tributa debere possessiones, non corpora: *τάς ἐισφοράς τὰ κτήματα, καὶ τὰ σώματα ἐπιλεῖν*. Quæ ratione Arcadius Charisius in *l. fin. D. de munerib. & honorib.* munera ciuilia partitus est in personalia, patrimoniorum, & mixta. Munus personale est cui obeundo animo tantum & corpore obeuntis opus est, non eius facultatibus & patrimonio; quia qui eiusmodi munus obit, nudum animum ac corpus præbet, non res vllas, quare sine detrimento suarum facultatum obit. Denique non res eius, non fundi, non patrimonio, non prædia seruiunt, sed eius persona dumtaxat, quæ corpore & animo constat, quare tum animi, tum corpore operam præstare tenetur. Munera patrimonij sunt, quæ sumptibus patrimonij & damnis administrantis expediuntur. Mixta denique in quibus, quis corporale ministerium præbere cogitur, ac præterea non nihil ex bonis suis; vt qui pro defunctorum oneribus fiscalia detrimenta reparare tenetur, cuius periculo exactio & distributio cen-

suum fit. *l. 1. & l. 3. §. 3. & l. 7. C. de tyronib.* Sic igitur alia sunt tributa capitis, siue personalia, alia census, siue possessionum, alia mixta; nam aliqui & tributum capitis, & simul tributum census pendebant, vt statim ostendam. Modò de capitis tributo loquimur. Græci *ψυχικὰ δὴμοσια*, animales functiones nominant. Plutarch. autem *lib. de pueror. institut.* τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσφερόμενον: ius orientale, & Nouel. *κεφαλαιῶνα*. Helychius *ἐπι κεφαλῶνα*. Latini autem in veteri glossar. tributum capitulare. In C. Theodos. de extraordinarijs siue fordid. *num. l. 1. 4.* dicitur capitularia & temonaria functio. *l. 1. §. capituli onus*. Erat verò ista functio exigendi aurum quod pro capitatione, & maxime pro tyronibus exigebatur; qua de re inferius: qui autem illud exigebant, temonarij dicebantur, vt iterum post paulò monebo. Vlpian. in *l. 3. de censib.* tributum capitis. Arcad. Charisius vocat pecuniam pro capitibus. *l. fin. §. qui annonam. D. de munerib. & honorib.* Capitalem illationem, humanæ capitationis censum nominarunt alij, immò & Gunterus Poëta.

Et capitulatum certo sub federe censum.

Huius indictio tributi antiquissima fuit; nam Romæ ante Sernium Regem hoc tributum legitimus, ab eoque sublato censu instituto; sed deinde à Tarquinio Superbo restitutum perseverauit, ex Halycarn. *lib. 4.* & non modò in vrbe retinuerunt illud Romani, sed etiam deinde prouincijs subditis imposuerunt, vt de Ægypto stipendiaria facta ab Augusto tradit Patercul. *lib. 2.* & de Iudæa ex Iosepho constat. Quinimodò ab ipso Mose in templi vltimo indictam fuisse capitationem colliges ex *Exod. 30. v. 12.* Quando tuleris summam filiorum Israël iuxta numerum dabunt singuli pretium pro animalibus suis domino, & non erit plaga in eis, cum fuerint recensiti. Addit dandum fuisse dimidium sicli iuxta mensuram templi, id est iusti ponderis, & valoris, conformiter illi mensuræ, quæ asseruabatur in Sanctuario, tanquam norma, regulaque cæterarum monetarum, vt diximus nuper *disp. de mensuris*, & iterum obseruabimus inferius. Interim adi Cornelium, *Exodi c. 30. v. 13.* & Marianam *de mensur. c. 6. & 24.* hoc pretium LXX. *λότρων* dixere: erat enim pretium redemptionis, ne perirent aliqua plaga, vt ibidem ait Moses. Quia verò omnes primogeniti domino debebantur, idcirco *Num. cap. 3. vers. 46. quest. 7.* recensionem populi primogenitorum facta in qua reperti sunt viginti duo millia ducenti septuaginta tres, pro quibus Leuitæ commutati sunt & consecrati Domino, quia maior iuuentus est numerus primogenitorum, quam Leuitarum, excessus ille ducentorum septuaginta triū primogenitorum supra Leuitarum numerum, compensatus est, datis in singula capita excedentia Leuitas, quinque siclis, quibus qui non fuerant commutati cum Leuitis, redempti sunt. *Lib. 2. Reg. c. 24.* Dauidem punitum esse volunt aliqui propter recensionem populi, quia tributum illud capitale, siue censum capitationis Deo persolui non curarat, sed sibi potius reseruauit. Huius etiam capitationis meminit S. Matthæ. *cap. 17.* vbi Christus soluit didrachma census, de quo diximus alia, quod tributum indictum fuisse Iudæis in singula capita ab Augusto existimant aliqui, dum censeri orbem iussit, Præside Quirino, vt refert Lucas. *c. 2.* qua de re vide Baronium in *annalib.* Vespasianus deinde iussit Iudæos capitatum didrachmum inferre Ioni Capitolino, teste Zonara, & tributum ab Augusto impostum auxit. Iosephus ait fuisse in Iudæa

septuaginta, & quinquaginta hominum myriadas, idque liquere ex tributo, quod in capita singuli pendebant. Galli Romanis petebant pro singulis capitibus vicenos aureos, quos Iulianus Aug. redegit ad septē, teste Amm. Marcell. lib. 16. quamquam aliqui legunt apud illum pro capitulis singulis, & non pro capitibus. Ioseph scribit Egyptum multo amplius in singulos menses pensasse, quam Iudæa toto anno. Ex Gallis tantumdem pene quantum ex Egypto recipiebatur. Cedrenus refert Copronymum Constantinopoli indixisse capitationem κεφαλήν, aram, quæ in temporis computatione usurpatur ab Hispanis Scriptoribus, dictam ab ære in tributum cœium Cæsaris Aug. edicto dari iussit: existimat Isidor. lib. 5. Ethym. c. 36. Leonem Imperatorē tributa capitalia Græciæ; & Calabriæ superimpōnisse; ea autem quæ dicuntur patrimonialia Sanctorū Principum Apostolorum, quæ olim Ecclesiis anni dimidiū & tria conferebant talenta, publicæ rationi exolui præcepisse tradit Paul. Diacon. lib. 21. de Vitaliano verò Abbas Floriacens. sic habet. Afflictiones populo provinciarū Calabria, Sicilia, Africa, vel Sardinia per diagrapha, seu capita, atque nauticationes imposuit. Saraceni Nicephoro qui Imperiū Irenæ eriperat, indixerunt, ut per unumquodque annū tribueret Saraceno tricena millia numismatum, & tria numismata in tributū capitis Imperatoris, & tria filij eius, inquit Paul. Diacon. lib. 24. vnde Nicephorus auri sitiens, præcepit militare egenos, & conferre decē ac dimidiū numisma per singulos fisco vnā cū proximitate ad tributa publica, & præstare caricaticorum causā duas siliquas. Adolphus Anglorū Rex iussit in singulis suis subditis in capita annuū denariū pensitari S. Petro, qui ea de causā denarius S. Petri dicebatur. Saxo Grammaticus narrat Biannios in singula capita, pellem ferinā soluisse quotannis Regi Sueco. Est quoque celebris quædam capitatio apud Rhutenas, in eo enim tractu singuli vbi decimum quartum annum attingerint, debent pēdere Regi aut Domino sex denarios annuos, quilibet coniugatus duodecim; pro quolibet animali ferrato duo solidi præstantur, pro non ferrato duodecim denarij, pro quolibet iugo bouum arantiū duo solidi, pro singulis vaccis, & bobus nō arantibus sex denarij, pro singulis afinis duodecim, pro singulis ouibus, arietibus, capris & porcis vnus denarius, & pro singulis deniq; molendinis duo solidi. Hoc tributū quod commune pacis, vel emolumentū pacis cōmunis, passim appellatur, alij autē denariū pacis, indictum esse dicunt cū illi populi ab Anglorū inuasionē Regiū Francorum armis defensi sunt; quod tributū capitationē esse statim apparet, quāuis aliqui id negent, esseque quoddā potius ius dominicū; qua de re Philipp. in suis arreftis art. 29. edictis anno 1597. & Oliua lib. 2. 99. forens. c. 9. De eo fuit multa & longa contentio in Senatu Tholosano. Omnes verò capitationes fuisse abrogatas in Gallia notat ibid. Philipp. meminitque cuiusdam tributū capitalis in Rhutenis quod forestagium dicebatur, abrogati decreto Curie subdiorum 4. Decēb. an. 1541. Quidquid hac de re statuas viget hoc tributum in Castella, vbi aliquot maravedinos singula capita solunt, ex Molina; alijs quoque populis vulgare est ex Rigautio, & alijs, qui ex eo numerum immensum incolarum maximē colligunt.

Quod attinet ad subiectum huius tributū, siue personas quibus imponebatur; certū in primis est, plebē vrbānam illius fuisse immunē, cū soli plebi rusticanæ extra muros positæ indiceretur. l. 1. c. ne rustici ad vllum obseq. nā Imperator Diocletian.

& Maxim. plebem rusticanā extra muros positam, vbi suam capitationē detulit, & annonam congruā præstat, ad vllum aliud obsequium denocari prohibet, & ad mularum fiscalium, vel equorum ministerium cogi à Rationali; quare Constantinus iure dixit plebem vrbānam in censibus pro capitatione conueniri non posse ex edicto Diocletiani, quod ipse confirmat in l. 2. c. Theodosian. de censu. & itē concedit idem Constant. Lyciæ & Pamphylia, l. vnic. c. de capitali. ciuium censib. exim. Coloni quoque Thracenses per vniuersam diocesim humana capitationis censu in perpetuum soluti sunt. l. vnic. c. de colonis Thracensib. beneficio Imperatorum Theodosij & Arcad. terram tamen dimittere non poterant, & tributū soli præstabant; quare clientes potius erant sub patrono, quā serui sub domino. Diocletianus portō Thracensibus sex habebat provincias. Theodosius ret. lib. 5. hist. c. 28. τῆς Θρακίας εἰς ἕξ αὐτῆν ἡγεμονίας διήρηται. Eas Marianus Scotus enumerat, Europam, Thraciam, Hemimontem, Rhodapem, Mæciam, Secundam, Scythiam, per quas omnes provincias coloni soluebantur capitatione. Ecclesiæ quoque Thessalonicensi remittitur capitatio l. 1. 2. c. de annon. & tribuit; id est Ecclesiæ Thessalonicensis colonis, quā capitationis releuationem κατὰ μέρος à solo Principe euilue numine fieri posse monent ibidem Imperatores. Neque licere abuti Ecclesiæ nomine euitandorū canonū & tributorū causa; & quod etiam dicitur l. placet. l. omne. c. de Sacrosanc. Eccl. Ne scilicet Respublica grauetur, quæ quō pluribus datur immunitas, eō maiora tributa pendat necesse est. l. 4. c. de exact. trib. l. 1. c. de colleg. & l. 2. c. de primil. dom. Aug. Eadē capitationis immunitate gaudent μετροκομῆται. l. 1. & 8. c. de exact. trib. Metrocomia verò id est inter vicos, quod Metropolis inter vbes, Metropolis esse caput matrem provincie, vel vt Solin. Flor. Marcellinusque loquuntur, mater vrbium: Metrocomia mater vicorū. Metrocomiæ igitur sicut & ipsæ vrbes à capitatione liberantur, non itē reliqui vici. Non omnes autē agricolæ tributarij erant, & censum siue capitationem præstabant, sed soli adscriptij, siue censiti, reliqui coloni non suat tributarij, reditus tamen certos & pensiones domino terræ præstant in pecunia, vel in speciebus, l. 8. 20. & per. c. de agricol. censu. & colon. De hac Agricolarum diuisione aliqua notauimus opere de vsuris lib. 4. c. 2. ar. 8. n. 10. vers. alterum cap. Soluebant autem capitationem tum viri, tum mulieres: ita tamen vt per singulos viros, binas mulieres capitis norma conferretur; quod deinde ita temperatū est, vt binis ac ternis viris, mulieribus autē quaternis vnus pendendi capitis onus tribueretur: id est vt duo, aut tres viri, & mulieres quatuor pro vno capite haberentur, l. 10. c. de agricol. censu. & colonis. Censebantur & pueri. Nam Plutarch. οἱ παῖδες ἀγορῆς ἢ τῶν ἐθνῶν κατὰ κεφαλὴν εἰσφύονται ἀργύρου. Ætas tamen quibusdā causa erat, ne tributo oneraretur. Apud Syros mares à quatuordecim annis, fœminæ à duodecim ad sexagesimum quintum annum capitatione obligabantur: & pro modo capitationis annonarium speciem tribus pensionibus illatæ sunt. Hinc fiebat, vt dum noui liberi nascerentur, nona quoque indictio parentibus accederet, qui inde liberos minus charos habebant, & vxorū frequentes partus odebant; quare Eumenius in gratiarum actione Constantino dicta, propter remissam capitationem sic ait. Remissione ista ciuibus tuis dedisti viros, dedisti opem, dedisti salutem. Certè & nunc liberi parentes suos cariores habent, & maris coniuges non grauati tenent, &

& parentes aduulorum non pœnitent filiorum, quorum onera sibi remissa lætantur. Sidonius verò Appoll. carmine 13. ab imperatore Maioriano trium capitum remedium postulat, pro quibus scilicet capitale tributum soluere cogebatur.

Griones nos esse putat, nostrumque tributum; Hic capita vt vinum, tu mihi tolle tria.

Hanc itaque immunitatem Valentinianus in l. 4. c. Theodos. de censib. ad virgines extēdit. In virginitate perpetua viuentes, & eam viduam, de qua ipsa maturitas pollitetur aratis, nulli iam eam esse nupturam, à plebeia capitationis iniuria vindicandas esse decernimus. Item pupillæ in virili sexu vique ad viginti annos ab istiusmodi functione immunes esse debere; mulieres autem donec virum vniqueque sortitur; nempe, vt exemptio talis stipendiij esset illis velut stipendium castitatis, aiebat Symmach. His omnibus addo graue existimatum fuisse hoc tributum, & morti cuiusdam ciuilibus instar; vnde apud Plutarch. lib. de institut. puero. cum Alexander ad cœmendas vestes purpureas eiusmodi capitationem indixisset, acurē dixit aliquis se tunc demū intelligere, cur Homer. ποσειδων θανάτων nominasset.

Nonnulli & capitationem & censum simul pēdebant, quorum pessimum conditionem esse dixit Cicero; qui stipendiarij essent ipsi & agri, qui nempe tributa in agros & in caput penderent; fuit enim quædam nota captiuitatis. Tertull. c. 13. Apolog. Agri tributo onusti viliores, hominū capita stipendio censa ignobiliora; nā hæ sunt nota captiuitatis. Hoc vtrumque tributum aliquot numeris definitur pro ratione capitis & census. Sic Iudæi in capita & ex centu pendebant teste Appiano, Syri etiam ac Cilices annuā centesimā pro modo census vnus cuiusque soluebant. Alexander inquit Lamprid. Vectigalia publica ita contraxit, vt qui decem aureos, sub Helio gabalo præstiterant, tertiam partem aurei præstarent, tuncque primū semisses aureorum formati sunt, & tremisses, dicente Alexandro etiam quariarios futuros, quod minus non posset. Denique quibus ab Imperatore remissum erat tributum capitis, ipsædem & census tributū remissum esse existimabatur. l. ult. §. 1. D. de censibus, vbi Paul. refert quod cū Vespasianus remississet tributum capitis Cæsariensibus, Titus solum quoque immune factum esse interpretatus est. Ex quibus videas, vtrūque tributum capitis & soli, in vno eodēque sæpius coniunctum fuisse.

Non fuit autē capitatio tantum hominū, sed & animalij, & prædiorum. De animalibus, habes in l. ult. c. Theodosian. de conlatione donatarum, & c. meminit enim capitationis humanæ & animalij, quia nepe pro singulis capitibus animalij indicabatur. Fuit quoque capitatio prædiorū, & ingotum siue ingetū, id est annonaria functio pro mensura agrorū indicta possessoribus, siue collatio pro capitum & ingotum quibus coluntur, & arantur, numero. Hoc sensu in l. fin. c. Theodos. Sine censu vel reliquis, & c. edicitur enim qui cuiuslibet fundi dominium acquirat, continuo pro ea parte qua possessor factus est, censualibus paginis nomen suū postulet adnotari, ac se spondeat soluturū, atque ita allata molestia de auctore insuccedentē capitatio transferatur. Et l. si minor 4. D. de action. empti agitur de emptore prædij qui maiore inuenit capitationē & συντησίαν, quā à venditore dicta fuisset. Ingatio cū capitatione dicitur ζυγοκόλον. Ratio est quia iumenta capita vocabantur ab Amm. Marcell. quorū iugō quantū arari poterat, subingationis appellatione in descriptionem veniebat, tributariaque functioni subiiciebatur. In R. P. Gibal. De Negotiis.

de capita & iuga, & capitatio & ingatio in eadem oratione, tanquā parē vim habeant, ponuntur; diciturque aliquando ingotum capitatio l. 1. c. Theod. de immunit. concess. & ζυγοκόλον. Non. 17. §. ἀναζυγοκόλον. Denique conlationem pro numero ingorū, & capitum quæ quisque possidebat factam euidenter ostendit l. fin. c. de immunit. ncm. conced. Vide plura apud cōmentat. consuetud. Parisiens. tit. des droites Segneuriaux, in proem. n. 5. capita sumuntur pro ipso fomet tributo, quod pro capitatione soluebatur; sic Flauentium Panegyristes ad Constant. Tum certos parentes aduulorum non pœnitent quorū onera remissa sibi lætantur. Septem millia capitū remisisti, quanta amplius partem nostrorum censuum. & quod ex Sidon. carm. 3. ad Maiorian. referrebamus.

Hic capita vt vinum tu mihi tolle tria.

Et l. 6. c. Theodos. de conl. don. capita releuata & possessiones releuata dicuntur; hoc est aliqua parte tributū leuata. Capitularij vel capitulari erant qui capitationē & iugationem definebant. Symmach. lib. 9. ep. 10. Fuerunt & iidē capitū exactores, qui & dicti sunt Cephalæoræ. Capitularios eodē cū turmaris, qui tyronum turmas cogebant, facit l. 2. c. de priuileg. qui in sac. palat. milit. Capitularij meminit Fulbert. ep. 103. Constituis tibi alium thesaurarium, & capitularium de bonis clericis.

Ad tributa personalia præter capitationē explicatam hæcenus pertinent opera quædam vectigalia, & tributa debita Domino iuridico à rusticanis, quæ dicimus cornuēs, manœuures, charoits. Seruiles nempe, siue mercenarias operas, quæ vel carro vectorio, & onerario, & plaustris, vel iumentis clientariis, vel ipsi manibus & brachijs, corporisque conuili præstantur; à charoits, ou bestes à bast, ou à force de bras. Vocem vulgarem, cornuēs, cornuā deducit Guido Pap. dec. 472. & ex ipso Chassanæus in consuetud. Burg. Rubr. 9. §. 1. & verb. Corneabiles. n. 19. à coadiuuio, quod sit vna coadiuuatio diurna. Sed quænam inter cornatam, & coadiuuationem communis? Itaque deducenda potius videtur à vectioe cornuēs, à vehendo; vnde dicti quoque veredi, & paraueredi, de quibus dicemus inferius, & verhedarij, à vehēda rheda; sic bastagarij vocati sunt qui seruiebant vecturæ rerum ad lacru ærariū pertinentiū, quam propriis iumentis faciebant, excepta parte quinta, quæ de fisco parabatur, ex l. 4. c. de murileg. Nec vnquam bastariis militiam suam deferere licebat, vel aliam antequam impleuissent subreptitia impetratione tentare. Alciat. in rubric. c. de murileg. & bastagariis, eos interpretatur qui necessaria militibus portabant. In lib. autē de Insignibus Magistratum ad Theodosiū Imperatorē scripto iunguntur gynæciarij. Et in Rubrica citata de murileg. quia vestes ad tincturā ferebant, referēbātque. Quidquid sit nominati, sunt à βασάζω fero, βασάζω onus interpretatur Hefych. inde βασάζωπιος, βασάζωπιος, baiulus: ἀχθοφόρος βασάζιον theca in qua milites arma sua recondita portabant apud Leonem in Thebais. constitut. 5. Hinc nostrum vulgare Bast. ad significandam clitellam, & animalia clitellicis & oneribus ferendis destinata dicimus bestes de bast. Sic & vehiculaciones, cornuēs nominamus. Sicut igitur olim, atque etiam hodie indicabantur quædam vecturæ tum iumentis clitellicis, tum carcis, plaustris, ac vehiculis, tum equis cursualibus ad cursum publicum, veredis & paraueredis, angatiæ & parangatiæ, de quibus omnibus agemus inferius, ita inductum in more est, vt Dominis iuridicis à subditis rusticanis aliquas bastagas, vehiculaciones, similēque alias ope-

ras quandoque exigere liceat : quas omnes operas, vectigales & tributarias Latini appellarunt, nos *cornées & manœuvres*, à vehendo vel manibus operando nominamus : alij curatas à curando derivant, quia homines eiusmodi operas præstâdo curantur, quod in quibusdam non in omnibus verum est: alij volunt antiquum Gallicum nomen *vera*, & *vé*, quod operam significat. Est igitur *corvea*, quasi opera corporalis & velut angaria quædam. Est autem angaria *λειτεργία* *σοματιὰ*, ἢ *προσωπική*, Harmenop. lib. 2. tit. 5. quamvis angaria latius pateat, vt alibi dicemus. Est igitur *corvea* munus personale, quod definit Chop. lib. 3. de doman. tit. 18. n. 7. Rustica opera, quam villici quasi liberti patronis annuam gratuitam præstare debent in fundis dominicis. Dicebantur apud veteres Francos hæ operæ vectigales & rusticæ, *Carropera*, vt Bignonius in cap. 36. lib. 2. formular. *Marculsi* exponit ex manu scripto Regio *Agrarium*, vel *carropera*, opera nimirum, quæ carris, vel plaustris fieri debebat. Eas operas describit adnuntiatio Caroli Regis apud Pistas cap. 29. *Vt illi coloni tam fiscales quam & Ecclesiastici, qui sicut in politicis continentur, & ipsi non denegant, carropera, & manœpera ex antiqua consuetudine debent, & margilam, & alia quæque caricare, quæ illis non placent, renunt, quoniam adhuc in illis antiquis temporibus fortè margila non trabebatur, quæ tempore aut ac Domini patris nostri trahi cepit, & de manœpere in Scuria Battere nolunt, & tamè non denegant, quia manœperam debent, quidquid eis caricare præcipitur, de opera carropera quando illam facere debent, sine vlla differentia caricent, & quidquid eis de opera manœpera quando illam facere debent, præcipitur, similiter sine vlla differentia faciant.* Et lib. 1. capitular. cap. 81. inter opera quæ fieri prohibentur diebus Dominicis numerantur *carralia opera*, vt aliqui legunt, non *ruralia*, vti supponerunt alij.

Diuidunt has operas primò in officiales, siue obsequiales, & in fabriles, siue artificiales: priores illæ sunt merè personales, & à persona duntaxat præstantur, neque alterius scientia indigent; vt aratro scindere terram, messes secare, & fœna colligere, & similia; quæ verò sunt fabriles & artificiales, doctrinam quandam requirunt, vt pingere, scribere ædificia construere, quæ merè quoque personales sunt, quia ab ipso met subdito personaliter exhibentur. Secundo diuiduntur in operas merè personales, reales, & mixtas. Primas iam descripsimus diuimusque in obsequiales & fabriles; secundæ ab animalibus, & pro animalibus sunt, cuiusmodi sunt vecturæ siue plaustris, siue iumentis, vt *charreare* inquit Guido Pap. q. 472. *Molas molendinorum, vel materias adificiorum castri del fortisij*. Mixtæ denique sunt quæ simul ab hominibus & animalibus præstantur. De his diuisionibus vide Chassan. in consuetud. Burg. Rubric. 9. §. 18. à n. 19.

Hæc porro seruilia dominorum censualium in subditos iura, circa rusticas istas operas moribus quidè Gallicis recepta existunt quibusdâ in locis, vbi & legibus municipalibus sanciantur; non tamè vbique tota Galliâ; nâ consuetudo Parisiensis §. 71. explodit hoc seruitutis operarium genus, nisi antiquis fortè subnixi documentis, iisque legitimis. In Narbonensi Galliâ nunquâ fuere ratæ seruilis istæ operæ, nisi quas titus patrius, diuturnaue possessio comprobasset, prout in Albiensi Ordinum conuentione, an. 1212. definitum fuit. Quæ omnia adducit Chop. lib. 2. de morib. Paris. tit. 3. n. 23. quæriturque hodie vicorû dominos, à vicanis & agricolis extor-

quere viles operas, iumentorûque vehicula, nedum auenas, pabula; *cornées, bians, charrois, auenages & autres seruitutes corporelles*; hoc nouo commento, quod ipsos eximant militû transitu & hospicio, quæ de rapina exactiōneque inaddebitorû, Procurator Filici inquirere tenetur, & publicam legum censuram, vindictamque diligenter prosequi. Neque ab ea celsura eximi debent nobiles viri, qui à subdita plebe corradunt pecuniolas, frumenta, agrarias operas, cæteraque id generis. Plures quoque rusticolæ annuis eiusmodi pensitationibus obnoxios se nuper vi, metuque agnouerunt; non negarem tamen pluribus in municipibus ac regionibus hoc dominorum ius ad rusticanas istas operas, iam ab omni patrum memoria vigere, atque ipsis moribus confirmatum esse.

Eius originè non malè repetes ex illo ipso prætextu, quo aliqui etiam hodie abutantur, vt sibi ius idem sensum & ipso vsu cõparent, quod nimirum vicanos & agricolas in summ patrociniū suscipere, ne à militibus, aliisque potentioribus viris vexentur, eamque susceptione ac patrociniū, obtinendæ immunitatis causâ, eiusmodi obsequiis, atque operariis seruitutibus redimere maluerunt rusticani, quàm aut à militum præfectis spoliari, aut ab aliis Principum potentioribus Officialibus affligi: nam de exhaustis à præfectis militû prouinciis plurimæ querelæ sunt, vt de illo Scapto apud Ciceron. in epist. ad Atticum. qui è contrario multis cõmendat P. Sestium in oratione quâ in eius habuit defensionem, quod dū Tribunal militum ageret, eos à Prouinciæ prædatione cõcoerceret. Potentiorum quoque Magistrarum siue Officialiû vexationes arguit Valentiniâni & Valentis rescriptum ad Probum PP. Illyrici, in C. Theodos. tit. ne dâna prouincia lib. infingant, quod sic habet: *Ne qui in diuersis agris officii principatus, & qui sub quocūque prætextu muneris publici possunt esse terribiles, rusticano cuiuspiam necessitate obsequij, quasi mancipio sui iuris imponant, aut seruum eius vel forsitan bonè in vsu proprios necessitatesque conuertant: siue scenia aut munuscula, quæ canonica ex more fecerint, extorqueant.* Vt igitur his se oneribus eximerent agricolæ, & vicani, aliorum patrociniû aliqua pensitatione emebant; quod fieri veterunt Leo, & Anthemius Imperatores sua lege, quæ habetur C. vt nemo ad suum patrociniû suscipiat rusticos, vel vicos coru: cum enim rusticani fraudandorû tributorû publicorum causâ se & sua bona omnia tuenda & defendenda potentioribus addicerent, ab illis tanquã clientes suscipiebantur. Vnde suscepti dicebantur isti rusticani, non adscriptiij aut coloni. Seruius in 6. Aneid. clientes, susceptos appellatos esse dicit. Aug. in questionib. mixtis. *Nūquid si male vitæ sit aduocatus, contra susceptum eius pronuntiabitur: hoc est officium aduocati, vt secundum iuris ordinem suscepti sui causam peroret. Nūquid poterit vitæ eius si turpis est, obesse causa suscepti?* Et Palæmon Grammaticus in glossis; *Affecula clients, siue susceptus*. Verum hanc clientelam carò admodum emebant rustici. Nam susceptores illi & patroni sub ea patrociniij specie vicanorum, & rusticanorû bona sibi vindicabant, vel relinquebât susceptis sub grâdi patrociniij merce de. Vnde fiebat, vt & tributa publica fraudarentur, & rustici in miserias illas, quas vitare cupiebât, & maiores sepius incidere; quare hæc patrociniâ dânauit I. vnic. C. Theod. de pat. vic. Iustin. Nouell. 17. & Tiberius de diuini domibus. Cõstitutio verò Leonis & Anthem. citata conuentiones eiusmodi irritas facit. Tabelliones qui eas perfererint, bonorû proscriptiōne plectit;

vicos vel agros susceptos, publico fisco addicit, susceptores si nobiliores sint, centum auri libris multat, mediocri fortuna, facultatû suarum amissione cõcoercet: Intercessores & interpretes harum conuentionû iisdè pœnis obnoxios facit. Eos denique qui vicanis *uoluntatis* pollicentur eo nomine redditi, promissione vel aliò lucro recepto priuat, & iisdè pœnis addicit, & maiores cõminatur. Vicanos verò ipsos si serui sint, castigatos dominis reddi iubet, si liberi, 20. libris multat, & verberatos vnâ cū decem primoribus in perpetuum relegari, si sciētibus omnibus fecerint, siue in patrociniû illud se, & sua, atque vicû ipsum contulerint. Et sanè vt iâ monui, quam vitabant seruitutem sponte incurrebant, quare illorum miseriam hoc exageratam patrociniò, multis deplorat nuper adductus Saluian. lib. 5. de prouident. *Vt vim exactiōnis euadant tradunt se ad tuendû, protegendumque Maioribus, adicitios se diuiti faciant, & quasi in ius eorû, ditionemque transcendunt. Nec tamen graue hoc esset, si diuites patrociniâ ista non venderent; hac lege tueri pauperes videntur, vt spolient, omnes enim ij, qui defendi videntur, defensoribus suis omnè ferè substantiam suâ addicunt: nihil susceptis tribuunt, sed sibi nouum genus venditiōnis & emptiōnis. Venditor nihil tradit, & totû accipit; emptor nihil accipit, & totum penitus amittit.* Eandè ob causam frequentibus edictis cauerunt Christianissimi Reges, nobiles viros à plebeis agrestibus aris summulam exigere non debere, frumentarios modios, seruilis operas, aliudue quidpiâ immunitatis obtentu, hospitiij, annonæque militum; quam illis immunitatem officij specit procurant; Constitutione edita Parisiis an. 1499. §. 139. & Aureliis an. 1560. §. 106. Blesis an. 1579. §. 280. 283. 305. Ex hoc tamè antiquo more, seruutè istam operarium ortam fuisse non male aliqui suspicantur cû Chop. lib. 3. de doman. tit. 18. n. 7. Ex eo enim quod plebs rusticana, vel magnitudine tributorum, vel potentiorum iniuria, vel denique arte alieno premereatur, in nobilium seruitutem sese addicere coacta est. Nam & veteres consueffe obergerorum operis in agris & vineis colendis abuti, testatur Varro lib. 1. de re rustic. cap. 17. de Asia & Illyrico, vbi obarati vindemias & sceniicia administrabant. Ex hac igitur seruilii hominum conditione deductû est ius rusticarum operarum, quas villici quasi liberti patronis annuas & gratuitas præstant, immunita paulisper vel immutata antiqua illa seruitute, cui ad dissoluendû æs alienum, vel auertendam exactiōnû aut potentiorû iniuriâ se sponte addixerant; quamquã & olim Lacones Iotas agreste genus, Thessali *peritas*, Cretenses *œdi diuis*, quibus agris colebant, cæterique Græci contumeliosè Domini tractabant, vt ait Aristotel. lib. 2. politic. c. 7. & 8. & Plato lib. 6. de legib. de quibus seruorum Græcicorum generibus vide Chopin. lib. 1. de legib. Andium cap. 30. De hac eadem operarum seruitute in Gallia meminit Cæsar lib. 7. comment. de bell. gall. cum ait plerisque rusticos apud Gallos iniuria potentiorum oppressos sese in seruitutem dicare nobilibus, in illos eadem esse iura quæ Dominis in seruos. Hinc factû vt Diocletiano imperante, plebe per eiusmodi operas seruitute grauitè oppressa, & rustici in vnum coacti diuersas rebelliones variis in locis excitant, nomine Bagaudarum, neque à Maximiano debellari & cõcoerceri ante annum quadringentesimum poterint, scribitque loc. cit. Saluian. ita oppressos rusticos, coactos fuisse se vel deditiōis diuitum, vel bagaudas facere: fuit & castrum Bagaudarum in quod se eiusmodi rebelles recipere.

R. P. Gibal. De Negotiat.

Hinc quoque prodire casati lib. 3. legis Franc. c. 86. & lib. 4. c. 75. & lib. 3. capitular. c. 45. Iuo ep. 28. erant illi vassalli Dominici, qui intra calam Domini seruebant, vt dicitur lib. 4. capitular. cap. 75. vbi quoque statuitur, *vt quicumque ex eis cum Domino Imperatore domi remanserit, id est non profectus fuerit ad militiâ, vassallos suos casatos secum nò retineat, sed cû Comite cuius pagèsis est, ire permittat.* Dicti sunt casati à casâ, id est villa. Paulin. Nolan. ep. 2. ad Amandum. *Vt in casa Ecclesia, terrulam qua vicû suû procurat, accipiat.* Calamenta dixit Iuo ep. 137. & distinguit à proprietatibus, quod hæc tenerent parentes homines, se & sua fortitudine sua defendentes. Hæc igitur calamenta erant feuda quædam & beneficicia. Et ep. 284. *Quidquid hætenus de casamento Carnotensis Ecclesia concessione possidendum, & præstentium per annum & diem quietè possederint, de cætero nostra cõcessione quietè possideant.* Bernard. ep. 39. ad principem Theobaldum, quem monet vt Lingonensem Episcopum abundantiori honore, vt decet, suscipiat. *Et de casamento quod tenetis, homagij quod debetis, reuerenter & humiliter faciat.* Fulbert. ep. 85. ad Guill. Aquitanicæ Ducem, cuius plagulam exscripti suo 12. part. decreti, c. 76. de forma fidelitatis; vbi ostendit fidelcm, id est, vassallum non debere nocere Domino suo; addit: *Vt fidelis hæc nocumenta caueat iustum est, sed non ideo casamentum meretur, non enim sufficit abstinere à malo, nisi fiat quod bonum est.* Mendosè legebant aliqui *casamentum*, aut *casamentum*, nullo sensu. Denique calatum Ecclesiæ habes in vetusto lapide Ecclesiæ Aurelianensis S. Crucis, quem refert Iuretus in notis ad ep. 28. Iuon. Carnotens. *Ex beneficio S. Crucis per Ioannem Episcopum & per Albertum S. Crucis casatum, factus est liber Lambertus teste sancta Ecclesia.* Præter casatos qui in dominorum casis seruebant, erant & pagenses, quorum mentio fit lib. 4. legis Franc. c. 75. capitular. lib. 3. c. 73. & c. 143. & lib. 4. c. 19. atque alibi. Ita porro dicti sunt, qui eisdem erant pagi. Pagus autem non tantum pro vico, sed & pro prouincia, aut non exigua illius parte sumitur apud Plin. lib. 4. cap. 17. Gessoriacus pagus, cuius erat magnus tractus: apud Cæsarem septem Helueticorum pagi, apud Turonens. lib. 9. cap. pagus Stampensis, vel Carnotens. Fredericius in appendice Gregorij, cap. 57. pagus Tholosanus, Charocinus, Aganensis, Perrocorrens, & Santonicus. Inde nostrum *païs*. Pagenses igitur erant alicuius pagi incolæ, qui vni comiti suberant. Gregor. Turon. lib. 8. cap. 15. *Vouinrio Dux à pagensibus suis depulsus, ducatu caruit.* Præceptum Dagoberti de mercato S. Dionysij. *Saxones & Vngarij, & Rhotamenses, & cæteri pagenses de aliis ciuitatibus.* Quamuis autem hæc vera sit pagi & pagensium significatio, tamen in lege Francica nuper allata, quæ casatos seruos beneficiatos, & pagenses simul coniungit, videtur pagensibus aliquam seruitutem, & obnoxietatem aduersus Dominos vel patronos tribuere, quare aliqui non malè omnium pagenses interpretantur pueros de pago Domini, in eisdem domo enutritos ad ipsius obsequia. Hincque derivant nomen puerorum honorariorum, quos *pages*, dicimus. Agobardus Lugdunens. in cap. de privileg. & iure sacerdotij. *Habeo vnum clericionem, quem mihi nutriti de seruis meis propriis, aut beneficiabilibus, siue pagensibus, volo vt ordines eum mihi in presbyterum.* Hac porro ordinatione liber fiebat, vt diximus aliâ lib. de irregular. c. 3. q. 5. à n. 3. Ex hac igitur antiqua casatorum, pagensium, atque omnium ferè

B b 3 agricola

agricolarum nonnulla atque etiam aliquando graui in Gallia seruitute, vbi clementia Dominorum sensim soluta est, superfuisset pluribus in locis obnoxietatem ad operas rusticas annuas Dominis, siue patronis reddendas, ad eum saltem modum quo illas liberi & clientes patronis exhibent, non leuis videtur esse suspicio; quæ tamen operæ vectigales, & obsequia præstanda, aliquando ita graua & importuna visa sunt, vt constitutionibus regis sæpius temperanda fuerint, immò & prohibenda, vt de S. Ludouico refertur in *lib. de stylo parlamenti, tit. de tallis exaction. & excub.* Adduximus in hanc rem etiam nuper constitutionem Ludouici XII. Caroli IX. & Henrici III. Sanè vt eiusmodi vexatione se liberarent rustici, nonnunquam in Dominos sumptis armis rebellasse leges apud Froissart. *lib. 2. histor. c. 74.* Denique vnde cumque deriuatum fuerit hoc ius rusticarum operarum vectigalium, siue cornatarum, de illis quædam, quæ suboriri possent dubia, paucis perstringenda sunt.

10 Observandum tamen prius est, plurimum interesse inter clientelæ professionem, & officium, siue operam clientelarem, ac proinde diuersas esse vtriusque obligationes. Priorem illam homagium, siue hominū, aut vt loquitur Iuo Carnotens. *hominatum*, nominamus, quo solèni ritu, aliquis addicti clientis professionem edit, de illo plura disseruimus opere de vsuris *lib. 4. c. 3. art. 8.* ex Roberto in supplemento Chronic. Sigeberti, Helmodio in historia Selanorum, Othone Abbate Vespergensis, Othone Abbate Frisingensi, Aimonio *lib. 5. c. 24.* Radenico *lib. 2.* & aliis. Opera verò clientelaris est aliquod seruitium, vt loquuntur, & obsequium, siue ministerium, quod ex debito clientelæ Domino, vel patrono præstare tenetur cliens, de quibus etiam egimus, *art. 6. cap. citato.* Nominant Feudistæ eiusmodi obligationem, feudi conditionem, v. g. vt *vassallus in festiuis diebus vadat cum vxore Domini ad Ecclesiam, lib. 2. feudor. tit. 2.* Deinde non præstita, aut negata die dicta professione illa clientelaris additionis, committitur feudum, saltem si vassallus cõtumaciter cessauit per annum & diem in petenda inuestitura, *lib. 4. feud. tit. 76.* Eaque de causa feuda omnia dici posse *feuda periculi, siefs de danger*, notat Cuiac. *in lib. 2. feud. tit. 21.* quamquam & alios esse mores Gallicos moneat *ibidem*, sicut & Ragueau in suo vocabulario. At verò propter cessationem seruitij præstandi, feudum non amittitur, *ex lib. 4. feud. tit. 27.* Impuberes excusat ætas à præstando fidei, siue clientelæ sacramento, & expectare debet Dominus, quoad vassallus adoluerit, quæ patientia interim pro fidelitate habetur, quamquam & per procuratorem profiteri queat; *lib. 4. feud. tit. 13.* seruitium tamen per alium facit, & cõsequenter soluit *à vassallo, & à vassallo, inquit eo loco Cuiac.* Denique hominum sumptibus quidè vassalli præstatur, seruitium siue opera, Domini & patroni sumptibus; sic enim habet *lib. 4. feud. tit. 107.* *Antiquatum esse ipsis rerum experimentis nos ipsi cognouimus, fideles, nisi aliud contractibus pactiones inseruere desiderent, Dominorum sumptibus eisdem seruitia ministrare. Iustum namque est vt illi consequantur stipendium, quo tempore suum commodare reperiantur obsequium, præsertim cum nec quisquam propriis cogatur impendiis militare, maximè cum extra ciuitatis sue tenoria, seruitijs exhibendis eos conuenit fatigari.* Quamquam ea in re mores diuersarum regionum dissident, cum alicubi per aliquod tẽpus suis sumptibus domino militent clientelæ. Quia verò diximus operas vectigales deberi

alicubi à rusticis Dominis suis, sicut patronis à clientibus, & libertis; de his operis eadem ferè quærentur, quæ de iis, quæ à vassallis exhibentur, quamquam ista cuiusdam reuerentiæ & subiectionis signa sint, vel nonnisi nobiliora quædam obsequia, vt militia. Cornuatæ verò, vt loquimur, villa quædam & rusticana munera contineant.

Queritur itaque in primis, an agricolæ illas suas tributarias operas, & cornatas Domini sumptibus, an propriis exhibere teneantur. Differre enim videtur Paulus, & Iauolenus circa liberti operas, ille enim ex Sabini sententia in *l. suo victu 18. D. de operis libertor.* existimat libertum *suo victu, vestituque*, operas præstare debere, si tamen non habeat vnde se alat, præstari à patrono debebunt alimenta. Iauolenus verò in *l. opere 21. D. eod.* eiusmodi operas edendas esse ait in loco in quo patronus moratur, *sed sumptus & vectura patroni.* Immo in *l. 35.* negat imponi posse operas ea conditione, vt libertus se alat. Consentit Neratius in *l. pen. §. 1. D. eod.* & non modò libertum, sed & quemcumque alium edentem operas, alendum esse affirmat, aut illi satis temporis relinquendum ad quæstum alimentorum, & curam corporis necessariam, cuius assertionis ea videtur esse ratio, quod cum eiusmodi operæ sine mercede præstentur, victum saltem requirant. Hanc antinomiam ita passim conciliant DD. vt quoties Agricola, aut vassallus, aut quilibet alius, siue ex cõsuetudine regionis, siue ex sacramento fidelitatis, & iure subiectionis, siue ex contractu operas præstare tenetur, suis etiam sumptibus id facere teneatur, nisi pactis conuentis aliud quidpiam contineatur. Ratio est quia ad operarum exhibitionem obligatur absolute, & simpliciter, neque quidquam de sumptibus illi suppeditandis exceptum est: neque magnum commodum afferret illud ius operarum exigendarum Domino, si & sumptus conferre, & operarios alere deberet, & sumptus eiusmodi in parte operarum est numerandus, atque ita intelligenda est *l. 8. allata*, & Sabini Pauli sententia: quare Parisiensi Curia agricolæ cornatas & operas suis sumptibus præstare voluit suo decreto anni 1578. 23. Decemb. quod refert Bacquet. *tractat. de iuribus iustitia, c. 29. num. 42.* idèoque ita sentiunt Chopin. *lib. 1. de priuilegijs rusticor. 1. part. cap. 7. n. 3.* & in *consuet. And. lib. 1. tit. 1. cap. 5. n. 2.* Charond. *lib. 1. responso. cap. 11.* Si tamen agricola præstans eiusmodi operas se alere nequeat, vel alendus erit à Domino, vel illi tantum temporis relinquendum erit, quantum necessarium fuerit ad victum quærendum. Neque aliud voluere Iauolenus, & Neratius locis adductis, hancque distinctionem, siue cõciliationem dissidentium Iuriconsultorum, non modò probauit Cuiac. *in l. suo sumptu, nuper allata*; sed sua confirmauit autoritate Senatus Tholosanus, decreto quod refert in suis quæstionibus Durant. eius sapientissimus quondam Præses Primarius: mihi placet *in consuet. Burg. rubr. 9. verb. corneabiles, q. 2. n. 26.* vbi relatis Baldi & aliorum distinctionibus tandem concludit receptos mores & consuetudinem tenendam. Vbi tamen de ea consuetudine minimè constabit, sequendam existimo communiorē sententiam à nobis allatam, quam etiam agnoscit Chassanæ. & cornatas agricolæ sumptibus exhibendas esse, nisi seipsum alere nequeat, tunc enim victus illi à Domino suppeditandus erit. Huic tamen communiori sententiæ videtur derogare summa Curia iudicatum anni 1643. 7. Septemb. in causa Domini de Fogeroles, quod refert eruditus Iuriconsultus ab Henricis in

in sua collectione arrestor. *lib. 3. quæst. 32.* quod ali imperat Domini sumptibus rusticanos corneas exhibentes. Verù hoc suo decreto Curia cõfirmavit transactionem, cuius ibidem meminit, & possessionem siue vsum immemorialè præstandi Domino illi certum numerum cornatarum cum onere alendi eos operarios. Hinc sequitur quod addit Chassanæ. *num. 29.* quod si rusticus præstando suas operas, instrumenta quibus laborat, consumat, deteat, diffingat, currum v. g. aratrum, ligones, boves, aut equos, illorum refectionem, aut dampnum non tenebitur præstare dominus, adducitque eam in rem Iasonem & Iacob. à S. Georgio. Euidensque est sententia glossæ in *l. Quoniam liberi 11. Cod. de testibus, vers. sumptus.* Cum enim edicant Imperatores, testibus liberis, qui ad iudicium euocantur, prouideri illos sumptus necessarios, siue impendia ab iis, qui illos producant; inde arguit Glossa *laboratoris ali, sed non eorum instrumenta emendari.* Quod de alendis operariis ait, intelligendum est de iis, qui gratis laborant. His omnibus adde nonnunquam quæpiam vel ex consuetudine, vel ex ipsa institutione dominorum indulgeri à Dominis, quæ rusticis, aliisve clientibus pro ipsis laborantibus, vel obsequium aliquod exhibentibus, cuiusdam muneris, ac veluti mercedis vicem habere possint. Illustre exemplum habemus in obsequio, quod Baro Cessacus exhibet Episcopo & Comiti Carducensi, dum Carducum solemnè pompa primùm ingreditur, illius enim Mulæ frænum, nudo capite, abiectò pallio, nudo pede & tibia dextra, & altero crepida calceato apprehendit, eoque habitu ad primarium templum, indeque ad Episcopium deducit, ibique accumulanti ministrat, in cuius obsequij veluti compensationem, aut gratitudinem tum mulam, tum abaci argentariam suppellectilem, & vasarium instrumentum sibi seruat: de quo more plura Oliua *lib. 2. quæstion. forens. cap. 8.* vbi ostendit hoc obsequium & honorificum, & vtile esse eiusmodi Baroni. Similia itaque possunt reciproca iura inter Dominos & clientes reperiri, quæ seruanda omnino erunt. Verum ad cornatas, & operas vectigales redeamus, de quibus.

12 Queritur secundo, an dominus sibi debitas corneas, aliis delegare, & remittere possit, atque in alios vsus cedere. Distingunt aliqui inter operas patronis debitas, nam fabriles & artificiales aliis delegare potest, non tamen obsequiales, *Lopeira 9. l. patronus 25. §. finali, l. si libertus 27. D. de operis libertor.* Non eadem tamen est cornearum ratio, quas dominus aliis cedere nequit, nisi translato dominio. Ita Boëtius *Decis. 212. n. 19.* Chassan. *in Rubricam 9. citatam, verb. corneabiles n. 31.* vbi etiam refert decretum Curie Burgundæ anni 1507. Idem sanciuit Senatus Parisiensis decreto nuper relato anni 1643. die 7. Septemb. Negantque corneas posse à Domino vendi. Ratio esse videtur, quia iure dominij & in signum subiectionis non potest obligari rusticus illam seruitutem aut subiectionem alij, quam suo domino exhibere; qua etiam de causa cogi nequit vt illas corneas extra territorium & ditionem Domini sui præstet, cum non nisi ratione illius territorij & iurisdictionis obligetur ad eiusmodi operas, quæ obligatio cum quædam seruitus sit, opponaturque libertati, cui potius fauendum esse nemo dubitat, strictius explicanda est, vt in omnibus odiosis contingit. Nihilominus Curia Parisiensis anni 1543. 2. Septemb. in causa Domini de Chalmazel, damnauit illius subditos rusticanos ad præstandas corneas, tam in-

tra illud *mandamentum*, siue tractum, quam eiusdem domini alias ditiones sex aut septem tantum leucis distantes, modò si eadem die domum redire nequeant, alantur cum suis iumentis, aut bobus, eius Domini expensis.

Queritur tertio an corneæ possint reliquiari, & vt vulgò loquimur *S'arrerager*, hoc est si non fuerint suo tempore exhibitæ, peti deinde possint à Domino: v. gr. debentur à rusticis quattuor annuæ corneæ domino, quarum vel nullas, vel duas tantum accepit, poteritne anno sequenti, vel octo, vel sex exigere, nempe eas omnes quæ anno isto non fuerint præstitæ, & simul eas quæ anno sequenti debebantur; aut si dominus centum rusticos homines habeat corneis obnoxios, accepit tamen à quinquaginta dumtaxat, quia aliorum operæ non fuerunt ipsi necessariæ; poteritne ab illis quinquaginta exigere anno sequenti duas corneas, aut hoc etiam anno æstimationem earum cornearum, quæ sibi præstitæ non sunt; hoc enim postremum volunt aliqui, atque ita reliqua cornearum solvenda esse in æstimatione. Verius tamen existimat Chassan. *lib. cit. n. 33.* & Ferrerius *in notis ad q. 472. Guidon. Pap.* non reliquiari has corneas, nisi petita & recusatæ fuerint, itaque vsum obtinuisse, quia iudicium de operis haberi nequit, nisi vbi præterierint; præterire autem non possunt, antequam incipiant cedere, non incipiunt verò cedere, nisi indictæ sint; quod manifestè tradidit Iulianus in *l. quotiens 24. D. de operis libertor.* & Vlpian. *l. si quis 13. §. iudicium. D. eod.* Itaque intellige Pomponium cum in *l. duobus 4. & l. si quando 8. D. eod.* dixit præteritarum operarum actionem dari. Eodemque pertinet Curie Burgundionum decretum quod eo *num. 23.* adducit Chassan. & decretum Parisiense nuper allatum, quod æstimari vult corneas non præstitas, indictas tamen fuisse suppeditari. Quod si nonnunquam dominij lex ferat, vt tot corneas soluant, vel pro singulis certam pecuniæ summam; non datur libera optio Domino indicendi operas, & corneas, vel illam ipsarum æstimationem pro arbitrio; ea siquidem electio est in arbitrio rusticorum, qui vel sibi indictam debitam corneam præstabant, vel si eam reculent, æstimationem ipsius soluent, provt maluerint. Itaque indicatum fuit à suprema Curia in causa Comitum Castri Villani, qui contendeat sibi liberum esse rusticis tres annuas corneas reficiendis castri mœnibus, ad quas lege subiectionis tenebantur, imperare, vel ipsi sex denarios, quibus eadem lege æstimabantur singulæ corneæ, imponere, quod ius Comiti negauit Curia suo decreto, permittitque dumtaxat rusticis illis, vel indictam corneam exhibere, vel soluere eius æstimationem, quam tamen *in pecunia forti*, vt loquitur, hoc est maioris valoris faciendam esse constituit; contendeat siquidem Comes singulos illos denarios valuisse tres solidos Turonenses. Hoc Curie decretum refert Bacquet. *cap. 29. citato. n. 43.* aliud autem decretum quod ex Henrico adducebamus, æstimauit singulas corneas carrucarias quindecim solidis, manuales autem quinque.

Queritur quarto, An si quis debeat vnam annuam operam, & corneam Domino, & tres reliquat hæredes filios, qui mortuo parente seorsim habitant, diuersasque familias constituunt, singuli debeant vnam corneam Domino, qui proinde morte patris, duas corneas acquisierit. Attingit quidem hanc quæstionem Guido Pap. *q. 472.* sed definire noluit, consulendumque monuit Martin. de Iano *tractat. de hominio.* Eandem quoque tractauit

Boët. *Decisio. 213. num. 12. 13. & 15. & decisio. 212. n. 2. 3. 4.* Speculat. *de feudis. §. quoniam super homagiis. n. 19.* Commentator consuetud. Parisiens. §. 2. *glossa 4. n. 33. & 44.* Challanæ. *in rub. citat. 9. §. 18. n. 30.* vbi & Jacob à S. Georgio, qui *in tract. de Roydis* ampliffimè disputat, refert. Placet communis distinctio; vel enim istæ operæ debentur ratione alicuius manû & certorum prædiorum, vel ratione homagij, cuius vel signum, vel effectus est illius operæ debitum, quod potius afficit & obligat primò & per se personam rusticam, pagum illum incolentis, quàm eius prædium, cum in alio casu ea obligatio cadat primò, & directè in ipsum prædium, & consequenter tantum in personam. Quando itaque obligatio coruæ afficit ipsum prædium, transit cum ipso prædio ad eius possessores, qui si vel totum prædium, vel illius partem dumtaxat obtineant pro rata portionis à se possessæ, eam operam aut illius partem debebunt: quare ea coruæ non multiplicabitur pro multitudine possessorum. Quod si obligatio afficiat ipsas personas primò & per se, quia debetur ratione subiectionis, & hominij, debebunt singuli liberi qui nouas facient familias, mortuo parente suam propriam & distinctam coruam, quare earum numerus necessariò crescit.

15 Queritur quintò quandonam, & quomodo debeantur coruæ. Ad primum respondeo coruam esse operationem diurnam; nam l. 1. §. 3. *D. de operis libertor.* opera est diurnum officium, nomine verò diei intelligendus est dies artificialis, l. 2. *de ann. legat. & l. 2. §. fin. D. de verb. signific.* vbi glossa plura annotat. Non tenetur igitur rusticus coruæ nocte præstare, nisi aliter conuentum sit: addit & Bald. *in rub. de oper. libertor.* magnam domini necessitatem, quæ aliquam partem noctis postulet. Præterea circa tempus præstandi coruatas, vel illud definitum est lege, aut consuetudine municipali, vel ratione operæ quæ non nisi certa anni tempestate fieri valet, vt messis, scenificia, vindemiatio, aliæ non requirunt certum tempus, quia toto anno satis opportunè præstari poterunt, quare à Domino illud tunc indicari debebit. Deinde quoad durationem vna coruæ iure communi non tenet nisi vnum diem, cum vti iam monui sit diurnum officium; quare si iniungatur opus quod teneat tres dies, erunt tres coruæ, vt si aliquid vendendum curetur, neque vectura vno die ita perfici queat, vt carrucarius domum eadem die redeat; atque adeò duos aut tres dies insumat, vel totidem erunt numerandæ coruæ, quot dies impensæ sunt, vel si vna tantum sit coruata, vnaque dumtaxat debeat, soluendæ erunt operæ duorum aliorum dierum. Nonnullæ tamen coruæ non definiuntur vno tantum die, quia opera quæ præstanda est plures ex sua natura dies postulat, vt messis, vindemia, scenificium; si teneantur v.g. rustici menses Domini, vel secare, vel colligere, quod idem dico de vindemia, scenificiis, vectatione & aliis similibus; quamquam ferè ita ista præstare tenentur, vt singuli vnum diem in illis collaborent, siue simul, siue successiue. Vnde fit, vt neque omnes, aliquando laborent, neque etiam successiue, cum pauciores sufficiant, eritque tunc in Domini arbitrio, quibus voluerit operas indicere, neque ab aliis, quibus non indixerit, earum operarum pecuniariam æstimationem repetere licebit, quamuis teneantur isti ex lege peculiari ad operam, aut certam pecuniam soluendam; quia illa optio non fit Domino, sed rusticis, quod nuper ostendimus.

Quoad numerum coruearum debitaram vel ille definitus est, vel indefinitus, quia subditi sunt corueabiles pro arbitrio & voluntate Domini, vel quia non satis constat de numero debito. Definitum igitur numerum coruearum debent, vbi illis indicitur, rusticani, alioquin non datur aduersus eos actio Domino, pro non exhibitis, & præteritis corueis, cum enim neque indicat, neque recusatæ fuerint; præterita dici nequeunt, quod monuisse me memini. Qui sunt pro voluntate Domini corueabiles, non possunt tamen perpetuò in istis operis vectigalibus à Domino detineri, quia voluntas illa Domini iusta & legitima esse debet, quod profectò non esset, si neque curandæ familiaria, neque propriis colendis agris, aliisque operis rustico necessariis tempus commodum relinquere; quare illa ad voluntatem Domini corueabilitas ita mihi exponenda videtur, vt non ad certa tantum opera teneantur isti corueabiles, sed ad omnia etiam non solita, quæ Dominus imperari, & non ad carcucias tantum, aut manuales operas, sed ad quacumque alias, v.g. ad fabriles, & obsequiales, non tamen perpetuò, sed quatenus æquitas, & ratio patitur. Vnde quoque factum, vt quoties rustici aduersus improbam illam & molestantam Dominorum in operis exigendis vexationem ad Curiam appellarunt, illa modum & numerum, vel ex antiquo vû, vel ex contractibus, vel ex naturali æquitate definitur. Decreto itaque adducto anni 1543. Dynastæ de Chalmazet duodecim corueas annuas adiudicauit, quæ aut carrucarias, aut manuales essent. At verò decreto anni 1643. non nisi quinque Domino de Fogerolles, aliis pauciores aut plures, pro diversarum casularum momenta postulabant. Iniuriam verò subditis faciunt Domini, si plures corueas, aut alio modo quàm debeantur ab illis exigant, atque ad eiusmodi operarum indebitarum compensationem omninò teneantur.

Queritur sextò, An ius coruearum censeri debeat in domini prouentibus, ac prouide in eiusmodi prouentibus æstimandis coruearum quoque ratio habenda sit, adeoque tum prouentus, tum ipsummet dominium, & clientelæ iure ac nomine prædium pluris ea ex causa iure merito vendantur. Cum enim istæ coruæ annuæ certæ sint, & alicuius sine dubio valoris, æstimationem prædij nobilis, cui clientelari iure debentur, augere omninò debent, maxime cum sæpissimè rusticis se eo onere pecunia redimant, aut vel illud onus præstare debeant, vel eius æstimatione certo, eoque definito pretio soluere. Cur igitur ex eiusmodi certo & non fortuito dumtaxat aut casuali prouentu non æquè defumetur nobilis prædij valor, atque ex aliis redditibus etiam incertis defumitur. Verum cum non debeantur coruæ, nisi vbi necessariæ Domino sunt, ab eoque indicuntur, neque si indicat non fuerint, ipsarum æstimatio soluenda sit, sicut neque ipsarum reliqua, cum non relinquuntur; & quæ vno anno præstitæ non sunt, sequenti deinde minimè debeantur; quæ omnia docuimus hætenus; non videntur inter certos prædij nobilis prouentus iure numerari, sicut neque ius laudimiorum; quare in æstimationem talis prædij non venient. Mihi distinguendum videtur ius istarum coruearum, ab ipsismet corueis, & præterea pretium prædij clientelari iure nobilis, & cui obnoxij sunt clientes corueas & operas vectigales annuas præstare, à pretio prouentuum talis prædij. Nā ius coruearum exigendarum,

gendarum, illustrius reddit eiusmodi prædium, & maioris longè æstimationis & pretij, sicut & ius laudimiorum, quinimodò sæpius eiusmodi nobilia prædia, aut emuntur, aut magnifunt, quia illis clientelariibus iuribus, ex quibus domini nobilitas crescit, gaudent; quamuis cæteri prouentus exigui existant. Coruæ tamen ipsæ non numerantur in prædij nobilis prouentibus, quorum prouide valor, ac pretium inde non crescit, cum incertæ sint, vt diximus. Quare si prouentus prædij nobilis præcisè vendantur seorsim ab ipsomet prædio, non augebitur pretium prouentuum illorum, ratione coruearum debitaram, cum illæ non censentur inter prouentus, qui emuntur; vnde quoque sequitur quoties in venditione nobilis prædij pretium eius ducitur, aut constituitur ex valore & æstimatione prouentuum, ex quorum modulo rotus valor definitur; dantur v.g. quadraginta vel centeni nummi pro duobus nummis reddituum, non crescit pretium talis prædij ex æstimatione coruearum, quæ non numerantur in prouentibus, ex quorum valore dumtaxat totius pretij valor & pretium definitur. At verò si nobilis prædij pretium non ex sola dumtaxat prouentuum, qui tenes aliquando sunt, æstimatione ducatur, sed ex eius nobilitate, quæ in præcipuis quibusdam & illustribus iuribus, & amplitudine clientelæ consistit, attendatur, vt ferè fit, ex iure etiam coruearum pauciorum aut plurium crescit, aut minuetur prædij valor, eo modo, quo ex aliis quoque in feudatarios aut clientes iuribus. Neque aliud sanè mihi definiuisse videtur Curia suo decreto an. 1641. Septembris septimo, in causa Domini de Pellissac, & Domini Marchionis à Sancto Proiecto, quod refert Henricus *in sua collectione lib. 3. q. 33.*

17 Ad hæc operarum vectigalium onera reuoco ius castellanæ custodiæ, siue clientelaris vigiliæ, illam enim suis vectalibus quidam Domini indicare possunt: & sanè generali operarum stipulatione, custodia domus, aut castri continetur; quod colligunt aliqui ex *Lduorum 43. D. de operis libertorum*, sed non satis efficaciter. Malim id ego communi DD. sensui tribuere, qui ex generali operarum, & coruatarum promissione debent excubias passim existimant, apud Boët. *decisio. 212.* De Cæsarum & Principum Prætorianis cohortibus, domesticis stipulatoribus, protectoribus, speculatoribus, satellitibus, aliisque eiusmodi plurima suo more congeffit Bulenger. *lib. 3. de Imper. Roman. à capit. 32.* ad quæ digredi impræsentiarum non placet; tu ipse consule. Moneo dumtaxat Dynastas, Principum & Cæsarum antiquo exemplo, de quo Bulenger *cap. 38.* domesticos quoque excubitores & stipatores ac *coruæ solvendas* habere voluisse, indeque ius clientibus, & vectigalibus suis indicendæ custodiæ, & excubiarum ad castri aut domustuitionem, siue corporis protegendam curam, sibi sumpsisse; de quo iure disputat Guid. Pap. *decisio. 631. num. 33.* Boët. *decisio. 212.* Benedic. *in cap. Raynatus. vers. & uxorem. num. 466.* Chopin. *in consuetud. And. cap. 37. num. 11. & lib. 3. de doman. tit. 18.* Vocant nostri Galli *Guet & garde, Guetum & Guardiam.* Probauit hoc ius Senatus Parisiensis vindicario decreto 3. *Kal. Septemb. ann. 1427.* quod refert Chopin. *tit. 8. citato. num. 8.* Qui legitime ab excubiis indicitis excubabatur, multabatur hyeme denariis 16. ætate 12. in salarium eius qui illius vicem supplebat; poterat & ille alium suo loco sufficere ex eodem Senatus decreto. Vbi tamen non beneficiario fundorum in-

petuntur à Dominis excubiæ, sed à Rege subditis imperantur, vetitum est Francis Constitutionibus, ne vltra quintum assem integro anno dependatur hoc statui prædij nomine, liberaque datur optio agendarum excubiarum, aut eis non factis soluendorum quinque assium in limitaneis agris. Locum quoque coopertum excubantibus tradi oportet, neque in locis dirutis excubiarum ius exigere licet ex edicto Ludouici X I. die 20. April. ann. 1479. & Lud. XII. die vlt. Decemb. ann. 1504. Verum Aurelianensi constitutione *art. 103.* abrogatum est tale excubiarum ius, præterquam in arcibus, fundisque hostico limitati oppositis, aut alibi Gallia bellis diuexata. Quod porro attinet ad has clientelares custodias, de quibus modò disputamus, subditi non tenentur eas alibi quàm in castro solito Domino præstare, aut exsoluere, quod obseruant Albert. Brun. *consil. 87.* & Boët. *citata decisio. 212.* & Chopin. loco nuper adducto. Quare diruto castro, liberantur vti monebamus eo onere, aut saltem facillè obtinere possunt, ne aliò transferatur hoc onus, reedificatio tamen castro reddit, & vt loquuntur reuiuiscit excubiarum onus. Deinde si castrum cui ius excubiarum accedit, adeò distet à subditis, vt nihil planè commodi conferat ipsis ea custodia, propinquiori castro tribuendum erit ius illud, aut subditi viciniore eo premendi erunt, ita Masu. *tit. de Tallis & excub.* Denique vendi non potest hoc ius à Domino, nisi prædio, aut castro cui annexum est, vendito. De vrbanis excubiis nocturnis apud Romanos, Athenienses, & Nostrates quoque, commodior erit alibi disputandi locus, adi interim Chopin. *lib. 1. de legib. And. cap. 43. num. 2. 3. 4.* Atque hætenus de tributo personali, & operis vectigalibus.

ARTICVLVS VII.

De tributo census, siue in solum, & in agros.

Quid sit tributum census. 1.

A quo primum institutum. 2.

Quando & quomodo fieret. 3.

Quinam essent censitores, peragatores, inspectores, tabularij. 4.

Censuales tabule. 5.

Multiplux tributum census agris impostum. 6.

De tributo ex passione pecorum, & siluis. 6. 7.

De vectigali ex arboribus & syluis. 7.

De iure gruarie. *ibid.* & 8. 9.

Regia in eam rem Constitutiones. 8. 9.

Hæc est altera tributi species, quam Festus tributo capitis opponebat, illud enim erat personarum, hoc rerum, & maxime agrorum, vel vt verius dicam, facultatum cuiusque: nam census, tum cuiusque bona, substantiam, & facultates proprie significat Vlpiano *l. cogi 16. initio. D. ad SC. Trebellian.* tum eiusmodi facultatum descriptionem, & tabulas: definit enim Theophil. *§. vlt. inst.*

de libertinis censum, chartam siue tabulam in qua Romani suas scribebant facultates, ut ingruente bello quisque pro mensura propria substantia conferret *κίση* ἢ ὁμοίως ἢτοι χάρις ἔθη Ρωμαίων ἀπογράφοντο τὰς δίκαιας ἀκείρας ἐπὶ τῷ ἐκκαίρῳ πολεμῶ κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἰδίας ὑποστασῆος ἕκαστον εἰς φέρειν. Eadē significatione Quintus Mutius Scaeuola dixit *l. quae quisque 64. D. de acquir. rer. dom. quae quisque aliena in censum deduxit nihil magis eius fieri: ea quippe in suis bonis recensione sua non sunt, & semper aliena manent. Cic. orat. pro Cluent. scē. 141. Crassus aiebat eas se balneas à Bruto, non ex libris patris, sed ex tabulis & ex censu quaerere. Et 4. Verr. 8. 63. Censu isto praetore qui sunt habitus non seruaturum se Metellus ostenderit. Cassiodor. lib. 3. ep. 52. ait censum descriptum fuisse orbem ab Augusto. Marcell. in *l. census 10. D. de probationibus* scribitur census & monumenta publica potiora esse testibus ex autoritate Senatus: nomine verò census publicas cuiusque territorij tabulas, in quibus singulorum praedia, & fundi recensentur intelligit; quia verò ea recensio facultatum fiebat, ut quisque pro modo illarum contibueret ad communes reipublicae necessitates, hinc tributum illud census est appellatum, & maxime illud quod agris & fundis imponebatur, unde quoque factum est, ut quae pensiones, aut proventus alicui ex fundo aliquo, & praedia praestarentur, census etiam nomine dicerentur. Quae omnia ostendimus opere de usuris lib. 4. cap. 6. art. 1. Quia denique cum singulorum patrimonia & bona numerarentur, necessarium quoque populum recensentur, ea populi numeratio census vulgò nominata est. Suidas, κίση ἢ ζετασις Ρωμαίων πλῆθος. Sueton. in *Julio cap. 41. & in Aug. cap. 40.* recensum populi dixit. Graeci ἀπογραφὰς descriptiones vocant. Dio lib. 53. de Augusto τὰς ἀπογραφὰς ἐξέτελεσεν, & τῶν γαλεατῶν ἀπογραφὰς ἐποιήσατο. Censum igitur est annum tributum & vectigal cuique pro mensura suarum facultatum, atque maxime proprie agris, & fundis pro cuiusque modo impositum. Suidas κίση ἢ ζετασις πλῆθος.*

2. Hoc tributum genus & censum primus instituit Seruius Tull. ut manifestò tradunt *Liu. lib. 1. & Dionysius lib. 4.* nam antea tributum in capita confertur mos fuit, adeò ut cum Regi pecunia opus esset, aequè pauperes ac diuites onere premerentur, quod Seruio iniquum visum fuit, quare voluit, inquit Linius, belli pacisque munia non viritum; ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Itaque iussit, quod narrat Dionysius, ἀπαιτῆς Ρωμαίων ἀπογραφὰς, Romanos omnes describi, aestimari eorum bona argento, legitime iuramento praestito, aestimationem veram, & ex optimis bonis esse, scriptis nominibus patrum, vxorum, & numero filiorum, & aetate quam ipsi agerent, & loco ac pago in quo habitarent. Deinde tributa indixit ex censu & aestimatione bonorum: τὰς δὲ τῶν ἐσφορῶν ἐπιλαγὰς κατὰ τὰ τιμήματα τῶν βίων: nempe aestimans quanti sumptus in comitatu militum & alia belli onera sufficerent, diuisit in centum nonaginta centurias, saepius emilitarent, & plura conferrent. Linius ait urbem ab ipso quadrifariam fuisse diuisam, & partes quoque habitabatur, Tribus appellatas à tributo, cuius aequaliter ex censu conferendi rationem inuit. Ea tamen displicuit Tarquinio Superbo, qui illam aboleuit, & tributum denuò in capita pendì voluit. Itaque si quòdo

pecuniis eguere, diuites & pauperes eas ex aequo pendebant, quod plebem perdidit, cum prima statim indictione singuli decem drachmas inferre coacti fuerint, teste Dionysio. Idcirco Valerius Publicola in secundo suo consulatu vetus Seruii institutum reuocauit, & ciues in bellum pecunias ubi opus esset ex censu conferre voluit *χρήματα εἰς τὸν πόλεμον εἰσνεγκῶν ἀπὸ τῶν ἐσίων*, inquit Plutarch. in *Public.* Ipse tamen eam publicam pecuniam ex censu collectam attingere voluit, aut à suis amicis administrari, aut in domum privati cuiusquam inferri, sed in aede Saturni aeternam iussit, cuius seruandi & administrandi causam duos quaestores creandi liberam populo potestatem fecit: qua de re diximus nuper. Singulis quidem lustris censebatur Populus Romanus, ut & Ciuium numerus iniretur, & facultatum cuiusque aestimatio, de quo censu modò non discepto, sed de eo ex quo indicabatur tributum, quem censum actum esse per Prouincias ex toto Cod. de censibus constat. Cic. 4. Verr. scē. 131. *Omnes Siculis ex censu quinquenniis tributum conferunt.* Hunc primùm Galliae indictum fuisse à Iulio Caesare vulgò existimant, sed perperam, etsi enim ille H. S. quadringentis impouerit denicem Galliae tributum nomine, ut Sueton. & Eutrop. tradunt, non propterea tamen dicunt censum de quo agimus ab illo institutum, quod de Augusto cum Narbone esset, disertè narrat Linius Epitom. Cum Augustus conuenientum Narbone ageret, census à tribus Gallis, quas Caes. Pater vicerat actus, quod septimo eiusdem Consulatu contigisse notat Dio, qui ait illum & Gallias bellis ciuilibus inquietas placasse, & ipsorum censum egisse, vitamque ac politicam composuisse: ἡ αὐτῶν ἀπογραφὰς ἐποιήσατο, ἡ ἢ βίην τὴν πολιτικὴν διεκοσμήσατο. Claudius in ea celebri oratione quam habuit in Senatu commendans Gallorum immobilem centum annorum fidem, obliquumque trepidis rebus plusquam expertum, licet quondam bello D. Iulium per decem annos exercuissent, id probat quod Patri suo Drulo Germaniam subigenti tutam quiete sua securamque à tergo pacem praestitissent eo maxime tempore, quo à censu nouo tum opere, & inaduerso Gallis ad bellum auocatus esset, quod opus quam arduum sit nobis nunc quam maxime, quamuis nihil ultra quam ut publice nota sint facultates nostra, exquiratur, nimis magno experimento cognoscimus. Vides igitur censum inuentum opus fuisse Gallis, cum illi perficiendo Drulus ab Augusto praefectus fuit. Habes praeterea alio sine censum Romae, atque in Gallis institutum fuisse; Romae quidem, ut publice nota essent Romanorum Ciuium facultates: in Gallis autem, ut ex modo census tributum penderent, ac vectigal. Hanc eandem censendi caeteras Prouincias rationem idem Augustus instituit, diciturque *Luc. 2.* descriptionem orbis vniuersi imperatille ἀπογραφὰς ποιῆσαι τὴν δὲ ἀκριβῆσαν, eamque descriptionem primùm factam à Praefide Siria Cirino: quae non fuit solum recensio quaedam populi, ut capitum orbis Romani numerus iniretur, ut aliqui existimant apud Maldonat. neque etiam Geometrica tantum orbis Romani descriptio; illa enim à Iulio Caesare ex S. C. fuit inchoata, & demum ab Augusto absoluta, vniuersusque Romanus orbis à dimensuris 32. annis peragratus. Fuit itaque & hominum, & facultatum quoque ac bonorum ad tributum pendendum, pro census modo inquisitio, & annotatio. Quod autem primùm in Iudaea à Cirino Praefide factam dicat Lucas, non significat

tunc primùm Iudaeos factos fuisse Romano Imperio vectigales, cum iis domitis Pompeius iam diu ante tributum imperasset, quod testatur Cic. orat. pro Flacco. Ioseph. lib. 14. ant. c. 8. Ammian. lib. 14. Augustin. lib. 18. de ciuit. cap. 45. & caeteri passim, neque vnquam fuisse interruptum hoc tributum: quia tamen non erat indictum pro ratione census, idcirco tunc vbiq; censum institui voluit Augustus. ut illum septimo suo Consulatu in Gallis iam fecisset ex Dione monuimus. Atque id verius existimamus quam, quod ait Baroni. eam descriptionem primam à Luca nominari comparatione secunda, quae ab eodem Praefide Cirino, vel Quirino facta est, dum Romano more quolibet lustro censum & ipse Syria fecit, vel potius quando Herodis filio Archelao relegato, eius bona fisco adiudicauit idem Cirinus, & Iudaeam prouinciae Syriae attribuit. Verius est quod diximus tunc primùm censum fuisse Iudaeam quando vniuersi orbis censeri iussus est ab Augusto, ut ex eo censu penderetur tributum: nam licet iam multò ante tum à Iudaea, tum ab aliis tributum impositum Romanis penderetur; illud tamen ex censu, & pro eius modo non indicabatur, id verò ab Augusto iam seniore institutum ea de causa voluit Cassiodor. lib. 3. ep. 52. quia cum immensis cladibus afflictus fuisset orbis, atque multis in locis dominia rerum haberentur incerta atque confusa, satis dispici non poterat qua ratione siue proportionè tributa Prouinciis indicta essent à singulis soluenda. Augustus, inquit, temporibus orbis Romanus agris diuisus, censuque descriptus est, ut possessio sua nulli haberetur incerta, quam pro tributorum susceperat quantitate soluenda. Alludit etiam fortassis ad agros vectigales, de quibus statim aliqui dicitur Iunus. Sigon. lib. 1. de iure Italiae, cap. 21. id factum ab Augusto dixit, inuè cum vectigalia omnia prouinciarum sustulisset, voluit tributa quaedam stata & ordinaria tum in capita, tum in censum & bona soli constitueret. Eandem rationem tributorum, immensam exactionem & vexationem minuendi, ne pro arbitrio expilarentur prouinciae nouis & còtinuis indictionibus adducit Suidas. verb. ἀπογραφὰς, dum ait selectos probatissimae vitae, & prudentiae viginti viros, & per omnes Prouincias dimissos ab Augusto, homines, & singulorum opes descripsisse, ut iustam deinde in aeternam partem inferrent, non verò prouincialium, uti haecenus factum fuerat, bona explari contingeret. Non bene tamen addit eam descriptionem ἀπογραφὴν, primam fuisse, quòd ante Augustum possessores nihil tributi penderent; quòd quam falsum sit docuimus. Quamuis autem censae essent omnes Romanae Prouinciae, omnium tamen grauiissima tributa & onera ferebat Gallia, ut omnium ditissima. Nam & Iulius Caes. in eam primò ingressus pro capitibus singulis tributis nomine vicenos quinos aureos reperit flagitari, discedens verò septenos muneris vniuersa complentes, inquit Ammian. lib. 16. Vnde clarere ait, quam profuerit anhelantibus extrema penuria Gallis Caes. & quamquam id temporis quadamtenus tributa leuata Gallia visa fuit, deinde tamen instituto censu grauissimè saepius vexatam, & còtinuis indictionibus lassatam queruntur Sidon. *car. 5. & car. 13. & lib. 7. ep. 12. lib. 12. ep. 1. lib. 13. ep. 13. Orol. lib. 7. cap. 41. Isidor. in cronica 447. panegy. Constantini, & Saluian. libro quinto de Prouid.* qui inde eorum ad Gothos & Bagaudas defectionem natam dicit, eo quod mallent specie captiuitatis viuere liberi, quam

sub specie libertatis esse captiui. Censum quolibet quinquennio ex antiqua Seruii institutione fiebat, quòd quinquennium lustrum appellatum est, eo quod Seruius in campo Martio instructum exercitum lustrasset dum omnium ciuium censum ibidem primò perfecit, ut ait Lius. lib. 1. panegy. Constantini. *Quinque annorum nobis reliqua remisisti: ò lustrum omnibus lustris felicis.* Factus etiam singulis annis census Tacit. lib. 2. *annal.* dum anno post censum de quo egerat ait, P. Vitellium & Scantium missum ad censum in Gallias. Tributum tamen ipsum videtur olim descriptum in singulos menses, quòd docet factum Licinij Procuratoris apud Dion. lib. 54. qui eò malitiae peruegerat; ut quoniam singulis mensibus tributum erat, Gallis pendendum, quatuordecim anni menses definierit. Licet igitur tributum indiceretur ex censu in singulos annos, aut menses pensandum; census tamen non inibat, sed vel quolibet lustro, vel quotannis, vel alio certo & definito tempore; ex eoque censu definiebatur quid à quolibet contribuendum foret singulis mensibus, aut qualibet alia definita parte, vel singulis annis usque ad nouum censum; nisi indulgentia Principis aut Reipublicae concederetur aliqua immunitas. Vbi autem nouus inibat census, nouum quoque indicabatur tributum, aut vetus continuabatur, ex modo nempe noui census qui vel creuerat, vel minutus fuerat, vel idem perseuerauerat. Quoties nouae quoque causae augendum, minuendumue tributum persuadebant, quamuis ea immutatio aut noua indictio ex censu proximè & vltimò inito fieri facile possent, aliquando tamen nouus peragebatur census, quòd colligimus ex Nazianz. orat. 9. ad Iulian. peraequator. & *car. ad Hellen.* ille enim vnà cum Iustino in Capadociam missus fuerat, ut census peragerent, & inter ciues munera tributorum aequarent. De Cirino in Syriam ad censum peragendum missò, deque Drulo in Galliam nuper diximus. Quamuis autem censerentur omnes cuiusque facultates, idcirco census definitur ἀπογραφὴ ἐστίας ἀποτιμήσις, & censitor, ἀπογραφὸς τιμητῆς, cuiuscumque rei scilicet: ex censu tamen agrorum & fundorum, proque eius modo definiebatur tributum. Quare censitor κηροτόπος, Hefichio est ὁ τὴν γῆν μετρεῶν, qui terram metitur. Isidor. in glossis, censitores, agri mensores: & Pelusiota ἕλαβε παρ' αὐτῆ τὴν ἐν ταῖς κηροτορείαν, accipit ab eo ius metiendi agros, qui illic erant; quia dum censum agerent, agros & fundos metiri debebant ut & de censu verè prohiantur, & ex eo tributum moderarentur. Qua etiam de causa illis adiungebatur peraequatores, & inspectores qui censum emendarent inspectis praediis & inuicem adaequatis, ut ij releuarentur quibus grauius onus impositum foret, & quae leuius censita essent, grauariantur. De his inspectoribus, & peraequatoribus habes tit. 47. libro 11. Cod. eorum quoque mentio fit *l. 12. & 13. Cod. de Annon. & tribus.* Eusebius lib. 4. de vita Constanti. & Nazianz. orat. 9. vocat ἀνδρας ἐξιστοῦσας ἐποπτεῖς. Cassiodor. lib. 10. ep. 26. Rogatus à Iustinian. Imperatore Theodahadus Gothorum Rex de monialium quarundam praedio tributorum graui sorte onerato propter sterilitatem ex nimia inundatione contractam, respondet se mandatum dedisse Praefecto praetorio, ut eius iussu ad praedium de quo querela est diligens inspector accodat, & rebus moderata inquisitione trutinatis, quidquid grauius potest habere possessio ratione

tionabiliter abrogetur. Hos eisdem peræquatores & tabularios, qui modum tributi definiebant, principales & tabularios nominat Symmach. lib. 9. ep. 10. *Principalibus & tabulariis liberum est alios a dispendio vindicare, aliis indebitum munus imponere.* Ibidem vocat etiam curiales; *Ne tabulariorum & curialium vaga & libera exactio questum præstet licentia.* Vtramque vocem *principalium & curialium coniunxit* Salsian. lib. 5. *de prouid.* vbi de eorum in admetiendis tributis & definiendis indictionibus iniustitia queritur. *Quæ enim non sunt non modò vrbes, sed etiam municipia atque vici, vbi non quot curiales fuerunt, tot tyranni sint? Item quis locus ut non à principalibus ciuitatum, viduarum & pupillarum viscera denotentur?* De iis tabulariis ciuitatum qui per collusionem potentiorum transferunt gratamina ad inferiores statuit Constant. l. 1. *C. de censib. & censitorib.* vt qui se grauatum censerit, ab illis suam duntaxat antiquam professionem agnoscat, non quam hic tabularius in suas tabulas iniquè redegit. His tabulariis flammaram supplicium infligit l. 1. *C. de immunit. nem. conced.* si immunitate alicui falsò adscribant. Eorundem fraudes coercentur etiam l. 9. & l. 1. *C. Theod. de ammon. & tribut.* Non exlimitatim tamen esse eosdem cum peræquatoribus, & inspectoribus, sed illos in tabulas publicas retulisse, quod censitores & peræquatores, de cuiusque censu, & tributo ex illo pendendo indicant, aut quod apud censores singuli fuissent professi; nam tabularij rationem conficiebant iugerum, & eorum quæ publico inferebantur, l. 1. & 7. *C. de exact. tribut.* & Sidon. lib. 4. epist. 10. *Habens in eo tabularium in tributis:* erantque in singulis prouinciis duo tabularij; vnus fiscalis arcæ, alter largitionaliu-
m titulorum, l. 1. *C. Theod. de numerat. & l. 30. C. Theod. de susceptorib.*
Censio porò & peræquatio non rectè facta videbatur absente domino, vel peræquatore eius, ex l. 5. *C. Theod. de censu:* si quis tamen missò peræquatore prædij sui procuratorem subduxisset, ne præsens censitioni adesset, vel colonum fugasset retractationis census defugiendæ causâ, quidquid absente colono vel procuratore constituisset peræquator de censu agri, illud nihilominus ratum habebatur, l. 2. *C. de censib. censor.* Quando defectu-
rum leuamen exposcebatur, omne territorium cen-
sebatur denud, vt ieiuna, & sterilia cum cultis & opimis cõpensarentur l. 4. *C. eod.* in qua pro *ieiuna*, quidam codices legunt, *ierema*, Græci τὰ ἔρημα μετὰ τὸν ἔνθαλόν συμψηφίζονται: vnde corruptè aliqui habent *arema*, nullo sensu. Galli dicunt *terres ermes*. Actio, vel competitio aduersus peræquatorem dabatur intra annum post completam peræquationem, traditofque peræquationis libros; siue ex die clausi, renuntiatique census. Excipiebantur tamen minores indefensi, & qui Reipublicæ causâ abessent, quibus non ex eo die annus computabatur, sed ex quo agendi facultatem haberent, l. 5. *Cod. eod. & leg. 5. Cod. Theod. de censu sine adscript.* Peræquatores & discussores ob culpam vel gratiam damnati, infames erant, vt qui iacturam honoris facerent, sic enim lego in l. 6. *C. de censib. censitoribus*, &c. non bonorum, vt alij perperam, nam & Græci habent τὸ μόνον τῆς ἀξίας. Deinde restituebant fisco percepta emolumenta, siue salaria in quadruplum. Prouinciali quoque extorta, dum erga alium fortè cupiunt esse gratiosi in quadruplum refundere cogebantur. Denique solebant peræquatores à dominis deser-

ta & destituta prædia aliis tradere, atque ita dominium mutare, sine onere tamen reliquorum, quod ferendum esset, si ab antiquo domino prædium illud caperetur, ex Rubric. sine censu vel reliq. Post additionem itaque à peræquatore factam creditores, quibus ea prædia erant obligata, vel debita, excludebantur, nisi de suo iure intra sex menses experirentur, nouoque præterea domino debebant emponemata, hoc est, meliorationes, siue expensas viles, & necessarias, bona fide factas l. vltim. *C. de censibus.* Eadem quoque semestri præscriptione antiquus dominus prohibebatur à repetendis suis illis prædiis à peræquatoribus, aliis adiudicatis, l. locorum 11. *C. de omni agro deserto.*

Vniuersi itaque pro suæ possessionis iugationis-
que proportionem & modo tributum pensitabant, atque etiam pro numero animalium quibus possessiones siue terras exercebant l. 1. *C. de quibus numeribus vel præstationibus nemini liceat se excusare.* Qua ratione qui ex lucratiua causa possessiones detinent, quæ aliquando curialium fuerunt, pro singulis earum iugis & capitibus quaternas siliquas annuæ descriptionis nomine exoluunt, leg. vn. *C. Theod. de imponenda lucratiua. descript. Nouell. 17.* iubentur exactores in suis ἀποχαίς diligenter annotare numerum & modum iugorū & capitum: *πῶσον τῶν ζυγοκέφαλων ἢ ἰγῶν ἢ ἰβηγαλίων.* Et Nouell. 128. pro quoque iugo, aut iugalibus, aut centuriis soluendū dicit. Itaq; pensitatio quæ fiebat per iuga dicebatur iugatio, quæ per capita, capitatio: ζύγω iugatio, ζυγοκέφαλα iugatio simul cum capitatio. Quidnam essent iuga aut iugera diximus disputantes de mensuris, quid capita in prædiis quoque, & capitatio ratione illorum, obseruamus quoque superiori articulo, vbi de capitazione hominum, animalium, & prædiorum. Ex quantitate igitur iugorum siue iugerum, & capitum, aut etiam centuriarum definebatur tributum census: nam singula illa recensentur.

Inde censuales tabulæ in quas census referre-
bantur, dicuntur aliquando libri censuales l. 4. *Cod. de agricolis, censitis, & colonis:* libri publici leg. 8. *C. Theod. de censu. Immunitates verò specialiter date, iugatio vel capitatio libris publicis, & ciuitatum ac prouinciarum encauteris sine aliqua probatione facta penes fruente erecta in functionem pristinam redire.* Idem habetur l. 9. *C. de agricol. censitis.* Erant verò encauta siue encauteria, monumenta publica ciuitatum; ita dicta ab encaute, quod erat scripturæ siue picturæ quoddam genus, quo libri illi publici scribi solerent. Plinius encautis meminit lib. 36. cap. 11. Ceris illinebatur ea pictura, de qua aliquid dictum est à nobis nuper vbi de variis notis mercium. Nouell. 17. vocat ἐνδέσει expositiones. Denique vt initio monebamus, propriissimè census nominantur: vnde illud à nobis initio allatum ex l. census 10. *D. de probationibus. Censu & monumenta publica potiora testibus esse Senatus censuit. Nouella 28.* habetur ea ætate fuisse tabulam æneam, ligneam, lapideam, qua enuntiabatur quid cuiusque rei, nomine vectigalis pendi oporteret: testaturque Frontin. lib. de limitibus agrorum, fuisse in itineribus constituta monumenta, quæ fidem publicam tenerent, nimirum mensuræ iugerum aut centuriarum designarentur. Pari ratione conficiuntur etiam hodie censuales codices, dum beneficiaria prædia & clientales fundi censentur, atque agrariæ professionis tabulæ perscribuntur, vt confitet quis quilibet cliens Domino pro agrariis beneficiis

neficiis debeat in clientelæ signum, ipseque se obnoxium profiteatur; quos libros terrarios, *terrius* vocitamus; qui, vt fidem astruant, debent manu publica Notarij conscribi, aut subscribimam solis libris domesticis ac diariis fides nõ habebitur, neque quis ad præstados cõsus, & redditus annuos ex fundo clientali cogi poterit ex priuatis eiusmodi tabulis, quod testatur Speculator *zit. de instrum. edit. §. Restat videre.* Felinus in cap. ad audientiam, de præscriptionibus. Boërius q. 105. qui excipit tamen libros qui reperiuntur in archiuijs Franciæ, quia illi faciunt fidem de consuetudine Franciæ, vt ipse loquitur. Idem prius scripserat Decius *consil. 696.* Masner. *tit. de locato. n. 25. Terrariis libris ex codicibus antiquis, nisi sint signati manu Notarij, non datur plena fides, valent tamen & operantur ad miniculum probationis. Rationem reddit, quia antiquus non fiebat sub forma publica:* quod postremum quoque affirmat Ioan. Faber ad l. vlt. *Cod. ne rei dominica, vel templorum vindicatio tempore præscripto summoqueat:* vbi sic scribit Faber. *Antiquus liber censualis fidem facit:* quod de adminiculo probationis explicandum est, nisi Fabrum à Maluerio dissentire velis. Verum rem totam explicat Commentator consuetud. Paris. §. 5. nam itatuit in primis num. 15. codicem sub signatum sigillo noto, & authentico, cuiusmodi sunt Principum, Comitum, Baronum, plenam facere fidem: quia eiusmodi codices sanctè asseruari solent, satique fuerit, si à Domino, vel eius Amanuensi siue Secretario fuerit subscriptus. Ait secundò n. 37. veterem scripturam, licet neque publica manu subscriptam, neque sigillatam, fidem, & probationem facere, modò nihil obici possit in personam, & locum ex quo eruta est, & ex ipsa codicis specie verosimile sit, quod eo instrumentum continetur confectum, atque scriptum ex vtriusque partis consensu fuisse. Tertio reponit inter monumenta publica libros illos censuales, qui forma publica præscripti sunt: V. g. manu duorum Tabellionum, qui professionem singulorum possessorum cuiusque prædij acceperunt ex rescripto regio, quod in id patronus siue dominus feudalis impetrauerit, vt codex sui territorij conscribatur manu publica: vulgò nominant *Papier terrier.* Plura alia in hanc rem eo loco fusissimè prosequitur Commentator; ad eò verò fauetur cõficiendis eiusmodi terrariis, siue territorij clientelarium professionum, & agrariorum censuum codicibus, vt quecumque obiciatur præscriptio iuris censualis ab Ecclesiasticis, profiteri nihilominus, siue, vt loquuntur, inscribere in illo codice dominico & terrario quidquid in eo territorio possident, cogantur; ita enim indicant Senatus Parisiensis ann. 1560. 7. Septemb. securdum minoris ac maioris Mitriaci dominum, aduersum Priorem sæcularem, studiososque Alumnos, siue vt vocat Bursarios Collegij Cardinalitij, quamuis se præscriptione centum annorum, & amplius tuerentur: quod decretum refert Bacquet. *tractatu du droit d'amortissement;* hoc est, perimendi prædiorum & clientelaris caducis potestate, capitulo 58. Verum ad census tributum redeamus.

Tributum itaque census agris impositum multiplex fuit, nam agri alij fatiui, alij plantarij siue arborei, alij saltuales sunt. Primi ferendo frumens & quibusvis frugibus conferuntur, coluntur. Plantarij & arborei pomaria sunt. Saltuales autem passionibus animalium destinantur. Omnibus istis

agris imponitur aliquando tributum ex veteri etiã, & Romano more, suntque vectigales & tributarij. Ex fatiuis & plantariis colligitur pars aliqua fructuum pro vectigali, quod olim decima dicebatur, quamuis aliquando alius esset eius vectigalis modus, aliaque pars quàm decima definebatur, vt dicemus art. 9. In passionibus autem certum pretium definebant in capita minoris maiorilve pecoris. Nam pastores numerum capitum sui pecoris profitebantur, & in singula capita aliquid pendebant: quare illa ratio pastorum, qui ex passione aliquid pendebant, scriptura dicebatur, atque etiam illud ipsum vectigal scriptura nominatum est, ilque apud quem profitebantur pastores capita sui pecoris, eumque numerum excipiebat, scriptuarius. Cic. pro flacco: *Mirandum verò est homines eos, quibus odio sunt nostra secures, nomen acerbitati, scriptura decumæ, portorium mortis.* Et libro 1. ad Atticum, epist. P. Terentius mens necessarius operas in portu & scriptura Asia pro magistro dedit. Plaut. in Truc. *Vbi non est scriptura, vnde dent, incusant publicanos.* Scripturæ porò gemina lex erat. Prima vt si quis pecus non scriptum paussit, caducum illud fieret, & committeretur. Ita disertè Varro lib. 2. de re rustica. capitulo 1. de passione differens: *Itaque greges ouium longè abiguntur ex Apulia in Sannium astinatum, atque ad publicanum profectur, ne si inscriptum pecus paerint, lege censoria committant.* Lex quoque Thoria multabat eos quorum pecora publicos agros depalcebant: ait enim Cic. libro 2. de orator. Lucilium Lege Thoria postulatam fuisse, quod ab eius pecore agri publici depasti essent. Fuerat illa lex agraria à S. P. Thorio Trib. Pleb. lata, vt refert Appian. lib. 1. de bello civili; vbi tamen malè legitur *Borinus*, pro *Thorius*. Altera conditio scripturæ fuit, ne scriptuarius pecudem pro scriptura acciperet, quare Plaut. in Truc.

Non aduersum legem à me ob meam scripturam pecudem accepisset.

Dicebantur quoque isti scriptuarij magistri scripturæ, qui ista vectigalia describebant, & ager in quo pecora certo ære dato pascebantur, nominatus fuit scriptuarius ager apud Festum. *Scriptuarius ager publicus appellatur, in quo vt pecora pascantur, certum æs est, quia publicanus scribendo conficit rationem cum pastore.* Isti verò agri scriptuarij & pascales *Calles* dicebantur, & *saltnu.* De callibus Cic. pro Sextio. *Italia calles & pastorum stabula prædari cepisse.* Sueton. in Iulio capitulo 19. *Eandem ob causam opera optimaribus data est, vt prouincia futuris Consulibus minimi negotij, id est syluæ, callesque decernerentur:* hoc est, syluarum publicarum administratio & saltuum publicorum, in quibus professi pecoris sui capita pecuarij pascebant, scripturamque soluebant. Tacit. libro quarto anal. scribit Curtium, cui prouincia veteri ex more *Calles euenerat*, Clastariarum turma conscripta seruilem coniuurationem comprehisse. Lipsius *Cales Prouinciam*, legendum esse conicit, quod callibus ad Vulturinum fluum Quæstor ille sederet: verum Callium Prouincia satis ex Suetonio probata est, illam Plaut. in Pseudolo Caudicalem vocat.

Te cum securi Caudicali præficio prouincia.

C c Callis

R. P. Gibal. De Negoriat.

Callis autem ex eo appellatur, quod pecundum calle calcetur, estque vna à pecore durata ex Isidor. *lib. 15. capit. 16.* Vide Turneb. *lib. 3. capit. 22.* Quare Varro *lib. 2. de re rust. cap. 10.* agens de pastoribus, ita ait eos oportere etate praestare, vt ne propter senectutem minus sustinere possint labores; *Neque enim senes, neque pueri callium difficultatem, ac montium arduam facile ferunt; quod patientum illis, qui greges sequuntur, praesertim armentitios & caprinos, quibus rupes ac sylua ad pabulandum cordi.* Isti agri pascuales saltus nominati sunt, Quos, inquit Varro, *lib. 4. de ling. latin. agros non colebant propter syluas, aut id genus, ubi pecus possit pasci, & possidebant ab usu; saltus nominarunt.* Haec etià Graeci *τὸ ἀλάρα* & *νομάς*; nostris nemora. Festus ex Gallo *Ælio lib. 2. Significationū, quae ad ins pertinent sic definit, saltus est vbi sylua, & pastiones sunt, quarū causa causa quoque. Si qua particula in eo saltu pastorū aut custodiū causā aratur, ea res nō perimit nomē saltus, non magis quā fundi, qui est in agro cultus, & eius causā habet adificium, si qua particula in eo habet syluam.* Quare pastorum & saltuariorum meminit *l. 8. D. de instrum. vel instrum. legato*, vbi Vlpianus ex Sabino dixit in quibusdam regionibus rei legatæ accedere instrumenta & seruos conseruandi causā necessarios. *Si fundus, saltus, pastio, neque & greges pecorum, pastores, saltuaris.*

Antiquissimum porro fuit hoc vectigal è pascnis, & fortassis omnium primum: quare *Plin. lib. 18. c. 3. Etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quib. populus redditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat.* Qui praerat huic scripturae pascendi pecoris, dicebatur Alabarches, & illud vectigal, Alabarchia sic enim *Cuiac. lib. 8. obseruat. c. 37.* ponet esse emendandam legem *Cod. de vectigalib.* in qua agitur de vectigali arabarchiae per Ægyptum & Augustanicam constituto: quae duae sunt Prouinciæ Dioceseos Ægypti *ἀλαβάρχη* enim Phauorino est scriptura, siue aramentū, quo scribitur. Cum igitur horū vectigalium ratio scriptura dicta sit, illius praepositus magister scripturae rectè dicitur fuit Alabarches, eaque ratio vectigalium, Alabarchia, qua ratione Cic. vocat M. Anthoniū Alabarchiā, quod in Ægypto multa vectigalia exegisset, non Arabarchen, quod Arabiae imperasset, vt vult Manutius. Et sanè in ea *l. 9.* agi de vectigali pecoris constat, cum prohibeat fieri traductionem animalium sine *praebitione solita*, sic enim legendum est, non *prohibitione*, id est sine soliti vectigalis solutione. Deinde *Hesichio ἀλαβάρχη* est τὸ μέλαν ἢ γράφομεν. *Institian. Edict. cap. 2.* meminit alabarches τὸ κατὰ ἐμὸν ἀλαβάρχη; & *cap. 2. πρὸς τὸν ἀλαβάρχηον.* *Ioseph. lib. 18. antiq.* mentionem facit cuiusdam Alexandri ἀλαβάρχη; & *lib. 20. τὸ ἀλαβάρχηον* & *ἐν κλεξανδρεία*, qua ratione legi vult Cuiacius apud Ciceron. *lib. 2. ad Atticum, ep. 17. Velim ex Theophane accipere quoniam animo sit in me alabarches;* & *Inuen. satyr. 2. Nescio quis titulos Ægyptios alabarches.* Si quis tamen obstinatius contendit retinendum esse nomen *arabarchie* in *l. 9.* quam expendimus, indeque dicendum esse arabarchem, sapienter monet Cuiacium arabarchiam, tum arabarchiam rectè dici, sicut *ἀργάλεον*, & *ἀργάλεον*; *φραγγέλιον*, & *φραγγέλιον.* Verum hac Grammatica contentione omiſsa, moneo nullum vectigal ex pecoribus in publicis pascuis pasci solitis pendī moribus nostris. Refert tamen *Mornac. comm. in l. 9. citatam, anno 1615.* quæsitum fuisse in Sacro Consistorio, vtrum compascuorum, communiumque nomine debeatur à conuicinis

aliqua immunitas feudalis, quæstuumque nonorum redemptio: *Droit des francs fiefs, & nouveaux acquets;* quia cum communitates illae immortæ, & perpetuæ, aliis sibi inuicem succedentibus perleuerent, innumeræ per totam Galliam agrorum pratorumque vastitates, nulla vnquam tributi aut vectigalis pensatione Principē agnoscent, cui proinde non minùs præstanda est immunitas quàm patronis feudalis, quibus semper in hoc cauetur Gallicis morib. Causa inter Comites Consistorianos & libellorum supplicum Magistratos agitata, remissa est ad Senatū, neque vltius deinde in ea disceptatione processum est, aut aliquid definitum.

Verum non ex sola pastione pecorum, sed etiam ex ipsismet arboribus, & lignis vectigal collegerunt. Quare Alexander Seuerus apud Lamprid. syluas in publicos thermarum vsus deputauit, atque à centoribus locatas fuisse syluas, vt ex arboribus vectigal colligerent queritur *Iuuenal.*

Nunc sacri fontis nemus & delubra locantur Indeis, quorum copinus, fœnumque, supellex: Omnis enim populo mercedem pendere iussa est Arbor.

Estque etiam hodie nostris Gallis hoc vectigalis ac reddituum genus ex syluis, & vt vocant *foreſts*, vsitatum: Imò non exigua sacri & regij census pars in illis posita est, vt fusius explicat *Chopin. lib. 1. de Domino, tit. 14.* Constituat porro sylvarum fructus in glande, pastione animalium, arborum caesura, mulctis & quibusdam aliis commodis. Ex nemoribus autem quædam sunt Regij Patrimonij siue Domaniij, quorum omnium fructus Regi, vt priuati etiam Domino cedunt; alia vero pertinent ad priuatos Dominos; Regi tamen vt supremo Domino subſunt, cui & proinde vectigal ex lege dominica soluunt. Atque in primis Regi competit certa pretij portio venditarum grandium arborum, quod ius in Normannicis syluis dicitur ius tertiarum & periculi: *Droit de tiers & de danger*, in edicto Molinensi ann. 1566. mense Febr. §. 10. & in edicto Ludouici IX. ab eius deinde pronepote Ludouico Hutino confirmato in charta Normannica 19. Martij ann. 1314. vbi habent antiqua Curia Regesta: quamuis alia quædam recentiora assignent 1315. Mense Iulio, quod discrimen nullius momenti est. Hoc autem ius ita nominatum est, quia ex eo competit Regi tertia pars pretij ligni venditi cum decuma cuiusque libræ francicæ, vt loquitur *Chopin. le danger de deux sols pour liure du prix.* Hoc porro ius trientalis functionis in Normannia alteri quam Regi supremo Domino minime competit, vt pronuntiarum est contra Viduum Malletum præpotentem Neustriæ Equitem, Grauilæum Dominum ac Dynastam, qui id iuris sibi afferbat in sylua *Hallata*, & solidum Principis ius Normannicum assertum, quod monumenta Camerae Ratiociniorū testantur. Neque in syluis tantum Normannicis ius eiusmodi syluaticorum fructuum functionis, & trientis pronuntium, sed in aliis quoque Gallicis nemoribus Rex sibi vindicat, Constitutione Regia Karoli V. ann. 1376. Curia decreto, 8. April. ann. 1404. in Parlamento omnium Sanctorum, & sanctione Franc. I. 4. Octob. ann. 1533. Massiliae editæ: quæ tamen obuentio non capitur ex ligno arido, infringituro vendito, idcirco eius ligni conditionem, & varias species interpretatur singillatim *Hucinus* in

in citata charta Normannica. Hoc porro ius percipiendi partem omnium fructuum, qui ex nemoribus proueniunt, vocant extra Normanniam *ius gnaria, siue grairia*, quamquam *Chopinus* discrimē aliquid constituit inter gnariam & grairiam, eo quod gnaria significet tantum ius syluaticæ ditionis, & coercionis in re saltuaria, ratione cuius iuris & delicta in syluis patrata, & malitæ, & commissi ius ad gnariæ Praefectum pertinent. Grairia vero est quasi agraria pars, ac dominicum ius proprietatis in nemore, vt dominus superior maiorem pretij partem ferat lignorum venditorū; quidquid ea de re sit hoc ius alicubi strictius, alibi amplius est, & gnaria, siue grairia est *Agria* à quercubus & arboribus glandiferis dicta. Haec porro trientalis functiones Regi debita insolita non sunt, neque veteribus incognita: nam *Cassiodor. lib. 1. variar. epist. 15.* meminit illationis tertiarum quæ Theodorici solui mandata, quamuis in tributū pecuniam commutari patitur. *Quod a Cathalicis inferrebatur genus tertiarum, faciat annis singulis in tributaria summa persolui.* Et mox: *Quid enim interest quo nomine possessor inferat, dummodo sine immiutione quod debetur, exoluat? Ita & illis suspensum tertiarum nomen inferimus, & a nostra mansuetudine importunitates competentium submouemus.* Et *libro 2. epist. 16.* laudat Venantium, quod in tertiarum deputatione Gothorum, Romanorumque possessiones iunxerit, & annos. Sequenti *epist. 17.* de tertiarum releuatione loquitur: *lib. 3. ep. 8. binorum & ternorum exactionem secundum canonicarum fidem commendat.* Eius denique binorum & ternorum exactionis formulam tradit *lib. 7. form. 20. 21. 22.* quos binorum & ternorum titulos à prouincialibus exigi prisca decernit auctoritas, inquit *form. 20.*

Iuris huius saltuarij custodiendi causā instituti sunt apparitores saltuales quos, *Sergens dangerux* dicitur monet *Bacquet. tract. de iuribus iustit. c. 10. n. 5.* qui suæ vadationi testes adhibere minime tenentur, eo quod in syluis difficiliter reperiantur.

Deinde his syluam custodibus saltuariis, & procuratoribus, & vt alij nominant, apparitoribus de quorum stipendio edixit *Philippus IV. an. 1310.* impensè mādatur, vt cum auctores lignorum sūt, eæ deferantur ad coactorem pecuniæ fiscalis, vt is ab emptoribus exigat iura fiscalia, & rationibus publicis ferat expensa ex constitutione an. 1510. art. 62. 63. & 65.

Tertio non licet syluæ & nemoris domino arbores distrahere pretio sine Regis venia, si venditio decem libellarum pretium excedat, quo casu cum magistri syluarum facultate vendere ipsi licebit; quæ omnia continentur constitutione citata.

Quarto priuati nequeunt donari regio canone lignario, siue iure gnariæ in alienis, siue Procerum, siue Regis ipsius syluis, quia pars ea caesarum atborum, quæ Principi cedit dicata fuit redimendo Augusto patrimonio, ex citata constituit. *Molinensi, §. 10. citato.* Quare sancitum quoque fuit an. 1516. art. 78. donationis arborum caesarum instrumentum à praefectis rationum principalium in Camera computorum probari, & subscribi oportere; atque donatarij in Principem merita donationis instrumento inferi; quod de omnibus regis donationibus constitutum fuit die 2. Maij an. 1533. neque huius regis donationis obtentu grandiores arbores extra ordinē cædi distrahique possunt, sed seruanda est forma praescripta à *Carolo V. an. 1376. art. 2.* & *Franc. I. an. 1515. art. 35.* quinimò consti-

R. P. Gibal. De Negotiis.

tutione *Blesensi ann. 1579. art. 337.* prohibetur, ne occasione muneris lignorum à Rege facti, fiat vila venditio extraordinaria, sed in venditione ordinaria syluæ, in quam munus fiet, ab emptore capiatur præ pretio arborum vendibilium. Prohibetur quoque ne radicibus excindantur arbores. Denique vbi Rex templis aut sacris domibus nemoris alicuius lignationem ad proprium vsū concesserit, si varus crebriusque venditionibus iussu vel venia Regis factis consumptum fuerit, nihil tenetur Rex in compensationem conferre, aut ipsis in alio nemore regio similem vsū concedere. Ita ann. 1261. in Parlamento Pentecostes indicatum fuit contra Abbatem S. Stephani Cadonienſis, cuius decreti verba reuult *Chopin. ex Curie regestis.*

Quinto huius iuris domaniij syluarum iudicium à Curia supremis exerceri debet, præterquam in Neustria, vbi à Balliuis, Praepositis, Vicecomitibus, & aliis prouinciæ Praepositoribus; vbi que Praefectis syluarum & aquatum adempta cognitione ex constituit. *Franc. I. an. 1516. art. 64.* Illius etiam, vti iam monuimus, prohibetur exequi Edicta Regia ad grauiorum arborum venditionem, nisi à iuprema Curia & Camera Ratiociniorum probata fuerint, ex constit. *Blesensi art. 338.*

Sexto qui fundum regium a Principe emit cum solita pastione redimendi, is artis multas, quasi fructuarias obuentiones ex regio iure gnariæ eiusmodi fundo annexo, in proximas syluas siue Nobilium, siue Ecclesiasticorum obtinet ex decreto Curia die 4. Decemb. an. 1584. secundum Comitum Challineum emptorem fiduciarium Caluaci Regij Veromanduorum oppiduli, quia grauaria est potius fundi, quam fructuum pars. Denique perlegendæ sunt constitutiones de syluarum aquarumque Praefectis, eorumque iurisdictione, editæ à Iano Rege ann. 1355. & *Carolo V. ann. 1337. Carol. V. an. 1388.* quibus Regiorum nemorū conseruationi contulitur. Qua vero potentia & gratia apud Principem valeret Regij Saltuarij, *les grands forestiers*, constat ex eo quod *Magnus Carolus die 17. Iann. an. 792. Lydericum Harlebecannum* terra, syluaque Flandrica donarit, vt & *Flandrici licentor praefectus, & syluæ saltuarii diceretur.* *Theobaldus Roberti Regis saltuarii montis Leterici arcem Mont-Lebery* extruxit, ex *Aimonio lib. 5.* Neque mirum videri debet tantam apud Nostrates Regiorum Saltuariorum fuisse dignitatem, tamque sollicitam & impensam Principum ipsorum curam in syluis Principalibus & nemoribus conseruandis, cum *Aristot. lib. 7. Politicor. c. 8. & lib. 7. c. 12.* inter Magistratus Reipublicæ necessarios adnumeret nemorum syluarumque custodes, & definitores agrorū *τὸ πρόβατον*, & *ὁ ὑλοπῆς*, & apud Romanos ipsis aliquando Consulibus, Callium, syluarumque prouincia demandabatur, vt nuper ex *Sueton. obseruabamus*: eoque alludit *Virgil.*

Si canimus syluas, sylua sum Consule digna.

Qui mos originem habuit ex nemorum & arborum cura quam à prisca vsque temporibus Romani commendatam habebant, ne cuius impunè grādiores arbores cædere liceret. Itaque *Ancus Martius* Romanorum Rex dominio Reipublicæ syluas primus addixit, & ad vsum nauium publicauit. Et sanè cum lignorum materies tum nauibus conseruandis, tum pluribus aliis ædificiis atque operibus fabricandis necessaria sit, ne ea aliquando frequenti arborum caesura Reipublicæ deficere cauerunt perpetuò Principes nostri maxime, qui idcirco de grandiorum excisione &

fyliarum etiam cædua cum plurima suis constitutionibus sancierunt.

9 Nam in primis grandiores arbores nemorum dominicalium, siue Regiorum nihilo iustius abalienari, donari, aut excidendi quam ipsimet fundum, & nemus voluerunt. Ita Molinensis constitutio ann. 1566. §. 8. 9. 11. Blesens. ann. 1579. §. 336. 338. quarum constitutionum ea fuit ratio, quod huiusmodi arbores antequam cædæ sint inter immobilia censeantur, quod tradit Pomponius in l. Quintus 4. D. de actionibus empti. *Arborum qua in fundo continentur non est separatum corpus a fundo, & ideo ut dominus suas specialiter arbores vindicare emptor non poterit, sed ex empto habet actionem.* Cui Pomponij responso affine est illud Celsi in l. 49. D. de rei vindicatione. solum esse partem ædium ipsi inædicatarum: idcirco locum esse retractui gentilitio in sylua non cædua, tanquam in re soli & immobili, existimant Ferroni. in consuetud. Burdegal. in §. 15. de retractu. Neque dissentit Tiraquell. tractat. de retractu, §. 1. vers. on autres choses, Gloss. 7. num. 54. alius tamen quam dominus soli, cuius superficies in sylua consistens venit, ad retractum non admittitur ex opinione communium quam sequitur lex municipalis Senonum §. pen. & ultim. de retractu. Inde quoque colligit Conchilius ad consuetud. Niuern. tit. de feudis, §. 21. grandiores arbores quamdiu solo hærent, esse quid immobile; si verò cædendæ vendantur, ex ea venditione nihil domino fiduciario debetur, quamvis nemus ipsum beneficiarium sit: itaque iudicauit Senatus Parisiens. 25. Ianuar. ann. 1606. secundum Equitem Monloirium aduersus Ducem Elpernoium. Confirmatur ex eo quod in fructibus emphyteutici arui, vel fructuarij, glandiferæ arbores minimè computantur, ideoque usufructuarij, qui eas cædit priuatur usufructu, vel emphyteusi, uti passim colligitur ex l. arboribus 12. l. Proculus 29. l. arbores 59. D. de usufructu. Ideoque prohibetur sacerdotibus grandiores arbores factorum fundorum abscindere ordinatione regia in Parlamento publicata, probatæ die 14. Iulij an. 1537. fauetque constitutio Aurelianensis in maximis comitiis an. 1560. art. 29. Quod seruandum erat etiã si alioquin sylua non cædua, futura sit inutilis possessori, cui eiusmodi syluæ vfusfructus concessus fuerit.

Secundò nemora regia eo modo venire, aut quotannis cædi oportebit, ut centum annorum spatio cædæ arbores in iustam magnitudinem denuo renasci & exurgere, queat ex constitutione an. 1573. Quare syluarum magistri singulis annis indicem venditarum grandium arborum conficere, & ad Gallicum Iuris Præfectum, & ad indices syluarum ad mensam marmoream sedentes in Basilica Lutetiana p̄terire debent, alioquin suis stipendijs mulctantur ex constitutione Blesensi art. 339.

Tertiò Principes regie stirpis, quibus fiducia nomina fundi regij in hæreditate, veluti partem, aut apanagium conceduntur, cædua quidem syluâ uti possunt, cædua tamen fieri stato conditioque legibus tempore debet: sylua verò non cædua non aliter uti potest, quam diligens gnauisque paterfamilias; quare annuorum eiusmodi prouentuum ratiocinia, ubi ab ordinarijs Præfectis expensâ fuerint, biennio quolibet in tabulas ratiociniorum regionum referri omnino curabit, uti continetur in diplomate die 25. Iulij an. 1582. quo Francisc. Irenatæ Francicæ Carnatum Montis, Argi, & Gisfortij ditiones dotales dedit.

Quartò nemorum præfectis verita est rei lignarie in priuatos assignatio, seu dispensatio qualif. curaque, & ex quocumque rescripto, nisi prius Senatui & Rationalibus maturè probato, ex constitutione Molinens. mense Maio an. 1515. art. 78. quæ eadem sanctione munus syluaticum à Principe factum anni vnus spatio definitur; neque coactio est syluæ cædua donatario permilla, art. 96.

Plurima alia de hac cædua arborum & iure pacendi pecoris in syluis regijs vide apud Chopinum fulius ista persequentem lib. 3. de dominio Gallico, tit. 18.

ARTICVLVS VIII.

De reliqua materia tributi, siue rebus super quibus imponitur tributum.

Tributum salinarum. 1.

De variis salinis. ibid.

Quæ aequitatem illius tributi accusare videatur. 2.

Quandomam illud inductum in Gallias. 3.

Tributum metallicum apud Romanos. 4.

Cuius domini sint fodine metallice. ibid.

Quo iure Principes fodinas metallicas sibi vindicent. 5.

Quid olim seruati in effusione metallorū. 6.

Quinam hodierni mores. 7.

De tributo vini, fructuum hæreditatum. 8.

De tributo litigantibus imposto. 9.

Alia quedam tributa. ibid.

Ex lacubus & fluminibus. 10.

Ex meretricio. 11.

Ex alijs sordidis artibus. 12.

Ex legitimo coniugio. 13.

De tributo indicto mancipijs manumissis, libertis mortuis. 14.

De vectigali adilitio, solario, habitatione, apostole, monopolio, tyrocinio. 15.

Ex vna & chrysaeryo. 16.

Ex fumo, umbra, aere. 17.

Alia quedam. 18.

An omnia illa tributa iusta fuerint. 19.

An licita vectigalia ex vidualibus ad usum non negotiationem emptis. 20.

An hæc vectigalia fraudantes peccent. 21.

TRIBUTUM census; prout illud à tributo capituli distinguebamus, non agros modò & solum afficit, sed & res alias, nempe mobiles, quæ à rebus soli, siue solo affixis distinguuntur. Imò pleraque tributa, non nisi de eiusmodi rebus colligebantur, pro inuestione scilicet, aut euectione ipsarum, ideoque & vectigalia & portoria dicebantur. De iis igitur rebus tributi, & vectigalis, ut dicam, capacibus, vel materia, pauca quedam obseruanda sunt, qualisque fuerit antiquus, vsus. Bulenger libro nouo de Imp. Roman. capitulo 33. aduertit apud Romanos libera Republica sex maximè generis vectigalium fuisse, nempe decumas, portoria,

scripturas, salinas, metalla, aurum coronarium. De portorijs, & scriptura nuper disputauimus, sicuti & de auro coronario quod munus initio portoria erat, quàm tributum, quòvis deinde quod spòte fuerat oblatum, indictum, & imperatum deinde tributum fuerit: quare ex illis sex vectigalium generibus restant decumæ, de quibus differemus articulo sequenti, de salinis & metallis hoc loco.

1 Salinarum vectigal antiquissimum est, ut pote quòd ab Auco Martio apud Romanos institutum tradunt Plini. lib. 31. capit. 7. exactis tamen Regibus aliter post anno lublatum fuisse affirmat idem Linius eo loco, sed deinde restitutum fuisse M. Licio, & C. Claudio Censoribus, habes in eodem Lino lib. 29. quod iterum extinctum fuisse colligitur aliqui ex Cic. qui lib. 2. ad Attic. ep. 16. dicit portoria Italiae lublatis, agro Campano ditio, nullum superesse vectigal domesticum præter vicissimam; verum idem Cic. orat. pro L. Manlia salinarum meminit. *Cum publicani maximas familias, quas in salinis habent, quas in portibus atque custodijs, magno periculo se habere arbitrentur.* Quamquam Laubinus emendandum velit ex manuscripto, *antiquis in syluis*, sicut & Hotman in comm. in salictis, aut salictis. Salictorum, enim nomine pascua, quæ plerumque salicibus constituta sunt, non difficile est intelligi, atque ita hæc verba coherent optimè cum superioribus, in quibus de portu, decumis, & scriptura mentio facta est. Denique Turneb. libro 1. capit. 5. syluas pro salinis reponendas esse pluribus contendit. Verum quidquid de leui illa controuersia stannas, certum est salinas earumque vectigal ex prouincijs P. R. collectum fuisse: quamuis fortassis coloniz Italiae ab illo immunes forent, sicut & ab omni alio tributo capituli & soli ex L. Thoria à P. Thorio Trib. Pleb. lata, cuius nuper meminimus ex Appiano li. 1. ciuil. Subinde tamen salis vectigal vel perseverasse, vel si extinctum fuerat, reuocatum fuisse nemo dubitare iure potest, ait enim Vlpian. in l. 17. D. de verbor. significat. *Publica vectigalia intelligere debemus, ex quibus vectigal fiscus accipit, quale est vectigal portus, vel vidualium rerum, item salinarum, & metallorum & pascuarum.* Idem asseritur à Caio l. 13. D. de public. & vectigal. *Sed & hi qui salinas, arenarias, & creatifodinas, & metalla habent, publicanorum loci sunt: qui idem in leg. 1. D. quod cuiusque vniuersi confirmat: Vectigalium publicorum socijs permissum est corpus habere, vel salinarum, vel aurifodinarum.* Celsus hanc testamenti clausulam asserit in leg. liber homo 59. D. de hæreditibus instituend. *Titius qua ex parte mihi socius est in vectigali salinarum, pro ea parte mihi heres esto.* Fit quoque mentio de societate salinarum l. 3. C. pro socio: & de mancipibus & conductoribus salinarum l. si quis 11. C. de vectigalibus & commissis, quam statim adducemus: de mancipibus item salinarum loquitur Symmach. lib. 9. ep. 100. & lib. 10. ep. 58. libris feudorum computantur inter regalia redditus salinarum, Denique Caro de re rust. cap. ult. agens de salura pernarum, requirit in singulas vngulas salis Romagenis moliti semodium, quod sal Turneb. lib. 10. cap. 19. interpretatur illud qui è salinis quas Romani apud Ostiam habebant, teste Lino, tum Romam, tum in alia loca exportabatur, in qua annona salaria vectigal constitutum fuisse à Claudio salinatore narrabat Lini. lib. 29. Romæ quoque salinas fuisse ad portum Tergetinam ait Frontinus lib. 1. de aqueductu. P. autem R. P. Gibal. De Negotiat.

Victor eas collocat in vndecima regione vrbis. Fuit & alijs gentibus vscatum hoc salarium vectigal. De Syris & Iudæis testatur lib. 1. Machab. cap. 10. ubi Demetrius Iudæos omnes immunes esse iubet à tributis & pretio salis, & coronatum, & à tertia parte sementis, & media parte fructus è ligno. Vbi vides salis pretium inter alia tributa numerari. Athen. lib. 3. narrat in Troade Tragasæum salem fuisse omnium vsui expositum, cui cum Lysimach. tributum imposuisset, statim euanuit, redditaque immunitate denuò creuit. Strabo lib. 17. ἀλιπέριον mirabile memorat. Plin. lib. 31. cap. 7. narrat in Indis esse Oromenum montem, in quo lapidicinarum cæditur sal renascens; *maiusque*, inquit, *Regum vectigal ex eo est, quam ex auro atque margaritis.* Paul. Venet. in historia narrat Magno Chamo in Vrbe Quinsai pendi annuos redditus, & dominicos prouentus ex salè certis locis quæsitos. Benibus lib. 1. 2. histor. Venet. memorat Venetijs iam olim creatos fuisse quinque viros salis procurando. Erant salinæ aliæ publicæ, ut diximus, aliæ priuata, uti constat ex l. magis puo 5. initio, D. de rebus eorum qui sub tutela: ubi de pupillo salinas habente agitur; & l. generali 32. §. vxori. D. de usufruct. legat. disputatur de usufructu fundorum & salinarum vxori legato, an videlicet sal, qui in illis salinis inuentus est ad vxorem pertineat, respondereturque testatorem noluisse suo legato comprehendere, quæ vana alia & mercis causâ ibi reposita fuerant. Verum istæ quoque priuata salinæ censuales erant, quare Vlpian. in l. 4. §. salina. D. de censibus, sic scribit: *Salina si que sunt in pradijs, & ipsa in censum deferenda sunt.* Neque enim salis erat publicum commercium absque autoritate Principis, debaturque salinarum causâ vectigal publico, uti nuper monui ex l. 17. D. de verbor. significat. & leg. si quis 11. Cod. de vectigalibus. Qui publicis salinis erant propositi Alabarchæ dicebantur, quamuis enim alabarchia, cuius meminit l. 9. de vectigalibus. aliò pertineat, ut nuper ex Cuiacio ostendimus, ubi tamen Euseb. lib. 2. histor. Alexandrum Alabarchem commemorat, Ruffin. Præfectum salis reddidit, fortassis quia ἀλαβα salem lingua Ægyptia significat. Buleng. lib. de vectigalibus. Pop. Roman. capit. 21. ut ista diffidia componat, legi mauiit apud Euseb. & Ioseph ἀλαρχην, quasi τὸν ἀλὼν ἀρχήσαντα, vel ἀλοσάρχην. Cæterum municipes & conductores salinarum honorati erant apud Symmach. lib. 9. ep. 100. & sub Comite Largitionum ex eod. lib. 10. ep. 58. Apud Nicephorum Gregoram lib. 8. Aluxius domesticus dicitur τὸν δὲ ὑπὸν θεμάτων ἐ τὸν ἀλὼν τῶν διοίκησιν ταμιευκὸν, Occidentalium prouinciarum, & administrationem salis dispensans. Compendia salinarum curandæ Thermarum exhibitioni deputantur, l. 1. C. Theodos. de mancipibus thermarum. Denique damnati quondam fuere ad salinarum opus, l. aut damnatum 32. §. 8. D. de pœnis, & l. mulier. D. de captiu. & postlimin.

Atque hæcenus de salinarum vectigali apud Romanos, & alias quasdam gentes, neque enim, aut semper, aut vbique in vsum inductum illud fuit, plerique enim putarunt grande nefas in commercio haberi, aut tributis necessitate corrumpti diuinum illud donum: idcirco enim Homer. Iliad. 1. vocat ἀλαθειὸν, hoc est, ut Eustat. Interpretatur, diuina confectum manu, hominibusque portectum ad vitæ omnia alimenta, subsidia, atque prouidæ naturæ tum miraculum, tum eximiam magnificen

nificentiam & profusam liberalitatem. Vnde etiam fluij gignendo sale fecundi, religiosi habiti sunt; eamque causam fuisse belli inter Hermunduros Catosque gesti narrat Tacit. lib. 1. 3. ann. sub fin. Eadem estate inter Hermunduros Catosque certatum magno proelio, dum flumen gignendo sale fecundum, & conterminum vi trahunt, super libidinem cuncta armis agendi religione insita, eos maxime locos caelo propinquare, precesque mortalium a Diis nusquam propius audiri, inde indulgentia numinum illo in anno, illisque syluis sale provenire, non ut alias apud gentes eluie maris arefcente vnda, sed super ardentem arborum struem fusa, contrariis inter se elementis igne atque aquis concreta. Huius factitij salis meminit quoque Varro lib. de re rustic. sed illud contrariorum elementorum miraculum in concretionem salis eleganter describit Rutilius li. 1. itinerarij.

Subiectas velle vacat aspeclare salinas,
Namque hoc censetur nomine falsa palus.
Qua mare terrenis declivibus intrat,
Mulfifidosque lacus parvula fossa rigat.
Aft ubi flagrantis admonit Syrius ignes,
Cum pallent herbae, cum sitis omnis ager.
Tum casaractarum claustris excluditur aquor,
ut fixos latice horrida duret humus.
Concipiunt acrem nativa coagula Phoebum,
Et grauis aestivo crusta calore coit.
Haud aliter tanquam glaciæ æget horridus Ister,
Grandiaque astricto flumine plaustra vehit.
Rimetur solius naturæ expendere causas,
Inque pari dispar fomite querat opus
Iuncta fluuenta gelu, conspecto sole liquefcunt,
Et rursus liquida sole gelantur aquæ.

Quod tamen neque ipso frigore fit, neque marinæ aquæ in salem concrefcunt, etsi constringatur gelu, vltra gradum 47. quod plerique obseruauerunt apud Expilæum action. 6. forens. Solin. capit. 47. scribit angustissimis Calpis præcisorum laterum iuxta liquentibus inter se salis venis exundare, humorem affluentissimum, qui constrictus vi caloris velut in aestiuam glaciem corporatur. Alij salem dixerunt mare sole concretum. Manilius lib. 5. Astron. ubi eandem mirabilem salis concretionem describit, vitalem nominat, & Eustat. in Homeri locum citatum, quintum elementum sine quo viuere non liceat, vita nempe humana & ciuili; aliqui enim vitam quidem absque illo ciborum condimento, sed ferinam degunt, quomodo idem Eustathius interpretatur illud Homericum ε. δ. λ.

οὐκ ἴσασι θάλασσαν.
Ἄνερες εἰδὲ ἀλεσι μαριγμένον εἶδαρ ἔδυσιν. Viri qui neque norunt mare, neque manducant edulium sale mixtum, quod ita interpretatur Eustat. Ἴνα ἰηλοὶ ἀνεραν ἀγροικίαν ἀνθρώπων ἐκείνων οἱ εἰσαμῶς ἄλας εἶδασιν εἴτε θαλασσίως, εἴτε οὐρανός, εἴτε τὸς ἀλλοτῶν, vt indicet summam feritatem hominum illorum, qui nusquam salem norunt, neque marinum, neque fossilem, neque quod aliunde potest existere. Hæc diuersa salis genera fusæ leges apud Plinium libro 31. capitulo 7. & Salmastium in exercitat. Plinian. Eodem modo expono quod Paulanias in Anticis memorat de quibusdam qui ne Ilio quidem capto mare norant, aut sale vti; illi enim vitam quidem agebant, sed omnino ferinam. Vide Brodeum lib. 6. miscellan. capit. 13. Quare sapienter dixit Plin. loco citato, paucis suo more multa complexus, Ergo hercle vita humanior sine sale nequit degere,

adeoque necessarium elementum est, vt transferit intellectus ad voluptatem animi quoque, nam ita sales appellantur, omnisque vita lepos, & summa hilaritas, laborumque requies non alio magis vocabulo constat. Quæ omnia illustrat Victor. libro 13. cap. 12. Biodeus libro 6. capit. 3. & qui in Plinium notas scripsit. Pergit Plinius aliam salis Commendationem. Hæc pauca sufficiant vt ostendamus salis ad humanam vitam necessitatem, propter quam plurimæ gentes noluerunt illum tributarium & vectigalem reddere, vt quisque pro arbitrio hoc naturæ munere vteretur.

Nostrates Galli diutius hoc onere fuerunt immunes, & vt loquitur Commentator qq. I. Galli ad quest. 29. veteres Reges permittebant gabelam salis aequè liberam ac pluiam: primus enim Philippus V. cognomento Longus ann. 1318. v. Kal. Mart. Regia Constitutione illud indixit, cõtestatus tamen se vltra quinquennium illud non prorogaturum. Verum & à subsequencibus Regibus prorogatum fuit, quamuis non vbiq; tota Gallia, aliquæ enim Prouinciæ eo exemptæ sunt, nã inter cetera pacis Britannicæ capita apud Car-nutes, conuentum est, vt huiusmodi tributo liberi forent Pictones, Sanctones, Engolismenses, & aliæ quædam prouinciæ, quæ in hunc diem nominantur les pays de franc salé. Immensum ferè quantum excreuerit annuus ille salinarum redditus, ex eo quod salinæ omnes propriæ sint Principis, & suæ cuique regioni ac prouinciæ certè deputatæ, nec liceat aliunde inuecto sale vti. Est enim prohibitum salis commercium; deinde locantur salinæ ad certum tempus Publicanis, & certo pretio à conductoribus salem emere coguntur, immò & alieni bilinguis familiis pro eorum amplitudine, aut exiguitate certa mensura, quam inuiti etiam emere debeant, assignantur. Neque idcirco mirum est si amplum sibi vectigal ex salinis Princeps parat, quæ ferè omnia Iulio Romano à nobis nuper allato consentanea esse obseruauit Cuiac. lib. 3. obseruat. c. 31. Nam Arcadius & Honor. AA. l. si quis sine 11. C. de vectigalib. & comm. sic edicunt: Siquis sine personâ mancipium, id est salinarum conductorum sales emerit, venderetve tentauerit, sine propria audacia, sine nostro munus oraculo, sales ipsi vnâ cum eorum pretio mancipibus addicantur. Vides à sapientissimis Imperatoribus constitutum fuisse, quod deinde in Gallia aduersus pseudosalinarios, quos faux saulniers vocant, creberrimis seuerissimisque edictis sancitum est; maxime ab Henrico II. ann. 1547. & 1556. Verum si quis plura de hoc salinario vectigali quod Galli nostri Gabellam vocitant, scire cupierit, legat Caroli Liliæ Patroni filci in subsidiorum Curia libellum accuratam de gabellis Francicis.

Alterum Romanis vitarum vectigal colligebatur ex metallis, & variis fodinis, quare Plin. lib. 33. capit. 4. meminit legis Censoriæ qua cauebatur ne in auri fodinis ictimulorum, hoc est, victimularum in agro Vercellenfi publicani plusquam quinque millia hominum haberent in opere. Eorundem etiam pulcanorum meminit Vitruu. libro 7. capit. 9. Quæ autem in Ephesorum metallis fuerunt officina, nunc traiecta sunt ideò Romanis, quod id genus vena postea est inuentum Hispania regionibus, ex quarum metallis vena portantur, & per publicanos Roma curantur. Cæsar libro 5. de bello Gall. scribit Daciam Romanis in tributum aurum, & argentum soluiffe, quod fodinis abundaret, etsi nondum in Prouinciã red-

ta esset. Polybius scribit ad Carthaginem no- tam non minus quadraginta millia hominum assidue in opere fodinarum versari. Strabo lib. 17. Principes sibi reseruasse auri fodinas, vt in silicem ferrentur: argenti priuatis hominibus reliquiffe significat. Liu. lib. 45. metalli Macedonici ingens vectigal fuisse memorat. Metara verò in Macedonia instituta fuisse an. v. c. 59. M. Emilio, & C. Papilio Coll. annotauit Cassiodor in chronico. Idem Liu. lib. 39. de Philippo Macedone; Vectigalia Regni non fructibus tantum agrorum portorii- que maritimis auxit, sed metalla etiam & vetera in- termissa recoluit, & noua multis locis instituit. Et lib. 45. de legibus deuictis Macedonibus datis à Paulo ex decreto Senat. Metalla quoque auri & argenti nõ exerceri, ferri & aris permitti, vectigal exercentibus dimidium eius impostum quod pependissent Regi, & sale inuecto vti vetuit. De canone metalli- co habemus l. 2. C. de metallis; & quid ex metallo- rum effossione silcus caperet toto eo codice tum Iustiniano, tum Theodosiano constat: cuius vectigalis quod nostri etiam mores, hodieque probant, iustitia & æquitas explicanda nobis paucis est, quod faciam contra Sotum lib. 5. de iustit. q. 3. ar. 3. & Lessi lib. 2. de iustit. cap. 5. n. 51. qui distinguunt inter venas metalli, maxime auri & argenti, atque lapidicinas, aliàsque fodinas; priores enim illas volunt in nullius esse dominio, sed primi occupantis, aut illas inuenientis, & effodientis; quare iure Principes sibi facultatem metalli effodiendi vindicant, eamque priuatis concedunt etiam in agro alieno, inuitis licet agri, & fundi Domini, compensato duntaxat damno, quod inferetur loco; neque iniuriam fundi domino faciunt, cuius fundi damnum compensant; venam autem metallicam cuiusque priuati domini absque illius iniuria sibi sumunt. Ideoque neque ipsos supremos Principes, neque quemlibet alium qui aurum vel argentum in agro alieno inuito domino eruerit, teneri ad restitutionem auri domino fundi fatentur; sed ad solam æstimationem damni illati, in quo numerant illam etiam spem, aut virisimilitudinem, quam fundi dominus habebat, autem illud inueniendi, illoque potiundi. Mirum igitur videri non debet, si hæc metalla, quæ nullius domini sunt, sibi Respublica & Princeps ad sustentandam dignitatem, & onera publica ferenda reseruant, iutque effodiendi sumperint, ideoque si pars aliqua effossi metalli, vel totum fuisset Principi per Respublicæ legem attributum, facienda illi esset restitutio ab eo, qui illud sua auctoritate eruisset: aliarum tamen rerum fodinas, quas nomine lapidicinarum complector, concedunt isti D. D. esse in dominio eorum, in quorum fundo nascuntur, quia illæ fundo cedunt, quod de venis metallicis, quæ ingentis pretij, & æstimationis sunt, dicere ineptissimum foret: sapienter enim §. litteræ, inst. de rerum diuisione, dicitur, ridiculum esse picturam Apellis, vel Parrhasij in accessionem vilissimæ tabulæ cedere. Addit Soto venas metallicas ab ipsa natura in ius publicum, non priuatis vibus institutas fuisse; fatentur tamen iidem DD. quamuis eiusmodi venæ metallicæ in nullius dominio sint, sed primi occupantis, & eruentis; nihilominus ius effodiendi soli domino fundi competere: quare si locus ille est priuati alicuius, ius effodiendi erit priuati illius: si locus sit publicus, ius erit publicum seclusa omni lege & consuetudine particulari. Quod probant ex venatione, quam quisque prohibere potest aliis in sua sylua, atque agris: quam-

uis feræ sint vagæ & nullius domini, id enim verius erit in iure effodiendi mineralia quæ naturaliter quædam fundorum partes sunt. Verum si cuique domino priuato competit ius effodiendi metalla in suo fundo nata, ei quoque competet ius eam effossionem, & inquisitionem omnibus aliis prohibendi: quare patietur iniuriam quando iure priuatur à Principe, qui illud sibi sumit, aut aliis concedit. Deinde cur secluso damno, quod fundus ea effossione patitur, poterit aliis illam prohibere. Sic enim iniuriam faciet illi, quem prohibebit ab occupanda re communi, & in quam ipse æquale ius cum illo habet: & vt dominus nequit prohiberi ab eruenda vena auri ex suo fundo, neque alius quispiam qui vena illius æquè dominus est, modò fundi dispendium quod eruendo affert resarciat: quare illius metalli inquisitionem, effossionemque pati tenetur dominus secluso suo damno, quo comprehendi non debet spes quam habet dominus auro potiundi, si illud ipse effodi iubeat: nam qui illud effodere parat, eandem spem habet, & idem ius querendi rem sibi cum aliis communem, modo sine aliorum damno querat, quod ipsum facere supponimus. Itaque si ius illud proprium effodiendi metalla, & omnes alios ab effossione prohibendi tribuant isti DD. domino fundi, æquè laborabunt in tuenda æquitate vectigalis imposti venis metallicis, atque ipsarum effodiendarum facultate, quam sibi Principes arrogant, & aliis concedunt inuitis fundorum, in quibus nascuntur dominis, quibus illam ipsam effossionem absque tua venia prohibent.

Dico igitur omnes fodinas siue metallicas, siue lapidicinas, & alias quascunque in eius reuera esse dominio, qui agri in quo nascuntur dominus est, siue is sit publicus, siue priuatus. Ita Couar. c. 37. qq. practicar. num. 3. Molin. tract. 2. disp. 54. Valq. opusculo de restitutione, cap. 5. q. 5. dub. 2. n. 16. Turrian. de iustit. disp. 43. dub. 1. Bann. 2. 2. quest. 66. art. 5. num. 8. Delugo de iustit. disp. 6. num. 106. Ratio euidentis est, quia omnes istæ fodinæ siue metallicæ, siuæ aliæ quæcumque in fundo sint & agro, non modò fructus naturales, sed etiam partes quædam ipsius sunt, ac in dominio eius, qui feudi, & agri dominus existit: non enim ille solius superficiæ est dominus, sed soli totius ad incimas vsque partes, & viscera, in quibus tum metalla, tum aliæ quælibet fodinæ generantur, eo prorsus modo, quo si in extrema superficie gignerentur, aut reperirentur; neque vllus dubitat fructus naturales agri, siue vlla hominis industria provenientes, ad dominum agri omni iure pertinere: alioqui fas esset glandes, aliosque similes fructus inuito domino legere in alieno agro, compensato damno agri, quod falsum esse ex l. vn. D. de glande legendæ, colliges. Quis neget aquam, & fontem spon- te in meo prædio scaturientem meum esse, quandoquidem absque mea voluntate nemo habet ius illius aquæ ducendæ? l. aquam 4. C. de seruitut. l. in concedendo 8. & l. in diem, 9. D. de aqua pluuia arcend. Possum verò vel gratis, vel pretio constitutæ seruitutem tum hauriendi, tum ducendi aquam in fauorem prædij vicini, l. 1. §. vlt. D. de seruit. rustic. præd. l. si prius 17. §. viapublica, & §. vltim. D. de aqua plu. arc. ostenditque fufius Cæpola tract. de seruitut. cap. de seruit. hausf. aqua. Si igitur fons in meo fundo nullo meo labore, aut industria scaturiens, iure seruitutis vicino meo dari, aut vendi à me potest; profectò non est communis omnibus aliis vicinis illa aqua, eamque neque ducere,

neque haurire me invito possunt, etiam si ex illo haurita, aut deriuatione nullum, aut damnum, aut incommodum patiat: quia & aqua mihi, aliique sufficit, & deriuari, atque hauriri abique vilo damno prædij facile poterit. Verum de his seruitutibus commodius dicemus in prima appendice huic operi subiecta: nunc persto in argumento proposito, & ex iure, quod habeo constituendi seruitutem ducendi, hauriendique aquam ex meo prædio in fauorem vicini prædij, dico me recte colligere aquam illam meam esse, & non communem, quia mei prædij in quo sponte scaurrit, fructus quidam naturalis est, quod ipsum argumentum valet in fodinis: nam constitui potest seruitus cretæ, & arenæ fodiendæ l. 1. §. ultimo, & l. ergo 5. D. de seruitute rust. prædior. quidni, & aliarum quoque fodinatum seruitus constitui æquè poterit. Confirmatur ex l. vir. in fundo 18. D. de fundo dotali, & l. si ex lapidicinis 32. D. de iure dotium, ex quibus constat Lapidicinas, & aliàs fodinas quæ non sunt meri fructus, sed partes ipsius fundi, pertinere ad uxorem, & pretium earum cedere in augmentum dotis, quando autem sunt fructus fundi, quia renascuntur, pretium illarum pertinere ad maritum, qui habet vltimum fructum fundi dotalis. Et l. si fundus 8. D. soluto matrim. dicitur lapidicinarum apertam in fundo dotali, ante initum matrimonium, quantum ad ea, quæ effodiuntur non cedere in dotis augmentum, sed pertinere ad maritum, quia præsumitur mulierem eo animo hunc fundum, in quo lapis cæditur dedisse in dotem, nisi constet de ipsius contraria voluntate. Ius cædendi lapidem legari posse tradit l. 39. §. si quis alicui. D. de legat. 1. Neque sanè refert, quod ager ille priuatus ad nihil aliud utilis sit, quam ad lapidicinarum vsum, quia nihilominus eius sunt lapidicinarum, in iisque dominium habet, etiam si cædentes lapides minimè impediunt aliorum fructuum perceptionem, nec domino fundi quoad agri culturam noceant: sufficit enim dominum iuste conuerti posse, quod eo invito cædantur lapides: cum ius illud soli tanquam domino comperat, quod diserisimè affirmat Vlpian. l. venditores, §. 1. D. communia prædior. Quorum omnium alia ratio non est, quam quia dominus fundi simul fructuum naturalium eius, ac partium dominus existat, ac proinde nullus alius, ipso invito, ipsis vti possit, & iure omnium illarum rerum communem vsum prohibeat, si libeat; alioquin dominus agri in quo sponte, & natura sua, absque vlla alia cultura proueniunt herbaræ, vel arbores odoriferæ, & ad medicamentum idoneæ, adeoque magni pretij, ingentisque æstimationis, non possent prohibere ne qui vellent, eas colligerent compensato damno distincto ab ipsa collectione arborum, & herbarum, quæ omnibus communes sunt, ex aduersariis, & non propriæ eius, qui fundi, & soli dominus existit; quod nemo dixerit opinor. Atqui omnes fodinæ siue metallicæ, siue aliæ quæcumque, sunt æquè fructus, aut partes naturales fundi in quo gignuntur. Igitur æquè ad fundi dominum spectant. Neque inter ista lapidicinarum, & variarum fodinatum genera distinguit Vlpian. l. diuortio 7. §. 14. D. soluto matrimonio. Sed & si cretæ fodina, argenti fodina, vel auri, vel cuius alterius materia sint, vel arena, vti que in fructu habebuntur: nempe si renascantur, vti §. superiori dixerat de lapidibus, qui in Gallia, & Asia renascuntur, & de Italia testatur Plin. lib. 36. c. 15. & 18. vbi & refert Theophrastum, ac Mutianum credidisse lapides esse qui pariant; atque ita spon-

te compleri montis viscera. Sanè lapidem viuum appellant Pyritum, vt obseruat Turneb. lib. 6. c. 9. vnde Gratius.

Et viuum lapidem, & circa Melitenſia nectunt Coraliam.

Strabo lib. 5. & Isidor. lib. 16. cap. 2. agunt de montibus natui salis, in quibus ferro cæditur, vt lapis renascens, etiam tantæ alicubi sit duritiei, vt muros domosque massis fulciant, quod etiam alicubi obseruauit Plinius. Si igitur lapides & aliæ fodinæ renascuntur sunt in fructu fundi, & vt aiunt Græci Interpretes ζαίρετον ἐστὶν τὸ κέρδος διὰ τὸ εὐφροσύνην τὴν κατοικίαν. Sunt igitur domini agri, siue sint cretæ fodinæ, siue auri, siue argenti, siue cuius alterius materiæ, inquit Vlpian.

Neque discrimen quod inter auri argenteve fodinæ, & alias mineras pretiosas constituebant Lessii, & Sor. attendendum est: quod non magis pretiosæ illæ venæ cedant solo, quam pictura Appellis tabulæ vilissimæ, quod ridiculum esse censeat §. littera 33. inf. de rerum diuisione. Nam obiciere licebit istis DD. illum ipsum §. in quo dicitur litteras, etiam aureas, perinde chartis, membranisve cedere, ac solo cedere solent ea quæ illi inædificatur, quod dixerat §. cum in suo 29. & §. ex diuerso 30. ac proinde dominum chartæ, hæc quoque dominum orationis, quam quis in illa magnificis litteris, & aureis scripserit, & dominum soli, ædificij quoque, quamuis magnifici ipsi inædificati dominum reddi. Cur verò si tota ratio, cur res aliqua non cedat alteri, cui accedit, peratur et pretio, pictura Appellis non cedat tabulæ, cui adpicta est, & scriptura aurea ac pretiosa cedat chartæ, atque magnificum ædificium solo multo viliori, explicandum relinquo commentatoribus: neque scio an tatis feliciter id assequatur, si solum pretium, & æstimationem rei, cui altera cedere dicitur, attendant. Quare ex eo auri, argenteve pretij, & æstimatione nunquam colliget Lessius dominum fundi non esse eo ipso dominum auri, & argenti in eo à natura producti: quandoquidem aliquæ pretiosa accedunt rebus minoris pretij, vt in scriptura & ædificiis ex ipsomet iure ostendimus. Verum quidquid sit de illa rerum accessione, & cessione, ratione cuius dominum acquiratur, de quo disputant in illum titulum institutionum interpretes, & nos alibi dicemus; non agimus hoc loco de re, quæ alteri accedat, sed quæ eius naturalis fructus est, aut pars. Accedit quidem pictura Appellis tabulæ cui appingitur, at verò vena metallica, & auri fodina adnascitur fundo, cuius pars est; aut si ita loqui placeat cum Vlpiano, in eius fructu naturali existit: neque ista duo vnquam, separata sunt inuicem dominio, cum dominus agri sit dominus illius totius, etiam quoad profunditatem, quare & altissimas fossas excavare potest, & quidquid in illis continetur, ex iisque eruetur tanquam suum vindicare; non tantum quia illud cedit solo, & superficiæ, cuius ipse dominus est, sed quia pars est naturalis agri, cuius totius secundum superficiem, & profunditatem dominium habet. Quod autem obiciebat Sorus metalla in bonum commune, & publicum vsum producti à natura, non autem in vsum priuatos, iam reiectum fuit; quia & lapidicinarum quoque, vt marmora, in eundem finem à natura instituta fuisse constat, cum tamen pertineant ad fundi dominum. Imò secum pugnant aduersarij cum hoc commune dominium ex illo sine publico vsum, & boni communis in solo auro, & argento adstruant, & vbi que metalla con-

cedant esse in dominio priuati domini, cuius est ager in quo nascuntur, constat tamen illa æquè ad publicum vsum à natura instituta fuisse, atque aurum argentumue, quod de ferrariis disertè explicat Calliodor. lib. 3. ep. 25. & 26. vbi de ferrariis Dalmatiæ agit, & priori quidem epistola sic habet. *Præterea ferrariis prædite Dalmatia cuniculo re veritatis subemus inquirere, vbi rigorem ferri parturitis terrena mollities, & igne decoquuntur, & in duritiem transferuntur: hinc auxiliante Deo defensione patria venit, hinc agrorum utilitas procuratur, & in vsum humana vite multiplici commoditati porrigitur, auro ipsi imperat, & seruire cogit locupletes pauperibus constanter armatis;* &c. Ferrariis autem, aliaque fodinas fuisse priuati iuris nuper ostendimus ex Vlpian. l. 7. §. si vir. D. soluto matrimonio, & alibi: quod ipsum de auri fodinis colliges ex Tacit. lib. 4. annal. vbi tradit Tiberium, sibi seposuisse aurarias ex publicatis priuati alicuius bonis. Denique si idcirco ad dominum fundi in quo nascuntur metalla, non pertinent, quia ad publicos vsum destinata sunt à natura, non pertinebunt etiam ad inuenientem, & primo occupantem, vti volunt aduersarij, sed ad Rempublicam. Maneat itaque, quod initio probandum susceperamus, omnes fodinæ, siue argentarias, siue aurarias, siue quascumque alias metallicas, aut cuiuscumque generis, esse in dominio eius, qui est agri in quo nascuntur, domini. Vnde vides parum prudenter Victoriam relect. de Indis part. 3. m. 4. existimasse nefas fuisse Indis occidentalibus prohibere Hispanis effossionem metallorum quæ apud eos Indos nascuntur, eo quod de iure natura aut gentium sint omnibus communia, atque ad eam vltimendam iniuriam iure Hispanos illis bellum indixisse, eorumque ditiones occupasse: nam ipsemet Lessius, qui commune illud metallorum dominium admittebat, ex eo tamen Victoriam reiecit. lib. 2. cap. 5. n. 52. quod quilibet fundi dominus habeat ius impediendi, ne quis alius in suo fundo mineras effodiat. Quare si communitas potest extraneos à venatione in suis memoribus prohibere, cur non poterit ab effossione suorum metallorum? Quod verius erit in nostra sententia, quæ fundi dominum, metalli quoque in eo nati dominum constituit; aitque sapienter Soto lib. 5. q. 3. art. 3. ad 2. non magis licuisse Hispanis aurum effodere Indis inuitis, quam Gallis auri fodinas Hispanas occupare. De Iustitia verò belli Hispani aduersus Indos nostrum non est disputare.

His positis superest difficultas initio proposita, quo iure nimirum Principes fodinas metallicas, & alias quasdam, vel aliquam earum partem vindicare sibi possint, maxime quando eæ venæ in agro priuato; & non nullius domini, aut communis effodiuntur. Vasaq. loc. cit. n. 17. & Turrian. dub. 1. citato, existimat ab initio ea lege, & conditione fuisse dispersitos agros, vt mineralia reseruantur Principi, cum id maxime commodo Reipublicæ foret. Verum ficticia est lex, neque apud Romanos aliaque gentes pluribus sæculis seruata, cum demonstrauerimus ex earum proprio iure, metallica fuisse propriorum fundi dominorum. Communis itaque sententia est hoc ius sibi arrogare Principes ex potestate imponendi tributa, quæ polent: quam communem sententiam impugnat Turrian. n. 4. ex inæqualitate, quæ in eo tributo necessarid reperiretur, quia illud ij soli soluerent, qui eiusmodi venas in suis agris possiderent, cum magno suo damno. Delug. disp. 6. citata, n. 108. existimat in-

de quidem probari non posse imponi illud tributum post inuenta & occupata mineralia à domino fundi, ante inuentionem verò ferri posse legem, qua omnia mineralia quæ deinceps inuenientur, fiant Principis. Sic omnes qui agros mineras fecundos possidebunt, eiusmodi lege tenebuntur, neque priuabuntur nisi spe inueniendi tales fodinæ, quæ spes non tanti fieri solet. Quæ omnia vera sunt, neque aliter imposita sunt ista tributa, quam vindicando Principi aut Reipublicæ, quæ deinceps inuenientur: quæ enim inuenta iam erant, & à domino aliquo occupata, illi subdacta non sunt, nisi facta compensatione. Adde multas occurrere posse causas propter quas prohibere possit Princeps priuatis, ne proprias etiam auri, argenteve venas effodiant, cum neque æquum sit totum alicuius prouinciæ, aut regni aurum, argentumue in vnius alicuius priuati dominio esse, & ex illa effossione plurima etiam vicinis prædiis, atque hominum operarumque necessarium multitudinè incommoda suboriantur. Quare postulat Reipublicæ commune bonum, vt circa eiusmodi effossiones certæ constituantur leges, vti factum sapius vidimus. Denique cum ingentes sumptus, in eruendis, coquendis, preparandisque metallis fieri deberent quos priuati domini suppeditare non possunt, eaque de causa diuites aliquando venæ negliguntur, magno ipsius Reipublicæ damno, iure sibi Principes id vindicant, cum aliqua priuati domini compensatione aut parte, minimoque eius dispendio, qui vel venam auri, alteriusve metalli non inuenisset, vel nimio sumptu deterritus non erisset.

Restat itaque videndum quid iam olim circa metallorum effossionem constitutum sit, quidue hodie seruetur: siue quis huius tributis, cuius æquitatem stabilimus, modus existat. Et initio quidem non licuit in Italia metalla effodere, quod testatur Plin. lib. 2. cap. 20. de illa agens. *Metallo- rum omnium fertilitate nullis cedit terris, sed id interdicitur veteri consilio Patrum Italia parci inuentum:* quæ eadem repetit lib. 3. cap. 4. Deinde sub Imperatoribus liberum cuique fuit aurum effodere, ea tamen conditione, & lege, vt fisco inferret octo scrupulos in ballucam, & reliquum, quod colligeret, fisco potissimum distraheret, l. 1. C. de metallar. vbi balluca dicitur esse quæ Græcis χρυσάμιμος. Alciat. in eam legem ait à quibusdam legi chrysoloma, quod est vas, in quo aurum infundebatur. Vnde nomen sumpsit τὸ χρυσόν. Plaut. in Bacchid. *Opus est chryso.* Chrysole alij legunt, sed retinenda est vulgaris vox χρυσάμιμος, quam Alciat. interpretatur auream arenam, aut ramentum, quod dicitur chrysolite, & quandoque plegma. Verum χρυσάμιμος, vt obseruauit eo loco Cuiac. est nuper effosa terra, aliquid habens auri nondum purgati, & vt aiunt glossæ veteres ἀχρυσέντος γῆ ἢ χρυσόδας, vel γῆδον χρυσοῦ ἀκαθάρτου. Pollux vocat τὴν χρυσίδα ἡμίμον. Basilic. lib. 52. tit. 11. συντέλεια χρυσάμιμου διδόντω. Plin. lib. 33. cap. 4. balucem vocari ait ab Hispanis aurum minutum in puteis inuentum, massas enim, quæ ibidem quoque inueniuntur, & aliquando denas excedunt libras, iidem Hispani nominant palacras, alij palacranas. Strabo πάλας vocari dicit. Sunt autem πάλας globi, vel globæ rotundæ: πάλας vel πάλας sphaeræ itaque in Plinio scribi palacas pro palacras suspicatur Salmasius, quod C, & T, cognata sint. Græcè παλάδας; sic enim Græcè vocantur massæ, ballux, ex Γρακο βάλλιξ, quæ ἡφρον calculum significat.

significat. Ballucis meminit Martial. lib. 12. Epig. 57. vti legit. Turneb. lib. 3. cap. 26.

Illinc ballucis malleator Hispana.

Tuum nitenti fuisse verberat saxum.

Quod de auro crudo, & rudi, & ramentis tagi aureis interpretatur, & paludis nomine, quod habet communis lectio, tagum intelligunt. Verum quid conuenit aurea siue auraria opera cum fuste? Itaque retinenda est vox paludis in Martiali, & de lino & setabo, quod in paludosis Hispania locis nascitur explicandum: nam sudaria teraba ex Hiberis missa leges apud Catullum, atque ita lineae operae bene conueniet cum fuste. Quidquid verò legas, constat ballucem, siue ballucam esse auream glebam recens erutam, nondum purgatam, certae cuiusdam magnitudinis: libra ballucæ constabat XIV. uncis ex l. 2. C. de metall. cum libra obrylae esset tantum XII. uncium ex l. 5. C. de susceptorib. cuius discriminis rationem reddunt Graeci dum adiciunt ἄπειρα πολλὰν μέωωω ἔχει: obryla siquidem purior & defecior multo est. Septem quoque scrupuli largitionibus inferebantur per hominem ab Aurilegibus in Aiana & Pontica diceclesi, ex l. 5. C. de metall. Quod enim diximus de octonis scrupulis in balluca ex l. 1. pertinere ad Illyrici dicecesim. Et sanè diuersus fuit canon metallicus pro diuersitate Dicecesionum.

Secundò lapides siue marmora è priuatorum praediis, ea lege licebat effodere, vt decimas fisco, decimas domino praestaret effosor, reliquum sibi haberet, laboris praemium l. 3. C. de metall. & l. 11. C. Theodos. eod. Non tamen fas erat agere cuniculos sub aliorum aedificiis, ne labefactis fundamentis moles aedificij subrueretur l. 6. C. de metall.

Tertiò circa Insulae Cretae cotorias, de quibus vide Plini. lib. 18. cap. 28. sic edixerat Caesar, ne quis prater redemptorem post Idus Martias cotem ex Insula Creta fodito, neue eximito, neue anellito. Quare cum nauis onusta cotibus ante Idus Martias ex portu Cretae profecta, in eundem reflante vento relata esset, indeque denuò post Idus Martias soluisset, respondit Alfensius in l. Caesar 15. D. de publican. nihil videri commissum fuisse contra legem, quòd iam initio euctæ cotes viderentur, cum primùm ex portu nauis profecta esset. Adde ex Cic. de Inuent. nautam exulari tempestate. Deinde inuoluntaria non puniuntur, quod illustrat nonnullis Gotofred. in notis ad l. 15. citatam.

Quartò erant Procuratores metallorum, quos Euseb. lib. 8. Histor. Eocl. vocat τὰς ἐπὶ ταῖς μεταλλοῖς τεταγμένους. Praeficiebantur ad tempus, neque ante illud exactum ad aliam dignitatem euehi poterant; parebant illi Comiti metallorum, ille verò, saltem per Illyricum, Comiti largitionum.

Quintò fuere aliqui metallarij metallis cum vxore, & liberis addicti vtseruient, quibus solutis tota eorum familia libera erat, l. vlt. C. de metall. Alij fuere ad metallum damnati. De qua poena l. aut damnum 8. §. 4. §. 6. de poenis, vbi discrimen statuit inter eos, qui ad metallum, & qui ad opus metalli damnantur: quòd illi grauioribus vinculis premantur, & refugae ex opere metalli in metallum dentur; ex metallo autem grauius coercerant. Obseruat praeterea ex Epistola Diui Seneri Praefecto vbi specialiter competere ius in metallum damnandi.

Quod attinet ad mores hodiernos haec sufficiant. De Hispanis agit Turrian. de Lusitanis Molina locis nuper citatis, de Germanis lib. 2. differrent iuris civil. & Saxonici, & alij. In Gallia verò

Karol. IX. edixit an. 1563. 26. Maij, quod die 1. Iulij anni sequentis in Parisiensi Curia publicatum fuit, decumas omnium fossillum Regi maiori summòve imperio competere: Que le droit de dixième appartient au Roy par droit de souveraineté, sur toutes les mines, mimeres, & autres substances terrestres. Ex constitutione verò Caroli VIII. & Ludouici XII. licet cuique quare, & effodere mineras, compensatis priuatis dominis & Regio inre seruato.

Primò fuit Romae vectigal macelli, quo nomine intelligo locum in quo obsonia venduntur, nam licet Plutarch. vocet macellum κρεοπωλίον, veteribus tamen glossis macellarius est ἄφρονιστάλιος, quo sensu Sueton. in Iulio cap. 26. Ea quae ad epulum pertinerent, quamuis macellaris oblocata etiam de mesticarum appareret. Et infra. Dispositis circa macellum custodiibus, qui obsonia contra veterum retinebant. Et in Vespasian. cap. 19. Conuocabatur assidui ac sapius, rectè ac dapsilè, vt macellarios adiunxerit, qui nimirum annonam macelli magno vendebant. Varro lib. 3. de re rustica. cap. 2. Sed vt ad hunc h. lum peruenias, opus erit tibi, aut epulum, aut triumphus alicuius, vt tunc fuit Scipionis Metelli, ac Collegiorum Caene, quae tunc innumerabilem excand. faciebant annonam macelli. Hinc apud Senecam vivere in macello, pro in popina, & τὰ πρὸς τὴν ἡβητοῖσι. Ex eduliis igitur & macello collectum fuisse vectigal habemus in Liuio lib. 38. qui illud sublatum ait, sed deinde tamen à Caligula restitutum fuisse testatur Sueton. cap. 40. vbi de tributis ab illo impositis sic habet. Pro edulijs, quae tota v. be venirent certum, statumque exigebatur.

Secundò fuit quoque vini portorium etiam libera republica: vnde Cic. pro M. Fonteio illum à crimine vinario, id est instituto in Gallia Narbonensi vini graui portorio defendit, sed eius defensio perit, magno rei litterariae damno. Fuit & aliud portorium mercium, de quo nuper, & iterum art. proximo.

Tertio ex plantariis, & arboretis quinta fructuum pars imposita apud Appian. lib. 1. civil.

Quartò, legatis & haereditatibus detracta vicelima, ex Plin. lib. 8. Epist. 14. de qua vicelima art. proximo.

Quintò Caligula pro litibus atque iudicijs vbi-cumque conceptis quadragessimam summam, de qua litigabatur indixit, nec sine poena, si quis contempsisset, vel donasse negotium conuinceretur. Sueton. c. 40. De huius vectigalis aequitate inde constat, quòd per modum multae statueretur litigantibus indebitè, sic Caligula bono animo & odio litium, quas coercere volebat, ita edixit. Videmusque simile quid à piensissimis Principibus factitatum: nam ex lege Salica fiscus ex qualibet actione iudiciali, siue vti appellabant, placito, fredam, siue fredum capiebat, non tamen ante compositionem litis; eratque tertia pars illius compositionis. De freda habes lib. 3. capitular. cap. 30. Turon. lib. 4. de vita S. Marci. cap. 26. Marculf. lib. 1. c. 3. & 20. & Bignon. in notis ad Marculf. vbi & capita legis Salicae notat, volebant enim coercere eos qui iniuste litigabant; eas siquidem fraudes perpetuò viri sapientes odere. Quare monet Niccol. Ifocratem, vt ciuibus negotiationes lucrosas redderet, lites verò detrimentosas Plini. lib. 19. cap. 1. queritur Marcellum velis forum inumbrasse, vt salubrius litigantes consisterent. Quantum, inquit, mutatis moribus Catonis Censorij, qui sternendum quoque forum muricibus censuerat, vt nempe diffi-

cilius illud adirent. Apud Cytæneos qui malam causam agebat, ab Ephoris multa damnatus, infamis fiebat; variaeque fuerunt poenae tum apud Romanos, tum apud nostros, iis qui iniuste litigarent inflicta. Plura in hanc rem collegit Oliua lib. 2. quæst. forens. cap. 1. & in notis ad illud caput: nunquam tamen litigantibus, ea duntaxat de causa quòd litigarent, indictum, aut tributum, aut poena fuit, vt ipsis agere, aut iudicio experiri liceret; lic enim cogere tur in iuriam sibi illatam peti. Itaque Curia Tholosana 2. Maij an. 1628. dominum Auenfasi sibi vindicantem ius exigendi à suis subditis quatuor denarios pro qualibet forensi actione, & à victis duos solidos in singulas libras Francicas, nullum esse pronuntiauit; quia etfi postremum hoc caput esset tantum multa iniuste litiganti imposita, solius supremi domini erat eas indicere, vt habet Oliua loco citato.

Sextò Alexand. Severus brachiariorum, vel vt alij legunt, bracteariorum, linteonum, cithariorum, pellionum, plaustratorum, argentatorum, aurificum, & aliarum artium vectigal instituit, ex quo themas quas fundauerat, pluribus vsibus ornauit. Ita Lamprid. & iam olim Caligula ex gerulorum diurnis quaestibus partem octauam sibi capiebat. Sueton. c. 40. Gerulos vocat Appian. lib. 4. μισθόφρονας: Attici περιούκιοι & περιδύοι: Latini baiulos, & gerones.

Septimò fluminibus & lacubus publicis, quorum cura ad Principes pertinet ex l. 2. D. de rerum diuision. licet vectigalia colligere, atque ex iure ipso piscandi, quod aliàs monuimus: quare Vlpian in l. 4. D. de censib. lacus piscatorios, & portus in censum à domino deferendos esse ait. Herodian. lib. 3. vocat ποσσίδες τῶν ἀλιείων. Lacus Lucrinus boni ominis cauiā, in locandis vectigalibus primus à Censoribus addicebatur, teste Festo. Fae-re quaedam ciuitates, quae tributi nomine pilces pensarent, cum ob soli duriciem, & sterilitatem neque laridum, neque triticum soluere possent. Ita actum cum Rhegiensibus apud Cassiodor. lib. 1. 2. Ep. 14. vbi huiusagri sterilitatem describit, eiusdemque marinas delicias atque piscium abundantiam, & maxime celeberrimum illum piscem quem exormiston vocabant: quia fundum maris deserere solet, vt in summo enatet, quod dicitur proprie de nauis sublati anchoris, nam cum fundata est iactis anchoris dicitur ἁμοσθῆναι. Sterilitatem porò huius soli, & pelagi delicias oriri ait ex vicinia maris, cuius impetu à reliquo Sicilia corpore auulsus est; vnde ciuitas ipsa nomen accepit, diuisio enim ῥήων dicitur. Fuit quoque πισκινὴ piscina, tributum piscinis impositum, cuius meminit Cantac. lib. 2. cap. 1. & lib. 4. cap. 42. atque plura denariorum & aureorum millia suppeditasse, & inter publica vectigalia Byzantij numerat. Nicephor. Gregoras lib. 9. vocat πρὸσον τῶν ἀλιευτικῶν. Ceterum quamuis vectigalia fluminis, & lacubus propter piscationem imposita perseuerarint, aliqua tamen alia è fluminibus sublata fuisse à Pertinace Imperatore narrat Herodian. lib. 2. ea scilicet in quibus nihil auxilij nauis & mercatoribus praestatur; puta si portu soluantur, aut sub pontibus transiunt, quae tamen & restituta deinde sunt, & pluribus in locis, hodièque perseuerant, vti art. 1. agentes de portorijs notauimus.

Octauò fuit Athenis quondam vectigal ex meretricio quaestu πορνικὸν τέλεον, vti ostendit Alchin. orat. contra Timarch. Caligula, vt narrat Sueton. cap. 40. cepit ex capturis prostitutarum quantum

quaque uno concubitu mereret. Capturae sunt Latinis merces artium sordidarum, & obsecenarum, sic apud Valeri. Maxim. lib. 3. cap. 4. lib. 6. cap. 9. & lib. 9. cap. 4. Graeci vocant proprie μισθία, quod est pretium flagitij aut sceleris: μισθον, cuiuscumque operae etiam honestae merces. Itaque has voces distinguì à Philone obseruat Caulabon. in comm. Sueton. quo etiā sensu vult accipi μισθία apud Alian. lib. 4. c. 12. Alij Graeci dicunt ἐμπολῆς, atque ita intelligendus est apud Athenaeum titulus comediae Ephippi ἐμπολῆ. Philo in lib. de non inferenda mercede meretricis in templum, ἐπὶ τῷ μισθία πῶθεν εἰς τὸ ἱερόν κὴ προσελχέσθαι, eiusmodi capturas nominat λήματα ἀρχαῖ. Hebraei dicunt Eimas: vnde suum ἔλνον deriuarunt Graeci, quod est donū amatorum, & pretium amoris, sed honesti, quod aliqui male ab ἡδῶ deducunt. Ex his igitur capturis, & infamibus mercedibus prostitutarum sibi vectigal fecit Caligula; addiditque ad caput legis, vt tenerentur publico, & qua meretricium, & qui lenocinium fecissent. Itaque non illae solum quae in praesentia meretriciam artem exercerent, sed & quae olim exercuissent, quamuis à turpi illo quaestu modo temperarent, ea lege tenebantur. De tributo ob venditam honestatem lupanaribus, lenonibus, & meretricibus imposito, diximus lib. 2. art. vltimo, conf. 1. 2. n. 24. quibus adde quae exprobrat Iustin. in Apolog. 4. nempe vt quondam veteres armenta, & greges alebant; ita nunc ipsos alere pueros ad turpia, & muliebrem patientiam, atque ex aequo foeminarum, catamitorum, & opicorum spurco ore multitudinem, indeque tributa colligere. Tertullian. lib. de fuga in persecut. cap. 13. vt ostendat non esse retinendam pecuniis fugam in persecutione, & soluendum ea de causa tributum, propudiosum esse ait Ecclesiae inter lenones, alioque sordidos, & obsecanos homines tributarios censeri Christianos. Nescio dolendum, an erubescendum sit, cum in matricibus beneficiariorum, & curiaforum, inter tabernarios, & lanios, & fures balnearum, & aleones, & lenones Christiani quoque continentur.

Ex quibus etiam colliges sordidis quibusque artificibus, vt suam artem liberè profueri possent, tributa indicta fuisse: qua ratione obsecenitatem, & impietate omnem redimebant, quod de Mathematicis, & Planetariis, qui saepius vrbe pulsi fuerant, certum est; illi enim vt vanissimam artem possent profueri, tributum pendebant, quod Alexandrini teste Suida βλακωνόμιον vocabant, quo nomine stultitiam consultoribus Astrologorum exprobrabant.

Verum non modò lenocinio, & meretricio tributum indixit Caligula: sed ipsi quoque legitimo connubio, illius enim legis caput refert Sueton. loco citato, Vt matrimonia obnoxia essent: quod non intelligo de maritalis, quae domi meretricium, aut lenocinium facerent, sed de castis connubijs, quae etiam obnoxia tributis esse voluit Caligula, in quem locum obseruat Boxhornius apud antiquissimos Septentrionales populos receptissimum fuisse, quod in eorum legibus nominatur vectigal, marcheta mulierum: nam marchis significat equum, vnde marchio, marcheren, & eiusmodi alia nomina deriuantur. Hinc marcheta mulieris dicitur prima eius pudicitiae delibatio, quae omnibus Principibus & Dynastis, quos leges appellant Capitaes dominos, impie permiffa erat cum omnibus nuptis, prima nuptiarum nocte: sed accedente Christiana, Religione mos ille obsecenissimus emendatus est, &

& infame ius certo vaccarum numero redemptum: quare p̄sca Scotorum leges sic habent. *Quacumque mulier fuerit siue nobilis, siue serua, siue mercenaria, marcheta sua erit una iuuenca, vel tres solidi, & rectum seruientis tres denarii: & si filia liberi sit, & non domini villa, marcheta sua erit una vacca, vel sex solidi.* Ita legitur in collectione legum Scoticarum, quam edidit Skenæus. Addit Boxhornius simile quoddam quibuldum ius Dynastis in Belgio etiam hodie solui, & alicubi dicitur ius coxendicis, *droit de cuiſſe*, de quo, & quibuldum aliis insolitis, quæ ubi minus honesta vila sunt suprema Curia Francicæ suis decretis sustulerūt, ubi autem nihil contra bonos continebant, quorum confirmant. Vide Charond. *tom. I. respons. lib. 7. cap. 49.* Chopin. *lib. 2. de legib. And.* Maynar. *lib. 1. cap. 70.* Bacquet. *cap. 2. de nobis.* Seruin. *actio. 72. forens.* & qui alios dabit Oliuam *lib. 2. qq. forens. cap. 1. in notis.* Louet. *in collatione Arrestor.* neque enim nostrum est ire per singula, satis fuerit vniuersalem regulam tradidisse ad horum æquitatem tributorū diiudicandam; nam si bonis moribus, honestati, & libertati matrimonij repugnent, reicienda sunt: sin minus toleranda, uti sapienter factum esse à sup̄remis Curis Francicis monuimus. Quod idem dico de quibuldum aliis vectigalibus ratione adulterij, aut fornicationis impositis: si enim indicta sunt ad obtinendam liberam facultatem adulterandi, & fornicandi impunè, iniqua, & obscena sunt, neque toleranda: si verò in pœnam adulterij, fornicationis, alteriusve turpitudinis commissæ, probanda erunt, modò tamen vsque aded leuia non sint, ut eorum metu non satis coërceantur rei: quod maximè verum erit, si soluto exiguo eiusmodi vectigali, omnem aliam pœnam, quam vel merentur, vel leges decernunt, euitant, tunc enim vectigal illud non erit pœna criminis, sed eius committendi facultas, & impunitatis redemptio.

14 Collectum fuit tributū ex mancipiis, cum enim, inquit Dio *lib. 55.* Cæsar egeret pecuniis ad onera militiæ, & vigilas alendos *eis τῶν ἑκτοφυλάκων τρεσφῶν, ἰνstituit vectigal viceſimæ quintæ mancipiorum τῶν ἀνδραπέδων*, quod Tacit. *lib. 13. annal.* ait Neronem remisisse specie magis, quam vi, quia cum venditor pendere iuberetur, in pretium emptoribus accrescebat.

Ex manumissis quoque fuit indictum vectigal; legem enim Cnei Manlius Consul, ad Sutrium in castris tulit de viceſima eorum, qui manumitterentur, teste Liuiο *lib. 7.* eius meminit Arrian. *lib. 2. dissertat. Epit. cap. 1.* & Cic. *lib. 2. ad Attic. Ep. 16.* Aurum viceſimarium dictum est, quod ex ea viceſima rediebat, & ad vltimos casus referuabatur in ærario sanctiori, apud Liuium *lib. 27.*

Imperatum fuit libertis quotquot in Italia degerent, si ducenta H.S. vel amplius possiderent, octauam suarum facultatum publico inferrent, & ab ingenuis quadrans annui redditus exactus in Triumuiratu. C. Lepid. & Anton. ait Dio *lib. 50.*

Et pro mortuis imperatum tributum; nam apud Xiphilinum *in Nerone*, Boundica Britannica queritur se pendere pro mortuis *ὅπερ ἑνεργῶν τελέων*: Romanis solis etiam mortuos viuere, mori non licere sine tributo, & multa. Commodum vendidisse sepulturas tradit Lampridius, pro cadaueribus quæ in patriam referrebantur, ubi vel portus subibant, vel vrbium portas intrabant, *in I. funeris 37. D. de religioſ. & ſump. fun.* inter ſumptus funeris numerantur, *si que vectigalia sunt*, ubi licet communis lectio habeat, *vestiaria*, rectè ta-

men Cuiac. *lib. 5. obseruat. cap. 40. ex lib. 89. Basil.* restituit *vec̄tigalia ἡδὲ τὸ τέλος ἡδὲ ἡ σοφὸς ἡδὲ ἡ σοφία.* Erant ea vectigalia quæ in itinere pro delatione cadaueris soluebantur, quæ demum sublata sunt, *l. vlt. C. eod.* quæ in Latino antiquo Codice sæpe deest, & quam ex Basilicis edidit Cuiac. *lib. 11. obseruat. cap. 21.* *ἰν ἑδενὶ τὸ πῶρ ἑδεν τὸλος παρὲς ὀυδενὶ περὸ ὀπι ὕπερ τῶν διακομιζομένων σομάτων παρὲρταλ.* Est tamen vetus proverbiū à mortuo vectigal exigere *ἀπὸ τῶ νεκροῦ φορολογεῖν.*

Erant & vectigalia, quæ Prouinciales ludorum nomine pendebant Romanis ædilibus, quæquæ in ornatu fori, & munerum apparatus conferebant, dicebanturque ædilitia vectigalia, quorum meminit Cic. *lib. 1. ep. 1. ad Q. fratrem.* *Quantum verò est illud beneficium tuum, quod iniquo & graui vectigali ædilitiorum, magnis nostris similitudinibus vestiam liberaſti.* Enim verò si vnus homo nobilis queritur palam te, quod edixeris, ne ad ludos pecunia decerneretur H. S. CC. sibi eripuisse: quanta tandem pecunia penderetur, si omnium nomine, quicumque ludos facerent, quod erat iam institutum, erogaretur. Cæterum de collatione ad ludos & collatione Syriarchiæ vide Bulleng. *cap. 69. lib. 9.* de Imperio Romano.

Solarium erat vectigal, quod pro ædibus quas quis in solo Reipublicæ extruxerat, pendebatur, eius meminit *l. 1. C. de diuers. prad. l. 2. D. in quid in loco vel itin. l. legatum 8. §. 1. D. de operib. public. l. 15. D. qui potior. in pignor.* ipsi quoque Græci in *Ecloga 58. Basilic. σχολείον* dicunt. Iustin. *lib. 18. Carthago conditur statim annuo vectigali pro solo vrbis:* vnde huius tributū antiquitatem videas. De solario pro soli æstimatione vide Symmach. *lib. 4. ep. 19. & ep. 51.*

Fuit & Romæ pensio causâ habitationis pendit solita, quæ & idcirco habitatio dicebatur. Sueton. *in Iulio cap. 38. Annuum etiam habitationem Romæ, vsque ad bina millia nummum, in Italia non vltra quingenos sestertios, quam legem deinde renouasse Augustum narrat Dio qui & τὸ ἐνοικίον vocat, Iurisconsulti, & vetus glossariū, quam ex singulis habitationibus percipiebat Reipublica, vnde fiebat ut Romæ carè omnino habitaretur, & Cic. scribit M. Cælium filium familias à patre separatam triginta millibus habitasse. Existimat Caualab. Iulij & Octauij beneficium ad tenuiores duntaxat ciues pertinuisse, quod deinde Romanus Constantin. filius ad omnes sine discrimine ampliauit: Scribit enim Cedrenus *δεδομηται ἡδὲ τὰ ἐνοικία τῆς πόλεως ἀπὸ τῶ ὕψολατρῆ καὶ μετὰ τῶ ἐχάτη.**

Erat & aliud Romæ, & in Prouinciis sub Gothis Regibus indictum Senatoriis domibus; pendebant enim siliquam vnam, conductores autem tum diuites, tum tenues canonicos solidos; quod videbis apud Cassiodor. *lib. 2. ep. 24. & 25.* quæritur enim priori loco Theodorici rescribens ad Sénatum, nihil, aut parum à Senatoriis domibus illatum fuisse, vnde tenues deprimantur, quos magis decuerat subleuarij. *Fiet enim, inquit, ut exactorem nimietas, dum à potentibus contemnitur, in tenues conuersa grassetur, & ille potius soluat aliena, qui est deuotus ad propria.* Vnde concludit; atque idè P. C. sic equaliter ordinare, ut quidquid vnaque, que domus Senatoria proficitur, destinatis procuratoribus per Prouinciis

Prouincias trina illatione persoluat. Sequenti ep. 25. ipsam edictum mittit, & canonicos solidos ab omnibus solui præcipit.

Apostole tributum fuit à Iudeis ad Imperatorem missum, quod ipsis Iulianus Imperator pepercit, & Ep. ad ipsos scribit iussisse illis remitti apostolem *καλοῦμαι τὸν θεοσολῆν.* Eam Patriarchæ Iudaorum exigebant: ille exactor Apostolus dicitur *l. 14. & l. 18. C. Theod. de Iuda.* Denique Epiphani. *lib. 1. Paganus* tributū collectionem *ἀποστολῆς ἐπικαρπία* nominauit.

Manopolium est pensio, vel vectigal, quod quis Principi soluit, pro sibi soli concessio iure vendendi certum aliquod mercis genus, quod alij proinde vendere nequeunt. Suab. *lib. 17.* inter tributa rerum grauis pretij *ἑ βασιλιῶν τὰ τέλη,* numerat *μονοπολίαι.* Præcop. *lib. 2. de bello Persic.* narrat Iustinianum, authore Ioanne quodam, monopolium in Petra vrbe maritima, à se in Lasis ædificata instituisse, in quam omnia Lazorum deferebat, neque illi deinde aliunde quam ex Petra quidpiã emere poterant. Cassiodor. *lib. 2. Ep. 4.* meminit cuiusdam Antiochi siliquatici, vel monopolij titulos iussione regia exercerit. Erat verò siliquaticum onus, & vectigal mercibus impositum, vti ex eodem Cassiodoro constabit art. sequenti. Cæterum vtrum monopolia iusta & licita sint disputabimus inferius *lib. 4.*

Tirocinium fuit onus præstandi tironis, cuiilibet possessori agrorum impositum pro ratione suarum facultatum, quod onus aliqui redimebant auro loco Tironis dato. Huius tirocinij meminit Vegetius *lib. 1. cap. 7.* indeque Romanas clades deducit, dum possessoribus indicti tirones, per gratiam, aut dissimulationem præbantur. De hoc tirocinio eiusque taxatione, ut loquitur Symmach. *lib. 9. Ep. 10.* (plura habes toto C. Theodos. de tirocinio). Aurum itaque tirocinium est, quod loco tironis pendebatur, Socrat. *lib. 4. cap. 34. Histor. Eccles.* narrat Valentem numerato pretio vendidisse militem, qui ex Prouinciis per vicos præstabatur, cum iussisset, ut pro quoque milite aurei octoginta à Tributariis exigenterent, nec prius eos vectigalium onere leuauit, quam id præstitissent. Idem affirmat Paul. Diacon. *lib. 11.* Inde porò clades Romani Impenij cum milites deessent adfectis Gothis, & exacto auro pro tironibus ex Impenij vrbibus, & locis, coëgitque clericos adscribi militia: De toto hoc Valentis facto consule etiam Sozom. *lib. 5. cap. 4. Euag. lib. 3. cap. 42.* vocat *χρυσοτελείαν* aurariam præstationem, & ab Anastasio Dichoro institutam. Synes. *Ep. 79. ἑστειροτικὸν χρυσόν.* Diuersa porò fuit hæc tironis taxatio, ut ex C. Theod. de tironib. colliges. 25. enim solidi definituntur *lib. 13. vel 36. solid. l. 7. aut 30. solidi l. 20.* Vocatur aliquando collarium iuniorum C. Theod. de agentib. in reb. Valens octoginta aureos in singulos exegit, ut monebamus. Exigebant hoc tributum capitularij, qui & turmarij dicti sunt. Simmach. *lib. 9. Ep. 10. Postulant capitularij taxationem tironis ab hominibus meis.* De turmaris *l. 3. C. Theod. de priuileg. eorum qui,* & enumeratis iis, qui cubiculo Imperatorio vacabant, addit; *Quibus omnibus condonamus ne exactorem, vel turmariorum, quos capitularios vocant, curam subeant, vel obsequium temonarium, vel proterypia.* De temonariis quoque loquitur eodem ienli *lex 7. Cod. Theodos. de tironib. Sin verò aurum fuerit pro tironibus inferendum, unumquemque pro modo capitationis sua debitum reddat.*

R. P. Gibal. De Negotia.

hibere oportet, & ne aliquid dubium relinquatur, & solidorum numerum qui temonario inferendus est, designamus. Quare capitulum & temo coniunguntur, quod aliàs monuisse me meminim, erantque munera & præstationes capitulariæ; item temonaria functio, quæ fordida & viles habebantur; quare *leg. 14. Cod. Theod. de extraordinar. & fordidis muneribus,* Comes aliòue dignitate præfulgentes, omnium vilium munerum, ac totius capitulariæ, siue, ut rem quam volumus intelligi communi denuntiatione signemus, temonaria functionis fieri iubemus exertes. Plura alia in hanc rem, sed confusè suo more dabit Bulenger *lib. 9. de Imp. Roman. cap. 68.* Ne sacrum quidem, siue Imperiale Patrimonium à præstatione tironicij eximebatur *l. 12. C. Theod. de tironib.* Ecclesias illi subiicit oneri Nouella Theodosij. Hoc nihilominus tributo immunes erant ipsi milites, quamuis agros militares & illi oneri obnoxios possiderent, id enim militari dignitati concedebatur *ex l. 7. & 18. C. Theod. de tironibus.* Hinc Ioan. Coſta in suis verisimilibus explicat. *leg. 3. C. de condic. ob turpem caus.* Quod emittandi tirocinij causa dedisse te in dubia probationis luce confiterit, instantiã competentis Iudicis recipies, &c. Continet enim querelam Dionis, siue Dizonis cuiusdam militis, à se exactum fuisse ex causa sui agri militaris tirocinium, cum tamen ipse militaret: quæ similis querela esset si feudi militaris possessor, banno vel heribanno proclamato, militia accinctus ab eo quidpiam Coactor Regius exegisset iniquissime; quod ostendit Bacquet. *tract. de iure immunitatum feudaliū; du droit des francs fiefs. cap. 10.* Quod igitur Dizo miles pro tirocinio vitando, id est, ne tirocinij vectigali premeretur, dare coactus fuerat, ipsi restitui volunt Imperatores, cum ratione militiae eo ipso onere liber foret. Illa tamen vox emittandi tirocinij causa, aliud quiddam magis proprie sonare videtur, quam liberationem à vectigali, quod tirocinium dicebatur, eo quod tiro dare debebat, aut eius loco aurum. Itaque Mornac. *in comm. ad illam leg. 3.* magis proprie intelligi vult de ipso tirocinio, quod per annum, aut plures annos ponendum erat ex veteri, seuerisque disciplina, antequam quis militiae adscriberetur, illudque tirocinium molestum, & graue plurimum erat, vti notat Turneb. *cap. 22. lib. 26.* aliique, maximè Veget. *lib. 2. c. 4. 10. & 11. & 14. ad 20.* quare quamplurimi illud vitare cupiebant, atque statim in militia adscribi siue per gratiam promoueri, quod & ambitio, & mollities suadebant. Quare per auti copiam & numerum, gratiam illam emercabantur, quod dum præstitisset iste Dizo, ubi deinde miles factus est, pecuniam à se ea de causa datam condicere aduersus centurionem, aliumve qui illam accepisset voluit, siue quia spem fessellit, siue quia ob anteaferum tirocinij tempus militia submotus est, siue quia ipsemet perfidè egit, & extortam à se fuisse pecuniam causatus est.

Vespasianus vectigal ex vrina instituit, & arguenti Titio filio pecuniam ex eo collatam admoit ad nares, sciscitans num odore offenderetur, & illo negante, *Atqui, inquit, è loſio est.* Ita Sueton. *in Vespasian. cap. 23.* quibus similia habet Dio. Alluisse Vespasianum ad moxrem probandi metalli suspicatur Caualabon. ad id enim etiam olfactus adhibetur, narratque Aristotel. *lib. de mirab. cognita fuisse Darij pocula narium iudicio, aenea essent, an aurea, & nummularios* D. d eodem

eodem in aestimanda pecunia vfos fuisse significat Arrian.lib. 1. differat. Epict. c. 20. Verius tamen videtur voluisse Vespasianum significare, quod deinde dixit Iuuenal. satyr. 1. 4. lucii bonum odorem esse ex qualibet re. Modus vero quo colligebatur hoc vectigal, duplex esse potuit: primus ex fullonibus, qui ad dibaphas tingendas lotio utebantur, vt habemus in Athenæ. lib. 1. idcirco Galen. lib. 3. v. 2. meminit nescio cuius, qui diceret fullonis esse tractare de vrinis, non Medici. Alter modus huius vectigalis erat, vt exigebatur ab iis, qui per diem vesticam exonerare, aut alium vellent in amphoris, quæ per angiportus, & vicorum angulos, eam ob causam collocatæ fuerant, quarum meminit ex Titio vetere scriptore Macr. lib. 3. sat. cap. 17. & Lucr. lib. 4.

Pueri sapè lacum propter se, ac dolia curia Somno detinēti credunt extollere vestem Totius humorem saccatum, vt corpori fundant, Cum Babylonicamagnifico splendore rigantur.

Petron. cap. 39. eiusmodi amphoras Galtras vocat. Itaque cum hora tota per omnes scrupos, gastrorumque eminentium fragmenta traxissent cruentos pedes, quod de glareis, & calculis arenosis, quibus offenderentur transeuntium pedes passim explicant: Ego de fragmentis eiusmodi amphorarum scitilium, in quas impegerant, vel quæ confractæ erant, interpretor. Dicebantur gastræ, quasi ventres, vel à capacitate, vel quod exciperent, quæ ex ventre eicerentur. Nobiliores, & diuites ponè se lazanam, siue matulam, & simul vini amphoram d. ferre iubebant. Vnde ille Horat. locus lib. 1. satyr. 6.

Obiciet nemo sordes mihi, quas tibi Tulle, Quum Tiburte via Prætozem quinque sequuntur Te pueri, lazanam portantès, ænophorumque.

Simile fuit fornicariorum vectigal, de quo Iuuenal.

Satyr. 3. — Inde reuersi Conducunt foricas.

Fornicariorum meminit l. 17. §. ff. de usuris, vbi Paulus obseruat, hoc esse singulare fisco, vt ei fiat mora re ipsa, & ex solo tempore tardæ solutionis, sine interpellatione, & vt ipse ex suis contractibus vfuras non det, sed accipiat. Ponit exemplum in Publicanis, qui tardiùs illatorum fisco vectigalium vfuras pendunt, & in fornicariis, qui pecuniam fisco tardiùs etiam inferunt. Vbi aliqui malè fornicarios, interpretantur Exceptores τῶν φερωῶν tributorum: neque benè alij, qui foricas siue cloacas purgandas conducunt, illi enim pecuniam à fisco accipiunt, non inferunt. Budæ. legit fornicarios opifices, nimirum propolas, & institores, qui tabernas à fisco sub fornicibus, vbi merces venales sunt, habeant: sed retinenda est lectio Florentina, quam probant Cuiac. lib. 2. 2. obseru. c. 34. Brisson. alijque, & foricarij dicendi sunt, qui foricas, vt appellabant, certo pretio à fisco redimebant, vt inde ferrent minuta æra à singulis, quos in foro subita necessitas exonerandi alij deprehenderet. Glossæ veteres foricam interpretantur lattinam, secessum secutinam sellam, quam Varro lib. 1. de re rustic. cap. 13. familiaricam appellat. Alij simpliciter sellas. Marcellus Empiricus, per vomitum & sellas. Hinc verbum adsellare, creberrimum apud Vegetium in commentariis de re veterinaria, vt lib. 3. Stercus durum adsellat, & ibid. Deinde sale & melle mistis in anum infundet, vt adsellandi angeat voluntatem. Et lib. 1. Si post clysterem vel

portionem multam stercoris adsellatus ediderit. Forica igitur eiusmodi, sella familiarica in angiportibus, & vicorum angulis collocata erat. Quo sensu interpretor illa Iudicis ad Symphorianum Martem Augulodinensem verba: Nisi Dea manui simulachrum adoraueris, adorare te foricas faciam. Forica liquidiora stercora significant: inde conferte, liquidò stercore fœdare. Non Conforisti ne Diomedes. Foriarum igitur, & vrinæ vectigal non modò ex stercore, & vrina hominum, sed & brutorum omnium colligebatur, vt habet discretè Manasses in politicis suis, vbi ait homines siue viri, siue mulieres, siue pueri infantes, mendici, liberi, serui essent, fisco nummum argenteum pependisse, pro iumentis autem, bobus, mulis, & equis idem onus impositum fuisse ipsorum domino; pro canibus autem & asinis sex folles.

Hoc tributum dictum fuit χρυσάργυρον, de quo plura Baron. an. 330. qui tamen illud negotiatoribus impositum dixit, contra quàm affirmet Manasses. Huiusmodi tributum Constantium fuisse mentitur Zoëmus lib. 2. quod sapienter reiecit Baron. & iam olim Euagr. lib. 3. c. 40. cum Suetonio cis à nobis allatis id aperte tributum Vespasiani sustulit illud Ascetarum precibus Anastas. tradunt Manasses, Euagr. Cedren. & alij palli eius exigendi munus amplum fuisse tradit Euagr. lib. 5. cap. 39. Quolibet lustro colligebatur; vnde aliqui existimant fuisse aurum lustrale de quo in Cod. de nauicul. sed malè, lustrale liquidum aurum laciis multò paruit. Monet Suidas Timotheum Gazæum scripsisse Tragediam de Chrysfargyria.

Non minus sordidum, importunumque fuit vectigal funi, vmbrae, & aëcis, quod aliqui indixerunt. Quod quidem attinet ad fumarium vectigal, quod καπνικὸν ἐπιθεσιον nominat Zonar. tom. 4. animal. illud pessimum inuentum ἐπιθεσιον καπνικόν fuisse dicit Nicephor. qui per summum scelus exturbata Irene Imperium inuaserat, ille enim omnibus Ecclesiis, & domorum foricis, in quibus pauperes, senesque alebantur τῶν τῶ ἐκκλησιῶν & πτωχῶν ὑποκομιστοῦ παροίκους, licet neque agros, neque quidquam aliud haberent vectigal exegit: quod idcirco καπνικόν, & fumarium dictum arbitror, quod pro eo quod fumum in eiusmodi locis haberent, soluebatur, quod nos dicimus par feu. Vexasse verò Ecclesiam, eiusque pluribus modis immunitatem violasse Nicephorum, Zonarem, Cedrinum, aliorumque frequentes querelæ sunt. Hoc portò sensu Isaacius Comnenus statuit canonicum tributum pro vico habente 310. caminos, seu fumos καπνός, vt habes lib. 1. inris orient. in constitut. Cedren. eadem habet, atque illud in Regium ararium inferri, τὸ εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον ἐισαχθῆναι τέλεος διμῶσιον ὃ καπνικὸν καλεῖται, εἰσαχθῆναι. Idem narrat à Ioanne Tzimisce deletis Bulgariis abolitum fuisse, sed illud deinde sublequentes Imperatores restituerunt, donec tandem à Manuele Comneno penitus sublaturum est; prohibuit enim describere monasteriorum immobilia, & ab iis fumarium exigere τὰ τῶ μοναστηρίων ἀκίνητα ἀναγρῶσιν ἢ καπνολογεῖν. Denique in vniuersum ait Cedrenus venuisse capnicum colligi δ καπνικὸν ἀναλαμβάνεσθαι.

Vectigal vmbrae colligebatur ex arboribus, quæ vmbra tantum gratiâ quærebantur, & caro vendebant. Ita de Platano differit Plin. lib. 1. cap. 17. Sed

Sed quis non miretur arborem vmbra gratiâ tantam ex alieno petitam orbe. Platanius hæc est, per mare Ionium in Diomedis Insulam, eiusdem tumuli gratiâ primum inuenta: inde in Siciliam transgressa, atque inter primas donata Italiae, & iam ad marinos vsque peruectæ, ad tributarium etiam pertinens solum, vt gentes vectigal & pro vmbra pendant. Vbi plura alia de platani latitudine & pulchritudine refert: quibus adde ex Herodoto Xerxem tantæ pulchritudinis platannum in Lydia comperisse, vt illum aureo monili donauerit, vnique ex Immortalibus suis custodiendam tradiderit. Nicander vocat πλάτανον θερελαία, quod ætate τοῖς οὐκία τρεσκαμένοις lectum, ac cubile vmbra sua frondis præbeat: vide Rhodig. lib. 25. cap. 1. Victor. lib. 19. cap. 19. vbi & in Hetruria multam sponte nasci scribit.

Vectigal denique pro aere, quem haurimus exegisse Michaëlem Paphlagonem tradit Harmenopolus, idemque affirmat Cedrenus, nimirum quia eo ipso, quod quis viueret, & aërem hauriret, etiam omnibus aliis facultatibus careret, vectigal pendere. Quo sensu Chryloft. in illud: In vanum turbatur omnis homo; queritur vrbes omnes plenas esse decumanis, portitoribus, aliisque exactoribus, & ad cogerendas pecunias vendi libera elementa, vias esse vectigales, & aërem vendi libera: δια τὰ χρέματα ἐκλύθησαν οὐχ εἰς πτωχάκα μὲν ὁδοὶ πλωυτονοῦσαι ὁ δὲ οὐκ εἰς ὑποβάλλεται. Sc Petennius Niger apud Spartianum dixit Iudæis, Vos terras leuari censuione vultis, ego vero etiam aërem vestrum censere vellem.

Fuerunt & quedam alia tributa quæ ex variis circumstantiis nominata sunt ab scriptoribus, sed quod attinet ad materiam, siue ad res super quibus imponebantur, ad superiora referri facile poterunt, quare illa duntaxat, ne quid ex animis Auctoribus omisissè videamur, numerabimus.

Igitur pacta dicebantur tributa, quæ Imperatores pendebant Scythis, Bulgaris, aut Sarracenis; sic enim Bulgarus loquitur dum ab Imperatore pacta sibi tribui postulat apud Diacon. lib. 23. E contrario verò, quæ Sarraceni pendebant Imperatoribus, nominabantur commercia apud eund. Diacon. lib. 24. Vide & Constant. Porphyrogenit. in coronograph.

Allilengion tributum erat, quod diuites pendebant pro tenuibus cum militarent. De illo Zonar. tom. 3. & lib. 1. inris orient. tit. ἐπὶ ἀλληλεγγίῃ.

Χαρτατικὸν tributum fuit duorum follium, quod vendebatur Officialibus pro chartis, de quo Zonar. & Cedrenus in Nicephoro.

Pescium tributum fuit, quod Turcorum Sultano Constantinopolitani Patriarchæ pendunt, pro inuendo sacerdotio, quod ad tria millia florenorum excreuit. Ita scribit Zygomalas in Turco-Græcia. 1

Menfuaicum μετρητικόν, de quo Balsam. ad concil. 7. canon. 12. coniungitur cum fumario, & vtrumque sublatum fuisse gratiâ monasteriorum, soluebatur pro metiendo.

Ergastericum impositum ab Andronico iunior, illud pro suis officinis soluebat officinatores, sicut καπνικῶν pro caupona caupones: metaxicum tributum impositum metaxæ, & serico. Quid sit metaxa diximus alibi.

Alemanicum induxit Alexius Comnenus, cum Alemani in expeditionem Hierosolimitanam itarent, illos enim cum iuuare debuisset, tributis & portoniis vexabat. Nicetas lib. 1. Alexij.

Καμπανικὸν libripendi publico soluebatur; καμ- R. P. Gibal. De Negotiis.

πενός enim statera est, eius meminit Manuel Comnen. in sua constitutione. Μεσσηνός æs est, quod pro loco in foro occupando mercibus vendendis pendebatur, μέσσι enim in Glossis est ἀγορὰ forum, quia forum erat in medio vrbium. Gomeraticum profarcinis lanarum solum; gomeria enim farcinæ lanarum. Bigliaticum æs quod excubitores, siue biglæ capiebant. Bigla vigilia. Pechyaticum à cubito, genere mensuræ dictum; πηχῆς cubitus. Διαβερτικόν, quod pro transitu mercium penditur; portaticum soluebatur pro mercibus vbi euehebantur; scaliaticum pro statione nauium solum; portorium pars in qua naues in portu ligantur, dicitur Moscopulo ἔρμος, vulgò scalæ. Antinialium tributum à nauis exactum, de quo Nicetas lib. 2. Alex. Plurima alia tributorum genera nobis ferè ignota leges in constitutione Andronici iunioris, ex quo alii- que Buleng. lib. 9. de Imp. Roman. c. 88. & sequenti.

Ex his omnibus colliges primò an antiqua illa tributa iniusta fuerint ratione materiæ, si enim ratione illius ita importuna sint subditis, vt inde nascatur inæqualitas cum causâ finali, & necessitate propter quam imponuntur, aut si propter eandem materiâ, ita vexentur pauperes, vt vix vivere queant, iniustæ omninò sunt, licebitque Principem illa imponentē δημοκράτην, populi vorum cum Homero Iliad. a. nominare; maxime cum ea ratione prinatur rebus, sine quibus vitam tolerare ægrè admodum possunt.

Colliges secundò an liceat tributa imponere in rebus ad proprios vfus, & familiæ sustentationem necessariis, vt in eduliis & cibis, carnibus, piscibus, pane, vino, oleo & aliis eiusmodi, quoties sibi illa quis ad proprium tantum vfum comparat, & non ad negotiationem, cuius causâ neque emuntur, neque euehantur, neque inuehantur. Eiusmodi siquidem tributa super eduliis, & aliis eiusmodi, vt vocant vsualibus, imposita, iniqua esse contendunt Caietanus verb. vectigalia. Driedo lib. 2. de libert. Christian. c. 2. Medina 2. part. q. 96. art. 4. Ang. verb. pedagium, num. 3. & alij quos adducit Dian. 2. part. tract. 3. miscell. resol. 28. immo Tolet. lib. 5. c. 75. existimat exactores eiusmodi vectigalium incurere excommunicationem Bullæ Cænæ, aduersus eos, qui prohibita pedagia exigunt.

Dicendum nihilominus est eiusmodi pedagia, vel tributa, & vectigalia licita esse, & æqua si nihil aliud attendatur quàm ipsa materiæ conditio, quod ad proprium vfum aut ad negotiationem comparatur: quicumque enim sit finis propter quem acquiruntur, siue vfus proprij, siue commercij, erit capax vectigalium. Ita Suar. lib. 5. de legib. c. 16. n. 3. Lessi. lib. 2. cap. 33. dub. 7. Molina tract. 2. disp. 669. num. 2. Valq. opusc. de restit. cap. 6. §. 3. dub. 1. Azor 3. part. lib. 5. cap. 21. quest. 1. Malder. 2. 2. tract. 5. cap. 6. dub. 6. de la Cruz. in directorio præcep. 7. art. 3. dub. 1. concl. 1. Turrian. 2. 2. tom. 2. disp. 14. dub. 3. n. 2. Sanch. lib. 2. consilior. c. 4. dub. 44. qui & alios dabit cum Dian. loco cit. quibus etiam accessit Delugo de iustitia disp. 36. n. 26. quod facile ostenditur, quia neque ex natura rei, neque humano iure tale vectigal prohibitum est. Ergo, si aliæ æquitate leges feruntur, iustum erit, & licitum ratione materiæ, quod vnum hoc loco attendimus. Et quidem iuræ naturæ non prohiberi vectigal istud, inde patet, quod nihil afferatur ab aduersariis, vnde natura vectigalis violetur; quod enim vulgò dicunt cum Caietano non seruari formam, & proportionem debitam, quia pauperes plus æquo grauantur, cum indigentia sit radix vfus, & qui magis indigent, magis vtantur, & quod

inde sequitur, magis grauentur, neque vllus ambigere potest pauperes magis indigere, quam diuites: hoc, inquam, Caietani argumentum, quo vno persuasi sunt aduersarij, parum efficax est, cum insigni labore æquiuocatione. Indigentia enim est quidē radix vsus, provt significat necessitatem, non autem provt significat paupertatem. Necessitas autem tum pauperibus, tum diuitibus communis est. Imò maior est in diuitibus, qui idcirco pluribus vtuntur, quam pauperes, plura & pretiosiora sibi emunt, ac comparant, ac proinde plura pendunt vectigalia. Atque ita seruatur proportio, quam quærebam; quia qui plura & pretiosiora comparat, plura & maiora vectigalia pendit. Quod autem pro eiusdem rei apositione, aut emptione idem vectigal soluantur à paupere, & à diuite, nullam continet iniquitatē, quæ alioquin reperiretur in vectigalibus impositis rebus, quæ commercij, aut negotiationis causā comparantur, & in decimis aliisque tributis census, eadem enim quota imponitur agro diuitis, & pauperis, si eiusdem amplitudinis & opimitatis existat, neque dicas diuites plura ex propriis prædijs colligere quam pauperes, ac proinde pauciora soluere vectigalia: nam id per accidens omnino est; cum agro v. g. imponatur vectigal, cuiuscumque ille sit: neque ex eiusmodi, quæ per accidens contingunt, violatur æquitas à lege vniuersali. Imò diuites plura emunt ad victum necessaria, quam pauperes, vti initio monebam. Nihil igitur afferitur ab aduersariis vnde ex natura rei vectigal istud iniquum sit. Neque recte Sanches dixit potuisse consuetudine vectigal istud induci; nam si ex natura sua iniquum foret, nõ posset emendari consuetudine: sed hoc non voluit Sanches, quandoquidem addit consuetudinem posse id omne, quod potest lex, legem autem iustam de hoc vectigali ferri posse. Supponat igitur necesse est ex natura rei iustum esse tale vectigal, quod alioquin lege constitui non posset.

Venio ad ius humanum & posituum, ex quo nihil profertur ab aduersariis, quod admodum vigeat. Nam bulla Cœnæ quam obiiciebat Toletus, præterquam quod vbiq; non obligat, vti tract. de censuris monuimus, illa dumtaxat damnat, & plectit exigentes vectigalia prohibita, ipsa verò nulla prohibet. Quod autem cap. quamquam, de censibus in 6. dicit pedagiorū exactiones tā iure Ciuili, quā Canonico damnatas esse, loquitur de pedagijis prohibitis à Concilio Lateranensi cap. innotamus, de censibus: & ab Innocent. III. cap. Super quibusdam, de verbor. significat. quibus locis prohibentur tantum pedagia, quæ sine legitima autoritate fuerant indicta. Neque quidquam etiam officiant, quæ ex Iure Ciuili congerunt, in quibus præcipua est illa Constantini constitutio in l. vniuersi §. C. de vectigalibus. Vniuersi Prouinciales pro bis rebus, quas ad vsu proprium, vel ad fiscum inferunt, vel exercendi iuris gratiā reuehunt, nullum vectigal, à stationariis exigatur. Addit ea, quæ extra prædictas causas, vel negotiationis gratiā portantur, solitæ præstationi, vel pensationi obnoxia esse. Verum neque hæc constitutio Principes omnes obligat, qui æquē pro sua summa potestate vectigalia indicere possunt, atque poterat ipse Constantinus, si aliunde iniqua nõ sint, qualia non euadunt ex Constantini lege qua ipsi nõ obstringuntur. Itaque grauib; ex causis poterunt Principes super res ad vsu, & sustentationē propriæ familiæ cõparandas, tributum institvere, quāuis id ordinariè non expediat, durum enim est illud tributum genus, quare Ledesma 2. part. q. 18. damnat tributum Lusitanum, quod Sisa dicitur, & Hispa-

nū, quod Alcauala, quatenus ad ista vsualia, & necessaria se extendit, sed de his vide Molinam disp. 663. & sequentibus, & maxime lege eius quærebas disp. 674. n. 9. & 10. circa grauiora onera, & ex huiusmodi nihilominus regium ararium, atque omnia priora tributa diuendita priuatis, cum pacto de retrovendendo. Consulendi sunt singularum gentium mores, atque ex necessitate causæ propter quam imponuntur tributa, diuidendum an illa se extendere debeant ad res etiam vsuales, & ad quas intolerandum enim foret ad omnes omnino res, quæ aut venduntur, aut vehuntur vectigal porrigi. Quæ enim poterit tanta Reipublicæ fingi calamitas, quæ ita fieri exigat. Mornac. in l. 5. C. de vectigalibus, obferua: quoad vsu Gallicum circa tributum vini, & aliarum eiusmodi rerum, duas esse Parisiis, & in quibusdam alijs præcipuis ciuitatibus tributū species alteram, quæ olim ex populi consensu indicta est, alteram verò Regiam mera Regis autoritate impositam. Prima illa species vocatur subsidium, dicitur d' aide, cuius subsidij duæ sunt species ex vino nempe vicefima, si vinum vineat per auersionē in iudicij En gros. Deinde quarta si minutatim vendatur, Et détail, quæ quarta deinde in octauam conuersa est. Altera subsidij species est vicefima cuiusque libz Fræciæ, Le sol pour liure, ex omni re & merce quæ venditur, non verò quæ ad vsu quotidianos vehitur; Ce qu'on fait voiturier pour saprovisson. Excepta sunt pedamenta vitium decreto subsidiorum Curie an. 1616. die 2. Decemb. quia eiusmodi pedamenta, nõ foco extruendo, sed fulciendæ viti fieri & vehi soleant. In hoc igitur subsidio nihil penditur, nisi pro ratione seu vini, seu frumenti aliorumque fructuum, quos populus venderet. Alterum tributum Regium à Carolo VI I. indictum est, in quo non spectatur, an sit venditio, an iola ad proprios vsus vectura, quacumque enim ex causa vehantur fructus, maxime vinum, indixit Princeps aliquid soluendum in ingressu ciuitatis pro quocumque dolo, aut alia mensura, quamquam neque omnium fructuum vectigal est, vt de aqua ex vino vaporata, quam tryginam, alij aquam ardentem vocant, Eau de vie, contra publicanos euectionis Andensis ad Ligerim, an. 1603. die 20. Aug. promittuntur à Curia Parisiensi fuit, quod ille liquor nulli materiæ aut elemēto adscribendus sit, cum sit abstractum purissimi vltimique facis vinaræ spiritus.

Colliges tertid an fraudantes vectigalia pro eiusmodi vsualibus excusentur à peccato mortali, & obligatione restituendi; exculant enim Nauar. c. 33. §. 5. & 60. Salas. disp. 15. de legib. n. 120. Lessi cap. cit. dub. 8. n. 55. Sanch. dub. 49. cit. n. 7. alios allegans; quod intelligendum esse monet Delugo disp. 36. n. 27. quando non manifestò constat de iustitia huius tributū, alij verò obligant, quandoquidem hoc tributum ex natura sua iustum esse demonstramus, quare nisi aliunde constet de iniustitia ipsius propter varia adiuncta, soluendum omnino est, neque fraudari licitè poterit. Bonac. disp. 2. de restitu. q. 9. punct. 1. n. 5. negat ante factum sententiam istam consulendam esse, post factum autem non obligat ad restitutionem propter probabilitatem contrariæ sententiæ, ex auctoritate saltem Doctorum, qui illam docuerunt. Quidquid statuas excusandi saltem sunt huius exactores tributū, quando de iniustitia ipsius non illis constat, quod moneat Sanch. & Delugo.

ARTICV

ARTICVLVS IX.

Quid & quantum in vectigalia imponatur.

- Species vectigales. 1.
Aliquando ipsi homines. 2.
Alia animalia. 3.
Equi ad cursum. ibid.
Vary cursores, alij priuati. ibid.
Cursores publici. 4.
Erant illi aut pedites, aut equites, aut vehicularij. 5.
Cursus fiscalis quid. 6.
Cursus publicus quid & quomodo ferret. 7. 8.
De equis cursualibus, veredis & vehiculis publicis. ibid.
Quibus concederetur cursus publicus, & quomodo. 9. 10. 11.
Cura animalium publicorum. 12.
Officiales cursus publici, curiosi, stationarij, procuratores, clabularij. 13.
Hippocami, mancipes, cortalini, euectiones & tractorie. 14.
Vectigalia pro cursu publico. 15.
Angaria & parangaria. 16.
Aliæ species vectigales. 17.
Adæratio specierum. 18. 19.
Quantitas tributū. 20.

Dvo quæro hoc capite. Primū est, quidnam pro vectigali soluendum exigatur; quæ quæstio distincta est à superiori, in qua quærebamus super qua materia, & re imponatur vectigal: modò autem querimus, quidnam ex illa re vectigali facta, pro præstatione indicti vectigalis soluendum sit, an pars videlicet ipsius rei vectigalis, vel eius fructus, aut redditus, an quidpiam aliud ab ea re, eiusque fructibus distinctum. Secunda quæstio pertinet ad quantitatem vectigalis impositi: quæ omnino diuersa est pro diuersitate causæ, propter quam imponitur, & rei super qua imponitur.

Circa primam quæstionem in vniuersum statuendum est, vel solui ipsas species vectigales, vel adærari, hoc est, are æstimari, cuius aris, & pretij pars aliqua, & summa soluatur, neque tamen liberū esse tributario, aut exactori, quem liberit soluendi modum ex istis eligere. Nam aliquando ipsæ exigendæ sunt species, aliàs ipsarum adæratio permittitur, aliàs prohibetur, aliàs denique certa quædam summa pecuniæ imponitur, quæ omnino soluenda est exactori, qui species non acceptabit, sed vendi & distrahi iubebit, vt inde pecunia vectigalis conficiatur. Quæ omnia ex antiquo, nouoque iure facile fuerit demonstrare. Et quidem quod attinet ad præstationem ipsarum specierum, habemus in primis salicem embolam. l. 10. C. de sacros. Eccles. quam publicarum specierum transuentionem ibidem appellat Imperator, quod idem repetitur, l. 2. C. de nauib. non excusand. quibus locis edicitur, neque naues Ecclesiarū, neque personarū in dignitate positarū ampliores duorum millium modiorum excusari à transuentione annonæ publicæ, & publicari eas, quæ ab eo onere aliqua ratione subducæ fuerint. Brisson. doctè interpretatur embolam vectig

R. P. Gibal. De Negotiat.

το ἐμβολῆς τοῖς ναύσι τὸν σίτον, ab inuecto navi- bus frumento. Erat enim publicarum specierum, & annanorū transuectio delata quotannis ex Ægypto Constantiopolim. Idem σιτοπομπείων ἐμβολῆν vocat Iustin. edicto 13. vt videas hallucinatum fuisse Molinæ. ad consuetud. Paris. §. 30. num. 7. 2. & alibi, cum scripsit embolam fuisse exercitum Imperatorū ingredientē, & erumpentem ἐμβολος enim velocissima navis est, & quidē rostrata, quod ex Plutarch. & Appiano demonstrat Baysius de re nauali. Erat & sacra embola certus frumenti modus, quem Romæ tanquā vectigal subministrabat Ægyptus: vnde Aurelianus apud Vopiscum ex Ægypto vectigal vibi Romæ, viti, chartæ, lini, stuppæ, atque embolicas species æternas constituit. Itaque frumentis Ægyptiacis alias addiderat species Aurelianus, quæ pars embolicæ sacra censerentur. Ægyptia ἐμβολῆ dicitur ῥώμος ἢ λεπτόν ὄρνιθον, falculus ē diuersis rebus colligatus. Species igitur veteribus Latinis dicebantur fruges, id est vinum, oleum, frumentum, legumina, ceteraque eiusmodi: nam Arcadius Charisius in l. vlt. §. 5. D. de mun. & honor. σιτώνας & ἐλαιώνας vocat specierum frumenti, & olei curatores, & l. 26. §. in traiectionibus, C. de usuris, Imperator statuit modum vsurarum in traiectionibus contractibus, & specierum fenori dationibus. l. vlt. C. de conditis in public. horreis, qui horreaticas species contigerit, deportari iubetur. l. 1. C. de quibus munerib. vel præstat. dicitur neminem à cõparatione, & transuentione specierū, quæ militibus Illyricanis conferuntur solēni tēpore excusari; vbi cõparationē nominat, quod alibi συνώνιον, frumenti cõemptionē. l. nemo & C. de ann. mansiones instrui, & conferri species ex collatione vicinorum iubentur: erant verò illæ mansiones, in quas milites expeditionis tempore, aut sacer comitatus se recipiunt. l. vn. C. de salgamo hospitib. non præb. culcitra. lignū, oleū, species vocantur. l. vlt. C. de collatione fundor. fiscal. prædiā rei priuata, & quæ ad fiscum ex præscriptorū bonis deuoluta sunt, species annonas præstare tenentur. Denique Vegetius lib. 3. c. 3. Solers debet esse tractatus, vt pabula, frumentū, ceteraque annonaria species, quas à Prouincialibus cõiuncto deposito, maturius exigantur. Ex quibus omnibus constat species fuisse fruges, & alia quæ ad annonā siue priuatā, siue publicam pertinent, easque species fuisse tributū nomine præstandas, & indictas, quod amplius ostēdimus, ar. 3. n. 4. & 6. vbi de annona militari, & publica indicta disputauimus fufius; quo etiā loco ostēdimus præter species annonarias, quo nomine fruges omnis generis cõprehendimus, plures alias res tributū nomine indictas fuisse, vt onus transferendi militariæ annonam, pabula, siue vti appellabāt capita equorū, & iumentorū ad militiam, mansiones, ac diuersoria, metatū, & vestē militarem, naues præterea, quæ plusquam duorū millium modiorū capaces essent ad salicē embolam, & publicā annonā transuehendā. Naues quoque à Methymneis, & Chyis fuisse subministratas cum ceterorum omnium tributorū immunitate prodidit Thucy. lib. 7. Indi quartam fructuum partem Regi pendebant ex Diodor. lib. 1. c. 10. Canum Indicorum tantam multitudinem circa Babylonem nutritam fuisse prodit Herod. lib. 1. vt ad eorum cibaria suppeditanda quatuor magni vici destinati sint, omnium aliorum tributorum immunes.

Homines præterea & tyrones indictos fuisse possessoribus agrorū diximus a. sup. cui indictioni successit nostrū bannū, & heribannū, atq; ius quod habet dominus euocandi ad militiā suos beneficiarios

D d 3 &

& vassallos, de quo diximus opere de vfuris lib. 4. c. 3. art. 6. num. 2. Huc spectat quod Paul. Diacon. lib. 24. narrat, Nicephorum Imperatorem præcepisse omnes egenos militare, & armari aduersus cõpatriotas, & conferre nihilominus decem & octo, ac dimidium numisma per singulos silco. Colchi centenos pueros & totidem virgines cæterorum tributorum immunes quotannis præstabant, ex Herodot. lib. 3. Meminit quoque seruorum quorundã vectigalium Lamprid. in Alexandro, qui instituerat auaritia pauonum, fasanorum, gallinaceorum, anatium, perdicum, & maximè palumborum; & ne eorum passus grauarer annonam, seruos habuit vectigales, qui eos ex ouis, & pullicenis, & pipionibus alerent: hos seruos interpretatur Bulenger. lib. 9. de Imp. Roman. cap. 90. seruos, qui hoc priuatum domus Regiæ vectigal exercerent, venderentque oua, pullicenos & pipiones, vt ex pecunia quã rescicerent, aues alerent; quo sensu non erant serui vectigales, quod à tributariis suppeditari deberent.

3 Animalia sæpius pro tributo indicta fuisse certum est; nam Capadoces Persis quotannis quingentos equos, mulorum duò millia, ouium quinquaginta millia præstabant ex Strabone lib. 11. in Nouella quoque Ilácij Comneni dimidiata onis, cum certa pecuniarum summa pro tributo, quod mesaruum dicitur, imponitur habenti viginti furnaria. Aspensij Dario pendebant equos ex Arrian. lib. 1. de reb. Alexand. Cilicibus equos albos sexaginta & trecentos vnũ in singulos dies pensitatos fuisse Persis narrat Herod. lib. 3. Illyricum pro tributo vinum in vsum militum, & equos generosos præstabat; vnde Claudian. de laud. Serena.

Illyricis sudam & equis, & vitibus ala.

Verum equi, & iumenta, & quædam alia animalia vice tributi cuiusdam exigebantur ad cursum publicum, angarias, parangarias, & vehiculationes. Quare de his omnibus, atque isto tributi genere pauca explicanda videntur. Athenienses suos habuere ἡμεροδρόμους; Romani suos brutianos: priores illos Liu. lib. 3. ingens die vno emetientes spatium appellat, erantque speculatores, qui è specula contemplati vel hostium agmen, vel quid aliud eiusmodi quàm celeritè id nuntiarent, vt factum eo loco narrat Linius circa Regium Philippi agmen, quod imparatas Athenas occupasset, nisi eiusmodi speculator, & hemerodromus illud è specula contemplatus, prægressus nocte media Athenas peruenisset. Veteres glossæ hemerodromos eos dicunt, qui regis iussu celeritè deseruiunt δι τῶν βασιλικῶν διατάξεων τὰ κήρυκα διακουμένοι. Et Leo constit. 3. mandatores appellat, qui mandata Ducum ad milites peruciter deferunt, Græci enim potestiores voces quoque Latinas sæpius vsurpant μανδατῶρες οἱ τὰ μανδάτα ἀπὸ τῶν ἀρχόντων πρὸς τῶν σατιάπας ἕως διακομιζόντες. Fuere verò varij cursores. Cadmus enim κισσένορας vocat equites, qui ante exercitum excurrunt, qui nullum proprium ordinem, cui adscripti sint, neque proprium flammulum μήτε φλάμυλον ἴδιον, id est nullum vexillum habent, quibus præerat πρῶτος ῥεῖταιρ, qui & eos defendebat. De illis etiam Turneb. lib. 24. c. 16. Polux. lib. 3. varijs curiores recenset. Nam δολιχοδρόμος est, qui cursum plenum, & maiorem diuulo decurrit; διμυλοδρόμος, qui ad metam currit, & rursus à meta ad carceres; διαύλος δὲ τὸ δὲ δίαυλον ἀγωνιστὴς δὲ ἀγωνίζομενος, qui duplex stadiũ emeritur; σάδιος δρόμος, qui stadium decurrit; ἀπλιτοδρόμος, qui armatus stadium emeritur. Verum de his cursoribus, & cursu qui inter gymnastica numerabatur, modò nõ

disputamus, sed de cursoribus, qui ad varia loca aliquis mandati, aut nuntij perferendi, aut rei agendæ gratiã deest nabantur, aut qui ad eiusmodi aliquod ministerium expediti semper erant. Cassiodor. lib. 5. ep. 5. cursuale ministerium vocat. Erat verò isti cursorum priuati, tum publici. De priuatis illustre Pauli testimonium habemus in l. 99. §. 5. D. de legat. 3. Si alij verne, alij cursores legati sunt, si quidẽ verne & cursores sint, cursoribus cedent, semper enim species generi derogat. Huc pertinent. Seneca Ep. 123. querela. Omnes iam sic peregrinantur, vt illes Numidarum præcurrat Equitatus, vt agmẽ cursorum antecedit, omnium pedagogia oblita facie vebantur, ne sol, ne frigus teneram curiem vebat. Turpe est neminem esse in comentu puerorum, cuius facies medicamentum desideret. Simili ratione impurissimi Trimalchionis comitatum describit impurus & ipse scriptor Petron. cap. 28. lectica impostum, præcedentibus phaleratis cursoribus: de Ballo Martial. lib. 3. Ep. 47.

Nec feriatius ibat ante carrucam, Sed tua fæno cursor onia portabat.

Sueton. de Neronis luxu cap. 30. Numquam curruis minus mille fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis, canusinatis mulionibus, armillata & phalerata Mazacum turba, atque cursorum. Turneb. lib. 27. c. 18. legit phalerata acu Mazacum turba, & Mazacas interpretatur Africa populos. Laudantur & Mazacæ equi à M. Aurelio Olympio in lib. Cyngeticis.

Quemque coloratus Mazax deserta per arua Pauit, & assiduos docuit tolerare labores.

Suam hanc coniecturam confirmat denud idem Turneb. lib. 30. c. 3. ex eo quod Romani, illo comitatu Afrorum Equitum delectarentur. Martial. lib. 10. ep. 13.

Cum cathedralitios portet tibi rheda ministros, Et Lybis in longo puluere sudet Eques.

Alij tamẽ ex codicũ varietate legunt phalerata Comazacũ turba; alij Hamazicorũ, alij cum Amazicorũ alij Cymazacũ, denique alij Chirramaxicorũ, vel Chirramaxeorũ turba, quo nomine designat rhedarios & effedarios; ἡμαξίον enim est effedarius, qui nimirũ chirramaxiis cum imperio præerat: est verò chirramaxion, genus modici plaustris, quo vnus tantum gestari poterat, & à seruis, non à manibus traheretur, vnde & nomen sumpserat, quale plaustrum Ἀγκυρῆ nominatũ fuisse dixit Festus, vt in castigatombus obseruauit Scalig. Verum quidquid de Mazacis statuas, sufficit mihi cursores seruos præcessisse Dominos, nos hodie dicimus Laquais, ministros à pedibus, siue pedissequos. Verum ad publicos cursores redeamus.

Strabo lib. 15. narrat Picenos, Lucanos, & Brutios, quod primi ad Annibalem defecissent, nuntium deinde à Romanis in militiam adscriptos fuisse, sed iustos esse cursores, & litteras ferre. Agell. lib. 10. cap. 3. scribit ob eandem ad Annibalem defectionem, ignominia notatos fuisse Brutianos, neque milites aut pro sociis habitos, sed Magistratibus in Prouincijs abeuntibus parere, & præministrare seruorum vice iustos. Itaque illos sequebantur tanquam in feniis fabulis Lorarij, & quos erant iussi, vinciebant, & verberabant: ibidem exemplum affert ex M. Catone lib. de iustis pignis, vbi queritur de Quinto Termino, qui decem viros quod sibi minus curassent cibaria, iusserat à Brutianis verberari. Festus eadem de Brutianis omnino tradit, & ad seruorum officia Magistratibus præstanda damnatos fuisse ob criminẽ defectionis,

defectionis. Veter. gloss. Brutiani δι δουλίχας τὰς αἰετὸν χρεασίνας. Gerones dixit esse Fulgentius: sunt verò gerones ex Glossa χερετὰ πρᾶκτῆρες, quos Plautus in Truculento dixit gerulos.

Ita hac simul muli aris, damni geruli, foras gerones, Honorum Hamaxagogæ.

Brutiani igitur gerones, quia onera tanquam serui gerebant, subtiliter tamen suspicatur Scaliger in castigat. ad Festum, gerones dictos, quia erant gerones litterarum, & publici cursores, quod ex Strabone monebamus. Fuere igitur in libera Republica publici cursores, sed frequentiores sub Imperatoribus. Vespasianus apud Sueton. capit. 8. classarios, qui ab Ostia, & Puteolis Romam pedibus per vicos commeabant, iussit excaleatos cursitate, quia petierant aliquid sibi calceari nomine constitui, hoc est, ad calceos comparandos, sicut clauarium dicitur Tacito lib. 3. Histor. quod in calceos aut caligares clauos impenditur. Camelaria, vel camelaria, quod alendis camelis datur. l. 1. §. l. ult. D. de muneribus, &c. & Amnian. lib. 17. Sic denique vatarum à Cicerone in Pison. illud omne, quo ituri Magistratus in Prouinciam supellectilem instruebant. Vides itaque classarios istos, cursores fuisse. Aurelianus apud Vopisc. cursores eo habitu, quo ipse habebat, Senatoribus concessit, qui olim ingenui fuere, Alexand. Severus suos seruos esse voluit. Spartian. sic scribit de Vero: Cursores suos homines ingenuos indixisse, atque inhumaniter faciebatur cursitare. Codin. meminit præfecti cursorum, quem protocursores vocat Landolph. in Phoca. Deferebant igitur isti cursores mandata, aut responsa, aut alias litteras sue Republicæ, siue Principum, atque alia nuntiabant, ideoque ὑπαχριστῆρες, siue responsales dicti sunt, ab Eleuthero Zebeleno lib. de forma & constit. corpor. μανδατῶροι, & ab Eustathio γαματῶροι. Symmach. lib. 5. epist. 50. veltiores iudicialium litterarum nominauit. Pernicissimè correbant, quare Verus apud Spartianum suis cursoribus nomina ventorum indidit, immò & Cupidinum more alas aliquando ipsis aptauit. Erant & milites quidam pinnigeri, & pinnirapi, quibus Imperatores, Præfidesve litteris perferendis vsi sunt. Iuuenal. Anxia præcipiti veniebat epistola pinna. Inde dicti πτεροφόροι.

Currebat verò alij pedibus, qui πτεροφόροι, & πρᾶκτῆρες dicti. Δρομῆες veter. glossar. exercipedes vocat. Alij verò equis. Herodot. lib. 8. Mίστ χέρχης in Persidem qui acceptam cladem nuntiant, his nuntius nihil perucius transcurrit in rebus humanis: tot diebus, quot vita constat, totidem equos & viros ferunt esse distinctos, ad singulorum dierum iter decurrunt, quos neque vis niuii, neque imber, neque aestus, neque nox distinet, quin propositum sibi cursum expediant: primus cursor secundo tradit mandata τῷ ἐνπαιλαμῆα: secundus tertio, inde ex alio in aliũ cursum transit, cuiusmodi est apud Græcos facium succensio, ἢ λαμπαφορίη. Hunc cursum τὰ δρέμματα, Persæ vocant ἀγγαρίον, angariam, de qua voce inferius. Quod autem de facium succensione apud Græcos significauit Herodot. habebant & illi φρυκθίσαν, vnde apud Hesychinum φρυκτός, φρυκτός, φρυκτορία, πυρκαϊα, πυρρετα, λαμπάς, καὶ σῆς est ignis accensus: de die siquidem fumus è turribus, de nocte ignes excitabant, vt hostium irruptionem nuntiant; quod hodieque apud nostras in ora maritima vsurpatur, ne quæ classis inimica portum inopinatò iubeat. Equos autem per vices in cursu mutatos fuisse notauit quoque Theodoret. lib. 1. Eustath.

& alij. Mutabantur & cursores ipsi vt significabat Herodot. vnusque alterj mandata perferenda tradebat, fuit hoc Persarum inuentum, cuiusque auctorem facit Cyrium Xenophon lib. 8. Cyr. Alij cursores vehiculis & rhedis vtebantur, quod ab Augusto institutum fuisse auctor est Sueton. cap. 49. Et quò celerius, ac sub manum annunciari, cognoscique posset, quid in quaque Prouincia gereretur, inuenes primò modicis intervallis per militares vias, dehinc vehicula disposuit. Commodius id visum est, inquit, vt qui à loco iidem perferrent litteras, interrogari, si quid res exigeret possent. Antoninus Pius apud Capitolinum; Vehicularium cursum summa diligentia subleuauit. Denique non equis singulis, sed vehiculis vsos sæpius veteres testis est Ammian. Marcellin. qui idcirco lib. 21. §. 14. cursum publicum, rem vehicularem appellat; & lib. illo 14. sub fin. sic habet. Decem vehiculis publicis, vt præceptum est vsu, relicto palatio omni, celerare gradum compellebatur. Et Symmach. lib. 10. ep. 37. ad Theodof. Licet vehiculo publico cum cæteris qua ex more mittuntur omnia necesse sit rursus ad seruitatis vestrae notitiam peruenire. Volunt aliqui legendum esse indiculo publico, qua voce vitur ipsemet Symmach. lib. 6. epist. 46. & lib. 7. epist. 81. atque Ennodius. Est autem indiculus paruus index, què breuem solet appellare tum Simmach. lib. 10. ep. 48. & 60. tũ Cassiodor. lib. 5. ep. 31. Breuis subter annexus. Et lib. 2. ep. 49. Missis breuibus. Illis igitur indiculis, & breuibus summa capita rerum præscribebantur, & annotabantur epistolis, erantque publici illi indiculi, quibus res publicæ à Magistratibus ad Imperatorem referbantur. Verum sapienter contendit Iuretus in notis, vulgatam lectionem, vehiculo publico, retinendam esse, significareque Symmachum ea omnia de quibus monebat Theodosium, ad eum vehiculo & cursu publico deferenda esse. Hæc vehicula ferè cista erant, & duabus tantum rotis instructa. Est id vehiculi genus velocissimum. Cic. pro Sext. Roscio. Decem horis nocturnis sex & quinquaginta millia passuum cistis peruolant. Et Philippic. 2. Delituit in quadã caupona, atque ibi se occultans perpotauit ad vesperum, inde cisto celeriter ad urbem vectus, domũ venit, capite innoluto. Inde illa apud Vlp. quaestio, l. item quaritur 13. D. locat. de cistario, qui dum cæteros transire contendit, cistum euertit, & seruum quassauit, atque occidit, an sit in eum ex locato actio; quod ibidẽ affirmat Iuriconsultus. De huius vehiculi & aliorum generibus ad Corrasium lib. 3. miscell. cap. 20. Has duas cursus species equis aut vehiculis ferè peractas complectitur Aufonius, ep 8. ad Paulum.

Cornipedes rapians imposta petoriva mula, Vel cisto triungi si placet instias. Vel celerem manuum, vel rupta terga veredum Conscendas, prope è dummodo iam venias.

Atque hoc fuit primum, vt ita dicam cursus publici genus, siue pedibus, siue equis, siue vehiculis conficeretur, vt quid in prouincijs gereretur, celerius cognosci posset, & mandata, ac litteræ, nuntiique hinc inde facillimè, & ocissimè perferrentur: à Persis primũ inuentum deinde à Græcis, Romanis, cæterisque gentibus magno compendio vsurpatum, quod nostræ hodiernæ postea imitantur, ita nominatæ quod sunt quasi postea stationes equorum cursualium, fuitque semper ille veterum in isto cursu publico instituendo finis, & eius mutatione celeri, vt loquitur Ammian. lib. 21. maximè vt Imperatorũ litteras cursu celeri perferrent; quare

quare Regum nuntios nominat Firmicus *lib. 3. c. 3.* Quidquid in Rep. geritur, penè ministerio curfuali completi dixit Calliodor. *lib. 5. ep. 5.* Necesse est veredarie functionis nominat *l. 8. Cod. Theodof. de cohort. lib.* De vfu istorum curforum, quos passim veredatios appellant, cuius nominis causam modò reddemus, frequens est vbiq; mentio in Symmacho, Eunodio, Firmico, Epiphano, Hieronymo, & aliis; neque inscitè senem quendam, qui quotide perambulabat cubacula monialium, *veredarium urbis* appellat Hieronym. *ep. ad Eustoch. de cura virginis.*

6 Alterum genus publici cursus fuit, quod Magistratibus, aliisque quibus id ex Imperatoris diplomate licebat, exhibebatur, illud ab Adriano institutum fuisse vult Spartian. qui cursum fiscalem appellat, ne Magistratus enim grauentur sumptibus, quos in cursu faciebant, eos à fisco administrari voluit Adrian.

Altius tamen repeti posse videtur huius instituti prima origo, aut eius velut rudimentum quoddam ex facto L. Posthumij Consulis, in Campaniam ire iussi, ad agrum publicum à priuato terminandū: is enim, vti narrat Lini. *lib. 42. Iratus Prænesteis, quod cum eo priuatus, sacrificij in templo Fortuna faciendi causâ profectus esset, nihil in se honorificè, neque publicè, neque priuatim factum à Prænesteis esset, priusquam ab Roma proficisceretur litteras Præneste misit, ut sibi Magistratus obuiâ exiret, locū publicè pararet vbi diuenteretur, iumentaque, cum exiret inde presto essent. Ante hunc Coss. nemo unquam sociis vlla in re oneri, aut sumptui fuit; ideo Magistratus mulis, tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur; ne quid tale imperarent sociis, priuata hospitia habebant; ea benignè, comiterque colebant, domusque eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsi diuerti mos esset, legatiq; repente aliquò mitterentur, singula iumenta per oppida, iter quâ faciendum erat, imperabant; aliam impensam socij in Magistratus Romanos non faciebant, iniuria Coss. etiamsi iusta, non tamen in Magistratu exercenda: & silentium nimis aut modestum, aut timidum Prænesteiorum, ius velut probato exemplo Magistratibus fecit, grauior in dies talis generis imperiorum.* Hactenus Linius; ex quibus vides initio quidem Præsidibus aliisque Magistratibus in provincias proficiscentibus suppeditata fuisse è publico, siue à Republica, quæ ad iter necessaria erant, nimirum mulos, tabernacula, & omnè aliâ supellectilè militarem quam instrumentum nominat Linius, & vafariū dici à Cicero ne existimauit Budæus. Alciat. tamen *in l. 294. D. de verbor. significat.* eo nomine voluit significari salarium, aut donatiuum, quod redeuntibus è prouinciis dari solitum erat; quare mancipes publicè redimebant quæ eiusmodi Magistratibus præbenda erant, qui mancipes præbendorum dicebantur, & ἐργολάβουτες à Dione *lib. 55.* vbi eius veteris moris meminit. Ventidius Bassus ἐργολάβος & māceps præbendorum fuit, ex qua humili fortuna, & præbendorum exercitui conductione in amplissimum ordinem, atque ad ipsam Consulatum euectus est, vti narrat Agellius *lib. 15. cap. 4.* vbi de eius consulatu hos versus à plebe iactatos refert.

*Concurrite omnes Augures, Aruspices,
Portentum inuistatum constat est recens,
Nam multos qui fricabat, Consul factus est.*

Vlpian. *in l. 19. D. de testibus,* repellit à testimonio publicanos, & eum qui præbenda exercitui conduxerit, si inuiti dicant. Accursus legit præben-

dam, subaudiendo *annonam.* Alciat. *lib. 2. parerg. cap. 43.* retinet præbenda, quomodo Linius, Plautus, Agellius loquuti sunt. Cuiac. *lib. 2. obseruat. c. 23.* præbendam mauit ex Pandectis Florentinis: Magistratus postmodum hæc omnia imperarunt Prouincialibus exemplo Posthumij Coss. à quo id primum tentatum diximus ex Lino, quod cum grane esse prouinciis animaduertent Augustus, licet & ex publico locationem, certam pro Consulibus ad prouincias euntibus pecuniam assignauit, vt sibi mulos, tabernacula & reliquum instrumentum militare, & quæ publicè locari solebant, compararent, teste Suetonio *cap. 36.* Adriannus deinde fiscalem cursum instituit, & omnia à fisco ministri præcepit, vt obseruat Spartian. qui etiam ait Senecurum vehicularium munus à priuatis ad fiscum traduxisse. Alexander præbuit prouinciarum Præsidibus equos binos, & mulos binos, cæteri que rebus ita instruxit, vt administratione deposita redderent mulas, mulos, equos, muliones, & coquos, cætera sibi habitari si bene rem gefissent; si autè malè in quadamplum reddidit ex Lampyridio. Denique sub posterioribus Imperatoribus non modò equi publici, sed & mansiones, & comemeatus suppeditatus fuit, atque vti vocabantur metatus, quod ex mox dicendis constabit.

Fuit igitur cursus publicus iter publicis equis, aut vehiculis per stationes mutatis, & suffectis institutum, quibusdam Magistratibus, & aliis ex venia Principis concessum, quibus etiam aliquando mansiones, omniaque necessaria eodem sumptu publico suppeditabantur. Quæ definitio satis manifesta est ex nuper allatis. Equorum nomine intelligo omnia animalia, quæ ad cursum publicum adhibebantur, quomodo etiam absolute appellatur *l. 2. C. Theod. de curfu publico:* & animalia publica *l. 2. C. Theod. de curfu publico.* Capitolin. *in Maximin.* Tanto impetu mutatis animalibus currit, vt quarta die Romam veniret. Symmach. *lib. 2. epist. 27.* monet fratrem suum Flavianum, quæ illi ratio præfectura reddenda sit, quo numero animalia collocatis, & quo apparatu instruxerit mansiones. Palsum denique animalia publica & publico cursui destinata dicuntur, atque etiam pecora, *l. 2. Cod. de curfu publico:* Victor in *Constantino: publica iumenta.* Et sane non solis equis, sed mulis, asinis, bobus ad publicū cursum vti sunt, quod Iulianum sustulisse, solo equorum curriculo ad publicum vsum relicto, affirmat Socrat. *lib. 3.* E contrario verò queritur Procop. *in Hist. Arcan.* Iustinianum per Orientem excepta Perside in diurno viæ spatio vnam stationem, *σαθμὸν μόνον,* non equorum, sed paucorum asinorum *ὄχι ὑπὸ πῶν ἀλλ' ὄνων διλογων,* ad cursum instituisse. Vnde factum vt gesta in prouinciis serò referrentur, neque sine Republicæ dispendio. Theod. *lib. 1. Hist. Constant.* Augustum iussisse Episcopos vehi *δημοσίοις ὄνοις ἢ ἡλιότοις καὶ ὑπὸ πῶν:* & apud Socrat. *lib. 1.* idem Constantinus quibusdam Episcopis, vt ad se venirent indulsit *ποταφῶρον ὑπηρεσίας,* ministerio asinorum dorso gestantium onera, aliis autem *δυσίσιον δρόμον.* De bobus autem habemus *l. 1. Cod. Theod. de curfu publico,* quæ iubet per stationarios corripi eum, qui iter faciens bouem, non cursui destinatum, sed aratri debitum duxerit abstrahendum. Et *l. 53.* qui per vnam mutationem veredum, mulamve, aut bouem superdudendum esse crediderit, fisco multam inferre iubetur: neque ad plaustra tantum trahenda aut vehenda onera boues in cursu publico vsui erant, sed etiam ad carpentum

pentum curfale; nam Carolus Magnum iter facile carpento iunctis bobus, & bubulco agente rustico more, prodit Eghinart. & priores etiam Galliarum Reges mensè Maie vehiculo bouum vecti spectandos se, adorandosque nobilitati præbebant; quamquam non diffitemur bobus maxime vlos veteres in cursu publico ad plaustra ferendis oneribus, & variis speciebus destinata, vnde quantum oneris singulis imponi debeat sæpe præcibitur, vt statim monebitur.

Quod attinet ad vehicula ista fiscalia, & rhedas, de quibus nuper aliquid diximus; Nazianz. cum narrat incommoda quæ ex cursu publico recipiebat Saimorum Ecclesia, vehiculorum, & currum meminit. Erant verò diuersi illi currus, nam *l. 2. C. Theod. de curiosis,* nominat rhedam Biotum, & Clabulare: & rheda quidem curus erat duarum rotarum, qua vtebantur passim omnes, etiam abiectissimi, vt colligunt ex Ciceronis *Philipp. 2.* vbi describit Tribunum plebis esse do vectum, mimas lectica, rheda lenones, & comites nequissimos. Ad portas vrbs Romæ erant rheda meritoriar, quas cuique danti mercedem habere licuit. Rheda verò curfalis, de qua loquimur hoc loco erat cistum, vt iam monuimus, quod cōciatissimè ferebatur. Biotum erat quoque curus duarum rotarum, & essedum quoddam breuius, & minus rheda, deferendo vno homine celerrimè accommodatum, de quo agere Ciceronem dum Trebatio in Britannia agenti scribit, existimauit Corral. *lib. 3. miscell. cap. 20. Essedum aliquod rapias suadeo, & ad nos quamprimum recurras.* Clabula est vehiculi genus, quo in transitu militum, armorum, & legatorum vtebantur. Ammian. *libro 20.* cursum clabularem, vehicularem dixit, procuratorem clabularij curus *l. 23. Cod. Theod. de curfu publico:* & mancipes curus clabularij. Quare lapsimur Cuiac. in constitutione Leonis Augusti, quæ est *l. 22. Cod. de curfu publico,* emendauit cursum ambularem ὀζουάρον, & legit cursum clabularium, quia ita Græci eo loco interpretantur ὀζουάρον δρόμου, ex quibus etiam eos arguas, qui legunt cursum caballarem nulla planè ratione ducti. Bulleng. *lib. 6. de Imp. Roman. c. 35.* clabularem cursum dictum existimat propter tesseras euectionum, de quibus statim, eo quod clabulæ sint taleæ, quæ de tenero ramo ex vtraque parte equaliter præciduntur apud Varron. *lib. 1. de re rustic. cap. 40.* quasi illæ euectionum tessera, clabulæ quædam sint: verum præterquam quod Vatro ait hos furculos ab aliis taleas, ab aliis cleueolas vocari non autem clabulas, non possunt hæ tesseras taleæ aptari his, quæ ex codice Theodosiano retulimus, vbi & clabula vehiculi genus aperte significatur, & clabularius cursus sæpius reperitur.

Isti equi cursorij, & curfuales, vti hos appellat Calliodor. *lib. 5. epist. 5.* & Græci *παχυδρόμους,* passim veredarij dicuntur. Procop. *lib. 1. Vandal.* ait eos qui equo celeriter inuecti regias litteras, *πὸς βασιλικὰς ἀρχαίας,* responsiones ferebant, nominari veredarios *βερεδάριους.* Et libro 2. *Persic.* equos publicos ὑπὸ πῶν δημοσίου, appellari veredos *βεριδος.* Isidor. *lib. 12. cap. 1.* veredos dictos existimat, quod vehant redas, aut quod per vias publicas currant, per quas rhedas ire solitum erat. Idem habent veteres glossæ: vide & Cuiac. *in vrb. Cod. de curfu publico,* & Pythæum *in glossario capitular.* Veredum itaque passim interpretantur equum qui vehat rhedam, quod negat Turnebus

lib. 18. cap. 1. & neque cistum, neque rhedam trahere veredum, sed loco rhedæ esse; quod probat ex Mart. *lib. 12. epist. 14.*

Parsus vtaris moneo rapiente veredo,

Prisce, nec in lepores tam violentus eas.

Sanè Priscus non venabatur lepores vectus rheda, sed equo, quod satis indicat versus sublequens.

Sape satisfecit prada venator, & acri

Decidit excussus, nec rediturus equo.

Aulon. *ep. 20.* distinguit rhedam à veredo.

Non cistum aut pigrum cautus conscende veredum,

Nec tibi sit rheda, non amor acris equi.

Verum facile conciliabis hæc dissidia, si dicas veredum rhedæ ductoræ applicitum primò fuisse, indeque nominatum, vti affirmat Festus, idemque deinde nomen retinuisse siue rhedas duceret, siue non, & omnes qui cursui publico deseruirent, simili donatos appellatione, eo quod aliqui rhedas, aliqui equos conscenderent. Vnde veter. Glossar. veredarij equi dicuntur à veredo, quia festinantes in equis currunt, nec descendunt de equis antequam sua responsa liberent; habent pennas in capite, vnde intelligitur festinatio itineris, daturque eis semper equus paratus; non manducant nisi super equis, quando proficiscuntur; quare non dissentit à glossa Turneb. cum dixit veredos fuisse equos singulares, qui loco rhedæ essent, paraueredi erant maiores equi in eundem vsum cum veredis destinati; illos leges Boiariorum & Francor. paraueredos deinde vocauerunt: quamquã dici potest paraueredos vsurpari pro equis, qui supra destinatos veredos postulabantur, aut capiebantur. Calliodor. *lib. 5. epist. 39.* Paraueredorum itaque subuectiones exigere eos qui habent veredos adscriptor, prouincialium querelâ comperimus, quod nullum penitus sanatis presumere, quando per turpissimos quæstus, & possessor atteritur, & commeanium celeritas impeditur. Ipse tamen Calliodor libro 11. *epist. 14.* paraueredos pro veredis simpliciter vsurpat, *Cum multis itineribus Como ciuitas expeatur, ita se possessores paraueredorum assiduitate suaggerunt esse fatigatos, vt equorum nimio cursu, ipsi potius atterantur.* Quo loco Calliodorum non videtur paraueredos à veredis distinguere. Dicuntur etiam hi equi publici, equi agminales, *l. 3. Cod. Theod. de curfu publico: Vsurpandi agminales, seu paraueredi licentia derogetur.* Et ibidem, *Publicis utimini agminalibus.* Fortassis quia agminatim procedebant. Parrippus erat, vt inquit Iulian. *in l. 4. Cod. de curfu publico,* equus, qui supra numerum veredorum, quos euectio continebat extra ordinem commouebantur. Idem Iulian. *in epist. ad Eustoch. Curfus publicus te ducet vno vehiculo, & parippo vsum, & χήματι χρομένον ἐν ἡ ἀρίππῳ.* Vbi vides parippum esse equum singularem supra vehiculum. Idem alibi sapius, & *l. 29. Cod. Theod. de curfu publico. Hi tantum parhippum presumant, quibus nos ipsi in euectione quam facimus veredum cum parhippo tribui iussimus.*

Cursus potè publicus sic instituebatur vti differt Procop. *in arcana historia sub fin.* ex veteri Principum Romanorum disciplina; in via, quam diurno itinere expeditus viator conficit, octonas fermè stationes *σαθμὸς,* alicubi pauciores, infra tamen quinque nusquam posuere: in singulis stationibus equi dispositi fermè quadraginta, & ad equorum numerum ὑποκρίματα κατὰ λόγον τῶν τῶν ὑπὸ πῶν μέτρον. Ergo quorum hoc negotium est, iis equis quam exercitissimis, aliis aliunde succedentibus feruntur, cursuque diurno

non

nonnumquam dierum viam euadunt. Constantinus fugiens Galerium equos publicos in stationibus & σταθμοῖς mutilabat, & iis utebatur quos in ultimis mansionibus reperisset, nimirum ne Galerius fugientem insequeretur. Ita Zozimus lib. 1.

Has stationes siue mansiones idem Procop. lib. 5. adific. diuersorium veredariorum nominauit, καταλύτηριον τῶν βερεδάρτων. Gregorius in vita Nazianz. vno verbo ὑπασπασίαι, & ipse Nazianz. ὑπασπασία. Nam de Safima ait esse oppidum λεφόρι βασιλικῆς μέσον κλίμαρον, ἢ τῶν δημόσιων δρόμων ἔχοντα ὑπασπασία. Passim verò reddunt stabulum, quam etiam vocem à Romanis Græci vsurparunt: quare Author vitæ S. Hypatij, qui imperante Arcadio floruit: prope monasterium, inquit, erat stabulum in quod equi publici cursus diuertunt: πλοσίον τῆς μονῆς εἰς τὸ ὑπῆρχεν ἐν ᾧ ἔστιν ὑπασπασίον τῶν δρόμων. Byzantio in Asiam iter facienti occurrerant eiusmodi stabula in Rufiniano, Chalcedone, Dacibisa, Nicea, Hellasopoli, Safimis, qui vici, & & vrbes ea de causa σταθμοὶ vocantur ab scriptoribus, vt à Nazianzeno Safimi nominabantur, & stationes, siue loca mutandi publici cursus destinata ἀλλαγῶν mutationes, quare in Basilicis plectitur, qui vel vnam mutationem fuerit præteruenetus μίαν ἀλλαγῶν, & ἀλλαγίον est cursus publicus, ὁ ἀρχὸν τῶν ἀλλαγῶν præpositus mutationum cursus publici, qui & apud Codin. nominatur πρωταλλαγῶν, & magno Primicerio subest. Talis fuit apud Cantacuz. lib. 1. cap. 26. Sennacherim protallagator generalis cursus, quamquam aliqui malint eam vocem deducere ἀπὸ τοῦ ἀλόγους: nam ἀλόγος iumentum est, μυκλαλογοῖται qui magnis equis & iumentis vituitur; ἀλόγα ζῶα νοτιφῶρα ἀχθοφῶρα animalia quæ onera gestant. Nicetæ denique ἀλόγον ὑποταλαιανδὸν πολεμιστῆρα ὑπασπασίαι equus cum sella militari. Quibus omnibus animalibus in cursu publico utebantur, vt iam obseruauimus. Apud Codinum quoque ἀλόγῶν præerat equitibus stationariis. Mutationes porò pro stationibus, & mansionibus in quibus equi curiales locabantur passim vsurpantur in iure l. 15. Cod. de cursu publico; Si quis vel pro vna mutatione veredum superducendum esse crediderit. l. 17. C. eod. agit de mulione mutationibus deputato non sollicitando, neque subtrahendo. l. 9. C. Theod. de ann. & tribut. laudatur Anatolius, qui parabula ad mutationes, mansionesque singulas animalibus cursui publico deputatis, certo ac denunciato tempore deueni ordinauerit. Ammian. lib. 21. Vetus mutatione celeri cursu publici. Historia Tripartit. lib. 6. cap. 45. cognitam fuisse ait Iuliani mortem, licet plusquam viginti mutationes ab eo loco ad exercitum essent. Theodor. lib. 3. c. 19. vocat iter viginti dierum, quia equi & veredi qualibet mutatione iter vnus diei conficiebant. Plin. lib. 12. cap. 34. ait mansiones à se distare 150. stadiis. Herod. lib. 6. iter mari Græco Sufas diuidit per tres σταθμοὶ; quamquam mansionum nomen non tam de equorum stabulis, quam militum, aliorumque qui id iuris habebant hospitibus, & metatis accipiebatur, quod iterum statim monebimus. Pergo ad modum huius cursus. Instituentus erat cursus publicus via publica, quæ & canalis dicitur in l. 2. Cod. Theod. de curios. & l. 15. eod. Cod. de cursu publico, & in Concil. Sardin. cap. 15. Ab hac itaque via non esse diuertendum edicit l. 2. & l. 5. de cursu publico, & in Cod. Theod. eod. tit. l. 3. & 25. quæ postrema non permittit dinerticulum, nisi quingentorum passuum:

præfectis tamen prætorio, vbi causa aliqua publica exigebat, id permittit l. 2. Cod. de cursu publico, & l. 3. in Cod. Theod.

Non omnibus concedebatur cursus publicus; nam Præfidibus, Catholicis & cæteris Magistratibus, quibus Respublicæ, siue Ciuitates annonas & alimenta pecoribus, siue capita ministrant, derogatur licentia vsurpandi paraueredi l. 2. C. de cursu publico. Et in Codice Theod. l. 4. Senatoribus facta erat euectionum copia, cum eos ad Imperatorem proficisci necesse erat, & à Principe euocabantur l. 6. C. de cursu publico, & C. Theod. eod. l. 32. vbi tamen non videtur postulare euocationem à Principe Sidon. ep. 2. Egresso mihi publicis cursus vsus fuit, utpote sacris apicibus accito, & quidem vniuersi veredorum paucitas moram non faciebat. Priuatis prohibetur vti cursu publico, & euectione, etiam si illam valuerint impetrare, l. 11. C. de cursu publico, quam tamen facultatem facit legatis diuersarum gentium l. 16. Imò neque si in ciuili, aut militari dignitate quis constitutus euectiones obtinuerit, ea deinde dignitate deposita cursu publico vti poterit, nisi consulta prius Imperatoris Maiestate l. 39. C. Theod. de cursu publico: quamuis autem Daces euntes in prouinciam cursu publico vterentur, vbi tamen ad eam peruenerant, & in ipsa fixerant sedes, non amplius vel ipsi, vel ipsorum Officialia cursu & angariis vti poterant; quod idem de Præfidibus, & cohortalibus erat constitutum. Ita sancit l. 20. C. de cursu publico, & l. 66. eod. Cod. Theod.

Non licebat habenti ius pulci cursus, quotlibet veredos aut rhedas acciere, sed cullibet certus numerus aut lege, aut euectionis diplomate designabatur: alioquin qui parippum, hoc est, vti sumus nuper interpretati, supra numerum euectione designatum vsurpasset, puniebatur, nisi agens in rebus, cui euectio data erat, necessitatem publicam causâ, eum subiunxisset l. 47. Cod. de cursu publico; alioquin qui vel pro vna mutatione supra numerum euectionis vnum veredum vsurpasset, in quadruplum superducendorum animalium pretium fisco inferre debebat l. 15. C. eod. quin immò qui parippum vsurpabat, rem capitale fecisse videtur l. 14. C. Theod. de cursu publico, in quo Codice distinctius explicatur numerus horum animalium dandus. Nam l. 4. qui bonem non cursui destinatum, sed araris deditum duxerit abstrahendum, à Iudice, aut Magistratu puniri debet: aut si sit illustrioris dignitatis, ad Imperatoris defectum. Quod si qui mansionem explicauerit, siue conduxerit, boues non habuerit, immorari debet, donec fuerint exhibiti ab his qui cursus publici curam egerunt, nec cultura terre infernienter abstrahere l. 24. si defecta fuerint animalia vehiculis deputata, non licet tamen veredos alteri rei deputatos, ad rhedas, quibus vtuntur, vsurpare, sed residere cogantur quamdiu animalia, quibus iter peragat, reuertantur. l. 35. prohibet ne in quolibet oppido, aut ciuitate, mansione, vico, vno die ultra quinque veredorum numerus moueatur. Et l. 8. C. de cursu publico, decem veredos ex vtraque parte mansionum dimitti permittit, quinque scilicet ex qualibet parte. l. 36. proficiscente Vicario triginta afini, veredi decem tantummodo moueantur, quinquaginta librarum auri dispendio. l. 45. nullus amplius quam singulas aut binas angarias ex veteri constitutione vsurper. l. 49. Præfidibus prouinciarum, ad vehiculorum vicem Comites quatuor veredos cum parippo, Tribunos militum ternos moue-

re permittant, ceteros domesticos, protectores & agentes in rebus, binis vti tantummodo patiantur. Denique in Orientis diæcesi nullus vi euectionis datus à Præfecto Prætorio, aut Magistro officiorum plusquam vnum veredum, & vnum paraueredum vsurpare poterat, præterquam si pecunias publicas vehat, ad ampliorem numerum commouendum euectione à Principe data opus fuit. l. 23. C. de cursu publico.

Neque numerus duntaxat veredorum, qui moueri poterant definitus erat, sed etiam ipsorum onus, ne plus iusto cresceret, quare l. 11. Cod. de cursu publico, constituit ne sella cum frenis, ne etiam auerta excedat sexaginta libras, alioquin confiscatur sella, confiscatur auerta, exceptis auri centenariis, quæ hippocami, siue in solitis sacculis domum referunt. Auertam explicat Accursus equorum pectorale, Græci dicunt λεπαδον, coria lata circa pectus equorum, collaria, antilenas, & Homer. Iliad. Ε ζυγῶδες μὲν. Itaque Alciato non displicet in hunc locum Accursus, eo quod sicut Plaut. in Casina appellauit postilenam, incuruatum illud corium, quod à sella in caudam definit, ab eo quod post sellam sit, vulgò vocant Croupiere, & alij elegantiores, ephippij posticam moram, posticum retinaculum; sic poterit dici auerta, quòd ante collocetur. Non abhorret etiam Alciat. ibid. esse capitis ornamentum, quo habena figantur ab auertendo, quòd equi per eas vertantur, pro vt lessori visum est, cæterum eruditè Budæ. in Laos. D. ad l. Corneliam de falsis, auertam esse vocem barbaram dixit, atque ita dictâ quod auersa sit, est, ὑπομάχalon, id est lora latiora, quæ per terga equi iugalis excurrunt, sub alis eius succincta, quod & placuit Cuiacio in hanc legem, & habetur in Basilic. ἡ δὲ βέρτα, vel ἀβέρτα τῆς πύλοιο ὑπομάχalon ὑπερ ἐπιφῶροῖαι κατὰ τὸ νότυ καλεῖται δὲ βέρτα ἐν τῷ ἀπεσφῶσθαι: auerta ex Act. in Horat. lib. 1. satyr. 6. erat mantica, seu pera ad vestes recondendas: quid verò sint auri centenaria τὸ χρυσὸν κεντηνάρια, difficile fuerit dicere. Cuiacius interpretatur ornamenta aurea veredorum auertis applicata, quæ muliones domum referre poterant, ipsa auertâ confiscata. l. 47. Cod. Theod. de cursu publico, sellam cum frenis facit librarum 60. auertam autem 35. Sed redeo ad onera veredis & vehiculis imponenda, quæ in Cod. Theodosiano de cursu publico, singillatim explicantur. l. 8. rhedæ mille pondo superponantur, birotæ ducenta, veredo tringinta octo; mulæ iungantur ad rhedam æstiuo tempore; rhedæ mulæ decem, birotis trinas sufficere indicauimus. Idem de pondere edicit l. 28. additque angaria mulæ quingenta sufficere, eadem repetit l. 30. & 47. l. 17. enormium vehiculorum vsum penitus interdiceret vult: quare pondo duntaxat mille imponi vehiculis statuit, & veredis 30. & secus facienti si liber sit exilium, si seruus metalli perpetua supplicia infligi mandat. l. 18. ne amplius in singulis quibusque carpentis quam bini, aut vt summum terni homines deuehantur. l. 48. vbi aurum, vel argentum sacrarum largitionum ad comitatum destinatur, vna rheda auri quingentis libris, mille verò argenti, si verò priuatorum auri trecentis, quingentis verò argenti libris oneretur.

Cura maxima equorum, & animalium publicorum habebatur: nam primò non fustibus aut lignis agitari debebant, l. 1. C. de cursu publico, & l. 2. C. Theod. eod. Virgæ aut flagrum acuminatum esse permittit, vt bene aculeus pigrescentes

artus titillo admoeat. Secundò singulis annis veredorum quarta pars in omnibus prouinciis reparabatur, l. 7. Cod. de cursu publico, & l. 34. Cod. Theod. eod. Tertio curabant ne pabula stationibus, siue mutationibus equorum deessent, quod summo pere commendat l. 8. Cod. de cursu publico. Quarto quibus in locis collocandi essent, & cursus publicus iustitendus videbant: nam l. 22. Cod. de cursu publico, in diæcesi Orientis, & aliis quibusdam ciuitatibus prohibet esse, exceptis tribus causis, si transeant milites, si legati, si transferantur arma: quibus ex causis soli Præfecti prætorio euectiones faciunt, & ex eorum arca sumitur, quod animalium locatoribus pro mercede dari solet. Simile quid de prouincia Sardinia, in qua non erat opus cursu publico, statuitur l. 16. C. Theod. de cursu publico.

Ad hæc omnia plures Officialia circa cursum publicum occupabantur: nam in primis erant curiosi, de quibus habemus titulum in vtroque Codice, & in Theodosiano quidem l. 1. nominantur curagendarij, & l. 2. vtriusque Codicis agentes in rebus, in curis agendis, & euectionibus pulci cursus inspiciendis, eosque solos vult ad hoc obsequium adhiberi, & duos tantum per singulas prouincias has curas agere, & publicum cursum gubernare. Horum igitur officium erat, vt ibidem dicitur, peruigili diligentia prouidere ne quis citra euectionis auctoritatem moueat cursum, vel amplius postulet, quam euectio concellerit. l. verò 7. negat aliud quidpiam in cursum statuere posse hos curiosos. Secundò omnia ex suâ scholæ agentium in rebus iudicio pro dignitate gerere, & nihil Principis notitiæ eorum, quæ geri viderint, subtrahere l. 4. Tertio, vbi publicus cursus à prouincialibus exhibetur, singulos solidos per singulas rhedas, quas quadrigas, vel flagella appellant, percipere duntaxat debebant l. 5. ne autem nummum pro animalibus in cursu minimè constitutis caperent, prohibuerat l. 2. Quarto eorum munus annuuarium erat ex l. 6. Fuere verò alij curiosi, qui passim delicta in re militari, & in Curia Principis commissa nuntiarent, & ad Præfectos per omnes prouincias referrent, vnde Suidas ait Chrysofoitum à curioso vrbis in media vrbe tractum fuisse ἀκρόμαθον ὑπὸ τῷ κρησῶ τῆς πόλεως ἐν μέσῳ τῆς πόλεως, idemque hoc munus curiosorum habetur l. 1. in vtroque C. de curiosis: vbi tamen negatur eis facultas quemquam in carcerem compingendi. Quintò præfecti prætorio coërcitionem habent in curiosos, qui officio fuerint inhonestè vsi l. 3. C. de curiosis, suberant magistro officiorum. Cæterum curiosi dicebantur à cura: nam Constantin. l. 2. C. de curios. vocat, agentes in curis agendis, & l. 1. C. de magistro officiorum, vbi disponitur ordo officiorum, & qui illud exercere debeant; Principatum adipiscatur matricula decurrente, vt ad curas agendas & cursum illi exeant, quos ordo militia vocat. Et in notitiâ: Præfectus classis Rauennatum cum curis eius de Ciuitate Rauennæ. Præfectus classis Comensis, cum curis eiusdem ciuitatis Comi. Curæ sunt veredarij, quibus ad classem necessaria ex ciuitate Rauennæ celeriter extraherantur. Denique obseruat Cuiac. in Rubricam de curiosis, illam sapienter Græcos interpretari ἐφορῶν τὸ δρόμου.

Stationarij erant apparitores dispositi per prouincias, certis locis, vt Magistratibus denuntiarent quæ gererentur, quod constat ex l. 1. D. de offic. pref. vrb. & l. si quis in hoc. C. Theod. de Episcopo

pis. Erant autem & in cursu publico l. 1. *Cod. Theod. de cursu publ.* qui sine dubio iuberant curiosis. Procuratores clabularij cursus eligebantur ex iis, qui in provinciis Comitibus, & Præsidibus, aut rationum epistolis honorariis nisi, omnise ciuiliū: & publicorum officiorum ministerio remouerunt: exceptis tamen qui legationes principales obieuerant, aut emeritis Palatinis, missione donati sunt, quos non decet ea molestia vexare: per singulas mansiones aut plures locabantur: euectiones commencium exactissima curâ inspiciere debebant, & animalibus alimenta, quæ fîscus suggererat, ministrare; ex qua officij parte videbantur distinguî à curiosis. Horum officium durabat ad arbitrium Præfecti prætorio, qui eos constituebat. Quæ omnia traduntur l. 23. *C. Theod. de cursu publico.* Hipocomi qui & muliones, non modò equos nutrire debebant, sed & ducere: vnâ igitur cum illis proficiscerentur, vt ex l. 14. *C. Theod. de cursu publico* colligitur: nam etiam agens in rebus muliones itineri subiugando, vbi necessitas exigebat, veredum addere poterat. l. 13. *C. de Cursu publico* commendat curiosis, & Præsidibus ne patiantur hippocomis, & mulionibus, mutationibus deputatis saga à veredariis auferri, quin & damna, resarciant, & multa plestantur. Saga sunt strata equorum, quæ hoc loco Græci vertunt *παραλάω*, forte pallia inquit Cuiac. l. 17. decem argenti libris plectitur eum, qui mulionem mutationibus deputatum, sollicitare, vel receptare, atque ita subtrahere fuerit ausus. In C. verò Theodosiano *de cursu publico*, l. 37. & l. 50. vult eiusmodi spoliatores ad Principem referri, vt quid de eius contumacia statuendum sit, opportunius æstimet. In eod. *Cod.* l. 31. iubet muliones, carpentarios, & mulomedicos annonis & veste, quam publicum, siue fîscus suppeditabat, contentos esse, neque patitur à quoquam ipsis mercedem ministrari. l. 53. mulionum, & mancipum esse vult inquirere animalia publica, quæ subtrahata fuerint, & redhibere. Denique l. 58. prohibet ne quis per compensationis simulationem, aut ætatis, aut debilitatis obtentu mulionem mutationibus deputatum subtrahat, & Index qui ita seruum publicum liberarit, vna libra auri per singulos homines multetur, atque officio. Ex quibus vides istos muliones fuisse seruos publicos.

Restant mancipes, siue redemptores cursus publici, qui pro varietate locorum vel ex curialibus, vel ex cohortalibus creabantur, vel ex aliis arbitrio Præfecti prætorio, sub idoneis fideiussoribus l. 14. *Cod. de cursu publico*, ex curialibus etiam vti necessitas postulabat poterant assumi l. 26. *Cod. Theod. de cursu publico*, neque officiorum veteranos ab hoc debito excusari præcipit l. 46. *C. eod.* & omninò idoneos adhiberi mandat l. 65. Mancipium verò cursus publici ex dispositione, & forma Proconsulis fiebat l. 15. *Cod. Theod. de cursu publico*, l. 36. definitum erat mancipij tempus Iustriale, siue quinquennium. Non licebat autem à mutatione, & statione amplius quam triginta dies discedere, alioquin capite luebat: quinquennio verò deuoluto honorem perfectissimatus adipisceretur, & omnium aliorum necessitatum immunitate gaudebat. Idem de quinquennio absoluedo præcipitur l. 42. at verò l. 60. ne mancipes atque apparitores animalia publica vexent, dum longè maiore ac periniquo pretio pabula æstimantur, edicit.

Subiiciunt his omnibus cursus publici mini-

stris cortalinos, quos idem cum cohortalibus, non immerito multi existimant. Erant autem cohortales, apparitores, & alij, qui tanquam adminicula quædam cæterarum dignitatum quasi cohorti obnoxij erant: *τῆν τάξιν ἐναποχέζοντες*. De his vide Buleng. lib. 6. *de Imp. Roman. cap. 19.* Cortalini igitur fuerunt veluti quidam cohortales aut apparitores, quibus vt plurimum Primi pili necessitas, aut exhibitio cursus iniungebatur. l. 4. *Basilic. tit. 1. τὸς κορταλίνους καλῶν βενεδικταρίους λέγει δὲ ἐρωτῆσαι ζεν ἀστῆς ἢ ἀλλοτρῶν ἢ ὕππων.* Cortalinos vocat beneficiarios; ait autem eos gerere curam mutationum equorum: vide Cuiac. in l. 3. *C. de canone largitionum titulorum.*

Cursum publicum facere, & animalia illi destinata mouere sine euectione non licuit, vt supra diximus. Erant verò euectiones codicilli, quibus publico cursu vtendi potestas dabatur, in quibus & numerus stationum, & veredorum, ac vehiculorum, atque personarum designabatur. Dicebantur diplomata Modestini. in l. 17. *§. vltim. D. ad l. Cornel. de falsis. Vel diplomate viam commeanit.* Plutarch. in *Galba*: *Nymphinus non mediocriter indoluit, cum seruis publici à Consulibus destinati essent, qui Senatus consulta ad Imperatorem ferrent, quibus ipsis ea, que diplomata dicuntur, dant solent, vt iis statim agnitis cinitatum Magistratuum belliariorum cursum accelerent in commutatione vehiculorum datis deditioribus.* Eodem sensu vocè diplomatis vtitur Tull. lib. 10. *ad Attic. ep. pen. & lib. 6. epist. 13.* & alibi, dum scribit se obtinisse diploma Attico, ait enim hebere *κλήματα δούκων* veredum impigrum. Symmach. lib. 5. *epist. 36.* se excusat, quod tardius se deditit itineri propter ferius allatum sacrum diploma, quo nempe Princeps ipsi faceret liberum commeatum. *Ad huius celebritatem* (Consulatus scilicet Neoterij) *voto alacri cucurrissem, nisi diplomatis sacri tarda perlucio ardeisset interuallum.* Plin. lib. 10. *ep. 121.* excusat se apud Traianum, quòd vigente itineris necessitate vxori suæ Calphurniæ diploma commodasset, quod nulli hætenus fecerat. Quare respondet Traianus, probatque quod eo casu iter vxoris suæ diplomatibus adiunisset. Dicitur diploma *ἂν τὸ διπλωμα*, quod duplicata darentur hæ litteræ, vnde & combinæ nominantur, vt habet Eustath. lib. *de temporib.* qui & ipsam Latinam vocem vtrapat. *κομβίνας* vocant quoque vt ibidem monet Eustath. *συνθίματα*. Et sanè, vbi in l. eos qui, nuper allata, habetur *falso diplomate*; Basilica legunt *πλάσῃ συνθίματῃ*. Hieronym. *ad Iulian. Iam dimisso synthemate equis publicis sternebatur.* Plautus singraphum dixit in *Capt. Actu 2. Scena. 3.*

Heg.

Sequere me viaticum, vt de hinc à Trapezita tibi Eadem opera à Prætoze summam Syngraphum Tynd. Quis

Syngraphum

Heg.

Quem hæc ferat ad legionem, hinc ire hinc vt liceat domum.

De voce diplomatis plura apud Cottam in *memorabilibus*. Comuniore voce hæc diplomata nominabantur euectiones, de quibus plura in vtroque C. Infriniano & Theodosiano *tit. de cursu publico*. Aug. lib. 5. *confession. Missum est à Mediolano ad Præfec. vrbi, vt illi civitati Rhetorica Magister prouideretur, imperata etiam euectione publica.* Non licuit autem cursu publico vt sine euectione, idè à currentibus tam Iudices, quam curiosi euectionem

nem sibi exhiberi postulant, l. 2. *C. de curiosis*, sine qua currentes, aut supra tempus euectione comprehensum, retinentur, & coercentur: idè que Præfes Provinciæ per quam transibatur, euectionem sibi ostensam tubnotabat l. 28. *Cod. Theod. de cursu publico*, quia vt dixit Traianus rescribens Plinio apud ipsum lib. 10. *ep. 55. diplomata quorum præteritus est dies, in usu esse non debent.* Sub hoc autem Imperatore Præfides euectionem dedere, quod deinde prohibuit Constantinus l. 5. *C. Theod. de cursu publico*. Iulianus vicariis l. 2. euectiones permisit quotannis, Præsidibus duas. Plura alia de euectionibus leges toto *C. Theod. de cursu publico*. Erant præterea euocationes litteræ euocatoria, quibus à Principe quis euocabatur, ilque euectionum iure gaudebat. Ita enim appellat Sidon. lib. 8. *ep. 12.* sicut & Iordanus in *chronico: Theodoricum Regè audiens ordinatum Imperator Zeno, graue suscepit, eique euocatoria destinata ad se in urbem venire præcepit.* Simmac. lib. 3. *ep. 52. Ad un. picia obsequij Consularis domini Valentiniani euocatus.* Et lib. 4. *epist. 5.* dicit honorabilem euocationem, quam adiectam esse Flauiano suo gaudet: *et ep. 6.* gaudet se impetrasse euectiones. Cassiod. lib. 3. *ep. 23. magnitudinem tuâ, & c. ad comitatum nostrum iussu præsentibus euocatus.* Eius formulam idem habet lib. 5. *ep. 28. & lib. form. 35.* refert illam quæ petenti concedi solita erat. lib. 10. *ep. 13. & 14.* reddit cautam, quare aliquos è Senatu ad se euocat Theodoricus; nequifanè licebat aliàs ad comitatum Principis sine eius venia accedere, quod tamen silentiariis, & decurionibus permissa venienti ad comitatum licentia, præter euocatoria securitatem.

Erant denique tractoria, de quibus habemus titulum in *C. Iustiniano*, earumque menim l. pen. *C. de cursu publico*, & l. 3. *C. Theod. eod. l. 2. C. de seruatoribus*, l. 2. *Cod. Theod. de domestic. & protect.* & lib. 3. *legum Longobard. tit. 1. c. 37. & tit. 6.* atque in quadam Constantini constitutione in causa Cæciliani. Aliquot, inquit, *ex iis qui contra Cæcilianum dissentiant data euectione publica per Africam & Mauritaniam inde ad Hispanias breui tractu facias migrare, & inde nihilominus singulis Episcopis singulas tractorias tribuas.*

Erant porò tractoria euectiones, & diplomata, quæ dabantur missis vel euocatis à Principe cursu publico venientibus, adscriptis etiam statiuis, siue diuerforijs, ac mansionibus in quibus alebantur sumptu publico; atque in eo tractoria ab euectionibus differebant, quòd istæ publicorum tantum equorum copiam iubebant: verò tractorijs etiam commeatibus in itinere præstandis definitur; perseruauique diutius harum tractoriarum vius, quem à Romanis deinde Franci acceperunt. Nam capitul. Caroli Magni lib. 4. *cap. 69. Si quis litteras nostras despexerit, id est tractoriâ, que propter missos recipiendus dirigitur.* Apud Longobardos quoque viguisse, ex eorū legibus nuper ostendimus. Marculfus Monachus, qui circa Clodouci Dagoberti filij tempora florebat, vt sapienter coniecit Bignonius, præfatione in eiusdem Marculfi formulas Lauderico Episcopo Parisiensis dicatas, tractoria formulam habet lib. 1. c. 1. quæ excipit & emendat Cuiac. in *tit. C. de tractorijs*. In ea igitur explicatur commeatibus qui suppeditandus erat, & singule species etiam distinctè explicantur, vt numerus panum, modij vini, & ceruisiæ, pondus lardi, carnis, & alia huiusmodi singularim recensita. Obserua autem, vbi habetur *Aucas*, Cuiacium R. P. Gibal. *De Negotiat.*

emendasse *Anferes*. Verùm retinenda est lectio vulgaris, quam & manuscripta habent, estque vetus vocabulum, hodie etiam Aquitanis cognitum, quod anferes significat, & ab antiquis viurpatum, leg. Alemari *tit. 98. l. 8. Si auca fuerit inuoluta. 19. Si accipiter auca mordet.* E. lib. 2. *traditionum Fuldens. Oues XL. Auca XV. I. Puluiti. I. Capones I. I.* In eadem formula Marculfi numerantur facultæ suppeditandæ, quod non de facibus, sed de legnis ad excitandum focum explicat Bignon. Hic porò commeatibus varè definitur in tractorijs pro conditione, & dignitate personarum, quibus concedebantur, vnde lib. 4. *capitul. capit. 69. Accipiant secundum quod in sua tractoria continetur.* E. eod. lib. *capit. capit. 73. De dispensa missorum nostrorum, qualiter vnicuique iuxta qualitatem suam dandum vel accipiendum sit, videlicet Epi, copo panes XL. frisinga tres, de potu modij tres, & c.* Deinde quid Abbati, Comiti, & ministeriali sit dandum, & quid vasallo definit. Frisingæ quarum & iam meminit Canon. 13. *Synod. Tricin. & Episcopi Prouinciæ Rhemenl. in ep. ad Ludouicum Reg. Hincmar. epist. ad Clerum, & plebem Tornacens.* erant porò illi qui nondum ad iustum incrementum peruenierant. Non poterant, qui tractorias acceperant, in statiuis, siue mansionibus in quibus excipiebantur vltra triduum residere sumptu publico: equorum tamen profecutoribus licebat quinque diebus esse in statiuis, quæ omnia h. bentur l. *vn. Cod. de tractorijs*; quinimò commoratio septem dierum pernitebatur ferarum profecutoribus l. 1. *Cod. de venatione ferarum.* Erant autem profecutores, qui ea quæ transmittentur publico nomine ac mandato prosequerentur, sic prosequutores reorum l. *solem. D. de custodia reorum.* Profecutores auri publici *Cod. de auri publici profecut.* Protoquatores publicarum functionum l. 9. *Cod. de curs. publ.* qui non constituebantur nisi profecutoria, siue præcepto Comitum Largitionum. Denique erant profecutores frumentorum apud Cassiod. lib. 4. *ep. 7.* qui de Sicilia ad Gallias fuerant destinati. Equorum igitur prosequutores, quibus licebat in statiuis per quinque dies morari, & prosequutores ferarum, quibus idem per septem dies permittebatur, erant illi qui equos, aut feras ad Principem transmissas prosequerentur, quique ea de causa tractoriam habebant. Cæteram existimauit Bignonius in *notis ad Marculfum*, eius, & Caroli Magni temporibus non eò pertinuisse tractorias, vt cursus publici vsum concederent, qui nullus tunc erat, sed vt equi, mansiones, sumptus, & viatica, missis, à Principe directis, aut ab eo euocatis suppeditarentur à Prouincialibus, qui mansionariorum, aut paratarum onere tenerentur. Verùm non fuerit ea ætate curus publicus ea ratione, qua olim apud Romanos vsurpatus; eius tamen magna pars erat illa equorum & animalium ad iter conficiendum sumptu publico exhibitio. Quare non apparet magnum hæc in re discrimen. Aliud fortassis afferri facilius posset, quod licet euectiones non modò ab Imperatore, sed etiam à Præfecto prætorio & Magistro officiorum concederentur l. 9. *Cod. de cursu publico*, apud Francos tamen à nullo alio, quam à Rege darentur tractoria: quare & formula illius apud Marculfum nomine Regis inscribitur, & Episcopi in Synodo Meldensi *cap. 71.* à Carolo Caluo Rege eam sibi donari singularis beneficij loco petierunt, *vt auctoritatem sigillo Regis roboratam more tractoria Christianissimus*

Princeps singulis donet Episcopis. Et si quæ alia tractoriæ ab aliis, quam a Regibus datæ referuntur, illæ preces potius quam iussiones continent, ut ostendit Bignon. in notis, vbi & obseruat tractoriæ nomen aliquando latius extendi.

15 Atque istis de cursu publico, quo licuit compendio ad antiqui iuris cognitionem explicatis, restant onera & vectigalia, quæ provincialibus propter cursum publicum imponebantur, eorum enim occasio in hac de cursu publico disputationem digressi sumus: quamvis igitur cursus publicus sumptu publico, & fiscali fieret, ad illum tamen plura exigebantur vectigalis cuiusdam instar. Nam in primis non publicis impensis, sed provincialium sumptu, in quorum locis stabula constituta erant, apparabantur, illis tamen animalium sterco pro suo solatio habere concedebatur, l.7. Cod. de cursu publico. Secundò prohibetur quidem l.19. C. eod. & l.64. C. Theod. ne provinciales cogantur conferre pabula, & pecuniam pro equis curialibus, & præterea etiam paraveredos consentaneè legi.2. cod. tit. Vnde colligitur non suppeditasse quidem provinciales, equos curiales, seu agminales, vnde ibi vocantur animalia indebita; contulisse tamen vel pecuniam, vel pabula; quandoquidem prohibet tantum ea constitutio ne simul pecuniam, pabula & operarias præstent, non autem ne nihil omnino impendant. Tertio quibus propter tractoriam suppeditabantur mansiones, & viatica, ac cibi, id ferè ex onere provincialium accipiebatur, dicebaturque ius illud, vt olim à Romanis metatus & hospitium, ita à nostris Francis mansionaticum, de quo plura apud Bignon. in notis ad cap.4 lib.1. Marculf. Impensis enim iuditorum factas fuisse mansiones, & paratas, pluribus ostendit, sufficiat illud Caroli Magni lib.4. cap. c.69. Vassi nostri, qui & ministeriales, qui missi sunt, ubique venerint coniectam accipiant, hoc est, contribuerunt, collectam, & symbolum. Turo nens. lib.6. c.45. de Childeberti Regis filia, quæ in Hispaniam nuptura ducebatur. Adparatus quoque magnus expensa de diuersis ciuitatibus in itinere congregatus est, in quo nihil de fisco suo Rex dari precepit, nisi omnia de pauperum coniectis. Quare non bene Sigon. lib.7. de Regno Italia, paratas inter antiqua vectigalia Italiae populis impositas à Francis interpretatur sumptus, quos in vias, pontesque fluminu, quibus transiturus erat exercitus, aut Rex ipse, facere tenebantur. Cum enim perpetuo iure illo parata, & mansiones coniungantur, ius mansionatici, & paratarum erat ius exigendi tum mansiones, tum quæ ad permanendum in ipsis necessarium erat, quod vectigales suppeditare tenebantur.

16 Denique huc refero onus angariatum, & parangariatum, quæ in transuentione armorum, & specierum exigebantur l. vlt. Cod. de fabricens. ibi enim iubetur transuentionem armorum fieri, præstitis angariis de publico autoritate Præfecti prætorio, posteaquam magistri officiorum litteris, numerum armorum, & locum ex quo transuentione facienda est perdidicerit. Angariæ iumentorum, vel plantitoru præstationes sunt, & aliquando nauium, nam & naues angariari dicuntur l. pen. D. de priuil. vet. & Gregorius lib.8. ep.64. Nauem ab omni angaria exuere festines: ipsæque operæ angariæ dicuntur, quod alias monimus; quare Marculfus, Nullas funebiones, vel exactiones, neque caballorum partum, aut paraveredos, aut cartorum angarias. Vt verò paucis

quid sint angariæ aperiamus, & quæ illorum onera, obserua ex Suida, Herodoto. lib.8. Helychio, Brisson. lib.1. de Persar. Principat. n.147. Grotio in capit. 5. Martiæ, Drufo libro 1. animaduers. capit.28. Iohann. Locenio libro 1. de iure maritimo capit.5. num.2. vocem hanc, quod initio monimus, esse Persicam; apud Persas enim Regij nuntij ἀγγαροι dicebantur, & ἀσάδα, qui Græcis οἱ ἄγγαροματῶροι ἐκ δαδῶχης σημαίνει τὸς βασιλεὺς γραμματῶροι, inquit Hefichius: quare ἀγγαροματῶροι dixerunt σαβάρις, siue mansiones, & diuertoria in quæ ἀγγαροι siue nuntij diuertunt peracto penso, & litteras suas alteri tradunt, aut ipsi equos mutant; quod obseruat Cælius lib.10. cap.8. & nos ipsi nuper aduertimus. Angaria verò est, vt interpretatur lib.56. Basilic. transitus per publicam viam, quæ cursum habet, vt v.g. ex hoc loco Tyrum: parangaria transitus per tranuersum vt ex eo loco Eliopolim; quæ igitur cursus publicus dispositus est, angaria est; parangaria aliò versum. Ἀγγαρεῖον δὲ εἶναι ἐστὶν cursus periculis equitum, apud Herodot. lib.8. Hinc factum primò; vt omnes nuntij dicerentur ἀγγαροι. Et quia solebant Græci facibus accensis è specula hostium, aut classis, aliusve rei signum dare, Æschil. in Agamemnone, dixit ἀγγαρον πῦρ, & alij ἀγγαροματῶροι pro ἀγγαροματῶροι, & ἐπὶ τῶν φορτηγῶν ἀγγαροι. Deinde ad quosuis seruos & operarias translata est vox fuit, ita vt ἀγγαροματῶροι sit ἐργατῶν operarius, sed maximè pertinet ad baiulos, siue ἀχθοφόροι; quare Suidas ἀγγαρεῖαν interpretatur ἀνάγκη ἀνάγκη ἐκ βίας γυναικῶν ὑπερβολῶν, & alibi ἀνάγκη καὶ ἀνάγκη δούλων, publicam & necessariam seruitutem. Ἀγγαρεῖον est compello, adigo, maximè ad currendum, & ferendum quasi ἐργατῶν ἀγγαροι. Martiæ.5. vers.41. ὅτις δὲ ἀγγαρεῖον μίλιον; si quis te angariauerit mille passis, id est coegerit ad illud spatium, vade cum illo & alia duo. Et cap.27. vers.32. de Simone Cyrenæo, quem angariauerunt, vt Christi crucem tolleret, τῶν ἀγγαρεῶν ἵνα εἶεν ἡ σαρὴν ἀντὶ. Denique quos cogimus, vt nobis sint itineris duces, licet ἀγγαροι appellare. Vide plura apud Cælium libro 1. capit.27.

Hinc denique factum, vt in iure onerum vehendorum baiulandorumque siue plantis, siue iumentis, siue manibus, siue etiam ipsis humeris, operarum necessitatem Prouincialibus impositam, angariam nominent Imperatores in leg.11. Cod. de sacrosanct. Eccles. leg.2. Cod. de Episcopis & Cleric. & leg.2. Cod. de quibus numeribus. Eodemque modo loquitur Veget. lib.1. capit.3. & lib.2. cap.19. Fuit munus patrimoniorum, possessionibusque siue patrimoniis indictum, vt tradit Arcad. in l. vlt. §. patrimoniorum. D. de numeribus & honoribus. Angariorum exhibitio habetur l.11. D. de vacat. & excusat. præbitio l. vlt. D. de munerib. & honorib. præbitio leg.10. §. angar. D. de vacat. & excusat. Angariarum naues leg.4. D. de veteran. Tam dura verò erat aliquando angariatum istarum necessitas, vt nulli ab illis præstandis excusarentur, & ne illi quidem qui possessiones Ecclesiæ administrabant; vt cum quid ad expeditionem forelissimam Imperatoris, siue eius exercitum conuehendum erat, vt leg.11. Cod. de sacrosanct. Eccl. Rationem reddit Cassiod. libro quinto epistol. 10. Prouidendum est ne, aut exercitus penuriam inconsulta fatigetur, aut vastationem neque videatur provincia sustinere. Primus enim prosperitatis gradus est suis non esse damnosum, ut

pro quorum compendio laboramus, eorum non videamur afflixisse fortunam. Vide eundem lib.5. ep.13. & lib.4. ep.36. in l.16. Cod. Theod. de cursu publico. Licet per Sardiniam cursus publicus, vt minimè necessarius remoueri iubeatur, addit tamen Italian. Imperator. Sanè angariatum cursum submoueri non oportet, propter publicas species, quæ ad diuersos portus deferuntur: prouide considerata rerum necessitate, pro locorum situ, atque itineris qualitate, tantum numerum angariatum collocari oportere decernas, quantum necessarium esse adhibita plenissima deliberatione iusserunt. Vide eod. Cod. l.2.1. in qua prohibetur pecunias petere ab angariatum præbitoribus. Denique in Marculfi formulis, & capitularibus. Carol. Magni nihil frequentius exactione angariatum, aut ab eis exceptione, & immunitate.

17 Præter species & res hactenus enumeratas, quæ vectigalium iure exigebantur, & soluebantur, fuere & alia quædam, vt vestes militares; quod constat ex Codice de militari veste, vbi l.2. in Thracia in viginti quæque iugera, seu capita vestes militares conferuntur, excepta Sythia, & Mysia, quæ in triginta confert, in cæteris quoque Diacesibus in triginta. Æthiopes Regibus Ægypti eburnum, aurum, & ebur singulis annis pendebant tributi vice. Herod. lib.3. Diodor. lib.2. c.1. & fufius Plinius lib.12. cap.4. Aliæ eiusmodi res variis in locis tributi nomine exigebantur.

18 Sæpius tamen hæ species adærantur, hoc est, ære, & pretio æstimabantur, atque ita pro ipsis speciebus dabatur æs, siue pecunia, earumque pretium, id tamen neque semper licitum fuit, neque vbiq. Vnde Trebell. narrat Claudium prohibuisse species adærari. Græci dicunt ἀπορροπέειν. l.1. C. de erogat. militar. annon. prohibet ne milites pro annonis exigant pretia, si secus fecerint tam annonas amittant, quam pretia; putà si cum esset annus in fertilitate oblatas species repudiarent, quoad alius annus esset in summa caritate, ac tum pretia eius anni pro speciebus exegerint. De eadem adæratione, quæ aliquando in annonâ militari permittitur, vide l.15. Cod. eod. Semel autem statutum adærationem non licuit immutare l.13. C. eod. In oriente vestium militarium adærationem, eius provinciar, excepta Osraena, & Isauria, præstare debebant, quod aurum comparatitium dicebatur: ita l.2. C. de militari veste. At verò l.6. adæratio vestis militaris largitionibus sacris inferebatur, ita vt quinque eius partes miliuibus erogarentur in nummis, sexta in vestibus à gynæciariis præstaretur iunioribus, gregariisque, quos eo loco Cuiac. tyrones interpretatur. Eadem habet lex vlt. C. Theod. de militari veste. vbi quinque illas partes ait erogandas fortissimis militibus. Pro speciebus. annonariis pretia exigere vetat l.18. C. Theod. de erogat. militar. annon. Deinde l.28. C. eod. species non aliter adærantur, nisi vt in foro rerum vernalium distrahantur. Denique l.32. circa eandem speciecerum adærationem plurima constituuntur.

Sæpius tamen neque species, neque eam adæratio imponebatur; quod etiam hodie fit. Babylonij Persarum Regi in singulos dies, singulas argenti artabas admetiebantur, ex Herod. lib.1. Aspensij Dario talenta quinquaginta, ex Arrian. lib.1. de reb. Alexand. Ionès verò, & alij populi quos enumerat Herod. lib.3. quadringenta auri talenta, alij quingena, alij sexagena. Iustinus annua vectigalia Alexandri facit triginta millia talenta. Illi eidem Macedones pensitasse in dies singulos singula talenta ex effosso ære narrat R.P. Gibal. De Negotiis.

rat Hirtius de bello Africo. Leptus quoque in Africa singulis diebus singula talenta Carthaginensibus præstabat ex Pimol. lib.5. cap.4. Massa verò auri pendebatur, aut potius solidi quocumque titulo fiscali debiti in massam redigebantur l.12. & 13. Cod. Theod. de susceptor. Fuit serinium aureæ massæ. Incrementum quoque obrysa memoratur l.4. C. Theod. de auro coronar. aliquando indicebatur certa pecunia, vt solidi, foles, drachinæ, & alie eiusmodi monetarum species, quod certis exemplis consignare nihil opus est, cum ea passim in scriptoribus obuia sint.

Ex quibus omnibus colliges quid vectigalis nomine imponeretur, hodieque imponatur. Restat quantitas vectigalis impositi, quæ varia sanè fuit, & modò diminuta, modò aucta fuit pro Reipublicæ necessitatibus, & non raò pro Principum libidine, & auiditate. Ex plantariis & arboretis quinta fructuum pars exacta olim apud Appian. lib.2. Ciuil. & Linius lib.3.2. Caligula quadragesimam summæ de qualigaretur, & ex diurnis gerulorum quæstibus exegit, quod alias ex Sueton. cap.40. obseruauimus. Lex Papia decimam ex legatis vxori relicta, aut viro ab vxore, quoties illis liberi legitimi non erant, deduci voluit, l.2. C. de infirmam. pæn. calib. De decimis frumentis, & agris decumans res obuia est. Cn. Manlius Consul legem tulit de vicefima eorum, qui piamitterentur. Liu. lib.7. Arrian. lib.2. differ. Epist. cap.1. Aurum vicefimarum dictum est, quòd ex ea vicefima reficeretur. De vicefima hæreditatum ab Augusto instituta ad ætarium militare constituendum habet Plin. lib.7. epist. 14. Dio libro 55. Paul. libro quarto. sentent. titul. 6. & alij apud Buleng. lib.9. de Imp. Roman. cap.40. Idem Augustus vicefimum quintam mancipiorum vernalium indixit, vt monimus initio ex Dione lib.55. quod vectigal Nero remisit apud Tacit. libro 13. annal. vbi etiam ab eodem abolitum refert vectigal quadragesimæ, quod portorium quoddam fuit, & reuocatum à posteribus Imperatoribus queritur Symmac. lib.5. epist. 63. qui & epist. 60. meminit etiam quinquagesimæ, quod fuit etiam portorium pro feris, & mercibus, quæ importantur. Centesimam rerum vernalium impositam fuisse vrbi & Italiae ab Augusto post bella ciuilia restatur Tacitus lib.1. annalium, vbi deprecante populo Tiberium ex ea militare ærarium niti voluisse narrat. Deinde idè Tiberius post Seiani mortè, loco centesimæ, ducentesimam statuit, sed deinde centesima restituta fuit, quam denique centesimam Caligula aboleuit. Narrat quoque Appian. in Syriacis, Syrios, & Cilices quotannis centesimam census sui soluisse. Octaua fuit quoque vectigal omnium mercium, quæ venirent, quod octauarum, aut octauarium vectigal dicitur l.7. C. de locato: sicut rerum publicè vernalium vectigal dicitur vernalitium l.4. C. de proximis sacrorum scriuinarum. Siliquaticum vectigal mercibus omnibus impositum fuisse colliges ex Cassiod. lib.2. ep.30. ideòque in nundinis, vt ibidem dicitur, exigebatur, & lib.4. ep.19. Siliquatici quam rebus omnibus nundinandis prouida definiuit antiquitas, in frumentis, vino & oleo dari præsentem tempore non inberemus. Eiusdem siliquatici meminit lib.2. Epist.4. & lib.3. Ep. 25. & Ep.16. vocat ordinationem siliquatici. Hoc vectigal Theodosius & Valentinianus reparado ærario instituerunt, vt nundinis quibusque ex qualibet mercium negotiatione, fisco in singulos solidos dimidiam siliquam venditor, & alteram dimidiam

emptor inferret, quod ex ipsorum Nouella constat. Siliquæ exactorem, siliquarium Cassiodor. appellat, quem etiam de siliqua & canonicis solidis adeas *lib. 2. Ep. 24. & 25.* Fuit & aliud siliquaticum, quod in singulas iugationes debetur *l. 1. C. Theod. de agentibus in rebus.* Leo Iconomachus ad reficiendos muros vnum milliarsium exegit, idèque dantur bini soles. Cedren. *in illo.* Paul. Monach. *lib. 16. 2.* interpretatur duas siliquas. Manafes id institutum, aut innouatum à Nicaphoro existimat. Apulia, & Calabria negotiatores sextarium pendere cogebantur, quo vectigali ipsos exoluit Theodoricus, & Præfectis Regiæ sedis, qui illud exegerint, multam triginta librarum auri infligit apud Cassiod. *lib. 2. Ep. 26.* Tertiarium quoque vectigal quo tertia pars fructuum agri pendebatur, submoit idem Theodoricus. Cassiod. *lib. 1. Ep. 14. & lib. 2. Ep. 16.* Binorum quoque, & & ternorum sapius meminit Cassiod. Erat bina, & terna pensio quæ singulis annis præstarentur. Vide Buleng. *lib. 9. de Imp. Roman. cap. 62.* Athenis *metonov* fuit vectigal decem, aut duodecim drachmarum, quod iniqui singuli inferebant ætario, & publicano tres obolos. Ita Hesych. Pollux *lib. 3. cap. 4.* nempe simile illi, quod habitationem apud Romanos nominari dicebamus nuper. Ex quibus omnibus, & aliis videas non vnam fuisse tributi mensuram, sed omninò variam atque sapius mutatam.

ARTICVLVS X.

Qualis & quanta sit obligatio soluendi vectigalia.

- Iusta vectigalia non fraudantur sine culpa. 1.*
Etiã non petita debentur. 2. 3.
Nisi aliud ferat lex, aut consuetudo. 4. 5.
Quales sit ea culpa. 6.
Iniustitia tributi au & quomodo excuset. 7.
Impotentia subditi excuset. 8.

HActenus de variis vectigalium generibus, & illorum causis omnibus disputauimus, & quid antiqui mores ea in parte tulerint, explicauimus: qualia enim sint hodierna vectigalia, quæque gentes satis norunt, & maximè illi qui ipsa vel exigere, vel pendere tenentur. Quare ad posteriorem totius huiusce disputationis partem, eamque magis necessariam, de ipsorum pensatione, & exactione delabimur; prior enim illa potius enucleando antiquo iuri, quam explicandis interni fori quæstionibus, quod tamen isto tractatu profitemur, vtilis erit. Non fuit tamen omittenda, ne lectorem iucunda & erudita notitia fraudaremus, & manca, aut hinc censeretur à viris doctis ista tractatio. Venio igitur ad exactorem, & præstationem tributi, ordiorque ab obligatione illud soluendi, qualis nimirum, & quanta ea sit, quam vtramque quæstionem paucis explico.

Aio igitur in primis gabellas, & omnia alia vectigalia iusta, retineri & fraudari absque culpa non posse, sed omninò sub obligatione peccati soluenda esse, etiam non petita, nisi vel lex aliud

ferat, vel vsus & recepta consuetudo ita legem interpretetur, vt exactorem tributi ab obligatione solutionis ipsius postulet.

Hac assertionem compono diffidia Doctorum circa obligationem soluendi tributa, quoad conscientiam forum. Et quidem absolute pronuntio eiusmodi obligationem esse sub culpa, quod communior quoque DD. sensus affirmat. Couuar. *in regul. peccatum, 2. part. relect. §. 5. num. 5.* Panorm. *in cap. innouamus, de censibus,* ibique passim DD. qui & de communi opinione testantur. Bertachin. *tract. de gabellis part. 9. inie.* Syluester *verb. gabella 3. quæst. 8.* Alfonso à Castro *lib. 1. de potestate legis pœnal. cap. 11. Soto lib. 3. de iustit. quæst. 6. art. 7. Salas de legibus disp. 15. sect. 16. numer. 116.* Sanch. *in Decalog. lib. 6. cap. 4. numer. 62. & lib. 2. consilior. cap. 4. dub. 1. numer. 2.* Suar. *lib. 5. de legibus, cap. 18. Valquez de restitut. cap. 6. §. 3. dub. 2.* Molin. *tract. 2. disp. 674. conclus. 1.* Layman. *lib. 3. tract. 3. cap. 3. numer. 5.* Lessius *lib. 2. cap. 33. dub. 56.* Lugo *de iust. disp. 36. numer. 39.* Turrian. *de iust. disp. 46. dub. 1.* Fragoza *de regim. 1. part. lib. 3. disp. 8. numer. 21. 22.* Valerius Reginald. *lib. 10. praxis fini penitent. cap. 25. numer. 378.* Arriaga *tract. de legibus disp. 22. numer. 2.* & deinceps. Cæteros nihil attinet singillatim recensere, benè multos dabit qui eos sequitur Gutierrez. *quæst. 3. de gabellis, & Diana 1. part. tract. 10. resolut. 19.* Placuit paucos illos ferè ex nostra societate nominare, vt quorundam ineptis calumniis occurrerem. Non defuere tamen aliqui iique non ignobiles DD. qui contrariam sententiam sequerentur, docerentque leges tributa, & vectigalia imponentes, cum ferè pœnales sint, non obligare ad culpam, sed ad pœnam duntaxat, si quis legem violare deprehendatur subeundam. Ita censent Angel. *verb. pedagium, & verb. inobediencia.* Tabiena *eod. verb. numer. 8.* Baia *1. p. casuum, casu 13.* fulsissime Duard. *in Bullam Cœne lib. 2. Can. 15. quæst. 12. numer. 9.* Nauarrus *cap. 17. numer. 201.* querendum esse vult, num Princeps habuerit intentionem imponendi obligationem ad pœnam æternam, prout obligationem ad pœnam temporalem: & numer. 203. sub fin. hæc habet. *Regulariter fraudans legem temporali pœna munitam, non incidit in spirituales æternam: & falsus id ipsum contendit cap. 23. & numer. 55. & sequent. vbi numer. 60.* exemplum affert in nostro casu de solutione gabellarum, quam eandem quæstionem circa tributa falsus explicandam susceperat *in cap. fraternitas 12. quæst. 1.* sed non absoluit. Quare tanti viri nouissimam sententiam in quæstione sapius retractatam consideramus hæctenus. Henric. *lib. 7. c. 36. §. 5.* ait durius tributum transuersionis mercium deberi si petatur, quare videtur existimare non deberi nisi petatur, & in *commentario ibidem littera D.* allegat Socinatem *regul. 208. verb. gabella.* Afferuntur & pauci quidam alij, atque etiam ex illis ipsis, qui nostram, communemque sententiam amplectuntur, istam tamen non existimant improbabilem, vt Bonacina, *de contractibus disp. 2. q. 9. p. 1. num. 3.* & Lessius *loco citato.* Sa *verb. gabella, num. 6.* ait doctos viros asserere non esse mortale gabellam absque vi, & fraude non soluere, aut etiam non restituere: ipse verd non audet in totum id affirmare, in dubio tamen eos qui prædicto modo non soluunt, minime ad restitutionem obligaret, quamuis denique communi sententiæ standum esse pronuntiet. Deinde *n. 7.* addit cum nimis durum est tributum, sufficere

si soluantur, dum petatur. Non multum etiam abest ab hac sententia Toletus *lib. 5. cap. 75. sub fin.* qui tamen omnes reiciuntur, facileque demonstratur nostra communisque sententia: Nam & Paul. *cap. 13. ad Roman.* præcipit solui tributum Regi, tanquam ipsi debitum, & Christus ipse *Matth. 22.* Cæsari tributum pendendum esse dixit, probatque ex numismate census, eius imagine inulto, & denique Petrum soluere didrachma voluit. Vnde colligitur euidentis demonstratio; quod enim verè & propriè debitum est, atque ex quodam veluti contractu, soluendum est, & absque conscientie religione retineri nequit. Atque gabella, & tributum iustum reuerè debitum est, alioqui neque imponi, neque exigi possent: nemo enim quod sibi indebitum est, ab iniurto exigere potest, neque propter eius negationem, infligere iure pœnam neganti. Atqui Princeps multat negantes, atque fraudantes tributa: ergo sibi debita esse, eorumque negationem aut defraudationem iure plecendam esse supponit, quod fatentur ipsi aduersarij, qui præterea addunt non modò pœnam esse lubeundam fraudantibus gabellas, & vectigalia, sed etiam illos peccare, etiam seclusis mendacijs, periuurijs, & alijs eiusmodi, sed simplici occultatione: vt dum à via resecta deflectunt, aliique rationibus quæ in se spectatæ nullum peccatum continent. Atqui si tributa non sunt debita, licebit impedire ne à me petantur, aut extorqueantur. Immo si ea de causa malis artibus vtar, peccabo quidem vtendo eiusmodi fraudibus ex sese malis, non tamen occultatione præcisè, neque obligabor ad restitutionem; quia malis illis artibus non contra iustitiam, sed contra quampiam aliam virtutem peccauit, elusi enim duntaxat eum, qui petitorus à me erat rem sibi non debitam. Cur enim mihi non liceat curiosus eius oculos, & rapaces manus effugere, quamuis malis artibus, & modis mihi vt nefas fuerit. Fatendum igitur est tributa, & vectigalia deberi Principi, vel antecederent ad legem ea imponentem, quæ eorum duntaxat modum, & materiam determinat, ante quam determinationem nihil debeam, nisi indefinitè & in vniuersum, quatenus omnia, & singula Reipublicæ membra ad eius bonum commune conspirare, & quatenus opus fuerit, quidpiam etiam de suo conferre tenentur. Per determinationem autem factam à Republica, eius quod singuli conferre debeant, completur illa singulorum obligatio, & ab illis, quod à singulis conferendum est, iure exigitur: quæ exactio supponit prius esse in eo à quo exigitur, obligationem conferendi quod exigitur, & in illo, qui exigit supponit quoque ius exigendi, illudque omninò, & necessariò respondet obligationi conferendi. Dici quoque potest debitum eiusmodi pendendi tributa non modò compleri, & in actu proximo formaliter constitui per legem illa imponentem, sed etiam primò & per se poni; quia ante eiusmodi legem, Princeps habet duntaxat ius exigendi, quod ad Reipublicæ administrationem, suamque institutionem, & oneris sibi à Republica ipsa impositi exequutione, pro variis rerum, & occasionum euentibus, adhibito maturo consilio, necessarium esse iudicabit, seruatis alijs conditionibus, quæ in singulis Rebus publicis seruari solent, & diuersæ sunt, pro diuersitate regiminis, quo reguntur, & ferè statæ, ac solemnes ita sunt, vt sine illis leges latæ, & indictiones istæ nullius roboris, ac momenti esse

R. P. Gibal. De Negotiat.

consentantur, ac proinde ab initio conditæ talis Reipublicæ, præscriptæ iure merito censentur. Vbi igitur hæc leges indictionum ita latæ sunt, constitunt subditos obligatos ad exequendum quod imperatur, & conferendum quod indicitur singulis. Quod debitum, quia fundatum est in iure orto ex quodam quasi contractu inter Rempublicam & Principem, in quem sui administrationem, & curam coniecit, est reuera, vt iterum monebimus inferius, iustitiæ debitum: obligauit enim se Princeps ad impendendam omnem curam in regenda, & administranda Republica, illa vicissim in compensationem tot laborum, atque curarum, & ad exequutionem tanti muneris contulit illi ius exigendi quidquid tum ad sustentandam supremam dignitatem sibi collatam, tum ad tuendam Rempublicam, eamque benè & feliciter regendam necessarium fuerit: quo iure continentur ea omnia, quæ in libris feudorum, & passim hodie nominantur Regalia. Atque huius quodammodo contractus, & iuris in Principem vilius collati maximum habemus argumentum, quod semper, & vbiq; ab omnibus omninò gentibus, ab initio conditarum ciuitatum, & Kerumpublicarum vsurpatum fuerit, siue suprema potestas in vno aliquo, aut in præcipuis, & optimatibus, aut in tota Republica extiterit, atque ad eum cum ipso Principatu natum fuerit, vt ostendebamus *art. 1.* quibus tandem colligitur quod initio demonstrandum susceperamus, tributa vbi iustè indicta sunt, propriè & verè deberi, ac proinde in conscientia deberi, neque absque peccati religione negari posse, vt contingit in cæteris veris & propriis debitis, quæ exoluere in conscientia quoque foro tenemur.

Quare falsum est, quod aduersarij dicunt, leges vectigalium verè pœnales esse, quæ proinde ad solam pœnam lubeundam obligent. Sunt enim morales, licet habeant aliquando adiunctam pœnam, alias non habeant. Neque enim adicitur pœna legi, vt tollat obligationem, quam induceret, si sine adiectione pœnæ ferretur, alioquin leges omnes, quæ prohiberent quidpiam, diuina, aut naturali, aut etiam alia positua lege nondum prohiberent, & secus facienti pœnam infligerent, non obligarent conscientiam, & sine peccato violarentur; quod nemo sapiens dixerit, quandoquidem Principes adiecta pœna intendunt potius augere legis efficaciam & obligationem, quam minuere. Quando enim aliud volunt Principes, leges habet sensum conditionatum, & disunctiuum, vt quis quidpiam faciat, aut non faciat, vel pœnam talem subeat: tuncque obligatio, quæ omni legi essentialis est, disunctiua quoque est, & subditus tenetur vel ad faciendam imperata, vel ad ferendam pœnam inflictam, vbi ad illam per sententiam condemnabitur: & vtraque illa obligatio sub disunctiua, est in conscientia, & eiusmodi dicuntur esse leges quædam, quas purè pœnales nominant. Aliæ verd, quæ sunt morales, ferunturque verbis præceptiuis, quamuis simul habeant adiectam pœnam, obligant simul & ad culpam si violentur, & ad certam pœnam pro ea culpa commissa subeundam post Iudicis sententiam condemnatoriam, vel certè declaratoriã criminis, idèque mixtæ appellantur: quæ omnia falsus à nobis explicata sunt in scientia Canonica, in quæstione de lege pœnali. An verd leges tributorum, quæ & verbis præceptiuis feruntur, & debitum iustitiæ impendendæ respiciunt, licet aliquando, immò &

E e 3 sapius

sapienter poenam adiectam habeant, leges mixtæ, & non purè poenales sunt: neque sub distinctione tantum obligant ad poenam, vel ad culpam, sed ad vtrumque. Et tanè cum tota ista materia tributorum soluendorum sit grauissima, & reipublicæ maxime necessaria, ad eius defensionem, atque conseruationem, quis credat Principes tulisse leges ferè inanes, & saltem parùm efficaces, si nullam conscientiam subditorum obligationem iniicerent, & solam poenam intentarent, quam non esset difficile seipsum euadere. Voluere igitur maiori quàm poenæ metus vinculo ligare subditorum conscientias, nempe peccati religione.

3 Aiebam secundò in assertione deberi vectigalia, etiam non petita. Quæ assertio sequitur ex superiori tributa iusta, de iis enim duntaxat loquimur, probante deberi in conscientia. Inde enim euidentissimè sequitur debitum illud soluendum, licet non petatur, vt contingit in omnibus aliis debitis absolutis iustitiæ. Vnde enim habent aduersarij debitum istud esse conditionatum? Non sanè ex natura sua: siquidem iustitiæ debitum ex natura sua absolutum, & reddendum est, non conditionatum; nempe si petatur, reddendum est: neque etiam id necessariò colligitur ex lege tributum indicente; quia quamuis ea non dicat expressè soluendum esse, quamuis non petitur, non concedit etiam expressè hanc moram. Quare igitur nos illam concedemus, & legem eiusque obligationem faciemus conditionatam, præsertim cum Principes velint omninò tributum sibi solui, ideòque obligent quantum possunt efficaciter. Neque video cur inter noua & antiqua tributa nonnulli distinguant in hac parte; nam licet faciliùs præsumatur iniustitia in tributis nuper impositis, quàm in veteribus, vbi tamen ea iusta esse constat æqualis omninò erit obligatio ea solui, quare eam distinctionem passim reiciunt Couarr. Suar. Molina, Valq. Tolet. Lessi. alique nuper laudati.

4 Aiebam terciò non deberi tributa priusquam petantur, quoties vel lex illa imponens id significat, vel consuetudo sic eam legem interpretatur. Atque ita duas exceptiones regulæ vniuersali à nobis ex communi DD. sensu positæ assigno. Et quidem quod attinet ad primam petitam ex lege indicente tributa, nulla potest esse difficultas, quando ea ita fertur, vt vel ad poenam tantum obliget, vel non nisi vbi petuntur. Potuit enim Legislator, qui tributum imponit, illud eo modo indigere, & vel ad culpam, vel ad solam poenam obligare. Sicut enim potest tributum indicere, ita quoque potest eius soluendi modum præscribere, & obligationis rationem, atque mensuram definire. Tota itaque difficultas est in assignandis regulis, ex quibus dignoscamus, an lex de absoluta obligatione ad culpam simul & poenam adiectam, an de sola obligatione ad poenam sit intelligenda. Et quidem conueniunt omnes animum Legislatoris, tum ex variis circumstantiis, ac causis, modòque ferendi legem, tum ex ipsius legis verbis, quibus lata est, colligi oportere. Prima illa coniectura difficilior est. Cum enim ex illis omnibus constare solum possit Principem velle sibi solui tributum quod imponit, & ad id faciendum subditos obligare; inde colligi satis efficaciter nequit, illum voluisse aut legis suæ obligationem minuire, aut non nisi leniorem obligationem, quæ faciliè à subditis eludi valeat, imponere. Sic enim non obtineret,

quod sua lege intendit, nempe tributorum, quibus indiget solutionem. Itaque ad verba quibus fertur lex recurrendum est, eorumque significatio, eaque propria, & non translata, aut amplior per quandam extensionem exponenda, quandoquidem inodiosis neque improbanda sunt verba, neque vltra communè vsum extendenda. Odiosa verò sunt leges, quæ vel noua onera ferunt, vel admodum importuna, cuiusmodi sunt nouæ leges tributorum, maxime quando frequentes, & insolite sunt. Quare vbi eiusmodi leges absolute verbis præceptiuis videntur. v.g. *mandamus, præcipimus*, aliisque æquivalentibus clavis, & perspicuis, licet simul poenam non soluendi tributum adiciant, & ad poenam, & ad culpam simul obligent, vt omnes alia leges morales, quæ certam poenam culpæ, quam prohibent, infligi mandant; neque etenim potest inter eiusmodi leges vltimè afferri discrimen, neque quoad modum, neque quoad materiam. Quare vt nuper argumentabimur, nihil planè fingere licet propter quod obligationem vnus legis minorem, aut diuersæ rationis ab obligatione aliarum legum faciamus. Quoties verò lex tributorum fertur verbis minime præceptiuis; v.g. qui hoc tributum, aut gabellam non soluerit, aut exactores euaserit, soluetur in duplum, aut eius merces incident in communisum, aut quamlibet aliam similem poenam feret, existimari cum Arriaga *disp. 22. de legibus, sect. 1. num. 3.* eiusmodi legem esse purè poenalem, & ad solam poenam obligare non soluendum tributum, contraquam velit Suar. qui existimat eiusmodi legem supponere, aut implicare aliam legem tributum directè, & absolute imponentem, hanc verò poenam infligere; quo casu prior illa lex absoluta violabitur, & non soluetur tributum. Verum sapienter obiicit Arriaga hinc sequi nullas vnquam dari leges purè poenales, quas tamen admittit ipse Suar. quia dicam eam omnem legem præsupponere, aut inuolueri priorem legem absolutam, quæ directè quidpiam imperet, aut prohibeat, & ad culpam obliget, quam hæc posterior lex puniat. Deinde cum ille sonus verborum ex sese, & necessariò non afferat obligationem in conscientia, sed ad solam poenam, cur potius in tributis colligemus obligationem in conscientia, quàm in omnibus aliis materiis, & cur volumus hoc casu legem verbis illis non præceptiuis conceptam, necessariò legem aliam præceptiuam & in conscientia obligantem præsupponere, vel implicare, quàm in omnibus aliis casibus, in quibus eodem verborum tenore ferentur leges. Deinde negare non possunt aduersarij ad minimum dubium esse, quænam obligatio eiusmodi verborum formâ designetur: in dubiis autem, & simul odiosis benignior interpretatio, vt iam monui, probanda est; maxime cum alioquin grauis admodum sapissimè lex futura sit. Quæ profectò fuit ratio propter quam Nauarrus, & alij quidam viri eruditi nuper laudati dixerunt tributorum leges esse poenales, quia ferè omnes concipiuntur verbis non absolute præceptiuis. Quare prudentis fuerit verba legis expendere vbi agitur de restitutione faciendâ propter non soluta vectigalia.

Venio ad consuetudinem quam dixi aliquando ita interpretari legem, vt non obliget ad pendenda vectigalia, nisi petantur, & non nisi ad poenam, vbi deprehenduntur eluisse petitionem, exactorūque vigilantiam. Hanc quidè consuetudine

impossibile

impossibile esse contendit Valq. *de restitutione, cap. 6. num. 25.* quia consuetudo nulla est, nisi sciente, & dissimulante Principe, atque ad eò contentiente; quandoquidem non coercet legis tuæ violationem, quam bene nouit, & coercere posset si luberet. Atqui si merces occultentur, & idè non soluantur tributum, non potest scientia Principis præsumi, & multò minus eius consensus, cum nequidem dissimulet; grauius enim fert eam non solutionem, aut occultationem mercis, aut rei vectigalis, illamque vbi deprehenditur, punit. Deinde cum tributum soluatur Principi in quodam veluti stipendio, & in sumptus regendæ Reipublicæ, procurandoque bono communi necessarios, nulla profectò consuetudine induci potest, vt aut regi stipendium debitum non soluantur, aut sumptus necessarij administrandæ Reipublicæ, tuendæ, & conseruandæ subtrahantur. Hæc tamen rationes minùs demonstrant quod intendebat Valq. vt ostendit Delugo citata *disp. 36. num. 41.* Atque, vt ab hac postrema ratione ordiar, occurri poterit necessitatibus omnibus propter quas indigentur tributa, licet ea non soluantur, nisi petita, & non soluentes ad solam poenam obligentur, atque ita plurimi eludant stationarios, aliosque exactores, quia tam multa, & tamque grauiâ existunt vbique ferè vectigalia, vt licet aliqua ipsorum pars pereat, aut subtrahatur non soluendum fraudibus, reliqua tamen quæ semper maior est, sufficiat. Ideòque fortassis plura tributa imponunt Principes, vt pereunte aliqua ipsorum parte variis fraudibus, quæ vix vitari possunt, colligant tamen quod necessarium esse iudicant ad Reipublicæ administrationem, quæ tandem omnia fatetur Valq. *n. 26.* Quare fatemur quidem non posse induci consuetudine, vt debitum stipendium Principi, & necessarij sumptus Reipublicæ negentur. Dicimus tamen hæc omnia Principem obtinere, quamuis consuetudo ferat, vt tributa non soluantur, nisi petita; quia quamuis ex ea consuetudine sequatur aliqua vectigalium diminutio; quæ tamen re ipsa soluuntur, æqualia sunt causa propter quam fuere imposita. Quod verò ad scientiam, & patientiam quæ ad inducendam consuetudinem legi derogantem, illamque interpretantem necessaria est, ea habetur in nostro casu, sciunt enim Principes eiusmodi committi fraudes, ideòque multiplicant vectigalia, vt dicebam, sciunt quoque ipsi conuictores, qui & ea de causa minori pretio illa redimunt à Rege, illisque fraudum periculum vltro se exponunt. Tum quia existimant sua se, suorumque stationariorum, & excubitorum diligentia vitaturos omnes fraudes. Tum quia sperant vnus in crimine deprehensi poena, & rerum vectigalium confiscatione, plurimorum aliorum defraudantium iacturam facile compensaturos. Vnde etiam sapissimè fit, vt vix ob eiusmodi pericula Princeps minori pretio sua vectigalia vendat redemptoribus, nihilque proinde illa consuetudine non soluendi vectigalia nisi petita, deperdat, ideòque eam faciliè patitur contentus poena, quam fraudantibus infligit. Et quamuis nesciat quinam fraudatori sint, aut fraudauerint, nisi vbi in flagitio deprehensi sunt; licet tamen eiusmodi fraudes, & occultationes à solertioribus passim committi. Nihil igitur est cur negemus consuetudinem posse in legibus tributorum, id ipsum quod in omnibus aliis legibus positum potest, ipsas nimirum interpretari, earumque obligationi derogare, vel illam minuendo, vel penitus antiquan-

do, aut etiam contrarium omninò aliquid statuendo, & imperando, vt fufius ostendimus in nostra scientia Canonica, disputantes de iure consuetudinario; quod de consuetudine non soluendi tributum antequam petatur, concedunt expressè ceteri DD. cum Couarr. *in regul. peccatum 2. part. §. 5. sub fin.* Quare difficultas omnis in eo versatur, an consuetudo leges tributorum sic interpretetur, vt non nisi petita soluantur, & vtrum ad solam poenam obligent. Plurimi DD. Hispani ita sentiunt, quoad alcaualam, aliaque vectigalia in iis regionibus imposita: quinimodò contendunt nunquam alia conditione leges illas, & indictiones fuisse acceptatas à populo, de quarum etiam excessu, & grauissimo onere plurimum conuenerunt: illorum aliquot dabit Sanch. *lib. 2. consilior. cap. 4. dub. 10.* & Gutier. *quæst. 3. de gabellis*, qui illos pluribus reicit. Nostrum non est eam litem æstimare; placet tamen quod cum Gutieres, tum alij quoque sapienter hoc loco, atque alibi monent, neque legum tributariarum, neque aliarum vim, & efficaciam ad obligandum pendere à populi acceptatione, si alioquin iustæ sint, & ferantur ab eo qui potestatem habeat illas ferendi independentem à populo: in quibusdam enim locis Principum summa potestas certis quibusdam terminis conclusa est; quod etiam isto tractatu monuimus. Sed nostrum non est de singulorum Principum iuribus & potestate disputare, neque etiam de singularum gentium consuetudinibus. Habent illæ suos DD. qui ipsarum iura, & mores pertractent, quos consulat, qui curiosius ista persequari voluerit. Nos in vniuersum querimus an consuetudo passim ita explicet legum tributariarum obligationem, vt tributa non nisi petita soluantur, ita enim plurimi viri eruditi affirmant, in illique Nauarr. *cap. 23. num. 59.* vbi ait esse illum sentium non plebeiorum tantum, & indoctorum, sed Nobilium, & Doctorum, leges humanas poenales obligare ad solam poenam, eamque consuetudinem obtinere. Et deinde *num. 60.* affert exemplum in vectigalibus, & portoriis. In *cap. verò 17. num. 103.* dixerat soluendam esse gabellam quando petitur, neque tunc occultari posse sine obligatione ad restitutionem. Censet igitur consuetudinem esse, vt petita vectigalia non occultentur, sed soluantur, non petita autem posse retineri, quod & plerique alij sentiunt etiam ex iis qui dicunt tributarias leges vetè, & in conscientia obligare tum ad culpam, tum ad poenam: volunt enim illum à quo petitur iustum vectigal, teneri soluere, alioquin & culpam incurrere, & poenam mereri. Nauarrus verò testimonium magni faciendum esse hoc loco sapienter monet Arriaga *n. 11.* quia cum ille fuerit vir eximie sanctitatis, & doctriinæ, & non timoratae modò, sed scrupulosæ quoque conscientia, non ausus fuisset tam constanter asserere talem esse hanc consuetudinem, nisi à magnis, & viris doctis didicisset. Quo eodem rationio nos vtimur, cum legamus passim omnes de ea consuetudine subducendi res suas, atque merces exactoribus, & non soluendi nisi rogentur, testari, eamque esse proximam, atque vsum omnium passim, licet eruditorum, atque piorum, idque præsertim affirmat Arriaga de sarcinulis, & reculis quas viatores deferunt, quæ merces nevtiquam sunt, neque commercij causâ asportantur. Solent tamen à stationariis excuti, & pro illis vectigal exigi, quod cum in longiori itinere sapienter contingit, duplo, aut quadruplo plus gabellariis penditur, quàm sarcinæ omnes valeant, quod sibi accidi-

E e 4

cidisse ex Hispania Romam proficiscenti narrat: sex enim telonia, quorum singula decimam, vel vigesimam partem omnium suarum reularum abforbebant, intra vnam Hispaniam perfoluit. Testantur & ceteri de communiore sensu subducendi suas sarcinas eiusmodi excubitoribus; alij idem de mercibus affirmant. Denique vix ista subdi religioni, & à Confessariis vix aut damnari, aut etiam ad restitutionem obligari eos qui non petita vectigalia non soluerint. Neque sanè solent querere gabellarios vt vectigalia soluant, nisi timerent ne deprehendantur, & tanquam mala fide sese subduxerint, eorum merces committantur, quando enim se existimant hoc metu, & periculo liberos, qualibet diligentia subducunt sese, eaque est omnium praxis. Atque hanc consuetudine rationabilem esse, ex eaque explicandas esse leges tributarias inde facile erit demonstrare, quod alioquin iniustæ erunt propter enormem excessum, & immensum grauamen, quod continebunt, si omnia ista vectigalia plene, & integrè, atque adeo non petita solui debeant. Longè enim superabunt necessitates propter quas imponuntur, & vexantia canonicandis oneribus subditos; quandoquidem licet passim non nisi petita soluantur, & omni qua possunt arte singuli se ea solutione liberent, eludantque stationariorum exactissimam sollicitudinem; infirmitissima tamen sunt, & ferè intoleranda. Quare hanc multitudinem tributarium indictionum vix commodius excusare possumus, quam si dicamus eas omnes non percipi, cum ab excubitoribus, quantum diligentissimis, colligi nequeant propter fraudes, & artes soluentium, vel ipsorum etiam inopiam: quare, vt quod ita deperditur, compensetur, multiplicentur indictiones à Principe, vt iam monuimus. Neque dicas inde non excusari retinentes tributa non petita, quia eximunt se obligationi naturali, quam habent contribuendi pro virili ad sumptus publicos, aliis contribuentibus. Respondeo enim non ita imponi tributa, vt necessariò omnibus & singulis imponantur, alioquin nullus eximi posset, neque lege, neque privilegio, aut consuetudine: per accidens verò esse quod isti eo casu imponatur. Et sanè quando vni merci, qua tu non eges imponitur vectigal, tu illud non teneris soluere, vt si vino, aut carnibus imponantur, & tu aut abstemius sis, aut carnibus non vescaris, satisque est Principi si eius necessitatibus occurrat suis bonis Respublica, quamuis singuli siue casu, siue aliqua alia ratione nihil conferant: quamuis & iste quoque qui in hac materia tributum non petendum non soluit, aliàs illud, quia petendum est, soluerit, siue in illa eadem materia, siue in aliis, quas subducere publicanis non potuit, atque huic debito naturali, si quod esset in singulis contribuendi Regi ad communes necessitates, satis superque fecerit.

Dico secundò obligationem soluendi tributa modo explicato, esse sub leui, vel graui culpa pro conditione vectigalis retenti, quod sub eadem quoque culpa restituendum erit, ad poenam tamen non tenebitur quis ante sententiam.

Hæc assertio sequitur ex superiori, quare & eosdem Doctores habet auctores. Et quidem grauitatem culpæ violantis legem, & maximè circa iustitiam, commensurandam esse cum leuitate aut grauitate materiæ, siue iniuriæ, & damni quod per eiusmodi iniustitiam inferitur, certissimum est ex tractatu de iustitia, & ex iis quæ fusiùs dicemus libro vltimo huius operis, in appendice de restitutione.

Vbi quoque secundam huius nostræ assertionis partem demonstrabimus, nimirum vectigal iniuste subducendum restituendum esse; cum omnino damnum contra iustitiã illarum reparandum omnino sit, alioqui quamdiu non reparatur, cum reparari possit, conuincitur inæqualitas primò posita, & cum eadem culpa qua primò posita est. Immo licet aliquando propter probabilem ignorantiam, aliaque causas inculpabilis fuerit prima rei alienæ acceptio, & damni illatio, retentio tamen eiusdem rei culpabilis fieri poterit. Vnde est duplex illa vulgaris radix restitutionis ratione iniustæ acceptio, aut rei acceptæ: quæ duæ causæ restitutionis non semper simul in eodem casu reperiuntur, quæ omnia constant ex principis vniuersalibus, & amplius loco citato explicabuntur.

Quod denique diximus impositam à lege non soluentibus vectigalia poenam, non esse lubeandam, nisi post sententiam, commune quoque est omnibus aliis legibus poenalibus, cum nemo teneatur sibi poenam externam, positiuam, temporalem infligere, sed à Iudice, aliòve eiusmodi inflictam pati. Quæ omnia in scientia disputantes de lege poenali demonstrauimus; vnde in isto nostro casu colligit Couarru. in regul. peccatum 2. part. §. 5. num. 5. legem finalem §. dum vltimo. D. de publicanis, quam ita interpretatur aliqui, vt velint transehentem merces per locum publicum, & consuetum absque vlla fraude; & errore, mercium professionem omittentem teneri ad dupli poenam; obtinere tantum in iudicio externo, nam in animæ iudicio ad solam vectigalis solutionem tenebitur. Addit ibid. Couarru. in Hispania, vbi decima pars rerum venditarum debetur Regi, & sub poena alterius decimæ tenetur venditor eam venditionem publicano aperire; si quis hanc declarationem omittat, non teneri ad eam dupli poenam ante sententiam, licet teneatur ad restitutionem decimæ publicano subducitæ: & denique vbi poena statuta est transmittentibus res vetitas, eam non esse soluendam in iudicio animæ, sed exteriori duntaxat, nimirum post sententiam.

Dicendum est tertio duo quædam excusare à solutione, nempe iniustitiam tributi, & impotentiam soluentis. Huc reuoco omnia, quæ excipere quis posset aduersus solutionem tributi, quo alioquin teneretur. Non enim ago impotentiarum de iis, qui præcipuo quodam iure eiusmodi onere eximuntur, de ea siquidem immunitate disputabimus inferiùs. Omnes itaque causas quas obtinere quis poterit, ne tributum alioquin sibi ferendum, pendat, ad duo capita reuoco; iniustitiam nimirum tributi, & soluentis impotentiam.

Et quidem quod attinet ad iniustitiam illa facile reperiri ex aliquo capite poterit; quia, vt inquit Caietan. verb. vectigalia iniqua. Tot conditiones requiruntur ad iniustitiam vectigalis, vt difficile fortè sit iusta inuenire. Iustitia siquidem ista est petenda ex causa efficiente, siue, forma, materia, & vsu: vnde cumque verò oriatur iniustitia, vel illa euidentis est, vel dubia, vel tantum probabilis.

Et quidem cum manifesta est iniustitia vectigalis, tunc etiam petendum non debetur, quatenus & in quantum iniustum est; quod nemo negarit. Quare licet occultate merces, exactores eludere, damnum sibi illatum exigendo, & capiendò quod debitum non est, per occultam compensationem reparare ex bonis Principis, siue vi tamen, rapina, & scandalo, teneaturque ipse Princeps restituere quod

quod iniuste extorsit, inque eius defectum exactor, vel publicanus. Quæ omnia ex disputatione de restitutione manifesta sunt. Dixi porò non esse soluendum tributum iniustum, quatenus iniustum est, nam si totum iniustum non sit, soluendum erit qua parte iustum fuerit, si autem totum iniustum existat, nihil omnino eius debebitur, v. g. si iniustum est defectu potestatis imponente, tunc ad nihil omnino obligabit: si tamen peccatum duntaxat fuerit in aliquo excessu potestatis, tunc non valebit tributum quoad excessum, & valebit quoad alia, vt si feratur personis exemptis, quoad illas nullum erit, quoad alias autem omnino validum fuerit. Quando iniustitia petitur ex defectu causæ, si nulla omnino causa huius indictionis existat, nullum quoque erit tributum, quod si deficiat solum in proportione causæ cum tributo, quod longè illam causam superat, & in proportionali distributione inter personas, aut in proportionali distribuitio inter personas, & bona: tunc non valebit quoad illum excessum, quem poteris non soluere, aut aliunde compensare. Si deficiat ratione materiæ, quæ vel tota, vel ex parte eius incapax est, ex parte inualidum erit, atque ita in cæteris aliis iniustitiæ causis sentiendum erit.

Quando iustitia tributi dubia est, vel illud dubium oritur ex potestate imponentis, de qua nobis non constat, vel ex æquitate causarum propter quas imponitur. Si primum, non obligat tributum, quia in dubio melior est conditio possidentis. Possessio verò est pro populo, qui adhuc fruitur sua libertate, & sua bona possidet. Quare eo casu non tenetur soluere tributum, etiam petendum, atque ita derogare suæ libertati, quam adhuc integram possidet.

Quod si dubium ex aliarum causarum obscura, & ineuidenti æquitate proficiscatur, siue dubium sit tantum negatiuum, siue positiuum practicum, quia vel ignorat an Princeps habuerit causam indicendi hoc tributum, & quam habuerit, vel licet nonerit causam, habet tamen rationem eam impugnandi simul, & propugnandi eius æquitatem, ita vt animo pendeat, neque in vnam, aut alteram partem momento rationum, quæ sibi occurrunt inclinare possit, aut eiusmodi dubium ponere, & practice sine dubio operari; in illo dubio soluere tenetur tributum. Ita Suar. lib. 5. de legibus cap. 18. num. 16. Valsq. de restitutione cap. 6. §. 3. dub. 5. alique; quia in dubiis tenetur subditus obedire Superiori præcipienti, cui fauet possessio potestatis, vt docuimus 1. 2. & in scientia canonica, disputantes de conscientia. neque possumus ab ea vniuersali regula tributorum leges excipere, & iusta potest esse tributi causa, quamuis occulta, neque tenetur Princeps eam proprolate, cum fortassis non expediat, & difficillimum atque ferè impossibile existat subditos omnes & singulos causam eiusmodi aut cognoscere, aut cognitam penetrare, eiusque omnia momenta expendere. Denique præsumptio tunc est pro Principe.

Contra hanc nostram sententiam pugnant passim Doctores cum Molina disp. 674. num. 6. & 9. Lugo disp. 36. num. 86. & alii quos illi, sicut & Diana 3. p. tract. 3. de conscientia dubia, resolu. 39. referunt: quare communem sententiam nobis aduersarij fatentur, maximè circa noua tributa, & parum efficaciter probant ex cap. peruenit, de censibus, & cap. quamquam, eod. tit. in 6. cum vti feratur ipse Lugo, illis locis non agatur de iustitia causæ, sed vel de imponente, vel de rebus & materiis propter quas pedagia soluenda,

aut non soluenda sunt. Itaque Delugo communem hanc sententiam ex eo probandam putat, quia in dubio probando onus reicitur in petentem. Quare incumbit Principi petenti tributum, onus probandi iustum esse tributum, quod petit; quare nisi id potiuè præter, non debet subditus obligari ad illud soluendum, quamuis nequeat eius iniustitiam potiuè, siue per rationes positivas ostendere. Verum iam diximus possessionem potestatis indicendi tributum fauere Principi, melioremque eius conditionem reddere, vt in omnibus aliis legibus contingit, quarum causas non tenetur semper Princeps subditis aperire, neque aliquando iure potest, satisque est, si præcepti iniustitia non appareat, licet quoque iniustitia ipsum lateat: eo enim calu pro iustitia legitimi Principis legem ferentis, iure merito præsumitur, & dicitur à Canonistis habere suam intentionem fundatam in præsumptione; quod vltimum vidit Lugo. Quare monet totam controuersiam in eo verti, vtum in dubio illo præsumendum sit Principem iuste præcipere, ac petere, ac proinde parendum & soluendum sit, cum de iniustitia præcepti non constet, licet iniustitia quoque non doceatur, quod passim omnes docent, dum de sententia Iudicis, & lege Principis disputant, docentque fusiùs Suar. lib. 1. de legibus, cap. 10. & Ferdinand. à Castro Palao tract. 3. disp. 1. punct. 1. n. 4. quod fatetur quidem Lugo, quoties, non occurrunt hæc circumstantiæ, quæ præsumptionem illam pro Rege extenuent, cuiusmodi pluriimæ sunt in legibus tributariis, cum plurima tributa reipta iniqua sint; quod obseruant Driedo lib. 2. de libertate Christiana, cap. 5. & Sanch. lib. 2. consil. cap. 4. dub. 6. num. 5. paucique existant, qui sincerè monere Principes, aut dum ab illis sententiam rogant, veritatem aperire præsumant, multoque minus iniustitiæ, quam aliquando aduertant, opponere sese audeant, quod deplorat Molina disp. 674. n. 6. Itaque præsumptio illa generalis pro Principe nequit dubium expellere, cum pauca omnino tributa iusta existant, quod tamen postremum sapienter fateri Lugo non audeat, & tamen illi omnino fatendum erit, si quia plura sunt iniqua tributa, & quia difficile est in illis omnes condiciones ad retinendam eiusmodi æquitatem necessarias assignare, ad obligationem imponendam subdito ea soluendi, debeat Princeps tributi iustitiam docere, quamuis nulla appareat iniustitia, neque sufficiat illa Principis præcipientis communis præsumptio: vix enim vnquam tenebitur subditus legi tributariæ parere, imò neque in aliis materiis obedire: facile siquidem fuerit circumstantias aliquas, aut condiciones inuenire, quibus communis illa pro iustitia Principis præcipientis præsumptio imminuatur, si aliunde quàm ex iniustitia rei præceptæ, vel ex sola non apparentia iustitiæ minui censetur. Quod autem respondet Ioann. de la Cruz prima part. dilectorij, q. 7. art. 3. dub. 1. conc. 2. communem illam regulam de præsumptione fauere præcipienti, intelligendum esse, quando non agitur de interesse ipsius Principis, nihil vrget; quia in tributis non tam agitur de interesse Principis, quam ipsius Reipublicæ. Deinde in omni lege agitur de aliquo Principis interesse, & saltem de summa eius in præcipiendo authoritate. Denique addit Delugo illo num. 9. quamuis in ea celebri quæstione de obligatione parendi superiori, quando dubium est an superior tunc præcipere possit, plurimi cum Sanch. lib. 6. in Decalog. cap. 3. & à Castro Palao tract. 1. disp. 2. punct. 1. 3. fateantur parendum esse, plurimi nihilomi

nihilominus, quos idem Authores sequuntur, negant eiusmodi obligationem perseverante tali dubio, quando id quod præcipitur vel admodum difficile, & incommodum est subdito, vel illi damnum aliquod affert. Atqui tributa, maxime si graviora sunt, damnum afferunt subdito, illudque græve: in illo igitur dubio solvere minimè tenebitur. Verùm loquuntur omnes isti DD. quando dubium est de potestate imperantis, non autem de æquitate rei imperatæ in se, aut in illis circumstantiis, & conditionibus, quibus tunc afficitur, & querunt utrum quædo dubitatur, an qui imperat sit verè superior, aut saltem habeat sufficientem potestatem circa illam ipsam rem, quam imperat, licet habeat circa alias, quo persistente dubio negatio, nos ipsi diximus non teneri subditum obedire, quod verius multo erit in re admodum difficili, incommoda, & damnum afferente subdito, vti contingit in tributis. At verò nos modò agimus de dubio iusti præcepti ratione rei imperatæ duntaxat, quæ in se, & in illis circumstantiis spectata, & non solum ratione parentis, æqua & iusta minimè videtur, quamvis etiam iniusta non appareat, in quo dubio dicimus præsumendum esse pro iustitia Principis, illique donec aliquid evidentius, certiusque constiterit, parendum esse.

Maiores difficultates videri poterit quando sunt probabiles rationes pro iustitia, & iniustitia tributi, siue ratione tributi imperati, siue ratione potestatis indigentis illud, utrum in eo dubio, quod aliqui appellant positivum, quamvis sit potius opinio, quam dubium, nisi vti monebam nuper, intellectus propter æqualia momenta rationum utriusque partis nequeat in alterutram inclinari, sed maneat suspensus, & veluti in æquilibrio, de quo dubio non agimus modò, iam enim de illo diximus, idem sentiendum esset, quod de dubio negatio, quod constituerebamus potius in ignorantia quadam iustitiæ, & iniustitiæ tributi, quam in aliqua persuasione utriusque. De opinione igitur probabili iniustitiæ tributi disputamus, quærimusque an subditus ex illa opinione probabili, quam habet de iniustitia tributi, vnde cumque illam oriri opinetur, possit non solvere tributum, absque conscientia peccati. Ita affirmant à Nauar. lib. 3. de restitutione, cap. 1. num. 263. Delugo disp. 36. num. 91. Lessius lib. 2. cap. 33. num. 64. & 67. quo loco dicit esse communem Doctorum. Accessit Sanch. lib. 6. in Decalog. cap. 3. num. 7. & alij, quia licet agere ex conscientia practicè probabili, de ea enim tantum agimus, non de speculativa duntaxat. Hanc autem probabilitatem practicam petit Lessius ex eo, quod viri docti, qui norunt Reipublicæ statum, iudicent tributum illud esse iniquum, accedatque publicus rumor, & aliqua etiam verisimilitudo. Et sanè cum Princeps in indicendo sequatur opinionem probabilem, neque certitudinem, aut maximam probabilitatem querere teneatur, cur non erit æquè fas subdito probabilem quoque opinionem sequi in illo negando. Nam sicut Princeps iudicat probabiliter se posse indicere tributum, ita subditus iudicat probabiliter se posse negare. Confirmat Delugo ex eo quod sententia Iudicis, quæ probabiliter iniusta est, non obliget reum in foro interno, secluso scandalo. Denique lex tributaria nihil aliud esse videtur, quam peritio debiti, quod subditus vel ex lege naturæ, vel ex quodam quasi contractu cum Principe debet; qui autem existimat probabiliter se non debere, quod ab ipso petitur, illud negare poterit absque culpa. Poterit quidem

creditor, qui existimat probabiliter sibi quidpiam esse debitum, illud petere, sed debitor qui quodque putat probabiliter se illud non debere, iure negabit. Poterit quoque Princeps ex opinione probabili, quam sequitur, tributum & imponere, & exigere, atque subditus ex eadem probabilitate negare, dabiturque bellum iustum ex utraque parte propter ignorantiam veritatis, quæ ex vna parte intercedit. Alij tamen docent teneri subditum in eo casu oppositæ probabilitatis ex parte Principis simul, & subditi, tributum impositum solvere. Sic Suar. lib. 5. de legibus, cap. 18. num. 20. Valquez, cap. 6. de restitutione, §. 3. num. 78. Turrian. disp. 46. dub. 6. num. 5. Bonac. disp. 2. de restitutione, quest. 5. punct. 1. num. 3. quia Princeps habet ius imperandi non tantum quod evidenter iustum, & æquum est, sed etiam quod non est evidenter malum, alioquin acta admodum esset illius potestas, ex vix vquam teneremur obedire, & quisque facile se à tributorum solutione eximeret, & denique cum probabilitate iustitiæ tributi accedat auctoritas Principis, pro qua præsumendum est, iam illa pars prævalet probabilitati, quæ est ex parte subditi, quæque Principem suo iure nequit spoliare.

Ego hæc diffidia, quæ fortassis de vocibus potius, quam de re ipsa pugnant, componi posse hæc distinctione existimari: nam vel subditus ita habet probabilitatem de iniustitia tributi impositi vnde vnde oriatur illa iniustitia, vti simul quoque habeat iudicium probabile de altero extremo, hoc est, de iustitia tributi; vel nullum habet iudicium probabile de iustitia tributi, sed de eius duntaxat iniustitia, siue quia de illius iustitia non cogitat, siue quia licet non habeat rationem evidentem, sed probabilem duntaxat de iniustitia tributi, nullam tamen habet quæ eius iustitiam persuadeat in primo casu tenebitur obedire Principi præcipienti, & tributum indictum præstare, quia reverà tunc non habet iudicium practicè probabile, sed speculativè solum, vti etiam monuit Lessius. Cum enim videat probabilem esse iniustitiam tributi, licet non vique quæque evidentem, & Principem imperare posse quidquid non est evidenter iniustum, & eius potestatem non excedit, non potest habere iudicium practicum probabile, se non teneri tunc obedire Principi legitime, & iuste præcipienti, quamvis speculativè iudicet rem præceptam non esse certè & evidenter iustam, atque in eo sensu vera est sententia Suar. & aliorum, qui tributum soluendum esse affirmant, neque id tunc negat Lessius, & à Nauar. qui loquuntur de secundo casu, in quo ita videtur probabiliter iniustitia præcepti, & tributi, vti non videatur probabilis eius iustitia, siue quia ea non attenditur, siue quia nihil occurrit quod eam suadeat: quamvis iniustitia non sit quoque evidens, tunc poterit non solvere tributum, quia operabitur ex iudicio practicè probabili de illius iniustitia, quod optimè stare potest cum iudicio probabili, quo iudicatur eam iniustitiam non esse evidentem, ac manifestam, licet iustitia contracta nulla ratione nobis innotescat.

Alteram excusationem soluendi tributi aiebant esse subditi impotentiam, quam non oportet esse extremam, sed gravem duntaxat necessitatem, aut inopiam. Nam de extrema necessitate, & impotentia dubitari nequit, cum in illa cesset omnis obligatio. Appello itaque impotentiam, atque inopiam cum aliquis nequit solutus vectigalibus se suamque familiam alere, quamvis omnia non ex-

pendat

pendat in vectigalia, & ex negotiatione atque mercibus, vbi præstita sunt vectigalia, superstit illi aliud quod mediocre lucrum; verum quia vel pluribus liberis auctus est, vel aliiunde necessitatibus opprimitur, aut debitis vexatur, non potest sine gravi admodum suæ familiæ damno vectigal, quod exigitur pendere. Hoc igitur casu omni obligatione solvendi vectigal liberat miserum istum hominem glossa in l. omnes 3. C. de annoniis & tributis, vers. compellerur, vbi ait Officiales debere remittere indicationem pauperi, cum patrem agere debeant. Idem affirmat Bartol. ibidem num. 1. Rosella verb. pedagium, num. 10. Sylv. q. 9. dicto 3. Consentiant qui docent pauperem excusare à solutione collectarum. Ita Felin. in cap. si qui, & testibus, num. 10. Gigas de pensionibus q. 80. n. 3. & qui negant visitatorem debere petere procuratorem à pauperibus. Glossa in cap. cum instantia, vers. indubito, de censibus. Panorm. ibid. & alij quos affert, & sequitur Sanch. lib. 2. consil. cap. 4. dub. 15. qui ait se viros doctos consuluisse. Layman. lib. 3. tract. 3. cap. 3. num. 6. Sa verb. gabella, num. 8. Lugo disp. 36. n. 69. Suar. lib. 5. de legibus, cap. 18. n. 25. qui sapienter observat servandam esse proportionem conditionis personæ cum onere tributi, vti iudicetur an nimis grave ac durum sit, & utrum obligetur totum, aut partem eius duntaxat solvere, aut prorsus nihil. Quorum omnium ratio est, quia quisque prius obligatur suæ familiæ sustentationi moderatè providere, quam regiæ. Ex quibus etiam existimari quoties tributum tam magnum est, vti totam rem vel mercem pro qua impositum est absorbeat, ita vti eo soluto nihil planè superstit, posse partem eius occultari, aut non solvi, quia tunc non capitur ex merce vectigal, sed tota ipsa merx capitur, qui non est dubio procul animus Principis tributum indicens. Ad hanc inopiam referri possit quod passim docent non deberi tributum ex iis, quæ quis sibi ad familiæ suæ victum comparat, quæ de re diximus alibi. Vide Lugo num. 71. disp. 36.

ARTICVLVS XI.

Confectaria ex doctrina superiori.

CONSECTARIUM. I. An quando tributum non debetur nisi petitum, fas sit eludere exactorem ne petat.

I. An gabella debeatur quando gabellarius eam petit post tempus definitum.

II. An qui non soluit vectigal debitum ex re vendenda, possit eam eodem pretio vendere atque si soluisset gabellam.

IV. An qui emit rem ab eo quem novit gabellam defraudasse, teneatur eam solvere.

V. An creditor Principis non solventis possit se compensare fraudatione gabelle.

VI. An actores mercatorum, qui cum gabellariis transfegerint, & partem eius tantum soluerunt, possint illam integram à mercatoribus exigere.

VII. Monitum Confessariis.

EX doctrina proximo articulo stabilita plurima ad praxim quotidianam licebit colligere. Pauca quædam indicabo ex quibus ipse cætera facile deduces.

CONSECTARIUM I.

An quando vectigal non debetur nisi petitum, fas sit vel petentem exactorem eludere, vel merces occultare ne petat.

An liceat repositione sua eludere exactorem petentem tributum 1. 2.

Varij modi petendi tributum. ibid.

An occultare liceat merces ne solvantur vectigal, si illud non debeatur nisi petitum. 3.

Diximus plures leges tributorum ita ferri, vel ex recepto vtu, & consuetudine ita passim explicari, vti non debeatur vectigal, nisi petatur. Quo casu iure queritur an liceat vel merces occultare ne in notitiam exactoris veniant, ac proinde, ne pro illis petatur debitum vectigal, aut etiam stationarium petentem vectigal aliqua repositione eludere.

Et quod atinet ad quæstionem de eludendo exactore petente vectigal, & de quantitate, vel vel conditione mercium interrogante, videtur eam elusionem illicitam esse, non modò si vel mendacio, vel periurio, aliisve malis artibus, sed etiam quocumque alio modo, alioquin innoxio fiat; quia vectigal illud debetur in conscientia quando petitur. Atqui dum exactor interrogat de munere & conditione mercium, reverà tributum petit. Ergo tunc negari nequit. Quare non modò peccabit mendacio, aut periurio, si mentiendo, & peierando gabellarium decipit, sed etiam contra iustitiam non soluendo tributum tunc debitum, & tenebitur ad restitutionem; nisi ea sit eius vectigalis iniquitas, vti ob sui gratuitatem, & excessum aliaque causas etiam petitum non debeatur, atque ita illud liceat negare & non solvere: tunc enim & eludere gabellarium, & merces occultare fas erit, modò tamen mendacium, periurium, aliaque mala fraudes absint, alioquin peccabit, non quidem contra iustitiam, negando tributum, quare ad restitutionem non obligabitur, sed contra veritatem, religionem, aliamve virtutem, quam malis illis artibus violavit. Itaque quod atinet præcisè ad culpam commissam in negatione, & non solutione vectigalis, non est attendendus modus, quo fit ea negatio, sed utrum tunc tributum debeatur, eius enim negatio violabit iustitiam quocumque modo fiat, si verò tunc non debeatur, eius non solutio præcisè, & in se sumpta mala non erit, licet modus siue medium quo quis ad non soluendum, & fugiendum gabellarium vtiur, malum sit, nempe cum mendacio, periurio, aliisve damnatis fraudibus coniunctum. Ita Molina disp. 674. numer. 9. Sanch. lib. 2. consilior. cap. 4. num. 10. Lugo disp. 36. num. 44. & alij.

Dicendum est quoties tributum debetur, quando petitur soluendum esse eo modo, quo petitur quare si summo rigore, & totum petatur, totum quoque pendendum erit, neque licebit petentem eludere. Si verò neque totum, neque cum summo rigore petatur, licebit quoque non soluere cum insigni

insigni eiusmodi rigore, atque adeo quoad aliquam partem gabellarium eludere. Hac distinctione compono Doctorum hoc loco dissidia, qui fortassis reipla non pugnant inter sese. Suppono verò totum tributum de quo agitur, iustum esse, atque idcirco cum petitur soluendum esse in conscientia. Quia verò non est obligatio illud pendendi, nisi dum petitur, sanè non debetur nisi quo modo, & prout petitur. Si igitur totum petitur, totumque iustum sit, totum etiam soluendum erit, ac proinde negatio, vel non solutio alicuius partis ipsius culpabilis erit contra iustitiam, & obnoxia restitutioni. Elusio itaque gabellarij ad non soluendum tributum, aut non soluendum totum, quod tamen totum iustè, & rigorosè petitur, est mala & contra iustitiam, quæ tunc obligat ad soluendum totum quod petitur, licet nullam aut mendaciam, aut peritium aliæque mala fraus in ea usurpetur. Quod si gabellarius neque totum expressè flagitet, neque cum eo rigore, sollicitudine & diligentia, ut significet se omnino velle id totum, quod iustè debetur, non erit necessariò totum soluendum, neque exactè quoad omnia pendendam, licetque absque mala fraude eludere negligentius inquirentem; quia vectigal non debetur nisi dum petitur, & quomodo petitur, & non eludimus gabellarium nisi quodammodo volentem, qui idcirco neque exquisitam diligentiam adhibet in inquirendis, scrutandisque mercibus, neque ita urget solutionem, ut satis significet se non exactissime petere. Tota itaque difficultas quoad praxim in eo consistit, quandonam gabellarius, stationarij vel totum vectigal exactissime petat, quod non satis efficaciter colligitur ex eo, quod sibi vindicet tanquam commissas merces occultatas, ubi illas deinde deprehendit; quia id facit ob iniuriam sibi ea fraudatione acceptam, utque ceteros in officio cõineat. Quare alia iudicia rigidioris aut mitioris, minusque exactæ petitionis querenda sunt. In primis igitur quoties gabellarius exigit iuramentum de numero, & conditione mercium, licet uti monet Nauarr. non teneatur mercator iurare, sufficiatque ipsum monere ut ipsemet inspiciat, paratumque se esse soluere, quod æquum fuerit, si tamen iuret, tenebitur veritatem fateri, non modò ne peius sit, sed etiam ne peccet contra iustitiam, retineatque aliquid debitum. Quod affirmant Nauarr. Medina & ex ipsis Sanch. *dub. 10. citato. num. 14.* quia tunc totum tributum, illudque iustum, de eo enim duntaxat perpetuè agimus, summo rigore exigitur. Neque enim maiori rigore uti potest gabellarius, quam exigendo iuramentum, & adiciendo novam obligationem religionis obligationi iustitiæ, ut veritatem deprehendat, & quantum tributum sibi ex illis mercibus debeatur. Quare si mendacio illo vsus partem tributum tanto rigore petiti, ac proinde debiti non exolvat, tenebitur ad restitutionem partis, quam per iniustitiam occultavit.

Secundò aliquando gabellarius non petit quidem iuramentum de quantitate mercium, sed ait se illius conscientiam committere. Quæ petitio indicat animum petendi totum quod debitum est, teneaturque tunc mercator veritatem aperire, & totum tributum soluere, alioquin peccat contra iustitiam, licet non peccet contra religionem peiorando. Ita Sanch. *dub. 10.* cum Nauarr. & Medina.

Tertio gabellarius simpliciter interrogat, neque aut iuramentum exigit, aut conscientiam mercatoris

se remittit; atque hoc casu si quis eludat gabellarium plurimi docent non teneri ad restitutionem; quia non petitur summo rigore, neque etiam omnino totum, alioquin vel iuramentum postularat, vel mercatoris saltem conscientiam oneraret. Probabilius tamen existimant Sanch. & Lugo tunc teneri veritatem fateri, & totum vectigal soluere, quia debetur saltem quando petitur, at verò tunc petitur ex communi saltem modo petendi. Quia tamen sapius ea vectigalia vel parum iusta, vel excessiva sunt; prior sententia saltem quando publicæ sunt de eo excessu quærela, obtineri poterit, maxime quando idcirco gabellarij amicitia, & non cum iuramento, aut onere conscientia, alioquin rigidiori modo cum mercatoribus agunt; quia vel amici sunt, vel vias illas & portus frequentant, vel ea facilitate vectigalium, & amica quadam actione commercia ad sese trahere, aut ne aliò diuertant, impedire satagunt. Est siquidem tacita quedam alicuius partis condonatio: quare Valq. *n. 23.* non obligat mercatores ad aperendam omnem veritatem, additque Sanch. *num. 18.* hunc casum frequentem esse, indeque plures mercatores tum à culpa, tum ab onere restituendi liberari.

Quartò quamvis vel excommunicatio, vel alia pœna lata sit contra non soluentes vectigalia, vel merces occultantes, ea tamen excommunicatio non ligat istos omnes, nisi tributum petatur, quoties non debetur nisi petitur, uti ferè contingit; quia tunc uti ostendimus non peccant, & excommunicatio ferri nequit nisi ob culpam, eamque grauem, neque dici potest ea interminatione excommunicationis, exigi tributum, ac proinde tunc debetur, quia eiusmodi petitio est vniuersalis duntaxat, & generalis, neque ab ipsa lege tributum indicantè distinguitur, quæ petitio non sufficit, alioquin semper deberetur tributum; quia semper à lege indicente & interpellante atque urgente suam executionem peteretur, & frustra disputarent DD. an tributum debeatur quando non petitur, quia semper petitur à lege. Disputant igitur de petitione singulari, & particulari, quæ in casibus particularibus sit à tali gabellario interpellante ealem mercatorem, propter tales merces: quæ petitio necessaria est ut obligeris ad soluendum tributum quoties non debetur nisi petitur, idèoque non sufficit si exactores petant in vniuersum, ut solus vectigal si quod debeas ex mercibus huius anni, aut ex transectione præterita; quod obseruat Lugo *disp. 56. n. 47.*

Alter modus eludendi gabellarium consistit in occultatione mercium, atque impediendo, ne in exactorum notitiam veniant, unde fiat, ut non petantur vectigalia, quod videri poterit esse licitum. Cur enim non possum impedire ne debitum contraham; atqui non cõtraho debitum vectigalis, nisi quando petitur; possum itaque impedire ne petatur. Neque sanè solent etiam viri timorati querere istos gabellarios, eosque monere ut petant vectigalia, quod obseruat quoque Tolet. *lib. 5. cap. 65.* nisi ne deprehendantur, luantque grauius suam illam vel fugam, vel occultationem. An amabò damnare illum qui noluit appellere ad portum, in quo sunt grauiissima portoria, & aliò cursum deflexit, in quo vel nulla portoria luenda sunt, vel admodum leuia. Cur etiam diuertendo paululum à via publica non effugies harpagines illos, aut sic eam insitas, neque tunc occurrant stationarij, & custodes, occlusaque est apotheca ipso tum, cur cogentis

cogeris subsistere aliquantò diutiùs magno tuo incommodo, & dispendio suscepti itineris, ut gabellarij redeant, & tuas merces perscrutentur, atque vectigal petant, quod non deberes, uti diximus, nisi peteretur. Quare plurimi viri docti existimant apud Sanch. *lib. 2. consil. c. 4. dub. 10. num. 11.* non peccare hunc mercium occultatorem, neque obligari ad restitutionem; quia exactorum est inuigilare, & petere, non autem mei muneris, aut officij eos monere ut petant; quandoquidem nihil ipsis debeo nisi petant. Quod verò leges puniant ita occultantes, atque fraudantes vectigalia, sunt leges merè pœnales, quæ in fauorem publicanorum factæ sunt, neque possunt me punire eo duntaxat ex capite, quod nolim contrahere debitum, aut illud euitare. Non pecco enim impediendo ne contraham debitum, sed non soluendo ritè contractum, quo non possum me liberare per nõ petitionem creditoris. Verum in hoc casu non nego debitum, neque me creditori subtrahò, sed eius negligentia in non repetendo debito, me ab eius onere libero; quia reuera quamdiu non petitur nihil debeo, neque publicanus est meus creditor: non fraudo igitur creditorem meum, aut vectigal debitum, quod etiam non occulto cum iniuria, & damno publicani, cui nihil dum quidquam debeo, sed impedio duntaxat ne quidquam illi debeam, neque ille habet ius, ut nõ impediam hoc vectigalis debitum contrahendum, & nondum contractum, & ut non transferam alia vià meas merces, appellam ad alium portum, tranmittam alio nomine, subsistam in via, præstolerque donec illi commodum sit meas merces exire, & vectigal petere. Denique, uti sæpius dixi, nihil hætenus illi debitum subduco: quare quod vulgò dicitur nemini suam fraudem patrocinarì, verum erit, nego autem hoc loco fraudem verè committi aduersus publicanos, aut Principem, quibus nihil dum debeo, sed tantum debiturus eram, si merces meas alia vià non transexissem, aut alia ratione non subduxissem ipsorum diligentia, quam ego meo commodò elusi, & eludendo nulla re debita illos fraudavi, sed ne quidquam illis deberetur effeci: an iure queri possunt quod me ipsorum debitorem non constituerim?

Limitant tamen aliqui istam assertionem ad fraudes, & artes licitas: si enim mendacijs alijsue malis artibus subducerentur merces, & impedirentur publicani ne gabellam exigere, ac proinde, ne deberetur gabella, cum non debeatur nisi petita, volunt tunc ita fraudantes peccare, & ad restitutionem obligari. Verum iam monui cum Molina, Lugo, Lessio & alijs, malis quidem fraudibus, & artibus peccari, non tamen contra iustitiam, & cum obligatione restitutionis, nisi fraudes illæ prauæ & culpabiles cadant in rem ex iustitia debitam, quæ subtrahatur, aut retineatur: hoc loco autem nihil est hætenus ex iustitia debitum quod illis fraudibus subducatur, uti ostendi, sed versantur illæ fraudes circa aliquid, quod ex iustitia deberetur, nisi fraudes eæ fuissent adhibitæ: & publicanus, uti iã monui non habet ius ut mercator debitum vectigalis contrahat, illud ve non impediatur, sed ut ubi debitum erit, soluat. Quare tandem Sanch. *n. 12.* hanc sententiam probabilem esse dicit, & grauium Authorum, quamvis ille contrariam probabiliorē, tuioremque fateatur, sed cum non demonstret hanc maiorem probabilitatem nisi ex iis, quæ in illa explicanda attulerat *n. 10.* ibique ex iure tantum Hispano fuerit argumentatus, de quo etiam solo loquuntur Doctores quos adducit, qui de alcaualis, & auendanis

R. P. Gibal. De Negotiat.

disputat, addatque duntaxat Sanch. illud commune diuerbium, fraudem & dolum nemini debere patrocinarì, cuius veram intelligentiam modò dedimus, maiore istam probabilitate & securitatem suæ illius sententiæ, nobis parè efficaciter ostendit Sanch.

CONSECTARIUM II.

An quando gabellarius petit gabellam post tempus definitum, debeatur.

Potest quis non soluere gabellam tempore definito non petitam. 1.

Quid si nõ fuerit definitum tempus petendi. 2.

Aliquando definitur tēpus intra quod possunt vectigalia, & gabellæ exigi, ut in legibus Hispanis de alcauala. Queritur itaque, an si elapso eo tēpore petantur, reipla debeantur, aliàs licet non sit vllū tempus definitū exactōis, tamen ubi sunt iam transectæ merces, gabellarius, qui earum transeccionē rescivit, earū gabellā exigit, potestne mercator eas negare, & vel quoad numerū, aut conditionem mercū eludere eam exactōne vectigalis. Ratio difficultatis est quia debetur vectigal & gabella quādo petitur: atqui tunc petitur, igitur debetur, atque aded sine culpa & obligatione ad restitutionem negari non poterit.

Quoad priorē difficultatem respondet Sanch. *c. 4. citato. dub. 11.* non amplius teneri mercatorē soluere gabellā post elapsū tēpus, in quo peti debebat, etiam si deinde petatur, quod tum ex Iure Hispano, quod modò nos non moramur, ostendit, tū ex iure cõmuni; quia debitor alicuius rei non obligatus ad illā offerendā donec petatur, præscribet, si tempore assignato à lege ad petendum petita non fuit, quod docent Panorm. in *cap. fin. de prescription. Ang. verb. prescriptio. n. 42.* Medin. *C. de resitut. q. 16. vers. verum esto ita sit.* Si igitur publicanus non petierit gabellā tēpore destinato ad petendū, mercator illam præscribet, est enim in bona fide, cum retinere possit gabellam, cum non petetur. Quare eam sententiā doceri ab eruditis recentioribus, & à Cord. *lib. 1. sum. q. 36.* refert *ibid.* Sanch. qui sapienter monet diuersā fore rationē, quoties gabellæ debentur etiā nõ petita, tūc enim nõ præscribentur, quia mala fide retinētur. Qui verò occultat merces ne petatur ex illis gabella, si deinde transeccionē ad petendū definito petatur, eas quoque poterit præscribere, quia illas bona fide retinuit, uti diximus superiori consectario, quod doctos recentiores affirmare testatur Sanch. *illo dub. 1. sub. fin.* & ipse probabile existimat.

Maior difficultas existit quādo nullū determinatū est tēpus, & tamē non debetur, nisi petantur, quod fit aliquando post transeccionē mercū, quæ diligentia custodum subductæ fuerant; quia debentur quando petuntur, neque vllum petitioni certum tēpus præfixū est, uti in priori casu, ex quo proinde non licebit ad istum argumentari. Existimarium distinguendū esse: vel enim petitur gabella statim post transectas merces, & custodes, qui id deprehenderūt, insequuntur subductorē, & illū veluti in flagranti delicto cõprehendunt, etiam si fortassis iam exierit locū illū, in quo erat soluēda gabella, modò ingressus nõ sit fines ditionis, in qua aut nulla, aut non tanta soluitur, & tunc opinor ipsū debere gabellā petita, quia nulla ratio afferri potest propter quā gabellarius petere nequeat gabellā à mercatore, quādo merces subtrahit ne petatur gabella; esto possit subducere illas ne petatur gabella, nequit tamen impedire, ne iure petatur in ipso actu subductionis, si deprehendatur. Et sanè damnabitur etiam

F f

ad

ad pœnam subductoribus positam. Itaque quamdiu illas subducit, siue quamdiu subtrahit mercium est veluti in fieri, poterit peti gabella, quæ proinde debetur. Est autem subductio in fieri, quamdiu fugit diuerso itinere, aut alia ratione gabellarium à quo deprehendi, & capi possit. At verò si iam domum delatæ sunt merces, aut exierit fines intra quos duntaxat ab illo gabellario potest exigi gabella, & illam non soluens, aut subtrahens merces, capi, ipsæque merces committi, nequit gabellam petere: quod verius multo erit quando non nisi aliquantò post tempore petetur; quia debetur quidem gabella transuentione mercium, in locis ad id destinatis, & intra certos etiam fines, quos ubi præteruictæ sunt merces, nullum habet amplius ius petendi gabellam ex illis mercibus, quamuis petere potuisset quando per suos fines uehebantur; neque illi facit iniuriam mercator, quia non debet ipsi amplius gabellam. Immo neque unquam debuit, quia nunquam fuit petita, licet sua industria, & arte, non vim, aut aliud quidpiam in ipsa subductione per iniuriam faciendū, sed subducendo merces tantum, impediuerit ne peteretur, uti diximus cōsectario primo.

CONSECTARIUM III.

An qui non soluit vectigal ex re vendenda debitum, possit illam eodem pretio ordinario vendere atque si soluisset vectigal.

Difficultas maximè existit quando pretium illud ordinarium, & uti appellant, currens, est lege, aut statuto, vel communi consensu definitum; quia in illa pretij taxatione habita sine dubio ratio est oneris soluendi vectigalis, quod tamen iste non soluit. Debet igitur tantum detrudere de pretio, quantum illi ratione soluendi vectigalis accesserat, alioquin iniusta erit ea venditio, quod aliqui affirmant apud Lessium *lib. 2. cap. 33. n. 68.*

Ipsæ tamen verius contrarium sentit, modò pretium illud aliunde non sit iniustum, quamuis excedat ordinarium, & taxatum propter non solum vectigal, cuius in taxando pretio fuerat habita ratio. Probat Lessius, quia illa non soluit vectigalis non facit pretium iniustum. Igitur neque venditionem; quæ consequentia manifestissima est. Antecedens verò ostenditur, quia pretium fuit quidem ita definitum, eo quod communiter ex illa re soluitur vectigal, non tamen illius pretij sic constituti æquitas consistit in indiuisibili, ita ut minimus excessus sit iniustus, & nisi omnes & singuli illud vectigal soluant, statim pretium, & communis æstimatio mutanda sit: quandoquidem communis æstimatio ex iis quæ passim, & communiter accidunt, capitur, neque si quidpiam aliter per accidens contingat, mutanda est ea æstimatio, neque iniusta in eo casu particulari euadit. Quod in hac ipsa re, de qua agimus perspicuum sit. Si enim quispiam obtineret à Principe illius gabellæ immunitatem, an amari non possit rem suam ordinario & definito pretio communi vendere. Si enim non potest, nullum beneficium accepit à Principe, nihilque ipsi condonatum est, nam quantum ex immunitate retinet, tantumdem amittit, dum rei suæ pretium minuire cogitur. Si igitur illa condonatio Principis non mutat rei æstimationem communem, neque fraudatio de qua agimus mutabit, cum id ipsum condonetur à Principe, quod

à non soluente vectigal decerpitur. Id ipsum videmus quando pretium rei cuiuspiam creuit ratione periculis, sumptuum, & difficultatum, quibus eius transuentione est obnoxia. Si quis enim sua industria, immò & malis artibus eiusmodi pericula, atque difficultates vitauit, poterit tamen rem illam eodem communi pretio vendere; quod nemo negat. Neque enim minus valet ea res, quamuis venditor fugerit difficultates propter quas eius pretium auctum fuerat, quia semper consideratur, & æstimatur ut illis oblecta difficultatibus, licet eæ in aliquo casu non occurrat, qui casus particularis in definitione tamen pretio consideratus non est. Atque hæc est ratio à priori huius assertionis: nã res æquè commoda & bona est emptori, siue venditor eam comparauerit cū solitis periculis, & sumptibus, siue alio modo, etiã per iniuriam & fraudem alicuius, modò ipse emptor non exponatur alicui periculo, & dano: v. g. si ipsi reparanda esset fraus commissa à venditore, si res in commissum caderet, si furto esset subtrahenda, à domino repeteretur; si ex illa ipsa re, eiusque parte aliqua soluenda esset gabella cum dano emptoris. In quibus omnibus, ceterisque similibus casibus damnum emptoris impediendum, atque etiam reparandum emptori foret à venditore, quod si nihil istorum accideret, definitum pretium capere possit venditor, quamuis causas illas externas propter quas auctam fuerat, vitasset.

CONSECTARIUM IV.

An qui emit rem à venditore, quem nouit gabellam defraudasse, teneatur illam soluere.

Ratio difficultatis. 1.

Sententia negans eligitur. 2.

Quid de venditore vendente mercem ad fraudandam gabellam. 3.

Ratio difficultatis esse videtur, quia hoc onus videtur esse reale, ac proinde rem ex communi dierbio cum suo onere transire, ad quemcumque dominum transeat, uti videmus in hypothecis, & quod magis ad rem nostram facit, in decimis. Nam fructus non decimati non possunt alienari absque onere decimarum, uti *cap. cum non sit 33. de decimis*, constituit Innocentius III. in Conc. Lateran. generali, uti habetur *cap. 6. rationemque reddit Pontifex*, quia onus decimarum reale est, transiitque idcirco vnã cum fructibus decimationi obnoxia. Neque discrimen vllum satis idoneum afferri hoc loco potest inter decimas, & vectigalia, maximè quando illa sunt certa aliqua pars mercis: decima v. g. aut vigesima. Cur enim decima Ecclesiastica erit onus reale, & non decima vectigalis mercium: & quamuis daremus hoc onus reale non esse, sed personale duntaxat, negari tamen non possit eas res manere hypothecatas ratione tributi debiti; quia *l. 1. C. in quibus causis pignus, vel hypothec. fidei dicitur habere tacitam hypothecam in bonis eorum, qui censentur ratione tributorum*; & *l. 1. C. si propter publicas pensat*. dicitur causas tributorum esse priore loco, quibus omnia bona cessant, nimirum à tributo soluendo, obligata sunt, & nos ipsi obseruauimus opere de usuris *lib. 3. c. 7. art. 4. n. 8.* & iterum *art. penultimo disputabimus hoc capitulum*. Qui igitur mercem pro tributo hypothecata emerit, tributum ipsum soluere cogitur, saltem ubi principalis

principalis debitor ipsum non soluerit: quare existimauit Sylu. *verb. gabella 3. n. 18. sub fin.* res emptas transire cum onere suo nondum soluto. Molina vero *disp. 675.* ait quidem non teneri hunc emptorem ad soluendum tributum, nisi in defectum eius qui illud non soluit, & nulla habet alia bona quibus debitum illud soluar: quare & in solis illius bonis debet primùm fieri exequutio, deinde si ea non sufficiant, poterit fiscus, aut publicanus in re ex qua tributum debebatur, eam exequutionem urgere, ad quemcumque transierit ea res, propter onus tacite hypothecæ, quod illi affixum est, quodque cum illa transiuit. Eadem est Lessij mens *lib. 2. cap. 33. dub. 9.* ubi sapienter distinguit inter gabellam, quæ est tantum certa aliqua pecunia, & eam quæ est pars aliquota mercium, decima v. g. aut vigesima; statim enim apparet priorem illam gabellam esse debitum personale afficiens venditorem ratione illius mercis, quam vendit, ac proinde non transire vnã cum merce ad emptorem, qui ideo non obligatur soluere eiusmodi gabellam, quam nouit venditorem non soluisse. Restat itaque tota difficultas circa gabellam quæ est pars aliquota mercis, an ea de causa sit onus reale, quod necessariò res, cui adhaeret, secum deferat ad emptorem, & quemcumque alium dominum, an verò tantum personale.

Dico igitur cum Molina & Lessio citatis, quibus adhaeret Lugo *disp. 36. numer. 66.* etiam hanc, de qua agimus gabellam, esse duntaxat onus personale, quod solum venditorem afficiat ratione illius mercis, quam vendit, ex qua mercede quidpiam debet Principi. Et sanè quantam illam, vel decimam, vel aliam quamuis partem aliquotam mercium iubetur venditor dare, non autem emptor, neque profectò apparet ex quo capite teneatur emptor ad haec non soluti, siue reventi à venditore vectigalis restitutionem, cum & rem emerit à vero domino, & illam totam eodem titulo possideat. Quamuis enim Princeps haberet ius ad aliquam mercis illius partem sibi vindicandam, si venderetur, non habebat tamen illius dominium, neque etiam habet ubi vendita est, nisi ubi erit auulsa & separata, atque Principi tradita. Nam etiam qui emit rem aliquam, non fit illius dominus antequam ipsi tradatur, unde fit, ut si alteri vendatur, atque tradatur, hic secundus verus, & solus illius dominus fiat, neque teneatur primo emptori restituere. Cum igitur emptor in nostro casu mercem à vero domino ipsius acceperit eiusque totius dominium, licet Princeps haberet ius illius partem vindicandi, cum tamen illius partis nondum dominus factus sit, non potest illam, repetere à vero eius domino emptore, qui etiam non teneatur se eo dominio acquisito priuare, & illius partem aliquam reddere. Neque ex decimis licet argumentari, quia neque in illis ad aliud, qui fructus decimabiles, & indecimatōs emisset, teneretur ex natura rei, unde fuit opus lege positua, quæ aliud constitueret, redderetque eiusmodi fructus non decimatos inalienabiles, ob peculiare rationes, quas afferit eo loco Pontifex, quod ipsum in tributis statuere possent Principes, id tamen non fecerunt, uti ipse vnus quotidianus ostendit, neque facere consentaneum erat. Quod de tacita hypotheca rei tributariae, & vectigalis obiciebatur, vltro concedimus; verum ea hypotheca cadit in omnia bona venditoris, neque obligat emptorem, nisi ubi deperditis omnibus aliis bonis venditoris, & de-

R. P. Gibal. De Negotiat.

bitoris fiscus ager contra hanc rem emptoris, obligatam hypotheca tacita, ratione gabellæ non solutæ, quæ fortassis ad alium dominum transferit, & tota ista repetitio spectat forum externum, à quo damnari debet hic emptor, antequam teneatur soluere eiusmodi vectigal; quia ante sententiam fiscus non fit eius dominus, sed habebit tantum ius ad illam.

Maior difficultas est quando venditor occultè vendit mercem ad fraudandam gabellam, quod ita fieri nouit emptor: de hoc casu disputat Sanch. *c. 4. citato dub. 10. & Lugo n. 65.* videtur enim emptor fraudi illi cooperari.

Respondeo si gabella non debeatur nisi petita, possitque venditor impedire ne petatur, atque adeò ne debeatur, neque venditorem, neque emptorem teneri ad solutionem gabellæ, uti constat ex articulo proximo. Si verò gabella debeatur, etiam non petita, aut non possit occultari ne petatur, tunc debebitur à venditore, non verò ab emptore, quamuis fraudationem illam nouerit, modò illi non fuerit cooperatus suadendò, aliave ratione in illam influendo tanquam vera causa, saltem moralis physica, cuiusmodi non erit si sciat duntaxat eam fraudem, ex eaque commodum sibi querat; quia rem ad se delatam ut emat occultè, viliori pretio comparat, quæ omnia certa sunt ex principiis vnuerfalibus sæpius stabilitis.

CONSECTARIUM IV.

An creditor Principis à quo nequit solutionem extorquere possit licitè compensationem facere defraudatione vectigalium.

Communis sententia licitam facit. 1.

Difficultas aduersus illam. 2.

Solutio. 3. 4.

Casus singulares inde. 5. 6. 7. 8.

Difficultas non est de vectigali, quod neque locatū, neque venditum est à Principe, qui illud per suos ministros colligit: cum enim tunc soli Regi debeatur, illique soli subtrahatur, nemo dubitabit posse illud in compensatione à creditore Principis retineri, cum nulli prorsus faciat iniuriam. Quare quæstio est de vectigali vendito, vel locato, eo quod per eam compensationem conductori, aut emptori damnum afferatur, cum illis tunc & non Regi debeatur vectigal: quare eiusmodi compensationem licitam esse negat Reginaldus in *praxi lib. 10. n. 383.* & Graff. *1. part. decisio. lib. 2. c. 125.* Corduba *quæst. 95. dub. 3.* Roderic. *tom. 2. sum. cap. 73. n. 7.* & pauci alij.

Dicendum tamen est creditorem Regis posse debitum suum occulta vectigalis defraudatione compensare, modò conditiones aliæ quæ ad licitam compensationem requiruntur, de quibus lib. sequenti dicemus, obseruentur. Ita Sylu. *verb. gabella 3. q. 9. à Nauar. lib. 3. de restitut. cap. 1. num. 237.* Lessius *lib. 2. c. 33. dub. 10. n. 75.* Bonacin. *disp. 2. de contract. q. 9. punct. 1. num. 12.* Valq. *de restitution. cap. 6. §. 3. numer. 37.* Turrian. *disp. 46. dub. 3.* Molin. *tract. 2. disp. 674. numer. 10.* Fragosa *de regimine part. 1. lib. 3. disp. 8. numer. 43.* Vega *part. 1. sum. cap. 15. casu 10.* à Sancto Faustino *in specul. confessor. disp. 33. quæst. 37.* Malder. *2. 2. tract. 5. c. 9. dub. 18.* Molfes. *tom. 2. tract. 12. cap. 22.*

Ff 2 n. 14.

n. 14. & num. 143. Diana 2. part. tract. 2. miscellan. resolution. 14. Sanch. lib. 2. consil. c. 4. dub. 48. Lugo disp. 36. sect. 5. Ratio est quia gabellæ non debentur vel conductori, vel emptori, nisi ut personæ subrogata Regi, cui primo, per se, & directè debentur, & qui non aliud ius transiit in publicanam, quàm quod ipse habebat, ut observavit Caietan. *verb. vectigalia.* unde fit ut qui non debet Regi, neque publicano debeat, qui que excusatur à pensando vectigali Regi, excusatur quoque à pensando publicano, qui non habet maius ius maioremve actionem quàm habeat Rex. Atqui non teneor solvere Regi, quando mihi tantum debet, & retinet, neque illud ab ipso recuperare possum. Ergo nec publicano tunc debeo, qui non habet aliud ius & actionem in me, quàm ipse Rex, qui in eo casu nullam habet. Quare neque Regi, neque publicano facio ullam iniuriam. Et si pauper ratione paupertatis nõ obligetur ad solvendam gabellam Regi, non poterit ab eo petere publicanus, neque conqueri de vectigali à paupere defraudato. Si debeo Caio centum nummos, ipsèque mihi ex quodâ alio capite tantumdem debeat, neque mihi solvere velit aut possit, nemo negabit me posse debitum, quo illi obligor, in compensationem eius quod mihi debet, retinere: quàmvis Caius illud debitum, quo ipsi teneor, donarit aut vendiderit Sempronio, qui amittet eos nummos, si ego non solvam; quia Principalis creditor est Caius, cui non teneor in eo casu solvere, sed possum totum illud, quod ipsi debeo retinere in compensationem eius quod ipse mihi debet.

Neque dicas non posse me capere fructus horti, quem meus debitor alteri locavit, atque ita compensare meum debitum, neque igitur fas erit redditus gabellæ quam publicano Rex locavit, retinere in compensationem eius quod mihi Rex ipse debet, & non solvit.

Resp. enim latum esse discrimen inter fructus horti conducti, & nummos, qui pro solutione gabellæ dantur publicano, quia fructus illi sunt conductoris horti, qui illos iam possidet, estque verus eorum dominus, non autem is qui illos ipsi locavit. Quare si illos in me debiti compensationem caperem, non caperem quod est mei debitoris, sed alterius, cui proinde facerem iniuriam. At verò nummi, quos publicano in solutionem vectigalis dare deberem, mei adhuc sunt, eorumque verus dominus sum, non Rex, aut publicanus, illos tamen debeo Regi, vel publicano ipsius vices gerenti: quare cum eos nummos retineo, non soluendo vectigal, non retineo aliquid quod sit in dominio publicani, sed id ad quod habet ius tanquam subrogatus Regi. Quare si Rex nullum habeat ius in me ad pendendum istos nummos, quia tantumdem mihi debet ex alio capite, & datur locus iustæ compensationi, Rex excidit suo iure, & ipse simul publicanus, qui nullum alium habet ius, quàm quod ipsi confert Rex. Nihil igitur publicani retineo, sed quod debebam Regi solvere eiusque loco publicano, si Rex non mihi tantumdem deberet. Si autem ego iam præstitissem vectigal publicano, non liceret mihi deinde illud occultè repetere in compensationem eius, quod mihi Rex deberet, quia illi nummi præstiti Publicano, iam facti sunt publicani, qui est verus illorum dominus, non Rex. Compensationem me igitur ex bonis publicani, non Regis, quod iniquum foret. Horum omnium rationem veluti à priori videtur mihi attigisse Lessius, quia effectus assidue & continuè dependens essentialiter

ab aliqua causa, neque aliam, neque maiorem vim habere potest, quàm habeat illo momento in causa, cum vel vna tantum vtriusque vis, & efficacia sit, vel ita vna subordinetur alteri, ut nihil nisi ab ipsa habeat, & aliunde neque crescere, neque decrescere possit: nam lux quæ à sole, aut alio corpore luminoso fluit, non habet maiorem vim illuminandi, quàm habet ipsam luminosum: quod ipsum verius est in causis moralibus subordinatis, & quarum vna virtutem accipit ab alia; qui enim suum ius, aut potestatem alteri committit, non datur nisi illud ipsum, quod habet; neque iste commissarius quidquam aliud, vi illius commissionis potest, quàm quod ipse committens, si per se ipsum agere velit. Atqui totum ius quod habet publicanus exigendi vectigalia continuè dependet à Principe, qui suum ius in illum transfudit; quare ubi cessat, vel minuitur ius Principis, minuitur quoque ius publicani, quod non est diuersum à iure Principis, sed illud ipsum in publicanum transfusum. Quare eo momento quo ius cessat in Principe, cessat quoque in publicano. Cum igitur ius Principis in me elidatur ratione iuris, quod habeo in ipsum, & per compensationem, eliditur quoque in publicano, qui ius illud à Principe conduxerat, vel emerat, quæ eadem ratio valet in decimis, censibus, & aliis iuribus, quæ elocari solent, in quibus conductor habet ius continuè pendens à iure domini elocantis, aut potius habet idem omninè ius cum domino: quare nullo momento plus, aut minus potest, quàm dominus elocans, si ipsemet census, decimas, aliaque familia iura eo momento exigeret. Si itaque dominus cui ego pensionem census, aut decimas debeo, mihi vicissim quidpiam deberet, cuius non possem ab illo solutionem obtinere, liceret mihi ut iusta compensatione retinendo decimas, vel pensionem annuam, neque posset conductor de me conqueri, sed agere in locatorem, qui non potuit illi locare ius, quod in me debitorem suum habebat cum meo damno, cum ego idem ius in ipsum habeam, & in illam ipsam decimam aut pensionem, quam elocat.

Gravis porò difficultas est, an hæc communis doctrina valeat, quando Princeps non tantum locavit, donavit, aut vendidit ad aliquod tempus, aut in perpetuum gabellam aliquam, sed etiam totum illius dominium ita ab se abiecit, ut neque directum, neque vtile retineat; quia tunc tributa non debentur Regi, sed illi in quem totum illud dominium translatum fuit, ut aliquando in civitates, Marchiones, aliosque similes reuera translatum est, idcirco cum post illam translationem neque dominium vectigalium, neque ius illa exigendi restat in Principe, & ab illo non amplius pendat, si illud negetur, emptori, aut nouo domino negabitur, non ipsi Regi: quare non licebit in compensationem debiti quod Rex solvere renuit, præstationem vectigalis retinere, cum nihil, quod Regis reuera sit, retineatur, sed quod est alterius, cui proinde damnum & iniuria affertur, cum obligatione sine dubio ad restitutionem, quod saltem verum est de debito, quod Rex contraxit post alienationem omnimodam illius iuris, ac totalis dominij. Neque enim repetendo debitum habeo actionem in bona, quæ non erant amplius debitoris, quando debitum factum fuit, & multò ante fuerant ab illo alienata, & amplius modò illius non sunt, neque vllum ius in illa habet: tunc enim compensationem me non ex re debitoris, sed alterius, ut constat. Quod si debitum

debitum illud contractum fuisset ante alienationem omnimodam illius iuris, aut dominij: v. g. vectigalis, aut census, possem uti compensatione in illo iure; aut vectigali, vel centu post debitum alienato; quia non potuit alienari alteri ius in me, si ipsemet erat mihi debitor: hoc enim esset alienare rem meam. Nam ius quod habet in me, fit quasi meum per compensationem, & ita extinguitur ratione debiti, quod ipse mihi debet, seu ratione iuris, quod ego vicissim in ipsum habeo, æquè atque si meum foret: quare si tibi debeam centum centum aureorum, & tu mihi intuleris damnum iniustum æqualis, aut maioris æstimationis, non potes ita centum illam vendere, ut ego compensatione uti non possim: hoc enim iniquum foret, neque impedire quo minus ratione iuris, quod in te habeo possum extinguere ius tuum, & quod habes in me secundum iustam proportionem: quia sicut debitor non potest debitum transferre in alium sine consensu creditoris; ita neque creditor potest transferre in alium ius, quod habet in debitorem, quando ipse est vicissim eius debitor, ea siquidem translatio cum alterius iniuria manifestè fieret, facile foret eludere creditores, & se per impotentiam aut fraudem ab obligatione solvendi eximere.

Hanc itaque limitationem communi doctrinæ nuper expositæ passim adhibent Lessius, Molina, Vasquez & ceteri adducti cum P. à Navarra. Hanc tamen pluribus impugnat Lugo num. 74. quia sicut Rex nequit locare conductori nisi ius quod habet ad exigendum tributum, & quando exigere posset, ita neque omninè vendere, nisi cum eadem limitatione. Nam ius, quod venditur, non est nisi illud ipsum, quod locatur: non magis igitur obligari possunt subditi ad solvendum illud vectigal emptori, quàm conductori, nisi quando, & quomodo tenerentur ipsi Regi, a quo tum conductor, tum qui eius plenum dominium, ut ita dicam; per omnimodam alienationem accipit, totum ius habet. In quibus itaque casibus possent non solvere Regi, poterunt quoque non solvere illi, qui ius habet à Rege, siue per condonationem, siue per omnimodam alienationem. Et sanè eodem modo venditur per aliquod tempus, v. g. triennium, ius ad exigendum tributum, atque alteri venditur in perpetuum, quod appellatur venditionem tributi, & alienationem omnimodam illius, & non minus debetur vectigal illo triennio conductori, quàm debeatur in perpetuum emptori. Cur igitur debitum contractum à Rege post elocationem nocebit conductori, cui per compensationem debiti Regij fas erit tributum negare, & non nocebit emptori, cui non licebit negare tributum, in compensationem debiti à Rege post alienationem contracti. Cum enim paria sint quoad ius à Rege translata, ipsamque translationem, totumque discrimen in maiori & minori duratione translationis sit, quæ ad vim & efficaciam iuris translata, quamdiu durabit translatio, nihil prorsus facit, quandoquidem æquè totum ius ad tributa à se abiecit pro hoc triennio, totumque in conductorem transfudit, atque in annos etiam consequentes transfudit in eum, cui in perpetuum alienavit. Vel neutri igitur potest negari tributum pro compensatione debiti post eiusmodi translationem contracti, vel vtrique negare licebit.

3 Observat itaque Lugo num. 75. Regem vendentem R. P. Gibal: De Negotiat.

tem, aut locantem gabellas aliasque indictiones, non posse eas abstrahere à conditione illis essentiali, ut non debeantur nisi quamdiu necessitas, & iustitia causæ propter quam indictæ sunt, perseverat; illa enim cessante statim iniustæ enadunt, & consequenter indebitæ, neque subditi illas amplius solvere obligantur. Quando igitur quis conducendo, vel emendo in perpetuum accipit gabellas, non habet nisi ius illud ipsum, quod Rex habebat exigendi gabellas, durante necessitate, & iustitia causæ, quare si ea perseveret per triennium locationis, conductor illas iure merito colliget, & qui emit, idem iure præstabit, quamdiu perseverabit eadem iustitia, quæ si desinat, statim cessabit ius exigendi in conductore, & in emptore perpetuo, sicut & in ipso Rege, qui nequit ius quod non habet, aut ad tempus locare, aut in perpetuum vendere. Sicut nequit facere ut cessante iustitia tributi, ipsi debeatur, aut conductori, vel emptori. Esset enim manifestum subditorum damnum. Nam ante conductionem, & venditionem non debebant absolute vectigalia indicta, sed iusta, & quamdiu iusta essent; & post eam conductionem, venditionemve, illa absolute deberent siue iusta, siue iniusta, siue causa perseverante, siue cessante, quod esset ingens & iniquum gravamen subditorum. Neque dicas præsentis necessitates aliquando postulare, ut vendatur, vel elocetur tributum absolutum, & sine vlla limitatione ad simul colligendam pecuniam, qua tunc indiget, ideòque quacumque mutatio accidat in causa indicendi illius tributi, solvendum erit, quamdiu vel locatio, vel venditio durabit. Respondeo in primis conditiones essentialiter inditas rei, non posse ab illa seungi quocumque contractu, ideoque semper subintelligi permanere in eiusmodi contractibus, nisi illis expressè derogetur, quod fieri nequit, alioquin ipsi contractus invalidi essent, aut saltem in nostro casu ad æquitatem reducendi essent, reiciendo eas conditiones derogantes essentialiter rei de qua contrahitur, tanquam turpes, & impossibiles, ac proinde tanquam non adiectas: quare potiori ratione non intelliguntur adiectæ, si expressè non sunt: cum etiam eo casu debeant reici. Deinde cum ex natura causæ propter quam indicitur tributum, facile conici queat an diu duratura sit, facile quoque fuerit pretium locationis, & venditionis definire, cum ista diutius durare nequeant quàm iustitia vectigalis, quæ cessante causa, & necessitate ipsius, necessariò cessabit. Pluribus autem modis definire potest legitima causa colligendi vectigalis alias indictæ, siue quia illa necessitas, qua vrgente fuerat indictum, omninè cessavit: nam si ex parte tantum desit, minuentur erit proportione servata; siue quia illa nova, & plura sunt indicta vectigalia, quæ modo priorum gabellam, graviores, & intolerabiles reddunt, quamvis in se spectata tolerabiles foret, ideoque cessabit obligare subditum, quia alia tributa solvet, cum nequeat sine iniustitia ad omnes illas gabellas simul præstandas obligari, aut ad vnam, aut aliam: siue denique quia respectu alicuius subditi gabella illa redditur iniusta, quia iam ille sufficienter Regi contribuit ex suis bonis ad necessitates communes, ideoque si & hanc gabellam cogatur solvere, nimio & iniusto onere vexabitur. Quare in omnibus istis casibus, in quibus ut vides gabella manifestè iniusta euadit, neque Regi, neque publicano proinde

debebitur, quod nemo negat cessante necessitate, & causa propter quam fuit imposita, aut accedentibus novis gabellis eo numero, & gravitate, ut iam illa fiat intolerabilis, atque adeo iniusta. Cum omnes simul sumptus superent longè necessitates propter quas indicuntur, aut ex aliis pluribus capitibus iniusta evadant, quod communi ferè consensu tradunt DD. in tanta vectigalium, quæ in dies progeminant, & sobolescunt multitudine ac varietate. De tertia causa iniustitiæ dubitari nequit: si enim passim gabella aliqua iniusta esse potest respectu subditorum in vniuersum, & indeterminatè, quia illos nimium onerat ex multitudine & accessione aliarum gabellarum, vnde fit ut plus æquo contribuere cogantur, cur eadem iniustitia reperiri non poterit respectu vnus alicuius singularis subditi, qui cum iam ex suis bonis Regi contribuerit, præter æquitatem omnino onerabitur, si præterea solutione gabellæ opprimatur. Quare gabella illa, quæ in se inspecta iusta est, & respectu aliorum subditorum, illoque proinde obligat, respectu istius singularis iniusta erit, & illum non obligabit, quod nuper in paupere ostendebamus. Hoc verò totum reperiri ait Lugo n. 76. in isto Regis creditore, qui suum debitum ab illo recuperare nequit, ille enim iam ex suis bonis Regi contribuit. Quare si & modò gabellam conferre obligetur, plus æquo contribuet, ad quod cogi nequit, iniusta igitur est illa gabella respectu illius, neque Regi debita, igitur neque publicano, qui non habet ius aliud exigendi gabellam, quam habeat ipse Rex, qui in eo casu nullum habet, & iniustitiam committeret, si ab hoc suo creditore illam exigeret.

4 Hæc ratio Delugo subtilis quidem est; mihi tamen à communi ratione nuper explicata parum differre videtur, nisi fortassis quia implicatior est: vtraque enim petitur ex iure, quod vnum idemque est in Principe, & publicano, quamuis à Principe ad publicanum, & ad emptorem deriuetur. Quare ubi cessat in Principe ius exigendi tributum, cessat quoque in conductore, & emptore illius iuris; & ubi tributum iuste negari potest Principi, potest quoque eadem ratione negari tum publicano, tum emptori. Cessat verò quoties Princeps iniuste gabellam ab aliquo exigit, uti facit dum à suo creditore, cuius debitum per vim & iniustitiam retinet, illud exigit: quæ ratiocinatio communis Doctorum, qui nostram sententiam amplectuntur, clara & perspicua, atque, nisi fallor, efficax est, eamque probat Lugo, qui ex iure quod habet Princeps exigendi gabellam, quodque solum confert publicano, sapienter argumentatur. Verum cessationem iuris huius in Principe, siue iniustitiam exactionis illius à suo creditore petit Lugo ex iniustitia gabellæ, quæ eo casu petitur, & idcirco iniuste petitur. Iniustitiam autem gabellæ respectu huius creditore, in eo constituit, quod nimium grauetur, cum iam ex suis bonis satis superque Regi contribuerit: cum ratio communis supponat gabellam illam iustam esse, & verè debitam, compensari tamen cum alio debito à Rege huic suo creditore: neque ad compensationem inter duo debita requiritur, ut alterum sit iniquè contractum, aut non debitum: satis enim est, ut vnum retineatur in solutionem alterius, ut fit in nostro casu. Causa enim retinet gabellam; quam iuste debet Regi in compensationem nummorum, quos ipsi Rex quoque iuste debet. Alioquin si eo ipso quod Rex bona aliqua huius sui creditore retineat, iniusta est ga-

bella respectu illius, non est ibi compensatio, sed anticipata solutio illius gabellæ. Deinde an ea gabella erit perpetuè iniusta respectu huius creditore, an hac tantum vice, an donec eius retentio vel negatio æquare valeat debitum, quod apud Regem manet: & quid si interea decreverint alie gabellæ, aut necessitates crescant, ita ut nequidem cum illo suo tributo, & hac vna gabella sufficienter adhuc contribuerit. Quis ambò hæc omnia indicabit. Sanè si ea contributio non æquet contributionem aliorum seruata proportione, quæ iuste censentur, non poterit negare gabellam; quia tunc etiam respectu huius regij creditore iusta erit. At in nostra communi sententia, quamuis iustissima gabella sit, negari poterit ex iusta & legitima compensatione, quod affirmare nequit Delugo, qui in alias difficultates de iniustitia gabellæ ad huius compensationis æquitatem tuendam, impedire se cogitur.

Verum cum constet nobis de veritate assertionis, quamuis in eius ratione explicanda dissentiamus; plurima ex illa licebit ad praxim deducere.

In primis igitur licebit retinere gabellam in compensationem debiti tum à Rege, tum à publicano debiti. De regio debito egimus hæcenus: de debito publicani constat; cum enim emolumentum illius gabellæ ratione conductionis, ad ipsum modò peruenire debeat, quidni ex aliqua eius gabellæ parte, quam ipse debet, licebit compensare.

Secundò inferunt Sanch. *dub. 48. num. 3.* & Lugo *disp. 36. num. 78.* hæc de qua disputamus compensationem fieri non posse, cum gabella est incipitata. Id autem fit, quando aliqui artifices, vel mercatores conuenerunt cum Rege, aut publicano de soluenda aliqua certa summa pro vectigali, & eam deinde inter se seruata proportione partiuntur, ut ex singulorum contributione summa illa constituitur: quo casu si vnus ex illis esset creditor Regis, aut publicani, non possit in compensationem suam, illam partem retinere, quia id non cederet in damnum Regis vel publicani, qui nihilominus totam summam conuentam perciperent, sed in sociorum iniuriam, qui mutua collatione quod deesset summa conuentæ, ex illius partis subtractione suppleri tenerentur. Quæ eadem ratio demonstrat etiam casu, quo gabella non debetur, nisi petatur, quod aliquando contingere docuimus articulo superiore; ubi tamen est incipitata, illam deberi omnes docent, quamuis non petatur; quia eius retentio caderet in damnum eorum, qui de ea summa constanda conuenerunt, & singuli in solidum pro inuicem obligati sunt. Ita iidem DD. obseruant, Sanch. *dub. 10. n. 6.* Lugo n. 48.

Tertiò quando ciuitas vel prouincia promittit certam summam Regi pro tributo, & ad illam soluendam gabellam indicit super aliquibus rebus, creditor Regis poterit nihilominus uti compensatione de qua loquimur, non soluendo eiusmodi gabellam, quia illam non debet ciuitati, sed Regi, qui ciuitati vendidit vel locauit ius exigendi talem gabellam pretio summa conuentæ. Quare eadem ratio huius casus est, atque illius quo Rex publicano gabellam locauit, aut alteri vendidit. Neque dicas in hoc casu Regem nullum sentire damnum ex illa compensatione, cum nihilominus totam summam conuentam percipiat, ac proinde totum damnum cedat in ciuitatem, quæ summam illam nihilominus constare debebit; quia id ipsum contingit

contingit in locatione facta publicano, qui totum pretium, locationis repræsentare debebit Regi: quia tamen, non potuit Rex illi dare ius aliud quam, quod habebat, non habebat autem ius exigendi gabellam à suo creditore, cui tantumdem debebat, ut diximus, idcirco publicano non facit iniuriam hic creditor, non soluendo gabellam.

6 Quarto quando debitum contractum fuit à Rege postquam gabella debebatur absolute, non poterit illa negari & per compensationem retineri à creditore Regis. Obserua hoc debitum posse contrahi vel post indictam gabellam, atque etiam publicano locatam, vel postquam publicanus vi illius locationis plenum illius ius acquisiuit, ita ut illi duntaxat, & non amplius Regi debeatur. V.g. debetur gabella ex venditione mercis, aut ex transeuntione. Venditio est celebrata, & merces transeunt, gabella tamen nondum fuit soluta, quia publicanus tibi moram aliquam concessit, qua durante Rex tibi debitor fit; non potes retinere gabellam illam prius omnino, & absolute publicano debitam: nam heri debebatur publicano, & non Regi, cuius nondum creditor erat. Quod si heri non soluisset publicano, siquæ hodie Regis creditor, non potes idcirco gabellam publicano à te debitam, & non Regi, retinere in compensationem debiti regij, hodie duntaxat contracti: nam si hodie debeas Caio centum ex censu annuo, illeque totum illud debitum transferat in Sempronium, qui idcirco ratione eiusmodi translationis sibi factæ, debitum illud à te exigit, & tibi dilationem, & moram aliquam solutionis petenti lubeus concedit; durante verò ea mora, Caius alia centum à te mutuo accipit, non poteris in huius noui debiti compensationem retinere centum illa, quæ Sempronio debebat; quia quamuis illa prius Caio deberes, quam Sempronio, in quem totum suum ius Caius transtulit, illa tamen non amplius Caio debes, sed Sempronio, perinde atque si nunquam ea Caio debuisses. Non potes igitur quod debes Sempronio, & non amplius Caio, retinere in compensationem eius, quod Caius tibi modò debet. Quare vulgare illud argumentum, non esse tributum soluendum publicano, quo tempore Regi soluendum non esset, si per se illud exigeret, non bene obicitur in hoc casu à Vasq. *c. 6. de restitu. num. 41.* quia soli publicano, & non Regi debetur gabella in casu posito: quare non licet in compensationem debiti regij retinere quod Regi non debetur, sed alteri, siue is publicanus, siue quis alius sit, qui ius à Rege acceperit, propter quod illud debitum iam suum fecit. Concedimus quidem debitum factum à Rege post gabellam ab illo indictam compensari posse negatione gabellæ prius indictæ, sed non tamen post debitam absolute gabellam: sicut non liceret gabellam iam solutam occultè accipere per compensationem debiti regij, quia gabella illa soluta, siue nummi pro ipsa dati sunt modò in absolute, & proprio dominio publicani, & non Regis: quod idem contingit, si iam debita fuit absolute gabella, quamuis eius solutio dilata fuerit ex venia, & gratia publicani, qui tibi petenti tempus colligendæ pecuniæ concessit.

7 Quintò si vendit Rex totum tributum, eiusque ius alicui, qui illius iam factus est absolutè dominus, potest nihilominus creditor regius in compensationem debiti ante eam venditionem contracti gabellam retinere; quod Lessius *c. 33. num. 77.* Malder. & Diana nuper laudati affirmant,

quia nemo alteri potest transfere ius in me, si ipse erat meus debitor, alioquin venderet rem meam, ut nuper argumentabamur. Neque potest hoc loco constitui discrimen idoneum inter illam venditionem perpetuam omnis iuris, ac dominij, & locationem, vel venditionem temporariam, quod attinet ad debitum contractum post illam omnimodam venditionem. Maior difficultas videtur an propter eius compensationem possit negari tributum ita venditum, quod pluribus contendit Lugo *disp. 36. num. 82. & 84.* quia nequit Rex vendere ius ad exigendum, nisi quale ipse habet, illud autem est solum quamdiu tributum iustum esse perseverauerit: vnde si accedentibus novis tributis, iam istud olim venditum incipiat esse iniustum, non magis illud debebitur emptori, quam ipsi Regi. Qua etiam de causa si creditori regio, qui iam sufficienter contribuit ad publicas necessitates, ex summa illa debita, quam ipsi Rex retinet, incipiat esse iniustum hoc tributum venditum, ad illud non tenebitur, fraudareque poterit.

8 Sextò quoties sunt diuersa tributa, diuersique publicani, quorum vnus à te indebita, & iniustam, gabellam exigit, alter iustam, & debito modo, existimant aliqui negari posse gabellam vni publicano illam iuste petenti, ad compensandam eam, quam alter iniuste petierat. Cum enim vtraque debeatur Regi, licebit mihi damnum, quod ab eo accepi compensare. Distinguendum tamen est: nam si is qui iniuste petit, & quod proinde non debebas, exegit ex commissione, & mandato, vel iure regio à se conducto, neque eius fines excessit, erit locus compensationi, & poteris negare gabellam, quamuis alioquin ex se iustam, & debito modo petitam; quia Rex, ex cuius authoritate vterque publicanus agit, non habet ius iam à te petendi; quia iam eius authoritate & mandato soluisset quod soluere non debebas. Quare poteris uti compensatione. Si verò publicanus commissionem suam excessit, uti frequenter fit, quia & ab exemptis, & ex rebus quæ tributariæ non sunt, & plusquam oportebat extorsit, non poteris deinde alteri publicano iuste petenti negare iustam gabellam, neque licebit uti compensatione; quia Rex nihil tibi debet, quod compenses, nihil siquidem tibi abstulit, neque illi tributum illud soluisset, sed gabellario propria authoritate, & mentito Regis nomine petenti, qui tibi propterea, quod per iniustitiam extorsit, restituere debet. Et sanè si quis fingens se esse famulum tui creditore, nummos illi debitos à te emungeret, non idcirco liberaeris obligatione soluendi tuo creditore debitum repenti. Cur igitur excusaberis à soluendo iusto tributo, & legitime petito, quamuis aliud iniustum ad impostore soluere coactus fueris? Age aduersus illum nebulonem, non aduersus Regem cuius ille nomen per summam iniuriam usurpauit.

CONSECTARIUM V.

Vtrum actores mercatorum, qui cum Gabellariis transigunt, possint à suis dominis integram gabellam reperere, cuius tamen duntaxat partem ipsi soluerunt.

Statuæ questionis. I.

F f 4

Quid

Quid si agat cum custodibus, & non cum publicanis. 2.

Distinguntur varij casus. 3.

CAius Lugduni emit merces, aut aliunde aduectas transuehi curat nomine Titij, Romæ, vel Parisiis commorantis, qui illum actorem ac commissarium suum constituit; quod & plures alij præstant solutis illi definitis stipendiis; ille verò pro eiusmodi mercibus transigit cum publicanis, & gabellariis, qui Doanæ (sic enim eam gabellam nominant) præstant, & vectigal aliqua parte curat immitti, nihilominus totum & integrum aut saltem multò maius, quam ipse soluerit, repetit à mercatore, cuius commissarium egit: atque ita cum plurimum mercatorum externorum actor sit, non exiguas sibi copias comparat: præter enim stata stipendia, non leue lucrum ex eiusmodi gabellarum redemptione facit. Id totum etiam ab actoribus mercatorum Antuerpiensium fieri in Hispania testatur Lessius *dub. 1. cap. 3.* vbi sapienter distinguit, an iste actor mandatum habeat à domino transigendi cum gabellario pro mercibus intuehendis, euehendisque; an verò nihil ipsi singillatim mandatum sit, sed solum ut eas merces transuehi curet solutis gabellis, & aliis oneribus transuentionis, qui modus commissionis ordinarius est. Si mandatum habuit de transigendo cum gabellario, debet illud fide summa exequi, alioquin tenebitur de damno, neque vectigal eiusmodi sibi retinere poterit, cum ad illud nullum ius habeat. Si verò nullum habuerit mandatum, vel inuit societatem cum gabellario, & vna cum ipso gabellas conducit, vel nulla inuit societate totum ius gabellarum in illas merces sibi emit, vel denique intendit obligationem vectigalis proferus extinguere. In duobus primis casibus poterit sibi illam partem vectigalis in merces domini retinere, neque peccabit contra iustitiam. Quia vel totum ius gabellarum, vel eius partem emit inuit societate, quod vtrumque facere potuit: quod enim sit actor mercatoris illius, non impedit quin possit esse gabellarum socius, cum ista inter se non pugnent. Neque etiam impedit, quin totum gabellarum ius quod vendibile est, emere ipse possit, sicut & alius posset, neque tenebitur lucrum, quod ex ea conductione gabellarum, & emptione iuris gabellarum faciet, in sui domini vtilitatem conuertere; quod multò verius est in eo, qui non est mercatoris famulus, sed eius aliorumve in foro commissarius: cuiusmodi sunt plures in foro Lugdunensi, & aliis. Illi enim cum ad aliud non teneantur, quam merces, quæ, & quales petentur ab externis mercatoribus curare, & transmittere, assignatis certis stipendiis, v. g. duobus nummis in singula centena, possunt & ipsi mercaturam agere, & gabellariorum iura emere, aut cum ipsis societatem inire; neque idcirco faciunt iniuriam mercatoribus, qui ipsi suarum mercium emendam, & transmittendam curam committunt, si simul alia negotia gerant, modò aliunde iniustitiam aduersus illos non committant. In vltimo casu, in quo iste actor certo pretio, de quo cum gabellario paciscitur, intendit obligationem vectigalis extinguere, negat Lessius posse sibi illud vectigal retinere; quia reuera non transfuit in se ius gabellarum, sed proferus illud extinxit, ab eoque dominum suum liberavit. Duo siquidem illa longè diuersa sunt, transferre in se ius gabellarum, & redimere

obligationem domini sui quæ manet, aliud verò, illud ius in aliquem transferri, & simul manere obligationem in mercatore: nam non potest ea obligatio redimi & extingui, simulque ius in alio manere; hæc enim duo correlatiua sunt, quare vno sublato, alterum manere nequit. Verum quia transigunt cum gabellariis, id passim faciunt, ut inde aliquid lucrentur sine villo domini, aut mercatoris damno, à quo licet prius exigant nomine gabellæ, quam ipsi soluerint, non tamen totam accipiunt, sed multò minorem, quam ipsi mercatores soluerent, si ipsi, qui ignoti & externi erant, soluerent, quia præstitissent integram gabellam. Deinde actores & commissarii, cum non sint famuli eorum mercatorum, vix vnquam eorum nomine, sed proprio suo cum gabellariis agunt, & cum mercatoribus, à quibus merces emunt, ipsique mercatores sunt, qui suas illas etiam merces vendunt: quare non intendunt vnquam ita liberare mercatorem, ad quem merces transmittunt, omni obligatione vectigalis, transigendo cum gabellariis, ut ipsi nullum ius sibi retineant ex illo vectigali lucrando, aut capiendi absque iniuria, & damno mercatoris, cuius commodum faciunt, dum illi vectigal ex parte minuunt.

Sed grauis hinc oritur difficultas; quia isti actores, & commissarii nonnumquam agunt cum excubitoribus & custodibus, & non cum ipsismet publicanis: isti enim excubitores, & custodices non fideliter referunt numerum, vel conditionem mercium, quas etiam non inspiciunt accuratius, atque ita per fraudem minuunt vectigal, & gabellam, cuius quod superfluit partiuntur cum actore, qui totum illud deinde repetit à mercatore, non sine aliquo tamen ipsius compendio, quia totam gabellam non soluit, eiusque aliquam partem lucratur. Fit tamen iniuria, & damnum gabellario, cui merces occultantur. Quod si dicas non deberi gabellam transuentionis mercium, nisi petatur, & quamuis in ea occultatione; ex qua fit ut non petatur, peccetur mendacio, & fraude, non tamen peccari contra iustitiam; hinc duntaxat colliges non committi iniustitiam contra gabellarium, neque illi quidquam ex ea subtractione mercium restituendum esse, fiet tamen iniustitia mercatori, à quo repetis tanquam eius nomine solutum, quod non soluiti, & quod ipse non debebat; quia non debebat hanc gabellam nisi peteretur, atqui petita non fuit: ergo neque debita, & tamen ab illo tanquam debitam repetis. Deinde non fuerat tibi debita, sed gabellario, cum quo tu non transigisti, neque eius tibi ius aliquo legitimo contractu quaesiuisti, sed illum fraude decepsisti, quæ fraus illius ius tibi comparare non potuit, sicut neque custodi, qui tibi fraudis committendæ socius fuit, qui proinde non poterit illam gabellam partem exigere. Potest quidem pretium promissum fraudis, siue operæ in paranda fraude tibi exhibitæ à te exigere, & capere, (vti aliàs diximus de stipendio Tarpis operis) non potest tamen à mercatore præmium illud postulare, ab eoque inuito, & deluso capere: quamuis enim in eius commodum laborauerit suis fraudibus, non eius tamen iussu, qui totius rei proferus ignarus est, laborauit: quare ab illo in scio mercedem capere nequit, qui illi nihil proferus debeat; sed tu debes, qui illum operi admonisti, quamuis non tui tantum, sed alterius etiam grati. Denique si tectus iste agendi modus probeatur, aperitur via fraudibus omnibus. In hac implicatissima difficultate plura omnino distinguenda

stinguenda sunt, vt videamus quid aduersus gabellarium, quid aduersus mercatorem, cuius merces sunt vectigales committatur, & ad quid tum commissarius, tum gabellarum excubitor obligetur.

In primis si pro ea mercium transuentione debeatur gabella, etiam non petita, & si ea gabella iusta existat, vt præsumendum omnino est, atque ita obliget, fit damnum & iniuria gabellario ea fraude, quam simul custos & commissarius concinuant, tenenturque ad restitutionem fraudatæ gabellæ; quod probatione non eget, & cum sint ambo causæ morales ex æquo simul concurrentes communicato consilio, simul obligantur; quia tamen custos fuit causa proxima physica, solus custos obligatur primo loco ad reparationem damni quod ipse solus intulit, quamuis cum alterius consilio, atque consensu, & in eius deinde defectum obligatur commissarius, qui & author fraudis fuit. Quare verque debet quidem, quod ex abstractione percepit, gabellarioque subripuit reddere ratione iniustæ acceptationis, non rei acceptæ: nondum enim nummi, quos retinent, erant gabellarum. Deinde si custos non restituit suam illam partem debitam gabellario, illam debebit restituere commissarius. Quæ omnia ex principiis vniuersalibus de restitutione certissima sunt. Poterit nihilominus iste custos, qui fraudem commisit, postulare a commissario præmium suæ operæ promissum, quod si fuerit pars aliqua debiti vectigalis, illam accipiet à commissario, non tanquam partem subducti vectigalis, sed tanquam pretium sibi à commissario promissum, & manebit nihilominus obligatus ad damnum, quod gabellario sua culpa creauit, rei, atque.

Secundò si hæc gabella vel iniusta erat, vel non debebatur nisi petita, & occultatione mercium ex consensu commissarii facta, custos impedit ne peteretur, peccatum quidem, & grauiter est, nulla tamen obligatio est quidquam restituendi gabellario, cui nondum debebatur gabella, sed debenda erat, quare nihil, quod eius esset subdactum fuit, sed quod futurum eius erat: eius itaque restitutio faciendâ non est gabellario, neque ratione rei acceptæ, neque ratione iniustæ acceptationis: debetur tamen custodi pretium promissum à commissario pro opera præstita in occultandis mercibus, qui etiam peccauit contra fidelitatem domino suo debitam.

Tertiò si merces occultæ erant mercatoris, & non commissarii, qui nomine mercatoris tantum solutus erat gabellam, & reuera eius nomine soluit partem illam gabellæ pro mercibus, quæ gabellario expositæ sunt, nequit reliquam gabellam pro mercibus non professis à mercatore repetere; quia illa gabellæ pars pro mercibus non expositis cum aliis, non debetur à mercatore, cum petita non fuerit à gabellario, cui si fuissent expositæ debebatur, non custodi, aut commissario, qui, vti iam monui, illa occultatione non transfulerunt in se ius gabellarum ad exigendam eam partem gabellam. Iniustè itaque petitur à mercatore gabella, quæ neque eius nomine soluta est, neque vnquam debita: quare si quid accipiat pro sua opera custos, id accipiet tanquam pretium à commissario promissum, non tanquam partem gabellæ à mercatore, qui illam reuera nulli debet, neque debuit, sed debitura erat gabellario, quod ne faceret sua quidem fraude custos impediuit, sed non idcirco aut suam, aut sibi debitam fecit.

Quartò itaque commissarius, qui mercatoris

rem vtiliter egit, & impediuit ne gabella debeatur, atque adeò vt sine iniustitia non solueretur, poterit repetere à mercatore impenas quas fecit in vtiliter gerendo eius negotio, & consequenter pretium operæ sibi eam ob causam à custode exhibitæ, illique promissum. Neque enim ipsemet tenetur ad compensandam eam operam ex suis bonis, pretium autem illud fuit pars aliqua vectigalis, quod debitum, & soluendum fuisset: eam igitur partem à mercatore petere poterit. Restat pars altera, quæ ipse commissarius sibi sumit, & à mercatore exigit, quam tamen eius nomine non soluit, cum neque debita fuerit. Dici tamen potest illam esse præmium suæ industriae, & diligentioris sollicitudinis in minuendo vectigali, quam adhibere non tenebatur; poterat enim omnes merces exponere, atque ita obligare mercatorem ad soluendum totum tributum, quod tunc reuera totum debitum fuisset à mercatore. Hæc igitur sollicitudo, & industria ad quam non obligatur commissarius, & quæ plurimum vtilis fuit mercatori, digna sine dubio est sua mercede, in quam retinet aliquam partem vectigalis, quam mercator non existimabit nimiam esse: quandoquidem illam ipsam partem, & multò ampliolem soluisset gabellario, si commissarius sua industria non impediisset.

Quintò aliquando commissarius, & actor transfuit merces omni vectigali liberæ suo periculo, pro certa aliqua mercede, in qua definienda habetur sine dubio ratio vectigalis, & gabellæ, cui eiusmodi genus mercium obnoxium est: quo casu si commissarius possit sua industria deludere gabellarium, & efficere ne gabella ab ipso petatur, neque proinde debeatur, poterit nihilominus totam illam mercedem conuentam, in qua & ipsum vectigal numerabitur, à mercatore accipere. Nam non facit illi iniuriam, aut damnum, cum pactum stipendium capiat, tum pro sua opera, tum pro vectigali quod soluere debebat, si sua industria illud non euideret: quod videmus in omnibus aliis, quibus assignatur certa summa pro expensis, quas in gerendo aliquo negotio facturi sunt. Si enim sua parcitate, aut industria, aut felicitate aliqua forte minores multò, aut etiam ferè nullas faciunt, pactam tamen sibi summam iure merito capient: ipsis enim, non alteri illa parsimonia proficere debet. Et sanè non est vnquam illa mens circa expensas faciendas contrahentium, vt si quid non fuerit expensum, deinde decedat actori, & accedat illi, cuius negotium geritur. Immo illa reliqua voluit in partem stipendij, quod alioquin maius postuleretur, cedere, alioquin non conueniretur de certa summa, sed expensarum capita recenserentur, vti fit à famulis; essetque reddenda ratio singulorum. Et confirmatur, quia vbi conuenitur de stata summa, si ea non sufficiat sumptibus, non idcirco augetur à mercatore. Igitur si minor sufficiat, ab illo dimitti nequit, sed æqua debet esse pars contrahentium. Adde in hoc nostro casu, commissarium transmittere merces suo periculo, quare si fraus aduersus gabellarium commissa deprehenderetur, merces committerentur periculo commissarii, qui illas nihilominus præstare deberet mercatori. Sanè cuius est periculum, eius debet esse & commodum. Atque hic contrahendi modus euidenter docet ita mercatorem pacisci cum actore, & commissario, vt illi promittat certam illam summam pro libera transuentione mercium suam, quocumque modo se gerat commissarius, siue soluat gabellam, siue illam elaudat.

Et

Et licet in ea summa promissa attendatur solutio gabellæ, non paciscuntur, tamen, vt si illa soluat, totam summam promissam accipiat commissarius, si verò eludat gabellam, non nisi eiusdem summa partem possere possit: sed de summa illa conuenitur vtriusque æquali periculo, vt diximus; quod idem dicendum esse existimo, quando distinctè conuenitur pro mercede certa, & deinde pro gabella soluenda, ex quibus duabus summis partialibus; & singillatim definitis constatur vna summa totalis, de qua conuenitur; totiusque transactionis periculum præstat commissarius. Nam siue gabellam pendat, vt dixi, siue non, summam pro illa soluenda assignatam seruare poterit; quandoquidem si non soluit, suo periculo non soluit, suo etiam commodo non soluere debet. Præterquam quod probè scit mercator hunc commissarium non soluturum gabellam, si illam vitare possit, aut quantum licebit, omnique industria detracturum, neque omnino intendit sibi illud accrescere: perinde verò est mercatori, siue commissarius agat cum gabellario de inamnuenda gabella, siue illi illudat, siue custodis, alteriusve opera vtatur, suo siquidem periculo id facit, non mercatoris, qui suas merces liberas omni gabella recipere dumtaxat intendit, & quod eam in rem promisit commissario, libenter præstat, quomodocumque in curanda transactione sese gesserit commissarius, siue gabellam soluerit, siue non soluerit.

Sextò denique commissarius suas merces, & quas suo nomine emit, atque comparauit, vendit, transmittitque mercatori liberas omni onere gabellæ, cuius causâ mercium pretium auget, & tamen ipse non soluit gabellam, aut non integram, siue ex conditione gabellarij, siue ex transactione cum ipso, siue denique aliqua fraude: nihilominus tamen integrum pretium, quod ex solutione gabellæ ex parte constatur erat, repetit, quod videtur iniquum, cum gabella non soluta fuerit, vel non integra.

Resp. tamen hoc casu totum illud pretium iuste postulari à commissario, quia reuerà illa merces tanti valent, quanti venduntur: nam venduntur vt liberæ gabellâ, quales reuerà sunt, vt liberæ autem tanti valent. Quod verò liberæ factæ sint à vectigali, eius solutione, aut non solutione propter condonationem, transactionem, aut fraudem, nihil omnino facit ad augendum, aut minuendum earum valorem, quem maiorem accipiunt ex eo quod immunes omni onere transmittantur. Itaque nulla aduersus mercatorem committitur à commissario iniustitia, qui proinde totum illarum mercium pretium tanquam æquū repetere poterit, neque mentitur dum in ea venditione distinguit valorem mercium, & vectigalis. Nam vterque ille valor verus est, & vterque solui debet à mercatore, qui & illas merces recipit, & illarum à gabella liberationem, quæ tanti est quanti est ipsa gabella, vt patet, atque hic modus agendi commissariorum communior est.

CONSECTARIUM VII.

Monitum Confessariis.

EX hæcenus disputatis colligere licebit quomodo in hac implicatissima materia, quæ læpius conscientias vrget, gerere se debeant confessarij, ne iniustitiæ fauceant; quod pridem monue-

re Molina *disp.* 674. n.9. & Lugo *disp.* 36. num. 43. aliique non pauci.

In primis enim monendi, vtgendique sunt penitentes ad pendenda tributa, nisi manifestissima sit eorum iniustitia, alioquin pro iustitia tributi & Principis præsumendum est. Secundo in particulari non est confessarij iudicare, quodnam ex tributis & vectigalibus iniustum sit: quare ab eo iudicio debet abstinere, cum in eo facile varias ob causas & rerum status, quos ignorat errare queat. Quod idem monet de tributis omnibus simul sumptis Molina *conc.* 3. quare Principibus, eorumque consiliariis relinquendum id erit. Tertio quando ex vulgi rumore, ex Doctorum sensu, ac querelis, ex immensa illa varietate, & multitudine tributorum dubium saltem fuerit, an sit aliquis excessus, & quis fraudem commisit, retineatque tributum; si illud debitum erat non petium, ac proinde si defraudatum sit, restituendum; videat an id in quo defraudauit intenta personæ, & negotiorum conditione, alijsve circumstantiis non excedit id in quo ipsa tributa saltem simul sumpta videntur æquitatem excedere, tunc non debet cogere penitentem ad restitutionem; quia in dubio melior est conditio possidentis, & confessariis exponeret se periculo auferendi quod suum est à penitente, quem cogeret ad restitutionem. Ita dilertè habet Sylu. *verb. gabella*, 3. num. 29. Deinde cum Principes idcirco, vt alias monuimus, tributa multiplicent, quia probè sciunt omnia non integrè solui, & per fraudem plurima subtrahi, alioquin si singula præstarentur, manifestus esset eorum excessus, non videntur velle ad restitutionem obligare istos defraudantes, cum eorum fraudes aliorum tributorum adiectione compensent: gabellarij verò easdem fraudes præsentunt, ideoque & minoris redimunt à Rege, atque etiam suo periculo accipiunt, & confiscatione, ac multis defraudantium damnum satis infrequens, plus æquo suppleant, neque restitutionem à fraudatoribus expectant: quare in illo dubio obligationis restituendi, parum prudenter à confessario cogentur isti fraudatores. Quarto quando lex gabellaria vel ad soluendum, vel ad subeundam poenam, veluti alternatiuè obligat, fraudator non debet obligari ad restitutionem ad quam non teneatur, sed ad poenam subeundam, vbi illa infligitur: nam ante sententiam sibi ipsi illam infligere non teneatur. Quintò vbi gabella non debetur nisi petita, quia illam fraudauit non petitam, non teneatur ad restitutionem, quamuis in modo concinnandæ fraudis, mendacio, perituro, aliave ratione peccarit, non tamen contra iustitiam peccauit, vti fuit nuper explicatum, quare à confessario ad restitutionem cogi non debet. Sextò ita se gerat confessarius, vt & populum in obedientia Principi debita contineat, & tamen suum quoque ius penitenti seruet, penitentiae sacramentum importunum, & intolerabile non reddat, neque dum cogit ad restitutionem penitentem absque sufficienti causa, illum periculo salutis æternæ exponat. Vide Nauar. *cap. fraternitas*, à num. 41. Denique ne subito & temerariò in casu difficili, & magni momenti rem desinat, sed ad tempus rem accuratius expendi possit, & DD. consulat: nam sæpissimè error in hac re commissus emendari deinde non potest.

ARTI

ARTICVLVS XII.

Negotiationes de modo perficiendi & implendi contractum. 1.

Gabella debetur gabellario existenti dum perficitur contractus. 2. 3.

Quando & quomodo debeat gabella in contractibus conditionatis. 4.

Quo loco debeat gabella. 5.

Tres istæ quæstiones ita inuicem connexæ sunt, vt seorsim explicari non possint. Cum enim non semper sit idem gabellarius cum celebratur, & completur contractus, vt definiamus cuius ex gabellariis debeat gabella, definiendum quoque prius est, quo tempore debeat, an statim celebrato contractu, an verò illo impleto duntaxat. Deinde quia impletur aliquando contractus in vno loco, & in alio celebratur: v.g. hic sit venditio, traditio verò rei venditæ alibi, neque in iisdem locis sunt iidem gabellarij, & debetur gabella gabellario loci, in quo soluenda est, non possumus asserere cuius soluenda gabella sit gabella, nisi constet in quonâ loco soluenda sit. Quia verò contractus alij sunt absoluti, alij conditionales, & variis modis vtrique & celebrantur, & perficiuntur, plures difficultates in tota ista materia implicantur, de quibus ferè singillatim disputant DD. quas singulas cum innumeræ existant, complecti, & percurrere vix possumus: præterquam quod ea singularis enumeratio infinitæ cuiusdam foret operæ, quare conabimur doctrinam vniuersalem tradere, eamque certis, & constantibus iisque paucis propositionibus, & veluti regulis nostro more comprehendere, quamuis in tota ista materia priuati mores & iura municipalia attendenda maximè sint.

Aio igitur primò in contractibus absolutis deberi gabellam quando celebratur, & perficitur essentialiter contractus, & non tantum, quando impletur, ac proinde pendendam esse gabellam gabellario existenti tempore contractus essentialiter perfecti, non autem existenti tempore quo impletur, si iste gabellarius diuersus sit ab illo priori.

Obserua igitur aliud esse contractum essentialiter perfici, aliud impleri: perficitur enim dum ponuntur omnia ipsi essentialia, ita vt non sit liberum parti pro arbitrio resilire, & ad dissoluentem contractum opus sit nouo pacto, quò fiat ille, vt ita dicam distractus, incipiantque statim contrahentes obligari ad implendum contractum; quia cum obligatio vel sit ipsa essentia contractus ex vulgata definitione Labeonis, vel formalis eius effectus, vel primaria eius proprietas, necessariò ex illa essentia profluent quæque impediri, aut tolli nequeunt, nisi sublata aut mutata contractus essentia, quæ non oritur nisi perfecto essentialiter contractu, & illo perfecto necessariò profluit. Impleri verò dicitur contractus, dum obligatio contracta quidpiam faciendi, mandatur executioni: v.g. venditio perficitur essentialiter mutuo consensu venditoris, & emptoris, quo vnus sese obligat ad tradendam rem, alter verò ad soluendum pretium; & sic impletur dum res traditur, & pretium soluitur, quod si alterum tantum ex istis fiat, impletur venditio ex vna parte, altera-

que manet obligata quod promisit implere: si vtraque pars efficit quod suum erat, contractus erit omnino completus, quia obligationi per ipsum contractum, satisfactum vtriusque est. Hæc porò impletio non est aliquid intrinsecè pertinens ad ipsum contractum, sed est effectus illius, & consequens ipsam obligationem, essentia autem contractus vel est ipsa obligatio, vt dixi, vel causa formalis illius obligationis, aut, si lubeat, vis quædam obligatiua, quæ tota consistit absque eo externo effectu, ad quem ponendum obligat. Sic matrimonium perfectum essentialiter est in ratione contractus, licet nunquam sequatur copula coniugalis ad quam ordinatur.

Obserua secundo contractus diuersis modis essentialiter perfici: alij siquidem solo consensu, alij rebus, alij verbis perficiuntur. Primi illi solam mutuum conuentionem partium postulant, vt censentur essentialiter perfecti, neque aut rei alicuius traditionem, aut certa verba exigunt ad contrahendam obligationem: eiusmodi sunt venditio, emptio, locatio, conductio, societas, mandatum, ex §. *unic. Inst. de obligat. que ex consensu*: quibus adde etiam hypothecam, hi enim omnes contractus non requirunt actuale traditionem rei alicuius, vt intelligantur obligare, vti ipsum nomen, atque constans omnium sensus ostendit. Alij contractus dicuntur perfici rebus; quia non censentur essentialiter constituti, antequam res ipsæ tradantur, vt donatio, mutuum, commodum, depositum, pignus: ante traditionem enim rei non est donatio, sed promissio, neque mutuum contraxisti, nisi pecuniam mutuo acceperis, quod in alijs similibus facilè obseruabis, traduntque vulgò DD. hanc regulam desumptam ex Bart. *ad l. inuigentium*, n. 2.

D. de pact. Quoties nomen contractus significat rem ipsam, & factum externum, siue actionem externam, rebus perficitur: quando verò solam conuentionem, & pactum, non autem actionem externam, perficitur solo consensu. V.g. mutuum & depositum significat primò & per se actionem externam, qua alicui quidem res mutuo datur, aut apud alium ponitur. Itaque ante eam traditionem non dicitur res mutuo data, aut deposita, quamuis de mutuo, & deposito faciendò consenserint partes, & ad illud sese obligarint; donec enim rem tradant, non est contractus mutui, neque depositi. Idem dices in permutatione, quæ reuerà non est nisi traditis rebus quæ inuicem permurantur; quamuis enim ante hos omnes, similesque contractus præcedere possit aliqua conuentio, qua quis se obligat ad mutuo dandam, deponendam, & permutandam rem quampiam, illa tamen conuentio nondum mutuum, depositum, aut permutatio existit: sed vel promissio celebrandi mutui, depositi, & permutationis, vel contractus quidam innominatus, qui supponitur aut præintelligitur ipsis contractibus, quos mutuum, depositum, & permutationem nominamus. Quando nomen contractus significat solam conuentionem, & obligationem plurium ad quidpiam faciendum, quod nondum vi ipsius vocis intelligitur necessariò positum, sed ponendum duntaxat; eiusmodi contractus solo consensu perficitur, neque ad sui essentiam traditionem rei exigit, quamuis ad illam faciendam obliget. V.g. societas est aliquorum conuentio ad lucrandum, quæ & ante lucrum, & ante collatas sortes à singulis contrahentibus inita intelligitur; quia nomen societatis primò significat & perse, atque in recto solam conuentionem, licet in obliquo connotet rem aliquam, & actio

actionem externam circa illam, de qua facienda conuenitur; ideoque tota illa conuentio inita, & perfecta intelligitur posito vtriusque contractantis consensu, quo in vnum aliquid faciendum conueniunt, & ad quod se obligant; quam solam conuentionem, & obligationem nomen illius contractus primò & per se, & in recto proprie significat, vt monui. Vsurpanda verò sunt nomina in omnibus istis in propria, & communi, atque in iure usurpata significatione, alioquin ex illa verborum confusione, maxima rerum ipsarum perturbatio oriretur, aut de verbis perpetua, & inutiles lites essent. Denique quidam contractus indigent verbis ad sui constitutionem, non ex natura rei, sed ex iuris dispositione: licet enim consensus cum ipsa rei traditione ad quemcumque contractum essentialiter constituendum sufficere possit, voluit ius quibusdam contractibus certam quandam verborum formulam, ad ipsorum validitatem, & formam substantialem præscribere: quare nisi ea verba adhibeantur, contractus illi substantia- liter perfecti non sunt. Possè autem ius eiusmodi formam aliquam substantialem, & sine qua non consistat contractus, præscribere, fufius docui- mus opere de usuris lib. 3. cap. 2. art. 4. Id videmus in stipulatione & acceptatione, quæ certam eius- modi verborum formulam requirunt ex iuris di- spositione, vt dicemus lib. sequenti. Ad verba referitur scriptura, quæ aliquando necessaria quoque est ad perfectionem essentialem contractus, ex vo- luntate contrahentium, qui illam requirunt, non ad probationem tantum obligationis mutuo initæ, sed ad eius quoque essentialiam, ita vt licet in omnia pacta conuentum sit, volunt tamen partes suspen- di totum illius conuentiois effectum, & inte- grum esse cuique à pactis resilire, donec authen- ticum instrumentum conficiatur, idque contingere voluit DD. cum contrahentes statim iubent conquiri Notarium, qui pacta consignet scripturæ authenticæ, ita vt prior illa conuentio sit potius tractatus quidam de contrahendo, quam ipse con- tractus, qui censetur solum perfici coram Notario conficiente instrumentum, neque ante illud exi- stant se obligatos, & sine religione iniustitiæ in- uito altero contrahente, si nouæ occurrant causæ, resiliunt. Id videmus in contractu dotali: et si enim conuenerint partes de singulis pactis, & capituli- bus, & eaque etiam subscripserint sua manu; nisi tamen instrumentum dotale confectum & authen- ticum iam sit, facillè resilire solent. Ergo ex variis circumstantiis coniciendum esse sentio, an scri- ptura requiratur à contrahentibus ad substantiam contractus, an verò ad solam probationem. Sunt etiam aliqui contractus ad quorum formam, & valorem scriptura requiritur à lege, vt in emphy- reusi Ecclesiastica, in censu reali consignatio ex constitutione Pij V. vt plures censent, & denique in omnibus donationibus & contractibus, qui ad sui valorem indigent insinuatione, quæ sanè sine scriptura fieri nequit. His obseruatis facillè fuerit nostram vniuersalem regulam explicare.

² Dixi igitur in contractibus absolutis gabellam deberi vbi perficitur essentialiter contractus: quæ est omnino DD. sententia, qui magno consensu fatentur alcalalam in Hispania, & alibi gabellam deberi ex venditione ante traditionem mercis, aut pretij, quos inferius adducemus: tunc autem venditio est quidem perfecta essentialiter, non ta- men completa, vt vides. E contrario verò quando debetur gabella ex permutacione, soluenda non

est nisi rebus permutatis & traditis, quia nondum essentialiter perfecta est permutacione, quæ non dicit essentialiter solam conuentionem de permutanda re, & iniucem tradenda, sed ipsam mutuam, at- que reciprocam traditionem. Ratio verò est quia quod debetur vi contractus, statim atque contra- ctus essentialiter positus est, debetur, & nisi ipse contractus certum aliquod tempus, aut modum exoluendi illius debiti designet, tunc soluendum est. Immo quamuis conditiones aliquæ, & tem- pus ad impletionem eius, ad quod contractus obli- gat, definitum sit, obligatio tamen statim, & simul cum ipso contractu obtingit contrahentes, quam- uis illum non nisi tempore definito, & cum con- ditionibus appositis implere teneantur: aliud enim est obligatio, aliud eius impletio: vnde potest aliquis velle se obligare ad quidpiam faciendum, & tamen velle suam obligationem implere, vt fufius ostendimus opere de usuris lib. 3. cap. 2. art. 2. & constat in eo, qui vouet castitatem, vult tamen fornicari. Neque sanè obligatio pendere potest ab impletione, quæ est aliquid posterius ipsa, eius- que effectus; neque eadem obligatio à contractu essentialiter perfecto separari potest, cum vt mo- nui, vel sit ipsa essentia contractus, vel aliquid cum ipsa necessariò, & prorsus inseparabiliter, tanquam prima proprietas, cum sua essentia con- nexum. Vnde verius colligo quidquid vi alicuius contractus debetur siue ex natura ipsiusmet con- tractus, & obligationis ipsi intrinsecæ, siue ex iure positio cum eo contractu connexa sit, statim deberi atque contractus essentialiter perfectus est, neque expectandam esse eius impletionem, quæ est quidpiam contractui extrinsecum, aut finis contractus, non verò contractus ipse.

Hinc liquidò sequitur altera pars assertionis no- stræ, deberi gabellario existenti tempore, quo per- ficitur essentialiter contractus vectigali obnoxius: quia debetur gabellario existenti eo tempore, quo tale debitum contrahitur, atqui illud debitum ga- bella contrahitur, dum perficitur contractus ex quo exurgit, non autem quo tempore contractus impletur, iam enim contractum est prius debitum cum positus fuit contractus, qui non ponitur cap- tum dum impletur, sed positus omnino supponitur. Ergo debetur gabellario, qui existit dum fit con- tractus, non autem dum impletur. Non dico ta- men esse soluendam actum gabellam statim atque contractus essentialiter perficitur, sed dico de- beri eo momento, & deberi gabellario illius tem- poris, quocumque deinde tempore soluitur; quia aliquando neque soluitur, neque fortasse solui po- test, dum primò contractus essentialiter ponitur, sed solum dum ex aliqua parte impletur: vt si ga- bella sit decima pars pretij, negant aliqui soluendam esse gabellam à venditore, antequam pretium accipiat, debet tamen illam ex momento perfecte venditionis, & gabellario illius temporis, non autem gabellario temporis, quo venditor pre- tium accipiet, & ex illo gabellam soluet; alio- quin cui concessa esset dilatio solutionis, soluere posset illam gabellario tempore solutionis existen- ti, non illi cui eam prius debebat, quique illi di- lationem indulgit. Maneat igitur deberi gabel- lario existenti tempore contractus, quocumque de- inde tempore contractus impleatur, & gabella re- ipsa soluitur. Neque enim agimus de actuali solu- tione, sed de debito & obligatione ipsius: quan- donam videlicet contrahatur, & aduersus quem, quocumque deinde tempore fiat solutio.

Dices

Dices nos fufius docuisse opere de usuris lib. 4. c. 4. art. 2. n. 1. cum Antonio Fabro, laudimium non deberi ex die alienationis, sed possessionis actualis noui emphyteute. Ergo neque debetur gabella, nisi ex die traditæ mercis, aut impleti saltem ab aliqua parte contractus ex quo debetur, cum omnia videantur esse paria, & plures DD. hæc onera comparant inter sese.

Resp. discrimen esse, quod laudimium non de- beantur nisi in approbatione noui emphyteute, & qualis non est ante possessionem. Deinde quia, vt eo loco docebamus, id videtur aperte definitum in C. de iure emphyteutico, ex quo laudimium ius deriuatum est. Denique semper vnus idemque do- minus est, cum si mutatus sit, materialiter tantum mutetur, vt succedat in omnia iura prioris. At ve- rò in nostro casu debetur gabella ex ipsa vendi- tione, aliòve contractu: quo nomine non desi- gnamus nisi conuentionem essentialiter perfe- ctam, non autem eius impletionem, siue inchoa- tam siue perfectam, quæ quidpiam posterius con- tractu est, vt dixi: illa itaque expectanda non est ad contrahendum istud debitum, quod ex con- tractu nasci voluerunt leges, quæ non postulant ad hunc effectum impletionem contractus, si enim eam voluissent, id omnino significassent. Deinde licet Princeps & quicumque gabellarius ab ipso gabellas colligendas conducat, sua iura salua, & integra retineat, interfuerit tamen plurimum ga- bellarij definire, quo tempore contrahatur gabel- læ debitum, vt sciatur cuius gabellario soluenda sit, quandoquidem interdum mutatur, & id ipsum explicare distinctius lex debuit, quod cum non fecerit, dixeritque duntaxat ex venditione, v.g. deberi gabellam; venditionem abique dubio accipit in vulgari, & maxime nota significatione, præ conuentione dandi rem pro pretio definito, & non pro traditione rei venditæ, quæ posterior est venditione, eiusque effectus, siue qua venditio existit, quamuis ad illam ordinetur; aut si lex non eo modo venditionem accepit sed voluit præterea traditionem rei venditæ ad debitum gabellæ, id ipsum exprimere debuerat.

⁴ Dicendum est secundò in contractibus condi- tionatis non deberi gabellam pendente conditio- ne, & nondum posita, quoties tamen illa retrotra- hitur ad tempus, quo celebratus fuit contractus, debetur gabella illi gabellario, qui tempore cele- brationis contractus existebat, non illi qui existit quando ponitur conditio, si diuersus fuerit à prio- re. Si autem conditio non retrotrahatur ad primam tempus celebrati contractus debetur gabella- rio existenti dum re ipsa ponitur conditio, non priori.

Hanc assertionem magno consensu tradunt DD. agentes de venditione conditionali, ex qua negant deberi gabellam quamdiu pendet condi- tio, vbi autem ea ponitur, retrotrahi dicunt ad tempus celebrati contractus, ac proinde deberi gabellario loci, & temporis in quo fuit facta ven- ditio: nos autem ex contractu venditionis condi- tionatæ ad alios omnes contractus conditiona- tos, quoties ex illis debetur gabella, argumen- tamur; cum conditiones idem omnino in omni- bus contractibus quibus adiciuntur, operentur. Sequimur itaque Anton. Gomez. tom. 2. cap. 2. nu- mero 30. Tiraquell. de retractu gentilit. §. 1. gloss. 2. numero 23. & gloss. 10. num. 46. Lassart. de deci- mis vend. capit. 5. num. 10. Girond. de gabell. 6. part. numero 1. & seq. Molina disput. 337. num. 10. R.P. Gibal. De Negotiat.

Gutier. de gabellis quest. 8. qui omnes alios da- bunt. Idem sentit Sanch. libro 2. consil. capit. 4. dub. 37. Lago disp. 36. num. 160. alique passim. Ratio euidentis est ex superiori; quia gabella non debetur nisi ex vero, puro, & perfecto con- tractu, cuiusmodi non est, qui sub conditione ce- lebratus est, quamdiu ea conditio pendet, & non- dum posita est, vt ex natura talis contractus con- stat. Quare quamuis neuter contrahentium ne- queat inuitio alio discedere à pactis conuentis, ad quæ seruanda tenentur, vbi conditio posita fuerit, non ideo tamen dici potest perfectus contractus, cum eius omnis effectus, immò & efficacia, atque obligatio circa rem de qua, aut in quam conuentum est, suspensus omnino maneat, & multò minus pareat obligacionem ad ali- quid extrinsecum, quod ipsi solo iure positio fuit annexum, qualis est obligatio soluendi ga- bellam ex re per illum contractum comparata, aut alienata, vnde etiam fit, vt si nunquam ponatur conditio, quæcumque illa sit, & per quemcum- que contrahentium ea positio, & impletio impe- diatur, nulla debeatur gabella; quia nunquam perfectus fuit contractus, ex quo deberi poterat. Idem continget si mutuo consensu contrahentium dissoluatur: cum enim nunquam perfectus fuerit contractus, sed semper in pendenti quodammodo extiterit, nunquam debita fuit gabella, & cum modò nullus omnino sit, cum ab ipso resili- rint contrahentes, nulla quoque modò gabella de- beri potest.

Quia verò retrotrahitur conditio ad tempus celebrati contractus, quod passim DD. obseruant in l. qui balneum. D. qui potior in pignor. quamuis aliqui id negent de conditione potestatiua, & so- lum concedant de conditione casuali, & mixta, quam controuersiam desinemus lib. proximo; qua- re vt ab illa abstererem hoc loco, dixi in vniuer- sum deberi, aut non deberi gabellam gabella- rio existenti tempore, & in loco celebrati contra- ctus, aut impletæ conditionis prævt illa retrotra- hitur, aut non retrotrahitur ad tempus celebrati contractus. Quæ omnia perspicua manent ex dictis.

Dicendum est tertio, iure communi, tributum soli contractui impositum ibi deberi, vbi contractus perficitur, aut censetur factus in ratione talis con- tractus, siue res & bona de quibus contrahitur ibi- dem existant, siue alibi. Quando autem gabella aliudve tributum imponitur traditioni rei, siue contractui, sequuta traditione, ibi soluendum erit, vbi ponitur traditio per quam vltimò completur contractus ratione cuius gabella debetur. Denique gabella & tributum imponitur bonis ipsis, de qui- bus contrahitur, quo casu ibi soluenda erit gabel- la, & tributum, vbi sunt illa bona, quando circa ipsa contrahitur.

Ago de iure communi, aut ex natura rei in hac as- sertione, & abstrahe à priuatis gentium legibus, quæ aliquod ius singulare in hac materia constituerit, siue ius commune confirmarint, siue illi derogauerint: nã doctor, qui doctrinam vniuersalem tradit, & ius commune omnibus explicat, non debet at- tendere iura ista singulæ, maxime cum singulæ nationes, quæ iure aliquo singulari reguntur, & le- ges priuatas seruant, suos habeant Doctores, qui illas illustrent, quod in Hispanis legibus, quæ plu- rimæ sunt in hac parte, accuratè præstiterant Las- farte de decimis vendit. Girond. de gabellis, Gutier. simili tractatu, qui alios dabunt, & breuius Molina disp. 676. Turrian. de iustitia disput. 45. dub. 5. & 6.

G g

Sanch.

Sanch. lib. 2. *confil. c. 4.* per plurima dubia, quibus omiffis.

Dixi iure communi ibi foluendam esse gabellam, vbi perficitur contractus, cum illi soli ininitur, & non traditioni, vt contingere ostendimus assertione prima: sequimur Bald. Panormitan. & alios quos dabit Sanch. *cap. 4. cit. dub. 4. 2. num. 2.* Et sanè nulla ratio est propter quam alij alicui loco solutionem assignemus, quam illi in quo contrahitur eius obligatio. Obseruandum tamen ex eodem iure communi cenferi ibi vnumquemque contrahere, vbi foluere se obligauit, *leg. contraxisse 21. D. de obligat. & action. Contraxisse vnusquisque in eo loco intelligitur, in quo vt folueret se obligauit.* Idcirco sapienter Bertach. *de gabell. 6. part. n. 8.* docet ex communi DD. ad foluendam gabellam spectandum esse locum destinatae solutionis, non locum contractus, neque hoc negamus cum dicimus foluendam esse gabellam, vbi contractus, cui imponitur, perficitur, quod verum esse nemo negabit, si in eo non destinatur certus locus solutioni, aut traditioni rei de qua contrahitur: si verò designetur in contractu ille locus, contractus cenferur ibi fieri, vbi quis se foluaturum obligauit: in eo igitur foluenda erit ea gabella, quia in eo perficitur contractus.

Quando autem gabella imponitur traditioni, vel contractui proxi completur vltimò per traditionem, ibi sine dubio foluenda erit gabella, vbi fiet ea traditio, cum illi imponatur, & antequam ea traditio fiat nondum fit eiusmodi obligatio. Denique quando bonis ipsis imponitur tributum, certum aequè est non deberi, nisi vbi constituta sunt illa bona, quibus hoc onus, & tributum reale quodammo cohæret.

Circa tempus foluendæ gabellæ quæri etiam potest, an præscribi possit hæc obligatio. Verùm ea difficultas communis est omnibus aliis obligationibus, & iuribus, quam tractabimus vltimo libro in appendice de præscriptionibus. Est quidem difficultas peculiaris circa leges quasdam Hispanas, quæ certum tempus foluendæ gabellæ definiunt, an & quomodo præscribatur hæc obligatio, quam difficultatem fufius examinat DD. Hispani, maximè Gutier. *à q. 119. ad 120.*

ARTICVLVS XIII.

Confectaria ex quibus contractibus debeatur gabella.

CONSECT. I. An & quando ex venditione debeatur gabella.

I. Quando ex venditione conditionali debeatur gabella.

III. An gabella debeatur ex venditione nulla.

IV. An ex venditione, aliòve contractu resoluto debeatur gabella.

EX vniuersalibus istis regulis non fuerit operosum immuneras quæstiones circa contractus ex quibus debetur gabella definire, spectato iure communi, quia priuata iura, vt i nuper monebamus, non moramur hoc loco.

CONSECTARIVM I.

An & quomodo ex venditione debeatur gabella.

PRImò igitur quoties gabella debetur ex venditione, peti illa poterit tanquam debita vbi de pretio, & merce conuentum fuerit inter partes, nondum re aut pretio traditis, nisi consuetudo, legis optima interpres, aliud ferat. Ita fufiffimè Lasarte *de decim. vend. cap. 3. n. 6.* Gutier. *de gabell. q. 7. num. 16.* Molina *tract. 2. disp. 337.* qui & alios dabunt contra nonnullos alios, qui se maximè tuerentur autoritate Baldi *confil. 243. & 253. lib. 4.* Ratio nostra est quia venditio solo consensu perficitur essentialiter, traditione rei, & pretij solutione nondum subsequens, quæ non ad substantiam huius contractus, sed ad illius executionem pertinet. Sic dicitur *inst. de emp. in princ. & inst. de obligat. qua ex consensu incho. & §. perficiuntur, inst. de donat. l. 1. D. de rerum permutat. l. 2. de contrah. empion.* atque ex communi DD. quos dabit Tiraquell. *de retractu gentilit. §. 1. gloss. 2. num. 41.* Agimus autem de venditione, non de alienatione, quia ista requirit traditionem, vt res alienata transeat in dominium alterius, quod in venditione non contingit, quia venditum adhuc manet in dominio venditoris, quod apertiffimè dixit Vlpianus in *l. alienatum 67. D. de verbor. significat. Alienatum non proprie dicitur, quod adhuc in dominio venditoris manet, venditum rectè dicitur.* Et Festus alienum vocat, qui alienus est factus. Quoties igitur rei alienationi imponitur gabella, traditio rei necessaria erit ad gabellæ debitum, cum propria alienationis significatio id postulet. Deinde est quidem aliqua venditio quæ includit rei traditionem, quando illa ipsamet venditione fit, vt in venditione iuris & actionis, & in omnibus iuribus incorporalibus: in cæteris autem venditio, vt diximus, solo consensu perficitur ante traditionem. Quoties autem aliquid conceditur, aut debetur ratione alienius actus, computandū est tēpus ex die illius actus, quod colligunt DD. *ex l. an lex. 21. §. 1. D. ad l. Aquiliam.* Inde fit vt actio redhibitoria, quæ ratione contractus datur, statim competat ex die venditionis, neque rei traditio expectatur, *l. sciendū 19. §. ult. D. de adilit. edito.* Eandē ob causā tēpus concessum ad retrahendum iure sanguinis rem venditam, incipit à die venditionis, non traditionis rei, vt in Francia obseruari testatur Tiraq. *de retractu gentilit. §. 1. gloss. 2. n. 48. & gloss. 10. n. 111.* De Hispano more fufius Gutier. *lib. 2. qq. pract. q. 152.* Dices venditionem non perfici nisi traditione, ex eo igitur tantum tempore debebitur gabella ex nostra vniuersali regula. Probatum autem antecedens *ex l. 1. iuncta glossa vers. perfectam, C. de iure fisci.* Vt enim nō rescindatur donatio facta filiis à patre antequam fisci rationibus obligaretur, requirunt Imperatores donationem perfectam ipsamet collatione prædiorum. Deinde *leg. 13. & l. si quis alienā 46. D. de action. emp. si quis alienā rem vendiderit, & medio tempore hæres domini rei illius extiterit, cogitur Implere venditionem.* Igitur prius impleta nondum erat. Ex his fit, vt tempus pretio foluendo emptori concessum, non currat à die contractus, sed traditionis rei: quod ex communi DD. ostendit Tiraq. *de retract. gentilit. §. 1. gloss. 2. n. 41. & gloss. 10. n. 108. ex l. tali facta stipulatione 48. D. de iure dotiū,* vbi definitur tempus promissionis dotis currere

Cap. II. De gabell. & vectig. Art. XIII. 351

currere non à die stipulationis factæ, sed ipsarum nuptiarum. Quæ omnia confirmantur ex eo quod ante traditionem firma non fit venditio, & possunt contrahentes à conuentione discedere. Quare neque firma erit ea gabella, & aequè negari poterit, atque ipsa venditio dissolui.

Resp. ex his omnibus nihil aduersus nostram assertionem colligi. Non negamus aliquando ius ad certos effectus requirere non modò perfectam essentialiter venditionem, aliumve contractum, sed etiam vltimum eius complementum per traditionem rei, & contractus executionem, quam aliquando iura respiciunt. Sic *l. fin. C. de iure emphyteut. quæ penam commissi imponit vendenti emphyteusim absque consensu domini, & respicit potius effectum ex alienatione sequutum, quam ex sola & nuda venditione: quare nisi traditio venditæ emphyteusis sequuta fuerit, non esse locum commissio sapienter dixit Gomel. in l. 45. Tauri, num. 94. & alij passim cum Tiraq. de retractu gentilit. §. 1. gloss. 2. num. 43. & Iul. Claro lib. 4. recept. sentent. verb. Emphyteusis, q. 13.* Et sanè per nudam venditionem emphyteusis ante traditionem nondum præiudicatur domino, cum ipsa nondum ad alium possessorem pertineat, neque dominium eius vtile sit adhuc translatum. Qua eadem de causa feudum non cadere in commissum ex sola venditione à feudatario facta sine consensu domini, nisi accesserit traditio, scribit Tiraq. *loco citato num. 45.* nos autem in nostra regula diximus effectum qui tribuitur à iure alicui contractui citi ex illo, vbi essentialiter perfectus est, citi nondum per executionem sit completus, nisi vel ius aliud intendat, vel ex subiecta materia, cæterisve circumstantiis colligatur.

Vnde rectè deducimus gabellam, quæ venditioni imponitur, ea essentialiter perfecta, licet nondum impleta per traditionem rei venditæ, deberi, nisi aliter consuetudo legem illam gabellariam interpretetur. Quare nihil fallunt ad hoc nostrum consecarium arguendum quæ afferunt aduersarij circa casus quosdam, in quibus iura volunt completum & executioni mandatum contractum, ad certos quosdam effectus, vt quod afferbant de donatione perfecta filiis à patre per collationem prædiorum, vt filij præferantur fisco, cuius rationibus pater erit obligatus. Cum enim ex iure, debita ex causâ onerosa præferantur donationi, licet prius factæ, nondum traditæ, mirum non est si Imperatores velint donationem factam liberis à patre, perfectam fuisse, & completam ipsa collatione prædiorum, vt illi donatarij præferantur fisco, cuius post eam donationem factus fuerat debitor ille pater. Vide Gutier. de hoc loco *tractatus de iuram. confirmat. part. 3. capitulo 15. à numero 23.* Cur autem dotis promissæ tempus currat à die nuptiarum, non stipulationis factæ citata *leg. 48. D. de iure dotum,* rationem optimam reddit *ibid.* Iulianus, quia dotis foluendæ dies ante incipere non potest, quam dos ipsa fit, dos autem nulla est ante contractum matrimonium, quare illi stipulationi dotis foluendæ tacite inest ista conditio, si nuptiæ fiant, si matrimonium contrahatur. Diximus autem in nostra doctrina vniuersali gabellam, aliudve tributum eius in contractibus conditionatis non deberi, nisi posita conditione, quamuis deinde retrahatur ad tempus celebrati contractus, perinde verò conditio tacita operatur, atque expressa. Sanè in hoc casu dotis promissæ hypotheca conuentionio

num matrimonialium retrotrahitur ad diem contractus matrimonij, quod fufiffimè ostendit Chopin. *ad consuetud. Paris. lib. 2. tit. 2. & Mornac. ad l. 48. citat.*

CONSECTARIVM II.

Quando ex venditione conditionali debeatur gabella.

GAbella ex venditione conditionali non debetur nisi dam est impleta conditio, quando tamen ea conditio retrotrahitur ad tempus celebratæ venditionis, debetur gabellario, qui tunc existerat. Hoc consecarium probatum est in ipsa regula vniuersali proximo articulo, vbi & auctores huius nostri consecarij adduximus: agunt enim singillatim de venditione conditionali, vnde nos ad contractum conditionatum in vniuersum deduximus. Ratio perspicua est, quia neque venditio, neque quilibet contractus conditionatus perficitur, nisi posita conditione; & illa, vt loquuntur, pendente, ipse quoque contractus in suspenso est.

Hinc fit vt deficiente conditione, nulla sit venditio, sicut & nulla esset stipulatio, *l. necessariò 8. D. de periculo & comm. rei vend. & l. pecuniam, D. si certum petat. & passim Doctores,* ideòque nulla tunc gabella debeatur. Deinde si tempore venditionis huius celebratæ, qui debet gabellam, illi obnoxius erat, & ab illa immunis sit tempore conditionis impletæ, gabellam debebit. E contrario verò si tempore contractus immunis erat, & tributarius fiat tempore conditionis impletæ, gabellam non debebit; quia cum conditio retrotrahatur ad tempus celebrati contractus, licet non foluenda sit gabella nisi impleta conditione, eius tamen debitum ad tempus contractæ venditionis retrotrahendum erit; quare proxi eo tempore fuerit, aut non fuerit capax contrahendi eiusmodi debiti, illud contraxerit, aut non contraxerit; si tamen conditio apposita, quæque retrotrahitur, talis esset, quæ si tempore celebratæ venditionis extitisset, illum liberasset à gabella, erit quoque immunis posita conditione: verbi gratia, vendo tibi fundum, si fiam sacerdos, impleta ea conditione, non debebitur gabella; quia posita conditione retrotrahitur ad tempus, quo fuit initus contractus, eo modo atque si tunc purè, & præfente ea conditione fuisset initus. Atqui si tunc ea conditio fuisset præfens, reddidisset, vt supponitur, illum venditorem ab omni gabella liberum. Videndum tamen ne eiusmodi conditiones adhibeantur in fraudem legum, quod monet Molina *dispur. 337.* Debet quoque esse venditio, non promissio tantum de venditione faciendâ, vbi talis conditio posita fuerit: tunc enim non retrotrahetur conditio ad tempus promissionis, ad impediendam gabellam; quod obseruat Gutier. *q. 8. de gabell. n. 14.*

Hinc etiam si venditio fiat in nundinis, in quibus non debetur gabella, & deinde conditio illis transactis impleatur, non debebitur gabella; quia debetur ex die celebrati contractus, vbi conditio implebitur. Atqui cum celebratus est contractus, non debeatur. Ad debitum denique gabellæ ex venditione conditionali, nihil omninò refert traditam esse rem ante euentum conditionis, neque enim propterea debetur gabella ante positam conditionem; quia toto eo tempore venditio

ditio suspenditur, neque adhuc re ipsa perfecta est, & si nunquam ponatur conditio, nulla erit venditio, resque tradita reddenda erit venditori, ideoque non poterit deberi gabella.

Venditio fructuum futurorum ex aliquo fundo non debet gabellam, nisi natis fructibus, debetur tamen gabellariis existentibus tempore venditionis, non tempore collectionis fructuum. Quod si nulli nascantur, nulla debetur gabella; quia illa venditio fructuum futurorum conditionalis est, tacite quippe inest illa conditio, si nascantur. *l. interdum 73. D. de verbor. obligation. & l. 1. §. 3. D. condition. & demonstrat.* Quando verò est venditio fructuum plurium annorum, existimat Gutier. *q. 8. citata num. 18.* esse plures venditiones conditionatas licet, nempe totidem quot sunt anni, ac proinde gabellam deberi singulis gabellariis cuiusque anni respectu, quia singulis annis respondere debet retractatio tacite conditionis, si fructus eo anno nascantur. Ratio verò est quia quot sunt res contentæ, & deductæ in aliquo contractu, tot censentur esse contractus, uti ex ipso iure pluribus demonstrat Anton. Gomez. *tom. 2. variar. cap. 11. n. 16.* Et sanè, si hæc fructuum pluribus annis colligendorum venditio vnica esset, vnica quoque pro illis omnibus deberetur gabella, illique gabellario, qui tempore venditionis extitisset, quod nemo dixerit.

Quæ verò diximus de venditione aliove contractu conditionali, non valet in venditione sub modo; quia uti fufius dicemus *lib. proximo*, conditio suspendit actum, ideoque non potest ex illo oriri obligatio, vel actio: Modus autem qualificat dumtaxat dispositionem, quam afficit, ideoque relinquit actum, atque contractum purum, & absolutum, & non impedit, ne statim oriatur obligatio, & detur actio efficax. Ex venditione itaque sub modo debetur gabella, quamvis ille modus nondum re ipsa positus sit.

CONSECTARIUM III.

An gabella debeatur ex venditione nulla.

EX venditione nulla & inualida, nulla quoque debetur gabella, quod nuper monuimus, & latius probant Girond. *de gabellis, 5. part. num. 25.* Tiraq. *de viroque retract. §. 1. gloss. 2. n. 7.* quia etiam gabellam eo casu solutam repeti posse sapienter monet *de retract. conuent. §. 6. gloss. 2. num. 6.* Ratio est quia lex, statutum, & consuetudo dum de aliquo contractu quidpiam definiunt, de contractu vero & valido, non autem de nullo perpetuò loquuntur, ut tradunt DD. *in l. 4. §. condemnatum. D. de re iudicat. & in leg. 1. §. hac autem. D. quod quisque iuris in alium statuit, l. non putavit §. non quavis. D. de bonorum possession. contrabul. Et sanè venditio aut contractus nullus, neque venditio neque contractus est. Unde nunquam igitur nulla existat venditio, siue quia res venditæ non sunt in hominum commercio, siue ob alium defectum substantialem, siue ex aliis causis, quas hoc loco persequi non licet, nulla debetur gabella.*

Quia tamen aliquando venditio claudicat, vnus siquidem contrahentium resilire potest à venditione, altero inuito, qui tamen cogitur stare venditioni, si alter stare ipsum velit, uti contingit in

venditione, cui dolus, aut vis causâ dedit, qui enim dolus, aut vim passus est, potest resilire à venditione, qui tamen dolus commisit, aut metum incussit, non potest alium cogere, ut stet contractui, & venditioni: quaritur an tunc debeatur gabella. Respondet Molina *tract. 2. disput. 352. num. 9.* quoties venditor est decipiens, quia venditio respectu, ipsius valida est, illique stare tenetur, si emptor deceptus velit, teneri ad gabellam, eamque integram soluendam, si forsan ex lege emptor partem soluere debuisset, quia ex ea validitate respectu venditoris fisco computatur ius ad gabellam, quod deinde amittit, & venditor tenetur indemnem emptorem, quem decepit, præstare, ideoque gabellæ partem, quam illum soluere sua deceptione cogebat, soluere & ipse debet. Quæ eadem pluribus allatis tradit Gutier. *de gabell. quæstion. 9. à numer. 9.* qui addit *numero 16.* gabellam eam deberi gabellario existenti quo tempore stare contractui cogitur decipiens, non verò tempore celebrati contractus, qui non erat adhuc validus, quandoquidem deceptus poterat altero inuito ipsum dissolvere.

CONSECTARIUM IV.

An ex venditione, aliove contractu resoluta, & rescisso debeatur gabella.

Prima regula. 1.

Ex contractu re integra per merum dissensum resoluta non debetur gabella. 2.

An debeatur gabella ex dissoluto contractu re non integra. 3.

Quid si contractus dissoluatur ex pacto in illo contento. 4.

An ex dissoluto per pactum de retrouendendo. 5.

An ex soluta venditione ex pacto legis commissoria. 6.

An ex contractu rescisso beneficio legis. 7.

Implicata est hæc quæstio: potest verò venditio, & quilibet alius contractus duobus modis dissolui. Primò ex pacto & conuentione partium. Secundò beneficio legis quæ venditionem aliove contractum in certis quibusdam casibus rescindi permittit, aut iubet: qui vterque dissolutionis modus plures alios sub se complectitur. Circa primum verò solutionis modum hanc regulam vniuersalem accipe.

Quoties venditio, aliove contractus verè & propriè substitit, neque pactum dissolutionis futuræ inclusit, debetur ex illo gabella, sicut & ex ipsius dissolutione, quoties illa nouam venditionem includet; secus verò si sit mera veluti venditionis prioris distractio, & solutio partium eius, ut ita dicam, absque nouo contractu & venditione: tunc enim ex ea distractione nulla noua debetur gabella, quamvis ex priori venditione debita fuerit, quæ proinde si fuit soluta, repeti nequit. Quæ doctrina vniuersalissima, certissimaque est. Lex enim indicens gabellam ex venditione, de venditione essentialiter perfecta, & substitente intelligenda est: neque refert quamdiu illa substituerit, & an diu dissoluta fuerit, cum

eo ipso momento quo substitit, debita fuerit gabella, inque acquisitum fisco ad eam repetendam, quod deinde venditionis dissolutione perdi non potuit, cum semel acquisitum fuerit. Quod si vel non perfectè substitit illa venditio, quia vel eo ipso momento, quo coaluit, dissoluta fuit, vel pactum de dissolutione accedente aliqua conditione inclusit, vel quia lex eam nullam haberi permittit, altero contrahente ab illa pro arbitrio discedente, sanè nunquam debita fuit gabella, cum vel non substituerit ea venditio, vel non perfectè; sed veluti in suspensio fuerit pendente conditione, aut lege illam continuò suspendente, quæ erat prima pars nostræ regulæ.

Secunda verò æquè facile ostenditur; cum enim agamus de gabella ex venditione debita, ubi venditio noua non reperitur, neque noua gabella debetur. Si igitur dissolutio venditionis sit, uti dicebamus, pura & mera eius distractio, nullamque nouam venditionem contineat per noui pretij, aut rei traditionem, nouamque conuentionem, sed solam defitionem, atque recessum à priori; sanè non poterit ex illa dissolutione deberi noua gabella à quocumque, & quandocumque fiat ea solutio distractioque contractæ prius venditionis. Quod si fiat noua venditio, noua quoque debetur gabella: quando verò id contingat, aperiemus in singulis modis huius dissolutionis.

Primò igitur penitet nonnumquam contrahentes venditionis factæ re adhuc integra: ideoque mutuo consensu ab eo discedunt, quo casu videbitur deberi gabella, quia non possunt partes discedere à contractu etiam re vtriusque integra in præiudicium tertij, cui gabella aliunde ius quæsitum est: quod tradunt DD. *in l. ab emptione. D. de pactis, quæ aliaque adducit Molina in consuetud. Paris. tit. 1. §. 13. gloss. 5. n. 11.* Constat autem ius gabellæ natum, adquisitionem esse statim venditione perfecta, vel nudo consensu, uti diximus. *art. superiori assertione 1. & hic conf. 1.*

Resp. nihilominus eo casu non deberi gabellam, neque ex ipsa venditione, neque ex eius dissolutione, quæ tunc est merus dissensus, & non nouus contractus primo contrarius; quia iura permittunt contrahentibus re non sequuta liberè discedere à contractu, mutuo consensu, estque tunc merus distractus, per quem contractus præcedens omnino habetur pro infecto; secus verò re secuta, & non integra. *§. final. vlt. quibus mod. tollit. obligatio. l. 2. & 3. D. de rescind. vendition. & l. 1. Cod. quando liceat ab empt. disced.* Cuius rei ratio redditur *l. nihil tam naturale 35. D. de regul. iur. Nihil tam naturale est, quam eo genere quidque dissolueret, quo colligatum est; ideo verborum obligatio, verbis tollitur: nudi consensus obligatio contrario consensu dissoluitur.* Quandiu igitur res est integra, non est ex venditione acquisitum ius gabellario, aut alicui alteri tertio ex eiusmodi contractu, nisi resolutibile & commutabile, sicut interim contractus est resolutibilis, & pro infecto haberi potest à contrahentibus: quare cum pluribus quos adducit sapienter concludit Molina. *ad consuetud. Paris. tit. 1. §. 13. gloss. 5. num. 12.* statim, vel solo contractu facto acquiri domino, verbi gratia, ius retractus, aliudve simile, sed renouabiliter; quia si re integra contrahentes mutuo consensu discedant, nihil debetur illi tertio, neque ex distractu, qui nomen contractus non est, uti statim dicam amplius, neque ex contractu, quia habetur pro infecto, iure communi permittente; atque aded

R. P. Gibal. De Negotiat.

non deberi gabellam, saltem quando incontinenti (ut loquuntur) hoc est antequam ad alia extrema siue alios actus discedant contrahentes, & dissoluant contrario consensu venditionem, fatentur passim DD. Vbi autem ex intervallo fit ista discessio à venditione, quantumvis re integra volunt deberi gabellam ex illa venditione, eaque distinctio communis est, uti videbis apud Anton. Gomez. *2. tom. variar. capitulo 2. numer. 31.* Tiraquell. *de retract. conuention. §. 6. gloss. 2. num. 10.* Molin. *tractat. 2. disput. 337.* & qui alios dabit Gutier. *quæst. 10. de gabell. num. 2.* quam tamen distinctionem reiciunt graues DD. cum Molinao, qui illos adducit *loco citat. numero 13.* quia iura nuper allata faciunt facultatem discedendi mutuo consensu à contractu, re adhuc integra: neque distinguunt vtrum illa discessio siue dissensus fiat incontinenti, aut ex intervallo, & vulgare illud argumentum Baldi, quem ceteri sequuti sunt, nempe ius quæsitum fisco, ab eo per contrahentes auferri non posse, facile reicitur. Concedimus enim quæsitum fuisse ius, sed resolutibile, sicut & ipse contractus resolutibilis est: quare cum tota ista materia gabellarum odiosa sit, existimo cum posteriori ista sententia, venditione per merum dissensum, re profus integra, resoluta, non deberi amplius gabellam, si soluta non fuit.

Secundò venditio dissoluitur mutuo consensu, re non integra, integritas autem, & non integritas considerari potest respectu venditoris, emptoris, & gabellarij, de quo tantum agimus hoc loco, non de domino, aut patrono rei venditæ. Integra igitur est venditio respectu venditoris, quando res vendita, necdum tradita est emptori, neque per realem traditionem, neque per aliquod æquiualens, purè precarium, & aliud simile in quo facta sit traditio: respectu verò emptoris venditio est integra, quamdiu neque pretium, neque eius pars soluta est: nam per solam eiusmodi solutionem res definit esse integra emptori *leg. 2. Cod. quando liceat ab empt. disced.* Quare neque per dationem arrharum, ut ibidem obleruant glossa & DD. nisi in partem pretij computentur, neque per dationem fideiussorum, & pignorum, siue ab emptore, siue à venditore dentur, neque per confessionem receptionis totius pretij, & renunciationem vulgarem, si re ipsa nihil fuerit solutum, res definit esse integra emptori, modò ea non solutio probetur.

Deinde respectu gabellarij definit res esse integra, quandocumque ille incipit iure suo uti, quia aut gabellam requisit, aut cepit, & simile quid egit ex proprio iure. Denique res definit esse profus integra, & ex omni parte, quia omnino impleta & consummata est venditio tradita re, & soluto pretio, ac toto iure iam acquisito gabellario, qui illo vel vsus est, vel uti omnino absque nulla exceptione potuit. Quando itaque venditio omnimode vtriusque completa fuit, re tradita, & pretio soluto debetur gabella ex ipsa, & si deinde mutuo consensu dissoluatur, debetur secunda gabella ex dissolutione. Ita Molina *tract. 2. disput. 373. num. 7.* Gutier. *q. 10. de gabell. n. 4.* & Molina *in consuetud. Paris. §. 2. 2. num. 19.* quia in hac discessione à priori venditione est noua, & spontanea venditio, non tantum vel prioris executio, vel ex causa illi intrinseca, necessaria quædam discessio: neque enim potest prima illa venditio postquam habuit vltimam perfectionem, haberi pro infecta per

G g 3 simpli

simplicem dissenſum ex l. in bello 12. §. facti. D. de captivis, & perſpicuè traditur l. 2. §. 3. D. de reſcind. venditionem re non integra non poſſe infectam haberi; neque poſſunt contrahentes per actus contrarios retroſimiles, & per formam diſtractus habere priorem venditionis contractum, & omnia ex illo ſequuta pro infectis abſque vilo alio nouo contractu; quia licet ita loquantur contrahentes, ea verborum commenta non immutant veritatem l. ſi ancillam 7. C. de contrahenda emptione: & reuerà nouum contrahunt, quo priorem iam omni ex parte completum elidant. Itaque præter laudatos DD. duplicem deberi gabellam dixit Bertachin. de gabellis 5. part. octauo part. 9. 14.

Quando venditio non erat vtrinque completa, quia vel res erat tradita, & pretium non erat ſolutum, vel è contratio pretium ſolutum erat, readhuc apud venditorem remanente, monet in primis Molina diſp. 373. ex eo mutuo conſenſu, vel diſtractu elidi in foro conſcientiæ naturalem obligationem venditionis prius factæ; quia oritur noua obligatio naturalis recedendi à venditione prius facta, & ſi quid ex illa fuerit acceptum, reſtituendum, quod per ſe manifeſtum eſt, alioquin inutile foret hoc pactum, neque intelligi poſſet diſtractus manente tota obligatione contractus, à quo tamen diſcedere ſe dicunt contrahentes per iſtum diſtractum. In foro tamen externo non diſſoluetur ea obligatio, quia iure ciuili nulla ex nudo pacto naſcitur obligatio ciuilis, vt oſtendit idem Molin. diſp. 255. & 257. noſque docebimus lib. ſeq. Quod verò ad gabellam pertinet, ſi incontinenti diſcedatur à venditione per actum contrarium retroſimilem præcedenti, neque quidquam innouetur in contractu ſive ex parte mercis, ſive parte pretij, ſed duntaxat prior venditio pro infecta habeatur, & quod traditum fuerat, reſtituatur, nulla debetur gabella: non quidem ex hoc poſteriori diſtractu, & diſceſſione à venditione, quia non eſt noua venditio, neque nouus contractus, ſed extinctio & reſciſſio præcedentis; neque etiam debetur ex vi ipſius venditionis ex aliqua parte impleta & incontinenti reſciſſæ; quia ex quo diſſenſus ſuperuenit incontinenti, ineſt iam ipſi venditioni, & nunquam cenſetur fuiſſe conſenſum in aliquo l. Iurisprudendum 7. §. quinimo. D. de pactis, vbi id affirmat Vlpian. de pactis, quæ ex continenti ſubſecuta ſunt, quod Græci dicunt *συστάσει τῆ συστάσει τῆ συναλλαγῆματῶ*, in ingreſſu, initio, & exordio contractus. Ita vt pactum eiſmodi non pariat etiam actionem; neque quidquam hoc loco intereſt, an ficta, an vera traditio fuerit.

Si verò ex interuallo pœniteat contrahentes, diſcedantque à priori venditione abſque nouo contractu, quia nihil planè innouatur circa rem aut pretium, ſed per actum omninò retroſimilem, nempe retrotraditione animo diſtrahendi, debetur vna gabella ex ipſa venditione iam ex parte impleta; non autem ex hac diſtractione. Ita Molina diſp. 373. Gutier. 9. 10. Molina in conſuetud. Parisi. §. 22. num. 20. Bertach. de gabellis part. 5. Tiraquel. in l. connub. gloſſ. 3. n. 2. quia licet contrahentes venditione ex parte completa non poſſint pœnitere, nec diſtrahere etiam per actus retroſimiles in præiudicium iuris iam formati, & alicui tertio quaſiti; tamen reſpectu iuris futuri, & quaerendi ex nouo contractu poſſunt pœnitere; quia poſſunt non contrahere de nouo, ſed ſolum

diſtrahere per retrotraditionem animo diſtrahendi. Atque ita hæc diſtractio non elidit quidem ius quaſitum gabellario, aut alicui tertio ex priori venditione, ſed impedit ne nouum acquirat; quia nouum ius acquiri nequit, niſi ex nouo contractu, qualis hic non eſt, vt iam ſæpius monuimus. Ratio perſpicua eſt, quia iura permittunt mutuo conſenſu diſtrahere non modò re omnimodè integra, ſed etiam ab altera parte tantum impleta, modò non ſint omnia vtrinque completa, & procedatur per actus omninò retroſimiles, l. 1. C. quando liceat ab empt. diſced. Rationem reddit gloſſa & DD. quia ibi non ſunt duo contractus, cum vltimus actus ſit tantum diſceſſio à primo contractu ex iure permiſſa; foretque illa permiſſio omninò inutilis, ſi ex iſto diſtractu, idem ius ſibi compararet gabellarius, aliſve tertius, quod ex vero, & nouo contractu ſibi quaereret, quod in diſpendium vergeret; nam gabellam aliudve eiſmodi ius, v. g. laudimium ſoluerent, non ex noua venditione, ſed ex reſolutione prioris, pro qua, iam gabellam, aut laudimium debent: quare ſapienter docet Fabian. tract. de emptione & venditione in 9. 5. princip. quaſt. 8. non deberi niſi vnam gabellam, & primum quidem actum contractum verum eſſe, ſecundum verò eſſe tantum primi pœnitentiam, itaque nominari. Sicut igitur re proſus integra licet pœnitere in præiudicium iuris alicuius tertij, ex venditione iam quaſiti, ſed reuocabiliter, potiori multò ratione licebit re non planè integra, ſed neque proſus conſummata pœnitere in præiudicium iuris nondum quaſiti, ſed quaerendi duntaxat.

Hæc porrò diſceſſio venditionis nondum vtrinque completa, non nunquam ſit per aliquam prioris contractus immutationem, quia vel minuitur, aut augetur pretium, vel res vendita immutatur, & diſceditur quidem à priori emptione, facta noua, quatenus hæc poſterior à priori diuerſa eſt; non ſunt tamen duo contractus, ſed vnus aliquantum variatus, tuncque non debetur noua gabella; ſed eius augmentum iuxta proportionem augmenti facti in pretio: quod ſi minuitur pretium, nihil tamen reſtituere, aut diminuere de gabella tenebitur gabellarius; quia ad illam iam ab initio plenum ius acquiſiuerat, cui non poſuit nocere iſta variatio in contractu, maximè cum ex interuallo ſit: vides enim ibi non eſſe ſimplicem diſtractionem per actus retroſimiles, cum ſit variatio in pretio, vel re vendita. Ita Molina diſp. 373. n. 3. & Gutier. 9. 10. n. 5. & 9. 20.

Aliquando denique ſit iſta diſtractio prioris venditionis, quia vel emptor remittit rem venditori, vel venditor pretium emptori, abſque vilo nouo contractu, aut pacto. Si id fiat incontinenti, non debetur gabella cum ſit diſtractio, vt diximus ſæpius per retrotraditionem, ſi ex interuallo, ex prima venditione debetur gabella: quod enim emptor deinde donet rem venditam venditori, aut venditor pretium emptori, nihil omninò facit ad priorè venditionem, vt ex ea debeatur gabella, aut non debeatur. Hæc ſiquidem donatio, contractus eſt nouus poſterior venditione, ex qua debita ſit gabella. Ita Gutier. 9. 10. n. 9. Si quid verò in feudis venditione ſimile contingat, an debeatur laudimium, & an locus ſit retractui, paucis ibidem quaerit Gutier. allegans Molinæum fuſius iſta diſputantem in conſuetud. Parisi. §. 13. n. 55.

Tertiò venditio diſſoluitur ex pacto aliquo in priori venditione poſito, quod triplex eſſe ſolet, primum

primum eſt retrovenditionis; alterum eſt legis commiſſoriae, ſi intra annum, aut aliud ſimile tempus non ſolueris, res ſit inempta; tertium quod multum non differt à priori, eſt adiectionis in diem; ſi intra tale tempus, alius meliorem conditionem attulerit, res tibi inempta ſit. De quibus omnibus pactis fuſius agemus lib. ſeq. nunc illa duntaxat conſidero in ordine ad gabellam, an ex ea diſſolutione, quæ noua quædam venditio videtur, debeatur; atque ita duplex ſoluenda ſit gabella. Hæc porrò pacta duobus modis adhiberi poſſunt. Primò verbis directis, quæ important contractus reſolutionem ipſo iure: v. g. res ſit inempta, infecta, vel contractus habeatur pro nullo, infecto, omnia ſunt in eodem ſtatu, in quo quondam ante conuentionem fuerant, cæteriſque eiſmodi æquivalentibus; qualia ſunt quæ executionem facti ſignificant, & ſupponunt reſolutionem executionis ipſo facto: ſi v. g. dicatur quod in defectum ſolutionis poſſit venditor abſque vilo Iudicis miniſterio, rem venditam poſſidere, capere, illaque frui & illa tradere propria auctoritate. Secundò hæc pacta apponuntur verbis obliquis, vel aliquando dubijs, & obſcuris quæ non ſignificant expreſſè & directe reſolutionem contractus ipſo iure, vt ſi non ſolueris res vendita reuertatur, re-deat, pereat, quia hæc verba non perſpicuè indicant, an res illa vendita debeat per nouum contractum redire ad præiorem dominum miniſterio Iudicis, alteriſve, an ipſo iure iam fiat prioris domini: quàm diuerſos autem habeant hæc verba directa, vel obliqua effectus, maximè quoad translationem domini diſputant Couart. lib. 3. variat. cap. 8. Anton. Gomez. lib. 2. variat. cap. 2. num. 30. ex quibus & alijs nos aliqua dicemus lib. ſequenti, nunc in ordine ad gabellam de qua modò diſſerimus.

Aio in primis quoties venditio reſoluitur ex pacto retrovendendi in venditione appoſito, debetur vnica gabella, nempe ex venditione, non autem ex reuenditione. Ita Anton. Gomez. cap. 2. citat. num. 31. vbi dicit eſſe commune DD. allegatque Angelum, Imolam, Roman. Aretin. Alexand. ſequuntur quoque Tiraq. plurimos ſuo more referens, de retractu conuention. §. 6. gloſſa 2. numero 20. Molina in conſuetud. Parisi. §. 22. q. 3. n. 12. 15. & 40. & §. 23. q. 8. num. 26. & §. 55. gloſſa 1. q. 4. n. 47. Girond. de gabell. 5. part. princip. num. 30. Gutier. de gabell. 9. 10. num. 2. Molina tract. 2. diſp. 374. & alij paſſim; eſtque manifeſta ratio, quia cum prima venditio perfecta, & abſoluta fuerit (nam interea emptor fecit ſuos fructus illius rei, itaque ex ea ius ſiſco, ſive gabellario quaſitum) elidi nunc non poteſt, ac proinde debetur gabella; at verò cum reuenditio fiat ex cauſa inexiſtente primæ venditioni, cui vel initio, vel re adhuc integra fuit adiecta, conſequenter eſt pars primæ venditionis, ſive illius quædam executio, vt ſapienter aduertit Baldus lib. 2. conſ. 418. quare non eſt diſtinguendum hoc loco, vtrum venditio reuocetur in hac retrovenditione ipſo iure, an nouo hominis facto, per viam ſimplicis diſtractus, aut noui contractus. Cum enim tota iſta reſolutio, quocumque tandem modo fieri dicatur, ſit duntaxat prioris venditionis pars vel executio, non poteſt ex illa nouum ius, & diuerſum à iure primæ venditionis oriri: quare ſi pactum retrovendendi non apponeretur in prima venditione, ſed aliquantè poſt de ea reuenditione conuenirét contrahentes, deberetur ex illa noua gabella exi-

ſtenti tunc gabellario; quia eſſet noua omninò venditio, atque ex noua cauſa, non autem prioris tantum executio, vt contingebat in primo caſu. Idemque dicendum erit, ſi pactum retrovendendi in prima conuentione appoſitum ſit de redimenda, aut reuendenda re maiori pretio, aut minori, quàm vendita fuerit: tunc enim erit ſecunda venditio diſtincta, & noua gabella debebitur: quod etiam continget, ſi primum pactum reuenditionis obliget duntaxat emptorem, vt ſi rem velit reuendere, teneatur venditorem primum omnibus alijs præferre: nam ſi id contingat licet eodem proſus pretio res retrovendatur primo venditori, erit verò noua venditio & non prioris tantum reſolutio; quare & nouam diſtinctamque gabellam debebit. Denique vbi pactum primæ venditioni appoſitum continet certum quoddam tempus, intra quod retrovendere cogatur emptor, ſi tempus illud deinde mutuo conſenſu prorogetur, eoque exacto fiat retrovenditio, debetur gabella, quia hæc venditio non procedit ex cauſa primæ venditionis, cuius proinde iſta ſit vel pars, vel executio duntaxat. Simile quiddam eſt quando venditor ius illud redimendi, quod ſibi in venditione retinuit, vel emptori, vel alteri cuiſpiam vendit, quod fieri poſſe oſtendit Tiraq. de retractu gentilis. §. 36. gloſſa 3. n. 1. debetur ex hac venditione noua gabella, cum ſit nouus contractus: quare in eo caſu triplex gabella debebitur. Prima ex venditione principali. Secunda ex venditione iuris redimendi. Tertia ex redemptione ſive reuenditione ipſa poſtremò facta ex vi pacti de retrovendendo, quod executioni mandatur in fauorem ceſſionarij, aut emptoris iuris de redimendo. Simile quid definiſit Molina. in conſuet. Parisi. §. 55. gloſſa. 1. n. 52. Quiniam verò debeat gabellam illam vltimam ſoluere, an primum venditor, an ceſſionarius, diſputat Gutier. 9. 10. num. 30.

Aio ſecundò diſceſſionem venditionis ex pacto directo legis commiſſoriae, vel adiectionis in diem in ipſo contractu, vel incontinenti poſt appoſito non parere obligationem nouæ gabellæ; immò neque ex venditione ſic celebrata deberi gabellam, quæ ſi ſoluta fuiſſet, repeti poterit. Ita magno conſenſu DD. apud Anton. Gomez. tom. 2. variat. cap. 2. n. 31. licet ipſe ſit in contraria ſententia, velitque ex eiſmodi venditione deberi gabellam, non tamen ex eius diſceſſione vi appoſiti pacti. Communi DD. accedunt Carol. Molina. in conſuetud. Parisi. §. 55. gloſſa. 1. num. 162. & idem dixerat §. 23. num. 9. Tiraq. de retractu. conuent. §. 6. gloſſa 2. n. 19. & 20. Molina tract. 2. diſp. 378. Sanch. lib. 2. conſil. cap. 4. dub. 39. Gutier. 9. 10. de gabell. n. 10. Ratio euidentis eſt, quia pactum illud, ſi poſtea verificetur, reſoluit ipſo iure contractum ac ſi nunquam fuiſſet; retrotrahitur enim ad initium contractus, ac proinde tollit omnes eius effectus: quare vel illa venditio conditionalis fuit, ac proinde nihil operabatur pendente conditione, qua poſita, tota reſoluitur, vel ſi pura fuit venditio, ex eaque proinde ſtatim naſcatur obligatio, & quaeratur ius ſiſco; hæc omnia tamen ſunt reſolubilia ſub illa conditione, ſi non ſoluatur pretium dictæ die, ſi alius meliorem conditionem attulerit: tunc enim res ex pacto appoſito inempta erit, quare ea conditione poſita tota venditio diſcinditur eodem modo atque ſi nunquam fuiſſet, totumque ius ex ea quaſitum reſoluitur ipſo iure eodem planè modo atque ſi venditio fuiſſet merè conditionalis. Requiebam autem vt iſta pacta apponerentur vel ipſi

contractui venditionis, vel incontinenti antequam contrahentes ad aliam diuertant: nam si ex intervallo adiciantur, cum iam ius ex illis quaesitum fuerit fisco immutabiliter, non potest sola contrahentium voluntate, vel pacto illi auferri. Volebam præterea ea pacta exprimi verbis directis, & non tantum obliquis: in priori enim casu resolutio contractus fit ipso iure, in posteriori autem opus est sententia iudicis, & via actionis, vel exceptionis; ideoque manet semper valida venditio ipso iure, ac proinde parit obligationem gabellæ, quamvis deinde à Iudice rescindatur ex causa ipsi contractui inexistente, uti passim DD. argumentantur. Quare si soluta fuerit gabella, repeti nequit, cum fiscus illam iure suo acceperit. Eadem omnia valent in ea conditione, si res displicerit emptori, inempta sit, de qua vide Gutier. ea *quæst.* 10. n. 14. sed de omnibus istis conditionibus agemus *lib. proximo.*

7 Hactenus egimus de dissolutione venditionis ex pœnitentia, & mutuo consensu contrahentium, aut ex pacto venditioni apposito; restat resolutio, quæ fit beneficio legis, & à Iudice, vtrum ex ea debeat gabella.

Dicendum in vniuersum est, quoties prior venditio perfecta fuit, neque deinde ipso iure resoluitur, neque ita per sententiam Iudicis annullatur; vt omnia in eodem statu reponantur, atque si nunquam posita fuissent, deberet gabella ex ea venditione, & semel soluta repeti nequit; ex ipsa autem rescissione nunquam debeat. Hæc assertio manifesta est ex superiori atque ex regula vniuersali; venditio enim essentialiter perfecta statim parit omnem obligationem, quæ ex ipsa immediatè oritur, qualem esse diximus obligationem soluendæ gabellæ. Quando autem venditio ipso iure resoluitur, aut ita à Iudice annullatur, vt omnia reponantur in statu in quo erant ante celebratam venditionem; perinde se habet ea venditio, atque si nunquam fuisset, & omnia retrahuntur ad ipsum initium contractus, ac proinde ea obligatio vnà cum ipsa venditione resoluitur, & vt venditio fuit semper resolubilis, ita & illa obligatio fuit resolubilis, iusque illi respondens fuit semper resolubile, & nunc per ipsum ius, & leges beneficium resoluitur, licet fortassis sententia Iudicis interuenerit, quæ est tantum legis illius declaratio, & exequutio quædam. Altera pars assertionis nempe ex ea rescissione non deberi nouam gabellam, perspicua per sese est, cum ea rescissio non sit noua venditio, sed pura eius distractio: verum hæc omnia dilucidiora fient enumeratis variis modis, quibus fieri solet eiusmodi rescissio. Igitur venditio rescinditur per actionem redhibitoriam, quæ actio ædilitia est, & datur emptori aduersus venditorem, vt mancipium, & rem aliam venditam redhibeat; id est recipiat, pretiumque acceptum restituat *l. redhibere, D. de adilitio editio.* Quatuor verò sunt eius redhibitionis concedendæ causæ: morbus mancipij, rei venditæ vitium, cum pronuntiatum est quid adesse quod abest, vel abesse, quod adest, denique cum ex ædilitio edicto venditor non cauit. Per hanc redhibitoriam actionem Iudicis sententiâ venditio rescinditur, & retro annullatur; pro vt si ab initio nulla fuisset, vt dicitur citata *l. redhibere*: in hoc casu debetur gabella ex ipsa venditione, & si soluta fuerit, repeti nequit: ita Bertachinus *de gabell. 8. par. memb. 3.* Tiraq. *de retractu conuent. §. 6. gloss. 2. num. 16.* & *de retractu gentilit. §. 29. glossa 4. num. 1.* Molina *in con-*

suet. Paris. §. 22. num. 40. Garfias *de expensis c. 18. num. 3.* Molina *tract. 2. disp. 352.* Girond. *de gabell. 5. part. §. vnic. num. 19.* Sanch. *lib. 2. consil. 6. 4. dub. 40. num. 1.* Gutier. *de gabellis q. 11. num. 1.* alij passim, quia venditio illa pura fuit, & valida ipso iure, licet pœnerit deinde emptor ad eius rescissionem agere, Iudexque illam omnino rescindere. Vbi autem perfecta fuit venditio, quaesitum quoque fuit ius fisco, & gabellario, uti diximus in nostra regula vniuersali; illud igitur deinde absque eius culpa, aut voluntate auferri nequit: neque ista retrotractio quidquam obstat, quia non impedit, quominus re ipsa initio valida fuerit, aut ex pacto primæui contractus distrahatur, & fictio illa retractiois nunquam operari potest, aut admitti in præiudicium tertij.

Non debeat tamen gabella altera ex ipsa redhibitione, quod eodem consensu affirmant laudati DD. quia licet is qui redhibet, retrovendere intelligatur, *l. si a nob. §. 1. D. de diuers. & temporal. prescription. & glossa in l. qui fundum 7. §. 4. vers. emptor. D. pro emptore*: propria tamen venditio non est, neque talis dici potest, *l. si hominem 19. D. de vsucapion.*

Secundò rescinditur venditio beneficio *l. 2. C. de rescind. vendit.* propter læsionem vltra dimidium iusti pretij, tuncque debetur nihilominus gabella ex venditione; quia licet eo modo resoluatur decreto Iudicis, agente decepto, qui non vult stare venditioni, valida nihilominus illa fuit initio, ex eaque ius quaesitum fisco, qui & illam petere, & si iam accepit, retinere poterit, quod affirmant DD. proximè laudati. Cuius verò fuerit hanc gabellam soluere venditoris, an emptoris dissentiant, quod fufius videbis apud Gutier. *quæst. 12. à n. 4.*

Tertiò maior difficultas est in rescissione venditionis per restitutionem in integrum minori concessam, & à Iudice decretam propter damnum, quod in ea venditione passus fuerit minor. Itaque in ea controversia dissentiant DD. Volunt aliqui deberi gabellam ex ea venditione, & solutam repeti non posse; quia & venditio ipsa initio valida fuit ipso iure, quamuis per sententiam deinde annullari posset, vt in multis alijs venditionibus contingit, ex quibus tamen diximus gabellam deberi, quamuis deinde rescissæ fuerint. Præterea quamuis illa restitutio in integrum omnia reponat in eodem statu, in quo erant ante contractum, id tamen non intelligitur respectu tertij, qui interea aliquit acquisiuit ex eo contractu, vt pluribus exemplis fit manifestum. Secundò negant plures alij deberi gabellam; quia licet valida fuerit initio venditio; ita tamen annullatur per hanc restitutionem, ac si à principio vel nulla fuisset, vel celebrata non fuisset, & vt minor seruetur omnino indemnus, quod non fieret si damnum solutæ gabellæ adhuc ferret; ideoque ea restitutio vim quoque habet aduersus ius tertij ex annullata venditione quaesitum, si illud in damnum minoris incidat, alioquin enim non esset indemnus, quod tamen per eam restitutionem maximè intenditur. Vnde bene explicat Molina *in consuetud. Paris. §. 22. num. 35.* hanc restitutionem in integrum extendi ad iura quaesita tertio, quando quaesita sunt immediatè ex quapiam alia causa extrinseca, aliòve contractu. Verum de efficacia restitutionis in integrum agemus *lib. proximo.* In hac verò controversia gabellaria, sapienter mihi videtur Gutier. *quæst. 13. num. 9. sub fin.* aduertisse eligendam esse sententiam negantem debitam esse gabellam, quia

in dubio contra fisco iudicari potest *l. non puto 10. D. de iure fisci*, & cum gabella sit res odiola ex communi DD. ideoque vbi de eius obligatione disputatur, strictè interpretanda est ex parte solventis, qui quantum fieri potest, ex ea liberandus est, quod fufius ostendit Lassart. *in præf. de decimis vendit. num. 31.* & Gutier. *quæst. 6. de gabellis n. 10.* liberandus erit hic minor in integrum restituens, maximè cum opinio, quæ illi fauet, sit ita dubia, vt tamen probabilior existat contrariâ. Hæc tamen omnia intelligenda sunt, vt venditio prior per restitutionem omnino annulletur, & non restituatur tantum aduersus læsionem pretij, rato firmoque manente contractu; tunc enim tenebitur ad solutionem gabellæ tum ex pretio, tum ex eius supplemento, cum valida maneat venditio, nullaque omnino causa sit tollendi fisco ius, quod ipsi ex eiusmodi venditione valida competit. Deinde si venditio facta fuerat ea lege, vt emptor gabellam solueret, eamque reuera soluit, & aduersus illam venditionem minor restituatur in integrum, debet vnà cum pretio restituere emptori gabellam solutam, quia restitutio omnia reponit in primo statu, tum respectu minoris cui conceditur, tum respectu aduersarij iuxta eius ius. Sed de his alibi.

Quartò rescinditur venditio ex causa doli mali, vel metus, debetur tamen gabella ex ea venditione, quæ ex ipso iure valet, vt fufius ostendit Couarru. *in 4. decretal. 1. part. cap. 4. §. 1. num. 12.* & nos *lib. sequenti.* Incumbet verò onus soluendæ gabellæ illi, qui metum dolimve fecerit, vbi per Iudicem ea de causa fuerit dissoluta venditio. Ita Lassart. *de decim. vendit. cap. 14. n. 55.* Girond. *de gabell. 5. par. §. vnic. n. 23. 24.* Molina *tract. 2. disp. 352.* Sanch. *c. 4. citat. dub. 40.* Gutier. *q. 14. n. 1. de gabellis* Quintò nulla est venditio ratione minoris ætatis, nisi elapso quinquennio confirmetur, post quam confirmationem, & retrohabitionem debetur gabella præfenti gabellario, quia tunc demum valida est.

Sextò vbi pupillus contrahit sine tutoris auctoritate, aliisque iuris solemnibus, claudicat contractus, & ab eo resiliere potest pupillus, quare ex eo non debetur gabella; vbi autem validabitur ex nouo consensu pupilli, & tutoris auctoritate, aliisque intris solemnibus necessariis, debetur gabella huius temporis gabellatio. Ita Gutier. *quæst. 14. n. 3. & 4.*

Plurima alia circa varios contractus, ex quibus solui debet gabella, & cui gabellario, & quo in loco soluenda sit, disputantur à DD. ferè Hispanis, quia eorum priuata onera respiciunt; quare ea lubens omitto, & quia parum ad praxim necessaria esse existimo, nam vbi vrgent gabelle, aliæque vectigalia, omnibus perspicuum est, ex qua re, cui gabellario, in quo loco, & à quibus debeantur gabellæ, quidve ferant ea de re constitutiones, quas etiam iudes, & miseri suo discunt experimento.

ARTICVLVS XIV.

De indulgentia, & immunitate vectigalium.

Quid sit indulgentia, quid immunitas vectigalium. 1.

Quandoam daretur indulgentia. 2.

Quorum foret immunitas. 3. & n. 8.

A quo tribuenda foret. 4.

Quibus ex causis concedenda. 5.

Quis debeat tributum vni indultum ferre. 6.

An possit Princeps eam immunitatem vendere. 7.

An quis falsò existimatur nobilis, possit ea immunitate gaudere. 8.

Indulgentiam distingo ab immunitate hoc loco; illam enim appello more veterum, cum vel tributa, vel ipsorum pars, vel reliqua remittebantur alicui à Republica, vel Principe: quare Ammian *lib. 16.* ait Iulianum ad vsque Imperij & vitæ finem vtiliter obseruasse ne per indulgentias, quas appellant, tributaria rei concederet reliqua. Immunitas est quando quispiam singulari beneficio à lege tributaria, qua cæteri obligantur, eximitur; res siquidem vectigali obnoxia dicebatur munificas; quare Paul. *in l. 4. D. de publican. Si quid amplius quam mandatum est transferret, id munificum sit,* hoc est muneribus obnoxium. Idem Paul. *in l. 18. D. verbor. significat.* milites quosdam ait munifices appellari, quia munera militaria præstant: eadem res vectigalis, dicitur quoque munis. Sic Papinian. *in l. 8. D. de publican. Si vnus ex pluribus heredibus rem munem causa vectigalis subripiat.* Res munis est fisco obligata, de cuius fraudatione ibi agit Papinian. quod si legamus, vt aliqui contendunt, rem communem, & Basilica legunt κοινον παράγωμα, eodem modo explicanda erit. Dixerunt veteres munificare pro communicare. Erit igitur res munis, siue communis, pro commune substantiue sumptum, sicut dicitur pro publico, à quo publicani, publica res. Cic. *4. Ferrin. Quis appellare audeat cum videret statuas ab negotiatoribus, ab aratoribus, à communi Sicilia: & Ferrin 3. Quomodo commune Myliadum vexant.* Festus ait munem significare officiosum, & Plant. *in mercat. Dico eius pro meritis gratum me & munem fore:* vbi pessimè quidam emendant memorem. Nonius munes deduci vult non à largitione, sed quòd consentirent ad ea quæ amici volebant, munifices verò authore Festo, qui munus Principi faciebant, officio nempe suo defungebantur, & non vacabant, quomodo dicuntur à Vegetio *lib. 2. cap. 7.* milites munifices, quod & à Paulo dictum meminimus. Inde Plin. *lib. 11. cap. 40. Mamma munifer.* quæ lacte abundat, sicut & mamma mima quæ sicca erat. Simili de causa Iul. Firmicus illud Pauli ad Cor. θεῶν οὐραγίαις Dei munifices, reddit. Immunis igitur est, qui munere obstrictus non est, quales dicebantur beneficiarij principales, quia Principis beneficio vacabant omni munere, & inde immunitas, ab oneribus scilicet, atque etiam vectigalibus: quæ immunitas aliquando singularibus personis, aliàs certo hominum generi, aliàs vniuersitatibus, regionibus, & ciuitatibus conceditur.

Soliti erant veteres vel ob bellorum iniuriam, vel annonæ calamitatè aliquando indulgere quidpiam circa tributa, aut ipsorum reliqua: sic enim appellant, quæ ex debitis tributis nondum soluta sunt, sic dicuntur reliqua colonorum passim, immò & arcæ reliqua apud Symmach. Constantin. Magnus remisit publica vectigalia, & debitorum chartas in foro Romano incendi iussit, quod testatur

tur Georgius Monach. in Chron. Euseb. lib. 4. de illius vita, ait ipsum illationum annuarum quarta parte leuasse regiones omnes. Sozomen. lib. 1. ait eundem Imperatorem partem vectigalis, quam singulis ciuitatibus imminuerat, Clero assignasse, Nerua Italiae remisit vehiculationem; Traianus vetera residua condonauit, noua retinuit. Anthoninus Philofophus præteriti temporis per omnes prouincias tributa donauit, omniaque simul calomminosa monumenta iussit incendi; quod idem de Adriano narrat Cedrenus. Arcadij & Honorij similis amplissima constitutio refertur in C. Theod. de indulgent. l. 3. Refertur quoque l. 1. C. Theod. de indulgent. eiusdem Iuliani constitutio, qua excepto auro, & argento cuncta reliqua remittebat. De remissione tributorum facta à Tiberio, testis loquax est Euagr. lib. 5. c. 13. De Marco Philofopho Capitolin. & Dio. Iulianus quintam illationum partem cum reliquis se remisisse testatur in Mysopogon. De tertia parte idem in epistolis suis meminit. In oration. verò ait Constantinum sæpè decem millia modiorum tritici quotannis dedisse fruenda Atheniensibus. Anastasius remisit ad septem annos tributa Amidenis, qui capti fuerant à Persis, apud Procopium. Mauricinis tertiam partem vectigalium remisit, quod affirmat Simochat. lib. 8. Theodoricus Lucanis & Brutiis, quorum culta vastatar exercitus ad defensionem Reipublicæ destinatus. Commendat Gratianum Aufon. quòd cumulata bonitate residua tributorum condonasset, & tabulas debitorum exuri iussisset, quod olim fecerat Augustus apud Suetonium, Aurelianus apud Vopiscum: sed audi Aufon. de hoc salubri incendio: *Tu arguenda omnia flagitandi publicis arde iussisti: videre in suis quaque foris ciuitates conflagrationem salubris incendij; ardebant stirpes fraudum veterum, ardebant seminaria futurarum, iam se cum puluere fauilla miscuerat, iam nubibus fumus involuerat, & adhuc obnoxij in paginis concrematis ductus apicem, & sesterionum notas cum inuantiã de ratione cernebant, quod meminerant legi posse & veteres.* Postremam lineam corruptam esse apparet; itaque Hotmanus, alique variè emendant: cum denaria ratione cernebant quas meminerant, vel cum immani, vel ingenti, & insana trepidatione, vel cum titubantia & trepidatione: vltima autem verba sic emendabant, quod meminerunt lectum, legi posse etiam verentes: vel legi id posse veteras, vel legi posse & lituras. Extrat quoque Maioriani Nouella de indulgentiis reliquorum: erant tamen qui obliteratas tabulas, & legebant, & retrahebant: in his fuit Petrus exercendis apud Ararium sectionibus famosus, vt ait Tacitus lib. 13. annal. cap. 23. illi à Nerone exilium irrogatum, & tabule excussa sunt, quibus obliterata ararij monumenta retraherent. Ammian. Marcell. lib. 26. de Petronio, qui sepulta iam dudum negotia, & rediminas tabulas debitorum in diuersos ordines excitabat. Nec ob solam vastitatem à bellis, aut tempestate cœli illatam agris laxabantur aliqua saltem ex parte tributa, sed alias quoque ob causas, ob quas populo Principes gratificari volebant, v. g. ob alicuius prouinciæ illustrem deuotionem erga Principem, vt factum Affricæ ab Imperat. Honorio & Theodosio habes l. 6. C. Theod. de indulgent. aut ob liberatæ patriæ ab hostibus celebritatem. Plura de eiusmodi indulgentiis vide in eod. C. Theod. de indulgentiis.

Immunitas propriè eorum erat populorum, qui suis legibus vivebant, neque alienis seruebant, ac multò minus erant subditi tributariis, dicebantur

ἀυτὸνομοί: sic in Bulgaria Iustinianus voluit à se nominatam Iustinianeam ἀυτὸνομίαν apud Nicephor. Gregor. lib. 2. Denique Constantino Porphyrog. in Corograph. immunes sunt ἀυτὸνόμοι μή τὸ βασιλεὶ ρωμαίων μή τῃ ἐπὶ τῆς ἀυτὸνομίας ἰδιότητος sui capitis, qui neque Imperatori Romanorum, neque alteri cuiquam subditi erant, suisque legibus & moribus vivebant: qui itaque lege tributaria eximebantur, immunes nominati sunt, & iure immunitatis gaudere dicebantur, cuiusmodi fuit quondam ius Italicum, quod quibusdam coloniis communicatum dicit Vlpianus l. 1. D. de censibus, in quibus numerat splendissimam Tyriorum coloniam, vnde ipse duxerat originem, cui ob egregiam in Rempublicam, Imperiumque Romanum illustrem fidem Seuerus Imperator ius Italicum dederat. Cuiacius tamen lib. 10. obseruat. cap. 35. negat aduersus communem opinionem Ius italicum eo loco esse immunitatem tributorum. In primis quia quædam coloniæ Prouinciales, quæ ius Italicum non habebant, à tributis tamen immunes erant, vt Cæsariensis in colonia prima Flauia; quam Vespasianus deduxit auctore Plinio lib. 5. cap. 13. & Nou. 103. Immunis autem fuit eiudem Vespasiani, & filij eius Titi beneficio, l. vlt. D. de censib. illa tamen non habet ius Italicum ex l. 1. D. eod. Deinde plus erat ratione tributorum ciuitatem, aut coloniam esse immunem, quam habere ius Italicum: nam ius Italicum est tantum leuatio censitionis; nempe vt idem in censitione ius experiantur quod Italicæ coloniæ, non tamen leuabat hoc ius omni tributo, quamquam plura alia complecteretur priuilegia, ea nempe quibus vtebatur ipsa Italia, putà in traditionibus nexi, in vlucapionibus, in annuali exceptione, idemque in iure capiendi. De iure Latij, quod aliud erat, ibidem habet Cuiacius; quare Colonia, quæ simul erat immunitas, & habebat ius Italicum, maiori gaudebat iure, quam quæ aut immunitas solum erat, aut iuris tantum Italicum; quia vnum ius non continebat necessarid in altero. Verum quidquid sit de immunitatis & indulgentiæ vocibus.

Certum est à suprema duntaxat potestate tributa laxari posse, atque illis aliquos eximi; cum enim ea potestas sola potuerit indicere tributa, vt fuit alias ostensum, eius etiam solius fuerit tollere, cum inferior potestas legem à superiore positam resigere nequeat: atque olim in libera Republica, ea tributorum immunitas à populo concedi, aut si à Consulibus concessa iam fuisset, confirmari debebat; sicut & reliqua fœderum pacta; quod obseruabis apud Liuium lib. 38. circa immunitatem. Iliensibus ex fœdere cum Anthiocho inito factam. Vbi verò Imperatores sibi Reipublicæ administrationem sumplerunt, illi quoque soli immunitatem, & indulgentiam fecerunt, quod satis constat ex C. de his quia à Princ. vocat. acceperunt: & C. de excusat. muner. & C. de quibus muneribus nem. liceat se excusare. Huius indulgentiæ, & immunitatis sæpius à Theodorico factæ vestigia plura occurrunt apud Cassiodorum: in Gallia solius Regis esse eximere quempiam à tributis, & vectigalibus constans existit omnium sensus, quem & quotidianus vsus confirmat, neque in hac re probanda diutius immorandam videtur.

Prudenter tamen in istis immunitatibus concedendis gerere se debent Principes, ne dum aliquibus fauent aduersus alios iniquius se gerant; sapienter enim Imperatores in l. omnes 9. C. Theod. de Infrali collation. iubent omnes negotiationis studio intentos

intentos ad p̄sitationem auri, quod negotiatoribus indicitur, compelli, beneficium enim quibusdam datum plebis iniuria est. Nemo tamen iure negari iustas interdum acciderit causas, propter quas aliqui eximantur ab eiusmodi oneribus, vt circa Nobilitatem à gabellis exemptionem ostendit Sotus lib. 3. quest. 6. art. 4. conf. 4. Sanch. lib. 2. consilior. cap. 4. quest. 6. art. 4. & Molina disp. 673. circa alios. Vbi tamen nulla est iusta causa, & rationalis, negant DD. posse quemquam ab ipso etiam Principe exempti, additque Molina id verum esse, quamuis eiusmodi exemptio non caderet in cæterorum præiudicium, quia inde non plus soluere cogentur, quam soluturi essent, neque pars quæ quibusdam condonatur, in alios reicietur. Rationem reddit Molina, quia iniqum est absque rationabili causa inducere inæqualitatem in Republica circa onera communia sustinenda. Deinde, quia si post aliquod tempus tributa quæ superflua non sufficiant ad communes Reipublicæ necessitates, noua alia indicenda erunt, atque ita non exempti grauius onerabuntur propter concessam aliàs exemptionem, immò vix vnquam, vt aduertit Lugo n. 95. contingere potest, vt ratione eiusmodi exemptionum cæteri non amplius grauentur: nam si tributa quæ restant modò, & à paucioribus soluantur, sufficiant, igitur prius à pluribus soluta, superflua erant, atque adeò iniusta propter illum excessum, quem hodie quidem vectigales subditi debent, quia amplius excessus non est; sed tunc non debebant, quia tunc excessus erat. Si verò non sufficiant, oportet augere tributa, quo augmento subditi non exempti grauabuntur. Denique si initio lata fuisset lex tributaria cum ea inæqualitate personarum, absque rationabili causa, iniqua fuisset lex propter non seruatum proportionem membrorum: atqui eadem inæqualitas deinde per eiusmodi exemptiones inducitur absque causa necessaria: igitur opus est aliqua causâ, quæ bonum commune spectet, & non solum arbitrium, & libido Principis, qui nihil aliud quærat, quam vni alicui cæterorum graui dispendio gratificari.

Posita autem eiusmodi iusta causa quæritur an illa pars, quæ indictioni detrahitur per exemptionem, debeat ferri à Principe, vt censent Angel. in l. si vnus, §. item si pactus, & §. sed si generaliter. D. de pactis, & Bald. in eand. l. & in l. inter debitorum. D. eod. & in l. vacuatis, C. de decurrioribus, ne iniuste cæteri subditi vexentur, an verò cæteri vectigales ea parte, qua eximuntur immunes, aspergi iure possint, quod existimant Bartol. in l. 2. C. de operib. public. Ioannes Andræas in cap. peruenit, de immunitatibus Eccles. & Boët. dec. 213. alioquin Princeps suo damno duntaxat quempiam eximeret, neque aliis proficere posset, nisi sibi nocendo. Deinde vt argumentabamur cum Delugo, cum eiusmodi exemptionibus decrederet necessarid dominicum patrimonium, cogeretur Princeps noua tributa indicere, aut vetera augere, atque ita tandem tota illa diminutio, in cæteros subditos vectigales refunderetur, quod tamen vitare volebat prima sententia, quæ dicebat eam diminutionem ferendam esse à Principe: quare dicendum est quoties exemptio fit ob rationabiles causas, quales non censentur hoc loco quæ necessitates communes non respiciunt aliquatenus, partem, quam exēpti non solunt, in reliquos dispergi posse: quod si eiusmodi causa non subsit, diminuendum esse tributum, quod suppleri non debet à cæteris, sed alia quapiam ratione prouidendum esse ad compen-

sandum illud tributi detrimentum.

Qua simili distinctione soluitur illa difficultas an Rex possit eiusmodi exemptionem vendere, siue immediatè, siue mediatè vendendo nobilitatem, aut aliud quidpiam, vnde ea immunitas proficiscatur, quod fieri posse, nisi Rex partem illam tributi relaxet, negant aliqui: Alij verò concedunt cum Sanch. & Molin. locis citatis, qui alios afferunt. Distinguendum est, si Princeps enim indigeat ad commune bonum ingenti aliqua summa, quam possit à subditis exigere, cur non poterit illam comparare vendendo exemptionem, ex qua fiet vt aliquid superinducatur singulis tributariis. Si verò nulla existat eiusmodi causa, debet compensari pagus, in cuius, vt vides, præiudicium conceditur, aut venditur exemptio tributorum, aut nobilitas, aliæve dignitas, cui priuilegium illius immunitatis annexum est.

Quares, an qui existimatae vulgò nobilitatis obtentu immunis habetur à pensatione tributi, quod ea de causa ab ipso non exigitur, tutus sit in conscientia, cum probè sciat se nobilem non esse, & vulgi opinionem falsam esse, eius enim occasione cæteri plus æquo onerantur, & ea parte quam ipse soluere tenetur, cum nullo vero titulo eximatur, asperguntur.

Resp. cum Sanch. dub. 2. & eruditissimis Neotericis, eum qui bona fide, & absque dolo, & fraude, quam ipse fecerit, aut cui causam dederit, habetur pro nobili vulgò, ideoque non exigitur ab illo gabella, aliudve tributum, non teneri ad illud soluendum, quia licet fortassis ea de causa maius tributum cæteri tributarij præstent, ille non concurrit ad illud grauamen, nisi admodum remotè; & bona fide processit, neque tenetur suam ignobilitatem detegere, atque exauthorare seipsum, & abdicare illo ita ad quem illum sua bona fortuna erexit, & quem nulla fraude, aut dolo quæsiuit: quare cum non debeat gabellam nisi petatur, & illam ab eo non petant publicani, quia falsò existimant ipsum propter suam nobilitatem immunè; atque ita sibi ipsi illudunt, ad quam illusionem & errorem ipse non concurrit, tutus omninò est in conscientia. Addiderim cum eodem Sanch. & aliis recentioribus, non modò hunc falsò existimatum nobilem, non peccare, & non teneri ad tributum, & gabellam soluendam quando ipso non petitur propter falsam eius nobilitatis opinionem, sed neque si petatur, vectigal illud debere quantum de eius ignobilitate non constat; & vulgò nobilis habetur, atque etiam per aliquot annos talis habitus est. Nam neque tunc tenetur cum infamia se prodere, sed potest opponere petentibus vectigal, se nobilitatis immunitate hactenus gaudere; itaque ipsorum esse impugnare suam ignobilitatem, & rem iudicio permittere, & modò æque testes corrumptat, neque fraudem aliam committat ad tuendam fictam illam nobilitatem, tutus erit in conscientia, si Iudices pro illa pronuncient, atque hanc opinionem æquam, & piam esse, contrariam verò rigidissimam existimarunt docti illi viri apud Sanch. nosque olim nondum lecto Sanch. in eum sensum respondimus consulti à quodam, qui vulgò existimatur nobilissimæ cuiusdam familiaris, cuius nomen, & scutum gentilitium gerebat, eaque de causa nullo repugnante, Nobilium comitiis intererat, omnique nobilitatis eximio iure fruebatur, & maximè tributorum omnium immunitate, communi cum cæteris Nobilibus conditione, ipse tamen certo compererat, se eius stirpis non

non esse ; quare rogabat an talem se gerere posset qualis ab omni hominum genere tota prouincia habebatur , maximè cum nullus omninò ex antiquissima illa familia superesset , quare nulli faciebat ea ex parte iniuriam : angebatur tamen animo propter immunitatem vectigalium , & cætera præcipua iura, quibus falsò existimata nobilitatis prætextu gaudebat. Respondi ego quandoquidem bona fide vsus fuisset , neque fraudibus , aut malis artibus sibi illam nobilitatis opinionem quæssisset, neque nobilissimæ stirpis nomen & tesseram gentilitiam mentitus esset , & sibi volens ascinnisset , sed à parentibus accepisset , neque sciret vnde in suam familiam deriuatum fuisset, nullusque ipsi ea de causa negotium falseserret , aut falsiciuisset vnquam , posse sua illa felicitate tuta conscientia vti, non teneri abicere Nobilis statum , aut conditionem , & publica professione plebeitatis suæ homines dedocere, nulli iniuriam facere, immò potius exultare antiquissimam stirpem funditis extinctam, modò nihil indignum ea committeret, neque debere tributa , quæ ab eo non exiguntur. Iucundum deinde fuit , hanc meam sententiam à Sanche & doctis , quos ipse consuluerat probatam fuisse.

Quando verò quis fraude, aut vi suam falsam nobilitatem probauit , & iisdem malis artibus impediuit , ne ab ipso exigenterentur vectigalia , quæ idcirco aliis maiora sunt superindicta , tenetur ad reparationem damnorum , quæ cæteris vectigalibus attulit hæctenus , & ne illa inferre pergat prouidere ; quia iniusti damni causa fuit , vt patet, quamquam difficilis sit ista restitutio , præsertim quoad damna futura , nam præterita compensantur expendèdo summam aliquam in illius plebis , cui damnum creatum est , beneficium , vt extruendo piun aliquod opus. Quoad futura damna , quæ continuò perseuerabunt , quamdiu iste pseudonobilis , eiuusque posterii collectas , talias, aliaque tributa non soluent ; cæteri enim inde ea parte grauabuntur , neque videtur obligandus ad nobilitatem iis artibus collectam , magna sui suorumque ignominia prorsus abiiciendam , & suæ turpitudinis publicas penas sponte subeidas: quare Sanch. duo quædam suggerit. Primò , vt ad aliquod opus publicum , vel piun constituendum , aut conseruandum constituat eam summam , cuius anni redditus æquiualeant vectigalibus , quæ ipse eiuusque posterii soluturi essent , ex prudentum hominum arbitrio æstimatione facta : v.g. vt ex redditibus summæ eiuusmodi alantur pauperes , aut orphani , curentur ægroti , puellæ collocentur matrimonio. Secundò vt curèt creati deinceps Nobilis à Rege, sic enim non faciet iniuriam in posterum cæteris.

Postulabat hæc controuersia de immunitate inquirere hoc loco quænam personæ & dignitates habeant eiuusmodi immunitatem , sed longioris & inuutilis foret operæ , cum enim varij sint gentium mores , leges , & statuta singula percurrenda forent , & cum ij, qui se immunes esse tuentur, acriter id faciant , suumque ius minimè ignorent, non consulunt nos , sed mores patrios , aut leges municipales , priuilegiaque à Principibus concessa , vt suam immunitatem vel sciant , vel tueantur. Sola quæstio quam video passim à DD. hoc loco tractari , pertinet ad personas Ecclesiasticas: verum ea disputatio prolixior est & plurimas alias grauissimas , inuidiosasque difficultates implicat, quæ vix distrahi possunt , si in illis tractandis ve-

ritati, breuitati, & perspicuitati studere volumus, simulque tota materia immunitatis Ecclesiasticæ cum iisdem innitatur principiis , siue de personis, siue de bonis agatur , pertractanda est , quod commodius fiet alibi in nostra scientia canonica , vbi tum de personis , tum de bonis Ecclesiasticis agemus , neque modò vocat in tractatione de negotiatione , vectigalium occasione ad diffusam adèd disputationem alieno sanè loco digredi ; consule interea DD. qui passim hanc controuersia agitant.

ARTICVLVS XV.

De Præfectis vectigalium, & ipsorum exactoribus, redemptoribus ac publicanis.

Cura circa vectigalium exactiorem quam sollicita fuerit. 1.

Quid incumberet circa illam rectori prouincie. 2.

Quid collatori. ibid.

Quinam essent canonicarij. 3.

Quid vindices, defensores ciuitatis, suspitores, arcarij, mistendarij, opinatores, prosecutores, magistri census. 4.

Exactores, executores, eorum munus. 5.

Quid centenarij, ducentarij. ibid.

Forma exactiõnis. 6. 7. 8.

Quid superindictio. 8.

Mancipes, redemptores, publicani. 9. 10.

Conductio vectigalium quomodo ferret. 11. 12.

Quinam vectigalia conducere possunt, an clerici, milites. 12.

Obligaciones conductorum. 13.

Summa semper fuit in exigendis tributis cura, & diligentia tum libera Republicæ, tum Imperatoribus illam administrantibus , quique eam ob causam plurimos hinc officio præfecerunt , qui vel colligendis , vel deferendis , vel condendis , vel computandis tributis incumbere : nam omnibus Magistratibus per prouincias constitutis edixit Iustinian. *Novell. 134.* vt curarent tributa tum de ferri ad comitem largitionum & priuatorum : & *Novell. 17. cap. 8.* agit de apochis tributorum , vt eas curent præfides ab exactoribus tributorum ita confici ; vt prædiorum nomina expriment , & tributorum quæ prædiorum nomine illata sunt , modum , & capitum item modum , iugerumque , siue iugorum , aut centuriarum , siue quo alio nomine , pro consuetudine regionis mensuræ agrorum vocentur : nam alij iugis , alij iugeribus , alij versibus , alij centuriis , alij libris , alij paralellis agros metiuntur , vti aliàs diximus : eadem habet *Nov. 124.* Deinde si dubitetur de possessionibus, quæ tributa debent , vel de tributorum modo , quia v.g. plura prædiorum iugera esse dicuntur , quam sint , consulantur tabulæ & censitores , quos *Nov. 128.* vocat πῶν δημοσίων ἀπογραφῶν φύλακας , vt edere coguntur veras , & cum omni subtilitate confectas , ἐκδέξαι , hoc est, exemplaria publici census, & eius rei disceptatio ad Præfectum prætorio referatur. Interim verò absque præiudicio collatores inferant, quæ diu præstitereunt , & venditio præ-

diorum non inhibeat ad decutionibus , vel censuibus , qui exactiõni tributorum incumbunt, etiam si emptor non idoneus esse dicatur , si modò venditor in se periculum recipiat. Denique ea res disceptetur apud Præsidentem sine spottulis , & impendio.

Rectori prouincie fiscalium tributorum exactio credebatur , vt ait Cassiodor. *lib. 6. ep. 21.* hoc verò nomine donabantur omnes , qui prouincias administrabant ; sic Sueton. in *Vespas. cap. 8. de insulari rectori à Vespasiano creato.* Ammian. *lib. 2. Re-ctor Narbonensis* , atque alibi sæpius eadem rectoris vox vsurpatur : Habebant illi tributorum exactores , quos vulgò διοικητῶν nominabant , quod testatur Leo *Nov. 61.* Ipsorum Princeps , ac velutimagiter , ad quem cæteri suas collectas transferrebant , dicebatur magnus Diocæta , qui constantinopoli fuit , Codini tamen ætate eius officium exoleuerat : δμῶνας , inquit , διοικητῶν δμῶνας ὑποπαινοῦντες. Canacuzenus tamen *lib. 3. cap. 14.* meminit glebæ magni Diocæta. Hi collectores autem ex vena Principum sibi etiam quædam ἐνδουματῶν capiebant , quod prohibet portitoribus Iustinian. *cap. 3. edit.*

Canonicarij canones , & illationes exigebant , inferebantque in hortea , canon enim , quod alias diximus, erat annuaria pensitatio , functio , collatio, præstatio, quæ à Prouincialibus quotannis Populo Romano , vel Constantinopolitano , vel Alexandrino gratis , ac sine vilo pretio mittebatur , & speciebus fermè constabat frumento, vino, oleo ; vnde passim canon frumentarius reperitur : hoc tamen nomen ad omnes deinde certas, & statas pensitationes translatum est , vnde canon aurarius , delegationis , emphyteuticus. Cassiodor. *lib. 5. ep. 39.* habet transmarinorum canones , & telonei canones : est canon glebæ , canon latgionum titulum , canon metallicus , vrbanus , suarius , lenatorius , patrimonialis , rei priuatae , fundorum , vestium , nauis , titulorum omnium , & cæterarum rerum. A canone igitur dicti sunt canonicarij , qui eiuusmodi canones exigent. Ioannes Canonicarius Thuficæ fuit apud Cassiodor. *lib. 11. ep. 38.* cui mittitur pecunia pro chartis conficiendis , vt scribiis cõsuleretur *lib. 12. ep. 7.* Canonicario Venetiarum iuberetur, ne de pedibus quæ incursione Sueuorum noverit esse vastata , præsentis indictionis tributa exigat, reliqua tamen solempni compulsionem procuret. Et *Ep. 16.* quendã canonicarium vlt ad monere in dicecesi sua possessorem , vt trina illatione seruata, assem tributarium deuorus exoluat. Erant igitur canonicarij palatini , qui mittebantur in prouincias ex scriinio canonum ad exigendos solempnes titulos fiscales : mittebantur verò vel à comite domorum , vel à Præposito sacri Cubiculi , vel à Comite priuatorum , atque de hoc postremo id significat Cassiod. *lib. 6. form. 8.* quod est comitiarum priuatorum. *Habes quoque per prouincias de perpetuario iure tributorum non minimam quantitatem , canonicarios dirigis.* De præposito sacri Cubiculi , & Comite domorum constat ex *Nov. 30.* vbi prædia Tamiaca in Cappadocia , quæ luberant Comiti domorum , transfert in curam Proconsulis. Comes autem domorum , cum inter cubicularios numeraretur , Præposito sacri Cubiculi subdebatur , qui idcirco canonicarios in Cappadociam ad res Tamiacas mittebat : quare vbi ea cura à Comite domorum , in Proconsulem Cappadociae reiecta fuit , Proconsul quoad

R. P. Gibal. De Negotiat.

res Tamiacas præposito sacri cubiculi parere tenebatur , & relationes ad eum deferre , & admittere quos ille misisset palatinos canonicarios. Deputati erant redditus Tamiaci Cubiculo , & Cellario sacro , quod est propriè ταμειον. Erant igitur in Pontica Diacefi , & Cappadocia præcipua possessiones , & domus multar proprij patrimonij Principis , & in eis coloni & inquilini & serui , & equitiam eiuusdem iuris , conditionis , nominis , homines puta Tamiaci , possessionesque Tamiacæ , quia sacro Cellario destinatae , qui quæue omnes erant sub iurisdictione Comitis domorum *l. pen. Cod. vbi causa fisco. & Nov. 20.* Sublato verò eo Comite , & eius officio in Proconsulem deriuato , pertinuit ad Præpositum cubiculi , canonicarios ad redditus , & canonem Tamiacum in Cappadociam destinare. Canonicarij porrò suo , & eos mittentium periculo , aurum quod inferebatur suscipiebant , transmittiebant , & erogabant *Nov. 128.* Dicuntur quoque scriuarij *Nov. 129. & 147.* De illis agit Maorian. *Nov. 4. de indulgent. Reliquos*, inquit, *superioris militie auctoritate terribiles, & in prouincialium viscera, & damnasantes.* Et mox : *Ne ulterius canonicariorum uanalis improbitas publicis fortunis inferat, priuatisque dispendium, veteri more reuocato, prouinciarum Rectores celebranda exactiõnis forma respiciat. l. vlt. C. de exactiõib. tribuor.* iubet vnum tantum in singulas Prouincias ex competenti scriinio canonicarium mitti , qui eorum , quæ proprio scriinio debentur exactiõnem vrgeat. Deinde mitti vult compulsores post mentem , quàm solui debuit , quod ita quoque ex Euthatio magistro vrbis in libro ποσῶν refert Cuiac. in hanc legem μετὰ μῆνα τῆς ἐπιπένης προδιδουμίας πύμπεται ὁ ἐπιλευτῆς. Canonicario salarium à collatoribus præstatur : compulsores , & aliis , qui post compulsores mittuntur , datur salarium à Præsidente ; & officio eius , & canonicario , & primo compulsores , qui in expediendis fiscalibus debitis negligenter versati sunt. Quæ omnia habentur in citata constitutione , quæ etiam prohibet omnia ἐνδουματῶν , quæ erant munera data exactori à collatoribus , vt aliquid de exigendi seueritate , instantiaque remitteret ; quod nomen penitus aboleri vult constitutio. Cæterum quod de mittendo compulsores post canonicarium iubet , rescissum deinde fuit à Iustinian. *Nov. 128.* quæ & nomen compulsores vsurpari prohibet , sapienter omninò , vt enim dixit Valentinian. in *Novell. de indulgentiis reliquorum : Si vtilis publico esse non potuit , qui ante perrexit , superfluum est ire alterum aequè prouincialibus obfuturum :* vbi agit de discessoribus qui eandem ob causam mittebantur in Prouincias , erantque iidem cum compulsores.

Anasthasius Imperator, teste Nicephoro *lib. 16. c. 44.* Curiis exigendi tributi onus ademit, & vindices in singulis vrbibus constituit, quibus id munus incumberet. Euag. *lib. 3.* idem affirmat, & βυδνικῶς vocatos ait: eos tamen propter suam improbitatem substituit Iustinian. *Nov. ἐπὶ τῶν δημοσίων ἀνύσει :* & *Novell. ἐπὶ τοσοῦτων.* Horum iniquitatem coërcebat defensores ciuitatum , qui vt habet Imper. Gratian. in *leg. 4. Cod. de defensorib. ciuitatum* , in vicem parentis plebi aderant, descriptionibus rusticos vrbanosque non patiebantur affligi , officialium insolentia , & indicum procacitati occurrebant , superexigendi damna,

H h vel

vel spolia plus petentium ab his quos liberorum loco tueri debebant, excludebant; denique non patiebantur quidquam ultra delegationem solitam ab his exigi. Sed de his defensoribus consule eum Codicis titulum, & Nou. XV. & Cuiacium his locis, atque Buleng. lib. 7. de Imper. Roman. cap. 12. Mornac. commentario in hanc Rubric. ait successisse in locum τοποτηρητῶν, de quibus Nou. 134. & dictos τιμητῆς, seu τιμῆς, honorabiles. Apud Massilienses, apud quos erant quadringenti, teste Strabone lib. 4. cap. 145. comparabantur Tribunis plebis, ex quibus sumebantur. Horum vices referre hodie in Gallia Scabineos, Consules, Syndicos, Capitolinos & Iuratos ciuitatum monet. Denique de his videndam Carol. Magn. cap. 75. & 77. capitular. addit. 4. Chopin. lib. 3. tit. 20. de dominio. Loiseau lib. 5. cap. ult. de officiis, & alios. De eo denique intellige Paul. qui ep. ad Roman. cap. ult. vers. 23. erastum vocat τὸν τῆς πόλεως δικοφόρον, quem vulgatus reddidit arcarium, nos dicimus *Recepteur de ville*; alij procuratorem, vel curatorem ciuitatis appellarunt: verum vulgata erudita versio est: nam arca publica sumitur pro aërio publico. Vopiscus in Aureliano: *Est notoria vestra auctoritatis arca publica*. De variis arcis & arcariis diximus alibi, estque titulus in Cod. de susceptoribus, prepositis, & arcariis. Curam gerebant annonæ, & cæterorum titulorum leg. 6. Cod. de exactorib. tributor. ponderabant species annonarias, Sidon. lib. 5. ep. 7. sicut & aurum, atque argentum quod inferebatur leg. 15. Cod. de susceptorib. & denique suscipiebant, quæ in arcam Præfecti prætorio inferebantur. Vide alia apud Buleng. lib. 6. de Imper. Roman. cap. 54. quare & ad collectionem titulorum pertinebant.

Erant præterea quoque mittendarij, qui vix diuersi fuisse videntur à canonicariis. Mittebantur ex palatinis in prouincias à Comite largitionum sacrarum, vt integra tributa, & quæ reliqua erant exigenter leg. 2. Cod. de can. largition. titular. & leg. 4. de palatin. sacrarum largition. Non tamen ipsi conueniebant possessores, siue ex præterito reliquum traheretur, siue præsentia tributa solui deberent, sed per Rectorem prouinciæ.

Ex istis erant opinatores, qui l. 7. C. de exaction. titular. mittuntur cum delegatariis in prouincias petendæ militaris annonæ causâ. Non funguntur autem exactorum officio, sed instant Præsidibus, & officiis eorum, & curialibus tantum, quibus titulorum fiscalium exactio competit, vt intra anni spatium annonas accipiant, leg. 11. Cod. de erogat. milit. annon. quod idem de palatinis missis constitui diximus leg. 2. Cod. de canone largition. titular. & de canonicariis leg. 9. C. de exactionib. tribus. Præsides & Iudices exigebant, non isti palatini opinatores, quod tum hac leg. 7. dicitur, tum l. nullum 9. Cod. de officio rector. prouincial. & l. 12. Cod. Theod. de exactionib. sic edicuntur. *Potentiorum possessorum domus officium prouinciæ Rectoris exigere debet; Decurio vero personas curialium conuenire, minores autem possessores defensor ciuitatis ad solutionem fiscalium pensionum spectata fidelitate compellere*. Præsides itaque, qui patiebatur prouincialem exigi ab opinatoribus, in duplum damnatur, curialis exalat ad tempus: in duplum

quoque damnatur præsides, qui opinatorem ultra annum protrahit, forte opinatori, pœna fisco relicta. Debet itaque omni modo intra annum vel de suo annonas, quæ flagitantur opinatori præstare, ne fiat longior mora, ac deinde à prouincialibus eas repetere; quæ omnia traduntur laudata leg. 7. Cod. de exactionib. tribus. Cur vero nominarentur eiusmodi missi petendæ militaris annonæ causâ, opinatores, non vsque ad eod liquet. Cuiac. in citatam leg. 17. dictos ita putat, quia exigebant opinionem, id est censum agri. Glossa Philoreni sic habent δ τῆς στρατιωτικῆς ἀννοῆς ἀπαραιτήτης. Censum autem agri opinionem dici habes in l. ult. Cod. de prædiis, & omnibus rebus nauicular. & leg. ult. Cod. de collat. fundor. fiscal. *Integram opinionem sciant esse soluendam*, quia census aestimabatur quanti scilicet species adærandæ essent. Opinatorum meminit Angustin. ep. 219. agens de Fastio, qui cum debito decem & septem solidorum ab opinatoribus regeretur vt redderet, & vnde se explicaret non inueniret, ne corporalem pateretur iniuriam, ad auxilium sanctæ Ecclesiæ conuolauit. Ex quibus vides malè Haloandrum in leg. 7. Cod. de exaction. tributor. legisse optiones, pro opinatores: nam optiones erant, qui militibus annonam diuidebant leg. 9. Cod. de iure fisci, idque pluribus probat Cuiacius, l. citat. Sed de varia optionum acceptatione consule Bulenger. lib. 6. de Imper. Roman. cap. 47.

His omnibus adde prosecutores, qui publico nomine ac mandato prosequerentur ea, quæ transmitterentur, aut qui aurum vel publicas functiones prosequerentur. Horum meminit Casiodor lib. 4. Ep. 7. Prosequutores equorum l. 1. Cod. de tractor. & statoris, & leg. 9. Cod. de curia publico. Prosequutores siue persecutores auri publici, C. de auri publici persecutoribus. Hi autem sine prosecutoria, id est præcepto Comitum largitionum, aurum publicum prosequi non poterant, vt eo loco statuitur l. vnic. Fuit etiam magister census, qui & censualibus, hoc est, iis præerat, qui tabulas census conficiebant, quorum & alta quædam munia erant, de quibus vide Bulenger. lib. 6. de Imp. Roman. cap. 58. & de magistro census cap. 59. & lib. 9. cap. 13. nos enim de iis non agimus, nisi quatenus ad tributa pertinent. Diximus autem aliàs tributum diuidi in tributum capitis & census: & sanè veteres glossæ censum, & regestum interpretantur ἀπογραφὴ τῶν ἀξιοῦν descriptionem capitum, eaque significatio census pro tributo passim obuia est apud Paul. Diacon. & alios.

Hactenus enumerati officiales præerant exactioni tributorum, aut illam vrgebant, suisque iuuabant officiis exactionum illationem, ipsi vero non exigebant, vt ostendimus: quare alij erant qui ab eo inunere exactores, vel exactores dicebantur, ipsique tributa per sese exigebant, & indictam exactionem exequabantur. Iustin. Nou. 17. vocat δμοσίου πειρατοῦς & ἐκατομῆδης. l. 5. C. Theod. de censitoribus, strenuos exactores incumbere mandat. Habemus in vtroque Codice rubricam de executoribus, & exactoribus. Firmic. lib. 3. cap. 11. vocat exactores Imperatorum, qui annuas fiscalium præstationes exigunt, & lib. 14. cap. 3. fiscalium præstationum exactores. Plaut. flagitatores. Executorem idem cum exactore facit Iulior lib. 10. Sidon. lib. 4. Ep. 24. improbitatē exectu

executorum vocat. Chrysolog. serm. 25. de Christo loquens, *ipse est executor & debitor*. Eorum munus fuisse ait Symmach. lib. 10. Ep. 43. questus publicos erueri, census senatorios tractare, & ea nomina iudicio persequi. *Palatini munerationum sacrarum, questus publicos eruentes, inter cætera nomina, quæ iudicio persequuntur, heredes Possidumini V. C. in examen meum conuentionibus euocauit, Luciano monente, qui census senatorios ante tractauit, quod oblatiuis functionibus eadem domus esset obnoxia*. Dicebantur quoque compulsiare. Fulgent. in Mythol. g. *Nam tributaria in dies conuentionum compulsiarum pedibus lumen proprium triuerat, noua indictionum ac momentanea proferens genera*. De compulsiore dictum est nuper.

Hæc porro illis præscribuntur in C. de executorib. & exactorib. In primis vt in prouincias exactionis causâ missi, præsidibus potius quam prouincialibus imminerent, quod nuper monuimus ex l. 7. C. de exaction. tributor.

Secundò ne luo cuique separatim mandato negotio mutuas sibi operas præstent, ne quod vni iniunctum est, alter quasi collega præsumat.

Tertiò intra annum peragant exactionem, & iudici luo, qui missi tenuerunt quid egerunt, quid sit in reliquis, qui sint reliquatores, cuius vitio reliqua contracta sint: post annum si non redeant, ligati vinculis ferreis, cohortalium curiâ ad congruum iudicem tranmittuntur, ne eandem exactionem iterare possint.

Quartò ne possessionem alterius pro alienis debitis publicis, aut priuatis conuenirent. Itaque prohibentur ἐεχρηματωμένοι, quibus vnus vicanus pro conuicani debito capiebatur, aut bona eius à creditore prehendebantur, & pignorbantur: quod etiam multò post sustulit Zeno l. vn. Cod. vt nullus ex vicanis pro aliorum debitis teneatur, & Iulianian. Nou. 5. 2. & 134. Idem constituit & Thodoticus apud Casiod. lib. 4. Ep. 10. *His multò acerbiora ingerentes alienis debitis ad solutionem alios trahi, solamque causam probabilem videri, si aliqua debitori potuit in ciuitate coniungi, ò iniquum persuasionis errorem! Diuiduntur cause germanis, filius obligationibus paternis, si non sit heres, eximitur, uxor maritalibus debitis, nisi per successionis vincula non tenetur, & audacia ad solutionem trahit extraneos, cum absoluant iura coniunctos*. Et mox. *Si verò alterum pro altero, quod nefas dictu est, pignora re maluerit, in duplum, cui vim fecit, direpta restituat, quem verò ab hac redimitione fecerit patrociniū tenuitatis excusat, pro admissi qualitate facinoris, in eum fustario supplicio vindicetur*. Idem omnino prohibuerunt Longobardi leg. 3. de debitis. & vadimon. & constitutiones quoque Neapolitanæ tit. de cultu pacis, & tit. de præcælis puniendis. Sed cum vnus eorum pignorationum renocatus fuisset, illis liberavit clericos Fredericus, & studiosos, promissa actione repetendarum famosa in quadruplum, vt obseruauit Cuiaci. in C. citatum. De repræcælis in exteris agemus alibi; modò duntaxat contendimus non potuisse vnus fundum, aut possessionem pro tributo ab altero debitis, & non solutis conueniri. His consonat l. 3. C. de amon. & tribut. Tributa publica non perfonis sed rebus iudici, ideoque curandum esse Præsidi prouinciæ, ne quis pro iis quæ non

R. P. Gibal. De Negotiar.

possidet conferat ἡσπὴρ ἂν ἢ νύκταται σωματῆ, inquit Synops. lib. 56. tit. 8. aliud tamen hodie alibi feruari, & singulos vicanos obligari in solidum vectigal audimus, iure, an iniuria nostrum non est hoc loco arbitrari, ipsi viderint, qui ita edicunt.

Quintò si quid executor contraquam ei mandatum sit, exigat, duci potest manu iniecta à Præside prouinciæ sub prosequutoribus ad Præfectum prætorio, quinimodò à Prouinciali, quem ita vexat, manu & viribus repelli poterit, quamuis prouincialis probeatur obnoxius, id est debeat id quod ab ipso exigitur, sed sine mandato.

Sextò executori in prouinciam missi committitur quidem potest duarum causarum exactio, si tamen illi vna prius commissa fuerit, non potest aliam suscipere prius quam prioris rationem reddiderit.

Septimò ducentarij, & centenarij, siue sexagenarij, qui exigebant pecunias fiscales, non poterant debitorem conuenire, nisi ex breui debitorum à tabulario confecto, l. 1. C. de exactionib. tributor. Vnæ verò denominarentur ducentarij, & centenarij, qui erant in schola agentium in rebus, & in officio sacrarum largitionum, vt ostendit Cuiacius in leg. 1. citatam, & nominatur à Cypriano procurator ducentarius, non satis liquet: inspicatur idem Cuiac. à numero pecuniarum eis commissarum sic appellatos, qua simili ratione indita fuisse nomina procuratoribus Cæsaris significat Dio lib. 55. ἐπιτρόποις νίσαρθ δὸ τῷ ἀριθμῷ τῶν διδομένων ἀντοῖς χρημάτων ἕνομα προσεζήναται: Procuratoribus Cæsaris nomen factum à pecuniarum numero, quæ illis datæ sunt. Sic dicti sunt duplicarij milites à duplicibus cibariis. Varro lib. 4. de ling. latin. *Duplicarij dicti, quibus ob virtutem duplicia cibaria vt darentur, institutum*. Idem affirmat Linius lib. secundo. *Ad hoc centuriones, duplicariosque, quibus duplum stipendium*. Et Vegetius lib. secundo cap. 7. *Annati duplices binas consequuntur annonas*. Quia igitur ducentessimam, aut centessimam auctionum exigebant, ducentarij, aut centenarij dicebantur. Ita Alciat. & Turneb. Alij deducunt hæc nomina ex militia, cuius exemplo officia curialia fuerant instituta, inditaque illis nomina militaria, siue legionaria; vt enim in armata militia fuere Imperatores, Legati, Tribuni, Centuriones, Decani, sic & in palatina fuere Præfecti, Magistri, Centurarij, Ducentarij, Sexagenarij: in legione ducentarius ducentis militibus præest, centenarius centum, sic in officio ducentarius ducentis cohortalibus, centenarius centum præest. Ducena porro & centena gradus fuisse dignitatis, in schola agentium pluribus demonstrat Buleng. lib. 6. de Imp. Roman. cap. 50. & variis rebus adhibitos fuisse, ex rescriptis Imperatoriis colligit; nos modò agimus de illis, qui tanquam procuratores in prouinciis colligendis tributis mittebantur; quos etiam nonnulli dictos eo nomine existimant quòd ducena stipendia acciperent. Capitolin. in Pertinace; *At ducentarium stipendium transeuntis*. Qui igitur fiscalium exactionum procuratores ducenta tertertia pro stipendio haberent, ducentarij vocantur. Claudius ornamenta consularia etiam procuratoribus ducentariis indulsit, apud Sueton. cap. 24.

Ostendit nullus eorum à quibus tributa publica exigebantur in carcerem conici poterat, aut

H h 2

plumba

plumbatarum verbera, aut pondera, aliaque insolita supplicia pati cogebatur, sed libera tantum custodia militum tradendus erat: quod si contumax esse persecerit, tunc in bonorum ipsius possessionem filcus mittebatur, l. 2. C. de exaction. tribus. & in Synop. lib. 56. tit. 8.

Nonò filci debitorem captum iam ab Officiali filci abripere non poterat Officialis Comitum rerum priuatarum, tamen idem debitor arario rerum priuatarum Principis quidpiam quoque deberet: & è contrario Officialis filci, vel Comitum sacrarum largitionum debitorem captum iam ab Officiali Comitum rerum priuatarum abripere non poterat, quod si capiat tenetur vtriusque quantitatis nomine l. 3. C. de exaction.

Decimò actores, procuratores, conductores rei priuatae ad solutionem canonum, & specierum solemnium compelli possunt manu militari, aut missione in possessionem, ne horum immunitas ceteros grauet, vt Graeci legunt *ἡ μὴ ἢ τῆ βασιλέῃ ἀπέλεια ἐπιβλαβὴς γένεται ταῖς ἰαρχαῖαις.*

Vndecimò quicumque arariae functionis exactores, & sine dubio reliquorum quoque tributorum, debuerunt acceptorem, & reliquorum rationem principali susceptori reddere, vt ex ea instructione, & relatione susceptor intelligeret quid solutum, quidque reliquum esset l. 5. C. eod.

Duodecimò titulis omnibus vt annonarum, tributorum, vestium exigendis Praesides prouinciarum vim, & auctoritatem suam interponere debebant l. 1. C. de annon. & tribus. Immo ad petitionem exactorum cogebatur Praes facere exactionem l. 6. C. de exaction. tribus.

Ex his omnibus, quam accurata & diligens foret tributorum omnium exactio, facile colliges, eius formam dabit Nouell. 128. quae cauet in Iulio vel Augusto mense apud acta Praefecti praetorio cuiusque diaeceseos insinuetur descriptio tributorum sequentis anni vel indicationis, atque inde edatur cuilibet postulanti, qua quidem declaratur quantum, quamque prouinciam, vel ciuitatem inferre oporteat ingorum, vel centuriarum nomine secundum morem regionis, in auro, argento, speciebus, vel annonis, quae etiam ad arariam rationem aestimet species quae adarantur collatoribus, declarat item, quid in arcam Praefectorum inferendum sit, quid infumendum in militares, vel alios vsus. Mittitur haec descriptio à praefecto praetorio Praesidibus in prouincias l. vlt. Cod. de canon. largit. tit. 1. Mittitur porro initio cuiusque anni sine indicationis, & à Praesidibus proponitur singulis ciuitatibus. Indictio incohatur Septembri mense, quod etiam habetur l. vlt. Cod. de annon. & tribus. & leg. 1. Cod. de militar. vest. Addit Iustinian. si hic ordo non fuerit obseruatus damnum filco praestari à Praefecto praetorio, & Praesidibus, & tractatoribus cuiusque prouinciae: prouinciales ipsos nihil damni facere, si ignorantia descriptionis, tributorum modum, legemque tributorum in ea adscriptam in tributis soluendis minimè seruauerint: species inferendas esse statim initio indicationis, pecuniam diuisis pensionibus.

Secundò agit de apochis, quas suscepta, & securitates reddit Latinus interpretatur ἀποχὴς ἢ ἀμεινωσίας, quas duplices facit, particulares, & plenarias, haec sunt totius debiti apochae generales,

quo sensu plenaria dicitur in edito de Alexandrinis cap. 13. §. 1. & Gregor. plenariam munitio-nem dixit ep. 4. In ea apocha nomen soluentis, summa cautae, dies, Consul, mensis adscribitur, qua securitate accepta is qui soluit, molestiam pati, aut iterum interpellari non potest l. 2. Cod. de apochis public. & qui prolatis apochis ostendit se proximis tribus annis soluisse, praesumitur etiam soluisse superioribus, itaque exactori incumbit onus probandi l. 3. C. eod. quod vulgò ad emphyteuticarium trahitur: & licet contra chirographa intra biennium opponatur exceptio non numerata pecuniae, contra apochas priuatorum intra dies triginta, numquam tamen contra apochas publicas l. 4. Cod. eod. Quia verò tribus pensionibus anni cuiusque indicationes soluebantur ex l. vlt. Cod. de annon. & tribus. & leg. 15. & 16. Cod. Theod. eod. tit. vnde Cassiodor. *Et trina illatione deuotus possessor suam compleat functionem: singularium pensionum breues quadrimestrii conficiebantur à chartulariis, & ad officium Palatinum, aut Praefectum praetorio transmittabantur leg. 1. Cod. de apoch. public. Cassiodor. lib. 12. ep. 2. Expensarum quoque fidelium notitiam quater mensibus comprehendam, consuetudine custodita ad scripna nostra dirigere maturabis, vt totius erroris discussa caligine publici ratiocinij possit claritas apparere.* Agit tota ea epistola de exactione, & solutione tributorum. Maiorian. in Nouell. *Quadrimestrii illationibus annoae, functionis celebretur exactio.*

Tertiò edicit Iustinian. vt quoties possessores postularint, censuales proferre debeant tabulas publicas, ex quibus discant debitorum, & reliquorum modum, quod etiam cauetur Nou. 17. & congruit cum leg. 2. Cod. de discussoribus, quae statuit; *Ne casu amissa securitate publica (id est apocha) illationis quadam prada nascatur, collatoribus decernit, vt quando securitates à discussoribus, seu apparitoribus exposita ratiocinij publicis continentur, rursus per iniuriam non repetantur.* Vbi ratiocinia publica vocantur in C. Theod. de discussoribus. leg. 2. & in C. de indulg. debitorum, leg. 13. polyptica, quae Alciat. lib. 2. parrerg. cap. 31. male dicit esse chyrographa, & apochas, sunt enim rationes publicae, & regesta publica, siue ἀποσημωματα, quod allatis ex Cod. Theodof. locis constat. Hinc omnia quae ad rationes publicas spectabant, adnotari solere colliges, atque etiam ex Vegetio lib. 2. *Totius legionis ratio, siue obsequiorum, siue militarium numerum, siue pecunia, quotidie adscribitur actis, maiore prope diligentia, quam res annonaria, vel ciuilibus polypticis annotatur: sic enim eruditè emendat Cuiac. lib. 4. obseruat. cap. 27. quod mendosè legebatur Politicis libris.* Nam & manuscripta exemplaria carent libris, quam vocem addidit sciolus aliquis, qui non intelligeret quid esset in polypticis, & scripsit politicis libris. Cassiod. lib. 5. ep. 14. *Illud sane prouidentia nostra respexit, vt omnibus à te sollicitis, atque aequabili indagatione compertis, polypticis iubeantur adscribi, quatenus in testimonia fidei vestra clareant, & nulla post haec, quae abrogari volumus semina fraudis, iterentur.* Et ep. 39. inter querelas ad se delatas de exactione iniqua, haec habet Theodor. *Debis non polypticis publicis, vt moris est, sed arbitrio compulsorum suggeruntur prouincialium subiicere formam.* Gregor. lib. 7. Ep. 40. iusserat Romano discul-

culori vt Calixeno filio Stephaniae restitueret domum, quam Ammonia eius auia Ecclesiae donarat; excusabat defensor, quia notitia eiusdem donationis non esset de pollicitis caraxata, quam excusationem tenuit Pontifex: *Ad munitioem, itaque, tuam praecipii nostri pagina posset valde sufficere: emendandum est in polypticis, in quibus videlicet omnia instrumenta scribebantur.* Caraxare autem est veluti stilo & caractere imprimere. Sapienter autem aduertunt Alciat. & Cuiac. locis citatis, legendam in omnibus illis locis, & auctoribus polypticis, pro polypticis; dicuntur enim πολυπύχτα, eo quod habeant πολλὰς ἀπολλύσεις: ἢ ἢν πυχὰς, qua forma dicuntur & diphyca: verum vt redeamus vnde digressi sumus, referebatur in regesta & ratiocinia publica quod solutum esset ex illatione, quidque reliquum foret, & ea ratiocinia atque libri centiales proferri debebant, vbi collator, siue possessor ita postularat.

Quartò negat Imperator induendam esse aliquam necessitatem possessoribus, vt arariae contributionis susceptores suo periculo nominent, sed vt pro more regionis, vel praesides, vel exactores, vel vindices, vel canonicarum aurum quod inferitur, suo periculo suscipiant, & transmittant, vel erogent.

Quintò agit de superindictionibus ἐπὶ ἐπιβλαβῶν, quod fiebat quoties steriles agri fertilibus imponebantur: vnde habemus rit. 59. lib. 11. C. de omni agro deserto. *Et quando steriles fertilibus imponuntur.* Est verò ager desertus, incultus, & squalidus, vt patet ex l. 8. C. eod. quare differt ab agro derelicto, qui sit occupantis. Est igitur ἐπιβλαβὴ siue superindictio, & superindictum onus τῶν ἐρήμων ἢ ἄγρων χορῶν. Inualuisse potissimum Iustiniani temporibus scribit Suidas, ideòque edita sunt plures de ipso constitutiones Nouellae vt 17. 166. 168. Sunt verò agri quidam ἡμωδῶλοι simul in censum relati cum aliis qui postea facti sunt deserti. Dicuntur & agricolae ἡμωδῶλοι, qui ex his agris, qui eidem domino seruiunt bona possident, quasi conferri agricolae, apud Sozomen. lib. 9. sub fin. Alij agri sunt ἡμωδῶλοι simul quidem censiti, sed quorum pars vendita est, & qui ex eis bonis & praediis, quae simul in censum relata sunt, partem aliquam possident ἡμωδῶλοι quoque sunt, ἡμωδῶλοι eiusdem territorij possessores. ἡμωδῶλον igitur est ἡμωδῶσαν. Agrorum onus pertinet ad fertilium agrorum possessores, & possessorem dittoem vel praesentem, ne quid filco pereat, qua eadem ratione desertorum, & defectorum onus ad ἡμωδῶλους, id est eiusdem territorij possessores deriuatur ex Nou. 17. Quia itaque fieri potest, vt bona, quae vnus erant, & tabulis censualibus iuncta sunt, in plures postea distrahantur, tunc si quod vni obuenit praedium fortè deficiat, imponi debet alteri, ne quid censui & filco deperat: quod eodem modo fit in agris desertis, aut qui eidem domino seruiunt, quia ad ἡμωδῶλους aut ἡμωδῶλους eorum indictio refunditur. Iubet tamen Iustinianus, vt ex eo tempore praediorum defectorum tributa quis agnoscat, quo sibi praedia imposita fuerunt, non praeteriti temporis vt l. vlt. C. de censibus, licet alius possessor, qui v. g. emit, aut legati causa accepit, praeteritis tributis obligetur, l. cum possessor. §. idem. D. de censibus. Vult praeterea eiusmodi adiectionem, siue superindictionem fieri decreto Praesidis Prouinciae, saluo Prouocationis remedio, poteritque fieri cum

R. P. Gibal. De Negotiat.

omni iure suo cum mancipiis, & pecuniis, & pecoribus, & fructibus, & enthecis, & omni alio instructo & instrumento: enthecas interpretantur dotes praediorum ex l. 2. D. de instrum. & instrum. legat. hoc est, ferramenta, & instrumenta agri causa reposta, vt l. si mibi mania §. vlt. D. de legat. 3. & Columella lib. 1. cap. 8. loquuntur. Libanius ait Atticos vocare entheciam, quidquid pecuniae mensurari seponat. In l. Rhodia entheca est onus impostum naui, quò alludit Augustin. ad fratres in Eremo: *Nobis entheciam habere non licet.* Instructum latius patet instrumento. Pecora pascendi causa parata, vt ex iis fructus capiantur, instructo continentur, non instrumento: supellex instrumento, non instructo.

Sextò species illatae prouincialibus vel transmittuntur, vel in prouincia consumuntur: transmittuntur quidem sumptibus prouincialium, quae ἀγρωτικά & παραπομπικά vocantur, sicut & l. vlt. C. de discussoribus. Quando in prouincia consumuntur pro ea non transmissio exiguntur nihilominus παραπομπικά.

Septimò constituit ne exactores & canonicarum, aliiue in prouincias ad tributorum debita missi aliter admittantur, quam vbi mandatum, & delegationem suam praesidi insinuauerint, quod ipsum ex l. vlt. Cod. de executoribus. & exactoribus nuper monebamus; atque Iustinianus idem seruari oportere in priuatis exactionibus, nempe vt procurator creatus exigendi debiti causa, non prius admittatur, quam si Iudici mandatum insinuauerit, quae fuit Placentini sententia, qui tamen excipiebatur nisi reus contentus esset cautione de rato, aut nisi procurator ex proximis personis foret: disputat aduersus Placentinum Accursius in l. non solum. §. 1. D. de procuratoribus. vide & l. 12. C. eod.

Octauò exactor publicorum tributorum priuatis exactionibus occupari non debet, debitorum sui debitoris conuenire prius non potest, quam si debitor publicus soluendo non sit, quod confirmatur ex l. 3. §. 8. D. de iure filci, & l. 3. §. 4. C. quando filco. vel priuata.

Nonò exactor tributorum censualis, logographus & similes personae, si quem prouincialium laeserint, & postea confugerint in Ecclesiam, iure asyli non fruuntur, quod ius quoque tributorum debitoribus negatur Nou. 17.

Decimò ne qua fraus fieret falsis ponderibus, & mensuris, illae publice deponi iubentur in aede facta, & specierum quidem mensuras, ac pondera à Praefecto praetorio, auri verò, argenti, & aëris à Comite Largitionum accipere poterant collatores, vt omnem laesionem vitarent. Theodoricus in sacro cubiculo seruari voluit ea pondera; sic enim habet apud Cassiodor. lib. 5. Ep. 39. *Exigentes verò assem publicum per grauamina ponderum premere dicuntur patrimonia possessorum, vt non tam exactio, quam prada esse videatur: sed vt totius fraudis abrogetur occasio ad libram cubiculi nostri qua vobis in praesenti data est, vniuersas functiones publicas iubeamus inferri. Quid enim tam nefarium, quam presumptoribus liceat in ipsa etiam trutinna qualitate peccare? vt quod est iustitiae propriè datum, hoc per fraudes noscatur esse corruptum.*

Haecenus de variis Officialibus, ad exactionem tributorum constitutis, deque ipsa exactione: erant praeterea iam olim atque stante Republica mancipis,

H h 3 &

& redemptores publicorum vectigalium, siue ef-
sent decumani, siue scripturagij, siue portitores,
siue per sese, siue per suas operas vectigalia à se
conduca, & redempta exigent publicanos ap-
pellabant, & coactores tributorum, quos Græci
φορολόγους ἢ φόρον ἐκλογεῖς: dicebantur & τελο-
ναι, nam τὸν tributum, πλονεία siue τελο-
νία exactio vectigalis, immò & census publi-
cus: τελωνάρχης, vel ἀρχιτελώνης Princeps pub-
licanorum: τὸν vectigalia, quòd sunt perfe-
ctiones Imperiorum, & Rerumpublicarum, uti
annotat Cuiac. in C. de vectig. & com. τελο-
νιον mensa vectigalium. Dicitur tamen & τελώ-
νιον ipsum vectigal, nam Harpocratio τελώνιον ἢ
δέκτα, addit dici decumanos teloneos, qui deci-
mam exigunt, δεκάτην τὸν τελόνος τὸν τῶν δικα-
τῶν ἐκλογεῖς. Cassiod. lib. 5. Ep. 39. Telonei quin-
etiam canonem nulla faciatis usurpatione confundi.
Inde telonia negotium, telonia lucra, & telo-
narium dixit Gregor. in cap. ult. Ioann. Nonius
tamen telonarios explicat eos qui portoria in por-
tibus exigunt: Athenienses apud Pollucem vo-
cant eiusmodi homines ἀποδέκται ἀποδέκταις ἐρα-
νίας ταμείας collectarios, receptores, qua-
tores, Suidas τλώνων interpretatur non tam col-
lectorem aut exactorem vectigalium publico-
rum: quàm illorum probatorem, vel inquisito-
rem ἐξέτασθην: quare & illis tribuit vas quoddam
quirerent. Quidquid verò de voce Græca τελών
statuas, certum est publicanos dictos fuisse à pu-
blico, vel publicis. Vlpian. leg. 1. D. de publi-
can. Publicani autem sunt qui publico fruuntur, nam
inde nomen habent siue fisco vectigal pendant, vel
tributum consequantur, & omnes, qui quid à fisco
conducunt relictè appellantur publicani. Publicum
dicebatur quod erat Populi Romani leg. 15. &
l. 16. D. de verbor. significat. Publica quoque di-
cebantur vectigalia P. R. l. 34. D. ex quib. cau-
fis. l. 1. §. 1. D. de publicanis, & l. 33. D. pro socio
publicorum conductiones. Horat. lib. 1. Ep. 1.
Pars hominum gestu conducere publica: & passim
alij scriptores antiqui. Tulli. Ep. 1. ad Q. frat. Vt
publicanis satisfacias presertim publicis male redem-
ptis: & orat. de Prouinc. consular. Quintilian.
declamat. 13. Ego ea voluntate non feci, ut hic
liber esset, sed ut publica non solueret: & decla-
mat. 34. Ante omnia nulla lege comprehensum est,
ut alienam rem non proficere liceret, alioquin pu-
blicum euersum est. Sueton. agens de vectigali-
bus à Caligula institutis cap. 36. Additum ad
caput Legis, ut tenerentur publico, & qui mere-
tricum fecissent: & in Vespas. cap. 1. dixit publicum
quadragesima. A publicis itaque dicebantur pu-
blicani, qui publica conducebant, quæ etiam
intelliguntur ex quibus vectigal fiscus capit, vec-
tigal portus, venalium rerum, salinarum, me-
tallorum, picariorum l. 17. D. de verbor. signifi-
cat. Qui arenarias, cretiferas, salinas, me-
talla conducta habent, publicanorum loco sunt
l. 13. D. de public. quique publica pascua con-
ducebant, apud Plinium lib. 19. cap. 3. De pu-
blici nomine plura omitto, quæ dabit Buleng.
lib. 9. de Imp. Roman. cap. 3. Publicanorum ma-
xima & potentissima fuit societas, cum Equites
Romani essent, & in Prouinciis plurimum au-
thoritate & potentia valerent, quod Cic. Ep. ad
Lentul. ad Q. frat. & orat. pro Cluentio, vbi flo-
rem Equitum Romanorum nominat, & alibi sæ-
pius testatur, & Livi. lib. 33. In ea societate erant

decumani, mancipes, redemptores, magistri,
promagistri, coactores, serui, familiares, & alij ple-
rique qui publicanis circa vectigalia ministra-
bant, de quibus omnibus sic habet Alconius
in Verrem. Mancipes sunt publicanorum principes,
decumani decumas reddunt, si portum aut pascua
publica redemerunt, portitores, aut peronarij dicitur,
quorum ratio scriptura. Hi omnes exigenda
à locis suo periculo exigunt, & Reipublicæ
repræsentant. Mancipi pro frumento ab aratori-
bus pecunias accipere non licet, quare publica-
norum nomine tum vectigalium redemptores,
tum omnes illi, quibus utebantur publicani ad
vectigalia exigenda, & administranda compre-
henduntur, cuiusmodi sunt δεκατολόγοι, πρι-
τηνολόγοι, decumæ, & κινναγέστης exa-
ctores. Εισκολλόγοι erant Athenis, apud Aristo-
phan. in Ramiis, εισκολλόγοι ἄν τὰ εἰκοσὰ ἐν ἡ-
κρίσει σωμαζίων: vicefimarij vicefimas in iudicio
colligent. Pollux lib. 6. & Ε. δεκατονοὶ ἐλλυμ-
νισαὶ portitores, & ut loquitur Aug. lib. 2. de
Ciu. collectarij, Helych. nominatos ait ab Athe-
nienf. Nauceros ναυκροὶ, ἀφ' ἑκάστης φύλης
διώδενω ἐὶ τινὲς ἀφ' ἑκάστης χώρας τὰς εἰσράς
ἐξέλλεγον: naucleri ex vnaquaque tribu duodecim
tributa ex vnaquaque regione colligebant. Dicit
postea sunt ἀίμαρχοι, veluti Tribuni plebis. Idem
Helych. vocat Gazaperlas, qui publicanis vec-
tigalia indicarent, ἀ γασσέρσαι ἐὶ τοῖς τελόναις
μυνηόντες τὰ τέλα. Eam vocem suspicatur Buleng.
à gaza Persico vocabulo à Persis confectam, aut
fortassis legendum esse gazaperthas à πέρθω, quòd
gazam euerterent. Suidas dixit. ἐκλογεῖς, Plin.
lib. 33. cap. 2. Tribunos aris, Festus ararios Tri-
bunos, à tribuendo arte: quare vetus glossarium
ararius ταμίης. Denique dicti sunt munuscularij,
quia corradebant munuscula à debitoribus.
Quamuis autem publicani re ipsa essent necessa-
rij, sicut & ipsa vectigalia quæ conducebant, col-
ligebant vel ipsi per sese, vel per suas operas,
ideòque societas ipsorum Romæ ex flore Equitum
coalesceret, quare in veteri quodam lapide pluri-
mum commendantur, tanquam qui.
Large Cerevis menses, fructusque renatas
Digerit in pretium, cui confusa fama fidesque,
Et qui diuitias vincit pudor, ire per illos
Consuetus portus, cura studioque laboris
Litora qui prestat, tuis fidiissima nautis.
Nihilominus ob insignes, quas committebant frau-
des, & crudelitatem, qua exigebant, & immodi-
cam auariciam, & rapacitatem per quam immensas
breui tempore diuitias coaceruabant, omnibus
prouinciis ad quas mittebantur, incredibili erant
odio; quare Iuuenal. satyr. 3. eiusmodi qui ex in-
firma sorte, & vili ministerio gladiatorum, ex con-
ductione vectigalium in tantas excreuerant opes,
ut deinde in prouinciis gladiatoria munera ede-
rent, cum tamen Senatusconsulto, cuius meminit
lib. 4. Annal. Tacit. id vetitum fuisset, cui minor
quadringentorum millium res esset; his aculeatis
versibus describit.
Quis facile est adem conducere, flumina, portus,
Siccandam eluuiem, portandum ad busta cadaver,
Et præbere caput domina venale sub hasta,
Quondam hi corniones, & municipalis arena
Perpetui comites, notaque per oppida buccæ,
Munera nunc edunt, & verso pollice vulgi
Quemlibet occidunt populariter, inde reuersi
Conducunt foricas, & cur non omnia, cum sint
Quales ex humili magna ad fastigia rerum

Extollit

Extollit, quoties voluit fortuna iocari.
Sæpius in illos inuehitur Saluian. lib. 1. ad Ecclef.
Catholic. vepote quibus exactio publica, præda
peculiaris sit. Suidas iam olim publicani nomen
odio habitum διαβέβητο τὸ τελόνος ὄνομα; & Xe-
no de oropijs; Omnes sunt publicani, omnes sunt ra-
ptores: πάντες τελόνες, πάντες εἰσὶν ἄρπαγες. Malè
pereant oropij. Chrylost. molestos dicit cum seru-
tantur, quæ iatere putantur, merces, & aliena vasa,
arque onera excutunt: & Homil. de panit. Achab.
nihil ait esse peius publicano, est enim alienorum
laborum diuitor, aut particeps potius, τὸν ἄλλο-
τρίων ποσὸν συμμερίζη, & cum laboris non sit par-
ticeps, lucrum tamen ex illo percipit, est illi libera
violentia, πεπαρρησιασμένη βία, legitima offensio
ἰνομῶ ἀμαρτῶ, auaritia honestata bona facie aut
vultu, εὐπρέπωσθ πλεονεξία: quæ eadem habet
Suidas, qui & addit ἀνεπιτήμησθ ἀρπαγῆ ἀναί-
χρησθ πλεονεξία παραγκάτια λόγον μὴ ἔκουσα ἀ-
νιδὴς ἐμπορία, rapina impunita, auaritia impu-
dens, negotiatorum ratione carens, mercatura inuere-
cunda. Referunt & alij illud Basilij orat. κατὰ τῶν
παιλοντων, centesimarios, decimarios, menstruos
exactores, & alia eiusmodi horrenda nomina esse
dæmones quosdam fonticos, qui per Lunæ recur-
sus morbos cient. Verum non agit de publicanis
Basilij, sed de sceneratoribus, qui centesimas,
decimas, aut menstruas vlturas exigebant, nisi di-
cas, quod non negarim, publicanos quoque sce-
neratores fuisse, siue quia vectigalis non soluti vsu-
ras ingentes exigebant, siue quia pecunias publi-
cas & ipsi dabant scœnori, antequam illas in ara-
nium publicum inferrent. Plurimus hac in re est
Laurentius Mediolan. Episcopus in homil. vbi
publicani & furis comparationem instituit, & pu-
blicanum fure peiorem inquit ostendit. De horum
fraudibus frequentes sunt vsque querelæ apud
Cassiodor. Maiorian. Nouell. de indulgent. reliquo-
rum, eas singillatim describit. Meminit Dio lib. 55.
cuiusdam Licinij, qui cum Gallia menstruum tri-
butum solueret, quatuordecim menses inuexit, &
Decembrem verè decimum esse, ideòque duos
alios Augustos fecit: cum verò repetundarum apud
Augustum esset accularus, illi sua omnia donauit.
Sæpius Principes has fraudes coërcere & castigare
voluerunt nam ut habet Vlpian. l. 4. D. de publican.
datur actio in duplum ex edicto Prætoris aduersus
eum, qui vi ademerit sub specie publici vectiga-
lis, siue ut est in edicto eius publici nomine quod exer-
cet: sic enim legendum esse monet Cuiac. Dicunt
Basilic. νόμοι τὸ τέλες: in hæredem verò publi-
cani non datur actio in solidum, sed quatenus ad
eum peruenit, hoc est, prout ex ea re locupletior
ad ipsum pertinuit hæreditas, nisi tamen lis fuisset
constituta cum defuncto, leg. vñc. Cod. ex de-
lict. defunct. Si quid igitur publici nomine pu-
blicani, vel familia eorum vi ademisset, aut dam-
num iniuriâ, furtumve fecisset, intra annum in du-
plum, post annum in simplum dabatur actio ex l. 1.
D. de publican. quæ actio grauior est, quàm actio
damni, iniuriæ ex lege Aquilia, & mitior quàm
furti, aut vi bonorum raptorum, sed non ideò ta-
m minus tenentur furti, aut vi bonorum raptorum,
sicut raptor si apprehendatur, præter actionem vi
bonorum raptorum, etiam furti manifesti tenetur.
Immò verò in eo grauior est hæc actio, quod si
non exhibeat familiam, quæ damnum, vim, aut
furtum fecit, aut aliquid illicitum exegit, in soli-
dum suo nomine tenentur. Ita l. 1. 2. & 3. D. de
publican. Tiberius Imperator apud Manassem in

politici; dicebat exactores, & publicanos φορο-
λόγους diuitius in eo munere detinendos esse, ut la-
tati mitius agerent cum tributariis, quod si quem
ex illis duriores comperisset supra modum legiti-
mum exegisse, eum grauissimis suppliciis subicie-
bat, dicebatque velle oues detonderi, non de-
glubi.
Cum igitur publicani essent conductores pu-
blicorum vectigalium quæ deinde exigebant ad eò
crudeliter, & cum pluribus sæpe fraudibus, ut &
pretium redemptionis repræsentare, & simul in-
gentia lucra facere possent, de eiusmodi con-
ductione nobis agendum superest supposita doctrina
vniuersali de locatione quam tradidimus opere de
vsuris lib. 3.
Vectigalium publicorum locationes fiebant
stante Republica à Censoribus, inde lex censoria,
id est locationis, quam Censor dixit locando pu-
blica l. in lege. D. de verbor. significat. in qua men-
dosè scribitur Casar, pro Censor. Tull. orat. de prou-
inc. consular. Plin. lib. 33. cap. 4. Deinde sub Im-
peratoribus partim à fisci procuratoribus ex l. 1. 1. 0.
Cod. de vectigalib. & comm. partim ab administra-
toribus rerum ad ciuitatem pertinentium, pro por-
tionibus cuiuslibet competentibus; quia omnia vec-
tigalia exceptis illis, quæ ad rem propriam pri-
uatamque Principis pertinebant, communicaban-
tur inter fiscum, & ciuitates, ita scilicet ut fiscus
duas haberet partes, ciuitates tertiam l. vlt. C. de
vectigalibus, & comm. ideòque à fisci, & ciuita-
tum procuratoribus pro partibus cuique compe-
tentibus, ut dixi, locabantur. Olim fiebant in
quinquennium; nam & censura erat quinquen-
nalis. Varro lib. 4. de ling. lat. & l. 4. §. cum quinquen-
nium. D. de iure fisci. Sub Imperatoribus in trien-
nium l. 4. Cod. de vectigalib. & comm. quo exacto
fiebat rursus licitatio, & mutabantur publicani.
Erant tamen aliquæ conductiones perpetuæ, &
perpetuarij quidam conductores ex l. 1. C. de locatione
prædiorum ciuilium: neque tamen isti perpetuarij
conductores, erant emphiteuticarij, & ius perpetu-
uum distinguitur ab emphiteuticario in Nouell.
Valentin. de prescription. 30. annor. Sanè perpetua-
rij non sunt domini, & mancipia non possunt ma-
numittere, l. 2. C. de mancip. & colon. patrimon. Em-
phiteuticarij habentur pro dominis, atque ita sim-
pliciter dicuntur l. 1. 2. C. de fundis patrimon. ideò-
que fundorum seruos manumittere possunt. Fundi
igitur rei priuatæ perpetuariis colonis addici possunt
palatinorum periculo, dato fideiussores l. 1. C. de loca-
tione prædior. ciuili. Vide C. Theod. de conduct. rei
priu. Dicebantur verò redemptores, quia ut ait
l. veteres. D. de act. empti, veteres utebantur pro-
miscuè vocibus emptionis & venditionis in con-
tractu emptionis, & locationis: quare Festus, ven-
ditiones olim dicebantur Censuram locationes,
quòd veluti fructus publici vœnibant: & Hygin.
lib. 2. de limit. consist. mancipibus ementibus, id est
conducentibus in annos centenos. Dicebantur
quoque publicani mancipes leg. 1. 1. Cod. de vec-
tigalib. & comm. quia ut ait Festus, manu sublata
demonstrabant se esse auctores emptionis, l. 5.
Cod. eod.
Fiunt sub hasta eiusmodi locationes, & ei col-
locantur qui pius obtulerit, l. locatio 9. D. de pu-
blican. & l. 4. C. de vectigalib. & comm. Ante loca-
tionis exeuntem diem prescribuntur edicta futuræ
locationis; immò Senatusconsulto die 26. Fe-
bruar. ann. 1571. cautum est, ut ea edicta ante se-
mestre prioris locationis finiendæ proponerentur;
H h 4 quare

quare & Paul.II.an.1478. constitutione edidit,ne locationes rerum Ecclesiasticarum ultra triennium prorogarentur,neve anticipato tempore prioris locationis, ad nouam etiam præcipiti festinatione liceret proflire. Synod. Cameracensis ann. 1586. Octobri mense, art.25. vetuit cuiusvis prædij Ecclesiastici locationem fieri,nisi post trinum solemne programma,licitationisque præconium totidem vicibus, temporibusque repetitum, quod deinde Philippus Hispanus suo edicto probauit 1. Ianuar. ann.1587. Denique eiusmodi rerum ad Ecclesiam vel publicum spectantium anticipatas locationes irritas pronuntiauit Senatus suo decreto 4. Decemb.an.1639. Ad stipulatur quoque edictum Blesense ann.1579. quare tota Regij Patrimonij & vectigalium locatio publica esse debet, ac iudicialia, vt qui licitatione vicerit, ei addicatur.

De locatione gabellarum plurima disputat Firmian. 2. part. de gabellis, & Gutier. eodem tractatu à q.131. ad q.173. ex quibus alijsve pauca quædam obseruabimus,& alia reiciemus in proximum librum, vbi de licitatione & subhastatione dicemus.

Primò igitur certum est omnes qui peculiari iure prohibiti non sunt, posse vectigalia publica, aliove redditus fisci conducere. Ita Girond. de gabell. 3. part. & alij passim; quia quilibet habilis est ad contrahendum, nisi aliqua peculiari lege prohibeatur, an verò conductio illa facta à perona inhabili propter legis prohibitionem, sit ipso iure nulla, disputant DD. & ita esse affirmant plures Hispani apud Gutier. q.132. de gabell. n.3. & 17. Mihi videtur expendenda esse verba legis prohibentis,vtum re ipsa irritent contractum secus factum, vel conceptis verbis, vel æquivalentibus, quia declarant aliquem inhabilem omnino ad conducendum, & non solum conductionem illi prohibent:in primo casu conductio ipso iure nulla erit, cum legislator velit illam nullam esse, & ita velle possi., vt supponimus ex alibi disputatis: in secundo casu valida quidem erit conductio, sed penes si quæ lata sint à Legislatore, erunt obnoxij conrahentes, poteritque tota conductio à Iudice aut Principe rescindi & irritari, si ita è commodo regij fisci,aut reipublicæ videatur,aut etiam in pœnam violatæ legis.

Prohibetur verò conductio gabellarum, aliorumque vectigalium Iudæis, & Saracenis in cap. pen. de Iudæis: vbi Gregor. I.XI. quibusdam Luitanis Episcopis mandat, vt sollicitè Regem moneant, vt si Iudæis redditus suos vendiderit; præficiat Christianum aliquem, per quem Iudæi, siue Sarraceni, sine Christianorum iniuria iura regalia, quæ emerint, consequantur, atque iam in Generali Concilio, nempe Lateranensi, sub Innoc. III. cap.69. definitum fuisse,ne Iudæi Christianis præficerentur. Ex hac Gregorij decretali colligunt passim DD. neque Iudæis, neque Sarracenis locanda esse vectigalia; vide Marquardum tractat. de Iudæis 2. part. cap.6. & 7. Hac tamen lege non comprehendi Moriscos in Hispania,cùm hodie sint Christiani, obseruant Hispani DD.

Deinde Clericis prohibetur hæc conductio,vt cum communi DD. docet Firmian. de gabellis 3. part. num.2. estque apertum ius in Nov.123.c.6. inter alia munera quæ prohibentur Clericis, quod congruit Chalcedon. Synodo cap.3. & Charthagin. cap.16. & Nouell. Leonis 86. DD. tamen Hispani id concedunt ex iure sui Regni ea conditione, vt Clerici Laicos fideiussores idoneos præ-

stent,quo casu non modò fideiussores illos Laicos, sed ipsos etiam Clericos conductores coram Iudice seculari conueniri posse plerique contendunt, idque fusiùs disputat Gutier. de gabellis quæst.132. à num.10. Verùm cum aliò pertineat tota ea questio, satis nobis impræsentiarum est istis Ecclesiasticum eas conductiones prohibere Clericis, quò etiam pertinet cap.2. 4. 6. ne Clerici vel Monachi; quæ vetant ne ministri, procuratoresve Laicorum existant, quod ipsum habent capit. vlt. de vita & honest. Clericor. & cap.2. de fideiussorib. Synod. verò Constantinop. can.11. interdicat ne in Magistratu, potentiorumve ædibus feruitutes personales subeant, dispensationeque domesticæ exerceant, & qui moniti secus facere non destiterint, Clero expungi iubet. Vide Balsam. in monac. Phoyij tit.8. cap.3. & Concil. Lateran. III. part. 26. cap.17. & Colonien. III. part.2. cap.27. vbi hæc habentur. *Magna eorum (nempe Clericorum) leuitas est, & in magnam Cleri ignominiam redundans, qui se laicis, atque adeò delicatis feminis ventris causa in capellanos, vt vocant, atque ante ambulones venditant*: quia nempe sapissimè procuratores, dispensatoresque agunt; quæ omnia, vt & conductorum munera non suscipiunt Clerici, nisi descendenti animo, què in illis aculeatè arguit Hieron. ep. ad Rustic. *Plerique Clerici artibus & negotiationibus pristinis carere nunquam possunt, mutatis nominibus insecutorum eadem exercent commercia, non vicium & vestitum, quod Apostolus præcipit, sed maiora quàm seculi homines, emolumenta sectantes. Nunc sub Religionis titulo exercentur iniusta compendia, & honor nominis Christiani fraudem magis facit, quàm patitur, quodque pudet dicere, sed necesse est, vt saltem ad nostrum erubescamus dedecus, publicè extendentes manus, pannis aurum tegimus, & contra omnium opinionem plenis sacculis morimur diuites qui quasi pauperes viximus.* Vide Ioan. Fabrum in l. miles 32. Cod. de locatorib. Sed de his alibi erit disputandi locus. Huc verò Caroli Magni edictum spectat, ne Clerici sint villici. Vide & Cyprian. ep. 66. vbi & antiquam disciplinam Ecclesiasticam refert, vt si quis moriens Clericum in tutorem nominasset, pro eo non fieret sacrificium, neque ad Altare nominaretur, qui Sacerdotes atque Leuitas ab altari auocare voluisset. Denique Senatus in Gallia iussit Ecclesiasticos à còductionibus abstinere decreto pronuntiato ann.1595. die 21. Iunij: quorum omnium ratio est ne eiusmodi negotiis secularibus implicati à sacris officiis auocentur. Vide quæ diximus cap.3. art.2. in hanc rem; quare liceat etiam hoc loco vsurpare quod Paul. 1. ad Corinth. cap.7. vers.35. scribit de virginibus, quas hortatur abstinere à nuptiis, vt sine distractione & absque impedimento Deo possint adherere; ait enim *se illis laqueum non iniicere in brachion epistòliæ, sed hortari ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Deum obsecrandi*, sic quippe vertit Vulgatus sensum potius attendens, quàm verba; *ἀλλὰ πρὸς τὸ ἔυχημον ἢ ἐπαρέδρον, τῷ Κυρίῳ ἀπερσοπάσθαι*; quæ verba aded difficilia sunt, vt Hieronim. aduersùs Iovinian. lib.1. dicat illa in Latinis Codicibus non reperiri, propter interpretationis difficultatem, ipse autem, sic vertit; *Sed vt ad id quod honestum est, & intentè facit seruire Domino absque vlla distractione, vos horret.* Sanè apud existimatum Ambrosium verba illa vltima omittuntur, & hæc sola leguntur: *Ad id quod honestum est*: si tamen singillatim verba expendamus non

difficul

difficuler Pauli mentem quam optimè expressit Vulgatus eruemus; nam *ἔυχημον* significat illud quod decet, & conuenit, *τὸ πρέπον καὶ προσφερές, sic ἔυχημώδως*. 1. Cor. cap.14. vers. 40. *πάντα ἔυχημώδως καὶ κατὰ τὰξιν γινώσκω*: omnia autem honestè & ordinatè fiant: & in hoc ipso cap.7. si quis se turpem videri existimat super virgine sua, quam videlicet iam adultam nondum matrimonio collocauit *ἔδρατε ἔυχημώδως ἐπὶ τῷ παρθένῳ αὐτοῦ νομίξαι*. Ad id igitur quod decens, conueniens, & honestum est, atque *τὸ ἔυχημον*, hortatur Paulus, nempe ad abstinentiam à nuptiis, non quasi indecorum sit matrimonium, vti malè argumentatur Beza, vt inde vellicet Vulgatum, quòd honestum reddiderat, cum tamen & Hieronym. & existimatus Ambrosius, eandem versionem vsurpariat, sed quia maximè decet atque honestum est Deo perpetuò assidere, & sine impedimento illi adherere, cuius adhesionis & assidentia, vt ita dicam facultatem præbet virginitas, hancque assiduitatem absque vlla interturbatione significant cætera voces *τὸ ὑπερσέδρον τῷ Κυρίῳ*: legunt alij *ἐπαρέδρον*, & nonnulli *ὑπερσέδρον*, quæ voces omnes idem volunt, nam *πρὸς δὲ εὐδὸν* est assideo, sedulo incumbere, sum sedulus, assido; quare Arist. lib.8. politic. cap.4. *προσεδρεύουσι ταῖς φιλοπονίαις*. Chryl. de officio Episcopi, *πρὸς ἰδίον προσεδρεύει*, in rem propriam sedulus incumbit, rei propriæ insistit sedulus: hinc *προσεδρία* assiduitas, perseverantia *πρόσθεσι* assidens, assiduus. Igitur: *ὑπερσέδρον τῷ Κυρίῳ* significat sedulo Deo assidentem, illi sedulo incumbentem, assidentem, quod & *ἐπαρέδρον* vti legunt alij, sonat; nam *παρέδρα* est assideo, & *πρόσθεσι* affessio, affessura, *πρόσθεσι* affessor, aut assidens; quare sacrificuli qui Apollini perpetuò assidebant dicti sunt à Demosthene *πρόσθεσοι τῷ Ἀπολλοῦ* affeclæ quidam. Inde factum vt apud Pollucem dicantur *πρόσθεσοι* Consiliarij, & alij Principum assessores. Denique non aberant ab hoc sensu qui legunt apud Paul. *ἐπαρόδρον*: nā *προσδρα* τῶν significat acceptum, & gratum, aut si legas *πρόσδρα* quod est alligatum, *πρόσδρα* enim est alligo, vincio; hortatur Paulus ad id quod facit virginem Deo assidentes, eius velut affeclæ atque illi gratas, acceptas, & quodammodo alligatas *ἀπερσοπάσθαι*, absque distractione, & quod dixit Vulgatus sine impedimento interturbante, & distrahente quale afferunt nuptiarum curæ & sollicitudines. *Περὶ σπασμῶν* est Græcis distrahor, distineor, circa multa occupor; quare Lucæ c.10. vers.40. *Martha περισπάτω πρὸς πολλὴν διακονίαν, satagebat, distrahebatur, & occupabatur circa frequens ministerium*: quare si hanc nusquam Interruptam in orationibus, & Dei præsentia eiusque negotiis sedulitatem requirebat Paulus, ideòque virginatatem suadebat, ne matrimonij curis distraheretur, potiori multò iure eandem in hominibus sacris exigit, ac proinde longiùs illos abesse volet ab omnibus illis curis quæ illam cum Deo assiduitatem necessariò interturbant, ideòque prohibuit illos se implicare negotiis secularibus, & deinceps Ecclesia à procuracionibus secularibus, conductionibus vectigalium, aliisque eiusmodi negotiis parum statum illorum decentibus, suis sanctissimis legibus remouet. Possunt nihilominus Clerici ipsi vel per se colere, vel conducere villas quasdam & prædia Ecclesiarum, quæ ipsi in triennium, aut quinquennium ab vniuerso Collegio veluti in stipendium, aut portionem Ecclesiasticam donantur, vt soluto certo canone, reliquos

fructus sibi retineant; quod annotauit Ioan. Faber ad l. milites 31. C. de locato. Quia verò illa gleba Clericorum est, vocantur alicubi precariæ, sed quid illæ forent fusiùs disputauimus opere de vsuris: alibi *Præfrieres* nominantur.

Tertiò præter Clericos, milites quoque ab his vectigalium aliorumve prædiorum conductionibus remouentur l. pen. & vlt. C. de locato. & Nou. 116. alioqui cadunt militiâ, quod & moribus nostris receptum est, quibus miles qui secus faciat non modò prærogatiuis militaribus, si quas vt veteranus habebat, spoliatur, sed & in ærariorum ordinem redigitur, capitacionisque illationes, seu tallias, vt loquimur, cum plebeis cæteris pendere cogitur. Plura quosque edicta promulgata sunt in Nobiles, qui personis interpositis conducunt decimas, campipartes, *Champarts*, & cætera que in accessionem veniunt: sic edictum Franc. I. ann. 1540. S. Mauri ann. 1566. & 1568. deinde edictum Ambaquiannum ann. 1572. art.24. Blesense ann. 1579. art.48. quibus consonat Senatusconsultum die 2. Martij ann. 1605. Imò Vegetius ait militibus priuata negotia non mandari. Luc. Posthumius Consularis, quoniam cùm exercitui suo præfisset opere militum quorundam vsus esset, damnatus est, teste Floro. Ambros. lib.1. offic. cap.36. *Sis qui Imperatori militatâ susceptionibus litium ac negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur humanis legibus, quantò magis qui fidei exercet militiam*: & Sydon. lib.1. epist.8. dum miram rerum confusionem describit; *Negotiatores militant, milites negotiantur: student pila senes, alea iuuenes.* Rationem geminam affert Iustinian. l. vlt. Cod. de locato, ne scilicet ab armorum vsu auocentur inertis otij amore, & ne graues sint vicinis, & quâ iure, quâ iniuria fundos ad vicinorum molestiam ex conductionis profectu possiderent, compararentve, sapienter enim Calliodor. lib.1. variar. ep.11. *Militariibus officiis assueti ciuilitatem premere dicuntur armati, & ob id iniustitia parere despiciunt, quoniam ad bella Martia semper intendunt, dum nescio quo pacto assidue dimicantibus difficile est morum seruare mensuram.*

Quartò tutor & curator nequit publica vectigalia conducere antequam paria cum suis minoribus fecerit, l. vn. C. ne tutor vel curator vectigalia conducat; cuius prohibitionis gemina causa est: vna, ne pupillus oneretur ex causa ficali, vt l. locatio, §. debitores. D. de publican. altera ne pupillis prælatis, fisci tacitæ hypothecæ amittantur, aliave fraus fisco: fiat. Quod si quis contra hanc constitutionem faciat, tenebitur crimine falsi, cùm duobus in solidum obligari nequeat. Si tamen & pupillo, & fisco satisfecit, poterit se exculare à periculo falsi, & vt habent Basilica *ἀπὸ ἡλλοκταῖ τῆς πλάσσογραφίας ἐγκλήματ*. Vide Cuiacium.

Quintò hæc possessiones rei priuatæ neque palatinis, id est apparitoribus Comitum rerum priuatarum, neque curialibus locari possunt, ex l. vn. Cod. quibus ad conductionem prædiorum fiscalium accedere non licet. Empio etiam rerum priuatarum palatinis interdicitur l. vlt. Cod. de rescind. vendit. Atque hæc tenus de personis vectigalia conducentibus.

Secundò sunt istæ locationes vt iam monui subhastatione & licitatione, quæ hoc loco nihil peculiare habet circa vectigalia, quare illis aptanda erit doctrina vniuersalis de licitatione, & subhastatione libro proximo tradenda.

Tertiò onera siue obligationes conductorum publicarum rerum ac vectigalium variæ, & quæ graues sunt. Primò quidem redemptiones istæ vectigalium,

12

13

Etigalium, & agrorum publicorum fatalibus cunctis casibus obnoxia sunt, nec prætextu casus fortuiti remissioni pensionis locus est. Ita enim cauetur edicto Molinensi §. 2. v. unica bellorum excepta causa, cuius edicti æquitas ex eo demonstratur, quia quæcumque passionibus comprehenduntur, eadem legibus sanciri possunt: atqui si quis fundum alicui ita locauerit, ut si quid vi maiori, cæcive intemperie acciderit, hoc ab illo præstandum sit, respondit Julian. Iurisconsultus pacto standum esse; quidni igitur si generali sanctione id ipsum constituitur? uti enim in illo pacto locationis fundi, cum onere præstandi casus fortuitos à conductore, minuitur pretium conductionis pro æstimatione illius oneris, ita fiet in conductione publicorum vectigalium, ubi lex iubet conductorem eisdem casibus inopinatis ferre: quare neque in illis pactis, neque in eiusmodi legibus continebitur vlla iniustitia; quare voluit Alphonsus II. Neapoli nihil in luis grassantis obtentu deduci ex pacto mercede conductarum ædium, constitutione edita die 12. Iunij, ann. 1494. Ideoque Senatus Neapolitanus voluit eos qui per id tempus vrbe migrassent, ad integras teneri pensiones. Ita Matth. de Allicis *decision. Neapolit.* 258. Istud tamen non esse referendum ad causas omnino extraordinarias, & omnino graues sapienter existimavit Chopin. *lib. 3. de dominio, tit. 13. num. 8.* cum Barthol. Idcirco in edicto Molinensi belli causa excepta fuit, sapienter omnino: nam ut iam olim monebat Cicero *orat. pro lege Manilia*, cæteris in rebus cum venit calamitas, tam detrimentum accipitur, ac in vectigalibus non solum aduentus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Cum enim hostium copiarum non longè abint, et si irruptio facta nulla sit, pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum nauigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conseruari potest: quare sæpè totius anni fructus vno rumore belli atque terrore amittitur; quare de causa vrbe Sipontina negotiatoribus, qui hostium depopulatione vastati fuerant, biennij inducias aduersus creditores concessit Theodoric. apud Cassiodor. *lib. 2. Ep. 38.* Cum ex Lacedæmonum lege is qui hostias redemerat, nisi dicta sacrificiorum die eas præbuisset, capite luere deberet, & ingruenti tempestate Eurotus fluuius ita intumuisset, ut victimæ traduci nullo modo poterint, poenâ eiusmodi redemptorem maior æquiorque Senatus pars absoluit, quod testatur auctor Rhetorices ad Herennium *lib. 2.* Neque ab simile fuit iudicatum Curia 18. Ianuar. 1571. aduersus Regnam Scotiæ viduam Regis Christianissimi, & fructuarium Comitatus Pictauiensis, aliarumque ditionum iure doarum muliebris. Cum enim eius procurator locasset in quinquennium Matthæo cuidam ius Tabularij, Scribaulve Regij fori Pictauiensis, ut eo toto tempore manus actuarij publici ibidem exerceret, & bellum civile subortum institutum annum Pictaui iudicisset, & Matthæus conductor petiisset pensionis siue mercedis diminutionem, illam decreuit Senatus, quamuis conductor pactis conuentis conductionis suscepisset in se casuum fortuitorum periculum.

Secundò qui maximos fructus ex redemptione vectigalium consequuntur, si postea tanti locari non possunt, ipsi ea prioribus pensionibus suscipere compelluntur. Ita disertè habet Paul. in l. *coem* 11. §. vlt. *D. de publicanis*, quæ est exceptio à lege *locatio* 9. §. 1. *D. eod.* in qua ipse

idem Paulus affirmat neminem inuitum compelli ad conducendum vectigal, ideoque impleto tempore conductionis elocandum esse: quinimò Callistratus in l. *non intelligitur* 3. §. 6. *D. de iure fisci*, testatur Diuum Adrianum ius retinendi inuitos conductores sustulisse suo edicto, tanquam inhumanum. Audi hunc I.C. *Cum quinquennium in quo quis pro publico conductore se obligauit, excessit, sequentis temporis nomine non tenetur, idque principibus rescriptis exprimitur.* Diuus etiam Adrianus in hac verba rescripsit. *Valde inhumanus mos est iste, quo retinentur conductores vectigalium publicorum & agrorum, si tantidem locari non possint, nam & facilius inuenientur conductores si scierint fore, ut si peracto lustro discedere voluerint, non teneantur.*

Tertiò manceps publicorum priuquam satisfecerit superiori conductioni, ad eam renouandam non admittitur. Ita Paul. in *locatio* 9. §. 2. *D. de publican.* Reliquatores vectigalium ad iterandam conductionem, antequam superiori conductioni satisfecerint, admittendi non sunt: quibus congruit l. 4. *C. de susceptorib. praposte.* &c. ut susceptores anno finito susceptionis rationem reddant, nec ad idem munus ante vocentur, quam rationem reddiderint, quod totum in fisci gratiam inductum est: nam etiam si redemptores capiant conductionem pura & meliori conditione iterare, liberum tamen fisco est tum vectigalia, tum agros publicos aliis elocare; quod Zeno constituit in *leg. ne cui liceat* 32. *C. de locato*, quo & moribus nostris receptum esse testatur Chopin. *lib. 3. de dominio, tit. 13. n. 10.* quare non sequimur l. *congruit* 4. *C. de locatione prædiorum ciuilium*, &c. quæ iubet veteres conductores nouis præferri. Huc etiam pertinent quæ constituntur l. 5. *C. de locat. prædiorum ciuilium*, nempe perpetuam conductionem prædiorum rei priuatae, præteritæ adiectionis ab altero, aut delationis alteri factæ, in alterum transferri non posse, etiam si hac de re rescriptum allegatur, & approbatum sit apud acta Comitatus priuatarum; donari tamen à Principe ea prædia possunt ipsi conductori perpetuario, qua donatione remitti videtur merces locationis. Temporalis conductio in alium transferri potest vel donatione Principis, vel adiectione ab alio facta, quam nolit prior conductor suscipere, ut dicebamus ex l. 4. *C. eod.*

Quartò dubia quæstionis videtur an conductor rei dominicæ, ac fiscalis expelli possit nondum finita conductione, ab emptore aut donatario rei illius: quod idem quæritur quando res illa dominica quæ locata fuit, ad dominium & Principem iure regni, & moribus redit. V. g. finito panagio, & ad Regem reuerso extinguntur omnia iura, pignora, & onera à panagiarum fundis imposita, ex edicto Molinensi ann. 1566. & fuis ostendit Chopin. *lib. 3. de dominio, tit. 12. n. 7.* Igitur & conductiones quibus stare proinde non cogitur Princeps. Deinde isti conductores non sunt potioris iuris quam creditores, dotes, donationes propter nuptias, & alia eiusmodi, quæ omnia euanescent libero recepto à Rege panagio, quod filiis dederat, quod ipsum in emphyteusi finita aduersus colonum censuit Alexand. in l. *si filiofamilias*, §. vlt. n. 18. *D. sol. matrimon.* quinimò fiduciarij Reguli heredem foemina non obstringi ad seruandam conductionem à prædecessore factam in quinquennium, existimat Chopin. *cit. tit. 13. num. 1.* quorum omnium causa est, quia nulla fit iniuria conductori, qui scire debuit conditionem fundorum, quos conducebat, & eius à quo conducebat, &

cura

cum quo contrahebat, argumento l. 9. *D. locati*; & quid si stricto iure vtatur, ita sentiendum erit, æquius tamen erit, ut breui conductioni ster Princeps. Addit Chopin. rei venditæ retractum feudalem, aut conuentionalem, non præbere causam retrahendi ad expellendum eum, qui pro modico tempore ab emptore conduxerat, stareque illud iuris theorema; iussessori voluntario fas esse colonum ne fruatur prohibere, necessariò fas non esse, & ea propter vxor, pupillus, Ecclesia obligantur prædiorum locationibus à marito, tutore, templi Antistite factis. De locationibus officiorum & iurisdictionum vide eundem Chopinum eo loco. Mihi in istis omnibus consulendi videntur recepti gentis cuiusque mores.

Quintò conductor Domanij Regij, aliorumque redditum non potest sibi retinere fructus quosdam extraordinarios qui debentur Regi in signum cuiusdam præcellentiae, & prærogatiuæ personalis, nisi aliter in pactis conuentis expresse cautum sit: eiusmodi existunt xenia quædam, & munera pro felici inauguratione, siue ut loquimur *propter incundum eius aduentum* vel in Regnum, vel in aliquam Ciuitatem; nam & Pontifices tunc, vel Reges, vel aulæ ministros quibusdam muneribus Ecclesiasticis demerentur, quod ex præfco Galliarum vsu deducit Boër. *decis. 32.* & Chassanæ. in *cathalogo glorie mundi.* Quædam etiã de Episcoporum donis nouo Regi, aut Cæsari debitis habet Albericus Rosates ad l. *benè à Zenone.* *C. de quadrien. prescrip.* ex glossa Canon. *Agatho* 63. *diffini.* frequenique est in Gallia, ut obtineantur beneficia ad primarias præces Regis ob nouum eius aduentum. Hentic. III. diplomate an. 1577. 6. Mart. constat, Rege primùm ciuitatem diocessimque ingrediente, eius Sacerdotia ubi primùm vacauerint assignari sacris aulæ Cantoribus, & Cappellanis, extatque magni Concilij decretum die 12. Augusti, ann. 1604. de Canonatu Ecclesiæ S. Petri Nauuatenis Regi debito, ob incundum eius aduentum ad Coronam. De xenii in nouum Imperatorem vide Chopin. *lib. 1. de dominio, tit. 9. num. 9.* quin & Proconsuli Prouinciæ Metropolitim ingredienti offerrebantur xeniola, teste Tullio in *Pison.* & Vlpian. in l. *solem.* *D. de officio proconsul. & legat.* Hac igitur xenia non computantur inter fructus Regij Domanij, quod conducitur: quo etiam iure respondit Oldradus *responsio* 129. erogata Episcopo, vel Archidiacono in incundo aduentu, ad conductorem reddituum Episcopatus non pertinere, *argum. l. 1. §. pen. D. si quid in fraudem par. & l. debitor in fin. D. ad S. C. Trebell.* nam & nouo clienti, equum, scipsum aureum, aliudve munus à subclientibus præstari solitum sibi non postulat superior patronus, uti demonstrat Molinæ. *ad consuetud. Paris.* §. 37. *tit. de feudis.* glossa 4. *vers. Chiacum de ux.* Ita neque ista munera vindicari possunt à conductore reddituum regionum aut pontificalium, in quibus reuera non censentur, sed inter prærogatiuas honorarias regiarum, pontificalisve dignitatis. Maior difficultas videtur quoad multas, quas emendas dicimus, ad quas rei damnantur, quarum pars Regi, aut Domino Iuridico cedit, an conductoris domanij fiant, nam an. 1277. in Parlamento Diuæ Magdalene pronuntiatum est, *Præpositum Aurelianensem, emendas debitas pro facto monetarum habere non debere.* ut Refert Chopin. *lib. 3. de dominio, tit. 13. n. 11.* ex Ioanne Gallo *part. 7. Arrestor. Parlem. Paris.* Nihilominus inter fructus Regij Domanij pignoratos iure distracti

venire emendas Regi debitas constat ex Arresto Parisi. die 4. Decemb. ann. 1584. Consulenda itaque erunt pacta conuenta locationum, quæ si de his fructibus extraordinariis non loquantur, seruandi erunt mores regionis, in quibus locata bona existunt.

Sextò conductores vectigalium publicorum, aliorumque bonorum fiscalium fideiussores dare oportet ex iure Græco, apud quos extabat ea lex quam refert Demosthen. *adu. Nicostratum,* & Plutarc. in *Alcibiade.* *Si prædes in publicum non prestauerint, bona eorum publicantur.* Iure quoque Romano idem sancitum esse constat ex l. 9. *D. de publican.* l. 1. *C. de locat. prædior. ciuil.* & aliis passim, alioquin palatini, qui vectigalia & fiscalia prædia elocant, suo periculo id faciunt. Iure quoque Gallico rei dominicæ locatio, administratioque non committitur sine vinculo cautionis, ex edicto Molinensi ann. 1566. mensè Februar. de conseruando Reip. patrimonio, §. 20. & edicto Henrici II. mensè Decembri an. 1577. quod deinde promulgatum est in Camera computorum, siue principium rationum die 22. mens. eiusd. Decemb. eodem anno. Ad quid verò obligentur isti fideiussores, constabit ex iis quæ dicemus de fideiussione in vniuersum lib. proximo; interim adi Chopin. *lib. 3. de dominio, tit. 14.* & Guier. de gabellis 9. 133.

Septimò vectigalium redemptor, qui in publicum non præstitisset, in neruo habebatur apud Athenienses ex senatu quingentorum, quam legem describit Andocides *ἐν τῷ περὶ τῶν μυστηρίων.* Idque etiam indicta causa, ex Demosthene in *Timocrat.* ubi eius enarrator Vlpian. ait, hos redemptores prædes dedisse, ut nisi intra nouam prytaeam numerassent, vel ipsi, vel fideiussores duplum in publicum præstarent. Manebant autem ignominiosi donec soluisset, & si non soluisset intra nouam prytaeam, & in vincula coniciebantur, & duplum præstabant: neque iam integrum erat dupli fideiussores offerre. Repræstabant autem antequam vectigalia exigerent, pecuniæ partem aliquam, quam *προκαταβολὴ* & *προκαταβόλη* dicebant. Cæteram verò intra nouam prytaeam numerabant.

ARTICVLVS XVI.

De Pœnis fraustantium vectigalia.

- Quale crimen huius fraudis. 1.*
Res fraudatæ committuntur. ibid.
An hoc crimen transeat ad heredes. 2.
Quomodo faciendâ professio mercium. 3.
Quinam ab illa excusentur. 4.
Quamdiu duret questio commissi. 5.

CRimen fraudati vectigalis dicitur in Basilic. *κλεπίστοτελήνεια*, & in glossis Philoxeni *σφετερισμός*, quasi interuersio quædam publicæ rei, alienæ, *σφετερίζω* enim à *σφετερίζομαι*, est τὸ ἰδοποιῶμαι mihi in proprium assero, & vindico, & alienum interuerto. Inde *σφετεριστής* interuersor, qui aliena vel communia in rem suam vertit. *Arist. lib. 5. Politic.* ὅτι δὲ μὴ τυραννικὸν ἀλλὰ δικονόμον εἶναι

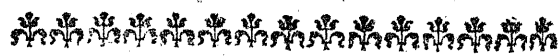
είναι φαινεῖται πῶς ἀπομένους καὶ μὴ σφετεριστὴν ἀλλὰ ἐπιτροπεύον. Fraudatio igitur vectigalis est quedam rei fisco, & publico debite interuersio, & ut ait Philoxenus σφετερισμός. Qui igitur suas merces vt munificas, siue præstationi vectigalis obnoxias supprefferit, neque ad publicanos ex lege censoria profectus fuerit, fraudem aduersus fisco admittit, & crimen fraudantis vectigalia, cuius criminis ca pœna est, vt merces cadant in commissum, siue fisco committantur, recidant in fisco, siue ipso iure fiant fisci, aut publicanorum propriae. Vide *Couuar. lib. 4. variar. capit. 18. num. 8. & lib. 7. c. 9. num. 4.* & Budæum in l. *Herennius. D. de euiction.* quare dicuntur committi merces, & prædia, quæ in publicum cadunt, l. *vir uxori 17. §. mulier. D. ad S. C. Velleian.* Merces igitur improfessæ committuntur publicanis l. 8. *D. de publican. & l. commissæ 14. D. eod.* Quare Varro *de re rustica: Greges ouium ad publicanos profertentur, ne si scriptum pecus pa uerit lege censoria committantur.* Agit de tributo scri pturæ, de quo nos superius, quod ex passione ani malium in pascuis fiscalibus colligebatur. Si ta men mercator per errorem transierit, & proinde per errorem in commissum inciderint merces eius, tunc illi restituntur, neque retinentur à fisco, si modò duplum vectigal inferat: quare hoc calu duplo vectigali publicanos contentos esse oportet l. *ultima, §. 10. D. de pulican.* Vnde vides eum errorem & incuriam duplo plecti, nam & læpè ignorantia in iure plectitur.

Hoc crimen ad hæredem transmittitur commif si ratione l. 8. & 14. *D. de publican.* hoc est merces commissæ, quæ peruenerunt ad hæredem fraudato ris, quibusque locupletior factus est, ei aufe runtur, qua ratione crimen peculatus residuorum, & reperundarum dicitur ad hæredes transmitti l. *ex iudiciorum. D. de accusation. & l. ult. D. ad l. Jul. peculat.* etiam viuo reo non fuerit mota quæ stio, subreptæ tamen pecuniæ à defuncto causâ tenebitur hæres, si ad ipsum illa peruenerit. Ra tionem verò optimam reddit Vlpian. in l. *commissa 14. D. de publican.* quia quod commissum est, statim definit esse eius, qui crimen contraxit, do miniumque rei vectigalis acquiritur fisco, aut alteri cui committitur, quapropter commissi persecutio, sicut aduersus quemlibet possessorem, sic & aduer sùs hæredem competit; quomodo intelligenda etiam est l. 1. *D. de iure fisci,* quæ dicit nuntiationem, siue delationem fieri ad fisco quotiens ad uersus commissum factum est. Vult porò Papi nian. in l. 8. *D. de publican.* si fuerint plures hære des eius, qui commissi pœnam incurrit, in eum solum qui rem munem, siue munificam, & obno xiam vectigali accepit, crimen defuncti transmitti, cæteris cohæredibus, inquit, portiones non aufe runtur, quia reuera nullæ portiones ex eo crimine ad illos peruenerunt.

Quod autem dixi de professione faciendâ, illa necessaria vsque eò existit, vt si ea omiffa per transferint, non sint conquirendi à mancipibus, sed ipsi vltro sese offerre debeant mancipibus, & merces profiteri, quod & impunè pati debet man cept, siue publicanus. Non sufficit etiam vectigali præstatio, nisi & simul fiat professio mercium, alioquin illæ committuntur; cum enim plures ali quando sint illicitæ, omnes oportet profiteri, earumque conditionem siue qualitatem explicare, vt eas publicanus possit explicare, alioquin nõ modò merces illicitæ, sed etiã licitæ improfessæ fisco cõ mittuntur, quod ex l. 1. §. 1. *D. de publican.* colligitur.

Ab hac tamen commissi pœna excipiuntur mi lites, qui propter omiffam professionem mercium non incidunt in commissum, modò vectigal soluât l. 3. *C. de vectigal. & eorum.* quod idem indulgetur pupillis, modò intra diè tricesimum vectigal præ stent. l. *Imperatores 7. §. ult. D. de publican.* ex cau sa quoque subuenitur aliquando minoribus l. *si ex causa, §. penult. D. de minoribus.* cum eo qui per er rem non est profectus modò duplum vectigal sol uat, vitare commissum ex Diuorum Fratrum rescripto, nuper diximus, ex *leg. ult. §. 10. D. de publican.*

Quæstio commissi finitur quinquennio l. 2. *C. de vectigalib. & eorum.* neque etiam ante quinquen nium, si res commissæ non extat, neque dolo malo sapprimatur ead. l. 2. vt si seruus commissus fisco fuerit bona fide manumiffus ante moram litem commissi, neque enim reuocabitur libertas iam obrenta, l. 1. *C. eod.* Idem quinquennium actio nis in cæteris quæ fisco quaruntur, ex hoc loco sibi videtur colligere Scharf. sed omninò malè, cum nihil vulgariùs sit quadriennali præscriptioe ex l. *benè à Zenone. Cod. de quadrienn. præscript.* quare re ctiùs quinquennalem hanc actionem dixit Cuiac. eo quod olim locationes vectigalium fierent in quinquennium. Quod spectat ad ius Gallicum, di stinguit Mornac. in l. 1. *Cod. de vectigalib. & eorum.* impositiones à subsidiis, *Impofit. & aydes:* in im po sitionibus peti potest commissum vsque ad quin quennium, si tamdiu duret locatio, aut intra lex menfes locationis finitæ, ita enim ex edicto in subsidiis indubitati iuris est, peti non posse, nisi præterea duret locatio, quia subsidium ex consensu mero populi, impositio iussu edicto que Principis præstatur, adeoque diuersi iuris sunt.

CAPVT III.

De foro & nundinis.

ARTICVLVS I. De foro. II. De nundinis.

EXPLICATIS variis negotiationis cau sis, & maxime quæ ad eius materiam siue merces spectant, duo quædam su perfunt negotiationi adiuncta, nempe locus, & tempus quo solet exerceri. Ad locum per tinet forum, ad tempus nundinæ, de quibus pau ca quædam de more obseruabimus.

ARTICVLVS I.

De foro.

Fori varia acceptiones. 1.

Quid ἀγορὰ Græcis. 2.

Leges venalium & maxime piscium apud Græcos. 3.

Fori vanalitiy cura apud Romanos. 4.

Forum inquit Festus, sex modis intelligitur: pri mò negotiationis locus; vt forum Flaminium, forum

forum Iulium, ab eorum nominibus qui ea fora con stituenda curarunt, quod etiam locis priuatis, & in vicis (alias vicis) fieri solet. Secundo in quo iudicia fieri, cum populo agi, conciones haberi solent. Ter tio em is qui pronuncia præst forum agere dicitur, cum ciuitates vocat, & de controuersis eorum cognof cit. Quarto em id forum appellabatur antiqui, quod nunc vestibulum sepulchri dici solet. Quintò locus in mai, sed tunc masculini generis est, & plurale. Sextò fori significat Circensia spectacula, ex qui bus etiam minores forulos dicitur; inde forare, & foras dare, & foras, & forecula (alias forecula) id est ostiola dicuntur. Atque vt ab hac vltima significatione ordiar, eiusmodi foros, qui & spectacula dicebantur, primùm à Tarquinio Prisco excitatos fuisse narrat Liu. post primum bellum Latinum ab ipso gestum, & captos vi Appi olos: Ludos opulentius, instructiusque quam priores Reges fecit, tunc primùm Circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est, equitibusque vbi spectacula sibi quisque facerent fori appellati, spe ctare furcis duodenos ab terra spectacula alta su stinentibus pedes. Subsellia igitur quibus insiden tes ludos spectabant foros appellauit Liuius, ea que sæpius voce vsus fuit: nam lib. 29. *Censores Marc. Liuius, & Caius Claudius, omnia à foro boario, ad veneris, & circa foros publicos faciendâ lo carunt:* Et lib. 5. *Licinio Consuli ad quadrigas mit tendas ascendenti tabellarius, qui se ex Macedonia venire diceret, laureatas litteras attulisse dicitur: quadrigis missis Consul currum conscendit, & cum per Circum ueheretur, ad foros publicos laureatas ta bellas populo ostendit:* & alibi, *pro foris publicis de munitur populo.* Dicebantur & hi fori spectacu la Circensia, quod ex illis populus spectaret; sic loquitur Liuius verbis ex lib. 1. adductis, & Festus, atque imple etiam Varro libro 4. *de ling. latin.* qui inde Circum nominatum dixit: *Circus maxi mus dicitur, quod circum spectaculis adificatus, vbi ludi fiunt, & quod ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt.* Erant igitur fori ex Liuio tabula ta furcis iuncta, duodecim pedes alta, è quibus populus spectaret, quæ spectacula dicta sunt thea trica. Verùm circa hanc Liuij narrationem non leuis suboritur difficultas, nam neque Dionysio Halicarnasseo, neque sibi ipsi satis consentire vide tur Liuius. Dionys. enim lib. 3. agens de istis spe ctaculis à Tarquinio Prisco circa Circum excitatis, ait ὑποσῆζυς καὶ δὴ τὸν ποιεῖσας καθέδρας, sedes coopertas faciens, quia prius solebant stantes in tabularis, quæ furcis sustinebantur spectare, τὸ γὰρ ἐστὶ τὰς καθέδρας ἐπ' ἰσθίον διατάττω ζυ λινῶν σκέλεσιν ἐποικειμένον: sic enim iure merito emendat Salmastius in *Plinian. exercitationib. pag. 919.* vltima verba, quæ mendosè leguntur in Co dicibus editis ἑρῆλινῶν σκευαῖς ἐποικειμένον, nullo sa nè sensu: quod enim Bulenger, lib. *de Circo ca pit. 32.* interpretatur hastas oblongas scenis, ac ta bulis ligneis, ad æstum & pluuiam atcendam vm braculis extractis, non conuenit cum Dionysio, qui ait spectasse illos priscos stantes super tabu lata, non sub ligneis scenis: ex emendatione au tem Salmastiana perspicuum habemus sensum, nam ἑρῆλα διατάττω sunt tabulara vel spectacula, quæ superstabant ζυλινῶν σκέλεσιν cruribus ligneis, quas furcas appellauit Liuius: & sanè Græci vo cant σκίλην arrectaria, quibus imposita inga, vel sedilia; & interpretantur πλευρά τῶν καθέδρων ἐρῆλαν. Tarquinius igitur Priscus ex Dionysio primus in circuitu Circi καθέδρας ὑποσῆζυς po R. P. Gibal. De Negotiat.

nendas curauit, ne populus cogeretur, vt hæcke nus fecerat, stans super tabulata furcis, aut cruri bus ligneis imposita spectare. Atqui Liuius dice bat designatum à Tarquinio fuisse Circi maximi locum, loca diuisa Partibus Equitibusque, vbi spe ctacula quisque sibi facerent, foros appellatos spe ctasse furcis duodenos ab terra spectacula alta su stinentibus pedes. Fori igitur illi Liuiani sunt ἑρῆλα διατάττω ζυλινῶν σκέλεσιν ἐποικειμένα, quibus spe ctandis ludis Circensibus vsos fuisse olim Roma nos, ante Priscum scribit Dionys. Atqui foros il los sub Prisco primùm factos dicit Liuius, cum ab illo extractas ὑποσῆζυς καθέδρας scribat Dionys. vt in illis sedentes spectarent commodius ab æeris & cæli iniuriis tuti. Non igitur inter sese consen tiunt hi duo nobiles Historici, qui rursùm secum ipsimet pugnant: nam Dionys. lib. 4. ait Tarquinium Superbum ædificasse circa arenam Circi καθέδρας ὑποσῆζυς: sunt autem καθέδρας ὑποσῆζυς, & καθέδρας ὑποσῆζυς eadem omnino res; Quomodo igitur Dionys. primam ipsarum structuram tribuit Tarquinio Superbo, quam iam Prisco tribuerat; Neque Liuius minùs secum ipse pugnat, nam lib. illo 1. de operibus à Tarquinio Superbo perfectis, & de templo in arce Capitolina extracto agens, h ec addit. *Qui post hac & ad alia in specie minora, sic laboris aliquantò maioris traducebatur opera, fo ros in Circo faciendos, clonamque maximam rece ptaculum omnium purgamentorum urbis, sub ter ram agendam, quibus duobus operibus vix noua hæc magnificentia quidquam adæquare potuit.*

Non igitur à Tarquinio Prisco fori illi pri mùm extracti facere, vt ipsemet scriperat Liuius. Ad hoc diffidium conciliandum dicendum est, initio quidem sibi spectacula, & foros promiscuè quemque fecisse, deinde Tarquinium Priscum loca Partibus, Equitibusque designasse vbi sibi spectacula facerent, reliquo populo suis spatiis assignatis. Post hæc eundem Priscum maius opus aggressum fuisse contentorum subselliorum, siue fecisse ὑποσῆζυς καθέδρας. Verùm inchoatum, & imperfectum opus reliquit, nihil enim, vt ex libro quarto Dionysij colligimus, præter κερπίδους subselliorum perfecit, recta imposuit nepos Tarquinis Superbus, foros in Circo faciendos publica impensa, eosque proinde publicos, & perpetuò mansuros curauit tam magnifico opere, vt illud noua subinde magnificentia vix æqua re poterit, vt monebat Liuius, manseruntque illi fori, siue spectacula ad extrema vsque Reipublicæ tempora: nam Varro vt nuper refe rebamus, vocatum dixit Circum, quod circum spectaculis ædificatus esset. Accessere tandem porticus triplices, quas malè aliqui à Tarquinio Prisco ædificatas volunt ex eo quod Dionys. illas descri pserit, dum agit de Circo maximo à Tarquinio de signato; nam Dionys. describit illud opus ea ma gnificentia, qua visendum erat dum scriberet, non autem quale fuit Tarquinij ætate, cum & Euripi meminerit, quæ à Iulio additū scribit Sueton. c. 39. neq; aliud ait à Tarquinio factū Dionys. quam lo cum Circo designatum, & cooperta sedilia circum structa, & iã inde, ostensum, quantū illud opus fu turum erat. Additas itaque illas porticas triplices à Iulio Cælare, cui proinde Circi maximi extructio tribuitur à Plinio, constans opinio est: in porticibus loco & perpetuo ordine addita fuere sedilia, quæ limitatos circi Tertulian. lineas Ouidius appellat. *Quid frustra refugis cogit nos linea iungi.* Cum enim Cortenna, cui Ouidius in Circo assidebat ab eo I i . discedere

discedere tentaret, reponit ille nusquam patere effugium, longum enim limitem lineamque sublellionum spectatoribus occupatam prohibere viam, & cogere ad coniunctas sedes retinendas. Hanc Ouidij lineam Buleng. de Circo cap. 2 i. exponit de linea alba ad vtrumque podium producta, qua Prætor signum dabat mittendis equis, vt spectatores in cuneos se cogerent; indeque dictum ab Ouidio, *cogit nos linea iungi*. Meminit Cassiodor. lib. 3. epist. huius albæ lineæ. *Alba linea*, inquit, *non longe ab offiis in vtrumque podium, quasi regula directâ perducitur, vt quadrigis progredientibus inde certamen oriretur, ne dum se properè conantur elidere, spectandi voluptatem viderentur populus abrogare*. Verùm de hoc Cassiodori loco, & Circi lineis plurima Salmas. ad quæ modò diuertere non licet. Vide & Buleng. cap. 2 i. citato; moneo duaraxat in Circo nullos fuisse cuneos, sed in theatro duntaxat, ac proinde nullam prætenfam lineam fuisse, vt spectatores loci capiendi causâ discederent ad cuneos, atque ad eò de illa non loqui Ouidium eo sensu quem exponit Bulenger.

Altera significatio quam afferebat Festus, erat in re nauali, sed tunc & in numero plurali, & in masculino genere vsurpatur. Sunt igitur fori, tabulata nauium Virgil. 4. *Aneid.* Sic Dido.

Faces in castra tulissem, Implesemque foros flammis, natumque patriæque Cum genere extinxem.

Et lib. 6. de Charonte

Deturbat laxatque foros simul accipit alueo. Ex his mendosissimum Plinij locum emendabis, ille enim libro 7. capitulo 22. agens de nauibus Taprobanicis; *Mare*, inquit, *interest vadofum, senis non amplius altitudinis passibus, sed certis canalibus adeo profundum, vt nulla anchora sidant, ob id nauibus vtrinque priora, ne per angustias aluei circumagi sit necesse*. In antiquioribus libris hæc adduntur *magnitudo alterna millia ad forum*: quæ verba in nullis editis codicibus comparent, quia quid ea velint, non liquet: legunt tamen aliqui *magnitudo tamen ad nauium foros*, sed quo amabò sensu: placet emendatio Salmasij in exercitationibus: *magnitudo alterna ilium ad forum*. Illa nauis sunt τὰ ἰσθμια, costæ, & latera; forus autem τὸ κατάσθωμα. Obserua verò alternum idem esse ac παράλληλον, est verò παράλληλον idem quod ἴμιον ἴσον. Dicit Plinius in nauibus Taprobanicis ilium sine costarum manitudinem alternam, siue parallelam ad forum fuisse, quia plana erant eorum latera, & æqualis cum foro magnitudinis, quod ipsum significauit Strabodum negat eas habere ἰσθμια, quia scilicet plana latera habuere, non carinata, nec passa. Habes igitur foros in nauibus fuisse tabulata Tull. de senectute: *Cum alij malos scandant, alij per foros cursent*. Græci dicunt διὰ τῶν κατασθωμάτων, Agellius. libro 16. cap. 6. Arionis fabulam ex Herodoto refert, forum reddidit pro ἰσθμιοι, ita vt ἰσθμια fori sint, ait enim, *de more cinctus, amictu ornatus, stansque in summe pupis foro, carmen quod Orthium dicitur, voce subtilissima cantauit*. Expressit omnino Herodotum, ἡ δὲ ἴσθμια ἐν τῷ ἰσθμιο ἰσθμιοι δὲ ζεῦθεν νόμον τὸν ἔρθιον. Plutarch. in Sympof. eandem referens fabulam *κατὰ τὴν παρὰ τὸν τοῦτον ἐν ἀριμνῶν*, stans in pupi ad alterum nauis latus. Foros porò à ferendo deducunt, quòd sint tabulata, quibus feruntur nauæ per nauim.

Hinc factū opinor, vt fora dicerentur vasa, quibus aliqua deferebantur. Colum. capit. 18. dum præcipit villicæ quæ ad vindemiam præparanda sunt: *Tum lacus vinarij, & torcularij, & foras, omniaque vasa (si vicinum est mare) aqua mariana, minus dulci eluenda sunt, & commundanda, & diligenter assiccanda, ne humorem habeant*: quin & Virgilius ipsas apud cellulas foros dixit lib. 4. *Georgic.*

Quo magis exhausta fuerint, hoc acrius omnes lucumbent generis lapsi sarcire ruinas, Complebuntque foros, & floribus horreatextem.

Quoad aliam fori significationem relata à Festo, quòd forum antiquis esset vestibulum sepulchri, nihil aliud singulare occurrit. Certè in antiquis sepulchris fuisse vestibula nemo dubitat, cum vel in speluncis sepelirent, vt apud Iudæos, & alios populos Orientis, quòd constat ex scripturis, vel si monumenta amplissima erigerent in iis vestibula & prothra excitabant, quæ dixere forum, quòd essent extra ipsum cadaveris conditorium. Tres reliquæ significationes fori quas adduxit Festus, quæque vulgarissimæ sunt, vel ad iudicia exercenda, vel ad res vanales exponendas pertinent. Itaque forum locus est in quo fieri iudicia, cum populo agi, & conciones haberi solent, vel locus negotiationis, vt aiebat Festus Varro à ferendo deriuat lib. 4. de ling. latin. *Quò conferrent suas controuersias, & quæ vendere vellent, & quò que ferrent, forum appellarunt*. Dicitur & forus Luc. il. Saryric. lib. 3. *Romanis ludis foris olim ornati lacernis*. Et quidem quod attinet ad iudicium locum frequens est ea fori significatio Quinilian. declamat. 274. *Forum quod mihi Templum quoddam pacis videtur, in quo iura exercentur, propter quod leges valent*: & Martialis. lib. 3. Epigram. 38.

Causas inquis agam Cicerone disertius ipse, Atque erit in triplici par mihi nemo foro. Triplex forum vocat, nempe primum vetus Romanum, secundum Caij Iulij Cæsaris, tertium Augusti, de quibus vide Alexand. Neapolitan. lib. 1. cap. 12. & Martialis. lib. 3. cap. 24. Amplius explicat ipse Martialis. lib. 8. Epigram. 44.

Foroque triplici sparsus ante equos omnes, Ademque Martis, & Colossos Augusti Curvis per omnes tertiaque quintaque. Nempe Titullus ille limen omne conterebat saluator, & mane sudabat vrbis oculis Vdus, & discurrebat per omnes oras litium forensium, & per triplex forum vetus, in quo erant equi, id est statuae Equestres. Secundum Iulij Cæsaris ad eadem Martis, & tertium Augusti, in quo erat Colossus, & Bibliotheca Augusti. Meminit & triplicis fori Ouidius lib. 4. Tristinum. Eleg. 12.

Scena viget, studique fauor distantibus ardet, Cumque tribus resonant terna theatra foris. Hunc locum in quo ius redditur, & iudiciorum controuersia exercentur, Paulus auditorium dixit, l. lecta. D. si certum petat. & l. contra, in fine. D. de re iudicat. & aliquantò liberius ius l. 11. D. de iustitia & iure. Appellatione, inquit, collata ab eo quòd sit in eo quo ius fit. Hinc illud Terentianum; *in ius ambulata*: & Horatius lib. 1. serm. Saryr. 9.

Oppono auriculam rapit in ius. Eòdem pertinet rubrica D. & C. de in ius vocando: hinc quoque confessi in iure pro iudicatis habentur l. vnica C. de confessoribus. Hunc porò locum definit Paul. Citata leg. 11. *Vi vbi cumque Prætor salua maiestate imperij sui, saluòque more maiorum ius dicere constituit, is locus rectè ius appelletur*. In eo verò erat maiestas, quòd ius pro tribunali

publi

publico diceret Prætor, nisi causas voluntariæ iurisdictionis tractaret, & sine contentione, sed de hac iudicium maiestas alibi, nunc quòd ad locum atinet, ius quidem aliquando dicebatur, vt monebat Paul. communiter tamen forum, quòd & frequèes, vulgaresque loquendi modi testantur. Fori præscriptio D. qui satisd. cogant. l. 7. ad forum remitti, id est ad ius ordinarium, alterius fori esse, in alieno foro litigare, in eodem foro agere, rei forum sequendum esse ab actore, fori disputaatio, foro interdicere, forum competens, forum diadematum apud Varr. Pisis, inquit, *diademato foro præstatur virtuti laus*; quia in eo victoribus coronæ, & diademata decernebantur: forenses actiones, forenses causidici, forensia instrumenta publicè confecta, forensia negotia, aliaque eiusmodi passim in iure reperies. Huc quoque pertinet tertia significatio huius nominis indicata à Festo, Præsidem Prouinciæ dici forum agere, cum ciuitates vocat, vt de ipsarum controuersis cognoscat. Tull. lib. 3. Epist. fam. *Malenoli homines, qui te Tarfi forum agere, stauere multa, decernere, iudicare docerent*. Hinc forum indicere, Virgil. lib. 5. *Aneid.*

Gauderet Regno Troianus Aestes Inducique forum, & patribus dat iura vocatis.

Vltima denique significatio fori pro loco rerum venalium, æque vtitata est, quare à rebus quæ ibi exponebantur, varia fora sunt nominata, vt forum boarium, piscarium, suarium, olitorium, quæ omnia deinde in vnum contracta sunt. Audi Varron. lib. 4. de ling. lat. *Quò conferrent suas controuersias, & quæ vendere vellent, & quò quæque conferrent forum appellarunt, vbi quid generatim additum ab eo cognomen, vt boarium forum, forum olitorium, hoc erat antiquum macellum, vbi olerum copia. Ea loca etiam nunc Lacedæmonij vocant μακίλλως, sed Iones ostia hortorum, & castelli μακίλλως: secundum Tiberim ad Iunium, forum piscarium vocant, idèd ait Plautus apud piscarium, vbi varia res: ad Cornetæ forum Cupedinis à Cupedio, quòd multi forum Cupedinis à cupiditate: hæc omnia postquam contracta in vnum locum, quæ ad vicium pertinebant, & edificatus locus, appellatum macellum vt quidam scribunt, quòd ibi fuerit hortus, alij quòd ibi domus fuerit, cui cognomen fuit Macellum, quæ ibi publicè diruta, & qua edificatum hoc quòd vocatur ab eo macellum*. In quibus Varronis verbis multa emendanda esse coniecit Scaliger, nam quòd ait *Secundum Tiberim ad Iunium*, legunt aliqui ad Inonium. Neque Varro loquitur de illo foro quòd erat in regione Palatij, sed de eo quòd erat trans Tiberim, vbi volcanalibus piscatores pro se animalia in ignem coniciebant. *Secundum Tiberim*, est vltra Tiberium, nam & alibi dixit fanum Fortunæ esse *secundum Tiberim*, quòd in Transiberina regione fuisse certum est. Verùm neque *secundum Tiberim* significat vltra Tiberim, sed ad ripas Tiberis, neque Ianus dicebatur Inonius, nisi in Pontificalibus indigitamentis; quare legendum est non ad Iunium, sed ad Ianium, sicut & Dianium, Minernium, siue de Palatina regione loquatur Varro, siue de Transiberina, in qua erat quoque Iani ara. Falli quoque Varronem, èdem forum Cupedinis à Cupedio deriuat, coniecit Scaliger, dictumque forum illud à cupediis; quæ dicta sunt quasi caupedia. Sunt verò cupedia omnia lauciora esculenta vanaalia, à cauponando.

R. P. G. bal. De Negoriar.

Cauponari autem, sicut & καπηλεύειν ad multa extenditur vt fufius diximus lib. 1. Denique macellum deriuari à maclandis pecoribus monet Scalliger, quare inutiliter illas alias deriuationes conquirere Varronem. Verùm Paul. & Festus dictum volunt à Macello quodam propter latrocinia in vrbe damnato, in cuius domo censores Amilius & Fuluius oblonja vendi statuerunt: quiddid sit, macellum vox Latina est, sed Græca forma vsurpata à Græcis, quòd & sæpius in aliis vocibus vsitatum certum est apud profanos & sacros, apud quos legitur ἀσάριον, ἀννάριον, ἰούσθ, κεντυριών, κῆνσθ, κολωνία, κωσάδια, λεγρῶν, λόντιον, λιβερτίνσθ, λίτρα, μίλιον, μανθράνα, μόδισθ, ζεῦδι, παρατάριον, ῥέδα, σιμικίνθιον, σικαρίσθ, σουδάριον, σπεκουλάτωρ, τιβέρην, φόρον, τίτλσθ, φραγγέλλιον, φραγγελοῦ, κοδρακτῆς, αλλάριος, denarius, iustus, centurio, census, colonia, custodia, legio, linteum, libertinus, litra, milliare, membrana, modius, sextarius, prætorium, rheda, semicintum, ficarius, sudarium, speculator, taberna, forum, titulus, flagellum, flagellare, quadrans. Μακίλλον igitur, cum Plutarch. tum Paul. 1. ad Cor. 10. vers. 25. vsurpant, sed pro κρησπολιῶ. *Omne quòd in macello venit manducale*: πᾶν τὸ ἐν μακίλλῳ πωλούμενον ἔσθιεν, vbi Paulus agit de carnibus sacrificatis, quæ superfuerant ex sacrificiis, & deinde vanales in macello proponebantur, quarum pecunia & pretium ad sacerdotes redibat: quòd obseruauit Augustin. in expostr. Epist. ad Roman. narratque Herodotus solitos Ægyptios pecudum immolarum capita in forum alportata Græcis diuendere: & Interpres Aristophanis sollemnè esse partes ex victima domesticis asportare. Permittit igitur Paulus omnia quæ venduntur in macello, modò nihil inquirent an ea idolotytia sint, an non μὴδὲν ἀναρχίοντες διὰ τὸ σωθεῖν σιν, nihil interrogantes, alij legunt hæsitantes, quasi διαρχίοντες eodem sensu, quia illa interrogatio ex hæsitacione conscientia oritur: solent verò rem aliquam empturi de eius conditione venditorem pecontari, nisi illis nota sit factis. Nihil igitur interrogari vult Paulus propter conscientiam, quasi dubitent an id quòd ex macello emere volunt, sit ex eo genere retum, quibus vesci liceat. Audi Augustin. libro contra Adimant. capitulo 14. *Nata & munda omnia esse dixit Apostolus secundum fidem, & ei esse immunda, qui putat immunda, & tunc esse ab eis temperandum, cum per offensionem accipiuntur, id est, cum aliquis infirmus putat sibi ab omnibus temperandum ne incidat in carnem immolatiarum, & idèd eum, qui manducat potest arbitrari in honorem idolorum id facere, & ex eo grauiter offendi, cum ipsa immolatiarum caro, si ex fide à nesciente accipiat, neminem maculet*. Quòd confirmat adducto Apostoli loco quem vtesamus, vt in has angustias cogeret Christianos Antiochenos, vt vel fame perirent, vel idolotytiis se contaminarent: Iulian. Apostata fontes omnes victimis impiauit, omnia in foro edulia lustrali aqua asperfit: verùm Christiani Apostoli consilio vsi, scelus detestati omnia vanaalia sine discrimine, nihil interrogantes propter conscientiam, emebant, ex Theodoro libro 1. historiar. cap. 14. Sed redeamus in viam; macellum non fuit tantum κρησπολιῶ, sed & ἀφροσπολιῶ, omnium obloniorum & eduliorum, vt ostendimus capit. superiori, articulo 8. num. 7. neque forum & macellum sunt omninò

lynonima, sed differunt vt genus & species, cum forum omnium vernalium cuiuscumque generis locum significet, macellum autem certam cuiusdam speciei rerum, & vel omnium obsoniorum, & eduliorum, vel aliquorum duntaxat, puta olerum, vti affirmabat Varro, vel carniū vti alij contendunt.

Fora coniungi Basilicis solita erant, idcirco Vitruu. lib. 5. cap. 1. Basilicarum loca adiuncta foris, quam calidissimis partibus constitui monet, vt per hyemem sine molestia rempeltatum se conferre in eas negotiatores possint. Per loca autem quam calidissima intelligit loca à Septentrione & Aquilone auersa. Deinde vbi basilicæ symmetriam & partes singillatim describit, maximè cauet ne litigantes sint impedimento negotiantibus: nam amplam arcem, librum luminosam & porticibus & tribunalibus abundare vult: deinde pluteum, quo inferiores columnæ à superioribus separantur, quodque est veluti podium quoddam, quarta parte minùs altum superioribus columnis constituit, vti supra Basilicæ contiguationes ambulantes à negotiatoribus ne conspiciantur, quia negotiantes parte inferiori, litigantes parte superiori ambulabant. Denique in æde basilica formari iubet tribunal hemicicli specie, minore curuata, eiusque hemicicli in fronte interuallum esse pedum 46. introitus curuaturam pedum quindecim, vti eos qui apud Magistratos starent, negotiantes in basilica ne impedirent. Eam itaque curam in basilicis disponendis haberi vult perpetuo Vitruu. vt negotiantes & litigantes sibi inuicem impedimento non essent. Capitulo 2. ærarium, carcerem & curiam foro coniungenda docet: quomodo autem inter se disponantur non dicit, sed architecti iudicio permittit, sunt enim illæ veluti fori partes: verum ne ad ista longius digrediamur, & ad fori formam, quadratam apud Græcos, & oblongam apud Italos, de qua capitulo primo fusius distulit Vitruuius; formam istud in quo etiam, vt ibidem ait, spectacula edi solebant, non erat vernalium locus, sed ad ciuiliū negotiorum, & publicarum deliciarum, ac delectationum conuentus in illo edebantur spectacula; carcer, curia, basilica, ærarium, adæque ædificabantur, cuiusmodi plura fuere Romæ, maximè tria illa celeberrima, quorum nuper meminimus ex Martiali; Romanum, Iulij, & Augusti. Fuit & Neruæ transeptorium nominatum, quod ab eo ad illa tria fora transitus pateret. Fuit & Traiani inter Capitolium & Quirinalem, in quo Cochlis columna. Fuit denique Salustij in Quirinali.

At verò forum vernalium rerum ad vsus publicos, de quo disputamus modò, longè aliud erat, neque aut Basilicæ, aut iudiciali foro coniungebatur, sed pro diuersitate rerū vernaliū in diuersis amplissimæ ciuitatis partibus collocabatur. Boatiū in Velabro, piscarium inter Tempa Fortunæ Virilis, & Saturniæ Opis: cupidinis de quo nuper in Esquilis, aut vt alij in Coelio, suariū ad Quirinalis radices, olitorium inter Capitolium, & theatrum Marcelli; fuit & suburbanum, in quo à rusticis res ad victum necessariæ deferebantur, fuerunt denique Archimorum, Ceditanum, argentarium, iugarium & Esquilinum. De loco fori in castris propè prætorium, disputandum alibi fuerit. Est præterà forum idem, quod emporium, nempe vicus, aut locus in quem vndique confluent mercatores vendendi, emendique causâ, quem nos mercatum dicimus, sic Vaccam Numidarum oppidum, forum

appellat Salust. in Jugur. Erat, inquit, haud longè ab eo itinere quo Metellum pergebat oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum vernalium totius Regni maximè celebratum, vbi & incolere, & mercari consueverant halici generis multi mortales.

Hinc plerisque oppidis nomen à foro factum est, vt forum Cornelij, forum Iulij, forum Clandij, forum Clodij, forum Bibalorum, forum Liuij, forum Segulianorum, forum Egnonum. Erant quippe loca in illis prouincijs negotiationi opportuna, in quibus primi nundinas & mercatus celebres instituerunt, à quibus nomen sibi sumperat, Iulius, Liuus, Sempronius, Aurelius, alique.

Non ab simili, eaque multiplici significatione accipitur à Græcis ἀγορά, nam & illam Dionys. Halicarn. lib. 3. sic definit, ἐν ἧ δὴκαί τινες, καὶ ἐκκλησιαζοῦσι, καὶ τὰς ἄλλας ἐπιτελεῖσι πολιτικὰς πράξεις. Est igitur ἀγορὰ conuentus, & concio ad iudicia, & politicas actiones. Apud Xenophonem ἀγορὰ λέγεται Senatus dimittitur. Homer. ἀγορὴν τῆς ἡσυχίας concionem coegit. Demosthen. pro foro iudiciali vsurpatoῖται. pro corona, κατὰ τὴν ἀγορὰν ἐξέρχονται: & apud Aristot. ἀγορὰ πλιθίστα, forum frequentissimum, quæ erat ex Suida hora tertia, atque vt vno verbo complectatur ἀγορὰ est, inquit Tzetzes τὸ πωλητήριον, καὶ τὸ βουλευτήριον: ἀγορὴν ἔστι concionem, loquor. Plato de legibus ἀγορὴν ὑπὲρ διδῶς, de Ioue loquor. Idem & ἀγορὰν δὴμολογῶν, διαλέγομαι ἐκκλησιαζομαι λέγει. Causarum forensium actor ἀγορητής, orator consulus ὀνόμιος ἐκκλησιαστής. Eloquentia denique dicitur ἀγορητής, ἀγορὰ δὲ dies fastus, siue vt loquitur Suidas ἡμέρα κρισίμου, dies quo Senatus siue forum agitur. Forum verò rerum vernalium passim quoque significat Aristot. 7. πολιτικῆ ἀγορὰ τῶν ὄντων. Thucid. lib. 7. ἀγορὰ τῶν παραμένων. Athenis locus erat dictus ἀγορὰ τῶν κρησίων: in quo res furtiue vendebantur, cercopes enim erant latrones, quos Hercules cepit in Epheso, quare perditorum hominum congressus & coitio prouerbiali locutione dicebatur ἀγορὰ κρησίων cercopum commercium. Hinc ἐν ἀγορὰ διατρέβω, in foro spatior: ἀγορὰζω mercor, negotior, actionor, emor, ἀγοράσματα res prouerbiales. Aristot. 2. Oeconomi. ἀγοράσματα ὑπερτίμια ἡγοράσθαι res promercales ingenti pretio emisse: ἀγοράσθαι emporio, emere cupio, ἀγοράσθαι, ἀγοράσθαι, ἀγοράσθαι emptio, ἀγοράσθαι forensibus intentus negotiis, negotiator, cauponarius, vilis & loricidus, atque emptitius. Athenis apud Herodot. lib. 5. erat. ἀγορὰζὸς ζεύς, Iupiter forensis, cui res erat ara in foro: dicitur & Mercurius ab Aristophan. ἀγορὰζὸς, qui & ἐμποροζὸς, siue παραμπυτής. Aristot. lib. 8. ad Nicom. cap. 15. duplicem distinguit amicitiam, vnam quidem ingenuam & liberalem, alteram sordidam & cauponariam, quæ velut in commerciis omnia vtilitate metiatur, & compensatio quædam est de manu in manum ἀγοράζα ἐν χειρὸς εἰς χεῖρα. Neque forum duntaxat & locum negotiationi destinatum significat ἀγορὰ, sed ipsam rem vnalem, maximè annonam & commeatum. Xenophon. ἀγορὰ ἐύωνος, annona vilis, ἀγορὰ ἐπιστακτικῆς commeatus aduectitius, ἀγορὰ τῶν ἀγορῶν annonas deferre. Xenoph. in Agesil. πόλεον ἀρτίστην ἀγορὰν παρασχευάσειν, ciuitatibus commeatum parare imperauit: ἀγορὰν commeatum præbere: ἀγορὰς ἀγορῶν, καὶ ἀγορῶν λιμένων ἐργάζεσθαι omni commeatu & portibus prohiberi, ἀγορὰς ἐν ἀγορῶν comuehendorū commeatū facilitas, ἀγορονομίας præfectus annonæ ἀγορονομία

ἀγορονομία præfectura annonæ, ἀγορονομία ἀγορῶν præfectus, vernalium inspector, & curator. Denique ἀγορονομία obseruator & rerum in foro vernalium emptor. Ratio harum omnium significationum est, quia deriuatur ab ἀγορῆ, hoc autem ab ἀγορῆ & ἀγορῶν, inde ἀγορὰ quæ delationem, congregationem, plateam, forum, commeatum significat ἐκκλησίαν ὑπὸ ἀγορῶν.

Apud Athenienses erant ἀγορονομία νόμιμα leges ad forum & annonæ rationem pertinentes, quas leges seruari diligenter curabant ἀγορονομιοί, quibus vniuersa rerum vernalium cura demandata erat, vt habet Theophrast. siquidem vt ait Harpocratio, erant illi ἐν κατὰ τὴν ἀγορὰν ἄντια διοικητικὰ ἄρχοντες; & Vlpian. in Timocrateum Demosthenis, ἐστὶ δὲ ἀγορονομία ὁ ἐπιτάχων τῶν ὄντων ἀγορῶν, qui & leges vernalitatis violantes pœnis multabant, & flagris aliquando cædi iuebant; quod obseruat interpres Græcus Aristophanis in Acharnensibus. Illis quoque vœtigal pendebant qui aliunde Athenas in forum merces asportabant, quare apud citatum Aristophan. eodem dramate Dicæopolis sibi anguillam à Bœoto dari postulat, ἀγορὰς πένθη, vbi scholiastes monet antiquum fuisse morem pendendi logistis, & qui alij non sunt quàm agoranomi, vœtigal à vendentibus in foro, ἐθὺς ἦν τὸ παλαιὸν τὸς ἐν τῇ ἀγορῇ παρῶσαντες πένθη δίδουσι πῆς λογιμαίς. Hæc porro ἀγορονομία νόμιμα & forenses leges duplicis fuere generis: alia enim ad lites de foro & rebus vernalibus excitatis pertinebant, de quibus aliquid dicemus libro 3. huius operis: alia ad fori politiam, & rerum vernalium conditionem, venditionem, asportationem, & cætera eiusmodi spectabant. Aliquas collegit Samuel. Petrus commentario in II. Atticas lib. 5. tit. 3. & 5.

Prima erat in foro sine dolo malo agere, & non mentiri, maximè in rebus vernalibus, παρὶ ὄντων ἀχυνδῆν κατὰ τὴν ἀγορὰν, quam legem laudat Hyperides apud Harpocratio. & Demosthenes in Leptinea, vbi enarrator Vlpian. πολιτικῆν γὰρ ἀχυνδῆν μέγιστον τῶν ὄντων διακονεῖς. Quia enim læpius Athenis sitonæ, quod impunitius frumenta flagellarent, plurima mentiebantur, prouidebat agoranomus, ne qua falsitas in contractibus & commerciis committeretur: qua de causa re nondum emptori tradita, & artha tantum accepta, si venditor vellet à contractu recedere, compecebat emptori aduersus eum actio βεβηχίσιας. Hinc fides Attica κτήνη τίσις in prouerbiū abiit. Sæpius præsentem pecuniâ vendebant, vnde Plautus in Asinaria, dixit Græca fide mercari, & Theophrast. in charactere παρὶ ἀπιστίας describit illum diffidentem nolle referre quidquam in rationes, neque causatum deesse puerum, vel mittere quod emptum erit, iubereque emptorem deponere, quod nimirum illius fidei non credat, velitque sine dubio representari sibi pecuniam.

Ex hac prohibitione mendacij in foro, & rebus vernalibus orta est illa altera lex, cuius meminit Alexis Comicus in Lebeo, ne quis piscarius pisces minori venderet quàm indicasset, si secus fecisset in carcerem rapi iuebatur: εἰς τὸ δεισιμαθῆναι ἀπὸ ἀγέδου. Huius auctorem legis facit Aristonicum hominem diuitem, & prudentem legislatorem κρησίωνα νομοθετήν. Ratio huius legis, quæ lata est sub tempore editi ab Alexi dramatis, fuit ne carius pisces indicarent, quàm vendere vellent; cum enim tam caro pretio vendere non possent, cogebantur putres pisces domum repor-

tare, quos vendere lex non permittebat. Idcircoque lata fuit & alia lex ne pisces putres, aut marcidos aqua rigarent, vt viderentur recentes. Ita refert Xenarchus in πορφυρά, vbi de piscariis agit apud Athenæ. lib. 6. cap. 2. Ibidem verò Xenarch. τῶν ἰχθυοπολῶν piscariorum in hac re fraudes detegit, vbi enim exarescentes videbant, simulabant cum alijs pugnam, atque ex ficto vulnere concidebant ex animi deliquio inter pisces, quare ad refocillandum cor aliata aqua socius ita pisces aspergebat proluebatque, vt iurare posses ipsos nuper captos esse. Aristonici porro lex aded vendendi cupidus piscarius reddidit, vt iam vel anus aliqua, vel senex quiuus, aut puer denique posset ab illis mercari sine fraude sua. Addidit & aliam nouam legem, eamque prorsus auream κατὰ νόμον, καὶ χρυσῶν, idem Aristonicus, teste eodem Comico Alexi, ne quis piscarius pisces vendat, nisi stans. Deinde addidit, vt appensis tabulis pretium scribat, & denique vendat pendens veluti Deus ἐ μηχανῆ κατὰ μικρῆς πολεμῆς ὄστρεοι θεοί. Fuit & alia apud Corinthios lex cuius meminit Dipsalus in mercatore, apud Athenæ. libro 6. capitulo 3. vt si quem obsonantem splendidius semper in foro videant, de eius facultatibus inquirant, quæ si exigua fuerint, abstinere ab obsoniis sumptuosius iuberetur, & si non pareat, multatur Immodè si nihil habeat vnde viuat, sumptus tamen facere pergat, traditur carnifici puniendus. Nerat Sophilus in Androcle apud Athenæ. lib. 6. cap. 3. Athenis à Senatu duos aut tres magnæ autoritatis viros creati solitos ὀφονομοί vel ὀφονόμοι, quibus veluti ædilibus quibusdam cura esset piscium venditio, vt viderent ne cuiusquam intemperie, & ingluuie forum piscarium excandesceret. ὀφονομοί non sunt iidem qui ὀφονόμοι, qui & ἀγορασταὶ dicti sunt, obsoniorum & deliciarum curatores, eratque aliqua τέχνη ὀφονομική; vnde ille apud Antiphonem in Παρασίτο, vti refert Athenæ. libro octauo, capitulo 14. Ego rationes obsonandi non teneo, neque mihi nota sunt illa per quæ aliquis possit sublati de triclinio cæteris, ipse crapulam impedire, quod plerique Græcorum faciunt. Ideoque ab istis parari solebant quæ ebrietati impediendæ plurimum valere credebantur, & amethysta, atque μύσος φάρμακον, de quibus Athenæ. lib. 1. cap. vlt. In obsonatorum locum, vbi deerant, subibant Παρασίτι, quorum nomen aliàs & honorificentius, & minus nobilius quondam erat, longèque diuersum ab hoc posteriori infami & probroso, vti fusius distulit Athenæ. lib. 7. cap. 8. ὀφονομοί verò, vel ὀφονομοί, qui præerant foro piscario, alij longè erant ab obsonatoribus: isti enim præficiantur huic foro, ad aduertendas fraudes, quæ in eo committebantur, quia in delicijs pisces habebant veteres, & vix conuiuium lautius instrui poterat, nisi vbi copia piscium abundabat, ab illisque exquisitissima obsonia parabantur, quod eo libro docet Athenæ. & innumeræ erant piscariorum fraudes, qui & ingentes ita pecunias corradabant, quod variis comicorum testimonijs confirmat eo loco Athenæ. quare impij, scelesti, & impotentissimi dicuntur, & ἀνδραπόδοι; sic enim appellabant omnes insigniter improbos: quare libro 9. Athena. coquus præcipit discipulo vt sit ἀνδραπόδης, hoc est in ædibus diuitum omni fraudum vtatur genere. Ibidem quoque Gnathena mercetrix appellatur ἀνδραπόδης, quid mirū igitur si Athenienses præter ἀγορονομίους, qui foro & vni-

uerim omnibus rebus vernalibus præficiantur, constituerunt δ' ἰσθμῶν, qui foro piscario, speciali cura inuigilarent, & continas ab eo fraudes amolirentur. Sanè Aristot. lib. 6. politic. cap. 8. maxime necessarios esse ait in ciuitate optime instituta Magistratus, qui foro adfunt, & circa emptiones ac venditiones rerum necessariorum inuigilant, cum illa commutatio prorsus necessaria sit ad obtinendam illam sufficientiam ἀπορροίας, cuius gratia in vnam politiam & societatem coiuit ciuitas: quare inquit πρῶτον μὲν ἐπιμελεῖται τῶν ἀναγκαζῶν, ἢ περὶ τὴν ἀγορὰν ἐστὶν ἢ δὲ τινὰ ἀρχὴν ἕκαστὸν τῶν ἐφορῶντα περὶ τὰ συμβόλαια καὶ τῶν ἕκαστων: nempe nihil magis curandum est quam vt ordo, modus, ac fides tenetur in iis quæ necessariò ad viduū relque annonarias commercio in foro vaneūt.

Leges alias Atticas, de iis quæ Athenas importari, indeque exportare licebat, quæque proinde ad forum vernalium pertinent, congeffit Petit. lib. 5. citato, titulo 5, quas etiam nos expendimus nuper cap. 7. art. 1.

Romæ non minor cura fuit fori vernalitij: nam Iulius Cæsar duos Ædiles, qui frumento præfent, & annonæ constituit, & à Cerere Cereales dixit, vt traditur l. 2. §. 3. 2. D. de origine iuris. Verum de eis ædilibus, sicut & de annonæ præfectis fufius diximus cap. 9. superiori, art. 3. à n. 6. vbi & obleruauimus annonæ nomine non solum rem frumentariam, sed omnia esculenta, comprehendī. Addiderim duntaxat hoc loco eadem de causa ædiles ponderibus, & mensuris præfuisse, & quas iniustas reperirent, concidisse, quòd iis in foro & vernalibus maximus vsus sit, & ex æquitate ponderum ac mensurarum, fori pendeat æquitas, cui ædiles inuigilare debebant, quòd ex Iuuenale, Persio, aliove ostendimus hoc ipso opere cap. 6. & 8. vnde excitata fuit illa quæstio ab Vlpian. in l. item quaeritur 13. §. si quis mensuras. S. D. locati: an dum quis mensuras conduxit, quæ deinde à Magistratu, & ædili fractæ sūt, detur actio ex locato. Distinguit Sabinus: nam si mensuræ iniquæ fuerint, non tenetur conductor nisi sciuerit: quod si æquæ fuerint, ita demum tenebitur si eius culpa id fecerit Ædilis.

Voluerunt præterà Romani pertinere ad Præfectum vbi curam omnis carnis, vt iusto pretio venderetur, quòd tradit Vlpian. in l. 1. §. de officio præfecti vrbis. Ideoque ad ipsum pertinebat forum suarum & cæterorum pecorum, siue ammentorum, quæ ad eiusmodi præbitionem spectant. Formam curæ carnis vide apud Ammianum lib. 26. vbi de Thurio Aproniano. Venerant porrò carnes ad libram apud Romanos & Græcos. Lamprid. in Alexand. Tantum carnis fuit intra biennium, vt cum fuisset octo minimalis libra, ad duos vnumque vtriusque carnis porcina & bubula libra redigeretur. Idem probat vetus inscriptio apud Brisson. lib. 1. variar. c. 16. in qua cōsuetudine mercædi sublata lex iubet carnes sub exagio, id est, sub trutina vendi, & l. 4. C. Theod. de suariis, iubetur pondus porcorum trutina, non oculari libertate quaeri; inter Ianionis instrumenta numerat pondera Paul. in l. 18. D. de instructo & instr. legat. id ipsum in plerisque Galliarum locis vsurpat. Quòd verò attinet ad pretium definiendum rebus vernalibus, maxime annonæ, & ædulis, dicemus lib. sequenti, vbi de pragmaticis quibusdam, vt appellant, legibus agemus. Huius modò illustre exemplum ædilitij muneris in piscium pretio definiendo dabimus ex Apuleio lib. 1. metam. de Pythia ædili amico suo, & Athenis

quondā condiscipulo, cui occurrit è foro rediens, dum iam commeatum ipse ex piscatu parasset, Sed enim, inquit Pytheas, visa sportula (qua nempe Apulius pisces coemptos coniderat) successifque in aspectum planiore piscibus, ac has quisquillas quæti parastis: vix inquam piscatori extorsimus accipere XX. denarios: quo audito statim arrepta dextera postliminio me in forti Cupedis reducit, a quo, inquit, istorum nugamenta hoc comparasti? demostro seniculum, qui in angulo sedebat, quem confestim pro adilitio imperio voce asperissima increpans; iam iam inquit, ne amicis quidem nostris, vel omnino ullis hospitibus parciis? quid tam magnis pretiis pisces fruolos indicatis, & florem Thessalia Regionis, instar solitudinis, & scopuli edulium caritate deducitis? sed non impune, iam enim faxo scias quemadmodum sub nostro magisterio mali debeant coerceri; & profusa in medium sportula iubet officialem suum insuper pisces inscendere, ac pedibus suis totos obterere, qua contentus morum seueritudine meus Pytheas, ac mihi vt abire m suadens; sufficit mihi ò Luci, inquit, seniculi tanta hac contumelia: his actis confertus ac prorsus obstupidus ab balneis me refero prudentis condiscipuli valido consilio, & nummis simul priuatus & cæna.

ARTICVLVS II.

De nundinis.

- Nundine quid. 1.
- Aquo primū instituta. 2.
- Græcorum πανηγυρίς. 3.
- Nundina ad mercimonia. 4.
- Nundina an feria fuerint. 5.
- Vbi & cuius auctoritate habenda nundinae. 6, 7.
- Nundinarum immunitas. 8.

Nundinæ quasi nouendinæ à nono die nominatae sunt, quòd obseruauit Colum. lib. 1. de re rustica. Macrobi. lib. 1. Saturnal. cap. 16. Festus, & cæteri passim, quòd nonis quibusque diebus plebs in urbem conueniret emendi, vendendique causa, agendi de negotiis publicis, de quibus velleges permittebant arbitrium, vel ad eam Senatus referebat, reliquis septem diebus antemediis ruri debebat, vt tradunt iidem auctores, & fufius Halicarnass. lib. 7. vbi eam rationem reddit, quòd magna pars propter paupertatem operaretur suis manibus, ideoque octo diebus, suis erat operibus intentata, nono & publicis, & priuatis etiam vernalium permutatione vacabat. Nundinæ igitur dictæ, quasi nouendiales, & nundinale apud Plautum, quasi nouendiales, interpretare Festo, qui ita exponit nundinalem coquum, qui in nonum diem coqueret, & verba Plauti manifesta videntur. Coquus ille nundinalis est, in nonum diem solet ire coctum: quare male quidam interpretabantur nundinalem coquum, quòd nundinis tantum conduceretur. Eadem nomenclatura dicta fuit iisdem Romanis Nundina Dea, à nono die nascentium dicta, is dies lustralis erat infantibus masculis, sicut & foeminis octauis, eo itaque infantes lustrabantur & nomen accipiebant. Ita Macrobi. lib. 1. Saturn. cap. 16.

Nundinarum institutum ad populum Romanum refert Rutilius apud Macrobi. lib. 1. Saturn. c. 16. ad ipsūmet Romulū Dion. Halicarn. lib. 2. vbi eius Regis

gis leges, & instituta receret, omnes ille artes sellularias, sordidas, atque turpium cupiditatum incitantes ἐπιδηρίαις ἢ βασιλεύσι καὶ προσαγωγῆς ἐπιθυμίαν κίχρον τέχνας tanquam animis, & corporibus pestiferas οἷς ἀθανάτους καὶ λυμνορέτας τὰ τε σώματα καὶ τὰς ψυχὰς τῶν μεταχειριζομένων reliquit feris & peregrinis δόλοις καὶ ζένοις ἐπεδῶκε μεθόλιον. Denique probrosum fuit Romano artem eiusmodi aliquam exercere, ingenuis verò duo opera & exercitui dedit duo ἐπιτηδύμαστα, nempe rusticum, & militare, κατὰ γεωργίαν καὶ κατὰ πολεμίας: quæ duo opera non ita partiti sunt, vt vnus bellica, alter rustica tractaret, vt fiebat apud Lacedæmonios, sed vt singuli & rem bellicam, & rem rusticam diuersis tamen temporibus exercebant: vigente scilicet pace ruri manerent, & agros colerent, nona tamen die mercatus ergò in urbem venturarent, & ingruente bello omnes militare possent. Qua etiam de causa victori militi agrum hostibus adeptum æqualiter diuidebat, mancipia, & pecunias, vt libentiū expeditiones suscipere, & peractò bello, sua virtute partos agros sua deinde industria & opera colerent: indeque factum ait Colum. lib. 1. vt veteres melius Romanam Republicam, & militari vi, & agrorum cultu, fundauerint, atque opibus abundantem reddiderint. Lege elegantem scriptorem delicias sui populi delictis fracti & atq̄ti deplorantem, eius ego hanc duntaxat plagulam nundinarum occasione refero. Vera illa Romuli proles assiduis venatibus, nec minus ægestibus operibus exercitata, firmissimis prauuluit corporibus, ac militiam belli cum res postulauit facile sustinuit durata pacis laboribus, semperque rusticam plebem præposuit urbana, vt enim qui in villis intra conceptum morarentur, quam qui foris terram molirentur grauioribus habitos, sic eos, qui sub umbra ciuitatis intra mœnia desides cunctarentur, quam qui rura colerent, administrarentque operà colonorum, segriores visos, nundinarum etiam conuentus magistratum est propterea vsurpatos, vt nonis tantummodo diebus res urbana agerentur, reliquis administrarentur rusticis; illis enim temporibus vt ante iam diximus, proceres ciuitatis in agris morabantur. & cum consilium publicum desiderabatur, à villis arcessiebantur in Senatum, ex quo qui eos euocabant, viatores nominati sunt, si que mos dum seruatus est, perscuerantissimo colendorum agrorum studio veteres illi Sabinii, Quiritis, Atauique Romani, quamquam inter ferrum & ignes, hostilisque incurfionibus vastatae fruges: largius tamen condidere quam nos quibus diuina permittente pace, licuit prolatare rem rusticam. Itaque in hoc Latio, & Saturnia terra, vbi Dicultus agrorum progeniem suam docuerant, ibi nunc ad hastam locamus, vt nobis ex transmarinis prouinciis aduehatur frumentum, ne fame laboremus. Cassius apud Macrobi. cap. 16. cit. Seruium Tullium fecisse nundinas dicit, vt in urbem ex agris conuenirent, vrbana rusticalque res ordinari. Gemmus ait diem nundinarum exactis iam Regibus cepisse celebrari, quia plerique de plebe, reposita Seruii Tullij memoria parentarent ei in nundinis, cui etiam rei Varro consentit, inquit Macrobi. Ex quibus omnibus vides non fuisse conuentus solius mercimonij causâ institutos, neque ad hoc tantum conuenisse, quiquid emere aut vendere vel permutare volebant, sed aliorum quoque negotiorum publicorum causâ omnis generis homines confluxisse, cum in illis & leges ferrentur, & suffragia populi rogarentur, vt diximus ex Dionysio, & concilium celebraretur: quare Cic. lib. 4.

ad Attic. Ep. 16. quæ tunc in comitiis & Senatu ob leges ferendas agebantur, ait ea negotia multarum nundinarum fore: & Fufius Rutilius; Rusticos nono die intermissore ad mercatum, legesque accipiendas Romam venisse, & vt scita atque consuleta frequentiore populo referrentur, quæ triumidino die propostia à singulis atque vniuersis facile noscebantur. Vnde etiam mōs tractus, vt leges triumidino die promulgarentur. Ea re etiam candidatis vsus fuit in comitiis nundinis venire, & in colle consistere, vnde coram possent ab omnibus videri: sed hæc omnia negligentius haberi cepta, & post abolita, postquam in triumidino etiam ob multitudinem plebis frequentes adesse ceperunt.

Erant itaque nundinæ Romanis, quod Græcis πανηγυρίς conuentus omnium celeberrimi, qui ex omni Græcia quinto quoque anno Athenis celebrabantur, vt scribit Herodot. lib. 6. ludorum spectandorum causâ, aliorumque publicorum negotiorum, atque etiam mercimonij; vnde Suidas ἀγορὰ καὶ πανηγυρίς. Id ipsum innuit Cicero lib. 1. Ep. ad Attic. Ep. 13. Res agebatur in Circo Flaminio, & erat in illo ipso loco illo die nundinarum πανηγυρίς. Et Tusco. 1. cum ait Pythagoram respondisse similem sibi videri vitam hominum, ac mercatum eum qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Græciæ celebritate. Quo eodem sensu dixit Nazianz. orat. de baptismo, miserum videri mercatum πανηγυρίων prætergressum, postea negotiationem requirere πραγμάτων ἐπιστήτην. Inde dictæ panegyrica orationes πανηγυρικοί λόγοι, quæ in eiusmodi conuentibus, & quidē plerumque de publicis rebus habebantur. Quia verò & virorum illustrium laudes in eiusmodi conuentibus, & ad concionē ex vniuersa Græcia confluentibus spectaculorum causâ infituebantur laudationes, exortationes, vt vocat Cicero, & laudationes panegyricæ dicebantur, & genus illud dicendi quo quispiam exornatur dictum fuit ἑκκομιστικόν, καὶ ἐπιδεικτικόν, ἢ πανηγυρικόν: & demum Aristot. Δημογραφικόν concionale. Quia verò quæ in tam celebri conuentu agebantur, dicebanturque, magnifica, & splendida erant, & cum pompæ cuiusdam ambitione, idcirco πανηγυρικός idem sonat, quod magnificè, splendide, ambitiosè. Plutarch. in Camill. πόλις ἀπὸς διαίτην πανηγυρικός κατὰ ἀσθελασμένον, vrbis ad vitam degendam magnificam extracta: & Nazianz. καὶ πανηγυρικός ἀλλὰ θεικός ἐορτάζομεν. Polyb. de eo, qui se in regni administratione insolentius & ambitiosius gerebat πανηγυρικὸς τρεφὸν διήγει κατὰ τὴν ἀρχὴν. Denique quia ea coitio hominum ex diuersis omnino fiebat, corpus nostrum ex multis variisque compositum, & mixtum αμιγρὸς ἢ πανηγυρικόν appellauit Plutarch. 4. Sympos. In his conuentibus illustrium reorum supplicia exercebantur, ad maiorem terrorem incutendum: quare ea celebritate sapius sumptas esse de Christianis pœnas constat ex Eusebio lib. 1. cap. 5. de Martyribus Lugdunensibus, atque alibi.

Quoad nundinas tamen attinet, vbi in vrbe potius quam ruri frequentes esse Romani ceperunt, quòd querebatur Columella, ferè mercimonij solius causâ celebratæ sunt nundinæ; quare ciuitates ad quas frequentius conueniebant rustici ad diuendendas suas fruges, nundinas nominarunt. Sic Cicero de lege agrar. contra Rullum; vbi ait deuictam Capnam non penitus deletam esse, sed seruata ad nundinas rusticorum, illudque fuisse maiorum consilium, ne contra Romanum Imperium aliquando rebellaret: quam ob causam Cartha

Carthaginem & Corinthum deleuerant funditus. Tres, inquit, solam vrbes in terris omnibus Carthaginem, Corinthis, Capuam statuerunt (maiores noīti) posse imperij gravitatem, ac nomen sustinere. Deleta Carthago est, quod cum hominum copiis, tum ipsa natura ac loco, succincta portibus, armata muris excurrere ex Affrico, imminere Italia, ac fructuosissimis Insulis Pop. Rom. videbatur. Corinthis vestigium vix relictum est, erat enim posita in angustiis, atque in faucibus Græcia, sic ut terra claustra locorum teneret, & duo maria maxima navigationi diuersa penè cōiungeret, cum pertenui discrimine separarentur. Hæc quæ procul erant à conspectu Imperij, non solum affixerunt, sed etiam nequando recreata exurgere atque erigere se possent, funditus, ut dixi, sustulerunt. De Capua multum est, & diu consultatum, extant literæ, Quiritibus, publicæ, sunt S. C. complura, statuerunt homines sapientes si agrum Campanis ademissent, Magistratus, Senatam, publicum ex illa vrbe consilium sustulissent, imaginem Reip. nullam reliquissent, nihil fore quod Capuam timeremus. Itaque hoc perscriptum in veteribus monumentis reperietis, ut esset vrbs, quæ res eas quibus ager Campanus coleretur, suppeditare posset, ut esset locus comportandis, condendisque fructibus, ut aratores cultu agrorum defessi, vrbs domiciliis virentur; idcirco illa adificia non esse deleta. Videte quantum intervallum sit interiectum inter maiorum nostrorum consilia, & inter istorum hominum demerentiam. Illi Capuam receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt. Hi expulsis aratoribus, effusis atque dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novæ Reip. constituerunt, molem contra veterem Rempublicam comparant. Quæ paulò prolixius adducere placuit, ut evidentiùs constaret quænam loca nundinarum nomine veteres appellarint, quod nos quoque etiam hodie vsurpamus aliquando. Hinc ducta metaphora, artes quibus aliqui sibi pecunias quærent, domesticas nundinas vocare: sic Cicero Philipp. 2. questus de Consule Antonio qui passim immunitatis, & civitatis tabulas omnibus concedebat: sic ait. *Inspectantibus vobis toto Capitolio tabula figebantur, neque solum singulis veniebant immunitates, sed etiam populis universis. Civitas non iam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si hæc manent qua stante Rep. manere non possunt, provincias universas P. C. perdidistis, neque vectigalia solum, sed etiam Imperium Pop. Rom. huius, & domesticis nundinis diminutum est.* Hinc nundinati est negotiari, vel emere. Cic. 1. in Verrem. *Qui ab isto ius ad utilitatem suam nundinarentur: & actio. 2. queritur de iniuriis à Verre Prætoris factis Hæstunorum civitati. Ab isto & præco qui voluit istum ordinem pretio mercatus est, & pueri annorum sennum, septennique, demum senatorium nomen nundinati sunt.* Et Philipp. 3. adversus Anton. *At verò huius domi inter quas illa, pendebatur aurum, numerabatur pecunia vna in domo, omnes quorum intererat totum Imperium Pop. Rom. nundinabantur.* Act. 5. in Verrem. *Fuit nundinatio aliqua, & isti non nova ne causam dicerent.* Et orat. de l. agrar. *Hinc vos quas spoliaciones, quas pactiones, quam demique in omnibus locis nundinationem iuris ac forum fore putatis.* Ex quibus omnibus tandem constat, nundinarum, nundinationis, & nundinandi voces ipso vsu ad mercimonia fuisse ferè restrictas.

Nundinæ quondam feriæ erant; sic enim Festus. *Nundinæ feriarum diem esse voluerunt antiqui, ut*

rustici convenirent mercandis, vendendique causâ, eumque nefastum, ne si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores. Similia habet Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 1. 6. ubi feriarum publicarum facit genera quatuor, stativas, conceptivas, imperativas, nundinas, quamquam deinde addat non omnes veteres, ferias dixisse nundinas; nam Titus scribens de feriis, non retulit inter illas nundinarum diem, sed solum solennes vocavit, affirmatque Iulius Modestus, Pontifices respondisse Messalæ auguri consulenti, nundinarum Romanarum, nonarumque dies, ferias non videri. Trebatius quoque in libro primo Religionum ait, nundinis Magistratum posse manumittere, iudiciaque exercere. In contraria verò sententia fuerunt plerique alij, ut Cornelius Labeo lib. 2. Fastorum, ideòque nundinis concionem aduocari posse, id est cum populo agi, aut contentia haberi negat Iulius Cæsar sexto decimo auspiciorum libro. Hoc dissidium componit loco citato Macrobius. ex Grano Licimano; ait enim nundinas Iouis ferias esse, liquidem Flaminica omnibus nundinis in Regia Iouis aletem solebat immolare: lege tamen Hortensia factum, ut factæ essent, uti rustici qui nundinandi causâ in vrbem veniebant, lites componerent, nefasto enim die Prætori dari non licebat: quare concludit Macrobius: *Qui nundinas ferias dicunt à mendacio vindicantur testimonio vetustatis; qui contra sentiunt æstimatu atatis, qua legem sequuta est, vera deponunt.* Ex his explicabis legem illam XII. Tabularum de obæratibus, qui cum soluendo non essent habebantur in vinculis dies sexaginta, & inter eos dies tribus nundinis continuis ad Prætozem in comitium producebantur, quantæ pecuniæ iudicati esset prædicabatur, tertiis autem nundinis capite poenas dabant, aut trans Tyberim peregrè vænum ibant. De hac lege fusiùs nos egimus opere de vsuris lib. 3. cap. 7. art. 3. n. 8. Restat tamen difficultas circa illud triumadinum, dantur enim dies sexaginta pacificandæ causâ, caueturque ut inter hos additi per triumadinum producantur, & tertiis nundinis capite multentur, in quibus verbis videtur aperta implicancia contineri, nam cum singulæ nundinæ nomen diebus consent, tertiarum nundinarum exitus erit dies vicefimus septimus, qui numerus longo intervallo abest à sexagenario. Hanc difficultatem se primum omnium mouisse ait Hotman. postremo commentario in l. XII. Tabular. respondetque cum de triumadino, & rebus in eo agendis, ut de additis præducendis ad Prætozem queritur, primis, secundis, ac tertiis nundinis non intelliguntur ipsi nundinarum dies, illi enim feriati, & nefasti erant, intelliguntur igitur dies teroctozi, qui inter nundinas ternas interiecti sunt. Iubet igitur hæc lex additum, nisi per dies tres & triginta pacifceretur, trigesimo quarto die ad Prætozem in comitium adduci, idemque per dies octo continuo qui facti erant, fieri: nono verò qui dies nundinarum & nefastus erat, à præcone palam in foro prædicari quantæ pecuniæ damnatus esset, ut si quis eum emere vellet, legitima die veniret, iterumque ac tertio per dies octo fieret, tertiis autem nundinis, qui dies erat induciarum sexagesimus, aut capite lucret, aut trans Tyberim vænum iret. Quæ simili ratione accipiendum est triumadinum, cum dicitur legem triumadino promulgari, non enim ipsis tantum trium nundinarum diebus lex promulgari solebat, sed per dies ipsos septem & viginti proponebatur, præscribaturque, ut cuius eam legendi

legendi, excubendi, excutiendi, considerandique potestas esset. Hactenus Hotmanus: quid quid sit, constat nundinarum dies antiquis feriatis esse, quamquam deinceps illi dies fasti facti fuerint. Sane Paulus ex Festo Pompeio refert ferias quædam fuisse sine die festo, ut nundinas. Saturnalium quoque dies septem feriati erant, non festi omnes ex Macrobi. lib. 1. cap. 1. 1. Ex hac eodem feriarum voce deducunt aliqui nostram nomen foire, & ideò etiam ferias vocant nundinas, malè omnino; ponis enim à foro deriuare oporteret, sed multò verius à Græco φορᾶ, cuius est multiplex significatio. Primò quidem sonat motionem, diciturque de cursu, & conuersione syderum ἡλιος φορᾶ πρώτη, καὶ δεύτερη: φορᾶ περιφορᾶ deinde significat ipsam vocationem & lationem, vecturam, quare apud Pollucem de bailulis αἰεὶ τῶν φορηγῶν καὶ ἀρβορόρων dicitur. φορᾶ est quoque ipsa vocationis merces, nempe τὸ φορῶν, φόριον, φόρετρον καὶ κέρμαρον. Est etiam concitatio, impetus naturæ, ictus δρυὶδ, & cuius rerum φορᾶ παραμάταιων. Præterea φορᾶ ἔσθῃ est tributorum collatio, inde φορᾶν φόρον tributum penitare, φορᾶ χρηματῶ collatio pecuniarum. Denique φορᾶ proventus est, copia, & vberitas, abundantia, feracitas, ut loquitur Columella; vnde Theophrasto φορᾶ ἐλαίων, φορᾶ καρπῶν copia olearum & fructuum, & lib. 3. c. 14. dixit cotillum exuberare fructu cum annis prouentum tulerit, πολυκαρπον ἐν ταῖς φορᾶς: & Aristor. arbores post vberiorè fructum arefcere, μετὰ τῷ φορᾶν τὸ δύνασθαι ζῆλαινεῖν. Denique Theoph. lib. 3. de caus. πρὸς τῷ τῷ καρπῷ φόραν ad fructum ferendū, ad fructificationem. Ex his sumpta vulgaris illa, & elegans translatio φορᾶ τῶν ἐπιτόρων τῶν ἀνδρῶν, quod Plinius prouentum potæarum dixit, & Cicero vberiorum oratorum fecerunt. Dicitur quoque φορία abundantia. Eo quod igitur ad mercatus, & nundinas sine plurimæ motiones, gestationes, vecturæ, & vecturarum mercedes, magno & concitato impetu ad illas ferantur homines, sit magna rerum, & mercium omnis generis copia, & denique φορᾶ in multiplici illò significato reperitur, crediderim nostros Gallos, qui plurimas à Græcis voces desumpserunt, suam illam vocem foire pro nundinis & mercatibus accepisse, neque aliud nobis occurrit de nundinis stante Republica Romana.

Sub Imperatoribus duo quædam obseruata faulse manifestò traditur l. vnic. C. de nundinis, & mercatibus, ita enim legendum esse non mercationibus, sapienter monent Cuiac. alijque, ipseque tenor constitutionis aperte significat. Primò igitur iubent Imperatores haberi tantum nundinas in iis locis, in quibus eas habendi ius datum est longa consuetudine, aut beneficio Principis, vel Senatibus, vel Consulibus, vel ut est in Nouell. Valentin. & Mariani de siliquarum exactione. decreto ordinum honoratorum civium, præsentem Prouinciæ moderatore. Alterum huius constitutionis caput continet immunitates, & priuilegia nundinarum. Cum enim, vti nuper monebamus ex Festo, dies nundinarum feriati olim fuissent, quibus non licebat agere cum populo, ne nundinatores interpellarentur, & deinde fuisset abrogatum lege Hortensia, quod ipsum retulimus ex Macrobio, antiquum morem reuocat hæc l. unica, definitque ne qui ad nundinas conuenientes ibidem interpellentur priuati debiti causâ ut l. 3. s. ult. D. de feriis. Deinde cauetur ne quid ex mercibus aut vernalibus feruis negotiatorum, & ex quæstu temporalium locorum, in quibus exponuntur merces, exigatur

intra nundinarum dies; quos fuisse plures indicat l. cum qui. D. de verbor. obligat. Hanc immunitatem solis veteranis dederat Constantinus l. 1. C. de veteran. & colligitur ex Nouell. Valentin. & Mariani. de siliquar. exactione. ex qua etiam habes in nundinis siliquatica quædam sico præstita fuisse.

Neque hæc omnia a nostris moribus abluunt plurimum, quod enim ad ius nundinarum εὐροπας δινάων, illud sicut neque facultas indicendi nouas nundinas, concedi non potest nisi à supremo Principe, cuius ratio est, quia immunitates, quæ ratione nundinarum concedi solent ab alio sanè quàm à Principe permitti nequeunt, & cum plurima in eiusmodi publicis conuentibus moueri facile queant, solius Principis esse debet eos indicare, vel negare: quare Modestinus in l. nundinis 1. D. de nundinis, id non oblcure significat, nundinis imperatis à Principe, non vtendo decemnij tempore vsu amitti, quod ipsum de amissione huius iuris per decemnalem non vsu feruari in Gallia docet Mornac. in l. vnic. C. de nundinis; sicut & quod in l. 2. D. de nundinis traditur de agricolis & piscatoribus, ut confestim vbi detulerint mercam, tradere eam, & ad opera sua rustica reuerti debeant, quod maximè spectatur in mercatoribus dippæis, ac in cæteris, qui annonas vendæque humeris, equis, vehiculis, terra, flumine neque portant. Olim à Senatu ius nundinarum postulabatur. Cic. Philipp. 2. conqueritur domesticis Antonij nundinis non vectigalia solum, sed etiam Imperium P. R. imminutum fuisse. Claudius Imp. ius nundinarum in priuata prædia à Consulibus petiit, ex Sueton. cap. 1. 2. Solers vir prætorius à Senatu petiit, ut sibi instituere in agris suis nundinas permetteretur. Ita Plin. lib. 5. ep. 4. Hodiernis verò moribus autoritas Regia postulat, quod de Hispania & Vngaria ex priuatis illarum gentium legibus ostendit Chopin. lib. 3. de dominio, tit. 1. 1. num. 1. 5. De nostra verò Gallia constat ex decreto Curia in Parlamento Pentecostes an. 1269. quo damnauit Baronem Castri Rodulphi Biturigum, qui non obtenta Regia venia nouas nundinas induxerat. Sanè inter eximij regij iuris capita, quæ Rex Carolus V. sibi reseruauit in tradenda Monspeffulana ditione Nauarro Principi, fuit regiam fore mercatus publici concessionem, ad eumque commeantes regio tegi præsidio; an. 1372. postridie nonas Maias. Nihilominus aliqui antiqua lege municipali locorum, ut in Andibus, & in Cenomania publicandarum nundinarum potestas tribuitur Baroni, vel Castellano Domino, art. 43. consuet. And. quod decreto quoque Curia firmatum fuisse refert Lebretus lib. 4. de suprema regia potestate, cap. 13. Consule quoque Chopin. lib. 1. de morib. Andium, cap. 43. art. 7. & 8.

Quod verò attinet ad mercatus, qui octauo quoque die vel bis in hebdomada habentur, hi longè absunt à nundinis liberis, & immunibus, de quibus agimus, in iisque nõ erit necessaria Principis indulgentia. In Gallia igitur priuilegium nundinarum à Rege impetratum, ad Balliuos, vel S. neschallos Prouinciæ dirigitur, & audita intercessione vicinorum omnium, quorum interest, ex litteris deinde admittitur, vel negatur, ut enim dum vni quidpiam conceditur, alterius iuri non officiat, duo quædam hoc loco obseruari solent: Alterum est ne vicina sint huiusmodi vænalia fora, vel nundinæ constituantur, & ex denis passuum millibus interpositis: Alterum ne iisdem omnino diebus;

diebus, noxio singulis concursu exercentur, sic enim pronuntiarunt arbitri 18. Kalend. Ianuar. an. 1560. aduersus Philibertum Emanuelē Allobrogum Ducem, de nouis nundinis Carignano Ducali oppido indictis, eodem die quo Salutarum Carinagnolæ habebantur, Christianissimi Regis auspiciis, uti refert Anton. Theaur. decision. 264. Explosa quoque fuit codicillaris postulatio nundinarum intra proximum alterius territorium, neque decem ab illo milliariibus distans, Senatus decreto 9. Februar. an. 1600. & refert Chopinus loco citato.

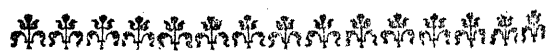
Alterum caput continebat varias immunitates nundinarum, quondam ab Imperatoribus concessas, uti habes in l. vn. C. de nundinis. Ut nullum in mercatibus atque nundinis, ex negotioribus mercium conueniant, vel in uenaliitiis, aut locorum temporalis quæstu & comodo priuata exactione scrutentur, vel sub prætextu priuati debiti aliquam ibidem concurrentibus molestiam possint inferre. Non licuit igitur priuati debiti causâ quæpiam negotiatorem interpellare, neque quidquam exigere ex mercibus aut uenalibus seruis, & ex quæstu temporalis locorum, in quibus exponerentur merces.

Hodie uero sua quoque nundinis est securitas, neque enim nisi solius publici debiti causâ aut criminum, rei conueniri possunt nundinarum tempore, neque exteri mercatores, aut repræsentationum, & clarigationis iuri, neque ut uocant albinatus, obnoxij sunt; quod in nobilissimis tota Gallia nundinis Lugdunenſibus constat. Romani Lugduno tanquam emporio utebantur, inquit Strabo lib. 4. ubi & ara memorabilis erat cum inscriptione sexaginta gentium, earumque imagine, unde diuersarum gentium aliquoties in anno ad celeberrimum hoc emporium & nundinas celebratum fuisse conuentum colligimus: quare & Gallie Celticæ nundinas, hoc ipso loco collocatas fuisse uiri eruditi existimant, ibidemque perseverasse usque ad Burgundionum Imperium, qui eam uirum in suam redegere potestatem; tunc enim in Campaniam translatae fuere donec pulsus Burgundionibus Lugdunum postliminio reuocatae sunt; sed Anglico bello Galliam infestante Genenam traductæ sunt, ac demum Imperante Ludouico XI. Lugdunum rursus reuocatae, ubi & numero & priuilegiis à consequentibus deinde Regibus actæ, confirmataeque fuerunt. Hæc omnia fusiùs recenset Chopin. lib. 1. de doman. tit. 11. num. 23, de Hispanis nundinis n. 24. num. autem 22. agit de priuilegiis Teutonicorum mercatorum societatis in Gallia; & num. 25. de Heluetiis, & cæteris etiam mercatoribus peregrinis. Quisquis igitur ad Lugdunenses nundinas commeat, quamuis externus iure ciuium gaudet, suasque res mobiles, nomina, & emptitios redditus ad quoscumque hæredes etiam exteros transmittit ex Caroli IX. edicto. Secundò pro obligatione inita apud Lugdunenses nundinas non est locus cessione bonorum ex decreto Curie 7. Septemb. an. 1548. modò tamen celebratus sit contractus in ipsis nundinis, aut merces in eis traditæ; secus uero si sola fuerit destinatio solutionis in nundinis, ex S. C. an. 1605. die 14. Junij. Tertio præcipuum harum nundinarum ius est, quod habeant Regium Iuridicum Conseruatorem, pro omnibus litibus, quæ circa mercimonia nundinarum suboriri possunt definiendis; sed de eo Iudice fusiùs agemus lib. 3. ubi & reliqua priuilegia quæ tenetur iste Conseruator, explicabimus; interim illa lege in uulgato nuper Co-

dice omnium constitutionum regiarum, quibus aliquid à Regibus indultum est nundinis Lugdunenſibus, quorum non exiguum est illud, quo clarigationis & repræsentationum iudiciis obnoxij non sunt exteri mercatores, dum Lugdunum nundinarum causâ commeat, indeque remeant, mercesque eò important, aut inde exportant. De solemnioribus aliis quibusdam Gallie nundinis nostrum non est singillatim agere, cum Lugdunenses omnium celeberrimæ sint duratione, & frequentia, ac priuilegiis: sunt aliis ferè locis diurnæ aliquoties in anno, ad quas plurimæ eaque exquisitæ merces deferuntur, quales describit Cassiod. lib. 8. Ep. 33. ubi mercatum Fani S. Germani in suburbio Parisiensis depinxisse iurares.

Duo tamen monenda superſunt; alterum est nundinarum uocem aliquando pro epulis, quæ tempore nundinarum celebrari solebant, fuisse usurpatam; sic enim loquitur Vipian. in l. 69. D. pro socio. Cum societas ad emendum oriretur & conueniret, ut unus reliquis nundinas, id est epulas præstaret, si eas eis non soluierit, & pro socio & ex uentito cum eo agendum erit: nempe debebat vnus sociorum ex pactis conuentis præstare reliquis epulas toto nundinali tempore. Legunt aliqui apud Vipian. nundinarias epulas. Florentini tamen libri habent nundinas, id est, epulas. De ea lege, quam intellectu difficilem fatetur, plura dabit Cuiac. lib. 4. obseruat. cap. 17.

Moneo denique, ubi consuetudo inducta est, ut nundinæ & mercatus habeantur, diebus festis licite haberi, quod ex Caietan. Soto, Sylu. Angel. Tabien. Nauar. cap. 1. 3. num. 8. Medina, Arm. Anton. Tolet. & aliis confirmat. Sanch. lib. 5. consilior. cap. 2. dub. 25. num. 5. Suar. tract. 2. de religio. lib. 2. cap. 29. num. 4. Fagund. in prac. Eccl. lib. 1. cap. 12. n. 6. 7. Ferdinand. à Castro tract. 12. disp. vn. punct. 6. num. 5. & alij contra Host. & Panorm. in cap. 1. de feriis, qui nullam consuetudinem uolunt in hac parte excusare posse à culpa uolati festi. Verum cum consuetudo legi merè positivæ derogare ualeat, non est cur hoc casu id negemus, sed de his alibi commodius.

CAPVT IV.

De re nummaria uniuersali negotiationis instrumento.

- ARTICVLVS I. Quid & quotuplex sit nummus.
- II. De nummorum materia.
- III. De nummi forma.
- IV. De pondere nummi.
- V. De æstimatione & valore nummi.
- VI. De singulis ueterum nummis aureis.
- VII. De singulis ueterum nummis argenteis.
- VIII. De singulis ueterum nummis auri.
- IX. Consecraria quedam ex hætenus disputatis.
- X. De Gallicis nummis.

X I. Colla

XI. Collatio ueterum & recentium nummorum.

XII. De moneta conſtatione.

XIII. De mutatione monetae.

XIV. An creditoris uel debitoris damno aut lucro cedat mutatio monetae.

XV. De falsatione monetae.

EXPLICATIS hætenus negotiationum, & commerciorum causis, uenio ad illorum uniuersale instrumentum, pecuniam, cum omnia pecuniâ uaneant, aut æstimentur, ad eamque vnâ omnia tandem commercia exiguntur, unde Plato lib. 11. de Republica, illam uocat σύμβολον τῆς ἀλλαγῆς. Aristot. σοφιστικόν καὶ πῆρας τῆς ἀλλαγῆς, & κοινὸν μέτρον ὃ πάντα μετρεῖται, & τὰ συμμέτρα ποιεῖ, ut explicabimus inferiùs; non est tamen animus multa quæ diligenter uiri eruditi de uniuersa re nummaria, aut singulari aliqua eius specie, hoc superiori sæculo accuratiùs disputarunt, fusiùs referre, aut singillatim expendere, sed quatenus nostro instituto, & ad commerciorum usum fuerit necessarium: quamquàm nonnulla, quæ ad iuris antiqui noticiam enucleandam pertinent, præsertim à nobis omitti non poterunt. Repetenda porò sunt, quæ de ponderibus nuper differuimus, ex illis enim, quæ ad rem nummariam spectant pleraque lucem accipient. Tota disputatio tripartita erit, primò enim agam de nummis in uniuersum, deinde de singulis illorum speciebus tum peregrinis, tum nostratibus; & denique quæstiones aliquas circa illorum conſtationem, mutationem, corruptionem & usum explicabo.

ARTICVLVS I.

Quid & quotuplex sit nummus.

- Triplex metallum. 1.
- Metallum signatum est nummus. 2.
- Cur moneta dicatur. ibid.
- Nummi nomen unde. 3.
- Cur pecunia dicatur. 4.
- Quæ in nummo consideranda sint. 5.

Sidorus lib. 5. origin. c. 7. Tria, inquit, sunt genera argenti; signatum factum, & infectum. Signatum est quod in nummis est. Factum est quod in uasis & signis. Infectum est quod in massis est, & quod graue dicitur. Ex quibus uerbis emendabis corruptum Seruij in X. Aeneid. vers. 627. locum, quem sine dubio respicit Isidor. Tria quidem illa genera distinguit Seruius; describit autem signatum, quod in uasis & signis est celati argenti; infectum in massis; atque factum est æs & argentum signatum in uasis & signis contineri, id enim factum dicitur, ut constat ex omnibus antiquis scriptoribus, atque ex Vipian. in l. cum aurum 19. D. de auro & argento legat. ubi negat auro & argento legato, siue factum, siue infectum sit, pecuniam signatam contineri. Hinc quoque explicabis illud Manilij lib. 5. ubi de natis sub Cassiopea sic ait.

Et facti mercator erit per utrumque metalli, Alterum, & alterius semper mutabit in usus. Scaliger factum per utrumque metallum, de electo

exponit, quod est argentum auro mixtum, & ut ait Siluius, gemino pallet de semine, quam expositionem reicit meritò Salmasius ad Solin. Firmicus autem exprimi uult à Manilio, monetarium, ipse uero Salmasius intelligit κολλυβιστήν siue νομισματάποδων, & ἀργυροπράτην, qui aurum argento mutat & argentum auro, & utrumque ærea moneta, legendum autem esse contendit facti per utrumque metalli, ita ut factum per utrumque metallum appeller Manilius argentum, vel æs quod utrimque signatum est. Dicitur autem per utrumque ut perinde, peraque, & Ciceroni per uesperari, atque aliis per temporari. Quod si uulgaris lectio per utrumque retineatur, significabit metallum ex utroque latere factum, & signatum. Nummum porò appellat signatum metallum, quod est etiam ἐπίσημον, & opponitur non signato, & infecto ἀσήμω, unde ἐπίσημον & ἀσήμω apud Plutarch. in Theseo. Verum nunquam demonstrabit Salmasius ueteres aliquando nummum appellasse metallum factum: aut signatum, & factum pro eodem usurpasse, quod sine dubio uidit ipse Salmasius lib. de usur. cap. 17. ubi uitiolam esse idem litteram uulgare Manilij monet, legendumque facti per utrumque metalli, cum aliud sit nummus de quo agere putat Manil. aliud factum aurum, aut argentum. Sane flare metallum pro conficere, aut eudere nummum dixere ueteres, fueruntque Triumuirii flando auro, & argento, ut iterum monebimus inferiùs. Insolens tamen omninò erit Manilij phrasid si flatum metallum per aurum, aut per argentum usurper pro nummis aureis, & argenteis, quos iste collybista inter se permutat: quare placet Gronouius lib. 1. de pecunia uetere cap. 7. qui legit, Et facti mercator erit per utrumque metallum: nempe operis ex utroque metallo; aurifex nimirum describitur, qui & opus, & negotiationem habet in uasis aureis, argenteisque, & uel argentum factum aureis, uel aurum factum argenteis nummis uendit, uel uasa unius generis cum altero permutat. Sic explicandum quoque argentum factum ad uescendum, apud Linium lib. 22. quod dictum uiros eruditos exercuit, qui legebant mendose ad uescendum, quod intelligi uix poterat, nisi de nummis ad uescendum, siue ad comparandas ueltes caperetur, quod neque uerba Linij ferebant, neque argentum factum pro nummis cognitum ueteribus fuit. Sic igitur ex manuſcriptis emendabis. Præter equos, uirosque, & si quid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat, nam ad uescendum factum per exiguo utriusque militantes utebantur, omnis præda diripienda data est: hoc est militantes per exiguo argento escario utebantur, siue per exigua erant instrumenta mensæ ex argento militibus: quare argentum factum ad uescendum est argentum escarium, siue supellex mensæ argentea, non uero nummi argentei facti ad uescendum, uel uescendum, cibos uel ueltes comparandas.

Signati porò metalli genus, siue æs, aurum, & argentum signatum, ueteres dixere monetam, nummum, & pecuniam. Monetam quidem, quod nos signi sibi impressi significatione moneat. Simili ratione à monendo Iunonem esse nominatam monetam à Romanis affirmat Cicero lib. 1. de diuinatione. Scriptum est à multis, inquit, cum terra motus esset, ut sic plena procuratio fieret, uocem ab ade Iunonis ex arce exiuisse, quocirca Iunonem illam appellatam monetam. Eadem habet lib. 2. Suidas, μόνητα, idem nomen Iunoni tributum tradit, quod in bello aduersus Pyrrhum, & Tarentinos, de pecunia laborantes

laborantes Romanos ope, consilioque iunisset, ideoque in eius etiam templo nummum cudi voluerunt. Sumitur quoque moneta pro ipsa forma & typo in quo cuditur moneta, quod ipsum monuit Harmenop. lib. 5. tit. 13. ubi ait vocari archetipam formam, marcatumve, quibus utrinque numisma signatur καλεῖται τὸ ἀρχέτυπον σφραγιστὴν ἢ βολλευτήριον μὲθ' αὐτῶν τῶν τύπων διακροῦται πρὸς. Vnde illustri metaphora Macrobius lib. 1. in somnium Scipion. cap. 5. de septenario numero disputans, ipsam vulnam, quae semen excipit formando homini monetam nominat. *Feriam semine semel intra formandi hominis monetam locato, hoc primum artifex natura molitur, ut die septimo folliculum geminum circumdet humori ex membrana tam tenui, qualis in uno ab exteriori testa clauditur, & intra se claudit liquorem.* Ab hac igitur forma, & typo in quo cuditur nummus, illius nomine & ipse donatur, diciturque moneta frequentissimè, & aliquando aurum monetale. Apuleius in *Asin.* *Plotina pretiosissimis moniliis, & auro monetali zonis incincta.* Salmastius, *auro civita, aut incincta,* apud Solinum explicat *aurata.* Sic autem iugata cornua, apud Spartianum *ταχέως αὐρήνα.* Vult igitur Apuleius Plotinam cinctam fuisse zonis, vel auratis, vel auratis auro monetali, hoc est, p̄bo, ex quo moneta conficitur.

3 Nummum praeterea vel numum dixere veteres metallum signatum. Nummi nomen videri quidem Romanum, sed re ipsa Graecum esse Dorientium in Italia, & Sicilia habitantium tradit Pollux lib. 9. cap. 6. quod probat ex Epicharme, qui *νύμμος* usurpat, & Aristot. qui tradit à Tarentinis numisma vocari nummum καλεῖται νύμισμα πρὸς ἀνοῖς νύμμου. Consentitque Varro lib. 4. de ling. lat. vocem nummi Siculam esse, aliaque monimus Romanos à Siculis nomina ponderum accepisse, vt vocem λίτραν, quam primo lipram, deinde Libram dixerunt. Male igitur Suidas in voce ἀσάριον refert ex Suetonio nummum dictum à Numa secundo Romanorum Rege, cum Graeci duxerint à νόμος, inde enim νύμισμα & νύμμος, sicut ab ἀναβολή Doricè ἀμβολὰ fecerunt ἀζομά: à νόμος autem nummum derivarunt, sicut & νύμισμα, quia hominum conventionione, atque à lege, & non à natura est, vt observat Aristot. lib. quinto *Ethic.* cap. 5. τὸ νύμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην καὶ διὰ τὸ ὄνομα ἔχει τὸ νόμισμα ὅτι ἢ φύσει ἀλλὰ νόμος ἐστὶ. Suidas quoque ait νύμισμα duo significare. Primum quidem τὸ νόμισμα ἢ νόμος legitimam consuetudinem: deinde pecuniam aere culam τὸ νόμισμα τῆ τετυπημένη χαλκῆ. Contendit tamen fufius Salmast. cap. 15. de usuris νόμον ibi non legem, sed consuetudinem significare, atque adeo non à lege, vt volebat Aristot. sed à consuetudine, ipsoque vfu, & hominum consensu nummum aestimationem habere, cum Principis, & legis non sit illi dare aestimationem; qua de re inferius. Quidquid verò statuatur de hac voce nummi, Latina, an Graeca sit per Siculos accepta, nulla tamen frequentius Romani in re pecuniaria sunt vfi, siue de monetis aereis, siue de argenteis, & aureis agerent; omnes siquidem communi nummi nomine expresserunt: de aureis quidem Horat.

Recondere nummos & aurum.
Et Plaut. in *Truculentis.*
De mina una dimitti mihi, modo quinque nummos
Mihi detraxi partem herculanam.
Partem herculanam decimam esse constat. Est igitur

tur nummus Plauto pars quinquagesima mina hoc est duarum drachmarum, quot nimirum fuit aurum numisma, inquit Villapandus in *apparatu part. 2. lib. 2. cap. 15.*

Argentei nummi meminit sapius idem Plautus nam in *Pseud.* ait: *Nimis summisser, nummum nupquam reperiri argenteum queo:* & in *Aulular.*

Nam nosset nostra qui magister est curia
Dividere argenti dixit nummos in vivos.

Qui nimò nummi vocabulum propriè, & restrictè ad pecuniam argenteam pertinere, cum assis vos generalis existat, & de quous solido, pondere, & pecunia numerata solet vsurpari, colligere sibi videtur ex Volusio Metiano Hotman. lib. de *nummariis* cap. 6. Neque id abest à mente Varonis lib. 4. de *ling. lat.* ubi enim de nummis aereis dixerit, addit in argenteo nummi id à Siculis, quasi Siculi, nomen nummi de solo argento vsurpat. Nummum denique de aereis dici constat statim, & obuium planè est, quare nemo dubitare potest in nummum omnibus monetis vocem communem esse. Hor. lib. 1. *satyr. 1. vers. 70.* de fordido diuite.

Congestis undique saccis.
Indormas inhians, & tanquam parcere sacris
Cogens, aut p̄cis tanquam gaudere tabellis:
Nescis quo valeat nummus, quem praebeat usum?
Et paulò imperius de alio Philargiro aequè fordido
Populus me sibilat, at mihi plando
Ipse do mihi, simul ac nummos contempro in arca.

Et lib. 2. *sat. 3. vers. 14.*
Pauper Optimus argenti positi intus, & auri
Qui Veientium festis potare diebus
Campagna solutus Trulla, Vappamque profestis,
Quondam lethargo grandi est oppressus: ut haec
Iam circum loculos, & claves, latus, ouansque
Curreret: hunc medicus multum celer atque fidelis
Excitat, hoc pacto mersum poni iubet, atque
Effundit saccos nummorum, accedere plures
Ad numerandum homines; sic erigit, addit & illud

Ni tua custodis, avidus iam hoc auferet haeris.
Quibus omnibus locis vides nummos pro quolibet genere pecuniae accipi ab Horatio, & saccos illos fuisse nummarios, siue marsupias, sic enim sacculum exponit Suidas σακελλίον βαλάντιον, μαρσάπιον, ἢ καὶ σακελλίον. Aliquando tamen nummi vox pro peculiari quadam, & certa monetæ specie vsurpatur: narrat enim Aristot. vt nuper ex Polluce notabamus, apud Tarentinos fuisse quoddam νόμισμα quod νύμμου appellarent, in quo Tarentis Neptuni filij imago expressa erat, equo insidentis. Vidimus etiam à Siculis nummum pro pecunia tantùm argentea vsurpatum fuisse. Obuium praeterea est nummum pro sestertio in communi loquendi vfu fuisse. Cic. in *Verrem act. 5. 4.* *Cogit enim Scandilium quinque illa millia nummorum dare, ac numerari Apronio:* & mox: *Cogit Scandilium Apronio ob singulararem improbitatem, atque audaciam, praedicationemque nefuria societatis, sestertium quinque milia, mercedis nomine ac pramij dare.* Idem orat. pro *Rabirio.* *Tua Postume nummo sestertio à me adducitur.* De quo loco consule Turnebum cap. 3. lib. 2. 8. *adversariorum.* Vitruv. lib. 1. cap. 4. *Ab Senatu populoque Romano petiit ut liceret transferre oppidum, constituitque mania, & areas dimisit nummoque sestertio singulis municipibus mancipio dedit:* hoc

hoc est interprete Philandro, singulas areas singulis sestertiis Ciuibus vendidit: quomodo verò nummus cum sestertio in communi loquendi vfu accipitur, dicam inferius.

An verò numus vel nummus scribendum sit utrumque modum probat Hotman. cap. citat. nam si detinatur à νόμος numus, sicut & numisma, si verò sit nomen primitiuum & Siculum νύμμος, vt referebatur ex Polluce, nummus appellandus erit, nummi autem seu numismatis prima sillaba corrumpitur; quare Horatius.

Reulit acceptos regale numisma Philippus.
Praeterea metallum signatum, as nempe, aurum & argentum, pecuniam nominauerit, vbi enim primum Seruus Rex signauit as, vt tradit Timaeus apud Plin. lib. 33. cap. 3. pecunia dicta est à pecudis tergo, inquit Calliodorus. lib. 7. *variis.* Ep. 32. quia vt ait Varro lib. 20. de *re rustica* cap. 2. as antiquissimum, quod est flamm, pecore est notatum. Plutarch. in *Publicola.* ait Romanos antiquitus nummis bouem, luem, ouem inscripsisse τῶν νομισμάτων τοῖς παλαιότατοις βοῶν ἐπεκράτησαν, ἢ πρόβατον, ἢ οὐδ', atque adeo à pecude suas facultates, & substantias peculia etiam nunc vocare, καὶ τὰς εἰδὲς καὶ τῶν προβατῶν κερύθλια καλεῖται. Neque in re obuia diutius haerendum est, quamquam & alias quoque imagines, quam pecudis arte signatas fuisse constat, monebimusque inferius. Quia tamen praecipue veterum illorum facultates in pecore consistebant, vnde & peculia nominabant ex Plutarch. & pecuniae nomine substantiam omnem, siue omnia quae in alicuius patrimonio erant, designare soliti erant; hoc est omnes res tam soli, quam mobiles, & tam corpora, quam iura, quod alias ostendimus opere de *usuris* lib. 1. c. 4. initio, ex Hermogeniano l. 222. *D. de verbor. significat.* ideoque pecunia creditur vocabantur res omnes creditae, vt ex Cic. & Lilio ibidem colligebimus; idcirco vt facultates quae in nummis, & in aere consistebant ab aliis distinguerent, & nec pecunia vox quae omnes omnino res significabat, ambiguitatem pareret, aut deceptionem aliquam, dum de nummis, aut monetis loquebantur dicebant pecuniam numeratam, quasi numeratam, aut nummariam, quo nomine omnia alia praeter nummos excludebant. L. 1. *D. de condit. tricitaria,* Vlpianus ait pecuniam numeratam *peti aditione si certum petatur,* omnem autè aliam rem conditione tricitaria, siue ea res in quantitate consisteret, pondere scilicet & mensura, siue mobiles sint, siue soli. Eundem loquendi modum obseruabis in l. 95. *D. de legatis 3.* & in l. tantum quisque 18. l. *pecunia* 178. l. *pecunia* 222. *D. de verbor. significat.* quare ne auri quidem, aut argenti appellatione continetur propriè aurum vel argentum signatum, l. cum autem 5. l. *Quintus* 27. §. 1. *D. de auro & argento legat.* Pecunia igitur, & pecunia numerata differunt, vt genus & species. Cic. in *Agar.* *Nunc praesens certum numerat a pecunia quaritur.* & Marcian. *Pecunia numerata olim in aere erat, postea fieri in argento coepit.* Vbi idem de asse ait referri ad pecuniam numeratam, quae olim in aere. Perperuò itaque pecuniam numeratam, aut signatam dicebant veteres. Cic. lib. 1. *fam.* Ep. 32. *Balbus quaestor magna numerata pecunia, magno auri pondere, maiore argenti coactio de publicis exactionibus, &c. duxit se à Gadibus, & traiecit sese in Regnum Boudis, planè bene peculiat.* Eadem ratione dicebatur aurum, & argentum signatum, & numeratum, quod factò & infectò opponebatur.

R. P. Gibal. De Negotiis.

Plaut. *Probum & numeratum argentum vt accipias face.* Liui. lib. 36. de M. Fulvio nobiliori, qui biennio ante Praetor in vteriore Hispaniam erat profectus, & ouans in urbem ingressus est. *Argenti bigati pra se cutis CXXX. millia, & extra numeratum XLI. millia pondo argenti, auri pondo CXXXVII. millia.* Et lib. 33. de Minucio Coff. de Liguribus, Boiisque Gallis in monte Albano triumphante. *Pecunia etiam propè par summa fuit. Auri translata ducenta & quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducenti.* lib. 43. de Marcello qui L. Bautilium inuenem Nolanum à defectione promissis reuocauit: *Latroque inueni promissis equum equitum dono das, bigatosque quingentos quaestorem numeratam re inber.* Erant verò bigati nummi, argentei à figura caelaturae sic dicti, sicut & quadrigati inquit Feltus, & Plin. lib. 33. cap. 3. vt inferius iterum monebimus. Ex his autem vides apud Liu. nomine argenti non intelligi pecuniam, nisi aliquid aliud addatur, quo significatur, se de argento signato loqui, hinc lib. 34. *Signati argenti octoginta quatuor millia fuere:* & lib. 37. *Argenti infecti tria millia pondo, signati tetradrachmum Atticorum CXXXI. millia.* Quintilian. lib. 5. cap. 11. *Non si quis argentum omne legauit, videri potest signatam quoque pecuniam reliquisse:* & cap. 14. *Si pecunia, quae est in argento signato, argentum est, qui argentum omne legauit, & pecuniam quae est in argento signato legauit.* Eodem pertinet quod vulgò dicitur emptionem & venditionem non consistere sine pretio, & pretium non nisi in pecunia numerata consistere §. *item pretium, inst. de emp. & vend.* in quibus verbis non vult Imperator venditionem non consistere sine ipsamet numeratione pecuniae, & pretij, satis enim fuerit de pretio conuenisse leg. 2. *D. de contrab. emp. & l. emptio* 19. *Cod. eod.* Vult itaque Imperator venditionem sine nummis esse non posse, quod ipsum dixerat Paul. leg. 1. *D. de contrab. emptio.* Pecunia igitur numerata pro nummo accipitur, siue accesserit illius numeratio, siue non, neque à numerando dicitur numerata, sed à nummo, quasi nummatia, vt initio monebam, contenditque Hotman. cap. 6. cit. quod inde etiam probat, quod pecuniam numeratam dicerent veteres, antequam numerari cepta esset, & adhuc appendi solet. Non negat tamen numeratam dici pecuniam de ea cuius ad certum numerum ratio deducta est, nam & vulgata est apud Iurisconsultos exceptio non numeratae pecuniae, estque iam popularis illa numeratae pecuniae vsurpatio, quam & nos sequemur, rationemque numeratae pecuniae siue aereae, siue aureae, vel argenteae trademus inferius, vbi quaedam omni pecuniae numeratae & nummo communia fuerimus paucis exequuti.

In omni nummo quatuor consideranda sunt; materia, forma, pondus, & aestimatio siue valor, ex his enim veluti partibus constat, vnde nummum definit Hotman. cap. 1. laminam metalli ad certum pondus examinatam, & publica lege certo pretio taxatam, certaue nota insignitam, & Paul. in l. 1. *D. de contrab. emptio.* ait electam esse materiã, & forma publica percussam, quae vsum non tam ex substantia praebet quam ex quantitate, hoc est valore, qua de re aliquid diximus lib. 1. de *usuris & commerc.* cap. 3. art. 4. n. 26. quidnam verò istorum quatuor sit essentia nummi in ratione nummi, siue nummus, subinde indicabimus.

K K ARTI

les facti sunt, quamdiu enim librales extiterunt, æs graue dicti sunt apud Agell. *lib. 20. cap. 1.* Phauorinus obicit iniquam videri illam XII. Tabul. legem, *Si iniuriam alteri faxit, viginti quinque aris pana sumpto*; quia nemo tam inops erit quem ab iniuria facienda viginti quinque asses deterreat, ideoque neque illam legem à Q. Labeone probatam fuisse; vbi narrat Lucium Neratium hominem egregie improbum atque immani vecordia, qui pro delectamento habebat os hominis liberi manus suæ palma verberare, habuisse perpetuò seruum, qui crumenam plenam assibus portaret, & quemcumque depalmauerat, numerari statim secundum duodecim tabulas, quinque & viginti asses iubebat. Phauorino respondet Sextus Cælius Iurifconsultus, *Non omnino omnes in Phauorino, iniuriis isto pauco diluerunt, tamen si hac ipsa paucitas assium graue pondus aris fuit; nam librariis assibus in ea tempestate populus usus est.* Et Livi. *lib. 4. Iudicibus decem milia aris grauis, qua tum diuitie habebantur, & quia argentum nondum signatum erat, æs graue quidem planstris in ararium committentes speciosam etiam collationem fecerunt.* Ex quibus sapienter colligit Hotman. *cap. 8. aduersus Budæum lib. 1. de assè, æs graue, & æs rude non fuisse omnino idem, sed differre vt genus & speciem, nam æs graue etiam signatum erat, & æs rude tale non erat.*

Ex eo verò quod prima pecunia ærea fuerit, non modò ararij nomen, quod perpetuò seruatum est; sed alia plura retenta sunt, vt ciuim arariorum obætorum, militum ære dirutorum, assiduorum; æris vxoris, aliaque eiusmodi, & denique notæ summatarum, quæ in rationem nominibus atque articulis ad oram libri scribebantur, quo facilius iis inspectis confici summa summatarum posset, æra dicebantur. Sic Nonius, *æra numeri nota: & apud ipsum Cic. Quid tu inquam soles cum à dispensatore rationem accipis, si æra singula probasti, summam que ex his confecta sit non probare?* Denique Lucil. *Hæc ratio peruersa est, æra & summa subducta improbè.*

4. *Æræ pecuniæ accessit subinde argentea, primum rudis & lamina quadam argentea, deinde signata. Quæ verò prius tempore, dissentiant auctores: nam Charil. lib. 1. hæc Varronis ex primo annalium verba refert: Nummum argenteum, conflatum primum à Seru. Tullo dicunt.* Conflari autem & signari nummum antiquis idem est, vt paulò ante referebamus ex Agell. de Fauissis, in quibus non rude æs argentumque, sed flata signataque pecunia conderetur. Plin. *lib. 33. cap. 3. negat signatum fuisse argentum ante Pyrrhum Regem deuictum, hoc est ante annum V.C.CDLXXXIII. C. Fabio Consule, sic enim legendum esse contendit Hotman. 2. part. de re nummar. cap. 1. quinque annis ante bellum Punicum, quod & tradidit Florus: & Zonar. tom. 2. anal. ait deuictò Pyrrho Romanos ob ingentem pecuniæ copiam drachmis argenteis vt cœpisse, πολλὰ δὲ χρήματα τὸν τῆν Ἰππὸν ἐγένοντο ὅστε ἀργυρεῖαι δραχμαὶ χρῆσασθαι.* Eutrapius vult M. Emilio, Paulo, & Seru. Fulvio nobiliore Coss. primo bello Punico an. V. C. CDXVIII. argenteum nummum percussum, corruptum tamen esse Eutrapij locum collectis eius variis codicibus iure suspicantur aliqui: quod autem Livi. *lib. 1. ait Suefla Pometia vi capta, prædaque diuendita, quadraginta argenti aurique talenta redacta esse, non idcirco significat tunc auream, argenteamque pecuniam Romæ fuisse, sed prædæ*

illius æstimationem ad rationem pecuniæ, quæ cum ipse scriberet, vt erat in vsu describitur: dici potest ad conciliandos scriptores Seruium Tullum æque nummum argenteum, atque æreum signasse, vt testatur Varro. Deinde ob tenuitatem sensim omisum fuisse, & quodammodo obsoletum, donec victo Rege Pyrrho, & pecuniæ copia affluente percussus denudò est argenteus nummus, vt Plin. & Zonar. affirmabant; vide Victor. *lib. 5. cap. 13.* Existimauit verò Gronou. *lib. 3. de pecunia vetere, cap. 9.* nummum illum Varronis à Seruio Tullo statum septem scripulatorum, non fuisse publici vsus, sed temporum, & memorabilis alicuius euentus notam, quod etiam hodie frequens est, id si probaret Gronouius faciliè foret Varronem cum cæteris scriptoribus, quoad primam originem argenti signati apud Romanos, conciliare.

Ephorus apud Strabon. *lib. 8.* narrat Phidonem primum in Ægina curasse argenteum nummum cudi, quia in ea Insula aliqui soli stentis & cultura parum idonei, erat emporium nobilissimum; amulatos verò id fuisse Phœnicios ad quos nauigabant Æginetæ, & à quibus argenteos nummos deferebant, suspicatur Salmal. *de vsur. cap. 15.* & prius in Ægina, quàm in alijs Græciæ locis percussum fuisse argentum, ex eo sibi colligere vitus est, quod Ægina drachma maior fuit qualibet alia Græca. Hefychius *ἄργυρον νόμισμα ἀργυρῆν μίτρα καὶ κίτυνα ἴσθι ὁμοίως ἔβολα.* Atqui sicut in ære, sic in argento grauioribus à principio nummos fusos, culosque fuisse constat. Phidonem porò ex Heraclidis fuisse, & decimum à Temeno facit Strabo *lib. 8.* Euseb. Carami fratrem circa Hesioidi ætatem; qua de controuersia consule Salmasium *cap. cir.* vbi contendit neque Hesioidi, neque Homeri suo nummum in vsu fuisse apud Græcos. Strabo igitur ait Phidonem, non modò pondera & mensuras, sed etiam nummum inuenisse τὸ δάλον τὸ ἐπὶ τῷ ἀργυρεῷ, id est tam aureum, quàm argenteum. Auctor Chronici Arundelliani, solum argenteum ipsi tribuit τὸ νόμισμα ἀργυρεῷ ἐν τῇ ἀργυρῇ ἐπιπέσει. Hanc tamen inuentionem tribuit Lydis Herodotus, sicut & Xenophanes, Naxiis Aglaftenes, alij Atheniensibus auctore Eriktionio, qui Phidonem sexcentis ferè annis anteceffit. Quomodo igitur Homerus nummi nunquam meminerit? Alij denique denudò quandam siue Ceam, siue Cumæam Cumæis aut Ceis primis formam nummi tradidisse volunt, ita Pollux ex emendatione Salmasij, Phœnices nihilominus multò ante nummo, sicut & mercatura vsos fuisse non leuis coniectura est, quam inuat quoque *cap. 13. Genes.* quod loquens de Abrahamo in Cananitide, quæ vt ostendimus aliàs ipsa Phœnicia est, peregrinante ait *πλάσιον σφόδρα ἐν κτήνεσι καὶ ἀργυρίῳ καὶ κρύσιον, dines valde in possessione auri & argenti,* quod de auro & argento rudi atque infecto nequit intelligi, dicendum enim fuisset ἀργυρῶν, ἢ χρυσῶν, semper enim Græci ἀργυρίον, vt & χρυσίον, & χαλκίον pro auro argento & ære signato vsutabant, vt obseruauit quoque Pollux *lib. 9. cap. 6. sub finem, & Gen. 23. Argentum signatum habes,* ibi enim Abrahamus emit ab Ephrone agrum ad sepeliendam Saram vxorem suam, deditque in pretium *τετρακόντια δίδραχμα ἀργυρίου δοκίμη:* Vulgar. reddidit *quadringentos siclos proba moneta publica:* Hebr. *Quadringentos siclos transmissis per mercatores:* quod Græci dicerent ἀργυρῶν προχωροῦν, πρὸς

πρὸς τοὺς ἐμποροῖς: Chaldaæ. & Sirciæ. *Argenti accepti ad mercaturam in omni oppido.* Nos vulgò monetam acceptam currentem, transeuntem ἀργυρίον προχωροῦν: quo sensu Iulianus antecessor de mutatione solidorum: *Sancimus solidos Romanorum Principum forma signatos, sine permutationis dispendio per omnes prouincias ambulare, προχωροῦν* currere. Sapienter igitur dixit Moses illam monetam ab Abrahamo Ephroni in pretium sepulchri datam, fuisse argentum currens inter mercatores, quod Græci nominant προχωροῦν ἐν τοῖς ἐμποροῖς: est verò ἐμποροῦ non quilibet mercator, sed vagus qui plura loca circuit, quod ipsa vox Hebræa indicat, & Plato τὸν δὲ πλάνας ἐπὶ τῶν πόλεων καλῶμεν ἐμποροῦς. Eiusmodi verò erant Phœnicij negotiatores, qui mare repleuerant; nam Isai. 23. vbi Vulg. habet *negotiatores Sidonis transfretantes mare repleuerant* *ie. LXX. legunt μεταβολοὶ φοινίκης διαπερῶντας, τὴν θαλάσσαν.* Sed de eo loco Genes. vide plura apud Villalpand. *2. part. apparat. lib. 2. cap. 24.* in nostram omnino sententiam: qui & addit tunc primum percussa fuisse numismata cum ætatiæ, malleatoriæque artes simul inuentæ fuerunt, à Tubalcaim nimirum, qui *Genes. 4. vers. 22.* fuit malleator & faber in cuncta opera aris & ferri, ille nimirum ferrum, & æs tractare, fundere, malleo diducere, cudere, formare, & expolire docuit. Sicut igitur apud Phœnices vigeat mercatura & mercata maritima, ita & nummus qui per commodus erat ad varia & longinqua etiam mercata: quare in ipsa Cananitide vsus illius erat, vt de Abrahamo vidimus, & ab illis Græcos suscepisse per Phidonem aliòsve non leuis coniectura est, quam etiam confirmat Salmasius, quod præcipua nummorum vocabula quibus vruntur Græci sint exotica, & ab Hebræis aut Sytis, siue vno verbo Cananæis, & Phœnicibus deriuentur, nam mna ducitur à Sirciaco manna vel mane, quod in eodem significato Arabibus & Persis atque in toto Oriente in vsu esse affirmat Salmal. *δραχμὴ* non τὸ δραχμα, sed à Caldæo aut Sirciaco *darbhoma*, aut Persico *dirham* aut *darhem*: Persæ diuidunt in sex *denarios*, sicut Græci *δραχμὴν* in sex *ὀβολοῖς*: Græci quoque *δανάχην* vocant obolum illum, quem mortuis in os indebant, vt Charonti pro vectura traderent. Ita Hefychius, Suidas, aliique. Obolum deriuatur etiam à voce Phœnicia *phalex*. Cum itaque præcipua illa & vniuersalia nummorum argenteorum nomina Phœnicia sint, non leui ratione suspicamus Phœnices, qui iidem fuerunt Cananæis, nummi cudenti primos auctores fuisse. Verum quàm infirmum sit hoc argumentum à notatione nominis, constat ex superioribus longè diuersas atulimus. Atque hæctenus de nummorum argenteorum inuentione: cæterum argenti nomine pecuniam omnem olim, vt etiam hodie, fuisse designatam constat, & ex Terentio, Plauto, aliisque veteribus pluribus ostendit Tiraquell. *de retractu §. 1. gloss. 2. num. 5.* vbi & assert *leg. 1. Cod. de adulter. leg. 1. Cod. de can. largit. l. 1. C. de oper. public. & l. hac lege, Cod. de aquaductu,* & denique illud Mathæi *25. vers. 27. Oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis:* vbi Græcus textus habet *ἔδει δὲ σε βαλεῖν τὸ ἀργυρίον μὲ ταῖς τραπεζίταις.*

Quod attinet ad nummos aureos, eorum prima inuentionio atque ignota est. Apud Romanos qui R. P. Gibal. *De Negotiat.*

dem aureus post annum LXXII. percussus est quàm argenteus, inquit Plinius *lib. 33. cap. 3.* apud Græcos verò Homeri ætate in vsu fuisse colligere sibi videntur aliqui ex eo quod sæpius tum in Iliade, tum in Odyssæa meminerit χρυσὸν τέλαντον, quæ darentur præmij loco; quibus locis non accipit Homerus τὸ τέλαντον pro instrumento quo aurum appendebatur, quod aliquando fuisse non dubium est, ita vt Grammaticis sit *ξυρὸς στατήρ καὶ σταθμῆς*, sed erat modicum aliquod auri pondus, quod in præmium daretur, quod pondus definiunt tres aurei Attici, vt refert Pollux; quod aliqui etiam talentum Macedonicum appellarunt: sed quidquid sit, talentum Homericum non plus valuisse ex ipsomet Homero colligunt ex *ἰπποδρομίᾳ*, vbi tertium præmium est lebes, quatuò δόλον, datur, δὲ ο χρυσὸν τέλαντον. Sed cum nuper docuerimus Homeri ætate nummos argenteos nondum fuisse in vsu Græcis, quis dicat tunc signasse aurum, quare vocat Homerus talentum breue auri pondus, quale penderent postea tres aurei Attici, qui qui postea percussi sunt. Idcirco apud Homerum *ἰπποδρόμιον χρυσὸν* significat reddere debitum eodem pondere, quo acceptum est, & Grammatici rectè interpretantur *ἰπποδρόμιον σταθμῶν*. Existimari igitur sicut argentei, ita & aurei nummi primam originem à Phœnicibus repetendam esse, qui deductis vt aliàs monuimus in vniuersum colonias, & cum vniuerso orbe habitis commerciis, nummos excogitauerunt ad mercatorum facilitatem, & rerum omnium vt dicebamus initio, pretium, indeque illorum vsus ad cæteras gentes sensim deriuatus est, neque putarim excogitato semel nummo areo, & argenteo, diutiùs aureo caruisse, quandoquidem, vt ait Plin. *lib. 33. cap. 3. A nummo prima est origo auaritia excogitata, questuosa segnitia.* Hæc autem potissimum auro latiat, vnde addit Plin. *Hæc paulatim exarsit rabie quadam, non iam auaritia, sed fames auri:* quamuis auro factò potius quàm signato vterentur veteres, mireturque Plin. populum Romanum in tributo victis gentibus semper argentum non aurum imperitalle, signatum tamen in vsu fuisse nemo negarit.

Atque hæc tria metalla, æris, auri & argenti vulgò flata, signataque sunt, & communis nummorum materia fuere, præterquam & alia quædam à variis gentibus vsurpatæ sunt: nam ferro vice nummi vsos fuisse Lacedæmonios testatur Plato in *Eruxia* ἐν δὲ Λακεδαιμόνι σιδερά σταθμῶ νομίσει καὶ πάντα μέντοι τὸ ἀχρεῖα. Lacedæmone verò ferri certum pondus in vsu est, & eadem ratione inutile. Idem affirmat Pollux, *lib. 9. cap. 6.* ingenti magnitudine parum valente *σιδερά δὲ νομίματι χρῶνται ἐν πολλῷ ὄγκῳ ὀλίγον δυναμένα,* aceto autem eius acrimoniam ἀμύλιον propter scindendi facilitatem, temperabant. Sanè temperare ferrum σομῶσα Græci exponunt ὀζύειν; & Suidas *σομῶσις παρὲξ ὄζυις, & ὄζυισον ὄζυειν:* inde *σόμομα*, ferri acies. Idem de Licurgo narrat Plutarch. in eius vita, & in vita Lylandri, nempe ipsum ferrum, quod in nummum verterat, aceto infuso inutile reddidisse, ad opera videlicet alia quæcumque faciendia. Voluit itaque ferreum nummum ferri grauissimæ molis & ponderis, qui vilis tamen esset pretij, & candens aceto intingeretur, sicque ad omnia opera inhabile illud ferrum redderetur, K x 3 neque

neque proinde alium vsum habere possit quam nummi, non alio sane consilio, quam ne vllis mercatoribus exteris ad suos pateret aditus, qui luxum vna cum exteris mercibus inucherent: nam nihil erat Lacedemone quod inde pro suis mercibus exportarent, non nummum quidem ferreum, qui in reliqua Graecia vsui non erat; non ferrum ipsum, ex quo cufus erat nummus, cum illud ferrum ad caetera omnia redditum fuisset inutile, aceto illi candenti infuso, sic enim vt iam monui fragile fiebat, & vt aiebat Pollux ὄζει τῶ ἀκμῶ εἰς τὸ ἀσομεν κατὰ βεννυκίω, restingunt eius vigorem aceto, vt fragile fiat. Ferrum quod durum est, & non facile frangitur, dicitur habere σόνωμα duritiem, εὐβιον est quod ἀδρανὲς & fragile. Maioris autem ponderis fuisse nummum illum constat ex Plutarch. qui βρυσαβιδόν, & δυσπαράκμειςον dicebatur πέλανος, vnde Hesich. πέλανος τετραχάκων δάκκοις. Graecis πέλανος est genus libi, vel panis, cuius formā habuit hic nummus Laconicus. Bisuntionum nummi ferrei meminit Pollux lib. 9. cap. 6. quae erat moneta minuta σιδήρειον π νόμισμα λεπτόν, ita vt quod dicitur emo mihi duobus aereis, diceretur emo mihi duobus ferreis πρώτοι τριών σιδήρων. Romani ferro vsi non sunt in re nummaria, cuius causam esse arbitratur Houman. cap. 1. quia difficile funditur. Verum aequè atque aes, ferrum fundi & liquecere ac ductile fieri certum est, nam Poll. lib. 7. cap. 24. ferrariam artem σιδήρτιν τέχνην explicans, sic eius opus describit, τὸ δὲ ἔργον ὑφραίνεν, λύνεν, συκκινόνεν, τυπωῶ, ἰζελάνεν, ἀκονά, θηζέιν, ποροσηλοῦ, διασπάλανεν, προσάπτια λεγέιν σομὴ ἥλος ποιεῖν σόνωμα: in quibus omnibus subauditur, vt vides vox σιδήρως, humectare, soluere, fundere, impellere, ferire, expellere, acutere, exacuere, affigere, transfigere, adaptare, aciem inducere, clauos facere, & alia eiusmodi, quae aequè ferro atque aeri conueniunt: nam prius funditur & fragile est, deinde in alias fornaces translaturum, è fragili fit ductile, atque induratur, quod ipsum de aere dixit Plin. lib. 34. cap. 8. Omne as, inquit, diligentius purgatum igne, excolliturque regulare est, id est ductile, nam ibidem habet Plini. In Cyprio, coronarium & regulare est vtrumque ductile. Et infra, Regulare & in aliis fit metallis, itemque Caldarium differentia, quod Caldarium funditur tantum, malleis fragile, quibus regulare obsequitur, ab aliis ductile appellatum, quale omne Cyprium est. Regulare porò dictum fuit quòd in regulas ducatur, dum malleis ad hoc tunditur, id autem in aliis metallis contingere dixit Plin. ac proinde in ferro. Neque dubium est de ferro fusili, fontam vocant à fundendo, & massas quales in fornace fluxerunt liquati ferri vocant vulgo gusar, quasi fusas vel χύσεις, postea alii fornacibus excoctum malleis tunditur, atque in longas laminas tenuatur, duratur ictibus: aliud tamen ferrum est ex vena ipsa mollioris complexus, quod Graeci vocant ἀπαλόν, aliud fragilius quod θράστων iidem nominant, vulgò officinae ferrariae ferrum rumpens dicunt. Non idcirco igitur Romani monetam ex aere non ex ferro cuderant, quòd istud difficile fundatur, vt aiebat Hotman. Probabilior videri possit altera causa, quam ibidem affert, quod ferrum aërginem facile concipiat, atque ita pondus legitimum vix seruare possit, cum assidua tractatione facile deteratur. Et sanè aes est praeter ferro λεώτερον & ευπνίστερον leuius & lucidius, sine nitentius, sed & nitor ille induci ferro potest, vt videmus in aciatio, ex quo aequè atque ex

aere & cupro cudi moneta facile potuisset: quare exiltimarem aes potius quam ferrum à Romanis & aliis passim vtrparatum, quòd pretiosior foret illa materia. Stannum argenti loco haberi Siracusis narrat Dyonyf. apud Polluc. lib. 9. cap. 6. κασίτηρον ἀνὲ ἀργυρίον νομίσαι: atque hic nummus faciebat quatuor drachmas Atticas pro vna: est verò κασίτηρον apud Homerum, plumbum album, quod habuit auctoritatem Iliacis temporibus, vt ait Plin. lib. 33. cap. 16. vbi tamen stannum ex plumbo nigro fieri vult. Plumbi nigri origo duplex est, aut enim sua prouenit vena, nec quidquam aliud ex se parit, aut cum argento nascitur, misti que venis constat, eius qui primus fuit in fornacibus liquor, stannum appellatur, qui secundus argentum, quod remansit in fornacibus galena, quae portio est tertia adita vena. Haec rursus constat dat nigrum plumbum deducit partibus duabus. De stanno plura deinde habet toto cap. 17. Stanno igitur aliquando vt plumbo ipso vfos esse Siracusios dicebamus, & ne ille vfos cerperet apud Romanos, vetitum aliquando fuit: nam L. 9. D. ad l. Corneliam de falsis prohibetur ne quis nummos stagneos, plumbeos emere, vendere dolo malo veller: dicitur autem stagneos nummos, quam lectionem in Pandectis Florentinis defendit Cuiac. lib. 11. obseru. cap. 1. nam Plaut. apud Festum, Mauriaticam video in vasis stagnaeis: & Gloss. veterum stagnae κασίτηρα stagnum κασίτηρον: Scitibonius Largus, pixide stagnae, vase stagnae, & Priscianus medicus plumbeus, stagneus. Vide de voce stagni & stagno plura apud Salmast. in exercitationibus Plinianis, vbi de Alphaltide mihi pagina 577. no igitur Siracusij duntaxat stanneis siue stagnaeis, aut etiam plumbeis nummis, sed Romani quoque aliquando vsi sunt, quamuis deinde id fuerit vetitum, sed nescio an diutius ea prohibito durauerit, nam plumbei nummi meminit Plaut. in Triumuiro. Nummum nunquam credam plumbeum. Et in Casina. Cui homini hodie peculi nummus non est plumbeus. Et in Most. Tace tu faber qui cudere soles plumbeos nummos. Et Martial. lib. 1. Epig. 100. Caleni castigans auaritiā, qui auctus quatuor haereditatibus parcius vineret. At tu sic quasi non foret relictum, Sed raptum tibi centies, abisti In tantam miser esuritionem Vt conuivia sumptuosiora Toto que semel apparas in anno Nigra fordibus explices moneta, Vt septem veteres tui sodales Constemus tibi plumbea selibra. Et lib. 10. Ep. 74. Quamdiu salutar Ante ambulones & rogatulos inter Centum merebor plumbeos die tota. Viliores igitur quidam nummuli, vt sportularij cudebantur, vel plumbo solido, vel aere plurima plumbi mixtione vitati. Ex electro quoque cufos nummos testatur Lamprid. in Alexandro Seuero: Alexandri habitu nummos plurimos figurauit, & quidem electreos aliquantos, sed plurimos tamen aureos. Verum non constat ex quo electro cufi fuerint hi nummi, cum aliud sit metallum, aliud succinum, idque varij generis & coloris: vide Plin. & Salmast. in exercit. Plinian. variis locis, & Georg. Agricol. lib. 4. de natura fossilium

fossilium. Hotman. cap. 1. 1. part. de re nummaria, existimat fuisse ex succino, quales se vidisse effoscos ex materia quadam subnigra testatur. 9 Fuerunt denique viliores quaedam materię nummorum, nam de corio pecudum nummos incisos & signatos fuisse dicit Isidor. lib. 16. cap. 17. vetus quidam Anonimus auctor de re militari, cuius verba refert Salmast. lib. de vsur. cap. 15. ait in aris vsum exultam politius terram, & igne solidatam certis quoque expressionibus figuratam vsui habuisset, sed posteriores fastidientes pificae vilitatis inuentum formatos è coriis orbes auro signauerunt, quibus Regum magnificentia & commutationum necessitas, intactis collatoribus vtebantur. Deinde ad aes, argentum, aurumque signandum progressos esse homines narrat: facit igitur luteam pecuniam, omnium primam, deinde coriaceam, tum aream, postremo argenteam, aureamque. De coriacea pecunia à Romanis vsurpata ante Numam qui primus aream percasserit, & à suo nomine numum appellari, Graeci recentiores nungantur. Ita Ioann. Anthioch. ἐπὶ ἀρχαιολόγας. Idem affirmat Suidas qui etiam laudat Suetonium, additque non modò ante Numam coriacea, sed etiam ostracea, siue testacea vfos fuisse διὰ συντήραν καὶ σφραγίδαν τῶν χρησῶν ἀληθύντων. Calliod. lib. 7. ep. 32. scorteam quoque pecuniā Romanis veteribus tribuit, Lacedaemoniis vnus Seneca lib. 5. de beneficiis cap. 15. sed mendum in Senecae verbis emendare conatur Salmast. cap. 15. citato. De Carthagenisium nummis quoque testatur Aristides in oratione περὶ τῶν τρωαίων, vbi vocat τὰ σούτνια νομίσματα, vbi vetus Aristidis scholiastes sic habet: Carthagenenses in traetanda republica coriaceos nummos adhibebant, σούτνις νομίσματος ἐπολεμειδόν, quibus originem fecit Dido, illa enim fuga ex insula Tiuro facta propter fratrum caedem, à Rege contendit tantum agri sibi tradi, quantum loci bonis pellis occuparet, ille verò facile annuit, illa autem dissecta pelle terrae plagulam ambit, & vrbem Carthaginem condit. Carthagenenses igitur euentum semper honorantes coriaceis nummis publicè vtebantur. Aliud verò scholion ibidem additum negat re ipsa Carthagenenses vfos fuisse nummis coriaceis, sed quia pelles ferarum, quibus abundabant cum aliis mercibus, quas ad illos exteri mercatores deferebant, permutabant, & pro nummis veteri ritu dabant. Verum rem ipsam explicat Plato in Erixia. Carthagenenses, inquit, moneta humilimodi vtiuntur in tanta aluta particula, quanta est stateris magnitudo, quoddam inclusum est, quod nemo praeter facientes nouit, deinde hoc signatum apud eos cursum habet, & qui plurima talia possidet is videtur nummatus in primis & locuples esse, si quis autem apud nos plurima talia possideat, nihilo sit diuor quam si montanis calculis abundet. Erat igitur ligatura siue σπώσμη ex aluta vel pelle confecta, cui inclusum esset nescio quid, quod quale esset non dicit Plato, id soli sciebant qui incluserant, id erat magnitudine stateris siue tetradrachmi Attici aluta inuoluti, cui alutae publicum sigillum impressum erat: & mox idem Plato τὰ δέματα Carthagenensibus vice nummi fuisse scribit. Non igitur nummus è corio fuit, vt volebat Aristides, sed aliquid vile tetradrachmi magnitudine, & forma, quod inclusum & inuolutum erat aluta, sigillo publico signata. Aliae quoque viliores fuere monetae: nam Aetopes quo saeculo scribebat Plato, lapillis quibusdam inculptis λίθοις ἑγγυλλομύκτοις vtebantur. Narrat

Paulus Venetus incolas prouinciæ Caraianae, quae magno Tartariae Regi subest, vti aureis & albis lapillis, qui in littore maris leguntur. In Prouincia Canihcu in eodem Regno minor moneta forinatur ex sale, in exiguis massis. In alia corallium vicem nummi praestat: ipsius magni Chami moneta, non ex auro, & argento cuditur, sed ex cortice mori interiore in particulas varias, ac rotundas scisso, inuicem compacto, ac regali sigillo signato. Haitonus ait apud Cathaonibus Tartaros nummum de papiro fieri in formam quadratam secto, cui regale signum impressum, sicut & qui linteorum orbiculis, aut quadris, publica, aut regia forma insignitis hodieque vntur: quae, aliaque similia in historiis leges, quorū tamen fidem praestare nolim. Romanis certè fuit ludicrum quoddam nummorum genus ex lupinis aqua sine dubio maceceratis percussum, quòd spectat illud Horatij lib. 1. ep. 7. vers. 24. Non tamen ignorat quid distent aera lupinis. Quia nimirum est differentia inter bonos & malos nummos: in scena lupini aureorum vicem subibant, colore enim & forma auro signato proximè accedunt. Eodem refero illud Plauti in Pcenulo, vbi Vitticus lenoni trecentos eiusmodi aureos tradit. Age agite inspicite, aurum est, C. profecto spectatores comicum Macerato hoc pingues fiunt auro in barbaria bonues Verum ad hanc rem agendam, Philippicum est. Alciat. lib. 7. paterg. cap. 4. interpretatur de Naporum rotulis, quibus comædi pro auro vti solebant: malim ego de lupinis interpretari, vt Turneb. lib. 1. cap. 15. ex Mureto, qui pro aureis nummis in comædia numerantur, quare inepti qui inter aera & lupinos nesciunt distinguere, licet lupini veros nummos assimulent. Quò etiam referunt aliqui illud Petronij cap. 14. Sed praeter unum disponendum sciel, lupinosque, quibus destinaueramus mercari, nihil ad manum erat. Lupinaria igitur fuit moneta. Verum vitiosam esse lectionem sapienter coniecit Turneb. lib. 19. cap. 7. Scaliger aliique recentiores, quae sic emendanda est, sed praeter unum dipondium, scilicetumque, quibus lupinos destinaueramus mercari, nihil ad manum erat. Dupondium pendebat duas drachmas, eratque exiguus nummus, & contemptibilis, vt dicemus inferius, adi interea Cuiac. lib. 12. obseru. cap. 40. Alij tamen legunt sciel pro siclo. De vitulico inferius. Lupini porò de quibus Plin. lib. 18. cap. 14. sunt vilissima legumina, eaque amara, quibus vtebantur Cynici, vt ex Aristot. ostendit Turneb. lib. 25. cap. 29. sub fin. duriora quoque esse ea legumina iudicat Catull. ad Furium. Atque id durius est faba, & lupinis Quod tu si manibus teras, fricesque Non nunquam digrum inquinare possis. His, aliisque similibus instructam pauperum, & cynicam coenam habes ex ipso Horat. lib. 1. Sat. 1. 6. — Inde domum me Ad porri, & ciceris refero, lagani que cainum. — Et lib. 2. Sat. 3. In cicere atque faba bona tu perdasque lupinis. Martial. lib. 1. ep. 78. Et feruens cicer, & tepens lupinus. Denique horum nummorum comicorum, qui fiebant ex lupinis meminit Iustinian. in l. 1. C. de aleatoribus. Si quis sub specie alearum victum sit, lupi-

nis, vel alia quavis materia, cesset omnis exactio; hoc est interprete Cuiacio, ludus alex interdicitur, non tantum si pecunia posita ludatur, sed et si positus lupinis argento comico, in vicem pecuniae verae postea victori persoluenda. Ad lupinos istos nummos Cicetorem alluisse lib. 1. ad Attic. ep. 15. existimavit Hotman. de re nummaria, cap. 1. Sed heus tu vide ne consulatum illum nostrum, quem Curio ante ἀποδείξιν vocabat, sic hic factus erit, fabam nummum futurum, vbi male aliqui legunt minimum futurum, nullo sensu, qui in lectione quam adduxi perspicuus est, vt enim ibidem narrat Cicero, Magnus, hoc est Pompeius, Auli filium, id est Afranium intrudebat omnibus inuitis, vt Consulatum proximis comitiis ambiret, neque auctoritate, neque gratia pugnabat, sed quibus Philippus omnia castra expugnari posse dicebat, in qua modò a sellis onustus auro posset ascendere. Cum igitur Afranius immensa nummorum largitione Consulatum eblandiretur, quem Cicero sola virtute fuerat conuictus, sapienter ait Cicero suum illum Consulatum, quamuis mirificis laudibus ab omnibus celebratum, & à Curione quandam ἀποδείξιν existimatum, non futurum deinceps apud populum, nisi fabam nummum; cum enim acceptos ab Afranio nummos cogitabat, se pro speratis à Cicero nummis, fabas & lupinos accepisse queretur, atque ad eum Consulatum contemneret, tanquam fabam nummum. Ex his omnibus tandem vides veram nummi materiam vix aliam in vfu esse, aut etiam fuisse quam aream, argenteam, & auream; quare de nummis ex ea duntaxat cufis deinceps agemus.

Hac porro materia iterum duplex est; vna pura, altera mixta. Prior illa vnico metalli genere absque villius alterius inferioris permixtione constat. Altera posterior, alio quam metallo temperatur. Sic Linius Orus octauam partem aëris miscuit argento, & Antonius triumuir, ferrum miscuit, vti habet Plin. nos ligam dicimus, de qua mixtione dicemus inferius. Puritas autem materiae, quamuis omnem alterius mixtionem excludat, non tamen est semper aequalis rationis, neque aequalis bonitatis, sic aurum obrysum purius & defaciatius erat auro Gallico, quod idcirco minore aestimatione taxabatur, vt ait Maiorian. in Nouella de auro obryso, & nos diximus cap. 8. art. 3. num. 12. Argentum puffedatum omnium optimum & purissimum erat, de eo diximus opere de usuris lib. 1. c. 1. art. 1. n. 29. de suberatis verò nummis, & de pecunia aërola cap. 3. art. 4. n. 51.

ARTICVLVS III.

De forma nummi.

- Forma nummi quid. 1.
- Quibus constaret. 2.
- Hebraeorum nummorum figura. 3.
- Nummorum Graecorum figura. 4.
- Nummi Romani figura. 5.
- Quid nummus asper, quid ferratus. 6.

Nummi formam appello eius figuram, signum, effigiem, caelaturam, characterem, quo &

nummo auctoritas conciliatur, & eius quoque valor, aut vt loquitur Aristot. lib. 1. politicor. c. 8. quantitas significatur: quare dimensione opus minime est, ad eius valorem dignoscendum δ γὰρ χαρακτήρ τῆ πένου σημαίνει quanti sit, siue quantum valeat; atque hoc vltimo adiecto auctoritatem nanciscitur nummus, quia ex eiusmodi figura siue forma, tum vt dixi eius pondus & status; tum legitimus, & communis vsus atque publicus dignoscitur; quare reprobari nequit sicuti alij omnes nummi, qui ea forma percussi non fuerunt, & publico characterē insigniti. Vnde sapienter Aristot. loco citato de nummo agens τὸ ἐξ ἀπὸ πρῶτον ἀποδείξιν ἀποδείξιν ἐξ ἀποδείξιν τὸ δὲ τελευταῖον, καὶ χαρακτήρα ἐπιβαλλόντων ἵνα ἀποδείξιν αὐτῆς μητρὸς εἰς αὐτῆς, δ γὰρ χαρακτήρ ἐστὶν τῆ πένου σημαίνει. Primum quidem nummus magnitudine & pondere simpliciter finitur, sed adiecitur character, vt à dimensione liberet, est enim signum quantitatis ipsius. Debet verò illa forma certa, & nota, & publica omnibus esse, vt ab omnibus recipiatur: vnde Seneca. Non est malus nummus, quem barbarus & ignarus forma publica reuicit: & Quintilian. lib. 7. cap. 6. utendum est sermoni, vt nummo, & publica forma est.

Hac forma pluribus constabat, in primis effigie, siue authoris, siue cuiuslibet alterius rei, tum certis litteris, vel integra scriptura, quae vel nomen authoris, vel causam percussi nummi, vel locum, vel quid aliud eiusmodi exprimerent. Deinde certa alia nota, quae definita esse debebat, & auctoritate publica adhibita: nam aliae quaedam erant notae arbitrariae, quae nummum potius priuatum, quam publicum, siue cuius esset publicus vsus, designabant; ad publicum enim nummum percipiendum opus perpetuò fuit publica, eaque ferè suprema auctoritate, vti explicabimus inferius. Distinguendae itaque diligenter sunt in veteribus nummis, qui quotidie effodiuntur, figurae, an publicae, certae, & definitae fuerint ad dandam auctoritatem communi monetæ, an verò priuatae, & arbitrariae, siue à viris Principibus, siue ab alijs, ad rei alicuius illustri monumentum impressae sint numismatis, quae re vera non erant loco pecuniae, sed potius vel missilia spargenda populo, vel ob accepta beneficia quaedam grati animi testimonia, vel victoriae reportatae, libertatis redditae, vel acceptae, magnifici alicuius operis perfecti, ciuitatis conditae, aut reparatae, aedium & templi constructi eximia & publica testimonia, aut denique Principum faelicitati, aeternitati, & vti insaniebant, diuinitati concepta vota ab ipsis ciuitatibus, aut prouincijs, vel ab illustribus quibusdā viris: quare in interiore nummi fronte Principis effigies eiusque nomen insculpebatur; in auersa autem fronte symbolum aliquod, & hieroglyphum, quod insigne aliquod eius factum, aut quid aliud significaret: quare sigillaria eiusmodi numismata symbolica erant, & tesserae, atque vti eleganter dixit Prudent. in hymno 2. de Sancto Laurent.

Et ipse tantum non habet
Argenteorum anigmatum
Augustus arcem possidens,
Cui numus omnis scribitur.

Et sanè ipso visu constat ista sigillaria numismata, tesserae esse atque symbolica, quorum explicatio etiam eruditos viros aliquando fugiat, vti videre est in illis, qui eruentis illustrandisque eiusmodi numismatis & sigillis diuini laborarunt, & eruditicis commentarijs illustrarunt. Diuersa verò illa fuisse

fuisse à monetae publicae commercij, quidquid in contrarium contendat Anton. Augustinus dialogo 1. de numismatis, non dubitatum, cum & illa tam multa, tanque varia fuerint, & quotidie noua cuderentur, pro cuiusque ferè arbitrio, & monetam legitimam commercij certam & constantem esse oporteat: si enim perpetuò variatur, miram rerum omnium & commerciorum confusionem esse oportebit, quamquam non negarim etiam monetam insculpi solitas aliquas imagines maxime Principum, quod fassus ostendemus in ferijs, illamque imaginem Prudentius hymno citato vocat Caesaris nomisma.

Sic dogma vestrum est, audio,
Suum quibusque reddito,
En Caesar agnoscat suum
Nomisma numis inditum.
Quod Caesaris sit, Caesari
Da, nempe iustum postulo:
Ni fallor, haud vllam tuam
Signat Deus pecuniam
Nec cum veniret aureos
Secum Philippus detulit
Praecepta sed verbis dedit,
Inanis à marsepio.

Præter Principis effigiem in auersa, & exteriori parte, erant & aliquae effigies aut symbola, sed omnibus cognita & constantia; & præterea nota aliqua, quae & auctoritatem qua percussus erat nummus, & locum siue regionem, cuius erat moneta, pondus quoque vel valorem designaret: alioquin facile quis probam monetam reieccisset, improbam & adulterinam admisisset.

Quare ex antiquis siclis Hebraeorum qui inscripti sunt longè alijs characteribus quam sint hodierni Hebraei, & cum veteribus Samaritanis longè alios fuisse quondam characteres Hebraeos, atque etiam ad linguam colligunt viri eruditi, vti fassus ostendit Villalpand. 2. part. Appar. lib. 2. cap. 2. 1. Priori autem capite docuerat mutatas fuisse litteras post captiuitatem Babylonicam ab Eltra, quod & Hieronym. alique affirmant. Neque opinor vllus est qui dubitet siclum fuisse nummum post tam apertam Iosephi assertionem lib. 3. antiq. cap. 9. & constantem omnium sententiam, quamuis & pondus eodem nomine fuerit, immò & ponderum omnium norma ac ratio, vt ostendimus cap. 6. quod idem apud Romanos, Graecosque contigit, qui isdem lapsus nominibus, & pondera & nummos donarunt, quod eo capite demonstratum fuit, & semel monuisse sufficit. Quod verò in rem nostram facit in illa antiquissima Hebraeorum moneta, quam Villalpand. delineari curauit, licet varijs temporibus percussa fuerit; tria quaedam obseruo, nimirum inscriptionem, vel pondus nummi, vel tempus quo percussus est; vel authorem & patriam designare. Deinde imagines insculptas esse illi ferè vni genti proprias, & demùm eas earumque significationes omnibus passim obuias, ac notas fuisse, quae omnia, illa octo numismata diligentius intuenti facile constabunt. Nam in primis quatuor nummis argenteis eadem sunt inscriptae figurae, in altera quidem facie vas, in altera virga amygdalina, quae flores simul & poma profert, siue floridam amygdala, quamquam malogranati potius pomum referre videantur hæ virgæ. Nemo verò dubitat his hieroglyphis exprimi tum vas, quo manna quondam caelo delapsum seruabatur; tum virgam Aatonis quae floruit diuinitus, vt illum in

sacerdotem à Deo lectum significaret: inscriptio verò in tribus prioribus nummis eadem est, in prima quidem facie *sechel Israël*, *siclus Israël*: in auersa, *Ierusalem achadosab*, *Ierusalem sancta*: in alio numismate similiter *siclus dimidius*: *sancta Ierusalem*. Ex inscriptione trium illorum siclorum sapienter colligit Villalpand. cum Aria Montano, nummos illos percussos esse ante discessionem regni Israëliti, sub initio Roboani factam, dum adhuc Ierusalem toti Israëliti Imperij & religioni caput esse. In priori tamen nummo, medio vasi inscribitur *aleph*, vnitatem & priorem faciem denotare vult Montanus, alij eam litteram coniungunt cum inscriptione, & legunt *sechel Ieraël echat*, *siclus Israël vnius*, vel primus. Villalpand. ex lib. quodam de abbreviaturis Hebraeorum ait *aleph* significare nomen diuinum Adonai, quod in suis nummis exprimere voluerunt Hebraei, vt significarent fontem omnium beneficiorum, quem hieroglyphis nummarijs repræsentabant. In alijs duobus siclis medio vasi insculpitur geminum *seph* *sim*, & *omen*, vt aliqui legunt, volutque significari Selemoh Melec *Salomon Rex*, quasi eo regnante percussi fuerint eiusmodi nummi. Alij volunt potius illam litteram vltimam esse *daleth*, quamuis male formatam, & legi *sechel David*, *siclus Davidis*, à quo nimirum cufus fuerit. Villalpand. legi mallet *Saddai*, per illud *seph sim*, & *daleth*, quod est vnum ex Dei nominibus. Refertur quoque ab eodem Villalp. semisiclus aëreus, in cuius anteriori fronte insculpitur radix balsami cum hac inscriptione *mulgel*, id est *Circumcisionis tempus*: ex auersa fronte refert palmam cum hac inscriptione *meghabit*, *crassitudo vel pinguedo eius*. Ballamum verò, & palmam fuisse proprias Palestinæ arbores nemo ignorat: inscriptio verò designat tempus quo percussus fuit ille nummus, nempe quando à Iosue facta est circumcisio totius populi sub Chananitidis ingressum, *Iosue c. 5.* tunc enim pinguedinem terræ sibi promissæ, & fruges, pomaque eius gustauerunt, in quam rem mysticè philolophatur Villalpand de spiritali circumcisio cordis, quae eodem modo faciendâ sit, quo dicitur balsamum incidi à Plinio lib. 12. cap. 25. In alio argenteo nummo visitur ex vna parte torquis binis margaritarum ordinibus: ex altera Gultus caelaturis eminentibus insignis, cui ad latus adstat virga frondescens, quam esse Aaronicam vix licet dubitare, sicut & vas, illud quo oleum vnctionis afferuabatur in templo ad sacerdotes, & vasa templi sanctificanda: vnde non leuis quoque coniectura est, torquem illum significare. Sacerdotalem ordinem in sua ministeria, aut familias distinctum, quod ex ipsa etiam inscriptione colligitur, nam in medio torquis sunt inscriptae quinque litteræ, quae faciunt hæc verba *lamen gheh*, *vnctionis*, vel *unguenti* tempore nimirum fuit hic nummus percussus, annus autem quo primum vnctionis unguentum diuino iussu compositum fuit, primus est egressionis ex Aëgypto. Præterea illæ quinque litteræ numerum octingentorum sexaginta annorum faciunt, quare tota ea inscriptio huic æquiualeat; *Octingentesimo sexagesimo anno egressionis Israël*, nempe percussus fuit hic nummus, qui annus, vt subducit Villalpand. cadit in annum tertium Regis Iosue. In altera porro huius nummi facie legitur *lecharuth*, *Ierusalem*, ad scripturam *Ierusalem*, quam scripturam Villalpand. interpretatur scripturam David, qui omnes Leuitas in sortes ac familias suas, varia-

que ministeria tēpli descriperat *lib. 1. Paral. c. 23. & 24.* Ex quibus videas torquem illum designasse Ordinem sacerdotalem, vti monebamus. Vltimò denique habet Villalp. æream numulum quartam scilicet sicuti partem, cui ex vna facie insculpitur manipulus spicarum frumenti, omnis tamen generis floribus fructibusque abundans, & inferius religatus, illum cingunt duo vasa Romanis vnus haud dissimilia; in altera fronte vas est pingi solitum, cum ea inscriptione, vti legit Villalp. Nagaltha letsum, *Redemptus es à ieiunio*, nempe ope manna è caelo data, quod eo vase asseruabatur, in cuius beneficij memoriam percusserit hunc nummum Propheta Samuel, dum iudicaret Israēl. Ex quibus omnibus colligis quod initio monueram, eos nummos indicare & authorem, & tempus, & pondus & qualitatem nummi: testēras verò hieroglyphicas non alias continere, quàm quæ illi genti solennes erant, ex quibus etiam apparebat cuius gentis erat huiusmodi moneta, quæ, & quæ, & ipsius quoque nomen impressum aliquando gerebat, vt *siculus Israēl, Ierusalem sancta.*

Ex his porro reiicias Rabbincam fabulam de quatuor nummorum apud Hebræos percussoribus, Abrahamo scilicet, cuius nummi senem ac vctulum referrent, Iosue qui bouem, & vnicornem effinixerit; Dauide, qui virgam & turrim; & denique Machochæo, qui hinc Iaccum, inde Esther, atque seipsum effinixerit, quod vnde hauserint Rabini, quis diuinarit? Neque vltimò vnquam proditum est Hebræum numisma, quod animalis alicuius, aut hominis forma insculptum fuerit, sed symbolis tantum, quæ indicauimus, vase manna, manipulis, radice balsami, altari Thymiamatis, cornu sine gulto olei, palma, & cæteris eiusmodi illi genti consuetis, & notis: quare falsò dixerunt qui ouium formam Hebrææ monetæ quondam impressam voluerant, eo quod *Genes. 3. vers. 19.* dicatur Iacob emisse partem agri, in quo fixerat tabernacula à filiis Hemor patris Sichem, *centum agnis*, hoc est nummis, qui à figura inscripta dicerentur agni. Immo Eugubinus lectionem vulgaram emendare ausus est, & pro *agnis* substituendum esse *nummis*, eo quod vox Hebræa non agnos sed nummos significet, & LXX. verterint *μνῶν*, pro quo, librariorum incuria *ἀμνῶν* scripserit, eamque vitiatam lectionem sequutus Hieronymus agnos verterit, pro nummis; sed Eugubini temeritatem castigauit Peter. nam & vox Hebræa *Κεθίθα*, quæ ter reperitur dūtaxat in scriptura, nempe hoc loco, *Iosue vltimo vers. 32. & Iobi etiam vltimo vers. 11.* perpetuò vertitur à Vulgato ouis, & à LXX. *ἀμνῶν*, & *ἀμνῶν*. Deinde non satis consentiant isti, an *κεθίθα* nummum in genere significet, an verò certum aliquod nummi genus. Primum illud esset impertinens hoc loco, Moyses enim non expressisset pretium empti agri, quod tamen intendit. Secundum verò gratis affirmatur, cum qualis hic nummus fuerit, cuius valoris, & ponderis ipsi non aperiant. An verò essent reuera aliqui nummi, qui ab impressa figura ouis, agnæ dicerentur ab Hebræis, non liquet, cum quæ in contrarium afferuntur à Villalp. non male reiciantur à Bonfrerio in *cap. 33. Genes.* nihil tamen nos cogit hic nummos interpretari, quandoquidem eo tempore venditiones sæpè fiebant rerum permutatione reciproca. Pottuit igitur ex plano scripturæ sensu Iacob dare filiis Hemor centum oues pro parte agri, aut si maior pretium centum ouium, sed de figuris siculorum Hebræorum hætenus.

Fuerunt & Græcis, aliisque nationibus suæ patriæ nummorum figuræ, eæque & notæ omnibus, quibus esset cum illis commercium, & constantes ad aliquod longius tempus, ne frequentior earum mutatio perturbationem pareret. Plures eiusmodi monetæ enumerat Pollux *lib. 9. cap. 6.* Atheniensium itaque vetus pecunia bos dicta est à boue insculpto, vnde illud Homericum interpretantur, *Centum boum pretio arma permutat.* An verò, non disputo, cum superius monuerim vix ea Homeri ætate percussam ad huc fuisse nummum apud Græcos. In Dracanis legibus multa est solvere Decabatum *ἀποτέμνειν δρακόντων.* In Deli profectioe præco clamabat dari pro singulis bobus binas drachmas Atticas, quare aliqui putarunt bouem esse proprium numisma Deliorum, non Atheniensium. Hinc locum prouerbio fuit de eo, qui argento corruptus tacuerat, *Βῆς ἐπὶ γλαυκῶν βῆσιν*, bos linguam ascendit. Triobolum & diobolum *τριόβολον καὶ διόβολον* numismatum Atticorum species erant, & diobolum quidem nocturnum habebat insculptam, triobolum autem Iouis faciem. Peloponensium numisma testudinem vocabant ab inscripta testudine, vnde præmia, virtutes & sapientiam vincunt testudines *τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν σφιδῶν, νικῶντι χελιδῶναι.* Cora *κόρη* Atheniensium nummus, cui Palladis insculpta imago, hinc illud Euripidis: *Athenienses amant virgines, quas Pallas sen.* Eubulus vocat hoc numisma Mineræ pullum *πύλον*, & citatur Euripides de Corinthiis meretricibus loquens; *Ἐπὶ τῆς μὲν ἀλγῆς πύλον.* Pullus tamen *πύλον* fuit moneta Corinthiaca, quod Pegasus insculptum haberet, sicut & Tarentinum Tarentem Neptuni filium. Mitylenæi Iapho suæ monetæ inusserunt Homerum, Chij, Ali puerum delphino vectum, Dardani gallinaceorum pugnam, Aspandij luctatores, Regini leporem, Cephalenij equum, Thesij Persam, Argiui murem.

Romanis, itante Republica nummus suis, vel bouis effigiem inscriptam gessit, ex Plutarcho in *Publicola*: quod etiam affirmavit Varro *lib. 2. de re rustica, cap. 1. Plin. lib. 18. cap. 3. & lib. 33. cap. 3.* Quo tamen postremo loco ait ex altera parte lanum geminum, ex altera rostrum nauis gessisse Lactant. *lib. 1. cap. 13. & Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 7.* id referunt ad lanum Italiæ Regem, qui Saturnum nauis vectum exceperit hospitio, atque hæc nummi figuram alex lulu significari ait Macrobius. *Cum pueri denarios in sublime iactantes cepit, aut nauim lusu teste veteris exclaimant.* Ouid. 1. *Fastor. & Athenæus lib. 15.* eiusdem figuræ nummorum meminere, quare vt scripserunt loca pugnancia conciliet Hotman. *part. 1. de re nummar. cap. 9.* ait à Seruio Rege æs in vrbe Roma pectude notatum fuisse, in reliquis autem Italiæ partibus Iani & nauis effigie: deinde cum bello Punico sextantarij asses percussi sunt, Iani & nauis effigiem iam olim in Italia vsurpatam, illis quoque Romæ impressam fuisse.

Argentum verò notæ, vt ait Plin. *lib. 33. cap. 3.* facere bigæ atque quadrigæ, inde bigati, quadrigatique dicti, de quibus etiam habet Festus: erant & victoriati, signati victoria, vnde nomen, qui lege Clodia primùm percussi sunt, antea enim hic nummus ex Illyrico aduectus, & mercis loco habebatur, inquit Plin. Addebantur etiam litteræ S. C. vt significarent ex Senatusconsulto culum fuisse nummum, & deinde etiam litteras numerales apponebant, quæ pondus

pondus ac proinde nummi æstimationem indicarent.

Ex his cognoscis quid essent nummi asperi, quid ferrati: de ferratis meminit Tacit. *lib. de morib. German. Pecuniam probam veterem, & diu notam ferratos, bigatosque.* De asperis Sueton. in *Neron. capit. 44.* *Exegitque ingenti fastidio, & acerbitate nummum asperum, argentum pustulatum, & aurum ad obryssam.* Senec. *lib. 2. ep. 19.* *Sed mouebis mihi controuersiam, si te noui, nec uoles quod debeo nisi aspero, & probo nummo accipere.* Liptius in *notis ad Taciti locum citat.* varia de ferratis nummis refert, aliqui enim ferratos dicunt, quibus ferræ forma impressa sit, sed quis vnquam eiusmodi aut vidit, aut legit. Fuluius Vrsinus in *4. gente Manlia* nummum refert cuius in postica parte caput vrbis est inscriptum ROMA SER, quod ipse ferratum interpretatur, sed nullo argumento, & cur non ad Serarrij cognomen, aut ad Romam seruatum referas: Alij lectionem Taciti tanquam vitiosam emendant, & aut æratos, aut auratos, & cur non ad Seruianos legi volunt. Et Seruianos quidem exponit Liptius veteres nummos regio, qui in pretio fuerint Augusto, & à Seruio Rege qui primus eos signauit, nominati fuerint. Alij denique quibus potius accedere videtur Liptius, eos esse quorum ambitus dentatus sit, atque asper in modum ferræ, quæ proba notæ erat nihil vsu detritum esse aut peritisse, quos omnes vulgò & maxime in theatris recondebant, vnde illud Tertulliani *capit. 6. de penitentia: Qui venditant, prius nummum quo pascantur examinant, ne sculptus, neue rasus, ne auter sit.* Asper itaque nummus, & ferratus idem est Liptio, quod amplius explicat Hotman. *1. part. ap. 2.* & ferratos nummos dici quorum ambitus angulis incisus est, atque ita formatus, vt sunt canum & serpentum dentes, de quibus dentibus Plinius *lib. 11. cap. 37.* Vult igitur Hotman. typum ferreum in quem metallum vel liquatum, vel attenuatum imponebatur, habuisse angulatam formam in circuitu, & nummum proinde in eo percussum illi typo aculeato respondisse, atque adeò in orbem aculeatum fuisse, idque ad fraudes falsariorum vitandas excogitatum fuit, vt intima nummi pars introspecti posset, eoque alterius metalli foret admixtum. Cum itaque illi nummi aculeati forent, tractatu asperi essent, atque etiam veluti ferrati, hæc nomina quoque sortiti sunt, & tanquam omnium probatissimi & integerrimi magno studio conquisiti. Turneb. *lib. 18. c. 28.* nummum asperum exponit bene percussum & recentem, non veterem, neque tritum, aut ipso vsu lenem fugientibus notis, nec forma expressa; vnde illud Persij *sat. 3.*

— *Quid asper*

Vile nummus habet.

Non placet autem quod Molinæ. *q. 100. de vsur. num. 785.* nummum asperum exactum à Nerone apud Sueton. ita nominatum fuisse existimat propter tyrannicam & crudelem acerbitatem exactiois, videlicet inhumaniter, & conuulsiore minis aditus carceris, vel tortura, aut alterius asperimis.

ARTICVLVS IV.

De nummi pondere.

Nummi pondus quid sit. 1.

Quam varium illud pondus. 2.

Pondus nummi est certa quantitas metalli publica lege cuique nummo attributa, quo fit vt pro certo metalli signati pondere aliæ res permittentur, & antequam signaretur nummus, pro certo tanti pondere metalli grauis, & nondum percussus, sed rudis & informis res aliæ, & merces commutabantur: v. g. pro denis æris singulæ oues, & pro centenis æris singuli boues, ita enim æstimat lex Ateria, vel vt vocat Agellius *lib. 11. capit. 1.* Aterina, & Festus in verbo peculatus, *Tarpeia*: nam ante æs aut argentum signatum multa grauißima erat duarum ouium, & triginta boum, quam legem sanxerant T. Meneius Lanatus, & Sestius Capitolinus Coss. Postmodum anno V. C. CCXCVIII. Sp. Tarpeius, & Aterius Coss. tulere legem, vt omnibus Magistratibus mulctæ dicendæ ius esset, cum antea solis Consulibus id liceret, ita tamen ne vel duas oues, & triginta boues excederent, & bos centussis, ouis decussis æstimaretur, qua de re vide quoque Dionys. Halicarn. *lib. 10.* Cur verò plures boues quàm oues indicerentur, id factum dixit Agellius pro penuria ouium, & copia boum, cum Italia esset *armeniosissima*, indeque appellatam, quia Græca lingua boues *ιταλοι* vocantur. Eundem morem, vt apertò ære; non numerato vterentur apud Britannos viguisse testatur Casar *lib. 5. de bello Gall. c. 5.* *Viuntur aut ære, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo.* Hotman. in notis ait in Stephani codice haberi, *minimo ære, aut talis ferreis*: ipse verò sic emendat, *minimo ære, aut laminis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo*, eo quod Tacitus dicat in Agricola, *fert Britannia aurum & argentum, & alia metalla*: quæ emendatio probanda non est, quia Cæsaris æro argentum & aurum Britannia ignorabat, quare Cicero scribens ad Trebatium asserit ne scrupulum quidem argenti in Britannia inueniri. Necessè itaque est horum metallorum venas post Cæsaris, Ciceronisque tempora inuentas fuisse. Verùm quidquid sit ea dere, appenso metallo eos commutabant Britanni, quod idem de Hispanis affirmat Strabo *lib. 3. ἀυτὶ δὲ μίμνηματα τῶ ἀργύρου ἐλάμοιτο ἀποπυρρίλιτο δίδδοσι*, pro nummis argenti laminam in frustra concissam præbent.

Vbi autem percussus est nummus, certum etiam in illo pondus constitutum fuit, quod tamen variis temporibus varium fuit, nam asses qui initio librales erant, deinde sextantarij, ac demum semunciales facti sunt.

Lampridius scribit eam fuisse Heliogabali in aureorum ponderibus augendis velut insaniam, vt eorum formas binarias, ternarias, quaternarias, denarias, immò & bilibres atque centenarias conflaret. Capitolinus de Vero. *laciebat & nummos in popinis maximos, quibus Calices frangebat.* Tiberius I. aureos bilibres signauit, ex quibus L. donomisit Chilperico Francorum Regi. Alij alia pondera sortiti, & ferè Orientales nationes talentis alijsve

& argenteis, & aureis nummis grauissimis vsa sunt. Romani verò leuiores; nam aereos, vel festerios, vel ad summum asses conlabant aureos, aut argenteos denarios; idque omnino sapienter, vt & infimæ ac tenui multitudini suppetere, & ex illis vilissimæ quæque merces comparari possent; quæ fuit Platonis mens lib. 3. de legibus. Cæterum omnia pondera ad libram exigebantur; constitutum enim erat quot nummos aereos, argenteos, aureos ex vna aris, argenti & auri libra conflarent. Denique obserua omnia ferè nummorum genera fuisse quoque ponderis aliquod genus eodem nomine designatum, vti monuimus cap. 6. superiori.

ARTICVLVS V.

De valore & æstimatione nummi.

- Nummi valor quid. 1.
- Certus & constans esse debet. ibid.
- Vnde sumatur hic valor. 2.
- An à lege. 3.
- An à materia & pondere. ibid.
- Duplex nummi valor. 4.
- Est in primis à publica autoritate. 5.
- Qua debet attendere rationem materiae. 6.
- Non est tamen necessaria æqualitas æstimationis, metalli & nummi ex eo percussu. 7.
- Quomodo publica autoritas illum valorem imponat. 8. 9.

NUMMI valorem nomino id ipsum, quod Vlpian. & Pomponius æstimationem dixerunt l. 2. inf. D. de auro & argento legat. vbi hæres certum pondus argenti dare iussus, liberatur numeratam pecuniam dando, si in ea pecunia eadem æstimatio fuerit. De nummorum certa æstimatione loquitur etiam lex 3. de in litè iurando. Modestinus in l. 9. & Paul. in l. 3. D. de auro & argento legat. auri pretium vocant, sicut & l. 3. C. de veteris nummi potest. ate. Caius autem potestatem, in l. 3. D. de eo quod certo loco, dum ait pecuniarum vnam, eandemque potestatem vbique esse videri. Eodem pertinet Rubrica C. de veter. num. potestate: quantitatem Papinian. in lege is cui 94. D. de solutionibus: Vlpian. l. cum aurum 18. D. de auro & argento legat. Florentin. in lege qua extrinsecus 65. D. de verbor. obligat. & denique Paul. in l. 1. D. de contrab. emptio. vbi etiam dominium dixit quod alij dignitatem. De hoc igitur valore, siue pretio, & potestate nummi pauca quædam in vniuersum constituenda sunt, quæ enim sit singularum nummorum potestas inferius explicabitur.

In primis igitur certa & determinata esse debet nummi publici æstimatio, siue pretium, & dicitur. Rationem reddit Philosophus lib. 5. Ethic. capitulo 5. ἢ γὰρ αἰεὶ ἴσον δύναται ὁμοῦς δὲ βύλεται μὲν, μᾶλλον δὲ δὲ πάντα τετιμῆσιν, non enim semper eiusdem est pretij, sed tamen manere ac subsistere magis amat per quod oportet omnia æstimari, & taxata esse, siue id ad quod oportet omnium rerum pretium exigere, certum esse oportet.

Ait quidem Philosophus nummum etiam in eadem forma manentem, atque subsistentem aliquando plus aliis nummis valere ἢ γὰρ αἰεὶ ἴσον δύναται, quia eius valor non pendet ex solamateria ex qua conflatur, raritate, aut copia, sed ex mercium abundantia, aut penuria, aliisque circumstantiis, sicuti & in cæteris omnibus contingit. Sic Michaël Ephesius in sua paraphrasi locum illum exponit, & ipse Philosophus lib. 2. œconom. monet diligenter inspiciendum quale, & quando carum aut vile fiat numisma, τίτων ἢ ἕκαστον ἐξ αὐτῶν τὸ νόμισμα λέγω, ποῖον δὲ ἀπὸ τιμῶν ἢ ἐξ ὅσων ποιηθῆν. Nihilominus certum ac perpetuum quantum fieri poterit debet esse eius pretium, quodque in eodem fermè statu persisteret, attenda nummi natura, & commerciorum ad quæ inuentus est, facilitate, quod vult Aristotel. verbis initio adductis: ὁμοῦς δὲ βύλεται μὲν μᾶλλον, magis postulat idem manere, quia eius natura est vt pretium rerum existat, δὲ δὲ πάντα τετιμῆσιν, eaque fuit Pauli mens l. 1. D. de contrab. emptio. Electa materia est, cuius publica, ac perpetua æstimatio difficultatibus permutationum, æqualitate quantitatis subueniret. Vides Paul. omnino vile nummi æstimationem non modò publicam, hoc est omnibus notam, sed & constantem, perpetuamque esse oportere, vt difficultatibus commutationum occurratur æqualitate quantitatis, dum nummorum quantitate ac numero pretium rerum permutandarum exæquamus, quare Aristot. monet hoc modo semper fore permutationem, & communicationem ἢ τὰ γὰρ ἔσται αἰεὶ ἀλλὰ γὰρ, ἢ αἰεὶ τῆτο κοινονία: nam numisma est mensura omnia faciens æqualia, τὸ δὲ ἢ νόμισμα ὡσπερ μέτρον σύμμετρα ποιῶσαν ἰσάζει: alij legunt ὡσπερ μέτρον σύμμετρα ποιῶσαν, medium omnia faciens paria & æqualia; & Andronic. in paraphrasi καὶ ἔσται ἐν μέσῳ γινόμενον τῶν ἀσύμμετρων σύμμετρα ποιῶν ἰσάζει: sic in medio positus nummus inæqualium rerum æquat & paria facit, scilicet pretia; & alibi Aristot. ait numisma esse κοινὸν μέτρον πάντων. In his duabus vocibus, quibus Aristot. numisma vocat μέτρον & μέτρον κοινὸν πάντων, subtilius philosophatur Salmali. c. 15. de vsur. nā μέτρον est idè quod μέτρον arbiter nimirum, & pararius, atque mediator, sic δικαστὴς μέτρον iudex, arbiter, & mediator, quem μετρίων ab aliis vocari dixit Philosophus. Nummus igitur est μέτρον mediator, & conciliator permutationum, dum æstimationem rei, quæ permutatur, pretio exæquat. Plura addit Salmal. de symmetria quam constituit nummus, definitione pretij & æstimationis rerum, ex quibus optime colligimus cum Aristot. æstimationem nummi certam, & constantem esse debere; si enim continuò mutetur mensura rerum, erit omnino inutilis, vt vides.

Tota verò difficultas in eo consistit vt constituamus vnde certa illa, & constans nummi æstimatio, ac valor desumi debeat: an à pondere, an denique à lege. Loquimur autem de æstimatione nummi vt nummus, non vt res & merx quædam est, quia vt nummus est, rerum aliarum pretium & μέτρον est, vt res autem est, materia permutationis siue vera & propria merx est, vt olim monuimus, & iterum significabimus inferius. Itaque querimus vnde sumatur valor, siue potestas, & æstimatio nummi vt nummus est. Et quidè ex forma non sumi eiusmodi æstimationem ex eo liquet, quod vt argumentabamur opere de vsur. c. 1. art. 1. lib. 5. forma vel est nota tantum ponderis index,

index, vt olim factitatum fuisse diximus, vel nota alia quæpiam & character, vt Principis imago. Prior illa non dabit æstimationem, sed ipsum potius pondus, cuius index est: altera verò non alia de causa inculpitur, quam vt distinguat varios nummos inter se, an Attici sint, an Romani, Philippi, aut alij quidam. Non videtur quoque sumenda esse eiusmodi æstimatio à materia; id enim in primis negat discretè Paul. l. 1. D. de contrab. emptio. Electa est materia cuius publica ac perpetua æstimatio difficultatibus permutationum æqualitate quantitatis subueniret, eaque materia forma publica percussa, ἢ sum, dominiumque non tam ex substantia præbet, quam ex quantitate: vbi Paul. substantiam appellat ipsum nummi corpus siue materiam ex qua conflatur; & publica forma percuditur nummus vt ipse ait; eam verò materiam negat ex sua substantia præbere vsum & dominium. Deinde vilis aliquando est materia, vt ferrea, coriacea, quæ tamen in nummum percussa eundem habet valorem cum alia materia, vbi Princeps illi suum characterem imprefferit, & pro nummo haberi voluerit; idque euidenter constat ex mutatione monetarum, in qua vel augetur valor manente eadem prorsus materia, vel minuitur, vel impurata materia, atque deteriore facta per mixturem vilioris metalli, manet tamen idem valor & æstimatio nummi. Nò igitur à materia desumitur illa æstimatio.

Sed neque à pòdere, licet id videatur velle Paul. cum dicit pecuniam præbere vsum non ex substantia, sed ex quantitate: nam vel ibi Paul. agit de nummis eiusdem metalli, quos si differant quantitate, differre quoque vsu dicit: per quantitatem autè intelligit numerum siue quantitatem discretam; nam si eadem materia in varios eiusdem generis nummos percutiatur, singuli nummi erunt; si autem idè nummus in tot frustra diuidatur, singula illa frustra nummi non erunt, quamuis eandem cum nummo, & æqualem materiam contineant. Deinde certum est immutato pondere variari aliquando monetæ æstimatione, vt cum asses librales, sextantarij, vnciales, & semiunciales facti sunt; neque in nummis idem perpetuò est, τὸ ἰσοδύναμον, & τὸ ἰσοάσιον: primò dicitur de parili pretio, secundum de parili pondere. Restat itaque lex quæ nummo æstimatione det, quod tradit Aristot. dum ait nummum non à natura, sed lege esse τὸ πύ νόμος, & in nostra esse potestate, vt nummus modò aliquid, modò nihil sit: si nimirum à lege reprobetur. Neque quidquæ refert quod νόμος consuetudinem & morem potius quam legè significare contendat. Salmal. c. 15. de vsur. siue enim æstimatio illa, & valor nummi ipsi moribus & populi vsu ac consensu inductus fuerit, siue lege lata à Principe, vel à Republica constitutus, eadè manebit ipsius origo, cum non à materia, & pondere, sed ab impositione quadam extrinseca per legè, aut populi vsum & consensum deriuetur tota ea æstimatio, quod constat ex iis quæ modò dicebamus de forma, materia, & pondere; ex quibus aliqui petendam nummi æstimationem volebant, nempe in eadem forma, materia & pondere nummi, pretij plerumque publica autoritate mutatur, immittitur, aut augetur. Qui ex vna drachma duas fecit eadè effigie signatas, non formam mutauit, sed pondus; ille rursus qui eandè drachmam plus valetere iussit, quam antea valebat, non mutato pondere, nec forma, vel materia, aliud ipsi pretium fecit. Diversa quoque formæ signati nummi diuersis in locis plus vel minus valent, vt Athenis & Megaris. Denique alicubi nummi tanquam probi admittuntur, alibi reiiciuntur, vnde Plato in sua Republica du-

R. P. Gibal. De Negotiar.

plicem facit nummum, vnum priuatum quem ἰδιώτικον νόμισμα vocat, illudque lib. 5. de legib. cuique concedit tanquã necessarium ad quotidianas permutationes, ad pensiones pro habitatione, ad pretia & mercedes opificis, & operariis soluendas; auri verò argentiue non signati potestatem possidendi omnibus concedit. Aliud est numisma publicum, & commune κοινὸν νόμισμα, quod duplex esse vult τὸ ἑλληνικὸν, & τὸ ξενικὸν: solam verò Græcam & indigenam pecuniam habere permittit priuatis, at publico Græcam & externam possidere fas est, quare iubet, vt qui priuatus cum venia Magistratus peregrinatus fuerit, & deinde domũ reuersus peregrinum nummum retulerit, illũ in Ciuitatis ærario deponat, & tantumdem de indigena pecunia recipiat æqua proportione. Lycurgus vt superfluas opes à sua Republica amandaret nummum ferreum retinuit, auro argentoque ablegato. Ex quibus vides vsum dominiũque nummi, vt loquebatur Paul. ex publica autoritate, non ex forma aut materia desumi, quare sapienter dixit Aristot. ἢ ἐφ' ἡμῖν μετὰ βελλῆν ἢ ποίησαι ἀχρηστον; in nobis esse nummum mutare, aut illum inutilem reddere.

Hæc tamen omnia non exiguum habent difficultatem, atque vt ab hoc postremo ordiar, quis dicat legem, authoritatemve publicam posse pro arbitrio nummo æstimationem facere, & sancire vt coriaceus, aut ferreus numus sit æqualis æstimationis cum argenteo æqualis ponderis; aut vt argenteus æqualeat decem aureis æqualis quoque ponderis? Quis ferat in tota illa æstimatione nullã haberi rationem materiae, aut ponderis, contraquam velit Paul. qui eam desumit ex quantitate, atque etiam contra communem omnium gentium sensum; vt quid enim intererat esse vili, aut pretiosa materia cudere nummum, si æqualis vtriusque æstimatio & pretij esse potest. Si quis Princeps vellet ex vilissimo metallo nummũ pretiosum cudere, & contra ex metallo pretioso & raro atque aded caro pecuniã vilis pretij feriendam curaret, an amabò id impetraret à populis, maxime exteris; an vtraque illa pecunia in cõmerciis, propter quæ tamen inuenta est, admitteretur; numquid exteris omnibus cõmerciis abstinere illum oportebit, quis enim suas merces ad illum comportabit, vt pro eis coriaceam, aut vilem aliam monetam reportet. Immodò ne si impurius sit nummi materia id faciet, nisi vilis quoque sit æstimationis, quare vel merces cum mercibus commutabit, vel aliò suas deferet. Quinimmo alibi vilia eiusmodi numismata cuderentur, quæ in eiusmodi proniciam deferrent, illi que pretiosas ipsius merces sibi compararet; quod factum aliquãdo scimus, vbi impurata in Galliis esset moneta, vbi verò pura, pretiosaque fuit materia, ibi cõmercia externa maxime florent; qua de causa iam olim Atheniensis ex puto, probatoque argento pecuniã cudendã curarũt, vt exterorum mercatorũ frequentia sua ciuitas abundaret. Itaque quod refert Xenoph. in lib. 2. de res. βίων, cum in aliis Græciæ ciuitatibus nummus pessimus feriretur, cogebantur exteri mercatores, apud quos nullus erat eiusmodi pecuniæ vsus, merces, quas importabant cum aliis commutare, & eas exportare, quod ἀνηφορτίξιν dicebatur, hoc est φέρων ἀντὶ φέρων. Mercatoribus, inquit, in pluribus urbibus merces pro mercibus accipere necesse est, moneta enim vniuersi nullius extra patriam solũ vsus, τοῖς ἐμποροῖς ἐν ἐξῆ ταῖς πόλεσιν τῶν πλείων ἀνηφορτίξιν τὶ ἀνάγκη, νομισμάσι γὰρ ἢ χρησίμοις ἔσθ' ἡρώτων. At verò qui Athenas accedebant, non modò inde merces, quas cum suis commutabant, asportabant, sed etiam numeratam pecuniam

L I cuniam

cuniam magno suo compendio, quia nummus Athenis erat argenteus, qui vbicumque locorum excipiebatur, & illum plus etiam alibi distrahere licebat per modum mercis *ἡ δὲ ἀργύριον ἐξάγοντες καλὴν ἐμπορίαν ἐξάγουσιν* argentum exportantes optimum exportant mercimonium: vbicumque enim ipsum distrahant, plusquam sortem accipiebant *ὁ πῶς γὰρ πωλοῦσιν αὐτὸ πανταχῶς πλεῖον τῷ ἀργυρίῳ λαμβάνουσι*. Hinc quoque factum est vt cum Perdiccas bellum cum Calcedensibus gerens, pecuniā indigeret, & stannum ære mixtum signasset, quod *χαλκὸν καὶ στήραον* vocat Polyænus *lib.4.* mercatores illud non recipere, sed pro eo fructus indigenos, aliaque merces, quas cum suis commutabant, quia regius ille nummus inutilis erat, & nullius commercij extra regionis illius terminos: *ὁ μὲν ἔμποροι τὸ βασιλεῖον νόμισμα ἐκ ἐλάμβανον ἐπὶ δὲ ἀχρεῖον, ἢν ὑπὲρ τῶν ὄρων ἀντιφορτίζον κατὰ τὸν ἐπιλωρίαν*. Denique Maiorian. Imp. *Nouella 1. de curialib.* N ullus solidum integri ponderis calumniosè improbationis obtinere recuset exactor, excepto Gallico, cuius aurum minore æstimatione taxatur. Recusari itaque poterat solidus ex auro Gallico, eo quod minoris foret æstimationis. Sanè apud veteres *χρυσὸς ὄβριζος* & *καλπὸς* comparantur vt optimum cum deteriore, vnde nummi ex illis cusi non erant eiusdem æstimationis. Gratian. autem *l.3. de veteris nummi potest.* Obrylatorum omnium solidorum vniforme pretium esse edicit: quia nimirum erant omnes æqualis materiæ, vnde pretium ex illa mutari non poterat. Vides igitur omnibus perpetuò persuasum fuisse bonitatem, aut vilitatem materiæ, & denique eius qualitatem ad æstimationem nummi, etiam vt nummus est, plurimum pertinere. Idem de pondere, siue quantitate eiusdem materiæ dicendum est, cum dicitur Paul. *non ex substantia, sed ex quantitate* dixerit nummum præbere vsum dominiumque. Et sanè & materiam & pondus in admittendo recusandoque numismatendi voluit Valentin. *l.1. c. de veteris nummi potest.* ita vt si pondus debitum sit, & species proba, recusari nequeant solidi, licet sint veteram Principum veneratione signati: speciem probam vocat non ad alterinam, siue vt ait Leo *Nov. 52.* numisma existat, *ἀπὸ αὐτῶν τὴν μορῶν ἔχων, τὴν ὕλην ὠκεθῶλον, καὶ τὴν ὄλην πλεῖον*, quod formam, materiamque non adulteratam, & plenum pondus habeat. Arrian. *lib.3. ad Epist.* τὸ τῷ Κωνσταντίνῳ νόμισμα ἢ ἐξέσιν ἀποδοιμίαισι τὸ τραπεζίτην ἢ δὲ τὸ λαχνοπολὴν, ἀλλὰ ἀνδρείως θέλει ἢ θέλει προσέδωκε αὐτὸν δὲ τὸ αὐτὸ αὐτὸ πωλούμενον, Cæsaris numisma non licet mensario reprobare, neque olerum venditori, sed si ostenderit, velit nolit dimittere ipsum oportet, quod pro eo venditum est. Quò eodem pertinet constitutio nuper allata de omnium obrylatorum vniformi pretio, vt ibidem sapienter obseruat Cuiac. veterum enim & recentiorum eadem erat potestas, æstimatio, pretium, dignitas, cum esset eadem materia & pondus. Nicephor. in Phoca dixit *σατῆρα πάντα βασιλικὰν ἐκτύπωμα φέροντα ἰσότημον ἐν τῷ ἀργύριον κοπτομένω*. Et sanè qui ea numismata reprobabat, lege Comelia tenebatur, illa verò vt videbis apud Paul. *lib.5. sentent. tit. 15.* eos qui vultu Principum signatam monetam præter adulterinam reprobassent, honestiores quidem deportatione in insulam, humiliores metallo, aut cruce, seruos autem manumissos post admisum crimen capite damnabat. Capitale vero supplicium nullo discrimine indixit Gratian. *l.3. citata.* Basilica autem sic habent *καὶ ἐπιχωρίῳ πρᾶξι δὲ ὅτι τὰ παλαιὰ ὄβριζα ἔντα*

ἐν πλεῖον *ἢ διαπραξίαι*: capitaliter punitur qui qui vetera numismata obrysa duxerit viliora: quando verò publico inferebantur solidi qui non essent ex auro eiusmodi obrysa, quod merum & purissimum habebatur, pro eo defectu aliquid amplius exigebatur, quod appellabant pro obrysa incremento, aut verius intertimento *l.4. C. Theod. de auro coronario*, quod incrementum in auro coronario & aliis sponte oblati exigi prohibetur. Iustinian. quoque suo edicto XI. cauet ne ille prætextus incrementi obrysa obrendatur illationi solidorum, qui sunt speciei probæ, plurimæ enim fraudes ea occasione admittentur, in Ægypto præfertim, quas sua sanctione Iustinian. amolitur. Quod verò atinet ad pondus, quantum ad nummi æstimationem conferret inde colliges, quod in singulis ciuitatibus ponderatores siue *ζυγαστάται*, quorum iudicio nummi probarentur, num legitimi ponderis essent, signaque illis imprimerent, constituti voluerit Iulian. *l.2. C. de ponderat.* & rationem reddit in ea constitutione quæ paulò fusior refertur in *Cod. Theodof. eadem leg. 2.* quia emptio venditioque impediuntur quibusdam repudiantibus tanquam leues ac debiles solidos, quos aliqui etiam excidebant, diminuebant, aut adrodebant, ideòque ab Zygoistatis examinari solidos, totamque contouersiam inter emptores & venditores, eorum ponderatorum iudicio dirimi iussit. Inde Synes. ad Asclepiodorum *ὁς ἀσπυθμῶσιν, ὁς ἐξ ἄσπυθμῶσιν, ὁς κατεσημαίνοντο τῇ δημοσίᾳ σφραγίδι τὸ χρυσίον*, vt numerarent, ponderarent, vt sigillo signarent aurum. Ita allegat Cuiac. Verùm illa epistola ad Asclepiodotū vnica est numero 126. in qua nihil tale legitur. Pseudo-Plautus in *Querulo*: *Quid tam simile quam solidus solido? etiam hic distantia queritur in auro, vultus, ætas, & color, nobilitas, litteratura, patria, grauitas, atque ad scriptulos queritur in auro plusquam in homine.* Constant. eadem de causa constituit *l.1. Cod. de ponderat.* vt aurum quod silico infertur à prouincialibus, siue in solidis consistat, siue in massa obrysa, *æqua lance*; & *libramenti paribus appendatur, & suscipiatur*: vide igitur æquè nummos ipsos, & solidos, atque ipsam massam, quam ibi *materiam* appellat Imperator, appendi solitos; quod amplius explicatur in *C. Theodof. eodem tit. vbi* & septem solidos pro singulis viciciis appendi vult, & eandem rationem seruandam esse: *Si quis materiam inferat, vt solidos dedisse videatur.* Explicat deinde quomodo fieri debebeat pensio, scilicet, *Vt duobus digitis summus limi retineatur, tres reliqui liberi ad susceptorem emineant, nec pondera deprimant, nullo examinis libramento seruato, nec aquis ac paribus suspensio statera momentis.* Vt quid verò tanta in explorandis, probandisque nummis olim diligentia fuit adhibita, si tota ipsorum æstimatio ex lege, aut Principis auctoritate pendebat. Ex quibus etiam fit; vt in commerciis, omnique contractu, licet pecunia aurea, & argentea non deducatur in dispositionem tanquam massa quædam, ac rudis & informis metalli quantitas, sed tanquam pecunia signata, nõ accipat tamen totam suam æstimationem à publica forma & caractere quo signatur, neque ab auctoritate per quam percucitur & signatur, sed à bonitate quoque materiæ probæ, ac ponderis, atque etiam sub illa veniat in commercia, quæ tamen non haberet nisi signatur: quæ omnia confirmantur ex *l. Creditor 102. D. de solution.* vbi creditor non obligatur accipere pecuniam ærosam, hoc est multo ære corruptā, etiāsi inusu præfidis talis effecta fuerit.

Ad

Ad hoc diffidium, quod fortassis de solis vocibus est, componendum, repetendum est quod obseruauimus opere de *vsuris lib.5. c.1. art. 1. n.2.* pecuniam simplicem habere valorem, & vt res est, & vt numisma signatum: vocant aliqui materialem, & formalem, intrinsecum & extrinsecum, naturalem, & imposititiu ac legalem. Valor igitur pecuniæ materialis, intrinsecus, & naturalis, siue vt res est, ex ipsa rei substantia, vt in cæteris omnibus, hoc est bonitate intrinseca, & puritate metalli sumitur, neque immutatur propter signum & caractere publici ipsi impressum, qui etiā non obligat ad seruandum valorem lege definitum, nisi quatenus expenditur numisma præcisè vt numisma: hinc apud *I. C. L. numismatum 28. de vsufructu*, veteres nummi tanquã gemmæ, & pretiosæ res ita seruatur, ac æstimantur, vt vsufructus in illis constitui possit. De peregrinis verò nummis vendi solitis instar aliarum mercium multa tradit Briffon. *lib.1. selectar. ex Volufio Martian. lib. de asse, Plinio lib. 33. c.3.* Qu: etiam ratione intelliges *l.9. §. 1. D. ad l. Corneliam de falsis*, neque de eo materiali, aut intrinseco, & naturali nummi valore disputamus hoc loco, vt iā initio monui. Alter nummi valor formalis, extrinsecus, & imposititiuus, ac legalis dicitur, quia conuenit nummo formaliter vt nummus est, & nõ prodit ex ipsa materia, & corpore nummi, vt contingit in cæteris omnibus rebus, quæ suum valorem nanciscuntur ex sibi inretra qualitate: sed oritur extrinsecus per impositionem humanam, & auctoritatem publicā, quæ tantum esse eum valorem in singulis nummis definit: hic nihilominus valor, quomuis extrinsecus adueniat metallo percussio, & signato, est tamen de substantia & ratione formali nummi, ac monete, in quantum nummus ac moneta est. Immo est eius propria, specificata, substantialis, & formalis bonitas, & essentia, quæ dat ei esse, & qui sublata necessitas nõ definit esse pecunia, & moneta, vt videmus in nummis auctoritate publica reprobatis; quæ de causa Vlpian. in *l. legat. 24. §. qui reprobos. D. de pignoratitia actione*, negat eum, qui reprobos nummos soluit creditori, liberari, aut pignoratitia agere posse: quia nempe reproba pecunia, pecunia nõ est. Et sanè nulla pecunia in quantum talis deducitur in dispositionem, & contractū, nisi sub ratione valoris, & quantitatis imposititiuæ, atque vt appellant *currētis*, cum auri, aut argenti nõ numeretur tanquã massa, aut tanquam certa species metalli, sed tanquã moneta, & sub ratione quætitatis eius. Denique monetæ, pretiosa licet, non tam consideratur respectu materiæ, quã respectu cursus, quod tradit passim DD. cum Oldrado *q. 168. ad primum. Iann. Faber in Authentico. hoc nisi. C. de solutionibus, & in Inst. quib. modis toll. obligat. §. 1. Panorm. in c. Quando, de iuram. & aliis*: neque aliter explicari potest quomodo numus non sit merx, neque per merces aliaue res æstimetur, sed ipse omnia æstimet, & mensuret, vt dicebamus ex Aristot. *πᾶσι ματρῆς, lib. 5. cap. 8. Ethic.* Pompon. in *l. fideiussores 9. D. de fideiussores*, ait fideiussores in partem pecuniæ, & in partem rei accipi posse; quare pecuniã distinguit à re. Denique ipsa nummi origo quam tradit Aristot. *lib. 5. Ethic. c. 8.* id ipsum manifestè docet *θλον ὑπάλλαγμα τῆς γυναικὸς τὸ νόμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην*, tanquam subsidiarium quoddam, & succedaneum rerum necessarium numisma factum ex compacto, & velut foedere communi; inde fit vt pecunia dicatur esse de iure gentium, quæ primò rudis pecuniæ, & deinde signatæ vsum inuenerunt, probaueruntque, quod explicat Aristot. *lib. 1. politicor. cap. 9.*

R. P. Gibal. De Negotiis.

His obseruatis aio primò nummum, eiusque valorem vt sic, esse à publica auctoritate, quæ materiã illam elegit vt signo publico notata, esset rerū aliarum pretium, ac mensura, & ab omnibus admittetur in commerciis; illius quoque quantitatem siue æstimationem variè definitiuit, quæque illum reprobare, siue nummi ratione tollere potest: quæ omnia constant ex hæcenus hoc capite dispatatis, atque ex superiori opere de vsuris, dixitque Aristot. verbis sæpius laudatis *νόμισμα* sic dictum à *νόμος*, quia non natura, sed lege, aut moribus gentium, & vsu, prout vocem *νόμος* interpretari lubebit, est, *ὅτι ὁ ποσειδῶν ἀλλὰ νόμος ἐστὶ*, ideòque in nobis esse illud mutare & inutile reddere: nimirum si communi consensu, aut legē, & auctoritate publica, à qua inductam primò est, reiciatur *ἢ ἢ ἢ μεταβάλλειν καὶ ποσειδῶν ἀλλὰ νόμος ἐστὶ*: neque in hac assertionem vides posse esse vllum diffidium. Aio 2. publicam auctoritatem in constituendo nummo, eiusque valorem definiendo, habere debere rationem materiæ, quam ad id elegit, & pro eius pretio, vel vilitate, atque pondere æstimationem constituere, siue spectare bonitatem intrinsecam materiæ, ex qua cuditur nummus; neque posse pro arbitrio quam libuerit æstimationem & valorem dare cuiilibet materiæ, cuiuscumque aut ponderis, aut qualitatis fuerit; siue vt vno verbo re totam complectar, seruandã esse proportionem in constituenda ista nummorum æstimatione inter materiã, quæ percucitur, eiusque bonitatē naturalem, siue in ratione rei, & pretium quod illi tribuitur in ratione nummi. Hæc assertio est contra quosdam recentiores, in quibus Butigriū numerat Molinæus *de vsur. q. 100. n. 798.* qui nolunt in pecunia attendi materiam, eiusque bonitatē, & qualitatem intrinsecam, sed solam æstimationem publicam, ita vt ex qualibet materia, corio v.g. plumbo possit cudi moneta, ex qua si publicè probata fuerit, poterit solui debitū in pecunia licet aurea, aut argentea contractū. Quæ sententia ridicula, & irrationabilis est, & pugnat cū natura & origine pecuniæ, sensu communi, atque omnium gentium vsu: nam æquè posset arte Typographica imprimi pecunia ex papyro, quod quis nõ ridiculū, & puerile futurum diceret. Atque vt de ipso communi omnium gentium vsu & sensu agā, qui ex vili materia quondam cusam fuisse pecuniã fingunt, meras nugas venditant: quomodo enim coriacea fuerit Carthaginensium pecunia nuper explicuimus ex Platone, qua simili aliqua ratione vilis quarundam gentium aliarum moneta explicanda erit, licet ea non fuerit distinctè tradita, alioquin & cõmercio inepta esset, & loco pecuniæ, quæ rei alienius pretio, atque æstimationi subtituitur, fungi nõ posset; quãuis fatius fuerit dicere ex auditu & vano rumore nobis falsa retulisse scriptores, aut res illas quæ apud Barbaras gentes caræ, & in pretio erant, pro pecunia vsurpatas fuisse, quãuis nobis viles sint, & nullius momenti, vt de lapillis quibusdam, quibus vsos fuisse nuper dicebamus Æthyopes; aut fuisse tantum veluti testeras, quas qui accepissent, possent deinde vel ex certo collegio, vel à Republica certum demansum, aut pecuniæ publicæ summam petere. Sanè quod aliqui nostrates Galli asserunt de pecunia coriacea, Ioanne Rege ab Anglis captiuo in vsum inducta, refertque Guido Pap. *decisione 493.* mera fabula est, cum ex regestis metalibus illas temporis quæ diligentè se consuluisse asserit Molinæ. constat cusam fuisse meliorem monetam, quàm hodie feriat, cum aurei nummi, qui ab insigni pecudis villo

L 1 2 villo

villosæ dicebantur *Moutons à la grand laine*, primi auri notam obtinerent, ut ait Budæ *lib. 3. de asse*, qui tamen in eo fallitur dum *lib. 5.* primum eorum auctorem facit ipsum Ioannem Regem, cum iam regnante Philippo Pulchro percussus fuerint. Deinde pecunia argentea eiusdem Ioannis ætate duplo melior erat, quàm nostra hodierna. Æquè falsò affirmant alij imperante Ludonico I X. & in expeditione Palæstinæ versante coriaceam illam pecuniam inductam fuisse. Verùm nullo idoneo teste. Nos verò ostendimus certis testimoniis perpetuò obseruati fuisse, ut metalli infecti & signati proportionalis æstimatione esset, nam idcirco Constantini. *l. unie. C. Theodos.* si quis circum, omnes solidos effigie Imperatoris signatos, quamvis diuersæ mensuræ essent, eodem pretio æstimari voluit, quia eiusdem erant ponderis, & probæ omnes materiæ. *Omnes solidi, in quibus nostri vultus veneratio una est, uno pretio æstimandi sunt, atque vendendi, quamquam diuersa forma mensura sit, nec enim qui maiore habitu faciei extenditur, maioris est pretij, aut qui angustiore expressione concluditur, minoris haberi credendus est, cum pondus idem existat. Quod si quis aliter fecerit, aut capite puniri debet, aut flammis tradi, vel alia poena mortifera.* Vides autem rationem paræ æstimationis in istis maioribus & minoribus circulis, non peti ex mera Principis ita iubentis voluntate, sed ex pari istorum omnium solidorum pondere; & habitam quoque fuisse rationem materiæ inde patet, quod iniquum foret idem pretium facere omnibus æqualis ponderis. Deinde quia ipse Constantinus, supponit omninò eandem fuisse omnium illorum solidorum maiorum, & minorum materiam, cum agat de solidis aureis & obrysiis, qui fisco inferebantur, uti aliàs diximus. Et sanè ibidem eadem poena capitali plectitur illum qui solidorum pondus imminuerit, aut materiam adulterauerit: quod ille etiam patitur qui mensuram circuli exterioris adroserit, ut ponderis minuat quantitatem, vel figuratum solidum adultera imitatione in vendendo subiecerit. Vbi vides non puniri adroderentem circum solidi, nisi eius pondus simul diminuat, neque supponentem alium solidum, si adulteratus non fuerit, quæ profectò adulteratio non est nisi in corruptione, aut mixtione materiæ. Id ipsum Valentinus significat *l. 1. Cod. de veteris nummi potestate*: debitum enim duntaxat pondus & probam speciem requirit: & *l. 3. Cod. eod.* Gratianus obryfatorum omnium solidorum vniforme pretium esse voluit, uti nuper referebamus, quia eadem, eiusdemque puritatis erat ipsorum materia. Constituire quoque Imperatores, ut solidi ex quocumque titulo fiscali in massam auri redigerentur, atque ita pro solidis massa in Comitatum transmitteretur, *l. 5. C. de susceptoribus, & lege 12. & 13. C. Theodos. eod.* Est verò massa rudis, infecta, informis auri, argenti, æris materia, à voce *μαζα*, vel *μαζα*, quam Aristophanis scholiastes interpretatur *ἀργυρα πουργμένα ὑδατι καὶ ἐλαίῳ*, farina, aqua & oleo temperatam, Athenæus, libum, & placentas. Senec. *ep. 82.* *Massa in fornacem coniecta conculuit.* De metallis porro sæpius eadem vox vsurpatur. Scholiastes Thucydidis 2. *χρυσὸν ἀσήμῳ καὶ ἐξορτῶ σμῆνον διὸν μαζία τῖνα*: auri non signati quasi massæ quedam. Suidas *κυμβία μαζία χρυσίων*, cymbia massæ aureorum. Lucan.

*Primus Thessalica rector telluris Iolchos
In formam calida percussit pondera Massa.
Cai. in l. 7. §. 7. D. de acquir. rerum dom. Vas constatum ad rudem massam auri, vel argenti, vel æris ener-*

ti potest in massam. Igitur redigebantur solidi dum fisco inferebantur, aut postquam illati erant ad Comitatum sacrum transferebantur, uti diximus, vnde Symmach. *ep. 41. lib. 10. Sarius vir perfectissimus crepta sibi parte Cesariana massa crebra abbinone conquestus.* Inde dicitur aurea massa, argentea massa, & alia similia apud Symmach. *ep. citata, Calfior. lib. 5. lib. 9. lib. 12. lib. 1. epist. 42. lib. 8. ep. 23.* Denique scrinium aureæ massæ, eiusque præfectus habetur *l. 7. C. de palatin.* Cum igitur AA. iubent solidos ex quocumque titulo congregatos in massam obrysiæ, soliditatèque redintegrati, ut largitionum fraudibus aditus obstruatur; sic enim loquitur laudata *l. 12. C. Theodos.* oportuit massam & solidos ex quibus illa constabatur æqualis esse valoris & æstimationis; alioquin magno dispendio fisci id fieret. Volunt autem Imperatores solidos illos redigi in massam ut deprehendatur, an aliqui sint adulterini, & an ex illis fiat massa obrysiæ; & præterea, ut in septuaginta duos solidos libra feratur accepta: nempe ut sciat illata massa, quot solidi illati sint, atque etiam æstimetur quanti libra auri æstimatur, quod fallum esset, si non æqualis esset æstimatione massæ aureæ, & solidorum qui ex illa constantur; v.g. ex auri libra feruntur septuaginta duo solidi qui non plures valent, quàm libra auri; alioqui qui inferret 72. solidos plus inferret quàm qui libræ auri, & ille quoque excessus pecuniæ supra materiã quæ percutitur, amitteretur, quãdo pecunia conflata in massam redigeretur. Eandè æqualitatè æstimationis inter materiam signatam & informem, si paræ fuerint ponderis, supponit Pomp. in *l. 1. §. 1. D. de auro & argento legat.* Cui certum pondus argenti dare hæres iussus sit, & pecuniam numeratam dando iure ipso liberatur, si in ea pecunia eadem æstimatione fuerit, quod ita verum est si non certum genus argenti legatum sit. Hanc legè ita vulgò DD. interpretantur, ut qui pondus argenti in genere debet, liberetur solutione æstimationis ipsius: bene tamen obicit Salmal. *cap. 16. de usuris*, frustra addidisse Pomponium; si in ea pecunia eadem æstimatione fuerit, si agat tantum de æstimatione, quæ in pecunia numerata datur; satis enim fuerit dicere liberari hæredem dando æstimationem argenti legati in pecunia numerata, vel dando pecuniam numeratam eiusdem æstimationis. Voluit itaque I.C. datu fuisse ab hærede idè pondus pecuniæ numeratæ, quod iusserat dari testator, cum certum pòdus argenti legauerit, addit tamè oportere, ut ea pecunia numerata eiusdem ponderis cum argento legato, eiusdem sit æstimationis, quæ in argento infecto esset, si illud datum fuisset; non potest autem intelligi minoris æstimationis esse pecuniam numeratam, quàm argentam infectam paræ ponderis; nullibi enim vnquam pondus signati metalli viliori pretio taxatum est, quàm pondus eiusdem infecti. Cum itaque eandem æstimationem requirit Pomponius in pecunia numerata, quæ datur pro argento legato æqualis ponderis, non reiecit minorè æstimationem pecuniæ quæ in eo casu esse nequit, sed maiorem, quæ plerumque, ut statim dicè, reperiri solet. Hæres v.g. viginti pondus argenti dare iussus est, potest illud dare in numerata pecunia, si in pari pondere argenti non signati eadè quoque æstimatione fuerit, si etenim maior fuerit, ut plerumque esse solet, nõ dabit pecuniã numeratam, sed argentu non signatum; nam dando pecuniam numeratam eodem pondere, plus daret quàm dare iussus sit, neque si illud tantum pondus pecuniæ numeratæ daret, quod æquaret æstimationem argenti legati, daret

daret profectò idem pondus argenti, quod dari voluit testator, quia pòdus pecuniæ numeratæ æquale ponderi legati & non signati argenti, maioris æstimationis esset, quàm argentu legato. Igitur plus daret quàm debeat, sapienterque respondit Pomponius liberari hæredem qui iussus est dare certum argenti pondus, si det pecuniam numeratam eiusdem ponderis, si in ea tamen sit eadem æstimatione, quæ in argento legato. Nolo verò accuratius expendere hanc Salmalij explicationem quæ mihi subtilior, & non nihil violenta videtur, si enim Pomponius per illa verba, *si in ea pecunia eadem æstimatione fuerit*, excludat maiorem duntaxat æstimationem pecuniæ numeratæ supra argentum non signatum æqualis ponderis, malè negaret tunc liberari hæredem, qui dando pecuniam numeratam, & pondus ipsum legatum argenti dedisset, & præterea maioris æstimationis, quare non erat locus vllus dubitandi, an ille hæres liberatus foret. Deinde cum fateatur ipse Salmal. plerumque maiorem esse æstimationem argenti signati, quàm non signati in pari pondere; non potuit Pomponius exigere vt hæres daret pecuniam numeratam eiusdem ponderis cum argento, & eiusdem quoque æstimationis, cum semper sit maior æstimatione metalli signati, quàm non signati paræ ponderis & æqualis bonitatis, quare vt eadem sit vtriusque metalli non signati & signati æstimatione, aliquid de pondere signati minuendum erit; nam in pari pondere cum non signato, maioris semper erit æstimationis. Si igitur hæres pecuniam numeratam det pari pondere cum argento, semper plus dabit quàm dare iussus sit, & maioris æstimationis, cum tamen eandem æstimationem in pecunia numerata & argento legato postulet Pomponius, qui proinde secum pugnat, si & idem pondus, & eandem æstimationem postulet in pecunia numerata, & argento legato, pro quo datur, cum illa duo, quod affirmat ipse Salmal. non repugnant simul. Præterea ineptus erit ille hæres, qui vellet pecuniam numeratam dare eiusdem ponderis cum argento, nam daret aliquid maioris æstimationis. Denique si id temporis nummi, siue pecunia numerata æqualis cum metallo non signato ponderis, æqualis quoque erant æstimationis, non debuit Pomponius requirere, ut illa pecunia esset argenti certo pondere datur, eiusdem quæ æstimationis, cum in æquali pondere non posset non habere æqualem æstimationem, aut si in æqualis ea fuisset, maior esset in pecunia numerata, quàm in argento legato. Non inutiliter tamen adducta sunt à nobis Pomponij verba, ut ostenderemus in æstimatione nummi semper fuisse habitam rationem valoris, & æstimationis metalli, ex quo feriebat, cum Pomponius dicat pecuniam numeratam aliquando habere eandem æstimationem cum argento certi ponderis legato, & ab hærede dari posse eiusmodi pecuniam, atque adeò liberari onere legati; quiniò aliquando metallum signatum, & non signatum æqualis valoris fuisse ostendimus ex C. Theodos. & Iustinian.

Huic communi constantique omnium gentium iuri, sanet evidens ratio ex ipsa nummi inuentione ducta: nam ante nummum percussum vtriusque auri, argenti que massæ, & grandes quoque æris moles in permutationibus vicem pretij obtinebant, non sine incommodo, cum sic venditiones difficulter expedirentur, cum res leuiori pretio æstimanda cū metalli infecti mole non posset commodè permutari: quare visum fuit operæ præ-

R. P. Gibal. De Negotiat.

tium grauiores illas massas in plures particulas concidere, vt permutabiles forent cum exiguis rebus, & leuioris momenti: deinde institutum est, ut illæ particule certo pondere formarentur, tum additum, ut illis certi ponderis nota imprimeretur, ne perpetua statera opus foret. Demum in forma quoque insculperentur; atque eæ, quæ talem formam impressam haberent, talisque ponderis essent, ab omnibus reciperentur in permutationibus; & quidem initio nota pondus duntaxat indicabat, & ex pondere dignoscebatur cuius esset æstimationis ea quantitas materiæ, non sine relatione profectò ad metalli pretium, quod habere conlueuerat, quando massa ipsa permutabatur in vsu publico & communi; forma verò & character publicus qui adiectus est id conferat præter ponderis indicationem, vt à ciuibus reculari in commerciis non possit, & vt probos ac legitimos ab improbis & adulterinis distinguat. Formam Græci nominant *ὄμματα*, & omnia quæ fucata & incrustata sunt *προνήματα*. Excusus igitur fuit nummus, quod nuper monebamus ex Aristot. vt substitueretur loco rei quæ cum alia permutabatur, & foret pretium rei, quæ emebatur. Debet igitur constare ex materia quæ æqualis sit valoris, cum re quæ in alterius rei pretium aut permutationem tradebatur: nam si frustum corij, aut lapidis pro insigni gemma, quæ cum prædio permutabatur supponeretur; quis cum eo corio, quamvis forma publica signato, vel prædium permutare, aut ipsum, loco eximie & ingentis æstimationis gemmæ habere vellet? Maneat igitur quod probandum susceperamus in definiendo nummi valore, semper habitam fuisse rationem ad valorem & æstimationem metalli, ex quo percutitur, & seruatum esse vel æqualitatem, vel saltem proportionem aliquam inter metalli signati & non signati æstimationem.

Aio tertio non esse necessariam æqualitatem omnimodam inter æstimationem massæ metallicæ, & pecuniæ ex illa signatæ, contra Glossin *l. 1. D. de contrah. emptio.* quam sequuntur deinceps sunt Barr. Bald. Lancelot. Curt. aliique laudati à Molina: à quibus non multum abesse videtur Budæ. *lib. 5. de asse*, qui omnes tantum valere volunt metallum non signatum, quàm signatum, & cusionis expensas fieri oportere de publico, quæ quidam æqualitas optanda esset, ex illa enim maxima commerciorum vbique facilitas oriretur, nullo collybistarum interuentu, & sine intertrimento collybi vbique exercerentur; quia nummi vbique eiusdem essent potestatis, tolleretur quoque occasio adulterandi monetam, quia ex ea falsatione damnum potius, quàm vtilitas proueniret, pecunia siquidem non plus valeret, quàm materia ex qua conflaretur, prouinciæ quæ mineris auri, argentiue carent, & tamen frugibus ac mercibus abundant, auro quoque & argento affluerent eo maiori copia, quo plures merces ipsis natiuas aliæ exteræ sibi comparare cogerentur, & cum suo auro, argentiue comparare. Ea nihilominus æqualitas potius optanda est, quàm speranda, & rarè admodum obseruata est, nam ferè vbique obtinuit vsus, vt nummus aliquis amplius valeret, quàm infectum metallum ex quo cuditur, ac proinde mille aurei nummi plus valere quàm massa auri ex qua constantur, quia ferè cusionis impendia non vult Princeps, & ex ipsa percussione compendium aliquod percipere iure potest, ut dicemus articulo 12. quod non faceret si æqualis æstimationis esset metallum non signatum cum signato. Idcirco voluerunt Imperatores

L. I. 3 aureum

aureum solidum pluribus nummulis distribui per argentarios, quam in usu publico & communi reciperetur; nam Theodol. in Nou. 25. de pretio solidi, iubet ne vnquam intra septem milia nummorum solidus distrahatur, emptus a collectario septem millibus ducentis; quod si solidum aureum acciperent argentarij a priuatis cum minuta pecunia permutandum, si vulgò permutari soletur ducentis ac decem aëris follibus, pro eo dabant tantum centum & octoginta, quod Iustinian. instituit, & ita sextam partem lucratus est: quare mirum non erat si Imperatores volebant inferri obrysam massam pro solidis, aut tot solidos quot ex auri obrysa libra constari poterant, vti nuper dicebamus; quia ipsi deinde solidos pluribus aëris nummis permutabant, quam in usu communi valent, ob cusionis sine dubio impensas: minus igitur valet metallum, quam pecuniæ ex eo cusa, seruata tamen proportione quadam ad illius æstimationem, de qua proportione sic definit, &c.

7 Aio quartò, quandoquidem difficile obtineri potest, vt detracta impensa cusionis & aliis Principum intribus, retineatur optata illa æqualis proportio bonitatis intrinsecæ metalli ad extrinsecam, siue imposititiã nummi vt sic, debere tamen haberi congruam, quæ non consistit in indiuisibili, sed in latitudine quadam, intra terminos tamen iustitiæ & æquitatis, qui continentur commoda & æquali, & quantumlibet perpetua, & stabili omnium legitimorum commerciorum conseruatione, & expeditione intus, & extra, domi, forisque.

Hac assertionem definitio in vniuersum in quo consistat illa proportio, quæ inter æstimationem materialem & formalem nummi, siue inter bonitatem eius intrinsecam & imposititiã constituit omninò debet, vti constat ex duabus proximis assertionibus, & quantus sit oportet excessus metalli signati supra non signatum, & dico in primis hanc proportionem non consistere in indiuisibili, sed habere latitudinem quadam, quod in pretiis aliarum rerum contingit, in quibus datur latitudo à summo ad infimum, & quæ pro variis circumstantiis variantur, augentur, aut minuuntur, quæ eadem circumstantiæ in metallis & nummis sæpius reperiuntur: terminos verò latitudinis huius proportionalis æstimationis inter metallum signatum & non signatum, siue inter bonitatem intrinsecam in imposititiã nummi, quam iustam esse oportere nemo negabit, assignaui commoditatem, & æquitatem commerciorum domi, & foris inducendam, & retinendam: neque enim aliud respicere debet Princeps, qui pecuniæ æstimationem definit, quam illud ipsum propter quod pecunia excogitata fuit, nempe ad commoda commerciorum stabilienda, & expedienda; quatenus igitur eiusmodi definitio æstimationis pecuniæ commercii cum ciuibus, aut cum exteris incommodabit, eatenus erit iniusta, faciet quippe iniuriam Reipublicæ, quam externis commerciis priuat, atque adeò illa copiã, & commodis quæ ex illis capiebat. Iniusta quoque erit erga singulos ciues, qui neque inter sese celebrare commercia, neque illis abstinere sine suo maximo damno possunt: vbi verò vel Reipublicæ necessitas, vel commerciorum vtilitas, aut conseruatio certam aliquam æstimationem pecuniæ postulat, & aliunde non violabitur æqualitas, iusta erit eiusmodi definitio. Atque hanc vniuersalem, certamque regulam attendere omninò debent Principes eorumque ministri in definienda re nummaria, & DD. in expli-

candis variis quæstionibus, quæ circa eiusmodi definitionem valoris nummi solent nonnumquam excitari, ne Principes eorumque ministri pro solo arbitrio monetæ cursum præscribant, sed æquas leges nummarias sanciant, aut ne alij eiusmodi sanctionibus abutantur, quod iterum art. 13. monsbimus.

Aio quintò publicam auctoritatem ita æstimationem nummi, vt sic definire, siue illi pretium dicere, vt simul quoque æstimer metallum ex quo cuditur, pro eius naturali & intrinsecã bonitate, & conditionibus tum intrinsecis, tum extrinsecis, ex quibus eius valor definiri solet. Et quidem metallo ex quo percuditur nummus, pretium poni posse ab auctoritate publica, attendita eius bonitate, ac qualitate intrinsecã, variisque aliis conditionibus nemo negabit opinor, cum pretia rerum omnium vel lege, vel usu ipso, vel sapientum sententia constitui soleant, vt dicemus lib. prox. atque adeò subinde mutantur pro variis causis, quæ illa vel augeri, vel minui postulant; idque videmus in omnibus metallis infectis, gemmis, lapidibus, aliisque eiusmodi. Principes v. r. quoties æstimationem nummi taxant, materiæ quoque ipsius siue metalli quo constat pretium definire sequitur ex hæcenus disceptatis; cum enim æstimatio & valor formalis nummi vt sic sumatur cum ordine ad metallum, quod est eius materia; & proportio aliqua seruati debeat inter æstimationem metalli non signati & signati, quamuis istius æstimatio maior aliquantò esse solet, quæ omnia demonstraui hæcenus; non potest definiti valor nummi, nisi & valor metalli definiatur, cum valor nummi vt sic, & formaliter sumpti, valorem quoque metalli contineat, vel in recto, vel in obliquo, primò tamen, & per se, atque adeò inseparabiliter. Vnde etiam fit, vt quoties valor monetæ variatur à Principe, varietur quoque valor materiæ nummarie, atque adeò in mutatione æstimationis nummi, attendi maximè debeat variatio æstimationis materiæ ipsius, vtrum iusta & licita existat, an verò iniqua. Quomodo verò fiat tota illa mutatio, patet indicauimus opere de usur. lib. 1. capit. 3. art. 4. num. 37. & fusius exponemus hac ipsa disputatione art. 13.

Aio sextò totum valorem & æstimationem nummi, vt nummus est, esse à lege & auctoritate publica, non tamen arbitrarium existere. In hanc assertionem reipsa consentiunt omnes DD. quamuis verbis inuicem pugnare videantur, nam cum totus nummi vt sic, & formaliter sumpti valor constet ex valore metalli quã signati, & non signati, vti fuit ostensum, & vtrumque valorem tum metalli, tum nummi vt sic definiat lex, neque possit præscribere valorem nummo vt sic, nisi simul & necessariò præscribat eius materiæ, sanè totum valorem nummi vt sic, præscribit: non tamen pro mera sua libidine, & arbitrio, cum neque valor & pretium metalli, & sicut neque aliarum rerum, etsi ab hominibus definiatur, arbitrarium sit, sed pro bonitate ac qualitate cuiusque, attentis eius omnibus conditionibus tum intrinsecis, tum extrinsecis constituendum sit; alioquin iniuste constituitur. Non poterit quoque metalli ad percipiendum nummum destinari pretium pro sola voluntate ponere, & eius bonitatem & qualitatem intrinsecam, omnemque conditiones attendere debet: deinde cum valor nummi vt sic, quem extrinsecum & imposititiã nominant, non possit definiti nisi in ordine ad bonitatem, & qualitatem metalli,

metalli, ex quo constat, non poterit valor ille siue formalis, siue extrinsecus dicitur, poni pro imponentis voluntate, sed quatenus valor materiæ cum quo congruam habere debet proportionem, postulat. Doctores itaque qui dicunt totum valorem nummi, vt numus est, esse à lege aut Principe, verè dicunt, quia Princeps, & materiæ nummi, & nummo ipsi in ordine ad certam eius materiæ pretium ponit, eumque valorem ex sese non habet nummus, sed provt talis materia ad nummum percipiendum electa, æstimatur ab ea auctoritate, quæ ipsam ad nummum cudendum elegit. Qui verò negant nummi valorem esse totum à lege, vel Principe, nihil aliud negant, quam Principem pro arbitrio absque respectu ad pretium intrinsecum materiæ nummi, vt nummi, æstimationem constituere, quod sanè contendunt qui nummi valorem à lege, vti Aristot. esse docent. Itaque reipsa non dissident DD. in hac controuersia, idem enim docent, & verborum dissidio pugnantes implicatissimæ, vt videbatur controuersia maiorem lucem affundunt.

ARTICVLVS VI.

De Veterum nummis aëreis.

Communia nummis & ponderibus nomina

- 1. 2. Nummi singulares, & nummorum collectio iisdem nominibus designantur. 3. Nummi diuersa quantitatis iisdem nominibus appellati. 4. De asse. 5. Quid as græc. 6. Assis diuisio in minores nummos. 7. 8. Diuisio assis per adiectionem. 9. Minuti nummi Græci, Hebrai. 10.

Cum vti monuimus ex triplici duntaxat metallo percussi olim fuerint, hodièque percipiuntur nummi, aëre nimirum, auro & argento, de triplici illo nummorum veterum genere quantum patietur suscepti instituti ratio pauca perscringendam sunt, si prius nonnulla obseruaueris.

Atque in primis repetendum est quod lib. 1. cap. 6. atque hoc ipso sæpius monuimus, pleraque nomina nummis & ponderibus communia esse: nam nummus omnis pondus est, sed non omne pondus est nummus: vnciam v. g. & libra pondus est, non nummus, at verò drachma & nummus, & pondus est, octaua nimirum vnciæ pars, & cæteri quoque nummi pondera sunt, quare qui de ponderibus Latinè scripserunt, & ἑσθαμὼν Græcè, nomine σταμὼν non tantum vera pondera, vt vncias, libras, talenta, sed etiam nummorum omne genus comprehenderunt; & Euseb. in Eclog. ἑσθαμὼν nummos aureos, argenteos, aëreos σταμὼς vocat. Prædicti, inquit, σταμὼι aliquando constabantur ex auro, alias ex aëre & ferro, prout ferebant tempora & loca: οἱ ποσειδημένοι σταμὼι ποτὲ ἐν χρυσῷ ἐτυπῶντο πάλαι, ποτὲ δὲ ἐξ ἀργυρίου, ἄλλοι δὲ ὅτε καὶ ἐν χαλκῷ, καὶ σιδήρῳ, καθὼς ἔχον οἱ χερσὶνοι ἔδει τόποι. Sanè hæc pondera aurea & argentea fuere numismata, sicut aërea, & ferrea, ipsa-

que prima nummi origo docet nummum fuisse pondus ex aëre aut ferro primùm appenso, & certò pondere definito, vt ostendimus, imò & antiqua nomina nummorum à ponderibus desumpta fuisse constat, λίτρα enim & pondus & nummum Siculis significauit. Græci δὲ καὶ vocant drachmam & pondus, iidem appellant στατήρα quatuor drachmarum nummum ἢ τὸ ἰσάναί, quod est pendere, inde στατήρι ποδέρatio, & στατήρι Hefich. pondus, Æolibus σπαλὸς, σπολὸς, πολὸς, & Latinis pondus, Hebræis sicel, quem Græci σικλὸν nummi genus vulgatissimum à pondere. Chaldæi libram nominant pheles, & siclum philes, ex quo Latini folles tum exiguum nummum, tum nummorum conseruationem dixerunt. Chaldæis & Syris philem ponderare est, & minutus nummus, plurimorum nummorum, & aliarum rerum pondus. Arabes phalas minutum nummum habent. Ab eadem voce Syriaca pheles ducta quoque Græca ἰσολὸς, nam olim ἰσολὸς & ἰσολὸς vsurpabantur. Demique τάλαντον Græcis nomen est lancis & ponderis, quod certa nummorum summa coaceruata traderet. De ea voce aliàs cap. 6. dictum fuit. Omnes igitur nummi pondera etiam sunt; quandonam verò nomen alicuius numismatis pro pondere tantum, aut pro nummo vsurpetur ab scriptoribus, facillè fuerit ex subiecta materia conuicere, neque licebit aliquid nummum negare, quia σταμὼς vocatur, neque etiam omnem σταμὼν nummum appellare, quia pondus cum nummo idem nomen obtinet.

Hinc tamen fit, vt pleraque nomina nummorum conueniant tam aëreis, quam argenteis, atque etiam aureis, quod docebimus inferiùs, quia æqualis sunt ponderis: v. g. quia assis aëreus, didrachmalis fuit ponderis, & quarta pars vnciæ, hinc didrachmum argentei assis nomine donarunt: nam in Lexico veteri legitur ἀσάριον τὸ καλὸν φόλιον τὸ τέταρτον ἀσάριον ἐξ ἀργυρίου λέγεται ἰσπὸ: in alio quodam eoque veteri ἀσάριον τὸ ἐργυριὸν σταμὼς γραμμῶν ἐξ. Eadem quoque de causa numisma aureum, assalis, vt ita dicam, ponderis, assis quoque nominarunt, quæ denominatio mansit etiam vbi pendere diminutus fuit assis: quare Iulianus antecessor trescè appellat τρεῖς νόμισματα, vel tres solidos, veteres enim assen pro solido & toto vsurparunt, & deinde vice versa solidum pro asse nummo, indeque solidus aureus, & assis aureus pro eodem, quòd assis aërei pondus haberet. Denique quia veteres Latini assen pro monade posuerunt, & assis siue solidus aureus sex millibus nummorum permutabatur, idcirco μονὸς id est assis, apud calculones numerus est ἐξακχιλίς. Folles quoque, & aëreos & argenteos esse inferiùs docebimus, quod & alij de denariis & sestertiis, aliisque quibusdam nummis contendunt: quare in legendis scriptoribus id diligenter aduertendum est.

Secundò ex hac eadem ratione ponderis nummo communi fit, vt sicut pondus in suas partes, & veluti minutias diuiditur, ita & nummus eiusdem nominis in suas similes partes, siue in partiales & minores nummos dissectetur. An verò in omnes, siue in tot minores nummos, quot sunt minora pondera in maiori pondere nummo cognomini, disquiram statim.

Obseruandum præterea est æs esse pretium argenti & auri æstimatione ac pondere. In omnibus enim nummis pretium est ex metalli sui pondere, quare sicut argentea pecunia potestate τὸ ἀνάμει, ac pretio continet aëream, ita & eius pondus. Itaque

moneta quæ maior est in metalli pretio, & in pondere minor, continet & comprehendit illam quæ in pretio minor est, & maior in pondere. Indeque fit vt aliquando rei nummaria scriptores, illi nummo qui plus habet in pretio, vilioris nummi pondus adscribant, quia pecunia minor pondere, & æstimatione maior, complectitur, siue potius exæquat pondus & numerum illius monetæ, quæ æstimatione quidem & pretio minor est, sed pondere ac quantitate maior; qua de causa Glossæ Nomicæ singulis denariis tribuunt pondus libræ vnius & trium vnciarum, & Lexicon vetus δυνάμιον καθήκει λίτραν μίαν ἑξίας τρεῖς, cum tamen id falsissimum existat si de solo metalli pondere agamus; nam denarius metalli sui καθήκει non plus pendet quàm vnciæ octauum; at verò pretio & τὴ δυνάμιον æquualet libræ vni & tribus insuper vnciis æreis, siue continet in ære libram vnam & tres vncias, sexaginta enim asses eius ponderis habet ex Heron. Epiphano & Maxim. Simili ex causa Eusebius citata Eclogæ περι καθήκει, & alij quidam denarium Romanum quatuor vnciarum faciunt, qui tamen septimam tantum vnciæ partem pendebat. Verùm quia sexdecim asses continebat, siue æquualet sexdecim assibus, idcirco dixerunt denarium esse quatuor vnciarum, siue quatuor sestertiorum vncialium. Idem contingit in milliarensi argenteo, qui quintam tantum vnciæ partem in argento pendebat, illum tamen quidam decem vnciarum pondus habere tradiderunt μεταρρήσιον στρατιωτικὸν δῶρον ἰσλάων, nempe si ad æs quo æstimabatur, referretur, nam relatum ad argentum ex quo feriebatur non habebat pondus illud decem vnciarum. Quibus exemplis à Salmaf. aduersus Circoetium allatis, facile foret alia adiungere. Ex iis autem colligitur regula à nobis ex eodem Salmasio tradita, nonnunquam nummo, qui plus habet in pretio & minus in metalli pondere, assignari, & adscribi vilioris nummi, quem continet, pondus, licet multò maius, quia moneta minor pondere, sed maior metalli pretio, continet in se æquiualeuter totam pecuniam inferiorem, quæ æstimatur, licet illa & numero, & pondere præcellat.

3 Observandum est tertio nomina quædam nummorum significare tum certam quandam summam, collectionem, & numerum nummorum ἀθροίσμα, tum singularem aliquem nummum. Sic folis vel follis; est enim φύλλος βάλαντιον, in Glossis Nomicis φύλλος καθήκει ἐπὶ λεγόμενον, καὶ βάλαντιον. Idem habet Her. & alij, atque ipsa vetus versio Epiphanij lib. de ponderibus. Βάλαντιον autem est pecuniæ summa & nummorum ἀθροίσμα, qui in sacculum coniciuntur, vnde Satyric. τενσό folle reueri. Est quoque certum & singularem nummum follem constabit inferius, atque ipsamet Glossæ Nomicæ produnt, fuitque tum æreus, tum argenteus, vti explicabimus. Talentum & summam esse pecuniæ constat, & aliqui singularem quoque nummum aliquando extitisse, eumque non magnum, contendunt, quod inferius commodiori loco agitabimus.

4 Obserua quarto loco nonnunquam diuersæ quantitatis nummos, siue diuersi, siue eiusdem generis eodem nomine designari: nam asses primum librales, deinde imminuti, idem tamen nomen retinere; ita vt vilissimum nummum æream, & omnium minimi pretij assen dicerent. Catull.

Rumoresque senum seueriorum Omnes vniu assimemus assis.

Et Inuen. Satyr. 14. — Mersa vaie naufragus assen Dum negat, & picta se tempestate tuetur. Sueton. in Aug. cap. 91. Ex nocturno visu etiam stipem quotannis die certo emendicabat a populo, cauam manum asses porrigentibus præbens. Qui asses, vt vides minuci nummi erant, quales erogari solebant pauperibus, & mendicis cauam porrigentibus manum: nam hominibus liberis, & honestis cauare manum etiam cum aliquid acciperent, probro vertebatur. Ruffini Præfecti prætorio Orientis, imperante Honorio cæsi, manus in eam formam conlata, ludibij causa per Romam circumlata est. Fuit & illud de Atheniensium auaritia τὸ καθήκει ὀπίχει, καὶ ἀποθνήσκον ἄστυς: Atheniensis vel moriens cauat manum. Cic. lib. 2. officior. §. 58. Marcus Seim assen modicum populo dedit: & lib. 3. §. 61. Non licitatores venditor, nec qui contra assen liceatur emptor opponet: & orat. pro Quintilio. Tum Nanius qui Quintium summam in angustias adductum putaret, vt eum suis conditionibus in ipso articulo temporis adstringeret, negat assen se daturum. Liu. lib. 4. M. Mutius bonæ auaritiæ est donatus, ne plebe quidem inuita, quia frumentum Marianum assibus in modios æstimatum plebi diuisit. Plin. lib. 21. cap. 3. de Scipione Suanione agens: Nec erat in bonis funeris impensa, asses ergo contulit populis, ac funus elocauit: & lib. 19. cap. 4. Etiamne in herbis discrimen inuentum est? opijque differentiam fecere in cibo etiam vno assen venalis? Inde prouerbiū assen elephantio dare: quare Augustus militi timidè libellum porrigenti inquit, Noli dubitare quasi assen elephantio des. Quintilian. lib. 6. cap. 3. Macrobi. lib. 2. Satyr. cap. 3. pro assen dixit stipem Sueton. cap. 53. qui erat modus argystrarum, qui eiusmodi belluas ostentant, ex Elian. lib. 6. de animal. cap. 10. Stipem hanc vocat Galen. in initio libri postremi, de usu part. σμικρότατα νομισμάτα. Denique Math. 10. vers. 29. ἐχὶ δύο στραβία ἀσασίης πωλεῖται: nonne duo passeret assen vaneunt. Cum igitur maiores minorisque nummi vno, eodemque nomine sæpius donentur, attendendum erit diligenter de quo nummo sit sermo, ne homonymia fallamur.

5 Observandum denique est variis ætatibus varias fuisse pecuniæ mutationes, veteribus tamen, iidemque retentis nominibus, quamuis & formæ ipsæ, & æstimatio plurimum variatæ fuerint, quare quanam ætate scripserint auctores inspicendum erit.

His ita obseruatis certum est ex nummis æreis primum esse assen, cæteros verò omnes vel eius duntaxat esse partes, vel ipsum multiplicatum. Et primò quidem fuere graues asses, iique librales: quare Halicarnass. lib. 9. ἢν δὲ ἀσασίον χαλκόν νομισμα βαρὺς λιτραῖον, assen quoque libralem nummum fuisse ait, & L. præscripta notatum, vt pondus eius notaretur. Agell. lib. 20. cap. 1. vfos libralibus assibus Romanos dicit. Plini. lib. 33. c. 3. libralis assis appendebatur: vnde videas errasse Charisium Grammaticum, cum scribit antiquis dictum fuisse assarium, qui nunc dicitur as, non assis, qui eius genitiuus est; nam & assis pro as à Plinio, vt retulimus dictus fuit, & à Donato in Terent. Phorm. Assis, inquit, libra erat, eiusque partes varie. Dixere & aspondium teste Varrone lib. 4. de ling. latin. Ideò quod as erat libra pondus: vrgente tamen Reipublicæ necessitate facta est huius ponderis immutatio, quod Plin. lib. 33. cap. 3. tradit; nam primo bello Punico, cum impensis Respublicæ non sufficeret,

sufficeret, constitutum est vt asses sextantario pondere ferirentur, ita quinque partes facta lucri, dissolutumque as alienum: postea Annibale vrgente, Q. Fabio maximo dictatore asses vnciales facti, ita Respublica dimidium lucriata est: mox lege Papyria semiunciales asses facti. Eadem habet Festus. Alciatus lib. de ponderibus & mensur. locum Plinij corruptum esse contendit, & pro sextantarios, reponendum esse dextantarios; emendarique vult illos voces quinque partes lucri facta; legendumque quinta pars facta lucri; ait enim dextantario pondere percussos esse asses, siue duabus vnciis minores, & dictos esse sextantarios, quia sextans illis deerat, ita reliqua parte facta lucri, dissolutum est as alienum non magno populi detrimento, cum solum quinta pars deesset, duæ enim vnciæ quinta pars est dextantis. Fuisse verò maximum damnum si pro duodenis, solæ binæ vnciæ restituerentur: quare non quinque partes, sed quinta pars lucri, apud Plinium legi debet: deinde vnciales asses facti sunt, itaque nominati, quòd alia vncia præter sextantem iam detractum ablata esset, & ita Respublica dimidium lucriata est eius, quod dempto sextante lucri faciebat: mox lege Papyria semiunciales facti sunt, detractaque etiam alia vncia semis, quo fit vt pro duodecim, solæ septem cum dimidio penderentur: qua ratione sequebatur vt sestertius quatuor assibus, denarius sexdecim æstimaretur, vti monet Plinius, quem sic intelligendum emendandumque esse vult Alciat. loco citato, cui consentit Philander in suis ad Virruuium scholiis. Hanc Alciati & Philanderi opinionem pluribus confutat Hotman. lib. de re nummar. part. 1. cap. 10. & vulgatam Plinij lectionem retinendam esse contendit; in primis quia vult Alciat. asses dextantario tantum pondere, dictos esse sextantarios, quòd sextans iis deesset, cum tamen ponderale nomen nunquam imponatur ex pondere quòd rei deest, sed quod inest. Sic dicebant assen libralem, & vnciarium, quòd vnius libræ, vel vnius vnciæ foret, & Clodiam Quadrantariam, quòd quadrantem pro flagitij mercede caperet. Cum igitur Festus scribit ex assibus librariis factos esse sextantarios decreto Patrum, quis aliter interpretetur quàm factos esse ponderis sextantis, aut sextantarij, atque vt distinet habet Plin. sextantario pondere ferirentur. Eodem vitio laborat, quòd ait Alciat. asses vnciales factos, quòd ipsi præter illum dextantem vna insuper vncia detracta esset, cum enim potius illos sic vocasset Plin. quàm dodrantarios, dici quoque debuissent quadrantarij quibus quadrans deesset, & apud Liuium, vnciarium aut semunciarium scenus explicandum foret de mente Alciati, cum debitor assen dampna vncia, vel semuncia dissolueret, quòd absurdum foret. Neque rectius quintam lucri partem, pro quinque lucri partes, reponit Alciat. nam debitor qui pro duodecim vnciis, denas soluendo liberatur, non quintam debiti partem lucriatur, sed sextam duntaxat, cum enim sint in assen semifextantes, qui senos soluendo liberatur, sextam tantum partem lucriatur.

Obiicit Alciat. Festum affirmare percussis sextantariis assibus, as alienum dissolutum fuisse, & priuatis quibus publicè debitum solui oportebat, factum fuisse, non magno damno, quod falsum esset, si vnus tantum sextans pro senis sextantibus soluebatur.

Resp. in eiusmodi necessitatibus haberi potius rationem publici commòdi, quàm priuatorum, qui

suo etiam damno publicum bonum curare tenentur, ideòque aliquando permissum fuit obertatis pro nummis argenteis, æreos, aut ærosos creditoribus obtrudere, vt Caius Manlius recenti Patrum memoria factum esse affirmat apud Salust. Respondet secundò Hotman. Festum eo loco compensationis commodum attendisse, quia sicut populus, hoc est, ararium, duo v. g. aris millia soluendo liberabatur debito duodecim millium, ita priuati qui arario, tributui v. g. nomine duodecim millia debebant, liberabantur vicissim duo millia ipsi soluendo, quare ex mutua illa compensatione, vtriusque partis detrimentum plurimum minuebatur. Dices secundò Festum scribere, Septennia quoque anno vsus est in priore numero, sed id non permansit in vsu, nec processit in maiorem. Quibus verbis significare illum aliqui existimant post septennium graues asses in vsum fuisse reuocatos, atque deinceps librales fuisse.

Respondeo hunc Festi locum manifestè fuisse corruptum, vt loquendi modus septennio anno, statim ostendit; quare ex illis verbis Festi nihil certi colligi potest, itaque emendat Hotman. vt velit Festus populum dixisse septennium pro septimo anno, sicuti dicebant sexennium, & sexennes: id tamen non diu permansisse in vsu, neque processisse in maiorem numerum: cum non dicerent octennium, aut nouennium. Maneat igitur asses tum primò grauioribus, deinde leuioribus percussos fuisse, immò & leuissimos, vt nuper monuebamus.

6 Ex hac assium grauiorum & leuiorum distinctione, quid esset as graue colligit Hotman. qui ait esse librales asses, non autem as rude, & informe, vt existimabant Budæ. & Scaliger: cum Hotmano censuit Salmas. nam lib. de vsur. c. 19. as graue asses librales signatos intelligit, at verò lib. de modo vsur. cap. 6. extra controuersiam ponit quamdiu asses fuere librarij, graue as non alia notione acceptum esse quàm de ære signato; vbi verò fuit assium pondus imminutum, as grauis nomen, non nisi de rudi infecto fuisse vsurpatum. Gronou. lib. 3. de pecunia vetere cap. 15. sapienter obiicit nihil esse causæ fuisse cur cum as libræ pondus fuit, diceretur as graue, cum omne tunc graue esset, neque adhuc extiterat numisma, quod minori pondere accederet ad idem pretium, ad cuius distinctionem alterum graue appellandum foret: vbi autem as leuius percussus est, necessaria fuerit ea nominum, sicut & ponderum distinctio, qua de causa ipse Salmas. cap. 19. de vsur. monet nunquam fuisse dictum graue argentum, quia nummus argenteus nunquam in graui & magno pondere percussus est, vt à minuto propterea ac leui distingui deberet: quæ tamen non satis coherere videntur cum iis quæ lib. de modo vsur. c. 6. de denarij pondere apud Romanos eodem modo atque assis, & libellæ imminuto tradidit. Satis nobis sit, quamdiu as libralis extitit, nomen & discrimen asis grauis ignoratum fuisse, vbi autem leuioribus asses percussis sunt, graue as, & de ære rudi, & de signato fuerit vsurpatum; neque enim vsus nummorum statim sustulit vsum massarum signatarum, & vbi pondus nummi diminutum est, pretium illarum massarum pro nummi proportionem creuit: v. g. massa asis XX. librarum, quæ prius valuerat vicenos asis, assen sextantario facto valuit CXX. asses: assen vnciarium eadem massa CCXL. asses valuit: assen semunciarium eadem massa pro CCCCLXXX. assibus appensa est. Dum igitur legitur

legimus post imminutum pondus assium, donata fuisse decem millia v. g. æris gravis, intelligere potuimus accepisse tantum assium in massis eusmodi, aut si manus, uti contendit illo cap. 10. Hotman. in assibus libralibus.

7 As siue grauior & libralis, siue leuior, atque adeo leuissimus, & semuncialis in suas partes, eaque duodecim diuisus est, quas vncias etiam in semunciali, fictione quadam iuris, denominarunt, quamuis pro ratione, quæ veteris libræ, assilque libralis pondus decreuit, illius quoque singulæ partes imminutæ fuerint: nam ut olim monebamus cap. 6. art. 1. quodlibet totum, as dicitur, & in duodecim partes diuiditur, uti ibidem distinctius explicauimus, quod hoc loco repetendum est, aduendulque Volusius Mærian. lib. de asse, vbi totam eam distributionem, & singulas partes, earumque notas minutius profequitur: ego paucis cum Hotmano obseruo ex eodem Mæriano, assem bipartito diuidi in partes scilicet pares, & impares, primamque distributionem sextuplicem esse.

Primo in duos semisses, 2. in tres trientes, 3. in 4. quadrantes, 4. in sex sextantes, 5. in octo sexuncias, 6. in duodecim vncias. Diuisio in partes impares est quintuplex: 1. in vnciam & deuncem, 2. in sextantem & dextantem, 3. in quadrantem & dodrantem, 4. in trientem & bessem, 5. in quincuncem & septencem. Licebit etiam quasi adiectione quadam assis acutum construere; nam vnciæ ad vnciam adiectione sextans efficietur, sextantis ad vnciæ adiectione quadrans, quadrantis triens, trientis quincunx, quincuncis semis, semissis septunx, septuncis bes, besis dodrans, dodrantis dextans, dextantis deunx, deuncis verò as solidus conflat. An verò tot essent minuti numi æris, quot erant assis partes, quique iisdem nominibus dicerentur, certum non est, ego singulos enumerabo.

Semis nummus æreus fuit pretio & pondere dimidium assem exæquans; dicitur semi as à Varro lib. 4. de ling. latin. & lib. 3. de re rustica, cap. 7. in columbariis iure ædificandis magnum lucrum ait, asse semissem condere in loculis. Vatin. Ep. ad Ciceron. Non semissis homo. Tertull. in Apologetic. c. 50. Licet nunc sarmentitos & semissios appellatis, quia ad stipitem dimidij assis retinētis sarmentorum ambitu exurimur: sic enim legit Crinit. lib. 1. de bono discipl. cap. 13. alij legunt sarmentitos, & semaxios, alij semaxarios, & dimidij axis, non assis. Cui concinit idem Tertull. in Scorpiæ. Eculens & axis: & lib. de pudic. cap. 25. agens de Martyribus, in axe iam incendio astricō.

Triens ita dictus, quod esset tertia pars assis ex Varro. lib. 4. de ling. latin. Erat itaque nummulus æreus ponderis & pretij trientalis, raris signo percussus, quod de ipso quadrante notat. Plin. lib. 33. c. 3. & affirmat quoque Festus, qui idcirco quadrantem & trientem ratitum dixit; assis verò naus impressa erat: huius nummi meminit Iuuenal. Satyr. 3.

Infallix nec habet, quem porrigat ære trientem. De sacro Triente Seruiliæ familiæ, quæ illi quot annis cum cura magnificentiaque sacrum faciebat, quem ferebant alias creuisse, alias decreuisse videri, & ex eo aut honorem, aut diminutionem familiæ significari, agit Messala senex apud Plinium lib. 34. cap. 13. qui addit trientem illum æreum auro, & argento pasci, & vtrumque consumere. Eius trientis originem atque naturam sibi incomperatam esse ait, ideoque inter æris miracula numerat.

Quadrans fuit nummus æreus rate insculptus, ut monebam, ponderis & pretij trium vnciarum, vnde triuncis, vel triunx à Plinio lib. 33. cap. 3. dictus.

Terminium quoque à Cicerone vocari existimant Budæ. lib. 2. de asse. Verum teruncius existimatus ex Varro. lib. 4. de ling. latin. quod esset quarta pars assis: & sanè sic usurpatam esse eam vocem, quoties de diuisione cuiuscumque assis, & totius ageretur, obuius est, quod aliàs diximus c. 6. art. 1. Sic quadrans hereditatis pro eius quarta parte; vnde Iulius Martialis. lib. 9. Epigr. 49. in Gallium, qui illi hereditatem ex quadrante promiserat, quam spem dum muneribus foueret Martialis, illi laurentem rari ponderis aprum misit, quem Gallicus primoribus viris in conuiuio adhibuit, nec vocato Martiali, neque vel minima eius parte donato: quare eius ingratum animum exprobrans ait.

De quadrante tuo, quid sperem Gallice? nulla De nostro nobis vncia venit apro.

Et Valerius Flaccus Consul an. V. C. DCCLXXVII. legem tulit, ut creditoribus quadrans solueretur: ita Paternul. lib. 2. Nummi porò quadrantis frequens est mentio apud Liuium, Plinium, aliosque veteres. Erat merces balnearioribus dari solita ab eis, qui publicis balneis utebantur. Horat. Satyr. 3. lib. 1. vers. 137.

Dum tu quadrante lauatum Rex ibis.

Et Iuuenal. Satyr. 6.

Nam qua docta nimis cupit, & facundam videri Crure tenus medio tunicas succingere debet, Cædere Siluano porcum quadrante lauati.

Ab ea præstatione liberos fuisse pueros significat idem Satyr. 2.

Nec pueri credunt; nec qui nondum ære lauantur. Ab hac quadrantaria mercede dixit Cic. orat. pro Cælio, de Clodia loquens: Nisi forte mulier potens quadrantaria illa permutatione, familiaris facta fuerat balneariorij: obicit nempe quod plus ab amatoribus acciperet, quam ipsa balnearioribus penderet, ideoque significat meritò quadrantariam dici posse, quod quadrantibus polluta, quadrantibus lauetur. Vbi sportulæ pecuniariæ factæ sunt, fuere centum quadrantum. Martialis. lib. 1. Epigr. 60.

Da Baiana mihi quadrantes sportula centum, Inter delicias quid facit ista fames?

Et lib. 3. Ep. 7.

Centum miselli iam valet quadrantes Antambulones congiarium lasi.

Quos diuidebat balnearor elixus.

Atque hii quadrantes aliquando erant plumbei, ut ait idem Martialis. lib. 10. Epigr. 74.

Iam parce lasso, Roma gratulatori,

Lasso clienti quandin saluator,

Antambulones, & rogatulos inter

Centum merebor plumbeos die toto.

Sextans nummus fuit æreus sextantarij ponderis, & pretij, atque ut ait Varro lib. 4. de ling. Latin. fuit sexta pars assis, siue duarum vnciarum. Sextantes æreos in Menenij Agripæ funus contulit plebs in singula capita, quod affirmant Liui. lib. 2. Valler. lib. 4. cap. 4. Plin. lib. 33. cap. 10. Hinc ille locus Graniij præconis apud Ciceron. lib. 2. de Orator. sextum non esse sextantis, hoc est, non valere duas vncias. Eadem ratione fuisse videntur usurpati alij minutores nummi ærei, septunx à septem & vna vncia, deunx à duodecim, vna dempta vncia, dextans dempto quadrante; bes & olim des, dempro triente,

triente, sic enim habet Varro lib. 4. de ling. lat. æreos nummos enumerans, *secuncia, nummulus vnciam & semunciam valens*, quasi sesquincia. Vncia quoque fuit nummulus æreus ponderis & pretij vncialis; Plin. lib. 33. cap. 3. de statua P. Minutio Præfecto annonæ extra portam Tergeminam à P. R. vnciaria sipe collata. Terentius in Phormione, vnciatim dixit. Semuncia dimidia pars vnciæ, sextula sexta pars vnciæ, & nummus æreus omnium minimus ex Varro. lib. cit. Gronouius tamen lib. 3. de pecun. veter. cap. 9. negat assis nummi partes alias præter semissem, trientem, quadrantem, diuitius in vfu mansisse; qua ratione quadrans fuerit omnium minimus nummus æreus: Marcus tamen ait cap. 12. vers. 42. de vidua illa *ἀλοχῆ* mendica, quæ in gazophilacium iniecit *λεπτά* δύο ἢ εἰς *ἀσάβητος*, duo minuta hoc est, quadrans: illa duo minuta duos denarios interpretantur aliqui, sicut & Luc. 10. Samaritanus stabulario in ægroti, ac saucij sumptus erogauit *δραχμῶν* δύο. Non tamen idem nummi genus denarij voce in vtroque illo loco significatur, cum multò minus fuerit, quod illa scemina de sua paupertate in arcam immisit, quam quod pius Samaritanus in ægroti alimoniam, ac curationem contulit. Beda in *commentar. ad Marc.* duo illa viduæ minuta quadrantem sicli esse putat, hoc est obolos quinque, siue potius obolos sex, nam siclus colligit obolos 24. siue drachmas quatuor, quarum singulæ sunt *ἑξάβολοι*. Cyrillus eadem minuta nominat. Quod autem quadrantem ea nominat Marcus, alij oboli, alij etiam chalcis, quales octo in obolo numerantur, quadrantem arbitrantur, Petau. in *animaduersione ad Epiphani. de mensuris ac ponderibus*, existimat fuisse chalcos, hoc est, oboli quadrantem. Latinus interpretatur Luc. 21. vbi eadem historia narratur, vertit æra minuta duo, quod Græcus habet *λεπτά* δύο. Salmast. pluribus aduersus Petau. contendit, ex Herone, Epiphani, & aliis, illa duo viduæ minuta & *λεπτά* fuisse argentea, drachmas videlicet duas, quæ quadrantem efficerent; quamuis enim *λεπτά* & minuta, tum de æreis, tum de argenteis nummulis dicerentur passim, etiam sine adiectione argentei & ærei, & ex subiecta materia, de quibusnam nummis agi diiudicandum sit, tamen aliquot veteres de argenteis minutis, & drachmis hunc Marci locum acceperunt. In historia quoque Augusta minuta perpetuò de argenteis, non de æreis, contra receptam hæcenus opinionem, accipienda esse disputat idem Salmast. tum loco citato, tum ad historiam Augustam. Verum intricata ista disputatio relinquenda fuerit aliis, nostro instituto sufficit minutos plerisque nummos tum æreos, tum argenteos iisdem nominibus donatos fuisse, & *λεπτά* siue minuta de vtriusque passim apud veteres usurpari.

Hæcenus de assis partibus, diuisione, atque minoribus nummis sub illo contentis, non modò quando libralis fuit, sed etiam sextantarij, vncialis, & semuncialis. Venio ad eius per adiectionem multiplicationem. Sesquias, vel sesquas, est as & semis, eius meminit ex Didymo Priscianus, meminerunt & Glossæ sesquas *ἢ ἕμισον ἀπείριον χαλκὸς* &c.

Dupondius siue dupondium nummus fuit æreus assium duorum ponderis, ac pretij. Varro lib. 4. de ling. lat. Plin. lib. 33. cap. 3. Quint. lib. 1. in glossatio dicitur *δινέμιον*. Iuris studiosi anno primo dicti sunt olim dupondij teste Iustiniano. Colum. lib. 4. cap. 1. dupondium pro duorum pedum men-

sura usurpat. Vlpian. l. item quod 17. §. 5. D. de hered. instit. dupondium in heredis institutione agnoscit, duo asses & semis dicebantur seiunctim, at verò conianctim sestertius. Magna tamen quaestio est, an fuerit aliquis sestertius æreus, ponderis & pretij duorum assium & semis, quod pluribus contendit Hotman. part. 1. de re nummar. cap. 13. An verò tantum nummus argenteus, qui duos asses, & semissem valuerit; quod affirmat Budæ. lib. 2. de asse, & cæteri passim, ita ut Hotman. fateatur se primum sestertios æreos indixisse ex Varro. qui lib. 5. de ling. lat. duos sestertios distinguit, antiquiorem vnum æreum, alium sua ætate argenteum prioris ærei vsu oblitteratò, quem tamen deinde posterioribus sæculis sub Imperatoribus reuocatum fuisse, pluribus adductis scriptorum testimonij confirmare conatur ibidem Hotman. sed de sestertio & loco Varronis iterum inferius.

Tripundium siue tressis erant tres asses, & ita deinceps vsque ad centussem; vulgò tamen non nisi vsque ad nonussem. Varro lib. 4. & lib. 8. de ling. lat. Itaque quadrussis, quinquessis, sexessis, septessis, octussis, nonusis, decussis, siue denarius; at verò vndecussis & duodecussis non dicebatur, sed vndecim æris, nempe nummi, viceffis tamen dicebatur à duabus decussibus. Lis autem est, an denarij fuerint ærei aliquando apud Romanos, an verò tantum argentei; quod postremum Budæ. lib. 5. de asse, & reliqui communiter tradunt; negatque Hotman. loc. citat. & ex veteribus scriptoribus colligere sibi videtur, obseruatque malè Budæum decussim à denario distinxisse, & cum decussim æreum esse fateatur, idem de denario fateri illum oportuit.

Hæcenus de Romanorum nummis æreis; sui etiam fuere Græcis, qui & nummos & ipsa quoque Romanorum nomina aliquando usurparunt; refert enim Anton. August. in dialogis suis, nummum æreum sphinge notatum cum hac inscriptione. *ΑΚΚΑΡΙΑ ΤΡΙΑ*. Habuere & suos *χαλκός*, qui in septem *λεπτά* siue minuta secabantur, sic enim Suidas: *ὁ δὲ χαλκὸς λεπτῶν ἑπτὰ*. Minutum autem, siue ut ait Seneca, minutia, non amplius secabatur. Apud Polluc. lib. 9. cap. 6. plures æneos nummos relatos leges. Denique Hebræis fuisse nummos æreos constat ex semisiclis, & aliis etiam minoribus, quos dabit Villalpand. parte 2. apparatus. lib. 2. dist. 4. & c. 22. & 24.

ARTICVLVS VII.

De veterum nummis argenteis.

Quid denarius. 1.

Denarij nomen. 2.

Drachma Græcis quid. 3. 4. 5.

De mna & libra. 4.

Diuisio denarij. 6.

Sestertius, & sestertium quid. 7. 8.

Milliarenfis. 9.

Ceratum. 10.

Siliqua. 11.

Follis. 12.

Romæ non signatum fuisse argentum ante Pyrrhum Regem deuictum nuper obseruauimus

ex Plinio *lib. 3. cap. 3.* vbi ait primū placuisse denarium pro decem libris æris, fuit enim pretij decem assium, quod affirmat quoque Festus, Priscian. & Mædianus, qui sapienter addidit omnem nummum argenteum ex numero æris potestatem habere. Insculpebatur denarius ex vna facie bigis, aut quadrigis, ex altera authoris effigie cum littera siue nota denarij numeri, quæ vel nuda erat vt X. vel percipita, id est traicta per medium linea transfixa X. De bigatis & quadrigatis ex Plinio, Festo, Lino & aliis diximus *art. 3.* De nota valoris X. quæ sub mento effigie authoris, aut sub occipitio insculpebatur, testes sunt omnes antiqui nummi. Priscian. Charis. & reliqui veteres. Aduertendum porò est imperitos librarios eam notam aliquando pro simplici numero decem accipere, cum pro nummo denario capienda foret, vnde innumeris errores inducti sunt. Græci sicut ἀσάριον, ita & δηνάριον dixerunt, vt Didymus aut Priscian. & passim in iure in *l. publicā 26. §. 1. D. depositi* ἔλαβον καὶ ἔχω τὸ ἀργυρίου δηνάριον μύριον: & in *l. 8. sub fin. D. de acceptil.* ἔχεις καὶ δὲ δηνάριον τὸ σάριον. Latini quoque denaria dixerunt. Plaut. in *Rudente.*

Nummi octingenti aurei in marsupio fuerunt, Præterea centenaria Philippæa in pasculo seorsum. Cæterum argentei nomine absolute iumpci, intelligere denarium oportet. Vopisc. in quadam Aureliani Epistola: *Ipsi autem ad sumptus aureos Antonianos diurnos, binos argenteos, Philippeos, minutulos, quinquagenos, æris denarios centum,* &c. similia habet in *Probo*, & Ammian. *lib. 24. argenteos nummos centenos viritum pollicitum, cum ex paruitate promissi percitos sensisset.*

Sapienter verò Gronouius *lib. 1. de pecunia veteri, c. 3.* obseruat denarij nomen adiectiuum esse, neque significare rem per se substantem, siue substantentem, nisi aliquid subadueniat, quare aliqui volunt denarium dictum, quasi dena æra, quibus æquiualebat. Sanè nomina numeralia, siue, vt alij loquuntur, dispartitiua, cum ita terminantur, significant rei, cui apponuntur, vel numerum corporum, vel magnitudinem, vel pondus; ita ratione Lampridius nummos aureos ab Heliogabalo percussos pretio binum, ternum, & quaternorum consuetorum, ac vulgatum aureorum, vocauit *binarias, ternarias, quaternarias formas.* Martialis *lib. 4. ep. 46.* ridet Sabelli. Causidici ineptias, qui quia vilibus xenis, & muneribus in Saturnalibus donatus fuerat, se omnium Rabularum ditissimum circumferebat.

Septenaria synthesis Sagunti, Hispana luteum rotæ toruema. Acceperat nimirum synthesim constantem septem poculis fistilibus, ex argilla Saguntina rudi Hispani figuli toruo factis. Sic quoque Statius *lib. 4. Syluar.*

Aue vnā dare synthesim quid horres Alborum calicum atque cacaborum. Vide Turneb. *lib. 2. c. 19.* Sed redeo in viam. Catoni de re rustica *cap. C. I. Dolium quadragenarium: & cap. CXIII. dolium quinquagenarium: & c. XIII. Vna quinquagenaria,* sunt vasa tot libratum mensuralium capacia. Plinio *lib. VII. cap. XX. Quinquagenarius thorax plumbeus,* quinquagenum pondus, quinquagenaria materia apud Amm. *lib. 18.* sunt stipites quinquaginta pedes longi. *Grex centenarius,* in quo nimirum sunt centum corpora, Varroni *lib. 3. de re rust. cap. 6.* & Valerio maximo, *lib. 3. cap. 4. Lamprid. in Heliogabolo* dixit cente-

naria vasa argentea, quæ centum librarum erant, Capitolinus in *Gordiano: Centenarias Basilicas,* quæ centum pedum longitudine. Sueton. in *Nerone* milliariam porticum, Vopiscus in Aureliano, milliarem, non à columnis, sed à longitudine vel mille pedum: sic metiebantur veteres. Horat. *lib. 1. ode 15.*

Nulla decempedis. Metata priuatis opacum Porticus excipiebat Arcton.

Vel mille passuum: nam & talem excogitasse Casarem in Campo Martio indicat Cic. *lib. 4. ad Attic. Ep. 16.* & Neronianæ domus amplitudinam demonstrat Plin. *lib. 36. cap. 15.* cum ait; *Bis vidimus urbem totam cingi domibus Principum Caij & Neronis.* In veteri lapide dicuntur *pontes milliarij: VIAM FECIT A B REGIO AD CAPVAM, ET IN VIA PONTES OMNES MILLIARIOS, TABELLARIOSQUE POSEIVEI:* vbi inepte aliqui columnellas milliarium numero insignitas agnoscunt, & tabellarios lapides minori intervallo, quam milliario distantes, vt illis adiuui facilius equos insilirent, atque ita faciunt pontes, columnas, & tabellas lapides, cum facile sit intelligere pontes ex asseribus, & tabulis constructos mille pedum longitudine. Varro *lib. 1. de re rust. cap. 2.* tricenarias vires in agro Fauentio dixit, quod *ingerum tricenas amphoras reddat.* Denique Tertuliano quinquagenaria promulsio, est lanx argentea totidem librarum. Sic igitur denarius est denum vel denorum. Quænam verò sint illa dena, non nisi ex appositis vocibus dignoscet, quatenus illa vel numerari, vel æstimari, vel mensurari possunt: sic quinquagenarium est quinquagenis æstimandum, si depositum ære, vel assibus; si thorax litris, pondus, si lignum vel materia pedibus. Addunt aliqui quibus adhæret idem Gronouii *lib. 1. cap. 4.* in re nummaria ferè omnia adiectiua pro substantiuis interdum poni, ita tamen vt genus & terminationem atque significationem mutant quando pro substantiuis vturpantur: masculinis quippe nominibus significatur & intelligitur *nummus:* quare denarius significat nummum denarium, ita dictum quod decem assibus libralibus, siue decem libris æquiualeret, & quamuis deinde percussus sint asses leniores, & X V I. assibus denarius censetur, idem tamen nomen retentum est. Neutri porò iisdem nominibus designantur, & subaudiuntur argenti pondera, siue maius pondus: v. g. pondera denaria, sicut dicuntur centenaria à Plinio *lib. 7. cap. 20. Fufius Saluius duo centenaria pondera pedibus, totidem manibus, & ducenta duobus humeris contra scalas ferebat:* hoc est centenum, & ducentum librarum, quæ obseruatio nobis vtilis erit inferius.

Qui Romanis denarius, Græcis drachma est, sicut & μῶν, vel μισῶν, quam Latini libram appellarunt. Plin. *lib. 21. cap. 34. Drachma Attica denarij argentei pondus habet:* qui etiam quoties apud authores Græcos inuenit pondera drachmis definiti, vel drachmas retinuit, vel denarios reddidit, vt fufius collatis eisdem Plinij & Dioscoridis locis demonstrat Gronouii *lib. 2. de pecunia veteri, cap. 6.* Quinimodò, quamuis Romanis non esset denarius nisi argenteus; qui fuit quoque aureus, Græci tamen ἡμιχρυσόν drachmam auri, vertunt denarium aureum, vt *lib. 34. cap. 7.* ait Lyfippum *fortissimum ex immani pretio, cuiusque signi denarios seponere aureos singulos:* & *lib. 37. cap. 1. Indicatio in Cypro sex aureis denariis smaragdo.* Galen. *lib. 8. de*

de compos. medicament. ait quod Græci δραχμὴν vocant, Romanos dicere δηνάριον. Corneli. Cels. *Ep. ad P. Natalem,* ait pondera quæ Græci ad drachmas redigunt, ad denarium conuenire, & octoginta quinque in libram incurere, idcirco se pro nota Græca drachmæ notam denarij posuisset. Similia habet Scribonius Largus ad *Calystram Cleopat. c. 1.* Ἰταλικὸν δηνάριον ἔχει δραχμῶν, quod male inuenit Capellus τὸ δηνάριον ἔχει δραχμῶν Ἰταλικῶν. Hero Alexandrin. in *fragmento de re nummaria τῆ ἑλληνικῆ δραχμῆς χρεσιον τὴν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἡμισίον ἐπέδότης ἰσοδύναμῶν ἐστὶ τῆ ἰταλικῆ ἢ καλεῖται δηνάριον.* Alia in idem argumentum ex eodem Herone, Codice quodam Budensii Camerarij, Epiphanio, Maximo, adduxit Gronouii *lib. 2. de pecunia veteri, cap. 6. & 7.* Innumera aliorum Auctorum loca habes apud Hotman. *2. parte de re nummaria cap. 4.* quæ lubens emitto, cum Isidor *lib. 14. cap. 24.* denarium & drachmam eisdem ponderis esse perspicue tradat. Conspirant Latini Græcique scriptores, quoties Latinam pecuniam ad Græcam, istamque ad Latinam redigere voluerunt: nam semper *denarium δραχμῶν, & δραχμῶν denarium* reddiderunt, sicut & μισῶν libram, & libram μισῶν.

Verum grauis hoc loco existit difficultas, cum enim minam Græcam, & libram Romanam aliquando eisdem ponderis, alias diuersi, scriptores faciant, & aliquando 71. alias 75. alias 84. alias 96. & denique centum drachmas minæ siue libræ tribuant, & denarij ex vncia septem fiant, drachmæ autem octo, quæ omnia fufius ostendit Hotman. necesse omninò est, non eiuſdem prioris pretij fuisse drachmam & denarium. Adde minam fuisse centum drachmarum, libram autem 96. duntaxat ex Fannio.

Centum hæ sunt drachmæ, quod si decerpseris illis. Quatuor, efficies hanc nostram denique libram.

Quæ abaq; similia diuuis exerceunt eruditorum ingenia, qui in illis enucleandis impensius laborant, in quibus fuere diligentiores Budæus, Agricola, Scaliger, Turneb. Hotman. Ciacon. Gronouii. Saurotus, alijque ipsos sequati. Aliqui itaque plura denariorum genera inducunt, cum grauiores, leuioreſque fuerint, mutataque sit aliquando minæ æstimatio à Solone, teste Plutarcho, & quæ erat trium & septuaginta drachmarum, centum facta est. Inclinate quoque Imperio Romano libra mutata fuit, ac proinde denariorum, qui ex ea feriebantur, numerus excreuit, & ferè pro libidine, vt contendit Hotman. *cap. 15.* Hæc verò omnia singillatim expendere, & singulorum sententias suis examine momentis, infinita & molestioris, atque etiam à nostro instituto alienioris foret operæ. Repete quæ fufius diximus *cap. 6. art. 3. numer. 3.* de variis minis pondere differentiibus, & dic cum Gronouio *cap. 6. citato,* communem libram ponderalem Romæ habuisse 84. denarios, vel drachmas, cum eius vncia septima pars foret denarius, vel drachma, quare Celsus & Scribonius aiunt in vncia esse septem denarios; & nihilominus in libram incurtere tot drachmas quot denarios, quod intelligi nequit, nisi statuamus quoque drachmam septimam vnciæ partem, vnde Plin. *lib. 12. cap. 14.* de thure disputans: *Etiannum tamen inueniuntur gutta quæ tertiam partem minæ, hoc est 28. denariorum pondus æquens:* sic enim in manufactis legit Budæus. Alij quos sequuntur Agric. & Ciaconius 29. vulgati libri 39. Hotman. 33. scrupuli.

R. P. Gibal. De Negotiat.

Scaliger nostram lectionem probat, conuicitque Græcum authorem, ex quo ista desumpsit Plinius, μῶν dixisse, cuius sententiam Plinius ad pondus communis libræ Romæ commodauit. Fuit ille author Theophrastus *lib. 9. de plantis,* cuius hæc verba *σαθμὸν δὲ πλείον ἢ τρίτον μίρον μῶν.* Altera erat libra medica, Græca & Romana, quæ habebat 96. denarios vel drachmas, cuius vncia denarius vel drachma, esset octaua pars: vnde Fann.

Μῶν vocitant, nostrique minam dixeret priores, Centum hæ sunt drachmæ, quod si decerpseris illis

Quatuor, efficies hanc nostram denique libram.

Quod idem affirmat Priscian. dixerat autem se exequanturum *Peoniis libellis memorata pondera,* quare agit de libra medica, vt & Galenus: *ἡ μὲν λύτρα δραχμῶν ἔξ ἔχει πρὸς τοῖς ἐνεθήκοντα.* In vtraque verò illa libra siue mina communi & ponderali, denarius siue drachma consideratur, non vt nummus, sed vt pondus. Fuit alia mina siue libra nummaria constans centum denariis, siue drachmis, quare Lini. argenti pondo *binæ & selibræ;* Plutarch. reddidit *δραχμῶν πενήκοντα & διακοσίας.* In omnibus autè pondus id est fuit denarij quod drachmæ; hæc ceterum drachmæ ex instituto Solonis non plus continebant argenti, quam ante illum habuerant, septuaginta quinque, inde Priscian. & alij quidam singulas minas habere septuaginta quinque drachmas scripserunt, veteres nimirum, nihilominus facessit adhuc nobis negotium Aldus Manutius, qui in quaestis per epistolam denarium facit duodecim assium ex Polybio *lib. 2.* vbi de commoda Italiae annona agens, in diuersotij sumptus assignat *ἡμισάριον;* illud autem ait esse *τέταρτον μίρον ὀβολῶν:* nam cum obolus sit sexta pars drachmæ, si semissis sit quarta pars oboli, & oboli binorum assium singuli, in sex obolis, qui drachmam siue denarium conficiunt, non possunt esse præter duodecim asses; cum tamen mutato assium pondere, vt monuimus, tunc essent sexdecim. Budæus & Hotman. mendum in Polybio suspicantur, cum pugnet cum Plinio, Vitruuio, Volusio Mætitiano, & aliis; sitque admodum insolens, quemquam tam vili sumptu potuisse se in diuersorio procurare, quare Hotman. reponit *τρίτῃ ἡμισάριον;* & deinde *τέταρτον μίρον δραχμῆς,* quæ licentia addendi, emendandique verba scriptorum veterum, vbi omnes Codices consentiunt, vitari debet quantum fieri potest, quare sapientius Gronouii *lib. 3. cap. 2.* respondet Polybium vsum fuisse vulgari more rotundandi numeros, pro semisse, sextante, vel duobus trientibus, qui faciunt octo vncias, ipsum quartam oboli semissem, siue *ἡμισάριον* dixisse, atque ita verè drachmam assium sexdecim concepit, quo casu obolus æstimetur oportet duobus assibus cum semisse, & sextante, siue octo vnciis, vel besse, nam bis sex duodecim faciunt. Restant asses quatuor ad implendos sexdecim, qui habent quadraginta octo vncias, quæ in sex partes, vt sex oboli sunt in drachma, distributæ, cuique bessem siue octo vncias, in nummis semissem, & sextantem, aut duos trientes relinquunt. *ἡμισόβλιον* igitur assium, & trientem, siue quatuor vncias æquat, quadrans oboli semifextans, vel duo trientes, octo scilicet vnciæ, quod iterum sic explicat Gronouius.

Drachma sex cōtinet obolos, obolus octo calchos; ergo drachma 48. calchos, denarius habet duos M m victoria

victoriatos, quatuor sestertios, octo dupondios, asses sexdecim; ergo victoriatos tres obolos, viginti quatuor chalcos, sestertius obolus, & hemiobolium chalcos duodecim, dupondius chalcos sex dodrantem oboli, as tres chalcos oboli quadrantem & sextunciam, quasi sit ipsum τετραδραντον Græcorum: ergo semis calcum & dimidiatum, at quarta oboli duo chalci, dimidium ergo chalci amplius quam debet rotundandæ summæ gratia semissi tribuit Polybius sic lib. 6. vbi de stipendiis militum ait in optonia diurna accepisse duos obolos, vbi duos obolos pro quinque assibus posuit, ad Iulium enim vsque Cæsa rem stipendium militum exactè fuit quinque assium, duo tamen oboli exactè sunt quinque asses cum triente. Verùm Polybius nihil propius quinque assibus potuit rotundè Græcè dicere, quam duos obolos.

5 Constat igitur quod hæc tenus contendimus, denarium Romanis, drachmam fuisse Græcis æqualis argenti ponderis, & valoris, mutatum tamen fuisse denarij pondus, imminutumque à Nerone coniicit Budæus ex illis Plinij lib. 3. cap. 3. verbis. *Paulatim Principes imminuere pondus, minutissimum verò ad XLV M.* vbi Budæus vult legi *Nerone*; sed neque ex manuscriptis, & veteribus codicibus constat de hoc mendo, neque eo loco Plinius agit de denario argenteo, de quo prius dixerat, pro decem libris placuisse, & demum vbi Q. Fabio maximo Dictatore, asses vnciales facti sunt, sexdecim assibus denarium permutari visum esse. Subiicit deinceps de nummo aureo percusso post annum LXII. quàm percussus est argenteus, & eius scrupulum initio valuisse sestertiis vicenis, post hæc XL M. signatos esse ex auri libris, paulatimque Principes eius imminuisse pondus, minutissimumque esse ad XLV M. de quo loco inferius & 8. plura. Verùm quid in eo de argentei denarij valore, de quo quærimus? quidve de Nerone qui leuiore denarios percussit inserit. Maneat itaque denarium valuisse sexdecim assibus, quamuis initio à denis assibus, quibus æquabatur nomen accepit, neque aliam mutationem denariorum quàm Agricola, ipsumque sequuti Sauorus, Pansirolius, alique induxerunt, iuuenies, quam dubio procul Plinius alique, qui diligentissimi in istis explicandis fuerunt non omiserunt: quare quos denarios Consulares, & Imperatorios nullo certo veterum testimonio finxerunt, iure merito reiciimus, neque isti noui conflatores satis inter sese consentiunt, quod luculentius præstat Gronouius lib. 3. cap. 9.

6 Venio ad denarij diuisionem, primùm in quatuor sestertios, de quibus statim, deinde in decem libellas. Varro lib. 4. de ling. latin. *Nummi denarij decuma libella, quod libram, pondo as valebat, & erat ex argenteo parua.* Erat itaque libella, nummulus argenteus, qui assi, æri nummo potestate respondebat, inde nominata, quod libram assis valeret. Similia habet Martianus, eiusque nummi mentio frequens est in Plauto, nam in *Pseud.* *Cui nec paratus nummus argenti fiet, neque libella vlla spes: & Cum libella nusquam est, nisi hic leno subuenit tibi: & in Casin.* *Vna libella possum liber fieri: & in Captiu.* *At ob eam rem mihi libellam pro eo argenti, &c.* Cic. 4. *Verrin.* *Ecquis Volcatio si sua sponte venisset unam libellam dedisset.* Libella iterum diuiditur in duas sembellas, est quippe sembella libella dimidium, sicut semiaffis, vt obseruat Varro lib. 3. & 4. Libella iterum diuiditur in quatuor teruncios. Est itaque teruncius nummulus argen-

teus, pretio & pondere quartam libellæ partem adæquans, diciturque, inquit Varro, à tribus vnciis sembella, quod est dimidium, & est quarta pars, sic vt quadrans assis. quæ verba sic interpretatur Hotman. 2. part. de re nummar. c. 1. 1. sicuti quadrans tres assis vncias, ita teruncius tres libellæ partes valebat, nam vt assi libella, ita quadranti teruncius respondebat. Voluf. Martian. alias plures subdiuisiones habet, quas prosequi nihil atinet, cum huiusmodi minutiores nummi vix in vsu fuerint. Teruncij nõ semel meminit Cicero, vt lib. 1. ad Attic. Ep. 5. *Spero toto anno imperij nostri teruncium sumptus in Provincia nullum fore: & lib. 3. de finib. Interit eum magnitudine maris Aegæi stilla murio, & in diuitiis Crete teruncij accessio: lib. 2. Epist. 17. De prada mea præter quæstores, id est P. R. teruncium nec atigit, nec tacturus est quisquam.*

Alius nummus argenteus Romanis fuit quinarius, sic appellatus quod pretio quinque libris assis responderet, vt ait Plin. lib. 33. cap. 3. Fuit & victoriatos, de quo Plini. citat. cap. *Qui nunc victoriatos appellatur, lege Clodia percussus est, antè enim hic nummus ex Illyrico aduectus mercis loco habebatur, est autem signatus victoria, & inde nomen.* Hinc Colligit Scaliger in *Festum & Parer.* vsos fuisse Romanos nummis argenteis signatis vltimarum iam inde ab ipso Romulo, quomodo tamen ex Plinij verbis adductis, id sequatur, non video, cum Plinius hoc vnum dicat, victoriatos ex Illyrico aduehi solitum mercis loco, neque ante Clodiam legem Romæ percussum fuisse. Quid hic de Romulo? licet enim eius ætate nondum nummus Romæ signaretur, vt erantque are rudi & informi, non sequitur illos nummis signatis transmarinis tunc vsos fuisse, cum nequidem cum exteris illis regionibus commercij quidquam haberent ea ætate Romani. Cæterum peregrinos nummos mercis loco fuisse testatur Voluf. Martian. lib. de asse, idque de Dorico, & lippico, siclo tetradachmo Attico affirmat Phil. lib. 9. §. 1. *D. ad leg. Cornel. de falsi.* prohibetur ne quis dolo malo, nummos stanneos, plumbeos vendere & emere vellet.

Sestertius nummus argenteus fuit pretij duorum assium & semis, & postea quatuor assium, vbi denarij æstimatio ad sexdecim asses excreuit, illius enim quartam partem, siue quatuor assarios complenit. Dicitur porro est sestertius retento antiquo nomine, quod à duobus assibus & semis sumplerat, vt affirmant Varro lib. 4. de ling. lat. Martian. de asse, Arantius apud Priscian. de pondere, Charil. lib. 1. Vitruu. lib. 3. cap. 1. & alij passim. Tam frequens porro fuit huius nummi argentei vsus, vt sæpius vel simpliciter nummus dicatur, vel sestertius nummus, & nummus sestertius. Itaque obseruat Hotman. part. 2. de re nummar. c. 17. vbi nihil additur ad numerum, neque nominatim nummi genus designatur, sestertios intelligendos esse. Varro lib. 3. de re rust. c. 2. *E venationibus in annos singulos plus quinquagena millia è villa capere dicebat; intellige sestertium: quo simili loquendi, & numerandi genere sæpius vtitur toto illo capite, vbi plures enumerantur summæ, si prior summa maior est, posterior verò minor, ante priorem vox vel nora sestertij S. ponitur, & post inferiorem vox nummum.* Cic. *Verrin.* 3. *Dedi S. decies sexcenta triginta quinque millia, quadringentos decem & septem nummas.* Alia exæpla dabit Horat. sicut & absoluta numi appellatione sestertium designari, & vocem sestertij modò

modò solam vsurpari, modò coniunctam cum nummo, qui vel præcedat, vel subsequatur, accurata & subtiliòsa penè diligentia demonstrat. Tu illud adeas velim; monet verò sapienter vocem nummi non postponi solitam sestertio ad vniuersaliorem significationem restringendam, sic enim vox sestertij latius pateret, quàm nummi, sed vel ex quadam abundantia, & elegantia causa ita loquuti sunt, vel quia cum sestertium de iis omnibus quæ pondere & mensura constarent, diceretur, vt de sestertio pedes, sestertio bipalio, vestimento, idcirco cum diceretur de nummo, vox ipsa nummi adiecta est. Hinc intelligit illud Suetonij in *Aug. cap. 83.* in extremis spatij decurrere solitum *sestertio vel lodicula induum.* Qui in campo vel gymnasio se exercabant, cætera nudi τὴν ἀϊδῶν campestri tegebant; qui verò erant infirmiori corpore gaulapam, vel pallam, vel lodiculam, vel sabana sumebant, quorum proinde plurimum vsus fuit in gymnasiis & balneis. Libri medicorum sæpius huius moris meminere, docentque adhiberi solidas vestes potissimum ἀγυρῆς, quæ fullonis arte non essent positæ. Fuere & in eundem vsum lineamiam, quæ posteriores Hebræi, Græci & Latini dixerunt *sabana*, vt obseruat Caufabon. Hoc igitur loco in quo Sæton. de exercitiis Augusti disputat, quæ iniret lodicula inuolutus, pro sestertio legi vult Cuiac. *segestrio*, propter illud Varronis de vita P. R. *Hoc quod inicitur totum dicitur, lecticam qui inuoluebant segestria appellabant, & de iug. tra Lucilius.*

Penula si queris Canteris serui segestre. Vitulus mihi quam sapiens.

Erat autem reges, quæ à iugibus, quod ex iis fieret, dicta fuit, vt vult Varro. Deinde ex pellibus factam testatur Plautus apud Porphyrioxem: certe τὴν ἀγυρῆν pellem significat, & nostrum dormio τὸν ἀεγυρῶν, nam dormio veteres dicebant. Verùm licet hic commentarius eruditus sit, retinendam tamen vocem sestertij hoc loco, neque substituendum esse *segestrium*, melius censuit Turneb. lib. 3. cap. 18. fuisseque operimentum breue, & lodiculam duorum pedum & semis in omnem partem. Sicut enim pes, quod alias monimus cap. 6. art. 2. dicitur as, & dupondius, qui duos asses valet, significat apud Colam. lib. 4. cap. 2. duos pedes, sic *sestertius*, qui est duorum assium & semis, erit aliquando duo pedes & semis, quæ eadè ratione significat quandoq; locum duorum iugerum & semissis, quod iugerum sit as. Et Plutarch. in *Galba*, locum in quo rei à Cæsaribus interfecti iubebantur *sestertium* nominatum fuisse dicit ἰδὲ τὸν ἀεγυρῶν ἀνεστῆσαν καλῆται, sine dubio ab ipatij modo. Vt igitur, de quo *sestertio* sermo foret facilius constaret, sæpe cum nummo coniungebatur sestertius, alias tamen absolute & simpliciter estebatur. Nota sestertij est duarum LL. & S. sic LL. S. significant enim duas libras & semis, quanti valebat initio, quæ nota sicut & sestertij nomen perseuerare non desistit, cum librarum seu assium quaternorum factus est sestertius.

Gravis porro difficultas est, an plura sestertiorum genera sint admittenda, eo quod in numerando soleant antiqui vnum sestertium vsurpare, quod mille sestertios minores contineat, cum aliquando dena sestertia sine decem millia nummorum. Primò itaque Sabellicus, Beroaldus, Egnatius, Portius, Turnebus, & alij quidam distinguunt inter *sestertius*, & *sestertium*, nam *sestertium* est P. P. Gibal. De Negotiar.

est nummus æreus duorum assium & semis initio, deinde quatuor assium, vt diximus, ique est sestertius minor, & assis. At verò *sestertium* neutro genere esse maiorem nummum argenteum denarum librarum & semis, ac proinde ducentas & quinquaginta drachmas siue denarios continet, eoque trahunt illud Iunen.

Mollum sex millibus eunt,

Æquantem certò paribus sestertia libris.

Per sex millia intelligit minores sestertios assis, at verò per sestertia æquantia libras, intelligit sestertia argentea, eaque maiora, quorum quodlibet continebat mille sestertios minores.

Secundò Budæo lib. de asse displicuit hæc æreorum argenteorumque sestertiorum distinctio, vultque omnes esse argenteos, ita tamen vt sestertij sint nummi argentei binis & selibris assis, deinde quatuor assibus æstimati. At verò sestertia neutro genere non sint nummi aliqui singulares, sed summæ, & ἀποστρατα mille eiusmodi nummorum & sestertiorum. Budæo magno consensu adhæserunt Alciat. Anton. August. Cenalis, Glareanus, Tonstallus, atque innumeri recentiores, qui sestertio neutrius generis, & ampliori cribuunt ducentos & quinquaginta denarios, siue duas libras cum dimidia argenti, & proinde mille sestertios singulares nummos quatuor assibus æstimatos.

Tertio Agricola lib. de ponderibus negauit eiusmodi summam ingentem nummorum sestertiorum contineri maiori sestertio neutrius generis, cum eam vocem in eo genere neutro soli Poëtæ vsurparint versus conficiendi causâ, neque vel illos, vel Oratores vnquam nisi pro singularibus nummis accepisse, & siue *sestertios*, siue *sestertia* in eadem omnino significatione vsurpasse, quare *decem sestertios*, & *decem sestertia*, eosdem nummos, eandemque prorsus summam significare. Quia tamen negari nequit aliquando *dena sestertium*, aut *centena sestertium*, pro denis aut centenis nummorum millibus, à veteribus scriptoribus vsurpari, quorum loca diligenter colligit Hotman. cap. 26. idcirco hanc Regulam vniuersalem tradit Agricola: Quoties nomen numerale conuenit casu, numero, & genere cum sestertio, siue masculini, siue neutrius generis fuerit, nullum alium numerum significari quam illum ipsum qui exprimitur, v. g. *centum sestertij*, & *centum sestertia*, idem significant; centum videlicet singulos nummos. Quoties verò nomen numerale & *sestertius*, vel *sestertium*, non efferuntur eodem casu, sed sestertius in genitiuo plurali ponitur, nomen autem numerale, quod semper plurale est, quocumque alio casu enuntiatur, intelligitur perpetuò τὸ millia, licet non sit appositum, illudque à nomine numerali expresso nonnunquam dissentiat: v. g. *sestertium dena*, centum, ducenta significant dena, centum, & ducenta millia nummorum, cuius ratio alia non est, quàm veterum scriptorum vsus & consuetudo.

Quartò Hotmanus à prioribus illis sententiis aliqua ex parte discedit, & hæc statuit. In primis sestertium neutro genere, singulari numero nusquam pro nummi genere, neque pro pecuniæ summam apud Oratores, vel Poëtæ reperiri, quod probat ex Priscian. *qui lib. 7.* expressissimè tradit nomen sestertius neutrum genus non habere; cum ait genitiuum plurale fieri in omni voce ab ablatiuo singulari affluente *rum*, vt à viro virorum. Inueniri tamè per concisionem mediæ syllabæ masculinorum plerumque nominum, quæ neutra non habent, hunc casum proferentes: *liberum* pro *liberorum*,

sestertium pro *sestertiorum*, *nummum* pro *nummorum*: ex quibus vides nomen *sestertius* non magis habere neutrum quam vocem *nummus*, & licet Græci *σεστερτιος* dixerint, eodem modo, quam *δραχμα*, & *δραχμία* pro assibus & denariis usurparunt. Deinde cur apud Varonem, Plinium, Martian. Priscianum, qui rei nummarie leuissima quæque persecuti sunt quam diligentissime, numquam tamen sestertij neutrius generis pro nummo, aut pecuniæ summa mentio reperitur? Cur eiusmodi prægrandis nummus, qui mille sestertios valeret, nullibi vnquam effusus est? cur de incremento nummorum disputantes, nunquam de aucta æstimatione eius singularis sestertij grandioris quidquam tradiderunt? Cur nunquam *sestertium*, vna voce pro mille sestertiis usurparunt, sed semper mille sestertios dixerunt, non aut vnum *sestertium*, aut *sestertia* singula; immò neque mille, duo, tria quatuor millia grandiorum *sestertiorum*. Sed vbi ad nongenta nonginta nouem peruenerunt, repente ad minores sestertios redierunt, dixeruntque *decies sestertium*, quod valet decies centena millia nummorum sestertium; De maioribus autem nunquam ita loquuntur. Deinde quo tempore, qua lege, quibus authoribus id nummi genus maioris sestertij percussum fuit: neque dicas cum Turnebo *lib. 18. cap. 34.* apud Solin. *cap. 17.* Basilici reliquias *amplo sestertio*, Pergamēnos sibi à Cyrenensibus comparasse: *Vt adem manu Apellis insignem nec aranea intexerent, nec alites inuolarent, cadaver eius reticulo aureo suspensum ibidem locarunt.* Scaliger *ampulum sestertium* ibi accipit decies centena millia nummum, sed cur potius decies quam vigesies, quam denique centies. Salmast. *in exercit. Plinian.* respondet ætate Solini sestertium pro qualibet pecunia usurpatum fuisse, & nullo amplius existente vlu sestertiorum nummum, folles tum æream pecuniam appellatam, & in locum sestertiorum successisse. Quare sestertios dicebant de omni pecuniæ genere, æreos, argenteos, aureos: in Glossis *δραχμή* denarius sestertius. In hystoria Apollonij Tyrij sestertia aurea, sunt aurea numismata. Dixit igitur Solinus *amplo*, vel vt in quibusdam schedis manuscriptis legitur *ampliore sestertio*, pro *ampliore pecunia*, *ampliore pretio*, sicut & alibi dixit *amplioribus pretiis* vendunt: & Ammian. Marcell. *lib. 23.* *Capturas autem difficiles & periculosas, & amplitudines pretiorum illa efficit ratio.* Et sanè quis dicat Cyrenenses, & Pergamēnos Romana pecunia vfos fuisse, & eà res exoticas esse mercatos, aut tam ingentem nummum plaustris Cyrenem vsque transmisisse? Respondet præterea Hotman. *cap. 21.* Solinum dixisse *sestertium* locum, quo Basilici exuias incluserunt, atque adeò suspicatur pro *amplo sestertio comparauerunt*, legendum esse *in ampulla sestertia composuerunt*, ampullamque sestertiam dixisse spatium duorum pedum & semis; quamuis enim serpensile esset tantum, vt ait Solinus, semipedalis longitudinis, & vt Plin. non amplius XII. digitorum magnitudine, & Græci illi tribuant *τρις παλαιάς*, Nicand. *τρία δῶρα*, decuit tamen eius thecam capaciorē & ampliorē esse.

Ait secundò Hotman. veteres oratores nunquam dixisse *sestertia*, sed illud à Poëtis, vt versibus suis seruirent, confictum esse ex genitiuo plurali *sestertium* pro *sestertiorum*; ostenditque *cap. 22.* contra agricolam non usurpari à Poëtis pro nummis

singulis, & *sestertiis*, vt ipse existimauit, sed pro summa mille numerum, quod viderat Budæus.

Ait terciò vbi aliquot sestertium millia enuntianda erant, vsum fuisse duplicem: nam vel plena oratione dicebant quadraginta sestertium millia, vel præcisè quinquaginta sestertium: quæ etiam duplicem in scribendo rationem obseruabant; nam vel integrè perscribebant quinquaginta millia sestertium, vel genitiuum illum non scribebant, sed vulgari nota designabāt. **II** S. quadraginta millia, voce millia aliàs omiſſa, aliàs expressa: quare triginta sestertium idem erat quod triginta sestertiorum millia. Centena **III** S. vel centena **IIII** S. millia, qui omnes loquendi, scribendique modi eandem omninò sestertiorum summam designabant, vt multis exemplis demonstrat Hotman. *cap. 23.* vbi & addit ex Macrobio veteres notæ numerorum lineam superaddidisse qua mille significarent vt decem millia designat, L quinquaginta millia, **IIII** S. centum millia sestertium, atque his pronuntiatu continetur Hotman. qui diligenter disputationem istam explicat sententia, sed non exhaustit difficultatem.

Quinta igitur, eaque noua sententia Scaligeri dicit in illo loquendi modo *decies sestertium*, quò sestertium non esse genitiuum pluralem, sed nomen neutrum singularis numeri, illudque declinabile; deinde idem nomen adiectiuum esse, sicut & denarium, *decies* autem, *centies* & cætera similia transire in substantiuum communicatione articuli *hoc, hoc decies, hoc centies*. Cum itaque dicitur *decem sestertia, vel denaria*, intelligi vult quò millia; cui pro adiectiuo adherat quò sestertia, vel denaria. In *re nummaria*, inquit, *millia sestertia* dicuntur perinde ac si Græcè esset *χιλιάδες σεστερτιαι, χιλιάδες δηνάρια*: quare dicimus *tria millia sestertia, & tria sestertia* pro eadem summa, & *tria denaria*, hoc est, *tria millia denaria*. Veteres itaque dicebant ex Scaligero, *decem sestertia millia*, & præcisè *decem sestertia*. Alterum quia *millia* est nomen substantiuum, alterum quia *sestertia* ex adiectiuo in naturam substantiuum transierunt. Hæc itaque eiusdem significationis erunt, *decem sestertia, decem millia sestertia, decem sestertia nummum*.

Hæc omnia Scaligeri commenta pluribus attingit Gronou. *lib. 1. de pecunia veteri, cap. 2. & seq.* atque in primis illum *mille* substantiuum esse, quamuis enim Græci *δραχμάς ἐναποτάδας χιλιάδας μισθίας* fecerunt; Romani tamen ab iis abstinnerunt; & licet *decuriam*, & *centuriam* dixerint; non tamen promiscuè, sed solum de certis quibusdam corporibus, quæ initio eo numero fuere. Deinde mille ita usurparunt vt semper sit adiectiuum plurale, quamuis minus attentis substantiuum, & singulare videatur, quia sicut dicitur hoc vnum, hæc duo, ita hoc mille, hæc duo millia, & sic deinceps multitudines, inquit Varro *lib. 8. de ling. latin.* & Agellius *lib. 1. cap. 16.* disputans de illis loquendi modis, *mille hominum occiditur, mille passuum est*, ait: mille enim non pro eo ponitur quod Græcè *χιλίοι* dicitur, sed quod *χιλιάς*: & sicut vna *χιλίας* & duæ *χιλιάδες*, ita vnum mille, & duo millia certa ac directa ratione dicuntur.

Sua verò sententiã pluribus exponit *eo lib. 1. Gronou. in primis enim c. 3.* contendit nomen *sestertius* esse

esse adiectiuum, sicut & *denarius*, vbi enim plurima ex antiquis adduxit de compositione huius vocis *sestertius*, quali *semis tertius*, vt *semis quartus*, *semis quintus*; inde factam existimat, vt ex substantiuo & adiectiuo compositum Grammatici putarent, quasi ex *semisse & tertio*; quare *semis tertius* erant eo asses cum dimidio; *semis quartus* tres asses cum dimidio; *semis quintus* quatuor asses cum dimidio; *triens tertius pondus*, dæ libræ cum triente, fuitque illa semis tertij prima significatio, vbi tamen ex duabus illis vocibus vnica facta est, elisis aliquot prioris vocis litteris, naturam vocis posterioris quæ integra remansit, tota ipsa vox sequuta est, & sicut *tertius* adiectiuum est, ita & *sestertius*; quod idem factum videmus in voce *besalterum*; quidni enim dicamus *besalteram materiam*, & *besalterum lapidem*, sicuti dicimus *besalterum lignum*, pro pedis & octo pollicum latitudinem habente. *Vitruu. lib. 3. cap. 1. Duabus partibus additis, & decussis factis, besalterum quem ἐπιδύμορον vocant*, nempe breuitatis causa dixerunt *lignum besalterum*, hoc est *lignum bessem alterum latitudinis habens*; sicut *Corona aurea libra pondus*: sic & apud Martian. *besfificilicus*, quamuis non dicerentur quincunfificili, quia nempe id nomen durius erat. Deinde quò *semis* non significat tantum dimidiatam libram aris, vel nummum, sed est quid indefinitum denotans dimidium cuiusque rei in assis partes diuisa. Neque sanè ex sua natura *semis* est *semis*, ac proinde nomen substantiuum, sed est quod Græcis *ἡμισος, ἡμισία, ἡμισυ*: quare non mutat naturam adiectiuorum quibus adiungitur, sed eandem relinquit; atque adeò adiectiuum, vt *semivulus vstor, semiputata vitis, semisopora lumina*, quod etiam videmus in *sesqui*, contracto *ses*, est enim idem quod *ses* vel *semis*, nam dicitur *sesqui* pro *sesque*, vt in pluribus aliis peregre, peregre, here, heri. Cum ergo dicitur sestertium intelliguntur duo tota, duo quædam *ἄλλα*, vel asses, quibus additur aliquod tertium dimidiatum, ideoque *sestertius* non magis natura sua substantiuum est, & neutro caret, quam tertius, & reliqua eiusdem ordinis numeralia. Vnde in XII. Tabulis *sestertius pes*, & apud Colum. *sestertium bipalium*; *Ipsum agrum quem seminare destinaueris planum & succorum vertere, quod vocant rustici sestertium*. Eodem modo *lapidem & miliare sestertium*. Ad Æquilinam portam Romæ dicebatur ad Sestertium, locus sepulchrorum, in quo pauperum sceleratorum viliusque corpora cremabantur, ideoque quod in vita Cypriani legitur; *Cum peruenisset in locum, qui dicitur Sextus, quarto ab vrbe milliari*, emendant aliqui, *qui dicitur sextertius*, alij vt orthographiam seruent, *sestertius*, neutri rectè: nam neque quartum ab vrbe milliare dici potuit sextertius, aut sestertius, neque verum est locum plectendis reis destinatum dictum vti que fuisse *sestertium*. Retinenda igitur vox *Sextus*, sic enim ille locus, siue vicus, siue prædium, siue prætorium fuit, dicebatur, siue à conditore, vel possessore Sexto, vel Sextio, siue à sexto lapide, non respectu alicuius alterius quam Carthaginis, in quo loco tunc Galerius Maximus Proconsul erat, ad quem deductus est Cyprianus damnandus, vnde alia quædam eiusdem Martyris acta habent. *In Sexti perduxerunt, ibi idem Galerius Maximus Proconsul bona valetudinis recuperanda gratia secesserat*: & inferius, *In agrum Sex-*

R. P. Gibal. De Negotiat.

si perductus est, & ibi se Lacerno Birro expoliuit. Quidquid sit, nihil frequentius legimus quam ad tertium, quartum, centesimum, & similia vel absolute posita, vel addito lapide aut milliari: vbi perpetuò nomen numerale adiectiuum est, vt vides, quod idem dico de *sestertium*, ad *sestertium*, subiaccelligitur enim lapidem, aut milliari, aut quidpiam aliud eiusmodi. Maneat itaque quò *sestertium* adiectiuum nomen esse, & pro substantiuo appposito, siue expresso, siue subintellecto, genus, terminationem, numerum & significationem mutare: sic *sestertius nummus*, qui esset æstimatione dupondij & semis, siue duarum librarum aris, & dimidiata, quamdiu æs libra pondus fuit; quod nomen deinde perseverauit immutato assium pondere, vt sæpius monuimus. *Sestertium* in neutro coniungitur cum argenti pondere, vel pondus, quod subauditur, ita enim *sestertia pondera*, sicut centenaria dicuntur. Hæc autem pondera argenti fuisse intelligatur quoties sestertia sola ponuntur. Erant verò mille nummum sestertium, sicut *denaria pondera* mille denarium nummum, quod sic colligitur. Centum denarij putabantur in libra Romana, sicut & centum drachmæ in mina Attica, vt nuper ostendimus, manifestumque fit ex Liui. *lib. 22.* vbi narrat inter Romanos, Pœnesque conuentum esse de permutandis captiuis, vt qui plures reciperent quam darent, *argenti pondus bina & selibras* in militem præstarent, quod Plutarch. *in vita Fab. Maximi* sic expressit, *δραχμάς τεσλίονον ηὐδ δισκοσίας*. Sicut igitur nummus denarius argenteus valet in ære decem asses vi nominis, ita pondus denarium in argento signato valet decem libras argenti, & ex consequenti mille denarios nummos. Iam verò denarius nummus continet quatuor nummos sestertios, siue illos præca æstimatione dupondij & selibræ aris, siue posteriori quatuor assium accipias. Libra itaque argenti, vt centum denariis, ita quadringentis æstimabatur sestertiis. Duæ libræ, & selibra, hoc est sestertium argenti pondus, mille sestertiis nummis, bis namque quadringenti faciunt octingentos, & dimidium quadringentorum sunt ducenti. Itaque *sestertius* nummum significat valentem dupondium & semis, sestertium autem pondus argenti duarum librarum, & semis argenti, quæ mille sestertios nummos continent, quam suam sententiam Budæi, Leonardi, Portij, & Salmastij autoritate confirmat Gronouius. Nempe cum Latini dicant *sestertia* subaudiri pondus, cum verò dicunt sestertios, subintelligi nummos, in quam rem plurima alia adducit Gronouius, satis nobis fuerit ista indicasse. Cætera magnis Grammaticis disputanda permittimus; neque enim tam acrem & diuturnam contentionem dirimendam hoc loco suscepimus, satis enim nobis est veterum nummorum vim & potestatem aperuisse; quare de sestertio numo satis, pergo ad reliquos.

Hi nummi inducti fuerunt sensum vbi Imperium Constantinopolim translatum fuit, in quibus primò occurrit milliariſum, vel milliarenſis, aut milliarenſis, quem fuisse argenteum constat ex *Non. 105. cap. 2.* Eius quoque meminit Cedrenus in *Leone Conone*, qui ad reparandas ingentes ruinas, quas terræ motus Constantinopoli intulerat, statuit vt quæstores Prouinciarum exigent canonis nomine in singulos aureos, singula milliaria, *κατὰ νόμισμα μιλιασίων ἑν*, indeque

M m 3 tradit

tradit inductum fuisse morem vt bina ceratia tribui nomine susceptoribus penderentur. Quod vero addit Numam primum hoc tributi genus instituisse, voluisseque, vt qui stipendium à Palatio caperent, singula ceratia penderent, vera fabula est Cedreno digna, sic & quod ait Scipionem milliaria instituisse, & primum militibus à quibus nomen sumplerint, dispersisse; quamquam Epiphan. lib. de pond. à militia quoque deriuatum id nomen affirmet, vocetque *σπασιατικὸν ἀργύριον*. Ceterum à millenario numero dictum milliarensem nummum obseruauit Petau. in Epiphan. & Salmast. in notis ad Histor. Aug. fuisse ostendit Gronouius lib. 4. c. 16. fuisse millesimam partem, siue millesimum nummum huius generis, in libris auri, vel vnum ex illis, quibus argentei millenis auri libra pensabatur, & factam de in de aliquam mutationem in auri ad argentum proportionem, atque aded in milliarenibus late prosequitur: minui itaque erant hi nummi argentei, & aliqui inter *λεπτά* reponunt.

10 Ceratium, vel cerates nummus quoque argenteus fuit, cuius meminit Iustinian. in Nouella 72. Zonaras tom. 3. vbi de Nicephoro agit qui imperauit in singulos aureos bina ceratia, *ἑπὶ τῷ νομισματικῷ δὲ κεράτια*, quod Cedrenus aliter narrat; ait enim à singulis exacta bina ceratia; eius vim ac potestatem sic describit Isidor: *Cerates oboli pars media est, siliquam habens vnam semis, hunc Latini semiobolum vocant, cerates autem Græcè, Latinè siliqua cornu interpretatur, obolus siliquis tribus appenditur, habens ceratos duos, chalcos quatuor.* Cornu nomen sumplit vel ex forma quæ cornuta erat, vel ex lunæ crescentis nota qua insigniebatur.

11 Siliqua Prisciano est *κεράτιον* vel *λεπτός*, Isidor. vicefima quarta pars aurei, quod confirmat Iustinian. Nou. 32. eius meminit l. 1. c. de impos. lucrat. descripi. l. 1. c. de ratio. public. oper. Nou. 59. 115. & 46. Edictum Valentin. & Theodof. circa vendition. & sapissime Cassiod. vnde tributum siliquaticum, de quo lib. 3. ep. 3. lib. 4. ep. 19. lib. 5. ep. 31. & alibi.

12 Follis *φολίς, φολίς, φολή* nummus fuit, cuius neque materia, neque æstimatio siue pretium satis nota sunt, nam æreos folles habet Lampridius in Heliogab. Eustath. in *iiad.* A. ferream bracteolâ facit, & tenuissimos obolos vocatos ait folles, alij argenteum, aut etiam aureum nummum faciunt. Minimi pretij fuisse testantur qui obolum valuisse dicunt, Eustath. citatus, Moscopulus, Suidas & Hesychi. nam hic postremus *ἐχάπτον κοδράντων* Interpretatur *τὸ τέταρτον τῆς φόλιως*. Suidas, Iustiniani nummularios staterem aureum ducentis & decem follibus permutasse scribit, ipse tamen Iustinian. in legib. Georg. tit. 4. de furt. siliquam duodecim follibus exæquat, atque ita ducentos & octoginta folles in singulos aureos imputat. Zonaras tom. 3. & Cedrenus in Leone Conone in ceratio duodecim folles constituunt, non tamen exigui eiusmodi pretij folles fuisse colliges ex l. 3. de Suar. vbi libra carnis Suillæ taxatur lenis follibus, quare nullius valoris exstitisset Constantini donatiuum factum Ecclesiis, quod erat trium millium follium, ex ipsiusmet Imperatoris ep. apud Euseb. lib. 10. histor. c. 6. Denique mulcta follium triginta, quæ temerariæ appellationi imponebatur l. 2. l. 3. C. Theod. quot. appell. non recip. non multum timenda fuisset. Vides igitur totam istius nummi naturam obscuram nobis esse, obscuriorque est Epiphan. dum illam explicat, de eius mente contendunt acerrimè Petau.

tavius & Salmast. Certum est aliquando pro summa plurium nummorum accipi, alias pro singulari quodam nummo. Tu vtriusque viri eruditi disputationem consule, & Gronou. lib. 4. de veter. pecunia, cap. 16. fufillime.

ARTICVLVS VIII.

De nummis aureis veterum.

Nummorum aureorum varia species apud veteres. 1.

Denarij aurei an apud Romanos. 2.

Aurei valor. ibid.

Quot aurei in libra. 3. 4.

Solidus quid, & cuius ponderis. 5. 6. 7. 8.

Aurei solidi diuisio. 9.

De statere. 10.

Nummorum aureorum apud Romanos species ignorare se fateatur Hotman. part. 3. de re nummar. c. 1. neque hactenus cuiquam fuisse compertas, cum ne quidem constet quo dicerentur nomine, & multò minus de eorum æstimatione & pretio quidquam certo affirmari queat, negari tamen non posse denarios aureos in vlu P. R. fuisse, cum Didimus vetustissimus scriptor apud Priscian. id testatur, & L. Cornutus illum Persij locum.

Et veri speciem dignoscere calles,

Ne qua sub erato mendosum tinniat auro.

Ait alludere ad nummularios peritos, qui denarios auro in seclusos, nequaquam pro auro accipiunt. Plin. ipse lib. 33. c. 3. denarium ex auro signatum fuisse non sine scelere dicit, & lib. 37. c. 4. narrat in Cypro sinaragdū sex aureis denariis iudicatu fuisse. Sueton. in Galba, c. 12. ait illum Chano Choranla donasse quinque denarios prolatos manu sua è peculiaribus oculis, quod Plutarch. sic ex pressit *ἡ καθὼν χρυσὸς τινὰς ἐπέδρακε τὸ χρυσόν*. Terentius negat illo adhuc auro fuisse denarios aureos, neque mitū videri Plutarchum à Suetonio in re leuicula dissentire, subinde verò ab Heliogabalo percussum fuisse denarium aureum, quem Græci *δραχμῶν* vocassent. Verum quæ nuper protulit Hotman. de vlu denariorum aureorū Romæ, manifestiora sunt, quam vt negari, aut obscuari queant, laborat tamē ipse in notatione nominis, non enim sumi ex eo potest, quod pari argenteorū numero responderet, sicut argenteus denarius sic appellatus est, quòd denos aris valeret, quia passim omnes aureis denariis pretium XXV. denariorum argenteorum attribuant. Vt hunc nodum dissoluat Gronouius lib. 3. c. 15. de pecunia veteri, ait Romanis olim non fuisse nisi vnam speciem nummi aurei viginti quinque denariorum pretio, & quia non nisi vna fuit, non nisi aureus vocabatur; quia verò argentei nummi erant denarij victoriati, & sestertij, idcirco nominibus sicut & pretio differebant; cum verò omnes aurei vnus forent generis, & indicatur, vno quoque eodemque nomine exprimebantur. Ad id verò quod dicitur denarios aureos legi apud veteres scriptores Romanos, aut de Romanis rebus, inde tantum habetur eiusmodi denarios aureos fuisse in vlu P. R. sed peregrinos, quales erant *ἡμίχρυσος* Attici: nam Romani non nisi aureos tunc vnus speciei nummos habebant, qui absolute vti iam monui, aurei dicerentur. Sic Apulei. lib. 4. iur. bet nobis procius gaudij sui Gernulis decem aureos, vt ipse

ipse habebat, è suis oculis adnumerari. His aureis Romanis viginti quinque denarios pretij dant auctores, non aureis denariis, qui multi erant apud Romanos, vt diximus, sed peregrini duntaxat, vt iam monuimus, atque ita euanescit in gens illa difficultas, quæ vexabat Hotmanum; neque de nomine denarij aurei laborandum est Hotmano; inde enim deriuatum esse statim apparet quod drachnam auri penderent, & decem drachmis argenteis æstimarentur, quare alia huius denominationis causæ quas illo capite 1. affert Hotman. minus probantur.

Obiicies illud Petronij cap. 33. *Sequebatur puerum tabula Therebinthina, & crystallinis tesseriis: notamque rem omnium delicatissimam; pro calculis enim albis aut nigris, aureos, argenteosque habebat denarios.* De hoc ludi genere, atque vltimis Petronij verbis, quæ mendosa videntur, pluribus disputat Gronouius lib. 3. de pecunia veteri, cap. 15. Nobis in presentiarum id vnum facit difficultatem, quod aureos denarios apud Romanos in vlu fuisse inde euidenter colligitur, quod tamen hactenus negauimus. Verum vel illi denarij aurei erant *ἡμίχρυσος* peregrini, vel in hunc vsu ostentandæ magnificentie causâ à Timalcione denarij pondere formati, non ordinarij quæsi nummi Romani qui id temporis erant, vt diximus, vnus duntaxat speciei, & vocabantur vno nomine aurei, quod etiam obseruauimus in iure, vt in l. 2. §. in eam, & l. pen. D. de in ius vocando, & l. 32. D. de minoribus, l. 7. D. de iurisdic. l. 8. §. vlt. & l. 9. de inoffic. testam. l. 25. D. de SC. Silianan. l. v. D. ad l. lul. de amb. atque alibi, ipsique Græci absolute dixerunt *χρυσον*. Moscopulus in sylloge nomin. Attic. τὸ δὲ χρυσόν ὁ μόνον αἰὲν λεγεται καὶ διὰ τὸ νόμισμα ἐν χρύσῳ.

Valebat autem aureus centum sestertios, siue 25. denarios, quod disertè tradit lib. 55. qui ait aureum nummum valere viginti quinque drachmas, loquendo Attico more, at verò in 25. drachmis, siue denariis centum sestertios contineri iam monuimus, constatque ex Suetonio, & Tacit. nam Suetonius scribit Orthon ex cubanti cohorti, quoties cœna Principes acciperet, diuidere solitum vnum aureum: Tacitus ait dedisse centum sestertios. Zonaras tom. 2. Dionem allegat, idemque cum illo asserit. Tacitus lib. 11. annal. narrat à Clodio taxatum fuisse honorarium aduocationis præmium decem millibus sestertiū, quod Vlpian. l. 1. D. de ex traordin. cognitio. centum aureis interpretatur. Plaut. in Truculento.

Non iam de hoc obsonio de mina vna deminui,

Modo quinque nummos mihi

Deiraxi partem herculanam.

Pars herculana decima erat, ac proinde quinque nummi, non poterant esse herculana minæ, quæ erat centum drachmarum, nisi nomine nummi intelligamus staterem, siue nummum aureum, qui duabus drachmis siue denariis æstimabatur. Vnde Hotman. in comm. verbor. iur. emendat §. 3. Inst. de succession. libert. Si quidem libertus & liberta minores centenariis sint, id est minus centū aureis habeat substantiam (sic enim legis Papia summam interpretati sumus, vt pro mille sestertiis vnus aureus computetur, nullum locum habeat patronus in eorum successionem. In quibus verbis apparet eas voces centum, & mille inter se commutatadas esse, & sic legendum: Si quidem libertus & liberta minores centenariis sint, id est minus mille aureis substantiam habeant, sic enim legis Papia summam interpretati sumus, vt pro centum sestertiis vnus aureus computetur. Cuius emendatio-

nis euidentis est ratio; cum enim centum sestertij vnum aureum efficiant, vt hactenus euicimus, centum quoque sestertiorum millia, mille aureos conficiant necesse est; qui igitur minores sunt centenariis, habentque minus quam centum millia sestertiorum, habent quoque minus mille aureis. Quare malè Contius ex hac mendosa lectione colligit solidum, siue aureum mille sestertios valuisse. Sanè lex Papia quam eo loco interpretatur Imperator, agebat de liberto qui HS. centum millium rem habebat, vt eodem titulo refertur. Eos igitur Imperator minores centenariis nominauit, qui minus quam centum sestertiū habebant, quæ summa facit centum millia sestertiorum, ac proinde minus mille aureis, cū aureus centū sestertiis sit æqualis, mille aurei, centum sestertiorum millia efficiant. Similia quædam alia menda in variis legibus diluit ibid. Hotman. ex hoc autem valore aurei qui æquabat 25. denarios siue drachmas, explicat aliqui illud Martial. lib. 10. Epigr. 24.

Sed vita tribus aureis peractis

Lucos Elysia petam puella.

Cum enim petat vt ad annos septem supra quinquaginta sibi adiciantur decem & octo, qui prioribus adiecti rectè efficiunt tres aureos Romanos, hoc est septuaginta quinque denarios, hanc sibi auream ætatem optat pœta. Ita Rader. in comm. quod displicet Turneb. lib. 30. c. 30. Ioanni Meurfio in Mantissa c. 19. & aliis qui legi volunt tribus aureis, id est vitæ curriculis, id est pueritia, iuuentura, & senectâ. Area in Circo est spatium curriculum, & area vnus dies, est 25. missuum, quare missus trium arearum conficiunt numerum annorum quos sibi optat Pœta.

Restat intricata illa quæstio quot aurei in librâ imputarentur propter corruptum Plinij locum lib. 33. cap. 3. in quo emendando laboratum Agricola lib. de pretio metalli, Budæus lib. 3. de offe, Hotman. lib. de re nummar. part. 3. cap. 2. qui postremus ponit in primis aureum fuisse pondere duorum argenteorum, sicut Græcus stater habebat duas drachmas Atticas ex Polluc. lib. 9. ὁ δὲ χρυσὸς σάτης ἀπὸ δραχμῶν Ἀθηναίων; quod etiam appensis aureis, & argenteis qui effodiuntur, comprobasse se attestatur Budæus, atque ipse Hotman. quamquam & aliqui sub Cæsaribus percussū multò grauiores reperiantur; nam & vnum septem denariorum pondere sub Nerone, alterum sex denariorum sub Antonio Commodo vidisse se narrat Hotmanus. Verum illi non erant ordinarij, & vt ita dicam vnales nummi, sed extraordinarij ad Imperatoris magnificentiam cusi. Hinc verò sequitur senos scrupulos in aureo fuisse, quoadquidem in denario argenteo terni erant, & aureus duorū denariorum pondere erat, vt diximus. Supponendum præterea est in libra Romana semper fuisse duodecim vnias æquales, cuiuscumque metalli, siue auri, siue argenti, vel æris, aut aliarum quoque rerum libra foret, ac proinde ex numero aureorum, vel denariorum qui ex libra cudebantur colligi numerum eorum, qui in vnica cudebantur, & vicissim cognito numero eorum qui ex vnica percutebantur, colligi necessarid quot in libram imputari debeant. Quia tamen non semper fuit in Romana Republica idem aureorum pondus, diligenter obseruanda erunt tempora in quibus facta est aureorum aliqua in pondere mutatio. Initio siquidem grauiores, postmodum leniores percussos esse Plinius aperte testatur, nam initio ait scrupulum valuisse sestertios vicenos, quod efficit in libram,

ratione sestertiorum qui tunc erant, nongentos, post haec placuit XL. M. signari, minutissimè verò ad XLV. millia. Qui locus etiam corruptus sit, ostendit tamen non semper fuisse idem aureorum pondus, sed subinde mutatum: quale verò fuerit modò inquirimus, & quod inde sequitur Plinianum locum aut illustramus, aut emendamus. Atque ut ordiamur à minutissimo pondere, cuius meminit Plinius, fuit illud non XLV. millium, ut mendosè apud illum legitur, nam illud M. docti omnes iam diu exploserunt, reponendumque est XLVIII. illud enim III. facili lapsu librarij in M. commutarunt, quod sic demonstramus. Cum enim notissima illa immutatio, de qua agit Plinius facta fuerit sub Nerone, ut ibi etiam aliqui legunt, & saltem sub Cæsariis, sub quibus scribebat Plinius, & illo ipso tempore nonaginta sex denarij, siue drachmae ex libra argenti cuderentur, quod nuper docuimus, aureumque duorum argenteorum pondus haberet, sequitur ex auri libra octo & quadraginta aureos casus esse, quae est pars dimidia nonaginta sex. Et sanè ipse Plin. lib. 19. capit. 1. auri scrupulum quaternis denariis aestimat; Fannius autem & Priscian. in drachma, siue denario tria constituunt argenti scrupula; igitur aureus habuit pondus sex scrupulorum ratione duplæ proportionis. Habemus igitur aureos id temporis 48. in auri libram imputatos fuisse, ac proinde in illo vicino versu Pliniano non XLV. sed XLVIII. legendum esse, eradendumque illud M. Quia tamen ista non videntur satis aptè coherere cum 25. denariis, siue centum sestertiis, quos passim omnes, ut dicebamus, aureo tribuunt, respondet Hotman. aliud fuisse raris auri, aliud signati; sicut & aliud est argenti facti, aliud infecti pretium. Nam propter operarum mercedem, siue manupretium aliquid accidit, ideoque licet in aureo cudendo non plus impenderetur materiae, quam quantum 24. denariis æquivaleret, aureum tamen percussum 25. denariis fuisse permutatum apparet. Initio autem cum grauiores essent, ac proinde in libram pauciores imputarentur, Plinius ait scrupulum valuisse sestertios vicenos, quod inquit, efficit in libram ratione sestertiorum qui tunc erant, sestertios DCCCC. Prior numerus ostendit erratum fuisse in posteriore, nam ex illo priore numero colligimus ternos aureos ex vncia, & 36. ex libra fuisse percussos: quare non nongenta sestertia in libra, sed quatuor millia quadringenta sexaginta quatuor reponenda esse demonstrat Hotmanus. Alteram mutationem factam ait Plinius cum placuit signari XLM. ex auri libris, vbi illud etiam M. delendum est, legendumque XLII. Atque ita habes tres status huius mutationis, primò enim in libram cudebantur 36. aurei, deinde 42. & denique 48. quod fuit minutissimum pondus tempore Plinij.

4 Non tamen fuit vltima illa variatio, alia enim subinde pro Principum arbitrio, aut Rerumpublicarum permutatae sunt, & cum initio esset tantum vna aurei nummi species, uti docebamus nuper, factae sunt plures, nimirum tremisses, semisses, & solidi, ita dicti, quòd essent solidi integri & sui ponderis, cum alia eiusdem metalli numismata essent duntaxat semisses, vel trientes. Audi Lampridius in Alexandro Senero. Tuncque primò semisses aureorum formati sunt, tunc etiam cum ad tertiam partem veltigal auri decidisset tremisses, dicente Alexandro etiam quartarios futuros, quod minus non posset, quos quidem iam formatos in moneta detinuit, expectans si veltigal contrahere potuisset, ut eosdem

ederet, sed cum non potuisset per publicas necessitates, constari eos iussit tremisses tantum, solidoque formari. formas binarias, ternarias, & quaternarias, & denarias etiam, atque amplius usque ad bilibres quoque & centenarias, quas Heliogabalus inuenerat, resolui precepit, neque in usu cuiusquam versari, atque ex eo his materia nomen inditum est, cum diceret plus largendi banc esse Imperatori causam, si cum multis solidos minores dare posset, dans decem vel amplius vna forma, triginta, & quinquaginta, & centum dare cogeretur. Ex his Lampridij verbis quae paulò fusiùs referre placuit, colligit in primis Villalpand. Heliogabalum quinquaginta aureos in libram percussisse, quia Lampridius ait denarios & eò amplius usque ad bilibres, & centenarios fuisse percussos. Quis ambigat tricenas, & librias fuisse quoque percussas, maximè cum Lampridius addat tres formas, vnam, quae triginta aureos, alteram, quae quinquaginta, hoc est librariam, & tandem quae centum contineret, hoc est bilibrem; sed id non vult Lampridius, neque significat quinquaginta aureorum formam fuisse librariam, & secum pugnet Lampridius: si enim forma quinquaginta aureorum erat libraria, centenaria fuerit bilibris oportet. Atqui Lampridius formas bilibres & centenarias, tanquam diuersas enumerat, & centenariam maiorè bilibri facit. Salmasius mendum suspicatur, & pro bilibris, librias legit, eo quod bilibres & centenariae non differant nisi quatuor aureis, quae erat exigua differentia, cum enim octo & quadraginta aurei in libram signarentur, duae librae habebant nonaginta sex aureos, atque ita bilibris forma parùm distabat à centenaria. Gronou. lib. 4. cap. 15. vult id temporis in libra non fuisse aureos nisi quadraginta, & in bilibri forma octoginta; quare viginti aureis à centenaria, quae æquabatur centum aureis, superabatur; ideoque meritò bilibres, & centenarias formas distinguit Lampridius, nam centenariae erant duarum librarum & semis, poterantque dici formae sestertiae; quomodo sestertias auri pro duabus libris & ex libra dixit Author vitæ Apollonij Tyrij. Perfecto loculo regalibus ornamentis exornauit puellam, & in loculo posuit, & XX. sestertias auri ad caput eius posuit. Quo similis loquendi modo sapius ibidem vitur. Obiicit Salmasius. Lampridius illis verbis dans decem, vel amplius vna forma, triginta & quinquaginta, & centum dare cogeretur: intelligere per quinquaginta formas librias, quod nempe continerent 48. aureos, nequa duo illi aurei excurrentes supra libram appellationem formae libriae tollere debuerunt. Verùm satis aperta videtur Lampridij mens, voluit enim cogi Principem ad effusionem, si cum satis liberalis videri possit dando plures solidos minores istis formis Heliogabalicis, cogatur dare vel decem & amplius vna forma, vel triginta per tres denarias formas, aut quinquaginta in quinque denariis formis, vel denique in decem denariis formis centum, cum parum liberalis censeatur, qui vnum tantum nummum dat, liberalior qui tres, aut quinque, & non maximè effusus nisi saltem donet decem.

Colliges secundò ex Lampridij relatis verbis vocem centenaria deinceps absolutè usurpatam esse de centum libris auri, & de tot solidis quot imputantur in centum auri libras, id enim ferunt illa verba. Atque ex eo his materia nomen inditum est: quae Causabonus expungi vellet, Salmasius verò retinet, & ita interpretatur ut centenarij vox deinceps

deinceps usurpari coepta sit de quacumque materia centum libras pendente, quòd falsum est, nam ante Heliogabalum diu fuit ille centenarij vsus, quare ad auri libras centum restricta est illa centenarij significatio, eò quod illa centenariae vox fuisset imposita formae, quae centum aureos contineret, inde enim & ipsi materia nomen inditum est, & centenariae uel ἐξοχίη, & simpliciter tum de centum libris auri, tum de tot solidis, quot in centum libras auri imputantur, fuerit dicta, itaque deinceps dena centenaria, viginti mille, & alia eiusmodi, quorum valorem fusiùs expendit Gronou. lib. 4. cap. 13. aduersus Salmasium.

Colliges tertio quod initio dicebamus inde deriuatum esse solidi nomen in aureis, quòd integer esset, siue ponderis, ut à semissibus & tremissibus, item aureis distingueretur; quare vox illa perpetuò deinceps usurpata, idem omninò valet quòd aureus, sed integer & non imminutus. Vnde scribunt aliquòd auctores aureos solidos, ut Apulei. lib. 9. & 10. de Asino, aliquando aureos absolutè, ut moncbam initio, aliàs simpliciter solidos, ut l. 5. §. Praetor ait. D. de his qui deiecerunt, vel effuder. & l. 38. §. fideicommissi. D. de legat. 3. & cum Graeci dicunt χρυσίον, Latini vertunt solidos. Socrat. lib. 4. & 34. ἀποδοίνοντα χρυσίον. Cassiodor. lib. 6. Histor. viij. cap. 13. octoginta solidos, atque alibi sapius: quare non placet quòd ait Salmasius. solidum nihil aliud significare quam assis, idemque sit ex asse, & ex solido: cum autem assis & aurei pondus æquale factum esset, duarum nempe drachmarum, illius in arte, eius in auro, inde quoque euenit, ut assis pro aureo usurparint, itaque Cassiodor. & Codex Theodosianus. loquuti fuerunt, & tandem solidum, qui & assis est, pro aureo quoque ceperint, fueritque deinde ista significatio communissima. Verùm confundit Salmasius assis nummum cum asse quem partimur, neque vnquam probabit veteres Romanos usurpasse solidum pro assario, sicut neque assis extra ratiocinium pro aureo accepisse, & quae adducit ex Cassiodoro id minimè conficiunt: v. g. Qua militibus praebentur, in assis publicum debere imputari: & quòd alibi; Paradedorum, & annonarum praebitionem in assis publicum constitutum imputari: alibi; Ut trina illatione seruata assis tributarium denotus exoluat, quibus omnibus aliisque similibus locis, assis non significat singularem aliquem aureum nummum, aut solidum, sed summam quae census, vel tributi nomine pendebatur; & quamuis solidus fortassis pendebatur in assis publicum, & tributum, ac census, non tamen idcirco dici potest assis pro solido, potius quam census aut tributum. Dixit quidem aliquando Cassiodor. canonicos solidos, & canonicos asses, qui nimirum dabantur pro tributo, nunquam tamen dixit asses publicos, sed assis publicum, assis tributarium; & Codex Theodosianus. assis publicarum functionum. Et sanè aliquando plures solidi consuebant illum assis publicum, tributarium, & publicum. Non igitur solidus & assis idem fuit, sed solidus fuit aureus integer, & non diminutus, ut semisses, & tremisses, nam antiqui solidum integrum dicebant. Cic. de diuinat. Annibal cum columnam auream vellet auferre, dubitauit vtrum solida esset, an extrinsecus inaurata: & in Querculi comedia; Quid tam simile quam solidus solidus, etiam hic distanti quaeritur in auro, vultus, et as, color, soliditas (male enim vulgò legunt nobilitas) literatura, patria, granitus, atque ad scripulis quaeritur in auro, plusquam in homine. Quia igitur ille

aureus integer, & non dimidiatus, aut dimidiatis minor fuit, & deinde ex auro puro siue solido, solidus & ipse dicebatur.

Aureum dico, reitico enim solidum argenteum, quem Romanorum numisma fuisse pendens sextam vnciae partem, vnde & sextia dictum sit, aliqui inducunt, eò quod Isidor. lib. 6. cap. 14. obseruet solidum aliter sextulam dici, eo quod de illis sex vncia compleatur. Verùm non dixit Isidor. eam esse vnciam argenti, aut eum solidum numisma argenteum fuisse: imò contrarium affirmat. Hinc, inquit, vulgus aureum solidum vocat, cuius tertiam partem ideo dixerunt tremissem, &c. Et sanè sex solidi aliquando auri vnciam expleuerunt, uti constabit statim. Capellas facit quoque solidum Romanum argenteum grana Romana centum ἀρρήστουρα, quia in Codice Theodosian. de expensis ludor. eiusmodi solidi argentei quinque iubentur vnciam argenti expleri, at eo loco prohibetur quidem ne in sportulis, maiorem argenteum nummum fas sit expendere quam qui formari solet, cum argenti libra vna in argenteos sexaginta diuiditur; vbi nulla est mentio solidi argentei, sed vel milliarensis, vel alterius cuiuspiam argentei nummi. Et sanè sequenti leg. prohibetur ne expensae excedant duorum solidorum librata impendia, ne inconsulta inmania vires, & fortune atque Reipublicae robur euellant: qui solidi si argentei tantum essent, Reipublicae robur, & opes non euellerent. Certum itaque est Romanis solidum argentum ignotum fuisse.

Redeamus igitur ad solidum aureum, cuius variatum & mutatum subinde pondus fuisse docuimus ex Plinio, eiusque aetate 40. aureos in libram imputatos, atque hoc legitimum pondus diu perseueravit in solido, licet minores aurei, ut semisses & tremisses percusi fuerint ab Alexandro Senero, sicut & grauiores multò ab Heliogabalo, qui formas denarias, bilibres & centenarias induxerat, quae tamen extraordinariae Heliogabali formae non erant in vsu communi, sed ad immensam quandam Imperatoris profusionem. Inclinate deinde Imperio sensim leuiores solidi percussi sunt. Itaque Hotman. cap. 4. part. 3. rei nummar. alique passim existimant Constantini. voluisse octoginta quatuor ex auri libra constari, siue septem ex vncia, qui singuli quaterna scrupula continerent, quod probatur l. 1. C. Theod. de ponderat. si quis solidos aspendere voluerit auri cocti (per obrylam nimirum examinati) septem solidos quaternorum scrupulorum nostris vultibus figuratos appendat pro singulis vnciis, quatuordecim verò pro duabus; iuxta hanc formam, omnem debiti formam illaturus: eadem ratione seruanda est in materiam quis, ut solidos dedisse videatur. Vides itaque Constantium duplo ferè leuiores solidos consuisse, cum enim quaternos solidos in vnciam & quadraginta octo in libram cudi mos esset, ille libram fecit octoginta quatuor solidorum, & vnciam septem, deinde Valentinus senior rursus grauiores facit, & septuaginta duos in libram constauit, atque ita sex solidos vnciae attribuit, sic enim habet eius constitutio in l. 13. Cod. Theod. de susceptoribus, ex emendata Hotmani lectione. Quotiescumque solidi ad largitionum subsidia perferendi sunt, non solidi (pro quibus adulterini saepe subdantur) sed aut videm in massam redacti, aut (si aliunde ille qui soluit potest) materia auri obrysa ti dirigatur, &c. Illud etiam cautionis adiicimus, ut quotiescumque certa summa solidorum pro tituli qualitate deberetur, & auri massa transmittitur, in septuaginta duos solidos libra feratur accepta. Huius constitutionis

stitutionis vltima illa clausula septuaginta duos solidos in libram imputans refertur *l. 4. in C. Iustitiano eod. tit.* Vides igitur solidorum pondus non fuisse idem sub Constantino, & Valentiniano, cum semi aurei essent solum in vncia imperante Valentiniano, sex enim vncie duodecies ductæ conficiunt numerum septuaginta duarum. At verò Constantinus singulis vnciis septem solidos quaternorum scrupulorum assignauit; pondus tamen à Valentiniano constitutum deinde perseuerauit, & legitimum fuit. Inde enim Isidor. nuper laudatus solidum sextulam vocari dixit, quod sexta pars vncie foret; ibidemque tradit tres aureos semuncie nomine appellari, qua etiam de causa Græci ἐξάγιοι vocarunt. Nicephorus Phocæ auaritia damnat, quod nomen hæcenus ἐξάγιοι, ipse τριάρτηρον quartarium fecisset, quæ eadem habet Cedrenus, induxitque duo solidorum genera, & grauiorem quidem exigebat in præstatione tributorum, minorem siue leuiorem in sumptus suos dabat, quam fraudem sic explicat Hotman. vt cum antea omnis solidus sextam vncie partem penderet, ideòque sextula nominaretur, etatque sextantarius, Nicephorus alium signari voluit, parisi, eiusdemque ponderis, quasi quatuor tantum in vncia essent; & ideò quartarium, siue potius quadrantarium illum appellauit, cum tamen multò leuior esset vncia quadrante: vbi itaque quidpiam fisco soluendum erat, sextantarios iubebat adnumerari, vbi autem quid ipse impenderet, alteros illos pondere sextantarios, sed verbo quadrantarios dabat; vnde magnum fisci lucrum & priuatorum dispendium nascebatur, quia leuiores nummos inter se commutare, grauiores fisco pendere cogentur.

7 Hanc communem constantemque sententiam de solidis octoginta quatuor à Constantino in libram conflatis, & deinde ad septuaginta duos à Valentiniano reductis, plurima eaque grauius argumenta conuallunt: nam, vt sapienter obiicit Grononius *lib. 4. de pecunia veteri, capit. 13.* octoginta quatuor nummi scrupulorum quatuor singuli conficiunt omnino trecenta triginta sex scriptula; atqui totius libræ scriptula non sunt nisi 288. scriptulum enim, siue scriptulum est pars ducentesima octogesima octaua assis, inquit Volusian. libra autem illa Constantini est 336. scriptulorum: debet igitur esse libra quatuordecim vnciarum, cum in ipsa sint 48. scriptula vltra debitum & iustum numerum, qui est in vncia quatuor & viginti. Equè falsum est quod additur à magno Constantino septem solidos quatuor scrupulorum in singulas vncias designari; nam hi septem solidi non possunt singuli esse nisi trium scrupulorum, & paulò plus quinta parte scrupuli, aut paulò minus sextante, quod si solidi sunt quatuor scrupulorum, vt omnino vult esse Constantinus, non possunt esse in vncia nisi sex solidi, quandoquidem illa non continet nisi 24. scriptula, vt diximus; neque proinde poterunt in libram nisi septuaginta duo solidi imputari; quare vel pugnantia loquitur illa communis opinio, & Constantinum secum pugnantem inducit, vel si admittit septem solidos quaternorum scrupulorum in vncia, debet vncie tribuere 28. scriptula, quod aliqui suspicari sunt, sed parum omnino prudenter: sic enim dimidia sextula non mansisset duorum scrupulorum, neque drachmatium, neque sextula quaternorum, neque sicilicus senum, neque binæ sextulæ octonum, nec semuncia duodenum, ipsumque scriptulum non

mansisset sex siliquarum, sed eadem proportione omnia ista pondera augeri oportuisset cum vncia in qua continentur. Huius verò tanta mutationis in ponderibus à Constantino factæ nullum neque vestigium, neque cautam in illius aui scriptoribus deprehendimus, neque fauet aduersariis Varro quem aiunt in *annali tertio*, vt refert Charisius, affirmare denarium fuisse quatuor scrupulorum, cum denarij 84. signarentur è libra: nam sic habet in illo fragmento Varro, *Nummum argentum conflatum primum à Seruio Tullio dicunt, is quatuor scriptulis maior fuit, quam nunc*, qui nummus non fuit sine dubio vncialis, sed monumentum quoddam Tullianæ magnificentie, cum longè post Tullium signare cœperint argentum Romani. Deinde non affirmat Varro nummum illum fuisse quatuor scrupulorum, sed quatuor scrupulis maiorem, quam esset Varronis ætate, ex quibus nihil in rem suam conficere possunt aduersarij. Non potest igitur consistere illa constitutio Constantini quæ assignat septem solidos vncie auri, & libræ 84. quorum singuli forent quatuor scrupulorum, vt fuit hæcenus demonstratum: quare mendam omnino irrepfit in illud Constantini rescriptum, & VII. pro VI. sicut & XIV. pro XII. facili omnino confusione ab imperito, aut incurio librario positum fuit. Atque ita benè conuenit Constantino cum Valentiniano qui septuaginta duos solidos in libram imputari voluit, vt initio referebamus: hi enim singuli neque pauciorum, neque plurium quam quatuor scrupulorum, nec nisi sex in vncia & duodecim in duabus, vt affirmabat Constantinus, esse poterant. Quare Valentinianus non emendauit aut abrogauit libram illam Constantinianam 84. solidorum, atque ad 72. Imminuit, vt contendunt aduersarij; vt quid enim Theodos. & Alaricus constitutionem iam à Valentiniano antiquatam suis Codicibus inseruissent. Imprudentè præterea faciunt Valentinianum, quem volunt imminuisse quidem libram auri *σαβύρον* ἢ *ἀπὸ ἰουλιανῶν*: sic tamen vt illa non esset quidē, *ἰουλιανῶν* veteri Constantinianæ, sed *ἰουλιανῶν*, quia libra ista nouissima 72. solidorum eiusdem ponderis erat, cuius fuerat libra 84. solidorum Constantini eandemque æstimationem valere ac pretiū habebat, quod habebat cum antea 84. solidos cōplecteretur, itaque 72. solidi aurei tantumdem valebant, quantum octoginta quatuor eiusdem omnino ponderis ac materię. Quodnam verò ex eiusmodi mutatione pecuniæ lucrum obtinget Reipublicæ; illud enim solum euenit quando imminutis aut impuratis nummis eadem æstimatio & potestas manet, quæ fuerat granioribus & sincerioribus, quomodò Solon ex mna, ex qua non nisi 72. aut 75. denarij vel drachmæ percutiebantur, voluit centum constari, eiusdem omnino pretij in vsum publicum. Sic Romani vnus assis materiam in senos primum, deinde in duodenos, & denique in vicenos quaternos, atque vt Plinius, asses primum librales, tum pondere sextantarios, deinde vnciales, ac semunciales percusserunt; quam eandem quoque rationem tenuit ipse Constantinus, qui non libram auri, sed nummos ex ea percussos imminuit, & nouauit, quod Grononij verbis explico. Aureus antiquus Romanus erat septem scrupulorum & quintæ, scriptuli quadraginta ferebantur è libra, ex valde recepta opinione: septies autem quadraginta sunt 280. quadraginta quintæ partes scriptuli faciunt octo scriptula integra, atque ita sunt 288. scriptula libræ; pretium tamen

erat

erat aureo XXV. denariorum, quasi septem scriptulis & sumpro, vel dimidiato scriptulo constaret, vt imputarentur in libram nummariam trecenta scriptula, quæ responderent tribus millibus scrupulorum argenti, hoc est mille denariis quaternis millibus sestertium nummum; rariùs tamen illa super septimum scriptulum accessio inerat, eam siquidem officinæ lucrabantur, quare sensim ita pondus illud recitum erat, vt vix statem didrachmum veterem Atticum æquaret, & tamen pretium XXV. denariorum illi maneret. Inde occasione sumptit Constant. nummos mutandi seruita inter aurum & argentum proportione: *solidum* itaque pro aureo conflauit quaternorum scrupulorum, seu quatuor & viginti siliquarum, quare libræ LXXII. attribuit, & vncie auri sex, pretio nummi prioris, ex proportione quæ olim inter aurum & argentum fuerat, quasi tredecim denarium & duorum obolorum. Hos tamen deinde denarios aboleuit Constant. & illis substituit milliarense grauiore denarii XXVIII. siliquarum, & quatuor quintarum siliquæ, cum denarius octodecim tantum siliquarum fuisset. Hi sexaginta libra argenti faciebant, quinque vnciam, duodecim libras taxabantur *l. 1. C. Theodos. de expensis ludorum*. Quare vna pars auri quatuordecim & amplius paribus argenti paribus commutabatur: libra argenti continens sexaginta milliarense, æstimabatur quinque solidis, atque ita quatuordecim argenti libræ respondebant septuaginta solidis, hoc est minus duobus solidis quam libræ, cum priùs decem argenti libræ vnam auri æquarent, & quatuor aurei tunc grauiore solidis, libra argenti valerent; deinceps quinque solidis libra argenti æstimata fuit, vt habet Arcad. & Honor. constitut. in *l. vii. C. de argenti pretio questor. thes. infer. libens* vt pro argenti forma, quam quis thesauris fuerit illaturus, inferendi auri accipiat facultatem, ita vt singulis libris argenti quinque solidis inferat. Præterea pro vicenis quinque libris areis solidum sibi præstari ab iis qui areis collatione tenebantur fisco patiebatur *l. 2. Cod. Theod. de collatione areis*. *Areis pretia quæ à Prouincialibus postulatur, ita exigi volumus, vt pro vigintiquinque libris areis solidus à possessore reddatur*. Atque ita isti Prouinciales vnam libram areis lucrabantur, eoque lucello imitabantur ad præstandum potius aurum, quam æs, quod sic demonstrat. Follis erat vncialis, quare duodecim folles libram areis faciebant, CXX. folles decem libras, ducenti quadraginta folles libras viginti. Milliarense viginti quatuor folles pensabat, libra argenti milliarense sexaginta, quare eadem argenti libra mille quadringentis quadraginta follibus, hoc est CXX. libris areis æstimari debuit: itaque argentum ad æs se tunc habuit, quem admodum pars vna ad pares partes centum viginti, cum vetustissimis temporibus libra argenti mille areis æstimaretur; at ex quo sexdecim assibus semuncialibus censebatur denarius, hoc est octo areis vnciis, libra argenti quæ centum habebat denarios, comparabatur mille sexcentis assibus, hoc est libris areis LXVII. detractis octo assibus: solidus verò qua duodecim milliarensebus constabat, singulis quatuor & viginti follium, tantumdem faciebat quantum 288. folles, & sic XXXIV. libras areis æquabat: nam viginti quatuor duodecies ducta constant istum numerum, & tamen pro viginti quinque libris areis: solidus inferri poterat, ac proinde vnus libræ areis compendium fiebat. Vncia igitur auri senis solidis, follibus mille septin-

gentis viginti octo, quæ sunt CXLIV. libræ, constabat. Libra viginti millibus septingentis triginta sex follibus, hoc est, mille septingentis viginti octo libris, eratque aurum ad æs vt vnum ad mille septingenta viginti octo. At vetustissima auri libra ad decem millia librarum areis extollebatur; assibus semuncialibus factis, libra auri aut mille denariis, vel quaternis millibus sestertium nummum censebatur, quibus erant pares XL. aurei, singuli viginti quinque denarium, aut centum sestertium, ita assium faciebat sexdecim millia, hoc est areis libras sexcentas septuaginta, demptis octoginta assibus, seu tribus libris triente; aureus ipse quadringentis assibus, hoc est sexdecim libris & bese, vel sexdecim assibus contentus erat. Atque ita de auri & argenti ad æs proportione Grononius, ex quibus videbis quid veri contineant quæ habet Anthon. Augustin. *lib. 2. emendation. iur. cap. 9.* dum affirmat argentum ad æs centuplum fuisse, hoc est vnam libram argenti valuisse tum temporis centum libras areis, cum valuerit CXX. Ex quibus fit fiscum in immensum profecisse, cum libra auri, & argenti tam multas libras areis, quod in vfu manebat, æquaret. Constantinus itaque solidos facit quaternorum scrupulorum, quod nemo negat, quorum proinde septuaginta duo libram conficiunt; atque hæc mutatio in auro, alias traxit consequenter in argento, & ære, magno, vt dixi, fisci compendio, quod Valentinianus sanè non sustulit, nullo ciuium commodo: quamuis enim Ammian. ipsum laudet tanquam *tributorum sarcinas mollientem*, eiusdem tamen *lib. 30.* auaritatem describit. *Auiditas*, inquit, *plus habendi sine honesti prauique differentia, & indagandi quæstus varios per aliena vitæ naufragia, exundant in hoc Principe flagrantius*. Ioan. Anthiochen. eum facit *επιπλοῦντα ἐν τῷ θναυροῦ ὁ ποδοῦντος ἀναίσιος*, quod vltimum vereor ne adulandi causâ addiderit: verum missa Valentiniani æquitate aut iniquitate, habemus illum non immutasse quidquam circa auri libram, dum in illam imputari voluit solidos LXXXII. id ipsum enim priùs constituerat Constantinus; quare libra LXXXIV. solidorum nulla fuit.

8 Ex his porro intelliges cur *lex 1. & 2. Cod. de veteris num. potestate* statuerit solidos tum veterum, tum recentiorum Principum vultu insignitos, si probæ speciei sint, recipi debere, omniumque obryatorum æqualem fore potestatem, quod etiam sanxisse Phocam habet Nicephor. quia nempe erant omnes eiusdem ponderis, atque etiã materię, si obryfati essent, siue per obrylam igne examinati: nam quando mixti, vel potius alieno aliquo metallo impurati, quales imperante Caracalla cosos fuisse narrat Dio, inferebantur, pro monetarium, & zigostarum iudicio, qui idcirco in singulis ciuitatibus instituebantur à Principe, ad æstimationem accipiebant; idcirco iustum est citata *l. 2. & 3. C. de veter. nummi potestate*, veterum recentiorumque Principum solidos æquè recipi, quia inductum in mores erat, vt simili atque noui Principis effigie solidi percuterentur, veterum auctoritas desineret, nisi noui Principis edicto confirmaretur. Rationem huius inductæ consuetudinis ex populi adulatione petit Ammian. *lib. 26.* *Aureos scilicet nummos*, inquit, *in vultum noui Principis, aliaque ad delicias epiantes*: quare habemus, vt dixi, aliquot constitutiones, quibus solidi veterum Principum vultu signati, admitti iubentur, ipseque Iustinian. in *pragmatica sanctione cap. 10.* sic edicit. *Sarcimus solidos Romanorum Principum, sine permu*

permutationis dispendio per omnes Prouincias ambulare & per eos celebrari contractus. Id tamen non semper obseruatum fuisse, & posteriores aliquando Principes, superiorum Principum effigie insignitos nummos exautorasse testatur Leo Imperator, cognomento Philolophus, sua constitutione § 2. ubi eiusmodi abrogationem antiqui numismaticis pluribus damnat, vt quæ plurimum communibus negotiis & commerciis detrimentum afferat, eosque Principes videri eiusmodi nonitate, subditorum opulentie inuidisse.

Verum grauis excitata lis est inter duos insignes, eruditofque Iurifconsultos, an Iustinian. certam & perpetuam æstimationem aureo attulerit, sefertaria ratione, quam seruabant veteres leges & mores, redacta ad rationem aureorum, vt deinceps non sefertis, sed aureis inter homines negotia & omnis res ageretur, id enim acriter contendit Cuiacius lib. 19. obseruat. cap. 31. Negat verò, & quæ in ea obseruatione adducta sunt, fusissimè reicit Hotman. in disputatione de aureo Iustiniano: nostrum non est tantam licem validis vtrique rationibus agitatam dirimere.

Venio ad aurei solidi diuisionem, suas enim minores partes in quas diuideretur, sicut assis habuit, & sanè semisses ac tremisses ab Alexandro Seucro formatos nuper ex Lampridio referebamus, fuitque nummus pretio & pondere dimidio minor aureo, diciturque semissis quasi semiaassis; omne enim totum quod in suas partes diuidebatur, assen appellatum sæpius hæcenus obseruauimus. Tremissis fuit aureus nummus pretio & pondere, nēpe duabus tertiis minor quam solidus, nomen interpretatur Iidor. lib. 16. Ethym. quia ter missis solidum facit; triens melius Latine diceretur, cum tertiam solidi partē valeret, itaque videtur nominare Trebell. in D. Claudio. Philippeos nostri vultus annuos centum quinquaginta, & in strenis quadraginta septem, & trientes centum sexaginta: & infra. Aureos Valerianos C. L. trientes Salonianos C. C. Tremissis tamen meminit I. in Bemis. Cod. de erogat. milit. ann. l. 3. C. de mil. vest. Nonel. 28. & 19. atque sæpius leges Vvigothorum. Septunces auri habet Liu. lib. 23. agens de Annibale. Tum demum, inquit, agi secum est passus de redemptione liberorum capitum, septunces auri in singulos pretium conuenit. Sapienter tamen aduertit Hotman. nondum id temporis aurum fuisse signatum, ideoque illi septunces non fuisse aurei nummi. Solidi, instar assis, partes omnes, quotve singula contineant milliarentes & folles fusius enumerat Gronouius lib. 4. cap. 17. v. g. solidus as milliarentes habet duodecim, folles ducentos octoginta octo: eius deunx sunt milliarentes vndecim, folles ducenti quadraginta: dodrans milliarentes nouem, folles ducenti sexdecim: bes milliarentes octo, folles centum nonaginta duo: septunx milliarentes septem, folles centum sexaginta octo: semis milliarentes sex, folles centum quadraginta quatuor: quincunx milliarentes quinque, folles centum viginti: triens milliarentes quatuor, folles nonaginta sex: quadrans milliarentes tres, folles septuaginta duo: sextans milliarentes duo, folles quadraginta octo: vncia milliarentis, folles viginti quatuor: semuncia milliarentis dimidiatus, folles duodecim: scilicet folles sex: bina sextula folles octo: sextula folles quatuor: hemifecula, vel dimidiata sextula, folles duo: scriptulum follis. Ex qua diuisione similes alias conficere licebit, & aureum siue solidum cum cæteris nummis componere, modò scia-

tur quoties multiplicatus solidum æquet: inde enim cum singulis solidi partibus nullo labore componetur, vt vides factum in milliarentibus, & follibus, cum aureus solidus valeat duodecim milliarentes, quorum singuli valent 24. folles, qui proinde 288. in solido reperiuntur, & qua proportione pars aliqua detrahet quidpiam de solido, eadem quoque de numero milliarentium, & follium detrahet. Atque hæcenus de aureo & solido Romanorum, venio ad staterem Græcorum.

Staterem duplicem facit Pollux lib. 9. c. 6. vnum ponderatem, alterum monetalem, & ponderali, minæ pondus tribuit, agit autem de aureo stateri δὲ χρυσῆς στήρ μίαν ἰδρύεται, καὶ γὰρ ἐν τοῖς ἱστανένοις τὴν μίαν ῥοπῆς στήρην ὀνομάζουσι: auri stater minam valebat, nam in iis quæ appenduntur, minæ pondus staterem appellarunt: quare illud μίαν τῆς ῥοπῆς dixit, pro ῥοπῆν τῆς μινῆς, quod confirmat, quia cum Græci dicant quinque staterum pondus, siue pentastaterum, dicere videbuntur pondus quinque minarum, siue quinqueminalæ: καὶ ὁ σὸν ἔχουσι πενταστάτηρον πέντε μινῶν δολῶσι λεγῶν, veluti inquit lignonem quinque pondo, δὲ κελαν πεντάστηρον. Vbi vides non de nummatio stateri, sed de librari aut ponderali Pollucem loqui. Eadem habet lib. 4. atque à comicis staterem στήρῃ nominari τῆ λίσσαν libram, ideoque crantem in περὶ καταθήκην in deposito. Lignonè quinque staterum δὲ κελαν πέντε στήρηρον nominauit quinquelibralem τὴν πεντάλιτρον: quare non male suspicatur Hotman. stateris nomen idem valuisse Græcis, quod Latinis pondo, vel libra. Sane sicut libra non modò pondus duodecim vnciarum significat, sed etiam, imò & prius instrumentum illud, quo pondera librabantur & appenduntur, vt diximus lib. 1. c. 6. art. 1. ita & statera trutina est, quæ ex vna parte lancè, ex altera pondus vncio appensum habet l. 6. §. 1. D. de extraordinariis criminibus. vbi de adulterinis stateris, quibus oneratur annona; & apud Vitruu. lib. 10. cap. 8. Non autem pondus duntaxat est stater, sed etiam nummi genus, quod idem Pollux affirmat ἐστὶ δὲ χρυσῆς στήρ, idque probat ex Aristophane, qui dicit famulos lusisse stateribus par impar, quod autem in Ramis στήρηρος πενταστάτηρος ambiguum est ἀμφιβόλον, an ad pondus, an ad numerum pertineat, vti ἐδὴν ἔπει ἀρβύλων; addit Eupolium in Demis, pro nummo perspicuè vsurpassè, cum dixit, habens staterum aureum τρία μιλία, ἕκον στήρηρος τριζυγίαις. In Taxiarchis sumit pro pondere τὴν ῥοπῆν λέγει; ait enim trama siue subtegmen κρόκη, cum esset noua, fuit quinque staterum πέντε στήρηρος ἔργε. Obseruat præterea ibidem Pollux, quod attinet ad loquendi modum, quod cum dicitur aureus, intelligitur stater, si verò absolute pronuntietur stater, non continuo intelligitur aureus, quia nempe differunt vt genus & species, cum stater & pondus & nummū significet, aureus autem nummum duntaxat designet. Auri igitur stater mina fuit, quæ vti alibi ostendimus centum drachmarum erat, at verò aureus stater & nummus duas drachmas. Atticas pendebat, inquit Pollux δὲ χρυσῆς στήρ δὲ ἔργε δραχμαὶ ἄττικαίς. Valebat autem viginti quinque argenteas, ex quibus Hotman. 3. part. de re nummar. c. 8. confutat Budæ. lib. 3. & 4. de asse, vbi ait Iustiniani tempore staterem aureum & numisma aureum, & libram, ac pondo circa Iustiniani aetatem appellatum, & aliquando plus auri vnciam, quam auri libram valuisse, ex leg. 4. & leg. vltim. Cod. de mod. mult. quod pluribus iure reicit Hotman.

Hotman. illa distinctione stateris duplicis auri, quorum vnus sit numisma, alter libra; ostenditque in omnibus locis, quæ allegari solent de multis ferendis, non contineri vias summas ad eam magis, vt de libra duarum duntaxat drachmarum, auri, eas debeamus interpretari, & libram aliter, quam pro duodecim vnciis contra Romanum vltum accipere.

Alius stater fuit argenteus & pondere & pretio quatuor vnciarum, vt tradit Cleopatras, Epiphani. Hero, alii que adducti à Gronouio lib. 2. cap. 6. idcirco didrachmus dicebatur: quare Christus Math. 17. solui iubet staterem in ore piscis iuentam pro duabus didrachmis in censum Romanis soluendum pro seipso & pro Petro, sed de stateri tum Attico, tum Cyrenaico, & aliis plura Gronouius lib. 3. c. 7. quæ tu consule. Atque hæc pauca de veterum variis nummis, sed plura fortassis quam nostrum posceret institutum, dicta sufficiant, ex quibus hæc aliquam legendis veterum scriptis accipere licebit.

ARTICVLVS IX.

Consectaria.

CONSECTARIVM I. De veterum rationibus ærariis & nummariis.

II. De varis loquendi modis & formulis.

III. Quid sit libra occidua, quid septiciana.

IV. De centesimis & aliis Romanorum & Græcorum vsuris.

V. Illustrantur aliquot LL.

ATEOR hæcenus explicata de veterum nummorum materia, pondere, forma & valore, non esse adeo necessaria hodiernis commerciis, quæ antiquis illis nummis non exercentur, non erunt tamen inutilia veterum commerciis, & veterum scriptorum monumentis explicandis, ex quibus etiam ad nostra hodierna, atque ad quæstiones, quæ de re nummaria excitari solent interdum vel exponendas, vel illustrandas, & plurima scriptorum obscuriora monumenta interpretanda lucem aliquam haurient.

CONSECTARIVM I.

De veterum rationibus ærariis & nummariis.

Romane rationes ad denarium. 1.

Explicatur Martianus. 2. 3.

Rationes ad quinarium. 4.

Arenarius quid. ibid.

Solutio ad denarium. 5.

Rationes Romanae quanam. 6.

Rationes ad solidum. 7.

ROMANI veteres rationes conficiebant ad denarium, quinarium, siue victoriarum, & sefertium, vt docet Voluf. Martian. lib. de asse, quod sanè aliud non est quam pecunias in codice rationum, vel expensas ferre, vel acceptas referre denariis, vel victoriat, & quinariis, vel denique sefertis, in quibus rationibus sæpè reperiebatur as excurrens, eratque illud quod intra denarium v. g. siue minus assibus sexdecim erat, & tamen ad idè caput cui adscribebatur pertinebat, vt in l. 26. §. 2.

R. P. Gibal. De Negotiat.

D. depositi. Item ex ratione parvis vestri decem, & quod excurret; quidquid enim ordinè, numerū & mensurā egeditur, excurrere dicitur. Aug. lib. 12. de ciuit. Quod nos modo querimus post quinque millia, & quod excurret amorum: & lib. 5. nunquid credibile quare excurret amorum: & quod excurret annos. Cic. in orat. vocat excurrentia verba, quæ vltia rythmum legitimum adduntur. Optat. lib. 1. adu. Parmen. Fere ante annos sexaginta, & quod excurret. per totā Asiam persequutionis est denegata potestas. Similia habet lib. 3. Veget. lib. 1. ad fin. Post primum bellum Punicū viginti, & quod excurret annorum, pax ita Romanos otio enervauerat, vt secundo bello Punico Annibali pares esse non possent: sic enim corruptum Vegetij locum emendauit Cuiac. lib. 1. obs. cap. vlt. Modum porrò conficiendi eas rationes, & notandi as excurrens, explicat Martianus, sed ita obscure, vt non magis ab antiquis, quam Cumæ Sybillæ folium intellectum hæcenus fuisse dicat Hotman. cap. 31. 2. part. rei numm. seque primum omnium locum obscurissimum ausum esse aggredi, non tamen satis feliciter, vt pluribus ostendit Gronouius lib. 3. c. 10. de pecunia vetere. Martiani ista sūt verba: Ingeniosissimè cum ad denarium ratio conficeretur, excurrens æris nota inuenta est, qua sedecies multiplicata id efficeret, namque cum denariis nota prescribatur, eique subiungatur æris excurrens nota, manifestum est eam sedecies ducendam ex adnotatione denarij. Hotman. notam æris excurrens interpretatur, non summam aliquam excurrentem, quæ minorum esset nummorum, vt modò nos dicebamus, sed eam quæ alias præcurrat, & antecedit, siue aliquanto intervallo ante alias prescripta, & prenotata est. Notæ autem illæ excurrentes sunt X. V. LLS. quarum prima significat sedecies, altera octies, postrema quater, quia hæc sunt notæ denarij, quinarij, & sefertij, & denarius sexdecim asses, quinarium octo, sefertium quatuor continet: quamuis enim ex decem, quinque, & duobus assibus cum dimidio nomen suum initio duxerint, nihilominus vbi auctus est eorum valor, idem nomen retinuerunt, quod sæpius nouimus. Verum non dicitur à Martiano nota excurrens, atque illam notam in ratione ad denarium conficienda sedecies multiplicari. Igitur hæc nota X. numerum centum sexagenam efficiet, eum enim denarius sedecies ductus conficiet; igitur illa nota sedecies ducta erit æs excurrens. Deinde Martianus ait denarij notam prescribi, eique subiungi notam excurrens æris, eamque sedecies multiplicandam. Distinguit igitur duas istas notas, atque hanc postremam ingeniosissimè inuentam fuisse. Non placet etiam quod vulgatam Martiani lectionem emendet Hotman. Si ad denarium rationem conficies, assen hac nota scribas X. s. C. ac voces semuncia, scilicet. Hotman. legi vult, Si ad denariam rationem conficias assen, has notas scribas. Interpretatur autè conficere assen, quamlibet pecuniæ summā solaere, aut accipere, quod nequid è eo loco cogitauit Martian. qui ostendere solum voluit, quomodo in rationibus pecuniarū, quarum summa per denarios colliguntur, assenè redundante vocacare, ac notare solerēt. Ratiocinatoros deniq; statuit Hotm. conficere rationes ad denariū, nihil aliud esse, quā æra quocūque genere pecuniæ, post prescriptā denarij notam, multiplicare per sexdecim, ad victoriarum per octo, ad sefertium per quatuor; quàm fastidioso & inutilli amabò labore, quasi verò v. g. qui se parte aliqua æris liberauerat, non potuerit in codice suo eam annotare, oportuerit

N[on] que

que illum debitum suum instar assis in duodecim partes diuidere, ac deinde subducere, quot vnciis, semunciis, sicilicis liberauit sit.

Nihil igitur aliud voluit Martianus quam docere quem modum tenerent ratiocinatores in notando ære excurrenti, rationes conficiendo; neque enim id præstabant per numeros assium, sed per assis partes, quæ sexdecies ductæ totidæ asses, quot essent in ære excurrenti efficerent, quæ notæ aliæ non erant, quam illæ ipsæ quibus libræ vel assis partes notabantur, illæ enim sexdecies multiplicatæ æs illud excurrere efficiebant: nempe tot asses quot singulis denariorum formis superferant. Ratio fuit, quia cum æs primò tum graue, tum signatum in vlti fuerit Romanis, ratio omnis æraria per libræ, & assis numerum, aut eius partes fiebat; vbi verò percusum est argentum, totam ærariam rationem, cui diutius assueuerant, transtulerunt ad rationes nummi argentei; qui fuit primùm denarius, deinde quinaris, & demùm sestertius, vti dictum fuit alias. Quia verò singula æra siue accepti, siue expensæ non finiebantur semper numero denariorum, sed sæpius aliquot assibus super denarios excurrerant, illam innumulam denario minorem prescribent, non numerando tres, quatuor, aut quot supererant asses, sed conceptam certis vocabulis, & quò celerius fieret, notabant illam in tabulis signis partium assis, quod sic explicat Gronouius. Denarius sexdecim assium, erat quasi totum; ergo *as*, quod minus erat sexdecim assibus, huius assis pars erat, *vncia*, vel plures *vnciæ*, vel *semuncia*, vel *sicilicus* habebatur. Sic *vncia* denarii sexdecim assium, est *as* cum triente, *semuncia* duo trientes, *sicilicus* triens *sextans*: duæ *vnciæ* denarii, asses duo, duoque trientes; *quadrans* denarii, seu tres *vnciæ*, quatuor asses; *triens* seu quatuor *vnciæ* denarii, quinque asses *triens*; *quincunx* sex asses, duoque trientes, *semis* octo asses, *septunx* nouem asses *triens*; *bes* decem asses, duoque trientes, *dodrans* duodecim asses; *dextans* duodecim asses duo trientes; adde *vnciam*, nempe assen trientem, completus erit denarius siue solidum sexdecim asses. Cum itaque *as* redundaret supra denariorum summam, sic faciebant; *Moxio expensæ tuli* XLX^{S} . hoc est denarios sexaginta *semunciam sicilicam*. *As* denarii sexta decima pars constans ex quarta & vicecima parte, siue duobus trientibus, & quadragesima octaua, siue triente vno, at assis sexta decima pars, est *semuncia sicilicus*; nam sexdecim *semunciæ* sunt octo *vnciæ*, sexdecim sicilici quatuor *vnciæ*, quibus duodecim iunctis completur *as*; est autem *semuncia* pars vigesima quarta, *sicilicus* quadragesima octaua assis, siue solidi cuiuscumque per duodecim diuisi; inde igitur factum vt pro excurrenti asse logistæ notarent, dicerentque *semuncia sicilicam*. Cum duo asses excurrerent, ita scribebant & pronuntiabant; *Titio eo nomine erogauit* XL^{S} . hoc est denarios quinquaginta *sefuncia*, scilicet duo asses sunt pars octaua denarii, nam bis octo sunt sexdecies, at octaua pars assis *sefuncia*, etenim octo *sefunciæ* faciunt assen; sic pro dupondio vel duobus assibus vltra denariam notatur, & pronuntiatur *sefuncia*. Cum tres asses excurrerent, sic referebatur; *Seio dedi* XXX^{S} . hoc est denarios viginti *sextantem sicilicam*, tres asses denarii sunt sexta & quadragesima octaua pars, at sexta pars assis est *sextans*, quadragesima octaua *sicilicus*: ergo tres asses denarii *sextans sicilicus*, sex asses, duo sextantes duo sicilici, siue quatuor *vnciæ*,

& *semunciæ*; nouem asses, tres sextantes, tres sicilici, duodecim asses, quatuor sextantes, quatuor sicilici, hoc est *dodrans*, siue nouem *vnciæ* denarii, quindecim asses, quinque sextantes, quinque sicilici, hoc est *denunx*, vel vndecim *vnciæ*, cum sicilico, vel quarta parte *vnciæ*, vt assen siue totum denarium habeamus, suppleudi tres sicilici, quo numero est assarius in denario sexdecim assiariorum, qui vt modò dictum est pronuntiatur notaturque *semuncia sicilicus denarii*, siue tres sicilici. Si quatuor asses superferant ita scribebant: *Lucio expensæ tuli* XXX^{S} hoc est, denarios decem *quadrantem*, quia quatuor asses quarta pars denarii sexdecim assium, *as* autem quatuor habet *quadrantes*, ergo quatuor asses denarii *quadrans*. Si quinque asses excederent denariorum numerum sic scribebant: *Caio dedi* XXX^{S} . hoc est denarios centum *quadrantem semunciam sicilicam*: quinque asses denarii pars quarta & sexta decima; est autem assis quarta pars *quadrans sexta decima semuncia sicilicus*; ergo quinque asses denarii *quadrans semuncia sicilicus*. Sex asses excurrentes ita significabatur, *Sepronio expensæ tuli* XXX^{S} , hoc est denarios ducentos *semunciam*: sex asses sunt tertia pars denarii ex sexdecim assibus constantis, videlicet quinque asses, quatuor *vnciæ*, & vicecima quarta, nimirum octo *vnciæ*; octies enim viginti quatuor sunt CXCII. quot *vnciæ* vnuerse sunt sexdecim assium, sexdecies autem duodecim & octies viginti quatuor eundem numerum efficiunt, iam tertia pars assis *triens*, quarta & vicecima *semuncia*; ergo sex asses denarii *triens semuncia*. Septem asses excurrentes sic expresserunt: *Caio dedi* XXX^{S} . hoc est denarios trecentos *quincunx sicilicam*: sex asses & duo trientes denarii sexdecim assium sunt *quincunx*, deest ad septem explendum triens vnus, seu quatuor *vnciæ*, quæ est quadragesima octaua pars denarii, nã quadrages octies quatuor *vnciæ* ductæ conficiunt CXCII. Est autem quadragesima octaua pars assis *sicilicus*; ergo sæpius *quincunx sicilicus*. Octo asses excurrentes hoc modo notabantur: *Titio dedi* XXX^{S} . hoc est denarios quadragesimos *semis*: octo asses sunt denarius dimidiatus, assis dimidium *semis*, sic victoriatius est denarii *semis*. Si nouem asses superfuissent: *Dedi Sempronio* XXX^{S} . hoc est denarios septuaginta *semissem semunciam sicilicam*: nouem asses denarii pars altera superque pars sexta decima; *as* autem duos semisses, sexdecim *semunciæ*, sexdecimque sicilicos habet, ita nouem asses denarii *semis semuncia sicilicus*. Decem asses qui restabant sic efferebatur: *Dedi Alfo* XXX^{S} . hoc est denarios quinddecim *septuncem semunciam*: decem asses denarii *septunx*, id est nouem asses, triens & præterea duo trientes ad decimum assen implendum, ea denarii *semuncia* est, nam *vncia* denarii est *as* cum triente. Asses vndecim sic notantur: *Accipi à Caio* XXX^{S} . hoc est denarios viginti quinque *bessem sicilicam*: vndecim asses sunt denarii duo trientes, siue octo *vnciæ* & quarta pars *vnciæ*, siue triens vnus, octo autem *vnciæ* assis *bes*, quarta pars *vnciæ sicilicus*. Duodecim asses ita designabatur. *Dedi* XXX^{S} vel SZ . hoc est denarios viginti quatuor *dodrantem*: duodecim asses denarii, nouem *vnciæ* denarii, *dodrans* in asse. Tredecim assium hæc erat in ea ratione nota; *Dedi* XXX^{S} . hoc est denarios triginta *dodrantem semunciam sicilicam*: tredecim asses continent denarii nouem *vnciæ*, siue *dodrantem*, & præterea sextam decimam partem, quæ in asse

semuncia

semuncia sicilicus: Igitur tredecim asses superantes denarium in ratione sunt *dodrans semuncia sicilicus*. Quatuordecim asses notantur hoc modo: *Accipi* XXX^{S} , hoc est denarios *quadragesima decemtantem semunciam*: nam tredecim asses, & triens, sunt denarii sexdecim assium, decem partes duodecimæ; ad implendum quartum decimum, duobus opus est trientibus, siue octo *vnciis*, quod est pars quarta, & vicecima eiusdem denarii. Sunt autem decem partes assis *dextans*, quarta & vicecima *semuncia*. Denique asses quindecim ita designabant XXX^{S} . hoc est denarios *quinddecim assium*, quia quatuor asses quarta pars denarii sexdecim assium, *as* autem quatuor habet *quadrantes*, ergo quatuor asses denarii *quadrans*. Si quinque asses excederent denariorum numerum sic scribebant: *Caio dedi* XXX^{S} . hoc est denarios centum *quadrantem semunciam sicilicam*: quinque asses denarii pars quarta & sexta decima; est autem assis quarta pars *quadrans sexta decima semuncia sicilicus*, sic asses quindecim denarii *denunx sicilicus*. Placuit fusiùs ista referre, neque enim distinctiùs, clariùs Martianus explicari potuit quam breui illo commentario, omiſſa perplexa & obſcura Hotmani disputatione. Has verò duodecim *vnciæ* denarii in rationibus agnouit Hero Alexandrinus, & Africanus, vti ex ipsorum verbis demonstrat eodem cap. 10. Gronouius.

Capite verò sequenti vndecimo declarat, quomodo nota illa excurrentis aris sedecies multiplicata id efficiat, quod vexit Hotmanum, & ingeniosissimū inuentum vocauit Volusius Mæcianus, cum tamen id ex natura rei sequatur, & omni assis, aut corpori, vel solido, vel sexdecim minoribus quam assibus composito necessarii contingat, vt ibidem singillatim ostendit Gronouius in pede cuius *vncia* est pollex, hoc est digitus cum triente assis, *sextans* duo digiti duo trientes; *quadrans* quatuor digiti, & ita de reliquis. Vnde illi modi loquendi apud veteres dum mensuras linearum describunt, & interuallorum, quos etiam retulimus cap. 6. art. 1. partes enim pedis iisdem nominibus, quibus partes assis designant. Plin. lib. 13. cap. 15. scribit Citrinam Tiberij mensuram, *quatuor pedes sextante & sicilico excessisse crassitudine sefunciæ*: Vitruu. lib. 5. *Superque laterculis besalibus pile struantur*. Suetonius in Octauio, *Quinque pedum & dodrantis*. Colum. libro 3. capitulo 13. *Dupondio & dodrante altum sulcum*. Varro lib. 3. de re rust. cap. 8. *Pro columbaris in pariete musulos, aut palos in ordinem, supra quos vegeticula cannabina sunt imposta; infimum ordinem oportet abesse à terra non minus tres pedes, inter reliquos dodrantes, à summo ad camaram ad semipedem aquè larum ac mutulus à pariete extare potest, in quibus dies noctesque pascantur*. Cuius loquendi modi à veteribus vitupari alia ratio non est, quam quia sicut denarius *as* intelligebatur nominabaturque in rationibus ad denarium subducendis, sic *pes* in mensuris interuallorum non modò habebatur, sed & nominabatur *as*. Habes illustre exemplum in Colum. lib. 5. cap. 3. Quod verò de denarii & pedis partitione diximus hætenus, illud ipsum de via sexdecim millium partienda dici posse demonstrat ibidem Gronouius, nempe singula millia passuum appellari illis vocabulis assis, aris, vel libræ, quæ sexdecies multiplicata efficiant tot asses, quot millibus significandis adhibentur, quare si via eiusmodi pluribus munienda diuidatur, qui mille passus muniendos habebunt, illi eius *semunciam* & sicilicum munient; qui duo millia *sefunciam*, qui tria millia sextantem

R. P. ar. Gibal. De Negotiat.

sicilicam; & ita deinceps, modo nuper in denario explicato, quod singillatius prosequitur Gronouius, & in iugero ex Colum. lib. 5. cap. 1. cuius verba & mentem fusiùs distinctiùsque per singula explicat.

Rationes ad quinarium siue victoriatum, atque etiam ad sestertium eodem modo conficiebantur, & minutia æris excurrentis certa nota designabantur: in eis verò rationibus minutia æris excurrentis sunt *libella*, *sembella*, vel *singula teruncij*, ita vt pro asse *libellam*, pro semisse *sembellam*, pro quadrante *teruncium* ponerent. Erat autem ex Var. lib. 4. de ling. lat. libella decima denarii pars, quia libram pondo *as* valebat: eratque ex argento parua *sembella*, quæ libellæ dimidium, & quod semis assis: *teruncius* à tribus vnciis *sembellæ*, quod valet dimidiū, & est quarta pars, sicut *quadrans* assis. Initio fuerunt ei nummuli, sed cum deinde non placuisset argentum in aded minuta, & exigua frustra secari, retenta etiam non sunt in rationibus argenteæ pecuniæ eadem vocabula: quæ omnia significat Volus. Mæcian. & modum istas rationes conficiendi. Ad sestertium nota libellæ erat T. libella, *teruncius*, & infra semissem non temerè ducebatur sestertiarum ratio, quam ibidem explicat, eiusque verba illustri commentario Gronouius interpretatur cap. 12.

Quod attinet ad rationes ad victoriatum fateatur Volus. se nescire quæ à Romanis fierent, modum tamen docet quam facillimè eas conficiendi, quem exponit quoque Gronouius, nos prætermittimus, cum & fastidij plenus, & nobis inutilis existat, satisque fuerit in denaria ratione illum explicuisse. Operosus sanè erat calculatoribus, neque expeditus, vt hodiernus per numeros & chifras, sed assiduo studio iã æpueris illi ratiocinio assuescebant, vt promptè & expeditè assen partirentur, & ad minutias quasque subducerent; quare Horat. de Arte post vers. 325.

Romani pueri longis rationibus assen.

Discunt in partes centum diducere, dicat

Filius Albini, si de quincunx remota est

Vncia quid superat? poterat dixisse trientem:

Rem poteris seruare tuam, redit vncia, quid sit?

Semis.

Tertullianus quoque cum primo enodatore vocis coniungit *primum numerorum arenarium*, in Apologetico sub finem: *De meo vestimnto: & primum informator litterarum, & primus edomator vocis, & primus numerorum arenarius, & Grammaticus, & Rhetor, &c.* vbi Tertullianus assignat tres magistros, qui primi rudes pueros erudiebant. *Primum nempe litterarum informatorem*, qui litterarum formas & potestatem atque scribendo exprimere docebat, & *σὺλλὰβίζων*, vt loquitur Lucian. Latini *litteratorem* vocant. Apuleius in *Floridis*: *Verum enim verò musarum cratera quamò crebrior, quantoque meracior, tanto propior ad animi sanitatem; prima cratera litteratoris rudiatem eximit, secunda Grammatici doctrinâ instruit, tertia Rhetoris eloquentia armat.* Græci dicunt *γραμματιστῶν*, cui dabatur pueri septennæ; duodecimo autem anno mittebantur ad *γραμματιστῶν*, vt habet Ægineta, Aetius. libro 4. Quintilianus libro 1. cap. 2. & Galenus in *protreptico ad Artes*. Erat & *primus edomator vocis*, quem aliqui malè Phoniscum interpretantur; hic enim qui etiam *vocalis*, & *vocipararius* *φωνασκῆτης* in Glossis dicitur, dabatur solum, aut cantoribus, aut etiam oratoribus, qui suam vocem

N n 2

formam

formandam & exercendam habebant, eratque magister formandæ vocis, & *πλάτην φωνῆν* dicebatur, inde & *πλάσμα* vox quæ *πλάσιν* accepit, & bene formata est, quo sensu Quintilian. *plasma* usurpat. & Persius.

— *Liquido cum plasmate guttur
Mabile collueris.*

Quum liquidam, & *εὐπλάτων* vocem per lene guttur eliquaueris. Hic igitur magister formandæ vocis alius omnino erat ab eo quem Tertullian. *primum enodatorum vocis nominat*, hic enim pueris artem legendi, & scitè pronuntiandi tradit, nimirum expressè & articulatè singulas voces enuntiare, ne balbutiant, ne infracta verba vix exprimant, ne os contorqueant, qua de causa *inbebant*, inquit Quintilian. *libro 1. capitulo 2. nomina quadam, versusque affectata difficultatis, ex pluribus asperissimè coenuntibus inser se syllabis carenatos, & velut confragos quam citatissimè voluere, nempe ut ipsis esset absolutus os, & expressor sermo.* Vide & Martian. Capell. *de Grammatica*, vbi de modo circumcidendi infantibus vitia linguarum. Erat denique *primum numerorum arenarius*, qui calculo pueros imbuebat, hoc est ara, siue calculos in tabula ducere, & reducere ad summam aliquam computandam, & rationem purgandam docebat, sicut & digitorum computum; dictus est *ἄριθμός*, nam arenæ siue calculi *ἄριθμοι* sunt. Vnus porro idemque magister sapius hæc tria munera obibat, docebatque scribere, legere & calculare, vocabant illam *γραμματιστήν*, qui etiam apud Suidam calculonem significabat. Verùm siue diuersi essent præceptores, siue vnus & idem, hæc omnia simul, & æquè primò docebantur pueri; vnde Capitolin. de Pertinace; *Puer litteris elementariis & calculo imbutus.* Vides itaque non minus existimatam esse necessariam doctrinam calculandi atque rationes conficiendi, quam litterarum elementorum notitiam, atque adedò à prima pueritia traditam, vt qua facilitate litterarum elementa nosse, & syllabas coniungere, atque ita legere norant, eadem facilitate calculos, & rationum notas varias discernere, summam colligere, & omnes rationes conficere possent; neque sanè plus operæ ponendum erat in discernendis illis notis, quas Volusius, Priscianus, ceterique tradunt, quam in figuris litterarum percipiendis, sed redeamus in viam.

Ex his quæ diximus de conficiendis rationibus ad denarium, quinarium, & sestertium, facillè coniiicias quid sit apud Ciceron. *Orat. pro Quintio, solvere ad denarium*, de quo loco plura Turneb. *lib. 8. cap. 14.* & ipsum impugnauit Hotman. *2. part. de re nummar. cap. 2.* vbi sapienter statuit debitum in extranea pecunia, & in Gallica contractum, cuius solutio Romæ faciendâ erat, Romana quoque pecuniâ & denariis faciendam esse: quid verò detrimenti propter collybi rationem detrahendum esset, querebatur eo loco, arbitriusque sumptus fuit C. Aquilius, qui quaestores ærarios consuluit.

Cæterùm veteres aliquando per asses, aliàs per æs, aliàs per denarios, & denique per sestertios, rationes conficiebant, per asses vnum dipondium, tripondium siue duos asses asses, aut tressis, quinqueffis, octuffis, decuffis, viceffis, centuffis, centum viceni asses, mille asses, quinquaginta æris, centum quinquaginta æris, ducenti æris, mille æris, id est mille asses, duo millia, tria mil-

lia, & æris centum millia, æris quingenta millia, & sic deinceps. Centies æris fuit vetus & præcisa oratio, pro *decies centena millia æris*; hinc Liui. *lib. 24. Consules ex S.C. edixerunt, vt qui supra trecenta millia vsque ad decies æris census fuisset, quinque nautas dare, qui supra decies septem;* & lib. 10. vbi de Triumpho L. Papirij de Samnitibus; *Æris gravis magna vis transuicta vicies, centies, millies, & quingenta triginta millia, id est redactum ex capitiis dicebatur.*

Vbi inducti sunt denarij, per eos quoque summam colligebantur, vnde vnus, duo, centum, quingençi denarij, & ita deinceps, mille denarij, decem millia denariorum, centum millia, trecenta millia, quorum omnium sicut & enumerationis per asses & æs, exempla illustra colligit Hotman. ad fastidium vsque, quod & fufius præstitit in sestertiarum ratione, in qua obseruandum quod vbi ad mille peruentum erat, sestertium usurpabatur pro summa mille singularibus sestertiis æquivalente, siue vi aliàs explicuimus pro pondere sestertio, quod mille nummis æquivaleret, & in neutro genere usurpatur, vt aliàs explicuimus; quare octoginta, triginta, viginti sestertium, & sic de cæteris, valent octoginta millia, triginta, viginti millia, vt fuit à nobis explicatum, & aliquando vox *mille*, aut *millia* adhibebatur, aliàs vt præcisa foret oratio, omitebatur, quæ omnia *art. 7.* obseruauimus.

Aduerbia decies, centies, aliæque similia cum nomine *sestertium* adhibita, centena sestertiorum nummorum millia designabant, exempla recenset singularum eiusmodi aduerbiorum Hotman. reliqua antiquariis peruulgata est.

Inclinante Imperio atque aureis solidis indactis sestertiarum ratio antiquata est, & omnis ad aurariam redacta fuit, & ad solidum confecta, quod lege cautum à Iustiniano fuisse contendit Cuiac. *libro 19. obseruat. cap. 31.* cui repugnat vehementer Hotman. *disput. de aureo Iustiniano;* quod nuper monuimus. Hoc loco illud vnum obseruandum est, omnem exactionem tributorum, & capitationum factam fuisse ad aureum, vel solidum, nempe quam quisque aurei & solidi partem deberet, aut solueret, octauam, vigesimam, vigesimam quartam, & ita de aliis progrediendo vique ad aureum vnum, aut plures, vel integros, vel excurrente aliqua parte, vt obseruat Salmasius ad Lampridium in *Alexandro.* Videtur hanc aurariam solidi rationem accepisse Salmas. ex Codice asseruato in Bibliotheca Regiâ, ex archiuis Alexij Comneni deprompto, cuius ipse Salmas. ad Solin. *pag. 808.* meminit; continet autem *παραλίαν* & *πῶς λογαριῶν* de pretio solidi in exigendis tributis, quem sicut & Salmasij locū illustrauit Gronouius *lib. 4. de pecunia veteri, capitulo 17. & 18.* atque ad formam rationis denariæ & sestertiariæ à Volusio Mætianno traditæ explicauit, vt enim antiqui calculatores denarium, sic isti noui solidum, assis more, eiusque particularum, retentis iisdem nominibus partiebantur hoc modo: solidus as milliarenfes habet duodecim, folles ducentos octoginta octo: eius *deunx* milliarenfes vnde cim, folles ducenti sexaginta quatuor: *sextans* milliarenfes decem, folles ducenti quadraginta: *dodrans* milliarenfes nouem, folles ducenti sexdecim; *bes* milliarenfes octo, folles centum nonaginta duo; *septunx* milliarenfes septem, folles centum sexaginta octo; *semis* milliarenfes sex, folle

folles centum quadraginta quatuor; *quincunx* milliarenfes quinque, folles centum viginti, *triens* milliarenfes quatuor, folles septuaginta duo; *sextans* milliarenfes duo, folles quadraginta octo; *uncia* milliarenfens, folles viginti quatuor, *semissis* milliarenfens dimidiatus, folles duodecim; *scilicus* folles sex; *binæ sextula* folles octo; *sextula* folles quatuor; *dimidia sextula*, vel *hemisecta* folles duo, *scriptulum* folles. Ex quibus facile fuerit colligere summam, quas nominibus partium designat ille commentarius rationum Comneni; vbi gratia, quadragesima octaua in assè est *scilicus*, ex Volusio, ille autem in solido, vt diximus, sunt *sex folles*. Vigesima quarta in assè est *semissis*, in solido folles duodecim, & ita de reliquis. Qui igitur debebat aut soluerat sex folles, notabatur in Breuiario dedisse scilicam, qui debebat folles duodecim, notabatur debere semunciam, atque ita de reliquis, hæc enim sufficient ad antiquam aurariam rationem, siue ad solidum conficiendum, si plura voles adi quem laudauit Gronouium.

CONSECTARIUM II.

De variis loquendi modis & formulis.

Quid sestertio centies viuere.

Quid apud Ciceron. Medimna septingenti.

Hirtius emendatur, & Seneca.

Non difficile fuerit explicata rei nummaria veterum natura, varios modos, quos in loquendo usurpabant, intelligere. Paucos aliquot obseruo. Seneca *consolation. ad Helindiam c. 10.* agens de Apicio. *Cum sestertium millies in culinam congestisset, cum tot congiaria Principum, & ingens Capitolij vtiq; singulis commestrationibus hausisset, ere alieno oppressus suas rationes priuatas inspexit, superfluum sibi centies sestertium computauit, & velut in vltima fame victurus, si HS. centies vixisset, veneno vitam finit.* Hotman. *cap. 30. 2. part. de re nummar. legit, Si in sestertium centies vixisset, alij, si in sestertio centies vixisset, non incognito veteribus loquendi modo; Nam author vitæ T. Pomponij Attici, vt neque in sestertio vicies, quod à patre acceperat, parum splendidè se gesserit, neque in sestertio centies adfluentius vixerit quam instituerat.* Cic. pro Roscio. *Egebat? Immo locuples erat? debebat? Immo in suis numis versabatur: & actio. 4. in Verr. At hominem video auctorem fecisse nullam, vendidisse præter fructus suos nihil vnquam, non modo in ere alieno nullo, sed in suis numis multis esse, ac semper fuisse.* Horat. *lib. 2. ep. 2.*

Res urget me nulla, meo sum pauper in ere. Plin. *lib. 9. cap. 35. Relictus ab eo in amplis opibus heres.* Vulcatius Gallicanus in Auidio Cassio, *Uinant in patrimonio parentum pro parte donato, auro, argento, vestibus fruuntur.* Neque hic loquendi modus insolens fuit Græcis, nā Libanius *περὶ πρὸς αὐτῶν* sic habet: *τὸ ἔτι ἐπὶ ποσίοις, ποσίων αὐτῶν φιλοφύχης ἀπὸ φιλοτιμίας, καὶ σέθεν φούζων ἐπὶ καλῶν κινδύων:* Viuere in tantis opibus reddit eos vitæ quæ gloriæ cupidiores, suadetque fingere pulchra petacula. Nihil itaque emendandum in Seneca fuit, R. P. Gibal. De Negotiis.

elegantè enim dixit in *sestertio centies viuere*, atque æquè in *centies sestertium*, atque eadem significatione. Quomodo verò centies decies, aliæque aduerbia numeralia usurparentur, & cum sestertio componerentur, nuper indicauimus, & fufissimè disputat Gronou. *100 lib. 1. & 2. de pecunia veteri*, quem adeas velim; nobis non licet esse tam otiosus, vt diutius in tricis Grammaticis immoremur, quæ forò nostro in quo versamur parum omnino viles esse possent.

Cicero in frumentaria Verrina, §. *vel cap. 2. 2. Is cum pro iugeribus quinquaginta medimna D.C.C. decum imperarentur, quod recusabat, domum ad istum vnus adductus est*, vbi Scaliger septingenta medimna interpretatur, septingenta millia medimnorum, & tota illa Verrina, septem modia, triginta sex modia, medimna septingenta, pro septem & triginta sex & septingentis millibus exponit, sanè contra Ciceronis mentem, subiicit enim verba à me relata: *Ibi cum pugnis, & calcibus concisus esset qui ad medimnis decidere noluerat, mille promisit.* An enim cum mmauissimum & aurum Prætorum Verrem, pro septingentis millibus medimnum imperatis, mille duntaxat fuisse contentum, quod ne ab humanissimo quidem sperare liceret. Sanè promisit ille mille pro septingentis postulari, & recusatis, cum ea de causa pugnis & calcibus concidi videret, & peius aliquid a crudeli Prætorum timeret, nisi dicat Scaliger pro D. C.C. millibus, promissa fuisse mille millia; quis verò id sibi fingat? maximè si summam totam colligamus; nam si in quinquaginta iugera fuerant imperata medimna septuaginta, erant imposita medimna quatuordecim in singula iugera, quæ exactio improba fuit, cum singula medimna plus minus, vix pro singulis iugeribus deberet; at si fuerant imposita septuaginta millia medimna, debuerit in singula iugera dare mille quadringenta medimna. Quis verò tam optimus ager vt cum millesimo reficiat? Simili argumento Cicero *ibid.* increpat decumas plurium milliū medimnū impositas fuisse agro Leontino, sic enim habet §. 46. *In iugere agri Leontini medimnum ferè tritici feritur, perpetua atque aquabili satione, ager reficitur cum octano vt bene agatur, verum vt omnes Dij adiuent cum decimo, quod si quando accidit, tum fit vt tantum decuma sit quantum seueris, hoc est, vt quot iugera sunt sata, totidem medimna decuma debeantur.* Vnde iniquitatem Verrinæ exactionis exaggerat Cicero; & *septies medimnum* non dici, licet dicatur *septies sestertium*, pluribus contendit Gronouius *libro 3. cap. 1.*

Hirtius de bello Alexandrin. agens de Cassio Longino Hispaniæ vltioris Proprætoris; *Nam palam sestertio sexagies cum Calpurnio paciscitur, & cum Sextio quinquagies;* quod Valer. Maxim. *lib. 9. cap. 4.* sic explicat. *Quinquagies sestertium ab illo, ab hoc sexagies pactus.* Quare malè aliqui legunt apud Hirtium; *Nam palam HSX. cum Calpurnio paciscitur, & cum Sextio quinquaginta;* nam & in priori numero præponi debet L. ante X. & legendum est *sexagies*, non *decem*, aut *sexaginta*, sicut & in posteriore numero *quinquagies*, non *quinquaginta*. Sic etiam loquitur author, declamat apud Salustium, *ne causam diceret, sestertio duodecies cum Calpurnio paciscitur.* Apud Senec. *lib. 4. de beneficiis cap. 36. Sestertio centies obiurgatus,* de quo loco quia lis aliqua est, illud referre placet. Agit ille de obligatione promissionis conferendi alicui, quem subinde indignum, & ingratum esse constitit; monet autem

N n 3 inspicie

inspicere quantum sit de quo agitur, ut rei promissæ modus consilium det. Addit deinde, *si exiguum est, dabo; non quia dignus es, sed quia promisi, nec tanquam munus dabo, sed verba mea, redimam, & aurum mihi pernellam, damno castigabo promittendi temeritatem. Ecce ut doleat, ut postea consideratus loquaris; quod dicere solemus linguarium dabo. Si maius est, non committam, quemadmodum Maccenas ait, ut sefertio centies obiurgandus. Alii qui Codices habent, obiurgatus sim, inter sese enim utrumque comparabo. Omittis quæ in his verbis Critici non prudenter, nisi fallor, emendant, sensus est perspicuus; negat enim Seneca se daturum maius munus temerè promissum, ne, uti loquebatur Maccenas, sefertio centies obiurgatus dici queat. Ita enim dicitur qui ingentem pecuniæ vim, quantæ est in sefertio centies, dedit, ne obiurgaretur, & cum posset satisfacere, verborum amariorem obiurgatione tolerando, timens tamen intempestiuum illum pudorem obiurgationis, illam magno suo damno redimit, atque ita sefertio centies obiurgatur, non verbis, in quo acumen Maccenatis erat; nisi malis eiusmodi dici obiurgatum ingenti pecunia, siue centies sefertio, qui illo tactus, percussus, & fraudatus sit, nam non tantum verbis, sed rebus ipsis, & factis, quis obiurgari solet; obiurgare siquidem colaphis, & flagris inauditum non est; sic bonis Latinitatis Authoribus in usu est ferire nuocere, tangere talento, tangi triginta minis, stratagemate hominem percuti; atque alteram ex istis sententiis postulant, quæ subiicit Sen. *Inter se utrumque comparabo, est aliquid in eo quod promiseris perseverare: est rursus multum in eo, ne indigno beneficium des. Hoc tamen quantum sit attendendum, si leve, commineamus, si vero magno misui, aut detrimento, aut rubori futurum, malo semel excusare quod negauerim, quam semper, quare dederim; totum in eo est quanti promissi mei verba taxentur.* Simili loquendi modo utitur idem Sen. lib. 1. nat. 44. capit. 16. *Hunc diuitem auarum sefertij millic feruū D. Augustus indignū vindicta iudicauit, cum à seruis occisus esset.* De Hirtij villa propter piscinas, & murænarum viuarum nobili, *quadrages vendita* meminit Plini. lib. 9. cap. 55. Varro lib. 3. de re Rustic. cap. ult. ait illam villam propter piscinam multitudine quadrages sefertio venuisse. Macrobius lib. 2. Saturn. capit. 11. *propter viuarum, quæ habuit quadrages sefertio venundatam;* quibus omnibus locis *quadrages* non significat quadragesimam millia, sed quadragesimam millia, quæ ingens erat summa, vnde querelæ de oblationum luxuria apud Authores citatos, & Valer. Maxim. lib. 9. c. 1. qui ait *inde infusas culinis arcas*, quem loquendi modum aliqui mirantur, & quia non intelligunt, emendant, & pro arcas reponunt artes, cum tamen sic loquutus fuerit Seneca, alique veteres. Sen. ep. 81. *Sapè enim hoc non potuere diuitia in domum infusa, quod opportune dati mille denarij:* & ep. 115. *Calatur autem non taurorum optimis corporibus contrucidatis, nec auro, argentoque suspeso, nec in thesauros stipe infusa, sed pia & recta viuuntate.* Plin. lib. 29. cap. 1. *Par & fratri eius merces à Claudio Casare infusa est.* Denique Martial. lib. 5. epig. 71.*

*Infusum sibi nuper à Patrono
Plenum maxime centies Syrisens,
In sellariolis vagus popinis
Circa balnea quatuor peregit:
O quanta gula est centies comesso,
Quanto maior adhuc nec accubare.*

Ganeo ille intra paucos dies decoxerat centies se-

fertium, siue centies centena millia HS. quæ aliqui reducunt adducenda quinquaginta millia Philipeorum.

Ex paucis istis similes loquendi modos, ubi in antiquis scriptoribus occurrunt, explicabis.

CONSECTARIUM III.

Quid sit libra occidua; quid septiciana.

Quid libra occidua. 1.

Explicatur Synodus Simmessana. ibid.

Libra septiciana quid. 2.

Acta Marcellini dum Simmessanæ Synodi meminimus, in qua LXXII. testes Marcellinum sacrificasse affirmabant, sic loquuntur: *Hi omnes electi sunt viri libra occidua, qui testimonium perhibent videntes eum sacrificasse:* & mox: *Intra hæc LXXII. testimonia, &c. quoniam in LXXII. solidorum libra occidua in reparationem surgit annis.* Baron. obseruat veteres aliquando notis ponderum consignasse numeros, eaque ratione hereditatem integram pondus libræ comprehendam, & eius partes secundum libræ pondus in alias quoque minores diuisisse, ideoque numerum septuaginta duorum, nomine libræ designatum fuisse, eò quod libra auri totidem solidos contineret; vocatam verò hanc libræ *occidua*, ut à libra 84. solidorum à Constantino inducta distingueretur. Verum nunquam legitur hereditatem pondus libræ fuisse comprehensam, quamuis as diceretur, & in partes suas eodem modo, quo as diuideretur, in semisses, trientes, quadrantes, quincunces, neque inde sequitur vocem libræ pro aliquo numero usurpari, cum hereditas dicatur as, & eius partes imiteretur; non quatenus as certum aliquod pondus est, sed diuisor omnium scetillium. Et sane si liceat dicere libræ hominum, libræ resti pro certo hominum aut testium numero, æque dicere licebit minam iudicum, adfessorum, testium, talentum legionis, vel exercitus. Denique nuper reieciamus libræ 84. solidorum falsò tributà Constantino, quare non potuit ad eius differentiam libra 27. solidorum appellari occidua, sicut neque alicuius alterius Constantinopolitanæ, quæ maior vel minor fuerit. Quod autem aliqui *occidua* exponunt quasi imminutam, eo quod ad 72. solidos redacta fuerit, & falsum est, ut iam diximus, & contra loquendi morem, neque enim *occiduum* pro imminuto usurpatum vsquam inuenimus, & quæ afferunt de occiduo sole, occiduis partibus, occiduo mundo, & alia similia, non probant, cum occidua sol non sit minor, neque mundus, cuiusve occidua partes imminutæ dici queant. Libram igitur occidua dixere Sueffani Patres Italicam, quæ erat in usu, neque attenderunt utrum alibi aliæ fuerint maiores: cur verò per libræ numerum designarint, quis coniciat? nisi voluerint fortassis significare omnia illa testimonia expensa quodammodo ad libræ fuisse, & non imprudenter, aut temerariè vel delata, vel suscepta fuisse, aut quia illius ætatis Barbaricæ ita vsus loquendi ferebat; nam & Palladas lib. 1. *Antholog.* ridet aliquem Grammaticum, qui libræ annorum in nugis Grammaticis impenderat.

Ἰστραπὸν τῶν τίσεων μετὰ γραμματικῆς βαρμυχῆς,
Βυλδὸν τῆς νεύουον πέμπεται εἰς αἰδὸν.

Quid

Quid verò est quod Anthon Marcellini actorum, de occidua libra Philoophatur, in illa annum aperiri, in LXXII. solidorum libra occidua annis aperitur. Sulpicor alludere ad mores initio anni offerendi libræ auri obryfati Imperatori, ad testandam animæ deuotionem, sic enim habetur in *lur. Codice de oblat. votorum, in vtroque Codice.* *Quando votis communibus felix annus aperitur, in vna libra auri, & solidis obryfatis, Principibus offerendi deuotionem libenti animo suscipimus.* In Codice Theodos. numerus solidorum exprimitur, in vna libra auri solidi septuaginta duo obryfici.

Est & quædam libra septiciana, cuius meminit Martial. lib. 8. Ep. 71.

Libra fuit Quinto septiciana.

Hanc libræ Raderus, alique nonnulli interpretantur libræ octo vnciarum cum semuncia, quæ Romanis bello attritis deflexerit à duodecim vnciis, quas prima libra Romana complecteretur, cui primo bello Punico sextans detractus est, maneretque solum dextans, qui tamen easdem partes cum antiqua libra retineret, quod significat Plin. lib. 3. cap. 33. cum ait tunc percussos fuisse asses dextantario pondere, nempe detracto sextante ex prima, & iusta libra, deinde secundo bello Punico rursum de sextante vncia detracta est, ita ut Romana libra non amplius nisi dodrantem, siue nouem vncias contineret. Denique lege Papiria vnciales asses, siue dodrantes fuisse imminutos, percussos esse semunciales, eamque libræ octo vnciis cum semuncia constituisse, eamque esse libræ quam Martialis nominat septicianam: verum Plinij locum nuper accuratè explicuimus contra Alciatum, agit enim de imminuto pondere æris signati, non libræ in vniuersum: neque modus loquendi Plinij quidquam facit, ut ibidem ostendimus. Septicianam porò libræ minorem fuisse vulgari duodecim vnciarum, non probant aduersarij, ex eo enim quod Postumianas, quot annis sua minuerit munera, & primò quidem quatuor argenti libras dederit, altero anno plus minulve duas, tertio & quarto etiam aliquid minus, & quinto non nisi libræ septicianam, non sequitur eam libræ non fuisse duodecim vnciarum, quamuis enim minus quam reliquis annis dederit tunc Postumianus, non sequitur eum minus libræ dedisse, quia potuit anno superiori libræ & semis dedisse. Vnde verò dicta fuerit libra septiciana non constat; aliqui ducunt à Septis, & fuisse negotiatoriam, alij à Septicio auri fabro, Raderus septicianam, quasi septuncianam, alij verius ab auro septiciano, cuius meminit idem Martial. lib. 4. Ep. 89.

Ergo nec argenti sex scriptula septiciani.

Sic enim legendum est, non Septiciane, quasi sit ille ad quem *Epigram. vltim. lib. 11.* scriptis. Argentum igitur septicianum improbitatis notæ fuisse putant aliqui, sed vnde id probant, & cur ita dictum? Itaque à loco & agro Septiciano nominatum fuisse videtur; nam & apud Aggenum Urbicum de controuersis agrorum, refertur hæc inscriptio: *Sylua & pascha, aut fundus Septicianus Colonia Augusta Concordia.* Cum autem diuersis in locis concordia fuerint, hanc qua de agimus in Hispania non immeritò collocamus, atque ita argentum septicianum idem erit quod Hispanum, de quo idem Martial. lib. 7. *Epigram. 85.*

Nulla venit à me

Hispani tibi libra postulati.

Sic enim legit Gruterus è manuscriptis, cum vul-

gò habeatur *argenti tibi libra postulati.* Aduerbat illud argentum ex Hispania, idque postulis, siue postulis tumens vi ignis excoquantis. Vide Turneb. lib. 24. cap. 2. erat id optimum, ex Plinio lib. 36. cap. 6. Ait igitur Martialis quinto anno sibi donatam fuisse libræ argenti septiciani quidem, sed tamen libræ duntaxat, cum stare aut crescere debeant munera, & quatuor olim misisset. Nihil igitur hæc de minuta libra habemus, & octo vnciarum duntaxat cum semuncia, sed de vncia libra, quamuis septiciana, siue argenti optimi & septiciani, sicut ibidem ait septiciano anno septicianam rasam in cotyla accepisse: *Post hunc in cotyla rasa septiciana data est,* id est argenti rasilis, quomodo Velleius apparatus Hispaniensis triumpho, quem Cæsar gessit, argento rasili fuisse scribit; & Plin. lib. 12. cap. 19. coronas ex cinnamo, interrassili auro inclusas, quas primus omnium in templis Capitolij & Pacis dicauit Imperator Vespasianus Augustus.

CONSECTARIUM IV.

De centesimis, & aliis Romanorum atque Græcorum vsuris.

Menstruum fenus apud Romanos. 1.

Centesima vsura legitima. 2.

Centesima vsura quid. 3.

Quid plures centesima. 4.

Quando primùm cognita Romanis. 5. & 8.

Nota centesima. 6.

Vsura minores centesimis. 7.

Vsura Græcorum. 9.

Vsura frugum. 10.

IN nupero nostro de vsuris & commerciis opere, nihil ferè de earum quantitate & modo diximus, cum enim solas vsuras compenlatius, vel punitius, reiectis fœneratiis siue lucratiuis licitas esse statuerimus, earum quantitatem ex damno allato compensando, & culpa punianda metiri oportebat, præterquam quod non facile intelligi poterant, quæ apud veteres, atque in ipso iure habetur de vsurarum modo, nisi ad ea quæ hoc capite, & sexto superiori pertractata sunt, paulò longius quam nostrum tunc institutum ferret, digredere, ne tamen manca videatur doctrina illo opere tradita, paucis quæ deesse videri poterant de ista quantitate, ex postis principiis colligere licebit.

Obseruandum verò in primis est Romanos non annum modò, sed etiam menstruum fœnus exigisse, quod honestioribus saltem viris negasse videtur Salmaf. *de modo vsur. cap. 6.* cum in eo differre velit Romanos à Græcis, quòd horum nomina menstruas vsuras, illorum annuas significent, quod quam non verè dictum, nemo non videt. Cur enim existimabimus eos caruisse vocibus, quibus menstruum fœnus significarent, si illud re ipsa exercebant, ut exercuisse constat ipsum etiam Magnum Pompeium, virum siue dubio honestissimum, de quo Cic. lib. 6. *Epist. ad Atticum 1.* de Ariobarzate Rege. *Post à Pompei procuratoribus sexcentis prem captus, &c. ei tamen sic nunc soluitur tricesimo quoque die talenta Attica XXXIV. & hoc ex tributis, nec id satis efficitur in vsuram menstruam, sed Cneius noster clementer id fert, sorte caret vsura*

usura, nec ea solida contentus est. Eiusdem scenoris menstrui mentio habetur sap. in iure in l. 26. §. 1. D. depositi. Lucius Titius fatetur se accepisse, habereque titulo depositi denarium argenti decem millia, conventionem scilicet inita, ut quoad omne argentum reddatur, in singulos menses, singulasque libras usurarum nomine quater nos tibi obolos subministrarent. Atque ex ea conventionem usuras deberi Respondit ibidem Paulus, quod quam verum sit, & utrum ea depositi modum excedat, modò non disputo, adi Hotman. lib. 4. observat. cap. 1. non leuiter quætionem istam versantem, & Pauli Papinianique dissidium, quò licuit componentem, satis mihi fuerit, inde scenus menstruum Romanis visitatum colligere, quod etiam habetur in l. l. l. 40. D. de rebus creditis; ibi enim conuenit, ut si summa accepta, die dicta soluta non fuerit, pœna nomine in dies triginta, inque denarios centenos denarios singulos dari. Quia verò singulis Kalendis soluebantur, institutum est Kalendarium, siue liber rationum, de quo plura diximus in opere de usuris; inde Kalendæ celeres, aut tristes debitoribus, quinimò annum scenus pro ratione menstrui augebatur, aut minuebatur, licet non nisi sub annum exigi possit. Fuit & diarium quoddam scenus Græcis, de quo aliàs in citato opere de usuris; ubi egimus de hemerodanistis; ex quibus videas eleganter à Manilio lib. 4. dari, sceneratorem vendere tempore.

Navigat, & celeres optando sortibus annos
Dulcibus usuris aquo quoque tempora vendit.

Seneca lib. 7. de benefic. Quid sunt ista tabula, computationes, & venale tempus, & sanguinolenta centesima: nam dierum, mensium, annorum quoque vltim pecuniâ redimere cogimur interdum à sceneratore.

Observandum secundò est Romanos non eodem semper modo usuras definiuisse; aliæ enim erant leuiiores bestiales, aliæ grauiiores, semisses, trientes, sextantes, dodrantes, vnciaræ, pro variis assis partibus, à quibus sua quoque nomina desumebant: harum omnium exempla dabimus inferioribus; omnium grauiissima fuit Romanis centesima, quæ legitima tamen diu fuit, siue lege probata. Neque sanè aliæ in libris Digestorum legitimæ usuræ intelligendæ sunt, quam centesimæ, quæ & deinde à Christianis Imperatoribus vsque ad Iustinianum, qui ad semisses reduxit, probatæ quoque fuere; extat enim Constantini lex 1. C. Theod. de usuris, quæ frugum quarumcumque, & annonæ cuiuscumque generis commodatæ usuram definit tertiam partem, ut qui accepit duos modios tertium reddat; tum addit; Quæ lex ad solas pertinet fruges; nam pro pecunia vltra singulas centesimas creditor vetatur accipere. Solemnes itaque & legitimæ censentur usuræ centesimæ, quod etiam colliges ex Canone VII. Nicæno, qui prohibens Clericis ne scenerentur, loquitur tantum de centesimis, δαυεζόντες εκατοσάς, quo nomine omnes usuras profectò comprehendit, neque enim licuit Clericis aliis omnibus usuris, præterquam centesimis scenerari; sed quia ex solemnibus illæ omnium maximæ erant, cæterasque minores, & leuiiores in se continebant, idè centesimarum prohibitionem, cæteras omnes comprehendisse existimantur Nicæni P. P. quod fatetur Salmast. cap. 7. de modo usurar. qui tamen non satis secum consentit; cum enim toto opere de usuris velit usuras esse licitas, solumque excessum prohiberi, & ante Concilium Laodicenum, & Ni-

centum æquè Clericis atque Laicis licuisse scenerari, idque primùm has Synodos illis ob dignitatem sui status vetuisse, & Laodicenum quidem solum Clericis initiatis tacris Ordinibus, quos λεγαίμεις vocat; & Nicænum deinde ad omnes omnino Clericos, qui in Matriculam Ecclesiæ relati sunt extendisse, cum ea lex solas centesimas prohibeat, cæteræ ipsi leuiiores æquè illis permixtæ erant, atque ante eam legem latam; estque satis idonea ratio cur prohibuerit centesimas, quia illæ grauiiores erant, & minus ferri debebant in Clericis, quam cæteræ omnes multò minores, verum quidquid sit de mente horum Canonum, de quibus videtur lib. 1. operis de usuris cap. 7. & iterum agemus inferioribus, satis constat centesimas usuras & passim usurpatas fuisse, & maximas: quare de illis priori loco quaerendum nobis est.

Centesima igitur usura, est centesima pars sortis quolibet mente data, v. g. si fors sit centum denariorum, vnus denarius in usuram datur singulis mensibus, atque ita datur in annum duodecim denarij. Græcis recentioribus dicta est εκατοση; Atticis ἐπι δραχμῆ. Cum enim mutuo daretur mina argenti, singulis mensibus drachma vna usuræ nomine soluebatur, hinc ἐπι δραχμῆ δαυεζέσθαι; aut etiam plenius ἐπι δραχμῆ δαυεζέσθαι τὴν μίαν. Sic apud Ælchinem contra Timarchum δαυεζόμενῳ ἐπὶ ἑνὴα δολαίς ἢ μίαν. An verò Romani suam centesimam ab εκατοση Græcorum acceperint, an potius Græci εκατοσην à centesima Romanorum, disputat Salmast. cap. 6. & 7. de modo usurarum: neque satis ipse sibi consentit; nam Græci potius εκατοσην dicere debuissent, ut τόνον subintelligerent, qua ratione dicunt ἐπί τριπλόν, ἑξήκον, ἐπὶ ὀγδοόν, ἐπὶ δεκάκον τόνον. Galenus quidem εκατοσην τόνον, sed ut Latinorum cum quibus vniuebat, usuram centesimam redderet. Eadem imitatione Asiatici, qui plurimùm cum Romanis negociabantur, εκατοσην à Romanorum centesima dixerint, cum nunquam in Atticis, & antiquioribus scriptoribus vox ea in eiusmodi significatione reperitur. Facit tamen difficultatem quod in voce centesima subintelligitur usura, atque Græcos quoque dum nominant εκατοσην subintelligere quidpiam oportet, non vti que τόνον, ut patet, non εκατοσην dicere oportet, quid igitur, an δραχμῶν, an μοιρῶν, eo quod centesima drachma, aut pars in mensent petatur. An verò absolutè centesimam Latinorum ad verbum expresserunt, cum tamen Latini usuram subintelligerent, non item Græci suam τόνον. Aliqui nihilominus appellant τόνον εκατοσάιον, τόνον εκατοσης, vel ἐπὶ εκατοση, sicut dicitur δραχμῶν τόνον, & ἑβδολιῶν, hoc est τόνον ἐπὶ δραχμῆ, ἐπὶ ἑβδολῶ. Subinde tamen Salmast. post paucas lineas dubitat an Latini in sua centesima subintelligant usuram; an verò potius vnciam, eo quod centesima vncia mensuratum soluta, centesimam usuram efficiat; atque ita rectè conuenirent cum Græcis, quibus est sua εκατοση, subintelligendo δραχμῆ. Sic verò potius dicenda esset centesima usura; quæ omnia impedita & falsa sunt: nam denarius qui ex centum denariis soluitur in mensent, efficitque centesimam usuram, non est reuerà vncia assis centum denariorum, sed ipsiusmet denarij, siue partis centesimæ duodecima pars: nam sortem illam centum denariorum diuidamus oportet in asses minores centum, & cuiusque assis minoris pars duodecima erit totius illius assis maioris ex minoribus conflati vncia centesima. Vncia itaque vnus denarij est vncia cente

centesima assis centum denariorum; eaque erit ascum triente, & faciet in annum duodecim asses, duodecim trientes, siue denarium vnum. Itaque si nomine centesimæ intelligamus vnciam ex centum denariis, dabitur tantum in usuram non mensuram, sed omninò annuam vnus tantum denarius, quem Salmastius vult esse centesimam vnciam; nam si singulis mensibus datur vnus denarius ex centum, vti reuerà datur in usura centesima, iam non datur vncia assis centum denariorum, ut vides, illa enim esset pars duodecima totius illius sortis, quæ non est denarius, ut vides, ipse enim est tantum centesima, neque erit quoque vncia centesima, illa siquidem est tantum duodecima pars cuiusque denarij, vti diximus, & iterum amplius post paulò explicabimus. Tandem vbi diutius fluctauit Salmast. concludit centesimæ nomen ex Græco εκατοση ad verbum fuisse conuersum, cum nullum liceat fingere verbum substantiuum Latinum, ad quod referri queat, non usuram, quia potius centesima usura dicendum esset, non vnciam, quia, vti ostendimus, centesima vncia non est, & scenus vnciarium longè aliud esse modò monstrabimus: partem autem, quia pars centesima de centum mensuratum præstantur, subaudite, esset omninò hariolari. Ita tamen placet sapienter hariolari cum Volusio Martiano, qui centesimam, cuius notam eo loco designat, ut statim explicabimus, dilucidè numerat inter partes, indeque nominatam significat. Neque sanè insolitum fuit Latinis eo in sensu tum centesimæ, tum vicesimæ, trigessimæ, quinquagesimæ, & similes voces absolutè efferre, subaudiendo partes; quo sensu dixerunt centesimam rerum venalium, & auctionum: quia erat centesima pars pretij promercalium rerum, ut de centum numis vnus arario inferretur. Cic. ad Brutum. Tributum ex centesima collatum: & actio 3. in Verr. Scribe nomina de tota pecunia binæ quinquagesimæ detrahentur. Liui. lib. 7. scribit vicesimam eorum qui manumittebantur Patronis dependendam esse; Vicesimam hereditatum. apud Sueton. Quadragesime publicum, & quadragesime litium. apud Tacitum. Quadragesimæ quinquagesimæque exactio, apud Symmach. quod æmulati sunt Græci, quibus πεντηκοση τῆς πέντηκοσολόγου ἐστὶ τὸ ἐκλήγοντες πεντηκοσην, τὸ πρότερον τὴν πεντηκοσην: denique πεντηκοσολόγου locus vbi illud quinquagesimæ tributum petebatur; ex quibus corrigas vulgatè operis Æmilij Marci inscriptionem, ad legem vicesimam hereditatum, pro vt citatur in l. 13. D. de transaction. l. 22. D. de religiosis, & c. l. 254. D. de verbor. significat. nulla siquidem fuit lex quæ vicesima diceretur, sed lex vicesimæ, siue de vicesima hereditatum, quomodo dicitur lex locationis, & à Tacito lib. 13. leges publici cuiusque. Edixit Princeps, ut leges cuiusque publici occultæ ad id tempus proscriberentur: & Capitolin. in Marco; Leges etiam addidit de vicesima hereditatum. Centesimam igitur usurarum & commodi nominarunt Latini, quòd mensent quouis pars centesima sortis, siue vnus in centum, siue decem in mille pro vsu alienæ pecuniæ merces præstaretur. Cum igitur plena & integra oratione vti voles, dicendum erit, centesima pars sortis usura, vel centesima pars sortis usura, sic etiam sextantes, quadrantes, trientes usuræ, sextantes, quadrantes, trientes centesimarum partium sortis usuræ, vel mercedes; quod statim amplius demonstrabitur.

Erant aliquando plures centesimæ, idque significat Volusius, & passim legimus binas centesimas,

ternas, quaternas, quod omninò malè interpretatur Scaliger de centesima centesimæ quæ est τὸν & τόνον, & ἀνατομισίς: nam anatocismus aliud omnino erat, vti disputauimus in altero opere lib. 2. c. 5. art. 9. sect. 5. nempe dum usuræ in ipsam sortem computatæ alias rursus usuras generabant. Et sanè anatocismus à pluribus centesimis distinguit Cicero, dum illum concedit, istas negat lib. 6. ad Attic. ep. vltima. Igitur cum ego in edicto translatisio centesimas me obseruatum habere cum anatocismo anniuersario ille ex singrapha postulabat quaternas: & ibidem Brutus pecuniam Salaminis locauerat quaternis centesimis. Non sunt igitur binæ centesimæ centesima centesimæ, vti interpretatur Scaliger, quem etiam Salmast. lib. de modo usurar. cap. 8. ea de causa castigauit; sed binæ erant centesimæ, cum quinquagesimam partem sortis mensuræ, vel in quinquaginta nummos vnum, aut in centum binos quolibet mense, usurarum loco creditores stipulabantur, quæ usuræ annuos nummos efficiebant viginti quatuor. Terna centesimæ, cum tricesimam tertiam partem sortis mensuram, siue triginta tres asses, trientem, assen vnum, tres centenos, inque dies triginta lucrabantur creditores, quæ usuræ efficiebant triginta sex nummos annuos. Quaterna cum quintam, & vicesimam sortis partem mensuram, siue in viginti quinque vnum nummum, in mensent quatuor lucrabantur, qui erant annui quadraginta octo, atque ita de cæteris pluribus centesimis quæ non solum quondam licitæ fuerant in scenore nautico, de quo aliàs l. 2. allato fusissimè dictum fuit, sed etiam in scenore quoque terrestri; illud enim scenus binis centesimis constans damnat in Verr. Cic. act. 3. in Verrem vnde colligis id aliquando etiam extra scenus factitari solitum, maximè ab iis qui pecuniam ex ætario attributam Romæ in quæstu relinquebant; ne tamen binæ, aut plures centesimæ grauiiores viderentur, illas fraudibus occultabant: nam si mille v. g. aureos credebant alicui, ex ea summa eodem momento subducebant centum, & nihilominus aureorum mille usuras centesimas capiebant, quas iterum vertente anno in sortem redigebant, quam fraudem damnauit Adrian. ut in eius sententiis refert Posithæus, cuius verba refert, & emendat Cuiaci. lib. 1. observat. cap. 9. atque paulò aliter ex membranæ quibusdam Gronoui. lib. 3. de pecunia veteri, cap. 9. Observandum præterea est, Ciceronem, alioque veteres sapientes dixisse sæpius centesimas quam centesimam, atque eadem ratione vncias, usuras, sextantes, quadrantes, potius quam sextantem, quadrantem, vnciam, usuram, cuius moris duplicem affert rationem Gronoui loc. cit. prima est quia plerumque fors ipsa erat plurium centenorum, atque adeò plures erant centesimæ, & necessariò proinde plures centesimarum vnciæ, sextantes, quadrantes & cæteræ quæ conuenerant, & quolibet mense maturabantur. Altera causa erat, quia licet singulæ singulis mensibus delatæ forent, plures tamen simul, atque etiam annua die simul omnes soluebantur.

Existimauit Salmast. tunc primùm cognitæ fuisse Romanis centesimas usuras, cum Romani negotiatores & publicani in Asia, Græciæqueegerent, ibique scenus exercerent, tunc enim communi illis locis appellatione τόνον εκατων, vti illis quoque placuit. Verum nuper ostendimus non multum dissentiente ipso Salmastio, Romanos centesimæ nomen Asiæ, Græciæque hæctenus incognitum, primos intulisse, vnde illi suam εκατοσην fecerint, Latinam

Latinam vocem exprimendo, siue subaudiunt *δραχμῶν*, siue *μοίρας*, cum nequeant subintelligere *τόκον*. Deinde fœnus vnciarium in vlu fuit ante bellum primum Punicum, de eo si quidem lata lex est anno V. C. CCCXCVI. A qui tœnus vnciarium appellari non potuit, si ignorabantur, neque adhuc in vlu erant centesimæ, neque enim *usura vnciarie* sunt, nisi centesimarum. Deinde quis affirmet Romanis ante frequentatam Asiam solum fœnus vnciarium & semunciarium cognitum, vsurpatumque fuisse. An amabò tam exiguum eiusmodi fœnus tot querelarum, seditionumque aduersus fœneratores, quæ sæpius totam Rempublicam in extremum ferè discrimen adduxerunt, causa esse potuisset.

6 Notam centesimæ sic assignat Volusius Martianus: *Centesima qua commodi, aut usurarum nomine ad sortem applicaretur, scilicet, id est C. auerso putà C. eo notabatur, quod cum C. centum significaret, conuertebatur ad eam summam cuius centesima futura erat, & siue una conuenerat, siue plures, tot scilicet ponebantur.* Quæ verba Iuriconsulti perspicua sunt. *Applicari ad sortem*, est illi annecti, non quasi ea vlturæ fiat fors, sed quia illi annectitur, vt simul soluantur, & debitum augeat. Deinde designari per C. auersum, vt indicaretur in eam sortem stipulatam esse vsuram centesimam. Fœneratores itaque in suis ephemeridibus & Kalédariis scribebant primo loco nomen debitoris cui pecuniam crediderant, tum summam pecuniæ creditæ, & demùm quantitatem vsuræ de qua cõuenerant, adnotabant in margine iuxta illam summam. Itaque si fœnus conuentum erat centesima, aut plures centesimæ, notabant in margine C. auersum, aut plura hoc modo, *Summa C. I. D. drachmarum C. C. C. Summa X. C. C. C.* Et sanè solitos fœneratores tum nomine debitorum, tum summam crediti annotare memorat Plutarch. *lib. de mutuo fœnori non accipiendo.*

7 Venio ad inferiores vsuras, & minores centesimis: nam istæ quod iam monuimus, omnium grauissimæ fuerunt Latinis, Græcis verò minores habitæ, ideòque Lucullus cum enormibus vsuris vexatam prouinciam leuare vellet, ad centesimam reduxit, teste Plutarcho *in eius vita*. Iustinian. verò *L. eos qui 26. §. 1. C. de vsuris*, vt *veterem & rudem & grauissimam* (vti loquitur) *vsurarum molem*, ad mediocritatem reduceret, noluit centesimas attingere, quas in traiectitia pecunia solum concessit, eo quod periculum in se susciperent creditores. Illustribus autem personis permisit trientem centesimæ *τρίτον εκατοσῆς*, id est nummos quatuor ex centum in annum, cum centesima suppeditet duodecim, vti diximus, nummularis, cæterisque negotiatoribus *ἐπὶ τραπεζιτῶν καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων*, qui *δραχμοπράται*, & *ἐμποροί*, *δμοιοὶδὲν εκατοσῆς* bessem centesimæ, hoc est nummos octo in annum ex centum. Cæteris omnibus dimidium centesimæ, *ἡμικατοσῆς* sex annuos ex centum. Ex quibus etiam vides minores omnes vsuras; tales esse comparatas ad centesimam, cuius tantum partes quædam sunt, quod paulò distinctiùs explicandum est.

Primo itaque sunt *asses* quædam vsuræ, siue *asales*. Plin. Ep. ad Traian. *Pecunia publica Domine prouidentia tua & ministerio nostro, & iam exacta sunt, & exiguntur, qua veteror ne otiosa iaceant, nam & pradiorum comparandorum aut nulla, aut rarissima occasio est, nec inueniuntur qui velint debere Reipublicæ, præsertim vsuræ assibus, quanti à priuatis inueniuntur: dispice ergo Domine nunquid minmandam*

vsuram, ac per hoc idoneos debitores inuitandos putes, & si nec reperiuntur, distribuendam inter decuriones pecuniam, ita vt rectè Reipublica censeant, quod quamuis iniuris ac recusantibus minus acerbum erit leniore vsura constituta. Hæ asses vsuræ idem erant quod centesimæ; quia enim istæ dant duodecim in centum annua, & assis est duodecim vnciarum, idcirco *asses vsuræ* sunt appellatæ; minores verò assis partibus nominauerunt, qua in te non considerauerunt assim tanquam nummum, sed tanquam diuiforem, siue instrumentum commodè & facillè diuidendi quodlibet integrum, siue totum, quod duodecim constat partibus; itaque centesima est veluti as respectu leuiorum vsurarum, quia illæ à centesima tantum distant, quantum ab assè deunces, dextrantes, dodrantes, &c. quæ proinde illis partibus appellantur. Asses igitur vsuræ siue centesimæ, menstruæ sanè sunt, nam centesima pars fortis quolibet mensè lucri fit, ex centum denariis vnus. Inferiores quoque vsuræ menstruæ sunt, & denominantur ab ea centesimæ parte, quam lucri faciunt quolibet mensè. Sic dicuntur *deunces* vsuræ, cum centesimæ deunces menstrui penduntur, qui ex centum denariis sunt in anno denarij vndecim. *Dextrantes* cum centesimæ dextrantes, qui in anno sunt decem, atque ita deinceps: nam quod sæpius repetendum est, as qui per minores istas vsuras diuiditur, non est ipsa fors, sed centesima pars ipsius. Itaque in fœnore v. g. vnciarium vncia non est capitis aut fortis, sed centesimæ. Quare in singulos menses fœnus illud reddit eius centesimam vnciam vnam, quare toto anno existit pars integra centesima, quæ est denarius menstruum ex centum denariis. Quid verò illa vncia sit, quid sextans, quadrans, & reliquæ illæ partes huius assis, quæ est ipsa centesima, facillè fuerit intelligere. As igitur, siue totum diuidendum, non est fors, & capitale *κεφάλαιον* centum denariorum, sed eius capitalis centesima, siue denarius. Pominus autem ex superioribus denarium fuisse duodecim assium, vncia igitur siue duodecima pars eius denarij, est as cum triente tantum. Igitur illum in mensum parit vncia vsuræ, siue vnciarium fœnus, & in annum duodecim asses, duodecim trientes, qui faciunt quatuor asses, ac proinde vncia vsuræ parit in annum denarium sexdecim assium. Qua eadem ratione progrediendum est in cæteris vsuris. Itaque sextantes vsuræ existunt, vbi sextantes centesimæ penduntur in mensum, at verò denarij sextans, asses duo, duodecim trientes, hi in annum sunt viginti quatuor asses, & totidem trientes, qui triginta duo asses, hoc est duo denarij. Quadrans denarij in mensum sunt quatuor asses, in annum quadraginta octo asses, siue tres denarij, hinc vsuræ quadrates sunt tres anni denarij, quos centum reddunt. Triens denarij menstruus quinque asses triens; at duodecim quinquesses sunt asses L. X. duodecim trientes, quatuor asses; at L. X. IV. asses conficiunt quatuor denarios. Itaque vsuræ trientes sunt quatuor anni denarij in centum. Quincunx denarij sex asses duo trientes, duodecim sexies sunt asses LXXII. duodecies duo trientes octo asses, at L. X. X. asses quinque denarij, quos annuatim pariunt vsuræ quincunces. Semis denarij octo asses, qui quot mensibus accedentes forti generant asses X. C. V. siue sex denarios: tot ergo sunt vsuræ *semisses*. Septunx denarij nonem asses triens, at duodecies nonullis faciunt asses CVIII. duodecim trientes quatuor asses, atqui asses C. XII. computantur in septem-

septem denariis, quot sunt annui *septunces vsuræ*. Bes denarij decem asses duo trientes, duodecies decem sunt C. X. X. viginti quatuor trientes, octo asses, at CXXVIII. asses conficiunt octo denarios sexdecim assium, quare *beses vsuræ* reddunt octo denarios annuos. Dodrans denarij in mensè duodecim asses, qui annui sūt CXLIV. asses, quot scilicet habent nouè denarij; quare nouem annui in centum sunt *vsuræ dodrantes*. Dextans denarij tredecim asses triens, duodecies tredecim sunt CLVI. duodecim trientes, quatuor asses. Hi CLX. asses decem conficiunt denarios, totque annui sunt *vsuræ dextrantes*. Deunx denarij in mensum facit quatuordecim asses duos trientes, duodecies quatuordecim sunt CLXVI. viginti quatuor trientes octo asses, at CLXXVI. asses sunt vndecim denarij; tot igitur annui existunt *deunces vsuræ*. Denique denarius menstruus reddit annuos duodecim denarios, quæ est *centesima vsuræ*, siue centesima pars centum nummorum singulis mensibus, atque ad eò annuatim duodecim in centum; quæ similis diuisio, & computatio seruabatur quando denarius erat solum decem assium initio, vnde & nomen accepit, tunc enim centesimæ, siue denarij in singulos menses vncia erat semis & triens, *sextans* as duo trientes, *quadrans* duo asses semis, *triens* tres asses triens, *quincunx* quatuor asses, *sextans*, *semis* quinque asses, *septunx* quinque asses semis triens, *bes* sex asses duo trientes, *dodrans* septem asses semis: *dextrans* octo asses triens, *deunx* nouem asses sextans, addito semisse & triente, quam vnciam diuidimus, fiunt decem asses, ipse denarius as diuidendus: ergo fors centum denariorum, decem assium singulorum, cuius centesima pars quot mensibus pendebatur, pariebat *vniciis vsuris* menstruos duodecim trientes, quatuor asses, qui simul omnes faciebant decem asses, siue annuum denarium: *sextantes vsuræ* pariebant quolibet mensè assim duos trientes, & ex his duodecim assibus & 24. quatuor trientibus, qui compleunt octo asses, existunt viginti asses, hoc est duo denarij singuli decem assium, de his enim solis in hac diuisione loquimur. Quadrantibus fiebat sextertium antiquum duodecim sextertij tres denarij, *trientes* tres asses trientem dabant menstruatim, ter duodecim sunt XX. X. VI. trientes duodecim quatuor asses, iunctis autem X. L. asses quatuor denarij annui. Eadem proportione pergendum in reliquis, quod accuratè præstitit Gronou. *cap. illo 13.*

Ex quibus colliges in primis centesimas vsurpatas fuisse à Romanis etiam ante secundum bellum Punicum, & cum denarius octo asses, duntaxat assibus æstimaretur. Secundò etiam in ære graui neque adhuc signato fuerunt centesimæ vsuræ, alique leuiore, & communia nomina acceperunt, quæ deinde in denariis, & in argento tenuerunt, atque in omni alia sorte, cuius centesima pars in mensum dabatur, ac proinde annuatim duodecim in centum, atque ita secundum varias huius centesimæ tanquam assis diuisiones leuiore vsuræ nominabantur, quod in ære facillè demonstratur; nam centum librarum æris fors *centesimis vsuris* menstruum libram, annuas duodecim gignebat; *deuncibus* deunces æris menstruos siue vndecim vncias, annuas verò CXXXII. hoc est libras vndecim; *dextrantibus*, dextrantes æris menstruos, siue vncias annuas C. X. X. quæ decem libræ, *dodrantibus* dodrantes æris singulis mensibus, in annum verò vncias C. V. I. I. libras nonem; *besibus* beses

æris menstruos, vncias annuas XCVI. libras octo; septuncibus septunces æris menstruos, & annuas vncias LXXXIV. septem libras; *semisibus* semibras æris menstruos, vncias annuas L. X. X. I. siue sex libras; *quincuncibus*, quincunces æris menstruos, vncias annuas L. X. quinque libras; *trientibus* trientes æris menstruos, annuas vncias XLVIII. libras quatuor; *quadrantibus* quadrantes æris menstruos, vncias annuas X. X. X. V. I. libras tres; *sextantibus* sextantes æris quolibet mensè, vncias annuas X. X. I. V. binas libras; denique *vniciis* vncias æris menstruas annuas duodecim, libram vnam.

Colliges tertio male à Manutio & aliis quibusdam fœnus vnciarium, vsuram, aut vncias vsuras confundi cum centesimis, esseque eam in qua vncia fortis quolibet mensè dabatur, ac proinde annuatim duodecim vncias pariebat, cum pareret tantum quot mensibus vnam vnciam, siue duodecimam partem centesimæ, ac proinde annuatim vnam tantum centesimam partem fortis; v. g. in ære graui & forte centum librarum, vncia vsuræ pariebat singulis partibus vnam partem duodecimam centesimæ libræ, ac proinde annuatim vnam libram; centesima verò singulis mensibus dabat vnam centesimam partem fortis centenariæ, hoc est vnam libram, & annuatim duodecim libras. Idem vides in pecunia signata. Ex forte centum denariorum, datur quolibet mensè centesimus denarius, & annuatim duodecim denarij, æque sunt vsuræ centesimæ. At verò in vsuris vncias datur quolibet mensè duodecima pars denarij, & quolibet anno producit vnus integer denarius, qua proportione semunciarum fœnus explicabis, sed de hoc vnciariorum fœnore vide plura apud Salmasium, & Gronouium; hæc enim pauca nostro instituto sufficiunt.

Colliges quarto modum loquendi antiquæ Latinitatis fœnerari *minore centesimis*. Cic. *lib. 1. Ad Attic. Ep. 11. A Cælio minore centesimis nummum mouere non possunt*: hoc est minore fœnore, quam centesimis vsuris ductis, sic enim loquebantur ducere vsuras; idem *lib. 6. Ep. 1. Cum S. C. modo factum sit in creditorum causa, vt centesima perpetuo fœnore duceretur*: *lib. 6. Ep. 2. Nisi forte id volumus armis efficere, vt fœnus quaternis centesimis ducant*. Tacit. *de morib. German. dixit fœnus agitare, & in vsuras extendere*. Notanda & illa locutio Tulliana *lib. 4. ad Attic. Ep. XIV. Fœnus ex triente Idibus Quintilibus factum erat besibus*.

Venio ad Græcorum vsuras, de quibus fufissimè Salmas. *opere de modo vsurarum*; Gronouius *lib. 3. de pecun. veteri cap. 14.* alique, ex quibus hæc pauca. Habuerunt Græci *τόκον ἐπίτριτον ἑκατόν ἐπιτέμωτον ἰσχυρόν ἐπιδόματον*, itaque nominabant has vsuras ab eo quod in annum reddebant. *Ἐπίτριτον* igitur *τρίτον* est in quo pars tertia fortis annuatim vsuræ nomine penditur, siue in tres nummos nummus vnus annuus, velut in drachmam bini oboli, in tetradrachmum octo oboli, in minam triginta tres drachmæ cum triente cum duobus obolis, quas vsuras si Latinorum more menstruas faceres, parerent singulis mensibus in minam duas drachmas, quatuor obolos, paulò plus, quare erant *binæ centesima* & *dodrantes*, si autem triginta sex darent in minam, essent *ternæ centesima*.

Ἐφικτό *τρίτον* sextam partem fortis quot annis fœnoris loco præstat, & vt definit Harpocrat. *ὁ ἐπὶ τῷ ἔκτῳ τῷ κεφάλαιῳ*; parit itaque obolum in drach-

mam, in sex drachmas drachmam, in sexaginta decem, in minam eius sextam partem, nempe sexdecim drachmas cum quatuor obolis: Latine dicere centesimas & vientes & quaternas sextulas, quare tria millia trecenta sexaginta drachmae τὸν ἐξήκοντον reddent Alcibiadi quingentas sexaginta, quae ipsa sexta pars illarum exiit.

Ἐπιπεντακοσίαι τὸν qui quintam partem sortis annuam reddit vsurarum nomine, nimirum in quinque vnum, in minam drachmas viginti, in vicena talenta quatuor; Latine appellares centesimas & besseas.

Ἐπὶ δὲ οὐδὲν τὸν annuatim parit octauam partem sortis τὴν πεντακοσίαι τὸν ἑξήκοντον, v.g. chalcum in obolum, sex chalcos in drachmam, in drachmas octo vnam, in tetradrachmum tres obolos, in octo minas vnam minam, in centum drachmas duodecim & dimidiatam; Latine centesimas & semuncias vocares: nam de XCVI. drachmis ἐπὶ δὲ οὐδὲν τὸν reddat annuus duodecim, de quatuor quae restant ad centum, dimidiatam. Ἐπιδίκαι τὸν est minima vsura annua apud Graecos, in qua decima pars sortis in singulos annos penditur, decem in centum, in decem obolos vnus, in triginta millia drachmarum tria millia. Haec sunt Romanis vsurae dextantes, cum aliquo tamen discrimine; nam ἐπιδίκαι τὸν est decima pars totius sortis, vsura dextans non est decima pars sortis, sed decem partes centesima: ἐπιδίκαι τὸν est annuus, dextantes vsurae mensurae, vti fuit explicatum. Hinc illud Macroclis apud Aristotelem in Rhetoricis, facerem dictum, cum se cum alio sceneratore conferret illum; ἐπι τριτων τουτων πονηρειεσθαι αυτον δε ἐπι δεκατων

10 Haecenus de vsuris pecuniariis, earumque quantitate ac modo, restant vsurae aliarum rerum, frugum v.g. & annonae; quidquid enim accedit forti, cuiuscunque generis vsura est; in frugibus autem semper fuerunt maiores vsurae: nam lex 23. C. de vsuris, quae permittit additamenta vsurarum in oleo, & quibuscumque fructibus mutuo datis, propter incertitudinem pretij, hoc modo in Basilicis exprimitur: ἐπι καρπων δανειζομενων εστι η κλεινω τὸν ἐπιερωτων η κλει τὸν ἀδελων κλει καρπων: in frugibus mutuo datis licet ampliores vsuras stipulari propter incertum eorum pretium. Quia vero Philippus Imperator, cuius est ea constitutio, non definit quo vsque liceret eas stipulari vsuras, colligunt non inepte liberum cuique fuisse pro ratione annonae, locorum, & temporum quantas vellet stipulari. Lucullus olim Asianis quartam tantum fructuum partem creditoribus accessionis, & vsurae nomine capere permisit, quod ex Plutarcho observat Cuiac. lib. 3. observat. cap. 35. εταξεν των τε χρεωσειλετων προσοδων των τεταρτην μεριδα καρπων αυτων τον δανειζων. Quia vero lex illa Luculliana Asianis solis lata fuerat, & iam diu obsoluerat, crescebantque in immensum istae frugum creditorum vsurae, sceneratorum libidine, & fraudibus, modum adhibuit Constantinus, cuius est l. 1. C. Theodos. de vsur. Quicumque fruges humidae vel arentes indigenibus mutuas dederint, vsura nomine tertiam partem superfluum consequantur, id est si summa crediti est in duobus modis, tertium modum amplius consequantur. Quae vsura grauis omnino est, cum dimidiam summae creditae partem capiat: nam qui dedit duos modios tres recipit, quare media pars crediti nempe modius vnus pro vsura datur, quod idem est atque si quis in modium stipularetur modij semissem, & in centum nummos quinquaginta exigeret vsurae

nomine. Hanc vsuram nominavit Constantinus tertiam partem superfluum, quia supra summam crediti adicitur, & superabundat, estque tertia pars illi adiecta, v. g. duobus modis creditis tertius in vsuram superadditur, & superabundat, nam sic & abundantiam vsuram vocat scriptura, quod observat Hieronimus in cap. 18. Ezechiel. de hac ipsa frugum vsura disputans, vbi & mediam partem appellat quam Constantinus tertiam dixerat. Solem in agris frumenti & milij, & vini, & olei, ceterarumque specierum vsurae exigi, sine ut appellat sermo diuinus, abundantiam: v. g. ut hyemis tempore decem decem modios, & in messe recipiamus quidem, hoc est amplius partem mediam. Hanc vsuram dictam à Graecis ημιολιαν, & à Synodo Laodiceana prohibitam cap. 4. contendit fuisse Salmast. cap. 8. de modo vsurar. ibi enim prohibent PP. Clericos initiatos ημελιους scenerari, & vsuras, atque hemiolias accipere δανειζων ημι τὸν καὶ τὸν λεζομενος ημιολια λαμβανων: vbi videt vsuras ab hemiolis distingui, & vtraque vetari, quia existimabant aliqui vsuras in pecunia tantum reperiri, non in ceteris rebus creditis; quod observat quoque Hieronimus in caput citatum Ezechiel. Conuellunt eam opinionem PP. Laodicea, dum tum vsuras quae ex pecunia, tum hemiolias, quae ex frugibus capiebantur, prohibent: est itaque hemiolia vsura, in qua media pars crediti capiebatur, quam vsuram in frugibus licebat id temporis ex Constantini lege stipulari, idcirco vsura hemiolica ad frugum vsuram ferè restricta fuit: conuoluit ipsa vocis significatio; nam ημιολιον ἐστι τὸ ημισυ τὸν δλε, nempe τὸν δλον & dimidium totius; ημιολια vero apud Hesichium & Suidam ημισυ τὸν καραλαι. Erudite itaque Canonem Laodiceum Dionysius Exiguus sic interpretatur. Quod non oporteat Sacerdotes, & Clericos scenerantes vsuras, vel qua dicuntur sescupla, id est & summam capitis, & dimidium summae percipere. Pessime vero aliquis reddidit; vsuras quae centesima dicuntur accipere: ex dictis enim statim apparet, quantum centesimae distent ab hemiolis, cum illae ex centum vnum reddant, siue centesimam partem singulis mensibus, & annuatim duodecim centesimas partes ex forte centenaria; ex denariis centum duodecim denarios annuos, hemioliae dimidiam partem totius sortis annuae pariant, ex centum modis frumenti quinquaginta, atque ita creditor accipiat centum quinquaginta modios, cum centum duntaxat mutuo dedisset, quare Agellius lib. 18. cap. 14. de numeris Graecis, qui Latina vocabula non habent; Hemiolios est qui numerum aliquem in se habet; dimidiumque eius, ut tres ad duo, quindecim ad decem, triginta ad viginti. Dum igitur, ex lege Constantini dantur duo modij, & tres accipiuntur, & ex Hieronimo dantur decem, & redduntur quindecim, est hemiolios, & vsura hemiolica; quare omnes aliae expositiones frustra afferuntur, vti pluribus ostendit Salmast. toto illo cap. 8.

CONSECTARIUM V.

Illustrantur aliquot LL.

Emendatur & explicatur lex 88. D. de verb. signific. 1.

L. 4. §. 1. D. de statuliberis. 2.

L. 97.

L. 97. D. de legat. 3. 3.

L. 1. §. 12. D. de extraordin. cognit. 4.

L. Voconia qualis. 5.

Lex Valeria. 6.

Cesar lib. 3. de bello Gallico illustratur. 7.

L. 2. C. de veteris num. potestat. 8.

EX haecenus hoc Capite de Romanorum re nummaria disputatur, plurima quae tum in Pandectis, tum in Codice vel obscurae sunt, vel mendosa videntur, licebit explicare.

Celsus l. 88. D. de verb. significat. Tantum quisque pecunia relinquit, quantum ex bonis eius rebus potest, sic dicimus centies aureorum habere, qui tantum in praediis, similibusque ceteris rebus habeat. Anton. Augustin. lib. 2. emendat. iur. cap. 6. intelligit hoc loco & in aliis quibusdam, centies centena millia aureorum, quod sanè vetus Latium non ferret; neque enim ita loquebantur de aureis, sed vel centies sestertium dicebant, vel absolute centies, subintelligendo sestertium, efficiebantque centies centena millia sestertium; quare in Cello illud aureorum à Triboniano adiectum expungendum esse iudicat, & centies solitariè positum de centies sestertio explicandum esse, perinde vt loquitur Papinian. l. 77. D. de condit. & demonstrat. cum vxori mandatum esset vt moriens filiae communi decies restitueret, nempe decies centena millia sestertium.

Paul. l. 4. §. 1. D. de statuliberis: Non est statuliber, cui libertas in tam longum tempus collata est, vt eo tempore is qui manumissus est viuere non possit, aut si tam difficilem, imò penè impossibilem conditionem adiecit, vt illi inde ea libertas vindicare non possit, veluti si heredes millies distisset, sic enim legitima haec verba, mendosè si quidem legebatur, vt aliunde ea libertas, inepto sanè sensu: mille quoque habent aliqui Codices, sed mendosè pro millies, vti sapienter legendum esse contendit Gotofredus in notis. Errat tamen dum illud millies explicat decies centena millia nummorum, quasi Romanum millies idem esset quod millio Italicus, aut Gallicus. Cuiacius lib. 21. obseruat. cap. 39. arguit Graecos Interpretes, qui reddiderunt εκατον μυριαδες, centum myriadas, vel εκατον χιλιαδες, quae faciunt decies centena millia denarium, quadragies sestertium; cum tamen millies conficiant myria myriadam, siue decem millia myriadam, quae vulgus his notis exprimit 100000000, siue centum milliones. Verum confundit Cuiacius rationem denariariam & sestertiariam, siue per denarios & sestertios computandi. Paulus millies vsurpat de sestertio, quae ex quorundam recentiorum computatione sunt vicies quinquies centena millia coronatum, hoc est nostro loquendi modo, duo milliones & dimidiatus; Graecis διχίλια πεντακόσια μυριαδες, seu ducenties quinquagies centena millia denarium, sestertium quatuor millies, nostrorum centies centena millia coronatum, seu decem milliones.

Eluces quoque maculam in eodem Paulo l. 97. D. de legat. 3. Imperator interrogauit partem legatarij querendis causis: pone, inquit, in condito centies aureorum esse, quae in vsu sumi solerent; diceres totum quod relictum esset deberi. Verum neque centies aureorum, neque aurea dicebant veteres, sed aurei; multò minus sexcenta aurea millia. Praeterea R. P. Gibal. De Negotiat.

reà ea tempestate aureus Romanus valebat viginti quinque denarios, centenos nummos sestertios, quod nuper fuit ostensum. Cum igitur singulianrei centenos nummos habeant; decem aurei habebunt mille nummos sestertios, centum aurei, decena millia, atque ita progrediendo centies centena millia aureorum, de quibus agit Paul. conficiant sestertium decies millies, siue milliones, vt hodie numerant viginti quinque, siue ducenties quinquagies centena millia. Quis vero nugeatur priuatum hominem tam ingentem summam in condito seruare potuisse, ad vsu quotidianum: quare in Paulo legendum est, Pone, inquit, in condito centenos aureos esse quae in vsu sumi solerent.

Vlpian. l. 1. §. 12. D. de extraord. cognit. agens de maximo patrociniij forensis honorario legibus permisso, Licita autem quantitas intelligitur pro singulis causis vsque ad centum aureos. Volunt aliqui legi centum sestertios vnus aurei pretium, & centum aureos à Triboniano positos esse, eo quod centum aureorum merces illis maior aequo videatur; verum eam post multam concertationem definitam esse tradit Tacitus lib. 11. Capiendis pecuniis posuit modum vsque ad dena sestertia: & Traianus apud Plinium lib. V. Ep. IV. Peraclis negotijs duntaxat permisit pecuniam duntaxat decem millium dare. Atqui dena S. & decem millia sestertium idè sunt, quibus aequivalent centum aurei, quare retinenda est vulgata Vlpiani lectio, vsque ad centum aureos, & reticienda noua, quae substituebat, vsque ad centum sestertios.

Voconia lex à Q. Voconio Saxa Trib. Pleb. an. V. C. DLXXXIV. Cæpione & Philippo Coss. de mulierum hereditatibus, non ita habet facile explicari, licet eius meminerint Cic. lib. 1. in Verr. & de finib. lib. 2. de senectute, atque alibi. Dio lib. 56. Agell. lib. 7. c. 13. & lib. 17. cap. 6. August. lib. 3. de Cimitate c. 11. Florus in Epirhoma, alique, sed non designat distinctius, quid illa contineret. Florus, Q. Voconius Saxa Trib. Pleb. legem tulit ne quis mulierem heredem institueret. August. nequis heredem feminam institueret, vel unicam filiam: quod vniuersalius dictum fuit, nam & aliqua parte hereditatis aspergi poterat mulier, & haeres ex quadrante scribissimò & aliquo casu ex asse, vt constabit statim ex Cicerone. Agellius vero nihil definit; scribit enim fuisse Plebiscitum Voconium de coercendis mulierum hereditatibus, quod variis modis fieri poterat. Polybius autem in fragmento de Scipionis Aemiliani incremento, dixit Scipionem remisisse sororibus matris hereditate, δεδωκεν αυταις προσθηκα κατὰ τὸν νόμον. Itaque lex à Cicerone & Dione capienda est, illique vicissim affundenda. Sic igitur habet citato lib. 1. in Verr. Cicero. C. Annius Asellus mortuus est sacerdote Praetore, is cum haberet unicam filiam, neque census esset, quod eum natura hortabatur, lex nulla prohibebat, fecit vt filia bonis suis heredem institueret. Quia vero Verres vt hereditate in L. Annium, qui erat institutus, secundum filiam transferret, edicto suo legem Voconiam praeterebat: addit, imitatus esset Q. Voconium, qui lege sua hereditatem ademit nulli neque virgini, neque mulieri: sanxit in posterum qui post eos Censores census esset, ne quis herede virginem, neve mulierem faceret: & mox; Quid si plus legarit quam ad heredem heredesve perueniat, quod per legem Voconiam, ei qui census non sit, licet. Afferret simile testamentum, illudque nuper ab Annia factum; Ea de multorum propinquorum sententia pecuniosa mulier, quod census non erat testamento fecit heredem filiam.

O o

Ex

Ex quibus verbis id vnum colligere licet, lege Voconia mulieres institui non potuisse hæredes hominis censi, si enim census non fuisset quispian, poterat mulierem, aut virginem testamento hæredem facere: quare Alcon. non aliter interpretatur illud; neque census esset, neque centum millia sestertium possideret; nam more veteri censi dicebantur, qui centum millia possessione detulissent, huiusmodi ad eam facultates census vocabantur. Quam autem capere ex bonis testatoris partem posset mulier ex lege Voconia neque Cicero eo loco, neque eius commentator Pædianus, neque ceteri nuper laudati scribunt, cum tamen idem Cicero lib. 2. de finib. quo loco huius legis pluribus meminit, significet aliquid licuisse per eandem legem Vocaniam filiam testamento relinquere, sic enim ait; Nemo censuit plus filiam dandum quam ad eam possit lege Voconia pervenire. Et sanè Dio lib. 56. scribit ex lege Voconia nullam mulierem hæredem institui posse ἐπις δὲ ἡμῶν μυριάδας, quod Hotman. in Commento interpretatur, & lib. de re nummar. 2. par. c. 28. S. XXV. ille enim habebat centum millia sestertium auctore Pædiano: nam myriades vocabulo vocem drachmarum Græci subaudiunt, ac proinde significant decem millia sestertium: duæ myriades & dimidia XXV. S. millia conficiunt, quæ est quarta pars centum millium, quot habuisse in bonis qui censentur, affirmat Pædianus. Sanè hic fuit census Decurionum in municipiis. Plinius lib. 1. Ep. 19. Esse autem tibi centum millium censum satis indicat quod apud nos decurio es. Licuit igitur etiam ex L. Voconia mulierem hæredem ex quadrante instituere, quod Dionem dixisse voluisset Hotman. cap. 28. citato, non autem certam summam, nempe XXV. millia parum consideratè præstituisse: nam de solis non censorum hæreditatibus duntaxat lata fuit Voconia lex, quam tamen vniuersalem facit Dio. Deinde illi etiam, qui censi fuerant, plura sæpius quam centum millia possidebant. Imo Agellius testatur census primæ classis, qui & classici dicebantur, centum viginti quinque millia habuisse. Quartam igitur partem aut quadrantem dicere debuit Dio, non XXV. millia. Verùm fallitur & ipse Hotman. vti pluribus ostendit Gronovius lib. 3. de pecunia veteri, c. 16. nam Græci μυριάδας intelligunt δεκάχμῶν, non possunt singulæ decem millia sestertium significare, neque δεκάχμῶν pro sestertio vsurpata aliquando fuit, & δὲ ἡμῶν μυριάδας sunt viginti quinque millia denarium, eademque sestertium centum millia; siquidem denarius quatuor continet sestertios, vti fuit aliàs à nobis demonstratum. Nihil igitur de quadrante habet Dio, sed illud idem quod Alcon. in Ciceron. commentabatur, non posse mulierem relinqui heredem illi qui census esset, hoc est, centum millia in censum professione, vti minimum detulisset: ἐπις δὲ ἡμῶν μυριάδας ἑτάς κληρονομαίῳ inquit Dio, nemini qui ἑταίῳ vel censum haberet maiorem, aut non maiorem haberet viginti quinque millibus denarium, seu centum millibus sestertium; quare quod de quadrante dicit hoc loco Hotman. Manutius lib. de legibus Roman. reiciendum omnino dicit, neque id probatur ex Dione, neque ex alio quopiam idoneo antiquitatis testimonio, sed de censu & ærariis civibus, plura idem Gronovius lib. 4. cap. 1.

Lex Valeria fuit, vti debitoribus quadrans solueretur: de ea Velleius Paternus lib. 2. cap. 23. In huius locum suffectus Valerius Flaccus turpissima legis auctor, qua creditoribus quadrantem solvi iusserat.

Quod Aldus manutius tractatu de legib. Roman. ex ponit de vsura annua, quam quadrante solvi voluit Valerius; ille autem quadrans centesimam continebat tres nummos, quæ centenis pendit: quo annis vsuræ nomine deberent: quæ omnia consuetata sunt nuper; ille enim quadrans fuisset centesimi denarii quadrans, vti diximus; neque eam legem turpissimam dixisset Velleius, cum passim centesimæ vsuræ, quæ grauiores multo erant, soluerentur. Alij interpretantur voluisse, vt ære, hoc est, quadrantibus solueretur, & pro denario assis daretur, quod nullo auctore dici potest, neque enim facile est ostendere quadrantem fuisse nummum æreum, vt tamen contendit Hotman. nolque ex illo nuper retulimus; quadrans siquidem non fuit nomisma, sed quarta pars cuiuscunque summa, scilicet tres vnciæ assis cuiusvis crediti, neque aliter vsurpat Velleius hoc loco, aut Valerius in sua lege, quam vt ipse crediti quarta tantum pars à debitoribus solueretur, remissis tribus assis partibus, quæ erat grauissima creditorum iniuria. Ea ratione dodrantem, & vnciam vsurpauit Martialis lib. 8. epig. 9.

Soluere dodrantem nuper tibi Quinte volebat Lippus Hylus, lusus vult dare dimidium.

Hylus qui dum lippus erat, tibi soluere voluit 9. vncias, quas recusasti, nunc altero captus oculo 6. tantum soluere vult, quare subiicit, ne recuset.

Accipe quamprimum, brevis est occasio lucri, si fuerit cæcus, nihil tibi soluet Hylus.

Et lib. 9. Epig. 4. ita Domitiani extollit opera, vt dicat louem & Superos omnes non fore soluendo, si Cæsar ab illis sua nomina repetat, & ne quidem vnam vnciam de assis poterit accipere.

Grandis in Æthere licet auctio fiat Olympo, Coganturque Dij vendere, quidquid habent, Conturbabit Athlas, & non erit vncia tota, Decidat tecum quo puer ipse Deum.

Eodem modo interpretor illud Salustij de bello Catilinario. Sæpe maiores miseri plebis Romane, decitis suis inopia eius opitulati sunt, ac nouissime memoria nostra propter magnitudinem æris alieni, voluntibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. vbi aliqui addunt ære communi, contra fidem omnium Codicum. Et sanè tam poterat argentum debitum ex communi argento, quam ex ære communi solui: alij ad quadrantes nummos æreos, & ad Valerianam legem, cuius eo loco meminert Salustius recurrunt; melius est dicere argentum ære mixtum fuisse, atque ita debitores sua nomina facilius exoluisset.

Cæsar lib. 3. de bello Civili cap. 20. meminit & alterius legis nummarie, quæ difficultate non caret; ait enim M. Cæcium Rufum causâ debitorum suscepta. legem promulgasse, vt sexies semi dies sine vsuris credita pecunia soluerentur. Hæc verba cruce fixere interpretibus, qui ea variis modis legerant, emendarunt, aut verius corruerunt: mihi omnium commodissima videtur hæc lectio quæ restituit Gronovius lib. 4. c. 5. vt semisse in dies sine vsuris credita pecunia soluerentur, hoc est, vt dimidio crediti restituito, sine vsuris, iis quæ soluta esset: forti computatis, satisfacerent debitores, eoque non præsentem, sed in dies, id est pensionibus quæ conuenissent illis, quorum res agebatur, vel potius annua bina, trina die, siue trilinguo æquis pensionibus: quia enim soliti erant in pluribus contractibus vti triplici illa die, siue solutione per tres pensiones, breuiter dixit in dies, solutos scilicet, & quos nemo ignorabat designati

nari in solutione, quæ partibus & pensionibus fiebat. Atque hunc modum quem lege sua prescriberebat Rufus, videmus plurimum ternari in nostro foro Lugdunensi: nam cum eo qui decoxit, aut foro cessit conueniunt creditores, vt ille crediti dimidiam, aut tertiam, aliamve partem soluat sine vsuris intra biennium, aut triennium diuersis partibus, aut pensionibus, quolibet solutionum solemnium termino, quæ de conuentione dicemus libro proximo.

Lex 2. C. de veteris num. potestate, sic habet: Pro immutatione quæ in estimatione solidi forte tractatur, omnium quoque pretia specierum deprecere oportet. Hæc lex difficultis explicatu est, vti ex variis in illam commentariis videbis apud Gronovium lib. 4. c. 13. & 14. & nuper nos reuicimus quam hic factam à Valentiniano solidi immutationem fingunt, qui 72. solidos ex libra tantum cudi voluerit, cum Constantinus ad octoginta quatuor extendisset, quod quam saluum sit demonstrauius, eandemque fuisse Constantini & Valentiniani libram auri, in quam assignarentur LXXII. solidi. Et sanè si illam immutationem libra à Valentiniano factam admittimus hoc loco, non apparet quomodo inde pretia rerum decrecerent; quis enim mercem quam 84. solidis emit, vendat solium 72. si illi 72. qui in libram impantur, non sunt singuli maioris ponderis, quam essent cum 84. assignabantur, quod volunt aduersarij nuper reiecti. Aliud igitur omnino voluit Valentinianus. Constituerat ille, vt quidquid auri in Principis thesauros inferretur, non in nummis, sed in metallis igne decoctis, & per obryiam depuratis inferretur, vt quæcumque essent venæ legnioris, reliquæ perirent; sic enim habet l. 3. C. Theod. de ponderatoribus. Non in materia conseruatur, sed sub conditionum oculis ac periculis auri, multumque flammæ edacis examine in ea obrysa detineatur, quem admodum pura videatur. In eo pondè flammæ edacis examine, & aureorum in massam iiquefactione intertrimento aliquod accidere necesse erat, cum in omni auro insti argentum, inquit Plin. lib. 33. cap. 3. Vario pondere alibi dena, alibi nona, alibi octava pars. Quod idem contingit in argento, cui aliquid aliena materia innascitur, quare cum argentum in stipendium Carthagenes Romam aduenisset, quarta eius pars decocta est, quod argenti intertrimento Romani pecuniâ mutua sumpta supplere coacti sunt, teste Liiuo lib. 32. Vt verò stipendium istud vitarent Imperatores, cauerunt l. 12. & 13. C. Theod. de susceptoribus. vt largitionum, prosequutorum, & aliorum fraudibus adium obstrueretur, & ne adulteros solidos subrogando in compendium sum fiscalia emolumenta conuertant. Illud quippe aurum non ex tributis tantum & titulis, sed ex ipsis aliquando speciebus fiscalibus, & annonariis redigebatur; nam licet ipsamet species inferri deberent, nonnunquam tamen mittebantur adærari, quod aliàs obseruasse me memini, tuncque ipsarum pretia inferebantur; quæ omnia constant ex l. 68. C. de erogat. milit. annon. & l. 70. C. eod. vbi vetatur pro speciebus militaribus pretia postulare. l. 1. C. de Fabricensibus, non pretia sed ipsas species inferri mandat. l. 8. de ann. & tribut. Romæ aurum pro speciebus exigii prohibetur. Idem habet l. 4. C. eod. At verò id permittitur l. 1. C. de exact. & translat. annon. l. 17. C. de cohort. princip. l. 29. & 24. de annon. & tribut. l. vn. C. ne conlat. per. & c. l. 2. C. de equor. conlat. l. vn. C. qui à prohib. tyron. l. 3. C. de tyron. Nouella 23. Theodosij, atque alibi.

His notatis perpicua redditur Valentinianæ R. Pat. Gibal. De Negotiis.

Constitutionis sententia, vult enim pro immutatione & intertrimento auri dum per obryiam expurgatur, & à susceptoribus in solidi estimatione taxatur, species quæ adærantur pretia quæque in massam redigi debent, decretere: siue iubet summam illam solidorum, quæ pro speciebus datur, minorem haberi quam solidi dati, & antequam in massam redigerentur, & æstimerentur, ita suppleri intertrimento auri, quod in probatione, & conflatione solidorum in massam immutatum fuit, v. g. quis pro speciebus fisco debitis habet libram thesauris inferendam, proque ea dat LXXII. solidos, tot enim in libram computantur, sed in iis solidis dum edacis flammæ examinæ in obrysa probantur, aliquid deperit, ita vt massa ex illis solidis decoctione conflata non pendat CCLXXXVIII. scrupula, quot esse oporteret in integra libra, sed pendit tantum ducenta octoginta, sitque immutatio, & intertrimento octo scrupulorum. Pro hæc igitur auri immutatione decreuerunt pretia numerata specierum adæratarum, ita vt ille qui dedit illa non censetur dedisse LXXII. solidos; sed LXX. duntaxat, debebitque adicere duos auri probi solidos, qui suppleant illa octo scrupula, quæ deerant iustæ & integræ libra; in auro tamen coronario quod sponte offerebatur hoc obrysa intertrimentum notuit suppleri l. 4. C. Theod. de auro coronario. à Gratian. Valentinian. & Theodos. AAA. lata; Quæ diuersarum ordines Curiarum vel amore proprio, vel indulgentiarum latitia, vel rebus prosperè gressis admodum in coronis aureis, signisque diuersi generis obtulerint, in quacumque fuerint oblata materia, in ea suscipiantur, ne id quod voluntate offertur occasione obrysa incrementi (lege intertrimenti) necessitatis iniuria consequatur. Quæ postrema continent rationem huius exceptionis ab vniuersali lege supplendi intertrimento obrysa, quia id quod voluntate offertur, non debet consequi necessitatis iniuriam: & vt ait Columella, Quæ dono contingunt, minus scrupulose probantur, ideoque damnant in Nerone Sueton. cap. 44. quod parans expeditionem aduersus Vindicem, exegit ingenti fastidio & acerbitate nummum asperum, argentum pustulatum, aurum ad obrysam, ut plerique omnem collationem palam recusarent. Auaritia Galbæ tributum est, quod oblatam à Tarraconensibus è veteri templo Iouis coronam auream librarum quindecim conflasset, ac tres vncias quæ ponderi deerant inussisset exigi. Sueton. cap. 12.

ARTICVLVS X.

De nummis Gallicis.

Quæ de re agendum. 1.

Francus solidus argenteus. 2.

Solidus aureus. 3.

Cæteri Franci nummi. 4.

Hactenus Romanorum, Græcorum, & Hebræorum notissimarum gentium communes veteres nummos, quantum satis nostro instituto fuit, explicuimus, reliquarum verò nationum, quibus & sui proprij, dubio procul fuerunt, omisissimus quia obscuriores fuerunt, vixque aliqua ipsorum vestigia in veterum monumentis extant; tum quia infinitæ id fuerit operæ, cum non modò singulæ nationes, sed & eiusdem nationis prouinciæ, atque ciuitates

pauld' ampliores, aut præcipue, suam sibi monetam cuderent, & reliquam omnem tanquam externam, & peregrinam pro arbitrio probarent, aut improbarent, neque aliter quam mercem exoticam inferri paterentur, vti monuimus hoc ipso Capite, & apud Polluc. lib. 9. facile deprehendes. Denique inutilis foret fastidiosa ista, & curiosa inquisitio, cum ad commercia & negotiationem, quam vnam hoc opere attendimus, nihil omnino conferre queat. De Gallicis tamen & nostratibus adiacere aliquid, visum est operæ pretium. Et quidem de recentibus, qui in communi vsu & quotidiano sunt, nihil attinet dicere, cum omnibus notæ sint eiusmodi nummorum species. Et quod ad aureos quidem atque argenteos, tum nostros, tum peregrinos, qui tamen ex venia Principis sunt in vsu, eduntur sæpius Iudices, qui ipsorum materiam, figuram, pondus, & potestatem explicent, adiecta Regia Constitutione illos permitte, aut recusante: quare inutilis orij foret de iis hoc loco agere, aut eiusmodi Iudices, aut Constitutiones excubere, vel compendio reddere; cum & passim profert, & sæpius immutentur. Quod ad monetam verò æream, aut cupream ea etiam in diuersis prouinciis Gallicis diuersa est, neque extra illas vsu; quare sufficit eius prouinciæ accolis notam esse, atque externis qui in ea negotiantur, vel aliquamdiu hærent, aut per eam iter faciunt. Itaque pauca omnino de numismatis Gallicis dicenda nobis supersunt.

Habuerunt porò Franci nostri suos denarios, & solidos tum argenteos, tum aureos, quorum in legibus Salicis frequens mentio est. Solidum quidem argenteum percusserunt ad similitudinem solidi aurei, quem Constantinus, cæterique deinceps Romani Imperatores conularunt; vt enim solidus ille aureus duodecim milliaren-sibus vertebatur, ita solidus argenteus Franco-rum duodecim denariis: viginti solidi faciebant libram argenti, vt Romani sexaginta milliaren-ses; quia solidus erat trium milliarensum, & Ro-mani solidi quadrans. Franci denarij duodecim erant in solido argenteo, viginti in vncia, du-centi quadraginta in libra argenti: quare aduer-tendum diligenter est in earum gentium legi-bus, vtrum de denariis Romanis, qui adhuc in vsu illis erant, an de Francis loquantur: sic Fri-siam legem tit. 16. cum ait, *solidus tribus denariis constat*, malè interpretatur Scaliger, quasi solidus qui prius æstimabatur duodecim denariis, deinde ad tres imminutus fuerit: nam illi tres denarij erant Romani postremi, siue sub Imperatoribus, & Constantino dicti milliaren-ses; duodecim verò denarij, qui conficiebant solidum erant Franci, qui duodecim denarij, & tres illi milliaren-ses, siue denarij Romani postremi non differebant pre-tio: quare verum erat solidum argenteum con-sistere duodecim denariis Francis, & verum quo-que constare tribus milliaren-sibus, siue denariis Romanis, quo nomine semper intelligo hoc loco non veteres, sed recentiores à Constantino indu-ctos, & milliaren-ses nominatos, vt diximus art. 7. quamquam in illa lege Frisia distinguantur denarij veteres & noui; an fortassis ab ipsis Frisionibus percussi, quibus sua quoque fuit moneta: vnde *ibid.* legitur, *Solidus duo denarij dimidijs ad nonam monetam*: & mox, *Solidus duo denarij noui*. Quid quid sit, Francorum veterum solidus argenteus, si ad pecuniam vetustiore illam exigere placeat, erat *¶ 57. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.* atque adeò quindecim scripta-

lorum, nonaginta quasi siliquarum, denarius verò scriptulum siliquam cum dimidiata siliqua habe-bar, vel septem siliquas, & dimidium siliquæ; sic vt duo semis facerent drachmam, & semisiliquam & siliquæ quadrantem, vel drachmam & dodrantem siliquæ: hinc Bude. lib. 2. de asse, ait drachmam Atti-cam habere duos sterlinos, & dimidiatum, sterlinū autem, & denarium confundunt scriptores. Lucu-lenter verò Author de limitibus agror. *Iuxta Gallos vicefima pars vncia denarius est, & duodecim denarij solidum reddunt: ideoque iuxta numerum denariorum tres vncie quinque solidos complent, sic & quinque so-lidi in tres vncias redeunt; nam duodecim vncia libram viginti solidos continentem efficiunt*: quibus verbis vi-des assera, & explicata quæ nos hæcenus diximus.

Distinguendum verò est in hac moneta Franca, an de libra auri, vel argenti, solidis aureis, vel ar-genteis loquantur authores: nam libra argenti duo-decim solidis complebatur, vti iam dixi, auri verò 40. quare cum Carol. Mag. lib. 3. capit. tit. XIV. *Tri-ginta solidos libram & dimidiā* dicit, de libra argenti id affirmat. In argenti igitur libra veteri Franco-rum eius quadrans sunt L. X. denarij quinque soli-dij triens octoginta denarij, solidi bes, seu octo de-narij; *quincunx* denarij centum octo, solidi triens, vel quatuor denarij; *semit* denarij C X X. decem solidi; *septunx* CXL. vndecim, solidi bes, seu octo denarij; *bes* libra C L X. denarij, tredecim, solidi triens, siue quatuor denarij; *dodrans* denarij, CLXXX. quindecim solidi; *dextans* denarij du-centi sexdecim, solidi bes; *deunx* C C X X. denarij, XVIII. solidi triens; *as* siue libra ipsa C C X L. denarij, viginti solidi.

Ex his Gronouius lib. 3. de pecunia veteri, cap. 6. deducit originem eius, quæ nunc in Gallia libra est *sterlingum*, siquidem idem facit cum *denario*, quod & alij existimant. Hanc igitur hodie Galli *libram* vocant viginti solidos, licet tanto minores illis an-tiquis argenteis, & solidum diuidunt in duodecim denariolos. Hinc quoque Angli viginti solidos siue sterlingos tertia parte quam fuerant recifiores, libram *esterlingorum*, siue *sterlingam* appellant, & schellingum pariter in duodecim punigos pro de-nariolis partuntur; quomodo verò ista libra Britan-nica sterlingum se habeat ad veterem Romanam, & ad festertios, pluribus *ibid.* disputat Gronouius.

Fuit quoque Francis nostris solidus aureus, qui quadraginta denariorum erat: De eo lex Salica. *Si quis porcellum furauerit, qui sine matre viuere possit, XL. denariis qui faciunt solidum unum, culpabilis indicetur: & tit. XX V I. Si quis feminam grandam occiderit XXVII. den. qui faciunt solidos D C C. culpabilis indicetur: & mox, Si quis puellam ingenuam infra annos, antequam infantes possit habere occidat, VII. den. qui faciunt solidos C C. culpabilis indicetur.* In priori numero X X V I I I. den. more Romano sunt intelligenda viginti octo mil-lia denarium, & in posteriori parte legis VIII. den. sunt octo millia denarium, in eaque supputatione videt rationem iniri ad solidum X L. denariorum: quadrages septingenta efficiunt viginti octo mil-lia, quadrages ducenta octo millia: quo modo in-telliges eiusdem legis capitulid: *Si quis puerū infra duodecim annos, siue crinitum, siue incrinatū occiderit, XXIV. den. qui faciunt sol. DC. culpabilis indicetur.* Passim similia tota lege Salica reperies. Sanè Hincmar. in testamento S. Remigij disertè notat *solidorum quantitatem numero quadrages denariorū cōputari.* Et in capitulatis licet obseruare solidū vñ XII. denariorū, alterū XL. Prior ille argenteus erat

erat, posterior iste aureus; nam lib. 3. tit. XXX. *Om-nia debita que ad partem Regis solui debent solidis XII. dena soluantur, excepta freda, que in lege Sa-lica scripta est: illa eodem solido quo cetera compo-sitiones solui debent, cōponatur.* Vbi obseruabis duos solidos, vnum X I I. denar. alterum verò maiorem, cuius lex Salica meminerit, quemque fuisse X L. solidorum iam ostendimus, quia vnus aureus erat, alter argenteus minoris proinde valoris. Verum locuples testimonium habemus à Synodo Remēsi. Pipini clementia constituit *ne solidi qui in lege Sa-lica habentur per X L. denarios discursant*: hoc est, vt pro aureis argentei satisfacerent, eò quod cre-ditores solidos obstinate peterent Salicos, tan-quam lege præscriptos magno debitorum incom-modo, quibus non semper eiusmodi solidorum co-pia suppeterat: quare voluit Pipinus, vt liceret solidis aliis, argenteis nempe, & X I I. denario-rum seruatæ proportionē soluere sua nomina: quod idem deinde constituit Ludouicus Pius Magni Caroli filius lib. 4. capit. tit. 75. *Omnia solutio ar-que compositio, que in lege Salica continetur, inter francos per X I I. denariorum solidos componatur, excepto vbi contentio inter Saxones & Frisones exor-ta fuerit, vbi volumus, vt quadragesima denario-rum quantitatem solidus habeat, quem vel Saxo, vel Friso ad partem Salici Franci cum eo litiganti soluere debet.* Ex his factum, vt in piuribus Fran-cie municipalibus legibus, tum miltæ, tum *diakonia*, siue laudimia X L. denariis taxentur, id est solido vno aereo. In eudendo porò solido argenteo & aereo, Francos eandem pro-portionem seruasse inter aurum, & argentum, quam Romani seruauerant, distinctius ostendit sæpius Laudatus Gronouius.

Atque hæcenus de Franca moneta in vni-uersum; nam de singularum in Gallia Prouincia-rum numismatibus dicere, foret hominis otiosissimū enim plerique proceres quondam beneficio Regio-is habentem eudendam monetæ, quisque priuatum intra suam ditionem beneficiariam cudebat, diuer-sam à cæteris. Itaque plures erant eiusmodi tunc monetæ, nam & Viennenses, & Andegauenses, Parisiæ, Pictauinæ, quin & Bearnicæ, cæteræ: que aliæ monetæ erant diuersæ formæ, atque po-testatis, vt iterum significabimus inferius, om-nium tamen antiquissimus & communissimus vsus fuit monetæ Turonicæ. Vnde omnes ferè rationes Turonicis nummis ducebantur, quod etiam con-stat ex *extrau. de præbend. cap. postulate, §. porrò*; vbi Ioann. ipse X X I I. ita computat. *Dummodò valor annuus ipsorum altarium summam X X. libra-rum Turonicis non excedat.* Quare quoties mores & consuetudines alicuius Prouinciæ loquuntur de solidis, neque eos designant singillatim, de Tu-ronensibus intelligendas esse monet Molinæ, in §. 54. consuet. Paris. num. 20.

ARTICVLVS XI.

De collatione nummorum inter se.

In quo consistat ea collatio. 1.

Prima via in nummis eiusdem generis & materia. 2.

Secunda via in nummis diuersi generis. 3.

Monita generalia. 4.

R. Pat. Gibal. De Negotiat.

Hanc nummorum inter sese collationem piuri-mi tentarunt, non satis felici euentu, cum enim plures diuersos abacos instruxerint, vix duo in paucis quibuidam consentiunt, & singuli in diuer-sa abeant; indeque perpetuæ lites quas ipsi Sena-tus Regij nunquam liquidò definire cum census antiqui repetuntur, quanti valoris esset illa pecunia, in qua Patrum memoria constituti sunt, & quo-modo illi qua hodie vtimur respondeat, & ad il-lam exigenda sit: neque ego oculatiorem me esse existimo in re, in qua perspicacissimi quique cæcu-tierunt hæcenus, deo quoque collationem istam ne tentare quidem est animus, sed ne nihil dixisse videamur, & illustrem in hac materia controuer-siam obstinato silentio præterisse; pauca quædam principia indicabo, ex quibus aliquid certi liceret affirmare.

Collatio igitur ista non fit, nisi in æstimatione nummorum diuersorum; cum enim differant in materia, ac pondere, eorum æstimatio diuersa sit oportet. Quæritur autem quam proportionem inter se habeant, an æqualis, an inæqualis valoris, & quanta inæqualitate existant, quod assequi faci-lè quidem liceret, si cuiusque nummi certa nobis foret æstimatio, non enim magnæ fortassis foret operæ eas deinde inter sese comparate, sed vix antiquorum nummorum certam æstimationem ha-bemus: quare neque illos inter se, neque cum nostris, & recentioribus ab. que erroris periculo componere licet, si quid tamen sperandum est, hac via progredi oportebit.

In primis attendenda est vtriusque nummi ma-teria, an eadem, an diuersa sit. Si eadem quanti valo-ris ea foret ea tempestate, qua cufus est ille num-mus, & in eo loco. Deinde an esset vtroque, & in vtroque nummo comparando æqualis bonitatis, & intrinsecæ puritatis, an alicubi, aut aliqua tempesta-te externo metallo impurata fuerit ea materia; an præterea nūmi æqualis essent ponderis, ex diuersita-te enim materiæ, eius qualitate, siue puritate, ac pondere, æstimationem, valoremque crescere, aut decrecere necesse fuit; tum ex copia, aut raritate eiusdem materiæ in loco in quo percussi sunt num-mi. Pondus porò non minori diligentia attenden-dum est; quod fit quærendo an libra eadem vtrobi-que fuerit, totidem vnciarum, earumque æqualium: inæquales enim aliquando fuisse constat ex *art. 6. superiori*, & denique videndum quot nummi, de quibus instituitur comparatio, in libram assigna-rentur. Ex hoc siquidem oritur maxima diuersitas, vt videmus in talentis, quorum alia grandiora, alia leuiora multò erant, vt ostendimus illo *art. 6. ci-tato*. Inuestigandum præterea est quænam mutatio-nes, quot & quando acciderint in materia, & in nummis, vt videamus quomodo eorum quoque valor æstimandus sit, neque minores & rescisos pro maioribus & integris accipiamus; nam asses ali-quando librales, aliàs sextantarij, aliàs vnciales at-que semunciales percussi sunt: denarius primò de-cem est complexus, deinde sexdecim. Aureus Ro-manus varij quoque ponderis fuit: nam aliquando vti ostendimus *art. 8. 40.* aut 48. in libram impu-tati sunt, tum ex quorundā sententia octoginta qua-tuor: demum 72. quod in solidis qui aureis suffecti sunt, vidimus. In hac porò mutatione, & variatio-ne nummorum non solum pondus, eiusque variatio consideranda erit, an leuiores, aut grauiores, retento eodem nomine percussi fuerint, verum etiam an aliqui suffecti fuerint aliis omnino antiquatis, vt denariis milliaren-ses à Constantino substituti,

Metenses repudiat, quod ipsum edixit Carolus IX. 17. Aug. ann. 1561. Henric. II. 25. Martij. ann. 1549. eos externos grossos reiecerat, ex iisque constari iusserat alios Parisiis in domo Neslana, qui inde dicti sunt *gros de Nesle*. Grossi Flandrenses sex solidis aestimantur à Roberto Cenali. *Libra*, inquit, *grossorum Flandrensiū valet sex libras Turonicas, qua ratione grossus Flandrensis aestimari debet sex solidis Turonicis*. In aliis quoque monetis magna erat differentia; nam libra Morlana de qua fuscè Marca laudatus, excedebat triplo Turonensem, ita ut vna valeret tres Turonenses, & vna solidus aut denarius aequabatur tribus solidis & tribus denariis Turonicis. Pecunia Cenomensis dimidio superabat Normannam, unde datus proverbio locus Cenomanensem valere vnum Normannum cum dimidio, *vn Mancean vault vn Normand & demi*. Parisina moneta, quam Episcopus cudi curabat, alias quoque omnes superabat, & ut loquuntur, *fortior erat*, id est ponderosior, ac proinde maioris pretij, inde dicuntur denarii Parisij, *vn denier Parisij*, quæ vltima nox significat excessum denarij supra communes denarios XX. Et sanè denarius Parisinus vna quinta Turonicum superat: quare quaterni Parisini denarioli quinos Turonicos æquant.

Quamdiu verò Reges ante Ludovicum Hutinum voluerunt hos Regni proceres aliquo iure percutiendi monetam uti, id non nisi certis conditionibus fecerunt. In primis numquam passi sunt ut cuderent monetam auream, sed æream duntaxat, aut argenteam, *monnoye blanche, & noire*, exemplo Romanorum Imperatorum, qui etiam sibi præcipuum illud ius seruauerunt, & ne quidem in Perlarum Rege id tulerunt, licet multo auro abundaret. Quare cum Dux Armoricus nummum aureum cudere fuisset ausus, Rex illum armis compescuit an. 1464. nonnunquam tamen Reges nostri quibusdam beneficiariis suis id iuris indulerunt, extra ordinem, neque ad successores deinde fuit propagatum. Ita Carolus V. Ioanni fratri suo Biturigum Duci, speciali prerogativa id permisit, à quo uti iam monti cusi sunt arietes aurei villosi, *les montons d'or*, ann. 1271. Bohæmiæ quoque Regibus aureæ monetæ ius fecit Carolus IV. Imperator ann. 1371. & Poloniæ Rex Vladislæus Gnesnensi Archiepiscopo, & Polnauensi Episcopo, circa an. 1224. Princeps Bearnicus eadem signandi auri potestate utitur à pluribus sæculis, quod pluribus demonstrat Marca lib. 4. *Historia Bearnica, cap. 16*.

Aliam omnem monetam ita percuti à quibusdam proceribus concedebant nostri Reges, ut illis tamen monetali lege, nummorum speciem, formam, modumque præscriberent; quare cum Flandriæ Comes Regiæ monetali constitutioni parere cunctaretur, illam sanctè obseruare in toto suo Comitatu compulsus est, decreto Parlamenti Martinianum, ann. 1289. Dux Armoricus cum suam monetam imminuisset, illam emendare coactus fuit decreto Parlamenti in Purificata Virginis Festo, anno 1274. Cuius ex antiquo Curia regesto hæc verba exscripsit Chopin. *Comes Britannia emendauit hoc, quod monetam suam, que erat de pondere nouem solidorum minorauit, & posuit ad pondus duodecim solidorum, & iniunctum fuit dicto Comiti, ut expelleret Lombardos de terra sua, iuxta ordinationem domini Regis*. Angolimenfii Comiti Senatus in Festo Pentecostes ann. 1281. mutationem, & imminutionem monetæ prohibuit, Episcopo Engolimenfii agente: *Ordinauit dictum Comitem non posse facere*

monetam parem, seu aequalem illi, que per dictum iudicium cecidit, seu cassata fuit, licet asserat se esse in possessione mutandi monetam.

Seruabatur præterea Regiæ monetæ sua prerogatiua, ut quoties æs alienum in regia moneta contractum foret, in controuersis de illo ortis, solus Iudex Regius, & non inferiores, officium suum interponeret, ut ex vetustissimis Codicibus forensibus refert laudatus Chopin. Neque istis Baronibus, & Principibus aliarum monetarum, quam propriarum, aut ipsius Regis fabricationem in suis Ditionibus permittere licebat ex constitutione Philippi I I. ann. 1273. *art. 2. Art.* verò proximo non modò vetat hanc exterarum monetarum fabricationem, sed etiam vsum omnem, nisi iam maiorum ætate fuerit vñs illarum inductus: multaque alia etiam circa horum privilegiorum monetarum constituit, ex quibus videas nostros Reges nunquam se abdicasse summo circa monetam constandam iure, utaque illius signationem quibusdam Dyaalitis beneficiariis concessisse, ut sibi retinerent potestatem leges monetales ferendi, quas omnes seruare, & modum ab se præscriptum tenere Principes beneficiarij cogentur. Quia tamen inde plures controuersie oriri solebant, illaque diuersarum monetarum multitudo importuna erat plebi, & commerciis; visum est sapientissimis Regibus totum illud ius iterum recuperare, compenato damno, quod ex eius iuris cessione inferioribus Principibus contingebat, id primis tentauit perfecitque maxima ex parte Ludovicus Hutinus circa ann. 1314. Sanè 10. Kalend. Mai. suè 22. Aprilis ann. 1322. Robertus Atrebas Bellimontis Rogerij Comes Regi vendidit monetale ius suum senis libellarum millibus, quod & ceteri fecere deinceps; ita ut nullus hodie gaudeat in Gallia potestate cudendi, præter Dombensem, & Auriacum Principem. Atque hæc de Authore cudendæ moneta.

Sequitur materia de qua iam disputauimus *art. 2.* & deinceps 6. 7. & 8. cum de æreis, argenteis, & aureis nummis diximus; ferunt enim moneta vel auro, vel argento, vel ære, neque cuiusuis alterius metalli, aut materiæ in re nummaria vñs vñs existit, nisi in aliquo casu admodum infrequenti, quod eo *art. 2.* monuimus.

Obserua duntaxat auri, & argenti materiam, aut laminam ex qua percutiebatur nummus, fuisse duplicem: puram vnam, siue ex puro metallo per ignem excocto; aurum ita depuratum, & igne examinatum obrysum vocabant viri monetales, & obrysum, auri per ignem probationem & excoctionem, quod monuissimè memini ex *C. Theod. & Justinian.* Ideoque sapienter aduertit Hotman. *parte 3. de re nummar. c. 3.* frustra torquere sese nonnullos in eius vocis inquirenda significatione, & ethymo, de quo quid sentirent indicauimus *c. 1.* vbi de navigatione in Ophir. Altera materia, est mixtione alicuius alterius inferioris metalli impurata; nam aliquando duntaxat illudum existit argento nummaria æreum; vocant monetarij *billon*, monetam æreâ argento illitam, & non illitam; leuium rerum commercio, non maioribus explicandis nominibus designatam: quamquam & eadem voce significant damnatorum fornice nummorum materiam, & ita ratæ conflaturæ additam monetam. Exactotati enim nummi ex edicto Regio sapius ad diuiniurum monetalem deferti inveniuntur, monetalis massæ, & materiæ nomine, liquandi furno, & nouæ conflaturæ addicendi. Argentea moneta quæ pu-

ri argenti decem minimum denarios continet, argenti sine moneta nostris vocatur, vbi minus argenti habet, ærea dicitur, & *billon*, eo quod illud duntaxat argento æs videatur, quod ut melius capiatur.

Obserua in materia monetali duo in primis attendi: primum est metalli ex quo cuditur bonitas, & puritas; secundum est eiusdem materiæ quantitas, siue pondus potius; non enim aut extensio, siue latitudo, aut crassities consideratur, quando in quacumque mole legitimum pondus inest; quare si moneta vel iusta materia, vel iusto pondere defecta sit, sanè legitima non est. In idonea porro materia maximè consideramus puritatē metalli, quæ non in eodem semper gradu existit: nam argentum ad duodecim denarios purum *fin.* dicunt, quod nihil æris, alteriusve metalli adiunctum habeat, quantum licuit ad obrysum excogere, & ad pululam expurgare. Ad sex verò denarios purum habetur in quo media tantum pars argentum, cui confusa alia est ærea, vel plumbea. Argentum denique ad decem denarios, siue ad dextantem purum existit, cui sexta pars alieni metalli ipsi immixta est. In istis autem puri argenti gradibus denuò distinguunt monetarij; nam quoddam argentum Regium est, quod semisse denarij dilutum, siue impurum est; habet siquidem XI. denarios & XII. grana puritatis: quare distat XII. duntaxat granis à summæ puritatis fastigio, ac culmine, vocaturque Parisiense: quare quoties de Parisiensi conuenit, de hoc intelligendum est, quo datur aliud purius, & cineraceum Parisinum nominant, nam distat sex solum granis à culmine, habetque XI. denarios, & XVIII. grana puritatis. Denique tertium quoddam est purum, & obrysum, quod habet XII. denarios, vocaturque *argent fin.* cuique nihil exquisitæ puritatis deest. Quod si argentum dilutius impuriusque Regio fuerit, nempe infra XI. denarios, & semissem puritatis materiæ, modo X. saltem denarios contineat, argentum tamen simpliciter nominatur; infra illum gradum inter leuiora metalla censetur, & *billon*, ut iam monti, appellabitur, quæ licet minutiora videantur, idcirco sunt aduertenda, quia cum quis pasciscitur de argento simpliciter, debet ad minimum decem denarios habere, dum de argento Parisino, aut Regio, debet XI. denariorum & semissem esse, quod si agat de argento puro, *d'argent fin.* exquisitæ puritatis intelligitur, & XII. omnino denariorum. Quomodo autem fiat cineraceum, & excoquatur argentum secundum diuersos illos gradus, explicat Molinæ. *q. 100. de usur. n. 783.* sed adeundi sunt aurifices, & monetarij. Aurum habet perpetuò aliquod argenti admixtum, ut monet Plini. *lib. 35. c. 4.* quod in auro fossilis, fluuiatico, canalitio, puteano, cuniculario, & omni alio, vndecumque siue ex fodinis, siue è fluuiis, puteis, cuniculis eruatur videre licet, & rariùs puri auri grumus aliquis Palacia aut Baluce reperitur: quare arte depurandum est, cuiusque puritatis varij in argento gradus existunt. Summæ aurum est vicenariæ, ternariæ, ac dodrantalis obrysi, siue in puritatis effect vicenariæ quaternariæ obrysi, siue in 24. caractis. Infimæ puritatis, est argenti quinta parte mistum; mediocris puritas est in auro vicenariæ obrysi, vicenariæ binariæ. Huc porro caracta auri, & argenti puri denarios partiuntur in XXIV. grana, & singula iterum grana subdividuntur in XXIV. partes, quas *carobas*, vel *carobos* dicunt, easque denarii in viginti quatuor minuta, quibus tamen vix

in minutis caracti auri vntur, sed quotam aliquam partem maiorem caracti nominant, quartam, quintam, octauam, &c. caracti partem.

Altera conditio monetalis massæ pondus est. Oserua verò in re monetaria, & vbi de auro, argentoque factò, infecto, atque signato agitur, libram, ad quam pondus omne examinatur, esse marcâ quæ octo vnciarum, ac proinde bes Romanus & Italicus, & selibra Francica: nam Romanis semper duodecim vnciarum libra fuit, Francis autem sexdecim vnciarum existit, quare marca hæc dici potest selibra auri, argenti, vel auraria, argentea; bes auri, bes aurarius, argenteus; eius vncia pedit octo semificillos, siue grossos, semificillos tres denariolos, donariolos grana XXIV. granu totidè carobos, *l'once du marc pese huit gros, le gros trois deniers, le dernier 24. grains, le grain 24. carobes*: sic enim monetarij loquuntur. Grossus itaque est octava pars vnciæ monetalis, & numulariæ, quæ est libra seu markæ sexagesima quarta, ut tradit Robertus Cenalis. Idem affirmant Glarean. & Budæ. qui idcirco drachmæ comparant, quæ vnciæ quoque octava pars est, & pedit tria scriptula, sicut grossus tres denarios. Nomen à crassitie ponderis deriuant, quia infra vnciâ est maximum pondus, cum denarij sterlini, felini, siliquæ, & grana leuiora multo existant, atque ut drachma gemina erat, ponderalis vna, altera numularia, quæ nummus erat, ita est duplex grossus, quorum vnus pondus est octava vnciæ pars, alter nummus, cuius varius fuit valor in variis locis, ut nuper monebamus.

Principis verò est legitimam materiam, eiusque puritatis gradus ac legitimum pondus præscribere; quæ massa cudendo numo, aut faciendo operi, nostris Gallis dicitur *Aloy*, quasi laudata, probataque materia; *alouer* enim significat subductas rationes dati & expeti probare, admittereque tanquã legitimas. Itaque si argentum dilutius impuriusque, & conditionem metalli, sed *impurum* conditionem debitam, & lege definitam, quali publicè laudatâ, & probatam. Verius tamen videntur aliqui hoc nomine designare congruentem inter se metallorū confusionē, & temperationem; ut enim aurū coalescat, & coaguletur in massam, aliquid alieni metalli infundi oportet; quare edicit Princeps quantum alienum metalli affūdī debeat illigandæ auri, argentiue massæ; ut eorum idonea temperatio fiat. *Alouer* dicunt temperare, & aptè commiscere metalla ad iustam conflaturam. Barbarè nominant *ligæ*, quasi vna materia illigetur alteri. Quamquam alij ligam, quasi legem nominari velint. Budæ. *lib. 3. de asse* confundit cum iudicatura malè omniò, ut monet Molin. *q. 100. citata, n. 791.* quia iudicatura est solida totius rei æstimatio, eaque voluntaria; cum *aloy* sit materia, & substantia cudendi nummi, alteriusve operis ex metallo elaboradi, ideòque & qualitatem materiæ, & eius præterea pondus continet: quare, & gradus diuersos tum puritatis, tum ponderis suscipit, sic dicunt vnum denarium massæ illius *d'aloy*, pendere sex denarios ponderales, aut vnum grossum conflaturæ *d'aloy*, pendere 32. grana poderalia, quib. alifve similibus formulis, illud vnam exprimunt, illam partem massæ, aut materiæ conflatis puræ, & defecatae tanti ponderis esse. Itaque distinguendum est inter denarium substantiæ, aut materiæ, siue massæ argenteæ puræ constandæ, & denarium ponderali: quia prior ille denarius est gradus puritatis, qui uti iam diximus nõ excedit duodecimum; itaque est duodecimus gradus, siue ut alij loqui volunt, duodecima pars puræ argenti materiæ: denarius autem poderalis, est ceterima

tesima nonagesima secunda pars libræ monetalis, siue ponderis, & marchæ. Obserua itaque vocem denarij requiuocâ esse apud monetarios; prius enim significat certam quantitatem ponderis, estque vicesima quarta pars vnciæ marchalis, & 192. totius libræ monetalis, siue marchæ, quam octo duntaxat vnciarum esse mouimus, continet autem denarius 24. grana ponderalia. Secundò significat gradum qualitatis, atque puritatis, seu bonitatis massæ argenteæ, quæ suos gradus intensionis habet, summusque est duodecimus. Itaq; denarius est vox technica, & propria artis monetalis, estque duodecima pars totius puritatis integræ materiæ, siue marchæ, quam in duodecim partes, velut vnciæ duodenarias partiuntur. Tertio sumitur denarius pro certa quantitate valoris impositi, siue vt aiunt cursus pecuniæ. Quarto pro corpore cuiuslibet numismatis in genere; *Pecuniam*, inquit Molinæ. num. 792. vocant, id est, monetæ quodlibet genus; quia pars maioris, aut cumuli alicuius, & totius partis esse potest. Hinc illæ monetales leges: *Si l'ouvrier perd aucun denier, il le payera*: si quem nummum cudendo amiserit faber, de suo rependet. *Ne sera receu des ouvriers aucun denier d'or ou blanc qui ne soit de poids*: nec aureus, nec argenteus nummus vllus, nisi iusti ponderis è confectura admittetur. *Serôs enuoyés à la Cour des monoyes deniers de chaque espece, & ouvriers dedans les boettes cachetées, pour estre mis à l'essay*: recentis à marculo monetæ nummi cuiusque generis, ac operæ, pyxidibus obgnatis probandi mittentur ad duodecim viros monetales. Denique accipitur pro certo, & singulari minuto nummo areæ siue *moneta nigra*, qui in obolam & semibolum diuiditur. Quando igitur Franci nostrates dicunt percussit materiam à *dix deniers de Cour, vn denier de poids, à cinq deniers d'aloÿ, & à six sols huit deniers de taille*, leuius est singula nummularia valere decem denarios monetæ currentis, & vltati, ac communis commercij, singulaque pcedere vnum denarium, siue vicesimam quartam vnciæ, & habere quinq; denarios puritatis, siue quintuncem puræ materiæ, & argenti Regij, hoc est deputati, residuū verò materiæ esse ex are, ac proinde ex libra numularia, siue marchæ: ad prædictam rationem conficiuntur octoginta numi. Hæc vocis amphibologia non reperitur in aurea moneta, quia auri bonitas, & puritatis gradus nõ explicantur per denarios, vt in argento contingit, sed per *ceratin*, vel per *caracta*, suntque viginti quatuor eius gradus, atque ita habitudo bonitatis auri ad argenteum est dupla, cum in argento duodecim tantum gradus numerentur, & in auro 24. quia cum aurum multò maioris pretij existat, multò minutius diuiditur, & dissecatur, atque parcius tractatur, eiusque vel frustulum æstimatur. Deinde melius excoquitur, & ab omni extranea materia depuratur. Summa verò eius puritas est in 24. caractis, quam vocè aliqui volunt imitari Græcorum *κεφαλαίον*, quæ leuis est controuersia, eam siquidem vocem in re monetali retinere oportet, ne ab ipsis monetariis rideamur, & dū barbari esse volumus, barbari habeamur, atque imperiti, qui nequidem voces rei de qua loquimur exprimentæ proprias capiamus. Atque hæcenus de materiæ nummo cudendo idoneæ conditionibus, puritate metalli scilicet, & pondere, quam vtramque præscribit Princeps; ita tamen, vt quia vix attingi facile potest ille gradus, quin aliquid desit, & quia lucrari oportet sumptus, qui in tota illa percussione, si que ingentes faciendi sunt, aliquid de puritate & pōdere diminui patitur Princeps, cuius loco quidpiã deterioris metalli immiscetur, illud-

que *Remedium* nominatur; quia sic medetur debiliori ponderi probæ & puræ materiæ, quod vocant *foilage*: tu dic puri, ac puri æris monetarij licitam penuriam, & deterioris metalli legitimam veniam; quæ eadē facultas fit in leuiore paulò pondere, intra fines tamen permixtos. Deterioris æris, & leuioris ponderis nummos accudere debent fabri monetarij, alioquin impuriore ære, aut leuiore, quam pro legis formula, sumptibus cuforis iteratò confabuntur, aut pecuniã luent. Hæc porò impuriore æris, & pōderis lenioris licetia, nõ sēper eadē, neq; ad omnia opera ex auro, argentove faciendâ æqualiter cōceditur à Principe, & alia fabris aurariis, argētariis, alia monetariis permittitur; estque diuersa obryiæ ratio in quolibet opere præscripta: auri puri quidē in opere ferruminationis experte, obryiæ ratio est vicenaria ternaria dodrantatis: in opere autē ferruminatione, nomine ferruminationis condonatur aurifici obryiæ vicenariæ ternariæ dodrantalis vnus quadrans: quare ipsi cudere licebit ad obryiam vicenariam ternariam semisariã. Deinde distinguendum est inter opus solidum, & æquale ab anaglypho, & toreumatis distincto: nam obryia vicenaria binaria esse debet in opere aureo solido ferruminationis experte, nihilque aurifices infundere debent alieni metalli, coaguli nomine; ferruminationis autē nomine remittitur aurifici quadrans obryiæ vicenariæ binariæ. In opere quoque argenti obryia duodenaria præscribitur, aut minuitur, & pars aliqua condonatur, prout opus ferruminatione eget, aut eius expertus est, & operis quoque natura requirit, atque temperatio; neque vna eademque ratio præscribitur in monetis, sed prout illas puriores, aut deteriores esse vult Princeps: quare quoties fit aliqua mutatio monetæ, de qua dicemus *art. sequenti*, præscripta quoque obryiæ ratio mutatur, pluraque alieni metalli, & deterioris æris affunditur, si que aliquando arosa moneta, de qua aliàs dictum à nobis fuit, quæ plurimam æris argenti immixti habebat, qualē percussit Caligulam queritur Sueton. Claudio hoc caput de materia proba legitimæ monetæ, vbi monetro cum Lebreto *lib. 2. de suprema Regis potestate, cap. 10.* deteriorē aliquando cuius monetam tum ære, tum pondere, siue minus puri æris nummarij, leuioriseque ponderis indulgentiam duabus ex causis iure fieri à principe. Prima est ratione supremi dominij, *Droit de Segneurage*, ob quam illi ex moneta, sicut ex aliis rebus tributum aliquid debetur, quod tamen ius sæpius liberè condonant Principes subditis, ne deterior, quam patet esset cudatur moneta. Secūda pro mercede & pretio operatū monetaliū, *Droit de brassage*; id est manupretium. Et sanè monetarium opus tota lacertorum vi & contentione sæpius editur; & non tenent Principes suis expensis monetam cudere, ideoque posse definiri pretium & æstimationem nummorum supra valorem ipsius materiæ, siue metalli, latissime probat Couarr. de collation. numismatum *c. 7. n. 5.* & consuetudinē idem pridem obtinuisse; neque cap. *quand, de iurjurando*, prudenter nobis obiici. Edixerat tamen Henric. II. ne isti sumptus præstarentur ex monetario lucro, ne inde impuriore, leuiorque fieret moneta, sed ex publico caperentur, imposito eam in causam necessario tributo; quæ fuerat quoque sententia Glossæ *in l. 1. D. de contrab. empriōn.* Verum Carol. IX. id tributum deinceps abrogauit.

Hæc porò duo iura æquivalent quatuor libellis Franciis, quiddecim solidis in singulas auri marchas, in argenteas autē marchas imputantur quatuordecim solidi, quatuor denarij; qua de causa nu-

per

per diximus auri obryia est tantū vicenaria ternaria, siue sub titulo, inquit, vigesimi tertij caractis argenti verò obryia videlicet denariorum cum semelle, itaque vigesimus ille quartus caractus aureus, & dimidiatus denarius argenti Regi accrescūt.

De modo percutiendi monetam, quod erat tertium caput hoc loco explicandum, nihil à nobis dicendum est, sed ad monetalem officinam ablegandus est lector: Moneo duntaxat sicut olim Romæ in æde Iunonis cudebatur moneta, ita Carol. Magn. *lib. 3. c. 13.* prohibuerat alibi quam in Palatio confari, *eo quod falsa infra multas in locis fieret*; quam legem Caroli pluribus illustrat Lebreto *actiōne forensi 46.* Deinceps constitutæ sunt autoritate Regia certis in locis monetales officinæ, fueretque aliquando viginti quatuor, quæ singulis Alphabeti elementis distinguebantur, & ex elemento numismati impresso cognoscebatur in quam officina causum fuisset. Ex his officinis aliæ sunt operis assidui, & continentis, aliæ silent & vacant ab omni opere, tu aliquam operosam fabricam adi, & omnes illius officinas lustra, & quàm impensus ac multiplici sit monetalis labor miraberis, nobis enim per singula describere non vacat.

Restabat vltimum caput de monetariis, quos in operas, & ministros, atque rei monetariæ præfectos, eorumque iudices partiri licet. Operæ plures omnino sunt, & variæ pro multiplici opere & vario conficiendo. Alij enim metallum, aurū, argentumve in viceolo, & caticulo liquant, alij liquatū aurum, argentumve ex viceolo, *creuset*, fulum in proplasma, *moule plat de fer tracé de reaux de canelures*, in monetales clabulas, & taleola, *lingots d'or, barreaux de fer*, ducunt, effinguntve; alij deinde calentes ciabulas malleo ad iucudem subigunt, macerant, domant, molliunt, & ad futurum opus cōparant, *batent la chaude*; alij ita subactas, & ductas clabulas in nummarias plagulas dissecant, & in monetarios passillos dispartuntur, tum monetarias istas plagulas, scutulas, passillos, tesselas, *quarrens, flans, menus plagues*, primaria percussione informant, & injecto marculo complanant. Est autem incus ea monetaria, *Romboides*; tum monetales istas scutulas, & infectos nummos recentes ab primore marculo, igne temperare oportet, & lartagine excoquere ad sequentes ictus mallei: quæ iterata coctio scutularum monetaliū exercetur ferè ab monetariæ fabricæ tyronibus, si que vnus operæ coctura: purioris tamen & impuriore metalli monetales plagulæ scorum ad temperamentum recoquantur: quoniam nobilioris materiæ scutulæ, vti quadrantes lolaris nummi, *les quaris descus*, sūt cocturæ tolerantioris: deterioris metalli contra, vt dimidiatæ libræ, *les demi francs*, ignis minus tolerantis sunt, hæ itaque duntaxat possunt coctione rubescere, illi vero etiam excandescere. Sic Recocti rudes nummi, & monetariæ scutulæ ad prototypum numisma, *demeral*, exigui debent. Et quidem cum nummus grauior exæquatur ad prototypum, quia ex illo multū deciditur, monetarij fabri vernaculo verbo id vocant *approcher*: ex leuiore autē, quia parum defecatur, id appellant *rebaiser*. Deradunt porò ex oræ rimosis angulis incusso marculo excitatis, quoad numisma pondere quadret cū suo archethypo, quas deinde denticulatas & scabras oras atque serratas margines complanare & exæquare oportet, tum reiciis oræ angulis, tū obliquis, & compressis marginū echinis marculo; sic enim valida confusione explanantur, & in orbem coguntur, id appellant *rechauffer flans, deniers, quarrens*. Malleus ille decircinandis numismatis dici-

tur *rechauffoir*. Incus supra quā inflecto rudite, rudi numismati iustus modus latitudinis, & crassitudinis imprimitur, est circinata planitie, & orbiculatæ areolæ, & nominatur *tas*; nummū autem rudiorem legitima latitudine & crassitudine afficere monetali voce est *flair*. Babuli cornu specie rudes, quæ eā in rem vntur est *flutoir*; numisma verò rude, sed latitudinis & crassitudinis iustæ modò affectū, *flan*; neque dum facta est opera, oportet enim iterum, ac tertio rotundatos nummos marginum lateribus explanare, *elaiser*, quod fit cornuto marculo ad orbiculatam incudem, ac complanatis, quibus decircinata fuerant, laterariis marginibus. Opus subinde illis fluidam æquabilitatem inducere, & lubricum atque ductilem nummum facere *bouer flans, deniers, quarrens*: quod fit cornuto marculo ampliore, & decumano, qui nominatur *bonart*. Demum ita comparatos ad signaturam nummos, monetales medicatis aquis incoquit, & desquamant, & suo nativo colori reddunt, *blanchissent*. Ad extremū nummos ita comparatos typo principis imprimunt, & insculpunt, quod proprio vocabulo dicunt *monoye, marquer les flans blanchis du coing du Prince*, & qui id operis præstat *monoyeur*, signator, monetarius, monetalis signi estypotes dicitur. Signatos denique nummos explorant & periclitantur stibiaro diluto, vel basanite, lapide, & lydia cote: neque nummos duntaxat, sed ipsam materiã monetalem, atque nummarias plagulas siue scutulas inspiciunt, & experiuntur. Ex quibus vides operosam esse numulariam artem, in qua tanta operū multitudo, & operarum reperitur turba; quare non mirum Romanos in porticu ædium monetarium apud in alteis laborantium examen expressisse, teste Plutarcho; vnde Cornelius in *Saiyr*.

Ut vestis quam in domus arce moneta, Quæ tamen omnes superiores impentæ vernaculo verbo *ouuer*, & eas operas conferentes fabri, Gallica voce *ouvriers* comprehenduntur, sed *louura* & *signatura* monetalis, *lotores* iterum, & *signatores* monetarij ea nomenclatione immunes, ac libertis suis propriis duntaxat appellationibus nuncupantur.

Quoad ministros qui præsent fabriæ rei monetariæ, illi quoque diuersi sunt: sic enim appello eos, qui curam præcipuam gerunt, in quibus solet numerari fabriæ monetariæ redemptor, cuius pecuniaria & propria munera sunt aureas & argenteas clabulas ex proplasma ducere, eadē ferentes adhuc malleo domare, monetales scutulas proximè signandas calida desquamare.

Triumviri monetales Romæ quondam instituti sunt, & à nostris deinceps Regibus duodecim viri monetales, siue vt loquuntur Generales monetarū, de quibus Lebreto *actiōne forensi 46.* vbi de eorū priuilegiis, honorariis, & immunitatibus ab oneribus publicis ex constitutione Philippi Pulchri, Franc. I. & aliorum. Denique certa est Curia monetalis in qua omnes controuersie monetales sumpremo iure disceptantur, vt videas quantam curam rei nummariæ perpetuò nostri Principes habuerint, cuius argumentū in Carol. Mag. *lib. 2. c. 18.* vidimus.

ARTICVLVS XIII.

De mutatione monetæ.

Cuius sit mutare monetam. 1.

An inconsultis subditis id liceat Principi. 2.

Incommoda mutata moneta. 3.

Quid tandem statuendum sit. 4. 5. 6.

Sæpius

Sæpius mutatas fuisse monetas, vel abrogatis veteribus, & nouæ conflaturæ additis, vel retentis, variato ipsarum valore siue impositio, siue natiuo, & bonitate intrinseca metalli, vel utroque modo, constat; quod de Romanis adducta à nobis toto hoc capite antiqua monumenta, & plures Imperatorum in utroque Codice Theodosiano & Iustiniano testantur Constitutiones; & apud nostras Regum nostrorum edicta monetalia quamplurima confirmant. De Hispanis ostendit Mariana *tractat. de mutation. mon. cap. 6. & 12.* Quærendum itaque restat cuius auctoritate, & quo iure hæc monetarum variatio legitime fieri possit.

Et primum quidem caput non magnam patitur difficultatem; ille enim solus potest mutare monetam, qui pro sua auctoritate illam percutere potest. Sanè cum nummus à *romis* dicatur, uti sæpius ex Aristot. monumus, eius erit nummum inducere in vsum communem, & commercia, aut reicere, cuius est legem ferre, & de commerciis vulgatis, totaque Republica pro summa potestate statuere.

Quæstio tamen non leuis est, an Princeps monetam possit mutare inconsultis subditis, negant enim id passim DD. in *cap. quanto, de iure iurando*, ubi Innoc. Abbas, Hostiensis, aliique scribentes, S. Thom. vel potius Ægyd. Roman. *lib. 2. de regimine Princ. cap. 13.* Mariana *tractat. de mut. mon. cap. 3.* Sylu. *verb. falsarius q. 7.* Petr. Nau. *lib. 3. de restitut. c. 1. n. 337. & 338.* Couart. in *collat. veter. numism. cap. 7. n. 6.* Albertus Brun. *tract. de monetis in princ. n. 4.* Oresimus *tract. de mutat. moneta, cap. 21.* Martin. Garrat. *Lauden. tract. de monetis. n. 8.* Maior. in *4. dist. 15. q. 28. corollar. 6.* Gabriël. in *4. dist. 15. q. 9. art. 3. dub. 2.* Layman. *lib. 3. tract. 3. part. 1. cap. 5. n. 7.* Et sanè ita plurimum Regionum leges ferunt. Atragonij à Rege cum primum inauguratur, iusurandum exigunt monetæ numquam mutandæ, quod testatur Petrus Belluga in *speculo Principum, Rubrica 36. num. 5.* productis duobus privilegiis ab iis Regibus Valentiniæ genti datis an. 1265. & 1336. Immutatam quoque hac in parte esse Regum Siciliae maiestatem docet Afflictus ex Constitutione Neapolitan. XVI. quod etiam inter capita libertatum Delphinat. recensetur, quorum verba ex Francisco Marco *decision. 614. part. 2.* retulit Chopin. *lib. 2. de doman. titul. 7. num. 19.* Quod Delphinus debet cudendam curare bonam, receptibilem, & perpetuam monetam, nec potest reprobare vsum monetæ patriæ, vel extraneæ, vel diminueret taxam, aut valorem sine consensu saltem maioris partis populi, & dare duntaxat cursum suæ monetæ. Non mutandam quoque deinceps monetam sponderat Ludouicus Hutinus, Niuernensis Comitibus libello supplicii respondens, quod refert ibidem Chopin. Adit Lebretus *lib. 2. de suprema & Regia potestate cap. 10.* seruatum perpetuò in Gallia esse, ne quidpiam circa cusionem monetarum mutaretur absque omnium ordinum consilio, idque docere tum antiquas Regum constitutiones, tum nouissimas Franc. I. Henrici II. & III. His accedit valida ratio, cum ea mutatio monetæ cedat in graue dispendium subditorum, damnum illis sua volutate creare non debet Princeps, neque eorū bona, aut ipsorum partem sibi ab iniuris sumere. Agimus enim de mutatione, quæ damnum aliquod afferat subditis; nam si vel vtilis est, ut dum reicitur moneta deterior, aut externa, quæ cum non exiguo damno in Regnum inducta fuerat, vel saltem non nocet subditis eiusmodi mutatio, non est quod supremam Principum potestatem imminuamus, & illam subditis in ferendis legibus monetaliis subiicia-

mus, neque de ea mutatione aut reprobatione monetæ disputant DD. sed de ea in qua valor intrinsecus aut extrinsecus monetæ, aut vterque variatur, de quo valore diximus *art. 5. hoc ipso capite.*

In hac difficultate mihi idem statuendum videtur, quod in simili quæstione de iure imponendi tributa diximus *cap. 2. art. 2.* nam tributorum impositionem cum mutatione monetæ Mariana, cæterique perpetuò comparant, & ex vna ad alteram sæpius argumentantur. Et sanè cur non licebit Principi, quam summam sibi à subditis colligere iuste posset imposito nouo tributo, eandem mutatione monetæ sumere, cum reuerà lucrum illud quod facit Princeps mutando monetam, ex bonis subditorum capiatur, qui tantum dispendium patiuntur, quantum est ærarij Principis ea in re compendium: quare si vigente aliquo casu iustum foret nouum tributum, aut veteris augmentum, iusta quoque erit mutatio monetæ, nisi ex ea mutatione maius dispendium subditorum, aut maius Principis commodum, quam ratio postularat, quamque tributum afferret, sequatur; tunc enim ea in parte erit quidem iniusta monetæ mutatio, sicut & tributum noui impositio in simili causa esset iniusta, & ad æqualitatem erit reducenda. Vbi igitur libera potestas est indicendi tributa inconsultis subditis quædi veræ & legitimæ causæ eius iudicioris reperitur, illa possunt imponere liberi isti & omni sumo, atque optimo iure Principes; atque si ita exigat Reipublicæ necessitas, aut ingens vtilitas, commerciorumque, ad quam instituta sunt monetæ, ratio; mutationem in hunc finem necessariam in moneta facere poterunt, inconsultis subditis, quorum bono communi tunc laborant, neque ad illud procurandum eorum consilio egent, cum etiam iniuris consulere ipsi debeant, & eorum commodis ac Reipublicæ salutem per sese prospiciere teneantur: quare neque iniustitiam ea in re committunt, sicut neque in iusta impositione noui tributi, cum totum quod inde capit commodum Princeps, & dispendium quod ferendum est subditis, in bonum totius communitatis tendat, quod suo etiam damno ac discrimine singuli in iis casibus promouere debent. Non faciet etiam iniuriam Princeps Reipublicæ, quod absque eius consensu leges eiusmodi monetales sanciat, cum vtatur suo iure, ac potestate legitima, & suo, ut loquuntur, infixæ sceptro, neque pactū vllum, ut supponimus, cum ipsa factum violat, aut limites suæ auctoritatis, dum illam à Republica accepit, postpositos, transgrediarur. Ex quibus vides rationem ab aduersariis allatam facile dilui. Non potest quidem Princeps subditorum bona sibi pro arbitrio vindicare, ex iisque ditescere illis iniuris; potest nihilominus illos obligare, ut publicis necessitatibus suis facultatibus succurrant, eamque ob rem onera, quæ ferenda necessitatibus erunt, imponere, eiusque prudentiæ fuerit media, quibus publicæ calamitati occurrat, & commerciorum frequentiam atque celebrationem tueatur, inquirere. Quare si nullum sit aptius medium, quam vel noui indicio tributij, vel aliqua monetæ mutatio, ea remedia poterit adhibere, atque ex iis illud, quod omnibus causæ momentis diligenter expensis, optimum videbitur, eligere ipsum oportebit. Neque aliud volunt aduersarij, quam non posse Principem pro sua libidine, ista monetæ mutatione ditescere, cum ingenti totius Reipublicæ, atque singulorum damno, quibus iniuris bonorum partem detrahare, sibi que vsurpare nequit, cum ipsorum neque possessor, neque dominus existat; aut agunt de Principibus,

quibus, qui imminutam, certisque conditionibus obligatam potestatem à populis, in ipsa Regni origine acceperunt, quibus eos teneri fatemur vltro, dicuntque non posse Principes, quas fundamentales, & quodammodo suo Principatui essentielles vocant, leges violare, vel à conditionibus sibi in institutione principatus dictis, & deinde ipso vltro retentis, atque ieruatis discedere, nisi Reipublica nouo quodammodo consensu ipsas rescindat, aut aliquo in casu particulari detrahar, ac ipso vltro, & longa consuetudine detrahi passa iam sit, atque proinde suo tacito consensu abrogauerit.

Quare tandem ea tota controuersia recidit, vtrum in iis angustiis aliquando Reipublica reperiri possit, ut ex illis exire, vel vrgentes calamitates aliter nequeat amoliri, quam monetæ mutatione, quam proinde ciues etiam cum nonnullo suorum foranarum damno, pati teneantur, & Princeps illis, quamuis iniuris, pro suo iure possit edicere; id enim plerique negant, neque alia ratione ducuntur Doctores nuper à nobis laudati, quam quia incommoda, quæ necessariò secum adducit illa mutatio, maiora multò sunt commodis, quæ ab ipsa sperantur, neque de iure alia ratione, eaque faciliores publicis malis occurrenti. Quod de inductione & experientia certò constare videtur. Et quoad incommoda quidem huic mutationis siue deterior cudadur moneta, retento veteri valore, & æstimatione, siue immutata materia prohibere, atque pondere, valor impositus & legalis plurimum augetur, manifesta sunt, fuitque enumerata Mariana *citato opusculo per plura capita*: Nam in primis naturalis æquitas violatur. Cum enim totum illud lucrum, quod ex eiusmodi mutatione speratur, cedat Principi, & damnum ciuibus, eodem modo se gerit Princeps, atque si in horrea singula irrumperet; dimidium frumenti sibi iam recet, nocumentum verò illud compensaret facultate facta dominis vendendi quod relinquatur quanti cumulum integrum antea vendidissent. Quis amabò tam præposito iudicio fuerit, qui hoc factum excuset? Atqui in mutatione pecuniæ id ipsum fit, dimidium enim, aut aliam exiguam partem sibi arroget Princeps, aucto tantum monetæ valore, ut quod valebat septem libellas Francicæ, valeat decem aut duodecim, aut si ærolam percuti iubeat, mediam argenti aut auri partem cum ære immixto mutatam sibi retinet, ærolamque illam pecuniam eisdem maioris cum antiqua dimidia parte meliori, puriorve esse iubet. Quæ amabò æquitatem, an fas esset regi vestis lanæ, aut bombycinæ pretium triplo maius quam pro præfenti copia lege sua face-re, ita ut dominus penes se tantum tertiam partem retineret, Regi reliquum cederet. Atqui id in deprauata illa moneta contingit: possidenti enim minus aliquando quam tertia pars relinquatur debiti æris, siue metalli, totum reliquum sicut in suum commodum vertit. Quod igitur fieri in cæteris mercibus æquitas naturalis non patitur, cur in moneta mutatio probabit? Quod si Princeps multis nominibus factis quo tempore proba moneta erat, ea noua & deteriori moneta exoluere velit, atque eo fortassis sine deteriore percussit, quis manifestam iniquitatem non at-

Alterum, illudque graue mutatæ monetæ in-

R. P. Gibal. De Negotiis.

commodum, est mercium, & rerum omnium caritas, tantum enim eorum pretia crescent, quantum de monetæ bonitate detractum fuerit, aut valor monetæ crescat, perinde enim est, quod illustribus, & continuis exemplis ad omnem monetæ variationem in Hispania contigisse docet Mariana *capit. 10.* & profectò quæ singula mercium caritatem afferunt, in nouam deteriorem monetam conspirant; cum enim ea moneta vilis admodum sit, propter copiam immensam, & quia illa se quisque quamprimum abdicare velit, parum prudentes erunt mercatores, qui suas merces cum ea permutare volent, nisi auctis admodum pretiis.

Atque inde nascetur tertium incommodum, commercij nimirum difficultas cum ingenti Reipublicæ damno, cum vno ferè commercio publicæ & priuatae stent opes; neque occurratur huic malo, definiendo rerum omnium & annona pretium, quo singula quæque vendantur; nam & mercatores reculabunt eo pretio vendere, & externi suas merces importare, ut prauam pecuniam inde exportent, quod *capit. 11.* luculenter docet Mariana, vitiatæ argenteæ atque aureæ pecunia. Quinimo maxime mouentur mercatores probitate monetæ cum qua suas merces commutant, ut illas vel ex remotioribus regionibus exportent, vel in illas per tot discrimina importent. Vicini præterea populi suis e finibus deteriores illas monetas ablegant; quare si quid nobis cum illis futurum sit commercij, probiores omnes monetas ad eos efficere cogimur, & vitiatæ apud nos perpetuò manebunt, quas etiam ad nos ipsi externi deferrent ut nostras merces nostra praua pecunia sibi compararent, totumque damnum nostrum sit. Denique ditiores probas monetas recondunt, & aduiterinæ duntaxat in vltro communi remanent. Cessare itaque passim commercia necesse est, atque ita gentem vniuersam sensim ad inopiam redigi, concitatis interdum seditionibus, & tumultibus, quibus sedandis cogitur Princeps nouam suam pecuniam abrogare, aut de eius valore plurimum detrahare, atque ita de repente subitanea quadam metamorphosi, qui ad 300. aut 400. aureos in ea pecunia noua possidebat, ad centum aut quinquaginta redigetur, ingenti familiæ suæ ruina, quod aliquando ingemimus, atque in Lusitania Ferdinando Rege contigisse narrat Euerardus Nunnus, cum & caritas ingens consequuta esset, & inuecta ab externis immensa illius pecuniæ copia, quam noua censura facta maiores pendere coacti sunt indeque innumeri mortales ad extremam inopiam redacti fuerint. Simile narrat Sand. *li. 1. de schismate Anglic.* nuper factum in Anglia; cum enim Henricus VIII. ita monetam argenteam corripisset, ut cum olim ipsi vndecima tantum pars æris misceretur, deinde sextam tantum argenti partem retineret; & alias æris quinque haberet, & deinde antiquatam pecuniam ad ærarium deferri iussisset, & pari numero cum noua pecunia mutari, atque ita immensum lucrum fecisset, coactus fuit qui ei successit Eduardus filius subditorum importunis, iustisque querelis nouæ pecuniæ valorem minuire ad semissem, Eduardoque suffecta Soror Izabella alterum senissem detrahit, sic repente, qui quadringentos aureos in ea pecunia posside-

bant, ad centum non amplius redacti sunt, demum cum eo remedio malum non remitteret, sancitum est vt vnuerſa ea moneta nouæ conſtaturæ addiceretur, & ad officinas monetarias ea de cauſa deferretur, ſpe compenſationis, quæ facta numquam eſt, inſani fraude & latrocinio, & ingenti omnium ciuium infortunio.

Atque ex hoc incommodo quartū aliud neceſſariū proſluit, illudque inenitabile, nimirū Principis inopia, cuius tamē arario conſulere ſe dicunt qui eiufmodi mutationes ſuadet. Nā Principi bene eſſe nō poteſt, Prouincia ægotante, cum vtræque rationes apte inter ſe ſint & cōplicatæ. Vbi itaq; ciues inopia laborabunt, cōmercia turbabuntur, aut nulla erunt, quomodo vectigalia ſolita pendere poterūt? An non maioris multo conducetur à publicanis? Adde odium commune quo Princeps profectō flagrabat. Proſpera omnes ſibi vindicant, aduerſa vni imputantur capiti, quare ſeditiones & rebelliones in Principē propter mutationē monetæ ſæpius excitatas legimus. Noſſiſſima eſt illa, quæ aduerſus Philippū Pulchrū commota fuit, vt nihil atineat illam, aliaſque frequentes in omnibus ſerē Principibus exortas diſtinctiū commemorare. Ad extremū cenſus & redditus annui, qui ex hac praua pecunia ſoluentur, plurimū decreſcent: inde contractibus mutui, emptionis, & venditionis, aliſque mirā perturbatio continget, innumeræque lites oriētur, totiufque publicæ rei confuſio. Quānā igitur ſingi poterit neceſſitas ad exhibendum importunū, auſterumque adedō remediū ſanandæ publicæ rei, & inuitos ciues ad illud iure obligandi? Neque profectō deerunt aliæ rationes ſubleuandi publicas neceſſitates (quod erat ſecundum argumenti initio propoſiti caput) faciliores aptioresque, quibus & vſi ſunt hæcenus Principes æqui amātes, hodieq; vtiuntur. Nemo eſt qui non velit ſua etiā iactura ſaluam Rempublicam; verum quando ſalus illa poterit aliter obrineri, nemo volens iacturam patietur vt miniſtrorum ſiſcalium rapacitati ſeruiat, & immenſis diuitiis, quibus non ad ſeruandam Rempublicam, ſed ad luxum, & pompam ſerē vtuntur locupletes facti, illos ipſos quos ſpoliarunt diuexent.

4 In hac implicatiſſima difficultate hæc mihi ſtatuenda videntur. In primis nō poſſe Principem pro arbitrio, & vt diuitias ſibi comparet monetam cum ſubditorum iactura ipſis innitis mutare; reprobare v.g. legitimam monetam, & nouæ conſtaturæ addicere, ex eaque nouam vilioſiorem deterioſioremque cedere lucri ſui cauſā, aut ingentem aureorum copiam venditione, aliſve artibus corradere, vt auri poſtea infrequentioris rariſque pretium creſcat, ipſeque totum illum exceſſum lucretur, ſiue nomina ſua diſſoluendo, ſiue monetam illius aucti valoris percutiendo. Ita Maior Gab. aliſque nuper à nobis laudati qui ſaltem id quod aſſerimus volunt, idque eorum demonſtrat ratio, nempe Principem non eſſe dominum bonorum ſubditorum, quæ proinde ſine iuſta cauſa pro arbitrio diſſipare nequit, & eos inuitos facultatibus ſuis ſpoliare.

5 Aio ſecundò ingruente magna aliqua neceſſitate, poſſe inſignem monetæ mutationem fieri, ea tamē lege & cōditione vt præterita neceſſitate Princeps compenſet damnū ex illa conſequutū, & vitium nō vltra tēpus anguſtiæ prorogetur, rebusque tranquillis integra fide, iis qui quidpiā inde paſſi ſunt ſatis fiat, qua arte Fauentiam cepit Frederic. II. Im-

petator. Cū enim diutiùs produceretur obſidio, deficeretque pecunia in ſtipendium, iuſſit percuti nummos coriaceos ſua notatos effigie, & ex aueſa parte aquilæ Imperialis iconē, & ſingulos vnū aureum valere voluit, atque in dedicationē accepta vrbe, belloque peractō, integra fide pro coriaceis monetis totidem nummos aureos repoſuit: ſic refert Collenucius lib. 4. hiſtor. Neapolitan. Simili ratione nuper Thorafius, poſtmodum Gallie Polemarchus, ſine Mareſcallus, dum Calalium quondam Orbiorum Crabantiam, aduerſus ingentem Hiſpanorū exercitum, eorūque celeberrimū Ducē, & bellicis factis inſignem Ambroſium Spinolam acerrimē propugnaret, eūq; pecunia deficeret, quā Galli ad militū ſtipendia, & belli ſumptus, in vrbem vndique circum mittere non poterant, cupream monetam percuti iuſſit, ſide Regia data ſe ſoluta obſidione, & vrbe liberata argenteam pro cuprea reſtitutū, quod fuit ſanctiſſimē præſtitum. Atque hæc omnia concedunt aduerſarij, & ingruente aut durante belli gerendi neceſſitate fieri poſſe non negant, cum ea, quæ diximus conditione reſarciendi iacturam. Additque Layman. cap. 5. ſit. n. 9. cū difficile diutiùs bellum duraturū eſt, & hoſtes mutatione monetæ, atque aucto valore extrinſeco, vel impurata materia pecunias ſibi queſierunt, indeq; bellū diutiùs trahunt, & difficiliùs ad officium rediguntur, poſſe Principem eadem arte ſibi & reipublicæ cōſulere. Quæ de cauſa cū Caluiniſtæ ex non magna argenti maſſa, admixto permulto cupro vim immenſam pecuniarū conſaſſent, viri ſapientes perſuaſerūt Principibus Catholicis, vt deſentionis cauſa nonnullā & ipſi monetæ mutationē fieri curarent, quod conſilium tucur ibid. Laym. quāquam moneat conſiderandū eſſe quānā mutatio monetæ commodior futura ſit, & minus detrimenti allatura, ipſeque optimā illam fore iudicat, in qua ſeruata prorsus eadem maſſa, admixto quoad quantitatem ſcilicet, & pondus, omnis dumtaxat probæ monetæ valor extrinſecus & impoſititiuſ augeatur, adulterinis & vitiatis nummis grauiffima poena interdicitis, neque miniſtri quæpiam eiufmodi vitia oſcitanter aut fraudulenter diſſimulent. Ratio eſt quia ea ſeueritate fraudes quidem impediuntur, & retenta bonitate materiæ pleraque incommoda nuper allata vitabuntur, veteres & probi nūmi finito bello ſuam vtilitatem, commoditatem & pretium ſaltem antiquum retinebunt, adulterini hoſtium nummi reiiciuntur, reprobabunturque, ipſique vnde commodum ſperabant, non modicum capient damnū.

Aio tertio extra ingruentem illam belli neceſſitatem, in qua ipſa, leges & conditiones traditas hæcenus ſeruare oportebit, non poſſe aliam regulā certioſiorem tradi circa monetæ variationē, quam vt commerciorum tum ciuium inter ſe, tum cum externis conſeruatio, promotio, & expeditio diligenter attendatur. Vbi enim eiufmodi mutatio inducendis, conſeruandis, expediendis, promouendisque cōmerciis vtilis, & commoda, poſt accuratum examen videbitur, quod rariùs omnino continget, fieri poterit, vel deteriorando materiam, eundem valorem retinere, vel tota materia immutata, valorem & æſtimationem augere licebit. Vbi verò mutatio monetæ cōmerciis erit incommoda, illaque deſtruet, aut impediet, diſſilia reddet, aliaque deriuabit, magna noſtra iactura, quod accidet ſerē perpetuò, neſas erit Principi mutationem monetæ curare, alioquin peccabit

cabit contra iuſticiam, & ad reſtitutionem faciendam ſubditis, quos iniquis artibus, & fraudibus expilant omnino tenebitur. Hanc ipſam certā, cōſtantēque regulā tradidit, & conſummati fuiſus nuper art. 5. quem iterum lege, nihil enim doctrinæ illo loco tradidit addendum occurrit, cuius ratio à nobis ibidē allata maſſiſſima & accuratiſſima eſt, cum enim, vt art. 2. diximus, ſæpiuſque aliàs, nulla quæpiam alia de cauſa fuerit excogitati nūmi, quā vt cōmercia quæ permutatione difficilē fiebant, cōmodius exercerentur, percutiendi illi erūt, admittendi, aut reiiciendi, mutandi, aut retinendi, vitandi, aut emendandi, provt eadem ratio commerciorum poſtulabit: alioquin ſi cōmerciis impedimentum, aut difficultas afferatur, probari non poterit à ſapientibus ea mutatio monetaria, cūm & communitati, & ciuibus nullo fructu noceat, ac tandem ipſi Principi obſit, & quorundam miniſtrorum ſatiandæ, aut irritandæ potius cupiditati ſeruiat, innumeraque vt inuimus in Regnum mala inuehat.

Ex quibus etiā colliges quid ſentiendū ſit de externis monetis, quarū vſum Princeps prohibere, aut permittere poteſt: nā in illis eadē regula ſeruanda erit, videndumque an earum vſus inueat, aut impediatur cōmercia, damnū aut cōmodū allaturus ſit ciuibus, vt permittatur, aut prohibeatur, abrogeturque, quod poſtremum difficiliùs erit vbi fuerit iā vulgaris vſus; ne ea abrogatio plurimis ingēti dāno ſit. Vix autē fieri poteſt ſaluis cōmerciis, vt omnes externæ pecuniæ ſint interdicitis vſus. Hæc omnia igitur erunt expendenda Principibus, qui ſe, & ſubditos ſaluos, ac diuites eſſe velint, & cum externis cōmercia ſeruare.

ARTICVLVS XIV.

Cuius lucro ac damno contingat mutatio monetarum, creditoris, an debitoris.

Hanc quidē quæſtionē iſto loco tractari oportuerat, illā tamen occupauimus opere de vſuris & cōmerciis, & permultis agitauimus lib. 5. c. 3. ar. 4. conſ. 7. neq; ampliffimæ diſputationi quidpiā occurrit adiciendū, illi tamē nō exiguā lucem affundent quæ toto iſto capite, maximè art. 5. diſſeruiimus.

ARTICVLVS XV.

De falſis & adulterinis monetis.

- Falſa & adulterina moneta. 1.
- Falſarius qui ſine Principis venia monetam cudit. 2.
- An ille teneatur ad reſtitutionem. 3. 4.
- An Princeps poſſit ſub alterius Principis ſigno monetam percutere. 5.
- Falſatio monetæ per impuritatem materia. 6.
- Falſatio ex detractō ponderis. 7. 8.
- An peccent qui colligunt nūmos ponderoſiores, & leuiores tantum, iuſti tamen ponderis expendunt. 9.
- An ſi Principes permittant nummos adroſos, adroſos peccent. 10.
- An peccet qui expendit nummum vitatum. 11.
- Pœna falſariorum. 12.

Falſam monetā, adulterinam quoque Latini dicere l. 1. C. Theod. de falſa mon. Adulterina nummiſmata, adulterina moneta, & l. 5. Solidorum adulter. Quæ eadē leges in C. Inſinian. eod. referuntur; quin R. Pat. Gibal. De Negotiis.

& Cic. eadem voce vſus lib. 3. de offi. Si ſapiens, inquit, adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis. Adulterare ſiquidem eſt, arte aliqua quidpiā pro vero ſimulare, aut rē ſincerā corrumpere: Græci dicunt παραχρηματα περιεχόμενα νόμισματα παρατῶτα περιεχόμενα & ἀδίκια κέρδη, falſarius autem qui falſam monetam percutit παραχρηματες, quo nomine vtitur quoque l. 8. C. Theod. de falſa moneta; & παραχρηματας τῶν παρατῶτων monetarios falſarios, falſi nūmi percuſſores, atque ſignatores. Scholiaſtes Anſtophan. interpretatur à παραχρηματας id eſt, τὸ παρακῶτω & παρασημάνα, unde παρασημαίνω ἀργύριον argentum falſo ſignatum. Idem denique διαφθεῖρα τὸ νόμισμα, quia παραχρηματας eſt adultero, aliquid falſifico, παραχρηματας γράφειſ ſcripturā adulterā, apud Nyzianaz. orat. 4. & apud Cyrill. παραχρηματας τῶν θεσπῶν, tranſgredi aut violare limites, traditiones, & leges Patrum.

Hæc verò monetæ adulteratio ſit pluribus modis, quod aduertit Sylu. verb. falſarius q. 7. Primò cūm abſque Principis authoritate cuditur, licet illa ſcutario Principis typo feriatur, eſtque ſine dubio illud argentum malè & falſo ſignatum, & παρασημαίνω ἀργύριον id appellat l. 2. C. de falſa mon. falſa fuſione numos formare: Gallice à faux coingis, quamvis enim monetarius ille typus ſit Principis, tamē ſine iuſſu, & authoritate Principis impreſſus eſt, neque in ea cōſtitutione queritur Imperator vitiatā eſſe monetam, aut corruptam, ſed falſa fuſione formatam, abſque ſua nempe authoritate; atque alibi, quā in monetis ipſius, id eſt alio in loco, quod eadem lege prohibetur, Græci dicunt ἀρχιτυπὸν σφραγισίσιον. Nequidem petere licebat ab Imperatore facultatem cudendi æris, & nūmos ſibi formandi, ἐπι τῶ ἰκτοσολῶ νόμισμα, & quamvis aliquis reſcriptum obtinuiſſet eam in rem, nihilominus & effectū petitionis fruſtrabatur, & poena commerita plechebatur quaſi monetæ adulterator ὁσ παραχρηματας. Ita l. 3. C. de falſa mon. Huius falſationis, vt ita dicā meminit Aug. lib. 2. adu. Parmen. c. 13. & refert c. quod quidē 97. §. ſi enim 1. q. 1. Si enim aliqui ſurtim & extraordinarie non in monetis publicis, aurum, vel argentum, vel æs (ſic enim legendum, non ſed) percutiēdo ſignauerint, cum fuerit deprehenuſum, nonne illis puniſtis, aut indulgentia liberatis, cognitum regale ſignum theſauris regalibus cogetur inferri. Vt verò aliqui poenam latam percutientibus monetam alibi, quā in publicis & regiis officiis vitarent, aurum ipſi ſuum ad illas deferebant, vt inibi ſignaretur, quod prohibere Valentini. Valerius, & Gratian. l. 7. C. Theod. de falſa moneta; volueruntque id omne aurum factis largitionibus vindicari. Siquidem (inquiant) ipſe ſe dignum condemnatione iudicauit quiſquis aurum propriū non coactus monetis ſiſcalibus ſpōte credidit inferendum. Poſtea tamen poenam illam temperarūt, vt binæ dumtaxat vnciæ in ſingulas libras cōferrentur, omiſſa fruſtratione ſui totius auri, qua priùs puniebantur. Ita habet l. 8. C. Theod. Solita moderationis arbitrio ſuperiore ſententiā mitigamus, qua omne aurum quod a prinatis pro ſignatione monetis dicebatur inlatū, ſi ſci iuſſeramus, cōmodis vindicari, vt pro omni ſūma qua in breuibus tenetur inferri, binæ per ſingulas, omiſſa fruſtratione, vncia cōferatur. Qui igitur propria authoritate monetā, licet iuſti ponderis, atque legitima materiæ, & formæ percuſſerit, falſarius habetur, & punitur tanquā adulterinam monetam fabricans l. 2. C. de falſa moneta: quare Bartol. in l. qui falſa, D. ad l. Corn. de falſis, eā definit eſſe falſā monetā, quæ cuditur ab illo, qui nō habet poteſtate cudendi; atque vt argumētatur Nauar. lib. 3. de reſtit. c. 1. n. 318. qui publico ſigillo Pontifi

Pontificis, aut Principis ad aliquod bonum, & æquum, aut etiam à Principe concessum vitur, conficiturque litteras, aut Pontificias, aut Regias, ad id exequendum, falsarius habetur, atque vt talis punitur: nam rei ipsa doli fraudem, & falsatione iniuriã que aduersus Principem commisit, cuius auctoritate vsurpauit, ac ius: damnũ quoque intulit, quia Principis monetã minori numero expeditur. Deniq; monetariis regiis, aut monetã redemptorib. non exigũ carat incommodũ, & damnũ, vt patet.

3 Quæritur verò primò an hoc modo falsarius monetã obligetur ad aliquam restitutionem, & cuiusnam Syue sit, negat cuiquam teneri de damno, nisi pecunia ab ipso percussa *banniretur*, id est à Principe abrogaretur: teneri autẽ de iniuria illi cuius signũ violauit, idemque docuit Nauarr. c. 17. n. 167. Principi tamẽ & monetario, quib. damnũ illatũ est restituere tenetur, quod sapienter voluit P. Nauarr. lib. de restit. c. 1. n. 328. & 29. Molin. tract. 2. disp. 702. n. 10. quia reuera damnũ illud sciens, & per iniuriã intulit. Quæ eadẽ ratio valeret erga alios, quib. ea falsa moneta nocuisset, quod raro tamẽ cõtingit, cum supponamus illã legitimã materiã, ponderis ac formã existerẽ, & solum à non habente potestatem percussam, quod ignoratur vulgò, neque proinde eius officit expensionem, præterquam si illa deinde abrogetur à Principe, detecta fraude, difficile quoque fuerit rescire quinam eam habeant, & an ex tali abrogatione damnnum patiantur.

4 Quæritur secundò vterius, an si quis eiusmodi cuderit probam monetã, apposito tantum signo externi Principis, & non sui, vt extra illius Principis ditionem, cuius typicum monetarium expressit eam expendat iis in regionibus ad quas raro Principis illius monetã deportantur, teneatur ad restitutionem, & satisfactioem illi faciendam. Ratio dubitandi est, quia nulli facit aut iniuriã aut dãmnum. Nõ iniuriã quidem, quia ille Princeps habet quidẽ ius percutiendi in sua Ditione monetã, & ne quis intra eius fines sibi illud vsurpet, nõ verò citra suum Principatũ in quã quod externi Principes ceteri, eius pecunię vsum in cõmerciis permittant suis subditis, non dat ipsi vllum ius extra suam ditione, & quamuis ex venia Principis illius possit ipse in externam prouinciã nummos suo marculo signatos mittere, ibique ad varia commercia expẽdere, idemque suis permittatur subditis; ius tamen illud, & facultas nõ impeditur, si quis alius ipsi nõ subditus nummos similes, eiusdẽque formã, extra suã ditione percussos immittat in alias Prouincias, in quibus tanquam probi vt reuera sunt, vulgò admittentur. Damnũ quoque nullum accipit, quia nõ pauciores nummos Principem ille expendit, aut percutit, vt suppono, quare monetã ipsius redemptores non minus redemptionis pretium persolunt, neque ex conflatura illa, quæ extra eiusmodi Principatum fit, damnnum accipiunt, & licet aliquod acciperent, nõ habent ius impediendi percussione, quæ in alio Principatu fit, neque castigandi illos, qui eam faciunt. Non peccant etiam aduersus proprium Principem, quia ille probat eiusmodi conflaturã, & notã nummos, isque subditos suos vult in suis commerciis vt à quocumque percussi sint, neque laborat, an iussu illius Principis cuius symbolica icone signatur, cusũ fuerint, an non. Quod autẽ caueat, & leuere prohibeat, ne quis suo iniussu priuatus pecuniã feriat in sua ditione, id intelligendum est de pecunia sibi propria, & suo signatorio marculo impressa. Cum enim externarũ aliarũ monetarum vsum permittat in sua ditione, nihil planè eius interest, vbi cumque signatã fuerint, modò

probã & legitimã fuerint: quæ eadem ratio demonstrat neque damnũ afferri publico, siue ciuib. ad quos importatur ea moneta, annuente Principe, cuius est pecuniã probare, & permittere, aut improbare & reicere; nõ modò hæc pecuniã proba, legitimãque sit, atque vulgari commercij, vnde cũque deferatur, & à quocumque percussatur, illis omnia sunt integra: quare in hoc casu existimarem Nauarr. & Syluatri sententiam nuper relatam probabilem esse, & eiusmodi pecunię percussorẽ iniuriam aut inscio Principe, cuius ipse subditus nõ est, quãque signat & expedit extra illius Ditione, ad nullã obligari restitutionem, neque illi externo Principi, neque eius monetariis, aut redemptoribus, neque publico & ciuib. illius prouinciã, in quã talẽ monetã immittit, quæque auctoritate proprii Principis tanquam proba, vt reuera est, permittitur, sicut & alia per plures externã monetã. An verò iniuriã fecerit Principi cuius signum symbolicũ vsurpauit, pendet ex iis quæ disputauimus c. 5. art. 3. de alienorũ insignium & symbolorũ vsurpatione, & suis rebus impressione. Sanè Alexander & alij quidã apud Couarr. c. 8. cit. n. 3. sub fin. excusant eos qui adulterina numismata fecerint in moneta, quæ in ea prouincia nec expenditur, nec in vsu cõmerciõrum admittitur; ipse vero saltẽ excusat à pena ordinaria.

Quæres 3. an Princeps, cui ius est cudendã monetã, possit illã alterius Principis marculo signare.

Responsum hic Princeps deteriorẽ monetã cudat, quã sit ea quam percussit ille alius Princeps, cuius symbolicum signum imprimit, iniuriã & damnũ illi affert; tũ quia eius moneta propter hanc deteriorẽ, statim reprobabitur, tũ quia hæc deterior in suam quoque ditione asportabitur, atque in ea cõmunis & vulgari commercij erit, magna subditorum iactura, qui improbos & deteriores numos pro probis accipiet, & dum illa fraus agnita fuerit, cogetur ille Princeps eam reprobare, suamque mutare magna rerũ omnium perturbatione. Quare non dubitarem eo casu Principem, qui talẽ monetã alterius Principis signo notauerit, iniuriã ipsi irrogasse, & damnnum intulisse, ad illudque reparandum omninõ teneri; quod mihi verum videtur, quamuis ille Princeps, cuius signatorũ typum vsurpauit, sit eius beneficiarius; si tamen ille habet ius & priuilegiũ ferendã monetã, quia cum graui illius iniuriã, & dãmno detrahit iuri & priuilegio quo potitur. Et sanè si absque causa aut cõpensatione aliqua ius semel optimo modo quæsitum à beneficiario tollere nequit alius, quãuis illo superior, multò minus poterit cũ graui iniuriã & damno eiusmodi iuri derogare, quod tamen faceret hoc casu, vt ostendimus.

Responsum secundò posse Principem eiusdẽ probitatis monetã cũ illa quæ percussit ab alio Principe, ipsam quoque percussit, illiusque externi Principis signa ipsi insculpere, eiusque vsũ suis ciuib. permittit, tribus modis. Primò quia cum Principis illius externi monetã sunt multò deteriores quàm propriã, quæ purioris metalli sunt, & habentur, neque ipse illarum paritatem minuire velit, ne quid sibi detrahat, aliam verò deteriorum externarum vsũ iam inductũ prohibere non debeat grauib. de causis, similes ipse in sua quoque ditione ferri curat, ne totũ lucrũ quod ex deteriorum huiusmodi externarũ commercio redit, ad exteros sibi, vbi que magno damno existat, non tamẽ suas monetas meliores abrogat, idcirco, licet reuera tunc minori copia feriantur, atque ab externis non extrahantur, quod vnum iure cõtendit, manet tamen solita cũ iis commercia; imò & facilius ea exercentur, cum iisdem monetis vtantur omnes communiter.

Secundò

Secundò princeps qui deterioribus monetis vitur, potest imitari meliores, quæ in aliena ditione alterius Principis feruntur, & eodem typico signo illas notare, vt cum illa gente, & aliis quibusdam apud quas illius duntaxat externi Principis monetã recipi solent, aliis omnibus reiectis, atque fortassis nominatim illius ipsius Principis, de quo agimus, vt pote hostis, aliaue de causa reprobatis, commercia seruare possit: neque tunc opinor damnũ illi Principi, cuius typus assumitur inferri dices, quando æquẽ bona moneta cuditur: nam quamuis maior tunc illius copia futura sit, ad Principis tamen externi commendationem potius quàm iniuriã pertinebit eiusmodi copia: quare vtriusque Principis subditi quæri non possunt, qui & maiorem copiam probã, ac melioris monetã, quàm prius habent. In priori quidem casu deterioris externã monetã viderentur potiori iure conueniri subditi Principis, qui illam neglectã propria meliori percuti mandat. Verum cum ille non augeat eius valorem, neque idcirco meliorem abroget, aut prohibeat, aut eius æstimationem crescere velit, sed externã monetã vltim iam antea inductum permittat, & ne deteriores illã monetã ab externis inuehantur, illiusque patrias merces conueniant, & meliores quoque, ex quibus deinde suas deteriores cudant, exportent, Princeps similes suis in officinis signari curat, & lucrum quod ad externos redibat, ad se trahit, nulla suorum subditorum iactura, & magno commodo.

Tertiò aliquando deteriores quædam monetã in quibusdam regionibus vulgares habentur, vixque meliores in eis percipiuntur, cum quibus tamẽ subditi alicuius Principis frequentia habent commercia, indeque plures merces aduehant, idcirco coguntur meliores multò patrias monetas eò deferre, ex quibus deinde deteriores illã feruntur: quare Princeps, vt vitet damnum ingens, quod patitur dum meliores suã monetã aliò deferuntur magno externorum lucro, deteriores omninõ similes illis quæ in eiusmodi gentibus vulgari, communisque commercij sunt, percuti apud se curat. In omnibus porro istis casibus non existimarem Principem illum obligari ad restitutionem vllam cuiquã faciendam, cum nulli damnum iniustum inferat, & se duntaxat feruet indemnem. An verò faciat iniuriã vsurpando signum alienum, diximus cap. citato. Sanè non erit admodum grauis ea iniuriã, cum tandem ad Principis, qui violari videbatur, cõmẽdationem, vt iam monui, fiat. Quod si Princeps ille hostis habeatur, nulla foret hac in parte dubitatio, cum illi iustum bellum indicere liceat.

Secundò adulteratur moneta impurãdo eius materiã, & alieni metalli deteriori: plusquam par sit imbecillando. Vlpian. l. 9. D. ad l. Cornel. de falsis: *Lege Cornelia cauetur, vt qui in aurum vitij quid addiderit, qui adulterinos argenteos nummos flauerit, falsi criminis teneri*, iniecto videlicet ære, stanno, vel plumbo. Id lacunam nominat Cicerò ad Atticum: *Pide ne qua sit lacuna in auro*. Aliqui argentum iam conflatum ab ære separabant, atque ita ærofa manebat pecunia, quos damnat Constantius l. 6. C. Theod. de falsa mon. *Comperimus nonnullos flaturarios Maioriam pecuniam, non minus criminose, quam crebre separato argento ab ære purgare*. Aliqui legi voluit flaturarios, alij flaturarios. Verus Romæ incipitio quam refert Scaliger in Manil. sic habet: FLATURARIVS AVRI ET ARGENTI MONETAR.

Flatura, idem est quod conflatura: isti igitur si flaturarij, de quibus agit lex Constantij conflabant N fa-

iorinam pecuniam, ex eaque argentum separabant ab ære, vnde adulterina fiebat tota illa pecunia, id etiam fit aquis medicatis, sic enim nummos stannos & plumbeos tingunt & colorant, vt aurei argenteive incautis videantur.

Hi porro omnes falsarij & gratiter peccant, & ad restitutionem dubio procul tenentur, cum fraude damnnum afferant aliis quod reparare tenentur: Quærit tamen Laym. c. 5. cit. n. 5. an cum publicã auctoritate cundantur monetã ærofa, immixto videlicet cupro, quod successu temporis detrito argenteo, ita appareat, vt vix, aut non nisi admodum ægrè à mercatoribus alius admittantur, fas sit eiusmodi nummos mercutio, aut alio quodã sale illinire, ita vt albiore purioresque appareant, atque ita nõ reprobentur, an verò in ea lotura graue peccatũ existat. Laym. iure damnare non audeat, quãdo eiusmodi tinctura nullo modo deteriores reddit eos nummos, qui alioquin publica auctoritate probantur, & sunt in vulgari vtu tota illa Prouincia.

Tertiò adulteratur moneta detracto pondere, quod fit in primis in ipsa conflatura dũ minor materiã quantitas, & pondus quàm oportet adhibetur: deinde dum de iusto pondere quidpiam detrahitur radendo, circumcidendo, atque etiam tingendo aliquatum aquarum beneficio.

Huc pertinet: *lex vltima, D. ad l. Cornel. de falsis. Quicumque numos aureos partim raserit, partim tinxerit, vel sinxerit*: Hotman. lib. 5. obseruat. c. 27. m. edum suspicatur in illis verbis, legendũque esse *strinxerit*, non *sinxerit*, cum argenteus, non autẽ aureus numus tingatur, & lusciolem aliquem posuisse *sinxerit*, alique autem semidoctum, ad marginem scripsisse, *vel sinxerit*. Aureum verò nummum stringere est circumcidere. Nomi. *stringere est*, inquit, *interdum excindere*. Virgil. 3. Georg. *Tunc stringe comas, tunc brachia tonde*: & in Bucol. *Hic vbi densas Agricola stringunt frondes*. Vindicat ergo lex Cornelia, qui de nummis aureis partem aliquam vel lima deraserint, vel forcipe detraxerint. Hoc sensu Lucretius verbo stringendi vsus, pro demere, detraxere; *Sed qua sunt primordia rerum, nulla vis potest stringere*. Repugnat nihilominus huic emendationi & rationi Hotmanicæ Paul. lib. 5. sent. *Quiue inquit nummos aureos, argenteos adulterauerit, lauerit, conflauerit, raserit, corrupert, vitiauerit*. Hic etiam mendum suspicatur Hotman. & potius à Paul. fuisse scriptum *flauerit*, quam *lauerit*. Sic Triumuir, auro, argento flando, feriendo, dicebantur. Quidquid verò sit de hac tinctura & lotura aureorum, damnatur in Eclog. lib. 6. cit. 44. c. 8. *ἢ χρῆσται ἢ ἀσπίδα πρῶτον ἢ χρῆσται ἢ νομισματα*, qui nummos radunt, vel circumcidunt, vel tingunt, & qui aliquid vitij miscuerint auro, *ἢ προσμίξας ἐπιλογον ἢ τῷ χρυσῷ*; vel adulterinos nummos argenteos fecerit ἢ ῥοβῆς ἀργυρῆς ἢ μὲν αὖ ποίησαι: vbi vides adulterium aurũ & argenti distingui, nam auro miscbatur quidpiã vitij, nempe alienum metallum, argentei nummi adulterantur etiam aliis modis, vt tinctura & lotura; fingebantur autem vtrique cum vultu Principum, aliove signo notabantur à falsariis, vtrique autem radebantur, & circumcidebantur: *Ἐστὶν ἰγὶ τὰν ραδερῶν νῦμος, est planam eorum superficiem radere, at verò ἀσπίδα πρῶτον, est circulum & orbem circumcidere*. Rubrica 8. in C. Theod. *Si quis solidũ circulum exteriorem incidit*: & in l. vnic. ibid. *Qui mensuram circuli exterioris adraserit, vt ponderis minuat quantitã, vel figuratum solidũ adulterauerit in vendendo subiecerit, capite luit*. Eiusmodi circumcisio fit forcipibus, quare Byzantij, teste Procopio lib. 2. Gothic. Alexandrum Logothetam *ἡ ἀσπίδα*

Forcilem nominabant, quod perquam scitè nosset nummos in orbem circumcidere. Et sanè tales circumcutores vulgò dicebantur *παραφαλισται*: & titulo illo 44. in *Eclóg. nuper laudat. est περι παραφαλιστών, καὶ παραχαρῶν*, quia forcibus ad id vtuntur: *φάλις* forfex apud Polluc. lib. 10. *φάλιδες* siue *μακροίδες καὶ κνρίδες*, forcices quibus tondent, vnde ad architecturam, & ad alia quaedam transfertur hæc vox.

Hi porò omnes qui pondus probæ monetæ radendo, detondendo, circumcidendo, aliaue quapiã arte diminuant, & grauius peccant, & ad restitutionem obligantur, quod omnes iure fatentur, cum sua fraude damnum irrogent publico. Difficultas nihilominus est.

Primò an qui de monetis æquo ponderosioribus aliquid decutiunt, & ad legitimũ pondus reducant, peccent, & falsarij habendi sint: & quidè si publica auctoritate id faciunt, damnandi minimè sunt, vt enim illa auctoritas pondus legitimũ præscribit, ita iubere potest, vt si quid excedat, decutiatur. Monet tamen Laym. æquum videri, vt si qui leuioris ponderis percussus fuerint, alij qui grauioris, isto ponderis existunt, integri relinquntur, vt ea ratione cõmunitas priorum leuiorum iacturam ponderosioribus compenlet. Hæc limitatio mihi non ita probatur, quia eo eò modo nequit ille sic uti, quã postulat Layman. & eius commodiores rationes reperiri poterunt; qui enim iacturã parietur ex leuioribus nummis, ille idem non habebit, neque accipiet ponderosior es æquo, & vnus aliquando leuior es omnes sorte quadam infelici obtinebit, alter fortunatior omnes pòderosiores, aut quis plures leuior es quàm pòderosiores: quare vnus iacturam parietur, alter lucrum, neque ita duo sese cõpensabunt inuicè. Deinde quomodo reperietur æqualitas necessaria ad iustam cõpensationem, cum neque eadè sit lenitas in omni bus, & singulis leuioribus, neq; eadè grauitas in ponderosioribus, & certa inter eas lenitates, & grauitates ad eò diuersas, & inter eas proportio nequeat assignari. Facile verò tollitur ea iactura, quam timet Laym. si pretium & æstimatio nummi definiatur pro ratione ponderis. Qui v. g. leuius vno grano, minus aliquantulũ valeat, qui duobus granis deficiet, minuatur etiam pretio pro taxatione grani aurei, aut argentei, quod deest, qui vno aut pluribus granis pòderosiores fuerint, plus quoque valeant; qui verò in æquilibrio cum lance sunt, aut illam non multum prætrauant, definitum pretium retineant, & neque illud augeant, neque diminuunt. Atque ita ferè iubeat regis constitutiones, idcirco nummi omnes trutinã explorantur, neque si minore pondere sunt, statim reiciuntur, sed ipsi aliquid pro ratione leuioris ponderis de æstimatione decrescit, atque ita nulli sit iniuria.

Dum autè quis priuata sua auctoritate nummos iusto grauior es abradit, illis tamen legitimũ pondus relinquit, maior est difficultas, an fraudator & falsarius haberi debeat, quod negat Sylu. *verb. falsarius n. 1.* & Pet. Nau. *c. 1. lib. 3. de restit. n. 325.* Fateretur tamen Sylu. illos teneri Principi, & cõmunitati de illa parte, quam decutiunt, quia reuera erat Principis, atque cõmunitatis bono cedebat, neq; habent isti ius partem illam sibi sumendi, quamuis illa per errorem fuerit appõsita, itaque illos damnat Laym. adducto Menochio. Et sanè si fateatur Sylu. eos teneri ad restitutionem Principi, aut cõmunitati, non video quomodo neget eos esse fraudatores, & falsarios, quid enim restituere debent nisi quod fraudando & fallendo sibi sumperunt. Itaque *verb. falsarius §. 8.* ait si nolint abstinere,

quia putant se quidpiam iniustum admittere, non posse absolui à Confessario.

Mihi in primis hic casus videtur esse admodum infrequens, quia vix potest superflua illa pars ita decuti, vt non aliquid maius detrahatur, deinde si deprehendantur aliqui nummos ita abradisse, iure puniri in foro externo, quod non immeritò præsumet illos esse iniquos detonfores pecuniarum, cum pauci nummi ita legitimũ pondus excedant, vt ille minimus ferè excessus possit absque imminutione legitimũ ponderis detrahi. Neque sanè pro tã exiguo lucello rem ad eò difficilem & periculosam tarent, nisi etiam iustam quantitatem minuere velent: si tamen ad eò indutrij essent, vt exiguum illum excessum, non legitimã diminuta quantitate, defecarent, non existimare eos peccare aut in Principem, aut in cõmunitatẽ. Non in Principem, qui liberaliter illũ excessum condonauit; nam antequam clabulã monetales marculo signatorio imprimantur, explorantur numismata ad prototypum, & trutinã expendantur, vt explicabamus *art. 12.* quare si ponderis aliquis excessus reperiat, qui non tollatur, contentiuntur vt exiguis, & condonatur, erique fœlicitas eius, cui sorte bona numus eiusmodi ponderosior paulò continget. Cõmunitati quoque nullã facit iniuriam, quia illa non habet ius in eo numo, quasi in re aliqua cõmuni, cum ille sicut & ceteri omnes sunt singulorũ priuatorum. Habet quidè ius cõmunitas, ne imminuantur nummi, & fraudentur pondere à Principe constituto, & ne leuior es expendantur, nisi illius leuitatis defectus compenletur; non tamen exigere potest; vt qui grauior es sunt, non redncantur ad pondus legitimũ, aut excessum illum perpetuò retineant; alioquin qui haberet eiusmodi nummũ non posset illum constare, ne cõmunitati iniuriam faceret. Damnum itaque nullum patitur cõmunitas, illi siquidem nihil iniuste subducitur. Leges denique quæ attonfores monetæ damnant, agunt dubio procul de illis, qui ea adrafione nummos leuior es contra æquitatem faciunt: quare non existimari Angeli sententiam improbabilem, quamvis detereudum omnino esset ille penitens, quia facilis, & procliuus lapsus est ad iniquam & damnatam monetæ adrafionem.

Quæritur secundo an qui meliores, grauior esque nummos colligunt, vt eos vel sibi seruent, vel conseruent, vel cum lucro aliquo cambiant, vel in externas regiones commercij causã mittant, vel vendant iis, qui indigebunt, alios verò leuior es nummos, æqui tamen & legitimũ pòderis expendant ad vñs quotidianos, peccent contra Iustitiam. Hunc casum similem superiori faciunt Angel. *loc. cit. Gab. in 4. dist. 15. q. 9. art. 3. dub. 3.* Adrian. *in q. de restit. vbi de vsuris, §. an liceat.* Sapienter verò monet Laym. magnum esse inter duas illas quæstiones discrimen, quia in priori detonfores illi monetam publicam vitiant, & diminuant, in ista verò domini proprietatem pro suo arbitrio, & ex illis quosdam insumunt vnã in rem, alios in aliam, neque illos corrumpunt arte vlla; quare non peccant, & cum læpius monuerimus *toto isto libro*, atque etiam *opere de vsuris*, pecuniam mercis loco esse, cur non poterit quis nummos ponderosiores sibi comparare, vendere, & distrahere, aliisque rationibus eos per cambia & diuersa commercia agitare, absque cuiusvis iniuria, sicut gemmas & vniones negotiationi subiicere.

Quæritur tertio, iubent aliquando Principes monetæ omnes licet adrasas admitti, pro ratione tamè ponderis imminuti, vnde simul plures eadem lance explo

explorantur; an eo casu isti detonfores peccent, teneanturque ad restitutionem, quia videntur Principes eiusmodi functionibus veniam facere circumcidendi monetæ publicas, quandoquidem illas ita detonfas, & adrasas vulgati tamen commercij faciunt, neque suspicari non possunt defore forficulas, vt de Alexandro logotheta dicebamus: damnatum autem nullum cuiuspiam auferunt, quia minuitur pretium pro ratione minuti ponderis.

Reip. nihilominus hos circumcutores monetarum peccare, neque enim Principes iubent in vña cõmuni admitti monetæ adrasas, vt adradendi facultatẽ faciunt, aut crimen illud condonant, nam si qui illud cõmississe deprehendantur, deserantur, vt puniantur pœnis à lege latis; sed eiusmodi imminutionem monetarum vñm patiuntur, vt aliqua ratione dano, quod imminet toti Reipublicæ ex frequenti illa adrafione & fraudibus falsariorum occurrant. Si enim omnes illæ tunc nouæ constaturæ addicerentur, & ad monetales officinas idcirco deferri deberent, cum tanta, tamque immensa sit illorum copia, plurimi se & pecuniis vacuos viderent, & magnam etiam illa noua constaturã iacturam acciperent, peccant igitur grauius isti derasores in legè & in Principẽ, iustoque afficiuntur supplicio.

Quod attinet ad restitutionem maior videtur difficultas, cum nulli nocumentum afferant, eo quod nummi adrasati æstimatio cõmunis, vñã cum eius grauitate, proque illius quantitate minuatur. Existimo tamen fieri damnum toti cõmunitati, quia ingens incommodum atque damnum est tantam in Reipublica monetarum imminutatũ copiam spargi. Deinde turbantur, & impediuntur commercia, cum externis quidem, quia eas leuior es monetæ iure reiciunt, cum ciuibus quoque, qui suas merces cum illis, etiam commutare nolunt, quandoquidè corruptis ita nummis difficillimè alias sibi comparabunt. Deinde datur occasio externis, quibuscum nobis aliquod commercium est, circumcicias quoque monetæ in Prouinciam ingenti copia immittendi, atque ita gratis quodammodo, & cum magna nostra iactura merces nostras exportandi, quia dimidiatas nobis monetæ in pretium dant, & ex illis raris alias constant, quas iterum abradunt, & nobis quoque pro mercibus repræsentant. Singulorum quoque damnũ est euident: quia imminuit illæ monetæ seorsim singulæ sumptæ, difficillimi vñs sunt, & præter molestiam continuò ponderandi illas, semper aliquid minus pondere etiam illo dimiuto reperitur, pro diuersitate lancium & trutinã; quando verò plures simul ponderantur, in singulis deinde seorsim expendantis damnũ aliquod, vt dixi contingit. Denique cum diutius ferri non possit in bene constituto regno, illa monetæ publicæ corruptio & deprauatio, tandem addicentur nouæ omnes illæ, & decurtatæ monetæ constaturæ, non sine eorum, qui illis se diuites existimabant, iactura. Quæ omnia mihi persuadent, eos abrafores teneri ad restitutionem cõmunitati faciendam, ex Regulis quas trademus *lib. 4. in appendice de restitutione*, vbi agemus de modo restituendi cõmunitati, & in his, & aliis similibus fraudibus, quando non constat, quifnam singulacim fuerit læsus.

Ad extremum circa hanc falsationem & adalterationem monetæ quæritur an qui nummos adulterinos, aut aliquo ex modis explicatis vitiosos expendit, peccet, & an ad aliquã restitutionẽ teneatur.

Resp. distinguendũ esse an ignorans, aut sciens nummum esse adulterinum illum expendat. Si bona fide & ignorans expendit, non peccauit, quia bona fide, quæ illas vt probas accepit, & vt tales expen-

dit, excusatur à culpa. Quoad restitutionem verò & reparationem damni, quod alteri intulit, dicitur ignèdum iterum est: nam vel scit eum, quem læsit, vel ignorat, quis re ipsa læsus sit, quia vel non constat eum nummum adulterinum exhibuerit, aut quia ille ipsum iam nulla iactura expendit, neque inquirere licet, aut sciri potest, quisnam tandem ex omnibus, ad quos peruenit talis nummus nothus, & adulterinus, læsus fuerit. Hoc casu non tenetur ad vllam restitutionẽ, quia neque iniusta acceptio, neque iniusta expensio ipsum obligat, cum ratione bonæ fidei, & probabilis ignorantia tum acceptio, tum expensio formaliter iusta fuerit. Non tenetur etiam ratione rei acceptæ, quia inde locupletior non euasit, & si quid contractibus & commerciis per eiusmodi falsos nummos celebratis lucratus fuit, id non est pecuniæ illius falsæ fructus, sed negotiationis ipsius & industriæ. Quando verò reiciuit quis ex ea moneta falsa à se expensã, quamvis ignoranter, fuerit læsus, tenetur dānum, cuius causa fuit, resarcire. Quia verò ad varias peruenit manus summus ille adulterinus, existimo illum tantum, qui proximè dedit læso teneri restituere, quia reuera alij omnes anteriores, qui bona fide eum nummum expenderunt, nulli damnũ intulerunt, vt constat; & ille solus qui dedit proximè, & immediatè illi, qui læsus est, ad damnũ quod intulit vnus ipse obligatur, quidquid videatur velle in contrarium Molinæ. Dices ipsum passum esse damnũ, accipiendo nummum adulterinum, qui ipsi fuit inutilis, quandoquidem inutiliter ipsum expendit, cum dānum quod ex eo contigit illi, cui exhibuit, restituere teneatur. Potest igitur indemnem se seruare, atque ab eo à quo acceperat, ipsius valorem repetere: qui etiam poterit id ipsum postulare ab eo qui illum ipsum nummum ei repræsentat, atque ita donec perueniatur ad primum, quæ est sine dubio Molinæ mens.

Resp. tamen hunc progressum & inquisitionem esse admodum difficilem & moraliter impossibilẽ, vbi in cõmuni vñã vnus aliquis nummus ad plures peruenit, neque sane fieri solet; & in proximo, qui dedit ferè sistitur. Deinde quia alter remotior, qui bona fide dedit, non tenetur credere se nummum adulterinum dedisse, nullum quidem talem se habere certo existimabat, ac proinde vix dabitur obligatio restituendi. Quod si illi certò constaret se talem nummum dedisse Caio, qui dedit Titio, cui damnũ ea de causa reparare teneatur, reuera & ipse obligaretur indemnem seruare Caium, atque eo casu admitto Molinæ sententiam, sed dico non inquirendum mihi esse tam sollicitè, vbi deinde restitui nummum, quem bona fide expenderam, adulterinum fuisse, & iam plurimorum manibus tritum fuisse, & demum vnũ aliquem illius damnũ passurum esse, aut passum esse, si ille fuit fortassis decimus aut vigesimus, qui illum habuit; an debeo ego inquirere, aut illi primo cui dedi satisfacere, & illum vt alteri quoque satisfaciat monere, hæc in vñã quotidiano ferè sunt impossibilia, ad quæ prudens Confessarius non obligabit opinor penitentem suum.

Vbi quis mala fide expendit nummum adulterinum, quia sciebat esse talem, tenetur illi quem læsit restituere, quantum minus valebat, ei inquam qui damnũ sensit, etiam si is non fuerit is cui immediatè dedit; quia reuera ipse causa fuit iniusta, quamuis mediata talis damni. Quod si ille, cui primus ipse dederat, damnũ, quod immediatè intulit, nummum adulterinum sibi datum expendendo, reparauit, illi debebit primus ille falsarius restituere, quia

quia ipsi tenere damnum creauit. Cui verò si vltimus ille damnum passus non reperitur, facienda sit restitutio, pendet ex vniuersali quaestione, de restitutione facienda, quando persona lesa incerta est, aut ea conditione est vt ipsi restitui quidquam nequeat; quia v.g. obiit, neque vllus reliquit haeredes, aut aliis de causis, de qua controuersia dicemus *lib. 4.* Porro non excusatur à peccato, aut restitutione expendens scienter notham monetam, quod ab aliis ipse prius deceptus fuerit, vt sapienter monet Couarru. *cap. 8. cit. n. 4.* qui ne quidem à pœna legis illum immunem facit. Sylu. *verb. falsar. quest. 6.* Molin. *disp. 702. tract. 2. num. 9. & 10.* Nauarr. *cap. 17. n. 167.* Gregorius Tholosan. *lib. 36. syntagmat. cap. 3.* Nauarr. *lib. 3. cap. 1. n. 312.* Layman. & alij, quia non licet mihi decipere Caium, eo quod à Titio deceptus sim. Quod si libens aliquis nummum adulterinum, & sciens talem esse à me accipiat, quia ipse eo sine suo damno vitur, possumus illi dare.

Resp. Layman. me peccaturum, & lege Cornelia de falsi, puniri posse, quod verum quidem est, si suspicer illum vltimum ad decipiendum alium, quia tamen in alios vsus accipere potest, vt ad constandum, aut aliam ob causam non malam, existimarem hac in parte idem iudicandum esse quod de exhibitione operum, aut rerum estibus alter bene, & malè vt potest, & si malè vtatur, eius vnus malitiæ tribuendam erit, & nulla ratio est suspicandi illum malè vsurum, & ad malum vsurum eas à me petere; diximus alias opere de vsuris *lib. 1. cap. 9. art. 5. conseq. 8. & 9.* Quod attinet ad pœnas legis Corneliae iis subiacet, quamuis fortassis in foro interno non peccarit, quia leges prohibentes quædam, quorum vsus periculolus & passim malus esse solet, etsi illis aliquando bene quis vt possit, v.g. venena quæ & ad medicamenta & ad necera parandam idonea sunt, hæc inquam leges vtuntur præsumptione, & volunt omnem præcindere criminum occasionem, dum periculolarum eiusmodi rerum commercia prohibent: quare qui fecus faciunt iure merito puniuntur.

12 Venio ad pœnas eius Philiminis, quæ apud varias gentes variæ fuere, nullæ enim impunitum, illud reliquerunt, quare illius facinoris authores ne ipso strepitu deprehenderentur, furtiuas falsæ monetæ officinas in antris eremi sibi parabant, vt inquit Hieronimus in Antonij vita; iure igitur Romano qui falsam monetam nomine, aut imagiæ Imperatoris percussisset, igni addicitur *l. 2. C. de falsa mon.* Secundò eius omnia bona publicantur, *ibid.* Tertio reus est læsæ Maiestatis, *ead. l. 2. & l. 8. C. Theod. eod. tit.* At verò ex constitutione Constantini *l. 1. C. Theod. de falsa mon.* si reus ille Decurio, aut Decurionis filius est, exilio perpetuo mulctatur, de eiusque facultatibus refertur ad Imperatorem, vt statuat quod libuerit. Si plebeius est, rebus amissis perpetuæ damnationi deditur. Si seruilis conditionis, extremo supplicio subiungatur. Quarto iubentur inquiri, & accusatoribus promittitur immunitas, serui quidem donantur ciuitate Romana, eorum tamen pretium à fisco percipiunt eorum domini. Quintò militi qui eius criminis suspectus è carcere capite punitur, est appellandi licentia, priuato denegatur. Idem Constantin. ita edicit *l. 2. C. Theod. ibidem.* Sextò domus in qua falsæ moneta cuditur fisco addicitur, nisi dominus ignorans & longè absens excusetur: nam si proximus & vici-

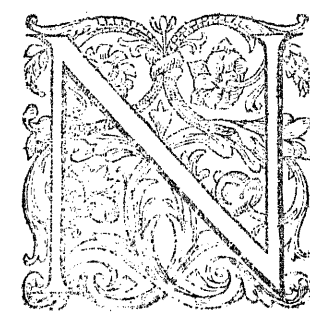
nus erat, non excusatur, propter insignem negligentiam, vt qui nesciuerit, quid domi suæ ageretur. Ita *l. 1. C. de falsa mon.* quæ pœna & varij eius gradus circa varias personas, quarum fuerit illa domus, aut fundus, & villa, fufius explicatur *l. 2. & 3. C. Theod. eod. tit.* Septimò etiam falsantes nummata inferiorum Principum, qui neque Imperatores sunt, capitali tamen pœna plectuntur, quod ex communi DD. refert Couarru. *cap. 8. de collation. veter. num. n. 3.* vbi tamen notat hanc pœnam capitalem de qua agit *l. 1. & 2. C. de falsa mon.* esse duntaxat deportationis ex *l. vlt. C. de veter. num. potestate;* & Glossæ, *ibid.* quod etiam aperte confirmatur ex *l. 1. C. Theod. de fals. mon.* vbi, vt retulimus, diuersi gradus delinquentium referuntur, & soli serui capitali supplicio subiungantur. Sapienter quoque idem Couarruias colligit ex *l. 6. Cod. Theod. eod.* pœnam ignis cuius meminit *l. 1. C. de fals. mon.* fuisse inflictam tantum iis, qui solidos, id est aureos Cæsaros percussissent, & adulterassent. Octauò qui sciens nummos plumbeos, vel stanneos, expenderit punitur pœna ordinaria falsi *l. 1. §. vlt. D. de falsis.* Si nummi alterius materiæ fuerint, pœna erit extraordinaria, quod vltimum alij negant. Vide Couarr. & hac de re consule Auserium in *decision. 162. Capell. Tolosan.* Nonò tendens, radens, aut tingens monetam, si liber cetur, subiicitur bestii, si seruus vltimo supplicio *l. 8. D. de falsis. l. 1. C. de falsa mon. & l. 1. C. Theod.* Denique tendentibus, radentibus, tingentibus, manus abscinduntur, in *Basilic. Eclog. tit. 44. cap. 8. δι τὰ νομισματὰ φέρουσι ἢ ἀργυροτότοις ἢ χρυσοτότοις χερσὶν ἀποκόπεται.* Eandem pœnam tulit lex Longobardorum *lib. 1. leg. Longobard. tit. de eo qui falsam mon. fecit.* Egiptiorum similem legem affert Diodor. *lib. 1. c. 3.* neque aliud constituit *l. 2. de fals. metall. lib. 8. Cod. Visigothor. tit. 5. & Caroli magni in capitularibus, tit. de falsa mon.* Athenienses capite plectebantur de illa Demosthenis oratione in Leptinem circa finem, querela, quod qui pecuniam adulterarent capite muldarentur, qui totam ciuitatem adulterinam, & infidam redderent, dicendi haberent potestatem. Narrat Gaguinuis Philippum Pulchrum viginti octo seditionis authores, quod non paterentur monetam ad iustum pondus reduci, suspensio damnasse. Solon dicebat numisma commutationum priuatarum causâ introductum, ciuitatis autem numisma leges esse, quas si quis adulterinas inducat, non minùs à summis Iudicibus plectendum esse, quàm qui priuatorum numisma adulterauerit, & deprauauerit, vt refert Demosthenes oratione contra Timocrat. Aurelianus cum viri monetarij rebellassent, vitiatas datis scilicissimo Rationali, eos vltima pœna acerbitate compefcuit, inquit Eutropius. Atque vt eiusmodi fraudibus obuiam iretur, Marius Gratidianus instituit scholam probandi numismatis, quam legem tam gratam habuit plebs, vt Mario vicatim statuas erexerit. In Gallia crimen falsæ monetæ à Iudice duntaxat Regio puniri potest, refert eam in rem Senatus iudicium aduersus Comitum Niuernensem an. 1298. Chopin. *lib. 2. de doman. tit. 7. n. 17.* Quod si quando ius animaduertendi in eiusmodi reos Dinastæ beneficiario fecerit Rex, intelligendum est hoc priuilegium de adulterantibus monetam priuatorum autoritate, regio permiffu percussam, non de falsantibus monetam regiam, quod ibidem ostendit Chopin. *num. 18.*

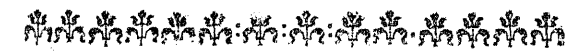
LIBER TERTIVS. DE FORMA HVMANÆ NEGOTIATIONIS,

S I V E

De variis negotiandi modis in vniuersum.

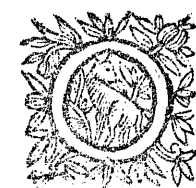
NEGOTIATIONIS finem, causam effectiuam, siue personas ad negotiationem concurrentes, & eius denique materiam secundum varias illius affectiones, atque adiuncta, primo & secundo libro, non indiligenter, opinor, sumus prosequuti: restat vt de ipsamet negotiatione agamus, siue de variis modis quibus exercetur, quos modos, negotiationis formam nomino, cum in istis moralibus actionibus externis vix alia forma possit assignari, quàm modus quo sunt, à quo etiam sortiuntur totam illam distinctionem, quam habent inter se, quamque nos formalem & specificam dicimus, improprie quidem, si rem ad regulas Logicas exigamus, cum ferè materialis duntaxat existat: sed quia aliam formalem rationem vix licet assignare, istaque sufficit ad distinctionem, quam vitanda confusionis causâ, & scientifica, quantum res ipsa patitur, methodi affectanda querimus. Varios itaque negotiandi modos prosequemur hoc, & sequenti libro.

CAPVT PRIMVM.

De pactis & contractibus.

- ART. I. *Quid sit pactum, quid contractus, & quotuplex.*
 II. *De causa efficiente pacti, & contractus.*
 III. *Consecraria de personis paciscentibus, & contrahentibus.*
 IV. *De materia & forma pacti, atque contractus.*
 V. *De effectu pacti, obligatione, & actione.*
 VI. *Regule vniuersales de obligatione pactorum.*
 VII. *Consecraria ex proximis regulis.*
 VIII. *De loco & tempore pacti, atque contractus celebrandi.*
 IX. *De probatione pacti, & contractus.*

RDIOR à pactis & contractibus in vniuersum, cum enim tota negotiationis exercitatio pactis, & contractibus constet, eorum natura paucis aperienda prius est, vt deinde de singulis disputare liceat, atque de ipsorum æquitate pronuntiare; neque erit prolixior disputatio; plurima enim quæ ad eam pertinerent attingimus priori nostro opere de vsuris, maxime *lib. 3. cap. 2. toto*, quæ suis locis indicabimus duntaxat, & quæ in iure Canonico & Ciuili in Titulis de pactis traduntur, quantum feret instituti nostri ratio explicabimus.

ARTICVLVS I.

Quid sit pactum, quid contractus, & quotuplex.

- Pacti ethymon. 1.
 Definitio. 2.
 Pacti & contractus discrimina. 3.
 Quid συνθήκη. Ibid.
 Diuisio pactorum ex Aristotele. 4.
 Aliæ diuisiones. 5.

Vlpiani diuifio. 6.

Pacta legitima, & conuenta. 7.

Pacta nuda, & cauffaria. 8.

Alia diuifiones. 9. 10.

Bona fidei, & stricti iuris. 11.

PACTIO antiqua vox est in l. XII. Tabular. Qui membrum ruperit, ni cum eo pacis, talio esto: atque alibi, vti pacunt. Inde inquit Festus pacisci, & paco, in vfu remanet. A pacione igitur pactum deriuatum monet Vlpian. l. 1. §. 1. D. de pactis, vbi mendose legitur à pactione, pactum; emendandum enim est à pacione: vnde & pacem quoque appellatam monet, quod etiam placuit Sifiniaio Capioni apud Festum, quasi sit paccio conditionum, quæ vtrique populo sit obseruanda: quare frustrà laborant qui quarunt hoc loco an pactum à pactione, an verò paccio à pacto deriuetur; nam præterquam quod lenis est illa quæstio, vtrumque à pacione, & à paco existit, significatque mutuam conuentionem, quæ ante litem exoriam fieri solebat; nam compellebatur debitor, aut possessor, adhibitis testibus cum denuntiatione, vt Prætori satisfactum vellet l. si quo tempore 41. D. de petit. hered. l. si homo 45. D. de rei vind. Plerumque autem amicorum interuentu, vbi qui acturus erat, genus actionis, litisque futuræ instrumento ediderat, controuersia conuentione fiebat per compositionem, aut transactionem, si res conuenire non poterat sequebatur vocatio in ius, cuius ordinis exempla habemus in Ciceron. orat. pro Quintio, pro Comedo, & pro Cinnia; illumque sine dubio Prætor in suo edicto seruauit conuentionis, editionis, transactionis, & vocationis in ius, vti ex Paul. & Vlpiano facile colligitur. Tribonianus tamen; pro arbitrio, rubricarum ordinem conuincant. Illa porro amica per conuentionem inter litigaturos compositio præca lingua paccio dicebatur, quam posteriores pactionem dixerunt, vti monebam ex Festo.

Pactum siue pactionem definit Vlpian. l. 1. D. de pactis, duorum vel plurium, in idem placitum consensus; in Eclog. lib. 1. tit. 1. cap. 1. δὲ πῶν ἐστὶ δὴ τῶν εἰς ταὐτὸν ἢ ἀλλήλων συνθέσεις ἄς τὸ ἀρετὴν ἔσονται: vnde nomen Arrestis Gallis familiare, pro Curia, & Parlamenti placito, ac decreto. Nomine autem consensus intelligit Vlpian. conuentionem quandam animorum in idem, quæ est ipsamet consensus; sicut enim, inquit, conuenire dicuntur qui ex diuersis locis in vnum locum colliguntur, & veniunt: vnde vetus illa formula qua quondam in conuocandis maioribus comitiis utebantur omnes Quiritis; Ire ad conuentionem huc ad Iudices: & Calpurnius dicebat; voca ad conuentionem huc ad me: ita qui ex diuersis animi motibus in vnum, id est, in vnam sententiam decurrunt, conueniunt: quare conuentionis nomen generale est ad omnia pertinens, de quibus aliqui negotij contrahendi, transigendique causâ consentiunt, adeò vt eleganter dicat Pædus nullum esse contractum, nullam obligationem quæ habeat in se conuentionem, siue re, siue verbis fiat: nam & disputatio quæ verbis fit, si non habeat consensum, nulla est. Vides igitur conuentionem genus esse ad omnem contractum & pactum, cum idem omnino sit cum consensione, sine qua nullus contractus, nullaque obligatio contrahi validè potest, nullaque omnino est, vt ostenditur in stipulatione quæ vel per simulationem, & sine animo

contrahendæ obligationis fit, qui contractus imaginarius dicitur l. 54. D. de obligat. & act. vel per ludum aut iocum, non autem seridè pronuntiat l. 3. §. ult. D. cod. Illa enim nullius momenti est l. diuus 24. D. de testam. milit. sicut stipulationes eorum qui consensu carent qualis est pupillus sine tutore auctore, aut furiosus, aut prodigus, l. 14. D. de regul. iur. l. 1. C. de inutilib. stipulat. atque stipulationes eorum qui per errorem non consentiunt, l. continuis, §. 1. & l. inter stipulantem 85. §. 1. D. de verbor. obligat.

Dices obligationem aliquando ex re nasci sine consensu, quia cum actio ex re venit, furiosus & pupillus obligantur, adeòque ciuilitate, vt conueniri possint: l. furiosus 46. D. de obligat. & action. sibi quoque alium obligant, & actionem acquirunt cum pecuniâ mutuam dederunt, si ea in rem accipientis versa fuerit, leg. si à furioso 24. D. eodem, leg. si à furioso 12. D. de reb. credit. cum tamen nos monuerimus neque pupillum, neque furiosum consentire posse, cum ne quidem sentire videantur, leg. si tibi electio 8. §. vnus, D. de option. legat. l. 1. Cod. de falsam. neta.

Resp. cum Antonio Fabro aliud esse contractum re perfici, obligationemque re contrahi, aliud verò, actionem ex re proficisci. Primum illud sine consensu & conuentione fieri nunquam potest, debet enim consensus prius interuenire, aut saltem simul cum re tradita. At verò cum actio proficiscitur, neque consensu, neque priore tractatu, aut contractu fuit opus, cum acquiratur actio ignorantibus, & consequenter etiam furioso, vti ostendebat obiectio, non tamen illam præcessit contractus, aut conuentio: verbi gratia in exemplo allato de pecunia mutuo data à furioso, non est contractus mutui, & pecunia credita semper manet furiosi, cum eius dominium translatum non fuerit per mutui contractum, qui defectu consensus nullus fuit. Itaque quamuis contractus mutui re perficiatur, si tamen consensu destituitur, quantumuis res mutuo tradita sit, nullus omnino est eiusmodi contractus: si tamen pecuniâ illam mihi à furioso creditam consumpsi, incipio teneri conditione, non quia per consumptionem pecunia facta est mea, cum consumptio non sit modus acquirendi dominij, sed potius amittendi, ac illud destruendi. Verum quia per illam consumptionem furiosus amisit dominium rei suæ, cum nemo existat amplius dominus rei non existentis, in illius autem dominij locum substitui conditionem æquum fuit. Non amisisset, quidem furiosus dominium pecuniæ suæ, si eam mihi non numerasset, quia tunc ipse eam non consumpsisset; numeratio tamen, quæ destituta fuit consensu, actionem illi non acquisiuit, sed consumptio, quæ à me facta est, fierique potuit ipso ignorante. Atque ita vides nullam obligationem re contrahi, hoc est per contractum re perfectum, si consensu destituitur, quamuis aliquando actio aduersus aliquem ex re proficiscatur absque consensu, & cognitione eius cui acquiritur, factò illius aduersus quem acquiritur. Denique licet ex facto aliquo interdum oriatur obligatio, etiam mutua absque villo pacto interueniente, vt in tutore, curatore, negotiorum gestore, Aduocato, Iudice, aliisque eiusmodi contingit, hæc tamen omnia dicuntur quasi pacta, & quasi contractus, illaque personæ dicuntur obligari ex qua

si contractu, & aliqui appellant contractum virtualem. Et si enim non sit formalis vlla, & expressa conuentio, est tamen virtualis, & implicita, quod iterum monebimus inferius. Maneat igitur omnem obligationem propriè dictam ex contractu aut pacto natam includere essentialiter consensionem. Vides itaque consensionem & conuentionem omni pacto & contractu essentialem esse, atque vt obseruat Hotman. in Epytom. conuentionem, conuentum, pactionem, pactum, & pactum conuentum synonyma esse. Dicitur autem conuentus, & conuentum. Cicero pro Cæcina: Ad eum fundum profectus est, in quo ex conuentu vim fieri oportebat: & lib. 6. ad Attic. Ep. 3. Pontium ex pacto & conuentu (nam ea lege exierat) iam à me discesserat. Vniuersalis itaque est pacti definitio ab Vlpiano allata, duorum aut plurium in idem placitum consensus, aut conuentio, diciturque promiscuè consentire in idem, vel de eodem passim in iure, & apud Ciceronem, vt ostendit Hotman. in l. 1. de pactis, vbi pinguis conceptam esse dicit hanc pacti definitionem, quia si qui de peregrinando, de inambulando, vel ineundo conuinitio pacti sunt; non idcirco eorum pactum ad edictum Prætoris, quod explicat ibi Vlpian. pertinet, sicut neque pactum de situ litterarum permutando, apud Agelli. lib. 7. cap. 9. Quare vult pactum esse consensionem de gerendo, vel distrahendo negotio: vel est contentio de quouis negotio quod ad rem familiarem paciscentis pertinet; quod verum quidem est si agamus de iis tantum pactionibus, de quibus agit Prætoris edictum, quod ad pactiones publicas non pertinet, vti initio exposuimus. Verum voluit Vlpian. vniuersaliorè tradere pacti definitionem, quæ ad omnes pactiones pertineret, etiam quæ edicto Prætoris, quod explicandum suscepit, non continerentur, itaque doctrinæ methodus postulabat; vniuersaliora siquidem prius tradenda sunt; quare sapienter dixit Vlpianus pactionem esse consensum in idem aliquod placitum, in quod diuersi animorum motus tandem conueniunt, vti eleganter explicauit.

Hinc oritur altera & illa quæstio, quomodo contractus à pacto differat; nam contractus est tractio voluntatum diuersarum in idem, interprete Scoto in 4. d. 13. littera K. sicut & pactum, conuentio, & consensio plurium in idem: quod enim aliqui distinguunt ex eo quod per contractum contrahatur obligatio, non verò per pactum, falsum est; nam & ipsum parit obligationem saltem naturalem l. 5. §. Imperator. D. de solution. Duplex tamen assignari potest differentia pactum inter & contractum in ratione obligationis, quam pariunt ex illa animorum consensione, & conuentione proximè & necessariò profectum: nam per pactum naturalis duntaxat obligatio, per contractum etiam ciuilem contrahitur: quare contractus est consensio de negotio gerendo iure Ciuili confirmata, quæ idcirco ciuilem obligationem parit: pactum autem est conuentio de negotio gerendo iure naturali tantum, & prætorio comprobata, quæ præterea naturalem tantum obligationem parit l. 5. §. 1. D. de solution. & ciuilem non parit l. si tibi 27. C. locati, l. 5. C. de contrahenda stipulat. quæ omnia statim amplius explicabuntur. Differant præterea pactum & contractus, quod contractus parit mutuum & reciprocam obligationem in vtroque contrahente, non verò pactum; idcirco Labeo l. 19. D. de verbor. si R. Pat. Gibal. De Negotiat.

gnific. contractum definit vltro, citroque obligationem: quæ definitio caulalis est, non formalis, vt vides, cum eiusmodi obligatio ex illa voluntatum tractione, atque animorum consensione, quam in pacto & contractu descripsimus, oriatur proximè. Sed ista moralia ferè specificantur in ordine ad suos effectus proximios, immediatos, & necessarios: Græci appellant συναλλαγμα, vt monet ibid. Labeo, & Vlpian. l. 7. §. 2. D. de pactis, quamquam ea voce non modò mutua obligationes significantur, sed omnis omnino obligatio, sicut etiam dicitur contractus l. 20. D. de iudic. in ampliori quadam significatione. Quinimò Aristot. æquale commutatum συναλλαγμα vocat, cum ait lib. 5. Ethic. cap. 5. iustitiæ particularis alteram speciem versari in commercijs hominum instituendis, & emendandis; ἐν τοῖς συναλλάγμασι διορθωτικόν. Est itaque συναλλαγμα, vt latè habet Budæ. in comm. Lingua Græc. idem quod συμβολαῖον, & pactiones, contractus, & commercia significat, sicut & συναλλάξιον congrèdi cum aliquo. In his autem seruatur æqualitas, cum res vna pro alia æquali datur; vt idcirco in his obiectum iustitiæ, quod est æquale, posuerit Aristot. Existimò tamen non ita pressè acceptam eo loco ab Aristot. hanc vocem συναλλάγματι, cum amplitudinem iustitiæ commutatiuæ assignat, sed omnem illam actionem qua ponitur æqualitas cum iure alterius, & cum obligatione quam inuehit ius alterius; siue quia est reparandum, si violatum fuerit, siue quia est complendum, & non ponendum illi impedimentum; siue quia est faciendum, dandumve, quod illud exigit. Qua ratione differuimus alias cum Suar. disp. de iustitia Dei, sect. 2. num. 9. Hæc itaque omnia comprehendit nomine συναλλάγματι Aristoteles: ex vfu tamen ad mutuas & reciprocas obligationes, sicut nomen contractus, restrictum est. Pacta igitur quæ in vna tantum parte paciscentium obligationem pariunt, non sunt proprii contractus, qui semper sunt respectiui, vt obseruat Molina tract. 2. disp. 253. n. 2. Ad improprios porro istos contractus, siue, vt alij loquuntur, semicontractus, reuocat donationem Conrad. q. 16. de contrahibus; quia ex ea non exurgit obligatio in donatario, nisi gratitudinis, non autem iustitiæ siue naturalis, siue ciuilis, ex qua donans agere possit in donatarium: donans autem si præcessit promissio, obligatur rem promissam donare, tenetur quoque de euictione, si rem non suam dolo malo dedit, aut si donatarius expensas in ea, quæ ab ipso repetita est, fecit. Hæc tamen obligatio, vti sapienter obiicit Rebell. lib. 1. 2. part. de institut. q. 1. sect. 1. Non oritur per se ex donatione, sed per accidens ex dolo malo, quo donans vltus est donando rem quam sciebat esse non suam: quare melius diceretur donantem per se obligari ad non repetendam rem à se donatam, nisi accidat aliqua causa ex illis ex quibus licet donationem rescindere, de quibus agemus inferius. Displicet verò Comitol. part. 5. de contract. cap. 3. num. 2. dum vt donationem inter contractus propriissimè dictos, & respectuos numerare possit, atque reciprocam ex illo oriri demonstret obligationem, ait obligari donatarium, ne quid committat ex quo re donata iure spoliari possit: nam ea obligatio reuera iustitiæ non est, de qua sola disputamus hoc loco; quæ omnia & alia monuimus lib. 3. de vsuris, cap. 2. initio. Distinguunt præterea pacta à contractibus nonnulli, quia pacta quædam dissoluunt obligationem, non pariunt, & sunt distractus potius quam

contractus; ut cum duo sibi mutuam obligationem remittunt inuicem, quod contingit in acceptatione, cum creditor interroganti respondet, se pro soluto habere. Non placet ista distinctio, non modò quia contractus & distractus eiusdem sunt naturæ, quod obseruant DD. in l. de uel. C. de in integrum restitution. quamuis opponantur inter se, sicut & apud Græcos συναλλάττειν & διαλλάττειν; sed quia in ea laxatione mutuæ obligationis ex pacto illo nascitur noua obligatio priorem elidens, nimirum non petendi quod remissum, aut condonatum est. In acceptatione v. g. creditor obligatur nò repetere debitum, quod pro soluto se habere factus est, & debitor acquirit ius negandi solutionem, si ab eo contra fidem pactam petatur, quod pro soluto se habere factus fuerat creditor. Dicamus igitur ex omni quidem pactione, sicut & ex omni contractu aliquam obligationem oriri; ex pacto quidem, naturalem, ex contractu etiam civilem, ex pacto non semper esse reciprocam sicuti in contractu contingit, ac proinde pactum esse quidpiam vniuersalius contractu, cum pactu omnes conuentiones de aliquo complectatur, contractus autem non nisi illas ex quibus civilis obligatio, eaque reciproca nascatur, quamuis ex usu & modo loquendi nomen contractus iampius usurpetur in ampliori quadam significatione, & contractus etiam improprius, non respectiuos, & semicontractus significet, atque ipsos quoque distractus, quod ostendit Hotman. in l. 7. §. 2. D. de pactis. Quare tota ista contentio de nomine, non magis momenti est, cum quod pertinet ad conuentiones deinceps pertractandas inutilis sit, & modò uocem pacti, modò contractus nullo discrimine usurpent DD. Sane in rubricam de pactis, disputant quidquid ad contractus in vniuersum pertinet, neque enim vlla rubrica est in iure de contractibus, ut sic. Sane cum genus infit speciei, quidquid pertinet ad pacta, ad contractus quoque pertinet oportet: quid uero peculiare habeant contractus, qui sunt pactorum species, in singulorum ipsorum explicatione tradetur, quod à nobis magnam partem in opere de uisuris praxitum fuit, & in reliquis, qui magis ad negotiationem pertinent præstabitur hoc & proximo libro. Quod uero ad nomen contractus, eiusque proprietates spectat, quod & omnibus contractibus, & pactis commune est, hoc capite & aliquot sequentibus trademus, utrumque promiscue uoce pacti & contractus absque ullo discrimine.

4 Venio itaque ad pactorum & contractuum diuisionem: & quid Aristoteles lib. 5. Ethic. c. 5. συναλλάττειν, quæ commercia uerit interpret, alia dixit esse ἐκείνη, alia ἀκούσια, spontanea, & inuoluntaria: spontanea sunt, quæ utriusque paciscentis voluntate contrahuntur, ut emptio, uenditio, & similes alij contractus, siue iusti, siue iniusti sint. Inuoluntaria sunt furum, adulteriu, & alia pacta, aut facta, quibus iniuria inferatur proximo. Et priora quidem commercia, iustitiæ commutatiuæ obiectum esse statim patet, cum in iis maximè seruetur æqualitas: nam quamuis nulla plerumque existat obligatio præstandi eas actiones, si tamen exercere eas quis velit, debet in illis plerumque seruare æqualitatem cum alterius iure, & nihil aliud quam quod ipsum exigit præstare. Distingendum autem est hoc loco duplex ius alterius: alterum est quod quilibet in rem suam habet, ne in illa aliquod damnum patiar; quod ius præsupponitur omni contractui, & permutationi, quodque proinde singuli permittentes & contrahentes seruare debent; atque ita in suis commerciis ponere æqualitatem; quod in primis spectat

iustitia. Sic qui supra iustum pretium uendit, facit iniuriam emptori qui habet ius ne patiar iniuriam in pretio, quod exhibet pro uiliori merce. Alterum est ius, quod nascitur ex contractu, & commutatione. Emptor v. g. acquirit ius in rem emptæ, quod etiam uolari non potest sine iniustitia. Circa quod tamen ius non uersatur propriè ipse contractus; v. g. emptio, & uenditio, nisi remotè, sed illud fundat, & ubi acquisitum est, parit obligationem illud seruandi, & utrumque istud ius spectat iustitia: prius illud in ipsa actione contrahendi & commutandi; posteriorius in actionibus ipsam contractum & commutationem consequentibus.

Συναλλάγματα, & commercia quæ sunt iniuriola proximo, uocabat Aristot. inuoluntaria, cuius nominis uidetur difficultas esse ratio, cum nequeant esse iniuriola, si uoluntaria non sunt: hunc locum late ueritat Comitotus 3. part. de contrah. cap. 2. Respondeo cum S. Thoma lect. 4. in lib. 5. Ethic. hæc dici inuoluntaria non simpliciter, sed quia utrique contrahenti uoluntaria non sunt, ei nimirum qui patitur iniuriam. Neque dicas Philosophum eodem loco inter contractus uoluntarios numerasse uisuram, quæ tamen inuoluntaria est mutuario, qui inuitus adicit aliquid sorti: nam Aristot. ibi non sumpsit uisuram pro scemore mutui, sed pro uisuræ uisone rei, quæ acceptio non ignota Latinis fuit, uti obseruauimus lib. 1. de uisuris, & contractus in quibus rei uisus, retento eius dominio conceditur, ut sit in locato, commodato, precario, uisurarij dici possunt: has igitur actiones & contractus inuoluntarios συναλλάγματα ἀκούσια alio modo respicit iustitia, quam priores illas commutationes, & pactiones uoluntarias; illas enim intendit, istas auersatur & emendat, beneque afficit uoluntatem ut ipsas auersetur, atque emendat: qua ratione explicari potest contrapassum quod intendi à iustitia uolebant Pythagoræi; ut enim sapienter aduertit Suar. citat. disp. de iustitia Dei, sect. 1. num. 24. illud ita intelligendum est, ut qui aliquid alteri confert, tantumdem ab illo acceperit utilitatis, aut alias æquale nocumentum intulerit: quare & ipse nunc æquale patitur, saltem in priuatione deminij rei, quam confert: nam aliquando qui operatur ex iustitia nullum omnino nocumentum patitur siue in se, siue in suis rebus, neque ullam percipit utilitatem distinctam ab ipsa actione externa, & opere iustitiæ, ut cum quis stipendium dat pro re sibi profus inutili, aut honorem debitum impendit absque ullo commodo aut passo. Igitur contrapassum cernitur in commutationibus civilibus, cum æquale datur accepto, & quantum uni tribuitur, tantum quoad ualorem accipitur, quantum alicui nocumentum illatum est, tantum ei quo potest modo fieri, rependitur; & denique pro uariis circumstantiis, in quibus damnum & iniuria consideratur.

Supposita hac Aristotelis diuisione commerciorum & contractuum in ordine ad obiectum iustitiæ, uenio ad alias, ut ita dicam, quodammodo magis intrinsecas, eas late prosequuntur Conrad. q. 17. de contrah. lib. 5. ubi triginta eorum species enumerat. Gerson. tract. de contrah. lib. 8. cap. 2. facit duodecim, alij augent, alij minuunt eum numerum pro uariis capitibus, ex quibus eiusmodi diuisionem petunt, uti explicat fufius Comitot. 3. part. de contrah. tot. Rebell. 2. part. lib. 1. quest. 1. sect. 2. Val. 2. 2. disp. 5. quest. 20. punct. 1. ubi omnes esse eiusdem speciei

speciei in ratione iustitiæ, aut iniustitiæ, & materialiter solum differre rectè monet. Ego pauciores & celebriores apud iuris interpretes, & quæ nobis uiliiores futuræ sunt, attingo duntaxat; præcipua ipsarum membra sequenti capite explicaturus.

6 Vlpianus igitur l. 5. D. de pact. conuentionum tres ait esse species: publicas, quæ ex publica causa sunt; priuatas, quæ uel legitime, uel iuris gentium sunt: quam diuisionem plurimi impugnant. Primum quod publicas conuentiones de pace numerat hoc loco, quasi uerò Prætoris edictum, quod interpretatur eo loco Vlpian. ad ius facialium, & fœdera populorum, ac non potius ad rerum priuatarum pactiones, & negotiorum familiares gestiones pertineat. Dicit tamen poterit Vlpian. uoluisse summam diuisionem pactionum tradere, ex quibus priuatas suo edicto Prætor regit; quare melius fecandò obicitur peccati in diuisionem legis, cum partem in genere numeret, siquidem ait tres esse pactionum species, publicas, & priuatas; & ex priuatis legitimas, aut iuris gentium; debuisset enim dicere conuentionis species tres esse; publicam, legitimam, & iuris gentium, aut duas tantum species esse, publicam, & priuata; tum istam postea subdividere in legitimam, & iuris gentium; aut denique quatuor facere species, publicam, priuata, legitimam, & iuris gentium. Quare aliqui dicunt uisum irepissile in numerorum notas, alij obseruant eam esse familiarem Iuriconsultis præciam diuisionis breuitatem, ut subdivisionem partem ad diuisionem accommodent. Sic numerant tres species interdictionum; prohibitoria, restitutoria, exhibitoria l. 1. §. 1. D. de interdict. cum tamen iubentia prohibitoris opponenda essent. Sic cum rerum aliæ sint mobiles, aliæ immobiles, aliæ corporales, aliæ incorporales, aliquando tamen breuitatis causâ ita diuidunt, ut alias faciant mobiles, alias immobiles, alias iura, quoniam illæ duæ priores corporales sunt. Sic hæredum diuisio duplex erat constituenda; hæredum alij sunt necessarii, alij non necessarii; alij sunt sui, alij externi. Ita tamen diuidunt ut dicant alios necessarios, alios suos, & necessarios, alios extraneos l. 1. §. 1. D. de hered. qualis. Similia exempla occurrunt passim in iure. Eadem ratione, cum quatuor sint species conuentionum, publicæ, priuata, legitima, iuris gentium, tres tantum enumerat Vlpian. aduersus quem & illud obicitur, quod cum conuentionem priuata subdividit in legitimam, & iuris gentium, mixtam omiserit, quæ simul & legitima, & iuris gentium est; quia & eam ius gentium induxit, & Ius Civile confirmavit. Cuiusmodi est emptio, uenditio, locatio, depositum, & alia plures. Respondent tamen eam solum conuentionem dici legitimam, quæ lege aliqua aut Senatusconsulto adiuuatur, non uerò eam omnem, quæ à Iure Civili admittitur; siue ad probatur, aut non reicitur, si aliquo alio iure, ut gentium, fuerit inducta. Verum de legitima conuentione statim dicendum erit; mihi uidetur neque Vlpianum, neque ceteros Iuriconsultos fuisse accuratos in diuisionibus tradendis, ut illas ad regulas Dialecticorum exigeret, cum ad cuius ferè, & quæstiones singulares referrent, facti que illis esset pinguiori Mænera, pro ut materia subiecta postulabat, diuisiones eiusmodi tradere, eaque afferre membra diuisionis, que tunc uiri esse poterant, aliis omiffis; neque laborasse an ea diuisio summa esset, an subdivisio

R. Par. Gibal. De Negotiar.

tantum; an atoma, an subalterna: quare in tuendis istis aut diuisionibus, aut etiam definitionibus, minus religiosiores esse debemus. Satis igitur nobis hoc loco sit ex Vlpian. alias esse conuentiones publicas, alias priuatas: publicæ sunt quæ publicam causam habent, ut pacem, de qua belli Duces paciscuntur. Græci τῶν συναίθετων δι' ἐξουσίας δημοσίας γίνονται ὅς ἐστιν δι' ἐργητοῦ παρὰ ἀλλήλους περὶ ἐργητῶν συμφωνήσασσι: huc pertinent pacta, induciæ. Conuentiones priuatae sunt ex priuata causa ἐξ ἰδιῶν νόμων, priuata & domestica lege, illæque uel legitime sunt, uel iuris gentium, quia uel lege inductæ confirmataeque sunt, uel iure gentium.

7 Vnde antiquiorem diuisionem, vniuersaliorumque, ueteribus Iuriconsultis non incognitam, ut ex libro Rhetoricor. ad Herennium constat, colligit Hotman. disp. de pactis, num. 4. Sic enim diuidit ille Rhetor: Pacta sunt quæ legibus obseruanda; sunt item pacta quæ sine legibus obseruantur ex conuentu, quæ iure præstare dicuntur. Pacta igitur alia sunt legitima, alia conuenta, legitima definiuit Vlpian. l. 6. D. de pactis, quæ lege aliqua confirmantur, ut in l. XII. Tabul. Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto. Conuenta dicuntur quæ solo conuentu ualent, neque vlla lege consummata sunt, de quibus Cicero lib. 2. de inuent. Quaedam genera iuris iam certa consuetudine facta sunt, quod genus pactum, par, iudicatum: pactum est quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, ut iure præstare dicatur: hoc est firmitum & stabilitum iure esse. Hæc itaque pacta conuenta non lege aliqua, sed consuetudine P. R. propter fidei, & societatis humanæ rationem ita probata erant, quasi iure aliquo conscripto constarent. Quia uerò consuetudine solum aliqua ualebant, postea Prætores in edicta sua transtulerunt; unde ad extremum in edictum perpetuum transscripta sunt, quod edictum Vlpian. Paal. alique consulti iuris sunt interpretari, & locum perpetui iuris obtinuit. Hæc itaque pacta, & conuenta quia neque lege, neque Iure Civili constabant, iuris gentium conuentiones dixit Vlpian.

8 Pacta conuenta, de quibus solis disputat Vlpian. iterum primaria, & summa diuisione licet in nuda & causaria partiri, nuda hic appellantur quia nuda voluntate & conuentione constant, neque aliam iubeat causam habent, quam quia ita uisum & placitum est paciscentibus: nuda itaque pacta conuenta sunt purè uoluntaria, & merè arbitraria, sic nuda uoluntas pro nuda conuentione dicitur l. 3. D. de rescind. uendis.

Causaria nominat Hotman. inuitato quidem in scholis uerbo, sed non inepto, cum causarios milites, & causarias missiones dicamus, conuenta illa pacta, quæ aliquam præter nudam uoluntatem causam habent, & opponuntur nudæ pactioni, uoluntati, atque simplici conuentioni. Ideoque causaria iure nominari possunt, maximè cum uideamus nudam uoluntatem, & simplicem conuentionem opponi causæ generaliter l. 7. initio D. de pactis, & l. solent 15. D. de præscript. verb. quo postremo loco opponitur negotio. Qui, inquit, ut sibi fur indicaretur, aliquid promissit, obligatur: nam illa conuentio non est nuda, ut quis dicat ex pacto actionem non oriri, sed habet in se negotium. Alias nuda, & simplex conuentio opponitur traditioni rei, ut l. legem 10. l. traditionis. 20. C. de

Q q 3

pactis;

paſſis, atque aliis pluribus locis accuratè ab Hotman. collatis *diſp. de paſſis, num. 9.* Traditionem porò eſſe vnam cauſam ſpeciem quis neget? Cauſarum itaque conuentiones habent aliquam cauſam præter nudam & ſimplicem conuentionem voluntatem; quæ cauſarum conuentiones rursus in nominatas, & innominatas diuiduntur. Priores proprium nomen habuerunt ab vrbis initio; quare generale illud, & primæuum pactorum nomen quodammodo amiferunt, ſpecialique, & peculiari nomine ex ſuarum ac ſolemnium actionum formula denominatæ ſunt, vt emptio, venditio, locatio: aliæ verò generale conuentionum nomen retinere; vt do, vt des, quorum omnium rationem & exempla dabimus *cap. ſequenti*. Nunc eam ſolam diuiſionem vniuerſalem pactorum attingo, cuiusque diuerſa membra numero, non explio: quare nudorum pactorum ſpecies omitto hoc loco, & venio.

Ad tertiam pactorum diuiſionem genericam, in expreſſa, & tacita, quæ vtraque inter præſentes & abſentes fieri poſſunt. In prioribus habetur tractatus inter paciſcentes; tacitæ verò conuentiones, rebus potius, & factis quàm verbis, aut præuia tractatione ſunt, quorum omnium dabimus exempla *cap. ſequenti*: quare hic in paucis colliges conuentionum diuiſiones *ex tot. D. de paſſis*, cum Hotman. & in tres ordines partieris.

Conuentionum igitur quedam ſunt expreſſæ, quedam tacitæ, aliæ inter præſentes verbis, interprete, nuntio, inter abſentes per nuntium aut epistolam ſunt *l. 2. D. de paſſis*. Tacitæ, vel iuris intellectu tacitè inducuntur, vel etiam à iuris, aut ſurdis ſunt *l. 2. & l. 4. D. de paſſis*. Secunda diuiſio eſt in conuentiones publicas, & priuatas; publicæ ſunt fœdera, locictates, induciæ, pax, *l. 5. D. de paſſis, l. 1. 2. de capti. & poſſim.* priuatae quæ de priuatis agunt; quarum aliæ ſunt legitime, aliæ honorariæ, aliæ iuris gentium. Legitimæ legibus antiquis confirmantur, vt de futo & iniuria, ex XII. Tabul. *l. 2. 7. §. pactum, D. de paſſis*; honorariæ vt conſtitutum *l. 1. D. de conſ. pecun.* item hypotheca *l. 1. D. de pignor. action.* iuris gentium quæ tertiam quoque diuiſionem ingrediuntur, quam aptè non moror.

Tertiò itaque conuentionum aliæ ſunt iuris gentium, aliæ ciuilibus, aliæ mixtæ. Iuris gentium conuentiones dicuntur, quæ ſola naturali æquitate conſtāt, neque iure Ciuili comprobatae ſunt; hæc neque nomen neque cauſam habent, quia ſolo conſenſu conſtant, & nuda dicuntur, id eſt nuda à cauſa, & nomine *l. 7. in princ. verſ. ſed cum nulla ſubſt. D. de paſſis*, veluti pactum de rebus permutandis *l. 1. D. de rerum permutat. & l. 3. C. eod.* Pactum de vſuris *l. 1. 7. D. de paſſis*; pactum de non petendo *l. 7. D. de paſſis*, & paſſim: pactum vt cohæredes certo modo hæreditatem diuidant cum eorum nullus poſſideret *l. 2. 1. C. de paſſis*. Conuentiones ciuiles iure ciuili comprobatae ſunt, veluti nexus, dotis datio, acceptilatio, nouatio, ſtipulatio *l. 1. 4. in ſin. D. de nouat. l. 1. 26. §. pen. D. de verbor. obligat.*

Conuentiones mixtæ, quæ conſtituunt quartam diuiſionem apud Hotman. & iuris gentium, communes ſunt, & ſimul iure Ciuili comprobatae *l. 7. D. de paſſis*, illarum quatuor facit genera; nam aliquæ tantum nomen habent, aliæ cauſam tantum, aliæ vtrumque, quedam neutrum. Nomen tantum habent quæ legibus inducuntur ſunt, & ſuam certam naturam & formulam atque actionem ab iis qui iuri Ciuili præſuerunt, conſtitutam habent;

hinc forma antiquitas conſtituta in *l. 5. §. Iulianus, D. de admin. tutor. l. 7. §. quod in ſpectu. D. de paſſis*; tales ſunt emptio, venditio, locatio, mandatum, locietas, quæ ſine datione, & ſine facto nuda voluntate, nado conſenſu obligationem pariunt, *l. 1. D. de rerum perm. l. 2. de obligat. & action.* atque idcirco dicuntur tranſire in proprium nomen contractus *l. 1. in ſin. & l. 7. in princ. D. de paſſis*, & habere nomen ſuum. Aliæ cauſam tantum habent, id eſt dationem, aut factum certa lege *l. 8. l. 15. D. de perſer. verb.* ſed nulla antiquitus earum cauſa conſtituta fuit actio, itaque ſuum nomen non habent, ſed in generali & vniuerſo nomine permanſerunt: *Do vt des, do vt facias, facio vt facias, facio vt des*; qui vniuerſo innominati contractus dicuntur *l. 2. 3. 4. C. de perſer. verb.* eius generis eſt permutatio, poſtquam vt altera parte tradita fuit, *l. 1. D. de rerum perm.* Item pactum de diuidenda hæreditate, quando iam vnus cohæredum poſſidet *l. 15. C. famul. Erciſund. & l. 2. 1. C. de paſſis*. Hæc ſunt quæ dicuntur negotia ciuilia, negotia proprii contractus, negotia noua *l. 1. D. de eſtimat. l. 2. 2. D. de perſer. verb.* quorum nomine cum inſtituta antiquitus actiones non eſſent, moribus inductum eſt vt componantur actiones perſcriptis verbis vtilis in factum *leg. 1. 2. 3. 11. & paſſim D. de perſcript. verb.*

Aliæ conuentiones & nomen, & cauſam habent, quia præter dationem, aut factum non modò certam ab antiquis formam conſtitutam habent, ſed etiam certam, & ſolemne actionis formulam, veluti mutuum, commodatum, depositum, pignus *l. 7. D. de paſſis*. Ergo hæc quoque nomen habere dicuntur, quia certa illis formula antiquitus impoſita fuit *l. 5. D. de admin. tutor.*

Denique conuentiones quedam neque cauſam, neque nomen habent, ſuntque ſolius iuris gentium, & nuda dicuntur, quòd cauſa & nomine careant, & ſola promiſſione conſtent; veluti ſi inter aliquos conuenierit de ſuis rebus inuicem permutandis: nam poſt alterius traditionem exiſtit contractus innominatus, *do vt des, l. 1. D. de rerum perm.* Placuit iſta pauldyſiſius referre, quia & futura diſputationi, & iis, quæ ex iure interdum adducuntur lucem ſine dubio præferent.

Pergo ad aliquot alias diuiſiones noſtris Doctortibus familiares, noſtroque inſtituto accommodatas.

Diuiditur itaque contractus, in contractus lucratiuos & oneroſos. Primi ſunt in quibus vnus aliquid accipit nullo onere ipſi impoſito ex mera liberalitate alterius, vt contingit in acceptilatione, donatione, commodato, qui proinde non ſunt veri & proprii contractus, cum vltro citroque obligationem non pariunt, contra Comitoli. *1. part. de contract. cap. 3.* qui mutuum obligationem in his pactis assignat, ſed omninò male, vt offendimus nuper. Gratuitos verò dici vult ex eo tantum, quia manant primò ab animo benefico, aut quia nulla merces interuenit, cum vnus det, & nihil recipiat. Oneroſi dicuntur contractus, in quibus onus & obligatio vtrique imponitur, vt in emptione, & venditione; venditor enim grauatur tradere rem ſuam, & emptor iuſtum illius pretium. Sunt præterea contractus alij diuidui, alij indiuidui, prout ipſorum materia admitit, aut non admittit diuiſionem, eſt autem ſermo de diuiſione non modò naturali, ſed maxime ciuili, & ex præſcripto

ſcripto legis, cuiusmodi ſunt ſeruitutes reales ratiæ, iter, actus, via, nec enim pars tantum ſeruitutis poteſt promitti, aut in obligationem deduci, *l. ſtipulationes, D. de verbor. obligat. Stipulationes non diuiduntur earum rerum quæ diuiſionem non recipiunt, veluti via, itineris, actus, atquæ actus, carerumque ſeruitutum.* Idem habetur *l. via itineris. D. de ſeruitutib.* Quatuor autem modis contractus diuiduus, aut indiuiduus dicitur. Primò promiſſione & obligatione. Secundo diſtributione, ſeu diuiſione inter hæredes. Tertio ſolutione. Quarto liberatione à ſolutione, de quibus omnibus plura Conſulti iuris ſcribunt.

Diuiditur denique contractus in contractus bonæ fidei, & ſtricti iuris, de qua diuiſione plura Couar. *in regulam poſſeſſor, 2. part. §. 6. & Comitoli. 3. part. de contract. cap. 5.* Monere circumſtantias benigna quadam interpretatione reſpicit, vt colligitur ex *l. bona fides 3. 1. D. de poſſiti.* Strictum autem ius quod proprie & ſtrictè ad corticem literæ abſque vlla benignitate & interpretatione accipiendum & ſeruandum eſt, ita ſumitur *l. Pannonius §. 6. D. de acquirenda hæreditate.* Subtilem iuris regulam appellat *l. ſi ita ſcriptum 1. 3. D. de liber. & poſthumis.* Contractus itaque bonæ fidei dicuntur non quia ab illis omnis dolus & fraus abeſt, id enim ad omnem contractum requiritur, ſed quia in illis multa permittuntur æqui. Iudicis arbitrio, qui ratione variarum circumſtantiarum non ita præſe adheret literæ, aut iuris leguleiorum apicibus: at verò iure iuris contractus ij ſunt in quibus eſt moralius adherendum verbis, neque quidquam poteſt iudicis, quantum probi, & prudentis arbitrium. Hæc autem nominationum originem aperit Couar. Cum enim Prætores Romæ non poſſent tinguiſſorum priuatas cauſas iudicare, litigatores ſummatim auditos ad Iudicem Pedanum remittebant, addita formula quadam ex propoſita cauſa, à qua formula non licebat aliquando Iudici inferiori diſcedere, v. g. *Sipate Titium Seio centum mutua dare oportere, Cuius condemnato, extra quam ſi pactum conuentum, ne eſt pecunia mutua petereur, factum ſit.* In aliis autem formulis addebat aliquando Prætor *ex bona fide*; tuncque inferior Iudex poterat quod ſibi æquum videbatur iudicare, neque tenebatur ad præduram verborum, quibus initi erant contractus notio-nem, quod ſit manuſcriptum *ex l. quæro 5. 4. D. locati.* *Vſura*, inquit, *in bonæ fidei iudicis non tam ex obligatione proficiuntur, quam ex officio iudicis applicatur.* Ex quibus omnibus tandem inferit Couar. contra Bald. etiam iure Pontificio diſtinctionem actionum & contractuum bonæ fidei atque ſtricti iuris manere, cum nullibi ſublata legatur, & bona fides

ibi non opponatur

dolo.

.

ARTICVLVS II.

De cauſa efficiente pactorum & contractuum.

Regula prima. 1.

Regula ſecunda. 2.

Cauſa effectiua contractus eſt conſenſus liber, quem præſtat perſona iure habitis, & apta ad contrahendum. Itaque duæ tradendæ ſunt certiffimæ, & conſtantes, atque vniuerſales regulæ, quarum prima eſt.

Qui conſentum verè liberum non præſtat paciſcendo, non contrahit, neque paciſcitur: immò ſi cuiusmodi liberum conſentum præſtare nequeat, paciſci nequit, illudque impedimentum phyſicum eſt, atque ex natura rei; ad liberum autem conſentum requiritur deliberatio, & ratiocinium intellectus, cognitio rei de qua contrahendum eſt, quia per errorem, ignorantiam, fraudem, ac dolum tollitur.

Hæc regula perſpicua eſt, & fuſe à nobis confirmata nuper opere de vſuris lib. 3. c. 2. offendimus enim in primis *art. 2. 1. regula* promiſſionem ficto animo factam, & ſine voluntate promittendi, ſive ſe obligandi, nullam omninò exiſtere; donationem item ficto animo factam nullum tranſferre dominium propter defectum conſenſus veri: quod verò ſtatuebamus in promiſſione liberali, & donatione gratuita, id ipſum deinde demonſtrauimus in *ſecunda regula*, circa contractus reſpectuos, eos nimirum inuandos & nulos eſſe, quod contentuſu ficto ſunt, quibuscumque ſignis externis conſenſus cuiusmodi ſimuletur: ad quid verò obligentur ſic fictè promittentes, & fictè paciſcentes, docuimus ibidem tum *regula 1. tum tota regula 3.*

Ad verum itaque & ſufficientem conſentum ut promittendo, & paciſcendo requiritur libertas, quæ ſine deliberatione, & aduertentia haberi nequit; atque ad contrahendam obligationem promiſſionis, & contractus debet ea aduertentia & deliberatio eſſe plena, quæque ſufficiat ad peccatum mortale; quæ omnia, & ſingula pluribus demonſtrauimus *art. 3. regula prima.* Quomodo cum ea neceſſaria aduertentia, & deliberatione pugnet ignorantia poſitiua, ſive error, docuimus *tota ſecunda regula*, bene multis. Tertia denique egimus de dolo eundem conſentum deſtruyente, & contractum inuadente; quibus omnibus non indiligenter eo loco diſputatis, nihil proſus addendum occurrit; quare tu ea conſulas, neque enim animus eſt earumdem rerum repetitione, & iterata exſcriptione implere paginas, & opus augere, quod ſua mole nimium fortaliſ excreſceret.

Alterà regula vniuerſalis eſt circa conditionem perſonæ paciſcentis; vt non modò libera conſentiat, contrahat; ſed etiam vt iure habilis ſit ad contrahendum, hoc eſt liberâ rerum ſuarum adminiſtrationem, & non ipſi prohibita habeat, nã pro ratione tantum liberæ illius adminiſtrationis, & quatenus illâ habet, poterit paciſci, & ſeſe ad quidpiã obligare. Itaque vt quis validè paciſcatur, non modò ad quod ſe vi pacti obligat, in ſuo dominio & poteſtate habere debet, ſed illius quoque liberam adminiſtrationem, alioquin inutiliter, & inuadè

de ea re contrahet. Ius autem sapientissimè quibusdam personis rerum suarum administrationem, liberamque earum dispositionem inhibuisse certum est, & ex subiiciendis consecrariis perspicuum fiet, quare in omnibus eiusmodi personis videndum erit quid ius permittat, quidve prohibeat, ubi aliunde impedimentum non est.

ARTICULVS III.

Consecraria de personis pacifcentibus.

CONSECTAR. I. An pueri & impuberes possint contrahere.

II. An filii familias pacisci valeant.

III. An, & quomodo minores contrahere possint.

IV. An, & quomodo Religiosi contrahere, & se obligare valeant.

V. An prodigi, & furiosi contrahere possint.

VI. De quibusdam aliis personis, quibus prohibitum est contrahere.

Personas de quibus controuerti potest, an licite, & validè pacisci & contrahere valeant, hoc articulo recenset, & quid de illis sentiendum sit hac in parte paucis expleo ex vniuersalibus regulis nuper traditis.

CONSECTARIVM I.

An pueri & impuberes possint contrahere.

Quid sit impubes. 1.

Impubes nondum septennis contrahere nequit. 2.

Septennis potest. 3.

Pubes dicitur masculus quatuordecim annis completis; femina verò duodecim, anno verò decimo cum dimidio masculus pubertati proximus censetur, & femina anno nono cum dimidio, quæ omnia ex glossa, iure & Doctoribus probant Sanch. lib. 6. de matrim. disp. 38. n. 2. Couar. 2. part. de sponsalib. cap. 5. num. 2. Tiraquell. l. 6. conub. n. 38. Gutier. relectio. in Authent. sacramenta puberum, n. 2. qui etiam quærent causas huiusce discriminis inter mares & feminas, quæ tandem vti aduertit Gutier. in eam reducuntur, quod femina vti imperfectiores, & breuioris fere vitæ, citius maturecant, atque vt ait Macrobius lib. 7. Saturn. cap. 7. eandem quæstionem versans; maturius citiusque vota festinant. Minorem verò siue marem, siue feminam dicimus ex iure qui nondum 25. annum attingit; de impuberibus igitur quoad potestatem paciscendi, aut celebrandi sic sentiendum.

In primis ante annum septimum ætatis pacisci & sese obligare nequit, quia tunc nondum habere rationis vium ad liberam consentum requisitum præsumitur, ideoque neque ante illud septennium obligatur legibus, cum eiusmodi obli-

gationis incapax esse censetur: & denique cum eam libertatem, atque ad eam rationis deliberationem, & aduertentiam ad validè paciscendum, imponendam que sibi ipsi obligationem promissione aliqua vel pacto, requirerent, quæ necessaria est ad peccandum mortaliter, & ante septennium noxæ illius, ob defectum rationis nondum illucenscentis expertis existimetur, non erit quoque ad paciscendum & contrahendum idoneus: quare omnia illius pacta, nisi ea deinde rata habeat & approbet, nulla atque inualida censentur: quod si inde locupletior euaserit, non tenebitur actione ex contractu, sed solum æquitate naturali, quæ nullum aliena iactura iniuste locupletari patitur: quare non placet, quod tradit Rebell. 2. part. lib. 1. quest. 8. num. 20. obligari hunc puerum etiam ciuilitè si ditior euaserit, cum enim in foro externo pactum illud nullum fuerit, non poterit ex contractu nullo dari actio: quia tamen per eiusmodi contractum inualidum quidpiam acquisiuit, quod adhuc possidet, & habet in suis bonis, illud iuste retinere nequit, cum sit alienum; retinere verò censetur si ex eo ditior hodie remaneat, quamuis illud ipsum iam consumpserit; quia tantum reuera habet in bonis, quantum ex illis consumpserit, si illud aliud, quod contractu inualido acceperat, non expendisset, vti fassus explicabitur in appendice de restitutione. Sapienter tamen monet idem Rebell. puerum necdum proximum pubertati, aut ante septennium non posse pacisci, aut contrahere, id intelligendum esse nisi malitia suppleat ætatem, vti in quibusdam aliis contingit; hoc est si nondum sit doli capax. Nam si rationis lumen in illo præuenerit consuetam ætatem, vti fit in quibusdam præcocius ingenii, reuera vti tunc poterit peccare mortaliter, poterit quoque se Deo, & homini obligare. Ratioque est euidens; quia tota illa incapacitas paciscendi in tenera ætate, oriebatur ex defectu vius rationis: quare ubi aberit ille defectus, erit capacitas contrahendi, quam eiusmodi defectus impediēbat; quia tamen difficillimum est eiusmodi malitiam, vti appellant, siue plenum, & non micans tantum lumen rationis cerè aduertere, facit puero potestatem lex rata habendi, aut rescindendi pacta illa in tam tenera ætate ante pubertatem inita, vt statim dicemus.

Secundò puer post septennium etiam nondum pubes potest validè contrahere, cum & ratione sufficienti polleat, & ius quoque id illi permittat. Et quidem quod attinet ad naturalem capacitatem paciscendi, ea manifesta est vsu rationis tunc affulgente, quod latè probat Mandosius de ætate minori, capitulo 4. numero 2. & omnino supponit l. si infanti. §. ultim. Cod. de iure delictand. dum ait posse maiorem septennio acquirere. At verò l. potuit. Cod. eod. exigit voluntatem pupilli, vt ipsi acquiratur hæreditas. Maior igitur septennio voluntatem acquirendi habere potest, aut non acquirat sibi: & lex in sponsalib. l. 4. in fine. D. de sponsalib. ait nullam ætatem ipsalibus contrahendis definitam esse; atque ad eam à primordio ætatis fieri posse. Si modò id fieri ab vtraque persona intelligatur, id est si non sint minores quam septem annis. Exultauit itaque Modestinus, cuius est illa lex, puerum septennem intelligere posse quidnam agat, & ad quid sese obliget, dum sponsalia contrahit. Quia verò contingere aliquando poterit in tardioribus, & hebetioribus quibusdam ingenii, vt etiam septennes non-

dum præ mentis stupore satis intelligere possint quid agant, dum aut sponsalia, aut quidpiam aliud paciscuntur, tunc contrahere non poterunt, cum non satis deliberationis, & necessariæ libertatis ad imponendam sibi ipsi grauem obligationem afferre queant. Ita Goffredus in summa, tit. de deponsal. impub. n. 10. Sanch. lib. 1. de matrim. disp. 16. n. 3. & alij passim.

Atque ex præsumpto rationis vsu in septenne, sponsalia impuberum probauit nõ modo ius ciuile iam allatum, sed etiam Ecclesia, c. litteras 4. c. accessit 5. c. ad dissoluendum 13. de sponsalib. Vt cum de sponsalibus, & matrimonio impuberum alius erit commodior dicendi locus: satis est huic nostro instituto, impuberes, modò rationis vsu polleant, capaces esse paciscendi, contrahendive, nisi lege positua prohibeantur. Permittit autè illis lex, sponsalia, non verò matrimonium, nisi malitia suppleat ætatem: quomodo autem illa sponsalia rata habeantur, & transeant in matrimonium, suo loco disputabitur; interim adi Basil. Pontium lib. 2. de matrim. capit. 13. Gutier. lib. 1. qq. Canonico. c. 18. & lib. de mat. r. in. cap. 2.

CONSECTARIVM II.

An filii familias pacisci valeant.

Filii familias possunt se naturaliter & ciuilitè obligare. 1.

Non tamen de bonis profectitiis, aut aduentitiis contrahere. 2.

Alia que non possunt. 3.

AGo de filiis familias sub patria potestate existentibus, siue illi puberes sint, siue pubertati proximi, de quibus sic ita mo.

Et primò quidem eiusmodi filii familias possunt se tum ciuilitè, tum naturaliter obligare per quosvis contractus, si non sint illis speciali iure prohibiti, & non redundent in præiudicium patris aut alicuius alterius, sicut inuiles, insti. de inuili. stipul. l. tam ex contractibus 57. D. de iud. l. filius familias 30. D. de acton. & obligat. l. final. §. pupillus. D. de verbor. obligat. Quare in eo differt filius iste familias à minore, cui tutor curatorve datus fuit: hic sine curatore nequit se obligare ciuilitè, & filius familias id potest sine patre, quia, vt ait Gloss. in §. pupillus, Inst. de inuilib. stipulat. & alij quidam, quia vt arguuntur Sanch. numero septimo, filio familias permittitur alienatio bonorum istorum aduentitiorum, quoties pater non habet illorum administrationem & usufructum, quia tunc ea alienatio patri non nocet, idque concedit ipse Faber loco citato, & probat Gutier. Relect. in authent. sacramenta puerum, n. 51. At verò dum patet alienationi consentit vel nullum patitur ex ea præiudicium, vel illud volens ac libens patitur, atque inri quod habet eiusmodi alienationem impediendi sponte renuntiat.

potest ciuilitè, §. pupillus, Insti. de inuilib. stipulation. Car verò impubes auctore tutore obligetur, respondet Gloss. in illum §. pupillus, quia impubes habet tutorem obligatum, si malè auctoritatem pupillo præstet, non autem patrem l. final. §. pupillus. D. de verbor. obligat. l. cum oportet §. sub hac, Cod. de bonis que liberis, & c. Hanc porò impotentiam filii familias impuberis ad se obligandum extendit ab bona castrensi Molina tract. 2. disp. 230. n. 8. & disp. 261. num. 3.

Dixit nihilominus aliquos contractus prohiberi filii familias à iure, vt mutui acceptio, SC. Macedoniano, de quo fassissimè disputauimus libro primo de vsur. & commerc. capitulo quinto art. 2. Consect. 4. vbi etiam ostendimus eiusmodi contractu filium familias ne quidem naturaliter obligari, eo quod ius posituum eam obligationem protus elidat. An verò idem filius familias quidpiam mutuo dare queat, disputauimus ibidem, diximusque numero 8. non posse, nisi ex peculio castrensi, aut quasi castrensi: quia illius tum dominium, tum administrationem liberam habet.

Secundò nequit filius familias de bonis aduentitiis, & profectitiis contractus villos celebrare; quia bonorum profectitiorum tum proprietas, tum vsus est penes patrem, & non penes filium. Aduentitiorum quidem proprietatem habet filius, & pater solum vsumfructum, vnde videretur posse filium ad ipsorum alienationem contractus aliquos celebrare, aut de ipsis aliquo modo disponere, eo quod proprietarius possit inuito vsumfructuario proprietatem alienare, leg. 2. Cod. de vsumfructu. Id tamen circa bona, aduentitia specialiter iure prohibetur filio familias, l. fin. Cod. de bonis que liberis. Ita Molina tract. 2. disput. 26. Anton. Gomez. in l. 6. Tauri, numero 24. Molina. Iuricons. libro secundo de primogenit. capitulo 4. num. 20. Sanch. lib. 6. de matrim. disput. 39. num. 7. Ferdinand. à Castro de iustit. disp. 7. punct. 4. §. 6. num. 4.

Sufficiet tamen ad licitam, & validam hanc alienationem consensus etiam tacitus parentis, quod obseruat Molina citata disput. 261. quia verbi gratia à patre illi permittit fuit libera bonorum illorum administratio, aut ab eodem fuit expressus negotiatio, aut denique quia parens longius abest, neque eius consensus facile poterit obtineri, interimque labitur commoda occasio profutura plurimum filio, illius alienationis; loquor autem de filio pubere, licet annum 25. non excefferit: nam alienatio bonorum aduentitiorum ex consensu patris facta, valida erit, contraquam voluit Faber in §. pupillus. Inst. de inuilib. stipulat. & alij quidam, quia vt arguuntur Sanch. numero septimo, filio familias permittitur alienatio bonorum istorum aduentitiorum, quoties pater non habet illorum administrationem & usufructum, quia tunc ea alienatio patri non nocet, idque concedit ipse Faber loco citato, & probat Gutier. Relect. in authent. sacramenta puerum, n. 51. At verò dum patet alienationi consentit vel nullum patitur ex ea præiudicium, vel illud volens ac libens patitur, atque inri quod habet eiusmodi alienationem impediendi sponte renuntiat.

Dices cap. constitutus de in integrum restitutione; pater qui alienarat bona sibi cum duobus filiis communia, vt firma foret alienatio, suos emancipasse filios, qui deinde emancipati consenserunt aliena

alienationi prius factæ, aut tunc faciendæ. Ad validam igitur bonorum aduentitiorum alienationem non sufficit patris consensus, nisi filius alienans sit emancipatus, aut saltem maior 25. annis. Resp. patrem illum voluisse emancipare filios, ne consensus ab illis præstitus, videretur metu quodam reuerentiali potius ab illis extortus quam liber præstitus; aut quia illi filij fortassis voluerunt aliter alienationi consentire, aut aliis de causis, quæ prodita non sunt; præterquam quod timebat pater ne quis quidpiam aduersus illam alienationem exciperet, non quod emancipatio illa profus necessaria esset ad firmitatem alienationis, cum ius nullibi id dicat, aut significet.

Restant bona castrensia, aut quasi castrensia, de quibus potest liberè filiusfamilias contractus celebrare absque patris consensu, vt iam diximus ex *l. miles, §. actionem. l. ex nota, l. patre qui dat. D. de castrensi peculio*; quia patri nihil omnino præiudicat. Impubes autem nequit etiam patre consentiente illa alienare, aut de illis contrahere, §. *pupillus, inst. de inutilib. stipulat.* quod datur infirmiori ætati, ne sibi noceat, cum consensus & autoritas patris damnum quod sibi infert sua inconsideratione filius impubes, non reparat, quandoquidem non tenebitur pater reparare quod malè & imprudenter filio permiserit, sicut obligatur tutor si temerariò præstiterit suam autoritatem minori contrahenti, vti nuper obseruauimus ex Glossa cum Molina *disp. 261. citata.*

3 Tertiò filiusfamilias impubes nihil potest irrevocabiliter vouere, quia eius omnia vota tum personalia, tum realia pater irritare pro sua potestate poterit. Vota verò puberis si realia sunt poterunt à patre irritari quamdiu filius erit sub patria potestate, & illa vota cadunt in bona aduentitia, quorum vsum & administrationem habet pater: quæ irritatio est tantum indirecta, quatenus eiusmodi vota cadunt in materiam alteri, quam ipsi vouenti subiectam, cui vouens suo voto præiudicare non potest: quæ omnia fusius explicuimus tractatu de voto, vbi de eius irritatione fusius disputauimus. Interim adi Sanch. *lib. 6. de matrim. disp. 39. & 13. opere moral. lib. 4. atque alios.*

4 Quartò potest filiusfamilias suas operas artificiales alteri locare inuito patre; quia illi debet tantum obsequiales; ita Reginald. *lib. 25. praxis, num. 156.* Rebell. 2. *part. lib. 1. q. 8. num. 3.* Sanch. *lib. 6. de matrim. disp. 39. num. 4.* Quare non potest filius compelli à patre ad ipsi seruiendum, ministrandumve, nisi titulo pietatis, quando inops adeò pater est, vt sine illo ministerio viuere nequeat, aut quia licet aliquam norit artem, qua victitet, eam tamen sine graui decore exercere non valet. Non potest etiam pater cogere filium vt secum habitet extra illum casum pietatis, & necessitatis extremæ, si filius à patre recipere alimenta nolit, & honestum vitæ genus persequatur. Denique nequit impedire quo minus aut litteris se det, aut alicui alteri arti honestæ, aut ad Indos proficiscatur, quod ex pluribus DD. confirmant Rebell. & Sanch. locis adductis.

CONSECTARIUM III.

An & quomodo minores contrahere possint.

Minor auctore tutore obligatur naturaliter & ciuilitur. 1.

Sine tutore non obligatur ciuilitur. 2.

Obligatur tamen secum contrahentem. 3.

Obligatur etiam ipse naturaliter. 4.

Poterit petere rescissionem, non tamen vti compensatione. 5.

Gratis obiectio diluitur. 6. 7.

Qui à minore accepit an teneatur restituere. 8.

Quando minor indigeat sententia Iudicis ad alienandum. 9. 10. 11. 12.

PRimò minor validè contrahit & obligatur tum ciuilitur, si accidat tutoris aut curatoris autoritas, siue licentia *l. impubes 13. D. de autorit. tutor. Impubes tutore auctore obligantur*: quod verbum *ibidem* explicat glossa de naturali, & ciuili simul obligatione. Itaque tradunt communiter omnes, vt videbis apud Sanch. *lib. 6. de matrim. disp. 38. n. 5.* Molin. *tract. 2. disp. 224.* Rebell. 2. *part. lib. 1. q. 8. n. 21.* & alios passim. Loquimur autem de minore iam pubere & pubertati proximo: nam infans propter defectum consensus obligari per se nequit, & si quid eius nomine contrahatur, ab ipso deinde iam pubere, aut pubertati proximo ratum haberi debet, vt diximus *consect. 1.* dum agitur de ciuili obligatione; nam naturalem vbi primum rationis vsum habet, contrahere poterit.

Secundò minor sine tutore contrahens non obligatur ciuilitur, nisi quatenus inde factus est ditior, siue in suum commodum, *l. fin. C. pro emptore, & l. si curatorem 3. C. de in integrum restitut.* ita Anton. Gomez. *tom. 1. variar. cap. 14. num. 1.* Gutierrez. *de iurament. 1. p. c. 5. n. 6.* Molina, & Sanch. citati. Ratio est quia leges quæ prohibent minoribus contractus celebrare, eorum tantum commodum attendunt; quare illis obesse non debent. Hinc fit;

Tertiò vt minor, & pupillus contrahens absque autoritate tutoris, vel curatoris obliget sibi illum quo cum contrahit, illi tamen non obligetur ciuilitur: quare si contractus vertat in suum commodum, possit alium cogere vt stet contractui, à quo tamen vicissim cogi non poterit: nam *inst. de autoritate tutor. in princip.* minoribus & pupillis ætas in damnis subuenire, non rebus prosperè gestis obesse consuevit: quare sententia, quam minor obtinuit sine tutoris autoritate, valet *l. non eo minus 14. C. de de procurat. & l. contra 28. D. de pactis.* Est enim iuris vulgarissima illa regula, privilegium in fauorem alicuius concessum, in eius damnum retorqueri non posse *l. nulla 24. D. de legibus. l. quod fauore 6. C. eod. l. Diuus autem 3. C. de Carboniano edito; cap. quod ob gratiam, de regul. iur. in 6. Nou. 81. §. 2.* Hinc fit vt licet sententia aduersus innocuum lata, nulla sit, si tamen in eius fauorem cedat, valeat, *leg. cum quasi 30. D. de fidei comm. liber.* Quæ sunt igitur à minore absque tutore, quando constat de acquirendo, valent, etsi per illegiti

illegitimas personas agatur, atque ita in Gallia feruari docet magnum consuetudinarium *lib. 4. c. 45. de minoribus, n. 6.* ea tamen, quibus minor factus est ditior tenetur restituere, quis verò teneatur ostendere verum esse in rem pupilli ad rescissionem contractus, an ipse minor, an qui cum eo contraxit, res dubia est: vide *Resusc. in consuetudin. Regias tract. de rescissione contract. prefat. num. 10.* Stylius Curia habet, teste Louetio *lit. M. n. 9.* vt qui sine iuris solemnibus contraxit cum minore quoad immobilia, probet in rem pupilli verum esse, si adhibita fuerint solemnia tenetur minor probare non sibi fuisse proficuum, sed damnosum eiusmodi contractum. Hæc tamen claudicatio contractus cum minore, sine tutoris eius autoritate celebrati, non diuidit contractum, ita vt minor illius partem sibi vtilem probare possit, alia noxia reiecta: nam totum contractum probare, vel totum rescire debet, quod in omni contractu claudicante respectu eius, qui non obligatur stare contractui, valet, quod latissime ostendit Tiraquell. *de retractu conuentionali, ad finem totius tituli, à num. 4. ad 16.* & de contractu Ecclesiæ Sarmiento *de redditib. Ecclesiast. part. 1. cap. 2. num. 19.* quare contrahens cum minore, vel Ecclesia, potest agere vt minor, vel Ecclesia compellatur declarare solemniter, an velit stare contractui, an non, *l. Julianus. §. si quis à colludente. D. de action. empti*, quod multis citatis docet Sarmiento. 2. *cap. citato, num. 22.* Hinc verò fit, vt quia pupillo concessum est meliorem facere conditionem suam etiam sine tutoris autoritate, vt ait *l. 28. D. de pactis*, non autem deteriori, dicat *in ead. lege* valet, non posse probari, & confirmari à prætoribus pactu, quo pupillus sine tutoris autoritate obligatur ne a debitore suo peteret, aut ne intra certum tempus. Ratio est reddita, quia pacta commenta contra iuris ciuilis regulas rata non habentur; & sane licet Prætoris sit tueri pacta quæ Iuri Ciuili incognita sunt, quæque ex iure prætorio potius, quam ex Iuris Ciuilis regulis æstimanda sunt, non potest tamen tueri Prætor pacta, quæ contra leges facta sunt *l. 7. §. ait Prætor D. de pactis*; & *l. pacta 1. C. eod.* quia licet Prætor multa facere potuit, fecitque prætor leges, nihil tamen contra leges *l. necnon 28. §. quoad eius. D. ex quib. caus. maior. l. si in sponsus, §. si res. D. de public. in rem action.* Fit autem contra leges, quidquid fit contra regulas iuris, *l. qui veterane 102. D. de regul. iur. quarum vna est*, vt pupillus sine tutore suo possit suam conditionem meliorem facere, non deteriorem, vt faceret creditam suam debitori remittendo, ad idque sese obligando.

4 Quartò pupillus, & minor sua autoritate sine tutoris consensu contrahens, quamuis non obligetur ciuilitur, vti iam dixi, obligatur tamen naturaliter, quod ipsum asserui cum communiori sententia, *lib. 1. de vsuris & commerc. cap. 15. art. 2. consecr. 3.* & probatur. Primò quia fideiusor pupilli sic contrahentis obligatur *l. fin. D. de iureiurando. l. pupillus 40. D. de recep. arbit.* Ergo pupillus obligabitur saltem naturaliter, quia principali non obligato, fideiusor teneri non potest, est enim regula iuris *178. D. de regul. iur. cum principalis causa non subsistat plerumque, ne ea quidem que sequitur locum habet: & l. naturaliter 13. D. de cond. & iur. indebiti*, ait fideiusorem serui obligari; quia seruus naturaliter obligatur, & gloss. *in l. fideiusor. D. fideiusor.* dixit deficienti principali obligatione, accessoriam non valere. Secundò contractus minoris sine autoritate curatoris factus, firmatur

iuramento, ita vt minori tunc non competat restitutio in integrum. Ex eo igitur oriebatur naturalis obligatio; quod enim nullum profus est, validari nequit iuramento, vti dicemus alibi. Eandem denique naturalem obligationem aperte significauit *l. 1. de nouationib. l. si eius 64. D. ad Trebellian. l. pupillus 21. D. ad l. Falcidiam, l. cum illud 25. §. 1. D. quando dies legati.* neque propterea leges aliæ quæ negant obligationem ciuilem iniuræ sunt, quia ea naturalis obligatio eliditur postea restitutione in integrum, & rescissione contractus. Non sequitur etiam minorem aliquid dando transferre dominium, §. *nunc admonendi; Inst. quibus alienare licet*, quia iura non exigunt ad eiusmodi translationem dominij quamcunque reitraditionem, sed ciuilem: possidens tamen rem illam sibi à minore traditam tutus est in conscientia; quia non solum dominium rei eximit ab illius restitutione, sed etiam ius illam accipiendi, aut retinendi, quale habet ille cui alter obligatur naturaliter illam tradere. Quando itaque iura dicunt non posse obligari minorem sine suo tutore, loquuntur de obligatione efficaci, & quæ exigi iure tum naturali, tum ciuili queat, & facile elidi non possit; vnde & quando dicunt iure naturali, aut natura non deberi, loquuntur de efficaci obligatione, & quæ ad implecionem cogi possit.

Quare poterit minor petere rescissionem contractus, qui iure Ciuili irritus est, atque etiam restitutione in integrum de qua agemus inferius; poterit quoque vti privilegio exceptionis, & illa se tueri aduersus petentem rem illo contractu debitam. Quod si propter magnas expensas, aliaque graues difficultates minor nequeat petere, aut obtinere eam restitutionem in integrum, existimat Sanch. *lib. 6. de matrim. disp. 38. num. 52.* Reginald. *lib. 25. num. 15.* non posse tamen vti compensatione occulta; quia hoc privilegium concedit duntaxat, vt si læsio probetur, qui læsus est, restituatur à Iudice in pristinum statum. Sic qui ludendo ludo prohibito actionem habet ab reperendum lucrum coram Iudice, *Authentic. Aleorum. C. de religiof.* non potest ante Iudicis sententiam occultè se compensare, neque alter teneatur antequam condemnentur, lucrum illi restituere. An verò possit minor rem illam non soluere, quam beneficio restitutionis in integrum poterit statim repetere, non leuis est disputatio. Et quidem Sanch. *disp. cit. num. 39.* eam retentionem permittit, sicut & Reginald. *num. 151.* Molina *tract. 2. disp. 515. num. 8.* de eo qui aliquid ludo prohibito amisit, quod nondum soluit, vbi & alios allegat. Ratio Sanch. est quia quando lex aliqua concedit actionem ad rem reperendam à possessore, si illam soluerit, potest eam in vtroque foro retinere, cui enim datur actio, eidem competit exceptio, & retentio; *Regul. qui ad agendum 61. de regul. iuris in 6. & Regul. inuitus 79. D. de regul. iur.* alioquin frustra petitur, quod statim restituendum est, admittiturque inutilis actio.

Hinc tamen oritur gratis difficultas, quam viderget Ferdinand. à Castro *disp. 1. de inst. punct. 4. §. 4. n. 9.* inutilem esse eam obligationem naturalem, quæ in minore contrahente sine tutoris autoritate admittetur. Si enim potest, etiã antequam restitutione in integrum obtineat, aut perierit, re promissam aut ex contractu naturaliter validè debitam non tradere, & sibi retinere, potest non exequi contractum, quem tamen exequi tenetur obligatione naturali: quæ obligatio naturalis exequendi cum potest

potestate non exequendi contradictorie pugnant. Nam qui potest licite quidpiam non exequi, non obligatur illud exequi. Potestas itaque non exequendi contractum, est non obligatio exequendi contractum, quæ tamen reperitur ex aduersariis simul cum obligatione eundem contractum exequendi, quæ est manifesta implicancia. Adde fore ut minor possit nunquam huic obligationi satisfacere; quia antequam petat restitutionem in integrum, aut contractus rescissionem, potest non soluere, & contractum non exequi, licet ad ipsum teneatur obligatione naturali, quod totum concedunt aduersarij. At verò multò minus obtenta restitutione in integrum, & discisso contractu, tenebitur satisfacere obligationi naturali, quam contraxerat, quia iam prorsus elisa est. Inutilis igitur, & fictitia tota illa naturalis obligatio fuit, aut non potuit minor obligatus eam non implere quamdiu elisa non fuit per restitutionem in integrum, aut contractus rescissionem: v. g. in casu legis 28. *D. de pactis*, pupillus qui sine tutoris autoritate pactus est, *ne a suo debitore peteret, aut ne intra certum tempus, velus quinque menses peteret*, contraxit obligationem naturalem non petendi, & tamen petere potest ex aduersariis, etiam antequam Prætor pactum illud, vixote contra iuris regulas conuentum improbarit. Obligatur igitur hic minor non petere ex pacto conuento, & tamen non obligatur, quia potest licite petere. Vel igitur fictitia, & inutilis est obligatio naturalis non petendi, vel simul consistit cum non obligatione non petendi, & seruandi pactum conuentum.

Respondet Anton. Faber in l. 28. *D. de pactis, citatam*; pupillum quidem obligari naturaliter ex pacto, aut ex stipulatione interposita, sine tutoris autoritate, vti demonstrauimus, ipseque eodem loco probat ex iure, illius tamen obligationis naturalis nullum esse effectum, neque ad impediendam conditionem soluti, neque ad submoendam actionem exceptione pacti, neque ad inducendam compensationem: qui sunt tres effectus naturalis obligationis, l. naturales 10. *D. de obligat. & action. l. etiam 6. D. de compensation. l. Stichus 95. §. naturalis. D. de solution.* Ratio est quia cum pactum ex quo naturalis illa obligatio nascitur, improbatum sit à Iure Ciuili, ac proinde etiam à Prætoro, ut habetur ea lege 28. *D. de pactis*, & effectus illi naturalis obligationis iam enumerati sunt ex iure prætorio, fieri nequit, ut Prætor eos effectus tribuat obligationi naturali, quin à seipso dissentiat, & pactum ex quo nascitur eiusmodi obligationum habeat, quod tamen facere non potest, cum conuentum fuerit contra regulas Iuris Ciuilis; neque poterit aliquis ex iis effectibus induci contra pupillum, quin pupillus facto suo sine tutoris autoritate conditionem suam deteriorem fecerit, quod est contra certas, & euidentes iuris regulas; nimirum pupillum sine tutore posse quidem conditionem suam meliorem facere, non tamen deteriorem. Hinc colligit Faber pupillum, si quid sine tutoris autoritate stipulanti promiserit, & deinde soluat authore tutore, posse nihilominus illud repetere; quia nec naturam debet l. pupillus 41. *D. de condit. indebiti*; nec naturali iure, nec gentium l. quod amplius 84. §. 15. *natura debet. D. de regulis iuris.* Distinguit autem Faber debere naturaliter, & debere naturali iure, & plus ait esse debere naturali iure, quam debere naturaliter. Hoc postremum est debere ex naturali quadam æquitate, quæ v. g. in nostro casu tunc pacta: æquum enim est fidem

datam seruare; vnde etiam pupillum, quamvis sine autoritate pacifcentem obligat l. 95. §. naturalis, *D. de solution.* æquitas tamen naturalis non sufficit ad constituendum ius naturale; quia nonnumquam maiori & contraria æquitate, etiam naturali labefactatur; v. g. in isto casu æquitas naturalis obligans pupillum seruare pacta eliditur illa alia æque naturali æquitate, quod naturalis ratio permittit non debeat, ut qui nature infirmioris vitio sibi prospicere non potest, nocere sibi non possit. At verò ius naturale est aliquid firmum, quod nullo alio iure elidi potest; vnde non constituitur per quamlibet æquitatem naturalem, nisi ea sit eiusmodi, ut alia maiore æquitate contraria non labefactetur: quare licet nunquam sit ius naturale sine æquitate naturali, omnis tamen æquitas naturalis non est ius naturale; quia ius naturale obligat semper, non autem omnis æquitas naturalis, vti ostendimus, alioquin sæpè ad contraria obligaremur, postulatque ipsa naturalis æquitas, ut obligatio quæ ex alia quadam æquitate contrahenda, implendaque videbatur eo casu, tunc cesset, cum tamen ius naturale nunquam cesset. Id totum pergit Faber ostendere in pupillo, de quo agimus, qui accipiendo mutuum pecuniam non obligatur iure naturali l. 59. *D. de obligat. & action.* qui tamen obligatur naturaliter l. naturaliter 13. §. ult. *D. de condit. indebiti. l. cum illud 25. §. 1. D. quando dies legat. ced. l. Stichus 95. §. aditio. D. de solution.* nam illis omnibus locis constat huius obligationis naturalis aliquem esse effectum, si solutio sit facta, aut aliquid loco solutionis, nam repeti nequit à pupillo, quem tamen effectum ne quidem habet obligatio naturalis, quam contrahit pupillus promittendo sine authore tutore. Si enim deinde authore tutore solutum quidpiam fuerit, repeti poterit ex l. quod pupillus 41. *D. de condit. indebiti.* Cuius discriminis alia ratio non est, quam quia licet in utroque illo pacto contrahatur obligatio naturalis à pupillo, illa tamen quæ contrahitur per pactum pupilli sine tutore, fuit à Iure Ciuili improbata, non verò illa per quam pupillus accipit mutuum pecuniam. Estque iuris regula, ne pupillus sine tutore quidpiam promittat, siue pacifcenti, siue stipulanti, quia omnis qui promittit, sit eo ipso pauperior extra casum l. 1. *D. de nouationib.* At verò qui accipit mutuum pecuniam non sit necessarò pauperior, sed sæpius locupletior euadit, si talem pecuniam in necessarios & vtilis vsus impendat; quare non potuit sine damno pupillorum ita ius constitui, ut mutuum pecuniam sine tutore accipere prohiberentur. Cum itaque nihil faciat contra iuris regulas, qui dat mutuum pecuniam pupillo sine tutoris autoritate, licet aliquando contingere possit, ut ille pecuniam male infumat, indeque fiat pauperior, nihil causæ fuit cur naturalis obligatio per mutui acceptionem contracta à pupillo, non habeat omnes effectus, quos habent omnes alie obligationes à Iure Ciuili non improbatæ, atque ita si quid à pupillo mutuatario solutum sit non possit repeti, possit autem quando similis aliqua obligatio naturalis fuit contracta per pacta contra iuris regulas conuenta, ac proinde ab eodem Ciuili iure improbata.

Hæc eruditissimi Iuriconsulti doctrina subtilis & vera est quoad effectus obligationis naturalis in foro externo, quos aliquando concedit Prætor, quando pacta ex quibus nascitur eiusmodi naturalis obligatio, non sunt conuenta contra Iuris Ciuilis regulas, ac proinde rata haberi possunt à Prætoro,

Prætoro, & tunc tres effectus assignatos à Fabro nãcitur obligatio naturalis. Verum nos agimus de obligatione ex æquitate naturali, siue illa quoque sit ex iure naturali, siue non, non moror enim impresentiarum in expendenda subtiliori illa distinctione æquitatis naturalis, & iuris naturalis, de qua in scientia Canonica commodius aliquando disputauimus. Querimus enim an iste minor peccet contra æquitatem naturalem ex qua obligatur naturaliter pacta conuenta, & fidem datam seruare, si non iter contractui, ad cuius executionem non obligatur ciuilitè, cuiusque rescissionem & in integram statum restitutionem petere potest. An inquam quamdiu ea petitio facta non est, possit abique culpa non exequi pactum quo tenetur, & rem ex eo pacto naturalem debitam sibi seruare, & retinere, & denique promissionem non exequi: v. g. ut perstemus in exemplo nuper alato, possit pupillus petere à suo debitore, cum tamen pactus esset ne peteret, aut ne intra certum tempus peteret. Si enim obligatur naturali æquitate pactum seruare, violat illam æquitatem quando petit, & quando pactum non implet, ac proinde peccat, quidquid sit de foro externo, & an illa obligatio naturalis habeat semper aliquos effectus ex iis, qui illi in iure tribuuntur aliquando, vti diximus, quia impossibile est, ut argumentabamur, ex æquitate naturali obligari ad exequendum pactum, & ex eadem æquitate non obligari ad exequendum illud ipsum pactum, quod tamen contingeret in hoc casu, vti demonstrabat obiectio, quia possit licite, & abique culpa non exequi pactum, & non obligari in conscientia ad illud exequendum, idem omnino est, quod stare nequit, ut videtur, cum obligatione naturali, siue in conscientia ad illud exequendum: quare existimamus primò cum Ferdinando à Castro loc. citato. Valent. 2. 2. di. put. 5. quæst. 6. punct. 5. dnb. 8. neque improbabile putat Aragon. 1. 2. quæst. 32. artic. 7. sub fin. teneri minorem itum ad impendam promissionem, & tradendam rem, & faciendum opus ex pacto debitum, quamdiu ea naturalis obligatio, quam contraxit, factenur aduersarij, elisa non fuerit restitutione in integrum, aut proximè elidenda, cum iam petierit eam restitutionem, atque adeò iam vitur suo privilegio, tunc enim non violat æquitatem naturalem; quia licet ea obliget ad executionem pacti, non obligat tamen ne vti velit privilegio sibi facto, & modo licito, ad elidendam eiusmodi obligationem, qua tenetur, & qua exoluere se potest, vti facile potest, atque ut philosophabatur Faber, tunc vna æquitas naturalis altera maiore, & contraria labefactatur; ut enim æquitas illa postulat fidem seruare, & obligationem ex pacto contractam implere; ita æquitas quoque naturalis permittit liberare se obligatione, quam quis contra prudentum, & iuris regulas contraxit facto, quod improbat ius, & privilegio quod ipsi lex summa cum æquitate indulget vti; cum enim non peccet vterque illo privilegio, non peccabit quoque cum illius beneficium postulabit, eoque vti vult, neque tunc tenetur exequi contractum, quia inutiliter illum impleter, atque cum suo & alterius, cum quo pactus est, graui incommodo, statim enim rem traditam repeteret, quam proinde inutiliter accepisset, cum quo pactus fuerat, & magna sua molestia restituere cogereret, præter impensas & negotium litis aliquando longioris, & vtrique pacifcenti molestæ.

R. P. Gibal. De Negotiat.

Existimo secundò non statim exequendum esse pactum; itaque potest sæpius mora non exequentis pactum esse inculpabilis, potestque intereà minor, & alius quilibet naturaliter tantum obligatus, & qui sui pacti rescissionem iure petere potest, non tradere rem promissam, non modò quamdiu tempus executionis non vrget, sed etiam dum incipit vrgere, sumere sibi tempus aliquod ad deliberandum vtrum velit beneficio factò à iure frui, & agere ad rescissionem contractus; vti potest, an verò stare contractui. Verum hæc deliberatio non debet esse diuturnior & incommoda alteri contrahenti: nam debet vel exequi pactum, vel illius elisionem seridò querere, alioquin sine dubio peccabit, & si quod damnum afferat sua illa iniusta mora alteri, illud reparare tenebitur. Suppono autem minorem posse suo beneficio vti, nam si non possit propter potentiam eius cum quo pactus est, aut alias iustas causas, sine sua culpa & fraude positas, quamvis illud impedimentum diutius duret, non existimo tamen teneri toto eo tempore, quamvis paulò prolixiori ad tradendam rem promissam, sed locum esse subterfugis, quibus eam differat traditionem; quia non tenetur obligatione qua se potest iure liberare, & à cuius exolutione iniuste impeditur, quãdiu illius impedimenti amolitionem sperare poterit; quod si illud impedimentum sit perpetuum, eiusque amolendi spem omnè abiecerit, si illud impedimentum sine dolo & fraude, aliave culpa alterius pacifcentis positum fuerit, sed ab alio quopiam tertio proueniat, tenebitur obligatione naturali implere pactum; cum ea obligatio perduret, neque culpa tertij debet nocere illi, cui minor obligatur, si culpæ impedientis eius liberationem, aut extinctionem, nullo modo particeps sit: nam si implet causa esset impedimenti, faceret iniuriam sibi naturaliter obligato quidpiam tradere, circa illam ipsam obligationem & traditionem, quare posset ille se in eam neminem seruare retinendo re, ad quam tradendam illum alter iniuste cogit, vti in cæteris omnibus contingit. Existimo denique moram istam in tradendo rem promissam & exequendo pactum in illo qui naturaliter tantum obligatur, & non ciuilitè, potestque eius pacti rescissionem à iure petere, & obtinere, nisi admodum diuturna sit, non esse grauitè culpabilem, quia non magis sit passim, etiã à prudentibus, retentio rei quæ si tradita fuisset, statim repetenda, & restituenda etiam quare non grauitè seruat eam sibi non fuisse traditam, ne maiori molestia in illa restituenda, si forte consumpta esset, laborarent: quare vix illam retentionem damnant culpæ alicuius allati recentiores, quod vnum fortassis voluerunt aduersarij.

Quintò qui cum minore contraxit non tenetur restituere quod à minore vi illius contractus accepit, donec à Iudice condemnetur: ita Molina tract. 2. disp. 224. & disp. 519. Sanch. lib. 6. de matrim. disp. 33. n. 30. quia minor obligatur naturaliter, & licet non transferat dominium irrenocabile in accipientem, cum res repeti possit, ille tamè vi pacti habet ius accipiendi re sibi promissam, eamque retinendi, donec ab illo repetatur, ipseque condeneatur à Prætoro, atque ita elidatur tota prior obligatio naturalis pupilli, qui secum contraxerat, & simul totum eius ius, quod illi obligationi respondebat. Discisso autem contractu minor reddet illud, quod acceperit, si in eo factus fuit ditior, alioquin detraheret cum iniuria alterius; quod si totum absumplerit licite, aut illicite, non tenebitur reddere, quia

R f tunc

tunc licite accepit, eiusque etiam tunc dominus fuit factus, neque ipsius quidquam restat, quare non habebit quidpiam alienum, quod reddat.

Sexto pupillus & minor non possunt sola tutoris, aut curatoris autoritate absque Iudicis sententia bona immobilia, aut mobilia pretiosa quae seruando seruari possunt, alienare *l. 1. in princ. & l. magis puto, §. nos passim. D. de rebus eorum qui sub tutela, vel sub cur. sunt. & l. qua tutori 22. Cod. de admin. tutor.* voluit enim ius maxime providere infirmiori aetati, & curare ne quid inconsulto, aut temerario pererat: quare eiusmodi alienationes, quae magni momenti sunt, non solum tutoris prudentiae, & fidei credere, sed Praetoris decretum accedere praeterea voluit, qui & ipse diligenter inspicere debet, num aliquod aliud remedium soluendi aeri alieni & seruandi pupilli patrimonium praeter alienationem suppetat; immo nisi ea adhibeatur diligentia, probeturque necessitas illius alienationis, nullum fore Praetoris decretum existimauit Menoch. *lib. 2. de arbitrar. casu. 171. n. 10.* quare mobilia, quae minori iactura possunt alienari, & quadam immobilia propter eandem causam prius distrahenda sunt, eaque primum alienatio sumenda erit, quae minori minime praedudicabit, ut aduertit *ibid.* Menoch. *num. 15.* quare non debet Praetor decretum disunctionum pronuntiare, nempe sub disunctione vendendi, vel pignerandi, aliove modo alienandi, sed ubi expenderit quae alienatio minus incommodabit minori, decretum alienationis absolutum pronuntiare.

Ex hac porro prohibitione alienationis bonorum immobilium minoris sine sententia Iudicis, non modo non potest tutor ea sola sua autoritate vendere, sed neque oppignerare, quia oppignatio species quaedam alienationis est, & ut obseruat Vlpian. *l. magis puto. D. de rebus eorum qui sub tutela, &c. facile ex oppignatione foret ad venditionem deuenire bonorum, quae obsecritatem debiti fuerint oppignerata.* Ideo nequidem licebit minori, eiusque tutori praedium a se emptum pignori dare venditori, ut inde reliquum pretij constituti solvatur, quauis duo illa pacta simul fiant, quod docet Menoch. *citato casu 171. n. 31.* quia ibi esset alienatio, qua ob causam ne transactionem quidem de immobilibus, absque Iudicis decreto ipsi facere licebit *l. praeser, C. de transactionibus. l. 4. C. de praediis minorum. l. 1. C. si aduersus transactionem.* quia ex transactione sequitur alienatio, sicut ex compromisso, quod proinde vna cum alienatione prohibetur, *l. si pupillus. D. de arbit. l. si minorem, D. de minoribus.* Datio quoque in solutum non licet, *l. si minor. C. de praediis minorum,* quia aequipatur venditioni, & emptioni, *l. si praedium, C. de emptionibus.* Diuisio etiam bonorum communium cum fratre aut socio prohibetur, *l. 1. §. 1. & l. si pupillorum, in princ. D. de rebus eorum qui;* quia & ipsa alienatio quaedam est, *l. 1. C. si aduersus transactionem.* Immo emptio & venditio nominatur *l. cum pater, §. heredes. D. de legatis 2.* Denique nequit minor absque Iudicis decreto legatum immobile repudiare *l. magis puto, §. fundum. D. de rebus eorum qui sub tut.* quod mirum est, cum ibi non sit alienatio, sed solum omisio acquisitionis; ideoque ad repudiandam hereditatem & quamlibet donationem non indigeat minor decreto Iudicis: quare id speciale est in legato immobili fortassis, quia id facilius contingere poterat, & rarior afferri poterit causa illud repudiandi. Haec omnia demonstrat Menoch. *citato casu 171.*

An vero ex aliqua causa possit minor quidpiam immobile ratione quapiam alienare sine Praetoris autoritate, plurimi disputant, qui & diuersas eius-

modi causas afferunt, sed ferè parum idoneas. In primis quando ager alienatus vectigalis, aut emphyteuticus est; quod reicit sapienter Menoch. *n. 56.* Deinde quando is à quo minor immobilia alienanda acceperat, ea iam venalia habebat. Verum ubi in minorem translata sunt, cessat ea conditio venalitat, suntque inalienabilia, nisi certo modo; ut sapienter obseruat idem Menoch. *n. 55. ex l. 1. §. si defunctus. D. de rebus eorum qui.* Tertiam causam afferunt aliqui, dum pater minoris est eius tutor, tunc enim ad alienationem volunt non indigere Iudicis decreto. Verum si agatur de minore emancipato, aut ex cuius bonis nullum patri commodum obtingit, indigebit pater tutor Iudicis autoritate ad distrahenda ea bona. Itaque intelligenda est *l. si pupillorum, §. si pater. D. de rebus eorum qui sub tut. & l. 3. C. de praediis minorum:* minoris vero sub patria potestate existentis bona aduenticia, quae patris vsui & commodis cedunt, poterunt ex iusta causa aeri alieni dissoluedi alienari à patre, nullo Iudicis intercedente decreto, quod ex Iafone & aliis habet Menoch. *num. 54.* Quarto excusant aliqui quando alienatio in affines, & consanguineos minoris facta est; verum leges alienationem minoribus prohibentes absolute loquuntur, neque huius exceptionis meminerunt, quam proinde nos apponere non debemus: quod ex communi DD. aduertit Menoch. *n. 65. n. autem 66.* reicit quintam aliam excusationem, quam aliqui ex privilegio filii petebant, negabant enim opus esse Iudicis sententia, quoties alienatio ad dissoluendum debitum fiscalis fiebat; quod reicitur etiam *ex l. vlt. C. de praediis minor.* Sexto hanc alienationem minori permittit quando curatore caret. Verum si nequidem curatore auctore absque Praetoris sententia potest minor alienare, quo iure id poterit curatore carens, cum tunc facilius errare, & deludi possit, & ins illi ne sibi noceat diligentius providere debeat, ut sapienter argumentatur Fachina. *lib. 3. controuers. 1.* Magis dubia est septima causa, dum nimirum valde vtilis existit minori alienatio; quia v. g. praedium alienandum sterile & infructuosum est, cuius loco pinguius & vtilius multo comparabitur: tunc enim Iudicis sententiam necessariam non esse docuerunt plurimi, quos dabit Tiraquell. *in l. comm. glossa 8. n. 68.* quia Iudicis sententiam, aliaque solennia in ista alienatione seruanda exigit ius, ne quod praedudicium minori fiat. Quando itaque constabit non modo nullum praedudicium creati minori, sed eius commodum, atque vtilitatem quaeri, non erit opus eiusmodi solennibus praescriptis, quod confirmat ex simili casu, *nā l. cum hi, D. de transactionibus.* prohibetur fieri transactioni super alimenta absque Iudicis decreto, & tamen id permittitur alimentario, ubi euidenter fuerit vtilitas *l. cum hoc, §. transactionem. D. cod.* Verum sapientius Menoch. *cit. casu. 171. n. 60.* & alij quos tunc ipse, tum Tiraquell. citatus adducunt, hanc causam reiciunt; quia alienatio bonorum minorum non permittitur à lege propter eius vtilitatem, sed duntaxat propter aeri alieni diluendi necessitatem, quo duntaxat casu id Praetor permittere potest, *l. ob as alienum. C. de praediis minorum.* Non poterit igitur minor, vel eius tutor quacumque spectent vtilitas extra necessitatem dissoluendi debita, alienare immobilia, cum nequidem Praetor extra illum necessitatis casum debeat eiusmodi alienationem permittere.

Octaua causa propter quam non erit opus decreto Iudicis, est quando agitur de sola alienatione nudae possessionis; ita enim censet Tiraquell. *in l. comm. glossa 5. numer. 170.* ubi & alios refert; quia

quia non alienat, qui possessionem omittit, *l. non alienat. D. de regul. iur.* negant tamen Fachina. *lib. 3. controuers. cap. 2.* Menoch. sepius laudatus, *num. 56.* qui alios dabit: nam *l. magis puto, §. 1. D. de rebus eorum qui sub tutela,* cum pupillus fundum bona fide emptum possidet, eum tutores alienare non possunt, ubi tamen est sola possessio alienanda neque iure dici potest alienationem aequè in possessionem, atque in proprietatem suo modo cadere, licita erit ea alienatio; quod non negat regula iuris allata, nam affirmat duntaxat omissionem possessionis acquirendae, non esse alienationem, quod & ipsi fatemur. Verum agimus de omissione, & translatione in alium possessionis iam acquisitae, quam veram esse alienationem dicimus; ac proinde ex regula iuris constanti, fieri non posse absque Praetoris sententia.

Maior contentio est circa notam causam, an videlicet possit minor sua immobilia sine Iudicis sententia in fauorem matrimonij, & dotis constitutionem alienare, quod disputant Chopin. *lib. 3. de legib. Andrum. cap. 2. tit. 3. n. 10.* Maynard. *tom. 1. lib. 3. cap. 43.* Bacquet. *de iuribus iustitiae, cap. 21. num. 328.* Argent. *in consuet. Britan. tit. de donat. art. 220. glossa 2. n. 1.* Affirmat vero aperte glossa in *l. nulla lege, Cod. de iure dotium.* Praeterea *l. Titia. D. de iure dotium,* donationem immobilium à minore factam in dotem non reicit, sed concedit restitutum in integrum; quare Bald. *conf. 99.* existimat constitutionem dotis, & donationem propter nuptias non contineri prohibitionem legis praedia. *Cod. de praediis minorum,* quia qui habitus est contrahendo matrimonio, habilis etiam est ad pacta quae de morte gentis apponi solent contractui connubiali: quae est ratio Molinæ in *art. 161. consuet. Blesens.* Negant tamen Barthol. in *l. si constant. D. soluto matrimonio;* Ioannes Faber. *in l. 1. C. si aduersus donationem;* & in *l. praedia C. de praediis minorum.* Menoch. *lib. 2. de arbitrar. casu 171. num. 46.* Tiraquell. *in l. connubial. glossa 6. num. 195.* Ferdinand. à Castro de *Iustitia. disp. 1. punct. 4. §. 6. num. 1.* Idem tradit Sanch. *lib. 6. de matrim. disp. 38. num. 37.* de donatione in arrhas dotales facta à minore: neque valet ratio Baldi dum arguit à matrimonio ad pacta dotalia: nam matrimonij capacitas à vigore naturali pendet, cuius potentiae defectu, etiam maiores ac iuri iuris, liberamque suorum bonorum dispositionem habentes nequeunt inire matrimonium, ex *cap. 1. & 2. de frigid. ac malefic. habitas ad pacta dotalia* pronenit ex dispositione legis, & matrimonium sine istis conuentionibus factum potest; quare capacitate ad vnum, non inferitur capacitas ad alia. In Gallia videtur ea alienatio facta in tabulis dotalibus tenere, & solum ad legitimam modum reducendam esse, ut colligitur ex Curiae decretis collectis à Louet. *lit. M. num. 9.* Modus autem ille dignoscitur spectato commodum, quod provenit minori ex contractu talis matrimonij, & ex conditionibus personarum contrahentium; requiritur tamen tutoris autoritas, eaque absque sententia Praetoris sufficit.

11 Fatendum nihilominus non semper ad alienationem de qua loquimur, Iudicis decretum necessarium esse. Causas illos enumerat Menoch. *lib. 3. de arbitrar. casu 171. laudato num. 67.*

Primo quoties testator relinquens praedium minori facit illi potestatem ipsum distrahendi, quia tunc minor nomine testatoris agit, non suo *l. 1. in princ. D. de rebus eorum qui sub tut. & l. magis puto, §. si fundus, & §. pupillus, & l. vlt. D. cod.*

R. P. Gibal. De Negotiis.

Secundo si fundus iussu Praetorio oppignatus aut distractus fuit, non erit amplius opus nouo decreto ad illum vendendum, quia tunc ea venditio non ex voluntate tutoris, sed Magistratus autoritate fit, ex *l. 3. vers. pignori. D. de rebus eorum,* quod idem dicendum erit si ob vim rei iudicatae contingat alienationem fieri.

Tertio fundus solo iure pignoris possessus à minore, licite sine Iudicis decreto alienabitur, quia tunc neque dominium, neque proprietatem, neque possessionem alienat.

Quarto cum res cuius dominium minori competit, ab alio possidetur, poterit absque Iudicis autoritate de ea transigere. Sic emphyteuta possit rem emphyteuticam ab aduersario possessam alienare, irrequisito domino; & Ecclesia licet nequeat sine solemnitate praecipua alienare, poterit tamen rem ab alio possessam absque eiusmodi solemnitate, quod docet Panormitan. *lib. 1. consil. 57. & 63.* Denique poterit tutor sua praedia pro euictione rei alienatae subicere ut contrahens cum minore pacificatur: quae omnia tradit Menoch. *citato casu. 171.*

CONSECTARIUM IV.

Religiosus cum licentia Superioris contrahens obligatur suo contractu 1.

Contrahens sine licentia, an obligetur naturaliter. 2.

An fideiussor Religiosi obligetur. 3.

Quomodo obligetur Monasterium contractui Religiosi. 4. 5.

De contractibus à Religioso factis ante professionem. 6.

Suppositis quae diximus *lib. 1. de usuris & commerc. cap. 5. art. 2. consuet. ultimo,* circa contractum mutui à Religioso celebratum, sic in vniuersum de religiosi pactis sentiendum est.

In primis Religiosus cum licentia tacita, vel expressa sui Superioris contrahens obligatur naturaliter, & civiliter. Ita Abbas, & Felin. *in cap. ex rescripto, de iure iurando,* & alij passim, quia tunc nihil omnino deest firmitati pacti illius, cum & voluntas Religiosi, & Superioris adsit, neque deinde poterit aut Superior, aut eius successor, aut alias quispian istorum, licet Superior, eiusmodi contractum semel validum irritare, ut multis relatis tradit Rodriq. *tom. 3. qq. regul. q. 26. art. 1. Sanch. lib. 7. in Decalog. c. 31. n. 41.* Consentit Ferdinand. à Castro Palao *tract. 16. disp. 3. punct. 15. n. 1.* contra Aragon. *2. 2. q. 8. art. 8.* Ratioque est euidenter, quia per eiusmodi contractum ius acquisitum est tertio, quod ius nequit Superior remittere, cum non gerat vices illius cui quaesitum est, quamuis adhuc retineat dominium tum in voluntatem Religiosi, tum in rem nondum traditam: quare non bene argumentatur Aragon. ex voto quod re integra Superior irritare potest, quamuis de ipsius licentia fuerit emissum, & per illud ius Deo quaesitum, sicut homini per contractum, verum discrimen in eo est, quod Superior gerat vices Dei, cuius proinde ius remittere potest, & non gerat vices hominis cum Religioso contrahentis, cuius idcirco nomine nequit agere, neque eius ius remittere. Si tamen Religiosus eo quod eius Superior renitatur, & impediatur, non impleat contractum, minime peccabit, sed Superior qui iniuste impedit.

Secundò Religiosus contrahens sine licentia sui Superioris non obligatur civiliter, quod omnes concedunt; sed neque naturaliter circa res temporales, & in materiam paupertatis cadentes, obligatur tamen naturaliter circa actiones personales, de quibus contraxit. Hac distinctione, quam attulit à Castro Palao *puncto 15. citato*, & innuit Nauarr. *commentar. 2. de Regularib. num. 42.* compono dissidia Doctorum hac in parte: aliqui enim omnem omninò tum naturalem, tum civilem obligationem à Religioso hoc casu reiciunt. Hostiensis *in summ. tit. de fideiussor. §. si quis, num. 3.* Panormitan. & Felin. *in cap. ex rescripto, de inreivando*, aliique relati à Sanch. *lib. 7. in Decalog. capit. 31. num. 36.* qui & ipse non existimat improbabilem, sicut neque Lessius: absolute verò docet Molina *tract. 2. disp. 140. num. 25.* modò tamen nullum damnatum Religiosum intulerit secum contrahenti, quia Religiosi voluntas Prælati voluntati vsque aded subicitur *capit. non dicatis 12. quest. 1. vt dicatur neque velle, neque nolle habere, capit. 2. de testamentis in 6.* Deinde ius apertè resistit huic contractui *citato cap. non dicatis 12. quest. 1.* Nihil igitur apparet vnde illa naturalis obligatio tunc oriatur in Religioso, nisi ex iniuria, & damno facto secum contrahenti. Alij verò cum Sylu. *verb. Religio, quest. 3. art. 302. 1. part. lib. 12. capit. 11. quest. 5.* Rebell. *2. part. lib. 1. quest. 8. numer. 4.* Lessio *libro 1. capit. 2. dub. 1. numero 2.* Sanch. *loco laudato*, vbi & alios adducit, volunt Religiosum obligari naturaliter, quia non apparet discrimen inter vota, & promissiones homini factas à Religioso, votis autem tenetur Religiosus, donec ea irritentur. Deinde neque fideiussor obligaretur civiliter, neque pignus datum, si Religiosus non obligaretur naturaliter, ex laudatissima regula, fideiussorem non obligari posse civiliter, principali nullo modo obligato *l. 1. & 2. D. de fideiussorib.* Denique nullum afferitur ius quod huic Religiosi obligationi resistat, illamque nullam reddat. Igitur aliquam obligationem pariat necesse est; quæ contrariæ in speciem sententiæ sapienter conciliantur distinctione à nobis allata circa materiam de qua contrahitur: vel enim agitur de operis, & actionibus ipsius Religiosi, vt quidpiam faciat, ore verbi gratia, scribat quidpiam, intercedat, concionetur, & simile quidpiam agat; vel contrahitur de rebus à Religioso tradendis secum contrahenti. Priores contractus de actionibus personalibus obligant naturaliter Religiosum contrahentem, etiam sine licentia Superioris, quod probat secunda sententia: quia nulla lex contradicit huic contractui, & tunc vota Deo & promissiones homini factæ benè comparantur. Quandiu igitur eas non irritabit Superior, illis tenebitur Religiosus, & implere debet, nisi Superior contradicat. Quoties verò contractus est de temporalibus dandis, aut recipiendis à Religioso, si fiat absque voluntate & licentia Superioris expressa, vel tacita, nullus omninò erit: quia obligatio, quam afferet, esset iniqua, & impleri non posset absque peccato, & violatione voti paupertatis, quod prohibet Religioso quidpiam dare aut accipere sine Superioris licentia: quare si absque illa licentia se obliget ex contractu ad aliquid dandum, aut accipiendum, obligat se ad faciendum contra votum paupertatis, atque aded ad peccandum. Videt igitur, vt qui eum resistere huic obligationi: neque rationes secundæ sententiæ impugnat hanc partem, vt patet. Sola dif-

ficultas est de fideiussore, & de pignore.

Resp. autem fideiussorem non obligari quoties Religiosi, qui est principalis debitor, obligatio nulla omninò est, quia iniquum foret vt ostendimus, nisi ipse fideiussor subeat personam debitoris principalis. Quoties igitur Religiosus contrahens sine licentia sui Superioris naturaliter obligatur, vt contingit in contractibus circa actiones eius personales, eius fideiussor obligabitur civiliter: quod si Religiosus nequidem naturaliter obligatur, eo quod contractus cadat in materiam paupertatis, ad cuius violationem obligare se non potest, ad quod tamen se obligaret per illum contractum, vt ostendimus, tunc eius fideiussor ad nihil tenebitur. Quando autem contractus erat quidem naturaliter validus, qualis est qui circa actiones personales Religiosi celebratur, & non circa materiam paupertatis, irritatus tamen est à Superiore, à quo reuera aliquando poterit irritari, si illi accesserat fideiussio; videndum erit an illa irritatio contractus à Superiore facta præcesserit fideiussionem, an sequuta fuerit; si enim contractum irritato & iam nullo, fideiussio superuenit, nullam sine dubio parit obligationem. Si verò nondum erat irritatus ille contractus, quando quis pro Religioso fideiussit, obligabit illa fideiussio, cum accesserit contractui naturaliter obliganti, neque cassata obligatione contractus, tollitur validitas fideiussionis: idcirco enim irritatur contractus Religiosi à Superiore, quia eius voluntas pendet à voluntate Superioris, quod non contingit in fideiussore, idcirco fideiussio semel obligans, nequit tolli per solam voluntatem alterius qui non est Superior fideiussoris. Idem omninò erit dicendum de pignore, & hypotheca: dantur enim ad securitatem contractus, & locum obtinent fideiussoris.

Videndum præterea erit, an fideiussio petatur tantum ad securitatem debiti ex tali contractu resultantis, tunc enim si nullum oriatur ex eo contractui debitum, quia vel ille contractus, nequidem naturaliter obligat, aut iam irritatus erat, fideiussio non obligabit. Si autem fideiussio præstatur quidem ad securitatem debiti, sed quatenus pendet ex voluntate Superioris; quia enim is quo Religiosus contrahit, ne Prælati contractum rescindat petit fideiussionem, vt sibi consulat, quomodo committeret & passim peti præsumendum esse monet Molina *tract. 2. disp. 140. num. 25.* obligabitur fideiussor civiliter soluere debitum, licet Prælati contractum irritet, quia vt ait *ibid.* Molina, se obligavit pro principali, siue debitum principalis suum fecit, quod in omni alio casu, quo se principaliter obligat fideiussor, contingere docet Sanch. *lib. 7. in Decalog. c. 31. n. 47.* Quamuis autem principalis debitor conveniendus esset coram Indice Ecclesiastico, si tamen fideiussor Laicus sit, coram Laico conveniri debet, quia exceptio principalis debitoris ratione personæ, non transit ad fideiussorem, vt observat glossa *§. fin. Inst. de repetitionib.* & privilegium personale non transit ad tertium, sed personam sequitur, atque eum ex-tinguitur, vt habet regula *2. de regulis iur. in 6.*

Ex eadem distinctione contractuum celebratorum à Religioso sine licentia Superioris, quorum aliqui ipsi naturaliter obligant, alij verò non, explicari debet & illa quæstio, an contractus isti ita citat dicet, vt loquuntur, in fauorem Monasterij, vt qui eum Religioso contraxit, nequeat ab illo rescire, si Monasterium illi stare velit. Sic enim sentiunt Nauarr.

comment. 2. num. 32. & 65. de regular. Molina *tract. 2. disp. 140. num. 22.* Sanch. *libro 7. in Decalog. capit. 31. num. 28.* vbi plures alios adducit: quia idem contingit in contractu cum minoribus, & Ecclesia inito. Verum quando illi contractus nequidem naturaliter obligant, non est cur obligari dicamus alterum contrahentem; cum eimodi contractus sit omninò irritus, & nullus, vt sapienter ratiocinatur Lessius, cui consentit à Castro Palao *tract. 16. disp. 3. punct. 15. numer. 7.* quia vniuersalis illa regula est, æqualitatem inter contrahentes seruandum esse, nisi in personam alterius, & aliam iustam ob causam, aliquam exceperit: quæ exceptio nullibi legitur circa eos Religiosi contractus; immò neque concedi potuit, ne daretur occasio violandi paupertatem, & decipiendi contrahentes. Quare non vrgeretur quod de minorum, & Ecclesiæ contractu afferunt: tum quia in privilegiis exorbitantibus à iure, non est faciendæ extensio ab vno casu ad alium, quamuis fortassis eadem, aut similis ratio vigeret, quæ de re vide eundem Ferdinandum à Castro *tract. de legib. disp. 4. punct. 13. numer. 4.* tum quia in istis casibus distimilis longe ratio existit: hoc siquidem privilegium concessum fuit minoribus, & Ecclesiæ in odium contrahentium cum ipsis; præsumit enim ius illos velle decipere minores, & Ecclesiam, neque ex parte Ecclesiæ potest esse culpa, cum illa vere contrahat nomine suo. At verò in nostro casu Religiosus decipit secum contrahentem, & non ab illo decipi præsumitur. Cur igitur sua iniquitate & fraude turis erit? Quare Sanch. facitur itum tunc peccare mortaliter, quod verus erit si alter contrahens rescire nequeat, cogaturque suo damno stare contractui. Adde hos contractus sic factos à Religioso, non esse contractus Ecclesiæ, licet fiant à persona Ecclesiastica; nisi velis contractus omnes singulares beneficiati, contractus Ecclesiasticos esse, atque gaudere privilegio contractuum Ecclesiæ, quæ magna esset contrahentium cum singulis personis Ecclesiasticis iniuria. Denique non fauent Sanch. DD. quos adducit, agunt enim de contractu stipulationis, in quo Religiosus stipulatur nomine Monasterij; quamdiu enim Monasterium non contradicit, valet contractus, & stipulatio, idcirco non potest promittens pro arbitrio rescire, sed expetenda erit Monasterij ratihabitio, aut dissensio: quæ consequentia manifesta est; antecedens verò, nempe valere stipulationem Monachi pro Monasterio, siue sibi, siue Monasterio, siue impersonaliter stipuletur, habes *§. si quis aly. Inst. de inutilib. stipulationib.* & tradunt communiter DD. Innoc. *in capit. cum oblig. 2. numer. 3. de privileg.* Nauarr. *comment. 2. numer. 32. de regularib.* & *lib. 3. consilior. tit. de regularibus, consil. 73. numer. 1. in 1. edition. & in 2. edition. consil. 83. numero 1.* Sanch. & Ferdinandum à Castro *locis allatis*: Quod si Monachus alteri stipuletur, quam Monasterio, nihil ageret; quia neque illi alteri querere potest, neque Monasterio pro quo non stipulatur; argumento *l. seruus meus. D. de stipulationib. seruorum.* Si verò alicuius mandato stipulatus esset Monachus, actio non acquiritur mandanti, sed Monasterio, quod tamen cogere non potest ad actionem in totum mandanti, vt dicitur in seruo fructuario *l. si liber homo. D. de stipulationibus seruorum.*

Hinc tamen fit, vt si Monachus acceptet legatum, aut donationem in fauorem Monasterij sine

licentia Monasterij, teneat acceptatio in fauorem Monasterij: quod tradunt Nauarr. & Sanch. *locis citatis*, & Azor *tom. 1. libro secundo 2. capitulo 10. quæstio 2.* An verò peccet illa acceptatione Monachus, disputant DD. Sanch. *capitul. citato 31. numero 3.* excusat a mortali culpa; quia sibi non querit, & nulli facit iniuriam, aut damnum infert, vt patet; aliquam tamen culpam agnoscit, quam omnem iure merito reiecit Ferdinandum à Castro, quia stipulandi facultas in fauorem Monasterij, videtur tacite concessa civiliter Religioso; *citato §. si quis aly. Inst. de inutilib. stipulationibus*, quandoquidem probat eimodi stipulationes, vt diximus. Deinde nulla hic alia culpa fingi potest, quam ratione paupertatis; quod faceret ipse Sanch. atqui illam non violat, cum non tibi, sed Monasterio stipuletur, & acceptet.

Non tenetur Monasterium ex contractu Monachi sine licentia celebrato, neque ex defecto eius nisi in monasterij utilitatem aliqua inde versum fuerit; cum religiosus omnia sua iura in Monasterium transferat, & nullam habeat administrationem, nisi dependentem a voluntate Prælati. Si tamen Monasterium ex defecto, vel contractu Monachi locupletius euasit, tenebitur ad restitutionem ratione rei acceptæ, quam cum aliena sit, sibi restituere nequit. Certe communissimaque est ista doctrina Nauarr. *comm. 2. numero 62. de regular.* Molina *tract. 2. disp. 140. Lessio libro 2. capitul. 42. num. 50.* Sanch. *lib. 7. in Decalog. capitulo 31. numer. 11.* Acitio Palao *tract. 16. disp. 3. punct. 16. numer. 1.* & acciditur experire *capit. si Episcopus 16. quest. 6. & regul. ad lectum 76. de regul. iuris in 6.* ex qua vniuersalissima propositione, plurima deducuntur, quorum aliqua tradidimus *lib. 1. de usur. cap. 5. art. 2. consuet. vltimo.*

Primo igitur obligatur Monasterium contractui sui Prælati, si suæ potestatis & administrationis limites non excessit; nam secundum illum excessum non habet ius administrandi, in cæteris habet. Syluest. *verb. religio. num. 8. q. 3.*

Secundò id ipsum dicendum est quoties alicui tacite vel expresse commissa est aliqua administratio; sic enim datum facultas contrahendi, quatenus ad eam administrationem necessarium est: ita Sanch. *cit. num. 14.* Molina *disp. 140. num. 22.* Azor. *2. part. libro 12. capit. 11. quæstio 11.* Lessius *capit. 41. lib. 2. num. 50.* Monachus itaque in scholis, aut alibi gerendi negotij cau à cum licentia existens, obligat Monasterium pro suis impensis, quod pluribus adductis probat idem Sanch. *num. 15.* & deinde *num. 16.* addit posse libros aliaque eimodi obligari ab illo religioso ad eas expensas comparandas, non debent tamen illæ excedere summam ipsi quotannis in eam re destinatum, nisi morbus, aut alia causa eam augere compulerit, neque alius se obligauerit ad eas expensas suppeditandas loco Monasterij.

Tertio Monachus existens absque licentia extra Monasterium, non potest pro suis expensis conueniri in Monasterij detrimentum, si tamen re secum contrahens habeat, & ex mutuo factus fuerit ditior, poterit coram Ordinario conueniri, vt soluat id quod retinet, & in quo factus est ditior. Felin. *cap. cum dilecto, num. 18. de rescriptis.* Abbas, *cap. quanto. n. 5. de officio oratorum.*

Quarto Religiosus aliquid mutuo sumens non gaudet beneficio Macedoniani, quod pro solis

filii familias inductum fuit. Et sanè illud privilegium, quod etiam naturalem obligationem elidit, vti diximus aliàs, restringendum non extendendum est. Præterquam quod ratio illius Senatufconsulti cessat hoc loco, nempe ne filij mortem machinantur parentibus, vt hæreditate potirentur, & sua nomina dissoluerent, quod in Monacho qui Abbatu nunquam succedit, timendum non est.

Quintò quod diximus ex delicto Religiosi non teneri Monasterium, nisi aliquid in eius re versum fuerit, intelligendum est, etiam de delicto Prælati, quia personæ delictum non committitur in Ecclesiæ damnum, ex nuper citato *cap. si Episcopus 16. q. 6.* Si tamen Religiosus communicato consilio cum Capitulo, & Prælato, delictum illud admisisset, teneretur Monasterium; quia delictum Prælati, & Capituli simul, nocet Ecclesiæ, *cap. 2. de ordine cognitionis, & l. inbernis nullam nauem. C. de sacros. Eccles.*

Sextò si Prælati pecunias ad Monasterij necessarias expensas mutuo sumat, easque deinde in vltus alios malè consumuat, tenetur Monasterium, quia legitima mutui acceptio Monasterium tunc obligat, neque eius deinde malus vsus eximit ab obligatione aduersus mutuo dantem, à quocumque fuerit ille malus vsus inductus.

Circa contractus à Religioso celebratos ante professorem, hæc statuenda sunt. Primò Monasterium in eius Religiosi bona succedens, tenetur omnibus contractibus ipsius secundum vires hæreditatis illius: quod commune est omnibus, qui alienis bonis succedunt. An verò inter illa bona Religiosi numeranda sint etiam illa quæ ipsi etiam post professionem obueniunt donatione, legato, hæreditaria successione, aliave quapiam ratione, ex quibus proinde bonis tenetur Monasterium dissoluere vs alienum Religiosi ante professionem contractum, magna lis est, ita siquidem affirmant Azor 1. *part. lib. 12. cap. 10. quæst. 5.* Sanch. *cap. 31. citato, num. 4.* & alij passim, qui volunt regulam illam generalem; *Quidquid acquirit Monachus, acquirit Monasterio*, ita esse intelligendam, nisi ille Monachus laboret re alieno, tunc enim acquirit creditoribus, quorum ius illa professione non extinguitur: quare sicut obligabatur Monachus ante professionem ex omnibus bonis, quæ sibi obtingerent, satisfacere creditoribus, ita & obligatur Monasterium in illa bona succedens: cum enim representet personam Monachi, cui obueniunt, illa cum eodem onere suscipit, cum quo Monachus ipse susciperet. Alij tamen negant hæc bona, quæ iam professio contingunt, expendenda necessariò esse à Monasterio ad dissoluenda nomina illius professi; quia ea bona immediatè acquiruntur Monasterio, non Religioso. Deinde, quia vniuersa creditorum bona, cessione bonorum à debitore facta, & simul ipso in Religionem ingrediente, sunt extincta; quare nihil in hac controversia definire voluit Ferdinand. *citato puncto 16. num. 3.* neque nos hoc loco definimus, commodius enim totam quæstionem explicabimus inferius, vbi de cessione bonorum.

Secundò tenetur Monasterium seruare, quæ Religiosus de suis bonis disposuerit circa pias causas; quia eius dispositio tunc valuit, neque eam Monasterium deinde mutare potest.

Tertio Monasterium succedens in bona coniugis Religiosi, non tenetur alere alterum coniugem in læculo relicto, quamuis inopem, quia vti arguuntur Sordus de alimentis, *tit. 1. q. 37.*

à num. 7. coniux qui consentit alterius professioni, consentit alienationi bonorum eius, ex bonis autem suo consensu alienatis non potest sibi alimenta querere, quippe consentiens alienationi, sibi præiudicat, quod Tiraq. *in l. si vnquam, vers. donatione largitus, num. 348. Cod. de renouand. donation. pluribus ostendit, & traditur l. si fundum, & l. nihil. §. 1. D. de legat. 1. l. fideicommissio. §. 1. D. de pignoris. l. mater. Cod. de rei vindicatione.* Et sanè si præmebatur egestate coniux, qui consentit alienationi, sibi inaputer si postea in illam incidit; cur enim poterit bona alienata reperere. Neque quod afferunt de filio aut patre, quos alere tenetur Religio in eorum bona succedens, simile est, quia cum pater possit relicto filio, & filius relicto patre ingredi religionem, non sibi præiudicant, quia non consentiunt alienationi, vt faciunt coniuges, quorum vnus nequit altero invito, atque sine eius consensu profiteri. Dum itaque vnus consentit alterius professioni, consentit quoque alienationi bonorum. Quod si matrimonium non fuisset consummatum, quo casu vnus coniux sine alterius consensu profiteri terat, per professionem dissolutum est matrimonij vinculum, quare non manet amplius in coniuge obligatio alendi alterum, veri enim coniuges amplius non sunt, neque Monasterium in illorum bona succedens, ad ea alimenta poterit obligari.

CONSECTARIUM V.

An prodigi, & furiosi contrahere possint.

An prodigus prohibeatur contrahere. 1.

An ante Iudicis sententiam prohibitus sit bonorum administratione prodigus. 2.

An administratione bonorum alienorum. 3.

An si falso damnatus vt prodigus. 4.

Qualis debeat esse illa prohibitio. 5.

An pænâ delicti teneatur prodigus. 6.

Quam ob causam prohiberi possit alicui bonorum suorum administratio. 7.

CERTISSIMI IURIS EST prodigum, cui à Iudice bonorum suorum administrationi interdictum est, & datus curator, non posse contrahere, sicut neque testari *l. 1. §. is cui bonis. D. de verbor. obligat. l. 1. & per rot. D. & Codic. de curatore furios. & prodig. l. 1. §. cui lege. D. de testament. §. item prodigos. Instit. quibus non est permittum facere testam. atque alibi sæpius; quia prodigus dicitur non habere sensum, & æquiparatur furioso, vel pupillo, *l. bi qui. §. final. D. de tutoribus & curatorib. datis. l. cert. conditio. §. quoniam. D. si certum petatur.* Vnde colligit Ferdinand. à Castr. *de instir. disp. §. punct. 4. §. 2.* contractum huius prodigi, ita esse inualidum, vt ne quidè iuramento confirmetur; quia iuramentum nõ purgat defectum iudicij, qualem esse in prodigo supponit ius, ideòque illi interdicitur administrationi, idque fatentur Sanch. Lessius. Gomez. & alij mox adducendi; quia contractus illis tanquam iudicio carentibus, & sicut minoribus prohibentur, ideòque alios sibi, non verò se aliis obligare possunt. Quamuis itaque manifestum hac in parte ius habeamus, plurima tamen circa hanc prodigorum contrahendi prohibitionem quæri solent, quæ disputant*

putant accuratius Anton. Gomez. *tom. 2. variar. resolution. cap. 14. a num. 50.* Fachinæus *lib. 2. controuersiar. cap. 63. & sequentibus*, Ferdinand. à Castro Palao *disp. 1. de instir. punct. 4. §. 2.* & alij, quos adducunt, ex quibus nos hæc pauca definimus.

In primis prodigus notoriè talis, cui tamen nondum est interdicta bonorum administratio à Iudice, poterit testari codicillari, vt loquuntur, & valide contrahere. Ita Gomez. *cap. citato, num. 31.* & Ferdinand. à Castro *num. 4.* & alij, quos adducunt, qui sequuntur glossam *in l. is cui bonis. D. de verbor. obligat.* contra Fachinæum *cap. 63.* vbi plures refert, qui omnes volunt prodigum ipso iure ante Iudicis sententiam priuatum esse bonorum suorum administrationem, atque adè incapacem ad contrahendum, itaque Iudicis interdictum declarat tantum, quod ipso iure iam constitutum est, ne quis cum eiusmodi persona inuoluitur, & sæpius cum suo damno contrahat. Nostra tamen sententia ex eo probatur, quod contractum irritatio non sit inducenda nisi vel manifesta ratio, vel apertum ius id persuadeat, quod non habemus hoc loco, quod enim ferè vnus vrgent ex *l. 1. D. de curator. furios. Lege 12. Tabular. prodigo interdicitur bonorum suorum administrationi*, ostendit tantum ex illa lege Prætorum debere huic administrationi interdicare prodigo, vt obseruat glossa, quam non benè reicit Fachinæus. Adde non teneri reum leges pœnales exequi ante sententiam, saltem declaratoriam, quare quamuis prodigus mulctetur propter inconstitutam patrimonij consumptionem, administratione suorum bonorum, non tenetur tamen se ea priuare antequam à Iudice prohibeatur, illique datus sit curator; alioquin ea bona à nullo administrarentur. Quod verò addunt in iure prodigum comparari furioso, quem certum est ipso iure esse incapacem administrationis bonorum, & omnis potestatis contrahendi, nihil aliud probat, quam prodigum post Iudicis sententiam eiuſdem iuris censeri, eodemque loco haberi cum furioso; quia perinde illi vetatur administratio bonorum, atque furioso, cum & ipse quoque nullius mentis & iudicij habeatur. Obiiciunt & illud ex *l. si quid cum sciret. D. de usucapionib. pro emptore*; emptorem qui emit ab eo, quem scit itatim pretium perditurum, & in malum vltum consumpturum, non esse in bona fide, neque habere illum sibi obligatum, neque ab eo quidquam repetere posse, & contra ipsum agere. Respondet Gomez. casum illum, quem singularem existimarem esse ab antiquis Doctoribus, intelligendum esse de illo, qui sua culpa pretium rei à se emptæ perdit, & alium ea emptione ad malum inducit: quia emit ab illo, quem scit itatim ad certum malum vltum perditurum pretium illi datum; v. g. emit à ludente, aut pecuniam ad libidinem petente, cui vel mutuat, vel pretium rei quam tunc emit, & de qua pacificatur, suppeditat, atque ita ad ludum & libidinem inducit, non poterit ab eo quidquam repetere: vnde non sequitur non posse cum prodigo contrahere, quem scit sua bona dilapidare, vt illi eam ob causam curator datus à Iudice fuerit. Denique dicunt aduersarij notorium æquiparari sententiæ ex variis iuribus, quæ allegant, ac proinde quoties notoria erit alicuius prodigalitas, perinde bonorum suorum administratione debet abstinere, atque si à Iudice fuisset damnatus prodigalitate. Verum sapienter respondet Gomez. notorium, & sententiam æquiparari quoad liquidationem & probationem facti,

non verò quoad iuris effectus. Vides igitur nihil esse in iure, quod irritet contractus à prodigo celebratos, priusquam illi fuerit prohibita bonorum suorum administratio, & curator datus immò plurima sunt quæ nostram sententiam persuadeant; nam *l. Iulianus. D. de curatorib. furios. dandis*, dicitur eos quibus per Prætorum bonis interdictum est, nihil transferre posse. Igitur si Prætor non interdixerit, transferre poterunt, alioquin non postulasset lex eam interdictionem à Prætorum fieri. Idem sumitur ex *l. Patri pro filio. D. de minorib.* his verbis: *Aut eius vira sit iste adolescens, vt merito bonis ei interdici debeat. l. tres tutores. §. vlt. D. de admin. tutorum*, qui prodigus est, tutor appellatur, neque proinde administrationem tutelæ amittit. *l. sed & si lege. §. consuluit. D. de petit. heredit.* possessor bonæ fidei non tenetur pro bonis dilapidatis, quis verò dicat alienationem ab eiusmodi fidei bonæ possessore non valere, alioquin obligaretur cedere hæredi actiones sibi competentes ad repetendum malè alienata, *l. quod si possessor. §. vlt. D. eodem.* Deinde *l. non debet. D. de dolo*, prodigus habet actionem in factum aduersus hominem emendatoris vitæ. Habet igitur adhuc rerum suarum administrationem, alioquin agere non posset *l. 1. C. qui legitimam personam habeant standi in iudicio.* Præterea tutor qui malè administrat, ideòque suspectus est, non priuatur tamen ipso iure bonorum sui pupilli administratione *l. 3. §. præterea. D. de suspectis tutoribus*: ergo multò minus erit ipso iure priuatus administratione propriorum bonorum prodigus. Quod etiam confirmatur ex eo quod Episcopus dilapidator, non priuatur ipso iure administratione bonorum Ecclesiæ suæ: *cap. veritatis, de dolo & contumacia*; & quamuis hæc omnia ex iure allata non ita demonstrent euidenter prodigum ante sententiam Iudicis non esse priuatum ipso iure administratione rerum suarum, plurimum tamen, vt vides, illi fauent, & cum in contrarium nihil planè adducant aduersarij, quod facillimè non reiiciatur, vti ostendimus, pronuntiamdum omninò est pro validitate contractus à prodigo facti, quamdiu ipsi non fuerit interdictum rerum suarum administrationi.

Vnde sapienter colligit Gomez. *illo cap. 14. n. 31*, requiri vt Index cognita dilapidatione, interdicit prodigo sua bona administrare, curet præconizarij vt nullus de cætero cum ipso contrahat, ceter ipsam prodigum; quia libera persona est, & legitimus interea bonorum suorum administrator, agiturque de ipsius maximo præiudicio; quod aliis relatis probat Gomez.

Secundò quæritur an prodigus ipso iure priuatur administratione bonorum alterius, quæ controuersia ex superiori definiri debet, si enim bonorum suorum administratione, multò potiori intere alienorum bonorum administratione priuabitur ipso iure, vt argumentatur Fachinæus *lib. 2. controuersiar. cap. 64.* & alij quos ibidem adducit, qui ad hanc priuationem administrationis propriorum bonorum, sententiam Iudicis non requirebant, & confirmant hanc suam consequentiam ex *l. vlt. §. 1. C. de sententiam passis*: sic enim de patre filiorum bona dilapidante pronuntiat. *Nam si patria potestate ad corruppendi, atque profundendi patrimonij licentiam abuteretur, & furioso ac dementi, ite prodigo omnium vitiorum seruo, non est eorum pecunia committenda, quin ab administratione fugiat.* Vides itaque patrem prodigum ab administratione remouendum esse: verum ex hoc loco nihil

probant; quia lex illa ad Iudicem dirigitur, qui debet patrem prodigum administratione bonorum filij prohibere, & non illi ipsorum pecuniam committere: unde non ostenditur eiusmodi patrem prodigum, esse iam ipso iure remotum, sed potius, ut dixi, remonendum à Iudice, sicut & nuper diximus tutorem prodigum, adhuc tutorem esse: quare quod in priori quæstione diximus de administratione propriorum bonorum, idem de administratione bonorum alterius dicendum est; nimirum neutram ipso iure prohiberi prodigo, sed expectandam esse Iudicis sententiam. Ita Anton. Gomez. *cap. 14. citato, num. 32. sub fin.* & Ferdinand. à Castro *S. 2. nuper adducto*, qui alios dant.

Quæritur tertio, an qui falsò Iudicis sententia fuit prodigus declaratus, illique datus curator, & prohibita suarum rerum administratio, cum tamen re ipsa prodigus non sit, sed vir frugi, possit nihilominus validè contrahere: negant enim glossa *in l. si ab eo. D. de v. uapionibus*, atque aibi Gomez. *citato cap. 14. n. 31. & alij*, quia semper in fauorem sententia præsumendum est, idque conueniens omnino est, ne contrahentes decipiantur: quare acta à tutore manû legitimo, valida tamen propter Prætoris auctoritatem dicuntur *l. 1. §. idem Pomponius. D. quod falso tutore auctore gestum*. Cum igitur Prætor improbarit, & prohibuerit prodigo, quem talem declarauit, suorum bonorum administrationem, quod cum illo geretur, nullum, & inualidum erit, maxime, uti priorem sententiam temperat Fachinæus *cap. 65.* si in iudicio contraditorio datus fuit à Prætoris curator prodigo, qui non appellauit, ac proinde sententiæ illi sese subiecit. Si verò Iudex vel ex officio, vel ad instantiam cognatorum eius, qui prodigus dicitur, procederet, illique daret curatorem, lite non ventilata, neque prodigo audito, tunc non præiudicaret prodigo præsumpto duntaxat, & non probato, neque conuictò; tunc enim dici poterit inappositum fuisse Prætori. Quæ prioris illius sententiæ explicatio, mihi admodum probabilis videtur; existimari tamen cum pluribus aliis à Fachinæo & Ferdinando à Castro adductis, vtendum esse hoc loco communi, & solemnî distinctione; prodigum istum qui re ipsa talis non est, licet talis esse propter auctoritatem Prætoris, cui obreptum est, præsumatur, posse in foro interno, & conscientia contrahere, quamuis in foro externo, quamdiu falsitas sententiæ latebit, inualidè pacisci præsumatur. Ratio communis est, quia sententia falsæ præsumptioni innitens effectum non habet, neque obligat in conscientia, sicut neque lex, quæ falsæ præsumptione ducitur, ubi quis de contraria veritate certus est, illum non obligat; atque ut aliquid magis simile afferamus hoc loco, datio tutoris pupillo, qui reuera pupillus non est, nulla omnino esse dicitur *l. tutor si pupillus, & l. Scia egressa. D. de tutorib. & curatorib. datis ab iis*. Ergo neque curatoris datio prodigo, qui prodigus reuera non est, nulla quoque erit. Deinde ubi prodigus ad sanam mentem rediit, curatoris assignatio euanescit ipso iure, quia ille amplius tutore non eget. Igitur si cum primùm assignatur curator, prodigus non sit, sed sanæ mentis, & bonæ frugis, qui tali tutore nullatenus egeat, omnis illa assignatio nulla erit, aut saltem nullius effectus; ac proinde gesta ab illo prodigo præsumpto valida erunt. Quæ verò ab eius tutore gerentur, nulla re ipsa erunt, quamuis in foro externo propter Prætoris auctoritatem se-

cus præsumatur, donec falsitas sententiæ demonstretur; quod vnum probant quæ de validis actis tutoris minis legitimi obiciebantur, quamquam & aliud discrimen afferat Ferdinandus à Castro.

Quartò quæritur, an saltem sufficiat Caium declaratum esse à Iudice prodigum, ipsique datum curatorem, an præterea opus sit ipsi interdici bonorum administrationi, vt censeatur teneri abstinere ab eiusmodi administratione: nam primum illud docet Fachinæus *lib. 2. controu. cap. 67.* quia ex datione curatoris necessarid sequitur illa interdictio ex mente Prætoris, in eaque continetur, ad quid enim declarat illum prodigum, illique curatorem dat, nisi vt prodigus non administret sua bona. Negant alij, & interdictionem administrationis exigunt, eo quod declaratio prodigi, & interdictio bonorum, duo quedam diuersa sint, quamuis vnum conlequatur ex alio; quod si doceret ubi est sola declaratio prodigalitat, sustineri fortassis possit. Verum cum vna cum declaratione prodigalitat conuagitur assignatio curatoris, satis euidenter ex necessaria consequentia simul illi prodigo prohibetur administratio, quod idem affirmo quoties Iudex prohibet omnibus cum illo prodigo contrahere, sic enim & ipse prodigus cum aliis contrahere prohibetur omnique alienatio ab illo facta interdicitur.

Hæc verò declaratio, & interdictio administrationis publica esse debet, vt patet, non nocebit autem priuatus error, & ignorantia, vt ex communibus scientiæ Canonicae principiis constat: & quâuis ignorantia, etiam priuata excuset à culpa in violatione legis sibi ignora, non tamen facit actum annullatum, & irritatum à lege esse validum.

Quæritur quinto an prodigus obligetur ad penam impositam delicto quod commisit. Fachinæus *cap. 69.* relatis variis de ea re sententiis, tandem concludit obligari; quod etiam docuit Menoch. *de re iur. possess. remed. 9. num. 95.* quia nulla videtur esse ratio propter quam eximatur, quandoquidem in legem delinquit: quod enim furioso comparatur aliquando in iure, non significatur illum careere ratione necessaria, aut sufficienti ad peccandum, sed non habere liberam satis voluntatem ad contrahendum, & alienandum. Quia tamen videtur laborare aliqua infirmitate iudicij, Ferdinandus existimauit illum leuius peccandum esse, quod perpetuò verum esse non potest, sed variis aliis circumstantiis erit diiudicandum.

Quæritur denique an propter alia vitia possit alicui interdici bonorum administrationi; communiorque Doctorum sententia est, quam adducit, & sequitur Gomez. *citato cap. 14. num. 33.* posse, nam mulieri luxuriosè viuenti posse fieri eam prohibitionem habet *l. mulieri. D. de curatore furioso dand.* Propter turpitudinem igitur, & inhonestam vitam fieri poterit ea prohibitio, & non ob solam prodigalitatem, quod tamen negat Fachinæus *cap. 65.* alijque; quia eiusmodi prohibitio sine manifesto iure non debet induci, cuiusmodi nullum affertur: nam illud de muliere luxuriosè viuente, interpretari licet de muliere prodiga, & bona turpiter consumente, in qua etiam lege, si eam de vita turpi intelligeremus, non liceret nomine mulieris etiam virum comprehendere, cum diuersa ratio sit turpitudinis in viro, & muliere in ea parte, uti obseruauit ipse Gomez. *loco citato.*

An

An verò prodigi contractus confirmetur iuramento, & an prodigo concedatur restitutio in integrum, disputabitur commodius inferius.

CONSECTARIUM VI.

De quibusdam aliis personis, quibus certi contractus prohibentur.

De coniugibus. 1.

De mancipiis. 2.

De Principibus. 3.

De Magistratibus. 4.

De tutoribus aduocatis postulantis. 5. 6. 7.

Quæritur in primis quatenus liceat coniugibus inter sese, & cum aliis contrahere. Verum hanc controuersiam fusillimè examinauimus in opere de usuris & commerciis *lib. 4. cap. 5. art. 17. toto, & art. 18. 19. & sequenti.*

Secundò mancipia non possunt vllam civilem obligationem cum quopiam contrahere ex propria persona; quia ex regula *l. quod attinet. D. de regul. iur.* quod attinet ad ius civile serui pro nullis habentur, quod intelligas velim, nisi habuerint à domino liberam rei alicuius dispositionem, de illa enim poterit seruus civiliter obligari, eamque alienare, vt ait Molina *tract. 2. disp. 277. num. 8.* alioquin, qui accipit à seruo, tenetur ad restitutionem: poterit tamen seruus teneri obligatione naturali, quia in iure naturali omnes sunt æquales, vt ait regula *citata, quod attinet*: hæc autem obligatio nonnunquam operatur effectum retentionis, uti obseruat Rebell. *2. part. lib. 1. quæst. 8. n. 66.* Sic enim seruus sui iuris effectus soluit promissa tempore seruitutis, & quæ creditor iuste & licitè acceperat sibi retinebit, neque poterit seruus ea repetere per conditionem inebiti, iuxta *l. naturaliter, & l. si quod. D. de conditione indebiti*, quia reuera illa debebantur ex obligatione naturali, quod monent quoque Gomez. *tom. 2. variar. c. 1. num. 3.* & Molina *tract. 2. disp. 261.*

Respectu verò domini idem dicendum est, videlicet ipsum non posse obligari seruo suo civiliter, posse tamen naturaliter: quare ex communi DD. poterit admoneri dominus à Iudice, vt seruet pactum conuentum, ex qua monitione colligit Rebell. *quæst. 8. citata, num. 68.* grauitatem huius obligationis, quæ etiam est sub mortali. Præterea conceditur domino actio aduersus seruum, qui ipsi pecuniam pro libertate promisit, *l. promissa. C. an seruus pro suo proprio.* Habet quoque vicissim seruus actionem in dominum, vt manumittatur si soluit pecuniam, quam promiserat pro libertate *l. 1. §. seruus. D. de officio pref. vrbi, & l. vix. D. de iudiciis*: sed de his plura *lib. 4. appendice de dominio.*

De contractibus inter Principem, & subditos celebratis disputant Anton. Gomez. *tom. 2. variar. resolut. cap. 1. n. 1.* Molina *disp. 261.* Rebell. *citat. quæst. 8.* & alij. Definitio pendet ex ea altera quæstione, an Princeps legibus subiciatur, cum enim leges induxerint Ius Civile, non potest Iure Civili teneri, si legibus non obligatur: quare solo iure naturali obligabitur subditis, cum ipsorum bonorum dominus proprietarius non sit, uti ostendimus in appendice de dominio, cum autem Princeps

teneatur legibus quoad vim directiuam, & non coactiuam, quod alibi constituendum est, obligabitur quoque civiliter quoad vim directiuam contractibus, quos cum suis subditis celebrat.

Iudex non potest in eo loco in quo temporariam, & non perpetuam iurisdictionem exercet domos ædificare, naues construere, aut quid aliud simile facere, neque vllam donationem à subditis accipere, aut aliquid aliud præter necessaria ad vitam emere, *l. vn. C. de contractib. iudicum*: quo de Codice vide Cuiacium *lib. 16. obseruat. cap. 13.* Constitutio sanè illa, & similes de Iudicibus & Rectoribus tantum, non habentibus perpetuam administrationem, & iurisdictionem agit, quare neque in Gallia, neque alibi ubi Magistratus perpetui sunt, seruari monet Guid. Pap. *decision. 195.* quiniimò Leo *Nou. 12.* permittit vrbis Iudicibus negotiari, ædificare, munera capere. *Novella tamen 13.* vetantur ab eo Præsides in prouinciis domestica sponialia contrahere: verum ne hoc loco ad plura degrediamur, ex *l. vnica citata* colligimus nulli Iudici fas esse emere auctione publica, si quid pro tribunali eius veneat, maximeque per personas interpositas, ne sua auctoritate alios prohibeant emere, & quia in istis additionibus publicis venditor non est ipse dominus, cuius bona veneunt, sed Iudex, qui addicit emete Iudice, vnus & idem esset venditor, qui emptor. Idem prohibetur actuariis, neque quidquam facit quod debitor, aut creditor consentiant, vt in hoc vel alio Tribunali publica fiat additio. Quæ omnia ex Gallicis moribus & Senatus decretis pluribus profertur Mornacius in *hunc ritulum*, & Chopin. in *commentar. de ll. Andium, lib. 1. extremo, & lib. 2. tit. 1. par. 2. cap. 2.* Cuiac. *lib. 16. obseruat. cap. 18.* Plurima deinde eruditè congerit in Nobiles, qui in istis, & aliis similibus casibus sua abutuntur potentia, & vel fraudibus, vel blando imperio subditos territant, atque ita quo volunt pretio in auctiõibus publicis, res venales comparant.

Denique de Aduocatis cum suis clientibus contrahentibus durante lite, & Medicis cum ægrotis, habes *l. quisquis, 6. C. de postulando, & leg. medicus. D. de variis & extraord. cognition.* quæ leges ducuntur tantum præsumptione fraudis ad Aduocatis & Medicis tunc commissis; quare si fraus tunc abfuerit, existimo contractus illos in foro conscientia valere. Verum de his Aduocatorum pactis, ipsorumque honorario quidpiam dicemus inferius. Interim adi Mornac. in *l. 5. & 6. C. de postulando, & in l. 6. si remunerandi, §. Maurus. D. mandati.*

An pater suis pactis filio, an filius patri suis pactis pacisci possint, & sibi inuicem acquirere, dicemus cum de patria potestate, & de dominio. An pacta defunctorum prosint aut obstant hæredibus, in appendice de testamentis, ubi de hærede disputabitur. De pactis correorum; ubi de solutionibus; ibi enim necessarid de correis agitur: si enim has omnes controuersias hoc loco vellemus definire, vel ad plura digredi nos oporteret, vel obscuros admodum esse.

ARTICVLVS IV.

De materia & forma contractuum.

De materia contractus. 1.

De forma contractus. 2.

DE materia pactorum fufiffimè difputamus *lib. fuperiori, toto cap. 4.* vbi de materia negotiationis, quæ non nifi pactis, & variis contractibus exercetur, omnique contractus, commercium quoddam est. Itaque nihil ampliùs addendum effe videtur hoc loco, maximè cum duæ tantùm difficultates foleant tractari à Doctõribus in ifta difputatione. Prima est de re aliena, an fit materia commercij, & contractus, quam quæftionem *citato capite art. 1.* latiffimè explicuimus. Altera difficultas est; de re debita alteri, an nempe debitor obærat, de illa difponere & contrahere validè queat, præfertim fi inde fiat impotens ad fua nomina diffoluenda, de qua conuerfa difputabimus inferiùs, vbi de folucionibus. Itaque circa materiam pactorum nihil aliud adiciam.

Formam pacti, & contractus appello modum, quo celebratur & perficitur, qui modus quadruplex est: nam fit re, fcriptura, verbis, & confenfu. Re quidem perficitur contractus, quoties ipfam rei traditionem exigit, vt cenfeatur perfectus, neque ad id fufficit iola voluntatum, & animorum conuentio, cuiusmodi est depositum, commodatum, mutuum, piguus, donatio; quæ omnia non dicuntur perfecta, nondum tradita re, & tanquam nuda pacta, aut potiùs pollicitationes quædam habentur, neque vulgò vllam pariunt obligationem ciuilem.

Scriptura perficiuntur quidam contractus, qui fine ea realiter pofta nondum habentur abfoluti, neque obligant, vt emphyteufis; quod etiam contingit quoties contrahentes nolunt obligari, nifi notarius instrumentum confecerit, quamuis inter fe tractarint, & de his omnibus conditionibus ac claufulis conuenerint: liberum enim est cuique fuo confenfu ac pacto, quam libuerit conditionem apponere, non malam, neque à iure reprobata.

Verbis perficiuntur illa pacta, quæ ex iuris inftitutione certam verborum formulam poftulant, eiuſmodi funt ftipulationes, in quibus præuia vnus interrogatio, & fubfequens alterius refponſio neceſſaria funt, v. g. ſpondeo? ſpondeo, facies? faciam, dabis? dabo, fideiubes? fideiubeo. Solo denique confenſu perfici dicuntur, quæ neque rei traditione, neque ſcriptura, neque certis, & conceptis verborum formulis egent ad pariendam obligationem etiam ciuilem, ſed ſolo confenſu, exterius tamen ſufficenter explicato, quod poſtremum de explicatione confenſus neceſſaria fuſius docuimus *in noſtro opere de uſuris & comm. lib. 3. c. 2. art. 1.* poſſunt quoque ad formam contractus renouari conditiones, quæ aliquando adhibentur pactis, ſicut & modus, & demonſtratio, de quibus omnibus ſingillatim dicemus *cap. ſequenti.*

Tota itaque difficultas hoc loco exiſtit circa quædam ſolemnia, quæ nonnumquam ad validitatem contractus ius requirit ſue commune, ſue municipale ſingularum prouinciarum: quilibet enim

intra leges loci, in quo contractus celebratur, contrahere debet, *l. quod ſi nolit. D. de Adilitio edicto:* illa verò ſolemnia percenſere hoc loco noſtri non eſt inſtituti, ſed Pragmaticorum & Tabellionum; præterquam quod quiſque contrahens noſſe debet mores regionum in quibus degit, & contrahit: his itaque omiſſis.

Definienda reſtat operoſa illa quæſtio, an contractus, qui carent ſolemniſſimis à iure requiſitis, inuvalidi ſint, an verò obligent ſaltem in conſcientia. Verùm hunc laborem iam pridem occupauimus in *opere de uſuris lib. 3. cap. 2. art. 4. num. 7.* vbi oſtendimus contractus abique forma & ſolemmitate ſubſtantiali à lege, aut ſtatuto præſcripta celebratos, eſſe inuvalidos, & nullos, quia carent aliquo ſibi ſubſtantiali. Numero verò ſequenti 8. tradidimus certas regulas, quibus dignoſcamus an ſolemnia præſcripta ſit ſubſtantialis, an accidentalis tantùm, quo casu non inuvalidaret contractum.

ARTICVLVS V.

De effectu contractus, obligatione, & actione.

De obligatione. 1.

Quid fit actio. 2. 3.

Diuiſio actionis. 4.

Primus pacti & contractus validi effectus eſt obligatio, ſue naturalis, ſue ciuilis, ſue vtraque, quam aliqui mixtam nominant. De hoc effectu obligationis diximus ſufficenter noſtro inſtituto *lib. 1. de uſuris & commerc. cap. 3. art. 1.* vbi & obligationis naturam, & eius diuiſionem in naturalem & ciuilem explicuimus, earumque diſcrimina expendimus, & aliquando ſolam naturalem obligationem ſine ciuili, aliàs ciuilem ſine naturali, aliàs vtramque ſimul reperiri docuimus, quæ tu conſulas; neque enim aliquid addendum habeo. Reſtat duntaxat regulas vniuerſales tradamus, quibus cognoſcamus quandonam, & quam obligationem ſingula pacta pariunt, quod exequemur proximo articulo.

Diuerſium Iuriſconſultorum eſt, obligationem ciuilem, matrem eſſe actionis, quare de actione quædam attingenda nobis ſunt. Actio ſi vim nominis ſpectes, quod ab agendo derivatur, ſignificat in vniuerſum quidquid fieri & agi ſolet, vnde hiſtrionum, oratorum, fabrorum, aliorumve actionem dicere ſolemus: à Iuriſconſultis tamen in ſuis libris contracta eſt amplior illa, & vniuerſalior ſignificatio ad eas ſolum actiones, quæ ad ius & iudicia pertinerent, hoc eſt ritus, qui à Iuriſconſultis excogitati ſunt ad ius acquirendum, & transferendum, veluti nexum, emancipationem, manumiffionem per vindictam, ceſſionem in iure, teſtamentum per æs & libram, & ſi quæ ſunt generis eiuſdem. Cum verò illa omnia certa quadam conceptione verborum fierent, conſuetudine loquendi factum tandem eſt, vt actio vulgò pro formula & certa conceptione verborum diceretur, hoc eſt rerum priuatim agendarum modus, & forma Iuriſconſultorum, & Pragmaticorum ingeniis excogitata. Sic vocabantur legis actiones, quoniam præſcribebant formam, ritumque agendarum rerum, de

de quibus *l. XII. Tabular.* ſcripta erat Pompon. *l. 2. D. de origin. iur. Ex his legibus eodem tempore fore actiones compoſita ſunt, quibus homines inter ſe diſceptarent, quas actiones, ne populus prout vellet, inſtitueret, certas, ſolemneſque eſſe voluerunt, & appellatur hæc pars iuris, legis actiones.* Quod itaque nos formularium præctice vocamus hodie, erant olim actiones legis, quomodo dicuntur à Varrone, & Cicerone Manilianæ, & Hoſtilianæ actiones, hoc eſt rerum agendarum, ſtipulationumque formula à Manilio & Hoſtilio Iuriſconſultis compoſita, quas in ruſticanorum manibus verſari dixit Varro *lib. 1. de re ruſt. Cicero lib. 6. ad Attic. & lib. 1. de Oratore ait, Cneii Flauii actiones compoſuiſſe, & expoſuiſſe.* Valentis de actionibus libri ſeptem, & Venuleij libri decem ſæpiùs allegantur in iure. Scripſit quoque Paulus librum ſingularem de conceptione formularum; apud Romanos enim nihil fiebat ſine certa formula, emptiones, venditiones, teſtamenta, ſponſalia, diuortia, iudicia, & alia huiusmodi; alioquin neque iure, neque legitime fiebant. Erant itaque pro natura cuiuſque negotij præſcriptæ agendi formulæ: quia verò inter iuris actiones illa facile principem locum obtinet, quæ ſpectat ad iudicium inſtituendum, hinc factum tandem eſt, vt actionis verbo ſimpliciter prolato, intelligatur formula aliquæ proſequendi in iudicio. Eſt verò duplex: Prima eſt poſtulatio, qua quis ad iudicium prouocat, & à Prætorè poſtulat recuperatores, qui de ſua lite & controuerſia cognoscant: ea ſiquidem nominatur actio, agere enim eſt apud aliquem de alio conqueri, & vt loquebantur veteres, poſtulare; ſiquidem apud alterum poſtulare ſolemus, expoſtulare apud illum ipſum de quo queritur, ſuntque innumera apud Ciceronem alioſque veteres exempla, quorum nonnulla referet Hotman. *in §. 1. Inſtit. de actionib.* quibus conſtat actionem propriè & principaliter eſſe eius qui ad iudicium prouocat, & apud Prætorè hiſ vitur verbis. *Aio te mihi dare facere oportere: hanc rem ex iure Quiritium meam eſſe aio.* Cui aduerſarius, *At ego contra eam vindico:* quæ erat formula vindicandæ rei mouentis. Circa verò res alias olim quidem diſceptabatur ex *XII. Tabul.* in iure præſenti, ſue ager, ſue quid aliud eſſet, vnde vetus illa locutio apud *Cic. lib. 1. de orator. & alios; In rem præſentem venire,* & antiquiſſima formula; *Manum conferere.* Fiebant vindiciæ correpta manu, ſue in re, ſue in loco præſenti. Verùm, poſtquam Prætores (inquit Agellius *lib. 20. cap. 9.*) propagatis Italiæ finibus, datis iuriſdictionibus, negotiis occupati proficiſci, aliàs pacifici, vindiciarum dicendarum cauſa longinquas res grauabantur, inſtitutum eſt contra *XII. Tabulas* tacito confenſu, vt litigatores non ex iure apud Prætorè manu confererent, ſed ex iure manu conferunt vocarent, id eſt, alter alterum ad conferendum manu in rem de qua ageretur, vocaret, atque ita in agrum de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, vt vnã glebam in ius in vrbem ad Prætorè deferrent, & in ea gleba tanquam in toto agro vindicarent; cuius vindicationis verba præſcripta erant: *Fundus qui eſt in agro qui Sabinus vocatur, meus eſt, eum ergo ex iure meum eſſe aio, ibi ego te ex iure manu conferunt voco.* Cui is quo vindicabatur, reſpondebat: *Vnde tu me ex iure manu conferunt vocas, inde ego te reuoco.* Inde Ennius vt bellum deſcriberet, in quo omnia vi, & ferro fiebant, & caperentur, non verbis, ſue vt ait Agellius, conferens vim illam ciuilem, & feſtucariam, quæ verbo diceretur, non quæ manu fieret, nec erat bel-

lica & cruenta, ſic cecinit octauo annali.

*Pellitur è medio ſapientia, vi geritur res,
Spernitur orator bonus, horridus miles amatur.
Haud dictis validis certantes, ſed maledictis,
Miſcentes inter ſe inimicitias agitates,
Non ex iure manu conferunt, ſed mage ferro
Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt ſolida
vi.*

Harum actionum præparatoriæ erant interrogationes, & vindiciæ. Interrogatio ſic fiebat *Q. T. I. I. C. P. A. T. F. A.* id eſt, *Quando te in ius conſpicio, poſtulo an te facias authorem.* Vindicæ erant ius poſſeſſionis, quod vtraque pars lite pendente contendeat apud ſe eſſe oportere; ſic dictum, vt Pædianus ait, quod qui in his obtineret, vindicem, hoc eſt, prædem, vel, vt hodie loquimur, fideiuſſorem dare deberet, nihil in re poſſeſſa deterius ſe facturum. Vide Alciatum *in l. pecunia verbum. §. actionis. D. de verbor. ſignificat.* Hæc itaque formula poſtulandi ius apud Prætorè, ſue querela, qua ſimul poſtulabantur à Prætorè recuperatores, qui de lite & querela facta cognoſcerent, actio dicebatur. Nominabat itaque Prætor recuperatores, id eſt Iudices, qui de illa controuerſia cognoſcerent, ſic dictos, quod per eos quiſque ius ſuum recuperare poſſet. Vide Feſtum *verb. recuperatio.* Formulam poſt illam, qua Prætor in dando Iudicio vtebatur, actiones quoque nominabant: v. g. *L. Octavius Iudex eſto, ſi pareret fundum Capenatem P. Serulij eſſe, neque is fundus ei à Sempronio reſtituatur, tum Sempronius damnetur.* Hanc formulam & actionem Cicero *4. Verrin.* commemorat, vbi etiam ſic ſcribit: *Edixit ſe iudicium iniuriarum non daturum, ipſi autem nullius actionem rei ſe ſe daturum.* Igitur agere volentibus, & ius ſuum perſequi, dabantur & conſtituebantur actiones, vel legum præſcripto, vel à Magiſtratu, apud quem erat legis actio, id eſt, iudicandi poſteſtas, qualis erat Prætor; vel à Collegio pontificum: qui autem agendi facultatem à Prætorè accepiſſet, ſimul ab illo iudicium accipiebat; nempe qua lege, quo Iudice, quo loco, quo die agi veller, vt iam monuimus, vt id inter litigatores, & Iudicem conſtaret, vnde dicitur editam actionem, futura litis ſpeciem demonſtrare. Sextus Ailius librum edidit, qui Tripertita inſcribebatur, quia in eo lex *XII. Tabular.* & eius expoſitio continebatur, & demùm legis actio contexebatur. Appius Claudius cognomento Centimanus actiones de uſucapionibus ſcripſit, quem deinde Cneius Flavius vulgavit, & vt ait *Liu. lib. 9.* Ius Ciuile poſitum in penetrabilibus Pontificum euulgavit, Faſtoſque certa forma in albo propoſuit, vt quando lege agi poſſet, ſciretur. Formulæ poſt iudiciorum conciliæ, ac præſcriptæ erant, atque ſanctè uſurpandæ, vt vel vna ſyllaba omiſſa, cauſa & actione caderent; quare *Quintilian. lib. 7.* *Nam etiam & periculoſum, cum ſi vno etiam verbo eſt erratum, tota cauſa cecidiſſe videamur.* Iure deinde poſteriori omnes eas formulas auctuſione ſyllabarum inſidiantes cunctorum actibus, radicitiùs amputari voluit *Constantin. l. 1. C. de formul. ſublat.* inſidiatrices vocabat *Constant.* eas formulas, quia cauſa cadebat, qui non quemadmodum oporteret, egiſſet, erantque in omnibus ſcrupuloſæ eiuſmodi ſolemmitates, in ſtipulationibus, donationibus, arbitris, teſtamentis, bonorum poſſeſſionibus, denuntiationibus, interditiſ, adoptionibus, emancipationibus, & aliis eiuſmodi. Actiones igitur non ſuſtulit *Constant.* vt conſtat *ex l. 2. Cod. eod.* ſed actionis formulam, quæ non ad ſubſtan-

substantiam actionis, sed ad accidentalem quandam formam, & quidem verbalem, icrupulosamque referebatur. Eo deinde exemplo Iustinian. *consuetas stipulationum, & subtiles, immo supervacaneas observationes ab aula reiecit l. 4. C. de recept. arbit.* testaturque *l. 1. C. communia de legat. Subtilitates eiusmodi, posteritatem optimis rationibus usam, nec facile suscepisse, nec inextricabiles circuitus laudasse.* Sanè iam olim Constantius *verborum inanimum captiones excluserat l. 4. C. qui admitti ad honor. possession. poss.* Hos Principes amulati Reges nostri Christianissimi formulas plurimas, quondam scrupulosius observatas sustulere, uti fufius ostendit Mornac. *in Cod. de formul. & impetrationibus sublatiis*: nam constitutio anni 1539. *art. 16.* formulas illas in citationum libellis sustulit, consentaneè Innocentio *in cap. praterèa, de dilationibus.* Constitutio anni 1606. velanam illam S.C. Velleiani formulam remouit, quæ tot inopinatas lites pariebat, si, ut passim, imperitus esset Tabellio, à quo conscriptum fuerat venditionis, obligationis, aliusve cuiusvis contractus instrumentum, in quo alterutrus contrahentium intercessisset, quidpiam omisisset, non sine periculo id faciebat. Summotæ deinde sunt à Senatu formulæ additionum ad extinctionem lucernæ, vel ad ictum bacilli, totidem enim erant aduersus creditores debitoremque ipsum, cuius bona varnabant, decipule. Exoleuit præterèa iam diu sacramenti, siue iurifurandi vsus in singulis contractibus, tamen diu seruatus; unde fiebat, ut quisquis aduersus contractum restitueretur, indigeret iuramenti laxatione. Sufficiunt modò codicilli Principis absque vlla Pontificis venia. Veteres formulæ in iudiciis eurationum, seu reculationum remotæ, exclusæ, rescissæque sunt constitutione anni 1539. *art. 10. 11. 13. 14. 15.* cum antea, atque ex iuris antiqui formulis Iustinæda esset principalis actio, dum interim per exquisitas fugitiuasque alterutrus litigatorum cunctationes, cognosceretur de hac intercalari iuris parte ab arbitris, ut liquet ex *cap. cum speciali, de appellationibus.* glossa *in cap. suspensionis, de officio deleg.* atque ex *l. aperisunt, C. de iudic.* Sunt & alia innumera captiosarum formularum incommoda eadem constitutione reiecta, quæ etiam remouit deinceps edictum Molinense, Rulcinonense, & Blesense, ita ut hodie duæ duntaxat occurrant negotiorum species, in quibus formulæ ad minutias vsque seruari debent, nempe redhibitio gentilia, seu retractus linearis, ut vocant, & dominiij homagijque formula; qui enim in iis deest vel syllaba formulæ occupatione præscripta, singulis prouinciarum legibus, cadit omni iure, quod aliis illi competeret. Hactenus de veteribus actionum formulis, quæ licet sublata fuerint, vsui tamen erant, tum ad veteris iuris cognitionem, tum ad intelligendam ipsius actionis definitionem à Iurifconsultis, & ipso Iustiniano allatam.

Est igitur actio ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur, ut ait Iustinian. §. 1. *Inst. de actionibus.* quod desumpsit ex Celso 3. *Digestorum*, uti refertur *in l. nihil aliud §. 1. D. de oblig. & action.* Consentit Iulian. *in l. 6. D. de negot. gest.* vbi ait eum qui non habet actionem, non habere facultatem aliquam conueniendi in iudicio, unde intelligis definiri ab istis Iurifconsultis, atque ipso Iustiniano, actionem prout significat formulam, qua iudicium à Præatore dabatur, modo explicato; per ius enim persequendi in iudicio, quod sibi debetur, intelligunt potestatem à Præatore datam causam

suam apud recuperatores agendi, ex *l. 2. C. de form. sublat.* quamuis videatur Celsium non satis apposite actionem, quæ formula est, nominasse ius, id tamen ab illo fuisse pinguis factum inquit Horman. ut simul extraordinarias actiones comprehenderet, quæ proprie persecutiones appellantur *l. pecunia §. 78. D. de verbor. significat.* in quibus formularum conceptio non obseruatur, ut inquit ibidem Vlpian. & *in l. actio. D. de negot. gest.* Extremis autem temporibus omnia ferè iudicia erant extraordinaria; debuerat autem ex veteri illo ritu, & iure actio definiri, formula iuris recuperatorio iudicio persequendi ab eo qui legis actionem habet. Quia verò diximus aliam quoque actionem esse, qua postulatur à Præatore, uti recuperatores det, qui iudicio de lite cognoscant, illa sic definiri debet: formula conceptione verborum, quibus iudicium à Præatore certa de causa postulatur. Cum autem omnes istæ formulæ, uti lapsus diximus, sublata fuerint, vulgaris Iustiniani definitio à nobis allata moribus hodiernis applicanda est; illam latè expendit glossa *in Inst. de actionibus.* Dicitur ius, quia est aliquid incorporeum, est autem ius siue ciuile, seu prætorium, ius persequendi est facultas agendi, seu conueniendi *l. 1. D. quod certo loco, l. pure, §. fin. D. de doli mali exception.* quas nos actiones, Græci *δυνας* nominarunt, inquit Theophil. *lib. 4. inst. tit. 6.* nonnulli putant nominari actiones, quia improbos & perfidos agimus ad iudicium, insulse omninò: nam ab agere, quod erat veteribus conuerti, vocatas iam mouimus. Per vocem *persequendi.* Glossa distinguit actiones ab exceptionibus, quæ dantur reis ut sese tueantur, sicut enim actiones sunt arma actorum, ita & exceptiones sunt arma reorum; quare Vlpian. *l. 2. D. de exceptionibus.* exceptio dicta est, quasi quedam exclusio, quæ interponi actioni cuiusque rei solet ad excludendum id, quod in intentionem, condemnationemve deductum est. Additur in definitione actionis, *in iudicio*, quia quæ sunt extra iudicium, non sunt actiones, ut obseruat ibidem glossa, ut si diurnum, aut nocturnum furem, vel militem militiam deserentem quis capiat, *l. 3. D. ad l. Aquiliam, & l. 1. & 2. C. quando liceat unicuique sine iure se vendic.* Vltima particula, *quod sibi debetur*, restringit actionem ad personalem, uti obseruat *ibid.* glossa, & saltem distinguit à criminali, qua persequor pœnam, & vindictam, quæ mihi non debetur. Verùm cum subinde diuidat Imperator actionem in realem, & personalem, & utramque iterum subpartiat, debuit in illa definitione generica omnem actionem secundum rationem communem, & vniuersalem comprehendisse: neque nomen debiti tam rigidè videretur accipiendum, sed pro omni eo ad quod ius habemus, seu id ad quod alter obligatur, & quod nos licet persequi possimus ex iure siue naturali, siue ciuili, aut prætorio, quamuis non detur actio & potestas persequendi in iudicio, nisi à iure humano positio, quod aliquando ius naturale supponit, aliquando non. Denique cum actio dicitur *ius persequendi*, ius ibi accipitur pro potestate, & facultate morali, uti mouimus.

Dinifio actionis multiplex est, quam fufissime explicat Imperator *Inst. de actionibus.* & Vlpian. etiam habet *l. actionum. D. de actionibus.* & in suis commentariis exponit Interpretes illis locis, & Gregor. *lib. 2. 1. syntagmat. cap. 8. à num. 10.* Sufficiat nobis quafdam vniuersaliores diuisiones allegasse; duodecim genera facit glossa.

Primò

Primò igitur diuiditur actio in personalem, realem, & mixtam. Personalis est quæ ex contractu, vel quasi ex delicto, mediante obligatione nascitur, & semper contra eandem personam, scilicet obligatam, vel eius successorem vniuersalem, qui eadem persona cum defuncto reputatur, competit. Dicitur personalis, quia omninò infixæ est personis litigantium; actori quidem cuius offibus ita tenacissimè inhaeret, tanquam character baptisimi in anima, ut ab eo auelli non possit, secundum glossam *in leg. 3. D. pro socio*, non satis idonea nec pia comparatione. Id igitur verum est de actione directa, quæ nunquam in alium transfertur, sicut actio utilis, quæ in alium transfertur quafdoque. Deinde personalis nunquam egreditur personam obligati; & rem semper sequitur, sicut lepra leprosum, inquit Iason *in §. 1. Institut. de actionibus. num. 2.* Actio realis ad rem vindicandam, & contra quemcumque possessorem competit, quia oritur ratione rei, vel iuris, quod actor habet in re per aduersarium possessa; quare non simpliciter, & inseparabiliter hæret personæ, siue actoris, siue rei, sed simpliciter rem persequitur, nec certam personam habet obligatam, & competit contra quemcumque illius possessorem, modò habeat facultatem eius restituendæ. Alias harum actionum differentias ex origine, natura, processu, & effectu, pluribus dabunt Commentatores. Actio mixta personalem, & realem participat, quia per actionem realem agimus ad id quod nostrum est, vel in quo ius habemus, per actionem personalem agimus ad id quod nostrum non est, sed nobis debitum, per mixtam actionem vtrumque persequimur: v.g. Titius hæres agit familiæ Heriscundæ aduersus Caium cohæredem, ut tota hæreditas inter ipsos diuidatur, quia non vult in communione manere: ex eo igitur quod Titius petit partem suam virilem, agit actione reali, petit enim quod suum est, quia tamen in illa petitione includitur portio Caii cohæredis, dum Titius petit totam hæreditatem diuidi, petit quod suum non est, & quia scæpe illi aliquid ex parte socij adiudicatur, personalius actionibus immiscetur, quia ex quasi contractu oritur.

Secundò diuiditur actio in ciuilem & prætoriam, quarum ista à Præatore, illa ab ipso Iure Ciuili conceditur.

Tertiò in persequatorias, pœnales, & mixtas, quæ tum ipsam rem, tum personam persequuntur, uti in prima diuisione exposui.

Quartò in eas quæ dantur in simplum, duplum, triplum, & quadruplum.

Quintò in actiones bonæ fidei, in quibus æquitas Prætoris, ac Iudicis plurimum potest, in illarum formulis Prætor adiciebat *ex bona fide*: & stricti iuris, in quibus legum rigor seruandus est, & Iudici non licet à verbis formulæ, ne tantillum discedere.

Sextò in præsequatorias, solidas, & non solidas. Tu alias diuisiones earumque expositionem vide apud glossam, & Iason. ac ceteros illius tituli Institutionum. Commentatores, ex omnibus istis actionum speciebus.

Harum fortassis noticia desiderati à te poterit. Actio ad exhibendum datur in possessorem, ut rem exhibeat, & palam proponat quò sit vindicandi facultas. Actio confessoria datur ad tuendam seruitutem, quam quis sibi debitam in fundo vicino dicit. Actione verò negatoria se tuetur, qui debitam esse eiusmodi seruitutem, & suam liber-

R. P. Gibal. De Negotiat.

tatem defendit. Actio de in rem verso datur aduersus patrem, vel dominum, cum seruus, vel filius mutuatam pecuniam in rem domini vel patris impendisse se contendit. Actio de pauperie in eum est, cuius animal sua culpa damnum attulit. Actio ædilitia datur primò si res vendita redhibeatur propter morbum aut vitium, tuncquæ à venditore redditur pretium cum accessionibus, & aliis quæ iubent Ædiles, & est perpetua. Secundò cum conuenit, ut si minus placeat res vendita, reddatur, & ius agendi clauditur spatio 40. dierum *l. qua si noluit. §. si quid ita. D. de Ædilitio edicto.* Tertiò cum venditor non vult tradere, equum v. g. aliamve rem cum ornamento, quo vestitum ostenderat, neque durat hæc actio nisi per XL. dies *l. Ædiles. D. eod.* Quartò quando in itinere aliquis habet animal, quod nocere solet, *l. si enim. D. eod.* Actio Fabiana & Paulliana, sic dictæ ab earum authoribus, obligata in fraudem ipsorum alienant, petitur enim renocari alienatio. Actio Publiciana iis consulit, qui bona fide rem emunt, aut capiunt ab eo, qui ius dandi, aut vendendj non habet. Actio Seruiana, & hypothecaria, est actio in rem utilis, quia rem tibi obligatam à possidente cum tuo damno repetis. Actio quanti minoris est in eos, qui rem vendunt, quæ propter vitium minoris vendi debuit. Actio præscriptis verbis nascitur ex contractibus innominatis, de qua actione sequenti cap. dicemus aliquid. Cætera de actionibus ad forum pertinent, & extra nostrum institutum vagantur, sicut & id quod disputant de scripture libelli. Erat enim libellus forma, aut formula scripta continens actionem in rem. Inde libellus positionalis, siue articulatus, qui singulas partes & circumstantias facti præmissis pronuntiatius complectitur. Libellus etiam dicebatur libellarius. Qui verò istis libellis conficiendis præerant, dicebantur Libellenfes *l. 32. C. de appellationibus.* Vide Lacerdam *in aduers. c. 5. m. 1.*

ARTICVLVS VI.

Regulæ vniuersales de pactorum, & contractuum obligatione.

Regula prima; De pactis nudis.

Quid si pactum nudum, & quotuplex. 2. 3.

Pactum in personam, & in rem. 4. 5.

Pacta nuda obligant naturaliter, non ciuilititer. 6.

Aliqua pacta nuda pariunt actionem. 7.

Et legitima ibid.

Et que insunt contractui. 8. 9. 10. 11.

Ius Canonicum consentit cum Ciuili in neganda actione pacto nudo. 12.

Regula secunda. Pacta personalia solis paciscentibus prosunt, aut nocent. 13.

Regula tertia. De pactis in rem. 14. 15.

Regula quarta; Quomodo pactum de vna re extendatur ad aliam. 16. 17.

Quid ferat obligatio alternata. 18.

Quid obligatio generaliter cõcepta. 19. 20. 21.

Regula quinta De pactis contra ius & bonos mores, aut dolo malo factis. 22. 23. 24. 25. 26. 27.

S s

Regula

Regula sexta. De pactis quæ turpem causam continent. 28.29.30.

Regula septima. De pactis posterioribus, an priora elidant. 31.32.

Quænam particularem obligationem, quamve actionem pariant singuli contractus in ipsorum singulorum propria disputatione explicamus, idque in pluribus iam exequuti sumus opere de usuris, & commerc. In reliquis qui restant proteque- mur hoc libro: nunc genericam duntaxat & vniuersalem doctrinam tradimus spectata generica pactorum & contractuum natura; quare regulas vniuersales quæ deinde facile singulis aptari poterunt, statuemus.

REGULA I.

De pacti nudi obligatione.

Nuda pacta conuenta pariunt naturalem obligationem, non civilem, aut prætoriam, neque proinde actionem, sed exceptionem tantum, nisi vel legitima sint, vel insint contractui ex parte actoris, hoc enim casu formant actionem in bonæ fidei iudiciis, neque in hac parte Ius Canonicum diffidet à Ciuili.

Explicatio & confirmatio Regula.

Repetendum est quod monuimus art. 1. nuda pacta quæ caulariis opponerentur, & quæ sine causa fieri dicuntur, siue non habere causam præter conventionem non ita nominari, quod eiusmodi conuentio fiat, nulla omnino causa ad paciscendum mouente, sic enim ea pacta, & temeraria, & prorsus inutilia forent, etiam ad producendam exceptionem, qua enim æquitate Prætor daret exceptionem ex pacto nudo sine causa interposito, qui dat exceptionem doli contra stipulationem sine causa interpositam l. 2. §. circa. D. de doli mali exception. l. si quis cum aliter 36. D. de verb. obligat. Et tamen ex pacto nudo delati exceptionem à Prætor post paulò docebimus. Pactum itaque nudum quod Prætor pollicetur se seruaturum, & de quo non agimus hoc loco, non ita nominatur, quod sit sine causa ad illud mouente, sed quia nullum in se continet negotium, & stat in puris finibus conuentionis: quare Vlpianus non appellat conuentionem sine causa, sed cui nulla causa subest, leg. 7. §. 2. & 4. D. de pactis. Causa porro quæ subest in conuentione, est negotium quod præstat materiam contractui, & non dat occasionem duntaxat, hoc enim præcedit contractum, & non illi subest. Exemplum dat Anton. Faber ad illum §. 4. Si cum deberes mihi centum ex mutuo, pactus sum de non petendo, pactum nudum est, quod neque mihi tollere actionem, neque tibi dare potest, sed parere tantum exceptionem: non est tamen pactum eiusmodi sine causa, ita enim pepigi, quia volui liberalis esse aduersum te, aut quia quidquam à te accepi, quod non minus, vel etiam amplius esset, l. si conuenerit 5. & l. contra iuris 28. §. fin. D. de pactis. Nullum tamen hic negotium subest præter conuentionem; nam reuera nullum negotium mutuum inter nos adhuc geritur, cum paciscor me nihil à te petiturum. Idem contingit cum ita paciscor: Dabo tibi Stichum, tu mihi Pamphilum: nullum adhuc geritur inter nos negotium, sed tunc geretur, cum ego

dabo tibi Stichum, vt vicissim accipiam Pamphilum; quare nonnulli in eo pacta distinguunt à contractibus, quod isti negotium præsens respiciant, illa verò futurum; quod tamen discrimen perpetuum non est; nam in stipulationibus factum est: illa enim & veri contractus sunt, & semper in futurum conferuntur, contractus tamen intris gentiū semper habent negotium præsens, vt venditio, locatio, neque enim vendit, aut locat qui dicit vendam, aut locabo, sed qui dicit vendo, loco.

Hæc omnia confirmantur ex Iuliano, qui in l. solem 15. D. de præscr. verb. negat nudam esse actionem quæ habet in se negotium aliquod; nomine verò negotij intelligenda est datio, vel factus, tunc enim non pactum nudum, sed contractus euadit, quod item contingit quando interuenit stipulatio, alioquin si nomine negotij significarem id omne, quod quoquo modo geritur in pacto, aut gerendum est, nullum pactum esset nudum, sed caularium, vti nuper monebamus; quia in omni pacto causa aliqua mouens reperitur, & de aliqua etiam re agenda conuenitur, nam & per pactum de non petendo, agitur de remittendo debito; l. 5. C. de pactis, per pactum de maiore summa reddenda, quam quanta credita est, agitur de obligatione vlturarum, l. si tibi 17. D. de pactis, l. 2. de usur. atque ita in aliis similibus: nihil tamen in illis reipia geritur distinctum ab ipsa conuentione, cum per ipsam tunc nihil detur, aut fiat: quare nuda pacta sunt, nisi in illis interueniat stipulatio; atque hæc explicatio nudi pacti, atque causæ quæ ipsi subest, carentis, diligenter aduertenda est ad nostræ regulæ intelligentiam, & iuris noticiam.

Aduertendum præterea est pactum nudum aliud esse simplex, & absolutum, aliud subiectum, siue relatum. Prius illud est, quod per se constat, neque alterius principalis appendix, & accessio est: cuiusmodi est pactum creditoris cum debitore, ne ab eo petat, aut cum ei chirographum debiti condonandi causa, reddit, l. 2. D. de pactis, cuiusmodi solum pactum nudum simplex reperiri existimat Hotman. disp. de pactis, num. 17. illud quod donationis causa fit. Pactum nudum, relatum appellant, quod in alterius pacti principalis negotium relatum est, ab eoque dependet, quod iterum duplex facit Vlpianus in l. pacta conuenta 72. D. de contrahend. emptio. nempe detrahens, & adiiciens. Detrahens, principalis contractus obligationem immittit, & eleuat, siue aliquid ipsius oneris in gratiam debitoris detrahit. Adiiciens verò, quidpiam naturali contractus formæ adiicit, & debitoris conditionem grauiorem facit. Detrahens pactum est vt in mutuo liceat per partes soluere, l. tutor. 4. §. 1. D. de usur. in commodato ne culpa præstetur à commodatario l. 7. §. 2. D. de pactis, in emptione ne de euictione caueatur, l. pacta 72. D. de contrah. emptio. in his enim omnibus vides aliquid detrahi de obligatione contractus principalis. Adiiciens contingit in deposito, vt qui recipit, culpam præstet, l. 1. §. si conuenit. D. de depositis: in emptione, vt euicchio cum fideiussore præstetur l. pacta, citata, vt nisi pretium certo die soluat, emptor arrhas perdat, & venditor rem recuperet leg. 2. Cod. de pactis inter emptor. In quibus vides principalem obligationem augeri adiecto eiusmodi pacto. Quando verò rei traditioni adiiciuntur, nuda non sunt, reipsa enim causam habent, v.g. si in tradenda dote paciscantur, vt ea dotes propiore quam à iure constitutum est, die reddatur, pactum nudum non est, habet enim causam

causam, siue negotium ipsam traditionem dotis, quare ex eo pacto nascitur actio l. Atilianus, 17. D. de pactis dotalib. At verò si post diuortium id conuenit, non valebit ne ex eo nascatur actio, inquit Vlpian. l. 7. §. 1. D. de pactis. Si in accipienda tutela conuenit vt maiores quam sint statuta capiantur vltura, valebit pactum, quod reuera nudum non est. At si ita conuenit finita tutela; pactum nudum erit, neque pariet actionem l. 7. D. de pactis. Cum itaque dicimus aliquid esse pactum nudum relatum ad principale, cui coniungitur, non intelligimus de pacto ad rei traditionem, cui coniungitur, nam illud causam & negotium habet, nimirum ipsam rei traditionem præter ipsam conuentionem.

Deinde pacta nuda alia sunt in personam, alia in rem: hæc sunt quoties paciscor generaliter, ne petam, non demonstrata persona à qua non petam; in personam verò quoties paciscor, ne à certa persona petam; v.g. à Lucio Titio. Ita Vlpian. l. 7. §. 8. D. de pactis. Vtrum verò in rem aut in personam pactum factum sit; non magis (sic enim legendum putat Faber) ex verbis quam ex mente conuenientium estimandum esse ait; quia facile fieri potest; vt persona pacti verbis inferatur, nec tamen sit illa paciscientium mens, vt pactum fiat personale, sed solum vt demonstretur persona, cum qua pactum intercessit: v.g. in l. tale pactum 40. D. de pactis, hoc pactum; proficior te non teneri, ad heredes quoque pertinet, ad quos non pertineret si pactum personale esset. Pactum itaque in personam vnius ex paciscentibus demonstrata dubium adhuc manet, vtrum in rem, aut in personam sit, & alij in rem esse, alij in personam interpretantur, videndumque erit ex variis circumstantiis, an dictio demonstratiue, an taxatiue posita fuerit; qua in re vix certa & vniuersalis regula tradi potest, illud potius certum est, veteri locutione pactum esse in rem cum impersonaliter enuntiat; veluti, non petetur. l. qui in futurum 57. l. 27. §. 1. D. de pact. l. siue mihi 15. D. de stipulation. seuor. in personam cum specialiter certa, vt dixi persona designatur, à qua non petetur, vt l. 8. §. si verba. D. de liber. legat. l. 5. §. 2. D. de const. pecun. leg. 9. in fin. D. quod met. caus. leg. 8. §. 2. de pignor. actio. leg. 7. §. 1. D. de exceptionib. Hoc porro pactum in personam, ad aliud quam ad designatam personam non pertinere dicitur, ac ne ad hæredem quidem; vti iam monui, leg. 2. §. 1. D. de pact. Neque obstat, Pomponium dicere pactum cum creditore nominatim conuentum etiam ad ipsius hæredem peruenire leg. 8. §. pen. D. de pignor. actio. id enim ita interpretatur Hotman. vt dictum non sit, A te solo non petam, l. non solum 8. §. tale. D. de liber. legat. Sanè quæ personalia sunt cum personis ipsis extinguuntur, & quamdiu personæ manent, mutationem non patiuntur: pactum verò in rem, & impersonaliter conceptum non petitur, pertinet ad omnes generaliter, quorum interest, ne ab ipsis ex pacto petatur l. & hæredi 21. §. vlt. l. quod dictum 32. D. de pact. Est & tertia quædam species pacti partim in rem, partim in personam, quæ mixta dici potest, cuius meminit leg. 57. D. de pact. in qua pactum fit ex vna parte in rem, ex altera in personam. Si dixerò; Ego abs te non petam, vtrumque personale est, neque ad hæredes pertinet, quare & mihi ab hærede tuo, & hærede

R. P. Gibal. De Negotiis.

di meo abs te petere licebit. Si dixerò; A me, vel per me non petetur, ex mea tantum parte pactum illud personale est; quare ego neque à te, neque ab hærede tuo petere poterò, idemque est ac si dixissem, non petam quamdiu viuam, l. Aurelio 20. D. de liber. legat. Ex tua verò parte pactum illud in rem fuit: quare hæredi meo ius erit abs te, vel ab hærede tuo petere. Si dixerò; Non petetur abs te, ex mea parte in rem est: quare & me, & hæredem meum obstringit, qui à te ne ipse petere quidem poterit; idem enim est atque si dixissem promitto fore vt à te non petatur; ex parte tua pactum illud personale est, siue in personam; quare peti poterit ab hærede tuo siue per me, siue per hæredem meum. Verum quomodo pactum vnius alteri proficit, aut obstat, dicitur inferius in secunda Regula.

His obseruatis facile fuerit regulam à nobis traditam confirmare; quadripartita enim illa est. Prima pars agit de obligatione naturali, secunda de obligatione ciuili, tertia continet quædam exceptiones ab vniuersali regula, quarta denique componit Ius Ciuile cum Canonico.

Dixi igitur primò pacta nuda nisi ex aliquo alio defectu, quam quod inada sint, inuolida existant, obligationem naturalem asserre. Ita communiter ferè omnes cum Covar. in cap. quamuis pactum. 2. p. §. 4. n. 13. Anton. Gomel. de contract. cap. 8. n. 3. cap. 9. n. 2. Molin. tract. 2. disp. 257. Rebell. 2. part. lib. 3. n. 19. Lessi. lib. 2. cap. 17. dub. 4. n. 21. Layman. lib. 3. 4. rati. 4. c. 2. Lugo de iustit. disp. 22. sect. 5. num. 5. Ferdinand. à Castro Palao de iustitia disp. 1. punct. 3. num. 4. contra quosdam peritos iuris, qui volunt eiusmodi naturalem obligationem si quæ esset, elidi à Iure Ciuili denegante actionem, omnes autem contrahere velle secundum leges, quæ vbi contractum, aut pactum aliquod irritant, impediunt illius validitatem, ac proinde omnem obligationem ex illo nascituram. Id verò factum sapienter in pactis nudis, quæ facilliora & vltiora sunt, possuntque sapienter fieri precipitanter, & immuneras tum diffensionem, tum animi angores parere, neque eam sententiam prorsus improbabilem existimauit Rebellus, mihi tamen nulla probabilitate duci videtur, atque ad eam communi sententiæ tanquam certissimæ standum esse, cum & Iure ipso Ciuili probetur, & aequitati naturali consentanea sit. Ius enim Ciuile non resistit nudis pactis, neque ea reprobat quamuis ex illis actionem non concedat, sed potius illa probat; quæ de causa Prætor concedit exceptionem, compensationem, deductionem, retentionem, impeditque contradictionem l. naturales 10. D. de oblig. & action. l. Stichum. 95. §. naturalis. D. de solut. l. frater à fratre 38. D. de condit. indebiti. Hi verò omnes effectus ciuiles sunt, & supponunt aliquam validitatem, & obligationem pacti, ratione cuius conceduntur à Prætor qui alioquin inique illos concederet: quare non modò ius illis pactis nudis non resistit, sed quodammodo assitit, cum eiusmodi effectus ipsis tribuit; non elidit igitur obligationem naturalem, quæ ex ipsis exurgit, licet non tribuat actionem ad vitandam litium multitudinem, illam tamen suo modo seruat, tribuendo exceptionem, non dat actionem ad petendum, sed exceptionem ad resistendum, seque defendendum, vti statim dicam. Et sanè incommodum omnino foret humanis commercijs, si homines non possent sese inuicè obligare sine formulis quibusdã & solemnitatibus Logisticis, in rebus quoti-

S s 2 dianis

dianis ad communem consuetudinem spectantibus, neque alias est communis sensus, & praxis hominum, qui inter se passim paciscuntur, & commercia agitant per pacta nuda, quæ neque negotium, hoc est, dationem, aut factum præfens, neque stipulationem, neque quidquam aliud præter ipsam conventionem habent, & nihilominus se suis actionibus teneri, atque in conscientia obligari non dubitant, & si quando non satisfaciunt, peccare se mordente conscientia fatentur, quia nimirum æquitas naturalis fidem datur, & ea quæ inter pacificentes placuerint, seruari postulat, uti monet Vlpian. *l. 1. D. de pactis*, qui idcirco Prætorij edicti quod illo loco explicat, æquitatem naturalem esse dicit. Prætor autem *l. 7. §. 8.* se pacta omnia, quæ neque dolo malo, neque in fraudem alterius, neque contra leges, Senatusconsulta, plebiscita, & edicta Principum erunt, seruaturum esse pollicetur, dando videlicet actionem, vel exceptionem. Sanè in Gallia nos æquissimo iure utimur; nam obseruat Molinæ. *ad Alexandri consilium 16. lib. 2.* sufficere in vniuersa Gallia constare de pacto serid & bona fide inito, ut quis damnetur ad id de quo conuentum fuit, *selon ce qui a esté arresté: κατά τὸ συγκατανοητόν*, secundum id de quo compactum est. Eandem æquitatem Græcorum legibus probatam fuisse monet Plato in *Sympos.* *Quo quis volens alteri consensit, amant leges Regiæ Ciuitatis infra esse: ἀδ' αὐτοῖς ἐπὶ τὸν ἐκόντων δημολογίῃν φασὶν δι' ἀδελφῶν βασιλέων νόμοι δίκαιοι εἶναι.* Similia habet Demosthen. aduersus Dionysidorum: *καλέουσιν οἱ νόμοι ὑμᾶς τοὺς ἴσα ἀν' ἑαυτοῦ ἕτερον δημολογίῃν ταύτα κερὰ εἶναι.* Iubent leges vestræ quæcumque alter alteri sponte consenserit, rata ea esse. Inde factum, ut apud omnes gentes aded commendata fuerit fides, & damnata perfidia, immò ipsi hosti datam fidem seruandam esse monuimus aliàs cum Augustin. *ep. 1. ad Bonifacium*, Ambrosii. *officior. lib. 1. cap. 29. & lib. 3. cap. 19.* Hieronymi. *lib. 5. in Ezéch. cap. 17.* Verum hac de re vide Hotman. *quæst. 7. qq. illustrum.* Pacta seruanda volunt leges Boiariorum *tit. vnic. cap. 21. de pactis & placitis.* Carol. Magnus *lib. 6. capitul. cap. 147.* In C. Theodos. *l. ult. de pactis*, infamia notat eum qui aduersus pacta veniendum putauerit. Suidas *verb. συνθήκαι* ait pacta, & foedera tribus modis fieri solita; verbis, factis, manibus, quia his omnibus fides solita erat dari. Itaque vides naturalem æquitatem postulare, ut pacta seruentur, atque aded ut pacificentes illis obligentur, neque formulas, & solemnitates, quæ deinde illis adhibita sunt, excogitatas esse nisi ad hominum perfidiam coercendam, quas tamen ad singula quoque pacta induci non oportuit, ita ut iis pacta destituta, inuicta forent, & nullam obligationem inducerent, id enim communi hominum consuetudini plurimum officeret.

Dixi secundò pacta nuda nullam obligationem ciuilem inducere, neque actionem, sed exceptionem duntaxat; sic enim expresse habetur *l. 7. §. 4. D. de pactis*: *Sed cum nulla subest causa præter conventionem, hic constat non posse constitui obligationem: igitur nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem.* Ex quibus vides nudam actionem, quæ nullam præter conventionem sibi subiectam, habet causam, hoc est negotium distinctum, quod tunc fiat, uti explicauimus, non constituere obligationem, ciuilem

nimirum, quæ & contractus nomen mereatur, & actionem producere possit, sed exceptionem duntaxat. Itaque communis ille est omnium sensus, ex nuda actione neque obligationem, neque actionem nasci, immò inde nudam aliqui nominari videntur, sed malè, causa siquidem quare nuda pactio non producat actionem, est quia nuda existit, est autem nuda, quia illi nulla subest causa, hoc est nullum negotium, quod geratur præter conventionem. Cur verò Ius Ciuile noluerit nudo pacto actionem dare, rationem reddunt aliqui, quòd præsumat ex leuitate quadam animi, & ut plurimum indeliberatè, ac temerariò concipi eiusmodi pacta, quæ præsumptio et ite iuris de iure, quia lex eiusmodi nixa præsumptione ius constituit denegans actionem, quare licet constaret tale pactum deliberatè & constanti animo factum esse, non dabitur tamen actio ex illo, eo quod non veniat quidpiam contra præsumptionem iuris de iure, ex communi omnium sententia, & ea præsumptio ius constituat. Hanc tamen rationem pluribus impugnat Couarru. *in cap. quamuis pactum, 2. part. §. 4. num. 13.* In primis quia, uti dicebam, ex pacto nudo danda foret actio, quoties per paciscentis confessionem constaret eius animas deliberatas, cum etiam præsumptio iuris de iure admittat in contrarium confessionem eius, in cuius fauorem præsumitur, quod passim affirmant DD. *in c. 15. qui fidem, de sponsal. & in Authent. de equalit. §. aliud: & in l. in contractibus, Cod. de non numerata pecunia:* & tamen neque hoc casu datur actio ciuilis ex nudo pacto, ex communi sententia, & ipso iure, alioquin ferretur: nam semper actor diceret se animo deliberatè pactum esse, quod si reus negaret se idem fecisse, suam perfidiam & fraudem fateretur. Deinde cum Ius ipsum Ciuile fateatur ex pacto nudo oriri naturalem obligationem debiti legalis ad restituendum, componendum, excipiendum, non potest præsumere actionem fuisse indeliberatam, alioquin Prætor defenderet pacta illa aduersus iuris præsumptionem, & quamuis ex animi leuitatè, ac sine consensu sufficienti facta esse existimarentur à iure; quo casu nullo sanè iure seruanda sunt. Iniquus igitur esset Prætor, qui vellet illa seruari, ad idque per concessas exceptiones, retentiones, & compensationes obstringeret. Itaque non alia querenda est ratio denegatæ actionis modis pactis, quam quia lites præscindere placuit, quæ innumeras dubio procul orientur. Ex quibus etiam vides hos pacificentes non liberari obligatione naturali standi promissis, & implendi pacta, atque nisi illa faciant peccare mortaliter, aut venialiter pro grauitate, aut leuitate materiæ, cum aliud omninò sit negare actionem, aut non punire, aliud verò probare id quod non punitur, aut de quo non datur actio: nam qui in venditione læsit infra iudicium iusti pretij, non potest conueniri in iudicio, & læsio non datur actio *ex leg. 2. Cod. de rescindenda vendition.* lædens tamen non excusatur à peccato, teneturque in conscientia damnum illatum resarcire, uti dicemus inferius. Simplex fornicatio, ut & lupanarium frequentatio neque Iure Pontificio, neque Ciuili punitur, an idcirco licitam & innoxiam esse dices? Nulla aduersus ingratum datur actio, quamuis aliquando quis genereatur etiam sub grauiori culpa gratum erga suum benefactorem se præstare. Malè igitur voluit Alciac.

in rubric. D. de verbor. obligat. num. 13. & lib. 6. paradox. cap. 5. quoties violatio nudi pacti culpam mortalem continet, dandam esse ex illo actionem à Iure Ciuili. Malè quoque Fortun. *in cap. 1. de pactis*, contendit actionem ex eodem nudo pacto semper à Iure Ciuili dandam esse, quia datur à Pontificio, quod in materia peccati perpetuò seruandum est, ex illoque Ius Ciuile emendandum: nam licet vbi de peccato agitur standum omninò sit Iuri Canonico, neque quòd illud ius pronuntiat esse peccatum, excusari, aut probari tanquam culpæ expers possit à Iure Ciuili, non tamen quod non puniat, aut pro quo non dat actionem, Ius Ciuile pronuntiat idcirco esse culpæ immune, cum ne ipsum quidem Ius Canonicum puniat omnia crimina, uti iam docuimus. Et licet in aliquo casu Ius Canonicum det actionem, quam negat Ius Ciuile, non propterea probat Ius Ciuile id quod damnat Ius Canonicum tanquam peccatum, sed solum circa naturalem obligationem quam integram relinquit, nihil definit, illamque tuetur non dandò actionem, sed exceptionem.

Dixi tertio vniuersalem regulam à nobis traditam in quibusdam videri fallere, siue exceptionem pati. Et sanè nonnulli volunt esse quædam pacta, quæ priuilegiata nominant, quia licet nuda sint, actionem nihilominus pariunt, cuiusmodi sunt donatio acceptata ante traditionem, *l. si quis argentum 35. §. ult. C. de donationib.* promissio dotis *l. ad exactionem 6. Cod. de dotis promissione*: promissio qua quis pro alio se lolurum pollicetur, *§. de constituta 9. Inst. de actionib.* & in quibusdam aliis quæ numerat glossa *in l. legitima 6. D. de pactis, & in lege iuris gentium 7. §. sed cum nulla 4. vers. igitur. D. eod.* Verum hæc & alia similia pacta, quibus lex actionem concedit, priuilegiata dici non debent, neque reuera actiones nuda sunt, sed essent nisi legis adminiculo firmarentur: quare nos legitima diximus cum communi DD. atque ipso Paulo, qui id affirmat *in l. legitima 6. D. de pactis. Legitima conuentio est, quæ lege aliqua confirmatur, & interdum ex pacto actio nascitur, vel tollitur, quoties lege, vel Senatusconsulto adiunantur.* Itaque dixi in nostra regula, pacta nuda non parere actionem, nisi sint legitima, hoc est lege aliqua, vel Senatusconsulto confirmata, atque ita iam nuda esse definant, & ut ait glossa, *fomento legis vestiantur.* Cum enim legis sit actionem inducere, aut extinguere hæc pacta quæ alioquin nuda forent, & actionem non parerent, à lege potestatem accipiunt, ac proinde si propriè loquamur, ista pacta, non quidem vestita dici debent, quia nunquam veteres prudentes iuris, pacti vestiti nomine vsi sunt, quod obseruat Cuiacius, qui inde tamen malè colligit omnia pacta esse nuda, & perpetuum esse illud pacti *tributor,* ut sit nudum; dicit tamen pacta quædam rectè possunt esse non nuda, qualia sunt de quibus agimus; quia nuda destituuntur omni vi & efficacia ad agendum; ea igitur ex quibus agi potest non sunt nuda, quod disertè dicitur *l. legem 10. C. de pactis.*

Hæc itaque pacta non nuda ex eo solum quod lege confirmantur, licet illis nulla causa subest, modo nuper explicato, neque in ipsis sit datio, aut factum, nos legitima nominamus cum Paulo, & cæteris Iuriconsultis, dicimusque actionem parere, cuius tamen pacti legitimi, tempore Pauli vsurpari, exemplum aliquod afferre diffi-

R. P. Gibal. De Negotiat.

cile esse existimauit Anton. Faber in *cam. l. sextam de pactis*, quia quod aliqui de pacto hypothecæ, aut constitutæ pecuniæ afferunt, ineptum est, cum eiusmodi pacta sint ex iurisdictione Prætoris *l. 1. D. de constit. pecun. & §. item Seruiana, & §. de constituta, Institut. de actionib.* At Prætor legem facere non potuit *§. quos autem. Institut. de honor. possess.* quare eiusmodi pacta licet nuda non sint, cum pariant actionem, non sunt tamen legitima, sed prætoria, sicut & actio quam pariunt prætoria est, & non legitima, & ciuilib; pacta quidem furti, & iniuriarum, hoc est, ne furti & iniuriarum agatur *l. si tibi decem 17. §. 1. D. de pactis*; sunt legitima, quia lege *X I I. Tabular.* confirmantur; illa tamen non pariunt actionem furti, & iniuriarum, sed tollunt ipso iure. In posteriori tamen, & nouissimo iure huiusmodi exempla non desunt, quæ initio retulimus, & aliqui priuilegiata nominant: nam dos promissa peti potest ex pacto, atque aded ex pollicitatione sola, *l. ad exactionem 6. Cod. de dotis promission.* Ex constitutione Theodosij donatio solo pacto facta, perinde valet hodie atque si olim stipulatio fuisset interposita ex Iustiniani constitutione, *l. si quis argentum, §. pen. Cod. de donation.* Neque sanè illa pacta, quæ Principum constitutionibus confirmantur minus legitima dici possunt, cum eæ constitutiones, legum vim & auctoritatem habeant, cum etiam Paul. *l. 6. D. de pactis*, legitimam conuentionem dicat quæ Senatusconsulto adiunatur; nam licet lex & Senatusconsultum aliud nomen habeat, *§. lex est, & §. Senatusconsultum. Institut. de iure nat. gent. & ciuili;* & *l. si idem codicilli 7. Cod. de codicillis*; quia tamen Senatus etiam legem facere non potuit, constitutionem tamen legi similem facere potuit, *§. quos autem. Institut. de honor. possess. l. non ambigitur 9. l. ergo omnes. D. de legibus;* pactum Senatusconsulto firmatum, legitimum etiam dici potuit; quamquam nullum eiusmodi pacti exemplum reperiri in iure fateatur Faber.

Altera exceptio ab vniuersali regula continet pacta, quæ insunt contractui ex parte actoris: illa enim aliquando formant actionem, contractus, cui insunt, aliàs nouam & distinctam actionem pariunt. Ita disertè tradit Vlpian. *leg. 7. §. 5. D. de pactis*, quod ut intelligas, obserua in primis formati actionem per pactum, esse actionem ex contractu competentem, extendi ad id, quod pacto nudo tali contractui appposito comprehensum est: quando verò ex pacto appposito nascitur actio distincta ab actione ipsius contractus, non dicitur formati actio, sed alia quæpiam dari, & quamuis tunc non sit opus nouo contractu, est tamen opus alia actione, quam quæ ex contractu nascitur, ut quod promissum est, fiat vtriusque, Exempla præstant in pactis, quæ sunt circa adminicula emptionis, quæ aliquando detrahunt emptioni, aliàs adiciunt, *l. pacta conuenta 72. D. de contrab. emption.* nam si contractui emptionis statim apponas pactum de soluendo per partes pretio, aut tradenda re vendita certa die, actionem habebis ex empto ad obseruationem eiusmodi pacti. At verò si tibi mutuo dederim centum, & incontinenti conuenierit, ut tu pro me Romam eas, ex eo pacto quod cum incontinenti factum sit, inest contractui, dabitur mihi actio contra te, ut Romam eas pro ut pactus es, non tamen agere

S s 3 potero

potero actione, ut ex mutuo competenti, id est certi conditione, ut Romam eas, sicut ut mutuo data pecuniam restituas, sed alia distincta actione; quia actio mutui non extenditur ad pactum illud mutuo oppositum. Itaque aliud est pactum formare actionem contractus, aliud producere actionem, eo quod sit appositum contractui, ac proinde non sit prolixius nudum, sed contractui, cui inest quodammodo vestitum, quando ea vestiti vox modernis Iuriconsultis placuit.

9 Observandum itaque 2. est, pacta adiacere contractui, vel in eius exordio & ingressu, & in ipso tractatu praeiudicium, vel in contractu, vel denique post contractum perfectum. Priora illa pacta inesse ipsi contractui certum est, cum eius partes constituentur, ideoque nemo dubitat actionem ex eiusmodi contractu competentem extendi ad illa pacta, quae partes illius sunt; alia vero quae post contractum adiacentur ex conventionione contrahentium, videntur omnino extra contractum esse, licet fiant de rebus ad illum contractum pertinentibus, adveniunt siquidem contractui iam perfecto & constituto, cuius proinde pars esse non possunt, neque eius formam mutare, augere, imminuere, aut quapiam alia ratione reformare; cum mutata forma rei rem destrui necesse sit: quare si ex eorumdem contrahentium conventionione fiant, erunt novi quidam contractus, non prioris partes, & aliquando quidem priorem dissolvent, aut in alium transformabunt, non autem illi inesse dicentur, quod totum egregie explicat Neratius *l. ab emptione 58. D. de pactis*, & Paul. *l. pacta conuenta 72. §. Paul. D. de contrah. emptio.* nihilominus haec pacta quae adiacentur contractui, vel in continenti adiacentur, vel ex intervallo: Si primum, dicuntur inesse contractui, & eius quodammodo nova pars appositae; quia verosimile videtur contrahentes de eo quoque in contrahendo cogitasse, neque aliter fuisse contracturos; non mutant tamen formam substantialem contractus, cui adiacentur, neque proinde illam destruunt, vel in alium numero, aut specie diversum transferunt: quia haec pacta adiecta sunt de aliquibus, quae naturalia tantum & accidentalia, siue, ut loquuntur, adminicula contractus sunt: nam si fissent de iis, quae formam substantialem contractus cui adveniunt, attingunt, sine dubio contractum illum destruerent, & in alium specie, vel numero diversum mutarent. Vtriusque eiusmodi pacti exempla passim obvia sunt. Si post perfectam venditionem rebus omnibus, aliquid pretio addatur, vel detrahatur, alius numero contractus efficitur, uti observat Paul. *l. pacta conuenta 72. D. de contrah. emptio.* quia pretij quantitas ad substantiam venditionis pertinet. Si post depositam pecuniam conveniat, ut depositarius uti queat deposita pecunia, fit alius contractus specie, & ex deposito transit in mutuum, *l. Lucius Titius 24. D. de depositis.* Aliquando eiusmodi est ea conventio, quae contractui accedit, ut cum ipsa neque contractus prioris substantia consistere, neque in alium mutari possit; & tunc tota ea posterior conventio, & pactio nullius momenti est, & prior contractus subsistit: v. g. si in mutuo convenenerit creditis tibi decem, ut undecim debeas, nulla est ea conventio *l. rogasti me 11. §. si tibi. D. de rebus creditis.* Si in precario convenierit, ut usque ad Kalendas Ianuarias rem meam possideas, nulla est pactio, *l. cum precario 12. D. de precario*; quia

impossibile est ut rem meam per aliquod tempus me invito, precario tamen possideas; quare si in illa conventionione vox *precario*, non fuisset adhibita, valuisset pactio: quando vero pactio accedens contractui spectat accidentia contractus, siue formam eius accidentalem, nihil prohibet manente tota substantia contractus, eiusmodi conventionem pro arbitrio contrahentium adiacere: v. g. pactum in venditione, ne venditor de evictione teneatur ad id quod interest, sed solum ad restitutionem pretij, *l. exemptio 11. §. vlt. D. de action. empr.* aut ne cautio dupla praestetur, quae assidue praestari solet, *l. pacta conuenta 72. D. de contrahend. emptio.* aut ne ea cautio cum fideiussore praestetur; haec omnia pacta quae sunt circa accidentia & adminicula contractus, si illi ex continenti adiacentur, illi inesse existimantur, & eius quodammodo novam partem constituere. Quando vero ex intervallo accedunt, non dicuntur inesse contractui, neque eius pars etiam accidentalis.

Vnde nascitur aliud discrimen inter haec pacta ex intervallo, aut ex continenti appositae, ut ex prioribus illis non possit agi, quia alioquin ex pacto nudo ageretur, & qui tunc ageret, non ex contractu ageret, sed ex pacto omnino nudo; secus quam contingat in pactis in continenti apposis, cum enim insint contractui, non agitur tunc ex pacto nudo, sed ex contractu, siue actione ex eo competenti, siue alia nova distincta, uti statim explicabimus. Satis modò fit illud pactum non esse nudum, sed in contractu cuius pars aliqua est, fundatum, aut vestitum, quale non est pactum ex intervallo adiectum, quod prolixius nudum est, ac proinde inutile ad parandam actionem ex universali, certa quoque nostra regula. Valebit tamen ad excipiendum, si ab actore conveniatur, quare eo pacto tueri se poterit: atque ista pacta licet ex intervallo appositae, dici possunt inesse contractui, non ex parte actoris, sed ex parte rei, & formare quoque contractum propter illam exceptionem.

His observatis facile fuerit nostram regulam confirmare, nimirum pacta incontinenti appositae aliquando formare actionem illius, nempe in bonae fidei iudiciis, alias distinctam actionem parere, ut in iudiciis stricti iuris; quia haec pacta omnia insunt contractui, & non possunt, quod nuper monebam, dici nuda pacta, ac proinde hic non est vera exceptio, ab universali regula non nasci actionem ex pacto nudo. Quando vero pacta ex intervallo adiacentur, quia tunc contractui non insunt, neque eius pars censentur, reuera nuda manent, & ideo non pariunt actionem, sed exceptionem, uti fuit explicatum. Quod autem dixit Ulpianus, in bonae fidei iudiciis pacta formare actionem quando insunt contractui, significat nunquam in iudiciis stricti iuris formari actionem per actum, licet in continenti appositum, quod ostendebamus in mutuo, & in donatione demonstrat Anton. Faber; in ea enim pactum appositum parit aliquam actionem, quae conceditur donatori uti servetur quod ei rem suam tradenti promissum est, *l. in traditionibus 48. D. de pactis, l. 1. & toto Cod. de donationibus quae sub modo l. cum res 22. Cod. de donationibus.* Pactum igitur donationi appositum inest donationi, alioquin causam nullam haberet, & esset prolixius nudum, ac proinde nullam pareret actionem: non format tamen actionem, cum nulla sit, quae formetur, & si quae esset, stricta, siue

siue stricti iuris foret: nam donatio non numeratur in bonae fidei contractibus *l. cum 22. Cod. de donationibus.* Ex quibus omnibus sapientissime colligit Faber aliud longè esse pactum inesse contractui, aliud pacto formari actionem. Pacta incontinenti facta, semper insunt contractui, siue bonae fidei sit, siue stricti iuris, ut possit dari actio ad id quod pacto comprehensum est, tamen semper formant actionem, sed solum in bonae fidei iudiciis. Excipitur tamen stipulatio, quae licet sit contractus stricti iuris, in qua nonnumquam pactum incontinenti appositum, & stipulationi inest, & actionem format ex stipulatu *l. lecta 40. D. de verb. obligat.* quod ibidem ostendit Faber, & in omnibus contractibus innominatis, licet sint stricti iuris; quia ex illis contractibus non potest alia dari actio, quam praescriptis verbis, in factum civilis *l. 1. D. de praescript. verb.* quae eadem actio sola est quae dari potest ex quolibet pacto post contractum stricti iuris appposito, *l. Titius Sempronius. D. de praescript. verb.* Vide eundem Fabrum *decade 1. de errorib. pragmaticor. errore 2.* Ceterum quod saepius dixi, pactum incontinenti adiectum, etiam in iudiciis stricti iuris, parere actionem, affirmant quoque cum laudato Fabro Hotman. *lib. 7. observat. cap. 15. & lib. 1. responsor. amicabile. capit. 31.* Duaren. *in comm. ad l. iuris gentium 7. §. quiniimò. D. de pactis.* Covarr. *lib. 5. comment. iuris civilis, capit. 2. Fachinæ. lib. 2. controuers. capit. 9.* contra Cuiac. *in comment. ad l. iuris gentium, vers. in bonae fidei, de pactis: & lib. 10. observat. cap. 24.*

Quod porro legis apud Ulpianum, *pacta conuenta inesse bonae fidei iudiciis*, superfluum esse putat Hotman. cum idem contingat in iudiciis stricti iuris, in quibus quoque pacta incontinenti appositae formant actionem, id tamen negavimus haecenus, ostendimusque inesse contractui eiusmodi pacta, non tamen formare actionem contractus, sed aliam diversam parere, nisi eiusmodi sit ille contractus, ut alia non possit ex pacto appposito dari actio, quam quae ex illo contractu sola datur, uti ostendebamus in contractibus innominatis, licet sint stricti iuris. Alij legi mallent apud Ulpian. *in bonae fidei contractibus, pro iudiciis*, verum retinenda est vulgata lectio, quia quamvis pacta incontinenti appositae contractibus stricti iuris, illis insunt, non insunt tamen iudiciis strictis, hoc est, quamvis insunt contractui ut possint actionem producere, non insunt tamen actioni ipsi ex contractu stricto, & nominato competenti: actio autem sola est quae iudicium constituit. Itaque pactum aliquod inesse iudicio, & formare actionem idem est, quamvis pactum inesse contractui, & actionem ex contractu pacto formari, diversa sint.

11 Dixi quartò Ius Canonicum & Civile non dissentire hoc loco, cum neutrum ex nudo pacto concedat actionem. Ita Anton. Faber *in l. 7. 2. de pactis.* Alciat. *lib. 5. Paradox. cap. 3. Fachinæ. lib. 2. controuers. cap. 100.* vbi & alios allegat. Ferdinand. à Castro Palao *de iustitia disp. 1. punct. 3. n. 3.* vbi tamen male adducit Anton. Gomel. *cap. 8. num. 4.* qui aliud omnino vult, sicut & Covar. qui contrarium omnino sentit *in cap. quamvis pactum, 2. part. §. 5. nam num. 14.* omnino dari actionem ex nudo pacto à Iure Canonico contendit: num. verò 15. quem allegat Ferdinand. loquitur de simpliciter pollicitatione facta absenti, ex illa enim neutro iure dari actionem affirmat, sed illam à pacto sapienter distinguunt. Contraria sententia diffidium inter Ius Canonicum, & Civile constitutus in conceden-

da vel neganda actione ex nudo pacto, communior est interpretibus iuris, *in cap. 1. de pactis*, vbi Felin. Panormitan. quos passim sequuntur ceteri, Molin. *tract. 2. disp. 157. Rebell. 2. part. lib. 1. q. 3. num. 15. Lessi. lib. 2. cap. 17. dub. 6. Layman. lib. 3. tract. 4. capit. 2. sub fin. Lugo disp. 21. num. 56.* & alij, à quibus tamen omnibus discedere; & prioris sententiae nos adherere cogit ipsa ratio: nam in primis nihil prolixius afferant ex Iure Canonico, quod eiusmodi diffidium ostendat, ut expeditenti patebit, siquidem *cap. 1. de pactis*, iubet pacta custodire dumtaxat, neque de actione danda, neque de pacto nudo, aut non nudo loquitur; id verò quoque affirmat Ius Civile; nam *l. 7. §. praetor ait. D. de pactis*, Praetor ait se omnia pacta servaturum. Adde pactum de quo ibi agitur, non fuisse pactum nudum; in Concilio siquidem Carthaginensi *l. Pontifice Romano Iulio I. c. 12.* vnde desumptum est caput illud de pactis, non ex Concilio Africano, uti malè ibidem legitur, Antigonus Madaurensis Episcopus queritur quod Optantius Episcopus contra pacta in tra plebes Antigono assignatas circumiret & ad se alliceret; pactum autem illud ad componendam litem de Dicecesi initum, iam mandatum fuerat executioni, atque divisio Parochiarum, siue plebium facta, & cuique sua plebs fuerat assignata, contra quam divisionem ex pacto factam Optantius peccabat. Erat igitur in eo pacto datio & factum, ac proinde nudum non erat, uti constat ex dictis. Audi querelam Antigoni. *Optantius cum se presentares, pactum mecum habuit, & divisimus plebes; manuscriptiones nostra tenentur, eppitacia. Contra hoc pactum circum plebes mihi attribuit, & usurpat populos, ut illum patrem, me vitricum nominent.* Ad hanc æquissimam Antigoni querelam Gratus Episcopus Carthaginensis, qui Concilio praerat, damnat Optantium, ut vel pacta servet, vel *Ecclesiasticam sentiat disciplinam*, puniatur videlicet à Synodo, cui æquissimae sententiae subscribunt universi, ut pax in Ecclesia servetur. Itaque communi suffragio dicunt *pax servetur, pacta custodiantur*: quidnam amabò est in toto isto processu, vnde colligere possunt adversarij Ius Ecclesiasticum concedere actionem ex pacto nudo? ad quod etiam parum appositè assertur *cap. qualiter 3. de pactis*, ex Gregorio *lib. 8. regist. epist. 38.* scribit enim Pontifex Ioanni Calaritano, ut curet ne minores à maioribus opprimantur in Sardinia, qua de re apud ipsum questi fuerant Episcopus Carthaginensis, & Innocentius Praefectus, variis enim pollicitationibus plebem contra iustitiam opprimebant ditiores, qui vbi ipsorum fuerant vsi opera, aut alia ab illis extorserant, mercedem, aliave promissa non reddebant; vnde monet Gregorius *studiosè agendum esse, ut ea qua promittuntur opere compleantur, & ut eis sacramentum ab his quorum interest de servanda lege, aut iustitia promittatur.* Ex quibus vides pacta fuisse legitima, in eorumque violatione legem simul, & iustitiam fuisse violatam; quia nempe ex parte pauperum impleta fuerant, & deinde à maioribus violabantur & promissa non complebantur opere; quid hinc fauet pactis nudis, ut illis nasci actionem in Iure Canonico colligatur? Et quamvis concederemus pacta de quibus agit eo loco Gregorius, nuda fuisse; inde tamen nihil aliud haberemus, quam Iudicem cui denunciatio canonica facta fuerit, posse, aut etiam debere ex officio compellere reum violati pacti ad illius observationem, quod vnum commendabat suis litteris Gregorius. Ratio est, quia Iudex Ecclesiasticus potest cogere ad illud

obseruandum, quod quis nequit sine iniustitia, aut graui peccato violare, *ex cap. nouit, de iudiciis*. Cum igitur etiam nuda pacta obligent in conscientia, & ad culpam, ut ostendimus 1. *parte regula*, Iudex Ecclesiasticus qui id rescuerit, poterit ex officio cogere contrahentem, & culpabiliter pactum violantem, neque tandem aliud voluit qui pactis nudis actionem concedi à Iure Canonico contendunt, Felin. *cap. 1. num. 10. de pactis*, Molina *tract. 2. disp. 257*. Layman. *lib. 3. tract. 4. cap. 2.* & alij. Ad hanc tamen canonicam denunciationem, & Iudicis compulsionem debet delictum esse manifestum, ita ut non sit opus probare apud Iudicem, alioquin daretur actio quam negamus. Quaedam alia, sed parum efficaciter obiicit glossa in *cap. 1. de pactis*: nam *cap. quicumque Episcopi suffragio*, 66. 1. 2. *quast. 2.* Prælati qui promiserat quidpiam pro obsequiis Ecclesiæ præstitis, iubetur stare promissis, & ad id iure compelli à Conc. Toletano I V. *cap. 36.* vbi pactum nudum non est cui factum accesserit. Neque efficacius affertur *cap. quia 12. quast. 5.* ex Gregorio *lib. 5. Registri*, ep. 1. vbi Gregorius confirmat donationem factam à Iohanne Episcopo Rauennate, Monasterio S. Apolinaris, quam Marinianus eius successor renouare voluerat; ait autem S. Gregor. se ratam habere eiusmodi donationem Iohannis testamenti iterum renouatam, non quia sequitur eius vltimam voluntatem, sed quia id ipsi se facturum promiserat. Quisnam ex eo antecedente inferat; Ergo ex nudo pacto datur actio, sicut neque ex illo dicto Leonis ep. 90. *ad Rusticum*, *cap. 13. & 14.* & refertur 20. q. 1. *cap. puella*, 8. vbi damnat virgines quæ sponte post suceptum virginitatis habitam nuptias eligunt, & præuaticantur: *Nam si humana pacta non possunt impunè calcari, quid eos manebit, qui corruerunt fœdera diuini sacramenti*. Quidnam in his omnibus ad actionem ex pacto nudo concessam colliges. Similia sunt, neque maioris roboris quæ à glossa, & commentatoribus adducuntur, quæ singillatim extendere non vacat.

Secundò fatentur aduersarij pacta nuda non producere actionem etiam Iure Canonico, nisi eorum expressa causâ; si enim agis aduersus Titium, ut tibi soluat 100. promissa, nihil obtinebis nisi scripturâ, aut testibus constet tibi ex gratitudine, aut dono, vel in mutuum, aut fundum à te donatum, promissa esse: ille enim excipiet ea centum se promississe sub conditione pendente in futurum, v. g. præstandi certa quædam obsequia; donandi fundum promissum, aut quid aliud faciendi; itaque ab agendo repelleris. Sic passim omnes cum Couarr. in *cap. quannus pactum*, 2. p. 5. 4. num. 14. vbi tamen obseruat expressionem istam causæ, quam requirit Ius Canonicum, differre ab ea quam exigit Ius Civile, dum pactum nudum definit illud cui nulla subest causa, quod ista causa in Iure Civili sit datum, aut factum, siue negotiam aliquod quod geratur præter ipsam conventionem, ut fuit explicatum; causa verò cuius expressionem postulat Ius Canonicum, sit ipsa causa motiua contractus. Verum per causam idem omnino intelligit Ius Canonicum & Civile, nisi aliter se loqui distinctè affirmit. Deinde in illa expressione causæ semper reperitur aliquod, quod efficiat pactum illud non esse nudum, & quæ afferunt aduersarij continent tantum promissiones non pacta quæ mutuum aliquam obligationem inferunt; non autem agimus dumtaxat de pactis, quæ vbi causam aliquam prout accipitur in iure pactum causarium,

continebunt, reuera nuda non erunt.

Denique non potuit esse alia mens Iuris Canonici & Civilis hoc loco: nam istud negauit actionem pactis nudis ad præcindendam innumeram litium multitudinem, quæ incommoda erat toti Republicæ, & concessit exceptionem, quæ sufficiebat ad tuendum ius læsi, qui idem animus esse debuit Iuri Canonico, quod non magis probare potest illam litium multitudinem: & quandoquidem Iuris Civilis definitioni standum est, quando ea neque iniqua est, neque propterea à Iure Canonico emendata c. 1. & 2. *de noui operis nunciat.* habemusque à Iure Civili negatam actionem nudis pactis, neque contrarium reperimus statutum à Iure Canonico, uti perspicue demonstrauimus hæctenus, Iuri Civili standum igitur erit.

REGULA II.

De pactis personalibus.

Pactum personale alteri, quam paciscenti neque prodest, neque nocet.

Expositio & confirmatio Regule.

Huius regulæ sententia perspicua manet ex his, 1) quæ initio obseruauimus numero 4. de pactis in personam, & in rem, ibidemque confirmata fuit, dum ostendimus personalia cum personis, quibus personalia erant, extinguere, & sapienter Labeo l. 25. §. 1. *D. de pactis*, negat personale pactum ad alium pertinere, ratioque manifesta videtur, quia actus non operantur ultra intentionem agentium, l. non omnino 19. *D. de reb. credit.* paciscentes autem voluerunt hæc pacta in illa persona sistere, nam nulla causa erat cur conciperem pactum in personam, nisi quia volebam ipsum non egredi personam illam, ideòque personale dicimus, quod personam non egreditur, l. quia tale 14. *D. solut. matrim. l. 1. §. planè. D. de const. princ.* Adde tertandorum pactorum totam rationem pendere ex æquitate fidei seruandæ, quæ data fuit; quare nulla ratio esse potest cur valere debeat pactum, quod ad eum, cui nulla fides data fuit, non pertinet. Denique cum in pactis, nihil nisi factum versetur, inspiciendum semper in illis est, quid, à quo factum sit, ne ad alias res, aut personas trahatur, idque ipsum in stipulationibus seruetur ex generali illa ratione, quod per liberam personam acquiri nobis nihil potest, l. stipulatio ista 38. §. alteri. *D. de verbor. oblig.* Præterea neque verborum obligatio contrahitur, nisi quatenus verbis expressum est, l. quidquid 99. *D. eod.* neque igitur pacta personam, aut rem afficiunt, nisi quatenus in personam, aut rem concepta sunt. Hæc tamen regula patitur exceptionem in iis personis, quæ ratione potestatis, vel contractus innectæ sunt, ita ut persona paciscentis, per alteram repræsententur, vt de patre & filio, domino & seruo, de emptore & venditore, de reo & fideiussoribus dicemus *art. sequenti in Confectariis*.

REGULA III.

De Pactis in rem.

Pacta in rem concepta, etiam aliis, quam paciscenti profunt, aut nocent, quatenus ita inter est paciscentis.

Explicat

Explicatio & confirmatio Regule.

Huius regulæ mens clara est, non tamen vult pacta ista eodem modo prodesse aut nocere tum paciscentibus, tum aliis, quorum interest: nam paciscentibus profunt, aut nocent principaliter, ceteris non nisi per quasdam consequentias, quod nimirum euenit, ut ne ipsi quidem, qui paciscentis fuerint, pactum prodesse, si non ad alium quoque eius commodum transiret: quare l. 21. §. 5. *D. de pactis*, sic habetur: *In rem pacta omnibus profunt, quorum obligationem dissolutam esse eius, qui paciscentibus proficit. Pactum itaque de non petendo mutuum à debitore, qui dederat fideiussorem, proderit fideiussori, quia quamuis alia sit persona debitoris, alia fideiussoris, adeoque alia obligatio debitoris, alia fideiussoris, cum alia sit principalis, alia accessoria, pactum tamen debitoris prodest fideiussori, si debitor pactus sit in rem, non in personam, ne debitum petatur: quoniam alioquin nihil, aut parum prodesse ipsi debitori, contra quem fideiussor haberet regressum actione mandati, vel negotiorum gestorum, l. ex mandato 20. §. 1. *D. mandati*, si pecuniam quam creditor à debitore petere nequit, ipse fideiussori soluere cogere, l. cum lex 56. *D. de fideiuss.* Quare interest omnino debitoris fideiussoriam quoque obligationem elidi per exceptionem illius pacti; ad hoc siquidem comparatæ sunt actiones, & exceptiones omnes, ut vnuiquique sibi acquirat, quod sua interest, l. 38. §. alteri. *D. de verbor. oblig.* Hinc etiam videtur cur l. 17. §. 5. *D. de pact.* pactum de non petendo initum à venditore, in rem conceptum, prodesse dicatur emptori; quia licet alia sit persona venditoris, & emptoris alia, cum non possit id esse venditori, & emptor l. 1. *D. de rerum permut. l. pupillus 5. §. item ipse tutor. D. de auctor. & conf. tutor.* interest tamen venditori, ut pactum ab eo initum proficit emptori, qui idcirco maioris pretio eam hereditatem, tanquam propter id pactum locupletiosem emerit, & nihil ex illo pacto proficeret venditor, si non prodesse emptori; idcirco vtrique proderit, quo iure nos ut scribit Pomponius in §. 5. *citato*, l. 17. eaque plurimum fuit sententia. Immo nullus fuit prudentum, qui existimauerit pactum à venditore conceptum in rem, non debere prodesse emptori; quid quod Sabinus putauit prodesse debere emptori; etiam quod in personam venditoris conceptum fuisset, quod Sabinus dictum ne à communi regula de pactis personalibus ad aliam personam non pertinentibus discedere videatur, ita Cuiacius & Anton. Faber interpretantur, ut pactum personale alij prodesse possit, modò inter sit paciscentis, sed eo viuo, cuius sola persona pacto comprehensa fuit: quare non tantum emptori, sed eius hæredi, viuo tamen venditore hoc pactum venditoris proderit ex Sabinii sententia, Interprete Cuiacio, uti dicimus cum usufructarius vendidit usufructum, eo enim viuentem, emptoris hæres gaudebit usufructu vendito ab usufructuario, l. necessario 8. §. vlt. *D. de peric. & comm. rei vendit.* Ex quibus colligit Faber, facilius esse, ut eiusmodi pactum personale cedatur, quam ut transmitatur à paciscente in hæredem, quia nemo viuus habet hæredem l. 1. *D. de hæred. verbor. l. 1. D. pro hæred.* Hotman. inde confirmari ait Sabinii sententiam quod paciscentis se venditori non facturum cogitauerit*

siam de venditione, intelligitur ius ei suum donare, ac remittere, l. donari 29. §. 1. *D. de donat.* ac proinde ratam illam venditionem habere, atqui ratihabitio ad tempus paciscenti retrahitur, sicuti cum dominus ratam habet factam ab altero rei suæ epignerationem, tum enim pignus conualefcit, l. si fundus 16. §. 1. *D. de pignorib. l. si donationis 18. C. de donat.* Cum igitur ea venditio per domini ratihabitionem confirmata sit, & ius quod in rem venditam habebat paciscentis cum venditore, remissum illi sit, transibit ea remissio & iuris donatio ad emptorem, etiam post mortem venditoris superstitem, atque ad eius hæredem & successorem, tum vniuersalem, tum singularem, contra quam vellent Cuiac. & Faber, quod probat Hotman. quia exceptio, quæ venditori competit, eadem etiam emptori, & eius successoribus singularibus prodest l. dolia 76. §. 1. *D. de contrab. empt. l. emptori 28. C. de emul.* Deinde quia remittentibus actiones suas non datur regressus ad eas, l. queritur 14. §. si venditor. *D. de Edict. edict.* Denique exceptio quæ ratione rei competit, in successorem etiam singularem transit l. 8. *D. de iure iurand. l. ut hoc iudicium 14. §. pen. D. commun. diuid.* Verum quidquid sit de hac Sabinii sententia, illam Pomponius refert, non approbat, sed opponit recepto iuri, & plurimum Iurisperitorum opinioni; unde videas quanta fuerit auctoritas Sabinii. Certum verò manet non modò pactum in rem conceptum transire ad alium, sed etiam conceptum in personam, quando interest paciscentis ut alteri quoque proficit, uti fuit explicatum in pacto inito à venditore quod emptori prodest. Idemque de pacto donatoris quod donatario proderit, habetur in §. 5. *citato* l. 17. *D. de pactis*, quia interest donatoris, ut eius liberalitas effectam habeat quantum habere potest, cum donatarius obligetur ad antidota, ideòque saltem viuo donatore pactum, quod fuit conceptum in personam donatoris, debet prodesse donatario, neque sit iniuria ei qui cum donatore pactus est, cum æquè ipse submouendus fuisset per exceptionem, si donatio facta non esset.

Dixi verò pactum in rem conceptum prodesse alteri, qui pactus non est, quando interest principaliter eius, qui pactus fuit, ut pactum alij proficit, ideòque & prodest v. g. in reo promittendi, & his qui pro eo obligati sunt: cum enim pactus fuit debitor, ne debitum petatur, id est neque ab eo, neque ab eius fideiussoribus, & ex eo pacto datur exceptio fideiussoribus, prodest quidem iis pactum, sed accessoriè tantum; ipsi verò debitori principaliter, non minus quam si ipse conueniretur, quod in duobus argentiariis sociis quoque contingit in l. idem 25. *D. de pactis*, de quo *art. proximo*: hancque nostram doctrinam aperte tradit Paulus. in l. fideiussoris 23. §. *Neque enim. D. de pactis*: *Neque enim quoquo modo cuiusque interest cum alio conuentio facta prodest, sed tunc demum cum per eum, cui exceptio datur, principaliter ei qui pactus est proficiat, sicut in reo promittendi, & his qui pro eo obligati sunt.* Quæ verba sic explicat Cuiac. quasi Paulus velit, ut pactum quod ego feci, aliis proficit, necesse esse ut mea intersit, non quoquo modo, sed principaliter.

Verum Paul. ista duo quoquo modo, & principaliter, non opponit iniucem in vna eademque persona, sed in diuersis, vultque, quod iam monuimus, non sufficere ut intersit quoquo modo illius, qui ex alieno pacto vult excipere, sed requiri ut

princi

principaliter interfit eius, qui pactus fuit. Addit Faber si eius qui pactus fuit interfit *quoquomodo*; id est per consequentias, non principaliter, dummodo peculiariter, id sufficeret ut vnus pactum alteri prodesset: idcirco Paul. ibidem rationem reddit, cur fideiussoris conuentio nihil profit reo: *Quia, inquit, nihil eius interest pecuniam à debitore non peti*; hoc est nullo modo illius interest, ut intelligamus aliud respondendum esse, si quoquomodo ipsius interfit pecuniam à debitore non peti.

REGULA IV.

Quomodo pactum de vna re extendatur ad aliam.

16 PACTUM de vna re factum valere non potest in alia re, nisi vtraque in obligatione comprehendatur.

Explicatio & confirmatio Regulae.

Hanc regulam disertè tradit. Paul. l. 27. §. 4. *vers. ante omnia. D. de pactis*; vbi monet ante omnia, & primo loco *animaduertendum esse ne conuentio in alia re facta, aut cum alia persona, in alia re, aliaue persona noceat*. De alia persona diximus superiori regula, de alia re modò agimus, & negamus pactum de vna re factum ad aliam extendendum esse, nisi vtraque in pacto & obligatione comprehendatur, cuius regulæ rationem reddidimus in superiori; quia cum in pactis nihil aliud quam factum veretur, inspicendum necessà est, quid in illis factum sit, ne ad alias res pacto non comprehensas trahatur, sicut neque ad alias personas, quando pactum est personale, siue conceptum in personam, vti fuit explicatum in superiori regula.

17 Assignaui deinde cum ipsomet Paulo regulæ traditæ exceptionem, quæ in ipsamet regula continetur, quare est potius ipsius explicatio quam vera & propriè dicta exceptio: nempe quando duæ aliquæ res simul in obligatione pacti initi necessà continentur, tunc enim ad vtramque rem pertinere illud debet, quamuis de vna tantum sit expressum; quod contingit variis modis: nam aliquando plus est in pacto quam in obligatione, vt dum cui debebantur decem, pactus est ne petat viginti: aliàs plus est in obligatione, quam in pacto, vt si cui debebantur viginti, pactus est ne petat decem. Atqui istæ summæ decem, & viginti diuersæ omninò sunt: ergo ex communi & vniuersali regula à nobis tradita, pactum non deberet ad vtramque illam summam pertinere, & si fiat de non petenda vna ex his summis, non tollet obligationem alterius summæ, neque dabit exceptionem; imò si cui decem debebantur, pepigit ne viginti peteret, inutiliter omninò pactus est: nam pactum non consentit cum obligatione, vt vides; ergo nullo modo valet, & ne quidem in decem, vt de acceptilatione scribitur l. 14. *D. de acceptil. inueto §. praterèa. Inst. de inuul. stipulat.* Quia tamen minor summa inest maiori, quod ad eam summam non sunt res diuersæ l. 1. §. *si stipulanti. D. de verbor. obligat.* atque ita in nostro casu pactum cum obligatione consentit, ideòque acceptilatio facta in viginti, ei qui non debebat nisi decem, valere deberet si non esset actus legitimus, ac solemnis, l. *actus legitimi* 77. *D. de regul. iur.* & consequenter indiuiduus, qui non potest pro

parte valere, & pro parte non valere. In pactis autem nullum ius veratur, nulla solemnitas; sed sola æquitas naturalis, atque voluntatis vinculum. Quis verò dicat eum qui pacisci voluit de non petendis viginti, multò magis pacisci voluisse de non petendis decem: quare licet daremus minime valere pactum illud, tanquam obligationi non consentiens, vti obiciebant aduersarij, danda tamen esset exceptio doli, quæ esset subsidiaria exceptionis pacti, l. *rescriptum* 10. §. *ultimo. D. de pactis*; dolose siquidem agit, qui pactus de non petendis viginti, petit decem. Neque dicas non dari actionem ex stipulatu contra eum, qui interrogatus de decem, respondit de viginti, §. *praterèa. Inst. de inuul. stipulat.* nisi diuersitas repositionis illic placuerit. Respondeo enim paciscentes de viginti, simul in eandem summam viginti consentisse, neque vnus consensit de decem, & alter de viginti, sed ambo simul de viginti. At in stipulatione de decem cum repositione de viginti, diuersus est consensus, nisi vt iam monui diuersitas repositionis illic placuerit, qua ratione interpretor §. *si stipulanti* l. 1. *D. de verbor. obligat.* Quando verò viginti deberes, si pactus sum ne decem petam, tantum reliqua decem exigere poterò, alioquin exceptione pacti repellar; quamuis enim inuito creditori solutio per partes fieri nequeat, si tamen creditor solutionis partem accipiat, & debitum sit pecuniarium, quod commodam diuisionem patiarur, poterit pro parte liberatio contingere l. *stipulatus sum* 9. §. 1. *D. de solutionib.* Atqui pactum non nisi inter volentes & consentientes fit, quare pactum de non petendis decem, licet viginti debeantur, valebit, & pro ea parte decem continget liberatio, atque solutio.

Secundò quando vna res est accessoria alterius de qua pactum initum est, ad vtramque illud pertinebit. Sic pactum de non petenda sorte, extendetur ad vfuras, quia vfuræ sine sorte consistere nequeunt, l. *lecta* 40. *De reb. credit.* ideòque in pacto non petendæ sortis comprehenduntur vfuræ.

Tertiò in obligatione alternata duo quædam comprehenduntur: v. g. si fuero stipulatus decem, aut Stichum, obligatio vtrumque comprehendit, sed alternatè, neque enim alterum est in obligatione, alterum in solutione l. *si duo* 128. *D. de verbor. obligat.* quando autem fit pactum vel de non petendis decem, vel de non petendo Stichum, pactum non fit alternatè, quamuis alternata sit obligatio, sed pactum definit fit de altera re non petenda, id est de non petendo Stichum, vel de non petendis decem, quamuis petitio ex eiusmodi stipulatione alternata, & ipsa quoque alternata sit: quia si vna res definit peteretur, v. g. simpliciter & absolute decem, vel simpliciter Stichum, plus causâ peteretur, §. *si quis agens. Inst. de action.* Pactum ergo de non petendis decem, non deberet pertinere ad non petendū Stichum ex vniuersali regula tradita, pactum de vna re non petenda ad aliam non pertinere: nihilominus id fallum esse dicitur l. 27. §. *sed si stipulatus* 6. *C. de pactis*: quamuis enim pactum interuenit de non petendis decem, poterunt tamen ipso iure peti decem, aut Stichus, & exceptio pacti conuenti obstat in totum agenti, vt neque in decem, neque in Stichum condemnatio fieri debeat: quod confirmat in citato §. Paulus; quia sicut in solutione, & petitione, & acceptilatione vnus rei tota obligatio alternata dissoluitur, debitor siquidem non obligabatur nisi ad alterutrum, ita etiam pacto de vna re non petenda, veluti

veluti in exemplo allato de decem non petendis, totam obligationem, id est quod ad vtramque rem, exceptione pacti summoueri oportet, vt eadem sit vis pacti iure exceptionis, quæ esset solutionis, & acceptilationis ad tollendam ipso iure actionem: sicut enim per solutionem & acceptilationem id agitur, vt obligatio tollatur ipso iure, ita & per pactum de non petendo, vt tollatur ope exceptionis, quod in effectu, & re ipsa idem est, l. *interdum* 112. *D. de regulis iur.* Et sanè nisi hoc concedamus, pactum de non petendo, quod nemo negat positum fuisse in fauorem debitoris, eidem debitori plurimum noceret, vt in exemplo proposito, si non obstante pacto de non petendis decem, adhuc peti posset præcisè Stichus, careret debitor libertate, quam habebat ante pactum eiusmodi tradendi decem, aut Stichum, prout ipsi libitum aut commodum esset, deberet enim præcisè, & absolute Stichum. Atqui grauius est debere quidpiam præcisè, & purè, quam duas res alternatim §. *si quis agens. Inst. de actionib.* quia in obligationibus alternatiuis, licet, vt iam monui, vtrumque in obligatione sit l. *si duo* 128. *in fin. D. de verbor. obligat.* alterum tamen præstare iustit, & alterutrum præstandi electionem habet debitor, l. *plerumque* 10. §. *ult. D. de iure dotium*, l. 2. §. *Scauola. D. de eo quod certo loco. l. si in emptione* 34. §. *si emptio. D. de contrah. emptio.* nisi creditor eam sibi stipulatus sit, l. *Pamphilum* 95. *in princ. D. de solut.*

Dices primò conditionem debitoris hoc casu fieri meliorem, quia cum deberet pecuniam, aut Stichum per pactum de non petenda pecunia, vnã tantum obligationem, siue vnus tantum rei retinet.

Resp. quod iam monui, meliorem esse conditionem eius, qui duas res alternatiuè debet, quam si vnã tantum præcisè debeat.

Dices secundò, quando ex duabus rebus alternatiuè debitis altera perit, aut omninò præstari nequit, superest obligatio præstandi aliam; atqui quando ea res quæ tantum & sola in obligatione fuit, perempta est, tota obligatio quoque tollitur l. *Gracè* 8. §. *si quis Stichum. D. de fideiusoribus.* ac proinde obligatio vnus rei debita præcisè minor est, quam obligatio alternata duarum rerum.

Resp. ex ea quidem ratione obligationem vnus rei præcisè, minorem esse obligatione alternatiua duarum rerum, quando agitur de perempta re debita, quæ quidem amplius exhiberi & præstari nequit, sed eius æstimatio sæpius reponenda est. At verò quando agitur de solutione, æquè tollitur tota obligatio quando vna res soluitur, quæ alternatiuè cum alia debebatur, atque si sola præcisè debita fuisset in pactis autem de alterutra re debita non petenda, res illa pro soluta habetur, non pro perempta, ac proinde per illud pactum tota obligatio tollitur ope exceptionis.

Dices tertio verendum esse ne actori adimamus actionem, dum reo volumus seruare optionem soluendi quod voluerit ex duobus alternatiuè debitis, quod sapienter monet Scauola l. 2. §. *Scauola. D. de eo quod certo loco.*

Resp. actorem sibi ipsi ademisse, cum pactus est de non petendis decem, quorum solutionem debitor potuisset eligere, alioquin debitori, quod nuper monuimus noceret pactum de non petendo, quod tamen non nisi in eius gratiam interponi potuit, & debuit, nempe vt debitor minus, & non vt magis, siue plus teneretur; argum. l. *legata* 14. *D. de adim. legat. l. 3. §. si emancipatus. D. de bo-*

novam possess. l. in ratione 30. §. *tamen si. D. ad l. Falcidiam.* Et sanè si creditor ea mente paciscebatur, vt sibi faueret, & debitori noceret, sic pacisci debuerat *ne sibi decem, sed Stichus præstaretur*, tunc enim petenti creditori Stichum, non poterit opponi exceptio pacti conuenti, vti disertè habet Paul. in §. *illo* 6. l. 27. *de pactis*, quem veriamus; quia eo casu pactum non est interpositum fauorè debitoris ad adimendam actionem creditori, sed potiùs fauorè creditoris ad adimendam electionem debitori, cui tamen per accidens commodum esse poterit pactum illud, si v. g. Stichus qui solus in obligatione remanserat, perierit citra culpam, & moram debitoris, aut hæredis eius, sic enim in totum liberabitur debitor, quod non fieret si adhuc Stichum, aut decem deberet, ex nuper allata l. *Gracè* 8. §. *si quis Stichum. D. de fideiusoribus.* Si tamen ita conuenirent paciscentes, vt non Stichus, sed pecunia præstaretur, nunquam illud pactum in commodum debitoris foret, quia pecunia quæ sola eo casu in obligatione superesset, nunquam petire potest, l. *incendium* 11. *C. si certum petatur.* Addit Paul. *idem esse si de Stichum non petendo conuenierit*, poterit nempe creditor efficaciter agere de pecunia, neque summoueri poterit exceptione pacti conuenti; quia non potest dici hoc actum, vt nihil peteretur, cum expresse conuenierit, vt Stichus, aut pecunia præstaretur. Denique si creditoris electio fuisset, & de non petendo Stichum pactus esset, posset adhuc decem petere, quia paciscendo videretur sibi electionem duntaxat, non actionem ademisse. Ex quibus tandem omnibus vides, quomodo in obligationibus alternatiuis pactum de non petenda vna re, valeat in altera contra regulam vniuersalem, pactum de vna re ad aliam extendendum minime esse.

Quartò quando obligatio generaliter concepta fuit, pactum de non petenda vna re sub illo genere contenta, non extenditur ad aliam eiusdem generis speciem, quominus illa peti posset, neque actor summoueri poterit exceptione pacti conuenti, secus quam contingat in obligationibus alternatiuis, vti nuper docuimus: v. g. cui generaliter homo debetur, si paciscatur de non petendo Stichum, non ideò non potest quemlibet alium hominem in genere petere, neque si alium quam Stichum petat, summouebitur exceptione; quia non magis Stichus, quam alius quilibet homo continetur in illa obligatione: quare non valet argumentum à specie ad genus negatiuè: v. g. Stichus non debet præstari propter pactum de ipso non petendo, vel Stichus non debetur, quia omnium optimus aut pessimus est: ergo nullus alius homo debetur; inepta erit ea consequentia. A genere nihilominus ad speciem valet semper consequentia, v. g. homine non legato, neque debetur Stichus, & homine legato, Stichus debetur, & solui poterit. Et sanè manifestum est quamuis Stichus, aut præstari, aut peti non possit, alium quempiam hominem, & peti, & solui posse. Deinde posito pacto de non petendo Stichum, libera tamen manet electio debitori, vt ex aliis omnibus hominibus præstare possit quemlibet alium, modò ille non sit omnium pessimus. Quapropter licet ex promissione, aut stipulatione in genere subducatur Stichus per pactum de non ipso petendo, manet tamen in suo statu obligatio, neque debitori electio, neque creditori actio adimitur per eiusmodi pactum: quare vides magnam esse differentiam inter obligationem præstandi rem aliquam in genere, hominem

minem v. g. & obligationem alternatiuam præstandi vnam aliquam rem ex duabus; v. g. Stichum, aut Pamphilum; in hoc enim casu si fiat pactum de non petendo Stichum, licet adhuc præstari valeat, recessum nihilominus est à tota obligatione; alioquin, vti nuper argumentabamur, non posset superesse alia obligatio, quam præstandi præcisè Pamphili, & electio præstandi quem vellet adempta foret debitori, in cuius tamen gratiam pactum fuit interpositum. Esset verò paritas inter obligationem generaliter, & alternatiuè conceptam, si hæc posterior plures res quam duas contineret, tunc enim subducta vna re ex illis per pactum de ipsa non petenda, supererit tamen electio debitori, quam voluerit ex illis præstandi: v. g. obligatio est de præstando Stichum, aut Pamphilo, aut Sannione, aut Erotè; per pactum de non petendo Stichum, liberum adhuc erit debitori præstare Pamphilum, aut Sannionem, aut Erotem, eodem modo atque si hominem in genere deberet: quare in vtroque illo casu quando creditor non habet electionem, & pactus fuit de Stichum non petendo, cum illi homo generaliter deberetur, si Stichum præcisè petat, summouebitur exceptioe pacti, quamuis subintelligatur petere cum disunctione, vel alium quemlibet. Imò & illam disunctiuam exprimat; quia petendo nominatim Stichum, & illum in actionem deducendo, facit contra pactum à se factum: si verò alium quemlibet quam Stichum petat, relicta tamen libera electione debitori præstandi quem voluerit, non potest exceptione pacti summoueri; illud enim de solo Stichum non petendo fuit, neque ad alios homines porrigi debet; immò debitor ipsum Stichum præstare poterit: quamuis enim pactum fuerit de non petendo Stichum, non statim fuit de ipso non præstando, siue ne debitor illum præstare non posset, si vellet, sed solum ne inuitus Stichum præstare cogereetur. Horum omniura ratio est quia hominis stipulatio & legatum continet orationis compendio singulos homines, l. Manium 66. §. duorum. D. de legat. 1.

20 Dices primò etiam post pactum de non petendo Stichum, illum adhuc peti posse, & per pactum nihil actum fuisse, quia homine generaliter legato, nihil agitur repudiato Stichum, aut Pamphilo, aut ille ipse, qui repudiatus est, iterum eligi potest; l. homine 18. D. de optione legata.

Resp. discrimen inter hanc repudiationem Stichi à legatario factam, & pactum de illo non petendo, magnum & evidens esse; quia repudiari nihil potest priusquam debeatur l. si ita scriptum 45. §. si sub conditione. D. de legat. 2. & l. 1. §. decretalis. D. de succes. edic. Atqui homine generaliter legato nondum debetur legatario Stichus, antequam electus sit ab ipso, non autem illum elegit cum ipsum repudiat, cum electio & repudiatio eiusdem opponantur. Tota igitur illa repudiatio nugatoria, & inutilis est; at verò pactum legatarij de non petendo Stichum, siue de illo non eligendo, cum ipse homo generaliter legatus fuit, valet omnino, neque amplius eligere aut petere Stichum poterit, ipsique opponetur exceptio pacti: tum quia licet etiam de legato conditionali, & quod nondum debetur pacifici, l. 1. C. de pactis, tum quia vel electio præstandi hominis generaliter legati, est legatarij, tuncque ipse posset se obligare ad vnum aliquem certum non eligendum, vel est hæredis, vt in citata lege homine 18. D. de optione legata, multò magis summouendus erit le-

gataris, si Stichum de quo non petendo conueniat, petat; non verò si quemlibet alium petat, modò vt monimus, electionem hæredi relinquat; neque enim actum videri potest, ne quid omnino petatur quandiu integra manebit electio, sumnota Stichi persona per pactum de illo non petendo.

Dices secundò si is cui homo generaliter debetur, Stichum acceptoluerit, tollitur in totum obligatio, l. & per insinuandum 13. §. si is qui hominem. D. de acceptilat. igitur & si quis pactus fuerit de non petendo, nullum enim aliud discrimen hac in parte potest afferri inter acceptilationem, & pactum de non petendo, quàm quod per acceptilationem obligatio tollitur ipso iure, per pactum autem de non petendo tollitur duntaxat exceptionis ope.

Resp. in eo differe acceptilationem à pacto de non petendo, quod illa vim habeat imaginariæ solutionis, §. 1. Insit. quibus mod. tollatur obligat. & l. pen. D. de solution. quod igitur inuito stipulatore promissor soluere potest, cur non etiam liberationem patiet acceptolatum, vti ibidem argumentatur Vlpian. At verò pactum de non petendo, vim solutionis habere nequit, cum nihil magis alienum esse videatur à solutione, quàm pacifici ne petatur id ipsum, quod solui debet. Mirum igitur videri non debet quod acceptilatione Stichi tollatur obligatio debiti generaliter hominis, cum per solutionem satisfactum sit illi obligationi; quod non fit, vt vides per pactum de non petendo.

Hinc colliges quomodo intelligendum sit illud Pauli in l. 27. citata, §. 9. Si acceptilatio inutilis fuit, tacita pactioe id actum videtur ne peteretur. Cum enim acceptilatio fiat per stipulationem, siue per mutuam interrogacionem, & responsionem l. 1. D. de acceptilat. & stipulatio inutilis non valet in vim taciti pacti l. 1. §. si quis ita, de verbor. obligat. acceptilatio quoque inutilis vim pacti taciti nequaquam habebit.

Resp. acceptilationem & pactum de non petendo siue tacitum, siue expressum conuenire in effectu, differre autem in modo agendi & effectu producendi, quamuis re ipsa eundem effectum habeant; nam & acceptilatio, & pactum de non petendo liberant omnino debitorem, diuerso tamen modo: cum acceptilatio id efficiat ipso iure, pactum verò ope duntaxat exceptionis. Ad hoc autem pactum inducendum sufficit voluntas vtriusque paciscentium de liberando debitore, quare si in acceptilatione etiam inutili reperiat talis voluntas de liberando debitore, vim habebit taciti pacti de non petendo ex paciscentium voluntate, quod significat l. an inutilis, §. 8. in princ. l. si acceptolatum 19. D. de acceptilat. l. cum emptore 5. D. de rescind. vendit. Neque difficile fuerit ostendere quomodo in acceptilatione, etiam inutili reperiat ea voluntas liberandi debitorem; quia cum acceptilatio sit actus legitimus; duo necessariò requirit, voluntatem nimirum sine qua non foret actus humanus, & solemnitate qua deficiente nullus & inutilis siue inualidus est eiusmodi actus, licet seclusa lege positua, & solo iure naturæ, voluntarius & validus foret. Acceptilatio itaque inutilis ea tantum dicitur, quæ caret solemnitate requisita, atque adeò vim quam ipsi tribuit lex, non habet, neque ipso iure liberat debitorem, vt liberaret si eiusmodi solemnitate non caruisset: habet tamen suum illum effectum, qui eiusmodi solemnitate non requirit, vt liberet debitorem per modum

actum cuiusdam taciti pacti de non petendo, exceptionis ope, quæ opponetur actori, quod dici nequit de stipulatione, quia illi pactum non inest: nam stipulatio & pactum animo differunt; ideoque ex inuili stipulatione non obligamur. Vide plura apud Anton. Fab.

REGULA V.

De pactis contra ius & bonos mores factis.

12 Pactum contra ius bonosve mores, & dolo malo factum non seruatur à Prætorè.

Explicatio & confirmatio Regule.

Hanc regulam præscribit ipse Prætor, sic enim ait in suo edicto: *Pacta conuenta quæ neque dolo malo, neque aduersus leges, plebiscita, Senatufconsulta, edicta Principum, neque quo fraus cui eorum fiat, facta erunt, seruaio. Ita refert Vlpian, l. 7. §. ait prator. D. de pactis*: ex qua propositione affirmatiua necesse est colligi contrariam negatiuam, quæ in nostra regula posuimus, & tradit Anton. Augustinus in l. 6. C. de pactis: *Pacta quæ contra leges, constitutionesque, vel contra bonos mores sunt, nullam vim habere indubitati iuris est.* Sulpicatur Hotman. Prætorè in suo edicto verba ista posuisse, *neque contra bonos mores*, quæ retulimus, ex constitutione Antonij, & habentur apud Paul. sentent. 1. tit. de pactis. Aduersus hanc regulam plurima obici posse videntur: nam pacta æquitate naturali consentanea, quamuis aliquando à publico iure ciuili, & receptis ciuitatis moribus abhorreant, seruari sapimus videmus; immò & seruari omnino oportere constat ex naturali æquitate, & humanæ naturæ societate, quam sola fides tuetur, vt monebamus olim ex ipso met Prætorè l. 1. D. de pactis.

Cur igitur, licet lex Iulia fundum dotalem alienari prohibeat, non poterit maritus pacifici in dote recipienda, vt eum sibi alienare fas sit, aut vt fundo dotali seruitutem imponat, contra l. 5. D. de fundo dotali: nam quamuis legibus constitutum sit vt dos, annua, bina, trina die reddatur; pacifici tamen poterit mulier vt sibi celerius reddatur, l. Asilicinus 17. D. de pact. dotalib. Poterit & mulier aduersus SC. Velleianum pacifici fe eius beneficio non viuam, l. ult. §. pen. D. ad Velleian. Aduersus Edictum pacifici licet, l. pacifici 31. D. de pact. cum tamen iuris ciuili pars sit ius honorarium, iuris autè honorarij portio ius adilitiū l. 6. §. 1. & l. 7. D. de iust. & iure, & §. Prætorum. Inst. de iure nat. gent. & cin. Igitur pacta contra ius adilitiū facta valere non deberent ex vniuersali nostra regula, pacta contra ius ciuile facta minimè valere. Denique cum Prætoris sit corrigere, & emendare Ius Ciuile l. 7. §. 1. D. de iust. & iure; cur non seruabit pacta contra ius Ciuile regulas facta, si alioquin æqua sunt, cum ipse fateatur in suo edicto, nihil tam congruè esse fidei humanæ, quam pacta seruari: quod pronuntiat vniuersale prorsus est. Ad extremum quod pacta dolo malo facta se non seruaturū edicit Prætor, non probatur, quia stipulatio dolo malo inita valet, parique actionem, licet repellatur exceptione doli mali leg. 2. §. circa. & toto titul. de doli mali exception. leg. si quis aliter 36. D. de verborum obligationibus. leg. 5. C. de inutilibus stipulationibus.

R. P. Gibal. De Negotiat.

Cur igitur non valebit pactum dolo malo initum.

Vt hæc omnia facilius dissoluantur; obserua nos non agere hoc loco de obligatione naturali, sed ciuili, aut prætoris, explicamus enim duntaxat edictum Prætoris, qui ait se seruaturum pacta conuenta, nimirum dando actionem, aut exceptionem, prout nuper explicuimus, nisi vel dolo malo facta sint, vel contra ius, ciuile. nimirum; nam certum est pacta quæ repugnant iuri naturali iniqua esse, ac proinde neque à Prætorè, neque ab alio quopiã probari posse, neque ad eorum obseruationem obligari quempiam à Iudice, nisi qui iniquitatem commisit in poenam admissi sceleris cogatur stare pacto, quod cum iniquitate contraxit, & fraudem quam alibi paciscenti fecit, ea ratione compensare, vt diximus aliàs in opere de vltis lib. 3. cap. 2. art. 2. in 3. Regula, de ficta promissione; & art. 3. in 3. quoque regula, de dolo contrahente. Nomine igitur iuris, contra cuius regulas factum pactum se non seruaturum ait Prætor, nempe exceptionem, vel actionem dando, intelligendum est ius ciuile, vt explicat Caius l. 28. in iust. D. de pactis: hoc autem ius legibus, plebiscitis, senatufconsultis, & edictis Principum continetur, vt explicat ipse met Prætor in suo edicto, & Papinian. in l. 7. D. de iust. & iure. Additur in constitutione Antonini l. 6. C. de pactis, pacta quoque facta contra bonos mores, non esse seruanda, quibus verbis idem significatur, quamuis propriè loquendo ius & boni mores ciuitatis distinguantur, vt in l. 219. D. de verbor. significat. mos enim ex Festo, est institutum patrum pertinentens maxime ad religionem, ceremonialeque Deorum antiquorum, eam tamen vocem latius extendit Varro apud Seruiū in lib. 7. Æneid. cum definit esse communem consensum omnium simul habitantium, qui inueteratus consuetudinem facit, ipseque Vlpian. tit. 1. regul. tacitum consensum populi longa consuetudine inueteratus aitque Iustinian. §. sine scripto. Inst. de iure nat. sine scripto ius venire quod usus approbauit: nam diuini mores consensu vniuersum comprobati legem imitantur. Theophil. reddit et iuris in 7. §. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. quare mores sunt νόμοι ἀγαθοί apud Suidam, qui sapienter addit ἐθὺς ἐν ἐστὶ δὲ ἐν μὲν ἀρχαίων ἀλλὰ βίη καὶ χεῖρα. Rationem reddit Iulian. in l. 32. D. de legib. Inueterata consuetudo pro lege non immeritò custoditur (& hoc est ius quod dicitur moribus constitutum) nam cum ipsa leges, nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi recepta sunt, merito & ea quæ sine villo scripto populus probauit, tenebunt omnes: nam quid interest suffragio populus voluntatem suam declares, an rebus ipsis, & factis. Addit argumentum à contrario ex desuetudine abrogante legem; inde enim colligit Iulian. consuetudinem legem inducere: Quare, inquit, rectissime etiam illud receptum est, vt leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur. Verum de consuetudine & receptis moribus sufficimè in scientia nostra canonica disputauimus, nunc nobis sufficiat quidquid fiat contra bonos, & receptos populi mores, contra leges & ius ciuitatis fieri, atque adeò pacta quæ eiusmodi publicis populi moribus repugnant, non magis à Prætorè seruanda esse, quàm quæ contra leges, ipsumque Ius Ciuile & publicum sunt. Dixi autem bonos mores; cum enim aliqui mores mali sint, minimè sunt seruandi, quamuis publici existant, vt alibi diximus. Fit porò aliquid contra leges siue contra ius (hoc enim nomine

T c

omnes

omnes Iuris Ciuilis, atque etiam naturalis partes complector) pluribus modis.

Primo quidem & maxime proprie quod lege uolente, siue resistente sit, *l. qui uolente* 102. *D. de regul. iur.* *Qui uolente pratore fecit, hic aduersus edictum* (eiusdem scilicet Pratoris) *fecisse proprie dicitur.* Atqui ita pactum contra ius factum inutile dicitur, neque à Pratore seruatur *l. 7. §. ait prator. D. de pactis*, & *l. 6. C. eod.* Eoque proprie pertinet illud Papiniani in *l. 3. 8. D. de pactis*; *Ius publicum priuatorum pactis mutari non potest.*

Secundo improprie quid fieri dicitur contra ius, siue quia ius illi non affluit, licet non resistat, neque illud prohibeat, & multò minus factum irritet, siue inualidet; siue quia tollit aut cessare facit dispositionem legis, & unicuique licet renuntiare in ri pro se, siue in sui fauorem introducto; quam esse iuris antiqui regulam dixit Iustinianus *l. pen. C. de pact.* & *l. 39. C. de Episc. & Clericis.* Vulgatum quoque est illud Cicero. *Verrin. 2. Quod mihi lex mea causa dat, eo mihi non uiri licebit.* Neque pugnat hæc regula cum ea quam nuper ex Papiniano referrebamus, ius publicum priuatorum pactis mutari non posse, ubi nomine iuris publici intelligitur quidquid publica autoritate constitutum fuit, nempe legibus, plebiscitis, Senatufconsultis, Principum placitis, Pratorum edictis, bonis & receptis moribus, & aliis similibus que enumerantur *toto tit. de iure nat. gent. & ciuil. l. 1. §. huius study*, & *l. ius autem 7. D. de iust. & iure*: quare quæ ex legibus fiunt, publici iuris esse dicuntur, ut factio testamenti, *l. 3. D. qui testam. fac. poss.* ius deducendæ Falcidie, *l. quod bonis 15. D. ad l. Falc.* & alia eiusmodi. Non licet igitur priuatis contra hoc ius publicum pacisci, ut sapienter affirmat Papin. ratioque euidentissima est; cum enim ius publicum totius populi, & non singulorum priuatorum existat, quauis ad ipsorum utilitatem pertineat, in solius populi, non in singulorum priuatorum arbitrio esse illud oportet, quoties aut constituendum, aut abrogandum, aut mutandum erit: alioquin priuatus quilibet, qui de iure publico, aut circa illud quidquam statueret, disponderet de re non sua: quod enim est populi non est singulorum; quare dixit Papinianus *l. vi. D. de suis & legitim. priuatorum pactiones legum autoritatem nõ celeri, quod tamen fatendum esset, si legum vim, & potestatem impedirent, quinimò superiores & potentiores legibus forent; utpote quas pro arbitrio mutarent, aut emendarēt.* Licebit nihilominus priuatis, & singulis ius sibi legibus & iure publico delatum, siue quæsitum ac competens pacto remittere, quod unum affirmabat antiqui iuris regula nuper à Iustiniano relata, quod non est aut mutare ius publicum, aut contra illud & leges facere: illæ enim suum effectum sortite sunt, & illi priuato ius acquiserunt quidpiam faciendi, aut non obtinendi, qui si eo iure uti non uult, non iam uoluit ius publicum, sed suum lædit. Neque enim lex efficere debet ut quis utatur suo iure, sed ut illud acquirat, & eo uti possit, si uelit; quare nullo priuato pacto impediri potest ne lex det ius quidpiam faciendi, aut acquirendi; poterit tamen impediri ne illud cuius faciendi aut acquirendi ius contulit, re ipsa fiat, aut acquiratur; quia qui illud ius ex lege habebat, eo iure uti nõ uult, imò ad non utendum pacto se obligat. Exemplis res tota clarior fiet. Si pacificatur hæres cum legatariis uiuente adhuc testatore ne Falcidiam deducat ex legatis, reuera pacificatur contra legem Falcidiam, & impedit quantum potest eius vim, & effi-

ciaciã, quæ in eo consistit, ut hæres oneratus legatis quantum ex ipsis partem sibi detrudere possit. At uero si pacificatur defuncto testatore, nihil facit contra legem, quæ iam suum habuit effectum, non enim illa facit ut hæres omnimodo quartam deducat, sed ut ipsam deducere possit eo tempore quo de ea deductione poterit tractari *l. quod bonis 15. §. 1. D. ad l. Falcidiam*; quare uiuo testatore hæres inutiliter pacificatur de non deducenda Falcidia, si testator moriatur, ut dixi, at post testatoris mortem ius illud sibi quæsitum remittere potest, & solida legata soluere, *l. quidquid 46. D. ad l. Falc. l. 1. & l. vi. C. eod.* Qui pacificatur de non succedendo ei, qui adhuc uiuit, facit contra leges, ex quibus deferuntur successiones ab intestato, *l. de suis & legit. mortuo tamen eo cui potest ex lege succedere, poterit pacisci de non succedendo, & de transferenda ad alium hæreditate, l. non uult hæres esse 6. D. de regul. iuris. l. 2. D. si quis omis. caus. testam.* quia lex defert quidem etiam inuitis successiones, non acquirit tamen nisi uolentibus. Edicto Pratoris constitutum fuit, ut hæres careat legatariis, quibus aliquid ad diem, vel sub conditione relictum est, que legatariis bona fide præstitur, *l. 1. & passim D. ut legat. nom.* estque præterea necessitas satisfaciendi legatorum vel fideicommissorum nomine, ex iure publico & communi *l. auia 77. in fin. D. de condition. & demonstrat. nempe gratia tuendæ uoluntatis defuncti l. 2. C. ut in possess. legat.* in quo non modò legatarij, sed publicis etiam fauor uelatur, *l. uel negare 6. D. de istam. quemadmod. aper.* & tamen pactura inter heredem, & legatarium, ne hæres legatario hoc nomine satisficere teneatur, ualere, neque pœnitentia reuocari posse dixit Tryphonius. *l. pactum 46. D. de pactis.* Rationem reddit, quia licet cuique iuris sui persecutionem, aut spem futura perceptionis deteriorē cōstitueret. Ratio igitur ualiditatis huiusmodi pacti est, quia factum est eo tempore quo satisfacti fuerat edicto Pratoris, & quo ius quæsitum erat legatario petendæ satisfactionis ab hærede, qui tamen legatarius eo iure uti noluit, sed maluit sequi fidem heredis; neque enim aliud uoluit Prator suo edicto, quam ut hæres satisficere teneatur petenti legatario, qui si eo iure noluerit uti, nihil neque contra edictum, neque contra ius publicum facit, immò neque contra defuncti testatoris uoluntatem, quam seruari interest Reipublicæ, si tamē legatarius factio sibi legati beneficio uoluerit uti; non enim aut testator, aut lex uoluit ut legatum præstetur legatario, nisi uoluntas legatarij accedat, *l. ei qui 13. D. de condic. insti. l. si hæreditatē 32. D. mandati. l. legatarius 38. D. de legat. 1.* Deinde uel testator grauauit hæredem ut satisficere legatario, uel non, si postremum illud dicas, non facit contra uoluntatem testatoris legatarius, qui satisfactionem remisit hæredi, si primò, cum solius fauore legatarij grauamen istud hæredi imposuerit testator, possit illi fauori, & iuri renuntiare legatarius, sicut & ipsimet legatario, cum liceat cuique sui iuris persecutionem, aut spem futura receptionis deteriorē facere, uti monebat Tryphoninus. Si tamen ista pactio inter futurum hæredem, & futurum legatariū inita foret uiuente testatore, inutilis omnimò fuisset, & contra ius publicum, ut pote quia edicti pratorij potestatem pacificantes impedire uoluissent, & ne ius daret legatario petendi satisfactionem ab hærede. Neque sanè edicto Pratoris locus esse potest priusquam decesserit testator, sicut neque quis esse hæres. Itaque circa omnia eiusmodi pacta distinguendum sæper erit; an interposita fuerint mortuo testatore, atque eo tempore quo iam satis fuerit factum iuri publico

publico, quod legibus uel edicto pratorio continetur, an uero ante mortem testatoris, eoque tempore quo per eiusmodi pacta ius publicum offenditur, eiusque uirtus & efficacia impeditur. Ex hac eadem distinctione conatur explicare pactum, quo quis Clericus pacificatur se non uirum præscriptione fore, quod licere negat Pontifex in *cap. si diligenti, de foro competentis*, eo quod pactum eiusmodi sit contra ius publicum. Affirmat tamen Iustinianus, standumque esse illi pacto uult *l. pen. C. de pactis, & l. si quis in conscribendo 39. C. de episc. & Cleric.* quia licet cuique renuntiare iuri in eius fauorem introducto. Verum huius controuersie definitio alio loco accuratius explicanda est, impresentiarum sufficienti dicere pactum, quo Sacerdos renuntiat præscriptioni fore ante contractum, aut ab initio contractus, pugnare cum legibus Pontificiis, quæ Clericorum, & Laicorum iurisdictiones separatas esse iubent, quod bonum publicum postulet ne Laicalis & Clericalis Ordinis iura perturbentur: quare non potest Clericus facere ut non debeat habere præscriptionem fore, si à Laico conueniatur, & non obstante pacto in contrarium, poterit eam exceptionem habere, etiam inuito aduersario; quia pactum illud fuit inutile, & illud seruare non debet Prator, ut pote contra ius publicum factum; at uero quando pactum de quo agimus factum est post contractum, ubi iam iuri Pontificio publico fuit satisfactum, & Clericus habet iam ius excipiendi aduersus Laicum, à quo conuenitur coram Iudice Laico, si Clericus uel uelit iure sibi quæsitum, malitque Iudicis, & Magistratus Laici prorogare iurisdictionem, illique coram quo incepti dilceptatione stare, iam de iure priuato pacificatur, non de publico, ideoque ualet illud pactum. Itaque in Gallia, licet ex eo Clericali priuilegio possit declinari Laicalis iurisdictione, ubi tamen prima cognitione nihil de Tribunali priuilegiato exceptum, aut prolatum est, & contestata est lis in ciuili negotio; uel reus respondit ad interrogationes iure factas, penitente amplius ipsi non licet. Præterea ubi de crimine agitur, nequit Clericus renuntiare priuilegio clericali, cum inde dedecus inferat toti Ordini, in cuius gratiam priuilegium datum fuit: in ciuili autem negotio lecus; quia tunc cessat ratio priuilegij concessi ad tuendam dignitatem Ordinis Clericalis. Ita Cuiac. *ad Nouel. de Monachis*, atque ex eo Mornac. *ad l. pen. C. de pact.* ubi & prudentissimorum iuris ea in controuersia dissidium memorat, additque Senatorem & libellorum supplicum Magistrum, non posse, ubi de crimine agitur, renuntiare Senatarij Ordinis priuilegio, ne alio quam ab uniuerso Senatu iudicari possit; itaque iudicatum alias fuisse narrat. In his itaque omnibus uidentur esse ne eiusmodi pacta & renuntiationes pugnent cum iure publico, & legibus, si enim pugnant tantum cum iure priuato quæsitio pacificentibus per ius publicum, & leges, ualida erunt ea pacta, & renuntiationes per ea factæ, modo hætenus explicato, nequis publici iuris obtentu, pacta sua uolet, & secum contrahentes decipiat, ut ait Iustinianus *l. pen. C. de pact.* & quia ex antiqua regula, *omnes licentiam habent ius que pro se introducunt sunt, renuntiare*, nisi tamen in peculiaribus aliquibus casibus eiusmodi renuntiatione fieri prohibeatur, cuiusmodi aliquot enumerat Hotmanus in *l. pen. C. de pact.* & Mornac. in *l. 39. C. de Episc. & Cleric.* ex Tiraquello, Rebuffo, Boerio, & aliis, de quibus singulis suis eritalibi dicendi locus. Sanè cum eiusmodi renuntiationes legibus & iure publico prohibeantur, pacta de ipsis faciendis

R. P. Gibal. De Negotiat.

erunt contra ius publicum, & proinde non seruabuntur à Pratore, nisi fiat de nõ renuntiando iuri per leges quæ suum effectum iam obrinuerunt, quæsitio; sic enim iuri priuato duntaxat per publicum & leges comparato, non ipsi iuri publico per illa pacta renuntiabitur, modo hætenus explicato, quod cuique licitum esse demonstrauimus.

Tertio aliquod pactum sit in fraudem iuris, licet nõ fiat contra ius; quia nimirum ius non prohibuit uerbis ita pacisci, eius tamen mens & sententia circumuenitur à pacificentibus. *Contra legem facit*, inquit Paulus in *l. 29. D. de legib. qui id facit quod lex prohibet: in fraudem uero, qui saluis uerbis legis sententiã eius circumuenit.* Et Vlpianus in *l. seq. D. eod. fraus legi sit, ubi quod fieri uoluit, fieri autem non uenit, id sit; & quod distat p̄t̄d̄o d̄o diuolias, hoc distat fraus ab eo quod contra legem sit.* Augustus ait hoc esse insidiari scriptis; uide eius *lib. 4. contra Iulian. c. 8.* Eiusmodi fraudi locum sæpius facit sermonis obscuritas; exempla uide in *l. 3. D. de iure fisci.* Sanè nonnunquam ex mente legis, & ut dicebat Vlpianus. *diuolias* splendendum est, quod orationi deest; qua ratione idem Vlpianus in *l. 16. D. de sponsalib.* orationem Imperatorum Antonini & Commodi qualdã nuptias Senatoribus prohibentium, ad sponsalia extendit, licet de illis omnimò siluisset; *ut supleatur*, inquit, *quod orationi deest*; nempe quia prohibito principali prohiberi censentur omnia, quibus ad id principale prohibitum peruenitur, exempla huius fraudis legi factæ habemus in ipsa lege Cincia, de qua agit Paulus in *l. 29. adducta*: erat illa de donis & muneribus, ideoque muneris à Plauto dicitur, ne scilicet plus ducentis aureis donaretur, nisi coniunctis personis; & præterea nequis ob causam orandam, donum, munusve caperet. Hinc tamen legi fraus uariis artibus fiebat, ita ut aliud appareret quam esset in recessu. De uariis eiusmodi fraudibus uide Simeonem Maroniam actione septima forensi; hanc ob causam iudicatum esse refert Mornac. in *l. 29. D. de legib.* creditorem non posse reducere summam sibi debitam ad centum libellas Francicas, ut probare possit per testes, quod aliàs ob maiorem summam debitam prohibitu sibi esse sciebat, constitutione regia Molin. art. 54. ne saluis uerbis legis, mens eius circumueniatur: quamuis autem non faciat proprie contra legem qui nõ facit contra uerba legis, quia tamen uerba illa nullam vim habent, nisi ex mente, & ob mentem Legislatoris, non minus offendit Legislatorē, qui contra ipsius uoluntatem, quam qui contra eius expressa uerba fraudem legi facit, quia quod Legislator una uia fieri prohibuit, ipse alia facere tentat, quod prohibetur *l. scire oportet 21. §. 1. D. de iuror. dat. ab his*: quinimò grauius iste peccat, cum Legislatori suã imperitiam exprobrat, qui legem mancam, minusque explicatam tulerit, neque dolo caret, cum capet occasionem delinquendi contra legem, *saluis eius uerbis.*

Pactum igitur in fraudem legis factum, in ipsam quoque legem commissum fuisse, dicendum erit, & eodem modo quo pactum contra expressa legis uerba reiiciendum, aut probandum erit à Pratore. Eius pacti in fraudem legis & dolo initi exemplum statim afferemus.

His paulò fusiùs annotatis non difficile fuerit positã à nobis regulã, quæ est ipsummet Pratoris edictum, confirmare, eiusque æquitatem ostendere.

Pacta igitur quæ contra ius publicum, & leges facta sunt, seruati non debent à Pratore, quia Prator nihil contra leges statuere potest, quamuis aliquid præter leges facere possit, cum ius pratorium

T t 2 intro

introducendum sit adiuvandi, vel supplendi, vel corrigendi iuris civilis gratiā, propter utilitatem publicam l. 7. §. 1. *D. de iust. & iur. l.* verò sequenti hoc ius dicitur *vina vox iuris civilis*, quæ sine dubio iuri civili contraria esse non debet, vti tamē esset, si pacta iuri civili contraria, & contra eius regulas facta probaret; sed verò contingit quando ius civile eiusmodi pactis non resistit, licet non assistat, aut quādo sunt contra ius priuatum ex iure publico, cui iā satisfactum est quaesitum; quia tunc eiusmodi pacta non sunt nisi valdè improprie contra legē, & ius civile, vti fuisse ostensum fuit: quod si agamus de obligatione naturali seclusa civili, & prætoria, ea pacta quæ ex natura sua iniqua non iunt, licet prohibeantur iure civili, obligabunt tamē naturaliter, nisi inuidentur & irritentur à lege, elidaturque tota illa obligatio naturalis quæ ex illis existeret: quod fit vel ipso iure legis actu irritantis, vel ab ipso Iudice, quādo lex irritari mādatur eiusmodi actus, vti fuit expōitum in opere de *usuris lib. 3. cap. 2. art. 4. regula prima.*

Secundò pacta quæ sunt in fraudem legis & iuris civilis pari ratione reiciuntur, vt ipsemet Prætor ait in suo edicto; quia quod in fraudem legis fit, odiosius est, quàm quod aperte fit contra leges, quod nuper ostendimus.

Tertiò dolo malo pacta inita reiciuntur; dolo enim malus toto iure vindicatur, & à Prætorē præfertim, qui æquitatis custos & vindex est, reiciit, & cohiberi deberet: ex his tamen vides pactum dolo malo factū, non esse semper ipso iure inutile, quod disputauimus in opere de *usuris, lib. 3. c. 2. art. 3.* Sed vbi pacti exceptionem Prætor addiderit, doli mali replicationem subiungat, quod ostendit Hotman. ad l. 9. *Cod. de pactis.* Aliud porò est dolo pacifici, aliud de dolo malo; nam dolo malo pacifici qui consilio, & insidiosè fraudandi & circumueniendi alterius causa pacifici, quod pactum iure merito à Prætorē non seruatur: at dolo malo iam admisso, de eo pacifici licebit per l. XII. *Tabul. & per ipsius Prætoris edictum*, quamuis is qui de dolo à se commissio pactus est, infamiam non effugiat l. 1. *D. de his qui not. infam.* Sic tutor de dolo in gerenda tutela admisso pacifici, l. *si ex duob. 15. D. de tutor. & rat. distrabend.* Porò aduersus Prætoris edictum quædam obijci videntur, & quidem.

26 Primò obijci Vlp. in l. 7. §. 10. *D. de pactis*, Prætoris edictum videri diminutum, cum nihil dicat de pactis, quæ fraudandi causâ interposita sunt, cum tamen illa non minus improbare debeat, quàm quæ dolo inita sunt. Respondet tamen ex Labeone non potuisse Prætorē de ea re quidquam edicere, nisi vel iniquè, vel superuacane: nam vel deceptus reuerà est qui dicit fraudandi causâ pactum fuisse interpositum, vel deceptus non est: si primum dicas, frustra Prætor quicquid edixisset de fraude; quoniam dolo fraus inest, & iam edixit se pacta dolo inita non seruaturum: si deceptus minimè est, negotium totam bona fide gestum fuit, quare non debuit audiri creditor, qui quod bona fide remisit debitori conatur iterum destruere. Ex quo Labeonis, & Vlpiani dilemmate colligit Anton. Faber non aliam fraudem in pactis coerceri, quàm quæ dolum malum adiunctum habeat: alius enim dolo bonus, & solertia potius quàm fraus dici debet ex l. 1. §. *dolum malum. D. de dolo mal.* & nos diximus de *usuris lib. 3. c. 1. art. 1.*

Secundò obijci posset Prætorē agere duntaxat de pactis dolo malo factis: debuit igitur dolo malus commissus fuisse initio pacti, aut in ipso pacto, nõ

autè post pactum: quare qui eiusmodi dolum admiserit, impunitus relinquatur à Prætorē. Respondet Vlp. §. 1. nihil interesse, nempe quoad effectū, & æquitatē rei actinet, an dolo ex initio, an ex post facto contigerit: debet enim inspicere potissimum an quo tempore de æquitate pacti disputatur, dolo in sit, & an exceptionem ponere debeat dolo malus, qui commissus esse probatur, siue ab initio pacti, siue postea, sicut cum agitur de doli exceptione obijcienda aduersus stipulatōrē, l. 2. §. *circa. D. de verbor. obligat.* neque id omisit in suo edicto Prætor, cum ait, *neque quo fraus cui corū fiat*: fieret enim fraus suo edicto de pactis dolo initis non seruandis, si sufficeret dolum ab initio admissum esse, & qui deinde superueniet, foret impunitus, & pactū quod illi dolo causam dedit, seruandum esset.

Ita explicata confirmataque nostra regula, non incommodè quæ aduersus illam initio afferebantur, dissolues.

Nam primò quod de pactis æquitate naturali constitutis seruandis dicebatur, ostendit tantum naturalem obligationem, quam patiunt, quamque etiam prætor tuebitur dando exceptionem, modò contrariis civilis regulas inita nõ sint, potest enim ius civile prohibere variis de causis, quod alioquin iure naturali conceditur, debetque Prætor ius civile tueri, vt de non alienando fundo dotali per legem Italianam, *D. de fund. dotal. l. 4.*

Secundò frustra obijciuntur pacta de tempore dotis celerius reddendæ quàm lege præscribatur, quia licet mulieri meliorem conditionem dotis sine facere, non autem deteriore, l. *Asilicium. 17. D. de pact. dotal.* sed de ea re sequenti regula dicemus.

Tertiò quoad SC. Velleian. attinet, illud solum admonet Magistratus vt dent operam ne mulieres intercedant, illisque intercedentibus exceptio proponitur, l. 1. *D. ad SC. Velleian.* Caterum ipsis eiusmodi exceptioni obijciari permittitur l. *vt. §. pen. D. eod. l. iue per SC. Velleian.* licet mulieri non intercedere, neque pacifici ipsa potest ne hoc ipsi liceat, illi tamen iuri non intercedendi, sibi per illud Senatūconsultum comparato poterit renuntiare, reque ipsa intercedendo, atque aded ad intercedendum pacto se obligare, vti nuper in notatis explicauimus.

Qua simili ratione soluitur quod quarto loco obijciatur, fas esse ex l. 3. *D. de pactis*, contra Ædilitium edictum pacifici; quod tamen est pars iuris civilis, ne rehibitoria agatur: nam pactum istud cum interponitur in ipso negotio venditionis gerendo, aut posse, vt loquitur in citata l. Vlpian. non pugnat cum illo edicto, neque eius auctoritatem conuellit, vti faceret si ante negotium gerendum poneretur, sed tantum beneficii agendi rehibitoria repudiat: quomodo dicebamus hæredem posse repudiare beneficium legis Falcidie, atque post mortem testatoris pacifici de legatis integris soluendis, nõ verò viuo testatore: qua eadem ratione licet filias nequeat pacifici cum patre de non petenda legitima, l. *si quando 35. §. illud. C. de inoff. testam.* poterit tamen cum hærede patris de legitima, cui renuntiat, non petenda pacifici.

Quintò quod ad auctoritatem Prætoris emendandi, & supplendi ius civile, quam adducebant aduersarij, nuper docuimus illam non esse, vt aliquid contra ius civile statuat, sed præter illud, ad ipsius subsidium, interpretationem, & obseruationem: quare non potest edicere quidpiam contrarium iis, quæ leges constituerunt, sed quod ab illis omisum fuit, vel quod ad facilitiorem exactioremque

etiamque ipsarum praxim & obseruationē faciet. Sextò denique non bene argumentantur ex stipulatione dolo facta, quæ nihilominus valet, paritque actionem, ad pactum dolo factum, quod etiam valere debet, licet repelli queat exceptioe doli mali, sicut stipulatio dolo facta repellitur; non bene inquam argumentantur; cum enim stipulatio sit iuris vinculum, quod obstringit promissorem, valere omninò debet, quamuis dolo malus admissus fuerit, donec exceptione doli mali dissoluatur. At verò in pactis nullum ius versatur, sed factum duntaxat attenditur, l. *si vnus 27. §. pactus. D. de pactis*: quare non defenduntur nisi æquitate prætoria, nulla verò æquitas fanere potest illi, quem dolum malum commississe constat, l. *pen. in fin. D. ad SC. Trebell. & l. 1. de doli mali except. l. Strichum 95. §. naturalis. D. de solut.*

REGULA VI.

De pactis qua turpam Causam continent.

Pacta quæ turpem causam continent, quia ad delinquendum inuitant, aut sunt contra publicum bonum, publicamve causam, seruanda non sunt.

Expositio & confirmatio Regule.

Hanc regulam colligo ex l. 7. §. & generaliter 16. & l. 27. §. *illud*, & §. *pacta 4. D. de pactis*: vt verò perspicua fiat eius sententia; obserua pactum de turpi causa duplex esse posse: alterum enim producit eam turpitudinem, quia inducit ad aliquid turpe faciendum, committendum v. g. furtū, adulterium, incendendas aedes, dolum & insidias texendas, iniuriamve quampiam inferendam: alterum supponit turpem actionem iam positam, & commissam fuisse; quare non pacificiur de ea committenda, sed de eius pœna vel punitione profequenda, aut remittenda; verbi gratia, ne furti & iniuriæ iam commissæ, aut ædium iam incensarum agam. Circa causam etiam publicam, quæve publici boni interest, duplex simile pactum fieri potest; nam vel agitur de impediendo bono communi, & publico per eiusmodi pactum, vel de bono tantum & iure priuato, quod mihi competit ex eo quod fuerit impeditum, aut violatum bonum publicum cum quo coniungebatur, aut quia ex meo iure & aliorum singulorum bonum publicum coalescit: nam si qui meas incendit aedes, aut bona diripuerit, puniatur, suo exemplo ceteros fures & incendiarios continebit, qui metu similis pœnæ coercerentur: itaque illa actio furti & incendij respicit bonum publicum, saltem reductiue. Ex his verò duobus pactis nostra regula damnat illud, quod ad turpem actionem, aut quid contra bonum committendum inuitat, non verò illud quod est de sola pœna, & actione delicti iam commissi; siue quod est contra bonum priuatum cuiusquam, aut etiam contra bonum publicum, quatenus illius vindicatio pender à priuatis; quæ omnia singillatim demonstro.

Et primò quidem non valere pacta quæ inuitant ad delinquendum, siue ad aliquid turpe & contra bonos mores committendum, constat ex l. 5. §. 1. *D. de pactis dotalib. l. que sub conditione 8. in princ. & §. sed si sub iniurandis. D. de condit. in ius. l. non dubitamus 10. D. de condit. & demonstr. l. 7.*

R. P. Gibal. De Negotiis.

§. *ait prator. D. de pactis.* Estque euidentissima ratio, cum nemo possit se ad peccandum obligare, neque ab alio quopiam obligari: alioquin cum violando eam obligationem, tum eam implendo, peccaret, atque aded necessariò. Non potest igitur contrahi pactum de committendo adulterio, furto, aliisque eiusmodi sceleribus, sed neque de illis, si committantur non puniendis, aut non persequendis, quia eiusmodi pactum ad ea peccata facienda inuitat, neque improbi homines auertuntur à scelere, nisi metu pœnæ: quare qui de impunitate securus erit, facilius peccabit. Iure igitur reprobabuntur l. 27. §. *illud. D. de pact. illud*, inquit Paul. *nulla pactione effici potest ne dolo præstetur*, id est ne qui dolum commiserit, dolum præstet, eiusque pœnam subeat: & sequenti §. 4. *Pacta que turpem causam continent, non sunt obseruanda, veluti ne furti agam, vel iniuriarum si feceris, expedit enim timere furti vel iniuriarum pœnam.* In quibus verbis agit de furto & iniuriis committendis, & pactum de non puniendis illis si fiant, inquit supponitur antequam fierent, quod indicant illa verba, *si feceris*, id est, *si facies*.

Secundò valent ista pacta facta post admissa illa facinora, quod disertè affirmat Paul. illo citato §. 4. *Sed post admissa hæc pacisci passumus; & superiori §. pactum de dolo prodeile fatetur*, vbi ne sibi ipsi intra eandem lineam repugnet, de dolo iam admisso intelligendus omninò est. Et sanè l. XII. *Tabul.* confirmantur ea pacta, ne furti, & iniuriarum agatur, idèoque legitima appellatur, l. 6. l. 7. §. *si paciscar ne operis. l. 17. §. 1. & l. 27. iam citata, §. 3. & 4. D. de pactis*, quia pactum post admissa crimina de pœna illis debita remittenda, honestum esse potest, & non inuitat necessariò ad peccandum, alioquin nunquam liceret supplicium reo debitum condonare, aut ex aliqua parte laxare. De eo autem omni, quod licitè, & absque culpa fieri potest, fas etiam erit pacisci, & ad id quod honestum est faciendum tum pacto, tum aliqua alia ratione se obligare.

Hinc orta est controuersia, an pactum ne quis depositi agat, valeat: nam valere secundum Pomponium dicitur l. 7. §. 1. *D. de pactis*; vbi idem Pomponius probat, & illud aliud pactum, vt depositarius omne periculum præstet, prius tamen illud pactum ne depositi agat, improbandū est ex illo Pauli l. 27. §. 3. *D. eod. Nulla pactione fieri potest ne dolo præstetur*: siquidem, vti iam diximus, is cui futurus dolo remitteretur ad delinquendam inuitaretur; idem verò est, pacisci ne de dolo futuro agatur, & ne agatur depositi, quia depositarius non tenetur vi contractus, nisi de dolo, vti fusiùs olim in opere de *usuris* ostendimus. Pactū igitur ne depositi agatur, idè omninò est atque ne de dolo agatur, quod vltimum pactum reiciit Vlpian. in l. 1. §. *illud non probabis. D. de positi. Illud non probabis, dolum non esse præstandum si conuenerit, nam hæc conuentio contra bonam fidem, contraque bonos mores est, idèoque nec sequenda est.*

Resp. pactionem ne dolo futurus præstetur, esse contra bonos mores, idèoque ab Vlpiano & Paul. locis allatis reiciit, pactio tamē ne depositi agatur, etsi vi ipsa, vt aiebat Paul. id est, in effectu idem sit cum pactione ne de dolo futuro agatur, cum depositarius nõ teneatur nisi de dolo, & nihil omninò interfit, quod quidpiam ex æquipollentibus fiat, l. *certū 6. D. de reb. cred. l. vlt. §. 1. D. mand. l. fideicommissa 11. §. sicut ita. D. de legat. 3. ne leges magis verbis quàm rebus impositæ videantur: nihilominus pactum*

pacum iustud *ne depositi agatur*, probat Pompon, ipseque Paul. prodesse ait; quia expressa nocent, non expressa non nocent, *l. nonnunquam 5 2. D. de condit. & demonstr. l. expressa nocent, 195. D. de regul. iur.* de qua tamen regula an ubique valeat, non exigua lis est; hoc tamen loco à commentatori- bus vsurpatur, atque à Pompon. & Paul. itaque expressa doli mentio faciet pactum inutile modo explicato, quod alioqui valeret. Præterea obligatio illa doli præstandi, quam ex natura rei subit depositarius, aliunde compensari in ea conventio- ne *ne depositi agatur*, poterit. Denique ea conven- tio ante peccatum à depositario commissum, vel post illud fieri poterit, ut iam explicuimus, atque aded probanda, vel improbanda erit. De pacto verò altero, ut depositarius omne periculum præ- stet, quod admittit Pompon. *l. g. constabit* ita- tum ex secunda parte regulæ.

30 Dixi igitur secundò pacta quæ fiunt contra pu- blicam utilitatem, & bonum, seruanda non esse, se- cus verò si fiant contra priuatam tantum utilitatem aut leges quæ eiusmodi priuatam duntaxat utilita- tem spectant. Hoc sensu pacta, quæ non fiunt con- tra leges, se seruaturum edixit Prætor *l. 7. §. ait prætor. D. de pactis*, & *l. 6. C. eod.* Pacta contra leges facta nullam vim habere dicuntur: ratio est, quia iuris autoritas in potestate contrahentium esse non debet, cum nequidem sit in arbitrio Magistratuum, *l. 1. §. 1. D. ad S. C. Turpillian. & l. ordine 15. D. ad municipal. denique l. 7. §. & generaliter. D. de pactis*, vniuersalis regula traditur, pactum à iure communi remotum seruare non oportere; & *l. 27. §. 4. D. eod.* pacisci non posse, ne experiar interdito vnde vi, quatenus publicam causam contingit; & in summa, pactum conuentum à re priuata remotum non esse seruandum. Hanc à iure communi remotio- nem interpretatur Hotmanus contra iuris commu- nis formam, aut contra iuris communis regulas, quod enim aliqui explicant contrarium rei com- muni, siue Reipublicæ, repudiari ait à ratione la- tinitatis. Ratio porò nostræ regulæ est, quia pri- uatis permittendum non est, ut de iis quæ ad Reipublicam causam pertinent, paciscantur, quon- iam eiusmodi pacta sæpius in publicum dam- num cederent, & priuata sua commoda publi- cis præponerent: quando verò priuatam solam utilitatem pacta respiciunt, neque publicam cau- sam habent, ea licita sunt; cum vti sæpius diximus, liceat cuique priuato suo iuri renuntiare: qua ratio- ne controuersiam illam de pacto, *ne operis noui nuntiationem exequar*, dirimit Labeo in *l. 7. §. 14. D. de pactis*: Cum enim operis noui nuntiatio dupli- cem causam habere possit, priuatam vnam natura- lem, vel imposititiam, publicam alteram *l. de pupillo 5. §. & bellè. D. de operis noui nuntiat.* ait Labeo, pactum de non exequenda operis noui nuntiatio- ne, valere, quando de re priuata & familiari noui operis nuntiatio facta est: quia tunc pactum ad rem familiarem, non ad publicam læsionem pertinet. Et sanè Prætor non se interponit in operis noui nun- tiatione, nisi ut priuatorum controuersias dirimat, quare si ab hisce controuersis litigatores sponte discedant per pacta, conuentum illud ratum habe- re debet Prætor *l. 1. §. inde queritur. D. de operis noui nuntiat.* quando verò nuntiatio noui operis de re publica facta est, pactum de ipsa non exequen- da minimè valet, quia priuatorum pacto publica res læderetur, tunc enim legum, vel Senatuscon- sultorum, vel constitutionum principalium tuen- darum gratia nuntiatio facta fuerat; quæ distinctio

in aliis omnibus ad edictum Prætoris pertinenti- bus seruanda erit, ut pacisci liceat, aut non liceat, provt publicam læsionem, aut rem familiarem re- spiciunt, ut dicitur in *eod. §. 14. l. 7. D. de pactis*. Sicque de furto lex pacisci permittit, hoc est, de priuata iniuria per furtum irrogata, non autem de publica vindicta, quæ furto debetur hodie si agatur de furto criminaliter, procuratore Principis instante, & publico accusatore; olim enim furtum fuit cri- men priuatum, non publicum, *l. ult. D. de furti. Pa- ctum ne iudicari, vel incensarum adiurum agatur, va- let l. 7. §. 13. D. de pactis*, quia permillum cuique est, iuri suo, præsertim iam quæsito, renuntiare, *l. pactis inter heredem 4. D. de pactis. & l. pen. C. eod.* Nec pu- gnamus cum rerum iudicatarum autoritate, quam maximè esse fatemur ex *l. 1. l. si fundum 16. §. si plu- ris. D. de pignor. l. seruo inuito 65. §. cum prætor. D. ad S. C. Trebell.* nam ea autoritas non in eo consistit, ut mandetur executioni, etiam inuito, & nolente victore, sed solum ut possit victor eam exequi si lu- beat, quamuis recludente aduersario, qui condem- natus est, *l. si iudex 41. D. de minor.* Siquidem ini- quum esset rem iudicatum eum onerare, & affice- re pro quo iudicatum fuit; neque inde sequitur pri- uatorum conuentionem Prætoris autoritatem, atque sententiam præferri, ut enim iam monuimus, nihil aliud agebat Prætor, quàm ut controuersiam di- meret quæ conuentione litigatorum finita deinde fuit. Et sanè ad ipsum quod inter litigatos con- uenerit, subinde à Prætoris pronuntiandum est, *l. si conuenerit 26. D. de re iudic.* Quod autem obicitur de transactione, quæ fieri nequit, ubi constat iudi- catum esse *l. & post rem, & l. 1. D. de transact.* simile non est; quia quamuis omnis transactio pactum sit, nõ tamen omne pactum transactio est, quia traf- actio est pactum de re dubia *l. 1. D. de transact.* At- qui post sententiam, quæ transit in rem iudicatum, res amplius dubia non est, & res iudicata pro veri- tate habetur, *l. ingenuum 24. D. de stat. hom. l. res iudicata 217. D. de regul. iur.* Pactum autem *ne iudica- ri agatur*, de quo disputamus, supponit rem iudica- tam, & non amplius dubiam; quare is pro quo fuit iudicatum sibi tribuere debet, si iure sibi per eius- modi iudicium parto non utatur. Quod addeba- mus pactum, *ne incensari adiurum agatur*, valere, mo- do nuper exposito intelligendum est, quantum enim ad læsionem publicæ vindictæ non valet, cum publicè intersit incendiarios morte puniri, atque igne necari, *l. qui ades 9. D. de incend. ruin. naufrag.* Valet tamen inter priuatos ad remittendam actio- nem competentem ei, cuius ædes incensæ sunt, siue culpa, siue dolo malo incensæ fuerint, uti modò diximus de pacto *ne furti agatur*. Pactum, *ne experiar interdito vnde vi*, valere aut reiici quatenus publicum, vel priuatum contingit, monuimus ex Paul. *l. 27. §. 4. versitem ne experiar. D. de pactis*. Si tamen ea verba, & cætera omnia quæ in illo §. con- sequuntur, verè Pauli sunt, & non potius Tribonia- ni, §. & generaliter, *l. 7. D. de pactis*, quod pluribus ostendit Anton. Fab. ex ipsa inconnexione cū cæ- teris in *eo §. 4.* assertis à Paulo. Denique ut conclu- dam quod asseruerã de pactis, quæ solius priuati respiciunt, validis, licet contra iuris formam fieri videantur, vulgare est illud Vlpiani *l. 1. §. 6. D. de- positi*, conuentionem vt in deposito, culpa, & vt dicitur in *l. 7. §. 15. D. de pactis*, periculum omne præstetur, licet videatur esse contra iuris formam, quod vult de dolo duntaxat teneri depositarium, nihilominus ratam haberi, quia contractus legè ac- cipiunt ex conuentione, modò non sint contra leges eiusmodi

eiusmodi conuentiones, sed præter leges duntaxat, quæ ipsas neque prohibent, neque elidunt, & in- ualidant, maximè quando tantum priuatam uti- litatem respiciunt illæ leges. Sanè si vendidi equum, & pactus sum ne de vitis eius teneat, quis dicat me teneri, quamuis secluso eo pacto teneat ex edicto Adilitio. Huc pertinet pactio de piscatione Thynnaria non exercenda ad oram fundi Bo- troiani, atque aded seruitute priuata imposita ma- ri, quod omnibus patet, quam pactioem seruandam esse contendit Vlpian. in *l. venditor 18. D. communis pradior.* Frequens in Galliis, atque alibi transactio est cum publicanis in minore summam quàm sit vectigal, aut portorium institutum, quæ est vicefima v. g. vini, aut cæterarum mercium, & circa ipsas etiam decimas Ecclesiæ debitas, eam transactionem nominamus *Abonnement*, quam transactionem probari à Subsidiorum Curia docet Mornac. *ad l. 31. D. de pactis.*

REGULA VII.

De pactis posterioribus an priora elidant.

Pactum prius eliditur per posterius vel ipso iure, vel per exceptionem, & replicationem.

Expositio & confirmatio Regulae.

Perpicuus est regulæ nostræ sensus, quæ duas partes complectitur. Prima affirmat prius pactum rescindi per posterius ipsi oppositum, altera pars explicat modum, quo fit ea pacti rescissio. Et prima quidem pars probatio non indiget, vt enim ait *lex 12. C. de pactis: Pacta nouissima seruari oportere tam iuris, quam ipsius rei æquitas postulat.* Neque vllus vnquam negauit, sicut clauus clauum pellit, ita priores voluntates posterioribus immu- tari, veluti constat in hæredum institutionibus, *l. si quis eum 16. D. de vulg. substit.* item in legatis *l. dini 6. §. licet. D. de codicill. l. si mihi 12. §. ult. D. de legat. 1. in fideicommissis l. Clari 19. D. de fi- deicommissis.* in constitutionibus Principum *l. ult. D. de constit. princ.* vbi Modestini. secundæ constitu- tiones sunt fortiores *δυνστεραι διατάξεις ισχυροτερες*, & illud caput XII. Tabul. vt quodcumque postre- mum populus iussisset, id ius, ratumque esset, apud Liuium *lib. 7. & lib. 9.* Hoc ipsum passim cerni- mus in edictis Gallicis, atque rescriptis, in quibus vt locus fiat vel utilitati publicæ, vel volutati Prin- cipum, derogari solitum est quibuscumque edictis anterioribus. Exemplum illustre asserit Mornac. *ad l. ult. D. de constitut.* Edictum Aurelianense, quo cauebatur *cap. 9.* erogari publico præpatori iuuentutis redditum vnus præbendæ in vnaqua- que Cathedrali vel collegiali Ecclesiâ; posterius deinde edictum Blesense immunitatem illius ero- gationis concessit omnibus Clericorum Collegiis, in quibus decem præbendæ non essent, & iudi- cavit Senatus an. 1613. 5. Augusti. secundum pos- terius istud edictum, quamuis aliqui ex priori edicto Aurelianensi pacti iam forent. Denique in Se- natuconsultis vltima semper prioribus derogant, vbi saltem quæstiones generales deciduntur. Indicem benè longum eiusmodi Senatusconsultorum, & decretorum Supremæ Curie, quæ vt tempore, ita sententia dissident, cum posteriora priora rescindant, texuit Mornac. *ad l. 1. D. de iure & facti ignorant.* quem consulas velim. Et sanè neque po- pulus, neque Princeps, neque priuatus eam sibi

legem dixere, ne possint recedere à priore volun- tate, inquit *l. si quis 22. D. de legat. 3.* viri tamen cordati solent morem prætorum sanctitatem præ- ferre recentioribus, ferè deterioribus; vnde illud Horatianum.

Moribus antiquis stat res Romana, virisque.

Secunda pars definit veterem controuersiam ³² de modo, quo prius pactum per posterius tollit- tur, an ipso iure, an auxilio Prætoris, nimirum exceptione, & replicatione. Dixi porò in nostra regula quædam ipso iure, quædam verò non nisi Prætoris auxilio tolli. Repetenda igitur est sæpius allata pactorum distinctio; quædam enim nuda sunt, quæ neque pariunt obligationem aliam, quàm natu- ralem, neque proinde vllam actionem aut ex- ceptionem nisi auxilio Prætoris: alia sunt pacta non nuda, quæ vel causaria sunt, vel legitima, ea- que pariunt obligationem ciuilem, atque aded actionem. Quædam denique quibus, licet nuda forent, Prætor tamen ex æquitate naturali tribuit exceptionem. Cùm igitur ex pacto naturalis tantum obligatio reperitur, potest per pactum aliud contrarium ipso iure tolli, alioquin nulla eius tol- lendæ ratio superesset, nisi per solutionem sine ve- ram, realem, ac naturalem, siue fictam, & ima- ginariam, quod absurdum foret; quis enim dicat dari aliquam obligationem, quæ nullo modo dis- solui queat. Et sanè vinculum æquitatis, quo solo sustinebatur eiusmodi obligatio, contrariæ æqui- tatis vinculo dissoluitur. Si itaque mihi nudo pa- cto promissisti centum, & postea inter nos con- uenit nudo etiam pacto, ne illa peterem, eris ipso iure, & sine vlla exceptione liberatus; exceptioni siquidem nullus locus esse potest, nisi ea præsup- ponat actionem, quæ ex pacto nudo nasci nun- quam potuit. Quando verò pactum fuit causarium, vel legitimum, peperitque obligationem ciuilem, & actionem, illa non potuit tolli per pactum de non petendo, aut non exigenda ea obligatione ipso iure, sed solum per exceptionem beneficio Prætoris: quod si deinde sequatur pactum contra- rium de petendo, illud non tollit eam exceptio- nem ipso iure, & sine replicatione, vt enim argu- mentatur Anton. Faber in *§. mox citandum*, diffi- cilis est, vt per pactum posterius tollatur exceptio pacti competens ex priore pacto, quàm vt tollatur pactum ipsum, quod nullam actionem, aut excep- tionem producat. Non potest tolli exceptio ipso iure magis quàm actio per pactum; quia in pactis non ius, vt in stipulationibus, sed factum versa- tur, eiusdemque potestatis est exceptionem tolle- re, cuius & actionem; cum exceptiones iuris quoque sint, licet prætorij, non ciuiles, quomodo & sunt pleræque actiones prætorie. Neutrum ita- que fieri potest per pactum in quo nullum ius ver- satur: pactum verò quod neque vllam actionem, neque exceptionem producit, nihil continet nisi vinculum æquitatis, quod contrariæ æquitatis vin- culo dissoluitur, vt dicebamus ex Papiniano *l. Sti- chum 95. §. naturalem. D. de solution.* atque hæc est tandem sententia *§. pactus ne peteret, leg. 27. D. de pactis*, de quo §. plurima habet Anton. Faber, Hotman. & cæteri: ex quibus omnibus colliges, sicut certi quidam, & legitimi modi contrahenda- rum obligationum constitui iure ciuili fuerunt, ita certos & legitimos fuisse modos earumdem di- strahendarum, *l. 44. D. de obligat. & action.* Pa- ctum autem nudum non fuit numerarum inter modos legitimos contrahendæ, aut dissoluendæ obligationis, nimirum ciuilis, vt 1. *Regula* dixi- mus;

mūs; vbitamen probatum esse à Pratore ex quadam æquitate naturali monuimus; non enim æquum visum est Pratori cum, qui pactus erat, v.g. de non petendo, contra fidem actionis petere; sed quia ius civile non admittit pactum nudum pro legitimo modo dissolvendæ obligationis, permittit quidem actionem, sed cuius atrocitatem & rigorem exceptione corrigit: quod si post pactum de non petendo sequatur aliud de petendo, pro illo datur à Pratore replicatio contra priorem exceptionem vi prioris pacti de non petendo concessam: verum sicut in effectu nihil interest vtrum quis actionem non habeat, an eam habeat quæ per exceptionem elidatur, ita in effectu nihil interest vtrum exceptionem quis non habeat, aut eam habeat, quæ per replicationem infirmetur. *l. nihil 112. D. de regul. iur.* Hæc itaque omnia de dissolutione prioris pacti per posterius contrarium, ipso iure, aut per exceptionem, & replicationem pertinent tantum ad iudicialium formularum obseruantiam, & vt loquitur Hotman. *atrocitatem*: nam pactum ipso iure tolli est ita dare actionem, vt neque prioris pacti, neque posterioris mentio à Pratore in constituendo iudicio fiat, siue ita constitui iudicium, vt neque exceptio prioris pacti, neque replicatio ex posteriore adiungatur. Verum hoc formularum rigore hodie non vtimur.

ARTICVLVS VII.

Confectaria, & Legum aliquot illustratio ex proximis Regulis.

CONSECTARIVM I. *Quenam pacta tacita æquiualeant pactis expressis de non petendo, & remissioni obligationis.*

II. *De pactis heredum cum legatariis, & creditoribus hereditatis.*

III. *Reliqua consecraria remissionè.*

Quamuis per facile cuique sit, traditas nuper vniuersales regulas singularibus factis adinuere, placuit tamen exemplum exhibere circa aliquot nobiles quaestiones, quæ ex illis nullo negotio dissoluentur, quæ etiam occasione leges aliquot ex *D. & Cod. de pactis*, lucem à nobis accipient.

CONSECTARIVM I.

Quenam pacta tacita æquiualeant pactis expressis de non petendo, & remissioni obligationis.

An redditio cautionis sit pactum tacitum de non petendo. 1.

An redditio pignoris sit simile pactum. 2.

An res inquilini illata in ades conductas sint tacita pignora. 3.

CVm certum sit quædam esse pacta expressa, quædam tacita, quæ ex communi regula eandem vim habent quam expressa: quaestio est, an

pactum de non petendo debito censeatur tacitum per redditionem conditionis, siue chirographi, vel etiam pignoris, vtrumque enim nomine cautionis significatur, factam debitori à creditore, ac proinde debitor possit aduersus creditorem debitum petentem excipere pactum de non petendo, quod tacite fecit quando cautionem sibi reddidit. Et quidem si agamus de redditione chirographi, certum quidem est illam non obtineri liberationem ab obligatione civili, quia cum illo iure certi & legitimi sint obligationis contrahendæ, & distrahendæ modi *l. 44. §. 1. D. de obligat. & act.* sicut chirographum non numeratur inter legitimos contrahendi modos, ita neque chirographi redditio erit civilis, & legitimus distrahendi modus, habebit tamen vim pacti de non petendo, atque adeo liberabit debitorem iure Pratorio; quia si creditor contra fidem datam agat, Prætor hac exceptione reum inuabit, si cum eo creditor expressè pactus non est de non petendo; atqui tacite pactus est de non petendo per redditionem illam chirographi, & vbi de voluntate constat, eadem est vis pacti taciti quæ expressi *l. 3. D. de reb. credit.* & vt in contrahendo, sic in paciscendo pro cauto habetur. Pactum itaque istud tacitum de non petendo, illiusque exceptionem concedit *l. 1. D. de pactis*, & merito quidem, nam legato debitori chirographo, legatam liberationem intelligimus, sed iure Pratorio, non civili *l. 3. §. 1. D. de lib. legat. l. qui chirographum 59. D. de legat. 3. l. seruum 44. §. eum qui. D. de legat. 1.* Præterea pignoris chirographo reddito debitori, pignus quoque remissum censeatur *leg. 7. C. de remiss. pignor.* Ratio est, quia qui chirographum reddit, non tantum cogitat de tabulis, sed etiam de iure cuius probatio illis tabulis continetur, & cum non cogatur cautionem, aut chirographum reddere, nisi debito sibi soluto *l. qui tabulas 27. D. de furtis, l. vlt. C. ad exhibit.* videtur cum chirographum, & tabulas reddat, aut habere debitum, pro soluto, aut saltem promittere se non petiturum; viam enim petendi sibi præcludit, dum reddit tabulas ex quibus iure petere poterat, eaque est communis hominum persuasio; vnde *Martial. lib. 8. Epig. 37.* ridet Polycarum qui cum liberalis videri vellet, reddiderat tabulas debitoris qui soluendo non erat.

Quod Caietano reddis Polycarme tabellas, Millia te centum num tribuisse puras? Debit hac, inquis, tibi habe Polycarme tabellas, Et Caietano millia crede tuo.

Simili ioco aspergit Phæbum *lib. 9. Ep. 104.*

Quadringerorum reddis mihi Phæbe tabellas,

Centum da potius mutua Phæbe mihi.

Quare alium cui te tam vano murmure iactes

Quod tibi non possum soluere, Phæbe, meum est.

Hæc porro redditio cautionis & chirographi debet fieri ab ipso creditore, aut eius nomine, non ab alio quopiam ipso inconsulto; nam licet habeatur à debitore, nisi probet sibi à creditore, aut eius iussu fuisse redditum, nihil omnino obtinebit, quia potuit aliquo casu, & aliter quam redditione creditoris comparari à debitore, sicut & persoluto debito nonnunquam debitoris incuria, aut alia ratione potest cautio & singrapha apud creditorem remanere. Quam in rem memorat Augustin. *lib. de cura pro mort. cap. 11.* quid cum Mediolani degeret, ibidem contigerit. *Inueni cui pater iam defunctum apparuit, docuitque quæ ratione falsi debiti calumniam propulsaret, quam creditor eius*

eius patris probata cautione infererebat, & vbi esset reuocatum quo illa cautio vacuata fuerat, indicauit, vt cautionem reciperet, quam pater persoluta pecunia non receperat. Non sufficit etiam reperiri chirographum cancellatum, quia cancellatio inducit quidem præsumptionem solutionis, sed non inducit pactum de non petendo, immò neque præsumptionem solutionis ita firmam adducit, vt reici nequeat manifestis probationibus, quibus creditor sibi quidpiam adhuc deberi ostendat *l. si chirographum 24. D. de probat.* nisi probetur à creditore ipso cancellatum fuisse; quo casu cancellatio pro redditione est, & pro pluriquam redditione: quare *Alexand. lib. 2. conf. 59.* nihil etiam obesse docet, quod chirographum reperitur in codice sine sigillo Tabellionis, nisi constet cancellatum fuisse manu ipsius Tabellionis, & consensu creditoris, & quo die cancellatio facta fuerit. Vide *Capel. Tolosan. quest. 230.* & ibi Aufser. vbi ex glossa in *l. pecunia. Cod. de solut.* monet falli debitorem qui existimat se liberatum sola redditione instrumenti: inscriptum enim esse oportet opistographum solutionis, quæ facta sit, vt & lex admonet. Cancellare porro propriè est circumducere, & radiare cancellorum instar scripturam, quod vulgò dicunt *baslonner*, non autem concidere, aut rescindere, vt vulgus Pragmaticorum putat.

Haud absimilis quaestio est de redditione pignoris à creditore, vtrum illa vim pacti taciti de non petendo habeat, cum enim pignus cautio quædam sit, ideoque detur vt cautum sit creditori, *l. si mandatum 59. §. vlt. D. mandati, & l. 4. §. addici. D. de fideicom. liber.* & reddita cautione a creditore censeatur pactum tacitum de non petendo ex *l. 2. D. de pactis*, redditione quoque pignoris inducitur idem pactum. Adde non solere reddi pignus, nisi solutione, aliave ratione creditori fuerit satisfactum, *l. si rem alienam 9. §. omnis. D. de pignor. act.*

Negat nihilominus *Modestinus* in *l. 3. D. de pactis*, hanc pignoris redditionem habere vim taciti pacti de non petendo debito; cuius responsi æquitatem & discrimen à redditione chirographi, quæ eiusmodi pactum inducit, vti ostendebamus nuper, Accursius alique quærunt. Plura discrimina adducit *Hotman*. quæ non vacat expendere. Dico cum *Anton. Fab.* redditionem pignoris à creditore, vel ipsius iussu factam, inducere quidem pactum tacitum de non petendo pignore, non verò de non petendo debito; duæ enim in pignore sunt obligationes, vna debiti quæ principalis est, & præsupponitur à pignore quod ad principalis obligationis securitatem datur, & sine ea consistere nequit: obligatio verò principalis siue debiti non potest pendere à pignore, siue quoad substantiam, siue quoad probationem, vnde aliud est pignus lui, aliud induci debiti liberationem *l. 1. in fin. D. de lib. legat.* Non præsumitur itaque reddito pignore pactum tacitum de non petendo debito, quia in pignore non continetur, neque significatur, neque probatur ipsam debiti ius, sicut contingit in chirographo, cum tota illa obligatio principalis debiti non modò consistere, sed etiam probari sine pignore possit; neque ad eam probationem detur pignus: sicut chirographum, quod nullam aliam habet vtilitatem, nisi ad probandum debitum, neque eius etiam redditio ad aliud vtilis esse fingi potest, nisi ad inducendam coniecturam perfectæ solutionis, *l. 14. C. de solut.* Pignoris autem redditio multiplex alia vtilitas est quàm con-

iectura factæ solutionis, vt patet; quare ex eius redditione colligi non potest aut solutum fuisse debitum, aut initum pactum tacitum de eo non petendo, sed solum pactum tacitum, vti dicebamus, de remittendo pignore. Taciti porro pacti de remittendo pignore exemplum *Hotman*. haberi ait in *l. 4. C. de remiss. pignor. & l. creditor 158. D. de regul. iur.* cum creditor rem sibi oppignoratam vendi à debitore permittit *l. 4. §. 1. D. quib. mod. pign. solu.* Maneat igitur pactum de non petendo debito non induci per redditionem pignoris factam à creditore, nisi aliter conuentum esse probetur, vt additur in *l. 3. D. de pactis*, quam verlamus; quod tamen additamentum *Triboniani* manu factum esse non immerito colligit *Anton. Faber*.

Tertiò quaeritur an res ab inquilino in conductas ades illata pro mercede obligata intelligantur, sitque tacita quædam, & præsumpta conuentio pignoris.

Resp. tacitam hypothecam, & pignus induci in quibusdam casibus quos assignauit *lex D. & C. in quib. caus. pign. vel hypot. tac. contr.* de quibus nos fuse egimus in opere de usur. *lib. 3. cap. 7. art. 4. à num. 8.* in illis est casus de quo agimus, vt *ibidem* annotaui, quod etiam tradit *Paul. in l. 4. D. de pactis*; habetque *lex 3. & 7. in quib. caus. pig.* Non quacumque igitur in prædium vrbianum conductor intulit, hoc ipso sunt obligata pro pensione, & mercede locationis, sicut & fructus prædiorum rusticorum, quod vtrumque tamen moribus potius receptum, quàm certa lege inductum fuisse monet *Anton. Fab. de erroribus Pragmatic. decade 1. error. 1. n. 33.* & indicat *l. 3. §. eo iure. D. in quib. caus. pign.* Huius nihilominus moris summam esse rationem, & in primo quidem casu tacitam agnoscit conuentionem, conicitque ex facto ipso debitoris res suas in alienam domum inferentis, id enim faciendo nullum ius habet, nisi ex causa conductionis, quæ ipsa eum obligat ad solutionem pensionis. Quod verò attinet ad fructus ex prædio rustico perceptos, cum illi non tam feminis, quàm soli & dominij iure percipiuntur *l. qui scit 25. §. 1. D. de usuris*, conuctio autem non auferat dominium locatori, statim apparet non alia ratione fieri posse, vt conductor fructus ex fundo locato suos faciat, quàm quod eos percipiat ex voluntate locatoris, quod monet *Africanus l. si seruus 63. §. locari. D. de furt.* locator autem non aliter voluit, aut consensit, vt fierent conductoris, quàm vt ab eo sibi pensio debita solueretur: quare non tam mirum videri debet fructus istos taciti pignoris vinculo teneri, quàm illud potius, qui fieri possit vt pignoris iure obligati sint locatori, in cuius dominio existunt, cum propriæ rei pignus consistere nequeat *l. ne pignus 45. D. de regul. iur.* Verum distinguendum est inter fructus nondum à solo separatos, & iam separatos, atque perceptos. Priores sunt pars quædam fundi *l. fructus pendentes 44. D. de rei vind.* ac proinde quodammodo domini, & locatoris, ad quos tamen percipiendos ius habet conductor, cum obligatione pensionis soluendæ, & non aliter: fructus verò percepti sunt conductoris perceptione, etiam nondum soluta pensione, in iisque pignus tacitum vtiliter constitui potuit, & debuit, sicut in illis expressum constitui potuisset. De hac porro tacita conuentione circa res illatas in ades, vide consuetudines *Parif. art. 162. 175. Melodunenses art. 179. Serion. cap. 2. & pleuralque alias quas enumerat Mornac. in l. 3. D.*

in quib. causis pignus. Si quid verò alienum indutum foret in ades conductas, non maneret obligatum pro conductionis mercede, ut enim optime argumentatur Conchylius in *consuetudines Niuern.* ne expressa quidem hypotheca in re ita aliena constitui posset; igitur multò minus tacita constituenda erit: quare iniquam hac in parte, & à ceteris omnibus improbatam esse consuetudinem Ambransensem, quæ contrarium statuit, iure pronuntiabis.

CONSECTARIUM II.

De pactis hæredum cum legatariis, vel creditoribus hæreditariis.

De pacto hæredis cum creditoribus ante aditam hæreditatem. 1.

An illi hæredi pacifcenti proficit subsidiaria doli exceptio. 2.

Quid de filio, qui viuo patre cum creditoribus paternis pactus est. 3.

An seruo quoque ea doli exceptio profutura sit. 4.

Hæredes variè cum legatariis, vel aliis creditoribus pacifici solent tum ante, tum post aditam hæreditatem, quæ pacta, quam vim habeant ex regulis nuper traditis explicandum est.

Atque in primis quæritur de pacto hæredis cum creditoribus ante aditam hæreditatem, ut illis minus solvatur, quàm debitum sit. Obserua verò hæredum alios dici suos, alios necessarios, alios voluntarios, §. 1. *Inst. de hered. qual.* Sui sunt, qui in morientis familia primum obtinent gradum, ut filii familias sui nominatur, quia suarum quodammodo rerum domini & administratores sunt; necessarii sunt serui hæredes cum libertate instituti à domino, quia siue velint, sine nolint hæredes fiunt. Voluntarii denique sunt externi, quibus adeundæ, vel repudiandæ hæreditatis potestas est; nihilominus suis abstinendi facultatem permittit Prætor l. 1. §. 2. *D. de bon. lib. necessariis* autem separationis beneficium, ut nempe quæ extra causam hæreditariam adquisuerint, separatim habeant l. 1. §. ult. *D. de separat. & l. 6. §. pen. D. de minor.* Extranei verò ex lege, & nullo Prætoris beneficio repudiandæ sibi delatæ hæreditatis potestatem habent, ut constat.

Obserua secundò cuiusvis generis hæredes adeundo hæreditatem statim obligari ære alieno hæreditario, idque ex defuncti contractu, cuius in locum ipsi successerunt, quamuis hæreditas soluendo non sit, l. more 8. *D. de acquir. hered.* Præterea legatariis obligantur quasi ex suo contractu l. 5. §. 2. & 3. *D. de obligat. & action. & §. 3. Inst. de obligat. quæ ex quasi contract.* Est verò inter duas illas obligationes differentia: quia hæreditas debet æs alienum hæreditarium, legata verò non hæreditas, sed hæres ipse debet; quare hæc obligatio non nisi improprie hæreditaria dicitur aliquando. Adde æris alieni hæreditarij obligationem incipere à defuncto, legatorum verò incipere ab hærede, l. 1. & tot. *C. de hered. act.* quæ omnia fusiùs explicabuntur lib. ult. *ubi de testamentis.* Cum igitur hæredes per aditionem hæreditatis obligarentur in solidum creditoribus ex contractu

defuncti, & legatariis ex quasi suo cum illis contractu, si suspicarentur hæreditatem non fore soluendo, vel sui se abstinebant, vel necessarij separationem obtinebant, vel voluntarij repudiabant; aliqui verò ante aditionem cum creditoribus, aut legatariis pacifcebantur, ut si certa summa contenti esse vellent, tunc hæreditatem se adituros; quæ similis pactio hodie quoque fieri potest. Quæritur itaque an illa pactio possit deinde hæredibus post aditionem hæreditatis prodesse ad exceptionem, si fortè creditores suum solidum repeterent, & legatarij sua integra legata. Ratio difficultatis est, quia de iis demùm rebus, ut eas, aut earum partem remittamus pacifici licet, quæ iam nostræ sunt; hæreditas autem iacens in nullius bonis est l. 1. §. 1. *D. de rerum diuision.* & ante aditam hæreditatem nullum est ius hæredis, priuque est ut sit hæres, quàm ut tanquam hæres cum creditoribus, aut legatariis pacifici valeat.

Respondet nihilominus Vlpian. in l. 7. §. 17. *D. de pactis*, valitum eiusmodi pactum; quia illud sit in commodum ipsius hæreditatis, quæ sic exonerata facile reperiet hæredem, qui cum sit minus solvatur, ipsam adeat, quam alioquin repudiaret tanquam oneribus impari, aut suspectam l. 4. *D. ad S. C. Trebell.* Deinde hæres siue necessarius, siue suus purè & citra conditionem institutus, & scriptus, statim ipso iure est hæres, etiam citra aditionem l. *necessarius* 57. *D. de acquir. hered. & l. in suis hered.* 14. *D. de suis & legitimis.* Si quid igitur pacifcantur ante aditam hæreditatem, vel priuquam se immisceant, validum erit pactum eiusmodi, uti habetur in citata l. 7. §. 18. *D. de pact.* At verò voluntarius hæres non est ipso iure hæres ante ipsam aditam hæreditatem, ille tamen si suspectam habeat hæreditatem, poterit cum creditoribus pacifici de parte remittenda, alioquin eam repudiabit, valebitque pacti exceptio aduersus creditores solidum deinde repentes, idque aperte affirmat Vlpian. *Idem*, inquit, & in *hærede extraneo.* Itaque Hotman. & Pac. interpretantur. Addit Vlpian. si hic extraneus hæres adierit hæreditatem mandati creditorum, illos mandati obligatos habeat, ut dicitur in citato §. 18. & l. *si hæreditatem* 32. *D. mandati*: quod si dolus illorum interuenerit, etiam de dolo tenebuntur l. 4. *in princ. D. de doli exceptio.* Vnde colligit Pac. hæredem extraneum posse sibi duplici ratione cauere, ne solidum creditoribus hæreditariis soluat; si nempe pactus sit de parte obligationis remittenda, & si mandati creditorum illam adierit: quando autem hæres vel suus, vel necessarius non purè scriptus est, sed sub conditione institutus, quod in suis quoque hæredibus fieri posse docet l. 4. *D. de heredib. inst.* neutri eorum acquiritur hæreditas, nisi impleta demum conditione, vnde sit ut seruus qui sub conditione scriptus est, si ante illam impletam pacifcatur, cum nondum libertatem, si cut neque hæreditatem adeptus sit, pactum inuolidum celebret, ut pote in seruitute inutum; quare non magis eo pacto inuari poterit quàm ex eo quod in seruitute gessit conueniri post libertatem adeptam, tot. *C. an seruus ex suo fact. post manumissionem.* Ratio est quia videtur esse nouus homo post manumissionem, l. *si seruus legatus* 27. *in fin. D. de adim. legat. l. si Pamphilo seruo* 10. *D. de opt. legat.* Pacti igitur in seruitute facti exceptio illi prodesse non poterit, cum ut sæpius dictum est, in pactis factum versetur, l. *si vnus* 27. §. *pactus.* *D. de pactis.* At verò quando seruus purè institutus est

est, & absque conditione, statim ipso iure liber & hæres sit, ideoque pactum tunc ab illo factum valet; quia post adquisitam libertatem, & hæreditatem factum est, quamuis hæreditati nondum se immisceat, eo modo quo suum etiam hæredem ante eam immixtionem pacifici validè posse diximus: nam immixtio quidem facit in suo vel necessario hærede, ut eo ipso cum creditoribus & legatariis quasi contrahere videantur, non tamen necessaria est, ut obligentur, cum ad hoc nullo opus sit contractu, quandoquidem ipso iure statim sunt hæredes, si purè instituti sunt, ut dixi, neque quod possint aut abstinere, aut separationem obtinere, quidquam facit: nam qui suum hæredem habet, etiam se abstinentem, reuera non est sine hærede, l. *cum quasi absente* 30. §. *sed est seruus.* *D. de fideicom. libert.* quod verius quoque est in eo, qui habet necessarium hæredem, quamuis nondum bona attingentem, sicut nec beneficium separationis, quod talis hæres habet à Prætoribus, impedit quominus talis habeatur hæres, etiam à Prætoribus l. 1. §. *ult. D. de separat. & l. necessariis* 57. *D. de acquir. hered.*

Secundò quærit Vlpian. in §. 18. l. 7. *D. de pact.* an hæredi, qui modo aliquo nuper explicato pactus est cum creditoribus, subsidiaria doli exceptio prodesse queat: & quidem Marcellus diu dubitauit, an filiofamilias, qui hæres institutus fuit ab aliquo, doloque à creditoribus antequam iussu patris adiret, ad pacifcendum inductus est, & postea emancipatus adit, ea doli subsidiaria exceptio competat aduersus creditores, qui ab ipso petunt, quod pactus fuit. Ratio dubitandi est quia quæ in potestate patris gessit, ei emancipato neque prodesse, neque obesse possunt, l. *si filius* 78. *D. de verbor. obligat. l. ult. D. de stipulat. seru.* quæ causa est cur post emancipationem ei non competat exceptio pacti ab eo facti, cum esset in potestate patris, quia id tunc egisse videtur, ut patri, non sibi commodum & vtilitatem pacti acquireret: nam si filiofamilias sub conditione quidpiam stipulatus, postea emancipatus ipse fuerit, & demum conditio impleta, patri non filio competet actio, quia in stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus, ex citata l. *si filius* 78. *D. de verbor. obligat.* Si itaque filiofamilias hæres institutus pacifcatur cum creditoribus hæreditariis, quia creditores illi paterni fore sperabantur, tametsi contigerit adiri hæreditatem post emancipationem, & illi ipsi filio adquiri, pacti exceptione iuari non poterit; immò neque doli, spectato iuris rigore; ex æquitate tamen hæc posterior exceptio doli concedenda erit, ut tandem concessit Marcellus, ne per iuris civilis occasionem dolus proficit contra naturalem æquitatem l. 1. *D. de doli exceptio.* nam dolosè agit creditor, qui cum eodem homine reuera pactus, nunc contra propriam conventionem venit. Et sanè commodum pacti ex hæreditaria causa interpositi ipsam hæreditatem sequi debet, quæ nunquam fuit Patris, sed filij.

Non leuis est, eaque perobscura difficultas, quam in citato §. 18. l. 7. *D. de pactis*, ponit Vlpian. de filio, qui viuo patre cum creditoribus paternis pactus est; affirmat enim ipsi quoque exceptionem doli profuturam, cum tamen filius de bonis paternis viuo patre pacifici non possit. Deinde cum iste filius patris postea fuerit hæres, alioquin non posset à creditoribus paternis conueniri, cur ipsi non dabitur etiam pacti exceptio, quam quilibet alius patris hæres haberet.

Resp. in primis neque Vlpianum, neque Marcellum ab eo relatum affirmare pactum, de quo agimus, validum esse, cum id, ut iam monui, profusum sit; tum quia filius de patris viuentis bonis pacifici nequit, tum quia pactum filiofamilias ei postea iuris sui facto prodesse nequit, ideoque in casu de quo agimus, illi non competat pacti exceptio: quia tamen paterni creditores dolo malo vsi in fraudem induxerunt hunc filiumfamilias, ut paternæ se hæreditati immisceret, & deinde contra fidem pactionis solidum suum postularunt, eo quod scirent pactum illud propter iuris à filio factam ademptionem, nullo modo consistere, sapienter respondet Marcell. quia pacti exceptio filio circumuento prodesse non potest, dandam ipsi esse doli exceptionem, ne contra naturalem æquitatem creditoribus suis dolus proficit. Ita Hotman.

Secundò respondet Anton. Faber hoc pactum filiofamilias ita fuisse collatum in personam patris, ut in eius persona fuerit personale, cuiusmodi pacta non transire ad hæredem certum est, l. *idem in duobus* 25. §. 1. *D. de pactis*: ac proinde neque istud ad filium tanquam hæredem transit, illi proinde non proderit pacti illius exceptio; doli tamen subsidiaria exceptio neganda non erit, cum ille ipse sit, qui pactus fuit, & qui circumuentus reuera est, neque dolus debeat prodesse creditoribus.

Tertiò magis probat idem Fab. hoc pactum fuisse inutum cum creditore de non petendo ab ipso filio post mortem patris, quo casu pacti exceptio neque patri, neque hæredi patris acquisita fuit, ut patet, neque ipsi etiam filio, quia quod filius pacifcatur, perinde habetur ac si pater ipse pactus esset l. 45. *in princ. & §. si quis ita. D. de verbor. obligat.* quasi vox filij sit vox patris §. *si quis alij, in fin. Inst. de inutilib. stipul.* quare sola doli exceptio superesse potest huic filio.

Tertiò quæritur de seruo, an illi doli exceptio profutura quoque sit, quod in *fine* §. 18. quem exponimus, affirmare videtur Vlpian. cum post questionem de filiofamilias viuento patre cum paternis creditoribus pacifcente addit; imò & in seruo doli exceptio non est respicienda. Agit autem de seruo manumisso, cui velit dandam exceptionem doli ex pacto interposito in seruitute. Hæc nihilominus verba relata neque Vlpiani, neque Marcelli, sed vel alicuius imperiti interpretis, vel Triboniani esse contendit Anton. Fab. quia vix adduci potuit Marcell. qui eam doli exceptionem concederet filio emancipato propter pactum, quod cum in patris potestate esset, iniuit, multò minus seruo id concefferit. Deinde Marcellus ibidem agens, affert vniuersalem illam regulam, *quoniam non solet ei proficere si quid in seruitute egit post libertatem*, illa autem regula æquè valet circa doli exceptionem, atque pacti, & æquè concludit neutram esse dandam seruo manumisso. Ostendit deinde Faber dissimilitudinem magnam inter seruum manumissum, & filium emancipatum quod ad ea quæ gesta sunt in seruitute, aut sola patria potestate, ex quibus tandem concludit hoc Triboniani assutamentum esse, contra mentem Vlpiani & Marcelli.

CONSECTARIUM III.

Reliqua consecraria remissive.

Quia verò sæpius plures sunt creditores hæreditarij, videndumque est quomodo cum illis pacifici debeat hæres, an cum omnibus, an cum pluribus saltim, & quia nonnunquam inter se consentiunt, aliàs dissentiunt, plures nascuntur difficultates quas attingit l. 7. §. 1. g. l. 8. 9. & 10. D. de pactis. Verùm quia quæstiones istæ communes sunt omnibus debitoribus, quoties de minuendo debito, aut modo solutionis paciscuntur cum creditoribus, illas atque alias plerasque commodius explicabimus inferius in disputatione de solutionibus, sicut & de pactis fideiussorum, vbi de fideiussionibus; de pactis tutorum, & pupillorum, vbi de testamentis; de pactis emptoris, disputatione de emptione, vbi etiam dicemus de venditione hæreditatis ab hærede facta, & de pactis ab emptore cum debitoribus hæreditariis de non petendo initis, quibus se tueri doli exceptione possunt debitoribus illi aduersus venditorem ab illis quid petentem; de quo casu agit l. 16. D. de pactis: de dominorum & seruorum pactis, quatenus iniunctum ius l. si fundus 6. D. de emptione. Si fundus venierit ex consuetudine eius regionis, in qua negotium gestum est, pro emptione cauere oportet: hoc est, dum quaeritur an pro emptione cauere oporteat, vel in quantum, aut quomodo, attendenda est loci in quo fuit venditio celebrata, consuetudo, locus enim contractus regit contractum, iudiciorum, & agendi, decidendi que ordinem: sic apud Indæos venditor non tenebatur in perpetuum emtionis nomine: nam anno Iubilæi, seu æq. e. os, venditor res suas recipiens, emtionis nomine teneri desinebat, *Lenit. 2. §.* Olim etiam rerum mancipio datarum venditor, author non erat. *Varro lib. 2. de re rustica, c. 10.* Sic *Molinæ. ad consuetud. Parisiens. §. 7. n. 37. & ad consuetud. Pictam. art. 2. 1.* monet impiciendam semper esse in feudis consuetudinem loci seruientis, vbi de laudemis, iuribus dominicis, retractuque feudali agitur: quod si incidat de solemnitate formaque homagij præstandi quæstio, spectabitur consuetudo regionis in qua est feudum dominans; atque ita passim seruetur & iudicatur. Addit idem *Molinæ. ad Alexam. lib. 5. cons. 46.* si consuetudo nihil definit de personis, vel earum statu, sed de rebus duntaxat loquitur, nihilominus tenendam esse dispositionem quoad res sitas in suæ ditionis latifundio.

ARTICVLVS VIII.

De tempore, loco, atque pactorum, & contractuum probationibus.

Quodnam tempus pactis celebrandis aptum. 1.

Locus in pactis, & in contractibus celebrandis attendendus. 2.

Ex loco in quo celebratus est contractus dubius, explicandus erit. 3.

Forenses tenentur hac lege. 4.

Etiam in soluenda gabella. 5.

Quis locus in contractu dotali sit attendendus. 6.

Ad quod forum pertineat iudicium de contractu. 7.

Probatio pacti, & contractus. 8.

Hæc duo in pactis, & contractibus celebrandis spectanda esse censent omnes; non distinguo autem religiosius pacta à contractibus, etsi differant in quibusdam, quod *art. 1.* docuimus, *num. 3.*

Quod attinet ad tempus, cum *cap. 1. de feriis*, prohibeantur die feriato in honorem Dei, aut alicuius Sancti, mercatus, eoque nomine emptio, venditio, locatio, permutatio, alique contractus tum nominati, tum in nominati comprehendan-

tur, possent existimare aliquis die festo fieri liciti non posse pacta; verum quamuis ea prohibito mercatus non habendi die festo obligaret, non prohiberentur nisi illi contractus, qui in celebri illo hominum consensu ad mercimonia destinato inirentur, aut potius ille concursus mercimontiorum eo die, non privati alij contractus, aut pacta quæ fierent aliis diebus etiam festiuis, sed cum ipsa consuetudine prohibito illa nundinarum, & mercatum habendorum diebus festis abrogata sit hodie, vti plurimum eruditorum testimonio docuimus *lib. superiori sub finem capituli penultimi*, non est quod de tempore faciendorum contractuum, & multò minus pactorum prout à contractibus differunt moueamus hoc loco quæstionem.

Quod spectat ad locum, ille maximè attendendus est in contractibus, & pactis celebrandis; nam loci, in quo contrahitur, mores & consuetudines, atque leges consulendæ erunt, & iuxta illas contrahendum, atque paciscendum; siue qui contrahunt & paciscuntur incolæ loci illius sint, siue peregrini: ita passim docent DD. quos dabit *Sanch. lib. 3. de matrimonio, disp. 18. n. 19.* *Felin. cap. 1. de sponsalib. n. 23.* *Basil. Ponc. lib. 5. de matrim. cap. 7. n. 21.* *Salas de legibus disp. 16. num. 51.* *Ferdinand. à Castro Palao de iustitia, disp. 1. punct. 11. n. 2.* & alij passim; estque manifestum ius *l. si fundus 6. D. de emtion. Si fundus venierit ex consuetudine eius regionis, in qua negotium gestum est, pro emtionis cauere oportet*: hoc est, dum quaeritur an pro emtionis cauere oporteat, vel in quantum, aut quomodo, attendenda est loci in quo fuit venditio celebrata, consuetudo, locus enim contractus regit contractum, iudiciorum, & agendi, decidendi que ordinem: sic apud Indæos venditor non tenebatur in perpetuum emtionis nomine: nam anno Iubilæi, seu æq. e. os, venditor res suas recipiens, emtionis nomine teneri desinebat, *Lenit. 2. §.* Olim etiam rerum mancipio datarum venditor, author non erat. *Varro lib. 2. de re rustica, c. 10.* Sic *Molinæ. ad consuetud. Parisiens. §. 7. n. 37. & ad consuetud. Pictam. art. 2. 1.* monet impiciendam semper esse in feudis consuetudinem loci seruientis, vbi de laudemis, iuribus dominicis, retractuque feudali agitur: quod si incidat de solemnitate formaque homagij præstandi quæstio, spectabitur consuetudo regionis in qua est feudum dominans; atque ita passim seruetur & iudicatur. Addit idem *Molinæ. ad Alexam. lib. 5. cons. 46.* si consuetudo nihil definit de personis, vel earum statu, sed de rebus duntaxat loquitur, nihilominus tenendam esse dispositionem quoad res sitas in suæ ditionis latifundio.

Hinc fit primò, vt si dubius sit contractus, exponendus, interpretandusque erit secundum leges & consuetudinem loci, in quo gestus est, vnde illud *l. quod si nolit 31. §. quia assidua 20. D. de Edictio edicto. Ea que sunt moris & consuetudinis, in bona fidei iudiciis debent venire.* Alia non dissimilia iura citat *Gotfred. in l. citatam*, vnde absolute pronuntiant *Abb. in cap. cum M. n. 5. de constitut. Angel. verb. contractus, n. 4.* *Sylu. eod. verb. q. 8.* *Molina de iust. tract. 2. dip. 260.* contractum censerit celebratum iuxta consuetudines, & statuta loci in quo celebratus fuit: quæ omnia vera sunt siue per nuntium, siue per epistolam inter absentes, siue inter presentes verbis celebratur, quod obseruat *Felin. l. c. ver. sed aduerte.*

Sequitur secundò etiam externos, & forenses mercatores teneri seruare Pragmaticam loci in quo emunt, aut vendunt; præcium v. g. definitum

trici, vt in Hispania, & quibusdam aliis locis fit. Ita *Sanch. disp. 18. cit. num. 13.* *Medina Cod. de restitution. quæst. 36. §. dubitaret aliquis.* *Ponc. Ferdinand. & alij nuper adducti.*

Tertio tenentur quoque seruare gabellam contractibus in eo loco impositam: ita laudati DD. cum *Sylu. verb. gabella 3. quæst. 5.* *Armilla eodem verb. num. 11.* *Bertachin. eod. verb. gabella in repertor. & cæteri*, quia gabella est pars contractus, aut eius accessio, vt ait *Felin. loco citato, vers. 2. limita.*

Quartò excipiunt aliqui ab hac vniuersali lege contractum dotalem, in quo attendi volunt consuetudinem domicilij viri, non verò loci in quo celebratur: ita *Symanc. in Catholic. insit. tit. 9. num. 142.* *Sanch. lib. 3. de matrim. disp. 18. n. 11.* *Ferdinand. disp. 1. de iustitia, punct. 11. numer. 2.* *Felin. in cap. 1. de sponsalib. num. 24. concl. 2.* placet distinctio *Poncij Basilij lib. 5. de matrim. cap. 7. numer. 22.* inter celebrationem contractus dotalis, eius conditiones, solemnitatem, constitutionem dotis, communionem bonorum, aliaque eiusmodi quæ ad contractum dotalem pertinent, & inter exactionem dotis, ac repetitionem illius: contractus enim dotalis celebrari debet iuxta leges, & consuetudinem loci, in quo fit, siue maritus in eo domicilium habeat, siue non, ex regula vniuersali omnium contractuum, à qua nullibi excipitur in iure, contractus dotalis quoad hanc partem. Quando verò agitur de exactione, & repetitione dotis conueniendus est maritus, & agitanda quæstio, vbi maritus domicilium habet, quod vnum voluit *Vlpian. in l. exigere 55. D. de iudic. Exigere dotem mulier debet illic, vbi maritus domicilium habuit, non vbi instrumentum dotale conscriptum est: nec enim id genus contractus est, vt eum locum spectari oporteat in quo instrumentum dotis factum est, quam eum in cuius domicilium & ipsa mulier per conditionem matrimonij erat reditura*: quibus verbis rationem reddit *Vlpian.* quia maritus non potest conueniri nisi coram suo Iudice, cumque eius bona sint pro dote obligata, dos ipsa exigi poterit, vbi maritus domicilium habet, quod pridem docuimus in opere de *vsur. lib. 4. cap. 5. art. 26. num. 11.* cum *Couarr. in 4. decretal. 2. part. in princ. num. 6.* *Gomez. ad l. 53. Tauri, num. 50.* *Molina tract. 2. disp. 443.* atque esse hunc vsum in Hispania demonstrat ex Hispanis ipsis legibus *Basil. Ponc. loco nuper adducto*: de Gallia, *Mornac. in l. exigere, citatam, & Bacquet cap. 8. de iust. & vt conueniuntur mariti defuncti hæredes apud suum ipsorum Iudicem, quotiescumque agitur de iudicio, quod circa pacta dotalia, ipsumque dotalitium subiturus erat defunctus, si viueret, vulgò dicimus, *Pour voir ordonner que le contract sera déclaré exécutaire contre eux, tout ainsi qu'il estoit à l'encontre du défunt.* Si tamen aliter pactis, & tabulis dotalibus conuentum sit, nempe vt dos exigatur iuxta consuetudinem loci, in quo tamen maritus non habet domicilium, standum erit eiusmodi pactioni ex variis Senatûconsultis, fauore matrimonij, cuius contractus pactiones omnes non turpes admittit: itaque in maiori auditorio iudicatum fuisse an. 1611. die 2. Augusti, refert *Mornac.**

Quando agitur de iure communionis bonorum, & superlucratorij, siue conquestum, vt loquuntur, Doctores Hispani volunt attendi etiã locum domicilij mariti, vti referet *opere de vsuris lib. 4. c. 5. art. 19. n. 3.* excipiebã tamen bona immobilia, quæ iuxta consuetudinem loci in quo affixa sunt, diuini

tionem, aut communionem habent; quod de mobilibus quoque, quæ perpetuò alicui territorio affixa sunt, cum neque ab eò auelli, neque aliò trãfferri valeant, dicendũ erit. In Gallia tamen nostra, vbi de iure superlucratorum, siue conquestuum, qui stante matrimonio facti sunt, disceptatur, docet *Chopin. de consuet. And. lib. 3. c. 2. tit. 2. de conub. bonor. societ. n. 4.* sequendam esse consuetudine loci contractus matrimonij, non domicilij mariti, laudatque *Arrestum an. 1329.* de *Petragorico* quodã, qui cum vxorem *Lucretiæ* duxisset, & deinde mutato domicilio *Petragorios*, vbi nulla est inter coniuges bonorum societas, traduxisset, obtinuit nihilominus vidua ex moribus *Parisiorum*: id ipsum in simili causa iudicatum fuit anno 1588. 1572. & 1549. atque sæpius aliàs. Denique quod attinet ad dotalitij repetitionem, respondet *Mornac. placere fori peritioribus*, vt vterque locus spectari debeat tam instrumenti dotalis, quam mutati domicilij, quatenus ambæ locorum consuetudines diuersa de præstando dotalitio statuunt; porrò iura dotalitia ad res immobiles referenda esse: cæterum de doris repetitione vide *Tiraq. in l. conubial. glossa 1. n. 28. 3. 2. 3. 4.* *Cottam in memorab. vers. dos repetatur.* *Constantin. Rugerium de dote q. 20.* *Phanucium de lucro dotis, glossa 9.* & alios.

Addunt nonnulli iudicium de contractu pertinere ad forũ loci in quo celebratus est, *ex l. 2. §. legatis, l. si heres absens 19. §. si quis tutel. D. de iudiciis, & cap. dilecti, & cap. fin. de foro competenti, cap. Romana. §. contrahentes eod. tit.* Excipiunt tamen casum in quo ex mente contrahentium, aut natura contractus colligitur, solutionem, siue exequutionem alibi; quàm vbi contractus celebratus est, p̄mitti: tunc enim in loco executioni designato conueniri debet. Alij distinguunt inter actiones reales, & personales, vel mixtas, quia in realibus conuenitur quis apud Iudicem loci in quo res, de quibus agitur, sita sunt; in personalibus actionibus, & mixtis sequendum est domicilium eius, qui conuenitur, quod ipse vsum in Gallia, & *l. vnica, C. vbi de heredit.* docet. Verum non quaerimus tantum hoc loco apud quem Iudicem conueniri debeat reus vi contractus ab ipso celebrati, sed potius quomodo debeat iudicare Iudex an secundum leges loci in quo fuit celebratus contractus, an verò secundum leges, & consuetudinem loci in quo res, de quibus agitur sita sunt, quoties illa diuersa loca diuerso quoque iure, & legibus reguntur, vnus v. g. consuetudinario, alter iure communi.

Ad quam difficultatem obserua ex *Ioanne Fabro ad l. 1. C. de summ. Trimis. statutum respicere rem aut personam: si rem, tunc inspicitur consuetudo loci in quo res sita est, secus verò si personam.* Ex qua regula, vbi agitur de conditione aliqua personali, v. g. vtrũ aliquis sit capax cuiuspiã negotij gerendi, aut contractus celebrandi, inspicienda erit consuetudo domicilij in definita controuersia: quando verò de rebus ipsis disceptatur, consulenda erit consuetudo loci in quo res illæ sita sunt. Simili distinctione vtitur *Molinæ. consil. 53. tom. 1.* additque, *consuetudines suis locis concludi, quatenus sunt mere consuetudines, & in quantum aliquid mere, & immediate ab illis proficiscitur; secus quando non agitur de mera consuetudine, sed de contractu mediante consuetudine inter ibi commorantes inito, & vbi vis agendi non fundatur immediate, & per se in statuto alterius loci, sed in contractu, vel alio actu gesto in certo loco, & à consuetudine illius loci informata.*

tunc enim consuetudo per indirectam, & per quandam consequentiam remotam habet effectum extra locum suum. Tamen proprie loquendo non est verum quod ipsa consuetudo egrediatur locum suum, nec quod disponat de alibi sitis, sed solum quod disponat de actu à suis subditis intra locum suum celebrato, quod potest. Deinde quod ille actus sic celebratus habet effectum ubique inter contrahentes, etiam quoad bona alibi sita, quod etiam nemini prudenti fuit unquam dubium. Eadem est mens Maluerij antiqui, & docti Practici, vt ibidem illum nominat Molinæ. ait igitur Maluer. *tit. de success. ab intestat.* dum agitur de actu, qui dependet à vi consuetudinis tantum, & sine facto, aut ministerio hominis, vt quod in Anglia primogenitus succedat in solidum, secus in Francia, etsi defunctus habeat utrobique bona, seruanda est consuetudo quæque in his, quæ ibi sita sunt, quia tunc consuetudo adhæret rei, & nihil habet personalitatis; si verò agatur de actu dependente à facto vel ministerio hominis, vt quando filia collocatur à patre nuptui apud alienos, atque ita per consuetudinem excluditur à successione; non enim excluditur solum à successione quoad bona sita in Alueria v. g. sed etiam quæ alibi sita sunt, vbi aut ius scriptum, aut qualibet alia consuetudo viget, quod verum esse ait Molinæ. intercedente expressâ renuntiatione, præsentem, vel consentiente eo de cuius successione agitur. Afferit & aliud exemplum Molinæ. ex Iacobo à S. Georgio opere de *inuestit. feudor. verb. Marchio*, primogenitum Baronis, aut Marchionis succedentem ab intestato, non successurum in omnia castra & feuda, sed solum sita in locis in quibus viget talis consuetudo, quia non potest intentionem suam fundare, nisi in sola consuetudine præcisè, & immediatè; neque aliud medium tuendi se habet, quàm vim & iurisdictionem consuetudinis, quæ extra suum locum nullas habet vires: si verò hic primogenitus succedat ex testamento, quo solus instituitur, reuerà succedet in omnibus castris, & feudis vbicumque sitis, etiam in locis, quæ iure scripto & communi reguntur, quamvis illud testamentum non fuerit factum secundum formam, & solemnitatem iure communi præscriptam, sed secundum consuetudinem loci in quo tunc erat testator. Ratio est quia tunc agitur immediatè de viribus, & effectu testamenti simpliciter, quod posita eius validitate propter consuetudinem loci in quo editum est, suas deinde vires vbique obtinere potest, non vi consuetudinis simpliciter, & præcisè, sed quia in illo loco sic contractum, validum reuerà est, atque adeò ibique valere debet. Simili ratione donatio mutua Parisiis à Cinibus Parisiensibus facta porrigi potest ad bona extra Parisiensem regionem existentia, in qua ius scriptum, vt vocant, vigeat, quia tunc non agitur de vi & iure consuetudinis, sed de vi & effectu contractus Parisiis validè celebrati. Qui igitur alicubi simpliciter contrahant eo ipso intelliguntur contrahere, & pacisci secundum mores, & consuetudinem notoriam illius loci, nisi aliter expressè caueant, vt initio monuimus, & sic, inquit Molinæ. natura non separatur à proprio subiecto, ita nec communis usus, & consuetudo à contractu, cui natura inest; & consuetudo informat omnem conuentionem contractus, etiam si non sit dictum *l. excepto, C. de locat.* non inest autem consuetudo contractui tanquam lex aliqua publi-

ca, siue tanquam ius ipsum consuetudinatum, nec per modum legis, aut consuetudinis, vel statuti iuris publici, sed tanquam pars contractus, & lex priuata, & conuentionalis à contrahentibus voluta, inducta, & disposita, quod ostendit Molinæ. quia non inesset nisi contrahentibus placeret, quia possent aliter, si vellent, disponere. Solum igitur inest, quia consentur contrahentes ita innicem pepigisse, & conuenisse, eo quod aliter non disponunt, quod probat *ex l. adoptiuum 13. §. 1. D. de iure dotium.* Deinde quia ad illud consuetum tacitè conuentum, & inexistens non competit conditio ex statuto vel moribus, nec alia actio datua à lege vel consuetudine, sed competit ipsa actio natua ex contractu, tanquam ex negotio priuatum sic gesto, & placito inter partes.

Ex his vides sapientissimè sapius indicatum esse, coniuges qui contraxerunt eo in loco, in quo viget ex receptis moribus cõmunitas bonorum inter coniuges, si quid acquirant stante matrimonio alibi; vbi ex iure communi, & scripto eiusmodi societas inter coniuges non admittitur, bona tamen illa acquisita ipsis fore communia. Senatus-consulta eam in rem referunt Papon. *lib. 15. tit. 2. arreso 14.* Louer. *lit. C. num. 6. 15. & 16.* atque eius annotator Brodæus *illis locis, & numer. 42.* Chopin. *de morib. Paris. lib. 2. tit. 1. num. 3. & 4.* Maronius *actione forensi 8. & alij*, quia consuetudo illa quæ coniuges locios in omnibus facit, personalis est, ideòque vim suam vbique obtinet, vbi fundatur in contractu dotali celebrato eo in loco, in quo consuetudo bonorum eiusmodi societatem inter coniuges induxit; tunc enim, vt dicebat Molin. consuetudo inest contractui, siue est eius pars, & contractus ille tunc continet conuentionem tacitam, vel expressam eiusmodi cõmunitatis.

Circa hanc distinctionem consuetudinis realis, & personalis, ac proinde testamenti factionem, modum succedendi, dispositionem bonorum, aliaque eiusmodi, vide annotatorem Louer. Brodæum *lit. C. num. 42.* Oliuam *lib. 3. quæstion. notabil. iuris, cap. 25.* qui alios dabunt, nobis enim non licet eò digredi, maximè cum ferè ad forum externum pertineant eiusmodi controuersie, & vbi de iure consuetudinario in nostra Scientia Canonica disputauimus quantum satis erat nostro instituto tradiderimus.

Restat hoc loco probatio contractus & pacti, quæ duplex est; vel enim quæritur an contractus fuerit celebratus, aut vtrum cum debita forma, & solemnitate celebratus fuerit. Prima quæstio scriptura & testibus probatur pro natura pacti & contractus: at verò forma, & solemnitas debita, si negetur eius defectus, probari debet à reo, qui de eiusmodi defectu excepit, quia actus semper præsumitur factus secundum sui naturam, vt habet latè Menoch. *lib. 6. de præsump. præsump. 4. & præsump. 10.* quod verum esse de solemnitate intrinseca, quæ ex natura, & significatione verborum concipitur, concedit Anton. Gomez *lib. 2. variar. resolutio. c. 1. n. 17.* At verò solemnitas extrinseca quæ tamen necessaria est, non semper præsumitur, sed probanda erit, sed ista pertinent ad Pragmaticos.

CAPVT II.

De præcipuis pactorum & contractuum qualitatibus.

ARTICVLVS I. De Pacto, & contractu puro, siue absoluto.

II. De contractu conditionato.

III. De contractu sub modo.

IV. De contractu in diem.

V. De contractu alternatiuo.

VI. De contractu annuo.

VII. De contractibus indiuiduis, incertis, & pœnalis.

VIII. De contractibus verborum.

XPPLICATA pactorum, & contractuum natura, atque primario eius effectu, obligatione videlicet; præcipuas ipsorum affectiones, & qualitates persequi placet: ex illarum enim diuersitate sapius ipsorum contractuum vis & efficacia mutatur; aliter siquidem de pactis puris & absolutis, aliter de conditionatis, aut de iis quæ sub modo, aut in diem celebrantur, pronuntiandum erit: quare ex hac quoque qualitatum varietate diuersitatem specificam contractuum nonnulli desumunt, neque eiusmodi specificandi ratio in istis moralibus reicienda proflus est.

ARTICVLVS I.

De pactis, & contractibus puris, siue absolutis.

Quid sit purus & absolutus contractus, aut pactum. 1.

An & quomodo eius obligatio & actio transeat ad hæredes. 2.

Quid si excludantur hæredes in contractu. 3. Quandonam intelligantur excludi. ibid.

Quid si materia sit intransmissibilis. 4.

An in puro pacto possit esse multiplex obligatio. 5.

PACTUM & contractum purum siue absolutum dicimus, cui nulla est apposta conditio, aut modus, aut certa causa, neque dies, certumque tempus designatur, ideòque nulla ex causa suspenditur eius effectus, sed ex illo statim oritur obligatio siue naturalis tantum, siue etiam ciuilis, si illa producere valeat: qua de causa dicitur perfectum pactum, perfectus contractus, perfecta donatio, perfecta promissio: quare si vi ipsius pacificens & contrahens aliquid alteri debeat, aut promittat, statim soluendum est, *l. cum qui Kalendis 41. §. quoniam, D. de verbor. obligat.* quod tamen ex communi sententia, ita intelligendum esse monet Sanch. *lib. 1. de matrim. disp. 28. n. 3.* vt soluendum sit tale debitum, quando creditor ipsius conficius, illud petit, itaque in vniuersum de omni debito absque diei præfixione, traditur *l. debitores 10. C. de pignori. vbi dicitur debitores prius denuntiationibus*

R. P. Gibal. De Negotiat.

conueniendos esse à creditoribus; in foro tamen conscientia, si creditor timore reuerentiali, aut obligatione impeditus, non conueniat promissorè, vel debitorem, tenebitur debitor statim vt poterit, soluere, alioquin est in mora. Cum creditor potest commodè petere solutionem, & non petit, videtur volens consentire eius dilationi, secus autem quando vel non audet petere impleri promissionem, aut contractum, etiam si maximè vellet. Hinc qui vouet nullo præfixo termino, tenetur implere votum statim ac potest; quia Deus qui creditor est, semper petit. Qui sceminae promittit matrimonium, si illa non audeat petere impletionem, & ipse possit implere, est in mora culpabili: quæ omnia monuimus opere de *usufructu, lib. 1. c. 3. art. 2. & 3.* & alibi iterum subtilius explicabimus.

Circa obligationem contractus puri & absoluti duæ restant difficultates. Prima est an, & quomodo obligatio illa transeat ad hæredes contrahentium. Secunda quomodo coherere possint multiplices obligationes in vno, & eodem puro contractu. Ad primam.

Resp. & dico primò obligationem, & actionem contractus purè & absolutè celebrati, transire ad hæredes vna cū hæreditate, & pro ratione ipsius, nisi vel excludantur per ipsū contractum, vel res non sit ex sua natura transmissibilis ad hæredes. Perspicua videtur huiusce assertionis sententia: nam aliquando hæredes in ipso contractu expressè comprehenduntur, aliàs excluduntur, aliàs neque excluduntur, neque comprehenduntur, cum nulla ipsorum fiat mentio. Denique aliquando res quæ est materia pacti, & contractus, transmissibilis est ad hæredes, aliàs non est, vel ex sua natura, vel ex dispositione iuris positui, & tamen nonnunquam ex pacto contrahentium, ad ipsos videtur transmitti, cum contrahentes paciscantur pro seipsis, & hæredibus sibi succedentibus. De his omnibus excitantur difficultates, quas omnes in nostra vniuersali assertionem complectimur.

Primò igitur obligatio & actio contractus puri, cuius materia est transmissibilis ad hæredes, ad illos reuerà transit, siue illi in contractu exprimentur, siue non exprimentur, modò non excludantur per verba contractus, aut ex mente contrahentium, aliqua alia ratione significata, aut ex variis circumstantiis certò probata. Hanc regulam cõmuni omnium sensu confirmatam tradit Anton. Gomez. *tom. 2. variar. c. 11. n. 12.* neque fuerit opus ceteros Doctores singillatim in hanc rem appellare, estque expressè in iure hæc regula, cuius rationem reddit Celsus *in l. si pactum 9. D. de probationib. Quia plerumque iam hæredibus nostris, quàm nobismet ipsis cauemus.* Ex qua vniuersali regula definiuit ibidem Celsus eam quæstionem de creditore, qui pactus fuerat cum aliquo de non petendo, nulla mentione hæredis facta; si deinde mortuo patre petat, probatène debeat pactum in persona defuncti stetit, an verò hæres, qui aduersus eam petitionem excipit, pactum cum patre initum, quod ad se quoque pertinere ait tamè Celsus, quamvis verum sit quod qui excipit probare debeat quod excipitur; in hoc tamen casu de ipso contrahente duntaxat, & non de hærede eius quoque conuenisse, petitor, non qui excipit probare debet. Adde & vulgatè aliam rationem, hæredè repræsentare ipsum defunctum, vel in totum, si est solus hæres, vel in parte hæreditaria, si sunt plures hæredes, estque ius perspicuum *Novell. 48. initio, l. hæres 22. D. de usufructu, leg. hæres in omne ius 37. D. de adquir. hæredit. leg. 1. & 2.*

V u 2 aliquis

atque toto C. de hered. act. atque alibi sæpius omnia iura, & onera defuncti vnà cum eius hæreditate transmittuntur ad hæredes, nisi aliud vel testamento, vel contractu à defuncto aliàs factò cautum aliter fuerit: qua de causa voluit Iustinian. citata Nouell. 48. descriptionem bonorum à defuncto factam, interposito iureiurando, hæredibus nocere, debitoribus non nocere: quia voluit Imperator hæredes contentos esse his bonis, & eam descriptionem sequi, nisi malint hæreditate mulctari ex Nouella 1. Alia itaque bona quasi hæreditaria requirere non possunt, siue per tormenta seruorum hæreditariorum, siue quopiam alio modo; licebit tamen creditoribus alia defuncti bona perquirere, & hypothecæ nomine vindicare.

Ex quibus colligit Anton. Gomez. l. c. primò quod in contractu rei ex sui natura ad hæredes transitoria, superflua est mentio hæredum, quia nihil noui operatur, neque enim est noua actio in persona hæredum, sed illam quæ erat penes defunctum, nec requiritur, nec causari potest noua præscriptio, sed illa sola sufficit, & consideratur quæ incepta fuit contra defunctum, l. eum qui § 6. §. 1. & Titium. D. de verbor. obligat.

Secundò si quis ex hæredibus fiat non soluendo, alij non tenentur; cum ipso iure diuisa sit inter eos actio, & obligatio pro parte, vti vides in l. 2. §. fin. D. de prator. stipulat. & l. 1. atque toto titulo D. de hered. act. quod verum est siue quis se simpliciter obligauit, & contraxit, siue etiam promisit pro se tantum, aut pro aliquo solo; quia tunc quoque promissio & obligatio transit ad hæredes, nisi specialiter actum sit ne ad eos transeat, l. stipulatio ista § 8. init. D. de verbor. obligat. vbi Vlpian. eius stipulationis habere licere spondes? sententiam eam dicit, vt liceat habere, nec per quempiam omninò fieri, quo minus nobis habere liceat. Deinde addit; Se obligat ne ipse faciat quo minus habere liceat, obligetur etiam ne hæres suus faciat, vel quis caterorum successorum efficiat ne habere liceat. In l. si necessarias §. de vendendo. D. de pignorat. act. si creditori sit facultas vendendi pignus, illud quoque vendere poterit eius hæres si nihil in contrarium actum est. Denique diximus cap. superiore, pactum reale etiam ad hæredes pertinere.

3 Excipiebam secundò ab hac regula casum, quo in contractu expressè excluduntur hæredes, quod & per se manifestum est, & traditur in l. non solum §. tale legatum. D. de liberatione legata, l. idem in duobus 25. §. 1. & l. & heredi 21. §. fin. D. de pactis. Difficultas nihilominus est, an quando ponitur duntaxat particula taxatiua in contractu, comprehendantur hæredes contractuentium: v.g. ego tantum promitto tibi, aut tibi tantum promitto, an hæres meus possit ab hærede tuo, aut tuus à meo petere; an verò eis loquendi formulis hæredes prorsus obligatione, & actione omni summoneantur: nam Bartol. & alij quidam relati à Gomez. cap. 11. cit. num. 15. volunt excludi tantum externos, non hæredes. Respondeo tamen cum eodem Gomezio, & communi DD. eiusmodi pacta per particulas illas taxatiuas reddi personalia, atque ad eò non transire ad hæredes, aliàmve vllam personam, nisi eo modo quo nuper explicuimus cap. 1. huius libri, art. 6. regula 1. & 2. quibus plura alia addidit Gome-

sius, qui præterea obseruat hanc nostram assertionem veram etiam esse in obligationibus facti, quæ transeunt quoque ad hæredes, vbi non adicitur particula taxatiua, de qua loquimur. Ita expressè definitur leg. veteris 13. Cod. de contrahend. & committ. stipulat. quod ita explicat Gomez. vt ex parte creditoris semper, & indistinctè transeat ad hæredes, ex parte verò promissoris, siue debitoris, quando factum non cohæret personæ obligatæ, sed per alium aequè commodè explicari, & fieri potest, atque per ipsum debitorem, vt ædificare, scribere, aliaque eiusmodi, tunc transit obligatio illius operis faciendi ad hæredes: fecus verò si omninò & expressè cohæreat personæ. Exemplum habes in l. centesimis 46. §. 1. D. de verbor. obligat. Cum morieris Alexandriam venire spondes? quia quod in facto est, in mortis tempus conferri non potest, vt ait ibidem Paul. Cum igitur factum promittentis, personæ ita cohæret, vt ab ea diuelli non possit, vt ire, venire, ad hæredes non transit, aliàs fecus, vt dixi. Eadem fufius clariùque explicat Iustinian. leg. vn. §. ne autem 9. Cod. de caducis tollendis. Ita porro sit iste transitus ad hæredes, vt eadem qualitas actiua, & passiuæ obligationis, & actionis, quæ erat apud defunctum, sit deinde in hærede: non enim ex eius persona conditio obligationis immutatur, vti loquitur Paul. in leg. 2. §. ex his, D. de verbor. obligat. quare talis actio, vel obligatio potest incipere ab hæredibus, & contra hæredes, quod sancit Iustinian. leg. vn. Cod. vt actiones ab hæredibus, & contra hæredes incip.

Excipiebam tertid à nostra vniuersali propositione, rem ex sua natura non transitoriam ad hæredes; dispositionis enim, & contractus de illa celebrati obligatio, & actio non transit ad hæredes ex leg. 3. §. fin. D. quib. mod. usufruct. annull. & l. stipulatio ista § 8. §. si quis ita 10. D. de verbor. obligat. Pactum itaque de usufructu non transit ad hæredes, quia usufructus non est res transitoria ad hæredes, alioquin proprietas redderetur inutilis.

Quæres quid sentiendum sit quando in contractu de re, quæ ex sui natura non est transmissibilis ad hæredes, nihilominus mentio sit hæredum, vt ad illos transmittatur.

Resp. quando in contractu de eiusmodi re intransmissibili ad hæredes, non explicatur ad quos hæredes transmittatur, intelligi duntaxat primos hæredes. Sic dicitur leg. antiquitas 14. Cod. de usufruct. & habitat. usufructum legatum vnà cum hærede finiri, & ad vteriores non extendi: quare si emphyteusis non soleat alicubi, nisi ad secundos, vel tertios hæredes concedi, mentio hæredum in contractu emphyteutico non complectitur vteriores; quia debet attendi natura contractus, & dispositionis, & secundum illam ampliari, aut restringi mentio hæredum. Sanè in exorbitantibus mentio hæredis intelligitur de primo hærede duntaxat, quod fufius ostendit Abbæus in aric. 19. de donationib. in consuetud. Bituric. Ideòque & in hoc sermone, dum nuptia erit, significantur primæ nuptiæ, l. bouer. 89. §. hoc sermone, D. de verbor. significat. quam legem libro singulari illustrauit Tiracquell. Vide quoque Mornac. in citatam l. antiquitas 14. C. de usufruct. & habitat.

Dices l. in annalibus 22. C. de legat. Iustinianum præcipere

præcipere in annalibus legatis, vel fideicommissis, quæ testator non solum certæ personæ, sed & eius hæredibus præstari voluit, & eorum exactiõne omnibus hæredibus, & eorum hæredum hæredibus seruari, atque ita in infinitum. Atqui legatum illud annuum ex sui natura non est transmissibile, est enim conditionale pro singulis annis, l. si Stichum 16. §. 1. D. de verbor. obligat. Poterit igitur usufructus, aliæve res intransmissibilis hæredibus relinqui, eoque nomine comprehendentur in infinitum hæredes.

Resp. primò cum Gomez. c. 11. cit. n. 14. rem de qua disponitur in annuo legato non esse ex natura sua intransmissibilem, in eo tamen legato censeo esse conditionem quandam, quæ eius transmissiõnem impedit. Atqui testator facere post actum pium, qui erat conditionalis, atque ita sublata conditione facere transmissibilem, quod illa conditio impediatur.

Resp. secundò si testator, aut contrahens velit usufructum, aliamve rem intransmissibilem transire ad hæres in infinitum, fore nouam concessiõnem, & nouum usufructum constitui in singulis hæredibus, neque tamen fiet perpetuò inutilis proprietas, quia in aliquo casu poterit primus hæres pati capitis diminutionem, & tamen remanere naturaliter viuus, & tunc usufructus consolidabitur cum proprietate, vt ibidem ostendit Gomez. qui tamen casus vix contingere potest, quare potius probarem primam responsiõnem allatam.

Altera difficultas initio proposita, erat an possint in puro pacto, & contractu multiplices obligationes simul reperiri.

Resp. quæstionem ferè excitari de nomine: nam si per purum pactum, & contractum intelligas vnicum & simplicem contractum; statim apparet illi multiplicitem obligationum obellè, cum illis enim multiplicari quoque contractum necesse omninò est; si verò purum contractum appelles illum, qui neque ius modo, neque sub conditione, neque in diem sit, quomodo nos accipimus hoc loco, nihil impedit in eo multiplices obligationes reperiri, sed tot erant tunc contractus censendi, quot erant diuersæ, & distinctæ obligationes, licet sub vna, eademque forma, stipulationis, emptionis, commodati, depositi, aut legati contineantur; quia simul res diuersas legas, deponis, emis, commodas, stipularis, pluresque idèò contractus facis, & plures diuersarum rerum obligationes suscipis. Est itaque stipulatio, emptio, venditio, quoad verba vnica, quoad rem, siue vt alij malunt, virtualiter multiplex, cum diuidi possit secundum sui obiecti diuisionem: qua de causa Vlpian. in l. scire debemus 29. D. de verbor. obligat. ait in stipulationibus tot esse stipulationes, quot summæ sunt, & quot species sunt, & Paul. in l. Titia 134. §. fin. D. eod. Quoties pluribus specialiter pactis stipulatio sua omnibus subiicitur, quamuis vna interrogatio, & responsum vnum subiicitur, tamen perinde haberi, ac si singule species in stipulationem deductæ fuissent. Adde l. vbi autem 75. §. pen. & l. quod dicitur 86. D. eod. quare tot legata censentur, quod res legate sunt l. 2. D. de legat. 2. quare vnum ex illis legatis altero repudiato licebit acceptare. Quando sub vna scriptura plures contractus, aut testamenta comprehenduntur, illa omnia simul solemnizantur, eadem ratione, atque si cuilibet contractui vel testamento sua peculiaris apponeretur scriptura. Idem tutor suam autoritatem pluribus causis inreponit; procurator pro pluribus dominis compar-

R. P. Gibal. De Negotiat.

ret; Superior pro pluribus rebus, aut pluribus personis vnico verbo licentiam concedit; Iudex vna prolotione sententiæ plures controuersias desinit, denique quæstio vna non est dicenda, sed plures, cum in ea de pluribus & diuersis agitur, vel quæritur, vt in l. 132. D. de verbor. obligat. Si defunctum quis interroget, tunc vna quæstio dicenda erit, exemplo legatorum defunctum relictorum, quæ omnia pluribus illustrat Gomez. tom. 2. variar. cap. 11. n. 16. vbi tamen obseruat plurimum interesse, an vnicus, an plures contractus sub vna forma contineantur. Primò quia si vnicus sit tantum contractus, non debebitur nisi vna gabella, quæ deberetur de qualibet re aut contractu, si fuissent distincti, & separati. Secundò qui plures res accipit in emphyteusim vno pretio, si vniam inconsultò alienet, cadet ab omnibus rebus; quia tunc vnus contractus reputatur. Tertid qui plures res vno pretio vedit cum pacto de retrouendendo, non potest vniam sine aliis redimere, quod aliter fieret, si diuersa fuissent pacta, & distincti contractus venditionis. Quartò eodem modo tunc poterit habere locum redhibitio, vel actio quanti minoris in vna re, & non in aliis, vbi diuersa pretia, distinctaque fuerint venditiones, alioquin non, si fuisset vna tantum venditio. Quintò vbi erit vnus tantum contractus non poterit debitor diuidere solutionem; quæ aliaque discrimina demonstrat loco laudato Gomez.

ARTICVLVS II.

De pactis & contractibus conditionatis.

- QVÆSTIO I. Quid & quotuplex sit conditio.
- II. Quid operetur conditio de presenti, vel de præterito dispositioni adiecta.
- III. Quid operetur conditio de futuro pactis, & dispositioni adiecta.
- IV. De conditionibus tacitis, & qua insunt pactis, ac contractibus.
- V. De conditionibus impossibilibus, & substantiæ actus contrariis.
- VI. De conditionibus turpibus.
- VII. De quibusdam singularibus conditionibus, anturpes sint.
- VIII. Qualis sit obligatio contractus & pacti conditionalis.
- IX. De impletione conditionis.
- X. An contractus conditionalis indigeat nouo consensu post conditionis euentum.
- XI. Consecraria circa singulares quosdam contractus conditionatos.
- XII. Aliqua leges illustrantur, & emendantur.

Plurimæ difficultates hoc loco explicandæ sunt, quæ ad omnia pacta, & contractus, donationes, testamenta, aliæve quacumque dispositiones pertinent, hæc enim omnia vel absolutè, vel conditionatè fieri possunt: vt vera & perspicua sit ista disputatio, singulas quæstiones seorsim explicare visum fuit opere pretium.

Q V Æ S T I O I.

Quid, & quotuplex sit conditio.

*Conditio quid. 1.**Quotuplex sit. 2.**Quomodo exprimat. 3.**Quibus modis adiiciatur dispositioni. 4.*

Conditio in vniuersum est aliquid negotio, aut dispositioni appositum, vnde effectus pendet, quia non nisi eo adiecto & posito existit: siue, est restrictio & suspensio dispositionis ne effectum habeat, nisi certa quadam re, aut facto positis. *Dono tibi centum si amicus meus viuit, si Capitolium ascenderit, si naues ex India venerint, si caelum digito tetigeris.* Quæ definitio conditionis vniuersalis est, omnemque conditionem complectitur, siue sit de presenti, siue de præterito, siue de futuro; quia semper actus conditionatus habet suum esse dependenter ab illa conditione, vel posita, si est de presenti, aut de præterito, vel ponenda, si est de futuro. Qui verò definiunt conditionem, actum, vel effectum futurum, in quem dispositio confertur validanda, vel infirmanda: aut adiectionem appositam, vel subintellectam, quæ suspendit, vel resoluit ipsam dispositionem, quas aliasque similes definitiones dabit Gomef. *tom. 1. variar. cap. 1. n. 59.* considerantur duntaxat conditionem de futuro, per quam effectus cuiuslibet dispositionis suspenditur in futurum, pendetque ab aliquo quod nondum est. Quando verò erit, tunc tantum valida erit dispositio, quæ ad illud vltique tempus, veluti in suspensio existit, & nondum valet: atque hæc conditio ferè vna attenditur in iure, in qua suspenditur effectus in futurum §. *sub conditione. Institut. de verbor. obligat.* de eaque maximè disputant Sylu. alique Summistæ *verb. conditio:* & iuris Interpretes, nolque hanc vnam maximè explicabimus hoc loco.

Diuiditur conditio primò in conditionem de presenti, de præterito, & de futuro. Secundò in conditionem possibilem, & impossibilem, siue talis sit ex natura sua, siue aliar. de. Tertiò in honestam, & turpem, siue ex natura rei, siue ex prohibitione legis. Quartò in necessariam & contingentem, quæ potest esse aut non esse, incertum tamen est an futura sit. Quintò contingens vltèrius diuiditur in potestatiuam, fortuitam, & mixtam; potestatiua dicitur, cuius implendæ potestas est in eo, cui imponitur: quare eius arbitrij fuerit illam ponere, aut non ponere: v. g. *Do vitam si manumittas seruum.* Fortuitam nominant quæ nulla ratione est in potestate eius, cui imponitur; v. g. *Do ventum si Turca ducat uxorem.* Mixta partim pendet ex voluntate eius cui imponitur, partim aliunde; vt *Scribo te heredem si Bertham duxeris uxorem.* Sextò quædam conditiones sunt intrinsecæ, quædam extrinsecæ dispositioni; istæ sunt eæ quas disponens exprimit in sua dispositione, quæ si non exprimerentur, reuerà non adessent. Intrinsecæ inlunt dispositioni, & non dependent ex disponentis, & contrahentis voluntate, quas tamen aliqui vocant etiam extrinsecas voluntati, scilicet disponentis, quæ maximè in istis omnibus attendi debet, quomodo loquitur Papinian. *in l. conditiones 99. D. de condit. & demonstrat.* Septimò quædam tacitæ sunt,

quædam expressæ, quæ diuisio coincidit in priorem: nam tacitæ colliguntur vel ex natura dispositionis, vel ex modo contrahendi à lege præscripto, ideòque inlunt contractui, quamuis & ex variis coniecturis à disponente, & contrahente voluntas, aut suppositas fuisse nonnunquam dici queat. Octauò quædam sunt conditiones veluti formales, aliæ verò tantum virtuales, aut potius æquivalentes: sic diem incertum testamento, aut dispositioni appositum facere conditionem vulgò dicunt; quia in effectu conditio est, vti docet Cuiac. *lib. 18. obseruat. cap. 1.* Vbi docet omnem conditionem esse diem incertum, non tamen omnem diem incertum esse conditionem, quæ omnia inferentis explicabuntur.

Explicantur conditiones per varias particulas: *dummodo, si,* quod obseruat Glossa in *leg. 1. D. de condition. & demonstrat.* Deinde per ablatiuos absolutos, v. g. *solutis imperiis omnibus, l. ab empriore, D. de pactis.* Tertiò dictio, *ita tamen,* conditionem importat, *l. Titia centum 70. §. Titio; & l. Iulianus, in princ. D. de condition. & demonstrat.* Quartò adiectio qualitatis conditionem importat, nisi adiiciatur dispositioni iam perfectæ, conditio siquidem impleri debet ante perfectionem & executionem dispositionis; quare si post perfectum actum impleri debeat, solum moderatur dispositionem iam perfectam, & non erit vera conditio, quamuis nomen conditionis adhibeatur. Vide *Meroci. consil. 78. num. 31.* Difficultas esse potest de præpositione *cum,* an illa faciat conditionem, quod aliqui voluisse videntur, id tamen constanter negant passim veteres Iuriconsulti, nisi constet aliam fuisse mentem disponentis, vti discretè habet *Ulpian. l. si ita 13. §. sed etsi ancilla, D. de manumiss. testament.* Si ancilla cum filio libera esse iussa sit, etsi nullum habeat, libera tamen erit, vel si habeat quidem, filij autem eius ad libertatem peruenire non possint, idem erit dicendum. Et si ipsa libera esse non possit, filij autem eius ad libertatem peruenire non possint; nam hæc adiectio cum filio non facit conditionem, nisi mihi præponas aliam sententiam testatoris suscipienda, conditionem autem non facere argumento est *Prætoris edictum,* quo ita cauetur, *ventrem cum liberis in possessionem esse iubebo: placet enim, etsi nulli de liberis sint, ventrem tamen ex edicto in possessionem esse mittendum.* Consentit *Caius in l. si seruo 31. §. 1. D. de statu liberis,* vbi de testamento in quo legatur illi cum illo, nam altero deficiente, alter ad legatum admittitur: *Sücho v. g. legatur libertas cum contubernali.* Vide & *l. si quis 18. D. de legat. 1. l. si tibi 10. D. de legat. 3. l. uxorem 39. §. agri plagam. D. eod. l. Lucius 90. §. quisquis, D. de legat. 2.*

Repetendum denique hoc loco est, quod obseruauimus opere de *usur. & comm. lib. 3. c. 2. art. 4. n. 15.* conditionem apponi contractui, & cuiusque dispositioni tribus modis. Primò suspensiuè, quando suspendit effectum contractus, & cuiuscumque dispositionis in euentum conditionis, hoc est donec conditio ponatur. Secundò ponitur conditio per modum obligationis & pacti cuiusdã; celebratur nempe contractus cum pacto & obligatione quidpiã faciendi vi contractus celebrari. Tertiò denique conditio ponitur resolutiuè, quia durat contractus, & dispositio donec ea conditio deficiat, v. g. *tecum contraho & volo me obligandum, si intra annum Cælum tetigeris,* ita vt deficiente conditio-

tionem, amplius non obliget, atque cessante conditione resolutiuè posita, resoluatur contractus, qui hæcenus valuerat; quæ omnia *Less. lib. 2. cap. 18. num. 121.* sic explicat, atque dupliciter conditionem apponi posse. Primò vt per eam immediatè exigatur opus externum in futurum præstandum, quodcumque illud sit, siue possibile, siue impossibile, siue turpe, siue honestum, tunc conditio ponitur, vt dicebamus, suspensiuè, suspenditurque consensus vique ad euentum conditionis, siue donec opus quod exigatur præstitum sit; tunc autem consensus sit absolutus, & contractus validus, si ea fuit ab initio mens contrahentium. Secundò ponitur conditio ita vt non immediatè exigatur ipsam opus externum; sed obligatio duntaxat ad illud: v. g. *contraho tecum si matrem meam alueris, si inimicum meum occideris,* hoc est, si te ad alimenta ista suppeditanda, atque ad hanc necem conficiendam obliges: hæc conditio isto modo apposita non suspendit consensum, sed statim altero consentiente, & conditionem acceptante perficitur contractus, si aliud non repugnet. Denique *Basil. Ponc. lib. 3. de matrim. cap. 9. n. 6.* obseruat contrahentem tribus modis se habere posse circa appositionem conditionis. Primò, vt velit prius poni conditionem, deinde contrahere: sic, *Præsta mihi opus istud, deinde contrahemus: da mihi mutuum centum, deinde vendam tibi fundum, aut eman domum tuam, aut vinea mee imponam seruitutem itinervis: fac mihi tui corporis copiam, deinde matrimonium tecum contraham.* Secundò prius contrahitur contractus, & illi deinde subiunguntur pacta de quibusdam operibus præstandis: *Vendo tibi meam vineam, deinde de modo solutionis, de usuris pretij, de seruitute itinervis paciscemur; contrahamus inter nos matrimonium, deinde de collocanda dote, de habitatione, de suscipienda & educanda prole conueniemus,* quæ conditiones nihil omnino efficiunt, vt vides, contractui, cum aut illum omnino antecedant, ab eoque supponantur esse positæ, aut illum iam celebratum consequantur. Itaque actum illum, aut dispositionem nulla ratione suspendere, aut impedire possunt, ac proinde non habent veram rationem conditionis, à qua, vt diximus, aliqua ratione pendet actus & dispositio. Tertiò denique ita ponitur conditio, vt obiectum consensus, sit contractus sub ea conditione perficiendus, vel sub eo pacto, vt maneat obligatio implendi tale pactum: v. g. obiectum consensus, est venditio faciendæ sub conditione appulsus nauis, aut navigationis in Affricam; id est, *vendo tibi, aut vendam eas merces si nauis cras appulerit, aut si te obliges ad nauigandum in Affricam: tecum contraham matrimonium si pater tuus annuerit, aut si Pontifex in impedimento, quod habemus, dispenserit; aut si hereditatem que tibi contingeret acceptes, neque illi renuntiare deinde possis.* Atque hæc, aliæque similes conditiones, quæ in obiecto consensus apponuntur, dupliciter, vti iam monuimus, sumuntur. Primò suspensiuè, quia contrahentes volunt suspendi perfectionem actus vltique ad euentum conditionis, quæ proinde ante celebrationem, vel saltem, consummationem contractus poni debet: v. g. *vendo tibi vineam meam, si Petrus mihi suam vicinam, & contiguam donet:* debet enim Petrus mihi donasse suam vineam, antequam contractus venditionis quem tecum celebretur sit perfectus, & absolutus: *contraho tecum matrimonium, si sterilitatis venena sumpseris; si tui copiam feceris,* ita vt matrimonium perfectum & contractum reuerà non sit, nisi posita ista conditio-

quæ proinde matrimonij celebrationem præcedit, illamque, vti dicebam, suspendit. Secundò apponitur conditio obiecto consensus per modum pacti, & obligationis: vt, *vendo tibi domum meam si Romam ueris; contraho tecum matrimonium si decem millia in dotem dederis, si filium heredem institueris, si adulterabis,* id est, si te ad omnia ista implenda contracto matrimonio obligaueris, atque ista pacta aliquando sumuntur simpliciter pro obligatione quidpiã faciendi vi prioris illius contractus, cui fuerunt apposita, aliàs resolutiuè, vt superius explicui, ita vt nisi implentur hæc pacta, & obligatio, resoluatur contractus iam factus, qui durat duntaxat quamdiu implebitur conditio apposita, & qua cessante cessabit quoque contractus sub ea celebratus. Hæc omnia obseruare, atque ex citato loco in hunc adducere placuit; quia ex ipsis lucem accipient quæ de singulis illis conditionibus initio relatis disputabuntur.

Q V Æ S T I O II.

Quid operentur conditiones de presenti, vel de præterito, dispositioni alicui adiectæ.

*Non suspendunt contractum. 1.**Quid si ea conditio credatur falsò esse de re futura. 2.**Quid de matrimonio sic contracto. 3.*

Respondetur conditiones istas neque infirmare, neque mutare contractum, neque vim propriam conditionis, quæ suspendit effectum, habere, quod omnes fatentur; quia cum illa conditio iam re ipsa existat, aut non existat, neque expectari debeat in futurum, iam nunc re ipsa validum facit, aut nullum actum & dispositionem cui adiicitur: quare sapienter dicitur in iure, nullam esse conditionem, quæ in præteritum confertur §. *conditiones. Inst. de verbor. obligat. l. conditio in præteritum 100. D. de verbor. obligat. & l. 120. & 122. D. eod. l. cum ad presens 37. & duob. sequent. D. si certum petatur,* atque alibi sæpius: v. g. si Titius viuit, si Consul factus est, si filius natus est, si rex Parthorum duxit uxorem, si nauis est in portu, si Annibal vicit Adcannas: quare neque matrimonium, neque quilibet alius contractus sub conditione de presenti, aut præterito celebratus, conditionalis est, sed purus & absolutus.

Ex quibus colligit *Ponc. lib. 3. de matrim. cap. 1. n. 6.* neque facultatem alienandi rem Ecclesiasticam si cedat in euidentem Ecclesiæ utilitatem, neque absolutionem à censuris, si fecisti rem, conditionalem propriè esse, & non suspendere effectum, quia iam existit, aut non existit illa Ecclesiæ utilitas, & non expectatur vt futura sit, & tu rem illam iam commisitisti. Idem dices de gratia in forma dignum, quia iam dignitas est, aut non est; clausula solita *si constituerit,* non efficit conditionalem concessionem. Denique monet *Ponc. dationem in solutum iuxta æstimationem faciendam,* non esse conditionalem, si aliàs non sit incertitudo, neque ratione quotæ, neque ratione loci; quia ea æstimatio non respicit dationem in solutum, sed vel effusionem pecuniarum, si pluris, vel supplementum si minus sit.

Quæres an si conditio sit de re præterita, vel præ

præsenti, quæ tamen futura credatur à contrahente, & disponente, suspendat effectum.

Resp. distinguendum esse, quia si disponentis sciens posuit conditionem, quæ continet rem quæ iterum fieri possit, expectanda est, donec iterum fiat, si autè amplius res fieri nõ possit, conditio habetur pro impleta, vel pro nõ adiecta, si uel scierit, siue non scierit: quare si ignorans rem quam pro conditione requisitã factam esse, futuram adhuc existimans, illius euentum ad tuã dispositionis validitatem uoluiti, valida erit ea dispositio, & conditio est impleta; immò tota dispositio est reipsa pura, & absoluta, non autem conditionalis, nisi nomine tenus. Ita respondet Paul. in l. 1. 1. *D. de condition. & demonstrat. Si iam facta sunt que conditionis loco ponuntur, & sciat testator, quæ iterum fieri possunt, expectentur ut fiant; si uero nesciat, præsenti debeantur*: qua de causa in priori l. 1. 10. dixerat Vlpian. *Si sic legatum sit, si nauis ex Asia uenerit, & ignorante testatore nauis uenerit testamenti facti tempore, dicendum pro impleta haberi, & sic cui legatum est, cum pubes erit, simili modo hoc erit dicendum.* Ratio est quia testator, & quilibet alius disponentis expectabat ut eueniret quod cogitabat, & nondum sciebat euenisse, cuiusque euentum uolebat ut sua dispositio ualere, & effectum haberet; deberetur, v.g. legatum, atqui hoc iam euenit, neque de alio quopiam cogitabat testator, igitur nihil amplius expectandum restat; si uero sciens rem quampiam euenisse, & factam esse, illam tamen requirit pro conditione suã dispositionis, aperte ostendit se de alia quapiam re, quam de ea quam iam euenisse scit, ipsum cogitasse, eiusque euentus, qui possibilis esse supponitur, expectandus omninò erit; quæ est ratio l. 9. *D. de condit. & demonstrat.* De legato facto à marito uxori in tempus liberorum, hoc non est intelligendum de his liberis, quos uxor habuit cum testaretur maritus, ex l. 6. 8. *D. eod. Si ita legatum esset cum nupserit, si nuptia fuisset, & hoc testator sciuisset, alterum matrimonium erit expectandum, nihilque intererit an uino testatore, an post mortem ea iterum nupserit, cum enim testator sciuisset priores nuptias Caiæ, atque aduentum nauis ex Africa, & tamen dum condidit testamentum, & quodpiam legauit Caiæ cum ea conditione si nupserit, aut si nauis ex Africa uenerit, non cogitasse uideatur de nuptiis iam celebratis, aut de nauis iam appulsa; fuisset enim inepta, & inutilis ea conditio appositio, postulatque ratio, ut uerba conditionalia de futuro interpretemur, cum de præsenti, vel de præterito, non nisi improprie conditionalia sint: quod si res in conditione posita nequeat amplius fieri, ut si pubes fuerit, si mortuus sit Titius, *contraho tecum*; neque enim secundo mori, vel iterum pubes fieri potest Titius, si iam pubes, aut mortuus sit, quare si disponentis scierit Titium mortuum, aut puberem esse, & hanc apposuit conditionem, illa habenda est pro impossibili, aut pro non adiecta, quod si ignorauerit, habetur pro impleta, cum de alia non cogitarit disponentis, quam de ista, quam tamen nondum impletam fuisse putabat.*

3 Hinc colliges an matrimonium contractum cum conditione de præterito, aut de præsenti, quæ tamen nondum nota est contrahentibus, validum sit. *Contraho tecum si nobilis es, si centum millia dotis habeas, si pater tuus præses existat, si consereris* illa uero & reipsa nobilis est, & dotem postulatam habet, atque pater eius dignitatem obrinnit, reneraque iam consentit, ea tamen omnia ignota

sunt contrahentibus. Et quidem matrimonium cum conditione de præterito, aut præsenti reipsa posita validum esse constat ex dictis, affirmatque S. Thom. in 4. *dist. 29. quæst. vn. art. 3. quæst. 3.* & cæteri deinceps, quod ex doctrina uiuerali de cæteris contractibus iam tradita certum est, & ostenditur, cum omnia ad matrimonij substantiam requisita reperiantur, aditque uerus consensus, illeque absolutus, cum non pendeat ex aliquo euentu futuro. Difficultas duntaxat existit, an constare debeat contrahentibus, conditionem illam, cui suum consensus illigant, fuisse reuera positam, ita ut suspendatur ille consensus usque ad uotitiam positæ eiuimodi conditionis, quod omninò existimat Coninch. *de sacram. disp. 29. dub. 1. num. 6.* negatque validum esse matrimonium quouisque cognoitas conditionem fuisse appositam, quia ad matrimonium requiritur, ut consensus contrahentium utriusque notus sit, quod de cæteris etiam contractibus diximus in opere de uisuris lib. 3. *cap. 2. art. 1.* qui autem ius conditione sibi, aut alteri ignota consentit, necit an uerè consentiat, an dissentiat, cum eius consensus, aut dissensus pendeat ex conditione, cuius existentiam ignorat, quare appositio conditionis ignoratæ æquiuale illi modo contrahendi, quo diceret, *accipio te in uxorem, uel non accipio*: quomodo nullus dicat contrahi matrimonium, cum non magis consensus, quam dissensus significetur.

Resp. tamen posita reipsa conditione de præterito, aut de præsenti, matrimonium sub illa contractum validum esse, quamuis nondum contrahentibus illa conditionis existentia nota sit. Ita Sanch. lib. 5. *de matrim. disp. 7. num. 2. & 3.* circa hanc conditionem, *si pater consentiat*. Si enim tunc consensus reuera præterit, licet contrahentes id ignorent, immò existimant dissentire; si tamen uerum habent animum contrahendi, validum esse matrimonium contendit Sanch. sequutus Soro in 4. *d. 29. q. 2. art. 1. concl. 2.* ubi ait eam conclusionem nemini esse dubiam: eadem est meas Corduba in *sum. q. 46. Lopes in 2. p. instructorij noui, ubi de matrimonio, cap. 42. Hurtado disp. 7. de matrim. diff. 2.* Ferdinand. à Castro *de sponsalib. disput. 2. punct. 11. §. 1. n. 3.* estque euidentiissima ratio: nam contrahentium consensus datur sub conditionis appositæ existentia; non sub uotitia eiuimodi conditionis: pendet v. g. ab existentia nobilitatis requisitæ, dotis postulatæ, officij, & dignitatis obtentæ, & consensus paterni realitate, non à uotitia nobilitatis, aut à conditione notæ nobilitatis, dotis, aut paterni consensus, neque animus contrahentium est, ubi nouero tuam nobilitatem, aut ubi tui patris consensus accepero, contraham; sed iam nunc contraho, si reipsa nobilis es, benè dotata, & pater tuus reipsa annuit, qui consensus utriusque contrahenti notus est, & uterque consentit sub existentia, & realitate conditionis, quam apponunt, quæ existentia cum tunc sic, non suspenditur in futurum ille consensus, fitque validus, & purus contractus; cum iam sit impleta conditio, neque tunc tantum perficietur, quando innotuerit conditionis positæ existentia; quare malè obiicit Coninch. eo casu neque consensus, neque dissensus esse, & comparat illi formæ contrahendi: *Accipio te in meam, uel non accipio*: nam ibi neque est determinatè consensus, neque dissensus: in nostro uero casu est determinatè consensus, uel determinatè dissensus, proptè conditio reipsa posita est: quæ omnia confirmantur ex §. *conditiones 6. Inst. de uerbor.*

uerbor. obligat. Sipationes sub conditionibus quæ ad præteritum tempus efferuntur, statim ualent, si conditio sit posita, aut non ualent si non existat conditio. Rationem reddit Imperator: *Quæ enim per rerum naturam sunt certa, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sunt*: quæ eadem dixit l. 37. *D. de reb. credit. Quamuis*, inquit, *contrahentes conditionem ignorent*. Verum quidem est propter incertitudinem rei in conditione tunc positæ, non posse magis agi ex ea stipulatione, quamuis pura sit, quam si esset merè conditionalis; ualida tamen est stipulatio, ex eaque nascitur obligatio: quare non poterunt illi contrahentes uti suo matrimonio, donec ipsis de existentia conditionis appositæ constiterit, erit tamen validum matrimonium, neque ab illo poterunt discedere intereã dum expectatur illa uotitia, huc referas illud Taciti lib. 2. *annal. Veritas uisus, & mora falsa festinatio, & incertis ualeant.*

Q V Æ S T I O III.

Quid operetur conditio de futuro contractibus, & dispositionibus adiecta.

Quotuplex conditio de futuro. 1. Omnis conditio de futuro suspendit contractum, & quomodo. 2. Conditio de futuro quatenus incerta contrahenti, suspendit contractum. 3. Idem facit conditio potestatiua. 4.

3 C O N D I T I O de futuro duplex est, una de futuro necessario, altera de contingenti, quod iterum duplex distinguitur: nam uel nobis certò, & determinatè futurum esse constat, uel incertum nobis est, euenturumne sit, an non, & hæc incertitudo nascitur aliquando ex ipsa natura rei quam incertum est, an futura sit, aliàs ratione temporis, quia certum quidem est rem fore, sed incertum quo tempore ex istis: v. g. *si Titius pubes fuerit, si Caius morietur*: nam quamuis certum sit annus decimumquartum masculis, & annum duodecimium in foeminis esse tempus pubertatis, incertum tamen est an Titius ad illud tempus pubertatis peruenurus sit, fortassis enim ante illos annos morietur: eiusdem Titij mors certò quidem futura est, tempus uero quo contingeret, dubium nobis & incertum est. His obseruatis.

Resp. & dico primò conditionem de futuro siue necessariò, siue contingenti suspendere obligationem, & consensus in euentum conditionis, si contrahentes illi suum consensus ita alligent, ut omninò uelint poni conditionem antequam contrahant obligationem, & usque ad conditionis impletionem suspendant suum assensum, neque tunc contractus purus est; sed omninò conditionatus. Ita omnes, uti uidebis apud Turrianum. 2. 2. *disp. 55. dub. 9. Rebell. 2. p. lib. 2. q. 10.* Ratio est quia consensus, & obligatio ex illo consequens pendet ex libera uoluntate contrahentium, qui possunt pro arbitrio suum consensus præbere purum aut conditionatum, & illum cui libuerit rei obligare, quod contingere ait Lugo *disp. 22. de inst. num. 336.* quando contrahentes ignorant conditionem esse necessariam, tunc enim consentur illam eodem modo adhibere, sicut & cæteras

contingentes, idemque contingit quando res licet in se necessaria, est tamen incerta contrahentibus, ut eclipfis futura, eiusque dies; in his enim omnibus ponitur ista conditio uerè & proprie ex mente contrahentium, & illam ponentium, quod docet Sanch. lib. 5. *de matrim. disp. 2. num. 3.* nihilominus.

Dico secundo, nisi constet de illa intentione contrahentium, uel ex coniecturis à nobis allatis colligatur, conditionem de futuro necessario dispositioni appositam non suspendere consensus, & obligationem in conditionis euentum, sed relinquere dispositionem puram, & absolutam; quia præsumitur à iure non apponi istas condiciones in vim conditionis uetam, & suspensionem, sed in vim potiùs temporis, hoc est, contrahentes illo loquendi modo definire tempus quo uolunt exequi promissa. Ita definitur in iure §. *conditiones. Inst. de uerbor. obligat. Quæ enim per rerum naturam sunt certa non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.* Et l. *si pupillus 9. D. de nouat. Qui sub conditione stipulatur, quæ omni modo exitura est, uerè uidetur stipulari. L. impossibilis 7. D. de uerbor. obligat. in fine. Si talis conditio inseratur stipulationi, si in cælum non ascenderit; nam uilis & præsens est, & pecuniam creditam habet*: ubi Vlpian. distinguit inter duas istas conditionales, *si in cælum ascenderit: & si non ascenderit in cælum*: prior enim illa inuicilis & impossibilis est, posterior uerò uilis & necessaria, ideòque præsentem atque puram obligationem facit, quod magno consensu docent Theologi, & periti iuris; benè multos enumerat Sanch. *citata disp. 2. n. 2.* Ratio id ipsum demonstrat, quia cum illa conditio, etsi adhuc futura, sit tamen determinata in sua causa naturali, sitque impossibile aliquid oppositum contingere, censetur in morali hominum existimatione præsens & completa, atque adeò neque consensus, neque obligationem suspendit, sed eius duntaxat executionem moratur usque ad tempus, quod in illa conditione implicatur: v. g. *contraho si sol orietur cras, si Titius morietur*; iam nunc meo contractu obligor, sed non teneor illum exequi, nisi dum cras sol orietur, & dum Titius morietur. Itaque sapienter monet Sanch. uidentem esse, an conditio illa adhibeatur uerè per modum, & in uia propria conditionis, an per tanquam temporis prædefinitionem, quo uel suscipienda, uel implenda est iam prius suscepta obligatio, faciatque huna sententiam. *Contraham tecum quando sol orietur, quando Titius morietur*: aut hunc potiùs: *Contraho tecum si sol orietur, si Titius morietur*: in priori loquendi modo nondum fit contractus, sed suspenditur: in secundo iam fit contractus, sed eius executio in tempus certum reicitur: quare attendendum maximè erit quænam extiterit contrahentium mens.

Dico tertio conditionem de futuro contingenti & non necessariò eatenus suspendere consensus & obligationem in ipsius euentum, quatenus eius futuritio incerta est contrahenti: Hac uiuerali doctrina compono DD. diffidia; cum cum enim conditio propria sit ex §. *sub conditione. Inst. de uerbor. obligationibus*, cum in aliquem casum differtur obligatio stipulationis, alteriusue dispositionis, ut si aliquid factum fuerit, uel non fuerit, committatur stipulatio, illud duntaxat erit propria conditio, quod euenire, aut non euenire poterit, ac proinde quod nobis incertum est, ut eueniat, aut non eueniat. *Quandiu igitur res quæ*

pro cōditione apponitur, incerta sub aliqua ratione erit, & impedibilis, vera & propria conditio erit secundum illam incertitudinem: quod si sit nobis omnino certa futura, quia est impedibilis, non erit conditio, neque suspendet dispositionem; quia habetur pro presenti, & iam impleta, neque ponit in incerto vitum res debeat, aut non, vi illius contractus, sed duntaxat quando debeat: quod contingit quando in conditione dies & tempus incertum apponitur: nam aliquando dies certus est, incertum tamen est an futurus sit, aliās certum quidem est tempus designatum futurum esse, incertum autem quando erit: pro illa igitur certitudine, aut incertitudine suspendetur per conditionem appositam contractus: quæ omnia clariùs subiectis, exemplis demonstrabuntur; nam in ea conditione pubertatis requisitæ, v. g. *Contraho tecum si pubes fueris*: tempus pubertatis certum quidem est, incertum tamen an illa pubertas aliquando futura sit, cum dies ille pubertatis venire & non venire possit; quare pubertatis conditio propria est & suspendit contractum vsque ad pubertatis annos, quod disertè affirmat Paul. l. si dies 21. & Pompon. l. si Titio 22. *D. quando dies legat. cedat*. Ideoque magnum discrimen est inter necessarium futura, & naturaliter, hoc est non liberè futura: necessariò futura nominant, quæ non esse non possunt; quia non sunt impedibilia per causas naturales, vt ortus solis die crastino: alia verò licet naturaliter, hoc est per causas naturales, & independentè à causis liberis futura sint, non tamen necessariò, quia impediti possunt aliarum causarum naturalium concursu, & sæpissimè impediuntur; vnde sit vt & incerta sint, non modo nobis qui futura non nouimus, sed etiam in seipsis, cum ex legibus ordinariis, & communi statu rerum impedibilia sint, & fortassis impedienda, quare euenire, & non euenire possunt. Itaque dum conditio in illorum euentum ponitur, verè suspendit dispositionem, cui apponitur: at verò quæ necessariò futura sunt, & nullo causarum naturalium communi concursu impedibilia, cum nullam incertitudinem habeant, certoque, omnique modo futura sint, non magis morantur obligationem ex incertitia nostra, quam morantur præterita, & præsentia. Itaque si futura sunt, non apponi censentur, nisi ad designandum tempus executionis, nisi alia fuerit mens contrahentium, vt nuper monuimus.

Quando autem tempus in conditione positum certò quidem futurum est, & nulla causa naturali impedibile, incertum tamen quandomam erit, vt *contraho tecum si morieris, si Titius morietur*; mortem enim tum tuam, tum Titij futuram esse certum est, immò & ex naturalibus causis necessarium, tempus nihilominus incertum est; poterit enim mors contingere viuentibus contrahentibus, aut mortuis, videndum itaque erit an tempus illud habeat vim conditionis suspensivæ propter illam incertitudinem, an verò sit tantum præfixum ad executionem, quia eo tempore nequit contrahi obligatio si prius contracta non fuerit. Primum contingit quando in conditione assignatur mors alicuius tertij, & distincti ab eo cum quo contrahimus: *Lego tibi centena, contraho tecum si Titius moriatur; duco te in uxorem si pater moriatur*: quia enim incertum est an Titius moriatur viuentè, aut mortuo eo cum quo contraho, vim habet conditionis, & reuerà suspendit contractum, quare *si tibi do, & lego centum si Titius moriatur, &*

tu prior illo moriaris, nulla erit illa donatio aut legatum, cum mortuus incapax donationis & legati sis, quod traditur l. 21. *D. quando dies legat. cedit*. dicitur legatum ex die certa, vel conditione non pertinere ad nos, nisi dies illa & conditio existat; igitur legatum de quo loquimur, ad te non pertinet, nisi mortuo Titio, atqui cū tu tunc non existas in viuis, legatarius esse non potes. Verum distinctus loquitur Pomponius in l. 1. §. 2. *D. de condition. & demonstr.* *Dies autem incertus est*, inquit, *cum ita scribitur; heres meus cum morietur decem dato: nam diem incertum mori habet eius, & idè si legatarius ante decesserit, ad heredem eius legatum non fuerit, quia non cessit dies viuo eo, quamuis certum fuerit morturum heredem*. Similia habet Papinian. in l. 79. §. 1. *D. eod.* *Heres meus cum ipse morietur centum Titio dato: legatum sub conditione relictum est; quamuis enim heredem morturum certum sit, tamen incertum est an legatario viuo dies legati non cedat, & non est certum ad eum legatum peruenturum*. Hinc sic matrimonium contractum sub conditione si pater moriatur, conditionale esse, & proinde suspendi ad mortem vsque patris existimat Pont. lib. 3. *de matrim. cap. 1. n. 10.* aduersus Sanch. lib. 5. *disp. 2. n. 5. & 6.* neque per illas particulas præfigi duntaxat tempus contrahendo matrimonio.

Quando autem assignatur tempus eius cum quo contrahitur, aut cui promittitur vel donatur quidpiam, aut relinquatur legatum: *Centum tibi do, lego, tecum contraho si morieris*, est purus contractus, & legatum, aliāve dispositio, neque conditione suspenditur, sed mora, vt loquitur, Papinian. l. 99. *instit. citata*, & purum est legatum; non potest enim conditio non existere, omniaque hoc loco certa sunt, nam & certum est moriturum, & viuentè eo cum quo contrahitur, aut legatario, illius enim conditionis si morieris, aut si morietur, sensus non est, *cum mortuus fueris, aut cum mortuus fueris*, esset enim impossibilis conditio, sed *cum minam aget, cum erit in extremis*, tunc igitur debebitur & perficietur contractus, qui refertur in diem mortis in quo contrahendus est: quare cum certum sit legatum, viuenti debitum erit, & conditio illa non ponit debitum in incertum, nec suspendit actum, sed moratur tempus eius celebrationi destinatum. Hinc vides quid sentiendum de illa conditione; *Contraho tecum, do centum, accipio te in uxorem si Antichristus nascetur*: nam purum contractum esse existimat Sanch. *citata disp. 2. n. 6.* cui subscripsit Rebell. 2. *part. lib. 2. q. 10.* Ferdinandus à Castro Palao *disp. 1. de sponsalib. punct. 10. §. 2.* cum non minus certum sit ex fide nasciturum Antichristum, quam Solem cras oriturum. Couarruu. tamen in 4. *decretal. 2. part. cap. 2. §. 2. num. 11.* Henric. lib. 11. *cap. 12. n. 14.* Pont. lib. 3. *de matrim. cap. 1. n. 13.* & alij volunt contractum esse conditionalem, quia licet certum sit Antichristum nasciturum esse, incertum tamen est, quo tempore & die nasciturus sit, contingereque potest, vt non nascatur viuo eo quo cum contrahitur, aut donatario, legatario, aut alio eiusmodi, in cuius gratiam disponitur: quæ sententia verior mihi videtur, nisi alia sit mens contrahentium, & faciunt hunc sensum quem Ferdinand. & de Lugo *disp. 22. citata num. 33.* explicant: *Contraho si Antichristus nascatur*: id autem infallibile est, & à me cognitum, neque à me assignatur natiuitas Antichristi, tanquam conditio mei consensus, aut tempus illius exequendi, sed per modum demonstrationis, vt

vt quàm certum est Antichristum nasciturum esse, tam certum etiam est te contrahere, polliceri, dare, legare Titio, aut Caiam in uxorem ducere, quæ ratione certum est omnem illam dispositionem puram, & absolutam esse, non conditionalem: vel hoc modo; *Contraho, promitto, lego. si certum est Antichristum esse nasciturum*: quæ conditio præfens est, & facit actum absolutum, vt docuimus, atque aliquo ex illis modis licebit hæc verba interpretari, nisi alia sit intentio contrahentium, qui reuerà possunt eam conditionem suspensivè apponere, inquit de Lugo. Quibus omnibus adde contractui, & obligationi puræ non repugnare suspendi moræ, sed solum suspendi conditione, vt ostendimus: quare id diligenter obseruandum erit in dispositionibus, in quibus aliqua per modum conditionis adiciuntur.

4 Dico quartò conditiones merè contingentes, & honestas, siue potestatiuas, siue casuales, siue mixtæ sint, suspendere dispositionem cui adiciuntur vsque ad euentum conditionis. Loquor de honestis conditionibus, quia sæpius turpes habentur pro non adiectis, quod inquiremus inferiùs. Contentiunt omnes in hanc vniuersalem assertionem, & singillatim cum disputant de matrimonio, de quo tamen quæstio nobis erit inferiùs. Colligunt etiam ex capite *de illis, cap. supero, cap. fin. de conditionibus apposis*, estque euentissima ratio, quia contrahentes non habent animum contrahendi & sese obligandi ante euentum conditionis quam ipsi apponunt suæ dispositioni, cuius effectum in illam suspendi omnino volunt.

QVÆSTIO IV.

De conditionibus tacitis, & quæ insunt contractibus, ac pactis.

Quid sit tacita conditio. 1.

Non facit actum conditionalem. 2.

Etiamsi exprimat. 3.

Nisi aliter exprimat. quàm quomodo tacite inest. 4.

Et sic aliquando nocet. 5.

De singularibus quibusdam conditionibus. 6.

1 **D**inidebamus *quest. 14.* conditiones in intrinsecas, & extrinsecas: istæ sola voluntate contrahentis & disponentis adiciuntur, & idcirco specialiter exprimuntur, illæ verò insunt contractui, & dispositioni, neque exprimi à disponente necesse est: neque enim velle aut impedire potest ne insint dispositioni, vel ex natura rei, vel constitutione legis, & iuris; naturâ quidem quædam relinquitur immutatum, quod ipsa natura actus & dispositionis exigit, vt *contraho tecum si consenseris, duco te in uxorem si nihil sit quod iure natura impediat*, vel si nihil sit contra substantiam matrimonij; *lego tibi partum ancilla, aut fructus ex fundo Tusculano*: subintelligitur enim ex natura rei ea conditio, si ancilla pariat, si fundus Tusculanus ferat fructus. Iure verò insunt tacite contractui, ac dispositioni, quæ ad ipsius valorem ius requirit: v. g. *contraho tecum matrimonium si non es consanguinea, si non es voto solemniter adstricta*, quia ius tale matrimonium irritat. Sic dum filius grauatur hæreditatem restituere, intelligitur à iure si sine li-

beris decedat, l. cum onus 102. *D. de condition. & demonstrat.* Quando conditio fuit opposita instituto, iure ipso censetur appositâ substituto l. licet 74. *D. de legatis 1.* In institutione legati & fideicommissi iure communi intelligitur, si adeatur hæreditas, l. heredis 7. *D. quando dies legati cedat*, nihil enim potest accipere ex eo testamento ex quo hæreditas adita non fuerit l. 1. *D. de iniusto rupto testamento. & l. eam quam, C. de fideicommissis*; quæ exempla adducit Ponc. lib. 3. *de matrim. c. 2. num. 1.* & Ponell. lib. 8. *cap. 3. 2.* vbi vide Osualdum eius enucleatorem. Quæritur itaque, an conditiones istæ quæ insunt intrinsecè contractui, & dispositioni, ideoque dicuntur inesse dispositioni, faciunt illam conditionalem, maximè si exprimantur à disponente.

Resp. & dico conditiones, quæ vel ex natura rei, vel legis constitutione insunt dispositioni, non facere illam conditionalem, quamvis exprimantur à disponente, nisi exprimantur aliter, quam insunt: quinimò si contra prohibitiones legis aliquando exprimantur, nocent dispositioni.

Hæc assertio communi DD. sensu comprobatur, & ratione euidenter ostenditur: & quidem quando istæ conditiones tacite inexistentes non exprimuntur, non faciunt contractum, legatum, aut aliam dispositionem conditionalem: quia voluntate disponentis non sunt conditiones, cum siue velit, siue nolit disponentis, illæ insunt dispositioni: proinde voluntas disponentis absoluta est, vultque statim suam dispositionem suam habere effectum, neque ipsum suspendit in aliquem euentum. Ita Ponc. *capitulo 2. citato, n. 3.* Mihi ratio petenda videtur ex natura harum conditionum: cum enim debeant necessariò inesse dispositioni, vel ex natura, vel ex legis potestate, si insunt, statim valet dispositio, cum in nullam aliam euentum suspendatur à disponente. Si autem non insunt, nulla est dispositio, nullamque parit obligationem, quæ proinde nõ manet in suspensio, sed nulla est. Itaque cum deinde ponetur conditio, si poni possit, nouus erit contractus celebrandus: v. g. vbi erit sublatum impedimentum naturale, vel posituum matrimonij, quod ratione illius nullum erat, iterum erit contrahendum: quare manifesta est differentia inter conditionem appositam sola voluntate disponentis, qui in illius euentum suspendit suam obligationem, & illam quæ ex natura rei, aut potestate legis inest: in priori enim valida est dispositio cum quoad obligationem non pendeat à conditione futura: in posteriori si conditio adsit, pura & absoluta est dispositio, ac proinde statim nascitur obligatio; si verò conditio non adsit, nulla est dispositio, & quando ponetur conditio, noua dispositio facienda erit. Sic quando quis legat partum ancillæ, aut fructus ex fundo Tusculano, legatum illud habet intrinsecam conditionem, partum ex ancilla nasciturum, & fructus ex eo fundo pronenturos: legatum tamen absolutum est, quamuis legatario expectandum sit tempus partus, & fructuum: Si verò legatarius decedat ancilla nondum enixa, aut nondum perceptis fructibus, aut nondum adita hæreditate, non intercidit tamen legatum, sed transit ad hæredes, quod non contingeret, si legatum fuisset conditionale ex voluntate solius testatoris: nam si ante impletam conditionem illâ legatarius obiret, periret legatum, siue cederet dies legati, & non transiret ad hæredes, l. 5. §. 2. *D. quando dies legati cedat; & l. intercidit. 59. D. de condition. & demonstr.*

demonst. & quod de aditione hæreditatis dixit Vlpian. in l. 7. D. quando dies legat. cedat; aditio hæreditatis moram quidem facit legatarij petitioni, cessioni dies non facit; quia quamvis ante aditam hæreditatem peti nequeat, ac proinde non dicatur debere, legatarius tamen vi legatarij facti ius obtinet, & illud transmittit ad hæredes, si ante aditam hæreditatem ipse moriatur: quod ostendit aditionem hæreditatis quæ postulat ex natura testamenti, non facere legatum illud, aut testamentum conditionale.

3 Dixi secundò expressionem harum conditionum quæ insunt dispositioni non facere illam conditionalem, estque evidens ratio; quia eiusmodi conditiones cum iam insunt, frustra & inutiliter exprimuntur, & perinde se habent, ac si expressæ non essent; quod Proculus de hac conditione; Cornelius, & Mevius vter eorum volens, hæres esto: affirmat l. 69. D. de hered. instit. Illam adiectionem, inquit, vter eorum volens, supervacuum puto, id enim etiam ea non adiecta futurum fuit, ut vter vellet, hæres esset, vter nollet, hæres non esset: quia nempe hæreditas non defertur nisi volenti, quando nimirum hæres est extraneus, & non necessarius. Cum igitur in institutione hæredis extranei subintelligatur necessariò conditio si volens, supervacaneè fuerat expressa à testatore, l. sermo 47. D. de condit. & demonst. Sermo libertatem ita dedit ille; si meus fuerit, liber esto; legatum vel hæreditatem sine conditione ei dedit: quia nempe ea conditio, si meus erit, potestate legis inerat, cum nemo possit assequi directam libertatem, nisi qui testatoris fuerit, & quando conditio testamentum, & quando moritur. Qui igitur dicit, Lego Caio fructus ex fundo Tusculano si nascuntur, fundum dari volo Titio si adierit hæreditatem; nihil magis dicit quam si absolute dicat, lego fundum Titio, lego fructus fundi Tusculani.

4 Excipio tamen ab hac vniuersali doctrina casum in quo conditio, quæ inerat dispositioni, aliter exprimitur quam insit; ideòque aliter omninò intelligitur, quam si non fuisset expressa; quia reuerà tunc non est eadem expressa conditio, quæ erat tacita, cum diuersum sensum faciant, ideòque diuersum quid operentur, & vna sit conditio inexistens, alia reuerà sit conditio, posita voluntate testatoris, quæ prius non erat: quare miram non est si hæc expressa conditio faciat conditionalem dispositionem, quam non faciebat tacita, & tunc non frustra adicitur; & non solum figuram, sed vim quoque conditionis continet; ut loquitur Proculus in l. 69. D. de hered. instit. Idcirco sapienter Vlpian. in l. in conditionib. 19. D. de conditionib. & demonstrat. distinguit an testator simpliciter conditiones, quæ insunt exprimat, tunc enim conditionem non inferunt, an verò hoc animo fuerit, ut faceret conditionem; nempe quidpiam adiciendo, aut exprimitendo, quod reuerà non inerat, eodem saltè modo. Et Marcell. in l. 47. D. eod. docet sepe numero mutari rei effectum, quamquam id expresserit testator, quod etsi non fecisset, inisset tamen. Quod videmus in legato & in institutione hæredis, in quibus illa conditio si voluerit, do, lego Titio si voluerit, Caius si voluerit hæres esto; aliud expressa dicit quam tacita; nam quamvis in legato semper tacitè insit, si legatarius voluerit, cum beneficium non detur inuito, l. hoc iure, §. non potest. D. de donat. quia tamen legatum etiam acquiri potest ignorantibus cum pater 77. §. furdo & muro, l. legatum. 8. D. de legat. 2. & l. si tibi 86. §. cum seruum. D. de legat. 1. quamvis

deinde agnitionem possit repudiare si lubeat, conditio illa, si voluerit, expressa aliquid aliud operatur, quam tacita; non enim significat tantum illum posse repudiare legatum, sed etiam eius non fieri hæres, nisi suam voluntatem acceptandi legatum expresserit: aut potius vult testator illam conditionem, & factum personæ, neque ad hæredes transire, cum sit alia voluntas hæredis, alia defuncti, quod bene obseruat Duaren. ad l. 3. D. de legatis; & tradit Caius in l. 69. D. de condit. & demonst. Si ita expressum fuerit; Titio, si voluerit do, lego, apud Labonem Proculus notat non aliter ad hæredem legatarij pertinere, quam si ipse legatarius voluerit ad se pertinere, quia conditio personæ iniuncta videtur. Itaque legatum collatum in voluntatem legatarij, ante declarationem non transmittitur ad hæredem, ut transmittitur si non fuisset in voluntate legatarij collatum: tunc enim ante declarationem illius, fuisset illi acquisitum, & ad hæredes eius potuisset transmitti. Vides igitur hanc conditionem in legatis, si voluerit, aliud operari expressam, quam tacitam, atque ita non esse prorius eandem. Similiter in hæredis institutione conditio si voluerit, expressa aliud operatur, quam tacita, dum agitur de suo, & necessario hærede: tunc enim ex necessario facit voluntarium. At verò si agatur de hærede extraneo, inutiliter adhibetur, ut monebat Proculus in l. Cornelius 69. D. de hered. instit. quia eà non expressa extraneus non fiet hæres, nisi voluerit, & illi non acquiritur hæreditas, nisi destinatione animi; necessario verò, & suo etiam ignoranti acquiritur.

Dixi vltimò nonnumquam conditionis generalis, quæ tacitè inest, expressionem prohiberi à lege, & tunc si exprimat, nocere dispositioni. Exemplum habes in exhæredatione filij: cum enim in illa insit conditio institutionis alterius hæredis, non enim exhæredatur filius, nisi alius hæres testamento scriptus fuerit; si tamen quis dicat; cum Titius hæres fuerit, filius exhæres esto: nulla erit exhæredatio. Causam inquirunt Duaren. ad l. 3. D. de legat. 1. & Ouald. in notis ad c. 32. lib. 8. Donelli, quia ex l. 3. §. 2. D. de liberis & posthum. prior debet esse exhæredatio filij quam institutio extranei, nec potest esse hæres extraneus, nisi exhæredato filio: quando autem testator ait, si hæres Titius, filius exhæres esto: videtur velle Titium prius esse hæredem, quam filij exhæredationem, nam conditio prior est ratione, actu qui sub illa conditione disponitur. Simili ratione cum ius prohibeat dari tutorem sub conditione l. actus legitimi 77. D. de regul. iur. l. muto 6. §. 1. D. de tutel. conditio tacita quæ inest tutelæ, si exprimat, nocet l. quis in testamento 37. D. de excusatione tutor. idcirco conditionem illam adiectam tutelæ, si satis dederit, negat veram conditionem esse Vlpian. in l. muto 6. §. 1. D. de tutel. sed monitionem, nec aliter ei permitti gestionem tutelæ, quam si cauerit rem pupilli saluam fore. Denique in omnibus actibus legitimis, de quibus l. 77. D. de regul. iur. conditio tacita si exprimat, nocet, cum eiusmodi actus non recipiant conditionem, ut ibidem dicitur.

Ex his colliges primò an hæc conditionalis, contrahere tecum si Deus voluerit, faciat matrimonium conditionale, de quo Sanch. lib. 5. disp. 1. num. 11. si enim intelligatur tantum de voluntate quadam generali Dei, & beneplaciti, quæ in omnibus, quæ fiunt, reperitur, non est actus conditionalis, cum illa insit omni actui. Si autem de voluntate

luntate approbationis, quam sibi constare vult contrahens aliquo modo licito, erit vera conditio, & suspendetur actus, donec de diuina voluntate constiterit.

Secundò illa conditionalis, si Ecclesia placuerit, suspendit actum; quia sensus est, si constiterit non ob stare aliquam prohibitionem Ecclesiæ, aut si Ecclesia approbauerit, factò nempe examine impedimenti, quod subuereor, aut eius dispensatione.

Tertiò confero beneficium, si es idoneus, non suspendit collationem; eadem enim conditio, & eodem modo tacitè inerat; secus verò si inuenitur fuerit idoneus: quia est noua conditio, & petitur informatio, quæ iure non inerat: quod fufius ostendit contra quosdam Canonistas Sanch. lib. 3. de matrim. disp. 33. n. 4. plures multò, quos sequatur, allegans.

Quartò conditio, si non es consanguinea, si non est impedimentum; nihil magis expressa, quam tacita efficit in matrimonio, secus verò si dicat, si non inuenta sis consanguinea, aut nullum inueniatur impedimentum, ut modò monebam cum Sanch. Denique conditio, si potero, est generalis omnibus dispositionibus, & si exprimat, nihil addit nisi significetur certa aliqua potestas particularis, ratione rei, de qua agitur expressè. Vide l. nepos 125. D. de verb. sign. & Senec. lib. 4. de benef. c. 35. & 39.

QVÆSTIO V.

De conditionibus impossibilibus, & substantiæ actus contrariis.

Conditiones quæ obligant ad aliquid contradictoriè oppositum obligationi radicali actus, illum destruant. 1.

Secus verò si non apponantur per modum pacti & obligationis, sed suspensiuè tantum. 2. Aliquando illæ conditiones posite per modum pacti contractum in alium mutant. 3.

Conditiones impossibiles irritant contractum. 4. Quid in testamentis. 5.

Quid in matrimonio. 6.

Implicatissima est ista difficultas propter diuersas, ut videtur, iuris definitiones, tam tamen nos fufissimè explicuimus opere de vjris & comm. libro 3. cap. 2. art. 4. in regula 4. quibus nihil hoc loco adiciendum occurrit, quare reddam tantum compendio, quæ fufius ibidem prosequutus sum.

Dico igitur primò conditiones contra substantiam actus cui adiciuntur, illum destruire, quoties directè, adæquatè, & contradictoriè opponuntur materiæ proximæ circa quam substantialiter versatur ille actus, atque obligationem pugnantem cum obligatione substantiali saltem, aut radicali illius actus afferunt, siue quando eiusmodi conditiones apponuntur per modum pacti, & obligationis, & non executionis tantum; quia implicat simul ex eodem consensu, eademque causa & radice, duas obligationes inuicem contrarias & sese destruentes oriri; neque fieri potest, ut quis velit simul se obligare ad opposita contradictoriè; sed si vult se obligare ad vnum, eo ipso non vult se obligare ad oppositum; quod tamen fieret in nostro casu: nam contrahens obligaret se vi contractus ad materiam proximam, & substantialem contractus, & simul ad aliquid illi materiæ oppositum, illamque destruentem, siue cum ipsa incompatibile: v. g. qui celebraret contractum venditionis cum conditione & pacto non transferendi dominium rei venditæ in emptorem, neque se obligandi ad illam translationem obligatione radicali; se obligaret simul ad duo opposita, & impossibilia, nempe ad translationem dominij rei venditæ, & simul ad non translationem, & ad non accipiendam vel contrahendam obligationem radicalem talis translationis, quæ tamen obligatio transferendi dominium est de essentia venditionis, cuius materia proxima, & circa quam versatur substantialiter, est translatio dominij, ad quam se saltem radicaliter obligat venditor. Simili ratione contractus matrimonij sub conditione non transferendi dominij corporum ad vsum coniugalem, neque se obligandi ad illum vsum obligatione etiam radicali, nullus & chimericus est; quia ea conditio siue pactum, & obligatio adiecta huic contractui, pugnat directè & contradictoriè cum materia proxima circa quam versatur substantialiter matrimonium, nepe pugnat cum translatione dominij corporum, & radicali obligatione, quæ primò, & per se intenditur, & ponitur per matrimonium. Eadem de causa conditiones quæ afferunt obligationem faciendi aliquid oppositum obligationi, quam exigunt bona matrimonij, fides nimirum, proles, & Sacramentum, faciunt matrimonium irritum, quia simul idem matrimonium obligaret ad duo opposita & impossibilia, indissolubilitatem nempe, fidem, & ad non vitandam prolis generationem, atque ad dissoluendum matrimonium, frangendam fidem, & vitandam modo illicito prolis generationem, aut ad aliud quidpiam contra prolis bonum: atque ita interpretor legem Pontificiam cap. final. de condition. appositis, vbi ait vitari, & impediri matrimonij per conditiones eius substantiæ contrarias.

Dico secundò conditiones actus, & contractus substantiæ contrarias, quando non apponuntur per modum pacti, & obligationis; sed per modum duntaxat simplicis conditionis, & propriè dictæ, non vitare actum, siue contractum, sed suspendere ipsius perfectionem, donec posita, & præstita fuerint: quam assertionem demonstrat harum conditionum natura, cum enim nullam inducant obligationem contrariam contractui, sed illum suspendant, donec conditio posita fuerit, illis deinde superuenire potest contractus absque vlla impossibilitate; illa siquidem fingi nequit nisi intra duas res simul existentes: atqui contractus non reperitur cum illa conditione, sed illam prærequirit, quando autem conditio ponitur per modum obligationis, illa simul existit cum obligatione substantiali contractus, cum qua tamen contradictoriè pugnat, ac proinde in eo consensu & contractu inuoluitur quædam essentialis repugnantia, ut nuper explicuimus. In omnibus igitur conditionibus quæ videntur esse contra substantiam contractus cui apponuntur, diligenter est, an ponantur per modum veræ conditionis, & suspendantur consensus, tum ipsius contractus perfectionem; an verò per modum obligationis, & pactionis de aliqua re præstanda vi ipsius contractus; hoc enim solum posteriori modo vitant contractum, non autem primo, cum & ponatur ipsa conditio ante contractum, & obligatio faciendi aliquid contra substantiam contractus non oriatur ex consensu ad contractum, aut ex ipso contractu, sed potius ex impletione conditionis nascatur obligatio consentiendi in contractum; verbi gratia in matrimonio si conditio procurandæ sterilitatis

litis ponatur, vt pura conditio suspensiuè, sensus hic erit: *Contrabo tecum si antequam matrimonium celebratur, & perficiatur, venena sterilitatis sumas*: & cum ponitur ea conditio, nondum est contractus matrimonij, neque vi consensus matrimonialis nascitur obligatio procurandi sterilitatem, aut aliud quidpiam contra substantiam, & bona matrimonij faciendi, sed potius ex eo quod iam fuerit ab vno impleta conditio, nascitur in altero obligatio consentiendi in matrimonium futurum, & proinde consensus in eam obligationem ponendæ conditionis, non est simul cum consensu actuali contractus, ab ipso itaque non nascitur, sed ipsum præcedit. Vt autem cognoscamus, an eiusmodi conditiones ponantur suspensiuè, an per modum obligationis, attendenda est illarum natura, sunt enim aliquæ quæ necessarid supponunt contractum perfectum vt verificentur, aliæ verd priusquam perficiatur contractus, poni possunt, atque aded suspensiuè.

Dico tertid conditionem contra substantiam contractus appositam per modum obligationis, illum aliquando in alium mutare, & tunc tum conditionem sustineri, tum nonum illum contractum per adiectionem nouæ conditionis factum priori destructo: quia iura volunt contrahentium & disponentium voluntates non perire, quando maximè de illis constat, & verba quibus suum consensum exprimunt, id ferunt, estque legitimus aliquis modus, quod facta dispositio valere possit, cum enim contrahentes conditionem aliquam suis pactionibus ponunt, volunt sine dubio, & eam conditionem valere, & pactum cui fuit appositæ, eo modo quo valere poterit, & si nequeat in vna specie contractus subsistere, volunt sanè in alia, in quam per adiectam conditionem translatus est, subsistere. Hanc translationem ex vna specie in aliam, adiectione, aut detractone cuiuspiam conditionis, pluribus exemplis confirmauimus ex iure, & quæ in contrarium afferebantur, dissoluimus loco initio cit. *oper. de usur. & comm.* quod tu consulas velim.

Dico quartid conditiones impossibiles, licet non opponantur contradictoriè contractui, & dispositioni cui adiciuntur, illum tamen irritare, & annullare tum iure naturali, tum positiuo, ac proinde in vtroque foro. Ratio manifestissima est quoad ius naturale, quod non patitur vllam dispositionem, habere vim contra disponentis voluntatem, ille autem noluit se obligare nisi sub tali conditione, quam idcirco apposuit, quia voluit effectum suæ dispositionis suspendere vsque in euentum talis conditionis; neque in foro conscientia de quo modo agimus, alia fuisse voluntas disponentis, aut contrahentis præsumitur propter impossibilitatem, aut turpitudinem conditionis; quia in eo foro non datur locus præsumptioni, sed veritati, immò potius conditio impossibilis arguit dissensum quam consensum, & qui illam apponit, satis ostendit se non consentire, cum suum consensum pendere velit à conditione; quæ poni nequit, ac proinde; si rem aliquam, verbi gratia donet, illam nunquam fore donatarij; quia illam donat sub conditione impossibili, ideòque si eius impossibilitatem nouit, significat illam adiciendo, se neque serio donare, neque alium quempiam contractum cum eiusmodi conditione ex animo celebrare, sed ioco duntaxat: quod etiam ex quo-

tidiano vsu confirmatur; qui enim ait, *contrabo tecum si chymeram, aut hircoceruum venatu ceperis, si cælum digito tetigeris, si senior tuo patre existas*; intelligitur ludere, & non serid contrahere. Quod si conditionem quam apponit, existimet possibilem, cum re ipsa sit impossibilis, serid quidem, & ex animo contrahit, sed apponit conditionem quæ contractum irritum reddit, quia illum suspendit in euentum eiusmodi conditionis, quam posse poni existimat; ac proinde ab illa omnid pendere suum consensum vult. Cum igitur impossibile sit contractum absque consensu contrahentium celebrari, & firmum esse, illique consensus quoties à conditione impossibili pendet, subsistere nequeat, necessarid sequitur contractum cui adiecta est conditio impossibilis, nullum omnid, sed chymericum, & simulacrum esse, attento iure naturæ, idque omnes docent.

Ius ciuile idem quoque constituit in plerisque contractibus siue bonæ fidei, siue stricti iuris, qui per appositionem conditionis impossibilis ita irritantur, vt nulla ex illis aut actio, aut obligatio oriatur, neque fideiussor accedere possit, quod totum ex iure ipso, & communi DD. confirmauimus opere citato.

Difficultas tamen est circa testamenta, quæ non vitiat per eiusmodi conditiones impossibiles ius sæpius statuit, illasque conditiones pro non adiectis haberi voluit, vt morientium vltimis voluntatibus faueret, *leg. obtrinnit 3. D. de condition. & demonstr. leg. multa 6. §. fin. D. eod. leg. cum in fundo 16. §. fin. D. de iniusto testam. leg. ab omnibus 101. §. in testamento. D. de legat. 1. §. impossibilis. Instit. de heredibus instit. leg. seruum 48. §. si non. D. de hered. instit. leg. si quis 6. D. de condition. institur.* atque alibi. Hanc iuris dispositionem in vtroque foro seruandam esse nonnulli dixerunt, quos loco citato adduximus, simulque impugnauimus, ostendimusque Principem non posse facere validum testamentum, quod propter defectum consensus testatoris inuaidum est; quia nequit voluntatem, & consensum testatoris supplere, siue facere vt testator consenserit, si reuera non consensit, vt in hoc casu, in quo suum consensum illigauit conditioni impossibili; ideòque diximus eo loco cum pluribus DD. adductis, eiusmodi leges duci duntaxat præsumptione; quæ quoties constat de testatoris voluntate, qui omnino non consensit, nisi sub ea conditione, inuaidum erit testamentum in vtroque foro, neque leges volunt, aut testatoris voluntati repugnare, aut illam supplere, quod sanè non possunt; & licet id possent, non fauerent vltimis morientium voluntatibus, sed illas potius eluderent. In dubio tamen de mente testatoris propter conditionem illam appositam, cum aliunde firmæ coniecturæ desint, præsumunt absolutam voluntatem testatoris; quia cum homines vix velint decedere intestati, credendum minimè est testatorem voluisse ludere, aut actum irritorium facere condendo testamentum cum eiusmodi conditione, sed potius existimasse possibilem, eoque fuisse animo, vt si impossibilem sciuisset, illam non apposuisset: Denique noluisse suum hæredem, aut legatarium obligare ad aliquid impossibile, aut illis illudere, eo maxime tempore, quo suum erga illos affectum significare voluit. Quæ verd ex iure obiciuntur loco citato, facile dissoluimus.

Gratior

Gratior videtur quæstio circa conditiones impossibiles, aut turpes, adiectas matrimonio; illas enim Gregor. IX. *capit. final. de conditionibus apposis*, negat vitare matrimonium, & pro non adiectis haberi iubet, ita vt matrimonium eodem modo firmum, ac validum existat, atque si nullæ fuissent appositæ conditiones, & consensus contrahentium fuisset absolutus, purus & non conditionatus; hoc porro statuere non potuit Gregorius, nisi vel suppleto consensum contrahentium, qui reuera nullus est, cum pendeat à conditione, quæ nunquam ponetur, neque poni potest; vel efficiendo vt matrimonium consistat absque consensu illud contrahentium, & sine ipso dominium corporum transferat, quod quis audeat tribuere Pontifici. Hæc difficultas plurimorum exercuit ingenia, nos eorum sententias retulimus, & expendimus, diximusque etiam matrimonium contractum sub conditione impossibili, nullum & inuaidum esse, nisi aliam fuisse contrahentium mentem præsumatur. Ecclesia verd, & Gregor. in dubio de mente contrahentium, & deficientibus aliis coniecturis præsumit contrahentes appoluisse eam conditionem sine intentione irritandi matrimonium: quenam autem sine causæ sufficientes illius præsumptionis, disputant DD. nobis ea tunc maximè idonea visa est, quod contrahentes velint contrahere secundum leges ab Ecclesia fixas, & non habeant contrariam intentionem, neque malint non subsistere suum matrimonium, quam tolli conditionem à se positam, quidquid aliter statuunt leges, quod ipsos velle colligimus quando affirmant velle se contrahere cum his pactis, & non aliter, & si ea ratione nequeat validum esse matrimonium, volunt ipsi validum esse, & seruari leges Ecclesiasticas.

Q V Æ S T I O VI.

De conditionibus turpibus.

Hæc quæstio explicata manet ex superiori, nam conditiones turpes, sunt quoque impossibiles, siue quia sunt contra substantiam actus cui adiciuntur, atque aded inuolunt quamdam impossibilitatem, si adiciantur per modum pacti & obligationis, vt fuit expositum; siue quia fieri nequeunt sine peccato, & quin leges aut bonos mores violent. *Atqui*, inquit Papi-nian. *in l. filius 15. D. de conditionibus institution. Quæ facta ledunt pietatem, existimationem, verecundiam nostram, & vt generaliter dixerim, contra bonos mores sunt, nec facere nos posse credendum est.* Itaque impossibilia dicuntur, quæ non nisi cum dedecore fieri possunt, quæ salua fama, & existimatione non possunt: paria sunt impossibile, & turpe, in nostra potestate non esse & iniustum esse: quod igitur nuper constituebamus de conditionibus impossibilibus, idem quoque dicendum est de conditionibus turpibus, quæ & ipsæ impossibiles censentur. Itaque conditio turpis quæ est contra substantiam actus cui adiciuntur per modum pacti, & obligationis, vitiat, & irritum reddit illum actum: cum inde sequatur obligatio ad duo simul opposita, quod tamen intelligendum est, vt vides, de conditione de futuro, non de præsentis, aut præteriti.

R. P. Gibal. De Negotiat.

to, quia neque ista poni potest per modum pacti & obligationis, neque esse occasio peccati, quod iam supponitur aut præteritum, aut præsens.

Secundò omnes aliæ conditiones turpes quæ per modum propriæ conditionis adiciuntur, suspendunt iure naturali actum, cui adiciuntur: cum enim disponens consensum suum, & actum in euentum illius conditionis suspendit, velique illam omnid poni, priusquam ipse suum consensum perfectum ponat, qui ab ea conditione pendet, sanè quamdiu non ponetur, neque etiam ponetur actus & consensus, & cum illa conditio nunquam poni debeat, cum honestè poni non possit, nunquam etiam ponetur actus, vt ostendi in conditione impossibili.

Tertid ius positiuum constituit in quibusdam dispositionibus, & actibus conditiones turpes haberi pro non adiectis, atque adeo eiusmodi dispositiones & contractus eodem modo prorsus habere se, atque si puri, & absoluti essent nulla conditione adiecta suspensi. Ita de matrimonio constituit Gregorius IX. *in capit. fin. de condition. apposit.* de testamentis *l. 9. & 14. D. de condit. institur.* & *l. 20. de condition. & demonstrat.* atque alibi; quamquam quoad testamenta turpes aliquæ conditiones excipiuntur, quæ non remittuntur, sed vitiant omnid dispositionem, si adiciantur, nam filius non emancipatus institui nequit sub conditione quæ in eius potestate non sit, & irritum est testamentum *l. vltima in princ. D. de condition. & demonstrat.* & *l. filius 15. D. de condition. institur.* Deinde dum conditio in alienam voluntatem conferur, hæredis institutio nulla est, & vitatur. Tertid conditiones captatorie contra bonos mores vitiant institutionem, de quibus conditionibus disputant fusiùs DD. atque ex illis nonnulla dabit Ponc. *lib. 3. de matrim. cap. 5. & nos lib. 4. in appendice de testamentis,* aliqua dicemus.

In præsentiarum obseruo leges omnes istas, quæ conditiones turpes adiectas testamentis pro non adiectis haberi iubent, atque ita illis remis-sis valere testamentum, duci præsumptione, vti nuper de conditionibus impossibilibus loquebamur, atque aded vbi constabit de mente testatoris, quiserid conditionem vel turpem, vel impossibilem adhibuit, voluitque eam omnid poni ad validitatem sui testamenti, pronuntiandum erit nullum esse testamentum defectu conditionis, quæ neque posita est, neque poni potest, vt diximus, additque Ponc. *illo capit. 5. numer. 2.* in dubio præsumendum esse conditionem turpem tanquam modum ac pactum; vnde necessarid sequitur nullum esse testamentum. De constitutione verd Gregoriana circa conditiones turpes matrimonio adiectas, pro non adiectis habendas diximus loco citato.

Q V Æ S T I O VII.

De quibusdam conditionibus particularibus, turpesne sint, an honestæ.

Conditio dispositioni appositæ si non nupserrit. I.

X x 2

vary

Varij casus illius. 2.

Obiecta diluuntur. 3.

Conditio viduitatis seruanda. 4. 8.

Alia conditiones non nubendi. 5.

Conditio si castè, & honestè vixerit. 6. 7.

An legatum faminis maritandis, dari queat viduis. 9.

Conditio si nupserit. 10. 11. 12.

Si tali nupserit. 13.

Stipulatio pœna ad matrimonium contrahendum quid ferat. 14.

Hæc quæstio necessaria est quoties vitur præsumptione iuris, quod conditiones turpes adhibitas matrimonio, & testamentis, pro non adiectis haberi vult, videndum enim est, an hæc conditiones re ipsa turpes sint, an saltem tales habeantur in iure, ideòque vitient, aut non vitient dispositionem, earumque sit aliqua ratio ducenda, an verò remittendæ, & reiciendæ sint eodem modo, atque si non fuissent admittæ: eas igitur conditiones de quarum honestate aut turpitudine sine naturali, siue, vt ita dicam, iuridica, posset aliqua iure moneri dubitatio, paucis enumerabo.

Prima conditio est, si non nuperit; siue indicta viduitatis, vt loquuntur; nam viduitatis nomen non vsurpatur duntaxat de quodam nuptis, sed etiam de virginibus, cum virgo, & quæ virum nunquam habuit, vidua dicatur aliquando, quia, inquit Labeo in l. 2. 4. 2. §. 3. D. de verbor. signific. vidua sic dicta est, quasi vecors vesanus qui sine corde, & sanitate esset: similiter viduam dictam esse sine dicitate. Iduare lingua Hetrusca, diuidere est apud Macrobi. lib. 2. sat. cap. 1. 5. vidua quasi valde diuisa: quare legatur virginis quamdiu vidua erit l. filia mea 2. 2. D. de annuis legat. filia mea quotiescumque vidua erit, in annos singulos centum heres meus dato. Legem Iuliam Miscellam sic vocatam voluit Donell. lib. 8. cap. 32. & Mercator not. 2. quod pertinere tam ad cœlibes quam ad eas quæ nuptias expectare fuerint, contraquam sentiat Robert. lib. 1. Anim. c. 2. Cuiacius, & alij passim, inde nominatam putant, quod plurima capita contineret vitis, & fœminis promiscuè communia, quale est illud quod modo versamus de prohibitione nuptiarum, & indicta viduitate vtriusque, maribus scilicet, aut fœminis, eadem ratione qua dicitur à Siculo Flacco es miscellum, quod lex est, vel forma ænea multorum agrorum, multarumque personarum modum comprehendens. Agellio quoque dicitur doctrina miscella confusanea, in lib. 2. o. c. 6. Sic lex Saturæ δὲ νόμου πολλὰ περίχρον. Robert. lib. 1. Anim. c. 2. nominatam existimat à suo authore Iulio Miscello, vel Miscella, eo quod ita videatur affirmare ipsemet Iustinian. Nov. 2. c. 43. eo quod vbi de hac lege agit, dicat αὐτὸς δὲ Ἰουλίῳ Μισέλλῳ, aut vt alij legunt Ἰουλίῳ Μισέλλῳ, sed mendosè omnino, & vitio interpretis, initio enim capitis legitur Ἰουλίῳ Μισέλλῳ παλαιῶ νόμου: Iulia Miscella lex antiqua: deinde dum agit de Iulio Authore, quem negat ipsi adiectisse cautionem, sed Quint. Mutium Scæuolam, ait, hanc quoque cautionem ipse Iulius haud inuenit. Ad didit aliquis Iulius Miscellus, contra Iustiniani mentem, qui non dixisset initio Miscellam νόμου,

sed νόμου ἑστῆν. Quod dicunt aliqui duplicem fuisse authorem huius legis, Iulium scilicet Miscellum, siue Miscellam, futile est, cum nulla legatur familia Romæ fuisse huius nominis. Nomen igitur sortita est ea lex, & Miscella appellata, quod personarum vtriusque sexus, ac rerum communium multitudinem contineret, vt iam monuimus; Authorem tamen eius fuisse Augustum, qui illam à Iulio Cæsare Iuliam nominauit, communior opinio fert, de illa, & de Papia Popæa vide Pamel. in Apolog. Tertulian. cap. 4. n. 5. 2. & alios, quos allegat. Indicitur porò viduitas, & prohibentur nuptiæ pluribus modis. Primò simpliciter, & absolute cum coniugium in futurum siue virginis, siue quondam maritatus interdicitur. Secundò cum inhibentur nuptiæ ad aliquod duntaxat tempus. Tertio cum iubetur vni tantum personæ nubere, aliis autem omnibus prohibetur, cum tamen designatæ personæ nubere honestè non possit; quia tunc omnino nubere prohibetur. Quarto dum prohibetur nubere, nisi de arbitratu aut consensu alterius; quia illo non arbitrate, aut non consentiente non nubet. Videndum igitur est, an in omnibus istis casibus, aut saltem in aliquo conditio nuptias prohibens reicienda sit tanquam turpis, ac proinde valeat legatum, & quælibet alia dispositio tali conditione non impleta, de quibus sic statuo. Primò conditio prohibens omnimodè, vel directè nuptias virginis, adiecta contractibus, illos vitiat, & irritat, atque à testamento reicitur à iure, quare licet ea virgo nubat, eadem ratione percipiet quod ipsi testamento relictum erit, atque si nulla prorsus fuisset apposta conditio, & testamentaria dispositio pura, & absoluta existere, nisi aliam esse testatoris voluntatem certò constaret. Primam partem de contractibus quos vitiat ista conditio prohibens nuptias ei quæ nunquam nupsit, tradunt Molin. tract. 2. disput. 285. num. 10. & Sanch. lib. 1. de matrim. disput. 34. num. 2. vbi adducit etiam Acoftam, quia ista conditio est de iure impossibilis & turpis, vt statim ostendam, docetque etiam Henriq. lib. 11. cap. 12. num. 6. Atque conditiones impossibiles vitiant omnino contractus, quod quæst. 5. diximus; §. si impossibilis, Inst. de inutilib. stipulac. Si impossibilis conditio, stipulationibus adiiciatur, nihil valet stipulatio: quod in aliis quoque contractibus affirmat l. non solum 31. D. de action. & obligat. vbi rationem reddit Mæcianus, quia in ea re quæ ex duorum, pluriumve consensu agit, omnium voluntas spectatur, quorum proculdubio in eiusmodi actu talis cogitatio est, vt nihil agi existiment apposta conditione, quam sciunt esse impossibilem: conditiones autem impossibiles hoc loco dicitur non solum quæ natura, sed etiam quæ iure impossibiles sunt, quod obseruat quoque Molina Iurisconsultus lib. 2. de primogen. capit. 12. num. 35. Neque dicas cum alio Molina Theologo disputat. 285. citata, has conditiones de iure tantum impossibiles, vitiate quidem contractus, quamdiu non implentur, non verò si impleantur, sapienter enim obicit Sanch. falsè dixisse Iustin. & Mæcianum stipulationes, & contractus sub conditione impossibili nihil valere, nam omnino valerent inimpleta eiusmodi conditione, quæ sanè non vitiat contractum, sed illum duntaxat suspenderet æquè atque conditio possibilis & honesta: nam eius contractus obligatio penderet ex impletione conditionis. Adde in conditione non nubendi,

di, de qua disputamus, cum perpetuò prohibeatur matrimonium, non posse expectari euentum conditionis ad obligationem contractus sub ea celebrati, quia non erit impleta, nisi post vitam; nam quamdiu viuunt, cum possit nubere, non impleuit conditionem.

Secunda pars de testamentis, à quibus adiecta conditio virginis nunquam nubendi reicitur à iure, traditur passim à iuris Interpretibus, quos sequuntur Syluest. verb. hereditas 4. Couarr. lib. 1. variar. cap. 19. num. 9. Molina tract. 2. disp. 207. n. 1. Basil. Ponc. lib. 3. de matrim. cap. 6. Sanch. lib. 1. de matrim. disp. 34. num. 3. Layman. lib. 3. tract. 5. capit. 10. num. 14. & alij communiter, habentque expressum ius l. quoties 22. D. de condition. & demonstr. quoties sub conditione mulieri legatur si non nupserit, si nupserit, legatum petere poterit, quod idem affirmat l. cum tale 72. §. Mutia. D. eod. & l. mulieri 74. D. eod. l. seruo 65. §. si testator. D. ad Sc. Trebellian. l. 2. C. de indicta viduitate. Ratio huius assertionis est, quia, vt ait Iustinian. in l. 2. C. de indicta viduitate, Reipublicæ interest multis ex legitimo matrimonio procreatis augeri: quare conditio prohibens nuptias reicitur tanquam vitiatum publicæ contraria, l. 2. §. tractari. D. ad Sc. Tertullian. Ita enim hanc propagationem per nuptias procurabant Romani, vt certum æs imponerent cœlibibus, qui vxores non ducebant, quod vxorium dictum, fuisse testatur Festus, illudque primos exegisse M. Furium Camillum, & M. Posthumium Censorum anno V. C. CCCL. existimat Scaliger. Fuit & Atheniensibus ἀγαμία δίαιτα, atque Lacedæmonis ἀφροδίτη, nempe sterilitatem, magnum calamitatem, & opprobrium ducebant, quod sibi ablatum gratulatur Rachel Gen. 30. vers. 3. & Elizabetha Ioannis Baptistæ parens, Luca 1. vers. 25. & suam virginitatem dicitur Iephthæa virgo à patre voti non satis prudentem reo mactanda: in Hebræo est Iudic. c. 11. flere ob virginitatem LXX. καίτοι ἐπὶ ἀφροδίτῃ, nempe sterilitatem pœnæ loco sibi inflatam arbitrabantur à Deo, vt aliquando factum fuisse sciebant: nam Genes. 20. vers. 18. Concluserat dominus omnem vuluam domus Abimelech propter Saran uxorem Abræa ab illo abductam. Et Olee 9. vers. 14. Vuluam sine liberis, & vbera arenia imprecatur Ephraimitis, turpe enim fuit videri expertem diuini promissis, ac benedictionis de fecunditate, de qua Exod. 23. vers. 26. & Dent. 7. vers. 14. Præterea nuptiarum præmio & sine carere: vnde Ambros. in cap. 1. Luca: Pudor est fœminis nuptiarum præmia non habere, quibus hæc sola causa nubendi. Denique existimabant se quodammodo alienas à Christo, nihil ad eius generationem conferendo. Sed vt redeam ad Romanos, tanta illis fuit nuptiarum, & Rempublicam augendi legitima prole. cura, vt Adrianus Imperator dicere solitus esset malle se ampliari Imperium hominum adiectione, quam pecuniarum copia, teste Paulo in l. final. §. 3. D. de bonis damnatorum. Quæ eadem causa fuit legum de matrimonii maturè contrahendis, de quibus eruditè Pamel. in Apolog. Tertull. cap. 4. n. 5. 2. Eadem de causa præcipuo quodam honore gaudebant, qui plures liberos suscepissent, fuitque illud septimum legis Iulie caput teste Agellio lib. 2. capit. 15. vt priori ex Consulibus falces inuendi potestas esset, non qui plures annos natus esset, sed qui plures liberos quam collega, aut in sua potestate haberet, aut bello amisset; sed si par vtrique numerus

R. P. Gibal. De Negotiat.

liberorum erat, maritus, aut qui in numero maritorum erat, præferatur, si verò ambo, & mariti, & totidem liberorum partes essent, maior natus falces prior sumebat: de iis qui cœlibes ambo essent, aut parem numerum liberorum haberent, aut mariti sine liberis, nihil definebat illa lex; iamque à Seruij Tullij temporibus mos erat, vt parentes natos sibi liberos apud acta publica profiterentur, ille enim, quod obseruat Dionys. lib. 4. iussit in singula natorum capita Iunonis Lucinæ Templo aliquid ferri; & in censu agendo non solum facultates, sed & liberorum nomina, atque ætatem referri voluit Iuuenal. satyr. 9.

— Libris ætiorum spargere gaudes

Argumenta viri.

Vide Brillon. antiq. lib. 1. cap. 5. qui tres liberos habebant immunitate donabantur, quod & Lacedæmone seruatum fuisse auctor est Aristot. lib. 2. politicor. cap. 7. nam qui tres genuerat filios, immunitas erat à custodia, qui quatuor immunitas erat ab omnibus oneribus. Verum de hac immunitate ab oneribus etiam aliquando patrimonialibus propter numerum liberorum, & quot in hoc privilegium requirerentur, plura dabit Couarr. in 4. decretal. 2. p. capit. 8. initio, vbi eruditè hanc ab oneribus immunitatem, liberorum causâ restringit ad munita personalia, & municipalia, contra communem sententiam, quæ etiam ad patrimonialia extendit, vide & Franc. Duaren. lib. 1. disp. cap. 40. vbi de iure trium liberorum plurima dabit. De pœnis præterea, quibus plebæbatur cœlibatus, quas à Constantino sublatas fuisse scribit Nicephor. lib. 7. capit. 47. adi laudatum Couarruiam: nam legibus Romanis cœlibes in adeunda hæreditate non æquabantur coniugibus, neque præterquam genere propinqui quidquam ex testamento lucrabantur. Denique qui liberos non procreassent, dimidia bonorum parte mulcebantur, & opprobrio erant, vnde Iuuenal. satyr. 2.

Iam pater es, dedimus fama quod opponere possis,
Iura parentis habes, propter me scriberis hæres,
Legatum omne capis, necnon & dulce caducum,
Commoda præterea iunguntur multa caducis
Si numerum, si tres implevero.

Caducum dicebatur pars illa quæ fisco adiudicabatur, & à legato, vel hæreditate detrahebatur. Harum legum meminuit Tertullian. lib. de monogam. Aliud est si apud Christum etiam legibus Iulius agi credunt, & existimant cœlibes, & orbos ex testamento Dei solidum non posse capere. Probrosus igitur fuit cœlibatus apud Romanos, quare Galba in Imperium alcius, ra. us non tam esse despectui senectam suam quam orbitatem, τὸν ἀπαιδία, inquit Plutarch. repente Pisonem Frugi Licimanum proconcione adoptauit, vt ait Sueton. c. 17. sunt enim liberi firma Imperij munimenta, & subsidia dominationis, inquit Tacitus, subsidia aulæ, ait Sueton. ideòque leges quæ multa cœlibes norarunt, parentes premiis honorarunt. Panegyric. Constantin. dixit esse fundamenta Reipublicæ, quia seminarium iuuentutis, & quasi fontem humani corporis semper Romanis exercitibus ministrarunt. Quid mirum igitur si Romani conditionem non nubendi, quæ omnes omnino nuptias prohiberet, turpem esse dixerunt, ideòque à testamentis, atque, vt nuper allati DD. obseruant, à donationibus causa mortis reici vo-luerunt, & si adicerentur, pro non adiectis haberi, totamque dispositionem testatoris ceteri puram, & absolutam, neque teneri hæredem, legatarium, aut donatarium eiusmodi implere

X x 3

implere præscriptam sibi conditionem, & in perpetuum abstinere à nuptiis, ut quod sibi testamentum, vel donatione causâ mortis relicto, vel donatum fuerit, percipere valeat.

Non levis tamen est difficultas cur aliter in testamentis, quam in contractibus constitutum sit: nam contractus, ut ostendimus, vitiat, & irritat hæc conditio tanquam iure impossibilis, & turpis, cum tamen testamenta non immutet. Rationem pluribus inquit Sarmiento *lib. 2. selectarum interpretat. cap. 3. n. ult.* quas expendere non vacat. Placeat quod habet Sanch. *disp. 34. n. 2. lib. 1. de matr.* posse contrahentes, cum adhuc superstites sint suos contractus ob eius conditionis impossibilitatem inualidos, facile validos reddere, remittendo illam conditionem, si *Caiia virgo non nupserit*, cui restituere cogetur ea centum, debetur etiam si *Caiia nupserit*, & conditio remittitur, quia virgo illa inuitatur ad non nubendum, ut legatum comparet.

Tertio legatur *Caiæ virgini centum*, si non nupserit, rogaturque illud legatum restituere Titio, quamvis *Caiia nubat*, legatum accipiet, illudque tenebitur Titio restituere, eodem modo atque si parè, & absque conditione accepisset ad Titio restituendum, quod expressissimè habetur *l. non dubium 14. D. de legat. 3.*

Quarto si legatur *virgini Caiæ centum si non nupserit*, & casu quo nubat fidei ipsius committatur, ut illa restituat Titio, retinebit tamen iure legatum, neque Titio tenebitur restituere, quia illud fideicommissum inducit ad viduitatem, idè quod turpe est, ac nullum: casus est legis *quoties 22. D. de condit. & demonstr.*

Quinto legatum relicto patri, tutori, aut alteri personæ si *Caiia non nupserit*, purum censetur, reiciturque conditio non nubendi adiecta, quoties probabile est *Caiam repudiaturam nuptias*, ne legatarius careat legato sibi relicto; quod probabile erit quoties legatarius erit ipsi aut sanguine, aut officio, aut benevolentia valdè coniunctus; quod vix futurum suspicari licet dum legatarius extraneus est personæ, quæ iubetur nuptiis abstinere: quare si relinquatur legatum *Caiæ*, & extraneo, si *Caiia non nupserit*, statim sua pars legatari debetur *Caiæ*, quamvis ea nupserit, reiciturque eiusmodi conditio, quæ tamen valebit pro parte extraneo relicta, quam neque ille, neque *Caiia* si nupserit, consequetur, suæque parte contentam esse oportebit *Caiam*.

Sexto Titia legatur centum si nupserit, ducenta verò si non nupserit, si tamen nubat poterit capere ducenta, *l. Titia 100. D. de condit. & demonstr.* de qua lege & eius varia lectione plura dabit Couarru. *libro 1. variar. capitulo 19. numero 10.*

Septimo legatur centum *Caiæ si non nubat*, nisi arbitrariè & consensu Titij, reicitur conditio tanquam impediens libertatem matrimonij, Immo & inducens viduitatem: si enim Titius non arbitretur, aut non consentiat nuptiis, illæ nunquam fient: quare conditio nuptiarum in arbitrium, vel consensum alterius collata; non valet, quamvis dos possit conferri in arbitrium alterius: quare Papiasian. *in l. cum tale 72. §. si arbitrariè, D. de condit. & demonstr.* Si arbitrariè Titij *Seia nupserit*, hæres meus ei fundum dato: vino Titio etiam sine arbitrio Titij eam nubentem legatum accipere respondendum est, eamque legis sententiam videri, ne quod omnino nuptiis impedimentum inferatur: quare qui puellæ quam violavit, legavit centum si eam de consen-

consensu patris ducat, valebit legatum, si illam validè ducat patre dissentiente.

Octavo legatum relicto cum conditione si nubat *Caiia cum consilio Sempronij*, est verè conditionatum, valetque conditio, neque reicitur; quia iustus quidpiam facere cum alicuius consilio, petere illud quidem tenetur, non tamen sequi: quare conditio de qua loquimur, non nubendi sine consilio Sempronij, minimè lædit matrimonij libertatem, idè quod reicienda non est; quod magno consensu docent DD. apud Sanch. *disp. 34. citata, n. 24.* Si verò Sempronius, cuius consilium requirendum est, longius abest, periculumque est in mora, aut iam decessit, poterunt iniri nuptiæ, debeturque legatum, ut *ibid.* tradit Sanch. *n. 26. & 27.* Denique, *Caiæ* si non nupserit legatum centum post mortem, debetur statim legatum, & reicitur tum conditio, tum tempus, Sanch. *num. 28.*

Obiicies quæ dicta sunt à nobis hæcenus, attempto iure civili stare quidem posse, non verò iure Ecclesiastico, quod conditionem non nubendi, neque turpem, neque proinde iure impossibilem existimat, eam itaque legatis, aut aliis dispositionibus adiectam non possumus repudiare; immò illam probare oportet, cum conditionem ingrediendi religionem apponi testamentis permittat: nam *c. 2. de condition. appositis*, servit manumittuntur ea conditione ut monachi fierent, & in certo monasterio perpetuò manerent, alioquin denuò servituti subicerentur: quorum vnus cum deserto monasterio Clericus factus esset, iubet illum Gregorius in monasterium iterum retrudi, & manumissionis voluntatem non præteriri. Licebit igitur testatori quidpiam legare, aut alia ratione relinquere, si fiat Religiosus, aut Præbyter, quæ est conditio non nubendi, nam si nubat non implebit conditionem adiectam ingrediendi Religionem: quare neque legato poterit. His omnibus adde etiam à iure civili sæpius emendatas fuisse leges, quæ ad matrimonia cogent, qua de re vide Pamel. loco nuper adducto, & sæpius alibi quam Romæ cultus est cælibatus. De feceminis Africanis testis est Tertulian. *lib. 1. ad uxorem, cap. 6.* De Indorum Sapientib. Clem. Alexand. *lib. 3. Stromat. cap. 6.* De Pythagoreis quibusdam Agelli. *lib. 1. c. 9.* & Hieronim. *lib. 1. contra Iovinian. quest. 3.* De quibusdam aliis Sapientibus Epictet. in *Enchir. cap. 29.* atque etiam apud Arrian. *lib. 3. cap. 22.* De Heraisco Philosopho Damascius apud Phot. *Cap. 24.* & de ipso Platone, qui tamen deinde peruersam suorum temporum opinionem timens, naturæ dicitur sacrificasse, ut peccatum illud aboleret; Augustin. *lib. de vera religione cap. 3.* illudque vulgare argumentum impugnantium cælibatum, quod sic malè consulitur humano generi, reiciunt Porphyry. *lib. 4. de abstinent.* & Epictetus apud Arrian. *lib. 3. c. 22.* & multò luculentius Ambros. *lib. 3. de virginis.* Augustin. *lib. de bono coniugali, c. 10.* & *lib. de bono viduitatis. sub fin.* Hieron. *lib. 1. advers. Iovinian. sub medium.* Chrysol. *de virginitate c. 10.* atque Pseudoximus *lib. de castitate.*

Resp. nos non dixisse conditionem non nubendi absolute sumptam, esse turpem, & haberi tanquam non adiectam in testamentis; nisi quatenus directè omnes nuptias ita prohibet, ut ipsarum libertatem tollat directè, & simpliciter, quod non fit in conditione ingrediendi Religionem; tunc enim non eripitur libertas nubendi, sed inuitatur ad statum perfectiorem, quod omnino li-

cet etiam minoribus. Ita Couarr. *lib. 1. variar. c. 19. num. 10.* Molina *disp. 207.* Sanch. *lib. 1. de matr. disp. 34. n. 15.* quare qui religionem fuerit ingressus, consequetur legatum, licet deinde Nouitius non facta professione exeat, ut ibidem affirmat Sanch. *num. 17.* quia satis est momento, & aliquando impleri conditionem *l. si quis heredem 7. C. de institut. & substitut.* id autem in casu nostro factum est. Et sanè ingredi Religionem, atque in ea profiteri tanquam diuersa ponuntur *c. beneficium, & c. qui post votum, de regularibus in 6.* qui vult ingredi Religionem voto suo satisfacit, si illam ingressus, è nouitiu exeat; debet tamen hic ingressus fieri bona fide, & non cum animo exeundi, ut videatur duntaxat præscriptæ conditioni ad lucrandum legatum satisfacisse; testator enim intendit ingressum Religionis circa formam iuris: non attendendum verò est quod testator scripserit, *Lego Titio si fiat Religiosus*; quia in communi modo loquendi significat tantum ingressum Religionis.

Secunda conditio prohibet nuptias viduis, eaque valida est, & non reicitur. Ita Couarr. *in 4. decretal. c. 3. n. 9.* Benedictus *in cap. Raynarius, de testament. vers. qui cum alia, n. 100.* Gutier. *lib. 2. q. 99. canonic. c. 25. num. 3.* & *lib. 3. de matrim. c. 108.* Molina *tract. 2. disp. 207.* Sanch. *lib. 1. de matrim. disp. 34. n. 29. & 30.* aliique passim, quia licet non prohibeantur ab Ecclesia secundæ nuptiæ, ut contra hæresum Montani, Nouari, Cathaphrygum, ipsiusque Tertuliani *lib. de monogamia*, docet Ecclesia, teste Augustin. *de hæresib. hæresi 20. & 86.* & *lib. de bono viduitatis. cap. 12. in expositione Symboli ad Damasum, & in Ep. ad Marcellum, & in comment. Epistolæ ad Timotheum, cap. 1.* magis tamen commendat viduitatem, honestiùsque ducit abstinere à secundis nuptiis: quare Nazianz. primas nuptias legem, secundas permissionem dicit: τὸ πρῶτον συναιεσιον νόμον τὸ δεύτερον συγχώρησιν, idè quæ tam multis efferunt laudibus PP. viduitatem, quam etiam ipsi Ethnici coluerunt, quod pluribus docet Tertulian. *lib. 1. ad uxorem, & in exhortat. ad castitatem. cap. 13.* & *lib. de monogamia sub fin.* illustribus in hanc rem exemplis adductis, quod & diligenter præstitit Hieron. *lib. 1. in Iovinian.* quibus alia adiecit Eспенæ. *lib. 3. de contin. cap. 12. & 17.* domesticum exemplum affert Chrysol. *tract. ad viduam iunior.* habet & quædam Valer. Maxim. *lib. 2. c. 1.* quin & animalium castam viduitatem in exemplum proponit Basil. *hom. 8. in hexam.* & ipsi de more adhærens Ambros. *lib. 5. hexam. cap. 19.* qui extremo libro de viduis, ait Ethnicos quosdam cælibatus, & viduitatis, statuisse pœnas, *Peccati criminum multarent studia virtutum, specto quidem qua fecunditatem quærent, sed studio quo propositum castitatis abolerent.* Verum illas leges, quæ viduitatem damnarent subinde abrogatas fuisse oportuit; nam ipsi Romani pœnas aliquas imposuerunt secundis nuptiis præfestinatis, quando infra annum luctus festinarentur, ex lege Popæ & Iulia Miscella, alias vero omnibus secundis nuptiis in fauorem prolis ex priori matrimonio habitæ, quas enumerat, & exponit Gutier. *de matrimonio, cap. 108. & 109.* Sanch. *lib. 7. de matrim. disp. 87. 88. 89. & disp. 90.* Couarr. *in 4. decretal. 2. p. cap. 3. §. 8. & 9.* quatum tamen aliquæ ab ipso met iure civili temperatæ sunt *C. de indicta viduit. & Nouell. 22.* quibus locis adi Couarr. Quædam etiam emendatæ sunt Iure Canonico, de quibus omnibus alio loco disputandum erit, interea laudatos

datos DD. adeas velim. In Gallia quoque habemus constitutionem de secundis nuptiis, quo iure vitur. Ex quibus sequitur viduitatis conditionem à testatore positam seruandam omnino esse, & non tanquam inutilem reiiciendam, alioquin excidet suo legato legataris: nam æquè de viduo, atque de vidua intelligenda sunt istæ pœnæ, vti passim hoc loco obseruant DD. atque in ipsam constitutionem Regiam de secundis nuptiis æquè in viris, atque in fœminis valere pluribus ostendit, & Curia sanctissimis decretis confirmat Louet. *lit. N. n. 3.* Et sanè vir & vxor non debent ad imparia iudicari. *c. gaudemus, de diuortis*, quare ea viduitatis conditio poterit æquè imponi marito ab vxore, atque vxori à viro testantibus.

Inde sequitur posse quoque apponi viduæ conditionem, ne nubar nisi de cuiusdam alterius arbitrato, aut consensu; cum enim poterit poni conditio non nubendi, multò facilius ponetur conditio non nubendi, nisi Titio v. g. arbitro, quod tamen ita intelligendum est, vt si Titius nolit arbitrari, mulier nubar, & legatum acquirat, aut si iniuste arbitretur, Iudicem adire valeat.

Secundò conditio non nubendi eunuchis, aliisque impotentibus ad generandum, imponi potest; quia tota causa cur ea conditio fuit à iure reiecta, est fauor prolis, cui multiplicandæ laborant iura, quæ causa cessat hoc loco, quamuis aliunde possit esse licitum, & validum matrimonium, vt in senibus.

Tertiò conditio non nubendi quæ neque perpetua, neque omnimoda est, sed solum quoad aliquod tempus, aut certas personas; v. g. ne nubar ante 25. ne Sempronio, ne cum certa quadam familia matrimonia celebret, valet omnino quoad tempus, ait *l. sed si hoc 62. §. fin. D. de condit. & demonstrat.* & concedit Henricus. *lib. 11. c. 6. n. 6.* aliique apud Sanch. *lib. 1. disp. 34. n. 36.* si tamen longum esset tempus nuptiis præfixum, vt post illud non esset fœmina maritum repertura, non valeret conditio, quia æquiparetur perpetuæ prohibitioni nubendi, vti obseruat Gutier. *lib. 2. q. canonie. c. 25. n. 3.* quod etiam dicunt quando conditio est ne mulier nubar, donec Caius moriatur; quia etiã illa conditio viduitatis æquiparetur perpetuæ; quare quando testator relinquit centum Caiæ, si non erit nupta, intelligitur quando obibat testator, valebitque conditio; sicut & illa ne contrahantur nuptiæ in certo oppido, ne cum aliquo ignobili, ne cum Iudæis, ne cum certa stirpe, ne cum Titio, ne cum Sempronio, quia in illis, & similibus casibus non impeditur absolutè matrimonium, manetque tum alibi, tum cum aliis illud contrahendi libertas. Istæ tamen conditiones non contrahendi cum certis personis perpetuæ sunt: quare neque primò, neque secundò cum illis poterunt celebrari nuptiæ.

Quartò valet conditio non nubendi imposita virgini fauore libertatis, aut piæ causæ, v. g. lego centum Caiæ si non nupserit, si nupserit illa, habeat Xenodochium, aut monasterium, vel Stichus seruus liber sit, *l. Titio 96. §. serui usufructus. D. de condit. & demonstrat. quia*, inquit ibidem Paul. *potior est legato libertas.* Est verò idem privilegium piæ causæ, & libertatis, vt demonstrat. Tiraq. *de privileg. pia causa, prinil. 18.* De hac verò substitutione Monasterij quando institutus hæres non seruat conditionem appositam, pluribus disputat Couarru. *lib. 1. variat. cap. 19. n. 9. & 10.*

Tertia conditio si castè, & honestè vixerit, quando imponitur viduæ, quæ sub ea legataria fit, non amittit legatum per secundas nuptias. Ita Molin. *tratt. 2. disp. 207. n. 7.* nisi tamen ea sit regionis vitaræ phrasis, vt ea conditio viduis apposta intelligatur prohibere secundas nuptias, aut ex aliis coniecturis colligatur eam fuisse testatoris mentem, neque aliud afferunt rationes aduersariorum apud Sanch. *lib. 7. de matrim. disp. 91. n. 16.* quidcirco addit quando apponitur illa conditio à viro, aut consanguineis, illam excludere secundas nuptias, secus quando à quopiam extraneo; quia præsumitur maritum velle ea conditione fidem sibi ab vxore superstitè seruari, quod idem ait, quando liberi suæ matri eandem conditionem præscribunt, aut liberi viri præmortui, vel ipsius consanguinei, aut etiam archissima necessitudine coniuncti. Idemque dicendum erit de viro, cui vxor, aut vxoris liberi, consanguinei, vel necessarii quidpiam legatum sub ea conditione castè viuendi debet tamen viduus, aut vidua prius matrimonium consummasse, alioqui conditio prohibens ipsis nuptias nulla est, vt statim dicam: si autem secundæ, aut tertiæ nuptiæ ratione alicuius circumstantiæ censerentur infames, aut inhonestæ alicui fœminæ, vt quia iam senior, aut quia vouit se abstenturam, aut quia nubit persona infami in dedecus prioris mariti, non exiimabitur honestè viuere, ideòque excidet legato; sicut & si ex qualibet alia causa reddatur infamis: quæ omnia habet Sanch. *disp. 91. citata, à num. 16. ad 30.* Ea porò conditio castè viuendi violatur per occultam fornicationem; cum enim hæc pœna excidendi legato propter violatam conditionem castè viuendi fuerit apposta solius testatoris voluntate, non pertinet ad forum externum, quare non indiget probatione delicti, vt in conscientia obliget, & teneatur ad restitutionem, qui non impleta conditione legatum retinet: quamuis enim ex regula generali pœna non obliget ante sententiam Iudicis vel condemnatoriam, vel saltem declaratoriam, id intelligendum est de pœna legali, non de ea quæ ab homine adicitur, quæque habet vicem potius conditionis, quam pœnæ, vt fit hoc loco: neque enim aliter testator legare voluit, estque illi liberum disponere de suis bonis quo liberit modo, & conditione honesta possibili, atque à iure non improbata. Præterea inter hæredem & legatarium initur quidam contractus innominatus, *do ut des, vel facias*, firmaturque hærede dante relicta testamento, & legatario acceptante, qui sicut illa acceptatione dominium acquirit, ita se obligat ad conditionem adiectam seruandam, eaque non seruata, & deficiente, ad restituendum. Ita innumerati apud Sanch. *lib. 7. de matrim. disp. 91. num. 12.*

Gravis tamen difficultas est an vidua violet hanc conditionem per vnicam fornicationem, atque ita legato excidat: nam vnicus actus non videtur sufficere ad denominandam vitam inhonestam, aliunde tamen nomina verbalia delictum importantia, non exigunt nisi vnum actum, vt calumniator, raptor, præuaricator, *l. Athenas. §. præuaricator. D. de his qui notant. infamia, l. quis sit fugitiuus 4. D. de Adilitio edit. c. pen. & ult. de raptoribus.* Castè autem, & honestè viuens nomen verbale est. Et sanè qui vouit honestè viuere, vt sacris initiati, & Religiosi, vnica fornicatione votum violat: vidua quoque quæ intra annum luctus, vel semel fornicatur, perdit omnia sibi à marito

liberaliter relicta; sicut si ad secundas, & acerbis nuptias transtulisset *Nov. 39. c. 2. §. vnde sancimus.* Vult enim Imperator, mulierem, quæ parit. X I. mense post mortem viri, parere ex stupro; parus enim qui editur sub finem mensis vndecimi iustus non est, si sub initium, iustus est ex decreto quodam Adriani. Et sanè parus humani legitimum tempus esse decem menses non inceptos, sed exactos pluribus docet Agell. *lib. 13. cap. 16.* & apud Homerum, Neptunus cum Nympham à se compressam dicit speciosum partum edituram anno circumsacto, nimirum X. mense, tot enim mensibus apud Æolas, & Romanos annum fuisse constat. Tertulian. *lib. de anima. Legitima natiuitas feruè decimi mensis ingressus est, qui numeros ratiocinantur, decursalem numerum, vt exinde reliquorum parentem colunt; denique perfectorem natiuitatis humane.* Sapienter itaque Cuiac. in *Novell. 39.* suspicatur corruptum esse Plin. *lib. 7. cap. 5.* vbi vtiligò legitur *L. Papirium Prætorum secundo hæredes de lege agente, bonorum possessionem contra eum dedisse, cum mater partum se XIII. mensibus diceret tulisse:* ait enim Cuiac. in veteribus exemplaribus legi, *se decem mensibus.* Quæ igitur mulier stupro se polluit intra annum lugubrem, præter pœnam stupri, eisdem pœnis obstringetur, quibus illa quæ immaturas nuptias contrahit, de quibus *Nov. 22.* agitur, & ad proinde omnia sibi à marito liberaliter relicta perdit, vt dicebamus. Neque obstat quod Imperator videatur ad hanc pœnam partum expolcere; sapienter enim respondet Sanch. *lib. 7. disp. 90. num. 2.* partum requiri, vt ex eo extra tempus legitimum nato fornicatio, & stuprum certissimò cognoscatur: quoties igitur pœna legalis, & dispositio vno actu contenta sunt, conditio apposta testamento vno quoque actu violata deficiet, ex eaque parte nullum erit testamentum, cum fuerit quoddam pactum conditionale legantis & legatarij, quod non seruata conditione nullum est, cumque in casu nostro conditio apposta sit castitas, quæ vnica fornicatione, quamvis occultata violatur, legatum illud conditionale intercidit, & quæ vi illius relicta erant, neque capi, neque retineri poterunt. Ita Sylu. *verb. legatum, n. 2.* Caietan. *verb. pœna, circa fin. Couarru. in 4. decretal. 2. part. c. 6. §. 8. n. 17.* Alij verò è contrario contendunt non perdi per vnam fornicationem legatum de quo agimus, cum vnus actus non denominet bonum aut malum, & illa tantum turpiter viuere dicatur, quæ vulgat corpus suum. Authores eius sententiæ dabit Sanch. *lib. 7. de matrim. disp. 91. num. 31.* Ipse verò *num. 34.* distinguit; si enim relictum est legatum à viro vxori, aut à liberis matri, aut ab aliis consanguineis mulieri, quorum omnium interest eiusmodi mulierem pudicam esse propter specialem iniuriam, quam ex eius turpitudine patiuntur, vnica fornicatione amittitur legatum ex tacita testatoris voluntate, & mente, quæ facit ne verborum rigor & proprietates attendatur. Non dicitur quidem vita inhonesta ex vnica fornicatione, verba siquidem quæ sonant habitum, actum frequentationem postulant, licet nomina verbalia læpius vnico delicto in iure contenta sint; quia leges quæ singula delicta in foro externo punire intendunt, id exigunt: & præterea quadam verbalia ex communi hominum sensu non exigunt nisi vnum actum, vt raptor, & sodomita: alias quoque ex subiecta materia non attenditur omnimodò vtrumque proprietas: sic in voto castitatis accipitur omnimodò & plena casti-

tas, quæ vnico flagitio violatur; quando autem conditio castè viuendi imponitur ab extraneo legante, seruanda erit vtrumque proprietas, cum nihil sit vnde colligamus testatorem aliud velle: quare si relinquatur annum legatum ad honestas fœminas, nisi expresse requiratur, vt sint virgines, dari poterit etiam iis quæ aliquando fornicatæ fuerint, nisi tam frequens ea turpitudine fuerit, vt non possint eiusmodi fœminæ dici honestè viuere, quia nihil est vnde coniciamus testatorem tam arctam castitatem exigere.

Hæc præterea conditio castè, & honestè viuendi apposta legato nõ excludit quoslibet amplexus, oscula, & actus libidinosos, nisi tam frequentes sint, vt ratione illorum verè dici possit fœmina inhonestè, & luxuriosè viuere: nam vnus actus non dabit eam denominationem, etsi copula vnica id faceret, hi enim actus sunt imperfecti in ratione impudicitæ, ita Sanch. *n. 40.*

Conditio verò non transeundi ad secundas nuptias non violatur per fornicationem, sicut neque votum non ineundi matrimonium: quia aliud verba ferunt, suntque ista diuersa, non transite ad secundas nuptias, vel omnino non nubere, viduam perseuerare, & non fornicari, neque coniciere possumus vi dispositionis solius, testatorem vtrumque illud voluisse: quare vidua fornicans non priuabitur ante sententiam iudicis legato sibi relicto, poterit tamen illo à Iudice priuari, vt verè dixit Sanch. *disp. 2. num. 42.* At verò *n. 43.* addit non amitti etiam in foro conscientie tale legatum, quando secundæ nuptiæ ad quas transire prohibebatur, irritæ fuerunt; quia re ipsa manet tota conditio apposta, neque violata fuit: nam quod vitiosè factum est, non factum videtur, *l. quoties 6. D. qui satisfacere cogantur*, vbi vitiosa cautio, & captiosa *etiam in iudicis* pro nulla habetur. Non amittitur etiam per sola sponsalia de futuro, quia dispositum in matrimonio, non procedit in sponsalibus quoad pœnam, sed in fauoralibus duntaxat expressis, cum non valeat semper extensio in simili ad alia similia. Maior tamen erit difficultas cum matrimonium quidem initurum fuit, sed non consummatum, quia videtur non perfectè violari conditio apposta, ac proinde deberi legatum, donec consummatum sit secundum illud matrimonium, quod semper præsumitur in foro externo. Sanè per matrimonium nondum consummatum non incurrit pœnas alicui matrimonio inflictas latius ostendit Sanch. *lib. 7. de matrimonio, disp. 87. num. 19.*

Restat circa hanc conditionem viduitatis, siue non conuolandi an secundas nuptias, inquirere quandonam censetur apponi legato, quando illa diserte non exprimitur.

Resp. præsumi hanc conditionem quoties maritus legat coniugi superstiti, si cum liberis habitaret, quia quamuis maritus permittat eam habitationem, videaturque solum stare per liberos quominus defuncti coniugis testatoris mens impleatur, quia tamen tunc liberi iustam habent occasionem diuertendi à matre, quam incipiunt habere suspectam propter nonos amores; ipsamet mater impedimentum apponit implendæ conditioni, quæ fuerat adiecta maximè in fauorem liberorum. Ita Benedic. in *cap. Raynuitius, de testamentis, vers. qui cum dia, n. 170.* atque alij permulsi, quos adducit & sequitur Sanch. *lib. 7. disp. 91. num. 48.* si tamen quandiu superfuere liberi vidua parens cum iis habitauit, illisque elatis secundò nupserit, non

non priuabitur legato; quia non prohibebantur illa conditione secundæ nuptiæ, nisi indirectè, quatenus oberant habitationi maris cum liberis, quæ habitatio reddita modò est impossibilis morte liberorum. Addit. Sanch. n. 50. legatum absolute relictum vxori, extingui ea denuò nubente, quia sic perit memoria mariti, quod etiam contingit quando in legato dicitur, quandiu steterit in domo viri, quia iam transit in alterius viri potestatem, & domum.

9 Denique huc quoque pertinere videtur ea vulgaris quæstio, an legatum fœminis maritandis relictum, dari possit viduis ad secundas nuptias transeuntibus, id siquidem negant passim DD. quia eiusmodi verba solas primas nuptias indicant, vti ex *l. bonos* 89. §. hoc sermone. *D. de verbor. signific. probant. Benedict. in cap. Raynuius, de testam. vers. qui cum alia, num. 79.* & *Tiraq. tract. in eam l. Bonos, citatam, n. 3.* Vide & notas *Gorostedi ibid.* Limitat tamen communè hanc sententiam Sanch. *citata disp. 91. n. 58.* nam si primæ nuptiæ non fuerint contummatæ, minime excluduntur secundæ, deinde si non fuerint aliæ nuptiæ, quibus hoc legatum detur: nam puella nisi XII. annos nata sit, & ad ætatem nubilem peruenierit, neque petere legatum illud, neque illi dari poterit; quod etiam relinquitur puellis maritandis, nequit dari maritatæ, quia non verificarentur verba legati: quod si legetur fœminis, aut puellis dotandis, poterit dari maritatis sine dote, aut non nisi exigua, & ad onera matrimonij propter coniugum grauem inopiam minime iusticiante. Si denique certæ personæ, v. g. Titæ maritandæ fiat legatum, illaque viuo adhuc testatore siue conficio, siue ignorante nubat, vel iam nupsierit dum conditur testamentum, debetur tamen illi legatum, quia factum est ex peculiari affectu erga Titiam, quæ nullum legato impedimentum appoluit, vt vides.

Maiores videtur difficultas, an vxori quam testator viduus duxit post conditum testamentum, debeat legatum absolute relictum vxori, cum ea vxor æquæ ad primam, atque secundam vxorem trahi queat. Distinguit *Couarr. in cap. requisisti, de testam. num. 3.* cui adhæsit Sanch. *disp. 91. cit. num. 59.* nam si legans tempore conditi testamenti coniugatus erat, debetur illud legatum vxori, quam tunc habebat, iure enim merito præsumitur illud legasse ex præcipuo erga suam vxorem affectu: si vero coniugatus tunc non erat, debetur illi vxori, quam moriens habuerit, quia cessat coniectura peculiaris affectus in aliquam vxorem determinatam, & ex generali duntaxat affectu maritali legatum fecisse censetur.

10 Quarta conditio, est nubendi, primò absolute prolata; *lego Caia centum, heredem instituo Sempronium si nubat.* Secundò cum addito ne ingrediatur Religionem; *lego Camilla si nubat, & non ingrediatur Religionem.* Tertio conditio nubendi non exprimitur, sed æquiualeuter ponitur prohibendo aliquid quod cum nuptiis consistere nequit; *lego mille Cornelia si Religionem non ingrediatur.* Quarto denique præscribuntur certæ nuptiæ: *heredem instituo Lucretiam si nubat Scipioni.*

Conditio igitur si nupsierit, adiecta legato, aut testamento. *Lego mille Caio, heredem instituo Furiam si nupsierit,* valida est, cum non sit turpis, neque iure ciuili vt constat, neque iure pontificio: quamuis enim nuptiæ inferiores sint Religionem, & virginitate, honestæ tamen sunt, neque condi-

tionem, vt honestæ sint, & non reiciantur debent esse de meliori bono, sed sufficit si ex natura sua & circumstantiis, quibus vestiuntur, bonæ sint, & honestæ, quamuis non cohereant cum excellentiori quodam bono, illudque impediunt, vt nuptiæ Religionem: astioquin malæ forent nuptiæ, cum ingressum Religionis prohiberent: quare tota difficultas est, an legatum relictum Popæ sub conditione si nubat, ipsi debeatur si Religionem ingrediatur; ita enim affirmandum esse existimat *Ponc. lib. 3. de matrim. cap. 7. num. 9.* cum id fauore Religionis indulserit *Iustinian. Nouell. 123. c. 37.* vbi imperat conditionem hanc si *liberos susceperit, si nupsierit, cum nupsierit,* remitti ei qui Monachillum, vel Clericatum præoptauerit, & idè legati statim petitionem esse, & substitutionem precariam extingui si sub conditione contraria oneratus sit fideicommissio, nisi in redemptionem captiuorum, vel exhibitionem pauperum substitutio fideicommissaria concipiatur. Itaque hanc conditionem, de qua agimus remitti fauore Monachismi, & Clericatus omnino voluit Imperator, quidquid in contrarium testator disposuerit, quod etiam existimauit *Vega in summa, casu 66.* potest siquidem summa sua auctoritate Princeps vitimas morientium voluntates in aliquod melius commutare, & appositam conditionem per aliam meliorem supplere, quod hoc loco factum esse constat, eo quod Imperator aperte fateatur velle se fauere Religionem, quod non faceret, si ex præsumpta tantum voluntate testatoris conditionem aliquam ab ipso appositam remitteret, vel suppletam esse per aliam iudicaret: idem enim in omnibus aliis contingeret, quoties similis aliqua præsumptio locum haberet. Ex his colligit præterea *Ponc. n. 11.* legatum relictum fœminis maritandis, dari posse transeuntibus ad Religionem, ex communi sensu *Salmanticensium Theologorum;* verius tamen est legatum relictum sub conditione nuptiarum non posse dari Religionem ingredienti, nisi præsumatur ea fuisse testatoris voluntas; cum conditio nuptiarum honesta sit, & poterit apponi, neque liceat hanc honestam voluntatem testatoris in aliam, licet meliorem commutare, alioquin id liceret in omni casu, quoties aliquid melius occurreret, quam id quod voluit testator: neque ipse Princeps potest sibi hoc ius vindicare, quamuis possit leges præscribere ad solemnitatem testamentorum, & aliarum dispositionum, quæ eiusmodi præscripta solemnitate deficiente, & nullæ, & inualidæ erunt. Immo verò ius in multis potius fauet matrimonio, quam Religionem: quare Nouella illa *Iustiniani* constitutio ducitur præsumptione voluntatis testatoris, qui cum non expresse distinxerit suam voluntatem circa Religionem, cuius non meminit, præsumitur idem fuisse dispositurus, si cogitasset fore, vt legatarius reiecto matrimonio Religionem fortassis ingrederetur. Vnde sequitur neque legatum maritandis puellis destinatum posse dari Religionem ingredientibus. Ita pluribus Sanch. *lib. 1. disp. 33. num. 29. & seq. & disp. 34. n. 11.* vbi plures alios allegat.

Ex quibus sequitur quid sentiendum sit erga duas illas alias conditiones; nempe *lego Caio si nubat, & non ingrediatur Religionem;* vel nulla expressa mentione nuptiarum, *si non ingrediatur Religionem:* implendæ enim sunt hæ conditiones, & non reiciendæ, sicut reicitur conditio auertens à nuptiis; quia licet spirituales nuptiæ longè nobiliores

sint carnalibus, ac proinde conditio auertens à spiritualibus æquè turpis censeri debeat, atque auertens à carnalibus, hoc tamen priuilegium leges non tribuerunt spiritualibus, quare si legentur 200. Titio si duxerit vxorem, centum autem si Religionem ingrediatur, vbi hoc postremum fecerit, non lucrabitur illa ducenta, quia conditio à religione retrahens non reicitur, & quamuis nullus debeat aliam à Religionem auertere, potest tamen parens filiam Religiosam minus multò dare, quam nubenti propter grauiora onera nuptiarum, & maiores sumptus festendos, quæ omnia habent *Molin. tract. 2. disp. 207.* *Couarr. lib. 1. variat. cap. 19. num. 10.* Sanch. *citata disp. 34. n. 11.* qui complures alios adducit contra *Ponc. citato cap. 7. num. 13. 14. & 15.* & alios quos dabit ipse Sanch. qui omnes ducuntur, quod à *Iustiniano* illa conditio non ingrediendi Religionem reiciatur tanquam minus proba, quod tamen ipsi non ostendunt, alioquin etiam vbi maioribus & primogeniis apponitur à testatore ad conseruationem nominis & familiæ, remittenda esset, quod tamen omnes passim negant, ipsique aduerarij magno consensu: quod autem dicunt maioribus bona pugnare cum Religioso statu, non obstat, quia cum legata quæ dari volunt ingredientibus Religionem, quæuis relictæ fuerint sub conditione nuptiarum, non capiantur & possideantur ab ipso priuato Religioso legatario, sed ab ipso Monasterio, cur non poterit & illud bona & ditiones maioribus possidere, cum alias similes possideat, & aliæ Ecclesiæ passim. Nō obstat etiā, quod obiciunt conditionem non ingrediendi Religionem, vt quis capiat legatum sibi relictum, abducere à Religionem suscipienda, quod omnino non licet; nemo enim timore amittendi bona temporalia deponit animum ingrediendi Religionem, cum eo ipso quod illum animum suscipit, velit commoda omnia, & bona temporalia deletere.

12 Ad extremum dixi in conditione si nupsierit, aliquando præscribi nuptias cum certa aliqua persona, aut gente, aut familia: *heredem instituo Sempronium, aut illi quidpiam lego, si Dorotheam duxerit vxorem.* Hanc conditionem seruandam esse, eiusque defectu legatum, vel hæreditatem non comparari, communis sententia est apud Sanch. *lib. 1. disp. 33. n. 6.* & expressissimè habetur *l. Titio 71. §. 1. de condition. & demonstrat.* quia hæc conditio non est vera pœna; sed totum inuitato ad certum matrimonium spe lucri, hæreditatis nimirum, aut legati, quod alioquin amitteret; quod verum est etiam si ea conditio transiret in modum; v. g. *instituo Titium, aut illi lego, vt ducat Camillam:* etsi enim modus non suspendat effectum, vt dicemus inferius, & statim acquiratur hæreditas, aut legatum, ac proinde eius priuatio videatur vera pœna diminuens propria bona, quæ pœna remouetur ab sponsalibus, c. *gemma, de sponsalibus, & l. Titia 134. D. de verbor. obligat. & l. fin. C. de sponsalibus;* quando tamen priuatio lucri, aut boni acquisiti fit ab eo, qui illud concessit sub aliqua conditione, aut pacto, vt in hoc casu contingit, vera pœna non est.

13 Hæc nihilominus conditio certi matrimonij non potest apponi legitimæ, quia nulla ratione grauari potest, vt dicemus in *appendice de testamentis,* non potest etiam imponi conditio ducendi personam indignam, alioquin ea conditio habetur pro non adiecta, *l. cum ira legatum 63. §. 1. D. de condition. & demonstrat.* quia hæc conditio est inho-

nesta, & honestè compleri nequit; ac proinde in matrimonij & testamenti tabulis habetur pro non adiecta: nam æquiualeat isti, *si non nupsierit:* immò & illa durior est, duo siquidem continet, vnum expressè, v. g. vt ducatur à Titio Bertha, alterum tacitè, vt nulla alia quam Bertha ducatur. Itaque si Bertha indigna sit, *vale est,* inquit, *Caius l. 63. citat. quale si generaliter scriptum esset, si non nupsierit.* Immo si verum amamus, durior est hæc conditio, quam illa *si non nupsierit:* nam & ceteris omnibus nubere prohibetur, & personæ indignæ nubere iubetur; quod si virgo cui legatur quidpiam, *si Titio nubat,* alteri ex patris consensu nubat, existimatur non amittere legatum; à Sanch. *disp. 33. n. 13.* qui plures allegat, quia virgo nequit honestè nubere sine patris consensu, non potuit igitur contra patris voluntatem nubere Titio, ac proinde cum non potuerit honestè implere conditionem appositam, non debet priuari legato sub illa conditione relicto; placet mihi distinctio *Poncij lib. 3. cap. 7. num. 5.* quoties virgo poterit nubere contra patris consensum, nisi nubat Titio, perdere legatum sibi factum sub conditione nubendi Titio: quando verò non poterit nubere sine consensu patris, aut saltem contra eius voluntatem, vti in Gallia propter damnatas eiusmodi nuptias legibus & moribus Gallicis, non amittet legatum, si non nubat Titio contra patris voluntatem. Eadem est ratio conditionis ducendi consanguineam, si Pontifex dispensauerit, etsi enim foret in secundo gradu consanguinitas eiusmodi, valebit tamen ea conditio, quia non est inhonestæ, vt ait Sanch. *lib. 5. de matrim. disp. 5. num. 19. & 20.* & nos in *opere de usuris lib. 3. c. 2. art. 6. n. 20.* aliquid diximus. Qui iubetur ad legatum obtinendum ducere nobilem, si deinde viduus factus ignobilem duxerit, amittit legatum, quia illa conditio est negatiua, ac proinde perpetua: quare de omnibus nuptiis, & non tantum de primis intelligenda est: atque ita explicabis *l. bonos 89. §. 1. D. de verbor. sign. Quod si Caia legataria est si nupsierit Mæuius, & ille rennat, adeatque legatum Caia, ac subinde Mæuium facti, & recusatam nuptiarum penitentem reiciat, non priuabitur tamen legato; quia sufficit conditionem semel extitisse, licet postea deserit, vt latè *Tiraquell. in l. si uxorem, C. de renocand. donation. vers. susceperit liberos, num. 151.* qua etiam de causa, qui iussus fuerat ducere Sybillam, abnuuit, si deinde peniteat, intereaque successio, quæ illi ex conditione eiusmodi nuptiarum obtingere debebat, acquisita est *Sempronio,* nihil inuabitur mutatione voluntatis: si tamen omnia perstarent adhuc integra, & nihil alteri fuisset acquisitum, prodesset ea penitentia. Qui iussus ducere Luciam, aliam duxit, sed postea viduus factus Luciam ducit, excidit legato, quia defecit semel conditio, quod ita tamen intelligendum esse monet Sanch. *disp. 33. citata, n. 17.* vt tempore debiti legati, non pareat conditionis nam si eo tempore propter dissolutum prius matrimonium impleat, conditionem, valebit legatum.*

Quoties conditio certi matrimonij, quæ mixta est, cum pendeat ex duorum contrahentium voluntate, non impletur absque culpa eius, cui imposita est, valebit legatum, & habetur conditio pro impleta. Si iussus fuerit Mæuius ducere Lucretiam quæ eius recusat nuptias, impleta censetur conditio *l. 1. C. de instit. & substit. & l. in testamento 27. D. de condition. & demonstrat.* Ita *Molina*

traët. 2. disp. 206. & 207. Sanch. disp. cit. n. 19. qui addit. n. 20. idem dicendum esse quando Lucretia interim alteri nupsit, neque enim tenetur legatarius eam viduam effectam ducere, vt ait Molina *lib. 2. primogen. c. 13. n. 17.* qui n. deinde 19. sapienter obseruat hanc doctrinam circa conditionem non impletam ex alterius, quam eius cui fuerat imposta culpa, non esse generalem; quod enim in vltimis voluntatibus constitutum est, non debet statim trahi ad alios contractus, vt in *l. 1. C. de institut. & substit. DD.* obseruat: in his autem videndum est in cuius fauorem matrimonium contrahi voluerit testator, ille enim legatum consequitur, in cuius fauorem fuerit adiecta conditio, si per eum non stet ipsius impletio: quare legatarius cum conditione si matrimonium aliquod contrahatur, à Titio, quamuis non stet per ipsum, non acquirit tamen legatum, quia in eius commodum primò, & per se non apponitur ea conditio: quod etiam contingit quando neutrius contrahentis culpa non ponitur conditio; voluit v. g. legatarius Sempronius ducere Caiam, vt iubebatur ad obseruandum legatum, sed Caia interim obiit, non acquirit legatum *l. 4. C. de condit. infertis*, & *l. in testamento 31. D. de condit. & demonstrat.* vide Cuiac. *lib. 1. 7. obseruat. cap. 2.* Limitant tamen DD. nisi legatum fuerit in alimentata, vt si detur in dotem puellæ, tunc enim conditio casu deficiens, habebitur pro impleta. Præterea si conditio deficiat ipso testatoris facto, nihil nocet; v. g. legauit Titius centum Parrochia si in ea sepeliatur, quod tamen fieri non potuit, quia obiit excommunicatus, valet legatum. Denique si quis alius à legatario impediat quominus impleatur conditio legati, & contrahatur matrimonium imperatum, non valet quidem legatum, sed legatarius habet actionem ad interesse aduersus impediendum. Legatum relictum puellæ nubenti valet ea ingrediente Religionem, vt passim omnes affirmant, vt iam monuimus nuper *num. 34.* eo quod præsumatur ea esse mens testatoris.

¹⁴ Quinto stipulatio pœnæ ad contrahendum matrimonium non secundum bonos mores interposita fuisse dicitur à Paulo in *l. Titia 134. D. de verbor. obligat.* Quia inonestum visum est vinculo pœnæ matrimonia obstringi siue futura, siue iam contracta, v. g. conuentum est inter Caium Seium, & Titiam, vt filia Caij Sejij filio Titia desponderetur, & adiecta pœna si quis eorum nuptiis impedimento fuisset: hanc stipulationem tanquam turpem & matrimonij libertati officientem reiecit Paul. verum de hac pœna siue sponsalibus, siue ipsi matrimonio adiecta fusiùs egimus in opere de vltimis *lib. 4. c. 5. art. 2. & 3.* explicuimusque quid iura velint in hac parte. Quis verò sit Gallia vsus, & mores in hac re fusiùs dabunt Leprestre *in suis questionibus iuris, centuria 1. cap. 68.* Chenu *in questionibus centuria 2. quest. 44. 45. & 48.* Bacquet. *traët. de iuribus instit. cap. 21. n. 329.* Expillizus *in suis arrestis cap. 134. num. 7.* & Louetus, eiusque eruditus Annotator *littera M. arresto, siue n. 24.* Res tota aliud pertinet, nempe ad libertatem in matrimonio contrahendo requisitam, de qua commodius agemus aliquando bono fauente Numine.

Sextò sunt plures aliæ conditiones, de quibus dubitari solet, an turpes sint, an honestæ, sed cum illæ non nisi quibusdam certis casibus communiter adhibeantur; de illis singulatim in explicandis illis dispositionibus, & actionibus agendum non est; satis fuerit hoc loco explicuisse il-

las, quæ magis vniuersales sunt; & pluribus illis que diuersis actibus sæpius adiciuntur.

Q V Æ S T I O VIII.

Qualis sit obligatio contractus, & pacti conditionati.

Pendente conditione nulla est obligatio. 1. Ideoque nondum est quis propriè debitor, aut creditor. 2.

Est tamen obligatio expectandi conditionis euentum. 3.

An idèò debitor teneatur cauere de soluendo. 4.

An creditor data cautione Mutiana possit tunc exigere. 5.

An res tunc vendita retrahi. 6.

Quid quando creditor conditionalis & absolutus concurrunt. 7.

Impleta conditione, contractus, quomodo sit absolutus. 8.

Certum esse debet ex natura conditionis propriè dictæ *quest. 1.* nuper explicata, nullam oriri vel actionem, vel obligationem pendente conditione, siue donec illa posita existat, quod ostendimus *quest. 3.* docentque passim Doctores, quia vt manebamus eo loco, tota dispositio suspenditur in aduentum conditionis. Itaque virtus omnis, & efficacia contractus, alteriusve actus est in pendenti, donec impleatur adiecta conditio: quare Vlpian. ait in *l. cedere diem 213. D. de verbor. signif.* vbi quis stipulatus fuerit sub conditione, neque cessit, neque venit dies pendente adhuc conditione: & Paul. in *l. bonem 45. §. si sub conditione. D. de adilitio edicto*, ait homine empto sub conditione, redibitoria actione ante conditionem existentem inutiliter agi: quia nondum est perfecta emptio. Marcian. in *l. grege 13. §. si sub conditione, D. de pignori.* cum sub conditione debiti nomine obligata est hypotheca, ait ante conditionem non rectè agi, cum nihil interim debeatur. Similia vide in *l. is cui 72. D. de action. & obligat. & l. id quod 19. de constituta pecunia, l. fideiussor obligari 16. §. stipulatione. D. de fideiussoribus, l. sub conditione 16. D. de solutionib.* atque alibi sæpius: quam certam vniuersalem, constantemque doctrinam interpretes extendunt æquè ad conditiones tacitas, atque expressas; v. g. *si quis stipulatus sit quod in vtero est, aut fructus futuros, aut domum edificari, tunc incipit actio, cum caper rerum naturam præstari potest*, inquit Paul. in *l. interdum 73. D. de verb. obligat.* Si quis mulieri dotem promiserat, intelligitur conditio si nuptiæ sequantur, & non aliàs: quare neque ante nuptias sequetur vlla vel actio, vel obligatio, quod disertè affirmat Vlpian. in *l. stipulationem 21. D. de iure dotium*: & in *l. item quia 4. §. 1. vers. male petitur. D. de pactis*; vbi vide glossam quam Gomezius *tom. 2. variar. c. 11. n. 28.* & alij plures ab ipso relati singularem dicunt.

Ex hac obligationis suspensione in dispositione conditionata plurima sapienter colligit laudatus Gomez. In primis enim debitor sub conditione non est propriè debitor, qualis est solus ille

à quo statim inuito debitum exigere potest, *l. debitor 108. D. de verbor. significat.* & pluribus ostendit Fachinæ *lib. 1. 1. com. c. 74.* Tiraq. in *l. si unquam, C. de reuocand. donat. vers. reuertatur, n. 125.* quod fieri nequit ab isto ante euentum conditionis. Secundò cum testator legat alicui debiti sibi à Titio, intelligendus est legare debitum purum, & non conditionale, vel in diem, ex communi DD. in *l. qui Roma 122. §. duo fratres. D. de verbor. obligat.* & satis expresse habetur in *l. si scripsisset 46. D. de legat. 2.* Tertio si creditor cessit alteri iura sibi cõpente contra alium, in tali cessione non comprehenduntur debita sub conditione, vel in diem, sed sola debita pura, ex Baldo in *l. scripsisset, citatam*; vnde Gomezius colligit rationem eius quod habetur in nuper *citata l. qui Roma, §. duo fratres*, vbi dicitur quod si pater instituit duos filios, illisque inuicem grauat, vt qui prior decederet sine liberis, restitueret alteri partem suam, illi verò dimidiam hæreditatem, & cauent sibi nihil se contra eam diuisionem facturos, & si contra quæ fecisset, penam alteri promissit: nihilominus cum vnus ex illis fratribus obiisset, & alios scripsisset hæredes; ab eis frater superstes hæreditatem petiit ex causa fideicommissi, neque obstabat diuisio facta, & remissio per illam facta, quia inquit Gomez. in illa remissione non comprehenditur ius futurum, sed tantum præsens; nihilominus Iudex pronuntiauit de fideicommissio quoque tractatum fuisse, & pœnam commissam fuisse, non quasi sola diuisio per se fuerit argumentum remissi fideicommissi, vt obseruauit Gotofredus in notis, sed ex aliis quibusdam rationibus, vt ibidem explicat Cuiac. Mihi illa plurimum probabilis videtur, quod cum nullum aliud esset fideicommissum, aut debitum, siue ius de quo in illa diuisione hæreditatis transigerent, quam istud; aduersus illud duntaxat sibi pœna apposita cauerunt, illudque remiserunt per eiusmodi diuisionem, & pactum de illa nunquam violanda appositum, graui pœna violanti inflicta: quod enim diximus debita, & alia iura pura & præsentia intelligenda esse, & non conditionalia, vel in diem, quando creditor de illis disponit, verum est, dum creditor simul habet iura liquida, pura, & præsentia, & debita conditionalia, & in diem; tunc enim nisi mentem suam exprimat, non censetur disponere nisi de debitis & iuribus puris, & absolutis; quod si solum habeat iura conditionalia, & in diem, ad ea debet referri dispositio, vel liberatio contractus, aut vltimæ voluntatis, quod probant ex *l. fundus qui locatus 24. D. de instruct. vel instrum. legat.* vbi fundo cum instrumento legato intelligitur instrumentum solius domini, non coloni, quod si nullum solius domini fuit, illud quoque coloni legato cedit, quibus plura similia in hanc rem congesti eo loco Gomez.

Tertio quamuis contractus aliæ dispositio conditionata non pariat obligationem ad rem promissam ante positam conditionem, eaque pendente nullus sit propriè debitor neque debitor, vt diximus, parit tamè eiusmodi dispositio obligationem expectandi conditionis euentu, quare est debitum in spe, siue spes delicti à iure probata, cuius sunt plurimi effectus. Primò enim neuter ex contrahentibus potest altero inuito dicere à contractu, aut illi mutare, & grauari vllum adicere, sed vtrique conditionis euentus omnino expectandus erit, quod plurimè cõfirmat Tiraq. *lib. 1. de retr. §. 1. gloss. 2. n. 26.* & *gloss. 10. n. 43.* & neminem refragari testatur Molina *R. P. Gibal. De Negotiat.*

disp. 285. n. 7. alioquin non posset illa debiti spes transmitti ad hæredes, neque opus esset perimi rem ad extinguendas dispositiones conditionales, vt tamen posse statim ostendemus. Secundò si pendente conditione fiat tradito rei, dominiū illius transfertur *l. sub conditione 16. D. de solutionib.* vbi Pompon. *Sub conditione debitori si acceptū feratur; postea conditione existente intelligitur ià olim liberatus: & l. 7. §. fin. & l. 8. D. iure dotium*; consentiuntque iis locis DD. & probat Gom. *in repetit. ad l. 1. D. de adquir. possession.*

Quarò tenetur debitor ex cõmuniore sententia propter hanc spè præstare cautionem de soluendo debito, adueniente conditione, si post contractum eiusmodi debiti suspicio sit non fore soluendo, *l. in omnibus 41. D. de iudic.* vbi Papinianus ait, in omnibus bonæ fidei iudiciis cum nondum dies præstandæ pecuniæ venit, si agat aliquis ad interponendam cautionem ex iuxta causâ, condemnationem esse: neque iustior esse causa potest quam inopia debitoris, qui vbi dies aduenerit, soluendo non erit; tunc enim bona fides postulat, vt creditori cõsultetur, data ei actione ad interponendam cautionem, vt res in tuto collocetur, ne pereat; quid enim prodesset diem expectari, si interim res periret, inanis siquidem est actio quam debitoris eludit inopia *l. nam is 6. D. de dolo*: atque hanc Papinianus sententiam in omnibus bonæ fidei iudiciis obtinere siue in diem, siue sub conditione debeatur, volunt cõmuniter DD. apud Gomezium, nam vtroque casu verum est diem præstandæ pecuniæ non venisse quamdiu dies, vel conditio pendet, æquè autem venire diem cum existit conditio, atque si in diem debitum fuisset: nihilominus communem hanc sententiam sapienter reiecit Anton. Fab. *ad eam l. in omnibus*, & Papinianum ad debita quæ in diem contracta sunt, restringi vult, quia eorum causâ fauorabilior est quam illorum, quæ sub conditione debentur: nã quæ in diem certum debentur, eã certum est omnimodò debitum iri, cum non possit certus dies non venire, non verò ea quæ sub conditione, cum conditio dicenda non sit, nisi quæ potest non existere, vt monuimus *q. 3. ex l. 33. de hered. instit. & l. 18. D. de condit. indebit.* Vnde fit, vt quod in diem debetur, etiam si ante diem compensari non possit *l. quod in diem 7. l. cum militi 6. D. de compens.* ante diem tamen solutum repeti non potest, *l. in diem 10. D. de condit. indebit.* quod aliter dicendum est in debito conditionali *l. sub conditione 19. D. eod.* Quare quod sub conditione ita nondum deberi intelligitur, vt si debitor velit pendente conditione soluere, nequeat tamen ex ea solutione liberationem consequi: quia prius est, vt obligatio contrahatur, quam vt tollatur, & vt prius quid debeatur, quam vt soluat, *l. stipulatio ista 38. §. inter. D. de verbor. obligat.* absurdum itaque est ante diem vrgeri eum ad præstandam cautionem, qui soluere ad huc eo tẽpore non potest, etiã si maximè velit, vel ob hoc ipsum vt se liberet onere præstandæ cautionis: debiti verò ante diem certum alia ratio est, quia potest solui ante diem, licet ante diem peti non possit, *l. quod certa 70. D. de solutionib.* Si quidem plus præstat, quam debeat, qui soluit ante diem, *l. laulenus 15. D. de ann. legat.*

Dices hinc fieri, vt debitum conditionale perire, aut saltem inane fieri per inopiam debitoris, & defectu cautionis pariamur.

Resp. id absurdum minimè videri, cum etiã deficiente conditione perire queat, neque magis laborandum est iudici, vt debitum conditionale collocet in tuto, quam laborauerit ipse creditor, qui totum

fui debiti ius ex incerto conditionis euentu pendere voluit.

Grauis autem difficultas est circa creditorem, an quando vi alicuius dispositionis conditionalis quidpiam percipere debet, possit illud exigere, & capere, præstita tamen cautione, quod deficiente illa conditione restituet illa bona iis ad quæ pertinerent, si non fuissent ipsi relicta, aut debita sub conditione: quam cautionem Mutianam vocant à Q. Mutio, qui illam primus instituit, ut dicemus alibi: eius ea vis est ut stipulatione commissa, qui contra fecerit, vel rem cum fructibus, vel quanti ea res est, restituat. *l. cum sub hac 67. & l. heres 79. §. 2. D. de condit. & demonstrat.* Obseruandum porro est alias esse conditiones affirmatiuas, ut *do, lego centum Caio si Romam iuuerit, si monumentum adificauerit, si uxorem Camillam duxerit*; aliæ verò conditiones sunt negatiuæ, quia in non faciendo consistunt, ut loquitur Vlpian. *Do, lego centum Sempronio si Capitolium non ascenderit, matrimonium non contraxerit*: atque ex his aliquæ sunt temporariæ duntaxat, quia certo & designato tempore finiuntur; v. g. *si intra biennium Roma non discesserit, si intra idem tempus Capitolium non ascenderit*; aliæ verò sunt perpetuæ, quia nullum illis implendis tempus assignatur, & idcirco durante vita creditoris, sine illius cui imponuntur, non censentur impleri: ut *instiuit haredem Caium, si Capitolium non ascenderit*; quamdiu enim viuet Caius non erit impleta conditio, ut patet, agimus enim de veris conditionibus de futuro, non de præsentibus, aut præteritis, illæ enim cum suspensiuæ non sunt, non sunt etiam propriæ, & veræ conditiones, de quibus agimus hoc loco; debent quoque esse de futuro contingenti, non necessario; v. g. *si calum digito non tetigeris*; illæ enim, ut diximus alias, non suspendunt effectum dispositionis, & habentur pro impletis: quare sapienter monet Gomez. *tom. 2. variar. c. 11. num. 38.* conditionem de præsentibus, etiam in vltimis voluntatibus non impedire transmissionem eius quod sub illa relictum fuit, quamuis ab hærede, aut legatario transmittente ignoretur ipsam fuisse impletam. Deinde quod vulgò habetur ex *l. si pater, C. de instiuit. & subst. iur.* testamentum in quo filius habetur institutus sub conditione casuali, vel mixta, nullum esse, intelligi debet de conditione de futuro, non verò de præsentibus, aut præteritis. Tertio statutum quod iubet respondere libello purè, & non sub conditionibus interminata pœna, intelligendum quoque est de simili conditione de futuro tantum; quod idem dicendum est quoties actus legitimus prohibetur fieri sub conditione, sicut & quod habet glossa singularis in *l. non ad ea. D. de condition. & demonstrat.* bona conditionalia non confiscari. Conditiones igitur positiuæ, siue affirmatiuæ, quæ in vita impleri debent, exigunt sui executionem, ut quod sub illis donatur, promittitur, aut alia ratione relinquatur, obtineatur, & de illis non agimus hoc loco, an præstita cautione possit creditor accipere sibi debitum ante positionem conditionis: certum enim est non posse: quæstio duntaxat erat an possit exigi cautio à debitore, præstandi, quod sub conditione relictum est, vbi conditio posita fuerit, eo quod timeatur ne debitor conditione posita, non sic futurus soluendo, quod cum Anton. Fabro nuper negauimus. Tota itaque controuersia est de conditionibus negatiuis, iisque perpetuis, quæ in vita eius cui imponuntur ad obtingendum

quod sibi aliqua dispositione conditionali debebitur, impleri nequeunt, an ille, qui per eiusmodi conditionalem dispositionem creditor constituitur, possit iam nunc obtinere, & exigere sibi sub ea conditione debitum, præstita tamen cautione Mutiana, quod defecta illa conditione restituet quidquid perceperit, cum eius etiam fructibus; atque in eiusmodi conditionibus negatiuis duntaxat versatur cautio Mutiana, quod affirmat Vlpian. in *l. Mutiana 7. D. de condit. & demonstrat. Mutiana cautionis utilitas consistit in conditionibus que in non faciendo sunt conceptæ, vtpote, si in Capitolium non ascenderit, si Siculum non manumiseris, & in similibus*: quod ex Aristone, Neratio, Iuliano antiquis Iuriconsultis, & ex constitutione Diui Pij comprobatur.

Quærimus itaque, quandonam cautio Mutiana locum habeat in dispositionibus conditionatis conditione negatiua perpetua: & quidem in vltimis voluntatibus, institutionibus, legatis, fideicommissis fateatur omnes fas esse sibi relicta percipere præstita cautione Mutiana, quod deficiente conditione restituentur bona iis, quibus aliàs competere, si non fuissent hæredi, vel legatario relicta sub conditione; habemus enim ius expressum in *l. Mutiana 7. l. heres meus 79. §. qui post. l. Titio fundus 73. l. pater Severianam 101. §. focer nuri. D. de condition. & demonstrat. l. seruo iniuro 65. §. 1. sub fin. D. ad Trebellian.* atque alibi, consentiuntque passim interpretes, quamuis in reddenda ratione idonea huius iuris non parum laborent, ut videbis apud Gomezium *cap. illo 1. n. 37.* vbi varias eorum sententias affert, & confutat: illa minime omnium displicet, quam etiam probat Ant. Fab. *lib. 2. coniectur. c. 16. n. 7.* quia illa testatoris dispositio nunquam fortiretur effectum in hærede, aut legatario, quem voluit suis bonis donare, & vel instituire hæredem, vel aliqua hæreditatis aspergere portionem. Cum enim tota sua vita non possit implere sibi conditionem impositam, fieret hæres, aut legatarius vbi iam obiisset: quare, ut huic occurreretur incommodo, voluerunt iura, ut sibi relictam hæreditatem, aut legatum sub vera conditione negatiua perpetua liceret adire, præstita cautione Mutiana, quod si quando in illam conditionem negatiuam peccaret, illius contrarium committendo, restitueret hæreditatem successibus ab intestato, aut legatum ipsi hæredi, aut aliis, qui deficiente conditione ius haberent.

Alia verò ratio est contractuum, & similiarum aliarum dispositionum conditionalium cum vera & propria conditione negatiua perpetua, in illis enim non habet locum cautio Mutiana, neque licet ea præstita debitum exigere ante euentum conditionis: ita glossa in *l. Mutiana 7. D. de condition. & demonstrat.* Molina *tract. 2. disp. 285.* Molina Iuriconsult. *lib. 2. de primogen. cap. 12. numer. 26.* Ferdinand. à Castro Palao *de iustitia disp. 1. punct. 7. num. 12.* & qui multos dabit Gomez. *tom. 2. variar. cap. 11. num. 37.* habeturque in *§. si quis ita stipuletur, Instiuit. de verbor. obligat. Si quis ita stipuletur, si in Capitolium non ascenderit dare spondet? perinde erit ac si stipularis esset cum moreretur sibi dari*: vbi vides conditionem negatiuam perpetuam in persona creditoris appositam æquivalere conditioni in diem mortis eius appositæ: at verò in promissione collata in tempus mortis promissarij, cautio Mutiana non admittitur, neque proinde in conditione negatiua perpetua admittenda erit &

& quamuis ab vltimis voluntatibus valeat sæpius argumentum ad contractus, id tamen verum non est, vbi in aliquo casu contrarium in iure exprimitur, vti hoc loco ostendimus.

Quærimus effectum conditionalis obligationis & debiti, vel iuris illius in spe, ut loquebamur cum communi sententia, voluit alicui esse potestatem retrahendi rem venditam sub conditione, saltem præstando cautionem de soluendo, adueniente conditione: hunc tamen effectum reicit sapienter Gomez. *c. 11. cit. n. 29.* quia tempus retrahenti destinatum non fuit nisi à tempore contractus venditionis, atque ille perfectus non est pendente conditione, neque obligatio firma existit, sed solum in suspensio.

Quintus effectus est, ut si quis promisit alicui rem quamdam sub conditione, & illi sua bona obligauit, & deinde cum altero purè & simpliciter contraxit cum eadem suorum bonorum hypotheca, & demùm impleta conditione currant duo illi creditores, primus licet tantum conditionatus fuerit, præferendus erit: ita Negulan. *de pignor. §. par. & Gomez. citat. n. 30. ex l. potior 11. §. 1. D. qui potiores*: vbi Caius optimam rationem reddit, quia cum semel conditio existit, perinde habetur ac si illo tempore quo stipulatio interposita est, sine conditione facta esset; quæ eadem est mens Gutier. *allegat. 4. n. 16.* & Ferdinand. à Castro Palao *punct. 8. citat. n. 21.* eadem quoque prælatio admittenda est in venditione; si enim rem iam vni venditam sub conditione, eaque pendente, ipsam rem alteri vendas absolute, purificata demùm conditione, prima venditio præferenda erit, dummodo nulli eorum res adhuc tradita fuerit, alioquin possidens præferri deberet. Simile quid contingit in gabelis, quamuis enim ex contractu conditionalis pendente conditione nondum illa debeatur, non debetur tamen conductori illius loci, aut temporis, quo conditio fuit impleta, sed conductori illius loci, aut temporis, quo contractus fuit celebratus.

Horum verò omnium ratio petenda est ex eo quod impleta conditione, contractus sub illa celebratus, ita purus, absolutus, ac firmus redditur, atque si à principio fuisset sine ulla conditione celebratus, vti omnes consentiunt ex *l. fin. §. fin. D. de verbor. obligat. l. fin. §. Titius, D. de vulgar. & pupillari substit. l. si pupillus 27. D. de condition. instiuit.* quare tota eius virtus, & efficacia retrahitur ad diem quo contractus celebratus fuerat, illique competent omnes effectus, qui competere si fuisset celebratus absque ulla conditione, dummodo tamen tempore celebrati contractus, & impletæ conditionis, nulla in contrahentibus existat inhabilitas, alioquin si aliquo illo tempore forent inhabiles ad contrahendum, aut se obligandum, non possent retrahenti contractus, cum tunc neque contractus esse, neque valorem tribuere actui quæ improbat, & qui nullus est: quæ & alia similia contrahantur *cap. sequenti*, vbi de retractione disputabimus; quamquam ea nõ sit propria retractionis, sed solum attenditur in stipulationibus adueniente conditione tempus, quo contractus fuit celebratus, non autem illud quo ponitur conditio: quod aliter contingit, in legatis conditionalibus, in quibus attenditur tempus, quo ponitur conditio, non verò quo conditur testamentum, aut etiã quo morte testatoris confirmatur; cuius discriminis inter contractus, stipulationes & conditionales, & inter legata conditionata, rationem quam obscuram esse fateatur interpretes, sed illam eleganter reddidit, & quæ ex eo discrimine consequuntur, fusiùs

R. P. Gibal. De Negotiat.

explicat Ant. Fab. *lib. 1. coniectur. c. 6. & 7.* & nos ex illo aliquid dicemus in appendice de test. inf.

QVÆSTIO IX.

De impletione conditionis.

Diuersæ species conditionum diuersimode implenda. 1. 2.

Demonstratio in futurum concepta, vim habet conditionis. 3.

Prima Regula. 4.

Conditio implenda in forma specifica. ibid.

Tota & non ex parte implenda. 5.

Quid quando sunt plures conditiones coniunctim, vel diuisim. 6.

Mens potius disponentis, quam verba attendenda sunt. 7.

Verbis tamen hærendum, vbi de contraria voluntate non constat. 8.

De conditione si rationes reddiderit. ibid.

De conditione si nupsit. 9.

De conditione si sine liberis deceaserit. 10.

Secunda Regula: Conditiones implenda per equipollentiam quando non possunt in forma specifica impleri. 11.

Quid quando modus implendi designatur in dispositione. 12.

Explicantur aliquot l. 13.

Tertia Regula: De conditione impossibili tantum per accidens. 14.

Quarta Regula. De conditionibus impossibilibus in specie. ibid.

Quo tempore implenda. 15.

Quo momento obtineatur effectus dispositionis, an cum impleta est, an cum impletur conditio. 16. 17. 18. & 21.

Explicatur l. Arescula. 19. 20.

An impleta conditione dies adiectus expectandus sit. 22.

A quibus sit implenda conditio. 23.

An ius implenda conditionis transeat ad hæredes. 24. 25.

TRia quærimus hoc loco, nimirum quomodo sit implenda conditio, deinde quando implenda sit, & demùm quis illam implere debeat, aut possit, quam in difficultatibus explicatio fusior est, & ad plures materias pertinet.

Obseruandum verò est diuersas esse conditionum species, quod etiam monuimus *quæst. 1.* quæ diuersis etiam modis impleri debent: & quidem Paul. in *l. in factis 60. D. de condition. & demonstrat.* tripartitam facit diuisionem conditionis, ut quid detur, ut quid fiat, ut quid obtingat, vel retro, ne detur, ne fiat, ne obtingat: nempe in dando, aut in faciendo, aut in euentu consistunt conditiones omnès: ex quibus dandi, faciendique conditiones in personas collocantur, aut ipsorum quibus id relinquatur, aut aliorum, tertia species in euentu ponitur: nempe in duabus illis primis speciebus imponitur alicui quidpiam faciendum, aut dandum: v. g. *heres meus esto si centum Caia dederis; centum lego Camilla si nupsit Lucio: centum tibi lego si Caius te adoptauerit.* In tertia specie nihil cuiquam

quam imponitur, sed alicuius rei euentus expectatur vt centū do, lego si naus ex Asia venerit, si cras pluerit. Ex his porro conditionibus alia sunt impossibiles, vti monuimus q. 1. alia verò possibiles: priores illa sunt duplicis generis; nam quaedam sunt impossibiles simpliciter, vel vt alij loquuntur *se habent ad impossibile semper & ad semper*: vel sunt impossibiles secundum naturam, & in genere, v. g. coelum digito tangere, filium esse seniore patre: alia sunt impossibiles tantum ex suppositione, siue non semper, sed aliquando, & non in genere, atque secundum suam naturam, sed in specie secundum aliquam circumstantiam, qua posita impossibile deinde est aliter rem se habere quam sit, licet seclusa illa circumstantia potuerit, possetque aliter se habere; impossibile v. g. est vt Titius, qui ab hostibus captus fuit, ab iisque reuerfus, captus non sit, quāuis potuerit ante non capi, sed si captus fuit, & ab iis libertati redditus, impossibile est vt captus non fuerit, quā impossibilitas, vt vides, est solum ex hypothesi, siue consequentia, neque absolute pugnat & simpliciter cum possibilitate: atque hæc impossibilitas sapius vsurpatur in iure. Sic vbi agitur de postliminio lib. 8. Cod. & in l. Cornelia, quæ legitimos apud honestos defunctos constituit heredes, *ibidem l. 1.* impossibile est, vt ante captiuitatem ille mortuus sit: sic dicitur impossibile esse, vt qui in vtero est, natus censeatur. Ex quibus intelliges glossam in l. 3. D. pro socio, cum ait legem non posse fingere impossibile, nempe impossibile simpliciter, & secundum naturam fingi nequit tanquam existens à lege, quæ imprudenter omnino, & inutiliter id fingeret, atque seipsam deluderet. At verò impossibile duntaxat ex suppositione fingere potest. Immo quoties lex fingit, impossibile est id quod fingit vti ex Bartolo & aliis sapienter obseruat Sarmiento lib. 2. selectar. interpretat. c. 1. n. 2. & fusiſſime Alciat. lib. de presumption. 1. part. a. n. 5. De conditionis porro simpliciter & secundum naturam impossibilis impletione ineptè disputaremus hoc loco, quia vel hæc habentur pro non adiectis, vel si serio posita fuerint, illisque suam dispositionem alligauit, qui illas adiecit, voluit eo ipso nullam esse dispositionem, quam alligauit conditioni quā impossibilem esse sciebat, vti explicuimus *quæst. 5.* Denique insanire est conari implere, quod secundum suam naturam impossibile est: quare tota controuerſia esse potest de adimpletione conditionis impossibilis duntaxat ex suppositione, & simpliciter, ac secundum naturam possibilis; quia cum illa sint vt dixi simpliciter possibiles, & ex aliquo duntaxat casu factæ sint impossibiles, quem casum ignorauit testator, aliūſve, qui suæ dispositioni conditionem eiusmodi adiecit, quæ modò est impossibilis, iure quaeritur an ea conditio propter suā impossibilitatem reiicienda sit, aut vitiet dispositionem, aut habenda sit pro impleta, aut denique si iterabilis sit, iterum impleri & poni debeat: quæ omnia sicut exemplis manifestiora. Testator sic suo testamento Cauri: *do, lego Titio centum si intra triennium naus ex Asia venerit, si Titius Seiam ducat uxorem.* Atqui naus iam submersa est, vel cum condidit testamentum iam appulerat: Seia mortua erat, aut iam Titio nupserat: quare non possunt impleri hæc conditiones adiectæ dispositioni huius conditionis iam impletæ, ac proinde quæ impleri nõ potuerit. Exemplum habemus in l. seruo manumisso 58. D. de condit. indeb. libertatem quis ex testamento reliquit seruo, & vbi ad libertatem peruenisset, ipsi hæres debitum dare iussus

est: is libertatem & pecuniam accepit, deinde tamen comperit est ipsum fuisse ingenuum, & proinde conditionem testamenti defecisse, & non fuisse impletam; immò neque impleri potuisse; libero siquidem homini libertas relinqui non potuit: nam ei, qui ingenuus natus est, nihil officit in seruitute fuisse, & postea manumissum esse: siue natalibus non officit manumissio, inquit §. *fin. Inst. de ingen. & l. 2. C. de vend. liber.* idcirco Papinian. in *citat. l. seruo manumisso*, legatum illi indebitè solutum esse, & hæredi repetitionem eius iure competere, propter deficientem conditionem dixit: an igitur quoties eiusmodi aliqua conditio impossibilis ex suppositione duntaxat, adieciatur dispositioni, illam vitabit, cum qui illam adiecit falsus sit, & illam existimari esse possibilem; an verò si ea conditio sit iterabilis, debeat iterari: quæ omnia, vt facilius sequentibus regulis explicentur.

Obseruandum denique est ex his conditionibus hypotheticè impossibilibus quasdam esse quarum impossibilitas aduersatur voluntati testatoris, alteriūſve disponentis, quia vt euenirent, testator rem de qua disposuerat, illis alligauerat, vnde earum impossibilitas eius omnino voluntati contraria est. Aliarum verò impossibilitas non modò non aduersatur disponentis voluntati, & consilio, sed illud præuenit, & quod fieri volebat, iam impleuit, atque adeò facto ipso eius mentem præuenit; quod in allatis exemplis ostenditur: v. g. *do, lego centum Titio si intra triennium naus ex Asia venerit, si Camillam uxorem duxerit: volo ad legati debitum nauem appellere, aut Camillam nubere Titio.* Atqui naus submersa est, & Camilla mortua, idè impossibile est conditio appellus nauis, & nuptiarum Camillæ, cum tamen illas nuptias ego vellem, & nauis appulsum. At verò si naus iam appulit, & Camilla nupsit Titio, impossibilis quidem est ea conditio, cum nauis quæ iam appulit portum, nequeat appellere, & quæ nupsit Titio, illi iterum nubere non possit. Verum ea impossibilitas non aduersatur disponentis voluntati, sed magis facto suo eam præuenit, atque, vt ita dicam, per anticipationem impleuit, obinetque testator id ad quod obtinendum legatum legauerat, nempe Camillæ cum Titio nuptias: illa siquidem conditio erat causa quaedam dispositionis, quæ causa reipsa posita fuit. In priori autem illo casu neque posita fuit conditio, quæ erat causa dispositionis, neque poni poterit vnquam ob eius impossibilitatem, cum nauis submersa portum subire, & mulier mortua nubere nequeant, ac proinde dispositio quæ in ea causa fundatur, stare nequeat, eius causa mortua deficiente, & impossibili reddita. Duobus autem modis conditiones possunt esse causæ dispositionis alicuius. Primò quidem ex sola disponentis voluntate, & arbitrio, qui ita voluit, & non aliter suam dispositionem subsistere: *do, lego centum Titio si Consul factus fuerit, si Rex Parthorum uinit, si Caus Capitolium ascenderit, si naus ex Asia venerit:* neque enim Consulatus Titij, uita Regis Parthici, ascensus in Capitolium, & appulsum Asiaticæ nauis vllam habent aliam connexionem cum legato centum aris, cum sint omnino distincta, & disparata, præter testatoris voluntatem, qui coniunxit quæ leparata prorsus erant. Alia verò sunt conditiones, quæ vel ex natura rei, vel ex iuris constitutione ordinantur ad

dispositione, cui adiciuntur, & sunt veluti causæ, aut præambula necessaria ad effectum quem intedit quis in sua dispositione: v. g. Titius legauit centum Lucio filiofamilias si à patre emancipetur, aut Paphylo seruo si à domino suo manumittatur: hæc conditiones sunt necessariae ad effectum dispositionis factæ à testatore; siquidem voluit filiumfamilias & Paphylum seruum quibus legabat, sibi, non patri, aut domino certum legata acquirere, quod obtinebunt per emancipationem, & manumissionem; per eas enim sui iuris constituentur, & sibi poterunt acquirere, quod vnum per adiectionem illarum conditionum intendebat testator. Hanc conditionum diuisionem alij aliter explicant, nempe conditionum quasdam esse necessariae ad actum, quasdam ad effectum actus: alias verò voluntarias, quia ex sola disponentis voluntate respiciunt dispositionem, cum eaque connexionem habent.

Obseruandum denique est demonstrationem in futurum conceptam vim conditionis habere, quod tradit Iulianus in l. Stichum 6. D. de legat. 1. Stichum qui meus erit cum moriar, hæres meus dator magis conditione legato interesse, quam demonstrare voluisse patremfamilias apparet, eo quod si demonstrandi causa hac oratio poneretur, ita concepta esset: Stichum qui meus est, non qui meus erit, sed conditio talis accipi debet quatenus meus erit, vt si totus alienauerit, extinguatur legatum: si parte, pro ea parte debeat, quæ testatoris mortis tempore fuerit. Itaque nihil interest an ita dictum fuerit *qui meus erit*, an *si meus erit*: vide Cuiac. lib. 2. obs. cap. 30. Dixi porro demonstrationem in futurum conceptam vim habere conditionis: nam si concepta sit in præsens, aut præteritum, non habet vim conditionis, vt monebat Iulian. vnde fit, vt licet falsa conditio dispositionem perimat; falsa nihilominus demonstratio legatum non perimet, ex certa iuris regula §. *huic proxima, Inst. de legatis. v. g. do lego Stichum seruum meum Veruam, vel quæ à Seio eni*; licet enim non Verua, sed emptus sit, aut non a Seio, sed ab alio quopiam emptus, vt. le tamen est legatum, si de seruo constat. Similia habentur l. demonstratio 17. & l. falsa 32. l. si nominatum 33. l. quibus 39. §. *qui dotalem. D. de condit. & demonstrat. l. 2. C. de falsa causa adiecta. l. Quintus 11. D. de auro legato, l. pen. D. de rebus dubis, l. bis verbis 100. §. paterfamilias. D. de legat. 3.* Cuius rei causa non aia est, quam qui demonstratio illa, pura demonstratio est, & vim conditionis non habet, quod de certo corpore legato constat; secus verò quando incertum corpus legatur; tunc enim demonstratio etiam in tempus præsens relata conditionis locū subit; quod eleganter explicat Pomponius in l. nuper 83. D. de legat. 3. & Papin. in l. testamento, §. 1. D. de manum. testam. & denique Vlpian. in l. si sic 76. §. 1. D. de legat. 1. vbi & §. 2. monet plurimū inter falsam demonstrationem, & falsam conditionem siue causam interesse. Et sanè cum demonstratio non sit causa legati, si de illo certo legato aliunde constat, nihil nocere potest, quod falsa nota fuerit designati: at verò cum conditio & causa falsa est, nullum omnino erit, vt vides. His obseruatis de conditionis impletione certas regulas accipe.

REGULA PRIMA.

De conditionibus implendis secundum formam suam specificam.

Conditio est implenda in specifica forma, provt ipsa conditio exigat iuxta mentem potius, quam verba disponentis, siue conditionis dispositioni suæ R. P. Gibal. De Negotiat.

adiicientis, quod si de mente disponentis minime constet, verbis legendum erit, & ad eorum formam & sensum attendendum, alioquin non censbitur impleta conditio, quamuis eundem effectum habere videatur.

Expositio Regulae.

Primā huius Regulae partem, nimirum implenda esse conditionem in specifica forma DD. communi consensu tradunt, & pluribus ostendit Couar. 99. *practicar. c. 39. n. 2. & 7.* & probatur ex eo quod iura iubeant in persona eius impleri conditionem, in cuius persona est formata, & non in persona alterius: quare dare domino iussus, conditionem non implet dando eius seruo, & qui dare iussus est hæredi seruo alieno instituto, non satisfacit conditioni dādo eius domino; quia quæ in facto consistunt, ea per seuum domino non acquiruntur: quæ omnia tradit Paul. in l. qui hæredi 44. D. de condit. & demonstrat. & qui dare cupiā iussus est, ipsi licet incapaci dare debet, si legatum sibi fundū capiat, vt docet Modestinus in l. Manius 55. D. eod. Manius, cui fundus legatus est, si Callimacho cum quo testamētifactionem non habebat ducenta dedisset, conditioni parere debet, & aucenta dare, vt ad eum legatus fundus pertineat, licet nūmos non faciat accipientis. Ratio huius regulae euidens est; si enim conditio non impleteret in specifica forma, nõ esset illa ipsa, quæ fuerat adiecta a disponente, qui voluntatem suam illi conditioni illigat, vt pro suo iure & arbitrio poterat: ideoque reipsa deficeret conditio, à cuius tamen positione pendet tota vis, & efficacia dispositionis, vt sæpius diximus hæctenus. Si igitur conditio in euentū collata fuerit, conditio impleta censbitur, cum id eueniret, quod testator, aliūſve disponentis euenire voluit: v. g. si naus redierit, si Turca victus sit, si in arbitrium vt daret faceret dando faciendū; si non daret, non faceret, cum nec id factum esse, nec amplius fieri posse constabit, vt monet Donellus c. 33. lib. 8.

Hinc fit primò vt tota, & nõ tantum ex parte conditio implenda sit: quare l. cui fundus 56. D. de condit. & demonstrat. Ianolenus ait illū cui fundus legatus est, si decē dederit, partem fundi consequi non posse, nisi totā pecuniam numerari: dissimilem autē causam esse cum duobus eadem res sub conditione legata est; in hac enim quaestione statim à testamento, quo pluribus conditio ad posita est, diuisa quoque in singulas personas videri potest, & ideò singuli pro sua parte, & conditioni parere, & legatū capere possunt: nā quamuis summa vniuersæ conditionis sit adscripta, enumeratione tamē personarū potest videri esse diuisa: in eo verò, quod vni sub conditione legatū est, scindī ex accidenti conditio nõ debet, & omnis numerus, eorū, qui in locū eius substituantur, pro singulari persona est habendus. Quando igitur vni sub conditione legatū est, quāuis illud sit diuisibile, nequidē eius partē capere poterit, nisi totam conditionem adimpleat. Si verò duobus sub conditione legatum sit, aut donatum, vnus pro sua parte conditioni parendo legatum, vel donatum petere poterit, quod iterum monebimus inferius, vbi de conditione pluribus imposita quaeremus. In præsentiarum duntaxat contendo totam conditionem adiectam siue in vnam, siue in plures personas collata fuerit, implendam esse, & eo modo quo disponentis iusserit, & siue singuli totam, siue partem implere teneantur; qua de causa existimauit Iulianus l. qui duobus 23. D. de condit. & demonstrat. verius esse eū, qui duobus

test nisi naturales habere, quia v.g. factis initiatus est, neque ea conditio ad nefarios complexus innitatur, sed solum casus contingentiam ponit. Deinde si testator sciebat heredem granatum habere duntaxat filios naturales, de aliis enim loqui non potuit. Iure igitur dixit Vlpian. totam hanc questionem voluntatis esse, nimirum inspiciendum esse ex variis coniecturis, quanam fuerit testatoris voluntas, quidve nomine liberorum intellexerit. Alij respondent Papinian. non statuerent vniuersaliter liberos naturales in conditione *si sine liberis*, comprehendendi, sed in proposita ibi specie, in libertino, eodemque conliberto, qui in seruitute conceptus fuerat. Anton. Faber. in *Iurisprud. Papinian. tit. 9. princ. 2. illat. 1.* Tribonianum de suo addidisse putat omnia quae in illo §. responsioni Papiniani subiiciuntur; Consultorum iuris fuerit ista diuisio componere, sicut & quaestionem ipsam, an naturales liberi substitutionem excludant, definire, quod conatur Gomefi. *tom. 1. variar. cap. 5. num. 40.* satis mihi fuerit hoc exemplo docuisse, quam exacte sint attendenda verba conditionis appositae, ubi de disponentis mente non constat; quod iterum in hac ipsa conditione *si sine liberis*, ostenditur, an vel vno superflite conditio deficiat, quod affirmat quidem Papinian. in *l. pater 101. §. 1. D. cond. & dem. sed addit deficere ex voluntate*, nimirum testatoris, qui aequè voluerit ad vnum filium relictam peruenire hereditatem, atque si plures fuissent; itaque non ex verbi usu, sed ex voluntate testatoris ita intelligenda erit illa conditio, cui etiam fauet usus loquendi, cum in singulari vix ea voce utamur, & antiqui etiam qui vnum filium aut filiam haberet, liberos habere dixerint, quod obseruat Agelli. *lib. 2. cap. 13.* Et sane apud Latinos, quaedam dictiones numero plurali concepta rem vnam tantum interdum demonstrant, vt codicilli pugillares: è contrario quaedam in numero singulari plures significant, quod obseruat ex usu iuris Celsus in *l. 158. D. de verbor. significat.* Sic dicimus multum hominem venisse Romanam, & piscem vilem esse; nempe pluralis oratio inspecto usu loquendi in vnitatem resoluitur; in nostro verò casu, *Non est sine liberis cui vel vnus filius vnàue filia est*, inquit Caius in *l. 148. D. de verbor. signif.* & qui non est sine liberis, liberos habet; vnde colligit Alciat. in *eam* l. argumentum à contrariis semper concludere: liberum tamen singulari numero vsurpauit Iustinian. in *l. 33. C. de inoffic. testam. Si quis suo testamento maximam quidem portionem libero relinquat, minusculam autem alij, vel alijs de stirpe.* Sed ea de re vide Forster. obseruat. *succisus. cap. 5.* & Catellian. Cottam, in *memorabilib. verb. liberum.*

REGVLA II.

De conditionibus implendis per æquipollentiam.

11 **C**onditiones secundum exactam verborum subtilitatem impossibiles, impleri possunt per aliquid æquipollens, quod habeat eandem effectum ad quem obtinendum disponens eiusmodi conditionem requirebat.

Expositio Regulae.

Hæc regula sequitur ex superiori; cum enim attendenda potius sit mens testatoris, quam ver-

ba, quoties conditio per aliquid ex mente testatoris, & disponentis impleri poterit, licet non impleatur per hoc ipsum formaliter, quod subtilitas verborum significabat, erit reipsa menti disponentis satisfactum, & conditio habebitur pro impleta, neque deficere dicitur. Et sanè cum consentiant omnes, aliquando posse conditionem impleri per æquipollens, vt manifesto iure constabit statim & ex allatis in proxima regula colligitur, id maximè fieri poterit, quando conditio posita nequit in specifica forma secundum propriam verborum significationem impleri: si enim possit sic impleri, non erit recedendum à verbis, neque à mente testatoris, aut disponentis quæ nobis per verba innotescit, vnde vulgò dici solet conditiones inducere formam, vt in *l. pator 3. & l. nonnunquam 8. D. de collatione bonor.* & alibi obiciant DD. qui negant ab ea forma, libertatis ipsius fauore recedendum esse. Totam itaque difficultas in eo consistit, quandonam conditio per æquipollens impleri possit, cum in forma specifica poni nequit: hoc autem totum explicat nostra ista regula, quæ ait sufficere æquipollens quod habeat illam ipsam effectum, ad quem suæ dispositioni conditionem eiusmodi disponens adiecerat, siue illud ante ipsam dispositionem positum fuerit, siue postea ponatur, siue, vt clarius loquamur; quoties conditio est dispositio quaedam, aut præambulum, & via ad effectum actus, cui apponitur; atque ita non seipsam solum respicit, sed finem, & effectum, tunc per æquipollens implebitur, si in forma specifica propter aliquam impossibilitatem, impleri nequeat. Quoties verò conditio merè voluntaria est, & ex sola impositione coniungitur cum dispositionis, cui adicitur, effectu, atque ita seipsam respicit, neque alijs quidquam confert, ex seipsa ceteri debet, & proinde in specifica forma impleri. Ita enim omnino voluit disponens, qui ex mera libine illam quamuis leuem, & non pertinentem, aut omnino disparatam adhibuit: non enim in eiusmodi conditionibus attenditur causa, aut vis aliqua influens, siue an interfit fieri, aut non fieri id quod sub conditione ponitur, ipsa siquidem conditio pro sufficienti causa habetur, quod obseruant DD. in *l. à Titio 108. D. de verbor. obligat.* quod apparet quoque in pœnis conuentionalibus, quæ conditionem semper habent, & idè non quaeritur, cuius interfit *l. 3. & l. stipulatio ista 38. §. alteri. D. de verbor. obligat. Committetur stipulatio etiam ei cuius nihil interest: pœnam enim cum stipulatur quis, non illud inspiciunt quid interfit, sed quæ sit quantitas, quæque conditio stipulationis.* Vide Tiraquell. *de viroque retractu 1. part. §. 2. num. 3. & 4.* Idcirco sapius veteres Iuriconsulti vsurpant conditionum exempla in iis rebus, quæ nullius momenti aut effectus sunt, v. g. si Capitolium ascenderit, si Rex Parthorum viuit, si Germani vicerint, si Titius saltauerit, si naus appulerit: quam enim ista connexionem habent cum legato relicto, aut cum re donata, vel cum contractu hodie celebrato. Denique in istis conditionibus non aliud quam voluntas eas adicientis inspiciuntur. *l. in conditionibus 19. D. de condition. & demonstrat.* Illæ igitur vt imperantur impleri debent, & non per aliquid æquipollens; quod etiam difficile foret assignare. At verò aliæ conditiones, quæ non præscribuntur ex mera voluntate, sed quia aliquid conferunt ad finem, & effectum quem intendit in sua dispositione, qui illas præscripsit, & ob illam ipsam causam eas requisivit, vt siuit explicatum

placatum nuper *obseruatione 24.* Has condiciones dico impleri sufficienter per æquipollens, quando in forma specifica impleri nequeunt. Ita Sarmient. *lib. 2. selectar. interpret. cap. 1. n. 13.* Exempla passim obuia sunt, quæ dabit Duaren. *de condition. in futur. cap. 5. sub fin.* Donell. *lib. 8. cap. 32.* & alij in *l. mulier 20. §. si quis hereditarium. D. de condition. instit.* Quæstio est de sensu huius conditionis. Titius hæres esto, si Stichum seruum hereditarium manumiserit; cum Titius neque hæres esse possit nisi seruum manumiserit, & manumittere non possit antequam hæres sit: nam seruus non manumittitur nisi à domino, & Titius dominus Stichi non fit, antequam adierit hereditatem. Respondet Labeo quamuis Titius manumittendo nihil egerit, hoc est inutiliter manumiserit, quia dominus eius non erat, hæredem tamen esse, quia manumisit, & post aditionem hereditatis, libertas ante illam seruo data conualefcit ex voluntate testatoris: nempe Titius impleuit conditionem, vt implere poterat, conuincimurque sapienter non aliud voluisse ipsum testatorem in *l. Stichus si hæredi 24. D. de statuliberis*, hæc enim conditio, *Stichus si hæredi meo decem promiserit liber esto*; impletur quomodocumque promiserit, quamuis inutilis sit illa promissio, quæ nempe obligationem non produxerit, quæ inter seruum & dominum contrahi nequit. *Aliqua tamen significatione spondisse dici potest*, inquit Marcell. itaque voluisse testatorem interpretatur, qui hanc promissionem ad legendam libertatem requirebat, & quæ adepta libertate fieri nõ poterat, neque ante illam obtentam vtiliter; voluit igitur illam eo quo fieri poterat modo. Audi Vlpianum in *l. fideicommissarij §. si cui ita. D. de legat. 3. Si cui ita fideicommissum fuerit relicto, si morte patris, sui iuris effectus fuerit, & emancipatione sui iuris factus sit, non videri defecisse conditionem; sed & cum mors patri contingat, quasi extante conditione ad fideicommissum admittitur.* Vides conditionem impleri per æquipollentiam eo quod reddita fuisset alioquin impossibilis: qui enim emancipatione iam sui iuris effectus est, non potest morte patris, sui iuris effici, vt vides, quia tamen testator requirebat duntaxat conditionem sui iuris in fideicommissario, vt sui iuris effectus, sibi, non patri posset acquirere fideicommissum, nihilque intererat ad hunc effectum quocumque modo sui iuris fieret, licet testator voluerit sui iuris effici morte patris, eius tamen præcipuæ voluntati, & fini satisfactum fuit; cum per emancipationem, sui iuris euasit: neque testator ita voluit fideicommissarium sui iuris fieri morte patris, vt omnem alium modum excluderet, sed quia non poterat sibi persuadere patrem emancipatum filium, & timebat ne fideicommissum nondum sui iuris effecto fideicommissario, ad patrem perueniret. Ex his constituo nostram Regulam, conditionem impossibilem in sua forma specifica, non facere cessare dispositionem, quando in æquipollenti impletur, & æquè finis ad quem fuerat posita conditio, quæ modò reddita est impossibilis, obtinetur; *l. cum tale 17. §. falsam. D. de condition. & demonstrat.* Fallam conditionem Cassius, & Caelius Sabinus impossibilem esse dixerunt, veluti: *Pamphilus, si quod Titio debeo soluerit, liber esto*, si modo nihil Titio fuerit debitum, quod si post testamentum factum testator pecuniam exoluisset, defecisse conditionem intelligitur. Vides Papinianum ex mente veterum Iuriconsultorum falsam conditionem existimasse impossibilem; quia

fieri nequit, vt verum sit, quod reipsa falsum est, licet existimeretur verum, neque potest solui debitum, quod nullum est: nihilominus hanc conditionem non reicit in hoc casu Papinian. quia licet testator soluisset quod debebat, quod proinde non potuit solui à Pamphilo, vt iubebatur solacere ad obtinendam libertatem, sed ait conditionem defecisse, atque adeò sublatam esse, & Pamphilo libertatem ex testamento contingere; non vt vulgò dicunt, quod faneatur libertati, sed qui a per illam solutionem, licet ab ipso testatore post scriptum testamentum factam, æquè obtinetur effectus, quem intendebat, atque si à Pamphilo, vt iubebatur, facta fuisset, nempe, vt absque vllis impensis hæres liber fieret à debito Titij, quod euenit à quocumque solutum fuerit, quod Titio debebatur. Vlpian. in *l. ab omnibus 104. §. in testamento. D. de legatis 1.* hanc testamenti clausulam refert; *Lucio Titio, si is hæredi meo tabulas quibus es pecuniam expromiseram dederit, centum dato.* Titius verò nondum tabulis hæredi redditis defecisset, quæsitumque est, an eius hæredi legatum deberetur. Respondit Cassius non deberi si tabulæ fuissent, quia non redditis illis, dies legati non cessit, neque eo casu videtur esse difficultas, sed solum si nullæ tabulæ fuerunt testamenti faciendi tempore; responditque Iulianus deberi legatum, quia conditio impossibilis, cuiusmodi est redditio tabularum, quæ numquam extiterunt, pro non scripta habetur & reicitur, vt diximus *q. 5.* & nõ vitiat dispositionem. Cum igitur non fuerint aliquando tabulæ, nec fuerit debitum, conditio reddendarum tabularum, & liberandi hæredem à debito, quod nusquam extitit, est simpliciter impossibilis, ac proinde de illa, vt de conditione simpliciter impossibili pronuntiandum erit, atque in testamento habebitur pro non adiecta in foro externo. At verò si reipsa debitum contractum aliquando fuisset, quamuis nullæ extarent tabulæ, non haberetur conditio simpliciter impossibilis, & pro non adiecta, sed legatarius teneretur acceptum facere legatum, si illud consequi vellet, atque ita conditionem æquipollenter impleteret: debita siquidem acceptatio idem operaretur, quod redditio tabularum; nempe hæredem liberaret illo debito; quod vnum voluit testator, neque alio sine redditionem tabularum imperavit legatario. Cum igitur nequeant reddi tabulæ, quæ nullæ extant, debet tamen legatarius eo debito liberare hæredem, eo quo poterit modo, atque ita implere conditionem; quam imposuerat testator. Cum igitur dixit Iulianus deberi legatum, & reiciendam esse conditionem reddendi tabulas quæ nullæ fuerunt, supponit & nullum vnquam extitisse debitum, & nullas quoque fuisse vnquam tabulas, atque ita conditionem illam prorsus impossibilem, quæ neque in aliquo æquipollenti impleri posset, adeoque pro non scripta habendam esse, quod totum implemet Iulianus docet in *l. huiusmodi 84. §. si ita 7. D. de legat. 1. Si ita legatum cui esset, si tabulas chirographi mei, hæredi meo reddiderit, heres meus ei decem dato, huiusmodi conditio hanc vim habet si hæredem meum debito liberauerit: quare & si tabulæ extant, non intelligitur conditio satisfecisse creditorem, nisi acceptum hæredi fecerit: & si tabulæ in rerum natura non fuerint, existimabitur implese conditionem, si hæredem liberauerit: nec ad rem pertinebit, iam cum testamentum fiebat tabulæ inter cesserint, an postea, vel mortuo testatore. Huc pertinet *l. libertate 26. §. 1. D. de statuliberis*, ubi*

vbi Modestinus inquit; *Servus iussus reddita ratione ad libertatem pervenire, licet nullam administrationem, nihilominus liber erit.* Constat Scævola in l. 1. §. 16. D. de fideicommiss. libertat. & Caius in l. si servo sub conditione 31. D. de statuliberis, vbi sapienter aduertit conditionem reddendæ rationis apponi tantum, vt pecuniam reliquorum seruus, aut alius legatarius prius restituat, quam legatum accipiat: quare quoquo modo illi conditioni satisfiat, impleta merito censetur. L. talem §. D. de heredib. instit. Marcianus ait, *talem institutionem quidem valere non putabant: Stichus liber esto, & si liber erit, heres esto.* Diuus Marcus rescripsit hanc institutionem valere perinde ac si non esset adiectum si liber erit: quia nempe non poterat heres esse, nisi liber foret, neque ab alio manumitti, quam suo domino, qui erat impletor testator: idcirco illa conditio libertatis iam erat impleta, neque iterum impleri poterat. In hac eadem lege, Marcianus quaerit de hac conditione, *Stichus si meus erit cum moriar, liber & heres esto:* an si fuerit à domino alienatus possit iussu emptoris adire hereditatem, quod sapienter negat; quia non fuit testatoris quo tempore mortuus est testator, & eam conditionem exprimi non oportebat, fuisset enim subintelligenda, quia non poterat fieri liber, & heres, aliter quam si mansisset eius: si tamen testator adhuc viuens Stichum manumississet, respondet ex Celso heredem hunc fore, quia palam est testatorem non voluisse hunc casum excludere; non enim illi testamentò dabat libertatem, nisi vt suam hereditatem capere posset, quam ipsam libertatem viuens illi dedit, atque aded capax hereditatis reddidit: non pugnant etiam verba institutionis, nam quamuis seruus eius non est, eius tamen libertus est; & verba illa, *si meus erit*, idcirco fuerunt apposita, quia si suus tunc non esset, non poterat illi dare libertatem, & hereditatem: quare cum illi viuens dederit libertatem, ipsum manumittendo, impleta est conditio æquivalenter, quam testator requirebat. Huc quoque spectat l. cum seruus 104. D. de verbor. obligat. *Cum seruus pro libertate pactus est, & ob eam rem reum, hoc est expromissorem dedit, quamuis seruus ab alio, nempe quam à domino, manumissus est, reus tamen, siue is qui spondit pecuniam pro libertate serui, rectè obligabitur.* Rationem optimam reddit ibid. Iavolenus, *quia non queritur à quo manumittatur, sed vt manumittatur.* Atque ita quomodocumque obuenerit libertas, & manumissio, censetur impleta conditio. Ex his omnibus vides conditionem, per accidens duntaxat, siue hypotheticè impossibilem, suppleri posse per æquipollens, quoties eundem habebit effectum, atque si in forma specifica fuisset impleta, quandoquidem illam disponens non præscripserat, nisi tanquam viam, & præambulum necessarium ex natura rei, aut ex præscripto iuris ad finem, quem sua dispositione intendebat: quem finem æquè per æquipollens obtinet: nam si nollet in eo casu suppleri præscriptam conditionem tunc impossibilem, per æquipollens, careret suo fine, nullaque foret eius dispositio, quam tamen ipse validam esse peroptat, neque eam conditionem præscripsit, nisi vt valida foret dispositio, quæ absque eiusmodi conditione, licet ab ipso præscripta non fuisset, inualida omnino foret, vel ex natura rei, vel ex iuris & legis definitione. Id ipsum verò æquè contingit in contractibus, atque in vltimis voluntatibus, sufficitque conditionem de qua agimus per

æquipollens suppleri, & ante contractum postquam fuisse: sic enim edicunt AA. l. final. C. de donation. quæ sub modo. *Si quid mater filia in potestate patris constituta sub hac conditione, si fuerit intra biennium emancipata, donauerit, licet hoc matris voluntate sui iuris effecta non tenuit, tamen prius marito defuncta sui iuris quocumque modo effecta ad similitudinem legari ita relicti rem donatam similiter habere vel vindicare potest.* Vides itaque conditionem emancipationis latisheri, quocumque modo liberi sui iuris efficiantur: quod ipsum Antoninus in vltimis voluntatibus constituit l. 3. C. de institutionib. *Si mater vos sub conditione emancipationis heredes instituit, & priusquam voluntati defunctæ pareretur, sententiam deportationis pater meruit, vel aliter defunctus est, morte eius vel alio modo potestate patris liberari, ius ad eundem hereditatis cum sua causa quæsitis.* Vbi vides conditionem emancipationis, quæ fieri non poterat à patre deportato, vel mortuo, impleri per aliquid æquipollens, & per omnem modum quo liberi sunt æquè sui iuris, atque per emancipationem facti fuissent.

Obiicies primò æquipollens non sufficere ad implendam conditionem, quando certus modus illius implendæ designatus est in ipsa dispositione: v. g. *heres sit seruus si vindicta manumittatur*: quæ conditio tunc nequidem per ipsam legem, quæ manumittat seruum, suppleri poterit, quod facillè ostenditur; nam constitutio Diui Marci libertatem concedit seruo, qui ex contractu manumitti debebat, quoties in mora fuit, qui manumittere tenebatur, l. 1. §. 6. D. qui sine manumissione ad libertatem perveniunt: & l. causam 20. D. de manumissionib. vbi etiam in §. puellam, sic ait Papinian. *Puellam ea lege vendidit, vt post annum ab emptore manumitteretur, quod si non manumississet, convenis vt manum initiator, aut decem aureos emptor daret, non servata fide: nihilominus ex sententia constitutionis, liberum fieri respondit.* Similia habentur in l. 1. & 2. C. si mancipium ita fuerit alienat. Nihilominus hæc Marci & Commodi constitutio non habet locum, quoties agitur de certo manumittendi modo, nisi enim ponatur ille, non supplebitur à lege, neque accipiet libertatem ille seruus, quamuis qui ipsum ex contractu manumittere eo modo debuerat, fuerit in mora, quod videmus in l. qui Roma 122. in §. Flavius Hermes. D. de verbor. obligat. *Flavius Hermes hominem Stichum manumissionis causâ donavit, & ita de eo stipulatus est: si homo Stichus de quo agitur, quem hac die tibi donationis causâ, manumissionisque dedi, à te, heredeque tuo manumissus, vindictaque liberatus non fuerat, quod dolo malo meo non fiat, pœna nomine quinquaginta dari stipulatus est Flavius Hermes, spondit Claudius.* Circa hanc stipulationem cum Stichus non fuerit liberatus à Claudio vt spondebat, plurima quæstia sunt, quibus sic respondit Scævola. In primis Claudium conveniri posse de libertate serui à Flavio Hermete. Secundò Flavij Hermetis heredem posse petere à Claudij herede pœnam subscriptam quinquaginta, quam vt vitet Claudij hæres, libertatem Sticho præstare debebit. Tertio si Flavij hermetis hæres nolit ex ea causâ agere cum Claudij herede, hunc nihilominus teneri præstare libertatem Sticho ex conventionione, quæ fuit inter Hermetem & Claudium. Ex quo consultiissimi viri responsio vides Stichum non accepisse libertatem, quamuis Claudius, eiusque hæres, qui eam ipsi præstare debebant ex conventionione cum Hermete, fuerint in mora, atque

ideò

ideò pœnæ conveniæ obnoxij, neque constitutionem Marci habere locum in eo casu, sed libertatem præstandam fuisse à Claudio, vel eius herede, vt fuerat conventum, & donec id fieret, Stichum mansisse seruum, non obstante Constitutione Imperatoria, quæ concedebat libertatem seruis, qui ex pacto manumitti debebant, quoties qui ad eam manumissionem obligabantur, erant in mora: neque potest alia reddi ratio cur ea constitutio in nostro casu non valeat, quam quia illi pacto fuit adiectus modus manumissionis, nempe *per vindictam*, lex autem non supplet per æquipollens manumissionem, quoties conventio certum modum illius designavit, ne detrahatur pacifcentium & contractantium expressæ voluntati: quoties igitur præscribitur aliqua conditio, eiusque implendæ certus modus, illa in specifica forma, & modo præscripto implenda erit; neque per æquipollens suppleri poterit: quod si modus ille redditus fuerit impossibilis, deficiet conditio, contraquam in nostra regula asseruerimus.

Resp. nihilominus conditiones quæ sunt præambulum dispositionis, vel natura ipsa, vel iuris ordine, vel quæ respiciunt certum effectum, quando in specifica forma impleri nequeunt, posse per æquipollens impleri, licet sit certus modus impossibilis, vt affirmat nostra regula, quam hæc tenet ex ipso iure stabilimus; & confirmatur ex l. 4. D. de manum. testam. *Si libertate data sic fuerit legatum, eique si eum vindicta liberavero, heres meus decem dato, licet ex nimia subtilitate separatim est legatum à testamento, attamen humanitatis intuitu valebit legatum; si vnus reum manumiserit.* Vides certum modum manumissionis, nempe *vindicta*, fuisse præscriptum, qui modus omittitur, factaque aliter manumissio, & data libertas, qua quocumque modo data valuit legatum. Neque dicas id indultum favore libertatis, ideòque Pomponium respondisse *humanitatis intuitu valere legatum*: hoc est remisso & laxato iuris rigore, cuiusque subtilitatis omittis: monet enim Vlpianus plurima contra iuris rigorem pro libertate fuisse constituta, l. generaliter 24. §. 10. D. de fideicommissariis libertat. & Marian. l. pœnales 32. §. fin. D. ad l. Falcidiam. Verum in illa l. 4. quam exponimus, non agitur de libertate, sed de legato ad quod capiendum iam supponitur liber, & quamuis libertas sit conditio disponens ad legatum, eiusque libertatis obtinendæ modus præscribitur à testatore, nihilominus, quocumque tandem modo fiat liber, valebit legatum, vt ait Pomponius: neque sapienter obiicitur eundem esse favorem legari dati cum libertate, atque ipsius libertatis: nam aliquando obtinebitur libertas legata, & non illud quod vnà cum ipsa eodem testamento legatum fuerat. Cautum habet Vlpian. in l. si ita scriptum 16. D. de manumissis testam. *Si ita scriptum fuerit, cum Titius annuarius 30. erit, Stichus liber esto, eique heres meus fundum dato: & Titius antequam ad annum 30. pervenisset, decesserit, Sticho libertas competet, sed legatum non debetur.* Rationem subiicit Iuriscultus: *Nam favore libertatis id receptum est, vt mortuo Titio tempus superesse videatur, quo impleto libertas contingat; circa legatum defecisse conditio visa est.* Similia videbis in l. si pecuniam 20. §. is cui. D. de statuliberis.

Ad §. Flavius Hermes nuper obiectum, resp. primò constitutionem Marci in casu illius §. non valuisse, quia fuerat expressus certus manumissionis modus, nempe per vindictam, quem lex non sup-

pleuit, neque potuit suppleri, nisi contrahentium voluntati derogaret, quod nunquam facere censetur, nisi ex gravi, & communi aliqua causâ: neque inde impugnatur nostra regula, quæ agit de forma conditionis expressæ, quæ non est in potestate illius, cui talis conditio imponitur: nam si sit in eius potestate, eam omnino in forma, quæ præscribitur implere debet: v. g. legat mater filio si eum pater emancipaverit, sufficet vt filius sui iuris efficiatur, & exeat à patria potestate quocumque modo, etiam si non per emancipationem: At verò legat quis patri centum si filium emancipaverit, non acquireret legatum nisi filium emancipaverit, etiam si filius alia quapiam ratione eius potestati subductus fuerit: v. g. per dignitatem Episcopalem, aut Religionis ingressum: quare cum in §. Flavius, esset in potestate Claudij, vt Stichum vindicta manumitteret, non debuit alio modo manumittere. Ratio huius distinctionis est, quia non est subueniendum illi, qui potuit plenissime conventionem implere, & conditionem etiam in forma specifica implere, sibi enim imputet, quod non impleat modo præscripto, vt poterat; illi autem qui facit, quod potest, & non amplius præstare potest, iure merito indulgetur, si id quod æquipollet faciat.

Dices secundò æquipollentiâ in conditione supplenda debere habere illum ipsum effectum, quem haberet conditio in specifica forma posita, quod in confirmatione & expositione nostræ regulæ perpetuò monuimus: atqui manumissio, siue libertas per legem, non idem operatur, quod manumissio per vindictam: hæc enim pariebat plenissimam libertatem, & Ciuem Romanum constituere, cum aliis modis manumissio, essent tantum Latini, aut dedititij. Quoties igitur diuersa operabuntur isti modi manumissionis, vnus non poterit suppleri per alium, qui non eundem habebit effectum: quare verò solemnitate fieret manumissio per vindictam coram Prætoribus, imposita capiti serui virgula, quam idcirco vindictam vocabant, quod ea ratione in libertatem vindicatur, & assereretur: erat verò illa virgula festuca quædam, vt ait Festus, Perius:

Non in festuca licetor quam gestat inani.

Et alibi.

Vindicta postquam meus à Prætoribus recessi.

De hac inquam vindicta alius erit dicendi locus in appendice de dominio.

Resp. cum Cutacio lib. 1. obser. cap. 29. Scævola in l. quam verlamus, agere de seruo manumissionis causâ donato. At verò Marci, & Commodi constitutionem petinere ad seruos manumissionis causâ venditos l. Paul. D. de liber. caus. Ea tamen deinde ad seruos donatos eadem lege, vsu quodam extensa fuit, quod nondum acciderat, dum Scævola de iure temporibus Marci & Commodi responderet. Itaque nihil aduersum nos ex ea Marci constitutione obiici potest, vt vides.

Obiicies tertio l. seruo manumisso 58. D. de conditione indebiti, vbi sic habet Papinian. *Seruo manumisso fideicommissum ita reliquit: si ad libertatem ex testamento pervenerit, is post acceptam suo iudicè pecuniam, ingenuus pronuntiat; si indebiti fideicommissi repetitio erit.* Vbi vides repeti legatum tanquam indebitum propter non impletam conditionem, quæ in specifica forma non poterat impleri: cum ingenuus & liber manumitti nequeat, licet fuerit impleta per æquipollens, & quæ eundem habeat effectum: requirebat enim libertatem gestator in seruo, vt fideicommissum accipere posset,

quædam

quam libertatem iam ipse possidebat, cum esset ingenuus quamvis id ignoraret testator, qui si sciuisset, legatum multo potiori ratione, & libentius omnino id reliquisset, cum quia seruitute impediatur, voluerit illum testamento manumitti. Nequit igitur conditio per æquipollens suppleri. De quo Papiniani responso magna sunt lites apud Interpretes. Anton. Faber ait testatorem qui conditionem, sub qua fideicommissum relinquebat, existimasse esse possibilem, atque adeo reliquisse si eius libertus fieret, non si ingenuus esset. Ex quibus vides non fuisse impletam etiam per æquipollens conditionem à testatore positam, nempe si eius libertus esset, & non si ingenuus esset, ideòque indebitum fuisse fideicommissum: atque adeo repeti iure posse conditione indebiti.

Resp. secundò Sarmiento *lib. 2. sect. 2. interpret. c. 1. n. 27.* in huius legis themate non repeti legatum tanquam indebitum defectu conditionis, quæ cum esset impossibilis, poni non potuit, sed quia ex Senatus decreto, qui post manumissionem originis repetierant ea quæ de demo manumissoris habebant, ibi relinquere iubebantur *l. 1. C. de ingen. & l. fin. C. quibus ad libertat. proclam. non lic. l. 3. D. si libert. ingen. esse dicat. l. 1. D. de iure annul. l. de bonis. D. de liber. causa*, in quos omnes textus consule Glosam: quia igitur iste legatarius suam originem repetiit, debuit relinquere legatum, quod perinde fuit ipsi indebitum solum, non ratione conditionis impossibilis, quod explicat glossa in *l. 1. C. de ingenis. Si liberum hominem quem credebas seruum tuum esse, in testamento manumiseris, & ille in ingenuitatem proclamauerat, an bona qua occasione manumissionis acquisierit in domo manumissoris apud heredem relinquere debeat, queritur: dicitur quod sic. Idem queritur si ei tanquam libero aliquid fuerit relictum.* Ratio est quia videtur ingratum qui noluit libertus benefactoris haberi. Ex Papiniani itaque responso nihil aduersus nostram Regulam inferre possunt aduersarij.

REGULA III.

De conditionibus impossibilibus tantum per accidens.

14 **Q**uoties conditio per accidens, siue ex suppositione duntaxat impossibilis, non vitietur dispositionem, si possibilis foret, & tamen deficeret, non vitietur etiam ex eo quod sit impossibilis, v. g. testator Titio si Stichum seruum suum manumiserit, legat centum, aut heredem ipsum instituit. Stichus decedit antequam Titius sit in mora illum manumittendi, percipiet legatum Titius, neque defectus est conditione, quia defectus conditionis potestatiuæ, cuiusmodi est ista, quando contingit sine culpa illam implere debentis, non vitiat dispositionem, quod alias monuimus ex *l. qua sub conditione, D. de condition. instir.* Fingamus verò Stichum tempore facti testamenti inscio testatore decessisse, ac proinde conditionem eius manumissionis, sub qua legat centum Titio, impossibilem esse, quam tamen possibilem existimabat testator, non vitietur testamentum, quia etiam si tempore facti testamenti, esset reuera possibilis, cum nunc tamen sit impossibilis absque culpa illam ponere debentis, non vitietur, vt diximus, dispositionem. cui est adiecta.

REGULA IV.

De conditionibus impossibilibus in specie.

Impossibilis conditio in specie semper vitiat factum, quando ipsum factum, eiusque etiam possibilitas explicitè vel implicitè ponitur in conditione: v. g. si Turca viuit, vel viuet lego centum Titio, Turca mortuo, iam est impossibilis conditio, & legatum inutile, quia testator suam voluntatem alligauit illi euentui, & æquiualeat illa conditio, isti, si Turca non est mortuus lego. Atque ita interpretor *l. si Mania 45. D. de heredib. instir. Si Mania mater mea, & Fulvia filia mea uiuent, tum mihi Lucius Titius heres esto: Seruini Respondit si testator filiam nunquam habuerit, mater autem supervixerit, tamen Titium heredem fore, quia id quod impossibile in testamento scriptum esset, nullam vim haberet.* Et quidem illa conditio quoad Fulviam, quæ nunquam exiit in rerum natura, impossibilis est simpliciter, ideòque reicitur à legato; quoad matrem autem Maniam, quia verè superstes est, valet legatum, est enim impletæ conditio.

Obiicies *leg. multa 6. §. 1. D. de condition. & demonst.* vbi Pomponius veterum Iuriconsultorum contrarias opiniones sic refert: *Si seruos certis quis manumiserit, heres esse iussus esset, quibusdam ex his antea mortuis, Neratius respondebat defici eum conditione, nec estimabat parere posse conditioni, necne.* Id est non laborabat possibilis, an impossibilis foret conditionis adiectæ impletio, satis enim erat non fuisse impletam, ac proinde deficiere, & legatum non valere. Subiicit Pomponius: *Sed & Seruini respondit, cum ita esset scriptum, si filia & mater mea uiuent, altera iam mortua non defici conditione. Idem est apud Labonem scriptum, Sabinus quoque & Cassius quoque quasi impossibiles eas conditiones in testamento postas pro non scriptis esse; quæ sententia admittenda est.* Vides magnam hic dissensionem: nam diximus in regula 3. defectum conditionis potestatiuæ, si sit impossibilis illi cui imponitur, & absque eius culpa, non vitiat dispositionem, & tamen conditio manumittendi seruum, quæ heredi imponitur, potestatiua est, & morte serui facta est impossibilis absque culpa hæredis, non deberet igitur eius defectus vitiat testamentum, cuius contrarium tamen affirmat hoc loco Neratius. Deinde idem omnino casus proponitur in *l. si Mania*, & in *l. multa*: & tamen illa conditio si mater, & filia uiuent, altera ex illis mortua reicitur vt impossibilis in *l. multa*. At verò in *l. si Mania*, non reicitur, propter illam quæ adhuc superest.

Respondent aliqui quando conditio ex accidenti impossibilis adicitur ab eo, qui scit tunc esse impossibilem, existimari tunc pro impossibili simpliciter: v. g. lego centum Titio si Stichum, quem scio mortuum dimiserit, illa manumissio censetur simpliciter conditio impossibilis, & vel pro non adiecta habetur, vel significat disponere suam voluntatem illi conditioni illigasse, & reuera nolle suam dispositionem valere, quod explicauimus *question. 5.* Alij respondent diuersam fuisse sententiam veterum Iuriconsultorum in hac re, & vtum defectus conditionis potestatiuæ absque culpa debentis illam ponere, vitietur dispositionem, an verò habenda foret pro impletæ eiusmodi conditio. Hanc dissensionem pleribus ostendit Sarmiento *libro 2. sect. 2. interpret. cap. 1. 2. num. 6.*

nostri non est lycæi has antinomias conciliare.

Venio ad alteram controuersiam de tempore implendæ conditionis; & quidem si tempus aliquod certum à contrahentibus, vel à testatore designatum sit, illud seruandum erit, alias conditio non censetur impletæ. At verò si nullum sit tempus designatum, distinguendum est de variis conditionibus: nam conditiones casuales & mixtæ, quocumque tempore impleri possunt, etiam post contractum, aut testamentum *leg. 2. & l. hæc conditio 29. D. de condit. & demonst.* Ratio est quia in his solum factum attenditur, ideòque licet ante contractum, aut testamentum impletæ sint, valet dispositio, siue contractus, siue testamenti eodem modo atque si pura esset. Ita Molina *tract. 2. disput. 260.* Anton. Gomez. *tom. 1. variar. resolut. cap. 12. num. 61. & 68.* Addit tamen id verum esse duntaxat, quando testator ignorabat implementum conditionis, quam præscribit; factum enim tantum & euentum conditionis quocumque modo, & tempore poneretur, attendisse videtur. At vero si sciebat illam esse iam impletam, iterum implenda & ponenda erit, si fuerit iterabilis; vt quid enim eam, quam sciebat esse impletam imperauit impleri, nisi quia denuò poni omnino voluit, vt poni potest in ea casu: nam si iterabilis non sit, non potuit exigere disponens, vt si iam positam esse sciebat, iterum poneretur, nisi suam mentem manifestò expresserit, quo casu conditio eiusmodi habebitur pro impossibili, atque ad eius regulas nuper allatas exigenda. Tota itaque difficultas est de conditione potestatiuæ, cuius implendæ nullum certum tempus præscriptum fuit, cum verò ea conditio implenda sit ab ea persona, quam respicit, idque omnino intendat, qui suæ dispositioni eam adiciunt, distinguendum est: nam si conditiones adiciantur testamento, impleri non debent nisi mortuo testatore, vt aiunt laudati DD. & Ponc. *lib. 3. de matrim. cap. 16. numer. 6.* Ferdinand. à Castro Palao *de iustitia, disp. 1. punct. 8. numer. 17.* quia tota dispositio post mortem duntaxat executioni mandanda est *leg. 1. D. de testament.* quod tamen restringunt DD. laudati ad conditionem iterabilem: si enim sit non iterabilis, & ante mortem testatoris posita, valet dispositio, cum eius intentioni factum fuerit satis, modo nuper explicato. Discrimen quoque constituunt hoc loco inter heredem, & legatarium; quia quando nullum est præfixum tempus in institutionibus, conditionibus positæ heredi instituto, satis est si in vita sua impleat *leg. 4. & 5. D. de heredib. instir. & leg. ult. D. de condition. instir.* aliquando tamen cogi potest à Prætoribus conditionem non differre diutius, sed adimplere *leg. 23. §. 1. D. de heredib. instir.* Vnde colligimus à contrario illum non defici conditione, licet non statim illam impleat, sed id ex suo arbitrio pendere etiam tempore vitæ supremo. Legatarius tamen quamprimum poterit, conditionem sibi à testatore impostam implere tenetur. Ratio est quia nunquam legatarius damnus patitur capiendo legatum, sicut patitur aliquando hæres adeundo hereditatem, ideòque tempus illi ad delibendum concedendum fuit. Ita Donell. *lib. 8. cap. 33.* & alij passim. In contractibus verò, aliquid dispositio non testamentariis imple-

R. P. Gibal. De Negotiat.

da erit conditio post contractum, quamprimum licebit, quod monet Iulian. *in leg. 29. D. de condition. & demonst. de conditione si Capitolium ascenderit*, quam sic recipiendam dicit, quamprimum Capitolium potuerit ascendere. Videturque mihi ratio manifesta; si enim esset in arbitrio contrahentis, quando libuerit conditionem implere, posset ille ad longissimum tempus contractum suspendere, illumque inanem deficiente conditione, altero contrahente inuito, & animi suspensio diutius, reddere. Hæc porò omnia intelligenda sunt de conditionibus affirmatiuis; nam negatiuæ, quæ consistunt in non faciendo, cum in illis certum tempus non præscribitur, perpetuæ sunt, & impleri non possunt toto vitæ tempore, vt alijs explicauimus. Vnde excogitata fuit Mutiana cautio in legatis, & testamentis, vt illa data possint legatarij & hæredes bona sibi relicta comparare, alioquin illis nunquam in sua vita gauderent, cum tota vita ipsorum non sit impletæ conditio. An verò similis cautio Mutiana concedatur in contractibus, eodem loco quæsiuimus. Moneo duntaxat eiusmodi conditiones perpetuas negatiuas non posse cuiuslibet adiecti contractui, alioquin vel tanquam impossibiles reiciuntur, aut potius tanquam irritoria defectum consensus arguent in eas præscribente, aut denique tanquam pugnantes cum substantia talis contractus, quem proinde vitiantur vel defectu consensus, vel ratione eiusdem essentialis cum ipso oppositionis: v. g. matrimonio negatiuæ conditiones perpetuæ implendæ ab ipsis contrahentibus, quæ proinde non nisi ipsorum morte complentur, præscribi non possunt: v. g. *contraho tecum si Capitolium non ascenderit, si meas curaueris exequias.* Cum enim conditio suspendat contractum donec impletæ sit, & ubi impletæ est, nequeat fieri contractus, aliquid contra eius substantiam ponitur: neque enim potest contrahi matrimonium cum altero contrahente mortuo. Vide Rebell. *lib. 2. de matrim. q. 10. sect. 3. n. 18.* & Ponc. *lib. 3. de matrim. c. 16. n. 5. 6.*

Gemina superest hoc loco difficultas. Prima an sufficiat ad obtinendum effectum alicuius dispositionis conditionatæ, impleri tunc conditionem; an verò impletam esse oporteat; siue an eo primum momento, quo impletur conditio, an verò in sequenti duntaxat, quo iam impletæ esse dicitur, obtineatur dispositionis effectus; libertas v. g. aut hereditas, aut aliud quidpiam sub illa conditione relictum, vel datum acquiratur. Ratio difficultatis est quia cum conditio tota aestimetur ex eo quod pendet, ideòque passim dicimus *pendere conditionem; pendente conditione*: & desinat conditio pendere cum impleri incipit, & non tantum dum impletæ est, cur dispositio quæ ab illa pendeat, iam eo instanti non valebit? existit siquidem reuera conditio tunc cum impletur, quamvis nondum impletæ sit; nam & res dum incipit, existit. Denique aliud est conditionem existere, aliud extitisse, primum habet dum impletur, posterius dum impletæ est. Huc pertinet *l. Arescula 15. D. de statu hominum*, vbi Arescula libera fit, si tres liberos peperit: in qua Tryphoninus dicit eum solum liberum natum esse, qui ultimo loco natus est, quia ille solus ex libera nascitur: *incipiente enim partu existens*

Z z

existens conditio efficit ut ex libera edatur, quod postea nascitur. Atqui in eo casu parturiente Arescusa impletur conditio duntaxat, & nondum impleta fuit; nisi partu perfecto, siue ubi iam mulier peperit, & tamen obtinetur legata libertas sub ea conditione si tres pepererit: ita ut qui ex illa tertius ordine nascitur, liber abique dubio existat, tanquam ex matre verè libera natus. Aliunde tamen certi iuris esse videtur impletam conditionem requiri, priusquam aliquid peri possit, quod non nisi sub conditione relicta fuerit, ut in leg. qui heredi 44. §. ult. D. de condit. & demonst. vbi Plautius de hærede sub conditione: Si cohæredibus decem dedisset, instituto sic ait: Non ante ad hereditatem admittetur quam si omnem summam dedisset. Et Caius in leg. facta 63. §. si sub conditione. D. ad SC. Trebell. Vtique autem testator nisi expleta sit conditio neque scriptum heredem ad hereditatem vocavit, neque per hunc illi voluit restitui hereditatem: suntque innumera alia eiusmodi iura, quæ significant impletam oportere esse conditionem, ut aliquid sub illa dispositum, & debitum, siue testamento, siue quopiam contractu comparatur, itaque fert communis sententia.

17 Hanc difficultatem sapienter, & eruditè de more Antonius Faber explicat lib. 20. coniecturar. cap. 2. & DD. diffidia subtili distinctione componit; aliqua enim sunt quæ ipso iure abque alio hominis factu vi testamenti; alteriusve dispositionis statim competunt, nisi aliquando illa iuris & legis potestas, vel efficacia per conditionem appositam cohiberetur, & suspenderetur: verbi gratia, legata directa, libertas mortuo testatore, atque adè confirmato testamento, statim ipso iure competit legatario, nihilque impedit nisi si sub aliqua conditione relicta sit, eaque conditio nondum existat, quare ad comparandam sic libertatem legatam nihil aliud requiritur, nullumve aliud hominis factum, quam ut testamentum sit confirmatum, & ponatur conditio si testator sub illa legatam libertatem: nam solus eiusmodi conditionis defectus obstabat efficaciam, & potestati iuris, ac legis; quare ubi tollerit illud obstaculum per positionem conditionis, eodem modo statim ipso iure competit æque libertas, atque si purè legata fuisset. Alia quædam sunt, quæ ita ex aliqua dispositione debentur, ut non tamen statim & ipso iure acquiri, & comparari possint, sed præterea opus est aliquo hominis nouo opere, & facto, ut re ipsa comparentur: verbi gratia hæreditas, & legatum; neque enim hæres, aut legatarius siue purè, siue sub conditione scriptus, hæreditatem, vel legatum statim ipso iure sibi acquirit, nisi aditione hæreditatis, vel legati agnitione; quandoquidem extra causam necessariorum hæredum, nemo inuitus hæres sit leg. qui in aliena 6. leg. si quis mihi 25. §. in sum. D. de acquirend. hered. l. 4. D. ad SC. Trebell. leg. nec emere 16. C. de iure delib. Legatum autem quamvis acquiri dicitur legatario, etiam ignorant, leg. cum pater 77. §. furdo. D. de legat. 2. l. filiusfamilias 16. in fin. D. qui testam. fac. poss. & dominium rei legatæ transire recta via à testatore in legatarium leg. à Titio 64. D. de furt. & quasi numquam factum fuerit legatum hæredis, leg. legatum 80. D. de legat. 2. illa tamen tota acquisitio renouabilis est, neque impedit quo minus legatarius

deinde legatum à se repellere possit, atque ita facere ut nunquam ipsius fuisse videatur, leg. si sibi homo 86. §. cum seruus, D. de legat. 1. Vbi verò legatarius legatum agnouit, illius acquisitio fit irrevocabilis: ex quibus fit hæreditatem, vel legatum sub conditione relicta non statim ipso iure existente conditione, absque aliquo alio facto acquiri, quandoquidem ne purè quidem relicta statim ipso iure ex testamento comparantur, sed facto aliquo in eam rem opus est, ut ostendimus: quod idem dicendum est in iis omnibus, quæ non ipso iure vi alicuius dispositionis acquiruntur, sed præterea indigent aliquo alio actu ad acquisitionem, & comparisonem ipsorum. His obseruatis,

Aio primò illa quæ ex aliqua dispositione statim ipso iure, siue aliquo nouo facto acquiruntur, si sub conditione relinquuntur, statim existente conditione, etiam ubi primò incipit impleri, licet nondum impleta sit, acquiri. Ratio euidentiissima est, quia cum nihil omnino impediatur quominus illa res sub conditione relicta statim ipso iure, vi testamenti, alteriusve dispositionis competat, propter conditionem, quæ iuris vim suspendit; nam si purè relicta fuisset, statim ipso iure compereret, necessarium est, ut sublato conditionis impedimento, statim ipso iure competat. Atqui tollitur hæc impedimentum eo ipso instanti, quo conditio impletur, nec expectandum est donec impleta sit, quia ut iam monuimus conditio tota affirmatur ex eo quod pendet, pendere autem desinit, cum impleri incipit, licet nondum impleta sit. Libertas itaque sub conditione legata, ubi incipit poni conditio, & impleri, licet impleta nondum sit, acquiritur statim ipso iure confirmato testamento morte testatoris, quia libertates legatæ directè ipso iure, atque adè irrevocabiliter statim competunt, non expectata tertiorum voluntate; quia nequidem reculare possunt, quominus, etiam inuiti liberi fiant, l. vlt. §. in verò, C. de testam. manumiss. Et si hæredes scribantur, inuiti & necessarii hæredes fient, l. necessarius 57. in fin. D. de acquir. hered. Nullo ita nec serui, neque hæredis, neque vllius alterius facto opus habet Stichus ad comparandam sibi legatam libertatem, nisi si sub aliqua conditione legata sit, ut existat ea conditio, ubi autem illa existit, statim & ipso iure comparabitur Stichus libertas: existit porrò conditio dum impletur, & non tantum quando impleta est, ut iam diximus: ergo tunc competet libertas legata.

Aio secundò quoties quidpiam ex testamento, aliavè dispositione non acquiritur statim, & ipso iure, sed præterea opus habet aliquo alio hominis facto, si illa dispositio conditionalis existat, oportebit non tantum impleri, sed etiam impletam esse conditionem, ut acquiratur: verbi gratia cui relicta fuit hæreditas, aut legatum ea conditione si decem dederit, non prius acquirere hæreditatem, aut legatum, quam datis decem, & impleta conditione fecerit id, quod necessarium est ad comparandam hæreditatem, aut legatum, leg. ei qui 13. D. de condition. insit. nimirum hæreditatem vel legatum expressè agnouerit; quod ex dictis facilè demonstratur: etsi enim fateamur existere conditionem, & non amplius pendere, quo instanti impletur, neque ad hoc expectandum esse, ut impleta fuerit, cum

tamen

tamen existens conditio nihil aliud faciat, quam ut quod sub conditione relicta fuit, eodem modo tunc se habeat, atque si purè relicta fuisse, & hæreditas atque legatum purè relicta non statim ipso iure acquirantur, opusque sit aliquo hominis facto, verbi gratia aditione hæreditatis, agnitione legati, & demum aliqua declaratione voluntatis, eadè declaratio voluntatis necessaria erit ad acquisitionem hæreditatis, vel legati conditionalis. Atqui illa declaratio fieri nequit ante conditionem, quæ quamdiu pendet impedit declarationem, si ita scriptum sit 45. §. si sub conditione. D. de legat. 2. & l. cedere die 133. D. de verb. signif. neque in ipso etiam instanti quo impletur conditio, & quo ipsam iam existere fateamur. Tum quia non licet discernere illud instanti, quo impletur, ab instanti, quo impleta est. Tū quia in instanti non ponitur illud, quod existente conditione requiritur ad comparisonem hæreditatis, vel legati, neque enim homo solet operari in instanti. Vbi igitur hæres vel legatarius scierit impletam esse conditionem, suam voluntatem declarabit, hæreditatem adibit, & legatum agnoscat, & nondum conditio impletur; idque videmus in fideicommissaria libertate, quæ cum ab hærede præstanda sit, nequit præstari eo ipso instanti, quo conditio impletur, sed post impletam conditionem, ut patet. Et sanè ut sapienter argumentatur Faber non potest prius præstari fideicommissoria libertas ex voluntate testatoris, quam deberi cœperit: nec potest idem instans esse, quo debeatur, & præstetur: deberi enim, & debitam esse libertatem idem est, licet impleri, & impletam esse conditionem valde distent. Ratio huius dissimilitudinis est, quia conditionis implementum facti est, libertatis verò debitum, iuris. In iis autem quæ facti sunt distinguuntur necessarii instantia, quoniam implicat contradictionem, ut in eodem instanti quidpiam fiat & factum sit; id eim sit quod nondum factum est. At in iis quæ sunt iuris nulla temporis distinctio est: quia ius operatur semper in instanti: & sicut idem ius semper est, ita & in quolibet instanti id ipsum semper operatur. Si igitur ponamus Arescusa libertatem fideicommissariam relicta esse sub hac conditione si tres pareret, incipiente partu existet quidè conditio, sed non idcirco libera fiet, nec proinde liberi nascentur, sed serui quotquot eo partu nascentur, quia tunc facto hæredis manumittentis Arescusa opus est. At si ponamus datam ei fuisset libertatem directam, incipiente partu non solum existet conditio libertatis, sed etiam fiet libera Arescusa quia eiusmodi libertas ei competit, & cōtingit ipso iure, nec vllum exigit factum hæredis: consequenter liberi erunt quotquot ex ea nascentur, tanquam ex libera nati, siue primo, siue secundo partu editi sunt, dummodo non pauciores tribus, si primo, aut duobus si secundo. Si enim primo partu vnus editus esset, secundo alius, tertio postremus serui omnino essent qui primo, & secundo partu editi essent: nati enim essent ex serua: editus verò tertio partu liber esset, quia incipiente hoc tertio partu existit apposita conditio si tres pariet, eoque ipso instanti existens conditio ius efficaciter & ex sua potestate dat libertatem. Hac tenus subtilis Fabri disputatio.

Ex his explicabis solemnam, & obscuram legem Arescusa, nuper allatam. Huius legis hoc thema est. Ancillæ nomine Arescusa, quod nomen non insolitum esse constat: nam Licinius Mutianus prodit apud Plin. lib. 7. c. 4. & Gell. lib. 9. c. 4. Argis mulierem Arescusa nomine, cum cuidam nupsisset à

scemina in marem mutatam esse, & barba, ac virilitate proveniente, uxorem duxisse, ut nihil opus sit nomen Arescusa in Arescusa, aliudve mutare hoc loco, quod aliqui Interpretes nulla ratione tentarunt. Hæc igitur Arescusa libera esse testamento iussa est, cum hac conditione si tres peperisset: accidit autem ut primo partu, vnus, secundo tres pepererit; quod mirū videri non debet, cum id sæpius contigerit, & Curiacij tergemini fuerint apud Plin. lib. 7. c. 4. idemque de Horatiis testatur Paulus in l. antiqui, D. si pars heredit. petat. quamquam Cuiac. ut refert Gotofred. in notis, sapienter emendauit quod vulgata lectio habet: sed & tergeminos Senatores cinchos vidimus Horatios: vidisse enim non potuit Paulus tergeminos illos Horatios, quibus pluribus sæculis posterior fuit, neque cinchi benè dicebantur Senatores, cum id epitheton militibus conueniat, illos siquidem cingi mos fuit apud Romanos, ut colliges ex l. 25. & l. 38. D. de castren. militar. In de quoque testamentū in prociuctu, quod milites pugnatū ex Festo, vel ut refert Plutarch. δ τὴν πολεμικὴν ἐμύλλον nuncupant, cuius quoque meminit Cic. lib. 1. de orat. & l. 2. de natura Deor. Vellei. lib. 2. Tacit. lib. 2. ann. nam non versabantur in castris discincti siue nota, quin immò pœna erat discingi, & sub iugum discincti mittebantur. Non igitur Romanè loqueretur Paul. si Senatores cinchos dixisset. Iure igitur Cuiac. deleri vult cinchos, & Horatios, & legi, tergeminos Senatores Cincios vidimus. Fuit autem Romæ Cinciorum familia, & Cincia lex à M. Cincio Tribuno plebis lata an. V. C. DXLIX. ut ne plus ducentis aureis donare liceret: & denique Cinciorum monumentum ad Romanam portam teste Festo, Legit & aliquando Cuiacius Susios, vel Susones, fuisseque Susionum illustrem Romæ familiam docet; sed redeo ad Paulū, qui ibidem plures alias sceminas enumerat, quæ vno partu plura quæ duos pepererunt. Idem præstitit Iulian. in l. si pater 36. D. de solutionibus. Verum de his prodigiis numerosè quæ fecibus consule Plin. lib. 7. c. 11. Aristotel. lib. 7. de histor. animal. c. 4. Corrasium ad l. Arescusa, quam versamus, Gotofred. in notis ad l. si pater centum, Laurentium lib. 8. histor. Anatomica q. 21. Iouberu lib. 3. c. 1. de errorib. popularib. Nominatissima fuit illa mulier Alexandrina, quæ quinque vno partu peperit, Græcæ quoque similis meminit Tertulian. lib. de anima c. 6. Inuenitur in Iure Ciuili Græca quadam quinionem enixa filiorum semel omnium mater, vnici seruis parens multiplex, vnici veri puerpera numerosa, que tot stipata corporibus penè dixerim populo scitum ipsa corpus fuit. Disputat Pamelius in Icholiis, quomodo Tertulianus dicat in Iure Ciuili id legi, cum leg. illa 3. D. si pars heredit. petatur, in qua huius prodigiosi partus meminit Paulus, atque non leuibus authoribus quinque quaternos enixam Peloponesiam, nondum in Iuris Ciuili corpus relata fuerit; Paulus siquidem Tertuliano cœtaneus fuit, quare ait illud Pauli responsum desumptū fuisse ex lib. 17. ad Plantium, siue ex Plautio, qui Tertulianum præcessit. Ex hoc præterea Tertulliani loco vult emendari citatam l. 3. legendumque quinos quater, non quinquies quaternos: verum his minutis omissionibus, obseruo duntaxat male Iulianum in l. 36. D. de solutionibus dixisse quinque eodem partu nasci posse, ex Aristotele, quia vulua totidem habet receptacula; nam Aristoteles loco nuper citato, huius rationis non meminit, immò

Z z 2

eam

eam reicit, diuersaque illa receptacula libro quarto de generatione animal. capit. 4. negatque pro numero locorum, & acetabulorum multiplicari fetus, cum lapsi in eodem veri loco gemini consistant, quod ex ipsis dissectionibus constat. Deinde cum plures quam quinque vno partu nasci docuerimus, plura quoque vuluæ receptacula forent admittenda: quare miror Agelliam libro 10. capit. 2. tribuere Aristoteli non plures quinque gigni simul posse, cum ipse libro septimo de histor. animalium, capit. 44. contrarium affirmet, vbi etiam monstruolam illam fecunditatem Aegyptiis mulieribus maxime tribuit, cuius caulam refert Eustathius ad Dionysium de situ orbis, in Niliaciis, ad Nili aquam, quam ait esse maxime nutritiuam, τροφικώτατον ὕδωρ, & propter moderatam solis coactionem, ἀεὶ τὴν τῶν ἡλίου μετρίαν ἔψωσιν, siugum copiam prouocare, μετὰ ῥοφωσίν, atque ad id prolificam esse, & ad multiplicanda puerperia valere, καὶ γόνιμον, καὶ πολύγονον εἶναι: quare interdum fieri vt mulieres quadrigeminos fetus edant, atque etiam vt habetur in Aristotelis historia, septingenos. Verum redeamus in viam: cum Arescula libera esset iussa si tres peperisset, primo partu vnum, secundo tres peperisset, quæ situm fuit quis eorum liber esset, tanquam ex matre iam libera natus, responderetque Tribonianus, potius quam Tryphoninus, tertium illum, & vltimo loco natum, liberum esse, vt pote natum iam impleta conditione libertatis maternæ, indeque passim colligunt Interpretes expectandum esse donec conditio impleta sit, ad obtinendum conditionalis dispositionis effectum: at verò Anton. Faber libro 20. coniecturar. capitulo 1. à numer. 13. contendit in illo casu nasci liberos, quotquot posteriore partu editi sunt, neque proinde curandum esse quo ordine nati esse proponantur, quod probat primò quia incipiente partu, vt loquitur ipsa lex, existens conditio efficit vt ex libera edatur quod postea nascitur. Igitur incipiente partu, hoc est illo ipso instanti, quo mulier incipit parere, existit conditio illa sub qua data fuerat libertas si tres pareret. Quod verò non simul, sed successiue, & ordine quodam excidant vterò, non vno impetu excutiantur, non idèò tamen plures partus sunt, sed vnici, quod & significant ipsa verba legis, primo partu vnum, secundo tres pepererit: & ratio est quia cum vnico impetu concepti fuerint, nec contra naturam superfestationem inducamus, licet non vno impetu excidant, & effundantur vterò, vno tamen partu pariuntur. Cum igitur mulier incipit parere tres, impletur conditio, si tres pariet, siue cum primum incipit edere eum qui primus prodit; nam conditio collata est in tempus partus, atqui mulier parit, non cum iam edidit foetum, sed cum edit, adèd priusquam ediderit, aliudque omninò est parere, aliud peperisse; aliud est instans quo impletur conditio, aliud quo impleta est: cum in his omnibus duo sint reuera instantia quorum vnum præcedit, aliud. Conditio igitur si tres pariet Arescusa, dum primò incipit tres parere, impletur, igitur & libertas ipsi sub ea conditione data, tunc illi competit, ita vt eodem, vnoque momento & conditio impleatur, & libertas illi conueniat, quia, vt nuper ostendimus, quæ statim ipso iure conueniant, neque villo nouo hominis factu indigent,

competunt eo momento quo impletur conditio, & non tantum postquam impleta est, siue momento consequente eius impletionem: atqui libertas directè legata competit ipso iure, quod etiam docuimus. Vbi igitur impletur conditio sub qua legata est, eodem momento competit, atque adèd Arescula cum incipit tres parere, licet nondum pepererit, libera sit existente conditione sub qua libera esse iussa est, atque tres illi pueri ex libera nascuntur, liberique proinde sunt. Secundò quia hanc conditionem si tres pepererit, incipiente partu existere ostendit ibidem lex ex comparatione alterius conditionis, quæ apponi eo casu potuisset: Veluti, inquit, si qualibet alia conditio libertati mulieris apposta parturiente ea existat, vel manumissa sub hac conditione si decem millia heredi, Tirove dederit, eo momento quo parit, per alium impleatur conditio, iam libera peperisse credenda est: atqui in illis casibus non peperisset post impletam conditionem, sed illo ipso instanti, quo conditio impleteretur, vt vides: quæ comparatio si rectè instituitur, ostendit conditionem illam si tres pariet, impleri eo ipso instanti, quo primum incipit parere, siue cum parturit, siue in instanti partus, & non post partum, sed incipiente, vt lex loquitur, partu. Quidquid igitur postea ex eo partu nascitur, ex libera nascitur; quod autem passim Interpretes volunt discrimen esse inter conditionem illam si decem millia heredi dederit, quæ per alium impletur eo ipso momento, quo mulier parit, & hanc nostram si tres pariet, egregiè falluntur. In primis quia impletur Tryphoninus, cui tribuitur illa lex, eam comparationem adducit, neque vllam dissimilitudinem indicat. Deinde quia ineptam omninò rationem dissimilitudinis afferunt, nimirum data fuisse decem millia, atque adèd impletam conditionem muliere parturiente, & antequam pareret, quod in conditione de qua disputamus contingere non potuit. Verum Tryphoninus ipse aliud omninò affirmat, nimirum decem millia dari eo momento quo parit: non igitur antequam pariat, aut postquam peperit: sed ipso partus instanti, vnde ibidem ait parturiente ea, existere conditionem appositam; sed bonum Bartholum fefellit, quod existimauerit mulierem parturientem esse mulierem gravidam, & prægnantem, sed homini minus in Latina lingua versato condonandus est ille error. Cum igitur Tryphoninus eandem rationem esse voluerit omninò istarum conditionum, & cuiuslibet alterius, quæ mulieris libertati ponitur, & existat ea parturiente, nullo ipsius mulieris aut cuiuslibet alterius factu necessatio interueniente, vt si Caius Consul factus fuerit, nautis ex Asia uenerit; & certum iam sit, si eæ conditiones eo ipso momento quo mulier parit, siue ea parturiente, impleantur, Caius Consul creetur, nautis ex Asia ueniat, eodem momento hinc mulier libertatem competere, & proinde quidquid ex ipsa deinde editur, liberum nasci, cur eodem iure non licebit affirmare Arescusa parturiente, siue incipiente tres parere, impleri conditionem eius libertati appositam, si tres pariet: ac proinde tres illos filios eo partu ex Arescusa editos, & liberos, & ingenuos esse tanquam ex libera natos.

Obiicies primò illa legis verba, adimplendam esse

esse mulieri conditionem appositam. Si igitur adimplenda restat, nondum competit illi libertas sub ea conditione relicta. Respond. adimplendam quidem esse conditionem, non verò adimplendam esse oportere, & eo instanti quo impletur adimplenda non est, quamuis nondum sit impleta, ibi enim tria instantia distinguenda sunt; futurum quo conditio adimplenda est, præsens quo adimpletur, & præteritum quo adimpleta est.

Dices secundò tot esse partus, quot nascuntur externo partu liberi, ac proinde non impletur conditio si tres pepererit, nisi cum tertius editur. Respondeo hanc popularem errorem imposuisse Interpretibus, iam enim monui esse vnicum partum, cum plures ex vno nascuntur, licet ordine quodam, & successiue prodeant, quia vnitas, aut multiplicitas partus non ex editione, sed ex conceptione æstimanda est. Vnde dicitur vnus venter, vnus vterus, dicunturque simul nasci, quia vnico illo partu eduntur, licet ordine quodam prodeant, leg. antiqui 3. D. si pars heredit. petat. l. verum 7. D. de rebus dub. l. 2. §. est autem tractatum. D. de suis & legi. l. si pater 36. D. de solutionib. Cæterum hanc legem Arescusa, quam versamus, vel Tryphonini non esse, sed Triboniani, vel à Triboniano totam ferè corruptam pluribus demonstrat Faber citato libro 20. coniectur. capit. 3. idemque ostendit de sequenti, quæ Vlpiano tribuitur capit. 2. num. 13.

Obiicies l. si fuerit 10. §. planè 60. D. de rebus dubiis, ibi enim ancilla libera esse iussa est sub hac conditione, si primum marem peperit. Cum verò vno partu marem & fœminam peperisset, quærebatur an filius, an filia, an mater ipsa libera foret, cui quæstioni ita respondet Vlpianus; matrem liberam esse si masculum priorem peperit, non autem si filiam, ipsumque masculum priorem editum seruum fore vt pote ex ancilla natum: quæ sententia si Vlpiani est, apertè pugnat cum iis, quæ modo statuebamus; diximus enim incipiente partu impleri conditionem datæ libertatis, quæ proinde eo ipso momento competit ancillæ, eaque eodem instanti libera efficitur, idèòque tam matrem, quam fœminam libera peperit, quod tamè negat Vlpian. siquidem vult non fore liberam matrem, nisi priore loco masculum ediderit, atque proinde si secundo ordine illum excutiat, neque mater, neque filia, neque masculus liberi erunt. Igitur pugnamus cum Vlpiano, illique aduersari facimus Tryphonium, ex cuius mente in l. Arescusa nos loqui diximus.

Resp. constare sententiam à nobis hæctenus traditam, & parturiente muliere, siue incipiente partu conditionem libertatis existere, & impleri, eodemque instanti libertatem ipso iure mulieri competere, atque adèd tum masculum, tum fœminam ex libera nasci quocumque ordine nascuntur, & cum vnus tantum partus sit, semper verum est primo partu editum esse marem; qui sensus est appositæ conditionis, si primum marem pepererit, cur enim amabè faciemus deteriores esse conditionem huius mulieris, vt nec illam liberam esse velimus, nec ingenuos qui ex ea nascuntur, ea solùm de causa, quòd non modò masculum quod erat sufficiens implendæ conditioni, & verbis atque mentis testatoris satisfaciendi, sed etiam fœminam pepererit; numquid nihilominus semper verum est primò partu masculum editum fuisse, licet eodem partu fœminam

na quoque effusa fuerit; siue priore siue posteriore loco: quare non Vlpiani, sed Triboniani Vlpianum corruptentis sententiam itam & verba iure merito contendit Faber citato libro capit. 4. vbi & plura alia in eadem lege infulsæ à Tribonianovitiata esse demonstrat.

Hæc omnia de impletionem conditionis, & si- 21 mul acquisitione eius, quod sub ipsa relicta erat vno eodemque instanti, quoties ipso iure statim, & siue nouo hominis factu acquiritur, confirmat Faber capit. 2. citato numero 11. ex doctrina Papiniani in l. vltim. D. de condit. institut. agens enim de filio suo hærede sub conditione potestatiua instituto, distinguit an conditio tatis sit, quæ vltimo vitæ momento saltem per alium filij nomine impleri queat: verbi gratia si Titio decem dederit: an verò quæ vltimo vitæ momento nequeat impleri, verbi gratia si Capitolium ascenderit, si Alexandriam ierit. In priore casu ait filium hunc, quamdiu vixit, neque patri hæredem fuisse ex testamento, quia conditionem non impleuit, neque ab intestato, quia non est locus successioni ab intestato donec destitutum sit testamentum, quod solùm contingit quando certum est neminem ex eo testamento hæredem esse posse, leg. quamdiu potest 39. D. de acquir. heredit. leg. si filius 16. de liber. & posthum. potuit autem hic filius hæres esse ex testamento, si alius eius nomine eo quoque moriente conditionem impleuisset, vt poterat proinde nepos ex eo, si quis sit, qui non fuerit substitutus, auo intestato hæres existeret, neque filius obstiterit, post cuius duntaxat mortem testamentum destituitur, vt in leg. si quis filio 6. D. de iniust. rupt. leg. scripto 7. D. vnde libert. In posteriori casu conditionis potestatiuæ, quæ vltimo instanti vitæ nequit impleri, ait Papinian. hunc eundem filium eo instanti, quo moritur, fieri patri hæredem legitimum, & ab intestato, quia eo demum instanti testamentum destituitur, cum incipiat certum esse filium hæredem testamento nunquam esse posse, quandoquidem nequit eo vltimo instanti conditionem sibi præscriptam implere, verbi gratia Capitolium ascendere, aut Alexandriam ire: nec proinde ea impleta hæres esse ex testamento. Eodem igitur instanti impletur conditio delatæ successionis legitimæ, nempe si testamentum destitutum sit, & filio hæreditas legitima acquiritur non expectato sequenti alio instanti, quo dici possit conditionem legitimæ successionis fuisse impletam, quia illud instans esset illud, quod immediatè sequeretur vltimum instans vitæ huius filij, atqui ille esset iam mortuus; patri igitur hæres esse non posset. Ratio verò propter quam eo ipso instanti, quo impletur conditio successionis ab intestato, filius sit hæres patri ab intestato, reddi alia nequit, quam quia tunc sit hæres ipso iure, ac sola legis potestate, neque villo in eam rem filij factu opus est. leg. 11. D. de liber. & posthum. leg. 1. §. qui sunt in potestate. D. si quis omiff. caus. testam. & alibi, quare si hic filius non esset hæres suus, sed emancipatus, aut hæres scriptus, agnatus proximus sub eadem conditione potestatiua, quæ vltimo vitæ momento impleri non possit, verum quidem erit moriente illo destitutum testamentum, atque ita existere conditionem successionis ab intestato; non tamen propterea verum erit ipsum esse hæredem ab intestato, quia patri intestato succedere nequit filius emancipatus, nisi beneficio

petitæ bonorum possessionis: unde liberi, neque agnatus proximus hæres esse possunt agnato citra aditionem: atqui tam aditio, quam agnitio bonorum possessionis, facti est, nec sola iuris potestate inducitur. Hæctenus eruditè Faber.

22 Altera difficultas est, an quando dispositioni sunt adiecta conditio, & dies simul, impleta conditione sit adhuc dies expectandus, v. g. *Contraho tecum, aut do centum intra annum, si adem edificaueris*. Sexto mense edificasti, vt quid annum expectabis, vt contractus valeat, & centum capias. Hanc quæstionem pluribus versat Anton. Gomez. tom. 2. *variar. resolut. cap. 1. n. 13.* & variis distinctionibus explicat, quem omninò adeas velim, neque tam longas moras nobis agere licet. Dico cum Ferdinand. à Castro *punct. 8. citato, num. 21.* reiectis omnibus illis distinctionibus, expectandum omninò esse diem siue fuerit appositus dispositioni, siue conditioni, & siue conditio pendeat ex facto promissoris, siue ex facto alterius, siue ex casu; quod in pluribus ex his casibus aperto iure probat Gomez. Mihi hæc ratio sufficit, nempe diem apponi in fauorem promittentis, & causâ solutionis differendæ, vt in vulgari exemplo. Promitto tibi centum infra annum, si Capellam edificaueris, si nauis ex Asia venerit, si Titius me hæredè instituerit. Sanè animus promittentis est obligari ad danda illa centum statim post ædificatam adem, appulsam nauim, Titij testamentum, & infra annum post eiusmodi euentus; unde etiam soluitur alia quæstio de qua fusiùs Gomez. *ibid. num. 3.* an dies appositus numerandus sit à tempore celebrati contractus, an à tempore positæ conditionis. Existimo enim computandum à completa conditione, quia cum, vt dixi, fuerit dies appositus in fauorem promittentis, & differendæ solutionis, non potest currere, & fluere tempus nisi ex eo momento, quo per conditionis impletionem perfectus est contractus, & nata obligatio. Atque ex his plura quæ ad forum potiùs externum quam ad nostrum spectant, dissoluit Gomez. & aliqua habet Ferdinand. quos adeas.

23 Restat videndum à quibus impleri debeat conditio: & quidem certum est implendam esse ab eo cui præscribitur: verum cum aliquando præscribitur illi in cuius fauorem sit dispositio, cuiusmodi est alter contrahens, vel donatarius, promissarius, legatarius, hæres: aliàs verò pendet ab alio quopiam, à quo ponenda est vel sola, vel coniunctim. Et quidem quando conditio est in potestate illius, cui fauet dispositio, illam omninò implere debet, vt dispositione vtatur, nisi aliqua iure approbata causâ excusetur ab impletione eiusmodi conditionis, vt si conditio eiusmodi reiciatur à iure, pro non adiecta habeatur vt impossibilis in testamentis, *l. obrinnit 3. D. de condition. & demonstrat. l. multa, §. fin. D. eod. l. 1. D. de condition. instit. l. mulier 20. D. eod. l. cum in fundo 16. §. fin. D. de instit. testam. l. ab omnibus 101. §. in testamento. D. de legat. 1. §. impossibilis. Instit. de heredibus instit. leg. seruum 48. §. si non. D. de heredib. instit. leg. si quis 6. D. de condition. instit. Idem contingit quando conditio falsa est, illam enim cum impossibili coniungit *l. cum tale 70. §. falsam. D. de condition. & demonstrat.* Conditio quoque turpis aut contra bonos mores reicitur *l. 14. D. de condition. & demonstrat. l. 9. & 10. D. eod. §. fin. Instit. de legatis, l. unica. §. fin. C. de his quæ pæna nomine.* Inter has turpes conditiones & reiectas numeratur conditio iurifurandi *l. 19. §. fin. D. de condit. & demonstrat. l. quæ sub 8. D.**

de constit. l. si inquilinos 109. §. fin. D. de legatis 1. l. hæc scriptura 25. in princ. D. de condit. & demonstrat. Excipitur tamen aliquid circa legatam libertatem cum ea iurifurandi conditione *l. si quis 12. D. de manum. testam.* In his quoque reprobatis conditionibus numeratur illa, si mulier à viro diuerterit, *l. sed neque 8. D. de usu & habitat. l. reprehendenda 5. C. de instit. & substitut.* aliud est de conditione si non diuertat, illa enim & honesta est, & probatur *l. 2. C. de condition. instit. Videndum igitur erit, an aliquæ conditiones vel propter impossibilitatem, vel propter turpitudinem, aut aliis ex causis reiciantur à iure recepto, illas enim implere non tenebitur is cui illæ præscribuntur, & nihilominus dispositionis effectum obtinebit, quod quomodo intelligendum sit, docuimus nuper *q. 5. vbi & diximus eas omnes leges vt præsumptione contrariæ voluntatis disponentis, & eiusmodi conditiones adiicientis, fundari.**

Deinde cum non fiat per illum in cuius gratiam sit dispositio, & cui imponitur conditio, eius defectus non illi officit, vt si conditio sit vt ducas Caiam uxorem, illa verò tibi nubere non vult, aut iam obiit *l. in omnibus 39. D. de regul. iur. l. 23. §. fin. D. de condition. instit.* Alia exempla conditionum quæ censentur implere, eo quod is cui erant præscriptæ, impeditus fuerit, ne illas impleat, habes *l. Titius 14. D. de condition. & demonstrat. l. cum filius 78. §. non iure. D. de legat. 2. l. mulier 20. l. quibus diebus 39. l. quæsitum 55. §. fin. l. cum pupillus 76. D. de condition. & demonstrat. l. Titio 35. §. si ea conditio. D. de legatis 2. l. si fundamentum 87. §. Iulianus. D. de legatis 1. l. Mania 13. in princ. D. de annuis legatis.*

Tertiò quoties ille, cuius interest non impleri conditionem, impedit ne impleatur, habetur pro impleta, quod iure ciuili receptum esse, atque ex plurium sententia ad legata quoque, & institutiones extendi discretè affirmat *l. iure 23. D. de condition. & demonstrat.* idem pronuntiat *l. Iulius Paulus 79. §. fin. D. eod. l. in iure ciuili 122. D. de regul. iur. l. testamento 90. §. fideicommissi. D. de legatis 2. l. cui ususfructus 30. in princ. D. de usufructu legato. l. si ita 3. D. de condit. instit. l. Iulianus 44. D. de condition. & demonstrat. l. fideicommissa 11. §. cum esset. D. legatis 3. l. seruus 34. §. sed et si hæres. D. de statutis. l. si quis 11. D. de condit. instit. l. 1. C. de instit. & substit. l. 1. C. de his quæ sub modo. l. qui concubinam 29. §. uxori. D. de legatis 3. In quibus omnibus rebus varia huius nostri dicti exempla reperies.*

Quartò si is cuius causâ aliquid dandum, aut faciendum erat, mortuus sit, eiusque proinde conditionis impletio impossibilis existat, non deficit conditio, sed habetur pro impleta. Exempla habes in *l. turpia 54. §. pen. D. de legat. 1. l. quæ sub conditione 8. §. si mortuus, D. de condit. instit. l. multa 6. §. si seruus. D. de condit. & demonstrat. l. Lucius 90. §. quisquis mihi. D. de legat. 2. l. 1. C. de legatis. l. illis 82. D. de condition. & demonstrat. l. mulier 6. D. eod. l. filia 27. in princ. D. eod. l. si duobus 35. §. sed & si quis. C. communia de legatis.*

Quintò interitus rei quæ conditionis causâ danda erat, ab eius impletione excusat, neque deficiere censetur, quamuis aliquando ad æstimationem rei præstandam damnari possit. Exempla huius regulæ habes in *l. ab omnib. 191. §. 1. D. de legatis 1. l. qui dotem 12. D. de dote re legata, l. turpia 54. §. pen. D. de legatis 1. l. cum quidam 7. C. de conditionibus institutis.*

Sextò

Sextò quoties conditioni implendæ certus dies præstitutus fuit, ignoraturque conditio, aut ipse dies, quia non poterunt meru Senatuseonsulti aperiri tabulæ, licebit post illum diem implere *l. si quis 3. §. fin. D. ad SC. Syllaniam.*

Septimò pupillus sine tutoris autoritate conditioni parere potest, *l. 5. in princ. D. de condit. & demonstrat. l. si pupillus 26. D. de condit. instit.* quod idem de filiofamilias, & seruo, qui sine iussu domini, & patris conditionem implere possunt, quia eo facto nemo fraudatur *l. 5. §. fin. D. de condition. & demonstrat. l. sub conditione 25. D. de condition. instit.*

Octauò quando in plures personas est collata conditio, singula illi parere debent. Si enim vnus duntaxat impliquerit conditionem, cæteris non proderit: qua de re dubitatum quondam apud Vlpianum fuisse, sed nouo iure, rem vti diximus, definitam ait *l. si plures 6. C. de conditionibus institutis*; idque affirmat *l. sita 13. in princ. & §. quæstio. D. de liberatis testamento*, vbi data libertas duobus seruis si intulæ ædificauerint, vnus parens conditioni libertatem acquirit, non alter; immò extinguitur ei conditio, cum illi non parere possit amplius, quia expleta est. Consonat istis *l. qui concubinam 29. §. si Stichus. D. de legat. 3. l. falsa 32. §. fin. D. de condition. & demonstrat. l. 2. §. fin. D. de condition. institut. l. hoc articulo 29. D. de heredib. institut.* Ille tamen qui paruit conditioni, vt sibi legatum quærat, debet illi in solidum, & non ex parte duntaxat paruisse: unde in citata *l. si ita 13. §. quæstio. D. de manumissis testam.* libertate legata duobus seruis, si rationes reddiderint, Iulianus responderet; *Si rationes separatim gesserint, sufficere ad libertatem adipiscendam, ei qui rationes suas reddiderit: si verò simul, non aliàs videri alterum paruisse, nisi vtriusque reliqua exoluerit*: in illique reliquis rationum volumina reddi vult Iulian. quia alioquin non impleuit totam conditionem, voluit siquidem testator rationes reddi, ne sibi serui quidquam ex illa gestione retineant, quod non fiet, nisi redditis reliquis, si extent aliqua: atque ita non impletur conditio tota. Vide & *l. tales 110. in princ. D. de condition. & demonstrat.* Aduertendum porò est an conditio diuidi possit, an verò sit indiuidua, & an coniunctim pluribus, an separatim sit imposita, vt monuimus regula prima.

24 Grauiissima tamen quoad personas quæ conditionem implere debent, controuersia restat: an ius implendæ conditionis ad hæredes transmittatur; defuncto v. g. legatario, fideicommissario, donatario, aut altero contrahente ante impletam conditionem, quam implere tenebatur, vt legatum, fideicommissum, donatum, & contractu debitum compararet, possit eius hæres eiusmodi conditionem facere, atque ita obtinere quod posita tali conditione debitum fuisset illi, cuius hæres existit, siue vt vno verbo dixit Couarruu. *qq. practicar. cap. 39. num. 4.* an is qui debet conditionem implere transmittat illud ius ad hæredem: non agimus autem de eo cum quo adimplenda est, sed de eo qui implere debebat, quique creditor est, quamuis debitum sit adhuc pendens ab euentu conditionis, ideòque si proprie loquamur, tantum ipem habeat sibi debitum iri, vbi nempe potuerit conditionem sibi præscriptam, vt monuimus aliàs. Et quidem communis opinio in vltimis voluntatibus negat conditionem vllam sine casuali, siue potestatiuam, siue mixtam transire ad hæredes. Itaque si non fuerit impleta ab instituto

hærede, legatario, vel fideicommissario, eo deinde mortuo, non habebit eius hæres ius implendæ conditionis præscriptæ, & deinde exigendi hæreditatem, legatum, aut fideicommissum sibi relictum. Itaque conditionale fideicommissum, vel legatum siue conditio potestatiua sit, siue casualis, non transmittetur ad hæredem ante conditionis euentum, licet ille sit superstes, qui verè conditionem implere poterat; *l. vlt. D. de conditionibus institut. l. a testatore 109. D. de condition. & demonstrat. l. unica, §. in nouissimo, C. de caduc. tollend. & §. optionis, instit. de legat.* Immo neque si conditio sit casualis, in qua non agitur, neque agi potest de iure conditionis implendæ transmittendo ad hæredes, nihilominus legatum conditionale non transmittitur. Et denique in vltimis voluntatibus conditionalia minimè transmittuntur ad hæredes, *l. 3. D. de collat. bonor. l. unica, §. fin. autem sub conditione, C. de cad. tollend. l. intercidit 59. & l. cum ita datur 94. D. de condition. & demonstrat.* Rationem reddit Gomez. tom. 2. *variar. cap. 11. num. 36.* quia in legatis, fideicommissis, & aliis dispositionibus vltimarum voluntatum non interuenit factum vel persona legatarij, vel fideicommissarij volentis sibi, vel suis hæredibus proficere, sed à testatore solo attenduntur merita personæ, quam vult honorare; quare ea mortua expirat legatum aliudve relictum illi personæ, cessante causa meritorum in hæredibus qui tanquam incerti non poterunt de testatore bene mereri; quare nisi testator in suo conditionali legato, vel fideicommissio ipsorum meminert, ad illos non transmittetur defuncto legatario, vel fideicommissario ante expletam conditionem: vide Molin. *tract. 2. disp. 206. & 285.*

In contractibus autem conditionalibus dissentiant DD. an ius conditionis potestatiuæ implendæ transeat ad hæredes, ipsique competat; & communior quidem opinio, quam cum suis authoribus refert & explicat Couarru. *lib. 99. practicar. cap. 39. num. 1.* negat hanc transmissionem, cui sententiæ communi ad hæc Gomez. tom. 2. *variar. cap. 11. n. 36.* Quoties itaque dicitur in iure dispositionem conditionalem transire ad hæredem, explicant de conditione casuali, aut mixta, non verò de potestatiua, quæ solum dependet à voluntate creditoris, vt si Capitolium ascenderit, tunc enim negant creditore mortuo obligationem illam, & ius implendæ conditionis transire ad hæredes.

Contraria nihilominus sententia, quæ ius implendæ conditionis, quamuis potestatiuæ vult transmitti ad hæredem vnà cum hæreditate, est nobilium Authorum Francisci Duaren. in *l. qui Romæ 122. §. Augerius. D. de verbor. obligat.* Francisc. Connanus *lib. 6. comment. iuris ciuili cap. 3.* Cortasius in *l. si decem 48. D. de verbor. oblig.* Ioanni Faber. in *l. si plures 6. C. de condition. institutis*, quibus omnibus præuenerat glossa in *l. sub hac 8. vers. nam nec hæres, D. de actionib. & obligat.* Sequuntur verò Couarr. *cap. 39. citato, Molin. tract. 2. disp. 285.* Ferdinand. à Castro Palao *de iustitia communitat. disp. 1. punct. 7. num. 9.* & alij recentiores. Excipienda est tamen conditio personalis, hoc est, quæ ita respicit personam, vt non possit per alium, quam eum, cui imponitur, aut circa alium quam eum, qui illam exigit, impleri: *Do centum, aut contraho de emendo tuo fundo si Titiam duxeris, aut si me Matthesim docueris.* Tuus hæres non habet ius implendi eiusmodi conditionem, ducendi videlicet

Z z 4

Titiam,

Titiam, aut docendi me Mathesim: unde sapienter colligit Conarru. n. 3. aliud esse conditionales contractus ad hæredes transmitti, etiam ante conditionis euentum, aliud autem ius adimplendi ad hæredem transmitti, & illi competere. Primum enim non infert secundum, quia cum ex contractu conditionali nascatur debitum, posita nimirum conditione, illa spes transmittitur ad hæredem, ut statim dicam, ex §. *ex conditionali. Inst. de verbor. obligat.* Dubium tamen restat an ius implendæ eiusmodi conditionis transeat ad hæredes, hoc est an ille cui incumbit adimplere conditionem potestatiuam, transmittat hoc ipsum ius ad hæredem suum. Et sanè quando conditiones sunt personales, ab hærede eius, cuius erat conditionem implere non poterunt impleri, ita ut quod sub ea conditione debitum erat, illi ipsi modò debeatur, ut dixi.

Obseruandum præterea est si quo casu ius implendæ conditionis transmittatur ad hæredes illius, cui incumbat illam implere, necessariò implendam esse secundum formam expressam in contractu, neque enim illa transmissio contractus, vel obligationis ad hæredes quidquam tollit, aut diminuit de forma, & lege contractus, quæ eodem modo seruanda est ab hærede contrahentis, atque ab ipso contrahente: unde implenda est, cum eo cum quo impleri debebat ex lege contractus, & non cum eius hærede, nisi aliud contractu exprimitur, quia alioquin non impleretur conditio secundum formam expressam. v. g. *emo tuum fundum Tusculanum centum millia æris. si me Mathesim docueris: do decem millia Camilla si mihi nupserit*, non potens me mortuo docere Mathesim meum hæredem, & ita vi contractus conditionalis à me tecum initi petere centum millia æris in pretium fundi tui Tusculani, cuius emptionem à me sub ea conditione factam præstare coges hæredem meum. Neque poterit Camilla pro iure suo nubere meo hæredi ad lucranda decem millia, quæ ipsi sub conditione mearum nuptiarum stipulatus sum; quia à quocumque conditio contractus impleatur, debet impleri secundum formam expressam, & legem contractus, nec enim à nominata persona receditur ad eam, quæ nominatam, & expressam repræsentat: unde tamen malè infert communis sententia, conditiones in contractu positas, nec ab hærede, nec cum hærede impleri posse, atque ad eò ius conditionis implendæ non transire ad hæredem illius, qui eam implere debet, neque ad hæredem illius cum quo implenda est, alioquin non impleretur secundum formam expressam. Quæ collectio sanè bona non est, neque necessaria, quia forma expressa non semper sumenda est secundum rigorem verborum, sed potius ex testatoris & contrahentis mente, ac voluntate, quæ totam dispositionem regit, ut diximus nuper, quoties firmæ sunt coniecturæ aliam fuisse disponentis mentem, ab ea, quam verborum, quibus enuntiata est, rigor præ se ferat, quod manifestum fit ex *lege vltima, D. de condition. institut.* vbi Papinianus ait, hanc conditionem si Titio decem dederit filius hæres esto, ait nomine filij per alium impleri posse: quod DD. intelligunt etiam si ea solutio fiat sine mandato filij; immò & illo ignorante: & in l. *Arrescula* 15. D. de statu hominum, vbi si mulier manumissa sit sub hac conditione si decem millia Titio, hæredive dederit, si eo momento quo parit per alium impleuerit conditionem, iam libera peperisse credenda est: quamquam hæc verba Triboniani esse, non

Tryphonini non dissimulem, quod nuper monuisse me memini cum Anton. Fabro lib. 20. *coniecturar. cap. 3.* nostro tamen instituto sufficeret l. *vnica*, §. *ne autem* 9. C. de caducis tollend. Cum igitur nunquam conditio per alium, quam per eum cui incumbit ex lege contractus, aut testamenti, impleri possit, tunc non seruatur forma expressa secundum verborum rigorem, sed secundum mentem disponentis: quò etiam pertinent illa omnia, quæ nuper attulimus de impletione conditionis per æquipollentiam in certis quibusdam casibus; ex quibus tandem efficitur, licet in contractibus conditionalibus ius implendæ conditionis etiam potestatiuæ, modò personalis non sit, ut dixi, transmittatur ad hæredes, & ab illis impleatur, non peccari contra communem regulam de conditione implenda secundum formam, & legem in contractu expressam; cum non fuerit contrahentium ea mens, ut tam religiosè verborum rigor attendatur in implendis præscriptis conditionibus, ut ab ipsorum hæredibus impleri nefas esset, quamuis per eos hæredes ad eundem effectum æquè possit impleri conditio; quam contrahentium mentem ex eo præsumimus, quòd ea sit natura contractuum conditionalium, ut ad hæredes quoque transmittantur, idque ostendimus statim.

His obseruatis hæc nostra sententia, quæ ius adimplendæ conditionis non personalis, transmittit ad hæredes in contractibus contendit, probatur. In primis §. *ex conditionali. Inst. de verbor. obligat.* Ex conditionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem in hæredem transmittimus, si prius quam conditio extet mors nobis contigerit: quod intelligendum est siue debitor pendente conditione, siue creditor moriatur, & siue fuerit facta mentio hæredum, siue non fuerit; nihil enim distinguit Imperator. Et sanè contrahens non sibi duntaxat, sed & suis hæredibus prospicere voluit, quos etiam sui loco relinquit obligatos, ut ait Iulianus in l. *si quis* 57. D. de verbor. obligat. Si quis, si Titius Consul factus fuerit, decem dare spondearit, quamuis pendente conditione promissor moriatur, relinquet hæredem obligatum: quod idem traditur in l. 8. D. de peric. & comm. rei. vend. & §. *ult. Inst. de inutilib. stipulation.* ex qua obligatione quam ex contractu conditionali transire ad hæredes contrahentis, dicunt, sequitur necessariò ius implendæ conditionis ad hæredes alterius necessariò transmitti, alioquin vel magna esset in contractu inæqualitas, vel inutiliter eiusmodi obligatio in hæredem derivaretur: & quidem non fore æqualem utriusque contrahentis conditionem statim apparet, quia contractus transiret ad hæredem vnus, & non alterius, cui incumberebat ius implendi conditionem, neque præoccupatus morte poterit implere. Deinde vires obligationem in alterius contrahentis hæredes inutilem fore, altero mortuo: quandoquidem ea obligatio nulla est, & suspenditur vi conditionis, quæ iam impossibilis est, cum neque à contrahente mortuo valeat impleri, neque ab eius hærede, qui non accepit ius conditionis implendæ.

Secundò l. *si prædio* 15. D. de in diem additione, facta venditione, ut si intra certum tempus melior conditio afferatur venditori, venditio resoluatur: si moriatur intra diem venditor, cum quo conditio adimpleri debet ex pactione, & conuentione contrahentium, habeatque hæredem, eius hæredi allata conditio melior faciet emptionem deficere: quæ emptio conditionalis erat ex l. 2. D. eod.

eod. Igitur conditio adimpleri poterit cum hærede illius, cum quo ex conuentione expressa, & speciali impleri debuisset, & licet persona cum qua foret adimplenda, deficiat. Unde sapienter colligit Anton. Faber in *rationalib. ad illam l.* conditiones quidem personales, quæ factum illius ipsius qui eas implere debet, personale contineant, non transire ad hæredem ipsius. At vero conditiones reales, quæ factum aliquod personale contrahentis non exigunt, ad ipsius hæredes transmitti.

Tertiò l. *necessariò* 8. §. *quod si pendente. D. de per. & comm. rei. vend.* contractus venditionis etiam conditionalis transit ad hæredes, etiam si conditio extiterit mortuo venditore, vel emptore.

Quartò l. 2. C. de pactis inter emptor. & venditor. conditio illa adiecta venditioni, si mihi pretium reddideris, rem eandem tibi reddam, aut eodem pretio vendam, potest impleri per hæredem; quæ conditio est potestatiua, ut vides. Neque dicas in ea conditione quæ refertur eo loco, factam fuisse mentionem expressam hæredum, nam ipsi aduersarij fatentur idem seruandum esse, licet hæredum non meminissent contrahentes, alioquin facile fias fieret contrahentibus, & pactum reuendendi facile venditorem falleret: quare passim eiusmodi conditiones ab hæredibus implentur. His omnibus accedit Iustiniani constitutio l. 2. C. de contrah. stipulat. quam referre placet, ne quis amplius dubio locus sit. *Veteris iuris altercationes decedentes generaliter, sancimus omnem stipulationem siue in dando, siue in faciendo, siue mixta ex dando, & faciendo inueniatur, & ad hæredes, & contra hæredes transmitti, siue specialis hæredum fiat mentio siue non. Cur enim quod in principalibus personis iustum est, non ad hæredes, & contra hæredes transmittatur, & sic existimetur eiusmodi stipulationes quasi tantummodo in dando fuerint conceptæ, cum nihilominus & hæredes factum possint adimplere, illa subtili, & superuacua scrupulose exprola per quam putabant non esse possibile factum ab alio compleri, quod alij imposuerunt est; & quare cum penè similis omnium natura est, non etiam facta omnes vel plures, vel paulominus adimplere possint, ne ex eiusmodi subtilitate cadant hominum voluntates.* Quibus verbis Imperator præcipuum aduersariorum infringit argumentum; nempe conditiones implendas esse in specifica forma, quod non fiet, si non ab iis quibus præscribuntur, sed ab aliis ipsorum vicem subeuntibus implentur. Respondet enim Imperator, æquè impleri posse, scilicet quando non sunt personales; tunc enim neque debitoris, neque creditoris interest ab altero contrahente, aut ab eius hærede impleri, ut si decem dederis. Quod si personales sint, & vni adhærescant, nemo vnus affirmabit ad hæredem, aut alium quempiam transmitti posse: v. g. si Consul fias, si tabulam pingas, si vxorem ducas, si filium emancipes.

Quæ verò ex iure adducunt aduersarij parum omnino probant: nam illud Vlpiani in l. *si decem cum petero* 48. D. de verbor. obligat. *Si decem cum petero dari fuero stipulatus, admonitionem potius quamdam quo celerius reddantur, & quasi sine mora, quam conditionem habet stipulatio; & ideo licet defecero, priusquam petero, non videtur defecisse conditio.* Ex his contrario sensu colligunt, si in stipulatione fuisset conditio, illam mortuo stipulatore non potuisse ab eius hærede impleri.

Resp. in hac stipulatione, quæ conditionalis non fuit nullam fuisse causam dubitandi, quin

hæres stipulatoris petere poterit. Deinde non negabunt in hac stipulatione, si petieris, decem tibi dabo, quin promissore mortuo, si stipulator petat decem ab hærede promissoris illius mortui, quin committatur stipulatio; quæ conditionalis stipulatio ad hæredes transmittitur: neque argumentum à contratio sensu valet hoc loco, non defecit conditio, quia nulla erat: ergo si fuisset conditio defecisset, nam aliunde potuisset impleri. Non est mortuus Romæ Titius, quia ibi non erat: ergo si fuisset Romæ, fuisset ibi mortuus: quis ita argumentetur.

Secundò magnam vim constituunt aduersarij in l. *qui Roma* 122. §. *Augerius, D. de verbor. obligat.* Verum in eo explicando §. sic dissident DD. vti fuisse refert Conarruias, ut in tanto diffidio firmam aliquam assertionem fundare non liceat.

Restabat inquirendum in qua persona impleri debeat adscripta conditio: v. g. danda est pecunia furioso, aut pupillo; an tutori, vel curatori danda sit, quod tam de conditionibus in dando, quam in faciendo queri potest: verum in appendice de testamentis, vbi agemus de tutelis, id definiemus; interim adi Anton. Fabrum lib. 17. *coniecturar. cap. 15.*

Q V Æ S T I O X.

An contractus conditionales indigeant nouo consensu post conditionis euentum.

Ratio dubitandi. 1.

Contractus conditionalis habet aliquem consensum presentem. 2.

Aliud est suspendi obligationem, aliud obligationis executionem. 3.

Pendente conditione non receditur licet à contractu. 4.

An verò valide. 5.

Contractus qui solo consensu perficiuntur, non indigent nouo consensu accedente conditione. 6. 7.

In contractibus, qui perficiuntur sola rei traditione, valide reuocatur consensus ante euentum conditionis. 8.

Et hi contractus posita conditione indigent nouo consensu. 9.

Perpicuus est huius quæstionis sensus: vobis tibi meum fundum Tusculanum, si postredie nauis ex Asia appulerit: quæro an appulla nauis maneat perfecta venditio, an verò opus præterea sit ut iterum in eam venditionem consentiant: contrahat tecum si pater annuerit, si Pontifex dispensauerit: annuit pater, dispensauit Pontifex, opus est ut denuò tecum contraham, siue consensum matrimonio iterum præstem. Dissident, & in diuersa abeunt DD. qui maximè de contractu matrimonij disputant, quem plerique ab aliis contractibus hac in re plurimum differre sentiunt: ad hæc diffidia componenda.

Aduertendum primum est, totam difficultatem hoc loco oriri ex natura conditionis, quam diximus q. 8. suspendere consensum, & obligationem, quare cum adueniente conditione perficiatur duntaxat

taxat contractus, & contrahatur obligatio, quæ prius erat veluti in pendenti, non satis apparet quomodo posita conditione, consensus qui erat futurus, fiat præsens absque nouo aliquo voluntatis actu, quem idcirco plurimi Doctores, iique perillustres exigunt. Aliunde tamen, quia dum quis contrahit sub conditione futura, reuera tunc consentit, sed dependenter à conditione futura, estque consensus præsens, sed pro tali tempore, vel in tale tempus posita conditionis, qui consensus virtualiter perseverat, non opus erit nouo consensu adueniente conditione, cum fuerit verè exhibitus consensus, qui adhuc perseverat: quod inde quoque confirmatur, quod non licet ante aduentum conditionis consensum iam præstitum reuocare, & si quis altero dissentiente reuocet, tenebitur posita conditione stare contractui, ad idque à Iudice cogetur, quia reuera se obligauit per verum consensum, quamvis nõ nisi dependenter à futura conditione, siue in euentum illius. Cum igitur in toto illo contractu fuerit præsens verus consensus, ex eoque nascens obligatio, & non solum consensus futurus, & obligatio futura, isque consensus hæcenus perseveret, quamvis dependenter à futura conditione, vbi illa aderit, nihil amplius requiretur ad consummatam obligationem, & perfectionem contractus, neque nouo fuerit opus consensu, cum prior consensus, qui verus, & realis extitit, re ipsa virtualiter perseveret, sitque sufficiens, vti in multis aliis contingit siue bonis, siue malis actibus, in quibus voluntas moraliter siue virtualiter, vel vt alij loquuntur, interpretatiuè perseveras sufficit ad eorum malitiam, vel bonitatem, atque etiam ad contrahendam obligationem inde consequentem: atque ita sentiunt nobilissimi DD. Tota igitur huius nobilissimæ controuersiæ, quæ sapientissimos quosdam exercuit hæcenus, definitio petenda est ex natura consensus conditionalis, an præsens ille sit, an duntaxat futurus, & ponendus impleta conditione, quod idem de obligatione ex illo consensu consequente querendum est, & ex superioribus quæstionibus explicari potest: quare.

Aduertendum secundò est omnem contractum conditionalem necessariò, & formaliter includere consensum aliquem præsentem, quamvis à futura conditione pendentem; cuius consensus obiectum est aliquid futurum, ad quod tamen non oritur perfectum, & consummatum, vt ita dicam, ius, illique correspondens obligatio, nisi purificata conditione. Vnde fit vt & ius, & obligatio, & contractus ipse conditionalia dicantur: v.g. si quis dicat promitto me tibi venditurum fundum meum Tusculanum, si crastina die nauis appulerit ex Asia: huius contractus, & promissionis obiectum est futura venditio ad quam faciendam me obligo posita tali conditione, & re ipsa nunc consentio in hanc venditionem, eamque promitto, neque dico tantum me consensurum posita conditione, aut promissurum: alioquin sensus esset; promitto me consensurum appulla nauis ex Asia in venditionem fundi Tusculani, aut me promissurum, quod nemo nisi, insulse dixerit, & quamvis id daremus; rursum quæres an in ea promissione promissionem vel venditionem futuram, iam nunc habeam consensum præsentem in illam futuram promissionem, vel venditionem, ad quam faciendam me obligo, an non. Si primum, est aliquis in ea promissione conditionali consensus præsens, & aliqua præsens obligatio, quæ ex consensu præsentem nascitur, sicut & ipsi correspondens aliquod ius: quæ tamen omnia sunt

conditionalia, quia pendent à futura conditione, ante cuius aduentum ego non obligor ponere illud obiectum, in quod reuera consensui, & ad quod ponendum reuera me obligauit, neque tu potes à me exigere; quia tuum ius conditionale est, & vti illius non potes me vrgere, nisi posita conditione, cui iuris tui, sicut & meæ obligationis efficaciam quoad executionem obligauit: quemadmodum licet causa completa sit in actu primo ad agendum, eius tamen actio impeditur propter defectum alicuius conditionis sine qua non; quæ conditio dum ponitur non complet virtutem actiui agentis, quod ius strictum omnibus ad agendum necessariis supponit, sed tollit potius impedimentum v.g. distantiam, vel absentiam passivæ, illiusve indebitam applicationem. Sic in eo contractu conditionali consensus quidem præsens est in obiectum vicontractus ponendum, nascitur quoque obligatio ad illud ipsum ponendum, atque in altero contractante ius illi obligationi meæ correspondens; quia tamen illa omnia respiciunt euentum conditionis futuræ, illum expectare oportet hæc omnia, vt suam omnem efficaciam habeant; neque conditio illa dum ponitur, parit nouum consensum, aut obligationem, aut ius, quæ antea non esse, & quæ reuera non sint adhuc virtualiter, sed complet quoad efficaciam, quia cum antea obligarer, sed dependenter ab adueniente conditione, nunc absolute obligor, & tu habes ius expeditum, & non amplius suspensum, & veluti impediri petendi impletionem meæ obligationis, quam contraxi dependenter à conditione, quæ modò posita est. Vides igitur in contractu conditionali esse necessariò consensum aliquem præsentem, obligationem, & ius, sed dependenter à conditione, quæ vbi ponitur, neque nouum consensum, neque nouam obligationem, neque nouum ius affert, sed quæ prius erant purificat, vt loquuntur, hoc est facit absoluta, & independentia ab vlllo alio extrinseco, ac denique expedita ad omnes suos effectus, quod in contractu promissorio ostendimus, & facilius multò in aliis omnibus demonstratur: v.g. in hac venditione, *vendo tibi adamantem si Caia vxor conserit*: hic est aliquis consensus præsens in aliquod obiectum, quod non est futura venditio, alioquin ista duo promitto tibi futuram venditionem tali die, sub tali conditione, & vendo tibi pro tali die, pro tali euentu, synonyma forent, quod nemo dixerit; nam prima illa verba solum significant promissionem futuræ venditionis celebrandæ, & purificata conditione oritur duntaxat in promittente obligatio vendendi, & celebrandi contractum: in promissario autem ius exigendi eam venditionem. Posteriora autem verba significant venditionem ipsam, quæ iam nunc fit, & celebratur: quare huius contractus & consensus obiectum non est ipsa venditio futura, sed traditio futura ad quam iam nunc me obligo posita tali conditione faciendam; quamquam ante euentum illius conditionis facere non teneor. Idè dicere licet in donatione, mutuo, locatione, & cæteris contractibus siue nominatis, siue innominatis, in quibus omnibus distinguere oportet promissionem celebrandi contractus in euentum talis conditionis, & ipsammet celebrationem contractus, siue ipsam contractum dependenter ab aliqua conditione celebratum: nam in primo casu est contractus tantum promissorius celebrandi contractus venditionis v.g. donationis, mutui, si talis conditio eueniat: in posteriori iam nunc celebratur ipse contractus, venditio,

venditio, donatio, mutuum, in euentum tamen futuræ cuiuspiam conditionis: quare primi contractus promissorii obiectum, est contractus deinde celebrandus, posterioris est obiectum ipsiusmet contractus, qui tunc celebratur: v.g. traditio rei venditæ, locatæ, donatæ; in vtroque autem isto genere contractuum est semper aliquis consensus præsens, & ex illo consequens obligatio, atque ius illi correspondens, sine his enim intelligi nequit contractus siue sit purus, & absolutus, siue sit conditionalis: in eoque duntaxat discrimen est quod in contractu conditionali, hæc omnia, nimirum consensus, obligatio, & ius pendent ad sui efficaciam ab euentu conditionis, licet præsentia sint: in absoluto & puro contractu ea omnia independentia sunt ab omni extremo casu, cui se illigant contractantes, ideòque statim quantum ex se est suum sortiuntur effectum, siue agunt, nisi aliunde ponatur impedimentum, à quo suum contractum & consensum pendere volebant contractantes. In omni igitur omnino contractu præsens est consensus aliquis, obligatio, & ius, siue absolute, siue dependenter à conditione, videndumque diligenter est quodnam illius consensus, obligationis, & iuris obiectum existat.

Aduertendum tertio est ex Suarez *tom. 3. lib. 3. c. 12. n. 18.* & de Lugo *de penitent. disp. 13. sect. 15. n. 125.* quosdam esse contractus qui quando sunt, ponunt tantum de præsentem obligationem, non autem traditionem, siue obligationis illius executionem: quare licet ponatur obligatio præsens, illa tamen respicit tempus futurum, siue executionem postea ponendam, siue absolute, siue post aduentum alicuius conditionis, vnde dicuntur conditionales: quare illa conditio non proprie suspendit obligationem, v.g. promissionem, sed executionem operis promissi, siue obligationis ipsius, cuius impletionem differt. Et sanè aliud est obligari ad aliquid faciendum, & obligari ad illud faciendum post annum: iam enim obligor illud facere, sed non nisi euoluto anno teneor meam illam obligationem implere, neque euoluto anno tunc primum aut secundo obligor, sed id ad quod prius obligatus eram pro tali tempore, ponendum à me omnino erit. Hodie promitto tibi dare post triduum gemmam; obligatio est iam præsens ad dationem illam post triduum, quo elapso non contrahitur nouam obligationem, sed iam contractam impleo, ad idque iam ante triduum fui obligatus. Alij contractus sunt qui eo ipso momento quo fiunt non modò ponunt obligationem ad aliquid futurum, sed præterea afferunt essentialiter secum eius executionem, & traditionem rei: quare non possunt fieri in solum tempus futurum, aut sub conditione futura; quia cum de ratione talis contractus essentiali sit, non modò obligatio præsens, sed eius quoque executio præsens, non potest se contrahens obligare in futurum tempus ad aliquid faciendum, sed iam nunc, & in præsentem debet facere illud, ad quod se obligat, eoque momento quo se obligat: alioquin si se obligat in præsentem tantum ad aliquid faciendum in futurum, celebrat alium contractum, nempe promissorium duntaxat: v.g. traditio possessionis cum sit essentialiter præsens, non potest nunc dari pro tempore solum futuro, aut sub conditione futura, quia esset præsens executio, & non esset præsens.

Eodem ferè recidit alia communis diuisio contractus, quorum aliqui solo consensu perficiuntur,

alij traditione rei, quia sine illa non sufficit consensus, aut voluntatum contrahentium conuentio, nisi rei ipsius de qua conuenitur, aliqua traditio accedat, vt donatio, depositum, commodatum, pignus, mutuum; quia cum in illis contractibus transferatur vel actuale dominium, vel vltus alicuius rei, ea translatio absque traditione illius rei, cuius vltus vel dominium transfertur, intelligi nequit siue traditio actualis existat, & realis, siue virtualis, & interpretatiua, quæ in certo modo contrahendi & certis verbis expresse continetur: v.g. cum donans domum Petro, constituit se eius nomine possessorem, & inquilinum, censetur ei domum tradere. Contractus verò omnes qui ad sui perfectionem non exigunt vllam traditionem, solo consensu perficiuntur, qui sensibilibus exprimitur, siue certa verba concepta, siue etiam scriptura, vel ex legis præscripto, vel ex contrahentium voluntate ad hoc necessaria sint. Dum porò loquimur de perfectione contractus, nõ agimus de perfectione quoad effectum, sed quoad essentiam; potest enim contractus esse perfectus in se, & essentialiter integer, licet nondum ponatur id ad quod obligabat; in qua positione consistit complementum illius quod ad effectum; quod complementum vides esse extrinsecum essentia contractus, siue ad illam non pertinere: quis enim neget matrimonium esse perfectum in ratione contractus, quamvis nondum ponatur copula coniugalis ad quam ordinatur, & ad quam ius & obligationem reciprocam confert. Quando igitur aliqui contractus includunt essentialiter solam conuentionem partium ad aliquid faciendum, damdumve: ex solo consensu perficiuntur, quia illo solo posito tota essentia contractus consistit, vt videmus in venditione, locatione, conductione, societate, mandato, hypotheca. Quod si contractus contineant essentialiter traditionem aliquam, non intelliguntur essentialiter constitui ante ipsam: quare dicuntur re perfici, & non solo consensu: v.g. donatio antequam res donata tradatur, non est perfecta, sed est tantum quædam promissio: nam non donatur aliquid, nisi quando gratis datur. Cognoscimus autem contractus, qui rebus, ab iis qui solo consensu perficiuntur, nomine ipsiusmet contractus; quando enim nomen significat rem ipsam, & factum æternum, rebus perficitur ille contractus, si verò significet solam conuentionem, & pactum, solo consensu sensibilibus expresse perficitur: v.g. commodatum significat traditionem alicuius rei ad vltum cum certis quibusdam conditionibus: quare res nondum est commodata ante ipsius realem traditionem, ideòque commodatum re perficitur, & non sola conuentione partium & consensu; illo enim stante, est duntaxat consensus atque etiam obligatio ad commodandum, sed nondum existit commodatum, & contractus illo nomine significatus, nondum essentialiter positus est. At verò quia societas significat tantum certam conuentionem plurium ad lucrandum, vbi posita fuit eiusmodi conuentio, perfecta est essentialiter societas, & totum illud, quod eo nomine designatur, quamuis nondum isti socij quidquam in commune contulerint, neque executioni mandauerint id ad quod se obligauerint illa sua conuentione societatis: quod idem contingit in venditione, conductione, hypotheca, quæ non exigunt traditionem rei hypothecatæ, sed solum suppositionem debito creditori, & in aliis quibusdam. Hæc verò omnia æquè valent in

in contractibus, & pactis conditionatis, atque in absolutis: nam posita conditione, aut verius dependenter ab illa, eodem modo perficiuntur, vel solo consensu, vel rei traditione.

His observatis implicatissimam controuersiam distinctè explicabis.

4 Aio igitur primò nunquam licitum esse resilire à contractu conditionato, & consensum præstitum reuocare pendente conditione, atque altero contrahente inuito: quare si resilierit, cogetur posita deinde conditione ad contrahendum de nouo, siue ad præstandum nouum consensum, & ad illud ad quod se per eiusmodi consensum obligauerat. In hanc assertionem conueniunt omnes apud Turrian. *tractatu de iustitia, disp. 55. dub. 9. num. 11.* Sanch. *lib. 5. disp. 8. num. 4.* nosque diximus q. 8. obligari contrahentem sub conditione expectare conditionis euentum, alioquin facit iniuriam alteri qui verè habet ius, sed conditionale, siue pendens à conditione, quod quamdiu pendet conditio, non magis tolli potest, quam si esset absolutum: quare subtiliter distinguit Turrian. in eo contractu duplicem obligationem, vnam conditionalem, quæ pendet ab euentu conditionis, alteram puram, qua contrahentes sub conditione, obligantur expectare conditionis euentum, quam obligationem violat, qui non expectato conditionis euentu consensum suum reuocat, & contractum dissoluit, ideòque cogendus iure merito est accedente conditione stare contractui, & si opus sit, vt in matrimonio, iterum in illud consentire; quandoquidem prior consensus reuocatus fuerat, & amplius nequidem virtualiter perseverat.

5 Aio secundò in contractu conditionato consensum aliquando validè reuocari, aliàs inualidè ante euentum conditionis. Dico validè reuocari quando deinde posita conditione non purificatur ille contractus, quamuis maneat obligatio præstandi nouum consensum, & vt loquuntur purificandi contractum. Inualida verò est consensus reuocatio, quando illa non impedit quominus accedente postmodum conditione, maneat tota obligatio, atque ita purificetur contractus: quare inutilis omninò fuit tota illa reuocatio ad dissoluendum contractum. Interdum igitur validam posse esse hanc reuocationem consensus in contractu conditionato, aliàs verò inualidam, constat: nam in matrimonio conditionato, si quis reuocet consensum nondum impleta conditione, illa deinde adueniente non fit matrimonium sine nouo consensu, quem aliquando præstare tenebitur. Valida igitur fuit illa consensus reuocatio, at verò in promissione conditionali, si quem pœniteat, & consensum suum reuocet ante euentum conditionis, inutiliter reuocat: nam accedente conditione tenetur sua promissione, quod fatentur passim omnes; estque ratio à priori, quia vi promissionis illius contracta fuit tota obligatio, & verus consensus promissorius, quamuis dependenter à conditione. Liberum igitur non est amplius ab ea obligatione inuito altero, qui promissionem acceptauit, discedere: vt reuera discederet, si pendente conditione libera foret, & valida reuocatio consensus, & frustra obligaretur contrahens conditionate ante conditionis euentum, vt decebamus obligari q. 8. si sua reuocatione posset elidere totam obligationem conditionalem quæ deinde accedente conditione nulla foret: nã licet ad illam subeundam cogere iudice, vbi tamen eius iudicium effugere posset ad nihil obligaretur, & delanderet promissarium: quare nemo

negat in eiusmodi promissionibus conditionalibus inutiliter reuocari consensum ante euentum conditionis: ea siquidem accedente, & purificata conditione, nihilominus sua promissione tenebitur. In quibusnam verò contractibus conditionalibus inutilis, & inualida sit consensus reuocatio ante conditionis euentum, constabit ex sequentibus.

Aio tertio contractus qui solo consensu perficiuntur, si conditionate fiant, adueniente deinde conditione purificari, & obligare absque vllò nouo consensu, modò prior non fuerit vtiliter, & validè reuocatus, quod perpetuò in tota ista materia supponimus. Cum enim contractus non possit consistere sine consensu realiter, vel virtualiter præsentis, & consensus non sit realiter præsentis, neque etiam virtualiter, si fuit reuocatus; opus sanè erit nouo consensu. Neque dicas hoc argumentum valere etiam si consensus fuerit inualidè reuocatus, quia post illam reuocationem, non est realiter, neque virtualiter præsentis adueniente conditione; quare vel dabitur contractus sine consensu, vel nouum adhibere oportebit. Resp. enim reuocationem consensus hoc loco dici validam, vel inualidam in ordine ad contractum destruendum, vel impediendum ne essentialiter perficiatur, & obligatio ex illo consensu nascatur, aut si nata fuerit, destruat. Cum enim obligatio sit primus, & necessarius effectus contractus, quem etiam aliqui formalem esse volunt, & perfectò essentialiter contractu necessariò, atque inimpedibiliter nascatur, quoties ea obligatio per reuocationem consensus eliditur, toties, vt demò nascatur, opus est nouo consensu: quare si obligatio fuerit conditionalis, & pendente conditione possit elidi per reuocationem consensus, quo producta fuerat, opus erit nouo consensu, vt posita conditione demò renascatur. Si verò per illam consensus reuocationem non potuit extingui obligatio, sed continuò mansit quamuis dependenter à conditione adiecta, conditione deinde positã eger nouo consensu, cum perpetuò manserit: neque enim tunc fit de nouo contractus, sed purificata obligatio fit absoluta vi prioris consensus, & contractus, quo primùm posita fuit, & hætenus perseverauit, quamquam dici quoque posset perseverare virtualiter consensum in suo effectu formali, & necessario, nimirum obligatione, quandoquidem non fuit validè reuocatus in ordine ad tollendum illum effectum, siue obligationem, quod dicendum necessariò est. Alioquin omnis omninò reuocatio consensus valida esset in ordine ad extinguendam obligationem, siue contractus foret purus, siue conditionatus, & cogendus semper esset contrahens ad renouandam obligationem, & nouum consensum præbendum, quod tamen non fit, vt vides in promissionibus à quibus si quis discedat iniuste, cogitur illis stare, non verò renouare promissionem; quia inualidè illam reuocauit; ideòque cum promissio valida adhuc persistet, illam seruare tenetur. Si verò validè eam reuocauit, non amplius illa obstringitur, nisi iterum illam faciat. Maneat itaque nos in tota ista controuersia iure merito supponere consensum contractus conditionati non fuisse pendente conditione validè reuocatum: quo casu dicimus non esse opus nouo consensu posita conditione, quoties contractus est de genere eorum, qui solo consensu perficiuntur, & quorum essentia non postulat traditionem: ita Turrian. *disp. 55. citata, dub. 10. num. 9.* Basil. Ponc. *lib. 3. de matrimon. cap. 14. n. 7.* vbi dicit nullam posse esse

esse de hac re controuersiam: Henric. *lib. 11. de matrim. cap. 13. §. 7.* Molina *tract. 2. de iustit. disp. 285. concl. 4.* & omnes fatentur de promissionibus. Ratio à priori est, quia in omnibus istis pactis & contractibus consensus est præsentis, illoque statim constat essentialiter contractus, & nascitur necessariò atque inimpedibiliter obligatio, quæ respicit quidem futurum quoad executionem, ratione cuius dependet à conditione, quæ idcirco, vt monebamus cum Suarez, non suspendit aut differt obligationem, aut validitatem consensus, sed motur duntaxat executionem operis promissi, vel debiti vi consensus, & contractus essentialiter perfecti, & non tantum perficiendi: aut si manet differt obligationis executionem vsque ad certum terminum præfixum; quæ dilatio impleta conditione penitus terminatur, ideòque mandanda est executioni, & opus promissum, vel debitum vi contractus & obligationis ex illo confurgentis ponendum omninò est, siue contrahens de nouo consentiat, siue non consentiat, immò dissentiat, & resistat: nam nequit obligationem iam contractam, & absolutam, atque puram factam posita conditione, ab eaque non amplius pendentem abiicere: quæ omnia consummantur aperto iure: nam *l. potior. D. qui potior. in pignor. Cum semel conditio exiit, perinde habetur ac si illo tempore quo stipulatio interposita est, sine conditione facta esset: & l. hac venditio. D. de contrah. emptio. conditionales venditiones tunc perficiuntur cum impleta fuerit conditio.*

Respondet Victoria, id quidem verum esse in promissionibus conditionalibus, non verò in aliis contractibus, quos proinde ita interpretatur, vt sint promissiones quædam celebrandi eiusmodi contractus, vbi ponitur conditio præscripta: quare licet in illis exprimat per verba de præsentis consensus, pendet tamen à conditione futura, ideòque est tantum consensus promissorius per quem non celebratur contractus, qui requirit consensum præsentem, & non futurum tantum. Similia tradit Valent. *3. part. disp. 10. quest. 3. p. 3. dubitat. 1.* nempe conditione posita confirmari duntaxat promissionem de effectu talium contractuum, quæ fuerat inclusa in verbis de præsentis ex futura conditione: v. g. *emo à te domum, si pecunia mihi fuerit allata ex India*; non est vera emptio, nec fit verus contractus emptiois, etiam tunc cum impletur conditio, sed est promissio de emptioe, quæ postea confirmatur conditione adueniente; vt autem efficiatur emptio de præsentis, tunc necesse est repetere contractum: quare cum dicitur talis contractus emptiois conditionate, valere postea simul atque conditio impletur, non debet ita intelligi quasi absque alia repetitione tunc valeat tanquam verus emptiois contractus, sed dicitur valere quoad effectum quidem emptiois: quia scilicet per leges, & magistratus auctoritatem, ij, qui sic contraxerunt, compelli possunt ad id ipsum præstandum ex antecedenti illa promissione, quæ ex vi alioquin emptiois præstari similiter deberet: nempe vt ipsamet emptioem, & venditionem actu exequantur. Non longius abest Rebell. *2. part. lib. 2. q. 10. n. 45.* additque valere tantum hos contractus auctoritate legis, quæ iubet vt contrahens velit, nolit firmum habeat contractum. Victoria verò dixit legem supplere consensum, qui tunc reipsa non erat præsentis in contrahentibus: itaque iura nuper à nobis allata interpretantur, dum dicunt stipula-

R. P. Gibal. De Negotiat.

tiones, & venditiones conditionales adueniente conditione perfici.

Verum iam liquidò demonstrauimus in his contractibus reperiri verum consensum de præsentis, pro tempore quo ponitur conditio, vt fuit explicatum. Neque esse tantum promissiones futuri consensus, aut contractus celebrandi post euentum conditionis, quod ipsamet verba indicant. *Emam domum tuam urbanam si mihi intra mensem pecunia venerit ex india: & emo iam nunc tuam domum urbanam si intra mensem pecunia venerit ex India*: quis enica vt nuper argumentabamur dicat hæc esse synonima: quis non agnoscat in vno casu promitti emptionem celebrandam, in alio iam nunc celebrari; quamquam ea emptio non sit habitura suum effectum, aut mandanda executioni, siue potius non sit firmiter substituta, nisi ponatur illa conditio, & si pecunia mihi designato tempore non venerit ex India. Et demum quis neget me posse contrahere illo modo, & habere hunc animum, atque consentire iam nunc, & conuenire de aliqua re in tēpus futurum, & in euentum talis conditionis, qua posita obliger implere contractum, quem nunc celebros, ea verò deficiente non obliger, & contractus modò celebratus nullus existat, eo prorsus modo quo si nunquam fuisset celebratus. Quænam amabò in ea ratione contrahēdi repugnantia reperitur? quod si fatearis me hunc animum habere posse, & ita contrahere, cur quando meis verbis, iisque aperitissimis affirmo me ita contrahere, tu id negas, & aliter meam mentem interpretaris, dicisque me duntaxat promittere me contracturum, cum ego expressissimè affirmem me iam nunc contrahere. Deinde sic argumentor: cum vendo domum sub conditione de futuro, obligo me, vt ais, ad vendendam domum illa conditione posita, quod etiam contingit quoties aliquid in futurum promitto sub conditione; obligo siquidem me ad illud præstandum posita conditione, sub qua promisi, atque eiusmodi esse hæc obligatione fatentis, vt licet ante conditionis euentum consensum, & promissionem reuocem, maneam tamè æquè obligatus. Quæro igitur an adueniente conditione sit opus nouo consensu, & noua promissione, an non. Primum non dices, alioquin fuit inutilis illa promissio, & obligatio ex ea orta, quia nisi posita conditione vnà cū nouo consensu renouetur, nulla est. Si verò vt tutè fatearis, nouo consensu non est opus, sed posita conditione exequi & implere oportet obligationem, quæ hætenus perseverauit vi consensus aliàs dati, & hætenus perseverantis, quia vel non fuit reuocatus, vel non validè & efficaciter, cum ea reuocatio non potuerit obligationem prius natã vendendi domum, aut aliquid aliud promissum faciendi, tollere, & posita conditione purificata fuerit, & absoluta reddita obligatio. Cur igitur non æquè potero me obligare per venditionem, quam nunc facio sub conditione ad tradendam rem à me venditã posita illa conditione, & cur adueniente conditione nõ æquè purificabitur obligatio conditionalis ad illã traditionem, atque obligatio ad consentiendũ, ad vendendũ, ad implendam conditionem? Cur in vno casu potius, quam in altero opus erit nouo consensu ad contrahendam obligationem implendi contractum prius celebratum, & cur de nouo celebrandus, aut iterandus erit per nouum consensum, quandoquidem in neutro casu contrahens se obligauit absolute, sed solum sub conditione. Si igitur obligatio conditionalis ad vendendum, aut ad consentiendum venditioni, non potest tolli

A a a

etiam

etiam per reuocationem consensus, sed statim posita conditione purificatur, cur similis obligatio conditionalis ad rem venditam, vel promissam tradendam, poterit tolli per reuocationem consensus, & cur adueniente conditione non purificabitur, atque ita eo ipso purificatus quoque, & perfectus erit contractus venditionis, & promissionis, qui non est aliud quam contractus obligans ad tradendam rem pretio, vel gratis promissam. Non possunt itaque negare aduersarij in eiusmodi contractibus conditionalibus reperiri consensum presentem, qui & obligationem tunc producat, sed conditionalem & dependentem ab aliqua conditione quoad executionem, & impletionem ipsius: quare quoties contractus solo consensu perficitur, statim atque consensus ille, qui erat tantum conditionalis purificabitur, siue purus & absolutus fiet, nihil ad eius omnimodam perfectionem essentialem, & ad obligationem perfectam, & absolutam desiderabitur amplius. Atqui ea purificatio tum consensus, tum obligationis fit adueniente conditione præscripta: nihil igitur opus erit, aut nouo consensu, aut quopiam alio facto ad contractus perfectionem. Non placet verò quod ait Victoria, Soto, alique ipsam sequuti. Leges quæ contractus conditionales purificari dicunt posita conditione, ita loqui, quod suppleant consensum, qui alioquin præsens non est, nisi à contrahentibus renouetur: nam neque verbum vllum est ex quo hoc supplementum consensus colligamus, neque leges id possunt, quamuis valeant aliquando iustis de causis transferre dominium alicuius rei in alium; non possunt tamen suppleri consensum, & facere ut id fiat consentiente eo, qui reuera non consentit. Imperabunt quidem, ut contractus aliquis tanquam validus impleatur, quia præsumunt esse validum, aut talem haberi volunt ad vitandas fraudes, quas præsumunt, aut timent. Denique quoties lex præsumit consensum, atque idcirco validum iubet esse actum, id colligit ex signis quæ ex natura rei id significant; cuiusmodi alia non sunt hoc loco quam verba quibus vtuntur contrahentes, ex illis enim præsumunt in eiusmodi consensu conditionato, quem dicunt purificari adueniente conditione, esse sufficientem consensum presentem ad eiusmodi purificationem, & ut statim obliget: alioquin ineptè id colligerent, & dicerent purificari contractum, qui sine consensu realiter, aut virtualiter presenti neque esse; neque intelligi potest, debuissetque obligare contrahentes, ut posita conditione denud consentirent, quod magna cum æquitate facere poterat, sed noluit eo loco lex nouum ius condere, sed naturale duntaxat, peritum ex natura contractus declarare; quare sapienter Valentia non dixit suppleri in hoc consensum à lege, sed illum duntaxat statuere, ut illum impleant contrahentes, velint, nolint. Verum id imperare non potuit nisi ex præsumpta iniuria vel damno alteri contrahenti illato. Itaque vbi reipsa aberit iniuria, & damnum, non obligabitur contrahens seruare illum contractum, etiam posita conditione; quia nullus est, donec ipse denud consentiet, & lex quæ iubet illum consentire denud, & renouare, siue potius perficere contractum, aut illum licet minus validum, seruare, nihilominus ducitur præsumptione, quæ si falsa sit, non obligat in conscientie foro. Addunt alij hanc legem, quæ dicit venditiones

conditionales purificari conditione adueniente, esse duntaxat Vlpiani responsum, non potuit autem Iurisconsultus sua autoritate supplere consensum contrahentium, vel transferre dominia, vel iubere seruari contractum alioquin non obligantem, vel obligare ad nouum consensum, aut renouandum, & confirmandum contractum; sed duntaxat ius naturale explicare, non posituum aliquid condere; potuit quoque, quod sapienter ex verbis de mente contrahentium præsumi posset, docere, quidve praxis & receptum ius ferret, tradere. Neque magis satisfacit Poncius lib. 3. de matrim. c. 14. n. 15. sic enim interpretatur sententiam Victorie, vt ius initio pro potestate Principum instituerit contractus ciuiles per consensum conditionatum celebratos, adueniente conditione purificari, & transferre dominium; nam nullum huius institutionis argumentum habemus: deinde ea institutio non fuisse facta nisi ex præsumptione fraudis, quæ vbi abesset, non obligaret, vt dixi. Maneat igitur ex tota ista disputatione, contractus, qui solo consensu perficiuntur, si conditione fiat, purificari, & absolutos reddi adueniente conditione absque nouo vlllo consensu, idque tum iure naturali, tum iure ciuili certum esse.

Ex quibus sequitur, illum cum quo celebratus fuit huiusmodi contractus conditionalis, posse adimpleta conditione petere rem sibi illo contractu debitam. Cum enim ille contractus modò purus, & absolutus sit, habet ius ex illo adquisitum, quod in iudicio quoque persequi poterit, quod si nequeat defectu probationis, aut alia grani de causa, poterit vti occulta compensatione, vt in aliis rebus. Deinde à tempore conditionis implendum eodem modo est de venditione, & emptione illa, de qua re vendita, atque si tunc pura & absoluta fuisset venditio, & emptio: v. g. respectu gabbellarum, de quibus in eo casu Molin. tract. 2. disp. 337. & nos superiori libro.

Atque hæc omnia & alia similia vera sunt, licet alter contrahentium velit retractare consensum: ea enim retractatio, nisi vtique consentiat, inutilis erit, atque vt argumentatur Turrian. citata disp. 55. dub. 10. n. 13. vel retractabit ante conditionis eventum, vel post illum: si primum, inutilis erit retractatio, vt iam docuimus, & celebrabitur contractus consensu debito ratione præcedentis. Si verò posita est conditio, iam pura est venditio, & absolutus, atque perfectus essentialiter contractus. Frustra igitur reuocabitur ille consensus, neque contractum perfectum dissoluet.

Aio quare in contractibus qui non perficiuntur solo consensu, sed præterea traditionem rei de qua contrahitur essentialiter postulant, si conditione sunt, posse valide reuocari consensum ante eventum conditionis à qua pendent. Hanc assertionem omnes docent, & manifestò probatur ex natura huiusmodi contractus. Cum enim tum consensum, tum traditionem rei essentialiter postulet ad sui perfectionem; si altera ex his partibus desit, nullus est contractus, & quando vna ex his partibus essentialibus sublata est, licet postea accedat altera, consistere nequit ille contractus, qui parte sibi essentiali caret: quare si adsit consensus nondum tradita re, non est perfectus essentialiter contractus: non est autem traditio ante conditionis eventum, cum non nisi dependenter ab illa fiat: igitur neque ante eiusmodi conditionis eventum contractus est essentialiter perfectus: quia nondum habet omnia requisita ad essentialem suam perfectionem.

perfectionem, neque etiam adhuc est vlla obligatio præsens, quamuis in futurum, & à conditione futura pendens: cum neque oriri, neque intelligi possit oriri, aut esse, aut perseuerare obligatio ex contractu, nisi essentialiter perfecto, qualis non est hoc loco ante traditionem, neque traditio ante positam conditionem. Si verò fiat traditio posita conditione, & non sit amplius consensus vel realiter, vel virtualiter saltem perseuerans, non constabit contractus, vt qui careat parte sibi essentiali, nimirum consensu. Atqui quando consensus reuocatur, desinit prorsus esse, cum neque realiter, neque virtualiter perseueret. Ea igitur reuocatio consensus valida est in ordine ad destruendum contractum, siue ad impediendum ne essentialiter perficiatur, ex eoque nascatur obligatio, quoties fiet vel ante traditionem rei, si absolutus sit, vel ante eventum conditionis, si fuerit conditionatus, cum non nisi dependenter ab illa fiat traditio, ac proinde non impleatur nisi accedente conditione. Itaque hinc apparet manifesta ratio discriminis, quod statuimus inter illos contractus conditionatos, qui solo consensu perficiuntur, & alios etiam conditionatos, qui non perficiuntur essentialiter solo consensu, sed postulant præterea traditionem non tantum quoad complementum extrinsecum, & ratione effectus ad quem ponendum contractus obligat; sed ad complementum intrinsecum, & essentialiter; quia priores illi contractus licet conditionati, sunt tamen perfecti essentialiter ante conditionis eventum, qui vt dixi non requiruntur ad complementum essentialiter contractus illius, sed ad eius duntaxat executionem, & non moratur, vt nuper monebam, obligationem ex contractu essentialiter perfecto necessariò & impedibiliter prodeuntem, sed differt eius impletionem ad certum vsque tempus; & eventum, qui est veluti præfixus terminus illi adimpletionem ex contrahentium voluntate præscriptus. Vnde fit vt si contrahens reuocet suum consensum ante conditionis eventum, inutiliter, & inualide illum reuocet in hoc genere contractuum, quia iam positus est totus contractus essentialiter, & validus est, natæque obligatio, neque expectatur conditio præscripta, vt nascatur obligatio, sed vt mandetur executioni, quæ dilata est vsque ad illum eventum, qui est terminus ipsi, communi voluntate ita præfixus, vt si nunquam adueniet, nunquam implenda sit, & defectu conditionis reddatur inutilis, vel desinat etiam esse; quamuis reuera extiterit toto illo tempore, quod implendæ conditioni præscriptæ designatum fuerat. Vnde quoque fit, quod nuper ostendimus, vt conditione posita statim contractus habeat suum effectum, & obligatio executioni mandetur absque vlllo nouo contrahentis consensu, cum totus contractus fuerit iam essentialiter perfectus, & vi illius posita obligatio, cuius implendæ tempus præscriptum & terminus præfixus aduenit. Non magis igitur in hoc genere contractuum potest reuocari consensus validè ante eventum conditionis, quam reuocari potuisset si contractus esset purus, & absolutus iam essentialiter perfectus. At verò in aliis contractibus, qui per traditionem essentialiter perficiuntur, cum si conditionati existant, non perficiuntur essentialiter ante conditionis eventum, à qua pendet ipsa traditio, si reuocetur consensus non poterit deinde perfici contractus, qui nondum essentialiter perfectus erat, & inutiliter postulat traditio, fietque tradi-

R. P. Gibal. D. de negotiis.

tio, nisi consensus quem essentialiter quoque requirit, perseueret, quod non facit post reuocationem, quæ idcirco valida est ad annullandum contractum, vel potius ad impediendum ne essentialiter perficiatur, nisi consensus ille denud ponatur.

Aio quare contractus qui traditione perficiuntur, si conditionate fiunt, indigere nouo consensu posita conditione, quoties traditio debet esse realis, & actualis, quando verò sufficiet traditio virtualis, & interpretatiua, nihil opus erit nouo consensu posita conditione, sed statim, & eodem momento perficietur contractus, modò prior consensus non fuerit reuocatus, vt validè reuocari poterat. Primam huius assertionis partem, scilicet opus esse nouo consensu posita conditione, quoties contractus, qui ab illa pendebat, indiget traditione reali actuali ad sui perfectionem essentialem, amplectuntur passim omnes, & ratio manifesta illam demonstrat, horum enim contractuum essentialia non consistit nisi reipsa fiat traditio rei, de qua conuenitur: quamuis igitur impleatur, & purificetur conditio, si traditio realis illam non sequatur, nondum perfecta, & integra erit eiusmodi contractus essentialia, neque proinde contractus perficietur per solum conditionis eventum. Opus igitur est aliquo vltiori, scilicet traditione, quæ non fit nisi accedat nouus consensus tradentis illam: v. g. quæuis tibi mutuo dem sub conditione de futuro centum aureos, si illos tamen tibi reipsa non exhibeo, non facio contractum mutui, sed tantum obligo me ad tibi mutuandum adueniente conditione, qua etiã posita nondum constat mutuum nisi centum illos aureos tibi realiter tradã, aut tradi curẽ, quod non facio nisi habeã animũ nunc tibi realiter tradendi.

Secunda pars in qua maior est difficultas, traditur à Delugo disp. 22. de iustitia, n. 394. & eam amplecti debent omnes, qui censent matrimonium conditionatũ adueniente conditione perfici absque vlllo nouo consensu, de qua re disputabimus in cõsectariis, nostra verò sententia in donatione, & mutuo, qui contractus solo consensu nõ perficiuntur, ostenditur. Si enim deponas apud Titium centum Ludouiceos, ea tamen lege, & conditione, vt si post octiduum quidpiam, quod ipsi imperas tua causã præstet, illos ex eo tempore tanquam verè suos, & proprios habeat, vel vt mutuo accipiat, & illis pro arbitrio possit vt; reuera iam nunc eos nummos donas, aut mutuo das Titio; vis enim vt illos ipsos tanquam proprios, donatos, aut mutuo acceptos possideat, tali conditione posita, à qua vis p̄dere tuã mutuacionem, & donationem: quare nunc illi nummi non transeunt adhuc in dominium Titij, neque transibunt ante conditionis eventum; illa tamen conditione posita, si priorem consensum non reuocaueris, poterit Titius statim illos tanquam suos, & sibi vel liberaliter donatos, vel mutuo datos possidere: ex vi enim prioris consensus virtualiter perseuerantis, censeri eos nunc tradere: quæ traditio perficit contractum donationis, aut mutui: quare si Titius habet tunc animum, vel prius cum eos accepit habuit, eos suo nomine posita conditione possidendi, incipit eos reipsa possidere posita illa conditione, absque nouo vlllo consensu, vel suo, vel tuo; cum totũ illud quod ad perficiendũ contractũ mutui, vel donationis requirebatur, reipsa reperitur in hoc casu, quod inde fit manifestũ: nam si absolute nunc dares illos nummos Titio, vt illos post octiduum tanquam sibi donatos possideret, Titius non fieret dominus ipsorum ante octiduum, illo verò elapso dominium illud acquireret, tuncque

Aaa 2 tantum

tantum perficeretur contractus donationis, & tamen non esset opus villo nouo consensu ad eam traditionem, & ad contractum perficiendum. Cur igitur idem non continget, quoties iam nunc realiter donabis nummos eidem Titio, vt illos tanquam sibi donatos, & proprios habeat, & de illis pro arbitrio disponat posita certa conditione, quam illi prescribis, & a qua vis pendere donationem, quam modò facis? Cur posita conditione illi nummi statim non sicut Titij vt quid opus fuerit nouo consensu, cum prior perseveret, & sit quoque traditio, quæ sola deesse poterat ad perficiendum contractum donationis, neque ad eam traditionem opus est nouo consensu, cum virtualis sit, & interpretatiua, atque illa ipsa quæ realiter, & actualiter in ipso contractu, & modo contrahendi facta est, & verbis ipsis contractus significata, quæ virtualiter æquè perseverat, atq; primus consensus, vi cuius realiter facta fuerat: quod iterum apparet in hoc exemplo. Si donans domum Caio, constituas te eius nomine possessorem, & inquilinum, censis ab omnibus illi domum tradere. Si igitur idem donares, & faceres sub conditione futura, diceresque ex nunc pro illo tempore, & hora, qua postredie nauis ex Asia appellet, constituo te possessorem, & inquilinum nomine Caij, eius domus, quam modò illi dono; numquid postredie conditione posita diceretur traditio fieri absolute, virtute prioris consensus? quis enim vltiorem aut nouum alium requiret ad perficiendam eiusmodi donationem, & traditionem. Ex quibus omnibus demonstratur à priori nostra hæc sententia: quoties enim ad contractum perficiendum sufficit traditio virtualis, & interpretatiua, quia vel ipsomet contractu ex modo contrahendi sit, vel res est iam penes illum, cui realiter vi contractus tradi deberet, si eiusmodi contractus conditionatè fiat, omnia quæ ad eius perfectionem essentialiam exigebantur, adueniente conditione ponuntur. Igitur nullo alio vel consensu, vel facto opus est, consistitque essentialiter contractus, ac proinde obligat, obtinetque omnes suas proprietates, eodem prorsus modo, atque si absolute factus fuisset. Consequentia, manifesta est: vbi enim res aliqua habet omnia sua principia essentialia, perfecta est, immò neque amplius perfici potest quoad essentialiam, quam etiam necessariò & inimpedibiliter omnes proprietates consequuntur, & effectus formales, atque illi qui primò & per se tanquam primæ proprietates emanant, cuiusmodi est obligatio respectu contractus validi, & essentialiter perfecti: Probandum itaque est antecedens, nempe hunc contractum posita conditione habere statim omnia sua essentialia, quod non fuerit difficile demonstrare: duo siquidem duntaxat essentialia sunt huic contractui, nimirum consensus, & traditio, cum vtroque illo perficiatur essentialiter. Atqui posita conditione vtrumque illud reperitur. Igitur posita conditione perficitur. Huius ratiocinationis sola minor propositio negari potest, quæ tamen perspicua videtur: nam prior consensus, cum non fuerit, vti supponimus, reuocatus, adhuc moraliter, & virtualiter perseverat, illumque fuisse, dum celebratus est contractus, realiter præsentem, non semel ostendimus: eiusmodi autem consensum aliàs physicè positum, & sufficienter expressum, & deinde virtualiter, & moraliter perseverantem, sufficere ad contractum, manifestum sit ex dictis *assertione 3. de contractibus*, qui solo consensu perficiuntur, & qui posita conditione non indi-

gent nouo consensu, tuncque non obligant, nisi vi prioris consensus virtualiter perseverantis. Deinde consensus virtualiter perseverans eodem iuris effectus operatur, quos operaretur, si tunc physicè præstaretur, & realiter actualiter præsens poneretur. Fatentur enim omnes iurisdictionem, dispensationem, donationem iuris sub conditione concessas, posita deinde conditione statim reddi absolutas: tunc verò non habetur nisi consensus præteritus non reuocatus, & virtualiter perseverans, quia quidquid operatur consensus realiter præsens, operari potest idem consensus non reuocatus virtualiter præsens, cuiusmodi existit in nostro casu posita conditione. Iam verò reperiri quoque traditionem sufficientem, quæ sola desiderari poterat ad perficiendum contractum, inde ostendo quod fuerit ante conditionis euentum posita realis aliqua traditio. Illa autem vel adhuc virtualiter perseverat, vel sit traditio virtualis posita conditione per consensum virtualiter perseverantem: nam vel in contractu illo includitur, & sit actualis traditio, vt in matrimonio, & professione religiosa, vel res quæ tradenda est reperitur apud illum cui tradenda est, & tunc posita conditione sit traditio virtualis illius rei vi prioris consensus virtualiter manentis, qui æquè illam inducere potest, atque posset consensus realiter actualiter præsens, cum idem, vt iam dixi, operetur, & ostendimus in donatione: v. g. iam nunc dono tibi gemmam, quam habes à me, si cras Capitolium ascenderit, posita conditione & ascensu crastino Capitolij, sit traditio virtualis illius gemmæ, quæ tibi donatur, non sit autem traditio actualis, illam enim ante prius habebas: ergo est traditio duntaxat virtualis, quæ non fit nisi vi consensus prioris, non physicè quidem præsentis, sed solum virtualiter perseverantis. Si dicas Caio do tibi centum aureos, accipe illos cras ex mea arca, quando Caius accipiet eos nummos, perficietur ea donatio per traditionem, non nisi virtualem, & interpretatiuam, quæ non fiet nisi vi consensus virtualiter perseverantis. Prior enim ille consensus hodiernus, non existet cras physicè præsens. Sufficit igitur tum traditio virtualis ad contractum perficiendum, tum consensus virtualis, qui illam traditionem virtualem æquè inducit, atque consensus physicè & actualiter præsens illam induceret. Quoties igitur posita conditione reperitur traditio virtualis per consensum virtualiter adhuc perseverantem, perficietur ille contractus essentialiter, absque villo nouo consensu, qui necessarius esse non poterat, nisi ad ponendam traditionem rei, huius contractus perfectioni essentiali. Atqui ea traditio per aduentum conditionis ponitur vi consensus prioris virtualiter præsentis, superfluous igitur erit omnis alius physicè, & realiter præsens ad ponendum effectum, qui iam positus est, quod à nobis fuerat demonstrandum.

Q V Æ S T I O XI.

Consecraria circa singulares quosdam contractus conditionatos.

CONSECTARIUM I. De sponsalibus conditionatis.

II. An matrimonium conditionatum adueniente conditione indigeat nouo consensu ad sui perfectionem, & validitatem.

III. Singulares casus circa matrimonium conditionale, cum duobus, aut simul, aut successiue contractum.

IV. Quomodo & quando votum conditionale obliget.

V. De Religiosa professione conditionata.

EX doctrina vniuersali de contractibus conditionatis, & eorum obligatione hæcenus tradita, plurimas difficultates circa singulares quosdam contractus licebit dirimere, vt dignoscamus an posita conditione statim obligent, an verò quidpiam aliud requirant, sitque renouandus consensus: quæ controuersie quoad praxim non exigui momenti sunt, & sæpius occurrere possunt.

CONSECTARIUM. I.

De sponsalibus conditionatis.

Possunt conditiones de futuro apponi contractui sponsalicio. 1.

An posita conditione valeant sponsalia sine nouo consensu. 2.

DE conditionibus quæ adhiberi possunt sponsalicio contractui nihil singulare hoc loco quærendum à nobis est, ex iis enim quæ de natura conditionum hæcenus diximus, & de conditionibus matrimonij *lib. 3. operis de vris*, facile definies, quæ in dubium venire possent circa sponsalia. Hoc vnum modò disceptatur, an sponsalia conditionata posita conditione obligent sine nouo villo contrahentium consensu. Et quidem posse contractui sponsalicio conditionem apponi de futuro, quæ ipsius obligationem vsque ad conditionis euentum suspendat, certum est; quem conditionis euentum expectare debent contrahentes, neque nisi illa deficiente, possunt à contractu licitè saltem, resilire; quod omnibus contractibus conditionatis commune esse diximus: immò neque aliquando validè consensum præstitum renouare, vti demonstrauimus: quia ex contractu conditionali non minus oritur obligatio in spe, vt loquuntur, hoc est in euentum conditionis, quàm ex contractu puro, & absolute obligatio pura & in re, cum vterque contractus sit in suo ordine, & gradu perfectus, ideòque neuter contrahentium potest altero inuito ab eo contractu discedere; alioquin nulla ex eo obligatio orta esse dici posset, idque expressè de sponsalibus conditionatis docent glossa, & DD. *in cap. super eo, de conditionib. appositis*. Sylu. *verb. ma-*
R. P. Gibal. De Negotiat.

rimonium 3. q. 4. Victor. Rebell. de matrim. par. 1. punct. 2. numer. 9. Couarru. in 4. decretal. 2. part. c. 1. initio, n. 6. Gutier. lib. 1. qq. canonic. c. 2. n. 2. 2. Nauar. c. 2. n. 67. & alij, quos affert, & sequitur Sanch. lib. 5. de matrim. disp. 6. n. 8.

His positis quærimus an illa obligatio statim absque nouo consensu, fiat absoluta, & omnino completa adueniente conditione, quæ illius executionem suspendebat, iamque existant pura sponsalia, ex illisque oriatur impedimentum publicæ honestatis, quod tanquam certum omnes pronuntiant apud Sanch. *lib. 5. de matrim. disp. 8. n. 1.* & apertè colligitur ex *cap. unico, de sponsalibus in 6.* vbi Bonifac. VIII. ait eum qui cum aliqua contraxit sponsalia sub conditione, si deinde ante conditionis euentum, cum alia prioris consanguinea matrimonium contrahat, illud valere, & rationem reddit: *Cum ex sponsalibus conditionalibus ante conditionem extantem, sicuti consensum non habentibus, & incertis nulla publicæ honestatis iustitia oriatur.* Vnde colligunt DD. à contrario sensu, post conditionis euentum orti illud impedimentum publicæ honestatis, ratione priorum sponsaliorum, quæ tunc & certa sunt, & perfecta propter consensum plenum, & absolutum, & non amplius pendente à conditione, cuius incertus euentus faciebat incerta illa sponsalia: quare difficultas duntaxat est, an quando sponsalia contrahuntur ab inhabilibus & impeditis sub conditione tollendi impedimentum per dispensationem, aliave ratione, posita conditione, sublato impedimento, & obtenta dispensatione, valeant sponsalia absque nouo consensu. Cum enim prior nullus fuisset propter inhabilitatem contrahentium, videtur sublata inhabilitate, nouus omnino necessarius esse. Itaque affirmat Henric. *lib. 1. 2. cap. 13.* & alij. Verius tamen nouum istum consensum, etiam in illo casu necessarium esse negant, & posita conditione statim valida fieri sponsalia contendunt Sanch. *lib. 5. disp. 5. n. 24.* vbi allegat Adrian. Conar. Gutier. Ledesmam, Rodrig. & alios, qui volunt sponsalia sub conditione, si Papa dispensauerit, fieri valida, eo ipso quod Papa dispenderit. Sequuntur Basil. Ponc. *lib. 3. de matrim. cap. 14. numer. 7.* Conink. *de sacram. disp. 29. dub. 1. numer. 21.* & Ferdinand. à Castro, *de sponsalibus disp. 1. punct. 16. num. 11.* Idem quoque de sponsalibus contractis inter fidelem, & infidelem cum conditione conuersionis infidelis: posita enim ea conuersione, vera sunt sponsalia, neque de nouo contrahi opus est, quod omnes docere dixit Sylu. *matrimonium 8. q. 10. dicto 3.* Plures enumerat Sanch. *citata disp. 5. n. 25.* quorum omnium ratio est, quia cum sponsalia sint promissiones de futuro matrimonio celebrando, & promissiones omnes conditionales post euentum conditionis perficiantur, sicut & ceteri omnes contractus qui solo consensu essentialiter perficiuntur, vt ostendimus *q. superiori*, necesse omnino est sponsalia conditionata perfici adueniente conditione, absque nouo consensu, eodem prorsus modo, atque si pura, & absoluta fuissent. Quod verò in quibusdam casibus contrahentes sponsalia sint inhabiles ante euentum conditionis sub qua contrahunt, & illa conditione tollant inhabilitatem, ac proinde videatur non fuisse sponsalia initio, sed sublata inhabilitate, ideòque tunc denud sint repetenda, cum priora nulla fuerint, non vrget, quia tunc contra hunt sponsalia pro tempore sequenti, siue in tempus sequens, quo habiles erunt, & iam

nunc consentiunt vero, & reali consensu pro illo tempore, quo consensus virtualiter perseverat, estque præsens cum impletur conditio, & tollitur impedimentum, propter quod non absolute, sed conditionatè & in euentum dispensationis illius contraxerunt, & suspenderunt, non quidem suum consensum, sed obligationem ex eo nalcituram, aut potius obligationis pro tali tempore contractæ executionem in euentum, & tempus impletæ conditionis, uti fuit explicatum, & prior ille consensus, qui nondum habebat suam omnem efficaciam, post conditionem, illam omnem habet; v. g. ea sponsalia conditionata non faciebant impedimentum publicæ honestatis, quæ statim paruit atque conditio præscripta aduenit: neque insolens est, actum factum ab inhabili pro tempore, quo habilis erit, accedente illa habilitate, aut remota inhabilitate, valere: nam quamvis institutio spurij inualida sit, ut pote hominis incapacis, si tamen facta fuerit sub conditione, si Princeps eum legitimauerit, obtemperata legitimatione statim valida fit ex communi sententia quam refert Coararu. in 4. decretal. 2. part. cap. 8. §. 5. numer. 12. & Molina lib. 2. de primogen. cap. 7. n. 40. & 41. qui idem lib. 4. cap. 3. n. 48. docet venditionem rei feudalis, seu maioratus, quæ simpliciter facta, inualida est, valere tamen si fiat sub conditione si Dominus feudi, vel Princeps annuerit: alia exempla dabit Sanch. citata disp. 5. n. 12.

CONSECTARIUM II.

An matrimonium conditionatum adueniente conditione indigeat nouo consensu ad sui perfectionem & validitatem.

Conditiones de futuro apponi possunt contractui matrimonij. 1.

Tale matrimonium posita conditione fit validum sine nouo consensu. 2.

Diluantur obiecta. 3. 4. 5. 6.

IN hac celeberrima controuersia, sententia tum laiens, tum negans tam multos, eosque illustres assertores habet, ut vtraque, & communis, & probabilis numero, & autoritate Doctoros dici iure queat; eos accuratè recenset Sanch. lib. 5. de matrim. disp. 8. num. 3. & 5. Obseruatamen iuris Canonici Interpretes communis negare necessitatem noui consensu in hoc casu, quam passim affirmant Theologi frequentius. Recentiores verò alij iuris Interpretibus adhæserunt, alij Theologos sequi maluerunt.

Supponendum verò nobis in primis est, posse apponi contractui matrimoniali, sicut & cæteris contractibus, conditiones de futuro, quæ ipsum suspendant, quamdiu conditio non impletur, quæ est communis DD. sententia quos refert & sequitur Sanch. lib. 5. de matrimonio, disp. 6. & omnino tenere debent illi omnes, qui existimant posita conditione statim absque nouo consensu matrimonium perfici, & obligare, quod ante conditionis euentum nondum impletum erat. Ratio est quia neque iure positio, neque iure naturali reiciuntur veræ, & propriè dictæ conditiones de futuro à contractu matrimonij. De iure naturali patebit inferius, vbi ostendemus eiusmodi conditionem non impedire

verum consensum matrimonio necessarium. De iure verò positio, constat ex eo quod illud reiciat duntaxat turpes & impossibiles, vti habetur cap. fin. de conditio. appositis, ibi enim Gregorius IX. vult conditiones contra substantiam matrimonij, illud inualidare, turpes verò, & impossibiles habet pro non adiectis. De qua Pontificis definitione plura olim disputauimus: sollicita verò illa conditionum quæ matrimonio apponi possunt enumeratio, parè accurata esset, si aliæ quoque sunt conditiones, quæ quamuis honestæ sint, illi nequeunt apponi, debuerat enim præcisè Pontifex dicere contractui matrimoniali nullas addendas esse conditiones de futuro, sed contractui duntaxat sponsalicio. Deinde Alexand. III. in cap. super eo, de conditio. apposit. vbi agit de matrimonio contracto sub conditione de futuro. Si pater annuerit, ait, conditionem ipsam canonica instituta non improbare: & gloss. ibid. notat, quod matrimonium contrahi sub conditione potest, non tamen tenet nisi conditio extiterit, vel cessum sit à conditione per contrarium factum; quam glossam omnes sequuntur. Et tanè quæ tunc illo titulo quaestiones proponuntur, supponunt omnino fuisse contracta matrimonia sub conditione, & non sola sponsalia, vti non rectè existimant Valent. 3. p. disp. 2. q. 2. punct. 3. Rebell. 2. part. de obligar. lib. 2. q. 10. sect. 3. Basil. Ponc. lib. 3. de matrim. c. 13. qui volunt eiusmodi matrimonia conditionalia habere duntaxat vim sponsaliorum, quod docere quoque oportet, si cohærenter loqui velint omnes, qui post euentum conditionis requirunt nouum consensum ad matrimonium, quod nullum antea fuerat, sed tantum eius promissio, siue ad illud celebrandum obligatio, eo quod cum fuit celebratus contractus matrimonij sub conditione de futuro, non fuerit tunc consensus de præsentem, quamuis illud verba exprimerent, sed de futuro duntaxat, quod paulò post confutabimus: modò quaerimus an quoties matrimonium contrahitur sub conditione honesta de futuro, impleta conditione matrimonium valeat, eo modo atque si fuisset purè, & absolute contractum, licet nullus de nouo consensus contrahentium accedat.

Aio porò validum omnino esse tale matrimonium, neque nouum consensum necessarium esse, si prior reuocatus non fuerit, sequimurque cum Sanch. disp. 8. veteres pontificij iuris commentatores, atque ex Theologis non infimè notæ Paludan. Petrun. Soto, Rodriq. & alios ibid. adductos, quibus deinde adhæserunt Conink. disp. 29. de sacram. dub. 1. num. 11. Syluius in 3. part. quest. 43. art. 1. questio 1. conf. ult. Layman. lib. 1. tract. 10. part. 2. cap. 7. n. 2. Ferdinand. à Castro, de sponsal. disp. 2. punct. 11. §. 2. Delugo disp. 13. de pœnitent. n. 3. & de iustitia disp. 2. à n. 386. contra recentiores Theologos, qui adhæserunt veteribus, Valentia, Basil. Ponc. Rebell. citat. Turrianus de iustitia disp. 5. dub. 10. & alios, quos enumerat, & sequitur Diana 2. part. tract. 4. resolut. 291. Probatum verò nostra sententia primò quia reipia matrimonium perficitur absque nouo consensu adueniente conditione implicita, sub qua contractum fuerat: igitur si sub conditione explicita contractum fuisset æquè per eius aduentum perficeretur: quæ consequentia manifesta est, cum ratio impliciti, & expliciti non mutet rationem, aut naturam conditionis, quæ si sit de futuro, eodem modo suspendit dispositionem quamcumque, eiusque euentum, idemque sit consensus sub conditione implicita, & sub explicita, cum totum quod est in explicito, continetur

in implicito. Antecedens verò manifestum est: nam qui contrahit matrimonium per procuratorem, reuerà consentit in matrimonium sub conditione implicita, si procurator eius nomine consentiat, eodem modo atque si dixisset ex nunc consentio, si procurator meus meo nomine consentiat. Atqui certum omnibus est matrimonium perfici, eo ipso quod procurator consentiat, si mandans suum consensum, prius non reuocauerit. Deinde qui sic contrahit matrimonium, non consentit nisi sub implicita conditione, si alter consentiat, quæ est conditio de futuro, quæ vbi ponitur altero coniuge consentiente, perficitur matrimonium, si prior consensus non fuerit reuocatus, uti reuocari poterat. Non est igitur contractio rationem, & valorem matrimonij, ut fiat per verba quæ explicent consensum sub conditione de futuro.

Vnde argumentamur à priori. Ad valorem matrimonij requiritur duntaxat cōsensus præsens sufficienter expressus in coniunctionem, & traditionem corporum, quia coniuges non solum promittunt, sed tradunt inuicem corpora de præsentem, unde hic contractus censetur inter eos, qui non perficiuntur solo consensu, sed re & traditione. Atqui in matrimonio conditionali hæc duo sufficienter reperiuntur impleta conditione. Igitur tunc validum est matrimonium. Sola minor est ostendenda; & quidem constat ex questione superiori, in contractibus etiam conditionalibus dari verum consensum præsentem in futurum, eumque virtualiter, & moraliter perseverare si non reuocetur, atque adèd impleta conditione, siue dum impletur, præsentem adhuc virtualiter esse. Quod idem contingit in matrimonio conditionali: non dicit enim contrahens, ego consentiam in matrimonium, si post triduum nauis appellat, aut si pater consentiat, qui consensus esset tantum futurus, & ponendus post triduum appulsa nauis, & patre annuente, sed ego consentio ex nunc pro tertio die, si nauis appellat, aut pater annuat: quare si ante euentum conditionis, & temporis præfixi non reuocetur consensus, adueniente conditione erit adhuc virtualiter præsens, sicut in aliis contractibus contingere diximus, & constat ex matrimonio per procuratorem celebrato, in quo certum est, vti monuimus, consensum non præstari absolute, sed conditionatè, si procurator nomine mandantis consentiat: quando autem procurator consentit, coniugis mandantis consensus non est physicus, & formalis, cum ipse tunc fortassis dormiat, ignoretque quid tunc à suo procuratore fiat; quia tamen coniux reuera consentit in futurum, & in tempus quo procurator ipsius nomine consentiret, ea conditione posita, præteritus ille consensus transit in absolutum, & fit moraliter præsens, cum non fuerit reuocatus: nam tunc licet procurator consentiret, aut si in amentiam incidisset qui procuratori mandauit, prior consensus physicè positus aliàs, non redderetur virtualiter, & moraliter præsens, quia aut per reuocationem, aut per amentiam, eius perseverantia moralis, & virtualis interrupta fuisset: quare non posset reddi præsens, nisi denuò poneretur physicè, & formaliter.

Iam verò traditionem quoque corporum, quæ includitur essentialiter in matrimonio, reperiri, vbi ponitur conditio, quæ præscripta fuerat, demonstratur ex dictis questione superiori, conclus. 5. vbi ostendimus in contractibus quæ traditionem perficiuntur, & non solo consensu, sufficere traditio-

nem virtualement, eamque posita conditione prius apposita, reuerà absque nouo alio consensu reperiri, modò prior consensus non fuerit reuocatus, quod ipsum in matrimonio contingit: nam sicut contractus absolutus, eodem modo atque si dixisset ex nunc consentio, si procurator meus meo nomine consentiat, si procurator consentiat, & simul traditionem absolutam corporum, ita contractus conditionatus continet præsentem consensum, & traditionem in tempus futurum, & posita tali conditione: & sicut quamdiu non reuocatur consensus, perseverat, & fit moraliter præsens posita conditione; ita & traditio illa prior perseverat, fitque moraliter præsens, atque absoluta posita conditione, & sicut consensus absolutus de præsentem facit traditionem absolutam, ita ille idem consensus virtualiter manens, & moraliter præsens, dum conditio præscripta ponitur, facit ut virtute illius censeatur fieri traditio corporum, siue potius inducit traditionem virtualement; atque cum ille consensus posita conditione transeat in absolutum, reuerà continet eandem traditionem virtualement, quam contineret si consensus absque conditione præstaretur, sicut nuper dicebamus de donatione. Si enim dones nunc Titio centum cras accipienda ex tua arca, cuius idcirco clauis illi tradis, non perficitur donatio nisi cum re ipsa capit ceterum ex arca tua Titius; tunc autem tuus consensus non perseverat, nisi moraliter, & virtualiter, eo quod illum non reuocaueris, sufficit tamen ad complendum donationis contractum, & ut vera, sed virtualis tantum, & moralis traditio censeatur. Simili ratione in matrimonio traditio corporum, quæ continetur in expressione consensus, & voluntatis de præsentem, reperietur eadem virtualiter perseverans per consensum illum præteritum, non retractatum, ideoque virtualiter præsentem; qui enim contrahit cum Caia sub conditione, si cras nauis appulerit, annueritve pater, eo modo se gerit atque si dicat; *consentio tecum in matrimonium, & tibi trado corpus meum, tuque vicissim tuum*: quod tamen neque accipere, tuumque esse dicere poteris, & habere, nisi cras posita tali conditione, quæ si deficiat nulla erit tota ista traditio, & conuentio nostra mutua. Si igitur perseveret virtualiter iste consensus posita conditione, sufficet ad purificandam quoque, siue reddendam absolutam traditionem, eodem prorsus modo atque si hic consensus physicè, & formaliter existeret. Atque ut paucis concludam, sicut consensus realiter præsens sufficit in matrimonio ad inducendam traditionem actualement corporum, sic idem consensus virtualiter præsens poterit postea eandem traditionem virtualement inducere.

Plurima obiciunt aduersarij, ut ostendant in contractu conditionato matrimonij non esse consensum præsentem, sed futurum duntaxat impleta conditione, ac proinde reipia esse duntaxat sponsalia, & promissionem de futuro matrimonio. In primis Urban. III. in cap. super eo, de conditio. appositis, rogatus an qui consenserat in quandam mulierem cum ea conditione, si pater eius consensum præstaret, cogendus sit ad consummandum matrimonium. Respondet nisi voluntas patris intercedat, nequaquam cogendum esse ad matrimonium contrahendum: igitur ante patris voluntatem non erat contractum matrimonium, sed contrahendum erat præstito patris consensu, sub qua conditione promissum duntaxat erat. Deinde respondet constitutioni sui prædecessoris Alexandri, quæ huic responsioni contraria videbatur: voluerat

enim Alexander sponsalia conditionalia dissolui non posse, etiam non impleta conditione, si vel consensus de presenti intercedat, vel carnalis copula habeatur. Respondet autem Urbanus. *Etiusmodi consensus non esse de presenti habendum, licet per verba de presenti evidentiarius exprimat qui in alieno arbitrio non habito, sed habendo consistit: quæ ratio valet in omni conditione futura, cuius eventus incertus est, ab eo enim pendet consensus iste, ac proinde nondum præsens est, licet per verba de presenti exprimat. Hoc Urbani responsum pluribus virget Basil. Ponc. lib. 3. cap. 13. & varias hæcenus allatas interpretationes reicit. Mihi placet ea quam tradidit de Lugo, disput. 22. num. 393. Urbanum ad duas quæstiones respondisse: unam quæ ipsi proposita fuerat, alteram quæ consequenter ad illam institui poterat. Prior erat an qui uxorem duxerat sub conditione paterni consensus, cogendus esset ad matrimonium consummandum, & negat Pontifex compellendum esse, cum ille consensus non fuisset absolutus de presenti, sed solum conditionalis in tempus ponendæ conditionis, uti fuit explicatum; conditio verò nondum posita erat, neque pater consentiret. Deinde quæri poterat ulterius, an si iste ante Patris consensum resiliet à contractu, tunc esset cogendus; respondetque Pontifex non esse cogendum ad contrahendum, quia illa conditio canonice instituta improbata non est, & debet omnino expectari ad obligationem perfectè inducendam: qua responsione indicat quidem per argumentum à contrario, posita conditione compellendum esse ad contrahendum, non tamen faceret aduersariis, quia ex dispositione & animo contrahentis colligi videbatur, illum mutasse consilium, & nolle in eo matrimonio sub conditione futura contracto persistere, ideòque prior consensus non permanebat, neque etiam virtualiter præsens erat adueniente conditione, ac proinde non perficiebatur, neque subsistebat matrimonium, sed necessarius erat nouus consensus, cum prior reuocatus non sufficeret: quia tamen illicitè, & per iniuriam reuocatur priorem illum consensus, obligari poterat posita conditione assensus paterni, & cogi ad consentiendum de nouo, & priorem consensus per iniuriam reuocatum sustinendum. Sapienter itaque Pontifex respondet omnibus istis quæstis, ante patris consensum ad nihil obligari, neque ad consummandum, neque ad contrahendum. Non ad primum, quia nondum erat perfectum matrimonium adhuc pendente conditione sub qua contractum erat, neque ad contrahendum, quia licet mutasse videretur animum, & consensus reuocasse, cum ille penderet à consensu paterno futuro, non tenebatur conditione nondum posita suum priorem consensus sustinere. Adueniente deinde illa conditione & patre consentiente poterat compelli ad contrahendum de nouo; ex qua sapientissimi Pontificis responsione minimè sequitur in matrimonio conditionato semper posita conditione requiri nouum consensus ad eius valorem, quod contendunt aduersarij, sed aliquando duntaxat, quando prior consensus illicitè fuerat reuocatus. Cum enim maneat tunc obligatio contrahendi matrimonij, ad idque non sufficiat consensus reuocatus, qui neque physicè & formaliter, neque moraliter & virtualiter præsens est, tenetur nouum, & sufficientem exhibere, ad quem tamen consensus compelli non poterit, nisi post aduentum conditionis sub qua prius contraxerat.*

Agere porro Urbanum de eo qui mutato consilio consensus reuocarat, inde patet, quod quæritur de eo compellendo ad contrahendum, quod sanè præstare nolebat, alioquin compellendus non fuisset, cum nemo nisi inuitus cogatur.

Quod autem obiiciebatur Pontificem dicere hunc consensus non esse de presenti, sed de futuro, quamuis per verba de presenti exprimat, facile intelligitur non esse absolutum de presenti, sed conditionatum de futuro, qui deinde adueniente conditione fiet virtualiter præsens, non verò ante illius euentum, vti fuit explicatum.

Obiiciunt secundò cap. per tuas, de conditionib. apposit. ibi enim agitur de eo qui contraxerat cum conditione, si pater, & patruus consentirent, qui contradixerunt. Verùm ante eam contradictionem habita fuerat inter istos copula carnalis, ex quibus colligit Ponc. in primis hunc contractum vocari duntaxat sponsalia, non matrimonium à Pontifice. Deinde illum vti præsumptione iuris in fauorem matrimonij, cum tamen ex doctrina nostra ius liquidum sit: nam cum per copulam videantur à conditione recessisse, reuerà consensus qui fuerat tantum conditionatus, factus fuit absolutus, fuitque virtualiter præsens, atque ita fuit perfectum matrimonium, neque ad id probandum præsumptione opus fuit.

Resp. sponsalium nomen, & pro matrimonio, & pro promissione sponsalitia passim, & indifferenter vsurpari. Deinde præsumptio in fauorem matrimonij hoc loco sumitur ratione impletæ conditionis à contrahentibus appositæ, aut recessus ab illa: non enim, ut ait Pontifex, constabat an pater & patruus contradixissent ante habitam copulam, quam uterque coniux fatebatur, atque cum per hanc copulam recessissent à posita conditione, atque ad eum consensus conditionatus, fuisset redditus absolutus, & non constaret de contradictione facta ante copulam, iure præsumebatur matrimonium. Et sanè si iam contradixissent parentes, non habuissent copulam, aut independenter ab eorum consensu contraxissent. Itaque nihil hæc Innocentij III. responsio fauet aduersariis; maximè quia ut ibid. obseruat Glossa vers. præsumendum, per carnalem copulam ipso facto videntur consensus exprimer de presenti, & à conditione recedere, in eoque fuit ista præsumptio.

Obiiciunt tertio, consensus conditionatus matrimonij reuocari validè potest pendente conditione, vti omnes fatentur, quod tamen fieri non potest, quia ut argumentatur Turrian. disp. 5. dub. 10. num. 21. adueniente conditione purificaretur contractus. Cum enim ille consensus tantæ sit efficacitatis, ut transferat ius conditionale mutuum in corpus, illud adimpleta conditione transibit in purum; idcirco siquidem post exhibitum consensus conditionatum vtriusque contrahentis, nihil operatur retractatio vnus, quia consensus præstitus tantæ est efficacitatis naturæ sua, ut solum pendeat ab euentu conditionis. Si itaque in contractu matrimonij similis est efficacitas, & à principio tribuit ius conditionale mutuum in corpus, quando celebratur per verba de presenti, sub conditione tamen de futuro, illud ius solo euentu conditionis purificabitur independenter à voluntate contrahentium, semel celebrato priori contractu, atque ita inutilis erit reuocatio etiam ante conditionis positionem.

Resp. discrimen esse inter contractus qui solo consensu

consensu perficiuntur, & eos qui præterea postulant traditionem rei: nam in prioribus si fiant sub conditione de futuro, inutiliter reuocatur consensus ante conditionis euentum; quia cum iam perfecti sint, & pendeant tantum quoad obligationem à conditione ad cuius euentum dilata est hæc executio, dissolueretur contractus essentialiter perfectus sola alterius contrahentis voluntate: at verò in contractibus, qui ad sui perfectionem essentialem exigunt traditionem rei, validè reuocatur consensus ante conditionem, quia ante illam non est perfectus contractus, cum nondum sit traditio quæ dependenter ab ea conditione facta est. Itaque reuocatio consensus impedit eam traditionem, quæ nequidem virtualiter fieri potest sine consensu præsentis, saltem virtualiter, qualis non est consensus reuocatus, vti explicuimus superiori quæstione.

Obiiciunt quartò matrimonium esse Sacramentum, Sacramenta verò non possunt conferri sub conditione de futuro, quæ illorum suspendat effectum, qui deinde posita conditione, ipse quoque ponatur, ut in Baptismo, absolutione, & cæteris videmus: operatur siquidem Sacramentum quando existit, non quando transit: quod etiam confirmari potest ex eo quod non possit compleri Sacramentum, nisi dum completur in ratione signi sensibilis significantis practicè gratiam. Atqui quando ponitur conditio sub qua futura contractum fuit matrimonium, illud non completur in ratione signi sensibilis, quod aliud non est quam consensus mutuos sensibilibiter expressus, qui consensus actualiter non est, sed solum virtualiter, & interpretatiuè, neque sensibilibiter exprimitur dum ponitur conditio, sub qua datus fuerat. Opus igitur est nouo aliquo consensu sensibilibiter expresso, ut compleatur matrimonium in ratione Sacramenti.

Resp. in eo differre matrimonium à cæteris Sacramentis, quod simul sit contractus humanus, habeatque omnia communia cum cæteris contractibus, atque eodem modo, quo ipsi, perficiatur. Eleuatus quidem est ille contractus ad rationem Sacramenti per Christi institutionem: ea tamen institutio, quæ est omnino extrinseca huic contractui, non magis immutauit eius naturam, quam aquæ ad materiam Baptismi, assumptio, quod alibi à nobis fuisit demonstratum. Hinc fit, ut hoc Sacramentum in pluribus ab aliis differat: nam per procuratorem fieri potest, absenti conferri per scripturam, nutus, & quælibet verba etiam virtualia, siue signa quibus sufficienter exprimat, quod aliis Sacramentis sanè non conuenit: quia tamen sufficiunt ad contractus humanos cæteros, sufficiunt quoque ad contractum matrimonij, qui etiam sub conditione de futuro, sicut & cæteri, ex superiori quæstione celebrari & perfici potest quo eodem quoque instanti perficitur Sacramentum, quod reuerà non ponitur donec ponatur conditio sub qua fuit datus consensus. Prius enim neque datur completè consensus absolutus, nec verba necessaria ad illum exprimentum, per aduentum autem conditionis consensus conditionatus non reuocatur transit in absolutum, & verba quibus ille consensus conditionatus expressus fuerat, quæ reuocata non sunt, sunt posita conditione virtualiter verè præsentia absoluta, quibus significetur consensus præsens absolutus. Per illa itaque verba virtualia completur tunc forma huius Sacramenti: nam ante conditionis euentum non-

dum erat completa ea forma, neque etiam materia, quæ est ipsa traditio corporum; quia pendeant à conditione futura, siue nondum erant absolute; posita verò conditione dantur verba virtualia, consensus virtualis præsens, & absolutus, traditio virtualis præsens & absoluta: quæ omnia sufficiunt ad verum contractum humanum, atque ad eum ad contractum matrimonij, quod tunc completur in ratione contractus, atque etiam Sacramenti. Tunc quoque operatur suum effectum si non adit obix: quare reuerà Sacramentum in hoc casu operatur dum primum est, sicut reliqua Sacramenta.

Ad confirmationem de signo sensibili ad rationem Sacramenti requisito, quod tamen non videtur reperiri in matrimonio conditionali, maximè si conditio sit insensibilis, ut emittendi votum, aut interius quidpiam faciendi.

Resp. neque ad contractus, neque ad Sacramenti rationem necessariam esse conditionem sensibilem, quando sub conditione fiunt, quod in Sacramentis quæ fieri possunt sub conditione præsentis, vel præterita insensibili manifestum fit: v.g. *absoluo te, baptiso te, si fecisti tale votum, si habes voluntatem faciendi quod cras imperabo*: licet absolute solutus, & baptisandus non prodant vilo sensibili signo suam voluntatem, valebit baptismus, & absolutio, si verò conditio posita subsistit, quamuis insensibilis sit. Id ipsum videmus in matrimonio. *Accipio te in coniugem, si me ex animo amas*. Ratio est, quia ad sensibilitatem signi non requiritur quod sit sensibilis conditio sub qua quidpiam significatur, siquidem conditio ipsa non est signum, sed se tenet ex parte obiecti significati: v. g. in Sacramentis, quæ signa eaque sensibilia sunt, id quod significatur est gratia sacramentalis conferenda, quæ sanè insensibilis est, conditio verò quæ apponitur, & sub qua gratia illa conferenda significatur, non est signum, non enim significat gratiam, sed est conditio appositae illi collationi gratiæ, quæ significatur practicè per signum sensibile, quo constat Sacramentum. Quamuis igitur de ratione Sacramenti sit signum sensibile, conditio tamen sub qua ministratur non debet esse necessariò sensibilis: quod ipsum aduertimus in contractibus humanis, quia eo ipso contractus humanus debet humano modo & per signa sensibilia celebrari, illi tamen apponi conditionem insensibilem nihil vetat. Si enim promittas Petro codicem si cras tali hora eliciat internum amoris diuini actum, ipseque acceptet, & impleat conditionem, teneberis tua promissione. Nihil igitur repugnat matrimonium contrahi sub conditione insensibili, tum in ratione contractus, tum in ratione Sacramenti, quod de conditione præsentis vel præterita iam constat. De conditione verò futura ostenditur: nam validus erit contractus matrimonij, vti ostendimus, igitur erit tunc Sacramentum, cum repugnet contrahi inter baptisatos validum matrimonium, quod non sit simul Sacramentum. Deinde si quid obesset perfectioni Sacramenti, esset vel futuritio conditionis, vel eius insensibilitas. Non primum, vti hæcenus euicimus, neque etiam secundum, quia illa non obstat conditioni præsentis, & præteritæ, ergo neque futuræ; cum in illis omnibus eadè reperitur insensibilitas: quare ad argumentum aduersariorum respondeo posita conditione futura etiam insensibili compleri matrimonij contractum, & Sacramentum; quia, ut sæpius dixi, ponitur consensus ab-

solutus

solutus, qui prius erat tantum conditionalis, posita conditione sub qua praestitus fuerat, & sensibilibiter significatus pro tempore, quo poneretur conditio. Neque sane ante nonerat Sacramentum defectu signi sensibilis, sed defectu consensus absoluti, qui posita conditione nunc existit, sufficitque signum sensibile significans consensum pro tali statu, licet ille status non sit sensibilis.

CONSECTARIUM III.

Singulares casus circa matrimonium conditionale cum duabus, aut simul, aut successiue contractum.

EX tota praecedenti doctrina plures quaestiones licebit definire.

Primo si quis cum duabus contraxerit sub conditione, quae fuerit impleta, quodnam ex illis matrimoniis validum sit, disputant DD. apud Sanch. *disp. 8. num. 1. lib. 5. de matrimonio*, nobis ex dictis quaestio definita videtur cum de Lugo *disp. 2. 2. n. 396*. nam si prius impleta fuit conditio prioris matrimonij, & per secundum licet conditionatum recessit a consensu, & voluntate prioris, non complebitur adueniente conditione, sed nouo consensu fuerit opus, quia prior reuocatus est, ab eoque per secundum matrimonium recessum est: si verò in priori illo consensu persistit, uti potuit, etiam contrahendo conditionate secundum, quia noluit contrahere, & perficere illud cuius prior conditio fuisset impleta; prius matrimonium adueniente conditione ipsi apposta primo loco perficitur, & validum omnino remanebit; si posterioris autem matrimonij conditio prius ponatur, validum & ratum existet, quia eiusmodi conditio inuenit contrahentem solutum & habilem ad contrahendum validè secundum istud matrimonium, quamuis illicitum, & cum iniuria prioris cum quo prius conditionate contraxerat. Denique si utriusque illius matrimonij conditio simul impleatur, neutrum valebit, quia cum utriusque consensus non fuerit reuocatus, uti supponimus, sed uterque virtualiter perseveret, posita simul conditione utriusque, eodem modo de utroque definiendum erit, atque si utrumque fuisset absolutum simul cum duabus initum, quo casu neutrum propter impossibilitatem valeret, & ut existimat Sanch. propter incertitudinem.

Secundo quando matrimonium cum duabus successiue contractum fuit sub eadem conditione; v. g. si naui intra octiduum venerit ex India; praesumendum est pro secundo matrimonio, quia per illud iure merito existimatur recessisse à priori sub eadem omnino conditione contracto; quia impossibile fuit illud secundum sub eadem prorsus conditione, non reuocando priorem consensum sub illa conditione datum.

Quoties aliquis contraxit sub conditione eo genere contractum in quibus nequit consensus temel praestitus validè reuocari, si deinde ante conditionis euentum cum alio quopiam contrahat, siue absolutè siue sub conditione, inualidè contrahet, & ubi prioris contractus conditio posita fuerit, prior ille contractus omnino, & absolutè obligabit: quia non potuit se obligare in praedictum prioris contractus, expectareque omnino debuit conditionis euentum aut defectum, antequam

cum alio contraheret, uti diximus *quasi. 8.* Secus verò si contractus non poterat nisi traditione perfici, quia pendente conditione potuit validè, quamuis non licitè reuocari contractus, & res promissa alteri validè tradi, uti diximus.

CONSECTARIUM IV.

Quomodo, & quando votum conditionale obliget.

Status quaestio. 1.

Vera conditio suspendit voti obligationem. 2.

Quid de conditione impossibili, vel turpi. 3. 4.

An vouens sub conditione teneatur expectare eius euentum. 5.

An illum impedire possit. ibid.

An si ad non implendum votum impediatur conditionis euentum, illi nihilominus teneatur. 6.

An conditio voto apposta debeat impleri in forma specifica, ut votum obliget. 7.

An impleta conditione votum statim sine nouo consensu obliget. 8.

Quamuis ex doctrina toto isto articulo tradita non difficile fuerit colligere, quid sentiendum sit de voto conditionali, & eius obligatione, quae eadem esse debet quae in promissionibus humanis sub conditione praestitis; votum siquidem est promissio facta Deo de re aliqua facienda, & praestanda, aut non facienda, quod & conditionate fieri potest: tamen videndum etiam hoc loco erit, quae & qualis conditio, & quomodo apponatur, sicut & in aliis promissionibus propter peculiare quaedam difficultates, quae solent in hac materia excitari. Erit itaque operæ pretium vniuersalem doctrinam hactenus traditam, singillatim huic materiae aptare, & si quid in illa singulare sit, obseruare; agimus autem de vera conditione, quae est de futuro contingenti: nam quae est de praesente, aut praesenti, cum iam posita, aut non posita sit, non faciet votum conditionale, magis quam vllum actum, qui reipsa absolutus est, licet sub tali conditione conceptus sit; quia, uti diximus, dum concipitur actus, iam impleta, aut non est impleta conditio sub qua fiat: quare eiusmodi dispositio statim & absolutè obligat, eodem modo atque si non fuisset adiecta conditio: quod idem dicebamus in conditione de futuro necessario, quae eo ipso quod non possit non euenire, censetur etiam iam obligare absolutè, uti obligabit quando euenerit. Cum etenim neque incertus, neque suspensus sit conditionis euentus, non potest incertam, & suspensam obligationem reddere, sed solum aliquando praefigere terminum executioni obligationis, ita ut ante euentum conditionis nihil exequi teneamur: v. g. *Do tibi centum si Sempronius moriatur*: cum enim necessarium sit Sempronium aliquando mori, iam nunc obligor tibi dare centum, non tamè antequam moriatur Sempronius, sed quando morietur: quae omnia superius explicata sunt, eaque valent in voto. Agimus itaque

quae de voto verè conditionali propter adiectam proprie dictam conditionem de futuro contingenti.

Dicendumque est veram eiusmodi conditionem suspendere voti obligationem, usque ad suum euentum, cum, ut late diximus *quasi. 1.* haec sit propria & verè conditionis natura, quod non est ita intelligendum, quasi votum illud, cum sit merum votum, non statim imponat obligationem, alioquin non esset adhuc votum, sed futurum esset impleta conditione; sed quia non obligat pro statim, sed pro eo tempore duntaxat, in quo fuerit posita conditio: quo tempore non oritur noua obligatio, quae iam tota erat, sed executioni mandanda erit, ad quam executionem non obligatur vouens ante impletam conditionem; ideoque dicebatur suspendi obligatio in conditionis euentum, quod ipsum nuper monebamus. Sapienter enim aduertit Suar. *lib. 4. de voto, cap. 17. n. 4.* votum non dici conditionatum subiectiue, siue ex parte actus ipsius promittentis; sic enim non fieret votum, sed promitteretur faciendum impleta conditione: v. g. si quis dicat, si Petro videbitur, ut ego voueam virginitatem, nondum reuera vouet se vouere promittit si Petro ita videatur: quare nondum ad illud obligatur, ideoque si impleta conditione non voueat, non violat votum, quod nullum adhuc fuerat, sed facturum se proposuerat: quare solius inconstantiae & leuitatis in seruando suo proposito damnabitur. Conditio igitur in voto conditionato non ponitur ex parte actus; nam reipsa ponitur actus promissionis, & voti tunc, quod proinde illa consideratione absolutum est, quia absolutè ponitur, & statim obligat. Conditio itaque ponitur ex parte obiecti, quod promittitur sub illa conditione; quare donec illa impleatur, suspensa manet obligatio quoad executionem, uti monebamus, neque aliter ferè usurpamus votum conditionatum, quam obiectiue ex parte obiecti; quod iterum duobus modis contingere posse aduertit *ibidem* Suarez, vno simpliciter quoad executionem obiecti, siue actus promissi. *Ingradiari Religionem si pater consenserit*: quod votum est, inquit, propriissime conditionatum: aliàs ponitur conditio tantum quoad durationem, & firmitatem rei promissae: v. g. non nubam nisi parens imperarit; quae promissio verè absoluta est, & statim, & pro statim obligat, quae tamen non est omnino fixa, sed quoad durationem conditionata: neque enim promitto non nubam, nisi imperio paterno. Itaque ubi imperauerit pater nuptias, eas libens amplectar; ratione tamen eiusmodi conditionis dicitur promissio illa conditionata; sic itaque natura voti conditionati explicata, nonnulla circa eius obligationem ex hactenus disputatis definienda sunt: nimirum ad quid obliget ante conditionis euentum, deinde quomodo obliget impleta conditione, & demum quandonam censetur impleta esse conditio ad obligationem voti.

Primo igitur censent aliqui votum cui fuit apposta conditio impossibilis, aut turpis, statim obligare, neque expectandum esse conditionis eiusmodi euentum; quia habetur pro non adiecta; atque ita votum eodem modo obligat atque si non fuisset vlla conditio ipsi adiecta. Ita de conditione impossibili Philiarth. *tom. 1. lib. 3. cap. 21.* quia eiusmodi conditiones habentur pro non adiectis in matrimonio, & iure canonico, & ciuili; neque enim iure praesumere potest Ecclesia in te tam se-

ria, quidquam iocose actum esse. *Voueo castitatem si caelum digito tangam*: Azor verò *1. part. lib. 11. cap. 15. q. 9.* validum existimat illud votum in foro externo ex praesumptione allata, secus in foro interno, cum vouens illi conditioni suam illigauerit voluntatem, & consensum. Dicendum est votum illud omnino inualidum, & nullum esse quoties conditio apposta impossibilis est. Ita Richard. *in 4. d. 38. art. 1. q. 1. ad 2.* & Paludan. *in eard. distinct. 9. 3. art. 2. concl. 2.* Sanch. *lib. 4. in decalog. cap. 23. num. 8.* Bonac. *disp. 4. q. 2. de voto, punct. 17. num. 1.* & alij, quia cum vouens sub conditione non obligetur nisi dependenter ab ea conditione, uti fuit explicatum, nunquam tenetur exequi votum & promissionem nisi existente ea conditione, cum illa verò nunquam existere possit, tota ea obligatio nulla prorsus est: neque licet argumentari ex matrimonio, quod conditiones impossibiles adiectae non inualidant, eo quod pro non adiectis habeantur; quidquid enim sit de hoc casu, de quo disputauimus alias. Resp. id fieri ex peculiari iuris dispositione, qualis circa votorum dispositiones nulla reperitur.

Quod verò attinet ad conditiones turpes distinguendum est, quia si materia voti promittatur ad conditionem illam malam obtinendam, v. g. *Voueo elemosynam, si Caia copiam sui mihi fecerit*, votum nullum est, quia elemosyna quidem promissa bona est, sed cum adhibeatur tanquam medium ad rem turpem obtinendam, mala redditur, immò & iniuriosa est Deo. Si verò conditio non sit finis promissionis, & voti, foretque pura conditio, non impediret obligationem voti, ubi impleta esset: quamquam si conditionis illius positio penderet à vouente, ille obligaretur nunquam ipsam ponere; si verò penderet ab alio quopiam, eius tamen impletionem neque virgere, neque velle posset. v. g. *voueo Religionem, si soror fornicetur*. Ita Lessi. *lib. 2. cap. 40. num. 36.* & 37. Sanch. *lib. 4. in decalog. cap. 23. num. 11.* Ferdinand. Bonac. superius adducti.

Hinc colliges quid sentiendum sit de voto ingrediendi Religionem, si fuero fornicatus, ita ut illud votum non sit poenale, voueaturque Religio in poenam commissae fornicationis, sed sit merè conditionale; quia neque fornicatio finis est obtinendus per votum, neque votum poena commissae fornicationis erit, sapienter enim valere dixit hoc votum Sanch. *lib. 5. citato, cap. 6. num. 17.* & alij ab ipso laudati; quia cum conditio est, nihil omnino refert quod in se bona, aut mala sit ad validandum vel inualidandum actum, per quem res aliqua praestanda promittitur: esto aliunde peccet qui eam conditionem praescribit: vix tamen contingit ut homines sub mera conditione vota ista emittant, & non assument votum tanquam medium ad obtinendum illum turpem finem, in turpi conditione expressum, & aliud existimare, est fingere casum nunquam contingentem, inquit Abulenl. *in c. 30. num. 92. sub initium.*

Difficultas verò grauis est, an vouens sub conditione, obligetur expectare conditionis euentum, neque possit quamdiu illa pendet constituere se in statu, in quo deinde non poterit adueniente conditione votum implere. Vouit quis Religionem si pater consenserit, si soror nuplerit, si frater peregrè redeat, & dum expectatur patris consensus, sororis nuptiae & fratris reditus, ipse ducit uxorem, redditque se inhabilem ad exequendum votum Religionis, ubi eueherint conditiones. Praeterea

terea quæritur an liceat vouenti impedire ne conditio, quam suo voto præscripsit, ponatur, & si hoc faciat, an non modò peccet, sed etiam suo voto teneatur si conditionem impleri impediat æquè, ac si re ipsa fuisset impleta.

Et quidem certum esse videtur teneri vouentem sub conditione perseverare in proposito exequendi votum, vbi fuerit posita conditio, & non suscipere contrariam illi voluntatem: alioquin violatur votum, sine reuocatur tum illicitè, tum inuàlidè. Deinde obligatur se talem seruare, vt adueniente conditione possit votum suum implere, alioquin suscipit voluntatem non implendi votum, ad quod tamen obligatur: quare tota difficultas est an liceat impedire conditionis euentum, aut illum inutilem reddere per factum aliquod contrarium.

Resp. distinguendum esse inter conditiones quæ pendent à libera voluntate vouentis, & eas quæ pendent ab alterius voluntate, aut à causis naturalibus. Et quidem quod ad conditiones quæ à propria voluntate pendent, vt voueo castitatem, aut Religionem, si tale quid commiserò, si tale periculum euaserò, si luserò, si domo exiero, potest vouens conditiones illas impedire, atque interea reddere se inhabilem voto deinde implendo. Ita Suar. *lib. 4. de voto, cap. 17. num. 9. & seq. Sanch. lib. 4. in decalog. cap. 22. num. 11. & c. 23. num. 28. Bonac. disp. 4. punct. 2. num. 5. Ferdinand. de voto, disp. 1. punct. 17. n. 6. Layman. lib. 4. tract. 4. cap. 6. q. 1.* quia cum conditio illa pendeat ex sola libertate vouentis, qui non se obligauit ad illam ponendam, sed ad seruandum votum, si talem conditionem posuerit, potest non ponere conditionem ad quam se non obligauit, neque aliunde obligatur, vt suppono. Non peccabit igitur in non ponenda eiusmodi conditione, vti ipsi liberum est, atque ita voti obligationem euadens. Vouit aliquis elemosinam, si intauerit, si luserit, si domo fuerit egressus, si ciuitatem, aut domum quandam ingressus fuerit; poterit non iurare, non ludere, non egredi domo, etiam eo animo ne voti reus fiat, immò & aliquando tenetur non ponere conditionem, sed illam vitare, verbi gratia non iurare, non fornicari; nam in illis omnibus votis quæ sunt veluti pœnalìa, potius quàm conditionalia, suscipitur præcipuè votum ad vitandam eiusmodi conditionem, neque votum obligare potest ad eam non vitandam, cum mala sit, & quamuis vitet eam conditionem ne voto obligetur, neque peccabit, neque contra votum committet. Ideò v. g. vitat iuramentum ne reus fiat elemosinæ voto promissæ; quia vti iam monui, non vouit elemosinam illam primò, & per se intendens, sed voluit se cohibere à iuramento, à fornicatione, & aliis simili bus timore elemosinæ erogandæ, tanquam cuiusdam pœnæ fræno. Non est igitur contra intentionem vouentis, aut ipsum votum, non iurare, neque fornicari, ne obligetur vouens elemosinam dare; immò abstinendo se ab illis actibus, & non implendo conditionem, implet intentionem quam habuit in vouendo; quod etiam continget, etsi habeat propositum iurandi, & fornicandi, si vouisset elemosinam aut Religionem: quia licet eiusmodi propositum malum, & illicitum sit, non est tamen contra votum de quo disputamus. Deinde quoties quis vouet sub conditione non iurandi, non fornicandi, & similibus, non per modum pœnæ, vt in casu proximo, si intauero, si fornicatus fuero voueo elemosinam; sed per modum cuiusdam gratitudinis vitari peccati:

si per annum non intauero, non inebriatus, aut fornicatus fuero, voueo peregrinationem Lauretanâ, Religionem, Ordines sacros, & similia, non peccabit contra votum liberè nõ, ponendo conditionem illam, sub qua se obligauit; quia si non esset ipsi liberum vitare conditionem illam, & contrariam ponere, votum esset absolutum, vt argumentatur Suar. *num. 10.* & non conditionatum: si enim nequeat vitare conditionem quin violet votum, siue impleatur conditio, siue non impleatur, votum obligabit, & violabitur, ac proinde obligabit independentè à conditione, siue ponatur, siue non ponatur, quod est votum esse omninò absolutum, & conditionem inutiliter appositam fuisse: nam si impleat conditionem non iurando, non fornicando, tenetur voto quod sub ea conditione fecerat, quandoquidem est impleta conditio. Quod si vitet conditionem voluntariè iurando, vel fornicando, violabit quoque votum ex aduersariis. Illa igitur conditio nihil operatur, & votum absolute obligat. Denique qui ita vouet, si per annum non fuero fornicatus, siam religiosus, non obligat te ex voto ad vitandam fornicationem, neque tuit ea expressa ipsius intentio, vt supponimus, neque præsumi potest; alioquin ille absolute ueretur vitare fornicationem, quod falsum est. Neque dicas vouisse vitare quantum in se esset fornicationem, non enim ad illam vitandam potest aliud promittere, & vouere, quàm se facturum sine dubio si faciat quantum in se erit. Dicendum igitur est, sic vouentem non se obligare simpliciter, & absolute ad vitandam fornicationem, ne faciamus votum absolutum, & non conditionatum, sed ad exhibendum tale opus gratitudinis causâ, si tale beneficium vitæ fornicationis à Deo recipiat. Vnde colligunt aliqui, neque id impossibile censet Suar. sic vouentem non transgredi votum, etiam si directa intentione, & destinato animo fornicetur, ne suo voto ingrediendi Religionem, si toto anno vitasset fornicationem, obligetur; quia non se obligauit ad vitandam fornicationem, vt iam ostendi, sed ad amplectendam religionem, si vitasset per annum illud peccatum. Verius tamen existimant Suar. *cap. 17. citato, n. 5. Layman. cap. 6. citato, quest. 1. Ferdinand. à Castro, de voto, disp. 1. punct. 17. num. 10.* eiusmodi hominem peccatum non modò contra castitatem, sed etiam contra voti Religionem, & violare pactum cum Deo initum; quandoquidem sincere non agit cum Deo, & fraude ac dolo vitat, vt se ab obligatione, quam lubens susceperat, liberet; quod totum explicat Suar. ex Palacio *in 3. d. 38. disp. 1.* exemplo eius cui Sempronius promiserat centum, si suam domum adiret; deinde vt se illa obligatione præstandi illa centum liberet, iuberet occludi fores venienti Sempronio. Sanè contra promissâ ager, quia in pacto tacitè includebatur, ne vlla vis aut fraus venienti Sempronio ferret, neque negari potest intentionem peccandi, ne quis obligetur voto, esse non modò inordinatam, sed etiam iniuriosam voto, quo sic peccans abicitur, cum ex illo sumat occasionem peccandi, directèque peccare intendat, vt resistat Spiritui Sancto, cuius instinctu votum eiusmodi emiserat. Hæc omnia idem demonstrant in omnibus aliis votis conditionalibus, quorum conditiones honestæ sunt, ita tamen vt sine peccato poni, aut non poni possint, quoties illæ sunt potestatiuæ, quia pendent

à libera voluntate vouentis, posse ab illo impediri etiam animo vitandi voti obligationis, neque tunc peccari contra votum: verbi gratia si sacrum fecero, pro te offeram, si domo exeam in tuam ibo, si domum meam veneris, ibique me inuenieris, dabo tibi codicem, si per annum substitero in vrbe, quotidie dabo elemosinam, si siam Religiosus, siam Cathustianus. Possum enim non facere sacrum, non exire domo, aut in ea non manere, exire ex vrbe, vt obligationibus quas sub illis conditionibus mihi impoueram, me eximam; quia eiusmodi conditiones positæ fuerant nequaxat, vt suspenderet obligationem voti, neque me obligaueram ad illas ponendas, sed duntaxat ad aliquid præstandum, vbi positæ fuissent: quare si eas non ponam, non facio contra votum, vt patet. Alia sunt conditiones quarum positio pendet ex libera voluntate alterius, quàm vouentis. Si religiosus si pater noluerit, si Petrus consuluerit, easque impedire licet vouenti, neque peccabit contra votum, modò neque vi, neque fraudibus vitatur. Ita Suarez *cap. 17. cit. num. 16.* Sanch. Bonac. Layman. Ferdinand. à Castro; qui enim dicunt peccari contra votum quando impeditur voluntas alterius à quo pendet conditio præscripta, loquuntur de impedimento, quod opponitur alterius voluntati, qui vel metu, vel fraudibus, aliâ ratione impeditur ponere conditionem, quam maximè vellet apponere; in quo impedimento nos quoque votum violari fatemur. Loquimur de impedimento quod fit precibus, consilio, rationibus, quibus persuademus alicui ne quidquam velit, quod alioquin voliturus erat, victus tamen rationibus, aut precibus mentem mutat. Quod impedimentum licitum esse, & minimè cum voti obligatione pugnare dicimus; quia vouens non se obligauit ad ponendam conditionem, aut ad illam non impediendam, sed duntaxat ad quidpiam præstandum, profitendam Religionem verbi gratia, posita tali conditione. Cum igitur voti tui obligationem in libertatis electionem alterius remiseris, si v. g. voluerit quid facere, aut promittere; quamdiu liberam optionem ipsi relinquis, non facis contra votum, quamuis precibus, & rationibus agas apud illum, ne velit aut consentiat, & vt vnâ potiùs partem quàm aliam amplectatur, reuera non impedis eius libertatem, vt faceres si vi, aut fraude cogeres ne conditioni consentiret; cum tamen eo ipso quod voti tui obligationem in Petri voluntatem reieceris, ad relinquendam ipsi liberam electionem te obligaris: promissisti siquidem Deo expectare liberam alterius determinationem, quod pactum per eiusmodi fraudem, & vim infringis: vnde etiam fit, vt si quis tunc cogeret vi, vel dolo Petrum ad consentiendum, ponendamque conditionem, non obligaret votum, quia non consentiret impleta conditio, quæ erat vt Petrus veller, liberè nimirum, & non coactus: quare filius qui vouit Religionem, si pater consentiret, poterit precibus & rationibus persuadere patri, ne consentiat: quod fatentur iidem DD. quia tunc non cogit patrem ad non consentiendum, neque vlla ratione liberum eius consensum impedit, ideòque nullo modo votum violat, & male Sanch. *cap. 23. numero 54.* excipit petitionem, quasi peccet filius si à patre petat ne consentiat, atque ita voti sui illum obligationem eximat. Male, inquam, quia petitio eiusmodi non cogit libertatem patris, & non se obligauit filius ad aliud quàm ad Religionem posito libero patris consensu, cuius liberta-

R. P. Gibal. De Negotiat.

tem sua petitione non lædit. Deinde quædam conditiones pendent à naturalibus causis, non tamen ita necessariò, vt impediri non possint vel à Deo, vel à causa alia libera remouendo vel applicando actiua passiuè, ponendoque quædam alia impedimenta, atque sub hac ratione cuiusdam contingentia, possunt duntaxat esse propriè conditiones suspendentes obligationem; si enim forent necessariò prorsus euentura, verbi gratia, *si sol oritur*, non essent veræ conditiones, vt diximus *quest. 1. & 2.* Quoties igitur voto adiectæ sunt conditiones istæ dependentes à naturalibus causis, contingenter tamen, modo explicato, poterit vouens absque voti sui violatione impedire conditionis euentum, modò nihil vi, vel fraude agat; quia vi iam diximus, non se voto obligauit ad promouendum, vel nullo modo conditionis euentum impediendum: quare in eius potestate manet non ponere conditionem, illamve impedire, modò neque fraudibus, neque vi impediatur, atque ita suo voto abutatur: quare qui vouit Religionem, si sanitatem recuperet, si sua intemperantia sanitatem lædit, modò id non faciat animo non implendi votum, non peccat contra illud. Ita Suar. Layman. Ferdinand. alique nuper laudati.

His positis quæritur vterius, an cum aliquis per fraudem aut vim impediuit euentum conditionis, atque aded peccauit contra voti religionem, teneatur voto suo eodem prorsus modo, atque si fuisset impleta conditio: verbi gratia, vouit Religionem si per annum non fuerit fornicatus, si sanitatem recuperaret, si pater consentiret, ille tamen voti pœnitens & vt eius elidat obligationem fornicatur, viuunt intemperanter, & sanitatem lædit, patrem consentire volentem cogit ne consentiat, obligari voto volunt Ricard. *in 4. 6. 36. artic. 5. quest. 3.* Angelus *verb. votum 1. §. 10.* Nauarr. *capit. 1. 2. numer. 42.* Azor. *1. part. lib. 11. capit. 20. q. vlt.* Sanch. *lib. 4. in decalog. capit. 23. num. 47.* Bonac. *disp. 4. citata quest. 2. punct. 2. num. 6. & 7.* Gabriel. *in 4. dist. 38. quest. 1. art. 3. concl. 2.* Tabiena *verb. votum 2. quest. 2.* Quod maximè verum esse si ex malitia, & non ex sola infirmitate ista præstet vouens, dixit Sylu. *verb. votum 2. quest. 2. dicto 2.* & Rodriq. *tom. 2. summa capit. 98.* quia *ex lege in executione 85. §. vlt. D. de verbor. obligat. & regula 66. de regul. iur.* cum per promittentem fiat quo minus conditio impleatur, haberi debet pro impleta, ratioque videtur manifesta; quia vouendo obligasti te non impedire malitiosè conditionem. Si igitur illam impediatur, teneris tuo voto, cum per re ipsam duntaxat stes, aut steterit ne conditio impleatur: hanc tamen obligationem voti impleta conditione quamuis per malitiam vouentis, negauit Maior *in 4. d. 38. q. 1. corollar. 7.* & Suar. *lib. 4. de voto c. 17. num. 20.* Ferdinand. à Castro *disp. 1. de voto punct. 17. num. 12.* neque improbabilem putat Laym. *lib. 4. tract. 4. c. 6. q. 3.* hæc enim obligatio non potest oriri nisi vel ex impleta conditione, quod falsum est, cum malitiosè fuerit impedita, vel ex peccato contra voti religionem, impediendo eiusmodi conditionem admissò; atqui illud ad pœnitentiam duntaxat obligat, non ad restitutionem, aut compensationem aliquam: in eoque differt promissio Deo, & homini facta, quod prioris violatio non obliget nisi ad pœnitentiam peccati commissi, & iniuriæ Deo illatæ: posterioris autem infractio ad damni illati homini reparationem;

B b b

tionem; quia Deo in bonis vtilibus nullum damnū accidere potest, quod reparandum sit. Aufertur quidem honor & cultus debitus, qui per pœnitentiæ satisfactionem satis reparatur. Vnde patet certissima illa regula transgressionem voti non obligare ad compensationē respectu Dei; de qua vide Suar. *lib. 4. cit. c. 14.* & Sanch. *etiam lib. laudato, c. 15. n. 25.*

Restat tamen difficultas circa conditionis voto appositæ implementationē, an in specifica forma impleri debeat, an verò sufficiat æquialēter impleri, quod postremum pluribus relatis existimat Sanch. *cit. sapius c. 23. n. 17.* quando per æquivalentiam sequitur idem omnino effectus qui sequutus fuit ex conditione in specifica forma impleta: quia tunc conditio non tam adiciebatur dispositioni, vt propriæ conditionis vice fugeretur, quàm vt esset via quædam, & dispositio ad obtinendū effectum actus, cui fuerat adiecta conditio: quare quoties alia ratione, illa eadem facilitas, & dispositio ad eum effectum obtinebitur, completa sufficienter censerī debet ea conditio. Idcirco dicebamus nuper fidei commissum legatum seruo, si ex testamento libertatem obtinuerit, & filiofamilias, si morte patris, sui iuris euaserit, validum esse, vnde cumque seruus libertatem obtinuerit, & filiusfamilias sui iuris fuerit effectus *l. seruis 3. C. de legatis*, quia libertas requirebatur tantum in seruo ad valorem testamenti, & filiusfamilias debebat esse sui iuris ne pater in bona filio relicta ius aliquod acquireret. Simili ratione qui vouit Religionem, si soror eius matrimonio collocata fuerit, si ipsa prius obierit, aut Religionē professā fuerit, aut ab aliis eius fratrib. suscepta, & eius subsidio nihil egeat, tenetur suo voto; quia nō alia de causa differerebat suscipere Religionem, quàm quia nolebat sororem destitutā præsidio relinquere. Si vouit etiam Religionem si pater obierit, cui propter inopiā necessarius erat, si pater in pinguiorem fortunā venerit, obligabitur suo voto. Si vouit eleemosinam si lucrum ex certa quadam negotiatione fecerit, & illud lucrum aliunde compararit, reus erit eleemosinæ promissæ; quia in his omnibus, & similibus, finis ad quem obtinendum posita fuerat conditio, iam aliunde habitus est: vouerat enim aliquis Religionem nisi pater aut soror pressi egestate impedimento essent, & eleemosinam erogare, si satis bonorum haberet, cum igitur illa impedimenta sublata fuerint, conditio quoque illa impleta fuit æquialēter.

Veriùs tamen est in votis conditionem in forma specifica complendam esse, quod docet Ferdinand. à Castro *cit. c. 17. n. 5.* quia si quando necesse non sit conditiones, quæ sunt dispositiones & media ad obtinendum effectum intentum, impleri in forma specifica, quoties alia viâ potuit haberi effectus, vt concessimus aliàs, & fufius probat Menoch. *de præsumpt. lib. 4. præsumpt. 185. a. n. 6.* id tamen oritur tantum ex dispositione iuris in contractibus, & testamentis, nihilque eiusmodi statutum reperitur in votis, neque statui potest; quia votorum obligatio, & valor non pender ex humana lege, sicut contractuum, & testamentorum. Et sanè in exemplis nuper allatis, qui vouebat religionem, aut eleemosinā, conditio apposita non est de fine per illam obtinendo, sed de medio ad talem finē obrinendū: quare licet alio quopiam medio finis ille obtineatur, nō tamè impletur conditio, quæ erat de tali medio.

Impleta demum conditione votum statim absque nouo consensu obligat. Ita De Lugo *de iustit. disp. 2. n. 384.* quia votum cum sit promissio facta Deo, solo consensu perficitur. Diximus autem quæ-

sione proximè superiori, eiusmodi contractus, quando conditionatè fiunt, statim adueniente conditione perfici, neque opus esse nouo vllō consensu, modò prior non fuerit validè reuocatus, vt reuerà reuocari nequit: id eoque consensu prior adhuc virtualiter, siue moraliter perseverat: quæ omnia loc. cit. demonstrata sunt & confirmantur in voto; qui enim vouet v. g. castitatem sub aliqua conditione, non se obligat duntaxat ad vouendum castitatem posita illa conditione, sed ad seruandam castitatem adueniente conditione: eius proinde voti materia immediata, est castitas, non votum castitatis: quare licet ante cōditionis aduentū reuocaret consensū, & illa posita nollet vouere castitatem, non peccaret tantum contra votum vouendi castitatem, sed contra votū ipsius castitatis; quare fornicatio post aduentū conditionis commissa, haberet reuerà malitiam contra votum castitatis explicandam in confessione, quod malè negare coguntur aduersarij. Et sanè magnū discrimen est inter eum qui vouit castitatem etiam sub conditione, & illū qui vouit ingredi Religionem, in eaque profiteri: nā iste si nō ingrediatur, & nō profiteatur, peccabit contra votum ingrediendi, & profitendi; si tamè intereā fornicetur, non peccabit contra votum castitatis, nisi simul illud cū voto Religionis emiserit: quia nondum habet votū castitatis, sed votum vouendi castitatem inclusam in voto faciendi professionē. At verò qui vouit castitatem, vel absolutè, vel conditionatè, peccat contra castitatem, si posita conditione fornicetur; quia reuerà obligauit se ad castitatem, quæ obligatio suspensa erat vsque ad aduentum conditionis, ea verò posita fit eo ipso absoluta, vt ostendimus.

CONSECTARIVM V.

De religiosa professione conditionata.

Quæstio est an professio religiosa possit fieri conditionatè, ita vt posita conditione statim absque vllō alio nouo consensu fiat absoluta, & valida reddatur. Ratio est, quia non videmus vllum in Ecclesia vsum eiusmodi professionis conditionatæ, vt obleruat Suar. *de statu Religios. lib. 6. c. 12. n. 19.* quamuis matrimonium ita nonnunquam contrahatur, & alij contractus. Deinde quoad difficultatem propositam attinet; cum professio contineat traditionem, quam supius facit Religioni profertens, videtur non esse consensus in traditionem præsentem, sed in traditionem futuram posita conditione, à qua videlicet dependet, ac proinde non est consensus ad professionē sufficiens, poteritque ante aduentū cōditionis validè reuocari: quare eiusmodi conditionata professio, non est vera professio, sed votum simplex emittendæ professionis impleta conditione. Ita Suar. *loc. cit. n. 18.* Gutier. *lib. 3. qq. Canonic. de matrim. c. 13. n. 14.* Ferdinand. à Castro *de relig. disp. 2. punct. 1. n. 5.* quæ omnia confirmantur exemplo matrimonij, quod sub conditione contractum indiget nouo consensu, vt obliget, vt reddatur absolutum. Verum nos ex eodem exemplo contrarium enuncimus: pluribus enim *consect. 2.* ostendimus rem aliter in matrimonio se habere, & adueniente conditione statim perfici matrimonium absque consensu nouo; quare idem omnino de professione conditionata dicendum est cum Sanchez *lib. 5. in Decalog. cap. 4. num. 88.* cum nulla planè possit afferri differentia, & vtrouique sit conditio, neque contractus solo consensu perficiatur, sunt

suntque perpetui DD. in illa comparatione matrimonij, & professionis Religiosæ, quam etiam matrimonium spirituale nominant: quænam verò conditiones possint poni professioni Religiosæ; colliges ex hæctenus dictis.

QVÆSTIO XII.

Aliquæ Leges illustrantur, & emendantur.

L. 4. §. vlt. D. de condition. instit. 1.

L. si cui 31. §. vlt. D. ad SC. Trebell. 2.

De conditionibus alternatis. 3.

Diximus nuper *q. 8. n. 5.* vbi legatum aut hæreditas relicta est sub conditione negatiua perpetua non faciendi aliquid, v. g. seruum non alienandi, non ascendendi Capitolium, legatum capi & hæreditatem adiri posse præstita cautione Mutiana, idque ex certo iure, & omnium interpretum sensu consumpauimus, quod tamen in contractibus verum non est, sed solum in vltimis voluntatibus, cuius discriminis rationem eodem loco reddidimus. Ex hac certa constantique doctrina nascitur difficultas circa intelligentiā *l. 4. §. vlt. D. de condition. instit.* vbi Vlp. refert ex Iuliano; *Eum qui ita hæres institutus est, si seruum hæreditarium non alienauerit, cauentem cohæredi implere conditionem, ac si solus hæres scriptus sit sub impossibili conditione institutum videri.* Quod responsum Iuliani probat Vlpianus, sibi tamen difficile semper visum fuisse fatetur Cuiac. *lib. 5. obseruat. c. 2.* Et sanè diu multos interpretes exercuit; cur enim cum vnus tantum scriptus fuerit hæres sub aliqua eiusmodi conditione negatiua, si legitimis hæredibus ab intestato venientibus præter cautionē Mutianam, non aq̄ue censēbitur implere conditionem, atque si eandem cautionē cohæredi aut aliis præstaret, quandoquidē eiusmodi cautio pro conditionis impedimento debet haberi ex certo iure. Cur præterea dicitur à Iuliano hæres ille sub conditione impossibili institutus fuisse: i impossibilis siquidem cōditio non est, quæ impleri potest saltem æquialēter; impleri verò ista potest per cautionem, vt reipla contingit quando hæres cauet cohæredi, quod fatetur ipse Iulianus.

Resp. primò huic cautioni locum non esse in nostro casu in quo viuus hæredē impleri poterit conditio serui morte ex *l. cum tale 72. §. Titius. l. hoc genus 106. D. de condition. & demonstrat.* Verum id etiā dici poterit in altero casu de cohæredē, in quo locū non esse cautioni Mutianæ fatetur Iulianus; illa enim inutilis erit, quandoquidem conditio præscripta serui nō alienandi impleri poterit; immò in talem fore dicitur cautionem hanc Mutianam in vniuersum quoties conditiones alterius, quàm eius cui præscriptæ sunt morte impleri poterunt.

Resp. secundò non esse locum cautioni in hoc casu, cum nullus sit, cui caueatur; id tamen ex eo refellitur, cum legitimis hæredibus ad quos deficiente conditione hæreditas iure ciuili pertinet, caueri verè possit, potiori etiam iure quàm cohæredi ad quem deficiente conditione pars duntaxat hæreditatis pertinebit, quæ tota in simili casu ad legitimos hæredes pertineret. Neque appositè affertur casus *leg. Mutiana 7. §. vlt.* vbi maritus hæres ex assē scriptus ea conditione, si dotem nec petierit nec exegerit, dicitur scriptus sub conditione impossibili, quia nemo est cui caueat:

R. P. Gibal. De Negotiat.

nam ibidem ratio affertur, quod ipso iure videatur impleta conditio, cum nemo sit quem maritus de dote conuenire possit adeundo hæreditatem, cuius rationis vis ita explicanda est: cum cautio Mutiana introducta sit, vt is qui adis hæreditatem, aut legatum accepit, illam restituat, si postquam accepit, cōditio defecerit, vt aliàs explicuimus ex *leg. is cui 10. leg. cum sub hac 67. D. de condition. & demonstrat.* post aditam verò hæreditatem à marito ex assē scripto, conditio illa si dotem neque petierit, neque exegerit, deficere non possit; cum eo tempore nullus futurus sit, à quo dos peti aut exigi possit, sapienter dicitur ipso iure impleta esse illa conditio quæ deficere non potest amplius: quod idem non contingit in casu, quem expendimus: nam licet quis ex assē sit scriptus sub ea conditione, si seruum hæreditarium non manumiserit, aut alienarit, aditione hæreditatis non impletur conditio, neque fit vt seruus alienari non possit; quinimò non potest nisi adita hæreditate alienari. Cur igitur legitimis hæredibus non cauebitur, quorum maximè interest, & cohæredi, cuius longe minùs interest, caueatur.

Respondent tertio conditionem illam de non alienando facile respui, cum adiciatur in fauorem serui, ne alterius quàm hæredis, aut qui hæredis hæres sit, seruitutem experiat. At verò quærendum restabit cur ea conditio fauore cohæredis non reiciatur, & illi præstanda sit cautio vt conditio impleatur.

Respondent itaque quarto cum Antonio Fabro *lib. 2. coniect. cap. 16. num. 4.* hæredem ex assē scriptum cum ea conditione *si seruum hæreditarium non alienarit*, sapienter à Iuliano dici institutum sub conditione impossibili, quia cum conditionem implere debeat ante aditam hæreditatem, vt fert ipsa conditionis natura, nam frustra institutioni adiceretur, si ea non impleta possit adiri ex institutione hæreditas, hanc tamen conditionem implere nequit, nisi adita hæreditate; nondum enim ille seruus est in potestate hæredis, vt ab eo alienetur, aut non alienetur. Est igitur ea conditio impossibilis, quæ impleri nequit, quando impleri debet ad effectum dispositionis cui adicitur. Et sanè magnum discrimen est inter conditiones quæ in faciendo, & eas quæ in non faciendo consistunt. Priores enim illæ ante aditam hæreditatem impleri possunt, & sæpius impleri debent, non verò quæ in non faciendo positæ sunt. Alioquin nihil opus fuisset introducere cautionem Mutianam. Iure igitur eas omnes non faciendi conditiones impossibiles dicimus, quæ neque Mutianæ cautionis remedio, neque alterius quàm eius, cui impositæ sunt morte impleri possunt. Cum ergo in nostro casu testator voluerit hæredem, prius hæredem non esse, quàm conditionem impleuerit, & conditio prius impleri nequeat quàm hæreditas adita sit, pugnancia voluit, & impossibilia, & conditio tanquam impossibilis reicienda est, & adeunda hæreditas, quod non contingit quando hæres institutus cohæredem habet; nam & adiri potest hæreditas, & per cautionem Mutianam qua cauetur cohæredi conditionem impleri.

Secundò quia inter conditiones aliquæ sunt impossibiles, aliæ difficiles, aliæ turpes: quarum priores habentur pro non adiectis in vltimis voluntatibus, aliæ verò remittuntur, & pro non implendis habentur à Præto, vel suo edicto, vel ex decreto. Inde nata fuit celebris quæstio; quando hæres sub

conditione institutus & hereditatem alij restituere rogatus, nō vult conditionem implere, neque proinde hereditatem, quam sibi suspectam esse dicit, adire, qua ratione fideicommissario hereditatem postulanti succurri possit. Hanc difficultatem tractant Marcian. in l. cui 3. §. ult. D. ad SC. Trebellian. & Caius in l. facta 63. §. si sub conditione. D. eodem. Distingendum est inter condiciones in dando, & in faciendo. Et quidem si ea conditio in dando consistat, poterit fideicommissarius offerre heredi, quod dari iusserat testator, atque ita hæres nullo suo dāno, & incommodo, sed ipsius fideicommissarii conditionem implere poterit, & tenebitur. Neque sanē æquum foret heredem alieni lucri, & compendij causā damnum aliquod pati. Ita habetur l. sciendum 7. l. si cui 31. §. ult. & l. facta 63. §. si danda. D. ad SC. Trebell. Dixi verò offerri posse à fideicommissario quod dandum est ab herede ad implendam conditionem; non autem ab ipso fideicommissario impleri posse conditionē: v. g. si hæres scriptus sit, si Titio decem dederit, non licebit fideicommissario implere conditionem, sed debebit primū offerre heredi illa decē, vt ipse ea deinde Titio det, atque ita conditioni, & testatoris voluntati satisfaciatur: quia implendæ sunt condiciones eo modo, quo voluit, & iussit testator, atque vt loquuntur, in forma specifica: quare hæres & fideicommissarii personæ non ita confundi possunt, vt quod ab herede, vel heredi dandum est, id à fideicommissario, vel ipsi detur, l. qui heredi 44. in princ. & §. 1. D. de condition. & demonstrat.

Conditiones quæ in faciendo consistunt ab ipso herede, cui sunt impostæ, impleri oportet, & non à fideicommissario, qui proinde non poterit facere conditionis implendæ causā, quod ipsum heredem testator facere voluit. Tum quia sic condiciones non implerentur in forma specifica, vt iam monui, tum quia eiusmodi condiciones quidpiam faciendi magis afficiunt personam, cui præscriptæ sunt, quam quæ in dando consistunt.

Obiicit Marcianum in l. si cui 31. §. ult. D. ad SC. Trebellian. tradere contrarium his verbis: *Recusante herede factum implere licentia datur fideicommissario secundum imitationem donationis factum implere, & tum necessitas imponitur adire hereditatem.*

Resp. cum Ant. Fabro lib. 6. Coniect. c. 11. n. 5. Tribonianismum hinc esse, & verba Iuriconsulto ineptè affuta; quia & verba ipsa inelegantia Tribonianum produunt, & nullo alio iuris loco reperimus scriptum, conditionem heredi adscriptam per fideicommissarium impleri posse, siue in dando, siue in faciendo consistat, sed è contrario per ipsummet heredem implendam esse, quod tradit Caius in l. si facta 63. §. si danda. D. ad SC. Trebellian. quare falsò dixit Tribonian. in suo assumento, secundum imitationem donationis: nā illa datio, siue conditio in dando debet fieri ab ipso herede, quamvis fideicommissarius offerre illi possit quod dandum est. Denique ipsemet Marcian. sibi ipsi contradiceret in illo §. ait siquidem; *Si facti conditio est, debet parere, & adire, & restituere*: quod sanē aliud nō est quàm heredem teneri implere factum illud, & conditionem: malè igitur addit Tribonian. posse recusante herede fideicommissarium factum implere.

Hinc verò oritur difficultas initio proposita, quomodo succurrere liceat fideicommissario, quando hæres scriptus sub conditione facti alicuius, recusat eā implere, ac proinde adire hereditatē, & restituere, quandoquidē diximus non posse fideicommissarium heredi factum offerre, sicut pecuniam; durū-

que videatur cogere heredē ad faciendum quidpiam, vt ex suo facto fideicommissarius lucrum faciat, & hereditatem obtineat. Et questio quidē esse non potest de conditione impossibili, illa enim in testamentis, & vltimis voluntatibus habetur pro non adiecta, vt diximus aliās. Si verò conditio facilis sit, quæ nullo impendio, aut incommodo possit ab herede impleri, ex praua duntaxat peruersi animi voluntate ipsam implere recusat, & fideicommissarii hereditate priuat; quare cum malitiæ indulgendū minimè sit, cogendus erit à Prætorē, qui de fideicommissio cognoscet, conditionem implere, & facere quod iussus est à testatore, & ex quo ipse nullū damnum, aut incommodum sentiet, magnum vero lucrum faciet fideicommissarius, l. si cui 31. §. ult. & l. facta 63. §. si sub conditione. D. ad SC. Trebell. Totā itaque difficultas reuoluitur ad conditionem difficilē aut turpem, quā ob suam difficultatē, aut turpitudinem facere recusat hæres; & iniquum foret illū eo casu ad eiusmodi conditionē implendam cogere, vt fatetur Caius d. §. si sub conditione.

Resp. aliqui cogi posse heredem à Prætorē, vt reiecta conditione, perinde atque si adiecta nō fuisset, hereditatem adeat, & deinde fideicommissario restituat. Verū Prætor plus tribueret fideicommissario, quàm ipse testator tribui voluerit: nā non nisi posita, & expleta conditione scriptum heredē vocauit ad hereditatem, & per ipsum restitui voluit hereditatē fideicommissario, vt ratiocinatur eo loco Caius qui efficacilludque vnicum medium suppeditat his verbis: *remitti eam* (conditionem difficilē, aut turpem) *ab initio visum est*, hoc est pertinere ad Prætoris fideicommissarii iurisdictionē, & officium, vt eas condiciones, quarum impletionem, aut omninō difficilē, aut turpem futuram heredi videt, statim ab initio remittat, hoc est priusquam hæres adimplere recuset: nā si primū hæres iubetur implere, & deinde recusare, necesse esset Prætorē, vel inuitum heredem ad aliquid turpe inuitum cogere, vel conditionem, quam implendam esse iudicaret, deinde quasi errore delusum remittere; quod vtrumque absurdum foret, & à Prætoris æquitate, & autoritate alienū. Non itaque remittuntur hæ condiciones, postquā eas hæres implere recusauit, sed prius & ab initio, siue statim atque fideicommissarius id postulat, iubeturque hæres à Prætorē adire hereditatem, quasi nulla fuisset adiecta conditio, neque tribuitur aliquid fideicommissario contra testatoris voluntatē, quia remittitur conditio & perinde habetur, atque si adiecta non esset, & hæres cogitur purè adire hereditatem, eodem modo, quo si purè fuisset adscriptus, & sine vlla conditione. Ex quibus colligit Anton. Faber c. 11. c. 3. retinendam esse vulgare Caij lectionem in d. §. si sub conditione, vbi aliqui emendabant, legebantque *absurdum visum est*; pro lectione communi *ab initio visum est*. Colligit secundò Caium eandē constituere rationē conditionis difficilis, & turpis. Colligit tertid malè Interpretū vulgus conditionē turpē ab impossibili nō distinguere, cum disparis omninō rationis sint, quia impossibilis habetur pro nō scripta, & idcirco remitti nequit; turpis verò nō habetur pro nō scripta, sed pro implenda, idēque eā remitti à Prætorē necesse est: l. conditiones 9. l. conditiones 14. D. de condit. instir. Colligit quartò qualdā esse condiciones quæ edicto Prætoris, alias quæ ipsius decreto remittuntur, quod indicat Caius l. facta 63. §. si danda. D. ad SC. Trebellian. Quod si conditio, inquit, adscripta ea est quam Prætor remittit, sufficere edictum Iulianus ait: hoc

hoc est in conditionibus quæ ipso edicto remittuntur, sufficit edictum, neque necessarium erit decretum fideicommissarii Prætoris, quod necessariū erit si difficilis, aut turpis conditio heredi adscripta sit, quæ ipsemet edicto nō remittatur; aliqua siquidem edicto remitti constat ex conditione iurifurandi, l. que sub conditione 8. D. de conditionib. instir. Colligit denique in omnibus casibus, in quibus conditio non à iure ciuili, sed Prætoris tantum vel edicto vel decreto remittitur, adiri non posse iure ciuili hereditatem, sed iubendum, & cogendum esse heredem, vt constituat Prætoris actionibus vt, aut petat bonorum possessionem secundum tabulas, vt ita nactus actiones tum restituta hereditate transferat eas ex Senatusconsulto.

Tertid quia diximus implendam esse totam conditionem, & non illius partem duntaxat, nisi altera Prætoris edicto remittatur, idcirco diligenter videndum est, an conditio dispositioni alicui appositā, vna sit, licet duas, aut plures partes complectatur, an reipsa multiplex existat conditio: si tamen quilibet non sit coniunctim adscripta, sed disunctim, vel, vt loquuntur alternatiuè sufficet aliquam ex ipsis implere, immò sufficit quod aliqua ex illis edicto Prætoris remittatur; quia quæ remittitur, habetur, vt nuper monuimus, pro non implenda, neque cui adscripta erat, & remissa fuit, cogitur alteram alternatiuè adscriptam implere magis, quàm si illam quæ remissa fuit, impleset: quo casu certum est illum non teneri alteram disunctiuè positam implere, alioquin remissio illius conditionis non faueret illi cui remissa est, sed potius noceret: quia cogere tur inuitus alteram conditionem non remissam implere, ad quod non tenebatur ante remissionem illam: erat siquidem illi liberum quam libuisset ex conditionibus disunctim, & alternatiuè adscriptis implere, neque ad vnam certam ex illis determinabatur, ex Paulo in l. si plures 5. D. de condition. instir. vt nunc post factam sibi remissionem determinaretur ex illa suppositione, quod est planè contra mentem Prætoris conditionem alteram remittentis, quare si ita fueris hæres institutus, *Si Titio decem dederis, aut si iuraueris te Maniam coniugem occisurum*, atque hanc postremam conditionē, vt pote turpem, tibi Prætor ab initio totam remiserit, hoc est & quod ad iurandum, & quod ad factū de quo iurare iussus eras, hæres eris, licet Titio nihil dederis, quia non sub illa tantum conditione dandi decē Titio fueris scriptus, sed sub alia quoque disunctiuè, quæ cum tibi fuerit à Prætorē remissa, pro impleta habetur, aut saltem pro non implenda, idque omninō voluit Vlp. l. que sub conditione 8. §. si quis sub iurifurandi. D. de condit. instir.

Ex hac constanti Doctrina nascitur difficultas circa verba l. hac scriptura 26. D. de condition. & demonstrat. Sic enim habet: *Hæc scriptura si viginti dederis, aut iuraueris se aliud facturum, vnam conditionem exprimit habentem duas partes*: quod falsum omninō est, iis enim verbis duplex conditio continetur alternatiuè posita, quod pridem obseruauit Cuiac. lib. 5. obseruat. c. 1. Itaque sic emendandum existimat. *Si iuraueris se viginti daturum, aut aliquid facturū*: verum optimè obiicit Anton. Faber lib. 17. coniectur. c. 5. n. 2. illa quoque Cuiacij lectio duas condiciones alternatiuè continet, & æquiualeat isti. *Si iuraueris viginti daturum, aut si iuraueris se aliquid facturum*; in qua nullus negabit duas disunctim includi condiciones: quare Faber sic legēdum esse contendit; *Si iuraueris se aliquid facturū*; quod deinde sequentibus verbis explicat Iulianus.

R. P. Gibal. De Negotiat.

Si iuraueris se decem daturum, aut monumentum facturum. Quibus verbis non affert vnum exemplum sui dicti Iulianus, vt falsò existimauit Cuiac. sed duo, primum si iurauerit se decem daturum, alterum si iurauerit se monumentum facturum, atque in vtraque ista scriptura non contineri duas condiciones statim apparet, sed vnam duntaxat, quæ tamē constet partibus, quæ ita resolui potest, *si iuraueris, si monumentum feceris*: qui enim iurat se monumentum facturum, se obligat ad faciendum monumentum, & deinde suam obligationē iuramento confirmat, & conditio illa si iurauerit se monumentum facturum, iubet & monumentum facere, & ad illud se iuramento obligare. Vnde Vlpian. l. que sub conditione 8. §. quoties, D. de condit. instir. vbi sic scribit: *Quoties iurare hæres iubetur daturum se aliquid, vel facturum, quod non improbum sit, actiones hereditarias non alias habebit, quàm si dederit, vel fecerit id quod erat iussus iurare*; nempe quia quod iussus erat iurare se daturum, vel facturum, multò magis iussus erat dare, vel facere. Similia alia adicit Faber cap. 5. citat.

ARTICVLVS III.

De pactis, & contractibus sub modo.

Modus quid. 1.
Eius effectus, & ad quid obliget. 2.
Quando possit apponi donationi. 3.

Modus est lex, vel gratiam, onus, aut moderamen appositum dispositioni, quam proinde temperat, moderatur, & modificat, non tamen suspendit, in eoque differt à conditione, quæ vt fuis diximus Articulo proximo, dispositionē, eiusque effectum suspendit in futurum, non autem modus; quod discriminē colliges ex l. 1. & 2. C. de donationib. que sub modo; traditque glossa in c. verum, vers. conditione. De conditionib. apposis, & cæteri deinceps. Exprimatur modus per particulam vt, & alias æquiuales: v. g. *do vel lego centum Titio, vt seruū manumittat, templum adificet, Cornelian vxorē ducat, monumentum extruat, fundum emat.* Aliquando tamen nomine conditionis significatur, vt *do lego centum ea lege & conditione vt monumentum extruat*; & tunc suboritur dubium, an eiusmodi dispositio fiat sub modo tantum, aut sub vera conditione: in quo casu diligenter attendenda sunt verba dispositionis, quæ si adhuc dubia maneant, exploranda erit ex aliis coniecturis disponentis mēs: nam si id quod requirit disponens, v. g. donans, aut testator fieri à donatorio, herede, aut legatario, aut alio quopiam in cuius fauorem fit dispositio, deberi tantum præstari post dispositionem completam, non habet rationem conditionis, sed modi, quia conditio debet suspendere actionem, quod hic non fit: sin autem quidpiam adficiatur dispositioni, vt dum fuerit præstitum, tunc donatio, legatum, aut alia quæpiam dispositio vim suam & effectum habere incipiat, conditio est, non modus: quare ante eam conditionem impletam res non fit donatarij, aut legatarij, quod secus contingeret si esset modus ad quem implendum fit donatio aut legatum.

Et quidem cogi poterit donatarius, aut legatarius ad iubeundum onus sibi à donante, aut testatore impostum, siue implendum modum donationi, vel legato adiectum, non tamen propter

Bbb 3 eius

eius non impletionem priuari re donata, vel legata, nisi ea fuerit mens donantis, aut testatoris, ut si donatarius, vel legatarius non impleat onus sibi adscriptum, eo ipso priuetur re donata, vel legata, aut illam nunquam sibi acquisivisse censetur, quocalu modus subiret potius vicem conditionis, quam veri modi: in dubio autem potius fuisse conditionem, quam modum presumendum erit ex mente Molinae *tract. 2. disp. 208. n. 5.* ex quo rem totam sic explico.

Quando modus appositus possibilis est & honestus, si fuit tantum quaedam causa motiva dispositionis; voluit v. g. donans per illam allucere donatarium ad aliquid praestandum, atque ad illi suppeditandum media, non illi tamen obligationem imponere; valida erit dispositio, & donatio, etiam modo non subsequuto, neque donatarius tenebitur ad restitutionem, v. g. Caius legavit Corneliae centum ut nuberet, hoc est, ut facilius sibi sponsum legere posset, illa autem non nupit vel quia obiit, vel quia nubere noluit, facit tamen legatum suum, & ad haeredes transmittit: dat aliquis quidpiam beneficij, aut officij collatori, ut eius emeretur gratiam ad consequendum beneficium, aut officium, aut mercatori ut sibi mutetur, aut feminae ut ad turpem actum alliciat, quamvis suis muneribus non obtineat quod quaerebat, non potest illa repetere: immo etiam dicat se dedisse sub conditione, si tamen donatarius bona fide aliter existimavit, non tenetur ad restitutionem si inde non factus fuerit locupletior: cum neque ratione rei acceptae, neque ratione iniustae acceptationis teneatur, neque mulier tenetur credere dicenti se solum sub conditione turpitudinis, & consensus illiciti munera misisse: potest enim credere illum sua spe frustratum mentiri: ita Molina *disp. 208. & colligitur ex l. si repetendi 7. C. de conditione ob turpem causam.* Quando autem modus appositus inducit obligationem ad aliquod opus praestandum, ita ut eo non posito vel donans, aut legans suam donationem, aut legatum esse nullum; verè nulla est ea dispositio modo non subsequuto, estque res donata, aut legata, restituenda, ut iam monuimus; immo si addat velle se iam ab initio donationem, & dispositionem esse nullam, tali opere non praestito, non tantum res ipsa, sed omnes fructus ex ea tempore intermedio percepti restituendi erunt, quod docet Molina *disp. 208. num. 14.* Denique si solum obliget ad modum & opus donatarium, vel legatarium, non ita tamen, ut eo non impleto renocet suam dispositionem, tunc eo opere non praestito valida nihilominus erit dispositio, neque quidquam à donatario, vel legatario restituendum erit. In utroque tamen foro reus erit modi implendi, etiam sub mortali, si res grauis sit, maxime si vergat in tertij cuiuspiam incommodum, atque etiam si in foro externo id exigatur, cauere tenebitur de modo implendo. Rem totam alij aliter explicant: nam quando modus fuit causa principalis motiva dispositionis, eo modo non posito, tota dispositio nulla est; non subsistente enim causa essentiali, qualis est principalis motiva, tota dispositio pereat necesse est, neque disponens, v. g. donans voluit eam subsistere, nisi propter eam causam, aut modum, quem intendebat. Si verò modus sit tantum causa impulsiva & secundaria, quam quidem intendit, sed non principaliter donans, valet dispositio. Quod si disponens non aperte suam mentem explicet, coniecturis agendum erit, uti iam monui, iudicio

prudendum; in donatione tamen ad pias causas dum donans non expressit luculenter suum animum quoad obligationem, quam imponit implendi operis, non cenletur renocata, aut nulla eo non praestito, & modo non impleto, *cap. verum, de conditionibus appositis*: quod tamen cum sola praesumptione nitatur, valet tantum in foro externo, non in conscientia, si aliunde non constat de intentione donatoris, esto eam non expresserit sufficienter in donatione. Praeterea si solus Praelatus absque Capituli consensu modi impletionem impederit, volueritque donator non impleto modo donationem nullam esse, valida nihilominus erit donatio: v. g. solus Praelatus alienat rem donatam cum onere non alienandi, non irritabitur donatio; quia Praelatus nocere potest Ecclesiae in acquirendis, non tamen in acquisitis, hoc est solum Praelatus impedire poterit ne Ecclesia quidpiam acquirat, negando consensum acquisitioni, non tamen faciet, ut Ecclesia iam acquisita perdat, uti habet Glossa in *cap. fin. 16. q. 6. & ibi* communiter scribentes. Hanc tamen doctrinam sapienter limitat Molina *tract. 2. disp. 208. n. 23.* ad res quas solus Praelatus non potest ex statutu Ecclesiae, aut Religionis alienare, quia illarum administratio simul pertinet ad Capitulum, & Praelatum: nam si ex quodam peculiari iure Praelato soli competeret bonorum Religionis administratio, uti contingit in Societate I. E. S. V.; Praelatusque renuat modum impositum sub obligatione renocationis, aut irritationis donationis exequi, censetur absque dubio renocata donatio, vel legatum, quod etiam aduertit Ferdinand. à Castro Palao de *insuria communitaria, disp. 1. punct. 8. n. 10.* quoties etiam onus sine grauaen adiungitur dispositioni per modum conditionis, & non veri modi, non posita conditione nulla erit dispositio etiam ad pias causas, neque habebit effectum donec conditio ponatur.

His omnibus addo modum sine grauaen apponi posse donationi prius factae, si nondum fuerit acceptata, non verò post acceptationem sine consensu donatarij, sine promissarij, qui iam consecutus est ius ad rem donatam, siue promissam sine onere, quae propterea illi debetur sine onere, quod constat ex *l. quoties 3. C. de donationibus quae sub modo.* Ex qua etiam constitutione habetur, quando onus est appositum in fauore tertij, illum acquirere ius, uti donatarius, si illud onus praestet, atque ad haeredes suos transmittere; quod tamen quando ab illo tertio nondum acceptatum est, renocari à donatore poterit, quia ille tertius ius nullum acquisiuit in tale onus, nisi aut tempus, illud implendi aduenerit, aut iam impleri ceperit, aut denique à tertio fuerit acceptatum: ita Couarr. *lib. 1. variar. cap. 14. num. 3.* & Lessi. *lib. 2. c. 18. n. 66.* qui tamen aduertit haeredes donatoris non posse renocare tale onus, sed solum donatorem, quod etiam aduertit Couarr. *n. 17.* propter *l. quoties, citatam*; & quia solus ille qui liberè dedit, potest donationem renocare; deinde si ille tertius in cuius fauorem appositus est modus, siue grauaen sit Ecclesia, vel pia causa, non potest retrahi onus, ubi res cui fuit annexum acceptata erit à donatario, *l. ut inter 23. C. de sacrosanct. Eccles.* habetque Couarr. *n. 14.* Denique si iam inceperit onus impleri, dixi esse irrevocabile, quia tunc tertius ille in cuius fauorem positum fuerat, sufficienter illud acceptasse censetur, cum iam partem rei sibi sic donatae acceperit, & consequenter ipsam donationem admiserit. Alia vide apud Molinam & Ferdinand. locis allatis.

ARTI

ARTICVLVS IV.

De pactis & contractibus in diem.

*Quid sit dispositio in diem. 1.**Quando nascatur obligatio. 2.**Dies certa quomodo capienda. 3.**Consectaria inde. 4.**Quid quando dies est incerta. 5.*

PACTA & contractus, aliae dispositiones dicuntur in diem, quibus executioni mandandis dies aliquis, & tempus praefigitur; in illud siquidem tempus executioni dispositionis, donationis, promissionis, legati, contractus, & pacti differtur. Lego vel promitto Titio centum in diem Paschatis, cum Consul fiet, cum uxorem ducet, hoc verò tempus aliquando certum est, ut Kalendae Ianuariæ post annum, mensem, aliam incertum, cum naues ex India appulerint, cum fiet Consul, Episcopus Romam peruenerit: aliquando tempus, & dies certò futurus est, incertum tamen quando futurum sit; eiusmodi est legatio in diem mortis: nam certum est Titium moriturum, non verò constat quando moriturus sit. Idcirco quaeritur an dispositio in diem mortis, sit dispositio in diem certam, aut in diem incertam: nam inter eiusmodi dispositiones in diem certam, & incertam maximum discrimen est, ut statim dicemus, hanc enim diem incertam haberi vult Anton. Gomez. *tom. 2. variar. cap. 11. num. 21.* ideòque non oriri obligationem, vel actionem ante diem mortis, contenditque esse communem DD. in *l. 1. §. dies. D. de condit. & demonst. & in l. unica. C. ut actio ab haeredib. & contra haered. incipit.* Paul. Bartholum, alioque allegans; esse tamen eo casu dispositionem, ut legatum, vel donationem puram, & in diem certam, affirmat glossa in *l. unica. C. ut actiones ab haeredib. & contra haeredes incipiant.* Molina *disp. 205. n. 4.* Layman. *lib. 3. tract. 4. cap. 4. n. 1.* Ferdinand. à Castro de *insuria disp. 1. punct. 6. n. 3.* videturque aperta *l. haeres meus 79. D. de condition. & demonst.* ubi Papinian. sic habet: *haeres meus cum morietur Titius centum ei dato: purum est legatum, quia non conditione, sed mora suspenditur; non potest enim conditio non existere.* Si verò testator iubeat a se scriptum haeredem in die qua morietur dare centum Titio, legatum esse conditionale, & in diem incertam existimat Molin. *n. 6.* quia cum incertum sit quo die moriturus sit, & proinde incertum an Titio illi superuicturus sit, fierique queat ut Titius legatarius prior decedat, quam haeres, & tamen implicet hanc conditionem; si Petrus haeredi superuixerit, tota conditio potest non existere, ideòque incerta est, & dies qui eiusmodi conditionem inuoluit, incertus quoque erit. Neque rectè obicit Ferdinand. à Castro ad purum legatum sufficere si dies eius executioni assignatus certò futurus sit; tamen si quado futurum sit, incertum sit; nam in nostro casu dies executioni legati destinatus non est certò futurus, est enim is quo Titius superuixerit haeredi grauato, est autem incertum an futurus sit ille dies, & an Titius superstes futurus sit haeredi, quod non contingit in priori casu quo iubetur haeres dare centum Titio, cum morietur ipse Titius; quia dies executioni illius legati praedestinatus certò futurus

est, nempe mors Titij, atque ita conciliatur §. 1. cum initio *l. haeres meus 79. citat.* ait enim illo §. Papinian. *Haeres meus cum ipse morietur centum Titio dato: legatum sub conditione relictum est, quamuis enim haeredem moriturum certum sit, tamen incertum est an legatario vivo dies legati non cedat, & non est certum ad eum legatum peruenturum.*

Quando igitur dispositio in diem certam sit, contestim ex illa nascitur obligatio, quae ad haeredes tum creditoris, tum debitoris transmittitur, suspenditur tamen executio rei promissae, siue donatae, vel legatae in diem illam certam, & tempus definitum, eamque ob causam creditori, siue legatario, vel donatario competit actio perendi debitum, etiam antequam dies assignatus aduenerit: quia verè debitum est. Quia tamen eius executio in diem certum suspensa, & dilata est, neque proinde ante tempus illud debita, exceptione repellitur potest: ita passim omnes, suntque aperta iura, Vlpian. in *l. si post diem 3. in i. D. quando dies legati cedat.* & Paul. *l. si dies apposta 21. D. eod. Dies quidem legati cedat, sed ante diem peri non potest.* Idem Paul. in *l. Sempronius Attalus 16. in i. D. de usufructu legat. & fauet Iustinian. in l. unica. §. cum igitur, C. de caducis tollendis, l. cedere diem 21. §. D. de verbor. significat. l. stipulatio ista 38. §. incertam 16. D. de verbor. obligat. l. centesimus 46. in i. D. eod. Hæc tamen proposito intelligenda est de rebus, quae ex natura sua transmissibiles sunt ad haeredes; si enim promissio, donatio, vel legatum fiant de usufructu, usu, habitatione, alimentis, alijsve similibus, quae ad haeredes non sunt transmissibilia, quamuis promittantur, donentur, legentur in certam diem, ut Kalendas Maias, eiusmodi donatio, vel legatum, non erit purum, sed conditionale: quare neque ante diem signatam nascetur obligatio, neque actio, neque transmittetur ad haeredes: atque mortuo promissario, donatario, legatario, ante diem definitam, evanescit promissio, donatio, vel legatum *l. 1. §. fin. D. quando dies usufructus legati cedat*: ubi Scaeuola ait, *agentem ante diem usufructus nihil facere.* Rationem reddit Ferdinand. à Castro *punct. 6. citat. num. 4.* quia res intransmissibiles adherent personae, & contingere potest, ut persona pereat ante quam dies posita adueniat: quare si ante eam diem nasceretur obligatio, & actio saepius, inutilis foret. Praeterea quod illa obligatio, & actio cum certam tantum personam respiciat, supponit illam esse capacem illo die, pro quo contrahitur obligatio; incertum verò est an tunc futura sit capax. Itaque tota dispositio includit conditionem incertam, & quae potest non existere.*

Quia verò licet dies certa sit, potest adhuc dubitari quomodo illa capienda sit, has regulas vulgò tradunt. Primò quando dies quidem certus est, multi tamen eius similes cogitari possunt, ut donabo ad Kalendas Maias, obligatio cadit in illas Kalendas proximè futuras *l. eum qui Kalendis. D. de verbor. obligat.* Secundò si dicat, *ad talem diem solvam*, potest cogere creditorem, vel donatarium, ut statim recipiat, si statim velit dare *l. quod in die. D. de solutionib. nisi dies fuisset praefixus in gratiam creditoris: l. si relictum. D. de legatis 2.* Deinde si dicat *ad talem diem solvam*, non potest cogi solvere nisi die sequenti, §. *omni stipulatio. Inst. de verbor. obligat.* secus si dixerit, *tali die solvam. l. liber homo qui 118. D. de verbor. obligat.* Quartò si promissit aliquid singulis annis, aut mensibus, in

Bbb 4 sine

sine tantum illius temporis solvere cogetur, leg. qui hoc anno 42. D. eod. Quinò quando annua quantitas est, aut pensio, initio anni dari debet leg. 1. C. quando dies legati, vel fideicommissi cedit, & probat Gomez. tom. 2. variar. cap. 111. n. 27. & Layman. lib. 3. tract. 4. cap. 4. num. 1. ex communi sententia. Sextò qui promittit dare ante Kalendas Maias, satisfacit, si in ipsis Kalendis donet: quia intelligitur facta promissio dandi antequam Kalendæ finirentur, l. qui ante Kalendas 13. D. de verbor. obligat. Septimò qui promittit se centum aliquando daturum Titio, dare debet, cum ab eo fuerit postulatum; quia cum nullum fuerit designatum tempus solutioni, promissum videtur arbitrio Titij l. rogo 29. D. quando dies legat. cedit. Octavò qui infra annum, aut mensem solvere spondet, non tenetur ante finem anni vel mensis ultimæque eius diem, l. qui hoc anno 45. l. eum qui certarum 138. D. de verbor. obligat. & §. hoc anno. Inst. de inutilib. stipulation. quia in dubio, tempus præsumitur esse solutioni præsumitur in fauorem debitoris, non creditoris l. stipulatio ista 38. §. inter certarum. D. de verbor. obligat. nisi aliud ex verbis indicetur: v. g. promitto centum Titio ab ipso infra annum petenda, solui debebunt cum primùm Titius illa petierit, quod docet Gomez. tom. 2. variar. cap. 111. n. 27. vel ex ipsa materia dispositionis id colligatur, vt si facta fuerit promissio alicuius necessitatis infra illum annum futuræ occasione, tenentis adueniente illa necessitate solvere, alioquin suo sine promittens frustraretur.

Ex dispositionibus in tempus certum factis sequitur primò creditorem posse aduersus debitorem statim actionem intentare, quamvis debitor illum exceptione nondum decursi temporis repellere possit, vti initio monuimus; quod si exceptionem non opponat: poterit ad soluendum iure condemnari; quia absolute debet, non poterit tamen condemnari, vt statim soluat, sed in tempus designatum, quando dies præfixa fuit solutioni in ipso contractu, vel ex pacto statim, & incontinenti, vt loquuntur, nulloque interuallo, tunc solui debet post contractum, quia temporis eiusmodi designatio pars est obligationis, & contractus, ac proinde nequit à Iudice diuidi; nam contra mentem contractum ageret: quod si post contractum absolute soluendi obligationem, aliquo post tempore, noui cum creditore pactum sancias, ne ante certum aliquod tempus solvere tenearis, poterit Iudex ductu prioris contractus obligatione te damnare, vt statim soluas, nisi noui illius, & posterioris pacti exceptionem opponas §. appellatur. Inst. de exceptionib. Adueniente certa die præfixa solutioni, constitutus es in mora si non soluas, quia dies ille non est præscriptus ad inducendam obligationem, sed ad vrgendam executionem obligationis, & interpellandum debitorem pro creditore, l. magnam 12. C. de committenda stipulatione: de hoc genere moræ diximus in opere de usuris lib. 2. c. 6. art. 1. num. 10. Vide etiam & Antonium Fabrum lib. 6. coniecturar. cap. 7. num. 3. à nobis loco citato adductum, qui num. 5. addit moram ex die nunquam postea purgari posse, neque aliter debitorem liberari, quam si ea omnia præstet, quæ post litem contestatam præstanda essent: perpetuò enim verum est, intra diem obligationi adiectum, datum, aut factum non fuisse id quod, vt intra diem illum daretur, aut fieret, conuenerat: l. Celsus ais 23. D. de recept. arbit. quare nihil debitori proderit si post diem dare, vel facere velit, quod in-

tra diem iam datum, vel factum esse oportuerat, sine stipulationi adiecta sit aliqua pena, vel nulla: quia alioquin frustra dies præscriberetur obligationi, si post diem moram purgare liceret: neque bene excipiunt aliqui, nisi ex mora ius actoris deterius factum sit, hoc est enim dicere stipulationem ex qua debetur id quod interest, non committi nisi stipulatoris cœperit interesse, quod licet verum sit, non pertinet tamen ad nostram istam controuersiam, qua quarimus an mora ex die contracta purgetur obligatio post diem; mora autem contrahi non potest ex stipulatione, ex qua agi nunquam potuerit l. si pupillus 127. D. de verbor. obligat. l. nulla 88. D. de regul. iuris, neque agi ex stipulatione quanti res est, priusquam interest: quare si concedam quod concedendum omnino est, moram contractam ex stipulatione quanti res est, non posse purgari postquam cœperit interesse stipulatoris, fateri oportet nunquam purgari posse, quia antequam interfit, contracta videri non potest.

Dices primò Scæuolam l. si quis ita 13 §. Scia. D. de verbor. obligat. manifestò concedere etiam die stipulationi adiecta moram purgari posse, si nò multò post diem offeratur, nec stipulatoris quidquam propter moram interfit. Resp. non agi apud Scæuolam de stipulatione pœnali, aut quanti res est, sed de pacto incontinenti post stipulationem adiecto, vt intra Kalendas Apriles primas vniuersam summam mandatori numeraret, & hortos acciperet: in qua specie iure merito responsum est moram paucorum dierum non debere nocere, vt in l. si in lege 24. §. colonus. D. locati: cum neque stipulatoris quidquam interfit, neque dies adiecta sit ob eam causam, vt si intra eam diem promissioni non satisfaceret, pœnam aliquam eo nomine promissor pateretur; sed idè tantum vt ad eam diem satisfaceret. Satisfecisse porò censetur, si non multo post tempore satisfecit, & nihil stipulatoris interfuerit. Neque idcirco videri poterit inutiliter dies adiecta fuisse, quandoquidem neque tempus litis contestatæ, neque longum aliud tempus expectandum erit, vt moræ purgatio impediatur, quod tamen expectari necesse foret si dies adiecta non fuisset. Dices secundò Caium in l. etsi post res 8. D. si quis caution. vt iudic. sistendi caus. facti non obtemp. sic scribere. Etsi post res, aut quinque, pluresve dies quam iudicio se sisti reus promissit, secum agendi potestatem fecerit, nec actoris ius ex mora deterius factum sit, consequens est dici defendi eum debere per exceptionem: purgatur igitur mora ex die, vbi stipulatoris non intererit.

Resp. cum Anton. Fabro in conuentionalibus stipulationibus commissam pœnam, postea resolui non posse, aut euanescere; quia semper verum erit intra tempus constitutum non fuisse factum quod fieri debuit, vti iam monuimus; in Prætoris autem stipulationibus, cuiusmodi est illa de qua agit eo loco Caius, idem non semper contingit; illæ enim ex mente Prætoris interpretationem accipiunt; l. in conuentionalibus 52. D. de verbor. obligat. Cum igitur in hoc casu Prætor cum hanc stipulationem interponi iubet, non id agat, vt promissorem puniat, aut damno afficiat, sed vt stipulatorem seruet indemnem, damnumque vel nullum, vel exiguum omnino sit in mora tam modici temporis, idcirco illa facile purgatur, aut non contrahi censetur. Si verò ius actoris vel ex vnus diei mora deterius factum fuisset, putà completa

completa vfucapione rei, quæ petebatur, vt in l. deperditum 21. D. de petit. hæredit. l. si post acceptum 18. D. de rei vindic. nunquam purgaretur mora. De hoc eodem Caij responso plurima disputat idem Anton. Faber. lib. 6. Coniecturar. cap. 7. à n. 8. & tandem ait hanc stipulationem non tam in promissoris odium, aut stipulatoris vtilitatem, quam propter iudicij necessitatem interponi: nam iudicium nullum dicitur, nisi post litem contestatam, nec rursus contestatio fieri potest, quin aduersarius in ius vocatus sit, & illi se steterit: §. omnium, Inst. de pœn. temerè litigant. idèque l. 1. D. de prator. stipulat. dicitur stipulationes iudicio sisti communes esse, hoc est non tantum cautionales, sed etiam iudiciales, quia interponuntur propter iudicium, vt ratum fiat: vnde sit, vt qui à reo pœnam stipulatus est, nisi steterit, non tam voluerit vt reus iudicio certa die se steterit, quam vt sibi potestas fieret ea die experiendi, & agendi. Nihil verò interest an ea ipsa die, an post trium, pluriumve dierum moram, reus secum agendi potestatem faciat, modò actoris ius non fuerit ex mora deterius factum. Et sanè si reus iudicio stitisset ad diem diem, non aliud commodum, aut lucrum obtinisset actor, quam quod citius egressit. Iudicio igitur duntaxat moram facit, qui ad diem non stitit, fieri verò potest vt mora fiat iudicio, & tamen non lædatur stipulatoris ius, quod cum accidit, æquum est actionem, quæ ex pœnali stipulatione commissa stricto iure nascitur, elidi per exceptionem, si post modicum tempus quod arbitrio, & religioni iudicis æstimandum relinquatur, promissioni suæ reus satisfaciat.

Hinc Molinæus ad consuet. Paris. §. 44. n. 1. 2. 3. docet quamuis de iure regulariter tempus curat de momento ad momentum, tamen de consuetudine communiter obseruari, vt dies à quo præfigitur terminus, non computetur in termino, siue terminus concessus sit à lege municipali, siue à Constitutione Regia, vt in tribus mensibus datis condemnato ad releuandam appellationem in Senatu: nam in tribus illis mensibus, dies interiectæ appellationis non computatur in termino. Idem affirmat de termino concessio ab homine, putà à Iudice, nempe diem commissi termini non computari. Molinæo præiunctat Guido Pap. q. 270. Vide & Tiraquell. fufius disputantem de hac regula, diem termini non computari in termino, §. 1. glossa 11. de retractu, à n. 17. ad fin. Fauet. l. vicena milita 1. D. si quis caution. iudicio sistendi caus. facti non obtemp. An verò ex hac mora per lapsum diei contracta, debitor condemnari debeat quanti plurimi res fuit à die moræ, commodius inquirimus inferius, vbi de solutionibus.

Tertio qui debet ad diem certum, potest ante diem solvere, etiam inuito creditore; quia & soluit debitum, & dilatio solutionis præsumitur in fauorem debitoris apposta fuisse: secus verò si dilatio fuisset concessa in gratiam creditoris, idque certò constet; tunc enim inuito creditori solui non poterit l. cum qui 15. D. de annuis legatis, l. filiusfamilias 114. §. Diui. 1. D. de legatis. 1. l. si ita relictum 43. §. Pegasus, D. de legat. 2. l. uxorem 41. §. Seimmarium, D. de legat. 3. l. qui Roma 122. in princ. D. de verbor. obligat. ibique passim DD. atque ex ipsis Anton. Gomez. tom. 2. variar. c. 11. n. 23. vbi obseruat quoties debitum consistit in speciebus, fructus medij temporis deberi creditori l. in fideicommissi. §. cum Polidius. D. de usuris. vbi testator grauatur hæredem de restituenda hære-

ditate, vel alia re alicui in tempus certæ ætatis, tenetur hæres restituere omnes fructus medij temporis. Fauet. l. si ita relictum 43. §. Pegasus. D. de legat. 2.

Si tamen debitor in diem certum, soluat ante diem errore intris, vel facti, non poterit repetere ex l. fideiussor quamuis 51. D. mandati, & l. in diem 10. D. de conditione indebiti: quia soluit verè debitum, licet peti nondum posset, & illud reuerà iam debetur, & ita debetur vt certum sit fore, vt die adueniente peti possit, quia certum est diem venturam esse, idèque differt à cæteris, quæ ita debentur ipso iure, vt peti nunquam possint. Ex quibus sequitur vt si quid interim soluat, non possit repeti, quia ante diem solui potest, licet peti non possit; l. continuus 137. §. cum ista. D. de verbor. obligat. iuncta l. stipulatio ista 38. §. inter incertam. D. eod. alioquin non esset debitori liberum totum tempus medium ad soluendum, si non posset interim solvere, & potest ipsius promissoris, siue debitoris plurimum interesse, vt liceat ei non expectata die interim solvere, vt tantò citius liberetur ab obligatione, & fiat locupletior, l. si pupilli 66. in fin. D. de solution. & quod in fauorem debitoris adiectum est, vti in dubio adiectum esse præsumitur, non debet in eius odium retorqueri. Hinc verò sequitur istum, qui ante diem soluit debitum, nò debere habere conditionem indebiti, cum soluerit debitum tum naturaliter, tum ciuilitè, atque ex ea solutione locupletior euaserit. Quæ porò ratione quod in diem debetur, ante diem solui potest, eadem compensari etiam ante diem solui potest; l. quod in diem 7. D. de compensat. Mornac. ad l. 10. D. de conditione indebiti, obseruat singulare illud Pauli responsum esse in debitores ad rem suam accuratissimos, vt dicitur in l. cum in se, cumini se-ctores, vt vocat Aristoteles qui ex illa anticipata solutione interceptum sibi esse interuicium doleant.

Alia longè ratio est diei incertæ, vt quando quis fiet Consul, aut Episcopus, aut ducet uxorem, quò vincet, naus ex India venerint: nam tunc dispositionem, vt donationem, legatum, aut promissionem facit verè conditionalia; cum enim dies ille incertus sit, & possit non existere, æquiualeat conditioni, quæ potest existere, & non existere. Itaque do centum quando fiet Consul, æquiualeat isti, si fiat Consul. Estque ea certissima regula diem incertum facere conditionem, non modò in testamentis l. dies incertus 76. D. de condition. & demonstrat. sed etiam in contractibus l. stipulatio ista 38. §. inter incertam. D. de verbor. obligat. vnde sit vt ante aduentum diei, & conditionis nihil debeatur, neque naturaliter, neque ciuilitè, & multò minus peti possit l. cedere diem 213. D. de verbor. significat. idèque solutum repetitur l. sub conditione 16. & l. qui promissit 48. D. de conditione indebiti. limitat tamen Molina tract. 2. disp. 284. nisi dies præfixus fuerit in fauorem promissarij; quia tunc etiam non adueniret illa dies, censetur res debita ipsi, aut eius hæredibus: vt si quis det centum puellæ quando nubet, si illa moriatur, putat Molina eius hæredibus ea centum deberi. Idem Layman. lib. 3. tract. 4. cap. 4. num. 2. neque dissentit Rebell. 2. part. lib. 18. q. 3. & Medina de restit. q. 24. §. inde etiam est: quia non videtur donator vel testator velle, vt donatio vel legatum pendeat ex matrimonij susceptione. Sapientiùs distinguit Ferdinand. à Castro de insti. disp. 1. punct. 6. n. 7. nam vel illud tempus incertum afficit substantiam dispositi

dispositionis, v. g. *do. vel lego centum Caia cum nupseris*: & tunc facit dispositionem conditionalem, hoc sensu, *do centum Caia si matrimonium inierit*; vel illud tempus incertum non afficit substantiam dispositionis, donationis, testamenti, & legati, sed illius præstationem, siue executionem; quia donatio, & testamentum, siue legatum prius facta sunt absolute, & deinde cautum ne illa centum dentur priusquam Caia nupserit; pura, & absoluta erit dispositio, atque statim orietur obligatio, & donatio siue legatum eiusmodi transmittitur ad hæredes; quia tempus illud appositum non habet vicem conditionis, sed modi, qui executionem dispositionis suspendit, non ipsammet dispositionem afficit. In dubio tamen illa incertitudo temporis appositæ donationi, vel legato, censenda est ipsam substantiam dispositionis afficere, & illam conditionalem facere.

Ex hoc eodem discrimine diei certæ, & incertæ præscriptæ sequuntur effectus contrarij: nam debitum in tempus incertum nequit a creditore peti ante temporis aduentum *l. cedere diem 213. D. de verbor. significat.* quod si vergeat debet a Iudice repelli, etiam tacente debitore, quia tunc creditor nullo iure agendi gaudet, datque occasionem faciendi iudicium irritum, & illudorium, quia ut ait *glossa in §. 1. Instit. de obligat.* sententia lata super nulla & inepta actione, nulla est ipso iure: quare quamvis nullam exceptionem opponat debitor, condemnari nequit, ut soluat, essetque irrita condemnatio tanquam fundata in actione nulla, & cogere debitor solvere, quod reuera non debet, neque fortassis debiturus est: quia conditio illa siue tempus incertum, in quod debitum est, potest non euenire; si tamen pendente iudicio conditio extiterit, ius orietur actori, & agendi impedimentum sublatum erit. Vide plura apud Anton. Gomez. *c. 12. citato. n. 24.*

Adueniente itaque die illo incerto contrahis tunc primum obligationem; quare nequit creditor debiti ad diem incertum solutionem capere, ante illius diei euentum; quia acciperet sibi non debitum: *l. stipulatio ista 38. §. inter incertum. D. de verbor. obligat. l. quod in diem, D. de solutionib. l. cum tempus; D. de regulis iuris*, ideoque si solueris, habebis conditionem indebiti *l. sub conditione, D. de conditione indebiti*; quod tamen Gomez. *citato cap. n. 23.* restringit ad solutionem errore iuris, aut facti factam, qui enim sciens rem indebitam esse, nihilominus volens soluerit, non poterit repetere, quouique constiterit conditionem defecisse, non quia præsumitur, vti aliqui existimant, donasse, sed quia censetur solutionem debiti contingenter futuri voluisse præuenire: deficiente vero conditione iure repetitur, tanquam datum propter causam non existentem.

Quæres quid censendum sit de tempore longissimo dispositioni præscripto, in quod fieri nequit, ut ille in cuius fauorem sit dispositio, perueniat, an non censetur inutiliter appositum illud tempus, æquiualeatque conditioni impossibili, quæ a testamentis reicitur, neque impedit hæredum institutiones, aut legata, vel fideicommissa, aut libertates, licet contractus vitietur ex dispositione iuris, vti fufius disputauimus *art. 2.* Eiusmodi igitur longissimum tempus ad quod non potest naturaliter peruenire legatarius, reicitur a testamento tanquam inutiliter positum, valebitque legatum: v. g. *Stichus post mille annos liber esto*: nam etiam prior illa proposito conditionem implicat; si Sti-

chus mille annos vixerit, tum liber esto. Respondet nihilominus Antonius Faber *lib. 6. coniectur. c. 12. numer. 4.* plurimum interesse inter duas illas formulas; in vna siquidem datur Stichus libertas sub conditione impossibili, si cælum digito tetigerit: in altera datur eidem Stichus libertas in diem certam, quæ tamen viuente Stichus aduenire nequit; quare si libertas detur sub conditione impossibili, valebit legatum illud, & datio; quia eiusmodi conditio impossibilis, habetur pro non adiecta: quare erit statim liber Stichus eodem modo atque si purè, & absolute libertas illi relicta esset. At verò cum libertas Stichus relinquatur post mille annos, nulla est conditio, sed certa dies, & quamvis impossibile sit liberum fieri post mille annos illum, qui ad eam ætatem, nulla vi nisi diuina peruenire potest, non licebit tamen ita interpretari testatoris voluntatem, ut libertas, quæ post mille annos data est, dicatur purè data esse: quidpiam enim dari purè, & in diem contraria sunt, sicut dari purè, & sub conditione: in eo tamen conditio, & dies differunt, quod in conditione siue possibilis, siue impossibilis sit, nulla alia conditio continetur, in tempore autem certo continetur aliud breuius, ideoque qui post mille annos liber esse iussus est, non nisi post tres, quinque, decem, viginti, centum annos, & plures alios liber esse iussus est, cum omnes illi anni, & multo plures in mille annis comprehendantur: quare si ex ea datione libertatis, *Si Stichus cælum digito tetigerit liber esto*, tollas id quod est impossibile, conditionem omnino tolles, remanebitque pura datio libertatis. Sed si Stichus iussus sit liber esse post mille annos, non potes tollere tempus illud, in quod impossibile est Stichum viuere, quin aliud supersit in quo libertas vtiliter dari poterit; neque tamen aliquis definire potest in quod vsque tempus data libertas videatur, cum eius temporis, quod testator ipse præscripsit nulla ratio habeatur. Non competet igitur libertas Stichus propter tempus quod ex testatoris voluntate pendet, & quod ab alio nequit definiti, quamvis non imprudenter coniciatur testatorem nolle dare libertatem, qui illius dationem in tam longum tempus confert, ut eo tempore nequeat is cui datur libertas, amplius in rerum natura existere. Si verò iussero Stichum post annos aliquot, liberum esse, nullo assignato annorum numero, libertatem post biennium videri dedisse scribit Iulian. *in l. libertas 17. §. vlt. D. de manumiss. testam. tum quia fauor libertatis id exigit, tum maxime quia eiusmodi interpretationem patiuntur verba testatoris, quam non patiuntur illa post mille annos liber esto*: quia in mille annis non licebit potius assignare biennium quam quinquennium, aut decennium, aliudve tempus quod æquè in mille annis continetur. Cum autem in conditionibus aliæ non insint conditiones, sublata semel vnus impossibilitate, quod superest, & possibile est, & ex testatoris voluntate commodè impleri potest. Ita subtiliter omnino Faber.

ARTICVLVS V.

De pactis & contractibus alternatiuis.

Quid sit pactum alternatiuum. 1.
Cuius sit eligere ex rebus alternatiuè debitis quam volet. 2. 3. 4. 5. 6.
Quid faciendum pereunte vna re ex duabus alternatiuè debitis. 7.

Hæc quaestio magnam partem explicata videri poterit *c. 1. art. 6. in regula 3. n. 18.* vbi de obligationibus alternatiuis, siue alternatis egimus: quare pauca duntaxat hoc loco subiiciemus.

Contractus siue pactum alternatiuum est, quod plura sub disunctione respicit, quod tripliciter contingit, nempe ratione rei, personæ, temporis. Si quis v. g. promittat Titio bouem, aut equum, fundum, aut pecuniam, centum, vel viginti. Si duplici personæ sub disunctione, Titio v. g. vel Seio centum pacificatur; & denique in duplici tempore, ut infra mensem, vel infra annum. Quoties igitur pactum in plures aut personas, aut plura tempora sub disunctione cadit, alternatiuum est, cuius obligatio, vti nuper explicauimus, alternatiua est, illique satisficit quando altereutra eius pars impletur. Datur Stichus, vel bos promissus soluitur Seio, vel Caio infra mensem, vel annum; recepto enim Stichus non potest creditor petere bouem disunctiuè promissum, neque quidquam Seius petere potest si Caio, cui alternatiuè cum ipso fuerit promissum, solutum est, aut si differatur solutio in annum, cum promissa esset in mensem vel annum. Tota difficultas est, ut assignetur penes quem sit eiusmodi electio implendæ obligationis alternatiuæ.

Primo igitur contractus alternatiuus ratione rerum in quas cadit affectio, ita liberam relinquit electionem debitori, ut non obligetur nisi ad minorem summam, & longiori tempore soluendam: v. g. promittis Titio decem, vel viginti soluenda infra annum, aut mensem, non teneris nisi ad decem infra annum danda. Ita Anton. Gomez. *tom. 2. variar. cap. 11. n. 4.* & omnes DD. *in l. si ita stipulatus fuero 109. D. de verbor. obligat.* vbi Pomponius: *Si ita stipulatus fuero, decem, aut quindecim dabis: decem debentur: item si ita post annum, aut biennium dabis: post biennium debentur: quia in stipulationibus id seruatur ut quod minus esset, quodque longius, esse videretur in obligationem deductum: quare est certa illa regula iuris, in summis minor, in tempore longius spectatur. Itaque si maior summa aut intra breuius tempus soluat per debitorem, erit potius donatio quædam, quam debita solutio, ipseque creditor in libello non tenetur petere alternatiuè vtramque summam, sed poterit simpliciter, & absolute petere minorem; quia illa sola est in obligatione, quod obseruat Faber *in §. huic. Instit. de action. n. 6.**

Secundo quando alternatiua ponitur inter res in quas cadit, vtraque est in obligatione, siue dicatur vnicus contractus, siue plures obligationes alternatiuè positæ, estque electio debitoris, quam libuerit solvere, siue contractus lucratiuus, siue onerosus existat, *l. plerumque 10. §. fin. D. de iure*

dotium; illis verbis. *Cum illa, aut illa res promittitur, rei electio est vtram præstet*, ideoque Anton. Gomezius illum textum expressum, & capitalem nominat, cui fauent & alij *l. 34. §. 6. D. de iureiurando, l. 5. §. 1. D. de postui. l. 34. §. 6. D. de contrahend. empr. l. 7. §. 5. D. de donationib. inter virum & uxorem, l. 6. §. 1. D. de iurepatronar. l. 6. §. 1. D. de re iudicata, l. 95. D. de solutionib. leg. 10. C. de conditione indebiti: quæ tamen omnia iura intelligenda sunt quando promissio, & dispositio est simpliciter alternatiua: nam si dirigatur ad creditorem, eius erit electio, *l. si ita detrahatur 25. D. de contrah. emptio. & l. 34. §. 6. D. eod.* Vnde colligit Gomez. *illo cap. 11. n. 42.* quoties pater promittit puellæ pro nuptiis, aut Monasterij ingressu, & quamdiu illa non soluet pensionem aliquam annuam, quam promissionem licitam esse diximus *opere de vsuris lib. 1.* liberum esse patri illam pensionem, vel dotem solvere, neque cogi posse à marito vel Monasterio ad præstandam præcisè dotem: quia in eius fauorem posita est alternatiua: quare illi competit electio alternatiua ad debiti securitatem instituta, quæ DD. nominant, alternatiua remediorum sunt perpetuo in electione creditoris: v. g. *soluam Kalendis Maij; vel dabo pignora, aut fideiussores*; non tenebitur creditor adueniente die solutioni dicta contentus esse pignoribus, aut fideiussione, sed potest petere debitum, aut potius pignora, quam fideiussorem eligere, quod ex communi DD. & vario iure fufius ostendit Gomez. *citato cap. 11. n. 42.* firmaque ratione probat, quia illa remedia quæ ad solam securitatem debiti adhibentur, non spectant nisi fauorem creditoris, ipsius igitur fuerit quod magis commodum videbitur eligere, nisi aliter sit stipulatus. Et sanè si in termino solutionis liberum esset debitori vel solvere, vel pignora aut fideiussores inuito creditori offerre, creditor nunquam posset petere debitum, sed contentus esse deberet oblati sibi pignoribus, vel fideiussoribus, totaque obligatio inutilis ferè redderetur.*

In vltimis voluntatibus ferè contrarium accidit; nam plerumque in legatis alternatiuis electio est legatarij, qui tamen est creditor: nam si verba testatoris ad ipsum diriguntur: v. g. Titius habeat, capiat fundum meum Tusculanum, vel Tiburtinum, vel equum, nemo dubitat Titio competere electionem, idque disertè affirmat Vlpian. *in l. planè 34. §. pen. D. de legatis 1.* his verbis. *Si ita Titio legatur fundum Seianum vel vsumfructum sibi habeto, duo esse legata; & arbitrio eius esse auerit vsumfructum vindicare.* Si verò verba legati simpliciter & absolute proferantur; *do, lego Titio fundi Seiani vsumfructum, vel equum*, Titio nihilominus legatario competere electionem pronunciat Marcell. *in l. Lucio Titio 23. D. de legatis 2.* *Lucio Titio fundum Seianum, vel vsumfructum fundi Seiani lego: potest legatarius vel fundum vindicare, vel vsumfructum*: quia nempe præsumitur illam alternatiuam in fauorem legatarij appositam fuisse, quod non contingit quando testatoris oratio ad ipsum hæredem dirigitur: v. g. *hæres meus, det, tradat, soluat Titio centum vel equum*: videtur testator facere electionem hæredi dandi quam libuerit rem ita alternatiuè legatam, quod expressis verbis affirmat Pomponius *in l. si ita relictum 43. §. fin. D. de legat. 2.*

Si porrò creditor, vel debitor, hæres, vel legatarius, aliusve cui ius eligendi competit, eligat rem minoris valoris, ductus errore iuris, vel facti, quia falsò

falsò existimavit sibi non esse ius eligendi, nequit deinde variare, neque agere conditione indebiti, aliòque iuris vti remedio, l. 19. *De legat. 2.* vbi Celsus sic pronuntiat: *Si is cui legatus sit Stichus, aut Pamphilus, cum Stichum sibi legatum putaret, vindicaverit, amplius mutanda vindicationis ius non habet, tanquam si damnatus heres alterutrum dare, Stichum dederit, cum ignoret sibi permissum vel Pamphilum dare, nihil repetere possit.* Consonat l. 35. *De conditione indebiti*; quamquam Iulianus non nihil hoc loco dissentire videatur, de qua diffensione disputat Cuiac. *lib. 8. observat. c. 35.* quem adeas velim, nostrum non est tantas componere lites. Ratio verò nostri dicti perspicua videtur, quia cum in obligatione alternatiua, res qualibet data fuerit, atque adeò debita, quavis alternatiue, non fuit error solutionis vel in re debita, vel in aliqua causa substantiali, sed in accessoria duntaxat, quod in rebus illis alternatiue debitis poterit quælibet solui pro libito solventis, re tamen qualibet soluta non contigit error, qui vel vitiet solutionem, quasi quid indebitum solutum fuerit, vel in aliquo-piam substantiali erratum fuerit: quare neque repetitio rei soluta, neque indebiti conditio concedi iure poterit, neque ipse electioem à se factam rescindere; recepit enim quod sibi debitum erat, suæque imprudentiæ tribuere debet, quod vilio-rem elegerit, cum posset pretiosorem accipere.

Hæc porro facilitas eligendi mortuo illo, cui compete-
 6 bat, transmittitur ad illius hæredes, l. *si stipulatus fuerim 76. D. de verbor. obligat.* vbi glossa, & DD. communiter, quia sicut obligatio principalis transit ad hæredes, ita cum illa transeat accessoria, necesse est. Neque obstat quod ius & facultas declarandi non transeat ad hæredes, l. *idem Pomponius 4. §. fin. D. de rei vindicat.* ibique passim DD. id enim commune dictum interpretatur Gomez. *num. 41.* de iure, & facultate declarandi, quæ competit ex legis dispositione, & proprio beneficio; non verò si competat ex proprio contractu, & dispositione partium, alicui ad proprium commodum: tunc enim transit ad hæredes, non autem si illi data fuerit electio ad commodum alicuius alterius, l. *unum ex familia 67. §. rogo. D. de legat. 2. leg. si quis arbitratu. 43. D. de verbor. obligat. l. fin. §. sed si quis. C. communia de legat. & l. fin. C. de contrab. emption.* quare si cui detur potestas meliorandi, aut eligendi vnum ex filiis testatoris, non potest ius illud declarandi transmitti ad suum hæredem, & Iudex qui damnauit aliquem pœna exilij, quod ipse deinde pro arbitrio assignabit, non transmittit illud ius ad successorem ex communiore sententia, à qua tamen discedit loco citato Gomez.

7 Superest quærendum quid pereunte vna re ex duabus alternatiue debitis, sentiendum sit, an quæ superest omninò debeat, an restet adhuc electio rei superstitis, vel æstimationis illius, quæ perierit. Et quidem communior opinio DD. quam sequitur Gomez *numer. 40.* existimat integram, & præcisam obligationem cadere in rem superstitem, altera perempta, quoties ista maioris fuit æstimationis, & quæ remanet minoris: nam si quæ perijt vilior erat, ea verò quæ restat maioris pretij, & nulla fuerit in illa peremptione debitoris culpa, satisfaciens ille creditori, si retenta re superstitite, æstimationem perdidit creditori tradiderit, quamuis res perempta vilior fuerit, vt dixi atque ita interpretatur l.

Stichum, aut Pamphilum 95. D. de solutionib. & l. cum is qui 32. D. de conditione indebiti: & l. falsuliberum 11. §. Stichum, aut Pamphilum. D. de legat. 2. quæ omnes pronuntiant rem remanentem, altera alternatiue siue sub distinctione debita pereunte, manere præcisè in obligatione: re-ctius tamen sentire videtur Ferdinand. à Castro *disput. 1. de iustit. punct. 9. numer. 6.* rem remanentem soluendam omninò esse, & præcisè, siue maioris, siue minoris æstimationis re perempta existat, siue non, neque satisfacere debitorem qui inuito creditori rei peremptæ pretium repræsentabit. In primis quia illa distinctione non vitur ius, sed rem restantem præcisè in obligatione manere significat. Et sanè quæ restat verè debita est, fuitque à principio simul cum re perempta sub distinctione, data debitori facultate eligendi quam vellet, quæ facultas vnà cum re perempta perit, eaque sublata potestate, sola res quæ superstita manet præcisè in obligatione, & soluenda est: nam quoties aliquid debetur in specie, & solui potest, non licet inuito creditori quidpiam aliud eius loco subrogare. Cum itaque res quæ restat, debetur in specie, eiusque solutione totum debitum extinguatur, quo iure poterit debitor eius loco rei peremptæ quæ proinde amplius debita non est, reluctanti creditori æstimationem obcludere: neque quod culpa, aut sine culpa debitoris res minoris valoris perierit, quidquam facit hoc loco, vt creditor contentus, aut non contentus esse debeat æstimatione rei peremptæ, cum ea quæ remansit sit illi modò in specie debita, & in specie quoque solui possit, quod vltimum semper attendendum erit. Si quando enim res in specie debita, nequeat in specie re-
 presentari, ad eius æstimationem recurrendum erit. Ex quibus explicabis quæ in contrarium afferri possent ex iure, sed ea diligentius examinabuntur inferius, vbi de solutionibus.

Restabat quærere vtrum quando dispositio est alternatiua ratione personarum, legatur v. g. Scio aut Titio Stichus, vtrum vtrique quærat actio, & obligatio, an verò neutri quærat propter incertitudinem. Sed hæc controuersia, solam forum externum spectat, & quantum satis erit nostro instituto explicabitur, vbi de solutionibus. Interea adi Gomez. *loco citato, n. 20.* & Ferdinand. à Castro *Palao landato punct. 9. n. 7. 8. & 9.*

ARTICVLVS VI.

De pactis & contractibus annuis.

Quid sit contractus annuus. 1.
Discrimè inter contractus, & legata annua. 2.
Quando exigenda præstationes annua. 3.
Quid faciendum in dubio de mente testatoris. 4.

8 **P**Acta annua, siue contractus vocamus, quibus obligamur aliquid singulis annis dare, aut facere, quod idem contingit in legatis annuis; neque enim annua dicuntur, nisi quia quidpiam in singulos, annos à testatore legatum, & relictum fuit, & quamuis legata annua conueniant in multis cum contractibus annuis, in pluribus tamen differunt, quod fusè & prosequitur Antonius Gomez. *tom. 2. variar. cap. 11. numer. 44.* atque ex illo Ferdinand. à Castro pro more

more *disput. 1. de iustitia commutat. punct. 10.*
 2 Atque in primis pactum siue contractus annuus inducit vnam tantum obligationem puram, simplicem, absolutam, & perpetuam in singulos annos futuros quidpiam præstandi, quod non contingit in legatis annuis, l. *si Stichum aut Pamphilum 16. §. stipulatio. D. de verbor. obligat. Stipulatio huiusmodi in annos singulos vna est, & incerta, & perpetua, non quemadmodum simile legatum morte legatarij finietur.* Deinde l. *si in singulos annos 4. D. de annuis legat.* Paulus Sabini sententiam refert, & probat legatum in singulos annos plura legata esse, & primi anni purum, sequentium conditionale: videri enim hanc inesse conditionem, si viuat, & idèò mortuo eo ad hæredem legatum non transire. Eandem pluralitatem legatorum in legato in annos singulos agnoscit Vlpian. in l. *cum in annos singulos 10. D. quando dies legat. cedat: & Paul. in l. Senatus 45. §. fin. D. de mortis causa donationibus.*

Obiicitur tamen l. *nec semel 22. l. si cum præfinitione 20. & l. Fimio 26. D. quando dies legat. cedat.* in quibus aliquando videtur dici eiusmodi legatum in annos singulos vnum esse.

Resp. illis locis fuisse vnum quidem legatum, sed eius præstationem in plures annos diuisam fuisse fauore hæredis, ne nimium grauaretur, si totum legatum simul præstare cogeretur: itaque non fuit legatum in annos singulos, sed legatum præstandum diuisim per plures annos, donec tota summa conflatur.

Obiiciunt alij l. *unic. C. vt actio ab hered. & contra hered. incip.* quæ statuit ex incertitudine temporis, vel diei impediri obligationem, eiusque effectum, donec verificetur. Verum lex ea loquitur de incertitudine quæ apponitur obligationi inducendæ, non de ea quæ iam inductæ adicitur ad ipsius extensionem, durationem, & multiplicationem.

Ex hoc porro discrimine inter contractus annuos, & legata annua, plurima alia consequuntur: nam contractus ille eo puncto quo celebratur, perficitur, ad eoque vnicus est, & legata singulis annis pro multiplicitate præstationis annua multiplicatur, vt iam ex aperto iure diximus. Inde verò fit, vt tempore quo perficitur contractus annuus, inspicitur habitas contrahentium: si enim eo tempore creditor sit, aut seruus, aut filiusfamilias, non ipsi, sed patri, aut domino acquiratur, & quamuis deinde sui iuris euadat, aut libertatem consequatur, nihil tamen vi illius contractus obtinebit. In legatis verò quolibet anno legatarij habitas attenditur, quia quolibet anno legatum multiplicatur, & per singula legata ius capiendi inspicitur, vt loquebatur Vlpian. l. *cum in annos singulos 10. D. quando dies legat. cedat.* nuper allata. Ex quibus etiam sequitur quoties ex quolibet contractu, & legato debetur gabella, ex contractu annua præstationis vnica deberi gabellam soluendam conductori, qui erat tempore celebrati primùm contractus; ex legato verò annuo singulis annis gabella debetur, quia singulis annis multiplicatur legatum, & noua contrahitur obligatio, idèòque in contractu eiusmodi lapsus cuiuslibet anni, vel diei quo soluenda est illa præstatio, constituit debitorem in mora, absque alia interpellatione, vt diximus nuper, neque enim dies inducendæ obligationi, sed faciendæ solutioni præfigitur. Secus contingit in legatis annuis in quibus singulis annis propter conditionem in illis

R. P. Gibal. De Negotiat.

necessariò implicitam, quæ adueniente die purgatur, noua contrahitur obligatio, quare & interpellationem exigit vt hæredem constituat in mora, vnde necessariò quoque efficitur, vt in contractu annuo si debitor bona fide spatio XXX. annorum definat soluere, præscribat aduersus creditorem, quia obligatio vnica, & indiuisibilis est, & præscriptio incipit à primo anno non solutionis, quæ si per triginta annos eadem bona fide continuetur, nihil ipsi deerit ad integram præscriptionem; quia verò annua legata singulis annis distinctam obligationem inducunt, præscripta aut non impleta vnus anni obligatione sine præstatione, non præscribuntur reliquorum consequentium annorum obligationes. Denique cum actio & obligatio præstationis annua in contractibus vnica sit, & perpetua, transmittitur ad hæredes, nisi ex variis circumstantiis colligatur illam fuisse certo aliquo annorum numero determinatam, aut ad vitam creditoris definitam, vt contingit in alimentis, quæ ex sui natura non pertinent ad hæredes l. *cum hi 8. §. modus. D. de transactioib.* aut cum præstandi est illud annuum sub onere à creditore præstando: v. g. Aduocato, Medico, Doctore, opifice aliquo sub onere exercendi suum munus, aut artem. In vltimis voluntatibus sola primæ præstationis obligatio, vt pote pura, & absoluta ad hæredes transmittitur, reliquæ verò cum sint conditionales, si legatarius viuat; eius morte necessariò finiuntur.

Annua porro istæ præstationes siue ex contractu, siue ex testamento debeantur, exigì possunt, vt adueniente præfixo termino soluantur: licet enim quæ vi legati debentur, non verè debeantur antequam dies legati cedat, peti tamen potest vt declaretur eas debendas esse, & vbi dies cesserit soluendas. Neque obest communis regula; Iudicium institui non posse super ius futurum, *non quæ admodum. D. de iudiciis, & l. 1. §. socius. D. de usuris*; id enim vtrum duntaxat est cum iudicium primò, & per se iuri hæcenus non existenti, & duntaxat futuro innititur: nam de iure præsentis, & in consequentiam tantum futuro, poterit institui iudicium, quod contingit in istis annuis præstationibus ex testamento debitis; quia illarum obligatio pro præsentis anno pura est, & perfecta, cum conditio purificata fuerit, vt loquuntur, iudiciumque illi innitatur, & reliquis in futurum sequentibus annuis præstationibus in consequentiam.

4 Quæres an quando non constat de mente contrahentium, aut testatoris, contractus vel legatum quantitatis in diem iterabilis, Kalendas v. g. Maias, siue communitati, siue singulari personæ fiat, præsumendum sit finire vno anno, aut esse perpetuum, & singulis annis multiplicandum: ita affirmat pluribus relatis Gomez. *cap. 11. citato, n. 48.* adducitque ex Guidone de Suza, quod si testator relinquat fratribus S. Francisci vnam pitanciam, vel prandium in diem S. Francisci, intelligitur relinquere in perpetuum, & quolibet anno: addit testatorem, qui relinquit Caia centum donec nubat, aut Titio donec viuat, de quolibet anno legatum illud exponendum esse, & contra Bartholum id verum esse contendit, siue donatio fiat inter viuos, & per contractum, siue in vltimis voluntatibus: quæ omnia ex variis circumstantiis expendenda mihi videntur.

ARTICVLVS VII.

De pactis, & contractibus indiuiduis.

*Quid sit contractus diuiduus, & indiuiduus. 1.**Quot modis res dicatur diuidua, vel indiuidua. 2. 3. 4.*Prima Regula: *Quomodo contractus circa quantitatem sint diuidui, an indiuidui. 5. 6. 7. 8. 9.*Secunda Regula: *Quando contractus circa res corporales particulares sint diuidui, an indiuidui. 10. 11. 12. 13.*Tertia Regula: *Quando contractus circa res incorporales sint indiuidui, an diuidui. 14. 15.*Quarta Regula *De contractibus circa factum, aut opus. 16. 17.*

Contractus diuiduos, vel indiuiduos appellamus tum ratione materiæ quam continent, siue quæ in pactum deducitur, tum ratione obligationis, & effectus, quem producant: quamquam hæc posterior diuisio, vel indiuisio obligationis oriatur à priori: prout enim res in contractum deducta, diuidua, aut indiuidua erit, diuidetur quoque obligatio, & effectus contractus. Disputationem porro istam; *arduum, & profundum pelagus, materiam subtilissimam, & de apicibus iuris, quæ omnes alias materias mirum in modum excedat, in cuius intelligentia non minus DD. palpauerunt, quam Hercules in Lernaeo conuictu;* nominant Nuperi Iurisconsulti in l. 4. §. Cato, D. de verbor. obligat. Neque nos tantum nobis tribuimus, vt earum omnium difficultatum, quæ sapientum iuris interpretum perspicacem aciem, & ingenia hæctenus exercuerunt, claram, & indubitam explanationem polliceamur; paucas duntaxat, & constantes regulas ex ipsorum eruditissimis commentariis, nostro more, & instituti colligimus. Neque enim patiebatur suscepta doctrinæ methodus, & rerum deinceps reliquo opere pertractandarum cognitio, vt ab hac disputatione abstineremus; quamquam illam in tractandis de solutionibus non incommode reuicere licuisset; ad clariorem verò intelligentiam implicatissimæ, & subtilissimæ controuersiar.

Obserua in primis rem aliquam diuiduam, vel indiuiduam dici duobus modis. Primò naturaliter, secundò ex iuris, & legis dispositione. Naturaliter quidem quando potest secundum suam naturam in aliquot partes diuidi, cuiuscumque tandem rationis partes illæ sint, siue integrantes, siue essentielles, siue aliquotæ, siue non aliquotæ, siue separabiles, siue intellectæ. Indiuiduæ itaque res dicuntur, quæ neque naturales, neque intellectæ partes recipiunt, qua ratione res nulla est, quæ diuidi aliqua ratione non possit. Verum aliquando res ipsa diuisione corrumpitur, vt si diuidatur homo, animal, equus, Stichus; aliàs verò non corrumpitur, vt si domus, ager, aliæque eiusmodi res mobilis, vel immobilis diuidatur. Secundò res diuidua, vel indiuidua dicitur ex legis, & iuris dispositione, & ratione alicuius effectus civilis: quod enim in partes aliquo iuris effectu separatas secari potest, diuiduum, quod verò nullo iuris effectu in partes distrahere non licet, indiuiduum nomi-

nant: neque ea voce vtuntur Iurisconsulti in eadem significatione cum Dialecticis, quod pridem, & sæpius monuimus, id enim vocant ipsi speciem infimam, indiuiduum autem non Stichum, aut Pamphilum, sed quod in partes intellectas diuidi nequit. Itaque viam, iter, aqueductum, nauem, equum indiuidua vocitant, licet in partes Physicas, quibus constant, secari possent, sed non ad effectum iuris. Vnde illud Calceolanum apud Macrob. lib. 2. Saturn. *Nauem si diuidis nec tu nec socius habebis.* Ratio huius modi loquendi est, quia diuisio, & diuidere accipitur *politius*, & civiliter à Iurisconsultis, vt hominum negotiis, & commerciis deseruit: sæpius enim queritur an aliquid acquiri, retineri, vel alienari possit pro parte, an verò non nisi totius commercium esse possit, siue de rebus corporalibus, siue de incorporalibus agatur, siue de obligatione, solutione, aut actione diuidenda: quare, vel à fine, vel ab effectu præcipuo diuisionis, res, & maximè contractus diuiduus, aut indiuiduus dicitur. Totus siquidem effectus diuidui, & indiuidui consistit in diuidenda, aut non diuidenda obligatione, solutione, vel actione. Denique illud dicitur indiuiduum, cuius pars non affert tantam utilitatem respectu partis, quantum totum respectu totius: quam certam regulam probant Iurisconsulti ex l. in executione 85. §. secunda ad opus. D. de verbor. obligat. l. 5. §. opere. D. de verbor. significat. l. adificia 139. §. perfecisse. D. eod. Diuisionem porro variis modis explicant iura; dicunt enim partium præstationem recipere à singulis hæreditibus, diuisim consequi, pro parte peti, admitti partis executionem, pro parte acquiri, pro parte retineri, pro parte remitti, à communione discedere, familiam exciscere, id est hæreditatem diuidere, vel rerum vniuersitatem. Indiuiduum contrariis locutionibus exprimitur, partium potestatem non recipere, nisi totum detur, stipulationi non satisfieri, in solidum teneri, ab omnibus hæreditibus pœnam committi, in solidum peccari, in solidum agi, diuisim non præstari, totum dari in executione. Ex quibus, aliisve similibus loquendi rationibus vides diuiduum, & indiuiduum dici ratione partium, iuris aliquo effectu separabilium, qui effectus iuris sunt obligatio, liberatio, siue solutio, & actio.

Obserua secundò hanc diuisionem, & indiuisionem contractus ex dispositione legis, ratione obligationis, actionis, & effectus iuris, quamuis ex legis sanctionibus proximè oriatur, nihilominus ex natura rei, quæ in contractum deducitur, & in quam cadit obligatio, & actio, radicaliter desumendam esse: vnde l. 72. D. de verbor. obligat. *Stipulationes non diuiduntur earum rerum quæ diuisionem non recipiunt, velut; via, itineris, aqueductus:* idque lege XII. Tabul. sancitum fuisse dicit l. 25. §. in ea. D. famil. Excise. quod de similibus legatis l. 80. §. quadam. D. ad l. Falcid. de promissionibus, l. 2. §. si diuisionem. D. de verbor. obligat. de hæreditibus, de quibus ea, quæ diuidi in partes non possunt, singula singulis hæreditibus debentur, l. 92. D. de regul. iuris, confirmatur ex eo quod actio, & obligatio dicatur mobilis, vel immobilis; pro ratione rei subiectæ, l. si ad resolvendam 7. Cod. de prædiis minor. vbi glossa, & DD. communiter id obseruant, atque alibi.

Res porro quæ in contractum, & obligationem deducuntur sunt in quadruplici differentia. Primò quædam

quædam consistunt in pondere, numero, & mensura, vt pecunia, vinum, oleum, & similia, quæ dicuntur res quantitatis, & functionem accipiunt, de quibus fufius egimus in opere de vlturis lib. 1. c. 1.

art. 1. Secundò quædam aliæ res sunt quæ in quantitate non consistunt, siue sint mobiles, siue immobiles, siue in genere, siue in specie ponantur, vt homo, animal, domus, fundus, equus, Stichus. Tertio quædam sunt intellectualia, & incorporalia, vt seruitutes siue personales, siue reales, siue mixtæ, & iura omnia. Quarto denique deducitur in obligationem factum aliquod, siue proprium, siue alienum: prout igitur in res istas, quæ sunt materia contractus, potest cadere diuisio, aut indiuisio ratione effectuum iuris, siue civilium, contractus dicitur diuiduus, aut indiuiduus.

Obserua denique quatuor duntaxat modis contractum dici posse diuiduum, vel indiuiduum. Primò ratione obligationis, quæ tota vel per partes contrahitur ab omnibus, vel à singulis seorsim, aut coniunctim. Secundò ratione distributionis, & diuisionis inter hæredes. Tertio ratione solutionis. Quarto ratione liberationis, & effectus, qui quatuor modi poterant fortassis in pauciores contrahi, placuit tamen Gomefij partitionem claritatis causâ retinere, atque his ita obiuertatis paucas regulas ex eodem Gomefio tradere.

REGVLA PRIMA.

An contractus circa quantitatem sint diuidui, vel indiuidui.

Omnes contractus qui habent pro materia quantitatem, siue res in pondere, numero, & mensura constantes, omni prorsus modo diuidui sunt.

Expositio & confirmatio regule.

Perspicius manet huius vniuersalissimæ regulæ sensus ex hæctenus annotatis, atque eius etiam confirmatio, quandoquidem constat diuisionem, & indiuisionem contractus circa obligationem, partitionem inter plures, solutionem, & liberationem, alioque iuris effectus, ratione quorum omnium diuidui, vel indiuidui nominantur contractus, desumendam primò & radicaliter esse ex materia, quæ in pactum, & in obligationem deducitur, & de qua contrahitur; quantitatem verò, resque in numero, pondere, & mensura consistentes, diuisibiles esse nemo dubitat; neque igitur negari potest contractus, qui habent pro materia quantitatem, diuiduos esse oportere. Confirmationis tamen amplioris causâ singuli diuisionis modi qui contractibus conuenire possunt, & in isto de quo disputamus reperiri, placet singularem ostendere.

Et primò quidem quoad diuisionem obligationis nulla est difficultas; sicut enim maxima quantitas, numerus, mensura, & pondus in obligationem per contractum deduci potest; ita & eius pars maior, aut minor pro libito contrahentium, qui quantitatem de qua conueniunt, sibi ipsi pro arbitrio definiunt: quare Paulus in l. 2. §. 1. D. de verbor. obligat. ait stipulationem tum in dando, tum in faciendo quædam partium præstationes recipere, veluti cum decem dari stipulamur, qual-

R. P. Gibal. De Negotiat.

dam non recipere, vt in his quæ naturâ diuisionem non admittunt, vt cum viam, iter, actum stipulamur.

Secundò diuiduus est iste contractus ratione distributionis, siue diuisionis inter hæredes; mortuo siquidem debitore, eius hæredes sunt instituti, siue ab intestato tenentur ad debitum eius modi contractum, & secundum portiones hæreditarias diuiditur inter ipsos actio, & obligatio, vt enim Paulus nuper adductus obseruat in l. in executione 85. §. 1. D. de verbor. obligat. petitio, & solutio ad portiones hæreditarias pertinet, & l. 2. C. de hæreditar. action. pro hæreditariis partibus hæredes onera hæreditaria agnoscere placuit; quæ eadem constituuntur l. si uxor 7. C. de bonis auctor. iudic. possid. l. licet 14. C. ad l. Falcidiam. l. si ab eo 7. C. de negotiis gestis. l. cum à matre 14. C. de rei vindicac. Horum omnium ratio est, quia quilibet hæres personam defuncti pro ea tantum parte, qua est hæres, & non pro alia repræsentat, quod tradit glossa singularis, & vnica in l. 2. §. final. D. de prætor. stipulat. indeque sunt duæ vulgatissimæ regulæ. Prima actionem dari personalem contra hæredes pro hæreditariis portionibus; altera actionem in rem dari contra hæredes pro parte, qua possident; siue breuius actiones personales passiuè inter hæredes diuidi pro portionibus hæreditariis, reales possessorem passiuè sequi, quod traditur leg. 1. & 2. C. si vnus ex pluribus hæreditibus. Glossa tamen in leg. 2. Cod. de hæreditar. action. enumerat septem casus in quibus hæ regulæ fallunt. Primò in obligatione indiuidua, cuiusmodi non est pecuniaria. Secundò si res quæ debet ab vno restitui, obligata sit creditori, & cuilibet alij in solidum. Tertio in pollicitatione facta Reipublicæ propter honorem quem ipsa defuncto detulerat. Quarto in alimentis. Quintò si testator legauerit ab vno hærede creditori hæreditario ex causâ compensandi debiti, tunc enim hæres ad quantitatem vsque legati feret onus æris alieni. Sextò in funeraria. Septimò in casu legis qui fundum 87. §. si vnus ex parte. D. ad l. Falcid. de quo casu plura aliàs. Vult ibi Iulianus plures portiones vnus, & eiusdem instituti contribuendas esse ad augenda legata; verum de his omnibus casibus non placet hoc alieno loco disputare, & vtrum verè à communi nostra regula excipiantur: satis nobis sit etiam ex nostro hodierno vtu, vt Mornacius in l. 2. C. de hæreditariis action. obseruat, indubitati iuris esse si hæres qui conuenitur, velit rem obligatam relinquere (deguerpir) ac soluere pro virili sua parte, qua obligatus est personaliter, liberandum eum esse oneribus hæreditariis, & sic tandem iudicasse patet posteriora Senatusconsulta contra praxim veterem, qua si personalis semel iuncta fuisset cum hypothecaria mox vnus hæredum tenebatur in solidum ad æris alieni dissolutionem pro aliis, sicque intelligendus artic. 333. consuetudinum Parisiensium, quo statutum hæredem, qui fundum à defuncto obligatus possidet, teneri in solidum seruato ei regressu aduersus cohæredes: liber enim est ex vltimis arrestis dum cedat. Vide plura apud Baquetium tract. de insit. & iure cap. 21. numer. 177. Neque dicas in maiori Auditorio, siue xedra decisum fuisse an. 1602. die 3. Maij, cohæredem teneri & personali, & hypothecaria, frustra que offerre partem suam hæreditariam. Respondet enim Mornacius loc. cit. Megionium, qui hoc petebat, singularia

C c c 2

singularia quædam vrisse, quæ reum quæstione deducerent.

7 Ex his verò colligit Gomef. *cap. 10. citato n. 3.* quemlibet hæredem posse pro sua parte soluere debentem inuito creditori, & manere liberatum, qui soluit totum quod debet. Neque dicas creditorem non cogi accipere solutionem particularem *l. tutor 4. §. Lucius. D. de usuris*, quia id de principali debitore soluente, non de hæredibus eius partiaris intelligendum est.

Secundò licet legatarius non possit diuidere legatum, & ex parte illud repudiare, ex parte verò agnoscere, *l. neminem 4. D. de legat. 2.* eius tamen hæredes si partiarj sunt, id possunt *l. legatarius 3. 8. D. de legatis 1.* vbi Pomponius id. expressis verbis docet, & *in l. 3. C. de negot. gestis*, habetur quod si quis tenebatur ad certam pecuniam, & quantitatem, ac pluribus relictis hæredibus decessit, & vnus soluit totum, repetit ab aliis actione negotiorum gestorum, si verò soluit ex necessitate, repetit iudicio familiaris Erciscundæ: quod autem dicitur *l. 2. §. ex his. D. de verbor. obligat.* ex persona hæredum conditionem obligationis non mutari, explicat Gomefius de contractibus indiuiduis, non autem de diuiduis, qualis est iste de quo disputamus, & cuius obligatio in materiam diuiduam, id est quantitatem cadit.

Tertiò si census sit impositus cum pacto de retrouendendo, & vnus hæres velit soluere partem, & redimere, id non potest, sicut etiam quando fuit adhibitum pactum resolutiuum, vt si pecunia, vel certa quantitas intra certum tempus non solvatur, res maneat inempta, tunc in totum solui, & non pro parte debet: nam si vel minima pars deficiat, res erit inempta, quod tradit glossa *in l. si res bona fide. D. de contrab. emption.* quia obligatio non cadebat simpliciter in quantitatem soluendam, sed in retrouentionem, aut rescissionem venditionis, quæ duo dicunt indiuiduam.

Quartò idem quoad retractum existimat iure merito Gomez. non enim res pro parte retrahi poterit, vt dicemus alibi.

8 Quod autem diximus de obligatione diuisa ipso iure inter hæredes pro portionibus hæreditariis, ita vt vnus non teneatur pro alio, qui non est soluendo, quod etiam probat *l. fin. C. depositi*, & *l. 2. C. si plures vna sentent. & l. legatorum petitio 33. D. de legatis 2.* fauetque ratio, quia cum semel per legem, aut Iudicem diuisa fuit obligatio, periculum vnus alios onerare non debet; id tamen verum duntaxat esse in rigore iuris civilis, & in foro externo, non verò in iure canonico, & foro conscientie docent Glossa, & plures Canonistæ *in cap. tua nos, de usuris*; voluntque cohæredem teneri quantum vires hæreditatis patiuntur.

Dicendum tamen est nullo iure neque civili, neque canonico: neque interno conscientie teneri talem hæredem soluere pro alio; qui soluendo non est, vt hæctenus explicuimus. Et quidem ius civile manifestum hoc loco docent aduersarij; neque repugnat ius canonicum; nam in illo *cap. tua nos*, Alexander III. iubet filios, & hæredes vsurarium soluere illas vsuras, quas ipsi vsurarij soluere tenebantur, & ad quas restituendas cogi poterant; quia cum hæc bona in quæ succedunt isti hæredes, malè parta sint, ab illis restitui debent quantum vires hæreditatis patiuntur, non quòd bona vsurarium sint hypothecata pro vsuris malè acceptis, id enim reiecimus in nostro opere de vsuris *lib. 1. cap. vlt.*

sed quia defunctus eas vsuras debet, debitumque illud transmittitur ad hæredes, quos omnes, & singulos obligari ad hanc restitutionem, atque vnum in defectum alterius, quandoquidem singuli participant ea bona malè parta, voluit Alexander: nam & iure civili hæredes singuli eodem modo tenentur ad debitum ex delicto partum, si quidpià ad eos peruenit, atque vt ratiocinatur Vlpian. *in l. quod diximus 16. §. fin. D. quod metus causa. Licet pæna ad heredem non transeat, at tamen quod iurpiter vel scelere questum est, ad compendium hæredis non debet pertinere.* Vide quoque *l. si duo 22. D. depositi*: sed de his aliàs, vbi de solutionibus, & de hæredibus: sufficit modò etiam ex iure civili partiaris aliquando hæredes ita obligari ad debitum scelere contractum, vt si vnus soluendo non sit, alter supplere debeat: quare mirum videri non debet si idem constituerit ius canonicum de hæredibus defuncti vsurarij, quoad vsuras à defuncto restituendas, & non restitutas. Vnde non licet in vniuersum colligere hæredes partiaris teneri semper ad debita realia defuncti in solidum, & vnum in defectum alterius supra vires partis hæreditariæ, quam accepit, ex iure canonico; cum id tantum verum sit in debito vsurario, aliòve ex delicto proueniente, quod ipsum ius civile constituit. Cum igitur ius civile diuidat obligationem inter hæredes partiaris debiti pecuniarij, atque in contractibus circa quantitatem, neque ab illo dissentiat ius canonicum, vt ostendimus, & vt eiusmodi leges non videntur præsumptione, illis tutò nos in conscientie foro consentire possumus, ipsarumque definitionem circa partitionem obligationis obseruare.

Ex his porro sequitur eundem contractum circa quantitatem, diuiduum esse ratione solutionis; cum vna pars validè solui possit, *leg. 24. D. de verbor. obligat.* & nuper ostendimus in partiaris hæredibus. Debet tamen creditor partem illam quantitatis debita recepisse, non poterit enim particularem illam solutionem non acceptare si debitum sit liquidum, aut eius certa aliqua pars; eam enim tenebitur acceptare absque dubia, & incerta, sicut & quando sunt plura debita ex diuersis contractibus, cogetur siquidem recipere solutionem vnus; quæ omnia, aliàve familia tractatu de solutionibus hoc ipso libro docebimus.

Posita diuisione solutionis necessariò sequitur diuisio liberationis: non potest enim debitor validè partem debiti soluere, ipsamque creditor recipere, quin debitor pro ea parte, quam soluit maneat liberatus, cum non cogatur denuò partem illam creditori, qui ipsam accepit, repræsentare; traditque aperte *l. si stipulatus sum mihi 8. 1. D. de solution.* Ex quibus omnibus ad extremum vides contractum, qui habet pro materia quantitatem, siue res in mensura, pondere, & numero consistentes, esse omni ratione, & modo diuiduum, quod affirmabat nostra regula, quamque tradunt passim DD. *in l. stipulationes non diuiduntur 7. 2. & l. 4. §. Cato. D. de verbor. obligat.*

REGVLA II.

An contractus circa res particulares corporales, sint diuidui, an indiuidui.

Omnia contractus quo res aliqua particularis certa, & determinata deducitur in obligationem

tionem in specie, est omni ratione diuiduus: si verò res illa ponatur in genere, vel alternatiuè, contractus erit indiuiduus ratione liberationis, in reliquis verò diuiduus.

Expositio & confirmatio regule.

Sumimus hoc loco res quæ distinguuntur à quantitate hoc est quæ in numero pondere, & mensura non consistunt, sunt tamen & ipsæ corporeæ: nam de incorporalibus agemus sequenti regula. Agimus quoque de re aliqua particulari, vt fundo, equo, boue, non de vniuersitate aliqua, vt grege, armento, exercitu, vnde fit vt rem illam particularem certam, & determinatam dicamus, quia cum particularis sit, suis certis limitibus illam contineri poterit. Denique speciem, & genus vsurpamus Iuriconsultorum more, qui vi sæpius monui, speciem dicunt quod Logici indiuiduum, genus quod iidem Logici speciem nominant. Aristoteles nominat indiuidua quandoque *ἴδιον ἴδιον*. Itaque Pamphilus, Camilla, Bucephalus, fundus meus Tulculanus, domus Neronis, est species, at verò, seruus, homo, equus, fundus, domus, res est in genere, certa tamen; vt vides, & quæ suos sine dubio terminos habet. Quod autem possit res alternatiuè deduci in obligationem, iam sæpius diximus, quando nimirum vel vna, vel altera promittitur ad arbitrium creditoris, vel debitoris, ita vt neutra determinatè promittatur, aut debeat, petiue possit, sed vel vna, vel altera. Ex quibus perspicuus manet nostræ vniuersalis Regulæ sententia: nimirum quoties res particularis in specie ponitur in obligatione, contractum esse omni ratione diuiduum, scilicet ratione obligationis diuisionis inter hæredes, solutionis, & liberationis: quod si illa res ponatur duntaxat vel in genere, vt equus, seruus, domus, vel alternatiuè, vt Stichus, vel Pamphilus, vel Bucephalus, vel alius equus certo nomine designatus, contractus erit indiuiduus ratione liberationis, diuiduus verò obligatione diuisionis inter hæredes & solutione, qui sunt omnes modi quibus contractus aliquis diuiduus, aut indiuiduus dicitur, vt monuimus initio. Tripartita itaque est nostra regula, cuius singulæ partes singillatim à nobis probandæ sunt, quod non oportet conficiemus.

11 Et quidem prima pars, contractum in quo res particularis ponitur in specie, vt Stichus, Bucephalus, domus hæc mea, hæc columna marmorea, hæc lanx aurea, Titij fundus Tulculanus, esse omni ratione diuiduum patet. Primò quoad obligationem, quia sicut illa cadere potest in totam illam rem certam, & determinatam; ita & in illius partem aliquotam diuiduam: v. g. tertiam, quartam, aliàve eiusmodi: quare Iulianus *l. in stipulationibus 5. 4. §. 1. D. de verbor. obligat.* Cum species stipulamur, necesse est inter dominos, & inter hæredes ita diuidi stipulationem, vt partes corporum cuique debeantur. Idem omninò vult Vlpian. *in l. Stichus 29. D. de solutionib.* Pomponius *l. sed si communis 18. D. de contrahend. emption.* & *l. sed est non 10. D. de acceptilat.* atque eodem sit. Paulus *l. pars stipulationis 9.* Similia habentur *leg. 2. & leg. 7. §. fin. D. communi diu.* atque alibi, quæ tamen diuisio obligationis non ita intelligenda est, vt quisque partem rei separatam, & discretam sibi obligatam habeat, eamque sibi vincit.

dicare, aut petere possit, cum certum sit permanente subiecto, siue re non destructa, fieri minime posse talem diuisionem. Est igitur quædam diuisio virtualis, quæ & suam habet effectum, cum & pars illius rei pro indiuiso & peti, & solui possit, quod eleganter explicat Vlpian. *in l. seruus communis 5. D. de stipulatione seruorum.* *Seruus communis sic omnium est, non quasi singulorum totus, sed pro partibus, atque indiuisis, vt intellectu magis partes habeat quàm corpore: & idè si quid stipulatur, vel quaqua alia ratione acquirit, omnibus acquirit pro parte qua dominium, in eo habent:* itaque pars pro indiuiso magis intellectu pars est, quàm corpore, ex mente Vlpiani, cui ceteri omnes deinde consentiunt: pars autem diuisa siue pro diuiso, non est pars propriè, sed totum, id est prædium, non pars prædij, vt habet Vlpian. *in l. si quis 6. §. 1. D. communia prædiorum:* & Quintus Mucius *in leg. 25. D. de verbor. significat.* pars pro diuiso certa est, pars pro indiuiso incerta: vnde fit vt certæ parti pars pro indiuiso passim opponatur in iure *leg. 25. D. quib. mod. usufructus amittit. leg. 1. §. 7. D. vti possidetis.* Pars pro diuiso sensu corporis, pars pro indiuiso sensu mentis percipitur, vt aiebat Vlpian. vnde Gottofredus *in notis ad leg. 6. D. communia prædior.* ait solui nobilem illam quæstionem, cur seruitus adquiri, vel imponi non possit parti pro indiuiso. Finge feudum inter me, & te communem esse, cur ego parti meæ non possum acquirere, vel imponere seruitutem, cur fundo tibi mecum communi id non imponam, quod saltem valere possit pro parte mea, aut cur iure meo non vtar iure communi. Ratio est, quia mea pars non continetur regione certa, sed fusa per totum fundum est, ita vt impositam, vel adquisitam parti meæ seruitutem, necesse sit per totum fundum diffundi, aut in nullam partem inuito te: quia quælibet gleba mea est, quælibet tua est. Deinde seruitus est ius in corpore; parti pro indiuiso non subest corpus, nec enim est, sed intelligitur, neque plus mea parte in re communi vti possum, quod tamen fieret, si mihi ius esset in re communi inuito socio seruitutem imponere, quia is cui à me ius illud cessum esset vteretur ipso fundo, & seruitute in eodem: quare neque prædij libertas adquiri, neque seruitus remitti in fundo communi potest ab vno socio, inuito altero; quod tradit Iauolen. *l. 5. D. communia prædior.* Neque dicas seruitutem à me impositam fundo communi, & meæ parti pro indiuiso prohibere me non posse, quin illa vtatur is cui eam cessi; nam socius meus ipsum iure prohibere poterit ex *l. per fundum 1. 1. D. de seruit. rusticor. prædior.* vbi Celsus ait, quod si seruitutem in fundo communi solus tibi cessi, subtili ratione, hæc seruitus non aliter tua fiet; quàm si omnes mei socij eandem tibi seruitutem confirmauerint: nam nonissima hac cessione à sociis facta anterior confirmabitur, quod etiam traditur *l. 1. 8. D. communia prædiorum:* quare si stricto iure ageremus, possem te vtentem seruitute ante sociorum meorum cessionem, prohibere; non tamen benigno iure, quod non patitur vt aduersus factum meum, licet iure nondum teneat. Ex hac porro explicatione partis pro indiuiso, & à parte pro diuiso, distinctione, quæ in tota ista disputatione, atq; alibi utilis erit, manifestum fit quomodo contractus possit esse diuiduus ratione obligationis, quamuis res, quæ in illa deducitur, non sit

secabilis in partes separabiles absque eius destructione, aut quin fiant tota noua, vt in seruo & fundo diximus: satis enim fuerit quod res illa partes habeat intellectas, siue potius intellectu, quam corpore, quæ sunt partes pro indiuiso, vt loquuntur Iuriconsulti.

Secunda verò diuisio distributionis inter hæredes in contractu de quo disputamus circa rem particularem in specie, æquè facillè ostenditur: nam mortuo creditore diuiditur inter eius hæredes actio & obligatio, debitoris verò hæredes tenentur illam speciem soluere pro rata, & secundùm partes hereditarias, itaque distributio illa inter hæredes fit actiue, & passiuè, quod manifestò probant iura nuper adducta, *l. stipulationum, l. in stipulationibus, l. in executione, D. de verbor. obligat. & leg. 2. ac per totum C. de hereditariis actionibus.*

Manifesta quoque est diuisibilitas solutionis, cum debitor possit soluere partem pro indiuiso illius rei, vel speciei: vnde Vlpian. *l. stipulatus sum mihi, 9. §. fin. D. de solutionib. Qui stichum debet, parte Stichii data in reliquam partem tenetur.*

Ex quibus etiam verbis constat eum contractum diuiduum esse ratione liberationis, quandoquidem parte rei soluta, & per creditorem accepta, contingit plena liberatio illius partis, & debitor manet tantùm obligatus ad reliquam partem, vt aperte pronuntiat Vlpian. ibique glossa, & DD. consentiunt, fauetque ratio, quia facta fuit solutio in parte rei verè debitæ, neque accidit illud vulgatum in commodum, quod in diuersis rebus fiant solutiones istæ partiales, quæ tamen in eadem re fieri deberent: nam cum hæc; vt supponimus, sit certa species debita, eius vnus partes pro indiuiso soluuntur, licet tota non soluantur simul. Denique quando solutio tantam affert utilitatem respectu partis, quantam totum solutum respectu totius, si creditor accipiat particularem solutionem, liberabitur debitor.

12 Secunda pars nostræ regulæ, contractum de re particulari in genere, diuiduum quidem esse ratione obligationis diuisionis inter hæredes, & solutionis, indiuiduum tamen ratione liberationis; inde ostenditur circa diuiduitatem, vt loquar, quia sicut tota illa res in genere promitti, & in contractu poni potest, ita & eius pars, siue pro diuiso, siue pro indiuiso, & mortuo debitore hæredes illius tenebuntur pro rata secundùm partes hereditarias ad illius rei partem soluendam; *leg. 1. & 2. C. de hereditariis action. & l. in executione 85. §. pro parte. D. de verbor. obligat.* Soluere quoque poterit debitor partem rei genericæ restringendo solutionem ad rem particularem, & valebit solutio mero iure, creditore acceptante; quia tamen parte illa soluta, non contingit liberari debitorem, neque in tota re, neque etiam in parte soluta, idcirco eiusmodi contractus dicitur indiuiduus ratione liberationis, & effectus solutionis. Ità verò habet citata *l. in executione 85. §. pro parte, D. de verbor. oblig.* vbi & idoneam rationem reddit Paul. his verbis: *Pro parte autem peti, solui autem nisi totum non potest; veluti cum stipulatus sum hominem incertum: nam petitio eius scinditur, solui verò nisi solutus non potest: alioquin in diuersis hominibus rectè partes soluentur, quod non potuit defunctus facere, ne quod stipulatus sum consequar.* Non poterit igitur debitor vna parte soluta, aliam partem in alia re diuersa illius generis dare, alioquin cre-

ditor haberet rem aliam ab ea quam fuerat stipulatus: v. g. non haberet seruum, aut rem aliam integram, sed haberet partes in diuersis seruis, vel rebus, & solutio non adferret tantam utilitatem respectu partis, quantam totum respectu totius, idcirco non liberatur soluta illa parte pro indiuiso; nam reliquas in eadem re, & non in diuersis soluere tenebitur, nisi fortassis per acceptilationem aut per sententiam absolutoriam liberatio illi concederetur in ea parte, *l. qui hominem 17. D. de acceptationib. vbi Iulianus; Qui hominem aut decem stipulatus est, si quinque accepit fecerit, partem stipulationis peremit, & petere quinque, aut partem hominis potest.* Est igitur indiuisa illa stipulatio civiliter, non naturaliter. Consentit Paul. in *l. 2. §. si tamen hominem; D. de verbor. obligat.* Ex quibus infert Gomefius *l. 10. citato n. 8.* si res cuius est soluta pars quotitativa pro indiuiso, pereat casu fortuito, debitorem teneri aliam rem integram soluere in genere, quia prior partis solutio ipsam in aliquo non liberauit, ad idque adducit Gomez *l. in ratione 30. §. incerta. D. ad l. Falcid.*

Infert secundò creditorem, cui facta est solutio illius, posse petere totam rem in genere, eodem modo atque si nulla pars ipsi fuisset soluta, cum debitor non fuerit liberatus illa particulari, & priori solutione, *l. si stipulatus sum mihi 9. §. fin. D. de solutionib.* existimarem tamen si deinde rem aliam in genere integram exhibeat, teneri creditorem restituere solutionem partis pro indiuiso, quam antea acceperat, alioquin plus haberet quàm fuerit stipulatus, & ipsi debitum sit, vt patet.

Quinimò partem illam in iudicio poterit debitor repetere per conditionem indebiti, vel erit in pendenti penes creditorem, donec alia pars præstetur in eadem re, aut alia res integra soluatur, quod disertis verbis affirmat Paul. in *leg. 2. §. 1. D. de verbor. obligat.* vbi si hominem generaliter stipulor, & Stichii pars soluta sit, nondum in vlla parte stipulationis liberatio nata est, sed aut statim repeti potest; aut in pendenti est donec alius detur. Si igitur debitor partem aliam soluat in eadem re, statim erit liberatus; si verò aliam diuersam rem integram soluerit, v. g. totum Pamphilum, poterit repetere partem, quam primò soluit, per conditionem indebiti; medio verò tempore quo debitor nondum soluit aliam partem in eadem re, vel aliam rem integram, & penitus diuersam, creditor poterit petere rem integram in genere ac si debitor nihil soluisset. Debitor verò toto illo medio tempore minimè poterit repetere partem, quam soluit, quia cum de eius voluntate peruenerit ad creditorem, poterit creditor eam sibi retinere, donec ipsi in eadem re, vel in alia integra sibi fiat solutio. Repetitio itaque debitoris per conditionem indebiti erit in re pendenti, donec soluat plenè, & perfectè in eadem re; vel in alia integra: nam si in eadem, non competet ipsi repetitio quæ competet si soluat in alia integra. Atque ita Paulum explicat Gomez. *num. 9.* vbi aduertit discrimen esse inter principalem debitorem rei genericæ, & eius partiaros hæredes: nam si principalis debitor soluat partem, non liberatur, vt diximus, neque suspenditur obligatio, & actio, siue executio creditoris: nam creditor poterit integram rem in genere petere, æquè atque si nihil recepisset. At verò licet obligatio diuidatur inter eius hæredes

hæredes partiaros pro partibus hereditatis, si tamen vnus eorum soluat partem, licet re ipsa non sit liberatus, tamen suspenditur actio, & exactio pro illa parte soluta, quam non potest exigere creditor, estque in pendenti eiusmodi exactio, donec alij hæredes conueniantur, qui si soluant in eadem re, tunc ille prior erit planè liberatus; alioquin non liberabitur, & conueniri poterit, quod totum discretè affirmat Glossa, quam DD. passim sequuntur in *l. in executione 85. §. pro parte. D. de verbor. obligat.* Ratio huius discriminis est, quia quando principalis debitor soluit partem, non soluit totum quod debet: quando verò vnus ex hæredibus soluit suam partem, videtur soluere totum quod debet. Iure igitur suspenditur, aut impeditur actio contra eum.

Difficultas tamen non leuis est quando plures hæredes debitoris rei in genere non consentiunt in eligenda re in qua fiat solutio, quia vnus vult dare suam partem in vna re, alter in alia, quid faciendum sit. Aliqui volunt standum esse maiori parti hæredum, alij agendum forte putant, alij pendendum à Iudice vt conuenire inbeant, vel ipsemet rem in qua fiat solutio designet vrgente creditore. Gomef. distinguit *num. 10.* nam vel creditor vult agere ad pretium, & æstimationem rei debitæ, vel ad rem ipsam. Primum potest propter hæredum discordiam, atque ita cogentur singuli ad illam æstimationem soluendam, prout diximus: si rem ipsam exigat, officium Iudicis erit cogere hæredes, vt in vna tandem re conueniant, quandoquidem illorum dissentio cadit in præiudicium tertij; vnus autem hæres contra alium agere poterit forte; poterit quoque soluere totam rem pro se, & co-hæredibus dissentientibus, vt se pro sua parte liberet, quod non obtineret nisi tota re soluta; ac deinde iudicio familiæ Eriscundæ recuperabit pretium suæ solutionis. Si verò creditor rei genericæ plures relinquat hæredes, qui inter se dissentiant, ista inter co-hæredes forte dirimenda erit, si electio fuerat creditoris, & si quis eorum sit in culpa, propter quam alij damnum passi fuerint, tenebitur ad illud reparandum iudicio familiæ Eriscundæ. Si verò electio fuerat debitoris, poterit ille rem quam voluerit offerre hæredibus, sicut defuncto creditori poterat offerre, quandoquidem ex persona hæredum conditio obligationis non mutatur. Debet tamen offerre rem integram omnibus hæredibus, non vni vnam partem in vna, & alij in alia; quia non maneret liberatus donec aliis soluisset, *l. qui hominem 34. §. 1. D. de solutionib.* vbi qui promissit seruum duobus reis stipulandi, & vtrique partes diuersorum seruorum dedit, non remanet liberatus. Si tamen debitor verè, & realiter soluit omnibus hæredibus partes suas in diuersis partibus, liberari illum existimat Gomef. quia ipso iure diuisa fuit obligatio, & actio inter illos, cessatque omne inconueniens, cum aliud pro alio, de voluntate creditoris solui possit.

13 Tertia nostræ regulæ pars erat de contractibus alternatiuis, de quibus idem omninò statuerebam, quod de pactis rei in genere, nempe ratione obligationis, distributionis inter hæredes, & solutionis, diuiduos esse; cum rei alternatiuæ pars obligari, solui, & pro portionibus hereditariis distribui inter hæredes possit; esse nihilominus indiuiduos ratione liberationis, soluta enim parte rei alternatiuæ, non obtinetur liberatio, sed manet in pendenti, donec alia pars soluta fuerit in eadem re, vel alia res integra alternatiuè debita soluatur:

ita *l. 2. §. & harum, D. de verbor. obligat. l. in executione 85. §. pro parte. D. eodem, l. si non forem 26. §. si decem, D. de conditione iudicari:* quia cum in alternatiuis electio soleat esse debitoris, si liberaretur soluta parte rei alternatiuè debitæ, possit soluere aliam partem in altera re alternatiuè debita, quod cederet sæpius in præiudicium creditoris, qui solutionem suam in diuersis rebus capere cogeretur: quare si electio foret creditorum, contingeret sanè liberatio debitori in parte soluta, quia iam elegit rem in qua partem solutionis accepit, poteritque cogere debitorem vt aliam partem soluat in eadem re.

Ex quibus infertur primò quod si plures sunt domini alicuius serui, qui damnnum, aut noxam fecerit, quilibet dominus tenebitur in solidum actione noxali: quod idem dico de aliorum dominorum hæredibus: quare si vnus eorum conueniatur actione noxali, tenebitur aut soluere æstimationem totius damni, aut dare totum seruum pro noxa, neque satis fuerit dare partem suam, quæ habet in seruo *l. si seruum communis 8. D. de noxalib. actionibus:* quare noxæ deditio partem non recipit. Ratio est, quia quando agitur actione noxali, quantitas seu æstimatio damni est in obligatione; datio verò pro noxa est in solutione: idè vnus ex dominis non potest soluere pro parte; quia si vnus solueret pro parte quantitatis, alter fortè vellet soluere partem quam habet in seruo pro noxa, atque ita actor consequeretur debitum suum in diuersis rebus, quod esse inconueniens existimant passim iura. Contrarium verò contingit quando plures sunt domini serui, vel alicuius animalis, quod damnnum passus est, & non intulit, licet enim quilibet tunc possit agere, non consequetur tamen nisi partem suam in æstimatione, vel totum, si dominus eam elegerit eum dare noxam, *l. si seruum seruum 27. §. item si seruum communis, D. ad leg. Aquiliam.* In cæteris etiam non contingit, vt dum plures damnnum faciunt, perpetuò teneantur singuli in solidum, vt ostendit *capite 10. citato, Gomef. n. 14.* in actione de aqua tollenda, & nos de aliis ostendemus inferiùs, vbi de restitutione ex delicto.

REGVLA III.

An contractus circa res incorporales, & intellectuales, vt seruitutes, sint diuidui, & quomodo.

14 Contractus circa seruitutes reales omni ratione indiuiduus est; circa seruitutes verò personales diuiduus est, vel indiuiduus prout eiusmodi seruitutes diuisionem pati, aut non pati possunt.

Expositio & confirmatio Regule.

De seruitutibus fusiùs acturi sumus inferiùs in *appendice 1. de dominio,* im præsentiarum duntaxat, quærimus diuiduæ, an indiuiduæ sint, cum enim hoc loco agamus de contractibus in vniuersum diuiduis, aut indiuiduis, qui tales, vt initio monuimus, denominantur à materia, quæ per illos in obligationem deducitur, in illa verò materia subiecta contractibus sæpius sunt seruitutes, non potuimus abstinere à præsentii quæstione, & in appendicem citatam reuicere, ne vniuersalis ista doctrina manca, & imminuta foret. Pono autem

seruitutem esse ius quod quis vel in re, vel ex re sua alteri constituit: eaque duplex est, vna personalis, veluti usufructus, usus, habitatio, altera realis, vt seruitutes prædiorum vrbianorum, & rusticorum l. 1. *D. de seruitut.* hoc est ius in alieno prædio aliquid agendi, quod alteri agere non licet ab ipsius domino permissum. l. 1. *citata*, dicuntur seruitutes illæ reales, quia prædiorum sunt, & sine prædiis constitui non possunt; nemo enim seruitutem acquirere potest vrbani, aut rustici prædij, nisi qui prædium obtinet, nec quisquam debere, nisi qui prædium habet, §. 3. *Inst. de seruitut.* l. 1. *D. commun. prædior. l. quous 15. D. de seruitut.* Seruitutes personales dicuntur, quia & hominibus debentur & cum iis pereunt, atque extinguuntur l. 8. §. *rale. D. de seruitut. legat.* l. 15. *D. de seruit.* l. 20. *in fine. D. de seruit. rust.* Itaque seruitutes personales nominantur cum res personæ, reales vero cum res rei; seruit sumunt enim denominationem tam reales quam personales à dominante, tamquam à digniore, non autem à seruiente.

Ajo igitur in prima parte nostræ Regulæ, contractus circa seruitutes reales, esse omni ratione indiuiduos; ago verò in primis de contractu promittente seruitutem aliquam realem; ostenditur autem hæc nostra Regula ex enumeratione quadruplicis modi, quo contractus potest esse diuiduus, vel indiuiduus, vt monuimus initio. Et primò quidem ratione obligationis, atque promissionis indiuiduus est contractus, de quo agimus, cum pars tantum seruitutis in obligationem deduci nequeat, l. *stipulationes non diuiduntur 72. D. de verbor. obligat. & l. via iueneris 17. D. de seruit.* vbi Pomponius rationem reddit, quia harum seruitutum usus indiuiduus est: & l. *pro parte 11. D. eod. l. si quis duas 6. §. si quis partem. D. communia prædiorum*, vbi Ulpianus, *per partes seruitus imponi non potest, sed nec acquiri: & l. & per insurandum 13. §. 1. & 2. D. de acceptilat. l. fin. D. de seruit. legata, leg. vt pomum 8. D. de seruitutib.* Paulus negat seruitutem per partes ab initio acquiri potuisse. Ratio verò perspicua est, quia seruitus neque naturaliter, neque secundum iuris dispositionem diuidi potest. Non primum cum sit res intellectualis, & incorporea. Neque secundum, illa enim est constantissima regula, quantum ex communi DD. tum manifesto iure l. *in executione, §. secunda ad opus. D. de verbor. obligat. & l. 5. §. opere, D. de verb. significat. & l. adificia, §. perfecisse. D. eod.* atque alibi probat Gomez. tom. 2. *pariar. cap. 10. num. 15.* illud dici & esse indiuiduum cuius pars non affert tantam vtilitatem respectu partis, quantam affert totum respectu totius; id verò contingere in seruitute non difficulter ostenditur, siue fundum seruientem siue dominantem attendas; quia vel fundo indefinitè, vt loquitur Celsus l. *si cui 9. D. de seruit.* imponitur seruitus, vel vni tantum parti fundi. Si primum tunc qualibet pars fundi est seruiens, & per quamcumque iter, aut viam v.g. agere licebit, quia qualibet pars fundi fundus est. l. *si quis duas 16. §. 1. D. commun. prædior. & l. locus 60. D. de verb. significat.* & consequenter seruiens est. l. *certo generi 13. §. 1. l. si mihi 21. l. via 23. §. vlt. D. de seruit. rusticor.* Si verò seruitus vni parti fundi duntaxat imposita fuit vel ad illam restricta electione eius cui concessa fuit, vel ex subintellecta conditione, cum omnia non exprimentur semper in contractibus, qui ciuilitè intelligendi sunt, vt monet Celsus l. *9. nuper allata*; pars illa fundi est fundus seruiens, & seruitus in illo constituta indiuisibilis est, cum

eius usus indiuiduus sit, & totus ille fundus seruiat reuerà fundi dominantis, neque quis ea seruitute fundi partialis vti possit, quin totam illam fundi partem tangat, aut sibi seruientem habeat: si enim illius partis assignatæ vna tantum pars seruienti fuerit obnoxia, hæc iam pars ab altera veluti auulsa, erit duntaxat fundus seruiens. Cum igitur seruitus sit indiuidua respectu fundi seruientis, erit quoque respectu fundi dominantis, propter mutuatam, & reciprocam correlationem: tale siquidem, & tantum est dominium, vt ita dicam, vnius fundi, qualis, & quanta est seruitus alterius sibi obnoxij. Denique cum semel designata est aliqua pars fundi, quæ seruiat, aliis liberis permanentibus, illa mutari nequit, vt dicitur *eodem l. 9. D. de seruitutibus*, atque alibi. Quod si restringatur, iam fit alia seruitus, vt ex seruitute viæ, seruitute iueneris, aut perit tota seruitus, vt suo loco explicabimus lib. ultimo in prima appendice. Denique licet seruitus sit tota, in toto, & tota in qualibet parte fundi non diuisi, vt seruitus habetur *D. de seruitutib.* si tamen fundus ipse diuidatur, & in aliqua parte fundi illius siue seruientis, siue dominantis pro diuiso constituatur, vel remittatur seruitus, non diuiditur ipsa seruitus, sed solum restringitur, & sicut antea comprehendebat totum fundum, & qualibet eius partes, nunc restricta est tantum ad illam partem fundi diuisam, in qua reperitur constituta, neque ad alias fundi partes diuisas, aut separatas extenditur, quod Gomezius explicat ex Bart. Angelo, & aliis, similitudine animæ rationalis quæ est tota in toto homine & tota in qualibet parte, si tamen pars aliqua distrahatur à corpore, abscindatur v.g. manus, aut pes, non diuiditur anima, sed intra reliquas partes quodammodo restringitur, cum partes auulsa non informet amplius. Verum de indiuisione fusus dicemus loco citato, vbi & de diuisione, & distributione seruitutis inter hæredes: nam mortuo promissore singuli eius hæredes tenentur constituere seruitutem; & mortuo creditore quilibet ex hæredibus potest agere in solidum ad constituendam seruitutem, nec potest inter eos diuidi actio, vel obligatio secundum partes hæreditatis: quæ omnia potius hoc loco supponenda sunt, quam probanda, ne longius digrediamur, & implicatissimam materiam incommodè, & breuius, atque aded obscurius alieno loco tractemus, interim adi Gomezium *cap. 10. citato, num. 16.*

Indiuidua præterea est promissio, & pactio seruitutis ratione solutionis, & liberationis, cum pro parte tantum solui non possit ex Paulo l. 2. §. 1. *D. de verbor. obligat.*

Alteræ nostræ regulæ parte dixi contractus circa seruitutes personales diuiduos, aliquando esse, aliàs indiuiduos pro natura seruitutum quas habent pro materia; quod ipsa enumeratione eiusmodi seruitutum manifestè constabit. Nam primò ususfructus seruitus diuidua est omni ratione, quia potest promitti in toto aliquo fundo, vel pro parte quotitativa, factaque traditione queritur ususfructus, vel in toto fundo; vel in eius parte, & consequimur commoditatem fructuum pro ea parte, habemusque omnia remedia, & interdicta quæ competenter ipsi fructuario l. 5. *D. de usufructu*: vbi Papinianus: *Ususfructus & ab initio pro parte indiuisa, vel diuisa constituitur, & legitimo tempore similiter amitti, eademque ratione per legem Falcidiam minui potest*: quare in eo differt ususfructus à cæteris seruitutibus, quod diuiduus est. l. 1. §. *usus*

§. *ususfructus, D. ad l. Falcidiam.* diuiduus inquam non minus tempore, quam re, cum aestimetur ex vltimo l. *vn. D. quando dies usufructus legat. cedat.* Vtitur autem, & quisque fruiat eo tempore quo fructus percipit: quare eleganter Celsus dicebat ususfructum quotidie constitui, & quotidie amitti l. 1. §. *interdum. D. de usufructu ad crescendo*: habet verò partes non intellectu tantum iuris, sed etiam diuisione corporis, si in fundo diuiso constituitur, vt loquitur Papinianus in l. *Mauus 66. §. duorum. D. de legat. 2.* poterit igitur constitui pro parte siue diuisa, siue indiuisa. Vide alias rationes apud Gomez. *cap. 10. citato, n. 18.*

Secundò ususfructus qui personalis quoque est prorsus indiuiduus existit, cum neque pro parte promitti, & constitui, neque solui possit, l. *usus pars. D. de usu: Vnus pars*, inquit Paulus, *legari non potest: nam frui quidem pro parte possumus, vti pro parte non possumus.* Indiuiduus igitur est usus, in eoque differt ab usufructu; ratio discriminis est, quia licet usufructus formaliter in iure consistat, materialiter tamen consistit in fructibus, qui cum sint corporales, diuidui sint: usus autem consistit totus in vtendo, quod meri facti est, facta verò omnia indiuidua sunt, l. 2. §. *item si in facto. D. de verbor. obligat.* quod autem plures possint in usu concurrere, vt in l. *per seruum 14. §. pen. D. de usu*, non facit vsum diuiduum, sicut neque alia seruitus prædialis diuidua fiet, si duobus simul legata fuerit, singuli enim ventur tota seruitute in solidum, quæ re ipsa, quam seruitutem debet in solidum, sibi affecta l. 2. & l. *pro parte 11. D. de seruitutibus*, ipsorum erit ne dissentiendo se inuicem impediant, cum in solidum seruiat vti non possint l. 2. §. *vlt. D. quib. mod. usufructus amitti. l. itinere 28. D. de seruitutib. rusticor. præd.* Quod si consentiant, neque vtantur in solidum, quod non posse diximus, sed pro sua quisque parte, id occasione magis fiet, quam iure l. 2. *D. de iuris*: neque quis eo minus vtiat in solidum, quod cum alio vtatur l. *si vt certo 5. §. vlt. D. commodari*; quamuis in effectu pro parte tantum, vt videatur, scilicet facta relatione ad factum potius, quam ad ius. Cætera dicemus vbi de usufructu, & usu, *appendice. 1.*

REGULA IV.

An contractus circa factum aliquod, & operam præstandam, sint diuidui, vel indiuidui.

CUM ordinatè factum omne sit indiuiduum ex iuris dispositione, pactio quoque, & contractus circa illud indiuiduus erit.

Expositio & confirmatio Regulæ.

Observandum est aliquem promittere posse factum proprium, vel alienum: prima illa promissio promittentem obligat tum naturaliter, tum ciuilitè ad ipsummet factum præstandum, vel ad interesse, hoc est quantum intererit promissario factum illud non fuisse præstitum, ita vt communiter non possit promissor, siue debitor compelli ad factum præstandum, sed liberetur soluendo interesse. Quam communem, certamque sententiam ex iure, & DD. ostendit pluribus Gomezius tom. 2. *cap. 10. n. 12.* Et sane si in aliquo casu quis obligetur præcisè ad ipsum factum, ad illudque compelli

li valeat, neque liberetur offerendo interesse creditori, id non tam oritur vi contractus & promissionis de illo factæ, quam ex alia causa pariente obligationem: v.g. ex obligatione imposita à Iudice, qui quidpiam factum explicare in iudicio iubet, tunc enim illa confessio, aut explicatio facienda omnino in solutionem alicuius interesse commutatur, l. *sed & hæc. §. præter. D. de procurat. & l. certum, D. de confess.* ibique passim DD. quando factum ex legis dispositione debetur, l. *si cum exceptione, §. sed & si quis. D. quod metus causa. l. 1. & per totum D. de iureiur. l. 1. D. de administrat. tutor. l. stipulatio, §. opus. D. de operis noui nunciat.* vbi si quis post denuntiationem sibi factam domum edificauerit, præcisè cogitur demoliri. Tertio si quis ex lege testamenti obligetur ad factum, illud re ipsa ponere cogetur; sic enim habet l. *fideicommissa, §. fin. D. de legat. 3.* Si quis opus facere iussus, paratus sit pecuniam dare Reipublicæ vt ipsa faciat, cum testator per ipsum fieri voluerit, non audietur. Quarto quando promissioni de facto fuit adiectum iuramentum, tunc etiam illi promissioni accedit obligatio Religionis, vt explicabitur inferius. Quinto si quis actione reali, puta rei vindicatione conueniatur, & à Iudice condemnatus sit rem restituere, tenetur præcisè ad illam rei restitutionem, neque ipsius pretium offerre, erit in eius arbitrio, quinimò licebit Iudici expellere sic condemnatum à possessione, & tradere actori qui in iudicio victor extitit, l. *qui restituere, D. de rei vindicac.* Teneri enim venditorem rem ipsam tradere, si potest, neque eius oblato, aut restituto pretio contentum esse teneri emptorem inuitum plures existimant, & nos inferius fusus, qua de re vide glossam singularem in §. *pretium, Inst. de emption. & vendit. vers. tradatur.* In his omnibus vides non agi de promissione facti præstandi, sed de obligatione ad aliquod factum, aliunde quam ex promissione natum, vt ex iudicio, lege, testamento, religione, & alio quopiam contractu. Si tamen factum promissum non implicaret interesse aliquod, & commodum pecuniarium, teneretur promissor ad factum, neque liberaretur offerendo, aut soluendo interesse, vt qui promissit profiteri aliquam artem, aut illam docere pro certo salario, ad illam ipsam artem promissam teneretur favore Reipublicæ, cuius intererat illam artem exerceri, & quæ cum eo debitore conuenerat.

Promissio facti alieni, siue ab alio quam à te præstandi non obligat etiam ad compensandum interesse illius omissionis, quando illud factum est omnino extraneæ personæ, quæ non est in potestate promittentis, & à quo cogi ad agendum non potest, vt cogi possent filij, serui, & alij eiusmodi. Ratio verò manifesta est, & à nobis olim indicata, quia promittitur aliquid impossibile promittenti, cum facere non possit, vt ille extraneus quidpiam faciat, si nolit. Cum igitur illa promissio nulla sit & non pariat obligationem, de ea non agimus hoc loco: vide quæ fusius diximus *cap. 1. art. 6. in 2. regula de pactis personalibus*, quæ alteri quam pacifenti neque profunt, neque nocent. Deinde cum ex pactio de facto proprio nullus vi illius pactiois, & contractus obligetur præcisè ad factum, sed diuisim ad factum, vel eius omissionem, eodem modo diuidua, vel indiuidua erit ista pactio ratione interesse soluendi, atque facti præstandi.

Obserua secundò posse ab initio contractus promitti, vel simpliciter aliquod factum, & opus,

vt ædificatio domus, vel pars aliquota, & determinata, atque diuisa operis designati, vt cœmentia, parietes, fundamenta, tectum, vel frons domus, quæ sunt singula opera prorsus diuisa, & separata, de quibus æquè quæritur an sint diuisa, vel indiuisa, atque si totum opus omnibus suis partibus constans indiuisè fuisset promissum.

Obserua tertiò factum aliud esse reale, vt ædificatio domus, aliud merè personale, vt non offendere, non impedire ab assequenda dignitate, & similia.

Obserua denique promitti nonnunquam factum proprium promittentis, alias verò expensas duntaxat, & sumptus, curamque omnem illius perficiendi.

77 Dixi igitur in nostra regula, pactionem, & contractum de facto aliquo, tunc opere faciendo, esse prorsus indiuisum, quia ordinariè factum est ex iuris dispositione indiuisum, quæ ratio cuius est ex hæcenus disputatis, cum dixerimus pactionem, conventiones, & contractus, diuisionem, aut indiuisiōnem accipere à subiecta sibi materia. Si igitur factum indiuisum est ex iure, contractus circa illud præstandum simili ratione indiuisus erit: tota itaque difficultas est in probanda facti indiuisiōne, quam in primis affirmant DD. & ius ipsum *l. libertus qui 15. D. de operis libr.* neque promitti, neque solui, nec deberi, neque peti pro parte poterit opera. Sanè impossibile foret aliquam partem operis facere pro indiuiso; si enim aliquid fiat etiam minimum, in eo ipso debitor, vel alter quispiam habebit reliquas partes, atque ita non poterit creditori præstari pars, quam fuerit stipulatus. Deinde mortuo promissore, vel debitore facti, relictis pluribus hæredibus, quilibet tenetur in solidum *l. in executione 81. D. de verbor. obligat.* vbi etiam habetur, quod quando fit solutio in parte diuisa, aut indiuisa, debitorem non liberari in illa parte soluta, cuius alia ratio non est, quàm quia factum est indiuisum, quod manifestò demonstratur. Primò quia factum tantum pro parte non affert tantam utilitatem respectu partis, quantum totum respectu totius; in quo tamen rationem indiuisi collocari à iure nuper notauimus. Et sanè tota domus eos habet vsus, ad quos destinatur, qui in eius tantum parte soluta non reperientur. Secundò opus & factum ad sui perfectionem, & consummationem respicit formam primam sine qua non potest dici factum: quare *l. si is qui quadringenta, §. quedam, D. ad l. Falcidiam* ait: *Sed & si opus municipibus heres facere iussus est, indiuisum videtur legatum, nec enim, aut vllum balneum, aut theatrum, aut stadium fecisse intelligitur, qui ei propriam formam, quæ ex consummatione contigerit, non dederit.* Vide & *l. 5. & l. adificia. D. de verbor. significat. leg. stipulario. §. opus D. de noui oper. nunciat. & l. 2. D. de prator. stipulat.* Tertiò cum in obligationibus facti succedat post moram debitoris obligatio ad interesse, immò debitor non obligetur præcisè ad factum, libereturque soluendo interesse, vti nuper monuimus ex communi DD. fas esset debitori vbi partem facti præstitisset, aliam partem soluere in æstimatione, & pecunia, atque ita fieret solutio in diuersis rebus invito creditore, contraque eius mentem *leg. in executione, citat. §. pro parte.*

Ex his plurima infert Gomefius capite citato 1. factum merè personale, v.g. non offendere alium, esse quoque indiuisum. Secundò promissionem, obligationemve pecuniæ in ordine ad factum, esse

quoque indiuisa, sicut & ipsum factum, *l. fideicommissa, §. si in opere. D. de legat. 3. Si in opere ciuitatis faciendò aliquid relictum sit, vnumquemque heredem in solidum teneri Diuus Marcus, & Lucius Verus rescripserunt.* Tertio quoties aliqua quæritas, vel res posita est in conditione solutionis, reputatur indiuisa, quia censetur factum, & pro parte solui non potest, mortuoque debitore non diuiditur inter hæredes, sed quilibet tenetur in solidum in his casibus, in quibus ius vel obligatio implendi conditionem transmittitur ad hæredes: sic enim *l. cui fundus. D. de condition. & demonstrat.* loquitur. *Cui fundus legatus est, si decem dederit, partem fundi consequi non potest, nisi totam pecuniam numerasset:* quod verum est quando vni tantum est adiecta conditio; secus verò si pluribus, quia tunc poterit quilibet pro parte illam implere, & emolumentum quoque consequi pro parte, *l. si quis legata. §. fin. D. de cond. & demonstrat.* Quare si quis vendat rem certo pretio cum pacto de retrovendendo, si dimidium pretiū, vel eius tertiam, quartam, aliamve partem reddat, non poterit rem venditam pro illa parte redditu pretij redimere; neque si decedat relictis pluribus hæredibus, poterit vnus illorum rem eiusmodi pro sua parte redimere. Primò quia facultas illa redimendi est indiuisa, cum quantitas in ea posita ordinetur ad factum, nempe tradendam rem, traditio verò facti est. Deinde talis quantitas, & solutio videtur posita in modum conditionis, ideòque in solidum impleri debet, vt quis rem consequatur; & manifestum ius habemus in *l. sistulas, §. qui fundum. D. de contrah. empt. l. si quis aliam, D. de solution.* Accedit ratio, nam si pro parte posset redimere, emptor incideret inuitus in communionem cum venditore, quod inconueniens existimatur *in l. cum pater. §. dulcissimis. D. de legatis 3.* Quintò idem contingit in contractu censuali, & emphyteutico cum pacto, vt debitor possit rem censualem redimere reddita pecunia, neque ipse, neque eius hæredes poterunt redimere pro parte. Sextò si plures domini vendant rem cum pacto de retrovendendo, vnus sine alio non poterit redimere pro sua parte, quæ omnia pluribus ostendit Gomef. Septimò emphyteuta obligatus censum soluere de ædibus; pluribus hæredibus relictis, talis obligatio est indiuisa, quare licet vnus soluat pro parte, & non alter, elapso triennio res emphyteutica cadet in commissum, eadem ratione atque si nullus soluisset, *l. communi diuisio. D. communi diuisio.* quod idem contingit mortuo debitore, qui pignus creditori tradiderat; licet enim vnus ex hæredibus partem debiti pro sua portione hæreditaria offerat, non poterit pignus consequi, nisi totum debitum soluat, quod ex iure ostendit Gomef. tum in illo casu, tum in casu retractus qui à proximiori consanguineo pro parte fieri nequit.

ARTICVLVS VIII.

De pactionibus & contractibus incertis.

Quid sit incerta pactio. 1.

De incertitudine ratione personæ. 2. 3. 4.

De incertitudine ex verbis ambignis. 5.

De incertitudine quantitatis. 6.

De

De incertitudine ex rei indeterminatio-
ne. 7.

De incertitudine indiuisi. 8.

Incetas nominamus pactiones, & contractus aliàsve dispositiones, quarum obligatio incerta, & dubia, ac proinde nulla est, cum ita mandari nequeat executioni, vt nullum maneat dubium, an fuerit satisfactum intentioni pacifcentium, aut disponentium. Constat verò ex variis iuribus statim adducendis, incertitudine totam dispositionem lapsus vitari, & corumpi. Hæc porò incertitudo contingit vel ratione personæ cum qua pacificatur, aut in cuius fauorem de re quapiam testamentum v. g. donatione, aliàsve ratione disponimus, quæ persona non satis clarè designatur, incertumque est de qua loquatur dispositio, cum de aliis æquè possit intelligi. Secundò petitur incertitudo ex verbis quibus fit dispositio, siue vt loquuntur alij, ex forma dispositionis, eo quod verba sint admodum obscura, & varias interpretationes æquè probabiles patiantur. Tertiò denique nascitur incertitudo ex ipsamet re de qua fit pactio, vel dispositio, quæque eius obiectum, vel materia est, eo quod non satis designetur, demonstreturque vna aliqua res, & ab aliis similibus distinguatur, quia vel non exprimitur numerus, pondus, & quantitas, quoties res illa consistit in quantitate, v. g. promittitur oleum, vinum pecunia, neque quantitas explicatur, vel genus duntaxat generalissimum ponitur in dispositione; legatur v. g. animal, substantia, ens, vel ponitur genus subalternum quod æquè in pluribus speciebus verificari posset, vt dum legatur animal, de equo enim, boue, iue, & aliis verificari poterit; vel adhibetur species quæ pluribus numero differentibus æquè conuenit; iuriconsulti nominant genus inferius, quod pridem, & sæpius monuimus, legat v. g. aliquis seruum, equum, bouem; vel ponitur res indefinita siue quæ nullos habet terminos certos, siue naturæ, siue hominis voluntate, & dispositione constitutos: legauit quis fundum rusticum nulla adhibita demonstratione, per quam à cæteris fundis designetur; vel denique factum de quo disponitur indeterminatum, incertumque est, granat nempe testator hæredem domum ædificare, vel aliud quidpiam, neque explicat quo loco, qua forma, in quem finem ædificium illud faciendum sit. In his omnibus casibus redditur, vt vides incerta pactio, hæretque animus quomodo sit satisfaciendum obligationi disponentis; atque vbi in eiusmodi incertitudine quidpiam fecerit, an disponentis intentioni satisfecerit, poteritque ab alio pati negotium, quasi dispositionem violarit, quia aliter quam ipse sibi finxerit, intelligenda fuerat, quare non fecit id quod ferebat dispositio, sed quidpiam aliud. In his porò enumeratis casibus reperitur incertitudo, quando non sunt aliæ coniecturæ, ex quibus mens promittentis, dantis, legantis, pacifcentis, aliòve modo disponentis colligi valeat: ex adiunctis enim, reique ac controuersiæ statu, negotij natura, disponentium conditione, & cæteris eiusmodi circumstantiis, quæ diligenter expendendæ sunt, constat certò de intentione, & voluntate disponentis, eiusque ambiguitas, & incertitudo, quæ ratione personæ non satis distinctè designatæ, aut ex verborum obscuritate, ambiguitate, & æquiuocatione, ac demum ex subiectæ materiæ siue obiecti omiſsa demonstratione nasce-

retur, facilè, & admodum probabiliter discutitur, tuncque dici nequit incertam esse pactionem, contractum, & quampiam aliam dispositionem. Explicandum verò paucis superest, quænam incertitudo, & quando vitiet dispositionem, illiusque obligationem inualidet.

Incetudo personæ, in cuius fauorem fit dispositio, quemque nos creditorem nominamus, potest contingere variis modis. Primò quia sunt plures eiusdem nominis, neque ex illis vnus aliquis designatur certa aliqua nota, qua distinguatur ab aliis. v. g. promitto, vel lego Titio centum, cumque plures Titij sint, non constat vlla coniectura, quis ex illis promissarius, aut legatarius existat; nulla est dispositio, cum propter incertitudinem personæ mandari non possit executioni, *leg. Paulus 4. D. de rebus dub.* vbi Paulus, id indubitatum esse dicit *l. si fuerit legatum 10. D. eod.* vbi Vipian. plura exempla eiusmodi incertitudinis affert, in quibus omnibus legata, & libertates impediri ait; ademptionem autem (vt legit Donell.) in vtumque valere. Simile quid in manumissione affert Modestinus. *l. si quis de pluribus 27. D. eod. leg. Quotulus 9. §. 9. D. de heredib. instit. hares instituit, nisi vt certo demonstretur nemo potest.* Incerta itaque persona nequit institui, vt si dixerò qui primus ad funus venerit, vt ait idem Vipian. *l. 2. §. 4. D. eod.* hocque fuisse antiquum ius ne personis incertis legari posset, affirmat Imperator *§. incertis, Instit. de legatis.* Certus tamen intelligitur qui demonstratur indubitato signo, quod penè à nomine nihil distet, quodque *ἄπολογίμνον γυώρισμα* Græci vocant, vti obleruat Cuiacius, aut qui intelligitur à testatore designatus per relationem ad aliam scripturam, in qua sit nomen eius expressum *l. 6. D. de rebus credit. l. 7. 4. & l. 7. 6. D. de verbor. obligat.* quam opinionem & communem esse, & receptam non tantum in legatariis sed & in hæredibus, testatur Clarus *lib. 5. sententiar. §. testamentum.* Denique quoties, aliis apertissimis probationibus fuerit reuelatum pro qua persona testator senserit, inquit Modestinus *l. in tempus 62. §. 1. D. de heredibus instituend.* quare institutis pluribus eiusdem nominis, is demum videbitur institutus, qui probauerit se à testatore designatum, sin minus ob institutionis incertum, institutio non valet. Variæ autem coniecturæ, & probationes afferuntur: nam si testator Titium instituit, sitque aliquis Titius ipsi speciali amicitia, aut genere coniunctus, hæ circumstantiæ nominis obscuritatem declarabunt, vt ait Romanus *in l. hæredes palam 21. D. de testament. l. duo sunt Titij 30. D. de testamentaria tutela.* Deinde testatore filiam, & neptem habente, & filiam instituyente, quamuis dum superesset, neptem perpetuo nomine filiæ appellaret, filia tamen instituta videtur, non neptis *l. cum acutissimi 30. C. de fideicommissi.* Simili ratione filijs institutis solos filios, non filias institutas videri, si filiæ statuto excludantur extantibus masculis, plurimi existimant.

Ab hac tamen regula, qua legatum, aliàsve dispositio vitatur, & nulla est ratione incertitudinis personæ, cui fauet, excipitur quando fit pro causa pia, vt in gratiam pauperum *l. id quod pauperib. 24. & l. si quis ad declinandam 37. C. de Episcop. & fufius probat Tiraquell. de priuileg. causa pia, prin. 46.* In dubio quoque testator intelligitur legasse pauperibus suæ Parocciæ, argumento *l. qua conditio, §. 1. D. de condition. & demonstrat.* idque statuisse volunt Concil. Carthagin. I V. cap. 83. si aliqua Ecclesia testamento designata fuerit, & plures eiusdem

eiusdem nominis in eo oppido, vel Parccia fuerint, debetur pauperiori ex Anfrerij g. 57. *decision. Capell. Tolosan.* sententia: quod etiam existimauit Anton. Gomef. *rom. 2. cap. 11. num. 8.* additque vbi est vnum tantum hospitale, in quo sunt pauperes, legatum distribuendum esse inter eos pauperes, quod si nullum reperitur inibi ptoctrophium, diuidendum erit inter pauperes illius loci, in quo testator obiit, ille enim locus attenditur: quæ omnia consentanea sunt citata *legi 37. C. de Episcop.* Plurima tamen in hac controuersia pendere ex indicantibus, maximè si apud supremos agatur, arbitrio, quatenus scilicet huic, aut illi personæ, vel vniuersitati magis fauerint, monet Mornac. in l. 14. *C. de Episcop.* vbi etiam obseruat in ambigua quæstione de voluntate testatoris faueri pauperibus in actione contra hæredes à latere, probatque ex Senatusconsulto 26. Maijan. 1615. factò in explicando testamento Berchiani. Addit denique sapienter à Cuiacio reprobati opinionem Orientalium, qui edictum de legatis præstandis l. 3. §. 1. *D. de legat. præstand.* sublatum esse hodie putant, quasi legata de quorum præstatione ambigitur, præstari debeant omnibus. Ad extremum monet Mornac. in interpretatione mentis defuncti, quæ tota in coniecturis versatur, maiorem ferè iuridico, quam testatori gratiam deberi à victoribus, argumento l. in *prætoris. D. de prætor. stipulat.* Verùm de his aliàs commodius.

Dices qui possidet rem alienam, quam tamen cuiusdam ex duobus, aut tribus iure competat nescit, non excusatur ratione illius incertitudinis creditoris ab eius restitutione, sed inter eos incertos creditores diuidere tenetur. Igitur neque incertitudo legatarij, aut donatarij ex pluribus, qui eodem nomine designantur, & intelligi possunt comprehendi in dispositione, vitiat ipsam dispositionem, & nullam faciet, sed inter eos diuidenda erit res donata, vel legata; quia in vtroque isto casu quilibet habet ius dubium ad illam.

Resp. discrimen esse inter istos casus: nam in priori res aliena quam possides, est reuerà vnus ex illis creditoribus, quamvis ignores quis ex illis sit verus creditor: quare cum rem quam scis esse alienam, retinere nequeas, & noueris etiam ipsius dominos, & dominium saltem dubium ipsius habent, restituere teneris eo modo quo poteris, diuidendo illam inter ipsos, qui de suo iure contendunt. At verò cum res donata vel non debeat vni ex pluribus Titius, nisi vi donationis, & legati, illaque donatio, & legatum nulla omninò sit propter incertitudinem personæ, vti manifesto iure probauimus, nullus ex pluribus illis Titius ius habet etiam dubium in rem donatam, vel legatam, donatione, vel legato, quæ nulla sunt, ac proinde nulli debetur, neque hæres aliuius eiusmodi rem inter istos incertos donatarios, & legatarios diuidere tenetur.

Secundò oritur incertitudo dispositionis ratione personæ cui fauetur, quia illa non designatur suo nomine, aliàve nota, sed in eius tantum præsentia fit dispositio: v. g. dicis in præsentia Titij, *promitto dare decem*: illa promissio valebit, & promissione tua obligaris. Intelligitur enim promissio facta Titio, qui præsens est, ita Gomef. *cap. 11. cit. n. 7. concl. 2. ex l. stipulatio ista 38. §. sicut. D. de verbor. obligat.* Et nihil intererit vtrum ita stipuler habere licere, an mihi habere licere. Vnde colligit Corarius, impersonaliter non vitare dispositionem, sed de eo statim. Rationem nostræ conclusionis

reddidit Gomef. quia semper stipulator, vel ille cui facta est promissio, videtur sibi prospicere, & velle acquirere, ideòque licet nihil responderit, sibi tamen acquirere voluit. Adde in hoc casu tolli incertitudinem omnem ex præsentia illius, cui fit promissio, licet ille neque nominetur, neque expressis verbis acceptet, modò non recuset.

Tertio incertitudo personæ contingit, quia illa non nominatur à disponente, sed alterius arbitrio nominanda permittitur, vt, *Instituto ex meis liberis illum hæredem, quem Caia uxor designauerit: Volo dari centum ei Xenodochio, quod hæres meus elegerit.* Idem contingeret si creditor stipularetur solendum esse à debitore illi, quem post annum ipse creditor designauerit. Hæc incertitudo non vitiat dispositionem, quia reuerà certa erit persona, dum solutio facienda erit, aut adeunda hæreditas, quamvis incertum modo sit, quisnam tunc hæres designabitur, aut cui modo stipuletur creditor. Plura alia in hanc rem dabit Gomefius *concl. 4.*

Quartò incertitudo personæ contingit, quia pendet ex aliquo euentu futuro, eoque incerto, v. g. *Instituto hæredem filium qui mihi morienti adierit, qui uxorem tunc duxerit, liberoque habuerit, qui primus ex Asia redierit, qui talem magistratum fuerit adeptus.* Hæc incertitudo neque vltimas voluntates, neque pactiones corrumpit; nam Matcell. in l. vter ex fratribus 23. *D. de conditionib. institut.* probat hanc institutionem, *Vter ex fratribus meis consobrinam nostram duxerit uxorem, qui non duxerit ex quadrante hæres esto*: Vlpian. verò eandem refert, & admittit in l. 2. §. si quis ita instituit. *D. de honor. possessione secund. tabul. & in priori §. hanc similem adducit. Primus ex parte hæres esto; si primus hæres non erit, secundus hæres esto; tertius ex alia parte dimidia hæres esto: si non erit, quartus hæres esto*: & Caius in l. quidam relegatus 5. *D. de rebus dubiis*, hanc testamenti clausulam legitimam esse vult, vt & Iulianus, cuius ibidem responsum adducit: *Si quis ex hæredibus, ceterisve amicis, quorum hoc testamento mentionem habuit, siue quis alius restitutionem mihi impetrauerit ab Imperatore, & ante decessero, quam ei gratias agerem, volo dari ei, quid egerit à ceteris hæredibus aureos 100.* Similis est & illa clausula à Marciano adducta in l. si quis ita scripserit 14. *D. eod. Illis qui meum testamentum signauerint, hæres meus decem dato*: quod legatum vitale esse putat Trebatius, validumque ait Pomponius ibidem relati. Valet igitur legatum incertis personis declarandis ex futuro euentu; nã & Africanus in l. si seruus legatus 108. §. huiusmodi, *D. de legatis 1.* huiusmodi legatum, *illi aut illi vter eorum prior Capitolium ascenderit*; vitale esse probat euidenti argumento, quòd constat vsumfructum libertis legatum, & qui eorum superuixerit proprietatem vitiliter legari. Nihilominus §. incertis. *Instit. D. de legatis*, inter incertas personas, quibus antiquo iure legari non poterat, numerantur, quarum declaratio pendebat ex futuro euentu; v. g. *quicumque filio meo filiam suam in matrimonium dederit, ei hæres meus illum fundum dato.* Eodem modo si quid legaretur iis, qui post testamentum scriptum primi Consules designati essent: nihilominus sub certa demonstratione, id est ex certis personis incertæ personæ legabatur: veluti, *ex cognatis meis qui nunc sunt, si quis filiam meam uxorem duxerit, ei hæres meus illam rem dato.* Hunc tamen iuris antiqui rigorem molliuit Iustinian. l. 1. *C. de incertis personis*; & constat ex hæcenus allatis de incertis personis ex futuro euentu declarandis, in

illis non fuisse ins illud seruatum, cum legata illis relicta vitia fuerint, vt ostendimus: quamvis incertæ personæ dicantur, quas nequidem ipse testator nouit, quod contingit in illis quæ futuro tantum euentu declarabuntur, cum tamen ipse testator eiusmodi incertitudinem nouerit, voluitque suam institutionem ab illo futuro, eoque incerto euentu pendere; satis suam mentem, & vltimam voluntatem explicuit, neque illi derogare debemus, cum ipsi liberum foret suæ dispositioni quam vellet conditionem apponere. Denique non manet semper incerta persona, sed tandem declaratur: si enim maneat omninò incerta persona, neque ex iure veteri, neque ex hodierno valebit legatum. Ex his omnibus vides legatum solutum incertæ personæ, cui relicta fuerat, non posse repeti, vt ait Iustinian. §. citato. Ratio videtur, quia tale legatum est naturaliter debitum ex voluntate testatoris, indebitum tamen ciuilitè, eo quod ins non assistat illi dispositioni: naturaliter verò debitum, licet ciuilitè indebitum, si solum fuerit non repetitur, §. iis quoque. *Instit. quib. mod. re contrah. obligat.*

Incertitudo dispositionis propter verborum, quibus exprimitur, obscuritatem, ambiguitatem, vt de manet incerta mens, & voluntas disponentis, vitiat dispositionem, quia tunc præsumitur non fuisse animus se obligandi, vt quando impersonaliter promittitur, v. g. *satisfiet tibi sic, Autb. si quando, C. de constit. pecun. Sin autem dixerit, satisfiet verbo impersonaliter proluo, non tenebitur.* Verùm de ambiguitate verborum futius alibi.

Incertitudo quantitatis in rebus quæ numero, pondere & mensura constant, vitiat dispositionem, nisi aliunde ex coniecturis, aut ex tractatu præcedente inter partes, certa aliqua quantitas colligatur, l. vbi non apparet 75. *l. triticum 94. l. ita stipulatus 115. D. de verbor. obligat.*

Dices *iquidam hæredem, 7. D. de tritico, vino, & oleo legato*, si testator legauit uxori triticum, vinum, & oleum, aliudve quid simile, censetur legasse quod fuerit in suis bonis. De hoc textu plura disputat Anton. Gomef. c. 11. *cit. n. 9.* Paucis respondeo ex modo legandi, collegisse Iurisconsultum, legatum fuisse à testatore quod eius speciei in suis bonis haberet, quia propositione vniuersali, & indefinita fuit vltus.

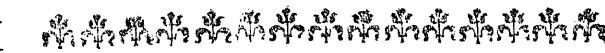
Incertitudo propter indeterminationem rei, quia nullos neque ex natura sua, neque ex hominis lege, aut ex instituto terminos habet, atque ita indefinita promittitur, vitiat dispositionem. Legat quis, aut promittit fundum rusticum nulla demonstratione facta, inutilis, & vitiosa est promissio, quia illi, vel vnico palmo satisfieri possit *citata l. vbi non apparet 75. & l. 115. D. de verbor. obligat.* Si tamen promissor, vel testator vel vnum fundum habuerit, vel plures suis finibus, & signis distinctos, videtur concessio ad vnum aliquem illorum referri, quem vel promissarius, aut legatarius, vel eius hæres elegerit: qua de re aliàs; quia præsumitur noluisse suam promissionem, & dispositionem erroneam, frustraneamque facere. Si verò res promissa, vel legata terminos quidem hominum facto habeat, sed mutabiles, & varios, vt domus, nauis, aliudve simile quid, nisi eius forma, & modus, designetur, incerta erit tota dispositio, atque adeò nulla, nisi in tuis bonis esset aliqua domus, nauis, aut horus, quia casu isto censentur legata l. si domus. *D. de legat. 1.* Eadem ratione si grauetur hæres ædificare domum, vel quid aliud, neque locus, & forma ædificij determinetur, nulla erit dispositio, quia possit ædificari in loco inimico, & incommo-

R. P. Gibal. De Negotiat.

legatario, *l. ita stipulatus 115. l. qui in solidum. D. de verbor. obligat. l. 3. §. si quis in solidum. D. de eo quod certo loco, l. cum qui in solidum. D. de iudiciis.* Quia verò monuimus nuper incertitudinem non vitare dispositionem pro causa pia, tota illa incertitudo à Iudice tollenda erit, & res definienda.

Incertitudo rei promissæ in individuo, quæ tamen in speciè certa est, siue vt loquuntur Iurisconsulti, incertitudo in speciè, si res sit certa in genere subalterno, non corrumpit dispositionem, v. g. legatur seruus, equus, bos, quia nihil interest vt satisfiat menti testatori, si detur hic aut ille seruus, equus & bos, idque inuit *l. legato generaliter, D. de legat. 1. l. si seruus legatus, §. cum homo, D. eod. §. si generaliter. Instit. de legatis*: quare si v. g. testator vnum duntaxat seruum habuerit, illum præsumitur legasse, illi igitur tradere oportebit; si plures seruos habuerit, legatarij fuerit eligere, quem libuerit ex illis; quia in eiusmodi legatis de rebus animatis electio competit legatario, ne legatum illi inutile aut etiam noxium sit, si cogatur, quod libuerit hæredi dare aut accipere. In rebus autem inanimatis quæ nequeunt legatario esse incommode, electio competit hæredi: cuiusque verò fuerit electio, tenebitur eligere rem mediocrem, non optimam, aut minimam, siue pessimam. An verò si illa res omnis quæ tunc erat in bonis testatoris, aut promittentis perierit, legatum quoque perierit & promissio; an verò perseueret, teneaturque hæres aliam quampiam rem aliunde comparare, & tradere legatario, disputat Ferdinand. à Castro *de instit. disp. 1. punct. 12. n. 8.* probabiliori existimat legatum periisse, sed de his alibi disputandi locus commodior fuerit.

Ad extremum moneo cum eodem Ferdinando, quotiens alimenta, salaria, & stipendia, & similia promittuntur, neque determinantur, non vitari promissionem, aut legatum, sed illa ex recepto vsu à Iudice, aut conuentione partium definienda esse.

C A P V T III.

De pactionibus, & contractibus inualidis, earumque validatione, siue confirmatione.

ARTICVLVS I. Quomodo pactio & contractus confirmetur iuramento.

I I. Consecrari a ex superiori doctrina.

I II. Pactiones, & contractus confirmari rationabilitione.

I V. De retractione contractus, & pacti.

CONTRACTVS, & pactiones aliquas inualidas esse tum iure naturæ, tum defectu libertatis, quæ per dolum, errorem, & metum tollitur, & aliis quoque de causis, tum iure ciuili, atque canonico, quæ nonnullas personas inhabiles ad certas quoddam pactiones, & contractus reddit, obuium est, diximusque nuper c. 1. art. 2. vbi etiam designauimus loca, in quibus eiusmodi inualiditatis causas explicuimus: quare circa eiusmodi inualiditatem nihil nobis hoc loco disputandum restat; totam itaque tractationem ad inualidi contractus confirmationem, siue vt loquuntur reualidationem restringimus.

D d d

ARTI

ARTICVLVS I.

Quomodo contractus inualidus confirmetur iuramento.

Aliud est iuramentum esse validum, aliud esse confirmatorium. 1.

A quo debeat praestari hoc iuramentum, an à solo pubere. 2.

An possit praestari per procuratorem. 3.

Iuramentum aliquando confirmat, aliquando non. 4.

Non confirmat ex natura sua contractum, sed & iure humano. 5.

Duplex modus huiusce confirmationis, directus, & indirectus. 6.

Quinam contractus directè, quinam indirectè confirmetur. 7.

Prima Regula; De confirmatione contractus naturaliter inualidi. 8.

Secunda Regula, De confirmatione contractus civiliter irriti. 9.

Non confirmat hos contractus iuramentum directè. ibid.

An id verum sit in iure pontificio. 10.

Diluitur obiectio 11. 12.

Confirmatio Regula. 13.

Hi contractus iure inualidi aliquando confirmantur iuramento indirectè. 14.

Quale debeat esse hoc iuramentum indirectè confirmatorium 15. 16. 17.

Quomodo ius reddat aliquando nullum iuramentum promissorium. 18.

Obiecta diluuntur. 19. 20.

Aduerte aliud esse iuramentum esse validum, ac proinde seruandum, aliud verò iuramentum firmare contractum, cui apponitur: nam prius illud, obligat solum ad executionem rei iuratae, ne Deus in falsum testem adducatur, & committatur periurium, siue promissio in se sit efficax, siue inefficax, & tunc sola est religionis obligatio; vnde appellatur iuramentum per se stans, & obligatorium, quia non nisi suam propriam obligationem inducit in ordine ad Deum, & contractum cui adicitur, immutatum in sua natura relinquit, nullumque ius nouum tribuit alteri contrahenti. Quando verò est confirmatorium, non suam solum obligationem ex virtute religionis, & in ordine ad Deum inducit, sed etiam ius tribuit homini, atque sopitam, vel impeditam, vel quapiam alia ratione inefficacem, & iustinam obligationem ipsiusmet contractus exsuscitat, & efficacem reddit, ita vt in illo contractu duplex tunc existat obligatio, vna Religionis respectu Dei, altera fidelitatis, vel iustitiae respectu hominis: quam distinctionem indicat Couarr. in cap. *quamuis pactum, de pactis in 6. 2. par. §. 1. n. 7.* & ceteri omnes communiter docent. Ex quibus plura discrimina inter iuramentum pure obligatorium, & confirmatorium colliguntur, maximè circa vtriusque obligationem,

& relaxationem, quae proximo articulo explicabimus. Obseruo duntaxat hoc loco iuramentum confirmatorium esse semper de futuro aliquo opere faciendo, aut omitiendo, neque sufficit assertorium de praesenti, quod non nisi celebrationem contractus testatur, & aliquis iurat se donare, contrahere, promittere, quia, vt obseruat Couarr. in rubric. de testament. 3. part. n. 4. concl. 5. & Sanch. lib. 6. de marr. disp. 1. n. 5. iuramentum assertorium de praesenti significat tantum te habere animum contrahendi, siue potius te contrahere ex animo; quare si id tunc falsum sit, committitur periurium, neque si deinde dissoluitur contractus, & promissio reuocatur, siue verè, siue fictè, & falsò iuraueris, committitur periurium in illa dissolutione, & reuocatione contractus, & promissionis: contrarium verò contingit in iuramento de futuro, & confirmatorio, quod omnino violabis dissoluendo contractum, & reuocando promissionem, atque aded periurus efficieris.

Debet porò hoc sacramentum confirmatorium praestari à pubere, quamuis enim iuramentum impuberis obliget, ex l. *vt eum, D. de liberali causa*, non erit tamen confirmatorium, licet impubes, sit iam proximus pubertati, & doli capacita Couar. in c. *quamuis pactum* 3. p. §. 1. n. 3. & in 4. *decretal. 1. part. c. 5. §. 1. n. 4.* Sanch. lib. 6. de marr. disp. 3. n. 16. & lib. 3. in Decalog. c. 13. n. 28. Fachin. lib. 3. *controvers. c. 10.* Ferdinand. à Castro *tract. 14. disp. 2. punct. 9. §. 4. n. 8.* Lugo *disp. 2. de instit. n. 214.* & alij innumeri apud ipsos relati contra Gutier. in *Authentic. sacramenta puberum, n. 11.* Ant. Gabr. tom. 2. *commun. opinion. lib. 1. q. 34.* Molin. *tract. 2. de iustitia, disp. 579. n. 6.* & alios ab ipsis, atque à Sanch. locis citatis adductos; ideòque hanc opinionem communem esse plures testantur apud Gutier. l. c. quare Curtius iunior qui in eà Authent. fuisse hanc questionem agit. n. 45. & n. 73. ait communem hanc opinionem, & n. 85. durum esse ab ea recedere in iudicando fauore animae, quod ipsum affirmat Gutier. & Anton. Gomez. tom. 2. *variis. cap. de restitutione minorum, n. 18.* licet fateatur falsam esse in puncto iuris. Tenenda nihilominus est nostra sententia, quae & veriolem esse in puncto iuris dicebat Gomezus. Et sanè illa authentica, *Sacramenta puberum*, requirit apertè pubertatem, vt iuramentum firmet contractum, neque quidquam habet vnde colligatur sufficere doli capacitatem. Non video autem cur iudicando, consulendòue nefas sit sequi opinionem, quae in puncto iuris fatentur esse veriolem aduersarij: quod enim dicunt fauendum esse potius animae minoris, quam eius indemnitati, concedimus vltro, negamus tamen nos quidquam consulere contra conscientiam huic minori impuberi, quia cum iuramentum confirmatorium, de quo disputamus, ab eo praestitum nullum sit, & re ipsa contractum, cui adicitur non confirmet, si illum deinde rationabiliter dissoluat, vtaturque beneficio restitutionis in integrum, non efficitur periurus, neque peccat non seruando iuramentum, quod nullum erat, siue non obligabat ad non dissoluendum illum contractum. Ratio verò cur ius à quo solo, vt statim dicam, iuramentum habet vim confirmatoriam contractus, cui adicitur, noluerit id tribuere iuramento impuberum, euidentissima est, sicut enim illa aetas facillimè decipitur in contractibus celebrandis, aequè facillè in praestandis iuramentis confirmantibus contractus celebratos decipietur: quare vtrique fraudi sapienter occurrere suis legibus Principes voluerunt. Excipitur tamen ab hac vniuersali doctrina matrimonij contractus, qui iuramen-

to etiam impuberis confirmatur cap. *ex litteris 2. de sponsalibus*, vt omnes DD. interpretantur. Rationem reddit Couarr. quia hic contractus potius intellectus, quam certam aetatem exigit.

Adde his omnibus iuramentum impuberis, quod validum esse diximus, licet non confirmatorium, relaxari posse solius infirmioris, & impuberis aetatis intuetur, vt tradit cum pluribus aliis Sanch. lib. 6. de marr. disp. 3. n. 17. sequiturque Ferdin. §. *citato*. Hæc porò relaxatio, si impubes non obligetur naturaliter suo contractui, inualidèque contrahat, fieri poterit à tutore, aut à patre, etiam circa peculium castrense; quia etiam circa illud impubes inualidè contrahit, vt ait Molina *tract. 2. disp. 130. §. licet filiusfamilias*; & disp. 261. §. *filiusfamilias*. Si verò impubes suo contractui naturaliter obligetur, iuramentum eius contractui additum non poterit à solo patre relaxari, quia ius tertio fuit acquisitum, quod verius erit in iuramento puberis, quia illud est etiam confirmatorium, & per illud acquiritur tertio ius irrenocabile. Addimus tamè cum Sanch. lib. 3. in Decalog. cap. 1. n. 8. contractum factum ab impubere confirmari per iuramentum, ab ipso iam pubere praestitum, nō tamen si adhuc impubes iurè se confirmatorium contractum, quem pubes fictus celebrabit; quia tale iuramentum confirmatorium, reuerà praestitum fuit ab impubere, cum tamen ad validitatem eiusmodi iuramenti confirmatorij Authentica, *Sacramenta puberum*, euidenter postulet pubertatem in iurante. Vfus porò, & mores Gallici ferunt, vt minor gratiam siue dispensationem iurifurandi petat à suo Episcopo qui eam non denegat; deinde litteras impetrat à Rege, aut eius Cancellario. Itaque in omnibus Curijs seruari testatur Rebuff. in *proemium consil. glossa 5. n. 50.*

Iuramentum istud confirmatorium praestari poterit per procuratorem cum speciali mandato iurandi, si tamen mandans sit iunior, debet suum mandatum iuramento confirmare, alioquin poterit agere ad rescissionem illius contractus. Requirebam autem speciale mandatum, quia fieri debet procuratori potestas non tantum agendi suo nomine, sed etiam iurandi, ita vt iuramentum adiciatur principali contractui, & non solum mandato, hoc est vt iuramentum confirmet contractum initum per procuratorem, & mandatarium, & non solum mandatum illi factum. Rationem verò propter quam requiritur hoc speciale mandatum ad iurandum alterius nomine, sicut & ad contrahendum matrimonium, afferit Suar. lib. 2. de iuramento. c. 31. n. 6. quia illi constare debet mandantem verè ex animo promittere, & consentire in contractus observationem, quam eius nomine iurat. Itaque passim omnes docent cum Sanch. lib. 3. in Decalog. c. 13. n. 19. Ferdinand. à Castro *tract. 14. disp. 2. punct. 1. 2. n. 2.* Couar. in cap. *quamuis pactum, 1. par. §. 5. n. 8.* vbi & reicit eos qui voluerunt sufficere procuratori ad iuramentum de calumnia, generale mandatum ad omnes causas, & speciale ad iurandum de calumnia, etsi non exprimat causam super quam iuramentum praestari oportebit; quod dictum idèd confutat sapienter Couarr. quia si dominus non consentit in particulari, neque causam expressit, non potest procurator rectè scire dominum sub iuramento requisitum, idem fore asserueraturum, siue defensionibus visum, & nullam in illius persecutione calumnia adesse: quod tamen scire certò debet, vt dominum iuramento suo obliget: quare procuratorem, qui sine speciali mandato circa hanc, vel illam causam iuramentum praestat, non modò non obligat dominum, R. P. Gibal. De Negotiat.

sed etiam grauiter peccare contendit Sanch. c. 13. n. 19. *citat. ex Soto, & Pet. Ledesma, Bonac. disp. 4. in decalog. q. 1. punct. 10.* & Ferdinand. *punct. 10. citato*. Quamuis verò liceat vt dixi, iurare per procuratorem vt DD. omnes, ipsūque ius tradunt cap. *metuēs 14.* & cap. *si domino 63. dist. cap. optatum 100. dist. c. 1. §. verum, de statu Regularium in 6.* & c. *vt. de iuramento calumnie in 6.* Cur enim aequè media aliqua persona, non poterit aliquis actum internum iurandi manifestare, atque per scripturam, aut nuntium; neque iuramentum dicitur actio personalis, quia ab sola persona, quae per illud obligatur, praestari debet, & non per alium aliquem eius nomine agentem, sed quia ille solum, qui iurat siue per se, siue per alium, iuramento obligatur, sicut matrimonium actio personalis est; quia licet per procuratorem contrahatur, solum tamen contrahentem obligat, non eum autem, qui eius vices contrahendo gerit, illumque repraesentat; licet inquam hæc omnia venissima sint, excipiunt tamen aliquos casus, in quibus vel iure, vel consuetudine iurare non licet per interpositam personam, vt cum tactis propria manu Evangelii iurandum est, vt in cap. *si verò de sententia excommunicat.* Itaque docet Couarr. in cap. *quamuis pactum, 1. par. §. 5. num. 8.* Azor. 1. par. lib. 1. c. 7. q. *vt. Sanch. lib. 3. in Decalog. c. 13. n. 23.* Bonac. in Decalog. disp. 14. q. 1. punct. 10. n. 4. Ferdinand. à Castro *punct. 1. 2. citato, num. 4.* Idèd dicunt de iuramento cum in aliqua causa testificandum est. Disputant de quoque iuramento fidelitatis, siue clientelae praestando domino à vassallo, illudque per procuratorem exhiberi contendunt; nos de illo fusiùs aliquando egimus in opere nostro de vfuris lib. 4. cap. 3. art. 8.

His omnibus addo procuratorem, qui scienter, vel dubitans nomine alterius falsum iurat, grauiter peccare; quia domini periurio cooperatur, quāuis ipse propriè periurus non sit, si autem bona fide iuret, non peccat, vt patet: his obseruatis.

Dicendum est primò iuramentum aliquando confirmare contractum, alioquin inualidum: quae propositio ita vniuersaliter sumpta, & praescindendo à modo directo, vel indirecto istius validationis, certissima est, passimque admittitur, & euidenter colligitur ex modo loquendi iuris circa iuramenta adiecta contractibus: aliquando enim dicunt impleto semel iuramento esse cogendum creditorem ad restituendum illud, quod vi eius iuramenti acceperat à debitore, ne periurus fieret; g. creditorem teneri ad restituendas vfuras sibi solutas à iurante se illas daturum, c. *debitores, de iureiurando*. Dicunt verò aliàs iuramentum appositum contractui seruandum omnino esse in cap. *quamuis pactum, de pactis in 6.* & cap. *cum contingat, de iureiurando*; illa verò particula *omnino*, significat absque vlla dispensatione, exceptione, remedio, ad vnguè præcisam obligationem iuducit, quod ex iure demonstrat Sanch. lib. 1. de marr. disp. 3. n. 6. & Tiracuell. in l. *si unquam vers. reuertatur, n. 78. & n. 79.* Igitur iuramentum illud quod omnino seruandum esse dicitur, contractum cui adicitur, firmum, & irrenocabilem facit, sicut & ille alius loquendi modus, quo dicitur sacramentum inuiolabiliter seruandum esse, *Authentic. sacramenta puberum. C. si aduersus venditionem*. Aliquando prohibentur audiri qui aduersus contractum iuratum agunt, vt mulier contra alienationem fundi dotalis iuratum, capitulo 2. de iureiurando in 6. Hi autem omnes loquendi modi ostendunt diuersitatem quandam obligationis, quae non est in simplici iuramento: D d d 2 ramento:

ramento: illud enim omne, si eius impletio non sit contra bonos mores naturales, seruari debet; est igitur in aliquo annexo cum illo iuramento, nempe contractu, qui cum validus fiat per huiusmodi iuramentum, facit etiam, ut idem iuramentum non possit relexari, nisi ratio boni communis urgeat, & ut non impleatur momentanea solutione eius obligatio, sitque irrevocabiliter servandum, ut loquuntur iura. Deinde in citato *cap. quomodo pactum*; verba illa; *Si tamen iuramento, non vi nec dolo praestito firmatum fuerit, omnino seruari debet*: particula *omnino* non refertur ad iuramentum, sed ad pactum iuramento confirmatum, quod pactum omnino, & irrevocabiliter servari debet, ut ibidem advertit Glossa, & Couar. in idem caput, 3. *part. §. 4. n. 8. fin.* Addit praeterea Pötifex in *illo c. 13. & Imperator, in Authentica, sacramenta puerum*, haec iuramenta esse servanda, si sine dolo, & vi praestita fuerint; quae exceptio peripicue docet non agi solum eo loco de obligatione iuramenti, nam ea manet, etsi metus, & dolo illi causam dederit, si res iurata licita sit, & sine peccato praestari valeat, quod late tradit Sanchez *lib. 3. in Decalog. c. 11.* & nos iterum monebimus inferius. Haec igitur exceptio demonstrat iuramentum neque metu, neque dolo extortum inducere aliquam obligationem, quam non induceret, si metu, & dolo fuisset extortum: haec autem obligatio cogitari alia non potest, quam ipsius contractus, cui iuramentum adicitur, validatio, quae cumque tandem illa sit.

Dicendum secundò est iuramentum non esse ex natura sua, sed ex sola dispositione iuris humani, confirmatorium contractus. Ita Suar. *lib. de iuram. c. 28. n. 3.* Sanch. *lib. 3. in decalog. c. 12. n. 3.* & alij; quia iuramentum institutum non est, nisi ad confirmandam veritatem adducendo Deum in testem ipsius: quare non inducit aliam obligationem, quam eam, quae firmandae veritati necessaria est, cuiusmodi non existit confirmatio contractus: nam contractus stante, & remanente inualido, fieri potest verum quod iuratum est. Et sanè si haec duo facere verum, & confirmare contractum essentialia forent iuramento, vel inuicem necessariò connexa, non possent separari, cuius tamen contrarium videmus in contractu soluendi vsuras iurato; est siquidem servandum iuramentum, & tamen inualidus manet contractus, poteritque debitor, qui soluit vsuras ne perirus fieret, easdem à creditore vsuratio repetere, qui illas reddere tenetur in conscientia; immò ad id cogi poterit à Iudice. Deinde iuramentum per se, & ex sua natura nullam aliam, vi iam monui, obligationem, quam Religionis inducit; ad validitatem autem contractus, vel promissionis opus est obligatione fidelitatis, vel iustitiae, quae ex actu Religionis, cuiusmodi esse iuramentum constat, nasci nequit. Denique cum lex humana irritavit contractus inhabilitando personas, & reddendo voluntates ipsorum inefficaces ad contrahendum, vnde nam capiet iuramentum vim irritandi ius illud humanum, & habilitandi personam ab illo inhabilitatam: eodem enim iure poterit alias leges humanas prohibitiuas excindere: quare non improbabiler dicunt aliqui apud Sanch. *l. c.* iuramentum iure antiquo caruisse vi confirmandi contractum. Inde quoque sequitur contractus infidelium inualidos, non firmari iuramento: quamvis enim illud obliget quoque infideles, non tamè apud illos habet effectum de quo disputamus modò; quia is pendet à iuris civilis & canonici minimè obligantis infideles, dispositione, ut arguit Sanch. *lib. 3. in Decalog. c. 12. n. 14.* Hinc

denique fit ut solum iuramentum spontaneum, & non vi, aut dolo extortum hanc efficaciam confirmandi contractum habeat, ut iura nuper adducta testantur; quia cum tuam hanc vim totam ducat à iure humano, potuit illud eà dare quibusdam iuramentis, & non aliis, fuitque omnino aequum ut nemo sibi tam grauem obligationem inuitus, aut ignorans imponeret, atque ne iniuria, fraus, atque peccatum vim afferenti, aut fallenti faueret, uti contingeret, si quodlibet iuramentum etiam metu, & fraude extortum contractum confirmaret: acquireret enim aliquis sibi ius per contractum iam confirmatum, & validum redditum, dum iniuriam alteri faceret, & metum inferret. Non benè porò dixerunt aliqui petendam esse relaxationem illius iuramenti, vi & fraude extorti, non enim ut dixi vim illam confirmatoriam habet, quae relaxari debeat. Vide Couar. *lib. 1. variar. c. 4. n. 7.* & Azor. *l. 1. part. lib. 1. cap. 7. q. 2.*

Dicendum est tertio duplici modo confirmari posse contractum iuramento. Primò quidem directè quo contractus in se, & quoad vinculum validatur, cum prius nullus omnino, & inualidus esset. Secundò indirectè, & quoad effectum, quia etsi non fiat validus formaliter, & in se, habet tamen totum illum effectum ratione iuramenti adiecti, què habuisset si reuera validus fuisset: haec verò posterior confirmatio fit per iuramentum, quod habet pro obiecto, & materia promissionem non violandi contractum, ipsumque observandi, & non retractandi, quam eiusmodi aliquam promissionem siue formalem, siue virtualem, dari nullus negabit opinor, & euidenter colligitur ex Authentica, *Sacramenta puerum*; ubi dicitur sacramenta super contractibus rerum suarum non retractandis sponte facta, seruanda esse: & *c. cum contingat, de iure iurando*, habetur ne vterius contraueniant proprio iuramento firmando. Et sanè cum contractus fiat in praesenti, iuramentum imediatè in illum cadens non potest esse promissorium, nisi non violationis contractus iam facti: illud enim inducit obligationem in futurum. Deinde non potest quis renuntiare iuri intanti contractum, nisi promittendo saltem virtualiter se non vsurum illo beneficio iuris, sed contractum inuiolabiliter seruaturum, hoc est, se non contrauenturum vnquam: *capit. quomodo pactum, de pactis in 6.* cum filia dicitur firmare iuramento renuntiationem paternae hereditatis à se factam, iudicatur promissio non contraueniendi renuntiationi factae, in quam promissionem cadit iuramentum, & non in ipsam formaliter renuntiationem, qui enim iurat se renuntiare, non idcirco iurat se nihil vnquam facturum contra eam renuntiationem, aut se eam non reuocaturum, qui iurat se soluturum vsuras, non iurat se eas non repetiturum, id eoque poterit, ubi eas soluerit repetere sine crimine periurij, *cap. debitores, de iure iurando*: & qui beneficium se resignaturum iuravit, poterit post resignationem, illud repetere, quia ut ait *cap. ad euidentiam, de his qua vi*, non ad non repetendum, sed ad resignandum tenebatur duntaxat. Aliquando tamen ipse contractus est promissio de futuro, aut illam saltem intrinsecè includit: nam contractus aliquid in posterum faciendi, inducit obligationem non contraueniendi, aut non retractandi. Sic promissio non retractandi votum, est idem cum voto, & promissio instituendi aliquem haeredem, videtur eadem cum promissione non reuocandi testamentum; quia prior illa non potest habere effectum sine posteriore. Est verò discrimen inter formalem, ac distinctam

etiam promissionem, quae accedit contractui de ipso non violando, vel non retractando; & virtualem tantum, siue inclinatam intrinsecè in ipsomet contractum; quia distincta illa, & formalis promissio adiecta contractui, non fit legibus, & iure irrita, vel reprobata, quamuis contractus in quem cadit, sit vel irritus, vel reprobatus; leges enim inualidantes contractum illum, non loquuntur de adiecta ipsi promissione, neque ad illam sunt ampliandae; quia cum tota eiusmodi irritatio fiat in fauorem debitoris, lex non cogit debitorem concessio sibi privilegio non renuntiare si lubeat: quare ea promissio non violandi contractum, quamuis iure irritum, licet iurata non esset, pareret tamen obligationem in conscientia, neque poterit promittens deinde à contractu recedere, si cetera ad validitatem superaddita illius promissionis necessariò adsint, ut acceptio, quamuis fortassis non detur actio cuiuslibet ex illa sola promissione nuda, & non vestita iuramento, aut alia ratione, qua de re diximus *c. 2.* Promissio verò quae non est distincta ab ipsomet contractu, sed in eo formaliter, & intrinsecè inclusa, & passimè irritatur à lege sicut & ipse contractus à quo non differt: quare si contractus nullam patriat neque naturalem, neque civilem obligationem, cum sit vtroque iure inualidus, nulla ratione in vtroque foro obligabit illi superaddita promissio.

Hinc sequitur vterius, ut quia promissio formalis & distincta non contraueniendi contractui, cui adicitur, valida est saltem naturaliter, confirmetur per iuramentum appositum; quia iuramentum excludit tunc omnia media, quibus iure, vel facto infusa illa obligatio fidelitatis, vel iustitiae relinquitur, estque haec confirmatio directæ, & quoad vinculum. Inde tamen sequitur confirmatio contractus cui adicitur, cum enim non liceat ratione promissionis adiectae, & iuratae contrauenire contractui, solidus & firmus manet, habetque eundem effectum, què habuisset si in se validus fuisset; & quod leges irritantes impediabant, alia via nanciscitur, diciturque iuramentum confirmatorium contractus; quia idem operatur, atque si immediatè, & directè confirmatorium foret; quod singillatim ostendit Suar. *lib. 2. de iuram. c. 29. n. 10.* percurrendo omnes effectus quos iuramento per se confirmatorio passim tribuunt DD. promissio verò virtualis tantum, & non distincta ab ipsomet contractu irrita ipso facto, iure naturali, aut humano, non confirmatur iuramento, quod tunc est per se stans, quia nulla tunc supponitur obligatio, quam validet, contra Molin. *tract. 2. disp. 151. sub fin.* & Sanch. *lib. 3. Decalog. cap. 12. cit. n. 22.* qui tamen concedit nostram sententiam esse probabilem. Ratio est euidentis, quia iuramentum promissionem eiusmodi, neque directè, neque indirectè confirmat: igitur nullo modo confirmat. Non directè quidem, quia iuramentum non reuocat, neque impedit effectum legum irritantium eam promissionem, & nullam praeterea reperit obligationem, cui suam adiungat; ipsum autem per se solum non potest, nisi obligationem religionis, & nullam aliam, ut initio monui, afferre, siue fidelitatis, siue iustitiae; & non benè Molina *tract. 2. disp. 150.* concedit iuramentum, licet promissionis obligatio, quae nulla est, non reuocet, habere tamen ex natura sua vim conferendi promissario, qui nihil egit contra iustitiam, ius aliquod nouum distinctum ab eo, quod induxisset promissio, si valida fuisset: nam tres obligationes in iuramento promissorio deberent admitti: vna ad Deum, & duae ad promissarium, quarum vna erit ex valida promif-

R. P. Gibal. De Negotiat.

sione, & altera ex iuramento, quod vbique suam obligationem inducit, siue promissio valida siue inualida sit. Quæro deinde qualis futura sit tertia ista obligatio; non iustitiae, quia oritur à virtute religionis, & eius actu, & quia noua obligatio iustitiae non nascitur sine voluntate hominis sese obligantis, quae voluntas hic non reperitur, cum iurans non aliam sibi velit imponere obligationem, quam eam quam affert promissio & iuramenti religio; nec noua alia obligatio religionis fingi potest in hoc casu, quia ea non transiret ad haeredes, cum tamen ad illos transire velint aduersarij. Denique qui illam violabit, dicitur periurus, aut sacrilegus. Iuramentum itaque non confirmat directè promissionem inuali lam, de qua agimus, neque etiam indirectè, quia nulla supponitur obligatio ad hominem, quam iuramentum afficiat, & in promissionem redundet: quare nullum ius confert creditori, neque aliam affert obligationem, quam Religionis.

Obiicit aduersus haec omnia de Lugo *de iustit. disp. 22. n. 210.* hanc indirectam confirmationem & quoad effectum, vel improprium omnino esse, & falsò vocari confirmationem contractus, vel esse confirmationem contractus, ut contractus formaliter, quam directam appellabat Suar. & qui ipsi adhaerunt: vel enim posito illo iuramento cadente super promissionem formalem, aut virtualem non retractandi contractum factum, oritur ex illo obligatio iustitiae, quae antea non oriebatur propter ablatum vi iuramenti impedimentum illius obligationis, tuncque confirmatur contractus directè, & formaliter in ratione contractus, vel non oritur illa iustitiae obligatio, & tunc falsum est contractum confirmari, quoad effectum per iuramentum, cum illius adiectione non habeat eisdem effectus, quos haberet si fuisset validus; quia caret primario suo effectu qui est obligatio iustitiae, & habet solam obligationem religionis, ratione iuramenti additi.

Resp. contractum dici confirmari quoad effectum, quando id ipsum quod poni, & fieri debuisset vi illius, si validus esset, ponendum & faciendum necessariò est ratione alicuius ipsi superadditi, licet non sit ponendum, faciendumve eodem genere necessitatis, & obligationis, quo ponendum fuisset vi validi contractus; vnde ob hanc diuersitatem obligationis, licet in eandem materiam cadat, nominamus eiusmodi contractus confirmationem indirectam, & improprium, siue quoad effectum, cum contrahentes ad idem obligentur ad quod valido contractu fuissent obligati, sed non eodem titulo.

His obseruatis quaerendum est quosnam contractus, & quomodo directè, an indirectè confirmet iuramentum illis adiectum: contractus autem confirmandus, vel erat irritus ipso iure, & nullam patriebat obligationem, neque naturalem, neque civilem, vel erat validus iure naturali, non civili, eo quod eius naturalis obligatio, vel impediretur, vel irritaretur à lege, vel denique licet esset validus, erat tamen infirmus, quia erat reuocabilis, & irritabilis siue ab altero contrahente, siue Iudice ad què prouocare licebat, & remedio exceptionis, aut beneficio legis vi: vel denique dicebatur nullus, quia carebat actione civili. Querimus verò, an omnes isti contractus iuramento illis superaddito confirmentur, & quomodo, an directè quoad vinculum, an indirectè propter adiunctam nona promissionem, eamque iuratum non violandi contractum iam celebratum, vnde nascitur quidem in iurante obligatio religionis non violandi tales contractus, nullum tamen ius iustitiae tribuitur alteri contrahenti, de-

D d d 3 que

que vinculum contractus, quod nullum erat, & tale manet, colligat contrahentes, vti hactenus exposuimus.

Existimant igitur aliqui nullos contractus re ipsa irritos, & inualidos confirmari iuramento in ratione contractus. Ita Sanch. *lib. 3. in Decalog. cap. 12. n. 8.* vbi plures allegat, quibus adhaesit Basil. Ponc. *lib. 10. de matrim. cap. 5. & 6.* & in eam sententiam inclinat Ferdinand. à Castro Palao *tract. 14. disp. 2. punct. 9. §. 3. num. 4.* Alij volunt contractus iure inualidos propter vtilitatem publicam non confirmari iuramento; secus verò quando inualidi sunt duntaxat à iure propter priuatam vtilitatem, modò in creditore non sit turpitudine aliqua, quæ est communis distinctio Doctorum: distinguunt enim inter contractus inualidos naturaliter, & ciuilitè: priores illos non confirmari iuramento concedunt, sed posteriores; indirectè tamen per superadditam promissionem iuratum non violandi, aut rescindendi hos contractus beneficio legum illos irritant. Alij denique concedunt contractus aliquos iure ciuili irritos, confirmari tamen iuramento ex dispositione iuris pontificij, sed eam confirmationem extendendam non esse ad alios casus, quàm in iure pontificio expressos, qui sunt duo duntaxat, nempe renuntiationis legitime, & alienationis fundi dotalis; illi enim duo contractus, licet à iure ciuili irritati, nihilominus iuramento confirmantur ex iure pontificio; vt verò implexam quæstionem explicem, & dissidia DD. quantum licuerit componam, diuersa genera contractuum percurrere placet, & quomodo iuramento confirmantur paucis, constantibusque Regulis definire.

REGVLA I.

De confirmatione contractus naturaliter inualidi.

8 **P**rimò igitur contractus naturaliter nullus, & inualidus nulla ratione confirmatur iuramento, hoc est neque directè, neque indirectè: contractus autem naturaliter est inualidus, vel quia ipsi essentialia desunt, vel quia vi, & dolo extortus est, vel quia sine peccato seruari nequit, eo quod cadat in præiudicium tertij, aut actionem aliquam inhonestam contineat. Ratio nostræ regulæ est quia iuramentum foret vinculum iniquitatis, faueret enim fraudem facientis, aut metum inferenti, quod nullus concesserit, vel obligationem quæ nulla prorsus prius fuerat, confirmaret, cum tamen intelligi nequeat quidpiam confirmari, nisi aliqua ratione validum sit, licet infirmum, & debile existat. Deinde si inualidus fuit ex sua natura contractus, nulla fuit obligatio, neque ius illi correspondens in contrahentibus. Absque iniuria igitur dissolui poterit eiusmodi contractus, neque illius seruando obligatio ex vi contractus oriri poterit, atque inde constat statim non confirmari directè iuramento, siue quoad vinculum tradendo ius alteri contrahenti, quod nullum antea fuerat, & obligationem iustitiæ inducendo.

Non confirmabitur etiam indirectè, & quoad effectum, eo quod vi iuramenti, & ex virtute religionis ponenda sit veritas rei iurata, atque adeò promissio formalis iurata de non violando contractu prius facta, seruanda prorsus sit, ne periurus efficiaris: nam distincta illa, & formalis promissio

superaddi nequit eiusmodi contractui, & multò minus iurari, cum sit de obiecto naturæ lege prohibito: si enim contractus nullus ex sua natura existit, similiter nulla erit ipsi superaddita promissio de illo seruando, eademque causas nullitatis habebit cum contractu, cuius obseruationem promittit: non poterit itaque illa promissio, quæ nulla est, confirmari iuramento, quod etiam tunc nullum erit, quia iuramentum ita esse debet de materia licita, & honesta, vel ex se vel ex fine operantis, vt nequidem possit habere materiam indifferentem, vti docent Caietan. 2. 2. q. 89. art. 7. ad 3. Valq. *de testament. cap. 3. dub. 2. n. 38.* Valent. 3. *tom. disp. 6. q. 7. punct. 3. & punct. 4.* Suar. *lib. 1. de iuram. c. 16.* Ponc. *lib. 1. 2. de sponsalib. c. 7. n. 18.* quare vulgò iustitiam quæ inter conditiones iuramenti numeratur, explicant de iustitia, & honestate morali, quam habet iuramentum promissorium, S. Thom. 2. 2. q. 89. art. 3. Aragon. *ead. q. art. 1.* & alij Diui Thomæ Interpretes, fauetque ratio quam adducit Ponc. 2. 18. nam vel dari poterit actus indifferens in indiuiduo, vel vti nos verius existimamus, non potest. Si primum, non habebit quidem eiusmodi actus malitiam, carebit tamen honestate, fietque iniuria Deo, si rei quæ nihil interest, vocetur in testem per iuramentum, quod proinde nullam afferet obligationem. Neque dicas res indifferentes sæpius esse commodas, vel vtilis proximo, sapienter enim respondet Suar. eiusmodi res non esse tunc indifferentes, & actus, qui circa illas versantur, bonos esse, pertinereque saltem reductiè ad aliquam virtutem, vt ibidem explicat. Si verò non deur vllus actus indifferens in indiuiduo, hæc promissio de seruando contractu naturaliter nullo bona vel mala necessariò erit, & si mala sit, non poterit confirmari iuramento, vt vides, atqui non potest non esse mala, quod vt ostendam.

Obseruo aliud esse contractum factum obligare vel ex propria ratione iustitiæ, vel alicuius alterius virtutis; aliud verò obligationem quæ decet illi contractui propter eius nullitatem, fieri materiam & obiectum alicuius alterius contractus, & promissionis de nouo factæ: nam obligatio aliquid faciendi, aut dandi, quam subire, sibi que vicissim imponere volebant contrahentes, quod tamen non potuerunt efficere per contractum ab ipsis celebratum, quia fuit naturaliter nullus, poterit terminare nouum alium contractum naturaliter validum, atque adeò ponenda erunt vi istius noui contractus, promissionis, ea quæ ponenda non obligabat prior contractus de ipsis initus, & naturaliter inualidi; qui tamè per nonum illum contractum non dicitur validari, siue confirmari, sed omninò manet inualidus, sicuti prius erat. Quoties igitur contractui naturaliter inualido adiciitur promissio iurata de illo seruando, videndum est, an ea promissio possit obligare promittentem per se, & abstrahendo à priori contractu naturaliter nullo, cui adiciitur, tunc enim iuramentum, eaque promissio obligabit per se, non tamen confirmabit priorem contractum nullum; neque aliam afferet obligationem, quæ afferret ea promissio iurata, si absque ordine ad illum priorem contractum facta fuisset. Si verò obiectum illius contractus inualidi tale fuit, vt promissionem validam de illo ponendo terminare non possit, neque contractus ille adueniente iuramento promissorio de illo seruando confirmabitur, neque ipsa promissio superaddita validabitur, neque iuramentum obligabit: quare, vt videamus an promissio iurata de seruando contractu prius nullo

nullo naturaliter, sit obligatoria, expendendæ sunt causæ nullitatis illius naturalis: si enim iniustitia, siue turpitudine obiecti, siue materia, causam dederit nullitati, vel fraus, & dolus commissus aduersus alterum contrahentem, vel alicuius tertij præiudicium, & iniuria, manifestum est eius contractus obseruationem esse malam, ac proinde neque promitti, neque iurari posse: Si verò dolus commissus aduersus istum promittentem, eiuque error causam dederit contractui, ac proinde nullum, & inualidum reddiderit, & deinde hic contrahens cognito suo illo errore, & fraude, quam passus est, vult nihilominus sponte sua subire illam obligationem, quam sibi per errorem imposuerat; condonata quam in ea fraude passus fuerat iniuria, ideòque promittit, & iurat se seruaturum id ad quod per errorem se prior contractus obligat; iam nouum omninò contractum facit, qui validus est, cum sublata fuerit tota causa priorem annullans, quæ erat solus error contrahentis, vel dolus, aut fraus aduersus illum commissus. Nunc verò ipse sine fraude sciens, & volens, omni errore depulso sese denuò obligat: neque hæc obligatio est prioris contractus confirmatio, sed noui circa eandem materiam, atque obiectum celebratio: cum contractus essentialiter, atque naturaliter nullus, non possit idem esse cum contractu naturali, & essentialiter valido, licet versentur circa eandem materiam, & obligationis obiectum, & contractus validus consequatur inualidum prius positum, qui idcirco malè confirmari dicitur etià indirectè, & quoad effectum, quasi idem operetur, atque si fuisset initio validus: nam neque quidquam prius operari poterat; neque modò quidquam operatur, cum semper sit inualidus, licet superadditus sit ipsi contractus validus, qui idem omninò operatur, quod fuisset operatus prior, si fuisset validus, & modò æquè manet inualidus, atque fuerat prius; quod idem omninò dicendum est quoties nullitas naturalis alicuius contractus oritur ex defectu alicuius substantialis: si enim adiciatur de eadem materia alius contractus, qui habeat sua omnia substantialia, quibus carebat prior, validus quidem erit, sed non validabit, vel confirmabit priorem, quamuis eandem afferat obligationem, quam peperisset prior, si positis omnibus substantialibus ipsi necessariis validus fuisset, manetque semper illa ratio vniuersalis, confirmari nihil posse, nisi quod aliqua ratione validum est, quamuis infirmum, ac debile existat. Indeque constat certa nostra regula, contractus naturaliter nullos, & inualidos neque directè, neque indirectè confirmari iuramento; præterquam quod, cum initio docuerimus iuramentum non habere vim confirmandi contractum, nisi ex iure humano, & non per se, & ex natura sua, ius humanum non potuit vim tribuere iuramento confirmandi contractum naturaliter nullum propter defectum substantialem.

Quare contractum à prodigo factum negat firmari iuramento Barth. *in l. cui bonis; D. de verbor. obligat.* & alij cum Couart. *in cap. quamuis pactum, 2. part. §. 3. n. vlt.* quia prodigus iudicio carere præsumitur, & furioso comparatur, quando alienat, aut contrahit sine curatore. Deinde qui contrahit cum prodigo, præsumitur vti fraude, *l. si quis eum scires. D. pro emptore*, ideòque hic contractus inualidus est iure naturæ propter defectum iudicij, & fraudem circa substantiam rei promissæ, & iurata, quo casu ipsummet iuramentum nullum est,

vti diximus, & ostendit Sanch. *lib. 3. in Decalog. cap. 11. n. 42.* Suarez *lib. 2. de iuramento, c. 11. n. 5.* & Lessi. *lib. 2. c. 42. n. 33.* ac proinde nullam dabit vim contractui, neque directum, vt patet, neque indirectum, cum ipsummet iuramentum eo casu non sit obligatorium.

REGVLA II.

De confirmatione contractus ciuilitè irriti.

Contractus ciuilitè nullus non confirmatur directè, & in ratione contractus, siue quoad vinculum iustitiæ, per iuramentum illi superadditum; indirectè tamen, & quoad effectum confirmari poterit per iuramentum adiectum de ipso seruando, siue non violando, modò iuramentum eiusmodi validum sit, & ius ipsi non resistat, vt potest, sæpiusque resistit, & ipsum iuramentum non modò illicitum, sed etiam nullum inualidumque reddit. Hac vniuersali Regula dissidia DD. facile componimus, singillatim verò demonstranda est.

Dixi itaque primò, contractus ciuilitè nullos, & irritos non confirmari in ratione contractus siue directè, & quod ad vinculum iuramento superaddito. Ita docent Sanch. *lib. 3. in Decalog. cap. 12. numer. 8.* Turrian. *de instit. disp. 55. dub. 7.* Ferdinand. à Castro *tract. 14. disp. 2. punct. 9. §. 3.* Ponc. *lib. 12. de matrim. cap. 7. §. 6. & 7.* Valq. *cap. 3. de testament. dub. 2. n. 30.* & probabilem putat Suar. *lib. 2. de iuram. cap. 29.* atque ex Iurisconsultis Portius, alique plures apud Gutier. *in repetition. ad authent. sacramenta puerum à n. 24.* Rationem manifesta est, quia iuramentum neque eam vim confirmandi contractus, vt contractus sunt, habet ex natura sua, neque ex iure. Non primum, iam enim sæpius diximus illud parere solum obligationem religionis, non autem iustitiæ, qualis est obligatio contractus vt sic, quæ alteri contrahenti tribuit ius, quod non facit iuramentum, vti initio in notatis fuit demonstratum. Si quam igitur habebit vim hac in parte iuramentum, illam habebit à iure humano, quod voluit contractum, quem prius infirmabat, irritabatque, adiecto iuramento fieri validum, & omnem illam inualiditatem ciuilem abstergit, aufert nempe impedimentum quod eius valori posuerat, ideòque validus, & firmus euadit, atque adeo obligat obligatione iustitiæ, & non solum religionis propter adiectum iuramentum. Atqui nullum est ius humanum, neque ciuile, neque canonicum, quod hanc vim tribuat iuramento, & eius adiectione vinculum contractus aliàs per lege inualidi validari constituat.

In primis enim ius ciuile non modò eam vim confirmatoriam iuramento non dat, sed potius negat, cum sacramenta adhiberi, & admitti prohibuerit contra leges irritantes contractus, *l. non dubium §. C. de legibus*: cuius hæc verba sunt, *Nullum pactum, nullam conuentionem, nullum contractum inter eos videri volumus subsistentem, qui contrahunt, lege contrahere prohibente: quod ad omnes etiam legum interpretationes, tam veteres, quam nouellas trahi generaliter imperamus, vt legislatori quod fieri non vult, tantum prohibuisse sufficiat, ceteraque quasi expressa ex legis voluntate liceat colligere, hoc est, ea qua fieri lege prohibentur, si fuerint facta, non solum inutilia, sed pro infectis etiam habentur.*

beantur, licet legislator fieri prohibuerit tantum, neque specialiter dixerit inutile esse debere quod factum est: sed & si quid fuerit subsecutum ex eo, vel ob id quod intercedente lege factum est; illud quoque casum, & inutile esse precipimus. Secundum itaque predictam regulam, qua ubicumque non seruari factum lege prohibente censuimus, certum est neque stipulationem huiusmodi tenere, nec mandatum vltius esse momenti, neque sacramentum admitti: quæ postrema verba diligenter expendenda sunt. Cum enim omnia contra leges prohibentes, & irritantes facta, nulla omnino esse velit, neque contra ea aut stipulationes, aut mandata, aut sacramenta admitti patiatur, non magis sacramenta contractus eiusmodi irritos confirmabunt, quam stipulationes, aut mandata, de eorum contractuum iure irritorum obseruatione. Neque bene respondet Cuiac. hanc legem intelligendam esse de iuramento in rem turpem cadente: nam Imperator non aliam in his contractibus aduertit, aut indicat turpitudinem, quam quod fiant contra legis prohibitionem, eaque solum de causa illos inuites, & nullos esse decernit, & aduersus eam nullitatem stipulationes, mandata, vel sacramenta fieri, & admitti prohibet; neque melius Suar. aliue Imperatorem interpretantur de contractibus nullis ob bonum publicum; nam vniuersalis est ea constitutio, & loquitur de omnibus contractibus nullis propter prohibitionem legum, quæcumque tandem fuerit illius prohibitionis causa, siue bonum publicum, siue priuatum contrahentium. Et denique in omnibus illis actibus nullis prohibuit absque vlla exceptione iuramentum adhiberi; ne scilicet prætextu religionis iuramenti seruandi, fraus fieret legibus prohibentibus, & irritantibus. Huic constitutioni consentiunt antiqua iura; nam *l. iurisperitium 7. §. etsi*; & *l. generaliter 16. D. de pactis*; Quoties pactum à iure communi remotum est, seruari hoc non oportet, nec legari, nec iusurandum de hoc adactum, ne quis agat, seruandum. Manum quidem Triboniani agnoscat eo loco Anton. Faber, qui pactum remotum à iure communi dixerit, pro improbatum, alioquin falsum dixisset, pacta enim quæ sunt præter ius, sunt necessariò remota à iure communi, & tamen seruanda sunt: mendosè etiam dixit legari, nam ligari dicendum est; vide Cuiac. *lib. 1. obseruation. c. 24.* eiusmodi siquidem pactum à iure communi improbatum, nullum prorsus est, ac proinde non ligat; iusurandum autem de hoc adactum, vel potius exactum, seruandum non est; ergo non confirmat pactum illud nullum, vt vides.

Præmit alia Severi, & Antonini similis constitutio quam refert. Marcian. *in l. si quis inquilinus 112. §. fin. D. de legatis. Diui Severus, & Antoninus rescripserunt iusurandum contra vim legum, & auctoritatem iuris in testamento scriptum, nullius esse momenti.* Inde illud Baldi, & aliorum vulgare dictum; iuramentum non firmat actum iure prohibitum. Confirmatur ex *l. si quis pro eo 56. D. de fideiussor. Si quis pro eo qui libertus non esset, & operas præstiturum se iurasset, fideiussor erit, non tenebitur: non alia sanè de causa, quam quia cum ille non liberti contractus nullus esset, nulla quoque necessariò erat fideiussoris pro eo contractum obligatio, & tamen ille non liberti contractus iuratus fuerat, neque iuramentum eum confirmarat; ideòque Gotofred. *in notis ad illam legem*, obseruat iuramentum non esse modum inducendæ ciuilibs obligationis.*

10 Maior difficultas est circa ius canonicum; nam

plures DD. qui negarunt ius ciuile hanc vim confirmatoriam dedisse iuramento, contrarium affirmant de iure pontificio, adeòque communis est illa sententia, vt Ponc. *lib. 12. de matrim. cap. 7. n. 4.* vulgarem errorem, qui iudicium occupant subtellecta, dixerit: innumeros Auctores dabit Sanch. *lib. 3. in Decalog. c. 12. num. 11.* aliqui nihilominus hanc vim iuramento non tribuunt, nisi in duobus casibus in iure canonico expressis, & ad alios non expressos extendi posse negant: ita Ferdinand. à Castro *Palao tract. 4. disp. punct. 6. §. 3. n. 4.* & alios sequutus Anton. Faber. *de erroribus pragmatic. decade 4. errore 4. n. 1.* quæ exceptio, siue restrictio non placet, quia idcirco confirmari iuramento vltius Fab. contractus illos de quibus agit ius pontificium, quamuis iure ciuili nullos, quia iuramenti religio obligat quoties seruari potest absque peccato, & dispendio vitæ æternæ, quantumuis leges ciuiles retractentur, vt disputat *ibid.* & errore superiore, in quo donationem factam à patre filiofamilias iuratum, idcirco non obligare dicit, quia illa donatio violat patriam potestatem, & pietatem, estque rei impossibilis, ideòque iuramentum ad eam seruandam nequit obligare. Vbi igitur res per contractum promissa honesta fuerit, & sine peccato poterit impleri, implenda erit, si contractui illi accesserit iuramentum, quamuis iure ciuili contractus eiusmodi nullus sit, & repugnantibus legibus celebratus, qui proinde æquè dicitur confirmari iuramento, atque alij, qui in iure pontificio sunt expressi propter identitatem rationis, neque fuerit opus vniuersali constitutione pontificia, quam postularet Faber, quæ iubeat omnes conuentiones iuratas validas haberi, quantumuis fiant contra leges: quæ constitutio *stulta & inepta esset*, inquit idem Auctor, tantam patefaciens fenestram ad legum maiestatem infringendam, quam expedit publice sanctam esse, atque inuisolatam. Non erit inquam opus hac lege vniuersali expressa, si ratio constitutionis particularis, circa aliquos casus vniuersalis sit, & valeat in omnibus alijs, ideòque passim DD. pronuntiant ex iure pontificio confirmari contractum iuramento adiecto, quoties res contractu comprehensa fieri poterit sine peccato: quare vel dicendum est eiusmodi omnes contractus confirmari, vel nullos etiam ex iure pontificio, quod hoc loco contendo. Agimus autem de confirmatione contractus, vt contractus, quam cum Suar. directam appellauimus: eam itaque non tribui iuramento à iure pontificio inde validè probatur, quia contractus Laicorum saltem in materia ciuili, non sub iure pontificio; quare sicut non potest illos inuoluitos reddere, & obligationem tum naturalem, tum ciuilem ipsorum sua constitutione elidere, si naturaliter validi sint, & à legibus tanquam validi prohibentur; ita neque potest illos, si inuoluitos & irritati sint à lege, validos efficere, vel conferre obligationem iustitiæ, qua carebant, auferendo impedimentum illorum valori à legibus positum, quibus reluctantibus ius rigorosum iustitiæ pariat, atque adeò illi correspondentem obligationem, & actionem in iudicio, vbi accesserit iuramentum, quod proinde non inducet solam religionis obligationem, sed efficiet præterea, vt contractus, cui adicitur, producat, vt dixi, obligationem iustitiæ, quam propter legum irritationem parere non poterat; idque docet Vasq. *de testam. c. 3. dub. 2. n. 32.* cum ait Pontificem posse in ditionibus duntaxat sibi subiectis statuere, vt contractus iure inuoluitos, confir-

mentur

mentur iuramento, idem affirmat Ponc. *lib. 12. de matrim. c. 7. n. 97.* alios allegans, quia nequit Pontifex leges Principum iustas abrogare, quod tamen faceret leges irritantes contractus elidendo, statuendoque, vt cessaret omnis illa irritatio, & nullitas per legem inducta, quoties contractui ita irritato iuramentum accederet, ita vt non modò seruandum esset iuramentum ob virtutem religionis, sed etiam fieret contractus validus, & ius per illum alteri contrahenti acquireretur. Quod totum confirmatur ratione, idcirco enim neque Pontifex, neque Princeps potest statuere, vt contractus naturaliter irritus confirmetur iuramento, quia non possunt sua lege supplere defectum substantialium, & essentialium contractui, v. g. consensum liberum, ac proinde non possunt auferre impedimentum naturale validitatis contractus, vt eo sublato contractus non sit amplius inuoluitos, sed validus euadat; neque etiam iuramentum ex sua natura habet hanc vim supplendi defectum substantialem, neque illam accipere potest à lege siue ciuili, siue canonica, quæ illam, vt dixi, non habet. Atqui Pontifex non habet quoque potestatem supplendi defectum substantialem contractui ad eius valorem ciuilem; non poterit igitur auferre impedimentum valoris ciuilibs positum à lege ciuili, eamque vim dare iuramento, nisi vt dixi possit legem ciuilem, quamuis iustam, & honestam abrogare, quod nemo concesserit opinor, cum Pontificia dignitas, & cura impediendi peccati potestatem illam non postulet, ad eam enim sufficit si iubeat iuramenti religionem seruari, & periuria vitari. Neque sanè aliud vnquam constituit Pontifex, & nunquam sibi eam potestatem arrogasse legitur; nam in *cap. cum contingat 28. de iureiurando*, Innocentius III. consultus de mulieribus quæ constante matrimonio consenserunt alienationi rerum dotialium, illamque sacramento firmarunt, sic respondet: *Quod etsi mulierum consensus in talibus non videatur obligatorius secundum legitimas sanctiones, ne tali tamen prætextu viam contingat periuriis aperiri, mulieres ipsa seruare debent iuramenta sine vi & dolo præstita, cum in alterius præiudicium redundent, nec obseruata vergant in dispendium salutis æternæ.* In quibus verbis vides non aliud præcipere Pontificem, quam vt illæ mulieres iuramentum à se præstitum seruent, non autem confirmare contractum factum alienationis, qui semper inuoluitos manet. Vnde ait expressè earum mulierum consensum non videri obligatorium secundum legitimas sanctiones; hoc est contractum reuera nullum esse, neque dicit se eum consensum facere obligatorium, aut se in hoc casu legitimis sanctionibus derogare, sed solum seruandum esse iuramentum, quandoquidem sine peccato, & præiudicio tertij seruari potest, & sine vi, ac dolo sponte præstitum fuit. Eodem sensu *cap. quamuis pactum, de pactis in 6. & cap. mulieres, de iureiurando in 6.* præcipitur omnino seruari iuramentum si cut & *cap. debitores, de iureiurando*, iuramentum de soluendis vltimis promissis: quo vltimo loco nemo dicit confirmari contractum, alioquin vsurarius ius haberet exigendi, capiendi, & retinendi vsuras sibi debitas, cum tamen contrarium affirmet Alexander III. *illo cap. & sequenti*, vbi eundem vsurarium ad restituendas vsuras sibi à mutuario, ne periurus fieret, solutas, *seueritate Ecclesiastica compelli* mandat. Nihil igitur habemus aliud ex iure canonico circa iuramenta adiecta, contractibus iure ciuili irritis: quam ea iuramenta,

cum sine præiudicio tertij, & peccato, sine dispendio vitæ æternæ seruari poterunt, & sponte præstita fuerunt, seruanda esse, ne via periuriis aperiantur. Manet nihilominus contractus æquè irritus, ac nullus, vt fuerat ante iuramentum, cuius accessione non acquiritur obligatio iustitiæ, neque tollitur impedimentum positum à lege irritante, valori illius contractus.

His omnibus adde non fore satis prouisum infirmis, & debilibus personis, vt mulieribus, & minoribus, in quorum fauorem leges contractus ab ipsis factos vel irritarunt, vel inuites esse voluerunt, si enim adiciant suis contractibus iuramentum, contractus prius irriti validi fient, neque amplius rescindi poterunt beneficio legis, quod isti contrahentes amplius aduersus eos contractus implorare non poterunt, cum iam firmi, & validi sint: nam etiam relaxato iuramento validi manebunt; facile autem fuerit illis, qui cum eiusmodi personis debilibus contrahunt, eas inducere ad iuramentum sui contractus confirmatorium.

Respondet Lugo *disp. 2. de iustit. numer. 203.* conceditque non ita prouisum infirmis fuisse, atque si iuramentum non confirmaret contractus, eaque de causa posse Ecclesiã vniuersali lege prohibere, ne contractibus inuoluitos, & à iure irritis adicerentur iuramenta confirmatoria, maluisse tamen hæc tunc consulere reuerentiæ iuramenti, & ad illius obseruantiam obligare, ne facile contemnantur periuria, & cautiore sint homines, neque sub iuramento nisi post maturam deliberationem contrahant. Verum iam habemus non satis efficaciter prouisum esse infirmis personis per leges irritantes contractus, non ipsarum legum defectu, sed constitutione Ecclesiastica, quæ illarum legum effectum impedit, opportunoque remedio ab illis præstito spoliat infirmas illas personas, quibus tamen ipsa pro sua pietate maximè providere debuerat, daturque locus inuidiosæ illi quæstioni, an leges istas vsque adeò naturali æquitati consentaneas, bonoque communi vtilis, eius enim interest ne infirmæ, & debiles personæ aliorum fraudibus, & vexationibus pateant, poterit Ecclesiã vel impedire, vel abrogare. Deinde non magis consuluit reuerentiæ iuramenti Ecclesiã tribuendo vim confirmatoriam contractus iuramento, quam iubendo duntaxat vt iuramenta spontanea, quæ neque vi, neque dolo extorta sunt, & sine præiudicio tertij, atque peccato seruari possunt, omnino seruentur: nam ad reuerentiam, & religionem iuramenti, aliud non requiritur quam vt seruetur quoties validum erit, & seruari poterit; id autem totum imperat sua constitutione Pontifex, quamuis non tribuat vim confirmatoriam contractus iuramento; modò enim seruetur siue confirmatorium sit, siue tantum per se stans, & obligatorium duntaxat, satisfactio obligationi naturali virtutis religionis, quam vnus iuramentum per se inducit, atque hac rigida & inuoluitos obseruatione, quam imperat. Pontifex, obstruitur omnis locus periurijs: nam faciliùs seruabuntur iuramenta ista, quam confirmatoria, relaxabanturque faciliùs, cum nulla fiat iniuria tertio, cui nullum ius quæsitum fuit contractum, cui iuramentum non confirmatorium, sed solum obligatorium adiectum fuit; vnde etiam sequitur magis vitari peccata, quod vnus intendit maximè suis legibus Ecclesiã, si iuramentum fuerit duntaxat obligatorium, quam si simul confirmatorium existeret: tunc enim violato iuramento.

ROA

non tantum religio sed & iustitia violabitur, & duplex peccatum admittetur, faciliusque quilibet inuitabitur ad seruandum iuramentum, quod nullum ius acquirat tertio, neque sibi, suisque heredibus, ad quos non transit praedictet.

I Obiicies cum Delugo *disp. 22. n. 201. & 206.* confirmari contractum iure irritum, est duntaxat concedere actionem ad rescissionem illius contractus, quam lex contractum irritans, prius negauerat; quia non dicuntur inuoluntate solo iure contractus, nisi quia ius negat actionem ad illorum rescissionem: atqui ius civile & canonicum dant actionem aduersus iuramentum adiacentem contractui a se inito, siue iuret dum contrahit, siue deinde iuramentum apponat: ergo confirmant contractum, cui iuramentum accesserat, illique vim obligatoriam, qua prius carebat, concedunt, cum ex obligatione nascatur actio. Dai verò actionem eo casu inde constat, quod iubeant leges iudicibus, vt eiusmodi pacta iurata curent inuoluntate obseruari, vt vides in *l. vt iurifurandi 7. D. de operis libertorum*, vbi pactum iuratum liberti cum patrono de operis obsequialibus illi exhibendis, obseruari iubetur, *l. 1. C. si aduersus venditionem*, minore viginti quinque annis, qui canerit iuramento corporaliter praestito emptori praedij, de cetero se nullam controuersiam esse facturum, cautionem illam iuramento firmatam seruare vult, ne si contrarium permittat, ipsemet Imperator perfidiae, & periurij auctor fiat. Fridericus verò Imperator in *Authentica sacramenta puberum, C. eod.* spontanea puberum sacramenta super contractibus rerum suarum non retractandis, inuoluntate custodiri mandat; iudicibus vtique imperat, ne contra spontaneum iuramentum a pubere factum, illum ad rescissionem agere patiantur, sed illum custodire inuoluntate iuramentum praestitum compellant.

Pontifex autem in *cap. cum contingat de iureiurando*, prohibet mulieres alienationes fundi dotalis iuratas reuocare, ne periturae fiant. Itaque vult Episcopum Beluacensem, qui ipsum de ea quaestione consuluerat, obseruare, in iudicio quippe: & *cap. licet mulieres, de iureiurando in 6.* Bonifacius VIII. mulieres, quae alienationibus dotium, & donationibus propter nuptias consentiunt, illis non contrahere, proprio iuramento firmantes, eiusmodi iuramento sine vi, & dolo praestito teneri ex iure canonico definit; & iudices saeculares, qui contra illas alienationes adiuvant eas mulieres, de quarum tamen iuramento legitime praestito certi sunt, compelli per locorum Ordinarios censura Ecclesiastica ad seruandum hoc ius canonicum decernit; & *cap. quamuis pactum, de pactis in 6.* pactum quo filia nubens paternae successioni renuntiat, quamuis lege civili improbetur, si tamen spontaneo iuramento firmatum fuerit, omnino seruari debere idem Bonifacius edicit. Vbi obserua Pontificem aperte dicere pactum illud renuntiationis iuramento firmatum, omnino seruandum esse, vbi & pactum ipsum firmatum iuramento fatentur, & ita firmatum omnino seruandum esse; neque affirmat tantum iuramentum seruandum esse, sed ipsummet pactum iuramento firmatum: videlicet quia tunc vim accepit, quam nullam habebat, cum esset improbatum a lege civili. Cum igitur negetur a Iudice actio illi, qui contractus iurati rescissionem postulat, ne periuriis faueat, quam actionem negare non poterat si iuramentum non accessisset; dicendum est eo iuramento con-

firmani contractum, & fieri validum, ideoque non audiri, qui eius rescissionem contra suum iuramentum postulat: quae omnia confirmantur ex diuerso modo quo loquuntur iura de diuersis contractibus, quibus accessit iuramentum; aliqui enim cum iure naturae, & non solum iure humano inuoluntate sunt, non confirmantur accedente iuramento, ideoque licet seruari iuramentum iubeant iura, quod tamen vi illius datum est creditori repeti posse volunt, immò & ad id compellendum esse creditorem; quia iuramentum debitoris nullum ipsi ius accipiendi, aut retinendi solutum tribuit, vt videmus in *vsuris*, quas aliquis se soluturum iurauit, illas enim soluere debet, ne periurus fiat, solutas tamen repetere potest, & creditor vsurarius reddere tenetur, cum iuramentum debitoris nullum illi nouum ius attulerit: ita *cap. debitoribus, de vsuris, & cap. penult. de pignoris*. Ex quibus manifestum fit eiusmodi iuramentum obligatorium duntaxat fuisse, & non confirmatorium. At verò longe aliter loquuntur iura de alienatione fundi dotalis, renuntiatione futurae successione, contractu minoris sine tutoris auctoritate, & decreto iudicis facto, hos enim omnes propter iuramentum ipsi adiectum seruari volunt, & ratione ipsorum actionem concedunt aduersus iuramentum: quae actio supponit obligationem non vi tantum iuramenti, & religionis, sed vi ipsius contractus, & iustitiae, alioquin iuberent vbi momentanea solutione satisfactum foret obligationi religionis, & iuramenti, creditorem reddere quod accepisset: immò & ad illud compellerent, cum nullum ius haberet illud exigendi, accipiendi, & retinendi, quandoquidem totum illud ius non potuit oriri nisi ex contractu, qui cum initio inuoluntate, & irritus fuerit iure humano, neque accessione iuramenti fuerit factus validus, non potest vllum ius conferre creditori, neque obligationem vllam imponere debitori, quamuis ille teneatur dare, aut facere quod promiserat propter obligationem iuramenti, quam sibi imposuit, quae tamen nullum ius tribuit creditori, vt diximus. Ex quibus etiam apparet ratio propter quam iura voluerint quosdam contractus confirmari iuramento, & non alios, quibus adiectum iuramentum obligatorium duntaxat est, & per se stans, quia quidam contractus sunt naturaliter irriti, & illos ius validos facere nequit, neque vim illos validandos iuramento conferre, vt vides in contractu vsurario, qui est iniustus, & naturaliter nullus. At verò quidam alij sunt duntaxat iure humano irriti, & nulli, quia licet spectato solo iure naturali validi forent, & obligationem iustitiae parere possent, illam tamen obligationem naturalem elisit lex irritans, quod eam posse facere fufius demonstrauimus *opere de vsuris lib. 3. c. 2.* Horum igitur contractuum inuoluntate siue impedimentum, quod posuit eorum valori ius, auferre potest, id autem facere se significat, quando iuramentum illis adicitur, ideoque dicit illa pacta iurata omnino & inuoluntate seruanda esse, datque actionem aduersus iuramentum, si ea non impleat, & si excipiat nullitatem contractus, non auditur. Ad extremum quamuis daremus ius civile non dedisse hanc vim confirmatoriam iuramento, quod de iure antiquo fatentur aliqui apud Sanch. *lib. 3. in Decalog. c. 12. num. 3.* negari non potest ius canonicum aliquid amplius statuisse circa iuramenta addita quibusdam contractibus, quam ius civile: illud verò additum a iure canonico, non est obligatio religionis, nam illam quoque seruari vult

ius

ius civile, neque enim probat periuria, vt significat Alexander Imperator *l. 1. C. si aduersus venditionem*: debet igitur esse vis aliqua confirmatiua pacti, quod idcirco omnino, & inuoluntate seruari mandat, alias autem tantum edicit satisfieri iuramento momentanea solutione, & data repeti non modo permittit, sed etiam creditorem qui illa accepit restituere compellit, etiam censuris Ecclesiasticis, si opus fuerit.

I Respondebimus quidem esse Iurisperitorum, obligationem existere matrem actionis, quae non conceditur nisi supponatur esse aliqua obligatio, vel vera, vel praesumpta, cum actio detur ad ius suum persequendum in iudicio, non tamen statim atque negatur actio alicui, sequitur alterum ad aduersus quem agere prohibetur, aut non permittitur a lege, habere ius aduersus ipsum, illudque firmum: neque vbi negatur repetitio rei datae, aut acceptae, idcirco qui illam retinet ius habet ad eius retentionem: non enim datur actio aduersus fraudantem citra dimidium iusti pretij, sicut neque si frater fratri qui in eadem potestate est, pecuniam mutuum dederit, aut seruus civi Romano, aut si qui tibi pecuniam mutuum dedit, postea proferbatur, aut deportetur: in quibus tamen, similibusque casibus negotio actionis, & repetendi in iudicio, quod datum fuerat, non elidit obligationem restituendi, quam habet defraudans in fra dimidium iusti pretij, & ceteri de quibus egimus soluitur pecuniam mutuum acceptam. Non bene igitur ex eo quod ius neget actionem ad rescissionem contractus iure quidem inuoluntate, sed iurati, colligit Delugo contractum eiusmodi iuramento fuisse confirmatum, & vi illius quaesitum fuisse ius contrahendi, qui idcirco ex iustitia poterit vel acquirere, vel retinere quod eo contractu pactus erat, eodem modo atque si initio fuisse validus: nam vel iuramentum tribuit illud ius, firmatque contractum, vel denegatio actionis: non primum, quia vt saepius diximus, id non habet ex natura sua, neque a iure quod statuerit posito iuramento tolli inuoluntate prioris contractus, quam lex ipsa posuerat, id enim nullibi legitur, immò contrarium habemus in lege civili. Neque id colligit Delugo nisi ex denegatione actionis factae iuranti, qui nequit rescissionem contractus iurati persequi in iudicio, cum tamen opus esset clara, & perspicua lege, quae eo casu aliam legem irritantem contractus emendaret. Denegatio verò actionis nequidem est signum sufficiens validitatis contractus, cum vt iam ostendi, in multis casibus denegatur actio aduersus illum, qui certo obligatur ad reddendam rem, dissoluendumque contractum, cuius repetitio, aut dissolutio peti in iudicio non permittitur, vt ex casibus allatis aliisque innumeris constat.

Obseruandum igitur est, quod fufius diximus *opere de vsuris, lib. 1. cap. 3. art. 1. hoc ipso libro c. 1. art. 5. & 6.* contractus aliquos iure naturali, & civili validos esse, & obligationem tum naturalem, tum civilem parere, alios verò quibus lex, & ius humanum resistit, quosque reprobat, & irritat, neutram obligationem, quae, & omnino nullos esse. Alij sunt quibus lex humana ita resistit, vt tamen non faciat re ipsa irritos, sed irritabiles duntaxat, & a iudice rescindibiles; donec tamen peccatur, obtineaturque illa rescissio, validi sunt, & obligant. Alij denique sunt quibus neque resistit ius civile ipsos irritando, neque assistit dando actionem, ique patiunt obligationem naturalem,

non civilem, & vt ait Sanch. *lib. 1. de matriis disp. 7. n. 26.* Manent desitui auxilio iuris civilis sub fomento iuris naturalis. Quoties igitur apponitur iuramentum contractibus, illi contractus in se se spectari iudae, & immutati prorsus manent eodem modo, atque si iuramentum adiectum minime fuisset, quare si vtroque iure naturali, ac civili validi erant, praeter obligationem naturalem, & civilem, quam afferbant, habent quoque obligationem religionis, neque ad illorum rescissionem, vt vides, iure agi potest. Si igitur denegatur actio iure denegatur ob validitatem contractus quae existit etiam lectulo iuramento addito. Si verò iuramentum accesserit contractibus quos lex improbat, & irritat, ita vt ipso iure, & facto sint inuoluntate, non facit illos in se validos iuramentum, neque enim naturalem obligationem, quam lex irritans eliserat, restituit, neque civilem quam nunquam habuit, confert, vt ostendimus; negatur tamen aliquando actio iuranti, neque ad rescissionem agere permittitur, iustis de causis, ipsique denegatur repetitio, eius quod creditori semel soluit.

Illustre habemus exemplum in filiofamilias, qui mutuum accepit pecuniam: Senatus enim consultum Macedonianum obligationem etiam naturalem, quam contraxerat hic filiofamilias, ita elisit, vt possit in conscientia vt eius Senatusconsulti exceptione, neque creditori quidquam restituere teneatur; quam esse communem sententiam fufius demonstrauimus in *opere de vsuris lib. 1. c. 5. art. 2. consecratio 4. n. 24.* Si tamen filiofamilias soluit creditori mutuatam sibi pecuniam, illam repetere nequit *l. sed si paterfamilias 9. §. ult. D. ad SC. Macedon.* vbi dilectè Vlpian. affirmat filiumfamilias non posse repetere, si soluerit, licet perpetua exceptione Macedoniani tutus sit; vnde colligit Anton. Faber communem illam regulam qui tutus exceptione perpetua soluit per errorem, solutum potest repetere, quam tradit *l. qui exceptio nem 40. D. de condit. indebiti*, non semper veram, siue perpetuam esse, & aliquando fallere, vt in illa ipsa lege singularibus exemplis demonstrat Marcian. atque hoc ipso filiofamilias qui soluit pecuniam, quam contra SC. Macedonianum mutuum acceperat: nam illam repetere non potest, licet tutus foret, vt diximus, exceptione perpetua illius Senatusconsulti. Rationem reddit eo loco tum Marcian. tum Vlpian. *citata l. sed si pater*, quia illa exceptio odiosa est, nempe in odium creditorum, non fauorabilis in fauorem filiorumfamilias: sapienter enim inquit Vlpianus, *Hi demum solum non repetunt, qui ob pecuniam creditorum actione liberantur, non quoniam exonerare eos lex voluit.* Cum igitur voluerit Senatus punire creditores istos, & feneratoros, qui filiorumfamilias abutebantur facilitate, voluit illos habere actionem ex mutuo aduersus filiosfamilias, quos eadem causa obligatione naturali soluendi liberavit in eorumdem creditorum odium: quia tamen non intendebat primò & per se fauere filiofamilias, mutuum non est si pecunia feneratori restitutam repeti noluerit, siue negauerit actionem filiofamilias ad petendam pecuniam, quam sibi mutuantem soluerat, vt & ipse vnà cum creditore simul puniatur suo modo, vtrique negat actionem, neque inde bene colligit Couarr. in *cap. quamuis pactum 2. part. §. 3. n. 4.* filiosfamilias liberari duntaxat actione, quam creditores habere possent aduersus eos ex mutuo, non autem omni prorsus obligatione soluendi: quia tunc filiofamilias soluendo renuntiant

tiant exceptioni Senatusconsulti Macedoniani, quae poterant non soluere, ideoque noluit Senatus facere ius repetendi, quod soluere non tenebatur beneficio legis, quae naturalem obligationem eliserat: quare cum sponte noluerint uti legis beneficio, mirum non est si non permittat lex illos mutato deinde animo, uti eo beneficio cui renuntiarant, atque ita permiserit creditoribus quod iure repetere non poterant, ubi tamen ipsi solutum fuit, retinere. Neque enim prohibuit lex filiofamilias soluere, quamvis illos obligatione soluendi, quam naturaliter contraxisse videbatur, liberaret, & ab ipsis quidquam petere creditores vetuerit, negata ipsis actione, quare ipsis prohibuit feneratori filiofamilias, non tamen accipere, & retinere quod mutuatarius illi redderent. Neque nouum est in iure negare repetitionem soluti illis, quos perpetua exceptione tutabatur ab actione, qua ad soluendum cogentur, uti pluribus exemplis facile foret ostendere. Maneat itaque regula nuper à nobis ex Marciano allata, *l. qui exceptionem 40. D. de conditione indebiti. Si eius causa exceptio datur cum quo agitur, solutum repetere potest: ubi verò in odium eius cui debetur exceptio datur, perperam solutum non repetitur*: hoc est videndum esse an exceptio perpetua concedatur favore illius cui permittitur excipere, an verò in odium eius aduersus quem excipitur. Prioris casus exemplum affert exceptionem Velleiani de intercessionibus mulierum: posterioris exceptionem Macedoniani aduersus eos qui filiofamilias crediderint. Prior illa exceptio favorabilis est ei, cui conceditur, non in odium eius aduersus quem conceditur; nam dubio procul Senatus suo illo decreto favere voluit mulieribus propter earum infirmitatem, & sexus imbecillitatem, ne si quando contra Amplissimi Ordinis decretum intercesserunt, obligari queant cum effectu, non autem puniri illum, qui cum muliere bona fide contrahit, licet eam intercedere non ignoret: quando verò idem Senatus statuit ne filiofamilias possit cum effectu conveniri à creditore, atque exceptione perpetua Macedoniani, à conditione certi liberari, id non statuit in fauorem filiorumfamilias, ut eos exoneraret, sed in odium feneratorum, & creditorum, ut eos puniret: mirum igitur non est si mulieribus intercedentibus contra prohibitionem Senatus, concedatur repetitio soluti tanquam indebiti, & negetur filiofamilias qui creditoribus, & feneratoribus soluerint quod mutuo acceperant.

Contra hanc tamen vniuersalem Iurisconsultorum regulam sapienter obiicit Ant. Fab. ad citatam *l. qui exceptionem 40. D. de conditione indebiti*; distinctionem illam exceptionis concessae in fauorem eius, cui conceditur, & odium eius aduersus quem conceditur, probandam non videri; aequius enim videretur permittere, ut quis renuntiet potius iuri, quod in ipsius fauorem latum est, quam illi quod in odium alterius concessum est: atqui ille qui perpetuam exceptionem qua tutus erat omittit, maualtque soluere, quam ipsa uti, renuntiat iuri suo, donantique similis esse videtur, *l. si quis delegauerit 1 2. D. de novat. & delegat.* Cur igitur potius repetet solutum is qui favorabili exceptione tutus erat, quam qui odiosa. Deinde cum in odium, & poenam, is qui contra Senatusconsultum pecuniam filiofamilias credidit, perpetua exceptione à petendo suo debito repellatur, cur in idem odium, & poenam non repetetur ab eo, quod fuerit ipsi solutum, grauius siquidem inde punietur hic fenerator: si enim sciret se neque mutuo datum petere, neque solutum retinere posse, dif-

faciliore se praerbet in mutuando filiofamilias; & cum mulier soluerit id quod exceptione perpetua Velleiani poterat retinere, cur ipsi conceditur repetitio soluti: nam non magis id indebitum fuit quam pecunia soluta creditori à filiofamilias in nostro casu. Plurima in explicanda ista difficultate disputat eo loco Faber de naturali & civili aequitate, quantum ista priorè aliquando elidit, videturque in filiofamilias agnoscere ex naturali aequitate naturalem obligationem, quae etiam post SC. Macedonianum ex mutuo nascitur, quaeque non impeditur ab aequitate civili, neque proinde retentio soluti, quam naturalis obligatio creditori solutionem accipienti peperit. Verum iam monuimus ex communi DD. sententia, quam videtur hac in parte deierere Faber, Senatusconsulto Macedoniano deleri omnem obligationem, etiam naturalem soluendi, quam vi mutui haberet filiofamilias, si illa vel impedita, vel extincta, & deleta non fuisset ab aequitate civili legis contractum filiofamilias prorsus irritantis, quo posito facile dicemus legem sapientissimè concessisse exceptionem perpetuam filiofamilias aduersus feneratorum, negasse tamen soluti repetitionem, tum ut feneratorum plerumque negando ipsi actionem, tum ut filiofamilias non faueret concedendo illi repetitionem, ne eius spe illius facilius mutuum acciperet, cum se tutum videret, & exceptione, & repetitione soluti, unde etiam grauiora orirentur incommoda: nam feneratorum qui viderent se neque in iudicio petere posse mutuo datum, neque solutum deinde retinere, filiofamilias qui mutuo fortassis postulat impellerent ad grauiora quaque scelera, quae maximè cauere voluit Senatus suo decreto, ne & mutuo creditores dare importune cogentur, & omni spe illud aliqua saltem parte quandoque recuperandi carerent, quare ut inde demnes praerant, & flagitia quae illi filiofamilias persuaderent, vitaret, eam repetitionem negauit filiofamilias: verum de his alijs. Nobis impraesentiarum sufficit neque ex negatione actionis, neque ex negatione repetitionis colligi certè posse contractum aduersus quem actionem, & si quid vi ipsius solutum fuerit, repetitionem negat lex, validum esse, aut si inuvalidus erat, validum fieri per eam negationem actionis, & repetitionis, ideoque licet aliquando ius neget actionem aduersus contractum iure inuvalidum, ubi illi iuramentum accessit, non sequitur iuramento illo adiecto firmari, & validum fieri in ratione contractus, quasi lex posita conditione iuramenti, reddat ipsi validitatem qua carebat, cum enim maneant eadem causae inuvaliditatis propter quas ius illum irritauerat, neque per iuramentum alia contraria ipsis substituantur, aequè manebit inuvalidus atque antea, quamvis ius neget actionem ad eius rescissionem prosequendam, quam concessisset si illi iuramentum non accessisset; quia licet maneat irritus ille contractus, vult tamen iuramentum ipsi additum, si validum fuit, omnino firmari, ne detur locus periurijs, & fraudibus, cum ubi quis alium delinserit, facta & iurata promissione seruandi, aut non violandi contractum initum, nihilominus deinde ad eius rescissionem ageret, & si quid solutum, datumve fuisset, repeteret.

Praeterquam quod cum iste periurus suo iuramento, quod ad firmitatem contractus praestitit, renuntiarit beneficio legis irritantis, aut eo se non vlturum iurauerit, merito si iuramentum validum fuit, ab implorando eodem beneficio, & auxilio

auxilio legis, quod abiecerit, repellitur; unde non sequitur aut contractum inuvalidum, fieri validum, aut ex illo partum esse ius iustitiae in altero contractente; quidni etiam dicere liceret, si quandoque negatur repetitio soluti in his casibus, negari in poenam periurij, mulctarique ea amissione periturum, & eum quem suo periurio fallere voluit, ad compensationem iniuriae, quam ex illa fraude patitur, quod sibi solutum fuerit, retinere ex concessione legis, quae id praestare sine dubio poterit: quamvis enim iste contrahens nullum habeat iustitiae ius ad accipiendum, retinendumque quod illi vi contractus solutum fuerat, quandoquidem contractus inuvalidus fuit, & si nihil aliud spectaretur, repeti posset ab eo, quod ipsi indebitè solutum fuit, habuit tamen ius ne deciperetur ab eo facta, & iurata promissione, passusque est in ea deceptione iniuriam: poterit igitur lex eiusmodi periturum mulctare negando ipsi repetitionem indebitè soluti, & actionem ad rescindendum contractum, atque in deceptum transferre dominium rei, quam indebitè acceperat. Neque aliud probant quae ex iure adducebantur cum communi sententia Lugo, quae nos singula commodius expendimus in consecutarijs art. sequenti, & quorum aliqua supponunt contractus, de quibus agunt fuisse validos in *l. vi iurisurandi 7. D. de operis libertor.* quae ex pacto iurato liberti cum patrono circa operas obsequiales praestandas, actionem, & obligationem oriri concedit; validus enim fuit hic contractus. Itaque accedente iuramento obligabat libertum obligatione iustitiae simul, & religionis.

13 Quae omnia confirmantur, quia iuramentum de quo agimus, non cadit nisi in obseruationem contractus, quem afficit, & aliquam sine formalem, siue virtuales promissionem illius obseruandi, aut non violandi necessarè includit, uti monuimus initio, & iterum post paulò explicabimus. Atqui promissio seruandi contractum ad quem non obligabar propter eius inuvaliditatem, non facit contractum illum esse validum, sed solum me obligat ad illa praestanda, ad quae me obligasset contractus ille si fuisset validus. Est igitur noua obligatio distincta prorsus à contractus obligatione, quae nulla omnino fuit, & licet noua ista obligatio cadat in eandem materiam, non tamen eadem ex causa nascitur.

Deinde possum quidem non uti beneficio legis irritantis actum aliquem, aut dispositionem: non possum tamen facere, ut lex non irritet actum illum, & dispositionem, neque ut illa dispositio irritata à lege, non sit irrita: quare promissio non vtendi beneficio eiusmodi legis, non impedit irritationem actus, & dispositionis, neque si adiciatur actui, & dispositioni iam facta, & irrita per legem, cuius effectum impedire non potui mea promissione, reddet illum validum, cum iam lex suam habuerit effectum, sed obligabit me ne vii promissi, utar eo beneficio legis, & vt poenam id ipsum, quod tamen priori actui, & dispositione, non obligabar ponere: quare sapienter obseruat Anton. Faber ad *l. qui exceptionem 40. D. de conditione indebiti*, conventiones quibus renuntiat legi, aut Senatusconsulto, si fiant ad eius aciem quodammodo obtundendam, antequam lex aut Senatusconsultum vires suas exerere potuerit, nullius esse momenti, cum facta fuerint contra ius publicum: Si verò postquam legum voluntati, & potestati fuit satisfactum, valent *l. si quando 35. S. & generaliter. C. de R. P. Gibal. De Negotiat.*

inofficiosis testamentis, *l. Scias, & Agerius 27. D. de l. Falcid.* v. g. legis voluntas est, ut filius etiam inuitus possit legitimam consequi in bonis patris, & matris, non tamen, ut eam inuitus consequatur. Legis Falcidiae, & Senatusconsulti Pegasiani mens est ut haeres possit, etiam inuitus, quartam ex legatis, & fideicommissis detrahere, non autem ut detrahat inuitus, *l. si sponsus 5. S. si quis rogatus. D. de donat. inter vir. & uxor. l. patrem 19. & seq. D. quae in fraud. creditor.* Senatusconsulti Macedoniani, & Velleiani voluntas, potestatisque est, ut filiofamilias competat exceptio Macedoniani aduersus creditorem, à quo mutuum acceperat pecuniam, & mulieri conueniat exceptio Velleiani aduersus eum apud quem intercessit; etiam si neque filiofamilias, neque mulier velint sibi eiusmodi exceptionem competere, non tamen coguntur uti ea exceptione vi illorum Senatusconsultorum competentis, si nolint: quare si quid factum, & conuentum sit à filiofamilias, vel muliere per quod impediat ne oriatur illa exceptio, potestas illa vtendi nullius momenti erit, tanquam factum in fraudem Senatusconsulti Macedoniani, vel Velleiani. Si tamen noluit uti eo beneficio exceptionis, non peccabitur contra illa Senatusconsulta, ideoque licebit non uti, atque ad eum non vtendum se obligare, unde tamen ut iam monui non fit, ut ille prior actus fiat validus, & per exceptionem non irritabilis, uti nihilominus ea exceptione non licebit, ubi qui sponte ad non vtendum uti poterat, se obligarit, quod verius erit si suam illam promissionem iuramento firmauerit; tunc enim si vtatur ea exceptione, periurus fiet: quod si reipsa aliquis sponte non fuerit vtus exceptione legis, vel Senatusconsulti sibi permittit, exequutusque fuerit quod ferebat contractus inuvalidus, & ad quod proinde vi eius non obligabatur, permittitur aliquando à iure repetere quod soluerat, uti dicebamus de muliere intercedente: aliquando non permittitur, uti vides in filiofamilias, cui uti diximus non datur actio ad repetendum quod soluit sibi feneratori; & quod non obligabatur soluere ex Senatusconsulto Macedoniano, potuitque lex aequè negare, vel concedere actionem ad repetendum in his casibus, atque contractum, & actum irritare, vel non irritare. Cur verò in vno potius casu, quam in altero concesserit, vel negarit actionem ad repetendum, quod solutum fuit, & poterat iure non solui propter exceptionem legis irritantis contractum, ex quo creditor sibi debitum esse contendebat; inquirendum erit in singulis illis casibus. Nobis hoc loco sufficit fuisse demonstratum, neque non vtum exceptionis concessae à lege irritante, neque obligationem quam sibi quis sponte imposuit ad non vtendum beneficio illo legis, firmare priorem contractum irritatum à lege, atque ad eum inuvalidum: neque negationem actionis ad rescissionem, aut repetitionem soluti post promissionem spontaneam non vtendi exceptione legis irritantis priorem contractum, ipsum validare, aut eius valoris restituti, sublato impedimento quod lex apposuerat, argumentum esse; atque ad eum iuramentum cadens in promissionem formalem, vel virtuales adiectam illi contractui inuvalido, non magis illum confirmare in ratione contractus, quam confirmet ipsa promissio simplex, & non iurata.

Dixi secundò in nostra Regula vniuersali, contractum iure irritum posse aliquando confirmari indirectè, & quoad aliquos effectus iuramento superaddito: quam confirmationem impropriam

admodum esse nuper monuimus; quia licet addito illo iuramento, quod ut modò dicebamus, continet promissionem seruandi contractum, siue illum non rescindendi, & non utendi exceptione beneficio legis ipsum irritantis, obliget ad ponendum id omne de quo conuentum in illo contractu fuerit, non obligor tamen vi illius contractus, & ex iustitia, sed ex sola fidelitate promissionis nouæ, & acceptatæ, atque ex religione iuramenti, vi cuius alter contrahens nullum acquirat verum, & proprium iustitiæ ius aduersum me: quare si violem iuramentum, pecco quidem periurio, non tamen contra iustitiam, neque obligor ad restitutionem, nisi meo illo iuramento promissorio alteri in fraudem induxerim, & damnum aliquod crearem, cuius causâ culpabilis fuerim: ad illud siquidem reparandum me naturalis æquitas obligabit. Verum nos agimus duntaxat de sola obligatione, quam affert iuramentum appositum contractui ipso iure inualido; dicimus autem eam non esse vi contractus prius inualidi, qui vires ex adiectione iuramenti sumpsit, sed solius religionis, & cadere in illud ipsum quod eiusmodi contractu conuentum erat; quia iuramentum factum est de ea conuentione, quamuis inualida, seruanda; atque hanc confirmationem contractus indirectam, & impropriam nominamus, quam dari posse constat ex ipsa rei explicatione: quoties enim iuramentum validum adicietur contractui, obligabit ad seruandum quod illo fuerit promissum, nisi relaxetur, ut constat ex tractatu de iuramento promissorio: neque in re adedò perspicua fuerit immorandum; itaque seruari debet quod contractu fuerat conuentum, quandoquidem illa observatio iuramento valido promissa est, licet ipse contractus maneat æquè inualidus, atque erat prius, neque ex illo partum ius aliquod sit cuius vi cogamur seruare conuenta. Atque ita explicari possunt plures DD. qui volunt iuramento confirmari contractum, neque modum illius confirmationis explicauerunt.

15 Requiebam tamen iuramentum validum ad hanc confirmationem, licet indirectam, & impropriam, quod per se perspicuum est; quandoquidem solum iuramentum validum obligat. Itaque tota difficultas consistit, ut ostendamus iuramenta contractibus inualidis adiecta, esse sæpius & ipsa inualida: deinde quid requiratur ad huius iuramenti, de quo disputamus, validitatem, siue quid illam impediatur.

Atque in primis iuramenta ista contractibus ipso iure inualidis adiecta, esse quoque sæpius ipsa inualida, non difficilè demonstratur; iuramentum siquidem promissorium validum esse nequit, nisi promissio in quam cadit licita, & valida sit, alioquin obligaret ad aliquid illicitum, & quod non subsistit, estque moraliter impossibile. Atqui promissio de seruando contractu iure inualido illicita, & inualida aliquando est, utpote contra legem prohibentem, & irritantem facta, l. 28. *D. de pactis*: *Contra iuris civilis regulas pacta conuentura rata non habentur*: Græci dicunt τὰ παρὰ νόμον σύμφορα ἢ ἰσχυρὰ; in Basil. lib. 11. tit. 1. cap. 22. Superius verò dixerat contra iura communia non licere pacisci παρὰ τὰ νόμῳ νόμιμα σύμφορα ἢ ἰσχυρὰ. Addit stipulationem illi pacto interpositam non valere, sicut & si quis iurauerit de his non acturum, ratum non erit: quare neque Prætor, cuius est pacta tueri, data ex iis exceptione, vel etiam aliquando actione, tueretur vnquam ea quæ contra leges facta

proponuntur leg. 7. §. *an prator. D. de pactis*, & l. *pacta que contra 6. Cod. eod.* quia licet multa facere poterit Prætor, feceritque præter leges, nihil tamen contra leges, l. *ne non 28. §. quoad eius. D. ex quibus caus. maior. l. cum sponsus. §. si res, D. de public. in rem actio.* pacisci tamen contra edictum Ædilitium licet leg. 31. *D. de pactis*. Rationem discriminis hac in parte inter ius civile, & Ædilitium edictum vulgò afferunt, quia edictum Ædilitium ita concipitur, ut non tam ius publicum respiciat, quam priuatam contrahentium vtilitatem, quibus concessum est iuri pro se priuatim introduci rennuntiare, l. *pactum 46. D. de pactis*, & l. *penult. C. eod.* subtilius tamen respondet Anton. Faber ad *citatum leg. 31.* Vlpianum cum dixit *pacisci contra Ædilitium edictum omnimodo licere*, non esse absolutè intelligendum illud *omnimodo*, sed addidisse, siue in ipso negotio gerendo *venditionis conuenisset, siue postea*, quibus verbis significat non valiturum illud pactum, si ante negotium gerendum interponeretur, quia tunc pugnaret contra auctoritatem edicti, quod constituit partem iuris civilis, hoc ipso quod constituit hanc partem iuris honorarij: cum autem interponitur in ipso negotio gerendo, vel post illud, non committitur auctoritas edicti, sed beneficium eius repudiatur: qua ratione potest hæres repudiare beneficium legis Falcidiæ, si velit pacisci de legatis integris soluendis, modò post mortem testatoris, non ipso viuo paciscatur, l. *quod in bonis 25. §. 10. D. ad l. Falcidiam*. Potest filius pacisci cum hærede patris de legitima, quod non liceret cum ipso patre, l. *si quando 35. §. illud, C. de inoff. testam.* Si igitur conueniret inter priuatos ne in futuris ipsorum contractibus locus esset Ædilitio edicto, inanis æquè esset illa conuentio, atque si pacti essent ne in ipsorum contractibus locus esset legibus, quod non licet; l. *ius publicum 38. D. de pactis*. Cum igitur cæpit locus esse Ædilitio edicto, & contrahitur venditio, licebit pacisci de non vtendo huius edicti beneficio, quia Ædiles non agunt, ut emptor vtatur suo beneficio si nolit, sed ut illud implorare possit, si lubeat. Quoties igitur pactio aliqua, vel promissio erit contra legem prohibentem, aut irritantem actum, qui promittitur, illicita, & inualida erit, ac proinde iuramentum tali promissioni additum, nullum erit. Si verò promissio sit duntaxat de non vtendo beneficio legis, cui iam satisfactum est, siue quæ iam habuit suum effectum, licita erit, quia per illam non conuelliatur legis auctoritas, sed eius beneficium repudiatur, siue non imploratur eius auxilium, quod eo tempore licebat implorare. Non peccatur itaque in legem, eritque promissio tum valida; quia non licebit deinde ea violata beneficium legis, quod reiectum fuit, denudò implorare; remittenti siquidem actiones suas non datur regressus l. *queritur 14. §. si venditor. D. de adilitio edicto*, tum licita, quia non pugnat cum lege, ut diximus, nisi aliunde mala reddatur, quia ex ea sequatur quidpiam contra bonos mores: quare in citata l. *queritur*, si venditor sciens morbum aliquem, illum consuluò retinuerit, & conuenerit ne teneatur redhibitoria, conuentioni standum non erit, sed danda emptori aduersus exceptionem pacti replicatio de dolo malo, cui alioquin contra bonos mores faueretur. Si verò venditor nominatim exceperit de aliquo morbo, & de cætero sanum esse dixerit, aut promiserit, standum erit conuentioni, quia deceptus non est, qui sciens morbosum emit.

His

His obseruatis facilè constabit sæpius iuramentum adiectum contractui iure ipso irritò, inualidum esse; quia cum sit promissorium de non reuocando contractu illo, sed obseruando, quamuis sit ipso iure irritus, illa promissio æquè irritatur à iure, atque ipse contractus: nam vel promissio est duntaxat virtualis, ut explicabamus aliàs, quia in ipso contractu implicatur, qui enim promittit vineam dare, implicite promittit non contrahere illi suæ promissioni, aut aduersus illam quidpiam excipere, saltem antequam vineam det; quare si irrita sit promissio dandi vineam, irrita quoque erit promissio non contrahendi illi promissioni, nec ipsa impediendi. Sic quo iure minores, & alij non possunt validè contrahere, eodem etiam non possunt validè eorum obseruationem promittere: quod nemo negabit de promissione virtuali duntaxat in ipso contractu implicita. Iuramentum itaque non magis ratione promissionis illius confirmabit contractum, quam si consideretur seculà illa virtuali promissione cadere in ipsummet contractum, uti re ipsa cadit, quem proinde neque directè confirmat in ratione contractus, neque indirectè ratione promissionis implicitæ illum seruandi, quod fatetur ipse Suar. cum & contractus, & implicita, atque virtualis promissio prohibita sint, atque irrita, iuramentumque de ipsis nullum & inualidum.

16 Si autem agamus de distincta, & formalij promissione addita contractui de ipso non violando, aut rescindendo, etiam exceptione legis ipsum irritantis; ipsa quoque valida non est iecundum se, alioquin obligaret naturaliter, & in conscientia, facileque foret confirmare omnes contractus irritos, addendo promissionem non reclamandi aduersus illos, ideòque inutilis esset lex contractus illos irritans, neque sufficienter prouideret personis infirmioribus, quarum contractus irritauit: quia illis obligabantur si promittant contractus illos ratos habere, & nunquam ab iis resiliere, ad quam promissionem tam facilè inducuntur, atque ad ipsummet contractum celebrandum. Irritatio igitur contractus, & promissionis virtualis in eo inclusa, cõtinet necessariò irritationem alterius promissionis formalis, & superaddita, quæ ad valorem illius contractus ordinatur, alioquin prima illa irritatio inutilis foret, ut diximus: quare iuramentum cadens in hanc promissionem formalem, non habebit maiorem vim, quam si cadat in ipsummet contractum, sed erit æquè illicitum, atque inualidum.

Confirmatur, quia quamuis illa promissio superaddita contractui irritò, per sese valida foret aliquando, non tamen tribueret ius possessori retinendi quod accepit vi illius: neque enim iustum titulum confert. Fuerit v.g. venditio inualida, traditio consequens, dominium nullū transtulit in emptorem; quo ergo titulo rem alienã possidet? non emptoris, quæ nulla fuit, non etiam additæ promissionis, qua venditor se obligauit ad non reclamandū vel repetendū: quæro igitur an hæc promissio dominium validè transtulerit, vel non, si enim non transtulit, iniuste re illam alienam retinet iste possessor, qui eius dominus non est: si transtulit, fuit igitur vel donatio, vel venditio, vel alius quispian contractus, quæ omnia iura irrita à lege. Cum igitur totū ius retinendi debeat oriri à contractu, qui inualidus manet, & non confirmatus, ipsæque non confirmetur in ratione contractus, nullū tribuit ius retinendi, quod vi ipsius fuerat acceptum: quare inutilis est illa superaddita promissio ad retinendū,

R. P. Gibal. De Negotiar.

quod fuerit solutū, nisi vim aliquam conferat priori contractui inualido, quod ipsam facere negant ipsi aduersarij. Et sanè alia voluntas est, & promissio non reclamandi, alia voluntas donandi, & transferrandi dominium: neque hæc posterior voluntas necessariò sequitur ex priori, aut cū illa connexa est: quare poterit se aliquis obligare ad non reclamandum, aut non petendum, non tamen si quidpiam vi contractus inualidi soluit excimet creditorem ab obligatione reddendi rem alienam, cuius dominus factus non est: quod videmus in contractu vsurario, licet enim mutuatarius promiserit se non reclamaturum aduersus illum, & re ipsa soluerit, non tamen fecit ius creditori vsurario vsuras sibi solutas retinendi; imò ad eas restituendas cõpelli vult *cap. debitores, de vsuris*. Cum igitur promissio ista superaddita actualis, & formalis inualida plerumque sit, & non tribuat vllum ius creditori, iuramentum ipsam non confirmabit, & ad præcipuum effectum contractus inualidum erit.

Atque ex his colliges vniuersalem regulam, promissionem superadditam contractui iure inualido, quoties sit contra legem irritantem actum, vel contractum, toties illicitam, & irritam esse, eadem lege, qua contractus ipse irritus sit, atque adedò iuramentum cadens in eam promissionem, nullum erit, & illicitum, utpote de re illicita, & nulla: quoties verò lex irritans contractum habuit iam suum effectum, illique, ut loquuntur iurisconsulti, conuentio subsequens de non vtendo beneficio, & exceptione legis aduersus eiusmodi contractum, quod iure possit, si vellet, valida est, & licita, nisi alio quopiam iure peculiari irritetur, & cum nemo iniurius cogatur uti iure suo, illique possit renuntiare, atque adedò iuramentum in illam cadens licitum, & validum erit: quare cum vi huius iuraturæ promissionis obligemur non rescindere contractum lege irritum, tenemur quoque illum implere, aut eius impletionem non impedire, & contractus ille aliqua ratione indirecta, & impropria dicitur confirmari per eiusmodi promissionem iuratum, non tamen habet inum præcipuum effectum contractus ille, cum vi eius non transferatur dominium, & ius capiendi, & retinendi quod solutum fuerit, ut ostendimus in vsurario, cui solutæ sunt vsuræ ad quas solvendas debitor iuramento se obligat. Vides igitur quatenus iuramentum quoties validum est, eo quod cadat in promissionem validam de non violando contractu irritò iam celebrato, confirmet admodum improprie contractum illum, quoad aliquos effectus, non quoad omnes, neque quoad præcipuum capiendi, & retinendi quod fuerit solutum, nisi liberalis donatio, aut alia quæpiam translatio dominij accedat. Itaque Suar. & aliorum quorundam sententiam de confirmatione contractus inualidi, per iuramentum illi adiectum intellectam probamus, non autem alio sensu, si quem intendunt; eum enim reiicimus.

17 Restat explicandum quid requiratur ad validitatem huius iuramenti modo explicato confirmatorij, siue quidnam eius valorem impediatur: & quidem consentiunt omnes, uti nuper monuimus, debere esse de actu virtutis: quare non sufficit, ut res promissa licita sit, & mandari valeat executioni, atque adedò iuramentum absque peccato, & periculo vitæ æternæ seruari: sed præterea requiritur ut cadat in actum virtutis ponendum, siue talis sit ex natura sua, siue

Eee 2 per

per iuramentum honestetur, vti contingit in voto. Verum ea de controuersia commodius aibi disceptabitur, nunc communem doctrinam suppono.

Exigebam secundò ad huius iuramenti ualorè, vt illi ius non resistat, neque in tali casu adhiberi prohibeat, atque pro nullo haberi, si adhibeatur: tunc enim reuera non obligabit, immò neque aliquando seruari poterit, ne peccetur in leges, quæ rem iuram fieri non obtinere iuramento vetant, & quamuis tale iuramentum seruari ualere sine peccato, cum tamen propter resistantiam iuris non obliget, non potest dici validum: omne siquidem iuramentum validum, obligat ad sui obseruationem nisi relaxetur. Deinde tale iuramentum non erit confirmatorium contractus, etiam indirectè, & improprè: nam tota ea impropria confirmatio in eo consistit, quod iuramentum illud obliget ad seruandam promissionem de non retractando contractu, ac consequenter, & indirectè ad ponendum id de quo contractu conuentum erat: quamuis alia obligatione, & titulo quam iustitia. Atqui in nostro casu iuris ipsi resistantis, ipsumque prohibentis, iuramentum adiectum tali promissioni non obligat, sicut neque ipsa promissio, quod hæcenus ostendimus. Igitur non confirmabit contractum, qui rescindi poterit tanquam irritus, contrarium, neque ea rescissione violabitur iustitia, vt patet, neque religio, cuius obligationem iuramentum inuaidum asserre nequit. Ius porò resistere nonnunquam iuramento patet ex *l. non dubium, C. si aduersus venditionem, l. iurisgentium 7. D. de pactis, l. 28. D. eodem l. si quis inquilinus 12. §. fin. D. de legatis 1. l. si quis 56. D. de fidei iuribus*, quæ iura nuper adduximus. Edicunt uero in casibus, de quibus agunt illis locis, seruandum non esse iuramentum adiectum, ideòque *l. 6. D. de condit. institut. conditio iurandi habetur pro non adiecta in institutionibus*. De iure canonico quandoque iuramentum prohibente, & annullante, his esse non potest: nam agens de iuramentis appositus à mulieribus alienationi fundi dotalis, & renuntiationi successione paterna, iubet ea si spontanea fuerint, seruari, si uero, vi, vel dolo fuerint extorta, nulla esse, & non obligare pronuntiat. Illa tamen seculi hac lege pontificia sæpius obligarent, cum sine peccato seruari possent, indigerentque relaxatione si violarentur. Antonius Augustinus in *notis ad cap. cum coningat, de iure iurando, collectionis 4.* colligit plures casus in quibus ex iure tum civilis, tum canonico iuramenta non obligant, quamuis sine animæ interitu seruari possint, unde sapienter obseruat falsam esse communem, & vniuersalem illam regulam, iuramentum ubi sine peccato seruari poterit, seruandum esse, aut petendam eius relaxationem: nam in aliis quoque casibus, vt ibidem ostendit, ex dispositione iuris non obligat, atque vt sapienter explicat Poncius mox adducendus; regula negatiua est vniuersaliter vera: nempe nunquam seruandum esse iuramentum quando nequit sine peccato seruari: at uero regula affirmatiua non esse vniuersalis, seruandum est iuramentum quoties sine peccato seruari poterit, nam potest alitunde inuaidum, & irritum esse, ac proinde non obligare.

18 Neque difficile fuerit intelligere quomodo ius reddat iuramentum promissorium inuaidum, & nullum; id enim fit primò inhabilitando personas ad iurandum iuramento promissorio, sicut & ad promittendum, quod facere posse nemo dubi-

tat. Sic inhabilitat ad uouendum, profitendum in Religione, contrahendum matrimonium, aliove quosdam actus faciendos: quo casu, vt uides, iuramentum nullum est, neque indiget relaxatione. Secundò inuaidant leges iuramentum subtrahendo materiam, illamve immutando: cum enim antea actus virtutis foret, & apta in quam caderet iuramentum, per legis prohibitionem mala, vel inutilis fit, neque proinde iuramenti capax est, vt enim argumentatur Basil. Ponc. *lib. 12. de matrim. cap. 8. numer. 39.* prius est materiam, esse capax iuramenti, quam iuramentum in illam cadens vim habere: neque enim facit suam materiam capax, sed supponit: quoties uero lex actum aliquem irritum, & nullum reddit, facit illum esse materiam incapax iuramenti: illa siquidem debet esse honesta, non turpis, aut indifferens, quod sæpius monuimus. Atqui actus nullus redditus à lege, vel ea prohibitione fit turpis, vel saltem manet indifferens, & non actus alicuius virtutis, cum nullam virtutem, cuius honestatem participet, siue ad quam reducat, liceat assignare: non enim pertinet ad fidelitatem, cum actum illum promissum promissione irrita à lege ponere non teneat, fidelitas autem obligationem promissionis requirit. Non pertinebit etiam ad iustitiam, cum ex actu nullo nullum ius orti possit, nisi actum illum validum facere obligaret, vt poteram, eaque nullitate uoluntaria damnum alteri creatum; quod non contingit hoc loco. Non pertinebit etiam ad charitatem erga seipsum, vt contingit in solutione latroni facta; aut ad redemptionem vexationis, vt in solutione usurarum. Denique non erit religionis, quia iuramentum non facit materiam suam esse materiam religionis, sed illam in sese immutatam relinquit, ipsique addit duntaxat obligationem religionis. Denique communis est doctrina Suar. *lib. 2. de iuram. cap. 22. n. 8. & cap. 24. numer. penult. & Sanch. lib. 1. de matrim. disp. 32. numer. 21.* quandoque ex prohibitione contractus reddi malam, & prohibitam eius obseruationem. Sic dum Ecclesia prohibet stipulationem pœnæ in sponsalibus, ad tuendam libertatem matrimonij, non solum mala est ea pœnæ stipulatio, sed etiam pœnæ solutio, licet enim dare sponte illam pecuniam non fit malum, dare tamen, & soluere ex obligatione promissionis, & iuramenti, atque tanquam pœnam, malum est: quia minuit libertatem matrimonij. Vide eundem Sanch. *lib. 3. in Decalog. c. 9. n. 15.* Tertio potest Princeps in materia sua potestati subiecta remittere obligationem iuramenti, sicut si tibi quispian promississet etiam iuratus, remittendo promissionem tibi factam, remitteres quoque necessariò iuramenti superadditi obligationem. Dum igitur aliquibus contractibus iuramentum adhiberi lex uetat, illius obligationem remittere uideatur, quia in eiusmodi iuramentis subintelligitur ista conditio, nisi Princeps aliud iusserit, quod pluribus docet Couarr. in *cap. quamuis pactum 1. part. §. 3. n. 11.* Deinde cum sua potestate contineat suorum subditorum uoluntates, potest actum, & consensum promittentis, & iurantis irritare, atque ita impedire ne confurgat obligatio iuramenti.

Obiicies primò Principem laicum non posse impedire obligationem iuramenti, quia est uinculum spirituale ad religionem pertinens, atque potestatem temporali sublimiorem, siue spiritualem, quam soli Ecclesiæ contulit Christus: quare licet lex

lex non assistat, immò & resistat iuramento, quod prohibet adici contractui, nequit efficere, vt si illud iuramentum nihilominus apponatur, non pariat obligationem: quare si autem non obstat, seruandum erit, donec relaxetur: neque leges aliquot Hispaniæ quæ prohibent apponi iuramentum vlli contractus, uel uerbum habent de irritatione iuramenti, sed irritant duntaxat contractus ciuiles, quibus iuramentum fuerit adiectum: quare licet eo casu nulla nascatur obligatio ex eiusmodi contractibus, iuramentum tamen per se obligabit ad id de quo factum est, quodque sine peccato seruari potest; illud siquidem lex ciuilis non potest impedire. Cum itaque iuramentum de non contrahendo contractibus, quamuis nullis, iuste seruari possit, seruandum erit. Ita Couarr. in *cap. quamuis pactum 2. part. §. 1. n. 8.* Barbosa in *l. 1. §. 1. n. 70. & 71. D. soluto matrimonio, Suar. lib. 2. de iuram. c. 38. n. 15.* & alij quamplures. Deinde leges irritantes contractum propter adiectionem iuramenti, pugnant cum immunitate ecclesiastica, iustem indirectè; sic enim impediunt ne preterito iuramenti contrahentes trahantur ad forum Ecclesiasticum; *cap. nouit, de iudiciis*, obseruatque Layman. *lib. 4. tract. 3. c. 11. numer. 10.* Laicum iudicem posse compellere sibi subditos ad obseruationem iuramenti super aliquo contractu, immo uero negotio præstiti, sed iudicem quoque Ecclesiasticum idem posse ex *cap. ult. de foro competenti in 6.* ubi omnes scribentes obseruant iuramentum non mutare forum, sed addere forum foio: nam si contractus confirmatus sit iuramento, poterit iurans ratione contractus ciuilis coram Laico iudice conueniri, vt ille coram lite definit: poterit quoque coram iudice Ecclesiastico conueniri ratione iuramenti, cuius obligatio per se, & ex natura sua ad illius forum pertinet. Cum igitur in tali casu materia iuramenti sit mixti fori; quando Princeps Laicus prohibet iuramentum adici contractui, atque non illum irritum esse uult, & nullam rationem iuramenti haberi, impedit ne contrahentes ratione iuramenti trahantur ad forum Ecclesiasticum, cuius proinde iura lædit, & immunitatem Ecclesiasticam uolat, quod de simili lege Luticiana tradit Iannes Valerius in *differentiis utriusque fori, vers. iuramentum, different. 9.* Diana *tom. 1. tract. 2. resolut. 114.* & alij plures laudati à Thoma Deibene *tom. 1. de immunit. Ecclesiast. c. 8. dubitat. 28. sect. 5. n. 2.* dubitat uero Suar. *loco citato*, & Lugo *de iustitia disp. 22. n. 248.* quoties illæ leges feruntur eo fine, ne causæ ratione iuramenti trahantur ad forum Ecclesiasticum.

Hæc porò omnia confirmantur: nam in iuramento isto promissorio, & contractus directè, vel indirectè confirmatorio, duplex tantum obligatio reperiri potest: vna quidem iustitiæ, & vi contractus iam confirmati, & corroborati accedente iuramento; altera religionis ad tuendam iuramenti ueritatem. Et quidem vtrò concedimus Principem Laicum impedire posse ne ex contractu oriatur obligatio iustitiæ, irritando uidelicet contractum, qui eius potestati subiectus: de potestate uero irritandi contractus fufus disputauimus in nostro opere de uiribus *lib. 3.*

Neque de irritatione huius obligationis agimus hoc loco, tota difficultas est de obligatione religionis ex iuramento, quam impediri posse lege Principis Laici negamus; vel enim id faceret directè, vel indirectè. Non primum, sic enim

eam obligationem, quæ spiritualis est, solus Deus; & cui potestatem ipse fecit, impedire potest, sicut & relaxare, vt omnes fatentur: non impediet etiam hanc obligationem indirectè, siue consequenter impediendo ne contractus obliget, ipsumque irritando; contrarium enim uidemus in contractu usurario, siue promissione soluendi usuras; licet enim ille contractus sit irritus, eique superaddita promissio soluendi, si tamen iurata sit, pariet obligationem religionis, donec relaxetur iuramentum, & solui debebunt usuræ; quamuis repeti post solutionem ualeant. Igitur ex irritatione contractus non sequitur necessariò irritatio obligationis iuramenti superadditi. Ratio est quia iuramentum istud non habet pro materia obligationem ex contractu ualido, sed rem iuram quæcumque illa sit, modò sine peccato poni queat, vt ostendimus in promissione iurata soluendi usuras: illius siquidem iuramenti materia non est contractus usurarius, sed solutio usurarum, quam iuramento promittit, & quæ sine peccato poni poterit: ideoque usuras cuiusmodi soluere debet, quamuis eas solutas reposcere ualeat. Itaque contractus irritatus à lege non est materia iuramenti promissorii de non contrahendo illi contractui, sed non contrahentio, quæ licita est, cum fas cuique sit suo iure cedere, aut beneficio legis non uti: quare non bene afferunt aliqui exemplum matrimonij clandestini: cum enim Ecclesia illum contractum clandestinum irritauit, consequenter, & indirectè fecit, vt Sacramentum esset irritum, quia subtraxit materiam capax sacramentalitati, huius enim Sacramenti materia est solus contractus connubialis ualidus, & legitimus, quare subtrahendo eo contractu per irritationem, non remanet amplius idonea materia, cui accedat ratio Sacramenti: quare qui subtrahit illam materiam consequenter, & indirectè impedit ne fiat Sacramentum, neque tamen quidquam sibi arrogat circa institutionem sacramenti. Verum similis ratio non reperitur in nostro casu, quia ut iam monui, materia huius Sacramenti non est contractus ualidus, quare eo sublato manet adhuc iuramentum quod habet suam materiam, nempe rem iuram, quæ est non rescissio contractus, non contrahentio, siue illius obseruatio, ad quam se sponte etiam iuramento obligat, quod sine dispendio animæ facere potest, atque aded tota illa materia cum non sit turpis, iuramenti capax est.

Resp. nihilominus Principem Laicum posse non modò sua lege non assistere iuramento, sed illi quoque resistere, prohibere ne fiat, atque impedire ne eo casu obligationem pariat, non directè quidem, sed indirectè aliquo ex illis modis in explicanda nostra sententia adductis, quorum aliquos ipsi quoque aduersarij probant. Itaque sentiunt Molina *tract. 2. de iustit. disp. 147. n. 13.* Sanch. *lib. 3. in Decalog. cap. 22. numer. 10.* Valq. *de reseruent. cap. 3. dub. 2.* Basil. Ponc. *lib. 12. de matrim. cap. 8. §. 5. numer. 39.* Layman. *lib. 4. tract. 3. cap. 11. numer. 9.* Rebell. *2. part. lib. 16. q. 2. numer. 9.* Deibene *sect. 5. citata, numer. 2.* ubi plures alios refert; falsum enim est iuramentum, quando seruandum esse potest, & hoc ipso loco promissio in quam cadit iuramentum, est prohibita à lege, ac proinde mala, vt ostendimus: quod vt intelligatur obseruanda est doctrina nuper allata ex Antonio Fabroy

conventiones quæ ita sunt contra legem irritantem, ut impediunt ne effectum habeat, & irritet actum, esse nullas, & prohibitas, atque adeo malas; conventiones verò quæ supponunt iam effectum huius legis, nempe actum iam irritum, & respiciunt duntaxat vim beneficij, quod contulit lex, non esse malas, cum quisque possit cedere suo iuri, non tamen impedire ne ius illi conferatur à lege: nam lex irritans, illud sapius confert etiam inuitis, uti explicabamus. Quoties igitur iuramentum cadet in conventiones prohibitas, & malas, eo quod pugnent cum legibus irritantibus, ideòque illis apponi prohibetur, toties nullum erit; quia cadet in materiam illicitam, nullam itaque pariet obligationem, uti vides. Hinc apparet cur iuramentum soluendi vsuras, obliget, quia licet contractus vsurarius propter iniustitiam quæ continet, non obliget ad sui observationem, nullumque ius conferat vsurario; solutio tamen vsurarum ex parte solventis mala non est, licet vsurario nullum capiendi tribuat ius, ideòque ab eo repeti possint; immò quamvis non repetantur, eas ipse restituere teneatur; ideòque non fuit prohibitum à iure iuramentum de illarum solutione; immò illi iuramento ius afficit, cum impleri iubeat: & simul compellat vsurarium ad easdem reddendas. Cum itaque hoc iuramentum momentanea solutione impleri queat, & iuranti non sit incommodum, neque vsuris faueat, visum non est operæ pretium illud prohiberi à iure, aut irritandum; unde non licet ad aliorum iuramentorum, quæ prohibentur à iure contractibus inualidis adici, valorem argumentari; quoties res iurata in se mala non erit.

Quod porro pertinet ad Ecclesiasticam immunitatem, negamus cum nuper laudatis Doctoribus, eam violari legibus Principum, quibus prohibetur ne contractibus accedat iuramentum, eiusque nulla sit obligatio; quia nihil sibi in rem spiritualem arrogat, sed solum faciunt ut res iurata sit illicita, adeòque materia incapax iuramenti, uti nuper dicebamus. Neque deest iusta causa propter quam executionem rei promissæ prohibeat Princeps, atque adeo promissionem ipsam annullat: v. g. ad vitandas fraudes, arcendas iniurias, finiendas lites, impediendos contractus iniustos, & ne eorum dissolutio difficilior reddatur propter necessariam iuramenti, si validum fuit, relaxationem. Ex quibus causis latas eiusmodi leges minimè lædere Ecclesiasticam immunitatem concedit ipse Lugo *disp. 2. 2. citata, numer. 248.* quia sicut posset lex civilis aliquando propter grauiora quædam incommoda prohibere ne contractibus adhiberentur fideiussores, alioquin irritus foret contractus, nempe ne quandoque contrahens cogatur nocere suo fideiussori, ideòque soluere, quod aliquando non debet, aut non potest; cur non poterit eadem lex, ne ex appositione iuramenti quis cogatur seruare contractum iniustum, propter reuerentiam adiecti iuramenti, prohibere, ne deinceps ad securitatem contractus assumatur Deus in testem, aut fideiussorem, alioquin contractum eo ipso irritum, & nullum esse? quid in eo toto processu pugnat cum potestate Ecclesiastica? quare prodigus cui bonorum administratio prohibita fuit, non potest se iuramento obligare ad soluendum, vel alienandum, uti ex pluribus docet Conarr. *in cap. quamvis pactum, part. 2. §. 3. numer. 11.* quod quoque statuit ne ex contractu tutoris cum

pupillo, aut minorum & mulierum, nisi certa forma, atque solemnitate fiant, sequatur vlla obligatio; addito licet iuramento.

His addo leges istas etiam ferantur eo fine, ne contractus civiles ratione iuramenti trahantur ad forum Ecclesiasticum, iustas nihilominus esse, quod plures negant, ut Ecclesiæ iura seruent illata; neque opus est cum Valero nuper laudato ad tuendas illas leges, dicere conditas fuisse in comitiis publicis, quæ constant Clericis, & Laicis, nam ut Poncius, Delbene, aliique sapienter obseruant, debet publica potestas sibi esse sufficiens ad procurandum bonum commune, & remouenda illius impedimenta, irritando contractus quosdam, quod non esset, nisi posset prohibere iuramenta quæ inutilem redderent omnem eiusmodi irritationem. Debet & posse se tueri, & sicut necesse est alienam iurisdictionem inuadere, ita propriam tueri, & ne eam sibi vario, & specioso prætextu quispiam vindicet, prouidere æquum est. Ecclesia sanè prætextu petiurij plurimas causas civiles ad se traheret, quod Laici Principes impediunt, dum contractum cui fuerit adiectum iuramentum, irritum esse volunt, cui legi, inquit Ponc. *c. 8. citato, n. 8.* non potest derogare Ecclesia, cum in materia civili nullitatem actuum ipsa supplere nequeat, aut illi valorem restituere; alioquin cum nunquam ferè tabelliones præmittant scribere clausulam iuramenti à contrahentibus præstiti ad contractus observationem, omnes ferè causas possent pro arbitrio litigatorum ad forum Ecclesiasticum trahi, regio admodum imminuto: quare ne tam graue suæ iurisdictionis dispendium paterentur aliqui Principes, sapienter constituerunt contractus quibus adiceretur iuramentum, nullos fore, neque vi illorum obligandos esse contrahentes, etiam ratione iuramenti superadditi, quod contra prohibitionem eiusmodi præstitum, nullum etiam, & non obligatorium foret. Atque ita Sanch. Molina, & alij plures Leges Hispanas, & Lusitanas interpretantur, & tanquam æquitati consentaneas tuerentur. Quid verò hac in parte fuerit actum, agaturve hodie in Gallia, docebit Mornacius ad *l. si qui ex consensu 8. C. de Episcopali audiencia.*

Obiicies secundò nullum fore discrimen inter ius civile & canonicum, quoad iuramentum confirmatorium contractus, siue promissorium, eiusque vim, atque obligationem impediendam; cum vtrumque ius illam æquè impedire possit: videtur tamen ius canonicum aliquid amplius statuisse, cum iubet mulieres iuramento de non reuocanda alienatione fundi dotalis, & renuntiatione paternæ successionis omninò teneri, ad idque compellendas esse, uti nuper retulimus. Pontifex igitur seruandum esse edicit iuramentum præstitum circa contractus, qui iure civili improbantur; de hac questione vide Ponc. *lib. 1. 2. de matr. c. 8. §. 7. à n. 49.*

Respondent aliqui à quibus non longius abest Valq. *c. 3. de ressam. dub. 2.* eas constitutiones valere duntaxat in ditionibus Pontifici subiectis, vbi potest & irritare contractum, & illum reualiditate tollendo impedimentum, quod eius valori implet oppoherat; quod si extra eas ditiones velimus valere eiusmodi constitutiones, non validabuntur contractus per iuramentum appositum, illud tamen ratione vitandi petiurij seruandū erit, quare Resp. secundò cum Poncio, ius civile duntaxat arendere quid sequatur ex natura contractus irriti, & prohibiti. Cum enim ille actus, si

non possit esse virtutis alicuius actus, uti nuper ostendebamus, sitque vel turpis, vel indifferens, atque adeo non existat materia capax iuramenti, sapienter iuramentum eiusmodi actui adici noluit, & si adiciatur seruandum non esse constituit, & nullam eius in iudicio haberi rationem: quia verò materiæ indifferenti potest honestas ex fine, quem sibi præscribit operans, accedere, ut in hoc ipso casu, observatio contractus iure inualidi fulcipi, & promitti ex honesto aliquo fine, ut ad tuendam v. g. suam famam, vitandum alterius damnum, componenda dissidia, finiendam litem, si eiusmodi observatio contractus irriti aut eius non reuocatio ex aliquo simili honesto fine promittatur, iureturque, valida & honesta erit promissio, & iuramentum seruandum erit. Pontifex igitur qui conscientiam solū attendit, præsumit iurantem ex honesto quopiam fine iurasse, dum contractum irritum se seruaturum, & non reuocaturum iurauit, quoties sponte id fecit, & non vi coactus, aut dolo delusus: quare seruari iuramentum illud constituit, donec relaxetur, ad vitandum petiurium. Lex itaque Pontificia in præsumptione fundatur, quare qui sibi conscius esset se non iurasse ex honesto fine, non iurasset validè, neque egeret relaxatione quamvis in iudicio agere non posset.

ARTICVLVS II.

Consecraria, & singularium difficultatum explicatio.

CONSECTARIUM I. *Discrimen inter iuramentum confirmatorium, promissorium, & solum obligatorium.*

I. *An sit discrimen inter iuramentum appositum contractibus irritis propter utilitatem publicam, & inualidis propter utilitatem priuatam.*

II. *An posterius iuramentum obliget, & confirmet contractum factum contra prius iuramentum.*

IV. *Examinantur regule quibus cognoscatur, an iuramentum confirmet contractum cui adicitur, an saltem sit obligatorium.*

V. *Casus singulares ex hæcenus dictis.*

VI. *Explicatur authentic. Sacramenta puberum, C. si aduersus venditionem.*

VII. *Illustrantur aliquot capita iuris civilis.*

Distripa quam tradidimus hæcenus, vniuersalis est, & certis constantibusque regulis confirmata, maiorem tamen lucem accipiet ex singularium difficultatum explicatione, quam illi subiciimus, vel ex illa potius colligimus.

CONSECTARIUM. I.

Discrimen inter iuramentum promissorium, confirmatorium, & solum obligatorium.

Primum discrimen circa obligationem. Secundum quoad relaxationem. 2.

Tertium quoad petitionem relaxationis. 3.

Quartum quoad actionem. 4.

Quintum quoad transmissionem obligationis ad hæredes. 5.

Sextum quoad impletionem obligationis. 6.

Sapienter omninò Valq. *cap. 3. de testamentis, dub. 2. n. 1.* arguit quosdam Theologos, qui existimabant inutiliter quæri an iuramentum accedens contractui sit illius confirmatorium in ratione contractus, an non, quandoquidem seruandum prorsus est, si sine peccato seruari possit, & ne ab ipso quidem Pontifice relaxari possit inuito illo, cui eiusmodi promissio iurata facta fuit. Verum constat ex iis quæ nuper initio superioris Articuli diximus, non inutilem esse hanc questionem propter diuersos effectus, quos pariunt, & qui pensandi omninò sunt, quorum.

Primus est diuersa vtriusque obligatio, in confirmatorio siquidem iuramento duplex est obligatio, nimirum iustitiæ, vel fidelitatis, & præterea religionis, quæ posterior obligatio sola reperitur in iuramento per se stanti, & duntaxat obligatorio, & non simul confirmatorio, quod alibi significauimus, & sapius toto proximo articulo monuimus.

Hinc sequitur secundò relaxato validè iuramento, quod erat solum obligatorium, & per se stans, non manere obligationem soluendi contractum, qui proinde licet violari poterit, quia erat sola religionis, & iuramenti obligatio, quæ per relaxationem prorsus extincta est, manetque contractus irritus, & inefficax, sicuti erat ante additum iuramentum. Quoties autem iuramentum est confirmatorium, eius obligatione per legitimam relaxationem extincta, manet nihilominus validus contractus, qui per tale iuramentum confirmatus fuerat, atque adeo retinetur obligatio iustitiæ, quæ non consergebat ex iuramento, nisi quoad firmitatem, tanquam ex conditione sine qua ius non dedisset valorem illi contractui: ita Couarr. *in cap. quamvis pactum, 2. p. §. 1. n. 7.* Suarez *lib. 2. de iuram. cap. 2. §. n. 3.* Rebell. *2. part. lib. 1. 2. g. n. 11.* Molin. *tract. 2. disp. 150.* Azor. *tom. 1. lib. 11. cap. 7. §. 5.* Sanch. *in Decalog. lib. 3. cap. 13. num. 59.* Valq. *dub. 2. citato,* & alij passim contra Albert. *in cap. cum contingat, de iurjurando n. 9.* & Felin. *in cap. 1. n. 26. eod. titulo:* qui volunt sublato vinculo iuramenti confirmatorij manere irritum contractum, illos tamen interpretatur Couarr. *loco citato,* de contractibus qui non accipiunt robar à iuramento, sed solum aliquem effectum, ut cum non potest aliquis aduersus contractum iure validum agere, & uti remedio legis ad ipsius dissolutionem propter iuramentum appositum: sic qui minus dimidio iusti pretij vendidit, potest petere rescissionem venditionis *l. 2. C. de rescind. vend.* si tamen iurauerit se non vsurum remedio legis, non poterit agere aduersus eam venditionem: tunc enim licet maneat validus contractus, poterit tamen aduersus illum agere, & uti beneficio legis, sicut poterat ante iuramentum, quod laxatum fuit. Verum non propterea dici potest contractum aliquem firmatum iuramento, eo sublato irritum esse, quia talis contractus non fuit firmatus iuramento quoad suam obligationem, sed solum quoad obligationem non agendi ad eius rescissionem, uti agi posset ex lege, & absolutio à iuramento tunc non datur nisi ad effectum agendi. Retinenda

da itaque est communissima sententia, iuramenti confirmatorij relaxatione posita, manere adhuc obligationem contractus, quia ut diximus *art. superiori*, si quam vim confirmandi contractum habeat iuramentum, illam non habet ex natura sua sed ex legis dispositione, quæ contractus irritationem aufert, & relinquit efficaces contrahentium voluntates posita conditione iuramenti: quare sublato deinde iuramento, manet firmus contractus beneficio legis, quæ illum denud non irritat, nisi vnà cum iuramento fiat plena absolutio à contractu, quæ æquiualeat irritationi, vel rescissioni. Obseruat verò Sanch. *n. 60. cap. citato*, relaxationem iuramenti ad effectum agendi ex beneficio legis aduersus contractum nullum, esse in eo qui nouit alterum cui iurauit, rem de qua agitur iuste possidere, & peccare contra iustitiam ac iuramenti religionem, adeoque teneri ad expensas litis, & damna inde consequuta. Hinc tamen sequitur non fore inuilem relaxationem iuramenti confirmatorij, licet contractus maneat validus, quia saltem aliquando tollitur impedimentum agendi in iudicio ad dissolutionem contractus. Deinde tollitur altera ex duabus obligationibus, quas in tali contractu iuramento confirmato necesse est reperiri, manetque sola obligatio iustitiæ; si tamen relaxatio iuramenti fieret à creditore, periret inuicem contractus obligatio, quia creditor non relaxat per se, & immediatè iuramentum, sed solum mediatè quatenus cedit iuri quod per eiusmodi contractum ipsi obuenerat, atque ita sublato fundamento cui accessit iuramentum, ipsum iuramentum intercidat necesse est: superior autem immediatè absoluit à iuramento, neque necessariò priorem obligationem, aut illi adiunctam tollit.

3 Tertiò non licet petere iuramenti confirmatorij relaxationem, secus verò quando est solum obligatorium, quia in priori casu ius est acquisitum tertio, eique sit iniuria si eiusmodi relaxatio concedatur, aut petatur: quæ ratio cessat in iuramento per se stantis, quod tamen Suar. *cap. 2 §. cit. n. 12*. ita explicat, ut iuramentum istud non sit relaxabile vi conditionum suarum intrinsecarum: nam ex quapiam causa extrinseca poterit aliquando, etiam in præiudicium tertij, iuste relaxari, neque volunt communiter contrarium DD. dicunt siquidem non posse iuramentum illud laxari, nisi à Pontifice de plenitudine potestatis, à qua habet, ut propter bonum commune possit priuatorum iuribus derogare. Quod autem ad iuramenti non confirmatorij relaxationem ait idem Suar. *cap. 29. n. ult. eam* non esse semper possibilem ex vi suarum conditionum intrinsecarum, sed tantum quando est turpitudine in eo cui iuratur, neque sufficere promissionem, cui accedit iuramentum esse irritam, ut iuramentum nulla alia de causa irritetur, quia cum lex irritans contractum & promissionem inducta sit in fauorem iurantis, qui sponte voluit beneficio legis irritantis renuntiare, aut eo non gaudere, & suam illam voluntatem iuramento firmare, debet occurrere aliqua causa propter quam obligatione quam eo iuramento contraxit liberetur; reicit tamen hanc doctrinam Sanch. *lib. 3. in Decalog. cap. 12. num. 65*. quia eadem iustæ causæ, quæ induxerunt Legislatores, ut talem contractum irritarent, & omni obligandi efficacitate priuarent, & denique contrahentium voluntates, ne pro arbitrio de suis rebus disponerent inefficaces redderent, possunt inducere ad relaxationem iuramenti, cum nulla iniuria fiat parti, quæ eiusmodi contractum nullum

sibi ius acquisiuit; immò interest Reipublicæ dari potestatem hæc iuramenta laxandi, ne legis irritantis effectus alia via frustretur, neque renuntiatio beneficij, & fauoris à lege facti impedit aliud beneficium repetitionis, nec validat contractum, secus est quando iuramentum confirmat contractum; tunc enim validus fit contractus, saltem quoad effectum, & excluditur beneficium repetitionis rei solutæ.

4 Quarta obligatio confirmatorij dat actionem parti in iudicio, quod non facit quando non est confirmatorium. Ratio est, quia in priori casu ius parti acquiritur: igitur & actio suum ius repetendi. Deinde quia promissio iuramento plenè voluntario firmata parit actionem externam in iudicio, ut tradunt Iuristæ communiter apud Couarr. *in cap. quomodo pactum, 2. p. §. 4. n. 16*. ex solo verò iuramento non oriri actionem tradit Innoc. *in cap. cum venissem, de institution. Quarit* autem Couarr. *in cap. citatum 1. part. §. 2. n. 3*. an actio ex iuramento promissorio nascatur iure pontificio, & civili, & tandem affirmatiuè concludit contra Barthol. *qui in l. si quis pro eo, D. de fideiussores*. negat iuramentum esse modum inducendæ obligationis in iure civili; sequitur tamen glossam *in l. 1. C. de operis libertor*. Couarruias, probatque *ex lege ut iurifurandi, D. de operis libertor*. vbi dicitur ut iurifurandi obligatio con.rahatur, libertum esse oportere, qui iurat, & libertatis causâ iurare, & *ibid. §. 3*. fatetur aperte Iuriconsultus actionem competere ex iuramento quo libertus operas patrono promisit: quod ipsum asseritur *l. licet dubitatum, D. de liberali causa*.

Obiicit *l. si quis pro eo § 6. D. de fideiussores*. vbi negatur fideiussores teneri pro eo, qui cum libertus non sit, iurauit se operas alicui præstiturum. Vnde colligit Barthol. ex ea promissione iurata nullam oriri obligationem: alioquin si quæpiam præcessisset obligatio, fideiussores teneretur.

Respondet Couar. operas in præmium libertatis imponi solitas posse validè à liberto promitti, non ab ingenuo: quare si filiusfamilias eas patri manumittenti promittit, vel per stipulationem solemnem, vel per iuramentum, nulla erit ea promissio, cum ipsi ius apertè resistat: non quia iurandum nullam obligationem civilem inducit, sed quia ingenuus non potest se ad eas operas obligare, adeoque si per solemnem stipulationem operas promississet, non obligaretur, neque posset illi accedere fideiussores: quæ ratiocinatio Couar. mihi non placet: nam si inualida est illa promissio ingenui in hoc casu resistente iure, iuramentum illi accedens æquè inuile erit, atque fideiussores, neque maiorem afferet obligationem iuramentum, quàm fideiussio. Itaque vel nullam afferet obligationem, vel saltem non civilem. Non est verò mirum, quod promissio valida, & iurata pariat obligationem civilem, ut contingit quando libertus iuramento promittit patrono suas operas; quia ea promissio fuit valida, & probata à iure. Quia verò quandoque fiebat sine solemni stipulatione, atque ita non poterat actionem parere, voluit lex, ut si accederet iuramentum, licet deesset solemnis stipulatio, pareret nihilominus actionem. Vnde neque certè colligitur iuramentum confirmare contractum, & promissionem inualidam (ut plures contendunt ex hac lege) neque iuramentum per se stans, ut loquuntur, siue non confirmatorium, parere actionem civilem, sed solum promissionem per se validam, neque improbatam à iure, licet ipsi non tribuat

actionem ad præscribendas lites propter certæ cuiusdam solemnitatis defectum. Si tamen accedat iuramentum, obtinere actionem civilem, quam profectò non parit iuramentum, sed promissio valida cum conditione illa iuramenti, qua deficiente non pateret, cum solemnitatibus à iure ad impetrandam actionem requisitis careat: quæ omnia consentiunt cum iis, quæ *superiori articulo. nostra Regula tertia vniuersali* diximus.

5 Quintò obligatio iuramenti confirmatorij, si quod daretur, transiret ad hæredes, sicut & omnes actiones, atque iura defuncti; obligatio verò iuramenti per se tantum obligatorij, personalis duntaxat est, & non transit ad hæredes: quæ de re ad *Sanch. lib. 3. in Decalog. c. 12*. nos alibi commodiùs ea de conuersione disputabimus: obseruo duntaxat plurimum interessè dignoscere an iuramentum sit verè confirmatorium contractus inualidi, an non; quia in priori casu contractus ille inualidus, licet accedente tamen iuramento reualidatus, non iuramentum modò, sed eius quoque successores obstringet, quod non facit si iuramento non fuerit confirmatus contractus, manseritque inualidus, sicut etiam iuramentum; tunc enim si demus iuramentum fuisse validum, eo quod non prohibeatur, neque reiciatur à iure resistente, & improbante, ut fuitis exposuimus *articulo superiori*, obligabit solem iuramentum, & cum eo omnis illa obligatio extinguetur, neque transmittetur ad hæredes.

6 Sextò obligatio iuramenti per se stantis, & non confirmatorij impleretur momentanea solutione, poteritque, si contractus erat irritus, talique accedente iuramento maneret, repeti quod solutum erat, neque opus est relaxatione iuramenti; quia eius obligatio per præuã solutionem extincta prorsus fuit, neque ad eam repetitionem debet esse turpitudine in creditore, à quo solum repetitur, uti malè voluit abbas *in cap. cum contingat, de iure iurando n. 8*. Quod si iuramentum confirmatorium esset, non extingueretur eius obligatio per solam solutionem, teneturque iurans non repetere solutum, quia tunc apponitur contractus per illud iuramentum factus esse validus, & eodem modo: atque si initio validus fuisset. Ita omnes apud Sanch. *cap. 12. citato n. 61*. quod intelligo de obligatione præcisè vi iuramenti; non disputo enim an eo seposito possit dari iusta causa non repetendi quod solutum est, uti dari posse putat Suar. *lib. 2. de iuramento, cap. 2 §. num. 11*. ex qua Suar. doctrina pluribus ab eo confirmata vides, quod superiori articulo contendebamus, ex negata à iure repetitione eius quod solutum est, non colligi necessariò confirmationem promissionis, vel contractus, vi cuius indebitè solutum erat.

CONSECTARIUM II.

An sit aliquod delictum inter iuramentum appositum contractibus irritis propter vtilitatem publicam, & inualidis propter vtilitatem priuatam.

Communis sententia affirmans. 1. Explicatur, & probatur eius prima pars. 2. Consectaria ex ea sententia. 3. Secunda pars probatur. 4.

Communis illa sententia impugnatur. 5. Doctrina de Lugo ibid. examinatur. 6. Nostra sententia demonstratur. 7.

1 Ita passim sentiunt DD. concedunt enim contractus irritos propter vtilitatem priuatam confirmari iuramento, nisi causa irritationis fuerit turpitudine creditoris: quando verò causa irritationis est bonum publicum, negant confirmari accedente iuramento. Ut verò hanc posteriorem partem probent, obseruant etsi finis cuiuslibet legis sit bonum publicum, in executione tamen leges aliquas primariò tendere ad priuatam vtilitatem, & secundariò tantum ad publicam; alias verò primariò ferri in publicum commodum, & secundariò ac per quandam consecutionem in commodum priuatorum, quod ex bene constituto bono communi necessariò resultat, sicut bonum quoque publicum ex priuatorum, & ciuium vtilitatibus sequitur. Quoties itaque lex habet pro materia proxima bona particularia ciuium, toties dicitur ferri primò in bonum priuatum, & eo mediante in publicum. Eiusmodi sunt leges quibus singulorum patrimonia conseruantur, & consulitur infirmitati minorum, & mulierum, prohibentur illis alienationes, & alia eiusmodi: quod enim vxor alienet aut seruet fundum dotalem, non interest per se Reipublicæ, sed est commodum priuatorum: quando autem materia proxima legis est bonum commune, ut quæ consulit immunitati Sacerdotum, iudiciorum publicorum integritati, sufficientiæ bonorum, ut leges ammonitiæ, aut publicæ securitati, v. g. quæ armorum delationem vetant, ferri dicuntur in fauorem boni communis, & publici. Quoties igitur boni communis intuitu contractus irritatur, nequit adiecto iuramento reualidari, quia priuati non possunt communi bono renuntiare, neque iuri ipsi immediatè prospicienti, *cap. cum ad Apostolica, de regular. & l. ius publicum, D. de pactis*. Deinde cum illæ leges obligent in conscientia, qui eas violat, peccat; quare iuramentum de ea violatione est iniustum; immò & nullum. Et sanè pacifici contra ius, & in præiudicium alterius, est iniuriosum, & contra iustitiam. Atqui pacifici contra ius publicum, & illi renuntiare est pacifici in præiudicium communitatis, & contra iustitiam legalem, ac proinde peccatum: quare iuramentum de eo, contrarium est bonis moribus naturalibus, & non modò confirmatorium non est, sed nequidem obligatorium: nam licet actus prohibitus non præiudicat per se communi bono, factus tamen ex obligatione plurimum officit Reipublicæ v. g. deportatio equorum, armorum, & auri extra regnum, licet non prohibeatur nisi lege pœnali, obligatio tamen ad eiusmodi deportationem non potest non nocere plurimum bono communi.

2 Dices pactum legis commissoriæ reprobari in pignoriibus *l. ult. C. de pactis pignori*. ob bonum commune, & tamen si addatur illi iuramentum, obligabit *cap. significante, de pignoriibus*: igitur iuramentum de actu prohibito propter bonum commune non est semper iniustum, & nullum.

Respondent legem prohibentem eiusmodi pactum versari immediatè circa materiam boni priuatorum ciuium; est enim commissoria in empionibus, cum res ea conditione venit, ut non soluto dicta die pretio, res sit inempta: in pignoriibus autem, ut nisi definito tempore solvatur debitum, pignus

pignus fiat creditoris, quod vltimum reprobatur, vt consulari domino pignoris, qui tale pactum iniit, & in odium creditorum, qui tamen non peccant retinendo pignus: quare iuramentum de eiusmodi pacto validum esse nihil prohibet, maxime cum ea lex in sola presumptione fundetur: quare si in eo pacto commissoria nihil fiat contra iustitiam, obligabit naturaliter. Putat tamen Panormitanus iuramento non confirmari hoc pactum, sed male, cum illud pactum non irritetur, nisi quia est contra bonos mores ciuiles, et prohibito feratur in odium creditoris, qui in eo pacto non peccat, vt supponimus. Idem dicendum erit de contractu ludi, quem ius irritat, quando pecunia credita luditur: nam ea lex fertur primario in bonum priuatorum, quare iuramentum adiectum obligabit. An vero etiam confirmet contractum, & promissionem illam, quaestionis dubia est: nam si illa promissio inuexit obligationem naturalem, & nulla alia fraus, aut iniustitia accesserit, confirmabitur iuramento ex Molina *tract. 2. disp. 5. §. 4. §. vtrum autem qui.*

3 Ex istis colligunt primò Clericum inualidè renuntiare etiam iuratum beneficio fori, *cap. si diligenti, de foro competenti*, quia privilegium illud Ecclesiae, & non priuatis primario fuit concessum.

Colligit secundò Couarru. in *cap. quamuis pactum, 2. p. §. 1. n. 2.* contractum quo quis vendendo praedium retinet colonos culturae praedij adscriptos contra prohibitionem *l. quemadmodum 7. C. de agricol. & censit.* non confirmari iuramento, quia ea prohibitio respicit primario bonum Reipublicae, ne agricultura damnnum graue patiatur. Erant porò olim, quod alibi monuimus, tria genera colonorum, nimirum adscriptitij, originarij, & censiti. Primi illi per contractum priuatamve conuentionem culturae alienius agri adscribebantur, vt in eo colendo suam perpetuam operam impenderent, de quibus agit Codex *de agricolis, & censitis*, vt ibi obseruat glossa. Originarij dicebantur qui ex adscriptitijs nascebantur, & ius colonarum origine contrahebant *l. colonos, C. de agricol. & censit.* Denique censiti erant ipsi adscriptitij, qui ex peculiari conuentione debebant suis dominis censum aliquem ex suis agris, & eorum fructibus, vt ex *l. 2. C. in quibus causis colon. domin. accus. poss.* colligit Couarru. loco citato, & annotarunt Hostiens. & Abbas in *capit. iudicatum, de immunit. Ecclesiar.* Quia igitur plurimum intererat Reipublicae colonos vacare suo agro, prohibebatur distrahi praedium sine colonis adscriptitijs, quam legem hodie non obligare tradit Couarru. qui & alia corollaria ad forum ciuile pertinentia deducit ex communi illa doctrina, contractus in fauorem boni communis, & publici irritos, non confirmari iuramento adiecto, secus vero si inualidentur duntaxat in fauorem priuatorum, nisi sit aliqua turpitudine creditoris, cui iuratur, & in cuius odium contractus ille irritatur.

4 Hanc partem communis sententiae probant, quia quoties contractus aut promissio per vim aut dolum, aliamve iniuriam extorta sunt, si iuramentum accedens contractum eiusmodi confirmaret, esset vinculum iniquitatis, atque ita sentiunt Couarru. in *cap. quamuis pactum, 2. p. §. 3. n. 1.* allègans Barthol. & alios iuris interpretes, quibus magno consensu adhaerent Suar. *lib. 2. de iuram. cap. 27. n. 3.* Lessi. *lib. 2. c. 17. n. 56.* Rebell. *2. part. lib. 1. q. 9. num. 11.* Molin. *tract. 2. disp. 150. & disput. 515. Azor. tom. 1. lib. 1. cap. 7. regul. 3. q. 1. Sanch. lib. 3.*

in *Decalog. cap. 12.* & alij passim. Haec autem turpitudine creditoris inuenitur quoties non tantum creditor, & qui accipit, tenetur restituere, vt censet Molina, sed etiam quoties peccat in acceptione rei iuratae; & denique quoties non potest impleri iuramentum sine peccato eius, cui praestatur: tunc enim turpitudine est in ipso actu ad quem postulatur iuramentum: neque quidquam obstat eam turpitudinem esse inductam per ius ciuile, modò sit contraria honestati morum, & per eam verè peccetur, quia tunc violatur lex obligans in conscientia, vt ait Suar. *cap. 27. citat. n. 4. & 5.* quare si tutor peccet contrahendo cum pupillo, quod leges Galliae prohibent, non confirmabitur ille contractus iuramento pupillij, si autem sit solum politica quaedam turpitudine, quia etiam lex resistat contractui, is tamen cui praestatur iuramentum, non peccat; illa turpitudine ciuilis non impedit confirmari contractum a iuramento, vt contingit in *cap. quamuis pactum, de pactis in 6.* vbi filia renuntians hereditati paternae, sua dote contenta, licet repugnantem iure ciuili, renuntiationem suam validam reddidit per spontaneum iuramentum. Ratio istorum omnium est, quia iuramentum non est confirmatoriu ex sua natura, lex autem non fauet turpitudini, & iniuriae creditoris; quando autem ius canonicum vult seruari iuramentum, non agit nisi de eo quatenus est obligatorium ad veritatem seruandam, & vitandum periculum, dum Deus adducitur in testem falsae promissionis, optimèque Suar. ait talem legem esse potius declaratiuam naturalis, & diuini iuris, quam noui & humani constitutiuiam. Addunt denique sufficere in hoc casu turpitudinem materialem, & non exigi formalem, hoc est, etiam si ipse creditor & recipiens excusetur à peccato inuincibili ignorantia, aut alia quapiam ratione; si tamen actus sit in se malus, v. g. sit contractus usurarius, non firmabitur iuramento, quod omnes vulgò concedunt, dum negant usuram iuramento promissam posse retineri, & accipientem ius aliquod ad eas acquirere: quare etiam debitor, vt suo iuramento satisfaciatur, usuram soluat, poterit eas repetere, aut si nequeat, vt occulta compensatione. Neque *cap. debitores, de iure iurando* fauet Abbati, qui in illud *cap. 4. num. 4.* contrarium sentit, quòd ibi dicitur; *Si de ipsarum solutione iurauerint, cogendi sunt domino reddere iuramentum*: quia haec coactio fit à Iudice Ecclesiastico, vt obligatio Deo quaesita reddatur, non ad instantiam partis, quae ius aliquod adquisierit: vnde ibidem dicitur usurarium cogendum esse reddere Deo iuramentum; quod autem dicitur *eod. tit. cap. 1.* cogendum esse usurarium vt laxet iuramentum sibi praestitum de soluendis usuris, non significat ipsum adquisisse ius aliquod in iurante, & promittentem, sed ne ex eo molestum se exhibeat debitori, quasi sua promissione iurata ita teneatur, vt usuram semel solutas repetere nequeat.

5 Haec communis doctrina de iuramentis contractibus irritatis, & inualidis in fauorem iuris & boni publici, aut priuatorum appositis, quam paulò fufius explicui, adductis, quibus videtur inniti rationibus, vt si quis eam sectari velit, habeat quo se tueatur, non vique quaque mihi placet: quod enim affirmatur iuramentum esse inualidum, quando cadit in actum irritum propter solum fauorem publicum, meritò reicitur à Lessio *cap. 17. laudato. n. 55.* si enim eo actu non peccetur, cur iuramentum erit inualidum, & si in contractibus irritis, & boni priuati fauore non peccetur, cur non confir-

firmabuntur iuramento. Itaque Delugo *disp. 2. 2. num. 228.* nullum esse inter haec iuramenta, & contractus irritos, quibus adiciuntur, discrimen constituit: nam vbi aberit, aut aderit culpa in celebrandis illis contractibus contra legem irritantem, & prohibentem, implendo iuramentum confirmabuntur, aut non confirmabuntur. Itaque attendendum est duntaxat ad id quod iuratur, an illud lex ita prohibuerit, vt idipsum absque culpa fieri non possit; quod quia frequentius contingit, quando contractus est prohibitus propter bonum commune, quam quando prohibetur solum ob priuatam vtilitatem contrahentis, idèd frequenter illi priores non poterunt adiecto iuramento confirmari, licet posteriores aliquando possint. Obseruat deinde legem aliquando prohibere tum contractum, tum eius executionem, v. g. cum canonicis prohibetur donare absentibus distributiones, atque aded prohibentur omnino pacta, remissiones, solutiones, &c. propter bonum publicum, ad procurandam austeritatem, siue frequentiam in choro, idèdque quodlibet pactum contrarium nullomodo iuramento confirmari poterit; cuiusmodi quoque sunt omnia pacta simoniaca in materia beneficii, quae etiam iuramento non confirmabuntur. Aliquando vero prohibetur contractus, non tamen eius executio, vt quando prohibetur ludus pecuniae credita, non tamen solutio; & tunc quando quis ludo illo pecuniam amisit, obligabitur ex iuramento praecedenti ad soluendum, & ad non repetendum solutum. Aliquando denique prohibetur contractus, & eius executio: non tamen solutio, v. g. lex praescribens certum numerum famulorum, ne familia tanta multitudinem opprimantur, obligat ad non conducendum eum numerum, & vbi conductus fuerit, non retinendum. Si tamen quis contra legem prohibentem retentus fuerit, & operas domno praestiterit, debebitur ei omnino merces pro praestito obsequio. Attendendum igitur semper est illud, quod lege prohibuit fuit, illud enim iuramento promitti nequit: quando vero id quod iuratur, prohibuit non fuit, siue prohibitio facta fuerit ob bonum publicum, siue ob priuatum iuramentum, obligabit ex hoc capite, idèdque contractum confirmare poterit nisi quidpiam aliud obstat.

6 In hac doctrina Delugo non placet, quod affirmat, iuramentum, vbi licitum & validum est, quia non cadit in aliquid iure prohibitum, confirmare contractum cui adicitur; tum quia negauit us in vniuersali nostra regula, iuramentum, quamuis aliquando validum, confirmare vnquam contractum; nam licet tale iuramentum, cum nullam habeat turpitudinem, neque in materiam prohibitam cadat, neque alio ex capite, vt supponimus, inualidetur, seruandum sit, & res iurata ponenda sit ex obligatione religionis; inde tamen non sequitur nisi impropria admodum confirmatio contractus, & promissionis, ex qua nullum instituitur ius, sed sola religionis obligatio nascitur, adeoque laxato iuramento nulla remanebit in iurante obligatio. Placet vero quod sapienter monet hic auctor attendendum perpetuò esse id quod lege prohibetur. Si enim iuramentum in illud verè cadat, non modò non confirmabit actum illum prohibitum, & irritatum à lege, sed nequidem erit obligatorium, aut validum: quare si iuramentum cadat in ipsum contractum prohibitum, non obligabit, sicut neque si cadat in eius executionem, solutionem, vel retentionem prohibitas. Si vero aliquid istorum prohi-

bitum non fuerit; & illud iuretur, obligabit iuramentum circa illud; obligationem tamen solius religionis afferet, & non circa alia prohibita, quibus connexa cum eo non prohibito, & iurato, nisi tanta sit ea connexio, vt illud non prohibito, & iuratum poni non possit vi iuramenti, nisi alia prohibita simul, & necessariò ponantur, quia tunc non erit obligatorium iuramentum, obligaret enim ad faciendum aliquid contra legem, & proinde ad peccandum: neque enim licet vnquam aliquid facere, quod quamuis ex se male non sit, cum alio tamen quod malum est, ita connexum est, vt vno posito, necessariò ponatur aliud. Placet denique quod monet Delugo nihil distinguendum esse an actus prohibitus, & irritus prohibeatur, irriteturve propter bonum commune, aut priuatum; satis enim est prohibuit esse, vt reddatur materia incapax iuramenti, quod proinde neque confirmatorium erit, neque obligatorium, cum cadat in rem prohibitam, atque ea saltem de causa malam, quod verius multò est quoties res iurata propter bonum publicum, vel priuatum prohibetur, quia mala & turpis est. Itaque vt dignoscamus vtrum iuramentum sit confirmatorium contractus prohibiti, & irriti, cui accedit, an obligatorium duntaxat, non est attendendum bonum publicum, aut priuatum, quod intendit lex prohibens, aut irritans, sed duntaxat an cadat in rem prohibitam quocumque sine fuerit prohibita, & an violando eam prohibitionem peccetur; tunc enim neque confirmatorium, neque obligatorium erit. Si vero non peccetur, quod rarius omnino continget, obligatorium erit, nunquam autem confirmatorium, vt in nostra regula *superiori Articulo* demonstrauimus.

7 Atque ita censet Ponc. *lib. 12. de matrim. cap. 2. num. 45.* & hac ratione demonstrat, quod si vnum iuramentum quosdam contractus confirmet, & non alios, vel oritur ex ipsa materia, vel ex natura iuramenti, vel ex ipsa iuris dispositione; nihil autem illorum affirmari potest hoc casu ratione solius vtilitatis publicae, vel priuatae propter quam irritantur, & prohibentur actus & contractus. Non primum, quia falsum est omnem actum contra vtilitatem publicam esse illicitum, & peccatum; nam aliquando ille actus, pro vt hic & nunc, non nocet Reipublicae, ad quod nocendum, & praedictum amolendum fuit prohibitus, & irritatus: neque etiam fuit sub culpa prohibitus, vt supponimus, sed solum sub nullitate, & irritatione actus. Igitur tunc non erit illicitus ille actus, & fieri sine peccato poterit. Si autem ratio legis prohibentis reperiretur adhuc in illo actu, qui certis personis fuit prohibitus, quamuis hic & nunc non noceret Reipublicae, foret tamen illicitus, & incapax iuramenti. Plurimae vero leges, vt iam monui, irritant contractus aliquos propter bonum publicum, non prohibendo personis vt iterum mouebimus inferius *consuetario 4.* Qui igitur eas violat, non peccat, quod manifestum est in lege irritante testamenta sine certa solemnitate facta, qui animaliter condet testamentum, non peccabit, licet nihil efficiat; quia non obligatur facere testamentum: ergo neque validum, immò, quia vult testatus decedere iustas ob causas, vult suum testamentum esse nullum, idèdque praetermittit solemnitates praescriptas. Illud tamen testamentum, quod re naturalem quidem obligationem parit, confirmandum esse iuramento negant aduersarij; igitur ratio propter quam actus irritatus propter

propter bonum commune, non confirmatur iuramento, non est quia materia illius iuramenti est illicita, & peccaminosa, quod non contingeret si actus fuisset prohibitus propter utilitatem priuatam: quod idem vides in bonorum renunciatione facta à nouitio ante duos ultimos menses probationis sine solemnitate præscripta à Tridentino: illa enim nulla est, neque iuramento confirmari poterit, & tamen in illa renunciatione non peccatur, quia lex prohibens fertur in actum, non persona, si respicit tamen primariò bonum publicum; non est igitur vniuersaliter verum, idcirco actus irritos ob bonum publicum, non firmari iuramento, quia sunt de materia illicita, & quæ sine peccato poni nequit: quare vniuersale erit discrimen, quia sunt de materia licita, & illicita inter contractus irritos ob bonum publicum & priuatum, & leges illæ omnes æquè fieri possunt in actum, aut in personas in vtroque casu. Discrimen autem ex natura iuramenti nullum peti potest circa istos actus, quia iuramentum nullam aliam, vt sæpius monuimus, obligationem affert, quàm religionis, ex qua peti non potest cur vnum potius actum, quàm alium validum efficiat, neque ex natura sua respicit potius utilitatem communem, quàm priuatam. Denique nullum discrimen in hac parte petere licebit ex dispositione iuris: nam ciuile in vniuersum reicit hæc iuramenta contractibus adiecta, vt ostendimus in nostra regula ex *l. non dubium, C. de legibus, & l. iurisgentium, D. de pactis*, neque distinguit inter actus irritos ob utilitatem priuatam, aut publicam. Ius etiam pontificium nullum eiusmodi discrimen assignat, sed eodem modo loquitur, quamquam rectè Poncius *num. 5. q. cit.* obseruat ius istud nunquam loquutum esse de contractibus irritis ob defectum certæ cuiusdam formæ, & sollemnitate ad eorum validitatem à iure præscriptæ, quod constat ex omnibus capitibus, in quibus de iuramentis contractibus adiectis egit, quæ examinabuntur inferius. Illi verò actus, & contractus quibus est certa illa forma & sollemnitas præscripta, sunt illi qui ob utilitatem publicam irriti dicuntur, vt ibidem Poncius exponit, ex Vasq. qui ipsi præuenerat *cap. 3. de testam. dub. 2. n. 30.* cuiusmodi sunt testamenta, matrimonium, contractus minorum, Indii, renuntiatio nouitij, alienatio rerum Ecclesiasticarum, qui omnes adiecto iuramento reuocari nequeunt; immò neque iuramentum firmari.

CONSECTARIUM III.

An posterius iuramentum obliget, & confirmet contractum factum contra prius iuramentum.

Status controuersia. 1.

Sententia Suaris. 2.

Contraria sententia communis. 3.

Nostra sententia. 4. 5.

Iuravit quis se non venditurum domum suam nisi Petro, aut de illius licentia, vendit nihilominus Caio, suamque venditionem iuramento confirmat: Camilla iurat se non alienaturam fundum dotalem, quem tamen deinde alienat, adhibito nouo iuramento de non reuocanda alienatione: querimus an illa venditio domus, & fundi dotalis alienatio contra prius iuramentum facta confir-

mentur per posterius iuramentum, & an saltem in nostra sententia negante vim confirmatoriam contractus cuiuslibet iuramento, sit obligatorium secundum istud iuramentum, atque ad eò seruandum ex obligatione religionis.

Suar. *lib. 2. de iuram. cap. 30. n. 4.* existimat hæc posteriora iuramenta in istis casibus allatis esse confirmatoria contractus contra prius iuramentum celebrati. Probat quia ista iuramenta non se mutuo destruant; prius enim fuit v.g. non alienandi fundum dotalem, non donandi quidpiam, non vendendi, non contrahendi: posterius supponit contractum iam factum, celebratam alienationem, venditionem, donationem, & cadit in promissionem non reuocandi, vel rescindendi alienationem, aliumve contractum iam initum: quæ duo iuramenta nemo non videt esse diuersa, & non opposita; cum vnum cadat in promissionem non contrahendi, non alienandi, aliud in promissionem non contrahendi contractui & alienationi factæ: quare licet mulier quæ iurauerat se non alienaturam fundum dotalem, periculum admittat si alienet, si tamen deinde non reuocet alienationem, non dicitur violare prius iuramentum, quia non iuravit se non reuocaturam semel factam alienationem, vt iurat posteriori iuramento, quod proinde seruari poterit absque peccato, & consequenter, si aliud non obstat, poterit confirmare contractum. Sanè Sanchez qui est in cõtraria sententia *lib. 6. de matrim. disp. 13. n. 2. & lib. 3. in Decalog. cap. 12. n. 3.* & fatetur hoc posteriori loco *num. 39.* quoties potest absque periculo contractus iurari, eum firmari iuramento; vnde quando prius iuramentum non est factum Deo intuitu pietatis, neque homini cuius interest, sed in fauorem solum abientis, à quo modò est acceptatum, quia poterit tunc absque periculo contra illud iuramentum celebrari contractus, posteriori iuramento non reuocari; sed ipsam firmari tunc vult. Deinde quando iuramentum emisum est propriæ commoditatis intuitu, potest quisque suo iuri cedere, & iuramentum sibi quodammodo relaxare; quare celebrabitur contractus iste posterior absque periculo, & deinde sequenti iuramento de contractu illo non reuocando confirmabitur. Denique quidquid statuatur de periculo admisso in celebratione contractus contra prius iuramentum, cum tamen in posteriori iuramento de non reuocando contractu cum periculo facto, nullum vt ostendimus admittatur peccatum, non est cur negemus æquè per illum confirmari contractum, alioquin nullum, atque si non præcessisset iuramentum de eo non celebrando; actus enim cum periculo celebratus suæ naturæ relinquitur, & validus est, si talis erat prius: v.g. qui constituit Caium procuratorem cum iuramento illum non reuocandi, periturus est si reuocet; valida tamen remanet reuocatio, vt obseruat Glossa in *cap. fin. de procuratorib. in 6. vers. reuocatum.* Venditio quoque cum traditione rei venditæ facta contra priorem venditionem iuratam, sed sine traditione, valet, *l. irraditionib. C. de pactis. l. quoties, C. de rei vindicat.* Denique matrimonium contra sponsalia iurata valet. Tota igitur ratio quæ poterit impedire ne iuramentum habeat vim confirmatoriam contractus inualidi, quam haberet, si non præcessisset iuramentum, est quia hoc posterius iuramentum est iniquum, & illicitum, non autem quod in celebratione contractus sit admittum periculum, & peccatum, hoc autem falsissimum esse docuimus. Nihil igitur assertur propter quod negemus confirmari contra

contractum illo casu: quod totum manifestum est ex modo, quo dicunt confirmari iuramento contractum iure inualidum, inditecè tantum, & quoad effectum, qui sanè potest esse bonus ex actu malo. Neque enim hoc iuramentum cadit immediatè in ipsum contractum periturum, & sacrilegum, sed in promissionem eum non reuocandi; quæ promissio neque irrita est vi legis, vt supponimus, neque prohibita ratione prioris iuramenti, quod nullo modo violat, quod enim ait Sanch. prius iuramentum continere promissionem non contrahendi, quia supposita nullitate actus, iurare eum non celebrare, est iurare eum non habere ratum, falsum est; rati habitio enim propriè supponit contractum celebratum: quare iurare non contrahere, non est iurare contractum iam factum, aut vbi factus fuerit, non habere ratum. Ad extremum aliud est iuramentum ratione alicuius circumstantiæ esse iniquè factum, aliud obligare ad aliquid iniquum; qui enim iuravit aliquid se non promissurum cum iuramento, si deinde promittat cum iuramento, periturus est, & eius iuramentum iniquè fit, si tamen res promissa licita sit, & honesta, obligat, & confirmat promissionem, quæ est de re licita, neque fit vinculum iniquitatis; quare etiam si in nostro casu posterius iuramentum esset priori contrarium, & periturum, quia tamen immediatè cadit in promissionem non reuocandi, quæ licita est, non erit vinculum iniquitatis, sed eandem vim habebit, atque si non esset periturum, & priori iuramento contrarium, atque ex ea parte illicitum, seu iniquum: id enim tantum habebit ratione modi quo fit, non ratione materiæ quam afficit, atque ad eò obligabit.

Negant nihilominus passim DD. confirmari iuramento contractum inualidum contra prius iuramentum factum, sequuntur glossam in *cap. licet mulieres, de iureiurando in 6.* quæ tamen aliter sentire visa est in *cap. fin. de procuratoribus in 6.* vti nuper referabam. Eam cum seipsa conciliare nititur Sanchez *lib. 6. de matrim. disput. 13.* sequuntur Couarru. in *capit. quamuis pactum, 2. p. §. 2. numer. 4. Azor. tom. 1. lib. 11. capit. 6. quest. 3. Rebell. 2. part. lib. 1. quest. 9. numer. 13. Bonac. disput. 3. de restitution. quest. 1. punct. 1. num. 7. Lessi. lib. 2. capit. 17. num. 58. 59.* & alij, quod probant primò quia sæpius per prius iuramentum, ille cui factum est, ius aliquod acquisiuit, quandoquidem per illud confirmatus fuit aliquis contractus, aut eius non celebratio promissa. Posterius igitur iuramentum, atque promissio, in quam cadit, iniquum est, non tantum ratione modi, vt dicebat prior sententia, sed etiam materiæ, quam afficit, cum vergat in præiudicium tertij; qua de causa in *cap. intellecto, de iureiurando, Rex Hungariæ prohibetur seruare iuramentum de non reuocanda alienatione contra prius iuramentum facta; alienauerat nempe bona Coronæ in præiudicium Regni contraquam in sua inauguratione iurasset bona Regni sui, & in honorem Coronæ seruare, illicitumque fuerat proinde iuramentum de non reuocanda alienatione eiusmodi; non quia erat contrarium priori iuramento, neque enim dixit Pontifex ipsum fuisse periturum, sed quia erat de re illicita, & contra iustitiam, cum Rex obligetur veluti ex contractu, Regni iura seruare.*

Secundò quia nonnumquam iuramentum habet rationem voti, quando nimitum Deo præstatur.

R. P. Gibal. De Negotiat.

intuitu pietatis; reuocato igitur illo iuramento promissio erit iniqua, & consequenter iuramentum illam cadens; itaque si mulier iuret se non alienaturam fundum dotalem, quia vult ex illius reditu pietatis opera facere, & deinde nihilominus alienet, promissio non reuocandi eam alienationem contra prius iuramentum factam, erit profusè iniqua, atque ad eò iuramentum in ipsam cadens, quod proinde ipsam non confirmabit; quia vi prioris iuramenti, quod æquivaleret voto, tenetur mulier non tantum non alienare fundum dotalem, sed etiam perpetuò retinere; quia tenetur ex eo pietatis opera exercere. Denique ille cui præstat iuramentum, si conscius fuit prioris iuramenti, turpiter agit cooperando celebrationi contractus contra prius iuramentum, ideoque iuramentum posterius in fauorem illius præstitum, non potest confirmare contractum, cum sit turpitudine ex parte creditoris, siue illius cui præstatur, ex regula quam admittunt ipsi aduersarij, vt retulimus *consecratio superiori.*

In nostra sententia, quæ negat vllum iuramentum esse confirmatorium, certum nobis esse debet contractum inualidum factum contra prius iuramentum, non confirmari iuramento ipsi adiecto, siue hoc posterius iuramentum sit contrarium priori, siue non sit, eo quod eadat in diuersam materiam, vt ostendebat Suar. cum tamen tota contrarietas circa idem subiectum, siue obiectum, & materiam esse debeat. Si enim iuramentum accedens contractui inualido nequit illum confirmare, quare id præstare poterit, quando contractus ille inualidus celebrabitur cum periculo: si tamen nihil aliud impediret confirmationem huius contractus quàm periculum in eo celebrando commissum, reuera confirmaretur per iuramentum conlequens; cum enim in ea sententia iuramentum habeat vim confirmandi contractum, alioquin iure inualidum, cui adicitur, non amittit illam vim per periculum antecedens; neque enim duo illa iuramenta in eo casu se destruant; quare si quando accideret non confirmari talem contractum per subsequens iuramentum, id non orietur ex priori iuramento, quod in celebratione contractus violatum fuit, sed aliunde, vt contingit in casibus à secunda sententia positis; quia in illa celebratione fuit violata iustitia, & ius quod per prius iuramentum quæsitum fuerat alicui, aut ius diuinum propter promissionem Deo factam, cum prius iuramentum voto æquivaleret; in illis siquidem casibus si quidpiam contra ius Deo, aut proximo per prius iuramentum quæsitum, committatur in celebratione alicuius contractus, manifestum est non confirmari posteriori iuramento; quia tunc vinculum iniquitatis foret; confirmaret siquidem actum, quo vel proximo ius suum tollitur, vel promissio & votum Deo factum violatur. Quia verò sæpius contingit in contractibus inualidis contra prius iuramentum de illis non celebrandis factum, violari ius tertij, aut Dei, quod ex illa promissione iurata de non celebratione talis contractus natum erat, idcirco dum deinde celebratur, nequit confirmari posteriori iuramento: quare ferè vniuersalior, & verior est secunda sententia nuper relata, negans confirmari posteriori iuramento contractum contra prius iuramentum celebratum, speculatiuè loquendo, & seclusis istis duobus casibus de violata iustitia, vel diuino iure propter promissionem homini, vel Deo factam priori iuramento, & acceptatam, vera est sententia Suaris, prius iuramentum

tum, sine periculum in celebratione contractus commissum, non impedire quominus talis contractus confirmetur per iuramentum ipsi adiectum, cum hæc iuramenta non pugnent inuicem, neque sese destruant.

5 Tota igitur difficultas quæ nobis explicanda restat, est utrum hoc posterius iuramentum sit saltem obligatorium, atque aded quodammodo improprie confirmet eiusmodi contractum, cum obliget ad aliquid, ad quod obligasset ille contractus contra prius iuramentum factus, si fuisset validus. Et quidem Innocent. in cap. *veniens, de iureiurando*, existimat hoc posterius iuramentum obligare contra promissionem homini factam, nempe ad compensandum damnum, quod alter patitur ex violata promissione sibi facta, sed pugnantia loquitur Innocent. si enim proximus damnum patitur in violatione promissionis sibi factæ, & iurata, violatur iustitia, quod fatetur Innocent. ait damnum eiusmodi compensandum esse: iuramentum igitur posterius quod obligat ad violationem, aut continuationem violatæ iustitiæ, obligabit ad quiddam iniquum, nimirum ad violandam iustitiam: quod idem dico si prius iuramentum æquiualebat voto, quod violare obligabimur, per posterius istud iuramentum. Idcirco cum communiori sententia Pontius cap. 8. *ctato, numero 20.* negat hoc iuramentum obligare.

Obserua tamen quod ad dignoscendam obligationem iuramenti promissori, non est considerandum an ipsum iuramentum sit peccatum, sed an obliget ad peccatum; siue an id quod iuratur sit malum. Si enim quod iuratur bonum est, & sine peccato poni potest, licet ipsum iuramentum propter aliquas circumstantias illicitè fiat, & cum peccato præteratur, validum tamen erit; quod fusiùs ostendit Sanchez lib. 3. in *Decalog. capit. 9. numer. 22.* atque ita intelligendum esse vulgare diuerbium; *Iuramentum non est vinculum iniquitatis*, monet Lugo *dispur. 2. 2. num. 222.* ut non liget, aut obliget ad faciendum aliquid iniquum, & malum; non verò quod in se non sit iniquum, & malum; siue iuramentum iniquum obiectiue non est validum, iuramentum verò subiectiue tantum iniquum, siue quod in se illicitum, & turpe est, potest esse validum, & obligare: verbi gratia si quis contra prohibitionem sibi factam alienandi quiddam, quæ prohibitio non est irritatio, ut suppono, alienet tamen, & deinde iuret se non reuocaturum, tenetur vi iuramenti non reuocare, quamuis peccat iurando de alienando, vt *ibid.* demonstrat *num. 224.* Hæc omnia confirmantur ex voto quod potest esse illicitum, & tamen de re bona, atque obligatorium; si quis enim contra legem Pontificis prohibentem solam, & non irritantem faciat professionem in aliqua religione, professio illa erit illicita, & peccatum mortale, nihilominus valida erit, & obligatoria: verum hæc omnia de iuramento promissorio illicito, & tamen aliquando valido commodius alibi disputabimus.

CONSECTARIUM IV.

Examinantur regulæ quibus dignoscamus, an iuramentum confirmet contractum cui adiicitur, vel saltem sit obligatorium.

Le ssi regula. 1.
In quibusdam displicet. 2. 3.
Alia quadam regula examinantur. 4.
Nostri regula. 5.

Quamuis negauerimus articulo superiori iuramentum confirmare nonnunquam contractum iure inuadum; quia tamen contraria sententia non est improbabilis, & à pluribus iisque locupletibus authoribus docetur, non erit abs re examinare regulas, quas aliqui tradunt, vt explicent quandam eiusmodi contractus confirmetur iuramento superaddito; neque enim vult communis ea sententia, iuramentum habere perpetuò, & necessariò hunc effectum confirmatorium, sed in quibusdam casibus illo destitui fatentur. Erit propterea nobis vniuersalis aliqua regula non inutilis, qua dignoscamus quando iuramentum superadditum contractui inuadum sit obligatorium, & improprie quodam modo contractum confirmet, obligando ad ponendum illud ad quod obligasset contractus, si fuisset validus, quamuis diuersa obligatione; quæ enim nasceretur ex contractu siue initio valido, siue deinde reuadato, esset iustitiæ; quæ verò ex iuramento paritur, est religionis duntaxat, vt fuit articulo superiori explicatum: & hoc ipso *consecrario primo*: quam tamen obligationem iuramenti perpetuam non esse in hoc casu diximus; quia aliquando est de re illicita saltem ex prohibitione legis, itaque egemus aliqua regula quæ nobis significet, quandam continget hæc obligatio.

Lessius lib. 2. *capit. 17. dub. 7.* duas vniuersalissimas regulas tradit, quarum prima est de obligatione ipsius iuramenti; secunda de vi eius confirmatoria contractus: ait igitur iuramentum perpetuò seruandum esse, & indigere relaxatione, nisi vel sit de re illicita, vel iure irritum, vel tacita conditione destitutum, vel fiat contra bonum publicum: & primò quidem si res iurata sine peccato iurantis nequeat poni, & quod promissum est fieri, & sine culpa promittentis seruari, nemo dubitat inuadum esse iuramentum, alioquin esset vinculum iniquitatis, & obligaret ad peccatum, quod inuoluit contradictionem, quia obligaretur quis ad faciendum illud, quod obligatur non facere, & si faciat, violat obligationem qua iure diuino, & naturali tenetur: quare vulgaris regula iuris, *Iuramentum contra bonos mores præstitum non est obligatorium*, intelligenda est de bonis moribus, non civilibus duntaxat, sed naturalibus, quorum violatio sit culpa Theologica; quæ vbi aberit, iuramentum, ne Deum in testem falsi promissi adducamus, seruandum erit: si validum sit: nam vt diximus articulo superiori, ius aliquando non modò contractum, sed etiam iuramentum ipsi superadditum, reddit irritum: sic Trident.

sess. 25.

sess. 25. cap. 16. de regul. omnem renuntiationem, & dispositionem nouitij etiam iurata, factam sine licentia Episcopi ante duos menses professionis, irritam profus reddit. Deinde iuramentum destituitur aliquando conditione tacita, quæ inesse deberet, cuius defectu redditur inuadum. Cum enim iuramentum induat naturam, & qualitatem actus, super quem cadit, quando actus aliquis vel ex iuris dispositione, vel ex recepta consuetudine, vel ex agentis intentione tacitam aliquam conditionem includit, eandem quoque includit iuramentum, nisi iurans aliud intendat: quare quia promissio facta absenti non obligat, nisi ab ipso, vel ab alio eius nomine validè acceptetur, sub eaque conditione perpetuò fieri præsumatur, iuramentum quoque eidem promissioni appositum, eandem conditionem includit, & ante acceptationem non obligabit, poteritque pro arbitrio reuocari vna cum promissione priusquam acceptetur, quod tradit quoque Sanchez lib. 1. *de matrim. dispur. 7. num. 24.* Neque dici potest iuramentum fuisse acceptatum à Deo, quia iuramentum promissorium homini factum in eius fauorem, non acceptatur à Deo, nisi homo cui iuratur, & promittitur illud acceptet, & homine remittente Deus ipsum etiam remittit, eo quod includat hanc tacitam conditionem, *si acceptetur, si non remittatur*: nam si fieret soli Deo, & per modum voti, acceptaretur à Deo, etiam homine non acceptante, vt si iures te non lusurum alea, Religionem ingressurum, templum aditurum, seruaturum castitatem; quia tota illa promissio in Deum dirigi censetur, & iuramentum illi adiectum. Denique quando prohibetur, aut irritatur aliquis actus in fauorem boni communis, iuramentum non est obligatorium.

2 In hac Lessij regula nonnulla displicent, & in primis postremum illud de actu irritato ob bonum publicum; hanc enim communem distinctionem prohibitionis & irritationis propter bonum publicum, & priuatum reiecit nuper *consecrario secundo*, tanquam inutilem hoc loco, & quamuis illam admitteremus, ex ea non sequeretur iuramentum de huiusmodi actu non rescindendo non esse obligatorium, si res promissa eo iuramento videlicet non reuocatio actus, contractus, testamenti, dispositionisve alterius, poni possit sine peccato, vt sæpissimè poterit, vt disputabamus eo loco.

Aliud fortassis dici posset de vi confirmandi priorem actum irritum, quæ eo casu non haberet, nos verò impræsentiarum agimus de sola vi obligandi ratione religionis iuramenti. Deinde non viderit mihi ex eo quod lex irritet actum aliquem, etiam iuratum, necessariò colligi iuramentum illud non esse obligatorium, sed duntaxat non esse confirmatorium vt in decreto illo Tridentini annullantis renuntiationem, aut dispositionem nouitij, etiam iurata absque forma, & solemnitate præscripta. Cum enim eiusmodi dispositionem, propter grauissimas causas, nullius roboris esse vellet Concilium, sciretque passim doceri contractus irritos confirmari iuramento superaddito, statuit ne illa dispositio, etiam iurata vim vllam obtineret, atque ita vim omnem confirmatoriam ratione huius dispositionis ademit iuramento; quod facere potuit, quia ex omnium consensu iuramentum non habet eam vim confirmatoriam ex natura sua, sed duntaxat à iure. Itaque ex nouitij dispositione licet iurata nullum

R.P. Gibal. De Negotiat.

acquiritur ius illi, in cuius fauorem facta fuit dispositio, non constat tamen Concilium irritasse iuramentum istud adæquatè secundum omnem suam vim obligatoriam, & confirmatoriam, immò nequidem prohibuit illud adhiberi, sed tantum voluit inutile fore si adhibeatur, quoad confirmandam eam nouitij dispositionem, quæ semper manebit irrita, nullamque pariet obligationem, aut ius. An verò si nouitius iuraret se eam dispositionem non rescissurum, aut potius se eandem tempore legitimo confirmaturum, declaraturumve se eam valere velle, æquè atque si tunc fieret, aliudve eiusmodi; an amabò non obligaret illud iuramentum: quare vt nobis tradat Lessius vniuersalissimam regulam ad dignoscendum quandam iuramentum appositum contractui iure inuadum, nequidem obligatorium sit, non bene ab illo assignatur irritatio actus etiam iurati, nisi amplius ostendatur legem irritare ipsimet iuramentum, quoad omnem suam vim, quod facit dum prohibet adhiberi eiusmodi actibus iuramentum ad vitanda periuria, cuiusque si adhibeatur nullam rationem haberi omnino vult, quod legem facere posse ostendimus. Et sanè tunc peccatur adhibendo iuramentum contra legis æquissimam prohibitionem, quæ eo ipso reddit materiam iurata incapacem iuramenti, vt diximus eo loco.

3 Præterea ex eo quod iuramentum induat rationem actus, cui adiicitur, non bene infert Lessius iuramentum de non reuocando actu irritato, non esse obligatorium, & non egere relaxatione, quia illa communis, & veraque doctrina intelligenda est de iuramento quod cadit supra obligationem actus illius, cui apponitur, quia si cessat obligatio illius actus, cesset quoque necesse est obligatio iuramenti quod adicitur duntaxat in confirmationem obligationis actus ipsius: idcirco, vt sapienter obseruabat Lessius, iuramentum cadens in promissionem, subintelligitur habere easdem conditiones, quæ seruatenentur in ea promissione, si valida foret; quare qui promissit, iurauitque Cornelia se diciturum illam in vxorem, non impeditur religione iuramenti ingredi religionem, contra Molin. *tract. 2. de iustit. dispur. 149.* quia ea exceptio continebitur in promissione matrimonij. Denique obligatio iuramenti huius promissori tamdiu permanet; quamdiu permanet obligatio promissionis: quare promissarius, & quilibet alius, qui potest remittere obligationem promissionis, poterit remittere obligationem iuramenti: quæ omnia vera sunt de iuramento, quod non habet aliud obiectum quam obligationem ipsius actus, cui adiicitur, in quo iuramento est duntaxat promissio virtualis eum actum non reuocandi, aut in eo persistendi, vt *in initio superioris articuli* monebamus cum Suarez. At verò quoties iuramentum adiectum actui cadit immediatè in aliud obiectum, quam in ipsamet obligationem actus, quam mediatè tantum attingit, extincta obligatione actus non idcirco necessariò extinguntur obligatio iuramenti adiecti: verbi gratia promissio quiddam præstandi, cessat quibusdam conditionibus variatis; iuramenti quoque, quo iurans eam promissionem inuocato Deo in testem confirmauit, obligatio cessabit cessante promissione, quæ eius iuramenti fuit obiectum immediatum. At verò iuramentum de non reuocanda illa promissione, immò & seruanda,

F f f 2 uanda,

uanda, quacumque rerum mutatione facta, non cessabit cessante obligatione promissionis, propter variationem status & negotiorum; quia ea immediata promissionis obligatio non fuit immediatum obiectum iuramenti, sed alia noua formalis, & distincta promissio non reuocandi priorem promissionem, sed in ea perfandi, eamque implendi, licet aliquo casu cessaret eius obligatio; atque de hoc iuramento superaddito contractui inualido disputamus, an semper & quando non sit obligatorium, licet non sit confirmatorium: quare tandem tota illa regula Lessij reducitur ad materiam rei iurate, licite, an illicita sit: verum iam olim monuimus regulam negatiuam vniuersalem, & perpetuam esse, non verò affirmatiuam; quia non semper seruandum est iuramentum quod sine peccato fieri potest & iuratum est, quia iuramentum aliunde quàm ex incapacitate materiae, & obiectis inualidari potest.

4 Quoad confirmationem autem contractus irriti à iuramento, geminam quoque regulam affert Lessi, illo *dub. 7. n. 56.* quando actus est iure naturæ irritus, vel irritabilis, non confirmatur iuramento, quamuis ordinariè seruandum sit iuramentum, si id quod promittitur non est illicitum: v. g. si dolo, vel vi contractus exortus fuit, ratione iniuriæ potest qui læsus fuit petere rescissionem, & alter contrahens tenetur ad eandem rescissionem; qui tamen iuramento confirmauit suum illum contractum, ille tenebitur, nisi iuramenti sui petat laxationem, quam faciliè ratione iniuriæ sibi factæ obtinebit.

Secunda regula, quando vel actus ipse, vel promissio ipsum ratum habendi, vel non reuocandi inducit obligationem naturalem, quamuis iure civili sit irritus, confirmatur iuramento, quod neque vi, neque fraude fuerit extortum: has tamen regulas reuocat Lugo *disp. 22. n. 25.* quia contractus iure civili ita irritus, vt obligationem naturalem quam ali oquin peperisset, eliserit, confirmari potest iuramento; cum enim omnia tunc essentialia contractui habeat, & solum ius humanum obligationem, quam produxisset, impederit, poterit idem ius eam obligationem restituere, aut impedimentum quod eius ortui posuerat, tollere, posita certa quadam conditione v. g. iuramenti, quod fecisse æquè in hoc casu, atque quando sola obligatione civili caret, contendunt qui hanc vim confirmatoriam contractus iuramento tribuunt, cum ius nullibi hoc discrimen constituerit. Et sanè alia longè ratio est huius casus, & illius qui assignatur in prima regula; quia quando contractus ipso iure naturæ, secluso omni humano iure, est irritus, nequit iuramentum, vel ex natura sua, vel ex legis constitutione, essentialia quæ desunt illi sua constitutione supplere, quod necessarium foret ad eius valorem; quod si sit eodem naturæ iure irritabilis ob acceptam iniuriam à iurante, nequit iuramentum eam iniuriam reparare, ab eiusque reparatione alterum contrahentem eximere: quare tenebitur non modò rescindere contractum, si id postulet alter contrahens, qui læsus fuerit, neque poterit vi aduersus illum exceptione iuramenti de non reuocando contractu, sed etiam ipsemet obligatur ad eam reparationem, & restitutionem, etiam non rogatus, atque ita rescindere contractum vi cuius nullum ius acquiritur ad inferendam iniuriam, quam per ipsum intulit, aut ad eam non reparandam contra quam ipsa naturalis æquitas obliget. At verò quando ius humanum duntaxat irritat, & elidit omnem obliga-

tionem naturalem contractus contra præscriptam formam celebrati, poterit idè ius posita conditione iuramenti eam omnem obligationem permittere: quare si semel vim aliquam confirmatoriam actus inualidi concedamus iuramento, non est quod eam in istis contractibus ita irritis iure humano, vt obligatio naturalis posita fuerit, negemus: quare Sanch. *lib. 3. in Decalog. c. 22. n. 42.* hanc vniuersalè regulam statuit quæ deinde explicat Lugo *disp. 22. n. 26.* Quoties iuramentum absque peccato seruari potest, nec turpitudine inuenitur ex parte eius, cui iuratur, & promittitur explicitè, vel implicitè non reuocat contractum, toties iuramentum, contractum ipsum confirmat. Non tamen planè satisfacit hæc regula illis qui putant confirmari iuramento contractus inualidos. In primis, quia poterit explicari ista tota confirmatio de impropria tantum, & indirecta confirmatione, quæ solam obligationem inducit ex religione, & nullam ius tribuit contrahentibus vi contractus, cuius tamen præcipuus effectus est ius, & obligatio iustitiæ. Deinde sæpius falsum esse diximus iuramentum obligare, & multo minus confirmare contractum quoties sine peccato impleri potest, cum aliunde inualidum esse peccat. Tertio quod Sanch. excipit in sua regula casum in quo turpitudine reperitur in eo cui iuratur, eo quod ius humanum, quod hanc vim confirmatoriam tribuit iuramento, noluerit fauere turpitudini creditoris, in cuius tamen fauorem tota illa confirmatio cederet, grauem difficultatem patitur: nam ipse Sanch. *n. 57.* non multum dissentit à Couar. *in cap. quamuis pactum, 62. §. 3. n. 1. & 4.* & Gutier. *de iurament. 1. par. q. 43. n. 3.* qui volunt confirmari contractum iuramento, licet in eo iuratur iniquè contracterit, modò non iniquè accipiat: tunc autem, vt vides, turpitudine est in eo cui iuratur, illi tamen confirmatio fauet. Deinde quæri potest vterius, an ea turpitudine creditoris debeat esse simul in accipiendo, & retinendo quod ipsi soluitur, vt in vsurario, aut in extorquente per vim, vel fraudem iuramentum, vel sufficiat turpitudine in accipiendo, licet nulla sit in retinendo; quia nulla est obligatio iustitiæ restituendi, quod acceptum iniquè, sed non contra iustitiã, fuerat. Ideoque licet peccarit creditor accipiendo rem promissam, non tamen violauit ea acceptione iustitiã: quare peccatum contra iustitiã, vt contractus non confirmetur iuramento, requirit omninò Lugo *disp. 22. num. 232.* quia quando iura negant confirmari contractum addito iuramento, afferunt duntaxat exempla vsurarij, & eius qui iuramentum vi, vel dolo extorquet; qui omnes peccant contra iustitiã, vt vides. Et sanè cum contrahens contra iustitiã nullum ius ex eo contractu sibi possit acquirere aduersus alterum, cui in eo ipso acta facit iniuriam, quam iniuriam non delet iuramentum additum, non est cur iuramentum confirmet eiusmodi actum, & obligatio religionis commissam iniuriã tueatur: quæ ratio nõ valet quando quis contra quampiam aliam virtutem, quàm iustitiã peccaret contrahendo, & tamen illum contractum confirmabit iuramentum. Non est igitur vniuersalis regula Sanchis, non confirmari contractum inualidum iuramento, quoties turpitudine reperitur in eo cui iuratur, debuitque Sanches restringere ad turpitudinè iniustitiæ; quæ vix fingi potest in accipiendo quin committatur quoque in retinendo. Cum enim in iniusta acceptione illata sit iniuria, & damnus, statim oritur obligatio reparandi illius damni, quod non fiet nisi restitutione rei per iniustitiã acceptæ. Quod si dux istæ iniusti-

iniustitiæ acceptionis, & retentionis possent separari, & vna sine altera contingere, illa in quam cadet iuramentum si iniusta sit, non confirmabitur per illum: v. g. solutio quæ promissa fuit iuramento per quam nequit creditor sine iniustitiã recipere, non confirmabitur iuramento. Si verò retentio in aliquo casu nõ sit iniusta quamuis acceptio talis fuerit, promissio iurata de non repetendo quod solutum est, valere debet ex Sanchez; quæ omnia vera sunt, etiam si iniuria, & iniustitiã illius contractus sit materialis duntaxat, & non formalis propter ignorantiam inculpabilem creditoris contrahentis; quia recipi acceptio, & retentio iniusta, est quæ proinde confirmari nequit, vt diximus.

Nos qui nullam vim confirmatoriam inualidi contractus agnoscimus in iuramento superaddito, sed solam vim obligatoriam, non perpetuam, sed in aliquibus tantum casibus, vt constat ex *Articulo superiori*, querimus quomodo cognoscamus quandonam eiusmodi iuramentum adiectum actui inualido sit validum, & obligatorium, atque adè seruandum sit, licet cadat in aliquid iure civili prohibitum, hanc regulam tradimus: Quoties iuramentum neque ex natura sua malum, & illicitum est, neque prohibitione legis tale constituitur, atque adè cū neque ratione materiae, neque vllò alio ex capite redditur inualidum, obligat omninò, & seruandum est, nisi relaxetur. Tota difficultas consistit, vt assignemus certam regulam ad dignoscendum, quandonam id quod fit contra legem prohibentem, sit illicitum, atque adè iuramentum in illud cadens sit illicitum ratione materiae: regula itaque vniuersalis est quam tradunt Barthol. & alij passim, quos dabunt Panormitan. *in cap. cum contingat, de iure iurando. n. 6.* Alciati. *ibid. n. 9.* Couar. *in cap. quamuis pactum, 2. part. §. 2. n. 2.* & sequitur Vaiq. *1. 2. disp. 171. c. 3.* & Ponc. *lib. 12. de matr. c. 8. n. 36.* atque cæteri deinceps. Quoties verba legis potius feruntur in actum, quàm in personam, non prohibetur actus tantum peccatum, sed etiam quando verba legis prohibentis dirigitur in personam, quod fit contra eiusmodi legem peccatum est. Ratio huius discriminis est, quia in priori casu lex non videtur aliud intendere, quàm firmitatem illius, vltique quidquid aliter fit, quàm præscriptum nullius esse reboris; quod autem fiet cum forma præscripta robur suum obtinere, neque inualidari posse. Exemplum habes in forma, & solemnitate præscripta testamentis quæ tuebitur Prætor si solemnitate illam habeant, si verò ea careant, inualida habebuntur, quod ad vitandas fraudes, præscindendas lites, aliaque graues ob causas sapienter statutum est. Si quis tamen testaretur sine ea solemnitate, non peccaret, quamuis inualidè testaretur; quia non obligatur ad validè testandum, immò potest iustis ex causis non testari, aut inualidè testari. In posteriori autem casu cum verba legis prohibentis dirigitur primariò, & immediate in personam, cui prohibetur actus, si illum faciat, peccat omninò contra prohibitionem legis, quare laborat æquiuoco Panormitan. cum ait idem esse prohibere actum factum à persona, & prohibere personam ne faciat actum: nam cum dicimus legem ferri in actum, nõ dicimus ferri quoad obligationem illum exercendi, aut non exercendi, sed quoad valorem, aut nullitatem ipsius: lex enim illi actui si modo præscripto fiat, aut non fiat, dat, aut tollit firmitatem, siue cum peccato, siue sine peccato fiat. At verò quando prohibetur, aut imperatur personæ actus, prohibetur, vel imperatur cum obligatione faciendi, aut omitendi tan-

R. P. Gibal. De Negotiat.

lem actum; ideoque si quid contra illam obligationem lege positam committatur, teneat peccatum committitur, vt dum lex prohibet ministris accipere munera, & cæteris atque extra regnū deferre, vel pretia rebus definit: videndum tamen erit, an hæc leges sint purè poenales, quæ ad poenam duntaxat subeundam obligent, & non ad culpam, an verò sint directiue, obligantes ad culpam; siue illi culpæ poenam definiant, siue Prætori definiendum relinquant: quæ de re alibi *in Scientia nostrâ canonica.* Cum igitur iuramentum cadat in aliquid prioribus legibus prohibitum, quæ non obligant ad talem actum, sed solum illum qualificant, vt non valeat, & irritetur, si aliter fiat, quàm imperatur, est obligatorium ratione materiae, quia sine peccato impleri potest. Si verò iuramentum cadat in actum prohibitum posterioribus legibus, quæ obligant in conscientia ad non faciendum eiusmodi actum, non est obligatorium, sed nullum, & inualidum ratione materiae, quæ culpabilis & illicita est, vt vides: expendenda igitur erunt verba legis prohibentis, & irritantis actum, vtrum prouideant solum firmitati actus, quem aliter factum irritant, sine vlla obligatione in conscientia, & ad culpam illum faciendi, aut non faciendi; & videndum in quid cadat iuramentum, vt videamus, an ratione materiae fiat illicitum: nam si ex alio capite inualidum reddatur, id satis constabit ex persona iurantis, aliiue circumstantiis: atque hæc regula sic explicata, & vera est, & nõ satis efficaciter impugnatur à Gutier. *repetit. in Authentica. Sacramentum puberum, à n. 35. Et sequentibus.* Videndum quoque diligenter erit, an promissio iurata accedens actui inualido, sit ad faciendum aliquid contra legem prohibentem, atque ad impediendum eius effectum; an verò ad vtendum, vel non vtendum beneficio, & iure legis, quæ iam habuit suum effectum. Prius illud nefas est, posterius autem licebit, maxime si nostrum duntaxat priuatum ius spectet, neque alienum cum nostro implicatum violat.

CONSECTARIUM V.

Casus singulares ex hætenus disputatis.

*Quid de Alumnis Anglicani Collegij iurantibus se in Angliam fidei causâ reditu-
ros. 1.*

De aliis quibusdã Scholarum iuramentis. 2. 3.

De iuramento non dimittendi beneficium. 4.

*Iuramentum de eo quod præbere potest occasi-
onem ruinae. 5. 6.*

Iuramenta adiecta stipulationi poenali. 7. 8.

*Iuramenta adiecta donationi omnium bono-
rum. 9.*

*De quibusdam aliis promissionibus quibus
adiicitur iuramentum. 10. 11. 12.*

NON ago hoc loco de obligatione iuramenti promissori in vniuersum, de ea enim alibi tractandum est, atque ex vniuersalibus regulis eo loco tradendis casus singulares explicabimus: agimus igitur vt hætenus, de obligatione iuramenti contractibus, & actibus inualidis superadditi, aut contra priorem quandam obligationem facti. Ex doctrina igitur vniuersalius tradita peculiarietates quasdam quæstiones faciliè definiemus.

Alumni Collegij Anglicani, Romæ, atque ali-

bi iurant se absolutis studiis in Angliam docendæ fidei causâ redituros. Deinde quando religionem ingrediuntur, aut ingressuros se vouent, vel iurant, nondum impleto priori iuramento, an id amabò licitè faciunt ita affirmat Basil. Ponc. *lib. 1. de matr. c. 8. n. 27.* quia praxis quotidiana, quam nemo damnauit hæctenus, id fert, & quia qui iuramentum commutat in melius, periurus non est *cap. periurus 2. de iureiurando*; quod confirmatur ex communi sententia de cõmutatione voti quod vouens auctoritate sua potest in melius commutare, & qui temporale obsequium in perpetuum Religionis obseruantiam commutat, non habetur voti reus *cap. scriptura, de voto.*

2. Secundò iuramentum emissum à quibusdam Italiæ Scholasticis se non ingressuros Religionem, nisi monito Superiore Collegij in quo aluntur, validum est, quia non iurat ille se non ingressurum Religionem, aut non nisi de facultate illius Rectoris, quod esset contra libertatem, quam Ecclesia cuiuslibet permittit in hac parte, sed solum se non inconsulto tali Superiore Religionem ingressurum, eo verò consulto poterit suum iuramentum etiam renuente illo Rectore exequi: Ita Ponc. *loco citato.*

3. Tertiò in pluribus Hispaniæ Collegiis dum quis in collegam eligitur, iurare cogitur se laturnum auxilium suis collegis, quotiescumque poterit ferre suffragium, quod intelligendum est quoties ille collega dignior cæteris, vel saltem æquè dignus fuerit, alioquin iuramentum illud non obligaret, quia violaret iustitiam distributiuam, si vel indigno, vel minus digno cæteris dignioribus ommissis, suffragaretur.

4. Quartò alicubi promoti ad Parrochiam, coguntur præstare iuramentum se non dimissuros beneficium in fauorem tertie personæ; quod seruandum esse vult Ponc. ita vt licet ille Parochus velit ingredi Religionem, non possit resignare in fauorem alterius, nisi petita relaxatione iuramenti. Mihi videtur imponi onus in illa collatione quod non inest beneficio, atque aded non iustè exigi hoc iuramentum, nisi itaque vltro præstetur, valebit, si verò à nolente exigatur, nisi id fiat, ab eo qui potest talia onera imponere beneficiis, non magis obligabit quàm alia iuramenta metu extorta; nam iste non nisi metu non obtinendæ Parrochiæ, quæ sub ea duntaxat conditione confertur, tale iuramentum præstat.

5. Quintò pacta etiam iuramento firmata de non agendo id, cuius ommissio præbet occasionem ruinæ, & peccati, vel illi faciliorem aditum confert, nullius momenti sunt, & non obligant: v. g. Titium instituis œconomum, emptorem, aut negotiorum gestorem, cum pacto vt non teneatur de dolo, aut furto, quod in administratione commiserit, iuramentum & pactum inualida sunt, cum peccato dent occasionem, commisso tamen dolo, aut furto, aliãve fraude, eius condonatio atque iuramentum de ea valida erunt, tunc enim non præbetur occasio ruinæ, sed iniuria commissã condonatur, *l. si vnus 27. §. illud, D. de pactis.*

6. Sextò qui incitat ad furtum, iurat se pœnam illius, si deprehendatur, luiturum, inualidè iurare putat Ponc. quia ad furtum, & peccatum illo iuramento incitat. Verùm cum promissio mercedis pro opere malo patratò obliget, vt diximus *lib. 1. iuramentum quoque de illa promissione obligabit.*

7. Septimò malè affirmat Couarru. irritum esse iuramentum appositum stipulationi pœnali adiecta promissione de non reuocando testamento, quia in

ea stipulatione nullum est peccatum, atque aded iuramentum adiectum sine peccato fieri potuit, ideòque validum est ex parte materiæ, & obligationem naturalem inducit religionis: ita Molina *trakt. 2. de iustit. disp. 271. Valsq. de testam. c. 3. dub. 7. n. 10.* Ponc. *lib. 12. de matrim. cap. 8. num. 3.* vbi addit similes promissiones per se loquendo, & attento iure naturæ valere, modò sine vi & fraude fiant: non enim peccatum admittet ille, qui promittet sub pœna certæ pecuniæ, se non reuocaturum testamentum; cur enim non poterit de suis bonis disponere, & non reuocare testamentum, ad idque sese obligare sub certa pœna, si id faciat.

8. Octauò stipulatio pœnalis de contrahendo matrimonio cum ex iure naturali licita sit, poterit confirmari iuramento, quod inducet Religionis obligationem: si verò eiusmodi stipulatio prohibita esset iure ciuili, iuramentum esset de re illicita, ac proinde inualidum: quid verò circa illam stipulationem constituerit ius ciuile, & canonicum, fusiùs disputauimus *in opere de vsuris lib. 4. c. 5. art. 3.* & vtroque iure licitam esse eam stipulationem ostendimus, ac proinde iuramentum ipsi adiectum. Displicet verò Koninch. *disp. 22. de sacram. dub. 5. n. 24.* dum affirmat cum Lessio *lib. 2. cap. 17. n. 56.* confirmari iuramento hanc adiectionem pœna in sponsalibus, quamuis illicita sit, vt enim sapienter argumentatur Basil. Ponc. *lib. 12. de matrim. cap. 19. num. 7.* non poterit hoc iuramentum obligare ad solutionem pœnæ, quæ iniquè & contra prohibitionem legis adiecta fuit, cum æquè iniqua sit solutio, quàm pœnæ adiectio; ad peccatum igitur obligaret illud iuramentum, si stipulationem eam pœnalem in sponsalibus confirmaret, etiam indirectè obligando ex Religione ad eius solutionem, quæ vt dixi, prohibita & illicita est. Præterquam quod non potest is, qui ex iusta causa discedit ab sponsalibus, obligari ad pœnam impositam discedenti; iniqua enim erit illa obligatio, & contra libertatem matrimonij, quod metu illius pœnæ cogetur contrahere, qui iustam habet causam non contrahendi. Non poterit igitur iniqua illa obligatio confirmari iuramento, quod cadens in materiam eiusmodi illicitam, nullum erit, alioquin esset vinculum iniquitatis.

9. Nonò donatio omnium bonorum confirmatur iuramento appposito, quod ex religione obligabit illam tenere, si aliud non obstat, contra Gomei. *in l. 69. Tauri*, qui id negat, eo quod existimet eam donationem esse illicitam, & contra legem naturalem, cum auferat potestatem testandi, atque votum captandæ mortis causet: verùm hæc omnia cõtingerent in institutione maioratus, in certorum bonorum substitutione, atque aliis, quæ omnes licite esse concedunt. Cum igitur non appareat vnde illa donatio sit illicita, & cur quis non possit validè suis se omnibus exuere, immò suppetant sæpiùs graues causæ id faciendi, iuramentum illi donationi appositum validum, & obligatorium erit ratione materiæ, quam afficit, cum licita sit. Ita Molin. *disp. 151. & disp. 280.*

10. Decimò quoties in quibusdam contractibus iure propter bonum publicum inualidis, celebrandis nullum committeretur peccatum, iuramentum illis accedens affert obligationem religionis; quod de testamentis sine solemnitate factis, atque aded nullis affirmat Valsq. *de testam. c. 3. dub. 2. & alij apud Suar. lib. 2. de iuram. c. 23. n. 2.* vbi id probabile censet. Quando verò peccetur celebrando contractum iure inualidum propter bonum publicum, explicuimus consecratio

superiori in nostra Regula vniuersali, circa modum quo lex illa irritat actum, aut illum fieri prohibet, & sua verba dirigit in actum, aut in personas.

11. Vndecimò quoties contractus iure inualidus consistit in actione, quæ respicit tempus præsens, in eoque perficitur, si addatur promissio iurata de non contrahendo, nulla est ea promissio, nullumque iuramentum, quod proinde neque confirmatorium, neque obligatorium existit; eo quod ea promissio de non contrahendo sit prohibita, & contra leges, quæ inutiliter prohiberent illum contractum, si non prohiberent simul pactum de eo non reuocando: si verò contractus consistat in actione, quæ respicit tempus futurum, & adici illi possit distincta, & formalis promissio de non reuocando, eaque firmetur iuramento, tenebit iuramentum, & obligabit, dabitur tamen actio iuranti *cap. debiores, de iurando, cap. ad audientiam, & cap. ad aures, de his que vi.* Cum enim duæ promissiones distinctæ, & separabiles reperiantur in eo casu, quarum vna non est iure prohibita, supra illam poterat cadere iuramentum sine peccato, & prohibitione iuris, quod idcirco validum erit: nam si promissio in contractu essentialiter imbibita, & quæ est ipsemet contractus, non sit separabilis à promissione non reuocandi, & non contrahendi, iuramentum cadet in rem prohibitam, nempe in ipsum contractum.

12. Duodecimò si mulier se obligauit contractu nullo, quia statutum illum sine consensu parentum factum annullat, si iuramentum adhibuit, tenebitur iuramento, quod tamen non transibit ad eius hæredes: ita apud Gutier. *in Authent. sacrament. puberum, n. 26.*

CONSECTARIUM VI.

Explicatur Authentica *Sacramenta puberum*, C. si aduersus venditionem.

Authentica constitutio. 1.

De quibus contractibus agat. 2. 3.

Alexandri constitutio. 4.

Extensio Authentica. 5.

Quid requiritur, vt illi constitutioni sit locus. 6.

1. Hanc Authenticam notabilem, famosam, & clarissimam, ac magistram in iure ciuili in materia iuramenti contractus firmatorij, dixit Gutier. *repetitione ad illam, num. 7.* quare non potuit à nobis aliqua eius explicatio prætermitti hoc loco, in quo de iuramento contractibus inualidis adiecto disputamus; iubet igitur illa constitutione Frederic. Imperator, sacramenta puberem sponte sua super contractibus rerum suarum non retractandis facta inuolabiliter custodiri; nomine verò puberum intelligimus re ipsa puberes, & non solum pubertati proximos, quod docuimus art. superiori: ex hac porro cõstitutione, colligunt passim DD. iuramenta ista non modò esse obligatoria, sed etiam confirmatoria contractuum à puberibus celebratorum; quia verò contractus illi, quibus pupillus alienat res immobiles, absque Iudicis decreto, vel res mobiles sine tutoris, vel curatoris auctoritate, nulli sunt, & inualidi, inde colligunt doctrinam vniuersalem, iuramenta spontanea de contractibus inualidis non retractandis obligatoria, & simul

confirmatoria esse contractuum illorum, quibus adiiciuntur, contra assertionem à nobis superiori art. stabilitam; quare quæ sit huius Authentica mens paucis aperendum est.

Et primò quidem non agit illa nisi de contractibus quos rerum suarum celebrant puberes, hoc est, illarum quarum dominium, vsum fructum, & administrationem habent; nam de illis quarum vsum fructum pater, aut alius quispiam habet, contrahere nequeunt absque iniuria, & præiudicio patris, alteriusve, quem suo contractu, illo vsum fructu priuant: quare eo casu neque contractus & alienatio valida erunt, neque iuramentum vilius momenti ad firmandum contractum; immò neque erit obligatorium, vt ex communi sententia refert Gutier. *in repetitione citata, n. 33.* additque *n. 34.* idem contingere quoties minor concedit feudum non adhibitis, & consultis Patribus Curie, quia tunc eorum iuri præiudicat: quare eiusmodi concessio si nulla sit, non firmabitur iuramento. Inde quoque soluitur ea quæstio quam pluribus versat idem Gutier. à *num. 35.* an quando statuta municipalia prohibent à minoribus contrahi, nisi in presentia consanguineorum, & alioquin similes contractus inualidant, qualia statuta sunt in pluribus Italiae ciuitatibus, si eiusmodi contractus firmantur addito iuramento, validentur: ommissis verò quæ pluribus disputat *ibid.* Gutier. circa regulam à Bartholo traditam, & à nobis *consecratio 4.* probatam, nempe an verba legis & statuti ferantur immediatè, & primò in actum, quem prohibent, cuiusque prouident securitati, aut in personam, cui prohibetur facere illum actum, & quem proinde si faciat, peccat contra legem; his inquam ommissis si statutum voluerit iuri consanguineorum prouidere, quia ex ea plerumque temeraria celebratione contractuum per minores, toti familie plura damna proueniunt, ideòque ad bona familie, & iura seruanda voluit statutum nullos esse contractus minorum, qui non fient de consensu consanguineorum, qui idcirco ius habent saltem à lege, probandi aut reiiciendi contractus illos, iuramentum illis à minore superadditum, neque confirmabit contractum, neque etiam obligabit, quia & in celebratione contractus, & in eius confirmatione violatur ius consanguineorum. In promissione quoque non retractandi contractum, quo violatum est ius alterius, committitur iniustitia, ideòque illa etiam iurata, non potest obligare. Idem dico de lege annullante contractum celebratum à muliere sine presentia consanguineorum, vel sine licentia, & auctoritate, de quo postremo maximè disputat Gutier. à *num. 41.* sapienterque monet non confirmari iuramento, quia contractus ille vergit in mariti præiudicium, licet fiat de bonis dotalibus, ipsorum enim administrationem, & vsum fructum habet maritus ad sustinendum matrimonij onera, & vxorem exhibendam, vt fusiùs diximus aliàs *in opere de vsuris lib. 4. vbi de vsuris dotalibus.* Denique Gutier. in 44. legem Hispanam, quæ prohibet viro dare vxoti arrhas excedentes decimam partem bonorum suorum, cui legi nequit renuntiari, ita ait annullare promissionem de maioribus arrhis vxori datis, vt nequeat firmari iuramento, quia lex illa non tam fauet arrhas promittenti, quàm eius consanguineis, quibus datur ius tepetendi arrhas datas supra quantitatem definitam: quare iuramentum confirmaret promissionem iniquam, si ad illam executionem mandandam obligaret, & intuitu religionis peccaret

caret contra iustitiam, quod nemo sanus dixerit. Maneat itaque in hac Authentica non agi nisi de contractibus rerum, quarum puberes isti domini sunt, quasque alienare, distrahere, & donare, de iisve alia quacumque ratione disponere, sine cuiusquam alterius præiudicio & iniuria possunt, cum ut iam moui iuramentum neque confirmare actum iniustum, neque ad illum ponendum, aut non retractandum obligare valeat: quare qui ex hac Authentica à contractibus minorum ad ceteros omnes, quibus adicitur iuramentum, argumentantur, supponere debent in illis contractibus nulla ratione violari ius alterius.

3 Aio secundò constitutionem non agere de contractibus nullis, & inualidis celebratis à minoribus sine autoritate iudicis, circa res immobiles, aut tutoris circa mobiles, sed de contractibus validis, sed rescindibilibus, & irritabilibus beneficio restitutionis in integrum. Iuramentum itaque de istis contractibus validis autoritate tutoris, vel decreto Prætoris factis non retractandis, & non rescindendis, inuolubiliter custodiendum esse edicit illa Authentica: ita Basil. Ponc. lib. 12. de matrim. cap. 8. Ferdinand. à Castro de iuram. disp. 2. punct. 9. §. 4. n. 4. & plures alij quos dabit Sauch. in Decalog. cap. 12. num. 8. contra Gutier. in repetitione ad illam authenticam. num. 8. ad 14. & n. 23. ad 31. & n. 106. ad 109. Anton. Gomez. tom. 2. variar. cap. 14. n. 18. Molin. lib. 2. de primogenit. c. 2. num. 28. Sanch. cap. 12. citato n. 12. qui innumeros alios dabit. Probatum verò nostra sententia ex ipsis constitutionis, verbis; ait enim iuramenta de contractibus non retractandis custodienda esse, illi igitur indigent aliqua retractatione, ut rescindantur; igitur validi erant, quamuis rescindibiles. Deinde cum contractus aliqui sint ipso iure nulli, lex quæ illam nullitatem tollit, datque robur contractui à lege, & iure communi irritum, quæque proinde ius commune corrigit, expressa, & perspicua esse debet, cum non liceat iuris communis emendationem, correctionemve abique vigenti & perspicua ratione per voluntariam alienarum legum interpretationem inducere. Atqui nullam legem quæ expressè iuri communi deroget hoc casu, afferunt aduersarij præter hanc ipsam Authenticam, de cuius mente disputamus, neque bene obijciunt hanc Authenticam subiici in eo C. si aduersus venditionem, constitutioni Alexandri, ac proinde illi aliquid adicere, alioquin superflua foret. Atqui illa definiat minorem alienantem prædium cum decreto Prætoris, & iuramentum se de cætero nullam facturum controuersiam emptori, teneri suo iuramento, neque absque periurio posse de ea venditione mouere controuersiam, eiusque rescissionem, & restitutionem in integrum postulare; id verò ipsum, & nihil amplius edicit Authentica nostra, igitur altera ex istis constitutionibus superflua est, & inutiliter in codicem relata: non bene inquam ista obijciuntur, ut enim non disputem, an nullæ sint leges, quæ idem omnino sanciant, eaque de causa videri possint superflua, respondent passim DD. primam illam legem loqui de contractibus rerum immobilium à minore factis, cum Authentica etiam ad contractus rerum mobilium porrigitur, non confirmat igitur hoc iuramentum inualidos contractus, sed solum obligat ad non utendum beneficio restitutionis in integrum, quando minor promittit, & iurat se non retractaturum contractum à se factum, neque quidquam amplius ex hac Nouella colligi iure

potest, poterit autem obligare hoc iuramentum si aliunde non infirmetur, quia licet lex contractus istos minorum reddat irritabiles, & permittat contrahentes minores restituere in integrum, non tamen illos obligat ad postulandam eam irritationem, & restitutionem à Iudice, quare non peccat minor eam non petendo, & stando contractui, neque utendo beneficio legis: si igitur inret se non vltimum eo iure, licet inret rem, quam licet facere potest, atque aded iuramentum ipsum obligat ad rem, quam promittit, nisi aliunde inualidetur eiusmodi iuramentum, cum aliud omnino sit facere contra legem, & impedire eius effectum, aliud non ut eius effectum: hinc etiam vides cur seruato hoc iuramento, & impleto contractu, non detur minori repetitio eius quod soluit vi contractus, cui accessit eiusmodi iuramentum, & tamen qui iuravit se soluturum vturas habeat actionem ad illas soluras repetendas, quo maxime argumento probare passim contendunt DD. quosdam contractus confirmari iuramento, & non alios, alioquin, qui cum minoribus contraxerunt, non magis possent addito iuramento retinere quod ab illis vi contractus acceperunt, quam vturarij vturas acceptas à debitoribus qui eas solvere iurauerant. Discrimen porro ex dictis euidentis est, quia contractus minoris fuit validus, & quod vi illius fuit solum, iure solum fuit, inreque retinetur donec infirmetur contractus, quod non fit nisi minore petente restitutionem in integrum, quam petere nequit, quatinus de ea non petenda iuramenti religione tenetur. At verò vturarij contractus nullus erat, quare quod vi ipsius debitor soluit, ne periurus foret, retineri nequit à creditore vturario, qui neque vi contractus, neque vi iuramenti, vltimum ius ad eas vturas sine capiendis, siue retinendas acquisiuit: verum ut Alexandri constitutionem, & Frederici Nouellam totam in c. 1. §. item sacramenta, de pace iur. firm. in vltibus feudorum, indeque à collectoribus in C. si aduersus venditionem, relatum, atque Alexandri rescripto subiectam componam, & explanem.

4 Obserua Alexandrum agere cum Florentio, vel Florentino quodam milite, cui rescribit, cui neque perfidia, neque periurij auctorem se futurum in specie, quæ proponebatur, negat: quamuis autem ille minor adhuc esset, annos tamen minimùm viginti attingerat, neque enim Romanis licebat dare nomen militia nisi anno decimo septimo; tuncque incohabat tyronicum, quod per annos aliquot exercebat, ut constat ex C. de tyronib. & Vegetio: quare cum hic Florentius iam miles factus contrahebat, ferè viginti annos, aut etiam amplius agebat, tunc autem ratione militia qua fungebatur iste Florentius sic agebat, sic contrahebat, quasi miles, & non ut minor, adhiberatque iuramentum corporaliter, id est personaliter, manibus datis inuicem, aut vt explicat Cuiac. ex Orphei versu, manu sublata, aut quia ad aram accesserat, eamque tenuerat ex solemnem more, cuius meminit Valer. Maxim. lib. 2. cap. vlt. Cic. pro Flacco. Virgil. lib. 12. & Sil. lib. 14. ubi dicitur vocabant Athenienses qui ad aram lapideam iurarent, quod ex Solonis lege faciebant Oratores, tum Thesmotetæ, & ipsi Thesmotetis vniuersi Athenienses intra Porticum Regium, vt inquit Iulius Pollux lib. 8. c. 9. De hoc more plura vide apud Ioan. Meurs. lib. 1. cap. 6. & lib. 6. c. 17. Atticorum lectio. Cum igitur hic miles qui prædium vendiderat, & deinde præstito solemnem iuramento cauerat de cætero se non facturum

facturum controuersiam emptori, cui tamen violato perfidè iuramento molestiam faceret, prætextu suæ minoris ætatis; noluit Alexander illi concedere restitutionem in integrum, & perfidia, ac periurij auctor fieri, cum reuera suo iuramento, teneretur de non retractando contractu, & mouenda super illo controuersia prætextu minoris ætatis, ratione cuius ius illi concedebat actionem ad rescindendum contractum, & petendam restitutionem in integrum, quo iuris beneficio se non vltimum solemnem iuramento præstito cauerat, quod iuramentum vt dixi, obligabat, cum esset de re licita, neque enim renuntiabat iuri minorum, sed eo iure non vtatur, quod ipsi licebat, vt mouui. Itaque iuramentum de eo non vsu, siue de non utendo iure sibi competente, licitum erat, neque aliunde infirmabatur: quare sapienter Alexander negavit illi actionem, & restitutionem in integrum, quam alioquin minori ætati ius concedebat; quia illam hic miles cum periurio postulabat; quia illam hic miles cum periurio postulabat; ne & ipse eam concedendo perfidia, & periurij auctor haberetur, cum vt ait Procop. lib. 2. de rebus Persicis, iuramentum sit omnium quæ inter homines aguntur, vltimum & fortissimum omnium, ac singulorum inret se, & fidei, & veritatis pignus: ὁρκὸς τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀπάτων ὁσάτων τῆ ἡσῆ, ἰσχυρὸν ἔχον ἰσχυρῶς τῆς πῆ ἐν ἀλλήλοις πίστεως καὶ ἀληθείας ἰσχυρῶν. inde illud Menandri prauorum hominum infirmandum; in aqua scribe Ἀναρῶν φάριλλον ἔρχον ἔτι ὁδὸν γράφε. Vides igitur ex illo responso Alexandri imperatoris non colligi contractum venditionis celebratum ab illo milite minore 25. annis, confirmari iuramento addito de illo non retractando, sed eiusmodi iuramentum obligasse illum militem ad eam non retractationem, quam iurauerat; idèoque Alexandrum sapienter negasse illi militi restitutionem in integrum, ne periurio faueret, eiusque perfidia sua facilitate auctor haberetur. Ex quo casu particulari non sequitur vel omnem contractum iure inualidum, vel istum ipsum de quo agitur, confirmari iuramento superaddito; quia iste validus erat, quamuis irritabilis in fauorem minoris ætatis, quam tamen rescissionem petere non potuit ille miles, nisi violata religione iuramenti quo se obligarat ad eam rescissionem non petendam; manebat tamen contractus ille in se rescindibilis, & si rescissus re ipsa fuisset à Iudice, cessasset omnis illius obligatio, emptorque non potuisset vi illius retinere prædiū emptum emptione rescindibili, & tunc actu rescissa; peccasset nihilominus minor violando suum iuramentum; immò iam peccarat, & periurus fuerat petendo ab Imperatore rescissionem, quam ne periurio faueret, negavit Imperator, neque aliud deinde voluit alius Imperator Fredericus sua Authentica, quam vt iuramenta facta à puberibus super contractibus rerum suarum non retractandis inuolubiliter custodirentur, atque aded negaretur deinde actio tali puberi ad restitutionem in integrum, qua in re Fredericus sequutus fuit Martini opinionem contra Bulgarum, & puberem obligari voluit iuramento ad id exequendum de quo conuenisset parum consultè, vt ait Mornac. in notis ad illam. Idèoque Henricus VIII. quotidianis querelis de eius iniquitate permotus illam abrogare voluit, sed mors immatura intercepit cogitantem, quod restantur Paulus Castrens. & Iason. Sanè Cynus queritur mille animas in Orcum demissas ex captiuitate, quæ minoribus infirmis per eiusmodi sacramenta facta sunt: quare ipso deniq-

de vsu abrogata opinione Maximi, obtinuit in foro opinio Bulgari, reiecta Frederici Nouelli, quod de Gallia nostra testatur sic Ioan. Faber. Theoricus, inquit, præfici sequi malunt opinionem Bulgari, vt scilicet eiusmodi iuramentum non sit obligatorium: & Rebuff. in proœmio constitution. glossa 5. numer. 50. Non seruant Galli hanc Nouellam qualescumque iuramentum interuenerit; cui etiam Armorica consuetudo expressè derogauit artic. 471. in quem consule Argentæum; quinimodò in ipsa Italia Parliamentum & Papiensium statuta id ipsum præstiterunt, quod Paulus Castrens. & Iason testantur; nihil itaque nobis circa eiusmodi Authenticam querendum videtur.

5 Addo nihilominus hanc Authenticam, vbi obseruatur, extendi ad donationes à minoribus factas, quia & ipsæ sunt validæ, quamuis rescindibiles beneficio restitutionis, vbi sine legitima causa factæ reperiuntur, vt ait Lessi. lib. 2. cap. 18. n. 81. neque aliter intelligenda est l. fin. C. si maior factus alienationem factam sine decreto ratam habuerit. Notram itaque sententiam docent Gutier. reperiitione citata, num. 128. Molin. tract. 2. disp. 579. n. 32. Sanch. lib. 6. de marim. disp. 38. n. 13. Ferdinand. à Castro disp. 2. de iuram. punct. 3. §. 4. num. 5.

6 Addo denique minorem cum iuramento de non retractando contractum à se facto teneatur, atque aded nequeat sine periurio vt beneficio restitutionis concessio l. 2. C. si aduersus venditionem, atque aded à rescissione contractus propter læsionem vltra dimidium cessare, debere huic etiam rescissioni in suo iuramento expressè renuntiare. Ita Gutier. n. 86. Gomez. tom. 2. variar. cap. 14. n. 20. Couar. de pactis 3. p. §. 4. n. 6. Molin. tract. 2. disp. 529. n. 26. Ferdinand. à Castro, §. 4. citato, n. 6. atque alij cõmuniter relati à Conar. cum glossa in citatam l. 2. & in cap. penult. de emption. & vendition. quia per eiusmodi iuramentum minor videtur, & præsumitur renuntiare duntaxat beneficio ætatis, neque si aliud non exprimat, excluditur à beneficio legum aliarum, aut enormis læsionis, & ex mente etiam illorum qui volunt contractus iure inualidos confirmari iuramento, minor tantum ex iuramento maior efficitur, & non excluditur ab auxilio legum, quod ipsis maioribus competit, additque Bald. in cap. 1. §. item sacramenta col. 3. de pace iuramento firmand. & in Rubric. de permutat. rerum, ad fin. non obstante iuramento præsumi semper in minoribus, mulieribus, & rusticis simplicitatem; idcirco Præfides, ac Indices curare oportere vt iuramenta à minoribus præstita propter facilitatem ætatis, remittantur: vt tamen minor teneatur suo iuramento de non retractando contractu, satis fuerit, si sciat, aut saltem suspicetur suum contractum infirmum esse, & rescindibilem ratione minoris ætatis, aut quacumque alia ex causa, quamuis non sit conscius omnis, aut singularis causæ eius rescindibilitatis, sufficit enim si iuret se nulla de causa eius rescissionem petiturum: ita cum aliis quos adducit Ferdinand. §. 4. cit. num. 7.

CONSECTARIUM VII.

Illustrantur aliquot capita iuris canonici.

*Cap. cum contingat, de iureiurando. 1. 2.**Quid ferant Gallia leges. 3.**Cap. Quamvis pactum, de pactis in 6. 4.**Quid obseruetur in Gallia. 5.*

Capite *cum contingat* 28. de iureiurando, Innocentius III. constituit mulieres, quæ constante matrimonio consenserunt alienationi rerum dotalium, præstito iuramento de ea alienatione nunquam reuocanda, si deinde soluto matrimonio velint rescindere factam alienationem, suo iuramento teneri, si sine vi, & dolo præstitum fuerit, ne viam perituri aperiri contingat: maximè cum iuramenti illius observatio neque cuiquam præiudicet, neque in dispendium salutis æternæ vergat. Bonifacius deinde VII. Iudices Laicos, qui mulieres eiusmodi aduersus eas alienationes audirent, licet de iuramento illo constaret, censuris compelli voluit ad ius canonicum seruandum, & Innocentij constitutionem. Ad veram horum Canonum sententiam percipiendam repetenda sunt quæ fufius disputauimus *lib. 4. de usuris & commerc. cap. 5. art. 17. consecr. 1. 1.* De alienatione rerum dotalium, quam siue res illæ immobiles sint, siue mobiles, quæ seruando seruari possunt, siue inæstimatae, siue æstimatae, æstimatione venditionem non faciente, diximus fieri non posse ab vno coniuge etiam altero consentiente, nisi ad manifestam vxoris vtilitatem, aut ad implendam naturalem obligationem ab ipsa contractam, aut denique si vtrique coniungi necessaria, non voluntaria fuerit alienatio: quam vniuersalem regulam ibidem stabilimus *ex lege Iulia relata l. 1. D. de fundo dotali*, traditurque à Iustiniano *l. unica, §. & cum lex, C. de rei vxoria actione, & §. 1. Institut. quib. alienar. lic. vel non*: quare eiusmodi alienatio nulla erit, neque aut dominium, aut possessionem civilem transferet in emptorem, qui tamen si sine fraude contraxit, quia bona illa esse dotalia nesciebat, tenebitur de euictione alienans, illique pretium rei euictæ, & totum illud quod ipsius intererit non fuisse euictam, restituere debet: Poterit igitur vxor vindicare soluto matrimonio res dotales, quas inualidè alienauerat constante matrimonio, ideò vt sibi cauerent emptores soliti erant iuramentum exigere ab vxore consentiente in alienationem rei dotalis, se nunquam eam alienationem reuocaturam. Aliquæ nihilominus mulieres sprete iurifurandi religione res alienatas dotales repetebant, & à Iudicibus Laicis audiebantur; de quo casu interrogatus Innoc. respondet iuramentum à tali muliere sine vi & fraude præstitum seruandum omninò esse, Bonifacius verò Iudices etiam Laicos, vbi ipsis legitime constiterit, cogi censuris Ecclesiasticis ad negandam actionem illis mulieribus voluit.

Ex his porrò Pontificiis rescriptis colligunt DD. contractus iure inualidos firmari iuramento, vt nuper diximus, & fufius refert Barbosa in collectaneis ad *cap. cum contingat*, & ad *C. licet mulieres*: sed non omninò efficaciter; quod iam monuimus *art. superiori, num. 1. 3. & 20.* Et sanè nihil aliud dicunt Pontifices, quam eo casu iuramentum à muliere præstitum seruandum esse, & eam non

posse sine periurio repetere soluto matrimonio re dotalem alienatam, quam se non reperituram olim iuramento promiserat. Rationem reddit Innoc. quia hæc iuramenta neque in alterius præiudicium vergunt, neque rem illicitam continent, vnde igitur tollitur obligatio iuramenti spontanei. Et quidem non præiudicari tertio constat, cum maritus consenserit, & ipsa mulier spontaneè sine vi & dolo promiserit, emptori autem non modò non fiat iniuria, sed potius indemnitas seruetur, non rescissa alienatione. Licitam porrò fuisse eam promissionem de non reuocanda alienatione, atque adeò licitam etiam esse huius promissionis obseruationem tradunt Rebell. *lib. 5. q. 7. num. 5. & Bonacin. disp. 3. de contract. q. 11. punct. 7. n. 6.* & alij apud ipsos, cum neque ea peccet contra iustitiam, cum vterque coniux consentiat alienationi, & suo iniuri cedat, neque contra legem prohibentem, quæ quoties irritat, & prohibet actum primariò, & per se propter bonum priuatum alicuius, & secundariò tantum ob bonum commune, non obligat ad culpam, quia non vult tollere libertatem, quam quisque habet cedendi bono suo particulari, factisque fuit Legislatori non approbare illum actum, immò & illum irritare, quæ irritatio factis magna pœna est violentibus legem. Non peccat quoque prædij dotalis emptor, quia emit à veris dominis, & exponit se periculo rescissionis contractus, si isti coniuges resiliant à contractu soluto matrimonio. Ex quibus etiam ostenditur hunc contractum non fuisse prorsus irritum, sed duntaxat irritabilem, & parere naturalem obligationem, atque adeò mulierem remanere in foro animæ, vt loquuntur obligatam, teneantur plures apud Gutier. *1. part. de iuramento cap. 1. num. 42.* alioquin teneretur emptor ante euictionem reddere rem alienatam, neque eius fructus percipere posset, cum non foret eius dominus: quare quod dicebam per eam alienationem non transferri dominium in emptorem, intelligendum est de dominio civili, & de dominio naturali firmo, & non reuocabili: quamdiu autem non reuocatur, emptor, verè manet dominus rei dotalis à se emptæ, donec ab ipso euincatur, vt euinci potest, & lex habet semper suum effectum, quo reddidit hunc contractum rescindibilem: non obligatur tamen vxor illum rescindere, sed potest in eo persistere, & non vti beneficio legis irritantis, vt explicuimus *art. superiori*, poteritque cedere suo illi iuri, & promittere se non vsuram eo iure sibi à lege concessa, atque adeò suam eam promissionem iuramento firmari, cuius iuramenti obligatio valida est, ideòque seruanda, cum & non reiciatur à lege irritante alienationem, quæ nec cogit inuitam mulierem ad irritandam alienationem, & nullam culpam contineat: quare iuramenti illius violatio verum periuriu erit, immò & iniustitia, cum sua promissione iurata mulier eluserit emptorem, qui non emisit prædium dotale, nisi mulier iurasset se non vsuram beneficio legis, quæ illius contractus rescissionem permittebat. Ne igitur prætextu legum, quæ dotium conservationi plurimum fauent, via periurii aperiat, sapienter respondit Innocent. obligatorium esse illud mulieris iuramentum, & Bonifacius constituit ne Laici Iudices sua facilitate mulieres contra præstitum spòte iuramentum ad reuocandas alienationes rerum dotalium admittendo, locum dent periuriis, alioquin compellantur & ipsi censuris Ecclesiasticis ad reiciendas perituras eiusmodi mulieres.

Quia

Quia tamen leges possunt, quod monuimus articulo superiori, actus quosdam sine certa solemnitate factos, etiam iuratos irritare, & prohibere, ne habeatur ratio iuramenti superadditi de eiusmodi actu non reuocando, quo casu nullius roboris erit iuramentum, vt pote quod fiat contra legis prohibitionem; qua de quæstione fufius disputat Alcuius *in cap. cum contingat, de iureiurando, à n. 60.* in pluribus Gallie nostræ prouinciis dispositio capituli *cum contingat* locum non habet, & mulier agere poterit ad rescindendam alienationem fundi dotalis, licet se eam non rescisuram constante matrimonio iurasset, eo quod recepti mores tale iuramentum fieri prohibeant, illiusque ratione nullam haberi velint. Et quidem de Prouinciis quæ iure Romano vtuntur, & in quibus viget dispositio legis Iulie, testantur plures apud Louet. Commentatorem, ipseque Louet. *littera D. n. 12.* refert in hanc rem Senatus decretum 15. Maij. an. 1585. itaque sapientissimè obseruatur; cum enim nulla illis in locis admittatur bonorum societates inter coniuges, & vxorum interit ne quid eis decedat de dotali patrimonio, non permittuntur se illo spoliare, neque ad id se obligare etiam præstito iuramento. Deinde quia consensus vxoris in alienationem rei dotalis, & iuramentum superadditum præsumuntur ex metu reuerentia mariti: *Velle autem non creditur qui obsequitur imperio patris, vel domini*, inquit Vlpian. *l. 4. D. de regulis iuris.* Præterea quia pacta contra bonos mores publicos, & leges non possunt firmari iuramento, alioquin inuites forent illæ leges, & ipsum iuramentum induit, quod aliàs indicauimus, naturam actus cui accedit, ideòque eiusdem naturæ quodammodo, & valoris sit cum materia principali, siue cum ipso actu. Nonnullæ etiam leges municipales expressimè derogant *cap. cum contingat*; quandoquidem ita fundi dotalis omnem alienationem prohibent, vt nequidem iuramento superaddito validari queant; ita consuetudo Aruerni. *c. 14. art. 3. & consuetudo March. art. 299.* In cæteris verò prouinciis quæ reguntur consuetudine, siue proprio iure municipali, & non Romano, non habet locum lex Iulia; ideòque mulieres liberè de consensu mariti de re dotali disponere possunt, vt ex Molina, & aliis refert loco citato Louet. quare iuramento de non reuocanda eiusmodi alienatione tenebuntur omninò: cæterum vbi seruat definitio *cap. cum contingat*, plures limitationes addunt DD. de quibus vide Gutier. *de iuram. cap. 1.* pertinent enim tum ad forum externum, tum ad dotis alienationem, de qua diximus alibi quantum nostri instituti ratio postulat.

Secundò *cap. quamvis pactum, de pactis in 6.* Bonifacius VIII. pactum filie nubentis, & dotalis, cum patre initum de renuntiatione paternæ hereditatis, licet improbetur à lege civili, si tamen iuramento liberè præstito firmetur, seruandum omninò esse edicit. Omisissis verò quæ pluribus disputant DD. circa renuntiationem paternæ successionis factam à liberis, quæ fufius expendunt Couarrun. *relectione in hoc caput, tota 3. p. & Gutier. repetitione in idem caput*; ea duntaxat quæ ad huius pacti iure civili inualidi confirmationem per iuramentum appositum spectant, pauca indicabo, hoc enim maximè argumento probant contractus inualidos confirmari iuramento. Excipiunt tamen illi ipsi DD. plures casus; v. g. enormem læsionem, tunc enim non obstante iuramento poterit vti filia ista beneficio *l. 2. C. de rescind. vendit.* Vide fu-

se Fachinæ *lib. 8. controuerf. c. 69. & Couarrun. cap. quamvis pactum, 3. p. §. 4.* Deinde excipiant passim pactum de hereditate viuentis patris illo inficis aut non consentiente, quod iuramento firmari negant. Vide tamen Fachinæ *lib. 6. cap. 72.* qui alios dabit, sicut & Gutier. *repetition. in cap. quamvis pactum, à num. 2.* pactum igitur renuntiationis factæ à filia non confirmari iuramento dixit Glossa *in l. si quando 1. & 2. C. de inoffic. testam. §. illud vers. pregranari*; & *in l. pactum dotalis vers. improbat, C. de collation. & in l. qui supersistis, vers. repudiat. D. de acquir. hered.* quia lex civilis improbat eiusmodi pactum, & iuramentum tanquam factum contra prohibitionem legis.

In Gallia tamen nostra locus huic quæstioni non est; quia iure Gallico renuntiationes filiorum, quæ tabulis nuptialibus sunt, legitimæ, & validæ existunt, etiam nullo iuramento firmetur, qua de re vide Annæum Robertum *lib. 2. rerum indicatar. c. 4. & 5.* & alios relatos *in notis ad Louet. littera R. n. 17. 19.* qua de quæstione in appendice de testamentis; nos aliquid pro instituto dicemus. Non itaque disputandum hoc loco est an eiusmodi renuntiationes iuramento confirmentur, quandoquidem per sese validæ sunt, & legitimæ, ideòque de valore, & obligatione iuramenti superadditi dubitare non possumus. Addo duntaxat æquitatem huius iuris Gallici facitè reddi ex iis quæ Anton. Faber *decade 41. de errorib. pragmatic. errore 5.* obseruat pactum de non succedendo patri non violare pietatem, neque ius patriæ potestatis. Non mirum igitur si pactum eiusmodi, & probauit & legitimum esse voluit Gallia; primum autem illud ex eo demonstratur, quia pacti illius vis & potestas consumatur, & confertur in id tempus quo iam mortuus erit pater, ac proinde quo patria potestas nulla amplius erit, quam nimirum patris morte finiri cogitur; omnes enim conuentiones de futura successione siue affirmatiuè, siue negatiuè cõcipiantur, habent tacitam illam conditionem si hereditas defertur, quod monent DD. ad *l. qui in supersistis. D. de acquir. heredit.* Non potest autem deferri successio patris, nisi post eius mortem, cum viuentis nulla sit hereditas *l. 1. D. de hered. vel act. vend. & l. 1. D. pro heredib.* quare vulgò dicunt filiam quæ paternæ successionis etiam cum iuramento renuntiauit, si moritur ante patrem, non tam excludi à paternæ successionis per renuntiationem illius à se factam, quam per mortem; quia etiam non renuntiauit, non magis propterea successisset. Denique pactum filie de non succedendo patri, siue de renuntiatione successionis paternæ, in id tantum tendit, vt si post mortem patris filia velit succedere, pacti exceptione summoueat, quod non magis offendit patriam potestatem, præsertim iam morte patris extinctam, quam si renuntiatio fieret post mortem patris, quo casu conuentio illa valeret etiam ex iure communi *l. si quando, §. illud, in fin. C. de inoffic. testam.* nihil enim refert, an conuentio filie facta sit post mortem patris, an in id tempus collata, cum videantur omnia pacta fieri eo ipso tempore in quod conferantur *l. 4. C. de damnat. ante nuptias. l. dotis fructum 7. §. si res in dotem, & l. si ego 9. D. de iure dot. l. Titio usufruct. §. 1. D. de usufruct.* Cum igitur hoc pacto filie nubentis cum patre de renuntiatio eius successionis, neque pietas, neque patriæ potestas violentur, sapienter à iure Gallico probatur. Confirmatur ex discrimine quod inter pacta de succedendo, & non succedendo subtiliter obseruauit ibid. Anton. Faber.

nam primum illud repugnat legibus, primò quia vel aufert, vel restringit liberam facultatem testandi, quam leges concedunt. *l. pactum quod dotali* 15. *C. de pactis, l. cum duobus* 2. *aliis l. si frater, §. idem respondit societatem, D. pro socio.* At verò pacta de non succedendo potius ampliant facultatem illam testandi, cum nihil amplius v. g. pater suæ filiae iâ dotatæ, testamento relinquere teneatur, ut teneretur si non pepigisset cum filia dum illam dotavit. Secundo pacta de succedendo adhibentur, ut pariant actiones, pacta verò de non succedendo, ut pariant duntaxat exceptionem: multo verò facilius defenditur conventio exceptionem paritura duntaxat, quam productura actionem, *l. iuris gentium* 7. *§. quinimmo. D. de pactis, l. pacta conventa* 72. *D. de contrahend. emptio. l. 1. D. de pignorib.* Tertio idcirco pacta de non succedendo iure communi civili improbantur, quia si vim habeant, impediunt ne ea persona succedere possit, cui lex delatura erat hereditatem, & quæ ita sunt contraria legi; at verò pacta de succedendo deferunt successionem, quæ ex solis legibus deferri debet, *l. hereditas, §. C. de pact. convent. tam sup. dot. l. obvenire* 30. *D. de verbor. significat.* Denique per pactum de non succedendo neque pietas, neque patria potestas, ut ostendimus, violatur, sicuti contingit in pacto de succedendo, obligatur enim per illud pater ne adhuc vivus possit disponere, siue inter vivos, siue in ultima voluntate, de iis bonis, quæ vi pacti, & successionis iure filio relinquere omni modo cogitur, idcirco potuit pactum de non succedendo iure merito probari & moribus Gallicis, & constitutionibus pontificiis.

Hinc colligit Faber pactum de succedendo cum filio initum, & donationem quoque patris in filium etiam favore matrimonij, neque validam esse, neque iuramento confirmari posse, qua de re alibi dicemus; vide interea Gutier. *de iuram. l. 1. part. c. 4. §. 5.*

ARTICVLVS III.

De confirmatione contractus per ratihabitionem.

Ratihabitio quid, & status questionis. 1.

Quomodo validetur contractus nullus ex defectu solemnitate substantialis. 2.

An matrimonium inualidum debeat iterum coram Parrocho, & testibus celebrari. ibid. §. n. 3.

Quomodo validetur contractus nullus defectu materiae capacis. 4.

Quid faciendum quando alter coniux ignorabat impedimentum dirimens. 5. & 6.

Quomodo validetur contractus nullus defectu veri, & liberi consensus. 7.

De contractu inualido ratione doli. 8.

Ratiabitionem vel principali mandato, vel consensu non esse abfimilem dixit Iustinian. *l. fin. C. ad Macedonian.* est igitur approbatio eius quod cum alio gestum est qui nostro nomine instat procuratoris egit; cuius contrarium est retractatio. Itaque rem ratam habere definiuit Vlpian.

in l. 12. D. rem ratam hab. comprobare, & agnoscere quod à non vero procuratore, nostro nomine actum est, quod non verbis tantum, sed & facto explicari potest, *l. 5. D. eod. sic* procurator stipulatur, & cauet dominum rem ratam habiturum: quæ stipulatio de rato cautio, & satisfactio de rato vocatur, *l. 23. D. de administ. tutor. l. 22. §. si pater, D. soluto matrim. & stipulatio de rato habendo l. 2. D. rem ratam hab.* De hac porro ratiabitione, & cautione de rato habendo plurima disputant iuris interpretes in *D. rem ratam haberi*, quæ omnia non solum modò externum, sed & ad iudiciorum formulas, & ambages pertinent, quare à nostro instituto sunt aliena: de illa igitur ratiabitione non disputamus hoc loco sed de ea qua contractus, qui inualidus fuerat, deinde de contrahentibus ipsis ratum habetur, atque validatur: duo v. g. matrimonium inualidè contrahunt, quod deinde ratum habent; quaritur an eiusmodi ratiabitione validum euadat matrimonium, & similes alij contractus, vel actus, & quomodo faciendum sit ea ratiabitione, siue ratificatio, ut alij appellant.

Obserua verò contractum, aliumve actum inualidum esse posse triplici ex capite. Primò propter defectum alicuius solemnitate substantialis à iure præscriptæ. Secundò ob incapacitatem materiæ, in quam cadit contractus, vel consensus. Tertio ex defectu consensus qui vel fictus, & simulatus fuit, vel vi, aut dolo per fraudem, iniuriamve extortus, vel denique per errorem, & ignorantiam minus liber; quæ omnia vides in exemplo allato contractus matrimonij, quod nullum, & inualidum esse potest, quia non fuit celebratus coram Parrocho, & testibus, ut præcipit Tridentinum, vel quia contractum est cum aliquo impedimento diuimente, ideòque quamuis fuerit verus consensus, ratione tamen incapacitatis, & ineptitudinis materiæ, vel ut alij malunt, inhabilitatis contrahentium inualidè fuit exhibitus: aliàs verò desinit verus consensus, & fictus duntaxat, atque simulatus præstitus est; aliàs dedique consensus est quidem verus, & non fictus, sed non satis deliberatus, liber, atque adeò minus sufficiens; impeditur verò illa necessaria libertas vel vi, & dolo, vel ignorantia siue culpabili, siue inculpabili, quas omnes inualidi contractus causas explicuimus in opere de *usuris & commer. lib. 3. cap. 5. art. 3. & c. 2. art. 2. 3. & 4. & 6.* vbi etiam diximus ad quid eiusmodi contractus obligent, siue quos pariant effectus in illo qui ita inualidè contraxit, hoc verò loco quero duntaxat, quid faciendum sit iis, qui contractum quem inualidè celebrarunt, validum esse volunt, & ratum habere. Et quidem in vniuersum tollendam esse priorem nullitatis causam nemo dubitat, alioquin ea causa perseverante, persistabit nullitas actus: difficultas verò est qua ratione tolli possit eiusmodi nullitas, & validari contractus, quod in singulis causis nullitatis nuper allatis aperiendum paucis est.

Et primò quidem quoties contractus fuit inualidus defectu solemnitate substantialis à lege præscriptæ, non seruata, ponenda erit illa solemnitas, alioquin quantumcumque ratum habeant suum actum contrahentes, & nouum consensum præstent, semper destituetur aliquo sibi substantiali, ac proinde nullus erit, & inualidus, non tantum in foro externo, sed re ipsa, ut pluribus docuimus opere de *usuris lib. 3. cap. 2. art. 4.* quare matrimonium quod nullum fuit ratione clandestinitatis, & quia non fuit in facie Ecclesiæ præsentem Parrocho,

Parrocho, & duobus testibus celebratum, si contraheutes illud ratum habere velint, denuo contrahendum erit, seruata solennitate à Tridentino præscripta.

Dissentiunt tamen DD. vtrum vbi solemnitas substantialis seruata fuit, ideòque contractus alia ex causa fuit inualidus, putà ratione ficti consensus, aut impedimenti alicuius dirimens, necesse sit ad reualidandum contractum non modò impedimentum diuimens, aut fictionè consensus tollere, sed etiam denuò solemnitatem illam externam, substantialem tamen adhibere: v. g. an matrimonium in facie Ecclesiæ ex Tridentini decreto contractum, inualidum tamen propter occultum impedimentum dirimens, aut quia alter coniugum fictè consensus, sublato eiusmodi impedimento, debeat iterum coram Parrocho & testibus celebrari, alioquin persistet inualidum; an verò sufficiat occultè contrahi iterum istud matrimonium; atque iteratim istam coram Parrocho, & testibus matrimonij celebrationem in nostro casu omnino necessariam esse: contendunt Comitoli. *lib. 1. responso. quest. 120. n. 3. Basil. Ponc. lib. 5. de matrim. c. 6. n. 6.* idque saltem quando impedimentum vtrumque contrahentem afficiebat, seruandum esse dicunt Nauar. *de sponsalibus consilij, & de desponsat. impub. conf. 3.* & Gutier. *lib. 1. qq. canonic. cap. 18. & tract. de iuramento, 1. part. cap. 5. n. 22. & tract. de matrim. c. 47. n. 5.* Probatur primò quia cum illa Parrochi, & testium assistentia pertineat ad formam substantialem matrimonij ex Tridentini decreto, adhiberi debet quando contrahitur matrimonium, quod alioquin nullum est, ut pote carens aliquo sibi substantiali. Atqui dum sublato impedimento renouatur consensus, ponitur, siue contrahitur matrimonium, quod prius re ipsa contractum non fuerat, sed existimabatur esse contractum: ergo adhibenda sunt tunc omnia substantiaalia huic contractui, neque sufficit prius adhibita fuisse: quod in omnibus actibus videre est, dum enim sunt sua substantiaalia habere debent; nam si quidpiam eiusmodi omittatur, quamuis antea positum fuerit, inutile est ad constituendum actum, qui destituitur aliquo sibi substantiali. Quod igitur nullo, & inualido, siue ficto, & putatio tantum matrimonio Parrochus, & testes adfuerint, nihil sufficit ad verum matrimonium, si quando re ipsa contrahitur non etiam adfuerint; alioquin licebit dicere matrimonium, illudque verum, & validum celebrari siue præsentia Parrochi, & testium, atque adeò solemnitate illam à Tridentino præscriptam non esse substantialem, cum sine illa contrahatur verum & validum matrimonium. Confirmatur, si qui ignarus impedimenti dirimens contraxit, non tenetur factus impedimenti conscius iterum cum eadè contrahere, potestque ab ea discedere, atque alibi alteram ducere: si igitur renouasset occultè consensum in prius illud matrimonium, si tamen deinde, quia sciuit disputari, an ea sola renouatio occulta consensus sufficiat ad validandum prius illud matrimonium, alibi cum alia coram Parrocho & testibus nouum matrimonium contrahat; quodnam amabò ex illis duobus matrimoniis præferendum erit, an istud, quod omnia quæ Tridentinum requirebat habuit; an verò illud, quia cum esset validum, posterius inualidum necessarid fuit; ut igitur eiusmodi casus minimè contingat, dicendum est in renouatione consensus matrimonij prius inualidi repetendam esse totam illius solemnitatem substantialem à lege præscriptam.

Secundò, quoties lex quidpiam tanquam formam actus præscribit, cessante causa propter quam

formam illam præscripsit, non propterea tamen cessat ipsa lex, quæ est communis doctrina sapientium apud Tiraquell. *tractatu cessante causa, limitat. 37.* Salam *de legib. disp. 11. sect. 3.* Azor *1. part. institut. lib. 5. cap. 16. quest. 15.* quare vbi cessat ratio propter quam lex assignauit formam contractibus; non cessat lex, eademque forma adhibenda est, alioquin nullus erit contractus; quod maximè verum est si in aliquo tantum casu particulari cesset ea ratio legis, & non in vniuersum, quia cum lex illa ducatur vel præsumptione fraudis, vel periculo mali, & incommodi, quod vitare intendit, re ipsa non cessat ratio legis, licet in hoc casu peculiari neque fraus existat, neque malum illud, quod timebatur, quodque vitare voluit lex; quia causa legis non est ipsa fraus, aut malum vitandum, sed præsumptio fraudis & periculum mali; quæ præsumptio semper existit, sicut & periculum, licet neque fraus committatur, neque malum incurrat, quod aliàs fusiùs diximus in scientia canonica. Cum igitur Tridentinum certam formam præscriperit matrimonio ad vitandas fraudes, & grania incommoda, quæ ex clandestinitate illius præsumebantur, timebanturque, licet in casu de quo agimus nulla fraus, aut incommodum reperitur, non idcirco poterit validè celebrari matrimonium sine forma præscripta.

Tertio consultus Clemens VIII. à Patre Stephano Tuccio Societatis Iesu, Romanæ Pœnitentiariæ Rectore, circa matrimonium primariæ femine, quæ ficto animo viro item primario nupsit, & tandem pluribus susceptis liberis commissi criminis ream se peragebat, respondit necessarium esse nouum vtriusque consensum coram Parrocho, & testibus, admonito prius marito de nullitate matrimonij; nihilominus ad vitandum scandalum dispensauit, ut secreto inter se contraherent, iniuncta, femina propter admissum, scelus pœnitentia. Ita refert Comitoli loco nuper citato: his accedit quod Seraphinus *decision. 900.* testatur, consueisse Papam ex stylo Pœnitentiariæ dispensare quoties matrimonij impedimentum fuit occultum, ut possint de nouo contrahere, non adhibitis, seu repetitis solemnitatibus omnibus à Concilio requisitis, secus verò si manifestum est impedimentum, tunc enim contrahendum denuò erit repetitis omnibus solemnitatibus in primo contractu adhibitis, quam Cõgregationis responsum sequitur Rota apud Seraphinum *decisione citata:* & deinde apud Farinac. *tom. 2. decision. 165.* vbi contrariam sententiam Thomæ Sanch. quem nominatim adducit, reuocat, assert verò Victoriam *relezione 7. de matrimonio, 1. part. 2. puncto, n. 9.* Probatque rationibus nuper à nobis allatis, quia quæ sunt de forma, debent interuenire in tempore, quo actus producitur in esse, quod Baldus, & alij passim obseruant in *l. obseruari, §. fin. num. 5. D. de officio Procons.* neque ratificatio subsequens quidquam facit; quia in ratificatione actus, qui nullus fuit, consideratur tempus ratificationis, & non illud quo fuit positus actus nullus, quod monet Surdus alios allegans *decisione 241. n. 7.* cum ratificatio actus inualidi nihil aliud sit, quam nouus actus, *l. asse toto, D. de hereditibus institut. l. obvenire solet, D. de verbor. significat.* & habent Socinus *lib. 3. conf. 92. numer. 11.* & Menochius *conf. 80. num. 66.* quare omnis forma, & solemnitas, quæ debet interuenire in actu ut valeat, interuenire debet in ratificatione, nec potest deseruire solemnitas per prius seruata: quoniam illa debet concurrere

tempore actus, nec potest ab eo separari, neque innare potest fictio, aut retrotractio, cum non fiat quando actus est omnino nullus. Quia tunc retrotractio non inuenit principium conferabile, & ubi consensus requiritur certo tempore, prout requiritur ex dispositione Concilij tempore, quo Parochus est praesens, nunquam retrotrahitur. Simile quid contingit in consensu praestito iuxta formam regulae à procuratore qui non implendo mandatum nulliter praestitit consensum; resignatio enim non conuallidatur ratificatione resignantis, sed denuò praestandus est alius consensus formalis, ex Puteo *decision. 3. lib. 3.* Ita ferè ad verbum Rota.

Hæc sententia probabilis admodum est attento rigore iuris: contraria nihilominus communior est, vsque recepta; ac proinde in praxi tuta, matrimonium ex aliquo impedimento occulto nullum, & tamen coram Parrocho, & testibus celebratum, non indigere ad sui reuallidationem, vt iterum cum eadem solemnitate celebretur. Sanch. *lib. 2. de matrim. disp. 3. 2. num. 13.* Bonac. *de matrim. q. 2. punct. 9.* Reginald. *lib. 3. 1. n. 187.* Coninch. *disp. 4. de sacram. dub. 10. n. 82.* Rebell. *2. part. de obligat. iustit. lib. 2. q. 9. n. 5.* Hurtado *disp. 3. de matrim. diffic. 11.* Ferdinand. à Castro *de sponsalib. disp. 3. punct. 7. §. 3. n. 2.* Henric. *lib. 1. 1. cap. 3. num. 7.* Layman. *lib. 5. tract. 10. part. 4. cap. ult. Nauar. cap. 2. 2. num. 70. & de sponsalib. consilio 14. & 32.* Rodriq. *tom. 1. sum. cap. 208.* Riccius *in decision. Neapolitan. decis. 98. & in praxi fori Eccles. decision. 241.* Gutier. *de matrim. cap. 46. num. 15.* Polleu. *cap. 20. n. 25.* Barbosa *de potest. Episc. allegat. 32. num. 157.* Petrus de Ledesma *de matrim. quest. 45. art. 5. conc. 2. ante vltimum dubium.* Leo *in thesaur. fori Eccles. 2. part. cap. 9. numer. 83.* qui alios dabunt, quorum aliqui in vniuersum, & indistinctè loquuntur, alij disputant tantum de nullitate ex parte vnius tantum contrahentis, qui vel fidei, vel metu coactus, & non liberè consentit: quæ distinctio nulla omnino est; cum enim matrimonium etiam ex vnius tantum contrahentis substantiali defectu, nullum fuerit, & quando deinde renouatur verè fiat matrimonium, quod ante imaginarium, & praesumptum duntaxat erat, æquè erit necessariò ponenda substantialis solemnitas, siue fuerit nullum ex impedimento vni tantum contrahentem afficiente, siue vtrumque: quare noua celebratio matrimonij in vtroque casu istam solemnitatem requirit, aut in neutro postulabit, cum eadem sit vbi que difficultas, & ratio ponendi, consiciendique noui matrimonij, cum prius nullum omnino fuerit, eodem modo vgeat.

Probatur igitur in vniuersum nostra sententia; quia casus de quo agimus, non comprehenditur decreto Tridentini, vt faciliè ex ratione, & sine ipsius demonstratur; voluit enim Conciliū annullare duntaxat matrimonia clandestina propter grauissimam, quæ in Ecclesiam inferebant incommoda, ideòque statuit, vt in facie Ecclesiae, & coram Parrocho, atque duobus testibus celebrarentur, alioquin clandestina, & nulla haberentur. Atqui in nostro casu, in quo matrimonium in facie Ecclesiae cum impedimento occulto celebratum fuit, nulla est clandestinitas, vt patet, neque ex illo sequi possunt ea incommoda, quæ timebat Conciliū, maxime transitus ad alias nuptias, quando quidem publicum fuit matrimonium, in illoque perseverare coguntur coniuges, nisi ab Ecclesia de eius nullitate fuerit pronuntiatum: quare dum

sublato occulto impedimento deinde secreto reuallidatur, non est reipsa clandestinum, neque tale iudicatur, aut iudicari potest ab Ecclesia, quæ illud tanquam publicum, & legitimum habet, quamdiu ipsi impedimentum occultum est: de hoc igitur casu non potuit agere Conciliū suo decreto. Et sanè nunquam legimus contrahentem matrimonium cum impedimento occulto, prohibitum fuisse illud cognita nullitate secreto reuallidare: quare cum Ecclesia nunquam hoc matrimonium clandestinum iudicauerit, cur nos tale esse pronuntiamus, & ad adhibendam denuò istam solemnitatem obligabimus, quæ sæpius absque grauibus incommodis vsurpari non poterit.

Atque ex his faciliè soluntur quæ pro contraria sententia adducebantur: nam primò fateor istam praesentiam Parrochi, & testium esse formam substantialem matrimonij ex decreto Concilij, sed dico fuisse adhibitam in nostro casu ex mente ipsius Concilij, quod postulat eam formam externam, ne illud matrimonium possit dici clandestinum, quale reuerà non dicitur, vt iam docuimus, neque vnquam tale iudicari poterit ab Ecclesia: quare non poterit qui ita contraxit, cum alia iterum in facie Ecclesiae contrahere; impediatur nempe ab Ecclesia donec de ipsius nullitate, & de impedimento constiterit: quare quod in confirmatione obiciebatur, non vrget: nam si constet Ecclesiae de priori matrimonio solemniter celebrato, prohibebit secundum, si verò ipsi non constet, non poterit prohibere, eritque secundum validum si prius non fuit, & non fuit reuallidatum sublato impedimento, & non renouato consensu, quamuis secreto; tunc enim secundum nullum erit, & cogetur perstare in primo.

Obiciebatur secundò ex communi doctrina cessante causa legis, quæ formam actui praescripsit, non idcirco cessare legem, ac proinde formam illam omnino seruandam esse ad valorem actus: quare cum Conciliū formam, & solemnitatem de qua agimus matrimonio praescripserit ad vitanda incommoda, quæ ex matrimonio clandestino, & aliter celebrato iure timebat, quamuis illa ipsa incommoda timeri non debeant in nostro casu, atque etiam in illo cesset ratio legis, non idcirco tamen cessabit Concilij lex, & forma praescripta in illo etiam casu seruanda erit.

Resp. cum Sanch. aliud esse rationem, & causam legis cessare in aliquo casu, aliud verò non se extendere ad illum casum; quia primò modo lex sua vniuersalitate casum illum reuerà complexa est, alioquin non diceretur nunc circa illam cessare; cum in eo nunquam locum habuerit, & quod nunquam fuit cessare, & desinere non potest. At verò cum lex, & ratio legis dicitur non se extendere ad aliquem casum, significatur legis ratione, atque aded ipsam legem nunquam casum illum comprehendisse; quæuis enim verba legis vniuersalia sint, nõ amplius extenduntur, quàm ferat eius rationis, & causæ limites: dicimus autem casum de quo disputamus nunquam comprehensum fuisse vniuersali illo Tridentini decreto; quia cum matrimonium prius inualidum, fuerit validum, & publicum in Ecclesiae foro, licet reipsa, & coram Deo esset inualidum, non potuit vnquam parere incommoda, quæ ex clandestino timuit Conciliū, & propter quæ enitanda legem tulit, quæ idcirco nunquam casum illum comprehendit, cum ad ipsum nun

numquam pertinuerit vnica ratio legis.

Ad responsum Clement. & Rotæ decisiones resp. ex DD. nuper allatis Pium Valiter respondisse, & Pœnitentiariæ Tribunal Pij declarationem vsu ipso sequi. Resp. secundò in casu de quo fuit Clemens consultus, & multò magis in illis de quibus egit Rota, impedimentum non fuisse occultum, & ad minus probabile, & idem matrimonium nequidem quoad apparentiam fuisse validum. Tertio ad omnes vellentos scrupulos consultum esse coram Parrocho, & testibus consensum reuocare. Quarto denique eæ decisiones non faciunt ius, neque obligant nos vt illas sequamur, quamuis auctoritatem maiorem habeant quàm vnius alicuius etiam grauis Doctoris sententia, qua de re diximus in scientia canonica. Idem dicendum est de privilegio quod conceditur commissario Generali Cruciatæ dispensandi in matrimonio nullo ob occultum impedimentum, ne denuò coram Parrocho & testibus celebretur; sæpius enim privilegia conceduntur ad tollendos scrupulos. Deinde non malè conicit Coninch. *citata disp. 24. n. 90.* extendi ad impedimentum etiam probabile, modò publicum non sit.

Denique obicitur clausula, litteris Pœnitentiariæ, ad reuallidandum matrimonium apponi solita; *Si ita est, cum eis inter se publice, & seruata forma Tridentini contrahant, dispenses.* Verum nego cum Sanch. *citata disp. 37. num. 9.* inde quidquam aliud effici quàm Confessarium non habere facultatem directè dispensandi hos coniuges circa formam à Tridentino praescriptam; quia tamen potest dispensare in impedimento dirimente, eo deinde sublato poterunt coniuges occultè inter se contrahere, si prius solemniter necessariam adhibuerint. Dic etiam moneri Confessarios, vt curent celebrari matrimonium secundum formam Concilij, quatenus id necessarium esse iudicauerint, neque Pontifex sua illa dispensatione nouum imponit onus iis quibuscum dispensat, sed illud ad quod tenentur implere vult.

Egimus autem hactenus de impedimento occulto, si enim vel publicum sit, vel ad forum contentiosum deductum, vel saltem probabile, quia duobus minimùm testibus probari potest iuxta *cap. quoties, de testibus, & Mascard. de probat. conclus. 410. num. 9. & 19. & conc. 1023. n. 4.* reuallidandum erit coram Parrocho & testibus, quod tradunt Henric. Sanch. Coninch. Rebell. Hurtado, & Ferdinandus à Castro Palao nuper laudati, qui tamen addunt illud impedimentum non dici publicum, quod scitur à tribus, aut quatuor relatione ipsius coniugis, quia ea scientia non faciet testimonium ad dissolutionem matrimonij, cum non plus operari possit quàm coniugis ipsius confessio: non sufficit quoque deductum fuisse ad forum contentiosum, si in eo neque probatum fuit, neque probari possit, quia in iis casibus Ecclesia iudicare debet validum esse matrimonium, neque eius dissolutionem permittere potest. Ratio verò propter quam renouari volumus matrimonium coram Parrocho, & testibus, quando impedimentum non fuit occultum modo explicato, est quia cum tunc matrimonium ad petitionem vnius partis dissolui possit, debet Ecclesiae constare certò de eius valore, vt iure neget eam dissolutionem; id autem constare nequit nisi denuò coram testibus, & Parrocho contrahatur; quæ causa est cur Sanch. & Coninch. idem seruandum esse velint, quoties vel Parochus, vel aliquis testis concij erunt eius im-

R. P. Gibal. De Negotiar.

pedimenti, quia non constat Ecclesiae de valore matrimonij, nisi per Parrochum, & testes, qui cum sciant impedimentum dirimens, de valore matrimonij testari nequeunt, vt vides.

Quoties contractus inualidus fuit ratione incapacitatis materiae, quæ propter substantiale aliquod impedimentum non poterit terminare eum contractum, certum quidem est tollendum esse illud impedimentum, si tolli potest; quia nempe non est de iure naturali, aut diuino, vt videmus in matrimonio, & præterea contrahendum de nouo esse, non quidem coram Parrocho, & testibus, si coram ipsis iam fuit celebratum, vt diximus, sed occultè renouato consensu, eo modo quo statim dicam.

Grauiissima tamen quæstio est, an quando alter coniugum ignorat, vel nullitatem matrimonij, vel cessationem impedimenti, moneri debeat illius nullitatis, vel cessationis impedimenti, vt denuò consentiat; & quidem certum est vtriusque coniugis consensum renouandum esse, quia cum prior consensus fuerit traditio, & acceptatio personæ inhabilis ad tale matrimonium, non poterit nisi per nouum consensum, & traditionem, atque acceptationem personæ factæ nunc habilis per remotionem impedimenti coalescere nouum istud matrimonium, quod vtriusque coniugis consensum verum, & legitimum postulat essentialiter, qualis non fuit ille prior, cum circa personam illegitimam, & inhabilem versaretur. Neque potior ratio est cur vnius potius coniugis, quàm alterius consensus renouandus sit; cum vterque, vt dixi, fuerit nullus, & illegitimus. Et sanè coniux ille consentit in non suam ex errore quidem, & nunc perseverat in eodem errore, & consensu erroneo, atque aded nullo; atque ita docent passim cum Glossa *in cap. non debet, vers. de casero, de consanguinitate & affinitate.* Nauar. *c. 2. n. 47. & 80.* Coninch. *in 4. decretal. 2. part. c. 4. initio, n. 5.* Sarmiento *lib. 6. selectar. interpret. c. 17. & qui plures dabit Sanch. lib. 2. de matrim. disp. 35. n. 2.* Gutier. *eodem tractatu cap. 47. num. 3.* Basil. Ponc. *lib. 4. c. 24. num. 2.* Coninch. *de sacram. disp. 24. dub. 10. num. 90.* Hurtado *de matrim. disp. 5. diffic. 2.* Ferdinand. à Castro *de sponsalib. disp. 3. punct. 7. §. 2.* Quia verò coniux ignarus nullitatis, aut cessationis impedimenti non potest de nouo consentire in nouum matrimonium, quaritur an de illa nullitate doceri debeat, vt denuò consentiat; an verò iufficiat, vt qui conscius istorum est consentiat, alter verò ipsum tanquam coniugem tractare pergat, quia sufficit nouum consensum procedere ex cognitione æquipollenti scientiæ nullitatis prioris impedimenti, licet reuerà adhuc ignoretur; vt si coniux conscius impedimenti petat ab alio num se ita diligat, vt si inter eos non esset matrimonium, vellet contrahere illud, ac num ex nunc velit ipsum in coniugem, ac si non fuisset validum matrimonium prius contractum. Hic porro consensus est praesens, neque enim dicitur, si non esset matrimonium denuò contraheres, sed ex nunc, & impræsentiarum contrahis. Deinde est nouus consensus, neque perseveratur in priori consensu, sed de nouo consensus elicitur, videtur quidem conditionalis, nempe si prius matrimonium fuit inualidum, de nouo, & ex nunc consentis, sed cum ea conditio praesens existat, nõ suspendit actum in futurum, qui proinde absolutus est, est quidem ille consensus cum errore, & ignorantia nullitatis prioris contractus, nõ procedit tamen ab illa ignorantia, quæ se habet

G g g 2

tantum

tantum concomitanter. Est denique actus ab solutus ratione subiecti, & conditionalis ratione obiecti: poterit etiam extorqueri consensus iste per Confessarium, si hortetur coniuges ita se mutuo diligant, ac si matrimonium tunc inter ipsos iniretur, & tunc se ita inuicem accipiant in coniuges, atque si nullum antea extitisset matrimonium. Rarius tamen id usurpandum esse Confessario monet Sanch. mox afferendus, ne inde coniux alter veniat in suspicionem prioris nullitatis. Secundo poterit coniux ad docendam nullitatem matrimonij dicere se non in illud consensisse, non aperiendo aliud caput huius inualiditatis; qui enim inualidè consentit, non consentit, sic qui fictè promittit, non mentitur si dicat se non promississe, quia ficta promissio, non est promissio, ut ostendit Sanch. lib. 1. de matrim. disp. 1. n. 27. & nos in opere de usuris lib. 3. c. 2. art. 8. mentitur tamen si dicat se fictè consensisse, id enim sonat positivam fictionem, hoc est voluntatem internam contrariam illi, quæ per verba, & externa signa manifestatur, quam tamen fictionem tunc non habuit qui in matrimonium cum impedimento consentit, cum fortassis tunc ne quidem nosset impedimentum, quod postea comperit. Tertio si hic modus non sit securus, sitque graue aliquod periculum infamiae, & scandali, neque possit extorqueri consensus conditionatus aliquo ex modis explicatis, sufficere virgente necessitate, occulta nullitate matrimonij persuadere coniugi eam ignorantem, ut se habeat in coniugem, & ille similiter suum consensum innouet, quod si ne illa quidem petitio tuta sit propter difficiles viri mores, satis est si viro petente debitum vxor consensum interipsos renouet, & copulam quam nequit subterfugere habeat affectu maritali, sicut vit eam petit; ita Sanch. lib. 3. de matrim. disp. 36. num. 9. & Lessi. lib. 2. cap. 17. num. 77. qui læpius grauitur monet ne eam opinionem in praxi sequamur, nisi ubi omnes aliae viæ defecerint: quisquis autem modus validandi matrimonij ex allatis inearur cessante impedimento dirimente, vides coniugem ignarum nullitatis matrimonij, illius non fieri concium, neque cessationis impedimenti in hac renouatione consensus, & matrimonij, idque minimè necessarium esse docent Caietan. tom. 1. opus. tract. 11. de matrim. q. 2. & in summa verb. matrimonium. Corduba lib. 1. q. 9. quest. 1. art. 2. dist. 1. & in summa q. 51. opinio. 1. Sotus in 4. dist. 28. q. 1. art. 2. conf. 3. casu 1. & dist. 29. q. 2. art. 1. dub. ult. Hentiq. lib. 1. de matrim. c. 3. n. 6. Rodriguez 1. tom. sum. c. 220. n. 2. & alij; quia sublato illo priori impedimento illæ personæ sunt habiles ad contrahendum si igitur actu contrahant, vti faciunt per actuale consensum, quem præstant aliquo modo explicato, legitimè & validè contrahunt. Confirmatur quia si isti coniuges sponsalia contraxissent, & deinde sublato impedimento copulā haberent, re ipsa matrimonium & contraherent, & consummarent in locis in quibus Tridentini decretum non viget; existimant igitur copulam Ecclesiæ esse sufficiens signum consensus requisiti ad constituendum matrimonium: hanc porrò sententiam vsque aded veram esse existimant aliqui eius authores, vt valere velint, licet coniux ignarus nullitatis non esset consensurus, si illam sciret, sed potius à matrimonio discessurus; quia cum de facto legitimè, & validè consentiant, de facto contrahit, neque attenditur quod fuisset facturus, si aliquid cognosceret quod ipsum lateret; satis enim est si quod facit nunc, id

validè, & legitimè faciat; vti ipsum hoc casu facere ostendimus. Omnes tamen fatentur vbi nullum scandalum, infamiam, aut periculum timeatur attenda conditione istorum coniugum, manifestandum esse alteri coniungi nullum fuisse matrimonium, vt in nouum consentiat, cum vti monet Sanch. ne probabilis quidem vlla ratio excuset ab hac manifestatione, eo casu.

Contraria nihilominus sententia coniugem vtriusque concium esse debere nullitatis prioris matrimonij, vt in nouum validè, & legitimè inter se de nouo consentiant, longè probabilior est, & in praxi, vbi ingens necessitas non persuadebit, tenendam eam docent Sanch. lib. 2. disp. 36. n. 3. Gutier. de matrimonio, cap. 47. num. 4. Basil. Ponc. lib. 4. cap. 25. n. 2. Coninch. disp. 24. dub. 10. n. 90. Comitol. lib. 1. responsor. quest. 120. Hurtado de matrim. disp. 3. diff. 10. Ferdinand. à Castro de sponsal. disp. 2. punct. 7. §. 2. n. 3. & alij, quia consensus necessarius ad contrahendum matrimonij procedere debet ex intentione efficiendi matrimonij, qui verò nullum dubium, aut suspicionem habet de nullitate sui matrimonij, quod omnino validum esse existimat, nō potest habere intentionem, & animum contrahendi de nouo matrimonij, & licet coniugio suo affectu maritali vtatur, id facit ex præsuppositione validi sui matrimonij, & iure quod per ipsū se acquisiuisse existimat, nō ex intentione renouandi consensum, aut matrimonij contrahendi. Deinde probat Ponc. quia in hoc nouo consensu, quæ aduersarij à coniuge nullitatis ignaro elici variis illis modis supponunt, est error substantialis, quia redundat in qualitatem personæ, ideoque repugnat valori matrimonij: non consentit siquidem nisi in personā legitimam, & non impeditam. Verum responderi posset sublato impedimento eam nunc amplius impedita non esse, sed omnino habilem ad contrahendum: quare quod addit dolo extorqueri hunc consensum, ac proinde nullum esse, maiorem habet difficultatem; quamuis enim non sit dolus malus, impedit tamen libertatem ad contractum matrimonij necessariam.

Sed dicent aduersarij esse dolum duntaxat comitantem, verum cum sit causa noui consensu, quem præstat, quia supponit priorem fuisse validum, nō apparet quomodo dolus iste sese comitantem duntaxat habeat ad hunc consensum, quem causat; denique ista sententia est ex mente Clementis VIII. in responsis nuper à Comitolo relatis, in quibus Pontifex disertè mandat alterum coniugem moneri de nullitate matrimonij, quod ipsum dicitur in priuilegijs Commissarij Ballæ Cruciatæ nuper adductis.

Resp. quando contractus fuit inualidus ratione defectus alterius contrahentis, quia aut fictè tantum consentit, aut dolo delulit, aut metu coactus, vti contingit in matrimonio: opus in primis est nouo consensu vero, & libero in eo, qui fictè, vel metu, & fraude consenserat, vt nimirum verè, & ex animo, fraude, & metu omni remotis liberè consentiat, alioquin perseveraret idem defectus substantialis consensus ad contractum requisiti.

Secundo opus est aliquo externo signo quo exprimitur nouus iste consensus; illū enim sensibilem esse oportet, vt fiat pars contractus sensibilis: verum nihil opus est signū istud distinctū esse ab vsu, & possessione rei per contractum acquisitæ, atque ita compono dissentientes sententias Sanc. lib. 2. disp. 32. qui negat signo sensibili opus esse, & Coninch. Basil. Ponc. Hurtadi, & cæteros, qui sensibile signum

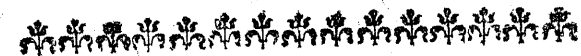
num noui consensus requirunt: nam vsus, & possessio rei per contractum acquisitæ tanquam suæ, est signum sensibile vt vides, & sufficienter explicat consensum in contractum, quo rem illam suam fecit, & nunc ipsam facit.

Tertio non exigitur nouus consensus illius qui verè consentit in contractum v.g. matrimonij, sed sufficit ille quem prius verè, & liberè præstitit, moraliter & virtualiter perseverans: ita Nauar. c. 22. n. 51. & 80. & consilio 24. de regularib. & Sanch. disp. 32. citata num. 90. alios plures allegans, quia cum ille consensus validus fuerit, & sufficiens ad contractum v.g. matrimonij, nihil amplius exigitur ex parte ipsius, sed eius qui tantum fictè, aut non liberè ex metu, vel dolo contraxit: quare vbi iste verè, & liberè consentit, contractus conualecet: sic qui inualidè consensisset, nullo modo tunc consensisset, si deinde aliquando post consensisset, reuera fuisset celebratus contractus, quia prior consensus maneret virtute, neque enim exigitur simulatas temporis, sed moralis, quæ est, quandiu prior consensus non censetur reuocatus, ad quod alij longius, alij breuius spatium temporis exigunt scribentes in leg. 1. D. de verbor. obligat. ad illa verba §. 1. *Interualum modij temporis modicum non vitiat obligationem*: consule Couarruu. in 4. decretal. 2. part. cap. 4. num. 7. Henric. lib. 11. de matrim. cap. 3. num. 6. rem totam prudentum arbitrio relinquit Sanch. disp. citata, n. 7. quidquid autem statuatur de hoc interuallo, constat plures contractus per nuntium, literas, & procuratorem celebrari, quod de ipso matrimonio probat Sanch. lib. 2. disp. 11. & 12. tunc autem contrahentes non eliciunt simul tempore consensum. In Sacramento item Pœnitentiæ post auditam confessionem, aliquando differtur absolutio: non manet verò tantum virtute consensus, sed etiam actu, & formaliter, quando qui verè consentit existimat contractum esse validum, & re per illum acquisita vitur tanquam sua, ille enim vsus, est veluti quidam continuus consensus in contractum matrimonium; igitur inualidum respectu alterius coniugis fictè, aut metu contrahentis, validum fiet, si deinde liberè consentiat, quia tunc perficitur verè contractus, neque opus est alio signo, quam vsu matrimonij, contra Henric. lib. 11. cap. 12. num. 2. & Rebell. 2. part. lib. 2. quest. 9. num. 1. Neque monendum est alter coniux matrimonium fuisse nullum, contra Ponc. cap. 24. citato, quia non exigitur nouus eius consensus, vti ostendi, quare discrimen est inter hunc casum, & illum in quo fuit impedimentum dirimens, & materia incapax; quia tunc neuter coniux verè consentit, ideoque vtriusque nouus consensus exigitur. Non erit etiam opus asciscere Parrochum, & testes; quia non celebratur de nouo matrimonium, sed solum suppletur actus occultus, & iam omnia in externo contractu necessaria fuerunt obseruata. Si autem vterque contrahens fictè, aut coactè consentit, existimat sapienter Sanch. num. 11. disp. 36. citata, exigi signum aliquod externum, quod vtriusque nouum consensum exprimat, quia neutra ex parte fuit inchoatus contractus, Lessius verò lib. 2. cap. 17. num. 71. distinguit, si enim vnus consensus est defectus, qui in altero est, non potest præsumere validum esse consensum illius, cui ipse suum adiungat, vnde debet ab illo exigere, & illi suum exhibere. Si verò vterque ignorat defectum alterius, quem putat validè consensisse, & vterque deinde

R. P. Gibal. De Negotiis.

consentiret, vnus prius, alter posteriùs, fieret validus contractus; quia Titius v.g. putans Lucretiam consensisse, iam verè consentit, & exprimit suum animum seruandi contractum, & vtendo re per ipsum acquisita tanquam sua: quare si illi deinde accedat Lucretiæ consensus, nihil deest quo minus perficiatur contractus.

Idem dico de contractu inualido ratione doli, qui ipsi causam dedit, & substantiam ipsius affecti: nam non confirmatur nisi detecta veritate iterum etiam exteriùs; quia quamdiu non est scientia, & cognitio, non est consensus, cum voluntas non feratur in incognitum. Materia etiam erat inhabilis si fuit impedimentum aliquod dirimens, etiam incognitum: quare nihil operatur vt diximus, & opus est nouo consensu: si tamen contrahentes sciunt sublato fuisse impedimentū, sufficere consentus internus quem expriment ipso rerum vsu, in quas cadebat contractus, modo nuper explicato. Si nesciant cessasse impedimentum, non sufficit ipse rerū vsus, & consensus illo expressus, quia hic consensus nouus non est, sed antiqui qui fuit inualidus repetitio; ideo enim volunt DD. in contractu permanere, quia putant priorem consensum valuisse, si enim fuit inualidus, non faciet modò ad contractum validum, cum sit idem qui prius fuit inualidus, & modo vti virtualiter perseverat, neque maiorem aliumve habebit effectum, quam dum formaliter, & actu positus fuit. Exemplum affert Lessius n. 74. in collatione beneficij, quæ si fuit inualida ratione alicuius impedimenti, v. g. irregularitatis, sufficit quidem vt impedimento sublato, collator vel summus Pontifex consentiat retentioni, aut non contradicat; in donationibus similiter, & cæteris contractibus dolo factis, si is cuius interest, non contradicat; cum id tamen facile possit, & certò fraudem detexerit, censetur ratum habere contractum, & nolle resiliire ab eo; quare nihil amplius ad eius confirmationem exigitur.

C A P V T I V.

De Dissolutione pactorum & contractuum.

- ARTICVL. I. *Quomodo pacta dissoluantur per irrationem.*
 II. *Quomodo pacta dissoluantur per nouationem, & delegationem.*
 III. *Quomodo dissoluantur pacta, & contractus per restitutionem in integrum.*

Non ago hoc loco de dissolutione obligationis ex contractu valido consequentis, illa enim tolli potest quamuis contractus à quo producta fuit, validus perseveret; quia possunt dari aliquæ causæ, quæ liberent ab obligatione contracta, vel eius impletionem remotent, & impediunt, ac veluti suspendant, vt mutus consensus, impotentia; remissio debiti à creditore, & aliæ similes de quibus agemus inferiùs, vbi de solutionibus, & de restitutione. Ago igitur de ipsamet pacti, & contractus dissolutione, ex qua etiam necessariò sequitur obligationis prius contractæ extinctio; cum enim

G g g 3 pactum

paſtum vbi diſſolutum eſt, eodem modo ſe pror-
ſus habeat, atque ſi nunquam inritum fuiſſet,
nullam ampliùs vim habet, atque aded nullam
prorſus parit obligationem, quæ ſi aliquando fuit,
perit funditus diſſoluto, & vt ita dicam inſecto
reddito paſto, ex quo nata erat. Hæc verò contra-
ctuum diſſolutio ſit quidem contrahentium volū-
tate, qui mutuo conſenſu reſiliunt à contractu in-
ito, & ſibi inuicem obligationem, & iura recipro-
ca inde nata remittunt, quod æquè facere poſ-
ſunt, atque initio contrahere potuerunt, niſi ex
illo contractu ius aliquod tertio quaſitum fuerit,
cui renuntiare abſq; tertij illius iniuria nequeant.
Præter hanc contrahentium voluntatem qui liberè
contractum celebratum diſcindunt, ſit aliquan-
do diſſolutio contractus, etiam inuitis contra-
hentibus, auctoritate legis, aut Prætoris, alteriùs
ve contractum inritum diſſoluentis, & inualidum
eſſe iubentis, quod ſit maximè dum contractus ir-
ritatur à Iudice, vel alter contrahens reſtituitur in
integrum non obſtante contractu à ſe inito: qua-
re Imperator lib. 3. Inſtit. titulo 30. quatuor mo-
doſ tollendi obligationem enumerat, ſolutionem,
novationem, acceptilationem, & nouum conſen-
ſum contrarium: gloſſa verò in §. ult. illius tituli,
facit duodecim, quibus etiam aliquot ex variis
iuribus excerptos addidit Comitoli. 2. part. de
contract. cap. 25. ex his de tribus duntaxat age-
mus, irritatione, novatione, & reſtitutione in
integrum; nam de ſolutione fuſius diſſeremus in-
ferius.

ARTICVLVS I.

Quomodo paſta diſſoluantur per irrita-
tionem à Prætoribus.

Repetendum eſt hoc loco, quod pluribus dixi-
mus in opere de uſuris & commerc. lib. 3. cap. 2.
art. 4. in explicatione 1. regula, numer. 5. irritatio-
nem actus fieri duobus modis, nam vel ſit ab ipſa
lege, vel fieri mandatur à Iudice, & actus ſiue
contractus ita factus reſcindi iubetur à Iudice:
eſtque magnum diſcrimen inter irritationem ipſo
iure factam, & faciendam à Iudice, quia cum lex
irritat ipſo facto, contractus ab initio nullus fuit,
& nunquam valuit: quare etiam ſi aliquando for-
taſſis opus ſit ſententia declaratoria Iudicis, ir-
ritatio retrotrahitur ad ipſum initium contractus,
declaratur enim nullum vnquam fuiſſe; quare ſi
propter eam nullitatem aliquid reſtituendum ſit,
erunt quoque reſtituendi fruſtus toto tempore à
celebrato primùm contractu percepti; quia con-
tractus nunquam valuit, & nunquam per illum
fuit tranſlatum dominium: quando autem irritatio
tantum faciendam eſt, ſeu contractus eſt tantum ir-
ritandus, ſiue irritabilis, & non inritus, valuit initio,
valebique donec per ſententiam condem-
natoriam iuſtis de cauſis irritetur à Iudice: neque
debent reſtitui fruſtus percepti à prima celebra-
tione contractus, quia tunc valuit, licet infirmus
foret, & irritandus, verèque fuit tranſlatum domi-
nium rei per eiſmodi contractum traditæ, ſed re-
uocandum à Iudice.

De hac igitur tantum irritatione contractus
priùs validi diſputandi locus eſſet hoc capite; ve-
rum de ea quantum fert noſtrum inſtitutum diſſe-
ruimus in citato opere, vbi & regulas tradidimus,

quibus dignoſceremus quandonam irritatio con-
tractus ſit facta, aut faciendam; ſiue quandonam
contractus ſit ipſo facto, & iure inritus, quon-
dam verò irritabilis duntaxat. Denique quando
irritatio indigeat ſententia tantum declaratoria, &
quandonam condemnatoria, & denique quando
neutra opus erit, neque quidpiam addendum eſt
traditæ doctrinæ hoc loco.

Obſeruo duntaxat nõ modò actum irritari poſſe
à Iudice, cui eam facultatem lex tribuit, quæque
id fieri mandat, aut quando grauibus de cauſis
æquitas inter litigantes conſtituenda, id neceſſariò
poſtulat, ſed etiam ab eo à quo vel materia con-
tractus, vel voluntas contrahentis in eo actu om-
nino pendet, quod fuſius oſtendimus diſputantes
de irritatione voti: nam aliquando promittens, &
contrahens alteri ſubiicitur quoad ſuammet volū-
tatem, & conſenſum, quæ legitime, & valide ſine
alterius auctoritate præſtare nequit. Sic teſte Lincio
lib. 4. decade 4. maiores noſtri nullam ne primariam
quidem rem agere ſceminas ſine auctore voluerūt,
& in manu eſſe parentum, fratrum, virorum. Alius
quiſpiam alteri ſubiicitur ratione rei promiſſæ, ſiue
quæ eſt materia quæ alterius dominio ſubditur,
ſaltem quoad aliquam conditionem neceſſariam,
vt poſſit eſſe actus vel contractus materia: qui igitur
habet eiſmodi dominium vel in voluntatem
contrahentis, & promittentis, vel in rem de qua
contrahitur, poterit, eum contractum, vel promiſ-
ſionem irritare, directe quidem, & proprie totam
obligationem elidendo, & contractum inualidando,
quoties voluntas contrahentis illi ſubiecta eſt; quia
ratione illius ſubiectionis nequit præſtare firmum
conſenſum, ſed ſolum ſubordinatum, dependen-
tem, & cum ea tacita eſſentiali conditione ſi ſupe-
rior annuerit, pater v. g. aut maritus: quare illo
ſuperiore renuente, & contradicente ita contractus
ſimpliciter irritatur, & extinguitur, vt nunquam re-
uſcat: quando verò res promiſſa ſiue materia con-
tractus ita pendet ab alterius dominio, vt ſine illius
conſenſu, aut iniuria mandari nequeat executioni,
indirectè contractum irritare poterit, eiſque obli-
gationem: quamdiu enim propter domini illius
reſiſtentiã, & contradictionem res promiſſa man-
dari executioni non poterit, quin aut iuſtitia, aut
honestas alia violetur, ceſſabit obligatio, & con-
tractus, qui tamen non prorſus extinguitur: vbi
enim ceſſabit illud impedimentum, quia v. g. ma-
teria definit eſſe ſub dominio alterius quàm con-
trahentis, qui illa modò poteſt vt pro arbitrio, re-
nuſcit obligatio contractus, & promiſſionis, quæ
proinde ſimpliciter extincta non fuerat, ſed ſuſ-
penſa, & ſopita duntaxat. Hinc ſit vt irritatio dire-
cta immediatè cadat in obligationem, aut in ipſum
contractum, & actum quem inualidat, annulla, &
extinguit per voluntatem Superioris à quo pen-
debat, qui efficaciter facit, ſiue vult, vt non ſit
ampliùs ille actus, promiſſio, vel contractus. Irrita-
tio verò indirecta, & tantum ex parte materiæ
non cadit in ipſam obligationem primò, & per
ſe, ſed oblique, & indirectè, quatenus eius mate-
riam illicitam, inhonestam, aut impoſſibilem
reddidit, & conſequenter ipſam obligationem ſuſ-
pendit, quæ omnia fuſius demonſtrauimus in irri-
tatione voti.

ARTI

ARTICVLVS II.

Quomodo paſta diſſoluantur nouatione,
& delegatione.

Nouatio quid. 1.

Nouatio quotuplex. 2.

Delegatio quid. 3. 4.

Conciliantur iura antiquiſſima, & noua.
5. 6.

Nouatio, inquit Vlpian. l. 1. D. de nouationib.
eſt prioris debiti in aliã obligationem vel ciuile
vel naturalem tranſuſio, atque tranſlatio, hoc eſt,
cum ex præcedenti cauſa ita noua conſtituitur, vt prior
perimatur; nouatio enim à nouo nomen accepit, & à
noua obligatione: Græcis dicitur ἀνακατανομιὰς,
nam ἀνακατανομιὰς eſt nouari, dicitur & μετανομιὰς
μεταβολή, quamquam hæc verius eſt delegatio,
tranſlatio rei, & debitoris, vt ſtatim dicam. Nihil
porò intereſt, vt ibidem monet Vlpian. qualis
præceſſerit obligatio ciuilis, aut naturalis, aut ho-
noraria, verbis, an re, an conſenſu contracta fue-
rit, modò ſequens obligatio teneat, & valida ſit
ſiue naturaliter, ſiue ciuilitè: nam prior obliga-
tio prorſus perimitur, & noua eius loco exurgit,
quod Baſilica dicitur ἐφ' ὃ τὴν πρότερον ἀνακατανομι-
αίαν, & ἀκατανομιὰν δι' ἀποτέρεα ἐνοχλή, idcirco dicitur
fieri per conſtitutionem, & ex promiſſionem;
nam particula ex, ſignificat veteris obligationis
interitum, & nouæ exortum. Eſt itaque nouatio
veteris ſtipulationis, vel alterius obligationis in
nouam ſtipulationem, vel obligationem tranſla-
tio, & conſuſio, quo iure veteris obligatio, vt dixi-
mus, perimitur ipſo iure, quod vltimum addo ex
l. ſi vnus 27. §. paſtus, D. de paſtis, & l. 3. §. 5.
C. de nouationib. vti exponit Cuiac. Duo igitur ad
nouationem requiruntur, nempe, vt prior obliga-
tio valida fuerit, & eius loco alia item valida ſub-
rogetur, quæ priorem omnino perimat, vnde ſit vt
qui neque ciuilitè, neque naturaliter obligantur,
nouare non poſſint, ſicut neque qui noua ſua obli-
gatione priorem non poſſunt perimere: quare
ſeruus ſuſcipiens obligationem alicuius debiti
ſoluendi nouationem præſtare nequit, §. præterea,
Inſtit. quibus modis tollat. obligat. quia nec ciuili-
tè, neque naturaliter obligari poteſt, niſi, quod
aduertit Gloſſa, ex domini facultate peculij quan-
dam liberam adminiſtrationem haberet. Mulier
quoque nequit perfectè nouare; quia licet ſuſci-
piat in ſe debitum alterius, poterit tamen vti be-
neficio Velleiani, & reuocare ſuam obligatio-
nem ex l. 1. l. ſenatusconſultum, l. ſi paternam, l. ſi
mulier alienam. C. ad Velleian. Cum igitur ea facta
reuocatione prior contractus vim habeat, eius
obligatio perempta non erat, ſed ſuſpenſa quam-
diu mulier ſuam obligationem non reuocauerit.
Minor verò & pupillus nouare poſſunt etiam ab-
ſque auctoritate tutoris, ſi creditor illis contentus
ſit, vt ait l. 1. §. 1. D. de nouation. Vlpian. quia na-
turaliter obligari poſſunt, & ſibi creditor imputa-
re debet, quod obligationem ita infirmam, vt be-
neficio reſtitutionis elidi poſſit, veteri obligationi
ſubrogari paſſus ſit.

Obiicies ex Papiniano l. ſi Titius 48. §. ſi. D.

de fideiuſſorib. ſi minor dolo creditoris inductus
alienam in ſe obligationem nouandi cauſa ſuſce-
perit, & inanem eſſe hanc obligationem, & vete-
rem extingui: falſò igitur requirebamus ad noua-
tionem veteri validæ obligationi ſubrogari nouam
validam, cum in hoc exemplo habeamus nouatio-
nem in qua extincta veteri obligatione, poſterior
inutilis, & nulla eſt: quod ipſum hoc eodem pu-
pilli exemplo affirmatur §. præterea, Inſtit. quibus
mod. oblig. tollat. Deinde ſeruus nequit nouare, vt
diximus, & traditur l. in perſona 30. §. 2. D. de paſtis
vbi qui quod alter debet à ſeruo nouandi cauſa ſti-
pulatur, nec ius vetus tollit nec nouum inducit.
Atqui videtur ſeruus æquè ac pupillus obligari
naturaliter poſſe leg. naturaliter 13. D. de cond.
indeb.

Reſpondet primò Hotman. in eo caſu non exur-
gere nouam obligationem, non nouationis, ſed
nouare volentis vitio, qui dolo malo vtens huic
actioni impedimentum attulit.

Reſp. in pupillo nouante naſci inanem, id eſt
inefficacè obligationem, cum neque pariat actio-
nem in pupillum, neque exceptionem: quare li-
cèt liberetur debitor hoc caſu, non tamen noua
obligatio efficax in pupillum naſcitur: quare ſtu-
tè agit, qui veterem obligationem vtilem mutauit
in inuilem, & ſibi pupillum ſine tutoris auctori-
tate obligare voluerit, qui tamen non poterat niſi
naturaliter obligari, & cui fas erat beneficio re-
ſtitutionis naturalem illam obligationem elidere:
quare ſi Octavius à pupillo Titio ſine auctore tu-
tore ſtipuletur id quod ſibi Mænius debebat, ne-
que pupillus vocari in ſe poſſit, non poterit tamè
Octavius agere in Mænum, quaſi nihil actum ſit,
& nulla noua exorta actio; quia non nouationis
vitio, ſed ſolius Octauij vitio factum eſt, ideò
que pro eo habenda eſt, ac ſi reuerà exorta eſſet
obligatio. Licèt igitur nouatio cauſa efficiendæ
nouæ obligationis inſtituta ſit, quoties tamen cul-
pa, & vitio ſtipulantis impediatur eius effectus,
pro facta aduerſus ipſum inducenda erit; quoniam
in omnibus cauſis pro facto accipitur id, quod per
alium impediendum ſit quominus fiat, & imputa-
re ſibi creditor debet, quod minorem perſonam
elegerit. Ex quibus tandem colliges omnes qui
habent liberam bonorum ſuorum adminiſtratio-
nem, & ſtipulari poſſunt, nouare etiam poſſe.

Nouatio duplex eſt vna quæ ſit mutata cauſa,
vel ſtatu prioris obligationis, non mutata tamen
perſona debitoris, vel creditoris, vt ſi decem quæ
mihi ex teſtamento, vel mutuo debes, de te ſtipu-
ler nouandi animo. Altera ſit mutata perſona vel
creditoris, vel debitoris, vel vtriuſque: v. g. ſi quod
tibi debeo, alij non creditori tuo ſtipulanti promit-
tam: quia tamen delegaſti vt alij promittam, tunc
eſt mutatio creditoris. Si vero quod tibi debeo
ſtipuleris ab alio non debitore meo vtro ſe offe-
rente, vtro ſuſcipiente nomen meum, & me libe-
rante, erit nouatio mutata perſona debitoris. De-
nique mutatur perſona vtriuſque tum creditoris,
tum debitoris ſi per debitorem meum tibi creditori
meo delegaſero, qui tibi promittat quod debeo,
promittat inquam, non ſoluat: nam hoc caſu non
ſit nouatio l. ſi debitorem 21. D. de nouation. in alio
autem & delegator ipſo iure liberatur à ſuo credi-
tore, & delegatus à delegatore, l. 1. 1. & l. 5. 2. D. de
acceptilatione. Nouatio igitur quæ ſit ſine muta-
tione perſonæ, nomen commune nouationis ſibi
retinet, vbi autem intercedit aliqua mutatio per-
ſonæ, dicitur delegatio, quæ etiam magis proprie
exiſtit

existit quando & debitor, & creditor simul mutantur.

3 Itaque delegatio est mutatio creditoris, vel debitoris, vel utriusque, qua de re vide Connamum *lib. 6. cap. 8. Delegare*, inquit Vlpian. *l. 1. D. de novation. est vice sua alium reum dare creditori suo, vel cui iusserit*, & cum novatio sit mutatio debiti, siue veteris stipulationis, vel obligationis in novam stipulationem transfusio, siue translatio, delegatio est mandatum in stipulationem novandæ & transferendæ prioris obligationis, quod sit v.g. creditore iubente debitorem suum id quod sibi debet, alij creditori stipulanti, vel alij cui creditor illud nomen donatum vult, promittere. Hoc iussum siue mandatum, vt alij stipulanti promittat, quod mihi debet, delegatio nominatur; vnde inter delegantem, & delegatum nascitur actio mandati *l. 1. 2. d. de novation*. Perficitur delegatio secuta stipulatione, hoc est delegato novandi causâ promittente, & qui delegatus est siue debitor sit delegatus, siue non debitor, nam etiam non debitor delegatus ex stipulatu, sequuta stipulatione conveniri, & exigi potest, licet mandator nondum ei satisfecerit, *l. 5. C. de novation*.

4 Alia quædam est delegatio non debitoris, sed actionis, vt cum aliquem procuratorem facio in rem suam, vel in rem meam, vt agat meo nomine cum alio. De hac delegatione agit *l. quod debetur. D. de pecul.* cum ait delegationem pro procuratore esse, id est, cessionem actionis esse pro solutione ritè facta. Vera & propria delegatio quæ est novatio, & de qua disputamus hoc loco, non est mandatum, vt agas, sed mandatum vt alij stipulanti promittas; inter quæ duo mandata, & delegationes multum interest: nam delegatio actionis fit etiam incio debitoris, delegatio debitoris non item; cum ipse alteri creditori stipulanti promittere debeat; quod discrimen explicat *l. 1. C. de novationib.* Deinde delegatione actionis, neque actio, neque obligatio tollitur: nam si te faciam procuratorem in rem meam demandata tibi, vel delegata actione mea, non idcirco amitto actionem meam: delegatione verò debitoris perimitur omnino & actio, & obligatio mea *l. 3. C. de novation*. Tertio delegatione debitoris novatio perfecta non potest renocari à delegante, etiam si is cui quis delegatus est nondum à delegato pecuniam exegerit, vel eam donaverit, aut acceptam tulerit: delegatio tamen siue cessio actionis renocari poterit re integra *leg. si pater, C. mandati*. Dico re integra, cum is cui delegata est actio nondum litem contestatus est, vel nihil exegit à debitore, vel nondum denunciavit debitori, vt solueret: in his tribus casibus, quia res non est in integro, mandatum actionis renocari nequit *l. 3. C. de novation*. Denique is cui quis specialiter delegavit, vel cessit actionem in rem suam, non in rem delegati, non potest invito mandatore siue delegatore novare, vel alio modo solvere actionem: hæc omnia notat Cuiac. *ad C. de novation*. vbi etiam præter duo illa genera delegationis enumerata, vnum si mandavi vt alteri promitteres, alterum si mandavi vt cum alio ageres, tertium aliud assert, si non mandavi vt ageres, vel promitteres, sed si te debitorem meum delegavi, vt solveres Caio pecuniam mihi debitam: quod mandatum plurimum distat ab eo quo quem delegavi vt alij promittat stipulanti, si enim iste promittit, novatur obligatio cum id agitur, ille verò qui delegatur vt solvat alij quod mihi debet, si promittat vel constituat se soluturum,

non novatur obligatio; quoniam non actum est vt novaretur, neque id voluit is cui delegatur *l. 2. D. de novation*. atque de hoc genere delegationis interpretatur *l. pen. C. de novation*. quæ negat eum qui delegatus est vt solueret, conveniri posse nisi promiserit ei, cui delegatus est, vel constituerit se soluturum: agit autem de debitore chirographario, nam hypothecarius iure hypothecæ generalis, si ei specialiter illud nomen obligatum fuerit, etiam non delegatum debitorem convenire poterit, *l. nomen. C. quæ res pignori obligari poss.* Vide tandem Cuiac. *lib. 8. observat. cap. 19.*

Secundò dividitur novatio in voluntariam, & necessariam: priorem ita appello eam, quæ fit stipulatione, nemo enim stipulatur intuitu *l. 1. & 6. C. de novat.* & stipulatio consistit ex utriusque consensu *l. 1. §. pen. D. de pactis, l. si stipuler, vlt. D. §. de verb. significat.* novatio & delegatio, quæ fit per litis contestationem iudicio accepto necessaria est *l. vlt. D. de separationibus*, quia iudicium datur in intuitu *leg. inter stipulantes, §. 1. D. de verbor. obligat.* v. g. si is cui vendidi nomen Titij mandato meo contestetur cum debitore suo, eumque Index condemnnet, vetus actio novatur, & transfertur in rem iudicati *l. 1. C. de novation. & l. nominis, C. de hereditate vendita*, & alibi. Novatio igitur voluntaria de qua sola agitur in *D. & C. titulo de novationibus*, sit stipulatione, modo nuper explicato *l. 1. & 2. D. de novation. & §. præterea, Inst. quib. mod. obligat. tollit.* si enim fieret per nudum pactum, tunc prius debitum deduceretur in constitutum, de quo *§. de constituta 9. Inst. de action.* deinde requiritur quod hoc expressè agatur, vt obligatio novetur *l. 2. in fin. D. de novat.* alioquin duæ erunt obligationes, & ex utraque dabitur actio creditori, veluti quando debitor pluries idem promittit, licet tamen tunc utraque maneat obligatio, semel tantum fieri debet exactio, cum bona fides non patiat idem bis exigi *l. bona fides 57. D. de regul. iur.*

Distinguenda verò sunt tria tempora & iura: nam iure antiquissimo novatio fiebat quoties aliquid addebatur, vel detrahebatur priori obligationi, & quoties nova persona interveniebat, vt colliges ex *l. fin. C. de novationib.* Iure antiquo Digestorum etiam si id non fuisset expressum, novandi tamen animus requirebatur, & præsumi debebat, vt dicebamus ex *l. 2. cui adde l. si Stichum 8. §. 1. & 2. l. fundum 28. D. eod. l. duo societatem 71. D. pro socio*: quam ob causam quoties de absente per novationem liberando agitur, addi solebat absentis liberandi, novandique causâ stipulatum esse *l. per iusurandum 13. §. penult. D. de acceptilatis*. Quia verò dubiù sæpius erat an inter contrahentes actum esset, vt novatio fieret; quæ quæstio cum facta esset, difficile solvebatur; quibusdam coniecturis ex verisimili stipulantium voluntate novationem inducebant, etiam si expressè id non agebatur; vt si secunda stipulatio continebat plus re quam prima, v. g. promisi tibi centum ex certa causa, deinde ex eadem causa promisi tibi ducenta, quod idem non continebat si secunda stipulatio continebat plus tempore, quam prima, sed idem re; promisi tibi dare decem mense Ianuario, deinde eadem decem spondeo me daturum mense Maio. Præterà quando utraque idem quidem continebat, interveniebat tamen nova persona, nisi actum esset vt duò rei constituerentur, *l. 3. in princ. D. de duob. reis*, quare dicebat Vlpian. in *l. scire debemus 29. D. de verbor. obligat.* non fieri novationem si ab eo qui decem debebat, postea decem & quinque stipuler,

ex diuersa videlicet causa, quia tot sunt stipulationes quot sunt summa, vnde posterior stipulatio, non est prioris vberior, & plenior. Secundò cum id quod mihi Titius debet à Sempronio stipulor, id tacitè agi videtur, vt novatio fiat, hoc est vt Titius liberetur, & ipsius obligatio in personam Sempronij transferatur *l. vlt. §. vlt. D. de novation*. qua de causa Celsus dicebat in ea specie, ita demum fieri novationem, si id actum sit, vt novetur, id est vt Sempronius debeat, quod Titius promissit *l. si Stichum 8. §. si quis ita, D. eod.* quasi differentia non sit id agi, vt Sempronius debeat, quod Titius promissit, & id agi vt novatio fiat. Ex quibus colligit Anton. Faber *lib. 3. coniectur. cap. 3. num. 2.* quod sæpius in Digestis dicitur, ita demum novationem fieri, si id actum sit, non sic intelligendum esse, vt id expressè agi necesse sit, sed vt id tacitè agi videatur, nisi contrarium expressè actum ut *l. si Stichum 8. §. 1. D. de novat. iuncta l. 1. D. de prator stipulat. l. dotem 30. D. de iure dotium, l. te hominem 32. D. de novation*, in qua Paulus ait, cum tu hominem, & Seius decem mihi debeat, si ego stipuler ab alio novandi causâ, quod te & Seium mihi dare oporteat, utramque obligationem tuam scilicet, & Seij novari, quia utraque in posteriore stipulationem deducta est. Vnde colligit Faber. mendu in verbis illius legis irrepsisse *quod tu, aut Seium*; legendum enim est *& pro aut*, quia in alternatiua stipulatione utraque non continetur, nisi vt alterutra præstetur, non etiam vt ex utraque peti possit. Ex hac emendatione conciliabis Paulum cum Marcello cuius sententiam refert & probat Vlpian. in *l. si Stichum 8. §. si decem, D. eod.* qui in casu proposito dixit neque te, neque Seium liberari, sed in potestate promissoris esse utrum liberari malit, cum tamen Paulus dixerit, te, & Seium liberari; quia in propositione Marcelli stipulatio est alternatiua, in propositione Pauli stipulatio est absoluta, & vna duntaxat coniungens extrema: nihil igitur mirum si in vna fiat novatio, & non in altera. Eandem fuisse mentem Celsi *l. si is cui 26. D. de novation*. eademque ratione particulam, & ponendam esse loco *aut*, contendit *c. 3. citato* Anton. Faber, vti & plura circa eam *l. 26. disputat*, indeque sapienter coniecit etiam veteri iure Digestorum contingere potuisse, vt non aliter fieret novatio, quam si specialiter id actum esset, nimirum in quibus nihil erat ex quo colligi iure posset eam contrahentium fuisse voluntatem, vt novatio fieret; v. g. dum posteriore stipulatione minus continetur quam priore, qua de causa Iulianus scripsit in *l. qui usufructum 58. D. de verbor. obligat.* eum qui stipulatur actum, deinde vsum, vel fructum, deinde vsum, nihil agere nisi novandi animo ita facere specialiter expresserit; nempe quia minus est in vso quam in fructu, & minus in itinere, quam in actu, tamque verum est priorem stipulationem non novari per posteriorem, quæ minus continet, vt licet sit delegatus is qui minus promissit ab eo, qui antea plus promissit, non fiat tamen novatio, *l. eum qui 58. §. si à te. D. de verbor. obligat.* nisi tamen stipulator se ab alio novandi animo stipulari specialiter expresserit. Quando verò tantumdem in priore, & posteriore stipulatione continetur, videndum erit an idem in utraque stipulatione promissor sit, an verò delegatus is qui in secunda stipulatione promissit. In priore casu non fit novatio, nisi id specialiter fuerit expressum *leg. scire 29. D. de verbor. obligat.* in posteriore fiebat novatio, quia interveniebat nova perso-

na *leg. 8. §. si quis ita. D. de novation.*

Ex his vides cur Paulus in *l. aliam 29. D. de novation*. dixerit post pubertatem tutelæ actionem novari, & post diuortium actionem de dolo, si id specialiter actum sit, alioquin enim non novatur, cum nempe nihil sit, vt diximus, vnde novandi animus colligatur, inimò verò præsumitur contrarius; quia non est verosimile mulierem, quæ post diuortium dotem à marito repetet vel pupillum qui à tutore stipulatur, velle vt actio de dote aut tutela novetur, & in stipulationem transfundatur. Cum enim actio de dote, & tutela sint actiones bonæ fidei, multò consultius fuerit ex illis agere, quam ex stipulatu, quia est actio stricti iuris. Et sanè plura privilegia sunt actionis de dote, & tutelæ, quibus caret actio ex stipulatu. Hinc ait Pomponius in *l. si diuortio 21. D. de verbor. obligat.* ex Proculi sententia, mulierem quæ centum duntaxat in dote habebat, si diuortio facto ducenta dotis nomine stipuletur, centum duntaxat ex stipulatu, alia centum illi dotis nomine deberi, ac proinde non fuit novatio, neque prior obligatio perempta fuit, sed illi nova ex stipulatu fuit adiuncta: quis enim dixerit mulierem quæ bonæ fidei actione de dote tuta est, agere ex stipulatu velle, vt bonæ fidei actio in strictam transeat, veteri siquidem iure Digestorum duplex erat actio repetendæ dotis; vna quæ dicebatur rei uxoriæ, siue de dote, & erat bonæ fidei, *§. fuerat, Inst. de action. l. vt bona 36. D. de pecul. l. sed & si 21. D. soluto matrim.* altera ex stipulatu stricti iuris ante novam constitutionem Iustiniani *l. unica C. de rei uxoriæ action.* Actio autem de dote non celebratur novari per actionem ex stipulatu, nisi id specialiter actum esset, cum contrarium esse contrahentium & stipulantium animum iure merito præsumeretur: quare quando dos debita est marito ex stipulatu, quia ab extraneo promissa, si eam deinde maritus ab uxore stipuletur, fiet novatio, neque dos duplicabitur ex Vlpian. *l. si Stichum 8. §. vlt. D. de novat.* quia nimirum actio ex stipulatu, ex qua primum dos debebatur, non erat vberior ea, quæ modo ex stipulatu competit, & nova persona intervenit, non incommode neque sine causa interpretatur stipulatorem novandi animum habuisse, & à priore obligatione recedere voluisse; quæ & alia quædam assert Anton. Faber; & tandem imperitè argui Tribonianum quasi suo more addiderit *leg. qui usufructum 58. D. de verbor. obligat. l. aliam 29. & l. si rem 31. §. si duo, D. de novation*. hæc verba, *si id specialiter actum sit*: quasi illo iure veteri novatio non contingeret, nisi id specialiter ageretur; quia etiam id temporis in quibusdam casibus id necesse fuisse ostendimus.

Quia verò novandi animus, quem variis ex circumstantiis colligebat ius Digestorum, innumeras difficultates, & lites pariebat, placuit Iustiniano corrigere novationis nocentia volumina, & veteris iuris ambiguitates rescare; ideoque constitutione, quæ refertur *l. vlt. C. de novat.* sancivit ne facta celeretur novatio, licet quis aliam personam adhibuerit, vel mutaverit, & vt Basilica habent *ἢ ἄλλο πρόσωπον προσλάβῃ ἢ ἐναλλάξῃ*, pignus acceperit, quantitatem augendam, inualidamve crediderit, conditionem vel tempus addiderit, vel detraxerit, vel cautionem minorem, vel, vt rectè emendat Cuiac. *lib. 19. observat. cap. 36. iuniorum* acceperit, aliudve fecerit ex quo veteris iuris creditores novationes inducebant, nisi ipsi specialiter priorem obligationem remiserint, & specialiter expresserint se à priore

priori debito recedere, & posteriorem obligationem pro anteriori eligere, nisi inquirunt Basilica lib. 26. tit. 4. cap. 28. *ἐν ἰσότητι τῶν ὀφειλῶν*; specialiter expressum fuerit. Harmenopol. *ἐπὶ ἰσότητι συμφορῶν* τῶν, cū disertis verbis ita conuenit. Hæc erat porro formula *ἐπὶ τῷ τῷ παλαιῷ ἀναχωρήσειν χρεῖς*, quod à priori debito recedamus: in *Sinopsi* verò Basilicæ & Harmenop. *ἀφίημι τὸν πρῶτον τῶν ἐνοχῶν ἢ λαμβάνω*, priorem debitorem obligatione libero & te accipio. Definit igitur Iustinianus nouationem non præsumi, sed probari factam oportere, neque intelligi factam nisi specialiter dictum sit vt à priori debito recedatur. Circa verba tamen quibus suam definitionem claudit imperator, aliqua difficultas est, quam expendit Gothofredus in notis: quamuis autem idèd perpicua sit constitutio Iustiniani, illam ita interpretantur DD. nullam nouationem ex variatione contractus præsumendam, nisi ea vel disertis verbis exprimat, vel ex circumstantiis manifestè colligatur: ita Gutier. *de iuram. capit. 63*. Anton. Gabriel. lib. 3. *opinion. comm. conc. 1. de nouation. Molina tract. 2. disp. 579*. Ferdinand. à Castro *de inst. disp. 1. punct. 16. §. 1. n. 5*. qui omnes quænam sint istæ manifestæ circumstantiæ non sine iurgiis disputant. Quia verò forum tantum externum istæ quæstiones exercent, à nobis sine iactura præteriri possunt, vt & cætera quæ ad nouationem per litis contestationem in iudicio factam pertinent.

Addo duntaxat, etsi nouo contractū discessum fuerit à priore per hæc verba; *Qui demeure nul & de nulle valeur*; manet tamen hypotheca priori contractui apposita, si res posteriori tradita euincatur, eo quod resolutio prioris contractus conditionata fuerit, si nempe posterior contractus, illiusque obligatio constaret, & firma foret, itaque iudicatum refert Louet. *lit. N. num. 7*. vbi eius commentatorem adeas velim.

ARTICVLVS III.

De dissolutione pactorum & contractuum per restitutionem in integrum.

Quid sit restitutio in integrum. 1. Eius æquitas. 2.

Vtilitas huius tituli, inquit Vlpian. l. 1. *D. de in integrum restitutione, non eget commendatione, ipse enim se ostendit: quam sub hoc titulo plurifariam prætor hominibus vel lapsis, vel circumscriptis subuenit, siue metu, siue calliditate, siue ætate, siue absentia inciderunt in captiorem: ideoque non potuimus hanc disputationem intactam præterire; pauca itaque ex iis quæ fusiùs Iuris tum Cæsarei, tum Pontificij interpretes in titulis de minoribus, & restitutione in integrum, Couar. lib. 1. *variæ. à cap. 3. ad 7.* Rebuff. in *constitution. regias, tractatu de hac ipsare*, Molin. *de inst. tract. 2. disp. 573. & sequent.* Ferdinand. à Castro *Palao de iustitia, disp. 1. punct. 19.* aliique suis locis afferendi fusiùs differunt, quæntum instituti nostri ratio patietur perstringere visum est.*

Restitutio integri, seu in integrum definitur à Paulo 1. *sententiar.* redintegrandæ rei, vel causæ actio; id est actio restitutoria siue causaria qua

res nobis certa, vel ius, vel quælibet alia causa redintegratur. Græci dicunt *ἀποκατάστασις*. Comperit autem in rem vel in personam: in rem quidem vt res ipsa qua de agitur, reuocetur: in personam vt rem nobis ipsa restituatur. In materia verò contractuum dici potest restitutio in integrum iudicium, quo aliquis in contractu, aut quasi contractu læsus ex æquitate quadam, beneficio legis in pristinum statum, ac ius restituitur; de hoc legis igitur beneficio differimus hoc loco.

Eius æquitatem impugnant aliqui ex eo quod eiusmodi restitutionem non datur, nisi ad ea rescindenda quæ ipso iure tenent l. 3. *C. si aduersus libert. & l. 2. & 4. in quibus causis restitutio necessaria non est.* Et sanè quoties quis mero iure & auxilio communi tutus est, non indiget auxilio extraordinario restitutionis, quod neque ipsi concedi debet, vt ait Vlpian. *l. in causa 16. D. de minorib.* Cùm igitur omnes istæ restitutiones in integrum sint contra ius, iniquæ etiam erunt, & necessariò præterea odiosæ, vt constat ex toto titulo *C. si contra ius vel utilitat. publicæ*. Deinde ex his seruntur innumera lites, quibus quotidie fora perstrepunt: nihil porro magis noxium est Reipublicæ benè constitutæ eiusmodi litium feminariis l. 4. §. 1. *D. de alienation. iudic. mut. caus. fact. l. quidam 21. D. de reb. credit.* Eliminandæ igitur videntur hæc restitutiones ad præscindendas infinitas lites, quas pariunt. Verùm negamus eiusmodi restitutionem esse simpliciter contra ius, sed solum contra ius strictum, & summum, quod aliquando molliendum, & temperandum esse ipsamet æquitas persuadet. Ius autem humanum quod eas restitutiones concedit, æquitate potissimum æstimatur l. *placuit 8. C. de iudic.* Et sanè nihil aliud est quàm ars æqui & boni l. 1. §. 1. *D. de inst. & iure*, hoc est discernendi id quod æquum, & iustum est ab eo quo iniquum, & iniustum est: æquum verò sapius est à rigore legis aliqua ratione desistere, cùm summum ius summa iniuria aliquando, & summa crux sit, atque in hoc ipso negotio postulat æquitas, vt subueniatur miseris, lapsis, & circumscriptis, qui vel facilitate propria ratione minoris, & inexpertæ ætatis, vel calliditate, & dolo aduersarij, vel metu, vel iusto errore, vel absentia, vel mutatione status in captiorem inciderunt, vt loquebatur nuper Vlpian. atqui id vnum facit Prætor dum dat restitutionem in integrum, & si quæ inde oriuntur lites non ex hoc beneficio, quo lex miseris succurrit, sed ex eorū qui miseros circumueniunt, iniquitate seruntur.

§. I.

De personis quibus indulgetur restitutio in integrum; & primò de minoribus.

Quis sit minor. Quid si habeat veniam ætatis. 2. Quæ sit legitima ætas. 3. Quomodo computentur anni. 4. Quid si se fingat maiorem. 5. Quomodo probatur legitima ætas. 67. 8. 9.

Non omnibus porro, neque in omnibus casibus, & ex quibuscumque causis indulgetur hoc beneficio, quare designandæ sunt personæ quibus indulgetur, & in quibus casibus, quibusve ex causis singillatim aperiendum.

Et

Et primò quidem indulgetur minoribus, hoc est nondum annum XXV. agentibus, si interea temporis contractus celebrant l. *si minorem 4. C. de in integ. restitut.* possunt autem toto quadriennio post exactum annum 25. nempe vsque ad annum 29. hoc remedium implorare l. *ult. C. de tempor. in integ. restit.* Si verò dubium fuerit an contractus in minore ætate celebratus fuerit, petenti restitutionem in integrum incumbit probare minorem ætatem, quod ex communi notat Molina *tract. 2. disp. 573.* si autem dubium duntaxat sit an dum petitur ea restitutio, transactum fuerit quadriennium à completa minore ætate, ad defensore spectat probare elapsum fuisse quadriennium, non ad eum qui petit restitutionem, siue actorem l. *minorem. 4. C. de in integ. restitut.* & glol. *ibidem*. Si tamen toto illo quadriennio non potuit peti restitutio propter fraudem, & dolum, vel vim aduersarij, vel minoris absentiam, aliudue iustum impedimentum, non erit habenda ratio temporis elapsi, sed supplendum erit, donec integrum quadriennium, in quo nullum vrgeat impedimentum, habeatur, quia ex vniuersali regula iuris: legitime impedito non currit tempus. Hoc igitur quadriennium non est ex iure communi continuum, debetque esse vitale: quare tantum incipit dum se minor læsum agnosci, ille enim qui ignorat, non dicitur negligens, unde sequi videtur posse aliquem post centum annos petere restitutionem istam, vt ait Bald. *in l. falsam. C. si ex falso instrum.* Paul. Castren. *per leg. fin. C. de dolo, & l. fin. C. de tempor. in integ. restitut. petend.* quod videtur incommodum, & immortalium litium semen.

Idcirco Franciscus I. constitutione sua anni 1539. art. 13. edixit neminem post annum XXXV. completum posse petere rescissionem contractus in minori ætate celebrati, neque litteras restitutorias imperare solius minoris ætatis fauore, & non nisi ex illis ipsis causis in quibus conceduntur aliquando maioribus: quare sic impetratas eiusmodi litteras nullas esse ait Ioannes Gallus in suis arrestis q. 115. qua litteræ contra ordinationes scriptæ, nullæ sunt. Rebuffus tamen *in tract. de restit. art. 2. glossa 5. n. 2.* existimat posse peti post annum 35. confirmationem contractus facti à minore; quia lex illa non prohibet nisi contractus rescissionem, & annulationem, non confirmationem: poterit quoque minor post annum 35. agere contra tutorem; quia tunc non persequitur contractus cassationem, sed eius prauam administrationem impugnat, quod obseruat idem Rebuff. *citato artic. 2. glossa 6. num. 10.* hic verò terminus impetrandi litteras restitutorias à Principe sapienter definitus est annus XXXV. à Francisco Rege; quia eo anno compleri videtur tota virilitas. *Quinta enim annorum hebdomas*, inquit Macrobius lib. 1. *in form. Scipion. cap. 1. omne virium quantum unicuique inesse possunt, complet augmentum, nulloque modo iam potest quisquam se fortior fieri: inter pugiles denique hæc consuetudo seruatur, vt quos iam coronauere victoria nihil de se amplius in incremento virium sperent, quæ verò expertes huius gloria vsque illò manserunt, à professione discedant.*

Si minor veniam ætatis obtinuerit à Principe, quadriennium, de quo agimus computandum erit ab obtenta, venia ætatis, neque poterit petere restitutionem quoad contractus deinde celebratos, iam enim maior reputatur l. 1. *C. de his qui veniam ætatis impetr.* Ne hi quibus cum contrahunt, principali auctoritate circumscripti esse videantur: nam cùm

Princeps sit lex animata *ἡμῶν & ἡμῶν*, vt ait Non. *de Cass.* ab eo non debent nasci iniuriæ, à quo iura oriuntur. Deinde qui contrahit cum minore, cui Princeps veniam ætatis fecerit, habet quasi filio iustorem, vindicemque totius contractus Principem, eius enim omnia verba legem esse dicebat Ilocrat. ad Nicoclem. *πάντα βασιλεὺς λόγον νόμον εἶναι*: quare sapienter respondit Vlpian. *in l. 3. §. Dius, D. de sepulchr. violat.* oportere imperialia statuta & rescripta suam vim obtinere, & valere in omni loco. Tertid certissima est Ma iuris regula, fictionem tantum operari in casu ficto, quantum veritas operatur in casu vero, *§. item per acceptilationem, Inst. in quibus mod. tollit. obligat. l. singulararia, D. si certum petatur, l. 2. D. de usufructu earum rerum que usu consum.* iniquum foret, illum quem Princeps suo relictio maiorem 25. annis finxit, haberi tamen perpetuò minorem curator egentem, quo solum au hore contrahat, velut si sui impos adhuc foret. Denique venia ætatis facta à Principe, non solum minorem respicit, sed eos omnes, qui cum iplo sunt contracturi, qui sine eiusmodi principali rescripto cum iplo non contraherent; neque cautius contrahi potest quàm auctore Principe. Hæc porro ætatis venia non conceditur maioribus nisi 20. annū compleuerint. Sceminis cùm decimum octauum, morumque suorum probitatem apud Indices, & ætatem ita probauerint; hæc verò licet propter pudorem, & verecundiam certui publico se exhibere non teneantur, morum tamen honestate, & mentis solertia commendari oportet l. *pen. C. de iis qui veniam ætatis impetrar. l. vnic. C. Theod. eo ad iustit. Leonis* tamen constitutio; quæ est 18. ante eius Nouellas, ante XX. annos veniam ætatis indulget, feminas autem idcirco ius ætatis legitimæ, citius quàm maribus mereri volunt Principum constitutiones, quia, inquit Constantinus. *l. unica citata, eorum ætas biennio viros non sera pubertate precedit.* Vbi etiam illi ætati maribus, & sceminis ad hanc veniam obtinendam præscriptio: *Quoniam in ætate plena perfectamque adolescentiam, & robustissimam inuenturam media est, firmata ætatis appellacionem imponit, vt prima ætas pueritia sit, sequens adolescentia, firmata hac tertia, quarta legitima, quinta senectus habeatur, iubet præterea vt in ipsis quoque scripturis vel venditionum instrumentis honestos sese & firmatos ætate conscribant.*

Alia fuit ætatum distinctio à Seruio Tullio, cuius ex primo libro Tuberonis historiarum meminit Agelli. lib. 19. cap. 28. constituta: Seruius enim Tullius cùm quinque classes iuniorum, census faciendi causâ institueret, pueros esse existimauit qui minores essent annis XV II. atque ab eo anno XV II. quos idoneos iam esse Reipublicæ arbitrabatur, milites scripsit, eosque ad annum XLVI. iuniores, supraque eum annum seniores censuit, sed de his diuisionibus vide Brisson. lib. 3. *antiquit. cap. 2.* firmata igitur ætas est annus XV. Virgil.

Hinc vbi iam firmata virum te fecerit ætas. Et sane hominia præstantur ea ætate patronis feudilibus à suis vassalis minoribus, in consuetud. *paris. art. 41.* Anno 18. est plena pubertas in maribus, & 14. in sceminis, atque vsque ad illam suppeditanda esse alimenta vsque ad pubertatem relata edixit Adrianus Imperator, vti refertur in *l. meta 14. §. 2. D. de aliment. legat.* Demum legitima ætas iplo Iustiniano interprete l. *ult. C. de iis qui veniam ætatis impetrar. viginti quinque annorum curriculum completur non ab Imperiali beneficio suppletur.* Itaque

que intelligenda est in iure quoties legitima aetatis meminit, vt in l. 17. *D. de negotiis gestis*, l. 32. *in fin. D. de testam. l. 1. D. de fideiussor. tutor. l. 20. de libertat. legat. l. ultim. §. 9. D. de publican. l. 41. D. de fideiussorib. l. ult. in fine, D. de appellat. l. ult. C. quando dies legat. & alibi saepius.*

Dicitur verò legitima ea aetas, quod eius terminus adolescentibus ad res suas recuperandas praescriptus fuerit lege aliqua, quam fuisse Latoriam conicit Gotoffredus in notis ad l. 17. *D. de negotiis gestis*, ex Cicerone lib. 3. officiorum, Spartiano in *M. Antonio*, vbi minoribus XXV. annis ex ea lege curatores datos esse testatur ex Suetonio, qui ait minores stipulari prohiberi siue spondendo obligari. *Plaut. in Aulular. Tum lex me perdit quina Vicenaria, metunt credere omnes: & in Rudente act. 5. scen. 3.*

— Cedo qui cum habeant iudicem

Ni dolo malo stipulatus sis, neve etiam dum haud siem.

Quinque & viginti natus annos.

Vsq; ad eam igitur aetatem adolentes civitatum auxilio regi, nec ante liberam bonorum administrationem eis committi debere, quamvis rem suam bene gerentibus, dixit Vlpian. l. 1. §. 3. *D. de minorib.* ex notissima videlicet lege D. Marci, vti interpretatur Cuiac. ille enim iussit dari curatores adultis omnibus, etiam bene rem suam gerentibus, cum antea lege Latoria non nisi causa cognita darentur curatores minoribus, & ita demum si malis moribus praediti essent: quorum omnium causa est, quia ante hoc tempus non complent *vigorem virilem*, vt loquuntur Vlpian. in eadem l. §. 2. Iustinian. l. ult. *C. de testam. milit.* vocat stabilem mentem, Cuiaci. ad l. 1. *D. de minorib.* statum aetatis, & *αχμὴν*, quia tunc crescendi finis; qua de re vide Macrobius: hanc tamen *αχμὴν τῆς διανοίας*, esse tantum anno 30. scribit. Aristot. lib. 7. *politicor. cap. 6.* Stata quoque aetas anno 30. dicitur l. ult. *D. de reb. dub.* Vulgo tamen legitima aetas XXV. annorum habita fuit, quia antea fragile, infirmum, multique captionibus suppositum, multorumque insidiis expositum consilium est, inquit Vlpian. in l. 1. *D. de minorib.* Nazianzen. *orat. 32.* sapienter monet Comitem esse iuuentutis amentiam *ὁ βέλτερος μὲν ἀνοία παρέσται:* & Chryl. *hom. 20. in Matthe.* in prima aetate multum dementiae, & imbecillitatis animi *ἐν ᾧ τῆ πρώτης ἡλικίας πῶλαι τὸ ἀνόητος ἢ μικροψυχον:* in ea autem quae post illam est, impetuosior, vehementiorque libido existit. *ἐν δὲ τῆ μετ' ἐπειρήν σφοδρότερα ἢ ἡδονή:* & Salnian. lib. 8. *de gubernatione* perditorum hoc adolescentum speciale conuitium est vt abufores scilicet, & incuriosi, ac negligentes rerum suarum esse dicantur. Denique adolescentum effraenes, & indomitas amentias eleganter descripsit Alexis antiquus Poeta apud Athæneum lib. 2. *initio.*

Est natura, inquit, homo vino simillimus Quodam modo, nam vinum sicuti nouum Neesse deferuere est, sic prorsus & hominem: Ac primum quidem veluti florecentem aliis esse iniurium:

Post durum fieri: haec autem qua dico omnia Vigere cum desierint, atque ille exhausserit Stultitiam amentem, qua supernè innatat Velut potuit, sit idoneus aetatem nactus bonam, Ac in reliquum tempus degit gratus omnibus.

Sapienter igitur hanc stabilis mentis, & consilij aetatem rerum suarum administrationi fixerunt leges, vt quod deinceps faceret, firmiter faceret, vt

vt loquitur August. *serm. 50. de diuersis*, agens de quodam Subdiacono qui nondum sua bona venderat vt illa societati Clericorum addiceret. *Expeclabatur in illo etiam legitima aetatis accessus, vt quod faceret, firmissimè faceret.* Legitima igitur nomine aetatis, intelligenda est aetas XXV. annorum, in qua licet adolescenti pro arbitrio sua bona administrare, absque tutoris, curatorisve autoritate, & si quid ante illam alienarit, feceritve, in quo laesus fuerit, agere restitutionis, & beneficio legis in experta aetati succurrentis vti poterit.

Dices permitti minori annis XXV. testamenti factionem si pupillares annos excesserit. l. *de quæ aetate 5. D. qui testam. fac. poss.* Dare quoque possunt libertates, inter viuos quidem post annum XX. ex leg. Aelia Sentia; in testamento verò post an. XV. ex Iustinianis constitutione, de qua in §. ult. *Instit. quibus ex caus. manum. non licet;* cum tamen & libertas quidpiam inestimabile sit, l. *libertas 106. D. de regulis iur.* & nihil maioris momenti quam factio testamenti in Republica censeatur l. 1. *C. de sacros. Eccles. l. illa institutio 32. D. de hered. instit.* Cum igitur minori bonorum omnium dispositio in testamento permittatur, & ius dandæ libertatis inter viuos, cur fragilis, & infirmi consilij esse dicitur, cur illi non sit etiam potestas de ceteris suis rebus pro arbitrio disponendi sine spe restitutionis, cum neque eius testamentum post excessum infirmari, & libertas semel data defectu solius aetatis reuocari possint.

Resp. constare satis de huius aetatis imprudentia, vt dixi, quare quæ illi circa testamenti factionem, & libertatis dationem permittuntur, ad alia in ipsorum minorum praediuicium trahenda non sunt. Maneat igitur quod de legitima aetate diximus, quare vbi de aetate in genere sit mentio, v. g. si lex aut testator dicat, *de hoc statu, & quando fuerit sua, quando fuerit legitima aetatis;* quod gallice *vsurpamus, pour en disposer par luy quand il aura l'age*, de vigesimo quinto anno in quo fuerit completus animi vigor accipienda erit ea clausula, quod sentiendum esse etiam quando statuta municipalia, aut consuetudines inferiorum aetatem tantquam legitimam definiunt, existimauit Mornac. ad l. ult. *C. de iis qui veniam aetatis impetrarunt:* v. g. licet Andium consuetudo, & statutum annum vigesimum legitimam aetatem esse voluerit, de sola alienatione mobilium, & administratione immobilium; ita intelligenda erit ea lex, vt si mobilia alienauerit, inualida quidem sit ea alienatio ex statuto, si modò non sit ante annum 25. restitutus minor in integrum, eo quod ante illum annum non sit satis firmi consilij, & animi ad firmam, & quæ rescindi nequeat alienationem; idque verius videtur, quam quod ait Paulus Castrenf. ad l. 3. *C. de iis qui veniam aetatis impetrar.* in statuto Florentino, quod legitimam aetatem definit ann. XVIII. minorem eo anno alienare posse bona mobilia, quia quando aliquid conceditur per modum legis, aut statuti potentius est, quam quod sit favore, & indulgentia solius rescripti principalis: quare mirum videri non debet si cum ij qui à Principe veniam aetatis impetrarunt, in integrum restitutionis auxilium non possint impetrare, neque etiam id illi queant quibus lex ipsa & statutum illam fecit, cum minorem aetatem quam solitam XXV. annorum pro legitima praescripsit, cum plura operetur statutum quam Principis, vt dixi, venia. Deinde quamuis sentiat Iustinian. l. 3. veniam aetatis non conferre minoribus potestatem alienandi, obligandive sua

sua mobilia sine decreto Iudicis, quia Imperator sua constitutione ita intelligendam esse veniam à se factam edixit, nisi id ipsum velit statutum patrium, dum definit aetatem legitimam minorum XXV. annis, non indigebit qui eam aetatem attingerit eiusmodi Iudicis decreto ad sua mobilia alienanda, neque ad ea restitui poterit ratione solius minoris aetatis, cum reuera iam maior sit, & factus legitima aetatis contraxerit, cuius proinde defectu non poterit agere rescissoria: si enim lex Francica sapienter indulgit restitutionem ad annum vsque XXXV. licet post annum XXV. quis liberè, & validè contrahere, & alienare possit, & licet ex iure communi quadriennium quod post annum XXV. conceditur ad implorandum beneficium restitutionis, debeat esse vile, vti nuper docuimus, vnde fit vt aliquando post plures annos illud auxilium implorare fas sit, eo quod quadriennio definito non poterit implorari, tamen ex eadè Francica lege elapso anno XXXV. id amplius non licet, cur statuo municipalis & consuetudine recepta, maxime vbi ius illud Caesareum circa legitimam aetatis definitionem non vrget, aut abrogatum est, non poterit definiti alia quædam aetas, quam XXV. annorum, siue maior, siue minor tanquam legitima aetas, & tempus quoque implorandi auxilij restitutionis praescribi.

In hac porò XXV. annorum aetate computandi sunt anni bissexiles, & dies, qui illis superadduntur; quia reuera illi dies pertinent ad illorum annorum complementum, & ius XXV. annos completos postulat, qui proinde à puncto natiuitatis ad punctum completi anni XXV. numerandi erunt: quare Celsus scribit nihil referre, si quis bissexto anno natus sit, siue prior, siue posteriori die, cum id biduum pro vno die haberetur, & posterior dies Calendarum intercaletur l. 3. §. scio, *D. de minorib. l. cum bissexto leg. anniculus, D. de verb. sign. annus quippe à Iurisconsultis accipitur qui cõtinuis diebus trecentis sexaginta quinque constet, non quibuslibet certò, nec intercalari die, inquit Chopin. lib. 2. de morib. Paris. tit. 7. num. 17.* An verò in cæteris omnibus, in quibus certum tempus à lege definitur, seruari debeat eadem computandi ratio circa annos bissexiles, intricatior est quaestio commodiori loco pertractanda, ne longius ad alias materias digrediamur, interim adi Molin. *trattatu 2. disp. 573. Sanch. lib. 1. de matrim. disp. 24. Lugo de iustitia, disput. 22. sect. 12.* Molinæ ad consuetud. Parisienf. §. 44. num. 1. 2. & 3. Mornac. ad l. 3. *D. de minor.* Annæum Robert. lib. 3. *rerum indicat. capit. 17.* & alios. Idem quæri potuit cum diebus decem in reformatione Calendarij à Gregorio XIII. facta, anaum illum circumciderunt. Flavius vertente anno fundum vendidit natus quatuor & viginti annos, dieſque trecentos sexaginta, iuuarinè debuit principali beneficio restitutionis in integrum: negabant plerique F. Galli, nam licet Henric. III. ann. 1582. 3. Nonas Nouemb. suo diplomate Romanum illud Calendarium comprobasset, eodemque rescripto statuisset illam decem dierum contractionem nemini fraudi fore in iudiciis, nec annali, aut alij temporis praescriptioni obſaturam, adiecit id duntaxat processurum in illis quæ eo anno 1582. excurrent. Alienatorum igitur sequente anno videbatur danda actio reuocatrix obtentu minoris aetatis. Contrarium tamen existimauit Chopinus l. c. quia in restitutione in integrum spectatur tempus à momento in momentum, vt scribit Celsus

R. P. Gibal. De Negotiat.

in leg. 3. *D. de minorib.* mihi non liquet.

Non tamen semper conceditur hæc minori restitutio, nam si minor se maiorem dixerit, & talis ex aspectu poterit iudicari, atque ad eò ipsa assertione fallaci maioris aetatis, mendacio creditor à minore deceptus fuerit, non gaudebit priuilegio restitutionis ex leg. 3. *C. si minor se maiorem dixerit*, atque ita iudicatum ultimo Aprilis an. 1575. à PP. Parisiensibus refert Chopin. lib. 2. de morib. Parisienf. tit. 7. num. 14. Quidam alius qui se maiorem dicere contulerat, & indicem sui baptismi falsò annotarat, excidit eodem priuilegio solemnè decreto ann. 1599. die 29. Martij in quinta Exedra quaestionum, apud Louetum littera M. num. 7. fuitque vena illa Francica iurisprudentia, teste Butelerio in sua summa rurali tit. de pupillis. *Si vn pupille n'auoit son aage, mais bien sembleroit qu'il l'eust, & ainſin le maintiust qu'il l'eust, & le iurast & affermast, & sur ce fut marchè dont il fut perdant, & d'iceluy volust auoir restitution, assauoir si auoir la deuoit, scaches que selon l'opinion des sages auoir ne la doibt.* Et ratio est quia quoties dolo, & in fraudem creditoris quis se maiorem dixit, praesumitur potius delictum, quam fragilitas aetatis & animi, quia non decipientibus, sed deceptis iura subueniunt, inquit Cuiac. ad C. si minor se maior dixerit: quare vt negetur restitutio minori, qui se maiorem dixerit, debet fuisse dolus, & fraus ad decipiendum creditorem. Damnatu est à Senatu in maiori Auditorio ann. 1575. minor, qui vt creditorem à quo murdo petebat pecunias, deciperet, pingi se curauerat cum hac inscriptione *anno aetatis 25.* licet re ipsa minor esset. Simile iudicium aduersus minorem, qui deceperat creditorem falso prolatis tabulis professionis, & natiuitatis, refert Mornac. ad l. 4. *D. quod cum eo qui in aliena potestate.* In odium igitur mendacij quoties cum dolo, & fraude creditoris minor falsò se maiorem asseuerarit, siue falsas tabulas professionis, & codicis in quem à Parochis referuntur nomina baptisatorum, offerat, siue arrogatis sibi dignitatibus, muneribus, aut aliis eiusmodi, quæ si vera essent illum in maiorum gradu, & statu constituerent; si deinde resiliat à contractu, eiusque rescissionem postulet, & restitutionem in integrum ratione minoris aetatis, à Pratore repellatur: quod saepius definitu fuisse videbis apud Annotatorè Loueti nuper citatu. Sic qui publicè paterfamilias plerisque videbatur, sic agebat, sic cõtrahebat, sic muneribus fungebatur, non gaudet beneficio Senatusconsulti Macedoniani l. 3. *D. ad Maced.* quare qui se maiore dicere consuevit, atque ita saepius contraxerit, quauis deinde in posterioribus contractibus se maiore non affirmet, in odiu tamen mendacij aduersus hos contractus non restituetur, fuitque illud thema decreti Senatus 12. Febr. an. 1613. quod Annator Loueti refert, estque ea glossæ sententia in l. de aetate 43. *versus eisdem, D. de minor. Si minor, inquit, iurauit in vno contractu se esse maiorem, non prauidet aliis.* Nihil hominus si qui cum minore contrahit ignarus eius aetatis non est, quia vel eum de fonte suscepit, vel eius tutor fuit, vel consanguineus, alijve de causis, decipi non videtur falsa aetatis asseueratione leg. de tutela 7. *C. de integ. restitutio.* quare leg. 1. *D. de actio. empt. Non videtur deceptus qui sciuit. & l. 1. §. fin. D. quod falso iurore auctore; Scienti non subuenit prator, merito, quoniam se ipse decept: l. cum donationis 34. C. de transaction. N unquam scientibus, & volentibus dolo, fraus, aut iniuria infertur: quæ omnia veriora sunt*

H h h

in

in nostro casu, quoties creditor ille solitus fuit fecerari filiis familias, & minoribus, à quibus falsas ætatis legitimæ declarationes idcirco extorquet. Vt verò dignoscamus an fraus, & dolus minorem ad hanc simulationem induxerit, videndum est cum Cassio integerrimo Iudice, quæ scopulum reorum nominabat Cicero, cui bono minor se maiorem dicat. Si enim nullum ex contractu quem init, capiat emolumentum, sanè non dolosè se maiorem simulavit. Sed qua animi leuitate contraxit, eadem se maiorem dixit: nemo enim, *gratuitò malus est*, inquit August. lib. 2. *confession. c. 5.* Theophylus ad §. *in autem, inffit. de pupill. subst.* è δὲ δὲ ἀνοσδὼς ἐπιβελύσει τὸ πονηρὸν; nemo sine spe lucri infidias pupillo molietur. Et Tullius in Philippic. *Sic vitæ est hominum, ut ad malefictum nemo conetur, sine spe atque emolumento enadere*: quare 4. Februarij an. 1610. frequenti, & publico Senatu iudicantur PP. Aduocatum in Curiâ suprema annis XX V. minorem, qui fideiusserat pro patre, & eadem se in magnam fumam prius à patre acceptam præstiterat, & idcirco se maiorem dixerat, restituendum nihilominus esse, cum ea fideiussio, & maioris ætatis simulatio ipsi potius obfuisset, quam profuisset: vt verò frequentibus hac in re fraudibus occurreret Senatui, cauit suo decreto, ne deinceps Notarij cõtractibus apponerent declarationes minoris ætatis, & indices baptismales, vti videbis in *notis ad Louetum littera M. n. 7. sub fin.*

6. Etas porò legitima probatur primò ex aspectu corporis, vt ait l. 32. *D. de minorib. §. l. 3. C. si minor maior se dixerit* dicitur dicitur in eia. & per proprium aspectum, inquit Græci. *Balsam. ad can. 58. Concilij Carthagin. ubi de ætate sacerdot. Sæpe in nonnullis aduersarij aspectus*. Quid. *Facies tua supputat annos.* Tertull. lib. de *veland. virginib. c. 12. Vis scire quæ sit ætatis auctoritas, propone utramque immacurè compressam in habitu mulieris, & que maturitate progressa in virginitate duret cum suo habitu, facilius illa mulier negabitur quàm virgo credetur, tanta est aded fides ætatis vè nec habitus obstrui possit.* Indecora verò v'surpata fuit antiquo iure partium obscenarum inspectio ad probandam maximè pubertatem, quare illud l. 3. *C. si minor se maiorem dix.* interpretatur Cuiac. ex aspectu necessariæ partis, probatque ex Aristophanè & Platone lib. 1. *de legib. Quintilian. declamat. 2. 7. Postea nudari filium, atque conspectu Iudicium consistit in cogit. & in inffit. quætionem hanc centumviralem esse ait, pubertas annis, an habitu corporis æstimetur.* Hanc habitum corporis Diocletianus l. 4. *C. qui testam. fac. possunt*, contingere dixit cum vigoris emertere vestigia. Hanc inhonestam corporis indagationem iustulit Iustinianus §. 1. *Inffit. quib. mod. iur. fin. & l. ult. C. quando tutores*, atque pupertatem in maribus an. XIV. & in foeminis X I I. definiuit. Ræuàrd. tamen lib. 4. *variorum, c. 10.* negat vnquam à Romanis eam indecoram, & pudendam inspectionem v'surpatam fuisse. Cassiani quidem puberem ex habitu corporis designabant, Proculi quatuordecim annis definiebant; Priscus verò puberem dixit in quem & habitus corporis, & annorum coneurrit, quod refert Vlpianus in fragmentis, neque tamen iudicat quænam ex his sententia obtinuerit; vñ tamen constat recepram fuisse sententiam Proculeiorum, quod indicat Tertulianus lib. de *velandis virginib. c. 12. Tempus etiam Ethnici obseruant, ut ex lege nature sua iura ætatis reddat, nam foeminas quidam duodecim annis, masculos verò à duobus amplius ad negotia mittunt, pubertatem in annis non sponsalibus aut nuptiis decernentes.* Similia

habet Macrob. lib. 1. *in somnium Scipion. & li. 7. Saturnal. c. 7.* Iustinianus igitur non primus pubertatè annorum certo numero definiuit, vt vides, falsòque ipsi Tribonianus persuasit, quod Cassiani ex habitu corporis illam iudicabant, obscæna corporis inspectione id facere; nam per corporis habitum vniuersi corporis formam, figuram, & dispositionem, maximè ad procreationem liberorum idoneam intelligebant. Cic. pro Cælio de Q. Metello agens; *Cum foret in ætate, optimo habitu, maximis viribus, ereptus est ciuitati.* Linius lib. 4. *Obsita erat squalore vestis, foedior corporis habitus pallore, ac macie perempti.* Præterea ipsa specie corporis designabatur pubertas; nam impuberum coma nutritur. Martialis lib. 3. *epigram. 58. vers. 30.*

Et *pedagogo non iubente lasciuia*
Patere gaudent villico capillati.
Et lib. 10. *Epigram. 62.*
Ludimagister parce simplici turba,
Sic te frequentes audiunt capillati.
Cirrati dicuntur à Persio *satyr. 1. & satyr. 3.*
Quibus in detonsa inuentus
Inuigilat siliquis, & grandi pasta polema.
Puberibus verò statim præcedebantur comæ quas & Deo alicui fuisse consecratas obseruat Iulius Sabinus in Virgilio scribens: huius detonsionis meminit Porphy. in Horatium, & Martialem libro 6. *Epigram. 52.*

Hoc iacet in tumulo raptus puerilibus annis
Pausagatus, domini curæ dolorque sui.
Vix iungente vagos ferro refecere capillos
Doctus, & hirsuta excoluisse genas.
Cum igitur hac capillorum abscisio puberibus conueniret, & an. XIV. fieret, ex habitu & specie corporis atque ex annorum numero pubertas iudicari poterat, vti volebat Priscus, qui ita Cassij & Proculi conciliabat opiniones; nullus autem veterum Romanorum ad obscenam inspectionem recurrit, vt malè Iustinianus sibi persuasit, qui tamen illam sapientissimè prohibuit ne aliquando v'surparetur: illum æmulatus est Senatus Parisiensis celeberrimo decreto an. 1608. 9. Februarij, quod refert Mornac. ad l. 3. *C. si minor se maior dixerit.* Cum enim quidam Matris puellam plenæ maturitatis, & annis prope iam gestientibus deuirginasset, ex eaque filium suscepisset, quod tamen postea negauit, puella litem mouit de agnoscendo patre, cumque subsidijs alijs destitueretur, ait infantuli sui coxæ innatam esse illam notulam, quam Matris ipse ac singuli eius ex superiore matrimonio liberi, in interiore, obscænaque illa parte contegerent, postulauit itaque Matris, natorumque ipsius intima foemora nudari, vt verè esse cõstaret, quod assererat, idque malè cõsultus Carnutus Iuridicus indolferat; sed cum delata causa esset ad Senatum, & plures sessiones eloquentissimi Oratores tenuissent, tandem amplissimus Ordo inspectionis pudendæ, & turpitudinem vt alienam, turpem, & infamam repulit.

7. Secundo probatur legitima ætas instrumentis l. 2. *C. de iis qui veniam atar. impetrar.* vt tabulis professionum l. 2. *D. de excusat. & l. 2. C. si minor se maior dixerit.* Græcis dicuntur *δωρογραφία τῶν πατρῶν*, quod plerique cõficiuntur à patre natis filiis. Apulei. lib. 2. *Apolog.* Pater natam sibi filiam more cæterorū professus est, tabulæ eius partim tabulario publico, partim domo adseruantur; sed fidè faciūt etiã cõfectæ à matre, vel ano. Fiebāt intra tres dies à patre, & matre; intra paucos dies apud præfectos ætarij: *Lustrici dies infantium* appellantur, inquit Festus; *puellarum octauus; puerorum nonus, qui ex his lustrantur*

lustrantur, atque eis nomina imponuntur. Tertullian. lib. de *idololatria*, nomina vocat. *Circa officia verò priuatarum, & communium solemnitarum, & roge pure, vt sponsalium, vt nuptialium, aut nominalium, nullum purem periculum obseruari de statu idololatriæ.* Glossarium nominalia *δωρογραφία*, Græci *ἀμοιβή* dixerunt: vnde alia apud Scaligerum ad *Festum.* De hoc profitendorum liberorum more vide Brisson. lib. 1. *cap. 1. antiq. iur.* Harum tabularum professionum vice habemus hodie codices baptisterianos, vt vocant, quibus Parochus inscribit nomen baptizati, atque diem quo solemnia baptismi peracta sunt. De his consule Chopin. lib. 1. de *domanio, tit. 10. & lib. 2. consuetud. paris. tit. 7.* Rebuff. lib. de *regeftis, seu libris baptisim, seulptura, &c. ad constit. an. 1539. Art. 51.* in nouis cenluetud. Paris. c. 291. iubentur Curiones eiusmodi codices apud acta, siue tabularia Iurisdictionum Regiarum quolibet trimestri deponere.

Tertio probatur ætas testibus l. 7. *C. de in integ. restitut.* per proximos consanguineos, vt dicitur *culata l. 7.* matrem, patrem, fratres, sorores, auunculos, patronos, aliaque ita coniunctas personas, vt difficillimè ætatem cuiusque inter se ignorare possint. Frater dicitur in Ethymologico *γνώριος*; cognoscibilis *ὅτι τῶν ἄλλων γινώσκεται*, quod præ alijs cognoscatur. Sed maximè matris professio de ætate filiorum admittitur *leg. etiam 16. D. de probation. illa enim certius nouit, & vt ait Mæander, mater cognoscit filium, pater autem putat si γὰρ αὐτῆς δὲ δὲν ἰδὲν ἴδῃ δὲ τῆς αὐτῆς* illudque matris testimonium de ætate filij facere semiplenam probationem dixit Bald. *ad eam l. cum glossa.* Sanè non dubitari eius auctoritatem esse alijs præferendam hac in parte, licet facile quisque cõsciens sit sui generis, vt loquitur Capitolinus in *Maximino*, præsertim cum veteri more cognati inuicem festa, & coniuia omnia celebrarent, mitterentque inuicem tunc munera quæ *χαρίσια* vocabant, eamque diem *lucem propinquorum*, quia eo die sese inuicem agnoscebant, nominauit Martialis lib. 9. *Epig. 56.*

Luce propinquorum qua plurima mittitur ales.
Fiebat & ea ætatis probatio per familiares ex fædere, & amicitia, & non tantum per eos quibus natura inuicem necessariam ex cognitione familiaritatem, vt loquitur Harmenop. lib. 4. *tit. 46.* tum etiam per eiusdem Collegij sodales, qui *σύνωτοι* dicebantur, id est communi cibo vtentes, ex Caio in l. *ult. D. de colleg. illicit.* Per vicinos quoque, & contriibules, qui ex eadem tribu, vico, pago, & sodalitate sunt, qui *συμφυλῆται δήμῳ τῶν ἐπαύρων* dicuntur. Vide Eustath. ad *Iliadem β.* ad illum versum; *Κεῖν ἀνδρας κατὰ οὐρα*, &c. Denique per obstetrices, commatres & compates qui infantem de sacro fonte susceperunt. Obseruat porò Mornac. ad l. 7. *C. de in integrum restitut.* admitti probationes iustas de ætate dum agitur de obtinendo aliquo munere publico, tunc enim omnia aguntur *ἐπὶ πλάτει.* At verò quando agitur de rescindendo contractu ratione minoris ætatis, codex paræcianus, manuque patris siue *πατρῶς γραφῆ* totam probationem absolunt, cum de momento ad momentum obseruentur tempora, quod iam monimus ex l. 3. *D. de minorib. & l. 2. D. de diuers. temporum actiõn.* De his probationibus circa ætatem, nobilitatem, aliaque huiusmodi vide Expilium actione forensi. 1.

Quarto denique iuramento probari ætatem plurimi voluerunt; quare Matthæus de Afflic. *decisiõn. R. P. Gibal. De Negotiis.*

393. censet non esse restituendū minorē qui tacitis Euangelijs iurauerit se esse maiorem, aliud tamen hodie seruari monet Mornac. ad l. 32. *D. minorib.* Atque hæc tamen de minore qui se maiore dixerit, & de probatione legitime ætatis, pergo ad alias causas propter quas minori negatur, vel conceditur restitutio, sapienter enim dixit Paul. in l. 24. §. 1. *D. de minoribus; non semper ea quæ cum minoribus geruntur, rescindenda sunt, sed ad bonum, & æquum redigenda, ne magno incommodo eiusmodi ætatis homines afficiantur, & nemine cum eis contrahente quodammodo commercio eis interdicitur: idcirco nisi aut manifesta circumscriptio sit, aut negligenter in ea causâ versati sunt, prætor interponere se non debet.* Duæ itaque sunt causæ indulgendi restitutionem *δολὴ ἀρπαγῆς, ἢ μετὰ τὴν πᾶνυμῶν*: manifesta fraus aduersarij, & magna minoris, vel tutoris negligentia. Similia habet Pomponius in l. 7. §. *quæsitum, D. eod. non esse minori aduersus emptorem succurrendum, nisi aut sordes, aut enidens gratia tutorum, siue curatorum doceatur: & Vlp. in l. 1. §. 4. non passim minoribus subueniri, sed causa cognita si capti esse proponantur: quibus consentiunt quæ ex eodem Iuriconsulto referuntur l. 44. *D. eod.* quare in quibusdam casibus succurrat minori, paucis perscringendum est. Atque in primis contractus debuit esse validus, cum aduersus contractum nullum non sit locus restitutioni, sed agitur ex nullitate contractus, vel rei vindicatione, vel ad interesse, aut si nihil dum minor exequutus sit, tueretur se, nec quidpiam exequitur exceptione quod contractus nullus fuerit. In Gallia Princeps releuat à nullitate, quia permittit, vt quis appellet à nullitate; alioquin sine literis regijs non admitteretur ad probandam nullitatem, Guido papæ *consil. 83. §. non potest dominus.* Rebuff. *tract. de restitut. art. 1. glossa. l. n. 23.**

9. Secundo siue contractus fuerit à solo minore celebratus, siue ab eius tutore, aut curatore, si tamen inde sequatur læsio, dabitur restitutio, *l. tutor ugentibus 57. D. de minorib.* ita tamen, vt si culpâ tutoris læsus sit minor, liberum sit minori agere aduersus tutorem ad interesse, aut petere restitutionem aduersus eum, cui res fuit alienata, neque vbi vñam viam tentarit prohibetur ab altera, *l. etiam 3. & l. ult. C. si tutor, vel curator interuen. l. intra utile 39. §. 1. D. de minorib.* nisi vna via rem sibi debitam obtinuisse, quod obseruat glossa in *cap. monemus 12. q. 2.* agere tamen poterit aduersus tutorem, curatorem, aliumve administratorem, etiam obventa re sua per restitutionem, non quidem ad interesse, sed ad pœnam. Quod si minor quidpiam egit per procuratorem suum, non prius restituitur in integrum, quàm egerit aduersus procuratorem suum ad interesse; tunc enim si soluendo non sit procurator, conceditur minori actio restitutoria in subsidium, *l. cum mandato 23. D. de minorib. & ibi glossa vers. audiri.*

§. II.

In quibus contractibus concedatur minori restitutio.

- An in venditione. 1.*
- An in mutuo. 2.*
- An in solutione. 3.*
- An si fideiussit. 4. 5.*
- Quid si procurator fuit. 6. 7.*
- Quid si male defensus in iudicio, aut si se ipsum defendit. 8.*

An ex quasi contractu, aut in adenda, aut repudianda hereditate. 9. 10. 11. 12.
Quid in promissionibus, & donationibus. 13.
Si mulier immodicam dotem dedit. 14.
In transactionibus. 15. 16.
In manumissionibus. 17. 18. 19.
In indebiti legati solutionibus. 20.
Contra usucapiones. 21. 22. usque ad 30.
An in venditione pignorum. 31.
Quid de adrogato. 32.
De restitutione aduersus iudicium. 33.

IN contractibus onerosis venditione, emptione locatione, conditione, permutatione & aliis eiusmodi vel laesus fuit minor quia non expediebat rem vendere, emere, locare, vel quia minus, aut maius fuit pretium eius: ratione primæ læsionis si res tradita existat, restituitur minor, & alius quispiam qui hoc priuilegio gaudet ad rem suam repetendā, & reponendam in priori statu, & si ei datum est, quod non expediebat ipsum habere, reddat quod accepit, & restituitur ipsi pretium: si autem læsio fuit solum in valore & pretio rei, restituitur ad integrum valorem, ita ut si plus dedit quam æquum erat, excessum illum recipiat, aut si minus vendidit quam iustum erat, recuperet quod supererat ad iustum pretium. Ita gloss. in l. siquidem 4. C. de prædiis minorum. Panorm. in cap. constitutas n. ult. de in integrum restitutione. & alij passim, si autem minor simul læsus est, & quod re distraxerit, & quod minori pretio, poterit pro arbitrio uti remedio restitutionis vel beneficio leg. 2. C. de rescind. vendit. quod postremum si eligat, licebit emptori vel rescindere contractū, vel augere pretium. Si autem minor eligat restitutionis remediū, aget vel ad pretium augendum, vel ad irritandum contractum: contractū autem venditionis per restitutionem in integrum rescisso, non tenetur qui lodium accepit illud restituere, ex Molina tract. 2. disp. 573. n. 9.

Præterea minor læsus in pretio rei, non restituitur aduersus tertium possessorem, qui ignorauit rem fuisse emptam, aut acceptam a minore, nisi in subsidium primi possessoris, qui immediatè accepit à minore, quique soluendo nõ est. Si verò sciuit re emptā a minore, poterit minor pro arbitrio restitutionem petere aduersus hunc tertium possessorem, vel aduersus priorem l. in causa 13. §. 1. D. de minorib. Ratio est quia licet restitutio in integrum regulariter, & principaliter non detur nisi aduersus eum cum quo contractum fuit, aliquando tamen necesse est contra tertium possessorem, etiam bonæ fidei concedi; quia non potest aliter minor setuari indemnus, cum is cum quo contraxit vel rem suam amplius non habeat, vel soluendo non sit, aut quia interest minoris re ipsam potius habere, quam eius æstimationem, quod fieri nequit nisi restitutionem impetret contra tertium possessorem, cui is qui cum minore contraxit rem illam alienauit. Vide in dicitur l. 1. 3. Vlp. dixit concedi tunc restitutionem, ne re suam perdat, vel re sua careat minor; alioquin si non interfit minoris aduersus tertium possessorem agere, nihil aduersus eum, si bonæ fidei sit, constitutum esse, sed aduersus primum emptorem, eiusque hæredes, tradit Paul. l. 1. 4. sequenti. Poterit quoque vltimus possessor agere de euictione aduersus primum, quod notat Couarr. lib. 1. variar. c. 5. n. 7. In Gallia impetrantur litteræ restitutoriæ contra vtrūque possessorem, primum quidem qui a minore

emit, & alteri vendidit, ut videat rescindi venditionem, contra tertium autem, ut rescissa venditione rem restituat, & sic vno iudicio rescindens, & rescissorium commutatur, inquit Rebuff. in const. regias, tract. de restitutione, in prefat. n. 34.

Minor qui ex mutuo accepto læsus est, non potest denegare creditori, siue vsuario, siue simplici solutionem, sed prius in integrum restituendus est, incumbitque creditori probare mutuum in rem minoris versum esse, alioquin non impedit restitutionem l. 1. §. 2. C. si aduersus creditorem. & l. parri 27. §. si pecuniam, D. de minorib. Restituet autem minor id quo fuerit factus locupletior: quam in rem decretum Senatus 12. Ianuar. ann. 1612. refert Mornac. ad l. 27. citatam. Cum enim de cognatorum consilio fundus minoris sine decreto, solaque licitatione facta alienatus fuisset; infirmavit Senatus additionem, & refundere minorem damnauit id, quod in suam rem versum esset. Rarum verò est, ut probari possit mutuum illud in rem minoris versum esse, cum ferè mutuum accipiant minores ad inutiles impensas: quare qui quidpiam ab eiusmodi prodigijs adolescentibus accipit, subripisse potius, quam sibi comparasse dicitur à Cassiod. lib. 1. variar. epist. 7. Præsentis iussione censemus, ut quidquid à Notherio fratre Pluriani, prodiga voluntate læsio, te non tam comparasse, quam subripuisse cognoscitur, sine aliqua dilatione restituas, inquit Theodor. Coniecturalem tamen probationem sufficere, ut ostendatur mutuum in rem minoris versum esse, docet Bald. in l. 2. C. si minor aduersus creditorem. puta si ex ea pecunia fuit empta res annuaria, aut prædia illi commoda, & vtilia, solutæ mercedes magistris, aut impensæ paterni funeris, vel liberatio carceris, aliaque eiusmodi.

Quartò minor cui facta est à debitore solutio absque licentia tutoris, vel curatoris, potest restitui in integrum, si pecuniam perdidit l. ait prætor 7. §. 2. D. de minorib. quod intellige etiam de debitore qui bona fide soluit: cuius argumentum est quod maluit soluere quam litigare, & expectare ut conueniretur, cum actiones non nisi in perfidos sunt comparatæ. Ratio est, quia minor qui à suo debitore pecuniam accepit sine suo curatore, si eo careat, ita liberat omnino creditorem, ut amittat actionem quam aduersus eum habebat, proque ea pecuniam accipiat, in qua consistit emolumentum actionis, ideòque læsus intelligitur ab ipso etiam initio, hoc est etiam priusquam perdidit pecuniam, quia re fragilem & caducam, qualis est pecunia accepit pro actione, quam ita paratam habebat aduersus debitorem, ut non facile periret. Læditur igitur hoc casu minor non quidem à debitore soluente, sed à seipso sua facilitate, quæ causa sufficit ad restitutionem in integrum leg. 1. D. de restitu. in integ. & l. 3. §. est hæres. D. de minorib. Id autè scire debuit debitor, sibi igitur ipsi debebit imputare, quod in facienda solutione non adhibuerit curatorem, aut iudicem, si deinde minor eam pecuniam perdidit: si enim eam adhuc habet, aut re in suam conuertent, non erit locus restitutioni, ut patet; alioquin minor simul haberet pecuniā, & actionem, quod foret iniquum: numquam enim ferendum est, ut quis sine pupillis siue aliis, cum alterius iactura ditescat.

Dices debitorem bona fide solventem non posse teneri damno, quod post solutionem contigit creditori, cui soluit l. si mulier 11. & l. bona fide 27. D. ad SC. Velleian. neque inquirere obligatur inquam rem pecuniam quam soluit, impendenda sit à suo debitore, argumento, l. doll 19. in fine, D. de no-

uatiō. In minore igitur euentus damni non debet indulgere restitutionem aduersus debitorem, qui bona fide ipsi soluit, cum damnum illud, non solutio debitoris, sed minoris inconsculta temeritas, qua sibi solutam pecuniam perdidit, pepererit.

Respondeo debitorem potuisse, & debuisse attendere pecuniam, quam soluit minori, posse ex inueniendi imprudentia, & temeritate facile perdi, ex eaque deinde restitutionem aduersus illum impetrari. Expectare igitur debuit debitor, ut conueniretur à minore, qui tunc coactus fuisset accipere curatorem; quandoquidem non potest agere sine auctoritate curatoris l. 1. C. qui petunt tutor. vel curator. accepto autem curatore, illoque auctore soluere minori tuto poterat: vel igitur minor curatorem habet, vel non habet: si primum postulare debet debitor, ut minor adhibeat curatorem ad accipiendam solutionem, ut ipse ea liber maneat sine metu restitutionis: si verò minor careat tutore, debet solutionem debitor recusare, ut si minor illam virgere velit, cogatur litem intentare, atque ad id faciendum necessariò curatorem petere, cum sine ipso nequeat agere. Inuito igitur dabitur ad litem, non ad solutionem, ad quam tamen proderit illa curatoris assignatio; alioquin sine curatore nõ compelleretur debitor minori soluere. Fateor quidem minorem curatore carentem, & se obligare, & debitorem ipsum liberare, sed aduersus vtrumque restitui poterit, si in ea obligatione, vel acceptatione solutionis læsus fuisse ostendatur, quia pecuniam acceptam perdidit, neque vtiliter in rem suam vertit, quamvis id sua temeritate fecerit, non alia culpa debitoris quam quod ei pecuniam debitam soluerit, neque auctorem curatorem adhibuerit. Idcirco obseruat. Vlpian. in citata l. ait prætor 7. §. 2. D. de minor. ex Pomponio, solitis fuisse debitores, quoties minor non adhiberet curatorem ad accipiendam solutionem, in æde sacra, aliòve tuto loco deponere, atque ita liberari & ipso iure, & sine metu restitutionis l. fideiusor qui minori 64. D. de fideiusor. declarare tamen debet qui ita pecuniam deponit, se permittere, & velle, ut minor depositam illam & obsignatam pecuniam accipiat, dum liberit, modò curatorem adhibeat; atque ita ea obsignatio erit pro solutione, quod contingit quoties creditor existit in mora accipiendæ solutionis, l. acceptam 19. C. de vsur. l. obsignatione 6. C. de solution. vel quoties stat per creditorem ne solutio ei fieri possit, l. nec creditores 10. l. ult. C. de pignorat. actio. ut dicemus inferiùs, vbi de solutionibus. In nostro autem casu stat per minorem quominus ei solui tuto possit, & debitor liberari; quia licet paratus sit accipere solutionem, non tamen adhibet curatorem sine quo auctore non ei tuto soluitur, neque profus liberatur debitor, cum restitutionem timere debeat. Equum igitur fuit, ut ipsi liceret solutionem deponere, & obsignare, ne ut ait Vlpian. vel debitor vsuris oneretur, vel creditor minor perdat pecuniam: current nimirum vsuræ, si pecunia maneret adhuc apud debitorem, quamvis non stet per illum, quominus soluat, & solutionem obtulerit; quia licet cum vsuræ debentur duntaxat ex mora, sola oblatio possit earum cursum sistere, quia mora purgatur per oblationem, ut diximus aliàs lib. 2. de vsuris, & comm. c. ult. ex l. qua decem 72. D. de solution. cum tamè vsuræ debentur ex conuentione, ut in pecunia credita l. 3. C. de vsuris, l. Titius 24. D. de prescription. non sufficit sola oblatio, nisi adiuncta sit obsignatio ad sistendū illarum vsurarum cursum, quia

R. P. Gibal. De Negotiat.

quod iure obligationis debetur, tandiu debetur, quamdiu non tollitur obligatio: ea verò non tollitur, nisi solutione, aut aliquo ex iis modis qui solutioni æquipollent, l. pen. C. de solution. Hinc intellige quo dicitur l. si per re non stat 19. C. de vsuris, debitorem qui minores vsuras congruo tempore obtulit tutoribus pupilli, qui illas accipere noluerunt, liberari à maioribus vsuris soluendis; in ea enim specie minores vsuræ ex conuentione simpliciter debebantur; maiores autem si in minoribus soluendis mora fieret, ideòque sola oblatione non debentur maiores vsuræ, quia mora ex qua illæ debebantur, purgatur oblatione, debentur tamè minores vsuræ; quia cum debeantur ex conuentione, ad tollendam earum obligationem requiritur vel solutio, vel aliquid quod habeat vim solutionis, quam vim habet obsignatio, & non sola oblatio. Ut igitur minoris debitor se liberet vsuris, non sufficit ut illi summā debitā offerat, quam ille recipere non vult, vel non potest ad omnimodam liberationem debitoris, nisi auctore curatore, debebitque illam obsignare, alioquin continuo current vsuræ.

Poterit quoque debitor curatori minoris, si quis existat, tuto, & ad plenam sui liberationem soluere; quod citata l. 7. tradit Vlpian. ut subtiliter exponit Ant. Faber. Et sanè ex solutione tutori, vel curatori facta liberationem contingere ipso iure habes l. Lucius 46. §. tutela, D. de administ. & per. tutor. l. quod si sororem 10. §. 1. & pen. D. de solution. Immo & bene soluitur creditori tutoris ipso tutore delegante, l. pupilli 96. D. de solution.

Dices l. 1. C. si aduers. solution. aduersus solutionem minori, curatore auctore, aut ipsi curatori factam datur restitutio; nam tutor, qui soluit curatori quod ex tutelæ causa debuit, poterit à minore inquietari per restitutionem, ut quod iam soluit, cogatur iterum soluere.

Resp. huius constitutionis verum, germanumque intellectum esse, ut quamuis tutor videatur ea solutione consequutus esse liberationem, non tantum pro quantitate, quam soluit curatori, sed etiam pro omni causâ debito, & administratione tutelæ, possit tamen minor implorare restitutionem, si causa cognita probauerit malè redditas esse tutelæ rationes, & amplius sibi deberi ex causa tutelæ, quam fuerit curatori solutum. Vide Anton. Fab. lib. 17. coniectur. iur. c. 13. vbi & de plena, pleniori, & plenissima liberatione, quam vulgus induxit, de qua nos iterum disputantes de solutionibus, quidpiam monebimus.

Quod si Prætor decernat debitam pecuniā solui minori, etiam sine curatori bus, liberabitur omnino debitor, & securus erit, licet minor pecuniam suam perdidit, neque poterit in integrum restitui aduersus eum debitorem; ita Vlp. in citata l. ait prætor 7. §. 2. D. de minorib. quia qui iussu Prætoris quidpiā facit, neque dolo malo, neque cum culpa facere dicitur, cum necesse habeat Prætori parere, l. non videtur 161. §. 2. l. is damnum dat 169. D. de regul. iur. quare mandato Iudicis licitè fieri, quod aliàs illicitè fieret, plurimis exemplis demonstrat Accar. in l. 7. citat. absurdūque omnino foret eum, què ipse compellit soluere, plecti quod soluat, l. quod autem 6. §. apud Labonem. D. qua in fraudem creditor. Ideoque sapienter per magistratum facies illa quæ alioquin non facere teneris, l. si stipulatus 81. in fin. D. de solut. l. ei apud quem 5. §. 1. D. depositi.

Dices si minor suam rem immobilem vendidit cum decreto, nihilominus si in ea læsus fuerit, restituetur ab ipso Iudice l. si quidem 11. C. de præd. minor.

minor. cur non igitur restituatur aduersus debitorem qui ex prætoris decreto soluit, si pecuniam perdidit?

Resp. restitutionem in priori illo casu venditionis fundi ita fieri ut vnusquisque rem suam recipiat, minor suum fundum, & emptor suum pretium, *l. quod si minor 25. §. restitutio, l. patri 27. §. 1. D. de minorib.* At verò in restitutione aduersus solutionem minori, iubente prætoris factam, is solus, quem Prætor soluere coegisset damnus pecuniæ deperditæ pateretur, quod foret iniquum, ut vides. Deinde Prætor quidem permittit aliquando minori rem mobilem alienare, numquam autem iubet: Nos verò agimus de solutione quam iubet Prætor minori fieri sine curatore, quare illi debitori necesse est soluere; cur igitur suo damno soluet, si deinde creditor rem suam sibi solutam perdidit. Cum igitur debitor iustus sit soluere minori non adhibito curatore, quem adhiberi volebat, atque ita fuerit quandam iniuriam passus à qua poterat ad Præfectum vrbi appellare *l. Emilium 38. D. de minorib.* non poterit idem Prætor aduersus eum restitutionem minori concedere. Itaque hic debitor plenissimè liberatur, & sine periculo restitutionis. Plura vide apud Anton. Fab. *ad eam l. 27. §. 2. vers. auditurum non esse, D. de minoribus.* Mones duntaxat solutionem pensionis annuæ, & fructuum agrorum, quæ valorem centum solidorum non excedit, factam minori auctore curatore, ita firmam persistere, ut aduersus illam non detur restitutio, quod monet Molin. *tract. 2. disp. 22. 4.* Cæterum non peccabit minor, qui vsus beneficio legis, & obtemperata restitutione aduersus debitorem illum ad secundam solutionem compellet; quia iure sibi à lege facto vitur, debetque sibi imputare debitor, qui non tuto soluerit, ut poterat, ita Rebell. *2. part. lib. 1. q. 8. n. 54.*

4. Quirò minor qui fideiussorij nomine vel se, vel rem suam pro alio obligauit, in eaque fideiussione læsus fuit, restituatur in integrum *l. ait prætor 7. §. 3. D. de minorib.* Ratio est quia fideiussor licet pro alio se obligauerit, proprio tamen nomine conuenitur, & obligatur; ideoque differt à procuratore, qui alij, non sibi contrahit, siue seipsum, siue aduersarium obliget; unde fit ut fideiussor si quas habet exceptiones, illas non solum ex sua persona, sed etiam ex persona rei, inuito quoque ipso reo, & principali debitore, proponere possit *l. ex persona 37. D. de fideiuss.* modò non personæ, sed rei cohæreant *leg. exceptiones 7. §. rei autem. D. de exceptionib. l. vlt. D. de pactis.* Procurator verò nihil omnino facere potest, siue agat, siue conueniatur, inuito eo cuius procurator est, cuiusque nomine, & nõ suo proprio agit, *l. si procurator 28. D. de procurator.* quare si minor maioris procurator restituatur aduersus contractum suum, ea obligatio prodesset maiori obligato ex sui procuratoris contractu, quod contra mentem Prætoris fieret, *l. cum mandatum 23. D. de minorib. & l. 3. §. sed vtrum. D. eod.* Quamuis autem minor fideiussor restituatur in integrum aduersus illam obligationem fideiussoriam, quam contraxit, eiusmodi restitutio non prodest maiori, qui proprio contractu obligatur, quæ profectò non pendet ab obligatione fideiussoris, quia tantum accessoria est, illa verò principalis *l. 1. 2. 3. & passim D. de fideiussor.* Cum igitur læsus sit in propria obligatione minor fideiussor, cur non æquè aduersus illam obligationem, atque aduersus aliam ex alio quopiam contractu ortam restituatur, cum ex ea restitutione non sequatur vllum incommodum

maius, quàm ex alia quacumque, & communis illa ratio, quæ persuasit concedendam esse minori læso sua facilitate, aut aduersarij circumuentione restitutionem, æquè valeat in hoc casu. Neque dicas non lædi minorem qui pro maiore fideiussor, quia habet regressum contra reum principalem *leg. ex mandato 20. §. 1. & pass. D. mandati.* Nam semper interest minoris non soluere, potius quàm solutum deinde repetere *leg. si stipularis 15. D. de fideiuss. l. 23. D. de compens.* Neque idcirco aliquis actionem pati cogitur ex eo quod sit deinde recepturus ab alio quidquid præstitit *leg. nemo idem 171. D. de regul. iur.* Quod verò de minore fideiussore diximus, idem omninò de mandatore, constitutore, & expromissore dicendum est, quia hi omnes interuutores sunt, eorumque obligatio sicut & fideiussoria, propria singulorum est, quamuis ad principalè obligationem accessoria existat, diciturque in vniuersum Vlpianus *citata leg. 7. §. 3. D. de minorib.* succuri minori in interuentionibus, vbi idem Iuriconsultus distinctionem illam quam probare visus fuerat Pomponius, sapienter reiecit; volebat enim ille, minorem fideiussorem, si probatus fuisset ab aduersario, restituendum esse, utpote ab aduersario læsum; at verò si ab arbitris qui ex ea causa constitui solebant *l. arbitro, §. 9. & seq. D. qui satisdare cogant.* non esse restituendum aduersus aduersarium à quo neque læsus, neque circumuentus fuerat, eam inquam distinctionem reiecit Vlpianus quia minor restituatur à quocumque læsus sit, siue ab aduersario, siue ab alio quopiam, siue à seipso, & sua facilitate, *l. 1. D. de restitutione in integ. l. 3. §. etsi hæres. D. de minorib.* Læso autem minoris fideiussoris sua facilitate, aut alterius captione euidentis est, cum nullum ex ea lucrum ipsi possit accedere, possit verò damnum. Si tamen minor vel fideiussor in rem suam, ideoque pro principali debitore haberetur, *l. de die 8. §. 1. D. qui satisdare cogant. l. sed si fideiussor 24. D. de pactis. l. 3. §. Iulianus, D. de pecul.* vel si principali debitori successit siue in solidum, siue pro parte, non restituatur, quia tunc non tenetur ex obligatione fideiussoria, quæ per confusionem sublata est, *l. debitori 50. D. de fideiussorib.* habeturque tamquam hæres maioris, quo casu restitui nequit: vel denique, si minor fideiussor indemnitate habuit præstantibus, ut loquuntur: v.g. si tantam pecuniam habuit ab eo pro quo fideiussor, quanta erat ea pro qua fidem suam obligauit, nemo enim dixerit eo casu minorem fideiussorem læsum fuisse.

An verò restituto minore; eius fideiussor restituatur, dubiæ quæstionis videtur propter quandam legum, ut videtur antinomiam: nam *l. 51. D. de procuratorib.* fideiussoribus minorum succurritur restitutione, quod ipsum negatur *l. 1. & 2. C. de fideiussorib. minor.* Consentunt tamen hæc leges, Instianus enim in *l. 2. citata*, ait manifestè iuris esse consulendum esse minori, at ejus fideiussori, vbi apparerit dolo malo contractum esse, distinctione licet tota componenda est; cum enim alia sint exceptiones personales, alia reales, illæ personæ debitoris principalis cohæret, neque transeunt ad fideiussorem, ut videmus in socio, parète, patrono, marito, qui omnes exceptiones habent in id quod facere possunt; ita tamè exceptio fideiussori non cõperit, reales verò exceptiones ut rei iudicatæ, & doli mali, competunt fideiussoribus: quæ omnia habentur *l. 7. D. de except.* Cum igitur dolus malus interuenerit in contractu minoris, tunc minori, tunc eius fideiussori cõperet restitutio; quod idè dicendū est, si nihil inde creditoris minoris

minoris deperit, *l. 89. D. de acquir. heredit.* si ignorauit minorè esse *l. 48. D. de fideiussorib.* si denique minori successit *leg. 95. §. 3. D. de solutionib.* Quæ omnia si desint restituto minore, eius fideiussor nõ restituatur *l. 25. D. de fideiussorib. & leg. 13. D. de minorib.* vbi rationè reddit Vlpianus quia plurimum interest creditoris, qui cum minore contraxit, & ob periculum, & incertum ætatis, atque restitutionis, fideiussorem accepit, ut loquitur Papinianus. in *l. si Titius 48. D. de fideiussorib.* ne restituto minore liberetur fideiussor, alioquin nemo cum minore contraheret. Nihil verò interest minoris, ut restitutio impetrata aduersus creditorem, proficit etiam fideiussori; nam æquè poterit restitui aduersus ipsum fideiussorem agentem mandati pro sua indentitate, cum non minus contra illum, quàm contra alium restitutio concedi debeat: quare fideiussor non habet regressum aduersus minorem actione mandati, quæ actio deneganda illi erit ut ait Vlpianus. in *citata l. 13.* & cauere debuit fideiussor, ut in rem minoris pecunia ipsi credita verteretur, cum scire debeat minorem posse restitui non minus contra fideiussorem, quàm contra creditorem: quare nisi dolus interuenerit creditoris in circumueniendo minore, imputare sibi debet fideiussor, quod pro minore fideiussoriferit, nisi fideiussor tanquam pro maiore, quia v.g. minor se maiorem dicebat. Addit denique Vlpianus, facilius debere succurri fideiussori, quàm mandatori contra creditorem, quia licet vterque sit intercessor, & accessoriè obligetur; mandator tamen est veluti suafor, & adfirmator, ut creditor cum minore contrahat, qui nequidem de contrahendo quandoque cogitabat, siue quærit, & compellit creditorem, ut cum minore contrahat. E contrario verò fideiussor quæritur, & impellitur à creditore, ut fideiubeat; atque hætenus de minore fideiussore maioris, & de maiore ipsius minoris fideiussore.

6. Sed quæritur quid censendum sit quando minor non agit fideiussorio, sed procuratorio nomine, atque aded non obligatur per se, sed nomine mandantis sibi procuratorem, an tunc minor restitui debeat? Respondet Paulus. in *l. cum mandata 23. D. de minorib.* minorem agentem tanquam procuratorem maioris, & ex eius mandato non esse restituendum, quia si minor ex eo negotio quod gessit, aliquid præstare cogatur, regressum habet actione mandati contra eum, qui mandauit, si externus est, ac proinde non læditur. Ut quid igitur restituatur in integrum. Neque mens prætoris est in suo edicto, ut per minorum personam consula: maioribus, ut tamen fieret; nam maioris damno tota res cessura erat per regressum, quem habet procurator actione mandati aduersus eum, qui mandauit, quia non suum negotium egit procurator, sed alienum. Minori igitur non succurritur hoc casu, ne indirectè succurratur maiori, satisfique est minorem cogi soluere, postea repetiturum, quàm prætextu damni, quod patitur, cum cogitur interim soluere, re ipsa fauere maiori contra mentem Prætoris: si tamen re ipsa ex aliquo euentu minor damnum sentiret, quia maior cuius nomine minor eius procurator egit, non est soluendo, neque potest præstare indemnitate actione mandati, ipsi succurreret Prætor, ne moreretur in damno, quod sapienter monet Paulus in *ea l. 23.*

Neque dicas etiam eo casu, quo minor restituatur à Prætoris, quia maior, cuius procurator fuit,

non est soluendo, ad præstandam illi indemnitate actione mandati contraria, eiusmodi restitutio minoris proderit maiori contra mentem edicti prætoriani. Respondeo enim primò in ea restitutione aliquid fortè contingere præter mentem Prætoris, illud tamen minus incommodum fore, quàm si minor propter sibi negatam restitutionem relinqueretur in damno, quod omninò contra mentem prætoris foret, non patitur enim ut minor, isque læsus, suo edicto, aut sententia relinqueretur in damno.

Resp. secundò nihil omninò interesse maioris qui soluendo non est, ut minor restituatur, quia sua inopia actionem contrariam mandati suo procuratori minori competentem, & actionem eius, qui cum suo procuratore minore contraxit, facile eludet.

Denique quando minor est dominus, eius verò procurator est maior, negat Paulus. *citata l. 23.* audiendum esse minorem, & restituendum, nisi eius mandato quidpiam gestum sit, & procurator rem seruare non possit. Ratio est, quia non impetrata, siue negata restitutione, res non potest cedere damno minoris, cum possit quidquid ex ea causa soluerit, repetere à suo procuratore per actionem directam mandati, quam vice rei, quam amisit, habet *l. is qui actionem 11. D. de regul. iur.* Cum igitur eo casu minor læsus non sit, profectò restituendus non est.

Dices minorem si læsum se sentiat, restitui aduersus eum, qui cum suo tutore, vel curatore contraxit *l. fin. C. si tutor vel curat. internen.* cum tamen damnum pati non possit, eo quod habeat actionem paratam aduersus tutorem, & curatorem.

Resp. discrimen esse inter tutorem, vel curatorem, & procuratorem, quod tutor, & curator ita pupilli, vel adulti personam repræsentent, ut si illorum nomine contraxerint, nihil de suo soluere cogantur, nec in eos detur actio iudicati *l. 2. D. de administrat. tutor;* ideoque restitutio concessa minori non proderit maiori contra propositum Prætoris, qui suo edicto solis minoribus prodesse voluit, & æquè tutor, vel curator conueniri poterunt ab eo, cum quo contraxerunt, atque si nulla petita fuisset restitutio in integrum; non poterit tamen minor, vel pupillus id quod fuerit consequutus per restitutionem in integrum, postea iterum petere per tutelæ, vel curæ actionem, id enim foret iniustum. At verò procurator qui licet procuratorio nomine contraxerit, potest conueniri, & damnari, ita ut de suo quoque soluere cogatur, licet habeat ius, id ipsum quod soluerit repetendi ab eo, qui ipsi mandauit *l. seruum Titij 49. D. mandati. l. eum qui 46. D. de minorib.* restitutio igitur concessa maiori, prodesset eius procuratori maiori contra mentem Prætoris, non proderit tamen tutori, & curatori eiusdem minoris uti ostendimus.

Quæres, an cum aliquis sponte sua minorem in iudicio defendit, & damnatus fuit, possit minor beneficium restitutionis implorare aduersus eam sententiam.

Resp. cum Paulus. *l. 46. D. de minorib.* hunc defensores ex causa iudicati conueniri posse. Ratio est, quia alioquin impunè defensor iste illuisset, & iudici, & iudicio; nemo enim esset contra quem posset iudicati actio dari, & executio fieri posset, non quidem contra defensorem, ut voluit aduersarij, neque etiam contra eum quem defendit; ille enim non modò absens, sed etiam ignorans ab

que sunt posthumi, qui si viuo patre nati fuissent, futuri erant in potestate patris. Vxor etiam quæ in manum viri conuenit, nurus quæ in manu filij est. Denique ille est suus hæres, quem Cicero orat. pro Cluentio hæredem familiæ nominat, de quibus dicemus in appendice de testamentis. Idcirco fuitas quam Græci γυναικῆρα, definitur ab Alciato hæredum qualitas, qui primum in potestate paterna locum obtinent, continuationem domini, necessitatemque successionis inducens. Hi hæredes simul quoque necessarij sunt, quia omnino siue velint, siue nolint, siue ab intestato, siue ex testamento & lege XII. Tab. hæredes fiunt, sed Prætor eos hæredes suos, necessarios dixit. Alij sunt necessarij, qui tamen sui non sunt, eiusmodi necessarius hæres, est seruus hæres, qui siue velit, siue nolit post mortem testatoris liber fit, & hæres necessarius est. Dixi igitur hæredibus siue sui sint, siue necessarij duntaxat, succurri à Prætoribus suis quidem per beneficium abstentionis ab hæreditate, uti fuit explicatum, iis verò qui necessarij quidem sunt, sed non sui, per beneficium separationis *l. ei qui. 1. 2. l. necessarij 57. D. de acquir. hæredit. l. 1. §. vlt. D. de separat.* quod tamen vtrumque beneficium non conceditur, nisi sint sola iuris potestate hæredes, ita vt nullum eorum factum interuenerit; quia neque sui se immiscuerunt paternæ hæreditati, neque necessarij, siue serui hæredes bona patroni attigerunt, alioquin si eorum factum, & voluntas ad potestatem iuris accesserit, indigni sunt, quibus succurratur, nisi fauor minoris ætatis illis patrocinetur, quo casu obtinenda erit restitutio ex Prætoris edicto *l. necessarij 57. D. de acquir. hæredit.* si sunt puberes, si enim forent impuberes, possent, etiam postquam se immiscuissent, se abstinere vltro, & sine ope restitutionis, ex eadem *l. necessarij*, licet tutore auctore se immiscuissent *l. ex contractu 44. D. de re iudicat. l. impuberibus 11. D. de acquirend. heredit.* Quo postremo loco impuberibus liberis fit potestas abstinendi *omni modo*, hoc est siue se immiscuerint, siue non immiscuerint, tutore auctore, vel non auctore, ad differentiam puberum de quibus in eadem lege Pomponius ait, posse se abstinere, si se non immiscuerint, tunc enim beneficium abstinendi non habebunt ipso iure, sed per restitutionem in integrum. Quinto minor restitutus vt hæreditatem, quam repudiavit, adeat, poterit etiam restitui, vt se abstineat *l. 7. §. 9. D. de minorib.* neque propterea conceditur sæpius restitutio in vna, eademque causa, cum alia sit causa aduendæ, alia repudiandæ hæreditatis. Neque dicas fieri nõ posse, vt quis lædatur aduendo, & repudiando eandem hæreditatem; nam si lucrosa est, læditur tantum illam repudiando, si damnosa, eam aduendo; nam licet rerum æstimatio pendeat plerumque ex ipsa rerum natura, & veritate, quædam tamen sunt quarum æstimatio sita est in opinione illius, qui illas acquirere, vel reicere vult, in his est lucrum, vel damnum ex hereditate aduenda, vel repudianda pronouens: nam quisque æstimare potest variis ex causis hæreditatem sibi vel lucrosam, vel damnosam esse, & quæ modò illi lucrosa erat, deinde damnosam fieri, ac proinde, qua facilitate petiit restitutionem ad repudiandam hæreditatem, quam sibi damnosam putabat, eadem nunc aditionem illius, quam inconsulto repudiavit, per restitutionem petere illi licebit.

11 Sexto si minor hæreditatem idoneam repudiavit, vel intra legitimum tempus non adiit, resti-

tui poterit ætatis iure *l. 2. C. si minor abstinuit se ab hæred. l. 1. §. 2. C. si vt omiffam hæreditatem, l. cum non solum 8. §. fin. verò pater, C. de bonis que liberis.* Ratio est, quia minoribus succurritur non modò si damnum incurrant, sed etiam si lucrum iuuenili leuitate omitant, vt dicemus statim, modò nulli fiat iniuria; quæ in hoc casu restitutionis ad adeundam hæreditatem vel repudiandam, vel omiffam, non fit, in primis creditoribus, & legatariis, quorum interest vt habeant quem possint conuenire *l. cum hæreditate 5. D. de acquir. hæred.* neque etiã sit substituto, aut proximo agnato, ad quem ex die repudiationis hæreditas pertinere videbatur, quia per restitutionem omnia reuocantur in eo statu, in quo erant antequam minor læsus fuisset, tunc autem nullum ius competeat substituto, aut proximo agnato in ea hæreditate, quæ minori primo loco delata fuit, neque aliis delata fuisset si minor iuuenili leuitate eam non omiffisset; quod verò dicitur ius semel quæstum postea inuito auferri non posse, verum est etiam hoc casu, quia restitutio non facit, quin is qui adiit hæreditatem, hæres maneat, sed vtiles actiones dantur minori qui restitutus est aduersus omissionem, aut repudiationem hæreditatis *l. 7. §. sed quod Papinianus, D. de minorib.*

Hanc tamen restitutionem intelligendam esse si hæreditas sit integra, monebat Scæuola *l. 2. 4. §. Scæuola, D. de minorib.* nam si res hæreditariæ sint iam distractæ, & negotia finita, non debet audit minor, si velit venire ad pecuniam partam laboribus substituti, quod ius constanter obtinuisse restatur Iustinian. *l. vlt. C. de repud. vel abst. hæredit.* vbi tamen addit hanc exceptionem, nisi fortè durante minore ætate res venditæ fuerint: tunc enim per in integrum restitutionem non denegatur ei adire hæreditatem & res recuperare, & creditoribus paternis satisfacere. Itaque venditio illa rerum hæreditariarum, quam Iustinianus ait impedire restitutionem minoris in integrum, facta esse debuit à creditoribus, non à substituto in hæreditate; alioquin pugnaret Iustinianus cum Scæuola. Et ratio est euidentis, quia creditoribus nihil interest, quod res hæreditariæ distractæ recuperentur, modò ipsis satisfiat, quanquam & alia sit Iustiniani, & Scæuolæ, iurisque antiqui, & noni conciliatio, quam explicat Anton. Faber *ad l. 24. §. 2. D. de minorib.* quem tu consule, nobis enim ad istos iuris apices longius digredi non licet.

12 Septimo qui hæres institutus est, si à patre in diebus centum sit emancipatus, & patrem suum non monuit de ea institutione, à quo fuisset emancipatus, quamuis sua culpa non fuerit emancipatus, restitui debet parato patre eum emancipare; *l. 3. §. 8. D. de minorib.* quia sua facilitate, & imprudentia læsus fuit minor. Si tamen constaret patrem, quamuis certus fuisset de ea institutione conditionali filij, non fuisse eum emancipatum, non posset restitui, non quod tunc minor damnum non sentiat, qui iacturam facit hæreditatis sibi sub conditione delatæ, sed quia illud damnum non patitur ob fragilitatem ætatis, sed ob leueritatem patris, minusque beneuolam voluntatem, quæ non est iusta causa dandi restitutionem minoribus: cum pater filium emancipare nunquam cogatur, cum patria potestas sit inæstimabilis *l. filiusfamilias 114. §. sed etsi liberis. D. de legat. 1.* Quod si pater decefferit ante petitam restitutionem, & filius probarit patrem fuisse emancipatum, si sciuisset institutionem, non impedietur restitutio.

Octauo

Octauo si minor legatum repudauerit, vel in optionem legatum fuerit, locus erit restitutioni *l. ait prator 7. §. hodie, D. de minorib. & l. 8. §. pen. C. de bonis que liberis.*

Nono si minor filius pacifcenti patri ne legatum filio relictum petatur, consensit, poterit in integrum restitui *l. denique 3. §. si quid. D. de minorib.* quia eius interest propter spem legati, quod post mortem patris ei competit. Olim qui filij volebant consulere, si quid illis relinquebant, in tempus mortis patris, vel si aliter effecti forent sui iuris relinquebant *l. quidam cum filiumfamilias 46. D. de hæredib. Instit. l. mater 93. in l. 1. duos 70. D. de condition. & demonstrat.* quia si quid purè filiis relinquebatur, hoc totum iure acquirebatur per filios, vt ne momento quidem consisteret acquisitio in persona liberorum *l. placet 79. D. de acquir. hæredit.* Hodie tamen filiusfamilias sibi acquirit ex omnibus causis, præterquam ex peculio profectio, etiam inuito patre, cui solus vltimus fructus acquiritur *l. cum oportet 6. l. vltim. C. de bonis que liberis.*

13 Septima causa restitutionis minorum est læsio in donationibus, & promissionibus; quare si minor res suas alij donauit, vel donanti consensit, restituetur *l. 2. C. si aduersus donationem;* quæ tamen propter nuptias minor vxori donauit, curatore præfente, non reuocabuntur prætextu ætatis *l. 1. C. eod.* hæc donatio intelligitur de mobilium donatione, quia immobilia sine decreto donari, & alienari non possunt *l. pradia 1. C. de præd. minorum.* Oblentur tamen Mornac. *ad C. si aduersus donat.* etiam immobilia redigenda esse ad naturam mobilium in constituenda dote filiarum iure Gallico, & soluta consensum cognatorum, qui enuntiantur tabulis dotalibus idem efficere, quod olim, additionum solemnium, vel familiare propinquorum auctore prætoris iudicium, ita vt nec aduendus sit Iudex vt antea *ex l. sine generalis, D. de iure dotium,* nec toties repetendi conuentus necessariorum, vt aliquid statuant auctore Iudice, sed de his consule Chopin. *lib. 2. tit. 1. n. 23. ad consuetud. Parisiensis.* & Louetum *littera M. n. 9.*

14 Secundo si minor canit quid, vel promisit, quo læsus est, restituetur à Prætoribus *l. in causa 16. §. Pomponius, D. de minorib.* vbi & exemplum affertur.

Tertio si minor nouando deteriorem suam conditionem fecit, v.g. ab idoneo debitore ad inopem nouando transfuit obligationem, oportebit ipsum in priorem debitorem restitui, *l. patri 27. §. ex hoc intelligimus, D. de minorib.* quia licet obligatio semel extincta nunquam reuiuiscat, *l. qui res 97. §. aream, D. de solut.* & renouatio nihil aliud sit quam prioris obligationis peremptio, & in sequentem transfusio, vt nuper dicebamus *ex l. 1. D. de nouat.* nihil tamen vetat à Prætoribus obligationem extinctam restitui, vt eadem sit, non numero, & specie, sed genere, & effectu, ideòque eiusmodi actiones restituitur, aut restitutoriarum, passim vtiles appellantur; cum tamen obligatio quæ per nouationem, aut acceptilationem sublata est, fuerit directa. Directæ actiones competunt ipso iure vel civili si sint civiles, vel prætorio si sint prætoriarum, vtiles verò non competunt, sed dantur à Prætoribus, qui eas tunc primum inducit cum dat, siue per restitutionem in integrum, id facit, siue ex qua alia causa æquitatis. Hinc porro dicitur quod *in eadem l. patri, §. 2.* dicitur, si minor sine causa debitori acceptum tulerit, non solum in ipsum, sed in fideiussores &

pignora, & actionem restitui debere, quia minoris interest, vt obligatum habeat etiam debitoris sui fideiussorem, atque ita plures habeat debitores. Præterea vt ipsi eadem pignora maneant obligata post acceptilationem, quæ erant ante, ne sit ei minus cautum *l. si mandas. 59. §. vlt. D. mandati.* Ne quid igitur damni attulerit minori acceptilatio, quod non refarciat restitutio, restituenda ei erit actio in fideiussores, & pignora, nec tam inspicendum est, quod minor fecerit, aut cum quo contraxerit, quam quid ex eo quod fecit, damni senserit, vt aduersus totum damnum restituetur; quare si ex duobus reis minor alteri acceptum tulerit, in vtrumque restituendam esse actionem minori pronuntiauit Caius *in citata l. patri.* Hinc etiam Vlpian. *in l. minor 40. in l. D. de minor.* vult minorem cui fideicommissum solui pronuntia m erat, cauerat tamen id se accepisse, & cautionem eidem debitori, quasi creditæ pecuniæ fecerat, in integrum restitui posse, quia partam ex causa iudicati perfectionem, nouo contractu ad initium alterius petitionis redegerat, nempe minoris interest non modò ne eius bona minuatur, sed etiam ne litibus, & sumptibus vexetur *l. minoribus 6. D. de minorib.* Atqui indicatum finis est litium, creditum verò initium, & origo: plurimum igitur minoris interest, vt restituatur, si partam ex causa iudicati perfectionem, nouo contractu ad initium alterius petitionis redegerit. Obseruo duntaxat curiam Mornac. ad hanc *l. 40.* mendosam fuisse vulgarem eius lectionem *paratam ex causa, indicati perfectionem,* & rectè emendatam fuisse ex lib. Florentin. *partam,* quod nos dixerimus *contracter apres son ingement arressté.* Ex vulgari tamen mendolæque lectione inductam fuisse n vltim, forentem appellationem paratæ executionis, aduertit Chopin. *lib. 1. consuetud. And. tit. 4. cap. 43. n. 11.* Etiam apud pragmaticos nata est differentia inter executionem paratam, & parabilem, de qua *ibid.* Mornac.

Tertio si minor societatem inuitit, in eaque læsus fuit, restituetur, *l. ait prator. 7. in l. D. de minor.*

Quarto si mulier immodicam dotem dederit vltima vires patrimonij, restitui poterit *l. si ex causa 9. §. in dotis, D. de minorib. & l. vnic. C. si aduersus dotem.* Si etiam mulier minor pactum dotale sibi damnosum fecerit, restituetur, si reuocare illud velit *l. minor 48. §. fin. D. de minor.* quomodo verò mulier in dote, & pactis dotalibus lædi censetur in Gallia, eaque de causa restitui queat, vide Mornac. *ad C. si aduersus dotem, Louet. littera D. n. 21.* qui & alios dabunt, nostrum non est eò digredi. Neque dicas, decipi maritum à muliere, quæ restitutionem aduersus dotem obtinet, quia vtitur iure communi, nam etiam inter maiores contracto matrimonio, si alter circumuentus est in dote danda, illi succurretur, non quidem restitutione in integrum, sed æquitate iudicij de dote, quod concipitur in æquum, & bonum per illa verba comparatiua; *quanti æquius melius.* Bono autem, & æquo non conuenit aut lucrari aliquem per alterius damnum, aut damnum sentire per alterius lucrum, *l. succursum 6. §. vlt. l. si res 12. l. quoties 16. in fin. D. de iure dot.*

Quinto si cum aduersario transegerit inconsulto tutore, vel curatore auctore, vel si cum cohærede, aut socio diuisionem fecerit *l. pen. C. communis diuidendo,* & *C. si aduers. transaction.* vbi transactioni diuisio subiicitur, quasi species generi, quia

quia diuisio plerumque fit transigendi causâ, & transactionem Græci vocant hoc loco *ἀπαρσιζών*, quasi finem, & consummationem negotij.

16 An verò puella quæ quatuordecim annos nata in contractu matrimonij renuntiavit bonis paternis, maternis verò modica dote accepta, atque ita cum patre transegit, possit restitui aduersus illam contractus connubialis partem, & transactionem cum patre factam, quoties eius plurimum intererit; quod idem queritur quando cum patre transegit causâ diuisionis, modica forte à patre sibi data contenta, vidè Mornac. *ad l. Pomponius Philadelphus 35. D. familia eriscunda*, & *ad C. si aduersus dotem*, quo postremo loco hæc vniuersalia pronuntiatâ tradit. Primò filiam cogi non posse vt cõferat quod ei ex causâ dotis à patre donatum est, dummodo hæreditate paterna abstineat. *Pomponius Philadelphus citata*, & *l. fuit questionis, D. de collation. dot.* nisi aliud ferat contraria consuetudo, vt Turonensium, Carnomanensium, & Andensium. Secundò non posse filiam restitui, ne quidem præteriti minoris ætatis, si accepta dote renuntiauerit, quod Molinæus decidit *ad art. 261. consud. Carnoman.* & *ad art. 167. cons. Blesens.* Itaque seruatur in Gallia. Tertiò filia quæ renuntiavit numeratur inter liberos, partemque facit licet non admittatur ad partem, illius enim portio remanet apud hæredem iure accrescendi, vt cui parens vnicè prospexerit, ita Boërius. *quest. 104.* Quartò nepotes possunt repetere bona auita ex sua persona, non obstante renuntiatione ab eorum matre facta bonis paternis, modò ea decesserit patre adhuc superstitite, vel si pater decesserit ante contractas filia nuptias, quæ ita renuntiauerat. Molinæ. *ad consuetud. Borbonic. art. 305.* vide *Papum q. 227. 228. & 229.*

17 Sextò si seruum manumiserit minor, licet non possit à Prætorè aduersus libertatem restitui in integrum, poterit à Principe, vt si temerè actorem bonorum suorum, & Columellâ manumiserit, cuius damnum ad totius domus euersionem pertineat, sic summa Cuiac. *C. si aduersus libertatem.* Et sanè *l. 9. §. 6. D. de minorib.* dicitur impossibile esse subueniri minori aduersus libertatem, & deinde *consequenti l. 10.* additur, id tamen magna ex causâ minorenti à Principe consequi posse. Libertas igitur ad eò fauorabilis est, vt quæ semel competiit, siue data est, nõ possit reuocari. Ratio est, quia cum omnes homines naturaliter nascantur liberi, qui semel liber factus est & ad naturalè suum statum rediit, non potest iterum fieri seruus nisi accidat aliquid ex quo placuit amitti libertatem iure gentiũ, aut iure civili. Vel igitur necesse est ab initio impedire ne libertas competat, in iis videlicet casibus, in quibus alioquin si competeret, esset reuocanda: in casibus v.g. *l. Ælia Sentia*, vel si semel competat, irrevocabiliter cõpetet: quare si libertas data fuerit in fraudem creditorum, illam quidem rescindit *l. Ælia Sentia*, impediendo ne cõpetat, nõ vt cõpetens reuocetur: siue impedit ne validè conferatur eiusmodi libertas, cuius collationem irritat, & annullat hoc casu, non facit autem vt semel collata, iterum tollatur, & liber factus denuò redigatur in seruitutem.

Dices primò libertates, quæ cõpetierunt ex testamento, rescindi, vbi deinde testamentũ inofficiosũ pronuntiatũ fuit. *l. Papin. 8. §. fin. & l. 9. D. de inoffic. test.* Resp. non tolli in illo casu directè libertatem, cum enim ab initio valuerit testamentum, & per additionem cõfirmatum fuerit, alioquin per quere-

lam inofficiosi rescindi non posset, *l. Papin. an. 8. §. si conditioni. D. de inoffic. test. l. si quis filiu 35. C. eod.* necesse fuit libertates eo testamento valido datas tunc cõpetuisse, vbi tamen ruptum fuit per querelâ testamentũ, & is qui fuerat hæres, desierit esse, *l. in substitutione 33. D. de vulg. & pup. substitut.* consequenter libertates illo datæ testamento desinunt, quâquam & in illa *l. 8. §. fin. D. de inoffic. test. & l. 9. sequenti*, satis euidenter soluitur hic nodus; ait enim *§. fin. l. 6.* post quinquennium, inofficiosum sit pronuntiatum testamentũ, libertates, quæ competierunt, & præstitæ sunt, non esse reuocandas, sed à singulis præstandos esse viginti aureos victori. In sequenti verò *l. 9.* Molestinus ait, si intra quinquenniũ egerit, libertates non cõpetere, quod ego interpretor, nõ cõpetuisse, quia sicut nondũ firmum erat testamentũ, quidquid vi illius præstitum, & actum erat, minimè firmũ erat, & pendebat à futuro euentu, si testamentũ intra quinquenniũ per querelam non rumperetur; erat enim illud tempus præscriptum actioni de querela inofficiosi, ita libertates præstitæ, & datæ fuerant ex conditione illa non rumperet, & directè sed deficit causa, & conditio sub qua competere debebant.

Dices secundò locum esse restitutioni, quoties libertas per vim aut metũ data fuit ex edicto quod metus causa, *l. metum 9. §. idem Pompon. D. quod metus causa.*

Resp. ibi agi de manumissione facta per metum incussum, non ab ipso seruo, qui manumissus est, sed ab alio quodã extraneo, darique restitutionem non aduersus libertatem, vt reuocetur, sed aduersus vim inferentis, ad plenissimã indemnitatẽ consequendã, atque ad eò quadruplum si ea indemnitas nõ præstetur, cui restitutioni nullus locus esse posset contra ipsũ manumissum, si manumissio valeret.

Dices tertio appellari posse à sententia data pro libertate; *l. illud sciendum, D. de appellat. & l. vlt. C. si aduersus libertat.* Atqui restitutio in integrum ipsam præstat minoribus, quod appellatio præstat maioribus, *l. presens 42. D. de minorib.* eandemque vim habet *l. si causa cognita 3. C. de transact.* Ergo æquè per restitutionẽ, atque per appellationẽ poterit reuocari libertas. Resp. appellationẽ à sententia lata pro libertate rescindere principaliter tum sententiam, tum indicatum *l. 1. §. fin. D. ad SC. Turpil. l. furti 6. §. 1. D. de his qui notant infam.* libertatẽ autem non rescindit, nisi per consequentias, quod & per restitutionẽ fortassis aliquando fieri posset.

Quamvis autem à Prætorè non possit dari restitutio aduersum libertatem, quia nihil ille contra leges, aut Senatusconsulta facere potest, *l. nec non 28. §. quoad eius, D. ex quibus caus. maior. l. cum sponsus 12. §. si res, D. de public. in rem actio.* quia tamen Princeps est supra leges, poterit plura, quæ Prætor non posset, atque ad eò ex grãui causâ minorem aduersus libertatem à se inconsultò datam restituere *l. 10. D. de minorib.*

Dabitur quoque actio vel de dolo, vel utilis in id quod minoris intererit seruum nõ fuisse manumissum, illique præstandũ erit, quidquid haberet, si nõ manumissusset. *l. verum 11. D. de minorib.* quamvis enim bonum libertatis æstimari non possit, damnũ tamen quod minor incurrit manumittendo seruum, æstimari commodè potest, sicut si seruus ille ab alio fuisset occisus. In eo verò quod interest numeramus non modò pretium serui *leg. 1. D. de action. empti. l. in interdito 6. D. unde vi*, sed etiam quidquid domino suo seruus fuisset acquisiturus, si vel occisus,

occisus, vel manumissus non esset *l. si quis seruum 23. D. de action. empti. l. 2. C. si aduers. libertat.* Competent quoque eidem domino actiones ad exhibendum, & furti, & conditio aduersus seruum manumissum propter res quas manumissus contraxerat, ex delicto tamen in seruitute facto non competet domino actio aduersus eum iam libertate donatum *l. verum 11. §. 1. D. de minorib.*

3 Septimò si minor XXV. annis maior XX. se in seruum venire patiatur, vt particeps pretij fieret, non poterit aduersus eam venditionem restitui: ita Papinian. *in l. 9. §. 4. D. de minorib.* itaque constituit S. C. Claudianum, quia minor in propriis delictis nõ restituitur, vt statim dicemus; hic autẽ interuenit dolo vendentis, qui bonam emptoris fidẽ circumuenit, & difficile est dignoscere, an quis minor re ipsa sit, voluit autẽ Senatus aliquid in re tãti momenti certũ statuere, ne vel minori cuiilibet liceat impunè vlq; ad annũ XXV. circumuenire emptorẽ, qui se putaret emere seruum, vel nimium facillè imprudẽti adolescẽti libertas eriperetur cuius deinde impetratã per restitutionẽ nulla ratio superesset.

9 Octauò minor viginti annis nequit ex lege Ælia sentia seruum manumittere, quod meritò Scæuola ita intellexit, vt eadẽ lege prohibeatur multò magis minor seruum vendere ea conditione, vt manumittatur, vt refert Vlp. in *l. 11. §. 2. D. de minorib.* Et sanè alioquin fraus legi fieret, neque enim minor manumitteret seruum, sed videret vt manumitteretur, maiore minoris detrimento, cui tamen occurrere voluit lex Ælia Sentia, talis siquidẽ pacti adiectio facit, vt lógè minore pretio seruus vendatur, *l. si venditor 6. §. vlt. & l. vlt. D. de seru. export.* Deinde seruus ea conditione venditus, & ab emptore manumissus, fiebat emptoris liberus *l. si quis hac lege 13. D. de oper. libert. l. 30. D. qui & à quib. manum.* Si verò liceret minori illũ manumittere, illius esset libertus; hoc autem ius patronatus aliquãdò pretiosius est ipso dominio, quod in seruo, & in seruum dominus habet. Constitutio quoque Diui Marci ad Aufidiũ Victorinum, quæ ipso iure liberũ facit eum, qui venditus fuit ea lege, vt intra certũ tempus manumittatur, si intra id tempus non fuerit manumissus, non cõprehendit minorẽ XX. annis, vt aduertit Vlp. *in citata l. 11. §. 2. D. de minorib.* quibus positis, queritur, an minor XXV. annis, & maior XX. qui hac lege se, vel aliũ vendidit, vt manumittatur, succurratur per restitutionẽ in integrũ. Respondet Iuriconsultus, si restitui possit antequã libertas cõpetat, audiendum esse aduersus cõpetiturã libertatẽ, non verò aduersus iam competentẽ, etiam obtentã, quæ autẽ libertas ipso iure, & nullo hominis factò competitura certo tempore est, vt in casu constitutionis Diui Marci, non potest haberi pro iã competente, & reuerã competentura tantum est, quamvis certo: quare aduersus illam dabitur restitutio: quia verò post diem dandã libertati præstitutam cõpetit ipso iure libertas autoritate constitutionis, non propter præcedens factum venditoris, qui seruum ea lege vendidit vt manumitteretur, sed quia cum emptor non fecit quod facere debuit, lex eius factum supplet, & perinde habet hunc seruum, atque si ab emptore manumissus esset, quo casu non daretur restitutio aduersus libertatem iam competentem, neque dabitur etiam aduersus libertatem sola iuris potestate competentem, cum æquè competat atque ex factò hominis, & manumissione.

Huic difficultati affinis est alia quæstio, an si minor emerit seruum ea lege, vt manumitteretur, R. P. Gibal. De Negotiat.

minori succurri possit? Respondet *in citato. §. Vlp.* eadem distinctione; nempe si nondum libertas competat ei seruo, posse restitui minorem; non quidẽ aduersus legem venditioni positam à venditore, qui aliter non fuisset venditurus, sed aduersus ipsã venditionem in qua fuit læsus, quod seruum aut inutiliter, aut maiori pretio quàm par erat, emerit, & adhuc integra sint omnia, neq; libertas adhuc cõpetat seruo: si enim dies libertati præstituta aduenerit, eaque iam seruo re ipsa, ipsòque iure constitutionis principalis autoritate competat, non poterit restitui minor aduersus venditionem, quia restitueretur aduersus libertatem iam competentem, & vt loquitur Vlpian. *voluntas maioris venditoris libertatem imponit.*

20 Nondò restituitur minor si per errorem iuris soluerit in debitum legatum *leg. 2. C. si aduersus solutionem*; existimans iure factum testamentum, quod ipso iure nullum erat, restitutus autem minor aduersus solutionem à se factam, condicid id quod soluit: quomodo verò restituatur aduersus solutionem sibi factã, diximus nuper *n. 7.* obleruo dũtaxat hoc loco ad eam pertinere *l. 1. C. si aduersus solutionem*, & in veteribus codicibus, atque in Basilicis non concipi Titulum vt in Vulgatis, sed generalius *si aduersus solutionem à se vel debitore factam*: *ἐὰν κατὰ τὴν διάλυσιν τὴν παρὰ τὸν χρεώσων ἢ παρ' αὐτῶν γεγεννημένην.*

21 Decimò si quis re minoris vsuceperit, ei subuenietur *l. vn. C. si aduersus vsucapion.* vsucapio vera est acquisitio domini per possessionem iustã iusti temporis, quinimodò ei qui prius quàm nasceretur vsucaprum amisit, restituendam actionem Labeo scribit *l. etiam ei 45. D. de minorib.* quod mirum videri possit, cum nemo amittere possit id, quod nunquam habuit, qui verò adhuc in vtero est, & nondum in hominum natura, nihil habere potest: adde quod cum vsucapio fuerit inducta, vt domini diligentiores forent ad res suas inquirendas, vt ait Iustinian. *C. de vsucap.* nihil ei qui adhuc in vtero est poterit imputari: quare aduersus eum non magis currere, quàm incipere potest vsucapio. Verum cum etiam nondum natus possit per tutorem adire hæreditatem, & habeatur pro nato quoad hæreditatem, quæ alioquin illi deferri non posset *l. 7. & 26. D. de statu homin.* non potest autẽ haberi pro nato quoad hæreditatẽ, quin etiã habeatur quoad vsucapionẽ, quia verè amisit rem quam alter vsucepit, sicut iã natus amisisset, nã vsucapio non est inducta ad plectendã dominorũ negligentiã, sed ne dominia rerũ incerta manerent *l. 1. D. de vsucapion.* in eaque attenditur fauor possidentis, non odium negligentis, & æquè facit contra eum qui adhuc est in vtero, atq; contra iam natũ, quia is contra quẽ vsucaprum fuit, non amisisse dicitur, nisi consequẽter, quoniã is qui vsucepit, dominiũ sibi acquisiuit *l. 3. D. de vsuc. l. si finita 15. §. Iulian. D. de damn. infect.* dominiũ autẽ illud penes duos esse nõ potest *l. 5. §. si duobus, D. cõmodati.* Cũ itaq; vnus illud per vsucapionẽ acquirit, alter illud idẽ amittit, quod cum æquè in vtero adhuc existenti, & nondũ nato conueniat, indiget omninò restitutione, vt dominiũ illud sibi ereptũ recuperare possit. Et sanè cum nihil imputari queat, ei, qui priusquã nasceretur nõ vsurpauit, aut vsucapionẽ interrupit, cum nõ potuerit dignus omnino est qui per restitutionẽ adiunetur: qui verò iã natus rem suam per vsucapionẽ amisit, alienasse quodãmodo videtur cum passus est rem suam vsucapi, *l. alienationem 28. D. de verbor. signific.* restitui igitur debet.

22 An verò restitui possit contra lapsum temporis conuentionalis, siue præscriptionem rei quæ cæpit à defuncto, & completur in minore successore, implicitæ quæstionis est; docet quidem Glossa in l. unie. C. si aduersus vsucapionem, illam cæptam aduersus maiorem currere contra eiusdem hæredem minorem, sed dari restitutionem, si compleatur, nihilominus præscriptiones conuentionales, de quibus solis, non de legalibus est difficultas, cæptas cum maiore currere ἀδικία, & continua serie, etiam in tempus minoris ætatis incidant, modò cum minore nihil gestum sit citra speratum restitutionis cuiusque auxilium, indulto solum regressus aduersus tutores, contra quos malæ administrationis, & vt vocabant Athenienses καλοσύνη; actio, sæpè tamen inanis conceditur; existimauit eadem glossa sibi contraria in l. si ex causa 10. in princip. vers. si grande, & in l. interdum 20. D. de minorib. Cuiac. in eadem l. si ex causa, Molin. in consuetud. Borbon. art. 33. Coquille in consuetud. Niuern. cap. 4. art. 23. Anton. Theaur. decisio. 103. Expilli in suis arrestis cap. 94. sub fin. qui, alique passim censent non esse succurrendum minori aduersus lapsum temporis conuentionalis, quod à maiore incipit, si iuris mentem sequamur, & solius minoris ætatis, eiusque fauorem attendamus; quod apperto iure probatur; nam l. Polla 2. C. de his quibus vt indignis; hæres quantumuis pupillus, auctoris factò astringitur; & l. 3. §. Marcellus. D. quibus ex caus. in possession. ear. Marcellus notat perquam iniquam esse, eum qui nihil cum pupillo contraxit, expectare eius pubertatem: quã sententiam ibidem Vlpian. habere rationem dixit, ideòque cum contractus de quo eo loco agebatur, ex persona patris descenderet, non esse expectandum pupilli pubertatem; estque ea vulgatissima regula factum maioris non retractari ex persona hæredis minoris, qui omnino debetur defuncti vti; alioquin mera rerum omnium induceretur confusio. Cum itaque vsucapio, vel præscriptio lapsus, vi temporis contra maiorem inchoata sint, ex eiusque persona contractus descendat, nulla dabitur restitutio nisi forte communi iure, & ex qua causa defunctus in illo casu restitui potuisset, cum eius personam & iura repræsentet. Verùm habemus, nisi fallor controuersiam istam definitam in l. Emilius 38. D. de minorib. Emilius enim Larianus ab Obinio fundum Rutilianum emerat lege commissoria, data parte pecuniæ, ita vt si intra duos menses reliqui pretij partem dimidiam non soluisset, fundus inemptus esset: item si intra alios duos menses reliquum pretium non numerasset, similiter esset inemptus. Intra duos priores menses Lariano defuncto Rutiliana pupillaris ætatis successerat, cuius tutores in solutione cessauerant. Veditor Obinius denuntiationibus tutoribus sæpè datis, post annum eandem possessione Claudio Telemacho vendiderat: pupilla in integrum restitui desiderabat, victa tam apud Prætores, quàm apud Præfectū vrbis, procurauit ad Imperatorem Antoninū, cui cum Paulus Iuriscōsultus assideret (moris enim erat vt nō Iudices, & Prætores solū, sed & ipsi Imperatores consilio Iuriscōsultorum vterentur qui assidebant in ipso Tribunali, vnde vocatur ab ipso Tullio comites sedendi) cum in hoc iudicio Paulus assideret Imperatori, censuit rectè indicatū fuisse, quamuis alia fuerit mens Imperatoris, & pupillā restituendā esse pronuntiarit, & quia lex commissoria ei displicebat, & quia dies committendi, in tēpus pupillæ incidisset, eaque res fecisset

ne pareretur legi venditionis; & quia priores tutores cum non restitui desiderassent, suspecti pronuntiat erant. Ex quibus vides in primis decretū imperiale de restituendo eo casu pupillo, Paulo nō approbante, immò & quantum licuit contradicente, licet rationem aliquam deinde illius sustinendi excogitare visus sit, pronuntiatum fuisse, quod obseruat Cuiac. lib. 2. obseruat. cap. 26.

Secundò aduerte cum Anton. Fabro de errorib. pragmaticorum decade 25. errore 5. n. 3. hanc Imperiale sententiam non fuisse nisi de facto quodam particulari, in quo ob peculiare quædam circumstantias indulget Imperator restitutionem pro suo arbitrio, & nō ex iure cōmuni, quod aliter controuersā definiebat seclulis illis singularibus adiunctis, quæ Imperatorem promouerunt ex æquitate quadā, quæ cū rigore iuris omninò pugnabat; quod etiā Francisc. Curtius consil. 58. aliàs 59. annotauit, idque ex rationibus quas pro sua sententia Paulus atulit, & iis quæ Imperator aliò traxerunt, facile fuerit intelligere. Pauli ratio qua iudiciū Prætoris & Præfecti vrbis, qui pupillæ restitutionē negauerant, tuebatur, erat quia pater pupillæ, non ipsa cōtraxerat, nihilque prorsus caulæ est, vt succurri pupillo debeat ea in re de qua pater eius, non ipse cōtraxerit; & iniquum omninò sit, eum qui cū pupillo nullū gesserit negotiū, cogi expectare pupilli libertatem, vti nuper ex Marcello probante Vlpiano referebamus: estque euidētissima ratio, quia quoties pupillus, aut minor in integrum restitui postulat propter ætatē, non sufficit probare ætatē, nisi simul probet se lapsū, quod si minor 24. §. non sēper, D. de minoribus, & l. nā posteaquā 9. §. si minor, D. de iur. iur. quod fusiū explicabimus inferiūs: fieri verò, nec intelligi potest, vt minor propter lubricū ætatis lapsus sit, si ipse nihil omninò contraxerit, sed pater eius, licet patris hæres ipse sit: idcirco edicti, de minoribus verba sic concepta sunt; Quod cū minore quàm XV. annis natu gestū esse dicitur, vti quæque res erit animaduertam, l. 1. §. 1. l. ait prætor 7. D. de minorib. vt omnes intelligerent, si nihil omninò fuerit actum cum minore, siue pupillus, siue adultus sit, neque enim distinguit quidquā Prætor; nullā causam subesse indulgendæ restitutionis. Volo autem contractum cum defuncto initum, ita perfectum, & impletum eo viuente fuisse, vt nihil omnino gerendum cum pupillo superfit; si enim fuit talis ille contractus, vt eius implendi causā necesse fuerit pupillū, minoremve succedentē maiori, qui contraxerat, aliquid facere, poterit pupillus, & minor quilibet in integrum restitui, si damnū senserit, eo quod non fecerit quod ad eius contractus impletionem facere ipsum oportuit. Si autem in persona maioris contractus omninò impletus fuit, negamus minori succurrendum esse contra lapsum temporis, ea solum de causa, quod tempus elabi passus sit, indeque damnū sentiat.

Quæ est ferè distinctio Baldi in l. Emilius cit. & in l. 2. si aduers. vend. pign. dum enim damnū emergit pupillo ex solo lapsu tēporis, restitui poterit aduersus præscriptionē conuentionalē, licet ceperit in persona maioris: quando verò damnū pupillus sentit ex contractu quondā inito cū maiore, ratione lapsus tēporis in conuentione adhibiti, nulla subest causā cōcedendæ restitutionis minoris ratione ætatis aduersus lapsū tēporis, sicut neque aduersus ipsum contractum, cuius pars quædam est tēpus de quo conuentum est, neque poterit minor de lapsu tēporis conueniri, & aduersus ipsū restitui, quin & de ipso cōtractu cōqueratur, atque aduersus ipsum

ipsum restituitur, quod iniquissimè fieret, alioquin nunquam liceret cum maiore contrahere, cui successurum minorem aliquem suspicaremur. Addit & aliam distinctionem eodem loco Baldus; nam si omisso eius quod intra tempus conuentum fieri debuit, & factum non est, tendat ad obseruantiam & approbationem contractus cū maiore inito, non debetur minori restitutio, quia ex lapsu illo tēporis non aliud sequitur, quàm confirmatio contractus, qui & à maiore factus fuit, & in eius persona perfectus, & completus: quare nihil interest quod ille lapsus temporis incidat in tempus pupillaris, aut minoris ætatis, cum ex eo aliud non sequatur, quàm vt contractus cum maiore factus, eoque viuente perfectus, confirmetur. At verò quando omisso illius, quod intra conuentū tempus fieri debuit, tendit ad contractus cum maiore inito destructionem, siue resolutionē, existimat Baldus admittendum esse minorem qui id omisit ad restitutionem in integrum. Exemplum affert in hærede emphyteutæ pupillo, vel minore, qui propter non solum canonem annum Domino iure suo cadere periclitatur; nam licet totum ius Domini directè pendeat ex contractu quondam cum maiore emphyteuta celebrato, & ex parte minoris nihil aliud interueniat, quàm omisso illius quod intra tēpus præstitutum facere debuit, nimirum non solutio canonis; illa tamen non solutio, siue cessatio solutionis, eò pertinet, vt contractus emphyteutarius resoluitur, & pro non factò habeatur. Hanc tamen postremam Baldi distinctionem sapienter reiicit Anton. Faber errore 5. citato, n. 12. & 14. nā in specie l. Emilius, quam verfamus, ea conuentio est, vt fundus qui emptus fuerat, inemptus fieret, si pretium intra certa tempora solutum non fuisset; ea siquidem potestas est legis commissoriæ, vt ipso iure resoluitur venditionem, ideòque ex omissione solutionis intra tempus conuentum, & ex non factò pupillæ hæredis destruebatur, siue resoluebatur conditio, & tamen Paulus censuit non esse succurrendum pupillæ aduersus lapsum temporis conuentionalis, licet illa conuentio, & pactio inter maiores facta, foret odiosa, talis enim haberetur lex commissoria. Quod autem minor emphyteutæ hæres, qui in solutione canonis annui cessauit, restituitur in integrum aduersus commissam legem, id non fit, quia ea cessatio tendat ad resolutionem, & annulationem contractus; nam conuentio inter dominum directum, & emphyteutam, id non fert, vt si sua præcisè die pensio non soluat, contractus pro infecto habeatur, sed vt quādiu soluetur pensio, expelli non possit emphyteuta l. 1. D. si ager vrbis. Quare si propter non solum canonem expellatur emphyteuta, id nō fit ex conuentione expressa, sed ex legis interpretatione à contrario sensu, minus verò est etiam expelli emphyteutam, quàm emphyteusum resolui, & haberi pro non facta, sicut conuentio, vt intra certum tempus non soluto emptionis pretio, fundus ad venditorem reuertatur, minoris potestatis, & efficacitæ existit, quàm lex commissoria, vt eo casu fundus inemptus sit; quia in prioris casu venditor non rei vindicatione, si antea transfulerit possessionem non precariam in emptorem, sed agere duntaxat poterit ex vendito l. 3. C. de pact. inter empr. & vendit. At verò in casu legis commissoriæ, in quo non impleta conditione, res inempta manet, poterit venditor fundum à se venditum, traditumque vindicare eodem modo, atque si nulla præcedente venditione ipsum tradidisset: eum re ipsa inemptus

R. P. Gibal. De Negotiat.

maneat, superfitque nuda traditio ex qua dominus neque vnquam transferri potest, neque videri translatum. Danda igitur erit venditori vindictio, alioquin lex contractus non seruaretur, quam tamen omni modo seruandam esse constat, quamuis & ei quoque qui sub lege commissoria vendidit, danda sit actio ex vendito ex Antonini, & Seueri imperialibus rescriptis l. 4. D. de lege commissor. quia sæpius ea commodior est, quàm rei vindictio, cum difficilior sit dominij probatio, & quod venditor aliquando non sit dominus, quæ tamen æquū est frui commodo iuste conuentionis, quandoquidē aliquando res aliena iuste vendi potest. Non ablimili ratione qui fundū dedit in emphyteusum, habet quidē actionem ex contractu ad expellendū emphyteutam definita die, & præterea vindictio iure dominij directi illi competit, non potest tamē contendere contractū emphyteutariū ipso iure resolutum, & pro infecto habendū esse, si expressè ea lege non fuerit conuentū, & tunc cessatio solutionis canonis annui nō iaducit cōtractus resolutionē, sed morā, quæ cum inter maiores quoque purgari queat l. vlt. C. de iure emphyt. multò magis minori licebit ex eadē causā concedere restitutionē in integrum, si negligēs fuerit, vel in soluendo canone, vel in purganda mora. Deinde ea pensio neque pretiū, neque merces vulgò est, sed domini directi quædā agnitio, ad quam iufficit etiam sola debiti professio, non tamē ad liberandū debitore, & emphyteutā, sed vt propter nō solutionē expelli nequeat. Indēque liquet ex non solutione minime reolui contractū ipso iure, neque pro resolutio haberi oportere. Nihil igitur interest, an ob non factum id quod fieri debuit à minore, contractus à maiore celebratus confirmetur, aut annulletur, vt lapsus tēporis conuentionalis inter maiores minoris, vel pupillo noceat, vti distinguebat Baldus, sed absolutè pronuntiandū est lapsum tēporis per conuentionem inter maiores factam præscripti, perinde siue minori, siue pupillo nocere, atque maiori ipsi noceret, vt conuentio suum effectum nancisceretur, neque locum esse restitutioni in integrum minori tunc indulgendæ, vti sentiebat Paul. in citata l. Emilius.

Confirmatur à priori nostra, & Pauli sententiā: nō potest Prætor vel Princeps iustæ conuentionis conditiones mutare, ita vt vni plus oneris imponat, alteri plus iuris tribuat, quàm habeant vi iustæ conuentionis inter ipsos initæ, & conditioni illi mutud consensu appostarū; quia & totam conuentionē, quæ ex contrahentium solo consensu constat, ipsi inuitis destrueret, nouamque, atque aliam efficeret, & illi cui plus obligationis imponeret, alterius ius augendo, grauem inferret iniuriam. Atqui si in venditione lege commissoria facta tempus ex conuentione communi definitum prorogaret; v. g. biennium, vel bimestre solutioni pretij ita definitum, vt pretio intra id tempus non soluto, res vendita inempta sit, protrahat in triennium, aut semestre, daret plus iuris emptori quàm haberet, nempe vt intra triennium solum, aut semestre teneatur soluere pretium, & conditionem emptionis implere, & venditor habebit obligationem expectandi triennium illud, vel semestre ad recipiendum pretium, totòque eo tempore stare contractui, qui reuerà nisi eo termino lapsò non resoluetur, cum prius venditor non nisi biennium, aut duos menses expectare teneretur ad solutionem pretij, eoque tempore lapsò res esset inempta, totaque venditio eodem modo

modo resoluta, atque si nunquā facta fuisset. Emp-
tor quoque non habebat ius prorogandi solutio-
nem ultra duos annos, aut duos menses, quibus
elapsis, absque solutione res inempta erat. Quis ve-
rò neget ius prorogandi solutiones ad triennium,
vel ad semestrem amplius esse quam ius non soluendi
per biennium, aut bimestre tantum, & obliga-
tionem ferendi dilationem per longius tempus, gra-
uiorē esse quam si per breuius duntaxat tempus pre-
tij sibi debiti dilationē pati debeat. Fiet itaq; gratis
iniuria venditori, si tempus in venditione facta
sub lege commissoria, mutuo consensu definitum,
ipso inuito prorogetur à Prætorē, vel Principe:
hoc verò totum fiet per restitutionem in integrum
concessam minori aduersus lapsum temporis con-
ventionalis, siue præstituti in contractu facto cum
maiori, cui minor tanquam hæres successit, vt in
casu *l. Æmilius*, de venditione fundi ipsi facta ab
Obinio lege commissoria, vt si intra certum tem-
pus pretium non solueretur, fundus esset inemptus.
Si enim, quia Æmilius excessit antequam solueret
relicta pupilla hærede, cuius tutores etiam à so-
lutione cessarunt, restituitur in integrum pupil-
la aduersus lapsum illius temporis in contractu
præscripti, & prorogetur illud tempus, acquirit
maius ius puella, quam antea haberet vi contra-
ctus, & Obinio emptor maiori premitur obliga-
tione, quam conditiones apposita venditioni pos-
tulerent: fit igitur iniuria Obinio venditori in eius-
que euidens damnum fauetur sine causa emptori,
cuius personam, & iura repræsentat pupilla hæres,
quæque in toto illo negotio nihil profusus egit, aut
interuenit, sed solum omisit facere, quod Æmilius
emptor, in cuius iura, & obligationes succedit, fa-
cere tenebatur ex lege contractus, quod iniuriam
est, vt vides. Immo & contra naturam restitutionis
in integrum, vt ei qui restituitur plus iuris tribua-
tur, quam prius habuerit, debet enim omnia in in-
tegrum, & in eundem statum, in quo antea erant,
restitui, quod non fieret in hoc casu, vt ostendi. Si-
cut igitur Prætor facere non potest vt biennium
quod effluxit, non effluxerit; aut vt in biennio
triennium contineatur, ita neque concedere po-
test restitutionem aduersus lapsum biennij, vt
conditio quæ intra biennium impleri debuit, ad
triennium vsque possit impleri; nam cum mini-
mo in tempore conditionis mutatio totam con-
ditionem mutet, aliamque faciat ab ea, sub qua
venditor vendiderat, & resolutionem venditio-
nis, aut eius confirmationem fuerat stipulatus,
si Prætor eiusmodi restitutionem indulgeat, &
nouam conditionem, & nouam obligationem in-
ducet, quod omnino facere non potest, & cum ad-
uersus extinctam obligationem in integrum resti-
tuit, id tantum agit, vt veterem obligationem res-
tituat, & quod necessarium sequitur sub iisdem cō-
ditionibus, & qualitibus, non autem vt nouam
obligationem inducat, quod neque ipsi Principi
inuitis contrahentibus à quorum consensu, &
obligatio ipsa contractus, & modus ac conditiones
obligationis omnino pendet.

25 Ex quibus tandem omnibus vides Pauli senten-
tiam de non restituenda pupilla hærede aduersus
lapsum temporis conuenti cum defuncto maiore,
rationi & iuri conformem, atque adeo prorsus fir-
mam esse, quod amplius constabit expensa leui-
tate rationum quibus motus fuit Imperator, vt in
themate singulari proposito Rutilianam pupillam
restitueret: quam vel ex hoc ipso quod Paulus
in *l. Æmilius*, tam diligenter, tantisque, con-

tionibus apud ipsum Imperatorem, atque adeo
cum ipso disputatum esse refert, euidenter col-
ligere licet, non esse in Principis arbitrio tem-
pus conditionis implendæ præscriptum mutare,
vel prorogare, etiam ex causa pupillaris ætatis,
nisi is cuius interest ea prorogatio, consentiat:
vt quid enim necessarium fuisset tunc remedium
restitutionis, quando quidem facilius erat, &
commodior iusta prorogatio: in illa enim idem
omnino contractus, qui ante fuit, manere intel-
ligitur, quia tempus prorogatum idem cum prio-
re, fictione iuris esse existimatur, restituitur verò
in integrum, extraordinarium remedium est, adeo-
que odiosum, quod non sit vsurpandum vbi or-
dinarium, aut minus extraordinarium suppetit, *l.
in causa 16. D. de minorib.* Remedium igitur pro-
rogationis debuerat vsurpare Imperator potius,
quam restitutionis in casu proposito, vel reme-
dium prorogationis magis extraordinarium iudi-
cauit, quam restitutionis. Atqui in restitutione de
qua disputamus includitur prorogatio temporis in-
ter maiores contracti; igitur vsurpanda non fuit:
sed expendamus, vt dixi, rationes, quibus motus
fuit Imperator, vt contra sensum Pauli sibi assi-
dentis pronunciaret, Rutilianam pupillam esse
restituendam. Primum quod *dies committendi, in
tempus pupilla incidisset, eaque res fecisset ne pa-
reretur legi venditionis*: quæ ratio est ipsa quæ-
stio de qua disputatur, an scilicet contra tem-
pus à maioribus contrahentibus conuentum, vbi
in diem minoris ætatis incidit, posset minor res-
titui, ne res committatur. Secundò motus est
Imperator, quia illi displicebat lex commissoria,
& eam pro odiosa habebat, quia per eam fit vt
bonæ fidei contractus ipso iure rescindatur ob solā
non solutionem pretij, quod tā odiosum est, quam
contractus fauorabiles sunt, præsertim bonæ fidei;
vox enim iuris & legū est, vt dicebat Symmachus,
bonæ fidei contractū non rescindi. Quamuis igitur
lex commissoria non fuerit improbatā in venditio-
nibus, æquitas tamen fert, vt in dubio contra eam
pronuntietur, sed de ea lege inferius plura. In ven-
ditione verò proposita nihil planè erat quod dubiū
faceret eam legē, aut eius obseruationē eximeret.
Tertiò motus est Imperator, quod priores tutores
suspecti fuerant, & idcirco amoti, quæ ratio parum
omnino efficax est, quia factum, aut dolus tutoris
non debet nocere ei, qui cum pupillo rem habet,
absurdumque est deteriore fieri conditionem al-
terius ex eo solam, quod tutor suspectus sit, siue
moribus, siue facultatibus, cum neque diuinare
possit is qui cum tutore negotium habet pupilli
nomine, quare neque ei quidquam imputari de-
bet: *argum. l. cum plures 12. §. 1. D. de admin. tu-
tor. l. 4. §. illa questio. D. de doli except. l. 4. in fin.
D. de evictio.* quod autem ibidem dicitur suspec-
tos fuisse tutores, qui non restitui desiderassent,
assumentū esse imperitii interpretis, aut Tribonianī
obseruat Fab. *errore 6. decade 25.* cum enim tempus
petendæ restitutionis nondā lapsū fuisset, imputari
illis non potuit, cur restitutionē non petissent,
sed cur tempus soluendi pretij labi passi essent,
præsertim cum iis denuntiatum esset, vt solueretur.
Quartò aliam subiit rationem Paul. qua Im-
peratoris sententia probabilior reddi videretur,
quod nempe *venditor denuntiando, post diem quo
placuerat esse commissum, & pretium petendo, re-
cessisse à lege sua videretur*: hæc tamen ratio si
quid probaret, ostenderet pupillam in hac specie
fuisse ipso iure tutam, nec eguisse restitutione,
&

& multò maiori ratione, petenti concedendam
fuisse à Prætorē, aut præfecto vrbis, neque recurrē-
dum fuisse ad Principem, qui nihil potest facere
contra ius, maxime in damnum alterius. Quod ita-
que dicitur, venditorem renunciare legi commis-
soriae, quoties pretium, aut totum, aut eius partem
acceperit, vel petierit post diem præstitutum com-
missioni *l. de lege 6. §. ult. & l. sequenti, D. de lege
commissor.* intelligendum erit de acceptance, & pe-
titione per Iudicem; in hac etenim significatione
verbum *petendi* vsurpant Iuriconsulti in ista ma-
teria *l. 4. §. eleganter, & l. pen. D. de lege commis-
sor.* Vides igitur ex *l. Æmilius*, non probari pu-
pillam in casu de quo agimus, posse restitui à
Principe, sed solum fuisse restitutam contra mani-
festam iuris rationem, & Pauli ipsi assidentis sen-
tentiam: quare tandem Senatus Parisiensis, Pauli,
& communem Iuriconsultorum sententiam proba-
uit suo decreto 14. Nouemb. an. 1571. quod in-
tegrum refert Louetus *littera P. n. 36.* quamquam
deinde recentiores patronos ex quadam æquitate
in aliam opinionem passim discessisse dicat Mor-
nac. ad *l. Æmilius*.

26 Dices primò, quoties quidpiam gestum est cum
minore, vel eius tutore, aut curatore, posse dari re-
stitutionem minori, licet non possit dari contra id
quod cū defuncto gestum fuit, cum autem in spe-
cie *l. Æmilius* denuntiationes factæ fuerint tuto-
ribus à venditore, cessauerintque tutores à solutio-
ne, restitui poterit pupilla aduersus eam cessatio-
nem, ne ipsi noceat, ac proinde ne tempore inte-
rea lapsa committatur fundus, tempusque fundi
committendi ipsi prorogetur.

Resp. vel hoc vno exemplo ostendi vulgare di-
ctū de restitutione minoris, quoties aliquid vel mi-
nimum cum ipso, vel eius tutore aut curatore ge-
stum fuerit, falsissimum esse: nam in specie *l. Æmi-
lius*, restitui debuisset à Prætorē pupilla, quod tamē
negat Paul. consultissimus iuris, qui Imperatori as-
sidebat. Ratio est quia quoties id quod cum pupil-
lo, vel adulto, eiusve tutore, aut curatore geritur,
pendet ex eo quod gestum est cum defuncto ma-
iore, & non continuatur, aut fit nisi per quandam
consequentiam; nulla ratio est cur minor benefi-
cio solius ætatis restituatur aduersus eam, quæ cum
defuncto gesta sunt; quia initium negotij spectan-
dum est, non ea quæ sunt in consequentiam nego-
tij iam gesti, & perfecti.

27 Dices secundò *l. si creditor 7. §. illud inspiciendū,
D. de distract. pignor.* quæritur an si hypotheca vā-
nerit, liceat debitori soluta pecunia eā recuperare.

Respondetur cū distinctione; nam si ea condi-
tione vānerit, vt intra certum tempus pecunia à de-
bitore soluta, emptio rescindatur, pecunia soluta
debitor suam hypothecam recipiet: si verò non eo
pacto vānerit, aut tempus in eo pacto præstitutum
præterierit, non rescindetur venditio hypothecæ,
quam proinde non recuperabit debitor, quamuis
pecuniam offerat, nisi minor sit annis *XXV. debi-
tor, aut pupillus, aut reipublicæ causā absens, vel ali-
qua earum causarum erit, ex quibus edito succurra-
tur.* Minor igitur restituitur aduersus lapsum tem-
poris conventionalis, quod hætenus negauimus.

Resp. cum Antonio Fabro de *errorib. pragma-
tic. decade 25. errore 6. n. 3.* totum illum §. Triboni-
anī interpolatoris esse, nō Marciani Iuriconsul-
ti, vt præfert incriscripto, siue quæstionem proposi-
tam, siue eius responsonem attēdas: nam quæstio,
an videlicet si pignus legitime à creditore distra-
ctū sit, vel hypotheca, liceat debitori eam soluta
R. P. Gibal. De Negotiat.

pecuniā recuperare, ridicula est; cum certissimi i-
uris existat distracta legitime hypotheca, nullū am-
plius superesse ius debitori, siue creditori, siue ipsi
pignoris emptori velit offerre *l. 2. C. si antiq. cred.
pign. vend.* quare quæri poterat an vniuersalis foret
illa doctrina, & nūm liceret aliquādo debitori of-
ferendo pecuniā creditori, vel emptori, pignus re-
cuperare. Quærite verò an soluta pecunia possit
debitor pignus recuperare, ridiculū est, si enim pe-
cunia soluta est à debitore, necesse est fatearis ac-
ceptam ab emptore fuisse, si verò emptor pignoris
pecuniā à debitore, & solutionē accepit, hoc ipso se
obligat ad reddendū pignus; est iā diu præterierit
tempus intra quod soluenda esse pecuniā conuentū
fuerat. Responso huic ineptæ quæstioni reddita
æquē & ipsa inepta est, cum abhorreat à iure, vt ex
pacto, quod creditor adhibuerit in venditione pign-
oris, detur actio personalis debitori contra em-
ptorē, nisi prius impetrata cessione per debitorem,
cui nimirū in eam rem pignoratitia actio solet ac-
comodari, & debet, vt respondit Vlp. *l. si cum vā-
deret 13. D. de pignor. action. vbi, si conueniat inter
creditorē, & emptorē pignoris, vt si pretiū reddat
emptori debitor, perinde illi rem suam recipere li-
ceat, ait Vlpian. teneri creditorē actione pignorati-
tia, vt quā ex pacto suo acquisiuit actionē ex ven-
dito, eam præstet, & cedat debitori: quare si em-
ptor pignoris recipere recusaret, in eamque rē de-
bitor contra eum agere cogere, indigeret cessio-
ne actionis ex vendito, quam ipsi præstare deberet
creditor ad rescindendā venditionem, cum inau-
ditū sit alij competere actionē ex vendito, quam ei
ipsi qui vendidit *l. quacumque 11. D. de obligat. &
actio.* & tamen illa actio ex vendito necessaria
est ad rescindendā venditionem *l. ex empto 11. §.
is qui vna. D. action. empt. l. qui ea lege 3. & seq. C. de
pact. inter empt. & vendit.* ex qua etiam *leg. 3. &
4.* nullam hoc casu vindicationem siue directam,
siue vtilem posse competere ante rescissam ven-
dicionem, certum est, quod verius erit, vbi pa-
ctum non est in rem de rescindendo, sed in per-
sonam debitoris, vt liceat ei soluta pecunia rem
suam recipere: qui est casus *l. si cum venderet 13.
D. de pignorat. action. & l. si creditor,* quam ex-
plicamus. Inde colligit quoque Anton. Fab. ad il-
lam *l. si cum venderet*, additā esse ista verba à
Triboniano: *Sed & ipse debitor aut vindicare rem
poterit, aut in factum actione contra emptorem agere:*
cum id falsum esse constat, & sola actione pigno-
ratitia possit agere in creditorē, vt sibi cedat actio-
nem ex vendito, quam acquisiuit contra emptorē:
qua facta cessione debitor agat contra emptorem
ad rescindendā venditionem. Cum igitur ex pa-
cto creditoris in distractione pignoris adhibito,
nequeat cōpetere actio personalis debitori contra
emptorē, nisi per cessationē ex vendito sibi factam à
creditorē, malè dicitur in *l. si creditor*, ex pacto eius-
modi creditoris rescindi venditionem, & debitori
ex illo pacto cōpetere actionem personale in em-
ptorem ad rem suā recuperandā. Neque quam adhi-
bet eadē lex exceptio probari à Iuriconsultis po-
terit: *Nisi,* inquit, *minor sit viginti quinque annis
debitor, aut pupillus:* quæ est inepta locutio; an
enim deterior conditio pupilli, quam iam ado-
lescentis esse potuit: An potest esse pupillus, qui
non sit minor *XXV.* annis. Deinde quomodo vel
minor, vel absens Reipublicæ causā restitui po-
terit ex ea tantum causa, quod non egerit ex
conuentione aliena, & prius docere debuit
Tribonianus ex pacto creditoris pignus distrahē-
tis*

tis competere actionē debitori, quam diceret eum ex edicto restituendam esse; quia restitutio hoc loco non potest esse nisi amissa actionis, amissa verò non est, quæ nunquā competiit. Denique quamvis daremus, quod falsissimum esse constat, ex pacto creditoris pignus distrahentis dandā esse actionē debitori intra tempus in conventionem deductū, non tamen sequeretur dandā esse eidem debitori, vel minori, vel Reipublicæ causā absentis restitutionem in integrum aduersus lapsum temporis cōuenti, non enim plus iuris habere potest is qui nō contraxit, quique ex alterius contrahentis persona ius nanciscitur, quam ille qui ipsemet contraxit. In nostro verò casu creditor, qui contraxit, cum neque minor fuerit, neque absens Reipublicæ causā, neque eius quidquam intersit, restitui nequit. Illud igitur minori, qui totum ius habet ex conventionē creditoris, dare non poterit, quinimodō cum ex pignoratitia actione non teneatur creditor, nisi quas habet actiones ex vendito aduersus emptorem, debitori præstare, & nullas habeat eiusmodi actiones post lapsum tempus conventionē definitum, nullas præstare potest debitori, qui proinde in illis restitui non poterit. Adde iniquum omninō fore, emptorem, qui ea lege emit à creditore legitime distrahente pignus, ut si intra certum tempus debitor pretium solueret, venditio rescinderetur, cogi post illud elapsum tempus pignus restituere, vel iure restitutionis in integrum, vel alio quopiam, cum non fuisset illud alia conditione empturus, & temporis definiti quæcumque immutatio inducat diuersitatem pretij, quæ nunquam induci potest post perfectam venditionem, alioquin fieret alia venditio *l. pæca conuenta 72. D. de contrah. emptor.* An non verò absurdum est venditionem per creditorem factam immutari, & aliam fieri ex persona minoris, vel absentis Reipublicæ causā, qui nihil ipse contraxit. Confirmatur, quia si pignus à debitore maiore detur creditori, ea lege, ut non aliter illud creditor, quam si intra certum diem pecunia soluta non esset, distrahat, licet mortuo debitori successerit pupillus, æquè poterit creditor elapso prædicto die pignus distrahere, atque si ipse debitor viveret, quod tanquam certum ait Paul. *in l. Amilius citata*; & tamen ante eam distractionem pignus illud factum erat pupillare, quale ante non erat, & reuera alienari non posset, si aliquo pupilli facto, aut consensu ad eam alienationem opus foret. Non apparet autem maior ratio propter quam restitui debeat pupillus aduersus lapsum temporis in conventionem adhibiti, quam nec ipse pupillus; nec in cuius locum successit, sed ipse creditor fecerit, ut pro suo iure facere potuit. Cum igitur ex his omnibus constet *§. illud, in l. si creditor 75. D. de distract. pignor.* non esse Marciani, sed assumentum Triboniani, illudque ineptum, & contra iuris receptissimi mentem, ex illo nihil aduersus nostram assertionem de non restituendo minore aduersus lapsum temporis definiti in conventionem facta à maiori, cui minor successit, colligi poterit.

28 Dices tertio cum Bartholo, cui passim Pragmatici inhæserunt, non fuisse quidem restituendam pupillam ex *l. Amilius*, contra lapsum temporis à patre Emilio conuenti, ex edicto de minoribus, solo favore ætatis, sed aliunde, ex generali nempe clausula, si qua mihi iusta causa esse videbitur *l. 1. D. ex quib. caus. maior.* ac demū tanquā maior propter iustam ignorantiam, quam potest obtendere quisquis in alterius locum, & ius succedit *l. qui in*

alterius 49. D. de regul. iur. l. vlt. D. pro suo, & maximè pupillus qui illa etiam quæ videt, ignorat *l. vnica. C. de falsa monet.*

Resp. cū Francisco Curtio *consil. § 8. aliàs § 9. & Ant. Fabr. de errorib. Pragmatic. decade 25. errore §. 2. 1 §. & errore 7.* reiiciendam esse hanc Bartholi, & vulgi Pragmaticorū distinctionem. In primis quia ex illa sequeretur eum, qui cum maiore contraxit, priuari suæ conventionis emolumento, propter solam personam minoris, cum quo non contraxit, si enim restituatur minor, siue tanquam minor, siue tanquam maior, auditur post elapsa tempora conuenta, qui tamen si maior foret, non audiretur, illius igitur ætas nocet ei qui cū ipso non contraxit, & qui de illo neque debuit, neque potuit contractus tempore cogitare, dininare siquidem non potuit maiore cum quo contraxit, ante lapsa conventionis tempora decessurum, & hæredem pupillū vel minore relicurum. Sanè cū hæredis ignorantia nō excludat defuncti, cui succedit vitia, ut ait Papi-
nian. *in l. 1. D. de diuersis tempor. prescription. ideòque* vscupere non possit, quod defunctus non potuit, non poterit etiā ignorantia hæredis illi prodesse aduersus scientiam defuncti, & aduersus conventionē ab ipso validè, & legitime factam, neque aduersus illam ratione solius ignorantie restitui. Et sanè si illi pupillaris ætas non faueat, ut restituatur tanquā minor, cur iusta, quæ obtenditur ignorantia efficiet ut restituatur tanquam maior, præterquam quod ista distinctio Bartholi seipsam destruit; nam in eo casu non restitueretur, si foret maior: ergo si restituatur, restituatur ut minor, non ratione solius ignorantie, sed ratione minoris ætatis, quæ dat locum ignorantie, quæ præsumitur. Præter minori, furioso, aut prodigo dat quidem curator, non quomodo iisdem vitiis laboranti maiori daret, sed tanquā minori, quasi illud vitii ætatis foret, non hominis *l. 3. §. qui autem. D. de tutelis.* Si igitur danda est restitutio minori ex ea causa, ex qua etiā maiori daretur, restituere eum debet Prætor tanquam minorem, non tanquam maiorem. Denique cū fateatur Bartolus, tempus præscriptum in conventionem inter maiores facta, currere minori cum effectu, ut ipse loquitur, & sine spe restitutionis ex edicto de minoribus, non poterit restitui quasi maior, alioquin tempus illud non curreret minori cum effectu: implicat enim contradictionem tempus currere minori cum effectu, & tamen restitui tanquam maiorem.

29 Reiecta porò hac Bartholi sententia, & distinctione de restitutione minoris in integrum ex iusta ignorantia, & ex generali clausula, si qua mihi iusta causa esse videbitur, facile fuerit alium vulgarem errorē Pragmaticorū reiicere; quod accurate præstitit Anton. Fab. *decade 25. citata errore 7.* existimant siquidem in nostro casu Pragmatici dandam esse electionem pupillo vel minori, ut aut contra tutorem, vel curatorem agat, vel postulet restitutionem in integrum contra eum cum quo non contraxit, sed maiorem cui successit: quod falsum omninō est: nam & iuris interpretes concedunt quidem minorem, vel pupillū restitui posse tanquam maiorem, si conuenit ab alio, ut in *l. Amilius* sæpius citata, non si ipsemet agat, quia inauditum est, ut quis ex propria ignorantia sibi comparet actionem; satis quidem fauetur ignorantia, quod præbeat exculationem, quæ conuenit seo succurrere possit, quasi per viam exceptionis, idque affirmat Caius *in l. qui in alterius 42. D. de regul. iur.* ait enim eos, qui in alterius locum succedunt,

succedunt, instam habere causam ignorantie, an id quod petitur, debeat, idque ita demum in hærede obtinere, si conueniatur, non si agat: quamquam hæc postrema clausula ineptè videatur assuta à Triboniano: ex primis enim verbis satis constabat non agi de aliis hæredibus, quam qui conueniuntur; *Qui, inquit, in alterius locum succedunt, iustā habent causam ignorantie, an id quod petitur deberetur.* Igitur agit de reis nō de actionibus; actores siquidē, non rei petunt, & petitur à reis non ab actoribus. Ineptissimum verò est monere regulam, quæ manifestissimis verbis de reo tantum agit, veram esse si conueniatur, non verò si agat: quare nullus credet Caium suam ita regulam tradidisse. Malè etiam Tribonianus eam regulam ad solos hæredes reos restrinxit: nam iusta ignorantia dat etiam actionem hæredi & successoris, si v.g. ex chirographo hæreditario, & in inventario reperto conueniatur, & non reperit apocham, quam defunctus scripserat, habet instam causam ignorantie hic hæres, qui in alterius ius succedit, actor tamen est: quare si vilā deinde apochā, liti statim cedat, non damnabitur in expensas. Est igitur vniuersalis illa regula contraquam Tribonianus velit. Deinde ratio quam affert ibid. propter quam valeat in reo tantum, non in actore, non placet; nempe quod sit in potestate actoris agere quando velit, ideòque de suo iure certus esse debeat, non reus, qui inuitus conuenitur; ea siquidem ratio valet ad quæstionem de sumptibus litis, an actor temerè litem instituerit, aut reus suscepit. Ratio igitur regulæ est, quia ignorantia quantumvis iusta, nunquam parit actionem, sed probabilem exculationem, excusatio verò parit exceptionem ad vitandam condemnationem expensarum litis, non verò, ut quod petitur, non debeat: nam ignorantia debitoris facere non potest quominus id quod petitur, debeat, quod colligitur ex *l. cum filius familiaris 49. §. in hac stipulatione. D. de verbor. obligat.* multò minus ignorantia actoris ut habeat actionem, quam seclusa illa ignorantia, non esset habiturus.

30 Ex his sequitur alia quæstio, an restitutio aduersus legalem temporis præscriptionem danda sit minori à Prætorē, qui ut diximus, non potest illam concedere aduersus præscriptionem conventionalem, siue lapsum temporis in conventionem cum maiori facta definiti. Olim quidem curtebat præscriptio aduersus minores, sed aduersus eam restituebantur. Nouo verò Iustiniani iure præscriptiones breuiore annis triginta minoribus non currunt; itaque non modò exceptionem non numeratæ pecuniæ, de qua agebatur in ea Iustiniani constitutione, opponi posse per minores vniuerso minoris ætatis tempore, & quadriennio post, sed & alias exceptiones, quæ tempore solent præscribi. Cur verò cursum illarum præscriptionū aduersus minores prohibeat Iustinian. rationem reddit *l. vlt. C. in quib. caus. restitutio in integ. necess. non sit.* Quia melius est iniacta minorum iura seruari quam post causam vulneratam remedium quaerere: quare de hydrope dixit Pers. *Satyr. 3.*

*Elleborum frustra cum iam cutis agra tumebit
Polentes videas, venienti occurrere morbo.*

Et Seneca in *Thyeste*;

Seruum est clamandi tempus in mediis malis

Vult tamen Iustinian. exceptiones XXX. vel XL. annorum in suo statu remanere, hoc est, ut interpretatur Glossa, ut currant post pupillarem ætatem, sed restituantur minores, quia læsi. Vide *l. 3. C. de præ-*

script. XXX. vel XL. annor. Cur verò restituantur minores aduersus has legales præscriptiones, & non aduersus conventionales, inquit Anton. Faber *decade 25. de errorib. Pragmatic. errore §. 2. 9.* Addidit Mornac. *ad l. vlt. C. in quib. caus. restitut. in integ. necess. non sit,* iure Gallico nunquam restitui minores aduersus retractum linearem, per emptiōnem instantiæ, & publicas bonorum additiones, de quibus omnibus alibi commodius dicitur. De his vide Anton. Fabrum *in l. auxilium 37. vers. cessabit in integrum restitutio, D. de minorib.*

Aduersus venditionem pignorum à creditoribus factam subuenitur minoribus, si magnum, & enorme damnum patiantur *l. 1. C. si aduersus vendit. pignor.* quod intelligendum est de pignoribus, quæ ab ipsis minoribus, aut contra eos Iudicibus data sunt: nam si ab eo cui minor successit, pignus datum fuerit, siue is pater, siue quis extraneus fuerit, non habet rationem desiderium minoris, si ob ætatem suam velit rescindi venditionem, quam creditor fecerit rei ab alio sibi obligatæ, ut habetur *leg. 2. C. eod.* alioquin illa disideret à prima: in qua etiam obserua nequidem cum creditor dolum admisit in distractione pignoris ab alio, quam à minore accepti, minori posse succurri aduersus emptorem, sed solum aduersus ipsum creditorem, qui dolum admisit, aut aduersus minoris tutores, vel curatores, qui venditionem, quam impedire poterant, permiserunt. Suppono verò res pignoratitias fuisse ritè distractas, alioquin non poterit securus esse emptor, cuius titulus iuris solemnitate destituitur, ut docet Paul. *lib. 1. sentent. tit. 9. §. vlt.*

Minor adoptatus, & adrogatus, si in eo statu sentiat se læsum, obtinebit restitutionem à Prætorē *l. 3. §. si quis minor, D. de minorib. & l. est pubes 33. D. de adoptionib.* Fiet autem ea restitutio, non quod adrogatus reponatur à Prætorē in pristinum statum, & habeatur pro non adrogato, sed quod iubeatur adrogator eum emancipare, causa tamen prius cognita, etsi minor probauerit sibi non expedire redigi in potestatem adrogatoris *l. nonnunquam 32. D. de adoptionib.* putā si minor locuples adrogatus sit à prædone.

33 Quoad iudicium spectat, restituatur in primis minor ad probationem denuò faciendam, si in termino probatorio sibi designato nullam, vel insufficientem probationem fecisset: ita Anton. Gomez. *tom. 2. cap. 14. num. 21. ex l. minor 25. annor. 36. D. de minorib. & l. minor magistratus 19. D. eod. l. 4. C. si aduersus rem indicat.* Neque dicas minorem, qui omisit in prima instantia quampiam allegationem, posse eam iure communi & via ordinaria propone-re per appellationem, vbi autem suppetit auxilium ordinariū, non est concedendum extraordinarium, cuiusmodi est restitutio. Respondeo enim restitutionem in integrum idem præstare debere minoribus quod appellatio præstat maioribus *leg. præses 42. D. de minoribus, & l. vlt. D. de in integ. restit.* quia interest minorum restitui potius, quam appellare, cum fauorabilis sit remedium restitutionis propter fauorem ætatis; & quia tunc minor non tam de Iudice, quam de aduersario, aut de seipso conqueritur *l. præfetti 17. iuncta l. sequenti. §. 1. D. de minorib.* Restituendus igitur erit minor aduersus omisam allegationem, sicut & aduersus omisam exceptionem, siue dilatoria siue peremptoria sit, quamvis exceptio differat ab allegatione. Obseruat porò Anton. Gomez. *loco citato,* in eo casu quo restituatur minor, probationem de nouo faciendam.

ciendam esse, & eius aduersarium nouam quoque approbationem facere aduersus illum posse.

Secundò contra sententiam latam restitui potest minor si læsum se sentiat, *10. C. si aduersus rem iudicatam, & l. minor. 18. D. de minorib.* Atque in primis sententia contra minores indefensos lata, nulla est ipso iure: si verò legitimè defensi fuerint, valida quidem erit sententia, aduersus illam tamen restitui poterunt; sed iure Gallico opus fuerit supplicatione ciuili, aduersus Senatūconsultum; si omiſſæ fuerint minorum defensiones, licet eius tutores, vel curatores aut procuratores, aliue defenderint, sed malè, aut non sufficienter. Ita *l. 4. C. si aduersus rem iudicatam*, ad quam Mornacius obferuat Iure Gallico omnes alias, quas aliqui inuenerunt distinctiones, & vt loquuntur Imperator Theod. & Honor. *l. 17. C. de iure deliberandi*, scrupulosas solemnitates, & Græci *ἀποδοχίαι*, reici hoc loco, & iure merito, cum suspecta semper fuerit tutorum fides, ne ex bonis pupilli, vel minoris, & ipsi per fordes, aut gratiam proficiant. Hinc aduersus illos miserorum querelæ; vide Homer. *Iliad. lib. 2. 2.* vbi vxor Hæctoris occisi casum suum, & filij Astianæ parente orbatu miseriam deplorat, qui omnium iniuriis expositus remaneat. Admittit itaque iurisprudencia Gallica quærelas minoris, si quacumque in parte litis se indefensum esse plenissima cognitione ostenderit, neque quidquam amplius inquiratur, vt supplicationi ad obtinendam restitutionem sit locus.

Tertiò si sententia incidit in tempus maioris ætatis, non erit locus restitutioni. *l. 1. C. si aduersus rem iudicat.* nisi tamen dolo, & fraude aduersarij lis tracta fuerit in tempus longius, vt sententia in tempus maioris ætatis incideret, ab eaque non esset pronocatio, vel aduersus eam restitutio *leg. 3. §. 1. D. de minorib.* vbi rationem reddit Celsus, quia non extremo tantum iudicij deceptus est hic minor, sed toto tempore, quo dilatum est iudicium, vt maiore iam factu, firmior foret sententia; quamuis enim iudicium habeat suas moras necessarias, *l. etiam 15. in princ. D. in legat. non cau.* improbitate tamen, & tergiversatione litigantium longiores sunt *l. si optioe 10. D. ad exhib. l. tutor 41. D. de usur. l. intra 40. D. de minor.* Si igitur aduersarius minoris callidè moras istas trahat, vt sententia feratur tantum dum maior fuerit effectus, erit restitutioni locus, quia in iudicio non tantum læditur aliquis cum vincitur, sed tū maxime cum iudicium sic exereatur, & ad rem iudicandam disponitur, vt postea vinci eum necesse sit; v. g. si cum esset minor citatus per edictum peremptorium, & dolo aduersarij abfuerit, posteaque tanquam abſens, & contumax victus fuerit iam maior factus, læsus omnino fuit minor tempore iudicati, & iam maior effectus restitui debet in iis in quibus adhuc minor læsus fuit, & in iis quæ gesta sunt in iudicio, antequam maior effectus esset, & ex quibus necessariò factum est calliditate aduersarij, vt maior effectus in ipso iudicio vinceretur, & sententia aduersus illum ferretur. Ad hanc tamen restitutionem minoris, iam facti maioris aduersus rem iudicatam, non sufficit leuior tantum suspicio de calliditate aduersarij extrahentis iudicium in tempus maioris ætatis, vt ait Celsus eo loco, quia licet ordinariè in restitutione minoris non sit necessaria probatio doli aduersarij, id verum est quodies minor ea duntaxat rescindi postulat, quæ gessit in minori ætate; quando verò postulat tanquam minor rescindi, quod contra eum iam ma-

ioem factum gestum est, necessaria erit probatio doli, quo aduersarius litem contra minorem ceptam protraxit in tempus, quo maior factus, aduersus eam restitui non posset, vt in nostro casu de sententia prolata contra maiorem iam factum, necessaria est doli probatio, quo in maiorem ætatem protractum fuit iudicium. Vbi verò dolus probandus est, nunquam sufficit leuis suspicio, sed perspicua inſidiæ, vel perspicua indicia necessaria sunt *l. dolum 5. C. de dolo.*

Extra hunc igitur doli casum aduersus sententiam latam contra maiorem iam factum, non datur restitutio, licet causa in minore ætate cepta fuerit, vt celsus consuluit Flauio Prætori in simili casu. Ratio est, quia is, qui vincitur in iudicio, læditur per sententiam, non per ea quæ sententiam præcæserunt, nisi vt diximus per fraudem ita gesta sint, vt inde necessariò sequeretur ea sententia. Si itaque post legitimam ætatem lata fuerit, non potest victus petere restitutionem propter id, quod iudicium ceptum fuerit in minori ætate, vt diximus *ex l. 1. C. si aduersus rem iudicat.* vbi quod vulgò legitur *si tempore iudicij*, emendandum est, & legendum *si iudicati tempore*; tempus enim iudicij est ex quo dictatum fuit iudicium, quousque per sententiam finitum sit, finis & perfectio iudicij iudicatum est. Hinc fit, vt maior XXV. annis raro admodum obtineat quidpiam vi supplicationum, aut requeſtarum ciuilium, vt vocant, propter omiſſas probationes ab Aduocato, qui causâ dixit; cum enim clientes patronos istos eligant, sibi imputare debent, quod non adierint versatissimū aliquem in foro, & vt ait Sidonius, trebacissimum, atque vt in multis loquitur Iustinianus *πρὸ τῶν νόμων ἡ ἀπίστος ἐπιστάτης*, deinde cum liquidò constare non possit, quid omiſsum sit à patronis, cum actuariis qui Senatūconsulta excipit ad pedes Iudicum, non obligetur præscribere, quæ hinc inde ab Aduocatis differuntur, immo ex veteribus Curia placitis prohibeatur id agere, vt obseruat Mornac. *ad l. 18. D. de minorib.* latiusque sit arreſto nudo, & simplici, sola patronorum qui dixerunt nomina inferere, perpetua seruetur ea regula nihil de iudicatis mouendum esse.

Quartò vt minor aduersus sententiam restituatur, læsus esse debuit, vt diximus, quod contingit vel quia omiſit exceptionem peremptoriam, vel allegationem necessariam ad causâ victoriam, vel denique quia Iudex ex malitia aut ignorantia iniquè iudicauit. Difficilius autem conceditur restitutio ex errore solo Iudicis, quia semper stat præsumptio pro Iudice; vbi tamen iniusta ea læsio à Iudice constabit ex actis, concedenda erit restitutio, vt ait Gomez. *tom. 2. cap. 14. n. 5.* neque ea tamen restitutio conceditur à quocumque Iudice: nam in primis *minor magistratus non restituet contra sententiam maiorem*, inquit *l. 18. D. de minorib.* vnde colligunt Cuiac. & Anton. Faber, maiorem Magistratum restituere contra sententiam minoris, v. g. Præfectum Prætorio aduersus sententiam Præſidis, Præfectum vrbis, aduersus sententiam Prætoris, quod idem dico de Consule, qui maior Prætor est *l. 3. §. ult. & l. 4. D. de recept. arbit.* vnde plerique in causis cessante auctoritate Prætoris, si Princeps mandet dari restitutionem, id mandat Consuli, non Prætori, vt in *l. cum quidam 50. in princ. D. de acquirend. hered.* An verò par restituat aduersus sententiam patris, vt putat Præses aduersus sententiam Præſidis, dubiæ quæſtionis est, vt affirmat Accursius, neque dissentit Cuiac. quia frustra moneret Vlpian.

Vlpian. minorem Magistratū non restituere contra sententiam maioris, si neque par in parem id non possit. Deinde lex *præses 42. D. de minorib.* ait Præſidem posse aduersus sui decessoris sententiam restituere. Rectius tamen id negat Anton. Faber quia quod vnus aduersus sui decessoris sententiam restituat, nihil probat, cum tunc aduersus propriam restituat, cum vna, eademque sit decessoris, & successoris potestas, ac iurisdicctio. Quæſtio igitur esse potest, an Præses vnus v. g. prouinciæ, possit aduersus sententiam Præſidis alterius prouinciæ restituere; quamuis enim omnium Præſidum æqualis sit auctoritas, separatæ tamen sunt integris prouinciis iurisdictiones, cum autem par in parem non habeat imperium, & iurisdictionem, nullo modo fieri potest, vt sententia per vnus prouinciæ Præſidem lata, per alterius prouinciæ Præſidem rescindatur, quia id fieri nequit sine Iurisdictione, quam nemo extra suam prouinciā habet, *leg. vlt. C. de iurisdictione.*

Quartò Princeps aduersus omnium Magistratum sententias restituat, quia omnibus maior est *l. 1. C. vbi, & apud quem, & l. 3. C. si aduersus rem iudicat.*

Quintò quando Princeps ipse sententiam dixit, perratò restituit, *l. minor magistratus 18. D. de minor.* ne quid iniquè decreuisse videatur, aut passus esse minorem in suo auditorio circumueniri, siue propria facilitate, siue aduersarij calliditate. Excipiuntur tamen in *l. citata* duo casus, propter quos permittit Princeps in suum auditorium admitti eum, qui per infirmam ætatem captum se dicat. Primò si allegat quæ non sunt dicta pro causa, sed noua, & omiſſa proferat. Secundò si minor se ab Aduocatis proditum queratur, quia præuariatio Aduocati non nocet minori *l. 1. C. de aduocat. diuerſi iudic.* Cum enim in istis duobus casibus nihil possit imputari Principi, qui aduersus minorem sententiam dixit, facilius restitutionem concedit. Seuerus, & Antoninus non audierunt Glabrio-nem Acilium restitui desiderantem aduersus fratrem *post speciem in eorum auditorio finitam*: quæ postrema verba, vt prudentibus inris eo sensu non vsurpata, faciunt vt Tribonianus esse suspicet Anton. Faber. Ratio recusationis fuit quod Glabrio *incolore restitui* desideraret, hoc est nullo colore, non allegando causam vllam specialem, quod necessarium quoque esse iure Gallico ad impetrandas à Principe litteras restitutorias certum est. Vide Rebuff. *de restitutionibus art. 1. glossa vlt.* ad verba illa constitutionis Ludouici XII. *Et declare particulièrement, & par le menules causes par lesquelles elle demande estre releuée.* Idem porro Imperatores Pescennio Seuero cõtra res bis iudicatas, in integrū restitui postulati, permiserunt in suo auditorio examinari: licet autè concedatur restitutio contra res bis iudicatas, non idcirco tamen impetratur bis restitutio in eadem causa, sed cum prior sententia per appellationem rescissa fuisset, deinde contra posteriorem sententiam restitutio postulata fuit: solus autem Princeps potest restituere post sententiam vice sua ex appellatione dictam *§. 3. eiusdem l. 18. D. de minorib.* quare cum Iudex à Principe datus cognouit, restitutio à solo etiam Principe concedi debet in *l. citata §. 4.*

Sextò denique quæritur, an postulata restitutione aduersus sententiam, suspendi debeat sententiæ executio, id enim aliqui negant, sed omnino malè, quia in vniversum proprium est restitutionis in integrum suspendere executionem *l. 1. C. de in*

integ. restitui. postul. Neque quidquam excipitur de sententia definitiua. Deinde inutilis esset restitutio, si executionem non impediret. Neque dicas *Clem. 1. de re iudicata*, sententiam mandandam esse executioni, non obstante oppositione nullitatis, quia præsumitur calumniosè obiecta. Respondeo enim eam calumniam non præsumi in restitutione in integrum, quia ex ignorantia, & imperitia minoris procedere potest: vide de hac quæſtione disputantem pluribus Fachinæum *lib. 12. controuersiar. cap. 17. 18. & 19.*

§. III.

In quibus casibus negetur minori restitutio.

An in iis que rata habuit. 1.

An in criminibus. 2. 3.

An in matrimonij contractu. 4.

An in professione. 5.

Hactenus de casibus in quibus conceditur minori restitutio in integrum, venio ad casus in quibus eiusmodi restitutio negari solet, quamquam aliquos ex superioribus colligere licebit: v. g. si negotium ceptum cum minore tractum habeat, perfectionemque suam accipiat ab eo quod cum eo maiore deinde factum est, restitutio locum habebit, inspecto negotij initio: *Si l'acte esthanc commencé en minorité a sùitte, & reçoit sa perfection en maiorité, comme si vn bail se fait par vn mineur, & que le temps d'iceluy expire en maiorité, la restitution aura son effect tout entier.* inquit Pragmatici nostri. Si verò quod cum minore gestum est, tractum nullum habeat, & deinde ratum habeatur à maiore, non erit locus restitutioni: v. g. si fundum minor vendiderit, venditionemque maior factus ratam habuerit, valet venditio, neque per restitutionem causâ imbecillioris ætatis rescindi poterit, in hanc rem plurima dabit Tiraquell. *ad l. si vnquam, vers. reuertatur. num. 456.* & Rebuff. *de restitutionibus. art. 2. gloss. vlt.* vbi & affert exemplum permutationis factæ cum minore; licet enim post annum 25. perceperit fructus rei permutatæ, non propterea videtur comprobare negotium, & affert in hanc rem Supremæ Curia decretum. Habemus verò Imperatorum mentem in *C. si maior factus ratam habuerit*, non dari restitutionem aduersus gesta à minore, qui ea deinde maior factus rata habuerit. Est verò triplex ratihabitio. Prima verbis expressis, secunda rebus & factis, de quibus ratihabitio agitur *l. Paulus, D. rem ratam haber.* Tertia si diuturnum fuerit silentium, quod tamen intelligendum esse secundum subiectam materiam, obseruauit Molinæ. *ad Alexand. lib. 6. consilio 191.* vbi agit de mandato. Debet tamen abesse ab hac ratihabitioe doli, quia illi nunquam fauent leges; quare Pindar. in *Pythic.* dixit *δὸλον ἀδίκειν.* Refert Mornac. *ad C. si maior factus*, Senatū ann. 1606. 12. Decemb. admisisse rescriptum rescissorium obtentū à minore transactionis à se factæ, quamquam ex parte mandauerat executioni, atque aded factu ipso ratam habuerat; quia constabat de dolo facto minori in ea ratihabitioe; neque tantum doli abesse debet, sed etiam, vt negotium connexum non sit, & tractum habeat, vti explicuimus, non sit *συννηύτων.* Vbi igitur maior X X V. annis secunda cogitatione maturo iudicio, comple

completeque animi vigore, vt loquitur Vlpian. tabulis inspectis, summorūque omni fraude comprobabit, quod minor gessit, manifesto indicio est, ipsum nihil egisse, quod prudentissimus paterfamilias non egisset, estque certissima Iuris Regula, quæ diuersis temporibus fiunt certam animi deliberationem inducere, vnde vulgatum illud Euripidis.

—Κἄν βροτῆς

Αἰ δευτεράσιος προτίθες σοφώτεροι.

2 Secundò in criminibus, ætatis suffragio minores non iuantur, inquit l. 1. C. si aduersus delictum, quod & tradit l. si ex causa 9. §. 3. & l. auxilium 37. D. de minorib. l. sed et si 5. §. 2. D. ad l. Aquiliam. Rationem reddunt Imp. Seuerus, & Antoninus in l. 1. C. citato, quia malorum mores infirmitas animi non excusat, alioquin & maiores puniendi non essent, nullus enim nisi admodum infirmo animo, leuique consilio ad delinquendum accedit. Deinde multò magis interest Reipublicæ delicta puniri, quàm minoribus subeniri; quia illud publicam utilitatem, & securitatem spectat, istud ad minorum duntaxat seruanda patrimonialia, & priuatum utilitatem pertinet: publica verò salus priuati utilitati præferenda est l. ita vulneratus 50. D. ad leg. Aquiliam, & alibi, quia tamen delicta non eodem modo omnia committuntur, alia ex certo & destinato consilio, siue consulta opera, alia inuoluntaria sunt quodammodo, & ex ignorantia, aut ex quodam potius externo casu, & factò quodam fiunt, idè illa duo distinguunt l. citata Imp. & in his posterioribus locum esse restitutioni volunt, non in prioribus illis: nam ætatis illa infirmitas non excusat malos illos mores, & peruersa consilia, ex quibus sponte peccant. Eiusmodi sunt furctum, adulterium, homicidium, quæque dolo malo contra leges admittuntur: in iis minor per restitutionem non liberabitur à pœna commissi criminis. Est verò difficultas circa verba constitutionis Imperatoris; Si tamen delictum non ex animo, sed extra venit, noxia non committitur: aliqui pro extra legunt ex contractu, nempe inuoluntatio, & vt interpretatur Cuiacius ex re ipsa; Græci verò ἀλλ' ὅτε τὸ ἀμάρτημα μὴ ἀπὸ ψυχῆς πονηρῆς ἀλλ' ἀπὸ ἀναγκῆς ἢ ἄλλου γίνηται. Synop. Basil. lib. 10. tit. 17. ἐὶ μὴ ἐκπονηρῆς προαιρέσεως γίνηται ψυχῆς, ἢ προαιρέσεως ἢ γίνηται τὸ ἀμάρτημα: denique Armenopol. μὴ ἐκπονηρῆς ψυχῆς, ἢ προαιρέσεως. Vides itaque in constitutione per delictum ex animo, intelligi voluntarium, & ex electione factum, per delictum verò quod extra venit, siue ex contractu, intelligi non ex electione commissum, sed ex casu quodam, & re ipsa aliter quàm ex deliberatione. Aduersus pœnas itaque eiusmodi criminis à minore commissi dabitur restitutio in integrum, non verò aduersus illa delicta ex animo, & electione patrata: quare si mulier minor XXV. annis, liberis impuberibus per errorem iuris, tutorem non petierit, non idcirco priuabitur eorum successione, vt priuaretur, si maior fuisset, ne & hæreditatem, & filium simul amittat. Si verò mulier minor sua culpa dinortium fecerit, non restituetur l. 9. §. 3. D. de minor. Et si Romanis legibus libera forent dinortia, neque quisquam inuitus cogeret in coniugio remanere, non erant tamen impunita si sine causa fierent, debebantque tunc pœnas, quas sine causa diuertenti, vel legum autoritas, vel connubiales pactiones imposuerant ferre. Minori quoque adulterium committenti non subeniebatur per restitutionem §. 3. citato. Si minor in re deposita, aut

commodata dolo quidpiam fecerit, etiam si ad illum nihil ex ea peruenit, non ei proderit restitutio, sicut neque si fructum fecerit, aut damnum iniuria dederit, ei non subuenitur, ait Vlpian. in citata l. 9. §. 2. si tamen cum damnum datum negauit, indeque maiori pœna puniendus fuit, ipsi subuenietur, non quidem aduersus delictum, sed aduersus id quod ex eius leuitate, & inconlucio mendacio accedere debuit pœnæ pecuniariæ delicto iam debite: quare non absoluetur per eam restitutionem, sed non in plus condemnabitur, quàm si delictum ab initio confessus fuisset, neque fiet iniuria aduersario qui tantumdem capiet ex delicto minoris, quantum habuisset, si minor Prætori interroganti delictum non negasset: restituitur denique tunc minor vt pro confesso, non pro innoxio habeatur. Denique addit §. 2. citato Vlpian. minori qui cum possit pro furto damnum decidere, id est de furto trāligere, maluit dupli vel quadrupli actionem pati, subeniri per restitutionem, quæ sanè tantum ad hoc erit, vt quamuis ad duplum, vel quadruplum condemnatus fuerit, non plus tamen præstare teneatur, quàm ex causa transactionis fuerat præstiturus, si transigendi occasione non neglexisset; quare probare debet quantitatē, quæ contentus aliquando voluit esse aduersarius, vt probet se læsum fuisse in eo quod non transegerit, neque ea summa definiti potest à Prætorē, quia læsionis probatio non à Prætorē, sed à minore proficisci debet. Post restitutionem autem à Prætorē impetratam transigens, aut dans pecuniam pro furto, non erit infamis.

Tertiò si minor in commissum vectigalis inciderit; dabitur ei restitutio, modò nullus ipsius dolo interuenit, inquit Vlpian. citata l. 9. §. 5. D. de minorib. dolum verò perpetuò præsumi etiam in minoribus, maximè si commercia soliti sint exercere, obseruauit Mornac. ad citatum §. Reperendum autem est quod superiori libro disputantes de vectigalibus diximus, fraudari vectigal. quando vel non soluitur, cum debetur; vel non fit professio mercium, quæ transuehuntur, nisi qui eam professionem omittit, miles sit l. 3. C. de vectigalib. & com. Et denique cum illicitæ merces transuehantur l. exceptis his vectigalib. 13. C. de vectigalib. & com. Multiplex porò ista fraus contingit, aut re ipsa tantum, vel etiam consilio, & dolo malo, & quocumque modo quis fraudet vectigal, siue fraudandi animum habuerit, siue non habuerit, æquè punitur, & in commissum incidit: nam si probandus foret ille animus, publica vectigalia impunè fraudarentur, & quia publicorum vectigalium iustam ignorantiam vix vllus prætere potest. Quoties igitur minor vectigal vel re ipsa, vel dolo fraudauerit, & in commissum inciderit, opus habebit restitutione aduersus eam pœnam, & ne res quæ vectigal debuit, committatur, quæ restitutio ei conceditur si nullo dolo malo vectigal fraudauerit: quod si pupillus duntaxat fuerit, remittetur illa pœna commissi, modò intra dies XXX. vectigal intulerit l. Imperatores 7. D. de public. & vectigal.

Temperandæ nihilominus sunt pœnæ minorum delinquentium, & maximè Impuberum; quæ de re vide Tiraquell. tract. de pœnis temperand. causa 7. & 8. & causa 49. num. 45. Chopin. de priuileg. rufficor. lib. 3. 3. parte capit. 11. de accusat. Boër. 9. 63. Ioan. Bodin. tract. de fortariis, Libarium declam. 2. 2. Mornac. ad l. 37. D. de minorib. & ad l. 5. §. si impubes, D. ad l. Aquiliam, mirumque est in leg.

l. excipiuntur 14. D. ad Syllan. pœnam capitis infligi impuberibus. Armenopol. lib. 1. tit. 6. minores quatuordecim annis torqueri posse equuleis, fiducialis, aliique tormentis affirmat, vbi agitur de conuentione in Principem probandam. Quintilian. lib. 5. cap. 9. capitè narrat punitum puerum Atheniensem, quod quotidie cornicum oculos confingeret. Refert Mornac. ann. 1591. mensē Nouembri, Carmelitam impuberem vix duodennem suspensio necatum Senatus autoritate, quod cultellum tenens, ludensque inter ætatis suæ pueros dixisset, posse se excecandum Clementis dominicani parricidium innouare: non tamen seruandus perpetuò fuit hic rigor in plectendis impuberibus, de quibus aliis in appendice de iudiciis. Interim ad laudatos auctores; nos modò agimus tantum de restitutione aduersus sententiam, & pœnas decretas à Iudice, aduersus quarum executiones non datur auxilium restitutionis in integrum, inquit Tryphonius in leg. auxilium 37. D. de minoribus: quare neque iure Gallico locus est etiam supplicationi ciuili, vt in eam leg. obseruat Mornac. Tryphonini porò mens est denegari restitutionem minori, qui vel expressè actionem iniuriarum repudiavit, vel qui pœnam aduersario impositam remisit, siue ex pacto, siue tacitè, quod fit cum quis intra annum non experitur leg. si non conuicij 5. C. de iniur. cuius idonea videtur illa ratio, quod qui tempore semel exclusi vindictam adhuc expectant, rem dignam odio graui, temerè, improbè, & calumniosè facere videntur l. 1. §. accusatorem. D. ad Turpillan. quod multò verius est in eo, qui aduersus propriam conuentionem vindictam repetij, improbus enim multò facit. Id tamen intelligendum est de pœna iniuriarum, non verò de pœna conuentionali: nam si minor eam remisit, restituetur, quia illa ad rem familiarem, & non ad meram vltionem pertinet, cum vt plurimum promittatur in vicem eius, quod interest l. vltim. D. de prator. stipulat. leg. prædia 28. leg. Lucius 47. D. de actionib. empri. l. duo societatem 71. D. pro socio, leg. rescriptum 10. §. si pacto, D. de pactis. Quoties itaque pœna meram vindictam, & vltionem non continebit, minor restituetur, argum. l. ait prator 7. in princ. & §. hodie, D. de minorib.

Addit Tryphonius in citata l. auxilium, minorem, qui vxorem iure mariti de adulterio accusare potuit intra L. X. dies, si omiserit accusationem, non restitui. Reddit rationem, quia si tunc restitui vult, vt iure mariti accusare possit, hoc ipso videtur delicti, id est calumniæ veniam deprecari, cum tamè in delictis aut calumniatoribus Prætores oportere succurrere certi iuris sit: quam Tryphonini rationem, vt intelligas, obserua priuilegium mariti fuisse, vt cum iure mariti accusaret, posset vxorem ex suspitione adulterij ream facere, quod extranei facere non poterant sine periculo calumniæ leg. quamuis 30. D. ad leg. Iuliam de adulter. neque calumniam metere debuit maritus, nisi euidenter calumniator foret. Quæ ratione intelligenda est l. is cuius 14. §. vlt. D. ad l. Iuliam de adulter. cum etiam in iis qui ex officij necessitate coguntur accusare, calumnia nunquā impunita sit l. 2. in fin. C. qui accus. non possunt. Verè igitur dixit Tryphonius, eum, qui restitui postulat vt iure mariti possit accusare vxorem, calumniæ veniam deprecari. Adde in hac denegatione restitutionis, nullum damnum pati minorem, exclusus enim à iure accusandi iure mariti, poterit accusare iure extranei, idemque hoc accusandi modo, quod alio

consequetur, neque calumniæ pœnam timere debet, si suæ accusationi tanquam certæ confidat leg. iure mariti 6. C. ad legem Iuliam de adulter.

Quartò aduersus propriam confessionem non restituitur minor, vt si adulterium factus est, Gomet. de delictis cap. 1. num. 66. Sarmiento lib. 3. selectar. cap. 1. Fachinæ. lib. 1. contron. capit. 7. 2. ex l. auxilium 36. D. de minorib. quia minori voluntariè fatenti delictum, nulla inferitur læsio, cum præstet quod iure præstare potuit. Si tamen falsò fateretur delictum, probata falsitate, ipsi, sicut & minoribus daretur restitutio, quia in omnibus criminalibus licet in qualibet parte litis suam innocentiam probare leg. 1. §. si quis vltro. D. de quest. & l. si non defendantur. D. de pœnis. Si tamen iniusto metu præcepto Iudicis abique templa probatione, & infamia delictum fateretur minor, restitui deberet aduersus eam suam confessionem, per iniustitiam, & contra iuris ordinem exortam inquit Molina tract. 3. disp. 36. Vide & Menoch. lib. 2. de arbitrar. casu 28. num. 3. Ferdinand. à Castro disp. 1. de inst. punct. 19. §. 3. num. 6.

In matrimonij contractu non datur minori restitutio, quia cum iure diuino vinculum illius sit indissolubile, matrimonium semel validum, neque à Prætorē, neque à Principe, vllāve merè humana autoritate, rescindi potest, quod fieret si aduersum eiusmodi contractum concederetur restitutio; aliud verò dicendum est de quibusdam matrimonij accidentibus, vt contractu dotali, aliisque pactis quibusdam, quæ ad matrimonij substantiam minimè spectant: nam aduersus illa minorem restitui posse sapienter concedunt Couarru. lib. 1. variar. cap. 5. num. 1. & 8. Molina tract. 2. disp. 573. Ferdinand. à Castro disp. 1. de inst. punct. 19. §. 3. num. 1.

Quæ eadem ratio demonstrat non restitui minorem aduersus professionem Religiosam, si valida fuit, solius ætatis beneficio, cum ex ea status Religiosi susceptione nulla illi contingat læsio. Vide Molin. tract. 2. disp. 573. Rebell. 2. parte lib. 1. q. 8. n. 55. & alios.

Quintò minorem aduersus permutationem, aut resignationem beneficiorum ab ipso inconsultè factam restitui posse Couarru. lib. 1. variar. cap. 5. num. 1. Molin. tract. 2. disp. 973. & alij concedunt, quia nulla est ratio propter quam hic casus excipiatur à generali regula, quia non modò agitur de lucro cessante, sed etiam de damno emergente, quod vt etiam non integra reparari debet. Negant verò eam restitutionem, maxime si res integra non sit, beneficio iā alteri collato, plures apud Couarru. l. c. Lessius lib. 2. cap. 17. dub. 9. n. 63. Ferdinand. à Castro disp. 1. citata, punct. 19. §. 2. n. 20. quia eiusmodi restitutio non est vltu recepta. Denique Layman. lib. 3. sect. 5. tract. 4. c. 11. n. 2. permitti posse existimat eam restitutionem, si beneficium nondum alteri collatum sit, & ita postulet utilitas Ecclesiæ. In Gallia verò eurationes beneficiorum à minoribus sine autoritate curatorum, vel parentum factas, nullas esse dixit Molinæ. ad cap. si annum, de iudic. in 6. Benedictus ad cap. Raynuntius vers. adiectæ, n. 62. de restam. Boër. 9. 350. n. 5. & 6. Ioann. Selua de benefic. q. 4. Rebuff. in praxi benefic. tit. ratione personæ & rei vitariarum resignatio, in princ. & in addition. ad regul. cancellar. 41. §. est ex causa, vbi citat. c. vlt. §. si verò, de iudiciis in 6. & c. ex parte M. cum glossa vers. declarat, de restit. spoliar. atque hanc doctrinam, & praxim sæpius suis decretis comprobauit Senatus. Duo insignia refert Mornac. ad l. 7. D. de

de minorib. alterum Turonibus an. 1593. 17. Ianuarij datum, alterum Parisijs septimo anno postquam Senatus Parisios remigravit. Addit & minorem in lite de beneficio, condemnari posse & in expensas & in carcerem eo nomine post quadrimestres inducias. Itaq; iudicatum à Senatu an. 1607. 13. Octobris Præside Antonio Seguerio. Denique filium familias beneficiatum posse agere aduersus patrem fructuum perceptorum nomine, etsi ille filius abiecto beneficio iam duxerit uxorem, & aliquando ita pronuntiatum in quarta Inquisitionum decuria.

§. I V.

De aliis personis quibus conceditur restitutio in integrum.

- Ecclesia. 1.
- Respublica & supremi Principes. 2.
- Qui Reipublica causa absunt. 3. 4.
- Affertores Iudicium. 5.
- Milites. 6.
- Domestici medici in militia existentes. 7.
- Absentes iusto metu mortis. 8.
- In vinculis detenti. 9.
- Liberi homines in seruitutem acti. 10.
- Cuius ius ex necessaria absentia laesum est. 11.
- Qui agendi imposita, vel impedimento laborant. 12.
- Quomodo absentia, de qua nuper, computanda sit. 13.
- Captiui ab hostibus. 14.

HVcusque egimus de minoribus, nunc ad alias personas, etiam maiores, deveniendum, quibus aliquando conceditur eadem in integrum restitutio, quoad vitandum damnum, non verò lucrum acquirendum ex alterius poena, vel damno, nisi quatenus lucrum ab alio factum, illi necessarium eripitur l. 1. §. D. ex quib. caus. maior.

In his in primis est Ecclesia per quadriennium à celebrato contractu, in quo laesa fuit. cap. 1. de in integrum restitut. & cap. 1. & 2. eodem tit. in 6. nomine verò Ecclesiae intelliguntur hospitalia, & alia pia loca ad quae extenduntur Ecclesiae privilegia. Laesioni porro, quam Ecclesia in iure suo, rebusque suis patitur, hoc beneficio restitutionis succurritur, non autem si personae Ecclesiasticae laedantur solum in iis quae sibi ex Ecclesia, aut Ecclesiastica dignitate obveniunt: quare Capitulo ratione bonorum, & iurium, quae illi toti conveniunt, in eoque perseverant, conceditur restitutio, non autem ratione eorum, quae singulis obtingunt, ut quia male elocavit sua bona unde minor ad singulos portio reddit. Sic etiam beneficiario agenti de iure beneficii, quatenus beneficium est, & talis Ecclesiae laesio, succurritur hoc remedio; non autem si agat de iure, quod habet in illud beneficium, aut de conductione reddituum facta viliori pretio, aliisque eiusmodi. Clericis quoque quoad bona patrimonialia non competit restitutio, titulo solius Clericatus, ut traditur Clement. 1. de in integrum restitut. nam privilegia bonorum Ecclesiasticorum non extenduntur ad patrimonialia Clericorum, nisi in quibusdam casibus id fuerit expressum à iure, ut

dixit Felinus in cap. Ecclesia Sanctae Mariae n. 10. de constitution. & Abbas in cap. diligenti, de praescription. Et denique Glossa in can. possessiones 16. q. 4. ait res patrimonialia Clericorum eodem tempore viciari, quo res laicorum, neque illud patrimonium, quod datur Clerico ad suscipiendos sacros Ordines à reliquo patrimonio excipit Covarr. lib. 1. variar. cap. 4. num. 4. cum Felino, Abbate, & aliis, quos allegat. Quoties Ecclesia laesa est in contractu, fraude, & dolo, aliaque gratis causa adest, conceditur illi restitutio, etiam ultra quadriennium ab inito contractu: ita Glossa in cap. 1. de in integ. restitut. in 6. Panorm. in cap. 1. de in integ. restitut. n. 2. Covarr. lib. 1. variar. cap. 3. n. 13. Molin. tract. 2. disp. 574. Lyman. lib. 3. tract. 4. c. 11. circa fin. Ferdinand. Acastro disp. 1. de iustit. punit. 19. §. 1. num. 14. qui omnes id concedunt quando fuit enormissima laesio; propter eam siquidem concessa fuit restitutio post quadriennium cap. ad nostram, de rebus Ecclesiae non alienand. uti fufius habet Covarr. cap. 3. citato, n. 10. vbi etiam n. 13. contendit ob enormem laesionem, restitutionem concedi posse minoribus & Ecclesiae, atque Reipublicae post quadriennium: nunquam tamen auditum fuisse observat Molina disp. 574. n. 3. citato, minori post quadriennium à completa minori aetate concessam fuisse restitutionem, eoque duntaxat privilegium gaudere Ecclesiam, quia maior qui toto illo quadriennio non reclamavit, censetur ratum habere contractum in minori aetate factum: Ecclesia verò quia semper est in eodem statu, semper minori comparatur: quare vbi suppetit iusta causa, privilegio restitutionis etiam ultra quadriennium gaudebit: quam rationem valere quoque in Republica asserit Molina. Ceterum in Gallia actio, quae competit ex l. 2. C. de rescind. vendition. minoribus utilis est intra decennium à venditione celebrata, & in iudicium deduci potest, quod observat Molina. in consuetud. Parisiens. tit. 1. §. 2. 2. num. 47.

Secundò conceditur restitutio in integrum Reipublicae, & supremis Principibus, quoad bona coronae & Regni iura leg. Respublica 4. C. quibus ex causis maior. & l. 3. C. de iure Reipublicae. Rationem reddit glossa in l. 4. quia sicut minores sunt sub tutoribus, ita & Respublica sub administratoribus. Nomine verò Reipublicae sapienter intelligit Molina disp. 574. n. 4. non modò supremam, sed etiam civitatem quaecumque, quae Concilio, & Magistratu regitur circa bona communia, quod ex vfu quoque Gallico esse observat Mornac. ad eam l. 4. idque in subsidiorum Curia passim servari: quamquam Ordo amplissimus aliquando causas eas ad se transtulit, maxime vbi de Scabinis, aut aduersus Scabinos à Civitate agitur; sunt enim illi velut aequales civitatum, & custodes. Plura in eam rem Senatusconsulta leges loco citato apud Mornac. hoc tamen privilegium non concesseris opificum, aliorumve communibus caetibus, & societatibus passim: nihilominus id ius tribuunt Vniuersitatibus DD. cum Panormitan. in cap. 1. D. de in integ. restitut.

Quod verò dicebamus de supremis Principibus, qui minorum iure vtuntur, insigne est quod narrat ibid. Mornac. cum anno 1562. de promulgando edicto Ianuarij, qui fiebat cuique de Fidei edicti quod liberet facultas, & acerrimè Senatus illi resisteret, Carol. I X. tunc duodecimus à quo iniuncto factio, & arma haereticorum edictum illud extorserant, in frequentissimum Senatum venit, Aegidius Burdinus

Burdinus eius procurator solus de Fiscalibus Triuiris ad genua illi procidit quasi de edicti imperata promulgatione peroraturus, sed totam orationem tribus verbis absoluit, & quasi Princeps ipse loqueretur, dixit: Minor ego sum, taceo: & vt ferunt acta Curiae. Te sus mineur. ie ne dis mor. Guido Papus decisio. 302. narrat Carolum Regem minorem, & laetum, fuisse sententialiter restitutum aduersus remissionem quam fecerat Ludouico de Pieta Comite Valentini, & Diensis: nihilominus Ioann. Bodin. lib. 1. de republ. cap. 8. negat Principem vnquam restitutum tanquam minorem, & perpetuò tanquam maiorem censeri, in eoque differre à Republica, quae, vt diximus minor semper habetur, refertque Senatusconsultum ann. 1419. quo Rex deiectus est à literis quibusdam restitutorijs. Chopin. lib. 3. de doman. tit. 9. n. 8. negat minori Regis aetate praescriptionem impediri, idque decisum Parisiensis Senatusconsulto 4. Nonas Maias an. 1551. quia Rex Fracis nullo tutore auctore Reipublicae administrat, & suos habet actores publicos, siue procuratores, & alios, qui in Concilio Principis assumuntur, secus verò in contractibus aduersus quos fuisse restitutum Galliae Regem narrabamus ex Papo, traditur etiam Boer. decisio. Burdigalens. 265. Faber quoque ad Sursum, Institut. de action. existimat fiscum tanquam Reipublicam integri restitutione facile iuari, & Alciat. consil. 12. contra Cynum, & quosdam alios: rariùs tamen fiscus ad contractum rescissionis restituitur specie laesionis, remoto dolo, & fraude, quia decet Principem pactis stare ex fide, alioquin nulli cum illo contrahere vellent. De alienatione tamen bonorum Coronae aduersus quam restitui potest Princeps, alibi dicemus.

Tertio milites quo tempore militant, alique, qui Reipublica causa absunt, gaudent eo tempore privilegio restitutionis C. de restit. milit. quae etiam restitutio competit illius militis defuncti haereditibus intra annum vilem, maxime filiis l. 1. & 2. C. eod.

Vxoribus quoque quae cum maritis Reipublicae causa absunt, & peregrinantur, hoc beneficio restitutionis subuenitur, leg. 1. C. de vxorib. milit. has vxores interpretantur aliqui gregarias, & focarias, quae milites maritos sequebantur, uti videmus in Heluetianorum curiis. Olim quidem non licebat militibus vxores habere, illis tamen Claudius concessit ius maritorum teste Dione lib. 60. fueratque in insignis turpitudinis castra sequi, & Pompeius vxorem in Lesbos reliquit, quod notat Seruius ab lib. 8. Aeneid. Tacit. lib. 1. histor. narrat Calpurnij Sabini vxorem, cum militari habitu irruisset castrorum situm, in ipsis principiis stuprum ausum esse. Erant verò principia castrorum, sancta, & sacra, quia in iis Aquilae, & signa, & Dij militares. Statius lib. 10. Domumque verendam signorum. Plutarch. quae essent principia his verbis exprimit: καὶ δὲ οὐδὲν ἄ τοῖς ἀρχαίοις ἀ περιγύωια ποματοῖς καλῆσαι. Sed tandem ad demerendam militum gratiam Alexand. Seuer. Diocletian. & Maximian. iis vxoribus eadem quae maritis militum iura indulserunt, ut nimirum Reipublicae causa abesse non minus dicerentur, quam ipsi mariti milites. Alij interpretantur has vxores militum, quae in statiuis, aut limitaneis arcibus maritos operiebantur. Alij vxores omnium qui Reipublicae causa abfuerant, v.g. Legatorum, Comitum, Consistorianorum, omniumque qui in sacro comitatu, vel in prouincias iussu, mandatoque Regio exeunt. Ratio huius indulgentiae est quia quibus officium publicum

damno esse non debet l. 1. D. ex quib. maior. neque eorum vxoribus nocere oportet, ideoque l. 2. C. de vxorib. milit. ei quae cum marito qui militae operam dabat diutissime abfuit, non officit praescriptio longi temporis, ut tamen fraudibus occurrant Imperatores, in illa constitutione decernunt, ut si talis mulier domum ad se pertinere monstrauerit, quia in eius absentia vendita est, refuso pretio, quod reuera solutum est, eandem recipiat. Refert Mornac. ad citatum SC. an. 1597. mente Martio confirmatam fuisse mutuam donationem inter militem & vxorem factam, siue concubinam, quam per XV. an. continuam in expeditionibus bellicis comitem habuerat.

Vt verò paucis causam istam restitutionis in integrum, quae non solis minoribus competit, absoluum; dicendum in primis est eos qui Reipublicae causa absunt, si quid interea aduersus illos actum sit, restitui oportere leg. 1. D. ex quib. caus. maior. & passim toto illo titulo, cuius edicti praetorij aequitatem iustissimam esse dixit Vlpian. l. 1. citata. Et sane cum qui Reipublicae causa abest, id faciat quod iure, & ratione optimus quisque facere teneret, tamquam Reipublicae non minus, quam sibi natus l. 1. §. generalis. D. de ventr. in possession. mittend. non debet inde damnum aliquod pati, & si quod patitur, dignus est cui à Praetore succurratur, ne officium publicum ipsi officiat leg. 29. D. ex quib. caus. maior. alioquin eo incommodo plerique deterrentur à laboribus pro Republica suscipiendis, quae tamè priuatorum utilitatibus praeferenda omnino est.

Dices primò istum absentem Reipublicae causa posse indemnem seruari à Republica, cuius mandato ea suscepit negotia, ac proinde aduersus administratores Reipublicae agere, ut ipsi satisfiat, non verò suam indemnitate alterius periculo, & incommodo persequi per restitutionem aduersus eum, qui nihil dolo malo, aut mala fide fecit; alioquin praemium vnus, erit poena alterius innocentis: v.g. quis rem absentis pro Republica, bona fide, & legitime vscipit, ac proinde illius factus est pleno iure dominus, cur ipsi iniuncto ea auferretur contra iuris regulam l. id quod nostrum 1. de regul. iur. & l. si ego 9. §. si res, D. de iure dot. ideoque & Praetoris beneficium captiofum erit, & liberalitas Principis iniuriola.

Resp. hoc edicto duntaxat agi, ut indemnitas ei praestetur, qui alioquin inique moraretur in dano, & lucrum eripiat ei alteri, qui illud ex occasione absentiae alienae captiuit, cui tamen absentiae fauor, & utilitas Reipublicae causam dedit, quodque non haberet si dominus rei, quae vscapta est, Reipublicae causa non ab fuisset; non potest verò hic pro sua indemnitate aduersus Reipublicam agere, tū quia illa pro sua auctoritate potuit id illi impetrare, tum quia mandataris nullam actionem mandati aduersus mandantem habet pro damnis, quae extra causam mandati contigerint, quamuis non fuissent euentura, si mandatum minime suscepisset l. inter causas 26. §. non omnia, D. §. mandati. Itaque ista quam Praetor concedit restitutio, non tam est hoc loco beneficium, quam indemnitas, quam tamen plenam non praestat; non enim impedit Praetor ne hic absens rem suam, aut actionem amittat ipso iure, sed solum post damnum acceptum, illi succurrit per restitutionem in integrum, quae tamen neque sine lite, cuius euentus incertus erit, neque sine magnis sumptibus obtineri poterit.

Dices secundò potuisse istum antequam abesset constituere procuratorem in civitate, qui sua gere-

ret negotia: quare sua culpa patitur, si quid patitur, neque ex generali regula restituendus est, cui imputari potest damnus quod sentit *l. quod quis* 203. *D. de regul. iur.*

Reip. primò multa accidere potuisse propter quæ non licuerit illi procuratorem relinquere, aut propter quæ ignoscendum est illi, si non reliquerit, *l. ab hostibus* 15. *D. ex quib. caus. maior* & *l. sed etsi* 26. §. 1. *D. eod.* immò licet reliquerit procuratorem, ei succurreret Prætor *citata. sed & si, §. ult.* ubi de eo qui pro ciuitate legatione functus est, & procuratorè reliquit. Neque repugnat *l. is qui* 39. *D. eod.* ubi Paulus negat eum qui Reipublicæ causa abfuturus, reliquit procuratorè à quo defenderetur, audiendum esse. Respondeo enim non esse quidem facile audiendum istum absentem, cum possit indè nis feruari actione mandati aduersus procuratorè, quoties tamen à procuratore indemnis feruari non potest, ei omnino succurrendum est: id autem variis ex causis contingere poterit: v. g. si procurator mortuus sit, vel non idoneus deprehendatur, vel si non potuerit inueniri, qui mandata absentis fulciperet.

Reip. secundò, *leg. is qui*, non agere de restitutione danda præsentem contra absentem, sed de restitutione danda absentem contra absentem, quod ex ipsis verbis ostendit Anton. Faber, quo casu etiam inspicci debet, an absens potuit defendi, v. g. contra absentem Reipublicæ causâ datum fuit peremptorium edictum, quod sine dubio nullius momenti fuit si absens fuerit indefensus *l. contra pupillum* 54. *D. de iudic.* nõ autem si vel defensio fuit, vel defendi potuit per Procuratorè à se relicto, si aduersus sententiam tanquam nullius momenti, aut aduersus re indicatam iustar minoris, restitui velit, idque affirmat duntaxat *l. is qui*. Si verò restitui tantum postulet, vt possit appellare, audiendus erit, licet procuratorè reliquerit per quem & defendi poterit, & legitime defensio sit. *l. ult. D. de restitutione in integ.* ubi Macer Iuriconsultus hoc discrimen inter minores XXV. annis, & absentes Reipublicæ causâ constituit, quod minores licet per tutores & curatores defensi sint, nihilominus in integrum restituuntur *contra rem iudicatam*: sic enim lego cum Cuiacio, Goueano, & Antonio Fabro, non vt habent vulgati Codices *contra Reipublicam*. Absentes verò Reipublicæ causâ possunt duntaxat appellare, si per procuratores suos defensi fuerint, & condemnati, neque alia ipsis eo casu cõcedatur restitutio, cū tamè minori qui à tutore, vel curatore defensus est, & condemnatus, liceat ex integro causam agere; cuius inter minores, & istos absentes discriminis ratio manifesta videtur. Cum enim restitutio omnia in pristinum statum reponat, id fit hoc casu; nõ absens recuperat omnia in quibus fuit læsus, non fuit autè læsus in eo quod dederit procuratorem, aut quod non fuerit defensio, sed quod post condemnationem non appellarit, & labi passus fuerit tempus appellationi definitum, quod non fecisset si præsens fuisset, idque vnũ tantum tunc agere potuisset; non verò post condemnationem causam ex integro agere. Restitui igitur tantum debet, vt post appellare, nõ verò causam ex integro agere. At verò quia minor non eligit sibi tutorem, vel curatorem, sed eum accipit à Magistratu, etiam inuitus ad litem, ideòque pati non debet damnus ex alieno facto, quod ipsi nulla ratione imputari potest, æquissimè restituitur ad causam ex integro tractandam, quam vel per se vel procuratorem à se electum tractasset, si maior fuisset, estque multò æquius vt factum procuratoris noccat domino, quam factum tutoris, aut cura-

toris minori. Si iste absens Reipublicæ causâ, non defendatur, Prætor non patietur bona eius vendi, donec abesse desierit, sed solum vt possideantur, *Lignorare* 4. *C. de restitutione milit. iuncta l. sciendum* 18. & *l. ergo* 2. *D. ex quibus causis maior.*

Hæc porò absentia Reipublicæ causâ non debet esse affectata, & dolo captata *leg. 4. & 5. D. ex quib. causis maior.* Dolum malum interpretatur Callistrat. in *ea l. 4.* si cum potuit reuertì, non reuersus est, si alterius magni commodi captandi causâ id egit, vt Reipublicæ causâ abesset. Vlpian. autem in *leg. 5. citata.* qui vltro, & data opera abfuit, non vt Reipublicam inuaret, sed litis gratiâ, vel vt damnus aduersario inferret, vel lucrum ei eriperet, vel restitutionis materiam, & causam sibi pararet; hæc siquidem est dolosa machinatio quæ suo machinatori prodesse nõ debet *l. 3. §. 1. D. de minorib.* Denique idem Vlp. in *l. 36. D. ex quib. causis maior.* eos solos Reipublicæ causâ abesse dixit, qui non sui commodi causâ, sed coacti abfuit, illud verò ab Vlpiano usurpatum, *litis gratiâ*, nempè euitandæ interpretatur Petrus Faber *lib. 1. semestrii c. 20.* eodemque sensu in iure, & ab Vlpiano alibi usurpatum fuisse ostendit, & à Græcis fluxisse, vt apud Demosthenem *δικαις ενδικα απινειν η εδμοσινα*: quare malè ab aliquibus legi, dicis causâ, vt in multis aliis locis legendum omninò est: qua de re vide Anton. Augustin. *lib. 2. Aneid. cap. 2.* Victor. *lib. 8. variar. lection. cap. 24.* Cuiac. *lib. 5. obseruat. c. 43.* Pythæum *lib. 2. aduers. c. 8.* nos vtramque expositionem amplexi sumus, litem causâ siue inferendæ, siue vitandæ absentiam non censerì Reipublicæ causâ factam. Hinc tamen arguas eos, qui publici negotij causâ abesse ambiunt, vt interea sua ipsi negotia apud Principem, aut sacrum comitatum alienis impensis gerant: quare qui abest privati sui negotij causâ in legatione, non dicitur abesse Reipublicæ causâ *l. non verè* 42. *D. quib. ex causis maior.*

Qui Romæ, aut alia in ciuitate Reipublicæ dant operam, vt Magistratus, non dicantur abesse causâ Reipublicæ *leg. 5. & 6. D. quibus ex causis maior.* quia tunc negotia Reipublicæ non ita illos occupant, vt de suis cogitare nequeant, & saltem per procuratorem ea tractare. Qui in prouincia sunt, si vltra tempus à constitutionibus concessum adfident, non intelliguntur Reipublicæ causâ abesse, inquit Paul. in *l. 37. D. eod.* tempus autem quod ex constitutionibus adfessori conceditur, est quatuor mensium, *l. in consiliariis c. 10. C. de adfessoribus*; quæ pena prescriptionis bonorum, & accusationis publici criminis punit eos, qui in sua Prouincia diuini adfidere præsumperint. Erant adfessores Iurisprudentes, qui consilio inuarent iudicium, vel suis consiliis Iudices inuarent *l. 7. C. eod. & l. 1. C. Theod. de comitibus qui in iustribus agentibus adfecerunt*, Macer. *hom. 5. οταν γένται ο αρχων λαμβάνει εαυτη βοταν ενυδαθεδον*. Sanè Iudices nõ erant, nec libellis subscribere poterant *l. 2. C. de adfessorib.* neque causas audire, aut iudicare absente Magistratu *l. 13. & l. penult. C. eod.* habebantur tamen in iudicium partem apud Calliod. *lib. 1 l. 1. omnis, C. Theodosian. de iis que administrantibus*, qui vniuersi iudicio erant adfessores, chartis Iudicum sua signa imponebant *leg. ult. C. de adfessorib.* ideòque comites sedendi scilicet, & participes, nempè consiliarios dicebantur, vel etiã consiliarij, & cõsiliatores; sic enim Fulgentius interpretatur *βουλευτρον αυδρον* consiliatorè virũ. Hinc etiã adfessũ pro cõsilio dixit Propertius.

Turpior adfessus non erit illa meo.
Adfessorium erat liber, quo quæ ad ea consilia, &

& iudicia pertinebant, explicabantur. Erant verò Iuris prudentes, quia tam ab illis, quàm à Iudice, & Magistratu, cui adfideant, prudentia iuris exigebatur, & impudentia imputabatur adfessori, non Magistratu *l. 2. D. quod quisque iur.* Quare Cicero pro Plancio: *Pop. Komar. Magistratum virtute, & innocentia contentus est, quous enim quisque disertus, quous quisque iuris peritus est.* Istitis igitur Iuris prudentibus non licebat in sua prouincia adfidere vltra quadrimestre sub grauissimis pœnis, ne quid gratisè, aut calumniòse in suos admittent: mirum igitur non erat si elapso illo tempore ipsis præscripto, non censerent abesse Reipublicæ causâ, qui propterea puniuntur, eo quod in illa absentia crimen admiserint, quæ est ratio Vlp. in *l. 38. D. ex quib. causis maior.* dum ait eum qui in sua prouincia permissũ Principis adfedit, non abesse Reipublicæ causâ, cum enim crimen admittat, non gaudet privilegij eorum, qui Reipublicæ causâ abfuit: secus verò si specialiter beneficio Principis adfideat per quatuor tantum menses, id est nisi suum beneficium Princeps prolixius esse voluerit: quare in vniuersum pronuntiat Vlpian. *illa l. 38.* vbi finitum est officium propter quod quis abest Reipublicæ causâ, desinere abesse Reipublicæ causâ; illi tamen dandum erit tempus ad reuertendum, quod lex præscribit reuertentibus, nimirum singulos dies ad vicena passuum millia cõficienda *ex l. 1. D. si quis caution. & l. 3. D. de verb. significat.* quare si quò deflexerit rei iuræ, & negotij causâ, tempus illud non ipsi proficiet, si tamen impeditus valetudine, aut hyeme, aut nauigationis difficultate, aliiue eiusmodi casibus inter periculi non potuit, *habebitur ratio humanitatis.* Denique monet Paul. in *l. 44. D. eod.* non restitui absentem Reipublicæ causâ in damno quod fuerat æquè passus si Reipublicæ causâ non abfuisse, nam neque minoribus datur restitutio in iis, quæ fato accidit *l. verum 1. §. sciendum. D. de minorib.* quia tunc non inconsulta facilitate, aut ætatis lubrico læsus est, sed maiori vi, & euentu, qui non potuit à maiore, eoque industrio præuideri, multòque minus impediri. Damnus igitur aduersus quod restituitur absens Reipublicæ causâ, ex ea absentia provenire debuit; & tunc etiam aduersus eum qui Reipublicæ quoque causâ abfuit, restituitur *l. ult. D. eod.* Neque dicas privilegium non posse vt suo privilegio aduersus alium æquè privilegium *l. verum 1. §. pen. D. de minorib.* Respondeo enim privilegium de quo agimus non competere absenti Reipublicæ causâ, quia abest, sed quia per eam absentiam læsus est *l. sciendum 18. D. quib. ex causis maior.* quare cum ex duobus Reipublicæ causâ absentibus, alter tantum læsus est, ille solus privilegij restitutionis habet etiã aduersus alterum absentem, sed non privilegium, eo quod sua absentia læsus non fuerit.

Diximus nuper milites gaudere hoc privilegio, quia Reipublicæ causâ abfuit; quod veru esse voluit Vlpian. in *l. 7. D. ex quib. causis maior.* etiam in iis qui Romæ militant; quia milites qui in castris agunt non dicuntur ibi domicilium habere, cum parati ad omnè nutũ esse debeant aliò proficisci, neque quicquam ibi esse intelligitur, vbi ad tempus duntaxat, vel casu reperitur, *leg. si fundus 44. leg. qui saltem 67. l. si chorus 79. §. 1. D. de legat. 3.* Deinde iubentur milites non priuatis negotiis, sed armis occupari *l. 13. C. de locato*; quare milites omnes qui à signis sine periculo discedere non possunt Reipublicæ causâ abesse intelliguntur ex Scauola *leg. pen. D. eod.* Denique Glossa in *l. 7. citatam* sapienter. *R. P. Gibal. De Negotiis.*

ter ait officium militia remotum esse, immò & contrarium causis ac litibus, neque vacuum tempus aliis negotiis relinquere, atque hoc privilegij extendit Mornac. ad custodes corporis Principis, vt loquitur Linius, & vt Martial. *lib. 6. epigr. sacri lateris custodes*; Herodian. *lib. 28. ουλασολιες τω βασιλειου αυτην δευφους σωματου ηαχες, η περιτοσιανες*, quod & Prætorium seruarent, & latus Principis legerent; in *Cod. Theodos. & Instian.* domestici protectores dicuntur, estque de iis titulus in vtroque Cod. quamquam inter domesticos, & protectores videretur esse aliqua differentia, nam *l. 6. C. Theod. privilegium domesticorum ad protectores extendi iubet*; *l. 8.* ait domesticos vt indicio nominis apparet, familiaris militare; nimirum quia domi & in Aula militabant, & domestici protectores dicebantur: vide Suidam *verb. δευενοι*. Socrat. *lib. 1. c. 13.* Zonar. in *Diocletian. Calliod. lib. 1. variar. ep. qui nostra aula videntur ingiter excubare.* Protectores verò perceptuò erant in acie, & armis; de his enim sic habet *l. 9. C. Theodos. Deuotissimos protectores qui armatam militiam subeuntes non solum defendendi corporis sui, verum etiam protegendis lateris nostri sollicitudinem patiuntur, unde etiam protectorum nomen sortiti sunt, inglorios esse non patimur, ideòque honorem eundem cum domesticis illis communicat; licebat vtrisque sacrâ purpuram adorare, vnde illud Calliodori in formulis: *Inter protectores, & domesticos sacram purpuram adoraturus accedat.* Nos istos nominamus, *Gardes du corps du Roy, le Regimen des Gardes*: quibus omnibus licet non absint ab Aula, aut Prætorio, privilegium militum conuenit, vt censeantur Reipublicæ causâ abesse, quibus & iungendi sunt, qui in arcibus limitaneis excubant: *Morres payes, garnisons*: non enim domesticis sui negotiis tunc vacare possunt. Qua etiam de causa inquilini castrorum à tutelis excusantur *l. non tantum, in fine. D. de excusat. tutor.* Hinc quoque Consiliarios Curiarum haberi pro presentibus in Ecclesiis, in quibus obtinent beneficia, demonstrat Boer. *q. 1. 7. quæ adi.* & denique Mornac. *ad l. 7. D. ex quib. causis maior.* refert Senatusconsulta quibus Decuriones vrbicæ militiae Paris. à tutela excusantur.*

Horum porò quæ de militibus vel Romæ, vel in castris existentibus, ita vt à signis sine periculo discedere non possint, diximus, nempè eos tanquam Reipublicæ causâ absentes censerì; ratio est quia non tantum militat, qui cum hoste pugnat, sed etiã qui sacramento ita obstrictus est militia, vt sine pena defectoris, quæ capitis esse solet, signa nequeat relinquere; eodem igitur privilegio gaudere ipsũ oportet. Quod idem dico de iis, qui ad milites ducendos, reducendos, aut legendos Reipublicæ causâ dicuntur abesse *l. 35. D. ex quib. causis maior.* quia isti omnes non militibus tantum, sed ipsimet Reipublicæ operam impendunt. Idem tribuit Mornac. tributariis illis iudicibus, quos Electos vocant, cum mituntur à Prouincialibus, vt fossiles militares ducant ad exercitum, & vrbes, arcesque quas obfideri necesse est.

Milites qui commeatu accepto domi suæ resident nec abesse videntur Reipublicæ causâ *l. 35. D. eod.* secus verò quamdiu domum vadunt aut redeunt cum eo commeatu *l. sequenti 35. §. ult.* quia is miles qui domi residet, nullam impendit Reipublicæ operam, quod secus contingit in eo, qui cum commeatu redit, cum militaturo, & volenti militare eundem & redundum in castra sit, & cui datus est ex causa domum eundi commeatu, necesse est redire in castra, vt militare possit.

possit. Iterum hac occasione quaerit Mornac. ad §. ult. l. 35. citata de Cantoribus oratorij Regij, qui in Ecclesiis collegiatis praebendas obtinent, an praesentes haberi debeant, & non habendos esse, nisi dum Oratione deseruiunt per trimestre, aut semestre, & quanto tempore opus est ad profectio- nem & reditum, censuit saepius Senatus, cuius varia decreta ibidem refert Mornac. Redeo ad mili- tem Reipublicae operam dantem, cui si quae eo tempore detur accusatio, toto eo tempore non perimetur leg. 40. D. ex quib. caus. maior. hoc ta- men privilegium militibus nostris à veteri illa Ro- mana militia plurimum dissidentibus, non com- petere monet Mornac. praescriptioni aut tempori ad accusandum definito non esse subducendos an- nos, quibus actor in statione, & castris mansisset ex Senatusconsulto an. 1598. 18. Decemb. quod ibidem adducit.

7 Porro non modò milites de quibus haecenus, sed & militum Medici hoc privilegio restituntur, gerunt enim officium quod publico prodest l. 33. §. 2. D. eod. deputati vocabantur apud Leonem Im- perat. lib. 2. de bellico apparatu. c. 3. & 11. nos dicimus les medecins des bandes. Id ipsum constituit Anto- ninus in l. 1. C. de professorib. & med. Cum te medicum legionis secunde adiutricis esse dicas, munera civilia qua- rum Reipublicae causam abfueris suscipere non cogentur. Ex quibus vides eiusmodi Medicos Reipublicae causam abesse censerit, quod non modò intellexerim de Medicis, qui vel destinati ad legiones mitebantur l. ult. D. de munerib. vel de Medicis in tabulas Me- dicorum relatis, quibus summus honor habitus, & ius civitatis datum fuit à Iulio Caesare apud Sue- tonium c. 42. Augustus vero in gratiam sui liberti à quo fuerat valetudini restitutus, immunitatem mu- nerum teste Dione lib. 53. quod deinde Vespasian. Adrian. & Antoninus confirmarunt, vt colliges ex l. ult. D. de munerib. ideoque ne eo praetextu quis- piam munera effugeret, placuit deinde numerum Medicorum definire l. 7. D. de excusat. iuror. & l. 1. D. de decret. ab ordine. Dico igitur non modò cen- seri abesse Reipublicae causam, si quis ex illo ordine Medicorum ad legiones, & vna cum illis proficif- ceretur, sed etiam parabolanos, vt nominat l. 18. C. de Episcop. erant vero illi, vt Cuiacius & Turne- bus interpretantur, temerarij quidam Medici, qui spretis quibuscumque periculis, & contagione luis, sese deuouebant curandis aegrotis; est enim παραβολαν ex Turnebo lib. 13. c. 23. homo proiectae au- daciae, & ad obeunda pericula praiceps, & temera- rius: quare Chryl. in cap. 3. ad Ephes. hom. 6. scribit Paulum attulisse in Evangelizando παραβολαν λέγοντα, & c. 2. ep. ad Philipp. verbum παραβολαν reddit vetustissimus interpres parabo- lanus animam suam. Hi igitur parabolani Medici, qui seiplos magna audacia legionum ministerio deuouent, quamuis in album Medicorum relati non fuerint, abesse tamen Reipublicae causam censerit de- bent. Eiusmodi parabolanus chirurgus, quod in Syluaneensi obsidione milites Regios, ac ciues insigni opera iuuisset, obtinuit à Senatu vt Chirur- gia circa vllum aliud examē in suburbijs Parisien- sibus, & Reginae noscomio exercere possent, an. 1604. 3. Decemb. quod Senatusconsultum refert Mor- nac. ad l. 33. §. ult. D. ex quib. caus. maior.

8 Ceteras personas quae Reipublicae causa absunt, ideoque restitui possunt in integrum si ratione illius absentiae laesi sunt, recenset Paul. in l. 35. D. ex quib. caus. maior. de quibus singulis longioris fuerit ope- ra disputare; obserua tamen inter eos filci patronum

numerari atque ita intelligendum esse Modestinum in l. 33. inter eos qui generali clausula iuuantur fil- ci patronum numerari; non intelligit de generali clausula si qua mihi iusta causa esse videbitur, vt vul- gus interpretum cenlet, sed de ea quae omnibus in vniuersum Reipublicae causam absentibus succurrit: illa nempe comprehendi filci patronum, vt qui sae- pius Reipublicae causam abest. De privilegijs autem patronorum hodiernorum filci, & eximia illorum dignitate hic obseruat aliqua non contemnenda Mornac.

Qui vero in prouincijs praesidium acta notis excipiebant, non dicebantur abesse Reipublicae causam l. 33. citata §. 1. deligebantur enim à Praefide, & eorum erat officium priuatum, & vile: sic hodie licet Senatoribus cum in prouincias ad Curiae placita exe- cutioni mandanda mittuntur, suis amanuensibus vti, reiecta prouincialium actuariorum opera, ex constitutione Blesensi art. 16. non tamē vbi de crimi- ne agitur, tunc enim necessaria est actuariorum cuiusque tribunalis manus, inquit Mornac.

Præter hanc vero Reipublicae causam absentiam, fuerunt & aliae causae, propter quas ipsi quoque maiores laesi in integrum restituebantur quae enu- merantur toto illo D. ex quibus caus. maior. quae ta- men tandem ed referuntur, quod propter illam cau- sam, qua cogebantur, etiam non vt publicae rei naua- rent operam, non potuerunt agere, & suis rebus prospicere, cuiusmodi est in primis absentia ex ius- to metu mortis, aut cruciatus corporis l. 2. & 3. Iu- dices tamen fuerit disquirere an temerarius fuerit ille error, an legitimus: v. g. an minae intentatae tales fuerint, quae cor prudentis conterrent, vt loquitur Salomon Prouerb. c. 17. an vero lusoriae tantum, vt vocat l. 4. D. si cui per leg. Falcid. Periculosum vero esse monet Boer. q. 166. ex sola minarum praecedentium specie indicare, sed de his aliam.

Secundò qui in vinculis est, & carcere detentus sine publica autoritate, sine à latronibus, & præ- dantibus, vel potentiore vi oppressus, vel à militibus, statoribusque, & municipalibus ministris ad- seruatur, si probetur non potuisse superesse rei suae, dignus est qui restitatur. In vinculis quoque in- telligitur, qui ita alligatus est, vt sine dedecore apparere in publico non possit leg. 9. & 10. D. eod. Horum omnium ratio est; quia sine nocens, sine innocens, quod interdum contingit, fuerit, qui publica custodia & carcere detinetur, cum toto eo tempore nullam habuerit agendi, & adeundi Praetorem facultatem, si interea aliquid bonorum suorum amiserit, non debet carere opportuno au- xilio, neque ipsi deneganda est restitutio leg. Papi- nianus 20. D. de minorib. l. iure succursum 6. D. de in- re dorum.

Tertiò seruitus hominis liberi, quae eum agere, & experiri non sinit, dat causam restitutioni l. 11. D. ex quib. caus. maior. Si tamen de suo statu liti- gat, & iam lis inchoata est, non iuuabitur hoc edicto, sed solum si lis nondum coepa sit, quia tunc videtur adhuc esse in seruitute l. 2. D. eod. cum enim ordinata liberali causam liberi loco habeatur is, qui de suo statu litigat, vt aduersus omnes, ipsamque dominum experiri possit l. si ordinata 24. D. de lib. can- sa, l. iure ordinata, C. eod. non indiget auxilio Praetoris, cum habeat facultatem experiri quascumque actiones, ex euentu tamen iudicij liberalis constabit an eius actio fuerit utilis, an no: seruus qui liber, & institutus fuit, non continetur edicto Praetoris de resti- tutione, inquit Labeo, ex eoque Paul. in l. 13. D. ex quib. caus. quia Praetor de liberis solum hominibus, iisque

iisque qui aliqua bona haberent, loquitur. Atqui seruus cum libertate haeres institutus, neque liber- tatem, neque vlla bona habet antequam sit haeres. Non est vero semper post mortis testatorem ipso iure, & necessarius haeres, cum possint multa in- teruenire, quae id impediunt, vt si institutus sit sub aliqua conditione, siue clausula, siue potesta- tina, siue mixta: si fuerit institutus sub conditio- ne si volet, tunc enim ex necessario fit volunta- rius, leg. verba haec 12. D. de condit. instituit. Si fuerit institutus ab eo, qui non erat soluendo, qui & ipsi subicitur hominem liberum, aut euni cui testator libertatem debebat: ex causa fidei- commissi, in istis enim casibus, cum testamentum incipiat à secundo gradu, non potest esse statim haeres is, qui primo loco scriptus fuit l. si is qui 17. D. de heredib. instituit.

Quoties necessariò absentis ius ex eo laesum est, iuari debet hoc remedio à Praetore leg. 26. §. ult. D. ex quib. caus. maior. vbi Vlpian. hanc vniuersalem Regulam tradit. Quotiescumque quis ex necessitate, non ex voluntate absit, dicit oportet ei succurrendum. Itaque necessaria absentia siue ex probabili, siue ex improbabili causa, verbi gra- tia ex delicto proficiscatur, materia erit restitutio- nis, modò illi absentis imputari non possit, quod non reliquerit procuratorem, eadem l. 9. 1. quia licet eiulmodi reo absentis imputari possit, quod deliquerit, vbi tamen deliquit, & condemnatus est, imputari ei non debet quod absit. Ideo delictum nihil commune habet cum aequitate resti- tutionis l. Papiianus 20. D. de minorib. sic meretrix turpiter quidem facit, quod sit meretrix, turpiter tamen non accipit cum sit meretrix leg. 4. §. sed quod meretrix, D. de condit. ob turp. caus. Huius porro vniuersalis ratio regulae à priori mihi esse videtur, quia cum vnum hoc inquirat Praetor, an qui petit restitutionem, aliquid amiserit, & an et aliquid imputari possit, quoties videt nihil ei posse impu- tari, vt in absentia necessaria, & tamen manlu- rum in damno, si non ei succurratur, iure meri- to restitutionem indulget, neque iniuriam facit aduersario, cui per eiusmodi restitutionem lu- crum tantum eripitur, quod non haberet si actor non fuisset per absentiam necessariam impe- ditus.

Hinc fit vt si eius, qui sub fideiussorum datio- ne absit, ius laesum sit, restitui debeat leg. nec non 28. §. 1. D. ex quib. caus. maior. quia qui promissit se non recessurum, datis etiam in rem vadibus & fideiussoribus, non potest honestè, & citra perfidiam recedere, id autem dicitur non posse face- re, quod honestè facere non licet l. filius 15. D. de condit. instituit. leg. in eodem 10. D. ex quib. caus. maior.

Secundò relegato in insulam succurrendum est ex l. 2. & 6. §. 1. D. eod. quia ille ita absens est vt non modo in ciuitate esse non possit sine dedecore, quod sufficeret ex leg. in eodem 10. D. eodem, sed etiam sine metu grauioris poenae, l. relegati 4. D. de poen. Contra eum igitur agi non potest, nequi- dem tanquam contra contumacem leg. contra pu- pillum 54. D. de re iudic. contumax enim dici ne- quit, qui licet maximè velit, adesse non potest siue iure, siue facto aliquo impediatur. Restitutio igitur indulgeri illi debet, est enim indignus videatur, cui subueniatur, quia procuratorem in ciuitate relinquere potuit l. Papiianus 20. D. de minorib. & l. 15. §. qui Reipublica 39. D. ex quib. caus. maior. ex causa tamen ipsi succurrendum dixit Vlpian. citata l. 26. §. 1. nimirum ex aequitate absentiae ne- R. P. Gibal. De Negotiat.

cessariae l. Papiianus 20. D. de minorib. vbi ait exuli reuerio non debere prorogari tempus ad in integrum restitutionem constitutum, eo quod absit, cum potuerit adire Praetorem per procura- torem, quem relinquere potuit: ei igitur si quid passus est imputatur, ex causa tamen ei succurri posse non negatur; quia saepius procuratorem ad agendum, aut defendendum relinquere non po- tuit, vt diximus aliam. Contra relegatum tamen, vt & contra alium absentem, concedi posse resti- tutionem constat ex illa leg. 26. §. 1. D. ex quib. caus. maior.

Tertiò ad hanc causam absentiae necessariae, quae impedit ne actor possit agere, refero aliam omnem ex qua similis agendi impotentia, vel impedimen- tum proficiscitur: v. g. quia aduersarium inuitum sine fraude, & impune non licet more maiorum in- ius vocare, aut sine facultate Praetoris, qui id pro- hibuit, vel quia per Magistratus, siue dolo malo actoris actio exempta est, & per gratiam aut sordes ius non dixit Magistratus, restitutio erit concedenda, quia non stetit per actorem agere, & aequè impeditus est atque si necessariò absens fuisset l. 26. citata, §. 2. Si tamen Praetor causa cognita denegauit actionem, non erit locus restitutioni §. eodem, quia si iniuste id fecit Praetor, poterit actor aduersus illam iniuriam sibi consulere per reme- dium commune appellationis; quare non indige- bit restitutione, quia nunquam maiores restituunt aduersus rem iudicatam, nisi vt possint appellare, l. ult. D. de restitu. in integ. iuncta l. 4. §. falsus procu- rator, D. re ratam hab. Quod si Praetor non denegauit quidem actionem, sed duntaxat distulit, non licet aduersus illam iniuriam appellare, neque enim in vsu fuisse illud appellationis genus, hodie frequen- tissimum à denegata iustitia, notat Anton. Faber ad citatum §. 2. vnde concedit necessarium esse auxi- lium restitutionis, etiam cui Praetor actionem di- stulit, ne alioquin maneat in damno, cum neque appellando, neque vlla alia ratione suae indemnita- ti prospicere valeat. Requiritur tamen vt haec actio exempta sit sine vllò actoris ipsius dolo: quare si diuini sponte distulit, & desit posse agere, aut dum mauult apud sequentem Praetorem agere, tem- pore frustratus est, aut decreto temporis non ob- temperauit, non dabitur restitutio §. 3. l. 26. citata.

Eadem de causa quoties feriae extraordinariae indi- ctæ fuerint, ac proinde non licuerit agere, restituti- onem Cassius Praetor edicebat §. 6. l. 2. D. ex quib. caus. maior. Et sanè cum sui copiam tunc non faciat Praetor, imputari nequit actori quod non egerit, alia vero ratio solemnium feriarum est, cum enim illae statæ sint, & certis diebus praescriptae, imputari poterit actori, cur non diligentior fuerit in agen- do, ne in eas ferias incideret, quas prospicere po- tuit, & debuit, quod non contingit in alijs, sunt enim repentinae, vt appellantur l. 3. C. de dilat. Eas Harpocratio ex Ilocrate in Areopagico ait vocatas esse à Graecis ἰαμβέρις ἡεράς, quod non solitæ, sed extra ordinem indictæ à Magistratibus: καὶ ἀπείροι ἀλλος ἕ ἐπιφιδείου. Fit vero restitutio il- lorum duntaxat dierum, quos tenuerunt feriae illae repentinae, non reliqui totius temporis, ne alioquin Praetor negligentibus, qui tempus elabi permiserunt, opè velle ferre videatur, hocque in Gallia iure vti- mur, licet enim Tiraquell. de retractu gentilitio & num. 78. ad 82. videatur sentire non esse detrahendum de cursu praescriptionis subitaneum feria- rum tempus, Senatus tamen aliter decreuit an. 1587. 14. Ianuar. Voluitque recidi tempus quod

quo decretis ab Episcopo publicis supplicationibus, operarum remissio data est per vniuersam urbem, vt ad eliciendos imbres Diuæ Genouefæ ferculum magna omnium ordinum pompa circumferretur, sacrorum sanè ritu quàm illo superstizioso quem vsurpabant in simili causa Ethnici, quos ridet Tertulian. *lib. de ieiuniis aduersus Phycnicos, cap. 16.* Vide & Turneb. *lib. 19. c. 24. de lapidibus manalibus*: de hac quæstione, & Senatus decreto fusè disputat Annæus Robertus *lib. 4. rerum indicat. c. 15.* idemque decretum retulit Molinæ. *ad consuetud. Picenianens. art. 322. an. 1612.* Aprili mensis, cum Lutetiæ iudiciæ fuissent feriæ toto triduo ob pactas nuptias inter Ludovicum XII. & Annam Austriacam Philippi Hispani filiam; triduanæ illius celebritatis ratio habita est in Subsidiarum Curia, iudicatumque detrahendum fuisse triduarium illud institum ex octiduo, quod exclusionibus contumaciam præfinitum est.

Præterea ad hanc absentiam necessariam refert quoque Vlpian. *in l. 26. §. vlt. D. ex quib. caus. maior.* eam, qua aliquis ex provincia euocatus est in urbem, vel ad Principem. Primò testimonij dicendi causâ, quia nempe licet ille non absit Reipublicæ causâ, habet tamen necessariam suæ absentie causam, cum Iudici parere debuerit, neque vllus dixerit æquum esse, vt testi officium damnosum existat. *sed etsi quis 7. D. testam. quemadm. aperiantur.* tamque æquum est officium suum priuatum, quale est testimonium, quàm publicum nemini damnosum esse, vt dicitur citata *l. sed etsi quis, & leg. si quis, & l. si seruus 61. §. quod verò. D. de furtis, & alibi.* Secundò his qui peregrinati sunt vel ad Principem cognationis gratiâ, vel ad Magistratum appellationis introducendæ, vel persequendæ causâ, subuenitur, quia ea omnia ex necessitate fiunt, ideòque illa absentia necessaria fuit.

Quando verò absentia voluntaria duntaxat est, quia sponte suscepta, inquirendum erit Prætori, an illa probabilis, & laudabilis sit, vt possit cum æquitate restituere; v. g. si studiorum causâ absit, intereaque decesserit eius procurator; quia non debet per iustissimam absentie causam decipi. Ita Vlp. *in l. nec non 28. D. ex quibus caus. maior.* Ex quibus vides absentiam studiorum causâ fauorabilem esse, quod etiam habetur *l. quæsum 76. in princ. D. de legat. 3. & l. Scia 20. §. Pamphilo, D. de instructo, & c. & Nouella Friderici C. ne filius pro patre.* Deficit tamen in multis casibus hoc studiorum priuilegium, & fauor. Primò si de patronatu, & superioritate feudali contentio sit, non poterit euocare absens scholasticus ad conservatorem Regium, vt admittatur in fidem regiam consignando iure clientelari debito: *Estre recem par main souveraine en consignans*: quia petitio illa, & oblatio iuriû, reales sunt, & priuilegia fori non conceduntur causis realibus. Ita Molinæ. *ad consuetud. Paris. §. 42. n. 24. & 25.* Secundò cessat hic fauor in cessione honorû, quam nõ posse fieri ab studioso extero censuit Senatus an. 1608. 30. Julij, cuius decreti æquitatè demonstrat Mornac. *ad citatam l. nec non.* Tertid in iure peregrinitatis cessat hic fauor studiorum, quia illi iuri etiam studiosi exteri subiacent in Gallia; vide Bacquet. *de iure Albinatus, sine du droit d'Aubaine, part. 1. cap. 13.*

Quæstio verò non leuis existit, quomodo illa absentia Reipublicæ causâ, & alia quæ causam dat restitutioni in integrum, computanda sit. Primò quidem si quis sæpius Reipublicæ causâ absit ex nouissimo reditu tempus restitutionis ei compu-

tandum Labeo putat, & ex illo Vlpian. *in l. 28. §. 3. D. ex quibus causis maior.* quod intelligendum est de tempore intra quod post reuersionem petenda est restitutio, non autem de tempore quod restituendum est reuerso; quia tempus presentie quæ medio tempore plurium absentiarum fuit, currie efficaciter, neque restitui potest subducto duntaxat modico illo intervallo, quod absentie computatur, verum siquidem est toto eo tempore presentie, neque absentem, neque læsum fuisse eum, qui sæpius interruptis vicibus Reipublicæ causâ absit: tempus tamen intra quod petenda est restitutio non potest currere nisi à nouissimo reditu, quia nouissima quoque absentia damnum attulit, aduersus quod nequit peti restitutio, antequam ex illa absentia emerisset: *l. Pannonius 86. D. de acquir. hæred.* Neque obstat quod absens iam læsus fuerit per priores absentias, sola siquidem nouissima inspicienda est, aliquin tot necessariae forent restitutiones, quod fuerunt absentie, & læsiones, quod nemo dixerit, cum iam tantum res amissa sit, siue fuerit actio, siue fundus vlucaptus, quæ res proinde per vnicam restitutionem peti potest.

Secundò si omnes absentie annum colligant, & singulæ minus anno, dandum vnum annum existimat Vlpianus *citato §. 3.* hoc est annum dandum esse, non ad petendam restitutionem, sed ad actionem, quæ amissa fuerat, exercendam post impetratam restitutionem, vt explicat Anton. Faber, qui inre suspicatur postrema *illius §. verba* Triboniani esse, non Vlpiani.

Tertid qui in provincia quidem domicilium habet, est tamen in vrbe, siue Romæ, non poterit causari se extra patriam conueniri, si Romæ conueniatur, nisi cum habet ius domum reuocandi, quia sicut Roma cuiusque Ciuis Romani communis patria est, ita & domus cuiusque est, quare non restituitur is qui cum posset Romæ aduersarium conuenire, litemque cum eo contestari, maluit differre actionem, eamque interim amisit *l. 28. §. 4. D. ex quib. caus. maior.*

Quartò ei qui Reipublicæ causâ, aut ex alia probabili causa absit, non modo restituenda erit actio, vt ferunt verba edicti Prætoris, sed etiam danda exceptio, & quidem perpetua *l. cit. 28. §. 5.* eam siquidem extensionem, atque interpretationem commodissimè ferunt verba edicti; quia cum damus actionem, multò magis damus exceptionem *l. 3. §. pupillus. D. de negotiis gestis, l. 1. §. is autem. D. de superfic. l. inuitus 156. §. 1. D. de regul. iur. l. Papinianus 8. §. si filius, D. de inoffic. testam.* Si igitur Caius absit Reipublicæ causâ, & reuersus nactus est possessionem rei durante absentia sua vlucaptus, danda illi erit exceptio. Et sanè ille actione non indiget, cum sit possessor *§. 1. Inst. de action.* neque cogendus est dimittere possessionem suam, vt agere possit. Non indiget quoque restitutione, cum iam possessionem suam recuperavit, vt ex eo tempore, si postea eius rei possessionem amiserit, habeat actionem perpetuam, & non temporalem *leg. si is cuius 31. D. ex quibus caus. maior.* quam tamen non posset habere nisi temporalem si indigeret adhuc restitutione.

Quintò legatarius cui propter absentiam Reipublicæ causâ succursum est per restitutionem, vt legatum caperet, præstare cogetur fideicommissum, si quo fuit grauatus. *leg. ita Iulianus 41. D. ex quib. caus. maior.* v. g. Caius legauit Titio si mortis sui tempore in Italia esset, aut in annos singulos, quod in Italia esset: ille tamen, quia Reipublicæ causâ

causâ aberat decedente Caio, exclusus fuit à legato, ei tamen tunc per prætor per restitutionem ad petendam legatum. Si tamen Titius de eo legato restituendo rogatus sit, illum eo onere non eximit Prætor; itaque ad fideicommissum præstandum cogetur. Ratio euidens est, quia restitutio omnia quidem in priori statu reponit, non facit tamen meliorem conditionem eius, qui restituitur, quam fuisset, si non egiisset restitutione, & ea non fauet maioribus, nisi in damno vitando, non verò in lucro acquirendo *l. 18. D. eodem.* Quia igitur si Caius legatarius non restitueretur ad petendum legatum à quo propter absentiam Reipublicæ causâ susceptam exclusus est, pateretur damnatum, idcirco restituendus ad eam petitionem omnino est: si autem ita restitueretur, vt non cogereur fideicommissum præstare, consequeretur ex ea restitutione lucrum, quod non fecisset, si non fuisset læsus; atque ita restitutio non omnia reponeret in priori statu, in quo erant antequam læderetur, qui restituitur.

Sextò si quis stipulatus fuerit in annos singulos, quod in Italia esset, & ipse vel promissor, & altituer Reipublicæ causâ abfuerit, officium Prætoris erit introducere vtilem actionem, inquit Africanus. *in l. 43. D. ex quib. caus. maior.* officium, inquam, Prætoris, quia non est propria restitutio, cum actio quæ nunquam fuit, restitui nequeat. Quia tamen æquissimum est, ne hæc absentia Reipublicæ causâ absenti, vel alteri noceat, ex eaque æquitate Prætor in suo edicto restitutionem concedit; non minus æquum est vt noua introducatur actio, quæ nata fuisset, si hic postulator, aut promissor non abfuisset, quàm vt vetus actio, quæ amissa fuit, restituatur. Deinde qui facere potest vt actionem habeat patendo conditioni, iam actionem habere videtur *l. qui potest facere 174. D. de regul. iur.* hic autem poterat facere vt actionem haberet, si non abfuisset Reipublicæ causâ, tunc enim conditio requisita posita fuisset; non minus igitur dignus est, qui iuuetur à Prætor; data ipsi noua actione, atque si veterem amisisset, quæ restitui posset, ac deberet. Spectabit igitur ad æquitatem & officium Prætoris illam actionem concedere, quam vtilem nominat Africanus; quia datur magis ex mente, quàm ex verbis edicti, ad exemplum rescissoriæ, & restitutorie actionis. Quæ omnia quoque valere vult ibidem Africanus, cum ita concipitur stipulatio; *Si quinquennio proximo Roma fuerit, vel si Roma non fuerit, dare spondes?* Tunc igitur non restituet quidem Prætor elapsum quinquennium, sed introducet nouam actionem, quæ propter defectum conditionis ex lapsu quinquennij nunquam nata fuerat, sed nouam inducit quasi impleta conditione, & habet absentem ac si fuisset præsens, sicut veterem actionem restituisset si fuisset amissa.

Septimò militem cui sic legatum erat, vel in annos quibus in Italia esset; restituendum esse, vt capiat, atque si in Italia fuisset, censet Vlpian. ex Iuliano, Labeone, & Pomponio *in l. 17. D. ex quib. caus. maior.* ex æquitate nimirum, vt iam diximus, ne in damno moretur miles qui sanè Reipublicæ causâ absit. Neque enim interest an lapsus temporis ademerit actionem temporalem ipsi competentem, an verò defectus conditionis impediuerit competituram, quandoqui dem id totum nascitur ex absentia Reipublicæ causâ. Ad absentiam necessariam quæ impediatur agere, & cui

ided succurratur per restitutionem, pertinet cæpauitas ab hostibus. Itaque ei qui in hostium potestate fuit vbi postliminio reuersus est, succurrat Prætor *l. item ei qui 14. l. 15. D. ex quibus caus. maior.* licet enim liberis tantum, & non seruis succurrat ex *l. 13. D. eod.* hic tamen & liber modò est, & semper fuisse intelligitur, quasi semper fuerit in ciuitate, *D. de capt. & postlimin.* non tamen transfugis succurratur, illi enim hostium loco habentur, etiam apud hostes mortuis in persona hæredum suorum. Atque etiam natis postliminio reuersis succurratur *l. 15. citata*: quomodo verò nato apud hostes postliminium competat, ac proinde restitutio ad bona, quæ amississe dicitur, longior, alteriusve loci quæstio est. Vide interea Fabrum *ad l. 15. citatam*: neque reuerso ab hostibus cessat statim causa priuilegij restitutionis, cum non confestim agere possit. Itaque tribuendum illi est aliquod tempus, vt agere possit, quod tempus definitum non est, sed arbitrio prudentis diiudicandum erit, videndumque an intra illud possit agere: nam si vel incuriâ, vel alia quapiam ex causa differt actionem quam instituere poterat, audiendus non erit: quæ de re forensis tricas omittit; consule Anton. Fab. *ad l. 15. §. 3. D. eod.*

His omnibus causis restitutionis concedendæ maioribus adicit & hanc vniuersalem Prætor in suo edicto. *Si qua mihi alia causa iusta videbitur in integrum restituam*: de qua ciuitate Vlpian. *in l. 26. §. 8. D. ex quib. caus. maior.* Et sanè cum singuli casus definiti nequeant, plurimæ quæstiones ex variis circumstantiis æquitati, & integritati iudicum relinquendæ fuerunt, neque proinde generali illa clausula abutendum erit.

§. V.

De modo petendæ & obtinendæ in integrum restitutionis.

Ratio petendæ restitutionis in integrum. 1.

A quibus personis petenda. 2.

Quo tempore petenda. 3.

Ratio petendæ restitutionis duplex est, alia directa, alia indirecta per viam exceptionis, cum quis aduersus minorem agit ex aliquo contractu, ille enim excipit infirmitatem ætatis, & restitui postulat aduersus illum contractum, non modò autem ipse læsus, qui restitui vult, per se restitutionem postulat, sed alij eius nomine, aut mandato. Tutor v. g. curator, prælati, & cæteri administratores possunt petere restitutionem pro illis quorum bona administrant sine vlllo speciali mandato, vt ait Couarr. *lib. 1. variar. cap. 6.* Alij verò indigent speciali mandato, non enim sufficit quod sit generale ad omnes causas, & negotia, cum clausula licet speciale mandatum requiratur, ex *cap. qui ad agendum, cap. qui generale; de procuratoribus in 6.* sufficere tamen mandatum de petenda restitutione, licet non exprimat in singulari, persona, aut res aduersus quam petenda erit. Addit Couarr. si quis habeat mandatum ad agendum, defendendum, & supplicandum, posse admitti ad petendam restitutionem propter verbum supplicandum, dubitat tamen Molina *tract. 2. disp. 573. numer. 27.* quare petendam putat cautionem à mandatorio *num. 5.*

6. neque obstat cap. *constitutus, de in integr. restit.* Ad petendam igitur restitutionem requiritur speciale mandatum, quod distertè habet *l. illud, in fin. D. de minorib. & cap. coram, de in integrum restitutionem.* ibique omnes Interpretes: quod intelligendum est, quando ea restitutio principaliter petitur, si enim de ipsa incidenter agatur, minimè necessarium erit speciale mandatum *cap. suscitata, de in integ. restituit.* & ibi glossa, quam singularem ibidem appellat Abbas, esseque communem sententiam tradit Couarru. *lib. 1. variar. cap. 6. numer. 1.* Dicitur autem incidens in integrum restitutio, primò quando interim dum causa principalis agitur, eam peti contigerit. Secundò quando finita causa principali per sententiam, incontinenti, quod aiunt, nempe intra decem dies, & terminum appellandi petitur restitutio illa. Finita igitur causa per sententiam, quæ transierit in rem iudicatam, non poterit peti in integrum restitutio absque speciali mandato; nondum autem finita causa principali, utcumque incidit actus, siue sententia, inter litigandum poterit peti per generalem procuratorem in integrum restitutio, quamvis sit lapsus terminus à iure constitutus ad appellandum ab eo actu, sententiæ; poterit quoque procurator habens generale mandatum, petere incidenter in integrum restitutionem, quamvis in principali causa nondum fuerit lis contestata, quod tradit Couarru. *numer. 1. citato, contra Innocent.* Præterea procurator qui habet mandatum cum libera administratione, poterit petere in integrum restitutionem, quia licet habens tantum generale mandatum, non possit transigere, si tamen tale mandatum habet cum libera administratione, poterit transigere, & expedire ea quæ speciale mandatum requirunt, *cap. qui ad agendum, de procuratorib. in 6. affirmatque Bald. in l. nam & nocere, notab. 1. D. de pactis, æqualem vim habere, tam in contractibus, quam in iudiciis speciale mandatum, & generale cum libera administratione; quod saltem verum est, quando actus non cadit in graue præiudicium mandantis, alioquin ea clausula, quæ sæpius ex stylo Tabellionum potius, quam ex mandantis voluntate scribitur, non habet vim inducendi speciale mandatum, quod fufius ostendit Couarru. in Rubrica de testament. 2. part. num. 4. Equiualebit quoque speciali mandato concessio plenæ administrationis, & facultatis agendi quidquid ipse mandans agere, & facere possit, neque contraria est *l. quam Tiberonis, §. alia, D. de peculio, quæ negat liberam potestatem ceteri concessam nisi exprimat, nam illa expressio per specialia, vel æquipollentia verba fieri potest, ut hoc loco.**

Maiores quæstionis videri potest, an ex generali mandato cum clausula rati habitationis, possit peti in integrum restitutio: verius tamen est eiusmodi non sufficere, ut ait Glossa singularis in *l. si procuratorem absentem, D. de procuratoribus, & communiter DD.* quia ea clausula non habet alium effectum, quam ut procurator minimè teneatur cauere de iudicato soluendo *l. 1. C. de satisf. quare non est trahenda ad extensionem potestatis mandatario factæ. Quoties tamen de mandato speciali dubitatur, poterit peti in integrum restitutio, præstita cautione rati, l. quod si de speciali, D. de minorib.* An verò consanguinei saltem vsque ad quartum gradum possint sine

mandato petere in integrum restitutionem, præstita rati habitationis cautione, disputat fufius Couarr. *cit. c. 6. n. 5. & 6.* & verius censet id solum patrem posse *l. patri pro filio, D. de minorib.* neque obstat *cap. constitutus, de in integrum restitutionem.* vbi frater pro fratre restitutionem istam obtinuit, quia frater ille confors erat litis, & pro seipso petebat restitutionem, fuerat enim læsus in eo contractu dum adhuc Ordinarius esset. Cum igitur causa esset indiuidua vtrique concedi debuit restitutio, & ab vtroque peti potuit.

Quod attinet ad personas à quibus petenda est restitutio, tam Præfectus vrbi, quam alij Magistratus pro sua iurisdictione in integrum restituere poterant *l. in causa 16. §. final. & l. 17. D. de minorib. ac proinde quilibet Ordinarius causa restitutionis, de in integ. restituit.* In Gallia tamen Augusti remedium implorandum est; nam solus Rex litteras restitutorias concedit, ut ait Rebuff. in *præf. de restitutionib. numer. 13.* Addit tamen *numer. 14.* quemlibet Cancellarium nomine Regis has litteras concedere ex generali regni consuetudine, immò & à Curia filiam nouennem, quæ renuntiauerat hæreditati paternæ, absque litteris Regiis an. 1539. mense Maio fuisse restitutam narrat, est autem in potestate, & arbitrio actoris, vt impetret litteras Regias, vel coram Iudice domicilij defensoris, vel loci in quo res restituenda sita est, dummodo quilibet fuerit Iudex Regius, & ab eo proximè ad Senatam appelletur, vti constitutum esse videtur Regiis ordinationib. Rubrica de Senescallis, *des Senéchaux. ordinationis art. 18.* vbi consule Rebuff. *numer. 10.* Iudex verò ad quem hæ litteræ restitutoriæ diriguntur, examinare debet, an iusta de causa sint impetratæ, & causa cognita iis vti permittit, aut negat; debent siquidem qui has litteras petunt, singillatim explicare causas suæ petitionis: sic enim constituit Ludovicus XII. *constituit. an. 1512. art. 58.* qua de re fufius Rebuff. *tractatu de restituit. art. 1. Glossa 13. & vltima.*

Atque hætenus de Iure Gallico, iure verò Iustiniano *leg. 2. C. vbi & apud quem cognit. in integ. restituit.* vult hanc causam agitari in foro eius aduersus quem petitur restitutio, quia ex generali regula actor sequitur forum rei, in quibusdam tamen casibus, non in foro rei hæc causa agitur, sed in Consistorio Principis, veluti aduersus libertatem *l. 10. D. de minorib. vel aduersus rem iudicatam à Procuratore Cæsaris, vel ab eo qui vice sua iudicat, veluti Vicario, aut effectu vrbi, vel à Iudice dato à Principe l. 1. C. vbi, & apud quem cognitio restit. & C. si aduersus rem iudicat. l. minor autem, §. pen. D. de minorib.* Non agitur verò hæc cognitio apud Magistratum municipalem sine mandato Præsidis *l. ea qua. D. ad municip.* neque Iudici compromissorio, neque arbitro electo nudo, & communi partium consensu, neque arbitro dato à Iudice pedaneo, habente scilicet notionem tantum, & non iurisdictionem, veluti arbitro rationibus excutiendis, aut bonis æstimandis, aut fideiussoribus probandis. Poterit quoque disceptari apud Iudicem loci in quo contractus fuit celebratus, si in eo tunc sit reus, etiam si ibi domicilium non habeat ex Couarru. *lib. 1. variar. cap. 4. numer. 1.* Ecclesiam quoque petere posse coram Iudice Ecclesiastico restitutionem ex contractu cum laico

laico celebrato, communis sententia est, propter *cap. 1. de in integ. restituit. & cap. penult. de rebus Ecclesie non alienand.* Authores refert Couarru. *lib. 1. variar. cap. 4. numer. 4.* illis tamen sapienter aduertatur, & ait in casu capitis penultimi à communi sententia citati, Iudicem Ecclesiasticum fuisse Iudicem proprium, & temporalem illius loci; quia ea prouincia subiecta erat iurisdictioni Ecclesie, petenda verò est restitutio præsentibus aduersariis *l. in causa 13. §. causa autem, D. de minorib.* Quod si minor restitui petat aduersus aditam hæreditatem, creditores hæreditarios præsentem esse oportet, nisi forte vocati venire renuant *l. etiam si patre 29. §. fin. & §. ad hæc. D. eod.*

De temporibus petendæ restitutionis, nonnulla diximus *§. 1. numer. 2.* paucis omnia quæ disputari solent hoc loco contraxit Cuiacius in *C. de temporibus in integrum restitutionis:* Olim quidem omnibus erat iure prætorio constitutus annus vtilis ad petendam restitutionem in integrum. Deinde leg. Constantini restitutionibus minorum contestandis, finiendisque in vrbe, & intra centesimum miliarium vrbs, præstitutum fuit quinquennium post legitimam ætatem; in Italia quadriennium, in prouinciis triennium continuum, vnde in *C. Theod. eodem titulo dicitur iuge tempus,* quod vulgò legitur *iure,* & in Basilicis *vouituras:* quia sibi vindicat continui temporis definitionem Iustinianus abrogata Constantini lege, & constituit, vt non obseruata differentia locorum, vel ætatum intra quadriennium continuum agatur, & peragatur causa restitutionis in integrum *l. vlt. C. de temporib. restit. & l. vlt. C. de repetit. hæred.* quod quadriennium numeratur minoribus ex die prima anni XXI. in diem extremum anni XXI. vel ex die quo insinuauerunt veniam ætatis *l. 5. C. de temporib. in integ. restituit.* militibus verò ex die missionis *l. 1. C. eod.* aliis autem absentibus Reipublicæ causâ ex die redditus, quod nuper explicauimus.

Quoad hæredes verò eorum qui in integrum restitui poterant, sic definiendum est. Primò quando minor succedit, datur huic minori hæredi ex defuncti persona ad in integrum restitutionem totum quadriennium, post suam legitimam ætatem, non spectata tamen, aut computata ætate defuncti *l. interdum, D. de minorib. & l. 5. §. 1. C. de temporib. in integrum restituit.*

Secundò si minor succedat maiori, qui nondum tamen compleuit legitimum quadriennium ipsi concessum, non datur huic post legitimam suam ætatem totum quadriennium, sed ex persona defuncti id daturat tempus, quod defuncto supererat: *l. interdum, §. 1. D. de minorib. & l. 5. §. quod si maioris, C. de temporib. in integ. restituit. & l. vltim. C. si maior fact. v. g. dabitur annus si defunctus vixerit annis XXVIII.*

Tertiò si maior minori succedat, datur hæredi statim ab adita hæreditate quadriennium ex persona defuncti *l. 4. & l. 5. §. vlt. C. eod. de temporib. l. minor autem, §. vlt. D. de minorib. l. 4. D. de in integ. restituit.*

Quartò denique si maior maiori succedat, hæredi datur statim ab adita hæreditate id tempus quod defunctus habuit.

Obseruandú præterea est *ex l. 1. C. de temporib. iam cit.* minori circumscripto, qui in militia exegit annum XXI. aut XXX. tempora restitutionis in integrum non computari, nisi ex die mis-

tionis *l. semper, §. si quis reipublica, D. quod vi, aut clam:* quia ipso iure continuatur beneficii restitutionis *l. 3. C. de temporib.* quod Basilici lib. 1. interpretantur *συνεχόμενος ἢ ἀδικοῦστος ἢ ἀδικησέναι.* Si tamen maior qui temporalem aliam actionem habuit, militiæ nomen dederit, actionis tempus ei cedit, sed reuerso causâ cognita per restitutionem remittitur præscriptio temporis *leg. 1. C. de restituit. milit.* Ita Cuiacius.

Monui verò *§. 1. numer. 2.* iure Gallico pro quadriennio dari decennium ad restitutionem qualibet, ex constitutione Regia an. 1539. scribit tamen Rebuff. *ad art. unic. gloss. 4. de rescissione contractuum,* etiam Clericos non posse petere rescissionem contractus post decennium, si agatur in Curia seculari, secus si in Ecclesiastica, quod Mornac. *ad l. vlt. C. de temporib. in integ. restituit.* intelligendum monet de personalibus, & iis quæ spectant ad ipsum Ecclesiasticum, non verò de realibus, & bonis Ecclesiasticis, cum Ecclesia in rebus suis comparetur minoribus *leg. 2. C. de iure Reip. & glossa in Authent. quas actiones, C. de sacrosanct. Eccles. in eamque rem decreta Senatus refert.*

Obseruat præterea Rebuff. *in citato art. unic. glossa 19.* posse agi etiam post I X. annos in contractibus simulatis, quoniam in illis non fuit animus obligandi. Adicit quoque plures alios casus, qui quia singillatim expendendi essent, & ad forum pertinent, à nobis præmittuntur qui non tractamus ex instituto forensio.

Denique non potest quis restitutionem sibi negatam iterum petere nisi nonas proferat defensionem, ne res semel ritè iudicata temerè retractetur, *C. si sapius in integrum restit. postulet. & Paul. 1. senensis.* dixit integri restitutionem plusquam semel esse decernendam.

§. VI.

De effectibus restitutionis in integrum.

Pendente iudicio omnia manent integra. 1. Rescissio contractus. 2.

Vnusquisque suo iuri restituitur. 3.

An minor cogi possit vti sententia restitutionis. 4.

An fructus sint restituendi. 5.

Alia difficultates. 6. 7. vsque ad 12.

Primò igitur pendente iudicio restitutionis in integrum omnia in eodem statu manere debent, nec quidquam noui molendum, aut mouendum erit *l. unic. C. in integ. restituit. postulata ne quid noui fiat:* quod seruandum æquè esse in appellationibus glossa eo loco, & DD. obseruant, donec de appellationis, vel restitutionis causâ pronuntiatum sit: hoc siquidem præstat appellatio maioribus, quod minores consequuntur beneficio restitutionis aduersus sententias, si nolint appellare, *l. præses, D. de minoribus, & aduersus quæcumque alia gesta, aduersus quæ maioribus nullum patet auxilium.*

Secundò restitutio in integrum causat rescissionem contractus aduersus quem datur. De hac rescissione plura Rebuff. *in ordinat. regias, tract. peculiaris*

caliari de recessione. vbi in prefat. monet contractū, et nullus iure sit, non posse declarari nullum, neque si validus sit, rescindi absque litteris Regiis. Sanxit verò Ludovic. XII. constitutione anni 1512. art. 46. recessiones omnium contractuum, distractuum, aliorumque omnium actuum, ratione doli, fraudis, violentiæ, metus, deceptionis, infra medium iusti pretij, præscribi spatio decem annorum continuorum, qui numerari debeant à die celebrati contractus. In eam sanctionem plurima commentatur Rebuffus, quæ ad forum externum potius quam ad nostrum institutum pertinent; nobis locum indicasse sufficiat.

3 Tertiò restitutio in integrum vnicuique suum ius integrum restituit, ita vt & minor v. g. qui restituitur sua recipiat, & is aduersus quem restituitur, quod suum erat ante læsum minorem, retineat: ita *l. quod si minor 24. §. restitutio, D. de minorib. & Imperator Antonin. in l. vnic. C. de reputationib. qua sunt in iudicio in integrum restitutionem.* sic edixit: *Qui restituitur in integrum, sicut in damno morari non debet, ita nec in lucro:* nam omnis in integrum restitutio reciproca est, aut iniquissima, si ex vno tantum latere consistat. Reputationes igitur in iudicio in integrum restitutionis sunt ea quæ adolescenti petenti restitutionem in integrum imputantur, vt ea vel reddat, vel compenet: v. g. si restitutus aduersus venditionem, & traditionem fundi, desideret etiam fructus sibi restitui, quos emptor percepit, cum fructibus compensare debet vlturas, vel pretium cum vlturis, & sumptibus meliorati fundi. Similiter restitutus aduersus emptionem, pretium recipit cum vlturis, & restituit fundum cum fructibus: restitutus aduersus transactionem reddit quod accepit ex causa transactionis, & vicissim ei restituitur, quod dedit cum accessionibus, & omni causa: restitutus abstinenti causa reddit id omne, quod ex hæreditate percepit, aut dolo malo fecit quominus percipere posset. Restituto quoque minore aduersus expromissionem, vt cum nouandæ obligationis gratia intercessit pro alio, creditori restituitur vetus actio in veterem debitorem. Omnia igitur in restitutione in integrum sunt reciproca, vt diximus, & quisque rem suam ac ius integrum recipit: quate minor, vt omnia comprehendam vno verbo, rescisso contractu aduersus quem restituitur, reddere debet eodem momento id in quo locupletior factus est, nisi fortassis fuerit restitutus aduersus transactionem cum tutore initam super reddendis tutelæ rationibus, tunc enim non reddet pecuniam, quam accepit à tutore causâ transactionis, sed eam tutor in rationes quas redditurus est referet, ex decreto Senatus anno 1609. die 29. Decemb. quod refert Mornac. *ad C. de reputationib. qua sunt in iudicio in integrum restitutionem.*

Circa hanc tamen restitutionem reciprocam nonnullæ supersunt difficultates.

4 Prima est quam excitat Paul. Castrenf. an si minor restitutus ad rem venditam, nolit vti ea restitutione; possit illum inuitum cogere emptor, vt rem emptam sibi habeat, & restituat pretiū. Resp. cum eodem Paulo non posse, quia totum illud priuilegium in eo casu est in fauorem minoris illius infirmioris ætati indultum; potest verò quisque iura quæ in sui solius gratiam inducta sunt, contemnere, illisque non vti *l. si index circumuento. D. de minorib. l. si quis in circumscribendo, C.*

de Episcop. & Cleric. l. si quis in circumscribendo C. de pactis excipit tamen ex iudiciis Curia Mornac. *l. c. causam retractus gentilitij.* Cum enim consanguineus quispiam litem rati habitationis nomine instituit, statim atque lis contestata est, si emptor cedat illi, empto fundo, paratus accipere solum à se pretium venditori, *desors qu'il luy à tendu le gyon, & qu'il l'a recogu à retract.* consanguineus ille regredi amplius non potest, neque renuntiare redimendi prædij familiari priuilegio; sed prædium illud gentilitium sibi habere compelliatur, ac pretium emptori refundere; quia cum retractus iste linearis odiosus, & commercia impediatur, omnia in illo summo iure aguntur.

Secunda difficultas est de restitutione fructuum, vtrum contractu cum minore facto, & beneficio restitutionis in integrum rescisso, non modò minori sua res, sed & eius fructus restitui debeant, fusc, & diligenter versat hanc controuersiam Couarru. *lib. 1. variar. cap. 3. & tandem numer. 4.* concludit affirmatiuè, licet excipiat fructus bona fide perceptos, & consumptos vsque ad litem contestatam; ab eo enim die restitui vult; quia ex eo tempore emptor est possessor malæ fidei, eaque frequentior est pragmaticorum sententia. Hanc tamen fructuum restitutionem faciendam esse negat Molina *tract. 2. disp. 575. Lessius lib. 2. cap. 17. numer. 711.* Laym. *lib. 3. tract. 4. cap. 11. sub fin.* Bonac. *disp. 3. de restitut. quest. 1. numer. 18.* Ferdinand. *disp. 1. de iustitia commutat. punct. 19. §. 4. numer. 4.* Agunt verò de contractibus onerosis in quibus res iusto pretio fuit alienata; quia reuera tunc minor non fuit læsus, neque ratione læsionis restituitur, sed infirmioris ætatis commiseratione. Quæ verò iura Couarruias allegat, nihil probant, quia vel loquuntur de fructibus perceptis post rescissum contractum beneficio in integrum restitutionis, vel non sunt rationi consentanea, vt quod Caius in *l. patri 27. §. si pecuniam. D. de minorib.* iubet minori qui plus emit prædium, quam oportuit, restitui pretium cum vlturis. Delugo *disp. 22. de iustitia. n. 327.* varias distinctiones adhibet ad vtramque opinionem conciliandam.

5 Mihi quidem videtur concessa restitutione in integrum minori, adeoque rescisso contractu, ab eo quondam celebrato, restituedam esse rem suam vnâ cum perceptis eius fructibus, etiam à die possessionis, & non solum à die litis contestatæ; minorem verò restitutum reddere oportere pretium, quod accepit vnâ cum eius vlturis legitimis. Prima pars de restitutione fructuum perceptorum etiam ante litem contestatam habet aduersarium tum Couarruiam, tum alios omnes qui non aliorum fructuum restitutionem concedunt, quàm à die litis contestatæ. Itaque passim pronuntiant Iudices: nostram tamen sententiam acriter tuetur Anton. Faber *de errorib. pragmat. decade 5. errore 6.* Primò quia in integrum restitutio nihil aliud est, quàm actio extraordinaria ex beneficio, & edicto Prætoris ad id competens, vt vnusquisque ius suum integrum recipiat, in eundemque statum res reducat, in quo erat priusquam contractum esset, *l. quod si minor 24. §. restitutio, D. de minorib. l. vn. C. de reputat. qua sunt in iudicio integ. restitut.* & nos nuper explicuimus. At verò si contractus qui nunc per restitutionem rescinditur, non fuisset à minore celebratus, minor percepisset fructus suæ rei, emptor

emptor verò pretium à se datum, & eius legitimas vlturas habuisset. Ergo per hanc restitutionem minor rem suam cum omnibus eius fructibus habere debet, & emptor vicissim pretium à se datum cum omnibus legitimis ipsius *l. vlturis patri pro filio 17. §. si pecuniam, l. minor 40. §. prædia, D. de minorib.*

6 Secundò verbum *restituendi*, quo necessariò Iudices in sententiis de in integrum restitutione vtuntur, plenissimam habet significationem, & absolute positum tam rem, tum eius fructus reddendos continet, *l. videamus 38. §. in Fauiana, D. de vlturis, l. vlt. in fine, D. de verbor. significat. l. in condemnatione 173. §. cum & verbum, D. de regul. iur.* Deinde in restitutione quæ fit ex causa metus, vel vis, fructus omnes, omnemque causam, sine vlla temporis distinctione restitui debere scripsit Vlpian. *in l. sed & partus 12. D. quod metus causa: & Paulus in l. videamus 38. §. uem si vi. D. de vlturis.* Adde quod cum in integrum restitutionem dicimus, non solum rei restitutionem significamus, sed & personarum, quæ in integrum reponuntur in pristinum statum, in quo erant priusquam contraheretur, & in quo nunc essent, si contractum non fuisset *leg. 2. §. antepenult. D. ne quid in loco public. & in leg. 1. C. de sententiam passis & restitut.* quod non fieret si restitutus rem suam cum eius fructibus, quos percepisset, si non fuisset contractum, minime recipiat.

Dices verbum *restituendi* non semper habere plenissimam significationem, vt patet in sententiis Iudicis: si quem enim condemnauit ad rem restituendam, & nihil de fructibus adiecerit, non existimabitur ad fructuum restitutionem condemnatus.

8 Resp. Primò dubium fore an ea condemnatio ad fructus restituendos porrigatur, eo quod, vti iam ostendi, in iure, ex cuius mente debet loqui Iudex, *restituendi* vox absolute posita plenissimam habet significationem, debuitque illam Iudex in sua sententia restringere, si in sua & naturali, atque in iure vlturata significatione noluit vsurpare.

9 Resp. secundò plurimum interesse, an *restituendi* verbum ponatur in lege, & prætoris edicto, an verò in sententiis Iudicis, quia lex, & edictum quoque Prætoris plenissimam interpretationem accipit à iure, neque enim lex mortua, neque edictum seipsum interpretari potest; quoties igitur in lege, vel edicto dicitur res restituenda, de fructibus quoque erit intelligenda restitutio, vt aiebat Paul. *l. in condemnatione 173. §. 1. D. de regul. iur.* nisi ex adiectis circumstantiis, alia colligatur esse mens legis, vel edicti. At verò in sententiis Iudicis strictius accipi poterit hæc vox, quia sententia dicitur vnigò strictius esse accipienda, siue stricti iuris esse; quia si quid in ea obcurum, vel ambiguum occurrat, Iudex illud commodè interpretari potest, etiam postquam eam pronuntiam, & viderit iam officio functus esse, non est enim noua sententia, sed prioris declaratio, & suæ mentis, quæ fuerat obscurius expressa, quædam expositio. Itaque si quid in sententia expressum non est, habetur pro omisso, quod etiam contingit in stipulatione *l. quidquid adstringenda 98. D. de verbor. obligat.* Quare si quis in stipulatione promiserit rem restituere, nec quidquam adiecerit de fructibus, fructus nullos in stipulationem venire constat *ex l. hæc verba 23. D. de*

verbor. significat. vbi Vlpian. scribit, hæc verba, *eam rem recte restitui*, fructus quidem continere, sed non propter verbum *restitu*, sed propter adiectam dictionem *recte*, quæ pro viti boni arbitrio est.

Tertiò probatur nostra sententia, quia hic possessor non solum ex die contestatæ litis, sed etiam celebrati contractus, est possessor malæ fidei; talis enim omnino est ille, qui possidet rem aliquam ex contractu rescindibili per restitutionem: nam Vlpian. *in l. in causa 13. §. vlt. D. de minorib. & Paul. in l. sequ. D. eod.* sic appellant malæ fidei possessorem illum, qui rem emit ab eo contra quem minor potest restitui, si modò ea quæ inter minorem, & priorem emptorem gesta sunt, non ignorauit, potiori multo iure malæ fidei possessorem diceret eum, qui sic cum minore contraxerit, vt sciuerit, aut scire debuisset futurum se restitutionis periculo obnoxium. Neque sanè aliud est scire, posse locum esse restitutioni, quàm præuidere futuram, vt si quando restitutio impetrabitur, fructus omnes cum re ipsa restitui oporteat. Qui verò cum ex periculo, & metu fructus percipit, etiam ante litem contestatam, dici non potest potius bona fide rem possedisse, & fructus ex ea percepisse, quàm si post litem contestatam eos percepisset, si in illum vlturque diem bonæ fidei possessor fuerit; nihil enim facit litis contestatio ante probationem, nisi vt intelligatur ex eo die fieri posse, vt ad fructuum deinceps percipiendorum restitutionem aliquando teneatur, *l. sed eisi 25. §. si ante petit. D. de petit. hæredit.* Dices qui cum titulo possidet, & iustam causam habet ignorandi, an actor restitutionem aliquando petiturus, aut obtenturus sit; bonæ fidei possessor est, eiusmodi verò existit qui rem valide, & iusto contractu à minore accepit, ac proinde, vt vides, iusto titulo, habuit verò iustam causam ignorandi an restitutio aliquando aduersus se petenda, aut obinenda foret, siue propter incertitudinem restitutionis, & dubium exitum iudiciorum, siue quia plerumque ij, qui si vellent, restitui possent, nolunt tamen, quia secum melius agi existimant ex certis quibusdam causis, quàm si restitutionem implorent. Quod si fateamur hunc aduersus quem restitutio postulata, & tandem obtenta est, possessorem bonæ fidei fuisse, fateamur quoque necesse est ipsum fructus omnes lucrari quotquot ante litem contestatam percepit, bonæ siquidem fidei possessor fructus siue industriales, siue naturales suos facit, vt ait Paul. *in l. bonæ fidei 48. D. de acquir. rer. domin.* Confirmatur quia restitutio in integrum non datur, nisi in iis casibus, in quibus contractus est ipso iure validus; fieri enim nequit, vt contractus ipso iure nullus, rescindatur, *l. si curatorem habens 3. C. de integ. restitut. minor. leg. 2. C. de prad. minor.* subsistente verò, & valido contractu, non potest non esse bonæ fidei possessor is qui bonum titulum habet, & ex titulo bonam fidem.

11 Resp. iam nos ostendisse possessorem hunc non esse bonæ fidei, cum contrahendo cum minore non potuerit ignorare se esse obnoxium periculo restitutionis in integrum, quam tamen ignorantiam requirebant ipsi aduersarij ad bonam fidem, neque potuit scire contractum cum minore celebratum esse rescindibilem, quin simul sciret sibi periculum restitutionis in integrum imminere, per quam omnia gesta in pristino statu reponerent

reponerentur, eodem modo atque si gesta nunquam fuissent: quare quamvis validus fuerit contractus, ex illoque possederit cum titulo, nihilominus cum sciret esse rescindibilem illum contractum, non potuit ignorare se possidere eiusmodi rem, eiusque fructus cum periculo omnia restituendi, ubi aduersus eum in integrum restitutio obtenta fuisset à minore. Et sanè parum omninò interest ad bonam fidem, fructusque percipiendos, an contractus non subsistat, aut ita subsistat, ut scias posse aliquando rescindi, & ita rescindi, ut omnia in integrum restitui oporteat.

Dices secundo *cap. constitutus; de in integrum restitut. in 6.* iure Pontificio Ecclesia restituta, exemplo minoris, non recuperat fructus: ergo neque minor illos recuperare debet. Hic locus plus vexauit interpretes.

12 Resp. comparari quidem Ecclesiam cum minore quoad rem, quæ fuerat alienata recuperandam, non verò quoad fructus; quia ius percipiendorum fructuum non spectat ad Ecclesiam, sed ad Prælatum, aut beneficiatum, qui ratione fructuum eius-

modi, domini loco vel usufructuarij iure censetur, neque comparatur minori, & vix vnquam eiusmodi restitutio competit Prælato illi, qui alienauit, sed successori eius, quia nec tempora prescriptionis currunt contra Ecclesiam quamdiu viuit Prælatus, qui alienauit, successor vero nullum ius habet percipiendorum eiusmodi fructuum, neque enim ad ipsam, sed ad prædecessorem pertinuissent, si alienatio illa facta non fuisset. Denique Prælatus, vel beneficiatus qui restituitur, non suo sed Ecclesiæ nomine restituitur, ut rem Ecclesiasticam malè alienatam ad Ecclesiæ patrimonium reuocet, fructus autem, si quos petat, non Ecclesiæ nomine, sed suo petit, ipse enim non minori comparatur, sed ipsa Ecclesia, ut diximus.

Sunt & aliæ difficultates circa restitutionem in integrum, quæ ferè forenses sunt, ut de cumulatione rescindentis & rescissorij iudicij, de actione in tertium possessorem, de rescissione ex causa immodicæ læsionis, & aliis eiusmodi, quas fusè excutit Antonius Faber *decade 7. de errorib. pragmatic. & nostris* lycæi non sunt.

INDEX

I N D E X
RERVM ET VERBORVM
Quæ in hoc priori Tomo de vniuersa
Negotiatione continentur.

A

Absens, & absentia.

ABSENTIBVS Reipublicæ causâ indulgetur restitutio in integrum, & quæ absentia ad hoc hoc privilegium requiratur.

- 657.3 an Absens Reipublicæ causâ possit indemnis seruari à Republica. *ibid.*
- Absens Reipublicæ causâ non tenetur relinquere procuratorem in ciuitate qui tempore absentia negotia sua peragat. *658.imit.*
- Absentes Reipublicæ causâ à minoribus differunt quoad privilegium restitutionis. *ibid.*
- Absentia Reipublicæ causâ non debet esse affectata, & dolo captata. *658.4*
- Absens amplius Reipublicæ causâ non censetur is cuius finitum est officium propter quod dicebatur abesse Reipublicæ causâ. *659.5*
- Absens Reipublicæ causâ non restituitur aduersus damnum quod fuerat æquè passurus si Reipublicæ causâ non abfuisset. *ibid.*
- Absentia necessaria siue ex probabili siue ex improbabili causa nascatur, dat materiam restitutioni in integrum. *660.9. & seqq.*
- Absentia necessaria quæ dicatur. *662.imit.*
- an Absentia necessaria & sponte suscepta det causam restitutioni. *ibid.*
- Absentia studiorum causâ non ita semper est fauorabilis ut det causam restitutioni. *ibid.*
- Absentia Reipublicæ causâ quæ dat causam restitutioni in integrum, quomodo computanda. *662.13. & seqq.*

Abusus.

- Abusus omnes secludendi in venditione humanorum corporum. *70.vers.secludo*
- Abusus humanorum corporum ad libidinem crimen valde infandum. *ibid.*
- Abusus partium humani corporis ad varia magica opera. *70.3*

Acceptilatio.

- Acceptilatio differt à pacto de nò petendo. *488.21*
- Acceptilatio conuenit cum pacto de non petendo in effectu, differt autem in modo. *ibid.*

Acetabulum.

- Acetabulum est sextarij pars octaua. *101.7*
- Acetabuli ethymologia. *ibid.*
- Acetabulum mensura medicis familiaris. *ibid.*

Actio.

- Actio institoria quid sit. *27.7*
- R.P.Gibal. De Negotiat. Tom. I.*

- Actio institoria aduersus quos & quando datur. *ibid. & seq. 28*
- Actio negotiorum gestorum duplex est, vna directa, altera contraria. *30.5*
- Actio negotiorum gestorum cui datur, & aduersus quem. *ibid. vers. contraria.*
- Actio mandati duplex directa & contraria. *34.9*
- Actio mandati directa datur mandanti aduersus mandatarium. *ibid. vers. directa.*
- Actio mandati contraria datur mandatario aduersus mandantem. *35.10*
- Actio duplex oritur ex mutua obligatione mandatoris & procuratoris. *37.7*
- Actiones aliæ sunt ciuiles, aliæ prætorie. *241.5*
- Actio ciuilis nascitur ex conventionione ciuili. *ibid.*
- Actio quæ datur ex recepto aduersus nautas est prætoria. *ibid.*
- Actio ex recepto dicitur actio in factum. *ibid.*
- Actio furti quibus & aduersus quos competat, si in nauis vel caupona commissum est. *241.6*
- Actio oneris auersi datur actori aduersus nautas, qui onera transuehenda suscipiunt. *241.8*
- Actio oneris auersi, sicut & furti, cui est proxima, datur in duplum. *ibid. & seq.*
- Actionis oneris auersi casus notabilis. *ibid.*
- Actio iniuriarum non debet esse vaga, sed ea agens debet certum quid dicere. *242.11*
- Actiones piraticæ sunt annales. *259. vers. tertio.*
- Actio ex locato datur aduersus magistrum nauis his qui pro mercibus iactatis soluerunt, si post contributionem appareant. *261. vers. septimo.*
- Actio exercitoria est actio personalis, prætorie & extraordinaria. *262.imit.*
- Actio exercitoria non datur nisi de rebus ad magistrum pertinentibus. *ibid.*
- Actio quadruplex datur his quorum merces iactæ sunt aduersus magistrum nauis. *ibid. vers. secundo.*
- Actionis nomen quomodo intelligatur à Iurisconsultis. *474.2*
- Actiones legis olim quid essent. *ibid. & seq.*
- Actionis verbo simpliciter prolato olim intelligebatur formula aliquem prosequendi in iudicio. *475.imit.*
- Actionum veterum formulæ & exempla. *ibid.*
- Actionum veterum præparatorie erant interrogationes. *ibid.*
- Actionum formulæ quæ non ad substantiam earum sed ad verbalem, & scrupulosam formam pertinebant, à Constantino sublata. *ibidem & seq. 476*
- Actionum veteres, & vesana formulæ à Christianissimis.

Index Rerum.

nissimis Regibus sublata. 476. *imit.*
 Actionis hodiernæ vera definitio. *ibid.*
 Actionum ab exceptionibus distinctio. *ibid.*
 Actionis diuisio multiplex. 476.4. & seqq.
 Actionum diuersarum explicatio; & cui, & aduersus quos dentur. 477. *vers. harum.*
 Actionem tutelæ post pubertatem nouari quo sensu à Paulo I.C. dictum sit; Sicut, & actionem de dolo post diuortium, si id specialiter dictum sit. 629.6
Astor.
 Actores mercatorum, vtrum, & quando possint totam gabellam à suis dominis repetere, etsi partem duntaxat ipsi soluerint. 344.1
 Actores mercatorum qui cum excubitoribus gabelliarum paciscuntur vt partem solutionis gabellæ euitent, contra iustitiam peccant, illicitæque gabellâ à dominis repetunt. *ibid.* 2. & seqq.
 Actor mercatoris nequit iuste repetere à Domino partem gabellæ non solutæ pro mercibus non professis. 345. *vers. Terrið.*
 Actor mercatoris qui sua industria fecit ne gabella deberetur, aut solueretur, potest à domino petere pretium suæ industriae. *ibid.*
 Actor qui pacta mercede in qua continebatur pretium vectigalis merces transuehendis suo periculo accipit; potest etsi vectigalia non soluat totum pretium conuentum repetere. *ibid.* *vers. qu into.*
 Actor qni merces suo nomine emit, easque omnino liberat quocumque modo transtulit; eas deinde vendens potest æquè earum augere pretium acsi vectigal omnino solutū fuisset. *ib.* 246.
Actus.
 Actus erat certus agri modus, & vnde sic dictus. 173. *vers. actus.*
 Actus duplex. *ibid.*
 Acti varia nomina & significationes. *ibid.*
Administratio.
 Administratio bonorum non debet specialiter prodigo prohiberi vt talis censeatur, neque valide possit contrahere. 472.5
 Administratio bonorum propter quæ vitia possit alicui prohiberi. *ibid.* *vers. quaritur denique.*
Adrafor.
 Adrafores monetarum lege Cornelia de falsis plectendi sunt. 449.7
 Adrafores qui pecunias grauiore ad legitimum pondus reducant, an peccent, & pro falsariis habendi sint. 450.8
 Adrafores an & quomodo teneantur ad restitutionem si Princeps permittat pecunias adrafas licitè admitti. *ibid.* 9. & seqq. 451
Adressor.
 Adressores Iudicum non dicuntur abesse Reipublicæ causâ. 658.5
 Adressores Iudicum erant quidam comites sedendi, qui consilio suo iuuabant iudicium, non erant tamen Iudices. *ibid.*
 Adressores erant quidam Iurisprudentes à quibus prudentia iuris exigebatur, & imprudentia imputabatur. *ibid.*
 Adressoribus Iudicum vltra quadrimestre in sua prouincia adfidere non licebat. *ibid.* 659.
Edificium.
 Edificia in mari & fluminibus non licuit cuiquamque extrahere. 220.21
 Edificia in loco publico nulli licet erigere, ne aliis noceat. *ibid.*
Ediles.
 Ediles curam habebant fornicum & popinarum,

& personarum quæ in iis versabantur. 105. *v. decimo.*
 Ediles pecunia mulctabant matronas stupri apud populum damnatas. *ibid.*
Egyptij.
 Egyptij mumiam condiunt. 7. *vers. Itaque.*
 Egyptij virorum corpora illic à morte condiebant, non ita mulierum. 70. *vers. Sanè.*
 Egyptiorum sacerdotes exfecti. 76.3
 Egyptiis lepra familiaris. *ibid.* *vers. Secundo.*
 Egyptij populus Barbarus vocati. 229. *vers. secundò.*
Egyptus.
 Egyptia tellus claudit odorato post funus stantia iucco corpora. 73. *vers. postrema.*
 Egyptus stipendiaria facta ab Augusto persoluit capitationem. 289.2
 Egyptus maius tributum in singulos menses soluebat quam Iudæa toto anno. 270. *imit.*
Erarium.
 Erarium quid erat apud Romanos. 45.2
 Erarium in æde Saturni designatum, & quare. *ibid.*
 Erarium Atheniensium erat quædam cella, pone ædem Mineræ. 45. *vers. Apud.*
 Erario præerant quaestores. *ibid.*
 Erarij cura à quaestoribus ad Prætores delata. 46. *vers. Augustus.*
 Erarij pecunia præsentibus Tribunis, & alijs depromebatur. 46. *vers. Erant.*
 Erarium fuit quoddam sanctius, cuius auium ob extremas tantum necessitates depromebatur. *ibid.*
 Erarium militare ab Augusto constitutum. *ibid.*
 Erarij multæ aliæ species. *ibid.* & seqq.
 Erarium publicum confusum cum fisco. 47. *vers. fiscus vero.*
 Erarium publicâ populi pecuniâ continebat. *ibid.*
 Erarij abusus eiulque à fisco distractio. *ibid.* *vers. Octauus.*
 Erarium militare à quo primùm institutum. 274. *imit.*
 Erarium sic dictum quia prima pecunia ærea fuit. 388. *vers. ex eo.*
Æs graue.
 Æs graue non est æs rude, sed librales asses. 405.6.
 Æs graue, de ære rudi, & de signato dictum fuit quando leniores asses perculli sunt. *ibid.*
Ætas.
 Ætas alia in maribus, alia in sceminis requiritur ad veniam ætatis obtinendam. 631.2
 Ætatum distinctio à Seruio Tullio constituta. *ibid.*
 Ætas firmata annus vigesimus quintus. *ibid.*
 Ætas legitima ætas viginti quinque annorum in iure intelligenda. *ibid.* & seqq.
 Ætas legitima in dispositionibus est viginti quinque annorum intelligenda, licet statuta municipalia, aut consuetudo minorem ætatem legitimam definierint. 632. *imit.*
 Ætatem legitimam probandi varij modij; vnum tamen prohibuit Iustinianus, qui licet à Romanis nunquam fuerit vsurpatus, vtiliter tamen fuit prohibitus ne aliquando vsurparetur quem sepep denegauit Senatus Patrisis. 634.6. & seqq.
Athyops.
 Ethiopis Regibus Egyptij eburnum, aurum, & ebur vice tributi pendebant. 327.17
Ager.
 Agrorum triplex genus. 301.6
 Agri scriptuarij quinam dicerentur. *ibid.*
 Agri pascuales saltus dicti sunt. 302. *imit.*
Agricola.
 Agriculis prohibitum sese clientes, & bona sua defendenda potentioribus addicere. 292.8
 Agricoliæ

& Verborum.

Agricoli sese potentioribus clientes addicentes quam vitare volebant seruitutem sponte incurrebant. *ibid.*
 Agriculis susceptis, susceptoribus, & harum conuentionum intercessoribus indictæ pœnæ. *ibid.*
 Agricola an teneantur præstare operas tributarias proprijs sumptibus, an Domini? & quid circa hoc in Parisiensi Curia iudicatum. 294.11
Vide in verb. Rustici.
Agros.
 Agros apud Græcos multiplicem habet significationem. 376.2
 Agros apud Græcos non tantum locum negotiationi destinatum significat, sed etiam ipsam rem vanalem, maxime annonam. *ibid.*
Alexandria.
 Alexandria vrbis denominatio, vnde. 227.7
 Alexandriam vocauit interpres vrbem No Ammon, in qua deinde ædificata fuit. *ibid.*
Alienatio.
 Alienatio bonorum immobilium minoris non semper requirit Prætoris decretum; & in quibus casibus hoc verum sit. 467.12. & seqq.
Alumnus.
 an Alumni collegij Anglicani licitè iurent se in Anglia fidei caula redituros. 613.1
 Alumnus quidam Itali valide iurant se non ingressuros Religionem nisi monito Superiore collegij in quo aluntur. 614.2
Ambitio.
 Ambitio vniuersæ monarchiæ, quam nullus comparare, nec comparatam retinere potest insana valde. 212.4
Amphora.
 Amphora Romana vas liquidis, aridisque mensurandis aptum, cæterarumque mensurarum norma. 159.1
 Amphoratum vino legato legatæ quoque censentur amphora. *ibid.*
 Amphora aliud quam vinam continebatur. *ibid.*
 Amphora vnde dicta. *ibid.*
 Amphora materia erat diuersa. 159. *vers. Materia.*
 Amphora capacitas erat diuersa. *ibid.*
 Amphora quadrantal dicta. *ibid.*
 Amphora capacitas nauium quoque capacitatem designabat. *ibid.* 160
 Amphora liquidorum mensura apud Græcos. 164.1
 Amphora Attica eiusdem capacitatis cum metreta. *ibid.*
 Amphora Attica quæ est eadem cum metreta, dicitur cadus. 163.2
 Amphora Attica deriuatur à voce Hebræa. *ibid.*
Amphoreus.
 Amphoreus fuit certa mensura, quæ bis in metreta continebatur. 165.4
 Amphoreus capit sextarios. 36. *ibid.*
Anatocismus.
 Anatocismus quid sit. 409.4
 Anatocismus à pluribus vsuris distinguitur. *ibid.*
Angaria.
 Angariæ & parangariæ quid sint. 326.16
 Angaria fuit onus possessionibus & patrimonijs indictum. *ibid.*
 Angariarum tam dura fuit necessitas, & nulli ab iis præstandis excusarentur. *ibid.* & seqq.
Angelus.
 Angeli, neque dæmones habent dominium rerum corporearum. 118. *vers. sanè.*
Animal.
 Animalia sæpius apud diuersas nationes pro tributis. *R.P. Gibal. De Negotiis. Tit. I.*

to indicta sunt. 318.13
 Animalium & equorum cursui publico inferuentium maxima habebatur cura. 323.12
Annona.
 Annona, & frumentatio publica indictionis tributi causa. 276.4
 Annonæ nomen in ampliori significatione omnia esculenta comprehendit. *ibid.*
 Annonæ nomen vnde deriuatum. *ibid.*
 Annonæ cura vbique maxima. *ibid.*
 Annonæ plurimi præfecti adhibiti prout vrgebat necessitas. *ibid.* *vers. neque.*
 Annonæ primus Præfectus aurato boue ante portam Tergeminam donatus. *ibid.*
 Annonæ præfecturam viri nobilissimi exercuerunt. 277. *vers. eam porrò.*
 Annonæ magistratus ordinarius fuit & ius dixit. *ibid.* *vers. Plinius.*
 Annonæ curâ ipsi Imperatores sibi sumperunt. *ibid.*
 Annona reponebatur in publicis horreis, quæ fuerent vinaria, olearia, frumentaria, & farrea dicta. 278.8
 Annona & frumenta, in capitibus prouinciæ, & locis munitissimis seruari solita. *ibid.*
 Annonæ totius militaris ratio iter facienti Imperatori exponebatur. 278. *vers. Cassiod.*
 Annona aduecta, horreisque condita munus præfecti erat illi pretium imponere, diuidere, certâque eius partè gratis populo distribuere. 279.9
 Annonarij præfecti tria præcipua munera. *ibid.*
 Annona à præfecto populo distributa. *ibid.* *vers. dispensata.*
 Annonæ erogatio non tantum præcipuis & maioribus vrbibus, sed etiam minoribus ab Imperatoribus concessa. 280. *imit.*
 Cætera vide in verbo *frumentum*, & *frumentatio*.
Antiquarius.
 Antiquariorum scribendi modus. 129.12
 Antiquariorum & librariorum differentia. *ibid.*
 Antiquariorum & librariorum ferè idè munus. *ibid.*
Annus.
 Anni quare & quando inceperint per indictiones numerari. 266.4
 Anno quinto, indictione quinta, fusione quinta sunt tria verba paria. *ibid.*
Aqua.
 Aquatum deriuatio à veteribus vsitata. 219.19
 Aquatum deriuatio erat communis vsus maris æ fluminum. *ibid.*
 Aquam è fluminibus publicis haurire quidem licet, non tamen ducere, aut deriuare. 219.20
 Aquatum ductui aut deriuationi edicta, & leges præscriptæ. *ibid.*
 Aquatum è mari deriuationes ad piscinas salas non erant in cuiuslibet arbitrio, & vsu publico. *ibid.*
 Aqua Nili frugum copiam pronocare, & in Egyptiis mulieribus puerperia multiplicare dicitur. 540. *imit.*
Aqueductus.
 Aqueductus ad nymphæa publica aquam mittebant. 220. *vers. nymphæa.*
 Aqueductuum publicorum maxima cura fuit. *ibid.*
 Aqueductus est ius aquæ per fundum alienum ducendæ. 219.10
 Aqueductus inuito fundi domino constitutus, ab eo interrupti impunè potest. *ibid.*
 Aqueductus alius est prædialis, qui sequitur emptorem prædij, alius personalis. *ibid.*
Aqua haustus.
 Aquæ haustus est ius aquæ in alieno loco hauriendæ. L11.2

Index Rerum.

dæ. 216.12
 Aquæhaustus est seruitus prædialis. *ibid.*
 Aquæhaustus est intelligendus de iis aquis quæ duci non possunt. *ibid.*
 Aquæhaustus confirmari potest internente via, vel loco publico. *ibid.*
Aqua iter.
 Aquæ iter est ius aquæ ducendæ per alienum prædium, qua factò riuo, aut positis fistulis utimur. 216.11
 Aquæ iter differt ab aquæductu. *ibid.*
 Aquæ iter totum fundum sua seruitute afficit, nisi pars certa fuerit designata. *ibid.*
Arbor.
 Arborea quædam in insulis fortunatis certo anni tempore incisæ sequenti deinde anno pluunt lachrymas. 125. *verf. falli tamen.*
 Arborea grandiores dominicalium nemorum, siue Regiorum alienari prohibentur. 304.9
Arca.
 Arca in prouincijs diuersa. 48.7
 Arca Pontificum, & arcarius Pontificalis. *ibid.*
 Arca diluuij à Noë ex lignis Gopher fabricata. 123. *verf. deinde.*
 Arca reliquiæ diuicijs perdurauerunt quia fabricata fuit ex materia impuitibili & cupressina. *ibid.* & seq. 224
 Arca Noë subfidentibus aquis diluuij quo in loco quieuerit. 224.5
 Arca Noëmica quæ in montibus Armeniæ. *ibid.*
Arcarius.
 Arcarij, capfarij dicti apud negotiatores. 48. *verf. negotiatoribus.*
 Arcarius est seruus præpositus arcæ in qua domini pecunia reposita est. 48.7
 Arcarij tenentur rationes reddere sicut rationales. 53. *verf. porro.*
Arenarius.
 Arenarius apud Romanos præceptor erat pueros methodū calculos ducendi edocēs. 423. & seq.
Argentæus.
 Argentæus fuit nummus frequens apud Romanos. 408.1. & 410. *verf. alius.*
 Argentæi nomina absolute sumpti intelligitur denarius. *ibid.* 408.1
 Argentæus nummus quare à Romanis dictus quinaris. *ibid.* 410
Armillæ.
 Armillæ matronarū ornamentum. 106. *verf. Arnob.*
Artaba.
 Artaba Barbara mensura non Græca. 166. *v. artaba.*
 Artaba Persica, Medica & Egyptia. *ibid.*
 Artabæ capacitas. *ibid.*
As.
 As & libra idem fuerunt. 150.3
 As pro libra usurpatum. *ibid.*
 As dicitur quasi æs. *ibid.*
 As & libra in duodecim partes æquales diuisa. *ibid.* *verf. assen.*
 Assis pars prima est uenia. *ibid.*
 Assis dictio in omnibus rebus sub partitionem cadentibus apud Romanos usurpata. 151.5
 Assis nomen in re agraria usurpatum. *ibid.* 6. & seq. 152
 Assis nomen in pluribus alijs rebus usurpatum. 152. *verf. ex quibus.*
 Assis nomine potest etiam sextarius designari. *ibid.*
 Asses quandiu librales extiterunt dicti sunt graue æs. 387. *in fin.* & seq.
 Asses elephantæ dare; quale prouerbum. 404.4

As primus æreus nummus. *ibid.* 5
 Assis pondus quando mutatum apud Romanos. *ibid.*
 As siue libralis, siue leuior, siue leuissimus, & semuncialis in suas partes easque duodecim diuisus fuit; & quas. 406.7. & seq.
 Assis singulæ partes recensentur, & explicantur. *ibid.* & seq. 407
 Assis multiplicatio per adiectionem. 407.9
Assipondium.
 Assipondium & aliæ voces ab asse dictæ. 151. *verf. obseruat.*
Asmodæus.
 Asmodæi nomen unde. 112. *verf. quid amabo.*
 Asmodæus demonium malum. *ibid.* *verf. sanè.*
 Asmodæi opera communia cum demonibus. *ibid.*
 Asmodæus fera terrestris. *ibid.* *verf. quam.*
Athenienses.
 Atheniensis populus diuisus in duodecim tribus, & singulæ tribus in tres phratrias. 46. *in fin.*
 Atheniensium leges damnantes lupanaria, & omnem prostitutionem. 101.7
 Athenienses non patiebantur ornatum fœminam prodire in publicum. 106. *verf. Arnob.* *in fin.*
 Athenienses eorum qui in bello pro patria certantes occidebantur cadauera in arcis cupressinis condebant. 223. *verf. qua.*
 Athenienses præter *ἀπαρτῆς* qui ford, & vniuersis rebus venalibus præficiantur, constituerunt *ἀγορῆς*, qui foro piscario speciali cura inuigilarent. 377. & seq. 378
 Athenienses olim ex puro probatoque argento pecuniam cudendam curarunt, vt exterorum mercatorum frequentia sua ciuitas abundaret. 397.3
Aureus.
 Aurei valor apud Romanos. 415.2
 Aurei quot in libram imputarentur. *ibid.* 3. & seq.
 Aureorum multiplex mutatio. *ibid.* & 416.4
 Aurei quare solidi dicti. 417. *verf. collige.*
 Aureus, & stater differunt vt genus, & species. 420. 10
Aurum.
 Aurum per fossio apud Hebreos uisitata 121. *verf. quum.*
 Aurum per fossio mos in oriente uisitata & ad Romanos derivatus. *ibid.*
 Aureus ambæ puellis, pueris tantum dextra perforabatur. 122. *in fin.*
Aurum.
 Aurum copiose reperiebatur in Ophir Arabica prope Sabæos. 234. *verf. illustre.*
 Aurum in Ophir Arabica repertum valde purum. *ibid.*
 Aurum *ἀυρον*, & *ἄριστον* idem sunt. *ibid.*
 Aurum obrysum quale sit. *ibid.*
 Auri glebæ minimæ in Ophir Arabica repertæ nucleum æquabant maximæ nucis Basticæ. *ibid.*
 Aurum in Ophir Arabica copiosius repertum quam in tota Arabia. 235. *in fin.*
 Aurum coronarium fuit initio sponte oblatum, deinde tamen indictum. 265.3
 Aurum coronarium quid, quibus, & quare oblatum. *ibid.*
Authentica.
 Authentica Sacramenta puberum, quid sit. 615.1
 Authentica prædicta de quibus contractibus agatur. *ibid.* 2.3
 Authentica prædicta iubet iuramenta de contractibus non retractandis custodienda esse. 616.3
 Authen

& Verborum.

Authentica Sacramenta puberum, alia est à Constitutione Alexandri. 616.3
 Authentica prædicta vbi obseruatur extenditur ad donationes à minoribus factas. 617.5
 Authentica prædicta non habet locum nisi minor suo iuramento renuntiet expressè beneficio restitutionis ratione minoritatis sibi competenti. *ibid.* dem 6
Authoritas.
 Authoritas publica in constituendo nummo, eiusque valorem definiendo habere debet rationem materiæ quam ad id eligit, & pro eius utilitate, ac pondere æstimationem constituere. 399.6
 Authoritas publica ita æstimationem nummi vt sic definit, vt simul quoque æstimer metallum ex quo cuditur. 402.8
 Authoritas constandæ, & signandæ monetæ summi imperij prærogatiua est. 438.1
 Authoritas cudendæ monetæ solis summo, & optimo iure Principibus concessa, & quare. 439. *verf. Ratio vero.*
 Authoritas cudendæ monetæ variis Dynastis Francis à supremo Rege concessa. 439.2
B
Baphei.
 Baphei & gynæciarij quinam. 191.8
 Baphei tingendæ purpuræ Imperatorum propriæ vacabant. *ibid.*
Baphium.
 Baphium & gynæcium textrinum Imperatorum. 190.8
 Baphij procuratores quinam. *ibid.*
Barbari.
 Barbari & Romani Imperij hostibus nefas fuit arma deferre. 189.6
Batus.
 Batus siue badus liquidorum prima mensura ac veluti cæterarum norma. 168.16
 Batus & ephi an sint æqualis capacitatis. *ibid.*
 Batus maior & minor. *ibid.*
 Batus maior, batus minor & amphora quam inter se proportionem habeant. *ibid.*
 Batorum tria genera. *ibid.*
 Batus triplex inæqualis capacitatis. 169.17
 Batus maior æqualis mensuræ cum ephi & eiusdem cum Romana amphora capacitatis. 170. *verf. probat.*
 Bato maiori datur nomen congiij. 171. *in fin.*
 Batus prima mensura. 149. *verf. ex quibus.*
 Bati maioris & minoris distinctio. *ibid.*
 Batum duplicem fuisse colligitur ex mari æneo. *ibid.*
Bellum.
 Bellum, seu militia est causa publica indicendi tributa. 273. *verf. tertia.*
 Bellum ferè prima origo vectigalium in Gallia, & in Hispania. *ibid.*
Blanca.
 Blanca Comitissa optima negotiatrix. p.2
Bonum.
 Bona Principis sunt duplicis generis. 47.5
Brachia.
 Brachia Christi nomine & Crucis signo inusta. 122. *verf. Decima.*
 Brachij Fabricensium notæ publicæ inusta. *ibid.*
Breucula.
 Breucula nauigaturis concessa nunc sunt magni R. P. Gibal. De Negotiat. Thom. I.

prouentus, & inter fisci redditus numerantur. 217. & seq. 218
 Breucula à Ducibus obtinentes ad nauigandum, nullum suis rebus à fisco periculum metuebant. 256. 16
Bulla.
 Bullæ siue metalliæ, siue cereæ, notæ exteriores. 126.10
 Bulla aurea fuit quondam pterorum prætextatorum insigne. *ibid.*
 Bulla fuit etiam triumphantium insigne. *ibid.*
 Bulla aurea quis primus fuerit donatus. *ibid.*
 Bullæ Pontificum, & Imperatorum unde dictæ. *ibid.*
 Bullæ diuersæ materiæ. *ibid.* & seq.
 Bullæ cereæ & metalliæ discrimen. 127. *verf. Ex quibus.*
 Bullæ aureæ vsus. *ibid.* & seq.
 Bullæ cereæ & aliarum vsus. *ibid.* & seq.
 Bulla cœnæ tantum damnat vt plebs exigentes vectigalia prohibita, ipsa verò nulla plebs. 126. *verf. venio.*

C

Cabus.
 Cabus minima aridorum mensura. 168.15
 Cabi quanta capacitas. *ibid.*
Cadus.
 Cadi etymologia. 163.2
 Cadus certa mensura, eaque satis ampla. *ibid.*
Cadauer.
 Cadauera humana tribus causis vendi solent. 68.1
 Cadauera humana possunt vendi ad sepulturam. 73. *verf. De hoc.*
Callis.
 Callis quænam agri species, & unde sic dicta. 301. *verf. dicebantur,* & seq.
Campfor.
 Camplores an dici possint mercatores. 23.4
Canon.
 Canon est vectigal, & tributum ordinarium immutabili forma & eodem tenore inferri ærario solitum. 264.2. & seq. 265
 Canon unde sic dicitur. *ibid.*
 Canonica illatio pro omni iusta & legitima obligatione sumitur. *ibid.*
 Canon frumentarius sicut erat in Roma veteri, & noua, ita in Alexandria. 286. *in fin.*
 Canon publicus dictus annuaria pensitatio, functio, præstatio. 281. *in fin.*
 Canon annonarius à provincialibus præstitus in annonam populi Romani, Alexandrini, & Constantinopolitani. *ibid.*
Canonicarius.
 Canonicarij canones, & illationes exigebant, inferebantque in horrea. 361.3
 Canonicarij ad quid mittebantur in prouincias, & à quo. *ibid.*
 Canonicarij suo, & eos mittentium periculo aurum quod infetebatur suscipiebant, & transmittiebant. *ibid.*
Capitatio.
 Capitatio in iure sic dicta quæ tributi species. 289.1
 Capitatio exigebatur à censu & prædijs earentibus. *ibid.*
 Capitatio in dictio antiquissima. *ibid.* 1
 Capitatio à Mose indicta in templi usum. *ibid.*
 L. 11 3 Capita

Index Rerum

Capitationis à pluribus indictæ variae species. *ibid.*
 290
 Capitatio quædam celebris apud Rhutenas. *ibid.*
 dem.
 Capitationes omnes in Gallia abrogatæ. *ibid.*
 Capitatio soli plebi rusticæ extra urbanos muros
 postea indicta. 290.3
 Capitationis insignis relevatio à Valentiniano fa-
 cta. 291. *vers. Hanc itaque.*
 Capitatio tributum graue, & mortis cuiusdam
 civilis instar. *ibid.*
 Capitatio prædiorum, & iugorum, & animalium.
 291.5
Capitulum.
 Capitulo ratione bonorum, & iurium quæ illi toti
 conveniunt conceditur restitutio in integrum,
 non autem ratione bonorum quæ singulis ob-
 tingunt. 656.1
Captivus.
 Captivi, aut quoquo modo in vinculis detenti pos-
 sunt obtinere beneficium restitutionis. 660.9
 Captivo ab hostibus ubi postliminio reuersus est
 succurrit prætor beneficio restitutionis in inte-
 grum. 663. *in med.*
Capsarius.
 Capsarij quid sint secundum veteres Iurisconsultos.
 48. *vers. negotiatoribus.*
 Capsarij dicuntur qui pueris in scholam euntibus
 libros deferunt. *ibid.*
 Capsarij nominantur à capsâ. *ibid.*
Caput.
 Caput cum contingat, de iureiur. quid ferat, expli-
 catur. 618.1. & seq.
 Caput prædictum in pluribus Galliarum provinciis lo-
 cum non habet. 619.3
 Caput quamuis pactum, de pact. in 6. quid conti-
 neat, & præscribat. 619.4
Cara.
 Caro vnde dicta. 71.1
 Carnibus humanis aliqui alij. *ibid.*
 Carnis humanæ venditio extra extremam necessi-
 tatem illicita. 72.2
 Carnium humanarum comestio an intrinsecus ma-
 la. *ibid.* 3
 Carnium humanarum comestio vrgente extrema
 necessitate absque peccato vsurpari potest. 72.4
 Carne humana vesci nullus tenetur, etiam ad vi-
 tandam mortem. 73.5
 Carnium humanarum quæ venditio sit licita. *ibi-*
 dem 6
 Carnis humanæ esus vix licitus. *ibid.* *vers. Adde*
nihilominus.
 Carnis humanæ variae & ferinæ comestiones. 71.
 1. & seq.
 Carni humanæ pretium impositum. *ibid.*
 Carnis humanæ comestio ab aliquibus approbata.
 72. *vers. Respondetur.*
 Carnis humanæ comestio vehementer punita.
 72.3
 Carnis propriæ dilaniatio & tunctio qualibet an
 veteri lege prohiberetur. 128. *vers. sexto.*
Casati.
 Casati ab agricolis suscepti prodere. 293.9
 Casati vnde dicti. *ibid.*
Cassanite.
 Cassanite Ophir Arabiæ incolæ omnium rerum
 rudes & imperiti. 234. *vers. Cassanite.*
 Cassanite aurum cum populis vicinis permittentes
 illud tam vile habuerunt, vt pro pondere alterius
 metalli maius aut pondus rependerent. *ibid.*

Caupo, Caupornius.
 Caupones quid sint. 10.6
 Cauponatiæ artis variae species. *ibid.*
Cautio.
 Cautio Mutiana quandonam locum habere possit
 in dispositionibus conditionis conditione ne-
 gatiua perpetua. 526. *vers. querimus.*
 Cautio Mutiana non habet locum in contractibus,
 & aliis similibus dispositionibus conditionali-
 bus cum vera, & propria conditione negatiua
 perpetua. *ibid.*
Centenarij.
 Centenarij, & ducenarij quidam ministri exactioni
 vectigalium destinati: & vnde sic vocati. 363.
vers. septimo.
Centesima.
 Centesima Romanorum quid sit. 428.3
 Centesima Romanorum Græcis recentibus est
 ἑκατοστή; & quæ prior fuerit. *ibid.*
 Centesimæ nomen à Græco ἑκατοστή ad verbum
 fuit conuersum. 429. *init.*
 Centesimæ binæ, ternæ, quaternæ, &c. quid sint.
 429.4
 Centesimæ quando primùm Romanis cognitæ.
 429.5. & 431.8
 Centesimæ nota quæ. 430.6
 Centesimæ apud Romanos fuere maiores vsuræ,
 minores apud Græcos. 430.7
 Centesimæ fuere vsuræ antiquæ, vsitatæ in ære
 graui & nondum signato. 431.8
Centuria.
 Centuria modus agri diuersus. 173. *vers. cen-*
turia.
 Centuria quadrata seu in vtramque partem bina,
 est saltus. *ibid.* *vers. salta.*
Censio.
 vt Censio ritè facta esset quid requiretur. 309.
vers. censio.
 Censio definitur pro quantitate iugorum, iu-
 gerum, & capitum. *ibid.*
Censitor.
 Censitores erant agrimensores, aut peragratos,
 qui de cuiusque censu & facultatibus iudica-
 bant: quibus etiam adiungebantur inspectores.
 299.4
Censuales.
 Censuales tabulæ, quæ aliquando libri censuales
 dicuntur, propriissimè census vocantur; maxi-
 mæque fidem faciunt. 300.5
 Censuales tabulæ quomodo fieri, & conscribi de-
 beant vt fidem faciant. *ibid.* & seq.
Census.
 Census est tributum pro mensura facultatum, &
 præcipue prædiorum cuique impositum. 298.1
 Census à quo primò institutus. *ibid.* 1
 Census opus fuit insuetum Gallis. *ibid.*
 Census alio sine institutus Romæ quàm in Gallis.
ibid.
 Census quando & quomodo fieret. 299.3
 Census non inibat toties quoties tributum.
ibid.
Ceranium.
 Ceranium Italicum est cadus, vel amphora Roma-
 na. 165.3
Ceratum.
 Ceratum quis numerus fuerit, eiusque valor ex-
 ponitur. 414.10
Cham.
 Cham, siue Ham in Africa steriles terras oblega-
 tus ibi nomine Iouis per multa sæcula cultus
 fuit. *ibid.*

& Verborum.

fuit. 227.11
 Cham cultus in Ægypto Chamiam, vel Che-
 miam, vel terram Cham denominauit. *ibid.*
 Cham nomen in Africa claruit. *ibid.*
 Cham, & Iouis comparatio. *ibid.*
Chananaei.
 Chananaei Phœnices dicti. 228. *vers. post eam.*
 Chananaeorum & Phœnicum nomen in lacris pa-
 ginis promiscuè vsurparum. *ibid.* *vers. primo.*
 Chananea mulier à Matthæo dicta, quare à Marco
 Syrophœnissa vocata. *ibid.*
 Chanaam Hebraicè mercatorem sonat. *ibidem*
 229
 Chananeus & Hebraeus sermo non multum diffe-
 rebant. *ibid.* *vers. vides.*
 Chananaei commentarij viles Phœnicarum rerum
 scriptoribus. *ibid.* 230
 Chananaei colonias omnium antiquissimas duxe-
 runt, earumque occasio. 230.15
 Chananaei in scripturis passim pro mercatoribus
 vsurpantur. 233. *vers. hoc ipsum.*
 Chananaei plus sexcentis annis ante Alexandrum
 cœperunt Asiæ litora lustrare, & Indiam vsquè
 negotiationis causâ navigare. *ibid.*
Christiani.
 Christiani in seruitutem redacti non debent serui-
 re in hiis, & hæreticis. 68.4
 Christianorum ianuæ corollis ornari prohibita, &
 quare. 99.6
 Christiani ob non ornatam lauris domum lætitiæ
 causâ, Romanorum hostes habebantur. 100. *vers.*
& Apulei.
 Christianorum disciplina seuera in prohibendis
 lupanaribus & libidinum officinis. *ibidem* &
 seq.
 Christianis non licuit spectare theatra. 100. *vers.*
quare.
 Christianæ ancillæ prohibentur tradi lenonibus.
 102. *vers. Sed habemus.*
 Christiani crucem peccatis inuulerunt, vt ab eis
 licent auerterent. 120.6
 Christiani sapius Christi nomen & Crucis signum
 manibus inuulerunt. 122. *vers. decimo,* & seq.
 127.
 Christianis fœminis aureus annulus datus non ad
 ornatum, sed ad signanda ea quæ domi custo-
 dienda sunt. 131.13
 Christiani tenentur Principi Infideli, ad cuius
 Ditionem appellant, & per eam qualibet de
 de causa transeuntis vectigalia soluere. 288.3
 Christiani ex consilio Pauli omnia vernalia in ma-
 cellis emebant; nihil interrogantes propter con-
 scientiam. 375. *vers. vltima.*
Chus.
 Chus est liquidorum mensura apud Græcos.
 165.5
 Chus est idem Græcis quod congius Romanis.
ibid.
 Chus capacitas ex illius cum Romanis mensuris
 comparatione dignoscitur. *ibid.*
Cinnabaris.
 Cinnabaris adhibebatur epistolis ad fidem facien-
 dam. 125. *vers. aliquando.*
 Cinnabaris est sanguis draconis. *ibid.*
Circumcisio.
 Circumcisio signum diuinum auctore Deo homi-
 nibus impressum. 119. *vers. & quidem.*
 Circumcisio fuit signum à Deo institutum, vt
 Abrahæ genus à cæteris omnibus dignoscere-
 tur. *ibid.*

Classis.
 Classis frumentaria instituta, vt statis temporibus
 deueheretur annona. 271.1
 Classis Alexandrina celebris inter frumentarias;
 in cuius locum substituebatur Africana. *ibi-*
 dem.
 Classes annonariæ & frumentariæ magna pompa
 effuso in litus populo, illustribus viris, ipsoque
 etiam Senatu excipiebantur. 278. *vers. classis.*
 Classes tum publicæ, tum priuatorum deuehendæ
 annonæ adhibitæ. *ibid.* *vers. vide.*
Clauis.
 Clauis S. Huberti quare hominis & cæterorum
 animalium fronti imprimitur. 121. *vers. certius.*
Clericus.
 Clericis beneficiatis tum cæteris omnibus, tum
 etiam religiosi prohibetur negotiatio. 18.1
 Clericus negotiator excommunicationem incurrit.
 19.2
 Clericorum negotiationem & mercaturam agen-
 tium alia pœnæ. *ibid.*
 Clerici negotiantes nequeunt disponere testamen-
 to de acquisitis per negotiationem & mercatu-
 ram. *ibid.* 3
 Clerici negotiantes incidunt in peccatum mortale.
ibid. 4
 Clerici qui possunt redire ad sæcularia non prohi-
 bentur tractatione negotiorum sæcularium.
 20.4
 Clerici religiosi grauius puniendi quoties se nego-
 tiis sæcularibus immiscunt. *ibid.* *vers. Clerico-*
rum.
 Clericos & religiosos negotiationem agentes ex-
 cusat à culpa grauis necessitas. 20.5. & seq.
 Clericus potest exercere negotiationem per aliam
 personam, modò non fiat nomine ipsius Clerici,
 20. *vers. Ad extremum.*
 Clericis non prohibetur negotiatio non lucratiua.
 20.6
 Clerici & religiosi possunt exercere omnia opera
 & artes quæ cum negotiatione coniunctæ non
 sunt. 21.7
 Clerici & monachi licitè possunt sua opera vende-
 re & ex suo labore negotiari. 21.8
 Clerici nequeunt exercere artem ex qua sequatur
 officij diuini neglectus. *ibid.* 9
 Clerici tenentur lege iubente frumentum pauperi-
 bus incolis certo pretio vendi, vrgente an-
 nonæ penuria. 196. *vers. monet.*
 Clericis prohibetur vectigalium, & aliarum rerum
 publicarum conductio. 368. *vers. deinde.*
 Clerici possunt ipsi vel per se colere, & conducere
 villas, & prædia Ecclesiarum, quæ ipsis in ali-
 quod tempus pro portione Ecclesiastica dantur,
ibid. 369
 Clericis æquè ac laicis licuit ante Concilium
 Laodicenum, & Nicænum feneari. 428.2
 Clericus gaudet præscriptione fori, non obstante
 pacto in contrarium. 491. *init.*
 Clericus ubi de crimine agitur acquit renuntiare
 priuilegio clericali. *ibid.*
 Clericis non competit restitutio in integrum quo-
 ad bona patrimonialia ratione solius Clericatus.
 656.1
Cociones.
 Cociones sunt qui credito vendunt, & non nume-
 rata pecunia. 10.5
Cochlear.
 Cochlear mensurarum omnium minima dicitur.
 161.8
 Lll 4 Cochlea

Index Rerum.

Cochlearis nomine duplex mensura designata. *ibid.*
Celebs, & Celibatus.
 Celibes legibus Romanis coniugibus non ad-
 quabantur. § 17. *vers. Vide.*
 Celibatus probrosus fuit apud Romanos. *ibid.*
Collatio.
 Collatio nummorum à paucis bene, & clarè per-
 tractata. 437.1
 Collatio nummorum in quo consistat. *ibid.*
 Collatio in nummis eiusdem generis & materiae
 quomodo faciendae. *ibid.* 2
 Collatio nummorum diuersi generis. 438.3
 ad Collationem nummorum monita generalia.
ibid.
Colonus.
 Coloni Thracenses per vniuersam diocèsim à
 capitatione releuati. 290.3
 Coloni tantum descriptitij capitationem solue-
 bant. *ibid.*
Coma.
 Comam Absalonis puella Solymitanæ emebant
 ducentis siclis. 73.2
 Coma Samsonis à Philistæis emptæ. *ibid.*
 Coma Nisi Megarorum Regis Minoi à Sylla
 oblata. *ibid.* & seq. 74
 Coma hominum & mulierum non tantum, sed
 etiam aliæ corporis partes venales habentur.
 74. 2.3
 Comæ magni habitus. 74.3
Comes.
 Comites portuum quare instituti. 276. *imit.*
 Comes portus Romæ institutus, alter Rauennæ.
ibid.
Commercium.
 Commercij variæ acceptiones. 7.6
 Commercium est ius vendendi emendique inui-
 cem. 8.6
 Commercium turpia ratione materiae non sunt ido-
 nea materia negotiationis. 11.2
 Commercium potest exerceri circa res futuras &
 in spe tantum existentes. 56.5
 Commercium mancipiorum quæ ex Indiis orien-
 talibus & occidentalibus in Europam transe-
 huntur in Gallia infame & illicitum. 68.3
 Commerciorum æquitas pendet ex legitimo pon-
 derum & mensurarum vsu. 176.1
 Commercium veterum impio sœnore, vitia mercibus,
 iniustisque medijs agitata, atque à Deo
 damnata. 177. *vers. apud.*
 Commercium cum Turcis, Sarracenis, aliisque Fidei
 Christianæ hostibus, tum ab Ecclesia, tum à
 Christianis Principibus prohibita. 190.7
 Commercium alicuius rei, vel artem aliquam
 prohibitam exercens, an peccet, & ad restitu-
 tionem teneatur. 196.1. & seq. 197
 Commercium alicuius rei alicui vni ex privilegio,
 vel in compensationem concessum, exercens
 peccat violando ius alterius. 197.3
 Commercium maritima non sunt cuiilibet genti li-
 bera. 218.17
 Commerciorum & negotiationis auiditas in Phœ-
 nicibus antequam Chanantide pellerentur.
 233. *vers. hoc ipsum.*
 Commercium maritima Salomonis. 234. *imit.*
 Commercium, & commutationes ante inuentam mo-
 metâ maximis difficultatibus agitabantur. 386.1
 Commercij difficultas cum maximo Reipublicæ
 damno aliquando nascitur ex mutatione monetæ.
 445. 3

Concilium.
 Concilium Nicænum omnibus Clericis sœnerati
 ob dignitatem status vetuit. 428.2
 Concilium Laodicenum vsuram hemiolicam à
 Constantino latam prohibuit. 432.10
Conditio.
 Conditio in vniuersum est aliquid negotio, aut di-
 spositioni appositum vnde effectus eius pen-
 det. 506.1
 Conditio prima diuisio in conditionem de præ-
 senti, de præterito, & de futuro, & aliæ plu-
 res eius diuisiones. 506.2
 Conditio potestatiua, fortuita, & mixta quid sint.
ibid.
 Conditiones per quas particulas explicentur. *ibi-*
 dem 3
 Conditio opponitur contractui, & cuiusque
 dispositioni tribus modis. *ibid.* 4
 Conditiones de præterito, vel de præterito, dispo-
 sitioni alicui adiectæ non suspendunt, infirmant,
 aut mutant contractum. 507.1
 an Conditio de re præterita, vel præterita, quæ ta-
 men credebatur esse de re futura suspendat dis-
 positionis effectum. 508.2
 Conditio de futuro quæ duplex sit. 509.1
 Conditio de futuro semper suspendit effectum
 contractus cui apponitur, & quomodo. *ibi-*
 dem 2
 Conditio de futuro necessario contractui appositæ
 non suspendit consensum, seu obligationem in
 euentum conditionis, nisi ita constet de inten-
 tione contrahentium. *ibid.*
 Conditio de futuro contingenti eatenus suspendit
 consensum & obligationem in euentum ipsius
 quatenus eius futurum incerta est contrahenti.
 509.3. & seq.
 Conditiones quæcumque merè contingentes sus-
 pendunt dispositionem cui adiciuntur vsque
 ad euentum conditionis. 511.4
 Conditio tacita quid sit. *ibid.* n.1
 Conditio tacita non facit dispositionem cui ad-
 dicitur conditionalem. *ibid.* 3
 Conditiones tacitæ nocent dispositioni si contra
 prohibitiones legis exprimentur. *ibid.*
 Conditiones quæ tacite insunt dispositioni non
 faciunt illam conditionalem etiam si exprimen-
 tur. 512.3
 Conditio quæ aliter exprimitur quàm quomodo
 tacite inest facit dispositionem conditionalem.
ibid. 4
 Conditionum quæ tacite insunt dispositioni ex-
 pressio prohibetur à lege, & si exprimentur no-
 cent dispositioni. *ibid.* 5
 Conditionum quarundam singularium exempla.
ibid. & seq.
 Conditiones quæ obligant ad aliquid contradic-
 toriè oppositum obligationi radicali actus cui
 adiciuntur, illum destruunt. 513.1
 Secus verò si adiciuntur actui per modum pacti,
 & obligationis, sed suspensivæ tantum. 513.2
 Conditio contra substantiam actus contractui ap-
 posita per modum pacti aut obligationis ali-
 quando mutat contractum in alium. 514.3
 Conditiones impossibiles licet contradictoniè non
 opponantur actui cui adiciuntur, illum tamen
 vitiant, & annullant omni iure. *ibid.* 4
 an Conditiones impossibiles adiectæ matrimonio
 illud inualident. 515.6
 Conditiones turpes idem sunt ac impossibiles; &
 quædam alia circa illas notanda. *ibid.*
 Condi

& Verborum.

Conditio directè nuptias prohibens adiecta con-
 tractibus illos vitiat & irritat. 516.1
 Conditio indirectæ viduitatis adiectæ testamentis
 reicitur à iure. 517. *imit.*
 Conditio indirectæ viduitatis cur contractus irritet,
 cum testamenta non inualident. 518. *imit.*
 Conditio indirectæ viduitatis testamento appositæ
 irritat illum si certò constet talem fuisse men-
 tem testatoris, qui onanind voluerit suam di-
 spositionem à tali conditione pendere. *ibid.*
vers. atque.
 Conditio indirectæ viduitatis, & à liberis quoquo
 modo auertentis varij casus. 518.2
 Conditio non nubendi absolute sumpta non est
 turpis, sed quatenus omnes nuptias directè pro-
 hibet. 519.3
 Conditio prohibens nuptias viduis valida est &
 reicitur à iure. 519.4
 Conditio non nubendi potest in aliquibus casibus
 validè dispositioni alicui apponi. 520.5
 Conditio si castè & honestè vixerit quid sit &
 quomodo violetur. 520.6
 Conditio castè viuendi an violetur per occultam
 fornicationem. 521.7. & seq.
 Conditio non transeundi ad secundas nuptias non
 datur per fornicationem. *ibid.*
 Conditio non conuolandi ad secundas nuptias
 quandonam censetur apponi legato, si illa di-
 fertè non exprimitur. 521.8
 Conditio si nupserit legato, aut testamento adie-
 ctæ, valida est; & an possit remitti fauore Mona-
 chismi, aut Clericatus. 522.10
 Conditio à Religione retrahens non reicitur à iu-
 re. 523.11. & seq.
 Conditio nuptias cum certa persona præscribens
 seruanda est. 523.12
 Conditio præscribens certas nuptias non potest
 apponi legitimæ. *ibid.* 13
 Conditio certas nuptias cum persona indigna præ-
 scribens nulla est. 523.13
 Conditio certi matrimonij quæ mixta est, & pen-
 dens ex duorum contrahentium voluntate, quo-
 ties non impletur absque culpa eius cui imposi-
 ta est, valet legatum, & conditio habetur pro
 impleta. *ibid.* *vers. quæritur.*
 Conditionum diuersæ species diuersimodè im-
 plendæ. 527.1. & seq.
 Conditiones hypotheticè impossibiles duplicis ge-
 neris. 528.2
 Conditio implenda in specifica forma debet im-
 pleri iuxta mentem potius quàm verba dispo-
 nentis, & vbi de mente non constat verbis
 herendum. 529.4
 Conditio implenda in forma, tota, & non ex parte
 est implenda. *ibid.* 5
 Conditio in multis diuersis coniunctim adscriptis sin-
 gulis parendum est, secus si diuisim adscriptæ
 sint. 530.6
 ex Conditionibus diuisim adscriptis sufficit vnæ
 impleri vt omnes censentur impleri. *ibid.*
 in Conditione implenda receditur à verborum ri-
 gidi significatione, vbi euidenter constat de
 mente disponentis. 530.7
 Conditio non censetur impleri si verba in proprio
 sensu non accipiuntur vbi de mente dispen-
 tis non constat. 531.8
 in Conditione si nupserit, subintelligitur si restè
 nupserit. *ibid.* 9
 in Conditione si sine liberis, an veniant ado-
 ptati, aut naturales. 531.10. & seq.

Conditiones secundum exactam verborum subti-
 litatem impossibiles implendæ sunt per æqui-
 pollentiam. 532.11
 Conditio impossibilis in specifica forma non facit
 cessare dispositionem si impleatur per aliquid
 æquipollens. *ibid.* 533
 Conditio falsa pro impossibili habita. *ibid.*
 Conditio emancipationis satisfactæ quocumque mo-
 do liberi sui iuris efficiantur. 534. *in med.*
 Conditiones in specifica forma impossibiles imple-
 ri possunt per æquipollens licet sit certus appo-
 situs modus. 535.12
 Conditio impossibilis tantum ex suppositione non
 vitiat dispositionem, si quoties possibilis foret,
 illam non vitiat. 536.14
 Conditio impossibilis in specie semper vitiat
 actum, quando ipsum factum, eiusque pos-
 sibilitas ponitur implicite, vel explicite in
 conditione. 536.15
 Conditiones cuiusvis generis quo tempore imple-
 ndæ. 537. *imit.*
 Conditio si primum marem pepererit, impletur, licet
 eodem partu foemina prior edatur. 541. *vers.*
Resp.
 Conditio non debet necessariò esse impleta,
 quando quod sub ipsa relictum est statim sine
 nouo hominis facto potest impleri. 541.21
 an Conditio impleta dies sit expectandus quan-
 do dispositioni adiecta fuit conditio, & dies
 simul. 542.22
 Conditio alicui dispositioni adiecta à quibus sit
 implenda. 542.23. & seq.
 Conditio in plures personas collatæ, singulæ pa-
 tere debent. 543. *vers. octauo*
 Conditio implendæ ius in vltimis voluntatibus
 ad heredes non transmittitur. 543.24
 Conditio non personalis adimplendæ ius potest
 transmitti ad heredes in contractibus. 544. *vers.*
bis obseruatis. & seq.
 Conditio pendente non receditur licite à con-
 tractu. 548.4
 Conditio adimplenda est vt obtineatur dispo-
 sitionis effectus, non debet autem necessariò esse
 adimplenda. 540.20
 Conditiones de futuro possunt apponi contractui
 sponfalitio. 553.1
 Conditio verè de futuro adiecta voto suspendit
 eius obligationem. 559.2
 Conditio impossibilis annullat, & vitat votum; non
 semper conditio turpis. *ibid.* 3.4
 Conditio voto adiecta implenda est in specifica
 forma. 562.7
 an Conditio alternata alicui dispositioni adiecta
 tota impleri debeat. 565.3
Conductor.
 Conductor rei dominicæ, aut fiscalis, vtrum ab em-
 ptore aut donatario illius rei ante finitam
 conductionem expelli possit. 370. *versiculo*
quarto.
 Conductor Domani Regij, aliorumque reddi-
 tum, non potest sibi retinere fructus quosdam
 extraordinarios, qui debentur Regi in signum
 cuiusdam præcellentiæ, & prærogatiuæ perso-
 nalis. *ibid.* 371
 Conductores publicorum vectigalium, aliorum-
 que bonorum fiscalium, tenentur dare fideius-
 sores. *ibid.*
 Conductoris nomen aliquando locatoribus apta-
 tur. 243.1
 Conductor quis verè dicatur. *ibid.*
Confessa

Index Rerum.

Confessarius.
Confessarius quomodo se gerere debeat circa poenitentes gabellam aut vectigal retinentes. 346. *confess.*
Confessarij monentur inquirere causam nullitatis matrimonij ob impedimentum occultum. 623. 4. & seqq.
Congius.
Congius octava amphoræ pars & vrnæ quarta. 160.3
Congius vini & olei mensura. *ibid.*
Congiarium munus erat populo ab Imperatore datum. *ibid.*
Congariæ principales liberalitates. *ibid.*
Congij mensura Nouellium Torquatum Mediolanensem Tricongium vocari fecit. *ibid.*
Coniux.
an Coniux ignarus nullitatis matrimonij ob impedimentum occultum moneri debeat illius nullitatis, vel cessationis impedimenti, vt denuò consentiat. 623.5
Coniux vterque conscius esse debet nullitatis prioris matrimonij, vt in nouum denuò, & validè contrahant. 624.6
Contractus.
Contractum essentialiter perfici, & impleri diuersa sunt. 346.1
Contractus diuersis medijs essentialiter perficiuntur. *ibid.*
Contractum re perfici, obligationemque re contrahi, & actionem ex re proficisci differunt. 454. *verf. Resp.*
Contractus in quo differat à pacto. 455.3
Contractum diuisio ex Aristotele. 456.4
Contractuum alia diuisiones magis intrinsecæ. *ibid.* 5. & seqq.
Contractus alij lucratini, alij onerosi. 458.10
Contractus bonæ fidei, & qui stricti iuris dicantur. 459. *imit.*
ad Contractum validè celebrandum requiritur consensus liber; & persona habilis ad contrahendum. 459.1. & seqq.
Contractus aliqui à iure filiisfamilias prohibiti. 461.1
Contractus pro primo effectu habet obligationem naturalem, civilem, aut mixtam. 474.1
Contractus aliqui re perficiuntur, alij scriptura, alij verbis. *ibid.* 2
Contractus dubius interpretandus est iuxta consuetudines loci in quo celebratus fuit. 500.3
Et hoc etiam verum est in soluenda gabella. *ibid.* 501
Contractus purus & absolutus quis sit. 503.1
Contractus conditionatus nullam parit obligationem conditione pendente. 524.1
Contractus aut conditio conditionata parit obligationem expectandi euentum conditionis, licet non statim pariat obligationem ad rem promissam. 525.3
Contractus conditionatus ita fit absolutus impleta conditione, ac si ab initio sine vlla conditione celebratus fuisset. 527. *verf. horum.*
Contractus aut alterius dispositionis conditionatæ effectus quandonam obtineatur, an quando impletur conditio, an cum impleta est. 537. 16. & seqq.
an Contractus conditionales indigeant nouo consensu post conditionis euentum. 545.1
Contractus quilibet conditionalis necessariò & formaliter includit consensum aliquem præsen-

tem, quamvis à futura conditione pendente. 546.2
Contractus quidam qui quando sunt ponunt tantum obligationem, non autem obligationis executionem. 547.3
Contractus alij sunt qui solo consensu perficiuntur, alij traditione rei indigent. *ibid.*
in Contractu conditionato nunquam licet reuocatur consensus pendente conditione altero contrahente inuito. 548.4
in Contractu conditionato aliquando validè reuocatur consensus; inualidè verò ante conditionis euentum. 548.5
Contractus conditionati qui solo consensu perficiuntur adueniente conditione purificantur, & obligant absque nouo consensu, stante priorè, neque validè reuocato. 548.5. & sequentibus. 549.
in Contractibus qui traditione rei indigent vt perficiantur validè potest reuocari consensus si conditionatè fiant. 550.8
Contractus qui traditione perficiuntur si conditionatè fiant indigent nouo consensu posita conditione; secus verò si sufficiat traditio virtualis, & interpretatiua tantum. 551.9. & seqq.
Contractui sponfalitio possunt apponi conditiones de futuro. 553.2
Sicut etiam contractui matrimonij. 554.1
Contractus in diem dicitur ille cui executioni mandando præfitur certum tempus. 567.1
Contractus alternatiuus ratione rerum in quas cadit affectio ita liberam relinquit electionem debitori vt non obligetur nisi ad minorem summam, & longiori tempore soluendam. *ibid.*
Contractus in quo alternatiua inferitur inter res in quas cadit, dat electionem debitori vtam vel lit soluere. *ibid.* 3
Contractus annuus quid sit. 572.1
Contractus annuus vnã tantum inducit obligationem puram, simplicem, absolutam, & perpetuam in singulos annos. 573.2
Contractus annuus, & legata annua in pluribus differunt. *ibid.* & seqq.
Contractus diuidui, & indiuidui quinam sunt, & ratione cuius tales dicantur. 574.1
Contractuum diuisio aut indiuisio desumenda est ex natura rei quæ in contractum deducitur, & in quam cadit obligatio, radicaliter desumenda est. *ibid.* 3
Contractus dici potest diuiduus vel indiuiduus quatuor tantum modis. 575.4
Contractus omnes qui pro materia habent quantitalem, siue res in pondere, numero, & mensura consistentes, omni prorsus modo diuidui sunt. *ibid.* 6. & seqq.
Contractus diuiduus ratione quantitatis, est etiam diuiduus ratione solutionis. 576.9
Contractus diuiduus ratione solutionis est etiam diuiduus ratione liberationis. *ibid.*
Contractus quilibet quo res aliqua particularis certa, & determinata deducitur in obligationem in specie, est omni ratione diuiduus; si verò res illa ponatur in genere, vel alternatiuè, contractus erit indiuiduus ratione liberationis, in reliquis verò diuiduus. 576. *in fin.* & seqq. 577. 11. & seqq.
Contractus de re particulari in genere diuiduus est ratione obligationis diuisionis inter heredes, indiuiduus tamen ratione liberationis. 578. 12

Contra

& Verborum.

Contractus alternatiui diuidui sunt ratione obligationis, distributionis inter hæredes, & solutionis sicut pacta rei in genere. 579.13
Contractus circa seruitutes reales omni ratione indiuiduus est; circa seruitutes verò personales diuiduus est, vel indiuiduus prout eiusmodi seruitutes diuisionem pati, aut non pati possunt. 579.14. & seqq.
Contractus aliquam seruitutem realem promittens est omni ratione indiuiduus. 580. *imit.*
Contractuum diuiduorum, & indiuiduorum circa seruitutes personales exempla. *ibid.* num. 15. & seqq.
Contractus circa factum aliquod præstandum semper indiuiduus est. 581.16. & seqq.
Contractus incertus vnde ita dicatur. 583.1
Contractus dupliciter confirmari potest iuramento. 588.6
Contractus quomodo dicatur confirmari quoad effectum. 589. *verf. Resp.*
quinam Contractus directè, quinam indirectè confirmantur. 589.7
Contractus naturaliter nullus nulla ratione confirmatur iuramento. 590.8
Contractum factum obligare, & obligationem quæ illi debeat contractui propter eius nullitatem, fieri materiam, & obiectum alterius contractus diuersa sunt. *ibid.*
Contractus à prodigo factus nequit firmari iuramento. 591. *verf. quare.*
Contractus ciuilitè nullus non confirmatur directè per iuramentum illi superadditum, indirectè tamen potest iuramento confirmari. 591.9
Contractus non censetur ritè confirmatus per denegationem actionis ad illius rescissionem. 595. 12
Contractus non magis confirmatur iuramento superaddito promissioni de illo non violandi, quam si tale iuramentum caderet directè in contractum. 599.16
Contractus irriti propter vitiatam primatam secundum aliquos possunt confirmari iuramento, nisi causa irritationis fuerit turpitudine creditoris: contractus verò irriti propter bonum publicum non possunt confirmari iuramento. 605. 1. 2. & sequentibus. 606. Quæ communis doctrina impugnatur. *ibid.* 606.5
Contractus irriti ob vitiatam publicam quinam dicantur. 608.7
Contractus inualidus factus contra prius iuramentum nullatenus potest confirmari iuramento ipsi adiecto, siue posterius iuramentum sit contrarium priori, siue non sit. 609.3.4
Contractus aliæ dispositioni inualidatur ex tribus præcipuis capitibus. 620. *verf. obserua.*
ad Contractum defectu alicuius solemnitatis substantialis inualidum reualidandum ponenda est solemnitas omiffa, neque sola rati habitatione reualidari potest. 620.2
Contractus inualidus ratione incapacitatis materiae quomodo reualidandus. 623.5
Contractus nullus defectu veri, & liberi consensus quomodo reualidetur. *ibid.*
Contractus inualidus ratione doli quid requiratur ad sui reualidationem. 625.8
Contrahens.
Contrahens cum minore obligat se ille ciuilitè, non sibi tamen obligat minorem. 462.2
Contrahens cum minore non tenetur illi restituere quod ab eo vi illius contractus accepit, ante

sententiam Iudicis. 465.8
Contrahens tribus modis se habere potest circa appositionem conditionis. 507.4
Contrahens statim impleta conditione potest petere rem sibi contractu conditionato debitam. 550.7
Contributio.
Contributio mercatorum & nauarum quo casu facienda sit. 258. *verf. quo casu.*
Contributio debet æquè fieri in vno casu atque in alio. *ibid.*
Contributio ab omnibus fieri debet ad nauim à piratis redimendam. 258. *verf. secundò.*
Contributioni non est locus cum merces à piratis deprædantur. 259. *verf. tertio.*
Contributio fieri debet si quoties nauis non potest appellere portum, merces aliqua oneris leuandi causâ in scapham mittuntur, & ipsa submergitur, non è contra. 259. *verf. quarto quoties.*
Contributioni locus est si iactus mercium semel nauem saluam fecerit, quamuis deinde perierit. 259. *verf. quinto.*
Contributioni locus est propter primum iactum mercium, quo leuata fuit nauis, non propter naufragium. *ibid.*
Contributioni locus est quando merces alicuius propter iactum deterioratæ sunt. 260. *verf. sexto.*
Contributio debet fieri præsentè pretio. *ibid.*
Contributio ita fieri debet, vt cuiuscumque contribuentium portio præ æstimatione rerum quæ saluæ factæ sunt, & earum quæ amissæ sunt præstari debeat. 261. *verf. restat modus.*
Contributioni non est locus pro liberis capitibus. 261. *verf. secundò.*
in Contributione non habetur ratio ponderis mercium, sed æstimationis. 261. *verf. resp.*
in Contributione fieri debet æstimatio vestimentorum, annulorum aliorumque eiusmodi. *ibid.* *verf. quarto.*
in Contributione non habetur ratio eorum quæ consumendi causâ nauis imposita sunt. *ibid.* *verf. quinto.*
Contributio exoneratur quoties res quæ iactæ fuerunt apparuerint, vel recuperatæ fuerint. *ibid.* *verf. sexto.*
in Contributione facienda Regi, quo iure quibusue moribus vtendum. 262. *verf. ad extremum.*
Constitutio.
Constitutiones diuersæ aduersus lenones. 101.8. & seqq.
Constitutio Iustiniani de lenonibus arcendis. 102.9
Constitutio Sancti Ludouici de prohibendis lupanaribus & fugandis meretricibus. 103.10
Constitutiones aliæ posteriores plurium Regum. *ibid.*
Constitutionis Iustiniani de lenonibus arcendis conclusio. *ibid.* 103
Constitutionis Constantini, legis 7. C. de adific. priuat. comparatio, & explicatio. 188. *verf. sexto.*
Constitutiones Regiæ in ius græuarum, siue graiarum. 302.8. & seqq. 303.304
Constitutionis Valentinianæ perspicua sententia. 435. *verf. his notatis.*
Constitutio Alexandri Florentino militi restitutionem in integrum denegantis, qui venditionem à se minore factam, & iuramento adiecto firma

Index Rerum.

firmatam r. efcindi postulat. 616.4. & seq.
Consuetudo.
 Consuetudo iusta retineri debet. 270.11
 Consuetudine an possit præscribi ius exigendi tributum, sicut etiam nota imponendi. 271.10
 Consuetudine, etiam immemoriali nequeunt præscribi iura Regalibus sceptris, ac supremæ iurisdictioni tenacissimè infixæ. 271. vers. *dicensum.*
 Consuetudo exigendi tributum, & illud imponendi valdè differunt. 272.
 Consuetudo immemorialis plurimum valet in exigendis imponendisq.ue tributis. 272.11
 Consuetudo potest dari quæ ita legem interpretetur, vt non obliget ad pendenda vectigalia nisi petantur. 330. vers. *uenio.*
 an Consuetudo ita legem tributiarum obligationem explicet, vt non nisi petita tributa soluantur. 330. *per tot.* & seq. 331
 Consuetudines & mores loci maximè attendendæ in contrahendo. 500.2
 Consuetudo realis, & personalis maximè attendendæ in iudicio contractus. 501.7. & seq.
Conuentio.
 Conuentio de re turpi & illicita semper est turpis & illicita. 82.1
 Conuentionum aliæ sunt turpes natura, aliæ ciuilitate. ibid.2
 Conuentio rei turpis non ita iure naturali inuvalida est, vt opere prauo commisso, & re turpi posita nefas sit pretium conuentum retinere. 83.3
 Conuentio de re turpi iure naturali est inuvalida ante eius executionem inchoatam. 89.10.11
 Conuentio rei turpis aliquando iure positio inuvalidatur. 89.12
 Conuentio vt quis faciat aut omitat quod facere aut omittere tenetur, est inuvalida. 92. vers. *quarto.* & seq.
 Conuentio turpis est pretium dare vel accipere ne opus ex aliqua virtute debitum ponatur. 94. vers. *Aio secundò.*
 Conuentio dandi pretij pro opere ex alia virtute, quàm ex iustitia debito non est necessariò turpis. ibid. vers. *Aio quarto.*
 Conuentio vt pacto pretio fiat aut omitatur ius ab eo qui illud facere aut omittere tenebatur ex charitate vel alia virtute præterquam ex iustitia, licèt sit turpis, non tamen est inuvalida, neque ex ea nascitur obligatio restituendi pretij ex iustitia. 93. vers. *ultimo.* & seq. 94
 Conuentionum diuisiones ex Vlpiano. 457.6
 Conuentio nuda aliquando opponitur causæ generaliter, aliquando traditioni rei. ibid.8
 Conuentiones causariæ quæ, quarum aliæ nominatæ, aliæ innominatæ dicuntur. 458. *init.*
 Conuentiones aliæ expressæ, aliæ tacitæ, pluresque earum diuisiones. 458.9
Corona.
 Corona signum cæptiuorum vernalium. 132.14
 Corona est vniuersarum hyperaspidium augustissima, & illustriorum honorum index. 136.3
 Corona aurea plus longè Dynasticæ dignitatis habet galatæa hyperaspide. 136.3
 Coronæ fastigiariæ plurima exempla. ibid. & seq. 137
Corpus.
 Corporis humani prælegmina vendi possunt. 74.2. 34 & seq. 75
 Corporis humani partes vendi possunt, modò id

fieri possit absque mutilatione aut periculo vitæ. ibid.4. & seq.
 Corporis humani partes quæ sine scelere nequeunt distrahi in commercium veniunt non possunt. 75. vers. *Denique.*
 Corporis humani variæ partes stigmatifata. 122. vers. *Nonò.*
Cortalini.
 Cortalini omnibus cursus publici ministris subiciebantur. 324. vers. *subiiciunt.*
 Cortalini cursus publici quinam, & eorum cura. ibid.
Coruea.
 Coruea quibus indicatæ. 291.6
 Coruea est munus personale. ibid.292
 Coruearum diuisio. 292.7
 Coruea non vigent in tota Gallia. ibid.
 Coruearum origo vnde. 292.8
 Coruea à clientibus debita vtrum possint reliquari. 295.13
 Coruearum obligatio quomodo transeat ad hæredes. ibid.14. & seq.
 Coruea quandonam, & quomodo debeantur. 296.15
 Coruea est opera vnius diei; aliquando tamen non finitur vnica die. ibid.
 Coruearum numerus vbi non est definitus, an, & quomodo possit definiti. 296. vers. *quoad.*
 Coruearum mius vtrum possit, & debeat ceteri in dominiij prouentibus. ibid.16
 Coruearum ius distinguendum ab ipsis corueis. ibid.
Corus.
 Corus maxima mensura Hebraica aridis metiendis apta. 167. vers. *ordior.*
 Cori capacitas variè assignatur à diuersis authoribus. ibid.
 Corus alius maior, alius minor. ibid.
Cotyla.
 Cotyla vas concauum continens dimidium sextarium. 161. vers. *Cotyla.*
 Cotylâ est vsus Diogenes. ibid.
 Cotyla hemina dicta. ibid.
Creditor.
 Creditor Principis potest debitum suum occulta vectigalium defraudatione compensare, modò conditiones ad id requisitæ seruentur. 339.1
 Creditor Principis vtrum prædictum ius habeat quando Princeps ita gabellam à se abiecit, vt neque dominium directum, neque indirectum retinuerit. 340.2. & seq.
 Creditor Regis licèt potest retinere gabellam in compensationem debiti Regij, etiam si rex illam vendiderit alicui, qui eius iam sit factus absolutè dominus. 343.7
 Creditor contractu conditionato alium sibi obligans non est verè creditor pendente conditione. 524.2. & seq.
 an Creditor possit exigere debitum sub conditione aliqua sibi acquisitum præstita prius cautione Mutiana. 526.5
 Creditor conditionalis tantum præferendus est absoluto, si fuerit prior. 527.6
Cubitus.
 Cubitus sex palmis constat, digitis. 24. 172.4
 Cubitum sesquipedem Latini dixerunt. ibid.
 Cubitus est mensura in sacris litteris frequentissima & variis vocibus significata. 175.8
 Cubiti mensura & extensio. ibid.
 Cubitus

& Verborum.

Cubitus quis maior, quis verò minor dicatur. ibid.
 Cubitus alius legalis, alius sacer apud Hebræos. ibid.
 Cubiti pro mensura in sacris litteris vsurpati variæ interpretationes. ibid.
 Cubitus Regius, & verè Hebræus. ibid.
Culleus.
 Culleus omnium Romanarum mensurarum maxima. 162.9
 Culleus ex Corio factus erat mensura vinaria & frumentaria. ibid.
Curiosus.
 Curiosus cursus publico destinati quinam; & quodnam eorum officium. 323.13
 Curiosus alij agentes in re militari. ibid.
 Curiosus cursus publici ita dicti sunt à cura. ibidem.
Curfor.
 Curfores varij alij priuati, alij publici, de quibus omnibus dantur illustria exempla. 318.3
 Curfores publici quinam apud antiquos, & eorum officium. ibid.4. & seq.
 Curfores publici aut erant pedites, aut equites, aut vehicularij, & quomodo inuicem se gererent proprium munus obeundo. 319.5
 Curfores publici ad quid primùm instituti. ibid.
 Curfores sine euectione, aut supra tempus ipsâ comprehensum iter agentes olim coercerantur, & retinebantur. 325. *init.*
Cursus.
 Cursus publici prima institutio. 319. vers. *atque.*
 Cursus fiscalis à quo primùm institutus, & ad quid, & quibus sumptibus perageretur. 320.6
 Cursus publicus quid & quomodo fieret. ibid. num.7
 Cursus publicus quondam importunus Ecclesiæ Sacerdotum. 321. vers. *quod attinet.*
 Cursus publicus institutus erat via publica, & aliæ illius circumstantiæ. 321.8. & seq.
 Cursus publicus non omnibus, & quibus tantum concedebatur. 322.9
 Cursus publici ius certo euectionum numero designabatur; & qui amplius vsurparet secundum transgressionem puniebatur. ibid.10
 ad Cursum publicum plures officiales occupabantur. 323.13. & seq.
 Cursus publici mancipis siue redemptores qui, & vnde eligerentur. 324. vers. *restant.*
 Cursum publicum facere, & animalia illi destinata mouere sine euectione non licebat. ibid.14.
 Cursus publici onera, & vectigalia qui ferre tenerentur. 326.15
Cyathus.
 Cyathus est duodecima pars sextarij. 162. vers. *cotyla.*
 Cyathis in conuiujs hauriendo vino utebantur Romani. ibid. vers. *ex hie.*
 Cyathi partes nominabantur calices. ibid.
D
Dardanarij.
 Dardanarij variis penis mulctantur, & à negotiatione prohibentur. 18.8
 Dardanarij vnde tales dicti. ibid.
 Dardanarius est cociator, & atrilator. ibid.
Debitor.
 Debitoris duas res alternativè debentis melior est *R.P. Gibal. De Negotiat. Tom. I.*

conditio quàm si vnâ tantum debeat. 487. *init.*
 Debitor sub contractu conditionato obligatus debet præstare cautionem de soluendo debito adueniente conditione, si post contractum eiusmodi debitum suspicio sit fore non soluendo. 525.4
 Debitor contractu conditionato obligatus non est propriè debitor pendente conditione. 524.2
 Debitor ad diem certum potest ante diem soluere, si dilatio sit apposta in fauorem debitoris, secus si in fauorem creditoris. 569. vers. *tertiò.*
 Debitor in diem certum non potest repetere solutum si errore iuris vel facti soluat ante diem præfixum. ibid.
 Debitor principalis rei genericæ, & eius partiarj heredes in quo differant. 578. vers. *quinimò.*
 Debitor pecuniam minori debitam deponentes, & obsequantes liberantur, venia minori facta illam accipere adhibito curatore. 637.3
 Debitor minoris soluendo eius curatori plenam liberationem consequitur: Sicut & si soluat minori Prætoris decreto, etiam curatoribus non adhibitis. ibid. p.637. *in fin.*
Debitum.
 Debitum in frumento, aut hordeo contractum an possit à debitoribus persolui in pecunia pro ratione pretij, vigente annonæ penuria. 202. & seq. 204
Dæmon.
 Dæmon illud in nebulonibus qui eius ope aurum & diuitias sibi comparare postulant. 117.
 Dæmon aliquando pauculos, sed veros tribuit nummos. ibid.
 Dæmon voluit æmulari honorem quem Ecclesia exhibet sacris martyrum exuviis. 127.11. & seq.
Delegatio.
 Delegatio quid sit. 628.3
 Delegatio tantum perficitur secuta stipulatione. ibid.
 Delegatio vera, & propriè dicta quid sit. ibid.4
 Delegatio actionis quid sit, quomodo fiat, & eius effectus. ibid.
Demensum.
 Demensum erat quod in cibum singulis mensibus dabatur seruis. 164.15
 Demensum nequaquam fuit certum mensuræ genus. ibid.
Demonstratio.
 Demonstratio in futurum concepta vim conditionis habet. 519.3
 an Demonstratio in tempus præsens relata possit subire locum conditionis. ibid.
Denarius.
 Denarius S. Petri vnde sic dictus. 290. *init.*
 Denarius Romanus quid, eiusque figura, & nota 408.1
 Denarius intelligitur argentei nomine absolute sumpti. ibid.
 Denarius est nomen adiectiuum quod ex se nihil significat. 408.2
 Denarius apud Latinos idem est quod drachma apud Græcos. ibid.3. & seq. 409
 Denarius valuit sexdecim æris assibus. 410.5
 Denarij aurei apud Romanos cuius valoris. 414.1.
 Denarij nummi diuisio. ibid.6
 Denarij vox æquiuoca apud monetarios. 442. *init.* & seq.
Descriptio.
 Descriptio orbis vnicesi quæ prima fuerit. 298.2. & seq.
 M. p. m. Dem.

Index Rerum

Dem.
 Dij, Lares, & Penates vendebantur & oppignera-
 bantur apud Romanos. 54.2
 Deorum genera duo. ibid.
 Dij venales, & tributarij dicti. ibid. *verf. ve-*
nales.
 Deorum fana prostibula quædam & meretricij for-
 nices fuerunt. 98. *verf. Resp.*
 Deus noluit Religionis specie impiari suum cul-
 tum & templum. 98. *verf. noluit.*
 Deus æquè abominatur munus meretricium at-
 que canis pretium. ibid.
 Deus exprobrans sinagogæ idololatriam, eam for-
 nicationis nomine designat. 99. *verf. respond.*
 Dij Viales & Semitales. 281.11
 Deus Æsculanus Argemini Dei pater. 387.2
Dictum.
 Dicta quædam Mæiani de rationibus ad denarium
 explicantur. 422.2. & seq.
 Dicta Hirtij, & Senecæ emendantur; ex quorum
 emendatione similes loquendi modi in antiquis
 Scriptoribus possunt explicari. 425.3. & seq. 426
Dies.
 an Dies sit expectandus impleta conditione cum
 qua fuerat præfixus. 542.22
 Dies certa quomodo capienda. 467.3
 Dies à quo præfigitur terminus non computatur in
 termino. 569. *verf. hinc.*
 Dies incertus facit quamcumque dispositionem
 conditionalem. 569.5
 Dies certus, & incertus contrarios pariunt effectus.
 570. *init.*
 Dies bissextilis computandus est in legitima ætate
 definienda: vbi afferuntur casus notabiles. 633.4
Digitus.
 Digitus alius est rotundus, alius quadratus. 172.3
 Digitus Hebræus Romano amplior. 174.7
 Digitus in scriptura non reperitur pro certa men-
 sura. ibid.
Diæcesis.
 Diæcesis Thracensis humanæ capitationis tributi
 immunis. 290.3
 Diæcesis Thracensis sex prouinciæ. ibid.
Diatarij.
 Diatarij nauibus præpositi quinam sint. 239.2
 Diatarij custodes mercium nauis impostarum. ibi-
 dem.
Dispositio.
 Dispositio quæcumque dicitur in diem, cui exe-
 cutioni mandandæ præfigitur aliquis dies.
 567.1
 Dispositio in diem obligat à die cui executioni
 mandandæ præfigitur. ibid.
 Dispositio in diem statim parit actionem in reum,
 licet tueri se possit exceptione nondum decessi
 temporis. 568. *init.*
Diuisio.
 Diuisio terrarum orta occasione linguarum confu-
 sarum. 225.7
 Diuisio terrarum duplex inducta. ibid.
 Diuisio terrarum quo tempore contigerit. ibid.
 Diuisio terrarum facta à Ioue antequam Rhodus
 Insula è mari emerisset, est diuisio à Noëmo
 eiusque filiis facta. 238. *init.*
Dolium, Doliarium.
 Dolium non est mensuræ genus, sed vas variæ am-
 plitudinis. 162.10
 Dolium est vas rei cuiusvis capax. ibid.
 Dolia sunt vasa diuersæ materia. ibid.
 Doliarium non est locus vbi dolia seruantur, sed

vas quoddam amplissimum. ibid.
 Doliare vinum. Vide *verb. vinum.*
Dolus.
 Dolus malus semper reicitur à iure siue ab initio,
 siue ex postfacto pactioi contingerit. 492.26
Dominium.
 Dominium maris nullum esse quomodo, & à qui-
 bus probetur. 206.1
 Dominium maris inceptè mortales sibi vindicare
 velle illustri exemplo ostenditur. 207. *init.*
 Dominium iurisdictionis potest haberi in maria
 particularia, & flumina publica, quod ad Prin-
 cipem, cui reliqua ditio subiacet, pertinet. 212.4
 Dominium iurisdictionis quod Princeps habet in
 maria, & flumina publica, an sit cum proprie-
 tate coniunctum. ibid.
 Dominium iurisdictionis quod Princeps habet in
 mare, restringitur ad maria particularia. ibid.
Dominus.
 Domini inferiores alicuius superioris beneficiarij,
 nequeunt subditis quarundam rerum commer-
 cia inhibere, similiaque onera illis imponere.
 199.3
 Domini non supremi neque ciuitates possunt con-
 dere statuta, indirectè aliquarum rerum commer-
 cia omnibus communia prohibentia. ibid.
 Dominus tenetur de culpa serui qui illum minus
 idoneum præposuit. 251.6
 Domini fiduciarij summo iure non pollentes, an
 possunt indicere vectigalia. 268.3
 Dominus inferior, vel Dynasta privilegiario prin-
 cipis obtento diplomate, vectigalia potest exi-
 gere. ibid. 5
 Domini obtinentes privilegium capiendi vectigalia
 debent exhibere diplomata, eorumque vsum
 & antiquam possessionem. ibid.
 Dominus inferior nequit alia vectigalia exigere
 quàm quæ supremus Princeps exigebat tempo-
 re concessi diplomatis. 269. *verf. in hac parte.*
 Domini inferiores in Gallia portiorum & vecti-
 galium iure gaudentes, tenentur ad reparatio-
 nem viarum, pontium, aliaque eiusmodi. ibid.
 Domini inferiores debent consulere concessionis
 tenorem in exigendis minuendis, vel augendis
 tributis. ibid. *verf. aio quinto.*
 Dominis inferioribus competunt quædam iura;
 præstationes, & seruitutes quibus eorum vassalli
 sunt obnoxij. 270.8
 Domino ab hostibus capto vassalli tenentur de
 propriis fortunis contribuere ad illum redimen-
 dum. 285.19
 Domini possunt subditis tributum imponere quan-
 do ad nouum, & summum militiæ gradum eue-
 huntur. 286. *verf. Altera causa.*
 Domino vxorem ducente eiusque filiam in matri-
 monio collocante possunt cogi subditi ad tribu-
 tum pendendum. ibid. *verf. tertio quando.*
 Domino ad bellum cum Rege migrante, tenentur
 vassalli soluerè hostenditias. ibid. *verf. quarta.*
 an Dominus sibi debitas clientelares operas aliis
 cedere possit. 295.12
 Dominis vtrum liberu sit corneas reliquere. ibid. 13
 Domini partiarj communis serui tenentur singuli
 in solidum ratione noxæ, aut damni quod seruus
 intulerit. 579.13
Domus.
 Domus Orci meretricis ianua fluuii quæ rapidus
 vbi tunc transiri non potest. 108.13
 Domus meretricis viæ inferi penetrantes in inte-
 riora mortis. ibid.
Donatio.

& Verborum.

Donatio.
 Donatio omnium bonorum potest confirmari iura-
 mento. 624.9
Dorsum.
 Dorsum inuruntur aliquando aliquæ notæ. 123. *verf.*
Decimotertio.
Dotalia.
 Dotalia an veniant mercis appellatione. 62. *verf.*
secundo.
Drachma.
 Drachma proprium Græcorum pondus & numis-
 ma. 153.2
 Drachma nulla à Latinis cognita quàm Græca.
 ibid.
 Drachma dicta holce. ibid.
 Drachma sic dicta quod sit manipulus. 153. *verf.*
libra.
 Drachmæ ethymologia. ibid.
 Drachmæ & oboli diuisio. ibid.
 Drachma apud Græcos idem est quod denarius
 apud Latinos. 408.3. & seqq.
 Drachmæ valor eiusque partes. ibid. & 409.3
Ducenarij.
 Ducenarij & centenarij quinam, & vnde sic deno-
 minarentur. 363. *verf. septimo.*
Dynasta.
 Dynasta possunt permittere excitari noua molen-
 dina in ripa alicuius fluminis non nauigabilis
 in aliquo tractu suæ iurisdictionis. 201. *verf. di-*
centium.
 Dynasta Cæsarem, & Principum antiquo exemplo
 ius excubiarum sibi sumferunt. 297.17
 Dynasta aliqui Galli ius cudendi monetam au-
 ream post Ludovicum Hutinum à Supremis
 Regibus obtinuerunt; quod ante ipsum nulli
 indultum fuerat. 440.3
 Dynasta aliqui acceperunt à Supremo Rege ius
 cudendæ monetæ cum monetali lege, qua num-
 morum species, forma & modus præscribatur.
 ibid.
E
Ecclesia.
 Ecclesia viam perituriis occlusit iuramento tan-
 tum vim obligatoriam tribuendo non con-
 firmatoriam contractus. 593. *verf. respondet.*
 Ecclesia gaudet privilegio restitutionis in inte-
 gram per quadriennium à celebrato contra-
 ctu; quod privilegium extenditur ad alia pia lo-
 ca, ad quæ extenduntur Ecclesiæ privilegia.
 656.1
 Ecclesia sola gaudet privilegio restitutionis in in-
 tegrum post quadriennium à celebrato contra-
 ctu, quoties læsa fuit fraude, vel dolo. ibid.
 Ecclesiæ læsæ, contractus rescisso per beneficium
 restitutionis indulgetur, non tamen restituuntur
 fructus vnà cum re à die possessionis percep-
 ti. 668.12
Editum.
 Edicta plurima tum prohibitoria, tum restitutoria
 circa maris & fluminum vsum, & dominium.
 217.15
 Edicta plurimorum Regum de lupanaribus, &
 lenonibus attendis. 103.10
Elemosyna.
 Elemosyna in qua Deum feneratorum habemus
 optima est negotiatio. pag.2
R. P. Gibal. De Negotiat. Tom. I.

Emptio.
 Emptio conditionata est æquè pura impleta con-
 ditione ac si ab initio pura fuisset. 550.7
Emptor.
 Emptor emens iactum retis, an captum omnium
 rerum sibi comparet. 55. *verf. ambiguè.*
 Emptor rei, aut artefacti ad nullam tenetur resti-
 tutionem, etsi talis quid emerit ab aliquo, cui
 talis ars, aut commercium prohibitum erat,
 aliunde seruata æquitate. 198. *verf. & qui-*
dem.
 an Emptor alicuius rei, qui nonit venditorem de-
 fraudasse gabellam teneatur illam soluere. 338.
 1. & seq.
 Vide cætera in *verb. venditor.*
Encanstrum.
 Encanstrum pingendi genus triplex. 125. *verf. fuit.*
 Encanstrum scripturæ genus. ibid.
 Encanstrum quid sit & quomodo conficiatur. ibid.
 Encanstrum ab encanstris an distinguantur. ibid.
Ephi.
 Ephi est mensura aridorum, & cori decima pars.
 168.12
 Ephi capacitas. ibid.
Episcopus.
 Episcopi Madaurensis aduersus Optantium Episco-
 pum querela. 483.12
 Episcopi Cathaginensis, & Innocentij Præfecti
 querela ad Gregorium Pontificem. ibid.
Equus.
 Equi, & iumenta, & alia quædam animalia vice tri-
 buti cuiusdam exigebantur, ad cursum publi-
 cum. 318.3
 Equi cursorij, seu cursuales, veredarij dicti sunt, &
 vnde hoc nomen sortiti sint. 321. *verf. isti*
equi.
 Equorum veredorum numerus, cursui publico de-
 stinatorum, sicut & eorum onus definitus erat,
 quod transgredi non licebat. 323.11
 Equorum, & animalium cursui publico in seruien-
 tium maxima habebatur cura. 323.12
Error.
 Error vulgaris Pragmaticorum circa distinctionem
 l. *Amilium* reicitur. 650.28
Euectio.
 Euectiones erant codicilli quibus cursu publico
 vtendi potestas dabatur. 324.14
 Euectiones cursui publico inseruientes dicebantur
 diplomata. ibid. & seqq.
Eunuchisatio.
 Eunuchisatio licita in omnibus casibus in quibus
 alterius membri mutilatio licita foret. 78.8
 Eunuchisatio à Iudice potest imponi in pœnam
 criminis. ibid. *verf. Deinde.*
 Eunuchisatio dedecus. ibid.
 Eunuchisationis prima origo. 78.5
 Eunuchisatio naturæ iniuriola. ibid. *verf. quod.*
 Eunuchisatio tantum licita ad vitam tuendam,
 & vbi alterius membri mutilatio licita foret.
 79.9
 Eunuchisationis causæ reiciuntur. 79.10. & seqq.
 80.11.12. & seqq.
 Eunuchisatio duas causas requirit. 81.13
 vocis suauitas an reddat Eunuchisationem licitam.
 81.13.14
Eunuchus.
 Eunuchis potius quàm aliis quædam munia crede-
 bantur. 76.3. & seqq.
 Eunuchorum nundinatio veteribus visitata eaque
 quæstiuosa. 76.7
 M m m 2 Eun

Index Rerum.

Eunuchi pretiosiores cæteris pueris. *ibid.*
 Eunuchifandi pueros cauta. *ibid. 2. & seq.*
 Eunuchorum habitus totus in fœmineum degenerat. *76.2*
 Eunuchi à pluribus corporis morbis liberi quibus cæteri sunt obnoxij. *76.vers. secunda.*
 Eunuchi frigidi & humidi. *ibid.*
 Eunuchi in sacris castimoniam præferentes erant tamen spurcissimi. *77.vers. hi. verò.*
 Eunuchi vnde dicti. *ibid.vers. secundum.*
 Eunuchi Reginis famulabantur. *ibid.*
 Eunuchi muneribus ab aulicis honorabantur. *77.4*
 Eunuchi potestate pollebant apud Reges. *ibidem.*
 Eunuchorum fidelitas peruulgata. *78.vers. causa.*
 Eunuchorum vox acuta & suavis. *78.6*
 Eunuchorum genera duo. *ibid.7*
 Eunuchi deliciæ fœminarum. *78.5*
 Eunuchi Pontificali dignitate ornati, vnde rumor fœminam in eam sedem inuectam fuisse. *79. vers. ius Ecclesiasticum.*
 Eunuchorum genus omnibus gentibus abominandum, exceptis Persis & Assyriis. *79. ibidem.*
 Eunuchi tertium genus hominum. *ibid.79*
 Eunuchorum nudinatio aliquando licita & honesta, aliquando è contra. *81.15. & seq.*
Exactio.
 Exactio omnis tributorum, & capitationum facta fuit ad solidum, vel auream. *424. vers. inclinante.*
Exactor.
 Exactores vectigalium quinam, & eorum munus. *362.5*
 Exactoribus vectigalium quid præscriberetur. *ibid.*
 Exactores malè munus gerentes quibus pœnis, & benè gerentes quibus priuilegiis donarentur. *ibid. & seq.*
 Exactores vectigalium proferre debebant tabulas censuales quoties possessores postularent. *364.7*
Excubia.
 Excubiæ debentur ex generali operarum & coruarum promissione. *297.10*
 Exubiarum ius à Senatu Parisiensi probatum. *ibid.*
 Exubiarum ius perit, diruto castro cui excubiæ debentur; neque potest vendi nisi vendito castro. *ibid.*
Exercitor.
 Exercitor navis is est ad quem omnis quæstus qui in exercenda navi fit, pertinet. *235.2. & seq.*
 Exercitor navis potest esse masculus, vel mulier, liber, aut quilibet alius. *ibid.236*
 Exercitoris nomen, navi, pecuniæ, aliisque multis nominibus potest adiungi. *ibid.*
 Exercitor aurum & argentum apud ipsum depositum per mercatores tutam præstare debet. *241.7*

F

Fabricenses.

Fabricensibus solis licebat arma facere, cæteris priuatis prohibitum erat. *189.6*
 Fabricenses soli in publicis fabricis arma conficiebant; iisque peractis in publico armamentario reponebant. *ibid.*

Fabula.

Fabula Græca de Noëmo, in qua attendenda sunt aliqua veritatis vestigia. *227.10. & seq.*
 Fabula Rabbinica de quatuor nummorum apud

Hæbreos percussoribus reicitur. *394. vers. ex his.*
 Fabula de nummis coriaceis in Gallia, reiecta. *399.6*

Facultas.

Facultas eligendi alicui competens propter aliquam dispositionem alternatiuam transmittitur ad illius heredes. *572.6*

Fames.

Fames coegit Hæbreos filios vendere vt egestati succurrerent. *65.3*

Fames adèd dira Italiam vexauit vt parentes venderent filios ad cibos emendos. *66. vers. & sanè.*

Fames auri & diuitiarum tanta fuit, vt nonnulli ope dæmonum ea sibi comparare non vererentur. *117*

Femur.

Femoribus hominum & animalium notæ, & litteræ inuictæ. *123.vers. decimoquarto.*

Feria.

Feria extraordinariæ indicæ dant causam restitutioni. *661.12*

Ferrum.

Ferrum aceto temperatum ad omnes vsus inutile. *389.6*

Ferrum potest liquefcere ac ductile fieri æquè ac æs ad cudendam monetam. *ibid.390*

Ferrum fusile quoddam. *ibid.*

Ferrum non ita est aptum ad cudendam monetam sicut æs, & quare. *ibid.*

Fendum.

Feuda quomodo possint omnia dici fenda periculi. *294.10*

Fideiusfor.

Fideiusfor Religiosi an & quomodo obligetur ex contractu Religiosi. *468.3. & seqq.*

Figulus.

Figulis habetur religio salinum in mensa cum sale ponere. *251.6*

Filia.

an Filia quæ contractu connubiali renuntiauit bonis paternis, maternis autem modica dote accepta, possit restitui aduersus postremam contractus connubialis partem. *644.16*

Filius.

Filij antiquo iure necessarii hæredes erant. *641.9*
Filiusfamilias.

Filiusfamilias non inuatur exceptione SC. Macedoniani si mercatura causa mutuo acceperit. *18.7*

Filiusfamilias sub patria potestate existens potest se tum ciuilitè, tum naturaliter obligare; & in hoc differt à minore sub tutoris autoritate existente. *461.1*

Filiusfamilias nequit de bonis aduentitiis, aut profectiis contractus ullos celebrare; quod tamen licitè faciet adueniente tacito patris consensu. *ibid.2. & seq.*

Filiusfamilias liberè potest absque patris consensu de bonis castrensibus aut quasi castrensibus contrahere. *462.vers. restant.*

Filiusfamilias impubes nihil potest irreuocabiliter vouere. *462.3*

Filiusfamilias potest suas operas artificiales alteri intuitu patre locare. *ibid.*

Filiusfamilias de bonis paternis viuentè patre pacifcenti non prodest pacti exceptio. *499.3*

Filiusfamilias non tenetur etiam in foro conscientie soluere pecuniam quam mutuam accepit, quæ tamen

& Verborum.

tamen si soluerit nullatenus potest repetere. *595. vers. illustre habemus.*
 an & quando Filiisfamilias beneficio restitutionis succurrendum sit in rebus malè gestis. *640.vers. restat, & seq.*

Fiscus.

Fiscus est lien. *47.vers. Traianus.*
 Fiscus quid sit. *ibid.*

Fiscus pecuniam Principis illiusque patrimonium conuinebat. *47.vers. fiscus.*

Flumen.

Fluminum genera duo. *214.6*

Flumina possunt ab aliquo occupari dominio inrisdictionis & proprietatis. *ibid.*

Flumina publica quænam dicantur. *ibid.*

Flumen vel fluius à fluxu dicitur. *ibid.*

Flumen publicum neque perennitas, neque fluxus facere potest. *215. vers. septem.*

Flumen differt à torrente. *ibid.*

Fluminum publicorum duo sunt genera. *215.8*

Flumina publica Regalia quare sic dicta. *215.vers. nominantur.*

Flumina publica bannalia, siue proscripta quænam sint. *ibid.vers. alia.*

Fluminum priuatorum, riuorum, fontium, puteorum, lacuum, stagnorum, & paludum vsus priuatus est illius in cuius dominio sunt illæ æquæ. *216.9*

Fluius.

Fluij gignendo sale fœcundi Religiosi habitusunt. *306.2*

Fodina.

Fodina metallicæ siue lapidicinz sunt in eius dominio, qui agri in quo nascuntur dominus est. *307.vers. dico.*

Fodina etfi pretiosissimæ semper cedunt solo in quo nascuntur. *308.vers. neque*

Fodina metallicæ, siue earum pars quo iure cedat dominio Principis. *309.5*

Fœcunditas.

Fœcunditas, & prolis augmentum præmio donatum. *517.vers. secunda.*

Fœmina.

Fœminæ Diis, Deabusve dica, e, quæ sui corporis prostitutione Numina sua colebant. *97.3*

Fœminæ in publicum absque stola prodeuntes tanquam stupri reæ plecti poterant apud antiquos. *105.vers. decimo.*

Fœminæ cullibet fas fuit vulgare corpus, sed prius deposita omni dignitate, & iure matronali. *ibid.*

Fœminarum libido coërcita granibus Senatus decreta. *ibid.*

Fœminæ corpus vulgantes & in libidinem prostituta infames. *107.12*

Follis.

Follis nummus est cuius neque materia, neque æstimatio aut pretium nota sunt. *414.12*

Formula.

Formula antiqua proscribendi leges. *26.4*

Formula proscriptiois ne cum inuitore agatur debet palam à domino fieri. *ibid.*

Formulæ proscriptiois plura requisita. *ibid. & seq.*

Fortuna.

Fortuna sola vttramque paginam facit. *49.vers. hinc.*

Forum.

Fori sextuplex acceptio secundum Festum. *373.1. & seqq. 374*

Fori significatio pro loco rerum vernalium vtitatissima est. *375.vers. vltima.*

R.P. Gibal. De Negotiat. Tom. I.

Fora apud Romanos coniungi Basilicis solita erant. *376. vers. fora.*
 Forum vernalium rerum ad vsus publicos aliud erat à iudiciali foro. *ibid.*
 Fori vernalitij maxima cura apud Romanos. *378.4*

Fraus.

Fraudem legi facere quid sit. *491.vers. tertio.*
 Fraus tantum quæ dolum malum adiunctum habet coërcetur in pactis. *492.26*

Fraudans.

Fraudans vectigalia rebus victualibus imposita peccat nisi de eorum iniustitia constet. *316.2*

Fraudatio.

Fraudatio vectigalis quale crimen sit. *371.1. & seq.*

Fraudatio vectigalis ratione criminis commissi transfertur ad hæredem: quæ quæstio finitur quinquennio. *372.2*

Fructus.

an Fructus percepti sint restituendi contractu rescisso per beneficium restitutionis. *666.5*

Frumentum & Frumentatio.

Frumentatio, & annona publica indictionis tributi causa. *276.4*

Frumentum aliæque annonariæ species in capitibus prouinciæ, & locis munitissimis seruatum. *278.8*

Frumentatio, & gratuita collatio frumenti, aliarumque specierum annonariarum, populo fieri solita. *279. vers. restat collatio.*

Frumentatio non incerta, sed perpetua, certaque statuta. *ibid.*
 cætera. Vide in verbo, *annona.*

G

Gabella.

Gabella Italis omnem indictionem & prestationem pro mercibus & rebus se mouentibus indicat. *264. vers. moneo.*

Gabella, & omnia alia vectigalia iusta fraudari non possunt, neque retineri absque culpa; sed omnino soluenda sunt etiam non petita, nisi vsus aut recepta consuetudo aliud ferat. *328.1*

Gabella tempore quo erat debita, non petita amplius non debetur. *337.1*

Gabella debito tempore non petita vtum semper debeatur, si nullum sit solutioni præfinitum tempus. *ibid.2*

Gabella est onus personale, quod solum venditorem afficit ratione mercis quam vendit. *339.2*

Gabellæ solutio licitè potest enitari venditione occulta, si non debeatur nisi petita; secus dicendum si debeatur non petita. *ibid.3*

Gabella amplius non potest exigi à conductore, aut emprore quando cessauit ius illam exigendi in Principe. *342.4*

Gabella potest retineri in compensationem debiti tum à Rege, tum à publicano debiti, & in alijs quibusdam casibus. *ibid.5. & seq.*

Gabella non potest licitè retineri in compensationem debiti regij, quando tale debitum contractum est postquam gabella absolute debebatur. *343.6*

Gabella licitè potest retineri à creditore Regio in compensationem debiti, etfi eius dominium

Index Rerum

Rex nullo modo retineat. *ibid.* 7
 Gabella iusta vtrum possit retineri in compensationem alterius quam alius publicanus iniuste extorsit. 343.8
 Gabella debetur vbi perficitur essentialiter contractus, quando ipse est absolutus. 348.5
 Gabella debetur gabellario existenti tempore quo essentialiter perficitur contractus vectigali obnoxius. *ibid.*
 Gabella, & laudimium in quo differant quoad solutionem. 349. *vers. Resp.*
 Gabella non debetur pendente conditione quando contractus est conditionatus; sed quoties retrahitur ad tempus quo fuit celebratus contractus, ipsa debetur gabellario existenti tempore contractus. 349.4. & seq. 351
 Gabella soli contractui imposita ibi debetur vbi contractus perficitur. *ibid.* 5
 Gabella imposita traditioni rei ibi soluenda est vbi traditio peragitur. *ibid.*
 Gabella imposita bonis de quibus contrahitur, ibi soluenda est vbi bona sita sunt. *ibid.* & seq.
 Gabella debita ex venditione peti potest tanquam debita, vbi de pretio, & merce conuentum fuit inter partes, nondum re, aut pretio traditis, nisi consuetudo aliud ferat. 350. *vers. primò.*
 Gabella imposita venditioni, debetur venditione perfecta essentialiter, licet non impleta per traditionem. 351. *vers. vnde restò.*
 Gabella venditioni conditionali imposita nulla debetur deficiente conditione. *ibid.* 351
 Gabella venditioni conditionali in nundinis quibus non debetur gabella, celebrata imposita, nulla debetur, etsi transactis nundinis conditio impleatur. 351. *vers. hinc etiam.*
 Gabella in venditione fructuum futurorum non debetur nisi natis fructibus. 352. *vers. venditio.*
 Gabella nulla debetur ex venditione nulla. *ibid.*
 Gabella debetur ex venditione absoluta neque includente dissolutionem; sicut & ex eius dissolutione, quoties nouum contractum includit; secus verò si sit mera prioris venditionis dissolutio. 352.1
 Gabella non debetur ex contractu re integra per merum dissensum resolutio. 353.2
 an Gabella debeatur ex dissoluto contractu re amplius non integra. 353.5. & seq.
 Gabella vnica debetur quoties venditio resoluitur ex pacto retrouendendi; & gabella debetur ex venditione, non autem ex reuenditione. 355.5
 Gabella noua non debetur ex pacto legis commissoriae, aut additionis in diem in ipso contractu incontinenti apposto. *ibid.* 6
 Gabella debetur ex priori venditione quae perfecta fuit, neque deinde vilo modo annullatur, ita vt omnia in statu reponantur atque si nunquam posita fuissent; ex ipsa autem rescissione nunquam debetur. 356.7
 an Gabella debeatur ex venditione rescissa per restitutionem in integrum minori concessam. *ibid.*
 Vide cetera in verb. *vecigal.* & *tributum.*
Galea.
 Galeata hyperaspis hyperaspidum omnium gentili scuto maxime affinis. 136.3
 Galeatum fastigium quod pluribus foratum est luminibus, eò nobilius est & augustius. *ibid.*

Galea vnde foris, nouem foris, &c. quibus secundum nobilitatis & excellentiae gradus attribuuntur. *ibid.*
 Galea coronaria caeca peculiaris est nobilibus viris quibus in neminem competit iurisdicatio. *ibid.*
 Galea fastigiatae plurima exempla. *ibid.* & seq. 137
 Galeato & coronario fastigio accedit aliquando aliud fastigium & cimatijs acroterion. 137. *vers. verum.*
 Vide cetera in verb. *symbolum.* & *ressera.*
Galli.
 Galli aliquando suam libertatem vendidit, & seruorum conditionem sortiti sunt. 64. *vers. & primò.*
 Galli vocem *foire*, à vocabulo Graeco *φοισα* desumpserunt. 381. *init.*
 Galli Romanis olim capitationem pensarunt. 290. *init.*
 Galli, vt se Imperij Romani potestate non teneri testarentur, Arelate nummum ex metallo Gallico percasserunt, ipsique suam non Romani Imperatoris imaginem inscribere. 439. *init.*
Gallia.
 Gallia tributis leuata, deinde tamen instituto censu grauissimè vexata. 299.2
Geometria.
 Geometria aequè diuisum fuit mare ac tellus. 213. *vers. Graeci.*
 Geometriae commendatio, vnde. *ibid.*
Genua.
 Genua in planctu incidi solita. 123. *vers. decimoquinto.*
Genus.
 Genus & species apud Iuriconsultos est idem quod apud Logicos species & indiuiduum. 180.1
 Genus apud Iuriconsultos perire non potest. *ibid.*
 Genus est quid spirituale quod interitum non patitur. *ibid.*
Germani.
 Germani vbi ludo omnia perdidissent nonissimo iactu de libertate & de corpore contendebant. 64. *vers. Et primò.*
Gomor.
 Gomor mensura continens decimam partem ephii. 168.14
 Gomor quanta capacitas. *ibid.*
Graeci.
 Graeci Noëmo eiusque tribus filiis varia falorum numinum nomina dederunt, quos primos navigationis auctores fecerunt. 227. 10. 11. & seq. 228
 Graeci ante Alexandrum ignorarunt remotiores Asiae partes. 232. *vers. vides.*
Gruaria.
 Gruaria est ius percipiendi partem fructuum, ex nemoribus prouenientium. 303. *init.*
 Gruaria, & grairia in quo differant. *ibid.*
 Gruariae ius magna iura custoditum. *ibid.*
 Gruariae ius ex nullis syluis potest concedi priuatis. *ibid.*
 Gruaria est portus fundi quàm fructuum pars. 303. *vers. sexto.*
Gynecium.
 Gynecium est texturinum conficiendis vestibus imperatorijs. 191. *init.*
 Gyneciarij additi erant contextendis, conficiendisque

& Verborum.

disque vestibus imperialibus. *ibid.*
 Gyneciariorum officia, & poena. *ibid.*

H

Heres.
 Heredes alij dicuntur sui, alij necessarii, alij voluntarij; & quinam sint. 498.1
 Heredes cuiusvis generis statim ad eundem hereditatem obligantur aere alieno hereditario. *ibid.*
 an Heredi qui cum creditoribus hereditarijs quodammodo pactus est, pro fit subsidiaria doli exceptio. 499.2
 Haeres potest pro sua parte soluere debitum hereditarium inuito creditori. 576.7
 Haeres partiarij alicuius legatarij possunt pro parte agnoscere legatum, & pro parte repudiare, licet legatarius id non possit. *ibid.*
 Haeres non potest pro parte redimere censum impositum hereditati. *ibid.*
 Haeres non teneur soluere pro ceteris cohæredibus qui non sunt soluendo, neque in foro conscientiae neque in foro externo. 576.8
 Haeres partiarij non tenentur in solidum ad debita realia defuncti supra vires partis hereditariae, ex iure canonico. *ibid.*
 Haeredibus partiaris debitoris rei in genere, dissentientibus in electione facienda, quid agendum. 579. *vers. difficultas.*
 Haeres semel haeres non potest non esse haeres, potest tamen non haberi loco haereditatis beneficio abstentionis. 641. *vers. Dices.*
 Haeres minor qui possessionem adit haereditatis damnata potest restitui aduersus possessionem. *ibid.*
 Haeredibus necessarijs diuerso modo succurrit Praetor aduersus aditam haereditatem ac suis. *ibid.* num. 10
 Haeres sui vocantur à Cicerone haereses familiaris. *ibid.* 642
 Haeres minor nequit restitui aduersus lapsum temporis in conuentione cum maiore inita adhibiti. 648. 25
Hebraei.
 Hebraei carnem absque culpa in planctu aliquando dilaniauerunt. 128. *vers. Sextò.*
 Hebraei cum ceteris gentibus permixti. 229. *vers. secundo.*
 Hebraeus sermo vnde corruptus. *ibid.*
 Hebraeae linguae & Punice nota cognatio. *ibid.*
 Hebraeus sermo penè idem cum Chanaanæ. 229. *vers. vides itaque.*
Hemina, Heminarium.
 Hemina vnde dicta. 161. *vers. cotyla.*
 Heminarium dictum quod heminae mensuram habet. *ibid.*
 Heminarium est quid exiguum & tenue, & modicae mensurae. *ibid.*
 Heminae diuisio in quartarios. 161.7
Hin.
 Hin est sextarius. 171.18
 Hin capit duodecim sextarios Hebraicos. *ibid.*
 Hin ad alias mensuras comparatio. *ibid.* 19
Homo.
 Homo sibi alterius hominis dominium comparare potest. 64.1
 Homo sui iuris se alterius dominio subicere, atque

in seruum se illi vendere potest. 64. *vers. & primò.*
 Hominis viuientis partes veniunt in commercium. 73.1
 Homines, & tyrones aliquando sub speciebus vectigalibus exigebantur. 317.2
 Homines liberi in seruitutem acti gaudent priuilegio restitutionis. 660.10
Homagium.
 Homagium seu hominum quid sit. 294.10
Horreum.
 Horrea publica alia vinaria, olearia, frumentaria, alia farrea dicta. 278.8
 Horreorum duo genera. *ibid.*
 Horrea multa populi Romani in vrbe. *ibid.*
 Horrea alia publica populi alia fiscalia. *ibid.*
 Horrea portuensia erant in portubus. 279. *init.*
 Horreorum curatores alij comites alij praepositi. *ibid.*
 Horreorum effractores, & temeratores qua poena punirentur. *ibid.*
Hofstendia.
 Hofstendia à Dominis, subditis iuste indicta. 286. & seq. 287
 Hofstendia sunt poena desertæ militiae. *ibid.*
 Hofstendia ab herilitio diuersa. *ibid.*

I

Iacobita.
 Iacobitæ & alij quidam contenti baptismo ignis. 121. *vers. eodem.*
Iactus.
 Iactus retis in flumine, & iactus retis in mari in quo differant. 56. *vers. vnde.*
 Iactus mercium aliquando faciendum, & quomodo in eo faciendum gerere se debeat nauclerus. 257. *vers. & quidem.*
 Iactu mercium pro omnium salute facto, damnum inde sequantum omnium contributione resarciendum est. 247.18
 Iactus mercium earumque deprædatio differunt. 259. *vers. tertio.*
Iaphet.
 Iaphet Neptunus dictus, & quare. 228.11
 Iaphet à dilatione dictus. *ibid.*
Idolum.
 Idolis meretricijs quaestus oblatas. 97. *vers. confirmatur.*
 Idolorum destructio à Deo statuta. *ibid.*
Iephte.
 Iephte ex meretrice natus, & ideò à fratribus domo pulsus. 97.3
Immunitas.
 Immunitas vectigalium quid sit & quomodo differat ab indulgentia. 357.1
 Immunitas propria erat populorum qui suis legibus viuebant. 358.3
 Immunitas tributorum à suprema tantum potestate potest dari. *ibid.* n.4
 Immunitas quibus ex causis concedenda. 359.5
 Immunitas alicui indulta cui debeat imponi. *ibid.* dem 6
 Immunitas alicui indulta titulo existimata nobilitatis, an ipse sciens se verè non esse nobilem possit tuta conscientia hoc iure frui. 359.8. & seq.
 Immunitas liberorum causa parentibus concessa. 517. *vers. vide.*

Index Rerum.

Immunitas Ecclesiastica non violatur legibus Principum, quibus prohibetur ne contractibus accedat iuramentum eiusque obligatio nulla sit. 602. *verf. quod porro.*
Imperator.
 Imperatores Romani ab initio nummis suam effigiem insculpi voluerunt, & quare. 438. 1. & seq.
 Imperatores Romani cum primùm ad Imperium eleuabantur priorum nummos antiquabant, vt recentes propria effigie notatos caderentur. *ibid.*
 Imperatores Romani duplici ratione nummos sua effigie notabant. 439. *init.*
 Imperatores Romani nummis cum sua effigie propria sibi symbola inscribi curabant. *ibid.*
Imperium.
 Imperium Phœnicum in Africa stabilitum. 131. *init.*
 Imperium terrestre absque maris dominio vix stare potest. 207. 2
 Imperia amplissima nec perpetua, nec diuturna esse possunt. 212. 4
Impubes.
 Impubes siue masculus siue fœmina qui dicantur. 460. 1
 Impubes nondum septennis siue masculus siue fœmina non potest contrahere. *ibid.* 2
 Impubes post septennium validè potest contrahere. *ibid.* 3
 Impuberum sponsalia à iure ciuili & Ecclesiastico probata. 461. *init.*
 Impubes quare possit se ciuilitè obligare auctore tutore. 461. 1
 Impubes sub patria potestate existens nihil potest irrevocabiliter vouere. 462. 3
 Impuberi qui se damnosæ hereditati immiscuit etiam tutore auctore potest fieri potestas se abstinenti omni modo. 642. 10
Incertitudo.
 Incertitudo qualiter possit accidere contractibus. 583. 1
 Incertitudo ratione personæ in cuius fauorem sit dispositio potest contingere variis modis. 583. 2
 Incertitudo personæ cui fauetur vnde nascatur. 584. & seqq.
 Incertitudo dispositionis propter verborum obscuritatem, aut ambiguitatem quibus exprimitur vitiat dispositionem. 585. 5
 Incertitudo quantitatis in rebus quæ pondere, numero & mensura constant, vitiat dispositionem, nisi ex tractatu præcedente certa quantitas colligatur. *ibid.* 6
 Incertitudo propter indeterminationem rei quæ indefinita promittitur vitiat contractum qui ita disponitur. *ibid.* n. 7
 Incertitudo rei in specie quæ sit certa in genere subalterno, more loquendi Iurisconsultorum, non vitiat dispositionem. 585. 8
Indictio.
 Indictio propriè est annonaria, & tributaria fundi rebus, non personis imposita. 266. 4
 Indictionis initium, & auctores. *ibid.*
 Indictio, annus, & fusio idem significant. *ibid.*
 Indictiones aliæ canonicæ, aliæ extraordinariæ, & veluti superindictiones. *ibid.*
 Indictioni consentire consultus est, quàm vim & coactionem expectare. 284. *verf. ideoque.*

Indulgentia.
 Indulgentia vectigalium quid sit; & in quo differat ab immunitate. 357. 1
 Indulgentia vectigalium quibus ex causis daretur. *ibid.*
Infans.
 Infantis sanguinolenti venditio patri licita. 63. *verf. huic.*
 Infantes Christianos Iudæi occidunt vt suis puerperis consulant. 70. 2
 Infantium apud Gnosticos viscerationes. 71. 1. & seq.
 Infantes enuchisati vt pretiosiores fierunt. 76. 1
Institor.
 Institor est qui negotiationi, vel tabernæ, vel cuiusque negotio præponitur. 25. 1
 Institor differat à procuratore. *ibid.*
 Institor debet præponi à domino negotij, cui persequendo præponitur. *ibid.* 2
 Institor potest præponi à domino alicui negotio dupliciter. 26. 3
 Institorum munus quomodo cesset, & quando. *ibid.* 4
 Institoris obligationes diuersæ. 27. 5. & seq.
 Institoris factio dominus tenetur. *ibid.* 6. & seq.
Insula.
 Insulæ in mari nascentes erant olim iure Romano primi occupantis. 221. 2
 Insulæ in fluminibus nascentes in Gallia sunt dominicæ. *ibid.*
Interdictum.
 Interdictum indictionis, aut molituræ multipliciter fieri potest. 198. 1
Irritatio.
 Irritatio contractus, vel alterius dispositionis duobus modis fieri potest. 626. *init.*
 Irritatio contractus quando censetur facta aut faciendâ. *ibid.*
 Irritatio actus à quibus sit faciendâ. *ibid.* in *med.*
 Irritatio directâ immediatè cadit in obligationem, vel actum ipsum quem inuadit, annullat, & extinguit. *ibid.*
Israëlitæ.
 Israëlitæ Chananæorum imitatores fraudes in commerciis committentes. 176. 1. & sequent. 177
Iudæi.
 Iudæis non licuit vllum animal emasculare. 79. *verf. Ius Ecclesiasticum.*
 Iudæis exprobratum quoddam seruitutem perpetuam profiterentur litteris corpori iniustis. 127. 11
 Iudæis à Deo prohibitum notas luctus assumere, ne ea in re Gentium morem imitarentur. 128. *verf. Sexto.*
 Iudæi qui in Chananitide habitauerunt post transfretarum mare Rubrum, Phœnices dicti sunt. 229. *verf. fides.*
Iudex.
 Iudex pretium accipiens pro iusta sententia ferenda ad illius restitutionem tenetur. 93. 6
 Iudices pecuniam accipientes puniti. *ibid.*
 Iudices pecuniam accipientes ob sententiam dicendam iniuriam faciunt danti. *ibid.*
 Iudex in aliquibus casibus potest accipere pretium ad causam dicendam. *ibid.* *verf. si tamen.* & seq. n. 7
 Iudicibus omnibus prohibetur aliquid emere auctore publica. 473. 4
 Iudex Ecclesiasticus potest cogere pacto obligatum ad standum suo pacto. 484. *init.*
Judicium.

& Verborum.

Judicium.
 Iudicium de contractu ad quod forum pertineat. 501. 7. & seq.
 Vbi circa hoc optima traditur regula & varia exempla. *ibid.*
Jupiter.
 Iupiter Saturni minimus filius, sicut Noëmi Chamus 228. *init.*
 Iupiter cœli dominus Saturnum Patrem exsecuit, sicut Cham Noëmi verenda nudauit. *ibid.*
Iuramentum.
 Iuramentum validum, & confirmatorium diuersa sunt. 586. 2
 Iuramenti validi, & confirmatorii plura discrimina. *ibid.*
 Iuramentum confirmatorium potest solùm præstari à pubere. 586. 2
 Iuramentum impuberis licet obliget non est tamen confirmatorium contractus. *ibid.*
 Iuramentum impuberis relaxari potest solius infirmioris ætatis intuitu. 587. *init.*
 Iuramentum confirmatorium contractus præstari potest per procuratorem habentem speciale mandatum iurandi. 587. 3
 Iuramentum aliquando confirmat contractum alioquin inuadit. 587. 4
 Iuramentum non est ex natura sua, sed ex sola iuris dispositione confirmatorium contractus. 588. 5
 Iuramentum ex natura sua nullam aliam vim aut obligationem inducit quàm solius religionis. *ibid.*
 Iuramentum dupliciter confirmare potest contractum. 588. 6
 Iuramentum confirmatorium contractus confirmat etiam formalem promissionem non contrahendi contractui cui adiicitur. 589. *verf. hinc.*
 Iuramentum quando directè, quando verò indirectè confirmet contractum. 589. 7
 Iuramentum neque directè neque indirectè potest confirmare contractum naturaliter nullum. 590. 8
 Iuramentum nullam vim tribuere potest contractui à prodigo facti. 591. *verf. quare.*
 Iuramentum indirectè potest confirmare contractum ciuilitè nullum, non tamen directè, & in ratione contractus. 591. 9
 Iuramentum non firmat actum iure prohibitum. *ibid.* & seq. 592
 Iuramentum cadens in obseruationem contractus non validat illum. 597. 13
 Iuramentum potest confirmare contractum impropria admodum confirmatione. *ibid.* 14
 Iuramentum validum requiritur ad confirmationem licet indirectam, & impropria contractus. 598. 15
 Iuramenta contractibus ipso iure inuadit adiecta sæpius quoque, & ipsa inuadit sunt. *ibid.*
 Iuramentum cadens in promissionem formalem contractus non habet maiorem vim quàm si cadat in ipsummet contractum, ad illum confirmandum. 599. 16
 ad Iuramenti indirectè contractus confirmatorii validitatem quid requiratur. *ibid.* 17. & seq.
 Iuramentum promissorium quomodo à iure inuaditur. 600. 18
 Iuramentum confirmatorium, obligatorium & promissorium differunt in modo obligationis. 603. 1

Iuramento obligatorio validè relaxato contractus cui appositum fuerat irritatur; Iuramento verò confirmatorio relaxato validus remanet contractus. *ibid.* 3
 Iuramenti confirmatorii relaxatio non est inutilis, licet contractus remaneat validus. *ibid.* 602
 Iuramenti confirmatorii relaxationem non licet petere, bene tamen obligatorij. 604. 3
 Iuramentum confirmatorium dat actionem parti in iudicio, quod non potest facere si sit tantum obligatorium. *ibid.* 4
 Iuramenti confirmatorii, & obligatorii differentia quoad obligationem. 605. 5. 6
 Iuramentum appositum contractibus irritis propter vtilitatem publicam differat à iuramento opposito contractibus irritis propter vtilitatem priuatam. *ibid.* n. 1. 2. & seq.
 Iuramentum licitum, & validum, & in aliquo à iure prohibitum non cadens, nunquam confirmat contractum. 607. 6
 Iuramentum nullos contractus confirmare potest ratione vtilitatis publicæ, vel priuatæ. 607. 7
 an Iuramentum posterius possit esse confirmatorium contractus contra prius iuramentum celebrati. 608. 1. 2. & seq.
 Iuramentum posterius priori contrarium nullatenus potest obligare contrahentes stare contractui contra prius iuramentum celebrati. 610. 5
 Iuramenti promissorii obligatio quomodo dignoscenda. *ibid.*
 an Iuramentum possit aliquando esse confirmatorium contractus, aliquando autem obligatorium tantum; & quomodo hoc sit dignoscendum traduntur regulæ. 610. 1. & seqq.
 Iuramentum alumnorum Collegij Anglicani quodnam, & an validum. 613. 7
 Iuramentum à quibusdam Italiæ Scholasticis emissum se non ingredi Religionem nisi prius monito Superiore collegij in quo aluntur, validum est. 614. 2
 an Iuramentum iuste exigatur in quibusdam Hispaniæ Collegiis, dum iurare coguntur Scholastici se laturos auxilium collegis, quotiescumque poterunt ferre suffragium pro eis. *ibid.* 3
 Iuramentum iniuste exigitur à promotis ad Parochialem, dum iurant se non dimissuros beneficium in fauorem tertiæ personæ. *ibid.* 4
 Iuramentum de eo quod potest præbere occasionem peccati nullum est. *ibid.* 5
 Iuramentum præstitum ab eo qui incitat ad futurum, se pœnam illius, si deprehendatur luiturum, obligat illum. *ibid.* 6
 Iuramentum adiectum stipulationi pœnali, adiecta promissione de non reuocando contractu, validum est, & obligatorium. *ibid.* 7
 Iuramentum appositum stipulationi pœnali de contrahendo matrimonio, validum est, & inducit Religionis obligationem. *ibid.* 8
 Iuramentum appositum donationi omnium bonorum confirmat illam. *ibid.* 9
 Iuramentum accidens contractibus iure propter bonum publicum inuadit assert obligationem religionis quoties in illis celebrandis nullum committetur peccatum. 614. 10
 Iuramentum accidens contractui iure inuadit, qui consistit in actione quæ respicit tempus præsens, neque est confirmatorium neque obligatorium. 615. 11
 Iuramentum à muliere appositum contractui nullo à se celebrato obligat illam. *ibid.* 12
Iustitia

Index Rerum.

Iustitia.
 Iustitia cæterarum virtutum obsonium. p. 3.
 Iustitia alijs potius quam sibi nata. ibid.
Ius.
 Ius patriæ potestatis à quo institutum, & à quo abrogatum. 65.2
 Ius Cælareum potestatem vendendi liberos soli patri concessit, matri negavit. 66.4
 Ius Ecclesiasticum irregulares facit tum qui mares excindunt, tum qui excindi volentes patiuntur. 79. vers. *Ius Ecclesiasticum.*
 Ius positivum aliquando inuadat conuentiones rei turpis. 89. 12
 Ius positivum quid statuat de pretio dando vel accipiendo pro opere debito. 95. vers. *hactenus.*
 Ius Ecclesiasticum strictissime prohibet meretricium lupanaria, & omnia eiusmodi fœda opera. 99. 6
 Ius seculare lupanaria, & libidinum fornicea à ciuitatibus exulare seuerè mandat. 101.7
 Ius vt alij tua molendina vel furnos adeant præscriptione temporis potest acquiri, modò ad alia molendina, vel furnos accedere prohibiti sint, eiusmodique prohibitioni acquieuerint. 200.7
 Iuris merè positivi, & iuris simpliciter negatiui acquisitio distinguuntur. 201. *init.*
 Ius aquæ ducendæ nulli vsurpare licebat, nisi cum venia principis, & certis conditionibus. 219. 20. & seq. 220
 Iura maritima ad leges nauticas pertinent. 238. 3
 Ius indicendi, exigendive vectigalia, an consuetudine præscribi possit. 271. 10
 Ius humanum positivum non prohibet vectigalia rebus ad victum tantum pertinentibus imposita. 316. vers. *uenio.*
 Ius strictum quid sit. 459. *init.*
 Ius civile nullam actionem pacto nudo concedere voluit, & quare. 480. 6
 Ius canonicum consentit cum civili nullam dando actionem ex pacto nudo; vbi aliqua afferuntur exempla quæ videntur aliquo modo contrarium probare. 483. 12. & seq.
 Iuris Canonici, & Civilis circa pacta nuda, concordia. 484. *init.* & seqq.
 Ius & boni mores ciuitatis in quo differant. 489. 23
 Ius pratorium dicitur vna vox iuris civilis. 492. 25
 Ius nullum tribuit remedium malè eligenti semel facta electione. 571. 5. & seq.
 Ius civile nullam vim confirmatoriam contractus tribuit iuramento. 591. vers. *in primis.*
 an Ius canonicum aliquam vim confirmatoriam contractus tribuat iuramento. 592. 10
 Ius civile in quo differat ab ædilitio edicto. 598. 15
 Ius aliquando reddit iuramentum promissorium inuadit. 600. 18
 Ius civile prohibuit iuramentum adici contractibus attendendo solum quid sequatur ex natura contractus prohibiti. 602. 20

L

Labia.
 Labia fœminis Æthiopum circulo aureo inserto notabantur. 122. vers. *seprimò.*
 Labia blasphemis in Gallia iussu S. Ludonici perforata. ibid

Lapidicina.
 Lapidicina & alia quæcumque fodinæ pertinent ab dominum fundi in quo nascuntur. 307. vers. *dico.*
 Lapidinarum fructus, quæ nascuntur in fundo dotali, an ad vxorem vel maritum pertineat. ibid.
Laudimium.
 Laudimium differt à gabella quoad solutionem. 349. vers. *Resp.*
 Laudimia in pluribus Franciæ municipalibus legibus taxantur 40. denariis. 437. *init.*
Legatum.
 Legata an veniant mercis appellatione. 62. vers. *tertio.*
 Legatum fœminis maritandis relictum vtrum dari possit viduis. 522. 9
 Legatum absolute relictum vxori, an debeatur vxori quam testator viduus post conditum testamentum duxit. ibid.
 Legatum maritandis puellis relictum non potest dari religionem ingredientibus. 522. 10
 Legata sub conditione relicta acquiruntur incipiente conditione, licet nondum impleta, si ipso iure acquirantur, secus si indigeant nouo hominis facto. 538. 18. & seq.
 in Legatis alteratiuis electio est penes legatarium. 571. 4
 Legatum annuum, & contractus annuus in pluribus differunt. 573. 2. & seq.
 an Legatum certæ quantitatis in diem iterabilis prælumendum sit vno anno finiri, aut esse perpetuum, si non clarè constet de mente testatoris. 573. 4
 Legatum, aut alia dispositio vitiat ratione incertitudinis personæ cui fauet, nisi fiat in fauorem causæ piæ. 583. 3
Legislator.
 Legislator legem ferendo potest ad solam pœnam, vel culpam pro arbitrio obligare. 193. vers. *suppono.*
 Legislatoris mentem inuestigandi vbi illam non expressit præcipua indicia. 194. 4
 Legislator semper obligat ad culpam conscientias subditorum, nisi significet se ita nolle obligare. ibid.
Lenæ.
 Lenæ atque libidinum victimæ matronalibus habitibus ornata. 106. vers. *Arnob.*
 Lenarum veneficia. 111. vers. *septrix.*
Leno.
 Lenonum nomen odibile Romanis. 101. 7
 Lenonum, mæchorum, & omnis libidinis prostitutionis pœnæ & prohibitio. ibid.
 Lenones, & lenæ vocantur qui mulieres quæstuaris prostituunt. 101. 8
 Lenonis definitio. ibid.
 Lenonis domum suam locans aut in ea lenocinium committi patiens decem auri libris multabatur. 102. 9
 Lenæ & meretrix ante finitum locationis tempus è domo locata possunt pelji. 102. 9
 Lenonis & latinarum antistitis cura. 106. vers. *Arnob.*
 Lenones nihil testamento capere possunt, & ob turpitudinem intestabiles. 108. vers. *sextò.*
Lex.
 Lex Thebanorum non admittebat ad dignitates eos qui foro & negotiationibus per decemnum non abstinuissent. 8. 4
 Lex

& Verborum.

Legis 2. *C. mandati.* emendatio. 42. 19
 Legis si tibi mandauero, *D. mandati.* ibid. 20. & seq. 21
 Legis qui negotia 34. *D. mandati* 43. 22
 Legis inter causas 26. §. *sed cum seruus, D. mandati.* ibid. 23
 Legis si fideiussor 29. *D. mandati.* 44. 24
 Legis idemque 10. §. *si procurator. D. mandati.* ibid. 25
 Legis si defunctus 15. *D. de procuratorib.* ibid. 26
 Legis actio 47. *D. de negot. gest.* ibid. 27
 Lex lata à L. Mario, & M. Catone minans pœnam Imperatoribus falsum numerum ciuium amissorum aut hostium occisorum Senatui deferentibus. 46. vers. *Inuitatus.*
 Lex humana potest irritare contractus & reddere personas inhabiles ad contrahendum. 89. vers. *certum, & seq.*
 Lex humana denegat repetitionem eius quod propter scelus committendum datum fuit. 90. vers. *secundò.*
 Lex denegans danti repetitionem, non idcirco dat ius accipienti. 90. vers. *tertiò.*
 Lex de redimendis primogenitis pretio scilorum quinque ad homines tantum non ad cætera animalia pertinebat. 98. vers. *noluit.*
 Leges prohibentes meretricium aliquando violata. 98. vers. *qua verò, in fin.*
 Lege Deuteronomij prohibentur publicanæ mulieres & meretricium professæ. 99. vers. *respond.*
 Leges plurimæ damnantes lupanaria, & omnem libidinem. 101. 7
 Leges humanæ fraudes in commercijs commissas impunitas non relinquunt. 177. vers. *neque.*
 Legis Iulianus 13. §. 14. *D. de actionib.* intellectus. 184. 2
 Legis si in venditione 19. §. 1. *D. de peric. & comm. rei vendit.* explicatio. 185. 13
 Lex 7. *C. de adific. primar.* vetans moueri & auferri marmora, an adueretur constitutioni Constantini aliquam translationem permittenti. 188. vers. *sextò.*
 Leges Atheniensium mercium quarundam exportationem prohibentes. 189. 5
 Leges & statuta, quibus aliqua extrahi, aut inferri prohibentur, vt priuatorum damna vitentur, & ciuitatis annonæ, copiae atque defensionis provideatur, iusta & æqua sunt. 192. 1
 Leges vetantes quarundam rerum commercium importationis & exportationis, an obligent ad solam pœnam violationis reum, an etiam ad culpam, qua deinde illa pœna castigetur. 193. 3
 Leges aliquæ vetiti commercij capitalem pœnam infligunt facientibus quod prohibent. 186. & seq.
 Leges quædam pœnales mixtæ, quæ simul & ad imperata faciendâ sub peccato, & ad pœnam pro ea culpa subeundam obligant. 193. vers. *in primis.*
 Legem ferendi facultatem habens, potest etiam ad solam pœnam, vel culpam pro arbitrio obligare. ibid. vers. *supra.*
 Leges, mercium, aliarumque rerum commercium, aut negotiationem prohibentes aliquando merè & absolute pœnales sunt, aliâ verò mixtæ ad culpam, & ad pœnam simul si violentur obligantes. 194. 5
 Leges prohibentes mercium quarundam inuectionem, aut euectionem obligant aut ad pœnam, aut ad culpa secundum materiæ grauitatē. ibid. 6

Legum pœnalium violatio non arguit pœnam ante sententiam saltem declaratoriam. 195. 7
 Lex præscribens pretium annonæ, & modum eam distribuendi, est æqua sub quibusdam conditionibus. 195. 1
 Lex iubens abundantibus frumento illud certo pretio pauperibus incolis vendere vrgente annonæ penuria, obligat ad culpam. 196. 2
 Lex nautica duplex Romana, & Rhodia. 237. 1
 Leges nauticæ Romanæ à Rhodijs diuersæ. ibidem.
 Legum Rhodiarum primus collector. ibid.
 Legum omnium nauticarum vetustissimæ Rhodiæ. ibid.
 Lex Rhodia, vel Romana semper consulendæ sunt in omnibus casibus nauticis. 248. vers. *ad extremum.*
 Lex Rhodia æquissima. 254. vers. *vnam.*
 Lex Gallica similis Rhodiæ, de incusu duarum nanium, vel vnus in molendinum. ibid.
 Lex Rhodia cauit omnibus incommodis & difficultatibus quæ inter nautas, vectores & mercatores contingere possunt. 254. 13
 Legis Rhodiæ primus inuentor. ibid.
 Leges Hispaniæ volunt in mari ablata, aut deperdita solis mercatoribus restitui. 256. 16
 Lex Rhodia æquissime prouidit, vt leuata nane, & communi periculo superato, commune dampnum contributione subleuaretur. 258. vers. *dices.*
 Lex Rhodia non vult contributionem fieri nisi ad sumptus qui primò & per se sunt mercium seruandarum causâ. ibid.
 Lex Francica de seruanda consuetudine tributorum. 272. 11
 Lex Thoria multabat eos quorum pecora publicos agros depaicebant. 301. 6
 Leges vectigalium, & tributorum non sunt tantum pœnales, sed etiam morales. 329. vers. *quare.*
 Leges punientes mercium occultatores sunt leges merè pœnales. 337. 3
 Legis Censoriæ initium. 367. 11
 Leges ad forum & annonæ rationem pertinentes apud Athenienses; quarum prima erat sine dolo malo agere in foro. 377. 3
 Lex X I I. Tabularum de obæratibus; qui cum soluendo non erant, habebantur in vinculis dies sexaginta, & inter hos dies tribus continuis nundinis ad Prætorem in comitium ducebantur; explicatur. 380. 5
 Lex X I I. Tabularum, si iniuriam alteri fecit, &c. quæ videtur iniqua, explicatur. 388. *init.*
 Lex 88. *D. de verb. sign.* emendatur, & explicatur. 433. 1
 Legis 4. §. 1. *D. de statulib.* emendatio. ibid. 2
 Legis 97. *D. de legat. 3.* macula eluitur. ibid. 3
 Legis 1. §. 12. *D. de extraord. cogn.* vulgata lectio defenditur. 433. 4
 Lex Voconia quæ fuerit, eiusque explicatio perdifficilis. ibid. 5
 Lege Voconia vetitum erat mulieres institui hæredes hominis censi. 434. *init.*
 Lex Valeria lata vt debitoribus quadrans soluere-tur; ibique eius interpretatio. 434. 6
 Legis cuiusdam nummaria, cuius meminit Cæsar lib. 3. *de bell. Gall.* explicatio. ibid. & seq.
 Lex 2. *C. de veter. num. potest.* explicatur. 435. 8
 Lex Iulia Miscella vnde sic dicta, & qui eius Author. 516. 1
 Leges

Index Rerum.

Leges quæ multa cælibes notarunt parentes præmiis honorantur. 517. *verf. caducum.*
 Legis Arefula, fufa explicatio. 539. *verf. ex bis.*
 Lex Cornelia plectens nummorum derafores. 449.7
 Lex *fi fuerit* 10. *D. de reb. dub.* explicatur, & emendatur. 541. *verf. obliques.*
 Legis 4. §. *ult. D. de cond. inst.* difficilis intelligentia enodatur. 563.1. & seq.
 Lex *si cui* 31. *D. ad SC. Trebell.* illustratur, & emendatur. 564.2. & seq.
 Lex *hec scriptura* 26. *D. de cond. & dem.* emendatur. 565.3
 Lex prohibens iuramentum contractibus adhiberi illius etiam obligationem remittere, videtur. 600.18
 Leges prohibentes ne contractibus adiiciantur iuramenta, eorumque obligationem irritantes, iustæ sunt, licet eo fine ferantur ne contractus civiles ratione iuramenti trahantur ad forum Ecclesiasticum. 602. *verf. his addo.*
 Leges Gallie in prouinciis quæ iure Romano reguntur, caput *cum contingat, de iure iur.* abrogantur. 619.9
 Lex *si creditor* §. *illud inspicendum, D. de distract. pignor.* emendatur. 649.27. & seq.
Libido.
 Libidinis flamma copiâ aut licentiâ voluptatum nequit extingui. 110.15
 Libido cæterarum turbulentarum animi passionum incendium. 112. *verf. quam.*
 Libido in homine plurimè creat incommoda. *ibid.*
 Libido ignis vsque ad perditionem deuorans & omnia eradicans genimina *ibid. verf. Job.*
 Libidinem fovere & non extinguere est incendium excitare. 112. *verf. similia.*
 Libido maior vbi permiffa lupanaria. 115.23
Libra.
 Libra est determinata mensura, & certa omnium ponderum Romanorum. 149.1
 Libra est instrumentum non modo examinandis ponderibus, sed etiam interuallis & altitudinibus rerum aptum. *ibid.* 150
 Libra mensuralis quid. *ibid.*
 Libræ nomen vnde ductum. *ibid.* 2
 Libra occidua quid sit; vbi explicatur Author actorum Marcellini. 426.1
 Libra septiciana quid sit. 427.2
 Libra auri, & argenti diuersa apud veteres Francos. 436. *verf. distinguendum.*
 Libra hodierna apud Gallos quæ, eiusque origo. *ibid.*
Librarius.
 Librarij noua & vetera scribebant. 129.12
 Librarij libros scribebant & scriptos vendebant. *ibid.*
 Librarius est scribendi magister. *ibid.*
 Librarij litterarum initia tradebant. *ibid.*
 Librarij graphio & scalpro utebantur. *ibid.*
Limenarcha.
 Limenarcha quare instituti. 275.5
 Limenarcharum munus, & officium. *ibid.*
 Limenarchæ piratas in portu insectabantur, aliæque pro munere præstare tenebantur. *ibid.*
Lingua.
 Lingua tribus clauis confixa, & quare. 122. *verf. octauo.*
Locator.
 Locatores nonnumquam dicuntur conductores. 243.1

Locator quis proprie dicatur. *ibid.*
Locus.
 Locus in pactis aut contractibus celebrandis maxime attendendus. 500.2
 quis Locus attendendus in contractu dotali tam circa celebrationem quam executionem. 501.6
 quis Locus attendendus in iure communionis bonorum superlucratorum. *ibid.*
Log.
 Log mensura & vox Hebraica. 171.19
 Log ad alias mensuras comparatio eiusque capacitas. *ibid.*
Lucrum.
 Lucrum turpi negotiatione partum quid & quale sit. 15.1. & seq.
 Lucrum moderatum in negotiatione quæri potest. *ibid.*
 Lucrum ex re furtiua partum ad quem pertineat. 12.1.63.2
 Lucrum ex adulterina tessera captum quale sit. *ibid.* 3
 Lucrum partum ex negotiatione cum dæmone aueritè retineri potest. 117
Lupa.
 Lupæ à voracitate sic dictæ. 108.13
 Lupæ vocabantur nutrices infantium in syluis expositorum. 108.13
 Lupæ quare quæstuosæ aut quæstuarie dictæ. 109. *verf. Illud.*
Lupanar.
 Lupanaria publica non sunt ferenda in Republica. 96.1
 Lupanaria iure Ecclesiastico sub gravissimis pœnis prohibita. 99.6
 Lupanaria & loca falforum Deorum cultui dicata excitata in tota Iudæa. *ibid. verf. respond.*
 Lupanaria lauris coronabantur. 100.6
 Lupanarium apud Ethnicos prohibitio maiorem arguit eorum apud Christianos prohibitionem. *ibid. verf. quare, & seq.*
 Lupanarium cum theatris comparatio. *ibid. verf. neque.*
 Lupanarium inuentor diabolus. 108.13
 Lupanarium permissio fons vitiarum & ruina ciuitatum. *ibid.*
 Lupanaria in Romana Republica etiam moribus corruptissima omninò impunita non remanferunt. *ibid. verf. septimo.*
 Lupanarium publicorum permissio & tolerantia impugnatur. *ibid.* 13
 Lupanaria apud plurimas gentes prohibita. 101.7
 Lupanarà lupa dictum. 108.13. & seq. 109
 Lupanarium publicorum permissio omnis ætatis interitus & annis conditionis ruina. 110.15
 Lupanaria tolerare est Asmodæi regnum stabilire. 112. *verf. quid amabo.*
 Lupanaria nequeunt permitti & tolerari absque peccato. 113.18
 Lupanarium prohibitio Principibus & aliis ciuitatum moderatoribus facilis. 114. *verf. resp.*
 Lupanarium permissio nullum potest ciuitati afferre bonum. 115. *verf. neque.*
Luxuria.
 Luxuria Reges à rerum publicarum fastidiosa administratione auertit. 110.14
 Luxuria quantum malum. *ibid.* 15
 Luxuria sæpe perdit quod congregauit auaritia. 109. *verf. quantum.*
 Luxuria fons & origo omnium vitiarum. 111. *verf. sanè.*
 Luxuria

& Verborum.

Luxuria facit homines molles & effœminatos, & inhabiles ad grandiora suscipienda. 112.
 17

M

Magia, Magicus.

Magica opera ex partibus humani corporis patrata. 70.3
 Magiæ origo. *ibid.*
Magister nauis.
 Magister nauis est, qui ab exercitore nauis exercendæ præponitur. 136.3
 Magister nauis omnium mercium nauis impostarum curam & rationem gerere debet. *ibid.*
 Magistri nauium erant serui exercitorum; aliquando tamen fuere liberi homines. *ibid.*
 Magister nauis, ipseque nauta qui domino nauis suas locarunt operas, an teneantur præstare culpam leuissimam. 242.11
 Magistri nauis peritia debet explorari coram duobus antiquioribus nauarchis, duobus decurionibus, & aliis quos Almyralius elegerit. 251.6
 Magister nauis conuenitur conditione indebiti quoties exigit solutionem rerum iactarum, quæ post contributionem apparent. 261. *verf. septimo.*

Magistratus.

Magistratus vt publicæ inopiæ subueniat potest cogere ingenti frumento abundantes, illud certo pretio pauperibus incolis, & ciuibus vendere, & externis recusare, ipsique recusantibus potest tale frumentum auferre, & in foro ad vendendum exponere. 195.1

Manceps.

Manceps, & redemptores publicorum vectigalium quinam essent. 365.9. & seq.
 Mancipi non licebat ab aratoribus pecunias pro frumento exigere. *ibid.*
 Manceps publicorum vectigalium priusquam satisfecit priori conductioni ad nouam non admititur. 370. *verf. tertio.*

Mancipium.

Mancipia quæ ex Brasilia, Ethiopia & Indiis orientibus & occidentalibus in Europam transferebantur an possint licite vendi. 68.3
 Mancipia bello capta coronis induta veniebant. 132.14
 Mancipia nullam obligationem ciuilem cum quopiam ex propria persona possunt contrahere. 473.2

Mandator.

Mandator & mandatarius ad quid teneantur. 348. & seq.

Mandatum.

Mandatum est gratuita susceptio negotij quod alius vel formaliter, vel virtute imperat. 31.1
 Mandatum nulla requirit verba. 31. *versiculo nulla.*
 Mando verbum precarium est. *ibid.*
 Mandatum potest fieri multipliciter. *ibid.* 31
 Mandatum differt à locatione, & conductione. *ibid.*
 Mandatum suscipitur & perficitur periculo mandatoris. 32. *verf. dixi.*
 Mandatum, consilium, & commendatio quomodo differant. *ibid.* 2
 Mandatum aliud est expressum, aliud tacitum. *ibid.* 3

R. P. Gibal. De Negotiar. Tom. I.

Mandati alia subdiuisioner. *ibid.* 3. & seq.
 Mandatum dare & accipere quænam personæ potest sint. *ibid.* 4
 Mandatum in quas personas cadere possit. 33. *verf. mandatarij.*
 Mandati materia est alienum negotium. 33.5
 Mandatum rei turpis, iniustæ & contra bonos mores nullum. *ibid. verf. secundo.*
 Mandati solutio quibus modis potest euenire. 35. 21. & seq.
 Mandati effectus par mandantis, mandatariique potestas, & quomodo. 33.6
 Mandati secundus effectus, mandatarius non sibi sed mandanti acquirit. 34.7
 Mandati tertius effectus, reciproca mandantis & mandatarij obligatio. 34.8
 Mandatum vulgare & procuratorium in quo conueniant. 37.1. & seq.
 Mandati vulgaris & procuratorij variae differentia. 38.2
 Mandatum & negotium gestum in quo conueniant. 38.3
 Mandatum an sit impletum si mandatus solvere, non soluit, sed debitori tantum se solutorum promiserit. *ibid.*
 Mandati cuiusdam exemplum, merces certa quadam nauis transmittendi. 41.13

Mango.

Mangonum artificia in rebus venalibus. 61. *imit.*
 Mangones mercium interpolatores. *ibid.*

Manus.

Manus frequentius aliquibus notis signatæ. 122. *verf. undecimo.*
 Manus militum Imperatoris Mauritij signatæ. *ibid.*

Marcheta.

Marcheta mulieris quid sit. 311.13
 Marchetæ mulierum quomodo accedente Christiana Religionæ redemptæ. *ibid.* & seq.

Mare.

Maris Aenæi capacitas. 169. *imit.*
 Maris Aenæi duplex impletio ineptè ficta. *ibid.*
 Mare Aenæum erat perfectum hemisphærium. 169.17
 Mare Aenæum non fuit cylindricum. *ibid.* 170
 Mare Aenæum paulò plus capiebat quàm quinque luteræ. *ibid.*
 Mare Aenæum quomodo caperet duo millia batourum vel ter mille metretas. *ibidem versiculo probat.*

Maris natura fluxilis, perpetuèque mutabilis est. 206. *verf. his accedit.*

Maris imperium nullum esse à multis illustribus tum poetis, tum Iuriconsultis probatur. 206.11 & seq.

Maris imperium illustri exemplo, mortales sibi vindicare velle ostenditur. *ibid.*

Maris nulla fuit habita partitio, quæ alicui tantquam pars cesserit, in communi rerum distributione. *ibid.*

Maris imperium eximio quodam iure soli Deo tribuendum censet Scriptura. *ibid.*

Maris dominium aliquod acquiri posse, & re ipsa possideri contendit communior opinio. 207.4

Maris vsus an in alicuius dominio esse possit, qui illum sibi vindicare possit, & aliis ex iure prohibere. 211.1

Maris vsu aliqua ex parte ab aliquo occupato, an possessor inuitus ab eo disci valeat. *ibid.*

N n n Maris

Index Rerum

Maris dominium nullum esse probantia veterum Infrascriptorum testimonia explicantur. 209.6
 Mare inter publica, non inter communia communione dominij numeratur ex mente Vlpiani. 210.7
 Maris dominium Græci Imperatores sibi magno cum studio quaesierunt. ibid.
 Maris aliquod dominium esse, atque adeo habitum fuisse apud omnes gentes optime ostenditur. 210.8. & seq. 211
 Maris imperium semper magnis curis affectarunt qui aliis dominari voluerunt. 208. *init.*
 Maris dominium mortalibus non tribuendum nulla scripturæ testimonia arguunt. ibid.
 Maris dominium nullus mortalium sibi arrogat. ibidem.
 Maris dominium non subruit libertatem commerciorum. 208.3
 Mare possidetur sicut possideri potest. ibid.
 Mare proprium dominium habere potest sicut flumina & lacus quæ publici iuris esse dicuntur. 209. *init.*
 Mare vniuersum ab aliquo vno occupari nequit, bene tamen aliquod partiale suis terminis limitatum. 212. & seq. 213
 Maris immensi partes, etiam diffusæ terminari facile possunt, ac perinde occupari. ibid.
 Mare in varias portiones diuisum, eiusque diuisio- nis termini in aëre & cælo positi. ibid.
 Mare nequit mensuris terminari sicut terra. 213. *vers. vides.*
 Maris & fluminum præcipuus vsus maioresque prouentus. 217. *vers. præcipui.*
 Maris & fluminum præfecturæ, quale sit eorum dominium euidenter euincunt. 221.24
 Mare commendatur ob plurimas eius vtilitates & commoda, sed maxime propter navigationem. 221.1
 Mare spatiosum manibus quomodo intelligendum. ibid. & seq.
 Maris vastitas propter navigationem. ibid. 222.
 Maria, insule, & littora frustra esse viderentur, nisi quis ea adiret. 222.2
 Mare Rubrum non fuit vocatum à puniceo colore, sed ad Erithrea Rege. 229. *vers. vides.*
 Mare Pacificum Asiam alluit, & ab eius lenitate oceanus dicitur. 233. *vers. mare.*
 Mare certis quibusdam temporibus claudi & aperiri solitum. 249.1
Materia monetalis.
 Materia monetalis tum aurea, tum argentea duplex est. 440.4
 in Materia monetali duo potissimum attendenda. 441.5
 Materie monetalis tum aureæ tum argenteæ puritatis gradus. ibid.
 Materie monetalis pondus marca examinatur. ibidem 5
 Materie monetalis legitima puritas ac pondus præscribitur à Rege. ibid.7
 Materia monetalis legitimæ puritatis & temperaturæ Gallis dicitur *aloy*. ibid.
 Materie monetalis aureæ gradus explicantur sine amphibologia. 442. *in med.*
Matrimonium.
 Matrimonium sub conditione de præterito, aut de præsentis contractum validum est posita conditione. 508.3. & seq.
 Matrimonium sub conditione impossibili contractum nullum, & inuvalidum est. 515.6

Matrimonium potest contrahi sub conditionibus de futuro. 554.1
 Matrimonium sub conditione de futuro contractum validum est, neque indiget nouo consensu posita tali conditione. ibid.2. & seq.
 in Matrimonio conditiona è contracto reperitur traditio corporum posita conditione præscripta. 555. *vers. iam vero.*
 in Matrimonio conditionato non est consensus absolutus de præsentis, sed cond. ionatus de futuro; qui adueniente deinde conditione fit virtualiter præsens. 555.3. & seq.
 Matrimonij ab aliis Sacramentis differentia. 557.6
 Matrimonij conditionalis cum duabus simul aut successiue contracti, singulares casus. 558. *init.*
 an Matrimonium propter aliquod impedimentum dirimens, & occultum, nullum, debeat ad illius validitatem iterum coram Parrocho & testibus sublato tali impedimento celebrari. 621. *per tot.* vbi exemplum affertur. ibid.
 Matrimonium ex aliquo impedimento occulto nullum, in facie tamen Ecclesiæ cum solemnitate à Tridentino præscripta celebratum, non indiget ad sui reualidationem iterum cum eadem solemnitate coram Parrocho, & testibus celebrari. 622.3. & seq.
 Matrimonium nullum ob impedimentum publicum, aut saltem probabile debet ad sui reualidationem iterum coram Parrocho, & testibus celebrari. 623. *vers. egimus.*
Matrona.
 Matronæ corpus vulgantes, vt suæ libidini indulgerent, apud ædiles stuprum & lenocinium procaciter profitebantur. 105. *versiculo decimo.*
 Matronæ apud ædiles stuprum profitentes dignitate ac iure matronali se exuebant. ibid.
 Matronæ sine stola in publicum prodeuntes tanquam reæ stupri plecti poterant. ibid.
 Matronæ & virgines nunquam in publicum sine comite prodibant. 107. *vers. veritè.*
 Matronalia ornamenta quæ. ibid.
Medicamentum.
 Medicamenta varia ex humano corpore. 69. 1. & seq.70
 Medicamenta ex humanis carnibus conficienda, earum licitam reddunt venditionem. 70.2
Medicus.
 Medici militum qui cum illis proficiscuntur ad castra, dicuntur abesse Reipublicæ causâ. 660.7
 Medici parabolani eodem priuilegio gaudent, & quinam sint. ibid.
Medimnus.
 Medimnus fuit Græcorum mensura. 163.13
 Medimni capacitas. ibid.
 Medimnus aridorum mensura. ibid.
 Medimnus Atticus minor medimno Siculo. 166. *v. medimnus.*
 Medimni in plures partes diuisio. ibid.
 Medimna septingenta, apud Ciceronem quid sit. 425.2
Mensis.
 Menses quatuordecim in anno instituti, & quare. 299.3
Mensura.
 Mensurarum tria genera. 148.1
 Mensurarum tria genera maxime inter se connexa. ibid.2
 Mensu

& Verborum.

Mensurarum prima intentio, eiusque primus auctor. 149. *vers. ex quibus.*
 Mensurarum notitia vix potest intelligentiâ separari. ibid.
 Mensurarum Romanarum liquidis metiendis aptarum index. 163.12
 Mensuræ aridorum duæ tantum apud Romanos fuerunt. 163.13
 Mensurarum plebiscitum vetus. 164.16
 Mensuræ Græcæ liquidorum minores. 165.6
 Mensurarum Atticarum liquidis metiendis inferuentium index. 166.7
 Mensurarum liquidis metiendis inferuentium maxima cypsele. ibid.
 Mensuræ Græcæ aridis metiendis aptæ. 166. *vers. quamvis & seq.*
 Mensuræ Hebraicæ quomodo à LXX. Interpr. explicatæ. 167.10
 Mensuræ Hebraicæ capacitas non perpetuo colligitur ex natura mensuræ Græcæ & Latinæ. ibid.
 Mensurarum Hebraicarum compendium. 171.19
 Mensuræ interuallorum & linearum sumptæ ex proportione quam habent inter se humani corporis partes, apud omnes gentes. 171.1
 Mensuræ variæ longitudinum. 173.5. & seq.
 Mensuræ agrariæ Romanorum. ibid.5. & seq.
 Mensuræ vniuersæ à Romanis ad pedem reuocata. ibid.6
 Mensuræ longitudinum & interuallorum eadem apud Græcos, quæ apud Latinos. ibid. & seq. 174
 Mensuræ Hebraicæ interuallorum, quarum minima est ezbagh. 174.7
 Mensuræ Hebraicæ ampliores Romanis. ibid.
 Mensurarum tum aridorum, tum liquidorum, sicut & ponderum generalis reductio. 176.3
 Mensurarum fraudes à Deo damnata. 176.1
 Mensuræ in sacris locis, & cuiusque ciuitatis Ecclesiis afferuntur, vt secundum eas de aliis iudicaretur. 177. *vers. edixit.*
 Mensurarum æquitas in commerciis agitandis summa cum seueritate seruata. 178.3
 Mensurarum omnium ac ponderum modus & forma Christianissimorum Regum edictis præscripta. 178. *vers. in hoc porro.*
 Mensuræ quædam Hebraicæ indefinitæ. 175.9
 Mensuræ ponderibus & pondera mensuris cognoscuntur. ibid.1
 Mensura vel pondus alicuius rei, potestne minui, quando pretium definitum est minus æquum. 179.2
 Mensura conuenta fieri in venditione, solutione, & alio quolibet contractu, quamdiu non sit pendet sub conditione contractus. 185.4
 Mensurâ aliqua prohibita an aliæ quoque mensuræ censeantur prohibita. ibid.5
 Mensura interuallorum in fundis, vel itineribus, aut aliis locorum differentiis, an fieri debeat per lineas rectas, vel obliquas. ibidem 6. & seq.
Mercator; Mercatura.
 Mercator differt à negotiatore. 7.4
 Mercator est qui mercibus negotiatur, non qui ex aliis rebus. 7.5
 Mercatura est negotiatio ex mercibus. 7.5
 Mercatorum variæ species. 10.4
 Mercatores æquè damnandi videntur ac fœneratores. 12.3
 R.P. Gibal. De Negotiat. Tom. I.

Mercator vnde dicatur. 22.2
 Mercatoris definitio & variæ acceptiones. ibidem.
 Mercator quis censeatur, vel non censeatur. ibidem 2
 Mercator qui non exercet mercaturam non fruatur immunitatibus eiusmodi muneris concessis. 23.2
 Mercator is est qui mercium negotiationi incumbit. ibid.3
 Mercatorum immunitatibus non gaudent vsurarij & fœneratores. ibid.3
 Mercatorum fides diligentia & æquitas quæ debeat esse. 23.6
 Mercatores præcipui inter negotiatores. 60.1
 Mercatori sicut cõlibet opifici licet signum & notam sibi propriam assumere, qua merces & propria opera designet. 146. *vers. venio.*
 Mercatorum genera quinque, quorum proprie dicitur *ἔμπορος* qui peregrè & mari mercaturam facit. 239. *vers. in nauis.*
 Mercatores omnes quorum interfuit iactum fieri debent contributione resarcire damnum. 258.19
 Mercator non tenetur soluere gabellam tempore quo erat debita non petitam. 337.1
 Mercator potest eodem pretio rem suam vendere veftigali non soluto ac si solutum fuisset. 338. *vers. ipse tamen.*
 Mercator occultans merces cum consensu excubitoris, ad euitandam gabellam iniustam, iniuriam facit gabellario; non tenetur tamen ad restitutionem; secus si sit iusta gabella, vel ita esse præsumatur. 345.3
 Mercator nummos grauiores seruans, & leuiiores expendens, an peccet contra iustitiam, etiam si legitimi ponderis sint. 450.9
 Mercator, & quilibet alius humum adulterinum expendens, an peccet, & ad restitutionem teneatur. 451.11
 Mercatores externi, & forenses tenentur seruare pragmaticam loci in quo emunt, vendunt, & negotiantur. 500.4
Mercurius.
 Mercurius facundiæ præfes, mercimonij quoque præfuit apud veteres. 12.3
 Mercurius mercatorum dominus vocatus. ibidem.
 Mercurius furibus, & mercatoribus præfes factus. ibid.
 Mercurius mercibus præfuit. 229. *init.*
 Mercurius seruilibus ministerijs addictus. ibidem.
 Mercurius eloquentiæ præfes. ibid.
 Mercurius Astronomiæ inuentor. ibid.
 Mercurio & Phœnicibus plurima tribuuntur, quæ Chanaano gentis auctori maxime propria sunt. ibid.
 Mercurius lasciuia minister, amorumque pararius. ibid.
Meretrix.
 Meretrices corruptissima disciplina ciuitates penetrarunt, in fornicibus habitauerunt, vilia mancipia fuerunt & clanculo ad fornices sederunt. 103.11
 Meretrices semitariæ dictæ. 104.11
 Meretricum varia nom na. ibid. & seq.
 Meretrices in corruptissima quoque ciuitate despicabiles. 105. *vers. decimo.*
 N n n 2 Meretri

Index Rerum.

Meretrices habitu distinguebantur à pudicis. 106. *verf. en tibi igitur.*
 Meretrices colore flauo obteâta. 206. *versiculo nempe.*
 Meretriciâ vestis signum pallium lineum. *ibidem.*
 Meretrici actio iniuriarum aduersus eum qui illam libidinis causa interpellarit nulla datur. 108. *verf. septimo.*
 Meretrix non potest cogi in lupanari quemcumque oblata iusta mercede admittere. *ibidem.*
 Meretricia, lenocinia, lupanaria non fuerunt impunita in republica Romana etiam corruptissima. 108. *verf. septimo.*
 Meretricem facit libido & auaritia. 109. *verf. quare.*
 Meretrix fouea profunda & latro in via insidians. 109. *verf. quantum.*
 Meretrix plurium ferarum naturam præ se fert. 109. *verf. nec unam certam.*
 Meretrix omnes facultates & diuitias etiam regias exhaurit. 110. *verf. ne dederis.*
 Meretricum cauendâ blanditiâ & lenocinia inuitabilia. 111. *verf. quam, & seq.*
 Meretrix fouea & sepulchrum in quo libidini dediti computrescunt. 113. *verf. quid dicam.*
 Meretrices transacto ætatis flore lenæ fiunt, quæ mille nocendi artibus instructæ adolescentes in omne scelus pertrahunt. 115. & seq. 116. *init.*

Meretricium.

Meretricium publicum apud Iudæos non tolerauit Deus. 96.2. & seq.
 Meretrices aliquæ an fuerint apud Iudæos. 96.3
 Meretricium cum impietate coniunctum prohibuit Deus in gente Hebræa tolerari. 97.3
 Meretricium & prostitutio fœminarum Babilonicarum. *ibidem.* *verf. Addit deinde.*
 Meretricius habitus apud Romanos. 106. *verf. Arnob.*

Metallum.

Metallorum effossio quo iure antiquitus licita, vel prohibita. 309.6. & seq.
 Et quid hodie circa hoc obseruetur. 310. *verf. quod attinet.*
 Metallum triplex. 383.1
 Metallum signatum veteres dixere monetam, nummum, & pecuniam. 383.2
 Metallum signatum cur moneta dicatur. *ibidem.*
 Metallum signatum & infecti proportionalis æstimatione semper habita fuit. 490. *per tot.*
 Metallum puritas & bonitas maxime confert ad valorem nummi qui ex eo cuditur. 401. *verf. hinc.*
 Metallum signatum vbique plus valuit quam non signatum. *ibidem.*
 Metallum impuritas alia fabris aurariis, argentariis, alia monetariis permittitur. 442. *in med.*

Metreta.

Metreta sic dicta quasi aliarum mensurarum prima. 163.1
 Metreta certa mensura. *ibidem.*
 Metreta eisdem capacitatis cum amphora Attica. *ibidem.*

Metrocomia.

Metrocomia quid sit. 290.3
 Metrocomiâ a capitatione liberantur. *ibidem.*
 Metra præcipua negotiationis materia. 60.1

Mercis appellatione quid intelligatur. *ibidem.*
 Mercis appellatione non continentur omnes res mobiles, quamuis venales. *ibidem.*
 Mercis appellatio an ad pecuniam extendenda. 61.3
 Mercis appellatione an comprehendantur dos & legata. 62. *verf. secundo, & seq.*
 Mercis sicut & cætera venalia an comprehendantur sub generali honorum omnium hypotheca. 62.4
 Mercis promissa ob rem turpem retineri, & exigi potest. 83.7
 Mercis promissa ob aliquod scelus potest exigi ex vi promissionis. 85.8. & seq.
 Mercis operis continentis crimen à Iudice puniendum nequit coram ipso peti. 90.13
 Mercis data ob turpem causam an restitui debeat. *ibidem.* & seq.
 Mercis ex meretricio parata ab impiis in sacros usus impensa. 97. *verf. confirmatur.*
 Mercis & res venales certis notis consignata. 131.14
 Mercis externæ vbi Lugdunum pertenerunt ibi liliorum sigillo & Lugdunensi notantur. 132. *in fin.*
 Merx potest signari alia de causâ quam demonstrandæ traditionis & possessionis. 133. *verf. poterit.*
 Merx communi societatis signo signata ad quem pertineat. 133.3
 Mercis notantur aliquo signo quo vel patria, vel opifex, vel pretium, vel mensura, vel denique dominus designantur. *ibidem.*
 Mercis illiciti conuictus exportans quando, & qua pœna puniri debeat. 201
 Mercis liciti comereij si simul cum interdictis reperiantur, an confiscari debant. 201. *verf. quod.*
 Mercis vetiti comereij exportans in quibus casibus possit excusari. 202. & seq. 203
 Mercis cuiuscumque, conuictus, hoc est enectio, inuictioque non licita. 186.1
 Mercium è mari extractarum distributio. 256.16
 Mercis perant dominis suis, neque possunt petere contributionem si à piratis rapiantur. 259. *verf. tertio.*
 Mercium æstimatione non pondus spectatur in contributione. 261. *verf. tertio.*
 Mercium occultatio potest esse licita ad vitandam vectigalium occultationem; cum limitatione tamen. 336.3. & seq.
 Mercium, & rerum omnium caritas aliquando ex mutatione monetæ nascitur. 445.3

Miles.

Milites armati militiæ prohibentur negotiari à Iustiniano. 16.2
 Milites priuatis negotiis aliquando occupari permittuntur. *ibidem.*
 Milites negotiatores carent privilegio fori. *ibidem.*
 Miles Christi nõ debet se implicare negotiationi, tum quia maxime negotiosa est, tum quia periculo peccandi maxime obnoxia. 19.1
 Milites Romani vendi, solui, & ob quas causas. 66.6
 Milites Romani quamuis agros militares possiderent, à tyrocinijs tamen præstatione liberabantur. 313. *verf. tyrocinijs.*
 Militibus prohibita est vectigalium, & rerum publicarum conductio. 369. *verf. tertio.*
 Milites

& Verborum.

Milites non incidunt in commissum propter omnifam professionem mercium, modò vectigal soluant. 372.4
 Milites Romani in castris non versabantur discincti. 539. *verf. ex his.*
 Milites alii qui Reipublicæ causâ absunt, gaudent priuilegio restitutionis. 657.3. & seq.
 Milites omnes qui à signis sine periculo discedere non possunt, Reipublicæ causâ abesse intelliguntur; quod priuilegium ad alias personas extenditur. 659.6
 Milites qui comætu accepto domi resident, non dicuntur abesse Reipublicæ causâ. *ibidem.*
 Milliarenfis nummus fuit inductus cum Imperium Constantinopolim translatum fuit. 413.9
 Milliarenfis exactus ab reparandas ruinas quas terræ motus Constantinopoli intulerat. *ibidem.*
 Milliarenfis dictus à millenario numero. *ibidem.* 414

Mina.

Mina solemnè Græcis pondus. 154.3
 Minæ derivatio. *ibidem.*
 Minæ Atticæ pondus. *ibidem.*
 Mina Atheniensibus duplex, maior & minor. *ibidem.*
 Minæ diuersæ diuersi ponderis. *ibidem.*
 Mina medica sexdecim vnciarum. *ibidem.*
 Minæ diuersæ species apud diuersas gentes. *ibidem.*
 Minæ pondus & æstimatione incerta. 157.9
 Mina vox Hebræa. *ibidem.*
 Minæ nomen non solum 60. siclorum ponderi, sed etiam singulis illius partibus, tribusque ponderibus tribuitur. 158.10
 Mina diuersa apud Hebræos. *ibidem.*
 Mina potest diuidi in duodecim partes æquales. *ibidem.*

Minor.

Minor sua autoritate sine tutoris consensu contrahens obligatur naturaliter, et si non obligetur civiliter. 563.4
 Minor qui non potest propter graues difficultates obtinere contractus iure irriti rescissionem, nequit vi compensatione occulta. *ibidem.*
 Minor in quibus casibus indigeat sententia Iudicis ad alienandum sua bona. 466. *init.*
 Minor ex aliquibus causis poterit sine Prætoris decreto bona sua alienare. 466.10. & seqq.
 an Minor possit sua immobilia in fauorem matrimonij, aut dotis constitutionem sine Prætoris decreto alienare. 467. *verf. maior.*
 Minor qui non potest validè contrahere, non potest validè contractus obseruationem promittere. 599. *init.*
 Minor post completum annum 35. amplius nequit petere restitutionem in integrum, constitutione Francisci I. 631.1
 Minori qui veniam ætatis obtinuit à Principe computandum est quadriennium ad petendam restitutionem concessum à die obtentæ veniæ ætatis, neque minor poterit petere restitutionem quoad contractus deinde celebratos. 631.2
 Minoribus ante vigesimum quintum annum quamuis rem suam bene gerentibus non datur bonorum suorum administratio. 632.3
 Minor post pupillares annos exactos permittitur factio testamenti, aliorum tamen contractuum celebratio prohibetur, & quare. *ibidem.*

Minor qui se maiorem dicit & talis ex aspectu potest iudicari: aut quoquo modo creditorem decipit, non gaudet priuilegio restitutionis in integrum; vbi varia afferuntur exempla. 633.5
 Minor restituitur in contractibus onerosis ratione læsionis quam passus est. 636.1
 an Minor læsus in pretio restitui possit aduersus tertium possessorem ignorantem. *ibidem.*
 Minor qui ex mutuo accepto læsus est restituitur in integrum aduersus creditorem, cui tamen non potest denegare soluitionem eius in quo locupletior factus est. 636.2
 Minor cui facta est solutio absque licentia tutoris, vel curatoris potest restitui in integrum si pecuniam perdidit. *ibidem.*
 Minor beneficio restitutionis vtens, & debitorem ad soluendum compellens non peccat. 638. *init.*
 Minor qui fideiussoario nomine vel se vel rem suam obligauit, si in ea fideiussione læsus fuit restituitur in integrum; idem dicendum de minore mandatore, constitutore, & expromissore. 638.4
 an Minore restituto eius fideiussoor restitui etiam debeat. *ibidem.*
 Minor qui procurator tantum nomine agit non est restituendus. 639.6
 Minor qui est dominus, si eius procurator sit maior, non est audiendus ad in integrum restitutionem obtinendam. 639.7
 an Minor possit implorare restitutionis remedium aduersus sententiam quam aliquis maior defendendam suscepit. 639.8
 Minori indulgetur restitutio propter læsionem ex quasi contractu. 641.9
 Minor in integrum restituitur propter malè acceptam, vel malè repudiatam hæreditatem. *ibidem.*
 Minori succurritur non solum vbi damnus patitur, sed etiam quando lucrum iuuenili ætate omisit. 642.11
 Minor institutus hæres sub conditione in diem potest restitui si sua facilitate talis conditio posita non fuerit. *ibidem.*
 Minor qui paciscenti patri ne legatum sibi à patre relictum petatur, consensit, potest in integrum restitui. *ibidem.*
 Minor qui res suas alteri donauit, vel donanti consensit, restituitur in integrum. 643.13
 Minor læsus propter cautionem vel promissionem restituitur. *ibidem.*
 Minor qui nouando, obligationem transtulit in inopem debitorem, restituitur aduersus priorem debitorem. *ibidem.*
 Minor an & quomodo restitui possit aduersus manumissionem. 644.17
 Minor viginti quinque annis, maior autem, 20. qui se in seruum venire passus est, non potest restitui aduersus eam venditionem. 645.18
 Minor viginti annis nequit seruum ex lege Ælia Sentia manumittere, neque ea lege vendere vt manumittatur. *ibidem.*
 an Minori possit succurri qui seruum ea lege emisit vt manumittatur. *ibidem.*
 Minori per errorem iuris soluenti indebitum legatum existimanti iure factum fuisse testamentum indulgetur restitutio. *ibidem.*
 Minori prodest beneficium restitutionis aduersus vncipientem res suas. 645.21
 an Minor possit restitui contra præscriptionem aut lapsum temporis, qui cœpit in morte defuncti, & completur in minore successore; vbi assertur & explicatur casus notabilis. 646.22. & seq.
 Minor

Index Rerum.

Minor non semper restituitur in integrum quoties aliquid vel minimum cum ipso vel eius tutore, vel curatore gestum est. 649. 26. & seq.

Minor non semper restituitur ex generali clausula: *Si qua mihi iusta causa esse videbitur.* 650. 28

an Minor possit restitui à Prætorè aduersus legalem temporis præscriptionem. 651. 30

Minor qui passus est damnum ex venditione pignorum à creditoribus, facta aduersus illam potest restitui. ibid. 31

Minor adoptatus, & adrogatus qui in eo statu sentit se læsum à Prætorè potest obtinere restitutionem. ibid. 32

Minor aduersus iudicium restitui potest, & in quibus casibus. 651. 33. & seq.

Minor non restituitur aduersus ea quæ in minore ætate gessit, quæ deinde maior factus rata habuit. 653. 1. & seq.

Minores non iuantur ætatis suffragio in criminibus quæ ex destinato animo committuntur. 654. 2

Minori qui sine dolo in commissum vestigialis incidit, restitutio indulgetur. ibid. 3

Minores ob crimina seuerè puniuntur. ibid. & seq.

Minor qui iure mariti uxorem de adulterio accusare potuit intra 40. dies, si accusationem omiserit non restituitur. ibid. p. 655

an Minor aduersus propriam confessionem possit restitui. ibid.

Minor nequit restitui aduersus contractum matrimonium vel professionem religiosam. 655. 6

Minor aduersus permutationem aut resignationem beneficiorum ab ipso inconsulto factam potest restitui. ibid. 6

Minor validè contrahit, & obligatur tum civiliter, tum naturaliter adueniente tutoris sui auctoritate. 462. 1

Minor sine tutore contrahens non obligatur civiliter. ibid.

Minor contrahens sine tutoris sui auctoritate obligat sibi illum cum quo contrahit civiliter, cui tamen vicissim non obligatur. 462. 2

Vide in verb. *Pupillus.*

an Minor cogi possit vti sententia restitutionis. 666. 4

Minori læso per contractum cum maiore inito, contractum rescisso restituitur vna cum re fructus à malæ fidei possessore percepti. 667. 10. 11

Modius.

Modius ita dictus à Romanis à modo quo frumenta dispensantur. 164. 14

Modius vox antiquis scriptoribus frequens. ibid.

Modius certa Latinis mensura. ibid.

Modius mensura lignea. ibid.

Modus.

Modus dispositioni adiectus quid sit, & in quo differat à conditione. 565. 1

Modus quid operetur, & ab quid obliget. ibid. 2. & seq.

an Modo possibili, & honesto non subsecuto inuoluitur dispositio cui appositus fuit. 566. *init.*

Modus potest apponi donationi ante acceptationem, non autem post. ibid.

Modus diuersimodè potest apponi dispositioni. ibid.

Monachus.

Monachus validè potest acceptare legatum, aut donationem factam in fauorem Monasterij, absque eiusdem Monasterij licentia. 469. *vers. hinc tamen.*

Monachus existens absque licentiâ extra Monasterium non potest pro suis expensis conueniri in Monasterij detrimentum. ibid. *vers. tertio.*

Vide in verb. *Religiosus.*

Monasterium.

Monasterium non tenetur ex contractu Monachi sine eius licentiâ celebrato; sicut neque ex eius delicto. 469. 5

Monasterium tenetur ex contractu sui Prælati, quoties suæ potestatis, vel administrationis limites non excessit. ibid.

Monasterium non tenetur de delicto Prælati. 470. *vers. quinto.*

Monasterium tenetur restituere pecunias quas Prælati mutuo accepit ad Monasterij necessarias expensas, licet deinde eas in alios vsus malè consumat. ibid.

Monasterium in Religiosi bona succedens tenetur omnibus contractibus ipsius ante professionem celebratis; secundum vires hæreditatis illius Religiosi. 470. 6

Monasterium tenetur seruare ea quæ Religiosus disposuit circa pias causas. ibid.

Monasterium succedens in bona coniugis Religiosi non tenetur alere coniugem in sæculo relictum quamuis inopem. ibid.

Moneta.

Moneta est metallum signatum, & vide hoc nomen. 383. 2

Monetæ nomen aliquando sumitur pro ipsa forma, & typo in quo cuditur moneta. ibid. 384

Monetæ Regiæ apud Francos semper seruata sua prærogatiua. 440. 3

Monetæ cudendæ totum ius pluribus Dynastiis concessum à sapientissimis Francorum Regibus sensim recuperatum. ibid.

Moneta maior in metalli pretio, & minor in pondere continet æquialenter illam quæ in pretio minor est, & maior in pondere. 403. 2

Moneta aliquando cuditur deterior duabus ex causis. 442. *vers. claudo.*

Moneta in officinis monetariis, & à Rege præscriptis locis tantum cudi debet. 443. 8

Monetam cudendi industria methodus, variique in eam artem operarij. 443. 9. & seq.

Monetæ variis modis mutatur. 444. *init.*

Moneta ab eo potest mutari qui pro sua auctoritate potest eam eudere. ibid. 1

Monetæ mutatio cum impositione tributorum sæpè comparatur, & ab vna ad aliam argumentum ducitur. ibid.

Monetæ mutatio inconsultis subditis potest ab eo Principe induci, qui imponendi tributa potestatem habet. 444. 1

Monetæ in deteriorem ratione ponderis, aut materiæ, mutatur varia incommoda. 445. & seq.

Monetæ adulteratio per impuritatem materiæ. 449. 6

Monetæ tertio adulteratio consistit in illegitimo pondere. ibid.

Monetæ mutatio cedit in detrimentum Principis. 446. *init.*

Moneta non debet mutari pro arbitrio principis, & vt diuitias sibi pro libidine comparet. 446. 4

Monetæ insignis mutatio potest à Principe fieri ingruente magna necessitate; ea tamen conditione vt præterita necessitate Princeps compenset damnum ex illa consecutum. ibid. 5

Monetæ mutatio facta à Calvinistis ad bellum pro-

& Verborum.

prorogandum contra Catholicos; & vicissim à Catholicis facta. ibid.

Monetæ mutatio extra ingruentem belli necessitatem ex certa regula non est licita. 446. 6

Moneta externa vix potest reculari, aut prohiberi saluis commerciis. 447. *init.*

Moneta falsâ dicitur adulterina. 447. 1

Monetæ adulteratio variis modis fit. ibid. 2

an Moneta grauior possit ab aliquo adradi, & ad legitimum pondus reduci absque peccato, & obligatione ad restitutionem. 450. 8. & seq.

an Moneta adulterina possit aliquo casu à quocumque expendi absque peccato, & obligatione ad restitutionem. 451. 1. 1. & seq.

Monetalis materia, Vide *Materia monetalis.*

Monetarius.

Monetarij falsi apud Romanos pœnis mulctati. 438. 1

Monetarij falsi quinam. 447. 2

Monetarius falsus qui legitimam ratione ponderis & materiæ pecuniam cudit vtrum ad restitutionem teneatur, & cui. 448. 3

Monetarius falsus qui probam eudens monetam illi imponit externi Principis typicum monetarium signum, cui satisfacere teneatur. ibid. 4

Monetarij falsi eudentes monetam in illegitima materia grauius peccant, & ad restitutionem tenentur. 449. 6

Monetarij falsi nullibi impuniti; eorumque variæ pœnæ. 452. 12

Mortales.

Mortales in seculo degentes cuiuscumque dignitatis sunt, negotiatores sunt. p. 2

Mos.

Mos Germanorum in venditione corporum & libertatis. 64. *vers. & primo.*

Mos idem apud Gallos obseruatus. ibid.

Mos Romani Populi in venditione militum. 66. 6

Mos adhibendi humana corpora ad mensam. 73. *vers. De hoc.*

Mos impiorum per meretricium numini se initiare & consecrare credentium. 97. *vers. confirmatur.*

Mos quid sit. 489. 33

Mos propriè sumptus differt à iure. ibid.

Mos iuramenti solemnitis antiquitus præstandi. 616. 4

Mos antiquus profitendorum liberorum. 634. 7

Mulier.

Mulieres grauidæ dissectæ, & factus inde abstracti pabulo vorati. 71. 1

Mulieres grauidæ pica laborantes, humani corporis partibus vesci optantes. 74. 2

Mulieres Hypocratis ætate vix podagra laborabant. 76. *vers. secundò.*

Mulieres Aquilenses colebant Venerem Caluam. ibid.

Mulier licitè potest retinere mercedem datam ob sui corporis copiam factam, & promissam exigere. 90. 1

Mulier retinere nequit pretium acceptum cum pacto copiarum corporis sui faciendæ. 91. 2

Mulier aliquando corrupta licet non meretrix non poterat nubere sacerdoti. 98. *vers. que verò.*

Mulierum impudicarum à pudicis discrimen apud Romanos. 107. *vers. denique.*

Mulieres honestæ vittis crines suos coëcebant, non impudicæ. 107. *vers. vittis.*

Mulieres impudicæ & infamia prostibula à sacris præclusa. 108. *vers. quinto.*

Mulieres sagæ foeminae ad libidinem virorum indagarices. 111. *vers. ipse.*

Mulier cui data est libertas si primum marem pererit, acquirit eam licet eodem patu foemina edat priorem. 541. *vers. res.*

Mulier minor quæ vltra vires patrimonij immodicam dotem dedit, aut aliquod pactum dotale sibi damnosum fecit, iuuatur beneficio restitutionis. 643. 15

Mulier quæ se obligauit contractu nullo, iuramento tamen firmato, tenetur suo iuramento. 615. 12

Mulier vndecimo mense post mortem mariti pariens parit ex stupro. 521. *init.*

Mumia.

Mumia quid sit. 69. 1. & seq. 7

Mumiae conficiendæ modus. ibid.

Munus.

Munerum civilium triplex genus. 289. 1

N

Nasus.

Nasus aliquando notis & ornamentis insignitus. 122. *vers. sed neque.*

Naso applicantur circuli aurei ab Hebræis & Africanis puellis. ibid.

Nasi perforatio apud Barbaros vsitata. ibid.

Naufragium.

Naufragium aliquando prouenit culpâ hominis aliquando fortuito casu. 249. *init.*

Naufragium ferendum est ab illo cuius culpâ contigit, siue nauta siue mercator existat. ibid.

Naufragium tribuitur culpæ naucleri, si vetita, aut minus idonea tempore nauigari. 249. 1

Naufragio res expulsa pro deperditis habentur, non pro derelictis. 261. *vers. etiam.*

Naufragus.

Naufragi ex arca Noëmica egressi vnde, & quò profecti. 225. 6

Naufragi ex arca Nëmica relictis Armeniæ montibus diutius intra Tigrim & Euphratem habitauerunt. ibid.

Naufragi debent ostendere naufragium contigisse diuina tempestate. 254. 14. & seq. 255.

Naufragus homo cæterorum mortalium inanis vota describit. ibid.

Naufragorum calamitas fecit, vt nulli, neque etiam fisco liceat eorum res è naufragio extractas apprehendere. ibid. *vers. hac porro.*

Natans; Natate.

Natantes in mari quàm longè transfretare possunt. 257. 16

Natandi peritia militibus utilis & vsitata. ibid.

Nauicularius.

Nauiculariorum corpus in vrbe. 236. 5

Nauicularij immunes à cæterorum munerum præstatione. ibid.

Nauicularij iuris fundam vel domum emens non fit idcirco nauicularius, sed canonem nauicularium pro modo fundi tenetur agnoscere. ibid.

Nauicularij annonam publicam transferentes, ex ea negotiari vetantur. 242. 9

Nauiculariorum securitati maximè protusum. ibid.

Nauicularij proprias dioceses & prouincias designatas habebant, sibi que inuicem auxilium præstabant. ibid.

Index Rerum,

Nauticularij tenentur tempore conuento navigare, & aperti maris tempestates feruare. 242.10
 Nauticularius non est ita arctandus, vt ipso momento assignati temporis soluat è portu. 250.3
Nauigatio.
 Nauigatio agricolis infensa, negotiatoribus in comparandis diuitiis percommoda. 205
 Nauigatio mercatoribus & commerciis maritimis maximè propria. ibid.
 Nauigatio exteris, atque etiam incolis certa tantum est lege permisa. 217.vers. *nauigationem.*
 Nauigatio citra belli tempus, maximè propter commercia maritima instituta non fuit semper libera. 218.17
 Nauigandi artificium tam sapiens est, vt diuina industria excogitatum videatur. ibid.
 Nauigantes mirabiles elationes maris & mirabilem in altis Dominum experiuntur, quod alij ne mente quidem assequi possunt. 222.2
 Nauigationis vsum aliquem fuisse ante Noëticum diluuium nulla certa coniectura demonstrat. 222.4
 Nauigationis primus ortus. 228.13
 Nauigationi excogitanda, vsurpandaque tres fuerunt præcipui fines. ibid.14
 Nauigationes Chananzorum siue Phænicum celeberrimæ. 228.vers. *post eam.*
 Nauigationis finis secundus Imperij propagatio. 233.16
 Nauigationis tertius finis est negotiatio, & commercia cum exteris agitanda. 233.17
Nauis.
 Nauis, aut quodlibet instrumentum quo merces vetiti commeatu deferuntur, an simul cum illis possit confiscari. 202.vers. *idem.*
 Nauium primus inuentor quis. 222.3
 Nauium grandiorum nullus vsum ante Noëmum. 223.vers. *undecumque.*
 Nauis à Noëmo auctore Deo fabricata, potius arca dicta, & quare. 224.5
 Naues sunt mariuagi cum lineis alis nautarum currus. 235.1
 Nauium, singularumque earum partium plurimi inuentores. ibid.
 Nauium genera duo in vniuersum. 239.1
 Naues amplius duorum millium modiorum capaces non exculantur ab onere transuehenda annonæ publicæ. 242.9
 Naue conductæ pro certo numero amphorarum, aut modiorum, si eorum vel capax non sit, vel non sint tot impositi, an tota merces conuenta debeat. 243.2
 Naue certæ capacitaris conductæ certo & determinato pretio simpliciter & absolute debetur totum conuentum pretium. 244.3
 Naue certæ magnitudinis conductæ, nullaque certa vectura conuenta, debetur tota vectura si ita consuetudo ferat. ibid.4
 Naue ad vehendam aliquam familiam, aut mancipia conductæ, an si antequam appellat ad portum perierint aliqua animalia, vel mancipia, debeat tota vecturæ merces conuenta. ibidem 5
 Nauem alienam locanti, an eius domino conductor pactam mercedem dare possit. 245.8
 Nauis dominis dissentientibus, quorum alter opportuno tempore vult navigare, alter vult nauem otiosam manere; prioris illius potiores sunt partes. 247.vers. *primò.*
 Nauis dominis dissentientibus in præponendo

magistro quid agendum. *libid. vers. secundò.*
 Naue refectione indigente, si vnus dominus communem nauem refici curarit communi nomine, altero domino negligente, & expensarum partem reculante, poterit illam sibi ex solido vindicare post aliquod tempus. *ibid. vers. tertio.*
 Naui cum suis instrumentis empta, non intelligitur empta scapha. *ibid. vers. quarto.*
 Naui publicata non censetur scapha publicata. *ibid.*
 Naui vendita, an laudemium regi debeat. *ibid. vers. quinto.*
 Naui à piratis redempta omnium quorum interest contributio fieri debet. 258.vers. *secundò.*
 Nauium capacitas ex capacitate amphorarum colligitur. 160. *imit.*
 Nauis amissæ damnum non sarcitur collatione, per eos qui merces suas ex naufragio liberarunt. *ibid.*
 Naui depressa, vel deiecta, quod quisque suum ex illa seruauit, sibi seruauit. 261.vers. *Octauò.*
 Nauis magister, vide in verb. *magister nauis.*
Nauta.
 Nauta propriè est qui nauis nauigandæ causâ in nauis est. 239. *imit.*
 Nautæ nomine intelligitur exercitor, magister nauis, alique qui aliquid agendi gratiâ nauis præponuntur. *ibid.*
 Nautæ rem sibi commissam saluam fore recipere debent. 239.2
 Nautis non licet onus auertere neque distrahere. 241.8
 Nautæ tenentur de dolo, lata, & leni culpa mercatoribus & vectoribus, non tantum de leuissima. 242.11
 Nauta qui suam nauim locauit, quia tamen eam amisit, aut ob alium casum munere vehendi functus non est, an possit petere totam vectorum pactam. 245.7
 Nautæ ad mercatorem obligatio in quibusdam casibus. 245. & seq. 246
 Nauta potestne cogi navigare ei oblato iusto pretio. *ibid.* 246
 Nautis in nauis ministerio laborantibus non datur tacita hypotheca pro præstitis operis. *ibid.*
 Nauta nauigans clauso mari culpâ suam causam dedisse naufragio præsumebatur. 249.1
 Nauta est reus si intra certum tempus quo nauigare promisit non nauiget. *ibid.* 2
 Nauta est in culpa si neglecta prospera tempestate & aura sine graui causa in portu quiescat. *ibid.* 3
 Nauta qui solita nauigatione contempta, & dimisso recto itinere littora deuia sectatur, damnum resarcire tenetur. 250.4
 Nauta qui littora deuia sectatur vt euitet iniustum vectigal, vel in portu diuitius moratur, vt cum publicanis de minuendo vectigali tractet, non tenetur naufragium reparare si accidat. *ibid.*
 Nauta est in culpa, si merces quas certa nauis vehendas conduxerat, in aliam deteriore transulerit, & quomodo sit intelligendum. *ibid.* 5
 Nauta impeditus morbo navigare non tenetur præstare periculum subsequutum ad intempestiuam nauigationem. 251.vers. *addit.*
 Nauta est in culpa qui nauis regendæ minus idoneos ministros adhibuit. 251.6
 Nauta non caret culpâ si nauim minus æquo onerari, indeque naufragium contigerit, vel nauis leuandæ causâ iactus mercium. 251.7
 Nauta culpâ non caret si per loca manifestè periculosa, & non tuta nauigari. 252.8
 Nauta

& Verborum.

Nauta tenetur mercatoribus, qui quoddam illicitas merces in nauim immiserit causa fuit quod ceteræ inciderint in commissum. 252.9
 Nauta non est in culpa si noctu lumine piscatorum deceptus existimans nauis portum appelles, ipsa in vada & scopulos incidit & naufragium facit. *ibid. vers. non erit.*
 Nauta tenetur mercatoribus, si eius culpa capta fuerit nauis, & merces direpta. *ibid.* 10
 Nauta non caret culpa si nauis aut merces perierint ex eo quod nauigium armamentis necessariis non instruxerit. *ibid.* 12
 Nautæ non tenentur præstare damnum si naufragium contingat diuina tempestate. 254.14
 Nautæ quomodo debeant procedere in ostendendo naufragium contigisse diuina tempestate. *ibid.* & seq. 255
Negotiatio.
 Negotiationes humanæ difficilè, atque improbis laboribus peraguntur. pag. 1
 Negotiationis vniuersæ prima nascente orbe origo. pag. 2
 Negotiatio nostræ salutis necessario faciendæ. *ibid.*
 Negotiatio salutis nostræ facilius fit in religione quam in seculo. *ibid.*
 Negotiationes plurimæ variis ex causis iniquissimæ redduntur. p. 3
 Negotiatio deriuatur à negotio, atque pluries negotium pro negotiatione vsurpat. 6.2
 Negotiatio accipitur à Græcis pro qualibet cura studio atque etiam molestia. *ibid.* 3
 Negotiationis in vniuersum definitio. *ibid.* 4
 Negotiatio an sit quid vniuersalius mercatura. 7.4
 Negotiatio est quælibet lucratiui commercij & negotij exercitatio. 7.vers. *negotatio.*
 Negotiationis variæ species, & negotiandi, acquirendi, & quæstus faciendi varij modi. 9.1. 2.3
 Negotiatio duplex. 10.7
 Negotiationis variæ diuisiones. 11.8.9.10
 Negotiatio lucratiua à quibusdam damnetur. 11.1
 Negotiationis turpitudine deusumitur ex ipsius natura. 11.2
 Negotio est exposita periculis peccandi. 12.3
 Negotiatio ex se & obiecto suo spectata licita & honesta est. 12.4
 Negotiatio pluribus periculis est exposita, & ex variis circumstantiis illicita reddi potest. 13.5
 Negotiatio ciuitatibus & rebus publicis vtilis & maximè necessaria. 13.1
 Negotiatio ignobilis, & inter artes sordidas ab aliquibus Doctoribus annumeratur. 13.2. & seq. 14
 Negotiatio & mercatura secundum aliquos nobilitati non repugnant. 14.3
 Negotiatio maior non pugnat cum nobilitate, maximè quando per alios exercetur. *ibid.* 5
 Negotiationis triplex finis constitui potest. 15.1
 Negotiatio prohibetur non solum nobilibus, sed & omnibus magistratibus, & officialibus regijs etiam in finis. 17.5
 Negotiatio generaliter prohibetur quibuscumque rerum suarum administrationem non habentibus. *ibid.* 6
 Negotiatio an sit licita palatinis. 17.4
 Negotiatio potest prohiberi à Iudice aliquibus in locum pœnæ. 18.8
 Negotiatio non prohibetur seruis, neque sermibus. *ibid.* 9

Negotiatio est prohibita clericis aliquo sacro ordine initiatis, vel beneficiatis, tum religiosis. *ibid.* 1
 Negotiatio potest solum exerceri circa res pretio æstimabiles. 54.1
 Negotiatio debet fieri in re existente, certa, & sub potestate negotiantium. 55.3
 Negotiationis materia quomodo sit certa. 56.6. 57.7
 Negotiatio inuadatur ob defectum metæ inidoneæ negotiationi. 59.9
 Negotiatio eunuchorum aliquando licita & honesta, aliquando illicita & inhonesta. 81.15. & sequent.
 Negotiatio de re turpi & illicita, an semper sit turpis & illicita. 82.1
 Negotiatio lenonum & lupanarium turpis. 96.1
 Negotiatio quorundam spurcorum maritorum ex vxorum suarum prostitutione, damnanda. 117.25
 Negotiationis tota exercitatio pactis & contractibus constat. 443. *imit.*
Negotiator.
 Negotiatores omnes non dicuntur semper mercatores. 7.4
 Negotiatoris & mercatoris plura discrimina. *ibid.*
 Negotiator ex quisquis ex aliquo negotio lucrum captat. *ibid.*
 Negotiator vix vitare potest delictum. 12.3
 Negotiatores pro magnitudine periculi diligentiam in periculis adhibere debent. 13.5
 Negotiatores ditiores & per alios mercataram exercentes, inter nobiliores censentur ex more regionis. 14.4
 Negotiatores possunt esse quilibet rerum suarum administratores. 16.1
 Negotiator debet expendere proportionem ponderum quæ est inter varias fruges & liquores, vt ex ponderibus metiatur mensuras, & ex mensuris pondera. 176.2
 Negotiatoribus Romanis non licebat aurum persolvere Barbaris pro mercibus emptis, sed alias species reddebant. 190.vers. *prohibuit.*
 Negotiatoribus Romanis non licuit sericum à Barbaris emere sine comite mercatorum. 191.9
Negotium.
 Negotium opus quoddam significat, & ex vi diuisionis otij negationem. 5.1
 Negotij multiplices acceptiones. *ibid.* & seq. 28.1
 Negotium gestum quid sit. *ibid.*
 Negotiorum gestor quis dicatur. *ibid.*
 Negotiorum gestor obligationes diuersæ. 28.2. & seq. 29
 Negotiis vtiliter gestis ad quid teneatur is cuius negotia gesta sunt. 29.3. & seq.
Nemrod.
 Nemrod non fuit ex turris Babylonicæ conditoribus. 226.8
 Nemrod in terra Sennaar varias vrbes ædificauit. *ibid.*
 Nemrod in ipso loco in quo erecta fuerat Babylonica turris urbem Chalanem ædificauit. *ibid.*
Neptunus.
 Neptunus dominus maris existimatus, & quare. 228.12
 Neptuni nomen quale. *ibid.*
 Neptunus quare lato pectore denominatus. *ibid.*
Nobiles

Index Rerum,

Nobiles.
Nobiles vetantur mercimonia & negotia exercere. 17.3

Noëmus.
Noëmus quo in loco concendit nauim. 223. vers. *deinde.*
Noë iussus fabricare arcam ex lignis Gopher, & quare. *ibid.*
Noëmus primus grandius nauigium, quod orbis reliquias, & semen conseruaret, auctore summo Deo construxit. 224.5
Noëmus à Græcis Saturnus factus. 227.10
Noëmus vir terræ. *ibid.*
Noëmus execratus chamum. *ibid.*

Noëmic.
Noëmicorum dispersio in varias terras quando contigit. 225.7
Noëmicorum dispersio contigit occasione confusarum linguarum. *ibid.*
Noëmici è patrio solo, & à suis ægrè profecti. *ibidem.*
Noëmici ante profectiorem in varias regiones communi consilio illustre nominis sui monumentum posteris suis reliquerunt. *ibid.*
Noëmicorum duplex in varias regiones distributio quare inducta. *ibid.*
Noëmicorum in varias regiones distributio nauigii facta. 226.9

Nota.
Nota est id quo quidpiam dignoscitur, & ab aliis rebus distinguitur. 118.1
Notæ plurimæ diuisiones. *ibid.*
Notæ naturæ scæui adnascuntur, & genitiuæ nominantur. *ibid.*
Notæ genitiuæ quorumcumque animalium scæuis coningere possunt. *ibid.*
Notæ genitiuæ aliquando sunt alicui singulari propriæ, aliquando vero sunt notæ genitiuæ, & in omnes eiusdem gentis posteros tanquam certa quædam hæreditas transferuntur. *ibid.*
Notæ naturales sunt eæ quæ non in scætu, sed post ortum ex aliquo morbo vel alio casu nascuntur, & perpetuò manent. 119. vers. *alia.*
Notæ artificiales aliæ diuinæ, aliæ dæmoniæ, aliæ humanæ. *ibid.*
Nota Cæno post peccatum diuinitus impressa. 119. vers. & *quidem.*
Nota aliqua seruis & ancillis Hebræis Dei iussu impressa. 120. *init.*
Notis diuinis annumerantur eæ quæ licet genitiuæ sint, diuina tamen virtute impressæ scæui videntur. 120. vers. *his quoque.*
Notæ dæmoniæ sunt quæ ab ipso dæmone vel eius iussu imprimuntur. *ibid.*
Notæ humanæ ab hominibus imprimuntur. *ibid.*
Notarum humanarum illustra exempla. *ibid.*
Notæ diuinæ Episcopis ad Nicænum Synodum conuenientibus impressæ. *ibid.*
Notarum humanarum subiectum duplex. 120.6
Notæ singulis rebus impressæ. 121. *init.*
Notæ diuersæ faciei impressæ. *ibid.*
Notæ toto corpori inscriptæ. 123. vers. *decimo-octauo.*
Notarum forma erat vel expressa alicuius animalis effigies, vel quædam alia res omnis ferè generis, vel littera & scriptura. 123. vers. *explicato.*
Notarum varia exempla à diuersis nationibus ho-

minibus, animalibus, cæterisque rebus inustarum. *ibid.*
Notarum imprimendarum modus quadruplex. 124. vers. *octauo.*
Notæ pictura encaustica impressæ non semper incisione & inustione fiebant. 125. vers. *tandem.*
Notas imprimendi humanis aliisque corporibus alij modi. 225. vers. *alter modus.*
Notæ quibusdam instrumentis, humanis & cæteris corporibus impressæ fuerint. 126.9
Notarum tum hominibus, tum animalibus impressarum finis. 127.11
Notæ vsurpatæ ad distinguendas gentes, professiones & cultus. *ibid.*
Notæ religiosæ vsurpatæ ad aliquid impetrandum à Deo. 128. vers. *tertio.*
Notis corporibus infixis status & cuiusque conditio designabatur. *ibid.*
Nota infami, & criminis admissi tanquam pudendo indice dehonestabantur rei. *ibid.*
Notæ insignes ad luctum testandum assumptæ. *ibid.*
Notæ quibus Romani scribendo utebantur non erant litteræ, sed signa quædam & figuræ notariis pro arbitrio excogitatæ. 129. vers. *ex quibus.*
Notæ à siglis Romanis differebant. *ibid.*
Notæ erant signa, & figuræ quæ litteras uocelque & aliquando orationem integram significabant. *ibid.*
Notis & figuris in scribendo qui priores vsi fuerint. *ibid.*
Notis in scribendo duplici de causa vsi sunt antiqui. *ibid.*
Notarum vsus maximam in scribendo claritatem præstabat. *ibid.*
Notarum vsus frequentissimus ad scribendum. 129.12
Notis scaturiebant veterum Iurisperitorum libri. 130. vers. *his notis.*
Notæ in foro vsurpatæ, & quare. *ibid.*
Notarum reliquæ aliquot in libris Pauli Diaconi. *ibid.*
Notis scribere, & perscriptis verbis scribere sapius in iure comparantur, & inter se opponuntur. 131. *init.*
Notæ sunt castigationes & animaduersiones libri alicuius. *ibid.*
Nota non est infamia; notati & infames differunt. *ibid.*
Notis vtuntur veterum exemplo ad rerum custodiã dominium & proprietatem. 132.13. & seq.

Notarius.
Notarij à notis nominati. 130. vers. *ab his.*
Notarij docebant pueros celeriter scribere. *ibid.*
Notariorum nomen ad Principum secretarios deriuatum. *ibid.*

Notatio.
Notationis definitio. 627.1
ad Notationem duo præcipua requiruntur. *ibid.*
Notatio perfecta nequit à muliere vel seruo fieri. *ibid.*
Notatio perfecta ab his tantum fieri potest qui liberam bonorum suorum administrationem habent, & stipulari possunt. *ibid.*
Notatio duplex, & quomodo fiat. 627.2
Notatio secundaria diuisione diuiditur in voluntariam, & necessariam. 628.4
Notatio

& Verborum.

Notatio quomodo fieret iure antiquissimo, quomodo uero iure antiquo Digestorum; ubi referuntur plura loca. 628.5
Notationum nocentia volumina à Iustiniano correctæ. 629.6
Notatio secundum Iustiniani mentem non præsumi debet, sed factam esse probare oportet. *ibid.*

Numerarius.
Numerarij à numerando & supputando dicti sunt. 49.9
Numerariorum nomen de tabulariis rectorum prouinciarum vsurpatum. *ibid.*

Nummus.
Nummi antiquitus potius pondere quam numero examinabantur. 155. vers. & *quidem.*
Nummi quare nati signati. 227.10
Nummus an sit uocabulum Græcum, an Latinum. 384.3
Nummi uocabulum propriè, & strictè ad pecuniam argenteam pertinet. *ibid.*
Nummus est uox omnibus monetis communis. *ibid.*
Nummus aliquando pro certa monetæ specie vsurpatur. *ibid.*
in Nummo quolibet quatuor consideranda sunt. 385.5
Nummus originem duxit ex necessitate commerciorum. 386.1
Nummus quomodo inductus, & quid eius loco esset ante metallum signatum. *ibid.*
Nummi materia triplex. 387.2
Nummi argentei sicut ærei initio cusi fuere grauiores. 388. vers. *ephorus.*
Nummorum argenteorum primus inuentor ignotus. *ibid.*
Nummi vsus frequens, & percommodus apud Phænicæ. *ibid.*
Nummorum argenteorum prima inuentio ignota. 389.5
Nummorum communis materia. *ibid.*
Nummus ferreus apud Lacedæmonios, & alias gentes. *ibid.*
Nummus quare non æquè ex ferro cusus sicut ex ære. 390. *init.*
Nummi stannei argenti loco fuere aliquando apud Siraculos. 390.7
Nummi stannei prohibiti Romanis. *ibid.*
Nummi electri. *ibid.*
Nummi coriacei apud varias gentes. 391.9
Nummi Græcorum, & Atheniensium proprii qui & qua figura notati. 394.4
Nummi Romani figuræ. *ibid.*
Nummus asper & serratus quid sit. 395.3
Nummi pondus quid sit. *ibid.*
Nummi pondus uariu. *ibid.*
Nummi valor quid sit. 396.1
Nummi publici æstimatio, & pretium certum esse debet. *ibid.*
Nummus ex Aristotele est *μίσθον*, mediator, & conciliator permutacionum. *ibid.*
Nummi valor ex publica autoritate, à materia aut forma desumitur. *ibid.*
ad Nummi ualorem etiam vt Nummus est plurimum confert materiæ bonitas & puritas. 397.3. & seq.
in Nummo admittendo vel recusando attendi debet materiæ bonitas, & pondus. *ibid.*
Nummi legitimus valor ex pondere probatur. *ibid.*

Nummi valor formalis, extrinsecus, & imposititiu ac legalis quis sit. 399. vers. *alter*
Nummus eiusque valor est à publica autoritate, non à se. *ibid.*
Nummi purissimi in Gallia sub Ioanne Rege cusi. 399.6. & seq. 340
Nummi valor ubique maior quam massæ metallicæ. 401.7
inter Nummum signatum, & massam metallicam debet haberi æqualitas congrua, quæ non consistit in diuisibili. 402.7
Nummi æstimatio, & valor totus est à lege, & autoritate publica; non tamen arbitrius existit. *ibid.*
Nummi plures eodem nomine ac pondere designati. 403.1
Nummorum plurima nomina à ponderibus desumpta. *ibid.*
Nummorum pleraque nomina tum æreis, tum argenteis, tum aureis communia. *ibid.*
Nummus ratione nominis ponderi communis diuiditur in partes sicut ipsum pondus. *ibid.*
Nummorum quædam nomina significant tum certam quandam summam, collectionem, & numerum nummorum, tum singularem aliquem nummum. 404.3
Nummi diuersæ qualitatis, siue diuersi, siue eiusdem generis eodem nomine designati. *ibid.*
Nummi assè minores, quorum partes recensentur. 406.7. & seqq.
Nummi assè maiores, qui sunt eius multiplicatione per adiectionem, explicantur. 407.9. & seqq.
Nummi proprii Græcorum. *ibid.*
Nummorum aureorum variæ species apud Romanos. 414.1
Nummi Francici in uniuersam. 435.1. & seqq.
Nummorum collatio à plurimis non satis feliciter euentu tentata. 437. *init. art.*
Vide in verb. *collatio.*
Nummorum uarietas in Gallia unde orta. 439.2. & seq.
Nummi multi uiliores metallicis. *ibid.*
Nummi ex lupinis cusi. 391. vers. *Romanis.*
Nummorum ex lupinis cusorum meminit Cicero. 392. *init.*
Nummi materia alia pura, alia mixta. *ibidem.*
Nummi forma quæ sit. 392.1
Nummi forma quibus constare debeat. *ibid.*
Nummi Hebraici qua forma notati. 393.3
Nummorum Hebraicorum ante discessionem regni Israëliti cusorum descriptio. *ibid.*
Nummus in figura uirgam Aaronicam representans. *ibid.*
Nummi initio in figura designabant authorem, tempus pondus, & qualitatem. *ibid.*
Nummi Hebræi nunquam animalis alicuius forma insculpti sunt. 394. vers. *ex his.*

Nundina, Nundinatio.
Nundinæ quasi nouemdinæ à nono die nominatæ sunt. 378.1
Nundinæ à quo institutæ apud Romanos. *ibid.*
Nundinæ, apud Romanos erant idem quod *αγορῆς* apud Græcos. 379.3
Nundinæ apud Romanos ferè solius mercimonij causa celebratæ sunt. 379.4
Nundina domesticæ per metaphoram sic dictæ. *ibid.*
Nundinæ quondam feræ fuerunt. 380.5
Nundi

Index Rerum,

Nundinae tantum habendae in locis in quibus eas habendi ius datum est. 381.6
 Nundinarum ius à supremo tantum Principe conce di potest, & quare. ibid.7
 Nundinarum ius olim à Senatu postulabatur, nunc auctoritas regia requiritur; & alia requisita ad nouas nundinas instituendas. ibid. & seq.
 Nundinarum immunitates tum ab Imperatoribus, tum à Francorum Regibus concessae. 382.8
 Nundinarum vox pro epulis quas nundinarum tempore celebrari solebant, aliquando usurpata fuit. ibid.9
 Nundinae, & mercatus licite possunt agitari diebus festis. ibid.
 Nundinatio cum demone ab omnibus damnata. 117
Nuptia.
 Nuptiae primae legem, secundae permissionem dicuntur. 519.4
Nurix.
 Nutrix Romuli & Remi lupa dicta. 108.13
 Nutrices infantium in syluis expositorum lupae dicuntur, & quare. ibid.
Nymphæa.
 Nymphæa sunt aedes publicae celebrandis choreis aptae, in quibus nuptias celebrabant qui domibus carebant. 220.vers. *nymphæa.*
 Nymphæa balnea, seu lauacra, non valetudinis, sed voluptatis causa. ibid.
 Nymphæa publica aquam ab aquae ductibus publicis deriuabant. ibid.
O
Oblatio.
 Oblatio est voluntarium tributum. 265.3
 Oblationes quaedam ita Romatis voluntariae, vt impunè omitti non possent. 265.3
 Oblationes aliquae initio voluntariae, oblationum nomine retentae tributariae factae. ibid.
Obligatio.
 Obligationes conductorum publicorum vectigalium, & aliarum rerum publicarum variae, eaque graues. 369.13
 Obligationem re contrahi, & actionem ex re proficisci in quo differant. 454.vers. *resp.*
 Obligatio naturalis orta ex contractu à minore sine tutoris auctoritate celebrato, nullum habet effectum. 464.vers. *respondet.*
 Obligatio naturalis nascitur tres sibi proprios effectus quando pacta conuenta non sunt contra iuris ciuilibus regulas. 464.7. & seq.
 Obligatio siue naturalis, siue ciuilibus, siue mixta est primus pacti & contractus effectus. 474.1
 Obligatio ciuilibus est mater actionis. ibid. 2
 Obligatio contractus pure & absolute celebrati quomodo transeat ad heredes, si eius materia ad illos sit transmissibilis. 503.2
 Obligatio contractus à quo expresse excluduntur heredes, ad illos non transit. 504.3
 Obligatio contractus de re ad heredes non transitoria celebrati ad illos non transit. ibid.4
 Et quid sentiendum in contractu de re ad heredes non transitoria, cuius tamen mentio fit vt ad illos transeat. ibid. & seq.
 Obligatio multiplex simul possit reperiri in puro contractu. 505.5
 Obligatio contractus conditionati suspenditur pendente conditione. 524.1

Obligatio conditionalis non habet pro effectu potestatem retrahendi rem debitam. 527.6
 Obligatio soluendi tributa est sub leui vel graui culpa pro conditione vectigalis retenti, quod sub eadem quoque poena restituendum erit; non tamen ante sententiam. 332.6
 Obligatio vectigal soluendi irritatur propter iniustitiam tributi, & impotentiam soluentis. ibidem 7
 Obligationem, & obligationis executionem suspendi diuersa sunt. 347.3
 Obligatio dispositionis in diem nascitur ex die praefixa, suspenditur tamen executio rei promissa in diem & tempus definitum. 567.2
 Obligatio dispositionis in diem incertum tunc primum nascitur cum dies incerta aduenit. 570.vers. *adueniente.*
 an Obligatio cadat in rem superstitem pereunte vna re ex duabus alternatiue debitis. 572.7
Officialis.
 Officiales qui quidpiam ex iustitia debent non debent accipere pretium ad munus obeundum. 93.8.9
Obiectio.
 Obiectiones libidinem propugnantes parum tutae. 113.19. & seq. 114.1
Ophir.
 Ophir regio duplex. 234. *init.*
 Ophir Arabica prope Sabbæos. ibid.
 Ophir, vel Auphar, locus ita dictus ab opulencia. ibid.
 Ophir Indica ad quam nauigabant Salomonis naues. 235.vers. *altera.*
Opifex.
 Opifex & eiusdem artis negotiator distinguebantur apud Latinos. 10.4
Opus.
 Opera clientelaris quid sit, & in quo differat à professione clientelae. 294.10
 Opera clientelaris non debet praestari sumptibus vassalli sicut hominum. ibid.
 Opera, & obsequij clientelaris, quod Baro Celsacus exhibet Episcopo, & Comiti Carducensi, illustre exemplum. ibid.
P
Pactum.
 Pacti nomen vnde, eiusque ethymologia. 454.1
 Pacti seu pactionis definitio. ibid.
 Pactum, quolibet essentialiter requirit consensionem & conuentionem. ibid.vers. *resp.*
 Pactum in quo differat à contractu. 455.3
 Pacta quae ex vna tantum parte paciscentium obligationem contrahunt, non sunt proprii contractus. ibid.3
 Pactorum diuisio ex Aristotele. 456.4
 Pactorum aliae diuisiones magis intrinsecae. ibid.5. & seq.
 Pacta quae dicantur legitima, & quae conuenta. 457.7
 Pactorum conuentorum diuisio in nuda & causatoria. ibid.8
 Pacta alia sunt tacita alia expressa, pluresque aliae diuisiones. 458.9. & seqq.
 Pactorum causa efficiens est consensus liber, & persona habilis ad contrahendum. 459. & seq.
 Pacta

& Verborum.

Pacta nuda tantum pariunt obligationem naturalem, & exceptionem, & si legitima sint, vel insunt contractui formant actionem in bonae fidei iudiciis. 478.1
 Pactum nudum quid sit, & quotuplex. ibid.2.
 Pactum quod continet in se negotium non est pactum nudum. ibid.3
 Pactum nudum aliud est simplex, aliud absolutum, aliud relatum. 478.4
 Pactum nudum relatum aliud est adiciens, aliud detrahens. ibid.
 Pacta nuda alia sunt in personam, alia in rem, & quomodo dignoscatur an sint in rem, vel in personam. 479.5
 Pactum nudum in personam non est transmissibile ad haeredes. ibid.
 Pacti mixti quaedam species. ibid.
 Pacta nuda nisi ex aliquo alio defectu inuolida existant, obligationem naturalem pariunt. 479.6
 Pacta omnia bona fide inita, & secundum aequitatem naturalem olim apud Graecos, nunc in vniuersa Gallia valida sunt. 480. *init.*
 Pacta nuda nullam obligationem ciuilem pariunt, neque actionem, sed exceptionem tantum. 480.6
 Pacta aliqua nuda privilegata quae actionem pariunt. 481.7
 Pacta nuda quae insunt contractui ex parte actoris aliquando formant actionem contractus cui insunt. ibid.8
 Pacta tribus modis possunt adici contractui, & quanam illi dicantur inesse. 482.9
 Pacta ex intervallo, aut incontinenti contractui adiecta, in aliquo differunt. ibid.10
 Pacta incontinenti contractui adiecta aliquando formant illius actionem. ibid.11
 Pactum aliquod inesse iudicio, & formare actionem idem est. 483.vers. *quod.*
 Pactum personale alteri quam paciscenti neque prodest neque nocet. 484.13
 Pacta in rem concepta alteri quam paciscenti profunt, aut nocent, quatenus interest paciscentis; vbi explicatur Sabini dictum circa hoc. ibid.14. & seq.
 Pactum in rem conceptum prodest ei qui pactus non est, quando ipsius interest. 185.15
 Pactum de vna re factum non potest extendi ad aliam rem nisi vtraque comprehendatur in obligatione, & quot modis hoc possit contingere. 486.16. & seq.
 Pactum de non petenda vna re sub aliquo genere contenta non extenditur ad aliam eiusdem generis speciem, quando obligatio fuit generaliter concepta. 487.19
 Pactum de non petendo Sticho valde differt à repudiatione Stichi à legatario facta. 488.20
 Pactum de non petendo in quo differat ab acceptilatione. ibid.21
 Pactum quod lege vetante aut resistente sit, propriè fit contra ius ciuile; improprie vero si ius ei non assistat, licet non resistat. 490. *per tot.*
 Pactum quo Clericus renuntiat praescriptioni fori pugnat cum legibus Pontificiis. ibid.
 Pacta contra ius publicum & leges facta non debent seruari à Praetore. 491.25
 Pacta in fraudem legis aut dolo malo inita reiciuntur à Praetore. ibid.492
 Vbi soluntur obiectiones contra vniuersalem regulam de pactis contra ius, bonos mores, aut

dolo malo factis. 492.26.27. & seq.
 Pacta quae turpem causam continent seruanda non sunt. 493.28
 Pactum de turpi causa duplex potest esse. ibidem.
 Pacta quae inuitant ad delinquendum, aut aliquid contra bonos mores committendum, non valent ante facinus admissum, licet admissio scelere valeat pactum de poena illi debita remittenda. ibid. & seq.
 Pactum ne quis depositi agat, valere potest. 493.29. & seq.
 Pacta contra bonum publicum aut publicam vtilitatem inita seruanda non sunt, secus vero si fiant contra priuata tantum vtilitatem, aut leges quae eiusmodi priuata vtilitatem spectent. 494.30. & seq.
 Pactum prius eliditur per posterius vel ipso iure, vel per exceptionem, aut replicationem. 495.31
 Pactum posterius quomodo rescindat prius, an ipso iure, an praetoris auxilio. ibid.32
 Pactum heredis ante aditam hereditatem vt creditoribus minus soluat quam debitum sit, valet. 498.2
 Pactum filiifamilias de bonis paternis cum creditore paterno viuente patre inicum, nullum est. 499.3. & seq.
 Pactum de non petendo siue tacitum siue expresse conuenit in effectu cum acceptilatione, differt autem in modo. 488.21
 Pactum contra ius & bonos mores & dolo inicum, non seruatur à Praetore. 489.22. & seq.
 Pactum purum quodnam sit. 503.2
 Pactum in diem est illud ad quod executioni mandandum praefigitur aliquod tempus. 567.1
 Pactum alternatiuum est quod plura sub diuisione respicit. 571.1
 Pactum de facto aliquo, siue opere faciendo, est prorsus indiuiduum. 582.17
 Pactum incertum quid sit. 583.1
 Pacta iuramento firmata de non agendo id cuius omisso praebet occasionem peccati, vel ruinae nulla sunt. 614.5
Pagenfes.
 Pagenfes quid sint. 293.9
 Pagenfes interpretantur aliqui, pueros de pago domini, quos *Pages* dicimus. ibid.
Palmus.
 Palmum faciunt quatuor digiti. 172.3
 Palmus vulgariis diuiditur in tres vncias. ibidem.
 Palmus Hebraeus sicut & aliae mensurae, maior est Romano, & ideo selquiromanus. 174.vers. *palmus.*
 Palmus alius maior, Hebraice zereth, & est semicubitus. ibid.
Panis.
 Panum propositionis quanta magnitudo. 168.14
Παννύχιος.
 Παννύχιος apud Graecos erant contentus omnium celeberrimi, qui ex omni Graecia quinto quoque anno celebrabantur; in quibus magna, & splendida agebantur; & cum pompae ambitione. 379.3
Paragaudæ.
 Paragaudæ quid essent. 191.vers. *ex quibus.*
 Paragaudæ vox pro vestibus usurpata. ibid.
 Paragaudæ vesti praetextura intexta erat vel aurea, vel serica aurata. ibid.
 Para

Index Rerum

Paragaudæ ethymologia. *ibid.*
 Paragaudæ vestes in solis texturis imperatoris
 conficiebantur, quia sericæ. *ibid.*
Parens.
 Parentes antiquis temporibus habebant ius in vi-
 tam liberorum, non in libertatem. 63. *vers.*
tertio.
 Parentibus licet aliquando Romæ vendere liberos.
 64. 2
 Parentibus omnis potestas in liberos à Romulo
 concessa. *ibid.*
 Parentum in liberos potestas maior quam domi-
 norum in seruos. *ibid.*
 Parentibus permittitur vendere infantes sangui-
 nolentos. 65. *vers. hinc.*
 Parentibus an liceat liberos adultos vendere. 66.
vers. ex hoc.
Partus.
 Partus sub finem mensis vndecimi editus nascitur
 ex stupro, si sub initium nascitur legitimus ha-
 betur. 521. *init.*
 Partus numerosi à variis fœminis editi. 539. &
 seq.
 Partus vnicus dicitur licet plures liberi eodem im-
 petu nascantur. 541. *vers. dices.*
Pater.
 Pater nequit distrahere filios in seruos, sed solum
 in famulos vendere. 66. 4
 Pater nequit vendere filios emancipatos. 66. *vers.*
neque.
Patrimonium.
 Patrimonij fœnalis & Cæsaris discrimen. 48. 5
Pecunia.
 Pecunia an designetur mercis appellatione. 61. 3
 Pecunia dictum est metallum signatum; & vnde
 hoc nomen. 385. 4
 Pecunia, & pecunia numerata differunt vt genus,
 & species. *ibid.*
 Pecunia aerea antiquissima. 387. 2
 Pecunia aerea eo quod prima fuerit, multis rebus
 nomina impoluit. 388. *init.*
 Pecunia argentea accessit aereæ, primùm rudis, de-
 inde signata. 388. 4
 Pecuniæ argenteæ inuentio. *ibid.*
 Pecunia numerata aliquando habuit eandem æsti-
 mationem cum argento certi ponderis legato,
 ex Pomponio. 400. & seq.
 Pecuniæ signatæ, & massæ metallicæ ex qua num-
 mus conflatur, valor necessariò non debet esse
 æqualis. 401. 7
 Pecunia signata debet habere cum massa metallica
 æqualitatem congruam, quæ non consistit in
 indiuisibili. 402. 7
 Pecuniæ varietas nata secundum varias ætates eis-
 dem retentis nominibus. 404. 5
Pecus.
 Pecoris appulsus, est ius sui pecoris in alieno præ-
 dio aduandandi. 236. 13
 Pecoris appulsus est ius prædiale. *ibid.*
Pertica.
 Perticæ sunt agri coloniis assignati. 173. *vers.*
quia.
 Pertica vocatur solum quodcumque cuiuslibet co-
 loniæ assignatum. *ibid.*
Pes.
 Pes omnium Romanarum mensurarum norma.
 172. 2
 Pedis Romani magnitudo triplex. *ibid.*
 Pes verè Romanus quinquem. *ibid.*
 Pedis in vncias dignos & palmos diuisio. *ibid.* 3

Pes Hebraicè pagham, neque in diuinis libris, ne-
 que in rabinis pro certa mensura vsurpatur. 174.
vers. pedem.

Phœnices.

Phœnices pro Chananæis in sacris paginis promif-
 cùe vsurpantur. 228. *vers. primo.*
 Phœnices orti à Chananæis. *ibid.* & seq. 229
 Phœnicia vocatur Chna, & Phœnices Chnai. *ibid.*
 Phœnicibus & Mercurio plurima tribuuntur quæ
 Chanaano gentis auctori maximè propria sunt.
ibid.
 Phœnicum nomen Iudæis qui in Chananitide ha-
 bitarunt post transfretatum mare rubrum, da-
 tum. 229. *vers. vides.*
 Phœnicus sermo idem fuit cum Chananæo qui
 merus Hebræus erat. *ibid.* *vers. Secundo.*
 Phœnicum à Chananæis originem ipsi Phœnices
 Historici demonstrant. *ibid.*
 Phœnicum historiæ conscribendæ vtilis Chana-
 næorum commentarij. *ibid.* 230
 Phœnicum coloniæ antiquissimæ, earumque du-
 cendarum occasio. 230. 15
 Phœnices in alias regiones profecti sunt, & co-
 lonias duxerunt, etiam ante occupatam à Iosue
 regionem suam. 231. *initio.*
 Phœnicum primi & præcipui nauigatores. *ibid.*
 131
 Phœnicibus innatum studium in omnes orbis par-
 tes vela facere, & colonias ducere. *ibid.*
 Phœnicum omnium nauigationum celeberrima.
ibid.
 Phœnices Chananæi dicti quare nomen mutarint.
ibid.
 Phœnicum nomen vnde. 231. *vers. ubi agit.*
 Phœnices relicto Chananæorum inuiso insulæque
 nomine dici voluerunt Phene-Anax. *ibid.*
 Phœnicum nauigationes omnium antiquissimæ.
ibid. 132
 Phœnices priores Græcis in varias regiones nau-
 giorum migrarunt. 232. *vers. vides.*
 Phœnices in nouum orbem & Americam non na-
 uigarunt. *ibid.*
 Phœnices commerciorum cupiditate nauigationi
 studuerunt. 233. 17
 Phœnicibus nummi vsus per commodus fuit, &
 frequens sicut commercia maritima. 389. *init.*
Phratia.
 Phratia quid sit. 46. *vers. Phratias.*
 Phratia vnde dicta. *ibid.*
 Phratia decem in singulis tribubus. *ibid.*
Pictura.
 Pictura utebantur plurimæ nationes vt corpori no-
 tas imprimerent. 124. *vers. octauo.*
 Pictura simplex ex succo herbarum ad quid confi-
 ciebatur. *ibid.*
 Pictura encaustica infectione & incisione perficere-
 batur. *ibid.* *vers. Erat porro.*
 Pictura encaustica viris potius quam mulieribus
 inferuiebat. *ibid.*
 Picturæ encausticæ authores. *ibid.*
Piscaria.
 Piscariæ inter vetera vectigalia fisci Romani fue-
 runt olim numeratæ. *ibid.*
Piscatio.
 Piscatio in mari iure gentium omnibus commu-
 nis, eam tamen Principes, Domini, & ex illo-
 rû venia priuati quidam sibi vindicarunt. 218. 18
 Piscatio in certa maris, aut fluminis parte, pacto
 constituit, & continenti multorum annorum vsu
 acquiri potest. *ibid.*
 Piscatio

& Verborum.

Piscatio thymnaria quæ sit. *ibid.*
 Piscationum vectigales & pronentus immensi. *ibid.*
 Piscatio non vbique omnibus gentibus licita, sed
 certis legibus definita. *ibid.*
Piscina.
 Piscinarum duo genera. 219. 15
 Piscinæ maritimæ nobilium, potius marsupium do-
 mini exinanunt quàm implent. *ibid.*
 Piscinæ fabricandæ locus considerandus, quia in
 quouis littore nequit haberi omne genus pis-
 cium. *ibid.*
 Piscinæ plures maximè celebres. *ibid.*
 Piscinæ in ipsomet mari coniectis molibus extru-
 ctæ. *ibid.* *vers. erant.*
Pithagorei.
 Pithagorei sepulchro cupressino abstinabant, &
 quare. 223. *vers. qua sine.*
Plebs.
 Plebs vrbana immunis fuit à capitatione. 290. 3
 Plebs vrbana in censibus pro capitatione conue-
 niri non potest. *ibid.*
Pœna.
 Pœnæ variæ eunuchos faciunt. 79. 9
 Pœnæ minorum maximè impuberum delinquen-
 tium temperandæ. 164. 3
 Pœna non debetur quoties id quo non facta pœna
 promissa est, fieri nullo modo potest. 251. v. *addit.*
 Pœnæ rapientium bona naufragorum naufragio ex-
 tracta. 255. *vers. hæc porro.* & seq. 256
 Pœnæ piratarum. 259. *vers. tertio.*
 Pœna, vel multa, vltima causa indicendi tributa.
 282. 14
 Pœnæ temerè litigantium. 310. 9
 Pœnæ fallariorum variæ apud varias gentes. 452.
 12
Pondus.
 Pondera & numismata à Romanis, Græcis, He-
 bræisque iisdem nominibus exprimi solita.
 153. 1
 Pondera & numismata Græci à Romanis, tum Ro-
 mani à Græcis mutuati sunt, iisdem nominibus
 designata. *ibid.*
 Ponderum aliquorum tum Græcorum tum Lati-
 norum valor & diuisio. 153. & seq. 154
 Pondus quod lance & libra appendebatur talen-
 tum dictum fuit. 155. *vers. hinc derivatur.*
 Pondera Hebraica quatuor præcipua. 155. 6
 Pondera mensuris, & mensuræ ponderibus co-
 gnoscuntur. 175. 1
 Pondus aliquod certum, minorque aliqua men-
 sura eligenda ad quam cætera reducuntur.
 176. 3
 Ponderum, & mensurarum æquitas quanta dili-
 gentia & seueritate à diuersis gentibus culta.
 178. 3
 Ponderum ac mensurarum omnium à Christianis-
 simis Regibus modus ac forma præscripta. 178.
vers. in hac.
 Pondera & mensuras corrumpere est crimen vio-
 lans iustitiam commutatiuam, eiusque grauitas
 petenda à maiori, vel minori damno alteri illato.
 179. *init.*
 Pondus, aut mensura alicuius rei potestne immu-
 tari quando pretium publica lege definitum, est
 minus æquum. 179. 2
Pondo.
 Pondo & libra coniunguntur. 150. 2
 Pondo vox indeclinabilis. *ibid.*
Pontifex.
 Pontifex nunquam abrogauit Principum leges.
 R. P. Gibal. De Negotiis. Tom. I.

592. 10. & seq. 593
 Pontifex magis prouidit reuerentiæ iuramenti illi
 tantum vim obligatoriam tribuendo, non con-
 firmatoriam contractus. 593. *vers. respondet.*
Populus.
 Populus Romanus singulis iustris censebatur, &
 quare. 298. 2
Portus.
 Portus Romani commoda, & vtilitates. 276. *init.*
 Portuum cura compenfabatur portorio. *ibid.*
Præceptor.
 Præceptor triplex adhibitus apud veteres, iuuenturis
 edocendæ causa. 423. 4. & seq.
Præfectus.
 Præfectus Pratorio curam gerebat fori suarj apud
 Romanos. 378. 4
Præses.
 Præsidibus prouinciarum tria prohibebantur. 17. 5
Præstatio.
 Præstationes annuæ siue ex contractu siue ex te-
 stamento debeantur exigendæ sunt adueniente
 præfixo termino. 573. 3
Prætor.
 Prætor nihil contra leges statuere potest quamuis
 aliquid præter leges statuere possit. 491. 25
 an Prætor non possit restituere minorem aduer-
 nerus legalem temporis præscriptionem, cum
 non possit illum restituere aduerus conuentione-
 nalem. 651. 50
Pretium.
 Pretium acceptum ob turpem operam præstitam
 retineri potest. 83. 4
 Pretium alicuius rei potest retineri, licet res ne-
 queat vendi sine peccato. 84. *vers. quorum.*
 Pretium admissi sceleris non modò retineri, sed
 etiam exigi potest. 85. 7
 Pretium à muliere acceptum cum pacto abusus
 corporis retineri nequit. 91. 2
 de Pretio accipiendi vel non accipiendi casus sin-
 gulares. 93. 8. 9. & seq.
 Pretium acceptum pro aliquo opere ex alia virtute
 quàm ex iustitia debito numquam est restituen-
 dum. 94. *vers. ait in primis.*
 Pretium canis Deo offerri prohibetur. 98. *vers.*
moluit.
 Pretij canis interpretatio. *ibid.*
Princeps.
 Princeps optimo, & supremo iure gaudens potest
 quarundam rerum commercia prohibere, loca
 in quibus exercentur designare, cogereque sub-
 ditos vt ad furnos à se designatos, & molendina
 frumentum deferant. 199. 2
 Princeps supremus potest concedere inferioribus
 Dominis, ciuitatibus, aut rebus publicis ius &
 facultatem indicendi subditis, aut ciuibus plu-
 rima onera, prohibitiones, interdictionesque fa-
 ciendi. 200. 6
 Principes aut ciuitates supremæ potestatis possunt
 suis commerciis quam voluerint legem appo-
 nere. 202. *vers. quoad alios.*
 Principes possunt absque iniustitia concedere Dy-
 nastis ius exigendi tributa & vectigalia. 269. v.
in hac porro.
 Princeps supremus potest concedere inferiori Dy-
 nastæ ius imponendi subditis suis noua vectiga-
 lia, in illis casibus in quibus potest ipse summus
 princeps talia vectigalia indicere, si vellet.
 269. 6
 Princeps supremus nequit potestatem indicendi
 tributa ita inferiori Dynastæ communicare, vt
 ipse

Index Rerum.

ipse seipsum eadem potestate priuet. 269. vers. *quo quarto.*
 Princeps supremus potest cogere inferiorem Dynastiam ad mitigandum tributum quod à vassal-
 listempore concessi diplomatis percipiebat 270.
 vers. *poterit.*
 Princeps supremus accuratè debet expendere pro-
 portionè inter tributum indictum, & illius cau-
 sam finalem. 283. 15
 Principes quo iure sibi arrogent fodinas metalli-
 cas, & alias quasdam, sine earum partem sibi
 vindicare possint. 309. 5
 Principes quoties æt inationem numi taxant, met-
 talli quoque quo constat pretium definiunt.
 402. 8
 Princeps cui ius est cudendæ monetæ, an possit il-
 lam alterius Principis marculo notare. 448. 5
 an Principes possint contractibus cum suis subdi-
 tis, iuris obligari. 473. 3
 Princeps laicus non tantum potest sua lege non
 assistere iuramento, sed illi quoque resistere, &
 impedire eius obligationem. 601. 10
 Princeps potest restituere aduersus sententias om-
 nium Magistratum. 653. *init.*
 Princeps qui sententiam dixit perarò restituit.
 ibid.
 Princeps restituitur in integrum quoad bona co-
 ronæ & Regni, & quomodo; vbi notabile
 exemplum. 656. 2. & seq.
 Vide cætera in verb. *Rex.*
Probatio.
 Probatio pacti, & contractus duplex, & quænam
 sit. 502. 8
Procurator.
 Procurator est qui & alterius negotiis gerendis vi-
 cariam præstat operam. 35. vers. *est igitur.*
 Procurator multiplex est. 36. 2. & seq.
 Procurator à quibus constitui possit. ibid. vers.
omnes.
 Procurator non quilibet passim constitui potest.
 ibid. 4
 Procuratoris erga dominum variæ obligationes.
 37. 5. Item domini in procuratorem. ibid. 6.
 Procurator quando & quare cesset ab executione
 mandati. 37. 8
 Procuratores an possint accipere pecunias ad cam-
 bia. 39. 5
 Cæteros casus de accipienda pecunia vide. ibi-
 dem.
 Procurator ad vendendum nequit sibi ipsi vende-
 re; & esse simul venditor & emptor. 41. 14
 Procurator ad emendum, si emat proprio no-
 mine, fidem frangit, & de dolo tenetur. 41.
 15
 Procurator ad transuersionem mercium debet præ-
 scriptum transuersionis modum seruare. 41.
 13
 Procuratoris falsi gesta an à Domino rata haberi
 possint par latam sententiam in fauorem suum.
 42. 18
 Procurator patrimonij & rei priuatæ à quo institu-
 tus. 48. 5
 Procurator qui scienter vel dubitans nomine
 alterius falsum iurat, grauiter peccat. 587. 3
 Procurator minoris in quo differat à tutore, vel
 curatore quoad administrationem bonorum.
 639. 6
Prodigus.
 Prodigus cui à Iudice interdictum est bonorum

suorum administrationi, & datus curator, validè
 nequit contrahere. 471. 1
 Prodigus notoriè talis cui non est interdicta à Iu-
 dice bonorum suorum administratio, potest tes-
 tificari, & validè contrahere. ibid. 2
 an Prodigus ipso iure priuetur bonorum alieno-
 rum administratione. ibid. 3
 Prodigus falsò talis Iudicis sententia declaratus,
 cuique datus est curator, interdictaque bonorum
 suorum administratio, an possit nihilominus va-
 lidè contrahere. 472. *init.*
 Prodigo sufficit talem declari, illique dari curato-
 rem, ne validè possit contrahere. 472. 5
 an Prodigus obligetur ad pœnam impositam deli-
 cto quod commisit. ibid. 6
Professio.
 Professio clientelæ, & opera clientelatis quomodo
 differant. 294. 10
 Professione clientelaris additionis non præstita,
 die dicta, amittitur feudum. ibid.
 Professio mercium quomodo faciendâ apud publi-
 canos, & quàm necessaria. 372. 3
 Professio religiosa conditionatè fieri potest, ita vt
 posita conditione statim absque vilo alio nouo
 consensu fiat absoluta, & valida reddatur. 562.
in fin.
Promissio.
 Promissio mercedis obligat promissorem, licet
 dum facta fuit foret illicita. 86. versiculo *colli-*
gitur.
 Promissio non obligat promissorem quoties imple-
 ri nequit absque peccato. 87. vers. *inde.*
 Promissio prodiga ad patrandum scelus eo peracto
 impleri debet. 91. 3
 Promissio facti alieni non obligat etiam ad com-
 pensandum interesse omissionis illius, si factum
 sit omnino extraneæ personæ. 581. *in fin.*
 Promissio pecuniæ in ordine ad factum est indiui-
 dua sicut ipsum factum. 582. versiculo *ex*
his.
 Promissio formalis & virtualis quæ accedit con-
 tractui de ipso non violando, in quo differant.
 588. 6. & seq.
 Promissio superaddita contractui iure inualido
 quoties fit contra legem instantem actum vel
 contractum, toties illicita, & irrita redditur ea-
 dem lege qua contractus ipse irritatur. 599. vers.
utque.
Prosecutor.
 Prosecutores equo num quinque diebus poterant
 remanere in stauis, & prosecutors ferarum
 septem. 325. vers. *non poterant.*
 Prosecutores qui proptèr dicerentur; eorumque
 variæ species. ibid.
Protector.
 Protectoribus Principum idem quod militibus pri-
 uilegium conuenit, vt dicantur abesse Reipub-
 licæ causa. 459. 6.
Provincia.
 Provincia omnes præter Italiam vectigales. 264.
 vers. *tributum tamen.*
 Provinciarum celeberrima diuisio in tributarias, & sti-
 pendiaras. 274. 4
 Provincia tributariæ, an grauius onus stipendia-
 riis penderent. ibid.
 Provincia Proconulares grauius premebantur
 ibid.
 Proinciis deuictis, an illis, & incolis iustè impo-
 nantur tributa. 282. 14
Prox.

& Verborum.

Proxenetæ.
 Proxenetæ vel pararius quid sit. 24. 1
 Proxenetarum varia genera. ibid.
 Proxenetæ in gerendo officio ad quid teneatur.
 ibid. 2
 Proxenetis quale stipendium detur. 25. 3
 Proxenetarum stipendio nullus modus definitus
 erat. ibid. 4
 Proxenetarum nuptialium præmium definebat
 præses provinciarum. ibid.
 Proxenetia quid sit. ibid.
Pubes.
 Pubes aduersus aditam hereditatem damnosam tu-
 tore authore aliter restituitur quàm impubes.
 642. 10
 Puberibus olim statim à pubertate præcedebantur
 comæ, & alicui Deo consecrabantur. 634. 6
Publicani.
 Publicani apud Romanos à mercatoribus distin-
 guebantur. 7. vers. *negotiatio.*
 Publicani apud Romanos qui fuerint. ibid.
 Publicani verè fuere necessarii, nihilominus in
 omnibus provinciis ad quas mittebantur variis
 ex causis incredibili odio habebantur. 366. 10
 Publicani erant conductores publicorum vectiga-
 lium, quæ deinde valde crudeliter exigebant.
 366. 10. & seq.
 Publicanis publica exactio præda fuit peculiaris; &
 variæ in eos inuentiones. 367. *init.*
Publicum.
 Publicum & commune sæpius in iure confundi-
 tur, & vnum pro alio usurpatur. 209. 4
Puer.
 Pueri arte mangonum secti. 61. vers. *solebant.*
 Puerorum sectio mangonibus prohibita. ibid.
Pupillus.
 Pupilli non incidunt in commissum propter omis-
 sam professionem mercium, modò vectigal
 soluant. 372. 4
 Pupillis, & minoribus ætas in damnis subuenit,
 non rebus prosperè gestis. 462. 2
 Pupillus suas auctoritate, & sine tutoris consensu
 contrahens obligatur naturaliter. 463. 4
 Pupillus potest petere rescissionem contractus iure
 ciuili irriti. ibid. 5
 Pupillus contrahens sine tutoris auctoritate licet
 obligetur naturaliter, huius tamen naturalis obli-
 gationis nullus est effectus. 464. 6
 Pupillus qui sine tutoris auctoritate aliquid pro-
 misit est deinde illud tutore authore soluat;
 potest illud repetere. ibid. vers. *responder.*
 Pupillus sine tutore authore, & filiusfamilias sine
 patre parere possunt conditioni. 543. vers. *sep-*
timò.
 Pupillus cui emergit damnum ex solo lapsu tem-
 poris, restitui potest aduersus præscriptionem
 conuentionalem, licet in maiore cæptam; non
 item si damnum sentiat ex contractu cum maio-
 re inito, ratione lapsus temporis in conuentione
 ne adhibiti. 646. 13
 Pupillus neque rescripto Principis neque auxilio
 Prætorio potest restitui aduersus lapsum tempo-
 ris in conuentione cum maiore inita adhibiti.
 647. 24. & seq.
 cætera. vide in verbo *Minor.*
Purpura.
 Purpuræ commercium Principi reseruat. 190. 8
 Purpura ab omnibus expetitur propter insignem
 eius colorem. ibid.
 Purpura pretiosior conchylio. ibid.
R. P. Gibal. De Negotiat. Tom. I.

Purpura & conchylium solo tingendi modo dif-
 ferunt. ibid.
Qualitas.
 Qualitatis appellatione quid intelligatur in re-
 bus venalibus. 57. 7
Questores.
 Questores vnde dicti. 45. vers. *apud.*
 Questores bini fuerunt populi suffragiis creati,
 imperante Romulo & Numa. ibid.
 Questores à quibus primum in Rempublicam in-
 ducti sunt. ibid.
 Questores varij generis fuerunt. ibid.
 Questorum militarium dignitas & officium. ibid.
 Questorum vrbanoꝝ officium. 46. *init.*
R.
Ratihabitio.
 Ratihabitio definitio. 610. 1
 Ratihabitio nequit validare contractum nul-
 lum defectu alicuius solemnitatis substantialis.
 ibid. 2
 Ratihabitio triplex genus. 653. 1
Ratio.
 Rationum conficiendarum modus, & illarum par-
 tes. 49. 11
 Rationum priuatarum conficiendarum methodus.
 50. 12
 Rationes conficere qui maximè teneantur. ibid.
 Rationibus earum causa adiungenda est. ibid. vers.
dixi.
 Rationum conficiendarum alia requisita. ibid. &
 seq.
 Rationes edere & rationes reddere differunt. 51.
 13
 Rationibus solebant puncta præfigi. ibid.
 Rationes expunctæ sunt rationes perfectæ. ibid.
 Rationibus dispungendis adhibebantur periti cal-
 culatores. 52. vers. *ad subduendas.*
 Rationes reddentium prima obligatio. ibid. 14
 Rationes reddentium reliquæ obligationes. 53. 15.
 & seq.
 Rationes vstitæ ad denarium apud veteres Ro-
 manos. 421. & seqq. 422
 Rationes ad quinarium; victoriatum, atque etiam
 ad sestertium eodem modo conficiebantur sicut
 rationes ad denarium. 423. 4
 Rationes per asses, æs, denarios, & sestertios vsti-
 tatæ apud veteres. 424. 6
 Rationes ad solidum. ibid.
 Ratio est negotiatio. 45. 1
 Rationum tria genera. ibid. 2.
Rationalis.
 Rationales apud negotiatores quid sint. 45. 1
 Rationalis vox in iure non est insolita. ibi-
 dem.
 Rationales qui adhuc sunt ratiociniis obnoxij
 ad clericatum transire prohibentur. ibid.
 Rationales Cæsaris. ibid.
 Rationales Principis & fisci administrabant publi-
 ca iura Principis. 46. 3
 Rationalis & fisci procurator indicabat de rebus
 ad fiscum pertinentibus. 47. vers. *hic porrò.*
 Rationalis aliquando vice Præsidis provinciarum fun-
 gebatur. ibid.
 O o o 3 Rationa

Index Rerum,

Rationalis etiam fuit summa rei. *ibid.* 4
 Rationales suos quisque priuatus habebat. 48.6
Receptum.
 Receptum neque est pactum nudum, neque contractus, sed ex eo nascitur actio prætoria. *ibid.*
 Recepti conuentio ciuilibus nullo modo dici potest. *ibid.*
 Receptum est conuentio quæ fit inter mercatores & nautas. 240.5
 Recepti conuentio quas actiones pariat. 241.6
Recipere.
 Recipere res, est earum in se periculum suscipere, & omnem dolum ac culpam commissam præstare. 240.4
 Recipiendi verbum non tam ad res commissas, & receptas, quam ad recipientium personas refertur. *ibid.*
 Recipiens præstat omnem dolum & culpam etiam lenissimam. *ibid.*
Rector.
 Reçtori prouinciæ siccanum tributorum exactio credebatur; & qui hoc nomine donarentur. 361.2
Redditio.
 an Redditio cautionis sit pactum tacitum de non petendo. 496.1
 Redditio pignoris à creditore vel ipsius iussu facta inducit pactum tacitum de non petendo pignore, non tamen de non petendo debito. 497.2
Regula.
 Regulæ ostendentes inualiditatem negotiationis ex vitio materiæ. 59.10. & seq.
Religio.
 Religio amplectenda ad opus salutis nostræ peragendum. pag. 2
 Religio Mendesium spurcissima. 119. *verf. alia.*
Religiosus.
 Religiosi possunt negotiationem exercere si grauis necessitas urgeat. 20.5
 Religiosi possunt exercere omnia opera & artes quæ cum negotiatione coniunctæ non sunt. 21.7
 Religiosi iuste possunt sua officia vendere, & ex suo labore, atque opere negotiari. *ibid.* 8
 Religiosus aliquid mutuo sumens non gaudet beneficio Macedoniani. 467. *verf. quarto.* & seq.
 Religiosus cum licentia tacita, aut expressa sui Superioris contrahens, obligatur tum ciuilitertum naturaliter. 467.1
 Religiosus contrahens sine licentia sui Superioris non obligatur naturaliter, neque ciuilitertum circa res temporales, bene tamen circa actiones personales. 468.2
 Vide in verb. *Monachus.*
Reliquia.
 Reliquiæ sanctorum furtiuæ distractæ, earumque distractores puniti. 68.1
 Reliquiæ supposititiæ pro veris ingenti pretio venditæ. 63. *verf. Quintimo.*
 Reliquiarum omnium & corporum sanctorum prohibita venditio. 69.2
 Reliquiarum vice aliquid eas donanti potest gratitudinis ergo rependi. 69. *verf. quod.*
Renunciatio.
 Renunciatio paternæ successionis à filia facta, vtrum confirmari possit iuramento. 619.4
 Renunciationes filiorum quæ tabulis nuptialibus sunt, iure Gallico validæ, & legitimæ existunt. *ibid.* 5
Res.
 Res sola pretio æstimabilis potest esse materia ne-

gotiationis. 54.1
 Rerum publicis visibus attributarum prohibita negotiatio. *ibid.* *verf. præter.*
 Res sacræ nequeunt sub commercium cadere. *ibidem* 2
 Rerum in spe tantum existentiam licita, & valida negotiatio. 55.4
 Res vendita non debet esse aliena. 58.8
 Res sit aliena dupliciter. *ibid.*
 Res aliena potest esse, materia venditionis valida non tamen validitate absoluta. 58. *verf. primo.*
 Res venalitiæ quæ sint. 60.2
 Res mensurabiles, ponderabiles, & numerabiles duplici modo vendi, & quapiam alia ratione, aut contractu alienari possunt. 181.2
 Rei venditæ quantitas non tantum apponitur venditioni, aliisve contractibus per modum restrictionis, sed etiam tanquam modus rei. *ibid.*
 Rerum quæ ad corpus, & quæ ad mensuram venduntur duo venditionis modi. 182. *verf. hoc porro.*
 Re aliqua donata vel legata, aut aliquo contractu non oneroso alienata, donator, vel testator non tenentur ad suppleendum defectum quantitatis expressæ in donatione vel testamento. 183.7
 Rei expressa quantitas nunquam opponitur contractui totius demonstrationis causâ, nisi id certis coniecturis appareat. 184.8
 Rei cuiuscumque commeatu, aut commercium non licitum. 186.1
 Rerum illiciti commercij, & interdicti commeatu tria genera. 186.2
 Rerum noxiarum, vt venenorum quibus non est adempta nocendi vis, interdicta commercia. *ibid.* 2
 Rei litigiosæ ante latam sententiam venditio illicita. 187.3
 Rerum aliquarum propter bonum commune totius Reipublicæ vetitum commercium. 187.4
 Rerum quarundam commercium prohibitum ad ornatum ciuitatis seruandum. 188. *verf. sexto.*
 Rerum inuentionem prohibentes rationes, earum quoque exportationem prohibent. 189.5
 Rerum quarundam exportatio prohibita ne eâ nostros hostes inuenimus. *ibid.* 6
 Rerum quæ præcipuo quodam, & eximio iure Principi reseruantur commeatu, & commercium interdictum. 190.8
 Rerum quarundam pro more gentis solis Principibus licitum commercium. 191.10
 Rem aliquam communem esse, & publicam esse, seu publici iuris, differunt. 209.4
 Res aliquæ sunt communes iure naturali, aliæ sunt publicæ iure gentium, aliæ aliis titulis. *ibid.*
 Res dicuntur in iure nullius esse quatuor modis. 209.5
 Receptarum rerum nomine quid veniat. 240.3
 Receptarum rerum custodiam recipit magister nautis, earumque periculum præstat. *ibid.*
 Res illatæ in nauim conductam obligatæ manent pro transactionis mercede. 245.9
 Res nostra semper nostra manet quamdiu recuperari potest. 261. *verf. denique.*
 Res ab inquilino in conductas ædes illatæ, an tacita pignoris conuentione pro mercede obligatæ intelligantur. 427.9. & seq.
Respublica.
 Respublica Romana vendebat incensos. 67.7
 Reipublicæ licuit aliquem in seruum hostibus dedere. 66.5
 Reipublicæ lex iniquissima. 99.5
 Respubli-

& Verborum.

Respublica vel communitas supremo iure carens nequit statuta obligatoria statuere, ciuibusque aliqua onera imponere. 199.4
 Respublica nequit condere statuta, commercia omnibus communia indirectè prohibentia. *ibidem* 5
 Respublicæ & ciuitates nequeunt ciuibus tributa imponere absque summæ potestatis indulgentia. 271.9
 Respublica restituitur in integrum quoad bona ciuitatis. 656.2
 Respublicæ nomine quid in hoc casu veniat. *ibid.*
Restitutio.
 Restitutionis in integrum definitio à Paulo tradita. 630.1
 Restitutio in integrum æquitas defenditur. *ibid.*
 Restitutio in integrum non omnibus, neque ex quibuscumque causis indulgetur. *ibid.*
 Restitutio in integrum indulgetur minoribus si ante annum 25. contrahendo læsi fuerint. 631.1
 ad Restitutionem in integrum petendam minori concessum est quadriennium ab anno 25. completo; & à quo tempore sit computandum tale quadriennium. *ibid.*
 Restitutio in integrum conceditur ex duabus potissimum causis quæ referuntur. 635.8.9
 an Restitutione in integrum postulata aduersus sententiam possit eius executio suspendi. 653. *verf. sexto.*
 Restitutio in integrum conceditur Ecclesiæ etiam post quadriennium à celebrato contractu; quod priuilegium soli Ecclesiæ competit. 656.1
 Restitutio in integrum conceditur Principi, & Reipublicæ quoad Bona coronæ, & Regni. *ibidem* 2
 Restitutio in integrum indulgetur absenti ex insto metu mortis, aut cruciatus corporis. 600.9
 Restitutionis in integrum aliæ diuersæ causæ. 661. 12. & seq.
 Restitutio in integrum directè vel indirectè peti potest. 663.1
 an Restitutio in integrum possit peti ex generali mandato cum clausula ratihibitionis. *ibid.* 664.
 Restitutio in integrum à quibus petenda siue iure Gallico, siue iure Iustiniano. 664.2. & seq.
 Restitutioni in integrum petendæ quodnam tempus definitum. 665.3
 Restitutionis in integrum iudicio pendente omnia manent integra. 665.1
 Restitutio in integrum causat rescissionem contractus. *ibid.* 2
 Restitutio in integrum vnicuique suum ius restituit. 666.3
 Restitutione in integrum concessa minori, & rescisso contractu, res sua minori cum perceptis fructibus restituenda est. 666.6
Restituere.
 Restituendi verbum absolute positum in sententiis de in integrum restitutione plenissimam habet significationem. 667.7
 Restituendi verbum strictius interpretari solet in sententiis iudicum, quam in lege aut Prætoris edictis. *ibid.* 8.9
Res.
 Reges ipsi sunt negotiatores. p. 2
 Reges Christianissimi in prohibendis lupanariis, & damnandis meretricibus semper fuerunt Religiosissimi. 103.10
 Reges multos Regno, facultatibus, & denique vita effrenis libido priuauit. 110. v. *Hæc aprior.*

Reges an teneantur prohibere lupanaria, & meretrices fugare. 114. *verf. quare.*
 Regi & Principi licet alicui operi siue publico siue priuato tessetaria scuta in notam subiectionis apponere. 143.10
 Regi non debetur census ex nauibus, licet concederetur inter mobilia debere numerari. 248. *init.*
 Reges Galliæ tributa populo imponere, & vestigalia indicere coacti. 267.2
 Reges Galliæ possunt indicere tributa & vestigalia absque populi consensu. *ibid.*
 Rex vendens, aut alienans gabellas, aliasque indictiones, non potest illas abstrahere à conditione essentiali; & quando cessare ius illas exigendi in Principe, cessabit quoque in conductore. 341.3. & seq.
 Reges Galliæ ante Ludouicum Hutinum non dabant ius cudendæ monetæ Dynastis beneficiariis nisi cum certis legibus. 440.3
 Vide cætera in verb. *Princeps supremus.*
Rhodanus.
 Rhodani nomen vnde. 238. *init.*
 Rhodani, seu Rhodanini ex Iauane oriundi flauium Rhodanum, adiacentemque regionem Rhodanum denominauerunt. *ibid.*
Rhodus.
 Rhodus imperium mæris diu obtinuit, & omnibus maritimis vrribus præest. 237.1
 Rhodus Clara dicta, & quare. *ibid.*
 Rhodus nobilis ob studia & nobiles professores. *ibid.*
 Rhodum maximè commendauit naualis disciplina legesque nauticæ. *ibid.*
 Rhodus vna è Cycladibus. *ibid.*
 Rhodus neque condita, neque denominata ab vno è filiis Iauan. *ibid.* 2
 Rhodi diuersa nomina. *ibid.*
 Rhodi nomen à Rhodo puella, vel à rosæ. *ibidem.*
 Rhodus diu in mari latuit. *ibid.*
 Rhodios imitati Massilienses leges & ipsi nauticas condiderunt. 238. *verf. Rhodios.*
Romani.
 Romani coluere Venerem Caluam. 76. *verf. Sacondo.*
 Romani ciues ob admissum Capitale crimen si deinde Romæ essent, trans Tyberim venundabantur. *ibid.*
 Romanis permessa lupanaria, illis tamen lenonum nomen odibile fuit. 101.7
 Romani triplici modo scribebant. 129. 12. & seq.
 Romani Cæsaris nomine à Iudæis tributum exegerunt. 157.8
 Romani cudebant numismata pro ratione tributi imperati. *ibid.*
 Romani ante primum bellum Punicum nauigandi artem penitus ignorabant. 233.16
 Romani artem nauigandi parum edocti, perfectisque nauibus mare ingressi in vndis periculum fecere. *ibid.*
 Romani belli gerendi causâ artem nauticam primum didicere. *ibid.*
 Romani veteres quomodo conficerent rationes ad denarium; vbi Mæiani ampla explicatio. 421. & seqq. Vide v. *rationes.*
 Romani æquè studiosi pueros edocendi artem calculandi, ac modum voces enunciandi, scribendi, aut legendi. 424. *verf. cum.*
 Romani

Index Rerum,

Romani non tantum annum fœnus, sed etiam menstruum fœnus exegerunt. 427.1
 Romani non semper eodem modo vsuras definiuerunt. 428.2
 Romani odio habuere cœlibatum; unde præclarum Adriani Imperatoris dictum, & leges de matrimonio maturè contrahendo latæ. 517. vers. *secunda*.
 Romani pœnas aliquas secundis nuptiis præfinitatis impoluerunt. 519.4

Rustici.

Rustici in Gallia, dementiâ Dominorum personalis seruitus remissa. 293.9
 Vide in verb. *Agricola*.
 Rustici confringentes instrumenta quibus laborant præstando operas clientelares Domino, non tenentur reparare damnum, sed Dominus. 295. *init.*

S

Sabbatum.

Sabbatum Hebræis fœneratoribus optata dies. 117. vers. *apud*.
 Sabbati alia acceptio & interpretatio. *ibid.*
 Sabbaticus annus in quo non licebat exigere debita. *ibid.*
 Sabbatico mense licebat pauperibus quicquid inculta tellus protulisset sibi colligere. *ibid.*
 Sacerdotibus prohibetur grandiores arbores factorum fundorum abscindere. 304.9
 Vide in verb. *Sacramentum*.
 ad Sacramenti rationem non requiritur necessariè conditio sensibilis quando sub conditione fiunt. 557. vers. *ad confirm.*

Sal.

Sal munus diuina manu porrectum hominibus ad omnia vitæ alimenta, existimatur ab aliquibus. 305.2
 Salis factitij mirabilis concretio. 306.2
 Salis ad humanam vitam necessitas. 306. vers. *de vepes*; quæ vita humana sine sale profusæ ferina. *ibid.*

Salina.

Salinarum vectigal antiquissimum. 305.1
 Salina variæ in diuersis locis. *ibid.*
 Salina aliæ priuata, aliæ publica. *ibid.*
 Salina priuata censuales quoque fuerunt. *ibid.*
 Salinarum vectigal quo tempore apud Gallos inceperit. 306.3
 Salina omnes in Gallia propriae sunt Principis. *ibid.*

Saluarij.

Saluarij Regij maxima potentia, & gratia valent apud Regem. 303. vers. *sextò*.
 Saluarij Regij ab Aristotele inter Magistratus Reipublicæ necessarios numerantur. *ibid.*
 Saluarij Regij originem ducunt ex nemorum cura quam Romani valdè commendatam habebant. *ibid.*

Saltus.

Saltus continet quatuor centurias. 173. vers. *saltus*.
 Saltus viginti quinque centuriarum. *ibid.*

Satum.

Satum fuit certa mensura non aridorum tantum, sed etiam liquidorum. 108.13

Sati capacitas an eadem cum modio. *ibid.*

Saturnus.

Saturno in Italia regnante nullum furtum com-

missum fuit. 45. vers. *ararium*.

Saturnus à Græcis totius orbis parens dictus. 227.10

Saturnus Tellurem siue Rheam vxorem habuit. *ibid.*

Saturnus vini vsus & vitis cultum docuit. *ibid.*
 Saturnus tulit legem, ne quis Deos nudos impudè contempleretur. *ibid.*

Saturnus & vxor eius Rhea, & qui cum illis fuerit ex Oceano & Thetide nati dicuntur. *ibid.*
 Saturnus sicut Noëmus tres tantum liberos habuit. *ibid.* 11

Scapha.

Scapha potest dici seruaculum à rebus quibusdam in ea seruari solitis. 253. vers. *verum*.
 Scapha ad nauim immissa, vel è contra, quis periculum vel naufragium præstare debeat. *ibid.*
 Scapha salua & nauis pereunte non tenentur domini mercium in scapham traiectionem ad contributionem naufragij nauis. 259. vers. *quod verò*.
 Vide in verb. *Sem*.

Sem pietati constanter adhaesit, idcirco reliquis vnà cum Noëmo fuit iniuius. 228.12

Sem Plutonis atque *Adæ* nomine donatus. *ibid.*

Sem, semania, vel samma vastitatem & desolationem significat. *ibid.*

Sententia.

Sententia lata contra maiorem licet in minore ætate coepa non rescinditur nisi solius minoris doli causa. 652. vers. *extra*.

Sententia lata contra minorem non rescinditur nisi fuerit læsus. *ibid.*

Sententia minoris Magistratus potest rescindi à maiore, & an par in parem possit restituere. *ibid.* & seq. 653

Sepulchrum.

Sepulchra corporum humanorum non tuta. 70.3

Sericoblatta.

Sericoblattæ & metaxæ species elotæ, paræ & mundæ sacris largitionibus inferri præcipiuntur. 190.8

Sericoblata est sericum in purpuram tinctum, metaxa verò est sericum rude. 191.9

Sericum.

Sericum à Barbaris emere sine comite merciorum olim fuit Romanis vetitum. 191.9

Sericum quodlibet siue coloratum siue rude priuatorum commerciis subducebatur. *ibid.*

Serici conficiendi ratio Romanis incognita fuit, aut nondum vsurpata Gratiano, ideoque tam pretiosum vt auro contrahenderetur. *ibid.*

Seruaculum.

Seruaculum ad nauem ducere quid sit. 253. *init.*

Seruaculum variè à variis denominatum. *ibid.*

Seruaculum potest dici scapha. *ibid.*

Seruitus.

Seruitutes vrbanae non omninò petunt non vtendo, sed amplius requiritur, vt qui seruitutem debet, libertatem vsucipiat, ædificium ponendo. 200.7

Seruitus aquaria quadruplex. 216.10

Seruitus aquaria nanigandi quid sit. *ibid.* 14

Seruitus piscandi an aliqua imponi possit. *ibid.*

Seruitus quid. 579. *in fin.*

Seruitus duplex alia realis, alia personalis; & vnà de ita dictæ. *ibid.* & seq. 580

Seruitus

& Verborum.

Seruitus hominis liberi quæ eum & agere, & ex- periri non sinit, dar causam restitutioni. 660.10
 Vide in verb. *Seruus*.

Seruus potest fieri aliquis eius, qui oblato pretio illum à mutilatione, aut morte liberauit. 67.2

Serui pedibus signati. 123. vers. *decimo septimò*.
 Serui tantum aut rei, aut fugitiui inscripti, & non alij. 128. vers. *quartò*.

Serui dominorum notis signati, vt illos domini repetere possent. 131. vers. *quam sibi*.

Serui nauis munus. 236.4

Serui nauis merces. *ibid.*

Seruorum qui in mari sæuiente tempestate perierunt non est habenda ratio. 261. vers. *tertiò*.
 an Seruo manumisso pro fit doli exceptio ex pacto in seruitute interposito. 499.4
 Vide in verb. *Sestertius*, vel *Sestertium*.

Sestertius fuit nummus argenteus, & cuius valoris. 410.7

Sestertij vsus maximè frequens. *ibid.*

Sestertij nota quæ. 411. vers. *erat*.

Sestertius in masculino, & sestertium in neutro, an diuersa nummorum genera constituant. 411.8.

& seq. 412

Sestertium est nomen adiectiuum. 413. *per tot.*

Sestertium Romæ ad Æsculinam portam locus fuit sepulchrorum, in quo sceleratorum, viliumque corpora cremabantur. *ibid.* 413

Sestertio centies vivere quid sit. 425.1

Sextarius.

Sextarius sexta congiij pars. 160.4

Sextarius liquidorum & aridorum mensura apud Romanos. *ibid.*

Sextarij in binas heminas diuisio. *ibid.* 161

Sextarius à Romanis sicut as & libra in duodecim partes diuidebatur. 161. vers. *ex his*.

Siclus.

Siclus Hebræus quid. 155.6

Siclus pro pondere & numismate accipiebatur. *ibid.*

Siclus, vox Latina & Græca. *ibid.*

Sicli pondus & quantitas. 156.7

Siclus Sanctuarij. *ibid.*

Siclus alius didrachmus, alius tetradrachmus. *ibid.*

Sicli alij maiores, alij minores cusi. *ibid.* & seq. 157

Sicli variæ partes. 517.8

Signum, Signatio.

Signum alicuius merci impositum non continèd arguit illum esse eius mercis dominum. 132.1. & seq.

Signatio mercis non significat eam fuisse traditam emptori. *ibid.* & seq. 133

Signi communis appositio an totam societatem & singulos socios obliget. 133.3

Signum emptoris rei alicui appositum sciente & patiente venditore, an continèd captam possessionem annuat. 134. vers. *quæritur*.

Signum & vexillum apud omnes gentes certissimum fuit excellentiæ & principatus hieroglyphon. 141. vers. *signum*.

Signa & notas proprias potest quilibet pro arbitrio mutare, modò ea mutatio non sit alteri iniuriosa, aut ex se captiosa. 147. vers. *secundò*.

Signi & notæ alienæ vsurpatio potest esse nociua, & idèd prohiberi potest. 147. vers. *idem*.

Signa alicuius artificij designantia locum in quo exercetur; possunt retinere illius loci incolæ. 147.19

R. P. Gibal. De Negotiis. Tom. I.

Signum alicuius societatis an extincta societate apud aliquem socium remanere debeat: an verò dissoluta societate dissoluatur quoque signum. 147.20

Siliqua.

Siliqua est vicefima quarta pars aurei: unde tributum siliquaticum. 414.11

Solidus.

Solidus aureus apud Romanos erat denarius. 417. vers. *colliges*.

Solidus argenteus Romanis ignotus. *ibid.* 5

Solidi quadraginta in libra continebantur tempore Plinij. 417.6

Solidi sensim leuiore inclinante Imperio percussi. *ibid.*

Solidorum pondus idem non fuit sub Constantino, & Valentiniano. *ibid.* & seq.

Solidorum duo genera à quo inducta. *ibid.*

Solidi sub Constantino cuius ponderis. 418.7. & seq.

Solidi tum veterum, tum recentiorum Principum vultu insigniti recensari prohibebantur. 418.8

Solidi aurei diuisio in suas partes. 420.9

Solidis aureis inductis sestertiana ratio antiquata est. 424. vers. *inclinante*.

Solidus argenteus apud Francos similis folido aureo Romano. 436.2

Solidus aureus Francicus quis, & cuius valoris. *ibid.* 3

Species.

Species vectigales sunt fruges, & aliæ quæ ad annonam publicam & priuatam pertinent. 317.1

Species vectigales aliquando ipsæmet præstantur, aliquando tamen adærantur; neque tamen liberum est exactori vtrum voluerit ex istis solvendi modum eligere. *ibid.*

Species aliæ vectigales, præter fruges. 327.17

Species vectigales sæpius adærabantur. *ibid.* 18

Sponsalia.

Sponsalia impuberum à iure ciuili, & Ecclesiastico approbata. 461. *init.*

Sponsalia possunt celebrari sub conditione de futuro. 553.1

an Sponsalia conditionata valeant, & obligent statim posita conditione. *ibid.* 2

Stater.

Stater duplex alter ponderalis, alter monetalis. 420.10

Stateris nomen idem valuit apud Græcos, quod pondo apud Latinos. *ibid.*

Stater non tantum pondus, sed etiam nummi genus est. *ibid.*

Stater & aureus differunt vt genus & species. 420.10

Stater auri, & stater aureus in quo differant. *ibid.*

Stateris aurei valor. *ibid.*

Stater argenteus quid. 421. *init.*

Stationarius.

Stationarij quinam, & ad quid destinati. 323. *in fin.*

Stationarij cursui publico inseruientes suberant curiosis. *ibid.* & seq.

Statutum.

Statutum in damnum priuatorum non debet fieri. P P P

est

Index Rerum,

etsi priuata utilitas debeat cedere necessitati publicæ. 199. *vers. neque dicas.*
 Statuta rerum aliquarum commercium & commercium in aliqua ciuitate, aut regione prohibentia, an simul ligent externos. 202. *vers. statutum*
Sterilitas.
 Sterilitas, & prolis orbitas opprobrium & magna calamitas fuit apud Hebræos. 517. *vers. secundæ.*
Stipendium.
 Stipendium fuit æs quod militibus impendebatur. 264. *vers. tributum.*
 Stipendium, tributum, & vectigal, aliquantulum differunt. *ibid.*
 Stipendium aliquando sumitur pro tributo capitis. 266. 6
Stipulatio.
 Stipulatio dolo facta valet, paritque actionem; non tamen pactum dolo malo initium. 493. *init.*
 Stipulatio pœnæ ad contrahendum matrimonium interposita, inualida est. 524. 14
 in Stipulationibus conuenientibus commissæ pœnæ nunquam euanescere, aut resoluti potest, quod non semper contingit in prætoris. 568. *vers. resp.*
 Stipulatio pœnalis de contrahendo matrimonio potest confirmari iuramento. 614. 8
Subcessus.
 Subcessus, vel subcessus agrariæ dimensionis pecuniarie verbum. 151. *vers. quod auserit.*
 Subcessus vox ad quænis succisa ex solido corpore minutiora membra traducitur. *ibid.* 152
Superindictio.
 Superindictio quid sit, & quando fieret. 365. 7
 Superindictio potissimum inualuit Iustiniani temporibus. *ibid.*
Susceptor.
 Susceptores quos hodie receptores nominamus quinam fuerunt. 49. 8
 Susceptorum officium, & ad quid tenebantur. *ibid.*
Sylua.
 Sylua, & arbores apud Gallos non sunt immunes à tributis. 302. 8
 Sylvarum Regiarum cura, & de pecore in eis pascendis. 304. 9
Symbolum.
 Symboli scutarij Francici corruptio vnde deriuata. 135. *vers. id vero.* & seq.
 Symbola scutaria per gentis capita ad posteros transcribuntur hereditario iure. 135. *vers. sculo & sane.*
 Symbolum scutarium à quoniam excogitari debeat. 135. *vers. quare.*
 Symboli scutarij diuersa genera. 135. 2
 Symbola scutaria quare à Principibus aliquibus collata. 135. 2. & seq. 136
 Symbola scutaria ab aliquibus ad arbitrium assumpta. 135. *vers. præter.*
 Symbolo scutario à Principe donatus præferri debet eandem tesseram sponte assumptam usurpantibus, cæteris paribus. *ibid.*
 Symbola tesseraria alia sunt nobilia alia ignobilia, sine plebeia. 136. 3
 Symbolum scutarium aliud est germanum ac legitimum, aliud adulterinum. 137. 4
 Symboli scutarij alia diuisio in postulatitium & non postulatitium. *ibid.* *vers. quinto.*
 Symbolica parma pura & integra maioris nobilitatis insigne. 138. *vers. Sexto.*

Symbolicarum imaginum infractio inducta distinguenda & dignatione minuendis minorum & spuriorum fratrum tesseris. *ibid.*
 Symbola scutaria illustriorum familiarum Gallicarum simplicissima. *ibid.*
 Symboli scutarij alia diuisiones. *ibid.* & seq.
 Symboli gentilitij descriptio, & origo. 139. *per tot.*
 Symboli scutarij ac tesseræ gentilitiæ vsus sub Octauiano Cæsare Augusto initium habuit. 140. 6
 Symboli gentilitij secundum Gallicam consuetudinem formati origo debet referri ad tesseræ scutarias ab Octauiano Cæsare institutas. 141. *vers. atque.*
 Symbola aliena suis rebus, an alienis rebus propria liceat apponere. 141. 7
 Symbolum alicuius proprium quandonam possit operi publico apponi. *ibid.*
 Symbolum proprium sacris ædibus, & pio operi apponens an perdat meritum. 142. *vers. displicet.*
 Symbola gentilitia alicuius ab opere publico eius impensis ædificata non licet abradere. 142. 8
 Symbola scutaria alicui rei priuatæ ab eius emptore possunt apponi. 143. 9
 Symbolum regium, & Principis potest alicui operi siue publico siue priuato in notam subiectionis apponi. 143. 10
 Symbolum alicuius dignitatis nemini eius dignitatis experti licet assumere. *ibid.* 11
 Symbola gentilitia propria alicuius familiæ nequit ab eius agnatione alienis assumere. 144. *vers. aio septimo.*
 Symbolum proprium aut alienum rei litigiosæ nondum lite finita apponere, quo aduersarius terreatur, illicitum est. 144. *vers. aio nono.*
 Symbola scutaria alicuius sibi assumere nefas est. 145. 15
 Symbola gentilitia possunt transire in extraneum donatione, venditione, & alienatione, sed in quibusdam tantum casibus. *ibid.* 16
 Symbola alicuius propria possunt quibuscumque rebus apponi. 146. 17
 Vide cætera in verb. *tessera & galea.*
Synallagma.
 Synallagmata duplicis generis sunt, alia voluntaria, alia inuoluntaria. 8. 6
 Synallagma & commercium non sunt synonyma. *ibid.*
 Synallagma latius patet quam commercium. *ibid.*
 Synallagma ad omnia commercij genera productum. *ibid.*
 Συλλάγμα a quod Græcos quid sit. 455. 3
 Συλλάγμα varia acceptiones. *ibid.*
 Συλλάγμα proximo iniuriosa, quomodo iniuriosa ab Aristotele dicta. 456. 4
Syri.
 Syris fuit liberorum natiuitas minus chara, & frequentes fæminarum partus odiosi, propter nouam capitationem. 290. 3

T

Tabularij.

Tabularij ciuitatum & prouinciarum chartas ac rationes tractabant atque supputabant. 49. 10
 Tabularij initio serui publici fuerant; quod deinde ab Atcad. & Honor. abrogatum fuit. *ibid.*
 Tabula

& Verborum.

Tabularij antiquitus quod munus exercebant. 265. 3
 Tabularij Principales facillè poterant alios à dispendio vindicare, aliis indebitum munus imponere. *ibid.*
 Tabularij, seu curiales quid sint. 300. 4
 Tabulariorum fallæ in suas tabulas redigentium pœnæ. *ibid.*
 Tabularij in quo differant à peræquatoribus seu inspectoribus. *ibid.*
Talentum.
 Talentum Indaicum omnium mensurarum maxima. 155. 5
 Talentum indefiniti ponderis apud Hebræos, Græcos & Romanos. *ibid.*
 Talentum vsitata significatione rem ingenti ponderis designat. *ibid.*
 Talentum maximum omnium ponderum Hebræorum. 158. 11
 Talentum Hebræum erat trium mille siclorum. *ibid.*
 Talentum Sanctuarij & talentum Congregationis. *ibid.*
Temonaria functio.
 Temonaria functio quid; quibus præcipuè indicta; & à quibus exigebatur. 289. 1
Tempus.
 Tempus pactis & contractibus celebrandis aptum. 500. 1
 Tempus de iure currit à momento ad momentum, ita tamen vt dies cui præfigitur terminus non computetur in termino. 569. *vers. hinc*
 Tempus longissimum appositum testamento reicitur tanquam inutiliter appositum, si heres, aut legatarius ad illud naturaliter peruenire non possint. 576. *vers. quæres.*
Tessera.
 Tessera Gentilitiæ definitio. 134. 1
 Tessera Gentilitiæ materia, & colores. *ibid.*
 Tessera Gentilitiæ quare instituta. 135. *init.*
 Tessera scutarie diuersa genera. 135. 2
 Tessera scutarie quare à Principibus aliquibus collata. 135. 2. & seq. 136
 Tessera scutarie ab aliquibus ad arbitrium assumptæ. 136. *vers. præter.*
 Tessera symbolice à Principe collata, & sponte assumptæ differentia. *ibid.*
 Tessera & symbolici clypei plurima exempla. 136. 3
 Tessera scutaria alia germana ac legitima, alia adulterina. 137. 4
 Tessera scutarie alia diuisiones. *ibid.* & sequent. 138
 Tessera scutarie planæ ac puriores maiorem nobilitatis gradum arguunt. 138. *init.*
 Tessera scuta alia vocalia, alia non vocalia. *ibid.* *vers. septimo.*
 Tessera gentilitiæ origo. *ibid.* & seq.
 Tessera gentilitiæ descriptio. 139. *per tot.*
 Tessera gentilitiæ vsus sub Octauiano Cæsare Augusto initium habuit. 140. 6
 Tessera gentilitiæ prima origo ex imitatione vexillorum Romanorum. 141. *versiculo quæ etiam.*
 Tessera symbolica alicuius propria quandonam possit operi publico apponi. 141. 7
 Tessera zophorum patroni, & conditoris alicuius ædis factæ, an possit in illa apponi. 142. *vers. ex his.*
 Tessera scutum singularis alicuius dignitatis. *R.P. Gibal. De Negotiat. Tom. I.*

tis maxime supremæ, nemini licet assumere. 143. *vers. aio sexto.*
 Tessera scutaria rei suæ qui impeditur apponere, actione iniuriarum potest agere in impediendum. 144. 13
 Tessera scutaria rei litigiosæ qua aduersarius terreatur, apponendum pœnæ. 145. *init.*
 Vide cætera in verb. *symbolum & galea.*
Testamentum.
 an Testamentum irritetur per appositionem conditionis impossibilis. 514. 15
Tibia.
 Tibiarum pulpa pertusa & incisa in sacris idolorum. 123. *vers. decimo sexto.*
Toga.
 Toga meretricium ornamentum, togata meretricis. 106. *vers. nempe.*
 Toga apud Romanos communis habitus virorum, & fæminarum, puerorum & puellarum. *ibid.*
 Toga meretricia ab aliis distincta. *ibid.* 107
Tractoria.
 Tractoriæ euectiones quid sint. 325. *vers. erant denique.* & seq.
 Tractoriæ in quo ab euectionibus differrent. *ibid.*
 in Tractoriis commætus definitur pro conditione & dignitate personatum. *ibid.*
 Tractoriæ apud Romanos à Præfecto Prætorio poterant dari; apud Francos verò à solo Rege dabantur. *ibid.*
Traditio.
 Traditio corporum quæ essentialiter includitur in matrimonio, reperitur posita conditione præscripta in matrimonio conditione contracto. 555. *vers. vnde.* & seq.
Traianus.
 Traianus improbas exactiones damnauit. 47. *vers. Traianus.*
 Traianus maiori seueritate fiscum quam ararium cohibuit. *ibid.*
Tributum.
 Tributum, vel tributus ea pecunia quæ populo imperabatur appellata quondam est. 264. *init.*
 Tributa alia sunt in capita, alia in sensu. *ibid.*
 Tributi collatio alia est in capite, alia in sensu. 264. 2
 Tributum aliud temerarium, aliud certum, prudenter personis & rebus impositum. *ibid.*
 Tributum aliud ordinarium, aliud extraordinarium. *ibid.*
 Tributum potest diuidi in canonem, oblationem, & indictionem. *ibid.*
 Tributum tria genera in Gallia. 266. 5
 Tributum annonæ quid, & in quo consistebat. *ibid.* 5
 Tributum annonæ quid sit. *ibid.* 6
 Tributum capitale tam diuites quam pauperes solvere cogebantur. *ibid.*
 Tributum certum & incertum quid sint. *ibid.*
 Tributa & vectigalia plurima militiæ & belli causâ prouinciis maxime Præsidialibus indicta. 274. 4
 Tributa à Principibus indicta propter quædam publica

Index Rerum,

publica onera, quæ ratione sui muneris subire tenentur. 275.5
 Tributi à Principe exacti æquitas non pendet ex bono vel malo vsu illius, modò suo munere fungatur. 273.3
 Tributum creuit vel imminutum fuit antiquitus provt belli ratio postulauit. *ibid.* *vers. tertia.*
 Tributum propter publicam annonam & frumentationem indictum. 276.6
 Tributa subditis propter seditionis & rebellionis crimen in perpetuum indicta, iusta sunt, nisi aliunde quam ex diuturnitate crimen commissum superent. 282.14
 Tributi iustitia requirit proportionem inter tributum indictum, & illius causam finalem. 283.15
 Tributi iustitia, aut iniustitia in accipiti remanente, potest haberi fides Principi illud indicenti de eius iustitia. 283. *vers. aio igitur.*
 Tributi iniustitia, & iniustitia æquè vtriusque probabiles ei est consentiendum. 284. *vers. aio secundo.*
 Tributo consentiendum etsi suffragatori probabilius eius iniustitia appareat, quam iustitia. *ibid.* *vers. aio tertio.*
 Tributa plurima quæ præsentem tantum statum attendentibus iniusta videntur, iusta nihilominus sunt. *ibid.* *vers. ad extremum.*
 Tributum est expendendum in vsus propter quos fuit impositum. 285.27
 Tributi causa & sine cessante, eius quoque obligatio cessat. 285.18
 Tributi causa & sine cessante an propter consuetudinem semper exigi possit. *ibid.*
 Tributa alia sunt personalia, alia census, alia mixta. 289.1
 Tributum capitis & soli sæpius in vno eodemque coniunctum. 291.5
 Tributum personale operarium, quas corneas dicimus. *ibid.* 6
 Tributum census quid sit; & vnde sic dictum. 297.1. & seq.
 Tributum metallicum apud Romanos. 306.4
 Tributum vini, & fructuum hereditatum. 310.8
 Tributum litigantibus impositum. *ibid.* 9
 Tributum legitimo etiam connubio à Caligula impositum. 311.13
 Tributum census agris impositum multiplex fuit secundum diuersitatem agrorum. 301.5
 Tributum census pastionibus impositum, quodnam. *ibid.*
 Tributa alia pacta, alia commercia dicta. 315.18
 Tributa quæ antiquitus fuere imposita, an omnia fuerint licita. *ibid.* 19
 Tributa, & pedagia rebus victualibus, ad proprios vsus, non ad negotiationem pertinentibus imposita, an sint licita. *ibid.* 20
 Tributorum duæ sunt species Parisiis circa vinum & alias eiusmodi res. 316. *vers. venio.*
 Tributa iusta esse soluenda probatur exemplo Christi, Petri, & Pauli. 329. *init.*
 Tributa iusta debentur etiam non petita. 330.3
 Tributa non debentur priusquam petantur quoties lex illa imponens id significat; vel consuetudo sic eam legem interpretatur. *ibid.* 4
 Tributi iniustitia vnde possit colligi. 332. *vers. Et quidem, & seqq.* 333
 Tributi iustitia, & iniustitia in æquilibrio existentibus, vtrum possit subditus absque culpa ab obligatione illud soluendi se eximere. 334. *vers. maior difficultas, & seq.*

Tributum soluendum est eo modo quo petitur quando iuste debetur; & si summo rigore petatur totum pendendum erit, neque licebit petentem eludere. 335.2
 Tributum vxorium dictum quodnam. 317. *vers. secunda.*
Triens.
 Triens fuit tertia pas assis, & quare ita dictus. 406.7
 Triens sacer familiæ Sernilia. *ibid.*
Tripus.
 Tripus aurea ex mari iactu retis extracta. 55. *vers. ambigui.*
 Tripus aurea per septem sapientes delata, & denique Apollini consecrata. *ibid.*
Turris.
 Turris Babylonica, quando & à quibus ædificari cœpta. 225.7
 Turris Babylonica auctor præcipuus Nemrodus. *ibid.*
 Turris Babylonica infana ædificatio imperfecta relicta. *ibid.*
 Turris Babylonica ædificatoribus pœnas inflixit Dens. *ibid.* & seq. 226
Tutor.
 Tutor & curator nequeunt vectigalia, & alias res publicas conducere antequam rationem tutelæ minoribus reddiderint. 369. *vers. quarto.*
 Tutori non licet absque Prætoris autoritate bona minoris alienare, vel solùm oppignerare. 466. *vers. ex hac.*
 Tutor & curator in quo differant à procuratore in administratione rerum minoris. 639.7
Tyro.
 Tyrones aliquando indicti fuere possessoribus agrorum. 317.2. & seq.
Tyrocinium.
 Tyrocinium quæ vectigalis species. 313. *init.*
 Tyrocinij diuersa taxatio. *ibid.*
 à Tyrocinij præstatione nullus præter milites eximebatur. *ibid.*

V

Vassallus.

Vassalli debent ex propriis fortunis, & bonis subuenire Dominis tribus de causis. 285.19
 Vassalli Dynastarum quibus à Principe concessum est ius exigendi vectigalia, non ita possunt cogi ad noua vectigalia Principi soluenda sicut cæteri vassalli. 270.7

Vectigal.

Vectigal, & tributum lupanaribus & meretricibus impositum. 116.14
 Vectigal lupanaribus impositum medium quærendi lucri illicitum. *ibid.*
 Vectigalia quæ mari aut fluminibus imponuntur, euidenter ostendunt eius vsus ita esse publicum, vt tamen à dominio alicuius Principis pondeat. 221. 23
 Vectigalia antiquissima, & cum regibus nata. 267.1
 Vectigalia possunt tantum indici à suprema potestate. *ibid.* 2
 Vectigalium in Gallia prima exordia. 267.2
 Vectigalia indicendi auctoritas, an fiduciarii Dynastis competat. 268.3
 Vectigalia indicendi auctoritas primario iure, & politico ad supremam potestatem spectat. *ibid.* 4
 Vectigal, aut portorium sibi arrogantes, terrestres, ac fluuiatiles vias reficere tenentur. 268.5
 Vecti

& Verborum.

Vectigalium æquitas debet de sumi ex æquitate causæ mouentis Principem ad illa indicenda. 272.11
 Vectigalium finis bonum commune. *ibid.*
 Vectigalia & tributa possunt indici ad inducendam summæ potestatis agnitionem, & in illam clientelaris obsequij, & subiectionis publicam professionem. 273.2
 Vectigalia & tributa possunt indici propter Regiæ dignitatis & familiæ honorificam sustentationem, ratione muneris quo defungitur. *ibid.* 3
 Vectigal quare indictum propter annonæ publicæ digressionem. 280. *vers. nobis.*
 Vectigalia indicta propter refectionem viarum publicarum. 281.11
 Vectigalia indicta propter alia publica opera. 282.12
 Vectigalia indicendi duæ causæ vulgares. *ibid.* 13
 Vectigalium & tributorum triplex proportio. 287. num. 1.
 Vectigalium & tributorum causæ materialis multiplex. 288.1
 Vectigalium & tributorum indictio solis subditis fieri potest. 288.2
 Vectigalia ab omnibus possunt exigi, etiam exteris pro inuectione, & euectione mercium. *ibid.*
 Vectigal pascuis impositum fuit antiquissimum. 307.6
 Vectigal alabarchiæ; seu arabarchiæ quid sit. *ibid.*
 Vectigal arboribus, & syluis impositum. *ibid.* 7
 Vectigal salinis impositum. 305.1
 Vectigal salinis impositum, aliquibus iniquum visum fuit. *ibid.* & seq.
 Vectigal ex edulis & macello collectum. 310.8
 Vectigal iustum iniuste litigantibus impositum. *ibid.* 9
 Vectigal fluminibus, lacubus, & piscinis impositum. 311.10
 Vectigal ex meretricio quæstu Athenis quondam impositum. *ibid.* 11
 Vectigalia sordidis quibusque artibus indicta. *ibid.* 12
 Vectigal collectum ex mancipiis, manumissis, & liberis, & pro mortuis imperatum. 312.14
 Vectigalia ædilitia apud Romanos quæ fuerint. *ibid.* 15
 Vectigal pro solario, habitatione, apostole, & monopolio indictum. 312.16. & seq. 313
 Vectigal collectum non modò ex stercore & vrina hominum, sed etiam brutorum omnium, quod *κρυαὴ γύρω* dictum fuit. 313.16. & seq.
 Vectigal vmbra, fumi, & aeris valde fuit importunum. 314.17
 Vectigal vmbra ex arboribus vmbra tantum gratia quæstus colligebatur. *ibid.*
 Vectigalia varia quæ ex variis circumstantiis proprium nomen sortita sunt. 315.18
 Vectigalia, & pedagia rebus ad vitam tantum pertinentibus imponi licite possunt. *ibid.* 20
 Vectigal omnino soluendum est sub peccato, vbi de eius iniustitia non constat. 316.2
 Vectigalia quæcumque iusta fraudari, aut retineri nequeunt absque culpa; sed omnino soluenda sunt etiam non petita, nisi aliud vsus, aut recepta consuetudo ferat. 328.1
 Vectigalium obligationem eludit subditi inopia, & extrema necessitas. 334.8. & seq.
 Vectigal iustum soluendum est eo modo quo debetur; & qui petentis interrogationem, falsa re-

sponse eluderet, non modò esset periuus sed peccaret contra iustitiam. 335.1
 Vectigalium solutio licite potest vitari per mercium occultationem. 336.3. & seq.
 Vectigalia semper summa curâ, & diligentia fuerint exacta tum libera Republicâ, tum Imperatoribus eam administrantibus. 360.1
 ad Vectigalium exactorem varij officiales destinati. 361.4
 Vectigal non tantum accipitur pro eo quod Principi pro mercibus importandis exportandisque soluitur, sed plures alias significationes habet. 263.1
 Vectigalia quomodo, & qua forma exigentur fusè describitur. 364.6. & seqq.
 Vectigalium publicorum exactio quomodo stante Republica fieret, & quomodo sub Imperatoribus. 367.11. & seq.
 Vectigalia, & alij redditus fisci possunt locari omnibus, qui peculiari iure non prohibentur. 368.12
 Vectigalium conductio prohibetur Indæ, & Sarcacenis; & pluribus aliis personis. *ibid.* & seqq.
 Vectigalis quantitas varia, aliquando aucta, alias diminuta pro Reipublicæ necessitatibus, aut Principum libidine. 327. *vers. ex quibus.*
 Vide cætera in verb. *tributum & gabella.*
Vectura.
 Vectura debetur pro omnibus iis quæ navi imponuntur, siue sciente, siue inscio nauta vehantur. 244.1
Venaliarij.
 Venales quinam sint. 60.2. & seq.
 Venalium nomen ad seruos nonitios in iure restringitur. *ibid.*
 Venaliarij dicebantur seruorum venalium negotiationem exercentes. *ibid.*
 Venalitiij à mercatoribus distinguuntur. *ibid.*
 Venalitiij peculiari voce dicuntur mangones. *ibid.* & p. 61
 Venalitorum siue mangonum cautela. 61. *init.*
Venditio.
 Venditio inuadatur propter dolum & errorem substantialem. 57.7
 Venditionis valida vel inuadæ plures casus. 58.8. & seq.
 Venditio filiorum aliquando apud Romanos parentibus licita. 64.2
 Venditio hominis nonnullas debet habere leges sine quibus non subsistit. *ibid.* *vers. & primo.*
 Venditionis liberorum causa præcipua. 65.3
 Venditioni liberorum modus præscriptus. 63. *vers. huic deinde.*
 Venditio trina liberorum à patribus facta pertinebat ad emancipationem. *ibid.*
 Venditio infantis sanguinolenti non modò parentibus, sed etiam aliis permissa. 65. *vers. huic, & seq.* 66
 Venditio corporum & Reliquiarum Sanctorum arguit simoniam. 68.1
 Venditio humanorum corporum propter medicamenta. 69.1
 Venditio rei in genere potest fieri duobus modis. *ibid.*
 Venditio rei ad corpus fit quando non fit mentio quantitatis rei venditæ, nisi demonstrationis causa, vel quando ad perficiendam venditionem quantitas non refertur ad mensurationem, nisi propter signum, & demonstrationem sensibilem. 181.

Index Rerum,

Venditionem fieri ad corpus vel ad mensuram plurimum interest. *ibid.* 3
 Venditione facta ad mensuram, rei que mensuratione facta, illius rei periculum spectat ad emptorem, et si ipsa maneat apud venditorem. *ibid.* & seq. 182
 Venditio in genere quid sit. 180.1
 Venditione facta ad corpus, eo ipso quo celebrata est venditio, perfecta quoque censetur, totumque rei venditæ periculum & commodum pertinet ad emptorem. *ibid.* 182
 Venditio tribus modis dicitur perfecta. *ibid.*
 Venditionis ad corpus, & venditionis ad mensuram altera differentia. 182.5
 Venditione facta ad corpus in qua res tota venditur, an minuendum sit pretium, vel augendum, si non reperitur expressa quantitas. 183.6
 Venditione facta ad corpus, venditor non potest propter excessum quantitatis expressæ augere rei pretium, tenetur tamen in conscientia foro illud minuire propter eiusdem quantitatis defectum. *ibid.* *vers. placet.*
 Venditione incipiente à corpore, cuius deinde additur mensura vel quantitas; venditio censetur facta ad corpus. 184.9
 Venditione incipiente à quantitate cui deinde adiicitur res, venditio fit ad mensuram. *ibid.* *vers. secunda.*
 Venditionum variaz formulæ. 184.1
 Venditio seruorum criminoforum, vel fugitiuorum interdicta propter illius turpitudinem. 187. *vers. ad hoc.*
 Venditio, & quilibet contractus duobus modis potest dissolui. 352. & seqq.
 Venditio potest dissolui per pactum in illa contentum, quod triplex esse solet. 354.4. & seqq.
 Venditionis resoluendæ, aut nullæ varij modi. 356.7. & seqq.
 Venditio condicionata conditione impleta æquè pura est ac si ab initio absoluta fuisset. 550.7
Venditor.
 Venditor minuens pondus aut mensuram alicuius rei, seruata æquitate pretij publica lege definiti peccat, & ad restitutionem tenetur, etiam sciente emptore. 179.1
 Venditor apud Iudæos non tenebatur in perpetuum euictionis nomine. 500.2
 Venditor rei alienæ an teneatur restituere pretium ex re vendita captum. 63.5.6
 Venditor bonæ fidei non tenetur reddere pretium rei suæ, etiam si furtiuum sit. 634
Verbum.
 Verbi incarnatio, & tota Incarnati vita, optima fuit negotiatio. pag.2
Vexillum.
 Vexillum apud omnes gentes excellentiæ & principatus prototypon. 141. *vers. qua etiam.*
 Vexillum nobilibus quadratæ figuræ. *ibid.*
 Vexilli obtinendi ius in sua familia germanæ eximæque nobilitatis legitima nota. *ibid.*
 Vexillorum discrimen secundum distincta nobilitatis genera. *ibid.*
Via.
 Viarum publicarum, & itinerum reparatio causa iudictionis vectigalis. 281.11
 Viarum & itinerum publicorum cura maxima. *ibid.*
 Viæ extra urbem glareæ, in vrbe filice sternebantur. *ibid.* *vers. denique.*
 Viarum primi stratores. 282. *vers. Isidorus.*

Vinum.
 Vinum sicut alia omnia in cauponis notis signatum. 132. *vers. Cicero.*
 Vinum doliare est illud quod in dolio reconditur necdum diffusum est. 162.10
 Vinum doliare differt à vino non doliari. *ibid.*
 Vinum pendens in vuis improprie dicitur vinum. *ibid.*
 Vini doliaris, amphorarij, aut vasarij differentia. *ibid.*
 Vino legato aut vendito an debeantur omnia vasa quibus continentur. *ibid.* 163
 Vino cum vasis legato; an vinum doliare censeatur legatum. *ibid.*
 Vinum, oleum aut aliud liquamen extra Romani Imperij fines deferre non licuit, & cur. 189. *vers. qua eadem.*
Virgo.
 Virgines aperto capite, desponsatæ velato incedebant, vnde nuptæ dicuntur. 110.15
 Virgines maturæ vito etiam velata facte incedere debent. *ibid.*
 Virgines Christianæ ornati prohibita, ne imprudentes concupiscentiæ præbeant occasiones. 111. *vers. ea de causa.*
Virga.
 Virgæ seu viriolæ armillæ manuum. 57. *in fin.*
 Virgæ ornamentum muliebri. *ibid.*
 Virgæ Rebecca datæ. *ibid.*
Vita.
 Vita humana negotiosa, eaque de causa molestissima. pag.1
 Vita humana molestissima atque incertis fatigationibus inquietata. pag.2
Vncia.
 Vncia est duodecima pars assis. 150. *vers. igitur.*
 Vncia pars assis duodecima in alias partes subdividitur. 151. *vers. præter.*
 Vncia agri est duodecima pars iugeri. *ibid.* 6
 Vncia tantum Latina apud Græcos. 153.2
Votum.
 Votum fieri potest cum conditione turpi pluribus modis. 87. *vers. resp.*
 Votum turpe & sacrilegum resultat ex mala ordinatione vouentis. *ibid.*
 Votorum diuersa genera. *ibid.* & seq. 88
 Votum non ineundi matrimonium non violatur per fornicationem. 521.7
 Votum conditionale, quomodo, & quando obliget. 558.1
 Voti obligatio suspenditur per veram conditionem. 559.2
 Votum cui adiecta fuit conditio impossibilis nullum, & inuolidum est; quando verò adiecta est conditio turpis, potest obligare; & quomodo. 559.34
 in Voto conditionato conditio in specifica forma implenda est. 562.7
 Votum impleta conditione statim absque nouo consensu obligat. *ibid.* 8
Vouens.
 an Vouens sub conditione teneatur expectare conditionis euentum; neque possit se inabilem ad executionem voti reddere adueniente conditione. 559.5. & seqq.
 Vouens qui sincerè non agit cum Deo peccat contra voti religionem. 560. *in fin.*
 an Vouens qui per fraudem & vim impediuit euentum conditionis, teneatur voto suo eodem modo atque si impleta fuisset conditio. 561.6
Vrinator.

& Verborum.

Vrinator.
 Vrinatores sunt qui subter aquam natantes in illa aliquanto tempore spiritum continent. 256.16. & seqq.
 Vrinatoribus datur tertia pars rerum è naufragio extractarum, si intra annum & diem repetita non fuerint à naufragis. *ibid.*
 Vrinatores quam maximo periculo scrutentur profunda maris. *ibid.*
Vrna.
 Vrna media pars amphoræ. 160.2
 Vrna quoddam vrinet sic dicta. *ibid.*
 Vrnæ erant vasa fictilia. *ibid.*
 Vrna non vino tantum & aquæ hauriendæ, sed ipsi etiam mortuorum cineribus capiendis & sortibus versandis infernebat. *ibid.*
Vsura.
 Vsura menstrua apud Romanos. 427.1. & seqq.
 Vsura centesima apud Romanos erat omnium grauissima. 428.2
 Vsura centesimæ solemnæ, atque legitimæ existimata fuisse. *ibid.*
 Vsura centesimæ omnibus clericis sacris Ordinibus inuitatis à Concilio Nicæno prohibita. *ibid.*
 Vsura centesima quid sit. 428.3
Vide centesima.
 Vsura centesimæ quando primùm Romanis cognita. 429.5.431.8
 Vsura Romanorum minores centesimis. 430.7. & sequent.

Vsura, scenus vnciarium, & vnciæ vsuræ malè confunduntur. 431.8
 Vsura Græcorum quæ. 431.9
 Vsura frugum semper fuisse maiores. 432.10
 Vsura in Scriptura dicitur abundantia. *ibidem.*
 Vsura hemiolica à Constantino permessa, à Concilio Laodiceno prohibita. *ibid.*
Vsus.
 Vsus priuatus fluminum, fontium, stagnorum illius est, in cuius dominio sunt illæ aquæ. 216.9
 Vsus maris & fluminum hodiernis moribus cohibitus, & ad certum modum restrictus. 217.16
 Vsus rei alicuius esse potest vel publicus, vel communis. 211.2
 Vsus rei publicus vel communis esse potest iure naturali, vel iure gentium, vel iure ciuili. *ibidem.*
 Vsus communis alicuius rei ex iure naturali primæuo, & vsus communis iure gentium valde differunt. *ibid.* 212
 Vsus maris est multiplex. 212.3
Vxor.
 Vxoribus quæ cum maritis Reipublicæ causâ absumunt indulgetur restitutio in integrum. 657.3
 Vxoribus militum eadem quæ maritis militiæ iura à quo concessa. *ibid.*
 Vxores militum quæ dicerentur. *ibid.*

FINIS.

